Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií

B R N O

Mendelova univerzita v Brně

MENDELOVA UNIVERZITA V BRNĚ

FAKULTA REGIONÁLNÍHO ROZVOJE A MEZINÁRODNÍCH STUDIÍ

Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Region v rozvoji společnosti 2017

Pod záštitou primátora statutárního města Brna Ing. Petra Vokřála.

Konference se konala za podpory statutárního města Brna.

Všechny příspěvky v tomto sborníku prošly recenzním řízením.

19. a 20. října 2017

Vydavatel: Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno

Sponzoři konference:

Ministry of Foreign affairs of Chile

Embassy of Chile in the Czech Republic

Universidad Austral de Chile

Vydavatel: Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno
ISBN 978-80-7509-548-0

Obsah / Contents

Oponované příspěvky / Peer-reviewed paper

Eduardo von Bennewitz Álvarez, Patrik Kubát: Characterization of selected enotourism and agritourism SMEs in the Maule Region-Chile **11**

Emmanuel Kofi Ankomah: The effectiveness of tourism as a means of poverty reduction in Ghana **18**

Martin Bastl: Evaluace rozvojových programů / Evaluation of development programmes **29**

Ivana Blažková, Barbora Daňková, Hana Prachařová: Asymmetry of price transmission as a consequence of market structure in the agri-food chain **50**

Ivana Blažková, Ondřej Dvouletý: Podpora potravinářského průmyslu ČR v rámci Operačního programu Podnikání a inovace (OPPI) – alokace dotací a jejich dopad na výkonnost podpořených podniků / Public support of the Czech food industry within the Operational Program Enterprise and Innovation (OPEI) – allocation of subsidies and their impact on business performance **56**

Markéta Bobková, Svatava Nunvářová: Význam turistických místních poplatků ve venkovských horských střediscích cestovního ruchu / The importance of tourist local taxes in rural mountain tourism regions **67**

Alžbeta Brozmanová Gregorová, Anna Hudecová, Peter Jusko, Katarína Kurčíková, Peter Papšo, Marek Stachoň, Michaela Šavrnochová, Jana Šolcová: Analýza novo vynárajúcich sa potrieb detí a mládeže jako cesta k tvorbe mládežníckej politiky na úrovni obce / Analysis of newly emerging needs of children and youth as a way of creating youth policy at the municipal level **78**

Šárka Brychtová, Žaneta Bezoušková: Vybrané aspekty rozvoje cestovního ruchu regionu Vysočina (šetření na území Havlíčkobrodska) / Selected aspects of development of tourism of Vysočina Region (inquiry into Havlíčkobrodsko area) **91**

Jaroslav Burian, Jarmila Zimmermannová, Karel Macků: Urban Planner as a tool for demographic development planning in the cities **105**

Jan Caha, Ivana Suchánková: Viditelnost historicky významné budovy v Brně / Visibility of historically significant building in Brno **119**

Michaela Cupalová, Josef Smolík: Zločiny ze cti / Honour crimes **129**

Jan Čopík, Radek Kopřiva, Jaroslav Čmejrek: Územní samospráva obcí a rozhodování jako faktor rozvoje / Territorial autonomy of municipalities and decision-making as a factor in development **139**

Milan Damborský: Investiční atraktivnost regionů a její podpora / Investment atraktivness of regions and its support **147**

Lucia Dobrucká: Význam „quadruple helix“ v rozvoji regiónov / Role of “quadruple helix” in regional development **158**

Antonín Dolák: Rozvoj regionálních lesů v kontextu naturalizované filozofie přírody a subjektu / Development of regional forests in the context of the naturalized philosophy of nature and subject **165**

Iveta Dudová, Simona Polonyová: Ľudský kapitál a regionálny rozvoj / Human capital and regional development **175**

Marek Dvořák: Comparison of the financial management of local self - government in the Czech Republic and the Slovak Republic..... **185**

Petr Dýr: Tendence vývoje architektury inženýrských staveb v České republice / Trends of the development of architecture engineering construction in the Czech Republic **194**

Petr Fanta: Místní akční skupiny v aktuálním programovém období – změny k lepšímu? / Local action groups in actual programming period – a change for good? **204**

Pascoal João Gota, Nahanga Verter: A framework for linkages between international migration and trade **211**

Jaroslav Homolka, Jan Štiegler: Hodnocení hospodářského a sociálního rozvoje vybraného regionu / Evaluation of economic and social development in selected region **217**

Dana Hübelová, Michal Hořínek, Gabriela Rousová, Jana Štercová: Vývoj úmrtnosti jako ukazatele zdravotního stavu obyvatelstva České republiky / Development of mortality as the health status indicator of the population of the Czech Republic **227**

Dana Hübelová, Helena Lorencová, Petr Čechák, Tomáš Vondrák: Změny krajiny Moravského krasu jako důsledek vývoje sídelní struktury a lidské činnosti / The change of landscape in the Moravian Karst as a result of the development of settlement structure and human activity **239**

Dana Hübelová, Helena Modrá, Ondřej Konečný, Milan Geršl, Vít Ulmann, Milan Bartoš, Ivo Pavlík: Možnosti hodnocení kontaminace vodního prostředí Amatérské jeskyně pesticidy a organickými látkami a zdravotní rizika / The contamination valuation possibilities of the water environment Amaterska cave by pesticides and organic compounds and health risks **253**

Jarmila Hudáková: Analýza internej migrácie vo vybraných krajoch Slovenska / Analysis of internal migration in selected regions of Slovakia **266**

Eva Hvizdová: Dôraz na riadenie ľudských zdrojov v projektovom managemente / The emphasis on HRM in project management **275**

Markéta Chaloupková: Index kreativity v České republice / Creativity index in the Czech Republic **285**

Gabriela Chmelíková, Martina Bittnerová: Microfinance as a tool for job creation in Europe **292**

Jana Janderová, Kateřina Kopsová: Azylové řízení v České republice a ve Švédsku a odchylky od CEAS / Asylum proceedings in the Czech Republic and Sweden and divergencies from CEAS rules..... **299**

Petr Janík: Simulace výběru destinace účastníkem cestovního ruchu, multiagentní přístup / Tourist destination choice, simulation with multiagents approach **309**

Veronika Jankovská, Martina Urbanová: Zahraniční vědečtí pracovníci na brněnských vysokých školách / Foreign visiting scientists at Brno universities **321**

Júlia Karasová: Ecosystem services of vineyards and orchards in the context of regional development **332**

Barbora Kaštylová, Jaroslav Hlušek, Johann Vollmann, Ladislav Varga, Tomáš Lošák: Úpravou environmentálních podmínek k produkci kvalitnější sóje luštinaté pro světovou populaci. Část 1: růst / High-quality soybean production for the world population after environmental conditions alteration. Part 1: growth **342**

Katerina Kedron, Miroslav Horák: Řeč a identita klientů terapeutických komunit pro drogově závislé v České republice / Speech and identity of clients in Czech therapeutic communities for drug addicts **350**

Petr Klusáček, Michele Dorée: Regenerace brownfields pro potřeby bydlení – zkušenosti z Jihomoravského kraje / Brownfields regeneration for housing needs – experiences from the South Moravian region **364**

Radka Knězáčková, Denisa Rumlová: Nezaměstnanost jako příčina kriminality v regionech České republiky / Unemployment as a cause of crime in the Czech regions **372**

Ondřej Konečný, Tereza Vyroubalová, Sabina Kotlánová, Zuzana Veidlichová: Endogenní rozvoj a prostorová polarizace Česka na případové studii místních akčních skupin / Endogenous development and spatial polarization of the Czech Republic: case study of local action groups **380**

Miroslav Kopáček: Vymezování oblastí vyžadující specifickou podporu na krajské úrovni na příkladu Ústeckého kraje / Defining Areas requiring specific support at the regional level using a case study of the Ústí nad Labem region **390**

Zbyšek Korecki, Peter Fialka: Economic and migration Crisis and Impact of Greece economy **400**

Ivana Koštuříková: Důsledky změn účtování nerealizované produkce / Consequences of changes in accounting for unrealized production **411**

Martin Kovanič: Boj proti kriminalite a moderné technológie v samosprávach na Slovensku / Fight against crime and modern technologies in Slovak municipalities **421**

Alice Kozumplíková, Michele Doreé, Kateřina Krhánková: Strategie odpadového hospodářství pro území místní akční skupiny Třešťsko / Waste management strategy for local action group Třešťsko **430**

Marta Kuhnová: Distribution of financial means of OP Education 2007 – 2013 among regions of the Slovak Republic **442**

Viera Labudová, Ľubica Sipková: Sociálne bývanie na Slovensku / Social housing in Slovak Republic **454**

Ivana Lampartová, Simona Miškolci, Eliška Lisalová, Simona Kachyňová: Hodnocení vodních toků a mapování společenské poptávky po ekosystémových službách ve vztahu k rozvoji rekreace v regionu / Evaluation of watercourses and mapping of the social demand for ecosystem services in relation to the development of recreation in the region **465**

Jana Lososová, Radek Zdeněk: Investice do zemědělské půdy z hlediska pachtovného / Investments in agricultural land in terms of the land rent **477**

Pavel Máchal: Možné přínosy použití SW Primavera v řízení regionálních projektů / Possible benefits of the use of SW Primavera in the management of regional projects **487**

Ivana Malá: Regionální rozložení indexu materiální a sociální deprivace populace nad padesát let v České republice / Regional distribution of material and social deprivation indices in the population above 50 in the Czech Republic **492**

Andrea Masařová, Jan Vavřina, Veronika Terberová: Small and medium-sized dairy food producers settled in the Czech Republic: Key factors of financial performance within KLASA quality mark awards **502**

Simona Mašová, Jiří Schneider: Útlum těžby uranu na ložisku Rožná a jeho vliv na rozvoj území / Attenuation of uranium mining on the Rožná deposit and its influence on the development of the region **512**

Eva Mazeque–Pavelková, Iva Živělová: Faktory ovlivňující cenu elektrické energie ze solárních elektráren v České republice ve srovnání s vybranými státy / Factors affecting the price of electricity from solar power stations in the Czech Republic in comparison with selected countries **523**

Milan Midler, Alena Dubcová: Komerčná suburbanizácia v obciach spájajúcich mestá Nitra a Nové Zámky / Commercial suburbanization in municipalities connected Nitra city and Nové Zámky city **534**

Simona Miškolci: The environmental aspects of Corporate Social Responsibility implementation in small and medium-sized enterprises **546**

Ondřej Mocek, Jaroslav Jetelina, Dominik Koršala, Diana Anna Lakomá, Jan Caha, Kristýna Somerlíková: Vliv národního a ideologického pozadí na hlasování poslanců Evropského parlamentu v oblasti zemědělství / The influence of national and ideological background on voting behaviour of Members of the European Parliament in the context of agriculture **559**

Lucia Možuchová, Lucia Gašperová: Economic impact of university´s expenditures in region **566**

Charles Peter Mtakwa, Nahanga Verter: Energy Supply and Industrial Development in Tanzania **575**

Michal Navrátil: Rozvoj nezemědělských aktivit na venkově – spolková činnost. Případová studie zemědělsky úrodných oblastí Jihomoravského kraje. / The development of non-agricultural activities in the countryside – local organisations. The case study in agriculturally fertile areas of South Moravian region. **583**

Jiří Nesiba, Markéta Alanová: Efektivita etických nástrojů na vysokých školách v České republice / Effectiveness of ethical Instruments at universities in the Czech Republic **592**

Pavla Nováčková, Michael Pondělíček: Vliv změny klimatu turismus v Českém krasu / Impact of climate change on tourism in the region of Czech Karst **601**

Wioletta Nowak: North-South trade competition in Africa and Latin America **609**

Stanislava Pachrová, Eva Janoušková: Cestovní ruch jako významný faktor regionálního rozvoje – příkladová studie Kraje Vysočina / Tourism as an important factor of regional development – a key study of the Vysočina region **621**

Petra Palátová: Role vybraného dřevozpracujícího podniku pro rozvoj regionu / The role of the selected wood-working company in the regional development **630**

Lubomír Pána, Nikola Sagapova: Postoje české majority vůči menšinám, komparace let 2006 a 2016 / Czech majority atittudes towards minorities, comparison of years 2006 and 2016 ..... **636**

Ivo Pavlik, Vit Ulmann, Milan Bartos, Dana Hubelova, Petr Chalupa: Bovine tuberculosis in Cuba: current situation and the risks posed by potentially pathogenic mycobacteria occurring in the environment **642**

Marie Pechrová, Václav Lohr: Hedonic pricing of the externalities related to agricultural biogas stations **654**

Martin Pělucha: Rurální studia a politika rozvoje venkova pod tlakem vnějších faktorů / Rural studies and rural development policy under the pressure of external factors **664**

Radka Pittnerová, Petra Rydvalová: Regionální aspekty mezisektorové mobility vědců / Regional aspects of inter-sectoral mobility of researchers **674**

Radka Prokesova, Valerie Tothova, Ivana Chloubova: Influence of the region on prevention and treatment of cardiovascular diseases in the Czech Republic **683**

David Pulgret, Jiří Schneider: Věcná analýza aktivit environmentálních nestátních neziskových organizací v regionu Cusco (Peru) / Factual analysis of the activities of environemntal nongovernmental non-profit organizations in the Cusco region (Perú) **692**

Radka Redlichová, Karel Vinohradský: Diferenciace vývoje intenzity zemědělské výroby mezi regiony s rozdílnými přírodními podmínkami v ČR / The diversification of the agriculture production intensity among the regions of different agriculture conditions **704**

Olga Regnerová, Marta Regnerová, Aleš Hes: Omezení plýtvání-nejen potravinami jako determinanta udržitelného rozvoje regionů / Limiting wastage-not only food, as a determinant of regional development **711**

Rostášová Mária, Čorejová Tatiana, Rovňanová Alexandra: Tvorba regionálneho a lokálneho digitálneho ekosystému v podmienkach Slovenskej republiky / Creation of regional and local digital ecosystem in the conditions of the Slovak Republic **721**

Nikola Sagapova, Eva Cudlínová: Vliv zemědělských bioplynových stanic na lokální ekonomiku - bioekonomika v rurálním prostředí / The impact of agricultural biogas stations on local economy - bioeconomy in rural environment **732**

Eva Sapáková, Miroslav Horák: Analysis of student English level at Mendel University **742**

Lucie Sedmihradská and Eduard Bakoš: Using fiscal data for classification and evaluation of intermunicipal cooperation in the Czech Republic **750**

Jiří Schneider, Lenka Reichenbachová, Martina Buchtová: Profil návštěvníka Národního parku Podyjí jako základ hodnocení percepční únosné kapacity / Visitors profile of National Park Podyjí as a base of perceptual carrying capacity evaluation **761**

Ľubica Sipková, Viera Labudová: Porovnanie príjmov a výdavkov sociálnych zariadení v regiónoch Slovenskej republiky / Comparison of incomes and expenditures of social service facilities in the regions of the Slovak Republic **773**

Josef Smolík: Proces radikalizace: cesta k terorismu / The process of radicalization: the path to terrorism **791**

Lenka Sojková: Význam přímých zahraničních investic pro rozvoj krajů / The significance of foreign direct investment for the development of regions **803**

Kristina Somerlíková, Gabriela Chmelíková, Martina Hejkalová: Socioekonomická analýza regionu Žďár nad Sázavou / Socioeconomic analysis of the region Žďár nad Sázavou **815**

Pavlína Sonnková: Kulturní cestovní ruch v turistické oblasti Opavské Slezsko / Cultural tourism in Opavian Silesia region **827**

Jan Sucháček: Kraje České republiky v celostátním televizním zpravodajství / Regions of the Czech Republic within national TV coverage **840**

Veronika Svatošová, Zuzana Kašparová: Modelling the process of strategic management in small and medium-sized entrepreneurship **848**

Zdeněk Šilhan: Obslužné funkce ve venkovském prostoru / Service functions in rural area **860**

Vladimíra Šilhánková, Michael Pondělíček: Možnosti rozvoje specifického území matičního Krasu ve Slovinsku / Development Possibilities in the Specific Mater Karst Area in the Slovenia **869**

Ondřej Šimpach: Modelling of population development in districts: Case study of Příbram **878**

Eva Taterová, Pavla Soukopová: Emigrace československých Židů do Izraele v letech 1948-1967 / Emmigration of Czechoslovak Jews to Israel in 1948-1967 ..... **885**

Peter Tóth, Leoš Šafár: Investment incentives in Slovak Republic from 2002 to 2017 ..... **895**

Kamila Turečková: Informační a komunikační technologie v regionálním vysokém školství ve vztahu k podnikatelskému sektoru: případová studie na Jihomoravský a Moravskoslezský kraj / Information and communication technologies in regional higher education in relation to the business sector: a case study on The South Moravian Region and The Moravian-Silesian Region **902**

Jiří Urbánek, Vojtěch Tamáš, Martin Přibyl, Jolana Šibalová: Chování spotřebitele na trhu s kávou v Brně / Consumer behaviour on coffee market in Brno **908**

Jaroslav Urminský: Ekonomiky regionů v televizním zpravodajství / Economies of regions in TV news reporting **928**

Pavla Varvažovská, Martina Jarkovská: Sustainability of Local Tourism Development ... **939**

Hana Vavrouchová, David Kovařík, Antonín Vaishar: Zaniklá sídla Moravy a Slezska – zachování mizejícího dědictví formou moderní kroniky obce / The defunct settlements of Moravia and Silesia – recording of the disappearing heritage in the form of a modern chronicle of the village **947**

Kristýna Czasch Vejtasová, Jiří Schneider, Michaela Venzlů: Landscape identity preservation and rural development of Slezská Harta **960**

Tomáš Verner: Sector analysis of non-financial corporations and selected indicators: The case of the Visegrad group plus countries **974**

Nahanga Verter, Pascoal João Gota: Analysis of Some Determinants of Tobacco Production in Mozambique **983**

Veronika Vítková, Jiří Schneider, Žaneta Kalasová: Sociální, ekonomické a environmentální aspekty šíření vodního hyacintu na Viktoriině jezeře / Social, economic and environmental aspects of the spread of water hyacinth on Victoria Lake **990**

Radek Zdeněk, Jana Lososová: Using wage productivity ratios to predict the bankruptcy **1002**

Ivo Zdráhal, Věra Bečvářová, Kateřina Plencnerová: Alternativní potravinové sítě v městě Brně: Případová studie FoodPark / Alternative food networks in the city of Brno: FoodPark case study **1010**

Petr Zeman, Daniel Kopta: Analýza využití dlouhodobého majetku a produktivity práce u ekologických a konvenčních zemědělských podniků / Analysis of the fixed assets turnover and labour productivity in organic and conventional farming enterprises **1019**

Characterization of selected Enotourism and Agritourism SMEs in the Maule Region-Chile

Eduardo von Bennewitz Álvarez, Patrik Kubát

Abstract:

Enotourism and Agritourism combined with rural resources and traditional products may become an essential component of the rural economy strategy for Chile. Around 1120 SMEs are active in providing these services the Maule Region-Chile. These entrepreneurs face many challenges to consolidate sustainable businesses, due to breaches such as limited access the information for the decision making, high transaction costs to arrive at the market and their invisibility to the general public. An integrated platform in website format; “Vitrina Campesina” was developed to promote the commercialization of their products and services. The main outcome of the project was the generation of a georeferenced digital platform that supplies the following services: diffusion, e-commerce, education and communication among the entrepreneurs. In the present article, we present results about de characterization of 25 selected enotourism and agritourism SMEs in the Maule Region-Chile and some of the main critical points for implementing the digital platform among them.

Key words:

internet platform; rural development; community tourism; seasonality

Introduction and objectives

Enotourism has been variously defined in terms of activities and motives, e.g. ‘visitation to vineyards, wineries, wine festivals and wine shows for which grape wine tasting and/or experiencing the attributes of a grape wine region are the prime motivating factors for visitors (Hall and Macionis, 1998), and more comprehensively as a combination of consumer behaviour, a destination development strategy, and a marketing opportunity for the wine industry (Getz, 2000). Regarding wine production, Chile is the world’s eighth largest wine producer and the fifth largest exporter, reaching a market share of 8% by volume of the global international wine market (Felzensztein, 2014). Despite this undeniable success, the sector faces many challenges, especially in the case of small wine producers. This sector faces great competition and had to adequate their strategies to survive. According to estimates by the Institute of Agricultural Development in Chile (INDAP), around 1000 SMEs are actively developing their activities related to wine production in the Maule Region-Chile. These small wine producers produce high-quality wines, linked to traditional knowledge and/or unique ecosystems and territories. However these entrepreneurs are unable to consolidate sustainable business, because of gaps related to the poor development of their identity and character, lack of visibility to potential consumers who value their attributes, inadequate positioning and differentiation strategies against generic wines and big companies, limited partnerships and collaboration between the different actors in the chain. Enotourism is a significant factor in regional development because it helps not only to create local jobs and promote local merchandise but also to attract investment and other types of tourism at the regional level (Mitchell and Hall, 2006). The development of Enotourism should be also regarded as a direct wine marketing channel. The environment is still difficult for developing this sort of tourism because in general there is not a local culture valuing wine regions in their purchasing behavior and international promotion activities do not promote wine regions or even the country.

The main objective of the project was to generate a georeferenced thematic information base in a digital format about the regional supply of Enotourism and Agritourism services in the Maule Region-Chile. In the present work, we present preliminary data about the characterization of 25 selected SMEs associated to Enotourism and Agritourism services in the Maule Region-Chile.

Material and methods

Location

The study was carried out during 2013 to 2015 in the Maule Region of Chile. Maule Region: Coordinates: 35°26′S 71°40′W. From the total number of SMEs associated with the platform “Vitrina Campesina”, 25 of them, active in Enotourism and/or Agritourism, were selected for this study. Their main characteristics are described in Table 1. Locations are presented also in Figure 1.

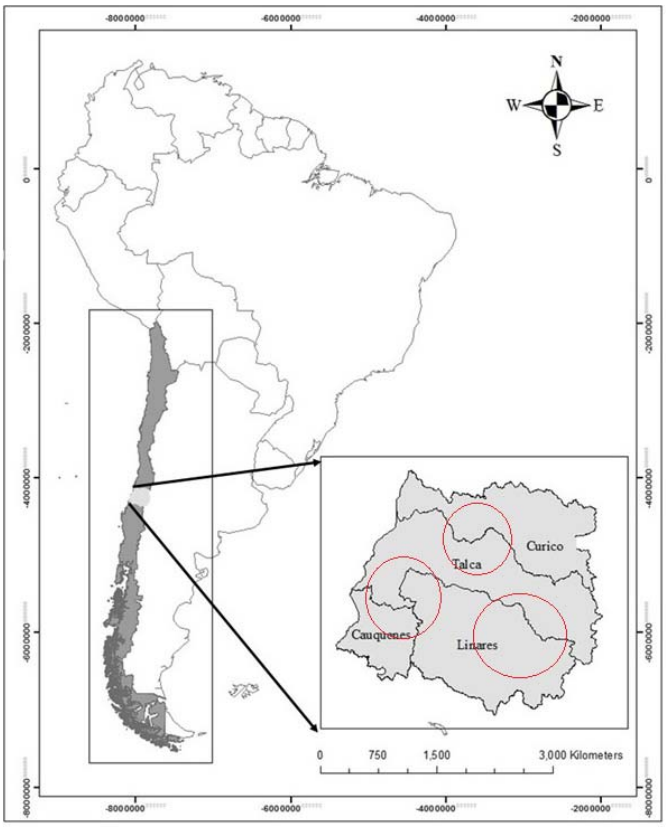

Figure 1. Map of the Maule Region with the territorial distribution and geographic location for selected SMEs (Red circles represent the areas where SMEs were concentrated, see also Table 1).

Table 1 Characterization of selected SMEs in Enotourism/Agritourism

Location/Names		Location		Main activity	Secondary activity
		Latitude (S)	Longitude (W)		
1	Don Luis	- 35.584500	- 71.109093	Enotourism	Processed agricultural products
2	Santa Emiliana	- 35.781316	- 71.654066	Enotourism	Processed agricultural products
3	El Gallo	- 35.786217	- 71.682389	Enotourism	Processed agricultural products
4	Refugio el Rayadito	- 35.604583	- 71.074222	Agritourism	Agri-hostel
5	Camping Los Nogales de	- 35.590611	- 71.108194	Agritourism	Agri-hostel
6	Hipomedano	- 35.004428	- 72.174313	Agritourism / Hippotherapy	livestock
7	Camping Los Robles	- 35.188167	- 71.985472	Agritourism	Handicrafts
8	Residencial y Cabañas EL	- 35.424833	- 72.484611	Agritourism	Horse ride
9	Casona Las Catalinas	- 35.114840	- 71.514820	Enotourism / Agritourism	Processed agricultural products
10	Aves Pelarco	- 35.961472	- 71.318917	Agritourism	Processed agricultural products
11	Shamabala HN.	- 35.332667	- 71.33675	Wellness tourism	Thermal bath
12	El Rosal	- 35.746917	- 71.582389	Enotourism/Agritourism	Processed agricultural products
13	El Refugio	- 35.761306	- 71.624056	Ecotourism / Agritourism	Horse ride
14	Granja educativa Linares	- 35.485847	- 71.854281	Agritourism	Handicrafts
15	Refugio el Galo	- 35.599944	- 71.079306	Agritourism	Agri-hostel
16	Cabalgatas Don Francisco	- 35.583472	- 71.108083	Agritourism	Horse ride
17	La Casona del Ramal	- 35.456444	- 71.938778	Enotourism/Agritourism	Agri-hostel
18	Arrieros de Vilches-	- 35.577696	- 71.789400	Adventure tourism	Agriculture, livestock
19	Turismo el Recodo	- 35.562139	- 71.205500	Enotourism / Agritourism	Horse ride
20	Valshi	- 35.719694	- 71.184833	Agritourism, Wellness tourism	Agri-hostel
21	Camping y artesanias El	- 35.709528	- 71.116417	Agritourism	Agri-hostel
22	Brisas del lago	- 35.707194	- 71.307278	Agritourism	Agri-hostel
23	El Embarcadero	- 35.707083	- 71.316500	Agritourism	-
24	Caliboro Aventura Ltda.	- 35.793667	- 71.899056	Enotourism / Adventure tourism	Horse ride, wine tourism
25	Las Luciernagas	- 36.245217	- 71.342294	Agritourism	Handicrafts

Characterization

SMEs were characterized by means of a survey with continuous/discrete variables. The main variables included in the present study: Name, location, size, type of activity, gender and age distribution, access to Internet, competencies in ICT, Level of education, total income per family in one year (CLP), including all economic activities, Total income per family in one year (CLP), including only economic activities related to the project, seasonality and number of arrivals by age and nationality. Additional information from previous surveys applied by INDAP was also utilized.

Results

Women represented 79% of the population. The average age is 58 years. 57% of the participants range from 55 to 65 years and 43% are between 30 and 45 years. The percentage of the total income per family in one year (CLP), represented by the economic activities related to the project is 67% (12.940.857 CLP average, medium to high per capita income in Chile; Table 2). The percentage of participants with complete or incomplete technical or University education is 32% and a significant percentage (36%) have only complete or incomplete basic education (Table 3). The lack of sufficient education may be a detrimental factor for the future incorporation of these SMEs into the platform. ICT competencies of the participants also reflect a low level. 50% of the women and 27.2% of men have none or only elemental ICT competencies (Table 4).

Table 2. Income distribution, primary and secondary activities of the group

Variables	N	Mean	Min	Max	St.dev.
Total income per family in one year (CLP), including all economic activities	25	12,940857	6,353000	39,000000	8,323531
Total income per family in one year (CLP), including only economic activities related to Agritourism	25	7,895714	2,820000	19,230000	4,734000
Total income per family in one year (CLP), including economic activities not related to Agritourism	25	5,045143	3,533000	19,770000	3,589531
Percentage of the total income per family in one year (CLP)		%	%	%	%
Agritourism	25	61	44.4	49.3	56.9
Economic activities not related to agritourism	25	38.9	55.6	50.6	43.1

Table 3. Education level of the group

Education (highest level achieved)	Men		Women	
	N°	%	N°	%
None	0	0	0	0
Incomplete basic education	2	8	2	8
Complete basic education	2	8	3	12
Incomplete secondary education	2	8	1	4
Complete secondary education	2	8	3	12
Incomplete technical or University education	3	12	3	12
Complete technical or University education	0	0	2	8

Table 4. Descriptive statistics (ICT competences)

ICT competencies (highest level achieved)	Men		Women	
	N°	%	N°	%
None	1	9.0	2	14.3
Elemental	2	18.2	5	35.7
Basic	3	27.3	5	35.7
Complete	3	27.3	2	14.3
Intermediary	2	18.2	0	0
Advanced	0	0	0	0

Tourist influx and Seasonality

The statistical analysis of seasonality is directed at measuring seasonal variation, indicating the maximum and minimum intensity of tourist arrivals, as well as the growth and decline periods of these arrivals (Secareanu and Firoiu, 2011). Seasonality was calculated using the seasonality index (Is) method developed by Neacsu and Baltaretu (2005).

$$Is = \frac{Montly\ mean\ (yl)}{\text{General monthly mean (Y)}} \cdot 100$$

The more the value of these coefficient approaches 100, the more seasonality attenuates and vice-versa, the further away it is from 100, the more acute seasonality becomes. Values for the seasonal variation are indicated in Tables 5 and 6. Medium levels of seasonality were observed for enotourism. On the other hand, high levels of seasonality were observed in the case of agritourism, where the main inflow of tourists was concentrated in summer and autumn. In both cases the tourist inflow is conformed mainly by Chilean tourists coming from the capital city Santiago (approx. 40%), then tourists from other big cities in the region like Talca or Curicó.

Table 5. Tourist influx and seasonality index for enotourism

Month/Season	2013-2014	2014-2015	Monthly mean	Seasonality index (Is %)
January	567	654	611	135.5
February	780	765	773	171.4
March	970	896	933	206.9
April	445	452	449	99.6
May	321	376	349	77.4
June	205	276	241	53.4
July	123	134	129	28.6
August	231	256	244	54.1
September	367	389	378	83.8
October	378	398	388	86.0
November	423	421	422	93.6
December	478	509	494	109.5
Total	5,288	5,526		

Table 6. Tourist influx and seasonality index for agritourism

Month/Season	2013-2014	2014-2015	Monthly mean	Seasonality index (Is %)
January	6,927	7,875	7,401	225.3
February	8,906	10,125	9,516	289.7
March	1,226	1,583	1,405	42.8
April	1,226	1,583	1,405	42.8
May	1,226	1,583	1,405	42.8
June	1,019	1,064	1,042	31.7
July	2,037	2,129	2,083	63.4
August	1,019	1,064	1,042	31.7
September	3,668	4,248	3,958	120.5
October	2,751	3,186	2,969	90.4
November	2,751	3,186	2,969	90.4
December	3,958	4,500	4,229	128.7
Total	36,714	42,126		

Conclusions

The selected SMEs suffer from a big digital gap. This is a critical point for implementing a digital platform among the group. Training activities should be carried out considering the gender and age factors. Enotourism in the region present medium levels of seasonality and agritourism is subject to high levels of seasonality (Is %). Seasonality becomes especially acute during summer months.

This work was partially supported by FRRMS_IGA_2017/011 Project, Mendel University in Brno.

Literature:

GETZ, D. (2000), Explore Wine Tourism: Management, Development, and Destinations, Cognizant, New York.

FELZENSZTEIN, C. (2014). The Chilean wine industry: new international strategies for 2020. Emerald Emerging Markets Case Studies 4:2 , 1-12

HALL, M. (1996). “Wine Tourism in New Zealand.” Proceedings of Tourism Downunder II: A Tourism Research Conference, pp 109-119, University of Otago.

MITCHELL, R., HALL, C.M. (2006) “Wine Tourism Research: The State Of Play”, Tourism Review International, Vol 9, pp. 307-332.

NEACSU N., BALTARETU A. (2005). Economa turismului-Lucrari practice. Statistici. Reglementari Editura Uranus, Bucuresti.

SECAREANU, C., FIROIU D. (2011). Statistical methods used in the analysis and forecast of the tourism activity affected by seasonality. Romanian Economic and Business Review 6(4).

Contact:

Eduardo von Bennewitz Álvarez. Universidad Austral de Chile. Instituto de Producción y sanidad vegetal. Campus Isla Teja. Valdivia-Chile, Mendel University in Brno, Faculty of Regional Development and International Studies, Třída Generála Píky 2005/7. Brno – Černá Pole 613 00, Czech Republic. E-mail: evba70@gmail.com. Corresponding author.

Patrik Kubát. Mendel University in Brno, Faculty of Regional Development and International Studies, Třída Generála Píky 2005/7. Brno – Černá Pole 613 00, Czech Republic. E-mail: xkubat@node.mendelu.cz

The effectiveness of tourism as a means of poverty reduction in Ghana

Emmanuel Kofi Ankomah

Abstract:

Tourism sector investment is one means by which the services industries including transportation services, accommodations, entertainment venues, shopping malls and other industries such as the arts and craft industry, agriculture and non-tradition products can benefit immensely in addition to boosting government revenues. With all the potentials of tourism to reduce poverty and to promote development it is not well developed. This paper examines the current state of tourism in Ghana to unearth the problems inhibiting tourism development. The study seeks to bring understanding to the processes through which tourism can contributes to poverty reduction and analyse the effects of tourism on unemployment and explore the processes through which tourism can contribute to poverty reduction. The research shows that provision of employment opportunities by local sourcing of goods and services as well as philanthropic support are other means in which tourism contribute to poverty reduction, however, the development mechanisms of tourism are not obvious and do not function well.

Key words:

tourism, agriculture, transportation, accommodation

Introduction

All around the world, people have the dream of traveling to one place or another for not more than one consecutive year due to several reasons. The dream place and destination of travel can be within the persons own country which can be described as internal or national tourism (OECD, 2001). And can also be outside the borders of the person's own country which can also be described as international travels (UNWTO, 1995). In this era, such travels and many other forms of travels are considered as tourism. From the perspective of poverty in Ghana, tourism can be a means by which jobs can be created to reduce unemployment rate thereby reducing poverty. This view though promotes tourism as a means of economic growth some other writers and organizations have developed arguments in support of the importance of tourism as a means of economic growth. With the growing trend of global travels, it is important that countries position themselves to benefit from it. Focusing on the realities, this paper accesses the effectiveness of tourism in the sphere of job creation in Ghana as a means of job creation as a contribution to the views of other authors.

The focus of authors is usually on the interrogation of the tourism sector on economic growth. Many writers have suggested that there is a positive relationship between economic growth and the growth of tourism (Balaguer and Cantavella-Jordá, 2010; Shakouri et al., 2017). Some of the writers stated categorically that the growth of tourism industry increases economic growth, (Chung-ki et al., 2013). According to the WTTC (2017), the impact of tourism on economic growth is mainly due to in flow of tourist into the countries.

Empirical studies that examine the effects of tourism suggest that, it reduces unemployment (Stefan and Schubert, 2012). It is observed that tourism create direct jobs in the services and hospitality sector, (Aynalem et al., 2016). Many developing countries are trying to develop the

tourism sector, to reduce poverty, (Hayakawa et al., 2008). Hawkins and Mann, (2007) present a detail review of the World Bank commitment to tourism in developing counties.

The hypothesis that tourism can lead to economic growth which is describe as tourism-led growth (TLG) strategy is one of the main reasons developing countries are keen to the development of the tourism sector (Croes and Vanegas, 2008). The hypothesis postulates that tourism brings revenues which in turn promote jobs and cause increase in business. This shows that tourism and economic growth are highly mutually related (Dritsakis, 2004; Brau et al, 2005; Kim et al, 2006; Sugiyarto 2007). When tourism revenues are invested in other sectors of an economy it can increase the economic activities.

Though, there are many publications on tourism, the area of tourism impact on poverty reduction remains a grey area (Mitchell, J. and Ashley, C. 2010). The problem of poverty is a serious matter because poverty has been one of the biggest issues confronting leaders of developing countries. World Bank report by Chen and Ravallion (2008) indicated that the developing countries are poorer than what they were believed to be and that they have failed in fighting poverty. Ravallion et al. (2008) have reported that 95% of the population in the developing country lived on less than $10 a day. Emaad (2007) reported that when the world inhabitants were about 6 billion, about 2.8 billion representing 46.6 % live on less than $2 a day as well as 1.2 billion people representing 20% live on less than $1 a day.

Among the developing countries battling poverty, sub-Saharan Africa dominates. Study by Spenceley (2008) asserts that, out of the global estimation of about 1.2 billion people living in extreme poverty, 25% lives in sub-Saharan Africa. Most of the poor are living in the rural areas. The World Bank report on poverty in Africa indicates that as at 2012, about 42.7% of the people living in sub-Saharan Africa live under $1.90. A situation like this contributes to the low standard of living which can result in malnutrition, poor health, and high mortality. According to UNICEF, 22,000 children die each day due to poverty. And most of the death as reported by UNICEF, die in the poorest villages, without examination and the moral scrutiny of the people in authority (UNICEF, 2010).

Nonetheless, conscious efforts are being made to reduce this poverty level and its effect. Among those mechanisms and ways being used to solve poverty globally is through tourism. This is because tourism is a sector of every country's potential tool to provide economic benefits, especially in developing countries. Tourism is a viable sector that can enhance the effort to reduction poverty in the world (Chifon, 2010). There is a massive advocacy from international development agencies and policymakers as well as authors on the importance of tourism in alleviating poverty in developing countries (UNWTO, 2011). International tourist arrivals in the 48 least developed countries grew from 6 million to over 17 million between the periods of 2000-2010 (UNWTO 2011). The numbers of international tourists increased by 2% in 2008 as compared to 2007 and by -4.2 in 2009 because of the global fiscal crisis. The growth returned to normal after the 14 months of economic crisis (Kafle, 2011). Although, the proportion of global poverty has been decreasing 2006, the number of people living in poverty does not decrease much. This shows that poverty reduction is not keeping pace with population growth (Cooke et al., 2016).

The agricultural sector in developing countries shows slower growth and is supported by inefficient policy and priorities. In Ghana, poverty levels are much higher among those working in agriculture just like in developing countries. One dimension of this has been the significant disadvantage of the north of the country compared to the transition zone and the south, despite recent measures taken to address the key issues (McKay et al., 2015).

Tourism can broadly be divided into pleasure or recreational tourism and business or active tourism. Pleasure tourism is when a group of people or individuals visit a place of their choice for relaxation and pleasure and for experience or to see new things. This can take the form of

mass tourism or alternative tourism. Mass tourism is the movement of a group of tourists to a place of interest (Watson, 2015), whereas, alternative tourism involves personal travels of an individual, a family or a small number of tourist (Katya, 2016). Active tourism combines physical activities, education, business events, conference, congress, adventure, ecotourism and culture discovery. Active Tourism is low-impact, ecological, socially compatible and high quality.

Tourism is rated among the world's largest industries. In 2012, the industry did better than other sectors like manufacturing, financial, communication and the retailing industry in the global economy (David, 2013). The World Travel & Tourism Council's (WTTC) economic research stated that in 2012, Travel and Tourism grew its total contribution to GDP by 3.0%. It further stated that the number of jobs created by the industry rose to about 260 million. In recent years many jobs are created out of tourism activities and it is believed that the industry will continue to increase economic growth far beyond 2.5% and create more than 300 million jobs.

Ghana's tourism industry has not been moving in the tracks of the major players in the tourism industry in Africa and the rest of the world. The principal areas Ghana tourism depends on are basically, natural beauty of physical landforms, the ecosystems, cultural heritage, and the stability of political and communal society and safety. The Government of Ghana aims at improving this area by financing and implementing strategies that will increase private sector participation to create more jobs.

The World Travel and Tourism Council (WTTC), has stated that tourism contributed more than 3 percent to Ghana's GDP in 2013. Though the tourism contribution a little higher than the global average of 2.9 percent in 2013, Ghana cannot compare it tourism sector to some of the West African countries like the Gambia and Senegal where tourism contributed more than 9 percent and 5 percent to their respective GDP, according to the Oxford Business Group report (OBG, 2016).

Ghana has increased the activities of the tourism authorities and is fostering the private sector participation with the hope of increasing productivity through the growth of tourism. The effects of tourism on the economy of Ghana can be broader, depending on public and private sector investment and government support to the sector. The total contribution of the tourism sector to Ghana's economy is estimated at 7.2 percent of GDP, (Oxford Business Group, 2016). Comparing this to the 9.5 percent global average, it can be said that the development of the tourism industry in Ghana is below average. In the same vain forecast show that tourism in Ghana can grow at the rate of about 5 percent annually between 2017 and 2027 but this depends on proper implementation of plans and good strategies.

Tourism can be a major foreign exchange earner in Ghana's economy. In 2013, the income generated from visitors from abroad alone was 5.7% of Ghana's total export (WTTC, 2016). If the tourism industry in Ghana will be improved it will become a very important foreign exchange earner since the flow of income from tourism is more stable than the volatile prices of cocoa, timber, gold, oil and other commodities which serve as the main foreign exchange earners. Though, international tourism also depends depend on the economy of the home country of the tourist. With increasing violence in some countries in Africa, tourism in Ghana can be increased remarkable and boost investment growth to more than 3 percent per annum.

Despite the potentials of the tourism industry, it is not well developed. The hindrances of tourism development include lack of knowledge. Many people in Ghana see tourism only as sightseeing. This has led to the dependence on government for the provision of infrastructure to such site. Due to the pressure for infrastructure in the agriculture, oil and mining sectors which are the highest foreign exchange earners, the government is bias when it comes to tourism.

Private sector participation is low since investors do not find locations of the attractions suitable. Hotels, guesthouses, restaurants, transport and other services are found mostly in the cities where foreign dignitaries stay for their businesses and conferences. The physical tourist

sites lack proper roads and transport services and proper accommodation and restaurants services. The reason is that the commercial processes involved in promoting and selling and distributing products and services of the tourism industry is very poor or non-existence in many cases. The sector lacks personnel trained in the field of tourism. Employees lack the needed professionalism and mostly ill-equipped to deliver their services adequately. There is the need to have well organized and professional guards who can speak different languages to serve foreign visitors. In addition, there is the problem of cleanliness. The cities, towns and where the tourist attraction is located are full of dirt. More so, is the type of roads leading to these centres? They are mostly laterite roads which turn to be dusty or muddy depending on the weather and the season, this poses threats to the life of visitors not to talk of the prohibitive cost of entry fees to the attraction sites, cheating, and lack of security and safety.

Perhaps, another one important problem that needs to be addressed is visa issues. The procedure of obtaining a visa and the fees that go with it is highly cumbersome. There is the need to ease the visa processing process and the fees since the visitors will end up spending more in Ghana. The assertion of tourism as a means of foreign exchange earner, and a means to reduce poverty can be put into operation by the initiation of investment into the sector. If tourism can be used as a mechanism for poverty reduction, then it can be expected that tourism growth will reflect a reduction in poverty levels comprehensively. It is important to point out that the interconnection between tourism and poverty reduction has a solid argument that cannot be overlooked because tourism is a means by which thousands of jobs can be created.

Many researches into tourism in Ghana mostly deal with the problems from the viewpoint of consumer comfort. The problems of improving and expanding the existing natural site and structures with innovative ideas are hardly looked at. Holm-Petersen and Hvidsteen (2007) assert that countries are different in many aspects and for that matter, each country has a comparative advantage when it comes to tourism. One can agree to the fact that, countries have a different culture, different ecosystems, different physical features, different resources and business opportunities which form part of tourism potentialities. It a fact without disputation that tourism industry is the one sector that can reach remote and rural areas at the length and breadth of any country. This can help address issues of development problems and help to alleviate poverty, especially in rural areas.

It has then become a necessity to study the interrelations between tourism, poverty, and investment. With all the problems confronting the tourism industry, it is important to take a critical look at the issue of investment which has received very little attention in the past. Investment in the tourism sector can be look at from the viewpoint of the government and the private sector. Since the industry does not offer the needed attractiveness to the private sector participation, it is important for the government to take the initiative to make the sector more attractive to the private sector. In view of this, the main objective here is to show how important is it for the government to invest in the tourism industry to earn a stable foreign exchange to create jobs for the people living in the communities where the site of attractions is located to reduce unemployment and poverty. Poverty in Ghana is widespread from the south through to the north. The number of people who live in absolute poverty is quite high therefore the problem needs to be addressed.

Materials and methods

There is the difficulty in finding data to evaluate the effect of the investment on tourism in combination with its effectiveness in the alleviation of poverty in Ghana. To do this it became necessary to choose the activities that are within the limits of investments and poverty statistics in Ghana as the focal point.

In the study, findings of other research work which are in relation to employment opportunities and problems in the tourism sector and businesses related to tourism were critically examined. Data compiled by world acclaimed institutions were used to address the issues of poverty and employment opportunities in the tourism sector.

Journal articles, reports, annual research and technical projects, working papers, governmental and international organizational documents are comprehensively reviewed in response to the complexity of the challenges of tourism as a response to poverty by following the guidelines of Mayer (2009). The narrative methodological approach was used to address the issues. Specifically, the status quo method of review is used to examine recent research, journal articles, reports, annual research and technical projects, working papers, governmental and international organizational documents in recent years that are related to the growth of tourism and how it can contribute to poverty reduction in Ghana. The paper delivers a summary of the main points of some the articles, reports answering the questions relating to employment in tourism and reduction in poverty in Ghana.

Using the data extracts from grey literature including World Tourism Organization, World Travel, and Tourism Council, tables and charts were assembled to summarize the results. The scope of the study was Ghana though; one cannot study everybody, or everything, everywhere, Kumar (2005). A number of grey literature were collected out of a few sample was chosen using purposive sampling technique. This is because the information needed must be related to tourism and poverty in Ghana.

Findings and discussions

Tourism is an important economic activity in many countries. In Ghana, tourism contribution to GDP has been increasing over the years though; there is a seasonal up and down in the rate of increase. The contribution of tourism GDP increased from 0.5 billion us dollars in 1997 to about 3 billion us dollars in 2016. This follows the trend in the EU where travels and tourism contribution to GDP is twice the size of auto manufacturing (Christian on sun, 2015). The industry has a direct economic impact as well as indirect and impacts. The total contribution to GDP is that part of GDP generated directly by the tourism industry and its indirect impacts.

The direct contribution to GDP is generated by the businesses that deal directly with tourists. This include, hotels, travel agents, airlines, car hiring services and passenger transport services, and other ventures like restaurant and pubs as well as music clubs. This is calculated as total income received through domestic spending by all tourists within a country which can be termed as internal tourism consumption less all expenses made by the business ventures in the tourism industry. As the contribution to GDP increases so is its total contribution to the reduction of unemployment and poverty in the long run. Tourism creates jobs directly in the Tourism industry and it also indirectly contributes to job creation in other sectors.

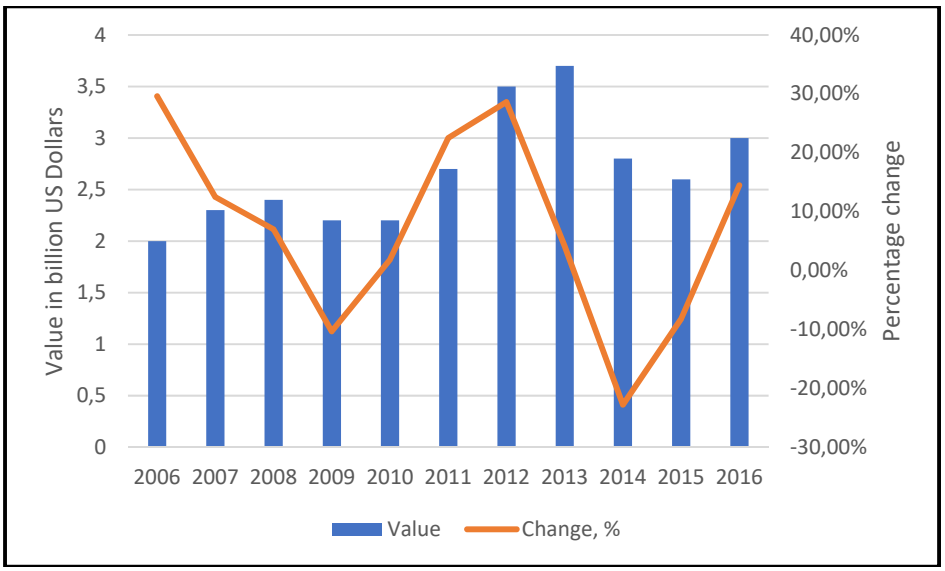
The contribution of tourism to GDP and jobs creation flows from the areas of capital investment, Government collective expenditure and the effects of the supply chain. Capital investment expenditure constitutes investment expenditure by other industries on the assets of specific tourism. This may include the provision of a guest house, hotels and other accommodations for tourists, transportation services, restaurants and facilities for leisure.

Government collective expenditure is the general government spending in support of the tourism sector including national, regional and local government expenditure on same. Governments usually spend money to promote tourism and to provide information services, administrative and other public services to make tourists comfortable.

The impact of the supply-chain is felt through the purchases of domestic goods and services directly by different sectors of the Travel & Tourism sector. This may be used as inputs

to produce final tourism consumer product. There is also the induced contribution which is the contribution to GDP by those who are directly or indirectly employed the Tourism sector.

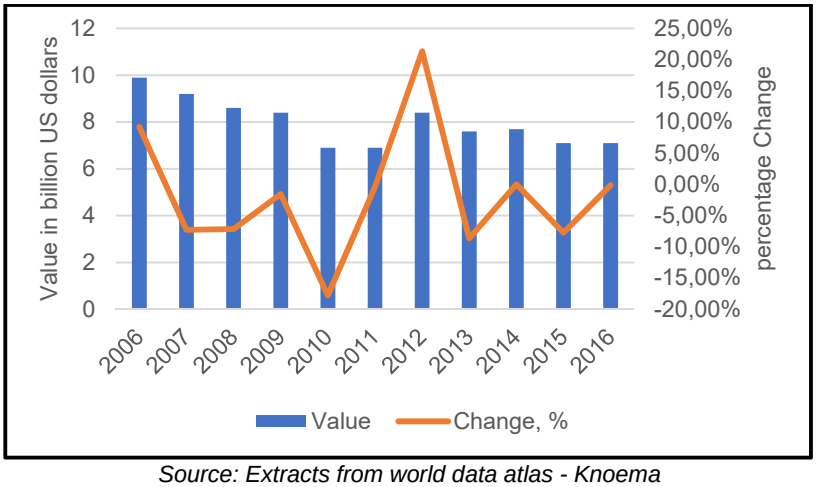
Figure 1: Travel and tourism contribution to GDP in current prices

Source: Extracts from world data atlas - knoema

The Figure 1 above shows the yearly contribution of tourism to real GDP both in value and in percentage changes from 2006 to 2016. The Figure 1 shows that tourism contribution to GDP fell in percentage from 2006 to 2009. In value terms, Ghana lost about 0.1 billion U.S. dollars between 2008 and 2009 and then rose from about -9% in 2009 to about 29% in 2012 which represent about 2.4 billion dollars rise from about I.1 billion U.S. dollars in 2009. It then declined to about 2.6 billion U.S. dollars in 2015. Since then the contribution has gone up to more than 3 billion U.S. dollars. The value of the share of GDP tourism contributes to the GDP of Ghana is very low and the percentage growth rate of tourism contribution to GDP is very discouraging in recent years. From 2007 to 2011 the percentage change was negative. It is only in 2012 that the growth was positive. In 2013, the growth was -8.63%; 2014 it was 0.01% and in 2015 and 2016 the growth rate was negative (Figure 2).

Figure 2: Tourism contribution to GDP as a share of GDP

Source: Extracts from world data atlas - Knoema

A country like the Maldives is the topmost country with respect to the contribution of tourism to GDP as a percentage of GDP in the world. In 2016, the contribution of tourism to it GDP in percentage was 79.4 %. The other 4 countries in the top 5 include Antigua and Barbuda, Seychelles, Macau, and the Bahamas. These are mostly developing countries which are making tourism an attractive venture for foreign visitations. Ghana is ranked number 119 in the world rankings of tourism contribution to GDP as a share of GDP in percentage (Table 1). This shows that tourism in Ghana needs to be improved.

Table 1: Ranks of selected countries contribution of tourism to GDP as a share of GDP

Rank	Country	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
1	Maldives	79.4	78.8	86.9	81.6	72.1	70.2	74.3
2	Antigua and Barbuda	69.4	58.8	60.3	59.3	61.3	62.9	66.5
3	Seychelles	58.1	56.9	56.9	58.6	63.7	63.0	64.2
4	Macau	57.2	59.0	70.9	77.2	71.9	68.7	72.7
5	Bahamas	44.8	44.8	45.0	44.2	45.0	44.6	44.7
67	Germany	10.8	10.7	10.5	10.5	10.6	10.6	10.9
94	China	9.0	8.9	8.7	8.3	8.2	8.0	7.3
111	Japan	7.4	7.3	7.2	6.7	7.0	7.0	7.1
103	United States	8.1	8.0	8.0	7.9	7.8	7.7	7.4
119	Ghana	7.1	7.1	7.7	7.6	8.4	6.9	6.9
167	United Kingdom	2.8	2.6	2.4	2.5	2.5	2.5	2.5

Source: https://knoema.com/atlas/topics/Tourism/Travel-and-Tourism-Total-Contribution-to-GDP/Contribution-of-travel-and-tourism-to-GDP-percent-of-GDP

Tourism can be a means by which countries with larger international business travel promote export. Business travel can facilitate the development of relationships with customers and suppliers in the international market. The economic prospects of business tourism promote employment and thereby reduce poverty. Since economic growth depends on an increase in productivity, the importance of business travels must be facilitated to promote the growth of trade and investment.

The foreign direct investments (FDI) which result from business travel brings in, foreign exchange, technology, experts, technical know-how, demand for domestic goods and raw materials, consumer goods and supplies to the domestic market to bring a reduction in unemployment. Tourism can be the means to develop infrastructure and services. Many of the tourist attractions in Ghana are in rural areas, therefore, developing tourism infrastructure is a means to develop infrastructure in the rural areas. This will improve the collective gains of the rural poor and the national economy. Improving tourism will lead to investment business ventures like restaurants, pubs, coffee shops, retailing shops, and many other businesses. These businesses will directly impact on the standard of living of the residents. Other related infrastructure development in utilities, roads, air and water transport will lead to the expansion of the economy thereby reducing poverty.

Figure 3: Location of Some Tourist Attractions in Ghana

Source: Mappery of Ghana

A look at the maps in Figure 3 will show that most of the important tourist attraction in Ghana are in the rural areas. Developing the sector will drive the development of the rural areas where tourist attractions are located.

Conclusion

In the analysis of the effectiveness of tourism to reduce poverty, the paper established the relationship between tourism and infrastructure development, expansion of businesses, the supply of products and raw materials from local sources. It has been revealed that tourism development can increase employment directly by growing the number of hotels and the lodging places of the tourist, restaurants, and tourism services and provide indirect employment in the transport, arts and craft, agriculture and the manufacturing sector by means of foreign direct investment (FDI).

The findings of the study show that tourism has brought about some revenues over the past few years though not as high as expected. The inflow of tourist has brought about new lodges and improvement in economic activities, though in the assessment there was no evidence on how tourism has affected poverty in a specific way, in general, the study shows that investment in tourism is one sure way to reduce poverty. On the other hand, the findings show that tourism may not a reliable means to promote economic development in developing countries, since all the top 5 countries which have more than 50% of its GDP provided by the tourism sector are all developing countries. In the well-developed countries, the percentage share of tourism to GDP is rather very small. Thus, it is evident that tourism can be a means to reduce poverty but not necessary a means to become a well-developed country.

References

ADAMS, P. D., PARMENTER, B. R. (1995). An applied general equilibrium analysis of the economic effects of tourism in a quite small, quite open economy. *Journal of Applied Economics*. [Online]. 7(10), 985 – 994. [Accessed 2 July 2017]. Available from: https://doi.org/10.1080/00036849 500000079

AYNALEM, S. BIRHANU, K., TESEFAY, S. (2016). Employment opportunities and challenges in tourism and hospitality sectors. *Journal of Tourism & Hospitality*. [Online]. 5(6), 1 - 5. [Accessed 9 July 2017]. Available from: doi:10.4172/2167-0269.1000257

BALAGUER, J., CANTAVELLA-JORDÁ, M. (2010) Tourism as a long-run economic growth factor: the Spanish case. *Journal Applied Economics* [Online]. 34(7), pp. 877-884. [Accessed 9 July 2017]. Available from: - http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/ 0003684011 0058923

ÇAĞLAYAN, E., SAK, N., KARYMSHAKOV, K. (2016). Relationship between tourism and economic growth: a panel granger causality approach. *Asian Economic and Financial Review*. [Online]. 2(5), pp. 591-602. [Accessed 20 July 2017]. Available from: http:// aessweb.com/ journal-detail.php?id=5002

CHUNG-KI, M., TAEK-SEON R., SANGMEE, B. (2013). Growth effects of leisure tourism and the level of economic development. *Journal of Applied Economics*. [Online]. 48(1), pp. 7 – 17. [Accessed 2 July 2017]. Available from: http://www.tandfonline.com/doi/abs/ 10.1080/00036846.2015. 1073838

CROES, R., VANEGAS, M., (2008), Tourism and poverty alleviation: a co-integration analysis, *Journal of Travel Research*. [Online]. 47(1), pp 94–103. [Accessed 10 August 2017]. Available from: https://doi.org/10.1177/0047287507312429)

HAYAKAWA, T., RIVERO, M., MARIA, S. TOVA. (2008). Local Economic Development and Tourism. *Open Knowledge Repository*. [Online]. 138, pp. 1 – 4. [Accessed 10 July 2017]. Available from: https://openknowledge. worldbank.org/handle/10986/10268 License: CC BY 3.0 IGO."

HOLM-PETERSEN, E., HVIDSTEEN, K. (2007). *Challenges of tourism development*. [Online]. Washington: World Bank Group. [Accessed 23 July 2017]. Available from: http://siteresources.worldbank.org/INTAFRSUMAFTPS/Resources/Presentation1 [1] 2.pdf

KATYA. (2016). *Alternative tourism, great places to visit in Bulgaria*. [Online]. Sofia: Bulgarian Association of Alternative Tourism. [Accessed 7 August 2017]. Available from: http://www.baatbg.org/home/21/

MCKAY, A., PIRTTILÄ, J., FINN TARP, F. (2015). *Ghana: Poverty reduction over thirty years* [Online]. Finland: UNU-WIDER. [Accessed 20 August 2017]. Available from: http://metss-ghana.k-state.edu/KMS/images/76890500_1438330725.pdf

MITCHELL, J., ASHLEY, C. (2010). *Tourism and poverty reduction: Pathways to prosperity*. [Online]. London: Overseas Development Institute. [Accessed 18 July 2017]. Available from: https://www.odi.org/publications/4675-tourism-poverty-reduction

ORGANIZATION FOR ECONOMIC COOPERATION AND DEVELOPMENT - OECD (2001). *Glossary of statistical terms.* [Online]. Paris: Organization for Economic Cooperation and Development. [Accessed 7 August 2017]. Available from: https://stats.oecd.org/ glossary/detail.asp?ID =1727

OXFORD BUSINESS GROUP (2016). *Ghana's government positive about tourism*. [Online]. London: Oxford Business Group. [Accessed 9 August 2017]. Available from:

https://www.oxfordbusiness group.com/overview/emerging-star-bold-targets-show-government%E2%80%99s-positive-intent-sector

SHAKOURI ET AL., (2017). The Relation between International Tourism and Economic Growth. *Journal of Tourism and Hospitality.* [Online]. 6(4), pp. 1- 7. [Accessed 21 July 2017]. Available from: https://www.omicsonline.org/open-access/the-relation-between-international-tourism-and-economic-growth-2167-0269-1000295.php?aid=91217

STEFAN, F., SCHUBERT, S. F., (2012). Tourism and unemployment: The effects of a boom in tourism demand on unemployment. *Revista Tourismo & Desenvolvimento.* [Online]. 17(18), pp. 35 - 36 Bozen-Bolzano.https://www.unibz.it

WORLD TRADE ORGANISATION – UNWTO (1995). *Concepts, Definitions, and Classifications for Tourism Statistics*. [Online]. Madrid: United Nations World Trade Organization. [Accessed 7 August 2017]. Available from: https://www.e-unwto.org/copyright

WORLD TRADE ORGANISATION - UNWTO. (2011). *Tourism Highlights*. [Online]. Madrid: United Nations World Trade Organization. [Accessed 7 August 2017]. Available from:https://www.unwto.org/facts

WORLD TRADE ORGANISATION – UNWTO (2012). *Tourism Market Trends.* [Online]. Madrid: United Nations World Trade Organization. [Accessed 7 August 2017]. Available from: https://www.unwto.org/facts

WORLD TRADE ORGANISATION - WTO (2011). *Tourism Market Trends.* [Online]. Madrid: United Nations World Trade Organization. [Accessed 7 August 2017]. Available from: http://mkt.unwto.org

WATSON, M. (2015). *The Impact of Mass Tourism.* [Online]. London: Edexcel IGCSE Geography. [Accessed 8 August 2017]. Available from: https://maxwatsongeography. wordpress.com/section-d/globalisation-and-migration/the-impact- of-mass-tourism/

WORLD TRADE ORGANISATION - UNWTO (2016). *The current state of the travel & tourism industry.* [Online]. London: World Travel & Tourism Council. [Accessed 1 July 2017]. Available from: http://www.eturbonews.com/ 34206/current-state-travel-tourism-industry

WORLD TRAVEL AND TOURISM COUNCIL - WTTC. (2016). *Country Reports.* [Online]. London: World Travel & Tourism Council. [Accessed 1 July 2017]. Available from: http://www.eturbonews.com/ 34206/current-state-travel-tourism-industry

WORLD TRAVEL AND TOURISM COUNCIL - WTTC. (2016). *Country Economic Impact of Tourism.* [Online]. London: World Travel & Tourism Council. [Accessed 1 July 2017]. Available from: http://www.eturbonews.com/ 34206/current-state-travel-tourism-industry

WORLD TRAVEL AND TOURISM COUNCIL - WTTC. (2017). *The economic impact of travel & tourism.* [Online]. London: World Travel & Tourism Council. [Accessed 1 July 2017]. Available from: http://www.eturbonews.com/ 34206/current-state-travel-tourism-industry

Contact:

Emmanuel Kofi Ankomah, Department of Regional and Public Administration, Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Czech Republic. Email: qqankoma@mendelu.cz

Evaluace rozvojových programů

Evaluation of development programmes

Martin Bastl

Abstrakt:

Význam evaluací v EU v posledních dvou dekádách roste. Významným důvodem je požadavek Evropské komise zajistit a zvýšit efektivitu intervencí realizovaných v rámci regionální politiky EU, především v rámci operačních programů Evropských strukturálních a investičních fondů (ESIF). Také v českém prostředí jsou evaluace sociálně-ekonomických intervencí silně spojeny s ESIF a v menší míře se zahraničními rozvojovými programy. Cílem příspěvku je úvodem představit kontext evaluace ve vazbě na ESIF, tedy stručný úvod do terminologie, srovnání metodologických přístupů a geneze uchopení a využití evaluace v praxi ESIF. Empirická část je založena na prezentaci designu dvou vybraných evaluací Integrovaného regionálního programu (IROP). Jedná se o konfirmační evaluaci zaměřenou na výstupy (goal-based evaluation, GBE) a procesní evaluaci zaměřenou na využitelnost (utilization-focused evaluation, UFE). Závěrem budou zmíněny a diskutovány problémy související s designem a realizací evaluací.

Klíčová slova:

evaluace, programy, intervence, ESIF, IROP

Abstract:

The importance of evaluations in the EU has been on the rise in the last twenty years. A significant reason for this development lies in the desire of the European Commission to ensure and increase the efficiency of interventions carried out within EU regional policies, especially within the framework of the operation programmes of the European Structural and Investments Funds (ESIF). In the Czech Republic too, evaluations of socio-economic interventions are closely connected to the ESIF and to a lesser extent to foreign development programmes. The objective of this text is to first describe the context of evaluations in relation to the ESIF. The description consists of a short introduction to terminology, comparison of methodological approaches, and utilisation of evaluations in the case of the ESIF. The empirical part is based on the presentation of the design of two selected evaluation cases within the Integrated Regional Operational Programme (IROP). One is a goal-based evaluation (GBE) and the other a utilization-focused evaluation (UFE). The final part of the text will deal with problems connected to the design and execution of evaluations.

Keywords:

evaluation, programmes, intervention, ESIF, IROP

Úvod

Téma a cíl příspěvku

Využití nástrojů sociálně-vědního výzkumu jako prostředků k získání podkladů a informací nutných pro rozhodování (*decision-making*) sahá relativně hluboko do minulosti[1]. V případě evaluačních studií došlo ke klíčovému posunu od výzkumného designu k aplikaci v období pozdních 50. let a především 60. let 20. století, kdy byly v USA zahájeny rozsáhlé veřejné federální programy[2] (Stufflebeam, Coryn, 2014, 35-38, Robson, 2000, 11). V současnosti je evaluace standardní součástí strategického plánování a řízení (Bütüner, 2016).

Intenzivní rozvoj evaluační studií a praxe je spojen s realizací státních programů a projektů, u nichž byly očekávány jasné a měřitelné výsledky. Nejvýznamnějším realizátorem či zadavatelem evaluačních šetření se tedy stala veřejná správa - a to ať již se jednalo o oblast zdravotnictví (CDC, 1999), vzdělávání (Sanders, 1994, Bennet, 2003) anebo sociálně-ekonomických intervencí (OECD, 2010, DG DEVCO, 2006). Idea pragmatického, technokratického a na faktech založeného rozhodování se odrazila i na formulaci konceptu „evidence-based policy" (Hendl, Remr, 2017, 18-20), který od 90. let 20. století získal jistý vliv především v anglosaských zemích, ať již explicitně (USA, 2016) či implicitně. Myšlenka rozhodování založeného na faktech nadále posiluje poptávku po evaluaci veřejných politik. Hodnocení rozsáhlých intervenčních programů vedlo ke zpětné vazbě pro obor jako takových a stalo se významným podnětem k prohlubování a rozvoji metodologické základny evaluačních studií (Williams, Imam eds., 2007).

Také v ČR se zásadním impulsem pro rozvoj evaluačních studií stala potřeba vyhodnocení průběhu a výsledků intervencí realizovaných s podporou Evropských strukturálních a investičních fondů (ESIF). Přelomovým obdobím bylo spuštění operačních programů 2007-2013[3]. Řídící orgány operačních programů ESIF v současnosti zůstávají nejvýznamnějším zadavatelem evaluačních šetření. Souběžně s evaluacemi ESIF se rozvíjí evaluační praxe v oblasti zahraniční rozvojové spolupráce a humanitární pomoci[4].

Cílem předkládaného příspěvku je především představení aktuální role a funkce evaluací v oblasti operačních programů ESIF. Empirická část příspěvku, která slouží demonstraci evaluační praxe a některých konkrétních metodologických přístupů, je založena na dvou studiích zpracovaných v letech 2016-2017 za účelem průběžné hodnocení procesu a stavu implementace Integrovaného regionálního operačního programu (IROP). V rámci diskuse jsou představeny i vybrané klíčové problémy spojené s přípravou, realizací a využitelnosti výsledků evaluačních šetření.

Terminologie

Před tím, než bude stručně vymezena oblast evaluací a vymezena terminologie, je třeba uvést, že během více než 50 let trvajícího vývoje evaluačních studií se objevila řada teoretických přístupů, z nichž bude představena jen velmi malá část. Většina metodologických přístupů zůstala opomenuta nikoliv z důvodu jejich menšího významu, ale především z důvodu prostoru a s ohledem na jasnější zaměření a ohraničení příspěvku.

Sama evaluace je ve své podstatě ověřením hodnoty. V kontextu evaluačních studií je zdůrazněna systematičnost a komplexita šetření, aby byla evaluace zřetelně odlišena od *ad hoc* hodnocení. Evaluace charakterizována jako „systematický sběr údajů charakterizujících intervence, způsoby jejich fungování a výsledky k nimž dospívají" (Patton, 2008, citováno dle Hendl, Remr, 2017, 273), příp. systematický sběr informací o aktivitách, charakteristikách a výsledcích programů, které jsou třeba k jejich posouzení, zlepšení jejich efektivity a/nebo

---

[1] Někteří autoři hledají počátky evaluačních šetření v 19. století v USA či ještě dříve (Stockman, Meyer, 2013, 16-18).

[2] V roce 1965 byla v USA zahájena tzv. The War on Poverty, intervenční strategie zaměřená na oblasti zdravotnictví, vzdělávání, ale i sociálního zabezpečení.

[3] Studie jsou koncentrovány v Knihovně evaluací.

[4] Např. dostupné evaluace rozvojových projektů a programů na stránkách MZv ČR (MZv ČR, 2017).

informovanému rozhodnutí o jejich budoucnosti“ (Patton, 1997, citováno dle Stufflebeam, Coryn, 2014, 326). Jiné definice jsou více orientovány na podstatu tohoto typu aplikovaného výzkumu, kdy je zdůrazněno „systematické posouzení a vyhodnocení kvality (*merit*) a přínosu (*worth*) daného objektu“ (Stufflebeam, Coryn, 2014, 8-11, Patton, 2011, 1). Druhý způsob definice implicitně odkazuje na hodnotové zakotvení evaluačního šetření. Jde o vymezení uváděné i v jednom z jedním z klíčových a často, takřka mandatorně, odkazovaných dokumentů - „Program Evaluation Standards“ (Sanders, 1994)[5]. Zatímco *merit* je hodnota vlastní samotnému výsledku, jeho vnitřní kvalita, „věcná podstata“ (Remr, 2010, 15), *worth* je hodnota, kterou má výsledek pro cílové skupiny intervence, míra, od jaké je v souladu s jejich potřebami - je tedy konstruována externě[6].

Evaluace využívá standardní kvantitativní i kvalitativní sociálně-vědní metodologii. Základním rozlišovacím kritériem a ryse, zřetelně odlišující evaluace od (základního) výzkumu explicitní orientace evaluací na hodnoty. Každá evaluace, jak ostatně vyplývá i z výše zmíněných definic, v sobě obsahuje předpoklad možnosti ohodnotit kvalitu, přínos či cenu (*value*) předmětu evaluace[7]. Zároveň se evaluace liší od monitoringu. Ten je vymezen jako průběžný sběr dat a informací. Evaluace se od monitoringu liší nejen hodnocením, ale také přítomností analýzy, sledováním kauzálních vazeb a – případně - tvorbou doporučení.

Klíčovou roli při designu evaluačních šetření hraje zadání. Evaluace je typ aplikovaného výzkumu, který reaguje na poptávku. Podoba výzkumu je předurčena tím, jak je vymezen jeho účel, a jaké jsou potřeby, které by měly výsledky výzkumu naplnit. Informace, které evaluace poskytují, jsou určeny jako podklad pro rozhodování. Klíčovými uživateli jsou obvykle politici či řídící pracovníci (*decision-makers*).

Historicky významnou funkcí evaluace bylo *ex-post* hodnocení. Posouzen byl úspěch, obvykle porovnáním dosažených výsledků s plánovanými hodnotami. Zjištění evaluace sloužilo jako podklad pro rozhodnutí, zda v programu (intervenci) pokračovat, modifikovat ho nebo ukončit. Takto koncipované evaluace mohly zahrnout i určení odpovědnosti za úspěch či neúspěch (Remr, 2010, 12). Tento typ evaluací zůstává významný i dnes. Evaluace zaměřené na vyhodnocení úspěšnost intervence jsou označovány jako sumativní (Stufflebeam, Coryn, 2014, 22). Druhým v současnosti významným typem jsou evaluace, jejich hlavním účelem je napomoci zlepšení programu již v průběhu jeho realizace. Tyto studie se zaměřují na identifikaci slabých míst a nedostatků, jejich odstranění, zvýšení účinnosti intervence ať již způsobem realizace nebo lepším zacílením. Jde o tzv. formativní evaluace. Zatímco u evaluací projektů např. v oblasti zahraniční rozvojové pomoci formativní evaluace (v ČR) tento typ evaluací ještě příliš rozšířen není, v oblasti ESIF se jejich počet a význam zvyšuje.

Krom uvedeného rozlišení se lze setkat s množstvím dalších typologií. Z odborného hlediska je podstatná typologie metodologických přístupů (občas označovaných jako „modely“). Počet metodologických přístupů postupně roste. Současná literatura jich identifikuje již desítky v několika generacích (Stufflebeam, Coryn, 2014, 110-112, Stockman, Meyer, 2013, 108-174 aj.). Přes značnou volnost při výběru z disponibilních přístupů a metodologickou flexibilitu, která je v oblasti evaluací tolerována v mnohem širší míře, než v základním výzkumu,

---

[5] Jiří Remr upřesňuje, že původ této definice lze nalézt v práci M. Scrivena z druhé poloviny 60. let 20. století (Remr, 2010, 18, Hendl, Remr, 2017, 272-273).

[6] Příkladem může být rekonstrukce železniční trati mezi Krahulovem a Zastávkou u Brna, která v letech 2015-2017 proběhla s podporou z Operačního programu Doprava. Výsledek - věcná kvalita trati (*merit*) - odpovídá záměru a umožňuje rychlost vlakových souprav zrychlit tak, aby se cesta rychlíkem zkrátila až o 11 minut a osobním vlakem až o 25 minut. Ve skutečnosti došlo o zkrácení doby cesty jen o 6 minut, což dopravce zdůvodnil nedostatkem výhybek a problémy s návazností na další spoje. Faktický přínos pro cestující, cílovou skupinu (*worth*) je tedy jiný (nižší) – je tomu tak, protože nedošlo ke zrychlení, které bylo plánováno, ale bylo by tomu tak i v případě, kdy by ke zrychlení došlo, ale spoje nenavazovaly. Část cestujících by se tedy nevyhnula čekání na další dopravu. Oprava trati zrychlila cestu z Třebíče do Brna o šest minut, dostupné z: http://trebicsky.denik.cz/zpravy_region/oprava-trati-zrychlila-cestu-z-trebice-do-brna-o-sest-minut-20170707.html

[7] Diskuse o rozdílech mezi (základním) výzkumem a evaluačním šetřením je jinak samozřejmě mnohem bohatší (např. Smith, Brandon, 2008, 183-195).

jsou v praxi některé přístupy viditelně preferovány. Při evaluaci ESIF jsou nejčastěji využívány přístupy zaměřené na využitelnost (*utilization-focused evaluation,* UFE), vyhodnocení výsledků (*objectives-based, outcome evaluation* či *goal-based evaluation,* GBE) a přístupy založené na teorii a logických modelech (*theory-driven evaluation,* TDE).

Evaluace zaměřené na využitelnost (UFE) je orientována na získání poznatků v maximální možné míře využitelných při rozhodování o programu. Podstatná je identifikace potřeb uživatelů (*decision-makerů*), kteří jsou obvykle také zadavateli evaluace. Jde o přístup, který nelze využívat při sumativních evaluacích. Je však velmi vhodný pro formativní evaluace. Evaluace výsledků (GBE), případně konfirmační evaluace (Hendl, Remr, 2017, 301-305), je určena k vyhodnocení toho, zda a do jaké míry program dosáhl vytčených úkolů, případně jaké faktory dosahování výsledků ovlivnily apod. Při sumativních evaluacích jde o jeden z nejobvyklejších přístupů. V minulosti na tento přístup reagovala kritika upozorňující na skutečnost, že orientace na výsledky je příliš omezující. Takto koncipované evaluace nedokáží zmapovat neočekávané nebo dlouhodobé efekty programů či intervenci. Navrženo bylo několik přístupů, které měly toto omezení GBE eliminovat. Metodika ESIF v této souvislosti rozlišuje výstupy (produkty intervence), výsledky (přínos, užitná hodnota výstupů) a dopady (dlouhodobé a rozsáhlejší efekty)[8]. Obvyklým a velmi populárním postupem doplňujícím GDE je evaluace dopadů (*impact evaluation*) využívající kontrafaktuální analýzu. Druhým nástrojem je využití logických modelů. Tyto modely jsou v podstatě teorií zachycující předpokládaný mechanismus intervence („teorie změny"). Přístup založený na využití logických modelů je označován jako evaluace vedená teorií (TDE). Prvním krokem při tvorbě teorie změny je analýza stavu, následně identifikace problému a jeho aspektů, které lze intervencí ovlivnit. Druhým krokem je nastavení parametrů a nástrojů programu tak, aby intervence působila žádoucím směrem. Třetím je pak stanovení kritérií, na jejichž základě budou výsledky intervence posuzovány (např. Zimmerman, Holden, 2009, 21-23, Hendl, Remr, 2017 313-316, Stufflebeam, Coryn, 2014, 158-164 aj.). TDE vyhodnocuje skutečný stav proti teorii.

Kontext

V USA v 60. letech 20. století poskytly silný impuls rozvoji evaluační praxe a teorie intervenční programy federální vlády. V zemích EU a – v kontextu našeho příspěvku - konkrétně v České republice podobnou roli sehrály operační programy ESIF a to jak programy zaměřené na regionální rozvoj, rámcové programy pro výzkum a technologický rozvoj, tak programy zaměřené na posílení sociální soudržnosti, mezinárodní spolupráci atd.

V současnosti EU podporuje programy v 46 oblastech (EC 2014), přičemž se jedná o téměř 400 fondů, programů a projektů[9]. V kontextu této rozsáhlé p,rogramové činnosti řízené z evropské úrovně je třeba vnímat také u nás zřejmě nejznámější Evropské strukturální a investiční fondy (ESIF). Rámcový rozpočet EU pro období 2014-2020 kalkuluje s v cenách roku 2011 s 959 988 milionů eur (EC, 2013b). V přepočtu k dnešním cenám 1 082 555 milionů eur (EC, 2017). Z toho jsou více než 2 % určena pro podporu intervencí v rámci ESIF v ČR. Celkem jde o 23 980 milionů eur z ESIF, které jsou disponovány do 10 operačních programů[10]. Zpráva Národního orgánu pro koordinaci a řízení Dohody o partnerství k 30. 6. 2017 kalkuluje

[8] Výstupem je v tomto případě např. počet rekvalifikačních kursů a/nebo úspěšných absolventů, výsledkem je zvýšená zaměstnanost absolventů a dopadem zlepšující se sociální a ekonomická úroveň regionu.

[9] Z údajů dostupných na webu vyplývá, že k 29. 8. 2017 se jedná o 384 programů (Welcomeurope, 2017).

[10] Jde o: Operační program Podnikání a inovace pro konkurenceschopnost (OP PIK), řízený Ministerstvem průmyslu a obchodu; Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání (OP VVV), řízený Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy; Operační program Zaměstnanost (OP Z), řízený Ministerstvem práce a sociálních věcí; Operační program Doprava (OP D), řízený Ministerstvem dopravy; Operační program Životní prostředí (OP ŽP), řízený Ministerstvem životního prostředí; Integrovaný regionální operační program (IROP), řízený Ministerstvem pro místní rozvoj; Operační program Praha - pól růstu ČR (OP PPR), řízený Magistrátem hlavního města Prahy; Operační program Technická pomoc (OP TP), řízený Ministerstvem pro místní rozvoj; Operační program Rybářství 2014-2020 (OP R), řízený Ministerstvem zemědělství a Program rozvoje venkova (PRV), řízený Ministerstvem zemědělství.

s částkou 634,7 miliard Kč, ke které již bylo vydáno 107 876 právních aktů o poskytnutí podpory v objemu 192,7 miliard Kč, tedy 32,2 % celkové alokace (MMR-NOK, 2017b).

Masivní programy financované z evropského rozpočtu, které probíhající jak globálně, tak a především na teritoriu členských států, jsou spojeny se vzrůstající poptávkou po evaluačních šetřeních. Důvodem je potřeba vyhodnotit efektivitu intervencí. Požadavek evaluačních šetření byl vtělen do základních norem upravujících intervence. Základní pokyny pro provádění evaluací programů zakotvilo Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 1303/2013 (EC, 2013a) v článcích 54–57 a 114. Na národní úrovni je dále rozvedl a zpřesnil Metodický pokyn pro evaluace v programovém období 2014–2020 (MMR-NOK, 2016a). Souhrnným indikativní rozpočet, který byl v ČR vyčleněn na evaluace programového období 2014-2020, dosahoval operačních programů ESIF a Dohody o partnerství v roce 2016 cca 408,85 milionů Kč. Plánováno bylo více než 160 rozsáhlých evaluačních studií, přičemž v dalších letech se počet evaluačních šetření bude zvyšovat.

Pro demonstraci evaluační praxe je takřka ideálním případem Integrovaný regionální operační program (IROP). Jak bude dále upřesněno, hlavními charakteristikami programu jsou široké tematické rozpětí a relativně komplikovaná implementační struktura. Komplexnost a mnohostrannost programu nejen umožňuje, ale přímo vyžaduje adekvátní portfolio evaluačních šetření a využití širšího spektra metodologických přístupů.

Evaluace Integrovaného regionálního operačního programu

Základní informace o programu

Integrovaný regionální operační program je jedním ze tří největších operačních programů pro období 2014-2020. Celková alokace programu je 4 640 699 371 euro[11]. Programový dokument IROP[12] definoval globální cíl programu následovně: „Zajistit vyvážený rozvoj území, zlepšit veřejné služby a veřejnou správu pro zvýšení konkurenceschopnosti a zajištění udržitelného rozvoje v obcích, městech a regionech“.

Struktura programu je ve srovnání s ostatním operačními programy relativně komplikovaná[13]. Vymezení podstaty IROP je - do jisté míry - možné skrze genezi, kdy v podobě IROP byly sloučeny regionální operační programy (ROP), známé z období 2007-2013, a Integrovaný operační program 2007-2013 (IOP). Oproti minulému programovému období došlo k určitým změnám a posunům, které reflektovaly vývoj ekonomiky a regionů v posledních letech a také evropské a národní strategické dokumenty. Obecně vzato bude oproti předcházejícímu období podpora poskytovaná v IROP více koncentrovaná na konkrétní tematické oblasti prokazatelně podporující konkurenceschopnost. Více vypovídající je tedy charakteristika výčtem oblastí, specifických cílů a cílových skupin, ke kterým je program orientován.

IROP je ukotven ke třem pólům místního rozvoje, které jsou vymezeny jako: infrastruktura, lidé, instituce. K těmto pólům se vztahují první tři prioritní osy programu. Čtvrtou prioritní osou je podpora místního rozvoje řízeného prostřednictvím sítě místních iniciativ - Místních akčních skupin (MAS). Pátou prioritní osou je zabezpečení chodu programu, implementační struktura. Typická je značná různorodost specifických cílů zařazených do jednotlivých prioritních os (specifických cílů je 14) a různorodost aktivit podporovaných v jednotlivých specifických cílech – silnice, terminály, bezpečnostní instalace, infrastruktura a technika Integrovaného záchranného systému (IZS), sociální služby, bydlení a podnikání, infrastruktura pro školská a vzdělávací zařízení, energetické úspory v oblasti bytových domů, tvorba územních plánů, eGovernment, kybernetická bezpečnost a specifické informační systémy, revitalizace

---

[11] Největším operačním programem je Operační program Doprava s alokací 4 622 006 803 eura. Následuje IROP. Třetím programem je Operační program Podnikání a inovace pro konkurenceschopnost s alokací 4 331 062 617 eur. Blíže viz Dohoda o partnerství pro programové období 2014–2020 (ČR, 2016)

[12] Integrovaný regionální operační program pro období 2014-2020 (ČR ,2014).

[13] *Ex-ante* analýza programu ji označila za nestandardní – přestože logicky odůvodněnou a funkční (Deloitte, 2014).

kulturních památek, podpora muzeí a knihoven a – jako zvláštní zmínky hodná – podpora komunitně řízeného místního rozvoje (CLLD - *community-led local development*)[14]. Podrobná charakteristika specifických cílů IROP je uvedena v Tabulce 1 (kapitola 6).

Dalším významným rysem programu je zohlednění územní dimenze. Zvláštní pozornost je věnována sociálně vyloučeným lokalitám (SVL).

Krom toho je IROP strukturálně rozdělen dle řízení alokace. První pilíř tvoří centrálně řízená podpora, kdy jsou vyhlašovány výzvy na individuální projekty, které jsou administrovány prostřednictvím poboček Centra pro regionální rozvoj. Druhý pilířem je podpora distribuovaná a řízená prostřednictvím tzv. Integrovaných nástrojů (IN)[15]. Složkami IN jsou Integrované územní investice (ITI), Integrované plány rozvoje území (IPRÚ) a CLLD. Programový dokument IROP předpokládá podíl IN v rozsahu 28,7 % alokace (finančních prostředků) programu. Z toho 14,01 % připadá na Integrované teritoriální investice, 6,29 % na Integrované plány rozvoje území a 8,39 % je vyčleněno pro komunitně řízený místní rozvoj.

Plán evaluací

Evaluační plány operační programů v programovém období 2014-2020 jsou sestavovány na základě metodických pokynů evropské (např. EC, 2015) i národní (MMR-NOK, 2016a) úrovně.

Podmínkou schválení operačního programu ze strany Evropské komise je provedení předběžné (*ex-ante*) evaluace, která krom jiného posuzuje intervenční logiku programu, přítomnou strategii či indikativní evaluační plán. Závaznou součástí evaluačních plánů jsou průběžné evaluace dosahování cílů jednotlivých priorit programu, pravidelné vyhodnocení dosahování cílů komunikační strategie, vyhodnocení finanční nástrojů, případně posouzení vlivu programu na životní prostředí (Strategic Environmental Assessment, SEA). V průběhu implementace jsou realizovány průběžné evaluace, kterých je nejširší spektrum. Po ukončení programů jsou provedeny (*ex-post*) evaluace výsledků a dopadů. Vzhledem k opožděnému spuštění současných operačních programů (v roce 2015) jsou aktuálním tématem průběžných evaluací především studie zaměřené na nastavení programu, tedy vyhodnocení alokace prostředků, přezkoumání indikátorové soustavy a případně míry naplnění stanovených cílů a jejich aktuální relevance. Předmětem evaluací jsou také proces implementace či jeho vybrané aspekty.

V následující části příspěvku budou stručně představeny dvě studie zpracované za účelem průběžného hodnocení Integrovaného regionálního operačního programu. Tyto příklady poslouží k demonstraci postupu, některých problémů, ale i potenciálu a využitelnosti různých metodologických přístupů. Obě studie byla zpracovány Evaluační jednotkou IROP (1,5 FTE). V případě „Vyhodnocení plnění specifických cílů IROP“ se jedná se o průběžnou evaluaci výsledků (*goal-based evaluation*, GBE). V případě „Vyhodnocení nastavení prvních výzev IROP“ jde o procesní evaluaci zaměřenou na využitelnost (*utilization-focused evaluation*, UFE). Prezentace dat a podložení vývodů a zjištění studií by vedlo k neúměrnému navýšení rozsahu příspěvku[16]. Budou tedy představeny tedy především design evaluací, postup a výhody či naopak slabá místa použité metodologie.

---

14 Koncept CLLD má počátky v roce 1991 a spojena s přístupem místního rozvoje LEADER - z francouzského *Liaison entre actions de développement de l'économie rurale*, tzn. propojení aktivit pro rozvoj venkovské ekonomiky (ENRD, 2013).

15 Základní východiska pro Integrované nástroje jsou definována v Dohodě o partnerství a Strategii regionálního rozvoje ČR na období 2014–2020 (MMR ČR, 2013). Další specifikace využití IN a jejich implementace jsou uvedeny v Národním dokumentu k územní dimenzi ČR (MMR ČR, 2015) a v Metodickém pokynu pro využití integrovaných nástrojů v programovém období 2014-2020 (MMR-NOK, 2017a).

16 První studie má v současné podobě 137 normostran, druhá studie pak 45 normostran.

Vyhodnocení plnění specifických cílů IROP

Studie patřila k mandatorním evaluacím programu[17]. Jejím účelem bylo především vyhodnocení toho, zda a do jaké míry jsou dosahovány cíle stanovené programovou dokumentací. V tomto případě byla tedy klíčová dokumentace, především programový dokument IROP (ČR, 2014), který definoval věcné cíle programu ve vztahu k tematickým prioritám a zahrnoval finanční plán.

Při vyhodnocení zadání, disponibilních zdrojů[18] a dostupných dat vyplynula jednoznačná orientace na přístup zaměřený k evaluaci výsledků (Schalock, 2001). S tímto metodologický přístupem je možno se setkat (pod různými názvy) nejčastěji, nejen proto, že patří k nejstarším (Remr, 2010, Alkin ed., 2004, 4, 18 a následující), ale i s ohledem na to, že jej lze využít v případě formativních i sumativních evaluací a relativně flexibilně modifikovat. Úspěšný postup vyžaduje, aby při návrhu programu či intervence byly definovány očekávané výsledky nebo cíle, které jsou měřitelné. Evaluátor následně vyhodnocuje úspěšnost programu podle toho, do jaké míry bylo výsledků dosaženo.

Návrh operačních programů ESIF tento přístup předpokládá. Průběh a výsledky implementace programu jsou sledovány prostřednictvím vývoje hodnot indikátorů kvantifikují výstupy a výsledky opatření. Obdobně je sledován vývoj čerpání finančních prostředků. Data jsou předmětem monitoringu, uchovávána v informačním systému a lze je využít pro potřeby analýzy. Situace v době realizace studie byla navíc charakterizována skutečností, že oproti původním plánům došlo v oblasti operačních programů ke zpoždění. V době realizace studie byla tedy situace o to jednodušší, že bylo ukončeno minimum projektů. Z hlediska triády „výstupy – výsledky – dopady“ bylo smysluplné zaměření studie pouze na první kategorii, tedy výstupy. Ty jsou také v ESIF předmětem nejpodrobnějšího plánování a monitoringu.

Základní plán evaluace byl tedy jednoduchý. První etapou bylo využití komparativní a základních statistických metod ke zpracování (již dostupných) monitorovacích dat. Cílem bylo zjistit, jakého podílu plánovaných hodnot výstupů (věcného plnění) a čerpání vyčleněných finančních prostředků bylo dosaženo. V případě, že budou identifikovány významné odchylky proti plánu, bylo plánováno v rámci druhé etapy využití dalších zdrojů dat během analýzy problému a hledání jeho příčin. Zdroji dat měly být rozhovory s odbornými garanty jednotlivých specifických cílů programu a administrativní data a (již dříve zpracované) analytické dokumenty ŘO IROP. V omezené míře byly využity jiné zdroje dat (např. údaje pocházející od dalších subjektů státní správy). V třetí etapě měly být příčiny odchylek vyhodnoceny. Pokud ohrožují dosažení plánovaných hodnot věcného plnění anebo finanční plán programu, měly být posouzeny z hlediska jejich odstranitelnosti. Neodstranitelné překážky jsou důvodem k revizi programu, u napravitelných překážek je třeba přijmou opatření k jejich odstranění či omezení jejich dopadu. Komplexnost a mnohostrannost programu byla sice nepříliš elegantně, ale jednoduše a dostatečně účinně vyřešena tím, že každý ze specifických cílů byl hodnocen samostatně. V rámci hodnocení cílů byly vyhodnoceny i konkrétní podporované aktivity (viz kap. 6). Třetí etapa evaluace byla již z převážné míry syntézou předchozích zjištění.

Studie byla zpracovávána ve dvou fázích. První verze byla vyhotovena v závěru roku 2016. Finální verze (využívající jiný dataset) byla zpracována v březnu a dubnu roku 2017. Velmi rychle se již v průběhu první fáze evaluace projevilo, že program vykazuje velmi nízkou míru pokroku ve vztahu dosaženým hodnotám výstupů. Tento problém byl vysvětlen opožděným spuštěním programu, ale byl natolik rozsáhlý, že bylo nutné ověřit, zda je příčina v nízkém zájmu o realizaci podporovaných aktivit (tzv. „absorpční kapacitě“), anebo v oblasti

[17] Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 1303/2013 v článku 56(3) stanovilo, že řídící orgány programů nejméně jednou za programové období provedou hodnocení, jak podpora z ESIF přispívá k dosahování cílů jednotlivých priorit. Národní termín pro zpracování průběžné evaluace byl určen potřebami zpracování Zprávy o pokroku při provádění dohody o partnerství. Tuto zprávu zpracoval MMR-NOK s povinností předložit ji Komisi do 31. 8. 2017. Studie průběžného vyhodnocení dosahování cílů operačních programů tvořily jeden z podkladů zprávy.

[18] Především personálních kapacit a času.

administrace žádostí (např. nízká rychlost vyhodnocení žádostí a vydání rozhodnutí)[19]. Bylo tedy využito i dat o evidovaném zájmu (počtech registrovaných žádostí, plánovaném počtu výstupů a objemu požadovaných prostředků). Analýza administrativního procesu zůstala stranou studie. Analytická pozornost byla věnována primárně oblastem, ve kterých byly identifikovány odchylky dané nízkým zájmem či skutečností, že se náklady na jednotku výstupu v evidovaných žádostech výrazně lišily od původních odhadů[20].

Konfirmativní charakter GDE umožnil návrh nekomplikovaného designu a využití rutinních metod zpracování dat. Největší problém při zpracování studie se projevil ve vztahu k značnému tematickému rozsahu programu. Tímto problémem byla omezená data v druhé etapě, při analýze problematických oblastí.

První etapa hodnocení – tedy vyhodnocení míry dosažení plánovaných hodnot výstupů a finančního rámce, byla relativně neproblematická. Hlavním problémem byla nekonzistence dat extrahovaných v různých termínech jak z monitorovacího systému, tak dalších administrativních dat ŘO IROP. Problém nekonzistence byl technicky řešitelný. Jediným souvisejícím negativem bylo zvýšení časové náročnosti zpracování hodnocení. Výraznější slabina evaluačního designu se projevila v druhé etapě. Finální verze studie byla zpracována na datech k 31. 12. 2016. V okamžiku, kdy byly na těchto datech identifikovány problematické oblasti, situaci charakterizovaly další 2 faktory: 1. implementace programu některých oblastech významně pokročila a tyto změny učinily nejen některá data a dokonce i identifikované problémy irelevantními, 2. z časových a kapacitních důvodů nebylo možné zajistit úplnou triangulaci dat, bylo nutné se spolehnout na jeden zdroj dat (odborné garanty). Tento aspekt není specifickým rysem uváděné studie. Jde o často se opakující problém evaluací obecně – jsou realizovány v omezeném čase, na datasetu, který nemusí být validní. V případě průběžných evaluací se předmět evaluace proměňuje v průběhu realizace. Tento problém je známý a objevuje se v mnoha variacích. V této souvislosti je možné odkázat na tzv. „problém interní validity“ (např. Bingham a Felbinger eds., 2001).

Vyhodnocení nastavení prvních výzev IROP

Druhá prezentovaná studie vznikla na podnět vrcholného managementu ŘO IROP. Poptávka směřovala k vyhodnocení nastavení prvních výzev s cílem zefektivnit proces implementace, identifikovat problematické oblasti a navrhnout opatření eliminující nedostatky. Vymezení oblasti bylo značně široké, od nastavení alokace, podmínek pro žadatele, délku trvání výzev, dobu hodnocení podaných žádostí o veřejnou podporu přes vyhodnocení dokumentace až po analýzu rizik souvisejících s nastavením prvních výzev. Z podstaty problému se jedná o problém řízení výkonnosti (*performance management*). Nejde o neobvyklé využití evaluace - a to ani v oblasti ESIF (viz kap. 3.1).

Z plejády metodologických přístupů je design studie nejbližší přístupu zaměřeného na využitelnost výsledků (UFE). Přístup vykazuje jako svůj inherentní rys výraznou afinitu evaluátora k potřebám uživatele výsledků. Metodologicky poctivé je v této souvislosti poukázat na to, že koncept UFE byl konstituován v jiném normativním rámci (a dokonce i kontextu) než prezentovaná studie (Patton, 1997). Na druhou stranu je UFE přístupem vysoce eklektickým (např. Stufflebeam, Coryn, 2014, 217). Umožňuje užití širokého spektra metod s cílem přispět zjištěními k úspěchu programu. Tím je legitimizován atypický, rozvíjející se design studie.

Evaluace byla realizována ve dvou fázích. Původně byla koncipována jako získání zpětné vazby od žadatelů (o veřejnou finanční podporu). S tímto zadáním byla realizována v říjnu 2006 první fáze - skupinová diskuse (např. Patton, 2002, 385-390). Účastníky skupinové

19 Alternativou mohlo být vykázání neúspěšnosti programu. Takový závěr by byl formálně v souladu s použitým metodologickým přístupem, ale z formativního hlediska by měl nulový nebo záporný efekt (nevedl by k úspěšnější intervenci). Jediným logickým doporučením, které by mohlo následovat, by bylo doporučení další studie, která by situaci vysvětlila. Účinnější a užitečnější bylo v daném okamžiku metodologii modifikovat.

20 Tzn. při zachování finanční alokace by nebylo dosaženo plánovaných hodnot věcného plnění. Jinak řečeno - projekty byly nákladnější, než původní odborný odhad předpokládal.

diskuse byli zástupci ŘO IROP a zástupci žadatelů a zpracovatelů žádostí. Kritérii pro výběr účastníků diskuse byly obeznámenost s pravidly a procesem žádosti a dostupnost. Skupinová diskuse byla navržena jako neobvykle extenzivní, sestávající se ze tří rozsáhlých tematických bloků. Témata se vztahovala k procesu podání žádosti, který byl zachycen chronologicky, od přípravy projektové žádosti, přes její podání až po proces hodnocení. Účastníci diskuse artikulovali své zkušenosti, především ovšem problémy, výhrady a připomínky. Podněty byly ve stručné podobě zaznamenány prostou transkripcí. Druhá fáze zpracování studie byla zahájena s velkým časovým odstupem v červnu 2017. V souvislosti s rozsahem zadání a zjevnou nemožností vyjít při zpracování analýzy pouze ze stručného záznamu skupinové diskuse, došlo k modifikaci plánu evaluace.

Plán evaluace s ohledem na okolnosti od počátku položil důraz na externí validitu. Bylo nutno zvolit postup, který by umožnil na základě dostupných dat na zadání reagovat v jeho komplexitě. Primárně se nabízelo využití nástrojů z oblasti systémové analýzy (Whitten a Bentley, 2007, Williams, Imam eds., 2007, srv. Patton, 2011, 111-151). Zadání ovšem nesměřovalo na procesy uvnitř implementační struktury, ale zcela konkrétně na nastavení výzev[21]. Jednotkou analýzy byla výzva IROP. Krom dříve získaných primárních dat od zástupců jedné ze zúčastněných stran bylo možné využít široké spektrum administrativních dat. V první řadě byl vymezen okruh výzev, které byly předmětem zkoumání. Za takové byla považovány pouze ty výzvy, které byly uzavřeny ještě před konáním skupinové diskuse s cílem dosáhnout přijatelné míry komplementarity dat. Tím se vzorek omezil na 14 výzev.

V první etapě byly shromážděny informace o tom, jaké jsou základní parametry výzev. V druhé etapě došlo k jejich vyhodnocení ve vztahu k procesu implementace – které parametry a jak ovlivňují proces zpracování žádostí. Ve třetí etapě byla zpracována data získaná ze zápisu skupinové diskuse. Data byla kódována do kategorií a byla využita jako další zdroj k prověření zjištění druhé etapy. Z metodologického hlediska byly výsledky zásadním potvrzení přínosu triangulace. Data získaná pouze z jednoho zdroje by vedla buď ke zkreslení zjištění anebo by došlo k významnému oslabení explanační funkce studie. Ve čtvrté etapě byl přezkoumán mechanismus zpětné vazby, tedy i to, na základě jakých podnětů a jakým způsobem docházelo k úpravě parametrů. Ve čtvrté etapě byla na základě všech dříve získaných informací provedena kvalitativní analýza rizik s použitím jejich souvztažností (Pacinda, 2007). K analýze rizik je nutno dodat, že měla jen velmi omezenou vypovídací hodnotu[22] a jejím hlavním přínosem bylo identifikování některých významných vazeb nebo kritických bodů systému.

Diskuse

Problematika zadání a dat

Problémy a výzvy, se kterými se lze při návrhu a realizaci evaluací setkat, jsou jak specifické (pro konkrétní studie), ale i obecné, vyskytující se často a napříč obory a oblastmi evaluací. Z nich významné jsou problémy vázané k zadání a účelu evaluace, problematika dostupnosti a validity dat, dále zpracování evaluace a využití výsledků.

Nejasná, příliš obecná či nevhodně formulovaná zadání, např. obecná indikativní zadání přejímaná z obecných metodologických pokynů národní či evropské úrovně (Remr 2010, 159), jsou faktorem, který může od počátku ovlivnit jak kvalitu evaluace, tak – konsekventně - její faktický přínos. Častější tento problém bývá u evaluací formativních, které jsou charakteristické metodologickým přístupem zaměřeným na užitek (či využitím realistického metodologického přístupu).

---

21 Personální kapacity a čas na zpracování byly omezené, bylo tedy vyloučeno sofistikovanější využití modelů.

22 Ať již z důvodů omezení samotné metody, tak i proto, že neměla větší ambice. Řízení rizik je v kompetenci jiné složky ŘO IROP a je vedeno jasně vymezenou metodikou (MMR-NOK, 2016c).

Příkladem oblasti, ve které je třeba předpokládat limitovaný přínos evaluací a která vyžaduje pečlivé zvážení jak formulace zadání, tak dalšího využití zjištění, je oblast řízení výkonnosti - *performance management* (např. Bouyssou et al., 2000).

Situace v oblasti evaluací ESIF výrazně ovlivněna charakterem intervenční programů coby dočasného zdroje, jehož čerpání je fundamentálně formováno pravidlem n+3[23]– tedy faktem, že pokud nebude zdroj dostatečně rychle využit, je ztracen, propadá. Úkolem vrcholného managementu je zajistit efektivní a plynulou implementaci programu a využití prostředků ve stanoveném časovém rámci. Zadání formativních evaluací tedy často směřuje ke zvýšení výkonnosti implementační struktury směrem rychlé a účinné distribuci podpory (srv. Squires et al., 1995, Zhu, 2009 aj.). Cílem je maximální zjednodušení administrativní zátěže a zrychlení procesu přijímání žádostí, hodnocení a vydávání rozhodnutí. Tento přístup je orientovaný na potenciální žadatele a příjemce. Jde o imanentní rys implementace ESIF, který ovlivňuje i evaluační kulturu (srov. Kokeš, Kváča, 2016). V této souvislosti nebude představena celá diskuse o reálném přínosu na výkon zaměřených evaluací a argumenty a výsledky šetření, které upozorňují na řadu průvodních negativ (Besharov, Baehler, Klerman eds., 2017). V kontextu evaluací sociálně-ekonomických intervencí (a výše zmíněných příkladů týkajících se IROP) je možné odkázat především na zřejmou nevýhodou takto zadané a využívané evaluace, kterou její omezení dané zaměřením na úzce vymezený vztah „implementační struktura-příjemce“. Účelem je přinést zjištění využitelné k optimalizaci procesu, potažmo zaměřené na zvýšení jeho rychlosti a plynulosti. Takto designované evaluace obvykle postrádají korektiv v podobě kontextu (např. hodnocení výsledků a dopadů intervence). Ze zadání, záběru a designu procesně zaměřená evaluace ve své podstatě tíhne k orientaci na příjemce podpory, který je v perspektivě designu takovéto evaluace konečným uživatelem. V širším rámci intervenční programů, kde jsou konečnými uživateli společnost, občané daného státu, národní ekonomika, vymezené cílové skupiny (mladí lidé, nezaměstnaní, podnikatelé atd.), jsou ovšem příjemci podpory a tedy realizátoři konkrétních projektů pouze dalším, klíčovým, ale nikoliv konečným článkem intervenčního mechanismu. To má své významné konsekvence.

Je zřejmé, že pro úspěch programu musí být podpora směřována projektům, které přinesou žádoucí efekt konečným uživatelům. Jedním ze zajímavých zjištění „Vyhodnocení nastavení prvních výzev IROP“ byla identifikace významné osy implementačního procesu v bodě hodnocení projektových žádostí. Zde se evaluátor setkal s jedním z obecně známých problémů projektového managementu, ať již v podobě prostého „projektového trojimperativu“ („náklady – výsledky – čas“) anebo v jeho rozšířené podobě zahrnující také faktor kvality („náklady – výsledky – kvalita – čas“). Výsledkem je v procesní analýze zpracované hodnocení (jejich počet, počet vypořádaných žádostí). Při evaluací výsledků a dopadů intervence kvalita (účinnost, účelnost a úspornost) realizovaných aktivit. To předpokládá kvalitní hodnocení – které může vyžadovat buď zvýšené náklady a/nebo více času. Identifikované trilema užitá metodologie a postupy neumožnily analyzovat. Tento problém spojený s omezením procesních evaluací je obecný a sdílený. Procesně zaměřené evaluace sledují dobu hodnocení (např. MMR-NOK, 2016b), často také výsledky (vypořádané žádosti apod.), sporadicky jsou předmětem evaluací náklady. Téměř nikdy však evaluační studie nedisponují nástroji na vyhodnocení kvality hodnocení projektových žádostí. Procesní evaluace v tomto případě tedy neposkytne informace, které poskytly jednoznačnou podporu konkrétnímu opatření k řízení procesu směrem k maximalizaci úspěchu intervence. Užitná hodnota zjištění je limitovaná. To samozřejmě není důvod k odmítnutí šetření zaměřených směrem k zvyšování výkonnosti. Na podporu realizace takového typu evaluací vznést argument, který se zazněl v

[23] „Pravidlo N+3 zjednodušeně říká, že prostředky alokované na rok N pro daný program (cíl, fond a kategorii regionu) musí být vyčerpány (tj. pokryty počátečními a ročními předběžnými platbami od Evropské komise, průběžnými platbami a neproplacenými žádostmi o průběžnou platbu zaslanými do Evropské komise) nejpozději do 31.12. roku N+3“ (MF ČR, 2014).

debatě srovnávající evaluace výsledků intervencí s evaluacemi dopadů[24] (Besharov, Baehler, Klerman eds., 2017, 19-33). Rozhodnutí je třeba učinit dostatečně rychle, aby bylo účinné. Pokaždé není možné čekat, než bude možné ověřit dlouhodobý efekt či zpracovat hlubší, jinak koncipovanou analýzu. Tedy i předběžné a neúplné zjištění evaluace, případně upozornění na problematickou oblast nebo trend jsou přínosné. Je však podstatné reflektovat její omezení a zohlednit je při interpretaci zjištění a – případně při formulaci doporučení.

V případech, kdy je evaluace zadána a navržena s využitím předem stanoveného společného metodického rámce, se projevují výhody i nevýhody jednotného metodického prostředí. Zřejmými výhodami jsou vzájemná srovnatelnost, spolupráce a sdílení informací, zkušeností a hledání *best practice*. Nevýhodou je naopak skutečnost, že takto navržené a provedené evaluace nemohou v dostatečné míře detailu zohlednit specifika konkrétních programů či intervencí a získané informace jsou nezbytně pouze přehledové a povrchní[25]. Pakli danou skutečnost opět ilustrujeme na příkladu, lze odkázat na dnes již relativně bohatou českou evaluační bázi[26] a to konkrétně na sdílené rysy a profil evaluací komunikačních aktivit operačních programů z období 2007-2013. Formativním byl pro toto období Metodický pokyn – evaluace komunikačních plánů OP 2007-2010 (MMR ČR, HOPE-E.S., 2010). Při rešerši Knihovny evaluací je možné získat odkazy na 27 evaluací komunikačních aktivit týkajících se programového období 2007-2013. Z těchto 27 evaluací jich 6 není dostupných[27], ve 3 případech jsou dostupná pouze manažerská shrnutí, 3 studie mají charakter ad hoc šetření. Zbývajících 15 studií se v některých případech časově a věcně doplňuje (týkají se stejného operačního programu). V případech explicitně formulovaných zadání dostupných evaluací (či alespoň stavu zprávy, která umožňuje rekonstrukci) je indikativní zadání formulované Metodickým pokynem v rozhodující většině případů determinující[28].

Dalším zásadním úkolem, se kterým je během evaluací sociálně-ekonomických intervencí v rámci ESIF nutné se vyrovnat, je získání (dostupnost) potřebných a validních dat. Stejně jako u standardního vědeckého výzkumu platí, že příprava a sběr dat je klíčovou podmínkou relevantních výsledků (Stufflebeam, Coryn, 2014, 519-552). S ohledem na široké portfolio realizovaných intervencí a různorodost tematických priorit, cílů a podporovaných aktivit, spektrum sociálních skupin, které patří mezi cílové, a pokrytí území ve většině případů shodné s teritoriem státu (srov. Khandker, Koolwal a Samad, 2009, 124) je zajištění odpovídající sady dat relativně náročné.

Ideální stav by předpokládal již při návrhu intervence vyhodnocení toho, jaká data budou potřebná a jejich průběžný sběr. V praxi tuto ideu v oblasti ESIF ztělesnily systémy indikátorů, které jsou předmětem monitoringu. Vymezení a nastavení indikátorů vychází z plánu intervence, zamýšlených cílů a změn. Významným mezníkem v oblasti evaluací ESIF bylo období ex-post hodnocení programového období 2007-2013 (Panteia, LSE, 2013). Zkušenosti a zjištění z hodnocení období 2007-2013 vedly k zásadnímu posílení důrazu na zvýšení robustnosti a validity indikátorových soustav, včetně jejich mechanismu jejich ověřování a přezkušování a úprav (např. DG REGIO, 2014). Monitorovací data tedy tvoří datovou základnu (srov Rossi, Freeman, Lipsey, 1999, 191-230). V praxi ovšem zřídka dochází k tomu, že se u programů, které jsou multi-tematické, rozsáhlé, pokrývající mnoho oblastí a rozvíjející se v

---

[24] Argumentace v této debatě se vede s obdobnou logikou, tzn.: bezprostřední výsledky intervence nemusí ve střednědobé či dlouhodobé perspektivě korespondovat s dopady intervence, evaluace výsledků má tedy omezenou vypovídací hodnotu o úspěchu (či neúspěchu) programu.

[25] Průvodním jevem a spíše zajímavostí je tradování specifických termínů, které má patrně původ v historickém užití termínů v některém z původních dokumentů. Takovým termínem je např. „*desk research*“, který se objevuje ve většině dokumentů souvisejících s evaluací ESIF. Pokud pomineme skutečnost, že tento termín se v české akademické praxi a odborné literatuře objevuje spíše sporadicky, zdá se, že autory českých dokumentů zpracovávaných v oblasti ESIF není chápán jako opak „field research“ (tedy terénního výzkumu), ale svébytná metoda (v některých případech je vysvětlována jako technika sběru dat, jinde se jedná studium dokumentace).

[26] Knihovna evaluací, archivy ŘO operačních programů, časopis Evaluační teorie a praxe aj.

[27] Neplatné linky k datu 12. 9. 2017.

[28] Jednou z výjimek, která zaslouží jmenovitý odkaz, tvoří procesní evaluace zpracovaná firmou Naviga 4 (Naviga 4, s.r.o., 2012).

čase – jako je tomu u programů ESIF, podaří již v úvodu předjímat všechny aspekty a efekty intervence a identifikovat typy dat a informací, které se mohou ukázat potřebné k provedení konkrétní evaluace. Nelze pominout ani i v prostředí evaluací ESIF akcentovaný přínos triangulace dat (např. EC, 2006, EC, 2015), jejíž zajištění není v možnostech stávajících monitorovacích systémů. V mnoha případech je tedy možno využít monitorovacích dat, nicméně obvyklá je situace, kdy evaluace vyžaduje sběr dat primárních (Newcomer, Hatry a Wholey, 2015, 319-533). To je opět možné demonstrovat na příkladech obou představených evaluací IROP. V případě studie „Vyhodnocení plnění specifických cílů IROP" by bez dalších dat nebylo možné zkoumat vlivy a příčiny stavu výstupů, zpracovat prognózu ani nabídnout doporučení. V druhém případě, „Vyhodnocení nastavení prvních výzev IROP", by bez provedení triangulace dat nejen nebylo možné vysvětlení, ale každý ze zdrojů dat by poskytl zcela jiné indicie, které by mohly vést ke zkreslující interpretaci zjištění.

Nezávislost a reliabilita

Relativně dlouhodobou pozornost poutá otázka nezávislosti a vyváženosti evaluací. To se odráží jak v metodologické diskusi[29], tak tematizací tzv. pseudo-evaluací (Stufflebeam, Shinkfield, 2013, 56-57, Stufflebeam, Coryn, 2014, 116-130 aj.). Pseudoevaluace jsou koncept odkazující na kategorii studií, které vykazují formální znaky evaluací či jsou jako takové prezentovány, ale vykazují hluboké vnitřní nedostatky, v jejichž důsledku jsou jejich zjištění a výsledky chybné. Příčiny a důvody vzniku pseudoevaluací mohou být různé[30], nejčastější jsou však zřejmě důvody politické a v druhé řadě ekonomický profit. Politické důvody stojí za zpracováním studií, které jsou označovány jako „PR studie". Hlavním cílem takových studií je přesvědčit cílové publikum o tom, že programy jsou úspěšné. Zdůrazňují pozitivní efekty a silné stránky intervencí a zamlčují nebo zlehčují negativa. Tímto směrem může být zaměřen design studie, kdy jsou účelovým způsobem voleny techniky sběru dat (prováděn výběr respondentů, navrhovány dotazníky s návodnými nebo zavádějícími otázkami nebo řízeny diskusní skupiny atd.), metody analýzy, případně je sběr dat opakován, dokud dataset nepotvrzuje žádoucí odpověď. Evaluace může být politicky zneužita uživateli výsledků, kdy dojde k zatajení zjištění nebo jejich selektivnímu využití. Evaluátoři mohou být explicitně či implicitně ovlivněni poptávkou po určitém vyznění studie (např. ze strany zadavatele). Evaluace může být ovlivněna také vnitřními faktory (názory, postoji atd., které zastává evaluátor). S obdobnými problémy se potýkají vědci i v oblasti (základního) výzkumu, nicméně zde se spoléhá na korektiv v podobě kritické diskuse mezi vědci různých názorů, hodnotové orientace, otevřenost dat, metody a přezkoumatelnost postupu. V případě evaluací je situace složitější jednak proto, že vzhledem k jejich funkci je akceptována mnohem větší metodologická variabilita (srov. Remr, 2010: 33), data jsou velmi často uzavřená a v neposlední řadě jsou evaluace omezeny časem.

S cílem zajistit nezávislost a hodnověrnost výsledků evaluací byla a je podnikána řada opatření. Některá se přirozeně vyvíjejí v evaluačním prostředí - etické kodexy a standardy, důraz na přezkoumatelnost kritérií či metaevaluace (např. Remr, 2010, 51-52). Jiná jsou směřována navenek a to ať již jde o průběh studie – např. zapojení představitelů zúčastněných stran – *stakeholders* (Zimmerman, Holder, 2009) či strukturální podmínky. V oblasti ESIF je jedním ze strukturálních opatření zaměřených ke zvýšení nezávislosti evaluací zdůraznění role externích kontraktorů. Evaluace operačních programů a Dohody o partnerství jsou zpracovávány interně, externě či smíšenou formou. Interní evaluace jsou vedeny evaluačními pracovišti jednotlivých řídících orgánů (ŘO) operačních programů, evaluačními jednotkami

[29] Např. v podobě exploračního přístupu (Remr ,2010, 59-62).

[30] Stufflebeam a Coryn uvádějí 6 typů pseudoevaluací (Stufflebeam, Coryn, 2014)

(MMR-NOK, 2016a, 27-28)[31]. Rozhodující část evaluací v období 2014-2020 ovšem je či bude realizována externími dodavateli, kteří jsou zpravidla vybráni na základě zadávacího řízení[32].

Přesto je však v souvislost s evaluačními šetřeními nutné zdůraznit, že jejich výsledky a zjištění nelze brát jako nestranná a objektivní fakta. Jak již bylo zmíněno (v souvislosti s vymezením evaluace oproti výzkumu), z podstaty evaluačního hodnocení plyne, že je normativní či dokonce imanentně politické (Gree, South, 2006, 33 aj.). Ať již v podobě zadání, designu evaluace či formulaci závěrů či zjištění, je třeba evaluaci chápat a interpretovat jako nástroj, aplikovaný výzkum s jasným normativním (hodnotovým) a obvykle i politickým obsahem.

Shrnutí

Evaluace jsou oborem aplikovaného výzkumu, který má charakter systematického sběru a vyhodnocování dat s cílem posoudit kvalitu a přínos procesu či výsledků projektu či programu. Zjištění evaluace slouží jako podklad pro rozhodování. Obecně může mít evaluační šetření charakter formativní nebo sumativní. Formativní šetření je zaměřeno na získání informací, které probíhající operaci zkvalitní. Sumativní šetření je realizováno po ukončení operace. Výsledky slouží k rozhodnutí o pokračování, úpravě nebo ukončení programů a určení odpovědnosti. Přestože oba typy evaluací mohou být postaveny na širokém portfoliu metodologických přístupů, k jejich zpracování i užití výsledků je třeba přistupovat odlišně.

Největším zadavatelem a uživatelem evaluačních šetření je – již historicky - veřejný sektor. Evaluace probíhají ve sféře školství, zdravotnictví, ale i v oblasti sociálně-politických intervencí. V ČR souvisí dramatický rozvoj evaluačních studií se spuštěním operačních programů financovaných z Evropských strukturálních a investičních fondů. Povinnost realizovat evaluace, ať již předběžné, průběžné nebo sumativní, je zakotvena přímo v základních normách upravujících intervence. V období 2014-2020 operační programy řídí a uplatňují podporu v objemu téměř 635 miliard Kč. Jen v současných evaluačních plánech je obsažen záměr cca 160 rozsáhlých evaluací které ve většině případů budou zadány externím kontraktorům. Přibližný rozpočet vyhrazených na evaluace převyšuje částku 400 milionů Kč. Lze tedy důvodně předpokládat, že struktury operačních programů jsou a budou významným aktérem rozvoje evaluačních studií v ČR i v dohledné budoucnosti.

V oblasti řízení a rozhodování, ať již na úrovni managementu nebo v politické sféře, povědomí o významu evaluací a možnosti jejich přínosu roste. To však neznamená, že výsledky a zjištění evaluací mohou být ztotožněny objektivními a jednoznačně platnými fakty. Podobu, průběh i zjištění evaluací ovlivňuje mnoho faktorů, z nichž zvláštní pozornost zaslouží zadání, dostupnost a validita dat, nezávislost evaluátorů a vhodné a účelné využití jak metodologického designu, tak správná interpretace zjištění. Prvním podstatným krokem je jasná formulace zadání, které koresponduje s potřebami, druhým volba vhodné metodologie a třetím adekvátní práce s daty. Výsledky a zjištění evaluace by měly být užity v souladu se zadáním a formou studie.

Výsledky a zjištění evaluace nemohou být chápány jako argument, který nahradí manažerské či politické rozhodnutí. Jedním důvodem je skutečnost, že neexistuje univerzální metodologický design, který by zajistil odpovědi na všechny otázky týkající se průběhu a výsledku programů. Každá evaluace je parciální. Druhým důvodem je fakt, že ze samotné podstaty evaluačního šetření plyne předpřítomná normativita. Evaluace nenalézá objektivně existující skutečnost, ale hodnotí. To, co je měřítkem hodnoty, je velmi často výsledkem politického jednání a politického rozhodnutí.

---

[31] Velikost evaluačních jednotek při jednotlivých operačních programech kolísá podle rozsahu předpokládané evaluační činnosti od 8 FTE (OP VVV) k 0,7 FTE (OP Rybářství) podle údajů ke konci roku 2016. Evaluační teorie i praxe v ČR prochází stále ještě dynamický vývojem. Prvním významným počinem ve směru zachycení stavu evaluací v ČR byla práce J. Remra (Remr, 2010).

[32] Smíšená forma evaluace předpokládá spolupráci evaluačního pracoviště příslušné organizace s externím evaluátorem.

Při vědomí jejích omezení a při jejich správném užití však evaluace a jejich zjištění mohou být efektivními nástroji kontinuálního zlepšování jak procesů a projektů obecně, tak konkrétně programů sociálně-ekonomického rozvoje.

Literatura

ALKIN, Marvin C., ed. *Evaluation roots: tracing theorists' views and influences*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 2004. ISBN 0-7619-2894-4.

BENNETT, Judith. *Evaluation methods in research*. New York: Continuum, 2003. ISBN 0826464785.

BESHAROV, Douglas J., Karen J. BAEHLER a Jacob Alex KLERMAN. *Improving public services: international experiences in using evaluation tools to measure program performance*. 2017. ISBN 978–0–19–064605–9.

BENSON Alexis ed. *Visions of quality: how evaluators define, understand and represent program quality.* 2. impr. Amsterdam [u.a.]: JAI, 2003. ISBN 0762307714.

BINGHAM, Richard D. a Claire L. FELBINGER. *Evaluation in practice: a methodological approach*. 2nd ed. New York: Chatham House Publishers/Seven Bridges Press, c2001. ISBN 1-889119-57-1.

BÜTÜNER, Hakan. *Systematic strategic planning: a comprehensive framework for implementation, control, and evaluation*. New York: Taylor & Francis Group, 2016. ISBN 9781498724814.

BOUYSSOU, Denis et al. *Evaluation and decision models: a critical perspective*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 2000. ISBN 0-7923-7250-6.

GREE Jackie a Jane SOUTH. *Evaluation*. Paperback-ed. Maidenhead: Open University Press, 2006. ISBN 0335219152.

HENDL, Jan a Jiří REMR. *Metody výzkumu a evaluace*. Praha: Portál, 2017. ISBN 978-80-262-1192-1.

KHANDKER Shahidur, Gayatri KOOLWAL a Hussain SAMAD. *Handbook on Impact Evaluation Quantitative Methods and Practices.* [Online-Ausg.]. Washington: World Bank, 2009. ISBN 9780821380291.

NEWCOMER, Kathryn E., Harry P. HATRY a Joseph S. WHOLEY. *Handbook of practical program evaluation.* Fourth edition. 2015. ISBN 978-1-118-89361-6.

PACINDA, Štefan. *Analýza rizik, jeden ze základních nástrojů krizového managementu při řešení nevojenských krizových situací.* Lázně Bohdaneč, 2007. Disertační práce. Univerzita obrany Brno, Fakulta ekonomiky a managementu, Katedra K 106.

PATTON, Michael Quinn. *Utilization-focused evaluation: the new century text*. 3. ed. Thousand Oaks: Sage Publications, 1997. ISBN 0-8039-5265-1.

PATTON, Michael Quinn. *Developmental evaluation: applying complexity concepts to enhance innovation and use*. New York: Guilford Press, 2011. ISBN 978-1-60623-872-1.

PATTON, Michael Quinn. *Qualitative research and evaluation methods*. 3 ed. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 2002. ISBN 0-7619-1971-6.

REMR, Jiří. *Teorie a praxe evaluačních šetření v České republice*. Praha, 2010. Disertační práce. Univerzita Karlova. Fakulta sociálních věd. Institut sociologických studií.

ROBSON, Colin. *Small-scale evaluation: principles and practice*. Thousand Oaks: Sage Publications, 2000. ISBN 0761955097.

ROSSI, Peter H., Howard E. FREEMAN a Mark W. LIPSEY. *Evaluation: a systematic approach.* 6th ed. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 1999. ISBN 0761908935.

SANDERS, James R. *The program evaluation standards: how to assess evaluations of educational programs*. 2nd ed. Thousand Oaks: SAGE Publications, 1994. ISBN 0-8039-5732-7.

SANDERS, James R. *The program evaluation standards: how to assess evaluations of educational programs*. 2nd ed. Thousand Oaks: SAGE Publications, 1994. ISBN 0-8039-5732-7.

SCHALOCK, Robert L. Outcome-based evaluation. 2nd ed. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2001. ISBN 0306476207.

SMITH, Nick L. a Paul R. BRANDON eds. *Fundamental issues in evaluation.* New York: Guilford Press, 2008. ISBN 1-59385-342-4.
STUFFLEBEAM, Daniel L. a Chris L. S. CORYN. *Evaluation theory, models, and applications*. Second edition. 2014. ISBN 978-1-118-87032-7.
STUFFLEBEAM, Daniel L. a Anthony SHINKFIELD. *Systematic evaluation: a self-instructional guide to theory and practice.* S.l.: Springer, 2013. ISBN 9789401089951.
STOCKMANN Reinhard a Wolfgang MEYER. *Functions, methods and concepts in evaluation research*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013. ISBN 9781137012470.
WHITTEN, Jeffrey L. a Lonnie D. BENTLEY. *Systems analysis and design methods.* 7th ed. Boston: McGraw-Hill/Irwin, 2007. ISBN 0073052337.
WILLIAMS Bob a Iraj IMAM eds*. Systems concepts in evaluation: an expert anthology.* Point Reyes, CA: EdgePress of Inverness, 2007. ISBN 9780918528223.
ZIMMERMAN, Marc A. a Debra J. HOLDEN. *A practical guide to program evaluation planning: theory and case examples*. New ed. Thousand Oaks, Calif.: SAGE Productions, 2009. ISBN 978-1-4129-6775-4.
ZHU, Joe. *Quantitative models for performance evaluation and benchmarking: data envelopment analysis with spreadsheets*. Second Edition. New York: Springer, 2009. International series in operations research & management science, 51. ISBN 978-0-387-85981-1.

Elektronické dokumenty

CDC. *Framework for program evaluation in public health* [online]. 1999. [Cit. 28. 8. 2017]. Dostupné z: https://www.cdc.gov/mmwr/PDF/rr/rr4811.pdf
ČR. *Integrovaný regionální operační program pro období 2014-2020* [online]. 2014. [Cit. 25. 8. 2017]. Dostupné z: https://www.strukturalni-fondy.cz/getmedia/52791db3-c01e-4058-9314-9c3aeaac82ff/PD-IROP-20150604-schvalen-EK_2.pdf?ext=.pdf
ČR. *Dohoda o partnerství pro programové období 2014–2020* [online]. 2016. [Cit. 25. 8. 2017]. Dostupné z: https://www.strukturalni-fondy.cz/getmedia/6008d9a7-121d-4b55-b141-4cd8ce98b826/Dohoda-o-partnerstvi-(2-revize-prosinec-2016)_2.pdf?ext=.pdf
DELOITTE. *Předběžné hodnocení Integrovaného regionálního operačního programu pro programové období 2014–2020* [online]. 2014. [Cit. 30. 8. 2017]. Dostupné z: http://dotaceeu.cz/getmedia/0d884a4a-7ece-4b35-a0ce-de4809c78e99/MMR_Ex-ante-IROP_Zaverecna-zprava.docx?ext=.docx
DG DEVCO. *Methodological guidance for evaluation* [online]. 2006. [Cit. 28. 8. 2017]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/europeaid/node/71165
DG REGIO. *Guidance document on monitoring and evaluation* [online]. 2014. [Cit. 10. 9. 2017]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/2014/working/wd_2014_en.pdf
EC. *Guidance Document on Evaluation Plans* [online]. 2015. [Cit. 30. 8. 2017]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/2014/working/evaluation_plan_guidance_en.pdf
EC. *Evaluation Methods for the European Union's External Assistance* [online]. 2006. [Cit. 30. 8. 2017]. Dostupné z: https://www.oecd.org/dac/evaluation/dcdndep/47469222.pdf
EC. *EVROPA 2020: Strategie pro inteligentní a udržitelný růst podporující začlenění* [online]. 2010. [Cit. 19. 9. 2017]. Dostupné z: https://www.mmr.cz/getmedia/7c31b211-1a5a-46a8-b6bd-151b72dc94ec/EU2020-CJ.pdf
EU. *Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 1303/2013* [online]. 2013a. [Cit. 25. 8. 2017]. Dostupné z: https://www.mmr.cz/getmedia/8b7d5fac-cf9d-4d06-9b83-492c3664f5a3/1303-Narizeni-o-spolecnych-ustanovenich.pdf
EU. *Nařízení Rady (EU, EURATOM) č. 1311/2013* [online]. 2013b. [Cit. 25. 8. 2017]. Dostupné z: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1311&from=EN
KOKEŠ, Richard a KVÁČA, Vladimír. *Průvodce procesní evaluací. Toyota Production System for (Public) service organizations* [online]. 2016. [Cit. 10. 9. 2017]. Dostupné z:

http://dotaceeu.cz/getmedia/dc63cc6d-e90b-4a9d-924b-f2a9646f8fdb/Toyota_FIN.pdf?width=0&height=0
MF ČR. *Pravidla spolufinancování Evropských strukturálních a investičních fondů v programovém období 2014-2020* [online]. 2014. [Cit. 10. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.strukturalni-fondy.cz/getmedia/495ea682-77ab-4053-a231-29550d532418/Pravidla-spolufinancovani-evropskych-fondu-v-PO-2014-2020.pdf
MMR ČR. *Strategie regionálního rozvoje ČR na období 2014–2020* [online]. 2013. [Cit. 30. 8. 2017]. Dostupné z: http://www.mmr.cz/getmedia/08e2e8d8-4c18-4e15-a7e2-0fa481336016/SRR-2014-2020.pdf?ext=.pdf
MMR ČR. *Národní dokument k územní dimenzi* [online]. 2015. [Cit. 30. 8. 2017]. Dostupné z: http://www.dotaceeu.cz/getmedia/c3defef3-c989-47f2-9240-0fdcbf570ca3/NDUD_aktualizace.pdf?ext=.pdf
MMR ČR a HOPE-E.S. *Metodický pokyn – evaluace komunikačních plánů OP 2007-2010* [online]. 2010. [Cit. 10. 9. 2017]. Dostupné z: https://ezak.mmr.cz/document_1761/309591b60f85f2bd-P%C5%99%C3%ADloha%20%C4%8D.4_Metodick%C3%BD%20pokyn.pdf
MMR-NOK. *Metodický pokyn pro evaluace v programovém období 2014–2020* [online]. 2016a. [Cit. 28. 8. 2017]. Dostupné z: https://www.strukturalni-fondy.cz/getmedia/9cf7f984-4748-4695-901c-d9b10f12bcd6/MP-evaluace_v4.pdf?ext=.pdf
MMR-NOK: *Administrativní zátěž a výkonnost procesu hodnocení žádostí o podporu v programových obdobích 2007-2013 a 2014-2020* [online]. 2016b. [Cit. 10. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.praha.eu/app/kmx_zpl/DetailRlz.action?download=1&soubor.id=26126&zakazkaId=173925
MMR-NOK: *Metodický pokyn pro řízení rizik ESI fondů v programovém období 2014–2020* [online]. 2016c. [Cit. 10. 9. 2017]. Dostupné z: https://www.strukturalni-fondy.cz/cs/Fondy-EU/2014-2020/Metodicke-pokyny/Metodika-rizeni-programu/Metodika-rizeni-rizik
MMR-NOK. *Metodický pokyn pro využití integrovaných nástrojů v programovém období 2014–2020 verze 3* [online]. 2017a. [Cit. 30. 8. 2017]. Dostupné z: http://www.dotaceeu.cz/cs/Fondy-EU/2014-2020/Metodicke-pokyny/Metodika-rizeni-programu/Metodika-vyuziti-integrovanych-nastroju
MMR-NOK. *Čtvrtletní zpráva o implementaci ESI fondů v České republice v programovém období 2014–2020 2Q 2017* [online]. 2017b. [Cit. 28. 8. 2017]. Dostupné z: http://www.dotaceeu.cz/getmedia/eacd4ee0-c526-4a36-8561-de95315f4c92/Ctvrtletni-zprava-o-implementaci-DoP-2014-2020_2Q2017.pdf?ext=.pdf
NAVIGA 4, s.r.o. *Zhodnocení mechanizmu využívání prostředků na publicitu Operačního programu Životní prostředí* [online]. 2012. [Cit. 10. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.opzp2007-2013.cz/soubor-ke-stazeni/46/13870-00_opzp_zaverecna_zprava.pdf
OECD. *Quality Standards for Development Evaluation* [online]. 2010. [Cit. 28. 8. 2017]. Dostupné z: http://www.oecd.org/dac/evaluation/dcdndep/44798177.pdf
PANTEIA a LSE. *Preparatory study for the ex post evaluation of ESF 2007-2013* [online]. 2013. [Cit. 10. 9. 2017]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=11325&langId=en
SQUIRES, Jan et al. *Performance Evaluation, Benchmarks, and Attribution Analysis* [online]. [Cit. 12. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.cfapubs.org/toc/cp.1/1995/1995/2
USA. *Evidence-Based Policymaking Commission Act of 2016* [online]. 2016. [Cit. 26. 8. 2017]. Dostupné z: https://www.congress.gov/114/plaws/publ140/PLAW-114publ140.pdf

Zdroje a odkazy

EC. *Programmes* [online]. 2014. [Cit. 27. 8. 2017]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/budget/mff/programmes/index_en.cfm
EC. *Multiannual Financial Framework 2014-2020* [online]. 2017. [Cit. 27. 8. 2017]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/budget/mff/figures/index_en.cfm
Evaluační teorie a praxe [online]. 2017. [Cit. 11. 9. 2017]. Dostupné z: https://www.evaltep.cz.

Knihovna evaluací [online]. 2017. [Cit. 25. 8. 2017]. Dostupné z: http://strukturalni-fondy.cz/cs/Fondy-EU/Narodni-organ-pro-koordinaci/Evaluace/Knihovna-evaluaci
MZv ČR. *Evaluace rozvojových projektů a programů* [online]. 2017. [Cit. 27. 8. 2017]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/rozvojova_spoluprace/dvoustranna_zrs_cr/evaluace/index.html
ENRD. *Community-Led Local Development (CLLD)* [online]. 2013. [Cit. 30. 8. 2017]. Dostupné z: https://enrd.ec.europa.eu/themes/clld_en
Welcomeurope. *List of all EU funding programmes managed by the European Commission and the EU - Updated 2014-2020* [online]. 2017. [Cit. 27. 8. 2017]. Dostupné z: http://www.welcomeurope.com/list-european-funds.html

Příloha

Tab. 1: Tematické cíle a zaměření IROP

Prioritní osa	Specifický cíl	Aktivity	Cílové skupiny
PO 1: Konkurenceschopné, dostupné a bezpečné regiony	Specifický cíl 1.1: Zvýšení regionální mobility prostřednictvím modernizace a rozvoje sítí regionální silniční infrastruktury navazující na síť TEN-T	Rekonstrukce, modernizace či výstavba silnic (II. a III. třídy)	1. Obyvatelé 2. Návštěvníci 3. Podnikatelské subjekty
	Specifický cíl 1.2: Zvýšení podílu udržitelných forem dopravy	1. Terminály 2. Telematika 3. Bezpečnost 4. Nízkoemisní a bezemisní vozidla a související plnící a dobíjecí stanice 5. Cyklodoprava	1. Obyvatelé 2. Návštěvníci 3. Dojíždějící za prací a službami 4. Uživatelé veřejné dopravy
	Specifický cíl 1.3: Zvýšení připravenosti k řešení a řízení rizik a katastrof	1. Zajištění adekvátní odolnosti s důrazem na přizpůsobení se změnám klimatu a novým rizikům 2. Posílení vybavení základních složek IZS technikou a věcnými prostředky k zajištění připravenosti základních složek IZS v exponovaných územích s důrazem na přizpůsobení se změnám klimatu a novým rizikům	1. Obyvatelé ČR 2. Orgány krizového řízení obcí a krajů a organizačních složek státu 3. Složky IZS

		3. Modernizace vzdělávacích a výcvikových středisek pro základní složky IZS (simulátory, trenažéry, polygony apod. a jejich vybavení), zaměřených na rozvoj specifických dovedností a součinnost základních složek IZS při řešení mimořádných událostí	
PO 2: Zkvalitnění veřejných služeb a podmínek života pro obyvatele regionů	Specifický cíl 2.1: Zvýšení kvality a dostupnosti služeb vedoucích k sociální inkluzi	1. Deinstitucionalizace sociálních služeb za účelem sociálního začleňování a zvýšení uplatnitelnosti na trhu práce 2. Infrastruktura pro dostupnost a rozvoj sociální služby 3. Podpora rozvoje infrastruktury komunitních center za účelem sociálního začleňování a zvýšení uplatnitelnosti na trhu práce 4. Sociální bydlení	1. Osoby sociálně vyloučené 2. Osoby ohrožené sociálním vyloučením 3. Osoby se zdravotním postižením 4. Osoby v bytové nouzi
	Specifický cíl 2.2: Vznik nových a rozvoj existujících podnikatelských aktivit v oblasti sociálního podnikání	Výstavba, rekonstrukce a vybavení sociálních podniků	1. Osoby sociálně vyloučené 2. Osoby ohrožené sociálním vyloučením 3. Osoby se zdravotním postižením
	Specifický cíl 2.3: Rozvoj infrastruktury pro poskytování zdravotnických služeb a péče o zdraví	1. Zvýšení kvality vysoce specializované péče 2. Zvýšení kvality návazné péče	1. Pacienti vysoce specializované péče 2. Pacienti návazné péče 3. Osoby s duševními poruchami a

		3. Deinstitucionalizace psychiatrické péče	poruchami chování a jejich rodiny
	Specifický cíl 2.4: Zvýšení kvality a dostupnosti infrastruktury pro vzdělávání a celoživotní učení	1. Podpora infrastruktury pro předškolní vzdělávání – podpora zařízení péče o děti do 3 let, dětských skupin a mateřských škol 2. Podpora infrastruktury pro základní vzdělávání v základních školách 3. Podpora infrastruktury škol a školských zařízení pro střední a vyšší odborné vzdělávání 4. Podpora infrastruktury pro celoživotní vzdělávání v následujících klíčových kompetencích: komunikace v cizích jazycích, v oblasti technických a řemeslných oborů, přírodních věd, ve schopnosti práce s digitálními technologiemi 5. Podpora infrastruktury pro zájmové a neformální vzdělávání mládeže v následujících kompetencích: komunikace v cizích jazycích, technické a řemeslné obory, přírodních věd, schopnost práce s digitálními technologiemi	1. Děti do 3 let 2. Děti v předškolním vzdělávání 3. Žáci 4. Studenti 5. Osoby sociálně vyloučené 6. Osoby ohrožené sociálním vyloučením 7. Osoby se speciálními vzdělávacími potřebami 8. Pedagogičtí pracovníci 9. Pracovníci a dobrovolní pracovníci organizací působících v oblasti vzdělávání nebo asistenčních služeb a v oblasti neformálního a zájmového vzdělávání dětí a mládeže 10. Dospělí v dalším vzdělávání
	Specifický cíl 2.5: Snížení energetické náročnosti v sektoru bydlení	1. Snižování spotřeby energie zlepšením tepelných vlastností budov	1. Obyvatelé bytových domů 2. Majitelé bytových domů

		2. Zařízení pro vytápění nebo přípravu teplé vody 3. Přechod na šetrné, ekologické zdroje	3. Obyvatelé obcí a měst
PO 3: Dobrá správa území a zefektivnění veřejných institucí	Specifický cíl 3.1: Zefektivnění prezentace, posílení ochrany a rozvoje kulturního a přírodního dědictví	1. Revitalizace souboru vybraných památek 2. Zefektivnění ochrany a využívání sbírkových a knihovních fondů a jejich zpřístupnění	1. Návštěvníci 2. Vlastníci památek, muzeí a knihoven nebo subjekty s právem hospodaření 3. Místní obyvatelé a podnikatelé
	Specifický cíl 3.2: Zvyšování efektivity a transparentnosti veřejné správy prostřednictvím rozvoje využití a kvality systémů ICT	1. eGovernment 2. Kybernetická bezpečnost 3. Specifické informační a komunikační systémy a infrastruktura	1. Občané 2. Podnikatelé 3. Zaměstnanci ve veřejné správě
	Specifický cíl 3.3: Podpora pořizování a uplatňování dokumentů územního rozvoje	1. Pořízení územních plánů 2. Pořízení regulačních plánů (nenahrazujících územní rozhodnutí) 3. pořízení územních studií	1. Veřejná správa 2. Občané 3. Podnikatelé 4. Subjekty ochrany přírody 5. Obce 6. Kraje
PO 4: Komunitně vedený místní rozvoj	Specifický cíl 4.1: Posílení komunitně vedeného místního rozvoje s cílem zvýšení kvality života ve venkovských oblastech a aktivizace místního potenciálu	Aktivity z prioritních os 1, 2 a 3, konkrétně ze specifických cílů 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1 a 3.3. V případě SC 1.3 není zahrnuta aktivita „Modernizace vzdělávacích a výcvikových středisek pro základní složky IZS (simulátory, trenažéry, polygony apod. a jejich vybavení), zaměřených na rozvoj specifických dovedností a součinnost základních složek IZS při řešení	Obyvatelé a návštěvníci venkovských oblastí, které spadají do území MAS se schválenou strategií místního rozvoje.

		mimořádných událostí“. V případě SC 2.3 není zahrnuta aktivita „Zvýšení kvality vysoce specializované péče“ a „Zvýšení kvality návazné péče“	
	Specifický cíl 4.2: Posílení kapacit komunitně vedeného místního rozvoje za účelem zlepšení řídících a administrativních schopností MAS	1. Přípravné podpůrné činnosti 2. Provozní činnosti 3. Animační činnosti	Osoby podílející se na plnění strategie komunitně vedeného místního rozvoje
PO 5: Technická pomoc	Specifický cíl 5.1: Zajištění kvalitního řízení a implementace programu	1. Řízení, implementace a monitorování programu 2. Podpora administrativních kapacit 3. Podpora žadatelům a příjemcům 4. Publicita a propagace	1. Žadatelé 2. Příjemci 3. Veřejnost 4. Pracovníci implementační struktury 5. Nositelé integrovaných strategií

Zdroj: autor na základě programové dokumentace IROP [ČR, 2014]

Kontaktní adresa autora:

Mgr. Martin Bastl, Ph.D., Odbor řízení operačních programů, Ministerstvo pro místní rozvoj ČR,Staroměstské náměstí 6, 110 15 Praha 1, Martin.Bastl@mmr.cz

Asymmetry of price transmission as a consequence of market structure in the agri-food chain

Ivana Blažková, Barbora Daňková, Hana Prachařová

Abstract:

The paper deals with the analysis of price transmission within the commodity chain of bread production in the Czech Republic. The aim of the paper is to assess the asymmetry of price transmission, which may be caused by the existence of market power within the given commodity chain. The coefficients of price transmission elasticity were calculated to express numerically the intensity of price transmission between particular markets of the commodity chain. The intensity of the dependence of positive and negative inter-market price differences and the time lag were tested as well. The findings showed mostly inelastic price transmission in the supply direction, i.e. from the farm level towards the retail, except for the elastic response of consumer price on producer price changes. The analysis confirmed the existence of asymmetric price transmission from input to output prices, which may be regarded as a consequence of market structure on particular markets within the given food commodity chain.

Key words:

commodity chain, price transmission, elasticity of price transmission, market power

Introduction

The analysis of the market structure, the measurement of market power and the behaviour of particular subjects on the agri-food markets are a subject of research by number of authors (e.g. Gohin and Guyomard, 2000; Bečvářová, 2008; Bakucs et al., 2009; Kaditi, 2013; Lloyd et al., 2015; Adjemian et al., 2016; Saitone and Sexton, 2017). The investigation of these market characteristics and conditions within the agri-food commodity chains is mostly based on the analysis of price transmission (e.g. McCorriston et al., 2001; Brümmer et al., 2009; Verreth et al., 2015; Dudová and Bečvářová, 2015; Simeone et al., 2017), since it is an indicator of how markets are integrated and interconnected – both horizontally and vertically. While studies that analyse horizontal (spatial) price relations are focused on the linkage among prices at different locations, the vertical price interconnections are assessed through relations between agricultural producer prices, industrial producer prices and consumer prices (Vavra and Goodwin, 2005; Dudová et al., 2014). In the context of the increasing concentration of processing and retail relating to the existence of market power within food commodity verticals, especially the issue of vertical price transmission is of growing importance. The assessment of price transmission enables to deal with the magnitude, speed and asymmetry of the price adjustment (Commission of the European Communities, 2009) – i.e. how much of the price change at one stage of the chain is transmitted to the downwards stage and to what extent price changes (i.e. increases and decreases) are transmitted differently in terms of magnitude and speed.

The aim of the paper is to assess the asymmetry of the price transmission in the supply and demand direction (i.e. from the farmer to the consumer, resp. from the final consumer to the farmer) within the commodity vertical of bread production in the conditions of the Czech Republic and to assess, to what extent the results confirm the existence of market power within the analysed commodity vertical.

Data and Methods

The dataset consists of monthly prices – farm-gate prices (FP), processors prices (PP) and consumer prices (CP) – on particular markets of the analysed commodity vertical in the time period from January 2006 to December 2015 published by the Czech Statistical Office (Český statistický úřad, 2017) and the Ministry of Agriculture of the Czech Republic (Ministerstvo zemědělství České republiky, 2017, 2010). For the numerical expression of the intensity of price transmission between particular markets within the given commodity chain the coefficients of price transmission elasticity (EPT_{ij}) were calculated (McCorriston, 2002; Lechanová, Bečvářová, 2006; Blažková and Syrovátka, 2012):

$$EPT_{ij} = \frac{\frac{\delta p_j}{p_j}}{\frac{\delta p_i}{p_i}} = \frac{\delta p_j}{\delta p_i} \times \frac{p_i}{p_j}$$

where *p* denotes price (FP, PP, or CP), *i* and *j* denotes particular market levels.

The next step of the analysis was to evaluate the intensity of the dependence of positive and negative inter-market price differences through the use of correlation coefficient and to test the time lag according to the highest value of correlation coefficient. Verification of regression models estimated for the purpose of price transmission coefficients calculation was performed with the use of squared multiple determination coefficient and F-test (Hušek, 2007).

Results and Discussion

The results are presented in Table 1, 2 and 3. Table 1 shows the values of price transmission elasticity coefficients (EPT_{ij}) for particular vertical levels reflecting the elasticity of price transmission between given vertical levels, squared multiple determination coefficient (r^2) reflecting the dependence of model relations, and F-test value showing the statistical demonstrativeness of the estimated model. In Table 2 the values of correlation coefficient indicate the intensity of the dependence of positive and negative inter-market price differences. The values of correlation coefficients presented in Table 3 evaluate the time lag of price changes.

Tab. 1: Results of price transmission analysis

p_i	p_j	EPT_{ij}	r^2	*F-test*
FP – wheat (p_1)	PP – baking bread flour (p_2)	0.5290	0.7478	349.88***
FP – wheat (p_1)	PP – bread (p_3)	0.2508	0.3899	75.42***
FP – wheat (p_1)	CP – bread (p_4)	0.3091	0.4001	78.71***
PP – baking bread flour (p_2)	PP – bread (p_3)	0.4856	0.5577	148.77***
PP – baking bread flour (p_2)	CP – bread (p_4)	0.5719	0.5210	128.34***
PP – bread (p_3)	CP – bread (p_4)	1.1401	0.8725	807.53***
PP – baking bread flour (p_2)	FP – wheat (p_1)	1.4108	0.7478	349.88***
PP – bread (p_3)	FP – wheat (p_1)	1.5522	0.3899	75.42***
PP – bread (p_3)	PP – baking bread flour (p_2)	1.1440	0.5577	148.77***
CP – bread (p_4)	FP – wheat (p_1)	1.2859	0.4001	78.71***
CP – bread (p_4)	PP – baking bread flour (p_2)	0.9045	0.5210	128.34***
CP – bread (p_4)	PP – bread (p_3)	0.7644	0.8725	807.53***
Note: *** stat. significance at 1% level				

Source: Český statistický úřad (2017), Ministerstvo zemědělství ČR (2017); authors' calculation

When transmitting prices from primary agricultural producers towards processors and retail, i.e. for the market level $i = 1$ ($j = 2, 3, 4$), the values of the price transmission coefficient are lower than 1 (from 0.25 to 0.52), which refers to the inelastic price transmission at this level of the commodity chain. The change in the wheat price (p_1) by one unit caused the price change in the downstream markets by less than one unit in the monitored period. When the price of wheat changes at the farm level, the price change is better transmitted towards processors in the case of wheat price increases, as seen in Table 2, while in the case of wheat price decreases the changes are transmitted worse towards the downstream stage. As seen from Table 3, testing the time delay showed the existence of a time delay of two months in the case of prices changes from farm level to the first processor level (i.e. mills), which may be caused by the possibility to store the raw agricultural commodity for long time.

Tab. 2: The intensity of the dependence of inter-market price differences

	1st level ($p_1 – p_2$)	***2nd level ($p_2 – p_3$)***	***3rd level ($p_3 – p_4$)***
Price increase	39.94%	27.23%	73.87%
Price decrease	19.04%	1.35%	8.41%

Source: Český statistický úřad (2017), Ministerstvo zemědělství ČR (2017); authors' calculation

Similar results were obtained also in the case of the relation between the prices of the first and the second processor (i.e. between mill and bakery) and in the case of price transmission from the first processor (i.e. mill) towards retail. In both cases there were observed larger price reactions to price increases than price decreases (see Table 2). Due to the possibility to store wheat flour, there were observed a time lag of one month.

The elastic price transmission was observed in the supply direction from the final processor (bakery) towards retail ($EPT_{34} = 1.14$), which corresponds to the elastic response of consumer prices on producer prices in the case of bread in the monitored period. The price increase is transmitted well, whereas the price decrease hardly ever, which points out greater market power of retail compared to the processors. There was no time lag in the transmission of prices between bakeries and retailers, which was expected due to the perishability of fresh bread and impossibility to store ii for long time.

Tab. 3: The time lag according to the value of correlation coefficient

	Lengths of time lag			
	no time lag	***1 month***	***2 month***	***3 month***
1st level ($p_1 – p_2$)	40.30%	58.66%	61.74%	43.86%
2nd level ($p_2 – p_3$)	38.94%	47.13%	41.69%	31.76%
3rd level ($p_3 – p_4$)	57.73%	22.09%	4.61%	12.05%

Source: Český statistický úřad (2017), Ministerstvo zemědělství ČR (2017); authors' calculation

Contrary to the supply direction of price transmission, in the demand direction there was found out mostly the elastic price transmission, except for the retail stage of the commodity vertical, i.e. transmission of the consumer prices to the upstream market levels. When prices change at the processor level within the bread commodity chain, the subjects at the upstream level of the chain adjust the prices accordingly, however, this does not apply in the case of consumer price changes, which may be result of the imperfectly competitive market structure along the commodity chain.

Conclusions

The results of the price transmission analysis in the commodity chain of bread production in the Czech Republic in period of years 2006-2015 pointed out the existence of asymmetric

price transmission from input to output prices, which is in line with the previous empirical research considering agricultural markets (e.g. Meyer and von Cramon-Taubadel, 2004; Brümmer et al., 2009; Blažková and Syrovátka, 2012; Dudová and Bečvářová, 2015). This findings refer to the existence of market power at the level of retail, as investigated by Blažková (2008) in previous analyses within the wheat commodity vertical in the Czech Republic. The inelastic price transmission of the farm price towards downstream stages of the commodity chain reflects also the fact that, currently, final consumer prices are mainly affected by labour costs, energy and especially marketing costs than the costs of the raw agricultural commodity. As mentioned by Blažková (2008), the raw agricultural commodity (i.e. wheat) accounts for only 7% of the consumer price of bread, while the retail share is around 35%. The empirical results presented in this paper tend to support larger consumer prices reactions to increases in cost prices than in the case of decreases, as already observed by Peltzman (2000).

However, it should be noted that there are also other causes of asymmetric price transmission. It is not necessary the market structure to be oligopolistic, since asymmetry of price transmission may be observed also when markets are competitive due to e.g. policy interventions, information asymmetry, inventory management or adjustment and menu costs (see e.g. Meyer and von Cramon-Taubadel, 2004).

There is a great deal of interesting research on this topic, i.e. asymmetric price transmission, conducted by agricultural economists with potential implications for both economic theory and economic policy. Given the important implications for policy makers, the findings of such analyses may serve for the further direction of economic policies, whose evaluation is still lacking in the Czech Republic (Dvouletý and Lukeš, 2016).

Summary:

In the context of the increasing concentration of processing and retail relating to the existence of market power within food commodity verticals, the issue of vertical price transmission is of growing importance, which motivates the focus of this paper. The aim of the paper was to assess the asymmetry of the price transmission in the supply and demand direction (i.e. from the farmer to the consumer, resp. from the final consumer to the farmer) within the commodity vertical of bread production in the conditions of the Czech Republic and to assess, to what extent the results confirm the existence of market power within the analysed commodity vertical.

The dataset consisted of monthly prices – farm-gate prices (FP), processors prices (PP) and consumer prices (CP) – on partial markets of the analysed commodity vertical in the time period from January 2006 to December 2015. For the numerical expression of the intensity of price transmission between particular markets within the given commodity chain the coefficients of price transmission elasticity were calculated. Also the intensity of the dependence of positive and negative inter-market price differences and the time lag were evaluated.

The findings showed inelastic price transmission in the supply direction, i.e. from the farm level towards the retail, except for the elastic response of consumer price on producer price changes. Contrary to the supply direction of price transmission, in the demand direction there was found out mostly the elastic price transmission. The analysis confirmed the existence of asymmetric price transmission from input to output prices, which may be regarded as a consequence of market structure on particular markets within the given food commodity chain. However, it should be noted that there are also other causes of asymmetric price transmission. It is not necessary the market structure to be oligopolistic, since asymmetry of price transmission may be observed also when markets are competitive due to e.g. policy interventions, information asymmetry, inventory management or adjustment and menu costs.

This work was supported by Internal Grant Agency of Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno, under no.: 2017/009.

Literature:

ADJEMIAN, M. K., SAITONE, T. L., SEXTON, R. J. (2016). A framework to analyze the performance of thinly traded agricultural commodity markets. American Journal of Agricultural Economics, Vol. 98, No. 2, pp. 581-596.

BAKUCS, L. Z., FERTÖ, I., HOCKMANN, H., PEREKHOZHUK, O. (2009). Market power: Modeling issues and identification problems. An investigation of selected Hungarian food chains. In 113th EAAE Seminar "A resilient European food industry and food chain in a challenging world", Chania, Crete, Greece.

BEČVÁŘOVÁ, V. (2008). Issues of competitiveness of the present agriculture. Agricultural Economics – Czech, Vol. 54, No. 9, pp. 399-405.

BLAŽKOVÁ, I. (2008) Změny ekonomického postavení zpracovatelů v komoditní vertikále potravinářské pšenice. 52 s., MZLU, Brno.

BLAŽKOVÁ, I., SYROVÁTKA, P. (2012). Price formation and transmission along the food commodity chain. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, Vol. LX, No. 4, pp. 31-36.

BRÜMMER, B., VON CRAMON-TAUBADEL, S., ZORYA, S. (2009). The impact of market and policy instability on price transmission between wheat and flour in Ukraine. European Review of Agricultural Economics, Vol. 36, No. 2, pp. 203-230.

COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (2009). Analysis of price transmission along the food supply chain in the EU. Commission Staff Working Document. [Online]. Dostupné z: http://www.uni-mannheim.de/edz/pdf/sek/2009/sek-2009-1450-en.pdf (cit. 15/04/2017).

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD (2017). Ceny výrobců – časové řady. [Online]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/ipc_cr (cit. 23/04/2017).

DUDOVÁ, B., BEČVÁŘOVÁ, V. (2015). The Character of Price Transmission Within Milk Commodity Chain in the Czech Republic. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, Vol. 63, No. 3, pp. 887-892.

DUDOVÁ, B., BEČVÁŘOVÁ, V., ZDRÁHAL, I., BUDI, J. (2014). Produkční a cenové souvislosti vývoje trhu s řepkou v Evropské unii. In Region v rozvoji společnosti 2014. 1. vyd. Brno: Mendelova univerzita v Brně, pp. 177-184.

DVOULETÝ, O., LUKEŠ, M. (2016). Review of Empirical Studies on Self-Employment out of Unemployment: Do Self-Employment Policies Make a Positive Impact? International Review of Entrepreneurship, Vol. 14, No. 3, 361-376.

GOHIN, A., GUYOMARD H. (2000). Measuring Market Power for Foor Detail Activities: French Evidence. Journal of Agricultural Economics, Vol. 51, No. 2, pp. 181-195.

HUŠEK, R. (2007). Ekonometrická analýza. 1. vyd., 368 p., Praha: Oeconomica.

KADITI, E. A. (2013). Market Dynamics in Food Supply Chains: The Impact of Globalization and Consolidation on Firms' Market Power. Agribusiness, Vol. 29, No. 4, pp. 410-425.

LECHANOVÁ, I., BEČVÁŘOVÁ, V. (2006). Možnosti využití analýzy cenové transmise pro posouzení vlivu tržní síly v potravinových vertikálách. 80 p, Brno: MSD, spol. s r.o.

LLOYD, T. A., MCCORRISTON, S., MORGAN, C. W. (2015). Experience of food inflation across the EU. In McCorriston, S. (ed.), Food Price Dynamics and Price Adjustment in the EU. Oxford: Oxford University Press.

McCORRISTON, S. (2002). Why should imperfekt competition matter to agricultural economists. European Review of Agricultural Economics, Vol. 29, No. 3, pp. 349-371.

McCORRISTON, S., MORGAN, C. W., RAYNER, A. J. (2001). Price transmission: the interaction between market power and returns to scale. European Review of Agricultural Economics, Vol. 28, No. 2, pp. 143-159.

MEYER, J., VON CRAMON-TAUBADEL, S. (2004). Asymmetric price transmission: A survey. Journal of Agricultural Economics, Vol. 50, pp. 581-611.

MINISTERSTVO ZEMĚDĚLSTVÍ ČESKÉ REPUBLIKY (2016). Situační a výhledová zpráva Obiloviny – prosinec 2016. [Online]. Dostupné z: http://eagri.cz/public/web/file/528195/SVZ_Obiloviny_12_2016.pdf (cit. 25/05/2017).

MINISTERSTVO ZEMĚDĚLSTVÍ ČESKÉ REPUBLIKY (2010). Situační a výhledová zpráva Obiloviny – prosinec 2010. [Online]. Dostupné z: http://eagri.cz/public/web/file/93956/OBILOVINY_12_2010.pdf (cit. 25/05/2017).
PELTZMAN, S. (2000). Prices rise faster than they fall. Journal of Political Economy, Vol 108, pp. 466-502.
SAITONE, T. L., SEXTON, R. J. (2017). Agri-food supply chain: evolution and performance with conflicting consumer and societal demands. European Review of Agricultural Economics, Vol. 44, No. 4., pp. 634-657.
SIMEONE, M., SIMEONE, M., TRAILL, W. B., TRAILL, W. B., RUSSO, C., RUSSO, C. (2017). New dimensions of market power and bargaining in the agri-food sector: organisations, policies and models. British Food Journal, Vol. 119, No. 8, pp. 1650-1655.
VAVRA, P., GOODWIN, B. K. (2005). Analysis of Price Transmission along the Food Chain. OECD France, Agriculture and Fisheries Working Papers, No. 3, OECD Publishing; doi:10.1787/752335872456.
VERRETH, D. M., EMVALOMATIS, G., BUNTE, F., KEMP, R., OUDE LANSINK, A. G. (2015). Price Transmission, International Trade, and Asymmetric Relationships in the Dutch Agri-Food Chain. Agribusiness, Vol. 31, No. 4, pp. 521-542.

Contact:

Ing. Ivana Blažková, Ph.D., Ústav regionální a podnikové ekonomiky, FRRMS Mendelu v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, blazkova@mendelu.cz

Podpora potravinářského průmyslu ČR v rámci Operačního programu Podnikání a inovace (OPPI) – alokace dotací a jejich dopad na výkonnost podpořených podniků

Public support of the Czech food industry within the Operational Program Enterprise and Innovation (OPEI) - allocation of subsidies and their impact on business performance

Ivana Blažková, Ondřej Dvouletý

Abstrakt:

Příspěvek se zabývá hodnocením veřejné podpory z Evropského fondu pro regionální rozvoj (ERDF), konkrétně Operačního programu Podnikání a inovace (OPPI) v programovacím období 2007-2013, v rámci potravinářského průmyslu České republiky a jejím vlivem na výkonnost podpořených podniků. Hlavním cílem příspěvku je empiricky posoudit, zda podpořené podniky dosahovaly dva roky po skončení programu (tj. v letech 2014-2015) vyšší výkonnost než v období před získáním podpory (tj. v letech 2005-2007). Metodicky je analýza založena na párovém t-testu, výkonnost je vyjádřena ukazatelem obratu. Výsledky ukázaly, že u potravinářských podniků podpořených v rámci OPPI došlo v průměru ke zvýšení obratu, tzn. celkově lze očekávat pozitivní vliv programu na výkonnost podniků. Nicméně hodnocení napříč velikostními skupinami podniků tento pozitivní dopad podpory nepotvrdilo pro skupinu malých podniků (s méně než 50 zaměstnanci). Příspěvek upozorňuje na potřebu hodnocení dopadů veřejné podpory napříč velikostními kategoriemi podniků s využitím rigorózních evaluačních metod, jako je kontrafaktuální dopadová analýza.

Klíčová slova:

evaluace veřejné podpory, podpora podnikání, Operační program Podnikání a inovace, výkonnost, potravinářský průmysl, Česká republika

Abstract:

The paper deals with the evaluation of the public support from the European Regional Development Fund (ERDF), namely the Operational Programme Enterprise and Innovation (OPEI) in the programming period 2007-2013, within the food industry of the Czech Republic and its impact on the performance of supported companies. The main objective of the paper is to assess empirically whether the supported companies improved their financial performance two years after the end of the programme (2014-2015) in comparison with the period prior to receiving the subsidy (2005-2007). The analysis is based on the paired t-test and the business performance is operationalized by the turnover indicator. The results showed that the food processing companies, supported by the OPEI, reported on average the increase in turnover, therefore, the overall impact on business performance can be regarded as positive. However, the assessment across particular size groups of companies did not confirm the positive impact of the subsidy in the case of small companies (with fewer than 50 employees). The paper draws attention to the need to assess the impact of public

support across size categories of enterprises using rigorous evaluation methods, such as counterfactual impact analysis.

Key words:

public support evaluation, entrepreneurship policy, Operational Programme Enterprise and Innovation, performance, food industry, Czech Republic

Úvod

Podpora inovací a technologického pokroku je důležitým cílem veřejných intervencí v zemích EU, neboť úspěšné zavádění inovací a rozvoj technologií jsou považovány za důležité determinanty dlouhodobé produktivity a hospodářského růstu (Dvouletý, 2017; Jorgenson a Samuels, 2014, nebo Czarnitzki a Lopes Bento, 2010). V souvislosti s realizací politik podpory podnikání se stává důležitým vyhodnocení dopadů těchto politických podpůrných nástrojů na úrovni jednotlivých podpořených firem. Empirické evaluace umožňují zhodnotit dopady programů na chování a výkonnost firem a významně tak přispívají k nalezení a realizaci takových politik, které mají skutečný požadovaný dopad na cílovou skupinu. Potluka a kol. (2016) zdůrazňuje potřebu hodnocení dopadů také kvůli rozpočtovým problémům členských států EU a tlaku na efektivnost finančních prostředků EU.

Jak uvádí Capitanio a kol. (2010), v potravinářském průmyslu jsou inovace – ať už procesní, výrobkové nebo organizační – považovány za strategický faktor jak pro firmy, tak pro celé odvětví, neboť zvyšují konkurenceschopnost na vnitrostátních i mezinárodních trzích. To se významně týká odvětví agrobyznysu v České republice, a to zejména v důsledku strukturálních změn vyžadujících přizpůsobení potravinářských firem měnícím se podmínkám poptávky a nabídky (Blažková a Dvouletý, 2017). Český potravinářský trh se setkává s rostoucím pronikáním dovozu, jak dokumentuje Blažková a Chmelíková (2015), což zdůrazňuje potřebu snížit výrobní náklady domácích potravinářských firem a rychle reagovat na potřeby spotřebitelů. V případě malých firem však jejich nízká kapacita ztěžuje možnosti investic a technologického rozvoje a může tak vést k nižší produktivitě, protože tyto podniky nemohou plně využít příležitostí, které nabízí trh (Capitanio et al., 2010). Vzhledem k tomu, že český potravinářský průmysl je zastoupen velkým počtem velmi malých podniků (Blažková a Dvouletý, 2017), inovační aktivita českých potravinářských firem a jejich investiční rozhodování mohou být výrazně ovlivněny veřejnou podporou.

Jak vyplývá z dříve publikovaných studií (např. Nilson, 2017; Špička a kol., 2017; Kirchweger a kol., 2015; Ratinger a kol., 2013), výsledky výzkumu dopadů veřejné podpory EU na výkonnost a investiční aktivity firem v odvětví agrobyznysu nejsou vždy jednoznačné a navíc existuje nedostatečné množství relevantních analýz. Záměrem této studie je proto přispět k řešení problematiky hodnocení veřejné podpory EU v tomto sektoru, přičemž prezentovaná analýza navazuje na předchozí publikovaný výzkum autorů v této oblasti (Dvouletý a Blažková, 2017).

Cílem příspěvku je zhodnotit využití konkrétní veřejné podpory – Operačního programu Podnikání a inovace (OPPI) v programovacím období 2007-2013 – podniky potravinářského průmyslu České republiky a její vliv na výkonnost podpořených podniků.

Data a metodika

Hlavními zdroji dat pro analýzu byla databáze podniků podpořených v Operačním programu Podnikání a inovace (CzechInvest, 2017) a databáze Albertina CZ Gold Edition (Bisnode, 2017). Na základě databáze agentury CzechInvest (2017) byly identifikovány podniky potravinářského průmyslu České republiky, tj. podniky působící v oborech CZ-NACE 101 až 110[1], které čerpaly z OPPI podporu. Z databáze Albertina CZ Gold Edition (Bisnode,

[1] CZ-NACE 101: Zpracování a konzervování masa a výroba masných výrobků; CZ-NACE 102: Zpracování a konzervování ryb, korýšů a měkkýšů; CZ-NACE 103: Zpracování

2017) byly získány finanční údaje podpořených firem a informace týkající se právní formy a počtu zaměstnanců jednotlivých podpořených firem.

V první fázi analýzy byla charakterizována podpora podniků potravinářského průmyslu v České republice v rámci Operačního programu Podnikání a inovace (OPPI) a znázorněna struktura čerpání dotací z hlediska jednotlivých programů podpory, potravinářských oborů a velikostních skupin podniků. Druhou fází analýzy bylo posouzení, zda potravinářské podniky v České republice, které obdržely finanční podporu v rámci OPPI v období let 2007-2013, vykazovaly po skončení programu zlepšení finančních výsledků. Dopad podpory na výkonnost byl zjišťován pro jednotlivé velikostní kategorie podniků členěné podle počtu zaměstnanců, tj. malé podniky s 0-49 zaměstnanci, střední podniky s 50-249 zaměstnanci a velké podniky s 250 a více zaměstnanci. Hodnocení vlivu podpory na výkonnost podniků bylo založeno na párovém t-testu, kterým byly porovnány finanční výsledky firem v období před získáním dotace, tj. v letech 2005-2007, s obdobím po skončení programu, tj. v letech 2014-15. Podniky, kterým byla podpora vyplacena až v letech 2014 a 2015, nebyly do této analýzy zahrnuty, protože nemají k dispozici data relevantní pro zhodnocení dopadu podpory.

Pro hodnocení dopadu podpory byl použit ukazatel obratu. Volba tohoto ukazatele vycházela jednak z dostupnosti dat (hodnotu obratu lze získat i pro podniky, které nemají vzhledem k malé velikosti povinnost zveřejňovat svoje výsledky finančního hospodaření, zejména pak živnostníci/OSVČ), což umožnilo rozšířit dosavadní výzkum (Dvouletý a Blažková, 2017) i na nejmenší podniky, tj. zpravidla fyzické osoby, a dále z potřeby použít indikátor reflektující účinky dotace na hlavní deklarované cíle programu OPPI, kterými jsou konkurenceschopnost a ekonomický růst (Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, 2013). Hodnoty obratu byly pomocí indexu cen průmyslových výrobců pro potravinářský průmysl (Český statistický úřad, 2016) vyjádřeny ve stálých cenách roku 2005 (2005 = 100), aby nebyly zkresleny vlivem inflace.

V letech 2007-2013 obdrželo dotaci z OPPI celkem 203 podniků potravinářského průmyslu České republiky (CzechInvest, 2017). Hodnoty obratu byly získány pro 147 podniků, tzn. 72 % příjemců podpory bylo použito pro analýzu dopadů programu v rámci potravinářského průmyslu České republiky.

Výsledky a diskuze

Podpora českého potravinářského průmyslu v rámci Operačního programu Podnikání a inovace (OPPI)

Operační program Podnikání a inovace (OPPI) navazuje na Operační program Průmysl a podnikání (OPPP), který probíhal v letech 2004-2006 po vstupu České republiky do Evropské unie. V programovém období 2014-2020 pokračuje program OPPI jako Operační program Podnikání a inovace pro konkurenceschopnost (OPPIK). Zaměřením Operačního programu Podnikání a inovace (OPPI) byla komplexní podpora zejména malých a středních podniků ze strukturálních fondů EU s cílem „zvýšit konkurenceschopnost české ekonomiky a přiblížit inovační výkonnost sektoru průmyslu a služeb úrovni předních průmyslových zemí Evropy“ (Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, 2013, s. 45).

Operační program Podnikání a inovace se skládal ze sedmi prioritních os, přičemž každá osa byla dále rozdělena do několika programů v závislosti na oblasti podpory (Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, 2013). Programy využité podniky potravinářského průmyslu České republiky včetně struktury podpořených projektů jsou uvedeny v tabulce 1.

---

a konzervování ovoce a zeleniny; CZ-NACE 104: Výroba rostlinných a živočišných olejů a tuků; CZ-NACE 105: Výroba mléčných výrobků; CZ-NACE 106: Výroba mlýnských a škrobárenských výrobků; CZ-NACE 107: Výroba pekařských, cukrářských a jiných moučných výrobků; CZ-NACE 108: Výroba ostatních potravinářských výrobků; CZ-NACE 109: Výroba průmyslových krmiv; CZ-NACE 110: Výroba nápojů.

Je důležité zmínit, že podniky se mohly ucházet o více než jeden projekt, proto jednotlivé podniky mohly být podpořeny více než jednou. Celkový počet projektů potravinářských firem České republiky podpořených z OPPI byl 458 (337 projektů bylo přiděleno a proplaceno v letech 2007-2013, zbývajících 121 bylo proplaceno až v letech 2014 a 2015).

Tab. 1: Programy podpory v rámci OPPI a jejich využití v českém potravinářském průmyslu v letech 2007-2015

Prioritní osa	Program podpory	Množství podpořených projektů		Výše podpory	
		počet	%	mil. Kč	%
2. Rozvoj firem	ICT a strategické služby	31	6,77	83,9	2,75
	Rozvoj	193	42,14	1043,3	34,56
3. Efektivní energie	Eko-energie	50	10,92	329,1	10,90
4. Inovace	Inovace	45	9,83	677,8	22,45
	Potenciál	10	2,19	124,0	4,11
5. Prostředí pro podnikání a inovace	Školící střediska	12	2,62	80,2	2,66
	Nemovitosti	50	10,92	622,3	20,61
6. Služby pro rozvoj podnikání	Poradenství	25	5,46	6,9	0,23
	Marketing	42	9,17	51,6	1,71

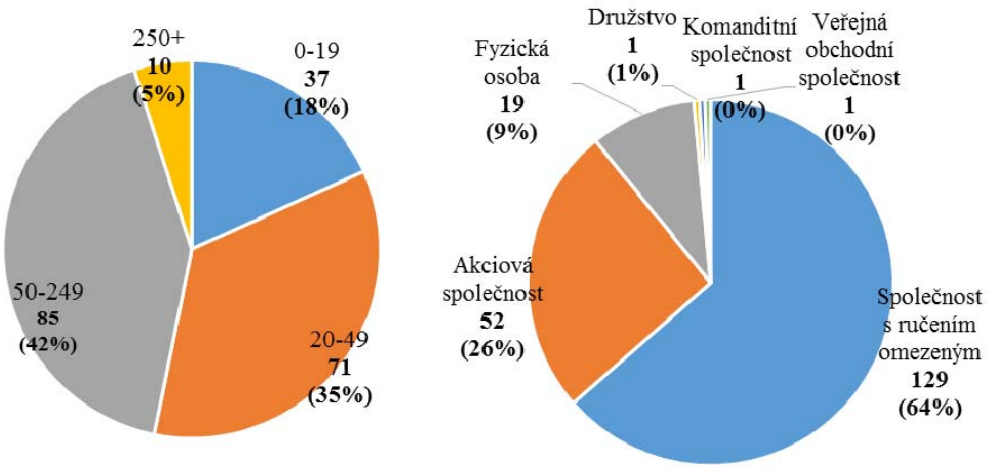
Zdroj: Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR (2013, CzechInvest (2017); vlastní zpracování

Nejvíce podpořených projektů bylo v programu Rozvoj, tj. 42,14 % (193 projektů), který reaguje na potřebu zvýšit konkurenceschopnost podniků zaváděním nových výrobních technologií a zintenzivnit rozvoj informačních a komunikačních technologií a služeb pro podnikání (Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, 2013). Nejčastější projekty podpořené v českém potravinářském průmyslu byly projekty zaměřené na modernizaci výrobních linek a zařízení. V tomto programu byla také vyplacena nejvyšší celková suma finančních prostředků, tj. 1043,3 mil. Kč (34,56 % z celkové sumy 3019,9 mil. Kč).

Z hlediska čerpaných finančních prostředků byly dále nejvíce využity programy Inovace (677,8 mil. Kč, tj. 22,45 % všech poskytnutých finančních prostředků potravinářským firmám) a Nemovitosti (622,3 mil. Kč, tj. 20,61 %). V těchto programech byly také vyplaceny nejvyšší průměrné podpory na jeden projekt, protože se jedná o typy projektů, které mají vysoké finanční požadavky. V případě projektů v programu Inovace, jehož cílem bylo posílit inovační aktivity podniků, byla průměrná vyplacená podpora na jeden projekt ve výši 15,1 mil. Kč a v rámci programu Nemovitosti, jehož cílem bylo podpořit vznik a rozvoj podnikatelských nemovitostí a související infrastruktury, byla průměrná vyplacená podpora ve výši 12,5 mil. Kč.

Strukturu potravinářských firem podpořených v rámci OPPI z hlediska velikosti podniků (tj. v členění podle počtu zaměstnanců na podniky s 0-19 zaměstnanci, s 20-49 zaměstnanci, s 50-249 zaměstnanci a s 250 a více zaměstnanci) a podle právní formy znázorňují grafy na obrázku 1. Vzhledem k tomu, že Operační program Inovace a podnikání byl primárně cílen na malé a střední podniky[2], jsou tyto také nejvíce zastoupeny mezi podpořenými subjekty (95 %). Z pohledu právní formy je větší zastoupení právnických osob (celkem 91 %).

[2] Podle definice Evropské komise (European Commission, 2016) jsou do kategorie malých a středních podniků zahrnuty podniky zaměstnávající méně než 250 osob, jejichž roční obrat nepřesahuje 50 milionů EUR a/nebo roční bilanční suma nepřesahuje 43 mil. EUR.

Obr. 1: Struktura firem potravinářského průmyslu ČR čerpajících podporu v rámci OPPI v letech 2007-2015

Zdroj: CzechInvest (2017); vlastní zpracování

Tab. 2: Struktura podpory z OPPI v rámci oborů potravinářského průmyslu České republiky

CZ-NACE	Počet podpořených firem	Celková výše podpory (mil. Kč)	Počet podpořených projektů	Počet podpořených projektů v programech								
				ICT a strategické služby	Rozvoj	Eko-energie	Inovace	Potenciál	Školící střediska	Nemovitosti	Poradenství	Marketing
101	1	0,2	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-
102	0	0,0	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-
103	2	17,4	3	-	3	-	-	-	-	-	-	-
104	4	150,9	12	-	1	1	2	2	-	3	-	3
105	6	53,3	13	2	6	2	-	-	-	-	1	2
106	13	130,8	28	4	10	2	2	-	2	2	1	5
107	69	919,2	153	7	93	19	10	3	3	9	7	2
108	58	818,4	126	7	43	4	17	4	4	18	10	19
109	7	46,3	12	2	3	2	-	1	1	-	-	3
110	43	882,6	110	9	34	20	14	-	2	18	5	8

Zdroj: CzechInvest (2017); vlastní zpracování

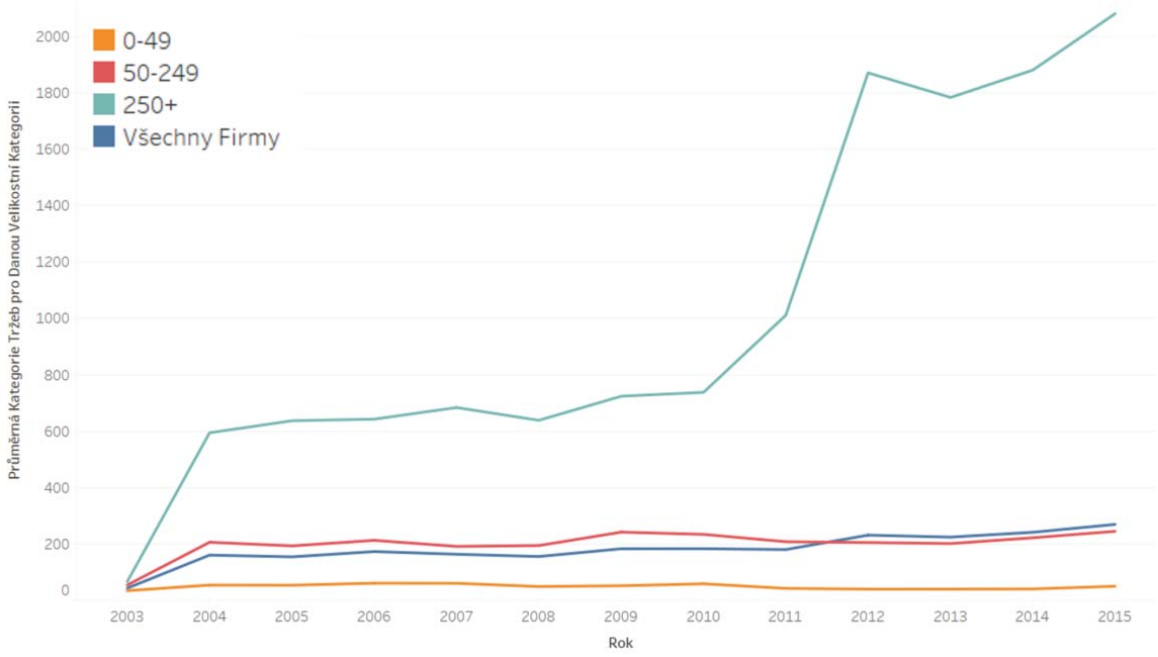
Tabulka 2 ilustruje strukturu využití jednotlivých programů OPPI v rámci oborů potravinářského průmyslu České republiky, tj. v rámci CZ-NACE 101 až 110. Jak je vidět z tabulky 2, nejaktivnějšími byly podniky v oboru CZ-NACE 107, tj. výroba pekařských, cukrářských a jiných moučných výrobků, v oboru CZ-NACE 108, tj. výroba ostatních potravinářských výrobků, a v oboru CZ-NACE 110, tj. výroba nápojů. Podniky v oboru výroby pekařských výrobků (CZ-NACE 107) čerpali nejvíce podporu prostřednictvím projektů zaměřených na modernizaci technologických zařízení, jako např. nové výrobní linky nebo technologické inovace (více než 50 % podpořených projektů), které patřily k nejčastějším podpořeným projektům i v dalších dvou uvedených oborech. Podniky v oboru výroby

ostatních potravinářských výrobků (CZ-NACE 108) se podílely nejvíce na čerpání podpory zaměřené na rozvoj využití exportních příležitostí a spolu s podniky v oboru výroby nápojů (CZ-NACE 110) také na čerpání podpory prostřednictvím projektů na výstavbu a rekonstrukci nemovitostí.

Vliv podpory na obrat firem

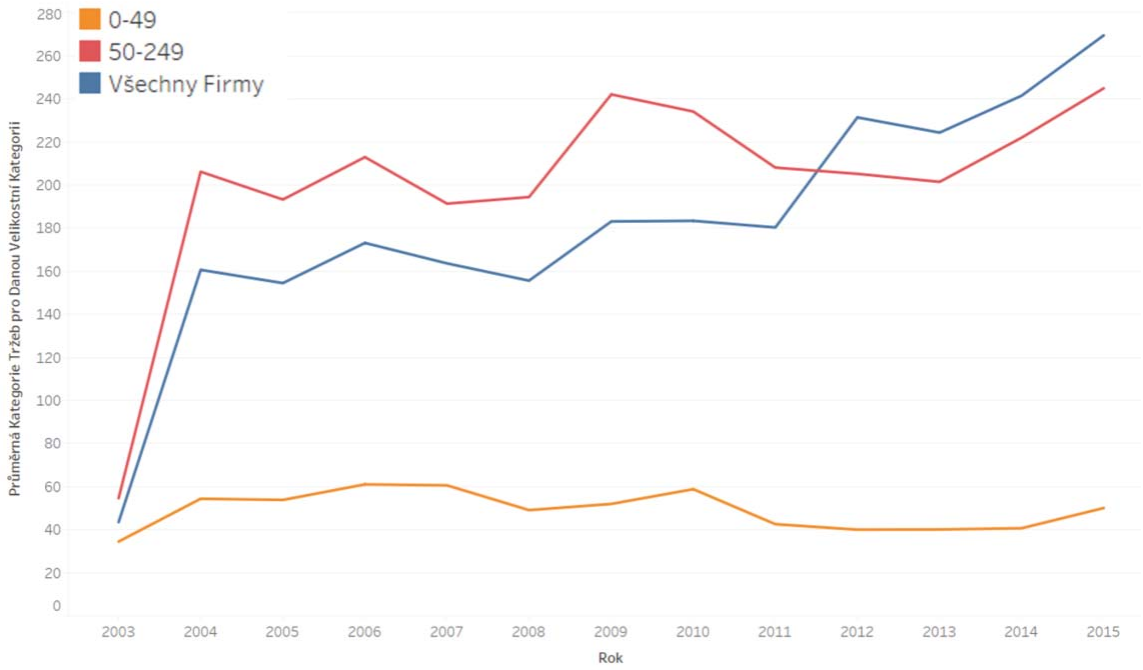
Jak bylo zmíněno výše, pro vyhodnocení OPPI byly využity firemní hodnoty obratu, které byly získány pro 147 podpořených podniků, tzn. 72 % příjemců podpory v rámci potravinářského průmyslu České republiky. Průměrný vývoj obratu napříč velikostními skupinami firem je znázorněn grafy na obrázcích 2 a 3. Z obrázku 2 je zřejmé, že podpořené firmy v kategorii největších podniků v odvětví, tj. s 250 a více zaměstnanci, zaznamenaly v průměru značný nárůst obratu zejména po roce 2011, tzn. ještě před skončením uvažovaného programovacího období. Jak vyplývá z databáze agentury CzechInvest (CzechInvest, 2017), bylo do konce roku 2011 vyplaceno přes 20 % celkových finančních prostředků přidělených v rámci OPPI na projekty potravinářských firem, což mohlo pozitivně ovlivnit nárůst obratu firem. Pro podpoření této hypotézy o pozitivním dopadu vyplacených podpor na výkonnost podniků byl následně proveden t-test, jehož výsledky jsou prezentovány v tabulce 3.

Je důležité poznamenat, že velké podniky se výší i vývojem obratu významně odlišují od ostatních velikostních skupin (viz obrázek 2), proto je pro větší názornost samostatným grafem zobrazen vývoj průměrného obratu pouze malých a středních podniků (viz obrázek 3). Na obou grafech je možné pozorovat růst obratu po roce 2011; výjimkou je skupina malých podniků (s méně než 50ti zaměstnanci), která vykazuje mírný pokles mezi lety 2012-2014.

Obr. 2: Průměrný vývoj obratu napříč velikostními kategoriemi v letech 2003-2015 (v mil. Kč)

Zdroj: Bisnode (2017); vlastní zpracování

Obr. 3: Průměrný vývoj obratu napříč velikostními kategoriemi v letech 2003-2015, bez podniků s 250 a více zaměstnanci *(v mil. Kč)*

Zdroj: Bisnode (2017); vlastní zpracování

Vliv dotačního programu na obrat podpořených subjektů byl testován za pomoci párového t-testu, kdy byly porovnány finanční výsledky firem v období před získáním dotace, tj. v letech 2005-2007, s obdobím po skončení programu, tj. v letech 2014-2015. Vliv programu byl testován nejdříve pro všechny podpořené subjekty a následně také pro jednotlivé velikostní skupiny. Předpokladem bylo, že podpořené podniky vykazovaly dva roky po ukončení dotačního programu vyšší obrat v porovnání s obdobím před poskytnutím podpory. Výsledky t-testu pro všechny firmy na 10% hladině statistické významnosti tuto hypotézu podporují a naznačují, že příjemci podpory v potravinářském průmyslu vykazovaly vyšší obrat dva roky po skončení dotačního programu v porovnání s obdobím před ním.

Při podrobnějším posouzení výsledků pro jednotlivé velikostní kategorie však lze pozorovat jisté asymetrie. Statisticky významné pozitivní rozdíly se podařilo prokázat alespoň na 10% hladině statistické významnosti pro firmy střední a velké, tj. s 50 a více zaměstnanci, ale pro skupinu malých podniků s méně než 50 zaměstnanci pozitivní dopad podpory prokázán nebyl. Výsledky napříč jednotlivými velikostními kategoriemi podniků lze tedy označit za heterogenní a pozitivní dopady programu na velikost obratu lze interpretovat pouze pro firmy s 50 a více zaměstnanci. Toto zjištění ukazuje, že je zapotřebí dotační programy vyhodnocovat i vzhledem k velikosti jednotlivých firem, což zdůrazňují například Bia a Mattei (2012).

Tab. 3: Výsledky párového t-testu testujícího rozdíl kategorie obratu u podpořených podniků mezi obdobími před podporou (2005-2007) a po ní (2014-2015)

Velikostní skupina: Všechny podpořené podniky				
Proměnná	**Počet pozorování**	**Průměr**	**Směrodatná chyba**	**Směrodatná odchylka**
Obrat 1415	147	265,81	79,83	967,84
Obrat 0507	147	163,27	21,22	257,22
Rozdíl	147	102,44	65,88	798,75
t-statistika	1,55	**p-hodnota** (H_1: Rozdíl > 0)	**0,06***	
Velikostní skupina: 0-49 zaměstnanců				
Proměnná	**Počet pozorování**	**Průměr**	**Směrodatná chyba**	**Směrodatná odchylka**
Obrat 1415	69	42,06	6,23	51,77
Obrat 0507	69	59,58	12,94	107,46
Rozdíl	69	-17,52	11,72	97,33
t-statistika	1,50	**p-hodnota** (H_1: Rozdíl > 0)	0,93	
Velikostní skupina: 50-249 zaměstnanců				
Proměnná	**Počet pozorování**	**Průměr**	**Směrodatná chyba**	**Směrodatná odchylka**
Obrat 1415	68	240,68	27,58	227,40
Obrat 0507	68	197,26	22,45	185,10
Rozdíl	68	43,41	17,15	141,42
t-statistika	2,53	**p-hodnota** (H_1: Rozdíl > 0)	**0,01*****	
Velikostní skupina: 250 a více zaměstnanců				
Proměnná	**Počet pozorování**	**Průměr**	**Směrodatná chyba**	**Směrodatná odchylka**
Obrat 1415	10	1980,55	1055,21	3336,87
Obrat 0507	10	649,08	194,32	614,51
Rozdíl	10	1331,47	911,83	2883,47
t-statistika	1,46	**p-hodnota** (H_1: Rozdíl > 0)	**0,09***	

Poznámka: Statisticky významné výsledky jsou označeny následovně; *** - 1% hl. význ.; ** - 5% hl. význ.; * - 10% hl. význ.

Zdroj: STATA 14; vlastní zpracování

Závěr

Evropská unie poskytuje každoročně evropskému zemědělsko-potravinářskému sektoru značné finanční prostředky, a to zejména prostřednictvím Společné zemědělské politiky (SZP), ale také prostřednictvím Evropského fondu pro regionální rozvoj (European Regional Development Fund – ERDF). Vzhledem k potřebě zajistit realizaci takových politik, které mají skutečné požadované dopady na cílové příjemce podpory, lze hodnocení dopadů veřejné podpory na výkonnost podniků považovat za velmi aktuální téma nejen mezi vědeckou komunitou (např. Crowley a McCann, 2017; Mateut, 2017; Dvouletý a Lukeš, 2016), ale také z pohledu institucí EU, které požadují hodnocení programů podpory EU v rámci nařízení EU č. 1303/2013 (European Parliament and the Council of the EU, 2013).

V České republice byla finanční podpora z ERDF alokována v letech 2007-2013 prostřednictvím Operačního programu Podnikání a inovace (OPPI), jehož dopady na výkonnost firem v potravinářském průmyslu České republiky byly předmětem výzkumu prezentovaného v tomto příspěvku. Hlavním cílem analýzy bylo empiricky ověřit, zda podniky potravinářského průmyslu v České republice vykazovaly dva roky po získání veřejné

podpory, tj. v letech 2014-2015, lepší finanční výkonnost ve srovnání s obdobím před získáním dotace, tj. v letech 2005-2007.

Výsledky analýzy založené na t-testu ukázaly, že u podniků podpořených v rámci OPPI došlo v průměru ke zvýšení obratu, tzn. celkově lze předpokládat pozitivní vliv na výkonnost podniků a tedy naplnění hlavního požadovaného cíle programu (European Commission, 2017). Nicméně detailnější analýza podle velikostních skupin podniků neprokázala pozitivní dopady na skupinu malých podniků, tj. do 50 zaměstnanců, což koresponduje s výsledky výzkumu publikovaného Špičkou a kol. (2017), kteří rovněž prokázali pozitivní dopad podpory pouze u velkých podniků v oboru zpracování masa v České republice. Skutečnost, že požadované efekty veřejné podpory EU v potravinářském průmyslu České republiky nebyly zcela naplněny, byla potvrzena také již publikovanou studií (Dvouletý a Blažková, 2017) založenou na hodnocení dopadů OPPI se zaměřením na rentabilitu potravinářských podniků (konkrétně rentabilitu celkových aktiv, rentabilitu vlastního kapitálu a provozní marži). V uvedené studii však nebylo přihlédnuto k potenciálnímu odlišnému vlivu podpory na různé velikostní skupiny podniků, což lze považovat za důležitý aspekt hodnocení (viz také Bia a Mattei, 2012) a tedy metodologický přínos tohoto příspěvku.

Vzhledem k dosavadním výsledkům výzkumů, které potvrzují pouze dílčí pozitivní účinky podpory na určité skupiny podniků, je žádoucí upravit program podpory a evaluační systém žadatelů o veřejnou podporu v následujících programovacích obdobích tak, aby program umožnil podporu právě malých a středních podniků s reálnými žádoucími dopady v souladu s deklarovaným účelem a cílem podpory EU (European Commission, 2017). Výsledky této provedené analýzy jsou výchozím bodem pro další výzkum autorů zaměřený na hodnocení dopadů veřejných politik nejen v odvětví agrobyznysu, který předpokládá uplatnění rigorózních evaluačních metod (např. kontrafaktuální dopadové analýzy), jejichž aplikace není zatím v České republice častá.

Shrnutí:

Příspěvek se zabývá hodnocením veřejné podpory z Evropského fondu pro regionální rozvoj (ERDF) alokované podnikům potravinářského průmyslu v České republice prostřednictvím Operačního programu Podnikání a inovace (OPPI) v letech 2007-2013. Cílem příspěvku je posouzení vlivu podpory na výkonnost potravinářských podniků vyjádřenou ukazatelem obratu. Metodicky je analýza založena na párovém t-testu, kterým jsou porovnávány finanční výsledky firem v období před získáním dotace, tj. v letech 2005-2007, s obdobím po skončení programu, tj. v letech 2014-2015. Vliv programu je testován jak pro všechny podpořené podniky, tak i v rámci jednotlivých velikostních skupin podniků, tzn. pro podniky s méně než 50 zaměstnanci, pro podniky s 50-249 zaměstnanci a pro podniky s 250 a více zaměstnanci.

Výsledky t-testu pro všechny firmy podpořily na 10% hladině statistické významnosti hypotézu, že příjemci podpory v potravinářském průmyslu dosahují vyššího obratu dva roky po skončení dotačního programu v porovnání s obdobím před podporou. Analýza napříč jednotlivými velikostními kategoriemi podniků však ukázala heterogenní výsledky, protože pozitivní dopad hodnocené podpory na velikost obratu byl potvrzen pouze pro firmy s 50 a více zaměstnanci, pro malé firmy (s méně než 50 zaměstnanci) tento vliv podpory prokázán nebyl. Lze tedy shrnout, že požadovaného efektu posuzované veřejné podpory EU v potravinářském průmyslu České republiky nebylo zcela dosaženo.

Vzhledem k dosavadním výsledkům výzkumů, které potvrzují pouze dílčí pozitivní účinky podpory na určité skupiny podniků, je žádoucí upravit program podpory a evaluační systém žadatelů o veřejnou podporu v následujících programovacích obdobích tak, aby program umožnil podporu právě malých a středních podniků s reálnými žádoucími dopady v souladu sdeklarovaným účelem a cílem podpory EU (European Commission, 2017). Výsledky této provedené analýzy jsou výchozím bodem pro další výzkum autorů zaměřený na hodnocení dopadů veřejných politik nejen v odvětví agrobyznysu, který předpokládá uplatnění

rigorózních evaluačních metod (např. kontrafaktuální dopadové analýzy), jejichž aplikace není zatím v České republice dostatečná.

Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu IGA FRRMS Mendelu v Brně č. 2017/009 a projektu IGA FPH VŠE v Praze č. IP300040.

Literatura:

BISNODE (2017). Databáze Albertina CZ Gold Edition. Praha: Bisnode Česká republika, a.s.

BIA, M., MATTEI, A. (2012). Assessing the effect of the amount of financial aids to Piedmont firms using the generalized propensity score. Statistical Methods & Applications, Vol. 21, No. 4, 485-516.

BLAŽKOVÁ, I., DVOULETÝ, O. (2017). Drivers of ROE and ROA in the Czech Food Processing Industry in the Context of Market Concentration, AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics, Vol. 9, No. 3., pp. 3-14.

BLAŽKOVÁ, I., CHMELÍKOVÁ, G. (2015). The Impact of Import Competition on the Development of Market Concentration in the Czech Food and Beverages Industry. In Proceedings ICABR 2015. 1. vyd. Madrid: Mendel University in Brno, pp. 129-135.

CROWLEY, F., McCAN, P. (2017). Firm innovation and productivity in Europe: evidence from innovation-driven and transition-driven economies. Applied Economics, DOI: 10.1080/00036846.2017.1355543.

CZARNITZKI, D., Lopes Bento, C. (2010). Evaluation of public R&D policies: A cross-country comparison, ZEW Discussion Papers, No. 10-073.

CZECHINVEST (2017). Statistika čerpání dotací z programů OPPI. [Online]. Dostupné z: http://eaccount.czechinvest.org/Statistiky/StatistikaCerpaniDotaci.aspx. (cit. 20/03/2017).

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD (2016). Ceny výrobců – časové řady. [Online]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/ipc_cr (cit.20/04/2016).

DVOULETÝ, O. (2017). Can Policy Makers Count with Positive Impact of Entrepreneurship on Economic Development of the Czech Regions?. Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies, Vol. 9, No. 3, pp. 286-299.

DVOULETÝ, O., BLAŽKOVÁ, I. (2017). Are Publicly Supported Companies in the Czech Food and Drink Industry Performing Better? Initial Findings from the Microdata. Innovation Management, Entrepreneurship and Sustainability (IMES 2017), pp. 168-179.

DVOULETÝ, O., LUKEŠ, M. (2016). Review of Empirical Studies on Self-Employment out of Unemployment: Do Self-Employment Policies Make a Positive Impact. International Review of Entrepreneurship, Vol. 14, No. 3, pp. 361-376.

EUROPEAN COMMISSION (2016). The new SME definition: user guide and model declaration. [Online]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/new-sme-definition-user-guide-and-model-declaration (cit. 20/08/2017).

EUROPEAN COMMISSION (2017). Operational Programme Entrepreneurship and Innovation. [Online]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2007-2013/czech-republic/operational-programme-enterprises-and-innovations (cit. 09/03/2017).

EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL OF THE EU (2013). Regulation (EU) No 1303/2013 of the European Parliament and of the Council. [Online]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/regulation-eu-no-13032013-european-parliament-and-council (cit. 10/04/2017).

JORGENSON, D., HO, M., SAMUELS, J. (2014). Long-Term Estimates of US Productivity and Growth, Third World KLEMS Conference, Tokyo, Japan. [Online]. Dostupné z: http://www.worldklems.net/conferences/worldklems2014/worldklems2014_ho.pdf (cit. 10/02/2017)

KIRCHWEGER, S., KANTELHARDT, J., LEISCH, F. (2015). Impacts of the government-supported investments on the economic farm performance in Austria. Agricultural Economics–Czech, Vol. 61, No. 8, pp. 343-355.

MATEUT, S. (2017). Subsidies, financial constraints and firm innovative activities in emerging economies. Small Business Economics, DOI: 10.1007/s11187-017-9877-3
MINISTERSTVO PRŮMYSLU A OBCHODU ČESKÉ REPUBLIKY (2013). Operační program Podnikání a inovace, 155 s. [Online]. Dostupné z: http://www.czechinvest.org/data/files/operacni-program-podnikani-a-inovace-aktualni-znuni-2164-cz.pdf (cit. 01-03-2017).
NILSSON, P. (2017). Productivity effects of CAP investment support: Evidence from Sweden using matched panel data. Land Use Policy, Vol. 66, No. 2017, pp. 172-182.
POTLUKA, O., BRŮHA, J., ŠPAČEK, M., VRBOVÁ, L. (2016). Counterfactual Impact Evaluation on EU Cohesion Policy Interventions in Training in Companies. Ekonomický časopis, Vol 64, No. 6, pp. 575-595.
RATINGER, T., MEDONOS, T., HRUŠKA, M. (2013). An Assessment of the Differentiated Effects of the Investment Support to Agricultural Modernisation: the Case of the Czech Republic. Agris on-line Papers in Economics and Informatics, Vol. V, No. 4, pp. 153-164.
ŠPIČKA, J., NÁGLOVÁ, Z., GURTLER, M. (2017). Effects of the investment support in the Czech meat processing industry. Agricultural Economics-Czech, Vol. 63, No. 8, pp. 356-369.

Kontaktní adresy autorů:

Ing. Ivana Blažková, Ph.D., Ústav regionální a podnikové ekonomiky, FRRMS Mendelu v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, blazkova@mendelu.cz
Ing. Ondřej Dvouletý, MSc., Katedra podnikání, Fakulta podnikohospodářská VŠE v Praze, Nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3, ondrej.dvoulety@vse.cz

Význam turistických místních poplatků ve venkovských horských střediscích cestovního ruchu

The importance of tourist local taxes in rural mountain tourism regions

Markéta Bobková, Svatava Nunvářová

Abstrakt:

Horskou krajinu lze považovat za jednu z nejatraktivnějších oblastí pro rozvoj cestovního ruchu, neboť disponuje příznivými přírodními podmínkami. Vzhledem k velkému podílu potenciálních rekreačních ploch je v horských oblastech soustředěna téměř jedna třetina všech lůžek. Cílem předloženého článku je proto specifikovat dopady cestovního ruchu ve vybraných horských obcích venkovského typu v České republice a názorně poukázat na jeho ekonomický přínos. Tyto aspekty budou posuzovány v případových studiích na základě analýzy dvou položek daňových příjmů, a to poplatku za lázeňský nebo rekreační pobyt a poplatku z ubytovací kapacity. Budou hledány souvislosti mezi výší příjmů obcí z cestovního ruchu a investičními aktivitami obcí ve vztahu k cestovnímu ruchu. Příspěvek navíc v diskuzi zmiňuje některé nedostatky, které znemožňují přesné vyčíslení ekonomických přínosů cestovního ruchu. Z toho důvodu navrhuje například změny rozpočtové skladby. Dále příspěvek upozorňuje na fakt, že poplatky generované turistickou aktivitou nebývají často reinvestovány do oblasti cestovního ruchu a na zmírňování jeho negativních dopadů. Jako příklad dobré praxe v tomto ohledu uvádí rakouský model financování.

Klíčová slova:

cestovní ruch, ekonomický přínos, horská střediska, místní poplatky, venkov

Abstract:

The mountain landscape is considered to be one of the most attractive areas for tourism development because of its favourable natural conditions. Due to the large share of the potential recreation areas, there are almost one-third of all beds concentrated in mountain areas. Therefore, the aim of this paper is to specify the impacts of tourism in selected mountain municipalities of rural type in the Czech Republic and to illustrate its economic benefits. These aspects will be assessed in case studies on the basis of an analysis of two items of tax revenue; namely from accommodation capacity and spa or recreation capacity. The links between tax revenue and municipal investment activities in relation to tourism will be sought. In addition to this, the paper mentions some shortcomings that make it impossible to quantify the economic benefits of tourism more accurately. For this reason, it proposes changes to the budget structure. It also points out that the fees generated by tourist activity are not often reinvested appropriately. As an example of good practice the Austrian financing model is mentioned.

Key words:

tourism, economic benefit, mountain regions, local taxes, mountain regions, rural area

Úvod

Horské oblasti se vyznačují výrazným rozvojovým potenciálem, atraktivitou a kvalitou životního prostředí. Na druhou stranu se tyto oblasti potýkají s nedostatkem služeb, nevyhovující infrastrukturou i nízkým pracovním uplatněním pro místní obyvatele, které je do značné míry zapříčiněno závislostí na tradičních odvětvích. Zmíněné nedostatky představují také hlavní příčiny odlivu obyvatel z těchto oblastí. Snížit intenzitu vylidňování v horských oblastech a zmírnit negativní demografické trendy je záměrem mnohých politik (MacDonald a kol, 2000). Za jednu z možností, jak diverzifikovat typicky zemědělské aktivity a posílit místní ekonomiku, bývá považován cestovní ruch. Rozvoj cestovního ruchu je převážně spojen s lyžařskými aktivitami a s vysokým zastoupením objektů druhého bydlení (např. Collantes & Pinilla, 2004; Vystoupil a kol., 2007; López-i-Gelats a kol., 2011).

Vymezení horských středisek a jejich charakteristických znaků je podstatně ovlivněno geografickým hlediskem (Mariot, 1983). Z hlediska rajonizace cestovního ruchu (Vystoupil a kol., 2007:36) je horská krajina jedním z geografických celků identifikovaných na základě vertikální členitosti reliéfu. K dalším celkům následně náleží:

- venkovská krajina s velmi příznivými předpoklady pro cestovní ruch,
- venkovská krajina s průměrnými předpoklady pro cestovní ruch,
- venkovská krajina s minimálními předpoklady pro cestovní ruch,
- velkoplošné pískovcové skalní útvary
- urbanizované prostory.

Z kategorií venkovských krajin byly však vyjmuty ty, které spadají dle stanovených kritérií do jiných geografických celků. Pro účely cestovního ruchu tak dochází k rozdílnému vymezení pojmu venkov, než je obvyklé pro účely geografie sídel. Proto například nebývají horská centra cestovního ruchu chápána jako součást venkovského cestovního ruchu. Výsledkem je následná odlišnost v chápání venkovského cestovního ruchu a cestovního ruchu ve venkovském prostoru s ohledem na jejich statistické charakteristiky (Nunvářová a Holešinská, 2017).

Předložený článek se snaží o propojení obou aspektů; a to tím, že se zabývá zejména ekonomickými dopady cestovního ruchu v oblastech typických pro horský cestovní ruch dle rajonizace cestovního ruchu na straně jedné, které současně spadají do venkovského prostoru dle geografie sídel na straně druhé. Cílem článku je proto na základě případových studií ve vybraných oblastech náležejících do této průřezové kategorie specifikovat tedy především ekonomické dopady cestovního ruchu v horských obcích venkovského typu v České republice a zhodnotit jeho ekonomický přínos. K těmto účelům bude využito analýzy místních poplatků spojených s cestovním ruchem a investičních aktivit vybraných obcí vztahujících se k aktivitám cestovního ruchu.

Teoretická východiska

Osídlení České republiky je tvořeno specifickou strukturou sídel, která se v závislosti na přírodním prostředí a morfologickém utváření vyznačuje značnou hustotou sídel s vysokým podílem malých sídel (ÚÚR, 2006). Za venkovské jsou potom označovány obce s méně než 2 000 obyvateli s trvalým pobytem (Majerová a kol., 2008), kam náleží 5 625 obcí (přibližně tedy 90 % obcí České republiky). Venkov můžeme definovat jako řídce osídlenou oblast, pro kterou má typický význam zemědělství. Venkovský prostor lze vnímat jako periferní území, vytvářející zázemí městům a zajišťující zemědělskou produkci, drobné služby a rekreaci (Šíp a Vystoupil, 2005). Malá sídla doprovázená řadou téměř vylidněných izolovaných horských samot převažují obzvláště v horských oblastech (ČSÚ, 2003).

Z nedostatečné velikosti sídel však vyplývá celá řada problémů, která ovlivňuje jejich fungování i související kvalitu života obyvatelstva. Klasickými problémy venkovských oblastí je například vylidňování, stárnutí obyvatelstva či nedostatek pracovních příležitostí (Nunvářová a Holešinská, 2017). Horské venkovské oblasti také na rozdíl od jiných

venkovských oblastí čelí specifickým potřebám, neboť jsou obecně charakterizovány krátkým vegetačním obdobím vzhledem k vysokým nadmořským výškám nebo strmým svahům (ENRD, 2014). Na druhou stranu disponují horské oblasti příznivými přírodními podmínkami a lze je proto považovat za jednu z nejatraktivnějších oblastí pro rozvoj cestovního ruchu. Jako vhodným způsobem diverzifikace venkovského hospodářství se tedy jeví rozvoj cestovního ruchu, který v těchto oblastech může působit multiplikačním efektem na existující služby.

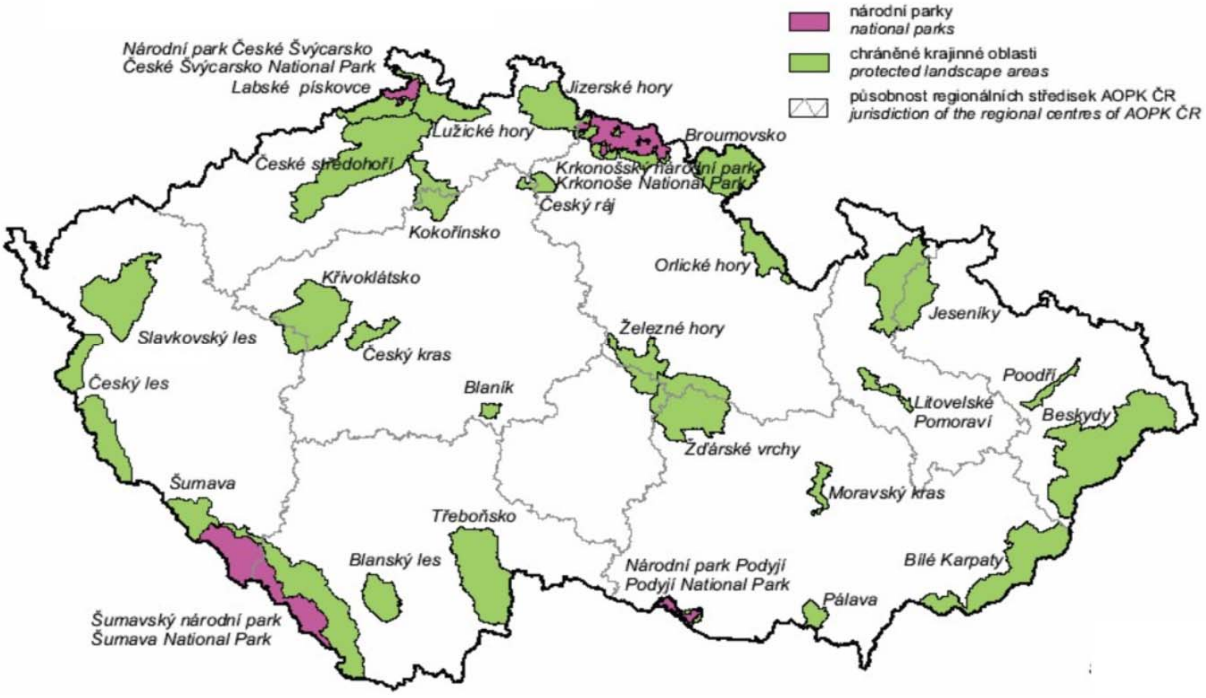
V České republice se nachází celkem 382 venkovských obcí do 2 000 obyvatel, které lze dle jejich typologie z perspektivy cestovního ruchu zařadit mezi horské krajiny (Tab. 1). Tyto obce se stávají hlavní zájmovou oblastí předloženého článku, neboť se zde prolínají oba dříve zmíněné aspekty.

Tab. 1: Venkovské oblasti a jejich typologie z hlediska cestovního ruchu

Typologie	**Kód**	**Počet vesnic**
venkovská krajina s minimálními předpoklady	0	1 949
venkovská krajina s průměrnými předpoklady	1	2 169
venkovská krajina s velmi příznivými předpoklady	2	993
horská krajina	3	382
urbanizované prostory	4	47
velkoplošné pískovcové skalní útvary	5	85
Celkem:		**5 625**

Zdroj: Nunvářová a Holešinská (2017)

Využitelnost území pro cestovní ruch závisí podstatně na životním prostředí daného území. Proto se nabízí spojení přírodně významných území s možností jejich využití pro venkovský cestovní ruch. Na přiloženém obrázku (Obr. 1) jsou zobrazena významně chráněná území v České republice, která jsou zároveň vysoce atraktivní pro cestovní ruch. A často jsou téměř shodná právě s horskou krajinou (viz Vystoupil a kol., 2007).

Obr. 1: Velkoplošná zvláště chráněná území

Zdroj: AOPK ČR (2017)

Na druhou stranu však cestovní ruch v těchto turisticky atraktivních oblastech vyvolává procesy změn, které vyžadují určitý ochranný režim, a proto je v těchto územích nutná také změna postojů k ochraně přírody a památkové péči, která by brala v úvahu potřeby životního prostředí, rezidentů, místních podniků i návštěvníků (Pásková, 2012). Podpořit udržitelný rozvoj cestovního ruchu v chráněných oblastech je cílem např. Evropské charty udržitelného cestovního ruchu. S ohledem na některé negativní vlivy, které jsou způsobovány aktivitami spojenými s cestovním ruchem, je nezbytné, aby poplatky generované turistickou aktivitou obce byly investovány také zpět do rozvoje cestovního ruchu.

Metodika

Ekonomický přínos cestovního ruchu pro jednotlivé obce lze názorně dokumentovat na dvou položkách daňových příjmů, a to na poplatku za lázeňský nebo rekreační pobyt nebo na poplatku z ubytovací kapacity, které jsou upraveny zákonem č. 565/1990 Sb., o místních poplatcích, ve znění pozdějších předpisů. Dle tohoto zákona platí poplatek za lázeňský nebo rekreační pobyt fyzické osoby, které přechodně a za úplatu pobývají v lázeňských místech a v místech soustředěného cestovního ruchu za účelem léčení nebo rekreace, pokud tyto osoby neprokáží jiný důvod svého pobytu. Sazba poplatku činí až 15 Kč za osobu a za každý i započatý den pobytu, není-li tento den dnem příchodu. Poplatek z ubytovací kapacity je vybírán v zařízeních sloužících nebo určených k přechodnému ubytování za úplatu. Sazba tohoto poplatku činí až 6 Kč za každé využité lůžko a den. To, zda jsou poplatky vybírány a v jaké konkrétní výši, si definuje sama obec.

Soubor dat

Následně byl zpracován a kategorizován soubor obcí, ze kterého lze vybírat dle uvedené metodiky konkrétní příklady pro hodnocení ekonomického dopadu cestovního ruchu a analýzu tendencí daňových příjmů a zhodnocení jejich role v rozpočtu venkovských horských oblastí v České republice.

Pokud bude zohledněna existence lůžkové kapacity v obcích, pak celý soubor obsáhne 1 303 obcí a ve výběru v rámci horské krajiny se bude nacházet 255 obcí (Tab. 2). Omezíme-li tento výběr dále na obce, které mají dle definice malé obce (Majerová a kol., 2008) méně jak 500 obyvatel a zároveň v nich existuje lůžková kapacita, získáme v horské krajině soubor 123 obcí, z nichž budou vybrány dva reprezentativní příklady pro případovou studii.

Tab. 2: Počty obcí dle typologie a současně s existencí lůžkové kapacity

Venkov do 2 000 obyvatel s trvalým pobytem							
kód	0	1	2	3	4	5	Celkem
počet obcí	77	359	547	255	10	55	1 303
počet obcí v %	5,9	27,6	42,0	19,6	0,7	4,2	100,0
počet lůžek	5 – 474	4 – 810	2 – 2 878	7 – 9 000	10 – 134	10 – 1054	2 – 9 000
Venkov do 500 obyvatel s trvalým pobytem							
kód	0	1	2	3	4	5	
počet obcí	24	142	242	123	2	33	566
počet obcí v %	4,2	25,1	42,8	21,7	0,4	5,8	100,0
počet lůžek	5 – 305	4 – 700	4 – 786	8 – 1 527	11 – 134	10 – 737	5 – 1 527

Zdroj: Vlastní výzkum dle CZSO (2016, 2017)

Z tabulky je patrné, že větší počet venkovských obcí se nachází ve venkovské krajině s velmi příznivými předpoklady pro cestovní ruch. Co se týče lůžkové kapacity, je evidentní, že dominuje horská krajina, která je pro rozvoj cestovního ruchu atraktivnější než krajina venkovská. Kritérium nižšího počtu obyvatel zároveň vyloučilo řadu velkých horských středisek, čímž došlo v této kategorii k výraznějšímu snížení počtu lůžek. U ostatních kategorií zůstal poměr zhruba stejný.

Za účelem zhodnocení ekonomického přínosu cestovního ruchu pro horské venkovské oblasti byly ze souboru 123 obcí vybrány 2 vzorové případy, u nichž byl předpoklad dodržení všech následujících kritérií, která jsou doložitelná na základě informací z primárních zdrojů:

- obec měla k 1. 1. 2015 méně než 500 obyvatel,
- obec má ve svém rozpočtu za poslední 3 sledovatelné roky místní poplatek za „lázeňský nebo rekreační pobyt“ nebo „z ubytovací kapacity“,
- v obci jsou nenulové údaje o dostupných lůžkách ve statistice ČSÚ,
- v okolí do 10 km se nachází významný předpoklad cestovního ruchu.

Přesné dodržení všech těchto hledisek vyřadilo z původního souboru 123 obcí mnoho dalších, u kterých nebyla zjištěna reprezentativní lůžková kapacita, ani se v jejich blízkosti nenacházela žádná kulturně-historická atraktivita. Na vyřazení dalších obcí se významně podílela i zjistitelnost údajů o poplatcích za poslední 3 sledované roky. K nejznámějším horským střediskům splňujícím stanovená kritéria a realizujícím zajímavé dotační projekty patřily obce Karlova Studánka a Boží Dar.

Výsledky výzkumu

Charakteristika vybraných obcí

Obec Karlova Studánka patří k nejvýše položené obci v okrese Bruntál. Díky své ideální geografické poloze uprostřed jesenických hor má významné předpoklady pro realizaci aktivit cestovního ruchu. Kromě toho, že je vstupní branou na horu Praděd a nachází se zde i nejatraktivnější turistické a lyžařské trasy, vyniká obec jedinečných horským klimatem a minerální vodou. Boží Dar je významným centrem letní i zimní rekreace v Krušných horách. Nacházejí se zde různé stezky pro cyklisty i pěší, sjezdovky i desítky kilometrů běžeckých stop. Základní charakteristiky těchto obcí, včetně jejich významných předpokladů pro rozvoj cestovního ruchu CR, příjmů z cestovního ruchu a výdajů na cestovní ruch jsou uvedeny v následující tabulce (Tab. 3).

Tab. 3: Základní charakteristiky vybraných obcí

Charakteristika	Karlova Studánka	Boží Dar
Rozloha obce (ha)	155	3 791
Nadmořská výška (m)	775	1 020
Okres	Bruntál	Karlovy Vary
Typ obce	Obec	Město
Počet obyvatel (2016)	205	236
Klasifikace v rajonizaci CR	Horská krajina	Horská krajina
Počet lůžek v obci (2016)	730	1 055
Významný předpoklad CR	CHKO Jeseníky, lázně	CHKO Krušné hory, vhodné klimatické podmínky pro zimní sporty (lyžařský areál, běžecké a lyžařské tratě).
Druh vybíraného turistického poplatku a jeho	Poplatek za lázeňský a rekreační pobyt	Poplatek za lázeňský a rekreační pobyt

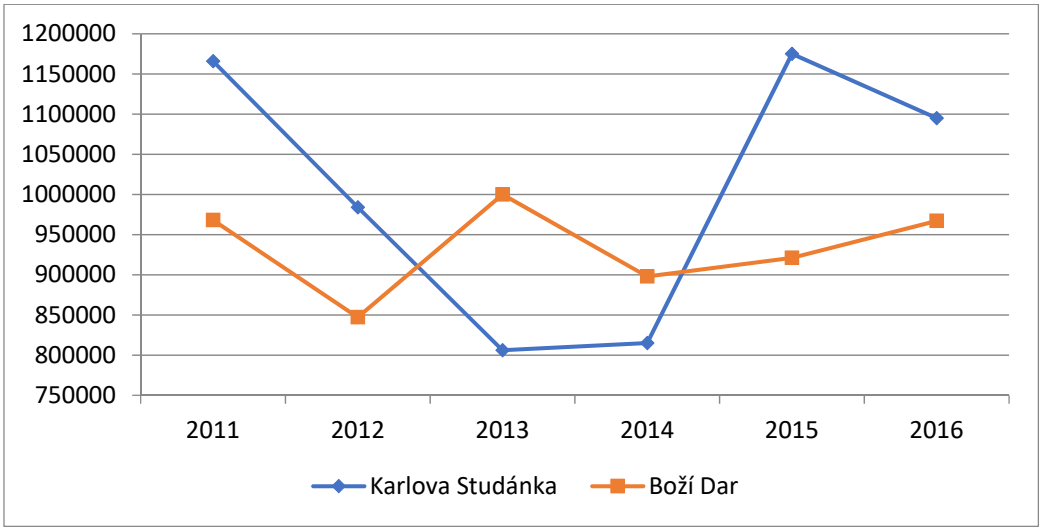
sazba	(15 Kč/osobu/den).	(15 Kč/osobu/den). Poplatek z ubytovací kapacity (4 Kč/lůžko/den nebo paušál 900 Kč/lůžko/rok).
Příjmy obce z turistických místních poplatků v roce 2016 v Kč	1 095 000	967 000
Příjmy z turistických místních poplatků v Kč/obyvatele	5,34	4,10
Poměr příjmů z turistických místních poplatků na celkovém rozpočtu obce v %	10,74	1,57

Zdroj: Vlastní zpracování a výpočty dle ČSÚ (2016, 2017), MFČR (2017) a oficiálních webových stránek obce Karlova Studánka a Boží Dar

Příjmy obcí

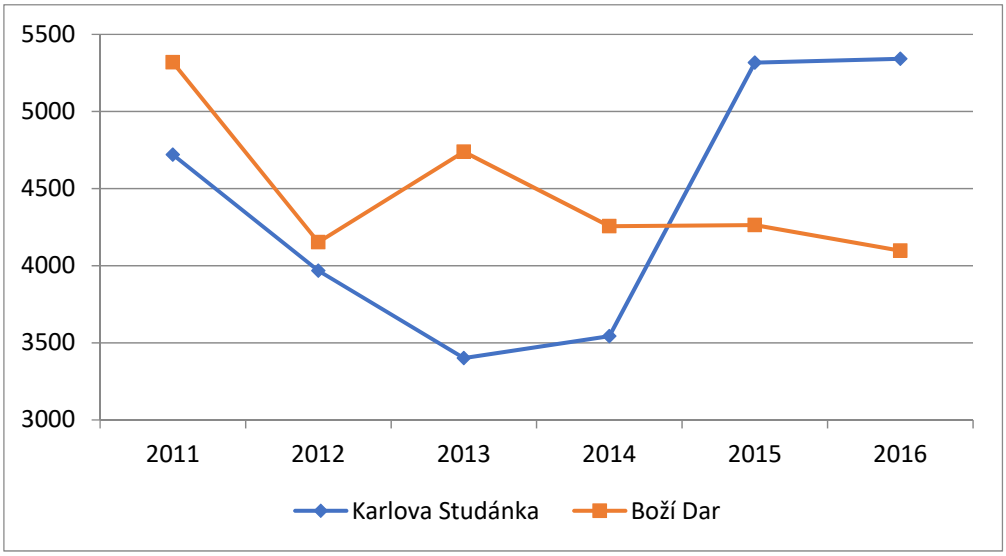
Z obou rozpočtů obcí lze vyčíst příjmy z turistických místních poplatků. Jak ukazují následující grafy (Graf 1 a Graf 2), příjmy mají v posledních pěti letech různou výši. Zatímco v Božím Daru jsou relativně stabilní a oscilují kolem hodnoty 900 tis. Kč, pak v Karlově Studánce je rozptyl příjmů větší (800 – 1 117 tis. Kč). Roli v tom hraje jak počet návštěvníků, tak stabilita nabídky lůžek (ubytovacích zařízení). Klesající počet obyvatel v obci Karlova Studánka ukazuje na růst významnosti ukazatele příjmů na obyvatele obce (Graf 2). V Božím Daru oproti tomu ve sledovaných letech počet obyvatel stagnoval nebo mírně rostl. Celkově jsou turistické místní poplatky zanedbatelnou částí rozpočtu v případě Božího Daru. V případě Karlovy Studánky je to ve sledovaném roce desetina rozpočtu. To může být způsobeno např. (ne)schopností obce získat dotace nebo další zdroje do svého rozpočtu. A může to také demonstrovat malou výši rozpočtu venkovských obcí, které však vzhledem ke svému potenciálu mají za úkol obsloužit další návštěvníky obce.

Graf 1: Příjmy obcí z turistických místních poplatků v letech 2011 – 2016 (Kč)

Zdroj: Vlastní zpracování dle MFČR (2017)

Graf 2: Příjmy obcí z turistických místních poplatků na obyvatele (v Kč)

Zdroj: Vlastní zpracování dle MFČR (2017), ČSÚ (2016)

Dotace a realizované projekty

Údaje o získaných dotacích souvisejících s cestovním ruchem nejsou s ohledem na roztříštěnost informací o nich přesně kvantifikovány (celková částka). Není-li uveden jiný zdroj, pak jde zejména o dotace ze Strukturálních fondů EU.

Karlova Studánka získala v letech 2011 – 2012 dotaci na propagaci obce (např. na informační letáky, knihu o obci, malovanou mapy) ve výši 350 tis. Kč z Moravskoslezského kraje a od Programu obnovy venkova. Dalším z realizovaných projektů v obci Karlova Studánka je tvorba vzdělávacího programu vzdělávání pracovníků v oblasti zavádění nových technik a metod podporujících rozvoj cestovního ruchu (období realizace projektu: 2011 – 2012, celková hodnota projektu v Kč: 1 115 469).

Karlova Studánka se (dle dotačního portálu) zaměřuje na získávání dotací z jiných oblastí, např. základního školství, sport, přeshraniční spolupráce. Případně jde o projekty realizované v obci jinými subjekty, než je obec. Např. Státní léčebné lázně v období 2010 – 2011 realizovaly v hodně 10,5 mil Kč projekt, který byl zaměřený na vytvoření nových ubytovacích kapacit pro cestovní ruch ve formě dependance na 4* úrovni pro náročnou klientelu s doprovodným vybavením, jakým je např. dětský koutek, půjčovna a úschovna kol, lyží a snowboardů včetně zajištění servisu nebo parkovací plocha.

V Karlově Studánce se nachází několik nemovitostí, které lze přímo spojovat s infrastrukturou pro cestovní ruch. Jde zejména o lázeňské domy, které jsou ve vlastnictví státu, případně o ubytovací zařízení v soukromých rukou. Příležitost pro (venkovskou) ekoagroturistiku se nabízí až 11 km daleko v obci Světlá Hora (ekofarma Babočka). Turistické informační centrum v obci má formu společnosti s ručením omezeným a poskytuje služby i pro obec Vrbno pod Pradědem. Z pohledu rozvoje obce a péče o vzhled obce se obec podílela na instalaci panelů na naučné stezce. Další projekty nebyly zjištěny.

V obci Boží Dar byly také realizovány projekty, které lze dávat do souvislosti s cestovním ruchem. Např. místní turistické informační centrum se nachází v budově radnice, která byla za 12 mil. zrekonstruována (pomocí dotace z Programu rozvoje venkova). Další dotaci město využilo na komplexní parkové úpravy náměstí (vč. komunikací v hodnotě cca 4,8 mil. Kč z PRV). V Božídarském rašeliništi, které je chráněným přírodním územím, byla v roce 2012 zřízena prostřednictvím dotace naučná stezka (opravy a rozšíření chodníků a zbudování zastávek s informačními tabulemi).

Božídarskému rašeliništi byla věnována pozornost i v dřívějších letech. V rámci realizace projektu v období 2009 – 2011 byly opravovány a rozšiřovány chodníky a obnovován navigační systém a informační tabule umístěné u stezky. Posledním bodem projektu bylo vydání brožury a informačního letáku o Božídarském rašeliništi. Celkové náklady projektu činily 8,6 mil. Kč.

Známý je projekt Ježíškovy cesty a pošty na Božím Daru z let 2008 – 2010 v hodnotě 5,2 mil Kč, který spočíval zejména v propagaci a ve vyznačení cest s úkoly pro děti. Dalším projektem je vybudování stezky Boží Dar a Špičácká (2014 – 2015, 13,3 mil. Kč). Některé projekty však byly realizovány i jinými subjekty, než je obec Boží Dar. Zaměřují se např. na propagaci Karlovarského kraje. Jako příklad lze uvést místního provozovatele zdravotnických služeb Nemos plus, s.r.o., který realizoval v roce 2015 projekt za 5,7 mil. Kč za účelem výstavby nové doplňkové infrastruktury cestovního ruchu (víceúčelového sportovního hřiště). Soukromí provozovatelé uskutečňovali taktéž projekty zaměřené na zlepšení lyžařské infrastruktury v lokalitě Neklid (2012 – 2013, 11,1 mil. Kč).

V rámci přeshraniční spolupráce s německými partnery byly realizovány i další projekty (s několika etapami), zaměřené nejen na rekonstrukci hraničních přechodů, ale i na vybudování souvislé dopravní sítě silničních komunikací i cyklostezek na české i německé straně. Celkové náklady byly 3 763 654 €, z toho na Boží Dar připadlo 2,5 mil €, kdy 85 % tvořily dotační prostředky EU, 5 % státní prostředky ČR a 10 % platilo město ze svých zdrojů. Na tyto aktivity navázalo vybudování přístupové komunikace na vrchol Klínovec a rekonstrukce rozhledny. Celková částka projektu byla 2 mil. €, z toho 1,8 mil € připadlo na Boží Dar. Třetí fáze spolupráce Česká republika – Sasko se zaměřila na expozice ve Vlastivědném muzeu v Božím Daru, kde byly umístěny nové skleněné vitríny a doplněny další exponáty. Projekt byl realizovaný v období 2012 – 2013 s náklady 2 782 824 €. Na Boží dar připadla částka 734 147 €. Samo město se pak také zasadilo o obnovu a vybudování pítka a kašen v hodnotě 2,4 mil. Kč.

Výdaje obcí

Výdaje obcí do oblasti cestovního ruchu nelze z rozpočtu přímo vyčíst, protože nejsou samostatně sledovány, např. v odvětvovém členění rozpočtové skladby obcí. Do výdajů obce Karlovy Studánky by však bylo možné zařadit její příspěvky na fungování sdíleného turistického informačního centra, na propagaci turistických atraktivit obce, údržbu a vzhled obce jak pro obyvatele, tak zejména pro velký počet návštěvníků obce (např. na odpady), kulturní a sportovní vyžití obyvatel i návštěvníků.

I Boží Dar provozuje turistické informační centrum a jinak se stará o zvyšování kvality života v obci jak pro občany, tak návštěvníky. Boží Dar např. v roce 2015 investoval do ochrany přírody a krajiny 479 000 Kč, do ochrany památek 1 250 000 Kč a do kultury 414 000 Kč. Co se týká konkrétně cestovního ruchu, tak výdaje obce jsou v jednotlivých letech velmi různorodé.

Diskuze

Rozpočet obce tak, jak je zveřejňován, umožňuje zjistit o příjmech a investicích do oblasti cestovního ruchu jen omezené informace. Turisticky významné obce obvykle v souvislosti s cestovním ruchem realizují příjmy ve formě místních poplatků. Mohou mít ale i další příjmy, u nichž nejde z rozpočtu rozpoznat, souvisejí-li s cestovním ruchem, či s běžným chodem obce, např. příjmy z parkovného a zejména příjmy z dotací. Horší situace je pak v oblasti výdajů, kdy nejde s přesností určit, zda oblasti, kam výdaje směřují, jsou nějak spojeny právě s cestovním ruchem. Článek čerpá data zejména z veřejně dostupných dat (např. z dotačního portálu). Pregnantní rozlišení by si vyžadovalo detailnější analýzu za pomoci situace znalého pracovníka úřadu, kterou se nepodařilo získat.

I tak je z případových studií zřejmé, že cestovní ruch může generovat určité ekonomické přínosy pro horské venkovské obce, které mají potenciál pro rozvoj cestovního ruchu. Mezi přínosy pro obec lze řadit vybudování technické infrastruktury (např. cyklostezky) a zařízení,

občanské a kulturní a rekreační vybavenosti. Příjmy lze využít i pro zkvalitnění občanského vybavení, které je využíváno také návštěvníky (vybudování koupaliště nebo v případě Božího Daru víceúčelového sportovního hřiště, renovace muzea).

Cestovní ruch tímto přináší do obce potřebný rozvojový kapitál, generuje doplňkové zdroje příjmů a napomáhá k budování nové či rozvoji stávající infrastruktury. Tyto pozitivní efekty mohou využívat i místní obyvatelé. V případě neregulovaného rozšíření cestovní ruch je však nutné dbát na koordinaci aktivit, která by napomáhala k eliminaci negativních vlivů cestovního ruchu na životní prostředí a zajišťovala jeho udržitelnost.

Vzhledem k uvedeným limitům, které se týkají zejména příjmů, u nichž nelze rozpoznat vztah k cestovnímu ruchu, byla formulována následující doporučení. První doporučení se týká změny rozpočtové skladby používané obcemi takovým způsobem, aby bylo možné lépe identifikovat z rozpočtů příjmy (např. i jiné než místní poplatky, tržby z prodeje, vstupné a další) a výdaje (na nemovitosti, značení a další mobiliář pro turisty, budování a údržba naučných stezek atd.) související s oblastí cestovního ruchu. Druhé doporučení je směřováno k jednotnému dotačnímu portálu, který by obsahoval podrobnější informace o dotacích, které obce čerpají. Portál by zahrnoval údaje o dotacích nejen ze státního rozpočtu, ale i z dalších zdrojů, a to v takovém členění, aby mohly být rozlišeny oblasti, do nichž dotační prostředky plynou. Tato doporučení by měla přispět k přesnějšímu vyčíslení ekonomických přínosů cestovního ruchu.

Dalším problémem, který je vhodné v souvislosti s místními poplatky zmínit, je nepřesné vymezení těchto druhů poplatků, jejich sazeb a způsobu výběru. Mnohem problematičtější je však jejich následná reinvestice do oblasti cestovního, která by jednak přispěla k dalšímu rozvoji cestovního ruchu, ale i k zmírnění rozličných negativních dopadů, které s sebou cestovní ruch přináší. V současné době nejsou obce takovouto povinností vázány. Možnou inspiraci přináší rakouský model financování cestovního ruchu (Bobková, 2015), který jednoznačně vymezuje sazbu dle turistické atraktivity daných obcí a ustanovuje proces zaručující jejich využití na financování dalšího rozvoje cestovního ruchu.

Závěr

Pro venkovské oblasti má cestovní ruch nezanedbatelný význam. Kromě toho, že přispívá k obnově a rozvoji venkovského prostoru a vede k jeho fyzické a funkční obnově, zvyšuje také pracovní příležitosti místních obyvatel, čímž napomáhá stabilizaci venkovského obyvatelstva. Generuje doplňkové zdroje příjmů a napomáhá k rovnoměrnému rozvoji infrastruktury. Teoretickým problémem však zůstává samotná definice venkovské oblasti. Vymezení venkova podle počtu obyvatel poskytuje pouze informace o populaci. Z tohoto kritéria nelze nicméně vyvodit možnost funkčního využívání území, tj. vhodnost pro realizaci různých hospodářských činností. Tímto způsobem lze vymezovat oblasti na základě rajonizace cestovního ruchu, která vychází z předpokladu, že cestovní ruch by měl být rozvíjen v oblastech, ve kterých má nejlepší podmínky. Na základě těchto přístupů dochází k rozdílnému vymezení pojmu venkov, které vede následně k odlišnému chápání venkovského cestovního ruchu a cestovního ruchu ve venkovském prostoru.

Předložený článek se snažil poukázat na tyto odlišnosti a oba aspekty propojit. Na základě kategorizace obcí byl vymezen soubor, z něhož bylo možné vybrat vzorové případy pro hodnocení ekonomického dopadu cestovního ruchu. Původní soubor dle definice malé obce s méně jak 500 obyvateli, lůžkovou kapacitou a horskou krajinou čítal 123 obcí. Pro další třídění byla zvolena kritéria zaměřující se na zjistitelnost údajů o poplatcích nebo o realizaci zajímavých dotačních projektů. Ze zbylého vzorku obcí, která splňovala tato kritéria, byly pak vybrány dvě (Karlova Studánka a Boží Dar), aby na jejich příkladu bylo poukázáno na dopady cestovního ruchu. Jeho ekonomický přínos byl posouzen na základě analýzy poplatku za lázeňský nebo rekreační pobyt a poplatku z ubytovací kapacity. Značná část příspěvku byla věnována investiční aktivitě obcí ve vztahu k cestovnímu ruchu. Vzhledem k nutnosti chránit přírodní a kulturní potenciál těchto oblastí, byla také vyzdvižena

problematika reinvestice vybíraných poplatků. Taktéž byly vymezeny limity, které znesnadňují přesnější vyčíslení ekonomických přínosů.

Příspěvek byl zpracován v rámci grantu Sekundární zdroje dat pro hodnocení ekonomického významu cestovního ruchu v regionech (MUNI/A/1041/2015).

Literatura:

AGENTURA OCHRANY PŘÍRODY A KRAJINY ČR. *Velkoplošná chráněná území*. [online]. 2017, [cit. 2017-08-22]. Dostupné z: http://www.ochranaprirody.cz/uzemni-ochrana/velkoplosna-chranena-uzemi/.

BOBKOVÁ, M. The Process of Managing a Destination in Lower and Upper Austria. *Czech Journal of Tourism*, 2015, vol. 4, no. 1, pp. 5-25.

BOŽÍ DAR. [online]. [cit. 2017-08-26]. Dostupné http://www.bozi-dar.cz/.

COLLANTES, F., & PINILLA, V. Extreme depopulation in the Spanish rural mountain areas: a case study of Aragon in the nineteenth and twentieth centuries. *Rural History*, 2004, vol. 15, no. 02, pp. 149-166.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Rozmístění a koncentrace obyvatelstva* ČR – 2001, 2003. [online]. 2003, [cit. 2017-08-15]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/4120-03-casova_rada_1961_2001-3__velikostni_struktura_obci_.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Malý lexikon obcí ČR*. [online]. 2016, [cit. 2017-08-15]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/maly-lexikon-obci-ceske-republiky-2016.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Kapacity hromadných ubytovacích zařízení za vybrané území.* [online]. 2017, [cit. 2017-08-15]. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/

DOTACE EU. [online]. [cit. 2017-08-26]. Dostupné: www.dotaceeu.cz.

EVROPSKÁ SÍŤ ROZVOJE VENKOVA ENRD. *Horské oblasti, 2014*. Dostupné z: http://enrd.ec.europa.eu/enrd-static/themes/agriculture/mountain-farming/cz/mountain-farming_cz.html.

LÓPEZ-I-GELATS, F., MILÁN, M. J., & BARTOLOMÉ, J. Is farming enough in mountain areas? Farm diversification in the Pyrenees. *Land Use Policy*, 2011, 28(4), 783-791.

MACDONALD, D., et al. Agricultural abandonment in mountain areas of Europe: environmental consequences and policy response. *Journal of environmental management*, 2000, 59(1), 47-69.

MAJEROVÁ, V., a kol. Sociologie venkova a zemědělství. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, 2008. ISBN 9788021306516.

MARIOT, P. *Geografia cestovného ruchu*. Bratislava: Veda, 1983. 252 s.

MINISTERSTVO FINANCÍ ČESKÉ REPUBLIKY. *Monitor státní pokladny*. [online]. 2017, [cit. 2017-08-22]. Dostupné z http://monitor.statnipokladna.cz/.

NUNVÁŘOVÁ, S., & HOLEŠINSKÁ, A. Tourism and rural area in the Czech Republic. In Klímová, V., Žítek, V. *XX. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Sborník příspěvků. Brno: Masarykova univerzita, 2017. s. 794-801, 8 s. ISBN 978-80-210-8586-2.

OBEC KARLOVA STUDÁNKA. [online]. [cit. 2017-08-26]. Dostupné http://www.kstudanka.cz.

PÁSKOVÁ, M. Environmentalistika cestovního ruchu. *Czech Jounal of Tourism*, 2012, vol. 1, no. 2.

ŠÍP, J., & VYSTOUPIL, J. Metodika analýzy hodnoty území venkovského prostoru v intencích trvale udržitelného rozvoje cestovního ruchu jako základní nástroj nové rajonizace CR. In *Recenzovaný sborník referátů z 10. mezinárodní konference na téma: Cestovní ruch, regionální rozvoj a školství – Trvale udržitelný rozvoj a turismu*s. Tábor: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zemědělská fakulta, Katedra cestovního ruchu v Táboře, 2005, ISBN 80-7040-766-2.

ÚSTAV ÚZEMNÍHO ROZVOJE. *Principy a pravidla územního plánování*. B.2.1 Území a osídlení. [online]. 2006, [cit. 2017-08-22]. Dostupné z: www.uur.cz/principy/konference/KapitolaB%5CB21_UzemiOsidleni_20060919.pdf

VYSTOUPIL, J., a kol. *Návrh nové rajonizace cestovního ruchu ČR*. Brno: Masarykova univerzita, 2007. ISBN 9788021042636.
ZÁKON Č. 565/1990 Sb., o místních poplatcích, ve znění pozdějších předpisů.

Kontaktní adresa autora:

1. Ing. Markéta Bobková, Ekonomicko-správní fakulta MU, Lipová 41a, 602 00 Brno-Pisárky, mar.novotna@mail.muni.cz
2. Ing. Svatava Nunvářová, Ph.D., Ekonomicko-správní fakulta MU, Lipová 41a, 602 00 Brno-Pisárky, nunvar@mail.muni.cz

Analýza novo vynárajúcich sa potrieb detí a mládeže ako cesta k tvorbe mládežníckej politiky na úrovni obce

Analysis of newly emerging needs of children and youth as a way of creating youth policy at the municipal level

Alžbeta Brozmanová Gregorová, Anna Hudecová, Peter Jusko, Katarína Kurčíková, Peter Papšo, Marek Stachoň, Michaela Šavrnochová, Jana Šolcová

Abstrakt:

Príspevok sa zaoberá potrebami detí a mládeže a poukazuje na potrebu ich mapovania a implementácie do tvorby mládežníckej politiky v obciach. Na úvod autori vo všeobecnosti popisujú základné východiská mládežníckej politiky na úrovni miest a obcí v Slovenskej republike, ktoré vychádzajú z viacerých dokumentov na národnej aj medzinárodnej úrovni, ako napríklad Biela kniha o mládeži, Stratégia EU pre mládež: Investovanie a posilnenie postavenia mládeže 2010 – 2018, Európsky rámec mládežníckej politiky, Európsky pakt mládeže, Zákon *NR SR č. 208/2008 Z. z.* o podpore práce s mládežou, Stratégia Slovenskej republiky pre mládež na roky 2014 – 2020 a Koncepcia rozvoja práce s mládežou na roky 2016 – 2020. Samotné mapovanie potrieb detí a mládeže je rozdelené do troch základných oblastí. Prvou je životný štýl mladých ľudí, v rámci ktorej sa objavujú štyri samostatné javy a to život vo virtuálnej realite, fenomén rýchlej doby, presýtenie informáciami a vyššia tolerancia voči negatívnym javom. Nasleduje oblasť zamestnanosti, tvorivosti a podnikavosti mládeže a potom participácie a dobrovoľníctva mládeže. Autori v príspevku prezentujú vlastné empirické zistenia, ktoré vychádzajú z výskumu Mladí ľudia v meste Banská Bystrica, realizovaného v roku 2017 členmi autorského kolektívu.

Kľúčové slová:

deti a mládež, mládežnícka politika, obec, mesto

Abstract:

The article is dealing with the needs of children and youth, and points to the need for its mapping and implementation into creation of youth policy in municipalities. At the beginning, the authors describe the basic principles of youth policy at the level of cities and municipalities in the Slovak Republic based on several documents at national and international level, such as the White Paper on Youth, the EU Youth Strategy: Investing and Empowering the Youth 2010-2018, The European Youth Policy Framework, The European Youth Pact, the Law of the National Council of the Slovak Republic no. 208/2008 Coll. the youth work strategy, The Youth Strategy 2014-2020 and the Youth Workout Concept for 2016-2020. The mapping of the needs of children and youth is divided into three main areas. The first is the lifestyle of young people, in which four separate phenomena appear, namely life in virtual reality, a phenomenon of rapidity, information saturation and higher tolerance towards negative phenomena. It follows the area of youth employment, creativity and entrepreneurship, and then youth participation and volunteering. The authors present their own empirical findings based on the research Young People in Banská Bystrica, realized in 2017 by the authors.

Key words:

children and youth, youth policy, municipalities, city

Úvod

Mladí ľudia vo veku do 30 rokov predstavujú podstatnú časť obyvateľstva. Deti a mladí ľudia majú špecifické potreby, čelia osobitým výzvam a problémom, ale majú aj iné príležitosti na rozvoj a participáciu. Patria k najzraniteľnejším skupinám v spoločnosti a súčasne sú významným potenciálom jej rozvoja. Žijú tu a teraz, ale zároveň sú protagonistami budúcnosti. Potreby tejto skupiny obyvateľov je preto potrebné brať do úvahy pri tvorbe a realizácii opatrení ovplyvňujúcich život v obciach a mestách.

Mládežnícku politiku môžeme vnímať ako prípravu, tvorbu, ovplyvňovanie a uvádzanie do praxe rôznych opatrení, ktoré priamo alebo nepriamo ovplyvňujú kvalitu života mladého človeka (www.iuventa.sk). Mládežnícka politika sa realizuje na všetkých úrovniach: národnej, regionálnej a miestnej. Keďže sa dotýka veľkej skupiny obyvateľstva (od 0 do 30 rokov), ktorá ako cieľová skupina spadá do agendy rôznych inštitúcií a sektorov, stále viac vystupuje do popredia potreba spolupráce, koordinácie, medzisektorového a medziodborového prístupu. (Miháliková, Jambrichová, 2005)

Príspevok sa venuje analýze novo vynárajúcich sa potrieb detí a mladých ľudí v meste Banská Bystrica. Zachytáva skúsenosti viac ako pätnástich realizátorov a realizátoriek (výskumníkov a výskumníčok, konzultantov a konzultantiek, pracovníkov a pracovníčok s mládežou a mladých aktivistov a aktivistiek) pri tvorbe podkladov pre mládežnícku politiku v meste Banská Bystrica. Zámerom príspevku je poskytnúť inšpiráciu pre tvorbu mládežníckej politiky na úrovni obce a zároveň podnietiť diskusiu medzi rôznymi aktérmi mládežníckej politiky, ktoré povedú k vytvoreniu strategických materiálov, ale aj reálnych opatrení a krokov smerujúcich k zlepšeniu podmienok pre život a plnú participáciu detí a mládeže.

Základné východiská mládežníckej politiky na úrovni miest a obcí

Myšlienka tvorby komplexnej mládežníckej politiky na lokálnej úrovni vychádza z viacerých kľúčových dokumentov s medzinárodnou i národnou platnosťou. Na európskej úrovni je to *Biela kniha o mládeži, Stratégia EU pre mládež: Investovanie a posilnenie postavenia mládeže 2010 – 2018, Európsky rámec mládežníckej politiky ako i Európsky pakt mládeže*. Cieľové zameranie mládežníckej politiky Európskej únie sa orientuje na vytvorenie väčšieho množstva príležitostí pre mládež vo vzdelávaní a zamestnaní, na zlepšenie prístupu a participácie mladých ľudí v spoločnosti a na podporu vzájomnej solidarity medzi spoločnosťou a mladými ľuďmi (Miháliková, Jambrichová , 2005). Na základe tohto cieľového zamerania sú koncipované princípy, ktoré obsahovo napĺňajú európsku mládežnícku politiku:

- Orientácia na sociálny pokrok. Mladí ľudia, ich organizácie a ich reprezentanti sa chápu ako spoluaktéri integrovanej mládežníckej politiky.
- Solidarita a sociálna spravodlivosť. Ide o reflektovanie potreby zabezpečovania rovnosti príležitostí a pomoci sociálne marginalizovaným príslušníkom mladej generácie.
- Orientácia mladých ľudí na aktívne občianstvo. Sociálna a politická participácia mládeže sa podporuje a chápe ako prostriedok sebasocializácie mladého človeka.
- Orientácia na sociálnu a ekonomickú integráciu v podmienkach prechodu generácií pri zachovaní stability a kontinuity.

Na národnej úrovni sú kľúčovými dokumentmi *Zákon NR SR č. 208/2008 Z. z. o podpore práce s mládežou, Stratégia Slovenskej republiky pre mládež na roky 2014 – 2020* (ďalej len „Stratégia pre mládež“) a *Koncepcia rozvoja práce s mládežou na roky 2016 – 2020. Zákon NR SR č. 208/2008 Z. z. o podpore práce s mládežou* je východiskovým dokumentom pre oblasť práce s mládežou. Upravuje vekovú kategóriu mládeže od 0 do 30 rokov, identifikuje pojmy ako mladý vedúci, mládežnícky vedúci, pracovník s mládežou, práca s mládežou, neformálne vzdelávanie v práci s mládežou či špecializované činnosti v práci s mládežou. *Stratégia Slovenskej republiky pre mládež na roky 2014 – 2020* určuje strategické ciele politiky vo vzťahu k mládeži. Reflektuje potreby mládeže najmä v oblasti vzdelávania, zamestnanosti, tvorivosti a podnikavosti mladých ľudí, ich participácie, zdravia a zdravého životného štýlu, sociálneho začleňovania a dobrovoľníctva. Zaoberá sa aj globálnymi témami a určuje strategické ciele pre oblasť práce s mládežou a návrhy opatrení

na dosiahnutie jednotlivých cieľov. Pod gesciou ministerstva školstva je platný dokument *Koncepcia rozvoja práce s mládežou na roky 2016 – 2020*, ktorý vykrýva oblasť „Práca s mládežou“ v rámci štátnej mládežníckej politiky SR realizovanej podľa Stratégie Slovenskej republiky pre mládež na roky 2014 – 2020. Pri tvorbe mládežníckej politiky v obci odporúčame ako prvý krok preštudovanie vyššie uvedených dokumentov a zapracovanie kľúčových prvkov do lokálnej mládežníckej politiky. Okrem týchto dokumentov môžu byť na úrovni príslušného vyššieho územného celku spracované plány, programy alebo koncepcie zahŕňajúce aj oblasť mládeže. Rovnako tieto by mali byť analyzované tak, aby sa vytvoril synergický efekt lokálnej politiky.

V našom prípade sa jednalo o Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja mesta Banská Bystrica na roky 2015 – 2023 (ďalej PHSR 2015 – 2023). PHSR 2015 – 2023 sa osobitne venuje mládeži a jej postaveniu v meste. Tomuto aspektu by malo mesto venovať pozornosť zvlášť a vo väčšej miere, nakoľko súvisí s viacerými ďalšími oblasťami rozvoja mesta, resp. ich priamo podmieňuje a závisia práve od situácie s mládežou v meste. Ide o dlhodobý pokles obyvateľstva, často odchod mladých ľudí z mesta, nezamestnanosť mladých, sociálna odkázanosť mladých, rozvoj športu a kultúry v meste a ich dlhodobejšie perspektívy. Program reflektuje nižšiu dostupnosť bytov v nižších cenových reláciách pre mladých ľudí a mladé rodiny. Program v STEP analýze uvádza okrem iného aj dôležité sociálno-kultúrne vplyvy na rozvoj mesta, z ktorých migrácia obyvateľov Slovenska za štúdiom a prácou do zahraničia, záujem časti verejnosti o aktívne trávenie voľného času, pasívne trávenie voľného času v niektorých rodinách, deti a mládež na internete namiesto pohybu vonku, zneužívanie drog a alkoholu u čoraz mladších detí sú tie, ktoré rozhodujúcim spôsobom ovplyvňujú a následne charakterizujú mládež v meste Banská Bystrica. Riešený projekt prináša ďalšie nové, príp. nadväzujúce javy zo života mládeže a vytvára konkrétne kontúry života mládeže.

Banskobystrický samosprávny kraj (ďalej BBSK) rieši otázku mládeže ťažiskovo cez Oddelenie školstva a kultúry a to v rámci legislatívy, koncepčných a strategických materiálov. Ťažiskovým je Koncepcia rozvoja školstva, športu a mládeže v Banskobystrickom samosprávnom kraji na roky 2016 – 2020, v ktorej rieši vzdelanostnú situáciu v kraji, rozvoj športu a voľný čas pri cieľovej skupine deti a mládež. Ale zároveň sa reflektuje samotná práca s mládežou, kde stojí, že veľkú úlohu tu popri formálnom vzdelávaní zohráva aj neformálne vzdelávanie uskutočňované vzdelávacími zariadeniami, ktoré umožňuje jeho účastníkom doplniť, rozšíriť a prehĺbiť si vedomosti získané v škole. Práca s mládežou sa v BBSK realizuje v rôznych oblastiach: vzdelávanie, zamestnanosť, šport, zdravie a zdravý životný štýl, sociálnopatologické javy a ich prevencia či aktívne využívanie voľného času, ďalej participácia na spoločenskom a politickom živote, mobilita, výchova k aktívnemu občianstvu a vlasteneckému cíteniu, prístup k informáciám. Sociálny aspekt problematiky mládeže je však osobitne spracovaný v Koncepcii rozvoja sociálnych služieb v Banskobystrickom samosprávnom kraji na roky 2011 – 2017. Dôležité je uvedomenie si súčasného stavu, aby sa vychádzalo z konkrétnych možností a reagovalo sa na konkrétne potreby a problémy mládeže, čomu by mali predchádzať relevantné zistenia a funkčné spracovanie koncepcie Oddelením sociálnych služieb a zdravotníctva BBSK. Podstatným je v spomínanej koncepcii časť s názvom „Sociálne služby, sociálne poradenské a prevenčné aktivity a výkon opatrení SPODaSK pre deti, mládež a rodinu v ohrození“, kde prevláda popisný štýl a prehľad zariadení, ale jedno z dôležitých opatrení je formulované v zmysle „bolo by vhodné vytvoriť niekoľko miest pri zariadení dočasnej starostlivosti o deti v Banskej Bystrici“. Je potrebné spomenúť aj niektoré priority BBSK vo vzťahu k deťom a rodinám v ohrození, z ktorých v súvislosti s našou témou upozorňujeme na spoluprácu s obcami pri spracovávaní komunitných plánov, spoluprácu s Ústredím práce, sociálnych vecí a rodiny, na pôde BBSK vytvorenie pracovnej skupiny pre služby pre rodinu a deti v ohrození zo zástupcov regionálnej a miestnej samosprávy, ÚPSVaR, neverejných poskytovateľov, akreditovaných subjektov a akademickej obce za účelom vzájomnej spolupráce, výmeny skúsenosti a hľadaní riešení skvalitnenia služieb, zabezpečenia ich dostupnosti a iniciovania definovania minimálnych štandardov pomoci ohrozeným rodinám, podpora nových druhov sociálnych služieb na podporu rodiny s deťmi, terénnych sociálnych programov vo vzťahu k

deťom, rodinám s deťmi, ako aj jednotlivcom v ohrození, zvýšený záujem o rodiny, ktoré síce fungujú, ale sú vážne ohrozené. Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja BBSK 2015-2023 explicitne nerieši problematiku mládeže, resp. problémov sa dotýka nepriamo cez školskú politiku a sociálne služby.

Z analýzy vyššie uvedených dokumentov možno konštatovať podobné zistenia ako v prieskume Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR „Samospráva a mládež“ z roku 2015. Samotný prieskum sa zameriaval na mapovanie rôznych oblastí mládežníckej politiky (starostlivosti o deti a mládež) v mestách a obciach. Základom boli prieskumy, štúdie a odporúčania Rady Európy, Európskeho Fóra mládeže a Európskej komisie, kde hlavné indikátory dobrej mládežníckej politiky boli najčastejšie uvedené:

- ľudské zdroje (samostatný pracovník zodpovedný za agendu mládežníckej politiky),
- zabezpečenie komunikácie s mladými ľuďmi a ich možnosti ovplyvňovať politiku, ktorá sa ich týka (posun informácií pre mládež a štruktúry mládežníckej participácie),
- špeciálna pozornosť je venovaná aktivitám neformálneho vzdelávania ako pridanej hodnote práce s mládežou a podpore dobrovoľníctva ako jednému z hlavných indikátorov aktívneho občianstva a sociálnej inklúzii ako prostriedku zapájania všetkých mladých ľudí so špecifickým zameraním na tých, ktorí to najviac potrebujú.
- financovanie najmä mládežníckych organizácií ale aj iných systémov práce s mládežou (klubov, centier, neformálnych skupín),

Samospráva mesta Banská Bystrica nemá spracovaný strategický dokument, ktorý by sa týkal politiky mesta vo vzťahu k deťom a mládeži a ktorý by bol založený na medziodborovom a medzisektorovom prístupe. Otázky detí a mládeže sú riešené v rôznych dokumentoch, bez vzájomného prepojenia. Pozitívna pre tvorbu mládežníckej politiky na úrovni mesta je však skutočnosť, že táto úloha je stanovená v PHSR mesta BB. Indikátor mládežníckej politiky ľudské zdroje, t.j. samostatný pracovník zodpovedný za agendu mládežníckej politiky nie je v prípade mesta Banská Bystrica naplnený. Mesto takéhoto pracovníka nemá vyčleneného, opäť je však pozitívne, že s vytvorením tejto pozície v strategickom dokumente (PHSR) počíta. Pri formulovaní mládežníckej politiky však bude potrebné presne definovať aj jeho pracovnú náplň tak, aby pokrývala rôzne oblasti mládežníckej politiky a nezostala napríklad len v oblasti školstva či voľného času. V oblasti zabezpečenia komunikácie s mladými ľuďmi a ich možnosti ovplyvňovať politiku, ktorá sa ich týka možno za kľúčového aktéra v súčasnosti považovať Radu študentov mesta Banská Bystrica.

Tretí indikátor mládežníckej politiky a to cielená pozornosť aktivitám neformálneho vzdelávania, podpora dobrovoľníctva a sociálna inklúzia je naplnený len čiastočne, nakoľko je skôr v rovine deklarácií ako v rovine konkrétnych opatrení a krokov. Štvrtý indikátor financovanie najmä mládežníckych organizácií ale aj iných systémov práce s mládežou (klubov, centier, neformálnych skupín) je rovnako naplnený len veľmi okrajovo.

V meste Banská Bystrica sa v roku 2014 podarilo zaviesť participatívny rozpočet. Participatívny rozpočet umožňuje občanom priamo sa zapojiť do procesu rozhodovania o prioritách týkajúcich sa ich mesta. Mesto Banská Bystrica vyčlenilo v roku 2015 na tento účel sumu 19 343 Eur, podporené boli aj projekty týkajúce sa detí a mládeže (www.banskabystrica.sk).

Mapovanie a zisťovanie novo vynárajúcich sa potrieb detí a mládeže – metodika výskumu

Pre prezentáciu empirických zistení, ktoré vychádzajú z výskumu Mladí ľudia v meste Banská Bystrica, realizovaného v roku 2017 boli využité údaje z viacerých zdrojov: Údaje o mládeži v meste Banská Bystrica a vybraných oblastiach boli získané z voľne prístupných databáz a dokumentov o meste Banská Bystrica. Druhým zdrojom dát boli výsledky kvantitatívneho výskumu, ktorý bol realizovaný medzi obyvateľmi mesta Banská Bystrica v priebehu októbra a novembra 2016 prostredníctvom face to face pološtrukturovaných rozhovorov. Výskum realizovala Katedra sociálnej práce PF UMB v Banskej Bystrici v spolupráci s Komunitnou nadáciou Zdravé mesto Banská Bystrica. Výskum bol súčasťou

správy o kvalite života v meste Banská Bystrica. Reprezentatívnu výskumnú vzorku výskumu tvorilo 602 respondentov a respondentiek žijúcich v meste Banská Bystrica vo veku od 15 rokov. Do vekových skupín patriacich pod mládež bolo možné zaradiť dve vekové skupiny: od 15 do 24 rokov a od 25 do 34 rokov. Nakoľko medzi skupinami sme pri žiadnej otázke nezistili v odpovediach štatisticky významný rozdiely, rozhodli sme sa využiť údaje získané od oboch skupín. Veková skupina 15 až 24 rokov bola zastúpená 139 respondentmi a respondentkami, veková skupina 24 až 35 rokov 127 respondentmi a respondentkami, spolu tieto skupiny predstavovali 266 respondentov a respondentiek.

Tretím zdrojom údajov boli fokusové skupiny a individuálne pološtrukturované rozhovory s mladými ľuďmi, rodičmi, pracovníkmi s mládežou a inými kľúčovými osobami vo svete detí a mládeže. Pri vedení fokusových skupín a rozhovorov a pri analýze výstupov sme vychádzali z metodiky novovynárajúcich sa potrieb detí a mladých ľudí (Piovarčiová, Halašová, 2010). Postup sme konzultovali s pracovníkom a pracovníčkou Nadácie pre deti Slovenska. Zber údajov realizovali pracovníci a pracovníčky UMB v Banskej Bystrici a zástupcovia a zástupkyne Rady študentov mesta Banská Bystrica. Celkovo sme zrealizovali 15 fokusových skupín, na ktorých sa zúčastnilo 142 ľudí, z toho do 30 rokov 117, nad 30 rokov 25. Z hľadiska rodu boli ženy zastúpené počtom 95 a muži 47. Fokusové skupiny boli realizované v prostredí škôl, komunitných centier, materských centier, detských a mládežníckych organizácií. Dĺžka fokusovej skupiny sa pohybovala od 45 do 120 minút. Pre realizáciu individuálnych rozhovorov sme oslovili kľúčové osoby pracujúce s mládežou v rôznych oblastiach a mladých lídrov. Celkovo bolo zrealizovaných 22 rozhovorov, z toho 10 s mužmi a 22 so ženami. Priemerná dĺžka rozhovoru bola 60 minút. Z fokusových skupín a rozhovorov bol vyhotovený zvukový záznam, ktorý bol následne prepísaný a analyzovaný. V rámci prípravy správy bola vytvorená databáza organizácií pracujúcich s deťmi a mládežou na území mesta Banská Bystrica, ktorá poskytuje prehľad o viac ako 200 organizáciách realizujúcich aktivity pre deti a mládež v rôznych oblastiach. Databáza je zverejnená na webovej stránke www.mladezbb.sk, ktorá vznikla ako súčasť projektu tvorby podkladov pre mládežnícku politiku v meste Banská Bystrica. Databáza aj web stránka môžu v budúcnosti slúžiť ako dôležitý zdroj informácií o aktivitách realizovaných v oblasti mládeže a mládežníckej politiky v meste Banská Bystrica. Výsledkom výskumu bola Správa o potrebách detí a mládeže v meste Banská Bystrica. Uvedený dokument je výsledkom vzájomnej spolupráce Centra dobrovoľníctva, Katedry sociálnej práce PF UMB v Banskej Bystrici, Rady študentov mesta Banská Bystrica a mesta Banská Bystrica. Je výstupom projektu „Mladí ľudia v meste Banská Bystrica“, ktorý sa realizoval od októbra 2016 do marca 2017 a bol podporený Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, odborom mládeže v rámci programu Komunita mladých.

Životný štýl mladých ľudí

Životný štýl predstavuje individuálny súhrn postojov, hodnôt a zručností odrážajúcich sa v činnosti človeka. Zahrňuje sieť medziľudských vzťahov, výživu, telesný pohyb, organizáciu času, záujmy, záľuby. Ide o typický spôsob usporiadania činností, jednania ľudí, vzťahov, hodnôt, noriem a vecného prostredia v spoločnosti, ktoré je zjednotením životných spôsobov jedincov.

Životný štýl mladých ľudí je výsledkom predchádzajúceho osobnostného vývoja mladého človeka, ako aj sociálnych zmien, ktoré ho sprevádzajú a ich vzájomných interakcií. Obdobie dospievania je aj obdobím sociálneho učenia, výsledky ktorého priamo ingenerujú do životného štýlu. Ku charakteristickým znakom životného štýlu súčasnej mládeže patria využívanie informačných a komunikačných technológií a s ním spojený pokles fyzickej aktivity, rôzne formy experimentovania často spojené s rizikovým správaním, či ďalšie prejavy nezdravého životného štýlu.

V ďalšej časti správy identifikujeme vybrané javy a potreby detí a mládeže súvisiace s týmito javmi a navrhované riešenia, ktoré sú výstupom fokusových skupín a individuálnych rozhovorov. Tieto sú dôkazom o zmenách životného štýlu detí a mládeže a mali by byť pre formovanie opatrení mládežníckej politiky kľúčové.

JAV: ŽIVOT VO VIRUÁLNEJ REALITE

Život vo virtuálnej realite súvisí s rozvojom informačno-komunikačných technológií a ich dostupnosťou pre všetky deti, zvyšovaním vplyvu internetu, televízie a mobilných telefónov. Deti a mladí ľudia strácajú osobné kontakty, zameriavajú sa na virtuálne „priateľstvá“ a vzniká virtuálny životný štýl.

„Ľudia trávia ten svoj život vlastne na tom virtuálnom svete.“
„Teraz sú ľudia jednoducho stále online.“

Tab. 1: Život vo virtuálnej realite

Potreby detí	Riešenia
• pevné, hlbšie vzťahy • niekam patriť (nebyť sám, mať sociálny kontakt, aktivizovať sa do skupín) • hľadať svoje vzory • získať uznanie a pozornosť • zviditeľniť sa • tráviť čas s rodičmi • bezpečná komunikácia • mať pestrú paletu zaujímavých programov v médiách • mať vedomosti a IT zručnosti už v mladšom veku • byť moderný, súčasný, „cool“ • slobodne sa vyjadrovať • byť fyzicky aktívny • osobná komunikácia • ostať v anonymite	• zámerne a systematicky pracovať s deťmi a mládežou mimo vyučovania • hľadať možnosti pre dostupné trávenie voľnočasových aktivít • zabezpečiť informovanosť o voľnočasových aktivitách jazykom detí a mladých ľudí • rozvíjať praktické zručnosti • naučiť deti kriticky zvažovať a poznať pozitíva a negatíva virtuálnej reality • pripravovať pedagógov na prácu s informačno-komunikačnými technológiami • prejavovať porozumenie, nementorovať, nemoralizovať • využívať médiá ako vzdelávací nástroj • využívať „tradičné“ čítanie, pracovať viac s knihami, pracovať s knihami zaujímavým spôsobom • rozvíjať emocionálnu inteligenciu detí a mládeže • vytvoriť komplexný portál organizácií pracujúcimi s deťmi a mládežou • zriadiť podpornú službu pre pedagógov využívajúcich informačno-komunikačné technológie na školách • obmedziť využívanie informačno-komunikačných technológií pre malé deti • vyvažovať ústne a písomné skúšky • spoločné vzdelávanie v informačných technológiách pre rodičov a deti vrátane kritického posudzovania informácií a zdrojov

Zdroj: výsledky výskumu

JAV: FENOMÉN RÝCHLEJ DOBY

Súčasnú dobu charakterizuje obrovské zrýchlenie vo všetkých oblastiach. Zmeny prebiehajú veľmi rýchlo, deti a mladí ľudia žijú v premenlivej realite.

„Doba ide strašne rýchlo.“
„...všetko okolo je rýchle, stráca sa veľká časť detstva,...“

Tab. 2: Fenomén rýchlej doby

Potreby detí	Riešenia
• mať stále nové veci • mať reálny čas na seba a svojich priateľov • atraktívne zážitky • nové podnety • nestratiť sa v zmenách • potreba tráviť zmysluplný čas s rodičmi	• umožniť deťom zažiť silný zážitok (cez dobrovoľníctvo, pobytmi v zahraničí...) • hľadať možnosti zosúladenia rodinného a pracovného života, využívať už existujúce možnosti • prispôsobovať vzdelávací systém aktuálnym zmenám • učiť deti sústredenosti (tzv. mindfulness) • pripraviť deti na adaptáciu na zmeny

Zdroj: výsledky výskumu

JAV: PRESÝTENIE INFORMÁCIAMI

Súčasná spoločnosť sa označuje aj ako informačná spoločnosť. Informácie sú všade okolo nás. Na to, aby mladý človek dokázal získavať informácie, ktoré potrebuje, musí byť informačne gramotný. Na informačnú gramotnosť spolupôsobí: pretlak informácií, sprístupnenie nových oblastí a svetov, nekritické preberanie informácií, prijímanie informácií ako faktov, absencia rozlišovania pravdivosti informácií.

„Ľudia sú zahltení a zmätení z toho množstva informácií.“ „

Tab. 3: Presýtenie informácií

Potreby detí	Riešenia
• čítať s možnosťou výberu porozumením • potreby zmysluplnosti učenia sa • priestor pre prezentáciu názorov • priestor na diskusiu • potreba sebaúcty a zdravého sebavedomie • pevné vzory v dospelých • potreba jednotných pravidiel a jednotných hraníc • prejav záujmu • potreba výberu, kontroly nad obsahom	• zmena roly učiteľa a učiteľky – facilitátor a facilitátorka • mediálna výchova v školách • vzdelávanie cez mimovládne organizácie • reforma vzdelávacieho systému – obsah a metódy vzdelávania • zmena spôsobu výučby • poznať zásady medziľudskej komunikácie • zážitkové učenie • alternatívne priestory na prezentáciu názorov aj mimo školy • koordinácia využívania priestorov na aktivity a prezentáciu mladých ľudí • podporný pomocný personál v štátnych organizáciách • linky detskej dôvery • rozvoj rodičovských zručností • diskusie rodina-škola-komunita • neformálne stretnutia • učiť selektovať a vyhodnocovať informácie, kriticky myslieť, chápať širšie

	súvislosti, vedieť využívať možnosti a informácie • centrum pre mladých • ochrana dieťaťa pred nevhodnými a nefiltrovanými informáciami

Zdroj: výsledky výskumu

JAV: VYŠŠIA TOLERANCIA VOČI NEGATÍVNYM JAVOM

Deti a mladí ľudia majú vyššiu toleranciu voči negatívnym havom. Dokonca dochádza k „spozitívňovaniu“ negatívnych javov, t.j. aj potupenie a urazenie človeka je brané ako niečo dobré, niečo cool.

„No urážaš niekoho a proste ho chceš... proste sa ho snažíš ponížiť, potupiť a to je akože dobré. “

Tab. 4: Vyššia tolerancia voči negatívnym javom

Potreby detí	Riešenia
• byť oceňovaný a rozumieť tomu, prečo som oceňovaný (prejavy správania) • byť cool • niekam patriť • byť akceptovaný a prijatý v rodine, triede, komunite • zažiť úspechy ako dôsledok svojej snahy	• podporný personál v štátnych organizáciách • linka detskej dôvery • podporovať tvorbu bezpečného a zmysluplného vzdelávacieho prostredia v školách • rozvoj úcty, sebaúcty, rešpektu a celkovo životných zručností, prosociálneho správania

Zdroj: výsledky výskumu

Zamestnanosť, tvorivosť a podnikavosť mládeže

Zamestnanie patrí ku kľúčovým sociálnym potrebám mládeže vstupujúcej na trh práce. Jej saturácia súvisí nielen s finančným a materiálnym zabezpečením mladých ľudí, ale aj s ich sebarealizáciou a spoločenským uplatnením. Odvrátenou stránkou nenapĺňania tejto potreby je nezamestnanosť ako vážny socioekonomický problém zasahujúci v súčasnosti viac ako 80 000 mladých ľudí v SR. Súčasťou rozvoja potenciálu mladých ľudí je aj podpora tvorivosti a podnikavosti nielen v zmysle rozvíjania vlastného podnikania, ale aj výraznejšieho využitia kreatívneho potenciálu mládeže pri riešení celospoločenských problémov. Rozvoj týchto oblastí súvisí s vytvorením koordinovanej odozvy jednotlivých rezortov zameranej na saturovanie potrieb mladých ľudí spojených s ich tvorivosťou a podnikavosťou.

Priemerný evidenčný počet zamestnancov v roku 2015 v Banskobystrickom okrese stúpol oproti roku 2012 o 9 741 zamestnanca (v roku 2015 bol 55 462 osôb, v roku 2012 bol 45 721 osôb).

Priemerná mesačná mzda v okrese Banská Bystrica stúpla v roku 2015 oproti roku 2012 o 121 Eur (v roku 2015 bola 910 EUR a v roku 2012 bola 789 EUR).

V Banskobystrickom okrese k 31. 12. 2015 pôsobilo 6 605 právnických osôb (z toho 6 110 podnikov a 495 neziskových inštitúcií) a 7 809 fyzických osôb podnikateľov (z toho 7 133 živnostníkov, 616 slobodných povolaní a 130 samostatne hospodáriacich roľníkov). Viac ako polovica podnikov v Banskobystrickom okrese zamestnáva menej ako 49 zamestnancov. Najväčší počet podnikov a živnostníkov v Banskobystrickom okrese pracuje v oblasti veľkoobchodu a maloobchodu, v oblasti odborných, vedeckých a technických činností a v oblasti stavebníctva.

V decembri 2015 bolo v okrese Banská Bystrica podľa zdrojov Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny SR evidovaných 5 258 uchádzačov o zamestnanie, čo predstavuje 8,00 percentnú mieru evidovanej nezamestnanosti. V miere evidovanej nezamestnanosti stúpol okres Banská Bystrica v porovnaní s rokom 2012 z 59. miesta na 55. miesto v rámci všetkých okresov na Slovensku. Z tohto počtu bolo 748 ľudí do 25 rokov, z nich 130 bolo do 20 rokov a 618 od 20 do 25 rokov. Mladí ľudia do 25 rokov tvoria 14,2% z celkového počtu evidovaných uvádzačov o zamestnanie v meste Banská Bystrica.

Možnosti práce a zamestnania hodnotili mladí ľudia v meste Banská Bystrica ako menej uspokojivé. Len 3,6% mladých ľudí ich považuje za výborné a 13,2 za veľmi dobré. Ako dobré ich hodnotí 28,8%, uspokojivé 32,4% a nedostatočné 22,0%.

Počas realizácie fokusových skupín a individuálnych rozhovorov sme identifikovali ako jav súvisiaci s oblasťou práce zmeny v zamestnanosti mladých ľudí.

Tab. 5: Zmeny v zamestnanosti

Potreby detí	Riešenia
• mať právo na omyl • robiť sám pre seba • zarobiť bez ohľadu na prácu • mať prácu • mať zmysluplné vzdelávanie o živote, ktorý ich v realite čaká • mať prehľad o nových možnostiach • vedieť sa dohovoriť vo vybraných jazykoch • potreba prepojenia školy s praxou	• väčšia flexibilita v odbornom štúdiu (mať možnosť zmeniť odbor) • poskytovať kariérne poradenstvo na školách • zabezpečiť výučbu praktickej finančnej gramotnosti na školách • uznávať dobrovoľnícke aktivity • vytvárať podmienky pre pracovné príležitosti v SR (zamerať sa na realizáciu projektov...) • využívať nové dostupné možnosti • aktívne pristupovať k svojej práci • reformovať školstvo

Zdroj: výsledky výskumu

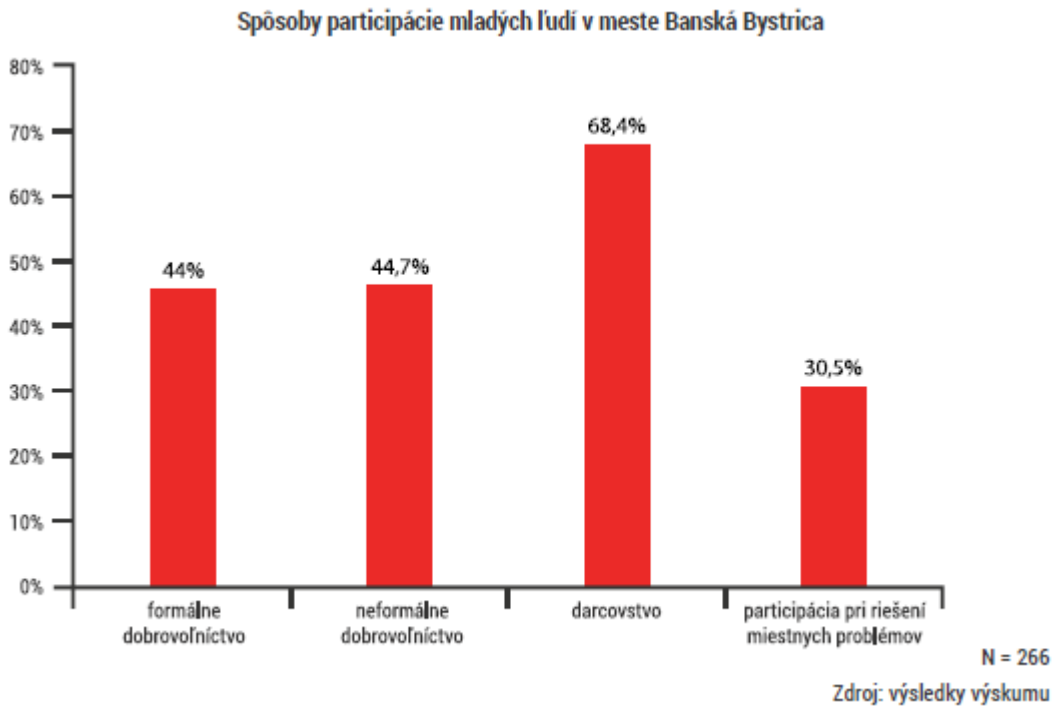
So zmenami v zamestnanosti mladých ľudí súvisia tieto javy: vysoká nezamestnanosť, nedostatok príležitostí na prácu, odchod mladých ľudí do zahraničia, neuplatniteľnosť niektorých študijných odborov v praxi.

Participácia mládeže a dobrovoľníctvo

Participácia mládeže predstavuje široký okruh aktivít týkajúcich sa nielen jej politickej a občianskej participácie, ale aj širšie chápanej účasti na verejnom živote zahŕňajúcej aktivity v oblasti kultúry, životného prostredia, sociálneho začleňovania, komunitných aktivít, či voľného času. Podstatou podpory participácie mladých ľudí na veciach verejných je funkčné zabezpečenie ich práva spolurozhodovať o veciach, ktoré sa bezprostredne dotýkajú ich záujmov a potrieb. Zapojenie mladých ľudí do dvoch kľúčových oblastí ich participácie – politiky a občianstva súvisí jednak so záujmom mladých ľudí o politické dianie, ako aj s občianskou participáciou na lokálnej a miestnej úrovni. Súčasťou participácie mládeže na rozvoji spoločnosti sú aj dobrovoľnícke aktivity. Dobrovoľníctvo zvyšuje potenciál mladých

ľudí, je prejavom ich spoločenskej angažovanosti a solidarity, prispieva k rozvoju ich vedomostí a zručností a tým aj k ich uplatniteľnosti na trhu práce.

V niektorej z foriem participácie sa angažuje viac ako takmer polovica mladých ľudí v meste Banská Bystrica. Najčastejším spôsobom participácie je podľa výsledkov výskumu darcovstvo.

Graf 1: Spôsoby participácie mladých ľudí v meste Banská Bystrica

Zdroj: výsledky výskumu

68,4% mladých ľudí v Banskej Bystrici venovalo za posledných 12 mesiacov financie na nejaký dobročinný alebo verejnoprospešný účel jednotlivcovi alebo organizácii (okrem darov pre príbuzných, na cirkevné zbierky a mimo poukázania 2%). Najčastejšie mladí ľudia darovali menej ako 10 Euro (41,4%) a 11 až 50 Euro (17,7%).

44% mladých ľudí sa zapojilo v posledných 12 mesiacoch do vykonávania neplatených aktivít v prospech iných ľudí v kontexte organizácií (formálne dobrovoľníctvo) a 45,9% pomáhalo neformálne. Participácia v formálnom dobrovoľníctve má nižšiu frekvenciu ako v neformálnom dobrovoľníctve. Do formálneho dobrovoľníctva sa 44,7% mladých ľudí zapojilo raz alebo dvakrát za rok, ostatní participovali častejšie. V prípadne neformálneho dobrovoľníctva sa raz alebo dvakrát zapojilo 25,5%.

30,5% mladých ľudí sa angažovalo sa pre riešenie miestnych problémov, čo je o 5% menej ako celá populácia.

Najčastejšou formou angažovania sa pre riešenie miestnych problémov je pomoc pri organizovaní petície, účasť na protestnom zhromaždení a účasť v miestnej skupine pre riešenie problému.

Tab. 6: Spôsoby angažovania sa mladých ľudí pre riešenie miestnych záležitostí

Spôsoby	%
Pomoc pri organizovaní petície	14,3
Účasť na protestnom zhromaždení	9,0
Účasť v miestnej skupine pre riešenie problému	8,3
Kontaktovanie mestského úradu	6,4
Účasť na verejnej diskusii k riešeniu problému	6,0
Napísanie článku do miestnych novín	1,5
Kontaktovanie miestnej organizácie	4,9
Kontaktovanie poslanca mestského zastupiteľstva alebo primátora	3,4
Iná aktivita pre riešenie miestnych problémov, uveďte.....	1,5

Zdroj: výsledky výskumu

N = 266

Vnímanie mladých Banskobystričanov na rozhodovanie a rozhodovacie procesy v meste je v porovnaní s celou populáciou je mierne pozitívnejšie. Kým v celej populácii súhlasilo s názorom, že môže osobne ovplyvniť rozhodovanie a rozhodovacie procesy v ich okolí 39,3% respondentov a respondentiek, v skupine mládež to bolo 43,6%. Rozdiely však nie sú významné.

Tab. 7: Vnímanie mladých ľudí na rozhodovanie a rozhodovacie procesy

Do akej miery súhlasíte s názorom, že Vy osobne môžete ovplyvniť rozhodovanie vo Vašom okolí, v meste, kde žijete?	celá populácia*	mládež**
rozhodne súhlasím	8,1	9,4
skôr súhlasím	31,2	34,2
ani súhlasím ani nesúhlasím	21,4	20,7
skôr nesúhlasím	21,8	19,9
absolútne nesúhlasím	4,8	6,0
neviem sa vyjadriť	12,6	9,8

Zdroj: výsledky výskumu

N* = 602; N** = 266

Zhrnutie

Mladí ľudia v meste Banská Bystrica a ich potreby predstavujú aktuálnu ale aj perspektívnu oblasť záujmu územnej samosprávy, ale aj ďalších aktérov realizujúcich a ovplyvňujúcich mládežnícku politiku na tejto úrovni jej implementácie. Správa o potrebách detí a mladých ľudí v meste Banská Bystrica ponúka faktografické, sociodemografické a výskumné údaje a zistenia, ktoré boli spracované na základe obsahovej a funkčnej analýzy príslušných dokumentov a výsledkov z realizácie pološtrukturovaných rozhovorov a

fokusových skupín zameraných na identifikáciu potrieb, problémov, výziev a trendov v živote banskobystrickej mládeže, ktoré by sa mali stať relevantným východiskom tvorby mládežníckej politiky v meste Banská Bystrica.

Mládežnícka politika ako aj práca s mládežou v Banskej Bystrici musí východiskovo zohľadňovať determinujúci a konceptualizačný vplyv európskych, národných, regionálnych a miestnych dokumentov, ktoré túto relatívne autonómnu oblasť praxe územnej samosprávy vymedzujú a dodávajú jej potrebnú relevanciu. Analýzou týchto dokumentov a ich vyhodnotením vo vzťahu k napĺňaniu indikátorov dobrej mládežníckej politiky bolo zistené, že v meste Banská Bystrica absentuje strategický dokument pre oblasť mládežníckej politiky, ako aj pracovné miesto samostatného pracovníka zodpovedného za problematiku politiky mládeže na úrovni mesta.

Potreby detí a mládeže v Banskej Bystrici týkajúce sa ich životného štýlu a možnosti ich saturácie súvisia okrem iného s ich životom vo virtuálnej realite, fenoménom rýchlej doby, presýtenia informáciami a vyššou toleranciou k negatívnym javom.

Život mladých ľudí v Banskej Bystrici ovplyvňuje aj situácia na trhu práce a možnosti uplatnenia ich pracovného potenciálu, tvorivosti a podnikavosti. Tieto možnosti hodnotili mladí Banskobystričania ako menej uspokojivé, pričom poukazovali na nedostatok pracovných príležitostí, či odchod mladých ľudí za prácou do zahraničia.

Účasť mladých ľudí na verejnom živote Banskej Bystrice formou participácie a dobrovoľníctva zahŕňa pomerne široký rozsah aktivít. V oblasti formálneho dobrovoľníctva ide najmä o vykonávanie organizovaných neplatených aktivít v prospech iných ľudí, ale mladí ľudia sa v meste Banská Bystrica zapájali aj do neformálnych dobrovoľníckych aktivít a viacerými spôsobmi sa angažovali aj na riešení miestnych problémov.

Prezentovaná analýza je prvým krokom ku koncipovaniu mládežníckej politiky v meste založenej na skutočnom poznaní potrieb detí a mládeže a zhodnotení východiskovej situácie v tejto oblasti.

Literatúra:

BROZMANOVÁ GREGOROVÁ, A. a kol. 2017. Správa o potrebách detí a mládeže v meste Banská Bystrica. Podklady pre tvorbu mládežníckej politiky v meste. Banská Bystrica: Centrum dobrovoľníctva.

MIHÁLIKOVÁ, J., JAMBRICHOVÁ, J., HANEČÁKOVÁ, M. 2005. Čítanka pre samosprávy: Mládežnícka politika na miestnej úrovni. Bratislava: Iuventa. ISBN 80−8072−043−6

Koncepcia rozvoja práce s mládežou na roky 2016 – 2020. [online]. Dostupné na: https://www.iuventa.sk/files/documents/legislativa/koncepcia%20rozvoja%20pr%C3%A1ce%20s.pdf

Koncepcii rozvoja sociálnych služieb v Banskobystrickom samosprávnom kraji na roky 2011 – 2017. [online]. Dostupné na: https://www.bbsk.sk/Portals/0/Files/doc/km/koncepcia-rozvoja-socialnych-sluzieb-v-banskobystrickom-samospravnom-kraji-na-roky-2011-2017.pdf

Koncepcia rozvoja školstva, športu a mládeže v Banskobystrickom samosprávnom kraji na roky 2016 – 2020. [online]. Dostupné na: https://www.bbsk.sk/Portals/0/01%20Urad%20BBSK/Odd_skolstva%20a%20mladeze/koncepcia%20%C5%A1kolstva%202016%20-%202020.pdf

PIOVARČIOVA, T., HALAŠOVA, D. a kol. 2010. Inovačný prístup k profesionalizácii práce s deťmi. Súbor nástrojov na identifikáciu a reagovanie na novo vynárajúce sa potreby deti. Bratislava: Nadácia pre deti Slovenska.

Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja mesta Banská Bystrica na roky 2015 – 2023. [online]. Dostupné na: http://www.banskabystrica.sk/?id_kat_for_menu=24341

Stratégia EU pre mládež: Investovanie a posilnenie postavenia mládeže 2010 – 2018. [online]. Dostupné na: https://www.iuventa.sk/files/documents/legislativa/2010_2018_strategia_eu_spoluprace_v_oblasti_mladeze.pdf

Stratégia Slovenskej republiky pre mládež na roky 2014 – 2020. [online]. Dostupné na: https://www.minedu.sk/data/files/3889_strategia_pre_mladez.pdf
www.iuventa.sk
www.banskabystrica.sk

Zákon NR SR č. 208/2008 Z. z. o podpore práce s mládežou. [online]. Dostupné na: http://www.epi.sk/zz/rocnik/2008

Kontaktná adresa autorov a autoriek:

Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Ružová 13, 974 11 Banská Bystrica

doc. PhDr. Alžbeta Brozmanová Gregorová, PhD.	alzbeta.gregorova@umb.sk
prof. PaedDr. Anna Hudecová, PhD.	anna.hudecova@umb.sk
doc. PaedDr. Peter Jusko, PhD.	peter.jusko@umb.sk
PhDr. Katarína Kurčíková, PhD.	katarina.kurcikova@umb.sk
PhDr. Peter Papšo, PhD.	peter.papso@umb.sk
PhDr. Marek Stachoň, PhD.	marek.stachon@umb.sk
PhDr. Michaela Šavrnochová, PhD.	michaela.savrnochova@umb.sk
Mgr. Jana Šolcová, PhD.	jana.solcova@umb.sk

Vybrané aspekty rozvoje cestovního ruchu regionu Vysočina (šetření na území Havlíčkobrodska)

Selected aspects of development of tourism of Vysočina Region (inquiry into Havlíčkobrodsko area)

Šárka Brychtová, Žaneta Bezoušková

Abstrakt:

Předkládaný článek je koncipován především jako analýza a hodnocení regionálního cestovního ruchu na řešeném území v kontextu rozvoje cestovního ruchu regionu Vysočina. Kraj Vysočina disponuje poměrně vysokou estetickou a environmentální hodnotou, má celkově poměrně hodnotný nejen přírodní, ale i ekonomický a sociální potenciál pro potřeby regionálního cestovního ruchu. Jeho využití, však omezuje i řada bariér a slabších stránek. Článek se zaměřuje právě na analýzu a potenciální možnosti rozvoje cestovního ruchu na regionální úrovni, její součástí je dotazníkové šetření v řešeném regionu Havlíčkobrodska a jeho následné vyhodnocení. Poslední část obsahuje SWOT analýzu vytvořenou na základě zjištěných informací a doporučení pro další rozvoj cestovního ruchu v regionu.

Klíčová slova:

cestovní ruch, regionální cestovní ruch, dotazníkové šetření, SWOT analýza

Abstract:

The article is drafted above all like analysis and evaluation of regional tourism on solving area in context of development of tourism on Vysočina Region. Vysočina Region disposes of relatively high aesthetic and environmental value, generally comparatively valuable not only natural, but also economic and social potential for needs of regional tourism. It´s utilizing, though limit some barriers and weakness. This article concentrates to analyses and potential possibilities of development of tourism just on regional level, whose component is questionnaires inquiry in solving region of Havlíčkobrodsko and its follow-up evaluation. Last part includes of SWOT analyses formed on base of discovered information and recommendation for next development of tourist of region.

Key words:

tourism, regional tourism, questionnaires inquiry, SWOT analyses

Úvod

Kraj Vysočina disponuje poměrně vysokou estetickou a environmentální hodnotou, jeho přírodní potenciál zhodnocuje řada vodních nádrží, dvě chráněné krajinné oblasti, množství národních přírodních rezervací, národních přírodních památek, přírodních parků atd. Kromě toho má Vysočina velký potenciál pro konání různých sportovních akcí, ať už zimních - je vhodná pro běžkování, lyžování, bruslení atp., ale i letních, jako je cykloturistika, hipoturistika, turistika, sjíždění řek, horolezectví (disponuje množstvím skal nacházejících se zvláště ve Žďárských vrších) apod. To vše lze řadit k významným předpokladům existence a rozvoje cestovního ruchu.

Mimo velmi atraktivní přírodní zázemí se v kraji nachází množství kulturních památek, ať už se jedná o gotické hrady, barokní a církevní stavby nebo památky lidového stavitelství

(historická jádra měst a venkovskou lidovou architekturu), z nichž jsou některé zapsány do světového dědictví UNESCO (kraj má v porovnání s ostatními kraji největší koncentrací památek UNESCO v ČR). Dále se zde vyskytuje 15 nemovitých a 3 movité národní kulturní památky. Přibývají i zábavní komplexy, westernová městečka, dále je zde unikátní pohádková vesnička (Podlesíčko). Rozšiřuje se také sortiment kulturních akcí jako např.: Festival fantazie, festival popkultury atd.; do kraje tak přivádějí každoročně v létě řadu zajímavých možností a osobností. Pozitivní vývoj je možné vidět také v přenášení tradic z okolních zemí, jež vyplývá z konání Krampus show v Golčově Jeníkově minulý rok v prosinci, jejíž pořadatelé zaznamenali obrovskou návštěvnost, dále i akce mezinárodního rozměru jako je např. Světový pohár v Biatlonu v Novém Městě na Moravě apod. Kraj se zatraktivňuje nejen pro tuzemské, ale i zahraniční turisty.

V kraji se nachází poměrně hustá silniční síť, která zabezpečuje dobrou dopravní obslužnost. Prochází tudy dálnice D1, v jejíž blízkosti se nacházejí různé atraktivity, a to přírodní i kulturně-historické. Železniční zasíťování je však poměrně slabé, nižší hustotu železniční sítě má v České republice pouze Zlínský kraj. Vysočina však disponuje značným množstvím cyklotras a cyklostezek, avšak v rámci kraje jsou nerovnoměrně rozložené. Největší počet cyklotras a cyklostezek nabízí Třebíčsko (41) a Žďárské vrchy (37), oproti tomu velmi málo infrastruktury vhodné pro cyklisty je možné najít na Pelhřimovsku (8), Jihlavsku a Telčsku (9).

V porovnání s ostatními kraji České republiky je na Vysočině menší počet ubytovacích zařízení, a to výrazně, kraj má 445 hromadných ubytovacích zařízení (dále HUZ), je na třetím místě od konce (např. Jihočeský kraj, který je na prvním místě má kapacitu 1 205 HUZ, což je více než dvojnásobek). Rozložení HUZ v rámci kraje je poměrně rovnoměrné, s výjimkou okresu Žďár nad Sázavou, ve kterém se nachází 125 hotelů, motelů, botelů, penzionů, kempů apod., v ostatních okresech je v rozmezí 68-58 HUZ. Nedostatkem je, že se zde nachází pouze jeden 5 hvězdičkový hotel a sedmnáct 4 hvězdičkových hotelů. Vysočina tedy nenabízí velké množství luxusnějšího ubytování. Ani počet zahraničních turistů v kraji není vysoký. Z celkového počtu návštěvníků HUZ jich pouze 13,2 % patří mezi nerezidenty. Z nich největší počet nocuje v okrese Jihlava a nejnižší v okrese Třebíč. Rezidenti často přespávají v okrese Žďár nad Sázavou, a to výrazně, nejméně v okrese Pelhřimov. Celkově je návštěvnost nejnižší na Třebíčsku, což lze pokládat, vzhledem k atraktivitě této lokality, za negativně zajímavé.

Z hlediska finančního lze zmínit existenci Fondu Vysočiny, který nabízí finanční prostředky drobným podnikatelům z oblasti cestovního ruchu na takové záměry, které jsou např. z dotací na úrovni celé České republiky vyloučeny.

Trend počtu obyvatel v kraji je klesající, což úzce souvisí i s migračním saldem, to se již od roku 2009 pohybuje v záporných číslech. Na Vysočině se nachází poměrně menší počet vysokoškoláků, z celkového počtu obyvatel nad 15 let pouhých 16,6 %. Nejvíce je zde možné nalézt středoškolsky vzdělané obyvatele bez maturity (43,3 %) (k 1.1. 2016).

HDP na obyvatele se při porovnání s ostatními kraji na Vysočině pohybuje lehce pod průměrem. Činil za rok 2015 přes 353 mil. Kč a svou velikostí předčil kraj Pardubický, Olomoucký, Liberecký a Ústecký. Regionální HDP v běžných cenách od roku 2010 neustále mírně roste, což je velmi pozitivní zjištění. V cestovním ruchu a odvětvích s ním souvisejících je zaměstnáno 14,4 % obyvatelstva kraje, z toho 10,2 % ve velkoobchodu a maloobchodu, zbylých 4,2 % zaměstnanců pracuje v ubytovacích, stravovacích, pohostinských, kulturních, zábavních a rekreačních zařízeních. Pozitivní je také, že od roku 2013 postupně klesá nezaměstnanost a blíží se ke svému potenciálu.

Cíl

V návaznosti na teoretický úvod byly cílem výzkumu výsledky dotazníkového šetření ve zvoleném regionu Kraje Vysočina, který se zaměřuje na aktuální situaci rozvoje cestovního ruchu a využívání rozvojových dokumentů vybraných obcí. Regionem, na kterém bylo prováděno šetření je území okresu Havlíčkova Brodu; respondenty byly představitele

vybraných obecních úřadů. Cílem předkládaného článku je analýza dotazníkového šetření v řešeném regionu vyplývající z odpovědí zainteresovaných osob týkajících se dalšího rozvoje cestovního ruchu v jejich obcích; bariéry jeho rozvoje, nové rezervy a další potenciál, event. vize budoucího vývoje, dále existence rozvojových projektů a dokumentů cestovního ruchu v jejich obcích a způsoby jejich využívání a potenciálního plnění v budoucnosti.

Metodika

V rámci dotazníkového šetření byly osloveny obecní úřady v kraji Vysočina, konkrétně tedy v okrese Havlíčkův Brod, jejichž počet obyvatel se pohybuje nad hranicí 500 obyvatel. Na otázky odpovídali zaměstnanci uvedených obecních úřadů, jednalo se především o starosty, místostarosty, hospodářky apod. Z celkového počtu 36 oslovených obcí jich 25 vyplnilo dotazník kompletně a jejich odpovědi sloužily k provedené analýze. Tyto obce tvoří jedno okresní město, 2 města s rozšířenou působností, 3 města s pověřeným obecním úřadem, 2 města, 6 městysů a 11 běžných obcí. Celkem se jedná o odpovědi 12 obcí nad 1 000 obyvatel a 13 obcí majících počet obyvatel v rozmezí 500-1 000. Jednalo se o následující obce: Havlíčkův Brod, Chotěboř, Světlá nad Sázavou, Ledeč nad Sázavou, Přibyslav, Ždírec nad Doubravou, Golčův Jeníkov, Štoky, Krucemburk, Habry, Lípa, Česká Bělá, Vilémov, Havlíčkova Borová, Dolní Město, Věž, Maleč, Úsobí, Lipnice nad Sázavou, Lučice, Leština u Světlé, Hněvkovice, Nová Ves u Chotěboře, Veselý Žďár, Rozsochatec.

Šetření bylo provedeno v jarních měsících 2017

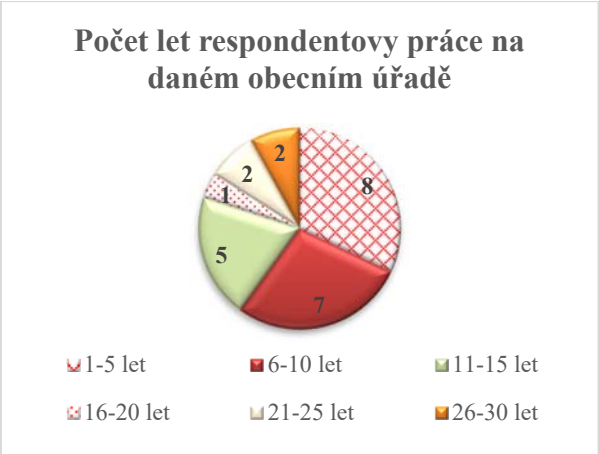
Výsledky šetření

Složení a metodika dotazníkového šetření

Provedený výzkum se skládal ze dvou částí. První část byla zaměřena na cestovní ruch ve výše předložených obcích Havlíčkobrodska, analyzovala současnou situaci odvětví cestovního ruchu v daném území a zjišťovala potenciální možnosti jeho dalšího rozvoje. Druhá část dotazníkového šetření směřovala svou pozornost k rozvojovým strategickým dokumentům, kde je předpoklad, že plánování budoucích aktivit vedoucích k rozvoji obce může vést i k rozvoji sledovaného cestovního ruchu. Dotazník obsahoval 30 otázek, včetně zjišťovacích o základních údajích o respondentovi (pohlaví, věk a vzdělání). Byly pokládány jak otevřené, tak polouzavřené a uzavřené otázky, v některých případech bylo možné označit i více odpovědí.

Základní ukazatele dotazníkového šetření

Na položené otázky odpovídalo 18 mužů a 7 žen; z toho bylo 18 starostů/starostek, 1 místostarosta a 6 jiných pověřených zodpovědných zaměstnanců obecního úřadu. Věkové složení respondentů je následující: 9 osob mezi 46-55 lety, 7 nad 56 let, 4 osoby mezi 36-45 lety a 2 mezi 26-35 lety. Počet let respondentovy práce na obecním úřadě zobrazuje graf 1.

Graf 1: Počet let respondentovy práce na daném obecním úřadě

Zdroj: Vlastní zpracování

Nejčastěji zaměstnanci pracují na svém obecním úřadě 1-5 let, následně 6-10 let, 11-15 let to je 5 osob, 16-20 let pouze jeden zaměstnanec, kategorie 21-25 let a 26-30 let je zastoupena vždy 2 osobami. Nejvíce dotazovaných (12) má vysokoškolské vzdělání, středoškolsky vzdělaných je 11 respondentů; jeden respondent je vyučen a jeden má pouze základní vzdělání.

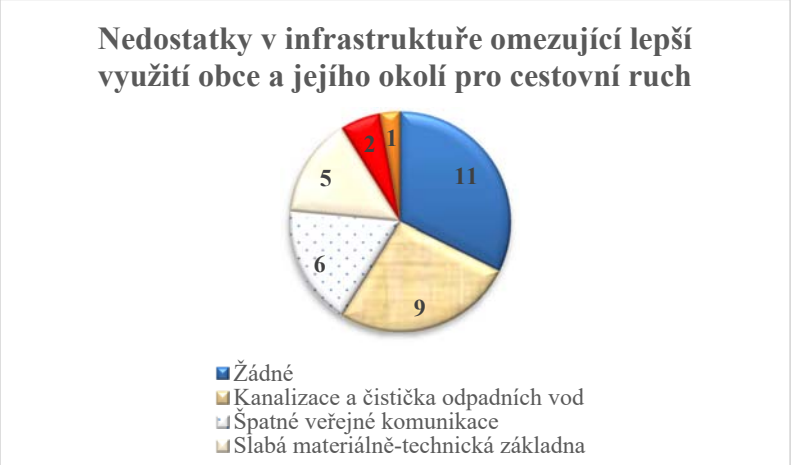
Dotazníkové šetření cestovního ruchu v obcích na Havlíčkobrodsku

Turistická informační centra

První otázka související s cestovním ruchem směřovala k existenci turistických informačních center v dotazovaných obcích. Turisté informační centra v současné době najdou v 8 obcích, přičemž další tři (Golčův Jeníkov, Vilémov a Lipnice nad Sázavou) plánují jejich zřízení. Nejstarší TIC se nachází v Havlíčkově Brodě a Ledči nad Sázavou (1992), následně v Přibyslavi (1998), naopak nejnovější je možné vidět v Havlíčkově Borové (2010).

Nedostatky v infrastruktuře omezující lepší využití obcí a jejich okolí pro cest. ruch

Další otázka zjišťovala, zda jsou v obci nějaké určité nedostatky v infrastruktuře, které by mohly omezovat lepší využití obce a okolí pro účely cestovního ruchu. V tomto případě mohli respondenti zvolit více z nabízených možností a také navrhnout svou vlastní odpověď. Graf 2 informuje o četnosti zvolených odpovědí.

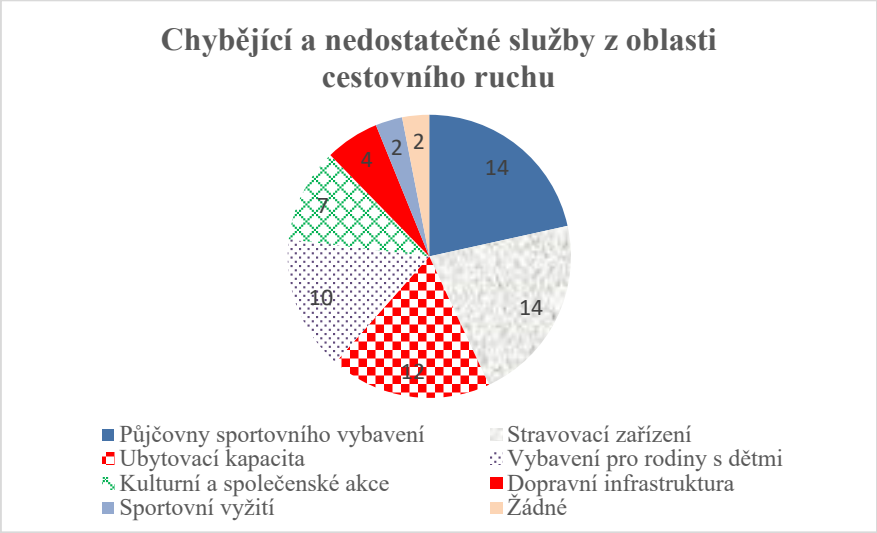
Graf 2: Nedostatky v infrastruktuře omezující lepší využití obce a jejího okolí pro účely cestovního ruchu

Zdroj: Vlastní zpracování

Z uvedeného vyplývá pozitivní zjištění - 11 z dotázaných obcí nevykazuje žádné nedostatky v infrastruktuře související s dalším rozvojem cestovního ruchu na jejich území. Nejčastějším problémem, se kterým se ostatní obce potýkají, jsou kanalizace a čističky odpadních vod, poté špatné veřejné komunikace a také slabá materiálně-technická základna. Pouze dvakrát byla označena odpověď zásobování pitnou vodou a jednou nedostatečné doprovodné služby pro turisty (jedná se o město Golčův Jeníkov, které však plánuje v nejbližší budoucnosti vybudovat turistické informační centrum a tím částečně tedy tento nedostatek eliminovat).

Chybějící a nedostatečné služby z oblasti cestovního ruchu

O chybějících a nedostatečných službách z oblasti cestovního ruchu v dotazovaných obcích vypovídá graf 3.

Graf 3: Chybějící a nedostatečné služby pro účely cestovního ruchu

Zdroj: Vlastní zpracování

V tomto případě si na možné nedostatky nestěžují pouze dvě obce, a to okresní město Havlíčkův Brod a Ledeč nad Sázavou, u nichž tento fakt lze, vzhledem k jejich velikosti, předpokládat. Největším problémem je pro ostatní dotazované obce absence půjčoven sportovního zařízení, dále množství či kvalita stravovacích zařízení a nízká ubytovací kapacita. V 10 obcích chybí vybavení pro rodiny s dětmi, 7 obcí postrádá zařízení pro konání různých kulturních a společenských akcí, na dopravní infrastrukturu si stěžují 4 dotázané obce.

Konkrétní projekty na podporu cestovního ruchu

Co se týče konkrétních projektů na podporu cestovního ruchu, připravují se v 11 dotázaných obcích. Většinou se jedná o cyklostezky a infrastrukturu s nimi spojenou nebo o údržbu lyžařských běžeckých tras. Dále jsou podporovány různé kulturní a sportovní akce či výstavy, např. výstava v Pamětní síni Jana Zrzavého v městysu Krucemburk. V Nové Vsi u Chotěboře plánuje rekonstrukci kulturního domu s možností ubytovací kapacity pro cca 30 osob. Město Golčův Jeníkov plánuje zřízení turistického informačního centra, spolupráci s podnikateli v turistice a vytvoření turistického portálu, následně také vybudování několika míst ve městě, která by umožňovala aktivní odpočinek.

Překážky dalšího rozvoje cestovního ruchu v obcích

Zasvěcený pohled dotazovaných respondentů na překážky dalšího, event. rychlejšího rozvoje cestovního ruchu v daných obcích je spojen s nedostatkem finančních prostředků. S tím souvisí i neexistence vhodného dotačního titulu, jehož prostřednictvím by směřovaly finanční prostředky přímo na rozvoj cestovního ruchu v dané obci. Dále respondenti považují za jednu z významných překážek i nedostatečnou atraktivitu turistických cílů v jejich lokalitě,

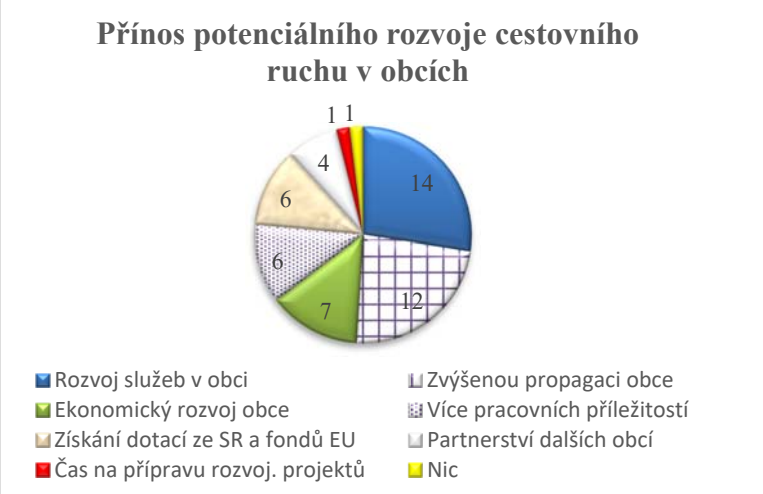
většina obcí nepovažuje svůj potenciál za dostatečně lákavý pro turisty natolik, aby se zde zdrželi více než jeden den. Obec Veselý Žďár si naopak na lukrativnost svého umístění nestěžuje, je běžné, že tudy projíždějí cyklisté a procházejí turisté, i když přímo přes obec nevede žádná stezka. Jejich atraktivitou je Pelestrovská hospůdka, lesy a vodní nádrž na koupání, také se v okolí nachází hrad Lipnice. Město Golčův Jeníkov považuje za nedostatečné nedostatek pracovníků na městském úřadě, kteří by se problematikou rozvoje cestovního ruchu mohli zabývat. V obci Hněvkovice se nachází přehrada s pitnou vodou bránící turistům v přístupu, tedy je zde zákaz koupání, rybolovu a dalších činností, které by na běžné přehradě byly povolené. Současně si představitele obcí stěžují na nedostatečnou vybavenost stravovacími a ubytovacími zařízeními, vhodnými pro atraktivní využití pro účely turistů.

Potenciální možnosti dalšího rozvoje cestovního ruchu v řešených obcích

Další otázka byla zaměřena na další rozvoj a zvýšení role cestovního ruchu v dané obci.

Na obecním úřadě v Lučicích se domnívají, že další rozvoj cestovního ruchu není zřejmě relevantní a jeho zvýšení by pravděpodobně obci nic nepřineslo. Naopak 14 představitelů ostatních obcí uvedlo možnost zlepšení v podobě rozvoje služeb v obci, 12 zástupců obcí vidí možný růst formou zvýšené propagace obce, 7x byla zvolena varianta ekonomického rozvoje obce, 6 zástupců obecních úřadů vyzdvihlo jako způsob zlepšení více pracovních příležitostí a získání dotací ze státního rozpočtu a fondů EU. Čtyři obecní úřady vidí určitý potenciál v partnerství s ostatními obcemi a Golčově Jeníkově by možné zvýšení cestovního ruchu přineslo čas na přípravu a realizaci rozvojových projektů.

Na Graf 4 je možné vidět, jak respondenti odpovídali.

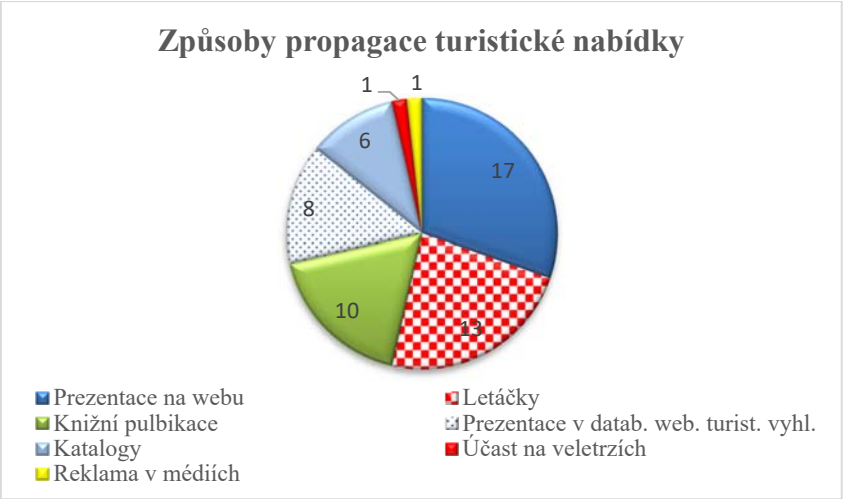

Graf 4: Přínos potenciálního rozvoje cestovního ruchu v obcích

Zdroj: Vlastní zpracování

Propagace turistické nabídky v obcích a jejich okolí

Téměř všechny dotázané obce (kromě čtyř) se podílejí na propagaci turistické nabídky. Důvodem proč se vybrané obce nezúčastňují propagace je např. to, že jim k ní chybí odborní pracovníci, není pro ně prioritní nebo zkrátka není v obci žádný atraktivní objekt, jak uvedla např. Česká Bělá. Graf 5 zobrazuje odpovědi týkající se způsobů propagace oslovených obcí.

Graf 5: Způsoby propagace turistické nabídky

Zdroj: Vlastní zpracování

Město Ždírec nad Doubravou propaguje svoji turistickou nabídku na různých veletrzích, Habry preferují umístění reklamy o nabídkách z oblasti cestovního ruchu v médiích. Nadpoloviční většina dotázaných prezentuje svůj turistický potenciál na webu, osm z nich je zařazeno v databázi webových turistických vyhledávačů. Další úspěšnou formou propagace jsou letáky nebo knižní publikace a katalogy.

Propagace obcí

S propagací turistické nabídky pochopitelně úzce souvisí i propagace obce jako takové. Graf 6 umožňuje srovnání způsobů propagace turistické nabídky s propagací samotných obcí na Havlíčkobrodsku. Jedná se většinou o klasické přístupy – pohlednice, místní zpravodaj, knižní publikace, kalendáře pořádaných akcí, plán obce a celá řada upomínkových předmětů (hrnečky, zvonečky, odznaky…). Využívají se pochopitelně také internetové stránky.

Graf 6: Způsoby propagace obcí

Zdroj: vlastní zpracování

Množství finančních prostředků vynakládaných ročně na rozvoj cestovního ruchu

Co se týče množství finančních prostředků vynaložených ročně z rozpočtu na rozvoj cestovního ruchu, platí víceméně pravidlo, že čím větší obec, tím více si může dovolit poskytnout finančních prostředků. Dobrými příklady mohou být např. města Havlíčkův Brod (2 mil. Kč, přibližně 0,45 % výdajů městského rozpočtu), Světlá nad Sázavou (4,5 mil Kč, přibližně 3,13 % výdajů městského rozpočtu) nebo Ledeč nad Sázavou (3 mil Kč, přibližně

3,1 % výdajů městského rozpočtu). Ostatní obce se většinou drží v rozmezí 80-250 tis. Kč, mnohdy přispívají do cestovního ruchu pouze 5 tis. Kč a některé (4 obce) nepřispívají v podstatě vůbec.

Volné objekty, budovy či pozemky vhodné pro investory a možné problémy bránící rozvoji cestovního ruchu

V dotazovaných obcích se často téměř nenacházejí žádné volné objekty, budovy či pozemky, které by obec ráda nabídla investorům k využití pro služby v cestovním ruchu. A pokud ano (v 6 obcích), jedná se většinou o starší budovu, u níž je často nutná nákladná přestavba. Obce nemají žádný konkrétní problém nebo místo bránící rozvoji cestovního ruchu. Pouze již zmíněná obec Hněvkovice uvedla jako problém vodní nádrž Želivku a obec Havlíčkova Borová uvádí skutečnost, že se nachází v chráněné krajinné oblasti (má zřejmě nějaké negativní zkušenosti).

Činnosti obcí vedoucí k zatraktivnění jejich turistického potenciálu

Na otázku, jak obce podporují cestovní ruch a turistiku a lákají potenciální tuzemskou klientelu, odpovídali respondenti věcně a dávali většinou i konkrétní příklady. Okresní město Havlíčkův Brod, stejně jako Habry, plánuje výstavbu rozhledny, obec Lučice uvažuje o zpřístupnění pamětihodnosti, na kterou by lákala turisty (doposud zde žádnou takovou atraktivitu turisté nenacházejí). Část obcí se shodují v tom, že by rády nabídly svým návštěvníkům různé moderní volnočasové aktivity a služby. Maleč by ráda přesvědčila majitele tamního zámku, aby jeho interiéry zpřístupnil veřejnosti, ve Vilémově plánují vyprojektovat a postavit Obecní dům. Většina obcí by také ráda podpořila podnikatelské subjekty z oblasti stravovacích a ubytovacích služeb, tento záměr se však nezdá zcela reálný, neboť existuje zároveň tendence ponechat tyto služby zcela na soukromém sektoru.

Nejúspěšnější projekty z oblasti cestovního ruchu

Na otázku jaký je doposud nejúspěšnější projekt z oblasti cestovního ruchu, který dle Vašeho názoru přilákal turisty, byla dle očekávání, nejčastější odpovědí výstavba cyklostezky. Zajímavým projektem je také tvorba knihy Baroko na Havlíčkobrodsku, na které se podílelo město Havlíčkův Brod. Tato kniha zvítězila v roce 2014 na podzimním knižním veletrhu v Havlíčkově Brodě a stala se nejkrásnější knihou Vysočiny. Dolní Město zase od roku 2013 přitahuje potenciální turisty na nový pomník Hlava XXII - toto zajímavé žulové umělecké dílo, nese podobu Jaroslava Haška. Nejvýznamnější atraktivitou obce Lipnice nad Sázavou a širokého okolí je bezesporu hrad Lipnici, na jehož údržbu a chod také přispívá. Řada obcí pořádá širokou paletu zajímavých akcí např. kulturní slavnosti, vzpomínkové, sportovní a zábavné akce apod. Česká Bělá provedla opravu leteckého majáku z 30. let 20. století a kapličky na Šibeničním vrchu.

Investice směřovaly i do přírodních rezervací, např. do Malé a Velké Olšiny v Leštině u Světlé a na rekonstrukci infrastruktury Údolí Doubravy, kterou financovalo město Chotěboř. Vilémov vybudoval sportovní zázemí, obec Hněvkovice budovalo ubytovnu. Pouze ve čtyřech obcích doposud žádné větší projekty související s rozvojem cestovního ruchu neproběhly (Lučicích, Rozsochatci, Havlíčkově Borové a Věži).

Doplňující informace z oblasti rozvoje cestovního ruchu

Poslední otázka směřovala k doplňujícím informacím z oblasti rozvoje cestovního ruchu v řešených obcích. Osmnáct obcí neuvedlo žádné doplňující informace. Město Světlá nad Sázavou by rádo zrealizovalo obchvat, aby tak vytvořilo v centru klidnou lokalitu vhodnou nejen pro tamní obyvatelstvo, ale samozřejmě i pro návštěvníky a turisty. Ledeč nad Sázavou vnímá jako velkou bariéru rozvoje cestovního ruchu nedostatek finančních prostředků. Přibyslav hodnotí velmi pozitivně přínos cyklostezky Přibyslav-Sázava. Obec Vilémov zase vidí příznivě své rozhodnutí ohledně vybudování Obecního domu, kde se bude nacházet nejen zdravotní středisko, restaurace, ale i možnost ubytování. Obec Nová Ves u

Chotěboře uvedla, že postrádá cyklostezky, jejichž napojení nelze realizovat z důvodu nedořešených pozemkových úprav.

Dotazníkové šetření rozvojových dokumentů obcí na Havlíčkobrodsku

Pozitivním zjištěním je, že většina dotázaných obcí (18) má zpracovaný určitý strategický plán nebo plán rozvoje obce, ve čtyřech obcích je tento plán připravován a pouze tři obce jej nemají (Ždírec nad Doubravou, Lipnice nad Sázavou a Lučice).

Obce, které rozvojový dokument vlastní

Ve většině případů jde o plán s aktuálním datem své tvorby, tedy z roku 2015 (7 obcí) a 2016 (5 obcí). Nejstarším plánem rozvoje se řídí obec Nová Ves u Chotěboře (2006), následně město Chotěboř (2008). Ostatní obce mají plán, jehož vznik je datován po roce 2010 (2011 Věž a Hněvkovice, 2013 Havlíčkův Brod a 2014 Veselý Žďár).

Odpovědi na otázku, kdo dokument zpracoval, sleduje graf 7.

Graf 7: Zpracovatel rozvojového dokumentu v řešených obcích

Zdroj: vlastní zpracování

Pozitivním zjištěním byl fakt, že ve 44 % obcí si obec vypracovala rozvojový dokument vlastními silami; pomocí externí poradenské firmy vznikl plán rozvoje v šesti obcích, kombinací obou možností pak ve třech obcích a obec Golčův Jeníkov využila k rozvojovému plánování místní akční skupinu Královskou stezku. Jakými způsoby se do procesu zpracovávání dokumentu zapojila veřejnost, sleduje graf 8.

Graf 8: Formy zapojení veřejnosti do procesu zpracování rozvoj. dokumentů obcí

Zdroj: Vlastí zpracování

Nejčastěji se veřejnost zapojila formou veřejného projednávání, následně dotazníkovým šetřením a anketou. Diskuze na webu obce se veřejnost zúčastnila ve třech obcích. Obce Česká Bělá a Vilémov, však do svého rozvojového plánování veřejnost nezapojily.

Dokument o rozvoji obce je ve třinácti dotazovaných obcích veřejně přístupný na jejich webových stránkách. Pět obcí jej nezveřejnilo, většinou uvádějí důvody jako např. že je postačující zveřejnění v listinné podobě, nebo že není dokument zcela formálně doladěn. Hněvkovice mají svůj strategický plán rozvoje vyvěšen na webu města Světlá nad Sázavou, protože se jedná o nadřazenou obec s rozšířenou působností.

Aktualizaci těchto dokumentů sleduje graf 9.

Graf 9: Aktualizace rozvojových dokumentů obcí

Zdroj: Vlastní zpracování

Aktualizace dokumentů probíhá v 50 % obcí (tedy v 9 obcích) dle potřeby, ve třech obcích 1x za 2-5 let, v případě ostatních kategorií se jedná vždy o dvě obce, tedy každoročně aktualizují dvě obce, 1x za 2 roky a 1x za 5 a více let také dvě obce.

Následující graf 10 sleduje dominantní využití rozvojového dokumentu.

Graf 10: Možnosti využívání rozvojového dokumentu obcí

Zdroj: Vlastní zpracování

Nejčastěji obce využívají svého rozvojového dokumentu při plánování investičních záměrů. Následně pro podporu všeobecného rozvoje obce, jako podklad pro zpracování rozpočtového výhledu a jako podklad pro přípravu obecního rozpočtu nebo pro přípravu žádostí o dotace z EU i domácích zdrojů. Dvě obce používají rozvojový plán i jako marketingový nástroj a jeden městys jej nevyužívá skoro vůbec. Při svém rozhodování se o

tento dokument zastupitelstvo opírá někdy ve 14 obcích, vždy ve 2 a spíše vzácně v Krucemburku a Ledči nad Sázavou.

Z aktuálního rozvojového dokumentu se již podařilo zrealizovat 90 % naplánovaných činností v obci Lípa, 40-50% činností ve čtyřech sledovaných obcích, 20-30 % v sedmi obcích, do 5 % ve dvou obcích a žádné činnosti celkem ve čtyřech obcích (Krucemburku, České Bělé, Vilémově a Věži). Obec Veselý Žďár poskytla informaci o tom, že si plán rozvoje zpracovává na své období každé nové zastupitelstvo a obnovuje se tedy vždy po čtyřech letech. Propagace obce pro potřeby cestovního ruchu je obvykle nedílnou součástí výše zmiňovaných rozvojových dokumentů.

Obce, které rozvojový dokument nevlastní

Absenci rozvojového dokumentu zdůvodňují zbylé obce jeho nepotřebností. Svůj rozvoj řídí nejčastěji dle programového prohlášení rady/zastupitelstva, dle aktuálního rozhodnutí zastupitelstva nebo dle rozpočtu. Město Žďírec nad Doubravou se řídí rozvojovým dokumentem svazku obcí, jehož je členem a rozvojovým dokumentem kraje/státu. Lipnice nad Sázavou své projekty realizuje dle aktuální potřeby.

Uvedené obce zatím o pořízení programu rozvoje spíše neuvažují.

Diskuse a závěry

SWOT analýza zpracována dle dotazníkového šetření přináší řadu podkladů a informací, které byly generalizovány a rozděleny do dvou základních skupin. Silné stránky a příležitosti jako pozitivní aspekty rozvoje cestovního ruchu a rezervy v jeho budoucím možném a žádoucím rozvoji. Slabé stránky a rizika jako negativní aspekty a bariéry, které cestovní ruch v daných obcích sledovaného území ovlivňují záporně.

Pozitivní aspekty:

- Z dotázaných obcí jich 44% (11 obcí) neuvádí žádné vážné nedostatky v infrastruktuře související s rozvojem cestovního ruchu;
- významně jsou podporovány cyklostezky a infrastruktura s nimi spojená;
- 84% (21 dotázaných obcí) propaguje svojí turistickou nabídku, (např. Žďírec nad Doubravou se účastní veletrhů, Habry mají reklamu v médiích atd.);
- obce neuvádějí konkrétní vážné problémy bránící rozvoji cestovního ruchu;
- obce se aktivně snaží přilákat více turistů, (např. Habry a Havlíčkův Brod plánují výstavbu rozhledny, mnoho obcí se chystá vybudovat zázemí pro moderní volnočasové aktivity);
- 72 % (18 obcí) má zpracovaný určitý strategický plán nebo plán rozvoje obce, jehož součástí je i rozvoj cestovního ruchu, ve čtyřech obcích je připravován a pouze tři obce z dotázaných jej nemají;
- většina obcí má aktuální rozvojový dokument;
- při tvorbě dokumentu rozvoje byla ve většině případů zapojena i veřejnost;
- obce využívají rozvojový dokument při plánování investičních záměrů.

Negativní aspekty:

- Absence půjčoven sportovního zařízení, stravovacích zařízení a nízká ubytovací kapacita;
- nedostatek finančních prostředků a s ním spojená neexistence vhodného dotačního titulu, jehož prostřednictvím by byly směřovány finanční prostředky přímo na rozvoj cestovního ruchu;
- nízká atraktivnost cílů, není dostatečně lákavý potenciál pro turisty, nezůstávají déle než jeden den;

- nedostatečná vybavenost vhodných stravovacích a ubytovacích zařízení pro turistickou klientelu;
- absence prostorů, budov, pozemků vhodných pro potenciální investory v oblasti cestovního ruchu;
- z plánovaných činností, které uvedly obce v rozvojovém dokumentu, se podařilo nejčastěji zrealizovat pouze 20-30 %, některé obce rozvojový dokument zpracovaný nemají a neuvažují o něm.

Následující závěrečné tabulka podává stručný přehled hlavních závěrů sledovaného šetření.

Tab. 2 SWOT analýza cestovního ruchu v regionu Havlíčkobrodsku *(v souvislosti s rozvojem cestovního ruchu Kraje Vysočina)*

Silné stránky	**Slabé stránky**
o přírodní atraktivity; o kulturně-historické památky; o široká nabídka kulturních a kulturně společenských akcí a aktivit místního, regionálního i nadregionálního významu; o poloha v území - Kraj Vysočina se nachází v centru ČR; o region patřící k nejčistším oblastem pro rekreaci a cestovní ruch; o hustá silniční dopravní síť; o možnost aktivního cestovního ruchu, hustá síť cyklostezek, běžeckých tratí a turistických naučných stezek; o venkovský region, venkovská turistika; o nabídka letních i zimních sportů; o potenciál pro konání sportovních a kulturních akcí nadregionálního významu (Světový pohár v biatlonu v Novém Městě na Moravě); o existence vysoké školy v kraji, která produkuje absolventy z oblasti cestovního ruchu; o existence agentury VysočinaTourism; o Fond Vysočiny (možnost čerpání finančních prostředků v rámci několika programů souvisejících s cestovním ruchem).	• nedostačující kapacita a kvalita ubytovacích a stravovacích zařízení; • nedostatečná kapacita a doprovodná infrastruktura pro sportovně rekreační účely; • chladnější klima, větrnost; • řídká železniční síť; • nepříznivý migrační trend; • nižší podíl vysokoškolsky vzdělaných obyvatel; • neexistence regionální marketingové koncepce; • rezervy v prezentaci regionální turistické nabídky a její následné marketingové podpory; • nedostatečná nabídka atraktivních kulturních služeb s ohledem na narůstající nároky návštěvníka a současné trendy; • absence infrastruktury pro náročnější klientelu.
Příležitosti	**Rizika**
□ příznivý vývoj makroekonomických ukazatelů kraje (zvláště míry nezaměstnanosti); □ rozvoj udržitelného cestovního ruchu, agroturistika; □ větší propagace TOP turistických míst na Vysočině; □ další vznik destinačních společností; □ vznik Strategie rozvoje cestovního ruchu 2017-2025; □ možnost zahrnout regionální produkty a speciality do nabídky cestovního ruchu; □ investice do wellnes zařízení; □ rozšíření nabídky poznávacích a jinak	▪ preference zahraničních destinací; ▪ nepříznivé klimatické podmínky; ▪ chátrání kulturních památek v důsledku nezájmu o jejich údržbu; ▪ sílící konkurenční regiony; ▪ odliv návštěvníků kvůli nedostačujícím a nekvalitním službám v cestovním ruchu; ▪ zánik subjektů zaměřujících se na volnočasové aktivity; ▪ zvýšený odliv rezidentů kraje, zejména vzdělaných lidí; ▪ sezónnost služeb;

tematicky orientovaných zájezdů na Vysočinu; - rozvíjení místních tradic a specifik; - podpora činnosti turistických informačních center; - růst zájmu o krátkodobé dovolené; - zvýšený zájem domácích turistů o dovolenou v tuzemsku; - vznik občanských sdružení a dalších subjektů zaměřených na ochranu a propagaci kulturního dědictví; - zvyšování se počtu přírodních sportovních areálů v kraji; - většina obcí propaguje svou turistickou nabídku; - obce počítají s budováním zázemí pro moderní volnočasové aktivity.	▪ neexistence lázní, multifunkčních zařízení služeb využitelných i pro cestovní ruch; ▪ postupný zánik tradičních řemesel, která jsou nepostradatelná v procesu obnovy kulturních památek; ▪ snížení zájmu o tradiční formy kultury způsobené urbanizací, globalizací a technologickými změnami; ▪ nerovnoměrné rozložení cyklostezek, některé okresy by se tak mohly stát méně navštěvovány cyklisty; ▪ absence půjčoven sportovního zařízení v mnoha obcích; ▪ nedostatek prostorů, budov, pozemků vhodných pro potenciální investory do oblasti cestovního ruchu.

Zdroj: Vlastní zpracování

Literatura:

BEZOUŠKOVÁ, Ž., BRYCHTOVÁ, Š. *Analýza a potenciální možnosti rozvoje Kraje Vysočina.* Diplomová práce. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní. Pardubice. 2017.

CZECHTOURISM. *Čertovská Krampus show Golčův Jeníkov.* [online]. 2017 [cit. 2017-02-09]. Dostupné z: http://www.kudyznudy.cz/aktivity-a-akce/akce/certovska--krampus--show-golcuv-jenikov.aspx

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Charakteristika kraje Vysočina*. [online]. 2017 [cit. 2017-02-09]. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/36741287/33009516chcz.pdf/b69e317b-4a8d-40c6-b7ea-cfb1cc8e2743?version=1.1

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Kapacity hromadných ubytovacích zařízení v krajích*. [online]. 2017 [cit. 2017-02-09]. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&z=T&f=TABULKA&skupId=1247&katalog=31742&pvo=CRU02-L6&pvo=CRU02-L6&c=v3~8__RP2015&v=v1363__KAT__154__1

FESTIVAL FANTAZIE. *Hosté festivalu 2016.* [online]. 2016 [cit. 2017-02-09]. Dostupné z: http://www.festivalfantazie.cz/hoste/

FORET, M. *Cestovní ruch v regionálním rozvoji*. 1. vyd. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2013, 137 s. ISBN 978-80-7375-739-7.

HOTEL PODLESÍ. *Pohádková vesnička.* [online]. 2017 [cit. 2017-02-09]. Dostupné z: http://www.pohadkova-vesnicka.cz/

KRAJ VYSOČINA. *Analýza cestovního ruchu v kraji Vysočina.* [online]. 2017 [cit. 2017-02-09]. Dostupné z: http://extranet.kr-vysocina.cz/download/orr/cest_ruch/Analyza_cestovniho_ruchu_v_kraji_Vysocina.pdf

KRAJ VYSOČINA. *Program Cyklodoprava a cykloturistika 2016-II*. [online]. 2017 [cit. 2017-01-16]. Dostupné z: http://extranet.kr-vysocina.cz/eDotace/download.php?id=3822

MINISTERSTVO PRO MÍSTNÍ ROZVOJ ČR. *Koncepce státní politiky cestovního ruchu v ČR na období 2014-2020.* [online]. 2017 [cit. 2017-01-16]. Dostupné z:

http://www.mmr.cz/cs/Regionalni-politika-a-cestovni-ruch/Cestovni-ruch/Koncepce-Strategie/Koncepce-statni-politiky-cestovniho-ruchu-v-CR-(1)

PALATKOVÁ, M., ZICHOVÁ, J. *Ekonomika turismu: turismus České republiky*. 2. aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Grada, 2014, 264 s. ISBN 978-80-247-3643-3.

ŠIKLAND. *Westernové městečko Šiklův mlýn*. [online]. 2017 [cit. 2017-02-09]. Dostupné z: http://www.sikland.cz/o-svete-sikland/arealy/sikluv-mlyn/

ŽĎÁRSKÝ PRŮVODCE. *Hotel podlesí-pohádková vesnička Podlesíčko*. [online]. 2017 [cit. 2017-02-09]. Dostupné z: http://www.zdarskypruvodce.cz/hotel-podlesi-pohadkova-vesnicka-podlesicko/

Kontaktní adresa autora:

RNDr. Šárka Brychtová, Ph.D., Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní, Ústav správních a sociálních věd, Studentská 84, 532 10 Pardubice, sarka.brychtova@upce.cz

Urban Planner as a tool for demographic development planning in the cities

Jaroslav Burian, Jarmila Zimmermannová, Karel Macků

Abstract:

The main goal of the paper is an evaluation of the demographic development, the consumption behaviour of households of retired and inclusion of expected changes to the urban planning in cities. Firstly, the paper is focused on the issue of population ageing and consequences connected with sustainable development issue in the regions and cities, including significant scientific studies in this field. In the methodological part, the Urban Planner Model and its parameters are described. Then the analysis of consumption behaviour of households of retired, based on Expenditure and Consumption of Households statistics is described. In the results part, we present the prediction of the development of retired in the society (age index), possibilities of retirement homes and structure of consumption of households of retired. Using Urban Planner Model, we can select suitable locations for households of retired. As a case study, the possibilities for Olomouc region are described. Finally, we discuss our results and connected consequences to sustainable urban planning.

Key words:

urban planning, retired, sustainable development, ageing

Introduction

Population ageing is one of the greatest social and economic challenges facing the EU. Projections foresee a growing number and share of elderly persons (aged 65 and over), with a particularly rapid increase in the number of very old persons (aged 85 and over). These demographic developments are likely to have a considerable impact on a wide range of policy areas: most directly with respect to the different health and care requirements of the elderly, but also with respect to labour markets, social security and pension systems, economic fortunes, as well as government finances (Eurostat, 2017).

The demographic structure of the population has a fundamental influence on both economic and social development and, on the contrary, the state of the economy has a retrospective influence on the demographic behaviour of the population. Although the consequences of this process may appear with a delay of several decades, they have an influence on the functioning of the economy and the prosperity of individual EU countries (Arltova and Langhamrova, 2010). It is also connected with the economic situation in particular regions and cities.

Regarding actual development of the demographic structure of the population in EU countries, Eurostat published statistics EUROPOP2015 (Eurostat, 2017). The population of the EU-28 on 1 January 2016 was estimated at 510.3 million. Young people (0 to 14 years old) made up 15.6 % of the EU-28's population, while persons considered to be of working age (15 to 64 years old) accounted for 65.3 % of the population. Older persons (aged 65 or over) had a 19.2 % share (an increase of 0.3 % compared with the previous year and an increase of 2.4 % compared with ten years earlier). The median age of the EU-28's population was 42,6 years on 1 January 2016. This means that half of the EU-28's population was older than 42.6 years, while half was younger. Across the EU Member

States, the median age ranged between 36.6 years in Ireland and 45.8 years in Germany, confirming the relatively young and relatively old population structures recorded in each of these two Member States. The median age in the EU-28 increased by 4.3 years (on average, by 0.3 years per annum) between 2001 and 2016, rising from 38.3 years to 42.6 years. Between 2006 and 2016 the median age increased in all of the EU Member States.

In the Czech Republic, Ministry of Finance is regularly publishing the Macroeconomic forecast of the Czech Republic, including also the issue of population ageing. Based on the last forecast (MFCR, 2017), it is obvious, that the group of older people over the age of 64 continues to grow and on the contrary, the working-age population declines.

We can look at the problem of population ageing from relative and absolute view. On the one side, the population began to age relatively – there began to be more elderly people and fewer working-age population and children. On the other side, in connection with the good living conditions of the inhabitants, mortality began to decline, and the average lifespan began to lengthen. The population began to age also absolutely – the number of old people rose (Arltova and Langhamrova, 2010).

The issue of ageing is connected with different social and also political issues. Economists mainly focus on the public finance issues, for example, the pension reform the costs of healthcare, public revenues. The effects of demographic change on productivity is examined, too (Smrcka and Arltova, 2012).

Based on the economic view, a very important issue is also demand of the group of older people, their consumption patterns. This topic is analysed mainly by marketing scientists, which are focusing on concrete markets, for example, the market with tobacco products, medical products etc. There is a lack of economic papers in this area. Higgs (Higgs et al., 2009) charts consumption by retired households in Great Britain in two areas; ownership of key consumer goods and key components of household spending. The authors investigated how expenditure trends compare with other household types and across pseudo-birth cohorts, using data from 9 years of the Family Expenditure Survey taken at five-year intervals between 1968 and 2004/5. The data demonstrate mainly the growing extent of ownership of key goods in retired households and show the differences in proportional expenditure between retired households and the employed (Higgs et al., 2009). Wolf (Wolf et al., 2014) describes that people often respond to retirement in conjunction with lifestyle changes; many such changes lead to changes in consumption patterns. This argument also builds on the life-course perspective, highlighting the role of major life status changes for consumer behaviour. Changes in consumption expenditures expose consumers to different offers, leading to changes in consumer preferences (Wolf et al., 2014).

Within the regions and cities, the economic issues are strongly connected with urban policy and urban planning. Carbonaro (Carbonaro et al., 2016) examined the links between population ageing and demographic development, local economic development prospects, and the financial implications for urban policy. Population ageing and demographic development tend to increase the demand for health services, social security and the care for the disabled and the elderly while reducing the viability of the local labour market and local government to provide these services. There are relationships between demographic changes and the urban policy and urban planning and the complex relationships between demographic changes (in particular population decline and population ageing) and the management of urban areas. Demographic change impacts on a variety of components of the urban economy. Some of the key areas are urban labour markets, infrastructure planning and housing. But not only urban areas, but also rural places can be affected by these changes. The border between urban and rural can be difficult to differentiate, especially in connection with suburbanization (Paszto et al., 2015, 2016).

Urban planning should be connected with the ideas of sustainable development, particular projects can be evaluated not only through financial performance, but also the

assessment of non-financial impacts related to the environment, energy, health, culture, and quality of life.

There is a lack of scientific studies focusing on more details on population ageing and its consequences with sustainable development issues within the regions and cities, simultaneously connected with economic and urban planning issues. Therefore, this research is focused on the economic analysis of consumption behaviour of households of retired, the development of retired in the society (age index), possibilities of retirement homes and sustainable urban planning.

The main goal of this paper is an evaluation of the demographic development, the consumption behaviour of households of retired and inclusion of expected changes to the urban planning in cities. Within this task, Urban Planner Model for selecting suitable locations for households of retired was used. As a case study, the possibilities for Olomouc region in the Czech Republic are presented.

Data and Methods

Data

For the purposes of the analysis of consumption behaviour of pensioners, the following data sources were used: Expenditure and Consumption of Households statistics - Household Budget Survey, precisely Consumption expenditures - annual averages per capita in CZK in year 2016 and detailed development of consumption expenditures of households of pensioners without EA members in the period 2006 - 2016 (Czech Statistical Office, 2017).

For the prediction of the development of retired in the society, the following data sources were used: Social services establishments, Five years population structure and Life tables. All these datasets also provide the Czech Statistical Office.

A total of 120 vector layers covering Urban Planner Model factors (see the section about Urban Planner) were used as the input for land suitability calculations. These layers are collected according to the regulations of Act No. 183/2006 Coll., the Construction Act, by all regional planning offices in the Czech Republic as part of the analytical material for planning (Burian, Brychtova, & Vavra, 2015). The source of the data is more than 40 organisations or private companies (Czech Hydrometeorological Institute, Czech Geological Survey, Czech Statistical Office, Czech Office for Surveying, Mapping, and Cadastre, etc.). The spatial accuracy of the data corresponds to the Cadastral Map on the scale of 1:2,000.

Methods

Regarding the ageing of the population and the analysis of the consumption behaviour of seniors, the demographic situation in the territory of the Olomouc Region was evaluated in this study. In the statistical surveys, 65 years is usually used as the age of retirement. This statement also follows the definitions used at international level by organisations such as the UN or Eurostat. Of course, the age limit of 65 years does not always coincide with the actual start of retirement. By 31st December 2015, 118 815 people over 65 years lived in the Olomouc Region and, according to the Czech Statistical Office, there were 147 343 registered recipients of pensions. It is clear that the age of 65 years as the retirement age is currently overestimated, also because many people decide for early retirement (Czech Statistical Office, 2015). In connection with increasing the retirement age, gradual wiping of this difference can be expected. Because of the difficult availability of statistical data of the real number of pension receivers, this paper uses only the number of people aged 65 and over.

The demographic projection was used to predict the future development of the population. The most commonly used population prognosis method is a component method, that takes the age structure of the population in 5-year categories as a starting point and

shifts population numbers by age group to higher age levels using survival probabilities (O'Neill et al., 2001). These numbers are reduced by the number of deaths and enlarged by the number of births. The unborn population is calculated on the basis of expected development of fertility rates by the age of women. As the input data, the age structure of the population in age categories was used, the extinction order is expressed in the life tables provided by the Czech Statistical Office, and the birth rate is expressed by fertility rates. Migration is not considered in this component method.

Tab. 1: Demographic projection in Olomouc region

Age group	2015	2020	2025	2030	2035
0 – 14	95 884	94 781	84 867	75 753	69 509
15-64	420 019	399 827	390 581	378 801	363 866
65+	118 815	132 695	137 858	139 254	137 791
Ageing index	123.9	140.0	162.4	183.8	198.2

Source: CZSO 2015, own work

According to available statistical data, the population forecast in the Olomouc region was calculated for each age group at 5-year steps up to the year 2035 (Tab. 1). The forecast results in both the total decrease in the number of inhabitants in the region and the gradual increase of the age group over 65 years. These two trends clearly indicate the ageing of the population, as also evidenced by ageing index values - this indicator describes the ratio between the number of people at the age over 65 years per 100 children in age 0-14. It is often used as an indicator of demographic ageing of the population.

Ageing of the population has a number of economic aspects. With the increasing number of seniors, this research asks if it is possible to provide this human group with sufficient social services, necessary care and enable them to live a dignified and quality life. There are currently many facilities providing social services in the Olomouc Region. Their classification is given by Act No. 108/2006 Coll. On social services. For this research, retirement houses - which are intended for persons with reduced self-sufficiency, especially due to their age - have been taken into account. In 2015 there were 34 such facilities in the territory of the Olomouc Region with a total capacity of 2600 people. The average capacity is 70 people per facility. The current spatial distribution of social facilities equally covers the territory of the Olomouc Region. Less accessibility is only in the northern part of the region between MEP (the municipality with extended power) Jeseník and Šumperk, as well as MEP Mohelnice and Zábřeh do not have high capacity. The facilities of social services are (as expected) located in municipalities with a higher number of inhabitants or a higher proportion of people aged 65+, but the dependence between the number of inhabitants and the total capacity of the facility is not significant.

Regarding the above-mentioned demographic development, new investments in social facilities should be expected. Considering the simple dependence between the current number of seniors and the capacities of retirement houses, a simplified estimate can be made to illustrate how many new facilities with sufficient capacity will need to be built in the future. Expecting approximately the same proportion of seniors using these services, it will be necessary to increase the capacity of the facility by approximately 415 places, keeping the average capacity of 70 people per facility, six new social service facilities will be needed. However, these numbers are very approximate – the actual number of seniors can not be accurately estimated, only part of them will take an opportunity of offered services, and some of them could be located in different social facilities, such as special cares homes or sheltered housings. A simple spatial visualisation of the ageing index combined with information on the absolute number of seniors helps to identify communities potentially most threatened by the ageing of the population.

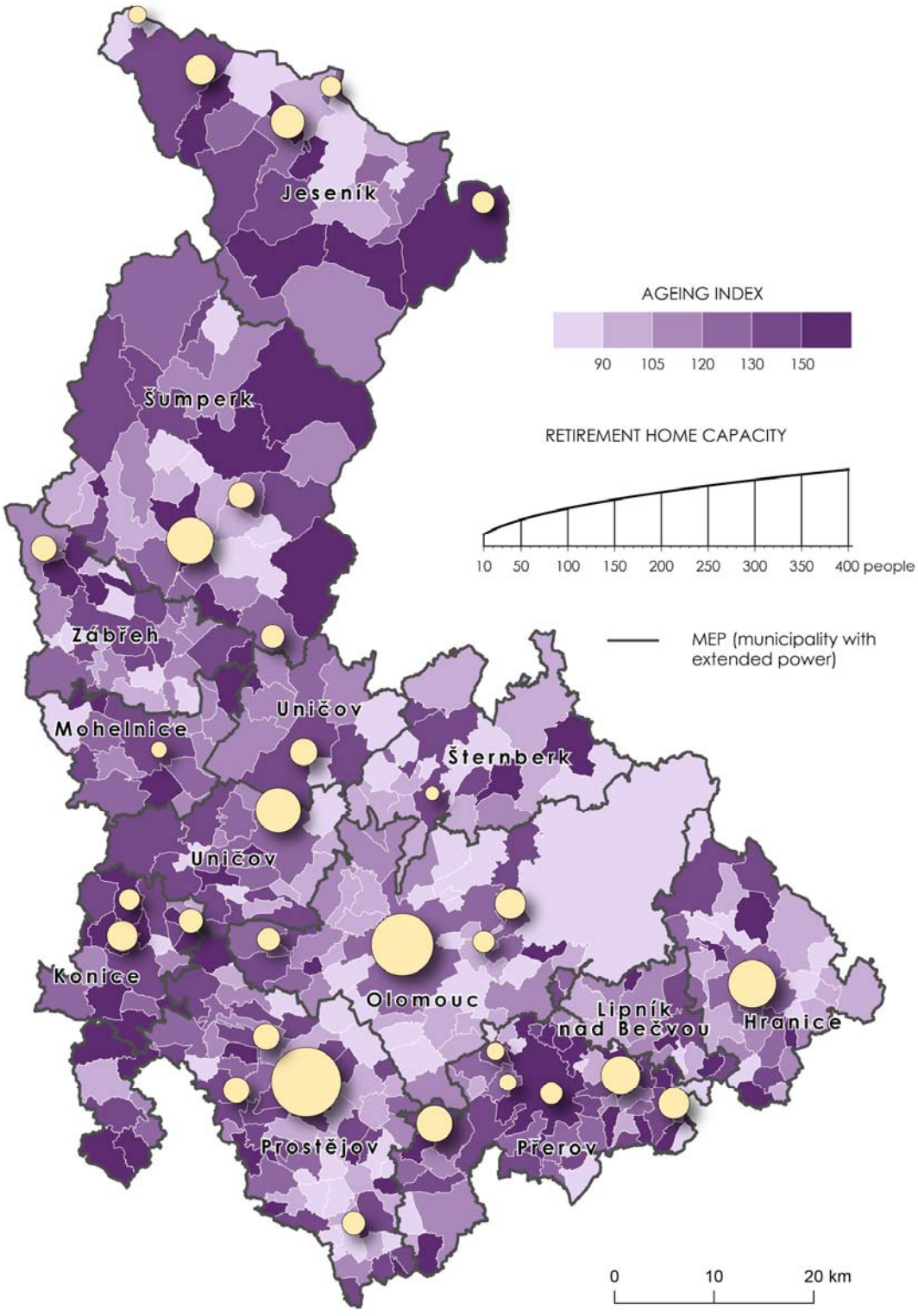

Fig. 1: Ageing index and current retirement homes in Olomouc region, 2015

Source: CZSO 2015, own work

Urban Planer Model - Land suitability analysis

In the previous section, the municipalities with the highest values of age index and the highest number of retired people were identified. To select the suitable (optimal) locations for households of retired within the municipalities, land suitability analysis in Urban Planner Model was performed.

Urban Planner is an analytic extension for Esri ArcGIS for Desktop designed to evaluate the land suitability and to detect the most suitable areas for spatial development. The extension was developed at Department of Geoinformatics, Palacký University in Olomouc (Burian et al., 2015; and Burian, Brus, & Stastny, 2015). The model uses a multi-criteria analysis, respects the principles of sustainable development, and allows for the creation of several land use and land suitability scenarios.

The core of the Urban Planner Model focuses on the evaluation of land suitability according to input data, it's values and weights (Fig. 2). Land suitability is analyzed in three levels (pillars, factors, and layers) for the five predefined categories of land use. For the analysis described in this paper, only one category of land-use (housing) was calculated.

The total land suitability is calculated according to the setting of the weights between the three classes (the three pillars): ecological, social, economic. Weight can acquire values from 0 to 100; the sum of the weights of all three pillars must be equal to 100. Each of the three pillars (classes) consists of factors. Factors are divided into three groups - positive, negative and limits, and are assigned to the pillars. As in the case of pillars, the combination of factors is based on weighted overlay method.

- **ENVIRONMENTAL PILLAR** - Water bodies protection, Nature protection, Mineral resources protection, Soil and forest protection
- **SOCIAL PILLAR** - Slope aspect, Kindergarten accessibility, Elementary school accessibility, Grocery store accessibility, Public spaces accessibility, Bus stops and public transport accessibility, Trains stops accessibility, Density of forests, Distance of rivers, Density of build-up areas, Air pollution, Noise pollution, Population density, Radon risk, Cultural and social protection
- **ECONOMIC PILLAR** - Population density, Radon risk, Slope, Electric power supply, Drinking water supply, Gas supply, Wastewater management, Heat supply, Fiber-optic internet connection, Distance from roads, Distance from railroads, Flood hazard, Geological hazard, Specific infrastructure protection

The most detailed level of settings are parameters that are described as properties of factors. They are represented by specific GIS layers and their attributes. Factors' weights can be set up in the range of scales 0-10. From a technical perspective, the most of the calculations are based on raster weighted overlay method.

The weights were calculated with the commonly used Saaty’s method (Saaty, 1983), which makes it possible to define the weights for several criteria as objectively as possible. The factors and weights were designed after several discussions with urban planners to cover important categories that influence urban development in the Czech Republic. All selected factors follow the standard layer used in a master plan creation and reflect consumption behaviour of households of retired (e.g. factor grocery store accessibility, public transport accessibility, etc.). The weights were tested and calibrated in several regions in the Czech Republic (Olomouc Region, Ostrava Region, Vysocina Region, and Prague Region).

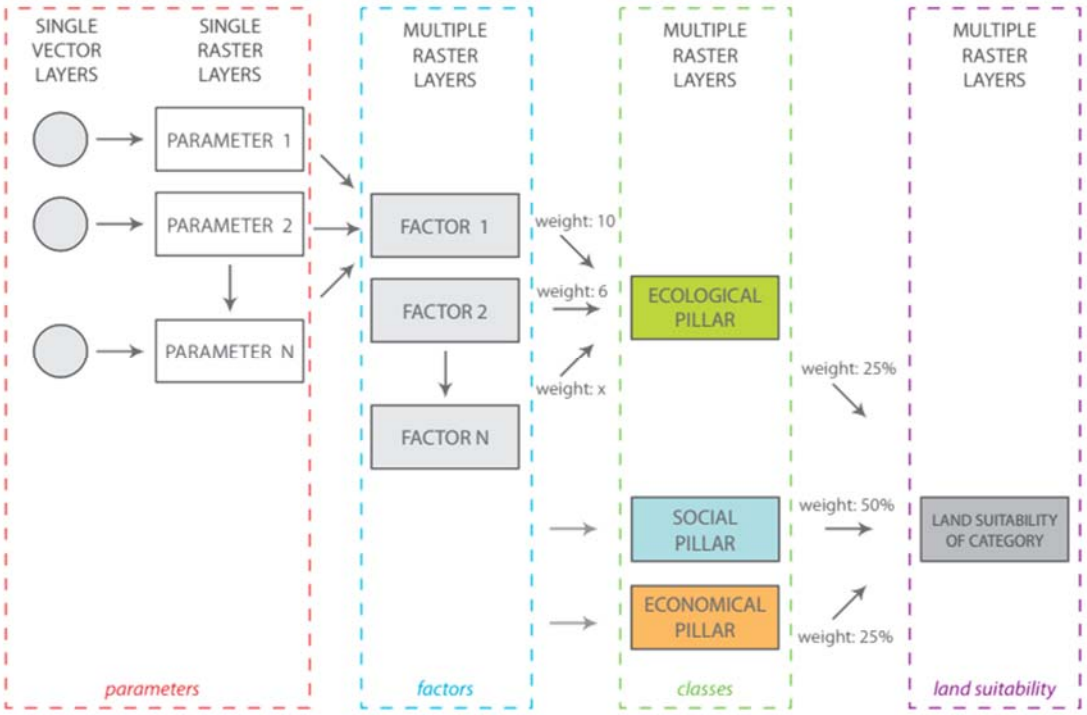

Fig. 2: Land Use calculation

Source: own work

Results

Consumption of households of retired

Based on the Expenditure and Consumption of Households statistics, consumption behaviour of households of retired in the Czech Republic was analysed. The expenditures were analysed both in absolute and relative numbers.

The following Fig. 3 shows us the development of consumption expenditures of households of retired in the period 2006 – 2016, in annual averages per capita in CZK.

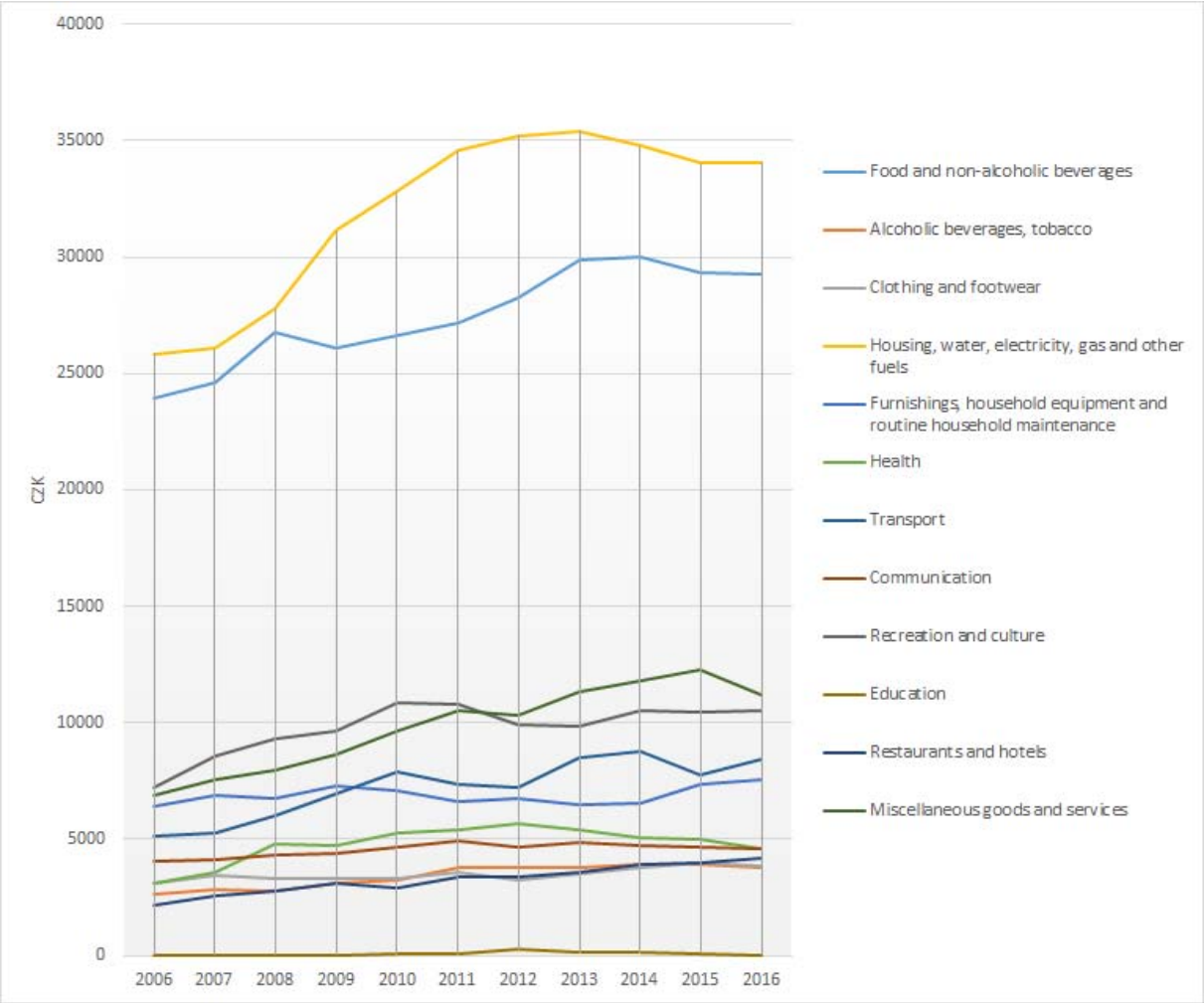

Fig. 3: Consumption expenditures of households of retired, annual averages per capita in CZK

Source: CZSO, 2017, own work

We can see that the highest share of consumption expenditures of households of retired in the Czech Republic, in the period 2006 – 2016, was represented by the group of expenditures „Housing, water, electricity, gas and other fuels“. The second group with highest consumption expenditures was „Food and non-alcoholic beverages“. Other expenditure groups did not represent such significant share of consumption expenditures of households of retired.

Beside this absolute expression, we should also focus on relative one. The following Tab. 2 shows the comparison of selected consumption expenditures in two groups of households – households of employees in total and households of pensioners without active economic members.

Tab. 2: Comparison of selected consumption expenditures

Consumption expenditure	Households		Differences in consumption patterns	
	Employees in total	Pensioners without EA members	Difference in CZK	Difference in %
Food and non-alcoholic beverages	23 854	29 244	5 390	122,60
Alcoholic beverages, tobacco	3 572	3 757	185	105,18
Clothing and footwear	7 444	3 836	-3 608	51,53
Housing, water, electricity, gas and other fuels	24 175	34 063	9 888	140,90
Furnishings, household equipment etc.	8 059	7 526	-533	93,39
Health	2 912	4 565	1 653	156,77
Transport	16 108	8 459	-7 649	52,51
Communication	5 310	4 562	-748	85,91
Recreation and culture	12 768	10 553	-2 215	82,65
Education	916	34	-882	3,71
Restaurants and hotels	8 573	4 209	-4 364	49,10
Miscellaneous goods and services	16 468	11 191	-5 277	67,96

Source: CZSO, 2017, own work

Comparing consumption expenditures of households of employees in total with households of pensioners without economic active members, it is obvious, that there are 3 groups of significantly higher consumption expenditures of households of pensioners (food and non-alcoholic beverages; housing, water, electricity, gas and other fuels; health) and also groups of significantly lower consumption expenditures of households of pensioners (clothing and footwear; transport; education; restaurants and hotels). This conclusion was used in Urban Planner Model to set higher weights for these factors to calculate land suitability for housing. The Figure 4 shows us consumption expenditures of pensioners in group “Housing, water, electricity, gas and other fuels” in more details. The Figure 5 shows the consumption expenditures of pensioners in group “Health” in more details.

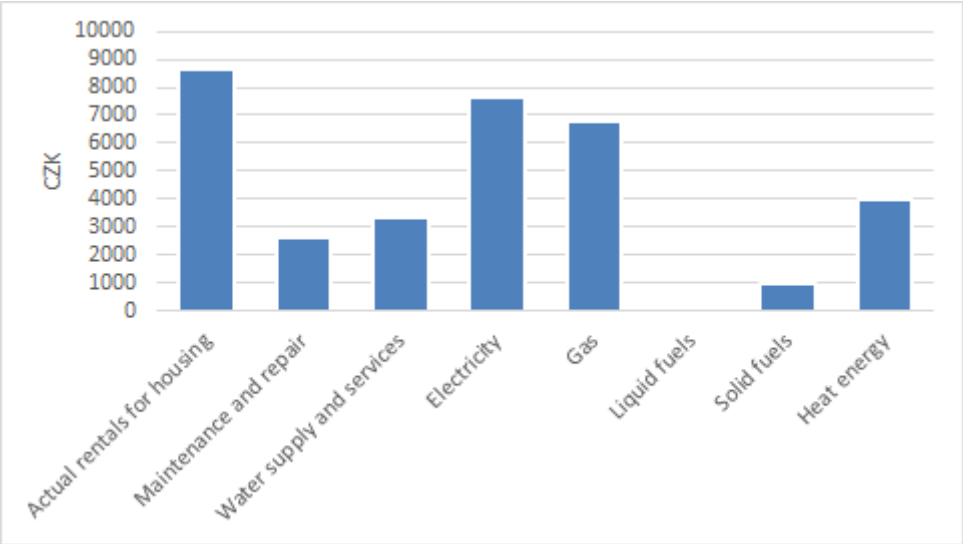

Fig. 4: Consumption expenditures of pensioners in group „Housing, water, electricity, gas and other fuels“, annual averages per capita in CZK

Source: CZSO, 2017, own work

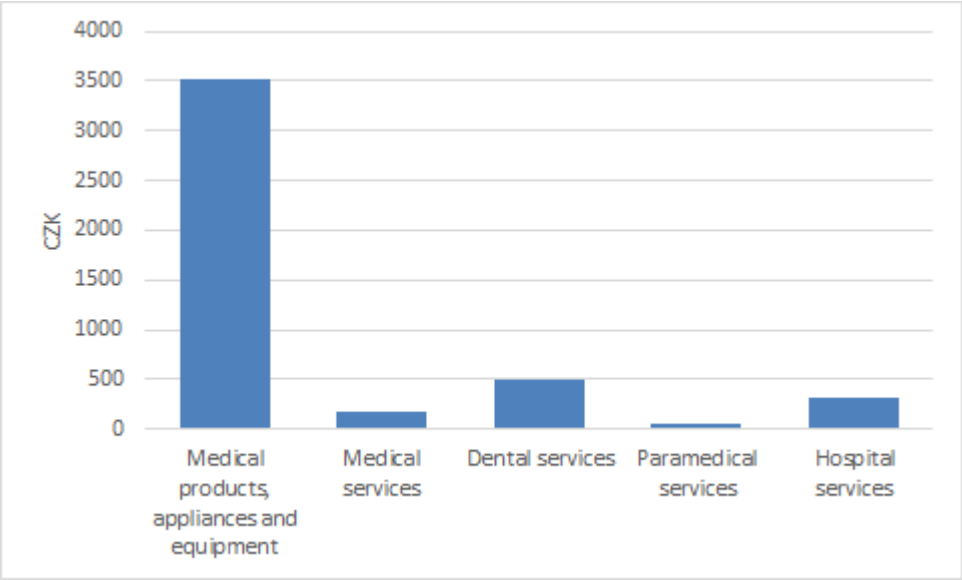

Fig. 5: Consumption expenditures of pensioners in group „Health“, annual averages per capita in CZK

Source: CZSO, 2017, own work

Analysis and prediction of the demographic development

The ageing index was calculated for all municipalities in the Olomouc Region to spatially define problematic localities regarding population ageing (Fig. 1). The highest values of this index are found primarily in MEP Konice, Přerov and the northernmost part of the region, in the MEP Jeseník. Another important information is the absolute number of seniors in the community, which creates the need to provide these people with the necessary social services. According to the population over 65 years, eight out of ten largest municipalities are already equipped with retirement homes; other potential municipalities are listed in Table 3, ordered by total population aged over 65 years. In a combination of both indicators, Jeseník or Velké Losiny appear to be suitable locations -

in these municipalities, there is large number of seniors and also a higher value of the ageing index. In these locations, new social facilities could be considered. Selecting a specific location within a community area is more complex and requires more sophisticated solutions. An example of such a tool can be Urban Planner Model.

Tab. 3 ***Municipalities with highest a) ageing index, b) population over 65 year (only municipalities without current retirement home)***

	AGEING INDEX		TOTAL POPULATION 65+	
1.	Radkova Lhota	1 109	Zábřeh	2 671
2.	Strukov	291	Jeseník	2 393
3.	Jesenec	270	Litovel	1 892
4.	Buková	260	Lipník nad Bečvou	1 403
5.	Sobíšky	260	Kojetín	1 108
6.	Vincencov	250	Loštice	658
7.	Věžky	244	Postřelmov	594
8.	Lipinka	243	Štěpánov	592
9.	Norberčany	228	Velké Losiny	592
10.	Šubířov	225	Hanušovice	591

Source: CZSO, 2017, own work

Urban Planner - land suitability for housing

Urban Planner Model was used to calculate land suitability for housing. Information about consumption expenditures was used to define input factor and set their weights. The final results of the land suitability calculations are raster layers, that can be visualised in the map. Because of the raster resolution (10 m/pixel) and the study area (whole Olomouc Region), the simple web map application in Esri ArcGIS Online was created (Fig. 6). The application allows to zoom in to see detailed situation within the area of each municipality in the region (Fig. 7). For better orientation, in larger scale, boundaries of existing and proposed build up are being used. The values of land suitability range from 0 (the lowest suitability) to 100 (the highest suitability). Areas with no values represent places disqualified for suitability due to limits (e.g., flooding areas or protection zones). The map of the whole region is available at https://urban-planner.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=4817216446b944f7aa6c67821491d445 and can be used for the detection of the most suitable places for new households. Similar results from Urban Planner Model (raster layers of land suitability) has been used in several regions in the Czech Republic (e.g. Olomouc Region, Ostrava Region, Vysocina Region) as supporting material for planning decisions at urban planning offices.

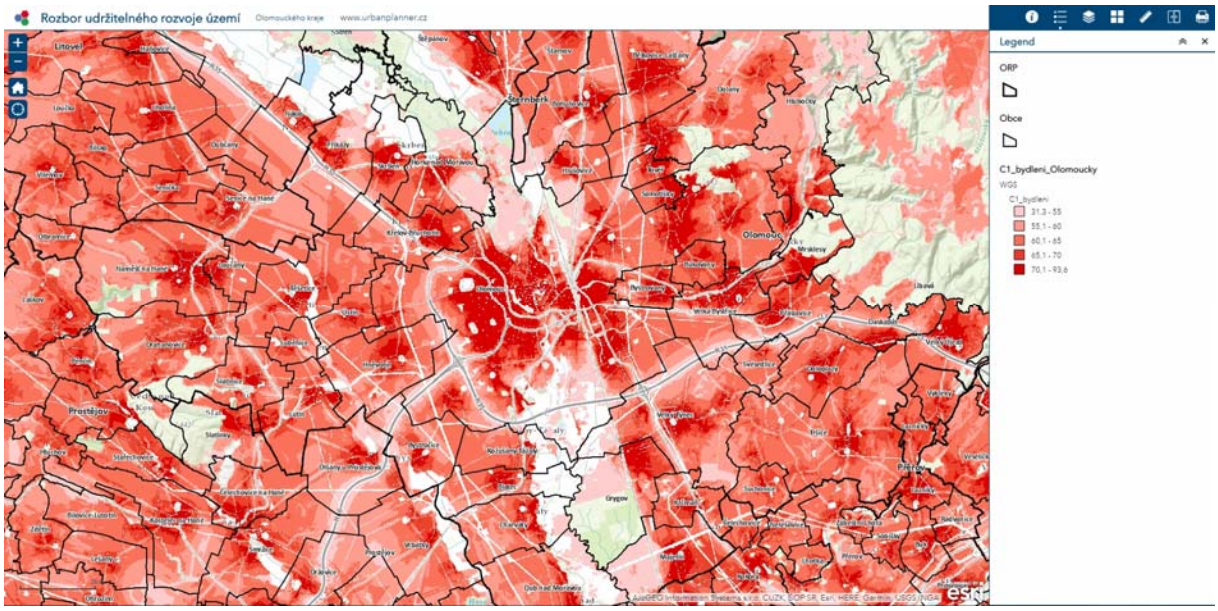

Fig. 6: Web Map Application with land suitability for housing

Source: Urban Planner Model Results - own work

Fig. 7: Web Map Application with land suitability for housing

Source: Urban Planner Model Results - own work

Discussion and Conclusion

The main goal of this paper is an evaluation of the demographic development, the consumption behaviour of households of retired and inclusion of expected changes to the urban planning in cities. This paper describes the application of the Urban Planner Model for the analysis and prediction of demographic development in Olomouc region.

Firstly, focusing on the structure of consumption expenditures of households of pensioners without economic active members and their consumption patterns, in comparison with households of employees in total, we can see that there is the highest difference in the categories “Food and non-alcoholic beverages”, “Housing, water, electricity, gas and other

fuels" and "Health". In case of "Food and non-alcoholic beverages" and "Housing, water, electricity, gas and other fuels", these categories also represent the highest share of consumption expenditures of pensioners in the long-time period (2006 - 2016). On the other hand, we can see that the consumption of pensioners in categories "Clothing and footwear", "Transport", "Education" and "Restaurants and hotels" is lower than consumption of households of employees.

Secondly, the demographic projection of population structure has been calculated. A significant increase in population over 65 years can be observed in the outlook for the year 2035. A total number of population will decrease concurrently, which indicates gradual ageing of the population in Olomouc region. This expectation also supports ageing index estimation based on population projection. For this reason, demand for new facilities of social services could increase, especially new retirement homes. Based on the ageing index and total population over 65 years, suitable municipalities for the construction of new retirement homes could be selected.

Finally, the land suitability assessment of the Olomouc region was done. All results were obtained by the Urban Planner Model using a multi-criteria analysis as the main computational method. The highest consumption expenditures were used to refine default input factor and their weights to reflect demands of the retired group. The final output from the model was the raster layer of land suitability, that was visualised in the web map application. In the connection with the map on the Fig. 1, the application can be used to detect the most suitable places for the new household in each municipality in the Olomouc region.

The paper was supported by the ERASMUS+ project no. 2016-1-CZ01-KA203-024040 and by Internal Grant Agency of Palacký University Olomouc (project IGA_PrF_2017_024 – Cloud-based Platform for Integration and Visualisation of Different Kind of Geodata).

References:

ARLTOVA, M., & LANGHAMROVA, J. (2010). Migration and ageing of the population of the Czech Republic and the EU countries. *Prague Economic Papers*, 19(1), pp. 54-73.

BURIAN, J., STASTNY, S., BRUS, J., PECHANEC, V., & VOZENILEK, V. (2015). Urban Planner: Model for optimal land use scenario modelling. *GEOGRAFIE*, 120(3), 330–353.

BURIAN, J., BRYCHTOVA, A., VAVRA, A., & HLADISOVA, B. (2016). Analytical material for planning in Olomouc, Czech Republic. *Journal of Maps*, 12(4), 649–654.

BURIAN, J., BRUS, J., & STASTNY, S. (2015). Urban Planner--model for land use suitability assessment. In New Developments in Environmental Science and Geoscience; *Proceedings of the International Conference on Environmental Science and Geoscience* (ESG 2015) (pp. 19–26).

CARBONARO, G., LEANZA, E., MCCANN, P., & MEDDA, F. (2016). Demographic decline, population aging, and modern financial approaches to urban policy. *International Regional Science Review,* DOI 0160017616675916.

CZSO (Czech Statistical Office) (2017). *Household Budget Survey*. Available at: https://www.czso.cz/

CZSO (Czech Statistical Office) (2015). *Seniors in Olomouc region*. Available at: https://www.czso.cz/

EUROSTAT (2017). *Population Structure and Ageing*. Available at: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing

HIGGS, P. F., HYDE, M., GILLEARD, C. J., VICTOR, C. R., WIGGINS, R. D., & JONES, I. R. (2009). From passive to active consumers? Later life consumption in the UK from 1968–2005. *The sociological review*, 57(1), pp. 102-124.

MFCR (Ministry of Finance of the Czech Republic) (2017). *Macroeconomic Forecast - April 2017*. Available at: http://www.mfcr.cz/en/statistics/macroeconomic-forecast/

Ministry of Regional Development of Czech Republic. (2006). *Act No. 183, 2006 Coll., Construction Act*.

O'NEILL, B. C., BALK, D., BRICKMAN, M., & ERZA, M. (2001). A Guide to Global Population Projections. *Demographic Research* (4), 203-288. DOI: 10.4054/DemRes.2001.4.8. ISSN 1435-9871.

PASZTO, V., BRYCHTOVA, A., TUCEK, P., MAREK, L., & BURIAN, J. (2015). Using a fuzzy inference system to delimit rural and urban municipalities in the Czech republic in 2010. *Journal of Maps*, *11*(2), 231–239. http://doi.org/10.1080/17445647.2014.944942

PASZTO, V., BURIAN, J., MAREK, L., VOZENILEK, V., & TUCEK, P. (2016). Membership of Czech municipalities to rural and urban areas: A fuzzy-based approach. *Geografie-Sbornik CGS*, *121*(1).

SAATY, T. (1983). Priority Setting in Complex Problems. Ieee Transactions on Enigneering Management, 3(Aug 1983), 140–155.

SMRCKA, L., & ARLTOVA, M. (2012). Ekonomické aspekty stárnutí populace ve vyspělých zemích. *Politická ekonomie*, 60(1), pp. 113-132.

WOLF, F., SANDNER, P., & WELPE, I. M. (2014). Why Do Responses to Age-Based Marketing Stimuli Differ? The Influence of Retirees' Group Identification and Changing Consumption Patterns. *Psychology & Marketing*, 31(10), pp. 914-931.

Contacts:

RNDr. Jaroslav Burian, Ph.D., Palacký University Olomouc, Department of Geoinformatics, Faculty of Science, 17. listopadu 50, 771 46 Olomouc, Czech Republic, jaroslav.burian@upol.cz

doc. Ing. Jarmila Zimmermannová, Ph.D., Moravian University College Olomouc, tř. Kosmonautů 1288/1, 779 00, Olomouc, Czech Republic, jarmila.zimmermannova@mvso.cz

Mgr. Karel Macků, Palacký University Olomouc, Department of Geoinformatics, Faculty of Science, 17. listopadu 50, 771 46 Olomouc, Czech Republic, karel.macku01@upol.cz

Viditelnost historicky významné budovy v Brně

Visibility of historically significant building in Brno

Jan Caha, Ivana Suchánková

Abstrakt:

Analýza viditelnosti historických nebo jinak významných budov by měla být důležitým krokem v územním plánování. Výsledky této analýzy poskytují informaci o tom, z kterých lokalit je cílová budova viditelná a jak dobře je pro pozorovatele viditelná. Pokud jsou v rámci analýzy viditelnosti použity i tzv. rozšířené viditelnosti, pak lze tyto výsledky dobře využít v rámci územního plánování, aby se předešlo poškození důležitých průhledů, pohledů či vedut v rámci města. Tento krok je obzvláště důležitý v případě historických měst či památkově chráněných částí města, které mohou být výrazně poznamenány výstavbou moderních, zejména výškových, budov. V tomto příspěvku bude studována viditelnost historické dominanty města Brna. Jako příklad takovéto budovy poslouží Katedrála svatého Petra a Pavla. Její viditelnost z bezprostředního okolí je studována za pomoci rozšířených viditelností a celková situace je detailně popsána. Je vytvořen návrh teoretické výškové budovy, která by měla být vystavěna v blízkosti zmíněné památky, studovány a popsány jsou dopady této budovy na viditelnost památky. Na základě výstupů analýzy viditelnosti jsou navrženy úpravy této teoretické budovy tak, aby její dopady na viditelnost katedrály byly minimální.

Klíčová slova:

analýza viditelnosti, viditelnost, historické budovy, územní plánování

Abstract:

Visibility analyses of historical and/or other important buildings should be an important step in urban planning. Results of visibility analysis provide information from which locations the building of interest is visible and how well it is visible for the observer. If so called extended viewsheds are used to analyse the visibility then the results can be used in the urban planning processes to limit the height of planned buildings in order to avoid the destruction of important vistas or vedute of the city. This step is very important especially in the case of historical cities or protected parts of the cities which can be significantly marked by the construction of modern, mainly high-rise, buildings. In this paper the visibility of historical dominant of Brno is studied. As an example the Cathedral of St. Peter and Paul is chosen. The visibility of this building from its surroundings is examined by the methods of extended viewsheds. An example of theoretical high-rise building is proposed and its influence on visibility of historical dominant is studied and described. Based on the outcomes of visibility analysis the adjustments of the proposed building are proposed in such way that the impact of the new building on the visibility of the cathedral is minimal.

Key words:

viewshed, visibility, historical buildings, urban planning

Úvod

Zachování viditelnosti významných, zejména historických, budov, horizontů a vedut města patří mezi významné úkoly územního plánování (Czyńska a Rubinowicz, 2017). Všechny tyto prvky mohou být výrazně narušeny a poškozeny výstavbou moderních budov, obzvláště

takových, které jsou s ohledem na stávající zástavbu výrazně vyšší. Analýzami viditelnosti a významnosti těchto budov se zaobírají jednak obory spojené s architekturou a urbanismem, ale také obory příbuzné územnímu plánování a geoinformatice. Zatímco architektonické a urbanistické přístupy k hodnocení viditelnosti budov se věnují zejména estetice a funkčnosti budovy v rámci jeho okolí, územní plánování a geoinformatika poskytují analytické nástroje a postupy pro objektivní hodnocení viditelnosti. Využití geoinformatiky v územním plánování se více věnuje např. Burian (2016).

Rød a van der Meer (2009) popisují dvě nejčastěji používané metody, pro hodnocení viditelnosti budov. V oborech příbuzných s architekturou a urbanismem se často používají 3D vizualizace, fotografie a případně fotomontáže, pomocí nichž se zobrazuje plánovaná stavba mezi existující zástavbou. V geoinformatice a územním plánování se používají metody založené na analýze viditelnosti (ang. viewshed), které na rozdíl od 3D vizualizací umožňují hodnotit viditelnost z větších oblastí (např. okolí budovy, nebo celé město). Na rozdíl od 3D vizualizací nejsou analýzy viditelnosti tak snad ovlivnitelné jejich tvůrcem, neboť vychází z dat a jejich postup výpočtu je znám. Naproti tomu, jsou 3D vizualizace a fotomontáže více subjektivní a jejich výsledky lze snadno ovlivnit. Je ale nutné poznamenat, že 3D vizualizace a fotomontáže jsou pro běžné uživatele mnohem přístupnější a snáze interpretovatelné, což z nich činí častěji využívané podklady pro hodnocení viditelnosti budov. Pokud mají ale výsledky takovéto analýzy sloužit pro potřeby územního plánování, či přímo ovlivňovat povolení či zamítnutí výstavby budovy, bylo by vhodnější použití analýz viditelnosti jako podkladu pro takovéto rozhodnutí. Kombinaci obou těchto metod dobře ilustrují výzkumy, které provedli Czyńska a Rubinowicz (2017) a Wrózynski et al. (2016).

Analýzy viditelnosti jsou předmětem zájmu již od rozvoje geoinformatiky jako vědního oboru (Lee, 1991; De Floriani et al., 1994). První návrhy na rozšíření algoritmů tak, aby poskytovaly komplexnější a detailnější informace o viditelnosti, než prostou booleovskou informaci, byly navrženy už v roce 1996 (Van Kreveld, 1996; Fisher, 1996). Vzhledem k výpočetní a paměťové náročnosti ale tyto analýzy nebyly až do roku 2010 výrazněji využívány v praxi. Od roku 2010 se pak výzkum v této oblasti začíná výrazně rozšiřovat.

Z legislativního hlediska České republiky je ochrana urbanistických hodnot (tedy i průhledové osy, architektonické dominanty území) je obsažena v základní koncepci rozvoje území územního plánu (Hanák, 2015). Dle Saktorové (2013) některé regulace nepřísluší územnímu plánu a musí být upraveny samostatným regulačním plánem. Tento přístup uplatňuje i Szentesiová (2015), která uvádí, že samotný územní plán může omezovat podmínky na prostorové uspořádání (výškovou regulaci zástavby, rozmezí výměry stavební stavebních pozemků, charakter a strukturu zástavby a intenzitu využití). Ovšem prvky tvořící kompozici území, tedy měřítko, proporci, gradaci, formu, rytmus, symetrii a kontrast již neupravuje územní plán. Tyto jevy jsou stanoveny regulačním plánem nebo územní studií (např. jde o prostorové řešení stavby, podlažnost a výšku staveb, tvary a objemy střech, stavební a uliční čáry nebo půdorysnou velikost staveb). Fialová (2016) územní studii vysvětluje jako nepominutelný podklad při územním rozhodování stavebního úřadu, který je však právně nezávazný. Hartman (2014) upozorňuje na legislativní nemožnost regulovat dálkové pohledy na historické centrum v regulačním plánu takovéhoto charakteru, a to zejména z důvodu jeho přesného územního vymezení. Vznikat tak mohou v rámci území města stavby, jejichž regulace je problematická, protože se nachází mimo regulovanou oblast, nicméně v její těsné blízkosti. Takové stavby pak mohou významně ovlivnit dálkové pohledy a panorámata. Příklad takovéto stavby za těsnou hranicí památkové zóny se zákazem výškových staveb uvádí např. Franta (2017). Jedním z faktorů ovlivňující povolení takovýchto budov může být mimo jiné i jistá politická podjatost a systémová manipulativnost s výškovými stavbami, viz například situace okolo Šantovka Tower v Olomouci (Chupík, 2017).

Cílem toho článku je demonstrace možností využití analýz viditelnosti pro hodnocení viditelnosti historické budovy a ovlivnění této viditelnosti teoretickou výstavbou v rámci města. Takováto analýza je typickým představitelem „what if“ modelování, které se zaměřuje na to, jakým způsobem se změní získané výsledky, pokud se změní data či parametry analýzy.

V tomto konkrétním případě nám tento model odpoví na otázku, jak se změní viditelnost historické budovy, pokud bude v jejím okolí vybudována nová výšková budova. Obdobnou studii prezentovala Czyńska (2015), která se ale zaměřovala na to, jaká by byla viditelnost teoretické výstavby v různých lokalitách města. Z demonstračních důvodů bude pro teoretickou výstavbu zvolena lokalita blízko historické stavby a navrhovaná budova bude mít výraznou výšku, aby získané výsledky byly názorné a snadno interpretovatelné. Cílem této studie není zaměření se na realistický návrh budovy, ale právě demonstrace toho, jak lze hodnotit ovlivnění viditelnosti historických či jinak významných budov novou výstavbou. Studie také dále nezkoumá podmínky územního plánování ani regulačními prvky pro umístění budovy v dané lokalitě.

Metody a data

Pro výpočet viditelnosti cílové budovy je použita metoda tzv. reverzní (též inverzní) viditelnosti, která se využívá pro hodnocení viditelnosti cílového bodu z jeho okolí (Fisher, 1996). Aby bylo možné získat z výsledků výpočtu reverzní viditelnosti více informací, než pouze to, jestli je cílový bod viditelný nebo neviditelný, je nutné vypočítat tzv. rozšířené viditelnosti (též označované jako indexy viditelnosti), které umožňují získávat další doplňkové informace o povaze viditelnosti cílového bodu (Van Kreveld, 1996). Podrobně se problematice indexů viditelnosti věnuje např. Caha (2015).

Pro potřeby této studie je důležitá klasická booleovská viditelnost a dva indexy viditelnosti. Tyto dva indexy viditelnosti jsou viditelná výška cíle (Fisher, 1996; Caha, 2017) a počet viditelných bodů, reprezentujících cílovou stavbu. Druhý zmíněný index viditelnosti lze použít pouze v situaci, kdy je zájmová struktura reprezentována více než jedním bodem. Index pak udává hodnotu v rozmezí 0 až 1 vypočtenou jako $IV = \frac{PVB}{n}$, kde IV je hodnota tohoto indexu viditelnosti, PVB je počet viditelných bodů reprezentujících stavbu z dané lokality a n je celkový počet bodů, které reprezentují stavbu. Hodnoty lze interpretovat následovně – 0 znamená, že z dané lokality není cílová stavba viditelná, rostoucí hodnoty znamenají zvětšující se viditelnost budovy a hodnota 1 znamená, že je cílová budova vidět kompletně. Na základě klasické reverzní analýzy viditelnosti a dvou zmíněných indexů viditelnosti lze provést hodnocení viditelnosti zvolené historické budovy.

Podkladem pro zmíněné analýzy jsou digitální model povrchu, zahrnující všechny složky povrchu, tj. zejména terén, stavby a vegetaci, odvozený z leteckých snímků města, a dále vrstva budov a výraznější vegetace. Všechny datové sady poskytl Magistrát města Brna. Zatímco první zmíněná datová sada tvoří nezbytný podklad všech analýz viditelnosti, zbylé dvě mají doplňkovou povahu a pomáhají lépe interpretovat výsledky analýzy a zbavit ji nežádoucích nelogických výsledků (Caha, 2017).

Případová studie

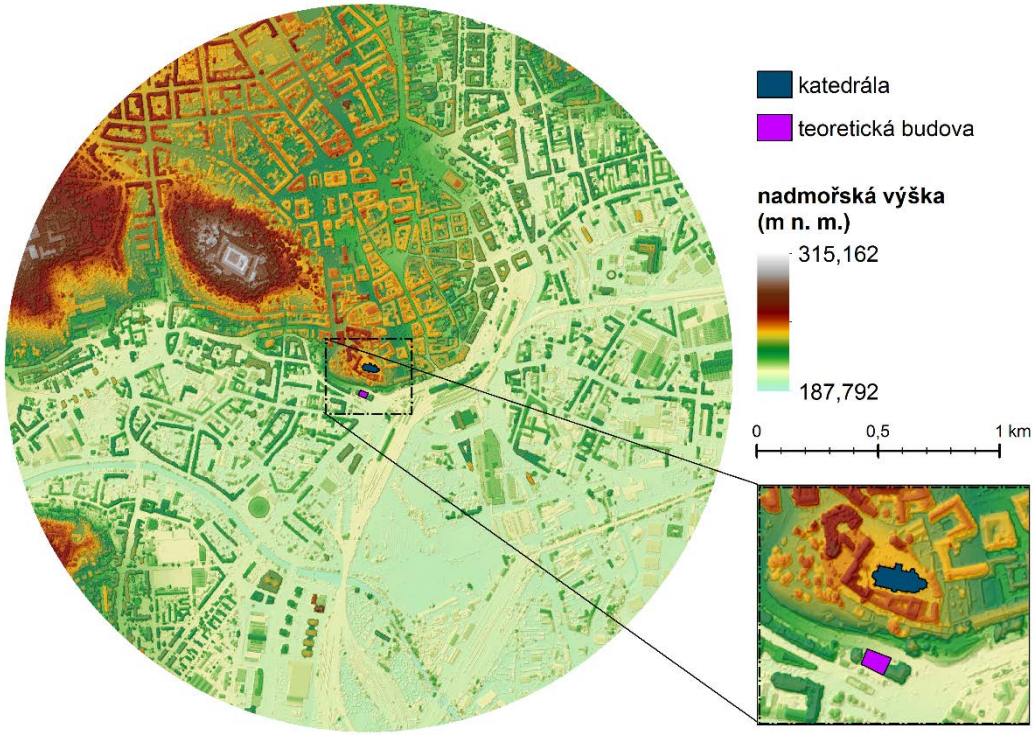
Pro potřeby cílové studie byla jako příklad historicky významné budovy zvolena Katedrála svatého Petra a Pavla. Budova je významná jednak svojí historickou hodnotou, ale i svojí polohou, nachází se totiž na výrazné vyvýšenině, která z ní vytváří jednu z nejvýraznějších dominant města Brna. Oba tyto faktory z katedrály činí jeden nejznámějších pohledů v Brně.

Abychom demonstrovali možnosti využití analýz viditelnosti při hodnocení dopadů nové výstavby na viditelnost stávajících historických dominant, navrhneme potenciální budovu v proluce na ulici Husova, jižně od katedrály (Obr. 1). Ve stávající proluce mezi čísly popisnými 6 a 14 se nachází parkoviště, což z této parcely tvoří zájmovou oblast pro možnou výstavbu. Aby bylo možné dobře demonstrovat výsledky, navrhneme v tomto místě budovu s výškou 100 m, čili zjevně výškovou budovu, jejíž výstavba je v této lokalitě reálně velice nepravděpodobná. Nicméně pro demonstraci použití analýz viditelnosti budou získané výsledky velice demonstrativní.

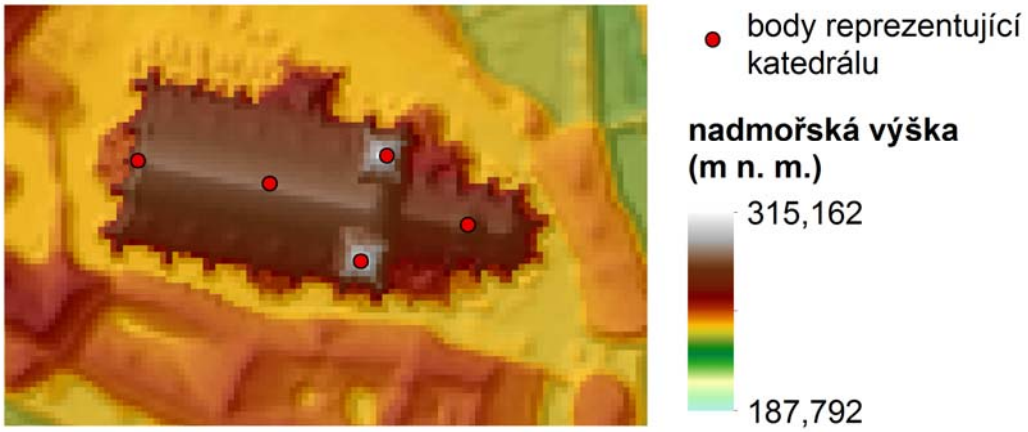
Analýzu viditelnosti katedrály provádíme z jejího okolí ve vzdálenosti do 1,5 km od zájmové stavby a předpokládáme výšku pozorovatele 1,5 m. Z analýzy viditelnosti odstraníme

budovy a plochy s výraznější vegetací, neboť nepředpokládáme výskyt pozorovatele na těchto místech. Pokud by k odstranění zmíněných ploch z analýzy nedošlo, nastal logický nesmysl, kdy by se pozorovatel nacházel nad vegetací, což by způsobilo logické chyby v analýze (Bartie et al., 2011). Zájmová oblast analýzy je na Obr. 1.

S ohledem na fakt, že jedná o viditelnosti budovy ve výrazně zastavěné oblasti, je nutné zájmovou stavbu reprezentovat pomocí více než jednoho zájmového bodu, aby nebyla plocha, odkud je stavba viditelná, zmenšena nevhodnou reprezentací budovy (Caha, 2017a). Pro potřeby této studie je katedrála reprezentována pěti body, z nichž dva jsou umístěny v místech nejvyšších bodů obou věží a tři se nachází na hlavní ose budovy, nad vstupním portálem, uprostřed střechy a přibližně nad oltářem. Takto zvolené body jsou získané kombinací přístupů využívajících osu budovy a uživatelem vybrané nejvýraznější body stavby (Caha, 2017a).

Obr. 1: Zájmová oblast pro výpočty viditelnosti katedrály.

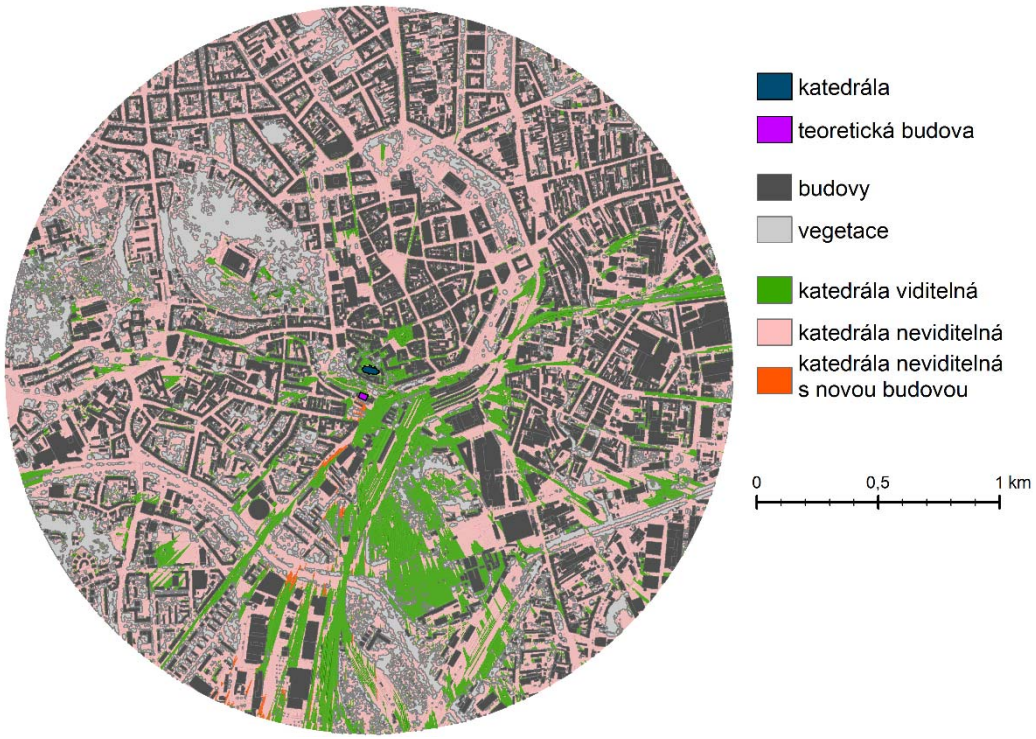

Obr. 2: Reprezentace katedrály pomocí pěti bodů v analýze viditelnosti.

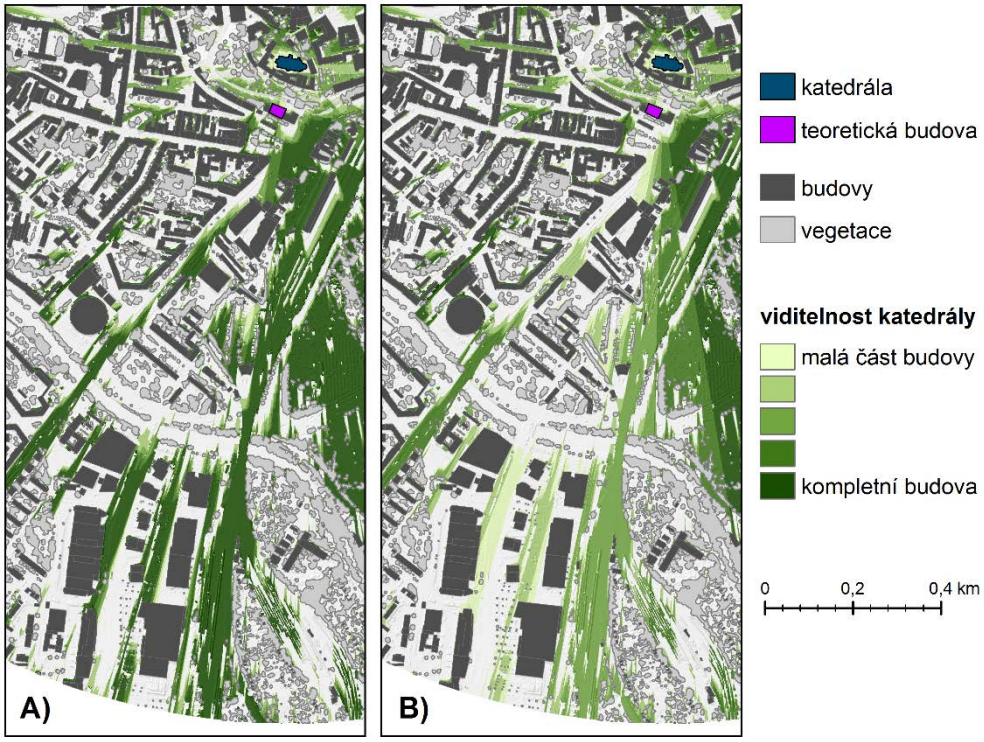
Nyní je možné provést srovnání viditelnosti katedrály v normální situaci a porovnat ji s viditelností v případě realizace navrhované budovy. Toto srovnání ukazuje Obr. 3. Z toho obrázku je zřejmé, že katedrála je viditelné zejména z jihu a východu. Z Obr. 3 je také patrné, že plánovaná budova by měla dopad na viditelnost katedrály pouze z jihozápadního směru,

což je logickým výsledkem prostorového vztahu těchto dvou staveb. Z toho obrázku nevypadá ovlivnění viditelnosti katedrály nikterak dramaticky, jedná se pouze o menší plochy rozprostřené do většího území, které celkově nepůsobí nikterak dramaticky. Nicméně tento fakt je způsobem povahou booleovské analýzy viditelnost, která hodnotí pouze to, jestli je cílová stavba alespoň nějak vidět. Nicméně tento výsledek příliš neříká o tom, jak je výsledná stavba vidět, což se mohlo změnit i poměrně dramaticky.

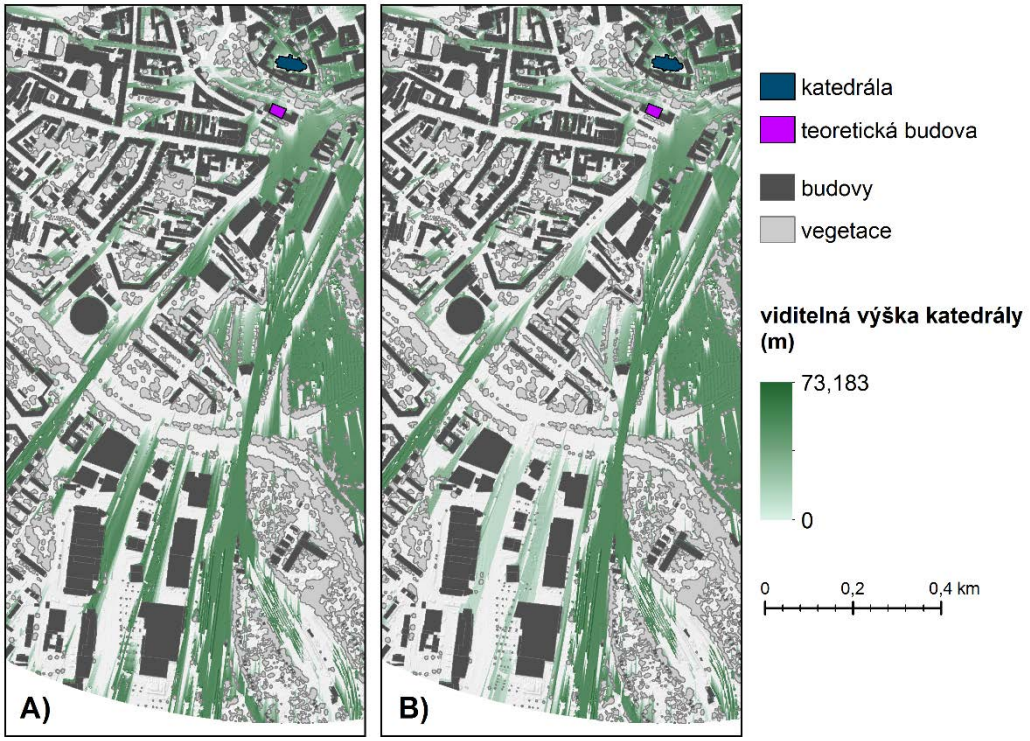
Příklad toho, jak se změnila celková viditelnost katedrály, ukazuje Obr. 4, který se zaměřuje specificky na oblast, kde má navržená budova dopad na viditelnost. Z vizualizace je patrné, že bez budovy je z většiny ploch vidět katedrála buď celá, nebo téměř celá, zatímco pokud uvažujeme i teoretickou budovu, pak z velké většiny ploch bude viditelná jen poměrně malá část budovy. Viditelnou částí budovy by ve většině případů zůstaly obě věže, které jsou natolik výškově výrazné, že je ani teoretická výstavba výškové budovy nezakryje. Nicméně ostatní části katedrály viditelné nejsou, čímž dochází k výrazné změně viditelnosti celé stavby.

Obr. 3: Srovnání viditelnosti katedrály v normálním případě a za situace s navrženou budovou.

Obr. 4: Srovnání viditelné části katedrály A) bez navrhované budovy, B) s navrhovanou budovou.

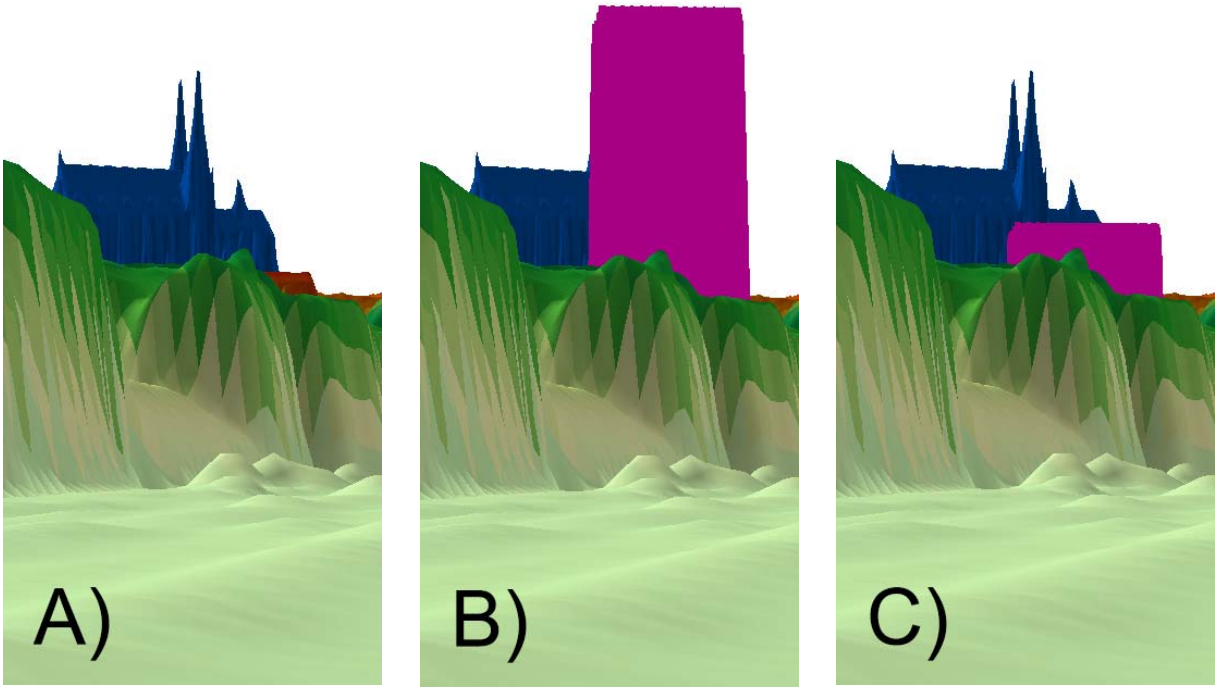
Obr. 5: Srovnání viditelné výšky katedrály A) bez navrhované budovy, B) s navrhovanou budovou.

Další možností, jak zhodnotit změnu viditelnosti katedrály v případě výstavby teoreticky navržené budovy je porovnat index viditelnosti, který popisuje viditelnou výšku cílové stavby.

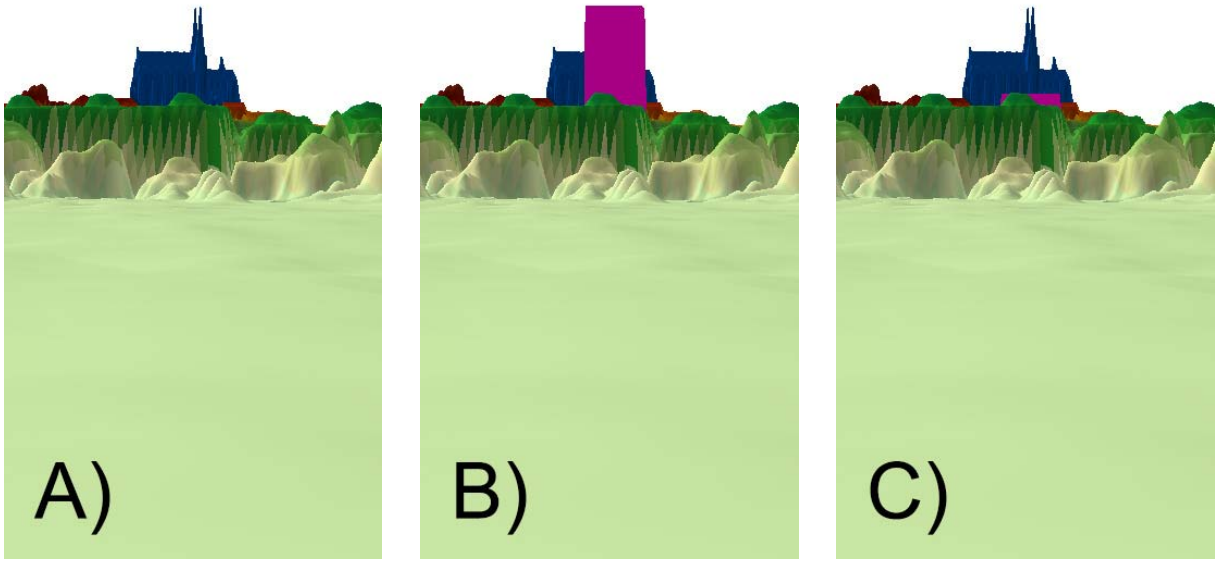
Tento index popisuje, kolik výškových metrů, měřeno od nejvyššího pro pozorovatele viditelného bodu budovy, je viditelných. V případě, že pozorovatel vidí celou stavbu, od země až po její nejvyšší bod, pak se hodnota tohoto indexu rovná výšce stavby. Opět porovnáme hodnoty indexu pro normální viditelnost katedrály a pro viditelnosti, pokud by došlo k výstavbě budovy. Zaměříme se opět na jihozápadní část zájmového území, kde je ovlivnění viditelnosti novou budovou nejvýraznější. Rozdíly v hodnotách ukazují na to, jak výrazně by byla katedrála zastíněna novou budovou (Obr. 5). Jak je vidět z obrázku 5, dochází k poměrně významnému snížení hodnoty tohoto indexu, a to až do té míry, že z některých míst by byla na místo značné výšky katedrály viditelná pouze její nejvyšší část.

Na základě těchto analýz je zřejmé, že s ohledem na zachování viditelnosti historické budovy katedrály a jejího panorámatu, nelze o výstavbě navržené budovy vůbec uvažovat, neboť tato stavba by dramaticky narušila jedno z nejdůležitějších panorámat Brna. Pakliže, by v daném místě mělo dojít k výstavbě budovy, musela by její výška být výrazně nižší. Pro srovnání můžeme předvést 3D rendery viditelnosti katedrály z ulic Nové sady (Obr. 6) a Heršpická (Obr. 7), na nichž demonstrujeme aktuální viditelnost (případy A), viditelnost pokud by navrhovaná budova měla výšku 100 (případy B) a 50 metrů (případy C).

Z prezentovaných 3D renderů je zřejmé, že i při výšce 50 metrů by takováto budova narušovala viditelnost katedrály, ale toto narušení je zjevně výrazně nižší, než v situaci, kdy by budova měla výšku 100 metrů. Výstupy prezentované v této kapitole lze považovat za vhodné podklady jednak například pro územní plánování, neboť na jejich základě lze vymezit lokality, kde je nežádoucí výstavba výškových budov, či urbanistické studie.

Obr. 6: Srovnání viditelnosti katedrály z ulice Nové sady A) bez navrhované budovy, B) s navrhovanou budovou o výšce 100 m, C) s navrhovanou budovou o výšce 50 m.

Obr. 7: Srovnání viditelnosti katedrály z ulice Heršpická A) bez navrhované budovy, B) s navrhovanou budovou o výšce 100 m, C) s navrhovanou budovou o výšce 50 m.

Závěr

Cílem tohoto článku byla demonstrace možností analýz viditelnosti pro hodnocení historických budov ve městě. V rámci této problematiky bylo nastíněno i použití těchto analýz jako podkladů pro územní plánování, potažmo povolování výstavby budov. Analýzy viditelnosti

totiž mohou hrát klíčovou roli při hodnocení dopadů nové výstavby na stávající pohledy, siluety, horizonty a dominanty města. Ačkoliv města mají značné možnosti, jak bylo naznačeno v kapitole Úvod, jak tyto prvky města chránit, v praxi se tak často neděje. Důvody mohou být jednak časová či finanční náročnost, které jsou ale s ohledem na možné dopady těžko obhajitelné, ale zejména prozatímní relativní nerozšířenost toho typu analýz viditelnosti do praxe. V současnosti se využití indexů viditelnosti a rozšířených analýzy viditelnosti omezuje zejména na vědecké studie či ověření konceptů, ale širšího praktického využití se zatím nedočkaly. Autoři doufají, že zvýšením obecné povědomosti a demonstrací případových studií bude možné dosáhnout lepší informovanosti odpovědných orgánů a častějšímu využívání tohoto typu analýz v praxi.

Předkládaný příspěvek vznikl za podpory IGA FRRMS Mendelovy univerzity v Brně číslo 022/2017 „Analýzy viditelnosti plánovaných výškových staveb jako nástroj pro územní a krajinné plánování“ (FRRMS_IGA_2017/022).

Literatura:

BARTIE, P., F. REITSMA, S. KINGHAM a S. MILLS, 2011. Incorporating vegetation into visual exposure modelling in urban environments. *International Journal of Geographical Information Science*. 25(5), 851–868.

BURIAN, J., 2014. Geoinformatika v prostorovém plánování. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. Odborná publikace. ISBN 978-80-244-4232-7.

CAHA, J., 2015. *Rozšíření analýzy viditelnosti pomocí indexů viditelnosti*. Rigorózní práce. Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci.

CAHA, Jan, 2017. Hodnocení viditelnosti plánovaných výškových budov Prague Eye Towers. *Geografický časopis*. 69(1), 75–92.

CAHA, J., 2017a. Representing Buildings for Visibility Analyses in Urban Spaces. In: Igor IVAN, Jiří HORÁK a Tomáš INSPEKTOR, ed. *Dynamics in GIscience. GIS OSTRAVA 2017. Lecture Notes in Geoinformation and Cartography*. Cham: Springer, s. 17–29.

CZYŃSKA, K., 2015. Application of Lidar Data and 3D-City Models in Visual Impact Simulations of Tall Buildings. In: Schreier G., Skrovseth P.E. a Staudenrausch H., ed. *ISPRS - International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences* [online]. Berlin: International Society for Photogrammetry and Remote Sensing, s. 1359–1366.

CZYŃSKA, K. a P. RUBINOWICZ, 2015. Visual protection surface method : Cityscape values in context of tall buildings. In: Karimi K., Palaiologou G., Vaughan L., Bolton T. a Sailer K., ed. *10th International Space Syntax Symposium*. London: Space Syntax Laboratory, The Bartlett School of Architecture, University College London, s. 142:1-142:10.

CZYŃSKA, Klara a Paweł RUBINOWICZ, 2017. Sky Tower impact on the landscape of Wrocław – analysing based on the VIS method. *Architectus*. 2(50), 87–98.

DE FLORIANI, L., P. MARZANO a E. PUPPO, 1994. Line-of-sight communication on terrain models. *International journal of geographical information systems*. 8(4), 329–342.

FIALOVÁ, E. *Územní plánování: od územně plánovacích podkladů po územní rozhodování*. Praha: pro Českou komoru autorizovaných inženýrů a techniků činných ve výstavbě vydalo Informační centrum ČKAIT, 2016. Metodické a technické pomůcky k činnosti autorizovaných osob. ISBN 978-80-87438-83-1.

FISHER, P.F., 1996. Extending the Applicability of Viewsheds in Landscape Planning. *Photogrammetric Engineering and Remote Sensing*. 62(11), 1297–1302.

FRANTA, P. 2017. REVITALIZACE OBJEKTU JUGOSLÁVSKÝCH PARTYZÁNŮ 1580/3, PŘÍSTAVBA A NÁSTAVBA OBJEKTU: Český ústav informatiky a kybernetiky. Petr franta architekti, s.r.o. [online]. Praha, 2017 [cit. 2017-09-13]. Dostupné z: http://www.petrfranta.eu/cs/projekty/univerzity-skoly/01/prestavba-studentske-menzy-cvut-dejvice.html

HANÁK, M. 2015. Urbanistická hodnota zástavby a její ochrana. *Urbanismus a územní rozvoj*. XVIII (1/2015), 12-14.

HARTMANN, Z., 2014, Regulační plán pro památkově chráněné území z pohledu pořizovatele MPR Jindřichův Hradec. In: Hledání plánu pro město - regulační plán či územní studie?: sborník z konference AUÚP, Praha 23.-24.10.2014. Brno: Ústav územního rozvoje, 2014. ISBN 978-80-87318-31-7.

CHUPÍK, F., 2017. Podnět k uskutečnění v přezkumném řízení ve věci Šantovka Tower. *KAOL: Památkový ústav označil olomoucký magistrát za systémově podjatý v kauze Šantovka Tower* [online]. Olomouc: Národní památkový ústav [cit. 2017-09-13]. Dostupné z: http://www.kaol.cz/index.php/blog/seznam-clanku/239-pamatkovy-ustav-oznacil-olomoucky-magistrat-za-systemove-podjaty-v-kauze-santovka-tower

LEE, J., 1991. Analyses of visibility sites on topographic surface. *International Journal of Geographical Information Systems*. 5(4), 413–429.

RØD, J. K. a D. VAN DER MEER, 2009. Visibility and dominance analysis: Assessing a high-rise building project in Trondheim. *Environment and Planning B: Planning and Design* [online]. 36(4), 698–710.

SAKTOROVÁ, D. Prostorová regulace v územním plánu /1. Moderní obec [online]. 2013 [cit. 2017-09-03]. Dostupné z: http://moderniobec.cz/prostorova-regulace-v-uzemnim-planu-1/

SZENTESIOVÁ, K., 2015. Urbanistická koncepce a kompozice versus soukromé vlastnictví pozemků. *Urbanismus a územní rozvoj*. Brno: Ústav územního rozvoje, XVIII (6/2015).

VAN KREVELD, M., 1996. *Variations on Sweep Algorithms: efficient computation of extended viewsheds and class intervals*. Utrecht: Utrecht University: Information and Computing Sciences.

WRÓZYNSKI, R. M. SOJKA a K. PYSZNY, 2016. The application of GIS and 3D graphic software to visual impact assessment of wind turbines. *Renewable Energy*. 96, 625–635. ISSN 09601481.

Kontaktní adresa autora:

Jan Caha, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova Univerzita v Brně, tř. Generála Píky 7, 61300 Brno, jan.caha@mendelu.cz

Ivana Suchánková, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova Univerzita v Brně, tř. Generála Píky 7, 61300 Brno, xsuchan6@node.mendelu.cz

Zločiny ze cti

Honour crimes

Michaela Cupalová, Josef Smolík

Abstrakt:

Tento příspěvek pojednává o zločinech ze cti. V první části je vysvětleno, v čem tyto zločiny spočívají, přičemž je celá tato problematika zasazena do kontextu. Dále jsou v textu uvedeny jednotlivé definice zločinů ze cti a uvedeny dva případy těchto zločinů. Na základě podobností jednotlivých případů zločinů ze cti, které zde však nejsou z důvodu rozsahu uvedeny, je nalezen vzorec těchto specifických trestných činů. Následně se text zaměřuje i na jednotlivá preventivní opatření, stručně jsou uvedeny i jednotlivci a organizace, které se na preventivních a osvětových aktivitách podílí. Tento text lze vnímat jako explorativní, který se snaží o vymezení nového tématu v kontextu teritoriálních studií.

Klíčová slova:

zločiny ze cti, vraždy ze cti, domácí násilí, patriarchální společnost, islám

Abstract:

This article deals with honour crimes. The first part explains the essence of these crimes and puts them into broader context. Furthermore, the particular definitions of honor crimes are listed in the text and two cases of these crimes are mentioned. On the basis of the similarities between individual cases of honor crimes, which are not mentioned here due to the scope of the text, a pattern of these specific crimes is found. Subsequently, the text focuses on individual preventive measures and individuals and organizations involved in preventive and educational activities are briefly mentioned. This text can be seen as an exploratory one as it seeks to define a new topic in the context of territorial studies.

Key words:

honour crimes, honour killings, domestic violence, patriarchal society, Islam

Úvod

Mezinárodní teritoriální studia popisují nejrůznější fenomény v konkrétním čase, prostoru a snaží se zachytit jejich vývoj. Současný globalizovaný svět je charakteristický mimo jiné zvýšenou mírou mobility, která se projevuje mj. migrací, která není jenom přesunem velkého množství osob, informací, kapitálu, ale i kulturních vzorců a společenských norem.

Projevem globalizace se stala dekomprese času a prostoru (viz Kroupa 2010: 26, Smolík, 2014: 177). Globalizace přináší mnoho výhod, jako je například zefektivnění produkce, možnosti specializace, zvýšení rychlosti finančních toků, usnadnění obchodu a podobně, přičemž pro jedince i sociální skupiny je mnohem snazší se stěhovat do jiných míst za lepším zaměstnáním nebo tam, kde očekávají lepší podmínky k životu obecně (srov. Smolík 2014: 182-183). Takovéto propojení světa a zvýšená míra migrace vede v mnoha případech k tomu, že se z regionálních a často specifických kulturních problémů a témat stávají problémy a témata celosvětová.

Jedním z takových problémů, se kterým už se dávno nepotýkají pouze vesnické oblasti v méně rozvinutých státech či regionech, jsou zločiny ze cti (honour crimes). Tyto zločiny jsou častější než by mnozí řekli a díky migraci to není otázka pouze rozvojového světa, ale případy se objevují i v nejrozvinutějších zemích Evropy jako je například Německo, Holandsko, Švédsko, Velká Británie, Francie nebo Nizozemí. Někteří jedinci i organizace

proti tomuto fenoménu vystupují, informují veřejnost o konkrétních případech a snaží se podobné trestné činnosti (především vůči mladým ženám) v podobě osvěty zabránit. Některé státy i nevládní organizace jsou nuceny zaujmout jednotlivá stanoviska a opatření vůči těmto specifickým trestným činům.

Cíl

Cílem tohoto příspěvku je popsat typický mechanismus či vzorec platný pro tzv. zločiny ze cti. Příspěvek se zaměří na definici tzv. zločinů ze cti, blíže představí dva typické případy a argumentační linii a motivy pachatelů této trestné činnosti. Dále se text bude věnovat preventivním aktivitám a také trendům, které je možné zachytit v souvislosti s jednotlivými trestnými činy tohoto charakteru.

Zločiny ze cti: definice

Téma zločinů ze cti (či zločinů na obranu cti) lze označit jako transdisciplinární, kterému se věnují mj. interkulturní psychologie, sociologie, kriminologie[1], bezpečnostní studia, genderová studia, mezinárodní teritoriální studia či pedagogika.

Definicí této trestné činnosti je velké množství (srov. Smolík 2016b). Definice uvedená ve studii Michiganské univerzity konstatuje, že se jedná o zločiny proti ženám, které svým jednáním připravily rodinu o čest, přičemž pachateli těchto zločinů bývají nejčastěji mužští příbuzní (blíže viz Kulwicki 2002). Další americká studie definuje zločiny ze cti jako specifickou formu domácího násilí, která v extrémních případech končí i smrtí. Pachatelem nemusí být nutně mužský člen rodiny, i když to tak většinou bývá (blíže viz Elakkary et al. 2013).

Přesto ale rozdíl mezi zločiny ze cti a domácím násilím existuje. Od domácího násilí se zločiny ze cti liší hlavně tím, že se jedná o předem plánované činy, spáchané s cílem obnovit čest rodiny, což je hlavní hodnota v patriarchální společnosti. Toto násilí je založeno na tom, že se muži domnívají, že mají právo kontrolovat společenská a sexuální rozhodnutí žen, a to proto, že jsou ženy vnímány jako majetek mužů (Gill 2009).

Zločiny ze cti jsou spojovány s islámskými společnostmi a komunitami. Abdel-Samad (2016) tento fenomén považuje za další formu misogynie[2] těchto společenství, přičemž se objevuje především v případě tzv. archaického konzervatismu, který se vyskytuje ve skupinách migrantů, kteří přišli z venkovských patriarchálních regionů, kde je úroveň vzdělání nízká a aplikují se tam archaické kmenové zákony (blíže viz Abdel-Samad 2016: 146-147).

Zločiny ze cti mají mnoho forem. Často spočívají v dlouhodobém domácím vězení, násilí nebo psychickém teroru, a to tak intenzivním, že často vede až k sebevraždě oběti. Avšak nejzávažnější z těchto zločinů jsou vraždy ze cti (honour killings). Ženy jsou většinou ubodány nebo uškrceny (Smolík 2016a).

Na těchto násilných činech často spolupracuje více členů rodiny. Většinou se jedná o otce, bratra či strýce a jsou bohužel i případy, kdy se na potrestání podílí i matka oběti. Kromě jednání popsaného výše, které směřuje proti ženě jako jakási forma trestu, jsou ještě další, která rovněž mají za cíl chránit čest rodiny. Sem patří například ženská obřízka, nucený potrat, nucená obnova panenské blány a další (Dustin 2006).

Dalšími formami uplatnění moci mužů a týrání žen pak často bývá násilí na dětech, nucené manželství, únos, nebo vyhrožování smrtí. I ta jsou běžně založena na bázi ochrany cti a ani zde nebývá výjimkou, že oběť spáchá sebevraždu. Čest rodiny je nejdůležitější

[1] Obecně je možné konstatovat, že kriminalita minorit a cizinců je většinovou společností percipována výrazněji, než je tomu u vlastních členů. Veřejnost ji vnímá jako větší problém, než ve skutečnosti je (viz Gřivna, Scheinost, Zoubková a kol. 2014: 461). Doplnit lze ale také, že v případech tzv. zločinů ze cti je vysoká míra latence, což znamená, že tato trestná činnost není systematicky evidována či vyšetřována.

[2] Misogynie (misogyny) je v tomto kontextu definována jako „chorobná nenávist k ženám“ (Hartl, Hartlová 2000: 319).

a jsou jednoznačně upřednostňovány zájmy rodiny před jakýmikoliv jinými zájmy jejích členů – jedinců.

Otázka zní, co je vlastně považováno za tzv. zneuctění rodiny. Může to být cizoložství, předmanželský sex, těhotenství mimo manželství nebo například zamilování se do „nevhodné“ (rodinou neschválené) osoby (Elakkary et al. 2013). Za další přečiny muži často považují, když ženy přijmou jinou kulturu, než je jejich původní, odkloní se od Boha nebo se přestanou zahalovat (ABC Foreign Correspondent 2013).

Další věcí prohlubující tento problém je fakt, že samotné ženy se často nepovažují za oběti násilí založeného na genderové nerovnosti. Ženy si situaci vysvětlují tím, že to, jak je s nimi zacházeno, je nedílná součást jejich kultury a tradice (Gill 2009).

Islám, v jehož prostředí se toto téma pohybuje, je druhé nejrozšířenější náboženství na světě. Díky tomuto rozšíření nelze přesně popsat, jaká islámská kultura doopravdy je. Jsou zde jakési všeobecné prvky této kultury, které jsou přijímány všemi muslimy a vycházejí z koránu. Potom jsou ale také určité prvky islámu, které jsou proměnné a vychází z regionálních a lokálních zvyků a tradicí (Elakkary et al. 2013).

Obecně jsou zločiny ze cti spjaty s islámským rodinným systémem. Princip vychází z patriarchální muslimské rodiny, kdy otcové rodin nebo bratři se rozhodnou potrestat své dcery nebo sestry tím, že je zavírají, týrají, nebo dokonce zabijí, přičemž hlavním motivem je obrana cti rodiny či komunity (Čeněk, Smolík, Vykoukalová 2016).

Zločiny se cti se běžně odehrávají v muslimských zemích, především v Afghánistánu, Iráku[3], Pákistánu, Tunisku, Turecku, ale nejenom tam (srov. Raděj 2010). Díky migraci se tyto specifické trestné činy dostávají i do západního světa a byly již zaznamenány ve Spojených státech amerických, Velké Británii, Německu, Holandsku nebo ve Francii. Zde probíhají zločiny ze cti právě v prostředí muslimských menšin či jednotlivých muslimských rodin.

Populační fond OSN odhaduje, že až 5000 žen je ročně zabito ve jménu cti a to především na Středním Východě a v Asii. Přesný počet obětí nelze jasně určit a to z toho důvodu, že hlášení těchto trestných činů na policii probíhá velice zřídka. Rodina se téměř vždy snaží, aby se nic nedostalo na veřejnost. Oběti jednoduše zmizí a nejsou hlášeny ani jako pohřešované (Dustin 2006).

Vybrané případy zločinů ze cti: Banaz Mahmod a Saba

V současnosti jsou zmapovány stovky případů zločinů ze cti (především díky nevládním organizacím zaměřujícím se na lidská práva). I z důvodu rozsahu příspěvku budou uvedeny pouze dva případy. První se odehrál ve Velké Británii, druhý v Pákistánu.

Případ Banaz Mahmod

Tento případ se stal ve Velké Británii v roce 2005. Jednalo se o tehdy dvacetiletou Banaz Mahmod. Banaz byla Kurdka, která se narodila v Iráku. Její rodina se přestěhovala do Velké Británie, když byla Banaz ještě malá.

Když dospěla, rodiče ji provdali za Iráčana, který se do Velké Británie zrovna přistěhoval. Její manžel jí ale krátce po svatbě začal ubližovat. Bil ji, vydíral ji a vyhrožoval jí smrtí. Na policii se později Banaz nechala slyšet, že ji přiměl věřit tomu, že její rodina má raději jeho než vlastní dceru. Proto se Banaz pokoušela dosáhnout rozvodu. Opustila manžela a vrátila se do domu rodičů v Londýně. Její manžel přiznal, že ji bije. Obhajoval se ale tím, že ji bije, jenom pokud se k němu nechová s úctou. I přesto ji rodina poslala zpět s tím, že se má snažit být lepší manželkou. Nakonec se Banaz po jedné hádce rozhodla, že takhle dál žít nechce a nemůže, a proto manžela opustila, bez ohledu na to, co chtěla její rodina. Moc dobře ale tehdy věděla, co jí hrozí. Začala chodit na policii a opakovaně žádala ochranu (Smith, Khan 2016).

[3] Saddám Husajn v roce 1990 dokonce v jednom z prezidentských dekretů schválil imunitu pro muže, kteří zabijí svoji ženu, dceru apod. pro porušení „rodinné cti“. Odhaduje se, že do roku 2003 přišlo o život přibližně 4 000 iráckých žen. (Raděj 2010: 170-171)

Brzy potkala muže Rahmata Sulemaniho, íránského Kurda. Chtěli spolu utéct a vzít se, což se považuje za nepřípustné. Navíc Banazina rodina jí Rahmata neschválila. Banaz s Rahmatem se tedy snažili svůj vztah držet v tajnosti. Bohužel spolu byli přistiženi, a když se o jejich úmyslech dozvěděl otec Banaz, svolal rodinnou poradu, a díky naléhání Banazina strýce bylo rozhodnuto o její smrti. Banaz následně byla pozvána do domu vzdáleného příbuzného pod záminkou projednání otázky jejího rozvodu. Při návštěvě jí ale došlo, že jí hrozí velké nebezpečí. Podařilo se jí rozbít okno a utéct. Protože si pořezala ruce, krvácela a zhroutila se venku a byla převezena do nemocnice. Opět mluvila s policií, která však brala vše na lehkou váhu. Policisté se domnívali, že se Banaz chce pouze zviditelnit v důsledku rodinné hádky. Policie dokonce zvažovala, že ji bude stíhat za škodu, kterou způsobila, když při útěku v domě svého příbuzného rozbila okno. Policistka, která řekla, že chování Banaz bylo dramatické a vypočítavé, později uznala svoji chybu (blíže viz Smith, Khan 2016).

Po propuštění z nemocnice byla Banaz nějaký čas s Rahmatem, ale rodina žádala, aby se vrátila zpět. Banaz tušila, že ať už se vrátí nebo ne, dopadne to s ní špatně. Nakonec se tedy vrátila domů, kde byla později zavražděna. Její přítel ohlásil na policii, že je Banaz pohřešovaná 24. ledna 2006 ráno, kdy „zmizela“. Když policie začala s vyšetřováním zmizení, ani jediný příslušník kurdské komunity jí nepomohl a nedal žádné vypovídající svědectví.

Policie mohla vraždě dívky zabránit, protože již od prosince měla, kromě jiného, v rukou i dopis, který jim Banaz doručila, a ve kterém popisovala detaily o lidech, kteří ji chtějí zabít. Dopisem se však tehdy nikdo nezabýval.

Z vraždy byl obviněn její bratranec Mohamed Hama, který si tehdy pronajal auto. Podle GPS v autě policie věděla, kde se auto pohybovalo a tam posléze hledala. Její tělo bylo nalezeno v kufru, který byl zakopán v zahradách Birmighamu.

Z vraždy byl následně obviněn ještě otec a strýc. Další dva podezřelí, bratranci Banaz, utekli do Iráku, ale přesto byli posléze dopadeni. Otec a strýc dostali doživotní trest za přípravu vraždy. Stejně tak její bratranec Mohamed Hama (blíže viz Smith, Khan 2016).

Pachatelé neuznali svoji chybu. Byli přesvědčeni o tom, že jejich čin byl adekvátní odpovědí na Banazino hanebné chování, které ovlivnilo hrdost celé rodiny. Tomuto pohledu na věc dal za pravdu zbytek rodiny a dokonce i místní kurdská komunita. Během vyšetřování policie zjistila ještě jednu zajímavou věc. V domě, kde bydlela rodina Banaz, po ní nebyly nalezeny sebemenší stopy. Žádné fotografie ani jiné památky. Pro rodinu přestala existovat (Smith, Khan, 2016).

Případ Saby

Qaiser byl muž, kterého si Saba měla vzít. Jejich svatbu domlouvali rodiče dlouho dopředu. Manželé se před svatbou znali již čtyři roky, často si volali a měli se rádi. Potom ale strýc Saby začal protestovat. Tvrdil, že rodina Qaisera je mnohem chudší než jsou oni sami, a že tudíž není pro Sabu vhodný. Strýc navrhnul, že by si Saba měla vzít jeho švagra a rodina s tím nakonec souhlasila (Obaid, Chinoy 2016).

V důsledku toho se Saba a Qaiser vzali tajně. Tu noc nestrávila Saba u svého novomanžela, protože rodina si pro ni přijela a řekla jí, ať jede domů a utvrdí rodinou čest, že potom si ji může Qaiser odvést. Přísahali s rukou na koránu, že jí neublíží. Díky této přísaze se Saba nebála. Po chvilce cesty ale strýc zastavil auto, vytáhl z něj Sabu a začal ji bít a fackovat. Její otec jí mířil pistolí na hlavu a strýc ji držel za krk. Těsně před výstřelem se Sabě podařilo hlavu otočit a díky tomu jí kulka rozdrásala jenom tvář. Potom ji v tašce hodili do řeky, aby tělo nevyplavalo a nikdo se nic nedozvěděl. Saba ale po chvíli nabyla vědomí, a protože řeka v těchto místech nebyla příliš hluboká, podařilo se jí vylézt na břeh a dojít na benzinovou pumpu, odkud se dostala od nemocnice. Saba následně tvrdila, že právě proto, že pachatelé přísahali na korán a svůj slib nedodrželi, ji bůh zachránil. Tvrdila, že těmto lidem nikdy za žádných okolností neodpustí. Policista, který zločin vyšetřoval, se nechal slyšet, že vraždu korán zakazuje a že naopak vede lidi k tomu, aby si vážili a chránili jakýkoliv lidský život, ať už mužský nebo ženský. Sestra Saby popisovala, že jako rodina byli

v komunitě uznávaní. Ale po tom, co Saba odešla z domu a vzala si muže, kterého neměla, musela celá rodina přestat chodit ven a nenavštěvovali se ani s přáteli.

Saba svým činem na rodinu uvalila velkou hanbu. Matka Saby tvrdila, že o tom, co se stalo, dopředu nevěděla. Že by to nedopustila a s dcerou by promluvila a vše jí vysvětlila. I ona ale byla toho názoru, že to, co Saba udělala, bylo urážející, protože připravila svoje rodiče o hrdost a chovala se bez respektu k nim. Žádná žena se nikdy nesmí k někomu chovat bez respektu, a tedy nějaké potrestání si zasloužila (blíže viz Obaid, Chinoy 2016).

Strýc i otec ve vězení řekli, že jejich čin byl naprosto správný a nutný. Otec novinářce vysvětloval, že ho jeho dcera svým chováním nerespektovala jako otce, který vydělává peníze, aby je všechny uživil. Tím, že utekla s outsiderem, zneuctila celou jeho práci a i jeho samotného. Jako její otec a hlava rodiny to tak nemohl nechat. Proto, aby získal zpátky respekt a čest je ochotný strávit zbytek života ve vězení.

V Pákistánu by se vraždy ze cti měly soudit jako klasické vraždy. V mnoha případech tomu tak však není. Pokud rodina zabité nebo sama přeživší oběť pachateli odpustí, pachatel je propuštěn na svobodu. Při vidině možné svobody a představě strávení zbytku života ve vězení, začali otec i strýc prosit Sabu o odpuštění. Ta jim ale za žádnou cenu odpustit nechtěla (Obaid, Chinoy 2016).

Skutečnost byla bohužel taková, že lidé ze sousedství začali nutit rodinu Qaisera, aby Saba svým příbuzným odpustila. Nakonec museli poslechnout nejvýznamnější starší mužské členy sousedství. Tito starší dali za pravdu otci a strýci a řekli, že jejich komunita nerespektuje lidi, kterým utekla dcera za mužem. Aby tedy nedocházelo k dalším střetům mezi rodinami, rozhodli starší, že je třeba kompromisu. Saba svým příbuzným odpustí a oni na oplátku slíbí, že ji nechají v klidu žít s novým manželem a jestli jedna ze stran dohodu poruší, budou starší nuceni opět zasáhnout. Následujícího dne tedy Saba svým příbuzným u soudu odpustila a další den byli pachatelé propuštěni. Po propuštění otec Saby prohlásil, že jí odpustil a ona odpustila jemu a nyní začínají nové životy. Ve své komunitě je prý znovu respektován a lidé mu říkají, že je opět vážený muž a všichni souhlasí, že to, co udělal, bylo správné. Otec také dodává, že má další dcery, které si z toho vzaly ponaučení a nic podobného ze strachu nikdy neudělají (Obaid, Chinoy 2016).

Typický vzorec zločinů ze cti

Tato část příspěvku se zaměří na popis typického vzorce (mechanismu) zločinů ze cti, který byl sestaven na základě velkého množství jednotlivých případových studií.

Podle zahraniční studie týkající se zločinů ze cti by tato trestná činnost měla vždy obsahovat tři základní komponenty. 1) Oběť měla co dočinění s chováním, které její rodina považovala za nepřípustné. 2) Zločiny ze cti vychází z konzervativně-patriarchálního principu, že žena je majetkem muže a ten je povinen ji za její ostudné chování potrestat, aby rodině vrátil zpět ztracenou čest. 3) Oběť musí být potrestána a je nepodstatné, zda je při útoku usmrcena či nikoliv (viz Chermak, Freilich, Hayes 2016).

I výše uvedené ilustrační případy tak splňují všechny tři uvedené komponenty. Oběť vždy udělala něco, co alespoň někteří členové rodiny (subjektivně) považovali za nepřípustné, poškozující rodinnou úctu, tradice. V obou případech to byl minimálně jeden mužský člen rodiny, který se rozhodl čelit nějakým způsobem nevhodnému chování jeho příbuzné. Třetím znakem bylo napadení a potrestání ženy, která se nevhodného jednání dopustila.

Velké množství zmapovaných případů zločinů ze cti má tedy stejný základní vzorec. Vždycky se jedná o patriarchálně založenou rodinu, která si tradiční konzervativní hodnoty spjaté s muslimskou vírou udržuje ve svém rodinném systému, bez ohledu na to, zda rodina žije v tradiční muslimské nebo evropské zemi.

Prvním konfliktem v těchto případech je snaha žen o emancipaci (např. změna stylu odívání, volnočasových aktivit atp.) a prosazení svých zájmů na úkor rodinných tradic, což se projevuje odporem ostatních členů rodiny, kteří s tímto chováním nesouhlasí, přičemž se objevují výhružky a násilí. Tato situace je dlouhodobá, přičemž v případě neuposlechnutí změny chování dotyčné ženy může násilí eskalovat až do podoby zmrzačení či vraždy.

Vražda či napadení není způsobeno pod vlivem afektu, ale jedná se o předem promyšlené a plánované jednání.

Poměrně typickým prvkem v případech zločinů ze cti je i absence smutku členů rodiny po zabití či „zmizení“ oběti. Po provedené vraždě rodina oběť sama nenahlásí, případně se její dřívější existenci snaží vytěsnit. V případě, že je pachatel z trestného činu obviněn a odsouzen, tak ostatní členové rodiny jsou na jeho straně a podporují jej. Z hlediska rodinného patriarchálního systému pachatel vykonal správnou věc, jeho jednání „navrátilo rodině čest“.

Role žen: pachatelky a spolupachatelky

Přestože z výše uvedeného textu vyplynulo, že zločiny na ochranu většinou páchají muži na ženách či dívkách, neznamená to, že by se ženy na této trestné činnosti nepodílely. V některých případech se na vraždě dcery (neteře, sestry apod.) významnou rolí podílí i žena (matka) či ženy (sestry, tety).

Otázkou zůstává, do jaké míry je to souhlas s pojetím cti a do jaké míry obrana sebe samé. Výzkum ve velké Británii v letech 2012 až 2014 ukázal, že žena se může účastnit samotné vraždy, právě kvůli tomu, že není schopná se pachateli přímo vzepřít, a tak se se situací vypořádává právě tímto, pro některé možná nelogickým, způsobem Za ostudné chování obětí jsou často viněny i starší ženské příbuzné. Je to bráno jako selhání výchovy a celé to zvyšuje i riziko zabití matky. Zároveň tedy matky neberou v úvahu pouze rodinou čest, ale jde o to, že se snaží uchránit si vlastní postavení a pověst v rodině. Někdy se tedy může zdát, že matky jsou v podstatě sekundární nebo nepřímé oběti. Pro svoje dobro, vlastní pověst a svoje přežití jsou ochotny „obětovat“ své dcery (Aplin 2016).

Na základě výzkumu sta případů týrání spadajícího do kategorie „zločiny ze cti“, bylo zjištěno, že 76 % z nich zahrnovalo určitou formu násilí ze strany ženského pohlaví. Tyto „násilnice“ někdy využívaly „jemnějších“ metod, které můžeme označit za psychický a manipulativní nátlak, přičemž se jednalo o pláč či přemlouvání atp. Běžně se však vyskytovaly i tvrdší formy nátlaku, které zahrnovaly citové vydírání, posměšky, nadávky, neoprávněné věznění oběti nebo výhružky. Výzkum také konstatoval, že do této trestné činnosti se zapojovalo více pachatelů z rodinného systému. Výzkum ukázal, že v 83 % těchto zločinů bylo do týrání zapojeno více osob než jedna. A právě kooperace jednotlivých členů rodiny je charakteristikou odlišující zločiny ze cti od běžného domácího násilí.

Výzkum také určil o jaké ženské příbuzné se většinou jedná. Nejčastějšími pachatelkami jsou matky, a to v 64 % případů. Hned po matkách jsou to sestry, které zaujímají 12 %. Běžně spolu ale tyto dva články spolupracují. Po nich se objevují ještě švagrové, tchýně nebo nevlastní matky (Aplin 2016).

Role žen v případech zločinů ze cti je tak neopominutelnou součástí této trestné činnosti, byť se nejedná většinou přímo o hlavní pachatele.

Preventivní a osvětová činnost

Preventivní činnost v případech zločinů ze cti lze členit do několika úrovní. První úroveň je možné označit jako globální (mezinárodní), všeobecně osvětovou, která se zaměřuje na vzdělávání, přičemž významnou roli může sehrávat například OSN. Druhá je úroveň jednotlivých států či mezinárodních organizací (např. Rada Evropy, EU), kdy se do popředí dostává konkrétní trestní politika a její koordinace. Další úrovní mohou být i jednotlivé regiony, jednotlivé komunity a jednotlivé rodiny. Je evidentní, že i všechny úrovně jsou ovlivněny kulturou a rozvinutostí jednotlivých států či regionů.

Z hlediska evropských zemí je fenomén zločinů ze cti zajímavý i tím, že se nejedná o jednání, které by se ve velké míře týkalo první generace muslimských migrantů, kteří si „dovezli“ své zvyky z původních zemí a regionů. Většinou se tento fenomén objevuje u třetí a čtvrté generace imigrantů, kteří už v rozvinutých zemích Západu vyrůstali a vzdělávali se zde. Z toho celkem jasně vyplývá, že vliv západních hodnot na tyto lidi neměl takřka žádný vliv (srov. Keyhani 2013).

Zatímco některé muslimské země tolerují vraždy ze cti, zákony v západních zemích je posuzují jako vraždy a jsou nelegální. Problém ale nastává v situacích, kdy se pachatel začne obhajovat kulturním původem této vraždy a tvrdí, že trestný čin realizoval z důvodu obrany rodinné cti. To vytváří problematickou situaci, kde je vidět, že západní legislativa není na podobné zločiny a takto vedenou argumentaci připravena. Proto je vážnost těchto zločinů často umocněna nevědomostí či lhostejností státních orgánů.

A v čem spočívá klíč k řešení těchto zdánlivě neřešitelných situací? Odpovědí je vzdělání. Je třeba vzdělávat celou společnost a ve všech aspektech. V první řadě je třeba rozšířit povědomí, a tím pozměnit přístupy lidí k otázce rovnosti žen. Dále je potřeba upozornit samotné ženy na jejich práva. Další věcí je vzdělávání soudců, protože právě ti mohou pozměnit přístupy lidí tím, že budou násilné chovní pachatelů odsuzovat. Takovéto vzdělávání by mělo probíhat ve formě seminářů nebo konferencí a také padly návrhy, že by se otázky kultury a rovnosti pohlaví měly zařadit do studijních plánů na právních školách. Mezi jedno z nejdůležitějších by mělo patřit vzdělávání policie, protože právě ta může obětem pomoci včas. Je třeba, aby se policie naučila přistupovat k těmto případům obezřetně a nebrala je na lehkou váhu (Keyhani 2013).

Důležitým hráčem na poli informovanosti lidí jsou média (jednotliví novináři[4], sociální sítě, zpravodajské televizní vysílání atp.). Ta se ale bohužel z podobných zločinů často snaží udělat senzaci pro lidi, než aby jasně podala fakta. Tím, že budou média dostatečně informovat o zločinech ze cti a o jejich příčinách, dostanou se tyto informace do povědomí lidí. Je ale třeba rozlišit mezi dostatečným informováním a naopak až přehnaným informováním (a vyvoláváním morální paniky), které by vnímání lidí naopak otupilo (srov. Keyhani 2013).

Velkou roli také musí sehrávat nevládní sektor, tj. jednotlivé nevládní organizace[5], ale i jednotlivci[6], kteří mají s fenoménem zločinů ze cti svoji zkušenost.

Trendy v oblasti tzv. zločinů ze cti

Zatímco začátkem devadesátých let 20. století bylo téma zločinů ze cti spojováno se zaostalými regiony rozvojových států, v současnosti se tato trestná činnosti pod vlivem zvýšené migrace stala doménou i jednotlivých států a regionů v Evropě. Prvním trendem je tedy rozšiřování těchto závažných trestných činů.

Dalším trendem je výrazná absence postupů a metodik policie a státních orgánů v evropských státech v případech zločinů ze cti. Tyto orgány mají často jen velice omezené možnosti jak proniknout do často uzavřených muslimských komunit, přičemž se nejedná pouze o jazykovou a kulturní bariéru.

Představitele jednotlivých úřadů je vhodné vzdělávat a informovat je o tom, co jsou to zločiny ze cti a jaké mohou být jejich následky. V první řadě je ale třeba změnit přístup konkrétních lidí k rovnosti pohlaví. S tímto je nutné začít již ve školách, protože právě tam

[4] Jednou z novinářek věnujícím se tomuto fenoménu je Rana Husseini, původem z Jordánska, která nyní píše pro The Jordan Times. Ve svých článcích se zaměřuje na sociální problematiku a konkrétně na násilí proti ženám a zločiny ze cti. Díky své práci velmi rozšířila povědomí o těchto zločinech, což vedlo k tomu, že vláda jako odpověď na její práci představila nové legislativní změny, které znamenají tvrdší postihy pro pachatele (ranahusseini.com 2010).

[5] Problematice se věnuje například Amnesty International (AI), která reprezentuje vlivnou organizaci bojující proti porušování lidských práv. Její aktivity jsou ve formě peticí, kampaní a veřejných akcí. AI se zaměřuje na ochranu lidských práv, kam spadají i zločiny ze cti (amnesty.cz, 2017).

[6] Příkladem je Jasvinder Saghera z Velké Británie, jejíž rodiče ji vnutili do manželství s cizím mužem, kterému byla přislíbena už od dětství. Jasvinder si ale tehdy poradila a utekla z domu, a tím se nucenému manželství vyhnula. Později na základě svých zkušeností s nuceným manželstvím založila vlastní charitu zvanou Karma Nirvana, která se snaží pomáhat mužským i ženským obětem nuceného manželství v celé Velké Británii, a to hlavně prostřednictvím své telefonní linky pomoci (ABC Foreign Correspondent 2013).

jsou dětem často do hlav vštěpovány různé stereotypy o tom, jakou roli v rodině i ve společnosti by měla zastávat žena a jakou roli muž (euractiv.cz 2016).

To, že se náhled na zločiny ze cti alespoň občas mění, ukazuje i případ z roku 2016, kdy byla zabita pákistánská mediální hvězda. Jednalo se o Kandíl Balúčovou, která byla zabita svým bratrem, protože na web přidávala provokativní fotografie a videa a snažila se měnit, jak sama říkala, „typicky ortodoxní smýšlení" společnosti, ve které žila. Zajímavé na tomto případu bylo především to, že otec dívky její potrestání a smrt nejen neschvaloval, ale žádal pro syna, který zločin spáchal, nejpřísnější trest. V říjnu téhož roku přijal Pákistán nový zákon, který konečně zamezil tomu, aby se pachatelé po získání odpuštění rodiny vyhnuli trestu. Zákon pro všechny vraždy ze cti stanovil trest v minimální výši 25 let odnětí svobody. Současně zde byl přijat zákon, který zpřísňuje tresty za znásilnění (týden.cz 2016). Stejně tak očekávaný zákon v Německu, který by měl zakázat dětská manželství, by měl situaci napomoci. Zákon by měl omezit nucená manželství, a tím i pomoci předcházet zločinům ze cti.

Dalším trendem typickým pro rozvojové země je i fenomén tzv. znásilnění ze cti, které se odehrává například v Pákistánu, kdy je znásilnění určitou formou odplaty za pošpinění rodinné cti. Tento fenomén je častý v oblastech, kde fungují patriarchálně-konzervativní vesnické rady starších, které realizují „soudní procesy" v jednotlivých lokalitách, kde je výkon státní moci omezen (viz seznam.cz 2017).

Fenomén zločinů ze cti, resp. nepostihování této trestné činnosti, lze vnímat jako určitý ukazatel selhávání státu či výkonu politické a soudní moci v konkrétním regionu. V každém případě u zločinů ze cti je vysoká míra latence a často komplikovaná možnost odhalení (pokud se nejedná o vraždy).

Závěr

Zločiny a vraždy ze cti jsou dnes poměrně velkým problémem, a jak bylo zmíněno, jedná se o problém téměř celosvětový, který se netýká jenom rurálních oblastí rozvojových států.

Pokud jde o Českou republiku, nejsou žádné zprávy o případech zločinů ze cti. Důvodem může být to, že podíl muslimů v našem státě je téměř zanedbatelný. Podle ČSÚ se při sčítání lidu v roce 2011 k islámu přihlásilo necelých 2000 lidí, což netvoří ani 0,02 % z celkové české populace (czso.cz 2011).

Cílem tohoto textu bylo především přiblížit zločiny ze cti, vysvětlit na jakých principech se odehrávají a demonstrovat na případech jejich průběh. Následně text popsal i jednotlivá preventivní opatření a trendy v této oblasti.

Obecně lze konstatovat, že zločiny ze cti se týkají převážně násilí na ženách, které realizují většinou mužští členové rodiny za účelem upevnění nebo obnovení rodinné cti. Toto násilí může mít jen lehčí formu vydírání, vyhrožování, domácího vězení, ale taky horší formy jako je bití, týrání, nucená manželství nebo potraty, které nezřídka kdy končí sebevraždou oběti, nebo dokonce vraždou konkrétní ženy.

Zločiny ze cti jsou spojovány s náboženstvím, konkrétně s islámem. Přesto ale v žádných pramenech tohoto náboženství nejsou přímo zakotveny nebo podporovány. Jde spíše o kulturu a tradici než o náboženství.

Závěrem lze konstatovat, že z mediálních zpráv vyplývá vzrůstající povědomí o zločinech ze cti, což lze vnímat jako první krok k větší osvětě a eliminaci těchto trestných činů.

Literatura a zdroje:

ABDEL-SAMAD, H. (2016): Islámský fašismus. Analýza. Praha: Knižní klub, 180 s. ISBN 978-80-242-5533-0.

APLIN, R. (2016): Exploring the role of mothers in 'honour' based abuse perpetration and the impact on the policing response. Women's Studies International Forum, s. 1-10.

ČENĚK, J., SMOLÍK, J., VYKOUKALOVÁ, Z. (2016): Interkulturní psychologie. Vybrané kapitoly. Praha: Grada, 312 s. ISBN 978-80-247-5414-7.
DUSTIN, M. (2006): Gender equality, cultural diversity: European comparisons and lessons. London: London School of Economics and Political Science, 52 s. Bez ISBN.
ELAKKARY, S. a kol. (2014): Honor crimes: review and propose ddefinition. Forensic Science Medicine and Pathology, roč. 10, č. 1, 76-82.
GILL, A. (2009): Honour killings and questfor justice in black and minority ethnic communities in the UK. Criminal Justice Policy Review, roč. 20, č. 4, s. 475-494.
GŘIVNA T., SCHEINOST, M., ZOUBKOVÁ, I. a kol. (2014): Kriminologie. 4. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 536 s. ISBN 978-807478-614-3.
HARTL, P., HARTLOVÁ, H. (2010): Psychologický slovník. Praha: Portál, 774 s. ISBN 80-7178-303-X.
HAYES, B., FREILICH, J. CHERMAK, S. (2016): An Exploratory Study of Honor Crimes in the United States. Journal of Family Violence, roč. 31, č. 3, s. 303-314.
KEYHANI, N. (2013): Nootash. Honour Crimes as Gender-Based Violence in the UK: a Critical Assessment. UCL Journal of Law and Jurisprudence, roč. 2, č. 1, s. 255-277.
KROUPA, J. (2010): Slovník soudobé politiky a mezinárodních vztahů. Praha: Wolters Kluwer, 113 s. ISBN 978-80-7357-568-7.
KULWICKI, A. D. (2002): The Practiceof Honor Crimes: a Glimpse of DomesticViolence in The Arab World. Issues in Mental Health Nursing, roč. 23, č. 1, s. 77-87.
RADĚJ, T. (2010): Irácké povstání v letech 2003-2009. Strategie, taktika a ideologie islámských radikálních a nacionalistických uskupení. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 210 s. ISBN 978-80-86506-91-3.
SMOLÍK, J. (2014): Úvod do studia mezinárodních vztahů. Praha: Grada, 232 s. ISBN 978-80-247-5131-3.
SMOLÍK, J. (2016a): Zločiny ze cti. In Jůzl, M., Jarosz, E., Marková, D., Neslušanová, S. (eds.). Sociální pedagogika 2016. Budoucnost Evropy. Řešení sociálně kulturních problémů. Brno: Institut mezioborových studií, s. 229-233, ISBN 978-80-88010-07-4.
SMOLÍK, J. (2016b): Honour Crimes: Transdisciplinary Issue. Kultura-Społeczeństwo-Edukacja, 2016, roč. 10, č. 2, s. 35-42. ISSN 2300-0422.

Filmy a elektronické zdroje:

A girl in the river [film]. Directed by: OBAID-CHINOY, Sharmeen. 2016. Dostupné z:https://www.youtube.com/watch?v=B4ddvK3r7NU
Amnesty International [online]. 2017 [cit. 2017-04-16]. Dostupné z: https://www.amnesty.cz/hnuti
Banaz An Honour Killing [film]. Directed by: SMITH, Andrew, KHAN, Deeyah. 2016. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=L3_W-XhdISs
ČSÚ [online]. 2011 [cit. 2017-04-20]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/domov?p_p_id=3&p_p_lifecycle=0&p_p_state=maximized&p_p_mode=view&_3_struts_action=%2Fsearch%2Fsearch&_3_redirect=%2Fweb%2Fczso%2Fkatalog-produktu-vydavame&_3_keywords=muslimov%C3%A9&_3_groupId=0
Rana Husseini Website - Biography. *Rana Husseini Website - Home* [online]. 2010 [cit. 2017-04-16]. Dostupné z: http://www.ranahusseini.com/Biography2.html
Seznam.cz. V Pákistánu zatkli 14 lidí za „znásilnění ze cti". [online]. 2017 [cit. 2017-05-01]. Dostupné z:
https://www.novinky.cz/zahranicni/444602-v-pakistanu-zatkli-14-lidi-za-znasilneni-ze-cti.html
Synovi přeje trest smrti. Otec mu vraždu sestry ze cti neodpustí. Týden.cz [online]. 2016 [cit. 2017-04-30]. Dostupné z: http://www.tyden.cz/rubriky/zahranici/asie-a-oceanie/synovi-preje-trest-smrti-otec-mu-vrazdu-sestry-ze-cti-neodpusti_401356.html
Vraždy ze cti se nevyhýbají ani Evropě a bude jich přibývat, varuje jordánská novinářka - EurActiv.cz. *EurActiv.cz | Zprávy z EU v českých souvislostech* [online]. 2016 [cit. 2017-04-16]. Dostupné z: http://euractiv.cz/clanky/aktualne-v-eu/vrazdy-ze-cti-se-nevyhybaji-ani-evrope-a-bude-jich-pribyvat-varuje-jordanska-novinarka-013257/

Why are UK authorities ignoring honour killings?[film]. ABC ForeignCorrespondent, 2013. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=pCq2HgNk7Zs

Kontaktní adresy autorů:

Bc. Michaela Cupalová - Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita, třída Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno - Černá Pole, e-mail: xcupalov@mendelu.cz

PhDr. Mgr. Josef Smolík, Ph.D., MBA, LL.M. - Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita, třída Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno - Černá Pole, e-mail: josef.smolik@mendelu.cz

Územní samospráva obcí a rozhodování jako faktor rozvoje

Territorial autonomy of municipalities and decision-making as a factor in development

Jan Čopík, Radek Kopřiva, Jaroslav Čmejrek

Abstrakt:

Příspěvek vychází z předpokladu, že rozhodovací orgány místní samosprávy patří mezi klíčové endogenní proměnné místního a regionálního rozvoje. Text je orientován na oblast mechanismu rozhodování, konkrétně iniciaci rozhodování v záležitostech, které jsou pro rozvoj obce rozhodující. Cílem článku je charakterizovat aktéry, kteří přicházejí s investičními podněty v obcích a provést jejich kategorizaci. Dotýká se rovněž problematiky vzdělávání členů samospráv. Příspěvek je postaven na datech, která byla získána na základě rozsáhlého dotazníkového šetření zastupitelů českých obcí a dále případových studií vybraných obcí. Ačkoliv badatelský zájem o problematiku vládnutí na subnacionálních úrovních politického spektra vzrůstá, téma municipálního rozhodování nebylo doposud dostatečně řešeno. Závěry článku se tím stanou příspěvkem k diskusi o mechanismu rozhodování v samosprávných obcích České republiky.

Klíčová slova:

Místní samospráva; regionální rozvoj, mechanismy rozhodování v samosprávných obcích.

Abstract:

The article is based on the assumption that the decision-making bodies of local governments are among the key endogenous variables of local and regional development. The text will focus on the decision-making mechanism, specifically the initiation of decision-making in matters which are crucial for the development of a municipality. This article aims to characterize actors who come up with investment incentives in municipalities and categorize them, and it also deals with the issue of educating members of local governments. The article is based on data that was obtained on the basis of an extensive survey of representatives of Czech municipalities and case studies of selected municipalities. Although the research interest in the issue of governance at sub-national levels of the political spectrum is increasing, the topic of municipal decision-making has not been adequately addressed thus far. The conclusions of the article will thereby become a contribution to the discussion on the decision-making mechanism in autonomous municipalities in the Czech Republic.

Key words:

Local governments; regional development; decision-making mechanism in autonomous municipalities.

Úvod

Orgány územní samosprávy jsou významnými hybateli regionálního rozvoje. Limitujícími faktory mohou samozřejmě být vnější podmínky, tj. kupříkladu poloha území či postavení, zdroje a pravomoci samospráv. Každopádně je nejenom v České republice rozhodování o rozvoji municipalit - jako řešení investičních akcí, rozhodování o podobě strategických plánů

rozvoje obcí, schvalování rozpočtů a prodeje či nákupy významného majetku - nejčastěji předmětem polemik a rozporů uvnitř místních komunit [Balík 2009; Čmejrek, Bubeníček, Čopík 2010; Bernard et al. 2011].

Příspěvek se zaměřuje na vnitřní rozhodovací mechanismy obecních samospráv v ČR. V každé zemi jim základní mantinely dává legislativní úprava obecního pořádku. Komunální systémy lze dělit podle různých hledisek. Pro náš účel je nejlépe využitelná typologie P. E. Mouritzena a J. H. Svary, která se zaměřuje na pozici starosty v místní samosprávě. V ČR je uplatňován systém kolektivního vedení. Exekutivní pravomoci má v rukou kolektivní orgán (v ČR nazývaný rada), jehož členy jsou volení členové zastupitelstva. V čele rady stojí starosta, který však samostatně prakticky nerozhoduje. V obcích s méně než 15 zastupiteli ale rada volena není a většinu jejích pravomocí vykonává starosta. Vedle systému kolektivního vedení rozeznávají Mouritzen a Svara systém silného starosty (přímo volený starosta ovládá v zastupitelstvu většinu a disponuje většinou exekutivních pravomocí), systém vůdce výboru (jedna osoba – ne nutně starosta – je jasným politickým vůdcem obce, o exekutivní pravomoci se dělí s kolektivním orgánem, nad zastupitelstvem může i nemusí mít kontrolu) a systém manažerského výboru (všechny exekutivní funkce jsou v rukou profesionální administrativy, starosta má jen reprezentativní pravomoci) [Mouritzen, Svara 2002; Ringlerová 2009: 37-53].

Cíl a metodika

Cílem příspěvku je hledat odpověď na otázku jaký je faktický vliv místních aktérů v oblasti navrhování a prosazování rozvojových záměrů municipalit. A to ještě před samotným rozhodováním (hlasováním) v zastupitelstvu obcí. Kdo stanovuje cíle obecních samospráv v oblasti rozvoje? Starosta? Rada obce? Zastupitelstvo? Občané prostřednictvím petic či jiného „tlaku“ na zvolené členy samospráv? Představitelé spolků? Úředníci obecních úřadů? Liší se vnitřní rozhodovací mechanismy podle velikosti (lidnatosti) obcí?

Příspěvek je postaven na datech získaných v rámci dvou šetření. Smyslem bylo v obou případech získat data týkající se mechanismu rozhodování v obcích ČR a dále data identifikačního charakteru. První šetření se týkalo zastupitelů všech obcí a bylo řešeno formou dotazníku. Druhé mělo charakter rozhovorů s představiteli vybraných 21 obcí.

Ke sběru dat v rámci prvního šetření bylo využito elektronického dotazníku, který byl distribuován ve formě odkazu jako přílohy k e-mailu, rozeslaného na adresy elektronických podatelen obcí vyjma Prahy. Součástí e-mailu byla žádost o přeposlání odkazu všem členům místního zastupitelstva. Předmětem zájmu však nebyla data o zastupitelích, ale obcích a mechanismu rozhodování v jejich rámci. Odpovědi byly získány od 3 438 zastupitelů. Po úpravě dat byly získány informace o 905 obcích, což činí podíl 14,5 % z celkového počtu obcí v ČR.

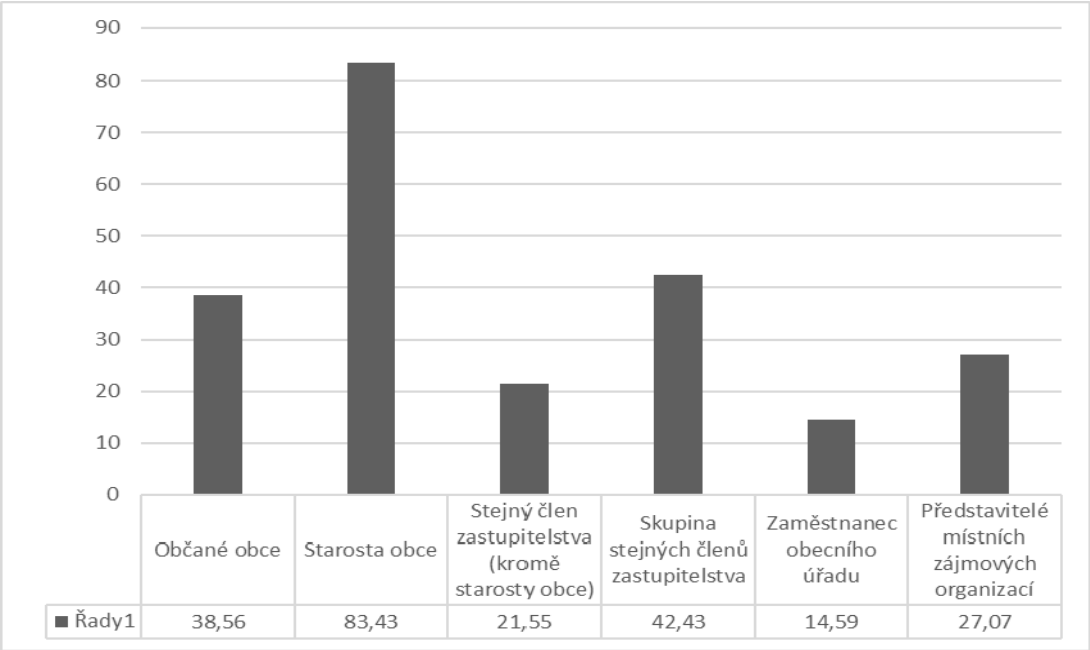
Druhé šetření navázalo na šetření dotazníkové. Data o obcích byla získána zejména polostandardizovanými rozhovory s představiteli samosprávy. Logika výběru obcí pro rozhovory je dána značnou roztříštěností české sídelní struktury, a to z hlediska velikosti (dle počtu obyvatel) a „bohatství“ municipalit (dle rozsahu spravovaného majetku a možností investovat do rozvoje) a dále také dle kontinuity či diskontinuity personálního obsazení orgánů samosprávy (starosta, rada, zastupitelstvo). Příspěvek pracuje s předpoklady, že velikost a bohatství obcí jsou proměnnými, které mají vliv na rozmanitost aktérů, kteří usilují o prosazení tématu politického rozhodnutí. Dalším předpokladem je, že sociální kapitál místních (ať již přímých nebo nepřímých) politických aktérů, který je částečným důsledkem mnohaletého působení v samosprávných či spolkových strukturách, je předpokladem k významnému vlivu na rozhodování v obcích.

Výsledky a diskuse

Snaha porozumět mechanismu rozhodování v rámci územních samosprávných celků přináší dvě klíčové otázky. Jednak jde o to, kdo přichází s impulsem k nastolení dané

agendy, jednak je třeba hledat odpověď na to, kdo o stanovení cílů a jejich naplňování reálně rozhoduje. Škála aktérů, kteří přicházejí s podněty k rozhodování o struktuře rozpočtu obce, investičních aktivitách či prodeji majetku může být relativně široká a do jisté míry ovlivněná charakterem místní politické soutěže. Úlohu může v tomto kontextu sehrávat velikost obce, jež do značné míry ovlivňuje míru její politizace [Ryšavý 2006]. Přestože jsou malé obce spojovány s „…poměrně malou intenzitou politické soutěživosti, někde dokonce její absencí“ [Bernard et al. 2011], klíčové aspekty rozhodování v těchto typech obcí přinášejí konflikty, které aktivizují místní politické aktéry [Bubeníček, Kubálek 2010; Čmejrek, Bubeníček, Čopík 2010; Čmejrek et al. 2009]. Vzhledem k organizaci samosprávy obcí v České republice (systém kolektivního vedení) lze předpokládat, že značný podíl rozhodování vzniká na popud zastupitelů obce, a to zejména těch, kteří disponují exekutivními pravomocemi. Jde tedy o starosty obcí a členy rad municipalit. Zanedbatelné nemusí být také aktivity zaměstnanců municipalit (obecní a městské úřady, magistráty statutárních měst) nebo občanské iniciativy, ať už v organizované nebo individuální podobě. Koncept víceúrovňového vládnutí pracuje s předpokladem širšího zapojení neformálních aktérů do rozhodování v rámci územní samosprávy [Bache, Flinders 2005].

Na základě dotazníkového šetření zastupitelů obcí („Rozhodování o investicích 2016“, viz metodologická část příspěvku) se ukazuje, že úloha starostů je z hlediska iniciativy k rozhodování o významných tématech v obci klíčová. Starostové přicházejí s investičním impulsem ve valné většině obcí (83,4 %). Žádná jiná šetřená kategorie možných „iniciátorů“ není v daném ohledu tak významná. V přibližně každé páté municipalitě (21,7 %) je starosta uváděn dokonce jako jediný, kdo s takovým impulsem přichází. Význam ostatních sledovaných aktérů, kteří přicházejí s impulsem k rozhodování, není zanedbatelný, avšak je výrazně nižší oproti starostům obcí.

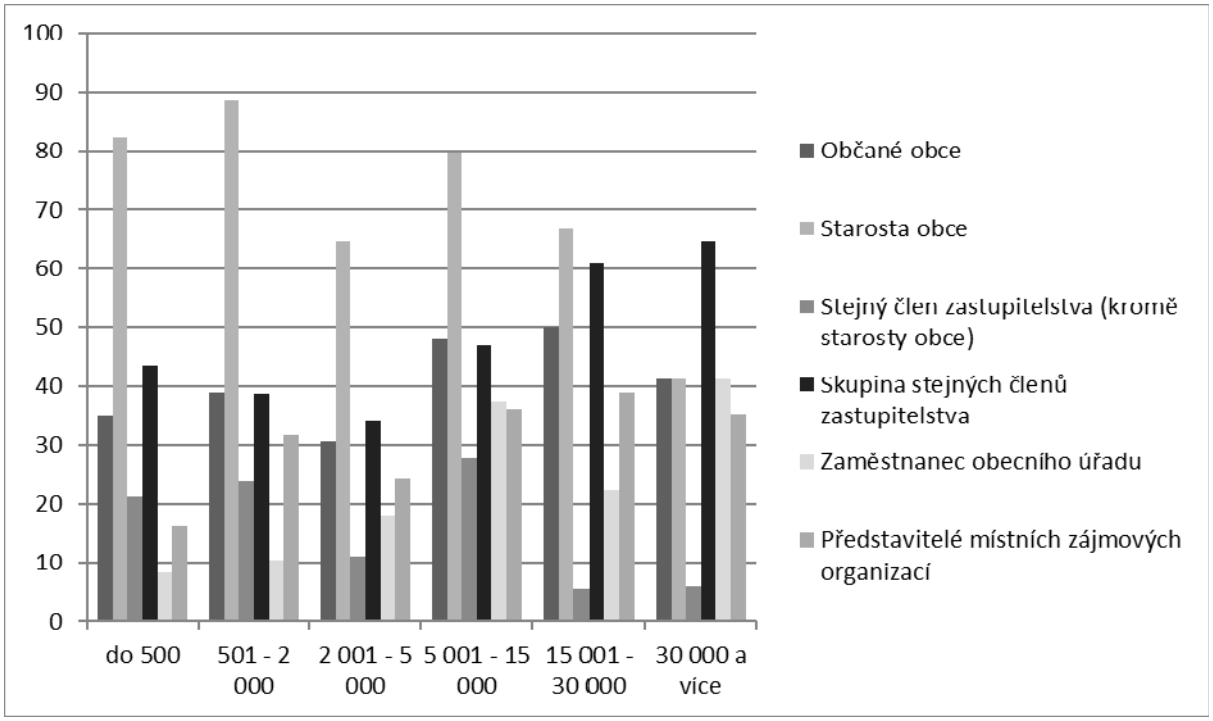

Graf 1: Iniciativa k investiční akci v obcích (v %)

Zdroj: Dotazníkové šetření „Rozhodování o investicích 2016“

Ve většině municipalit je stanovení rozvojových cílů motivováno více aktéry, jejich význam ale není respondenty chápán shodně. Pokud je tedy v obci více iniciátorů přicházejících s impulsem k rozhodování, někteří jsou v tomto ohledu aktivnější a jiní méně aktivní. Jako významná proměnná se v této souvislostí ukazuje velikost obce. V malých obcích se úloha starostů ukazuje jako rozhodující. Starostka obce Kozolupy (1 021 obyvatel v roce 2016), stejně jako starostové obcí Chlistov (123 obyvatel) a Krakovany (823 obyvatel)

v rozhovorech shodně uvádějí, že „v 90 % případů“ přichází s impulsem k investiční akci právě oni. Starosta Bohuslavic na Náchodsku (1 007 obyvatel) svůj podíl vyčísluje dokonce na 99 %. V případě obcí Vršovka (132 obyvatel), Vidnava (1 283 obyvatel) nebo Kopidlno (2 160 obyvatel) starostky či starostové uvádějí, že s investičním impulsem přichází „většinou“ starosta, v případě obce Pláně (262 obyvatel) vždy starostka. Dotazovaná zastupitelka obce Vochov (812 obyvatel) také odpověděla, že s iniciativou přichází většinou starosta [rozhovory]. Zastupitelé Hanušovic (3 181 obyvatel) rovněž jako iniciátorku většiny investičních akcí označují starostku města [rozhovory Hanušovice]. U větších obcí je však zřejmé, že spektrum aktérů podněcujících rozhodování je širší, byť starostové často zůstávají jeho těžištěm nebo alespoň jedním z aktérů. Dotazovaný zastupitel města Česká Lípa (37 158 obyvatel) odpověděl, že „velké projekty rozhoduje politické vedení města – starosta, rada města, předsedové koaličních stran“. V roce 2016 uskutečnila samospráva České Lípy také anketu mezi občany. Zastupitelstvo jejím prostřednictvím hledalo odpověď na otázku, které z devíti projektů, vyhodnocených vedením města jako důležité, preferují občané města [rozhovor Česká Lípa]. V případě města Klatovy (22 415 obyvatel) je zmiňována značná úloha Majetkové komise nebo Hospodářského odboru městského úřadu v případě rozhodování o prodeji či nákupu majetku. Iniciativní je v tomto ohledu také Odbor rozvoje města, jehož zaměstnanci hledají možnosti získání dotačních titulů umožňujících další rozvoj města, nebo také příspěvkové organizace, které iniciují rozhodování o jejich možné finanční či materiální podpoře [rozhovor Klatovy]. Podobné je to rovněž ve městě Štětí (8 861 obyvatel), kde je rozhodování mnohdy podněcováno některými organizačními složkami úřadu [rozhovor Štětí]. Vedení měst (radní) a zaměstnance městských úřadů jako většinové iniciátory investic zmiňují rovněž dotazovaní v Českých Budějovicích (93 513 obyvatel), Dobrušce (6 848 obyvatel), Novém Městě nad Metují (9 550 obyvatel) a Šumperku (26 878 obyvatel) [rozhovory]. Zastupitel a bývalý starosta obce Horoměřice (3 928 obyvatel) zmiňuje rozhodující roli členů rady obce. Podobně odpověděli dotazovaní z Rapotína (3 234 obyvatel) a Ivančic (9 606) [rozhovory Horoměřice, Rapotín, Ivančice].

Graf 2: Iniciativa k investiční akci dle velikosti obcí (v %)

Zdroj: Dotazníkové šetření „Rozhodování o investicích 2016“

Značný význam starostů z hlediska nastolování agendy obecních samospráv potvrzuje také při rozdělení odpovědí v dotazníkovém šetření zastupitelů podle velikostních

kategorií obcí. Starostky a starostové jsou ve všech velikostních kategoriích s výjimkou měst nad 30 tisíc obyvatel uváděni jako nejčastější a mnohdy dokonce jediní aktéři, kteří takový impuls přinášejí. Za „výrazně dominantního aktéra“ samosprávy považuje starostu rovněž práce o samosprávě a rozvoji venkovských obcí autorského kolektivu kolem J. Bernarda (2011). Upozorňují, že v malých obcích, kde mnohdy není zřizována rada, je starosta jediným exekutivním orgánem a sám rozhoduje o způsobu hospodaření obce. Mimo to vykonává řadu administrativních úkonů [Bernard et al. 2011]. Dotazníkové šetření „Rozhodování o investicích 2016“ ovšem ukázalo, že v případě větších municipalit je spektrum činitelů podněcujících rozhodování pestřejší. V kategorii obcí s počtem obyvatel vyšším než 30 tisíc již nejsou starostové uváděni nejčastěji. Jejich úloha je v tomto ohledu porovnatelná s občany obce, zaměstnanci úřadů nebo představiteli místních zájmových organizací. Stěžejní význam pro nastolování agendy zde má skupina stejných členů zastupitelstva, tj. rada města, politické vedení (koalice) či kolegium primátora (ve více než 60 % případů). Také v obcích obývaných 15 až 30 tisíci lidmi se váha této skupiny podle respondentů prakticky blíží „významu“ starosty.

Iniciativa k rozhodování přichází také od občanů obce. Ve 38,7 % obcí obsažených v dotazníkovém šetření se občané tímto způsobem zapojují do mechanismu rozhodování. Z analytického pohledu na účast občanů obce dle velikosti šetřených municipalit vyplývá, že aktivita občanů byla uváděna v jednotlivých kategoriích v rozmezí od přibližně 30 % do necelých 50 %. Velikost obce nehraje v této souvislosti podstatnou roli. Otázkou ovšem zůstává, do jaké míry jsou občané aktivní a jaký charakter mají jejich podněty k rozhodování. V obecné rovině klasické nevolební participace jsou občané spíše pasivní. Jednání zastupitelstev se účastní jen v nepatrné míře. Žijí-li v obci iniciativní občané, jde zpravidla o výjimky, a přicházejí s iniciativami, jež se obvykle bezprostředně týkají jejich osobních zájmů. Z hlediska obce se zpravidla jedná o záležitosti relativně malého, neinvestičního významu jako např. drobné opravy komunikací či infrastruktury. „Město má stanovenou určitou prioritu rekonstrukcí a oprav chodníků, místních komunikací. Ovšem hraje roli i to v jaké části se lidi ozvou, jak hlasitě ozvou. Když se ozvou hodně hlasitě, tak vedení města jim ne vždy, ale řekněme většinou vyjde vstříc“ [rozhovor České Budějovice]. Obec Vochov např. přistoupila na základě výzvy občanů ke změně jízdního řádu nočních autobusových spojů [rozhovor Vochov]. V některých obcích jsou občané k účasti na mechanismu rozhodování vyzýváni. V obci Kozolupy je místní obyvatelstvo zapojilo do Projektu komunitního plánování sociálních skupin, v Klatovech do tzv. diskusních stolů, které toto město coby člen Národní sítě zdravých měst pořádá s perspektivou dalšího rozvoje. Poměrně časté jsou ankety a diskusní setkání v souvislosti s vytvářením strategických plánů obcí, jako např. v Novém Městě nad Metují [rozhovory Kozolupy, Klatovy, Nové Město nad Metují]. Celkově lze v souladu se závěry studie věnované participaci občanů na veřejném životě venkovských obcí [Čmejrek et al. 2009] říci, že veřejnost není v rámci municipalit příliš politicky angažovaná a ze strany obcí není často velká snaha občany zapojit. České obce nepoužívají ve velké míře nástroje k zapojení občanů, které jsou stále častěji využívány v zemích západní Evropy [John 2001; Denters, Rose 2005]. Příklady snah vedení obcí o zapojení veřejnosti se však přesto objevují. Jako příklad můžeme uvést anketu o investičních prioritách v České Lípě roku 2016 (viz výše) nebo anketu v Novém Městě nad Metují o budoucnosti objektu staré školy v místní části Krčín ze 17. září 2015 [rozhovory Česká Lípa, Nové Město nad Metují]. Někteří dotazovaní také zmiňovali tzv. participativní rozpočtování (o části výdajů obce rozhodnou v anketě občané) [rozhovory Dobruška, České Budějovice, Česká Lípa]. Zvláštním příkladem je obec Nákří, kterou ve svém textu z roku 2015 zmiňuje P. Jüptner. Před každými volbami do obecního zastupitelstva se zde koná přímý předvýběr kandidátů občany. V jeho rámci mají občané možnost navrhovat priority pro práci obecní samosprávy [Říchová et al.].

Do rámce občanských aktivit spojených s rozhodováním územních samospráv lze zařadit také impulsy, které přicházejí od představitelů zájmových organizací. Angažovanost těchto spolků a sportovních organizací se pohledem výsledků dotazovacího šetření nezdá příliš velká. S impulsy k rozhodování přichází představitelé místních zájmových organizací v 27,1 % obcí obsažených v šetření. Z hlediska velikostních kategorií obcí je zřejmé, že

aktivnější jsou zájmové organizace ve větších municipalitách, byť rozdíly mezi velikostními kategoriemi obcí nejsou z tohoto hlediska velké. Relativně nízká míra angažovanosti zájmových organizací je v daném kontextu pozoruhodná vzhledem k faktu, že podpora jejich aktivit je důležitou součástí výdajové strany rozpočtů řady českých obcí. Vedle toho se ukazuje, že podpora zájmových aktivit je ze strany politických reprezentací obcí pokládána za jeden z důležitých aspektů územní samosprávy. Jsou-li zájmové organizace v tomto ohledu aktivní, jedná se prakticky vždy o úsilí získat finanční či materiální podporu ze strany obce na vlastní zájmovou činnost. V této souvislosti se lze setkat prakticky se dvěma typy aktivit. První, která se ukazuje jako častější, spočívá v tom, že zájmové organizace podávají žádosti o podporu na základě výzvy ze strany obce. Ve městě Nýrsko je mezi zájmové organizace na podporu jejich činnosti rozdělen každý rok přibližně jeden milion korun. Obdobné je tomu také v případě obce Horoměřice. V Novém Městě nad Metují přesahuje suma rozdělená mezi sportovní organizace a místní spolky pět milionů korun. Prakticky ve všech obcích, kde se uskutečnily rozhovory, je obvyklé že se starosta a někteří členové zastupitelstva pravidelně účastní schůzí zájmových organizací a sledují jejich potřeby [rozhovory Nýrsko, Horoměřice, Dobruška, Nové Město nad Metují]. Podměty vzešlé z diskusí v rámci těchto návštěv představitelé obcí mnohdy přenášejí do agendy obcí. Ne všichni dotazovaní v rámci dotazovacího šetření je však patrně vyhodnotili jako podměty představitelů zájmových organizací. V druhém typu aktivit jsou iniciátory žádostí o podporu samy zájmové organizace. Aktivní jsou v tomto ohledu zájmové organizace například v obci Vochov [rozhovor Vochov]. V Klatovech se představitelé zájmových spolků účastní jednání zastupitelstva a zapojují se do diskuse týkající se jejich podpory [rozhovor Klatovy]. Poměrně běžnými případy, které ovšem pohled na zájmové organizace jako málo iniciativní aktéry v procesu rozhodování obcí staví do jiného světla, jsou případy personálního propojení zastupitelstev se zájmovými subjekty. Lidé, kteří jsou aktivní v zájmových spolcích, bývají v některých případech také angažováni v místní politice a usilují o vstup do zastupitelstev. Část členské základny volební strany Sport, zdraví a prosperita, která uspěla ve volbách do zastupitelstva města Štětí v roce 2014 a stala se součástí místní exekutivní koalice, je tvořena představiteli místních zájmových organizací [rozhovor Štětí]. V Novém Městě nad Metují jsou všechny sportovní organizace zastoupeny ve Sportovní komisi. Při rozdělování finančních prostředků pro jednotlivé sportovní oddíly navrhne komise částky, které zastupitelstvo města prakticky vždy schválí [rozhovor Nové Město nad Metují]. V obci Chlistov pochází jen malé množství iniciativ od jiných aktérů mimo starostu. Těmi pak jsou v převážné většině zastupitelé, kteří jsou členy místního Sdružení dobrovolných hasičů a tělovýchovné jednoty SK Chlistov [rozhovor Chlistov]. Bývalý starosta obce Vršovka hodnotí vliv místního Sdružení dobrovolných hasičů v době svého nástupu do funkce takto: „Co řekli hasiči, to se dělalo. Byli více než zastupitelstvo“ [rozhovor Vršovka]. Studium investičních iniciativ ukazuje, že organizované zájmové aktivity jsou velmi důležitou součástí samospráv obcí v České republice, a to i přes fakt, že vlastní zájmové organizace nejsou častými přímými aktéry, kteří by přicházeli ve vztahu k obcím s investičními požadavky.

Zaměstnanci obecních úřadů podněcují rozhodování v oblasti investičních akcí spíše ve větších municipalitách. Na základě odpovědí v dotaznících je zřejmé, že se jedná o obce, které mají pět tisíc a více obyvatel. Není to nijak překvapivé, protože se jedná zpravidla o města, která disponují rozsáhlejším úředním aparátem.

V krátkosti se ještě zastavme u otázky proč. Proč se zastupitelé domnívají, že zejména starostové či uvolnění zastupitelé by měli většinou přicházet s iniciativou a rozvojovými plány? Odpověď na tuto otázku shrnul dlouholetý starosta města Ivančice následovně: „Radní přichází s návrhy. A to proto, že jsou procesu blíž než řadoví zastupitelé. Z radních nejčastěji uvolnění funkcionáři, kteří jsou na obci každodenně. Jaksi jim nic jiného nezbývá, než že přemýšlí 24 hodin denně nad tou prací, když tam nejsou kvůli ničemu jinému… Záleží to silně na osobnosti člověka, těch radních. Jestli na to má myšlenky a jestli si uvědomuje, že by měl obec koncepčně posunovat dál“ [rozhovor Ivančice]. Někteří starostové poukazují na malý zájem, ale i znalost řadových zastupitelů. V několika případech byla zmíněna naléhavá potřeba vzdělávání starostů, ale i řadových zastupitelů. Bývalý

starosta Ivančic poznamenal: „Když jsem začal dělat předsedu národního výboru (duben 1990), musel jsem mít týdenní školení a dostal jsem papír, že jsem to absolvoval. Já jsem navrhoval – ve Svazu měst a obcí – starosta dostává nějaký plat, dobře ať ho dostane, ale to že ho bude dostávat druhý rok – měl by během prvního roku absolvovat školení, aby mu někdo v kostce řekl co a jak. Lidi nevědí jaký je rozdíl mezi samosprávou a státní správou, ty lidi se to učí na té radnici. A když to neudělá – zkoušky – a nebude mít čtyři nějaké certifikáty, tak bude mít třeba jen šedesát procent toho platu, nebo tam bude třeba i zadarmo. To si pak každý rozmyslí kandidovat na starostu.“ Starosta Ivančic rovněž dává velký důraz na to, aby se volení politici zabývali z valné většiny koncepčními záležitostmi, operativní a provozní mají nechat zaměstnancům úřadů [rozhovor Ivančice]. To je samozřejmě možné jen u obcí s určitou správní kapacitou. Starostové malých obcí si to nemohou dovolit: „Psal jsem si hodiny za jeden měsíc, když jsem byl starosta – 100 hodin za měsíc, doma papíry po nocích, cesty…, za 6 000 měsíčně hrubého – neměl jsem podporu ostatních zastupitelů – dělal czech point, datové schránky…“ [rozhovor Vršovka].

Shrnutí:

Příspěvek se zaměřuje na rozhodování v rámci územních samospráv. Všímá si zejména jeho první fáze, tj. nastolování agendy. Obecní pořádek v ČR sice vychází z principu kolektivního vedení (rozhoduje zastupitelstvo či rada obce ve sboru), impulzy však většinou dávají starostové či starostky obcí. Jako rozhodující aktéry stanovení agendy je označilo přes 83 % dotazovaných zastupitelů. Rozhodující role starostů postupně klesá s růstem velikosti (lidnatosti) municipalit. V obcích nad 15, resp. 30 ticích obyvatel má obvykle stěžejní význam pro nastolování agendy skupina stejných členů zastupitelstva, tj. rada města, politické vedení (koalice) či kolegium primátora. Samozřejmě členem této skupiny je vždy rovněž starosta (primátor). Zajímavá je úloha občanů a místních zájmových organizací. Jako iniciátory agendy je většina zastupitelů neuvádí. Rozhodující část z nich však podněty získané od občanů či ze schůzí místních spolků v rámci jednání samosprávy nastoluje. Rozhodující úlohu starostů ve stanovování agendy vysvětluje většina respondentů podobně - bývají z podstaty věci procesům v obci blíže než řadoví zastupitelé. Zda se impulsy navrhovatelům daří v orgánech municipalit prosazovat, je už další otázkou. Každopádně mechanismy jednání jsou vedle místních a kontextuálních souvislostí rovněž výrazně ovlivněny lidnatostí obcí.

Literatura:

BALÍK, S. (2009). Komunální politika. Obce, aktéři a cíle místní politiky. Praha: Grada Publishing.

BACHE, I., FLINDERS, M. (ed.) (2005). Multi-level Governance. Oxord: Oxford University Press.

BERNARD, J., KOSTELECKÝ, T., ILLNER, M., VOBECKÁ J. (2011). Samospráva venkovských obcí a místní rozvoj. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

BUBENÍČEK, V., KUBÁLEK, M. (2010). Konfliktní linie v malých obcích. In Acta Politologica 2(3): 30-45.

ČMEJREK, J. (ed.) (2009). Participace občanů na veřejném životě venkovských obcí ČR. Praha: Kernberg Publishing.

ČMEJREK, J., BUBENÍČEK, V., ČOPÍK, J. (2010). Demokracie v lokálním politickém prostoru. Praha: Grada Publishing.

DENTERS, B., ROSE, L. E. (ed.) (2005). Comparing Local Governance. Trends and Developments. New York: Palgrave Macmillan.

JOHN, P. (2001). Local Governance in Western Europe. London: Sage Publications.

RINGLEROVÁ, Z. (2009). Typologie komunálních systémů. In Jüptner, P., Polinec, M. (eds.) 2009. Evropská lokální politika 2. Praha: Institut politologických studií FSV UK.

MOURITZEN, P. E., SVARA, J. H. (2002). Leadership at the Apex: Politicians and Administrators in Western Local Governments. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

RYŠAVÝ, D. (2006). Komunální je komunální a velká je velká! K hypotéze politizace lokálních politických elit. In Sociologický časopis / Czech Sociological Review 42 (5): 953-970.
ŘÍCHOVÁ, B. (ed.) (2015). Analýza politiky a političtí aktéři. Možnosti a limity aplikace teorií v příkladech. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Rozhovor Bohuslavice (okres Náchod, 1 007 obyvatel), starosta od 2010.
Rozhovor Česká Lípa (okres Česká Lípa, 37 158 obyvatel), zastupitel od 2014.
Rozhovor České Budějovice (okres České Budějovice, 93 513 obyvatel), zastupitel od 2006 a 2010-2014 radní a 2014-2015 první náměstek primátora.
Rozhovor Dobruška (okres Rychnov nad Kněžnou, 6848 obyvatel), zastupitel od 2006 a starosta 2006-2016.
Rozhovory Hanušovice (okres Šumperk, 3 181 obyvatel), zastupitel od 2006, zastupitel 2002-2010 a od 2014, zastupitel od 2014, starostka od 2010 a zastupitelka 1994-1998, zastupitel od 1994 a druhý místostarosta 2006-2010.
Rozhovor Horoměřice (okres Praha-západ, 3 928 obyvatel), zastupitel od 1994 a starosta 1994-2014.
Rozhovor Chlistov (okres Klatovy, 123 obyvatel), starosta.
Rozhovor Ivančice (okres Brno-venkov, 9 606 obyvatel), zastupitel od 1990 a starosta 1990-2002 a místostarosta od 2014.
Rozhovor Klatovy (okres Klatovy, 22 415 obyvatel), místostarosta od 2006.
Rozhovor Kopidlno (okres Jičín, 2160 obyvatel), starostka od 2010.
Rozhovor Kozolupy (okres Plzeň-sever, 1 021 obyvatel), starostka od 2010.
Rozhovor Krakovany (okres Kolín, 823 obyvatel), starosta.
Rozhovor Nové Město nad Metují (okres Náchod, 9 550 obyvatel), zastupitel od 2014.
Rozhovor Nýrsko (okres Klatovy, 4 962 obyvatel), zastupitelka.
Rozhovor Pláně (okres Plzeň-sever, 262 obyvatel), zastupitelka.
Rozhovor Rapotín (okres Šumperk, 3 234 obyvatel), radní od 2014.
Rozhovor Štětí (okres Litoměřice, 8 861 obyvatel), místostarosta od 2010.
Rozhovory Šumperk (okres Šumperk, 26 478 obyvatel), zastupitelka od 2014, zastupitel od 2006 a radní od 2010.
Rozhovor Vidnava (okres Jeseník, 1 283 obyvatel), starosta od 2014.
Rozhovor Vochov (okres Plzeň-sever, 812 obyvatel), zastupitelka.
Rozhovor Vršovka (okres Náchod, 132 obyvatel) – zastupitel 1998-2010 a starosta 2006-2010.

Kontaktní adresa autorů:

Ing. Jan Čopík, Ph.D. – jancopik@post.cz, PEF ČZU, Kamýcká 129, Praha 6
Ing. Radek Kopřiva, Ph.D. – kopriva@pef.czu.cz, PEF ČZU, Kamýcká 129, Praha 6
Doc. PhDr. Jaroslav Čmejrek, CSc. – jaroslav.cmejrek@gmail.com, PEF ČZU, Kamýcká 129, Praha 6

Investiční atraktivnost regionů a její podpora

Investment atraktivness of regions and its support

Milan Damborský

Abstrakt:

Cílem článku je poskytnout ucelenou informaci o aktuálním vnímání přímých zahraničních investic a faktorů, které ovlivňují investiční atraktivnost států a jejich regionů. Přímé zahraniční investice jsou základním faktorem rozvoje globální ekonomiky i ekonomik regionálních. Jejich význam není determinován jen jejich objemem, ale také vysokou senzitivitou, která vyplývá z jejich závislosti na ekonomickém očekávání investorů. Rozhodnutí zahraničního investora o umístění investice je pod vlivem různých faktorů determinujících atraktivnost pro investici (faktory investiční atraktivnosti). Tyto faktory se neustále vyvíjejí, nové vznikají a některé ztrácí na významu. O umístění investice rozhoduje řada faktorů, které jsou méně nebo více kvantifikovatelné. Další typickou charakteristikou je jejich heterogenita, což vytváří značný prostor pro různé způsoby jejich systematizace.

Klíčová slova:

investice, region, podpora

Abstract:

The paper has a surveillance character and its aim is to provide comprehensive information on the current perception of foreign direct investment and the factors that affect the investment attractiveness of countries and their regions. Foreign direct investments are elementary development global economy as well as regional economics. Their importance is not only determined by their volume, but also high sensitivity that results from their dependence on the economic expectations of investors. The decision of a foreign investor to place their investments is done under the influence of various factors determining the attractiveness for investment (factors of investment attractiveness). These factors are constantly evolving, new ones emerge and some are less important. The location of the investment is decided by many factors, which are more or less quantifiable. Another typical characteristic is its heterogeneity, which creates considerable scope for different ways of systematization.

Key words:

investment, region, support

Úvod

Přímé zahraniční investice a s tím související investiční pobídky se stávají stále významnějším faktorem ekonomického vývoje světové a české ekonomiky. Objem realizovaných investic ve světě neustále narůstá. Mění se proporce v poměru „rozvinuté“ a „rozvojové“ země. Mění se charakter investic i původ investorů. Na tyto změny bezprostředně reagují také jednotlivé vlády v rámci svých hospodářských politik zejména v oblasti investičních pobídek, které jsou součástí hospodářské politiky většiny států světa.

Rozhodnutí zahraničního investora o umístění investice je pod vlivem různých faktorů determinujících atraktivnost pro investici (faktory investiční atraktivnosti). Faktory investiční atraktivnosti jsou specifickými lokalizačními faktory vymezenými pro umístění investic. Tyto faktory se neustále vyvíjejí, nové vznikají a některé ztrácí na významu. O umístění investice rozhoduje řada faktorů, které jsou méně nebo více kvantifikovatelné. Další typickou charakteristikou je jejich heterogenita, což vytváří značný prostor pro různé způsoby jejich systematizace. Analýza faktorů investiční atraktivnosti stála už u samotného vzniku regionální či prostorové ekonomie. Investiční atraktivnost fakticky představuje transformovaný pohled na teorii lokalizace, a právě lokalizace tvoří jádro regionálních a správních věd, resp. regionální ekonomie (Capello, et al., 2009).

Příspěvek má přehledový charakter a jeho cílem je poskytnout ucelenou informaci o aktuálním vnímání přímých zahraničních investic a faktorů, které ovlivňují investiční atraktivnost států a jejich regionů. Tento cíl byl stanoven s ohledem na aktuální intenzivní diskusi, která pramení z potřeby přehodnotit systém investičních pobídek v kontextu ukončení transitivní fáze ekonomiky České republiky. Určené identifikované aktuální trendy vychází z analýzy realizace přímých zahraničních investic a souvisejících investičních pobídek, která byla realizována v rámci projektu Limity pro investice v ČR. V rámci výzkumu bylo využito několik rozdílných výzkumných metod založených na "desk reseach", ze kterých byly nejdůležitější komparativní metoda. V rámci komparativní metody se pozornost zaměřila na primární zdroje zahrnující statistiky a další informační zdroje jednotlivých zemí a také na sekundární informačním zdroje poskytující komplexní standardizovaná kvantifikovaná i nekvantifikovaná data. Práce s primárními daty se zaměřila na 43 států, tj. Bulharsko, Estonsko, Chorvatsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Slovensko, Slovinsko, Bosna a Hercegovina, Srbsko, Makedonie, Černá Hora, Albánie, Belgie, Dánsko, Finsko, Francie, Irsko, Itálie, Lucembursko, Malta, Německo, Nizozemí, Portugalsko, Rakousko, Řecko, Velká Británie, Španělsko, Švédsko, Norsko, Švýcarsko, Ukrajina, Rusko, Turecko, Čína, Jižní Korea, USA, Kanada, Mexiko, Brazílie a Argentina.

Přímé zahraniční investice jako determinující faktor vývoje ekonomiky

Přímé zahraniční investice představují jeden z klíčových faktorů determinující vývoj světové i jednotlivých národních ekonomik. Jejich význam není determinován jen jejich objemem, ale také vysokou senzitivitou, která vyplývá z jejich závislosti na ekonomickém očekávání investorů.

Příliv přímých zahraničních investic má na hostitelskou ekonomiku řadu dopadů. Významným tématem hodnocení dopadů přímých zahraničních investic je jejich vliv na trh práce. Zásadní efekt pro trh práce mají nepřímo vytvořená pracovní místa v dodavatelských podnicích. Zamrazilová (2007) v této souvislosti uvádí, že nový investor může buď posilovat vazby s domácími dodavateli, nebo naopak přerušit původní kooperační vazby a upřednostňovat komponenty z dovozu. Další autoři upozorňují na empiricky zjištěnou zkušenost, že zahraniční firmy kladou větší důraz na vzdělávání svých zaměstnanců, např. (Edfelt, 1975, Goncalves, 1986).

Významným tématem je vztah FDI a transferu technologií. Kokko (1992) označuje technologický transfer za jeden z klíčových faktorů motivující k podpoře přílivu přímých zahraničních investic. Navazuje tak na dřívější výzkumy (viz např. Teece, 1977). Transfer je dále rozvíjen prostřednictvím difuzních procesů, ke kterým dochází prostřednictvím jednoduchého sledování, prostřednictvím přesunu zaměstnanců ze zahraniční do domácí společnosti. Tuto myšlenku nepřímo podpořili také Graham, Krugman (1991), kteří tvrdí, že domácí firmy mají lepší znalost a přístup na domácí trhy. Pokud se rozhodne zahraniční firma vstoupit na trh, musí využít komparativních výhod (ve srovnání s domácími firmami). Fakticky to znamená, že zahraniční společnosti musí mít nižší náklady a vyšší efektivnost než domácí společnosti. V případě investic z ekonomicky rozvinutých zemí do rozvíjejících se zemí jsou těmito výhodami zejména manažerské znalosti a moderní technologie. FDI se tak stávají hlavním kanálem pro transfer technologií do rozvojových zemí. Později to také potvrdili Borensztein a De Gregorio, Lee (Borensztein, et al., 1998), kteří testovali dopady přímých zahraničních investic na ekonomický růst. Wang a Blomström (1992) označili za významný nástroj pro transfer technologií výrobkovou imitaci. Druhý směr imitace (vedle výrobkové) představují imitace manažerských procesů a organizačních inovací.

Pro transfer technologií jsou klíčové místní podmínky. Důležité je také zapojení domácích dodavatelů. Ti přebírají standardy nadnárodní korporace vč. technologických a inovačních procesů. Findlay (1978) poukazuje na význam rozdílu mezi ekonomikami v technologické úrovni. Čím je rozdíl větší, tím je větší prostor pro transfer technologií. Ten se děje zejména prostřednictvím dodavatelsko-odběratelských vztahů.

Na pozitivní roli FDI v ekonomice z hlediska technologie v českém prostředí upozorňuje také Srholec (2004), který uvádí, že nadnárodní firmy většinou využívají modernější technologie. Nadnárodní firmy tak lze označit za instrumenty pro šíření technologií.

FDI také mohou významně pomoci obchodní bilanci. Přímé zahraniční investici mají také zásadní vliv na platební bilanci. Přílivem přímých zahraničních investic může být financován deficit běžného účtu. Velmi pozitivní vliv na platební bilanci mají zejména „cost-seeking“ investice, které jsou obvykle velmi proexportně orientované. Přímé zahraniční investice tak podporují penetraci na trhy mateřských společností, popř. trhy, kde působí sesterské firmy. Přímé zahraniční investice tak generují exportní potenciál regionu či státu (Blomström, Kokko, 1996). V literatuře je navíc doloženo, že exportující společnosti jsou efektivnější než společnosti bez exportu (Wagner 2014).

Pro celkové zhodnocení dopadů přímých zahraničních investic na národní a regionální ekonomiky má význam výše reinvestovaného zisku. Ta je závislá na životní fázi investice (viz Vernon, 1966, Markusen, 1985).

Přímé zahraniční investice s sebou vedle pozitivních efektů přinášejí také efekty negativní. Benáček (1999) upozorňuje na problém nepřátelského převzetí firmy motivovaného omezením konkurence. Přímé zahraniční investice také mohou vést k jednostrannému zaměření náročí či regionální ekonomiky, která zvyšuje rizika ekonomické recese.

Přestože existují kritické studie (viz např. Aitken & Harrison, 1999 nebo Fallon, Cook, 2010), které na základě konkrétních příkladů (např. Venezuela) identifikují zásadní negativní dopady FDI na hostitelské ekonomiky, z provedené rešerše vyplývá, že pozitivní vnímání přímých zahraničních investic mezi ekonomy převládá. Z provedených rešerší vyplývá, že přímé zahraniční investice pozitivně přispívají k ekonomickým cílům hostitelských ekonomik (hospodářský růst, zaměstnanost, export atd.).

Hlavní trendy ve vývoji investičního prostředí

Ačkoliv motivace pro realizaci investic v obecné rovině zůstávají stejné (jsou to zejména zisk a posílení tržní pozice), lze identifikovat vývojové trendy v investičním prostředí, které mění také chápání investic. Jsou to:

- Liberalizace investičního prostředí

V posledních 5 až 10 letech řada států upravila své politiky se záměrem zlepšit podmínky vstupu a snížit restrikce. Výsledkem je větší liberalizace specifických sektorů (např. infrastruktura, služby) nebo strategických sektorů (např. doprava, energetika, obrana, zdravotnictví). Tyto sektory jsou v investicích stále významnější. Dalším nástrojem vyšší liberalizace je snížení omezení pro repatriace zisku. Ve vyspělých ekonomikách fakticky žádná taková omezení neexistují, v ekonomicky slabších zemích to není vždy běžné. V rámci liberalizace je řešena také otázka snížení celních překážek a překážek pro zaměstnávání cizinců.

Liberalizace zahrnující snížení míry veřejné podpory je mimo EU, kde je to dáno společnými pravidly, spíše výjimečné. Příkladem je Mexiko, které se snaží eliminovat veškeré daňové pobídky. Pokud je nějaká udělena, tak se jedná o posouzení konkrétního případu.

Naopak proti liberalizačnímu proudu jde Rusko. Rusko stanoví určité omezení ohledně zapojení zahraničních subjektů do některých odvětví jak v oblasti průmyslu, tak služeb (licence na určité činnosti).

Zemí typickou liberálním přístupem k nadnárodním investorům je Velká Británie. To je také jedním z důvodů, proč je Londýn jedním z nejvýznamnějších obchodní center světa. Velká Británie je jedním z největších příjemců přímých zahraničních investic na světě. Zájem zahraničních investorů o britské lokality stále roste. Zájem je o investice „na zelené louce“ i o investice ve formě ,,joint venture“ či obchodních zastoupení. Země je pro investory atraktivní především z důvodů přítomnosti vysoce kvalifikované, flexibilní a kreativní pracovní síly, dále dostupnosti dostatečného množství méně kvalifikované a levnější pracovní síly (konkurenceschopné náklady na pracovní sílu).

- Rostoucí význam administrativních překážek

Stále více států si uvědomuje, že změny v dynamice vývoje světové ekonomiky přinášejí také nové výzvy pro veřejný sektor. Podmínky na trhu se díky rozvoji moderních komunikačních technologií a vyšší mobilitě mění stále rychleji. To vytváří tlak na rychlost inovačního a zejména investičního procesu. Administrativní překážky se tak stávají zásadním problémem. Tato situace je typická jak pro nejvyspělejší ekonomiky (týká se zejména západní Evropy), tak pro rozvíjející se ekonomiky. Například Čína realizuje silnou ochranářskou politiku vlastního čínského trhu, která vyžaduje spoustu certifikací, podmínek pro vstup na čínský trh apod. Samotný administrativní postup je náročný a dlouhý.

Přesto lze identifikovat globální trendy vedoucí ke snížení administrativní zátěže investorů. Příkladem je finanční sektor. Zahraniční investoři jsou oprávněni otevírat účty u libovolné komerční banky v domácí nebo jakékoliv volně směnitelné měně. Dalším příkladem je zrušení omezení ve vlastnictví nemovitostí. Zahraniční investoři mohou vlastnit nemovitosti.

Z hlediska ekonomické stability hostitelské ekonomiky je diskutovaným tématem omezení repatriace zisku. Řada zemí tak deklaruje, že zahraniční investoři mají nárok na převod výnosů vyplývajících z jejich investic v hostitelské ekonomice do zahraničí, svobodně a bez odkladu, ve volně směnitelné měně. Repatriace zisků je zatím zcela volná, avšak možné turbulence na finančních situacích mohou tuto situaci změnit.

- Zvyšování deklarované ochrany investic

K vyšší ochraně investic přispívá také internacionalizace práva, tj. například posílení role mezinárodní obchodní arbitráže v obchodním či občanském právu. Tento trend je významná hlavně v transitivních ekonomikách jako jsou například Albánie nebo Bosna a Hercegovina.

- Větší důraz na propagaci, servis a institucionální rámec

Kvalitu služeb pro investory deklarují zejména země s vyspělou demokracií a kvalitním právním systémem. Specifický nástroj institucionální podpory služeb představují ochranné bilaterální dohody pro investory, které uzavírají různé země mezi sebou. V tomto ohledu má nejlépe propracovaný systém Nizozemsko, které má dvoustranné investiční smlouvy s více než 90 zeměmi v Asii, Latinské Americe, Africe a východní Evropě. Tyto dohody poskytují bezpečí a ochranu investorům ze smluvních zemí na území Nizozemí po dobu trvání dohody a zejména ochranu nizozemských investorů v zahraničí. Smlouva je nediskriminační, investoři se mohou spolehnout na rovné zacházení. Smlouva též obsahuje ustanovení o bezplatném převodu plateb spojených s investicí, dále ustanovení o spravedlivé náhradě v případě vyvlastnění a ujednání o řešení sporů (arbitráže).

Nizozemsko představuje zemi s nejlépe propracovaným systémem podpory investorů investujících v Nizozemí, stejně jako nizozemských investorů investujících v zahraničí. Nizozemsko se tak stalo nejvýznamnější investiční platformou pro americké a asijské investice v Evropě.

- Zvyšující se uplatnění nízkého zdanění a daňových úlev

Akcent na nízké zdanění je typický také pro některé evropské země. Bosna a Hercegovina investory láká na velmi nízkou daň z přidané hodnoty (17 %) a zejména korporátní daň, resp. daň ze zisku (10 %), které jsou jedny z nejnižších nejen v regionu, ale celé Evropě. To navíc Bosna a Hercegovina podpořila dohodami o zamezení dvojího zdanění, což znamená, že společnosti mají platit daň pouze v jejich domovské zemi. To urychluje příliv investic do signatářských zemí, podporuje společné podniky a vytváří více investičních příležitostí.

Daňové úlevy jsou nástrojem veřejné podpory preferovaným v některých státech. Příkladem je Česká republika, která tento nástroj využívá fakticky od samotného počátku realizace investičních pobídek. Základní otázkou je, zda lze při rozdílných korporátních daních vnímat daňovou úlevu jako investiční pobídku. Daňová úleva v případě zemí, kde je vyšší sazba zdanění, v konečném důsledku neznamená pro investora výhodu z hlediska objemu odvedených daňových prostředků. Čím je délka působení investora delší, tím menší výhodu daňové prázdniny poskytují.

Přímá podpora je realizována bez ohledu na ziskovost firem. Jsou tak podporovány i firmy, které by jinak byly ztrátové. Na trhu tak existují firmy, které by bez přímé podpory nebyly schopné v dlouhém období existovat. Investiční pobídky, na rozdíl od přímé dotace (ve formě finanční podpory či dotace úroků), zaručují, že podporu získají pouze konkurenceschopné (ziskové) firmy. Čím je firma konkurenceschopnější (ziskovější) tím je její podpora realizována v kratším časovém horizontu. Konkurenceschopnější firmy tak rychleji získávají prostředky pro další expanzi. Progresivní podporou konkurenceschopnějších (ziskových) firem dochází k akceleraci restrukturalizačních procesů (významné zejména pro transitivní ekonomiky) a tím posílení konkurenceschopnosti celé ekonomiky. Daňová úleva tak fakticky představuje nástroj urychlující fungování přirozených tržních mechanismů, kdy ziskovější nahrazuje ztrátové. Naopak v případě přímé finanční podpory existuje hrozba, že budou podpořeny také společnosti, které by bez dotace nebyly schopny generovat zisk. Investice, jejichž realizace je založena na dotacích, představují pro ekonomiku další hrozby. Tyto investice končí svou životnost s koncem dotačního efektu nebo s poklesem trhu, a tím zhoršují cyklický vývoj ekonomiky.

Preference daňových úlev před přímými dotacemi představuje také z hlediska fiskálních dopadů vhodnou alternativu. V případě, že by daňové úlevy byly nahrazeny přímou podporou, znamenalo by to zásadní nárůst veřejných výdajů. Čerpání daňových úlev firmy zahajují teprve po dosažení ziskovosti, obvykle mezi 3 a 6 rokem od udělení investiční pobídky, přičemž čerpání roste progresivně s blížícím se časovým limitem pro čerpání. V případě České republiky je to v současnosti 10 let. V případě přímé podpory by byla podpora realizována většinou v plné výši v prvních letech.

- Význam globalizace, zejména napojení na globální trh

Velikost trhu je zásadním faktorem pro nákladově orientované investice. Investoři jsou schopni na větším trhu realizovat úspory z rozsahu. Velké nadnárodní korporace přistupují ke stále silnější koncentraci výroby, a tím realizují úspory z rozsahu při zachování možnosti variability výroby. Největší plně liberalizovanou zónou volného obchodu je EU. Právě v případě EU je typická snaha investorů zajistit výrobu a distribuci plně uvnitř EU a vyhnout se tak komplikacím se vstupem na evropský trh.

Současná globalizace a úspory z rozsahu přinášejí větší akcent na koncentraci výroby. Proto státy ve svých projektech na podporu zvýšení investiční atraktivnosti země stále více akcentují tuto skutečnost. I malé státy se snaží vytvořit ekonomické zóny schopné konkurovat tradičním obrovským projektům ve východní Asii (Čína, Singapur apod.). Příkladem je Chorvatsko, které deklaruje možnost využití rozsáhlé sítě nákladních a osobních námořních přístavů (Rijeka, Pula, Zadar, Split, Šibenik, Ploce, Dubrovník).

Možnost využití úspor z rozsahu je možné jen v regionech s dobrou dopravní dostupností. Význam dopravní dostupnosti dále roste se zkracujícím se výrobním cyklem. Výhodu zde mohou získat nejen velké či velmi bohaté země realizující velké infrastrukturní projekty, ale i menší země střední Evropy. Příkladem je opět Slovinsko, které připravuje projekt rozšíření přístavu Koper, tak že v rámci střední Evropy předstihne v dopravě dosud dominující přístav Hamburk.

- Důraz na přípravu podnikatelské infrastruktury

Specifický nástroj představují tzv. zóny volného obchodu, zvláštní podnikatelské a průmyslové zóny apod. Polsko využívá tzv. speciálních hospodářských zón. Ty jsou definovány jako území, ve kterých investoři mohou realizovat své investice za zvýhodněných ekonomických podmínek a využívat speciálně vybudovanou technickou infrastrukturu. V Polsku existuje celkem 14 zón a jsou jednotlivě spravovány samosprávným orgánem. Součástí speciálních hospodářských zón jsou také průmyslové a technologické parky.

- Strukturalistický přístup k investiční podpoře

Strukturalistický přístup realizuje většina zemí podporující přímé investice, většinou formou vymezení prioritních oborů. Struktura preferovaných oborů je odrazem fáze, ve které se ekonomika nachází. Zatímco Švýcarsko, jako jedna z nejvyspělejších světových ekonomik, orientuje svoji podporu na high-technologie, Bulharsko, které představuje ekonomiku v transitivní fázi, podporuje nové projekty zpracovatelského průmyslu, výroby elektřiny z obnovitelných zdrojů energie, a podobně jako uvedené Švýcarsko IT.

Investiční pobídky nejsou však směrovány jen do moderních odvětví. Příkladem je Makedonie, která podporuje investice do zemědělství. To představuje v této zemi poměrně významné odvětví. V makedonské ekonomice zemědělství představuje více než 10 % HDP a podíl na zaměstnanosti cca 20 %. Na venkově žije cca polovina obyvatel. Zemědělství zde představuje významné exportní odvětví. Jeho podíl na exportu činí cca 10 %.

Specifický strukturalistický přístup realizují Spojené státy americké, resp. jejich agentura SelectUSA, která funguje na federální úrovni. USA deklarují zájem podporovat lokalizaci špičkových světových podniků.

Investiční podpora není vymezena jen oborově, ale také z hlediska dalších kritérii akcentujících restrukturalizaci ekonomiky. Například Indonésie uplatňuje vedle tradičních nástrojů investiční podpory (jako je například podpora nových pracovních míst) také úlevu ve formě daňové úlevy pro import surovin určených pro výrobu a také export hotových výrobků. Tímto způsobem Indonésie přispívá k posílení oborů s vyšší přidanou hodnotou. Obdobná opatření realizuje také Malajsie, která podporuje zejména tzv. „průkopníky“. Cílem této podpory je přilákat investice do high-tech inovativních produktů a dovedností.

- Podpora znalostní ekonomiky, výzkumu a vývoje

Akcent na podporu znalostní ekonomiky lze identifikovat zejména u ekonomicky vyspělých evropských zemích. V rámci globálního vývoje se profiluje několik zemí, které se orientují na posílení investiční atraktivnosti pro oblast IT. Často jsou to menší země. Příkladem takto progresivní země je Estonsko. Estonsko aktivně vytváří image malé progresivní země s velmi silným sektorem informačních technologií a flexibilní veřejnou správou. Země se orientuje na budování ICT infrastruktury, jazykovou vybavenost obyvatel, eliminující rizika vyplývající z administrativních procesů veřejné správy a udržitelnost růstu nových společností. Podobně jako v jiných zemích je problematika investiční podpory propojena s řešením strukturálních fondů.

- Podpora pro investice do životního prostředí

Environmentální aspekty přímých zahraničních investic hrají stále zásadnější roli, a to ve dvou formách. Všechny investice jsou dnes vnímány v kontextu vlivu na životní prostředí nebo jsou investice přímo podpořeny jako nástroj pro zlepšení životního prostředí. Např. Francie uděluje granty společnostem, které investují do ochrany životního prostředí. Belgické Valonsko též podporuje firmy s investičním projektem, jehož součástí je i ochrana životního prostředí a udržitelná spotřeba energie. Tento projekt musí převyšovat existující ekologické standardy v regionu, snižovat spotřebu energie a získávat energii z obnovitelných zdrojů energie.

- Důraz na podporu pracovních míst pro kvalifikovanou pracovní sílu a vzdělávání

Základním problémem EU zemí (ale také např. USA) je zvyšující se míra nezaměstnanosti. Proto také investiční pobídky jsou směřovány zejména k podpoře vytváření nových pracovních míst a objem investic nebo další ekonomické efekty investic jsou upozaděny. Důraz je kladen nejen na celkový počet nově vytvořených pracovních míst, také na jejich strukturu s cílem využít disponibilní pracovní sílu na trhu práce.

V souvislosti s rostoucí rychlostí procesů ve výrobní oblasti, změnami ve struktuře nabídky a poptávky na trhu práce vzniká nesoulad mezi kvalifikací pracovní síly a potřebami investorů, přičemž investiční pobídky jsou v současnosti primárně pojímány jako nástroj regionální nebo kohezní politiky. Veřejný sektor tak podporu vzdělání a rekvalifikací v rámci investičních pobídek chápe jako účinný nástroj podpory investic stejně jako nástroj pro zajištění souladu mezi nabídkou a poptávkou na trhu práce.

- Destrukce bilaterálních investic

Tradiční model typický pro 20. století bilaterálních investic se fakticky rozpadl. Tento model zahrnoval situaci, kdy například koncern s dominantní lokalizací v Německu investoval v dalších zemích Evropy. Investice byla řízena z mateřské centrály a v rámci investičního projektu byla vytvořena jasně podřízená pobočka v jiné zemi. V současnosti již tento hierarchický systém není tak dominantní. Supranárodní korporace mají několik rozhodovacích center, která jsou navíc nestálá. Ačkoliv každá právnická osoba má svou právní subjektivitu evidovánu v některé zemi, komplikované vlastnické vztahy rozbíjí hierarchii korporace, a není tak jasné, která právnická osoba uvnitř holdingu je nadřazena a která je podřízená. S ohledem na skutečnost, že právnické osoby uvnitř holdingu jsou registrovány v různých státech, je možnost jednoznačně určit národní původ investice poměrně obtížné. Typický příklad v tomto ohledu představují investice nizozemských společností, které slouží jako jakási platforma pro investory z EU i mimo EU. Je paradoxní, že značky, které sami sebe označují za národní, např. IKEA ve vztahu ke Švédsku, jsou evidovány v hostitelských ekonomikách jako nizozemské investice. Toto zařazení nemá však pouze statistický efekt, ale lze identifikovat další výhody investorů, které taková investiční platforma vytváří. Nizozemí je zemí s nejpříznivějším právním prostředím pro právnické osoby v celé EU. Liberální prostředí umožňuje snadné založení právnické osoby. Pohyb kapitálu fakticky není omezen. Korporátní daně jsou v poměru vůči ostatním zemích EU velmi příznivé. K těmto pozitivním stránkám je třeba přidat silnou právní ochranu, kterou investorům investujících prostřednictvím nizozemských dceřiných společností přináší bilaterální dohody o ochraně investic. Investor se tak může spolehnout na vymožení si svých práv prostřednictvím arbitráží.

Všechny výše zmíněné skutečnosti přispívají k tomu, že určení národního původu investice je stále obtížnější. Přesto v některých zemích existuje tendence rozdělovat investice dle země původu. Příkladem jsou zejména rozvíjející se ekonomiky.

- Zvýhodnění malého a středního podnikání

Zatímco dříve byly investiční pobídky orientovány na velké investice nadnárodních korporací, aktuální trend směřuje k podpoře menších projektů malého a středního podnikání. Hranice investice pro podporu je snížena zejména u projektů směřujících do ekonomicky zaostávajících regionů či prorůstově orientovaných oborů jako je například IT. Například v ekonomicky vyspělém Dánsku jsou granty udělovány především malým a středním podnikům, většinou do chudších regionů. Podporované jsou hlavně výzkum a vývoj.

V případě evropských států je míra veřejné podpory určena nadnárodní regulací ze strany Evropské unie. Ta se vztahuje nejen na členské země, ale také na asociované země (resp. jejich část). Tato regulace z hlediska maximální míry veřejné podpory zvýhodňuje projekty malého a středního podnikání. Toto zvýhodnění se následně přenáší na národní úroveň.

- Regionalizace investiční podpory

Investiční pobídky jsou v EU v souladu s legislativou EU považovány za nástroj regionální (kohezní) politiky. Obdobně je vnímána investiční podpora v dalších zemích mimo EU.

V některých zemích jsou fakticky realizovány různé systémy podpory v různých částech země. Příkladem jsou federace jako je například Bosna a Hercegovina nebo Belgie. Investiční pobídky jsou v Belgii diferencovány dle jednotlivých části federace (Brusel, Vlámsko a Valonsko). Pro Brusel je typická výše zmíněná podpora výzkumu a vývoje. U ostatních částí výzkum a vývoj doplňují další sektory např. zpracovatelský průmysl.

Specifickou kombinaci přináší Čína. Ve východní části se podpora zaměřuje na proexportně orientovanou produkci a technologický rozvoj. V západní části Číny, která je ekonomicky zaostávající, je možné získat podporu pro zemědělsky orientované projekty. Osvobození od daně se vztahují na zemědělství, lesnictví, chov zvířat a rybolov, software a integrovaný průmysl, významné infrastrukturní projekty, projekty zaměřené na životní prostředí, projekty zaměřené na přenosy technologií apod.

Zemí se silnou tradicí regionální politiky a regionalizací investiční podpory je Francie. Francie nabízí široké spektrum podpory investorům. Konkrétní podpora pak záleží na typu investičního projektu (produkce, výzkum a vývoj, inovace, školení apod.), dále na umístění (prioritní rozvojová oblast či neprioritní) a v neposlední řadě i na velikosti společnosti. Podpora může být udělena investičním projektům velkých firem jen v určitých oblastech země oprávněných k regionální pomoci, vyjma jistých citlivých. Lokalizace projektu je determinující faktor při hodnocení rozsahu dostupné podpory.

Poměrně ojedinělé je zvýhodnění investorů ve venkovských oblastech. Tento cíl deklaruje pouze Slovinsko.

Silně regionalizovaný institucionální systém má Švédko. Každý kraj (län) má svoji agenturu na podporu investorů. Ty se často zaměřují více konkrétně na jednotlivé druhy investic. Země je rozdělena na 3 zóny, nazvané A, B a ostatní. Území A zahrnuje především vnitrozemské municipality při hranicích s Norskem včetně Laponska. Území B zahrnuje pobřeží zhruba severně od Uppsaly. V rámci zón platí také výjimky a investice v nejrozvinutějších oblastech mají velká omezení. Všechna ostatní území nemají nárok na podporu, protože jsou již dostatečně rozvinutá. Firmy zde mohou získat regionální investiční granty anebo granty na podporu regionální zaměstnanosti. Finanční prostředky jsou určeny pro průmysl, průmyslové služby, služby zaměřené na lokální a regionální trh, turismus, výstavbu budov k pronájmu a další aktivity speciálního významu pro místní rozvoj podnikání. V zóně B mohou být dotace jen strategicky významné nebo se speciálním významem pro regionální rozvoj. Granty jsou vypláceny jako procento investice a jsou ovlivněny druhem investic, druhem společnosti a územím, kde chtějí investovat. Každá žádost je individuálně ohodnocena, faktory jsou zaměstnanost, ekonomický růst a celkový význam pro regionální rozvoj.

Pravidlem je, že grant musí být schválen před začátkem investice. Žádosti na území A jsou zasílány místní krajské administrativě, pro oblast B Švédské agentuře ekonomického a regionálního růstu. Investice by měla proběhnout do dvou let od schválení žádosti. Velikost grantu je dána mnoha faktory, například vlivem na zaměstnanost a ekonomický růst či významem podniku pro společnost. Každá žádost je individuálně posouzena. Pokud nejsou podmínky následně splněny, musí žadatel vrátit část nebo celý příspěvek. V sedmi severských krajích je možné získat regionální příspěvkovou slevu na sociální pojištění pro zaměstnavatele. Společnost musí zajistit plat, který respektuje běžné ceny v daném regionu. Pokud splní společnost podmínky, může dostat slevu na celkovém účtu sociálních příspěvků (pojištění, daně). Neplatí to pro zemědělství, rybářství a dopravu. Snahou země je také přilákat investory do severních oblastí, kde jsou levnější energie a příhodné klima pro určité druhy investic. Například datová centra (investice Facebooku v Lulea). Švédská ekonomika je velmi otevřená zahraničnímu kapitálu, stejně jako tamní univerzity studentům z celého světa, kteří často zůstávají a předávají dál své zkušenosti. Jedním ze způsobů jak nalákat tyto studenty jsou magisterské kurzy v angličtině (prakticky všechny), které podporují velmi kvalitní znalost tohoto jazyka mezi obyvateli.

Ačkoliv dochází k prohloubení globalizace, dochází zároveň k posílení místní a regionální správy a samosprávy v investičním procesu. Tento trend je typický nejen pro evropské země, které posilují kompetence místní a regionální správy a samosprávy s cílem posílit demokratické principy ve společnosti, ale také pro méně demokratické země. Zde je posílení role místní a regionální správy motivováno zvýšením flexibility a efektivnosti rozhodovacích procesů (např. Čína). Ve Velké Británii např. místní úroveň obvykle zajišťuje podporu ve formě přípravy pozemků a budov k následnému využití, nebo v případě vnitřních částí měst, poskytuje úvěry za účelem přestavby budov nebo jiných úprav. Granty jsou na této úrovni poskytovány za účelem zvýšení zaměstnanosti a posílení místní ekonomiky.

Ve Francii mohou místní orgány udělit různé druhy podpory investičním projektům v oblastech regionálního rozvoje, zahrnují dotace a doplňky ke grantům na zafinancování areálu podniku (půdy a budov).

Shrnutí

Přímé zahraniční investice představují jeden z klíčových faktorů determinující vývoj světové ekonomiky i jednotlivých národních ekonomik. Jejich význam není determinován jen jejich objemem, ale také vysokou senzitivitou, která vyplývá z jejich závislosti na ekonomickém očekávání investorů.

Aktuálně nejvýznamnějším tématem hodnocení role přímých zahraničních investic je jejich vliv na technologický rozvoj (podpora transferu technologií). Většina ekonomů se shoduje, že role přímých zahraničních investic je v tomto ohledu pozitivní a FDI přispívají výrazně k transferu technologií.

Pozitivně je vnímán také vliv přímých zahraničních investic na exportní potenciál hostitelské ekonomiky. Ten je zvyšován nejen prostřednictvím samotné pobočky zahraniční společnosti, ale také domácími firmami, které prostřednictvím dodávek pro nadnárodní korporace získávají know-how a překonávají překážky plynoucí z omezených úspor z rozsahu.

I když jsou FDI z hlediska rozvoje hostitelské ekonomiky považovány na pozitivní, lze nalézt také kritické pohledy. Kritizována je zejména politika investiční podpory, která znevýhodňuje domácí firmy nebo zneužití ekonomické síly nadnárodní korporace, a také omezené rozhodovací kompetence managementu v hostitelské ekonomice nebo nižší sofistikovanost aktivit v hostitelských ekonomikách.

Státy realizují investiční podporu na základě strategických cílů hospodářské politiky a v souladu s mezinárodními smlouvami. Ačkoliv realizace investičních pobídek není na mezinárodní úrovni (s výjimkou EU) příliš koordinována, lze identifikovat trendy, které jsou společné většině států světa.

Literatura:

AITKEN, B. J., HARRISON, A. E. (1999): Do Domestic Firms Benefit from Direct Foreign Investment? Evidence from Venezuela. The American Economic Rexiew, pp. 605 - 618.

BENÁČEK, V. (1999): Foreign Direct Investment in an Economy of Transition - The Case of the Czech Republic: Evalution, Problems and Policy Issues. Brusel: Science Report.

BLOMSTROM, M., KOKKO, A. (1996): Multinational Corporations and Spillovers. Economics and Finance, 99(12), pp. 247 - 277.

BORENSZTEIN, E., DE GREGORIO, J., LEE, J.-W. (1998): How does foreign direct investment affect economic growth?. Journal of Internation Economics, 1. June, 45(1), pp. 115-135.

CAPELLO, R., PETER, N. ET. al. (2009): Handbook of Regional Growth and Development Theories. Cheltenham(UK): Edward Elgar Publishing Limited.

EDFELT, R. B. (1975): Direct Investment in a Developing Economy: Towards Evaluating the Human Resources Development Impact in Brazil. Ph.D. dissertation editor Los Angeles: Univesity of California.
FALLON, G., COOK, M., (2010): Exploring the Regional Distribution of Inbound Foreign Direct Investment in the UK in Theory and Practice: Evidence form a Five-Region Study. Regional Studies, 44(3), pp. 337 - 353.
FINDLAY, R. (1978): Relative Backwardness, Direct Foreign Investment and the Transfer of Technology: A simple Dynamic Model. Quarterly Journal of Economics, Svazek 92, pp. 1 - 16.
GONCALVES, R. (1986): Technologicla Spillovers and Manpower Training: A Comparative Analisis of Multinational and National Enterprises in Brazlian Manufacturing. Journal of Development Economics, 11(1), pp. 119-132.
GRAHAM, E., KRUGMAN, P. (1991): Foreign Direct Investment in the United States. Washington D.C.: Institute for International Economics.
KOKKO, A. (1992): Foreign Direct Investment, Host Country Charakteristics and Spillovers. Stockholm: School of Economics.
PERROUX, F. (1955): Note sur la nation de pole de croissance. Ekonomie Appliquée, Issue 8, pp. 307 - 320.
SRHOLEC, M. (2004): Přímé zahraniční investice v České republice. Praha: Linde.
TEECE, D. J. (1977): Technology Transfer by Multinational Firms: The Resource cost of Transferring Technological Know-how. Economic Journal, 6, 346(87), pp. 242-261.
UNCTAD (2015): World Investment Report 2015. Geneva, New York: UN.
VERNON, R. (1966): International investment and international trade in the product cycle. Quarterly Journal of Economics, Svazek 80, pp. 190 - 207.
WAGNER, J. (2014): Export, foreign direct investment and producitivity: are sevices firms dirrent?. Service Industrie Journal, 34(1), pp. 24 - 37.
WANG, J., BLOMTROM, M. (1992): Foreign investment and technology transfer: A simple model. European Economic Review, 36(1), pp. 137 - 155.
ZAMRAZILOVÁ, E. (2007): Přímé zahraniční investice v české ekonomice: rizika duality a role trhu práce. Politická ekonomie, Issue 5, pp. 579 - 602.

Kontaktní adresa autora:

Ing. Milan Damborský, Ph.D., Mendelova univerzita v Brně, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Ústav regionálního rozvoje a veřejné správy, Zemědělská 1, 61300 Brno, milan.damborsky@mendelu.cz

Význam „quadruple helix“ v rozvoji regiónov

Role of “quadruple helix” in regional development

Lucia Dobrucká

Abstrakt:

Termín „triple helix“ sa od konca minulého storočia používa na označenie spolupráce medzi podnikmi, verejným sektorom a univerzitami, pričom univerzitám býva pripisovaná kľúčová úloha pri vytváraní, moderovaní a rozširovaní znalostí. V súčasnosti sa tento pohľad mení. Začína sa hovoriť o špirále štvoritej, kedy ku spolupráci pristupuje ešte sektor neziskových organizácií, prípadne široká verejnosť všeobecne. Zároveň silnie názor, že kľúčovú úlohu vo vzťahu k tvorbe a dynamike znalostí môže mať ktorákoľvek zo zapojených organizácií. Okrem formálneho postavenia jednotlivých aktérov to závisí aj od faktorov ako sú etablované vzájomné vzťahy, predchádzajúce skúsenosti, vzájomný rešpekt a dôvera, schopnosti lídrov zapojených organizácií, a podobne. Tento posun vo vnímaní spolupráce podporuje zapojenie verejnosti, či už priamo alebo prostredníctvom občianskych združení a spolkov, a aktivizuje znalosti cez tzv. bottom-up prístup. Zároveň zvyšuje dôraz na mäkké faktory spolupráce medzi aktérmi, a posúva význam slova spolupráca (co-operation) na úroveň spolu-tvorby (co-creation). Tento článok charakterizuje koncept „quadruple helix“, a na príklade konkrétneho projektu poukazuje na možnosti jej uplatnenia v praxi.

Klíčová slova:

quadruple helix, spolupráca, spolutvorba, znalosti, regionálny rozvoj, priestorové plánovanie

Abstract:

Since the end of the last century, the term „triple helix“ indicates co-operation between businesses, public sector and universities, with universities playing the key role in the production, moderation and dissemination of knowledge. Nowadays, this perspective is changing. Participants at international forums pay an increasing attention to so-called “quadruple helix”, which includes non-profit sector or public in general. Also, they claim that, if needed in a specific case, the crucial role in knowledge dynamics might pass from universities to another partner. Such change of roles can be influenced by actor’s formal position as well as soft factors like established mutual relationships, past experience, mutual respect and trust, abilities of individual leaders, etc. Hence, “quadruple helix” concept activates knowledge in the bottom-up direction, as it encourages inhabitants’ participation directly or through public non-profit sector. It also promotes the soft factors of actors’ mutual cooperation, and modifies the essence of “co-operation” into “co-creation”. This article describes “quadruple helix”, and discusses its use in practice on a case study.

Key words:

quadruple helix, cooperation, co-creation, knowledge, regional development, spatial planning

Úvod:

Približne od konca minulého storočia sa spolupráca medzi podnikmi, verejným sektorom a univerzitami označuje ako „triple helix“. Dnes sa však už začína používať termín „quadruple helix“, ktorý do tejto medzi-sektorovej spolupráce zahŕňa občiansku spoločnosť (a to prostredníctvom zapojenia neziskových organizácií či priamo verejnosti), a zároveň posúva význam slova spolupráca (co-operation) na úroveň spolu-tvorby (co-creation). V tomto novom prístupe sa tradične chápané úlohy jednotlivých sektorov modifikujú, napr. kľúčovú úlohu pri vytváraní, moderovaní a rozširovaní znalostí už nemusia zastávať univerzity, ale ktorákoľvek zo zapojených organizácií. Takýto posun má zásadný vplyv na tvorbu a dynamiku znalostí v regióne, a tým aj na jeho ďalší rozvoj. Na význame získavajú tzv. mäkké faktory spolupráce, kde okrem formálneho postavenia jednotlivých aktérov silnie vplyv faktorov ako etablované vzájomné vzťahy, predchádzajúce skúsenosti, vzájomný rešpekt a dôvera, schopnosti lídrov jednotlivých organizácií, a podobne.

Cieľom príspevku je stručne charakterizovať *quadruple helix*, a dokumentovať teoretické východiská tohto konceptu a jeho úskalí v praxi na projekte „*Povodie rieky Moravy v dotyku s Trnavským samosprávnym krajom (Regionálna rozvojová štúdia územia pre potreby ďalších možností jeho využitia)*“. Projekt bol riešený v rokoch 2007-2008 v rámci programu INTERREG III SR-ČR, pričom nadväzoval na projekt „*Socioekonomická štúdia predĺženia Baťovho kanála o úsek Hodonín - sútok Morava/ Dyje*“ realizovaný Juhomoravským krajom v roku 2006. Uvedený projekt je síce starší, avšak aj dnes je zaujímavý z hľadiska spôsobu zostavenia a práce riešiteľského tímu. Dá sa povedať, že už pred desiatimi rokmi napĺňal princípy súčasných trendov, a to hneď v dvoch rovinách. Za prvé uplatňoval prístup priestorového plánovania, ktoré integruje plánovanie územné, krajinno-ekologické a strategické, a tým podporuje dlhodobý, komplexný a vyvážený rozvoj riešeného územia. Druhou rovinou je práve spomínaná *quadruple helix*. Autorka príspevku bola do projektu zapojená z pozície výskumného pracovníka, a tiež prostredníctvom dlhodobých kontaktov s hlavným riešiteľom. Príspevok je preto opretý o štúdium dokumentácie, osobné skúsenosti a pozorovanie, ktoré boli v lete 2017 doplnené rozhovormi s kľúčovými osobnosťami projektu.

Quadruple helix – spolupráca štyroch sektorov

Koncept *triple helix*, čiže spolupráca medzi podnikmi, univerzitami a verejným sektorom (napr. Etzkowitz a Leydesdorff, 1996, 1998, 2000; Ranga a Etzkowitz, 2013), bol v posledných rokoch rozšírený o spoluprácu neziskových organizácií, a tým prerástol do tzv. *quadruple helix* (napr. Carayannis a Campbell, 2009, 2010; Leydesdorff, 2012). Ako uvádzajú Balyaeva a Lombardi, (2017), trojitá špirála sa sústredila na produkciu znalostí a inovácie, zdôrazňovala význam vyššieho vzdelania a bola základným kameňom chápania *znalostnej ekonomiky*. Špirála štvoritá neznamená odklon od znalostnej ekonomiky, ale rozšírenie tohto pojmu smerom k *znalostnej spoločnosti* či *znalostnej demokracii* tým, že buduje znalosti aj prostredníctvom médií, kultúry či občianskej spoločnosti. Práve občianska spoločnosť reprezentovaná neziskovými organizáciami je kritickým bodom súčasného prístupu k rozvoju územia. V literatúre sa môžeme stretnúť tiež s pojmom *quintuple helix*, ktorá reflektuje prírodné prostredie spoločnosti, zdôrazňuje význam (resp. zdevastovanie) životného prostredia ako akcelerátora nových nápadov, znalostí a inovácií, a umožňuje ekologicky senzitívne prístupy k rozvoju (napr. Carayannis, Barth a Campbell, 2012).

Príkladom uplatnenia *quadruple helix* v kontexte strednej Európy môže byť projekt „*Povodie rieky Moravy v dotyku s Trnavským samosprávnym krajom (Regionálna rozvojová štúdia územia pre potreby ďalších možností jeho využitia)*“. Hlavným zámerom projektu bolo kriticky zhodnotiť stav územia Pomoravia [čiže slovenského územia popri rieke Morava, poznámka autorky] v úseku od Skalice po sútok riek Morava a Dyje, a následne navrhnúť stratégiu rozvoja tohto územia s dôrazom na revitalizáciu toku rieky Moravy pre účely

rekreačnej plavby (Dobrucká a Dobrucká, 2009; pozri tiež Dobrucká, 2009; Michaličková, 2009). V záujmovej časti rieky Morava bolo potrebné navrhnúť vybudovanie plavebných komôr a prístavísk, ktoré spadali do katastrov deviatich obcí, a v niektorých prípadoch aj do chránených lokalít. Navyše tvorí rieka Morava hranicu medzi Slovenskou a Českou republikou, v dolnom toku hranicu s Rakúskom, podlieha preto špeciálnej legislatíve. Aby bolo možné posúdiť všetky aspekty splavnenia Moravy, spracovával projektový tím osem štúdií. V prvej etape boli spracované *Štúdia dopadu realizovaných opatrení* (štúdia zohľadňovala výstupy projektu realizovaného Juhomoravským krajom v roku 2006) a *Prieskumy a rozbory* (analýzy slovenskej strany rieky Morava). Druhá etapa projektu bola najobsiahlejšia, zahŕňala štúdie *technologickú*, *priestorovú*, *ekologicko-environmentálnu*, *ekonomickú* a *marketingovú* (názvy jednotlivých štúdií poukazujú na uplatnenie princípov priestorového plánovania). Navyše musela každá štúdia zohľadniť všetkých deväť obcí samostatne aj vo vzájomných regionálnych vzťahoch. V závere projektu bola spracovaná *Štúdia regionálneho rozvoja*, ktorá zhŕňala najdôležitejšie závery predchádzajúcich štúdií do uceleného diela, a rozširovala ich o aspekty technickej, ľudskej a organizačnej infraštruktúry.

Zadanie projektu bolo komplexné, a vyžadovalo zapojenie širokého spektra organizácií a profesií. Koordinátorom projektu bol Trnavský samosprávny kraj (verejný sektor na krajskej úrovni), zhotoviteľom Regionálna rozvojová agentúra v Skalici (nezisková organizácia koordinujúca rozvojové aktivity v regióne, podporovaná priamo krajom) a hlavným riešiteľom Ateliér Dobrucká, s.r.o. (podnikateľský subjekt). Partnermi projektu boli Juhomoravský kraj, mesto Hodonín a mesto Skalica (verejný sektor), a Spolok pre podporu Pomoravia (nezisková organizácia s cezhraničnou pôsobnosťou). Riešenia projektu sa zúčastnili zástupcovia ďalších organizácií, medzi ktoré patrili

- dotknuté obce: Skalica, Kátov, Holíč, Kopčany, Gbely, Brodské, Kúty, Sekule, Moravský sv. Ján;
- univerzity: Komenského univerzita v Bratislave, Slovenská technická univerzita v Bratislave, Ekonomická univerzita v Bratislave, Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, Univerzita Konštantína filozofa v Nitre;
- štátne neziskové organizácie: Správa CHKO Záhorie, Krajský pamiatkový úrad Bratislava;
- verejné neziskové organizácie: Baťův kanál, Spolok pre podporu Pomoravia, Slovenská ornitologická spoločnosť;
- štátne podniky: Povodí Moravy, Slovenský vodohospodársky podnik;
- a súkromné podnikateľské subjekty: Vodní cesty a.s., Prvá plavebná spoločnosť s.r.o., Agentúra Dolná Morava, s.r.o.

Okrem zapojenia neziskových organizácií (ako reprezentantov záujmových združení občanov či štátu) sa v dotknutých obciach konali aj prieskumy verejnej mienky a verejné prerokovania, a niektoré projektové stretnutia boli otvorené pre zástupcov z obcí. Z uvedeného zoznamu je zrejmé, že boli pokryté všetky zložky *quadruple helix*.

Od spolupráce k spolutvorbe – prelínanie rolí zapojených partnerov

Aby bolo možné dosiahnuť koordináciu takto široko postaveného tímu a spracovať osem štúdií v požadovanej kvalite, bol riešiteľský tím (cca 50 ľudí) rozdelený do menších skupín. Jadrom týchto menších tímov boli študenti zo zapojených univerzít, ktorí pod vedením pedagógov a ľudí z praxe zbierali a analyzovali podklady k jednotlivým štúdiám, a následne v spolupráci s odborníkmi spracovali návrhové časti (finalizáciu štúdií robili experti). Tímy boli koordinované týždenne tak, aby boli v pravidelných intervaloch prezentované čiastkové výstupy, zapracovávané pohľady iných tímov a dohodnutý ďalší postup. Počas druhej etapy, ktorá bola najnáročnejšia z hľadiska koordinácie, sa uskutočnili tri veľké stretnutia, ktorých sa zúčastnili všetky zúčastnené strany, študenti, pedagógovia, odborníci zastupujúci jednotlivé zapojené organizácie aj zástupcovia obcí. Široké diskusie umožnili priebežne overovať správnosť získaných údajov, prispievali k inovatívnosti navrhovaných riešení, a zároveň

zvyšovali ich akceptovateľnosť. Spôsob práce na projekte bol opretý o myšlienku spolu-tvorby vízie splavnenia rieky Morava tak, aby priniesla želateľné výsledky pre všetky zainteresované strany a pozitívne dopady pre región ako celok. Všetky zapojené subjekty boli s finálnym výstupom stotožnené.

Z hľadiska teórie súvisí s myšlienkou spolu-tvorby výstupov aj fakt prepájania rolí jednotlivých projektových partnerov. Príkladom takéhoto prelínania sú univerzity, ktoré boli tradične spájané so vzdelávaním a výskumom. Gunasekara (2006) zdôrazňuje, že v konceptoch *triple* a *quadruple helix* dochádza k modifikácii tejto úlohy – vďaka znalostiam, zručnostiam a ľudsko-sociálnym zdrojom kumulovaným v rámci univerzít dnes rastie ich význam pri budovaní regionálnych sietí. Univerzity prispievajú k sociálno-kultúrnej báze regionálneho rozvoja, a spájajú ekonomiku učenia sa (vzdelávania aj celoživotného rozvoja) s regionálnou produkciou. Za predpokladu, že univerzity sú úzko spojené s regionálnou ekonomikou a majú záujem na jej rozvoji, môžu plniť významnú úlohy pri identifikácii potrieb regiónu na špecifické znalosti, spájaní regionálnych aktérov za účelom budovania týchto znalostí, a ovplyvňovať regionálne politiky vo vzťahu k ich využívaniu. Takýto posun môže mať zásadný vplyv na tvorbu a dynamiku znalostí v regióne, a tým aj na jeho ďalší rozvoj. Avšak ako upozorňujú Cardoni, Celenza a Lombardi (2017), rola univerzít, a ich schopnosť danú rolu naplniť, sa líši v závislosti od mieri otvorenosti regiónu, v ktorom pôsobia. V periférnych oblastiach, kde obvykle hrajú dominantnú úlohu ekonomické záujmy, sú univerzity často nútené akceptovať jednostranné požiadavky biznisu, a ich úloha pri tvorbe inovácií, neortodoxných myšlienok a sieťovaní ostatných aktérov sa môže celkom vytratiť. Podobným spôsobom dnes môže dochádzať k zmene či zámene všetkých rolí, ktoré boli tradične spájané s jedným (prakticky ľubovoľným) sektorom.

Projekt „*Povodie rieky Moravy v dotyku s Trnavským samosprávnym krajom*“ potvrdzuje, že v koncepte *quadruple helix* sa môžu role jednotlivých zapojených partnerov prelínať. V tomto prípade boli motorom dynamiky znalostí zástupcovia sektorov ziskového a neziskového, nie univerzít, a naopak, významnou postavou v manažmente projektu bol zástupca univerzity. Ako bolo uvedené vyššie, hlavným riešiteľom bol súkromný podnikateľ. Aj keď by podnikateľ nepoužil výraz „manažment znalostí“, v praxi kládol dôraz na pravidelné stretnutia, otvorenú výmenu informácií a dohodu ohľadom navrhnutých opatrení, čím sa stal hnacou silou celého projektu v ideovej rovine. Vzhľadom na to, že ide o malého podnikateľa v medzinárodnom projekte, je takáto rola neobvyklá. Ďalšími lídrami obsahovej stránky projektu boli zástupcovia Slovenského vodohospodárskeho podniku a Spolku pre podporu Pomoravia. Ich dlhoročné znalosti danej problematiky a otvorenosť k zdieľaniu s inými partnermi pomáhali vytvárať prostredie, v ktorom si jednotliví aktéri dôverovali, vymieňali poznatky a navrhované riešenia vzájomne konzultovali. Opäť ide o subjekty ziskového a neziskového sektora, nie univerzitu. Do tretice došlo k čiastočnej výmene úloh v oblasti manažmentu projektu. Zástupca oficiálneho zhotoviteľa projektu Regionálnej rozvojovej agentúry v Skalici nemal v tom čase dostatočné skúsenosti s medzinárodnými projektami tohto rozsahu, preto vykonával veľkú časť manažérsko-administratívnych úkonov na základe odporúčaní zástupcu univerzity. Prepájanie rolí projektových partnerov tak, aby lepšie zodpovedali možnostiam jednotlivých organizácií aj schopnostiam ich zástupcov, je významným faktorom pre spolu-tvorbu všeobecne akceptovaných výstupov.

Úskalia quadruple helix

Koncept *quadruple helix* má aj niekoľko úskalí. Evidentné sú jeho časová a finančná náročnosť, ktoré súvisia so zapojením veľkého množstva subjektov a ich vzájomnou koordináciou. V uvedenom projekte bola finančná náročnosť riešená zapojením študentov, a časová náročnosť bola akceptovaná vzhľadom na osobnú angažovanosť väčšiny expertov v problematike splavnenia rieky Morava. Práve osobná zanietenosť expertov pomohla v praxi prekonať množstvo problémov. K obdobným záverom došli napr. Agostini, Nosella a Venturini (2017), ktorí skúmali význam osobnej angažovanosti (commitment) pre dlhodobú funkčnosť partnerských sietí, a označili ju za jeden z kľúčových aspektov. Podobne zrejmým úskalím, na ktoré upozorňujú napr. Booher a Innes (2012), je (ne)existencia spoločného

cieľa (resp. úlohy, zmyslu, identity). Projekty riešené v rámci konceptu *quadruple helix* sú charakteristické vysokou heterogenitou zapojených partnerov, ktorí majú zásadne odlišné názory, postoje a ciele, a obvykle používajú aj iné slovníky. To vedie k mnohým nedorozumeniam a zvýšeným nárokom na ochotu partnerov dohodnúť sa.

Menej evidentnými a nezriedka podceňovanými predpokladmi úspechu sú tzv. mäkké faktory spolupráce, ako sú etablované vzájomné vzťahy, predchádzajúce skúsenosti, vzájomný rešpekt a dôvera, schopnosti lídrov jednotlivých organizácií a miera ich tacitných znalostí, manažment konfliktov, spôsob rozhodovania či odhodlanosť (napr. Robson et.al, 2002; Ren et.al, 2009; Christoffersen, 2013; Šimonová, 2016). Predovšetkým schopnosti projektového manažéra a vzájomná dôvera členov tímu zásadne ovplyvňujú výsledok spolupráce. U lídra sú podstatné jeho schopnosti, povahové črty a akceptácia všetkými partnermi. Tento bod bol kritický aj v uvedenom projekte. Riadenie projektu zo strany Regionálnej rozvojovej agentúry bolo akceptované iba formálne. Neoficiálne bolo riadenie projektu do veľkej miery prebraté zástupcom univerzity a lídrom obsahovej stránky bol súkromný podnikateľ. Rovnako nutným predpokladom ako schopnosti lídra je aj vzájomná dôvera medzi členmi tímu, bez ktorej nie sú otvorené zdieľanie informácií a spoločná tvorba výstupov vôbec možné. Práve neoficiálna výmena rolí medzi jednotlivými partnerskými organizáciami projektu tak, aby lepšie zodpovedali ich skutočným danostiam a prínosu pre projekt, zvýšila vzájomnú dôveru, čím umožnila spoluprácu názorovo rozdielnych partnerov aj nutnú dávku tolerancie medzi expertmi a študentmi. Ak by partneri trvali na oficiálne plánovaných vzťahoch, projekt by skončil neúspechom.

Najvýznamnejšie riziká projektu, ktoré boli identifikované v *Štúdii regionálneho rozvoja*, reflektovali skúsenosť s významom mäkkých faktorov, a okrem iného zdôraznili nezáujem obyvateľov či oficiálnych predstaviteľov obcí a nedostatočnú spoluprácu subjektov v regióne. Súčasťou štúdie bol návrh modelu inštitucionálno-manažérskeho zabezpečenia realizácie projektu v budúcnosti. To zodpovedá ďalšiemu predpokladu úspešných sietí – formalizácii pravidiel, procesov či nástrojov (napr. Innes a Rongerude, 2013). Formalizácia podporuje výmenu informácií a tvorbu spoločných znalostí, a v heterogénnych sieťach je nutná aj s ohľadom na zvýšené riziko nedorozumení a vzájomného nepochopenia vyplývajúceho z odlišných zvyklostí jednotlivých sektorov.

Záver:

V súčasnosti sa začína zdôrazňovať tzv. *quadruple helix*, čiže spolupráca medzi verejným sektorom, univerzitami, podnikmi a neziskovým sektorom (resp. verejnosti ako takej). Tento koncept má zásadný vplyv na vytváranie a dynamiku znalostí v regióne, a tým aj na ďalší rozvoj regiónu. Ako príklad uplatnenia princípov *quadruple helix* bol opísaný projekt „*Povodie rieky Moravy v dotyku s Trnavským samosprávnym krajom*“, ktorý poukázal na niektoré princípy a nutné predpoklady tohto prístupu. Prvým kľúčovým faktorom úspešnosti je existencia spoločného cieľa. V heterogénnych sieťach zložených z partnerov reprezentujúcich rozličné sektory je formulácia spoločného cieľa náročná úloha, ktorá vyžaduje vôľu všetkých diskutovať, vzájomne si vysvetľovať svoje názory, postoje a postupy, a dohodnúť sa. Nejde pritom o bežne chápanú spoluprácu, ale o „spolu-tvorbu“ výstupov tak, aby všetci zapojení s výsledkom súhlasili a „podpísali ho“. K tomu je nevyhnutné zohľadniť mäkké faktory spolupráce, ktoré okrem formálneho postavenia jednotlivých aktérov závisia aj od takých skutočností, ako sú schopnosti lídrov jednotlivých organizácií, vzájomná dôvera a rešpekt medzi členmi, etablované vzájomné vzťahy, predchádzajúce skúsenosti, a podobne. Pre dlhodobú udržateľnosť partnerských sietí je následne dôležitá formalizácia pravidiel vytvorenej siete, ktorá prispieva k stabilizácii jej fungovania, podporuje vzájomnú dôveru, a tým aj tvorbu spoločných znalostí. V neposlednom rade je potrebné počítať s vyššou finančnou a časovou náročnosťou tohto prístupu, ktoré sú v praxi nezriedka kompenzované angažovanosťou zapojených aktérov. Avšak napriek náročnosti má *quadruple helix* nesporný prínos vo vzťahu k budovaniu znalostnej spoločnosti tým, že podporuje zapojenie verejnosti, či už priamo alebo prostredníctvom občianskych združení a spolkov, a aktivizuje znalosti cez tzv. bottom-up prístup. Tiež prispieva ku komplexnosti, odbornej vyváženosti a širokej

akceptovateľnosti výstupov. Aj keď rekreačná plavba v riešenom úseku Moravy zatiaľ v plánovanej šírke realizovaná nebola, jednotlivé obce spracovaný materiál používajú pre vlastné účely, a slúži tiež ako jeden zo vstupných materiálov pre nadväzujúce dokumenty na úrovni regiónu.

Literatúra:

AGOSTINI, L., NOSELLA, A., VENTURINI, K. (2017): SME strategic networks: how to achieve the commitment of partners, In: Knowledge management in the 21st century: resilience, creativity, co-creation, St. Petersburg: St. Petersburg University, pp. 232-245.

BALYAEVA, Z., LOMBARDI, R. (2017): Intellectual value cocreation models in industry-university-government network, In: Knowledge management in the 21st century: resilience, creativity, co-creation, St. Petersburg: St. Petersburg University, pp. 2089-2094.

BOOHER D.E., INNES J.E. (2012): Planning with Complexity: An introduction to collaborative rationality for public policy, In: 10th meeting of AESOP thematic group on Complexity & Planning: Complexity and Collaborative Rationality, Groningen, Netherlands, 2012.

CARAYANNIS, E.G., CAMPBELL, D.F. (2009): "Mode 3" and "Quadruple Helix": towards a 21st century fractal innovation ecosystem, International Journal of Technology Management, Vol. 46, No. 3-4, pp. 201-234.

CARAYANNIS, E.G., CAMPBELL, D.F. (2010): Triple Helix, Quadruple Helix and Quintuple Helix and how do knowledge, innovation and the environment relate to each other? A proposed framework for a trans-disciplinary analysis of sustainable development and social ecology, International Journal of Social Ecology and Sustainable Development, Vol. 1, No. 1, pp. 41-69.

CARAYANNIS, E.G., BARTH, T.D., CAMPBELL, D.F. (2012): The Quintuple Helix innovation model: Global warming as a challenge and driver for innovation, Journal of Innovation and Entrepreneurship, Vol. 1, No. 2, pp. 1-12.

CARDONI, A., CELENZA D., LOMBARDI, R. (2017): Knowledge transfer, the university system and networking settings in competitive and uncompetitive regions, In: Knowledge management in the 21st century: resilience, creativity, co-creation, St. Petersburg: St. Petersburg University, pp. 217-231.

DOBRUCKÁ, A., DOBRUCKÁ, L. (2009): Rozvoj regiónu Pomoravie, Enviromagazín, Vol. 14, No. 2, pp. 24-25.

DOBRUCKÁ, L. (2009): Priestorové plánovanie ako spojnica strategického, územného a krajinno-ekologického plánovania – Príklad regiónu Pomoravie, In: Krajina – Človek – Kultúra, Banská Bystrica, Slovensko, 2009.

ETZKOWITZ, H., LEYDESDORFF, L. (2000): The dynamics of innovation: from National Systems and "Mode 2" to Triple Helix of university-industry-government relations, Research Policy, Vol. 29, No. 2, pp. 109-123.

GUNASEKARA, C. (2006): Reframing the Role of Universities in the development of regional innovation system, The Journal of Technology Transfer, Vol. 31, No. 1, pp. 101-113.

CHRISTOFFERSEN, J. (2013): A review of antecedents of international strategic alliance performance: synthesized evidence and new directions for core constructs, International Journal of Management Reviews, Vol. 15, No. 1, pp. 66-85.

INNES J.E., RONGERUDE, J. (2013): Civic networks for sustainable regions – Innovative practices and emergent theory, Planning Theory and Practice, Vol. 14, No. 1, pp. 75-100.

LEYDESDORFF, L., ETZKOWITZ, H. (1996): Emergence of a Triple Helix of university – industry – government relations, Science and public policy, Vol. 23, No. 5, pp. 279-286.

LEYDESDORFF, L., ETZKOWITZ, H. (1998): The triple helix as a model for innovation studies, Science and public policy, Vol. 25, No. 3, pp. 195-203.

LEYDESDORFF, L. (2012): The Triple Helix, Quadruple Helix,…, and an N-tuple of helices: Explanatory models for analyzing the knowledge-based economy?, Journal of the Knowledge Economy, Vol. 3, No. 1, pp. 25-35.

MICHALIČKOVÁ, D. (2009): Povodie rieky Moravy v dotyku s Trnavským samosprávnym krajom - regionálna rozvojová štúdia pre potreby ďalších možností jeho využitia, In: Odborný seminár: Regulačné nástroje, Bratislava, Slovensko, 2009.
RANGA, M., ETZKOWITZ, H. (2013): Triple Helix systems: an analytical framework for innovation policy and practice in the Knowledge Society, Industry and Higher Education, Vol. 27, No. 4, pp. 237-262.
REN, H., GRAY, B., KIM, K. (2009): Performance of international joint ventures: what factors really make a difference and how?, Journal of Management, Vol. 35, pp. 805–832.
ROBSON, M.J., LEONIDOU, L.C., KATSIKEAS, C.S. (2002): Factors influencing international joint venture performance: theoretical perspectives, assessment, and future directions, Management International Review, Vol. 42, pp. 385–418.
ŠIMONOVÁ, K. (2016): Knowledge: Overview of New Findings, In: Construction Maeconomics Conference, Conference Proceedings. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT.

Kontaktná adresa autora:

Mgr. Lucia Dobrucká, PhD., České vysoké učení technické, Masarykův ústav vyšších studií, Kolejní 2a, 16000 Praha, Česká republika, ldobrucka@gmail.com

Rozvoj regionálních lesů v kontextu naturalizované filozofie přírody a subjektu[1]

Development of regional forests in the context of the naturalized philosophy of nature and subject

Antonín Dolák

Abstrakt:

Představím návrhy pro rozvoj regionálních lesů z filozofického hlediska, přesněji z hlediska naturalizované filozofie a koncepce subjektu. Jsou popisovány vztahy subjektu k lesu a přírodě, také to, jak se těmito vztahy utváří identita subjektu. Metodami konceptuální analýzy a filozofické argumentace (argumenty pro dané stanovisko, protiargumenty a jejich vyvrácení) ukážu, co je to dnes prostor lesa a jakým směrem by se měl vyvíjet. Příspěvek stanoví filozofická a estetická kritéria pro rozvoj regionálních lesů. Pokusím se promyslet hodnoty krásy a ošklivosti v lese, přírodního vs. umělého, odpady v lese a jejich estetiku, vztahy přírody a kultury, divokosti a (ne)nutnosti biodiverzity v lese.

Klíčová slova:

filozofie přírody, les, naturalizace, rozvoj lesů, naturalizovaná filozofie, subjekt

Abstract:

I will present proposals for the development of regional forests from a philosophical point of view, more precisely in terms of naturalized philosophy and the concept of the subject. The subject's relationships to the forest and nature are described, and how these relationships shape the identity of the subject. Methods of conceptual analysis and philosophical arguments (arguments for the position, counter-arguments and their refutation) I will show what is the area of the forest today and in what direction it should evolve. The contribution sets out the philosophical and aesthetic criteria for the development of regional forests. I will try to think about the values of beauty and ugliness in the forest, natural vs. artificial, waste in the forest and their aesthetics, relationships of nature and culture, wildness and (not)necessity of biodiversity in the forest.

Key words:

philosophy of nature, forest, naturalization, forest development, naturalized philosophy, subject

Úvod[2]

Rozvoj regionálních lesů by měl být prováděn systematicky, smysluplně a racionálně. Ve svém příspěvku se pokusím ukázat možné racionální založení adekvátního rozvoje regionálních lesů. Východiskem mi bude naturalizovaná filozofie přírody. Termín naturalizace filozofie, zejména potom epistemologie (teorie poznání) do lidského uchopování světa zavedl

[1] Studie vznikla jako součást práce na grantu SGS05/FF/2017-2018 Naturalizace filosofie v minulosti a současnosti.

[2] Mnohé myšlenky zde obsažené jsem získal v ústních rozhovorech od dr. Jana Votavy, za což mu tímto děkuji.

americký filozof Quine (Quine, 1995). Naturalizovaná filozofie je takovou filozofií, která je v úzkém sepětí s vědou, zejména s přírodní vědou, ale i s vědami společenskými. Je to filozofie, která pracuje s metodikou, slovníkem i výsledky empirického bádání, nejde tedy jen o nepodložené spekulování a teoretizování, ale spíše o domýšlení a teoretičtější uchopování toho, k čemu věda postupně dochází.

Aby lidské jednání bylo racionální, mělo by být podřízeno něčemu, co je skutečně hodnotné, a tak by tomu mělo být také u jednání majícího adekvátně rozvíjet regionální lesy. V následujícím příspěvku se pokusím právě takovéto jednání opřené o objektivní hodnoty ukázat.

Cíl

Cílem této studie je řešení otázky, jak by bylo možné racionálně a smysluplně rozvíjet regionální lesy. Racionální postup je takový, který postupuje metodicky, podle určitých pravidel, a který se současně snaží co nejadekvátněji postihovat realitu, tedy co nejvíce postupovat podle pravdivého poznání světa, zde zejména přírody, lesů, lesů v regionu. V tom může být velmi přínosná naturalizovaná filozofie přírody, která rozvíjí své úvahy v zpětnovazebném korigování s metodami, slovníkem, experimenty a zejména výsledky věd (především přírodních, ale i společenských věd).

Aby byl cíl naplněn, nestačí však pro rozvoj lesů uplatnit pouze racionální přístup, ale je nutné dbát také na smysluplnost tohoto přístupu. Racionalita samotná je totiž spíše formou postupu, sleduje jeho systematičnost, shodu s realitou, metodičnost, avšak nedává mu sama o sobě cíl (byť s její pomocí nesnáze cíl najdeme).

Cíl dávají smysluplnému jednání objektivní hodnoty. K ukázání toho, jak rozvíjet regionální lesy smysluplně, je tedy třeba předložit hodnoty, podle kterých bychom je měli rozvíjet. Nemělo by však jít o hodnoty pouze subjektivní, arbitrární, ale pokud možno o hodnoty objektivní.

Metodika

Ve svém příspěvku budu používat metody konceptuální analýzy a filozofické argumentace (argumenty pro dané stanovisko, protiargumenty a jejich vyvrácení) a analýzy argumentace.

Metoda konceptuální analýzy bude spočívat v pečlivém rozboru klíčových pojmů, bez kterých není možné racionálně uchopit rozvoj regionálních lesů (půjde např. o pojmy hodnota, příroda, přírodní,…).

Metoda filozofické argumentace bude spočívat v předložení argumentů i protiargumentů pro určité stanovisko, nacházení chyb v argumentaci, zjišťování, která pozice má na své straně silnější argumenty a systémy zdůvodnění svých premis či tezí.

Metoda analýzy argumentace bude spočívat v pečlivém rozboru argumentů a důvodů pro určité teze, v hodnocení těchto argumentů a jejich kritice.

Pojmy a kategorie nezbytné pro řešení problému rozvoje lesů

Nejprve je třeba jasně identifikovat určité pojmy, které nám k řešení problému rozvoje regionálních lesů dále mohou pomoci. Filozofie přírody často řeší rozdíl mezi „přírodou“ a „kulturou“, kdy se snaží vymezit určité jasné hranice mezi nimi (Šmajs, 2008, s. 83-135). Podle mnoha badatelů však tato hranice neexistuje, protože příroda není nic fixního, daného, ale podléhá evoluci a neustálé změně (Komárek, 2008, s. 233-249), také se patrně do značné míry mísí s kulturou a zdá se, že je kulturou ovlivňována do takové míry, že lze mluvit o tom, že žijeme v antropocénu, tedy v období, kdy lidská činnost globálně ovlivňuje zemský ekosystém. Zda je ovšem antropocén skutečně svébytným geologickým obdobím není ještě mezi odborníky zcela rozřešeno.

Určitě však platí to, že hranice mezi kulturou a přírodou jsou nejasné, kultura značně formuje přírodu a naopak. Podobný úsudek platí pro hranici mezi přírodním a umělým: tato hranice není jasná, pokud se však umělým míní vše to, co nějak formoval člověk, je umělý skoro každý regionální les na jižní Moravě (což samozřejmě ničemu nevadí).

Ten, kdo by chtěl kulturu jasně oddělovat od přírody, by se navíc možná dopouštěl nemístného antropocentrismu, kdy by odděloval lidi a jejich výtvory od zbytku přírody, ačkoliv člověk je také živočišným druhem do přírody patřícím. Na druhou stranu je však třeba říci i to, že člověk je druhem, který skutečně masivně a unikátně přírodu ovlivňuje, možná dokonce časem vytvoří umělou superinteligenci, která bude proměňovat přírodu ještě masivněji (Bostrom, 2017).

Dalšími často uvažovanými pojmy ve vztahu k přírodě a lesům jsou pojmy krásy a ošklivosti, problém odpadů a jejich údajné ošklivosti, údajná krása biodiverzity. Některým z těchto pojmů se budu věnovat ještě dále, ovšem nyní je třeba říci jen to, že i tyto pojmy mají neostré hranice a jsou často jen výrazem dobové proměnlivé módy, kdy se lidem např. dříve zdály Alpy ošklivými (Stibral, 2005, s. 38-96), mnozí mohou naopak spatřovat krásu v odpadu. Z toho je patrné, že tyto pojmy jsou podloženy jen proměnlivými emocemi, dobovým vkusem.

Ale neplatí to absolutně: evoluční estetika ukazuje, že máme geneticky vrozené vnímat jisté prvky jako krásné a jiné jako ošklivé (Ramachandran, 2013, s. 228-255): souvisí to zřejmě s naší evoluční historií, kdy prostředí, které prospívalo rozmnožování našich genů, vnímáme jako krásné, naopak prostředí pro naše přežití méně vhodné vnímáme jako ošklivé. Lze si snadno představit, že živočišný druh, jehož geny prosperují v jiném prostředí než lidské geny, by měl i odlišné geneticky dané estetické vnímání a cítění.

Možná je to poněkud nečekané, ale v následujících částech se ukáže, že pro hodnocení rozvoje regionálních lesů budou podstatné pojmy „slast“ a „strast“. Pokusím se je poněkud vymezit: slast je subjektivní vědomý prožitek, který je vnímán jako pozitivní, žádoucí, významný, zatímco strast je subjektivní vědomý prožitek, který je vnímán jako negativní, nežádoucí, významný, důležitý. Obvykle je slast tím, co daný tvor chce, zatímco strast je to, co daný tvor nechce (i když zde mohou existovat patologie, kdy patologické formy masochismu mohou chtít strast, ačkoliv ji pociťují jako něco negativního, nelibého).

Pokud máme promýšlet rozvoj regionálních lesů, co je vlastně prostorem lesa? Domnívám se, že přesná definice zde není možná, protože není ani přesně dáno to, co je lesem. Přidržel bych se zde „rodové podobnosti“ prvků určité množiny stanovené Wittgensteinem: určité prvky (zde: prostředí) řadíme do kategorie lesa, ačkoliv nemusí mít nutně všechny nějaký „jádrový“, klíčový společný rys (invariant), stejně jako určité lidi řadíme do příbuzenství nějaké větší (širší) rodiny, ačkoliv nesdílí všichni jeden základní rys (někteří např. mají stejný profil nosu, jiní ne, další mají pro danou rodinu obvyklou vysokou inteligenci, ale ne všichni apod.) (Wittgenstein, 1993).

Jsou jistě lesy, u kterých je snadné je do kategorie „les“ zařadit, jsou typickými reprezentanty lesů jižní Moravy, u jiných lesů je to potom méně jasné, nevíme, zda jsou to ještě lesy, nebo spíše lesoparky, háje apod. To však zřejmě není podstatné: les nemusí být přesně definován, postačí nám prostý výčet některých typických reprezentantů regionálních lesů, který zde nebudu provádět, je však k dispozici v mnoha klasických učebnicích s touto problematikou.

Stanovení hodnot pro rozvoj regionálních lesů

Regionální lesy je třeba rozvíjet za účelem dosažení nějakého cíle, jen tehdy je naše jednání smysluplné. Opačný názor, že je možné rozvíjet lesy „ad hoc“, není komunitou vědy zastáván, protože jde proti duchu vědy jakožto systematické činnosti: vede totiž k chaotické, nahodilé činnosti.

Proti rozvíjení lesů za účelem dosažení nějakého cíle však hovoří také určitá skupina ekologicky smýšlejících badatelů prosazujících „divokost“, spontánní vývoj a sebe-obnovu

přírody (Snyder, 2002, s. 77-105). Vůči tomu je možné říci dvě námitky. Za prvé, tento směr úvah nepatří do rámce věnujícího se rozvoji lesů, protože už předem systematický rozvoj odmítá, takže odmítá samotný rámec, ve kterém se tento příspěvek pohybuje. A za druhé, i tento směr vlastně implicitně jakýsi rozvoj lesů předpokládá, a to sice rozvoj lesů založený na cíli maximalizace hodnoty „přírodnosti“ a „divokosti“ v lesích. Musí tedy napřed obhájit, že právě „divokost“ (wildness) (Thoreau, 2006) a maximální „přírodnost“ mají skutečnou hodnotu a mají být tedy skutečným cílem pro rozvoj lesů (domnívám se, že to obhájit nelze, viz níže).

Jaký cíl má rozvoj lesů sledovat? Jsem přesvědčen o tom, že cílem má být to, co je skutečně hodnotné, co tedy „má být“ (Moore, 1959). Jak definovat hodnotu? Hodnotám se nejvíce věnuje filozofická disciplína axiologie a ta nabízí hodně definic hodnoty, proto zvolím minimalistickou definici hodnoty, na které se snad shodne většina badatelů. Hodnotou je něco, co má být, co má být uskutečněno, protože je to pozitivní, významné, důležité, a tedy je to cíl smysluplného a racionálního jednání. Pro přesnost je třeba dodat, že zde jde o definici pozitivní hodnoty, naopak negativní hodnotou by bylo něco, co nemá být, protože je to sice významné a důležité, ale negativní (negativní hodnotou by typicky mohla být fyzická bolest nebo psychické utrpení).

Jaké hodnoty stanovit pro rozvoj regionálních lesů? Jsou zde dvě základní možnosti: na jedné straně axiologický (hodnotový) objektivismus a na druhé straně axiologický subjektivismus. Objektivismus si myslí, že hodnoty jsou něčím objektivně daným, nezávislým na lidské vůli, na lidských přáních, nezávislým na lidském arbitrárním aktu hodnocení. Naopak hodnotový subjektivismus si myslí, že hodnoty jsou subjektivním lidským výtvorem, jsou dány aktem hodnocení. Základy hodnotového subjektivismu položil v „Kritice soudnosti“ pro hodnotu krásy a obecně pro estetiku I. Kant (Kant, 1975).

Jsem přesvědčen o tom, že by měly být regionální lesy rozvíjeny pokud možno podle objektivních a nikoliv podle subjektivních hodnot. Důvod je tento: budou-li regionální lesy rozvíjeny jen podle subjektivních hodnot, je zde velké nebezpečí, že budou rozvíjeny špatně nebo ne tak dobře, jako by byly rozvíjeny, když by jejich rozvoj byl řízen objektivními hodnotami. Subjektivní hodnoty totiž nejsou skutečně danými hodnotami, ale jsou jen produktem arbitrární lidské vůle, momentálního nahodilého lidského chtění, které může být determinováno biologicky (evolučně, geneticky) nebo různými dobovými historickými, sociálními a kulturními vlivy.

Pokud by rozvoj regionálních lesů byl řízen pouze subjektivními hodnotami, byl by veden nahodilými, pomíjivými a špatně podloženými cíli, které nemusí platit a dokonce mohou být zcela chybné.

Ovšem je zde jeden poměrně silný protiargument, který možnost hodnotového subjektivismu ospravedlňuje. Jde o toto: podle řady zahraničních (Lyotard, 1993) ale i českých (Hauser, 2012, s. 15-26) myslitelů žijeme v postmodernismu, který je charakterizován hodnotovým relativismem, tedy přesvědčením, že žádné objektivní, na lidském subjektivním hodnocení nezávislé, hodnoty neexistují. Pokud by byla tato teze pravdivá, museli bychom také rozvoj regionálních lesů podřídit pouze subjektivním hodnotám, protože by žádné jiné, objektivní, hodnoty jednoduše neexistovaly.

Na to lze však namítat, že v takovémto případě by byl rozvoj lesů podřízen nahodilosti dobového vkusu a dobových pomíjivých plánů a proměňoval by se stejně chaoticky a diskontinuálně jako se proměňuje dobové subjektivní estetické vnímání a cítění.

Je jistě možné, že hodnotový relativismus má pravdu, a v takovémto případě by rozvoj lesů byl skutečně podřízen nahodilým a proměnlivým měřítkům, tedy pouze subjektivním hodnotám. Je však možný také opak: je zde tedy nenulová možnost, že existují hodnoty objektivní. Pokud je tomu skutečně tak, bylo by možné rozvoj lesů řídit systematicky a nenahodile. V dalším oddíle ukážu, jaké objektivní hodnoty by mohly vést rozvoj regionálních lesů.

Možné objektivní hodnoty pro rozvoj regionálních lesů

Jaké možné objektivní hodnoty by mohly rozvoj regionálních lesů vést? Výše jsem řekl, že východiskem mých úvah bude naturalizovaná filozofie přírody, tedy taková filozofie přírody, která se snaží rozvíjet výsledky (přírodních) věd. Přírodní věda, zejména potom fyzika (fyzikální kosmologie), ale také biologie, často vidí význam v hodnotách symetrie, elegance, jednoduchosti nebo naopak v komplexitě, biodiverzitě (Barrow, 2013). Jde zde však o skutečné hodnoty nezávislé na lidském subjektivním hodnocení? To je velmi nejisté, četní autoři, např. S. Komárek (Komárek, 2008), ale i K. Stibral (Stibral, 2005) si všímají toho, že termíny „krása, symetrie, biodiverzita, elegance, jednoduchost, komplexita“ a já dodávám, že i „divokost“, jsou něčím do značné míry subjektivním, co nemá přesnou definici a za čím je ukryt často jen nahodilý dobový vkus, dobové přání a libovolné hodnocení.

Proti tomu lze namítat, že nyní snad nemáme přesné definice těchto pojmů, to nám však nebrání v tom rozpoznávat hodnotnost toho, k čemu referují, na co odkazují. Je však otázkou, zda za údajnou hodnotností „přírodnosti“ nebo „biodiverzity“ není skryto pouze to, že se nám dané subjektivně nebo emotivně líbí, že to tedy nemá žádnou objektivní hodnotu.

Je zde však vůbec něco, co objektivní hodnotou skutečně je? Zdá se, že ano: je tím slast a strast. Slast je zřejmě pozitivní hodnotou a strast negativní hodnotou, slast je tedy něco kladného a žádoucího, strast něco negativního a nežádoucího. Jak však víme, že jde o skutečné hodnoty? Zde se můžeme opřít o metodu introspekce, jednoduše o přímou (vnitřní) zkušenost: o bezprostřední poznání, nikoliv jen o poznání nepřímé, z popisu. Rozlišení poznání na přímé (na základě přímé, bezprostřední obeznámenosti) a nepřímé (z popisu) najdeme už u Russella (Russell, 1975, s. 71-153).

Jak víme, že v případě slasti a strasti jde o skutečné, tedy o objektivní hodnoty? Je to založeno na přímé zkušenosti: každý, kdo někdy má (a to je zřejmě každý z nás) slast a strast, může přímo, přímou zkušeností bezprostředně vnímat, že slast je něco významného, kladného, žádoucího a strast je něco také významného, ale negativního, nežádoucího.

Co z toho plyne pro rozvoj lesů? Na tomto základě je možné rovinou dvě dosti odlišné etiky: etiku egoismu a etiku utilitarismu. Podle etiky egoismu by měly být lesy rozvíjeny tak, aby to přinášelo danému jedinci maximum slasti a minimum strasti. Etika egoismu však nehledí na jiné lidi či další tvory, protože zastává poměrně silnou tezi, že můžeme vnímat pouze vlastní slast a strast, a tedy jsou podstatné jen ony: slasti a strasti jiných tvorů než nás samotných totiž vnímat nemůžeme.

Na to lze však namítnout, že etika egoismu nespadá do rámce rozvoje regionálních lesů, protože tento rámec sdílí veřejnou, intersubjektivní perspektivu, zatímco etika egoismu má perspektivu subjektivní, individualistickou. Pokud chceme formulovat veřejnou, sociální politiku nebo celospolečenské projekty, nemůžeme je formulovat s ryze subjektivní, individualistické perspektivy už proto, že se má jednat o projekty celospolečenské. Dalším důvodem je pak také to, že individua mají odlišné zájmy, potřeby a co jednomu přináší slast, přináší druhému strast, takže by na egoistickém principu nešlo veřejné, celospolečenské projekty vůbec založit. Dalším protiargumentem je tzv. „tragédie obecní pastviny“ (Binmore, 1990) ukazující, že egoistický zájem je často v konfliktu se zájmy celospolečenskými.

Navzdory těmto námitkám však myslím, že bychom měli v rozvoji regionálních lesů pokud možno přihlížet také k egoistické etice, protože je zřejmě podloženější než etika alternativní, tedy než etika utilitarismu. Důvodem je to, že zřejmě skutečně platí „egoistický princip“: ač uznáváme hodnotnost slasti a strasti druhých tvorů, nemůžeme je cítit, vnímat, zakoušet či vlastnit, ale vnímáme a zakoušíme jen svou vlastní slast a strast, tedy jen ony mají pro nás skutečnou relevanci. Pro výše zmíněné důvody však budeme dále promýšlet rozvoj regionálních lesů pouze podle etiky utilitarismu.

Etika utilitarismu a rozvoj lesů

Etika utilitarismu se domnívá, že je třeba maximalizovat množství slasti u všech vnímajících živých tvorů a minimalizovat množství strasti u všech vnímajících a trpících

živých tvorů. P. Singer ukazuje, že zde není rozdíl mezi člověkem a zvířetem, protože jejich prožívání slasti a strasti je v podstatných rysech stejné (Singer, 2001). Člověk je většinou inteligentnější než zvíře, ovšem vnímání slasti a strasti zabezpečují evolučně starší vrstvy mozku, které sdílí s podstatnou částí ostatních zvířat. Pokud uvedené platí, potom by měl být rozvoj regionálních lesů řízen tak, aby z něho měli maximum slasti a minimu strasti nejen lidé, ale všichni živí tvorové, kteří jsou schopni pociťovat slast a strast.

Lze namítat, že zvířata nepociťují slast a strast ve stejné kvalitě jako člověk. Toto zastává např. J. S. Mill, který se domníval, že existuje hierarchie slastí, kdy určité vyšší kvality slasti (slasti umělecké, estetické, intelektuální, náboženské,…) mohou pociťovat jen lidé nebo dokonce jen někteří lidé (lidé vzdělaní, ušlechtilí, hodně inteligentní, vyspělí, dospělí apod.) (Mill, 2011). Proti tomu lze namítat, že neexistují různé kvality slasti, ale jen různé příčiny slasti, avšak slast a strast samotné jsou v prožitku stejné nebo jsou stejné alespoň v podstatných rysech. Pečlivý fenomenologický rozbor vlastních prožitků slasti, kdy srovnáváme své prožitky slasti např. z jídla (pro Milla by šlo o nižší kvality slasti) a z opery (pro Milla by šlo o vyšší, ušlechtilejší, vznešenější kvality slasti stojící v hierarchii slastí výše) zdá se ukazuje, že tyto slasti mají sice odlišné příčiny, odlišný kontext jejich vzniku, avšak co do prožitku jsou stejné nebo velmi podobné.

Dennett a někteří další badatelé (Dennett, 2004) namítají, že zvířata neprožívají slast a strast vůbec, protože nemají jazyk, který by jim v mozku integroval informace do celistvých, vědomých prožitků slasti a strasti. Zdá se však, že tato pozice je do značné míry vyvrácena: lidé, kterým byla dočasně utlumena jazyková oblast mozku, později vypovídali, že i během této doby pociťovali vědomé prožitky (Churchland, 2016, s. 133-179).

Pokud platí, že zvířata v podstatné míře cítí stejnou slast a strast jako lidé, vede to nutně k tomu, že rozvoj regionálních lesů by měl být veden takovým směrem, aby z něho mělo maximum slasti nejen místní lidské obyvatelstvo, ale také všechna zvířata, která jsou schopna pociťovat stejnou nebo podobnou slast a strast jako lidé. To zřejmě platí zejména pro vyšší druhy zvířat, protože lze předpokládat, že prvoci nebo i některé nižší formy hmyzu slast a strast necítí, nebo je cítí jen velmi málo, nejasně. Pokud bychom totiž nebrali ohled na cítění zvířat, dopouštěli bychom se podle Singera nemístného „druhismu“ (Singer, 2001), což je něco analogického k „rasismu“: dopouštěli bychom se neodůvodněného nadřazování vlastního biologického druhu jen proto, že je náš vlastní..

Utilitarismus a lesy jižní Moravy

Panuje široká shoda, že prožívání živých tvorů je do značné míry dáno jejich prostředím. Tedy kvalita jejich života, jejich vnímání slasti a strasti je do značné míry dána kvalitou jejich prostředí.

Pokud na rozvoj lesů aplikujeme utilitaristickou etiku, mělo by nám záležet na prožívání všech tvorů, kteří v nich žijí a budou žít. Jde ale jen o ty tvory, které mohou vnímat slast a strast, tedy patrně nikoliv o nižší živočichy a rostliny. Jejich zájem je z hlediska utilitarismu irelevantní, protože nemohou vnímat slast a strast. V této perspektivě je na ně nahlíženo jen jako na prostředky k zajištění slasti a strasti u těch tvorů, které je mohou prožívat.

Lze samozřejmě namítat, že je možné, že i rostliny vnímají slast a strast, jak o tom někteří myslitelé poněkud kontroverzně uvažují (Wohlleben, 2016). I když dnes už víme, že rostliny, zejména stromy, jsou vybaveny velkou vnímavostí a adaptabilitou na okolí, patrně přímo prožitky slasti a strasti nemají, protože k jejich realizaci je patrně nezbytná komplexní neurální soustava, kterou nedisponují.

Je patrné, že trendem několika posledních let v regionu jižní Moravy (i když nejen zde, ovšem zde s velkou intenzitou) je vysychání některých částí lesů. Pokud tento trend bude pokračovat, z hlediska utilitarismu není problematické odumírání rostlin a stromů (protože ty patrně nemohou vnímat slast a strast), ale zhoršení kvality života živočichů a lidí, kteří se v daných lesích zdržují.

Z tohoto úhlu pohledu by měl být rozvoj regionálních lesů stanoven tak, aby zabránil zhoršení kvality lidí a zvířat, kteří jsou stálými nebo přechodnými obyvateli regionálních lesů. Mnozí utilitaristé, např. již zmiňovaný Singer (Singer, 2001) se domnívají, že je třeba zejména zmenšit míru utrpení, míru strasti všech vnímajících trpících tvorů. V této perspektivě je nezbytné identifikovat všechny faktory, které v současné době (a v době budoucí) způsobují vnímajícím tvorům v lesích strast a snažit se je odstranit. Tyto faktory by měly být hierarchizovány právě podle míry, s jakou strast způsobují a primárně by měly být odstraňovány ty, které způsobují strasti nejvíce.

Jedním z klíčových faktorů způsobujících strast pro tvory v lesích jižní Moravy v současnosti a ještě více zřejmě v následujících letech je patrně sucho, tedy je třeba podniknout všechny kroky, které vliv tohoto faktoru minimalizují. Sucho je však uvedeno jen jako příklad: je na vědeckých pracovnících, aby identifikovali a hierarchizovali všechny možné příčiny strasti pro živé tvory regionálních lesů, které jsou schopné pociťovat strast a snažili se je podle míry jejich závažnosti (podle míry, s jakou strast způsobují) také odstraňovat.

Stejně tak je třeba identifikovat také faktory, které obyvatelům regionálních lesů způsobují slast, opět je hierarchizovat podle míry, s jakou to činí a více rozvíjet ty, které způsobují slasti více.

Důležitou je také otázka, zda spíše odstraňovat faktory způsobující živým tvorům regionálních lesů strast nebo rozmnožovat faktory, které jim přinášejí slast. Domnívám se, že zásadnější jsou faktory způsobující strast. Důvodem je zřejmě to, že v prožívání živých tvorů převažuje strast nad slastí (Benatar, 2013), proto je důležitějším, a také efektivnějším krokem odstraňovat strast než zesilovat slast. Pokud převažuje strast nad slastí, pravděpodobně se strast také snáze odstraňuje, i když tomu tak nemusí být vždy, vždy je třeba přihlédnout k tomu, zda daný zásah odstraní více strasti nebo přinese více slasti (je třeba poměřovat jednotky slasti a strasti navzájem, jak to dělá klasický utilitarismus). Také je třeba přihlédnout k možnosti, že u všech živých tvorů nemusí převažovat strast nad slastí: převažuje patrně u člověka, ale nemusí tomu tak být u všech živočichů.

Ještě je třeba zmínit jeden důležitý faktor: prožívání slasti a strasti je podstatnou částí subjektivity tvorů, které tyto stavy mají. Při rozvoji regionálních lesů je tedy třeba přihlížet k tomu, aby se subjektivita obyvatel lesů vyvíjela pokud možno harmonicky, tak, aby v ní bylo co nejvíce slasti a co nejméně strasti. Je tedy třeba přihlížet k celkové stavbě jejich subjektu, v níž prožitky slasti a strasti pro svou (anti)hodnotnost hrají tu nejzásadnější roli.

Výsledky

Rozvoj regionálních lesů by se měl řídit etikou utilitarismu, která hledí na subjektivitu všech vnímajících tvorů, konkrétně všech tvorů, které jsou schopné vnímat slast a strast. Mezi tyto tvory nepatří pouze lidi, ale všichni „vyšší“ živočichové, a patrně také mnoho živočichů, kteří jsou řazení mezi „nižší“ nebo evolučně (na stromu života) starší.

Důvodem je to, že prožitek slasti a strasti je zřejmě (jak dokladuje přímá zkušenost každého, kdo prožitek slasti či strasti vnímá, zakouší) objektivní hodnotou (pozitivní hodnotou v případě slasti a negativní hodnotou v případě strasti).

Regionální lesy by tedy měly být rozvíjeny tak, aby tento jejich rozvoj maximalizoval slast všech jejich (dočasných nebo trvalých) obyvatel, živých tvorů, které jsou schopné slast vnímat, a současně minimalizoval jejich strast.

Měly by být identifikovány všechny příčiny, které v regionálních lesích budou rozvíjet slast nebo naopak strast, tyto příčiny by měly být hierarchizovány podle míry, se kterou rozvoj slasti nebo strasti způsobují a primárně bychom se měli zabývat těmi příčinami, které způsobují hodně slasti (ty rozvíjet) nebo hodně strasti (ty se snažit redukovat).

Jedním z důležitých prvků, který by zejména v budoucnosti mohl způsobovat tvorům žijícím v lesích jižní Moravy strast, patří bezpochyby sucho: je tedy třeba lesy rozvíjet tak,

aby dopady sucha na prožívání (zejména na zesílení strasti a zeslabení slasti) tvorů v lesích jižní Moravy žijících byly co nejmenší.

Toto pojetí tedy promýšlí problematiku rozvoje regionálních lesů na základě skutečných hodnot, které nejsou dány dobovým, proměnlivým nebo jen biologicky „naprogramovaným“ vkusem, ale jsou to hodnoty dané, objektivní, nezávislé na subjektivním nebo i intersubjektivním aktu hodnocení, interpretování, nezávislé na libovůli toho, kdo hodnotí.

Příspěvek dále formuluje stanovisko, že hodnoty, podle kterých je obvykle rozvoj regionálních lesů prováděn, jsou často jen subjektivní, odrážejí dobový proměnlivý a nahodilý vkus, a nevedou tedy k dlouhodobě uplatnitelnému, stabilnímu, systematickému rozvoji regionálních lesů. Mezi takovéto pouze subjektivní hodnoty patří krása přírody, ošklivost některých prvků krajiny, údajná ošklivost odpadu, údajné hodnoty biodiverzity, elegance, symetrie, komplexity apod. Domnívám se, že nejde o skutečné hodnoty: některé z těchto údajných hodnot jdou dány pouze západní kulturou, jiné jsou dány geneticky (jak o tom mluví evoluční estetika), ovšem v takovémto případě jen odráží biologický původ daného živočišného druhu, nereferují však ke skutečným hodnotám.

Diskuze:

Proti tomuto pojetí by mohlo vzniknout několik námitek. První námitkou by bylo to, že je třeba chránit autentickou přírodu, to, co je skutečně přírodní oproti „pouze“ kulturnímu nebo umělému, že je třeba chránit biodiverzitu, divokost, „čistou, panenskou, rajskou, původní, nevinnou“ přírodu. Na to je možné odpovědět, že jde o nejasné pojmy (viz výše), u kterých není zřejmé, na co referují.

Pokud bychom chtěli chránit „neporušenou“ přírodu, museli bychom zrušit většinu regionálních lesů (protože jsou v jisté míře „umělé“, protože kultivované lidskou činností) a počkat, až je příroda sama nahradí vlastní faunou a flórou (něco takového se v omezené míře děje v některých omezených částech Šumavy). Je však otázkou, proč to dělat: hodnota divokosti nebo hodnota původní, autentické přírody je zřejmě jen vyjádřením dobového lidského vkusu, majícího kořeny v romantismu (Stibral, 2005, s. 97-114), který jako první přišel s ideálem „nezkažené přírody“. Zdá se, že nejde o skutečnou, objektivní hodnotou.

Navíc by zničení regionálních lesů jižní Moravy vedlo k utrpení řady tvorů, které se už adaptovaly na ekosystém regionálních lesů v stávající podobě. Další námitkou proti tomuto pojetí je pak to, že nic takového jako původní, čistá příroda neexistuje: příroda vždy podléhala změnám, evoluci, vzniku a zániku druhů i jednotlivců, žádné původní prostředí, původní příroda nebo ekosystém tedy ani neexistují.

Další námitkou by mohlo být to, že údajně objektivní hodnoty slasti a strasti nejsou skutečně objektivními hodnotami nebo i to, že slast a strast jako vědomé prožitky vůbec neexistují (Dennett, 2004). Na to lze odpovědět, že přímá vlastní zkušenost každého z nás ukazuje, že prožíváme slast i strast a vnímáme je jako něco důležitého, v případě slasti jako něco žádoucího a kladného, v případě strasti pak jako něco záporného.

Možnost, že slast a strast jako vědomé prožitky neexistují, nelze zcela vyloučit, i když se tato možnost příčí naší poměrně zásadní evidenci. Jde však o možnost poměrně málo pravděpodobnou, a jelikož jiné objektivní kritérium, podle kterého rozvíjet regionální lesy nemáme, můžeme ji zanedbat.

Region jižní Moravy je specifický v tom, že v několika posledních letech je poměrně značně postižený suchem, a podle některých odborníků se zdá, že tento trend „vysychání“ (nejen) lesů bude pokračovat. Sucho by mohlo přinést utrpení (nárůst strasti) pro mnoho tvorů, kteří v lesích jižní Moravy žijí, proto by bylo vhodné zaměřit se na redukci tohoto faktoru s největší možnou intenzitou, ovšem zejména se zřetelem na to, aby bylo redukováno utrpení tvorů, které mohou vnímat strast, bolest jako následky vysychání lesů. Primární by tedy nebylo samotné schnutí rostlin, protože ty pravděpodobně nemohou vnímat a prožívat strast a bolest, ale spíše utrpení zvířat a lidí, kteří následkem usychání rostlin už utrpení a bolest vnímat a prožívat mohou.

Shrnutí:

Práce přenáší otázku rozvoje regionálních lesů na podloží objektivních hodnot, ze kterého by měl být rozvoj regionálních lesů vyvozován. Práce ukazuje to, že rozvíjíme-li lesy na základě pouze subjektivních hodnot, jde o rozvoj arbitrární, nesystematický, proměnlivý, chaotický, podléhající dobovému vkusu nebo našemu biologickému nastavení. Jedině rozvoj lesů na základě objektivních hodnot může být skutečně racionální a smysluplnou lidskou činností.

Práce nachází objektivní hodnoty v slasti a strasti tvorů, kteří v lesech jižní Moravy žijí, ať už přechodně nebo trvale a kteří mohou prožívat slast a strast, cítit bolest nebo štěstí. Mezi tyto tvory nepatří pouze lidi, ale velmi pravděpodobně také všichni „vyšší“ a mnoho „nižších“ živočichů. Z utilitaristického hlediska je pak třeba rozvíjet regionální lesy tak, aby se maximalizovala slast a minimalizovala strast tvorů, kteří v nich žijí a tuto slast a strast mohou pociťovat nebo vnímat.

Závěr:

Rozvoj lesů jižní Moravy by měl být veden etikou utilitarismu, která je podložena objektivními hodnotami slasti a strasti všech tvorů, kteří je mohou vnímat, kteří mohou trpět, cítit bolest nebo slast (štěstí). Mezi tyto tvory patrně nepatří rostliny a některé „nižší“ živočišné druhy, ale patří mezi ně mnohá zvířata a lidé. Lesy by tedy měly být rozvíjeny za účelem maximalizace kvanta (množství) slasti všech cítících tvorů a minimalizace kvanta strasti všech cítících (vnímajících) tvorů.

Region jižní Moravy včetně jeho lesů se musí stále více vyrovnávat se suchem, nedostatkem vody, s vysycháním regionálních lesů. Měly by být provedeny efektivní kroky na snížení dopadu sucha s ohledem na utrpení tvorů, kteří v lesech (přechodně nebo trvale) jižní Moravy žijí. Suchu by tedy mělo být bráněno zejména s ohledem na snížení kvanta vědomých prožitků strasti všech živých tvorů lesů jižní Moravy.

Proti etice utilitarismu se ještě nabízí etika egoismu, ovšem pomocí ní nelze budovat veřejný projekt rozvoje regionálních lesů, protože zájmy lidí jsou různé a často stojí proti zájmu celku, jak ukazuje „tragédie obecní pastviny“ (viz výše), je tedy třeba od ní abstrahovat a rozvíjet lesy podle etiky utilitarismu.

Literatura:

BARROW, John D. *Vesmír plný umění*. Rozš. vyd. Přeložil Martin KREJZA. Brno: Jota, 2013. Populárně naučná. ISBN 978-80-7462-333-2.

BENATAR, David. *Nebýt či být: o utrpení, které přináší příchod na tento svět*. Praha: Dybbuk, 2013. ISBN 978-80-7438-085-3.

BINMORE, K. G. *Essays on the foundations of game theory*. Cambridge, Mass., USA: B. Blackwell, 1990. ISBN 0631168664.

BOSTROM, Nick. *Superinteligence: až budou stroje chytřejší než lidé*. Přeložil Jan PETŘÍČEK. Praha: Prostor, 2017. Obzor (Prostor). ISBN 978-80-7260-353-4.

DENNETT, Daniel Clement. *Druhy myslí: k pochopení vědomí*. Praha: Academia, 2004. Mistři vědy. ISBN 80-200-1177-3.

HAUSER, Michael. *Cesty z postmodernismu: filosofická reflexe doby přechodu*. Praha: Filosofia, 2012. ISBN 978-80-7007-382-7.

CHURCHLAND, Patricia Smith. *Mozek a vědomí, aneb, Role mozku při utváření lidské identity*. Přeložil Radim BĚLOHRAD. Praha: Dybbuk, 2016. ISBN 978-80-7438-150-8.

KANT, Immanuel. *Kritika soudnosti*. Praha: Odeon, 1975. Estetická knihovna.

KOMÁREK, Stanislav. *Příroda a kultura: svět jevů a svět interpretací*. Vyd. 2., V nakl. Academia 1., rozš. Praha: Academia, 2008. Galileo. ISBN 978-80-200-1582-2.

LYOTARD, Jean-François. *O postmodernismu: postmoderno vysvětlované dětem : postmoderní situace*. Praha: Filosofia, 1993. ISBN 80-7007-047-1.

MILL, John Stuart. *Utilitarismus*. Přeložil Karel ŠPRUNK. Praha: Vyšehrad, 2011. ISBN 978-80-7429-140-1.

MOORE, G. E. *Principia ethica*. Cambridge: Cambridge University Press, 1959.

RAMACHANDRAN, V. S. *Mozek a jeho tajemství, aneb, Pátrání neurovědců po tom, co nás činí lidmi*. Praha: Dybbuk, 2013. ISBN 978-80-7438-080-8.

RUSSELL, Bertrand. *Zkoumání o smyslu a pravdivosti*. Praha: Academia, 1975. Filosofická knihovna (Academia).

SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. Praha: Práh, 2001. ISBN 80-7252-042-3.

SNYDER, Gary. *Místo v prostoru: etika, estetika a vodní předěly*. Přeložil Luboš SNÍŽEK, přeložil Matěj TUREK. Praha: Maťa, 2002. Nové trendy. ISBN 80-85905-16-7.

STIBRAL, Karel. *Proč je příroda krásná?: estetické vnímání přírody v novověku*. Praha: Dokořán, 2005. Bod (Dokořán). ISBN 80-7363-008-7.

ŠMAJS, Josef. *Filosofie - obrat k Zemi: evolučně ontologická reflexe přírody, kultury, techniky a lidského poznání*. Praha: Academia, 2008. Galileo, sv. 17. ISBN 978-80-200-1639-3.

THOREAU, Henry David. *Walden, aneb, Život v lesích*. Vyd. 6., V tomto překladu 2. Praha: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-671-1.

QUINE, W. V. *From stimulus to science*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995.

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. Praha: Filozofický ústav AV ČR, 1993. Základní filosofické texty. ISBN 80-7007-040-4.

WOHLLEBEN, Peter. *Tajný život stromů: co cítí a jak komunikují : objevování fascinujícího světa*. Přeložil Magdalena HAVLOVÁ. Ráječko: Kazda, 2016. ISBN 978-80-905788-6-9.

Kontaktní adresa autora:

PhDr. Mgr. Antonín Dolák, Ph.D., Katedra filozofie Filozofické fakulty Ostravské univerzity, Reální 1476/5, 702 00 Ostrava, e-mailová adresa: dolakantonin@gmail.com.

Ľudský kapitál a regionálny rozvoj

Human capital and regional development

Iveta Dudová, Simona Polonyová

Abstrakt:

Ekonomický a sociálny rozvoj regiónu v značnej miere ovplyvňujú špecifické stránky príznačné pre daný región, ktoré môžu významne stimulovať vnútorný potenciál regiónu, identifikovať jeho konkurenčnú výhodu. Prioritnou oblasťou v procese rozvoja regiónu je práve poznanie jeho rozvojových endogénnych a exogénnych faktorov. Jedným z rozhodujúcich lokalizačných faktorov v podpore regionálneho rozvoja sú nesporne kvalita a štruktúra ľudského potenciálu v regióne, ktoré zásadnou mierou ovplyvňujú situáciu na regionálnom trhu práce. Príspevok identifikuje význam ľudského kapitálu ako výrobného faktora (pracovnej sily) a rozvojového zdroja v regióne, upriamuje pozornosť na absolventov a na ich uplatnenie sa na trhu práce vo väzbe na dosiahnutý stupeň a odbor vzdelania. Cieľom príspevku je popísať aktuálnu situáciu v prípade nezamestnaných absolventov stredných odborných škôl na regionálnom trhu práce, poukázať na súčasné špecifické problémové oblasti, realizované opatrenia a načrtnúť potrebu zmien, ktoré zohľadňujú reálne možnosti regiónu.

Kľúčové slová:

regionálny rozvoj, absolventi, vzdelanie, trh práce, región

Abstract:

The economic and social development of the region is greatly influenced by region-specific aspects that can significantly stimulate the regional internal potential and identify its competitive advantage. A priority area in the development process of the region is the knowledge of its developmental endogenous and exogenous factors. One of the decisive localization factors in promoting regional development is undoubtedly the quality and structure of the human potential in the region, which greatly influence the situation in the regional labour market. The paper identifies the importance of human capital as a production factor (labour force) and development resource in the region; draws attention to the graduates and their labour market success in line with the achieved level of education and field of study. The aim of the paper is to describe the current unemployment situation of secondary vocational school graduates in the labour market, to point out the current specific problem areas, the implemented measures and to outline the needs of the changes, taking into account the real possibilities of the region.

Key words:

regional development, graduates, education, labour market, region

Úvod

Región možno charakterizovať ako územný administratívny celok, reprezentant regionálnej samosprávy. Rozvoj v regióne je podmienený endogénnymi a exogénnymi faktormi regiónu. Endogénny regionálny rozvoj je spätý s vnútorným rozvojovým potenciálom regiónu, t. j. prírodným, ľudským, kultúrnym, inštitucionálnym, finančným, urbanistickým,

sociálnym, ekonomickým či inovačným potenciálom. Z endogénnych faktorov vytvárajúcich potenciál regiónu má dominantný vplyv na jeho rozvoj najmä prírodný kapitál, geografická poloha, technická a sociálna infraštruktúra, obyvateľstvo, sídelná štruktúra, ekonomické činnosti (hospodárstvo v regióne) či samosprávny manažment v regióne. Okrem nich pôsobia na región a jeho rozvoj exogénne faktory, t. j. vonkajšie faktory vo vzťahu regiónu. Sú to predovšetkým regulačné nástroje (dotácie, subvencie), existujúci politický systém v krajine, legislatívny rámec, hospodárska politika, technická infraštruktúra nadregionálneho významu, zahraničné investície, ktoré podmieňujú regionálny rozvoj. Je potrebné zdôrazniť, že v endogénnych a exogénnych faktoroch sa odrážajú skutočné a potenciálne rozvojové možnosti regiónu. Tie ovplyvňujú rozvoj regiónu priamo (napr. rastom ponuky práce, infraštruktúrou) alebo nepriamo (zvýšením kvality života obyvateľstva). Rozvojové faktory následne podstatnou mierou podmieňujú uplatnenie konkrétnych nástrojov regionálnej politiky na danom území (Habánik, Koišová, 2011). Významnú úlohu v rozvoji regiónu majú kľúčoví aktéri regionálneho rozvoja – sú to nielen obyvatelia, firmy a ich lokalizačné rozhodnutia, ale aj štát, pričom rozhodujúca je nielen pôsobnosť orgánov štátnej správy, ale i orgánov územnej samosprávy. Hlavným cieľom podpory regionálneho rozvoja je odstraňovať alebo zmierňovať nežiaduce regionálne disparity v úrovni hospodárskeho, sociálneho a územného rozvoja; zvyšovať konkurencieschopnosť regiónov; zamestnanosť a životnú úroveň obyvateľov v regiónoch (Zákon č. 539/2008).

Význam jednotlivých faktorov pre regionálny rozvoj vychádza z povahy ľudských zdrojov. Ľudské zdroje predstavujú aktívny faktor ďalšieho rozvoja, čím sa odlišujú od ostatných pasívnych faktorov nevykazujúcich samy o sebe cielenú zmenu stavu. Ďalšie zdroje môžu pretvárať alebo môžu byť dôležitým prvkom ich fungovania (Národná stratégia, 2010). Ľudské zdroje sú jedným z pilierov regionálnej konkurencieschopnosti. Stotožňujúc sa so správou predloženou Cambridge Econometrics (Cambridge Econometrics, 2003) Európskej komisii v roku 2003 dodávame, že vplyv na rozvoj a konkurencieschopnosť regiónu má najmä zvyšovanie vzdelanostnej úrovne a kvalifikácií obyvateľstva, ako aj zlepšovanie kvality celoživotného vzdelávania vo väzbe na požiadavky regionálneho trhu práce. Vysokokvalifikovaná pracovná sila je hybnou silou trhu práce, ktorá je zodpovedná za vyššiu pridanú hodnotu. Táto schopnosť je práve výsledkom vzdelávacieho procesu a infraštruktúry vzdelávacích inštitúcií (Hontyova, Beňuš, 2015). Jedným z rozhodujúcich lokalizačných faktorov v podpore regionálneho rozvoja sú tak nesporne kvalita a štruktúra ľudského potenciálu v regióne, ktoré zásadnou mierou ovplyvňujú situáciu na regionálnom trhu práce.

Kvalifikácia je nástrojom na zabezpečenie zamestnateľnosti aktívnej populácie a jej význam rastie v kontexte rastu dlhodobej nezamestnanosti. (Dudová, 2013). Zamestnanosť popri regionálnej produktivite a životnej úrovni obyvateľstva možno zaradiť k hlavným komponentom rozvoja konkurencieschopnosti regiónu. Hospodársky rast a zamestnanosť v regióne sú značnou mierou ovplyvnené vzdelávaním a odbornou prípravou v regióne. Jednou zo špecifických skupín nezamestnaných na regionálnom trhu práce sú najmä absolventi.[1] Z hľadiska ohrozenia nezamestnanosťou patria absolventi medzi rizikové skupiny na trhu práce. Osobitne významnou aktuálnou otázkou je v tomto smere hľadanie odpovedí, ako zabezpečiť rozvoj a odborné uplatnenie absolventov škôl na regionálnom trhu práce.

Cieľ a metodika

Príspevok identifikuje význam ľudského kapitálu ako výrobného faktora (pracovnej sily) a rozvojového zdroja v regióne, upriamuje pozornosť na absolventov a na ich uplatnenie sa na trhu práce vo väzbe na dosiahnutý stupeň a odbor vzdelania. Poskytuje pohľad na

[1] Zákon č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov zaraďuje absolventa školy k znevýhodneným uchádzačom o zamestnanie. Absolventom školy je v súlade s uvedeným zákonom občan mladší ako 26 rokov veku, ktorý ukončil príslušným stupňom vzdelania sústavnú prípravu na povolanie v dennej forme štúdia pred menej ako dvomi rokmi a od jej ukončenia nemal pravidelne platené zamestnanie (zamestnanie, ktoré trvalo najmenej šesť po sebe nasledujúcich mesiacov).

uplatnenie absolventov stredných odborných škôl v regionálnom školstve. Objektom našej analýzy sú nezamestnaní absolventi stredných odborných škôl v regiónoch Slovenska. Cieľom príspevku je popísať aktuálnu situáciu v prípade nezamestnanosti absolventov stredných odborných škôl na trhu práce, poukázať na súčasné špecifické problémové oblasti, realizované opatrenia a načrtnúť potrebu zmien, ktoré zohľadňujú reálne možnosti regiónu. Pre dosiahnutie hlavného cieľa práce sme si stanovili nasledovné čiastkové ciele: 1. preskúmať aktuálnu situáciu v uplatnení absolventov stredných odborných škôl v regiónoch Slovenska, 2. identifikovať regionálne disparity v úrovni nezamestnanosti absolventov na trhu práce a 3. priblížiť pohľad na zrealizované zmeny v systéme odborného vzdelávania a prípravy zohľadňujúce regionálne priority podpory zamestnanosti.

Príspevok je výsledkom zberu, spracovania a analýzy údajov a získaných informácií, ktoré boli nadobudnuté sekundárnym výskumom. Hlavným zdrojom získaných údajov boli publikácie, databázy a štatistiky o nezamestnanosti absolventov informačného systému Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny; Odboru metodiky a tvorby informácií školstva Centra vedecko-technických informácií SR; Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR a Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR. V článku boli použité metódy deskriptívnej štatistiky, pričom údaje boli prezentované prostredníctvom tabuliek a grafov a metóda analýzy zdrojových materiálov a dát. Pri skúmaní schopnosti regionálneho trhu práce absorbovať nezamestnaných absolventov stredných odborných škôl v sledovanom období boli využité výsledky indexu absorpcie trhu práce (*AB index = 1 – [min NA/max NA*[2]*]*) z analytickej štúdie (Herich, 2016) Odboru metodiky a tvorby informácií školstva Centra vedecko-technických informácií SR.

Výsledky a diskusia

Rozhodujúcimi charakteristikami pracovných miest v regionálnej ekonomike sú ich odvetvová a profesijná štruktúra. Následne je možné definovať požiadavky na kvalifikáciu a vzdelanie pracovnej sily (ľudských zdrojov) pre jeho obsadenie (Kontrová, Koucký, Obdržálek, Olejárová, 2015). V súčasnosti čoraz viac čelia systémy vzdelávania a odbornej prípravy výzve ako reagovať na rýchlo sa meniace požiadavky trhu práce a potrebe zabezpečiť dostatok potrebných zručností (Galáš, Šiškovič, Toman, 2017). Odborné vzdelávanie a príprava vytvára predpoklady pre posilňovanie prierezových zručností a zručností špecifických pre konkrétne zamestnanie. Uľahčuje prechod do zamestnania a udržiava a aktualizuje zručnosti pracovnej sily podľa sektorových, regionálnych a miestnych potrieb (Oznámenie Komisie, 2016). Tieto skutočnosti sú aktuálnou výzvou aj slovenského regionálneho školstva pri zabezpečovaní stredného odborného vzdelávania.

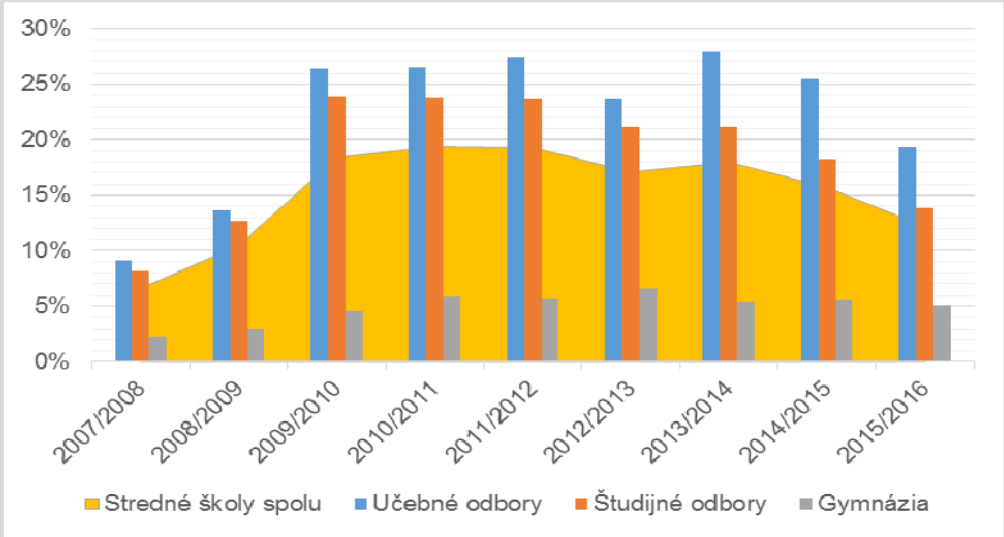
Ako už bolo vyššie spomenuté, absolventi sú z pohľadu miery ohrozenia nezamestnanosťou považovaní za rizikové skupiny na trhu práce. Obdobie od ukončenia školy až po nájdenie si vhodného prvého zamestnania je najťažšie a kritické vzhľadom na častokrát absentujúce požadované pracovné skúsenosti (CVTI SR, 2017). Štatistické údaje poukazujú na skutočnosť, že Slovensko dosahuje dlhodobo veľmi dobré výsledky v dostupnosti vyššieho sekundárneho vzdelávania. Na Slovensku má až 70 % populácie vo veku 25 – 64 rokov dosiahnuté minimálne vyššie sekundárne vzdelanie, čo je druhý najvyšší podiel v krajinách OECD a vyznačuje sa vysokým podielom odborného vzdelávania, ktoré je však málo prepojené s praxou. Na porovnanie, v roku 2014 dosahoval podiel zapísaných študentov vo veku 15 – 19 rokov vo všeobecných vzdelávacích programoch 21 %, v odborných programoch 44 %. V OECD to bolo v priemere 35 % vo všeobecných vzdelávacích programoch a 25 % v odborných vzdelávacích programoch (Galáš, Šiškovič, Toman, 2017). Nedostatočné prispôsobovanie sa stredných odborných škôl potrebám regionálneho trhu práce vyvoláva vznik problémových oblastí s nepriaznivým dopadom na uplatnenie ich absolventov. Aktuálne problémy, na ktoré poukazujú zamestnávatelia v jednotlivých regiónoch možno špecifikovať do troch oblastí: 1. existencia nesúladu medzi úrovňou vzdelania alebo kvalifikácie absolventov a úrovňou, ktorá sa vyžaduje na ich

[2] NA - nezamestnaní absolventi

pracovnej pozícii (vertikálny, resp. kvalifikačný nesúlad); 2. existencia odborového nesúladu, keď absolventi nepracujú v odbore, v ktorom študovali (horizontálny nesúlad) a 3. existencia nesúladu zručností s požiadavkami trhu práce (Martinák, 2016). Nakoľko Slovensko nemá komplexný analytický nástroj na posudzovanie výsledkov absolventov, kľúčovými dostupnými údajmi sú údaje o miere (ne)zamestnanosti absolventov (Monitor, 2016). Súčasný trh práce poukazuje na akútny nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily vo vybraných odboroch a absolventi stredných odborných škôl svojim odborným vzdelaním nespĺňajú požiadavky trhu. Preto je zvýšenie kvality odborného vzdelávania na stredných odborných školách kľúčové (RSOV, 2017).

Z pohľadu miery nezamestnanosti absolventov stredných škôl[3] sú najviac ohrození nezamestnanosťou absolventi učebných odborov stredných odborných škôl (graf č. 1). Z pohľadu ich prípravy na povolanie je pritom praktické vyučovanie v učebných odboroch zabezpečované v najväčšej intenzite. V prípade učebného odboru, ktorého absolvovaním žiak získa nižšie *stredné odborné vzdelanie*, obsahuje učebný plán žiakov najmenej 80 % vyučovacích hodín praktického vyučovania z celkového počtu vyučovacích hodín a najmenej 60 % vyučovacích hodín praktického vyučovania z celkového počtu vyučovacích hodín v prípade učebných odborov, ktorých absolvovaním získa žiak *stredné odborné vzdelanie* (Zákon č. 61/2015).[4]

V cyklickom vývoji nezamestnanosti absolventov stredných škôl možno badať dopad hospodárskej krízy na jej priebeh. Prudký nárast bol v sledovanom období zaznamenaný v najväčšej miere v nezamestnanosti absolventov učebných odborov, nasledovali nezamestnaní absolventi študijných odborov. Najnižšia miera bola vykazovaná v prípade nezamestnaných absolventov gymnázií, čo je v značnej miere podmienené skutočnosťou, že prevažná väčšina z nich pokračuje vo vysokoškolskom štúdiu. V posledných rokoch možno tiež badať trend roztvárania nožníc medzi absolventskou mierou nezamestnanosti v učebných odboroch a študijných odboroch.

Graf 1: Vývoj mediánu absolventskej miery nezamestnanosti od roku 2007

Zdroj: vlastné spracovanie na základe: Herich, J. (2016). Uplatnenie absolventov stredných škôl v praxi, cyklus 2015/2016. [online]. [cit. 05. 05. 2017] Bratislava: CVTI SR, 2016. Dostupné na: www.cvtisr.sk/buxus/docs//JH/Uplatnenie_A16__1.pdf

[3] Podľa zákona č. 245/2008 o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov sa stredné školy delia na: stredné odborné školy, gymnáziá a konzervatóriá. Absolventi stredných odborných škôl môžu získať stredné vzdelanie, a to nižšie stredné odborné vzdelanie, stredné odborné vzdelanie alebo úplné stredné odborné vzdelanie.

[4] V študijnom odbore, ktorého absolvovaním získa žiak úplné stredné odborné vzdelanie obsahuje učebný plán 50 % praktického vyučovania z celkového počtu vyučovacích hodín.

Nežiaduce efekty sa zintenzívňujú v regionálnom kontexte. Nasledujúci graf č. 2 poskytuje pohľad na regionálne disparity v štruktúre nezamestnanosti absolventov stredných odborných škôl v jednotlivých regiónoch na Slovensku. V decembri 2016 tvorili najvyšší podiel uchádzači o zamestnanie s odborným vzdelaním (údaj zahrňuje nezamestnaných absolventov s nižším stredným odborným vzdelaním, stredným odborným vzdelaním a úplným stredným odborným vzdelaním[5]) v Prešovskom kraji (24,3 %). Ďalej nasledovali absolventi v Košickom kraji (18 %), Žilinskom kraji (14,2) a Banskobystrickom kraji (13,8 %). Z regionálneho pohľadu patria spomínané kraje medzi najhrozenejšie regióny z hľadiska uplatnenia sa znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie na trhu práce, ku ktorým v súlade so zákonom o službách zamestnanosti patria aj absolventi (okrem nich k nim patria napr. dlhodobo nezamestnané osoby, osoby staršie ako 50 rokov veku, osoby so zdravotným postihnutím atď.).

Graf 2: Nezamestnaní absolventi stredných odborných škôl v regiónoch Slovenska (december 2016)

Zdroj: vlastné výpočty na základe údajov z: Molčanová, A. (2017). Absolventská štatistika o počte a štruktúre uchádzačov o zamestnanie - absolventov škôl. BA: CVTI, 2017. [online]. [cit. 05. 06. 2017] Dostupné na: http://www.upsvar.sk/statistiky/nezamestnanost-absolventi-statistiky/kopia-2015.html?page_id=620540

[5] *Podľa zákona č. 245/2008 o výchove a vzdelávaní (školský zákon):*
Nižšie stredné odborné vzdelanie získa žiak úspešným absolvovaním posledného ročníka najmenej dvojročného a najviac trojročného vzdelávacieho programu odboru vzdelávania v strednej odbornej škole alebo úspešným absolvovaním posledného ročníka vzdelávacieho programu odboru vzdelávania žiakov so zdravotným znevýhodnením. Dokladom o získanom stupni vzdelania a zároveň o získanej kvalifikácii je vysvedčenie o záverečnej skúške a v učebných odboroch určených štátnym vzdelávacím programom môže byť dokladom o získanej kvalifikácii aj výučný list.
Stredné odborné vzdelanie získa žiak úspešným absolvovaním posledného ročníka najmenej trojročného a najviac štvorročného vzdelávacieho programu odboru vzdelávania v strednej odbornej škole, ktorý sa ukončuje záverečnou skúškou alebo úspešným absolvovaním posledného ročníka dvojročného vzdelávacieho programu odboru vzdelávania skráteného štúdia v strednej odbornej škole, ktorý sa ukončuje záverečnou skúškou. Dokladom o získanom stupni vzdelania je vysvedčenie o záverečnej skúške a dokladom o získanej kvalifikácii je výučný list. Stredné odborné vzdelanie získavajú absolventi učebných odborov.
Úplné stredné odborné vzdelanie získa žiak úspešným absolvovaním posledného ročníka najmenej štvorročného a najviac päťročného vzdelávacieho programu odboru vzdelávania v strednej odbornej škole, ktorý sa ukončuje maturitnou skúškou, úspešným absolvovaním posledného ročníka najmenej dvojročného vzdelávacieho programu odboru vzdelávania nadstavbového štúdia v strednej odbornej škole, ktorý sa ukončuje maturitnou skúškou alebo úspešným absolvovaním posledného ročníka najmenej dvojročného vzdelávacieho programu odboru vzdelávania pomaturitného kvalifikačného štúdia v strednej odbornej škole, ktorý sa ukončuje odbornou zložkou maturitnej skúšky. Dokladom o získanom stupni vzdelania a o získanej kvalifikácii je vysvedčenie o maturitnej skúške a v študijných odboroch, v ktorých sa praktické vyučovanie vykonáva formou odborného výcviku je dokladom o získanej kvalifikácii aj výučný list.

Z pohľadu absolvovaných učebných a študijných odborov (tab. č. 1) dominovali výrazne v oboch prípadoch v absolventskej miere nezamestnanosti v cykle 2015/2016[6] tri kraje – Košický kraj, Prešovský kraj a Banskobystrický kraj. Najnižšiu mieru nezamestnanosti dosahovali absolventi učebných odborov v Trnavskom kraji, za ním nasledoval Bratislavský kraj. V prípade absolventov študijných odborov bola najnižšia miera absolventskej nezamestnanosti zaznamenaná v Bratislavskom kraji.

Z údajov v tabuľke 1 na nasledujúcej strane možno konštatovať nižšiu absorpciu trhom práce u absolventov učebných odborov. U absolventov učebných odborov boli najvyššie hodnoty dosiahnuté zhodne v Trenčianskom (47 %) a Nitrianskom kraji (47 %). Najviac nezamestnaných absolventov študijných odborov absorboval trh práce v Trnavskom kraji (63 %).

Tab. 1: Regióny podľa mediánu absolventskej miery nezamestnanosti učebných a študijných odborov[7] a podľa absorpcie trhu práce (AB index)

Kraj	Učebné odbory - medián	Študijné odbory - medián	AB index učebné odbory	AB index študijné odbory
Bratislavský kraj	12,3%	8,2%	0,44	0,46
Trnavský kraj	10,5%	11,1%	0,46	0,63
Trenčiansky kraj	17,7%	12,1%	0,47	0,59
Nitriansky kraj	16,6%	11,2%	0,47	0,6
Žilinský kraj	16,1%	12.4%	0,46	0,61
Banskobystrický kraj	25,9%	17,5%	0,22	0,46
Prešovský kraj	25,6%	18,9%	0,3	0,53
Košický kraj	26,4%	16,3%	0,25	0,49

Zdroj: vlastné spracovanie na základe: Herich, J. (2016). Uplatnenie absolventov stredných škôl v praxi, cyklus 2015/2016. [online]. [cit. 05. 05. 2017] Bratislava: CVTI SR, 2016. Dostupné na: www.cvtisr.sk/buxus/docs//JH/Uplatnenie_A16__1.pdf

Opatrenia zamerané na riešenie problému úspešného uplatnenia absolventov na trhu práce na Slovensku v regionálnom meradle možno vnímať z dvoch hľadísk:

- opatrenia orientované na krátkodobé efekty realizované cez nástroje aktívnej politiky trh práce zamerané na podporu rozvoja miestnej a regionálnej zamestnanosti v regiónoch;

- opatrenia orientované na prestavbu stredného odborného vzdelania s prepojením študijných a učebných odborov na potreby praxe orientované na dlhodobé a preventívne efekty (RSOV, 2017).

Údaje za september 2016 poukazujú na skutočnosť, že až 63 % absolventov stredných škôl sa zamestnalo mimo vyštudovaný odbor (MŠVVaŠ SR, 2017). Domnievame sa, že v rámci prijímaných opatrení z dlhodobej perspektívy môžu byť účinným nástrojom najmä tendencie ku koordinácii smerovania stredného odborného vzdelania vzhľadom na požiadavky zamestnávateľov ako kľúčových aktérov regionálnej ekonomiky.

[6] Cyklus zachytáva obdobie od júna 2015 do mája 2016 (od ukončenia školy a príchodu nových absolventov na trh práce).

[7] Jedná sa o absolventov stredných odborných škôl, ktorí sú členení na absolventov študijných odborov stredných odborných škôl a absolventov učebných odborov stredných odborných škôl (nematuritné odbory).

Nedostatočné prispôsobovanie sa stredných odborných škôl potrebám trhu práce vedie v súčasnosti k snahám o prestavbu stredného odborného vzdelania systémom duálneho vzdelávania s aktívnou participáciou zamestnávateľov, ktoré boli podmienené prijatím legislatívnych zmien. Tie vyvrcholili v roku 2015 prijatím zákona č. 61/2015 Z. z. o odbornom vzdelávaní a príprave a o zmene a doplnení niektorých zákonov, ktorým sa začali aktivity zavádzania duálneho vzdelávania podľa požiadaviek a potrieb zamestnávateľa do systému odborného vzdelávania a prípravy. Zamestnávateľ sa tak stal výlučne zodpovedným za organizáciu, obsah a kvalitu praktického vyučovania žiaka podľa vzorových učebných plánov a vzorových učebných osnov, vyjadruje sa k školskému vzdelávaciemu programu pre odborné vzdelávanie a prípravu a podieľa sa na jeho tvorbe (Zákon č. 61/2015). Systém duálneho vzdelávania bol spustený v školskom roku 2015/2016. Do systému sa zapojilo v prvom roku celkovo 89 zamestnávateľov, 31 stredných odborných škôl so 422 žiakmi. Údaje o počte zapojených zamestnávateľov, stredných odborných škôl a žiakov v školskom roku 2015/2016 v jednotlivých regiónoch sú uvedené v tabuľke č. 2. V regionálnom meradle sa najviac zamestnávateľov zapojilo do duálneho vzdelávania v Nitrianskom kraji (30), najmenej v Prešovskom kraji (3).

Tab. 2: Počet zapojených zamestnávateľov, žiakov a stredných odborných škôl do systému duálneho vzdelávania v regiónoch v prvom, tzv. nultom, školskom roku duálneho vzdelávania

Kraj	Počet škôl	Počet firiem	Počet zapojených žiakov s učebnými zmluvami
Bratislavský kraj	3	7	29
Trnavský kraj	2	5	31
Trenčiansky kraj	7	13	99
Nitriansky kraj	7	30	93
Žilinský kraj	5	11	62
Banskobystrický k	1	7	26
Prešovský kraj	1	3	9
Košický kraj	5	13	73
Spolu	**31**	**89**	**422**

Zdroj: MŠVVaŠ SR In Kráľ, M. – Balážová, D. Firmy budú musieť viac lákať deviatakov [online] 27.09.2015. [cit. 15. 07..2017]. Dostupné na internete: https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/368919-firmy-budu-musiet-viac-lakat-deviatakov/

Hoci ponuka miest pre žiakov v systéme duálneho vzdelávania bola pôvodne vyššia, celkový finálny počet zamestnávateľov bol napokon nižší, čo bolo podmienené aj časovou tiesňou súvisiacou s náborom žiakov a s nedostatočnou propagáciou v regiónoch (keďže nový zákon nadobudol účinnosť 1. apríla 2015), ale i tým, že zamestnávatelia vyberali len tých najlepších na zapojenie sa do duálneho vzdelávania (Správa, 2017). Problémom bol však tiež slabý záujem žiakov a ich rodičov o prípravu na povolanie systémom duálneho vzdelávania a ich nedostatočná informovanosť vzhľadom na rýchly priebeh jeho zavádzania do praxe. Jedná sa teda o zložitý a náročný proces, ktorý by však v dlhodobom horizonte mohol významnou mierou prispieť k riešeniu nezamestnanosti absolventov vstupujúcich na trh práce, k ich uplatneniu v nadväznosti na vyštudovaný odbor. Je to jediná cesta k zabezpečeniu kvalifikovanej pracovnej sily zamestnávateľom, ktorým by mal systém duálneho vzdelávania priniesť predovšetkým lojálnych zamestnancov s kvalitnou prípravou

na zamestnanie, zníženie nákladov na nábor nových zamestnancov, zníženie nákladov na externé vzdelávanie, na rekvalifikácie a odborný rast inštruktorov (Harbuľák a kol., 2015).

Po dvoch rokoch aplikácie zákona č. 61/2015 Z. z. o odbornom vzdelávaní a príprave do praxe možno konštatovať, že záujem stredných odborných škôl zapojiť sa do systému duálneho vzdelávania je oproti očakávaniam nižší. Hoci počet zamestnávateľov, žiakov i škôl sa v ďalšom školskom roku 2016/2017 zdvojnásobil (Rada, 2016), žiaci zapojení do duálneho vzdelávania tvoria len 2 % všetkých žiakov prvého a druhého ročníka stredných odborných škôl (Dôvodová správa, 2017). Táto skutočnosť si vyžaduje systémové opatrenia zamerané na odstraňovanie zistených nedostatkov v súčasnom zavádzaní duálneho vzdelávania s cieľom zabezpečiť podporu zamestnanosti absolventov na regionálnej úrovni. Sú to najmä nevyhovujúca štruktúra učebných a študijných odborov, nedostatočná propagačná činnosť zameraná na podporu záujmu žiakov o učebné odbory, na podporu a motiváciu zamestnávateľov (najmä malých a stredných podnikov), do systému duálneho vzdelávania; ako aj nedostatočná motivácia stredných odborných škôl zapojiť sa do duálneho vzdelávania (obavy škôl plynú najmä z krátenia finančného normatívu[8]).

Záver

Regionálny rozvoj je spätý s uplatnením ľudských zdrojov na trhu práce. Ľudské zdroje predstavujú významný determinant vnútorného rozvojového potenciálu regiónu. Jednou z rizikových skupín na trhu práce sú práve absolventi, ktoré hľadajú svoje prvé zamestnanie. Z pohľadu vývoja miery absolventskej nezamestnanosti stredných škôl sú najviac ohrození nezamestnanosťou absolventi učebných odborov stredných odborných škôl. Sprievodným javom je v posledných rokoch trend roztvárania nožníc medzi absolventskou mierou nezamestnanosti v učebných odboroch a študijných odboroch. Z regionálneho pohľadu dosahujú najvyššiu mieru nezamestnanosti absolventi Prešovského kraja. Jednu z najvyšších mier absolventskej nezamestnanosti zaznamenávajú tiež Košický a Banskobystrický kraj. Značné sú regionálne disparity z pohľadu ich uplatnenia na regionálnom trhu práce. Disparity v miere absolventskej nezamestnanosti zintenzívňujú najmä v regiónoch s vyššou mierou nezamestnanosti. Opatrenia zamerané na regionálnu podporu zamestnanosti absolventov možno vnímať z krátkodobého a dlhodobého hľadiska. Jedným z účinných nástrojov z dlhodobej perspektívy je prestavba stredného odborného školstva reagujúca na potreby a rozvojové možnosti regiónu cestou rozvoja systému duálneho vzdelávania. Zámerom bolo priblížiť čitateľovi súčasnú situáciu v oblasti uplatnenia absolventov stredných odborných škôl na Slovensku v regionálnom meradle a poukázať práve na jeden z významných reformných krokov v zlepšovaní súčasného nežiaduceho stavu, na zavedenie duálneho vzdelávania z pohľadu jeho dvojročného fungovania v praxi.

Tento článok bol spracovaný v rámci výskumného projektu VEGA č. 1/0266/16 Verejná politika ako cesta napĺňania sociálneho rozmeru EÚ.

Literatura:

CAMBRIDGE ECONOMETRICS. (2003). A Study on the Factors of Regional Competitiveness [online]. [cit. 05. 06. 2017] Dostupné na: ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf

[8] Ako už bolo vyššie spomínané, prijatím nového zákona o odbornom vzdelávaní a príprave v roku 2015 sa stali zamestnávatelia výlučne zodpovednými za organizáciu, obsah a kvalitu praktického vyučovania žiaka. V nadväznosti k tomu sú povinní uhrádzať všetky náklady spojené s financovaním praktického vyučovania žiaka. O tieto náklady, ktoré znáša zamestnávateľ, sa znižuje normatívny objem finančných prostriedkov prislúchajúcich na jedného žiaka na bežný kalendárny rok (t. j. o sumu zodpovedajúcu mzdovému normatívu na praktické vyučovanie žiaka podľa príslušnej kategórie strednej odbornej školy).

CVTI SR. Uplatnenie absolventov stredných škôl [online]. [cit. 05. 05. 2017]. Dostupné na: http://www.cvtisr.sk/skolstvo/regionalne-skolstvo/uplatnenie-absolventov-strednych-skol.html?page_id=10649
DÔVODOVÁ SPRÁVA [online]. [cit. 07. 07. 2017]. Dostupné na: https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/Download.aspx?DocID=437881
DUDOVÁ, I. (2013). Ekonómia vzdelávania. Bratislava: Iura edition. 2013. 312 s. ISBN 9788080786687.
GALÁŠ, P., ŠIŠKOVIČ, M. – TOMAN, J. (2017). Education at a Glance 2016: Vybrané údaje o Slovensku. [online]. Bratislava: Inštitút vzdelávacej politiky. [cit. 12. 06. 2017] Dostupné na: https://eduworld.sk/cd/nl/2531/education-at-a-glance-2016-vybrane-udaje-o-slovensku
HABÁNIK, J., KOIŠOVÁ, E. (2011). Regionálna ekonomika a politika. 1. vyd. - Bratislava: Sprint, 2011. - 175 s. ISBN 978-80-89393-55-8.
HARBUĽÁK, M. A KOL. (2015). Situačná štúdia k prepojeniu odborného vzdelávania a praxe pre oblasť cestovného ruchu [online]. [cit. 09. 07. 2017]. Dostupné na internete: www.telecom.gov.sk
HERICH, J. (2016). Uplatnenie absolventov stredných škôl v praxi, cyklus 2015/2016. [online]. [cit. 05. 05. 2017] Bratislava: CVTI SR, 2016. Dostupné na: www.cvtisr.sk/buxus/docs//JH/Uplatnenie_A16__1.pdf
HONTYOVA, K., BEŇUŠ, O. (2015). Rozvoj regiónov a európska integrácia, Bratislava: Wolters Kluwer, 2015, 200 s. ISBN 9788074787096.
KONTROVÁ, M. – KOUCKÝ, J. – OBDRŽÁLEK, P. – OLEJÁROVÁ, D. (2015). Vysoké školy, pracovný trh a uplatnenie absolventov. [online]. Bratislava: 2015. [cit. 05. 06. 2017]. Dostupné na: https://www.centire.com/sites/default/files/vysoke_skoly_pracovny_trh_a_uplatnenie_absolventov.pdf
MARTINÁK, D. (2016). Filozof úradníkom, učiteľ pokladníkom. [online]. Bratislava, Inštitút vzdelávacej politiky, 2016. [cit. 05. 06. 2017]. Dostupné na: https://www.minedu.sk/komentar-022016-nesulad-v-zrucnostiach/
MOLČANOVÁ, A. (2017). Absolventská štatistika o počte a štruktúre uchádzačov o zamestnanie - absolventov škôl. BA: CVTI, 2017. [online]. [cit. 05. 06. 2017] Dostupné na: http://www.upsvar.sk/statistiky/nezamestnanost-absolventi-statistiky/kopia-2015.html?pageid=620540
MONITOR VZDELÁVANIA A ODBORNEJ PRÍPRAVY 2016. [online]. [cit. 05. 06. 2017] Dostupné na: https://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/et-monitor_sk
MŠVVaŠ SR In Kráľ, M., Balážová, D. Firmy budú musieť viac lákať deviatakov [online] 27.09.2015. [cit. 15. 07. 2017]. Dostupné na internete: https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/368919-firmy-budu-musiet-viac-lakat-deviatakov/
MŠVVaŠ SR. Duálne vzdelávanie sa opäť posúva o krok vpred. [online]. 10. 05. 2017. [cit. 09. 07. 2017]. Dostupné na https://www.minedu.sk/dualne-vzdelavanie-sa-opat-posuva-o-krok-vpred/
NÁRODNÁ STRATÉGIA REGIONÁLNEHO ROZVOJA SR (2010). [online]. [cit. 05. 06. 2017] Dostupné na: www.mpsr.sk/mvrrfiles/003994a.pdf
OZNÁMENIE KOMISIE EURÓPSKEMU PARLAMENTU, RADE, EURÓPSKEMU HOSPODÁRSKEMU A SOCIÁLNEMU VÝBORU A VÝBORU REGIÓNOV. (2016). Nový program v oblasti zručností pre Európu. [online]. COM/2016/0381. [cit. 05. 06. 2017] Dostupné na: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=CELEX%3A52016DC0381
RADA ZAMESTNÁVATEĽOV PRE SYSTÉM DUÁLNEHO VZDELÁVANIA [online]. 14.9.2016. [cit. 05. 06. 2017] Dostupné na: http://www.rzsdv.sk/wordpress/strana-5/
RSVO [online]. [cit. 05. 06. 2017] Dostupné na: http://rsov.sk/
Správa o zavádzaní kvality v odbornom vzdelávaní a príprave v nadväznosti na odporúčanie Európskeho referenčného rámca pre zabezpečovanie kvality v oblasti odborného vzdelávania a prípravy EQAVET. [online]. [cit. 09. 07. 2017]. Dostupné na: https://www.minedu.sk/data/att/9671.pdf

ZÁKON Č. 61/2015 Z. z. o odbornom vzdelávaní a príprave a o zmene a doplnení niektorých zákonov
ZÁKON Č. 539/2008 Z. z. o podpore regionálneho rozvoja v znení neskorších predpisov
ZÁKON Č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov
ZÁKON Č. 245/2008 o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

Kontaktná adresa autora:

doc. Ing. Iveta Dudová, PhD., Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy v Bratislave, Ústav verejnej správy, Katedra verejnej správy, Furdekova 16, 851 04 Bratislava, iveta.dudova@vsemvs.sk
Ing. Simona Polonyová, PhD., Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy v Bratislave, Ústav verejnej správy, Katedra verejnej správy, Furdekova 16, 851 04 Bratislava, simona.polonyova@vsemvs.sk

Comparison of the financial management of local self - government in the Czech Republic and the Slovak Republic

Marek Dvořák

Abstract:

One of the economic conditions for securing original and transferred competences are the financial funds which they have the local self - governments. Although the local self - government must to have accept legislation in shape the law and regulations within financial management, the municipalities have an independence in deciding about getting and also about using of available financial funds. On the one side the financial management of the local self - government present a tasks that the municipality wants to fulfil for providing the needs of its inhabitants and, on the other side, it represents the acquisition of financial resources through which these objectives will be met. The paper evaluates and compares the financial management of local self - governments in the Czech Republic and the Slovak Republic based on selected indicators of financial analysis.

Key words:

Financial management, local self - government, budget of the municipality, financial analysis

Introduction

The basic tool of financial management is the budget, which presents the autonomy of municipal management. It also confirms Sotolář (2011), who mention, that the municipality's budget represents the amount of funds in the relevant chapter and the financial direction, it means that the specific item present the purposeful orientation of the financial resources. This is also confirmed by Staroňová and Sičáková - Beblavá (2006), who say that on the one side the budget creates the basic framework for generation of the revenues and on the other side creates basic framework of the allocation of municipal expenditures. Currently, in Slovakia, the local self - government create the budget for one budget year with a perspective for the next two years. It is the multiannual budget, which the local self - government create according to Act No. 583/2004 Coll. about on the budget rules of territorial self-government. Similarly, it is also in the conditions of the Czech Republic, when under Act No. 250/2000 Coll. about of the budget rules of territorial self-government present that the territorial self - government to create annual budget and also the medium -term budgetary outlook. The medium-term outlook of the budget presents 2 to 5 years after the year for which the annual budget is drawn up. According to Davey and Čapkova (1996), the budget of the municipalities has 3 levels:

- political - deciding how to allocate resources for individual expenditures, that´s about what the municipality wants to achieve,
- management - distribution of resources between specific chapters and municipal organizational units so they use them for wage, equipment, buildings and so they could to provide the services and activities,
- control - controlling the correctness of the creation and drawing of resources.

In budgeting are apply the several budget principles and different budgeting methods. In literature, budgeting methods are understood as tools of managing the budgetary process, it means, they represent the tools for carrying out systematic analyses and planning the

financial management of the municipality (Žárska et al., 2007, Balážová, et al. 2012, Knežová, 2012, Belajová and Gecíková and Papcunová, 2014). According to Staroňová and Sičáková - Beblavá (2006) at the present time is to assert "effective management" of the municipal budget, it means the application of modern methods of budgeting and new tools of the budgetary process aimed at fulfilling the set goals of local self-government under conditions of efficient, economical and effective spending of public resources. To improve the quality of the budgetary process and its transparency, Mráziková (2007) recommends its standardization. What, in particular, means:

- developing the regulation of the budgetary process, defined in particular by the entities of the budgetary process, their tasks, the general deadlines for fulfilling the tasks and the responsibility for performing the tasks,
- developing standardized forms for the budgetary process, including budget preparation, budget adjustments, budget monitoring and budget assessment,
- establishing a budgetary timetable that defines the specific deadlines for fulfilling the tasks of the budgetary process entities.

Creation of the budget combines strategy development, financial planning, planning of services, activities and communication. One of the basic concept of "Good Governance“ is transparency or the ability to understand and anticipate the consequences of decision-making processes. Creation of the budget is a good example of how inhabitants and other stakeholders can anticipate the implications of this process (Vávrová and Fabová, 2014). It also confirm Kadeřábková and Peková (2012) who mention, that Good Governance contributes to the principles of sustainable development. This approach to governance lies primarily with the involvement of the private and the civil sector in public decision-making. Also the creation of the budget is a current tool of financial planning. European Union countries usually regard financial planning as an important element of strategic planning and economic development planning. For example, in Latvia, the complex of planning process is called "spatial planning and programming of strategic development" (Vávrová and Fabová, 2014). Effective financial planning is part of a financial management system that involves complex of interdependent and interconnected subsystems and activities (Oláh and Šidelský and Cibák, 2011).

Financial planning also involves various financial methods. One of them is financial analysis, which can be considered as the basic method of evaluation of financial management of municipalities. It can be used as "ex post" when evaluating the current and previous financial situation of municipalities, but also it can be used as "ex ante" when predicting financial indicators.

Objectives and methods

Financial analysis focuses on identifying the problems, strengths and weaknesses of financial management of municipalities. The indicators of financial analysis are based in particular on the results of the accounting records. An important source of information is the revenue and expenditure of municipal budgets. The paper evaluates and compares the financial management of local self - governments in the Czech Republic and the Slovak Republic based on selected indicators of financial analysis in the time series 2007-2016.

$$\text{tax power} = \frac{\text{tax revenue}}{\text{number of inhabitants}}$$

$$\text{financial power} = \frac{\text{tax revenue} + \text{current grants and transfers}}{\text{number of inhabitants}}$$

$$\text{self - financing rate} = \frac{\text{own revenue}}{\text{current expenditure}}$$

$$\text{self - sufficiency rate of revenue} = \frac{\text{own revenue}}{\text{total revenue}}$$

The object of the paper were cumulative data of municipalities in Czech Republic (6 253 municipalities) and cumulative data of municipalities in Slovak Republic (2 888 municipalities). Database we gained from the State National Accounts by Ministry of Finance of Slovak Republic and from the Czech Statistical Office. Data of the Czech Republic was converted by exchange rate 1 €CZK = 30,1260 CZK € for the sake of maximum data compatibility.

Results

The development of total revenue and current revenue of municipalities in the Czech Republic during the monitored period showed a fluctuating trend. In 2008, we recorded an increase of total revenue compared with the previous year about 7.77% (an increasing was 646 mil. €) and we record also an increase of current revenue compared with the previous year about 6.73% (an increasing was 532 mill. €). However, in the following year, we recorded a decrease in both revenues compared with the previous year. During this period we can watch another trend in the financial management of municipalities in Slovakia. As a result of the growth of the Slovak economy during 2008, it is possible to monitor the annual increase of the total revenues and current revenues of the municipalities. Despite the fact that in 2009 the economic crisis was already reflected in the conditions of Slovakia and the result of this development was decline the macroeconomic indicators, the total revenues of the municipalities did not decrease, the decreasing was recorded in the current revenues (Figure 1). According to Papcunová and Hornyák Gregáňova and Országhová (2014) this development could due to on the basis of regulation No. 868 dated from 2 December 2009, when the municipalities got special subsidy from the state budget of the Slovak Republic worth 100 mil. € to cover the loss of tax on personal incomes and on improve the situation starting in 2010. The effects of the economic crisis in Slovakia were reflected in total revenues only in the following year, when it is possible to watch the decline of total revenues of 0.42% compared with the previous year. The revival of economic performance in 2010 in both countries was also reflected of the financial management of territorial budgets.

In Czech Republic after stagnating the revenue of the municipal budgets in 2009 due to a fall in the collection of tax revenue, in the following year increased of the tax revenue and also increased the total revenues of territorial budgets. In addition, there were other significant changes in the Czech Republic that affected the financial management of the local self - government. These changes was mainly in the area of financing of the transferred competencies. The solution of the disproportions in the extent of coverage of expenditures for the transferred competencies was an increase of the contribution for the performance of the transferred competencies. The changes in the legislation of the tax of real estate and of the local fees, which entered into force from 1st January 2010 also was projected to the municipal revenue. In case of Act No. 338/1992 Coll. about the tax of real estate, were passed two amendments, which led to higher the tax of real estate and thus, there has also been a strengthening of municipal revenues. The first amendment ended the fifteen-year exemption of the tax of real estate for owners of new buildings, the second amendment of the law increased twofold the rate of the tax of the real estate, with the exception of the rate of the tax of real estate from agricultural land and from buildings for business. Amendment to Act No. 565/1990 Coll. about local fees, created prerequisites in Czech Republic for increasing of the municipal revenue from the local fee from accommodation capacity, because allowed to increase the rates of this fee and expand the possibilities of its choice. The reform of accounting and the establishment of a central system of state accounting in Czech Republic also affected the municipal budget of the local self - government.

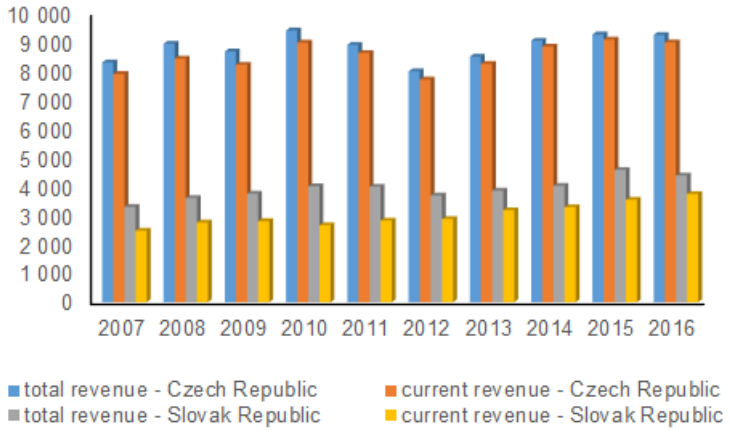

Figure 1: Development of the total revenues and current revenues of municipalities in the Czech Republic and in the Slovak Republic in the period 2007-2016 (mil. €)

Source: Ministry of Finance of Slovak Republic, Czech Statistical Office, own processing

In 2011 and 2012 in Czech Republic, annually decreased the total revenues and current revenues of municipalities. The results of the financial management of budget of the self - government in 2011 were affected mainly by lower tax revenues of public budgets and implementation of austerity measures included in the state budget. The austerity measures included in the state budget for 2011 in relation to the self - government budgets consisted of a partial reduction of non-investment and investment subsidies budgeted in various chapters of the state budget. Since 2012 in the context of the amendment of some social laws, there have been changes in social security competences, which consisting of the transfer of competences from state administration in the area of uninsured social benefits from municipalities with extended competences to labour offices. The transfer of competences in the social area from the municipalities to the Ministry of Labour and Social Affairs was also reflected in the reduction of the amount of the contribution for performance for state administration in this area for the municipalities with extended with these competences. This saving measure applied in the state budget in 2012 also affected the volume of subsidies for Czech municipalities. In the Slovak Republic, total revenues declined during 2011 and 2012, but the current revenues recorded an annual increase. Years 2011 and 2012 meant the continuation of economic growth of the Slovak economy, although compared with the years before the economic crisis, there was a slight slowdown of the Slovak economy. On the Slovak economic growth had negative effect the lower investment activities lower inventory and lower household consumption. In this period had the implementation of the Law No. 140/2014 Coll. on the land acquisition, which had the important economic and legal impact for the municipalities (Láziková and Takáč and Schwarcz and Bandlerová,2015).This law modified the acquisition of agricultural land ownership and also the transfer of these land, thereby bringing it into line with EU legislation. And here, according to Bečvářová (2012), it arises the question if the single market agrarian framework will allow for each country to apply its own development strategy in this area. But according to Ciaian and Qineti and Sojková and Kabát and Hanová, 2001, integration led to increasing level of farms' profitability. However if there were no agricultural protection then only the farms situated in regions with better climatic conditions would survive in competitive environment with no subsidies. In 2013, 2014, 2015 in the Czech Republic we watching an annual increase of the total and current revenues of municipalities. Changes in the fiscal designation of taxes, which came entered into force on 1st January 2013, mainly meant to strengthen the shared of the tax revenue of municipalities. Furthermore, in the budgets of municipalities, as in previous years, was reflected austerity measures which were projected in the state budget. In 2014, no significant legislative changes have been adopted with an impact on revenues or expenditures of budgets of the self - government in Czech Republic. The financial management of self - governments in 2015 in Czech Republic influenced mainly the development of the yield of the share tax revenues and also the financial finalization of the

projects implemented by municipalities within operational programs within the 2007-2013 programming period.

In 2016, we see a slight decrease of the total and current revenues in the Czech municipalities compared with the previous year. Similar situation in the development of total and current revenues of municipalities in the period of 2013, 2014, and 2015 is registered also in the conditions of Slovakia. Despite the fact, that in 2013 the growth of the Slovak economy slowed down due to the unfavourable situation of the business partners, coupled with the continuing deterioration in labour market developments and the associated worsening domestic demand, total and current revenues of the municipalities grew. However, in the following year, the Slovak economy registered a recovery in domestic demand, with a positive trend in macroeconomic indicators, and this trend persisted also in the next two years. In spite of the rise of the Slovak economy in 2016, it is possible to watch the decrease of the total revenues of municipalities.

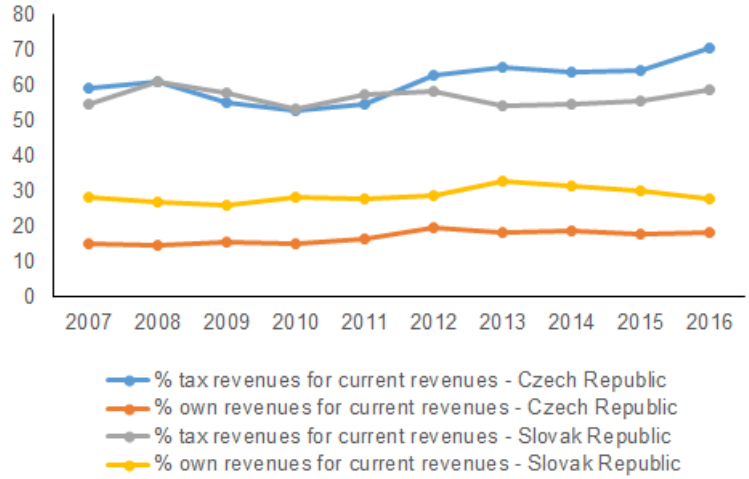

Figure 2: Development of the share of tax revenues and own revenues on current revenues of municipalities in the Czech Republic and Slovak Republic in the period 2007-2016 (%)

Source: Ministry of Finance of Slovak Republic, Czech Statistical Office, own processing

In both countries tax revenues of municipalities consist of share taxes and their own tax revenues. Own tax revenues present the local taxes. According to Act No. 243/2000 Coll., about on budgetary determination of taxes the tax revenue in Czech municipalities create: (A) the tax of real estate, the recipient is the municipality in which territory the real estate is located, (B) 20.83% share of the tax of added value, (C) 22.78% share of the tax of the personal income from dependent activities and functional benefits, (D) 23.58% share of the tax of the personal income detected at a special rate, (E) 23.58% share from 60% of the tax of the personal income from self-employment, (F) 23.58% share of the tax of the corporate income,(G) share 30% of the tax of the personal income from self - employed persons who have a residence in the municipality, (H) the tax of the corporate income in cases where the relevant taxpayer is the municipality with the exception of the tax deducted at a special rate, (I) 1,5% share of the tax of the personal income from dependent activity and functional benefits (division by number of employees with place work in the municipality). In contrast to the Czech municipalities, the Slovak municipalities receive from the state budget only a share of the tax of the personal income. After the fiscal decentralization in 2005 until the 2012, municipalities obtained 70.3% of this tax on the basis of Act No. 564/2004 Coll. about the budget determination of the tax of the personal income on territorial self – government. From 1st January 2012 on the basis of the amendment of Government Regulation No. 668/2004 Coll., the tax of the personal income was distributed to the municipalities - 65.4%. The next change was in the 2014, when municipalities got from the state 67% of the tax of

the personal income. A further increase of the share was made in the following year, when municipalities got from the state 68% of the tax of the personal income. The last change in the redistribution of the yield of the tax of the personal income occurred on 1st January 2016, when 70% of the tax was reallocated to municipalities. The share of tax revenues for current revenues in Czech municipalities ranged from 53% to 70% (Figure 2). The biggest share of tax revenue on the municipality's current revenues was reached in 2016, the lowest share was in 2010. These amplitudes are largely affected of the economic development of the country, because the share taxes create 88.8% of the total tax revenues. Despite the fact, that the Slovak municipalities get only one share tax for their budgets, the share of tax revenues on current revenues present approximately the same range (53-61%) as in the Czech municipalities. Own revenues create non-tax revenues and local tax revenues. Non-tax revenues in the conditions of the Czech Republic consist revenues from their own activities, contributions from contributory organizations, revenues from the leasing of property, from interest and from the sale of non-capital property. According to the Ministry of Finance of the Czech Republic, non-tax revenues of municipalities create approximately one tenth of total revenues. These revenues present from 15% to 19% share of the current revenues. Non-tax revenues of Slovak municipalities consist of revenues from business and ownership of the property, administrative fees, interest of domestic and foreign credit, and interest of loans, interest of the repayable financial assistance and of the deposits. These revenues present from 26% to 33% share of the current revenues.

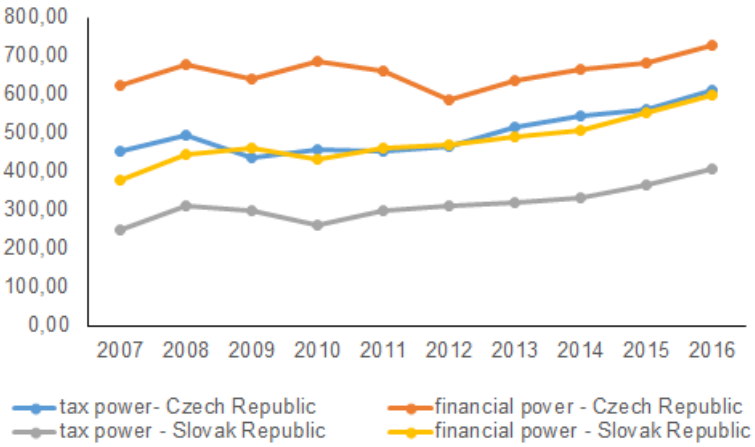

Figure 3: Development of tax and financial power of municipalities in the Czech Republic and the Slovak Republic in the period 2007-2016

Source: Ministry of Finance of Slovak Republic, Czech Statistical Office, own processing

Indicators of the financial and tax power of the municipality are used in the methodologies of some countries as values for horizontal financial balancing of the financial capacity of the weaker revenue municipalities (Žárska, 2009).The tax power measures the tax revenues of the municipality on the one inhabitant. This indicator expresses the total amount of taxes that go to the municipality. This volume of tax revenues present tax autonomy of local self - government. These revenues primarily use for ensure original competencies, but also, if necessary, to finance the transferred competencies. Development of the tax power in the Czech Republic shows a fluctuating trend by 2011, since 2012 we register an annually slight increase. A similar trend can be observed in the conditions of Slovakia. Growth in tax power was due for the increasing of the share of tax rates due to the economic growth of the countries (figure 3). The financial power present the share of the tax revenues and current grants and transfers on one inhabitant. This indicator captures the development of the repeatable revenues of municipalities. Contrary to the development of the tax power, the financial power of municipalities in the Czech Republic registered an annually increase only from 2013, until this period, this indicator showed a fluctuating trend.

Different development of the financial power we registered in the conditions of Slovakia, because during the period 2007-2016, with the exception of 2010, we registered an annual increase.

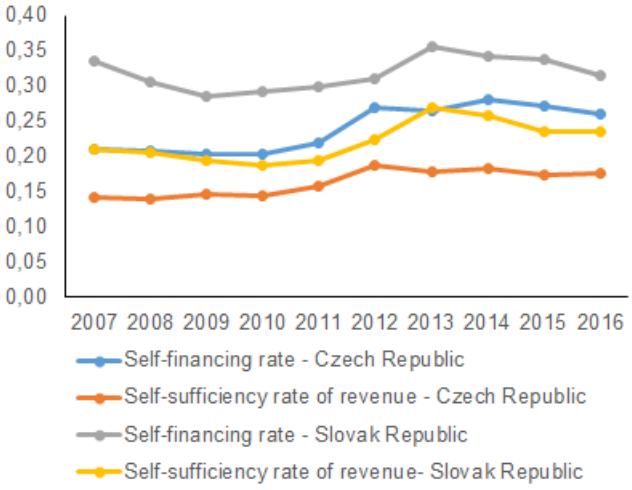

Figure 4: Development of self-financing rate and self-sufficiency rate of revenues of municipalities in the Czech Republic and Slovak Republic in the period 2007-2016

Source: Ministry of Finance of Slovak Republic, Czech Statistical Office, own processing

Self-financing rate represents the ratio of the municipalities' own revenues on the current expenditures of the municipalities. The current expenditures municipalities use for daily running of the municipality. The development of the indicator in both countries show that a more significant fall in the value of this indicator can be seen in 2009 and 2010 as a consequence of the financial crisis. The value of the indicator did not reach level 1, neither in one country nor in one year (figure 4). According to Žárska (2009) it means that, if value less than 1, municipalities need also other sources to cover for current expenditures, for example subsidies. The financial self-sufficiency of local self-government reflects the ratio of its own revenues on total revenues. Flaška and Kološta and Bolcárová (2014) mention that, if value is closer to 1, it means that self-government can secure most of its financial resources from its own revenues. From the results of the indicator show, that even Czech and Slovak municipalities cannot secure financial resources from their own sources, which ultimately points to the dependence of municipalities on the share taxes, which are redistributed to the level of municipalities from the state.

Conclusion:

The status of self-government is determined with the range of competences and the range of financial funds, which they can use for the performance of their competences. Financial analysis of municipalities present an important from the point of view of municipal development. The results of the analysis showed that despite the fact, that the Slovak self - government receives from the state budget only one share tax in comparison with the Czech municipalities, the tax revenues of municipalities in both cases tax revenue present averagely 60% share of the current revenue and averagely 20% share of own revenue. Despite the fact that, in Slovakia in 2005, was carried out the fiscal decentralization, which the base was to increase the financial independence of the municipalities, this intention was not completely successful. This is evidenced by the results of indicators of self-financing rate and financial self-sufficiency, which show that self-governments did not gain the majority of their financial sources from their own revenue. They must use also other sources for current expenditure. For effective financial management of municipalities is an important aspect is using of the existing endogenous potential as well as the management approach of elected

and executive representatives of local self - governments. It is precisely the decision about the efficient using of the financial sources in relation to the fulfilment of the specified tasks and the development needs of the municipalities to increase the demands for their knowledge level, especially from the economic and ultimately can significantly affect the development possibilities of the municipalities.

References

BEČVÁŘOVÁ, V. 2012. To differences in the development of the EU agriculture under the CAP. In: Region in the Development of Society 2012, Brno: Mendel Univiversity, 2012. pp. 7-15. ISBN:978-80-7375-652-9. WOS:000392530500001.

BALÁŽOVÁ a kol. 2012. Legal, economic, managerial and environmental aspects of performance of competences by municipalities in the Slovak Republic. (Právne, ekonomické, manažérske a environmentálne aspekty výkonu kompetencií obcami SR). Nitra: SPU, 2012. 171 s. ISBN 978-80-552-0778-0

BELAJOVÁ, A., GECÍKOVÁ, I., PAPCUNOVÁ, V. 2014. Quality of self-government management at the local level. (Kvalita samosprávneho manažmentu na miestnej úrovni). Bratislava: Wolters Kluwer, 2014. 218 s. ISBN 978-80-8168-117-2

CIAIAN, P., QINETI, A., SOJKOVA, Z., KABAT, L., HANOVA, M. 2001. European integration: The case of agricultural farms in Slovak Republic. In: Ekonomický časopis, Bratislava: Slovak academic press 2001, . vol. 49, no. 2, pp. 330-357 ISSN 0013-3035. WOS:000170177200007.

DAVEY, K., ČAPKOVÁ, S. 1996. Financial management of municipalities, budgeting. (Finančný manažment obcí, rozpočtovanie). Banská Bystrica: IROMAR EF UMB, 1996. ISBN 80-88825-86-5

FLAŠKA, F., KOLOŠTA, S., BOLCÁROVÁ, P. 2014. Financial autonomy of local governments in the Slovak Republic by regions. In: In Klímová, V., Žítek, V. (eds.) 17 th International Colloquium on Regional Sciences. Conference Proceedings. Brno: Masaryk University, 2014. pp. 496-503. ISBN 978-80-210-6840-7

KADEŘÁBKOVÁ, J., PEKOVÁ, J. 2012. Territorial Self - Government - Sustainable Development and Finance (Územní samospráva – udržitelný rozvoj a finance). Praha: Wolters Kluwer, 2012. 300 s. ISBN 978-80-7357-910-4

KNEŽOVÁ, J. 2012. Community Policy and Development - Selected Problems and Challenges.(Komunálna politika a rozvoj – vybrané problémy a výzvy). Košice: UPJŠ, 2012. 105 s. ISBN 978-80-7097-961-1

LAZIKOVA, J., TAKAC, I., SCHWARCZ, P.; BANDLEROVA, A. 2015. Agricultural land market in Slovakia - economic and legal impacts of the Law No. 140/2014 Coll. on the land acquisition. In: Agricultural Economics, Prague: Czech Academy Agricultural Sciences, 2015. vol. 61, no. 8, pp. 367-376. ISSN 0139-570X. DOI 10.17221/165/2014-AGRICECON.

MRÁZIKOVÁ, J. 2007. Relationship from budget management, budget accounts and other financial accounts. (Vzťahy z rozpočtového hospodárenia, rozpočtové účty a ostatné finančné účty). In: Verejná správa: školy, úrady, obce, kultúra, zdravotníctvo, rozpočtové, príspevkové, neziskové organizácie, Žilina : Poradca, č.5, s. 36-41, ISSN 1337-0448.

OLÁH, M., ŠIDELSKÝ, Ľ., CIBÁK, Ľ. 2011. Financial control. (Finančná kontrola). Bratislava: Sprintdva, 2011, 204 s. ISBN 978-80-89393-40-4

PAPCUNOVÁ, V., HORNYÁK GREGÁŇOVÁ, R. 2014. Evaluating of the financial management of the municipalities via parameters of data matrix in the Slovak Republic conditions. In: Proceedings from IX. International Conference on Applied Business Research ICABR 2014. Brno: Mendel University, 2014. pp. 803-814. ISBN 978-80-7509-223-6

SOTOLÁŘ, J. 2011. Municipal self – government (Samospráva obce). Košice: Sotac, 2011. 318 s. ISBN 978-80-89446-23-0

STAROŇOVÁ, K., SIČÁKOVÁ – BEBLAVÁ, E. 2006. Effective management (Efektívne spravovanie). In: Verejná politika a miestna samospráva: Štyri princípy spravovania. Bratislava: FSEV UK, 2006. s. 97-157. ISBN 80-89244-13-0

VÁVROVÁ, Ľ., FABOVÁ, O., 2014. Financial planning (Finančné plánovanie). In: Finančný manažment v samospráve. Bratislava: Európske centrum manažmentu, 2014. S. 17-53. ISBN 978-80-97-1582-0-0

ŽÁRSKA, E. 2009. Financial capacity of the municipality as a determinant of the development (Finančná kapacita obce ako determinant rozvoja) [online] Dostupné na http://kvf.vse.cz/storage/1239811888_sb_zarska.pdf . [cit. 23.7.2017].

ŽÁRSKA a kol., 2007. Communal economics and politics. (Komunálna ekonomika a politika). Bratislava: Ekonóm, 2007. 194 s. ISBN 978-80-225-2283-9Odstavec. Použijte styl [KONF Literatura].

Contact address

Ing. Marek Dvořák, PhD. Department of Management, Faculty of Economics and Management, Czech University of Life Sciences Prague, Kamýcká 129, 165 00 Praha Prague 6 – Suchdol, Czech Republic, dvorakmarek@pef.czu.cz

Tendence vývoje architektury inženýrských staveb v České republice

Trends of the development of architecture engineering construction in the Czech Republic

Petr Dýr

Abstrakt:

Architekturu inženýrských staveb můžeme rozdělit podle funkce, konstrukce a účelu do několika kategorií. Některé tyto kategorie, např. mosty, televizní věže a rozhledny, podzemní dráhy, či přehrady svou podstatou i atraktivností vzbuzují zájem odborné i laické veřejnosti. Jiné naopak zdánlivě upadají do zapomnění. Výzkum Ústavu architektury FAST VUT Brno si vytknul cíl, tyto opomíjené kategorie analyzovat a připomenout jejich architektonické hodnoty.

Klíčová slova:

architektura, estetika, design, inženýrské stavby

Abstract:

Architecture of civil engineering structures can be divided into several categories by function, structure and purpose. Some of these categories, such as bridges, television towers and lookout towers, underground lanes or dams, attract both professional and lay public by their very nature and attractiveness. On the contrary, they seem to fall into oblivion. Research by the Institute of Architecture FAST VUT Brno has outlined the goal of analysing these neglected categories and reminding them of their architectural values.

Key words:

architecture, aesthetics, design, civil engineering.

Úvod

Architektura inženýrských staveb se týká staveb, které se vymykají obecné kategorizaci architektonických děl. Existují názory, které odmítají takovéto stavby do množiny objektů zájmu vědního oboru architektura vůbec zařadit. Považují je za stavby technické, které plní pouze svou utilitární (užitkovou) funkci a v prostředí prakticky jen výtvarně ruší. Samy tyto stavby však dokazují, že výtvarné a všeobecné architektonické prvky se ve stavbách typu silnic, železnic, mostů všeho druhu, ve stavbách vodních cest, jezů, hrází, přehrad, u staveb podzemních a naopak staveb s výraznou dominující vertikalitou, objevují. Pro jejich tvorbu je nutná těsná spolupráce mezi inženýry, ekology a architekty – zodpovědnými za výtvarné kvality prostředí pro život člověka.

Podíváme-li se na danou problematiku z historického pohledu, pak při stavbě jakéhokoliv architektonického díla byl vždy odpovědný za technickou stránku díla i architektonickou úroveň stavební mistr, stavitel (*německy Baumeister, v Itálii Maestro).* Technický pokrok ve stavitelství a mnoho vln výtvarných názorů nutně vedlo k specializaci a profesionalizaci. Stavitelství se štěpí na podobory: vedle architekta zde nacházíme stavebního inženýra, statika, dopravního inženýra, vodohospodáře. Technické možnosti dneška velí k těsné spolupráci všech specializací k dosažení žádoucí kvality inženýrské stavby. Prostá definice

nám pak říká, že „inženýrská stavba“ je taková stavba, která při realizaci vyžaduje inženýrskou dovednost a hlavně inženýrského ducha. Slovo „inženýr“ souvisí s francouzským slovesem „ingénieur“ (Génie civil), které je překládáno jako *usilovně přemýšlet, usilovně se snažit, hloubat nebo lámat si hlavu*, tj. něco, co souvisí s lidským důmyslem.

Podle funkce, konstrukce a účelu využití můžeme rozdělit inženýrské stavby do následujících kategorií: silnice a dálnice; železnice; vodní cesty; jezy; hráze a přehrady; podzemní stavby; podzemní dráhy; stavby pro energetické využití; mosty; vodojemy a plynojemy; rádio a televizní věže; těžní věže; čistírny odpadních vod; výtopny a spalovny komunálního odpadu; bioplynové stanice aj. Mnohé z těchto kategorií jsou dobře literárně podchyceny a jejich architektonická hodnota dostatečně popsána v odborné rovině i popularizována laické veřejnosti. Patří sem především veškeré mostní konstrukce, v poslední době i boom staveb různých vyhlídek a rozhleden. Jsou ale stále kategorie inženýrských staveb, které mají svoji výtvarnou hodnotu, ale v prezentacích je na ně málo vzpomenuto. Patří mezi ně již zmiňované: čistírny odpadních vod, vodárny a úpravny vody, malé vodní energetické zdroje, stavby pro energetiku s vazbou na nové technologie, jako např. větrné systémy, fotovoltaické elektrárny, bioplynové stanice či jiné alternativní energetické systémy.

A právě tyto kategorie se staly předmětem výzkumného úkolu a z něj vzešlé publikace, která byla v roce 2017 zpracována společně se studenty oboru Architektura na FAST VUT v Brně.

Pozapomenutá inženýrská architektura

V úvodu bylo zmíněno, že inženýrskou architekturu podle funkce, konstrukce a účelu využití můžeme dělit do mnoha kategorií. Některým kategoriím je věnována značná pozornost v odborné literatuře i při představování laické veřejnosti. Jiné zůstávají v pozadí zájmu a tím pádem v pozapomnění. Toto jsme si uvědomili v rámci magisterského studia Architektury na Fakultě stavební Vysokého učení technického v Brně, ve výukovém cyklu „Architektura a design inženýrských staveb“. Pak již stačilo zažádat o podporu projektu a v rámci Specifického výzkumu FAST VUT Brno provést příslušné analýzy vybraných „pozapomenutých“ kategorií inženýrských děl a následně z nich vyvodit patřičné závěry.

Podstatou projektu byla příprava a vydání textové a obrazové databáze stručného vývoje, současnosti, hlavně ale tendencí rozvoje architektury vybraných druhů inženýrských staveb v České republice, které nejsou dosud dostatečně zmapovány a prezentovány. Což jsou převážně vybrané kategorie staveb vodohospodářských a energetických, s vazbou na nové technologie. Cílem bylo dále prohloubení odborných kompetencí studentů navazujícího magisterského studijního programu (dále NMSP) Architektura a rozvoj sídel ve vazbě na záměr rozvinout a stabilizovat projektovou spolupráci pedagogů se studenty na úrovni NMSP, s perspektivou akreditace doktorského studijního programu (DSP), event. zapojení řešitelského pracoviště do mezinárodní aktivity a jeho zviditelnění na profesionální scéně.

Aktuální dostupná literatura popisuje základní historický vývoj a v min. míře současnost dané problematiky. Více se věnuje zahraničním stavbám a jen okrajově české inženýrské architektuře. Výzkum v oblasti typologie architektury inženýrských staveb v podmínkách ČR se soustřeďuje jen na některé typologické druhy. Pokud se těmito stavbami literatura zabývá, pak se orientuje jen na určitý druh těchto staveb (např. mosty, rozhledny aj.) a ty „méně významné“ typologické druhy nejsou víceméně zmiňovány. Navíc jsou tyto stavby prezentovány v edicích populárně naučných knih, přibližujících tuto tématiku laické veřejnosti, bez větších ambicí vědeckého přístupu poznání.

Publikované texty a obrázky, dostupné kdykoli prostřednictvím internetu odborné i laické veřejnosti, zajistily samy o sobě projektu propagaci. Vzhledem k aktuálnosti zvoleného tématu, které zajímá nejenom odborníky, ale i podstatnou část veřejnosti, lze očekávat velký zájem, a projekt tak lze vnímat jako podnětný katalyzátor diskuse o budoucnosti oboru a vazbách vůči jiným oborům i vůči laikům.

Cílem projektu byl také rozvoj odborné práce na řešitelském pracovišti a zapojení talentovaných studentů do této práce. I na Ústavu architektury FAST lze podle přesvědčení navrhovatele zřídit živé teoretické centrum, které zachytí studenty NMSP se zájmem o teorii oboru a s předpoklady pro vědeckou práci. Posílení prestiže Ústavu architektury FAST VUT jako produktivního odborného projektového pracoviště pak v ideálním případě vyústí do akreditace doktorského studijního programu v souladu se strategií rozvoje celé fakulty.

Projekt byl řešen jako jednoletý, zpracovávaný v průběhu roku 2017. Ve spolupráci se studenty NMSP postupně vznikala určená databáze staveb s výrazným architektonickým počinem – historickým, soudobým, ale hlavně studijně-výzkumným, zaměřeným na tendenční vývoj a budoucnost směřování typologie výše specifikované inženýrské architektury v ČR. Takto vzniklá databáze byla v diskusi se spoluřešiteli opatřena odborným komentářem - recenzí. Významnou součástí ilustračního doprovodu jsou rovněž návrhy studentů, vznikající v rámci ateliérové architektonické tvorby, před-diplomních a diplomních projektů. Tyto návrhy představují velmi originální a cenný příspěvek k architektonické diskusi, jenž nemá na jiných školách architektury v ČR paralelu a jenž by neměl zapadnout. Předpokládá se, že vzniklý soubor inženýrských staveb bude i nadále doplňován dalšími podnětnými příklady i po ukončení projektu, neboť vlastní projekt je vnímám pouze jako impulz k založení databáze.

Důležitým prvkem celé práce je i předpoklad mezinárodní spolupráce, která je směrována na partnerskou Technickou univerzitu v Bratislavě, Fakultu architektury, Ústav konštrukcií v architektúre a inžinierskych stavieb, zabývající se rovněž studiem a výzkumem inženýrské architektury.

Průběh a výsledky řešení projektu

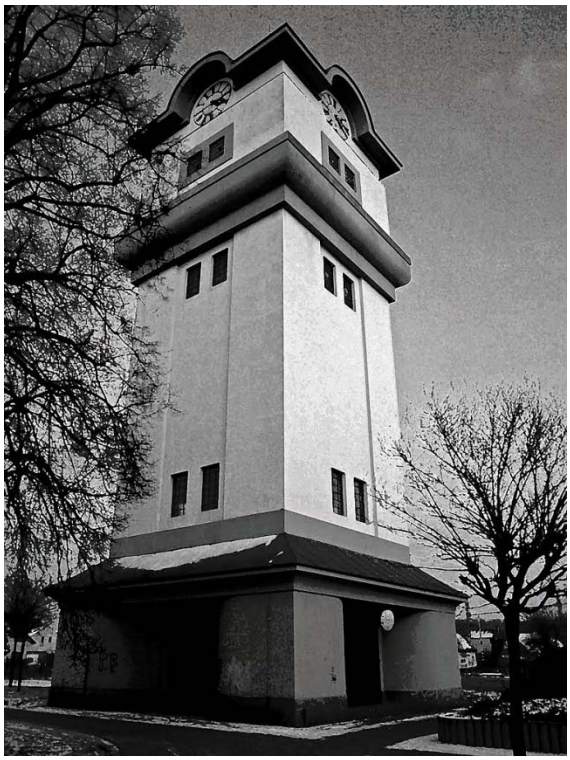
Na výzkumném projektu se podílelo celkem 16 studentů NMSP Architektura a rozvoj sídel, kteří si rozdělili celou Českou republiku podle krajů a okresů tak, aby podchytili všechny významné stavby zkoumaných kategorií. Každý ze studentů zpracoval min. 20 staveb k vytvoření základní databáze celkem 320 inženýrských staveb. Nejvýraznější příklady pak vyjdou v tištěné publikaci s vloženým CD diskem, obsahujícím celkovou databázi.

Příklady analyzovaných realizací

Vodárenské věže, vodojemy komínové a zemní. Úpravny vody.

Vodojem je vodárenský objekt pro akumulaci vody. Účelem vodojemu je vyrovnat rozdíly mezi přítoky z vodního zdroje a odběry spotřebitelů, zajistit potřebný tlak na vodovodní síti a zabezpečit dostatečnou rezervu vody pro případ požáru. Vodojemy se mohou budovat jako podzemní či nadzemní, v rovinatém území se staví vodojemy věžové. Vodárenské věže na našem území prošly bohatým a zajímavým vývojem – historickým i technickým. Jejich stopy lze sledovat přibližně od 14. století až do současnosti. Vzhled věží, podobně jako u jiných staveb, byl vždy ovlivňován dobou vzniku, ať již po stránce architektonické, tak zejména konstrukční a technologické. Mnohé z nich stojí dodnes, některé chátrají, jiné se ale těší původní funkčnosti s pečlivou údržbou a další slouží i zcela novým účelům. Specifickými stavbami jsou tovární komíny s vodojemy, představující jedinečné dědictví krátkého historického období první poloviny 20. století. V jednom objektu se spojují dvě funkce – komína a vodárenské věže. Na území České republiky jich zůstalo do dnešních dnů zachováno pouhých 21, přičemž některé z nich jsou stále ohroženy demolicí. Staly se unikátním symbolem vynalézavosti a stavitelské dovednosti, který má zůstat zachován dalším generacím. Podobně jako běžné tovární komíny představují významný prvek v urbanizované krajině a svou nezvyklou siluetou do ní vnáší specifický estetický vjem. Ukázkou vhodné konverze již nevyužívané stavby vodního rezervoáru je vodárenská věž v Týništi nad Orlicí.

Věž byla vystavěna mezi lety 1925 - 1928. Stavbu vodojemu provedla stavební akciová společnost Kress. Zajímavostí je, že zakulacení římsy kolem ciferníků hodin vzniklo až při výstavbě věže. Architekt o této změně nebyl dostatečně informován a zřekl se díky tomu autorství. Právě díky tomuto prvku je věž nápaditá a odlišná od ostatních vodárenských věží. Přízemní rozšířená část vodojemu se vstupem sloužila v minulosti také jako prostor pro 2 malé obchody. Ze střední části, dříku, vystupují v rozích čtvercové nosné sloupy, které nad nimi vynášejí přístupný ochoz a rezervoár. Stavbu tvoří železobetonový skelet vyplněný zdivem, vysoký 35 m a půdorysu 11 x 11 m. Rezervoár měl obsah 200 m3 a byl umístěn ve 3. patře. Dno reservoáru je zesíleno žebry. Středem reservoáru vedly potrubní systémy a kruhový průlez po kovovém žebříku na vrchol reservoáru, kde je přístup do reservoáru i k ciferníkům hodin. Vodojem našel své využití i po ukončení provozu v roce 2008. Věž získal do užívání Spolek přátel města Týniště nad Orlicí a v jeho prostoru vybudoval muzeum. Tento záměr zachránil věž před likvidací a Týniště její celkovou opravou získalo výrazný architektonický prvek (obr. 1).

Obr. 1.: Vodárenská věž Týniště nad Orlicí

Zdroj: mapio.net

Novou funkční náplň získala i původní vodárenská věž z roku 1934 v Bohumíně. V letech 2005-2006 Ing. Pavel Stoklasa vypracoval projekt vestavby a přístavby na funkcí bydlení. Nový penzion má osm nadzemních podlaží a jedno podzemní podlaží a ubytování v něm najde až 36 osob. Dispoziční řešení jednotlivých podlaží je do značné míry ovlivněno velikostí stávajícího vnitřního prostoru. Centrálně umístěný vnitřní výtah s úpravou pro osoby s omezenou schopností pohybu a orientace a z východní strany nově přistavěné požární schodiště, zajišťují, s ohledem na omezené prostorové možnosti, komunikační propojení mezi jednotlivými podlažími. Schodiště společně s výtahem v každém podlaží ústí do společné chodby, odkud je zajištěn přístup do jednotlivých místností. Vstup do penzionu je řešen předloženým schodištěm s rampou, určenou pro osoby s omezenou schopností pohybu a orientace. Na vstup přímo navazuje hala s recepcí, zázemí pro personál, WC pro handicapované osoby, úklidová komora, sklad čistého prádla a nástupní stanice výtahu. V 1. PP se nachází technické zázemí. Původní železobetonová konstrukce byla zachována. Byla probourána nová okna s ohledem na symetrii. Přístavba s výtahem a schodištěm je z části zděná a z části tvořena skleněnými tabulemi v hliníkových rámech. Barevně je věž sladěna

se sousedícím aquacentrem a zimním stadionem. Z restaurace, umístěné v původním rezervoáru vody, je výhled na celé město (obr. 2).

Obr. 2.: Vodárenská věž v Bohumíně, přestavěná na penzion.
Zdroj: nacestu.cz

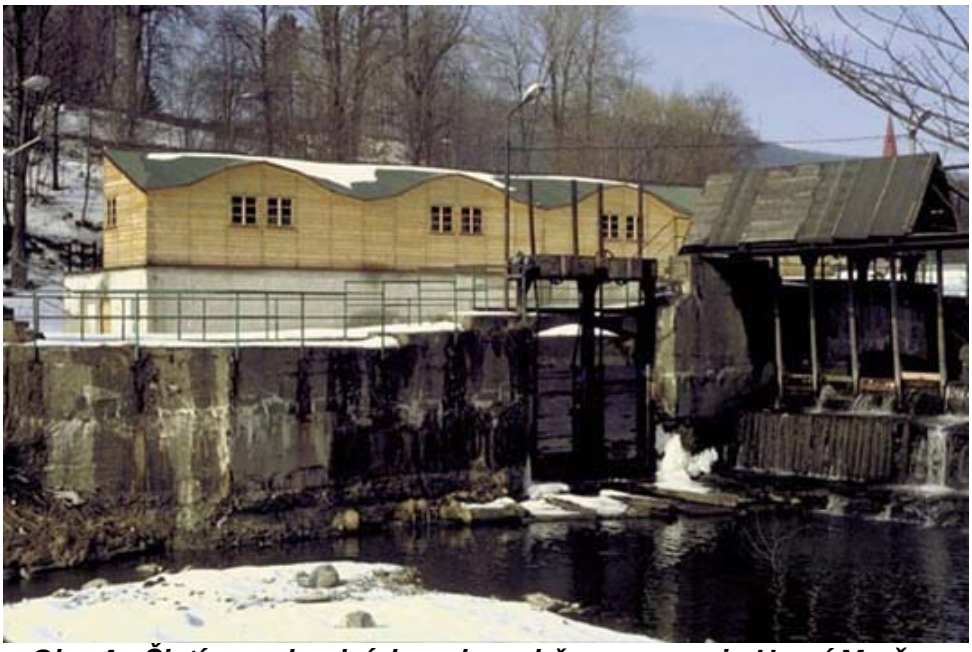
Čistírny odpadních vod

Čistírna odpadních vod patří mezi ryze účelové inženýrské dílo a svoji podstatou a charakterem provozu je snaha tuto stavbu odsouvat na okraj zastavěné části či mimo sídlo a pohledově odclonit pásem hygienické zeleně. Že tomu tak nemusí ve výsledku být, dokazuje projekt a realizace ČOV v Náměšti nad Oslavou od Ing. arch. Ilji Coufala. Místní čistírna z let 2005 - 2006 je umístěna téměř v centru města, je součástí parku lemujícího řeku Oslavu. Částečně zapuštěné sedimentační a čistící nádrže vytváří kaskádovitou kompozici, zasazenou do svahu nad řekou. Vše doplňuje parková zeleň (obr. 3).

Obr. 3.: Čistírna odpadních vod Náměšť nad Oslavou
Zdroj: autorské foto

Postavit ČOV je náročný úkol kdekoliv, v rámci Krkonošského národního parku v Horním Maršově o to náročnější. Zdejší čistírna odpadních vod a sběrna druhotného odpadu byla realizována mezi lety 1992-1994 a byla první z porevolučních staveb známého architekta inženýrské architektury Romana Kouckého. Stavba má místní charakter v duchu typického podhorského architektonického nářečí. Základním modulem celé stavby jsou čtyři krychle 7,2 x 7,2 m, v kterých jsou umístěné 4 haly. Tento modul je dále dělen na poloviny a třetiny, do něhož je vložena nosná konstrukce, dřevěný obklad, vrcholy a úžlabí střech, i ostatní detaily. Stavba je tedy založená na jisté proporci, řádu, harmonii i symetrii. Vizuálně je zajímavá zvlněným tvarem okapní římsy na jižní fasádě, zvýrazňující proud řeky Úpy. Budova měla fungovat jako centrální místo, kde jsou všechny ekologické i očistné funkce dané dohromady. Dnes již jako čistička neslouží, je pouze sběrnou odpadu pro obec Horní Maršov. První nadzemní podlaží je kamenné a nacházela se v něm veškerá technologie čistírny. Ze střechy tohoto přízemního bloku je plynulá návaznost na silnici a blízký most. Druhé nadzemní podlaží je dřevěné a jsou zde prostory pro vážení, lisování a skladování domovního odpadu. Budova byla v r. 1994 oceněna významnou cenou Grand Prix. Čistička časem přirozeně zestárla a byla nově natřena, přesto obsahuje své kvality architektonického díla i nadále (obr. 4).

Obr. 4.: Čistírna odpadních vod se sběrnou surovin Horní Maršov
Zdroj: autorské foto

Malé vodní energetické zdroje

Do druhé světové války byly malé vodní zdroje hojně budovány jako místně využitelný a potřebný energetický zdroj, většinou spojený s potřebou pro výrobní účely. Doba socialismu tyto malé zdroje většinou přestala užívat a jejich boom nastal až se změnami společenského vývoje. Dnes jsou mnohá původní zařízení znovu oživována a provozována. Rovněž se staví i nové objekty.

Malé vodní elektrárny většinou pracují na menších tocích, jejichž průtok se mění v závislosti na ročním období a úhrnu srážek. Na rozdíl od velkých vodních elektráren se přitom musejí obejít bez vysokých hrází zajišťujících potřebný spád a stálou zásobu vody, jejichž výstavba je nereálná z ekonomických i ekologických důvodů. V daleko větší míře proto musejí být přizpůsobeny konkrétním podmínkám lokality, v níž se nacházejí. Při vhodném umístění a konstrukčním řešení ale mohou patřit k nejekologičtějším a nejekonomičtějším energetickým zdrojům vůbec. Malé vodní elektrárny neprodukují žádné emise ani odpady, obejdou se bez zásobování palivy a nemají přílišné nároky na údržbu. Na rozdíl od fotovoltaických nebo větrných elektráren nekolísá množství jimi vyprodukované

elektrické energie podle střídání dne a noci nebo okamžitých změn počasí. Dodávky lze lépe plánovat a nedochází tak k nárazovému přetěžování elektrizační soustavy. Malé vodní elektrárny navíc často bývají provozovány v místech, kde je přinejmenším část jimi vyrobené energie spotřebovávána, čímž odpadají ztráty vznikající při jejím přenosu na dlouhé vzdálenosti. V podstatě jediným ekologickým úskalím malých vodních elektráren může být jejich potenciálně negativní vliv na ekosystémy toků, jejichž vodu využívají. Jde o zásahy do okolní přírody při výstavbě elektrárny, vytvoření překážky bránící přirozené migraci ryb a vodních živočichů a především pak možné narušení ekosystému zvýšeným odběrem vody.

Součástí revitalizace soustavy vodních děl řeky Moravy a Baťova kanálu je i výstavba nových zařízení. Mezi ty nejnovější patří bezesporu vodní dílo jezové elektrárny Bělov na řece Moravě od architekta Pavla Hniličky. Stavba z roku 2013 je citlivě zasazena do vodního toku i okolní krajiny. Elektrárna je skrytá pod terénním valem, z něhož vystupují jen větrací šachty a přístupová schodiště. Vstupuje se do ní podobně, jako se vstupuje do ponorky. Elektrárna je samostatnou železobetonovou monolitickou stavbou se dvěma vtokovými poli. V každém poli je zabudován generátor a převodovka vlastní turbíny. Na nátokovém čele je umístěn čistící mechanismus česlí se šnekovým dopravníkem. Kontejner pro shrabky je rovněž zapuštěn pod úroveň terénu, aby co nejvíce splynul s okolím. Česla plynule navazují na přední stěnu nátokového čela. Vtokový objekt je zakončen drážkou pro provizorní hrazení a dále pokračuje strojovna. Vtokem začíná tlaková část vedení vody k turbínám o výkonu 2 x 0,8 MW. Výtok vody z turbín prochází savkou opět s drážkami pro provizorní hrazení. V návrhu se uplatňuje pohledový beton jako základní konstrukční materiál, doplněný kovovými prvky v surové průmyslové podobě. Ty mohou připomínat ráhnoví plachetnice, což dále podtrhuje vztah stavby k vodě. Energetický zdroj je citlivě zasazenou moderní konstrukci do přírody a učebnicovým příkladem práce architekta v krajinném prostředí (obr. 5).

Obr. 5.: Malá vodní elektrárna Bělov na řece Moravě
Zdroj: web - letecký snímek

Bioplynové stanice

Při hledání principů obnovitelných zdrojů energie přinesla do této oblasti bioplynová stanice (BPS) technologii anaerobní přeměny biomasy na bioplyn – metan a tím možnost ekologického zhodnocení odpadů ze zemědělské výroby a organického odpadu komunálního. Základní rozdělení bioplynových stanic je podle typu biomasy, kterou bioplynová stanice zpracovává. Zemědělské bioplynové stanice vyrábějí bioplyn ze vstupů zemědělské prvovýroby, což jsou především statková hnojiva a energetické plodiny (např. kukuřice). Průmyslové BPS využívají jako zdroj bioplynu rizikové vstupy, jako jsou kaly z čističek odpadních vod, krev z jatek apod. Komunální BPS zpracovávají komunální

bioodpady a také odpady z domácností. Bioplyn je plyn produkovaný během anaerobní digesce přírodních materiálů (proces, při kterém mikroorganismy rozkládají organický materiál bez přístupu vzduchu). Skládá se především z metanu (CH4) a oxidu uhličitého (CO2).

Prvotním vstupem BPS je tedy biomasa, která se umístí do reaktoru (fermentoru), tam se biomasa zahřívá bez přístupu vzduchu. Teplota v reaktoru záleží na kmenu bakterii, které biologický materiál rozkládají. Z fermentoru je bioplyn odváděn do zásobníků a je zde upravován na požadované vlastnosti (např. je z něj odstraňován sirovodík a čpavek). Upravený plyn je spalován v kogeneračních agregátech, případně se využívá jen na výrobu tepla. Při anaerobní digesci vzniká kromě bioplynu ještě tzv. digestát (tuhý zbytek po vyhnití) a fugát (tekutý zbytek po vyhnití). Výhřevnost bioplynu s obsahem 55-70 % metanu leží v rozsahu 18-26 MJ/m³ čili 5-7,2 kWh/m³ . Využívat lze i digestát, a to jako kvalitní hnojivo, fugát má charakter odpadní vody a je většinou odváděn do čističky odpadních vod.

Podobně jako u čistíren odpadních vod se jedná o technologická účelová zařízení, jejichž architektonická a estetická hodnota bývá na velmi nízké úrovni. Svým způsobem je to škoda, neboť tato zařízení se často nachází na pohledově exponovaných místech. Jak ale ukazuje příklad bioplynové stanice SILENERGO u obce Dolní Dobrouč, okr. Ústí nad Orlicí, lze i tento druh inženýrského díla řešit vhodně urbanisticky i architektonicky. Bioplynová stanice je sestavena ze tří nadzemních nádrží a budovy řídící provoz. Dva menší koncové objekty s plášťovou střechou fermentoru o objemu 1 830 m3 a dofermentoru o objemu 2 280 m3 doplňuje koncový sklad o objemu 4 660 m3. Kruhové objekty doplňuje řídící objekt se sedlovou střechou a rozvodný objekt energií. Konstrukčně jsou nadzemní zelené kruhové nádrže vystavěny jako železobetonové vany, zastřešené pomocí plášťů, které jsou vynášeny pomocí přetlaku, který v nádržích vzniká. Komplex objektů je částečně zasazený do svažitého terénu, čímž je eliminováno jeho velké měřítko a díky tomu celkově spíše zaniká. Pomocí zelené barvy splývají objekty s okolím a nenarušuje se tak přírodní kontext. Více okolní filtrační a hygienické zeleně by určitě ještě tomuto dílu prospělo (obr. 6).

Obr. 6.: Bioplynová stanice Dolní Dobrouč
Zdroj: autorské foto

Účelová technická zařízení komunikací

V inženýrské architektuře se objevují i stavby obecně nezařaditelné do některých jmenovaných kategorií. Jednou takovou stavbou, kterou si zde na závěr představíme, je protihlukový tunel od architekta Patrika Kotase, vybudovaný v roce 2008 na vnitřním II. dopravním městském okruhu Hradce Králové. Prosklený tunel chrání obyvatele okolních

domů před hlukem a exhalacemi nepřetržitého automobilového provozu. Subtilní nosná ocelová konstrukce s žebry připomíná kostru pravěkého ještěra. Konstrukce tunelu o celkové délce 180 metrů sestává z betonové a ocelové části. Konstrukční systém tvoří soustavu sloupů, táhel a páteřního nosníku, umístěného nad středem vozovky. Sloupy, vzpěry a příčle rámu z ohýbaných trubek a plechových břitů formují tvarovou představu architekta. Celá konstrukce je vynesena na 16 železobetonových sloupech na nadjezdem. Rozměry a tvar konstrukce vychází z požadavků zadání, zejména rozměrů průjezdných profilů, požadavků dopravního značení a architektonické vize. Půdorysné a výškové nestejnoměrné zakřivení nadjezdu, spolu s faktem, že vozovka se navíc rozšiřuje, vedly k vytvoření komplikovaného tvaru, který architekt ztvárnil v podobě oblé žebrovité konstrukce zavěšené na systému táhel. Stavba získala ocenění Stavba roku 2009. Nese v sobě designové prvky architekta a originální konstrukční řešení na netradičním místě v blízkosti bytových domů. Subtilní dojem konstrukce doplňuje vhodně zvolená bílá barva (obr. 7).

Obr. 7.: Protihlukový tunel městského obchvatu v Hradci Králové
Zdroj: autorské foto

Závěr

Průzkumy, analýzy a souhrnné vyhodnocení vybraných 320 vzorových staveb z kategorií méně publikovaných inženýrských děl, ukázalo, že zejména vodárenské věže a malé energetické zdroje mají velmi zajímavý architektonický potenciál a jsou obohacením inženýrské technické architektury. Do problematické skupiny na druhé straně můžeme zařadit bioplynové stanice, fotovoltaické elektrárny či věžovitá pole elektráren větrných. Do těchto inženýrských děl se jen obtížně vnáší nějaký umělecký záměr. Bylo by tedy žádoucí, aby alespoň urbanisticky byla tato zařízení umísťována do pohledově neexponovaných poloh a cloněna vzrostlou zelení. Což u věžových větrných elektráren z hlediska fungování je víc než nereálné. Můžeme doufat, že uměle nastartovaný boom instalovaných rozlehlých ploch dotované fotovoltaiky po skončení životnosti solárních panelů zmizí nebo bude nahrazen technologiemi novými, ke krajině šetrnějšími. Respektive, že solární energetika se stane součástí staveb, architektury, v tom nejlepším smyslu slova.

Příspěvek vznikl za podpory projektu vysokoškolského Specifického výzkumu č. FAST-S-17-3944 na němž spolupracovali: Anastasiia Korchagina, Anna Volf, Victor Cojocaru, Jaroslav Lukeš, Jiří Havlík, Kateřina Karešová, Kateřina Lyčková, Lenka Murínová, Marek Winkler,

Michaela Švancarová, Pavel Richter, Samo Srnka, Tobiáš Janík, Valeria Sentebova, Iveta Krčálová a Barbora Adamovská.

Literatura:

KUČERA, V. (2009) Architektura inženýrských staveb, GRADA Praha. ISBN 978-80-247-2504-8, 320 s.

PETER, P., VOTRUBA, L. (1967) Údolné nádrže a priehrady, SNTL Praha.

VONKA, M., KOŘÍNEK, R. (2015) Železobetonové komínové vodojemy – unikátní konstrukce první poloviny 20. století. Beton TKS č. 1, s. 50–53. ISSN 1213-3116.

http://www.earch.cz/cs/revue/novy-zivot-tovarnich-kominu-s-vodojemy

http://www.vodarenskeveze.cz/

Kontaktní adresa:

Ing. arch. Petr Dýr, Ph.D., Ústav architektury Fakulty stavební Vysokého učení technického v Brně, Veveří 95, 602 00 Brno; dyr.p@fce.vutbr.cz

Místní akční skupiny v aktuálním programovém období – změny k lepšímu?

Local action groups in actual programming period – a change for good?

Petr Fanta

Abstrakt:

Iniciativa LEADER byla jako nástroj rozvoje venkovských oblastí poprvé testována Evropskou Unií již v letech 1991 – 1993. Postupem času prošel přístup LEADER významným rozvojem, kdy se v programovém období 2007 – 2013 stal plnohodnotnou prioritní osou v Programu rozvoje venkova. Jednou z podmínek pro uplatnění přístupu LEADER byla existence Místních akčních skupin, které jsou nositeli principů LEADER v regionu. V programovacím období 2014 – 2020 došlo k další transformaci přístupu LEADER včetně jeho dalšího posílení, které se projevilo rozšířením počtu operačních programů, ze kterých jsou aktivity LEADER financovány, změnou řídícího orgánu a dalšími. Vedle posílení finančních prostředků na LEADER však s sebou přináší nové období i další změny, které nejsou MAS vesměs vnímány jako přínosné, ale spíše jako kontraproduktivní (např. obsahové omezení možností intervencí, povinné minimální naplňování indikátorů, změna řídícího orgánu). Příspěvek se zabývá právě zmapováním nejdůležitějších změn oproti minulému programovacímu období a změnami v postavení místních akčních skupin, které princip LEADER v regionech implementují, a to včetně vynucené změny ve filozofii fungování MAS. Příspěvek je založen na terénním průzkumu a řízených rozhovorech v devíti MAS, jejichž pohled na změny nabízí. V závěru je diskutována otázka, zda změny v implementaci podporují přístup LEADER, nebo jsou paradoxně spíše proti němu.

Klíčová slova:

MAS, LEADER, regionální rozvoj, rozvoj venkova, programové období EU, SPL, SCLLD

Abstract:

The LEADER Initiative has been tested by European Union as a tool of rural areas development for the first time in 1991 – 1993.Since then the LEADER approach has gone through a significant development until it became a valid priority axis of the Rural Development Program in the 2007 – 2013 programming period. An existence of local action groups (LAG)as bearers of the LEADER approach in regions was one of the conditions of its implementation. For the programming period 2014 – 2020, the LEADER approach has been further transformed and strengthened including e.g. the usage of several operational programs for financing the development projects, a new managing authority, etc. Besides to the allocation of more financial resources to LEADER approach there are also other changes that are not positively accepted by LAGs but rather as counterproductive (e.g. limited variety of interventions, minimal indicator fulfillment, change of managing authority, etc.). The paper focuses on mapping of the most significant changes from the previous programming period and changes in the position of LAGs implementing the LEADER approach in regions. It also deals with an enforced change in the LAG philosophy and functioning. The paper is based on research and interviews in a sample of 9 LAGs in the Czech Republic presenting their view of the changes. The paper also discusses a question whether the changes in the LEADER implementation support or contrarily decrease the principles of LEADER.

Key words:
LAG, LEADER, Regional development, Rural development, Programming period of EU, SPL, SCLLD

Úvod

Rozvoj venkova začal nabývat na významu zejména po politické a ekonomické transformaci po roce 1989 a dále pak po vstupu české republiky do Evropské unie v roce 2004. Jedním z významných přístupů k rozvoji venkovských oblastí se stal přístup LEADER (z francouzského Liaisons Entre Actions de Développemnet de l´Économique Rurale, což lze do češtiny volně přeložit jako Propojení aktivit rozvíjejících venkovskou ekonomiku). Jak již název napovídá, jedná se o multidimenzionální přístup, který propojuje hospodářské, sociokulturní a environmentální cíle (Macken-Walsh, 2011). Jde tedy o přístup, který vnímá venkovský prostor komplexně a tak se na něj snaží i působit. Smyslem je využít souboru ekonomických, environmentálních a sociokulturních intervencí a akcí k celkovému rozvoji a zlepšení kvality života ve venkovských oblastech.

Přístup LEADER je založen na celkem 7 principech, které jsou v rámci intervencí uplatňovány a společně by měly vést ke zvýšení efektivity jednotlivých akcí. Těmito principy jsou:

- Přístup zdola nahoru (tj. místní aktéři se účastní rozhodovacích procesů při tvorbě strategií a výběru projektů, které by měly být v jejich regionu podpořeny. Do těchto procesů by se přitom měly zapojovat všechny typy institucí, které v regionu působí, tj. veřejné instituce, občanské a neziskové organizace, ekonomické subjekty i fyzické osoby.)
- Partnerství veřejných a soukromých subjektů (rozhodovací procesy jsou založeny na vyváženém partnerství všech výše uvedených typů místních aktérů. Tato partnerství jsou představována takzvanými místními akčními skupinami, které mají zpravidla podobu neziskových organizací, přičemž členy MAS jsou právě všechny typy místních aktérů).
- Tvorba místní rozvojové strategie (jednotlivé regiony, v nichž působí MAS a které by měly být dostatečně malé, homogenní, sociálně soudržné, často charakterizované společnými tradicemi a místní identitou by měly zpracovat strategii svého rozvoje, které budou vycházet ze znalosti místního prostředí, slabých a silných stránek regionu a formulovat cíle rozvoje regionu včetně potřebných akcí).
- Integrované a vícesektorové akce (při tvorbě místní rozvojové strategie by se nemělo k jednotlivým oblastem místního rozvoje přistupovat odděleně, ale naopak by region měl být posouzen komplexně z pohledu všech oblastí a teprve následně by měly být formulovány cíle strategie, které by maximálně integrovaly a vyvažovaly všechny oblasti místního rozvoje)
- Inovativnost v řešení problémů venkovských regionů (v přístupu k řešení problémů regionu a jeho rozvoji by měl být podporován inovativní přístup, a to i za cenu mírně vyššího rizika).
- Síťování a výměna zkušeností mezi aktéry rozvoje (MAS jsou již samy o sobě založeny na síťování různých subjektů, nicméně princip síťování vyžaduje, aby MAS při rozvoji regionu spolupracovaly i s dalšími organizacemi, které mohou k rozvoji regionu přispět).
- Mezi regionální a mezinárodní spolupráce (v souladu s tímto principem by MAS měly spolupracovat na společných projektech s dalšími místními akčními skupinami, případně dalšími organizacemi uplatňujícími ve svém fungování principy LEADER, a to i ze vzdálenějších regionů. Smyslem této spolupráce je zvýšení znalostí a zkušeností a přenos dobré praxe při rozvoji regionu).

Tyto jednotlivé principy LEADER jsou více či méně uplatňovány při činnosti jednotlivých místních akčních skupin. Tomu, jak jsou jednotlivé principy naplňovány a jaké jsou silné a slabé stránky při jejich naplňování ze strany MAS v ČR se věnuje např. (Trantinová, 2015).

Místní akční skupiny

Jak již bylo výše zmíněno, jsou nositeli přístupu LEADER v regionech tzv. místní akční skupiny (MAS). Místní akční skupiny mají nejčastěji podobu neziskové organizace, přičemž jsou tvořeny členy z řad organizací veřejné správy, neziskových organizací, podnikatelských subjektů, případně fyzických osob. Důraz při fungování MAS by měl být kladen na komunikaci a spolupráci s dalšími hráči v území.

V České republice se první MAS objevily v letech 2002 – 2003, přičemž docházelo k velmi rychlému nárůstu až na počet 146 MAS fungujících v roce 2008 (Pechrová, Boukalová, 2015). V srpnu 2017 eviduje databáze Národní sítě MAS 179 Místních akčních skupin.

Zdaleka nejsilnějším nástrojem, který mají MAS při implementaci rozvojové strategie k dispozici, je možnost přerozdělování prostředků ze strukturálních fondů EU (Evropských strukturálních a investičních fondů v programovém období 2014 – 2020) na podporu místních rozvojových projektů.

V programovém období 2004 – 2006 bylo vybráno prvních 10 místních akčních skupin, kterým byla přidělena podpora ze strukturálních fondů EU. Těchto 10 MAS mohlo přidělené finanční prostředky využít na podporu projektů žadatelů v tomto regionu. V programovém období 2007 – 2013 se počet MAS, které získaly prostředky na realizaci svých rozvojových plánů (Strategické plány Leader - SPL) zvýšilo na 112. Podpora bylo poskytována v rámci Programu rozvoje venkova, kde byla vytvořena samostatná prioritní osa IV LEADER. Podpora byla vybraným MAS přidělena na základě posouzení jimi zpracovaného Strategického plánu Leader, přičemž k podpoře MAS, resp. jejich strategií docházelo v celkem 2 vlnách. V první vlně, která proběhla v roce 2008, byla podpořena realizace SPL ve 48 MAS. V další vlně mělo být původně podpořeno dalších 32 MAS, nicméně vzhledem k počtu kvalitně připravených SPL a snaze maximálně podpořit aplikaci přístupu LEADER bylo nakonec rozhodnuto o podpoře 64 MAS namísto plánovaných 32. Celkově tak bylo podpořeno 112 MAS, které mohly v rámci Prioritní osy IV LEADER Programu rozvoje venkova 2007 – 2013 na podporu místních rozvojových projektů využít více než 147 milionů EUR.

V programovém období 2014 – 2020 mohou MAS získat podporu na rozvojové projekty ve svém regionu na základě zpracování a následného schválení tzv. Strategie komunitně vedeného místního rozvoje (SCLLD). Na projekty místních žadatelů mohou vedle podpory z Programu rozvoje venkova 2014 – 2020 nově MAS získat podporu i z dalších operačních programů, konkrétně z Operačního programu zaměstnanost, Operačního programu životní prostředí a Integrovaného operačního programu.

Tyto změny však s sebou přinášejí i změny dalších více či méně významných podmínek, které ovlivňují fungování a rozhodování MAS. Některým se budeme věnovat dále.

Cíl a metodika

Cílem tohoto článku je poukázat na některé odlišnosti v realizaci přístupu LEADER v novém programovém období 2014 – 2020 z pohledu MAS a jejich přístupu k rozdělování podpory z Evropských strukturálních a investičních fondů.

Článek čerpá z vlastního výzkumu, který byl proveden v souvislosti s realizací ex-post evaluace Osy IV Leader Programu rozvoje venkova 2007 – 2013. Konkrétně je výzkum založen na dotazníkovém šetření mezi MAS, které bylo provedeno mezi všemi MAS, které získaly podporu z PRV na realizaci svého Strategického plánu Leader. Z celkem 112 oslovených MAS jich zodpovědělo dotazník 60. Kvalitativní informace pak jsou založeny zejména na řízených rozhovorech s představiteli 9 místních akčních skupin. Výběr byl proveden tak, aby MAS byly rozprostřeny ve všech regionech soudržnosti NUTS2. 8 rozhovorů bylo vedeno v MAS, které získaly podporu na realizaci svého Strategického plánu Leader z Programu rozvoje venkova v období 2007 – 2013, jedna místní akční skupina byla nově vzniklá a podporu v minulém programovacím období nezískala.

Výsledky

Rozvoj venkovských území s využitím přístupu LEADER probíhal v programovém období EU v letech 2007 – 2013 a pokračuje i v aktuálním programovacím období 2014 – 2020. V novém programovacím období byl přitom významně zvýšen rozsah podpory z ESIF přerozdělované s využitím přístupu LEADER. Kromě zvýšení rozsahu však došlo i k dalším změnám, které mají vliv na implementaci podpory.

Období 2007 – 2013

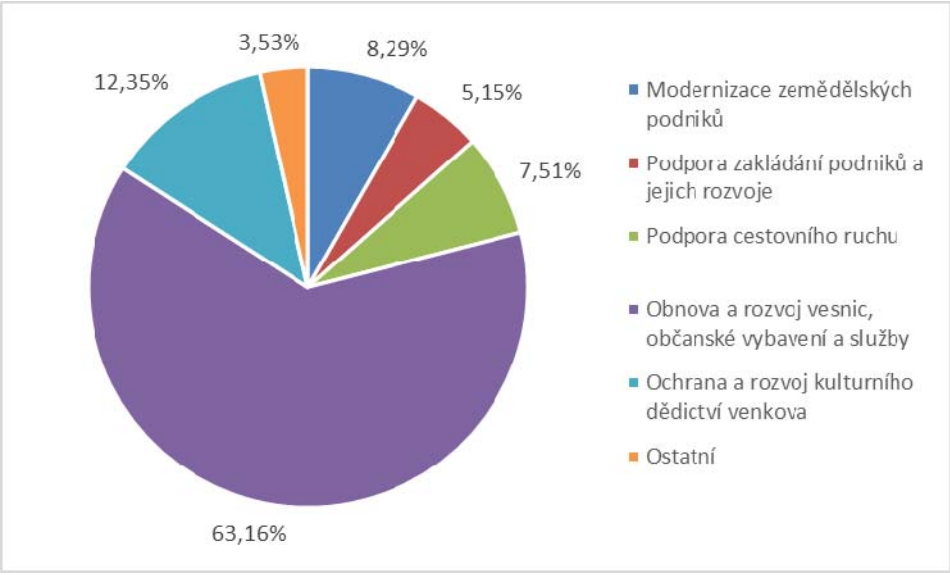
V programovém období 2007 – 2013 byla pro podporu a využití přístupu LEADER vyčleněna Osa IV Leader v rámci Programu rozvoje venkova. Místní akční skupiny, které jsou nositeli přístupu LEADER v regionech, zpracovaly tzv. Strategické plány Leader (SPL) Tyto SPL byly strategickými dokumenty sestavenými pro konkrétní území konkrétní dané místní akční skupiny. V souladu s principy LEADER byly tyto strategické plány vytvářeny subjekty na místní úrovni, u kterých se předpokládala nejlepší znalost situace regionu a jeho rozvojových potřeb.

Řídícím orgánem Programu rozvoje venkova 2007 – 2013 bylo Ministerstvo zemědělství ČR, implementačním subjektem potom Státní zemědělský intervenční fond (SZIF). Zpracované SPL předkládaly jednotlivé MAS ke schválení, na základě kterého mohly být vybrány k realizaci a finanční podpoře svých strategických plánů.

Projekty, které mohly být podpořeny v rámci Osy IV LEADER musely tematicky a obsahově odpovídat některému z opatření v ostatních třech osách PRV, tj. musely být zaměřeny na:

- zlepšení konkurenceschopnosti zemědělství a lesnictví (Osa I),
- zlepšování životního prostředí a krajiny (Osa II),
- kvalitu života ve venkovských oblastech a diverzifikaci hospodářství venkova (Osa III).

Data SZIF a vlastní provedené šetření ukazují, že i přes určitou snahu MAS vypisovat výzvy pro jednotlivé podporované oblasti rovnoměrně výsledná realizace projektů a objem proplacených finančních prostředků vůbec rovnoměrně vynaloženy nebyly. Naopak mezi jednotlivými opatřeními, které byly v rámci Osy IV LEADER nakonec podpořeny, jsou významné rozdíly. Skutečné rozložení finančních prostředků do jednotlivých oblastí ukazuje následující graf:

Graf 1: Čerpání finančních prostředků na projekty SPL dle oblastí podpory

Zdroj: vlastní zpracování na základě sebehodnocení MAS

Graf skutečných poměrů investovaných finančních prostředků ukazuje, že největší podpora směřovala do obnovy a rozvoje vesnic, a to celých 63,16 % podpory. Druhá nejvyšší částka pak směřovala na ochranu a rozvoj kulturního dědictví, a to celkem 12,35 % podpory. I přesto, že pravidla pro fungování MAS vyžadují, aby v místních akčních skupinách převažoval počet členů ze soukromého sektoru, ukazuje výsledné rozložení vyčerpaných prostředků na velmi silnou dominanci obcí, tj. veřejného sektoru. To nakonec při rozhovorech potvrdili i zástupci MAS, kteří označili starosty obcí za absolutně nejaktivnější jak při jednáních a plánování, tak i při čerpání prostředků. Někteří zástupci MAS dokonce uváděli, že pro velký zájem obcí na činnosti MAS museli pravidlo převahy členů ze soukromého sektoru obcházet tím, že členem MAS nebyly jednotlivé obce, ale sdružení obcí. Naopak soukromé subjekty projevovaly o podporu v rámci Osy IV Leader mnohem nižší zájem. Realizované rozhovory s představiteli MAS ukázaly, že příčin malého zájmu podnikatelských subjektů je několik:

- Nezkušenost s dotačními programy
- Obava z vysoké administrativní náročnosti
- Nedůvěra v dotační podporu
- Příliš zavazující podmínky udržitelnosti spolu s vysokými sankcemi za nedodržení podmínek
- Snazší přístup ke klasickému financování projektů prostřednictvím bank.

Pro naši další diskusi je důležitý fakt, že MAS neměly stanovený žádný poměr, v jakém by měly být prostředky na jednotlivá opatření rozdělovány. Při výběru projektů se tak řídily znalostí místního prostředí a aktuálními potřebami regionu. Podle této znalosti poté vybíraly projekty k realizaci.

U realizovaných projektů byl jedním ze sledovaných indikátorů Osy IV Leader počet nově vytvořených pracovních míst. Ačkoli MAS byly povinny tento indikátor u jimi podpořených projektů sledovat, nebyla pro ně stanovena žádná závazná cílová hodnota. Ta byla stanovena pouze na úrovni celé Osy IV ve výši 400 nově vytvořených pracovních míst. Dle údajů MZe bylo v rámci Osy IV Leader nakonec vytvořeno 367 nových pracovních míst. Závaznost tvorby a udržení pracovních míst vyplývala pouze pro realizátory projektů, kteří se k ní v projektové žádosti zavázali, a to po dobu udržitelnosti 5 let. Představitelé MAS, se kterými byly vedeny rozhovory, se jednoznačně shodovali v tom, že v problematice tvorby nových pracovních míst se snažili v návrzích projektů spíše korigovat počty nových pracovních míst navržených žadateli směrem dolů. Důvodem bylo budování důvěry a snaha snížit rizika nedodržení počtu vytvořených pracovních míst v době udržitelnosti, což by vedlo k potížím realizátora a potažmo k potenciálnímu zhoršení situace v regionu.

Období 2014 – 2020

V aktuálním programovém období 2014 – 2020 je finanční podpora na rozvoj území s využitím přístupu LEADER jednotlivým MAS rovněž přidělována na základě vytvořeného a schváleného strategického dokumentu. Ten se nově nazývá Strategie komunitně vedeného místního rozvoje (SCLLD z anglického Strategy of Community Led Local Development).

Nově mohou MAS využívat k realizaci přístupu LEADER nejen Program rozvoje venkova, ale rovněž další 3 operační programy, ze kterých mohou být projekty doporučené MAS podpořeny. Projekty v rámci SCLLD tak budou nově podporovány z těchto programů:

- Integrovaný operační program
- Operační program zaměstnanost
- Operační program životní prostředí
- Program rozvoje venkova

S rozšířením počtu operačních programů na podporu přístupu LEADER v regionech přišla i změna řídícího orgánu, kterým je nově Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. To nově také provádí certifikaci MAS a schvalování připravených SCLLD. Ačkoli je změna řídícího

orgánu s rozšířením počtu operačních programů na podporu přístupu LEADER logická, došlo tím k určitému narušení vazeb MAS – SZIF – MZe vytvořených v průběhu minulého programovacího období. To se promítlo i do procesu schvalování SCLLD, který ještě v srpnu 2017, tj. více než 3 a půl roku po začátku programovacího období, není ukončen. K 31. 8. 2017 je schváleno 129 SCLLD (NS MAS, 2017), přičemž první SCLLD byly schváleny v červenci 2016.

Další změnou, kterou s sebou nese rozšíření počtu operačních programů, je nutnost adaptovat se na různé administrativní podmínky těchto programů a na jiné implementační subjekty. MAS tak musí nově komunikovat s větším počtem institucí než v předcházejícím období a orientovat se v různých administrativních podmínkách jednotlivých programů, se kterými současně musí být schopny poradit žadatelům a příjemcům.

Velký důraz je při tvorbě SCLLD kladen na využití komunitního plánování pro vyvážený rozvoj regionu, které by mělo identifikovat nejpotřebnější projekty pro realizaci a podporu z prostředků vyčleněných v jednotlivých operačních programech. Zatímco v předchozím období měla MAS poměrně velkou flexibilitu při výběru projektů k podpoře a mohla flexibilně reagovat na aktuální problémy a změny v regionu, v nově zpracovaných SCLLD se vyžaduje již mnohem konkrétnější a závaznější specifikace oblastí projektů k podpoře. Již při návrhu SCLLD a jeho schvalování ze strany MMR jsou stanoveny pro jednotlivé MAS indikátory, které jsou závazné. Pokud je např. v SCLLD uveden určitý počet nově vytvořených pracovních míst, je MAS povinna této hodnoty indikátoru dosáhnout. Při řízených rozhovorech představitelé MAS uváděli, že právě závaznost určitého typu projektů a závaznost stanovených indikátorů je nutí upřednostňovat při výběru projekty, které budou primárně naplňovat hodnoty indikátorů, a to i při celkově nižším přínosu pro rozvoj regionu.

Klíčem k maximálnímu efektu pro rozvoj regionu tak zůstává velmi kvalitní komunitně vedené plánování a sestavení Strategie komunitně vedeného místního rozvoje (SCLLD). Ačkoli formálně jsou možné dodatečné změny schváleného SCLLD, realizovatelnost a flexibilita provádění změn je velmi omezená. MAS sice při tvorbě strategie využívají principů přístupu LEADER, zejména bottom up přístupu, vlastní výběr a realizace projektů je však již velmi direktivní v duchu splnění podmínek schválené SCLLD.

Diskuse

Porovnáním podmínek pro fungování MAS v předchozím a aktuálním programovacím období lze konstatovat, že došlo k velkému množství změn, z nichž některé jsou pozitivní, jiné činnost MAS spíše zesložiťují. Vybrané změny, které jsou diskutovány výše, a jejich potenciální dopad do činnosti MAS jsou uvedeny v následující tabulce.

Tab. 1: Porovnání vybraných změn v aplikaci přístupu LEADER

Změna	**Výsledek**	**Potenciální riziko**
Zvýšení počtu financujících OP	+ více prostředků na přístup LEADER + možnosti realizace širšího typu projektu - potřeba znát podmínky více programů	Snížení kvality poradenství žadatelům a realizátorům při zpracování žádostí a realizaci projektů
Změna řídícího a implementačních orgánů	+ rozšíření sítě kontaktů MAS na státní instituce - nutnost navazovat nové vazby a akceptovat nová pravidla	Zdržení při administraci
Závaznost aktivit schválených v SCLLD	+ tlak na lepší plánování a vyšší využití komunitního a integrovaného přístupu - obtížná možnost doplňovat a	Nízká flexibilita při výběru projektů

	měnit zaměření a strukturu aktivit	
Závaznost indikátorů schválených v SCLLD	+ nutnost MAS předem kvalitně plánovat akce - možné postihy plynoucí z nenaplnění hodnot indikátorů	Změna filozofie MAS při výběru projektů ve smyslu preferencí projektů, které pomohou naplnit indikátory. Oslabení aplikace principu partnerství.

Zdroj: vlastní zpracování

Shrnutí:

Příspěvek shrnuje vybrané změny, ke kterým došlo v souvislosti se změnou programovacího období v aplikaci přístupu LEADER v rozvoji regionů. Přístup LEADER jakožto významný a silný nástroj regionálního rozvoje, který akcentuje zejména řešení problémů na místní úrovni, byl v programovém období 2014 – 2020 výrazně posílen, což zvýšilo možnosti a posílilo postavení MAS, jakožto nositelů přístupu LEADER v regionech. Na druhou stranu však došlo i k určitým negativním dopadům, které se projevují zejména v mnohem náročnější administraci a nižší flexibilitě MAS. Zejména závaznost naplnění indikátorů schválených v SCLLD tak může vést (a ukazuje se, že již vede) ke snaze MS primárně naplnit indikátory. Zatímco v minulém období se MAS snažily být primárně partnerem pro žadatele při zpracování projektů, podmínky závaznosti naplnění indikátorů mohou vést k oslabení tohoto principu a posunutí spíše do roviny „obchodní“ (my poskytneme peníze, vy indikátory).

Literatura:

ČEPELKA, O.: Analýza střednědobých hodnocení strategických plánů LEADER [online]. Liberec: Tima Liberec, 2012. [cit. 2015-03-12]. Dostupný z: http://www.timaliberec.cz/images/dokumenty/Anal%C3%BDza_st%C5%99edn%C4%9Bdob%C3%BDch_hodnoc en%C3%AD_SPL_2012.pdf

MACKEN-WALSH, A.: Partnership and Subsidiarity? A case study of farmers' participation in contemporary EU governance and rural development initiatives. Rural Society 21, str. 43 – 53, 2011

PECHROVÁ, M., BOUKALOVÁ, K.: Differences among Czech Local Action Groups in Using Selected Principles of LEADER, Scientia Agriculturae Bohemica, 46, str. 41-48, 2015

SVOBODOVÁ, H.: Do the Czech Local Action Groups Respect the LEADER Method?, Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, 63, 2015

Trantinová, M.: Principy LEADER, [online] Dostupné z: https://www.szif.cz/cs/CmDocument?rid=%2Fapa_anon%2Fcs%2Fdokumenty_ke_stazeni%2Feafrd%2Fosa4%2F2%2F1409317905276%2F1434457076665%2F1434457233345.pdf, 2015

NS MAS, Seznam schválených CLLD, [online], Dostupné z: http://nsmascr.cz/schvalene-sclld/schvalene-sclld-tab/

Kontaktní adresa autora:

Ing. Petr Fanta, Ph.D., Masarykův ústav vyšších studií, ČVUT v Praze, Kolejní 2637/2A, 160 00 Praha 6, petr.fanta@cvut.cz

A framework for linkages between international migration and trade

Pascoal João Gota, Nahanga Verter

Abstract:

Human mobility and trade have always accompanied the development of Man as a social being. In today's era of economic interconnectedness, global migration and trade are phenomena stemming from globalisation and constitute the pillars for the development of several countries. However, it is now noticeable that countries have a greater preference to make international trade more flexible by signing bilateral agreements, and to do everything possible to restrict human mobility among the various countries of the world. This paper tried to explore through literature review the elements that would favour the link between international migration and trade. The research concluded from the elaboration of a framework that there are factors that immigrants have and that should be enhanced by the various governments for a simultaneous development of home and host countries. For countries involve experiencing the tremendous benefits of global trade and migration, barriers to transactions and movements should be drastically reduced.

Key words:

goods and services, labour movement, linkages, migration, global trade

Introduction

From the moment that Man went from nomadic to sedentary, the movement of people constituted and still constitutes a preponderant factor for the existence of any type of trade, so much so that states were formed and nations structured, but the trade and the mobility of human always they existed. Thus, trade has always been the basis for the economic growth of countries.

With the existence of states and consequently countries, global trade and migration have been a source of concern and competition that are currently fostering debate for or against. Nevertheless, with the emergence of globalization, there is a tendency to favour the existence of international trade, so much so that governments have now signed a wide range of bilateral agreements related to trade, this is hardly possible in the case of the movement of people; decisions have been taken and are being taken to restrict the migration of people between different countries (Massey, 1999; Castles, 2004; Baier and Bergstrand, 2007; Mayda, 2008; Lewer and Berg, 2008; Alam and Ali, 2015).

The current literature on migration has emphasized more the negative aspects of the movement of people and few alternatives propose other than the restriction of the interaction of people from different countries through immigration. On the other hand, the literature on global trade focuses more on aspects related to the law of trade; there is a concern among authors to demonstrate how important free trade is between nations, but there is little interest on the part of these authors in linking global trade and migration.

Several studies (Tai, 2009; Tadesse and White, 2011; Barra, et al., 2016) have tried to empirically establish the link between international trade and immigration. For instance, Gould (1994) maintains that the authors have applied the gravitational model and focused too much on statistical significance on the aspects that they find relevant link between trade and immigration. Hence, establishing a framework that could theoretically and empirically explain connection on this subject is paramount. Because in a today's globalised world migration and trade are more interconnected than ever before (Karagöz, 2016).

This paper aims to elaborate on the basis of the literature a framework that can include the mechanisms that facilitate the connection between immigration and trade. Requirements for such the connection as well as the characteristics that play positively or negatively on the linkages will be analysed. In this order of idea, there is a concern not only to know the seemingly links between immigration and global trade, but also to elaborate a framework that mirrors this connection.

Besides this introduction, this paper approaches in a sequenced way the following aspects: methodology used; the importance of immigration for both countries of origin as well as host countries; the link between migration and trade through the elaboration of the framework; and finally the conclusions.

Materials and methods

Using desk research approaches, this study is essentially theoretic and based on a literature review that deals with immigration and global trade. Materials, largely journal articles used in this study were obtained from reputable databases such as Science Direct, Google Scholar and JSTOR in the months of March to May 2017. The selected literature besides to address the core issue of this paper are from political economy, international trade, population and economic development studies. Moreover, they cover mainly empirical evidence of countries such as Spain, the UK, the US and other OECD countries.

From an analytical reading of the literature material, the main ideas transmitted by the various authors were extracted. From these, a theoretical framework was developed, which allowed the elaboration of the framework, which mirrors the link between global migration and trade.

Analytical framework

Importance of immigration in home and host country

One of the positive aspects of globalisation is the existence of new markets and the facility to create global production networks, which consequently stimulate international trade (Avelino, Brown and Hunter, 2005; Aizenman and Jinjarak, 2009). In this respect, international immigration is the result of globalisation, since previously the mobility of people was reduced to scarce distances due to the aspects related to the means of transportation.

There are jobs that by its nature are not attractive to the native labour force and immigrants are generally the labour force in these sectors, is the case of the services sector (Dustmann, Bentolila and Faini, 1996). With employment in the host country, the immigrant contributes to the local economy through expenses related to clothing, food, entertainment and other that the native also has, thus stimulating demand and the creation of new jobs (Mundra, 2005; Wadsworth et al., 2016). For the home country the immigrant also plays an important role in the flow of financial resources, specifically the foreign currency, by sending remittances (Amuedo-Dorantes and Pozo, 2006; Kock and Sun, 2011; Bauer and Sinning, 2011; Karagöz, 2016). Moreover, from the point of view of private companies in the host countries, the immigrant labour force is a strategy in reducing labour costs. Because unlike the natives, immigrants can work for lower wages and under a tedious working environment (Moreno-Galbis and Tritah, 2016).

In general, immigrants have aspects that when stimulated can contribute to the development of both the home country as well as host economies. An explicit example of the argument presented above about the importance of immigrants is the mining work of Mozambicans in South Africa. First, mining activity is risky and consequently the South Africans generally do not follow the mining career, so there are more Mozambicans working in these mines. Second, being that they do not travel with all the necessary items to live in South Africa, they contribute to the development of the South African economy. Lastly, the same miners usually send remittances to their families and consequently contribute to the flow of the rand and consequently contribute to the growth of the Mozambican economy.

The linkages between international immigration and trade

From the literature review, it is possible to emphasize that there are three basic mechanisms that from these stand out the others: (1) preferences for products of home country associated with culture, particularly the gastronomy. These preferences are generally termed as home bias effect (Gould, 1994; Girma and Yu, 2002); (2) information, business knowledge and social networks that immigrants have about the market in home country as well as the host, i.e., the network effect (Gould, 1994; Gheasi, Nijkamp, and Rietveld, 2013; Tadesse and White, 2015); (3) Remittances that immigrants send to their families (Amuedo-Dorantes and Pozo, 2006; Kock and Sun, 2011; Bauer and Sinning, 2011; Karagöz, 2016; Tadesse and White, 2011).

Fig. 1 presents the framework that provides the link between global trade and migration through three mechanisms previously mentioned. The preference for home country products plays an important role in that tastes related to culture, ethnicity are generally different between countries and immigrants usually do not lose them. These preferences influence imports from the host country and consequently exports from the home country. An exemplary aspect of this mechanism is the existence of markets that have products typical of Vietnam in Brno. With closer ties with China, there is a huge influx of imports of typical Chinese products in Mozambique, mainly related to gastronomy. These preferences, when disseminated, not only benefit the immigrants, but also the natives, thus generating more imports.

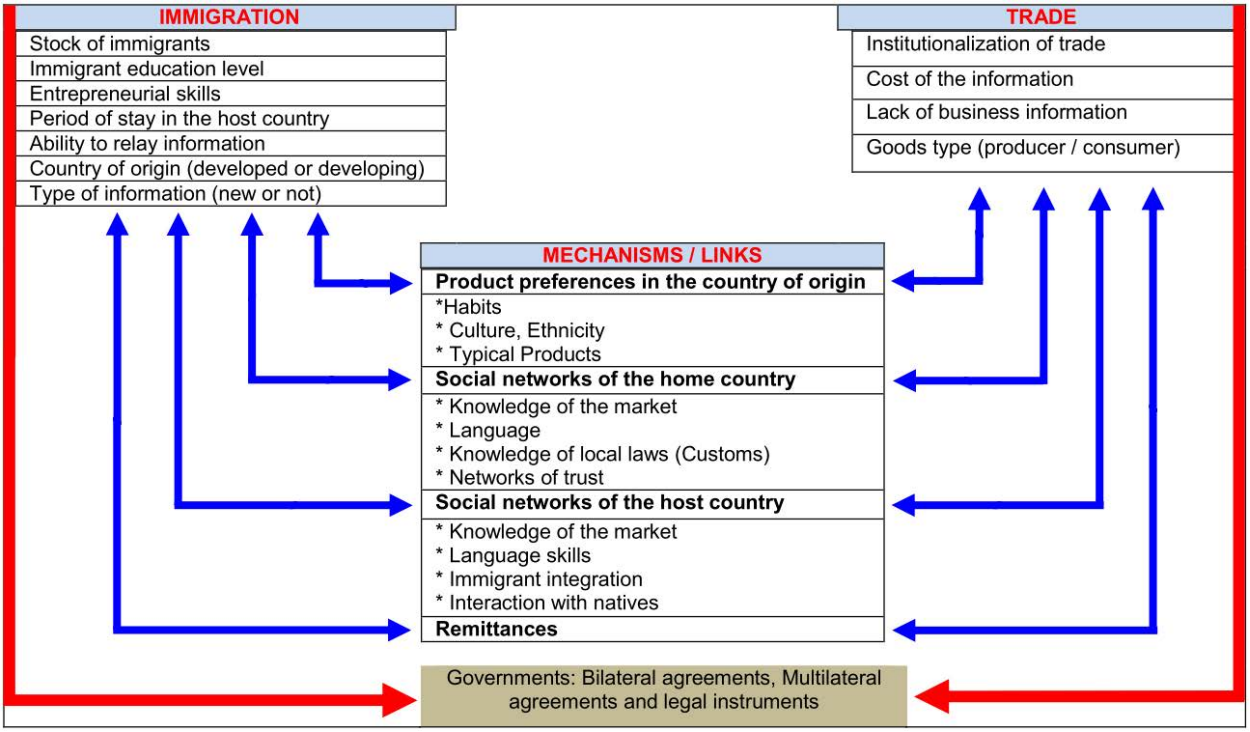

Fig. 1: Framework's linkage between immigration and foreign trade

The social networks that immigrants have in the home country may be associated with language, culture, local laws and business networks, customs, so immigrants generally do not lose the social capital developed in the country of origin, which is an advantage of this group in relation to international trade. Arguably, immigrants create awareness for new products to be exported to the host economies.

Not necessarily referring to the fact that the immigrant's connections with home country are irrelevant, but is the new information that the migrant has about their country related to the institutions that will complement the connections and allow the connection between trade and immigration (Girma and Yu, 2002). However, it is not enough that it is new information; it only contributes in the connection if the cost of acquiring the information is similar to the cost of the transactions. When the cost of transactions decreases, there is a positive correlation

between immigration and trade (Piperakis, Milner and Wright, 2003). Consequently, the effect of information will depend on the amount of information that exists in the host country about the business opportunities in the home country in terms of costs, the ability of the immigrant to relay this information, the level of education, the immigrant community and the period of stay in the host country (Gould, 1994).

In this sense, the information that immigrants have about the markets in the home country is a factor in reducing the costs of transactions related to the exports of the host country as well as foreign direct investment. Gheasi, Nijkamp and Rietveld (2013) point out that foreign direct investment is generally associated with the stock of immigrants from a particular country. In addition, the interaction of immigrants and natives through the assimilation of language is also a factor in reducing the costs of negotiations (Mundra, 2005).

Head and Ries (1998) and Wagner, Head and Ries (2002) point out that the knowledge of the home market as well as the host country influences them to develop activities related to entrepreneurship, because the greatest barrier to starting international trade is lack knowing about the business opportunities a given country has for the development of trade. However, Tadesse and White (2015) stress that the link between immigration and trade related to the social networking mechanism can usually decrease with the size of the stock of migrants and period of stay. The greater the stock of immigrants from a particular country residing in another country, the greater the possibility of a reduction of costs related to international trade

In addition to the information mechanism, one of the sub-factors is the characteristic that the trade has and the economic level of both countries. In this sense, trade between low and high income countries “would be influenced relatively more because formal trade contracting is not as well institutionalized in developing countries as it is in developed countries” (Gould, 1994, p. 303). In the aspect related to the type of products exported or imported, the impacts of immigrant information suggest to be stronger in the exports and imports of consumer products than producer goods (Gould, 1994).

Remittances are a mechanism that, when enhanced, increases the exports of the host country to the extent that they encourage the families of immigrants in the home country to prefer products of that country. Although not explicitly mentioned in the literature on the link between migration and trade, it should be noted that bilateral, multilateral and other administrative and legal agreements play an important role in the transaction of goods and services. In other words, it is no use for the immigrant to have the mechanisms mentioned in figure 1 without cooperation between the governments of home and host country.

Conclusions and policy recommendations

The objective of this paper was to develop a framework based on literature that could critically explore what immigrants has and which plays an important role in international trade between the host and home country.

Through the framework it was demonstrated the possibility that immigrants have to contribute to the existence of trade and consequently contribute to the development of the home and host country simultaneously. The preferences of immigrants for products from their countries, social networks created in the home country through social capital and social networks created in the host country through integration as well as remittances constitute mechanisms that favour of the existing global trade

In short, this paper advocated the need for more openness and reduction of barriers related to migration and trade, because in a period such as this marked by globalization in almost everything, instead of creating barriers the immigration and trade should be strengthened for development, as immigrants are a group that can be an important element in trade between countries. Researchers should conduct empirical studies to confirm whether or not the framework’s assumptions on linkages between migration and trade in both sending/exporting and receiving/importing countries exist.

References

AIZENMAN, J., JINJARAK, Y. (2009). Globalisation and developing countries–a shrinking tax base? The Journal of Development Studies, 45(5), 653-671.

ALAM, S., ALI, S. (2015). Migration and trade: an empirical analysis. Developing Country Studies, 5(13), 77–82

AMUEDO-DORANTES, C., POZO, S. (2006). Remittances as insurance: evidence from Mexican immigrants. Journal of Population Economics, 19(2), 227-254.

AVELINO, G., BROWN, D. S., HUNTER, W. (2005). The effects of capital mobility, trade openness, and democracy on social spending in Latin America, 1980–1999. American Journal of Political Science, 49(3), 625-641.

BAIER, S. L., BERGSTRAND, J. H. (2007). Do free trade agreements actually increase members' international trade? Journal of international Economics, 71(1), 72-95.

BARRA, A., GALLUZZI, A., TANTARI, D., AGLIARI, E., REQUENA-SILVENTE, F. (2016). Assessing the role of migration as trade-facilitator using the statistical mechanics of cooperative systems. Palgrave Communications, 2, 16021. doi:10.1057/palcomms.2016.21

BAUER, T., SINNING, M. (2011). The savings behavior of temporary and permanent migrants in Germany. Journal of Population Economics, 24(2), 421-449.

CASTLES, S. (2004). Why migration policies fail. Ethnic and racial studies, 27(2), 205-227.

DUSTMANN,C., BENTOLILA, S., FAINI, R. (1996). Return migration: the European experience. Economic Policy, 11(22), 213–250.

GHEASI, M., NIJKAMP, P., RIETVELD, P. (2013). Migration and foreign direct investment: Education matters. Annals of Regional Science, 51(1), 73–87

GIRMA,S., YU, Z. (2002). The link between immigration and trade: evidence from the United Kingdom. Review of World Economics, 138(1), 115–130

GOULD, D. M. (1994). Immigrant Links to the Home Country : empirical implications for US Bilateral Trade Flows. The Review of Economics and Statistics, 76(2), 302–316

HEAD, K., RIES, J. (1998). Immigration and Trade Creation: Econometric Evidence from Canada. The Canadian Journal of Economics / Revue Canadienne D'Economique, 31(1), 47-62.

KARAGÖZ, K. (2016). Migration- trade nexus revisited: empirical evidence from Turkish emigrants in OECD countries. Theoretical and Applied Economics, 23(4), 127–142.

KOCK, U., SUN, Y. (2011). Remittances in Pakistan: Why They Have Gone Up and Why They Are Not Coming Down. The Pakistan Development Review, 50(3), 189-208.

LEWER, J. J., BERG, H. VAN DEN. (2008). A gravity model of immigration. Economics Letters, 99(1), 164–167.

MASSEY, D. S. (1999). International migration at the dawn of the twenty□first century: The role of the state. Population and development review, 25(2), 303-322.

MAYDA, A. M. (2008). Why are people more pro-trade than pro-migration? Economics Letters, 101(3), 160–163.

MORENO-GALBIS, E., TRITAH, A. (2016). The effects of immigration in frictional labor markets: Theory and empirical evidence from EU countries. European Economic Review, 84, 76–98.

MUNDRA, K. (2005). Immigration and International Trade: A Semiparametric Empirical Investigation. Journal of International Trade and Economic Development, 14(1), 65–91.

PIPERAKIS, A., MILNER, C., WRIGHT, P. (2003). Immigration, Trade Costs, and Trade: Gravity Evidence for Greece. Journal of Economic Integration, 18(4), 750-762.

TADESSE, B., WHITE, R. (2011). Emigrant Effects on Trade: Re-examining the Immigrant-trade Link from the Home Country Perspective. Eastern Economic Journal, 37(2), 281–302.

TADESSE, B., WHITE, R. (2015). Do immigrants reduce bilateral trade costs? An empirical test. Applied Economics Letters, 22(14), 1127–1132.

TAI, S. H. T. (2009). Market structure and the link between migration and trade. Review of World Economics, 145(2), 1–25.

WADSWORTH, J., DHINGRA, S., OTTAVIANO, G. I. P., REENEN, J. V. (2016). Brexit and the impact of immigration on the UK. 2016. London WC2A: Centre for Economic Performance - London School of Economics and Political Science.
WAGNER, D., HEAD, K., RIES, J. (2002). Immigration and the trade of provinces. Scottish Journal of Political Economy, 49(5), 507–525.

Contact address:

Pascoal João Gota, Ing. Nahanga Verter, Ph.D., Faculty of Regional Development and International Development Studies, Mendel University in Brno, Zemědělska 1, 613 00 Brno, Czech Republic, E-mail: pascoalgota@gmail.com; nahanga.verter@mendelu.cz

Hodnocení hospodářského a sociálního rozvoje vybraného regionu

Evaluation of economic and social development in selected region

Jaroslav Homolka, Jan Štiegler

Abstrakt:

Příspěvek „Hodnocení hospodářského a sociálního rozvoje vybraného regionu“ se primárně zabývá hospodářskou a sociální situací na území Pardubického kraje. V praktické části je charakterizován Pardubický kraj z geografického, demografického a socioekonomického hlediska a uveden aktuální hospodářský a sociální stav na území kraje. Jsou zde též specifikovány rizikové kategorie hospodářského a sociální rozvoje. Další částí příspěvku je analýza anketního šetření a jeho vyhodnocení. Na základě těchto poznatků je proveden návrh na možná zlepšení budoucího hospodářského a sociálního rozvoje Pardubického kraje.

Klíčová slova:

hospodářský rozvoj, sociální rozvoj, regionální rozvoj, regionální, politika, Pardubický kraj, rozvoj

Abstract:

This article „Evaluation of economic and social development in selected region” is primary focused on economic and social development in Pardubice region.Practicalpart of the thesis characterizes Pardubice region in terms ofgeographic, demographic and socioeconomic aspects and it also examines actual economic and social situation in the region. The article also specifies risk elements of economic and social development. Next part analyses and evaluates a conductedsurvey. Based on factsfrom the survey, region are suggested improvements of future economic and social development in region Pardubice.

Keywords:

economic development, social development, regional development, regional policy, Pardubice region, development

Úvod

Míra rozvoje v jednotlivých oblastech je důležitým ukazatelem, podle kterého se definují nové strategie pro rozvoj celého regionu. Touto oblastí se zabývá regionální politika, která určuje směr rozvoje a růstu daného regionu a snaží se o vyrovnání regionálních hospodářských a sociálních disparit. Hospodářský a sociální růst regionů je také důležitým indikátorem v oblasti hodnocení regionu Evropskou unií a možnosti čerpání finančních prostředků unie pro rozvoj regionu. (Wokoun, 2008)

Regionální politika v České republice je chápán jako činnost aktérů příslušné správy, jako je stát, místní či regionální orgány, které se snaží o harmonický a vyvážený rozvoj v jednotlivých regionech České republiky. Celkově se snaží odstraňovat disparity a nerovnosti, které vznikly mezi regiony a také se snaží o lepší využití potenciálu, kterým regiony disponují. Celkově je regionální politika v České republice brána jako symetrická aktivita státu a jednotlivých orgánů na lokální a regionální úrovni, snažící se o harmonický rozvoj a snižování disparit mezi regiony (Skokan, 2003).

Regionální rozvoj je vědní disciplína, zkoumající prostorové, politické, sociální, ekonomické a další aspekty vývoje konkrétních území (regionů). (Krejčí, 2010). Definice regionálního rozvoje není pevně určena, a tak se dá říci, že povšechně je

nejdůležitější zlepšování situace v regionu, a to tak, aby se udržoval nebo rostl blahobyt jeho občanů. V hospodářské oblasti jde zejména o ekonomický růst a celkovou změnu ekonomiky a v sociální oblasti je nejdůležitější zlepšení podmínek souvisejících s rozvojem regionu, tj. sociální služby, zdravotnictví, školství (Maier, 2012).

Nástroje se dají v obecné rovině definovat jako pomůcky k výkonu a podpoře činnosti. V regionální politice a rozvoji se tak jedná o prostředky, které napomáhají k realizaci cílů na daném území. V této problematice existuje mnoho pohledů na nástroje pomáhající rozvoji regionu, oblastí a jednotlivých sektorů. Nicméně jsou obecně přijata dvě rozdělení, a to na nástroje finanční a nefinanční.

Mezi nefinanční nástroje regionální politiky se tak řadí administrativní nástroje, a to hlavně legislativa, institucionální nástroje, mezi které spadají instituce, strategické plánování, řízení rozvoje a programování. V neposlední řadě se u nefinančních nástrojů můžeme setkat s věcnými a jinými nefinančními nástroji, jako jsou propagace a poradenství. Mezi nástroje finanční lze zařadit kapitálové podílnictví či daňové zvýhodnění, jako jsou daňové prázdniny a slevy na daních. Klíčovou složkou finančních nástrojů jsou pak investiční a neinvestiční pobídky a rozpočtová zvýhodnění. Do této složky finančních nástrojů pak spadají především dotace, granty či záruky. (Stejskal, Kovárník, 2011)

Nad problematikou přerozdělování finančních zdrojů mezi regiony se zamýšlí Keating (2006). Hlavní problém, který lze spatřovat v realizaci fiskální politiky, dle tohoto autora je, že některé regiony mohou mít konkurenční výhodu ve vysoké technologické úrovni a dostatku kvalifikovaných pracovních sil a mohou ovládat náročnou strategii výroby s vysokou přidanou hodnotou. Ostatní regiony tím pádem mohou dojít k závěru, že jejich konkurenční výhoda spočívá v nízkých mzdách, deregulovanému trhu práce a nízkých sociálních nákladech. Ovšem bohaté regiony vykazují rostoucí nechuť platit fiskálními transfery chudším regionům na základě toho, že je to omezuje v rozvoji na světových trzích.

Od roku 2000 bylo v České republice přijato několik klíčových zákonů definující a podporující regionální politiku a rozvoj. Mezi ně patří zákon o podpoře regionálního Rozvoje. Strategie regionálního rozvoje, zákon o krajích a obcích, nebo Státní program regionálního rozvoje. Tyto zákony a nařízení jsou pak základním stavebním kamenem pro rozvoj regionální politiky a její úspěšné koordinace a vedení.(Blažek, Uhlíř, 2011)

Strategie regionálního rozvoje je střednědobý dokument, který je sestavován na dobu 3 – 7 let a který formuluje přístup státu k otázce podporování regionálního rozvoje. Dále tento dokument poskytuje všechna potřebná východiska a určuje cíle rozvoje a zásady pro jeho plnění a vypracování regionálních programů rozvoje. Obecné požadavky jsou upraveny v paragrafu 5 odstavce 1 zákona číslo 248/2000 Sb. o podpoře regionálního rozvoje ve znění pozdějších předpisů.

V současné době je v platnosti dokument číslo 344 z 15. května 2013, usnesený vládou České republiky – Strategie regionálního rozvoje ČR 2014-2020. Tento dokument je základním koncepčním dokumentem v oblasti regionálního rozvoje pro dané období v České republice. (MMR, 2017).

Tento dokument podrobně analyzuje rozdíly mezi regiony v České republice, a to hlavně v oblasti obcí s rozšířenou působností. Závěry těchto analýz se odrážejí v tvorbě cílů, opatření a priorit, které jsou nutné pro úspěšné pokračování regionálního rozvoje. V dokumentu Strategie regionálního rozvoje je zakomponována implementační část, která nastavuje systém realizace regionální politiky a regionálního rozvoje. Součástí implementační části je také řídicí a koordinační složka, nebo také monitorovací složka na všech správních úrovních, tzn. centrální, sektorové nebo lokální.

Cíle pro rok 2014 – 2020 v regionální politice České republiky zrcadlí základní funkce regionální politiky a staví na závěrech z analytických závěrů a tendencí v regionálním rozvoji. Hlavním globálním cílem regionální politiky v České republice pro rok 2014 –2020 je zajistit dynamický a harmonický rozvoj území České republiky s ohledem na vysokou kvalitu života a nenarušování životního prostředí. Dále se jedná o potlačování regionálních rozdílů a správné

využití potenciálu jednotlivých oblastí. S tím také souvisí posílení konkurenceschopnosti jednotlivých územně správních celků.

Tento globální cíl je následně rozdělen do čtyř skupin podle základních cílů dané skupiny regionální politiky. Tyto skupiny jsou si hierarchicky rovnocenné a korespondují s prioritními oblastmi Strategie regionálního rozvoje. Jedná se o následující skupiny:

- Růstový cíl – podpořit zvyšování konkurenceschopnosti a využití ekonomického potenciálu regionů
- Vyrovnávací cíl – zmírnit prohlubování negativních regionálních rozdílů
- Preventivní cíl – posílit environmentální udržitelnost
- Institucionální cíl – optimalizovat institucionální rámec pro rozvoj regionů

Cíle a metodika

Cílem příspěvku je zhodnotit hospodářský a sociální rozvoj Pardubického kraje. Po zjištění tohoto stavu najít problémové oblasti v rámci rozvoje kraje a vytvořit úvahu o možném řešení těchto problémů pro zlepšení situace v některých hodnocených oblastech rozvoje Pardubického kraje, jejichž implementace by mohla podpořit rozvoj na území kraje. Pardubický kraj je popsán v rámci základních charakteristik a je zhodnocen celkový hospodářský a sociální stav. Na základě tohoto zhodnocení jsou definovány problémové oblasti. Ve dvou vybraných okresech byl proveden anketní průzkum o názorech občanů na rozvoj jejich regionů a vymezení oblastí, které je účelné v budoucnu rozvíjet.

Tento příspěvek vychází z informačních zdrojů, kterými jsou odborná literatura, dále je v příspěvku využíváno statistických dat, které jsou čerpány ze zdrojů Českého statistického úřadu (ČSÚ, 2017), a další více konkrétní data zaměřená na Pardubický kraj, která jsou čerpána přímo z Krajského úřadu (Pardubický kraj, 2017) a Úřadu práce v Pardubicích (Úřad práce Pardubického kraje, 2017).

Dosažené výsledky

Charakteristika Pardubického kraje

Pardubický kraj leží na východě České republiky a sousedí s dalšími pěti kraji. Severním sousedem Pardubického kraje je kraj Královéhradecký, který je z historického hlediska považován za nejbližšího spojence, i vzhledem k faktu, že dvě největší krajská města těchto krajů, Pardubice a Hradec Králové, dělí necelých 30 kilometrů.

Při důležitém dělení do regionů soudržnosti je Pardubický kraj řazen, společně se svým severním sousedem-Královéhradeckým krajem a Libereckým krajem začleněn do regionu soudržnosti Severovýchod, který patří do oblasti NUTS 2. Pardubický kraj se rozkládá na rozloze 4519 km2, což tvoří 5,7 % oblasti celé České republiky. V porovnání s ostatními kraji v České republice patří Pardubický kraj do spodní poloviny tabulky a celkově je pátým nejmenším krajem v celé České republice. Hustota zalidnění v Pardubickém kraji je 114,2 obyvatel na km2. Pardubický kraj je územně rozdělen na čtyři části, které jsou územními okresy Pardubického kraje. Jedná se o okresy – Pardubice, Svitavy, Chrudim a Ústí nad Orlicí.

Sídelní strukturu nadále tvoří 15 správních obvodů obcí s rozšířenou působností a 26

správních obvodů obcí s pověřeným obecním úřadem. Celkový počet obcí v Pardubickém kraji je 451, z toho 38 obcí má statut města. Celkový počet obyvatelstva, které žije ve městech je 61,8 %.

V kraji žilo dle měření Českého statistického úřadu na konci roku 2015 celkem 516 149 obyvatel, což je drobný propad oproti roku 2014, kdy na stejném území žilo o 223 obyvatel více.

Největším městem je statutární město Pardubice. Za okresem Pardubice je, co se týče počtu obyvatel, okres Ústí nad Orlicí, okres Svitavy a nejméně lidnatým okresem v kraji je Chrudim (ČSU, 2017).

Hospodářský rozvoj Pardubického kraje

Pardubický kraj od roku 2005 do roku 2008 vykazoval nárůst tvorby HDP, kde se z celkových 131 144 mil. Kč v roce 2005 navýšil na HDP 161 898 mil. Kč v roce 2008. V roce 2009 zasáhla hospodářská krize, která se nevyhnula ani Pardubickému kraji a celkový HDP klesl zpátky pod hranici 160 mld. Od tohoto roku se HDP postupně opět navyšoval až na celkové maximum posledních 10 let v roce 2014, kdy HDP dosáhl 169 049 mil. Kč (Pardubický kraj, 2017).

Největším podílem na tvorbě hrubého domácího produktu v Pardubickém kraji má dlouhodobě sektor služeb, který představoval v posledním měřeném období 54,3 % hrubé přidané hodnoty kraje. Dalším důležitým odvětvím je průmysl, který se na podílu hrubé přidané hodnoty podílel z 36,2 % a potom stavebnictví s podílem 6,2 % (Pardubický kraj, 2017). Vše tak koresponduje s typickým rozložením Pardubického kraje, kde hraje velkou roli terciální sektor služeb, průmysl a v poslední době i stavebnictví.

Ekonomické subjekty

V Pardubickém kraji mělo k měření v roce 2015 sídlo 117 554 ekonomických subjektů, ze kterých vyvíjelo ekonomickou aktivitu 61,5 %. Celkově se počet ekonomických subjektů meziročně zvyšuje od hospodářské krize v roce 2009, kdy nastal propad, toto číslo každým rokem narůstá. Oproti roku 2014 se jedná o nárůst 1 % a to přesně o 1 191 ekonomických subjektů. Největší celkový přírůstek zaznamenaly fyzické osoby, nejvíce živnostníci a zemědělští podnikatelé. Naopak meziročně ubyla kategorie ostatní, kam se řadí osoby nepodnikající podle živnostenského zákona, též označována jako svobodná povolání. V této kategorii bylo zaevidováno pouze 9 105 zaregistrovaných a propad o 942 od minulého roku. Počet registrovaných právnických osob byl na čísle 23 532 a zaznamenal meziroční nárůst o 588.

Tabulka 1: Podnikatelské prostředí

Úroveň podnikatelského prostředí	Výborná (%)	Spíše dobrá (%)	Spíše špatná (%)	Nedostatečná (%)
Pardubice	8	40	43	9
Chrudim	3	36	52	9

Zdroj: vlastní zpracování

Trh práce

Míra nezaměstnanosti od roku 2009 v Pardubickém kraji obecně klesá s několika drobnými výjimkami. Po hospodářské krizi se míra nezaměstnanosti v Pardubickém kraji zastavila na nejvyšším čísle 9,9 % v únoru 2010 a od té doby postupně klesá. Mírný nárůst míry nezaměstnanosti byl zaznamenán v roce 2013, kdy se míra nezaměstnanosti dostala znovu k hranici 8 %. Od této doby ale míra nezaměstnanosti trvale klesá, s výjimkou zimních měsíců, vzhledem k sezonním pracím a celkově horší nabídkou práce v zimních měsících. Celková míra nezaměstnanosti v Pardubickém kraji byla v měření Českého statistického úřadu za rok 2016 a to 4,0 %, což řadí kraj mezi kraje s nejnižší mírou nezaměstnanosti v celé České republice. Celková míra nezaměstnanosti v České republice byla ve stejném období vykázána 5,2 %.

Nejnižší nezaměstnanost v Pardubickém kraji je v okresu Pardubice, kde míra nezaměstnanosti dosahuje pouze 3,4 %, za tímto okresem je okres Ústí nad Orlicí s hodnotou 3,6 %. Dva další okresy Chrudim a Svitavy vykazovaly míru nezaměstnanosti okolo 4% (Úřad práce Pardubického kraje, 2017).

Tabulka 2: Pracovní příležitosti

Dostatek pracovních příležitostí	Dostatek (%)	Spíše ano (%)	Spíše ne (%)	Nedostatek (%)
Pardubice	23	54	19	4
Chrudim	14	40	38	8

Zdroj: vlastní zpracování

Z uvedených hodnot o nezaměstnanosti je zřejmé, že sektor služeb a průmyslu poskytuje dostatek pracovních příležitostí a tím jsou téměř plně využity existující lidské zdroje daného regionu.

Doprava

Pardubický kraj má velký potenciál rozvoje, a to vzhledem ke vhodné poloze, co se dopravního spojení týče. Kraj je součástí hlavního železničního uzlu celé České republiky a je považován za železniční křižovatku České republiky. Je také silniční spojnicí mezi dvěma největšími městy regionu soudržnosti Severovýchod – Pardubicemi a Hradcem Králové, které je důležité i z hlediska silničního spojení s hlavním městem Prahou. Vodní doprava je především po splavných částech nejdůležitější české řeky Labe. V kraji je také mezinárodní letiště v Pardubicích a vojenské letiště.

Cestovní ruch

Vhodným potenciálem disponuje cestovní ruch v Pardubickém kraji, a to především díky celoročnímu využití pro cestovní ruch. Pardubický kraj má krajinu rovinného i horského charakteru a je tak vhodný jak pro cykloturistiku, tak pro pěší turistiku. Příznivé klima je základem a příležitostí pro koupání a vodní sporty, které díky dostatku koupališť a přírodních rybníků v kraji jsou hojně využívané. V zimních měsících je to také zimní turistika, která je hodně vyhledávaná hlavně v podhůří Orlických hor, v Skiparku Čenkovice a Skiparku Červená Voda. V letních měsících jsou naopak vyhledávána a nejvíce navštěvována turistická centra, jako Sečská přehrada ležící v Železných horách nebo agroturistická centra většinou v podhůří hor a v Polabí, která jsou stále více vyhledávána turisty. Zvláštní zaměření je pak na tradiční chov koní v těchto agroturistických centrech.

V roce 2015 bylo v Pardubickém kraji k dispozici celkem 341 hromadných ubytovacích zařízení, která disponovala 19 068 lůžky. Tato čísla znamenají pokles od roku 2013, kdy v kraji bylo o 20 zařízení více a téměř o 3 000 více lůžek. Snižování počtu ubytovacích zařízení a tím i počtu lůžek, je hlavně z důvodu vyřazení starých zařízení, nevyhovující nárokům turistů v dnešní době.

Tabulka 3: Cestovní ruch

Úroveň cestovního ruchu	Výborná (%)	Spíše dobrá (%)	Spíše špatná (%)	Nedostatečná (%)
Pardubice	17	28	45	10
Chrudim	2	36	54	8

Zdroj: vlastní zpracování

Sociální rozvoj Pardubického kraje

Bytová výstavba

Celkově se v kraji nejvíce staví rodinných domů, díky znovu se vracejícímu trendu vlastního bydlení u předměstí větších měst, nebo pozičně výhodných oblastech. Populární je také výstavba bytových domů, která se téměř ztrojnásobila od roku 2013, kdy činila pouze 67 staveb. Celkově je ale situace taková, že od roku 2013 se každoročně snižuje počet nově

dokončených nebo zahájených bytů, a to především ve větší nasycenosti na tomto trhu. Zcela nově se v Pardubickém kraji zahájila výstavba nových prostor pro domovy-penziony a domovy pro seniory.

Vzdělání

V Pardubickém kraji je tradičně zastoupena celá řada škol, které mají svůj význam i v celé České republice díky svým studijním programům. Na území Pardubického kraje celkem navštěvovalo v školním roce 2015/2016 školské zařízení 100 099 studentů a dětí, v zastoupení všech věkových kategorií. Jedná se tak o nárůst oproti roku 2014/2015 o 684 studentů a dětí. Pardubický kraj se dlouhodobě pohybuje v počtu žáků a studentů nad 100 000 v rámci celého kraje a řadí se do vrchní poloviny žebříčku celé České republiky. Celkem bylo v posledním měřeném období v Pardubickém kraji zaevidováno 328 školských zařízení a v předškolním vzdělání je k dispozici 318 mateřských škol.

Ve všech školských zařízeních vyučovalo 6 653 učitelů. Statistika však nepočítá pedagogy největší a jediné vysoké školy na území Pardubického kraje – Univerzity Pardubice.

Zdravotnictví

Nejdůležitější základnou pro zdravotnictví v Pardubickém kraji je Krajská nemocnice a.s. v Pardubicích, která je hlavním nemocničním zařízením pro celý kraj.

V Pardubickém kraji je dlouhodobě celkem devět nemocnic, ve kterých se každoročně zvyšuje počet lůžek pro pacienty. V roce 2015 se jednalo o 2 534 lůžek, což je meziroční nárůst o 34 lůžek, jenž je největším nárůstem od velké rekonstrukce Krajské nemocnice v Pardubicích v roce 2010. Nejvíce nemocnic je v okrese Svitavy, kde jsou čtyři, následují je okresy Pardubice a Ústí nad Orlicí se dvěma nemocnicemi a v okrese Chrudim je pouze jedna nemocnice. V Pardubickém kraji mimo nemocnic působí 7 léčebných ústavů.

V kraji působilo v roce 2016 celkem 2 038 lékařů, což je meziroční propad o téměř 100 lékařů z minulého měření. V kraji tak připadalo 253 obyvatel na jednoho lékaře a toto číslo se zvedlo z 242 z roku 2014. Pardubický kraj je, co se zdravotní péče jednoho lékaře na počet pacientů týče o celých 27 osob na lékaře nad celorepublikovým průměrem.

Celkem bylo v kraji 1 328 samostatných ordinací lékařů a 139 lékáren. Počet lékáren v kraji dlouhodobě klesá.

Sociální služby

Pardubický kraj postupně zlepšuje situaci v oblasti poskytování sociálních služeb, kterých měl od roku 2012 velký nedostatek. V kraji je 39 zařízení poskytujících pobytové sociální služby, jenž značí nárůst o 3 zařízení od roku 2014. Nejvíce bylo domovů pro seniory, kterých bylo 23, a domovů se zvláštním režimem, kterých bylo 13. Ostatní zařízení, jako jsou azylové domy, chráněná bydlení nebo týdenní stacionáře, doplňovala tyto dvě největší kategorie. Zvýšil se také celkový počet lůžek na 4 234, jenž znamenal přírůstek o 102 od minulého měření a celkově o 293 od roku 2013.

Tabulka 4: Poskytování sociálních služeb

Poskytování sociálních služeb	Dostatečné (%)	Spíše dostatečné (%)	Spíše nedostatečné (%)	Nedostatečné (%)
Pardubice	5	22	54	19
Chrudim	2	16	59	23

Zdroj: vlastní zpracování

Anketa mezi obyvateli okresu Pardubice a okresu Chrudim

V rámci zpracování příspěvku proběhla anketa mezi obyvateli dvou okresů Pardubického kraje, která zjišťovala názory na kvalitu života, hospodářský a sociální rozvoj a směřování

dalšího rozvoje vybraného okresu. Jako okresy byly vybrány okres Pardubice a okres Chrudim. Okresy byly vybrány jako protipóly v jednotlivém postavení v rámci kraje. Okres Pardubice je dlouhodobě nejúspěšnějším a nejrozvinutějším okresem v kraji s přítomností statutárního města Pardubice, naopak okres Chrudim se dlouhodobě nachází na posledním místě ve všech kategoriích v rámci kraje a patří mezi nejméně rozvinutý okres v Pardubickém kraji. Anketa byla prováděna během října 2016. Probíhala jak formou osobního dotazování na místech v daných okresech, tak formou vyplnění online dotazníku pak na internetové stránce vyplnto.cz.

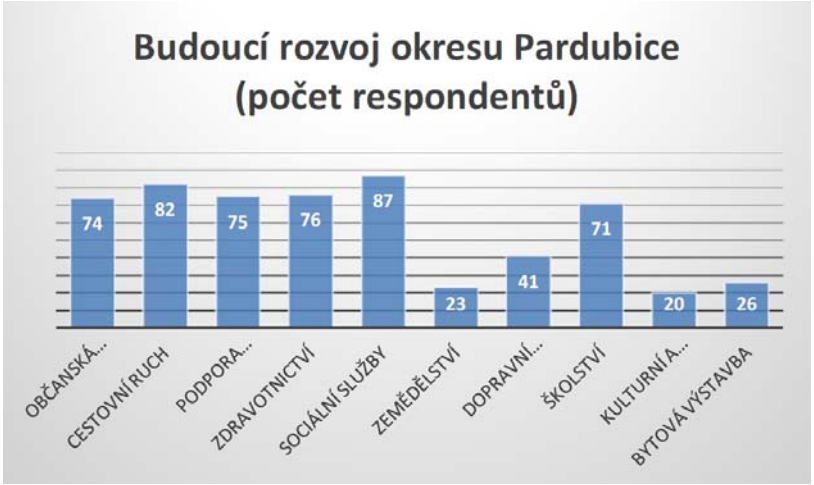
Celkem se do ankety zapojilo 186 lidí z obou okresů. Přičemž z okresu Pardubice se jednalo o 99 obyvatel, ze kterých 61 vyplnilo anketu online, a v okrese Chrudim se účastnilo 87 obyvatel, ze kterých vyplnilo online anketu 57 obyvatel.

Z celkového počtu 99 dotázaných v okrese Pardubice mělo nejvíce dotazovaných názor, že je potřeba dále se zabývat rozvojem sociálních služeb na území okresu. Celkový počet 87 dotázaných vyjádřilo tento názor, což činí 86,13 % všech respondentů.

Druhou oblastí, která vzbudila velký počet ohlasů na rozvoj do budoucích let, je cestovní ruch. Téměř 82 % všech dotázaných uvedlo, že cestovní ruch je jedním z důležitých směrů rozvoje okresu. Mezi další důležité směry rozvoje, které se dostaly nad 70 % odpovědí od všech respondentů, patří: občanská vybavenost (73,26 %), podpora podnikatelů a tvorba nových pracovních míst (74, 25 %), zdravotnictví (75,24 %) a školství (70,29 %).

Naopak mezi nejméně preferované a žádané oblasti rozvoje se zařadila dopravní infrastruktura (40,59 %) a pod 30 % odpovědí respondentů se dostala bytová výstavba (25,74 %), zemědělství (22,77 %) a sportovní a kulturní vyžití, kde si pouze 19,8 % respondentů z okresu Pardubice myslí, že je potřeba tuto kategorii nadále rozvíjet.

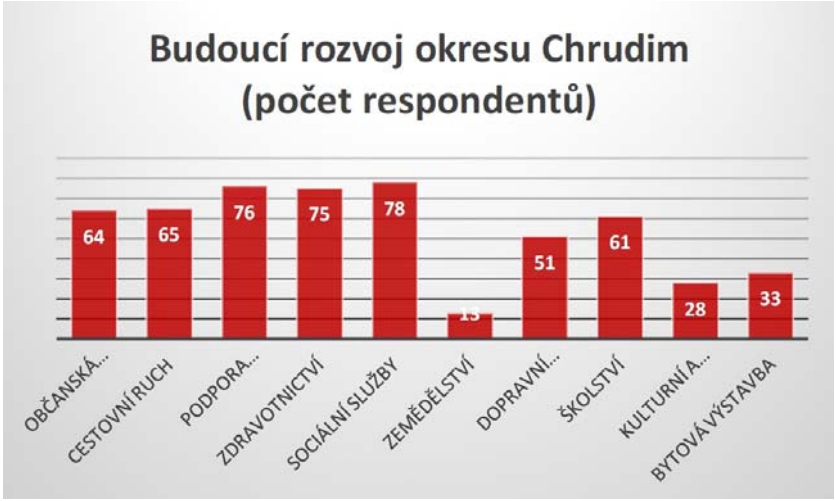
Graf 1: Rozvoj okresu Pardubice

Zdroj: vlastní zpracování

Nejvíce lidí dotázaných v okrese Chrudim zvolilo variantu rozvoje sociálních služeb, a to 89,66 % všech dotázaných. Dalším významným tématem pro rozvoj dle respondentů okresu Chrudim, které se dostaly nad 80 % ze všech dotázaných, byla podpora podniků a tvorba pracovních míst (87,36%) a zdravotnictví (86,21 %). Nad celkových 70% v odpovědích dotázaných se pak zařadily kategorie občanská vybavenost (73,56 %), cestovní ruch (74,71 %) a školství (70,11%). Mírná nadpoloviční většina dotázaných, přesně 58 % si myslí, že by budoucí rozvoj měl směřovat i do dopravní infrastruktury. Naopak nejméně podpory získaly kategorie bytové výstavby (37, 93 %), kulturního a sportovního vyžití (32,18 %) a nejméně by se dle respondentů okresu Chrudim měl zlepšit rozvoj zemědělství, které uvedlo ve svých odpovědích pouze 14,94 % dotázaných.

Graf 2: Rozvoj okresu Chrudim

Zdroj: vlastní zpracování

Shrnutí

Po analýze hospodářského a sociálního rozvoje v Pardubickém kraji, bylo vybráno několik oblastí, na které by se měl Pardubický kraj v budoucnu nejvíce soustředit. I přes výběr několika stěžejních míst v oblasti hospodářského a sociálního rozvoje je však nutnost podotknout, že hospodářský a sociální rozvoj musí být přiměřený ve všech kategoriích tak, aby nedocházelo k vzniku disparit a izolovanému rozvoji jedné oblasti, která by vedla k poklesu rozvoje a růstu ostatních oblastí a tím i celého kraje

Oblasti možného zlepšení budoucího rozvoje:

- Cestovní ruch
- Lékařská péče
- Trh práce
- Sociální služby

Cestovní ruch

I přes velmi příznivou geografickou polohu Pardubického kraje je úroveň cestovního ruchu stále na konci tabulky celé České republiky. Problém je však v nedostatku ubytovacích kapacit a v zastaralosti ubytovacích kapacit, které už jsou vystavěné na území kraje. Zvýšením ubytovacích kapacit a modernizací stávajících zařízení by se dal pozitivně podpořit potenciál Pardubického kraje a přilákat nové turisty do kraje

Využít by je mohly nejen velké sportovní a kulturní akce, které každoročně přilákají do Pardubického kraje tisíce turistů, jako jsou Velká Pardubická steeplechase, Zlatá přilba nebo festival Smetanova Litomyšl, ale i stále se rozvíjející agroturismus, který má díky poloze v Polabí ještě nevyužitý potenciál. Ráz krajiny je vhodný též pro cykloturistiku.

Cestovní ruch by se mohl zvýšit a podpořit částečnou modernizací lyžařských středisek, která jsou na území kraje. Současné kapacity a vybavenost nedosahují úrovně konkurence v ostatních krajích.

Lékařská péče

Pardubický kraj je jedním z nejméně vybavených v kategorii počtu lékařů na 1 000 obyvatel v celé České republice. Z celkové analýzy tohoto rozvoje a i z ankety je zřejmé, že obyvatelé kraje tento problém pociťují. Jde především o zvýšení počtu lékařů v okresech kraje, jako jsou okres Chrudim a Svitavy, které i přes přítomnost nemocnic nemají dostatečný počet lékařů. Vytvoření několika nových míst ve velkých nemocnicích by pozitivně ovlivnilo nejen

počet lékařů na 1 000 obyvatel, ale dalo možnost snazšího návratu mladých lékařů zpět do svého kraje, jelikož studium medicíny není přítomno v Pardubickém kraji a studenti musí tento obor absolvovat buď v sousedním Hradci Králové, nebo hlavním městě Praze, kde pak také často zůstávají pro lepší pracovní příležitosti.

Trh práce

Problémy na trhu práce jsou především s rizikovou skupinou, která se špatně prosazuje na trhu práce. Mezi tuto skupinu patří zejména absolventi středních škol bez maturitního ale i s maturitním vysvědčením. Možné řešení by bylo ve vyšším zapojení těchto absolventů do lokálních firem Pardubického kraje, kteří by mohli být zapojováním čerstvých absolventů do pracovního poměru zvýhodňovány nebo by jim mohla být poskytnuta dotace od kraje či příslušného Úřadu práce.

Druhou skupinou s problémem uplatnění na trhu práce jsou obyvatelé ve vyšší věkové kategorii, kteří nemají potřebnou kvalifikaci s novými postupy a stroji. Řešením této situace jsou i rekvalifikační kurzy, které by mohl Pardubický kraj společně s Úřadem práce podporovat. K těmto účelům je vhodné využít zdrojů z fondů Evropské unie. Operační program Zaměstnanost tuto oblast pokrývá a Pardubický kraj by měl v rámci rozvoje podmínek na trhu práce využívat i tuto možnost.

Sociální služby

V Pardubickém kraji je dlouhodobě nedostatečný počet sociálních zařízení. I přes zvýšení tohoto počtu v posledních letech a snížení počtu neuspokojivých žádostí o přijetí do sociálního zařízení na území kraje, patří Pardubický kraj stále k nejméně vybaveným krajům v celé České republice.

Výstavba nových zařízení ve spolupráci s krajem a zbudování nových lůžek by tak jistě více uspokojila poptávku po těchto zařízeních. V současné době stoupá počet nemocných seniorů, pro které je nejlepší cestou být v jednom ze sociálních zařízení, avšak nedostatečná nabídka značně komplikuje získání místa v tomto zařízení. Nová lůžka pro seniory by zajistila lepší životní standard těmto potřebným skupinám.

Literatura:

BLAŽEK, JIŘÍ A UHLÍŘ, DAVID. 2011. *Teorie regionálního rozvoje.* Praha: Karolinum, ISBN 978-80-246-1974-3.

KEATING, MICHAEL.2006. *Regions in Europe.* 2. vyd. Routledge. London

KREJČÍ, TOMÁŠ A KOL. 2010. *Regionální rozvoj. 1. vyd*. Brno. Vydavatel: Mendelova univerzita v Brně, ISBN 978-80-7375-414-3.

MAIER, KAREL A KOL. 2012*. Udržitelný rozvoj území.* 1. vyd. Praha: Grada Publishing, ISBN 978-80-247-4198-7.

SKOKAN, KAREL. 2003. *Evropská regionální politika v kontextu vstupu České republiky do Evropské unie.* Ostrava: Repnoris, ISBN 80-7329-023-5.

STEJSKAL, JAN A KOVÁRNÍK, JAROSLAV. 2011. *Regionální politika a její nástroje.* Praha: PORTÁL, ISBN 978-80-7367-588-2.

WOKOUN, RENÉ. 2008. *Regionální rozvoj - Východiska regionálního rozvoje, regionální politika, teorie, strategie a programování.* Praha: Linde. ISBN 80-7201-699-0

Internetové zdroje:

Český statistický úřad. 2017. Český statistický úřad. [Online] 2017. http://www.czso.cz/.

Ministerstvo pro místní rozvoj. 2017. [Online] http://www.mmr.cz/cs/Podpora-regionu-a-cestovni-ruch/Regionalni-politika2017.

Pardubický kraj. 2017. [Online] 2017. https://www.pardubickykraj.cz

Úřad práce Pardubického kraje. 2017. [Online] http://portal.mpsv.cz/upcr/kp/pak.

Kontaktní adresa autora:

Prof. Ing. Jaroslav Homolka, CSc., Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita Praha, Kamýcká 129, Suchdol, Praha 6, 165 00, e-mail: homolka@pef.czu.cz

Ing. Jan Štiegler, Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita Praha, Kamýcká 129, Suchdol, Praha 6, 165 00, e-mail: 133160@is.czu.cz

Vývoj úmrtnosti jako ukazatele zdravotního stavu obyvatelstva České republiky

Development of mortality as the health status indicator of the population of the Czech Republic

Dana Hübelová, Michal Hořínek, Gabriela Rousová, Jana Štercová

Abstrakt:

Jedním z určujících determinantů zdravotního stavu obyvatelstva je úmrtnost. Odráží faktory biologické, sociální, ekonomické i environmentální, které na úmrtnost působí různou intenzitou. Úroveň úmrtnosti a její struktura hraje v současnosti důležitou roli pro hodnocení zdravotního stavu obyvatelstva. Od 90. let minulého století došlo k poklesu intenzity úmrtnosti vlivem zkvalitnění zdravotní péče, postupného přesunu zaměstnaných v sektoru průmyslu do sektoru služeb, příznivější kvality životního prostředí nebo směřování obyvatel ke zlepšení životního stylu. Cílem příspěvku je deskripce stavu regionálních disparit struktury úmrtnosti, zachycení a porovnání změn vývoje úmrtnosti na úrovni okresů České republiky v letech 2006–2015. Při hodnocení struktury úmrtnosti dominují úmrtí na nemoci oběhové soustavy a novotvary, ale s klesající tendencí. Nárůst zaznamenala úmrtí na nemoci endokrinní a infekční a nemoci nervové soustavy. Existují také rozdíly ve struktuře úmrtnosti podle pohlaví, kdy na nemoci oběhové soustavy umírá 41,8 % mužů a 44,9 % žen a na vnější příčiny umírá 7,6 % mužů a 4,2 % žen. Územní analýzy struktury úmrtnosti ukázaly, že se vyskytují značné diferenciace v její intenzitě na úrovni okresů. Pro období let 2006–2015 platí, že úmrtnost na nemoci oběhové soustavy převažuje v okresech pohraniční a vnitřní periferie, úmrtnost na novotvary je nadprůměrná v okresech Čech, úmrtnost na nemoci dýchací soustavy dosahuje nejvyšších hodnot v oblasti česko-moravského pomezí a úmrtnost na nemoci trávicí soustavy převažuje zejména v okresech severovýchodní Moravy.

Klíčová slova:

úmrtnost, úmrtnost podle příčiny smrti, klasifikace nemocí, civilizační onemocnění, zdravotní stav, okresy České republiky

Abstract:

Mortality is one of the determining indicators of the population health status. It reflects the biological, social, economic and environmental factors that have a different intensity on mortality. The level of mortality and its structure play a significant role in assessing the health status of the population. Since the 1990s, mortality rates have declined due to improved healthcare, the gradual shift of employees in the industry sector to the service sector, more favorable environmental quality, or the direction of the population to improve their lifestyle. The aim of the contribution is to describe the state of regional disparities in the mortality structure, to capture and to compare the changes in mortality development at the level of the districts of the Czech Republic. Deaths in circulatory diseases and neoplasms dominate in evaluating the mortality structure, but they have a decreasing trend. The increase was detected for death from endocrine, infectious and nervous system disease. There are also differences in the structure of gender-based mortality, with 41.8% of men and 44.9% of women dying from the circulatory system, and 7.6% of men and only 4.2% of women die from external causes. The spatial analyzes of the mortality structure have shown that there are significant differentiations in its intensity at district level. For the period 2006-2015, the

mortality rate for diseases of the circulatory system prevails in the districts of the border and the inner periphery, mortality on neoplasms in the Bohemian districts, the mortality rate for respiratory diseases reaches the highest values in the area around the Czech-Moravian border, and the mortality rate on diseases of the digestive system is highest in the districts of north-eastern Moravia.

Key words:

mortality, mortality by causes, diseases classification, civilization diseases, health status, districts of the Czech Republic

Úvod

Úmrtnost je jedním z klíčových demografických procesů a spolu s porodností představuje základní složku demografické reprodukce populací. Doplněna nemocností je úmrtnost také jedním z hlavních ukazatelů vypovídajícím o zdravotním stavu populace (Pavlík et al., 2015). V současné době patří nepříznivý zdravotní stav obyvatelstva žijícího jak ve vyspělých, tak v rozvojových regionech k jedněm z globálních problémů. Příčiny snížené kvality zdravotního stavu jsou ale rozdílné, neboť zdravotní stav, nemocnost a úmrtnost jsou determinovány řadou faktorů (Burcin, 2007). Ve vyspělých zemích se jedná o vliv tzv. civilizačních chorob (také neinfekční nemoci; *non-communicable diseases*; *NCD*) rozvíjejících se zejména změnou životního stylu (nedostatek pohybu, nevhodné stravovací návyky, stres, sedavý způsob života apod.), zatímco v rozvojových zemích je příčinou zejména špatná ekonomická a vzdělanostní struktura (nevyhovující zdravotní péče, nedostatek kvalifikovaných pracovníků ve zdravotnictví, epidemie, hlad a podvýživa, infekční nemoci či nedostatek pitné vody; Nováček, 2013; Hübelová et al., 2016). Civilizační choroby jsou neinfekční onemocnění, která ve vyspělých zemích přestavují dominující příčiny nemocnosti, ale současně i úmrtnosti podle příčin smrti. Jedná se zejména o úmrtnost na nemoci oběhové soustavy a novotvary, nemoci dýchací a trávicí soustavy (Hübelová et al., 2017). K hlavním determinantům civilizačních chorob můžeme zařadit výživu a obecně životní styl, kouření a užívání alkoholu, stres, ale i sociální a životní prostřední, zaměstnanost nebo vzdělanostní úroveň (Hübelová, Odrážková, 2017). Přestože se obyvatelstvo obecně dožívá stále vyššího věku, v mnoha i vyspělých zemích dochází k danému jevu jen na úkor prodlužující se délky života v nemoci. V současné době není podstatné jen sledování samotné nemocnosti nebo zdraví populace, ale také faktorů životního prostředí a jejich vztahu ke zdraví lidí. K zásadním přeměnám v prostředí odrážejících se v kvalitě života a zdraví je možné zařadit zejména globální klimatické změny, rozvoj urbanizace, snižování kvality vody a ovzduší nebo problematiku bezpečnosti potravin (Pavlík et al., 2015).

Teoretická východiska

Úmrtnost patří k základním ukazatelům demografických procesů, které jsou projevem jednotlivých demografických událostí (např. porodnost narozením, úmrtnost úmrtím apod.). Nejjednodušším ukazatelem, vyjadřujícím intenzitu úmrtnosti, je obecná (hrubá) míra úmrtnosti (*hmú*), která udává počet zemřelých připadajících na 1 000 obyvatel středního stavu. Hrubou míru úmrtnosti ovlivňuje specifická úmrtnost mužů a žen, jež se v průběhu života mění spolu s věkem (Hübelová, 2014). Ve všech vyspělých zemích dochází k vyšší intenzitě úmrtnosti mužů než žen (tzv. mužská nadúmrtnost), která se výsledně projevuje v rozdílné naději dožití obou pohlaví (Hübelová et al., 2017). Úmrtnost, resp. ukazatel hrubé míry úmrtnosti, představuje také jeden z hlavních ukazatelů zdravotního stavu populace a je ovlivněn řadou faktorů (Vilinová, 2012). Podle Daňkové (2009) lze vyčlenit v zásadě tři hlavní skupiny těchto faktorů:

1) genetické - např. vyšší úmrtnost mužů (ženy vykazují nižší úmrtnost ve všech věkových kategoriích a žijí déle),

2) ekologické (environmentální) - např. klimatické podmínky, životní prostředí,
3) socioekonomické:
   - individuální: životní úroveň, úroveň vzdělání, postoj ke zdraví, péče o vlastní zdraví a využívání preventivních opatření, stravovací návyky, výživa, fyzická aktivita aj.,
   - vlivy prostředí: úroveň zdravotnictví, dostupnost a kvalita lékařské péče, rozvoj medicíny a lékařské techniky, systém zdravotní politiky, systém sociálního zabezpečení, ekonomická situace aj.

Je patrné, že při hodnocení úrovně úmrtnosti hraje roli celá řada vnějších vlivů, které spadají do konceptu zdravotního stavu obyvatelstva. Ministerstvo zdravotnictví ve „Zprávě o zdraví obyvatel ČR“ (MZ ČR, 2014) uvádí, že v české populaci přetrvává nízká úroveň vlastní péče o zdraví, podstatná část populace stále podceňuje výskyt rizikových faktorů u sebe samých či dává přednost pouze farmakoterapii před režimovými opatřeními. Značná část populace neberu v úvahu péči o vlastní zdraví jako hlavní faktor možného onemocnění, přestože tvorba zdraví vychází nejen ze samotné zdravotní péče, ale také z podpory zdraví v rámci zdravého životního stylu. Výskyt nových případů civilizačních chorob se zvyšujícím se věkem roste. Tempo růstu nových případů dosahuje ve věku 29–60 let u nemocí pohybového aparátu 16,5 %, u kardiovaskulárních nemocí 12 % a u novotvarů 1,7 % (Klesla, 2013). Tento nárůst signalizuje prohlubování tendence k úbytku zdraví právě z důvodu onemocnění civilizačními chorobami, a to již od věkových kategorií středního věku, jejichž výskyt následně mění také strukturu úmrtnosti.

Ministerstvo zdravotnictví definuje oblasti, které zásadním způsobem ovlivňují zdraví, resp. nemocnost a úmrtnost obyvatel v České republice a civilizační choroby rozdělují na (MZ ČR, 2014):

- Kardiovaskulární onemocnění (srdečně cévní onemocnění) představují dlouhodobě nejčastější příčinu úmrtí.
- Nádorová onemocnění jsou druhou nejčastější příčinou úmrtí.
- Cukrovka (*diabetes mellitus*) patří mezi nemoci s vysokou dynamikou růstu.
- Alergická onemocnění a astma se v posledních desetiletích stávají nejčastějším chronickým neinfekčním onemocněním.
- Úrazy dětí a mladistvých jsou dlouhodobě nejčastější příčinou úmrtí a nemocnosti v dané věkové kategorii. Počtem úrazů se sice Česká republika v posledních letech blíží průměru EU, přesto je úrazovost stále na vysoké úrovni.
- Návykové látky a zejména užívání alkoholu a tabákových výrobků patří k nejvýznamnějším rizikovým faktorům s následkem závažných onemocnění a předčasných úmrtí.
- Nadváha a obezita jsou pro značnou část české populace závažným problémem.

Civilizační choroby následně mění strukturu úmrtnosti, ovlivňují podíl příčin úmrtí resp. smrti (ale i nemocí obecně) a jsou klasifikovány a kódovány podle „Mezinárodní statistické klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů“ (zkráceně MKN) vydané Světovou zdravotnickou organizací (WHO). První pokus o takovou klasifikaci (neboli systematické uspořádání nemocí) učinil již v roce 1893 Jacques Bertillon. Soudobá klasifikace je průběžně inovována, v současné době je v České republice v platnosti její desátá revize z roku 1994. Podle této klasifikace se všechny příčiny smrti člení do několika hlavních skupin, resp. kapitol (tab. 1). Ke každé kapitole se následně přiřazuje konkrétní diagnóza ve formě až čtyřmístného alfanumerického kódu (detailněji WHO, 2011). Počty zemřelých podle podrobného seznamu příčin smrti jsou ročně publikovány Českým statistickým úřadem (ČSÚ, 2015). V mezinárodním srovnání je však přesnost statistik o příčinách smrti velice variabilní a závisí jak na přesnosti vyplnění diagnóz do formuláře, tak na jejich okódování a vybrání základní příčiny určené pro tabelaci.

Tab. 1: Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů

Č. kapitoly	Hlavní nemoci jako příčiny úmrtí v jednotlivých kapitolách
I.	Některé infekční a parazitární nemoci
II.	Novotvary
III.	Poruchy krve, krvetvorných orgánů a některé poruchy týkající se mechanismu imunity
IV.	Nemoci endokrinní, výživy a přeměny látek
V.	Poruchy duševní a poruchy chování
VI.	Nemoci nervové soustavy
VII.	Nemoci oka a očních adnex
VIII.	Nemoci ucha a bradavkového výběžku
IX.	Nemoci oběhové (cévní) soustavy
X.	Nemoci dýchací soustavy
XI.	Nemoci trávicí soustavy
XII.	Nemoci kůže a podkožního vaziva
XIII.	Nemoci svalové a kosterní soustavy a pojivové tkáně
XIV.	Nemoci močové a pohlavní soustavy
XV.	Těhotenství, porod a šestinedělí
XVI.	Některé stavy vzniklé v perinatálním období
XVII.	Vrozené vady, deformace a chromosomální abnormality
XVIII.	Příznaky, znaky a abnormální klinické a laboratorní nálezy nezařazené jinde
XIX.	Poranění, otravy a některé jiné následky vnějších příčin
XX.	Vnější příčiny nemocnosti a úmrtnosti

Zdroj: WHO, 2011

Výzkumné cíle, použité metody a data

Hlavním cílem příspěvku je identifikovat prostorové disparity v úmrtnosti podle hlavních příčin smrti v okresech České republiky v letech 2006–2015. Dílčí cíle si kladou za cíl zachytit:

- vývoj hrubé míry úmrtnosti v České republice od 20. let minulého století do současnosti (v období let 1921–2016),
- vývoj struktury úmrtnosti podle nejčastějších příčin smrti ve dvacetiletém období let 1994–2014,
- vliv pohlavní struktury na zastoupení jednotlivých hlavních příčin úmrtí v roce 2015.

Uvedené cíle následně napomohou identifikovat okresy České republiky s pozitivním a negativním stavem zdravotního stavu na základě úmrtnosti podle nejčastějších příčin smrti.

Pro zpracování dat bylo využito širší spektrum metod: metoda demografické analýzy, standardizace dat a v kontextu územního vyjádření kartografická metoda (Goovaerts, 2009). Vývoj úmrtnosti podle příčin nemocí, resp. smrti v letech 2006–2015 byl zachycen pomocí chronologického průměru. Data byla čerpána z veřejné databáze ČSÚ (ČSÚ, 2016) a statistik Ústavu zdravotnických informací a statistiky České republiky (ÚZIS ČR, 2016).

Výsledky

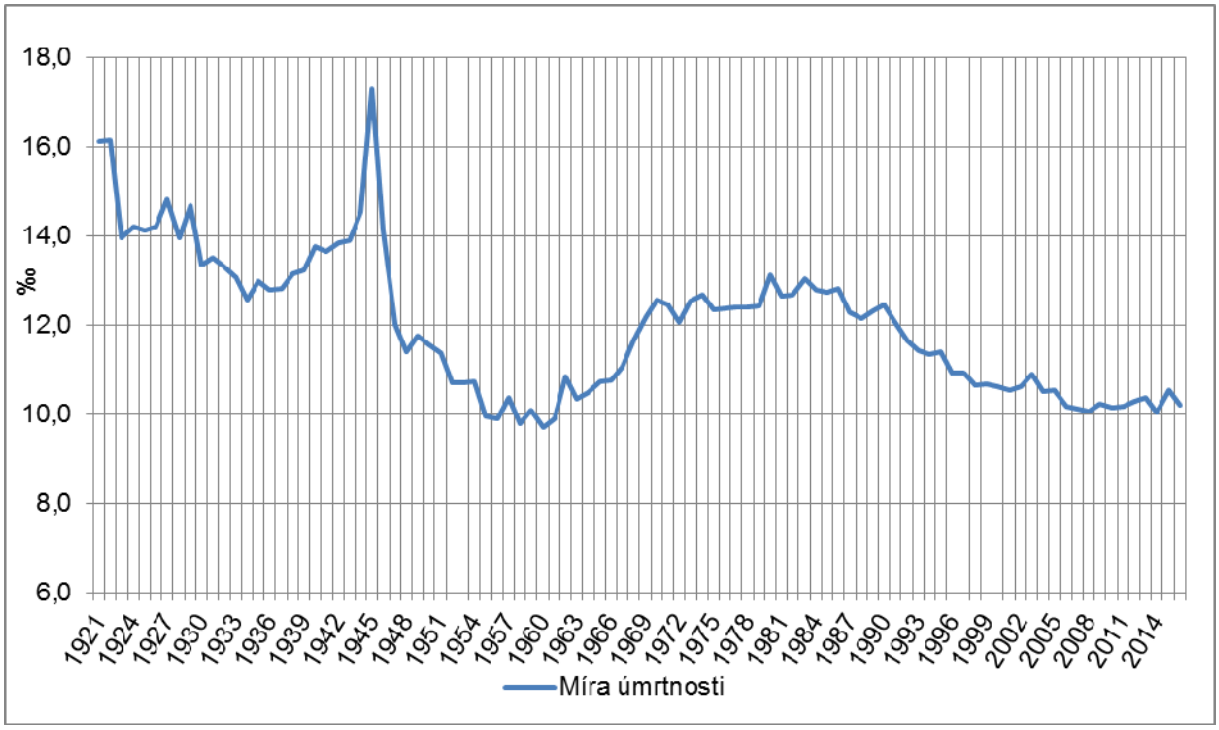
Prezentované výsledky v logické posloupnosti představují vývoj hrubé míry úmrtnosti v celé historii České republiky, změny ve struktuře úmrtnosti podle nejčastějších příčin smrti od 90. let minulého století a územní diferenciace struktury úmrtnosti vybraných nemocí na úrovni okresů v letech 2006–2015.

Vývoj hrubé míry úmrtnosti

Od 20. let do 60. let minulého století je patrná klesající tendence vývoje hrubé míry úmrtnosti, a to i přes narušení tohoto trendu druhou světovou válkou. Od 60. let pak dochází

k negativnímu nárůstu míry úmrtnosti s následnou stabilizací v období 80. let. *„Koncem 80. let 20. století byl zaznamenán náznak poklesu relativně vysoké úmrtnosti v České republice. Tento trend se zintenzivnil během 90. let a trvá dodnes“* (Rychtaříková, 2010, s. 41). Zlepšení úrovně úmrtnosti po roce 1989 může být vysvětleno vzájemným působením více faktorů. Mezi hlavní činitele patří zkvalitnění zdravotnické péče, s čímž souvisí celá řada aspektů, jako například používání moderních léčebných metod, rozšíření zdravotnických postupů a technologií. Mimo přímé zdravotnictví napomáhá situaci také směřování obyvatel ke zdravému životnímu stylu, širší nabídka potravin, přesun ekonomicky aktivního obyvatelstva ze sektoru průmyslu do sektoru služeb, příznivější kvalita životního prostředí apod. (Pavlík et al., 2015).

Křivka obecné míry úmrtnosti vykazuje během celého období let 1989–2016 sestupnou tendenci (obr. 2). Od roku 1990 se ukazatel míry úmrtnosti vyznačuje výraznějším poklesem, kdy z úrovně 12,5 ‰ klesá strměji a postupně se trend zpomaluje na hodnotu 10,2 ‰ v roce 2010 a 2011 a stabilizuje (10,2 ‰ v roce 2016). I přes zlepšení úrovně úmrtnosti vykazuje tato demografická charakteristika v porovnání se západní Evropou stále relativně vysoké hodnoty. *„V tomto ohledu se Česká republika nachází mezi zeměmi západní a východní Evropy - je na tom lépe než země bývalého Sovětského svazu, avšak hůře než země vyspělé Evropy“* (srov. Koschin et al., 1998, s. 57). Při celkovém poklesu hrubé míry úmrtnosti je však možno zaznamenat vyšší specifickou míru úmrtnosti u obyvatelstva ve věku 15 až 64 roků, kterou lze mimo jiné přičíst současnému životnímu stylu ovlivněnému např. kariérní a pracovní zátěží nebo vlivem měnících se sociálních podmínek.

Graf 1: Vývoj hrubé míry úmrtnosti v ČR v letech 1921–2016 (v ‰)
Zdroj: data z ČSÚ, 2016; vlastní zpracování

Struktura úmrtnosti podle nejčastějších příčin smrti v letech 1994–2014

Při hodnocení struktury úmrtnosti podle příčin smrti dominují ve vyspělých zemích civilizační choroby. Podíly zemřelých podle příčin smrti v České republice v letech 1994–2014 vykazují nestejnoměrný vývoj (tab. 2). V daném období je patrný nárůst počtu zemřelých v kapitolách I., III., IV., V., VI., X., XII., XIII. a XVIII. Naopak klesající trend byl zaznamenán v kapitolách IX., XIV., XVI., XIX. a XX. Poměrně stabilní je vývoj počtu zemřelých podle příčin smrti v kapitolách II., XI. a XVII. Počet zemřelých v kapitolách VII., VIII. a XV. je nulový nebo velmi nízký (tab. 2).

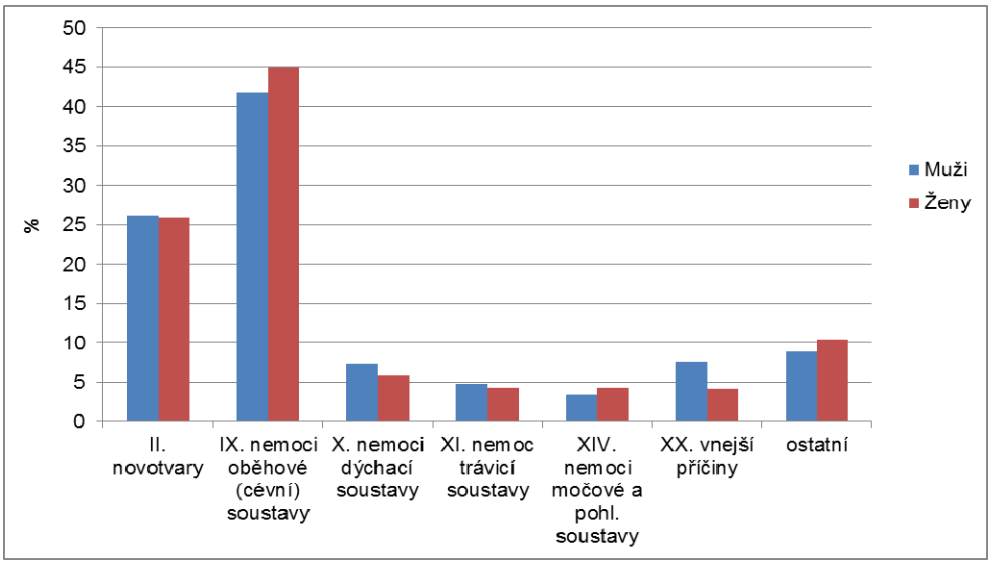
Ve sledovaném období je nejpočetnější úmrtnost na nemoci oběhové (cévní) soustavy (kapitola IX.), avšak s trvale klesající tendencí (v roce 1994 bylo 630,1 úmrtí/100 tis. obyv., v roce 2015 bylo 482,9 úmrtí/100 tis. obyv.). Druhou nejvíce zastoupenou skupinou nemocí s vysokou úmrtností jsou nádorová onemocnění (novotvary, kapitola II.), ale s mírně klesající tendencí (v roce 1994 bylo 274,1 úmrtí/100 tis. obyv., v roce 2015 bylo 259,7 úmrtí/100 tis. obyv.). Naopak nárůst zaznamenaly počty zemřelých kapitoly IV. na nemoci endokrinní, výživy a přeměny látek (v roce 1994 bylo 13,5 úmrtí/100 tis. obyv., v roce 2015 bylo 42,6 úmrtí/100 tis. obyv.), dále kapitoly I. infekční a parazitární nemoci (v roce 1994 bylo 3,4 úmrtí/100 tis. obyv., v roce 2015 bylo 18,7 úmrtí/100 tis. obyv.) a kapitoly VI. nemoci nervové soustavy (v roce 1994 bylo 9,9 úmrtí/100 tis. obyv., v roce 2015 bylo 28,6 úmrtí/100 tis. obyv.).

Tab. 2: Vývoj měr úmrtnosti podle příčin smrti na 100 000 obyvatel v ČR v letech 1994-2014

Rok *Year*	Počet zemřelých podle příčiny smrti na 100 000 obyvatel *Deaths by cause of death per 100,000 inhabitants*																			
	Celkem *Total*	Kapitola příčin smrti - 10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí *Chapter of causes of deaths - 10th Revision of International Classification of Diseases*																		
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX (XX)
1994	1 135,6	3,4	274,1	1,2	13,5	0,7	9,9	-	0,0	630,1	44,9	43,2	0,3	0,7	16,9	0,1	3,9	3,3	6,7	82,8
1995	1 141,4	2,4	277,1	1,1	9,0	0,6	10,8	0,0	0,0	638,4	49,1	41,9	0,3	0,6	15,3	0,0	3,9	2,5	6,0	82,3
1996	1 093,3	2,4	270,3	1,2	8,2	0,6	10,7	-	-	612,1	45,3	40,2	0,2	0,3	15,7	0,0	3,0	1,9	5,6	75,5
1997	1 094,2	2,2	271,8	1,1	10,3	0,6	11,8	-	-	614,7	41,9	39,1	0,1	0,4	13,2	0,0	2,9	1,8	6,2	76,2
1998	1 063,9	2,6	272,1	0,9	15,0	0,7	11,6	-	-	586,7	39,9	40,4	0,0	0,3	13,7	0,0	2,3	1,8	7,8	68,1
1999	1 067,5	2,6	274,1	0,9	12,0	0,7	12,3	-	-	586,3	45,3	41,3	0,1	0,4	14,1	0,1	2,0	1,5	6,6	67,3
2000	1 061,1	2,6	279,4	0,9	14,4	1,1	14,2	-	-	566,5	48,3	41,3	0,1	0,4	14,3	0,0	2,1	1,1	5,6	68,8
2001	1 053,9	3,0	278,3	0,8	12,4	1,1	16,3	-	-	561,5	45,5	43,2	0,2	0,4	13,9	0,0	1,8	1,4	6,6	67,6
2002	1 061,1	3,1	283,2	0,8	13,1	1,1	17,8	-	-	560,3	46,2	43,5	0,1	0,3	13,8	0,0	2,1	1,2	7,5	67,0
2003	1 090,9	3,0	287,8	1,0	14,6	1,6	20,2	-	-	569,2	51,8	45,2	0,1	0,3	14,3	0,0	1,9	1,2	7,1	71,5
2004	1 050,0	3,2	287,1	0,6	13,9	1,8	19,3	-	-	539,3	46,6	44,5	0,1	0,2	14,6	0,0	2,0	0,8	7,5	68,5
2005	1 054,7	4,0	276,1	1,0	14,5	2,8	20,2	-	0,0	538,9	59,0	47,1	0,3	0,4	15,8	0,0	1,8	1,1	9,2	62,3
2006	1 017,3	4,5	274,5	0,9	15,2	2,2	19,9	-	0,0	511,9	55,2	46,1	0,4	0,5	16,8	0,1	2,0	1,0	9,1	57,0
2007	1 013,7	6,7	268,4	1,1	25,4	2,1	12,2	-	0,0	508,2	55,4	46,0	0,5	0,6	12,1	0,0	1,8	1,6	12,7	58,9
2008	1 006,2	8,9	268,3	1,3	21,2	2,3	12,3	-	0,0	501,3	55,0	45,5	0,8	0,8	12,2	0,1	1,9	1,4	14,7	58,4
2009	1 023,9	10,7	267,5	1,3	20,7	1,5	10,4	-	0,0	515,7	60,9	45,8	0,7	0,6	11,9	0,0	1,8	1,4	16,3	56,7
2010	1 015,9	9,8	268,3	1,2	20,8	2,1	10,1	-	-	509,5	58,5	44,3	0,9	0,6	13,8	0,0	1,6	1,3	15,7	57,1
2011	1 017,9	12,9	262,4	1,5	26,6	8,9	20,3	-	0,0	502,3	54,2	43,2	1,6	1,4	11,6	0,0	1,6	1,5	11,0	56,9
2012	1 029,5	15,4	263,4	1,7	25,6	9,2	24,0	0,0	0,0	504,8	56,0	42,7	1,7	2,0	13,0	0,1	1,4	1,6	11,2	55,7
2013	1 038,6	14,6	261,2	1,9	40,8	11,3	24,7	-	0,0	492,2	65,0	43,8	1,3	1,6	11,1	0,0	1,3	1,7	12,6	53,3
2014	1 004,0	16,5	262,3	1,9	38,9	11,5	25,3	0,0	0,0	462,0	59,0	42,5	1,6	1,9	11,6	0,0	1,4	1,6	11,6	54,3

Zdroj: ČSÚ, 2015
Pozn. Data v zeleném rámečku představují úmrtnost podle příčin s výrazně klesající tendencí, v červeném rámečku s výrazně stoupající tendencí.

Zastoupení jednotlivých úmrtností podle hlavních příčin smrti je rozdílné v demografické struktuře podle pohlaví. Pořadí je sice shodné, ale odlišují se poměry jednotlivých příčin smrti. Nejmarkantnější rozdíl je u nemocí oběhové soustavy, na které umírá 41,8 % mužů a 44,9 % žen. Naopak na vnější příčiny umírá 7,6 % mužů a 4,2 % žen (graf 2; ÚZIS, 2016).

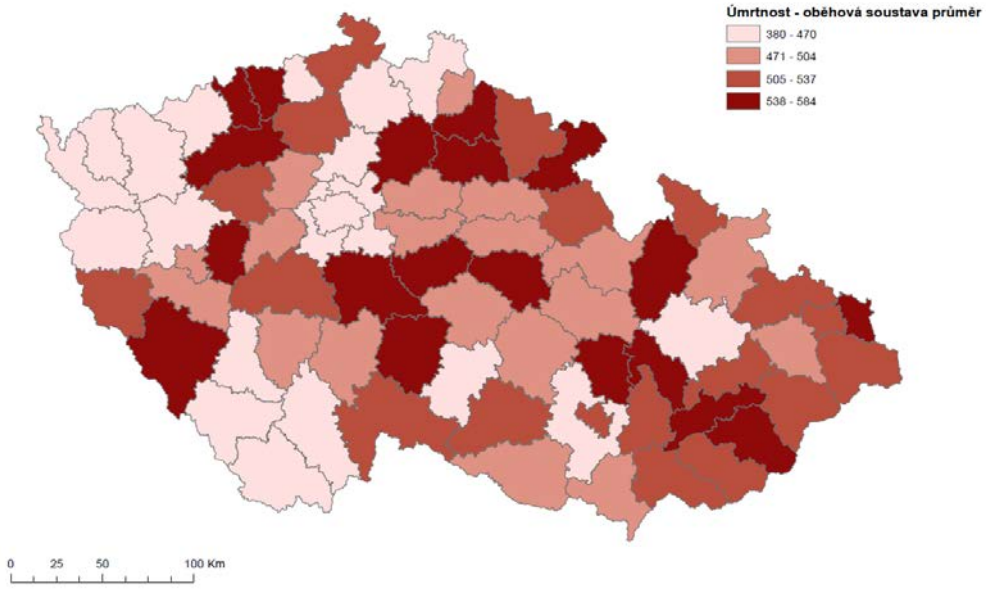

Graf 2: Standardizovaná úmrtnost podle nejčastějších příčin smrti v roce 2015 (v %)

Zdroj: data z ÚZIS ČR, 2016; vlastní zpracování

Územní diferenciace struktury úmrtnosti na úrovni okresů v letech 2006–2015

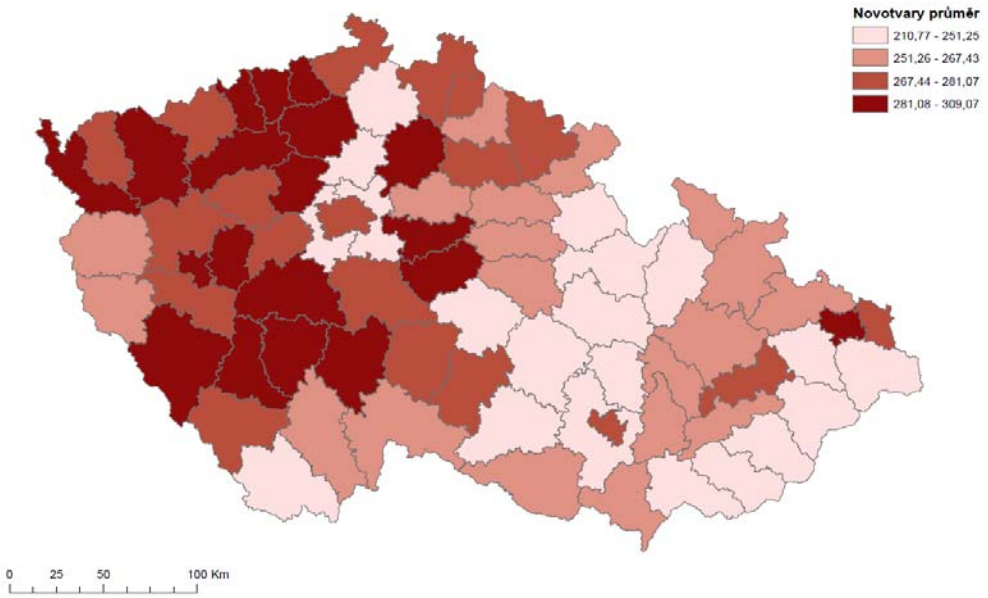
Podle hodnot vývoje úmrtnosti nemoci oběhové soustavy v letech 2006–2015 je patrné, že nejvyšší podíl zemřelých (v intervalu 538–584 úmrtí/100 tis. obyv.) je v daném období v okresech pohraniční (Teplice, Most, Jablonec nad Nisou, Náchod, Klatovy, Šumperk, Karviná a Zlín) a vnitřní periferie (např. Rokycany, Benešov, Pelhřimov a Kutná Hora aj.). Naopak dlouhodobě nejnižší úmrtnost na nemoci oběhové soustavy (v intervalu 380–470 úmrtí/100 tis. obyv.) je obecně patrná spíše v Čechách než na Moravě, a to zejména v okresech Středočeského kraje, které sousedí s Prahou (Praha-východ, Praha-západ a Mělník), dále ve všech okresech Karlovarského kraje, také v Plzeňském (Tachov, Plzeň-sever), Jihočeském (Prachatice, Strakonice, Český Krumlov a České Budějovice) a Libereckém kraji (Česká Lípa a Liberec). V moravských okresech patří do tohoto intervalu pouze okresy Brno-venkov a Olomouc, na česko-moravském pomezí pak okres Jihlava (obr. 1).

Obr. 1: Vývoj úmrtnosti na nemoci oběhové soustavy v letech 2006–2015 (počet/100 tis. obyvatel)

Zdroj: data ČSÚ, 2016; vlastní zpracování

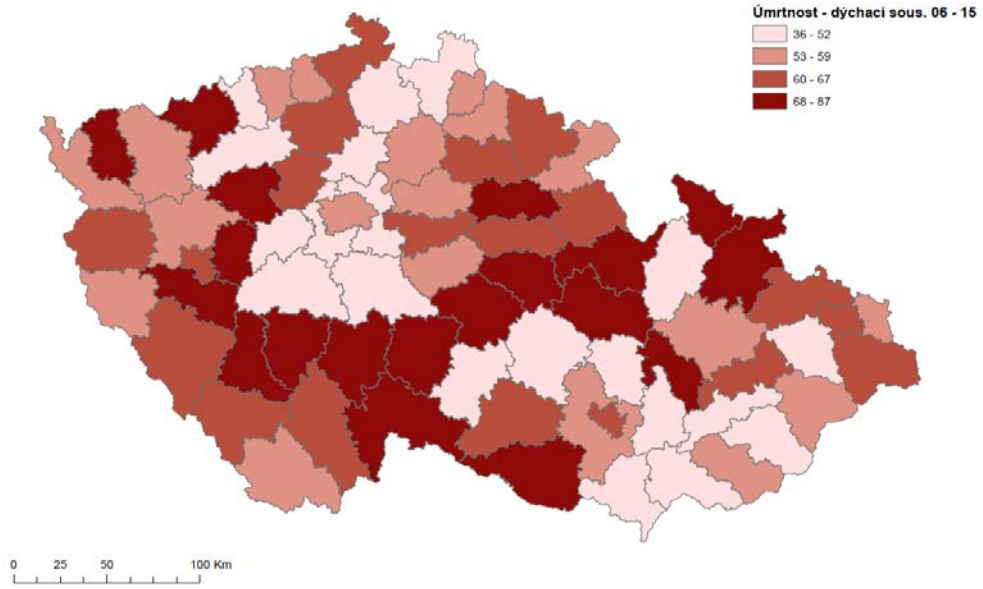
Druhou nejčastější příčinou úmrtnosti v České republice jsou novotvary, jejichž nadprůměrný výskyt se projevil zejména na území Čech (v intervalu 281–309 úmrtí/100 tis. obyv.), na rozdíl od Moravy. To platí především pro okresy Ústeckého (Louny, Most, Teplice, Ústí nad Labem a Litoměřice), Plzeňského (Plzeň, Rokycany a Klatovy) a Jihočeského kraje (Strakonice, Písek a Tábor) a dále pro periferní okresy Středočeského kraje (Příbram, Kutná Hora, Kolín, Mladá Boleslav a Kladno). Z moravských okresů náleží do tohoto intervalu pouze okres Karviná. Naopak nejnižší úmrtnost na novotvary (v intervalu 211–251 úmrtí/100 tis. obyv.) vykazují okresy ležící buď ve vnitřní (Havlíčkův Brod, Třebíč, Žďár nad Sázavou, Svitavy) nebo pohraniční periferii (Rychnov nad Kněžnou, Ústí nad Orlicí, Šumperk, Hodonín, Uherské Hradiště, Zlín, Vsetín a Frýdek-Místek). Nízká míra úmrtnosti na novotvary je zaznamenána také v některých okresech Jihomoravského kraje (Brno-venkov a Blansko; obr. 2).

Obr. 2: Vývoj úmrtnosti novotvary v letech 2006–2015 (počet/100 tis. obyvatel)

Zdroj: data ČSÚ, 2016; vlastní zpracování

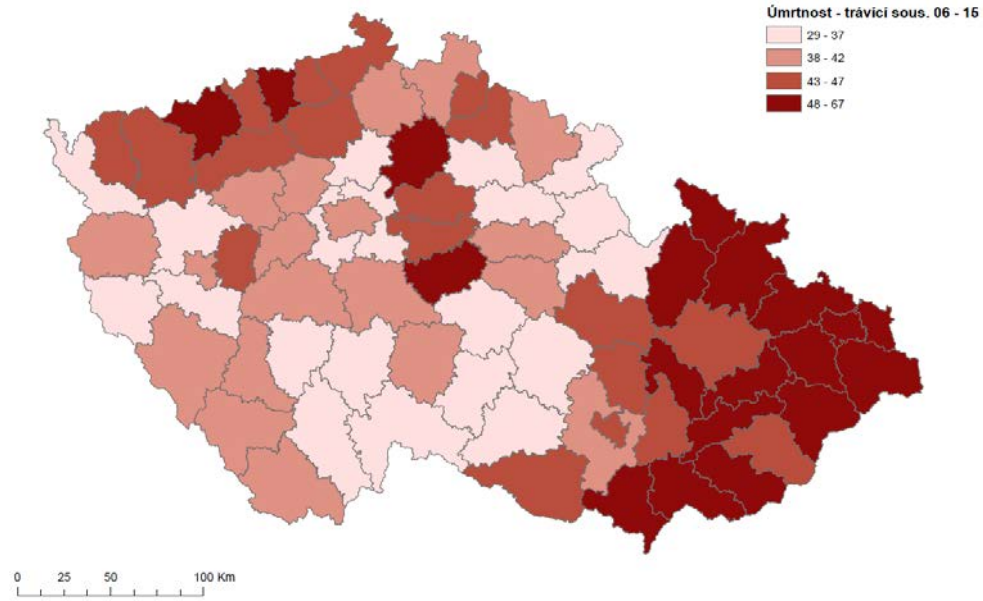
Také úmrtnost na nemoci dýchací soustavy vykazuje územní diferenciace a dosahuje nejvyšších hodnot (v intervalu 68–87 úmrtí/100 tis. obyv.) v oblasti okresů česko-moravského pomezí (Pelhřimov, Havlíčkův Brod, Chrudim, Ústí nad Orlicí a Svitavy). Na tuto linii navazuje „pás“ okresů v západovýchodním směru (Rakovník, Rokycany, Plzeň-jih, Strakonice, Písek, Tábor, Jindřichův Hradec a Znojmo) a dále některými okresy pohraničí (Sokolov, Chomutov, Jeseník a Bruntál). Do intervalu s nejnižší úmrtností na nemoci dýchací soustavy (36–52 úmrtí/100 tis. obyv.) se zařadily zejména okresy Středočeského (Praha-východ, Praha-západ, Benešov, Příbram, Beroun a Mělník) a Jihomoravského kraje (Blansko, Vyškov, Břeclav a Hodonín). Lokálně do tohoto intervalu patří také okresy Teplice, Louny, Česká Lípa, Liberec, Šumperk, Nový Jičín, Žďár nad Sázavou a Jihlava (obr. 3).

Obr. 3: Vývoj úmrtnosti na nemoci dýchací soustavy v letech 2006–2015 (počet/100 tis. obyvatel)

Zdroj: data ČSÚ, 2016; vlastní zpracování

Úmrtnost na nemoci trávicí soustavy byla nadprůměrná (v intervalu 48–67, resp. 43–47 úmrtí/100 tis. obyv.) prakticky ve všech moravských krajích a okresech (Šumperk, Jeseník, Bruntál, Opava, Ostrava-město, Nový Jičín, Karviná, Frýdek-Místek, Vsetín, Přerov, Prostějov, Kroměříž, Uherské Hradiště, Hodonín a Břeclav), k nimž se přidávají ještě některé okresy Středočeského (Kutná Hora a Mladá Boleslav) a Ústeckého kraje (Teplice a Chomutov). Naopak určité okresy krajů Středočeského (Praha-východ, Praha-západ, Mělník), Královéhradeckého (Rychnov nad Kněžnou, Hradec Králové, Náchod a Jičín), Jihočeského (Jindřichův Hradec, Tábor, České Budějovice a Písek), Plzeňského (Domažlice, Plzeň-jih a Plzeň-sever) a Kraje Vysočina (Třebíč, Žďár nad Sázavou, Jihlava a Havlíčkův Brod) spadají spíše do podprůměrné intenzity úmrtnosti na toto onemocnění (v intervalu 29–37, resp. 38–42 úmrtí/100 tis. obyv.; obr. 4).

Obr. 4: Vývoj úmrtnosti na nemoci trávicí soustavy v letech 2006–2015 (počet/100 tis. obyvatel)

Zdroj: data ČSÚ, 2016; vlastní zpracování

V případě, že budeme uvažovat o úmrtnost podle nejčastějších příčin smrti jako významném ukazateli zdraví a zdravotního stavu obyvatelstva České republiky, pak podle

vývoje v letech 2006–2015 můžeme identifikovat okresy se zhoršeným zdravotním stavem a okresy s relativně pozitivním zdravotním stavem (tab. 3).

Tab. 3: Hodnocení zdravotního stavu podle úmrtnosti na nejčastější příčiny smrti (okresy, průměr v letech 2006–2015)

	Okresy ČR a hodnocení zdravotního stavu	
Úmrtnost podle příčin smrti	Pozitivní	Negativní
Oběhová soustava	Praha-východ, Praha-západ, Mělník, Tachov, Plzeň-sever, Prachatice, Strakonice, Český Krumlov, České Budějovice, Česká Lípa, Liberec, Brno-venkov, Olomouc, Jihlava	Teplice, Most, Jablonec nad Nisou, Náchod, Klatovy, Šumperk, Karviná, Zlín, Rokycany, Benešov, Pelhřimov, Kutná Hora
Novotvary	Havlíčků Brod, Třebíč, Žďár nad Sázavou, Svitavy, Rychnov nad Kněžnou, Ústí nad Orlicí, Šumperk, Hodonín, Uherské Hradiště, Zlín, Vsetín, Frýdek-Místek, Brno-venkov, Blansko	Louny, Most, Teplice, Ústí nad Labem, Litoměřice, Plzeň, Rokycany, Klatovy, Strakonice, Písek, Tábor, Příbram, Kutná Hora, Kolín, Mladá Boleslav, Kladno, Karviná
Dýchací soustava	Praha-východ, Praha-západ, Benešov, Příbram, Beroun, Mělník, Blansko, Vyškov, Břeclav, Hodonín, Teplice, Louny, Česká Lípa, Liberec, Šumperk, Nový Jičín, Žďár nad Sázavou, Jihlava	Pelhřimov, Havlíčkův Brod, Chrudim, Ústí nad Orlicí, Svitavy, Znojmo, Jindřichův Hradec, Tábor, Písek, Strakonice, Plzeň-jih, Rokycany, Rakovník, Sokolov, Chomutov, Jeseník, Bruntál
Trávicí soustava	Třebíč, Žďár nad Sázavou, Jihlava, Havlíčkův Brod, Jindřichův Hradec, Tábor, České Budějovice, Písek, Domažlice, Plzeň-jih, Plzeň-sever, Karlovy Vary, Ústí nad Orlicí, Rychnov nad Kněžnou, Hradec Králové, Náchod, Jičín, Praha-východ, Praha-západ, Mělník	Šumperk, Jeseník, Bruntál, Opava, Ostrava-město, Nový Jičín, Karviná, Frýdek-Místek, Vsetín, Přerov, Prostějov, Kroměříž, Uherské Hradiště, Hodonín, Břeclav, Kutná Hora, Mladá Boleslav, Teplice, Chomutov

Zdroj: vlastní zpracování
Pozn. Okresy objevující se v hodnocení zdravotního stavu ve třech případech pozitivně, jsou označeny zelenou barvou; okresy hodnocené negativně červenou barvou.

Tab. 3 napomohla vyhledat okresy, u nich je možné obecně identifikovat pozitivní nebo negativní zdravotní stav obyvatelstva podle nejvyšší míry úmrtnosti na hlavní příčiny smrti. K okresům, jež vykazují nejlepší zdravotní stav podle stanovaných kritérií, patří Praha-východ, Praha-západ, Mělník, Jihlava a Žďár nad Sázavou (v tabulce zelenou barvou). Naopak okresy s nejhorším zdravotním stavem představují Teplice, Rokycany a Kutná Hora (v tabulce červenou barvou). Všechny uvedené okresy se objevují v hodnocení ve třech případech ze čtyř, a to buď z pozitivního, nebo z negativního hlediska.

Shrnutí výsledků:

Z výsledků je patrný dlouhodobý pokles hrubé míry úmrtnosti v České republice, přestože struktura úmrtnosti podle nejčastějších příčin smrti vykazuje specifický vývoj dle vybraných příčin smrti. Ve sledovaném období 2006–2015 je nejpočetnější úmrtnost na nemoci oběhové (cévní) soustavy, která však vykazuje trvale klesající tendenci. Druhou nejvíce zastoupenou skupinou nemocí s vysokou úmrtností jsou nádorová onemocnění, přestože mají mírně klesající tendenci. Naopak výrazný nárůst v daném období zaznamenaly úmrtí na nemoci endokrinní, výživy a přeměny látek, dále na infekční a parazitární nemoci a na nemoci nervové soustavy. Úmrtnost podle hlavních příčin smrti a pohlaví vykazuje nejvýraznější rozdíly u nemocí oběhové soustavy (41,8 % mužů a 44,9 % žen) a na vnější příčiny (7,6 % mužů a 4,2 % žen). Územní diferenciace struktury úmrtnosti na úrovni okresů

v letech 2006–2015 jsou značné a umožňují dle stanoveného kritéria hodnotit zdravotní stav obyvatelstva. Ukázalo se, že k okresům s dobrým zdravotním stavem se řadí:

- Praha-východ,
- Praha-západ,
- Mělník,
- Jihlava,
- Žďár nad Sázavou.

Okresy České republiky s negativní strukturou úmrtnosti a tudíž také zhoršeným zdravotním stavem jsou:

- Teplice,
- Rokycany,
- Kutná Hora.

Z národohospodářského hlediska zastupuje zdraví, nemocnost, ale i změny vývoje úmrtnosti podle příčin úmrtí, významný potenciál pro využití a rozvoj lidského kapitálu (Becker, 1993). Nepřímou konsekvencí rostoucího výskytu civilizačních chorob mohou být psychosociální problémy, snížení pracovní výkonosti a mobility pracovních sil, nárůst délky pracovní neschopnosti a ve svém důsledku zvýšení zátěže zdravotního systému, což představuje omezující faktory růstu hospodářství, udržitelného rozvoje a konkurenceschopnosti regionů (EC, 2014).

Příspěvek vznikl v rámci projektu „Prostorová dimenze demografických faktorů zdraví a zdravotního stavu obyvatelstva České republiky“ s registračním číslem 2017/008 podpořeného Interní grantovou agenturou Fakulty regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně.

Literatura:

BECKER, G. (1993): *Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. Chicago: The University of Chicago Press.

BURCIN, B. (2007): Úmrtnost. In FIALOVÁ, L. (ed.) *Populační vývoj ČR 2001–2006*. Praha: PřF UK, s. 45–55.

ČSÚ (2015): *Demografická ročenka České republiky 2014*. https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-2014

ČSÚ (2016): *Okresy - časové řady vybraných ukazatelů*. https://www.czso.cz/csu/xb/okresy

DAŇKOVÁ, Š. (2009): *Úmrtnost*. http://www.demografie.info/?cz_umrtnost=

EC (2014): *Priority na rok 2014–2020*. http://ec.europa.eu/regional_policy/cs/policy/how/priorities

GOOVAERTS, P. (2009): Medical geography: a promising field of application for geostatistics. In *Mathematical Geosciences*, 41(3): 243–264.

HÜBELOVÁ, D. (2014): *Geodemografická analýza disparit kvality lidských zdrojů v České republice*. Brno: Mendelova univerzita v Brně.

HÜBELOVÁ, D., ODVÁRKOVÁ, V., CHALUPA, P. (2016): Vybrané faktory vzdělanostní úrovně modelových států východní Afriky: komparativní metoda pomocí kompozitního indikátoru. In *Geografický časopis*, 68(1): 55–72.

HÜBELOVÁ, D., ODRÁŽKOVÁ, Š. (2017): Spotřeba potravin domácností v regionech soudržnosti České republiky - demografické a socioekonomické souvislosti. In *Hygiena*, 62(1): 4–11.

HÜBELOVÁ, D., JADCZAKOVÁ, V., ROUSOVÁ, G. (2017): Vliv demografických a socioekonomických determinantů na úmrtnost v okresech Jihomoravského kraje v letech 2006-2015. *XX. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno: Masarykova univerzita, s. 396–405.

KLESLA, A. (2013): K problému podpory zdraví jako faktoru využití lidského kapitálu. In *Lidský kapitál a investice do vzdělání*. Praha: VŠFS, s. 179–186.
KOSCHIN, F., FIALA, T., LANGHAMROVÁ, J., ROUBÍČEK, V. (1998): *Úmrtnost v českých zemích v devadesátých letech*. Praha: VŠE.
MZ ČR (2014): *Zpráva o zdraví obyvatel České republiky*. Praha: Ministerstvo zdravotnictví ČR.
NOVÁČEK, P. (2013). Příspěvek k rozvojové geografii. In *Geografický časopis*, 65(1): 45-60.
PAVLÍK, I., HÜBELOVÁ, D., HORÁK, M., SOMERLÍKOVÁ, K. (2015): *Význam onemocnění lidí a zvířat při rozvoji regionů*. Brno: Mendelova univerzita v Brně.
PAVLÍK, I., HÜBELOVÁ D., KONEČNÝ O. (2017): Příspěvek ke geografii zdraví: zdroje kontaminace povrchové vody a zdravotní rizika v CHKO Moravský kras. In *Geographia Cassoviensis*, 11(1): 33–50.
RYCHTAŘÍKOVÁ, J. (2010): Nová demografická situace v České republice od počátku devadesátých let. In *Demografická situace České republiky*. *Proměny a kontexty 1993–2008*. Praha: SLON.
ÚZIS ČR (2016): *Zemřelí 2015*. Praha: ÚZIS.
VILINOVÁ, K. (2012): *Zdravotný stav obyvateľstva Slovenska*. Nitra: UKF FPV.
WHO (2011): *International Statistical Classification of Diseases and Related health Problems, ICD-10, 10 Revision*. Geneva: WHO.

Kontaktní adresa autora:

PhDr. Dana Hübelová, Ph.D., Mendelova univerzita, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Ústav demografie a aplikované statistiky, třída Generála Píky 7, Brno, dana.hubelova@mendelu.cz
Bc. Michal Hořínek, Mendelova univerzita, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Ústav demografie a aplikované statistiky, třída Generála Píky 7, Brno, xhorinek@node.mendelu.cz
Bc. Jana Štercová, Mendelova univerzita, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Ústav demografie a aplikované statistiky, třída Generála Píky 7, Brno, xsterco1@node.mendelu.cz
Bc. Gabriela Rousová, Mendelova univerzita, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Ústav demografie a aplikované statistiky, třída Generála Píky 7, Brno, xrousov1@node.mendelu.cz

Změny krajiny Moravského krasu jako důsledek vývoje sídelní struktury a lidské činnosti

The change of landscape in the Moravian Karst as a result of the development of settlement structure and human activity

Dana Hübelová, Helena Lorencová, Petr Čechák, Tomáš Vondrák

Abstrakt:

Text příspěvku předkládá shrnutí významných historicko-geografických mezníků, které jsou spojeny se změnami krajiny, a to v kontextu aktivit obyvatel žijících na území Moravského krasu. Mezioborová spolupráce umožňuje propojení poznatků geografických, demografických a environmentálních vědních disciplín. Cílem příspěvku je identifikovat určující lidské činnosti vedoucí ke změnám krajiny a následně pomocí historicko-geografické metody, interpretačních metod, indikačních skic, historických a současných leteckých snímků vyhodnotit změny využití krajiny (land use) na území dvou vybraných obcí v chráněné krajinné oblasti Moravský kras. Klíčovými lokalizační faktory vzniku sídel Moravského krasu byly kromě příznivých klimatických podmínek také zásoby železné rudy, dřeva a dostupná vodní energie. Za rozhodující determinanty změn krajiny je pak možné považovat těžbu dřevního materiálu a nerostných surovin, výstavbu sídel a komunikací a rozvoj zemědělské výroby. K zásadním změnám krajiny dochází v druhé polovině 20. století v souvislosti s kolektivizací zemědělství a rozšířením těžby vápenců a od první dekády 21. století v kontextu suburbanizačních trendů a bytovou výstavbou v obcích.

Klíčová slova:

Moravský kras, lidská činnost, sídelní struktura, land use, krajina

Abstract:

The text of the paper summarizes the significant historical and geographical landmarks associated with the landscape changes, in the context of the activities of the inhabitants living in Moravian Karst. Interdisciplinary collaboration enables the linking of knowledge of geographic, demographic and environmental science disciplines. The aim of the paper is to identify the main human activities that led to landscape change and then to evaluate land use changes using a historical geographic and interpretative method. To maintain the development of land use by indicative sketches, historical and current aerial photographs on the territory of two selected municipalities in the protected landscape area Moravian Karst. The basic localization factors were the availability of iron ore, wood, and available water energy when the Moravian settlements were created in a favorable climatic condition. The decisive determinants of landscape changes are the extraction of timber and mineral resources, the construction of settlements and roads and the development of agricultural production. Significant changes in the landscape occur in connection with the collectivization of agriculture and the expansion of limestone mining in the second half of the 20th century and in the context of suburbanization trends and housing construction in municipalities since the beginning of the 21st century.

Key words:
Moravian Karst, human activity, residential structures, land use, landscape

Úvod

Sledování a analýza historických proměn ve využití ploch kulturní krajiny s cílem zachytit významné změny ve způsobu hospodaření člověka v krajině a různých aspektů životního prostředí, ale také sledování současného stavu krajiny a vývoje krajinných struktur, představuje mimořádně aktuální a frekventované téma (Kupka, 2010). Chráněná krajinná oblast Moravský kras (CHKO MK) byla vyhlášena v roce 1956, má rozlohu 92 km^2 a představuje unikátní prostor s celospolečenským významem. Oblast vyniká celou řadou krasových jevů a pestrým zastoupením vzácných rostlinných a živočišných společenstev a významným podílem přirozených ekosystémů lesních a trvalých travních porostů. Specifické fyzicko-geografické prostředí v CHKO MK s charakteristickou terénní morfologií a klimatem ovlivnilo původ unikátní krasové bioty. Například v xerotermní vegetaci suchých trávníků a skalních stepí můžeme nalézt zvláště chráněné druhy jako pryšec vrbolistý (*Euphorbia salicifolia*), koniklec velkokvětý (*Pulsatilla grandis*), kosatec nízký (*Iris pumila*), kosatec pestrý (*Iris variegata*). Ve světlých lesích se vyskytuje kamejka modronachová (*Lithospermum purpurocaeruleum*). V jižní a střední části krasového území, kde převládají dubohabrové lesy, roste sasanka hajní (*Anemone nemorosa*), prvosenka jarní (*Primula veris*), jaterník trojlaločný (*Hepatica nobilis*), konvalinka vonná (*Convallaria majalis*) a mnoho dalších druhů. Severní a částečně i střední část krasového území tvoří bučiny, pod nimiž se vyskytují druhy jako hrachor jarní (*Lathyrus vernus*), kyčelnice devítilistá (*Dentaria enneaphyllos*), dymnivky (*Corydalis sp.div*.) a další (AOPK ČR, 2017).

Moravský kras je územím s nejdelší historií výzkumu krasových lokalit v České republice. Současně je však i oblastí s četnými sídly a intenzivním hospodařením (Trnka, 2010). Jeskyně Moravského krasu jsou významnými lokalitami cestovního ruchu, ale i archeologickými a paleontologickými lokalitami. Kromě jeskyní disponuje území také množstvím historických zajímavostí, technických a kulturních památek, které dokumentují genezi ekonomických aktivit a technického rozvoje v kontextu přírodního prostředí. Lidé a sídla v regionu Moravského krasu, který je svojí rozlohou rozsáhlejší než samotné CHKO MK, se rozvíjeli v určitých historicko-prostorových souvislostech, které vymezovaly jejich hospodářskou činnost (Hrala et al., 1994). Současný stav krajiny Moravského krasu dokazuje symbiotickou propojenost přírodního prostředí s existencí lidské činnosti a s rozvojem osídlení již od pravěku (např. názvy obcí Rudice, Habrůvka, Bukovina, Bukovinka, Březina aj.; Hübelová et al., 2017).

Teoretická východiska

Významnými složkami prostředí, které současně ovlivňují jeho kvalitu, jsou obyvatelstvo a lidská sídla (Ministerstvo pro místní rozvoj, 2013). Charakter populace a její aktivity budou v budoucnosti hrát stále důležitější roli v udržitelném rozvoji krajiny a kvality prostředí, v sociálních i ekonomických procesech. Krajina je komplexní systém, který se dynamicky mění. Neustále dochází k jejím změnám, ať již přírodního nebo antropogenního původu. V dnešní době se zvyšuje zejména intenzita změn antropogenních. Sklenička (2003) uvádí, že krajina je složitý systém, který nelze pochopit analýzou jeho jednotlivých částí, ale pouze systémovým a celostním přístupem, tedy musí se zkoumat vazby, procesy a principy. Také zastává názor, že jiný pohled má, tudíž i odlišně vnímá a vymezuje krajinu, architekt, jinak přírodovědec či historik, ekonom a zemědělec, či dokonce umělec nebo politik. Také studium dlouholetého vývoje obyvatelstva, jeho současného stavu a změn v čase, nabývá důležitosti (Woods, 1982), neboť lidé se stávají významnou složkou regionálního rozvoje a konkurenceschopnosti (Mazouch, Fischer, 2011).

Určujícími lokalizační faktory vzniku sídel Moravského krasu byly kromě příznivých klimatických podmínek také dostatečné zásoby železné rudy, dřevin bukovo-dubového a dubovo-bukovo vegetačního stupně a dostupná vodní energie. To umožnilo rozvoj řemeslné výroby a později průmyslu, jehož stopy jsou dochovány v četných technických památkách (Hübelová et al., 2017). V současné době je hospodářské využívání území CHKO MK prováděno podle zón odstupňované ochrany tak, aby se udržoval a zlepšoval přírodní stav a byla zachována optimální ekologická funkce území. Rekreační využití je přípustné, pokud nepoškozuje přírodní hodnoty chráněných krajinných oblastí krajiny (Zákon o ochraně přírody a krajiny č. 114/1992 Sb.).

Při hodnocení území ať již z pohledu krajinného rázu, návrhů revitalizačních opatření či jakýchkoliv úprav, se stále častěji přihlíží k historickému vývoji krajiny. Zjišťuje se její podoba v minulosti, způsoby a vlivy dřívějšího hospodaření na současné krajinné funkce. Obzvláště je potřeba věnovat pozornost krajině ve venkovských regionech, zejména významu sídel a staveb ve volné krajině, rozšiřování stávající zástavby, protože právě tyto aspekty se promítají do územního či regulačního plánování. Povaha venkovské krajiny a dochované stopy kulturní, historické charakteristiky (osídlení, sídla a jednotlivé stavby) se řadí mezi pozoruhodné znaky a vlastnosti krajiny, jež svazují dnešní dobu s historií, přičemž identifikují určitá místa, oblasti a regiony (Vorel, 2006). Bürgi et al. (2004) spatřují důvody zkoumání využití krajiny primárně v situacích, kdy dochází k závažným problémům v oblasti životního prostředí, např. degradace a eroze půd. Také autoři Loveland a Mahmood (2014) uvádějí, že jakákoliv změna využití půdy a krajinného pokryvu hraje důležitou roli v klimatickém systému. Rozhodnutí o využití ploch a krajinného pokryvu může tedy pozitivně či negativně ovlivnit, jak moc se naše klima změní a čemu budou lidé a přírodní systémy čelit v budoucnosti. Významným zdrojem historické krajiny jsou staré mapy a historické letecké snímky, na kterých je možné dobře rozeznat krajinnou strukturu (Brůna, Křováková, 2005). Historické podklady, které jsou využitelné pro sledování krajinných změn, rozděluje Lipský (1999) do tří kategorií: písemné podklady (popisy, statistická data), grafické podklady (mapy, případně pohledové obrazy) a snímkové (letecké, družicové snímky).

Cíl práce, metodika a vymezení zájmového území

Obecně formulovaným cílem příspěvku je propojit poznatky historicko-geografického vývoje lidské činnosti s vývojem a změnami krajiny v oblasti MK. Obecný cíl je specifikovaný cíli dílčími:

- Vymezit hlavní historicko-geografické mezníky klíčové pro rozvoj osídlení a lidské činnosti.
- Identifikovat určující lidské aktivity vedoucí ke změnám krajiny.
- Na vybraných obcích poukázat na vývoj a změny využití krajiny.

Použitá historicko-geografická metoda umožňuje hlubší pochopení fyzickogeografické a socioekonomické sféry v jejich vzájemných vztazích a vývoji (Jacunskij, 1957). Na základě výběru dominantních událostí v jednotlivých historických obdobích je možné získat přehled o konkrétních krajinných prvcích a dynamických proměnách krajiny a lidských sídel, které se v těchto obdobích uskutečnily (Ivanička, 1971). Analýza historických vlivů a událostí, které ovlivnili vývoj krajiny vybraných obcí, je provedena prostřednictvím interpretačních metod. Pomocí výkazů ploch Stabilního katastru byly zjištěny výměry jednotlivých kategorií land use pro rok 1845 a rok 1948 (mza.cz). Pro rok 2015 byla data o využití krajiny získána z internetových stránek Regionálního informačního servisu (risy.cz). Protože rozdělení a názvy kategorií ve výkazech ploch jsou odlišné od současných, došlo k jejich sjednocení a nasčítání podle roku 2015. Konkrétně se jedná o land use zahrady (zahrnují i ovocné sady a vinice), trvalé travní porosty TTP, zahrnují louky a pastviny), vodní plochy (mokřady, močály, rybníky, řeky a potoky) a ostatní plochy (neplodná půda, silnice, cesty a dráhy). Rozdíly ve výměře jednotlivých kategorií jsou znázorněny pomocí grafů. Pouze u lesní půdy, v obci Hostěnice, bylo nutné tuto kategorii znázornit zvlášť, neboť výměrou značně

přesahovala ostatní kategorie. Pomocí ortofotomap byly vyznačeny nejvýraznější změny v krajině. Terénním šetřením byla získána fotodokumentace.

CHKO MK byla vyhlášena v roce 1956 a má rozlohu 92 km^2. Pro hodnocení změn v krajině a vlivu lidské činnosti byly vybrány dvě modelové obce: Hostěnice a Krasová. Hostěnice je obec nacházející při jižním okraji CHKO MK ve zvlněné lesnaté krajině asi 18 km od Brna (okres Brno-venkov, Jihomoravský kraj). První písemná zmínka o Hostěnicích pochází z roku 1371. Součástí katastru je chráněného přírodní park Říčky a západní části již zasahuje do obce CHKO MK tzv. Hostěnickým propadáním, kde mizí do podzemí Hostěnický potok. Na jeho horním toku nad obcí jsou vybudovány tři rybníky, dále protéká samotnou obcí, v jejíž spodní části navazuje také výpusť z čistírny odpadních vod. Zemědělskou půdu na katastru obce obhospodařuje zemědělské družstvo soukromých osob, které má půdu v pronájmu (Územní plán obce Hostěnice, 2015).

Obec Krasová leží na otevřené planině při severním okraji CHKO MK asi 13 km severně od města Blanska (okres Blansko, Jihomoravský kraj). Krasová byla založena v roce 1717. Jedná se obec silničního geneticko-morfologického typu. Kolem hlavní osy obce bylo v minulosti vybudováno šest rybníčků, nicméně nyní jsou tři z nich zavezeny. V nejbližším okolí obce nejsou žádné lesy a krajina je intenzivně zemědělsky využívána. V obci pramení potok Krasová, který je součástí povodí Jedovnického potoka. Obec je napojena na společnou čistírnu odpadních vod v obci Jedovnice.

Výsledky práce

Výsledky seznamují s hlavními mezníky historicko-geografického vývoje lidské činnosti v oblasti Moravského krasu a dále se věnují klíčovým změnám jejich vlivu na krajinu a prostředí v CHKO MK a na příkladu modelových obcí.

Lze přepokládat, že osídlení a činnost lidí žijících v oblasti Moravského krasu v pravěku a starověku nemohli nijak zásadně ovlivnit změny v krajině, zalesnění, či hydrologické poměry regionu (Hübelová et al., 2017). Až doba železná se stala obdobím rozvoje osídlení Moravského krasu, neboť železná ruda se nacházela v nejbližším okolí dnešních obcí Adamov, Olomučany, Habrůvka nebo Rudice (Fic, 1983). Těžba této nerostné suroviny umožnila nejen růst počtu obyvatel a produktivity práce, ale i zvýšení jejich civilizační úrovně (Kreps, 1976). V době železné již probíhala masivnější těžba dřeva jako paliva a stavebního materiálu a docházelo k přeměně lesní půdy v půdu zemědělskou (Hübelová, Pavlík, 2017).

Slované, přicházející na Moravu od 5. stol., pokračovali ve více než tisícileté tradici výroby železa i na území Moravského krasu a v období Velkomoravské říše (9. stol.) již probíhala vysoce organizovaná výroba v sériových pecích (Golec, 2014). V období vrcholného středověku (12. až 15. stol.) došlo k vytvoření nové sítě vesnic (Štrof, 1987), z nichž ale mnohé opět zanikly zejména z důvodu válek a šíření nemocí (Černý, 1992; Belcredi, 2006). Od 14. stol. došlo ke kvalitativní změně zpracování železné rudy používáním tzv. hamerského kladiva, jež vyžadovalo kromě základních materiálů (železné rudy a dřevěného uhlí) ještě dostačující zdroje vodní energie. Těžba rud byla soustředěna především do střední (mezi dnešní obce Rudice, Habrůvka a Olomučany) a severozápadní (obec Sloup) části Moravského krasu a probíhala formou povrchového sběru limonických železných rud nebo těžbou železné rudy v nehlubinných dolech (Bukhardt, 1977).

V období středověku mohlo docházet k výraznější negativní změně krajiny a životního prostředí vzhledem ke zvyšující se železářské výrobě spojené s těžbou dřeva i železné rudy a formováním sídelní struktury. Mohlo také docházet k narušování hydrologických poměrů na povrchu krasové plošiny a krasových údolí. Vznik a populační růst nových sídel nutně souvisel s rozšiřováním rostlinné i živočišné výroby a odlesňováním (Hübelová, Pavlík, 2017).

V období novověku měl pro region mimořádný význam další rozvoj železářství. Kvalitativně nový rozkvět železářství nastal za nových majitelů Salmů-Reifferscheidtů, kteří koupili blanenské panství v roce 1766. Železná ruda se zpracovávala v nových hutích v Josefově u Adamova (Františkova huť při Křtinském potoce), u Jedovnic (Salmova huť při

Jedovnickém potoce), v údolí řeky Punkvy (Starohraběcí, Mariánská a Kněžnina huť) a u řeky Svitavy (Paulinka a Klamova huť; Bukhardt, 1977). Vodní energie byla využívána buď z relativně vodné řeky Svitavy, nebo byly na menších tocích, jako byl Křtinský potok (Františkova huť), Jedovnický potok (Salmova huť) a Punkva (Starohraběcí huť), vystavěny větší vodní nádrže s náhony. Intenzívní hlubinná těžba železné rudy probíhala v oblasti Babické plošiny a u obce Rudice (Rudická plošina) od 2. pol. 18. stol. do roku 1893, kdy byly zásoby vyčerpány (obr. 1). Podstatným energetickým zdrojem a surovinou používanou k výrobě železa ve vysokých pecích bylo dřevěné uhlí, jež se vyrábělo v milířích (Merta, 2016). Hlavní surovinou pro výrobu dřevěného uhlí byly buky, které se těžily ve střední a severní části Moravského krasu. Původní vegetace byla prakticky zničena a následně často nahrazena smrkovými monokulturami, které se ještě dnes vyskytují hlavně v severní části Moravského krasu.

Obr. 1: Pozůstatkem těžby železné rudy je řada antropogenních jezírek v okolí obce Rudice (vlevo). Pro těžbu hrnčířských hlín, jílů a písků soužil lom Seč v Rudici (vpravo).

Zdroj: foto D. Hübelová

Nicméně smrkové monokultury jsou nevhodné pro alkalické vápencové podloží. Jak uvádí Zajíček (2017), vzhledem k rychlému růstu smrku ztepilého došlo k poměrně hustému zalesnění krajiny. Díky tomu se ztratila i řada výhledů do krajiny. Druhy dřevin využité k zalesnění ploch nebyly v minulosti jediným negativním počinem. Se zvyšující se lidnatostí obcí a celého regionu Moravský kras nutně docházelo k dalšímu rozšiřování zemědělské výroby a k její intenzifikaci, což mělo dopady i na charakter krajiny a životní prostředí. Přesto bylo možné do poloviny minulého století považovat zemědělskou výrobu a vznikající agroekosystémy za relativně stabilní, schopné autoregulace a zajištění ekologicky vyvážené krajiny. Začátkem 60. let 20. stol. byla ale intenzifikace zemědělství natolik výrazná (rozorávání závrtů, scelování pozemků vedoucí k erozi orné půdy do závrtů apod.), že ovlivnila kvalitu povrchové i pozemní krasové vody a krasových jevů. Pěstovaly se plodiny náročné na živiny, a proto byla zemědělská půda CHKO MK vydatně hnojena nejen organickými, ale i průmyslovými hnojivy. K omezení hnojení došlo v roce 1982 a v současné době jsou využívána tekutá průmyslová hnojiva, organické hnojení, upravily se osevní postupy a na plochách s významným výskytem závrtů došlo k cílenému zatravnění (Správa CHKO MK, 2016; obr. 2).

Obr. 2: Dobře patrné záměrně vymezené zatravněné plochy kolem závrtů na Harbešské plošině u obce Vilémovice, které zabraňují pronikání nežádoucího znečištění skapové vody do jeskynních systémů.

Zdroj: foto D. Hübelová

Pro vznik sídelní struktury, která se od středověku prakticky beze změn udržela do současnosti, se stalo určující působení lokalizačních faktorů. K nim můžeme zařadit zejména výskyt železné rudy, dřevní hmoty, místní vodní zdroje a rozvoj zemědělství (obr. 3). V současné době rozvoje s přechodem k postindustriální společnosti a pod vlivem suburbanizačních trendů sice také dochází k populačnímu růstu a bytové výstavbě v obcích CHKO MK, ale lokalizační faktory jsou zcela jiné (Hübelová et al., 2016).

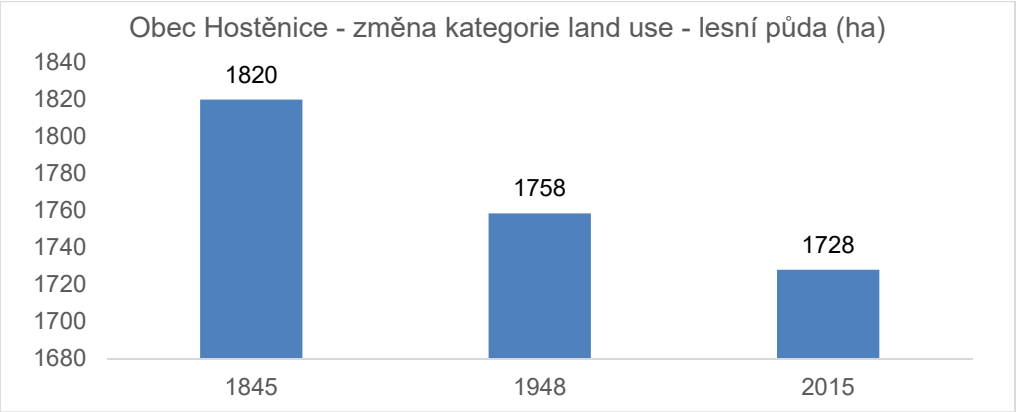

Obr. 3: Zemědělská činnost na katastrech obcí Veselice, Vavřinec a Suchdol při severním okraji CHKO MK (vlevo) a Vilémovická plošina v blízkosti obce Krasová využívaná pro rostlinnou výrobu (vpravo).

Zdroj: foto D. Hübelová

Analýza změn land use v obci Hostěnice

Z jednotlivých kategorií land use došlo k největším změnám u lesní půdy (graf 1), která měla nejvyšší rozlohu v roce 1845, postupně se její výměra snižovala, až v roce 2015 dosáhla 5 % snížení, vzhledem k prvnímu sledovanému období. Průmyslová revoluce se velmi podepsala na lesních porostech, protože světlé nízké a střední lesy byly vystřídány rozsáhlými porosty vysokokmenných smrků. Historické údaje o obci také uvádějí, že kolem obce převládala kamenitá a neúrodná půda a nebylo nikdy mnoho polí. Zemědělsky hodnotnější pozemky byly tedy získávány postupně z lesa (hostenice.cz).

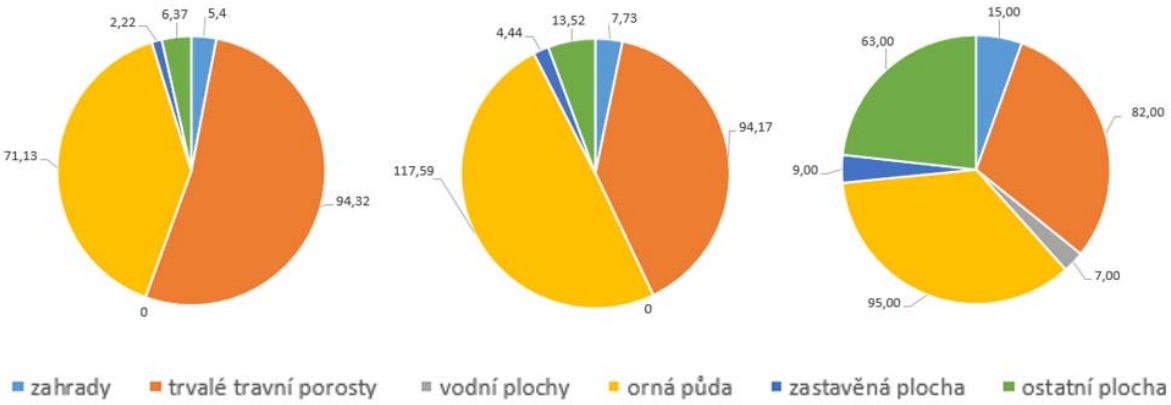
Graf 1: Výměra lesní půdy (ha) v roce 1845, 1948, 2015 v obci Hostěnice

Zdroj: vlastní zpracování

Výměra zahrad se od počátku sledovaného období průběžně zvyšovala a v roce 2015 dosáhla jejich výměra téměř trojnásobné hodnoty než v roce 1845. U trvalých travních porostů (dále TTP) došlo v průběhu staletí také k poklesu, celkem o 12 ha, oproti původní výměře. Původně se v Hostěnicích nevyskytovaly žádné vodní plochy, nicméně územní plán z roku 2014 navrhuje novou vodní plochu jako součást lokálního biocentra a stabilizaci vodní plochy ve vytěžené části dobývacího prostoru Mokrá. Pravděpodobně to je důvod stávající výměry o rozloze 7 ha (graf 2).

Výměra orné půdy byla na počátku sledovaného území nejnižší, do roku 1948 se její výměra zvýšila o 2/3, ale později její zastoupení v katastru obce opět pokleslo. Původně docházelo ke zvyšování rozlohy polí na úkor lesních porostů. S průmyslovou revolucí prudce narůstala intenzifikace veškerého hospodaření. Ale měnila se i zemědělská krajina, nové technologie umožňovaly pravidelně obhospodařovat místa, která bývala obdělávána třeba jen jednou za pár let, vznikaly rozsáhlejší pole a louky, ubývalo pastvin. Postupem času a rozvojem populace došlo a dochází ke zvyšování rozlohy zastavěné plochy a ostatních ploch na úkor orné půdy. Zastavěná plocha se z původní výměry 2,22 ha, v roce 1845, zvýšila do roku 1948 dvojnásobně a ve stejném tempu postupovala i do roku 2015 (graf 2).

Ostatní plocha, kam se počítá neplodná půda, silnice, cesty a dráhy svou výměru během dvou století navýšila desetinásobně. Což je dáno populačním růstem, rozvojem sídel, technologií a s tím spojeným budováním silnic a cest.

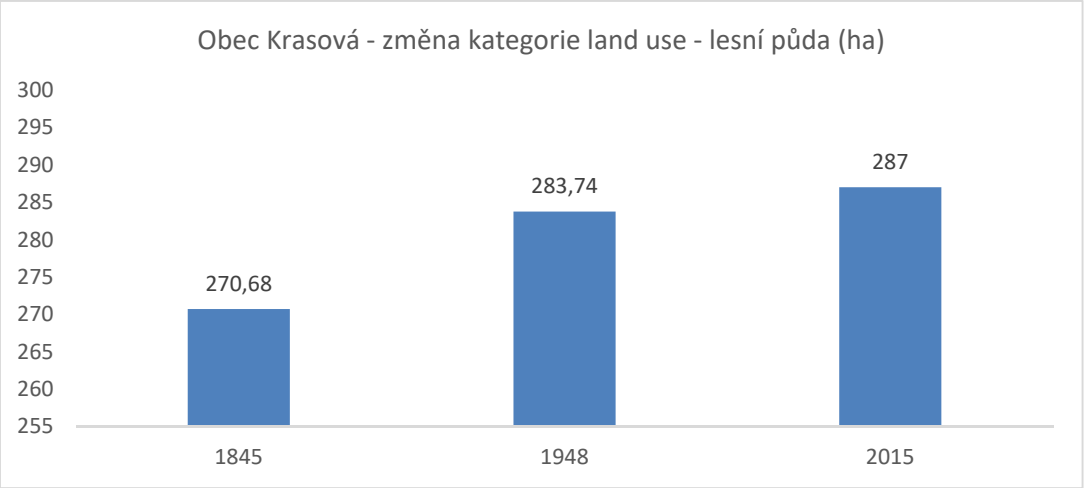

Graf 2: Výměra jednotlivých ploch (ha)v roce 1845, 1948, 2015 v obci Hostěnice

Zdroj: vlastní zpracování

Analýza změn land use v obci Krasová

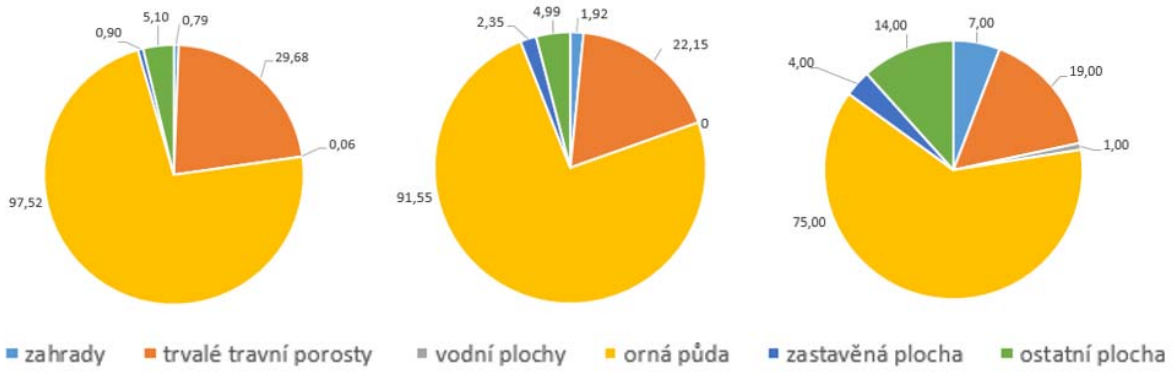
Výměra lesní půdy (Graf 3) nejprve poklesla, ale později došlo opět k jejímu nárůstu. Celkem je nárůst ve sledovaném období 4 %. Došlo k zalesnění některých úseků v polích a orná půda naopak poklesla. Zahrady během téměř 200letého vývoje dosáhly desetinásobku původní rozlohy, což je dáno také jejich přidružením k zastavěným plochám. Naopak TTP ztrácely během let svou rozlohu, nejprve kvůli rozorávání mezí a zvyšování rozlohy orné půdy a později díky zástavbě. V r. 1834 měla obec Krasová (původně Rogendorf) jen 35 domů a 219 obyvatel, v r. 1854 již 258 obyvatel. Populační růst pokračoval, a tak se zastavěná plocha za sledované období téměř zčtyřnásobila vzhledem k původní výměře. Ostatní plochy, jako silnice, cesty, dráhy logicky kopírují nárůst zastavěných ploch. Také zde došlo k jejich trojnásobnému nárůstu.

Graf 3: Výměra lesní půdy (ha) v roce 1845, 1948, 2015 v obci Krasová

Zdroj: vlastní zpracování

Orná půda během vývoje dosáhla navýšení své výměry zhruba o 6 ha. Historické prameny uvádějí, že v roce 1951 došlo k založení Jednotného zemědělského družstva. Výměra zemědělské a lesní plochy krasovského katastru činila 406 ha 7 arů. Půda byla rozdrobena mezi velké množství drobných držitelů, převážně továrních dělníků, kterým v období nezaměstnanosti a krizí sloužila jako druhý zdroj obživy. V roce 1957 bylo založeno JZD III. typu se společným hospodařením na půdě. To vedlo ke scelení půdy a rozorání mezí, a tím i nárůstu rozlohy orné půdy, na úkor již zmiňovaných lesů a trvalých travních porostů. V roce 1958 JZD hospodařilo již na celém katastru o rozloze 112 ha, z toho orná půda tvořila cca 87 ha (Kovařík,1967; graf 4).

Graf 4: Výměra jednotlivých ploch (ha) v roce 1845, 1948, 2015 v obci Krasová

Zdroj: vlastní zpracování

Vizuální porovnání leteckých snímků obce Hostěnice

Porovnáním leteckých snímků z období 50. let minulého století a rokem 2003 je, vidět rozšiřující se zástavbu v severní a severozápadní části území (obr. 4). V jižní části katastru jde spíše o jednotlivé stavby. Další dva snímky ukazují změny mezi rokem 2003 a 2016, kde opět dochází k dalšímu rozšiřování zástavby. V roce 1950 žilo v Hostěnicích 539 obyvatel a v roce 2014 již 663, ve 250 domech. Hranice zastavěného území dosud zachovává historickou stopu. Zastavěné území obce Hostěnice je tvořeno oboustrannou uliční zástavbou okolo silnice. K rozšíření zástavby došlo na severozápadním okraji obce směrem na Ochoz a výstavbou kasáren směrem na Mokrou. Obec je uličního typu a nemá centrální náves. Centrální zóna je tvořena prostorem křižovatky v návaznosti na stávající objekty občanského vybavení. Obytná zástavba má povětšinou původní venkovský charakter - nízké venkovské statky a domy řadově uspořádané podél komunikace. V okrajových částech obce přechází do zástavby samostatně stojícími domy, které původní ráz venkova ve většině případů respektují. V katastrálním území se nachází několik samostatných území individuální rekreace - rekreačních chatových osad (územní plán obce).

Také zemědělská půda prodělala výrazné změny. Na snímcích je zřejmá změna velikosti jednotlivých polí. Vlivem kolektivizace zemědělství v padesátých letech minulého století byl majetek soukromě hospodařících zemědělců zabaven a museli vstoupit do jednotných zemědělských družstev (JZD). Tím došlo ke zcelování pozemků, rozorání prostorů mezi menšími poli, zanikly remízky, meze a jiná přirozená ochrana půdy. Po roce 1989 se tato družstva začala rozpadat a během restitucí byla část majetku navrácena původním vlastníkům či jejich potomkům.

Zřejmý je také vznikl lomu cementu Cementárny Mokrá (později Cementárny a vápenky Mokrá, Českomoravský cement, spadající pod Heidelberg Cement Group). Lom je v bezprostřední blízkosti hranice katastru, proto byl na snímcích také vyznačen. Podnik vznikl v roce 1965 a v roce 1969 byly uvedeny do provozu rotační pece na výpal vápna a mlýny na mletí cementu. Na snímcích z 50. let je vidět nenarušená krajina, na snímku z roku 2003 jsou lomy již plně v provozu. Porovnáním snímků z roku 2003 a roku 2016 je vidět, že v nejbližším lomu již probíhá přírodě blízká rekultivace. Je zde také vidět, že část lomu je zaplavená (obr. 4).

Obr. 4: Zachycení změn v krajině při srovnání leteckých snímků z 50. let minulého století a roku 2003 (nahoře) a srovnání roku 2003 s rokem 2016 (dole) v obci Hostěnice ležící při jižní hranici CHKO MK.

Zdroj: vlastní zpracování na základě mapových podkladů dostupných na: Geoportal.gov.cz a Mapy.cz.

Vizuální porovnání leteckých snímků obce Krasová

Na snímcích je vidět změna struktury zemědělské půdy, kdy opět došlo ke scelení ploch. V blízkosti rodinných domů, podél silnice, je vidět, že oproti snímku z 50. let došlo k oddělení pásů zahrad, od obdělávané půdy. To koresponduje s údaji uvedenými ve výkazech ploch, kde lze pozorovat až desetinásobné zvýšení výměry původní rozlohy zahrad. Zároveň lze shodně s předešlou obcí pozorovat nárůst zástavby a s tím spojených ostatních ploch. To vše je spojeno s tehdejším vzrůstem životní úrovně. Jak uvádí místní historické dokumenty, po druhé světové válce vzrostl v Krasové počet domů v porovnání se stavem z první republiky asi o 50 %. Vzhledem k tomu, že počet obyvatel se v této době změnil jen nepatrně, připadá na jeden dům menší počet lidí. Zatím co v období první republiky připadlo u nás na jeden dům asi 6 až 7 obyvatel, poklesl tento počet po druhé světové válce asi o polovinu, takže dnes v jednom domě bydlí asi 4 obyvatelé.

Obr. 5: Zachycení změn v krajině při srovnání leteckých snímků z 50. let minulého století a roku 2003 (nahoře) a srovnání roku 2003 s rokem 2016 (dole) v obci Krasová ležící při severní hranici CHKO MK.

Zdroj: Vlastní zpracování na základě mapových podkladů dostupných na: Geoportal.gov.cz a Mapy.cz.

Závěr

Přestože CHKO MK je známá zejména existencí specifických krasových jevů a jeskyní, je současně úzce spojena s existencí a aktivitami člověka v minulosti i současnosti. Člověk může na krasové území působit činností přímou (speleologické aktivity, návštěvnost jeskyní aj.), nebo nepřímou (zemědělství, doprava, lesní hospodářství a těžba nerostných surovin, bytová výstavba, znečištění krasových vod povrchovými odpadními vodami aj. aktivity; Pavlík et al., 2017). Rozvoj osídlení lidmi ve starověku a raném středověku ovlivnila úrodná půda, výskyt železné rudy a dostatečné množství dřeva v lesích a jeho okolí. Nerostné suroviny, dostatek dřevní hmoty a vodní energie Moravského krasu se staly základem pro rozvoj hutnictví, železářství a později i strojírenského průmyslu celého regionu. Těžba a zpracování železné rudy, těžba dřeva a zemědělská činnost průběžně měnili tvář krajiny i v krasové oblasti. Odtěžené lesní plochy byly postupně osázeny dalšími generacemi dřevin, aby bylo možné je využít. A tak se v určitých cyklech vzhled území obměňoval a střídavě pokrývaly Moravský kras husté lesy a jindy byly vápencové hřebeny zcela obnaženy (Zajíček, 2017). Rostoucí lidnatost znamenala rozšiřování sídel a intenzifikaci zemědělství a vedla ke zvyšování zátěže pro krajinu, kvalitu vodního prostředí i ekologickou stabilitu (srov. Hübelová et al., 2016; Pavlík et al., 2017).

V obou modelových obcích Moravského krasu lze sledovat celorepublikové trendy v kontextu politických a ekonomických změn. Politický vývoj po roce 1948 znamenal zcela zásadní změny ve vývoji venkovské krajiny. Jedním z mezníků byla kolektivizace

a socializace vesnic, kdy došlo k vývoji ve všech oblastech (kulturní, sociální, ekonomické i ekologické). Nastalo zcela zásadní přeorientování struktury a způsobu hospodaření v zemědělství. Jak uvádí Lokoč a Lokočová (2010), výsledkem kolektivizace byla naprostá proměna struktury zemědělství u nás. Původně hospodařící drobní rodinní zemědělci museli, mnohdy z donucení, vstoupit do jednotných zemědělských družstev (JZD). Tímto slučováním postupně přešlo pod JZD obhospodařování 98 % zemědělské půdy státu (do roku 1989). Nenastala však jen k proměně struktury zemědělství, ale ke změně hospodaření samotného. Díky přehnané honbě za výnosy bez ohledu na cenu a prostředky docházelo ke snižování pestrosti pěstovaných druhů plodin masivnímu a často zbytečně vysokému hnojení minerálními hnojivy a používání chemických prostředků v zemědělství, což spolu s rušením luk, mezí a doprovodné zeleně znamenalo zhoršení kvality obhospodařovaných pozemků, pestrosti doprovodných rostlin a živočichů vázaných na zemědělskou půdu. Snížením rozlohy zatravněné půdy ve prospěch orné půdy (v průměru byly zorněny tři čtvrtiny zemědělské půdy, v některých oblastech však až sto procent) se až desetinásobně zvýšila větrná a vodní eroze. Daný stav často setrvává až do současnosti. Tím došlo také ke zřejmému snížení estetické hodnoty, zejména ztráty pestrosti a vytvoření jednotvárných ploch.

Dalším zásadním milníkem pro majetkoprávní zemědělské půdy byl převrat v roce 1989. Zemědělství se velmi těžce adaptovalo na nové podmínky tržní ekonomiky a přibližování se Evropské unii. V důsledku transformace zemědělství a různorodých restitucí došlo k mnoha posunům, ať už pozitivním i negativním. Z hlediska pozitivních změn je nutné zmínit významné snížení negativních vlivů zemědělství na životní prostředí, zvýšila se rozloha trvalých travních porostů a poklesla nešetrná aplikace hnojiv znečišťující povrchové a podzemní vody. Rostlinná skladba se zúžila ve prospěch obilnin (70–80 %) a fytoenergetických rostlin, což často vede k monokulturnímu pěstování. Dříve používané pestré osevní postupy zahrnující opodstatněné střídání plodin a šetrné hospodaření s půdním genofondem bývá nyní velmi často opomíjeno. Zachování produkční schopnosti půdy bývá udržována převážně minerálními hnojivy a za cenu vyšší dávek pesticidů. Nešetrný způsob hospodaření často vede k nenávratnému poškození funkcí půdy. Jevy jako větrná a vodní eroze, ztráta organické hmoty, utužování půdy, zastavování území, acidifikace a kontaminace půdy polutanty se podílejí na celkové degradaci půdy (Urbánková, 2014).

Současné, ale zejména historické změny land use ve spojitosti s proměnami obhospodařování zemědělské půdy a s vývojem sídelní struktury, souvisejí obecně na všech regionálních úrovních České republiky se změnami krajiny. V krasových oblastech je však třeba vnímat tyto změny daleko komplexněji, neboť krasové oblasti a především krasové vody citlivě reagují na jakékoliv změny probíhající v krajině (Pavlík et al., 2017).

Příspěvek vznikl v rámci projektu Interní grantové agentury FRRMS Mendelovy univerzity v Brně, č. 2017/21, s názvem Vývoj změn v krajině a v rámci projektu GA ČR č. 16-13231S „Vodní prostředí v krasu: dopad lidských aktivit na "geomykobakteriologii".

Literatura:

BELCREDI, L. (2006): *Bystřec: o založení, životě a zániku středověké vsi: archeologický výzkum zaniklé středověké vsi na Drahanské vrchovině 1975–2005*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.

BRŮNA, V., KŘOVÁKOVÁ, K. (2005): Analýza změn krajinné struktury s využitím map stabilního katastru. In: *Historické mapy*. Zborník referátov z vedeckej konferencie, Bratislava. Kartografická společnost Slovenskej republiky.

BUKHARDT, R. (1977): O historické těžbě železných rud v Moravském krasu. In *Sborník Okresního vlastivědného muzea VI–VII*: 46–49.

BÜRGI, M., HERSPERGER, A. M., SCHNEEBERGER, N. (2004): Driving forces of landscape change - current and new directions. In *Landscape Ecology*, 19: 857–868.

CENIA (2010): *Mapové podklady – historická ortofotomapa (50. léta)*, aktuální mapa. Praha: CENIA
ČERNÝ, E. (1992): *Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin*. Brno: Muzejní vlastivědná společnost.
FIC, B. (1983): *Okres Blansko*. Praha: Geodetický a kartografický podnik.
GOLEC, M. (2014): Jeskyně Býčí skála a její okolí ve středověku. In *Pravěk*, 22: 345–368.
HRALA, V., KAŠPAR, V., VITVAROVÁ I. (1994): *Geografie světového hospodářství: vybrané kapitoly*. Praha: Vysoká škola ekonomická.
HÜBELOVÁ, D., HOŘÍNEK, M., PAVLÍK, I. (2016): Dynamika obyvatelstva v letech 2001–2015 a úroveň technické infrastruktury obcí střední části Moravského krasu s ohledem na rizika kontaminace povrchové vody komunálním odpadem. In *Region v rozvoji společnosti 2016: sborník příspěvků*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 297–310.
HÜBELOVÁ, D., CHALUPA, P., PAVLÍK, I. (2016): Vybraná rizika znehodnocení krasového prostředí na příkladu CHKO Moravský kras. In *Aktuální problémy cestovního ruchu „Místní bohatství a cestovní ruch“*. Jihlava: Vysoká škola polytechnická Jihlava, 126–138.
HÜBELOVÁ, D., CHALUPA, P., PAVLÍK, I. (2017): Vzájemná propojenost přírodního a společenského prostředí jako motivace návštěvy Moravského krasu. In *Studia turistica*, 8(1): 54–66.
HÜBELOVÁ, D., PAVLÍK, I. (2017): Vývoj počtu obyvatelstva a technické infrastruktury v obcích Moravského krasu: potenciální vliv na organické znečištění vodního prostředí. In *Geografické informácie* (v tisku).
IVANIČKA, K. (1971): *Úvod do ekonomickogeografického výzkumu*. Bratislava: SAV.
JACUNSKIJ, V. K. (1957): *Historická geografie jako vědní obor*. Praha: ČGS.
KOVAŘÍK, L. (1967): *Paměti obce Krasová. Obec Krasová. Při příležitosti oslav 250. výročí založení obce.*
KREPS, M. (1976): *Dějiny adamovských strojíren a železáren do roku 1905*. Brno: Blok.
KUPKA, J. (2010): *Krajiny kulturní a historické*. Praha: ČVUT.
LIPSKÝ, Z. (1999): *Sledování změn v kulturní krajině.* Praha: Česká zemědělská univerzita.
LOKOČ, R., LOKOČOVÁ, M. (2010): *Vývoj krajiny v České republice.* Brno: Lipka - školské zařízení pro environmentální vzdělávání.
LOVELAND, T., MAHMOOD, R. (2014): *A design for a sustained assessment of climate forcing and feedbacks related to land use and land cover change*. American Meteorogical society. October 2014. p.1563-1572. DOI:10.1175/BAMS-D-12-00208.1
MAPOVÉ PODKLADY (2003): *Mapové podklady - ortofotomapa 2003*. www.mapy.cz
MAZOUCH, P., FISCHER, J. (2011): *Lidský kapitál – měření, souvislosti, prognózy*. Praha: C. H. Beck.
MERTA, O. (2016): Tavby v replikách raně středověkých kusových pecí ve Staré huti u Adamova. In *Slévárenství*, 7/8: 36–48.
MINISTERSTVO PRO MÍSTNÍ ROZVOJ (2013): *Regional Development Strategy CZ 2014–2020.* http://www.mmr.cz/getmedia/08e2e8d8-4c18-4e15-a7e2-0fa481336016/SRR-2014-2020.pdf?ext=.pdf
ochranaprirody.cz/charakteristika-oblasti/zemedelstvi/
MORAVSKÝ ZEMSKÝ ARCHIV V BRNĚ:Indikační skici - Stabilní katastr. http://www.mza.cz
PAVLÍK, I., HÜBELOVÁ D., KONEČNÝ O. (2017): Příspěvek ke geografii zdraví: zdroje kontaminace povrchové vody a zdravotní rizika v CHKO Moravský kras. In *Geographia Cassoviensis*, 11(1): 33–50.
REGIONÁLNÍ INFORMAČNÍ SERVIS. Land use 2015. http://www.risy.cz
SKLENIČKA, P. (2003): *Základy krajinného plánování*. Praha: Vyd. Naděžda Skleničková. 321 s. ISBN: 80-903206-1-9.
SPRÁVA CHKO MK: *Charakteristika oblasti – zemědělství*. http://moravskykras.ochranaprirody.cz.
SPRÁVA CHKO MK: *Charakteristika oblasti – flora*. http://moravskykras.ochranaprirody.cz
ŠTROF, A. (1987): Pravěké osídlení Křtinska. In *Křtiny a okolí*: 9–17.

TRNKA, P. (2010): Limestone Mining in the Moravian Karst and its Impact on the Landscape and the Environment. In *Životní prostor*, 44(1): 35–39.
URBÁNKOVÁ, O. (2014): *Velké široké rodné lány jižní Moravy. Příroda.* https://www.priroda.cz/clanky.php?detail=2635.
ÚZEMNÍ PLÁN OBCE HOSTĚNICE (2014): *Územní plán Hostěnice 2014*. www.hostenice.cz
VOREL, I. (2006): Venkovská sídla a charakter krajiny. In *Urbanismus a územní rozvoj*, 9(5): 2–6.
WOODS, R. (1982): *Theoretical population geography*. London and New York: Longman.
ZAJÍČEK, P. (2017): Krajina Moravského krasu před 100 lety a dnes. In *Ochrana přírody - z naší přírody*. http://www.casopis.ochranaprirody.cz/z-nasi-prirody/krajina-moravskeho-krasu-pred-100-lety-a-dnes/

Kontaktní adresa autorů:

PhDr. Dana Hübelová, Ph.D., Mendelova univerzita, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Ústav demografie a aplikované statistiky, třída Generála Píky 7, Brno, dana.hubelova@mendelu.cz
Ing. Helena Lorencová, Ph.D. Mendelova univerzita, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Ústav environmentalistiky a přírodních zdrojů, třída Generála Píky 7, Brno, helena.lorencová@mendelu.cz

Možnosti hodnocení kontaminace vodního prostředí Amatérské jeskyně pesticidy a organickými látkami a zdravotní rizika

The contamination valuation possibilities of the water environment Amaterska cave by pesticides and organic compounds and health risks

Dana Hübelová, Helena Modrá, Ondřej Konečný, Milan Geršl, Vít Ulmann, Milan Bartoš, Ivo Pavlík

Abstrakt:

Amatérská jeskyně je nejdelší jeskyní Moravského krasu, kterou protékají podzemní vody přicházející z povodí vodního toku Punkvy o rozloze 170 km². Celé povodí je intenzivně osídleno a zemědělsky využíváno. Cílem příspěvku je upozornit na potenciální zdroje kontaminace vodního prostředí Amatérské jeskyně při využití multidisciplinárního přístupu a metod různých oborů (veterinární a humánní medicína, toxikologie, geologie, agrochemie, geografie a demografie). Mikrobiomy a přítomnost mykobakterií byly zkoumány v souvislosti s koncentrací vybrané skupiny pesticidů (triazin) ve skapové vodě a sedimentech. Přestože jsou pesticidy schopny pronikat do Amatérské jeskyně skapovou vodou, jejich hlavní dotace do jeskynního prostředí je pravděpodobně alochtonními vodními toky. Biologická rozložitelnost pesticidů v jeskynních sedimentech je omezena kvůli nedostatečné fotolýze, tepelnému rozkladu a relativně nízké hojnosti potenciálně degradujících bakterií v sedimentech. Podle výsledků stanovení hlavních hydrochemických parametrů vod je koncentrace chloridů a celkového fosforu, jakožto jednoho ze znaků znečištění antropogenního původu, vyšší v létě než v zimě. Opačný trend lze pozorovat u koncentrací dusičnanů. V povodí leží 18 obcí s celkovým počtem obyvatelstva 10 688 osob a průměrnou hustotou zalidnění 77,7 obyv./km². Dvě třetiny obcí zaznamenaly v období let 2006–2016 početní růst, přestože průměrný přírůstek je poměrně nízký (2,3 %). Průměrný koeficient ekologické stability v celém povodí byl 3,0 % v roce 2015, což představuje tzv. vcelku vyváženou krajinu, v níž jsou technické objekty relativně v souladu s dochovanými přírodními strukturami. Přesto jsou velmi významné rozdíly v koeficientu ekologické stability mezi katastry jednotlivých obcí, kdy nejvyšší (nejlepší) hodnoty dosahuje obec Holštejn (20,1) a nejnižší (nejhorší) obce Drahany (0,16), Otinoves (0,20) a Ostrov u Macochy (0,76). Netuberkulózní mykobakterie byly prokázány ve 34 (28,1 %) ze 121 vzorků sedimentů a dalších matric z Amatérské jeskyně. Z klinicky významných druhů bylo prokázáno *Mycobacterium abscessus subsp. bolletii*, *M. fortuitum* a *M. xenopi*.

Klíčová slova:

zdravotní rizika, Moravský kras, Amatérská jeskyně, netuberkulózní mykobakterie, pesticidy, hydrochemické parametry, koeficient ekologické zátěže

Abstract:

The Amaterska cave is the longest cave of the Moravian Karst, which flows through underground waters coming from the watershed of the water stream Punkva with an area of 170 km². The entire catchment area is intensely populated and agricultural use. The aim of the paper is to highlight potential sources of contamination of the Amaterska cave aquatic environment using a multidisciplinary approach and methods of various fields (veterinary and

human medicine, toxicology, geology, geography and demography). Microbiome and presence of mycobacteria in connection with concentration of selected group of pesticides (triazine) were studied in drip water and sediment. While the pesticides are able to get access into Amaterska cave system via the cave drip water, their main influx is likely from floods. The biodegradability of these pesticides in cave sediments is limited due to the lack of photolysis, thermal decomposition and relatively low abundance of potentially degrading bacteria in sediment. According to the results of the main hydro-chemical parameters, the concentration of chlorides and total phosphorus, as one of the pollution characteristics of anthropogenic origin, is higher in summer than in winter. The opposite trend can be observed with nitrate concentrations. There are 18 municipalities with a total population of 10.688 people and an average population density of 77.7 inhabitants/km². Two-thirds of municipalities recorded numerical growth in 2006–2016, although the average increase was relatively low (2.3%). The average coefficient of ecological burden in the whole catchment area was 3.0% in 2015, which is a so-called balanced landscape in which technical objects are relatively in line with preserved natural structures. Nevertheless, there are very significant differences in the coefficient of ecological burden between the cadasters of individual municipalities where the highest (best) values are reached by the village of Holstejn (20,1) and the lowest (worst) villages Drahany (0,16), Otinoves (0,20), Ostrov u Macochy (0,76). Non-tuberculous mycobacteria were detected in 34 (28,1 %) out of 121 examined samples of sediments and other matrices from Amateur cave. Clinically important species belong to *Mycobacterium abscessus subsp. bolletii*, *M. fortuitum* a *M. xenopi*.

Key words:

health risks, Moravian Karst, Amaterska Cave, non-tuberculous mycobacteria, pesticides, hydro-chemical parameters, coefficient of ecological stability

Úvod

Voda hraje v krasových oblastech velmi významnou roli nejen při utváření krajiny, ale také reflektuje kvalitu prostředí. Její případné znečištění lidskou činností (zemědělství, průmysl, doprava, urbanizace a bytová výstavba, turismus aj.) může mít dalekosáhlé důsledky pro zdraví lidí, udržitelný rozvoj regionu i cestovního ruchu. Povrchové vody, které přitékají z nekrasových oblastí a jsou současně zdrojnicemi pro území krasová, se na geologické hranici s vápenci téměř okamžitě ztrácejí do podzemí. Hydrologický režim krasových vod je velmi složitý (Absolon, 1970), neboť komplikované podzemní prostory a jeskyně s vodotečí představují sběrače soustřeďující vodu z povrchu. Krasové vody mají charakter toků s omezenou filtrací a samočisticí schopností (Pavlík et al., 2017). Modelovým příkladem uvedených skutečností se stala Amatérská jeskyně, jejíž jeskynní systém je nejdelší nejen v chráněné krajinné oblasti Moravský kras (CHKO MK), ale i v České republice. Zahrnuje podzemí vázané zejména na ponorné toky Bílé vody a Sloupského potoka. Řadou propadání, menších ponorů i závrty odvodňuje severní část Moravského krasu a to především Ostrovskou plošinu. V nitru Amatérské jeskyně vzniká soutokem menších vodních toků Punkva, která vyvěrá na povrch v propasti Macocha (Štefka et al., 2011).

Text příspěvku propojuje poznatky a metody různých vědních disciplín a přináší tak souhrnný pohled na možné přístupy k hodnocení kontaminace vodního prostředí v Amatérské jeskyni. Vzorky vody, vodních sedimentů a půdy byly sbírány v povodí vodního toku Punkvy a v jeskynním prostředí systematicky v průběhu roku 2016 a následně analyzovány celou řadou laboratorních metod. Hodnoceno bylo také využívání krajiny povodí vodního toku Punkvy, a to jak z pohledu zemědělské činnosti, tak z hlediska populační zátěže a urbanizace.

Teoretická východiska

Hydrologický režim krasových vod je velmi složitý (Absolon, 1970; Hromas et al., 2009). Podzemní jeskynní prostory shromažďují vody z krasových i nekrasových povrchů, v případě Amatérské jeskyně z relativně rozsáhlého povodí. Vzhledem k tomu, že tyto vody disponují omezenou filtrací a samočisticí schopností, může docházet k rychlému přenosu původců případných infekčních onemocnění nebo kontaminaci zdrojů pitné vody (Pavlík et al., 2017). Krasová území se vyznačují také menší retenční schopností, a proto krasové vody dokáží poměrně rychle reagovat na meteorologické výkyvy. Rizika kontaminace povrchových a následně krasových vod v CHKO MK vyplývají především: (1) ze zemědělské činnosti (zejm. chov ryb a hospodářských zvířat, hnojení a ošetření proti škůdcům na polích), (2) ze znečištění komunálními odpadními vodami z obcí bez ČOV (zejm. průsaky ze septiků a žump a vsakování z malokapacitních domácích ČOV), (3) z vysoké zátěže rekreací (zejm. chatové a rekreační oblasti) a (4) z bytové výstavby a populačního růstu obcí (zejm. vyšší nároky na management s pitnou a komunální odpadní vodou; Pavlík et al., 2017).

Z výsledků dosud realizovaných ekologických studií, které sledovaly existenci environmentálních a podmíněně patogenních mykobakterií ve vodním prostředí Moravského krasu, je prokázáno, že existuje významné organické znečištění nejen přímo v území CHKO MK, ale také v celém jejím povodí (Modrá et al., 2017a; Pavlík, 2016). V povrchových a podpovrchových tocích a v krasové vodě jsou často zjišťovány značné kontaminace organickými složkami, které vedou k eutrofizaci vody a představují jak na povrchu, tak v krasovém podzemí možná zdravotní rizika (Hübelová et al., 2016a; Pavlík et al., 2017). Ukázalo se, že komunální odpadní voda je v současné době jeden z nejvýznamnějších rizikových faktorů při šíření různých původců infekčních i neinfekčních onemocnění v oblasti Moravského krasu (Hübelová, Pavlík, 2016). Je proto nezbytné věnovat mimořádnou pozornost nejen nebezpečí vypouštění veškerých odpadních upravených i neupravených vod ze sídel nebo rekreačních lokalit, ale také vhodnému obhospodařování ploch využívaných v zemědělství. V CHKO MK bylo zjištěno, že v minulosti používané pesticidní přípravky na bázi atrazinu se dostávají do jeskyní přes vadózní zónu skapovými vodami, a to i desítky let od zákazu jejich používání. Pilotní studie provedená v Amatérské jeskyni prokázala, že atrazin a jeho metabolity jsou přítomny ve skapových vodách jeskynního systému na místech, která leží pod zemědělsky využívanou půdou. Tyto pesticidy nebyly prokázány v místech, která se nachází pod s lesním porostem (Modrá et al., 2017b). Kontaminovaná voda se pak často stává důležitým a někdy i limitujícím faktorem udržitelného rozvoje (Pavlík a Hübelová, 2015; Pavlík et al., 2015).

Screeningová geochemická stanovení umožňují efektivní předběžné posouzení původu, resp. kontaminace vod a eutrofizace zemin. Vybrané screeningové parametry ve vhodných kombinacích (např. elektrická konduktivita, obsah organického uhlíku v půdách, vlhkost a pH půd) jsou tak dobrým vodítkem pro úvahy o eutrofizaci prostředí i o jeho schopnostech odbourávat xenomorfní sloučeniny.

Významnými složkami prostředí, která současně ovlivňují jeho kvalitu, jsou také obyvatelstvo a lidská sídla. Obce v povodí CHKO MK populačně rostou, z čehož vyplývají zvyšující se nároky na management s komunální vodou i ekologická zátěž prostředí. Přestože podstatným médiem kvality krasového prostředí je voda, některé z obcí v CHKO MK nejsou napojeny na čistírny odpadních vod (ČOV), což může znamenat riziko kontaminace povrchové i podzemní vody různými rizikovými činiteli (Hübelová et al., 2016b; Pavlík et al., 2017).

Cíl práce, vymezení zájmového území a použité metody

Cílem prezentovaného příspěvku je především: (1) představit možné přístupy různých vědních oborů k hodnocení kontaminace vodního prostředí Amatérské jeskyně a (2) shrnout eventuální zdravotní rizika spojená s touto kontaminací.

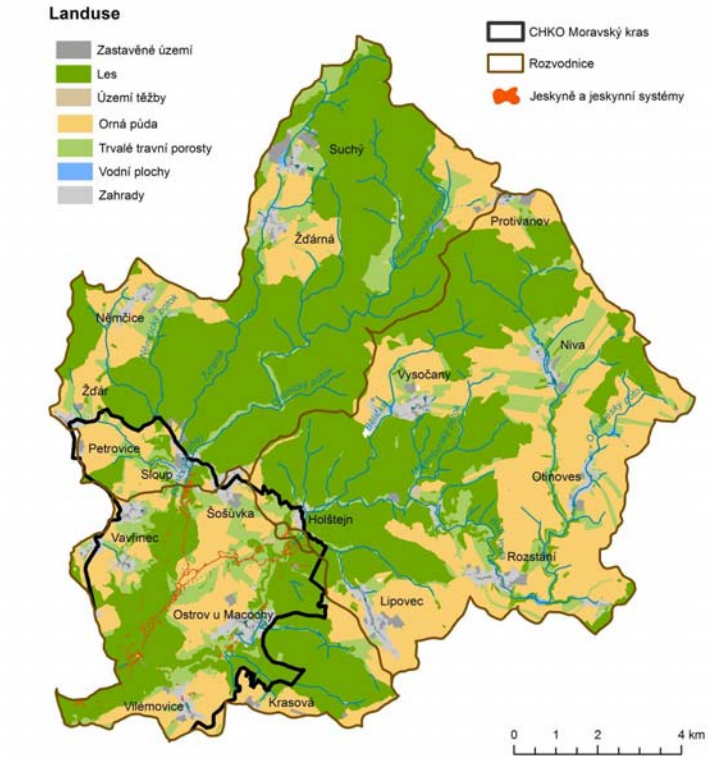
Moravský kras odvodňují tři hlavní toky, podle nichž je možné současně rozdělit území CHKO MK na tři části (resp. povodí): (1) severní (povodí Punkvy), (2) střední (povodí

Křtinského potoka) a (3) jižní část (povodí Říčky). Zájmovým územím se stalo povodí Punkvy, do kterého přitékají povrchové vody od severu a východu a v ponorech a propadáních se ztrácejí do krasového podzemí. Území se na základě tohoto principu člení na tzv. ponorné oblasti (obr. 1):

1) sloupská (Sloupský, Žďárský a Němčický potok),

2) holštejnská (Bílá voda),

3) ostrovská (Lopač, Krasovský a Vilémovický potok).

Obr. 1: Land use povodí území Amatérské jeskyně

Zdroj: vlastní zpracování

Vývěrová oblast severní části Moravského krasu je odvodňována Punkvou, která vzniká v podzemí soutokem Sloupského potoka a Bílé vody. Povodí Punkvy má rozlohu 170,4 km². Sloupský potok pramení ve výšce 700 m n. m. na západním úbočí nejvyššího vrchu Drahanské vrchoviny Skály (724 m n. m.) a dosahuje délky 13,8 km s plochou povodí 50,4 km². Propadá se u skalního bloku Hřebenáč pod vstupem do Sloupsko-šošůvských jeskyní. Bílá voda pramení v nadmořské výšce 538 m n. m. a propadá se jižně od obce Holštejn v propadání Nová Rasovna ve výšce 443 m n. m. Délka toku Bílé vody činí 22,2 km s plochou povodí 66,6 km² (Přibyl a Rajman 1980; Pavlík et al., 2017).

Mykobakterie byly prokazovány kultivační metodou s využitím média Löwenstein-Jensen. Při přípravě vzorku před kultivací byla provedena homogenizace a dekontaminace 4% NaOH a lauryl sulfátem. K identifikaci a kvantifikaci bakterií v sedimentu bylo využito sekvenování 16S rRNA na přístroji Illumina MiSeq (Modra et al., 2017a). Ke stanovení pesticidů a jejich degradačních produktů ve skapových vodách a sedimentech byly využity metody vysokoúčinné kapalinové chromatografie (LC-MS/MS). Analýzy byly provedeny v laboratořích firmy ALS Česká republika, s.r.o. (Modrá et al., 2017b).

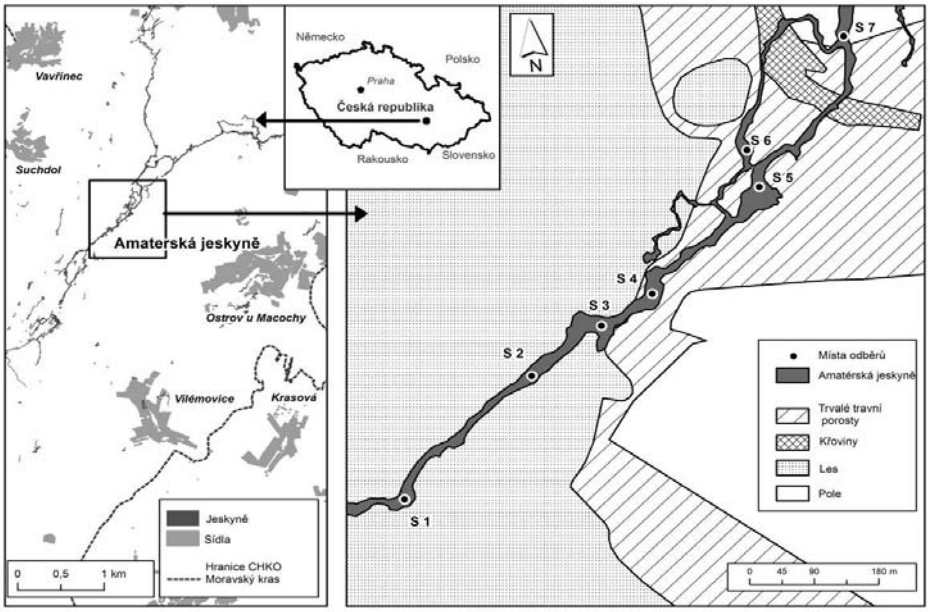
Půdní reakce (pH), konduktivita a ORP byly měřeny ve vodném výluhu. Výluh byl připraven v poměru 1 : 5 (připravená zemina : destilovaná voda). Po uzavření vzorkovnic probíhalo třepání po dobu 30 minut a následné ustálení po dobu 24 hodin. K měření bylo použito přístrojů GHM – GREISINGER, přístroj GMH 5530 pro měření pH a ORP a přístroj GMH 5450 pro měření konduktivity. Koncentrace uhlíku (TOC a TIC) byly měřeny přístrojem Analytik Jena multi N/C s modulem HT 1300 podle ISO 10694.

Metoda demografické analýzy umožnila zachytit změny ve vývoji obyvatelstva a jeho reprodukčním chování v 18 obcích povodí Punkvy. K hlavním demografickým ukazatelům, kterým byla věnována pozornost, patří počet obyvatel, věková struktura (průměrný věk a index stáří), indikátory ekonomické zatížení (index zeleného a šedého zatížení a index ekonomické zátěže) a změny v reprodukčním chování obyvatelstva (přírůstkovost znázorněná pomocí Webbova diagramu; Hübelová et al. 2016a). U uvedených demografických ukazatelů byly vždy sledovány změny v období let 2006–2016. Koeficient ekologické stability (KES) představuje podíl ekologicky příznivých ploch (např. zahrady, ovocné sady, trvalé travní porosty, lesní půda, vodní plochy aj.) a ploch, které zatěžují životní prostředí (např. orná půda, zastavěné plochy aj.) a počítá se jako poměr těchto druhů pozemků (Míchal, 1994; Bičík et al., 2015).

Výsledky jednotlivých analýz

V povodí Punkvy, resp. Amatérské jeskyně dominuje les, který pokrývá více než polovinu půdního fondu území (viz obr. 1). Stupeň zalesnění území (52 %) převyšuje hodnoty České republiky 1,5x (34 %), zatímco zastoupení orné půdy je třicetiprocentní a trvalé travní porosty se vyskytují na 13 % půdy. Stupeň zornění je tedy vůči průměru České republiky velmi nízký. Orná půda je koncentrována zejména v povodí Bílé vody tj. vodního toku, který protéká Amatérskou jeskyní v jejím „východním rameni“. Právě v tomto území je poměr orné půdy a lesa téměř vyrovnaný. Naproti tomu v povodí Sloupského potoka je převaha lesních porostů nejvýraznější a tvoří téměř dvě třetiny rozlohy povodí. Nad „samotnou“ Amatérskou jeskyní také převládají lesní porosty (45 %), nicméně orná půda (32 %) a zejména trvalé travní porosty (17 %) zde hrají větší úlohu než na celém sledovaném území. Danému využívání území odpovídají také hodnoty KES. Průměrný KES v celém povodí Punkvy byl 3,0 % v roce 2015, což představuje tzv. vcelku vyváženou krajinu, v níž jsou technické objekty relativně v souladu s dochovanými přírodními strukturami. Přesto jsou velmi významné rozdíly v KES mezi katastry jednotlivých obcí, kdy nejvyšší (nejlepší) hodnoty dosahuje obec Holštejn (20,1) a tím spadá do kategorie přírodní a přírodě blízké krajiny s výraznou převahou ekologicky stabilních struktur a nízkou intenzitou využívání krajiny člověkem. Naopak nejnižší (nejhorší) hodnoty KES vykazují obce Ostrov u Macochy (0,76) jako území intenzivně využívané hlavně zemědělskou činností a dále Drahany (0,16) a Otinoves (0,20) jako území nadprůměrně využívané, se zřetelným narušením přírodních struktur podle klasifikace dle Míchala (1994).

Na základě výsledků stanovení reziduí atrazinu a jeho degradačních produktů ve skapových vodách Amatérské jeskyně byly provedeny analýzy pesticidů v sedimentech jeskyní pod skapovými vodami (obr. 2, tab. 1). Ukázalo se, že atrazin, případně jeho degradační produkty, byly obsaženy ve všech sedimentech včetně míst, kde nebyly přítomny ve skapových vodách (S1–3). Koncentrace atrazinu v sedimentu v odběrových místech S1, S2 a S3 byla 1.2; 1.0 a 2.4 µg/kg sušiny. Podle očekávání byla koncentrace reziduí pesticidů v sedimentech několikanásobně vyšší než ve vodě, což souvisí s vyšší sorpční kapacitou této matrice. Ve všech sedimentech byly prokázány bakterie, které jsou schopny rozkládat atrazin, ale jejich množství nekorelovalo s množstvím atrazinu v této matrici. Nebyla prokázána ani korelace mezi množstvím bakterií a koncentrací organického uhlíku (TOC) ve vzorcích sedimentů. Schopnost degradace triazinových pesticidů bakteriemi je tedy ovlivněna nejen množstvím pesticidů, ale i dalšími faktory jako je např. teplota. (V Amatérské jeskyni je celoročně stálá teplota 8 °C.)

Obr. 2: Odběrová místa v Amatérské jeskyni

Zdroj: vlastní zpracování

Naše výsledky ukázaly, že významným zdrojem triazinových pesticidů v Amatérské jeskyni je nejen skapová voda, ale také voda vodních toků, která přináší půdu a sedimenty z povrchu při povodních. Jeskynní prostředí následně neumožňuje degradaci triazinových pesticidů, přestože jsou přítomny bakterie, které mají schopnost triaziny rozkládat.

Mykobakterie patřící mezi bakterie, které mají schopnost degradace atrazinu, byly kultivačně prokázány na všech odběrových místech označených S1–S7. Pomocí PCR metody byly identifikovány druhy *M. kansasii* (S7), *M. vanbaalenii* (S2), *M. saskatchewanense* (S5), *M. monacense* (S6–7) a *M. kumamotonense* (S5–6).

Tab. 1: Koncentrace triazinových pesticidů a jejich metabolitů ve skapových vodách (µg/l) a sedimentech (µg/kg sušiny) na různých odběrových místech (S4–7) systému Amatérské jeskyně

Odběrové místo	S4		S5		S6		S7	
Pesticid/metabolit	Voda	Sediment	Voda	Sediment	Voda	Sediment	Voda	Sediment
Atrazin	0.328	7.300	0.048	0.800	0.028	2.000	0.011	0.700
2-hydroxy atrazin	–	–	–	–	0.005	–	0.021	–
desethyl atrazin	0.358	–	0.077	–	0.040	–	0.031	–
desisopropyl atrazin	0.019	0.200	–	–	–	–	0.005	–
Simazin	–	4.600	–	–	–	–	–	–
2 hydroxy simazin	–	–	–	–	–	–	–	–
Terbuthylazin	0.051	0.200	–	–	–	–	0.005	0.400
hydroxy terbuthylazin	–	–	–	–	–	–	0.012	–
desethyl terbuthylazin	0.122	0.700	–	–	–	–	–	–

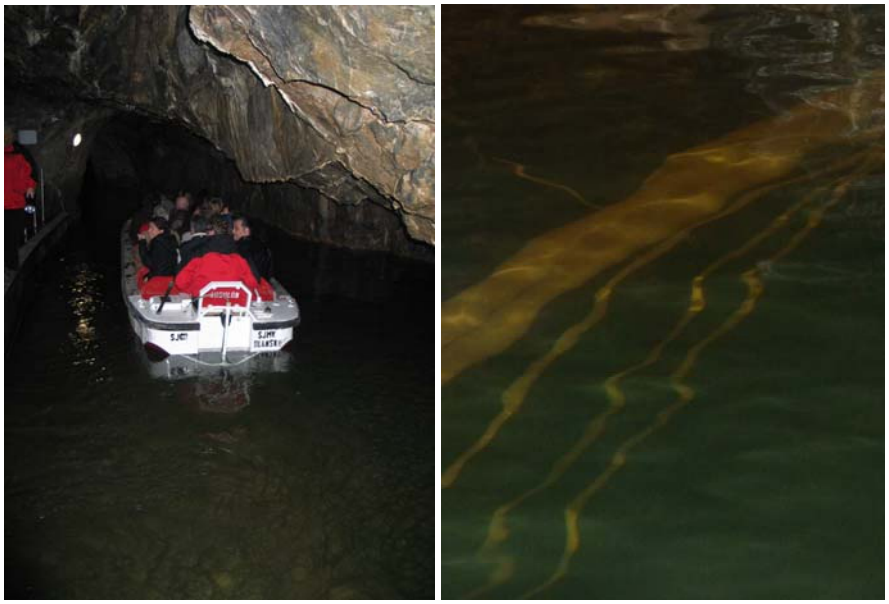
Poznámka: znaménko (–) znamená, že hodnota byla nižší než limit kvantifikace (LOQ)

Zdroj: vlastní terénní a laboratorní šetření a zpracování

Mykobakterie byly ze 121 vzorků sedimentů a dalších matric z Amatérské jeskyně prokázány celkem ve 34 vzorcích (28,1 %). Byla zjištěna vysoká druhová pestrost, protože bylo prokázáno 19 různých druhů mykobakterií. Kultivací bylo pozitivních 16 druhů (13,2 %) a průkazem následujících 6 druhů mykobakterií: *M. abscessus subsp. bolletii* (n=1), *M. fortuitum* (n=1), *M. kumamotonense* (n=1), *M. monacense* (n=1), *M. terrae* (n=2), *M. xenopi* (n=1). U 9 izolátů se nezdařilo pro výskyt více druhů mykobakterií v jednom vzorku nebo pro následnou kontaminaci izolátů bakteriemi identifikovat (*M. sp.*; n=9). Mykobakteriální DNA byla prokázána v dalších 18 (14,9 %) vzorcích; bylo zachyceno 15 druhů mykobakterií: *M.*

abscessus subsp. bolletii (n=2), *M. agri* (n=1), *M. alvei* (n=1), *M. conceptionense* (n=1), *M. gilvum* (n=1), *M. kansasii* (n=1), *M. lacticola* (n=1), *M. mageritense* (n=1), *M. monacense* (n=1), *M. phlei* (n=1), *M. saskatchewanense* (n=1), *M. sediminis* (n=1), *M. senegalense* (n=1), *M. vanbaalenii* (n=2) a *M. wolinskyi* (n=1). U jednoho vzorku mykobakteriální DNA nebylo možné identifikovat druh (*M. sp.*; n=1).

Netuberkulózní mykobakterie jsou děleny podle zdravotního významu pro člověka na dvě skupiny. Tou první jsou podmíněně patogenní mykobakterie, které především u imunitně oslabených jedinců mohou způsobovat infekce plic, kůže, různých orgánů včetně kostní dřeně. Druhou skupinu tvoří environmentální saprofytické mykobakterie, které jsou významnou součástí prostředí, ve kterém se podílejí na odbourávání organické hmoty včetně různých polutantů (Kazda et al., 2009). V systému Amatérské jeskyně byly izolovány z první skupiny tři druhy mykobakterií: *M. abscessus* subsp. *bolletii*, *M. fortuitum* a *M. xenopi*. Od roku 2006, kdy byl tento původce popsán, je v databázi PubMed pod klíčovými slovy *„mycobacterium bolletii infection“* uvedeno 37 publikací popisujících infekce střevního traktu, kůže, jater, plic a dalších orgánů především pacientů infikovaných s HIV/AIDS. V České republice nebyl tento původce dosud v klinickém materiálu pacientů prokázán (V. Ulmann, nepublikovaná data). *M. fortuitum*, popsané v roce 1938, je v téže databázi zmiňováno pod analogickými klíčovými slovy celkem v 834 publikacích. V České republice bylo v letech 2001–2016 prokázáno ve 324 klinických vzorcích (V. Ulmann, nepublikovaná data). V prostředí představuje výskyt tohoto mykobakteriálního druhu riziko především při poranění a nedůsledné následné desinfekci, která může zabránit případnému rozvoji infekce. Třetím zdravotně významným druhem je *M. xenopi*, které bylo popsané v roce 1959. V databázi PubMed je v souvislosti s infekcí člověka zmiňováno celkem ve 245 publikacích. V České republice bylo popsáno jak u pacientů s HIV/ADIS (Staňková et al., 1994), tak v předešlém období např. let 1981–1985, kdy ještě virus HIV nebyl znám (Kubín et al., 1988). Tento druh vyžaduje pro své množení teploty vyšší než 37 °C, což v domácnostech obyvatel představují především zásobníky ohřáté teplé vody (Kazda et al., 2009). Toto je pravděpodobně i v Amatérské jeskyni zdrojem daného mykobakteriálního druhu ve vodních sedimentech, které s sebou přináší i tekuté komunální odpadní vody ze sídel nacházejících se v povodí Sloupského potoka, Bílé vody a dalších vodních toků, které se po propadání ocitají v systému Amatérské jeskyně, resp. řece Punkvě a Punkevních jeskyních (citace týkající se povodí Amatérské jeskyně; obr. 3–5).

Obr. 3: Přestože je možné v Punkevních jeskyních plout na člunech (vlevo) po na první pohled čisté Punkvě, obsahují biofilm s množstvím organické hmoty, ve kterém se nacházejí také mykobakterie

Zdroj: foto I. Pavlík

Obr. 4. Mohutné nánosy sedimentů v Šošůveckém koridoru Amatérské jeskyně (vlevo) je osídleno populací žížal, v jejichž výkalech (vpravo) se daří mnoha druhům bakterií včetně klinicky významných netuberkulózních mykobakterií

Zdroj: foto I. Pavlík

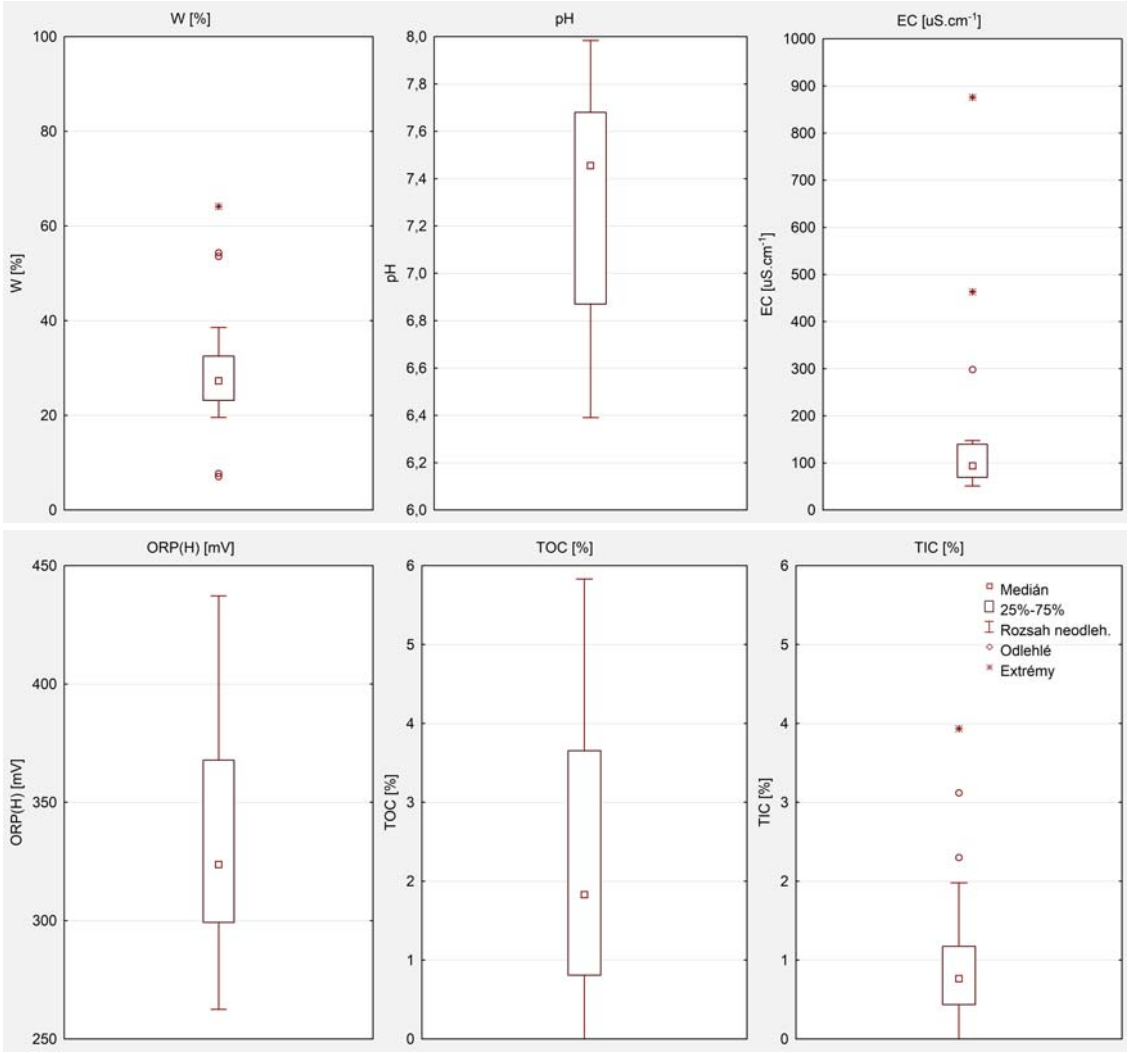
Obr. 5. Skapové vody jsou kontaminované různými druhy bakterií včetně mykobakterií i ve Staré Amatérské jeskyni (foto I. Pavlík). Proto i tuto křišťálově na první pohled čistou vodu nikdy nekonzumujeme a po kontaktu s ní si dobře omyjeme mýdlem a pitnou vodou potřísněnou kůži.

Zdroj: foto I. Pavlík

Analyzované vzorky dosahují obvyklé vlhkosti, která umožňuje život mikrobiálním společenstvům a tím i případnou biodegradaci. Reakce (pH) převážně ukazuje na alkalické prostředí, což odpovídá krasovému prostředí v karbonátových horninách. Ojedinělé vzorky s kyselou reakcí jsou tvořeny alochtonními sedimentárními horninami přinesenými z nekrasových oblastí. Elektrická konduktivita je lehce vyšší než v klasických půdních vrstvách, což je způsobeno vysokou rozpustností okolních karbonátových hornin. Nicméně, konduktivita není nijak vysoká a neukazuje na poškozené, resp. zasolené půdy. Oxidačně-redukční potenciál ukazuje ve všech případech na oxidační prostředí, které opět umožňuje rozvoj uvažovaných mikrobiálních společenstev a případnou biodegradaci. Přestože

v jeskynním prostředí je uvažována nižší aerace zemin než na povrchu, neukazují zjištěné hodnoty na anaerobní prostředí.

Obsah organického uhlíku (TOC) dokazuje přítomnost organické hmoty, která je srovnatelná s obsahy této hmoty v klasických půdách. Obsah anorganického uhlíku (TIC) dokumentuje přítomnost karbonátových hornin odpovídajících krasovému prostředí.

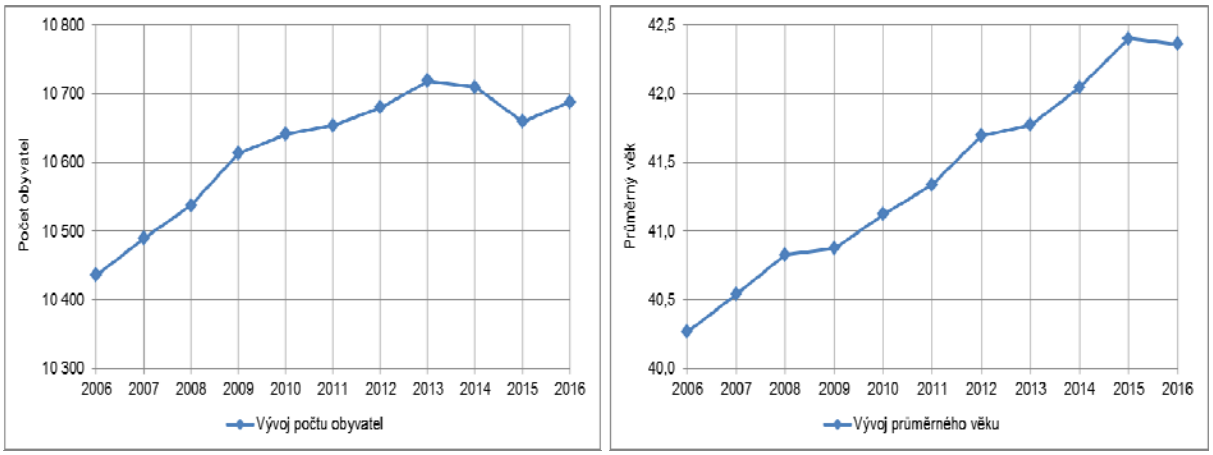

Graf 1: Základní statistické posouzení geochemických dat

Zdroj: vlastní zpracování

Zjištěné hodnoty jsou zobrazeny v grafu 1a–1f. Vlhkost analyzovaných zemin (W) se pohybuje v rozsahu 7,1–64,1 %, elektrická konduktivita výluhu v rozsahu 51,0–876,0 µS.cm-1 a hodnoty pH výluhů 6,4–8,0. Hodnoty oxidačně-redukčního potenciálu (ORPH) dosahují 262,5–437,2 mV. Obsah organického uhlíku (TOC) se ve studovaných vzorcích pohyboval v rozsahu LOD–5,8 % a obsah anorganického uhlíku (TIC) v rozsahu LOD–3,9 %.

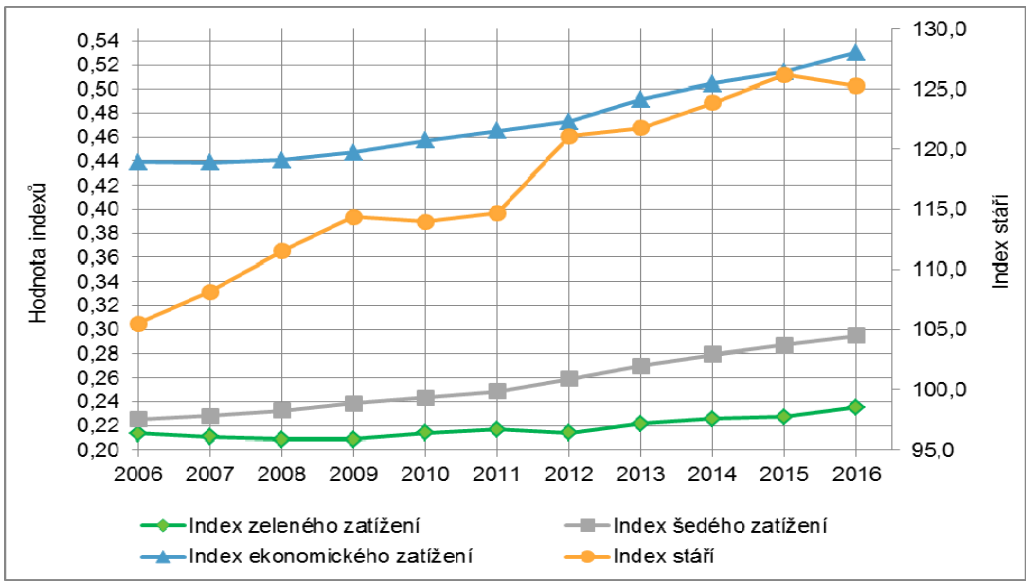
Z hodnocení elementárních ukazatelů demografické struktury je patrné, že celkový počet obyvatel v povodí Punkvy (resp. Amatérské jeskyně) trvale roste. Z počáteční hodnoty v roce 2006, která dosahovala 10 436 obyvatel, stoupl do roku 2016 počet obyvatel na 10 688. Absolutní celkový přírůstek tak činí 252 osob za 11 kalendářních let (graf 2 vlevo). Přesto tento přírůstek nestačí ovlivnit trend stárnutí populace, které dokládá vývoj průměrného věku obyvatelstva. Jeho hodnota v roce 2006 činila 40,3 let, zatímco v roce 2016 to bylo 42,4 let (graf 2 vpravo).

Graf 2: Vývoj počtu obyvatelstva (vlevo) a vývoj průměrného věku (vpravo) v 18 obcích povodí vodního toku Punkvy (2006–2016)

Zdroj: data ČSÚ, 2017; vlastní zpracování

Podobně dokreslují tendenci stárnutí obyvatelstva další ukazatele. Index stáří přes mírné kolísání vykazuje rostoucí trend (v roce 2006 byla jeho hodnota 105,5; zatímco v roce 2016 již 125,2). V České republice ve shodných letech dosahoval index stáří hodnot 100,2 a 119,0. V roce 2006 tak byl průměrný index stáří 18 obcí povodí Punkvy o 5,3 p. b. vyšší než průměr v České republice a v roce 2016 dosahoval 6,2 p. b., což dokazuje zvýšenou dynamiku růstu stárnutí obyvatelstva v daném povodí. Tento trend demonstrují i indexy ekonomického zatížení, a to jak index zeleného (tzn. zatížení dětskou složkou populace), tak šedého (tzn. zatížení seniorskou složkou populace) a ekonomického zatížení (tzn. zatížení dětskou i seniorskou složkou populace; graf 3).

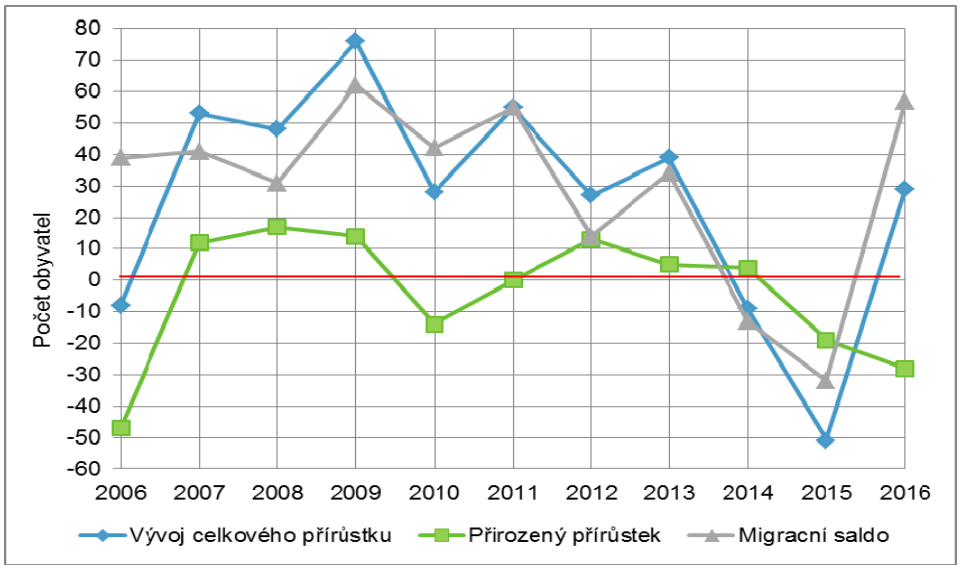

Graf 3: Vývoj indexu stáří a indexů ekonomického zatížení v 18 obcích povodí vodního toku Punkvy (2006–2016)

Zdroj: data ČSÚ, 2017; vlastní zpracování

Na otázku důvodu vedoucího ke stárnutí populace a růstu indexů ekonomického zatížení v povodí Amatérské jeskyně odpovídá reprodukční chování obyvatel. To je možné zachytit jednak v porovnání vývoje přirozeného a migračního přírůstku a z těchto ukazatelů vycházejícího celkového přírůstku obyvatelstva. Přirozený přírůstek se ze záporné hodnoty v roce 2006 (-47 osob) v dalších letech s výkyvy dostal spíše do kladných hodnot, které však nepřesahovaly hranici 20 osob. Od roku 2014 je opět přirozený přírůstek záporný (-19 osob v roce 2015 a -28 osob v roce 2016). Ze spojnice dat vývoje migračního salda je patrný převažující přírůstek obyvatelstva stěhováním, neboť mimo roky 2014 (-14 osob) a 2015 (-32 osob) byl vždy tento přírůstek kladný s maximy v letech 2009, 2010 a 2011 (42, 62 a 55

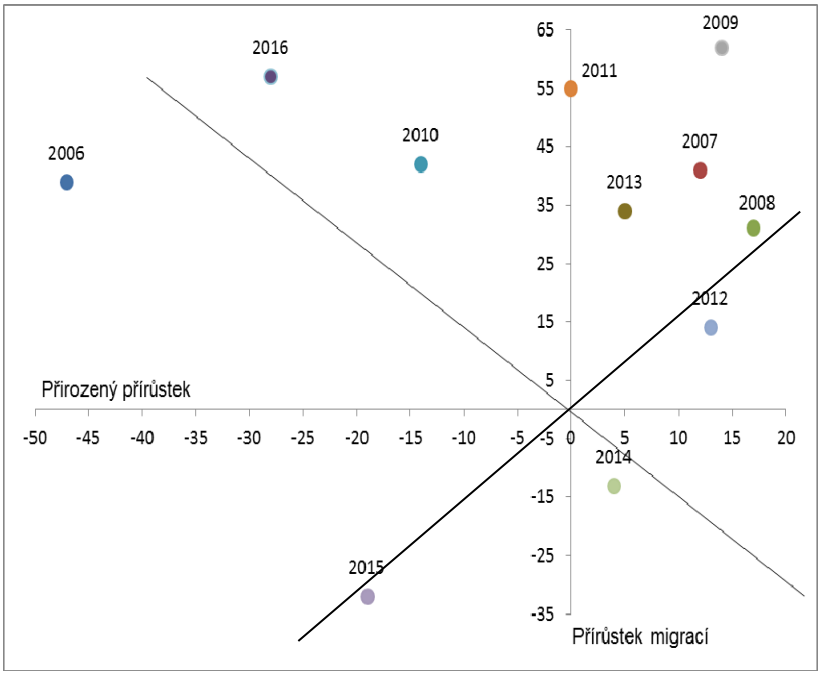
osob). Při porovnání přirozeného a migračního salda je tedy možné konstatovat, že celkový přírůstek je závislý především na počtu přistěhovalých osob a podstatně méně na přirozeném přírůstku. To potvrzuje také vývoj celkového přírůstku, který v podstatě reflektuje vývoj migračního salda (graf 4).

Graf 4: Vývoj celkového přírůstku a složek přírůstkovosti v 18 obcích povodí vodního toku Punkvy (2006–2016)

Zdroj: data ČSÚ, 2017; vlastní zpracování

Na základě syntetického hodnocení reprodukčního chování obyvatel 18 obcí v povodí vodního toku Punkvy pomocí přirozeného a mechanického pohybu je možné rozlišit ve sledovaném období 2006–2016 rozdílné etapy (graf 5). Od roku 2006 se záporným přirozeným přírůstem vstupují obce v dalším období let 2007–2013 do etapy růstu počtu obyvatel, a to zejména díky migraci. V grafu lze tento stav sledovat v seskupení v pravém horním kvadrantu. Následující roky 2014–2016 již vykazují nerovnoměrný vývoj, což dokazuje jejich rozptýlené rozmístění v grafu, a to s kolísajícím migračním saldem a negativním přirozeným přírůstkem.

Graf 5: Syntetické hodnocení reprodukčních procesů v 18 obcích povodí vodního toku Punkvy (2006–2016)

Zdroj: data ČSÚ, 2017; vlastní zpracování

Ze základních demografických analýz ve sledovaném období vyplývá sice růst počtu obyvatel v povodí Punkvy (resp. Amatérské jeskyně), jehož hlavní složku tvoří přistěhovalé osoby. Obce, které populačně rostou, nabízejí pozemky k nové domovní zástavbě. Nejvíce nově dokončených bytů vykazují obce Sloup, Ostrov u Macochy, Vavřinec a Petrovice, přičemž poslední dvě uvedené obce nedisponují ČOV.

Shrnutí:

Průměrný populační přírůstek v 18 obcích povodí Amatérské jeskyně v letech 2006–2016 je relativně nízký (2,3 %) a prohlubuje se trend stárnutí populace. Průměrná hustota zalidnění dosahuje podprůměrné hodnoty 77,7 obyv./km² ve srovnání s Českou republikou (134 obyv./ km²). Celkový přírůstek v obcích je závislý především na počtu přistěhovalých osob a podstatně méně na přirozeném přírůstku. Punkva, odvodňující severní část CHKO MK, se na základě uvedených výsledků jeví jako vodní tok méně zatížený obyvatelstvem a obcemi, a to zejména ve srovnání se střední částí CHKO MK, kde dosahuje hustota zalidnění 103,8 obyv./km² a bytová výstavba a přírůstek obyvatelstva je podstatně dynamičtější (Hübelová et al., 2016b). Aplikace pesticidů na polní plodiny na povrchových zemědělsky využívaných půdách nad jeskynním systémem Amatérské jeskyně v minulých obdobích se projevuje i po několika desítkách let v podobě reziduí triazinových pesticidů ve skapové vodě v jeskyních. Organicky kontaminované prostředí v Amatérské jeskyni vytváří příhodné podmínky pro přežívání mnoha druhů podmíněně patogenních a environmentálně saprofytických mykobakterií. V tomto prostředí se vyskytují také klinicky významné druhy mykobakterií (bylo prokázáno *M. abscessus* subsp. *bolletii*, *M. fortuitum* a *M. xenopi*). Přestože je riziko onemocnění způsobené těmito bakteriemi pro zdravého člověka nízké, je nutné při pobytu v těchto prostorách dbát základních hygienických zásad.

Příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. 16-13231S „Vodní prostředí v krasu: dopad lidských aktivit na "geomykobakteriologii".

Literatura:

ABSOLON, K. (1970): *Moravský kras 1*. Praha: Academia.

BIČÍK, I., KUPKOVÁ, L., JELEČEK, L., KABRDA, J., ŠTYCH, P., JANOUŠEK, Z., WINKLEROVÁ, J. (2015): *Land Use Changes in the Czech Republic 1845–2010*. Switzerland: Springer Geography.

ČSÚ (2017): *Databáze demografických údajů za obce ČR*. https://www.czso.cz/csu/czso/databaze-demografickych-udaju-za-obce-cr

HROMAS, J. ed. (2009): Jeskyně. In: Mackovič, P., Sedláček, M. (eds.) *Chráněná území ČR. Svazek XIV*. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR.

HÜBELOVÁ, D., CHALUPA, P., PAVLÍK, I. (2016a): Vybraná rizika znehodnocení krasového prostředí lidskou činností na příkladu CHKO Moravský kras. In *11. mezinárodní konference Aktuální problémy cestovního ruchu*. Jihlava: Vysoká škola polytechnická, s. 126–138.

HÜBELOVÁ, D., HOŘÍNEK, M., PAVLÍK, I. (2016b): Dynamika obyvatelstva v letech 2001–2015 a úroveň technické infrastruktury obcí střední části Moravského krasu s ohledem na rizika kontaminace povrchové vody komunálním odpadem. In *Region v rozvoji společnosti 2016: sborník příspěvků*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, s. 297–310.

HÜBELOVÁ, D., PAVLÍK, I. (2016): Vývoj počtu obyvatelstva a technické infrastruktury v obcích Moravského krasu: potenciální vliv na organické znečištění vodního prostředí. *Geografické informácie*, 20(2): 468–484.

KAZDA, J., PAVLIK, I., FALKINHAM, J., HRUSKA, K. (eds.) (2009): *The ecology of mycobacteria: impact on animal's and human's health*. First Edition, Springer.

KUBÍN, M., ŠVANDOVÁ, E., ŠŤASTNÁ, J. (1988): Mycobacterial species responsible for tuberculosis and mycobacteriosis cases in the Czech Socialist Republic, 1981-1985. *Journal Hyg Epidemiol Microbiol Immunol*, 32(4): 419–423.

MÍCHAL, I. (1994): *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica.
MODRÁ, H., BARTOŠ, M., HŘIBOVÁ, P., ULMANN, V., HÜBELOVÁ, D., KONEČNÝ, O., GERŠL, M., KUDĚLKA, J., VOROS, D., PAVLÍK, I. (2017a): Detection of mycobacteria in the environment of the Moravian Karst (Bull Rock Cave and the relevant water catchment area): the impact of water sediment, earthworm castings and bat guano. *Veterinární medicína*, 62(3): 153–168.
MODRÁ, M., GRUBEROVÁ, E., KONEČNÝ, O., ULMANN, V., KAUCKÁ, P., VLKOVÁ, M., TŮMA, A., HALEŠOVÁ, T., KUDĚLKA, J., GERŠL, M., PAVLÍK, I. (2017b): Influx and concentration of triazine pesticides in the Amaterska cave system, Moravian Karst, Czech Republic. *Journal of Soils and Sediments* (accepted).
PAVLÍK, I., HÜBELOVÁ, D. (2015): *Rizika rozvoje regionu. Význam onemocnění lidí a zvířat v rozvinutém regionu*. Brno: Mendelova univerzita v Brně.
PAVLÍK, I., HÜBELOVÁ, D., HORÁK, M., SOMERLÍKOVÁ, K. (2015): *Význam onemocnění lidí a zvířat pro rozvoji regionů*. Brno: Mendelova univerzita v Brně.
PAVLÍK, I. (2016): Rekreace u vody nemusí být vždy bezpečná: zdravotní rizika kontaminace povrchových vod různými původci onemocnění. In *Region v rozvoji společnosti 2016: sborník příspěvků*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, s. 731–740.
PAVLÍK I., HÜBELOVÁ, D., KONEČNÝ, O. (2017): Příspěvek ke geografii zdraví: zdroje kontaminace povrchové vody a zdravotní rizika v CHKO Moravský kras. *Geographia Cassoviensis*, 11(1): 33–50.
PŘIBYL, J., RAJMAN, P. 1980: *Punkva a její jeskynní systém v Amatérské jeskyni*. Brno: Geografický ústav ČSAV.
STAŇKOVÁ, M., ROZSYPAL, H., KUBÍN, M., SLOŠÁREK, M., HOROVÁ, B., BRŮČKOVÁ, M. (1994): Mycobacterial infections in patients with AIDS in a low HIV prevalence area. *Cent Eur Journal Public Health*, 2(2): 100–102.
ŠTEFKA, L., AUDY, M., TŮMA, T. 2011 *Amatérská jeskyně*. Brno: AOPK ČR - Správa CHKO Moravský kras.

Kontaktní adresa autora:

PhDr. Dana Hübelová, Ústav demografie a aplikované statistiky, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, třída Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno. dana.hubelova@mendelu.cz
doc. MVDr. Helena Modrá, Ph.D. Ústav teritoriálních studií, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, třída Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno. helena.modra@mendelu.cz
Mgr. Ondřej Konečný, Ph.D., Ústav regionálního rozvoje a veřejné správy, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, třída Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno. ondrej.konecny@mendelu.cz
Mgr. Milan Geršl, Ph.D., Ústav zemědělské, potravinářské a environmentální techniky, Agronomická fakulta, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno. milan.gersl@mendelu.cz
Mgr. Vít Ulmann, Zdravotní ústav se sídlem v Ostravě, Partyzánské nám. 7, 702 00 Ostrava. vit.ulmann@zuova.cz
Doc. RNDr. Milan Bartoš, Ph.D., Ústav experimentální biologie, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita, Kotlářská 267/2, 611 37 Brno. bartos.milan@atlas.cz
Prof. MVDr. Ivo Pavlík, CSc., Ústav teritoriálních studií, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, třída Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno. ivo.pavlik@mendelu.cz

Analýza internej migrácie vo vybraných krajoch Slovenska

Analysis of internal migration in selected regions of Slovakia

Jarmila Hudáková

Abstrakt:

Migráciu definujeme ako pohyb cez hranice administratívnej jednotky, pri ktorom dochádza k trvalej zmene pobytu osoby. Centrom nášho záujmu je vnútorná migrácia. Cieľom článku je analyzovať zmeny vo vnútornej migrácii z dôvodu zmeny pracoviska v Trnavskom a Žilinskom kraji po príchode veľkých zamestnávateľov automobilového priemyslu. Analýza sa uskutoční na úrovni krajov. Obdobie rokov 1996 až 2010 sme rozdelili na tri päťročné obdobia. Prvé obdobie sú roky 1996 až 2000. Obdobie pred príchodom automobiliek. Druhé obdobie sú roky 2001 až 2005 kedy už boli podpísané zmluvy a bol zrejmý príchod zamestnávateľov. Tretie obdobie tvoria roky 2006-2010. Ide o obdobie kedy dochádza k náboru zamestnancov a spusteniu prevádzky oboch automobiliek. Využili sme ukazovatele objem migrácie, migračné saldo a efektívnosť migrácie. Výsledky ukázali, že v Žilinskom kraji bolo migračné saldo záporné pred aj po príchode veľkého zamestnávateľa. To znamená, že v kraji bolo viac vysťahovaní z dôvodu zmeny pracoviska ako prisťahovaní. Rovnako v Trnavskom kraji príchod veľkého zamestnávateľa výrazne nezmenil počet presťahovaní za účelom zmeny pracoviska.

Kľúčové slová:

interná migrácia, región, objem migrácie, migračné saldo, efektívnosť migrácie

Abstract:

We define migration as moving across the boundaries of an administrative unit, where there is a permanent change in the person's residence. The center of our interest is internal migration. The aim of the article is to analyze changes in internal migration due to the change of workplaces in the Trnava and Zilina regions after the arrival of large employers in the automotive industry. The analysis will be carried out at county level. We divided the period 1996-2010 into three five-year periods. The first period is from 1996 to 2000. It is the period before the arrival of the car industry. The second period is the years 2001 to 2005 when contracts were signed and the arrival of employers was obvious. The third period is 2006-2010. This is the time when employees are recruited and the operations of both companies are running. We have used indicators of migration volume, migration balance and migration efficiency. The results showed that in the Zilina region the migration balance was negative before and after the arrival of a large employer. This means that there were more emigrants in the region due to the change in the workplace as immigrants. Similarly in the Trnava region, the arrival of a large employer did not significantly change the number of relocations in order to change the workplace.

Key words:

internal migration, region, volume of migration, migration balance, migration efficiency

Úvod

Štatisticky sa na Slovensku nezamestnanosť eviduje od roku 1990 vo forme mesačných počtov registrovaných uchádzačov o zamestnanie. V roku 1996 prišlo k novému územno-správnemu členeniu Slovenskej republiky. Vznikli nové územné jednotky – 8 krajov, 79 okresov – s následne zodpovedajúcou regionálnou evidenciou štatistických údajov.

V súvislosti s efektívnejším využívaním výrobného faktoru práca sa stretávame s pojmom vnútorná migrácia. Vnútornou migráciou rozumieme zmenu trvalého bydliska z obce do obce v rámci Slovenskej republiky.

V súčasnej etape populačného vývoja sa migračné toky stávajú najvýznamnejšou zložkou populačnej dynamiky (Bezák, 2006) ako výsledok zmien druhého demografického prechodu (Caselli, Vallin, Wunsch, 2006). Práve realita poklesu prirodzeného prírastku vyvoláva diskusiu o tom, že v blízkej budúcnosti môže byť nahradený imigráciou (Jackson, 2001, Burcin, Drbohlav, Kučera, 2007).

Slovenská republika je štátom s nízkou mobilitou obyvateľstva. Dôvody môžeme hľadať ako v minulom režime, kde neexistoval pružný trh práce ani nezamestnanosť, tak aj v tradíciách vlastniť nehnuteľnosti a následne ich dediť, čo prináša neochotu sťahovať sa. Všeobecne sa ako prekážka pre väčší rozvoj migrácie považuje problém v podmienkach bývania.

Vnútorná migrácia môže byť motivovaná rôznymi faktormi, ktoré môžeme rozdeliť do troch skupín:

- Ekonomické faktory, ku ktorým patrí mzdová diferenciácia, rozdiely v nezamestnanosti a počet voľných pracovných miest (Vavrejnová, 2006).
- Inštitucionálne faktory zahrňujúce flexibilitu pracovno-právneho zákonodarstva, bytovú politiku a sociálny systém (Ptáček, Toušek, Polášek, 2007).
- Sociálne faktory, ktoré sú spojené s nasledovaním člena rodiny, so sobášmi a rozvodmi. K sociálnym faktorom patrí aj dostupnosť bývania (Kamenický, 2007) a kvalita životného prostredia.

Metodika a cieľ práce

Analýza, ktorá je obsahom tohto článku, je postavená na údajoch Slovenského štatistického úradu. Cieľom článku je analyzovať zmeny vo vnútornej migrácii v Trnavskom a Žilinskom kraji po príchode zamestnávateľov v automobilovom priemysle. Skúmali sme vnútornú migráciu, kde ako dôvod bola uvedená zmena práce. Sledovali sme roky 1996 až 2010. Tieto roky sme rozdelili do troch období po päť rokov. Prvé obdobie sú roky 1996 až 2000. Obdobie pred príchodom automobiliek. Druhé obdobie sú roky 2001 až 2005 kedy už boli podpísané zmluvy a bol zrejmý príchod zamestnávateľov. Tretie obdobie tvoria roky 2006-2010. Ide o obdobie kedy dochádza k náboru zamestnancov a spusteniu prevádzky oboch automobiliek. Do Trnavského kraja prišla automobilka PSA Peugeot Citroen. Jej príchod bol známy v roku 2003 a výrobu spustila v roku 2006. Do Žilinského kraj prišla automobilka KIA. Jej príchod bol známy začiatkom roka 2004 a výrobu spustila koncom roka 2006. V analýze vnútornej migrácie sme využili ukazovatele objem migrácie, migračné saldo a efektívnosť migrácie:

Objem migrácie (hrubá migrácia)

$$MO = I + E$$

kde MO – objem migrácie, I – prisťahovaní, E – vysťahovaní.

Migračné saldo (čistá migrácia) – rozdiel medzi počtom prisťahovaných a vysťahovaných

$$MS = I - E$$

kde MS – migračné saldo, I – prisťahovaní, E – vysťahovaní.

Efektívnosť migrácie

$$em = \frac{(I - E)}{(I + E)} * 100$$

kde em – efektívnosť migrácie, I – prisťahovaní, E – vysťahovaní.

Objem migrácie (hrubá migrácia, brutto migrácia), ktorý je sumou osôb (emigrovaných a imigrovaných), ktoré sa na migrácii zúčastňujú v istom regióne. Migračné saldo (čistá migrácia, netto migrácia) ako rozdiel imigrovaných a emigrovaných. Pokiaľ nadobúda kladné hodnoty, hovoríme o migračnom zisku, naopak pri záporných hodnotách o migračnom úbytku. Zo zložených ukazovateľov sme využili efektívnosť migrácie, ktorá je podielom migračného salda a objemu migrácie, prenásobeným konštantou 100 (%). Výhodou tohto ukazovateľa je, že dáva do pomeru migračnú bilanciu regiónu s počtom osôb, ktoré sa na nej priamo zúčastňujú. Môže nadobúdať hodnoty od –100% (úplne nevybalancovaná, nastáva len emigrácia) do 100% (úplne nevybalansovaná, nastáva len imigrácia). V prípade hodnoty 0 je migrácia v regióne vybalansovaná, počet emigrovaných je rovnaký ako počet imigrovaných.

Teoretické východiská

Proces migrácie podľa Jurčovej (2002) definujeme ako pohyb cez hranice administratívnej jednotky, pri ktorom dochádza k trvalej zmene pobytu osoby. V zahraničí sa pod pojmom migrácia rozumie hlavne zahraničná migrácia, v SR naopak vnútorná migrácia, teda ako sťahovanie v rámci vymedzeného územia a označuje sa aj ako sťahovanie. Z tohto dôvodu nebudeme ďalej rozlišovať medzi termínmi migrácia a sťahovanie, budeme ich považovať za ekvivalentné.

Migrácia nie je proces jednoduchý, ale svojou komplexnosťou je výsledkom rôznych javov, ktoré patria do pôsobnosti vedeckých odborov ako geografia, ekonómia, sociológia a iných, na ktorý navyše vplýva jeho vývoj v minulosti. Pôsobiace faktory môžeme rozdeliť aj z iného hľadiska. V rámci migrácie pôsobia na obyvateľstvo dva druhy faktorov. Prvým sú tzv. push faktory, čiže faktory ktoré "vytláčajú" obyvateľstvo. Sú to spravidla negatívne vplyvy ako nízka životná úroveň, nedostatok pracovných príležitostí, vysoké životné náklady a iné. Druhým sú tzv. pull faktory, čiže tie, ktoré obyvateľstvo "priťahujú" (Lee, 1969, Jansen, 1970).

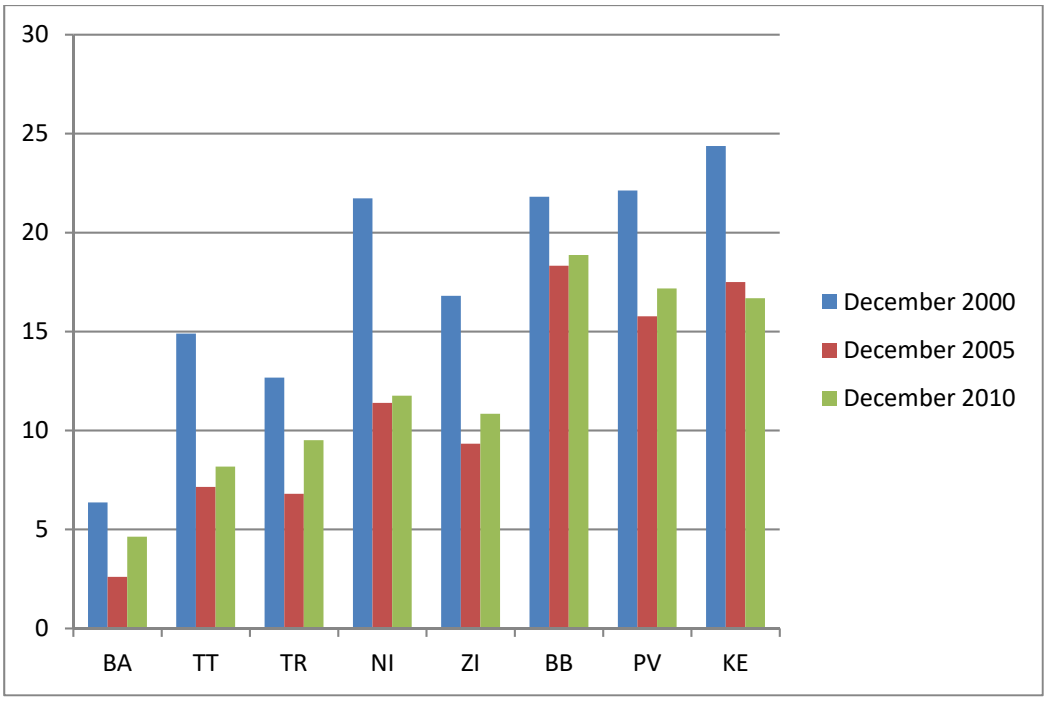
Na Slovensku majú push a pull faktory predovšetkým ekonomický alebo sociálny charakter. Diferenciácia regiónov vzrástla najmä po roku 1989 a pretrváva až dodnes. Za

tradične rozvinutý región, v ktorom pôsobí veľké množstvo pull faktorov sa považuje región hlavného mesta Bratislava a jeho zázemia. Naopak za podrozvinuté sa považujú marginálne regióny Východného Slovenska (s výnimkou mesta Košice), predovšetkým však Prešovský kraj.

Migračná situácia

Nezamestnanosť

S migráciou za prácou úzko súvisí nezamestnanosť v jednotlivých krajoch. Na konci prvého obdobia bola nezamestnanosť najvyššia počas celého sledovaného obdobia vo všetkých krajoch. V decembri 2000 najvyššiu nezamestnanosť dosiahol Košický kraj vo výške 24,37%. Na druhom mieste s najvyššou nezamestnanosťou bol Prešovský kraj 22,12%. Ďalej nasledoval Banskobystrický kraj s 21,81%, Nitriansky kraj 21,73%, Žilinský kraj 16,8% Trnavský kraj 14,89%, Trenčiansky kraj 12,67%. Najnižšiu nezamestnanosť vykazoval Bratislavský kraj 6,36%. Na konci druhého obdobia nezamestnanosť výrazne klesla vo všetkých krajoch. V decembri 2005 bola opäť najvyššia nezamestnanosť v Banskobystrickom kraji, avšak bola na úrovni 18,32% čo je 3,49% menej v porovnaní s prvým obdobím. Druhú najvyššiu nezamestnanosť v druhom období vykázal Košický kraj vo výške 17,5%. Tu bol zaznamenaný pokles o 6,87%. Tretia najvyššia nezamestnanosť bola v Prešovskom kraji vo výške 15,77%, čo je pokles o 6,35%. Ďalej nasledoval Nitriansky kraj kde nezamestnanosť klesla o 10,34% na 11,39%. Potom nasleduje Žilinský kraj kde prišlo k poklesu nezamestnanosti o 7,47% na 9,33%, v Trnavskom kraji dosiahla nezamestnanosť 7,15% čo je pokles o 7,74%, v Trenčianskom kraji došlo k poklesu nezamestnanosti o 5,87% na 6,8%. Najnižšiu nezamestnanosť opäť vykázal Bratislavský kraj na úrovni 2,6% čo je pokles o 3,76%. Do tretieho obdobia sme zahrnuli roky 2006 až 2010. Do tohto obdobia spadá kríza, ktorá zasiahla medzinárodný obchod a nevyhla sa ani Slovensku. Ak porovnáme nezamestnanosť na konci tretieho obdobia s druhým prišlo k miernemu nárastu nezamestnanosti u všetkých krajov okrej Košického. Košický kraj aj v tomto období vykázal pokles nezamestnanosti o 0,82% oproti druhému obdobiu. Nezamestnanosť v decembri 2010 bola 16,68%. Najvyššia nezamestnanosť bola opäť v Banskobystrickom kraji, kde sa zvýšila o 0,54% na 18,86%. Nasleduje Prešovský kraj so 17,17%, čo je nárast o 1,4%. Ďalej Nitriansky kraj, kde bola nezamestnanosť vo výške 11,76%, čo bol nárast o 0,37%, Žilinský kraj vzrástol o 1,51% na 10,84%, Trenčianskom kraji prišlo k zvýšeniu o 2,71% na 9,51%, Trnavský kraj vykázal nezamestnanosť vo výške 8,17%, čo je nárast o 1,02%. Najnižšiu nezamestnanosť znovu vykázal Bratislavský kraj na úrovni 4,63% čo bol nárast v porovnaní s druhým obdobím o 2,03%. Uvedené údaje sú zobrazené v Grafe 1.

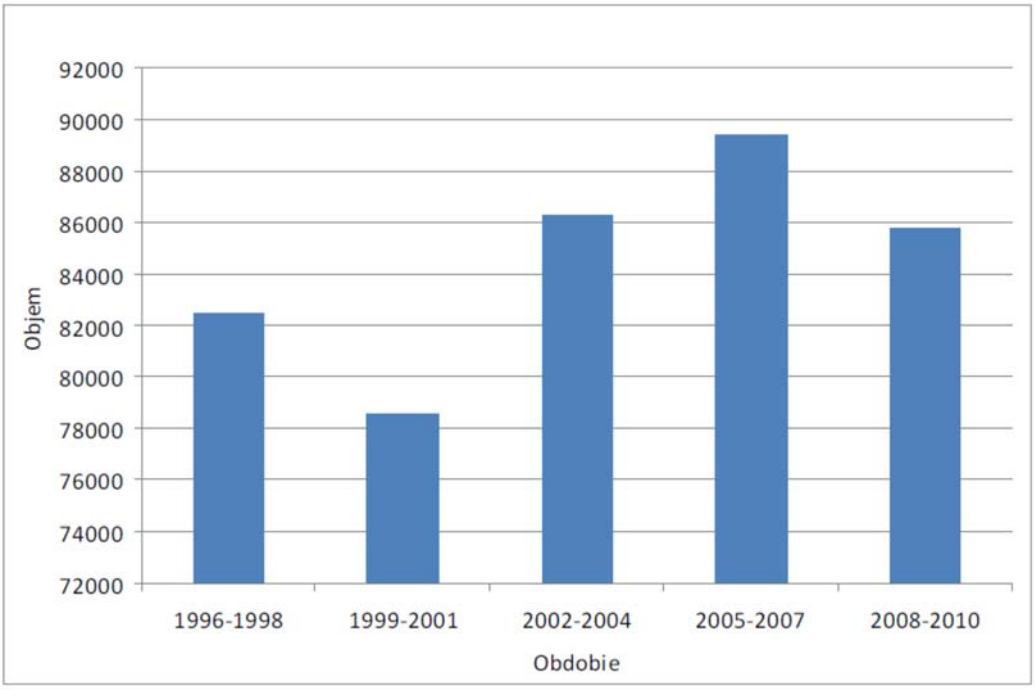

Graf 1: Nezamestnanosť podľa krajov na konci sledovaných období

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálnych vecí a rodiny, vlastné spracovanie

Migračná situácia Slovenska

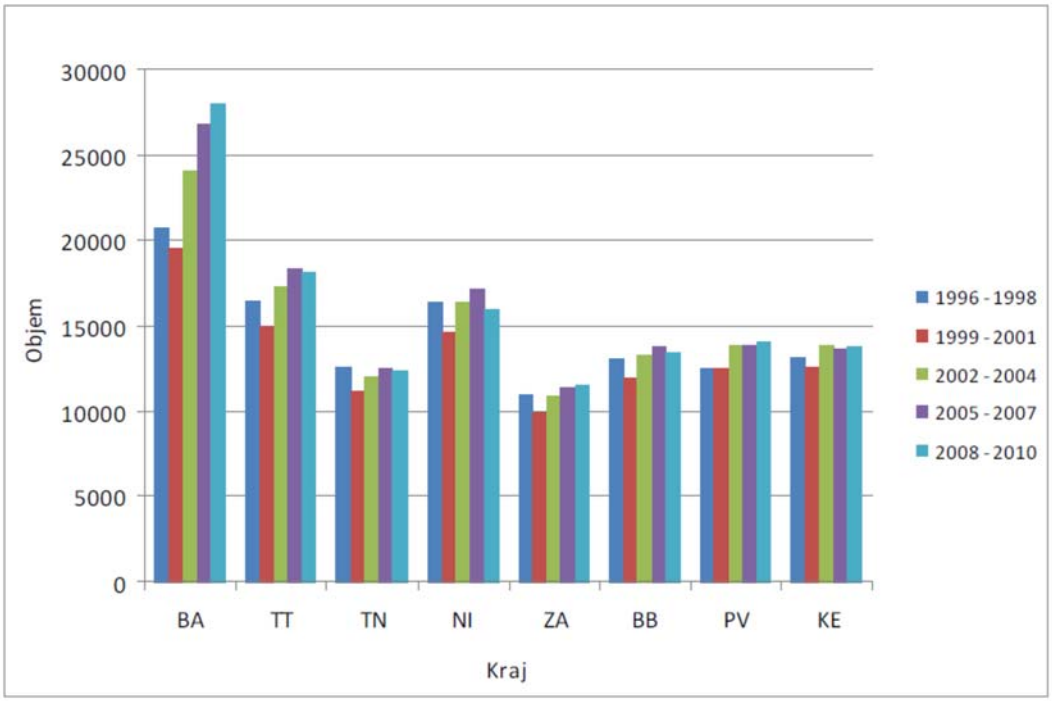
Migračná situácia Slovenska medzi rokmi 1996 a 2010 z hľadiska objemu vnútornej migrácie sa veľmi výrazne nezmenila. Objem vnútornej migrácie narástol z 80 188 migrácií v roku 1996 na 87 877 v roku 2010, čo predstavuje nárast o 9,59 %. Priemerne počas sledovaných 15 rokov zaznamenáva Slovensko ročne okolo 85 000 vnútorných migrácií. Najnižší objem vnútornej migrácie nastal v období rokov 1999 – 2001 a to 235 744, čo je približne 78 581 migrácií ročne, naopak najviac vnútorných migrácií bolo medzi rokmi 2005 – 2007 a to 268 392, čiže 89 464 migrácií ročne, Graf 2. Napriek pomerne výrazným zmenám v objeme vnútornej migrácie SR ostala jej štruktúra podľa smeru zachovaná. Najvyšší podiel tvoria migrácie z obce do obce v rámci jedného okresu, ktoré tvoria priemerne za 1 rok 45,6 %, po nej nasledujú migrácie z okresu do okresu v rámci jedného kraja s 30,7 % a najnižší podiel tvoria medzikrajské migrácie, a to 23,7 %. Najvyšší objem medzikrajskej migrácie zaznamenáva od začiatku analyzovaného obdobia Bratislavský kraj. Po ňom nasledujú kraje Trnavský a Nitriansky, ktorých objem medzikrajskej migrácie je veľmi podobný, avšak Trnavský kraj dosahoval v každom období vyššie hodnoty. Ďalej nasledujú kraje Trenčiansky, Banskobystrický, Prešovský a Košický, ktoré dosahujú opäť veľmi podobné objemy, pričom však okrem obdobia 1996 – 1998 dosahuje najnižšie hodnoty Trenčiansky kraj a poradie zvyšných troch krajov podľa veľkosti objemu bolo premenlivé. V poslednom období dosiahol Prešovský kraj štvrtý najvyšší objem medzikrajskej migrácie. Najnižší objem medzikrajskej migrácie dosahuje Žilinský kraj, ktorý sa však v posledných dvoch obdobiach priblížil k hodnotám objemu medzikrajskej migrácie Trenčianskeho kraja.

Graf 2: Priemerný ročný objem vnútornej migrácie SR 1996-2010

Zdroj: ŠÚ SR: Pohyb obyvateľstva v Slovenskej republike v rokoch 1996 - 2010

Objem medzikrajskej migrácie sa najvýraznejšie zmenil v Bratislavskom kraji, v ktorom vzrástol medzi obdobím 1996 – 1998, kedy bolo 20 752 migrácií (ročný priemer 6 917 migrácií) a obdobím 2008 – 2010, kedy ich bolo 28 020 (ročný priemer 9 340), o 35,02 %. Priemerný koeficient rastu medzi obdobiami bol v Bratislavskom kraji 1,078. Naopak najstabilnejší vývoj objemu medzikrajskej migrácie mal Trenčiansky kraj. Okrem Trenčianskeho a Nitrianskeho kraja zaznamenali všetky ostatné kraje nárast objemu medzikrajskej migrácie, Graf 3.

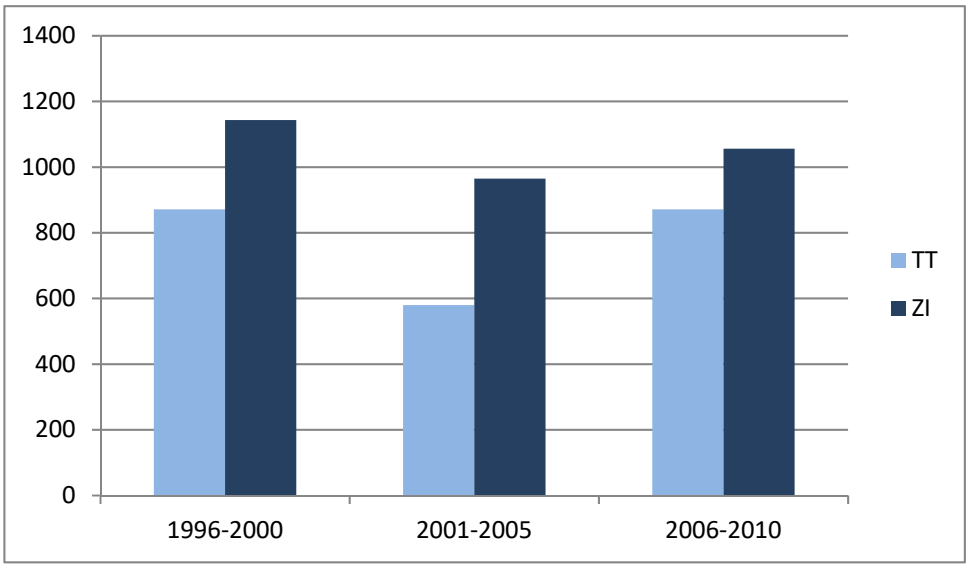
Graf 3: Objem medzikrajskej migrácie v krajoch SR 1996-2010

Zdroj: ŠÚ SR: Pohyb obyvateľstva v Slovenskej republike v rokoch 1996 - 2010

Migračná situácia Trnavského a Žilinského kraja

Zaujímalo nás ako sa zmení interná migrácia v Trnavskom a Žilinskom kraji po príchode dvoch veľkým automobilových zamestnávateľov. Ďalej sme analyzovali už iba migráciu, ku ktorej došlo z dôvodu zmeny pracoviska. Do Trnavského kraja prišlo PSA Slovakia. Výroba bola spustená v roku 2006. Zamestnávateľ uvádza, že v roku 2008 zamestnával cca 3000 ľudí, v súčasnosti zamestnáva 4200 pracovníkov. V Žilinskom kraj spustila výrobu KIA Motors Slovakia koncom roka 2006. V tomto ruku zamestnávali 1000 pracovníkov, v súčasnosti zamestnávajú 3800 pracovníkov.

Objem vnútornej migrácie z dôvodu zmeny pracoviska bol vyšší v Žilinskom kraji počas celého sledovaného obdobia (Graf 4). V prvom období bol objem vnútornej migrácie v Žilinskom kraji 1143 presťahovaní čo je o 272 sťahovaní viac ako v Trnavskom kraji. V druhom období prišlo k poklesu a objem migrácie bol 965 presťahovaní, to je o 115 presťahovaní viac ako v Trnavskom kraji. V treťom období prišlo opäť k zvýšeniu počtu presťahovaní v Žilinskom kraji v objeme 1056, čo je o 185 presťahovaní viac ako v Trnavskom kraji.

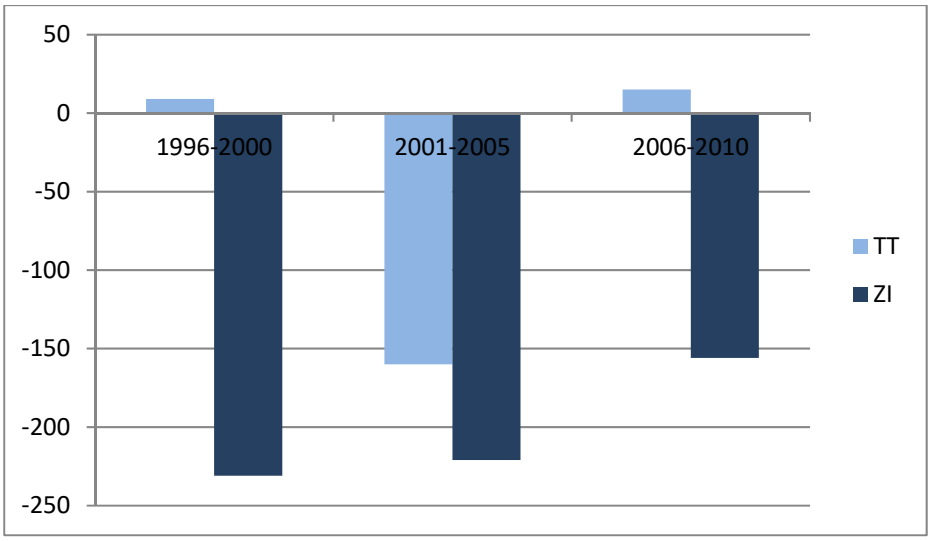
Graf 4 Objem vnútornej migrácie Trnavského a Žilinského kraj z dôvodu zmeny pracoviska

Zdroj: ŠÚ SR, vlastné výpočty

Migračné saldo je rozdiel medzi počtom prisťahovaných a vysťahovaných. Kladné migračné saldo sa označuje ako migračný prírastok alebo migračný zisk, záporné migračné saldo ako migračný úbytok (Graf 5).

V Žilinskom kraji sledujeme záporné migračné saldo počas celého sledovaného obdobia. Ani v jednom roku nebol vykázaný migračný zisk z dôvodu zmeny pracoviska. To znamená, že z tohto kraja sa viac osôb vysťahovalo za prácou ako prisťahovalo a to aj v čase príchodu veľkého zamestnávateľa i keď po príchode nového zamestnávateľa prišlo k poklesu migračného úbytku.

Trnavský kraj v prvom období vykázal kladné migračné saldo. Migračný prírastok bol nízky, t.j. 9 presťahovaní. V tomto období bol dosiahnutý migračný zisk iba v roku 1998, 51 presťahovaní. Ostatné roky vykázali migračný úbytok. V druhom období aj Trnavský kraj dosiahol migračný úbytok, 160 presťahovaní. Migračný úbytok bol vykázaný vo všetkých rokoch druhého obdobia. V treťom sledovanom období bol v Trnavskom kraji migračný zisk, avšak iba 15 presťahovaní z dôvodu zmeny pracoviska. Prvé dva roky z tohto obdobia, teda roky 2006 a 2007 vykázali migračnú úbytok. Roky 2008 – 2010 vykázali migračný zisk v rozpätí 15 až 25 presťahovaní.

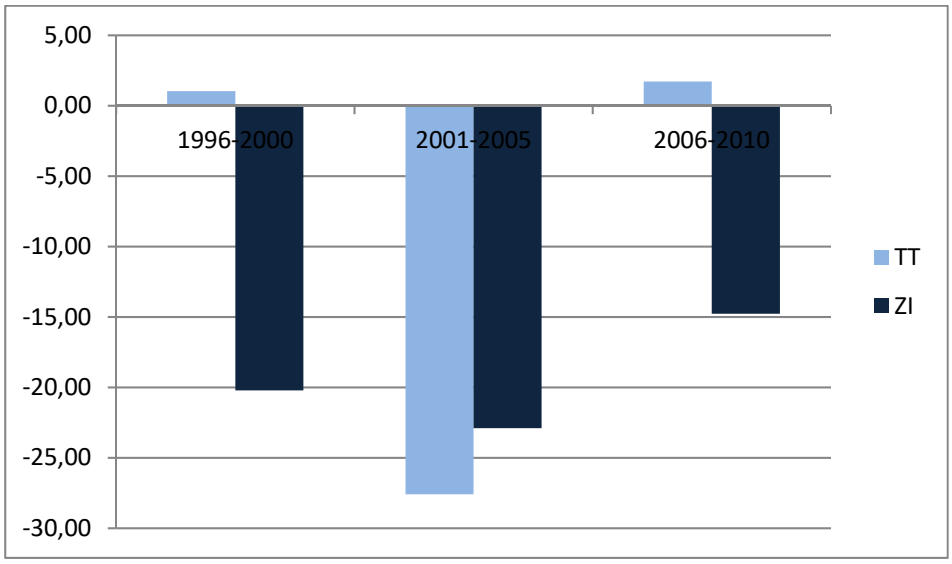

Graf 5 Migračné saldo Trnavského a Žilinského kraj z dôvodu zmeny pracoviska

Zdroj: ŠÚ SR, vlastné výpočty

Efektívnosť migrácie v Žilinskom kraji je záporná za všetky tri obdobia. V prvom období dosiahla -20,21% v druhom -22,90 a v treťom období mierne klesla však stále zostala záporná, 14,77%. Aj tento ukazovateľ potvrdzuje, že v sledované období bolo v Žilinskom kraji viac vysťahovaní za prácou ako prisťahovaní z dôvodu zmeny pracoviska.

V Trnavskom kraji efektívnosť migrácie v prvom období dosiahla hodnotu 1,03% v druhom období -27,59% a v treťom období 1,72%. Hodnoty blížiace sa k nule znamenajú, že migrácia v kraji je vybalancovaná, prisťahovania za prácou mierne prevýšili vyťahovania za prácou. V druhom období prevládali vysťahovania nad prisťahovaním z dôvodu zmeny pracoviska (Graf 6).

***Graf 6 Efektívnosť migrácie v %* Trnavského a Žilinského kraj z dôvodu zmeny pracoviska**

Zdroj: ŠÚ SR, vlastné výpočty

Zhrnutie

Regionálne rozdiely sú bežné vo všetkých ekonomikách. Je však potrebné tieto zmeny zmenšovať hoci ide o proces pomalý. Ekonomický príčiny pre vnútornú migráciu sú vnímané ako rozdiely v životnej úrovni alebo v pracovných podmienkach medzi geografickými celkami. Ekonomická logika hovorí, že ľudia sa sťahujú za prácou.

Výsledky našej analýzy však ukazujú, že centrálne veľké závody nevyriešia nezamestnanosť v regiónoch Slovenska. Mobilita pracovnej sily je veľmi nízka. Vidíme, že v Žilinskom kraji bolo migračné saldo záporné pred aj po príchode veľkého zamestnávateľa. Rovnako v Trnavskom kraji príchod veľkého zamestnávateľa výrazne nezmenil počet presťahovaní za účelom zmeny pracoviska.

Tieto výsledky potvrdzuje aj prieskum agentúry AKO na reprezentatívnej vzorke 400 nezamestnaných, ktorú si objednala HR Alinacia. Z prieskumu vyplýva, že 71,5% nezamestnaných sa odmieta za prácou sťahovať. Nezamestnaní prejavili záujem za prácou dochádzať, avšak približne rovnaké percento nebolo ochotné stráviť na ceste viac ako hodinu.

Literatura:

BEZÁK, A. (2006). Vnútorné migrácie na Slovensku: Súčasné trendy a priestorové vzorce. *In: Geografický časopis, roč. 58, č. 1, s. 15-44.*

CASELLI, C., VALLIN, J., WUNSCH , W. (2006). Demography: Analysis and Synthesis*. A treatise in population studies. Volume III. Academic Press. s. 657.*

BURCIN, B., DRBOHLAV, D., KUČERA, T. (2007). Koncept náhradové migrace a jeho aplikace v podmínkách České republiky*. Demografie, roč. 49, č. 3., Praha, s. 170 -181.*

JACKSON, N. 2001: The policy-maker's guide to population ageing: key concepts and issues. *Policy research paper No. 13, School of sociology and social work, University Tasmania. s. 1-57.*

JURČOVÁ, D. 2002: Krátky slovník základných demografických pojmov 2002. Bratislava: *Infostat.*

KAKAŠ, A., KÁČEROVÁ, M. Migračné trendy obyvatelstva Prešovského kraj. *In: Geographia Cassoviensis VI., 2012*

KAMENICKÝ J. (2007). Regionální aspekty vnitřní migrace a jejich širší podmíněnost. [online]. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu, [cit. 10. 07. 2017].

LEE, E. S. 1969: A Theory of Migration. In: Jackson, J. A. (ed.): *Migration. Cambridge University Press, London, Cambridge.*

PTÁČEK, P., TOUŠEK, V., POLÁŠEK V. (2007). Regionální aspekty vnitřní migrace v České republice v období 1991-2004. [online] Dostupné z: http:// www.czso.cz, [cit. 10. 07. 2017].

ŠÚ SR (1997 -2011). Pohyb obyvateľstva v Slovenskej republike v roku 1996 -2010.

VAVREJNOVÁ, M. (2004): Mobilita pracovní síly před a po vstupu ČR do EU. [online]. Dostupné z: www.vse.cz/aop/pdf/267, [cit. 10. 07. 2017].

Kontaktná adresa autora:

Mgr. Jarmila Hudáková, PhD. MBA, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitra, Tr. Andreja Hlinku 1, 949 74 Nitra, Slovenská republika. E-mail: jhudakova@ukf.sk

Dôraz na riadenie ľudských zdrojov v projektovom managemente
The emphasis on HRM in project management

Eva Hvizdová

Abstrakt:

Projektový management sa v súčasnosti považuje za neoddeliteľnú súčasť strategického riadenia organizácií. Implementácia filozofie a vedeckého prístupu k projektovému managementu smeruje k naplneniu cieľov v oblasti HRM. Ľudské zdroje determinujú úspech implementácie projektového managementu v praxi. Cieľom vedeckého príspevku je charakterizovať projektový management v kontexte HRM systému a predikovať zmeny v danej problematike.

Kľúčové slová:

hodnoty, kultúra, projektový management, ľudské zdroje, zmeny

Abstract:

The project management is considered to be a part of strategic management of organizations nowdays. Implementation of philosophy and scientific approach to project management is focused on fulfillment of aims in this area of HRM. Human resources determine successful implementation of project management in business practice. The aim of this paper is to characterize the project management in context of HRM system and to forecast changes in the given issue.

Key words:

value, culture,project management, human resources, changes

Úvod a cieľ

Dnešná doba si vyžaduje nové prístupy a špecifické pohľady aj na rozvoj takej vedeckej disciplíny akou je projektový management. Na projektový management sa už dnes nemôžeme pozerať iba ako na uzavretý systém, na ktorý nevplývajú zmeny okolitého sveta. Projektový management si vyžaduje otvorené perspektívy, ktoré ho posúvajú k vyšším dimenziám rozvoja spoločnosti. Ľudské zdroje sú považované za jedným z dominujúcich faktorov v organizácií. Pod vplyvom neustálych zmien sa musia nepretržite zlepšovať, aby plnohodnotne napredovali so súčasnými trendami vývoja iných zdrojov. Veľmi často sa stretávame s tým, že sú odsúvané na „druhú koľaj“. Zmeny v prostredí znamenajú potrebu formulovať nové business modely, leadership modely a HRM modely. Rola HRM sa čím ďalej tým viac posúva do role strategického partnera aj pre oblasť projektového managementu (Huemann, 2015). V súčasnosti sa vo vyspelých ekonomikách kritizuje tzv. klasický prístup k projektovému managementu na základe definície trojimperatívu (tzv. komplexita technického systému). Vnímanie samotného riadenia projektov sa rozširuje na tzv. chápanie projektov ako organizácií s definovanou podnikovou kultúrou a personálnym kontextom. V súčasnosti sa vyžaduje správanie, ktoré je iniciatívne a reflektujúce budúcnosť. Riadenie ľudských zdrojov by malo podporovať transformáciu organizácie vytvorením stratégie, ktorá bude zameraná na to, aby sa organizácia učila rýchlejšie ako prostredie okolo nej. Tým zabezpečí jej schopnosť prispôsobiť sa zmenám a adaptovať sa na nový kontext projektového riadenia. Je potrebné oveľa viac zamerať svoju pozornosť na zdieľanú víziu, hodnoty a porozumenie. To vyžaduje sústredenie sa na správanie, pretože práve ono je tým, čo prináša hodnoty do organizácie. Samotná implementácia úspešného

riadenia HRM systému v projektovom riadení sa nezaobíjde bez špecifikácie kompetenčného modelu projektového riadenia (Lewin a Ward, 2011). Podľa prieskumu, ktorý v roku 2011 realizovalo združenie Assessment Circle Europe (ACE), kompetenčné modely využívajú európske organizácie v projektovom riadení najmä na plánovanie rozvoja, budovanie podnikovej kultúry, hodnotenie výkonu a tiež na podporovanie pracovníkov v rozvoji zručností potrebných pre budúcnosť. A práve to je faktor, ktorý ukazuje projektovým manažérom a HRM lídrom zručnosti a prejavy správania, ktoré im pomôžu dosahovať v budúcnosti úspech (Šebestová, 2012). Očakáva sa, že sa zvýrazní potreba kompetencií týkajúcich sa kognitívnych zručností, teda spôsobu práce s informáciami, schopnosti prepojiť ich medzi sebou a vyvodiť z nich závery. Svet, v ktorom sa dnes nachádzame, je veľmi komplexný a neustále zmeny len zvýrazňujú potrebu sústredenia sa na túto skupinu kompetencií. Ďalšou, nemenej dôležitou kategóriou, sú kompetencie týkajúce sa práce s ľuďmi. Generačné rozdiely, kultúrna rôznorodosť a virtuálne tímy prinesú zvýšený tlak na komunikačné zručnosti, empatiu, riešenie konfliktov. Od lídrov sa bude vyžadovať schopnosť zaangažovať ľudí, vtiahnuť ich do riešenia problémov a motivovať ich. Neustále sa meniace prostredie bude so sebou prinášať mnoho nových vecí, a tak nebude prekvapením, pokiaľ sa v kompetenčných modeloch opäť ukáže otvorenosť k učeniu sa. Cieľom príspevku je poukázať na potrebu rozvíjania HRM zložiek pre oblasť projektového riadenia. Ťažisko príspevku sa zakladá na rozvoji manažmentu riadenia ľudských zdrojov a jeho budúceho smerovania v projektovom manažmente.

Metodika

Príspevok vychádza z dôslednej analýzy a komparácie sekundárnych údajov, ktorých základ sa opiera o kvalitnú bibliografickú databázu. V príspevku ďalej využívame metódu syntézy, indukcie a dedukcie. Charakter príspevku sa opiera aj o poznatky teórie konštruktivizmu.

Výsledky

K pojmovému vymedzeniu riadenia ľudských zdrojov (HRM – human resources management) – management a psychológia

Riadenie, ako komplexnú, rozvetvenú oblasť spoločenskej praxe študujú svojimi prístupmi vedy matematické, technické a spoločenské (psychológia, sociológia, pedagogika). Vlastným predmetom psychológie v manažmente je riadiaca činnosť. Ako východisko pre rozbor možností uplatnenia psychologických poznatkov v oblasti manažmentu môžeme vychádzať z definície riadiacej činnosti, ktorá hovorí, že: „riadiaca činnosť je konkrétna pracovná činnosť konkrétnych ľudí, súhrn ich aktivít, operácií, akcií a zásahov, ktoré sú spoločensky podmienené a zároveň individuálne, psychicky regulované“. Z pohľadu psychológie môžeme manažéra definovať ako človeka, ktorého práca vyžaduje určité špecifické vedomosti, schopnosti a zručnosti, pretože svojím pôsobením zabezpečuje dosahovanie cieľov riadeného organizačného útvaru. Pod pojmom pôsobenie rozumieme formálne aj neformálne aktivity a vplyvy, to, čo robí, aj ako to robí. Jeho pôsobenie môže nadobúdať rôzne podoby, ktoré sú konkrétne determinované jednak materiálnymi a sociálnymi podmienkami v organizácii, jednak samotným manažérom. Zaobchádzanie s ľuďmi vyžaduje iné prístupy než tie, ktoré preferujú ekonomické, technické a technologické hľadiská v riadení. V súčasnosti sa často používa termín *humanizácia v riadení*. Zdôrazňuje potrebu doplnenia humanitných poznatkov u manažérov, zohľadňovanie ľudských parametrov v myslení a činnosti v súvislosti s dosahovaním cieľov. Poznatky o človeku by manažéri mali získavať už v rámci školskej prípravy, po zaradení do funkcie v rámci rozvojových programov a poradenstva. Riadenie ľudských zdrojov môžeme definovať ako strategicky logický súbor vzájomne prepojených politík pozostávajúcich z určitej ideológie a filozofie (Armstrong, 2007). Významný teoretik manažmentu Drucker tvrdil, že každá organizácia musí byť riadená tak, aby bola schopná systematického opúšťania zavedeného, zvyknutého, dôverne známeho pohodlného, či už ide o výrobky služby, pracovné postupy,

medziľudské vzťahy. Každá organizácia musí byť neoddeliteľnou súčasťou svojej organizačnej kultúry a tiež procesu riadenia zmien. Podľa asociácie American Society for Training and Development by sa malo riadenie ľudských zdrojov zamerať na (Olexová 2008):

- zlepšenie kvality pracovného života,
- zvýšenie produktivity práce,
- zvýšenie spokojnosti zamestnancov,
- zvýšenie pripravenosti na zmeny,
- zlepšenie rozvoja zamestnancov jednotlivcov i kolektívov.

Pri pokuse o vyjadrenie podstaty riadenia ľudských zdrojov je treba sa rozhodnúť, či je to pojem, činnosť, proces, systém alebo funkcia. Systém je charakterizovaný ako súbor vzájomne závislých častí a procesov (čiže statických aj dynamických, môžeme ich nazvať podsystémy, subsystémy), ktoré pôsobia na uskutočnenie určitého cieľa. Proces je integrácia príbuzných činností, ktoré cieľavedome spôsobujú dynamizáciu systému. Podstata riadenia ľudských zdrojov musí odrážať pohľad naň ako na tvorcu konkurenčnej výhody podniku – riadenie ľudských zdrojov zahŕňa formovanie a udržovanie takého podnikového systému pracovných síl, ktorý vo svojom súhrne vytvára neopakovateľný štýl práce (ako konkurenčná výhoda), premietajúci sa do množstva a kvality výrobkov či služieb podniku. Pri skúmaní vzťahu medzi praktikami riadenia ľudských zdrojov a výkonnosťou by sme sa mali sústrediť na dva základné prístupy. Prvý z nich skúma vzťah medzi praktikami HRM a výkonnosťou priamo a druhý sa sústreďuje na nepriamy vzťah medzi spomenutými faktormi. V našom ponímaní HRM systému vo vzťahu k projektovému managementu sa javí Harvardský systém ako dobre zvolená alternatíva k riadeniu ľudských zdrojov. Výhody Harvardského systému riadenia ľudských zdrojov sú nasledujúce: uznávanie širokého spektra záujmov všetkých zainteresovaných strán, uznávanie významu dohôd medzi záujmami vlastníkov a záujmami zamestnancovi medzi záujmami rôznych záujmových skupín, rozširuje súvislosti riadenia ľudských zdrojov tým, že zahrňuje vplyv zamestnancov, organizáciu práce a s tým súvisiace otázky štýlu riadenia, uznáva široké spektrum zo súvislostí vplývajúcich na to, ako manažéri volia stratégiu riadenia zamestnancov, a odporúča, aby pritom boli uvádzané do súladu logika trhu výrobkov so sociálne-kultúrnou logikou, zdôrazňuje strategický prístup – ten sa neriadi situačným determizmom (príčinnou podmienenosťou) alebo determinizmom prostredia. Z pohľadu globalizácie vyplývajú pre riadenie ľudských zdrojov v projektovom managemente nasledovné princípy:

- Zvládnutie a akceptácia manažmentu diverzity - manažment ľudských zdrojov v etape globalizácie sa musí usilovať kreovať zamestnancov, ktorí sú schopní vyrovnať sa so strategickými aj operatívnymi paradoxmi, ktoré sa nachádzajú v globálnych organizáciách a ktorí sú schopní manažovať diverzitu. Diverzita, bez ohľadu na jej povahu nesmie byť zdrojom problému, ale musí viesť k vytvoreniu synergického efektu a k vytvoreniu hodnôt, ktoré bez diverzity by nevzniklo. Riadenie organizácií v etape globalizácie znamená manažovanie a rozvoj ľudí, ktorí sú schopní myslieť, viesť a konať z globálnej perspektívy, a ktorí musia mať globálne myslenie a samozrejme globálne zručnosti.
- Globálne myslenie - ak chce organizácia prežiť v 21. storočí, musí adaptovať globálne myslenie a transformovať vodcovstvo, aby sa stalo globálne konkurencieschopným. Globálni vodcovia musia byť schopní zmeniť riziká a ohrozenia vyplývajúce z procesu globalizácie do príležitosti; motivovať ľudí nie aby v organizácií iba prežívali, ale aby podávali excelentný výkon a pracovali v medzinárodných tímoch pri riešení problémov spoločne zanietene a lojálne.
- Multikultúrne znalosti - organizácie sa globalizujú, kultúrna senzitivita a porozumenie sú životne dôležité pre manažérov riadenia ľudských zdrojov. Globalizácia zvyšuje mix kultúr, jazykov, perspektív, ako aj počet expatriantov. Efektívni manažéri riadenia ľudských zdrojov musia teda disponovať znalosťami o legislatívnom prostredí v jednotlivých štátoch, musia poznať praktiky riadenia ľudských zdrojov, ktoré sa značne líšia v jednotlivých štátoch. Musia vedieť efektívne komunikovať v rôznych

kultúrach, vedieť si získať dôveru lokálnych zamestnancov s pomerne rôznorodým založením a hovoriacich rôznymi jazykmi, musia si zvyknúť pracovať v oblastiach s inými klimatickými pomermi. Keďže organizácie expandujú globálne, počet premenných, ktoré musia zvládnuť rastie exponenciálne a teda manažment zmeny sa stáva taktiež veľkou výzvou súčasnosti.

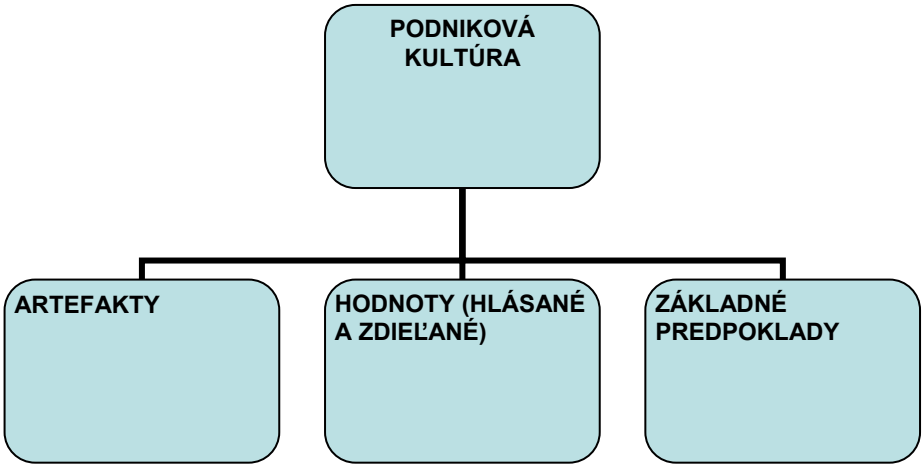
Moderný koncept riadenia ľudských zdrojov predstavuje tiež nový spôsob myslenia o tom, ako majú byť zamestnanci organizácie riadení a vedení smerom k optimálnemu plneniu organizačných úloh a jej cieľov (Pinnington a Edwards, 2000). V kontexte strategického riadenia HRM sa pritom berie do úvahy súčasný stav, teda stav, v ktorom sa organizácia momentálne nachádza a žiaduci budúci stav, teda stav, ktorý chce organizácia v budúcnosti dosiahnuť, a ktorý zahrňuje tiež ciele samotnej organizácie (Dessler, 2005).

S potrebou implementácie psychológie do managementu sa môžeme stretnúť s budovaním human relations v manažérskej teórii. Hlavný význam tejto teórie je v zmene manažérskeho myslenia tým, že identifikovala význam behaviorálnych procesov a orientovala pohľad na zamestnancov ako na hodnotné zdroje a nie nástroje. Väčší dôraz kládla na postoje a správanie jednotlivca, a na skupinové procesy v organizácii. Človek jednotlivec je vnímaný ako človek – tvor sociálny a člen sociálnej skupiny (Howard, 2014). Mayo (Letovancová, 2007) preukázal svojimi výskumami sociálnej organizácie a sociológie výrobných vzťahov vnútri pracovných skupín význam vplyvu psychologických faktorov na výsledky práce. Jadro jeho koncepcie tvorí myšlienka, že samotná práca, podmienky výrobného procesu aj fyzické potreby ľudí majú obyčajne menší vplyv na výsledky práce než sociálne a psychologické faktory. Z toho vyplynuli rady pre vedúcich pracovníkov. Mali by racionálne rešpektovať vznikajúce sociálne a psychologické potreby. Pre efektívne riadenie ľudí je účelné poznať skupinové aj osobné záujmy riadených pracovníkov a vedieť ich usmerňovať. V súvislosti s vývojom teórie psychológie v managemente pracujeme s pojmom integrita. Veľmi podnetný pohľad na integritu v kontexte manažmentu ponúka Kofman (2010). Integritu vymedzuje ako „vernosť vlastnému systému hodnôt“ a tvrdí, že správanie integrovaného človeka odráža skutočne zastávané hodnoty. Bytostná integrita človeka závisí od toho, či sú hodnoty, ktoré v živote zastávame, aj našimi bytostnými hodnotami. Ak to tak je, cítime hrdosť, v opačnom prípade pociťujeme vinu. Integrita nám dáva bezpodmienečnú moc vyjadrovať nami najuznávanejšie hodnoty a byť na seba hrdý. A poskytuje tiež záchrannú sieť v podobe vnútorného pokoja a dôstojnosti, keď sa nám práve nedarí. Pozitívna psychológia sa ako osobitá vedná disciplína etablovala v roku 2000. Vznikla súčasne s počiatkom štúdií kvality života ako doplnenie pozornosti psychologických výskumov takmer výhradne venovanej negatívnym fenoménom, rizikovým činiteľom, chorobám a poruchám. V súčasnom svete, ktorý kladie vysoké nároky na produktivitu a efektivitu, je pozitívna psychológia takpovediac odpoveďou na to, ako si udržať dobré zdravie – nielen fyzické, ale aj psychické. Pozitívna psychológia má svojimi východiskami blízko k humanistickej psychológii. Od humanistickej psychológie sa však odlišuje svojim zásadným dôrazom na empirický výskum. Predmetom jej skúmania sú pozitívne psychologické fenomény, teda to, čo robí život človeka dobrým. Tým privádza do centra psychologického záujmu okrem iného aj tému silných stránok charakteru a mravných vlastností (cností) človeka, ktoré vstupujú do formovania teoretickej základne manažmentu (Křivohlavý, 2010).

Podniková kultura - významný determinant riadenia ľudských zdrojov

V dnešnej dobe je efektívne, ak je podniková kultúra vytváraná cieľavedome a venuje sa jej pozornosť. Skúsenosti dokazujú, že medzi podnikovou kultúrou a úspešnosťou HRM systému existuje priama súvislosť. Úspešné podniky sa zaujímajú o svoju kultúru, pretože tá pôsobí nielen vo vnútri firmy, ale aj voči okolitému, vonkajšiemu svetu. A v dnešnom globálnom prostredí, kde vládne silná konkurencia prináša organizácii konkurenčnú výhodu, no len v tom prípade, ak sa jej venuje náležitá pozornosť. Adekvátna firemná kultúra by mala byť formovaná tak, aby bola v súlade s podnikateľskými zámermi firmy. Podniková kultúra existuje v každom podniku. Pôvod slova kultúra možno hľadať v latinskom cultura a v moderných spoločenských vedách, ako je predovšetkým kultúrna antropológia, sociológia, či

sociálna psychológia. Kultúra je špecifickým ľudským prostredím, v ktorom sa od ľudí vyžaduje určité správanie, ktoré je definované v procese interakcie ako žiaduce. Pod týmto pojmom všeobecne rozumieme „vnášanie ľudského ducha, umu do vecí a ľudí, či vytváranie ich vyššieho, lepšieho stavu.“ Hlavnými nositeľmi podnikovej kultúry sú ľudia, najmä to prečo sa stali zamestnancami, aké majú vzájomné vzťahy, normy, životné princípy, ktoré si určujú. Čo je podľa zamestnancov dobré alebo zlé, všetko to čo ovplyvňuje podnik a jeho normy a hodnoty. Nielen toto odlišuje podniky od seba, ale určuje aj ich životaschopnosť a funkčnosť z hľadiska dlhodobej perspektívy. Podniková kultúra aktívne vplýva na ľudí, upravuje ich konanie s normami a hodnotami, ktoré vytvárajú jej obsah. Podniková kultúra môže mať rôznu podobu, napríklad pozitívnu alebo negatívnu (populizmus) a tým je odlišná od iných podnikov. Organizačná kultúra je súborom hodnôt, postojov, noriem, vzorcov správania, ktoré sú zdieľané naprieč organizáciou. Organizačná kultúra významným spôsobom ovplyvňuje výkon i dlhodobú úspešnosť firmy. Organizačnú kultúru je niekedy ťažké definovať, pričom nemôžeme v podniku pozorovať kultúru samotnú, ale skôr jej prejavy. Význam podnikovej kultúry rastie s vyššími nárokmi na schopnosť rýchlej adaptácie firiem k okoliu. Správa organizačná kultúra aktívne pôsobí na súdržnosť podniku a jeho prispôsobivosť. Záujem o organizačnú kultúru narástol predovšetkým v čase "japonského zázraku", keď práve kultúre organizácie pripisovali významný podiel na úspešnosti japonských firiem. Ďalšia vlna záujmu o organizačnú kultúru sa objavila v súvislosti hľadania modelov dokonalosti riadenia firiem. Podniková kultúra je odrazom čohosi, čomu hovoríme hodnotový systém podniku. Tento hodnotový systém nám v podstatnej miere ovplyvňuje kultúru, aká sa vo firme vytvorí. Podniková kultúra je však zložitý útvar a je odrazom vzájomného prepojenia mnohých faktorov. Armstrong (1999) vo svojom diele definuje podnikovú kultúru ako *,,sústavu zdieľaného presvedčenia, postojov, domnienok, noriem a hodnôt existujúcich v organizácii. Hoci táto sústava nebola nikde výslovne sformulovaná, v podmienkach neexistencie priamych inštrukcií formuje spôsob jednania a vzájomného pôsobenia ľudí a výrazne ovplyvňuje spôsoby vykonávania práce.”* Avšak tento autor sa zaoberá týmto pojmom aj z hľadiska psychológie, ktorá podáva zložitejšiu definíciu, podľa ktorej sa jedná o sústavu základných domnienok vymyslenú, vytvorenú alebo objavenú určitou skupinou jedincov v súvislosti s tým, ako sa učila vyrovnávať sa so svojimi problémami vonkajšej adaptácie a vnútornej integrácie, a tieto domnienky fungovali dostatočne dobre, aby boli považované za platné, a teda vštepované novým členom ako správny spôsob, ako vnímať, myslieť a cítiť vo vzťahu k týmto problémom. Šigut (2004) nám zasa podáva nasledovnú definíciu: *,,firemná kultúra vyjadruje vždy určitý charakter, ducha/dušu podniku, vnútorné pravidlá hry, ktoré ovplyvňujú myslenie a chovanie zamestnancov, ale i celkovú atmosféru, v ktorej existuje vnútropodnikový život.”* Z uvedených definícii vyplýva, že podnikovú kultúru nemožno chápať len ako klímu, resp. atmosféru v podniku, to by bola len veľmi úzka definícia, pretože tá je len jej súčasťou. Zahrňuje oveľa viac prvkov, a to hodnoty, normy, postoje, dôležitým prvkom je ich akceptácia a zdieľanie podnikom a zamestnancami, čo sa prejavuje nielen v ich správaní a postojoch ako nehmotnej zložky, ale aj prostredníctvom hmotných prvkov, akými sú artefakty. Schein (2009) upozorňuje na nebezpečenstvo zjednodušenia chápania podnikovej kultúry, nestačí sa zmieriť s predstavou, že ide len o spôsob, ako niečo robíme alebo o základné hodnoty. Ponúka nám svoj pohľad na jej jednotlivé úrovne, úroveň predstavuje stupeň, na ktorom je kultúra viditeľná pre pozorovateľa. Podnikovú kultúru rozdelil do troch úrovní – artefakty, hodnoty, základné predpoklady - od viditeľnej až po tacitnú, neviditeľnú úroveň (Obr. 1).

Obr.1 Tri úrovne podnikovej kultúry

Zdroj: (Schein, 2009)

Dnešná podniková kultúra sa musí riadiť pravidlom, že vzdelávanie a získavanie poznatkov je nevyhnutné usmerňovať podľa potrieb podniku, so snahou zosúladiť ich s osobnými cieľmi pracovníkov. Podľa Bělohlávka (1996) je podniková kultúra rada zvykov, ktoré sa upevnili a stávajú sa normou každodenného správania sa pracovníkov. Jedným zo spôsobov zdokonaľovania podnikového manažmentu dnes je projekt „učiacej sa organizácie" – táto sa prejavuje zvýšenou kapacitou učiť sa, adaptovať a meniť sa prostredníctvom ľudí, ktorí sa učia. Vzdelávanie jednotlivcov však ešte negarantuje učiacu sa organizáciu, ide o radikálnu zmenu myslenia ľudí a filozofie podniku spojenú so zmenou jeho kultúry. Podnikovú kultúru je možné podľa kritéria sily rozdeliť na:

Silnú podnikovú kultúru – má mimoriadnu schopnosť ovplyvňovať charakter i priebeh všetkých podstatných organizačných javov, zasahuje celú organizáciu a vplýva na každého člena spoločenského systému organizácie.

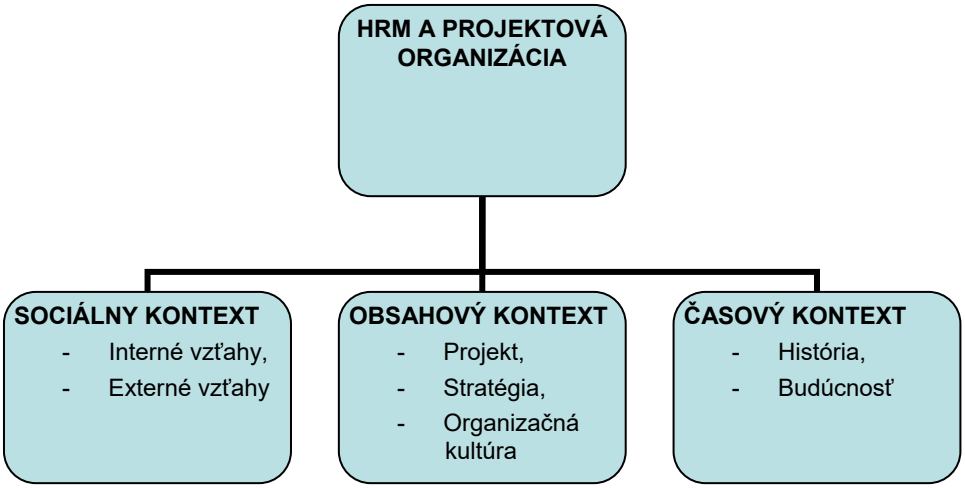
Slabú podnikovú kultúru – ktorej vplyv je málo zreteľný, je obmedzený len na určité čiastkové oblasti organizácie, napríklad rôzne skupiny majú vlastné systémy hodnôt, dochádza k nekalej konkurencii spôsobenej napríklad zatajovaním informácií. Je to podniková kultúra, z ktorej nevznikne učiaca sa organizácia.

Podľa holandského sociológa Hofstedeho (2010) je kultúra tvz. softwarom mysle. Podľa neho je človek v priebehu detstva vnímavejší čo sa týka učenia a nových podnetov a preto si v sociálnom prostredí, v ktorom vyrastáme osvojujeme určité mentálne programy. Hofstede tieto vzorce nazýva softvérom mysle, čo prirovnáva k počítačovej terminológii. Hofstede však upozorňuje, že ľudské správanie je len sčasti určované týmito programami a je schopné sa od nich odkloniť a reagovať novým, nečakaným spôsobom. Podľa Hofstedeho je kultúra vždy kolektívny jav, pretože je vždy čiastočne zdieľaná ľuďmi, ktorí existujú alebo existovali v tom istom sociálnom prostredí, kde sa ju naučili. Kultúra sa skladá z nepísaných pravidiel určitej sociálnej hry. Ide o spoločné naprogramovanie mysle, ktorá rozoznáva členov jednej skupiny od ostatných. Kultúra nevychádza z génov ale zo sociálneho prostredia. Kultúra je maximum bytia ľudí alebo spoločnosti. Ľudia nemôžu byť viac než kultúrnymi ľuďmi a spoločnosť nemôže byť, viac než kultúrnym spoločenstvom. Podstatou bytia kultúry.je inscendencia, čiže seba prehlbovanie sa ľudí. Slovo kultúra sa často používalo a používa, v rôznych a navzájom odlišných významoch, pretože ľudia jej pripisujú rozdielny obsah a zmysel. Jedným z hlavných cieľov interkultúrneho vzdelania je výchova k tolerancii a rešpektu k rozdielnym kultúram či ľuďom, ktorí pochádzajú z odlišnej krajiny alebo sú z iných kultúrnych zázemiach. Kultúra na organizačnej úrovni je teoretikmi i manažérmi často vnímaná ako veľmi zložitý a len ťažko definovateľný fenomén, ktorý vo významnej miere ovplyvňuje výkonnosť organizácie. Na jednej strane môže byť zdrojom sily

organizácie a nositeľom jej konkurenčnej výhody, na druhej strane však môže byť brzdou rozvoja organizácie, či dokonca zdrojom jej deštrukcie. Pri uplatňovaní rozvoja riadenia ľudských zdrojov v projektovej organizácií by sme mohli špecifikovať prístup Sengeho (2007) k samotnej učiacej sa organizácií, kde dominuje osobné majstrovstvo, mentálne modely, zdieľaná vízia, tímové učenie a systémové myslenie. Majstrovstvo chápeme v tomto prípade v pozitívnom zmysle slova, synonymom môže byť pojem brilancia. Jedná sa o celoživotný rozvoj osobnosti, aktívny prístup k vlastnému životu, neustále sústredenie sa na vlastnú víziu, ciele a túžby, sústreďovanie energie, pestovanie trpezlivosti a objektívne vnímanie reality. Hoci v tejto disciplíne hovoríme o rozvoji jednotlivca, stále predstavuje základ učiacej sa organizácie, pretože bez jednotlivcov nie je možné hovoriť o učení sa organizácie. Na druhej strane je potrebné zdôrazniť, že osobný rozvoj zamestnancov nemá byť chápaný iba ako nástroj na dosiahnutie organizačných cieľov, pretože výsledkom takéhoto prístupu by mohlo byť znehodnotenie vzťahu medzi zamestnancom a organizáciou. Pre spoločnosti by mal byť rozvoj ľudí rovnako dôležitý ako finančný úspech, pretože výsledkom je vzájomné obohatenie. Pod pojmom mentálne modely si môžeme predstaviť hlboko zakorenené predstavy a domnienky podľa ktorých jednáme a hodnotíme svoje okolie. Problémom je, že nás obmedzujú k správaniu, konaniu a mysleniu, ktoré poznáme z minulosti alebo zo skúsenosti. Preto disciplína zameraná na objavovanie, uvedomenie si svojich mentálnych modelov a zlepšovanie týchto vnútorných predstáv sa považuje ako jedna z prelomových inovácií pre vytvorenie učiacich sa organizácií. Spoločná vízia vzniká ako vedľajší produkt interakcií medzi víziami zamestnancov. Vytvára pocit spoločenstva a dáva tým do súvislosti rozličné aktivity. Dáva učeniu význam, pretože ľudia sú iniciovaní, spojení, inšpirovaní a angažovaní spoločnou túžbou dosiahnuť ciele. Spoločná vízia podnecuje spoluprácu, spoločnú identitu. Organizačné učenie nie je len o učení sa jednotlivca, práve spoločné úsilie a tímové učenie sa vyúsťuje do spoločného konania a teda prospechu celej organizácie. Práve tímy a skupiny sú považované za základný kameň učiacej sa spoločnosti. Vzájomne zladené tímy nemrhajú energiou, rozvíjajú spoločnú víziu a tvoria výsledky, na ktorých jeho členom naozaj záleží, dá sa povedať že sa stávajú mikrokozmom pre učenie sa v celej organizácií. Systémové myslenie je pokladané za piatu disciplínu, ktorá integruje ostatné do jedného celku a vytvára synergický efekt. Môžeme konštatovať, že systémový prístup pomáha chápať komplexnosť a vzájomnú prepojenosť procesov. Práve uvažovanie v súvislostiach je predpokladom pre rozvíjanie organizácie, preto do systému riadenia by mali byť zakomponované aj zvyšné štyri disciplíny.

Vzťah medzi managementom ľudských zdrojov a projektovým managementom

Projektový management v súčasnosti prechádza mnohými vývojovými tendenciami, kde podstatnú úlohu začínajú zohrávať ľudské zdroje. Keďže pojem samotného slova projekt znamená ideu alebo plán, je pochopiteľné že na vzniku samotných ideí participujú jednotlivci (Huemann, 2015). V súčasných podmienkach môžeme súhlasiť s autormi, ktorí tvrdia, že neexistuje dostatok štúdií alebo experti nevenujú dostatok pozornosti na výskum a aplikáciu rozvoja riadenia ľudských zdrojov pre projektový management. Ak skúmame samotný HRM systém v projektovom riadení, hovoríme o prístupe sociálne systémovej teórii (Luhmann, 1995). Vo výskume projektovo orientovanej organizácií Luhmann (1995) dáva do popredia komunikáciu. V prípade projektu to znamená, že projektový manažér, členovia projektového tímu a zúčastnené strany sú osobne zainteresovaní na projekte a tvoria tzv. interné projektové prostredie, ktoré si vyžaduje špecifický druh komunikačných väzieb. Z tohoto hľadiska hovoríme o HRM systéme v projektovo riadenej organizácií. Je potrebné podotknúť, že projekt je subsystém projektovo orientovanej organizácie. Veľmi zaujímavý HRM systém v projektovej organizácií je modul tvorený z troch kontextoch, a to sociálneho, časového a obsahového (Obr. 2).

Obr. 2 Vzťah medzi HRM systémom a projektovou organizáciou
Zdroj: Huemann, 2015

Sociálny kontext popisuje nevyhnutnosť práce s perspektívou zúčastnených strán, tzv. stakeholders management. Podľa Zeleného (2008) je stakeholder manažment nástrojom dobrovoľným; je to v podstate manažérstvo vzťahov vytváraných a udržiavaných medzi organizáciou a jej jednotlivými stakeholdermi. Vzťahov, ktoré sú cielene riadené za účelom dosahovania udržateľnosti rozvoja organizácie a rastu jej podnikateľských profitov, ale za súčasného rešpektovania a uspokojovania záujmov a potrieb jej jednotlivých stakeholderov. Akýkoľvek jednotlivec, skupina alebo subjekt, ktorý priamo či nepriamo ovplyvňuje alebo je priamo či nepriamo ovplyvňovaný pôsobením firmy alebo organizácie. Patria sem interné zainteresované subjekty (ako napr. zamestnanci a ich rodiny, odbory, dobrovoľníci) alebo externé subjekty (napr. klienti, zákazníci, dodávatelia, vlastníci, donori, finančné skupiny, miestna komunita, politici, profesné a akademické organizácie, environmentálne skupiny, biosféra, celá populácia a pod.) Stakeholdermi môžu byť akcionári, ktorí sú zainteresovaní na raste a prosperite podniku, ako aj lokálne organizácie, ktoré zaujíma dopad pôsobenia organizácie na životné prostredie v jej okolí. Sú nimi zamestnanci, ktorí posudzujú pracovné podmienky vo firme, ako aj zákazníci, ktorých zaujíma kvalita služby alebo produktu organizácie (Trnková, 2004). Obsahovému kontextu prináleží definovanie projektu a jednotlivých strategických nástrojov, prostredníctvom ktorých sa dosiahnú ciele projektu. Novodobí autori (Bremer, 2012) apelujú na efektívne využívanie a budovanie organizačnej kultúry v smere identifikácie projektovej spoločnosti (viď. vyššie). Ako tretí prvok budovanie HRM systému v projektovej spoločnosti sa považuje komparácia histórie a budúcnosti. Budúce perspektívy riadenia ľudských zdrojov sa opierajú o nové prístupy a učenie sa od úspešných organizácií, ktoré prostredníctvom HRM systému dosahujú podstatne lepšie výsledky v projektovom riadení.

Zhrnutie a diskusia

„Na svete je toľko zásadných problémov, ktorým sa nikto nevenuje, protože vedúce osobnosti nie sú systémoví myslitelia“

Marv Adams z firmy Ford

Ľudské zdroje sú novodobým prístupom, ktorý kladie rozvoj ľudského potenciálu na prvé miesto. Projektovo riadené organizácie si vyžadujú prístup tvorby systému riadenia ľudských zdrojov (tzv. fresh perspective, Huemann, 2015). Odborníci argumentujú, že HRM je strategický nástroj k zvýšeniu finančnej výkonnosti organizácie. Ak sa chceme pokúsiť o tvorbu a definíciu HRM nástrojov a praktík pre mikroekonomickú úroveň, mali by sme vychádzať z tzv. sociálno - systémového prístupu. Systémové hľadisko, ktoré sa presadilo v modernej vede, sa opiera o dve odlišné myšlienkové tradície. Teória technických systémov poskytuje praktické nástroje, jako sú systémové archetypy a modely počítačovej simulácie, ktoré umožňujú chápať zložité, vzájomne prepojené vzťahy. Poznanie živých systémov nám pomáha uvedomiť si schopnosť tímov, organizácie a rozsiahlejších systémov učiť sa a ďalej sa vyvíjať. De Geus (2002) prichádza s otázkou: „Ako vnímate organizáciu – ako spoločenstvo ľudí alebo ako stroj na výrobu peňazí?“ Výskum firmy Shell na tému dlhovekosti organizácie, ktorý uskutočnil de Geus odhalil, že priemerná dĺžka života firiem z rebríčka Fortune 500 najväčších firiem, ktorý zostavil časopis Fortune, dosahuje necelých štyridsať rokov. Keď autori tejto štúdie pátrali po znakoch, ktoré boli pre tieto firmy spoločné navzdory odlišnostiam, kultúrnym rozdielom, rôznym odvetvovým a technologickým kontextom, došli k záveru, že dlhoveké organizácie mali sklon považovať sami seba skôr za spoločenstvo ľudí inak povedané (podklady štúdie firmy Shell), tieto organizácie mali predstavu o tom, kto sú ich ľudia. S existenciou organizácií sa spája aj efektívnosť rozvoja uplatňovania princípov projektového riadenia. Cieľom príspevku bolo na základe novodobých bibliografických zdrojov podať ucelený pohľad na moderné smerovanie projektového managementu s apelom na rozvoj ľudských zdrojov. Príspevok poukazuje na nevyhnutnosť starostlivosti o ľudské zdroje a začatie budovania HRM systému v projektovo orientovanej organizácii. Obsah HRM systému v projektovom riadení je postavený na troch dôležitých stránkach a to obsahovej, časovej a sociálnej. Tieto stránky sú výrazne podporované rozvojom organizačnej kultúry, ktorá podmieňuje a dáva do pohybu všetky ostatné prvky v projektovom riadení.

Literatúra:

ARMSTRONG, M. (1999). *Personální management.* Praha: Grada Publishing, 1999. 963 s. ISBN 80-7169-614-5.

BĚLOHLÁVEK, F. (1996). Organizační chování. Olomouc: Rubico. ISBN 80-85839-09-1.

BREMER, M. (2012). *Organizational Culture Change: Unleashing your Organization's Potential in Circles of 10.* Netherlands: Kikker Groep. ISBN 978-9081982511.

DE GEUS, A. (2002). *The Living Company.* USA: Harvard Business Review Press. ISBN 978-1578518203.

DESSLER G. (2005). *Human resource management*. NJ.: Pearson Prentice Hall. ISBN 9780131440975.

HOFSTEDE, G. H. , HOFSTEDE, G. J. a MINKOV, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the mind.* Revised and expanded 3rd edition. New York: McGraw-Hill ISBN 978-0-07-166418-9.

HOWARD, T. (2014). *Behavioral Porfolio Management*. London: Harimann House Ltd. ISBN 978-0857-193-57-5.

HUEMANN, M. (2015). *Human resource management in the Project Oriented Organization. Towards a Viable System for Project Personnel.* New York: Taylor & Francis Ltd. ISBN 978-1472452047.

KOFMAN, P. F. 2010. *Vědomý business: integrita, úspěch a štěstí.* Praha: Portál. ISBN 987–80–7367–747–3.

KŘIVOHLAVÝ, J. 2010. *Pozitivní psychologie.* Praha: Portál. ISBN 80–247–1370–5.

LETOVANCOVÁ, E. (2007). Psychológia v manažmente, Centrum ďalšieho a celoživotného vzdelávania: Univerzita Komenského v Bratislave. ISBN-978-80-223-2307-9.

LEVIN, G. a WARD, J.L. (2011). *Program Management Complexity: A Competency Model (ESI International Project Management Series)*. Auerbach Publications: USA. ISBN 978-1439851111.
LUHMANN, N. (1995). Social Systems. California: Stanford University Press. ISBN 978-0804726252.
NOVÝ, I. a kol. (1996). Interkulturální management. Lidé, kultura a management. Praha : Grada Publishing. ISBN 80-7169-260-3
PINNINGTON A. a EDWARDS T. (2000). *Introduction to Human Resource Management*. New York: Oxford University Press. 978-0198775430.
OLEXOVÁ, C. (2008). *Riadenie ľudských zdrojov a jeho úlohy v organizácii*. Poradca podnikateľa. Dostupné na: http://www.pp.sk/6573/Riadenie-ludskych-zdrojov-ajeho-ulohy-v-organizacii_A-PMPP30807.aspx.
SCHEIN, E. H. (2009). *The corporate culture survival guide.* San Francisco: Jossey-Bass A Wiley Imprint, 2009. ISBN 978-0-470-29371-3.
SENGE, P. M. (2007). *The Fifth Discipline.* New York : Doubleday. ISBN 0-385-26095-4.
ŠEBESTOVÁ, Ľ. (2012). *Výzvy budúcnosti pri riadení ľudských zdrojov*. Dostupné na: http://www.adda.sk/vyzvy-buducnosti-pri-riadeni-ludskych-zdrojov/.
ŠIGUT, Z. (2004). *Firemní kultura a lidské zdroje.* Praha: ASPI. ISBN 80-7357-046-7.
TRNKOVÁ J. (2010). Spoločenská odpovědnost firem. (Corporate Social Responsibility) Dostupné na internete: http://www.partnerstva.sk/buxus/generate_page.php?page_id=751.
ZELENÝ J. (2008). *Environmentálne manažérstvo a spoločenská zodpovednosť (organizácií).* Banská Bystrica : FPV UMB. ISBN 978-80-8083-690-0.

Kontaktná adresa autora:

Ing. Eva Hvizdová, PhD., Fakulta regionálního rozvoja a medzinárodných štúdií, Mendelova univerzita v Brne, Třída Generála Píky 7, 613 00 Černé pole, Brno, email: eva.hvizdova@mendelu.cz

Index kreativity v České republice

Creativity index in the Czech Republic

Markéta Chaloupková

Abstrakt:

V důsledku významných ekonomických, sociální a demografických změn ve společnosti umocněných procesem globalizace a rozvojem informačních a komunikačních technologií došlo v průběhu minulého století ke vzniku a rozvoji tzv. kreativní ekonomiky. Kreativitu lze vnímat jako nový typ konkurenční výhody vedoucí k efektivnímu a udržitelnému rozvoji regionů i celého státu. Cílem příspěvku je snaha o nastínění problematiky kreativní ekonomiky pomocí Indexu kreativity naměřeného pro jednotlivé kraje České republiky v letech 2006 - 2015. V rámci výzkumu byly zmapovány rovněž dílčí indexy – talentu, technologie a tolerance. Všechny uvedené indexy byly pro větší přehlednost a snazší interpretaci graficky zachyceny pomocí řady kartogramů. Pro lepší ukotvení tématiky příspěvek rovněž obsahuje literární rešerši představující nejvýznamnější odborníky v dané oblasti včetně (v praxi) nejvíce využívaných způsobů měření kreativní ekonomiky, po jejichž vzoru byl uskutečněn vlastní výzkum.

Klíčová slova:

kreativní ekonomika, Kreativní index 3T, Euro-kreativní index, Model 5C, regionální rozvoj

Abstract:

During the last century, one could see a development of a so-called creative economy due to important economic, social and demographic changes in the society, which were intensified by the globalisation process and by the advance of information and communication technologies. Creativity can be seen as a new type of competitive advantage, which leads to an effective and sustainable development of both regions and the whole country. The purpose of this paper is the author's effort to outline the issue of the creative economy by utilizing the Creativity index, which was measured for individual regions of the Czech Republic during 2006–2015. Talent, Technology and Tolerance sub-indexes were also studied in the scope of this research. All mentioned indexes are presented graphically in a range of cartograms to improve clarity and interpretation. The paper also contains the research literature representing the most notable experts in the area including the most used methods (in practice) to measure the creative economy by which this research was conducted.

Key words:

creative economy, Creative index 3T, Euro-creativity index, Model 5C, regional development

Fenomén kreativní ekonomiky

Konkurenceschopnost ekonomicky vyspělých zemí je v současné době stále více ovlivňována tzv. kreativním sektorem. Role kreativity v hospodářském vývoji zemí je tedy nezpochybnitelná. Problémem je ovšem neucelený pohled na danou problematiku, jejíž obtížná kvantifikace tkví v širokém pojetí pojmu „kreativita“.

Nejednotnost terminologie zkoumá zejména Hartley (2004). Autor vidí problém v neschopnosti zařadit kreativní sektor do tradičního vymezení - primární, sekundární a terciární sektor, neboť produkty kreativní ekonomiky lze nalézt ve všech sektorech. Hartley zkoumá také odlišný americký a evropský přístup k definování kreativní ekonomiky. Tvrdí, že v USA je kreativita řízena spíše požadavky konzumentů a trhu, zatímco v Evropě spíše institucemi a národní kulturní tradicí.

Na druhou stranu Kloudová a Stehlíková (2010) zařazují kreativní sektor striktně do sektoru služeb čili terciárního sektoru. Podle autorek do kreativního sektoru spadají společnosti provozující business v oblasti jako je výzkum, vývoj, média, hudba, film či divadlo. Oblasti vědy, umění a kultury považují za základ kreativní ekonomiky.

O definování pojmu „kreativní ekonomika“ se pokusil i britský odborník na kreativní průmysly John Howhins (2001). V roce 2001 vydal knihu s názvem „Creative economy“, ve které rozděluje kreativní odvětví na základě duševního vlastnictví do čtyř kategorií (patenty, autorsko-právní průmysly, ochranné známky a design). Rovněž popisuje nástup nové kreativní pracovní síly a kreativního průmyslu. Tuto myšlenku rozšiřuje do oblasti urbanismu Florida (2002).

Richard Florida je patrně nejplodnějším autorem v oblasti kreativní ekonomiky. Floridův názor se oproti Hartleymu liší. Florida se více soustředí na podstatu kreativní ekonomiky, která tkví v člověku jako jednotlivci. Kreativitu definuje jako projev jedince. Rozlišuje technologickou kreativitu (vynález), ekonomickou kreativitu (podnikání) a uměleckou kreativitu (kultura). Předmětem jeho zájmu je kreativní třída zahrnující super kreativní jádro a kreativní profesionály.

Obecně platí, že čím vyšší zastoupení kreativní pracovní síly, tím se dají očekávat lepší hospodářské výsledky a tím roste konkurence mezi podniky, městy i regiony. Pokud budou chtít jednotlivé územní celky zůstat konkurenceschopné, budou se muset zaměřit na nepřímou podporu prostředí, které vytvoří kreativním pracovníkům dostatečně vhodné podmínky pro práci i život (Kloudová et al., 2011). Konceptem kreativních měst se dále zabývají například Charles Landry (2008) či Allen J. Scott (2006).

Na základě prostudování výše uvedených děl autorů lze usoudit, že by se měla podpora ze strany územních celků zaměřit především na institucionální rámec, pracovní podmínky, občanskou vybavenost a vzdělání. S ohledem na rozdílná specifika území jsou konkrétní kroky v jurisdikci samotného regionu či země. Navzdory tomu se lze setkat se snahou o formulace univerzálního indexu, který by umožnil srovnat a analyzovat odlišnosti v kreativitě v rámci jednotlivých regionů (či států).

Způsoby měření kreativní ekonomiky

Rozvoj kreativní ekonomiky je spojen také s potřebou kvantifikace. Měřením podmínek pro rozvoj kreativní ekonomiky se ve své studii zabývá například Florida (2002), Florida a Tinagli (2004) či Hui, Chung-Hung a Mok (2004). Rozdílné způsoby měření plynou z odlišného historického a socio-ekonomického vývoje jednotlivých zemí. Níže představené metody představují základní způsoby měření, které byly inspirativní pro vlastní výzkum.

Za zcela zásadní pro tvorbu vlastního výzkumu autorka článku považuje index kreativity popsaný pomocí modelu 3T. Tento způsob výpočtu byl vyvinut Floridou (2002), který předpokládá, že existuje korelace mezi etickou, sociální a sexuální diverzitou, koncentrací talentu a „klastrováním“ high-tech průmyslů. Florida tento vztah popisuje pomocí tří faktorů ekonomického rozvoje - talentu, technologie a tolerance. Za základní argument lze považovat růst poháněný kreativními lidmi (talent), kteří preferují místa eticky pestrá a otevřená novým nápadům (tolerance). Koncentrace “kulturního kapitálu” je pak spojena s tvorbou nových produktů a procesů (technologie). Zmíněný proces následně vede k rozvoji obchodu, tvorbě nových pracovních míst, ekonomickému růstu a vyšší konkurenceschopnosti.

.

Tab. 1: Index kreativity 3T

Index talentu	**Index lidského kapitálu -** Procento populace s vysokoškolským vzděláním **Index kreativní třídy** - Koncentrace kreativní třídy
Index technologie	Index inovace – počet patentů na počet osob **High-tech index** – počet výstupů odvětví high-tech na celkovém výstupu
Index tolerance	**Gay index** – počet gay párů v oblasti na celkovém počtu obyvatel území **Bohemian index** – populace s uměleckým zaměřením v daném území **Index imigrace** – procento imigrantů v daném území

Zdroj: Florida (2002), vlastní zpracování

Floridův index kreativity byl následně rozšířen, čímž vznikl tzv. Euro-creativity index (Florida a Tinagli, 2004). Oproti předchozímu indexu dochází zejména k navýšení dílčích indexů. V oblasti "talentu" se jedná o index vědeckého talentu, který zahrnuje počet výzkumníků a inženýrů na tisíc dělníků. V oblasti "technologie" přibyl R&D index, který zahrnuje výzkumnou a vývojovou aktivitu. Od původní verze se nejvíce liší index "tolerance", který je nově založen na širších průzkumech postojů vůči gayům, menšinám a tradičním hodnotám.

Tab. 2: Euro-creativity Index

Euro-talent index	**Index lidského kapitálu** - % podíl obyvatel ve věku 25-64 let s vysokoškolským vzděláním **Index kreativní třídy** – míra kreativních zaměstnání **Index vědeckého talentu** – počet výzkumníků a inženýrů na 1000 dělníků
Euro-technology index	**Index inovace** – počet patentů na milion obyvatel **High-tech index inovací** – počet patentů v oblasti high-tech na milion obyvatel **R&D index** - % podíl nákladů na výzkum a vývoj na HDP
Euro-tolerance index	**Index postojů** - % tolerantních lidí vůči menšinám **Index hodnot** – odraz tradic v hodnotách obyvatel **Index sebevyjádření** – postoj k individuálním právům a vyjadřování

Zdroj: Floridaa Tinagli (2004), vlastní zpracování

Měřením kreativity se zabývali také autoři Hui, Chung-Hung a Mok (2004), kteří definovali tzv. „Model 5C". Kreativita je zde považována za proces, který je ovlivňován normami, pokyny a zejména strukturou lidského, institucionálního/strukturálního, kulturního a společenského kapitálu. Výsledné sestavení tzv. Outcomes of creativity indexu je složité na data a vyžaduje rozsáhlou statistickou základu. Mezi těžce zjistitelná data patří zejména informace o neekonomických faktorech kreativity.

Data a metodika práce

Metodika měření indexu kreativity byla inspirována zejména Floridou (Florida a Gates, 2001; Florida, 2002; Florida a Tinagli, 2004) a Kloudovou (Kloudová 2009; Kloudová a Stehlíková 2010). Pro analýzu jednotlivých regionů České republiky byl index modifikován a zjednodušen tak, aby bylo možné získat data pro výpočet dílčích indexů z dostupných veřejných databází či statistických šetření, a zároveň tím nebyla snížena vypovídací

schopnost. Index kreativity byl vypočítán na základě tří dílčích indexů - talentu, technologie a tolerance.

Výpočet indexu talentu byl proveden na základě dvou ukazatelů, a to indexu lidského kapitálu (podíl populace s vysokoškolským vzděláním v regionu na celkovém počtu obyvatel regionu) a indexu kreativní třídy (podíl kreativních zaměstnání v regionu na celkové zaměstnanosti v regionu). Data pro výpočet indexu lidského kapitálu byla získána z Českého statistického úřadu, data pro výpočet indexu kreativní třídy z odborného ústavu Centra informací a statistik kultury.

Index technologie byl vypočítán rovněž na základě dvou ukazatelů. Jedná se o R&D index (podíl nákladů na výzkum a vývoj na HDP v regionu) a index inovací (počet přihlášek patentů na počet obyvatel regionu). Pro výpočet byly využity data z ČSÚ a Úřadu průmyslového vlastnictví ČR.

Třetí kategorií je index tolerance, který byl sestaven na základě dvou indikátorů. Imigrační index (podíl zahraničních migrantů v regionu na celkovém počtu obyvatel regionu) byl vypočítán na základě dat z ČSÚ a imigračního portálu Ministerstva vnitra ČR. Gay index (podílu registrovaných partnerství v regionu na celkovém počtu obyvatel regionu) byl vypočítán na základě informací z příslušných matrik a ČSÚ.

Po výpočtu dílčích indexů (index lidského kapitálu, kreativní třídy, R&D, inovací, imigrace a gay index) pro jednotlivé regiony ČR byly kraje seřazeny od nejlepšího výsledku po nejhorší. Následně byly hodnoty pro každý kraj transformovány podle Min-Max normalizované metody OECD and European Commission (2008), která se standardně používá na mezinárodní úrovni. Uvedený proces transformuje data na hodnoty mezi 0 a 1, což umožňuje vyjádřit vzdálenost od nejlepšího výsledku (regionu), který má hodnotu rovnu 1 k nejhoršímu, který má hodnotu 0. Celkový index kreativity (CZIC) byl vypočten na základě průměru z indexů talentu, technologie a tolerance. Na základě výsledků výpočtu indexu kreativity bylo stanoveno pořadí jednotlivých regionů.

Výsledky a diskuze

Na základě výše uvedené metodiky byl vypočten index kreativity pro všechny regiony České republiky. Pro zjištění vývojového trendu byla současná situace poměřena se situací před deseti lety. Naměřené hodnoty zobrazuje následující tabulka, ve které jsou rovněž rozlišeny kraje, které si oproti situaci v roce 2006 postavení polepšily (tučně) a pohoršily (kurzívou).

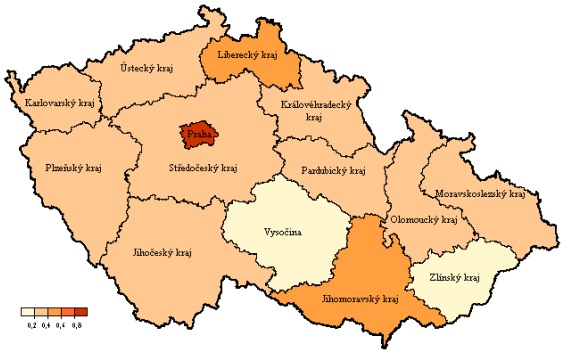
	Talent				Technologie				Tolerance				Index kreativity			
	2006	2015	2006	2014	2006	2015	2006	2015	2007	2015	2006	2015	2006	2015	2006	2015
Kraj	HCI	HCI	CCI	CCI	R&D	R&D	INI	INI	GI	GI	IMI	IMI	IC	IC	Pořadí	Pořadí
Praha	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,89	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,98	1	1
Jihomoravský	**0,00**	**0,58**	**0,23**	**0,66**	**0,66**	**1,00**	**0,16**	**0,31**	**0,31**	**0,24**	**0,33**	**0,16**	**0,44**	**0,49**	**3**	**2**
Liberecký	*0,20*	*0,16*	*0,48*	*0,80*	*0,40*	*0,45*	*0,12*	*0,42*	*0,26*	*0,34*	*0,12*	*0,22*	*0,45*	*0,40*	*2*	*3*
Plzeňský	**0,34**	**0,26**	**0,59**	**0,66**	**0,31**	**0,53**	**0,02**	**0,13**	**0,13**	**0,22**	**0,22**	**0,27**	**0,27**	**0,34**	**6**	**4**
Jihočeský	**0,04**	**0,28**	**0,65**	**0,69**	**0,00**	**0,28**	**0,00**	**0,09**	**0,37**	**0,07**	**0,55**	**0,09**	**0,26**	**0,25**	**7**	**5**
Středočeský	*0,14*	*0,00*	*0,49*	*0,22*	*0,08*	*0,50*	*0,15*	*0,16*	*0,42*	*0,32*	*0,27*	*0,26*	*0,28*	*0,24*	*4*	*6*
Karlovarský	*0,18*	*0,00*	*0,77*	*0,95*	*0,52*	*0,00*	*0,42*	*0,00*	*0,58*	*0,09*	*0,25*	*0,41*	*0,27*	*0,24*	*5*	*7*
Moravskoslezský	**0,20**	**0,27**	**0,40**	**0,50**	**0,27**	**0,29**	**0,20**	**0,19**	**0,13**	**0,15**	**0,17**	**0,05**	**0,23**	**0,24**	**10**	**8**
Královéhradecký	**0,17**	**0,21**	**0,06**	**0,52**	**0,60**	**0,23**	**0,34**	**0,11**	**0,31**	**0,26**	**0,05**	**0,08**	**0,23**	**0,24**	**11**	**9**
Olomoucký	**0,01**	**0,38**	**0,00**	**0,37**	**0,13**	**0,35**	**0,08**	**0,09**	**0,02**	**0,13**	**0,03**	**0,01**	**0,22**	**0,22**	**12**	**10**
Ústecký	*0,62*	*0,13*	*0,57*	*0,66*	*0,72*	*0,05*	*0,23*	*0,04*	*0,34*	*0,21*	*0,18*	*0,21*	*0,26*	*0,22*	*8*	*11*
Pardubický	*0,31*	*0,17*	*0,30*	*0,34*	*0,36*	*0,37*	*0,34*	*0,33*	*0,26*	*0,00*	*0,03*	*0,07*	*0,25*	*0,21*	*9*	*12*
Zlínský	0,16	0,16	0,36	0,57	0,48	0,27	0,23	0,13	0,00	0,01	0,00	0,00	0,20	0,19	13	13
Vysočina	0,29	0,03	0,40	0,00	0,28	0,19	0,14	0,00	0,21	0,09	0,07	0,01	0,04	0,05	14	14

pozn: HCI = index lidského kapitálu; INI = index inovace; IC = Index kreativity
CCI = index kreativní třídy; GI = Gay index
R&D = R&D index; IMI = Index imigrace

Obr. 1: Index kreativity v krajích ČR

Zdroj: ČSÚ, NIPOS, ÚPV (2006-2015), vlastní výpočty

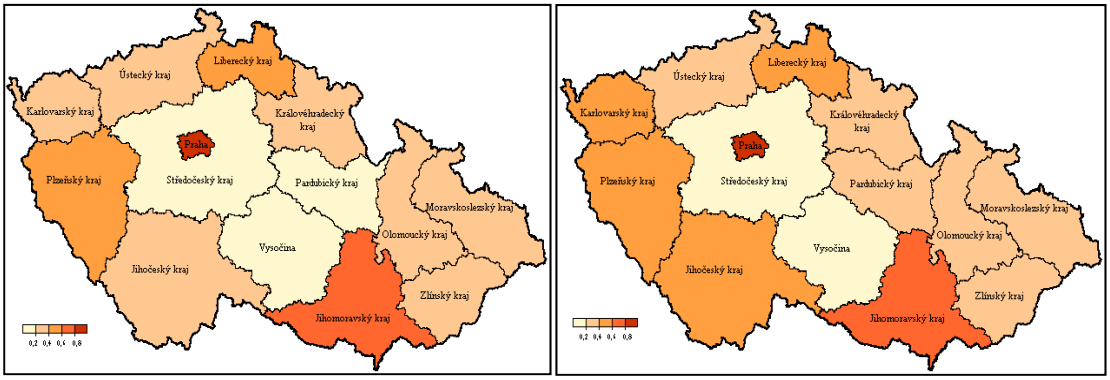
Jak zachycuje tabulka výše, s jednoznačnou převahou vyniká Praha, kterou lze považovat za lídra. O dominantním postavení Prahy svědčí i propad Středočeského kraje, který je způsoben stále menším přitahováním výzkumníků a kreativců. Druhý nejvyšší index kreativity byl v roce 2015 naměřen v Jihomoravském kraji, což je posun o jednu příčku nahoru oproti Libereckému kraji. Důvodem růstu je významný nárůst indexu lidského kapitálu a R&D. Liberecký kraj rovněž patří mezi top regiony. Důvodem je relativně vysoký index inovace či index kreativní třídy. Na druhou stranu nejnižší hodnoty indexu kreativity lze nalézt v kraji Vysočina, Zlínském a Pardubickém, který spolu s Ústeckým propadly nejvíce (o 3 příčky). Následující kartogram graficky zobrazuje změnu indexu kreativity v krajích ČR v letech 2006/2015.

Obr. 2: Změna indexu kreativity v krajích ČR (2006/2015)

Zdroj: ČSÚ (2015, 2006), NIPOS (2014, 2006), ÚPV (2015, 2006), vlastní zpracování

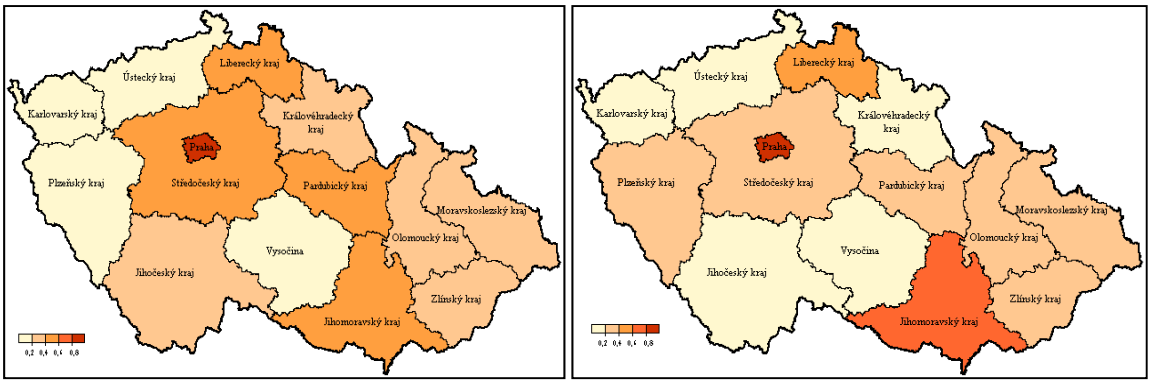
Následující série kartogramů zachycuje změnu trendu jednotlivých subindexů. V kategorii „talentu“ si v postavení mezi jednotlivými kraji polepšil Karlovarský kraj, a to díky velice významnému nárůstu kreativní třídy, který s přehledem převážil vůbec nejnižší index lidského kapitálu v regionech ČR. Dále si zlepšil pozici Jihočeský a Pardubický kraj, a to díky vysokému počtu kreativních zaměstnanců v regionu. Poziční situace v ostatních krajích zůstala nezměněna.

Obr. 3: Index talentu v krajích ČR (2016 - vlevo, 2015 - vpravo)

Zdroj: ČSÚ (2015, 2006), NIPOS (2014, 2006), ÚPV (2015, 2006), vlastní zpracování

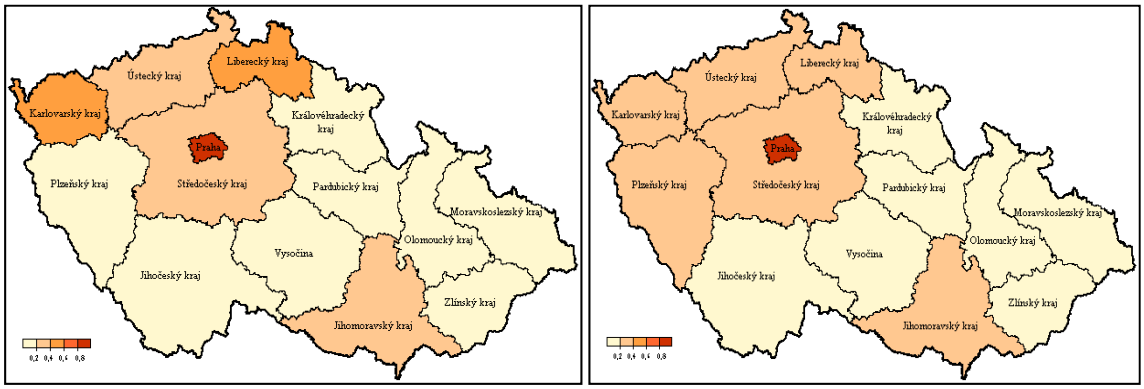
U indexu technologie došlo k největší změně v postavení Jihomoravského kraje. Změna byla způsobena podstatným nárůstem podílu nákladů na výzkum a vývoj na HDP v regionu, který způsobil prvenství kraje v indexu R&D. Vyšší investice do výzkumu se vyplatily i Jihočeskému a Plzeňskému kraji. Naopak zhoršení pozice zaznamenal Královéhradecký kraj (díky nižšímu počtu přihlášek patentů na počet obyvatel v regionu), Středočeský a Pardubický (díky nižším indexům R&D).

Obr. 4: Index technologie v krajích ČR (2006 - vlevo, 2015 – vpravo)

Zdroj: ČSÚ (2015, 2006), NIPOS (2014, 2006), ÚPV (2015, 2006), vlastní zpracování

V oblasti „tolerance“ si postavení mezi kraji zlepšil pouze Plzeňský kraj. Nárůst byl způsoben vyšším podílem registrovaných partnerství v regionu na celkovém počtu obyvatel regionu. Naopak díky výrazně nižším hodnotám Gay indexu si pohoršil postavení Karlovarský a Liberecký kraj.

Obr. 5: Index tolerance v krajích ČR (2006 - vlevo, 2015 – vpravo)

Zdroj: ČSÚ (2015, 2006), NIPOS (2014, 2006), ÚPV (2015, 2006), vlastní zpracování

Shrnutí:

O rostoucím fenoménu kreativní ekonomiky svědčí řada odborných zahraničních i tuzemských výzkumů, které byly inspirativní pro tvorbu vlastního výzkumu. V rámci vlastního výzkumu byla pomocí indexu kreativity a dílčích subindexů - talentu, technologie a tolerance posuzována konkurenceschopnost regionů České republiky. Pro zachycení vývoje regionů ve vztahu ke kreativitě, kterou lze pokládat za nový typ konkurenční výhody přispívající k růstu regionu a potažmo i celého státu, byla současná situace poměřena se situací před deseti lety.

Identifikace a nástin vývoje regionů vede rovněž k tvorbě nových pracovních míst, ekonomickému růstu, rozvoji obchodu a nepochybně vyšší konkurenceschopnosti. Implementace kreativity do regionální rozvojové strategie umožňuje růst výstupů, neboť hlavní výhoda kreativity spočívá v neomezenosti. Oproti základním faktorům nelze u kreativity stanovit hranice nových nápadů, které vznikají díky kreativnímu myšlení. Na druhou stranu, nevýhodou je roztříštěnost základní terminologie plynoucí z obtížného uchopení slova „kreativita“. Z uvedeného důvodu obsahuje příspěvek rovněž rešerši nejvýznamnějších názorů a způsobu měření výstupů kreativity.

Literatura:

FLORIDA, R. (2002). The Rise Of The Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community And Everyday Life. New York: Basic Books. ISBN 0465024769.

FLORIDA, R., GATES,G. (2001). Technology and Tolerance: The Importance of Diversity to High-Technology Growth. Center on Urban & Metropolitan Policy.

FLORIDA, R., TINAGLI, I. (2004). Europe in the Creative Age. London: Carnegie Mellon Software Industry Center/DEMOS.

HARTLEY, J. (2004). Creative Industries. Wiley: Wiley-Blackwell. ISBN: 978-1-4051-0147-9.

HOWKINS, J. (2001). The creative economy: how people make money from ideas. Updated edition. London: Penguin. ISBN 978-014-0287-943.

HUI, DESMOND, ET AL. (2005). A study on creativity index. Home Affairs Bureau, The Hong Kong Special Administrative Region Government.

KLOUDOVÁ, J. (2009). Kreativní ekonomika a její měření. Ekonomický časopis, 59(3), 247-262. ISSN 0013-3035.

KLOUDOVÁ, J., ŠIMBEROVÁ, I. & O. CHWASZCZ,(2011). The 3T Transformation model for the purposes of a comparison of the creative potential within the framework of selected European regions. In: Proceedings of the 10th International Conference Liberec Economic Forum 2011. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 19.-20. září 2011, 127-137. ISBN 978-80-7372-755-0.

KLOUDOVÁ, J.; STEHLÍKOVÁ, B. (2010). Creativity Index for the Czech Republic in Terms of Regional Similarities and Geographical Location. Economics and management, 2010, 15.1: 100-109.

LANDRY, CH. (2008). The creative city: a toolkit for urban innovators. 2nd ed. Sterling, VA: Earthscan, 299 p. Theory, culture. ISBN 18-440-7598-2.

OECD and European Commission (2008). Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide, by Nardo, M. M. Saisana, A. Saltelli and S. Tarantola (EC/JRC), A. Hoffman and E. Giovannini (OECD).

SCOTT, ALLEN J. (2006). Creative cities: Conceptual issues and policy questions. [online]. Journal of Urban Affairs. vol. 28, issue 1, s. 1-17. DOI: 10.1111/j.0735-2166.2006.00256.x. [cit. 2016-03-06]. Dostupné z: http://doi.wiley.com/10.1111/j.0735-2166.2006.00256.x.

Kontaktní adresa autora:

Ing. Markéta Chaloupková, Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova Univerzita, Lipová 41a, 602 00, Brno-Pisárky, 390728@mail.muni.cz

Microfinance as a tool for job creation in Europe

Gabriela Chmelíková, Martina Bittnerová

Abstract:

There is a lack of microfinance institutions (MFIs) in the Czech Republic and the micro entrepreneurs tend to use consumer credit products, which is expensive, without any counselling services and with high risk of getting over indebted. The inspiration for the designing and launching the microfinance legislative could be find in other European countries with successfully developed microfinance system. However, little is known about the impact of existing European microfinance. The aim of the paper is to evaluate the effectiveness of microfinance system in job creation in the European countries by the examination of the interaction between intensity of microfinance market and the genesis of new economic activities in the particular European countries. We find that economies with higher intensity of microfinance industry create more job opportunities.

Key words:

microfinance, job creation, social exclusion

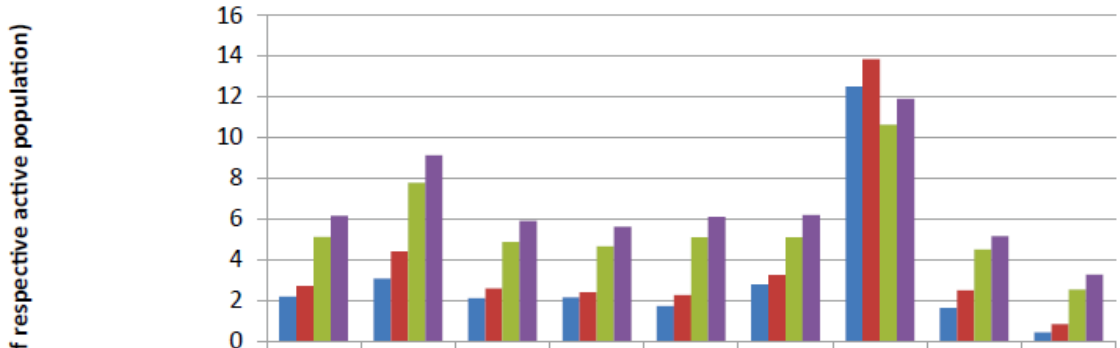
Introduction

There is a wide range of groups of inhabitants in the Czech Republic being either excluded from the job market or having a low chance to take part in it. These groups include especially mothers on and after maternity leave, elderly people, graduates and ethnic minorities. At the same time this group includes persons who want to start or further develop their own business (microenterprise, self-employment) but due to social exclusion they have difficulties with borrowing money. The exclusion of socially marginalized people from traditional banking services constitutes an obstacle to the launch of new business activities in the Czech Republic.

According to the European Anti-Poverty Network, the EAPN, the term “social exclusion” refers to the processes which push people to the edge of society, which limit their access to resources and opportunities. Poverty is believed to be a direct consequence of social exclusion representing one of the main issues in Europe. According to Eurostat, in 2014, the long-term unemployment rate was 6.2% in the EU 28 and 2.7% in the Czech Republic, both having risen between 2008 and 2014 (See Fig. 1). Although the level of long-term unemployment in the Czech Republic is relatively low, the trend and the structure is worrying. As can be seen in the Fig. 1, especially people with low level of education suffer from long-term unemployment more than in other European countries.

While there is according to Kraemer-Eis and Conforti (2009) clear evidence that microfinance is an effective financing channel for job creation and social inclusion, the microfinance market in the Czech Republic is still in its infancy. This is not the case of other European countries, which have recently registered significant growth of the microfinance industry. However, little is known about the impact of existing European microfinance system. The aim of the paper is to evaluate the effectiveness of microfinance system in job creation in the European countries by the examination of the interaction between intensity of microfinance market and the genesis of new economic activities in the particular European countries.

Figure 1. Long-term unemployment rates by age, gender and level of education (Low=lower than secondary; Medium=non-tertiary; High=tertiary) in 2008 and 2014 (in %)

	Total	From 15 to 24 years	From 25 to 54 years	From 55 to 64 years	Men	Women	Low	Medium	High
Czech Republic 2008	2.2	3.1	2.1	2.2	1.7	2.8	12.5	1.6	0.4
Czech Republic 2014	2.7	4.4	2.6	2.4	2.3	3.2	13.9	2.5	0.8
EU 2014	5.1	7.8	4.9	4.7	5.1	5.1	10.6	4.5	2.5
EA 2014	6.2	9.1	5.9	5.6	6.1	6.2	11.9	5.2	3.3

Source: Eurostat, 2017

European microfinance industry

Lack of access to finance is one of the main obstacles that seeding entrepreneurs face. Microfinance, which includes guarantees, microcredit, equity and quasi-equity extended to persons and micro-enterprises that experience difficulties accessing credit, can help overcome it. Microcredit is a loan of up to EUR 25 000.

In particular for vulnerable groups with a difficult access to the conventional credit market and for start-ups as well as existing micro-enterprises, a significant unmet demand for microfinance exists. Therefore, the EU Commission is helping entrepreneurs access financing by supporting microcredit providers through the Employment and Social Innovation (EaSI) programme. The EU Commission also supports microfinance via the European Social Fund.

Microcredit providers play an important role in channelling the EU support to entrepreneurs. However, bottlenecks at the level of microcredit providers may make it difficult for entrepreneurs to effectively access funding and benefit from the EU funding. In order to overcome these, the Commission established the Employment and Social Innovation (EaSI) Technical Assistance through which it provides to microcredit providers an institutional assessment or a microfinance institutional rating, offers targeted capacity building through tailored trainings, organises workshops, seminars and exchange visits between microcredit providers and operates a dedicated helpdesk.

As a consequence of extensive public support in the last years the European microfinance sector have registered a significant expansion The average number of microloans increased in the European countries from 27 000 in 2003 to 552 834 in 2015 which means the increase of value of disbursed microloans from 210 million EUR in 2003 to 2 537 million EUR in 2015 (European Microfinance Network - EMN). The following table gives an overview of the microfinance sector activities in the particular European countries:

Tab. 1. Value and number of microloans disbursed during the year (€)

	Value of microloans disbursed during the year (€)		Number of microloans disbursed during the year	
	2015	**2014**	**2015**	**2014**
Albania	59 693 401	54 780 248	25 796	23 808
Belgium	7 602 052	4 461 770	956	645
Bosnia-Herzegovina	212 035 597	218 076 819	152 400	149 497
Bulgaria	2 913 478	3 738 365	840	1 046
Finland	28 347 000	25 500 000	1 967	1 912
France	236 693 852	222 298 218	40 127	38 818
Germany	929 489	1 484 087	109	194
Hungary	6 763 837	13 479 942	389	734
Ireland	4 746 000	3 275 000	319	223
Italy	37 732 645	30 222 827	4 839	4 554
Kosovo	65 276 731	60 031 203	39 608	38 824
Macedonia	10 290 601	10 849 655	2 776	3 302
Moldova	8 433 555	7 963 570	9 228	5 052
Montenegro	39 709 758	27 435 054	19 513	15 035
Netherlands	15 875 000	14 440 000	104	960
Poland	32 975 312	27 868 330	2 257	2 186
Portugal	3 464 003	3 967 024	0	0
Romania	71 297 266	61 578 433	63 809	63 430
Serbia	63 058 411	57 341 423	34 135	31 855
Spain	593 149 745	439 335 650	122 119	83 027
Switzerland	282 787	546 322	17	28
United Kingdom	69 988 752	62 569 721	3 059	29 651
TOTAL	1 571 259 272	1 351 243 661	552 834	494 781
Eastern countries	572 447 947	543 143 042	350 751	334 769
Western countries	998 811 325	808 100 619	202 083	160 012
EU Member States	1 112 478 431	914 219 367	269 361	227 380

Source: Botti et al. (2016)

Despite of immerse increase of microfinance industry activity in Europe there is low empirical evidence on having an contribution in helping of the microenterprises establishment, of the self-employment and also of the social inclusion.

Entrepreneurship activity and Job creation in Europe

Micro-enterprises represent over 90% of European enterprises and are thus decisive for boosting jobs, growth and investment in Europe. In 2014, the EU-28's business economy was made up of around 26 million active enterprises (based on 27 Member States and estimates of missing Greece data) with some 143 million persons employed. There were about 4 million jobs created from 2.6 million newly born enterprises, based on the final 2014 data, while the preliminary results show 3.5 job losses as a consequence of 2.3 million death businesses. The proportion of newly-born enterprises in 2014 compared to 2013 increased by 1.8 %. Following table gives an detailed overview about the genesis of new enterprises in particular European countries and about the number of newly created jobs in these new born firms.

Tab. 2. Number of births of enterprises and creation of jobs

	Number of births of enterprises in t		Number of persons employed in the population of births in t	
	2015	**2014**	**2015**	**2014**
Belgium	41 102	39 070	57 975	55 857
Bulgaria	40 358	39 333	62 981	69 957
Czech Republic	85 645	93 360	73 987	109 052
Denmark		24 283	N/A	27 502
Germany	198 135	202 984	341 264	369 852
Estonia	8 512	8 631	11 774	11 647
Ireland	18 100	16 257	23 073	19 159
Spain	274 172	287 611	407 087	430 961
France	328 884	339 075	416 032	433 371
Croatia	12 185	11 411	26 596	24 374
Italy	279 132	274 489	352 943	344 879
Cyprus		3 375	N/A	4 931
Latvia	19 003	15 194	28 647	28 366
Lithuania	34 490	43 543	33 221	64 284
Luxembourg	2 989	3 134	5 254	6 022
Hungary	56 799	52 101	111 384	91 937
Malta	2 730	3 599	4 196	
Netherlands	107 946	108 786	83 694	84 170
Austria	28 311	29 480	50 249	52 200
Poland	249 815	253 061	377 447	379 218
Portugal	130 156	117 201	167 509	153 665
Romania	79 496	70 912	146 485	153 375
Slovenia	15 154	15 158	17 147	17 475
Slovakia	53 899	86 672	69 140	101 628
Finland	19 623	23 002	18 078	22 753
Sweden	53 185	52 606	66 735	65 845
United Kingdom	343 555	316 535	789 170	752 390

Source: Eurostat, 2017, N/A – not available

Although the new-born firms are small companies, their role in the economy exceeds their size. They are seen as providing the energy for economic growth, which is also shown in the statistical figures of national economies (Horell and Litan, 2010). Fast growing economies usually have a larger number of start-up companies than in a stagnating economy. The role of start-up companies in an economy has several dimensions. One of the most important attributes of their relationship to the socio-economic system is the creation of new jobs. Kane (2010) showed as part of documenting job creation in the USA that start-up firms are the one stage in the life cycle of a company which provides a growth in jobs. In the other stages of the life cycle of a company, the net job creation figures are on average negative. According to Chmelíková and Somerlíková (2014) the support of start-up companies is extremely important from the point of view of sustainable employment. Any type of economic entity can only establish itself with free capital, which can be obtained from the external or internal sources. For socially excluded entrepreneurs the microfinance is one of the limited opportunities to raise the capital from external sources.

Hypothesis, methods and data

Based on the previous discussion the research question can be formulated as to what extend the maturity and intensity of microfinance industry in particular EU countries influence the creation of new job opportunities.. To verify these conjecture, the following hypotheses may be formulated, that is aimed on the primary area of our interest - job creation.

H1: The job creation is positively associated with intensity of microfinance industry.

In order to test and then possibly support the hypotheses, the following wording has been used for its preliminary version:

H0: The job creation is not positively associated with intensity of microfinance industry.

The hypotheses is formulated in line with expectations stemming from the conclusions of Kraemer-Eis and Conforti (2009), who provides clear evidence that microfinance is an effective financing channel for job creation and social inclusion in developing countries. However the empirical evidence on European microfinance effects is rare.

The method of regression analysis and statistical hypotheses testing is used to analyse the relationship between intensity of microfinance industry and job creation. Individual sets of data are first subjected to normality verification by the Kolmogorov-Smirnov test as well as on the basis of a normal probability plot. Then comes a regression analysis of the following two variables:

- Value of microloans disbursed during the year 2014 (€) as **independent variable** (which enables to monitor the intensity of microfinance industry in particular countries),
- Number of persons employed in the population of births in 2015 as **dependent variable** (which enables to discribe the job creation by newly established firms),

On the basis of data from 13 countries (Belgium, Bulgaria, Finland, France, Germany, Hungary, Ireland, Italy, Netherlands, Poland, Portugal, Romania, Spain, Switzerland), the assumption about positive relationship between the intensity of microfinance industry and job creation is verified with the use of statistical hypothesis testing. The software Excel is used for calculations. The null hypothesis is rejected or accepted on the basis of statistical significance (the significance level $\alpha = 0.05$).

The analysis is based on the data published by the Eurostat (European Commission, 2017) and European Microfinance Network (Botti et al. (2016). The data range of the Eurostat – Business Demography Project (BDP) database enables a detailed assessment of the births of enterprises and job creation in all EU countries. Microfinance institution data come from a comprehensive, up-to-date overview of the microcredit sector in the European Union. This pan-European survey of microfinance providers has been carried out by Fondazione Giordano Dell'Amore on behalf of the European Microfinance Network (EMN) and the Microfinance Centre (MFC) since 2004. According to Botti et al. (2016) the survey in its last edition covers 149 institutions from 22 countries. We deployed the latest data from both databases; the analyzed period was 2015.

Results

The hypothesis *H0* has been tested in order to determine the relationship between the intensity of microfinance industry and job creation in particular European countries. The data obtained has been interpolated by a linear regression function $y = 0.0007x + 147742$. The rising nature of the function shows that job creation is positively dependant on the value of micro-loans disbursed in the economy. This is in line with expectations stemming from the empirical evidence from developing countries. Next, the determination index was calculated showing what percentage the dispersion of empirical values of the dependant variable is the consequence of the dispersion of theoretical values of the dependant variable which are estimated on the basis of the linear function chosen. The calculated determination index indicates that the linear function chosen explains 34% of the dependant variable. The hypothesis about the relationship between the observed variables was statistically tested on the significance level $\alpha = 0.05$. The summary results of statistical analysis are presented in the Table 3.

Table 3 – Statistical hypothesis test on the significance level α = 0.05

Independent Variable	Dependent Variable (Coefficients)
Intercept	147742.2623*** (0.005073)
Value of micro-loans	0.0007267** (0.036837)
R^2	0.582178204
F-test	5.639727
p-value	0,036837 < 0.05

Source: own calculations (processed in software Excel), note: *** stat. significance at 1% level, ** stat. siginificance at 0,5% level

The null hypothesis of the independence assumption is rejected on the basis of statistical significance (p-value is less than the given significance level α = 0.05). We can hence support the base hypothesis that intensity of microfinance industry has positive impact on job creation in the economy.

Conclusion

There is a lack of microfinance institutions (MFI) in the Czech Republic and the micro entrepreneurs tend to use consumer credit products (from both bank and non-bank institutions), which is expensive, without any counselling services and with high risk of getting over indebted. The inspiration for the designing and launching the microfinance legislative could be find in other European countries with successfully developed microfinance system. However, little is known about the impact of existing European microfinance. The aim of the paper was therefore to evaluate the effectiveness of microfinance system in job creation in the European countries by the examination of the interaction between intensity of microfinance market and the genesis of new economic activities in the particular European countries. To investigate the relationship between microfinance industry and genesis of new job opportunities, we present a comprehensive empirical regression analysis, which supported our prediction about positive influence of microfinance loans on the development of the economy.

According to the Czech Ministry of Labour and Social Affairs, there is a lack of legal and regulatory background and no clear definition of the microfinance system. As a result, any Microfinance Institution in the Czech Republic has not been identified (Bendig, Unterberg and Sarpong (2014)). Our research indicates the positive influence of microfinance industry on the labour market in Europe; we believe that this result has implication for the introduction of microfinance sector in the Czech Republic. While we leave it to others to explore more fully the factors influencing the quality of microfinance industry, they should be of great interest to legislative, macro-economic and firm specific factors of successfulness of microfinance institutions. The inspiration for further research could be find in comprehensive empirical analysis of conditions conducive microfinance industry in developing countries carried by Ahlin (2011).

This paper has arisen in the framework of the project: IGA - FRRMS_IGA_2017/012 - Microfinance as an effective channel for job creation in the European Union.

References:

AHLIN, C., LIN, J., MAIO, M. (2011). Where does microfinance flourish? Microfinance institution performance in macroeconomic context. Journal of Development Economics, 95(2), 105-120.

BENDIG, M., UNTERBERG, M., SARPONG, B. (2014). Overview of the Microcredit Sector in the European Union for the Period 2012–2013. Brussels: European Microfinance Network.

BOTTI, F., DAGRADI, D.L., TORRE, L.M. (2016). Microfinance in Europe: A survey of EMN - MFC members. Report 2014-2015. Brussels: European Microfinance Network.

CHMELÍKOVÁ, G., SOMERLÍKOVÁ, K. (2014). Capital structure in start-up firms in the conditions of the Czech economy. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, 62(2), 363-372.

EUROPEAN ANTI-POVERTY NETWORK - EAPN. (2016) Social Protection. European Anti-Poverty Network [on-line]. Available at: http://www.eapn.eu/what-we-do/policy-areas-we-focus-on/social-protection/. Accessed: 29 April 2016

EUROPEAN COMISSION. (2014). Eurostat: Structural Business Statistics [Online]. Brusel: European Commission. Available at: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/european_business/special_sbs_topics/business_demography [Accessed: 2017, August 28].

EUROPEAN MICROFINANCE NETWORK (EMN). (2016). Microfinance in Europe. European Microfinance Network. [on-line]. Available at: http://www.european-microfinance.org/index.php?rub=microfinance-in-europe&pg=introduction. Accessed: 29 April 2016

EUROSTAT. (2017). Database. Eurostat. [on-line]. Available at: http: http://ec.europa.eu/eurostat/data/database. Accessed: 30 August 2017

HORELL, M., LITAN, R., 2010: After Inception: How Enduring is Job Creation by Startups? Kauffman Foundation Research Series: Firm Formation and Economic Growth. 2010

KANE, T. (2010). The Importance of Startups in Job Creation and Job Destruction Kauffman Foundation Research Series: Firm Formation and Economic Growth. 2010

KRAEMER-EIS, H., & CONFORTI, A. (2009). Microfinance in Europe. A market overview. EIF Research & Market Analysis. Working Paper 2009, 1.

Contact:

Gabriela Chmelíková, Department of Regional and Business Economics, Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno, Zemědělská 1, 61300 Brno, Czech Republic, e-mail: gabriela.chmelikova@mendelu.cz

Martina Bittnerová, student of , Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno, Zemědělská 1, 61300 Brno, Czech Republic, e-mail: xbittne5@node.mendelu.cz

Azylové řízení v České republice a ve Švédsku a odchylky od CEAS

Asylum proceedings in the Czech Republic and Sweden and divergencies from CEAS rules

Jana Janderová, Kateřina Kopsová.

Abstrakt:

Snahou Evropské unie je sjednotit postupy azylových řízení v jednotlivých členských zemích, urychlit a zjednodušit jejich postup. Z důvodu odlišných historických a kulturních zkušeností jednotlivých členských států a jejich rozdílné vnitropolitické situace však EU mnohdy naráží na řadu překážek. Toho využívají žadatelé o azyl a vybírají si cílové země svého pobytu. Cílem příspěvku je komparací právní úpravy azylových řízení v České republice a ve Švédsku zjistit, zda případné odchylky jsou takového rázu, že mohou způsobovat podstatný rozdíl v počtech žádostí o udělení mezinárodněprávní ochrany. V příspěvku je nejprve analyzována společná azylová politika Evropské unie coby základ právní úpravy azylového řízení obou členských zemí. Následně jsou zjišťovány odchylky od této politiky a je komparováno řízení v obou zemích. Při analýze právní úpravy je zohledněna relevantní judikatura správních soudů. Bylo zjištěno, že Švédsko je zemí s výrazně vyšším počtem žádostí oproti České republice. Po vyhodnocení odchylek právních úprav je však možné konstatovat, že důvodem této odlišnosti je spíše způsob užití správního uvážení než odlišná procesní právní úprava.

Klíčová slova:

azylové řízení, azylová politika, imigrace, žadatel o azyl

Abstract:

European Union seeks to unify asylum proceedings in individual Member States, speed them up and simplify them. However, due to different Member States' different historical and cultural experience and different internal political situation, the EU often faces a number of obstacles. This is used by asylum seekers when they choose the destination country of their stay. The aim of the paper is to compare the legal regulation of asylum procedures in the Czech Republic and Sweden to determine whether any deviations are of such a nature that they can cause a significant difference in the number of applications for international legal protection. The paper analyzes the common asylum policy of the European Union as a basis for the legal regulation of the asylum proceedings of the two Member States. Subsequently, deviations from this policy are detected and the proceedings in both countries is compared. The analysis of the legislation takes into account the relevant case law of the administrative courts. It was found that Sweden is a country with a significantly higher number of applications compared to the Czech Republic. However, after assessing the deviations of the compared legislation it can be stated that the reason for this difference is rather the use of administrative discretion than the different procedural rules.

Key words:

asylum proceedings, asylum policy, immigration, asylum seeker

Úvod

Je zřejmé, že žádný členský stát Evropské unie nemůže řešit migraci sám. Byť již bylo dosaženo jistého pokroku, existují dosud významné rozdíly mezi členskými státy v tom, jaké druhy řízení používají, jaké podmínky přijímání poskytují žadatelům, kolik žádostí uznají a jaký druh ochrany příjemcům mezinárodní ochrany udělí. Vysoké počty migrantů směřujících v posledních letech do Evropy daly vyniknout řadě nedostatků společné migrační a azylové politiky EU a poukázaly na potřebu účinného azylového systému schopného zajistit spravedlivou a udržitelnou dělbu odpovědnosti mezi jednotlivé členské státy, tak aby ti, kteří ochranu skutečně potřebují, ji dostali a ostatní nikoliv. Jedním z důsledků neexistujícího jednotného azylového systému je totiž tzv. „azylová turistika“, tedy fakt, že žadatelé o azyl mají snahu si vybírat cílové země svého pobytu rovněž podle toho, kde se domnívají, že pro ně bude snazší azyl získat. [Boccardi, 43]

Metody

V literatuře obecně uváděnými pull-faktory ovlivňujícími kladně výběr konkrétní země coby destinace uprchlíků jsou zejména koloniální, kulturní a jazykové vazby s jejich zemí původu, zeměpisná vzdálenost, hospodářská úroveň země (zahrnující úroveň sociálního zabezpečení), počet v zemi již trvale usazených migrantů, kteří již vytvořili sociální sít, do které by se nově příchozí uprchlík mohl potenciálně zapojit. Naopak riziko, že žádost bude zamítnuta z důvodu nízkého počtu kladně vyřizovaných žádostí, omezené možnosti odvolání, omezení možnosti čerpání sociálních dávek a hrozba repatriace od podání žádosti v dané zemi odrazují. Tyto faktory jsou nejen ekonomické, ale rovněž právní. [Neumayer, 10]

Skutečnost, že počty podaných i kladně vyřízených žádostí o udělení mezinárodní ochrany v České republice jsou ve srovnání s jinými evropskými zeměmi nízké, je všeobecně známá. Příspěvek[1] si proto klade otázku, zda právní úprava azylového řízení v ČR je natolik odlišná od úprav členských států EU s vysokým počtem podaných i kladně vyřízených žádostí o azyl, že by to bylo možné považovat za jeden z významných faktorů ovlivňující počet podaných a kladně vyřízených žádostí. Primárně jsou analyzovány vybrané aspekty společné unijní migrační a azylové politiky, dále pak právní úpravy azylového řízení v České republice a ve Švédsku, jež jsou vzájemně komparovány. Švédsko bylo zvoleno pro komparaci coby země s podobně velkým počtem obyvatel jako Česká republika nicméně země s výrazně vyšším počtem žádostí i kladných rozhodnutí o udělení mezinárodně právní ochrany. Zároveň platí, že obě země mají mít shodné standardy právní úpravy vycházející ze společného evropského azylového systému (dále jen "CEAS"), nicméně vnitrostátní právní systémy mohou vykazovat jisté odchylky, ať již v souladu s unijním právem nebo v rozporu s ním.

Společný evropský azylový systém (CEAS)

Smyslem azylové politiky EU je harmonizovat azylová řízení v členských státech zavedením společných azylových systémů s cílem poskytnout každému státnímu příslušníkovi třetí země, který žádá o mezinárodní ochranu, přiměřený status a zajistit dodržování zásady nenavracení.

Právní základ společné migrační a azylové politiky tvoří články 77 až 80 Smlouvy o fungování Evropské unie (SFEU). Článek 78 SFEU výslovně zakotvuje společnou evropskou azylovou politiku a také charakterizuje její jednotlivé prvky, jako jednotný azylový status, jednotný status doplňkové ochrany, odnímání azylového statusu atd. Politika musí být v souladu s Ženevskou úmluvou o právním postavení uprchlíků ze dne 28. července 1951 a Protokolem týkajícím se právního postavení uprchlíků ze dne 31. ledna 1967. SFEU zakotvuje pravidlo, že se politiky Unie v oblasti migrace, azylu a ochrany hranic musí řídit

[1] Příspěvek byl podpořen z prostředků na specifickou vědu, projektu „Správa a management v prostředí průmyslové revoluce 4.0“ - číslo projektu SGS_2017_022.

principem solidarity a spravedlivého rozdělení odpovědnosti mezi členskými státy, a to i na finanční bázi.

Sekundární předpisy - Dublinský systém

Na základě článku 78 odst. 2 SFEU Evropský parlament a Rada přijímá řádným legislativním postupem opatření, která se týkají jednotného azylového statusu pro příslušníky třetích zemí platného v celé Unii, jednotného statusu doplňkové ochrany pro státní příslušníky třetích zemí kteří, aniž by získali evropský azyl, potřebují mezinárodní ochranu, společného režimu dočasné ochrany vysídlených osob v případě hromadného přílivu; společného postupu pro udělování a odnímání jednotného azylového statusu nebo statusu doplňkové ochrany, kritérií a mechanismů pro určení členského státu příslušného pro posouzení žádosti o azyl nebo doplňkovou ochranu, norem týkajících se podmínek pro přijímání žadatelů o azyl nebo doplňkovou ochranu a partnerství a spolupráci se třetími zeměmi pro zvládání přílivů osob žádajících o azyl nebo doplňkovou či dočasnou ochranu.

Zmíněná opatření byla přijata komplexem právních norem, jež jsou známy pod společným názvem Dublinský systém. Na základě nich je žádost cizince o mezinárodní ochranu posuzována jen jednou zemí, zpravidla první zemí, kam cizinec vstoupí. Cílem je tak eliminovat situace, kdy je řízení o žádosti cizince vedeno současně nebo postupně několika členskými státy, do kterých se cizinec účelově přemísťuje. Současně se snaží zabránit tomu, kdy se naopak žádný stát nepokládá za příslušný k meritornímu posouzení žádosti o mezinárodní ochranu, neboť aplikuje princip třetí bezpečné země na členské státy EU, ve kterých žadatel o mezinárodní ochranu pobýval před příchodem do státu, který nyní žádosti hodnotí.

Podrobný popis postupů je uveden v tzv. nařízení Dublin III., tedy Nařízení Evropského Parlamentu a Rady (EU) č. 604/2013 ze dne 26. června 2013, kterým se stanoví kritéria a postupy pro určení členského státu příslušného k posuzování žádosti o mezinárodní ochranu podané státním příslušníkem třetí země nebo osobou bez státní příslušnosti v některém z členských států. Členský stát určený podle těchto kritérií, je povinen převzít na své území žadatele o mezinárodní ochranu, který podal žádost v jiném členském státě a dokončit posuzování jeho žádosti o azyl, dále příslušný členský stát je povinen rovněž převzít zpět na své území žadatele o mezinárodní ochranu, o jehož žádosti rozhoduje (či který podal žádost zpět nebo jehož žádost zamítl) a který podal žádost o mezinárodní ochranu na území jiného členského státu, nebo se nachází na území jiného členského státu bez povolení. Nařízení obsahuje nejen tato kritéria, nýbrž i jisté aspekty procesní stránky.

Podle Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2013/32/EU ze dne 26. června 2013 o společných řízeních pro přiznávání a odnímání statusu mezinárodní ochrany (dále jen „směrnice o azylovém řízení“), by měl být postup při podávání žádostí o azyl ve všech členských státech EU přibližně stejný. Směrnice se vztahuje na všechny žádosti o mezinárodní ochranu podané na území členského státu a na odnětí mezinárodní ochrany. Nevztahuje se na žádosti o diplomatický nebo územní azyl podané u zastupitelských úřadů členských států. Žadatelé mohou v členském státě setrvat jen do doby, než rozhodující orgán vydá rozhodnutí v řízení v prvním stupni. Toto právo ale nezakládá nárok na povolení k pobytu. Žadateli jsou nejdříve poskytnuty materiální podmínky přijetí, např. ubytování a strava. Každému jsou pak sejmuty otisky prstů a odeslány do databáze EURODAC (podle nařízení o EURODAC).

Příslušný orgán určí, zda žadatelé splňují podmínky pro uznání za uprchlíka, a pokud tomu tak není, zda mají nárok na doplňkovou ochranu. Je veden osobní pohovor s žadatelem. Referent, který musí být obeznámen s unijním právem, všechny žadatele s pomocí tlumočníka vyslechne, s cílem zjistit, zda splňují podmínky pro přiznání statusu uprchlíka nebo doplňkové ochrany. Dalším krokem je lékařská prohlídka. Členské státy zajistí, aby se žadatelům na žádost bezplatně poskytovaly právní a procesní informace. Žadatelé také dostanou příležitost, aby se na své náklady mohli ve všech fázích řízení radit s právním poradcem. Poté e vydáno rozhodnutí. je-li kladné, cizinec získá práva s tím spojená, jako je přístup k povolení k pobytu, na trh práce a na zdravotní péči. Druhou

možností je, že žadateli není azyl udělen. Proti tomuto rozhodnutí lze podat opravný prostředek k soudu. Soud pak prvoinstanční rozhodnutí může zrušit a přidělit status uprchlíka, nebo naopak potvrdit, což vede k tomu, že žadatel může být vrácen do země svého původu nebo tranzitu.

Řízení o posouzení žádosti o udělení mezinárodní ochrany musí být skončeno co nejdříve, nejpozději však do šesti měsíců od podání žádosti. Členské státy mohou tuto lhůtu prodloužit až o dalších devět měsíců v případech, které jsou složité po právní stránce, pokud o mezinárodní ochranu žádá současně velký počet státních příslušníků třetí země nebo pokud žadatel nesplnil některé své povinnosti spojené s podáním žádosti. Žádost může být také považována za nedůvodnou, pokud rozhodující orgán zjistí, že žadatel nesplňuje podmínky pro přiznání mezinárodní ochrany.

Objeví-li se nové zjištění, naznačující, že existují důvody pro nové posouzení oprávněnosti užívání mezinárodní ochrany, členské státy zajistí, aby bylo zahájeno posouzení o tom, zda má být dané osobě odňat status mezinárodní ochrany.

Žadatel o mezinárodní ochranu má také právo na účinný opravný prostředek před soudem proti rozhodnutí o jeho žádosti, zamítnutí návrhu na obnovené posuzování žádosti po jeho obnovení, rozhodnutí o odnětí statusu mezinárodní ochrany. Žadatelé mohou setrvat na území členského státu do doby, než uplyne lhůta, v níž mohou uplatnit právo na účinný opravný prostředek nebo pokud v této lhůtě právo uplatní, dokud nebude znám výsledek řízení o opravném prostředku.

Další směrnice, která podstatně ovlivňuje azylová řízení, je tzv. „kvalifikační směrnice“, tedy směrnice Evropského parlamentu a Rady 2011/95/EU ze dne 13. prosince 2011 o normách, které musí splňovat státní příslušníci třetích zemí nebo osoby bez státní příslušnosti, aby mohli požívat mezinárodní ochrany, o jednotném statusu pro uprchlíky nebo osoby, které mají nárok na doplňkovou ochranu, a o obsahu poskytnuté ochrany. Tato směrnice by měla vést k důkladnějšímu rozhodování, což zvyšuje účinnost azylového řízení, zlepšuje prevenci podvodů a zajišťuje soudržnost a rozsudky Evropského soudního dvora. Upravuje posuzování skutečností a okolností v řízení o žádosti o mezinárodní ochranu, dále definuje vnitrostátní ochranu, stanovuje podmínky pro získání postavení uprchlíka, získání nároku na doplňkovou ochranu a mezinárodní ochranu. Upravuje právo na ochranu před navrácením tím, že obsahuje podrobnosti týkající se povolení k pobytu, cestovních dokladů, přístupu k zaměstnání, ke vzdělání, sociální a zdravotní péči, přístup k ubytování, integračním zařízením a zvláštní ustanovení, týkající se dětí a zranitelných osob.

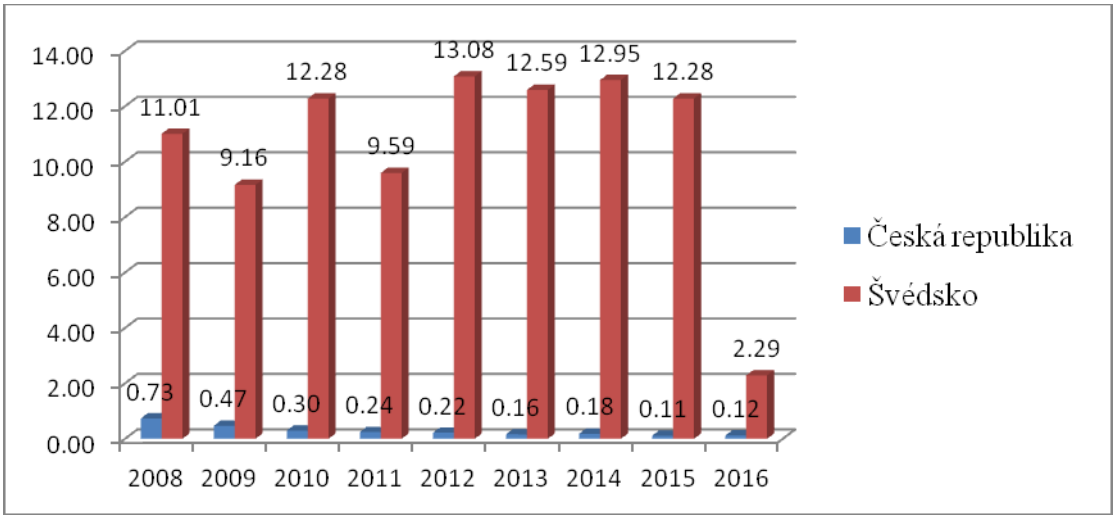
Reforma společného evropského azylového systému a znovuusídlování

V reakci na uprchlickou krizi se instituce EU rozhodly přikročit k reformě společného evropského azylového systému a znovuusídlování. Ve dnech 4. 5. 2016 a 13. 7. 2016 předložila Komise sedm legislativních návrhů, jejichž cílem je reformovat společný evropský azylový systém, konkrétně přepracované znění dublinského nařízení a nařízení EURODAC, návrh nařízení o zřízení Agentury EU pro azyl (EUAA), návrh nařízení o zavedení společného postupu pro mezinárodní ochranu v EU, návrh kvalifikačního nařízení, přepracované znění směrnice o podmínkách přijímání a návrh nařízení, kterým se zřizuje rámec Unie pro znovuusídlování. Tyto jsou v současnosti projednávány v řádném legislativním procesu a některé citlivé otázky zůstávají stále nedořešeny.

Směrnice o azylovém řízení má být tedy nahrazena nařízením, které má za úkol harmonizovat současné nesourodé postupy v členských státech. Rovněž tak kvalifikační směrnice má být nahrazena nařízením, které stanové jednotné normy pro uznávání osob. Tím, že právní normy budou mít povahu nařízení a budou přímo aplikovatelné v členských státech, má být zajištěn vyšší stupeň harmonizace. Měly by být odstraněny prvky volného jednání jednotlivých členských zemí a postupy by měly být zjednodušeny. Zároveň jsou navrženy přísnější pravidla pro předcházení zneužívání systému a pro odstraňování motivace k druhotnému pobytu. Členské státy by měly investovat již do fáze správního řízení, aby správní orgány mohly rozhodovat rychle a přitom spolehlivě.

Počty žádostí o mezinárodni ochranu v ČR a ve Švédsku a rozhodnutí o nich

Toto jsou tedy základy právní úpravy, ze kterých vychází jak české, tak švédské vnitrostátní právní úpravy. Nicméně faktem zůstává, že počty žádostí o mezinárodní ochranu se v České republice a Švédsku významně liší. Přestože Švédsko mělo ve sledovaném období 2008 - 2016 o cca. 1 mil. obyvatel méně (rozdíl se pohybuje od cca. 1,2 mil. obyvatel v roce 2008 do cca. 0,7 mil. obyvatel v roce 2016), jsou počty žádostí o udělení mezinárodní ochrany ve srovnání s Českou republikou výrazně vyšší.

Graf č. 1: Procentuální podíl žádostí podaných v ČR/Švédku k žádostem v celé EU

Zdroj: upraveno podle Eurostat. Asylum and first time asylum applicants - annual aggregated data (rounded). [online]. [cit. 30. 3. 2017]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00191&plugin=1

Graf zobrazuje procentuální podíl počtu podaných žádostí o udělení mezinárodní ochrany v dané zemi k celkovému počtu všech zemí Evropské unie. U České republiky je tento podíl téměř zanedbatelný, neboť počty žádostí jsou zde velmi nízké. Tendence je klesající. U Švédska jsou hodnoty výrazně vyšší. V roce 2016 však i ve Švédsku výrazně žádosti ubyly.

Tabulka č. 1: Počty žádostí o mezinárodní ochranu v ČR/Švédsku

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ČR									
Počet žádostí	1 645	1 235	775	750	740	695	1 145	1 515	1 475
Z toho nové	1 050	620	380	485	505	490	905	1 235	1 200
Počet žádostí/obyvatele	0,00016	0,00012	0,00007	0,00007	0,00007	0,00007	0,00011	0,00014	0,00014
Švédsko									
Počet žádostí	24 785	24 175	31 850	29 650	43 855	54 270	81 180	162 450	28 790
Z toho nové	24 275	23 600	31 785	29 630	43 835	54 255	74 980	156 110	22 330
Počet žádostí/obyvatele	0,0027	0,0026	0,0034	0,0031	0,0046	0,0057	0,0084	0,0167	0,0029

Zdroj: upraveno podle Eurostat. Asylum and first time asylum applicants - annual aggregated data (rounded). [online]. [cit. 30. 3. 2017]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00191&plugin=1

Významný nárůst počtu žádostí byl ve Švédsku zaznamenán v roce 2015. Je přikládán zejména migrační krizi v celé EU a vysokému zájmu uprchlíků o život právě ve Švédsku. Naopak v roce 2016 počet značně klesl oproti roku předchozímu. To bylo způsobeno hromadným stahováním žádostí o mezinárodní ochranu ze strany uprchlíků, neboť jim Švédsko zavedlo celou řadu opatření ke snížení imigrace (včetně povolování pouze časově omezeného pobytu a ztížení unifikace rodin) začalo nabízet finanční kompenzaci za návrat do rodné země, včetně uhrazení nákladů na zpáteční cestu. [Parusel, 4]

Tabulka č. 2: Počty vydaných rozhodnutí v ČR a ve Švédsku

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ČR									
Počet vydaných rozhodnutí	1 395	530	500	685	720	900	1 000	1 335	1 300
Počet kladných rozhodnutí	215	100	175	320	175	345	375	460	435
Počet zamítavých rozhodnutí	1 180	430	335	365	545	555	625	875	865
Švédsko									
Počet vydaných rozhodnutí	29 460	23 920	27 645	26 700	31 515	45 005	39 905	44 590	95 540
Počet kladných rozhodnutí	7 840	7 095	8 515	8 805	12 400	24 015	30 650	32 215	66 345
Počet zamítavých rozhodnutí	21 620	16 825	19 130	17 895	19 115	20 990	9 255	12 375	29 195

Zdroj: upraveno podle Eurostat. First instance decisions on asylum applications by type of decision - annual aggregated data. [online]. [cit. 30. 3. 2017]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00192&plugin=1

V případě České republiky není markantní rozdíl mezi počtem podaných žádostí a vydanými rozhodnutími. Rozdíl tvoří zejména žádosti uprchlíky zpětvzaté, nebo zemřelých či navrtivších se zpět. Ve Švédsku je to podobné, s výjimkou roku 2016, kdy je počet vydaných rozhodnutí výrazně vyšší pro vysoký počet žádostí v předešlém roce, kdy Migrační úřad nestihl všechny žádosti vyřídit ve stanovené lhůtě, a rozhodl až v následujícím roce. Tabulka zároveň demonstruje významný rozdíl v počtech kladných rozhodnutí v jednotlivých zemích.

Řízení o udělení mezinárodní ochrany v České republice

Řízení o udělení mezinárodní ochrany (zjednodušeně také „azylové řízení“) je specifický typ správního řízení, které vede jako orgán prvního stupně Ministerstvo vnitra České republiky, konkrétně odbor azylové a migrační politiky. Je zahájeno písemně či ústně podanou žádosti o udělení mezinárodní ochrany. Ze žádosti musí vyplývat, že žadatel – cizinec - hledá v České republice ochranu před pronásledováním nebo vážnou újmou. Právní úprava je obsažena v zákoně č. 325/1999 Sb., o azylu, ve znění pozdějších předpisů. Pro řízení se subsidiárně použijí rovněž příslušná ustanovení zákona č. 500/2004 Sb., správního řádu. Významnější odchylky od obecné právní úpravy jsou zejména u doručování.

Azyl lze dle § 13 zákona udělit v několika případech, je-li cizinec pronásledován za uplatňování politických práv a svobod nebo má odůvodněný strach z pronásledování z důvodu rasy, pohlaví, náboženství, názorů ve státě, jehož občanství má nebo v případě, že je osobou bez státního občanství, ve státě jeho posledního trvalého bydliště. V případě pronásledování se musí podle rozsudku NSS sp. zn. 4 Azs 197/2016 – 94, ze dne 25. 1. 2017, jednat o pronásledování ze strany státní autority nebo osob takovou autoritu zosobňujících. Dále může být udělen azyl za účelem sloučení rodiny a to rodinnému příslušníkovi azylanta, jemuž byl udělen azyl, i když v řízení o udělení mezinárodní ochrany nebude v jeho případě zjištěn důvod pro udělení mezinárodní ochrany. Podle rozsudku Nejvyššího správního soudu ze dne 12. 8. 2004, sp. zn. 4 Azs 147/2004, se udělení azylu z důvodu sloučení rodiny nemůže domáhat žadatel, jehož rodinnému příslušníkovi nebyl azyl udělen, a to ani tehdy, kdy je správnost rozhodnutí o neudělení azylu zpochybňována. Dalším typem azylu je azyl humanitární, který se uděluje v případě, že v řízení o mezinárodní ochraně nebude zjištěn důvod pro udělení mezinárodní ochrany. Dle rozsudku NSS sp. zn. 2 Azs 8/2004, ze dne 11.3.2004 je nelze žádat, udělí se pouze na základě úvahy ministerstva.

Doplňkovou ochranu lze podle § 14a zákona udělit v případě podezření na způsobení vážné újmy, zejména v případech, kdy žadatel nesplňuje podmínky udělení azylu, ale existuje podezření, že po návratu do země by mu hrozila vážná újma.[2]

Od okamžiku podání žádosti cizinec nesmí být vyhoštěn na základě správního rozhodnutí a má určitá práva na poskytování zdravotní péče, ubytování, stravy a jiných nezbytných služeb. Je povinen strpět sejmutí otisků prstů a pořízení obrazového záznamu, s cílem zjistit nebo ověřit jeho totožnost. Ústřední jednotce EURODAC jsou předány údaje o původu, místu a datu podání žádosti o azyl, údaje o otiscích prstů a další údaje. Zjistí-li se v průběhu řízení ze systému EURODAC, že žadatel žádal o mezinárodní ochranu v jiném členském státě, je, podle rozsudku Nejvyššího správního soudu sp. zn. 2 Azs 304/2016 – 24, ze dne 30. 11. 2016, žádost v České republice nepřípustná. Pokud má žádost o mezinárodní ochranu řešit jiný příslušný členský stát, musí být podle rozsudku Nejvyššího správního soudu sp. zn. 1 Azs 248/2014 – 27, ze dne 25. 2. 2015, nejdříve zkoumáno, zda přemístění žadatele do takto určeného členského státu není vyloučeno z důvodu existence systematických nedostatků azylového řízení a v podmínkách přijetí žadatelů v daném členském státě, které s sebou nesou riziko nelidského či ponižujícího zacházení.

Po sepsání žádosti je s žadatelem veden jeden či více pohovorů, kdy může specifikovat důvody, které ho vedly k odchodu ze země a k podání žádosti. Pohovor provádí pověřený pracovník ministerstva za účelem zjištění dalších podkladů pro vydání rozhodnutí o udělení mezinárodní ochrany. Pohovor se neprovádí v případech, kdy lze vydat rozhodnutí o azylu, byla-li podána opakovaná žádost o udělení mezinárodní ochrany, jde-li o nezletilého žadatele s výjimkou nezletilé osoby bez doprovodu, není-li pohovor nezbytný ke zjištění stavu věci, o němž nejsou důvodné pochybnosti, a není-li žadatel k provedení pohovoru způsobilý, zejména tedy ze zdravotních důvodů. Podle rozsudku Nejvyššího správního soudu sp. zn. 5 Azs 40/2009, ze dne 28. 7. 2009, by jednotlivé otázky měly být přizpůsobeny žadateli a měly by být pokud možno stručné a nekomplikované, aby jejich překlad byl jednoznačný. Je nutné vzít v potaz např. dosažené vzdělání žadatele či kulturní původ. V závěru pohovoru by měl žadatel označit všechny důkazy, kterými buď sám k prokázání svých tvrzení disponuje, nebo jejichž zajištění považuje za vhodné a možné.

Mezi podklady pro vydání rozhodnutí tak patří žádost, její doplnění, protokol o pohovoru, přesné a aktuální informace z různých zdrojů o státu, jehož je žadatel státním občanem, resp. státu posledního bydliště, a výsledek zdravotního vyšetření. Na základě všech předložených důkazů, žádosti a pohovoru ministerstvo vydá rozhodnutí, jímž buď azyl udělí, nebo žádost zamítne. Na udělení azylu není právní nárok, při rozhodování je ponechána ministerstvu poměrně široká možnost užití správního uvážení. [Wagnerová, 858]

Rozhodnutí se vydává bez zbytečného odkladu, nejpozději však do 6 měsíců ode dne poskytnutí podrobnějších údajů k podané žádosti. Lhůta může být zkrácena, a to na 30 dnů v případech, kdy je žádost považována za zjevně nedůvodnou. Nelze-li vhledem k povaze věci rozhodnout v šestiměsíční lhůtě, nebo je-li současně podán velký počet žádostí nebo neplní-li žadatel povinnosti, ministerstvo má právo lhůtu přiměřeně prodloužit až o 9 měsíců. O prodloužení lhůty musí účastníka řízení bez zbytečného odkladu písemně vyrozumět.

Rozhodnutí je žadateli doručeno do azylového zařízení. Okamžikem doručení rozhodnutí přestává být žadatelem a stává se podle výsledku řízení buď azylantem, osobou požívající doplňkové ochrany, nebo v případě zamítavého rozhodnutí cizincem.

Proti rozhodnutí lze ve lhůtě 15 dní od jeho doručení podat žalobu ke krajskému soudu příslušnému podle místa hlášeného pobytu žalobce. V určitých případech může být lhůta zkrácena na 7 dní, byla-li žádost zamítnuta jako zjevně nedůvodná, byla-li podána v zařízení pro zajištění cizinců nebo byla-li nepřípustná. Podání žaloby má odkladný účinek. Cizinec tedy nemusí vycestovat z území České republiky. Nemá jej však žaloba podaná proti rozhodnutí o zastavení řízení a proti rozhodnutí, kterým se zamítá žádost jako zjevně

[2] Za hrozbu skutečného nebezpečí vážné újmy podle § 14a zákona nelze podle rozsudku NSS, čj. 5 Azs 15/2007 ze dne 7.8.2007 považovat např. situaci, kdy cizinec bude po návratu do své vlasti nezaměstnaný nebo že bude pronásledován pro své doposud neprojevené politické přesvědčení.

nedůvodná. Rozsudkem soud buď žalobu zamítne, nebo rozhodnutí zruší a věc vrátí ministerstvu k došetření.

Ihned po právní moci rozhodnutí nebo rozsudku lze podat novou žádost. Podle rozsudku NSS sp. zn. 9 Azs 5/2009, ze dne 11. 6. 2009, je nutné splnit dvě podmínky, aby bylo možné podat žádost opakovaně. Je nutné uvést nové skutečnosti nebo zjištění, a to takové skutečnosti, které nebyly bez vlastního zavinění žadatele zkoumány v předchozím řízení. Podle rozsudku Nejvyššího správního soudu ze dne 12. 1. 2017, čj. 2 Azs 331/2016 - 21, nebude-li opakovaná žádost shledána jako přípustná, má být řízení zastaveno.

Řízení o udělení mezinárodní ochrany ve Švédsku

Kvalifikační směrnici Švédsko transponovalo v listopadu 2014, směrnice o azylovém řízení v prosinci 2016. Základním právním předpisem, který upravuje azylové řízení ve Švédsku, je zákon o pobytu cizinců. V roce 2016 byly provedeny změny, které vedly ke zpřísnění podmínek z důvodu nutnosti snížit počet žádostí o azyl a migraci uprchlíků. Podrobnosti upravuje vyhláška o cizincích z roku 2006.

Mezinárodní ochrana je ve Švédsku poskytována ve formě azylu, doplňkové ochrany, statusu uprchlíka a nově od července 2016 jako ochrana pro děti a rodiny s dětmi, které podaly žádost o azyl dříve než 24. listopadu 2015 za předpokladu, že dítě je stále mladší 18-ti let. Ústředním správním úřadem v azylovém řízení je Migrační úřad, dříve Migrační výbor. Migrační úřad odpovídá Ministerstvu spravedlnosti a zároveň s ním spolupracuje. Švédská vláda ani parlament nesmí ovlivňovat rozhodnutí úřadu. Migrační úřad má pravomoc ke zpracování žádosti o azyl, řízení o azylu v prvním stupni a také k udělování státního občanství. Dokud je žádost posuzována nebo pokud žadatel podal odvolání, je s ním zacházeno dle zákona o přijímání žadatelů o azyl z roku 1994 (novelizovaného v roce 2016). Pokud je žádost přijata, úřad má povinnost pomoci žadateli s ubytováním ve spolupráci s Úřadem práce. Odvolací řízení vede Migrační soud nebo Migračním odvolací soud.

Žádosti o azyl mohou být podány pouze na stanovených místech. Požádá-li cizinec o azyl na letišti nebo v přístavu, bude odkázán na Migrační úřad. Nejsou žádné lhůty, které by stanovovaly, do jaké doby od vstupu na území státu musí cizinec požádat o azyl, nicméně prodlevy je nutné zdůvodnit. Pro řízení o udělení azylu, lze užít jak pravidelný postup, tak zrychlené řízení. Zrychlený postup v řízení se využívá zejména u zjevně nedůvodných žádostí o azyl. Lhůta pro rozhodnutí ve zrychleném řízení činí tři měsíce. Jediný rozdíl je v nároku na právního zástupce, kdy ve zrychleném řízení na něj není automatický nárok.

Existuje osm různých způsobů posuzování žádosti. Žádosti, které jsou v pořádku, existuje možnost pozitivního posouzení, není třeba přidělit zástupce žadateli, jeho totožnost byla prokázána na základě osobních dokladů a nic nebrání další části řízení, tedy ústnímu pohovoru, spadají do prvé kategorie. V druhém případě již žádost vyžaduje další šetření, ale ne nijak rozsáhlé. Jedná se zejména o případy, kdy žadatel nepředložil žádné doklady totožnosti a neprokázal tak svoji identitu. Třetí postup je v případě zjištění potřeby komplexního doplnění žádosti. Aby se zabránilo dalšímu zpoždění řízení, většinou se volí ústní jednání. Tento postup se volí v případech možných bezpečnostních rizik, pokud existuje podezření na falešnou identitu, u nezletilých osob bez doprovodu a další. Dalším případem jsou žádosti zjevně neopodstatněné. Takoví žadatelé jsou navráceni do země svého původu. Je navrácen i cizinec, který hledá ochranu před zemí s obecně vysokým podílem zamítnutých žádostí, kdy není vyžadováno další rozsáhlé zpracování. Pokud se na začátku zjistí, že žádost o mezinárodní ochranu má posuzovat jiná členská země Evropské unie, je cizinec odkázán tam. Průměrná doba vyřízení žádosti o azyl je cca. 10 měsíců. Odvolací řízení trvá průměrně 6 měsíců.

Proti zamítavému rozhodnutí Migračního úřadu se lze odvolat k Migračnímu soudu. Odvolání má odkladný účinek. Od 1. ledna 2017 má odkladný účinek i odvolání proti rozhodnutí ve věci zjevně nedůvodné žádosti. Odvolání se podává do tří týdnů od vydání rozhodnutí. U řádného řízení, má žadatel nárok na bezplatného právního zástupce. Proto se očekává, že odvolání bude podáno ve švédštině právě právním zástupcem. Žadatel má

možnost předložit nové důkazy a argumenty. Odvolání je přípustné pouze, je-li povoleno. Povolení se vydává, má-li případ důležitosti jako návod pro uplatnění zákona nebo jsou-li další výjimečné důvody pro prošetření daného odvolání. Dokud není o povolení k podání odvolání rozhodnuto, má žádost odkladný účinek. Je-li žádost o udělení povolení zamítnuta, je připraven vykonatelný příkaz k vyhoštění a cizinec musí opustit Švédsko do dvou týdnů.

Srovnání řízení v České republice a ve Švédsku

Z výše uvedeného plyne, že postup v azylovém řízení v obou zemích je podobný, až na několik málo odlišností. Obě země se řídí evropskými právními předpisy, jež jsou inkorporovány v jejich právních řádech. Nejvýznamnější odchylky shrnuje tabulka 3. Podstatnější je odchylka u délky řízení. Ta se ve Švédsku z důvodu narůstajícího počtu žádostí, významně prodloužila. Průměrná doba vyřízení žádostí od jejich podání po prvoinstanční rozhodnutí v roce 2013 činila 122 dní, tento průměr však vzrostl na 142 dní v roce 2014 a na 229 dní v roce 2015. V březnu roku 2016 již azylová řízení trvala průměrně 262 dní. [Parusel, 9]

Tabulka č. 3: Komparace azylových řízení v České republice a ve Švédsku

	Česká republika	**Švédsko**
Podání žádosti	různé orgány	Migrační úřad
Doba podání žádosti	limitováno	bez limitu
Náhradní doklad totožnosti	platnost omezena	neomezeně
Doplnění údajů	při pohovoru	kdykoliv do rozhodnutí
Výše finančního příspěvku	5 456 Kč/os.	6 075 Kč/os.
Standardní délka řízení	max. 6 měsíců	10 měsíců
Lhůta pro opravný prostředek	2 týdny	3 týdny
Odvolací řízení 1. stupeň	Krajský soud	Migrační soud; povolena autoremedura u Migračního úřadu
Řízení před soudem 2. stupeň	Mimořádný opravný prostředek – kasační stížnost k Nejvyššímu správnímu soudu	Po povolení odvolání - Migrační odvolací soud

Byť byly shledány jisté odchylky v právních úpravách azylových řízeních obou zemí, lze uzavřít, že tyto nejsou tak významné, aby mohly odůvodnit podstatně vyšší počty žádostí o mezinárodní ochranu ve Švédsku. Rozhodující jsou tedy jiné, než právní faktory. Vliv na podání žádosti ve Švédsku však bezesporu bude mít i podíl kladně vyřízených žádostí v předchozích řízeních. Vyšší procento kladně vyřízených žádostí umožňuje poměrně široká možnost užití správní diskrece v obou zemích, neboť zákony obou zemí dávají správním orgánům prostor rozhodnout v jistých mezích dle vlastního uvážení. Z empirických studií analyzující počty kladně vyřízených žádostí o azyl vyplývá, že určitou roli v rozhodování sehrávají na jedné straně národní zájmy (diplomatické, bezpečnostní, ekonomické) a na druhé straně humanitární zájmy, které odrážejí obavy o potřeby žadatelů o azyl, bez ohledu vztah stát s jejich zemí původu. [KEITH, 262] V zemích s výrazně nižším počtem kladně vyřízených žádostí (včetně České republiky) je na zájmy z první skupiny kladen větší důraz než u zemí s vyšším počtem kladně vyřízených žádostí.

Shrnutí:

Cílem společné azylové politiky Evropské unie je sladit azylová řízení všech členských států. Důvodem je poskytnutí všem státním příslušníkům třetí země, kteří potřebují mezinárodní ochranu, přiměřený status, a zajistit dodržení zásady nenavracení. Dublinský systém je právní mechanismus, na základě kterého je určován jediný stát, který projedná žádost cizince o mezinárodní ochranu a ve věci rozhodne, ať je žádost o mezinárodní ochranu podána kdekoliv na území těchto států. Tím má být zamezeno tzv. azylové turistice.

Česká republika i Švédsko postupují v azylových řízeních v souladu s evropskou právní úpravou. Švédsko má v posledních letech problém s dodržováním maximální lhůty pro vydání rozhodnutí, a to z důvodu nadměrného počtu žádostí, které nestíhá vyřizovat. V České republice s průběhem řízení výraznější problémy nejsou. Rozdíly ve vnitrostátní právní úpravě azylového řízení nejsou podstatné. Ani v jedné zemi není na udělení azylu právní nárok, při rozhodování je ponechána správním orgánům poměrně široká možnost užít správního uvážení. Ta je důvodem markantního rozdílu v počtu kladně vyřízených žádostí. Dublinský systém je v současné době v souvislosti s uprchlickou krizí velmi kritizován a považován za ne zcela funkční. Evropská komise tak na jaře roku 2016 připravila návrh sedmi právních předpisů, které by měly vést k větší harmonizaci. Její potřeba je zjevná, nicméně přetrvávají neshody v řešení některých citlivých otázek.

Literatura:

BOCCARDI, Ingrid. Europe and Refugees. Towards an EU Asylum Policy. Kluwer Law Interantional. 2002. ISBN: 90-411-1709-01.

GOODWIN-GILL, Guy S. a Jane MCADAM. The refugee in international law. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2007. ISBN 978-0-19-920763-3.

JÍLEK, Dalibor. Povaha práva cizince na azyl podle Listiny základních práv a svobod. Časopis pro právní vědu a praxi, Brno: Masarykova univerzita. Právnická fakulta, 2001, Roč. 9, č. 4, s. 347-353. ISSN 1210-9126.

JURNÍKOVÁ, Jana a Alžběta KRÁLOVÁ. Komu svěřit posuzování a přezkum žádostí o mezinárodní ochranu? Časopis pro právní vědu a praxi. [online]. Roč. 24, č. 2, s. 131-141. [cit. 2017-04-14]. ISSN 1805-2789.

CAMP KEITH, Linda, HOLES, Jennifer, MILLER, Banks P. Explaining the divergence in Asylum Grant Rates among Immigration Judges: An Attitudal and Cognitive Approach.Law & Policy, Vol. 35, No. 4. 2013. ISSN 0265-8240.

KAUNERT, Christian & LÉONARD, Sarah (2012) The development of the EU asylum policy: venue-shopping in perspective, Journal of European Public Policy, 19:9, 1396-1413.

KOSAŘ, David. Zákon o azylu: komentář. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2010. Komentáře Wolters Kluwer. ISBN 978-80-7357-476-5.

Migrationsverket. LMA card for asylum seekers. [online]. [cit. 19 3. 2017]. Dostupné z: https://www.migrationsverket.se/English/Private-individuals/Protection-and-asylum-in-Sweden/While-you-are-waiting-for-a-decision/LMA-card.html

PALÁT, Milan. Determinanty vzniku migrace a statistiky cizinců v Evropské unii. Ostrava: Key Publishing, 2014. Monografie (Key Publishing). ISBN 978-80-7418-228-0.

PARUSEL, Bernd Sweden's Asylum Procedures. 2016 Bertelsmann Stiftung, Gütersloh.

NEUMAYER, Eric (2004). Asylum destination choice. What makes some West European countries more attractive than others? European Union politics, 5(2). pp. 155-180.

Společný evropský azylový systém. Luxembourg: Publications Office, 2014. ISBN 9789279346224.

WAGNEROVÁ, Eliška. Listina základních práv a svobod: komentář. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2012. Komentáře Wolters Kluwer. ISBN 978-80-7357-750-6.

Kontaktní adresa autora:

JUDr. Jana Janderová, Ph.D., Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní, Studentská 84, 532 10 Pardubice, jana.janderova@upce.cz.

Simulace výběru destinace účastníkem cestovního ruchu, multiagentní přístup

Tourist destination choice, simulation with multiagents approach

Petr Janík

Abstrakt:

Příspěvek se zaměřuje na využití počítačové simulace s multiagentním přístupem k modelování v podmínkách cestovního ruchu. Model rozhodování účastníka cestovního ruchu je založen na faktorech vytlačování a přitahování (push/pull), přičemž určující je zaměření na motivaci (iniciaci) pro uskutečnění cesty a dále výběr destinace. Simulační model bude implementován v modelovacím nástroji NetLogo 6.0. Simulační model bude vytvořen s využitím if-what analýzy a bude umožňovat změnu parametrů v průběhu simulace a ovlivňovat tak chování agentů návštěvníků v umělém prostředí modelu. Cílem je identifikovat klíčové faktory, které ovlivňují návštěvnost destinace a také iniciační faktory, které určují ochotu z regionu vycestovat.

Klíčová slova:

model vytlačování a přitahování, výběr destinace, simulace rozhodování, multiagentní modelování

Abstract:

The paper focuses on the use of computer simulation with multi-agent approach to modeling in tourism. The model of decision making by a participant in tourism is based on push / pull factors, with a focus on motivation (initiation) to make the journey and destination selection. The simulation model will be implemented in the NetLogo 6.0 modeling tool. The simulation model will be created with the use of if-what analysis and will allow the parameters to be changed during the simulation and thus affect the behaviors of visitors' agents in the artificial environment of the model. The aim is to identify the key factors that affect the visitor traffic, as well as the initiating factors that determine the willingness of the region to travel.

Key words:

push/ pull model, destination choice, simulation of decision making, multiagents modelling

Úvod

Cestovní ruch patří mezi dynamicky se rozvíjející hospodářsko-ekonomické odvětví, které díky multiplikačnímu efektu ovlivňuje ekonomický výkon hospodářství, podílí se na tvorbě hrubého domácího produktu a má vliv na příjmy místních rozpočtů. Multiplikační efekt cestovního ruchu na další odvětví se projevuje přímým vlivem a nepřímým vlivem. Přímý vliv má cestovní ruch na ubytovací a stravovací zařízení, cestovní kanceláře a agentury, leteckou, železniční i silniční dopravu, lázeňství, veškerá kulturní a sportovní zařízení v turistických regionech a oblastech ČR, které lákají turisty svou přírodní lokalitou a památkami.

Nepřímý vliv se projevuje na stavební průmysl, výrobu potravin a nápojů, výrobu dopravních prostředků, pohonných hmot a komunikační síť. Cestovní ruch je obecně považován za hnací sílu socioekonomického rozvoje regionů. Je schopen eliminovat disparity a podpořit konkurenceschopnost v regionu. V současné globální ekonomice musí také podniky poskytující turistické služby identifikovat klíčové zdroje, které jim mohou generovat konkurenční výhodu.

Mezi starší a stále využívané zdroje konkurenčních výhod ve službách patří zejména osobní kontakt, kvalita poskytovaných služeb, vytváření balíčků služeb v kombinaci s nízkou cenou a budování značky (brand). Od 80. let ICT postupně umožňuje měnit způsob, jakým se utvářejí obchodní příležitosti v hotelovém a turistickém průmyslu. Rozvoj v oblasti ICT významně přispěl k transformaci obchodní praxe, kontaktů se zákazníky, marketingových strategií a struktuře celého odvětví. Tyto změny umožňují rychlý rozvoj cestovního ruchu, a to jak v kvantitativních, tak kvalitativních ukazatelích.

Díky těmto změnám dnes většina účastníků cestovního ruchu uskutečňuje svá rozhodnutí ve stále složitějších, rychle se měnících podmínkách. Podnikatelé v cestovním ruchu se potýkají s vysokou domácí i globální konkurencí, v důsledku které již prakticky neexistují stabilní tržní segmenty. Na druhé straně však současní manažeři a vlastníci subjektů v cestovním ruchu disponují stále dokonalejšími informačními a komunikačními nástroji. K dispozici mají velké množství dat a také analytické nástroje a exaktní metody, které jim umožňují přetvářet data na potřebné a relevantní informace, na základě tohoto realizovat efektivní manažerská rozhodnutí a reagovat tak na dynamiku podnikatelského prostředí. Informační systémy pro podporu rozhodování s prvky umělé inteligence patří dnes mezi nástroje, které pomáhají současným manažerům rozhodovat se ve složitých a komplexně definovaných problémech.

Mezi současné, počítačem ovlivněné přístupy, které se při modelování komplexních problémů využívají, patří metody fuzzy logiky, neuronové sítě, expertní systémy a také modelování a simulace s využitím agentových a multiagentních systémů. Zejména multiagentní modely představují v současnosti alternativu nebo rozšíření běžných ekonomických modelů, které jsou založeny na ekonometrii nebo metodách operačního výzkumu.

Cíl příspěvku

Příspěvek se opírá o aktuální téma multiagentního modelování. Z pohledu aplikace v cestovním ruchu lze konstatovat, že se jedná o téma nepříliš prozkoumané. Se zvyšujícím se výkonem počítačů a rostoucím množstvím dat o chování turistů získaných z informačních systémů firem se otevírá řada nových praktických možností využití. Potenciál této praktické aplikace se zvyšuje s turbulentními změnami, se kterými se dnešní manažeři potýkají. Počítačové simulační modely nabízí efektivní možnost otestovat zjištěné předpoklady a stanovit pravděpodobnosti dopadů rozhodnutí vyplývající z jejich logických konsekvencí.

Téma simulace rozhodování účastníka cestovního ruchu s využitím multiagentního přístupu, v sobě spojuje aktuální téma multiagentního modelování s aplikací v segmentu cestovního ruchu a obsahuje také prvky pro podporu manažerského rozhodování. Příspěvek je zaměřen na možnosti využití počítačové simulace a multiagentního přístupu k modelování v podmínkách cestovního ruchu. Cílem je navrhnout model rozhodování účastníka cestovního ruchu, který je založen na faktorech vytlačování a přitahování (push/pull), přičemž určující je zaměření na motivaci (iniciaci) pro uskutečnění cesty a dále výběr destinace. Simulační model bude implementován v modelovacím nástroji NetLogo 6.0. Simulační model bude vytvořen s využitím if-what analýzy a bude umožňovat změnu parametrů v průběhu simulace a ovlivňovat tak chování agentů návštěvníků v umělém prostředí modelu.

Model pull/push

I když mezi odborníky neexistuje univerzální shoda na konceptu turistické motivace, tak model pull/push (přitahování/vytlačování) je akceptován většinou z nich. Původní koncept faktorů přitahování/vytlačování navrhl Crompton (1979), v současné době jej využívají např. Wang (2013), Pesonen a kol. (2011), Pivcevic a kol. (2016) v českém prostředí Pásková (2014), nebo Jakubíková (2012).

Faktory přitahování (pull faktory) jsou vnímány jako pozitivní motivační faktory (pozitivní síly), které přitahují návštěvníky do destinací cestovního ruchu. Zelenka, Pásková a Husáková (2015) uvádí s odkazem na zahraniční autory zejména tyto faktory:

- unikátní přírodní a kulturní výtvory,
- rostlinné a živočišné druhy,
- nedotčenou krajinu,
- historické parky, zahrady,
- technické i sakrální památky v krajině.

Pull faktory jsou vnímány jako vnitřní stimuly návštěvníků destinace, jako je touha po změně, únik ze stereotypu, odpočinek, relaxace, zvýšení prestiže, zdraví a fitness, dobrodružství a sociální interakce. Pro část návštěvníků je významný přitahující faktor kvalita a zejména autenticita a originálnost poskytovaných služeb a místa samotného. Pivcevic a kol. (2016) mezi pull faktory dále uvádí počet obyvatel, výši HDP v regionu, rozdělení příjmů, počet obyvatel v produktivním věku, dosažené vzdělání, množství volného času a sílu rodinných vazeb. Faktory vytlačování (push faktory) jsou vnímány jako negativní faktory, jak výše uvedení autoři vysvětlují, motivují návštěvníky k opuštění dané lokality nebo zdrojové oblasti cestovního ruchu. Jde většinou o poškozenou a znečištěnou krajinu, nedostatek zeleně a podnětů s přírodními prvky v destinaci.

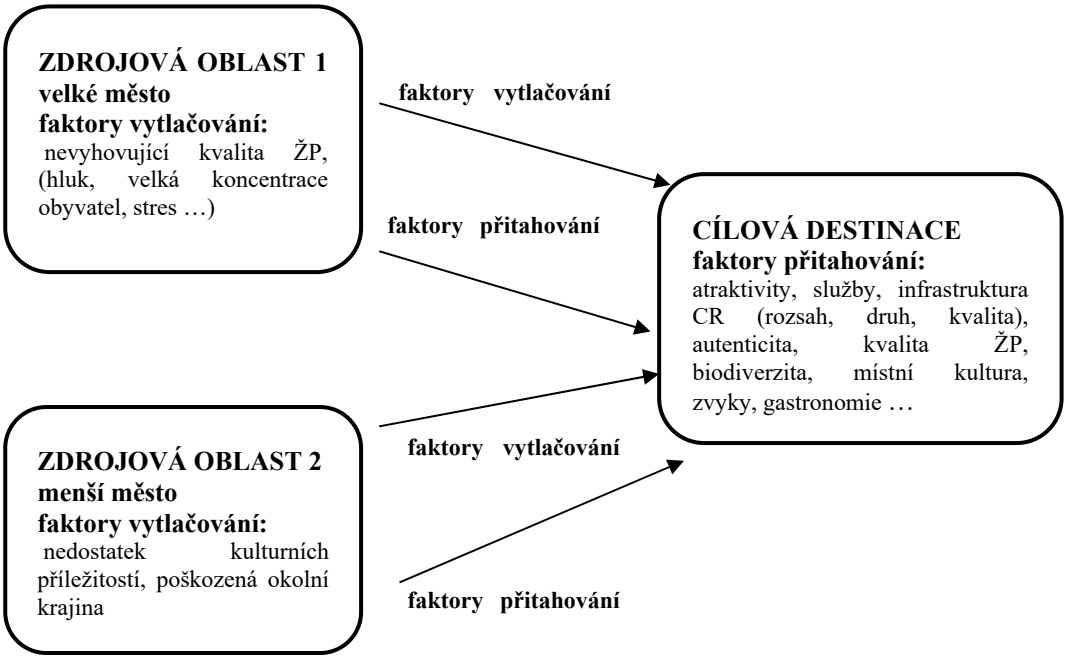
Mezi negativní faktory autoři dále uvádí efekt turistické pasti[1], různé formy znečištění životního prostředí, zvýšená hladina hlučnosti. Dalšími vlivy jsou pak eroze cest, ale i duchovních a kulturních hodnot, grafity na památkách a další. Jev dočasného či trvalého opuštění určitého místa z důvodu jeho nevyhovujícího prostředí z důvodu přitažlivosti prostředí cílové destinace označuje Zelenka, Pásková a Husáková (2015) jako amenitní mobilitu. Pivcevic a kol. (2016) mezi push faktory řadí činitele určující atraktivnost destinace:

- konečnou atraktivitu destinace,
- sociálních a kulturních vazby,
- podnebí,
- módu,
- propagaci destinace,
- obchodní vazby,
- ceny v destinaci,
- vzdálenost a dobu dopravy,
- hraniční kontroly, celní a jiné formality při přechodu hranic,
- bezpečnost v destinaci.

Tradičně jsou faktory pull považovány za důležité v iniciaci touhy cestovat, zatímco push faktory jsou považovány za rozhodující pro vysvětlení výběru cíle cesty (Crompton, 1979).

[1] Efekt turistické pasti (effect of tourism trap) je nežádoucí vliv provozovatelů služeb cestovního ruchu, kteří svými aktivitami znehodnocují svůj vlastní kapitál (kulturní a přírodní hodnoty v destinaci) a tím i předpoklady pro svůj ekonomicky, ekologicky i společensky udržitelný rozvoj.

Zelenka, Pásková, Husáková (2015, str. 39) a Zelenka a kol. (2014, str. 30) schematicky zakreslují vliv faktorů vytlačování a přitahování na příkladu dvou zdrojových a jedné cílové destinace viz. Obrázek 1.

Obr. 1: Faktory přitahování a vytlačování, dvě zdrojové a jedna cílová oblast

Zdroj: vlastní nákres, podle Zelenka, Pásková, Husáková (2015, str. 39) a Zelenka a kol. (2014, str. 30)

Vzájemné působení faktorů vytlačování a přitahování by bylo možné modelovat s využitím inteligentních agentů, při zohlednění skutečnosti, že každá zdrojová oblast je současně cílovou destinací cestovního ruchu. (Zelenka & Pásková & Husáková, 2015, str. 38). Různé oblasti budou přitahovat rozdílné účastníky cestovního ruchu, přičemž půjde o rozdílné formy cestovního ruchu.

Zajímavé výsledky může přinést propojení modelu vytlačování/přitahování s Gravitačním modelem a jeho aplikací v cestovním ruchu. Název Gravitační model je používán pro podobnost s Newtonovým zákonem gravitace. Gravitační modely se využívaly původně v demografických výzkumech. Od 30. let tohoto století byly používány také pro určení spádových území nákupních, resp. obslužných středisek. Dnes najdeme příspěvky aplikující různé varianty gravitačních modelů také v cestovním ruchu (Keum, 2010; Zhou & Dong, 2014). Původní myšlenka gravitačního modelu se zaměřuje na interakce mezi dvěma středisky (zónami), kdy koncentrace obyvatelstva se mění přímo úměrně s velikostí obyvatel těchto středisek (zón) a nepřímo úměrně se vzdáleností mezi nimi. Teoretické vymezení problematiky rozhodování účastníků cestovního ruchu je velmi široké téma, které pokrývá oblast definování poptávky v cestovním ruchu a kvantifikaci jednotlivých parametrů. Dalším způsobem jak popsat rozhodování účastníků cestovního ruchu je vymezit faktory a vlivy, které účastníky ovlivňují. Jeden z obecně přijímaných přístupů k definování těchto faktorů je rozdělení na faktory vytlačování a přitahování. Vzájemné působení faktorů vytlačování a přitahování se jeví jako optimální koncept pro vytvoření modelu rozhodování účastníků cestovního ruchu.

Model rozhodování účastníka CR při volbě destinace

Popsán je základní zjednodušený model rozhodování účastníka cestovního ruchu při výběru destinace. Jedná se pouze o základní koncept bez podrobného rozpracování a důsledné verifikace modelu a kalibrace parametrů modelu. Multiagentní přístup k modelování

rozhodování účastníka CR se jeví jako vhodný nástroj, protože zohledňuje heterogenitu účastníků cestovního ruchu a jejich vzájemné interakce, z toho vyplývající emergentní chování modelu. Při konstrukci modelu je kladen důraz na problematiku motivace k výběru destinace, vliv faktorů přitahování a vytlačování (push/pull) na rozhodování účastníka CR a sociální interakce mezi turisty, tak jak jej popisuje současná odborná literatura. Na základě teoretického konceptu je navržen model rozhodování účastníka cestovního ruchu. Model je implementován s využitím multiagentního přístupu k modelování v modelovacím nástroji NetLogo 6.0.

Předpokladem modelu je umělé prostředí, kde existují samostatné ohraničené oblasti a účastníci cestovního ruchu. Účastníky cestovního ruchu lze chápat ve smyslu Pásková a Zelenka (2012, s. 590) jako *„každou osobu, která pobývá přechodně mimo místo svého běžného pobytu, přičemž motivací pro cestu není výdělečná činnost v tomto místě a účastní se některého druhu cestovního ruchu a formy cestovního ruchu.“* Při konstrukci modelu jsou uvažovány motivy účastníků CR, které způsobují rekreační, společenský a kulturní, sportovní, lázeňský a zdravotní cestovní ruch apod. Nejsou však uvažovány motivy způsobující např. obchodní cesty. Pro zjednodušení, jsou v modelu označováni účastníci CR jako turisté a reprezentuje je softwarový agent s názvem Turista.

Oblasti se dělí na zdrojové a cílové oblasti. Zdrojová oblast znamená, že z této oblasti Turisté uskutečňují vlastní cestu, v této oblasti jsou rezidenty a poté se do oblasti vrací. Každý jeden Turista obývá jednu zdrojovou oblast a uskutečňuje turistické cesty do jiných cílových oblastí. Při konstrukci modelu je uvažována jedna zdrojová a dvě cílové destinace. Cílem simulace je určit počet vycestování, které uskuteční Turisté ze zdrojové oblasti do cílových oblastí v závislosti na působení pull a push faktorů. Dále stanovit faktory, které ovlivňují výběr cílové oblasti a celkovou návštěvnost oblasti. V rámci zjednodušení v modelu nejsou rozlišeny jednodenní a vícedenní cesty, nezáleží tedy na počtu nocí strávených mimo zdrojovou oblast.

Prvky multiagentního modelu jsou určeny podle Pyka a Fagiolo (2005), jedná se o čas, prostor, konkrétní agenty a jejich mikro parametry, stavy a rozhodovací pravidla, makro parametry, interakční struktury mezi agenty a agregované proměnné.

Čas je diskrétní veličinou. Velikost jednoho časového kroku odpovídá časovému horizontu, ve kterém chceme nechat agenty opakovat výběr cílové oblasti. Pro krátký časový horizont odpovídá jeden časový krok jednomu dni, pro dlouhodobější horizont při strategickém rozhodování může časový horizont odpovídat týdnu, nebo jednomu měsíci.

Prostor (patches) je uspořádán pomocí dvourozměrné mřížky m x n prvků. Jednotlivé prvky prostoru lze považovat za agenty, kteří jsou imobilní. V modelu existují tři typy prostoru: zdrojová oblast, cílová oblast a obecný prostor bez specifikace.

Zdrojová oblast je oblast, ze které Turisté uskutečňují vlastní cestu, v této oblasti jsou rezidenty a po uskutečnění cesty se do oblasti vrací. Zdrojová oblast je určena konkrétními exogenními mikro parametry. Parametry se mění zásahem uživatele buď před spuštěním simulace, nebo v průběhu simulace. Určení mikro parametrů zdrojové oblasti vychází ze Zelenka, Pásková, Husáková (2015, str. 39) a jedná se o:

- Kvalitu životního prostředí v oblasti (KZ) – nabývá hodnoty 0 až 1, přičemž 0 je zničené životní prostředí a 1 je ideální životní prostředí. Mikro parametr může být stanoven kvalifikovaným odhadem, nebo indikátory kvality životního prostředí (např. emise základních znečišťujících látek do ovzduší).
- Množství kulturních příležitostí v oblasti (KP) - nabývá hodnoty 0 až 1, přičemž 0 charakterizuje žádné kulturní příležitosti a 1 je ideální kulturní vyžití v oblasti. Mikro parametr může být stanoven kvalifikovaným odhadem, nebo počtem divadel, kin, festivalů apod. v oblasti.
- Množství sportovních příležitostí v oblasti (SP) - nabývá hodnoty 0 až 1, přičemž 0 charakterizuje žádné sportovní příležitosti a 1 je ideální sportovní vyžití v oblasti. Mikro parametr může být stanoven kvalifikovaným odhadem, nebo počtem sportovních stadiónů, ledních ploch, plaveckých bazénů apod.

- Emocionální faktory (EF) – parametr nabývá hodnoty 0 až 1, přičemž 0 charakterizuje minimální úroveň stresujících faktorů a 1 je vysoká míra stresujícího prostředí. Mikro parametr může být stanoven kvalifikovaným odhadem, nebo koncentrací obyvatelstva, průměrným počtem obyvatel apod.

Hodnoty mikro parametrů Zdrojové oblasti jsou ordinální hodnoty, nelze jednoznačně určit jejich výši, ale lze je seřadit podle důležitosti. Pro součet mikro parametrů platí:

$$KZ + KP + SP + EF = 1 \quad (1)$$

Push faktory ve zdrojové oblasti

Každá zdrojová oblast je popsána faktory vytlačování (push faktory), které působí na Turisty v této oblasti ve smyslu vytváření tlaku na uskutečnění cesty. Každý jediný faktor může nabývat hodnoty na stupnici 1 až 10. Hodnoty faktorů jsou ordinální, nelze jednoznačně určit jejich hodnotu, ale lze je seřadit podle důležitosti. Za faktory vytlačování (push) jsou v modelu uvažovány tyto faktory:

- ekonomická úroveň (EK) – měřena úrovní průměrných příjmů v oblasti, vyšší ekonomická úroveň vyvolává tlak na zvýšení motivace uskutečnit cestu a naopak. Hodnota 10 označuje nejvyšší možnou ekonomickou úroveň v oblasti a hodnota 1 nejnižší možnou ekonomickou úroveň.
- emocionální faktory (EF) – pocit vzrušení, stresové situace, stereotyp a také módnost cestovat atd. Větší důraz na emocionální faktory vyvolává tlak na zvýšení motivace uskutečnit cestu a naopak. Hodnota 10 označuje nejvyšší možné působení emocionálních faktorů v oblasti a hodnota 1 nejnižší působení emocionálních faktorů.
- životního prostředí (ZP) - kvalita životního prostředí, úroveň poškození krajiny, míra znečištění, hluk, emise apod. Zvyšování kvality životního prostředí ve zdrojové oblasti (ZP) vyvolává tlak na snížení motivace uskutečnit cestu a naopak. Hodnota 10 znamená optimální životní prostředí a hodnota 1 nekvalitní a zničené životní prostředí.
- kulturní a sociální vyžití (KS) – množství kulturních, společenských akcí (koncertů, divadel, sportovních akcí, výstav atd. Velké množství kulturních a sociálních příležitostí (KS) vyvolává tlak na snížení motivace uskutečnit cestu a naopak. Hodnota 10 označuje velmi bohaté kulturní a sociální vyžití ve zdrojové oblasti minimální kulturní vyžití obyvatel označuje hodnota 1.

Celkový efekt push faktorů ve zdrojové destinaci lze vyjádřit prostým aritmetickým průměrem:

$$PUSH = (EK + EF – ZP – KS) / 4 \quad (2)$$

Dva z faktorů EK a EF mají přímý vliv na výši vytlačování a dva z faktorů ZP a KS mají nepřímý vliv na výši vytlačování. Čím větší hodnoty PUSH tím vyšší tlak na opuštění destinace. Faktor PUSH působí pouze při kladných hodnotách, v případě 0 je neutrální v případě záporných hodnot působí opačně, kdy Turistu do oblasti přitahuje.

Pull faktory v cílové oblasti

Každá cílová oblast je popsána faktory přitahování (pull faktory), které představují pozitivní faktory, které Turisty do destinace přitahují. Každý jediný faktor může nabývat hodnoty na stupnici 1 až 10. Hodnoty faktorů jsou ordinální, nelze jednoznačně určit jejich hodnotu, ale lze je seřadit podle důležitosti. Za faktory přitahování (pull faktory) jsou v modelu uvažovány tyto faktory:

- autenticita prostředí (AD) – jedinečnost, originalita prostředí a služeb. Faktor zahrnuje také úroveň propagace destinace. Vyšší AD zvyšuje celkovou atraktivitu

destinace. Hodnota 10 označuje nejvyšší možnou originalitu prostředí a hodnota 1 stereotypní neautentické prostředí.

- kvalita a rozsah nabízených služeb (KD) – kvalita v oblasti ubytovacích, stravovacích, lázeňských a jiných služeb spojených s cestováním. Vyšší KD zvyšuje celkovou atraktivitu destinace. Vyšší AD zvyšuje celkovou atraktivitu destinace. Hodnota 10 označuje vysokou kvalitu a rozsah nabízených služeb a hodnota 1 nekvalitní a minimální nabídku služeb v oblasti.
- úroveň cen v destinaci (CD) – průměrná úroveň cen nabízených služeb v oblasti. Vyšší CD snižuje celkovou atraktivitu destinace. Relativní zvyšováním hodnoty faktoru CD snižuje atraktivitu oblasti a celkovou hodnotu PULL. Hodnota 10 označuje vysokou úroveň cen a hodnota 1 označuje nízkou cenovou úroveň v oblasti.
- dostupnost destinace (DD) – vzdálenost a doba dopravy do destinace, hraniční kontroly, celní a jiné formality při přechodu hranic, dále zahrnuje také kriminalitu v oblasti, pravděpodobnost válečného konfliktu, či uskutečnění teroristického činu. Vyšší BD snižuje celkovou atraktivitu destinace. Hodnota 10 označuje nedostupnou oblast s vysokými náklady a hodnota 1 dostupnou oblast s nízkými náklady na přepravu.

Souhrnné působení pull faktorů ve zdrojové destinaci lze vyjádřit prostým aritmetickým průměrem:

$$PULL = (AD + KD – CD –DD) / 4 \quad (3)$$

Čím větší hodnoty PULL, tím vyšší tlak na opuštění destinace. Hodnota PULL 0 a záporné hodnoty představují extrémní situaci, kdy cílová oblast Turistu nepřitahuje, ale „odpuzuje“. V reálné situaci se může jednat o oblast zasaženou válečným konfliktem, nebo nedostupnou oblast díky přírodním, nebo jiným podmínkám.

Agent Turista

Agent Turista je vytvořen ve zdrojové oblasti a určuje ho motivace cestovat a množství důchodu, který lze na cestování použít. Podobně každý reálný člověk má vrozenou „touhu cestovat“, která je subjektivní u každého člověka jiná. Dalším výrazným omezením v reálném světě jsou peníze. Cestovat lze v případě, že disponujeme dostatkem financí na cestu. Agenta dále určuje parametr efektivní důchod (ED), který odpovídá v reálném světě celkovému množství financí, které jsme ochotni utratit za cestování v průběhu stanoveného časového období.

- Motivace cestovat (MC) - určuje míru ochoty cestovat, resp. určuje míru motivace turisty k cestování. Vysoká úroveň MC faktoru vyjadřuje silnou touhu k uskutečnění cesty, nízká úroveň MC faktoru způsobuje tlak na setrvání v oblasti. Při vytvoření je agentovi přiřazena jeho „vrozená“ ochota k cestování, každý agent má rozdílnou motivaci cestovat. V populaci agentů turistů se ochota cestovat řídí Normálním (Gaussovým) rozdělením pravděpodobnosti. Faktor MC může nabývat hodnoty v rozsahu 1 až 10, přičemž vyšší hodnota znamená vyšší motivaci k vycestování. Motivace cestovat se u agenta v průběhu času mění, faktor MC se postupně zvyšuje působením faktorů vytlačování (PUSH). Čím vyšší hodnota PUSH tím silnější tlak na motivaci konkrétního agenta vycestovat. Jestliže hodnota PUSH dosáhne hraniční hodnoty, tak konkrétní agent cestu uskuteční. Po uskutečnění cesty se míra motivace cestovat sníží, tj. vrátí se na původní výchozí hodnotu. Agentova touha cestovat je uskutečněním cesty naplněna a opět postupně roste v čase v závislosti na PUSH faktorech v oblasti. Konkrétní stanovení hraniční hodnoty a také časové přizpůsobování faktoru PUSH závisí na konkrétní kalibraci simulačního modelu.

Na každého z agentů však faktory vytlačování ze zdrojové oblasti působí individuálně, nabízí se analogie s reálným prostředím, kdy také každý člověk přikládá rozdílnou váhu vlivu okolního prostředí. Při vytvoření každého jednotlivého agenta Turisty určí agent váhy, které

přikládá působení PUSH faktorům. Váhy rozdělí agent mezi faktory životní prostředí (ZP), kulturní a sociální vyžití (KS) a emocionální faktory (EF). Faktoru ekonomické úrovně (EK) váha přiřazena není, protože ekonomickou úroveň agent nemůže ovlivnit. Stanovení výše vah se řídí Normálním (Gaussovým) rozdělením pravděpodobnosti. Součet vah je roven 1.

$$PUSH_i = (\alpha ZP + \beta KS + EK + \gamma ED) / 4 \quad (4)$$

Indexy α, β, γ určují váhy jednotlivých faktorů, které jim přisuzuje konkrétní jeden agent Turista. Přičemž platí že, $\alpha + \beta + \gamma = 1$. $PUSH_i$ označuje celkovou velikost vytlačování u i-tého agenta, je spočtena váženým aritmetickým průměrem. Jestliže úroveň motivace u agenta přesáhne hraniční hodnotu a agent uskuteční cestu, tak je nucen se rozhodnout pro jednu z cílových oblastí. Každá z cílových oblastí působí na Turistu faktory přitahování a Turista si s ohledem na maximalizaci užitku z cesty volí tu oblast, která má nejvyšší PULL faktor. Na každého z agentů působí PULL faktor individuálně, resp. agent podobě jako člověk (účastník cestovního ruchu) přikládá rozdílnou váhu jednotlivým faktorům, které jej do cílové oblasti přitahují. Jednotliví účastníci cestovního ruchu přikládají různou váhu např. kvalitě dostupných služeb na úkor dostupnosti destinace. Před vlastním rozhodnutím výběru cíle cesty rozdělí každý agent mezi jednotlivé PULL faktory váhy, které vyjadřují, s jakou prioritou agent tyto faktory vnímá. Stanovení výše vah se řídí Normálním (Gaussovým) rozdělením pravděpodobnosti. Součet vah je roven 1.

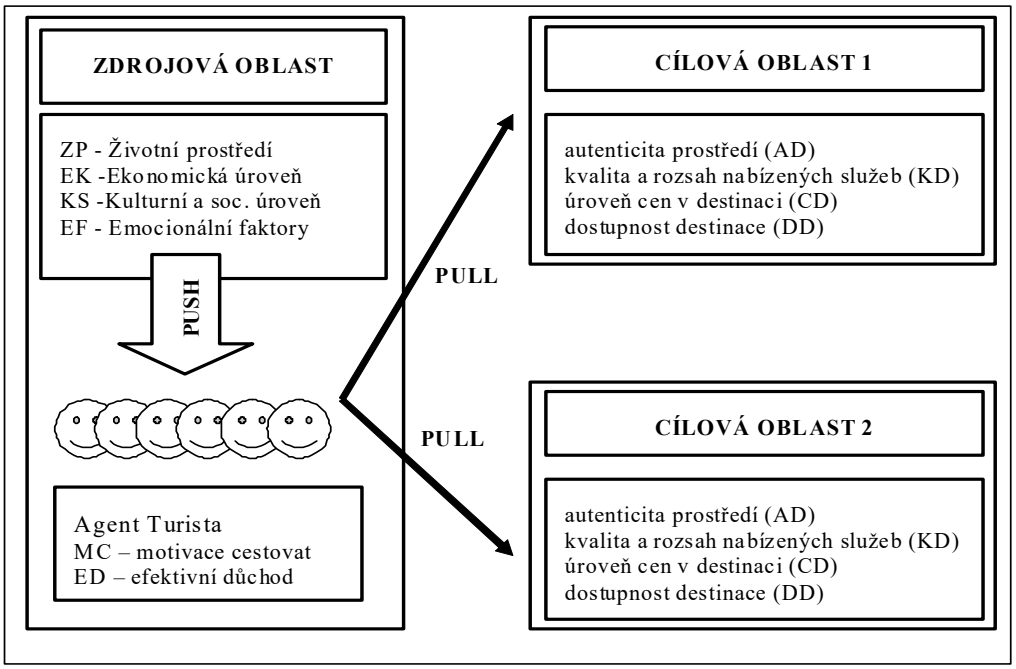
$$PULL_i = (\alpha AD + \beta KD - \gamma CD - \delta DD) / 4 \quad (5)$$

Indexy α, β, γ a δ určují váhy jednotlivých faktorů, které jim přisuzuje konkrétní jeden agent Turista. Přičemž platí že, $\alpha + \beta + \gamma + \delta = 1$. $PULL_i$ označuje celkovou velikost vytlačování na i-tého agenta a je vypočtena jako vážený aritmetický průměr. Agent volí tu cílovou oblast ve které je maximální $PULL_i$. Druhým určujícím faktorem agenta je efektivní důchod (ED) - tento faktor určuje výši důchodu, kterou agent může použít k zaplacení cesty a pobytu. Výše Efektivního důchodu představuje částku, kterou agent může maximálně použít během celé simulace. Efektivní důchod (ED) se během simulace snižuje v případě, že agent uskutečnil cestu do cílové oblasti. Rozložení výše efektivního důchodu v populaci agentů je určeno Logaritmicko-normálním rozdělením pravděpodobnosti (Bartošová, 2007). Konkrétní rozsah hodnoty záleží konkrétní kalibraci simulačního modelu. V případě uskutečnění cesty do cílové oblasti se ukazatel ED sníží o náklady na cestu (NC) a náklady na pobyt v destinaci (NP). Celková výše nákladů na cestu souvisí s faktorem dostupnost destinace (DD) a s úrovní cen v destinaci (CD).

Celkové náklady (N) na cestu agenta do cílové oblasti lze vyjádřit takto:

$$N = DD * NC + CD * NP \quad (6)$$

,kdy DD je faktor dostupnosti destinace nabývá hodnot 1 až 10, čím vyšší hodnota DD tím nákladnější je cesta do cílové destinace. Náklady na cestu (NC) jsou stanoveny na začátku simulace jako parametr stejný pro obě cílové oblasti, jejich absolutní výši určuje právě faktor DD dostupnosti destinace, která je u každé z oblastí rozdílný. Náklady na pobyt (NC) jsou stanoveny na začátku simulace jako parametr, který je stejný pro obě cílové oblasti, jeho absolutní výši určuje faktor CD úroveň cen v destinaci, který je jiný v cílových oblastech. Základní schematické rozvržení modelu při existenci jedné zdrojové a dvou cílových oblastech ukazuje obrázek 2.

Obr. 2: Schematický nákres hlavních částí modelu při jedné zdrojové a dvou cílových oblastech

Zdroj: vlastní nákres

Základní kalibrace modelu

Kalibrace modelu předpokládá nastavení vstupních parametrů modelu, které je nutné specifikovat při vymezení zdrojové a cílových oblastí a jejich konkrétních charakteristik. Níže uvedená kalibrace je pouze ilustrativní a uvedené konkrétní názvy oblastí jsou doplňující a neodpovídají realitě. Základní parametry modelu jsou tyto:

- Prahová hodnota motivace pro opuštění zdrojové oblasti je nastavena na 5.
- Počet Turistů ve zdrojové oblasti je 1000.
- Parametr nákladů na cestu (NC) je ve výši 300Kč.
- Parametr nákladů na pobyt v oblasti (NP) je ve výši 500Kč.
- Efektivní důchod (ED), který agent může utratit za cestování je v rozsahu od 5000 do 30 000Kč.

Zdrojová oblast (v modelu zvýrazněna modrou barvou) je obecně charakterizovaná jako velké průmyslové město s průměrnou ekonomickou úrovní rezidentů, ale poměrně zničeným životním prostředím. Město však nabízí širokou paletu vyžití kulturního a sociálního charakteru. Průmyslový charakter města má negativní dopady na emocionální stránku obyvatel. V současné době je vysoce módní záležitostí cestovat, trávit čas mimo svůj domov. Pro zjednodušení konkretizace si za zdrojovou oblastí je možno představit město Ostravu.

- ekonomická úroveň (EK) = 7
- emocionální faktory (EF) = 8
- životního prostředí (ZP) = 2
- kulturní a sociální vyžití (KS) = 6

Cílová oblast 1 (v modelu zvýrazněna zelenou barvou) je obecně charakterizována jako dobře dostupná rekreační oblast ze zdrojové oblasti, s nadprůměrným životním prostředím velice dobře propagovaná. Rozsah a kvalita nabízených služeb v oblasti je nadprůměrná s nadprůměrnou cenou služeb. Pro zjednodušení si za cílovou oblast 1 je možno představit rekreační oblast Beskydy.

- autenticita prostředí (AD) = 8
- kvalita a rozsah nabízených služeb (KD) = 7
- úroveň cen v destinaci (CD) = 7
- dostupnost destinace (DD) = 2

Cílová oblast 2 (v modelu zvýrazněna šedou barvou) je obecně charakterizována jako hůře dostupná rekreační oblast ze zdrojové oblasti, s nadprůměrným životním prostředím hůře propagovaná než první oblast. Rozsah a kvalita nabízených služeb v oblasti je podprůměrná s průměrnou cenou služeb. Pro zjednodušení si za cílovou oblast 2 je možno představit rekreační oblast Jeseníky.

- autenticita prostředí (AD) = 9
- kvalita a rozsah nabízených služeb (KD) = 5
- úroveň cen v destinaci (CD) = 5
- dostupnost destinace (DD) = 4

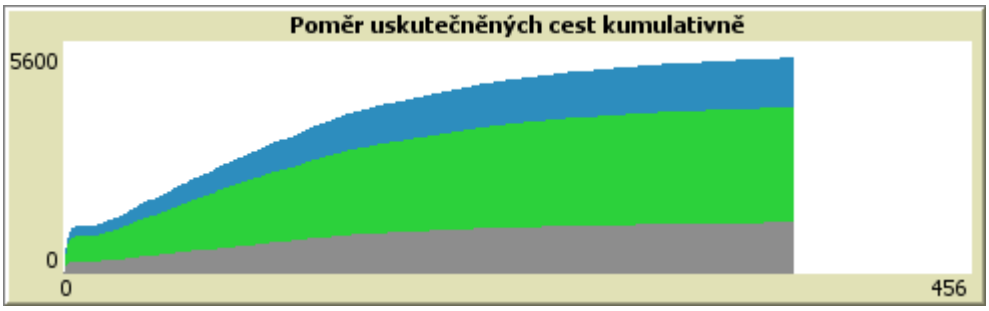
Výsledek simulace odpovídá nastavení základních vstupních parametrů a působení PUSH a PULL faktorů na agenty. Výsledky tří simulací za výše uvedených podmínek ukazuje Tabulka 1.

Tabulka 1: Výsledky tří simulací modelu PUSH/PULL

	Počet cest celkem (absolutně/ v %)	Počet cest do oblasti 1 (absolutně/ v %)	Počet cest do oblasti 2 (absolutně/ v %)
Simulace 1	5330 / 100 %	4077 / 76 %	1253 / 24 %
Simulace 2	5221 / 100 %	4006 / 77 %	1215 / 23 %
Simulace 3	5198 / 100 %	4001 / 78 %	1197 / 22 %

Zdroj: výsledky vlastní simulace

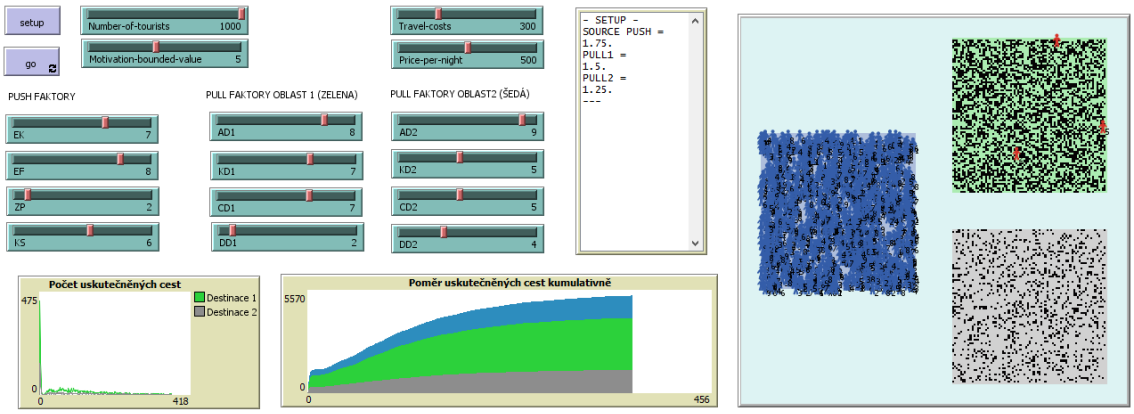
Průměrně tedy Agenti uskuteční za 365 dní přes 5 turistických cest, přičemž volí přednostně oblast1 před oblastí 2, v přibližném poměru 3:1 viz. Obrázek 3.

Obrázek 3: Počet uskutečněných cest kumulativně

Zdroj: výsledky vlastní simulace

Jako klíčové se jeví právě nastavení parametrů pull, které určují atraktivnost destinace. Model funguje jako nástroj if - what analýzy. Za průběhu simulace lze měnit hodnoty parametrů.

Obrázek 4: Simulace modelu v prostředí NetLogo

Zdroj: NetLogo 6.0, vlastní model

Závěr

Model v této podobě není navržen a implementován s cílem dedukovat obecně platné závěry, neumožňuje to zjednodušení modelu. Implementace modelu v programu NetLogo měla význam spíše testovací, zda je možno využít metodu multiagentního modelování v aplikacích cestovního ruchu. Jak postupovat při implementaci multiagentního modelu, čeho se lze vyvarovat při návrhu komplexního modelu. Model je vytvořen s cílem pochopit základní mechanismy tvorby multiagentních modelů a je vytvořen na základě předpokladu (Zelenka & Pásková & Husáková, 2015, str. 38), že vzájemné působení faktorů vytlačování a přitahování by bylo možné modelovat s využitím inteligentních agentů, při zohlednění skutečnosti, že každá zdrojová oblast je současně cílovou destinací cestovního ruchu, je vytvořen a popsán konceptuální návrh modelu výběru destinace.

Pro návrh komplexního modelu je nutné zvýšit autonomnost rozhodování jednotlivých agentů a propracovat rozhodování agenta při volbě destinace. Výběr destinace je komplexní rozhodnutí a do plně funkčního modelu je nutné zapracovat míru uspokojení z uskutečněné cesty, vliv ostatních agentů (doporučení), sezónní charakter cest a také zvýšit racionalitu agenta, zohlednit zkušenosti z uskutečněných cest a zejména rozpracovat prvek náhody a neurčitosti, stanovit příčinné vztahy mezi jednotlivými parametry a rozšířit vliv okolí. Z pohledu implementace modelu se nabízí možnost využít nástroje fuzzy logiky. Převést systém pravidel binární logiky na fuzzy systém if-then pravidel a tímto zvýšit reálnost a vypovídající schopnost modelu.

Literatura:

BARTOŠOVÁ, J., 2007. Pravděpodobnostní model rozdělení příjmů v České republice. *Acta Oeconomica Pragensia*, 15(1), 7-12. ISSN 0572-3043.

CROMPTON, L. J., 1979. Motivation for Pleasure Vacation. *Annals of Tourism Research*, 6(4), 408-424. ISSN 0160-7383.

JAKUBÍKOVÁ, D., 2012. *Marketing v cestovním ruchu: jak uspět v domácí i světové konkurenci.* 2., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Grada. ISBN 978802474209-0.

KEUM, K., 2010. Tourism flows and trade theory: a panel data analysis with the gravity model. *The Annals of Regional Science*. 44(3), 541-557. ISSN 05701864.

PÁSKOVÁ, M., 2014. *Udržitelnost cestovního ruchu.* 3. vyd., přeprac. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-329-1.

PÁSKOVÁ, M., ZELENKA, J., 2012. *Cestovní ruch. Výkladový slovník*. Praha: Linde a. s., ISBN 978-80-7201-880-2.

PIVCEVIC, S., Z. KULIS a N. SERIC, 2016. The pull factors of tourism demand: a panel data analysis for latin american and caribbean countries. In: *Tourism & Hospitality Industry 2016*, Congress Proceedings. Opatija: University of Rijeka, s. 319-333.

PESONEN, J., 2011. Understanding the relationship between push and pull motivations in rural tourism. *Tourism Review of AIEST - International Association of Scientific Experts in Tourism*, 66(3), 32-49. ISSN 16605373.
PYKA, A, G. FAGIOLO, 2005. Agent-Based Modelling: A Methodology for Neo-Schumpeterian Economics. *Discussion Paper Series 272* [online]. [vid. 12. července 2017]. Dostupné z: https://ideas.repec.org/p/aug/augsbe/0272.html
WANG, T., 2013. *A case study of customer motivation in boutique hotels in Xiamen, China using push-pull theory.* Ann Arbor: Iowa State University. ISBN 9781303706677.
ZELENKA, J., 2014. *Aplikace umělé inteligence a kognitivní vědy v udržitelnosti cestovního ruchu.* Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 978-80-7435-354-3.
ZELENKA, J., PÁSKOVÁ, P. a M. HUSÁKOVÁ, 2015. *Aplikace umělé inteligence, kognitivní vědy a informačních a komunikačních technologií v udržitelném cestovním ruchu.* Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 978-80-7435-536-3.

Kontaktní adresa autora:

Ing. Petr Janík, Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě, Ústav lázeňství, gastronomie a turismu, Bezručovo náměstí 1150/13, 746 01 Opava, petr.janik@fpf.slu.cz

Zahraniční vědečtí pracovníci na brněnských vysokých školách

Foreign visiting scientists at Brno universities

Veronika Jankovská, Martina Urbanová

Abstrakt:

Autorky ve svém příspěvku představují vysoké školy jako aktéra rozvoje regionu. Nesporný vliv pro rozvoj univerzit a tím i města mají vědečtí pracovníci, kterým je nutné v rámci univerzit a i města vytvořit vyhovující podmínky. Autorky se orientují na situaci ve statutárním městě Brně v kontextu rozvoje Jihomoravského kraje, představují podpůrné programy pro zahraniční vědecké pracovníky společně s centry Excelence nabízející zázemí zahraničním vědcům v Jihomoravském kraji. Dále v rámci sociologického šetření mapují spektrum přicházejících zahraničních vědců na 3 největších brněnských univerzitách a na základě narativních rozhovorů s oslovenými zahraničními vědci z Mendelovy university identifikují sociální a kulturní problémy, se kterými se setkali během pobytu v Brně. Autorky doporučují také speciální zlepšení (na základě výsledků jejich výzkumu) pro pobyt zahraničních vědců v Brně (stejně jako v celé České republice), protože se domnívají, že tímto způsobem lze podpořit nejen rozvoj univerzit, ale také města a celého regionu.

Klíčová slova:

univerzita, Brno, návštěva zahraničních vědců, podpůrné programy, sociální a kulturní problémy

Abstract:

The authors of this paper regard universities as important participants of regional development. Foreign visiting scientists, researches and professors have indisputable influence for the development of universities and cities and it is necessary to provide them suitable living and working conditions. The authors focus especially on the situation in the statutory city of Brno in the context of the development of the South Moravia Region. The first part introduces support programs (prepared in cooperation with centres Excelence) for incoming foreign researchers. This part is followed by the results of empirical research that is bringing the sociological survey of spectrum of visiting researchers at 3 largest universities in Brno and the narrative research analysing interviews with foreign visiting professors at Mendel University trying to identify their social and cultural problems during they stay in Brno. The authors also recommend special improvements (based on results of their research) for the stay of foreign scientists in Brno (as well as in the whole Czech Republic) because they believe that in this way can be supported not only the development of universities but also of the city/cities and the entire region/s.

Key words:

university, Brno, visiting foreign scientists, support programs, social and cultural problems

Úvod

V tradiční společnosti byla univerzita záležitostí úzké skupiny lidí. Školy, pokud nebyly přímo církevní, se nacházely pod silnou kontrolou moci duchovní. „Vědění je moc“. Tato věta

Francise Bacone nastínila počátek příchozí moderní společnosti. V novověku tak již vzniká koncept vědy, který ji měl osvobodit od náboženských, politických a dalších závazků. Do popředí se dostává svoboda vědeckého bádání.

Univerzitní vzdělání nabývá zcela nové hodnoty s příchodem moderní společnosti, začíná mít více praktický charakter a stává se nutností vzhledem k rozvoji společnosti. Nicméně až do druhé světové války vysokoškolské vzdělání nemělo masovou podobu. K výrazným změnám dochází až od 50. let 20. století, v době vrcholu moderní společnosti. V důsledku rozvoje společnosti a situaci po druhé světové válce bylo totiž nutností zaplňovat řadu míst s vysokou kvalifikací v soukromém i veřejném sektoru. Absolvování vysoké školy za této situace sloužilo jako prostředek sociální mobility, který vedl k rozšiřování střední vrstvy, na níž byla postavena poválečná společnost.

V 80. a 90. letech minulého století se stále častěji setkáváme se síťovým uspořádáním velkých firem. (Castells, 2016) S tím jsou spojeny změny charakteru trhu a mění se i požadavky na pracovní sílu. Růst nezaměstnanosti a rozvoj flexibilních pracovních poměrů prohlubuje problémy sociálních systémů státu. Řešením těchto problémů má být vzdělanostní společnost. Tato vzdělanostní společnost je ale jiného typu než v polovině 20. století. Současná vzdělanostní společnost má sloužit jako únik před individuálním propadem a jako záruka udržení pozic na trhu práce. (Keller, Tvrdý 2008)

Této nové situaci odpovídají i četné reformy školství, vycházejí z myšlenky flexibilního člověka, který je ochoten se celoživotně vzdělávat a své dovednosti používat s ohledem na měnící se trhy. Univerzity začínají mít své nezastupitelné místo pro ekonomický rozvoj nejen regionu, ale i celého státu.

Mezi aktivity, které působí na rozvoj regionu tedy nesporně patří vzdělávání, věda a výzkum, dále samotná angažovanost univerzit v regionálním rozvoji. Univerzity tak přispívají ke zkvalitnění životní úrovně a to nejen obyvatel daného regionu. (Hanová a kol., 2016)

Podle Goldsteina a Druckera (2007) je dnes možné chápat vysoké školy jako významného aktivní účastníka při rozvoji regionu. Univerzity jsou nejen významnými zaměstnavateli v regionu, kdy jejich zaměstnanci a studenti zvyšují místní poptávku po zboží a službách, ale existence univerzity vede i k rozvoji kulturního a sociálního prostředí. Před univerzitou stojí i důležitý úkol - ještě více se zapojit do problematiky regionu a pomoci k řešení regionálních problémů např. výzkumnou či vzdělávací činností. Jak dokazuje historie, vzdělaní lidé dbali o rozvoj občanských svobod a demokratických institucí a preferovali porozumění. (Radvan, 2010) Vzhledem k rozsahu problematiky se zaměříme na oblast dosud méně probádanou a to zahraniční vědecké pracovníky působící na univerzitách, neboť i oni jsou pilířem, na kterých stojí rozvoj univerzity a tím i celého regionu.

Hlavním cílem následujícího příspěvku je analyzovat spektrum přicházejících zahraničních vědeckých pracovníků do Jihomoravského kraje a programů, na jejichž základě do Brna přicházejí. Identifikovat na základě vlastní výzkumné činnosti sociální a kulturní problémy, se kterými se setkávají, a na tomto základě vymezit případná doporučení. Konkrétně se zaměříme na akademické a vědecko-výzkumných pracovníky na 3 největších brněnských univerzitách. S vybranými pracovníky budou provedeny narativní rozhovory, s cílem identifikovat jejich potřeby a obtíže, na které v České republice narážejí.

Věda a výzkum v České republice

Česká republika je nejenom díky své geografické poloze v samém centru Evropy velmi vyhledávaným cílem zahraničních vědeckých pracovníků. Nejvíce pracovních příležitostí poskytuje dle očekávání hlavní město Praha, ovšem v kontextu rozvoje vědy a výzkumu je stále častěji skloňováno jako metropole vědy město Brno, jakožto centrum Jihomoravského kraje. Každý ze 14 krajů v České republice disponuje nějakou cílenou strategii, a právě Jihomoravský kraj se profiluje jako kraj podporující inovace pro vědu a výzkum. Rozvoj v moravské metropoli v této oblasti probíhá jak ve sféře veřejného, tak i soukromého sektoru. Tento rozvoj je způsoben také nárůstem přísunu finančních prostředků ze strukturálních fondů Evropské unie, podporující mobility v rámci vědy a výzkumu. Jihomoravským krajem je

podporován příchod vědeckých pracovníků právě do budovaných center excelence, případně posílení infrastruktury v rámci již existujících center vědy a výzkumu. Cílem je tak za pomoci řady projektů zvýšit konkurenceschopnost excelentního výzkumu v České republice.

Jihomoravský kraj v kontextu rozvoje vědy

Jihomoravský kraj (dále JMK) se v regionálním i celorepublikovém kontextu profiluje jako kraj podporující inovace pro vědu a výzkum. V regionu jsou nejvýznamnějším dlouhodobým podpůrcem výzkumu a inovací dvě samosprávné instituce, a to Jihomoravský kraj a statutární město Brno. Jihomoravský kraj je charakteristický vysokou mírou spolupráce mezi krajem, průmyslem a univerzitami. Vyznačuje se velkým množstvím vědecko-výzkumných institucí, které byly vybudovány také za značné finanční podpory Evropské unie. Portfolio science center v kraji je rozsáhlé a v postavení mezi ostatními kraji unikátní.

V minulých plánovacích obdobích prostředky z Evropských fondů směřovaly převážně do výstavby vědeckých center a následných nákupů technologií na vysoké úrovni kvality. V současnosti je již podporována samotná personální stránka rozvoje a investic do inovací ve vědě a výzkumu. Kraj cílí na příchod špičkových zahraničních vědců, kteří zde zakládají vědecké týmy složené z domácích pracovníků, především tedy absolventů místních univerzit. Potenciál výzkumu na vysoké úrovni následně stimuluje příliv domácích investic a příchod firem, které mají vysokou přidanou hodnotu. Důsledkem je pak vznik řady nových pracovních míst. Podpora výzkumu a inovací je jedním z hlavních cílů kraje již od roku 2002, kdy vznikala první z Regionálních inovačních strategií Jihomoravského kraje (RIS JMK, 2014). Současně jsou také podporovány činnosti organizací, jichž je JMK zřizovatelem nebo spolu-zřizovatelem, a to Jihomoravské inovační centrum (JIC), Jihomoravské centrum mezinárodní mobility (JCMM) a Regionální rozvojová agentura Jižní Moravy (RRA JM).

Regionální inovační strategie Jihomoravského kraje

Hlavním cílem RIS JMK je vytváření podmínek ke konkurenceschopnému vědomostně intenzivnímu podnikání se zaměřením na investice do navýšení úrovně vzdělávání a výzkumu, na celkové zlepšení profilu JMK a v neposlední řadě také na přímou podporu podnikatelských aktivit v místech s tržním selháním, jako jsou například subvence začínajících firem. Aktuální strategie stanovená pro období mezi lety 2014-2020 je čtvrtou generací RIS JMK (RIS JMK, 2014).

JMK disponuje hned po hlavním městě Praze nejvhodnějšími předpoklady pro rozvoj znalostní ekonomiky. Jedním z důvodů je zejména velká koncentrace kapacit vysokých škol v statutárním městě Brně, která pozitivně ovlivňuje pozici kraje. V JMK se nachází celkem 14 vysokých škol s celkovým počtem 34 fakult s asi 80 000 studenty. V Brně sídlí 5 vysokých veřejných škol (Masarykova univerzita, Vysoké učení technické v Brně, Mendelova univerzita v Brně, Veterinární a farmaceutická univerzita Brno a Janáčkova akademie múzických umění), jedna státní vysoká škola (Univerzita obrany) a 8 soukromých vysokých škol. Důležité postavení mají v kraji také veřejné výzkumné organizace - Akademie věd ČR a výzkumné organizace zřizované ministerstvy. Celá síť VaV je doplněna velkým počtem dynamicky rostoucích firem realizujících vlastní VaV, a také ve struktuře VaV zvláštní skupinou, kterou tvoří výzkumná centra financována z Operačního programu Výzkum a vývoj pro inovace (dále OP VAVpI). (Brno, 2017).

Předpokladem pro úspěchy v oblasti VaV je pak dlouhodobé partnerství výše zmíněných institucí, tedy krajské i brněnské samosprávy, univerzit, vědecko-výzkumných pracovišť a firem. Díky této spolupráci a rozsáhlým možnostem financování z nejrůznějších projektů se Brno stává atraktivním místem pro rozvoj VaV a láká tak i množství zahraničních vědecko-výzkumných a akademických pracovníků.

Významná centra pro podporu zahraničních pracovníků a centra Ecxelence

V JMK se nachází řada institucí a programů podporující rozvoj vědy a výzkumu se zaměřením na zahraniční vědecké pracovníky. Jedná se nejenom o programy a instituce

nabízející zahraničním VaV pracovníkům zaměstnání jako takové, ale i organizace tvořící měkkou infrastrukturu, tedy organizace poskytující podpůrné služby pro zahraniční výzkumníky, kterým pomáhají s jejich integrací v JMK. Právě díky výrazně podpoře v oblasti vědy a výzkumu se v Brně nachází také několik významných center excelence. Centry excelence jsou označována výzkumná střediska propojující teoretický a aplikovaný výzkum, což přispívá k vytváření nových špičkových technologií na světové úrovni. Zaměstnanci těchto center nejčastěji jsou špičkoví evropští výzkumní pracovníci, kteří mimo jiné přináší napojení na další významné výzkumné zahraniční instituce.

JCMM - Jihomoravské centrum pro mezinárodní mobilitu

Jihomoravské centrum pro mezinárodní mobilitu (dále JCMM), specializované zájmové sdružení neziskového typu, cílí na zajištění a následnou efektivní podporu lidských zdrojů pro vědu, výzkum a jejich rozvoj v JMK. Členy JCMM jsou: Jihomoravský kraj, Masarykova univerzita, Vysoké učení technické v Brně, Mendelova univerzita v Brně, Veterinární a farmaceutická univerzita Brno. JCMM se dále podílí na implementaci regionální inovační strategie 4 (RIS4) a společně s Jihomoravským inovačním centrem (JIC) a Regionální rozvojovou agenturou jižní Moravou (RRAJM) tvoří skupinu hlavních implementačních agentur. Jednou z oblastí podpory, na kterou se JCMM zaměřuje je podpora vědeckých pracovníků, kdy v současné době nabízí vědcům 2 programy – SoMoPro a EURAXESS Czech Republic (JCMM, 2012).

JIC – Jihomoravské inovační centrum

Jihomoravské inovační centrum (JIC), zájmové sdružení právnických osob, zaměřující se na podporu inovačního podnikání a komerčního využití výzkumu a vývoje. JIC zprostředkovává propojení univerzit a vědecko-výzkumných institucí s podnikatelskou sférou. Cílem je maximalizovat přínos výzkumu a vývoje na regionální a národní úrovni. Podpora a aktivity JIC přispívají ke zlepšení konkurenceschopnosti firem z JMK, ty pak následně nabízejí kvalifikované a stabilní pracovní příležitosti v regionu (Jihomoravské inovační centrum, 2017).

Brno Expat Centre

Brno Expat Centre, centrum pro pomoc zahraničním odborníkům, je projektem sdružení Brnopolis realizovaným s podporou Kanceláře strategie Magistrátu města Brna. V rámci podpory RIS JMK pomáhá propojovat vysoce kvalifikované cizince, kteří svými zkušenostmi a znalostmi přispívají k mezinárodnímu rozvoji města.

Poskytuje informační a poradenské služby zahraničním odborníkům kreativních, manažerských či výzkumných profesí, kteří pracují a žijí v Brně nebo se do moravské metropole chystají (Brno Expat Centre, 2017).

V JMK působí relativně velké množství organizací poskytující zahraničním vědcům podporu, dalšími zástupci k výše uvedeným jsou: Regionální rozvojová agentura jižní Moravy – RRAJM, Kancelář Jihomoravského kraje pro meziregionální spolupráci a Foreigners.cz.

CEITEC

Středoevropský technologický institut je významným brněnským centrem excelence, vzniklé ze společného projektu 6 nejvýznamnějších brněnských univerzit a výzkumných institucí, s podporou statutárního města Brna a JMK, se kterými úzce spolupracuje a zvyšuje tak lokální inovační kapacitu. Nositeli CEITECu jsou Masarykova univerzita, Vysoké učení technické v Brně, Mendelova univerzita v Brně, Veterinární a farmaceutická univerzita Brno, Výzkumný ústav veterinárního lékařství a Ústav fyziky věd materiálů Akademie věd ČR. V rámci ČR je CEITEC vůbec prvním typem multioborového vědeckého centra integrujícího výzkum a vývoj v oblasti věd o živé přírodě a pokročilých materiálů a technologií v takovémto rozsahu.

Systém řízení a nejužší vedení centra zajišťují zahraniční vědečtí experti a interním jazykem je angličtina. Klíčové manažerské pozice jsou pak obsazovány špičkovými experty s mezinárodními zkušenostmi a cíleně se pracuje na získávání zahraničních expertů, návratu úspěšných českých vědců a také spolupráci s dalšími institucemi ve velkých evropských městech. CEITEC tak významně přispívá k dlouhodobému zvyšování konkurenceschopnosti města Brna, Jihomoravského kraje a České republiky jako celku (CEITEC, 2017).

Sídla CEITECu jsou v rámci struktury organizace jednotlivých univerzit a institucí začleněná jako samostatné ústavy či přímo fakulty. Pokud se zaměříme na konkrétní počty vědeckých pracovníků CEITECu na 2 největších brněnských univerzitách MU a VUT, ke konci prvního čtvrtletí 2017 na obou univerzitách shodně působilo přes 200 vědeckých pracovníků od pozic "junior researcher" až po "senior researcher". Z tohoto čísla pak na CEITEC MU zaměstnává 27 zahraničních vědeckých pracovníků, přičemž majoritní skupinu tvoří pracovníci původem ze Slovenska, 6 pracovníků. Mimo občany Slovenské republiky tedy na CEITECU působí celkem 21 zahraničních pracovníků, kdy největší zastoupení tvoří již tradičně v oblasti VaV v Brně pracovníci z Indie, jejichž komunita je v Brně mezi zahraničními pracovníky v oblasti vědy a výzkumu jednou z nejpočetnějších, ne-li vůbec nejpočetnější. Následováni jsou na CEITECu MU pracovníky z Řecka, Irska, Polska a Švédska (zdroj dat: personální oddělení CEITECu MU, 2017). CEITEC VUT pak eviduje 14 zahraničních vědeckých pracovníků, jež jsou zaměstnanci CEITECu, mají tedy uzavřenou platnou pracovní smlouvu. Nejpočetnější zastoupení tvoří pracovníci pocházející ze Španělska, následováni jsou vědci ze Slovenska, Indie a zemí východní Evropy - Ruska a Ukrajiny (zdroj dat: personální oddělení CEITECu VUT, 2017)

Dalším z významných brněnských center excelence je CzechGlobe – Centrum studií dopadů globální klimatické změny. Centrum je součástí Operačního programu Výzkum a vývoj pro inovace evropských center excelence a působí v rámci Ústavu výzkumu globální změny AV ČR, v. v. i. Činnost centra CzechGlobe je podporována zejména prostřednictvím OP VaVpI a spolufinancována fondy EU a státním rozpočtem ČR CzechGlobe, 2017).

Významné mezinárodní projektové výzvy

Zahraniční pracovníci mají v JMK možnost zapojení do množství mezinárodních projektových výzev. Tyto výzvy často bývají také primární stimulem pro přesun pracovníků do cizí země. Aktuálně je nejvýznamnější z nich rámcový program Horizont 2020.

Horizont 2020 – rámcový program pro výzkum a inovace (dále program H2020), je v letech 2014-2020 největším a nejvýznamnějším programem financujícím na evropské úrovni vědu, výzkum a inovace. Mezi hlavní priority programu H2020 patří tzv. focus areas, oblasti, do kterých by měly být soustředěny finanční i lidské zdroje napříč společenskými výzvami. A to tak aby bylo maximálně využito již existujících výzkumných kapacit, byly zvýšeny šance pro dosažení průlomových řešení a současně došlo i k implementaci hlavních politických aktivit (Horizont 2020, 2017).

Další z významných projektových rámcových výzev jsou Akce Marie Skłodowska-Curie, kdy program podporuje a financuje celosvětovou a meziodvětvovou mobilitu, která provádí vynikající výzkum v jakékoli oblasti s cílem především rozvíjet inovační kompetence (European commission, 2017). Následovány jsou pak akcemi COST, které jsou nejdéle fungujícím evropským rámcem, podporující nadnárodní spolupráci mezi výzkumnými, vědeckými a akademickými pracovníky napříč celou Evropou.

Zahraniční vědci v Jihomoravském kraji

Dle posledních dat českého statistického úřadu bylo za rok 2015 evidováno v České republice 2870 vědecko-výzkumných pracovišť s počtem pracovníků čítající 100 128 jedinců. Z tohoto čísla je následně 477 pracovišť s 20 519 zaměstnanci lokalizováno v JMK (Český statistický úřad, 2017 a, b).

V rámci vlastního sociologického šetření bylo zmapováno spektrum a aktuální počet zahraničních VaV a akademických pracovníků působících na 3 největších brněnských

univerzitách, tedy MU, VUT a MENDELU. Informace byly zpracovány prostřednictvím rešerše literatury a konkrétní čísla o počtu zahraničních pracovníků byla získána na základě oslovení zahraničních a personálních oddělení jednotlivých univerzit, data byla stanovena k 1. 4. 2017.

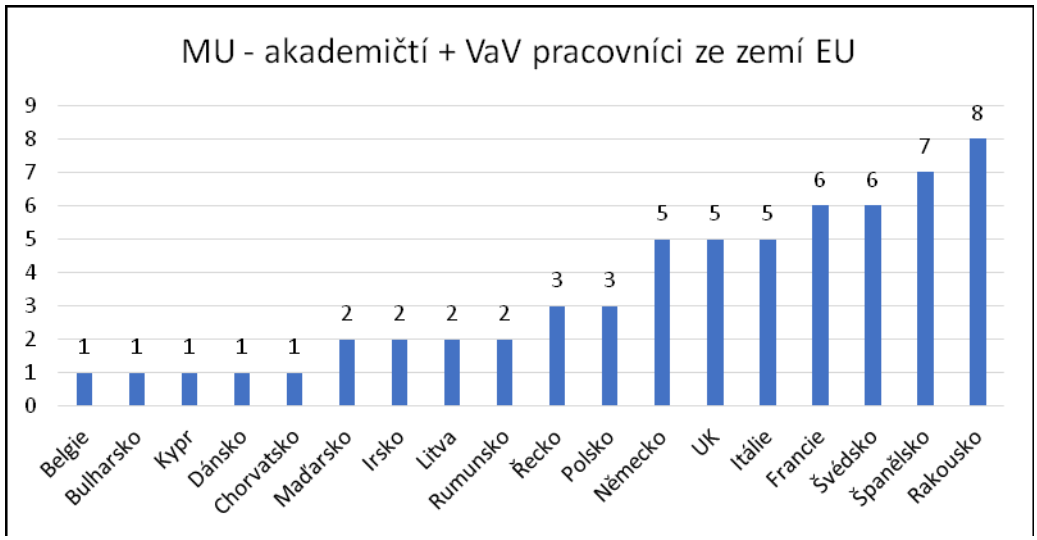
Zpracování dat z rektorátů univerzit jasně ukázalo fakt, že největší procento zahraničních zaměstnanců tvoří pracovníci pocházející ze Slovenské republiky. Konkrétní čísla se poté pohybují kolem poloviny z celkového počtu zahraničních pracovníků a budou zmíněna u jednotlivých univerzit, nicméně pro potřeby šetření budou z tabulek eliminovány. Výsledek je pak odrazem dlouhodobého propojení a příbuzností ČR a Slovenska, zejména pak faktickou eliminací jazykové bariéry, která Slovákům usnadňuje pozici a zjednodušuje uplatnění na českém pracovním trhu a usnadňuje i pozici v rámci sociálních a kulturních oblastí integrace do společnosti.

Zahraniční pracovníci zahrnutí v následujících grafech a tabulkách jsou pouze kmenoví zaměstnanci univerzit, tedy mají s univerzitou podepsanou pracovní smlouvu a zároveň spadají do profesní kategorie: asistent, odborný asistent, VaV pracovník, odborný pracovník ve výzkumu, docent a profesor. Ostatní zahraniční pracovníci byli pro potřeby tohoto textu ze získaných dat eliminováni.

MU – Masarykova univerzita

Masarykova univerzita disponuje silným zázemím pro vědecký výzkum na špičkové úrovni, což je pro zahraniční vědce v současném kompetitivním prostředí globálního výzkumu velkým lákadlem. Masarykova univerzita se v mnoha oborech může prezentovat vynikajícími vědci a vědeckými týmy s kvalitou výsledků srovnatelných s institucemi, představujícími evropskou a světovou špičku. Konkrétní výzkumné priority se pak odvíjejí od významů vědních oblastí v mezinárodním kontextu a také možné projektové podpory získané z grantů, aktuálně především z mezinárodního schématu Horizont 2020 (Masarykova univerzita, 2017).

V následujících grafech jsou demonstrovány počty zahraničních akademických a VaV pracovníků Masarykovy univerzity. Vzhledem k celkovému vyššímu nominálnímu počtu, společně se zastoupením většího množství jednotlivých národností, byli pracovníci rozděleni pro lepší přehlednost do 2 grafů, a to na pracovníky ze zemí EU a zemí mimo EU.

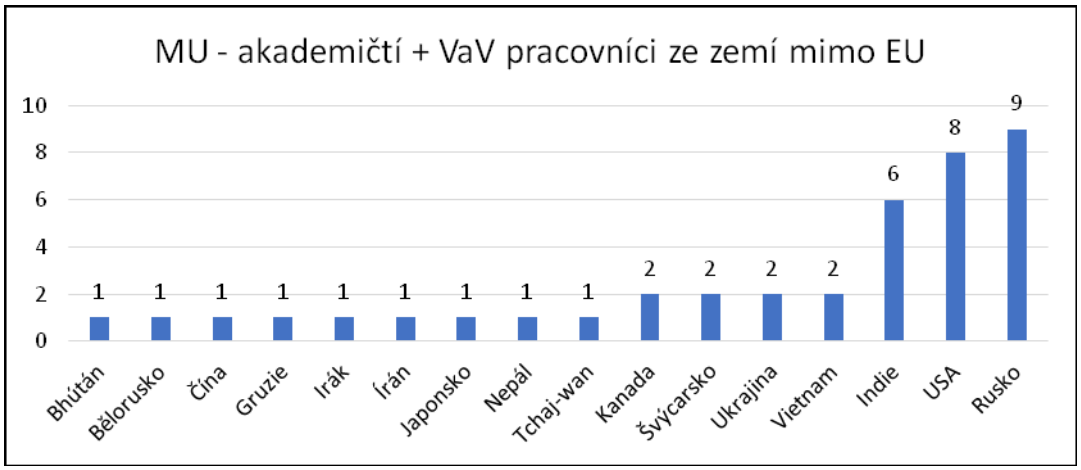
Graf 1: Počet akademických a VaV zahraničních pracovníků ze zemí EU

Zdroj dat: Rektorát MU (vlastní zpracování)

Z grafu zachycujícího pracovníky ze zemí EU je patrné, že nejvíce pracovníků pochází z Rakouska, což je dáno dlouhodobou aktivní spoluprací mezi MU a množstvím rakouských

univerzit. Následování jsou pracovníky ze Španělska, Švédska, Francie, Itálie, VB a Německa, kdy mezi počty zastoupení jednotlivých národností jsou jen malé rozdíly.

Na níže uvedeném grafu je patrné, že nejvíce zastoupenou národností ze zemí mimo EU je na MU Rusko, kdy na univerzitě působí 9 ruských občanů. Následováni jsou 8 občany původem z USA a již tradiční v Brně silně zastoupenou Indií s 6 pracovníky. Indie je v oblasti akademické a vědecké sféry v JMK velmi silně zastoupenou zemí a Indická komunita jako taková patří v Brně mezi nejpočetnější. Pokud bychom se pro porovnání podívali na zahraniční pracovníky MU jako celek, ne tedy pouze na výběr akademických a VaV pracovníků na stanovených pozicích, kterými se zabývá tato práce, tak země na prvních 3 příčkách by zůstaly stejné, pouze by se změnilo jejich pořadí. S celkem 13 zástupci by bylo na třetím místě USA, 20 pracovníků pochází z Ruska a nejpočetnější jsou pak právě pracovníci z Indie, kterých MU zaměstnává 27.

Graf 2: Počet akademických a VaV zahraničních pracovníků ze zemí mimo EU

Zdroj dat: Rektorát MU (vlastní zpracování)

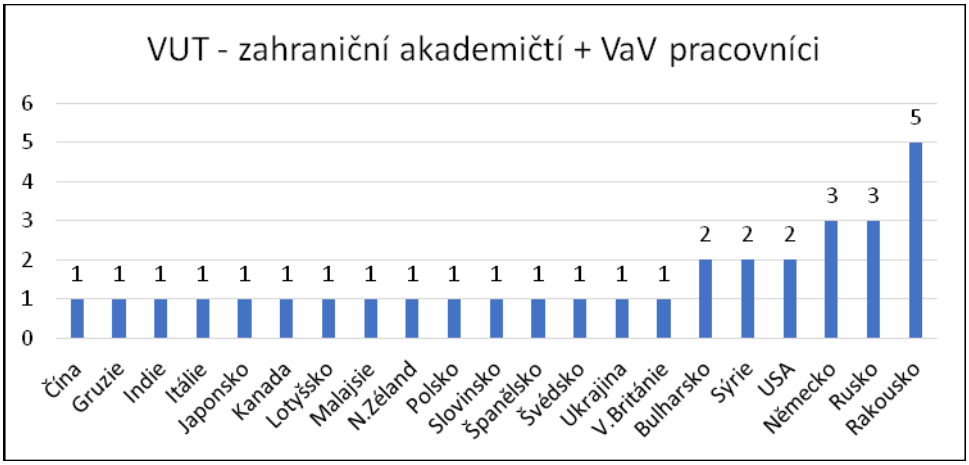
VUT – Vysoké učení technické v Brně

Internacionalizace se zaměřuje na navazování vztahů se zahraničními univerzitami a dalšími institucemi a z nich plynoucí výměnu studentů a mobilitu akademických a vědecko-výzkumných pracovníků. Díky této spolupráci se zahraničními partnery dochází nejenom ke zvýšení konkurenceschopnosti univerzity, ale otevírá se také možnost akreditovat programy joint/double degree[1], což renomé univerzity v zahraničním měřítku zajisté také podpoří.

VUT směřuje a cílí na zřetelný mezinárodní charakter založený na plné integraci přijíždějících a hostujících akademických a vědecko-výzkumných pracovníků do života akademické obce. K tomu by měl být nápomocný také „Welcome servis“ VUT pro pracovníky a studenty, který by měl podpořit aklimatizaci pracovníků a ulehčit jim především vstupní formality (Vysoké učení technické v Brně, 2017).

V následujícím grafu je zachyceno 31 zahraničích pracovníků působících na VUT. Celkově VUT eviduje 91 zahraničních akademických a VaV pracovníků, z tohoto čísla bylo odečteno 45 Slováků a také 15 zahraničních pracovníků CEITECu, který již byl zpracován v textu výše. Z grafu je patrné, že nejvíce zastoupenou národností je Rakousko, s jehož institucemi VUT v oblasti VaV dlouhodobě spolupracuje. Následováno je pracovníky z Německa, Ruskem. Další státy jsou reprezentovány pouze jedním či dvěma zástupci.

[1] “Schématem joint degree rozumíme integrované společné studium se zahraničními partnery, na jehož konci student získá společný diplom, popřípadě dva nebo více diplomů partnerských univerzit, podle § 47a a § 81 zákona č. 111/1998 Sb. (zákon o vysokých školách) v platném znění.“ (Univerzita Karlova, 2017)

Graf 3: Počet akademických a VaV zahraničních pracovníků VUT

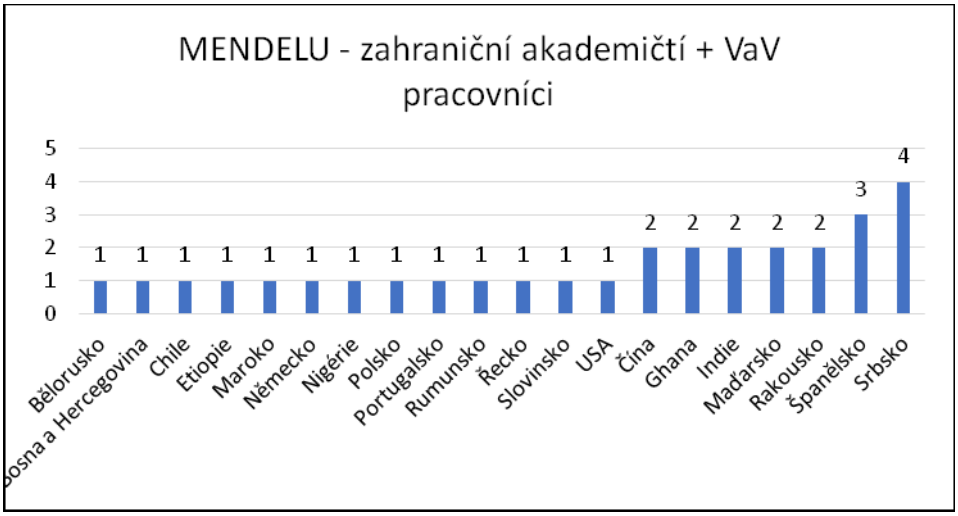
Zdroj dat: Rektorátu VUT (vlastní zpracování)

MENDELU – Mendelova univerzita v Brně

V oblasti podpory zahraniční spolupráce univerzita cílí zejména na spolupráci se zahraničními partnery, a to zakládáním společných vědeckých týmů, vytvářením základní infrastruktury pro tuto spolupráci a podporou vědomostních aliancí pro transfer know-how. Mezinárodní spolupráce pak dále zvyšuje možnost účasti v projektech financovaných z nadnárodních zdrojů, především pak ze zdrojů EU a zvyšuje publikační úspěšnost a publikační činnost jako takovou, což se následně odráží na vnímání postavení univerzity jak v domácím prostředí, tak na mezinárodním renomé MENDELU (MENDELU, 2017).

Mendelu k datu 1. 4. 2017 eviduje celkem 59 zahraničních kmenových zaměstnanců působících na akademických a VaV pozicích. Z tohoto čísla tvoří polovinu pracovníci pocházející ze Slovenska, konkrétně jich je tedy 29. V následujícím grafu je tak zachyceno celkem 30 zahraničních pracovníků vyjma Slováků.

Z grafu lze vyčíst, že nejvíce pracovníků pochází ze Srbské republiky, konkrétně tedy 4, což je výsledkem dlouhodobé spolupráce mezi Mendelu a srbskými univerzitami (University of Belgrade, University of Novi Sad). Působí zde také řada pracovníků z mimoevropských zemí, jako je Ghana, Nigérie, Etiopie, Chile či Maroko.

Graf 4: Počet kmenových zahraničních pracovníků MENDELU

Zdroj dat: rektorát MENDELU (vlastní zpracování)

Problémy zahraničních pracovníků v JMK

V textu již byly představeny pracovní příležitosti, které vysoce kvalifikovaným cizincům působícím ve vědecko-výzkumné a akademické sféře JMK, potažmo statutární město Brno, nabízí. Kromě center excelence, výzkumných organizací, univerzit a projektů s mezinárodní participací v Brně působí také organizace, které přicházejícím vědcům usnadňují nové začátky v cizí zemi. Velké množství problémů a překážek, se kterými se musejí vypořádat, vyvstává již před příchodem do země a následně po samotném příjezdu do místa nového působiště. Pro identifikaci těchto sociálních a kulturních problémů, se kterými se zahraniční vědci potýkají, byli osloveni zahraniční pracovníci Mendelovy univerzity. Na základě interview byly následně identifikovány konkrétní oblasti spatřované jako nejvíce problematické a ve kterých je patrný velký prostor pro zlepšení.

Pokud bychom se zaměřili na informace vyplývající z interview, týkající se Jihomoravského kraje/města Brna, největším problémem jsou zřejmě mezery v infrastruktuře využívané zahraničními pracovníky. Pokud chce JMK dále rozvíjet spolupráci se zahraničními odborníky, podporovat jejich příchod do kraje a v ideálním případě je zde dlouhodobě i udržet, je třeba také podpořit jejich integraci. Na základě rozhovorů se zahraničními vědeckými pracovníky je největší problém shledáván v jazykové bariéře. Ve vědecké a akademické sféře je angličtina běžně používaným jazykem pro komunikaci. I zde se tedy v rámci institucí najdou především na administrativních pozicích výjimky, ale to zdaleka není takový problém, jakým je jazyková nevybavenost pracovníků na jednotlivých úřadech. Nejcitelněji je jazyková bariéra patrná zejména při návštěvě cizinecké policie, kterou přicházející pracovníci musejí absolvovat. Už z názvu instituce by se dalo očekávat, že pracovníci cizinecké policie budou na jednání s cizinci připraveni a budou jazykově vybaveni. Ovšem opak je pravdou a o chybějící elementární znalosti anglického jazyka mezi pracovníky cizinecké policie je možné slyšet z mnoha stran i od lidí do této problematiky zcela nezainteresovaných. Druhou věcí je pak velmi nepříjemné jednání, nevstřícnost a neochota právě těchto pracovníků, na které upozornili všichni dotazovaní bez výjimky. Dalším úřadem, který je pak nutno navštívit s česky hovořícím doprovodem je Městský úřad správy sociálního zabezpečení, kde je situace obdobná.

Závěr

Pokud si statutární město Brno společně s JMK chtějí udržet pozici významné mezinárodní metropole v oblasti vědy a výzkumu, bylo by třeba zaměřit se na pomoc zahraničním pracovníkům při překonávání bariér na které narážejí, v ideálním případě tyto bariéry odstranit, případně alespoň zredukovat a zahraniční pracovníky tak plynule začlenit do společnosti. Důležitým faktorem je také investice prostředků do podpory přílivu a následného udržení těchto špičkových zahraničních pracovníků tvořících excelentní vědecko-výzkumné týmy. Cestou může být právě subvence projektů a organizací zabývajících se podporou pro přicházející zahraniční vědce. Pozornost by měla být také věnována problematice zaměstnávání partnerů zahraničních vědců společně s rozšířením nabídek možností školek a škol pro jejich potomky.

Je nesporné, že zahraniční vědečtí pracovníci pomáhají nejen rozvoji univerzit, ale přispívají i ke kulturnímu a sociálnímu rozvoji celého regionu, napomáhají k mezikulturnímu poznání a vzájemnému kulturnímu obohacení, na kterém je postavena současná globální společnost.

Seznam zkratek:

AV ČR, v. v. i – Akademie věd České republiky
CEITEC – Středoevropský technologický institut
COST– European cooperation in Science and Technology
CZSO – Český statistický úřad
ČR – Česká republika
EU – Evropská unie

H2020 – Horizont 2020
JCMM – Jihomoravské centrum pro mezinárodní mobilitu
JMK – Jihomoravský kraj
MENDELU – Mendelova univerzita v Brně
MU – Masarykova univerzita
OP VAVpI – Operační program Výzkum a Vývoj pro Inovace
RIS JMK – Regionální inovační strategie Jihomoravského kraje
RRA JM - Regionální rozvojová agentura Jižní Moravy
SoMoPro - The South Moravian Programme for Distinguished Researchers
VaV – výzkum a vývoj
VUT – Vysoké učení technické v Brně

Literatura:

Brno 2017: Zpráva o stavu města [online]. CR, ©2017 [cit. 2017-04-25]. Dostupné z: http://www.brno2050.cz/pdf/kompletni-zprava.pdf

CASTELLS, 1996. The Rise of the Network Society. Cambridge , MA; Oxford, UK : Blackwell. ISBN 978-0631221401.

CEITEC - O instituci. CEITEC: Středoevropský technologický institut [online]. CR, Brno, 2017 [cit. 2017-04-23]. Dostupné z: https://www.ceitec.cz/co-je-ceitec/t1107

CzechGlobe: Činnost a význam ústavu. CzechGlobe: Ústav výzkumu globální změny AV ČR, v.v.i. [online]. CR, Brno, ©2017 [cit. 2017-05-08]. Dostupné z: http://www.czechglobe.cz/cs/o-nas/

Dlouhodobý záměr univerzity: Dlouhodobý záměr Mendelovy univerzity v Brně pro období 2016-2020. Mendelova univerzita v Brně [online]. CR, Brno, ©2017 [cit. 2017-05-03]. Dostupné z: http://mendelu.cz/24998-dlouhodoby-zamer

Dlouhodobý záměr VUT na období 2016-2020. Vysoké učení technické v Brně [online]. CR, Brno, ©2017 [cit. 2017-05-07]. Dostupné z: https://www.vutbr.cz/uredni-deska/dlouhodoby-zamer/dlouhodoby-zamer-vut-na-obdobi-2016-2020-p109137

Dlouhodobý záměr: Masarykovy univerzity na léta 2016–2020. Masarykova Univerzita [online]. CR, Brno, ©2017 [cit. 2017-05-07]. Dostupné z: http://www.muni.cz/media/docs/1110/Dlouhodoby_zamer_MU_2016_2020.pdf

GOLDSTEIN a DRUCKER, 2007. Assessing the regional economic development impacts of universities: a review of current approaches. Journal International regional science review, 30(1), 20-46.

HANOVÁ, MORAVČÍKOVÁ, REHÁK, a VOZÁR, 2016. Posilnenie úlohy vysokých škôl v regiónoch. Bratislava: Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. ISBN 978-80-972336-0-0.

Horizont 2020: Stručně o programu. Horizont 2020 [online]. EU, 2017 [cit. 2017-05-08]. Dostupné z: http://www.h2020.cz/cs/publikace/horizont-2020-strucne-o-programu

JANKOVSKÁ, 2017. Sociální a kulturní problémy vědeckých pracovníků přicházejících do Jihomoravského kraje. Bakalářské práce. Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita, Brno.

Jihomoravské inovační centrum. Jihomoravské inovační centrum [online]. CR, Brno, ©2015 [cit. 2017-05-08]. Dostupné z: https://www.jic.cz/o-nas/

Joint Degree a Multiple Degree. Univerzita Karlova [online]. CR, ©2017 [cit. 2017-05-19]. Dostupné z: http://www.cuni.cz/UK-3226.html

KELLER a TVRDÝ, 2008. Vzdělanostní společnost? Chrám, výtah a pojišťovna. Praha: Sociologické nakladatelství. 184 s. ISBN 978-80-86429-78-6.

Marie Skłodowska-Curie actions - overview. European Commission: Research & Innovation [online]. EU, ©2017 [cit. 2017-05-08]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/research/mariecurieactions/about_en

O JCMM. Jihomoravské centrum pro mezináriodní mobilitu [online]. Brno: CMM, z.s.p.o, ©2012 [cit. 2017-04-26]. Dostupné z: http://www.jcmm.cz/cz/o-jcmm.html

RADVAN, 2010. O odbornosti a vzdělanosti. In Sociální pedagogika ve střední Evropě. Sborník příspěvků z mezinárodní konference. Brno: Institut mezioborových studií. ISBN 978-80-87182-15-4. S. 121-130.
Regionální inovační strategie Jihomoravského kraje 2014-2020. Regionální inovační strategie Jihomoravského kraje [online]. CR, Brno, 2014 [cit. 2017-05-19]. Dostupné z: http://www.risjmk.cz/userfiles/file/Regionáln%C3%AD%20inovačn%C3%AD%20strategie%20Jihomoravského%20kraje%202014-2020.pdf
Regionální inovační strategie Jihomoravského kraje 2014-2020. Regionální inovační strategie Jihomoravského kraje [online]. CR, Brno, 2014 [cit. 2017-05-19]. Dostupné z: http://www.risjmk.cz/userfiles/file/Regionáln%C3%AD%20inovačn%C3%AD%20strategie%20Jihomoravského%20kraje%202014-2020.pdf
Výzkum a vývoj v ČR - územní srovnání: Pracoviště VaV. Český statistický úřad: Veřejná databáze [online]. CR, ©2017a [cit. 2017-04-25]. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/index.jsf?page=vystup-objekt&pvo=VAV02&z=T&f=TABULKA&filtr=G%7EF_M%7EF_Z%7EF_R%7EF_P%7E_S%7E_U%7E301_null_&katalog=30851&str=v162
Výzkum a vývoj v ČR - územní srovnání: Zaměstnanci VaV (fyzické osoby k 31.12). Český statistický úřad: Veřejná databáze[online]. CR, ©2017b [cit. 2017-04-25]. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-ojekt&pvo=VAV02&z=T&f=TABULKA&filtr=G%7EF_M%7EF_Z%7EF_R%7EF_P%7E_S%7E_U%7E301_null_&katalog=30851&str=v165
What is BEC. Brno Expat Centre: Free public service supported by the City of Brno [online]. CR, Brno, Brno, ©2010-2017 [cit. 2017-05-08]. Dostupné z: https://www.brnoexpatcentre.eu/about_us/

Kontaktní adresa autora:

Bc. Veronika Jankovská, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, třída Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno - Černá Pole, veronique.jankovska@gmail.com
Doc. PhDr. Martina Urbanová, Ph.D., Ústav sociálního rozvoje, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, třída Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno - Černá Pole, Martina.Urbanova@mendelu.cz

Ecosystem services of vineyards and orchards in the context of regional development

Júlia Karasová

Abstract:

To maintain a long-term supply of ecosystem services, their integration into decision making is essential. However, management and planning of ecosystem services are often neglected. The aim of the contribution is to point out services of predominantly decreasing vineyards and orchards in the part of the rural micro-region Tribečsko (Southwest Slovakia), characterized by a long tradition in the cultivation of vines and fruit trees. On the basis of the expressions of local government politicians, municipalities are characterized by the unavailability of basic services and the poorly exploited potential of municipalities for the development of rural tourism. We will point to productive and cultural services of vineyards and orchards and their potential for the development of the region. The aim is to support and coordinate the activities of municipalities and other entities in all areas of regional development in terms of sustainable development and improvement of the living conditions of the inhabitants and visitors of the region. The results will also be an assessment of the current using of vineyards and identification of threats to the vineyards in the territory. Survey results are preceded by field research and interviews with mayors, local actors and residents.

Key words:

ecosystem services, vineyards and orchards, region development, Micro-Region Tribečsko

Introduction

Ecosystem services can be defined as a contribution to human welfare. An increasing number of studies on rating of the ecosystem services and their evaluation points out to a growing awareness of the benefits they offer. The ecosystems and services they provide are not static but dynamic. This means that they react to the constant influences that affect their state of being and functioning (Lewis, 2014). With an increasing pressure on land use, the need to identify and asses, and consequently to evaluate the ecosystems in the country, is rising. This would help to decide objectively on the intervention to the ecosystems and lead to sustainable land use.

Quantification and evaluation of the ecosystem services - goods and services provided by ecosystems to society (MA, 2005) - is increasingly used in decision making in the search for sustainability. The concept allows to analyse and evaluate the state of the use of natural and anthropogenic ecosystems at present level of knowledge. The issue of the ecosystem services and their assessment at a national level is being dealt with in Slovakia as well. It is the subject of many research projects. The estimated process of mapping and assessment of the ecosystem services in Slovakia is presented by Žiačik and Pastorek (2014). The assessment assumes the use of the CICES classification, which defines the classification of the ecosystems into MAES (Mapping and Assessment of Ecosystems and their Services, 2013) groups and classes, which is based on the CICES classification and defines the possible reference data and indicators for the assessment of the ecosystem services and ecosystem accounting.

The approach of the ecosystem services is different from the natural resources management approaches because it focuses on the management of the natural assets of the problems resulting from an inappropriate management of natural resources. It also

emphasizes the interdependence of ecological processes and the need to adopt a holistic management strategy (Binning et al., 2001).

A structural assessment of the ecosystem services needs appropriate, flexible frameworks, including procedures or instructions for each working step. For example, the selection of the indicator, evaluation rules, space considerations, scope and time aspects, involvement of the stakeholders as well as a consistent logical terminological system (Bastian et al., 2012; Seppelt et al. 2012).

A research that quantifies or asses the providing of the ecosystem services can be divided into the "benefit transfer" approach and the "ecological production function" approach (Grêt-Regamey et al., 2014).

The "benefit-transfer" approach is used in studies (e.g. Costanza et al., 1997; Naidoo et al., 2008), which are limited to estimations of the ecosystem services by extrapolating of the values across large areas or the whole world. They use global scale data to identify high priority sites for preservation of biodiversity and the ecosystem services. This approach assumes that each hectare of each ecosystem provides the same level of the ecosystem services.

On the other hand, there is an "ecological production function" approach that quantifies a single service under a wide range of environmental conditions. This approach provides detailed and reliable data, but it is limited to one service only (i.e. not comprehensive) and can be done only within a specified range of conditions (i.e. no general use) (Grêt-Regamey et al., 2014).

Biophysical data on providing of the ecosystem services are needed as a measure that is useful to managers. Some studies quantify the ecosystem services in such a way that they describe the relationship between the state of being of the ecosystem and the production of the service (Carpenter et al., 2006; Nelson et al., 2009). The conceptual framework for assessment of the ecosystems in Europe is based on Mapping and Assessment of Ecosystems and their Services in 2013 (MAES, 2013).

The aim of this paper is to point out to the services of predominantly diminishing biotopes of vineyards and orchards in the south-western part of the rural micro-region called Tribečsko (south-west Slovakia). To point out to their significant production and cultural services and their potential for the regional development. In the paper we analyse the potential of intensely cultivated vineyards, as well as extensively used vineyards cultivated by small private owners. We will evaluate the current level and the way how they are used and management in the area. The aim is to provide the local active participants with information based on the local research and thus to support and coordinate the activities of municipalities and other entities in all areas of the regional development in terms of sustainable development and improvement of the living conditions of the inhabitants and visitors of the micro-region.

Methodology

The input data for the presented study were collected during the field research of the area of interest in years 2015-2016. It was focused on the ecosystems and identification of the ecosystem services, assessing the usability and the current state of being of the ecosystem services usage, and identifying threats to the ecosystems and their services in their economic exploitation. Structured interviews with the active participants of the area - mayors of municipalities, citizens and owners of vineyards - were also conducted during the field research.

For the purpose of identifying the ecosystem services (ES), we proceeded with an inductive "bottom-up" approach (Eliáš, 2013), i.e. from ecosystems up to meeting the needs of the society.

The inductive approach methodology assumes the following sequence of steps:

1. Identification of the ecosystems according to plant communities.

2. Assessment of occurrence and expansion of the ecosystems in the area ("mapping").

3. Analysis of ecological and social functions of the ecosystems according to the biodiversity of vegetation.

4. Analysis of the usage of the ecosystem (vegetation) functions – ES identification.

The ES concept (CICES, 2013) was applied to identify and analyse the ecosystem services. We identified ES using the methodology of the indicators of SAV (2014) and UK NEA (2014).

We identified the production ecosystem services based on the type of economic activity observed in the territory: P1 - animal production, P2 - plant production, P3 - fruit cultivation and viticulture, P4 - hunting and fishing, P5 - water resources and their protection zones, P6 – extraction of raw materials, P7 - others.

For the cultural ecosystem services, the indicators focused on providing opportunities for knowledge development, recreation and aesthetic information, which were provided by landscape attractiveness (Table 1), were recorded in the terrain.

Tab. 1 : Indicators of the potential for cognitive development, recreation and aesthetic information

Significant landscaping and culturally trees	*Elements of small architecture and features of technical landscapes*
KS1 - landscape dominants, KS2 - trees of importance for nature conservation, KS3 - significant, cultural varieties of fruit and ornamental woods, KS4 - historical gardening and landscaping compositions and their fragments	A1 - crosses, sculptures, chapels, A2 - wine cellar (or wine house), A3 - cellar for other agricultural products, A4 – hayloft, A5 - wells, A6 - historical routes.
Infrastructure for the development of recreation and tourism	
T1 - educational walkway, T2 - information board, T3 - marked tourist path, T4 - the route suitable for the tourist path, T5 - marked cycling trails,	T6 - route suitable for cycling, T7 - shelter, gazebo, picnic area, T8 - sightseeing point, T9 - sports ground.

Source: own processing, SAV (2014)

We used the program for economic and social development of the micro-region and monitored municipalities for which this program is developed (Beladice, Ladice, Sľažany, Velčice, Neverice and Zlatno) to learn about the use of biotopes and the ES they provide. We used the available municipal information to determine:

• the categorization of land use and its percentage representation,

• the degree of utilization (1. regularly cultivated - more than 70% of the cultivated land on the mapped area, 2. occasionally used - 30-70% of the occasionally or regularly cultivated land on the mapped area, 3. predominately abandoned areas - the share of the cultivated land is less than 30% according to methodology Špulerová et al., 2009).

The way of using anthropogenic biotopes of vineyards and orchards and their potential threats were evaluated on the basis of field mapping data. We conducted an analysis of obtained field results - observed occurrence of endemic species, protected and endangered or invasive species; current and future activities affecting the site; pollution of the components of the environment and occurrence of extreme phenomena.

Characteristics of the Study Area

The administrative division of the area of interest consists of a group of cadastral territories of eight municipalities - Kostoľany pod Tríbečem, Ladice, Sľažany, Beladice, Velčice, Mankovce, Neverice and Zlatno with a total area of 13,272 ha, population of 6,681 and a population density of 0.5 inhabitants per hectare. The largest village in the area is the village of Velčice (3,470 ha) and the smallest village is the Zlatno village (596 ha).

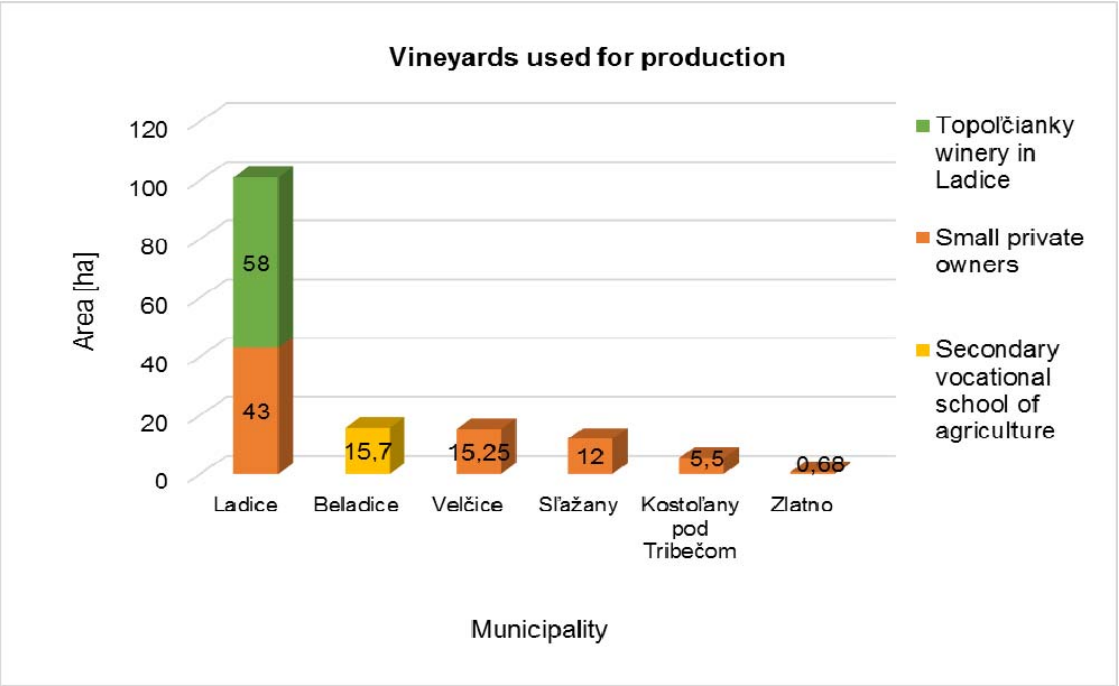
The municipalities are a part of the rural region in the south-western part of the Tribečsko micro-region (north-western part of the Nitra region, Slovakia). It is characterized by the current settlement structure of the municipalities and the economic structure based on forestry and agriculture and at the same time by the less developed infrastructure and the small population density per hectare. Based on the current statements of local government policy makers, municipalities are characterized by an unavailability of basic services or the low diversity of local services offered and the untapped potential of municipalities in terms of the development of rural tourism.

Research Results

Territory Identification

The analysis of the area, which was done using the vector representation of the classes of landscape coverings and forest stand types for defined forest stands in the landscaping classes (ESPRIT, 2014), shows that in the monitored cadastres of the municipalities almost the same share was represented by the arable land (43.49%) in the southern territory as the forests (42%) in the north. The forests were mainly found in the northern part of the area and were primarily deciduous forests (36%). In the northern part of the territory there were scattered meadows and pastures occupying 4.47% of the territory. From the point of view of the use the water areas occupied 0.21% of the territory. Permanent crops such as vineyards and orchards were identified in the central and southern parts of the micro-region close to the settlements on 4.52% of the territory.

The area under assessment was characterized by a long term tradition in the cultivation of vines and fruit trees. It was declared by the occurrence of vineyards in almost each of the examined villages (Graph 1). Based on the field mapping, we identified the production and cultural potential of anthropogenic biotopes of vineyards and orchards on the area of approximately 180 ha. It was provided on the one hand by intensively cultivated vineyards (Topoľčianky winery in Ladice and the Secondary vocational school of agriculture in Beladice), and on the other hand by the extensively used vineyards of small private owners (77 ha).

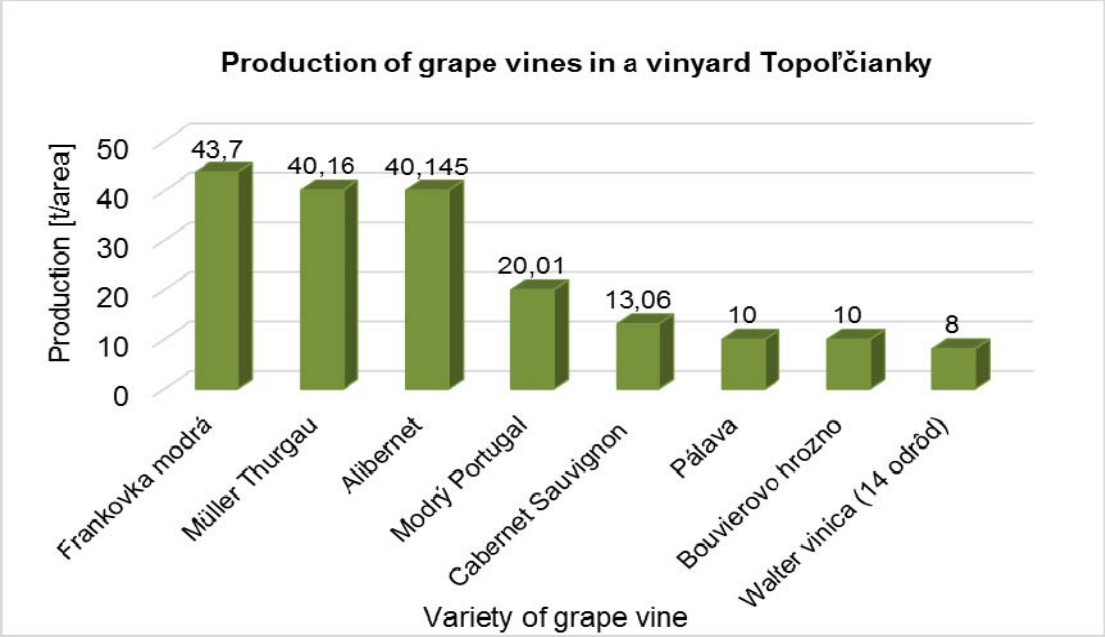
Graf 1 : Production-utilized vineyards according to their manager

Source: own processing, 2016

Production Services of Vineyards and Orchards

The production of grape vines could be accurately evaluated only in the largest intensively cultivated vineyards in the Topoľčianky winery in the village of Ladice. The vine varieties identified and their production in t / area of the vineyards are shown in the Graph 2. The vineyard was cultivated for 25 years on the area of 58 ha with a total harvest of 185 t. In the local conditions, the greatest production potential is provided by the Lemberger, Mùller Thurgau and Alibernet. A new variety of Rulandské šedé was planted in 2014.

Extensively used vineyards and orchards were cultivated by small private owners, where the production of vine was significantly lower, mostly served for the winegrower's own consumption. The production ecosystem service of vineyards and orchards was evaluated to be at medium level after the analysis and assessment of the available data. It was caused in particular by the weed infestation of the vineyards and by the neglected cultivation.

Graf 2 : Varieties of grape vines with production potential in the Topoľčianky Winery of village Ladice

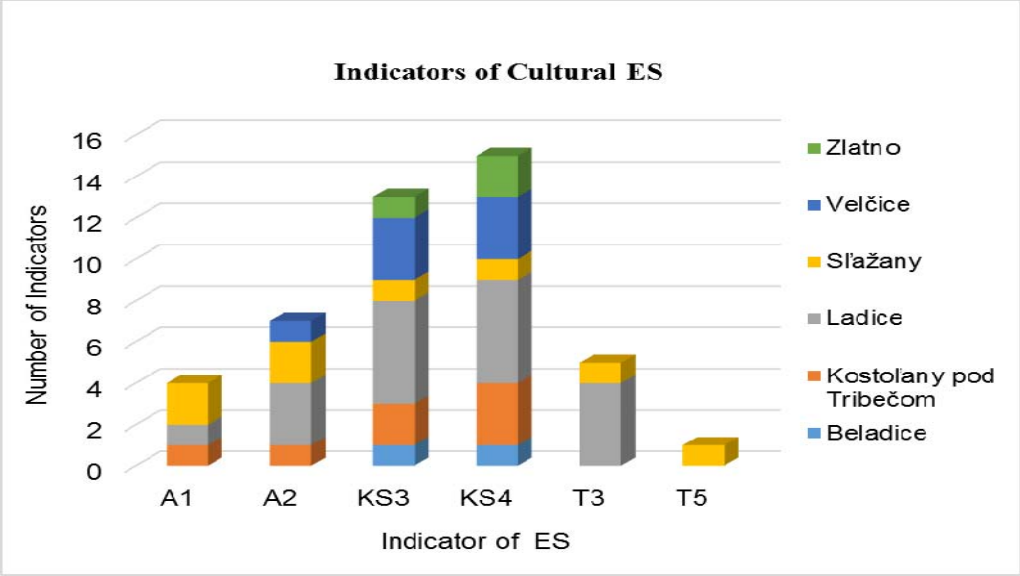
Source: own processing, 2016

At the edges of extensively used vineyards, shrubs grew as a result of the infestation of vineyards. Briars such as fruits of Fructus cynosbati were gathered by the locals and processed in raw or dried state to produce jam, syrup or tea and used in folk medicine. The production service was also provided by the fruits of fruit trees, which were an important part of extensively used vineyards. *Malus*, *Pyrus*, *Prunus* and *Sorbus domestica* and *Mespilus* fruits were used to produce various domestic products (compote, jam and alcohol) mostly for locals' own consumption.

Cultural Services of Vineyards and Orchards

Vineyards and fruit orchards provided significant cultural ecosystem services in the area. Benefits were evaluated on the basis of mapping and identification of indicators that supported them also at the medium level. Their representation is shown in the Graph 3. The cultural potential was fulfilled by the presence of the vineyards themselves as historical garden and landscaping compositions located predominantly in the outside parts of the municipalities. The wine houses and the cellars were preserved in the area. Some of them were still being used, especially by owners in the Nitra vineyards in Ladice. Part of the vineyards were also some religious elements, such as crucifixions, sculptures and chapels. In extensively used vineyards some preserving cultural varieties of fruit trees, especially *Malus*, *Pyrus*, *Prunus* and *Sorbus domestica* and *Mespilu*s, had a particular importance for local winegrowers.

The attractiveness of these anthropogenic biotopes from the cultural and recreational point of view created the potential for setting up educational and hiking trails or marked cycling routes. This potential was used by the mayor and the inhabitants of the town of Sľažany and they were among the main persons involved in the creation of a cycling route leading alongside the vineyards in Sľažany. The cultural potential of these biotopes was also used in the route of the Kostolianský educational trail opened since 2015. The educational trail (27.6 km long) started in the village of Kostoľany pod Tribečem, from where it continued either to the village of Velčice or to the saddleback below Gýmeš, the village of Jelenec, Ladice or Žirany. Alongside well-marked hiking trails, there led an educational trail alongside the fragments of the Kostoľany vineyards under Tribeč, alongside the Nitra vineyards and the weed infested orchard of *Pyrus* in Ladice.

Graf 3: Representation of the indicators of cultural ES of the vineyards and orchards in the study municipalities

Source: own processing, 2016

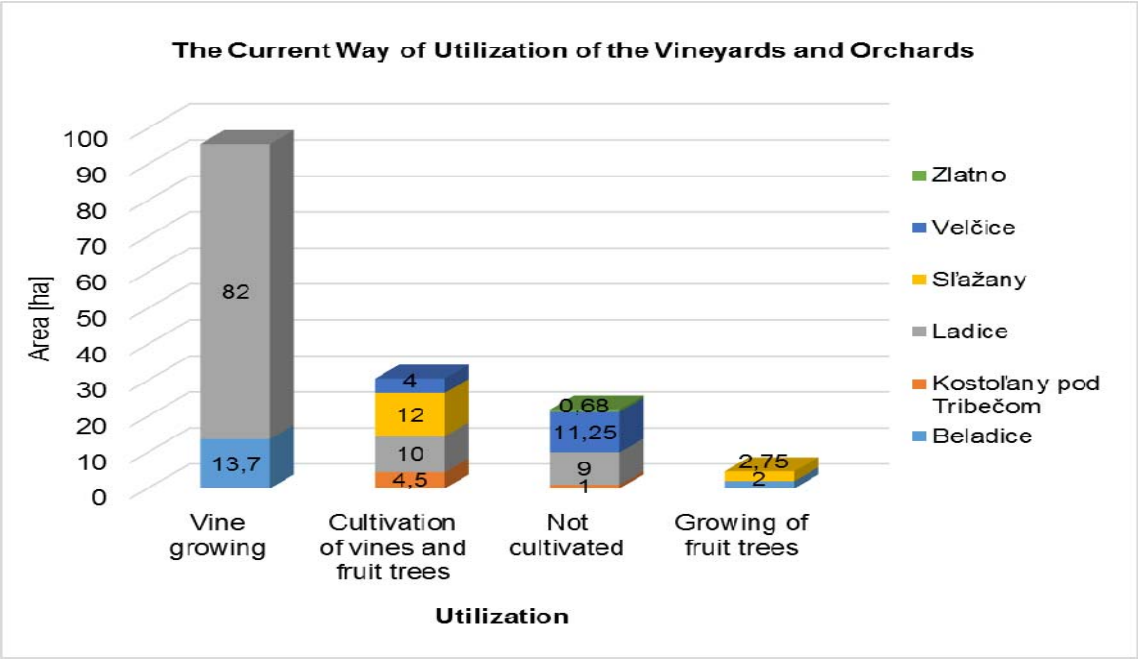
Tab. 2 : Legend of the indicators of the cultural ES of the vineyards and orchards

Indicators of Cultural Ecosystem Services			
A1	crosses, sculptures, chapels	**T3**	marked tourist path, the path suitable for the hiking trail
A2	wine cellar, wine house, wells	**T5**	tagged bicycle paths
KS3	important cultural varieties of fruit and ornamental woods, trees of importance for nature conservation	**KS4**	historical garden and landscaping compositions in extravilanes and their fragments

Source: own processing, 2016

The Current Way and Level of Utilization of the Vineyards

As we mentioned, the area under assessment was characterized by a long tradition of growing vines and fruit trees. However, the biotopes of the vineyards and orchards were to a large extent infested and uncultivated. Most of the vineyards were abandoned and infested by grass and scrubs or even by tall trees. The exception was the large intensively cultivated vineyards managed by Topoľčianky winery in the village of Ladice and the vineyards in the village of Beladice, cultivated by the Secondary vocational school of agriculture in Beladice. Based on the results of terrain mapping, the status and degree of use of these biotopes were evaluated. The field mapping was also verified by the interview with the local mayors, local active participants and residents. As it can be seen in the Graph 4, the vineyards were most widely spread in the cadastral area of the village of Ladice. The vineyards were also preserved in the village of Velčice. However, they were mostly weed infested, except for vineyards of small owners. They were still exploiting their production potential and dealt with the cultivation of wine and fruit trees and flowers. Some of the remaining vineyards were located in the village Sľažany as well. In this village, the private owner cultivated also an apricot orchard (2.75 ha). In some historical sites in the village of Kostoľany pod Tribečom, there were extensively used vineyards cultivated by private owners with the area of only 1 ha (in the past 6 ha).

Graf 4 : The way of utilization of the vineyards and orchards in municipalities

Source: own processing, 2016

The degree of use was the expression of the overall character of the mosaic in relation to the use and cultivation of the land. On the basis of the results evaluated in the Table 3, it can be stated that the predominantly uncultivated areas were represented in the region of the weed infested vineyards with the area of 66 ha (30% of the area of the vineyards).

Tab. 3 : The level of utilization of vineyards and orchards with their territorial representation in the territory

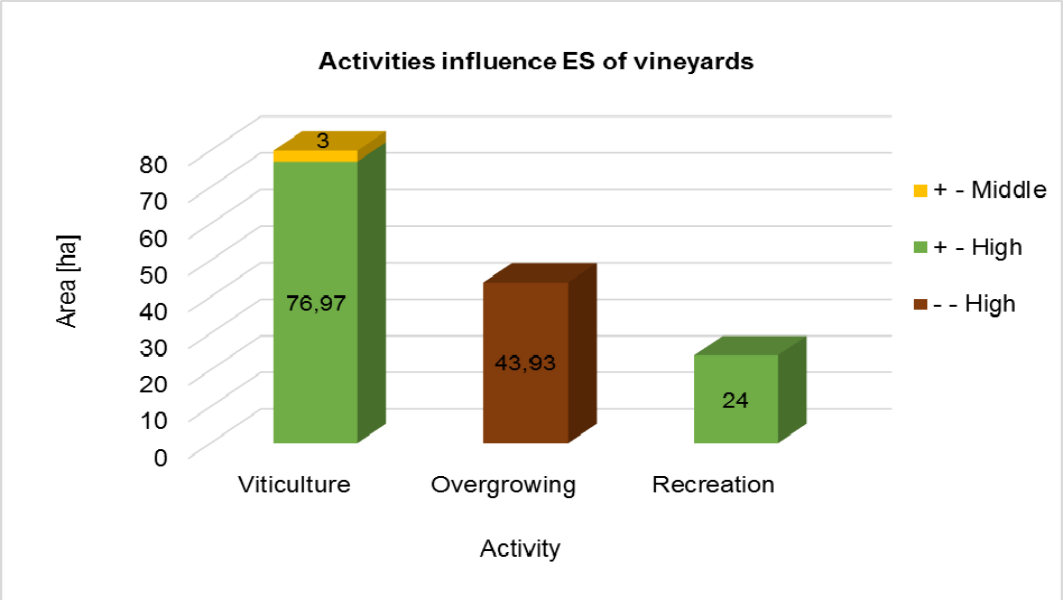
Habitat	*Level of use Code*	*Level of use Name*	*Share of the area of the vineyards*	*Share of the study land area*
Vineyards and orchards	1.	Regularly cultivated areas	150 ha – 70%	4%
Vineyards and orchards	3.	Predominantly uncultivated areas	66 ha – 30%	0.5%
Sum			216 ha – 100%	4.5%

Source: own processing, 2016; Špulerová et al. 2009

Threat to Vineyard Services

Based on the terrain mapping, in the Graph 5 we outline an overview of the activities that affected the provision of the ES of vineyards and orchards. The use of the services of these anthropogenic biotopes was threatened by the abandonment of these sites, and subsequently by their weed infestation. In the monitored area, about 70 hectares of vineyards were affected by the weed infestation, which represented almost a half of the vineyards belonging to small owners. The regular use and cultivation of vineyards had a medium to highly positive impact on their condition. The influence of extensive viniculture and recreation on the state of vineyards and orchards was evaluated positively. Their use and proper management supported a significant landscaping influence and preservation of the gene pool of different varieties of vines and fruit trees. We can say that the provision of

the vineyard services is positively influenced by the exploitation of their potential and benefits, and is negatively affected by their abandonment.

Graf 5 : Activities and their influence on vineyards and orchards in the area

Source: own processing, 2016

Tab. 4 : Legend of the influence of the activities on ES

Intensity	*Influence to ES Name*	*Influence to ES Character*
Low	positive	+
Middle	neutral	0
High	negative	-

Source: own processing, 2016

Summary:

Anthropogenic impacts are one of the most important driving forces of changes in the state of being of ecosystems and their functioning. These anthropogenic impacts are considerably determined by local elections and decisions on the use of resources and management practices, which include, for example, socio-economic decisions.

Degraded lands can be found all around the world, many of which are the result of natural phenomena, but disturbances are to a large extent also due to the way how the land is used. The impacts of degradation on the society affect not only the agricultural revenues, income and food safety of farmers but also the offer of goods and services in the field of environment.

Proper management and preservation of vineyards and orchards in the country has not only a productive and cultural recreational significance, which we highlighted in the paper, but it is also an important element in providing and preserving regulatory services of the ecosystem in the country, such as preservation of gene pool, protection against erosion and floods and water regulation in the country. Abandonment and infestation of vineyards reduces not only the landscape attractiveness, its potential for cultural and recreational use, but also reduces the potential to provide additional regulatory and support services of ecosystems in the area. In this respect, we consider it important to explain and promote the principles and elements of integrated country management at the level of all active

participants in the region. Only thorough the proper knowledge of the environmental, social and economic dimensions and their integration into the decision-making of local active participants, the region can be developed in a sustainable way.

A positive example of an important entity seeking to develop the monitored area is the civic association called Mikroregión TRIBEČSKO. The aim of the association is to support and coordinate the activities of municipalities and other entities in all areas of regional development in terms of sustainable development and improvement of the living conditions of the inhabitants and visitors in the micro-region. The realization and results of the research were closely discussed with this regional active participant, as well as with the mayors of the municipalities, and can be considered to be a positive step towards the integrated management in the area.

Literature:

BASTIAN, O. 2012. Ecosystem properties, potentials and services – the EPPS conceptual frame work and an urban application example. In Ecological Indicators 21, p. 7–16.

CARPENTER, S. R. et al. 2006. Scenarios for ecosystem services: An overview. In: Ecology and Society [online], 11, 29, [cit.2014-07-07]. Available on the Internet: http://www.ecologyandsociety.org/vol11/iss1/art29/

CICES, 2013. Common International Classification of Ecosystem Services (CICES): Consultation on Version 4, August-December 2012.CICES, 2013

COSTANZA, et al. 1997. The Value of the World´s Ecosystem Services and natural Capitalrida. In: Nature, 1997, 387, p. 253-260.

ELIÁŠ, Pavol. 2013. Ecosystem Services in rural landscape and their usability. Príspevok na medzinárodnej konferencii. Londýn. 2013.

GRET-REGAMEY, A. et al. 2014. A tiered approach for mapping ecosystem services. In Ecosystem Services. Available on the Internet: http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212041614001247

MA, 2005. Millennium Ecosystem Assessment. Ecosystem and human well-being: Synthesis. Washington, DC : Island Press, 2005. 137 p.

MAES, J. et al. 2012b. A spatial Assessment of Ecosystem Services in Europe: Methods, Case Studies and Policy Analysis. Synthesis. Phase 2. PEER Report no 4,Ispra.

NAIDOO, R. et al. 2008.Global mapping of ecosystem services and conservation priorities. In PNAS 105, p. 9495-9500.

SEPPELT, R. et al. 2011. Form follows function? Proposing a blue print for ecosystem service assessments based on reviews and case studies. In Ecol. Indic. 10. 1016.

ŠPULEROVÁ, J. et al. 2009. Príručka na mapovanie historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny [online], Bratislava : Ústav krajinnej ekológie, Slovenská akadémia vied, 2009. [cit.29-10-2014]. Available on the Internet: http://www.uke.sav.sk/hspk/typizacia/metodikaSK1.pdf

UK National Ecosystem Assessment (UK NEA). 2014. The UK National Ecosystem Assessment: Synthesis of the KeyFindings. UNEP-WCMC, Cambridge.

ŽIAČIK, M., PASTOREK, P. 2014. Ekosystémové služby – ich mapovanie a hodnotenie na Slovensku [online]. Banská Bystrica : Slovenská agentúra životného prostredia [cit. 2014-11-11]. Available on the Internet: http://www.minzp.sk/files/oblasti/ochrana-prirody-a-krajiny/ekosystemove-sluzby/ziacik_sazp_prezentacia_ekosystemove_sluzby.pdf

Contact address of author:

Ing. Júlia Karasová, PhD., Fakulta sociálnych vied, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Bučianska 4/A, 917 01 Trnava, Slovenská republika, julia.karasova@ucm.sk, juli.karasova@gmail.com.

Úpravou environmentálních podmínek k produkci kvalitnější sóje luštinaté pro světovou populaci. Část 1: růst

High-quality soybean production for the world population after environmental conditions alteration. Part 1: growth

Barbora Kaštylová, Jaroslav Hlušek, Johann Vollmann, Ladislav Varga, Tomáš Lošák

Abstrakt:

Sója je celosvětově významnou plodinou, oceňovanou ve výživě lidí i hospodářských zvířat. V ČR je vhodná k pěstování ve vybraných regionech, včetně jižní Moravy. S ohledem na její využití se kromě úrovně výnosu hodnotí i kvalitativní parametry, především obsah proteinů a oleje v semeni. Novinkou je vysoký obsah zdraví prospěšného polyaminu spermidinu v semeni. V nádobovém experimentu o 5 variantách je u odrůdy ES Mentor porovnáván efekt rozdílných dávek dusíku (0 – 1 g N/nádoba) i jeho forem (amonná, amidická) a termínu aplikace (před setím a za vegetace) na růst rostlin, výnos semene, obsah proteinů, oleje a nově polyaminu spermidinu v semeni. Hnojiva (síran amonný a močovina) byla do nádob aplikována formou zálivky 10 dnů před setím – 24. 4. 2017 nebo během vegetace – na konci fáze kvetení. Při vzcházení vykazovaly rostliny hnojené močovinou určitou retardaci růstu v porovnání k ostatním variantám. V průběhu vegetace (červenec) byl výrazně lepší růst (výška rostlin a tmavější barva listů) u obou variant hnojených před setím. Výnosové a kvalitativní charakteristiky semene bude možné posoudit až po podzimní sklizni.

Klíčová slova:

hnojení, dusík, síra, habitus, životní prostředí

Abstract:

Soybean is a crop of worldwide importance valued both in human and farm animal nutrition. In the Czech Republic it can be grown in some regions, including south Moravia. With regard to its use we assessed also the qualitative parameters along with the yields, particularly the content of proteins and oil in the seeds. The novelty is a high content of polyamine spermidine in the seed, which has many benefits for human health. In a pot experiment with the variety ES Mentor involving 5 treatments we compared the effect of different rates of nitrogen (0 – 1 g N/pot), its forms (ammonium, amidic) and dates of application (before sowing and during vegetation) on plant growth, seed yields, content of protein, oil and polyamine spermidine in the seeds. Fertilizers (ammonium sulphate and urea) were applied to the pots in the form of watering 10 days prior to sowing – on 24 April 2017 or during vegetation – end of flowering. The germination capacity of plants fertilised with urea before sowing is visibly worse, incl. retardation of the emerged plants, than of all the other treatments. During the vegetation period (July) there was a better growth (height of plants and dark green leaves colour) at both treatments fertilized before sowing. It will not be possible to assess the yields and qualitative characteristics of seeds until after autumn harvest.

Key words:

fertilisation, nitrogen, sulphur, growth habit, environment

Úvod

Sója je celosvětově čtvrtou nejvýznamnější plodinou a druhou nejdůležitější luskovinou. Důvodem pro její rozsáhlé pěstování je zejména její výživová hodnota (především vysoký obsah bílkovin) a při správných podmínkách také neobyčejně vysoké výnosy, v USA až 8 tun/ha (Štranc et al., 2013). Růst produkce a s ní související pěstební plochy sóje jsou v posledních letech patrné zejména díky pobídkám Společné zemědělské politiky EU, které jsou zacíleny na větší soběstačnost členských zemí v rámci pěstování této plodiny. Největšími producenty sóje v EU jsou Itálie, Francie a Rumunsko, podílející se na celkové produkci EU téměř ze 70 % (GAIN, 2017). V České republice zaujímá sója plochu kolem 10 tis. ha (Houba et al., 2009), přičemž její průměrný výnos se pohybuje kolem 1,8 tun na ha (Urban, Vašák, 2014). EU je po Číně druhým největším světovým importérem sóje, která je v členských státech využívána zejména v podobě bobů či extrahovaných šrotů, jako součást potravin, ale hlavně jako krmivo pro hospodářská zvířata (Ševčík, 2017). V současné době je více než 90 % produkce sóje (*Glycine max*, (L.) Merr.) zužitkováno ve výživě a krmení hospodářských zvířat a zbytek jako potravina pro obyvatelstvo (Vollmann et al., 2003). Sója je součástí řady výrobků, jako jsou: tofu, tempeh, sójové omáčky, miso, natto, různé sójové nápoje, jogurty, pomazánky, uzeniny apod. Zatímco v Evropě je sója oceňována především z hlediska vysokého obsahu bílkovin (proteinů), výzkum v Americe preferuje sóju jako olejninu (Vollmann et al., 2015). Spojené národy (UN) vyhlásily rok 2016 jako mezinárodní rok luštěnin, což umožňuje diskutovat jejich mnohé pozitivní vlivy z pohledu nutričních parametrů (Vollmann, 2016). Semeno sóje je především bohaté na spermidin a jiné polyaminy, u kterých se nově zjistilo, že mají řadu pozitivních vlastností na lidské zdraví, jako je anti-aging efekt, protizánětlivé, antioxidační a antikancerogenní působení (Volmann et al., 2015). Z hlediska nároků na pěstování je sója citlivá na nízké teploty, proto se dosud pěstuje na semeno v České republice ve vybraných regionech na omezené výměře. S postupující změnou klimatu a nárůstem teplot vzduchu se ovšem její pěstování posouvá i do vyšších nadmořských výšek. V posledním období se výměra sóje v ČR zvýšila i díky podmínkám tzv. greeningu, tedy povinnosti zemědělců pěstovat více plodin v rámci svých podniků a podpořit tak biodiverzitu.

Všechny leguminózy se (oproti jiným druhům) vyznačují jiným systémem výživy dusíkem. Sója se řadí mezi plodiny, které dokáží formovat na svých kořenech hlízky (noduly) a využít atmosférický dusík (N_2) ve spojení s rhizobii, bakteriemi poutajícími vzdušný dusík, pro svoji výživu. Je nezbytné využít obou zdrojů dusíkaté výživy, jak z fixace vzdušného dusíku, tak i asimilace minerálního dusíku přijatého kořeny z půdy, pro dosažení optimálního výnosu (Ohyama et al., 2013; Mengel a Kirkby, 2001; Marschner, 2002). Biologická N_2 fixace (BNF) a dusík z půdní zásoby či minerálních hnojiv jsou tedy hlavními zdroji pro pokrytí požadavků vysoce výnosných odrůd (Streeter, 1988). Sója vyžaduje tzv. startovací dávku dusíku na počátku vegetace pro překonání tzv. hladového období, tedy periody, kdy se hlízky na kořenech začínají teprve formovat. Nicméně vysoké dávky dusíku na počátku vegetace mohou redukovat tvorbu hlízek na kořenech a tím i fixaci dusíku rostlinou (Beard a Hoover, 1971).

Cílem výzkumu bylo posoudit reakci vybrané odrůdy sóje na aplikaci dvou forem dusíku aplikovaných ve dvou dusíkatých minerálních hnojivech ve dvou termínech – před setím a během vegetace. Výzkum vychází z následujících vědeckých úvah či hypotéz: a) termín aplikace hnojiv ovlivní růst rostlin a výnos i kvalitu semene; b) výnos a kvalitativní parametry (vč. polyaminů – spermidinu) budou lepší po aplikaci síranu amonného oproti močovině.

Materiál a metody

Vegetační nádobový experiment byl založen ve venkovní vegetační hale Botanické zahrady a arboreta Mendelovy univerzity v Brně. Mitscherlichovy vegetační nádoby byly naplněny 5 kg středně těžké zeminy (kambizemě) 24 dubna 2017; Tabulka č. 1 uvádí základní agrochemické charakteristiky použité zeminy na základě analýz dle metody Mehlich

3 – 0,015 M NH_4F + 0,2 M CH_3COOH + 0,25 M NH_4NO_3 + 0,013 M HNO_3 (Mehlich, 1984). Výměnná půdní reakce byla stanovena v 0,01M $CaCl_2$.

Tab. 1: Agrochemické parametry zeminy použité do experimentu (mg/kg)

pH/ $CaCl_2$	mg/kg		
	P	K	Mg
6,81	95	179	196
neutrální	dobrý	dobrý	dobrý

Zdroj: vlastní

Tabulka 2 ukazuje jednotlivé varianty experimentu, přičemž každá z variant byla 4x opakována. Dávka dusíku byla zvolena dle výsledků předešlého nádobového experimentu se sójou.

Tab. 2: Varianty experimentu

Var. č.	Dávka dusíku (g/nádoba)	Použité hnojivo	Termín aplikace
1	0	-	-
2	1	síran amonný	před setím
3	1	síran amonný	za vegetace
4	1	močovina	před setím
5	1	močovina	za vegetace

Zdroj: vlastní

Do experimentu byla cíleně zvolena dusíkatá minerální hnojiva vhodná pro základní (předseťové) hnojení: síran amonný (20,5 % N, 24 % S) a močovina (46 % N). Síra (S) se stala v posledních letech limitující živinou ve většině regionů (především v souvislosti s ekologickými opatřeními, např. odsířením tepelných elektráren apod.), přičemž její nedostatek v rostlině může redukovat fixaci vzdušného dusíku (Scherer et al., 2008), proto bylo do experimentu záměrně zařazeno hnojivo obsahující kromě dusíku take síru – síran amonný.

Dusík byl aplikován do nádob buď před setím 24. dubna 2017 (varianty 2 a 4) nebo za vegetace 14. července 2017 (varianty 3 a 5) ve fázi konce kvetení až počátku tvorby lusků. Hnojiva byla rozpuštěna a aplikována formou zálivky. Výsev 13 semen na nádobu následoval 3. května 2017 do hloubky 3 - 4 cm. Odrůda ES Mentor byla získána z University of Natural Resources and Life Sciences, Vienna, Austria (Department of Crop Sciences, Division of Plant Breeding). Tato výnosná 00 odrůda keříčkovitého vzhledu byla vyšlechtěna ve Francii (Euralis Seeds) s označením *Dt2.*

Rostliny byly vyjednoceny na 2 jedince na nádobu 25. května 2017 při výšce rostlin ca 5 cm. V průběhu vegetace byly nádoby zalévány na úroveň 60 % maximální kapilární kapacity a udržován bezplevelný stav.

Výsledky a diskuze

Příspěvek byl připravován v době, kdy rostliny jestě stále vegetovaly, proto je možno uvést pouze prvotní výsledky sledování, které se vztahují k růstu rostlin. Výnosově-kvalitativní parametry (výnos semene, obsah oleje, proteinů a především polyaminů - spermidinu) bude možné posoudit a vyhodnotit až po sklizni semene, která je plánovaná přibližně na polovinu září.

Pro dosažení požadovaných výnosů je nezbytný vysoký výkon fotosyntézy a akumulace dostatečného množství dusíku v semenech (Sinclair, 2004). Nízký obsah proteinů může být způsoben nepříznivými environmentálními podmínkami a sníženou úrovní fixace vzdušného dusíku. Je odhadováno, že pouze 40 až 52 % z celkového odběru dusíku rostlinou pochází ze symbiotické fixace N_2, zatímco zbytek N je přijímán z půdy (Schweiger et al., 2012). Negativní bilanci dusíku při pěstování sóje vykazuje 80 % studií (Salvagiotti et al., 2008), proto je tato tematika nadále předmětem vědeckého bádání, poněvadž má svůj ekonomicko-environmentální context (vyplavování dusíku do podzemních vod a jejich kontaminace apod.).

Po prvotních zkušenostech z obdobného experimentu roku 2016 byla zvolena vhodná dávka dusíku na nádobu (což bývá u těchto typů pokusů často velmi složité), tedy 1 g/nádoba. Přesto byly v našem nádobovém experimentu při vzcházení vizuálně patrné rozdíly mezi jednotlivými variantami, resp. u varianty hnojené močovinou před setím (var. 4) byla zaznamenána retardace růstu oproti ostatním variantám. Literatura popisuje možnost negativního ovlivnění klíčivosti semen (a následného vzcházení) při aplikaci vysokých dávek močoviny jako důsledek vysoké koncentrace NH_3, změny pH prostředí i toxicity biuretu (Richter, Hlušek, 1994). Při výšce rostlin 5 cm bylo provedeno vyjednocení na 2 rostliny na nádobu. Počáteční vizuální rozdíly mezi variantou hnojenou močovinou před setím (retardace vzcházejících rostlin) a ostatními variantami se v průběhu vegetace srovnávaly. Ovšem v polovině měsíce července, kdy se rostliny nacházely ve fázi konce květu až počátku tvorby lusků byl zřetelný vyšší vzrůst u obou variant hnojených před setím (var. 2 a 4) o 20 %, větší počet listů a jejich sytě zelené zbarvení, přičemž vliv obou hnojiv na výšku rostliny byl srovnatelný. Je předpoklad, že rostlina dokázala účinně využít dusík z obou minerálních hnojiv u variant 2 a 4 a tím v růstu předčila zbylé nehnojené varianty (var. 1, 3 a 5). Tyto výsledky odpovídají poznatkům Touchton a Rickerl (1986), že okamžitě přijatelný dusík z hnojiv se pozitivně odrazí na vývoji rostliny a následně výnosu semene. Navíc intenzivní časný růst je důležitý pro rozvoj jednotlivých rostlinných orgánů, což se následně odrazí v produkci semene (Wood et al., 1993). V této růstové fázi bylo provedeno přihnojení dusíkem za vegetace oběma hnojivy u variant 3 (síran amonný) a 5 (močovina). Toto opatření není v praxi běžné (především s ohledem na schopnost rostlin fixovat vzdušný dusík), ale v našem případě se jednalo o záměrný zásah s cílem posouzení vlivu těchto hnojiv, respektive živin v nich (N a S) na další růst rostlin a především výnos semene a jeho kvalitativní parametry. V literárních pramenech se uvádí, že v růstové fázi R1 (první květ) a R5 (tvorba semen v luscích) ovlivnila aplikace dusíkatých hnojiv buď produkci sušiny nebo obsah dusíku v rostlinách v pěti ze sedmi lokalit. Ovšem na dvou lokalitách ani odrůda sóje, ani dávka dusíku signifikantně nepůsobila na produkci sušiny nebo obsah N v rostlinách v uvedených fázích (Wood et al., 1993). Aplikace obou hnojiv za vegetace (fáze konce kvetení až počátku tvorby lusků, 14. července 2017) u variant 3 a 5 se v našem experimentu projevila přibližně po 10-ti dnech ztmavnutím listů, jako důsledek zabudování dusíku z hnojiv do pletiv rostlin. Ve druhé polovině srpna byly vizuálně zřejmé zásadní rozdíly mezi variantami. Zatímco obě varianty hnojené před setím (var. 2 a 4) začaly postupně žloutnout od báze rostlin (jako důsledek translokace dusíku do horních částí rostliny při jeho deficitu), objevilo se opadávání listů a postupné žloutnutí až hnědnutí lusků, varianty přihnojené za vegetace (var. 3 a 5) byly sytě zelené a intenzivně vegetovaly, viz obr. 1. Kontrolní varianta (var. 1) byla světlejší a výškově srovnatelná s variantami 3 a 5. Salvagiotti et al. (2008) popisují, že pokud celková zásobenost sóje dusíkem nepokrývá její požadavky na tuto živinu, rostlina bude remobilizovat N akumulovaný v listech do semene, což sníží výkon fotosyntézy a tím bude limitován výnosový potenciál. Proto bude v našem experimentu velmi zajímavé porovnat výnosovou úroveň u jednotlivých variant. Přestože zásoba fosforu v použité zemině byla na počátku vegetace na dobrém obsahu (viz tab. 1), u většiny rostlin sóje přihnojených oběma dusíkatými hnojivy na počátku vegetace se kromě deficience

dusíku (žloutnutí a opadu listů) začaly v měsíci srpnu projevovat i symptomy deficience fosforu, tedy fialovění listů (viz obr. 1).

Zdroj: vlastní

Obr. 1 Zřetelný deficit dusíku a fosforu na rostlinách sóje v měsíci srpnu u varianty hnojené močovinou před setím (vlevo)
Legenda: (vlevo: varianta 4 hnojená močovinou před setím; vpravo – varianta 5 hnojená močovinou za vegetace)

Kromě toho, že luskoviny mají dobrou osvojovací schopnost pro fosfor, se zřejmě projevil také synergický efekt dusíku na příjem fosforu rostlinou a proběhla jeho translokace z listů do semen (čímž se projevily symptomy deficience fosforu na listech), protože fosfor se ukládá ve zvýšené míře právě v generativních orgánech (Richter, Hlušek, 1994). V souvislosti s dusíkatou výživou je ovšem také známo, že pokud jsou hlízkové bakterie na kořenech vystaveny vysokým koncentracím dusíku, dochází k potlačení jak jejich tvorby, tak i aktivity. Nitráty, hlavní forma anorganického dusíku v půdách, velmi silně inhibují nodulaci a N_2 fixační aktivitu (Gibson a Harper, 1985; Imsande, 1986; Ohyama et al., 2012; Streeter, 1988). Inhibiční působení nitrátů bylo popsáno řadou efektů, včetně působení na počet hlízek na kořenech sóje, jejich velikost, fixační aktivitu, jakož i rychlost stárnutí a rozkladu hlízek. Proto tato inhibice růstu rostlin působením nitrátů, resp. nitrátového dusíku nemůže být vysvětlena jednoduchým či zjednodušeným způsobem (Harper, 1987; Mizukoshi et al., 1995). V našem obdobném nádobovém experimentu v roce 2016 (Ševčík, 2017) bylo zjištěno po sklizni při promývání kořenů, že pouze kontrolní (nehnojená) varianta vykazovala hlízky na kořenech, zatímco předseťová aplikace močoviny i síranu amonného tvorbu těchto

hlízek redukovala. Souhrnně je možno konstatovat, že z jednotlivých studií byly dosud získány rozporuplné výsledky ohledně vhodnosti dusíkatého hnojení sóje z hlediska jeho efektivnosti při pěstování této luskoviny (Salvagiotti et al., 2008). Z tohoto důvodu byl rovněž založen náš letošní popisovaný modelový nádobový experiment.

Shrnutí

Z dosavadních výsledků je zřejmé, že rostliny sóje reagovaly odlišně zejména na termín aplikace obou dusíkatých hnojiv. Krátkodobá retardace vzcházení rostlin u varianty hnojené močovinou před setím se v brzké době dorovnala k ostatním variantám. U variant hnojených dusíkem před setím se v průběhu vegetace (konec faze kvetení - červenec) projevil intenzivnější růst (o 20 % vyšší rostliny), vyšší počet listů na rostlině i jejich sytější zelené zabarvení. Nicméně v průběhu měsíce srpna se u těchto variant začaly projevovat symptomy nedostatku dusíku a fosforu. Varianty přihnojené dusíkem až v průběhu vegetace (konec fáze kvetení až počátek tvorby lusků) symptomy nedostatku N v měsíci srpnu nevykazovaly. U těchto variant je ovšem riziko neúměrného prodlužování vegetační doby. Pro pěstitele je ovšem rozhodující výnos semene a jeho kvalita, což bude ovšem možno vyhodnotit až po sklizni v měsíci září a následně vyslovit konkrétní doporučení.

Výzkum byl podporován Interní grantovou agenturou (IGA) FRRMS Mendelovy univerzity pod označením FRRMS_IGA_ 2017/004.Rovněž děkujeme pracovníkům Botanické zahrady a arboreta Mendelovy univerzity v Brně za umožnění realizovat tento pokus v jejich prostorách a za veškerou jejich pomoc.

Literatura

BEARD, B.H., HOOVER, R.M. (1971). Effect of nitrogen on nodulation and yield of irrigated soybean. *Agronomy Journal*, 63, 815-816.

GAIN (2017). EU-28: Oilseeds and Products Annual [online]. Vienna, 2017 [cit. 2017-05-06]. Dostupné z: https://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/Oilseeds%20and%20Products%2 0Annual_Jakarta_Indonesia_3-15-2017.pdf

GIBSON, A.H., HARPER, J.E. (1985). Nitrate effect on nodulation of soybean by *Bradyrhizobium japonicum*. *Crop Science*, 25, 497-501.

HARPER J.E. (1987). Nitrogen Metabolism. In: Wilcox J.R., (editor). *Soybeans: Improvement, Production and Uses*. 2nd ed. American Society of Agronomy, Inc.-Crop Science Society of America, Inc.-Soil Science Society of America, Inc.; Madison, WI, USA: 1987. pp. 497–533.

HOUBA, M., HOCHMAN, M., HOSNEDL, V. (2009). Luskoviny: pěstování a užití. České Budějovice: Kurent.

IMSANDE, J. (1986). Inhibition of nodule development in soybean by nitrate or reduced nitrogen. *Journal of Experimental Botany*, 37, 348-355.

MARSCHNER, H. (2002). *Mineral nutrition of higher plants*. 2nd Ed. London: Academic Press.

MEHLICH, A. (1984). ´Mehlich 3 soil test extractant: a modification of the Mehlich 2 extractant´. *Communications in Soil Science and Plant Analysis,* 15, 1409-1416.

MENGEL, K., KIRKBY E. A. (2001): *Principles of Plant Nutrition*. 5th Ed. London: Kluwer Academic Publishers.

MIZUKOSHI, K., NISHIWAKI, T., OHTAKE, N., MINAGAWA, R., IKARASHI, T., OHYAMA, T. (1995). Nitrate transport pathway into soybean nodules traced by tungstate and $^{15}NO_3^-$. *Soil Science and Plant Nutrition*, 41, 75-88.

OHYAMA, T., FUJIKAKE, H., YASHIMA, H., TANABATA, S., ISHIKAWA, S., SATO, T., NISHIWAKI, T., OHTAKE, N., SUEYOSHI, K., ISHII, S., ET AL. (2012). Effect of Nitrate

on Nodulation and Nitrogen Fixation of Soyeban. In: El-Shemy H.A., (editor). *Soybean Physiology and Biochemistry*. InTech; Rijeka, Croatia: 2012. (pp. 333–364).
OHYAMA, T., MINAGAWA, R., ISHIKAWA, S., YAMAMOTO, M., HUNG, N.V.P., OHTAKE, N., SUEYOSHI, K., SATO, T., NAGUMO, Y., TAKAHASHI, Y. (2013). Soybean Seed Production and Nitrogen Nutrition. In Board J.E., (editor). *A Comprehensive Survey of International Soybean Research-Genetics, Physiology, Agronomy and Nitrogen Relationships.* InTech; Rijeka, Croatia: 2013. (pp. 115-157).
RICHTER, R., HLUŠEK, J. (1994). Výživa a hnojení rostlin (I. obecná část). VŠZ v Brně, 177 s.
SALVAGIOTTI, F., CASSMAN, K.G., SPECHT, J.E., WALTERS, D.T., WEISS, A., DOBERMANN, A. (2008). Nitrogen uptake, fixation and response to fertilizer N in soybeans: A review. *Field Crops Research*, 108, 1-13.
SCHERER, H.W., PACYNA, S., SPOTH, K.R., SCHULZ, M. (2008). Low levels of ferredoxin, ATP and leghemoglobin contribute to limited N2 fixation of peas (*Pisum sativum* L.) and alfalfa (*Medicago sativa* L.) under S deficiency conditions. *Biology and Fertility of Soils*, 44, 909-916.
SCHWEIGER, P., HOFER, M., HARTL, W., WANEK, W., VOLLMANN, J. (2012). N_2 fixation by organically grown soybean in Central Europe: Method of quantification and agronomic effects. *European Journal of Agronomy*, 41, 11-17.
SINCLAIR, T.R. (2004). Improved carbon and nitrogen assimilation for increased yield. In H.R. Boerma and J. E. Specht (Eds.), *Soybeans: Improvement, Production and Uses*, ASA, CSSA, SSSA, Madison, WI (pp. 537-568).
STREETER, J. (1988). Inhibition of legume nodule formation and N_2 fixation by nitrate. *CRC Critical Reviews in Plant Sciences,* 7, 1-23.
ŠEVČÍK, M. (2017): Environmentálně-ekonomická hlediska pěstování vybraných geneticky modifikovaných plodin v Evropské unii. Diplomová práce. Mendelova univerzita v Brně. Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, 85 s.
ŠTRANC, P., ŠTRANC, J., ŠTRANC, D. (2013). Produkce sóji ve světě, v EU a ČR, In: Sója 2013 [online]. Praha, 2013 [cit. 2017-05-06]. Dostupné z: http://konference.agrobiologie.cz/2013-08-20/pdf/01-Stranc-StrancStranc_PRODUKCE_SOJI_VE_SVETE,_V_EU_A_CR.pdf
TOUCHTON, J.T., RICKERL, D.H. (1986). Soybean growth and yield response to starter fertilizers. *Soil Science Society of America Journal*, 50, 234-237.
URBAN, J., VAŠÁK, J. (2014). Zemědělské systémy II.: (rostlinná produkce). V Praze: Česká zemědělská univerzita, Provozně ekonomická fakulta.
VOLLMANN, J., GRAUSGRUBER, H., WAGENTRISTL, H., WOHLESER, H., MICHELE, P. (2003). Trypsin inhibitor activity of soybean as affected by genotype and fertilisation. *Journal of the Science of Food Agriculture*, 83, 1581-1586.
VOLLMANN, J., WATANABE, D., PACHNER, M., KHUDAYKULOV, J., LOŠÁK, T. (2015). Soybean quality: Adaptation to European needs. *Legume Perspectives*, 8, 19-20.
VOLLMANN, J. (2016). Soybean versus other food grain legumes: A critical appraisal of the United Nations International Year of Pulses 2016. *Bodenkultur,* 67, 17-24.
WOOD, C.W., TORBERT, H.A., WEAVER, D.B. (1993). Nitrogen fertilizer effects on soybean growth, yield, and seed composition. *Journal of Production Agriculture,* 6, 354-360.

Kontaktní adresy autorů:

Bc. Barbora Kaštylová, prof. Ing. Jaroslav Hlušek, CSc., dr. h. c., prof. Ing. Tomáš Lošák, Ph.D, Ústav environmentalistiky a přírodních zdrojů, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univezita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, xkastylo@node.mendelu.cz, hlusek@mendelu.cz, losak@mendelu.cz

prof. Dr. Johann Vollmann, Division of Plant Breeding, Department of Crop Sciences, University of Natural Resources and Life Sciences, Vienna, Konrad Lorenz Str. 24, 3430 Tulln an der Donau, Austria, johann.vollmann@boku.ac.at

doc. Ing. Ladislav Varga, Ph.D., Katedra agrochémie a výživy rastlín, Fakulta agrobiológie a potravinových zdrojov, Slovenská polnohospodárska univerzita v Nitre, Tr. A. Hlinku 2, 949 76 Nitra, Slovensko, Ladislav.Varga@uniag.sk

Řeč a identita klientů terapeutických komunit pro drogově závislé v České republice

Speech and identity of clients in Czech therapeutic communities for drug addicts

Katerina Kedron, Miroslav Horák

Abstrakt:

Tento článek je založen na pragmatické analýze semi-strukturovaných interview, které jsme pořídili v roce 2014 ve třech odlišných terapeutických komunitách pro drogově závislé, které se nacházejí v České republice: Renarkon, Sejřek a Zařízení sociální intervence Kladno-Dubí. Při obsahové analýze rozhovorů jsme využili třístupňové metody. Soustředili jsme se na: 1) jazykovou a stylistickou analýzu; 2) analýzu tematického obsahu dialogů; 3) vyhledávání klíčových pojmů/konceptů v projevech mluvčích. Dialogy mluvčích byly pojímány jako texty a analyzovány po jazykové stránce. Zjistili jsme, že řeč respondentů může obsahovat celou řadu nejen explicitně, ale i implicitně vyjádřených informací, které popisují jejich identitu. Tyto informace jsou spjaty s jejich sociální rolí, odlišným přístupem k víře a používáním specifické slovní zásoby. Výsledky tohoto výzkumu potvrzují, že klienti terapeutických komunit omezeně používají drogového slangu.

Klíčová slova:

řeč drogově závislých, pragmatika, idiolekt, analýza textu, identita mluvčího, terapeutická komunita

Abstract:

This paper is based on pragmatic analysis of semi-structured interviews, recorded in 2014 in three different therapeutic communities for drug addicts situated in the Czech Republic: Renarkon, Sejřek and Social Intervention Center Kladno-Dubí. The 3-step method of content analysis of these interviews was applied. We focused on: 1) language and stylistics; 2) thematic content of dialogues; 3) analysis of central cathegories/concepts in dialogues. Interviews were conceptualized as texts and analyzed from the linguistic perspective. It was discovered that language of respondents might contain many not only explicit, but also implicit information that describe their identity. This information is linked to their social role, a different approach to faith and specific vocabulary. The results of this research confirm limited use of drug slang by clients in therapeutic communities.

Key words:

speech of drug addicts, pragmatics, idiolect, identity, therapeutic community

Úvod

Tento článek je výsledkem našeho dlouhodobého zájmu o problematiku rehabilitace drogově závislých v terapeutických komunitách (zkr. TK). Počátky našeho výzkumu v této oblasti se datují do let 2007–2010, kdy jsme realizovali dlouhodobý terénní výzkum léčby drogové závislosti v Takiwasi, Centru pro rehabilitaci toxikomanů a výzkum tradiční medicíny (Tarapoto, San Martín, Peru). Toto centrum, podporované peruánskou vládou, propaguje

ojedinělý přístup k léčbě závislých, který spočívá v kombinaci tradiční amazonské medicíny s psychoterapií.

K tomu, abychom byli schopni výjimečný zahraniční koncept lépe pochopit, navázali jsme pro srovnání spolupráci s dalšími TK v České republice a Nikaragui, které fungují na obdobné bázi (např. co se počtu klientů v terapeutické skupině nebo délky rehabilitačního programu a kardinálních pravidel týče). V ČR se konkrétně jedná o TK Renarkon, Sejřek a Zařízení sociální intervence Kladno-Dubí. Na tato centra byl zaměřen výzkum, jehož výsledky prezentujeme v tomto článku.[1]

Cílem TK je nalézt, rozvíjet a udržet u klientů motivaci k abstinenci a pomoci jim navrátit se do běžné společnosti a práce (Kalina *et al.* 2008). Probíhají zde individuální i skupinové terapie, trénink odpovědnosti, pedagogická práce, zátěžové a volnočasové aktivity. Program v TK je zaměřen na změnu chování a prožívání ve smyslu opuštění sebedestrukčních a neurotických vzorců chování, které vyčleňují uživatele drog ze společnosti a způsobují jim i jejich okolí psychickou a/nebo fyzickou újmu. Z tohoto důvodu také TK intenzivně spolupracují s rodinami klientů.

Radimecký (2007) charakterizuje TK následovně: personál nenosí na rozdíl od zaměstnanců psychiatrické léčebny bílé pláště, pobyt v komunitě trvá delší dobu (obvykle 6–12 měsíců), klienti komunity se aktivně podílejí na chodu domu a rozhodovacích procesech, komunity mají omezenou kapacitu (obvykle do 15 klientů) a personál si s klienty většinou tyká.

Co se charakteristiky vybraných zařízení týče, veškeré TK jsou sdruženy do Sekce TK Asociace nestátních organizací (A.N.O.). Renarkon funguje v prostorách rekonstruované horské chalupy v okrajové části obce Čeladná v Moravsko-slezském kraji. Sejřek, jehož program je zaměřen na léčbu závislých na nealkoholových drogách, kteří trpí duální diagnózou (např. toxikomanie a schizofrenie), se nachází ve stejnojmenné obci v kraji Vysočina. TK Kladno-Dubí je zařízením městského typu, jež lidem se závislostí na návykových látkách nabízí pobytový resocializační program od roku 2007.

Před vstupem do TK klienti nejčastěji zneužívali cannabis, alkohol a metamfetamin (pervitin). Tomu do jisté míry odpovídají i údaje na národní a celoevropské úrovni. Situace v oblasti užívání legálních i nelegálních drog v ČR je poměrně stabilní. Výzkumy realizované v posledních letech poukazují na stejný vzorec užívání drog v obecné populaci – nejčastěji užívanou nelegální drogou jsou konopné látky. Prevalence užívání konopí je zhruba pětkrát vyšší než u jiných látek. Užívání nelegálních drog je přitom vyšší mezi muži a mladými dospělými ve věku 15–34 let (Mravčík 2015, 46; EMCDDA 2015).

Léčba drogově závislých v TK

Lze hovořit o 3 příčinných podmínkách, které naše informátory v minulosti vedly k tomu, že začali brát ***drogy***: 1. řešení problémů, 2. experiment, 3. snaha po dosažení transcendence. U některých klientů vyvolalo zneužívání drog trvalé následky na jejich zdraví, příp. vedlo k rozpadu jejich partnerských vztahů.

Cesta k ***léčbě*** nebyla u zkoumaných jedinců pochopitelně přímočará. Někteří si prošli relapsem, jiní před vstupem do TK trpěli psychózou. Jedna klientka byla o fungování TK nedostatečně informována ze strany doporučujícího lékaře a po týdnu v léčbě se stále domnívala, že se dostala do chráněného bydlení.

Všichni klienti shodně prožívali "chutě" po zneužívané droze (*craving*) a měli tzv. odchodovky, kdy z nějakých osobních důvodů uvažovali o tom, že léčbu předčasně opustí. Vliv na tuto skutečnost měla počáteční nedůvěra, náhlé stresové situace atp. Nakonec ale v léčbě setrvali, neboť se jim dostalo ***podpory*** jak ze strany přátel, tak rodiny. Neodmyslitelnou roli v tom, aby byla léčba úspěšně dokončena dle výpovědí informátorů

[1] V zásadě lze říci, že léčba v českých TK funguje na principu totální abstinence. V Nikaragui se řídí pravidly programu Anonymních alkoholiků/narkomanů a v Peru se jedná o rehabilitaci, která stojí na kontrolovaném rituálním užívání psychoaktivních látek pod terapeutickým dohledem (Horák 2013).

hrají také zkušenosti absolventů TK, s nimiž se mají klienti možnost příležitostně setkat, příp. osobní terapeut či garant, který je léčbou provází.

Naši informátoři shodně kladně hodnotí význam skupinové terapie a přikládají velký význam podpůrné funkci terapeutické skupiny, která s nimi sdílí každodenní obtíže a starosti. Jakmile klient dosáhne určité sounáležitosti s terapeutickou skupinou a cítí zájem ze strany komunity, je do léčby logicky více motivován a snáze se mu snášejí obtíže, které s sebou nese striktní dodržování kardinálních pravidel a svízelná životní situace, do níž se během užívání drog dostal.[2]

Ne nadarmo klienti TK hovoří o tom, že prostředí komunity tvoří jakýsi „mikrokosmos", v němž si mají možnost natrénovat způsoby prosociálního chování a naučit se prevenci relapsu. Akceptace skutečnosti, že určité postoje, pocity a chování mohou člověku způsobit zdravotní, rodinné nebo pracovní problémy, je dle našeho předchozího výzkumu významným faktorem ovlivňujícím retenci, tj. schopnost klienta udržet se v léčbě (Horák *et al.* 2014).

Klienti také kladně hodnotí individuální a rodinnou terapii, dril, jejž představuje tuhý léčebný režim nebo alternativní terapeutické metody (typu arte-terapie), které se v TK používají. Příležitostně jsou pořádány také různé aktivity, které se odehrávají mimo prostředí komunity a spočívají např. v túře po horách a návštěvě partnerského rehabilitačního zařízení.

Řeč a identita mluvčího

Řeč je prostředníkem v řadě léčebných metod, kde klienti vyprávějí své zážitky, zkušenosti a životní příběhy. Proto pochopení specifik řeči klientů, rozpoznání některých informací, které nejsou v jejich mluvě vyjádřeny slovy, nýbrž jen implicitně, nabývá zvláštního významu. Níže se pokusíme o rozbor několika dialogů a představíme tak příklady analýzy idiolektů mluvčích, kteří se pohybují v omezeném sociálním prostoru TK a zároveň nedávno patřili k relativně uzavřené skupině uživatelů drog. Nejdříve je ale nutné stanovit metodologický postup tohoto rozboru.

V české odborné literatuře je výzkumu řeči věnován poměrně široký okruh prací, zahrnující různé aspekty analýzy ústních projevů. Tradičně se řeší otázky vztahů mezi prvky spisovné, obecné češtiny a jejich variant, nářeční proměny mluvy v různých regionech, příp. také výzkumy sociolektů apod. (Sgall, Trnková 1963; Krčmová 1977; Hoffmannová *et al.* 1999; Štěpán 2004, aj.). Méně časté jsou v českém odborném prostředí výzkumy zaměřené na pragmatickou analýzu mluvené řeči.

Výzkum identity mluvčích prostřednictvím analýzy jejich řeči se může uskutečňovat v několika směrech. Především je zde nutné zmínit bádání o idiolektu z hlediska reprezentace v řeči mluvčího jazykových prvků (ať už se jedná o stylistické nebo gramatické charakteristiky), které mohou svědčit o jeho osobnosti. Velmi populární je toto téma mezi ruskými vědci, kteří se často zabývají rozborem řeči známých/populárních řečníků (nejčastěji politiků, příp. i jiných populárních osobností). Práce tohoto typu zkoumají jazykové charakteristiky veřejných projevů, a pomocí jejich analýzy a interpretace se snaží definovat jejich možný dopad na veřejnost. Bohužel, autory těchto výzkumů lze často usvědčit ze spekulativních nebo nepodložených závěrů, jako by to bylo možné např. v případě následujícího tvrzení, které uvádí Bolotnov (2012, 171): *„Celkově se zdá, že pro jazykovou identitu tohoto mluvčího je příznačná impulzivnost, připravenost riskovat, rychlost při přijímání rozhodnutí, jednoznačnost tvrzení, důslednost, houževnatost a pedantismus. Danou jazykovou osobnost lze zařadit mezi introvertní a psychoastenické typy osobnosti."*[3]

[2] Někteří klienti se v důsledku užívání drog v **zaměstnání** rozhodli raději pro rozvázání pracovního poměru, a dostali se tak do stavu hmotné nouze. Stát za takovýchto okolností poskytuje sociální dávky (příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení aj.), z nichž lze léčbu v TK uhradit. Otázkou je, nakolik má tato skutečnost vliv na motivaci klientů.

[3] Tyto charakteristiky vznikají na základě příkladů citací z rozhovorů ruského politika a podnikatele M. D. Prochorova vybraných autorem, přičemž citace typu: *„…Když dospívám k nějakému*

Nicméně i v rámci tohoto směru bádání vznikají pozoruhodné práce, ve kterých se mj. vypracovává a zdokonaluje metodologie lingvistické analýzy mluvené řeči. Gavrilova (2011) například podrobně popisuje možný metodologický postup rozboru politických projevů (konkrétně rozebírají a porovnávají projevy ruských prezidentů). Logická a důsledná povaha výzkumných metod nabízených autorkou jim zabezpečuje univerzalitu a – odhlédneme-li od specifik analýzy politického textu a zařadíme objekt výzkumu do širšího kontextu, tzn. budeme vnímat prezidenta jako mluvčího obecně – lze je uplatnit v rozboru jiných typů mluvených projevů.

Další přístup zdůrazňuje usouvztažnění idiolektu se sociálními rolemi mluvčího. Idiolekt se v takových výzkumech analyzuje v souvislosti s tím, že mluvčí patří k určité sociální skupině, příp. do několika takových skupin zároveň a jeho mluva odráží jeho sociální zařazení. Volbou konkrétních jazykových prostředků se mluvčí zařazuje mezi příslušníky sociální skupiny, příp. se naopak ohrazuje proti tomu, aby byl za člena této skupiny považován.

Cameron (1997) se ve své studii zabývá analýzou mluvené řeči z genderového hlediska. Autorka zkoumá konverzaci pěti mladých mužů zaznamenanou jedním z členů této skupiny, a v rámci své analýzy přichází k závěru, že oproti očekáváním a běžně přijatému názoru o rozdílných strategiích komunikace mužů a žen tito muži používají prvky typické pro ženskou konverzaci.[4] Příčinou je téma rozhovoru – drby (účastnící konverzace hovoří o homosexuálech a pomlouvají své známé a spolužáky).[5] Pozoruhodné v této souvislosti je, že se mluvčí vymezují vůči odsuzované sociální skupině (homosexuálů) tím, že používají určité strategie řečového chování.

Zkoumání souvislostí mezi idiolektem a sociálními rolemi mluvčích je také ve středu zájmu jiné studie, v níž se autorka zabývá problémem vzájemného vztahu a působení individua a komunity, k níž patří, a odrazu takto získaných zkušeností v řeči mluvčích. Prostřednictvím lingvistické analýzy mluvených textů (příběhů vyprávěných mexickými přistěhovalci v USA) se autorka pokouší ukázat, že *„narativ je vždy subjektivně a kulturně podmíněným druhem osobní zkušenosti, a že vypravěči soustavně užívají jazykových nástrojů a strategií, které se mohou vázat k sebepojetí a vztahům k ostatním“* (de Fina 2003, 217).

Předmětem zkoumání jsou narativy mexických imigrantů, které autorka analyzuje v několika rovinách – od pronominálního složení textů, přes jejich obsahovou analýzu, až po rozbor konceptu *„španělský“* (*hispanic*). Dospívá přitom k závěru, že členové zkoumané sociální skupiny často cítí pevné pouto s jejími ostatními členy (ať už se jedná o příbuzné či přátele, nebo o širší okruh známých). Takovéto pouto přitom může být vyjádřeno jak explicitně, kdy se vztah k dané sociální skupině vyjadřuje přímo v textech, tak implicitně, kdy tento vztah není vyjádřen přímo, nýbrž pomocí určitých jazykových strategií, např. upřednostňování zájmena *nosotros* apod. (de Fina 2003).

Stejně jako de Fina vnímáme diskurs jako zdroj porozumění explicitním a implicitním aspektům identity členů určitého společenství lidí. V našem případě aplikujeme toto pojetí na klienty TK pro drogově závislé. Lze přitom konstatovat, že i v tomto případě jde o relativně uzavřenou sociální skupinu, jejíž členy spojuje téma drog, problémů spojených s jejich užíváním a odvykáním od nich. I zde proto můžeme hovořit o tom, že *„identita se projevuje skrze způsob, jímž vypravěč manipuluje s jazykem, a vytváří tak specifické vztahy mezi příběhem, událostmi a společenským kontextem, v němž se odehrává“* (de Fina 2003, 220).

---

rozhodnutí, přijímám ho velmi rychle…,“ slouží jako podklad pro jednoznačné závěry, aniž by byl upřesněn přístup k jejich výběru a analýze (Bolotnov 2012, 171).

[4] Někteří autoři zcela popírají možnost, že muži používají v rozhovoru ženské strategie, neboť je podle jejich názoru neovládají (Tannen 1990, 77).

[5] Zajímavé je také to, že je zde zaznamenán přístup účastníků konverzace k vlastnímu projevu a popsán názor autorky analyzovaných záznamů, která – přestože se jako studentka zabývá genderovou problematikou – přistupuje k analýze genderových stereotypů ve vlastní mluvě selektivně (Cameron 1997, 62).

Mluva drogově závislých

V následující části práce se zaměříme na analýzu rozhovorů s drogově závislými klienty TK. Uvedeme podrobný rozbor několika rozhovorů a v rámci jejich analýzy se pokusíme odpovědět na otázku, jak řeč může charakterizovat osobnost drogově závislého. Dále se zmíníme o tom, do jaké míry se v řeči mluvčích projevuje usouvztažnění s širší komunitou a o dalších tendencích, které může mluva drogově závislých obsahovat. Zamyslíme se také nad tím, čím je specifická identita klientů ve vybraných TK pro drogově závislé. Za indikátor identity respondentů považujeme v tomto případě jejich řeč.[6]

Analýza idiolektu může být zaměřena na celou řadu aspektů. Již zmiňovaná Gavrilova (2011) například zakládá rozbor mluvy od individuálních specifik řeči po popis extralingvistických faktorů.[7] Ve své práci se zaměříme na několik základních příznaků řeči a v rámci třístupňového postupu se pokusíme zjistit, jak mluva může charakterizovat uživatele drog. Provedeme: 1) jazykovou a stylistickou analýzu dialogů; 2) analýzu tematického obsahu dialogů; 3) vyhledávání klíčových pojmů/konceptů v projevech mluvčích.[8]

Jednotlivé body vyžadují podrobnější vysvětlení, proto dané schéma rozebereme na konkrétních příkladech vybraných rozhovorů. Rozsah studie nedovoluje uvést široký přehled analýz idiolektů drogově závislých. Proto byly vybrány tři dialogy, které sice nemohou posloužit k vytvoření vyčerpávajících závěrů o řeči drogově závislých klientů TK, ale a) mohou sloužit jako příklad uplatnění lingvostylistické metodologie pro analýzu idiolektů členů určitých sociálních skupin; b) lze v nich vyhledat základní tendence projevu identity v řeči klientů.

Vybrané rozhovory pocházejí ze souboru záznamů pořízených v již zmíněných českých TK Renarkon, Sejřek a Kladno-Dubí. Z každé komunity byl vybrán jeden příkladový dialog (celkem bylo v každém zařízení nahráno 10 semi-strukturovaných interview o průměrné délce 30 min.). Orientačními body při výběru reprezentativních rozhovorů byla délka pobytu v komunitě (klient/ka na začátku léčby, uprostřed léčby a na konci léčby) a typ používaných drog (jedna droga nebo kombinace drog, tzv. polytoxikomanie).

Níže uvádíme rozbor těchto dialogů: 1) rozhovor s klientkou z TK Kladno-Dubí (respondentka je svobodná, Češka, 46 let, jedna droga – alkohol, začátek léčebného pobytu, záznam KD05.mp3; pro jednoduchost a lepší orientaci v rámci tohoto textu budeme označovat tuto respondentku jménem Anna); 2) rozhovor s klientem z TK Renarkon (respondent je rozvedený, 32 let, Čech, polytoxikoman – alkohol, marihuana, MDMA, LSD, před koncem léčby, záznam R01.mp3; v rámci naší práce bude označován jménem Petr);

[6] Pragmatický aspekt výzkumu řeči doprovází několik otázek, které si zaslouží upřesnění. Především je se nutné zmínit o specifice analýzy záznamů řeči. Významným problémem je malá pravděpodobnost zcela spontánního chování mluvčích v zaznamenávané komunikaci vzhledem k tomu, že vždy existuje možnost, že si účastníci rozhovorů/dialogů tak či onak uvědomují nepřirozenost komunikační situace a přítomnost dodatečných faktorů (např. nahrávání na diktafon), což může znamenat snížení objektivity analýzy. V našem případě může mít svůj vliv na komunikaci také to, že tazatel přichází z „vnějšího“ prostředí a může být vnímán respondenty jako „cizinec“. Tento faktor nebylo možné vyloučit. V daném případě lze nicméně usuzovat na to, že míra tohoto vlivu byla minimální, neboť tazatel v průběhu rozhovorů dokázal respondenty naladit na vstřícný přístup, o čemž svědčí povaha jednotlivých pasáží v dialozích, které jsou charakteristické značnou otevřeností.

[7] Gavrilova (2011) vyčleňuje deset aspektů analýzy textu: 1) popis textu z hlediska reflexe společenských tendencí; 2) popis individuálního stylu mluvčího; 3) analýza z tematického hlediska; 4) vyhledávání klíčových slov v projevech mluvčího; 5) systematizace projevů z hlediska jejich žánrových charakteristik; 6) analýza konceptů obsažených v řeči mluvčího; 7) komparace textů domácích a zahraničních; 8) výzkum zahraničních textů; 9) analýza ideologických představ mluvčího; 10) extralingvistická analýza mluvy.

[8] Koncept lze určit jako pojem, který odpovídá představě o těch významech, jimiž disponuje člověk v procesu myšlení, a které odráží důležité zkušenosti a znalosti mluvčích. Koncept tak označuje sumu znalostí o určitých reáliích, které jsou významné pro danou společnost lidí a existuje jako operativní jednotka paměti, mentálního lexikonu a konceptuálního systému mozku (Kubrjakova *et al.* 1996, 90).

3) rozhovor s klientkou z TK Sejřek (respondentka je svobodná, ve věku 35 let, Češka, polytoxikomanka – marihuana, pervitin, heroin, zhruba uprostřed pobytu, záznam S05.mp3; pro její označení bude použito jméno Eva).[9]

Jazykové charakteristiky řeči jsou různorodé a vzhledem k celkovému zaměření této práce není vhodná analýza ve všech rovinách jazyka. Zaměřujeme se proto pouze na některé z nich. Soustředíme se především na lexikální, syntaktickou a stylistickou charakteristiku řeči. Na to navazujeme další zmíněné metody (analýza tematického obsahu dialogů a klíčových pojmů, které se v nich vyskytují).

V každém z rozebíraných idiolektů lze vyčlenit minimálně několik specifických příznaků, které jsou vyjádřeny volbou jazykových prostředků. V mluvě Anny se setkáváme s opakovaným používáním modálního slovesa *chtít/nechtít* v přítomném čase. Tyto slovesné formy, oproti jiným možným formám (*chtěla bych, měla bych* apod.), vyjadřují odhodlanost, např. *pít* ***nechci***; ***chci*** *spolupracovat*.[10]

Dále v pasáži, kde mluvčí vyslovuje určité předpoklady o budoucnosti, několikanásobně používá kondicionálu, což vyjadřuje nejistotu.[11] Všimněme si také nesouvisle formulované věty: *„…protože* ***bych nerada*** *ještě přes svůj věk,* ***nerada*** *prostě* ***bych – byla bych ráda*** *ještě něco platná; … protože* ***bych*** *si třeba ráda – nevím, jestli to vůbec bude možný – ještě třeba někdy někoho našla.“* Pro Anninu řeč je mimo jiné příznačné používání různých záporných sloves, která také vyjadřující nejistotu (některá jsou používána opakovaně, např. *nedaří se (mi), ale zkrátka se mi* ***nedá***, ***nedaří***; *hledám si práci, příliš to* ***neumím***; ***nevěřím*** *si.*[12]

V dalším dialogu (mluvčí Petr) stojí za zmínku střídání aktivních a pasivních konstrukcí (nebo aktivních forem ve významu pasivu) v závislosti na obsahu sdílení. Tento respondent často používá pasivních konstrukcí (příp. vyjádření, ve kterých on sám vystupuje jako objekt) v situacích, kdy hovoří o postupech institucionální léčby (nebo i zástupců institucionální léčby). A zároveň – pokud hovoří o vlastní rozhodnosti v léčbě nebo se jedná o samotnou léčbu, o její osobní zvládnutí (nikoliv o postupech, které jsou vůči němu v léčebně jakožto instituci uplatňovány), používá aktivních konstrukcí (příp. ve svých vyjádřeních vystupuje jako subjekt):

„Já jsem byl s Kroměřížem, jelikož jsem tam byl, tak jsem nastupoval i podruhé spokojený, protože ***jsem si*** *tam na prvoléčbě* ***vybudoval*** *vztah s jedním terapeutem, který byl zaměřený na toxy. Studoval adiktologii… a* ***bral mě*** *jako takovou učební pomůcku, že* ***se mnou*** *aktivně* ***pracoval*** *a* ***připravoval mě*** *vlastně na komunitu.*

Vlastně z toho oddělení závislosti ***jsem se nechal přeřadit*** *na jiné oddělení, kde jsem* ***si to sám zařídil, sehnal*** *a tak už* ***mě nechali*** *na ňákou domluvu, že než budu mít tu komunitu…*

… byly náhle stresové situace, že s někým jsem se pohádal, ***byl jsem sesazený*** *do nižší fáze… Tak to tam bylo, jelikož* ***jsem se*** *s tím ňák* ***naučil pracovat***, *tak* ***jsem*** *to doposud* ***zvládl****.“*

[9] Stejně tak jména ostatních subjektů, která se vyskytují v řeči respondentů, byla z etických důvodů změněna.

[10] Podotkněme, že v tomto a dalších případech hovoříme pouze o sémantice a konotaci jazykových jednotek (morfémů, slov, slovních spojení), na syntaktické úrovni o sémantice věty. Analyzujeme pouze jazykovou stránku rozhovorů a neděláme si nárok na hodnocení psychického nebo psychologického stavu klientů.

[11] Výraz nejistoty je jedním ze základních významů podmiňovacího způsobu (Grepl 1964; Karlík 1983).

[12] O některých dalších jazykových a stylistických vlastnostech Anniny řeči budeme hovořit níže v souvislosti s tematickým obsahem popisovaného textu.

V řeči mluvčího samotná léčba a postupy, které jsou vůči němu uplatňovány, vystupují jako určitý vnější faktor či systém, který na něj může působit. On sám se v rámci tohoto systému snaží projevovat a působit aktivně.

Hovoříme-li o posledním dialogu, stojí za zmínku to, že Eva je ve svém vyjadřování velmi bezprostřední. Ve srovnání s ostatními mluvčími tato respondentka používá hodně hovorových výrazů a rčení (někdy i vulgárních) a slangových výrazů (*absťák, feťáci, parník, jet, brát* ‚používat drogy', *být čistá* ‚nepoužívat drogy'). Najdeme zde i obrazná vyjádření (nebo spíše slovní spojení), u nichž je složité určit, zda se jedná o slangové výrazy nebo pouze o okazionální výskyt slova či slovního spojení v kontextu o drogách (např. *...teda **mě to zas spustilo** nějak zas ty opiáty*, *… takže **mu to** akorát **vymele** na chvilku*).

Dále je pro Evinu řeč příznačné používání zvratného zájmena *se* (např. *…bejt pro sebe, mít se ráda, přijmout se*…, *nesmím se moc sledovat*). Toto zájmeno se často vyskytuje v úvahách o vlastní osobě a při uvědomění vlastní identity. Evinu mluvu charakterizuje také používání zájmena *sám/sama* (často ve spojení *sebe sama*) a v neposlední řadě i sloves vyjadřujících duševní pochody – především *vnímat/nevnímat*, *poznávat*, *přijímat* apod.:

*„No jasně, abych **nevnímala** problémy, abych **nevnímala sama sebe**, protože se jako moc nepřijímám, když mi v něčem nebylo dobře, tak sem utíkala skrz ty drogy z toho reálnýho světa.*

*…Já mám dceru a skrz ni sem schopná **vnímat sama sebe** a i když sem si to, když sem brala, tak sem to **nevnímala**, že sem máma, jo... že prostě teďko sem jezdí, takže mám takový ten pocit, že ji mám ráda, **přijímám sama sebe** trošku líp už.*

*A skrz ty lidi **poznám sama sebe**, i sama sebe, že jak mi reagujou na mě, právě si můžu myslet o **sobě**, že sem špatná, že mi todle nejde, ale ty lidi maj, si myslej třeba daleko různý názory."*

Pro srovnání krátce rozebereme kontexty používání zájmena *se* v Petrově řeči. Ukazuje se, že přestože i v textu jeho řeči je toto zájmeno frekventované, jeho používání je mnohem méně příznačné a není možné mu připisovat stejný význam jako v řeči Evy. Především se toto zájmeno v dialogu s Petrem nejčastěji netýká osobnosti mluvčího (*ta šňůra na sebe navazovala; tak jsem si ho vzal s sebou; jestli mezi sebou někdy sedíte a bavíte se o tom*… apod.). Pokud ale tento mluvčí uvažuje o sobě, pak jsou to úvahy obecného rázu, a nejde o sebeanalýzu (*cítím na sobě veliký posun, hlavně v psychice*; *já na sobě cítím obrovský posun ve všech směrech; dalo mi to hodně, ta komunita*).

Uvedené pasáže je zajímavé porovnat s Anninou řečí, která také v několika částech rozhovoru uvažuje o svém stavu:

„…jsem jak říkám, jsem člověk, který se bojí nových věcí, bojí se je zkoušet, bojím se dělat chyby, tudíž že radši neudělám nic. Radši neudělám nic, než bych udělala chybu. Hlídám si strašný – nechci mluvit neslušně – ale hlídám si strašný hlouposti, v podstatě prkotiny... který jsou skutečně prkotiny, ale pro mě je důležitý si to všechno hlídat, všechno vnímat, a uteče mi pak třeba důležitá věc.

Jsem jako hodně puntičkář prostě. Nemám žádnou teda takovou, že bych musela nevím, počítat lampy, jak se tomu říká nějakou obsesi, ale no…"

Vidíme, že Anniny úvahy mají narativní povahu a není možné v nich vyčlenit nějaký specifický prvek vyjádřený slovně. Lze tedy říci, že se v Anině řeči dá určit nejenom zmíněné klíčové téma, ale také klíčové koncepty, které nabývají v její mluvě určitých způsobů vyjádření.

Tematická struktura dialogů

Tematická struktura všech zkoumaných dialogů je vymezena otázkami tazatele, které zahrnují několik okruhů: cesta k drogové závislosti, podpora rodiny a přátel, spokojenost s léčebnými metodami, klientův vztah k víře, problém soužití mužů a žen v komunitě. Takto pojaté tematické oblasti a způsob formulace otázek dovolují mluvčím, aby se volně vyjadřovali k různým problémům týkajícím se jejich života v komunitě, a tazatel často dosahuje toho, že dostává podrobné a rozsáhlé odpovědi. Lze říci, že přes variabilitu otázek, které se mohly v různých dialozích lišit a obměňovat, a v neposlední řadě přes pestrost odpovědí respondentů, lze identifikovat několik konstantních tematických bodů, které se objevují v převážné většině dialogů. Můžeme je proto označit jako klíčové pojmy (které mohou být v textech vyjádřeny různými slovy). Mezi takovýmito pojmy v řeči mluvčích lze vymezit následující: ***droga/drogy, léčba***, ***víra, významné osobnosti*** **(členové rodiny, přátele, lékaři apod.)** a ***zaměstnání***. Tyto koncepty se různými způsoby odráží v idiolektech respondentů. Rozebereme některé z nich.

Centrálním konceptem všech dialogů je *droga/drogy*. Nejdříve se zaměříme na několik příkladů z dialogu s Annou. Jak bylo uvedeno výše, drogou je v daném případě alkohol. Přestože téma užívání alkoholu je v tomto dialogu jedním z hlavních a je mu věnována značná část rozhovoru, v textu se vyskytuje jen málo výrazů vyjadřujících tento pojem: samotné slovo *alkohol* se v replikách respondentky používá pouze jednou, několikrát je použito slova *pít* (ve významu „pít alkohol“) a slova *alkoholička*. Všechny zmíněné výrazy mají neutrální zabarvení. Dále se zde vyskytl idiom eufemistického rázu být *pod vlivem* (místo „být opilá“). V textu nebyly zjištěny žádné hovorové výrazy označující alkohol. Vztah k alkoholu tedy není vyjádřen explicitně. Za zmínku ale stojí to, že pro pasáže, kde respondentka hovoří o svém vztahu k alkoholu nebo zážitcích spojených s jeho požíváním, je příznačný výskyt vět s nelogickou strukturou, někdy přerušených nebo nedokončených, příp. zde chybí souvislost mezi částmi vět nebo větami v rámci jedné pasáže, srov.:[13]

„A… Takže se doma zavírám, pak to jakoby špatně dopadne, protože se mi hlavou honí různý katastrofický… neumím přemýšlet jednoduše. Myslím si, že asi o sobě až moc špekuluju, ale vlastně jsem ještě na nic moc nepřišla.

No těch dvacet let určitě, s tím, že od dětství jsem k tomu alkoholu měla vztah takovej, že asi… nejdřív jsem se… nikdy mně to nechutnalo. Prostě mně to nechutná. Zkrátka, já piju na efekt.“

Respondent Petr má zkušenosti s kombinováním drog. Co se týče názvosloví drog, Petr se o nich zmiňuje několikrát a používá převážně terminologické nebo stylisticky neutrální výrazy, např. *„pak to byly **taneční drogy** jako **MDMA (extáze), LSD**;… jsem závislý na **marihuaně***. Podobně je tomu i v dialogu s Evou: *„Tak jsem já to brala. Jsem začala **marihuanu**, pak jsem přešla na **heroin**, rovnou nitrožilně, pak jsem začala brát perník do toho, a pak **subutex**, takže **pervitin** se **subutexem** posledních 8–9 let; ...na těch, **opiátech**, jako takovej **heroin**, to jsou 4–5 dní až tejden maximálně.“*

Nelze říci, že se respondenti zcela vyhýbají slangovým výrazům. Ty se však v jejich řeči vyskytují spíše výjimečně a většinou se jedná o slova, která vešla v obecné povědomí. Jde o názvy některých návykových látek (např. *perník*), nebo o výrazy spojené s procesem užívání drog (*fetovat*, *absťák*, *feťák*, *brát* ‚užívat tvrdé drogy‘ a ve stejném významu *jet*, také některé deriváty těchto výrazů, např. *dofetovat, přefetovávát* apod.).

Jak již bylo zmíněno, řeč Evy je ze všech tří rozebíraných dialogů nejméně kultivovaná a slangová slovní zásoba se v jejím idiolektu vyskytuje častěji, než je tomu v případě Petra. Nicméně dá se říci, že i tato respondentka se drží v rovině běžného uživatele jazyka a ani

[13] Tyto rysy jsou méně příznačné pro řeč mluvčí při popisu jiných témat. Vzhledem k relativně malému rozsahu analyzovaného textu je třeba potvrzení této charakteristiky při dalších pozorováních její mluvy.

jednou nevolí slova, která by mohla být zcela neznámá druhému účastníkovi rozhovoru, který uživatelem drog není.[14]

Problém používání speciální slovní zásoby pro označení drog nabývá v našem materiálu zvláštního významu. Lze konstatovat, že mluvčí používají pro označení drog minimálně hovorové a slangové výrazy. Můžeme předpokládat, že si respondenti zachovávají určitý odstup od tazatele a v případě drog v užším pojetí se zde pravděpodobně projevuje kryptická funkce jazyka. Problém utajení slangu spojeného s drogami popisuje zmíněná publikace Radkové a Rausové (2015). Takovéto utajování nemusí být podle autorek této publikace vždy uvědomělé.

Dalším důležitým konceptem jsou *významné osobnosti* – lidé, kteří hrají zvláštní roli v životě respondentů. Řeč respondentů obsahuje informace různého druhu, které mohou být vyjádřeny explicitně a implicitně. Jedním ze signálů vnímání některé osobnosti může být volba nominace používané pro její označení. Eva se velmi často a v příznačných kontextech zmiňuje o své matce (hovoří o negativní roli, kterou sehrála v jejím životě, o záporném vlivu její panovačné povahy, klade jí za vinu své drogové zkušenosti). Vždy přitom volí nářeční *máma*, které není expresivně zabarvené (srov. možnou expresivitu slov *matka, máti*[15] oproti *mamka, maminka* s neutrální nebo pozitivní konotací). V pasážích o matce se nevyskytují žádné expresivní přívlastky, které by ji charakterizovaly (i když v samotném textu její jednání respondentka odsuzuje, což svědčí o zachování respektu k její osobnosti, např. *takový hodně velký, u mě je to hodně velký téma, to že si myslím jako, že nekvalitně něco dělám, protože sem dostávala od mámy, že špatně dělám všechno a i kdybych cokoliv, tak to vždycky bylo špatně, ona je taková prostě, srážela jako tu moji sebedůvěru dost takže a dělá to malý teďko, jak ji vychovává, má ji v péči, takže je to takový rodinný téma tam*).[16]

Poněkud paradoxně na téma důležitých osobností navazuje otázka o vnímání konceptu *víry*. Je zajímavé, že tazatel klade ohledně víry respondentům přímé otázky, ale skutečné vnímání víry se v jejich řeči často projevuje mimo bezprostřední odpovědi. Zvláštního významu tento koncept nabývá v řeči Anny. Na přímou otázku o víře respondentka odpovídá stručně a myšlenku o svém přístupu k víře v Boha a náboženství nerozvíjí, přestože koncept víry hraje v její řeči důležitou roli. Pokud se podíváme na výskyt slova *věřit* v textu, zjistíme, že se vyskytuje ve dvou kontextech:

1) když respondentka hovoří o víře/nevíře v sebe, např.:

„Já celkem, já teď cekem věřím, že se nenapiju, já spíš jako mám problém si hledat tu práci. A vím, že bych zklamala zaprvý paní doktorku, a kamarádku.“

2) když se jedná o víru v lékařskou pomoc, kdy mluvčí hovoří konkrétně o doktorce Novákové:

„Oni mě – já hodně věřím paní doktorce Novákové, tam v těch Bohnicích, protože ji znám jakoby dlouho, hodně na ni dám, na její názor.

Já se necítím podvedená, protože já paní doktorce věřím, že ona by mi nelhala. To znamená, jestli něco z toho vyplývá, že něco z toho vyplývá, že ona to neví. Že ona prostě nemá dostatečný informace.

[14] Srov. s výsledky průzkumu znalosti významu drogových sociolektismů běžnou veřejností, který dokazuje, že je *„drogová scéna přes občasný výskyt výrazů v krásné literatuře nebo publicistice poměrně uzavřená“* (Radková, Rausová 2015, 82).

[15] K rozdílným konotačním charakteristikám slova *máti* viz např. Šimandl (2004).

[16] Srov. s výše popsanými vlastnostmi Eviny řeči, které doprovází téma hledání vlastního já.

Já se necítím podvedená, protože já paní doktorce věřím, že ona by mi nelhala. To znamená, jestli něco z toho vyplývá, že něco z toho vyplývá, že ona to neví. Že ona prostě nemá dostatečný informace.“

O významu osobnosti této lékařky pro Annu svědčí nejenom přímo vyslovené vyjádření důvěry k ní, dokonce i odhodlanosti se obětovat *(…a teda ještě ke všemu jsem to udělala hlavně kvůli paní doktorce Novákové. Já teda kvůli sobě dělám málo věcí)*, ale i způsob, jakým se o ní v její nepřítomnosti vyjadřuje, kdy pravidelně používá formu *paní doktorka Nováková* (srov. možné *doktorka*, *moje doktorka, doktorka Nováková* apod.). Tato forma na sebe upozorňuje z několika důvodů. Pomineme-li obecnou tendenci ústních projevů k eliptickým konstrukcím a zkracování výrazů pro urychlení vyjádření myšlenek, řeč respondentky není kultivovaná a nesvědčí o vysoké úrovni jejího vzdělání, to znamená, že používáním podobných forem ve své řeči něco zdůrazňuje. Velmi podobné jevy lze pozorovat i v Petrově řeči, pro něhož není důležitá víra jako taková, ale víra v osobu, která je spojena s léčbou a která je pro něj vzorem (hovoří o vedoucí komunity, Jitce) a také víra v sebe sama (přičemž pojem víra v řeči respondenta navazuje na další související pojmy, např. *respektování*, *důvěra*, *sebedůvěra*).[17] Nelze opomenout také to, že Petr stejně jako Anna používá vůči dané osobě výhradně formu *paní Jitka* zdůrazňující důvěru a úctu k ní:

„Důležité je pro mou osobu respektovat vedení… Z koho mám respekt a kdo je vzorem jistým způsobem, což jsem si tu našel. Trvalo mi to, protože jsem byl velice nedůvěřivý… Naše paní vedoucí, Jitka, je úžasný člověk, což mi velice pomohlo, a je velice přísná, ale s dobrým srdcem…“

Eva se se vyjadřuje o víře obecně, ale pak upřesňuje, že pro ni je důležité „*věřit sama sobě*“. Později dodává: *„A můžu věřit, v co chci, ale když nevěřím sám v sebe, tak prostě si myslím, že ta víra fakt jako není o tom, že člověk věří v něco, že mu pomůže, ale sám sobě.“* V jiných částech textu se respondentka zmiňuje o *sebedůvěře* (která Evě podle ní chybí) a naopak o obavách z *nedůvěry* k sobě (a k ostatním). Koncipování víry v její řeči je tedy v souladu s výše popsanými úvahami o vlastní osobě, soustředěností na hledání vlastního já, což se různě projevuje v její řeči.[18]

Koncept *léčby* je velmi důležitý pro Petra. Některých zvláštností jeho vnímání léčby jsme se již dotkli výše. Hovoříme-li o tomto mluvčím, stojí za zmínku také způsob, jakým popisuje proces svého uzdravení. Především si lze všimnout používání sloves a slovesných podstatných jmen označujících mentální a emoční činnost: *uvědomění, přemýšlet, zjišťovat, cítit* apod.

[17] Tazatel využívá příležitosti a navazuje během rozhovoru na Petrem použitý idiom *„dárek od boha“* dotazy, které se týkají víry. Daný frazém byl Petrem použit jako vyjádření radosti z toho, že se mu podařilo navázat vztah s dívkou: *„Si myslím, že to byl dárek od Boha asi pro mě.“* Petr nicméně v několika pasážích hovoří o tom, že se v komunitě sice respektuje víra v Boha, neprobírá se ale význam víry ve vlastním životě. Sám sebe do skupiny věřících, kteří jsou v léčebně, neřadí: *„Jo, je tady spoustu lidí, co má ňakou víru nebo co věří v Boha, jak říkáš, a bavíme se o tom. Samozřejmě, bavíme se o tom. Jsou tady lidi, co čtou Bibli… Nevysmíváme se nikomu, když někdo věří. Ten člověk si na to může vzít skupinu, může nám říct. Bylo to tady takhle, že nám lidi povídali proč, jak zpívali ve sboru, co jim to dávalo, proč věří.“*

[18] TK Sejřek, ve které Eva procházela léčbou, se od ostatních zkoumaných liší nejen tím, že se zde léčí klienti s tzv. duální diagnózou, ale také pravidelnými návštěvami kněze, který zájemcům poskytuje duchovní služby. Přesto ani v tomto případě se nejedná o chápání víry v náboženském smyslu.

‚Ňáké uvědomění, co bylo. Spíš teďka přemýšlím nad tím, o co jsem všechno přišel. A říkam si: „Ešte furt mám čas něco dokázat.“ A největší pro mě je zjištění, že mě to baví v střízlivosti, v abstinenci. Že využívám veškerých chvil, abych si ňák svoji knihovničku naplnil pěknými zážitky ve střízlivém stavu.‘

Mluvčí používá také metaforických popisů, jak je zjevné z uvedeného citátu „*abych si svoji knihovničku naplnil pěknými zážitky ve střízlivém stavu*“, nebo např. z výpovědi: „*Mě to baví. Já si to živím a ta abstinence, pokuď se udržuje a pořád se přikrmuje něčím pěkným… O abstinenci se člověk musí starat, aby ho bavila…*“, kde abstinenci personifikuje a označuje za něco (nebo někoho), co by měl chránit.

Porovnáme-li rozebírané dialogy mezi sebou, výše uvedenou analýzu můžeme doplnit ještě o několik poznámek. Celkově lze říci, že je Petrova řeč zvláště příznačná z jazykově-stylistického hlediska. Mluvčí projevuje sklon vyjadřovat se metaforicky, používá pestrou slovní zásobu (pohybuje se v různých stylistických rovinách – od knižního lexika po slang). Zde je nutné uvést některé příznačné rysy jeho idiolektu, které vynikají při jejich porovnání s jinými respondenty. V návaznosti na analýzu dialogu s Annou lze v Petrově idiolektu spatřit výrazné rozdíly. Je očividné, že řada z těchto odlišností je spojena s odlišnou délkou pobytu respondentů v TK (připomeňme, že Anna je na začátku pobytu, zatímco Petr na konci). Anna se neprojevuje jako člen komunity. Když mluví o svém pobytu v novém léčebném zařízení, používá vyjádření typu „*se rozkoukávám*“, „*zatím nemohu posoudit*“ a několikrát hovoří o tom, že je nová léčebna v rozporu s jejími původními očekáváními. Projevuje tak určité zklamání:

„Ale jak říkám. Já jsem si třeba představovala skutečně, že to bude to chráněné bydlení, kde tedy nějakým způsobem budu.“

Na otázku, jak vnímá soužití s ostatními klienty, Anna odpovídá:

„Já jsem tady vlastně skoro nejstarší, že jo. Jsou tady ti mladší kluci. Já s tím nemám problém. Přesto kolik mi je, tím, že nemám ty děti, si zas ten věk tolik neuvědomuju na svejch dětech, které by už byly jako třeba tihle kluci. Já to tak nevnímám...“

Anna zde zdůrazňuje věkový a pohlavní rozdíl mezi sebou a ostatními členy skupiny. Nemluví o sobě jako o člence kolektivu komunity, nepoužívá zájmeno *my*. V Annině řeči se v minimálním rozsahu vyskytuje specifická slovní zásoba spojená s léčbou v komunitě. Oproti tomu Petrova řeč je jeho pobytem v TK výrazně poznamenána. Najdeme u něj široce zastoupenou slovní zásobu týkající se přímo léčby v komunitě, přičemž se zde vyskytují jak termíny a terminologická ustálená spojení (*absolventský výstup*, *porada týmu o prodlužení léčby*, *být v první, druhé, třetí fázi* [léčby], *odchodová klauzura*, *měsíční plán léčby* aj.), tak deriváty termínů hovorového rázu (*doléčovák* – ‚dodatečná léčba po skončení původního termínu‘, *odchodovka* ‚dočasný odchod z komunity‘, *stabilizačka* – ‚stabilizační léčba‘ apod.). Z řeči respondenta je zřejmá jeho sebeidentifikace jako člena komunity. Pro popis různých situací Petr pravidelně používá „kolektivní já“ vyjádřené formami zájmena *my* (*…což **nám** umožňuje najít si zaměstnání…*; *nevyužil jsem, zaklepu, ani jednou odchodové klauzury, což **nám** je tady umožněno* aj.).[19]

[19] Přitom Petr neztrácí svou vlastní identitu, hovoří-li o kolektivu jako o celku (používaje přitom plurálových forem). Často přidává i svůj osobní názor nebo zkušenosti: *„Skupinová terapie má úžasnou moc. Čím víc **nás** tady je, tím víc získ**áme** zkušeností. Člověk vytáhne jednu věc v tom kolečku a má tam, třeba když **nás** tady je teďka jedenáct, tak jedenáct poradců plus terapeuty. Takže z každého si něco může vzít. V tom **vidím já** tu sílu a moc.“*

Z tohoto hlediska idiolekt třetí respondentky, Evy, která již strávila v léčebně delší dobu, odpovídá Petrově mluvě. V její řeči jsou přítomny odborné termíny spojené s jejím pobytem v léčebně (*duální diagnóza*, *toxická psychóza*, *názvy léčebných preparátů*, *substituční léčba* apod.) a místní slangová terminologie a její deriváty (*klauzura*, *skupiny* ‚jako název pro terapeutickou metodu', *zátěžovka*). Níže uvádíme ještě několik vět, ve kterých Eva prozrazuje svou vazbu na kolektiv komunity:

„Jo, určitě, protože když to nefunguje, tak ty lidi jsou na nervy víc daleko, jsou nepříjemný, že jo. Když, no ono to je znát, když člověk neplní svoji funkci nebo neplní to, co má nebo se nějak jinak chová, než ostatní nebo bojkotuje ten program, tak je to potom znát na celý skupině jako v rodině, že jo.

Takže si myslim, že je to hodně důležitý, když ty lidi, i jak o sobě mluví, když o sobě někdo nemluví, tak ty ostatní mají jako potřebu ho jako popostrčit…"

Tyto příklady poukazují, že pro řeč Evy sice není příznačné používání zájmena *my* jako příznaku zařazení se do kolektivu. Napovídá tomu ale obsah řady vět (včetně výše uvedených), kde Eva uvažuje o kolektivu jako o celku a o tom, jaký může mít dopad selhání jednoho z jeho členů, respektive o nutnosti vzájemné podpory v kolektivu.

Shrnutí:

Ve projevech klientů TK jsou značné individuální rozdíly, které jsou zřejmé z jejich stylistických charakteristik (např. respondent Petr používá hodně obrazných a metaforických vyjádření, respondentka Eva používá hovorovou češtinu, nevyhýbá se vulgárním vyjádřením apod.). Kromě individuálních charakteristik se v řeči námi vybraných mluvčích také projevuje celá řada prvků, které mohou explicitně nebo implicitně vyjadřovat jejich vztah k plněným sociálním rolím. Především zde hovoříme o sociální roli klientů.

Identita se v řeči klientů projevuje odlišným způsobem, zároveň ale lze najít i shodné prvky (v tomto ohledu je nutné zdůraznit, že respondenti, jejichž řeč byla analyzována, procházeli léčbou v různých TK). Kupříkladu klienti, kteří se delší dobu nachází v léčbě, projevují v řeči vazbu na kolektiv, jehož jsou součástí, a spolu s nímž léčbou prochází. Způsoby vyjádření této vazby jsou ale odlišné: zatímco respondent Petr v různých situacích, ve kterých popisuje svůj pobyt v komunitě, často používá plurálových forem (*…což **nám** umožňuje najít si zaměstnání…*), u respondentky Evy se tato vazba projevuje v uvažování o kolektivu jako o celku (respondentka Anna strávila v TK krátkou dobu a léčba představuje opak jejích očekávání, proto se v její řeči vazba na kolektiv neprojevuje).

Za sjednocující prvky lze také označit koncepty neboli klíčové pojmy (např. droga/drogy, víra, léčba apod.), které se objevují v řeči respondentů a mohou být vyjádřeny pomocí různých slov, např. se v analyzovaných textech podobným způsobem realizuje koncept víry. Víra se nespojuje s Bohem, ale s konkrétní osobou. Tento vztah mluvčí nevyjadřují přímo – v odpovědích na otázky ohledně náboženství a víry –, nýbrž v jiných částech textu.[20] Pojem víry se v těchto dialozích kryje s pojmem důvěry a občas ho zastupuje (v případě Evy se tak stává osobou, ve kterou věří – nebo chce věřit – ona sama a vedle pojmů víra a důvěra se vyskytuje také pojem sebedůvěra).

Z jazykového hlediska jsou pozoruhodné lexikální charakteristiky všech analyzovaných dialogů. Pro mluvu respondentů, kteří strávili v TK delší dobu, je příznačné používání specifické slovní zásoby – odborné lékařské a farmaceutické slovní zásoby spojené s jejich léčbou, terminologie spojené s terapeutickým programem (*odchodová klauzura, měsíční plán léčby* apod.), přičemž v obou případech se mohou používat hovorové deriváty těchto

[20] Přítomnost této otázky mezi ostatními dotazy kladenými respondentům je odůvodněna tím, že celkově je výzkum zaměřen také na TK v Peru a Nikaragui, kde jsou pojetí víry zcela odlišná. V těchto zemích je na přístupu k víře založena léčba. Tato práce ale hodnotí pouze českou část výzkumu.

termínů, které lze považovat za slang TK. Zajímavé je, že mluvčí jen omezeně používají drogového slangu (záměrně nebo nezáměrně se vyhýbají málo známým výrazům), což by mohlo nepřímo potvrzovat předpoklad práce Radkové a Rausové (2015) o uzavřenosti komunity uživatelů drog a kryptické funkci jejich slangu.

Tento článek vznikl z prostředků určených na projekt „Sociokulturní aspekty léčby drogové závislosti“ (ID: FRRMS_IGA_2017/002). Autoři děkují Interní grantové agentuře Fakulty regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně za poskytnutou finanční podporu.

Literatura:

BOLOTNOV, A. V. Samoreprezentacija jazykovoj ličnosti v publičnom diskurse: kognitivno-stilističeskij aspekt. *Vestnik TGPU*. 2012; 10(125), s. 169 –172.

CAMERON, D. Performing gender identity. Young men’s talk and the construction of heterosexual masculinity. In: *On language and sexual politics.* New York: Routledge, 2006, s. 61 – 74.

de FINA, A. *Identity in narrative: a study of immigrant discourse*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2003.

EMCDDA *Evropská zpráva o drogách 2015: Trendy a vývoj.* [online] [cit. 16. 8. 2017]. Dostupné z https://goo.gl/JPuYZz

GAVRILOVA, M. V. Jazykovaja ličnosť prezidenta: teoretičeskije, praktičeskije o prikladnyje aspekty izučenija. In: Verbickaja, L. A., Lu, Limin, Jurkov, E. E. et al.: *Russkij jazyk i literatura vo vremeni i prostranstve*. 1. vyd. Shanghai: Shanghai foreign Language education Press, 2011, s. 379–385.

GREPL, M. K obsahovým větám oznamovacím s kondicionálem. In: *Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity. Řada jazykovědná*. 1964; 13(A12), s. 141–145.

HOFFMANNOVÁ, J., MÜLLEROVÁ, O., ZEMAN, J. *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*. Praha: Trizonia, 1999.

HORÁK, M. *Dům, kde se zpívá. Rehabilitace drogově závislých tradiční domorodou medicínou peruánské Amazonie*. 1. vyd. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2013.

HORÁK, M., VERTER, N., SOMERLÍKOVÁ, K. Efficacy of Drug Rehab Centers in Nicaragua, Peru, and the Czech Republic. *Adiktologie*. 2014; 14(4), s. 428–439.

KALINA, K. *Terapeutická komunita: Obecný model a jeho aplikace v léčbě závislostí*. Praha: Grada, 2008.

KARLÍK, P. K významu kondicionálu minulého. *Slovo a slovesnost*. 1983; 44(1), s. 12–21.

KRČMOVÁ, M. Jazyk mládeže na Moravě. *Naše řeč*. 1977; 60(3), s. 113–118.

KUBRJAKOVA, J. S. a kol. *Kratkij slovar kognitivnych terminov.* Moskva: Filologičeskij fakultet MGU Lomonosova, 1996.

MRAVČÍK, V., ed. *Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice v roce 2014*. Praha: Úřad vlády České republiky, 2015.

RADIMECKÝ, J. TK v systému služeb pro uživatele návykových látek. In: Petr NEVŠÍMAL, ed. *Terapeutická komunita pro drogově závislé II. Česká praxe*. Praha: Krajská protidrogová komise Středočeského kraje, Magistrát hl. m. Prahy a Terapeutická komunita Magdaléna v Mníšku pod Brdy, 2007, s. 12–16.

RADKOVÁ, L. a RAUSOVÁ, J. *Mluva uživatelů a výrobců drog.* Ostrava: Ostravská univerzita, 2015.

SGALL, P. a TRNKOVÁ, A. K metodám zkoumání běžně mluvené češtiny. *Naše řeč*, 1963; 43(1), s. 28–35.

ŠIMANDL, J. Máti žije. *Naše řeč*, 2004; 87(5), s. 262–266.

ŠTĚPÁN, J. Diference ve spontánní mluvě středočeské (pražské) rodiny. *Naše řeč*, 2004; 87(4), s. 18 –197.

TANNEN, D. *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation.* New York: Ballantine Books, 1990.

Kontaktní adresa autora:

Katerina Kedron, Ph.D., Ústav jazykových a kulturních studií, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1/1665, 613 00 Brno. Tel.: +420 545 136 257, e-mail: katerina.kedron@mendelu.cz

Mgr. et Mgr. Miroslav Horák, Ph.D., Ústav jazykových a kulturních studií, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1/1665, 613 00 Brno. Tel.: +420 545 136 253, e-mail: miroslav.horak.ujks@mendelu.cz, URL: http://jazyky.frrms.mendelu.cz

Regenerace brownfields pro potřeby bydlení – zkušenosti z Jihomoravského kraje

Brownfields regeneration for housing needs – experiences from the South Moravian region

Petr Klusáček, Michele Dorée

Abstrakt:

Příspěvek je založen na analýze dat z kvalitativního šetření uskutečněných formou rozhovorů, které byly realizovány ve čtyřech vybraných případových studií regenerovaných brownfields, kde se mezi nové funkce zařadilo i bydlení. Pozornost je věnována různým typům regenerací a to z různých perspektiv: (1) geografická perspektiva (zkušenosti z Brna versus zkušenosti z menších měst Jihomoravského kraje), (2) architektonická perspektiva (konverze budov s jiným předchozím využitím pro bydlení versus odstranění původních struktur následovaná novou bytovou výstavbou), (3) sociologická perspektiva – typologicky různé sítě aktérů participující na procesu regenerace (projekty s hlavní rolí aktérů z veřejné správy versus projekty s dominantní rolí aktérů ze soukromého sektoru – obzvláště developerů) a (4) funkční perspektiva (monofunkční projekty zaměřené na bydlení versus polyfunkční projekty). V závěru jsou identifikovány hlavní překážky a výzvy, kterým bylo nutné čelit v rámci procesu úspěšné regenerace.

Klíčová slova:

brownfields, regenerace, bydlení, sítě aktérů, Jihomoravský kraj

Abstract:

The contribution is based on the analyses of the qualitative interviews, which were conducted in four case study areas of the successfully regenerated brownfields, which are currently used for housing needs. The attention is paid to the different cases of regenerations and the issue is discussed from several perspectives: (1) Geographical perspective (experiences from Brno versus experiences from other towns of the South-Moravian region), (2) architectural perspective (conversion buildings with different original use for housing needs versus demolition of original structures followed by new housing development), (3) sociological perspective – typological different types of actor-networks participating on regeneration process (projects with main role of actors from the public administration versus projects with dominant role of actors from private sector - especially developers) and (4) functional perspective (mono-functional projects focused on housing versus poly-functional projects). In conclusion, there is identified the main obstacles, which was necessary to overcome for achievement of successful regeneration projects.

Key words:

brownfields, regeneration, housing, actor-networks, South Moravian Region

Úvod

Problematikou nedostatečně využívaných, zanedbaných a často chátrajících nemovitostí a areálů s možným výskytem starých ekologických zátěží, které bývají označovány jako tzv. brownfields, se v současnosti ve světě věnuje celá řada výzkumů (např. Alexandrescu et al,

2017, Bardos et al., 2016; Bartke et al., 2016; Krzysztofik et al, 2016 či Pizzol et al., 2016). I v rámci České republiky byla již realizována řada výzkumných aktivit, které se zabývaly problematikou brownfields na celostátní úrovní (např. Doležalová et al., 2014; Krejčí et al., 2014 či Osman et al., 2015), na krajské úrovni (např. Frantál et al., 2013; Klusáček et al., 2014), na úrovni obcí, ve kterých byla obvykle pozornost zaměřena na větší města (např. Frantál et al, 2015; Martinát et al, 2016) nebo na úrovni konkrétních případových lokalit rozvojových areálů s výskytem tzv. brownfields (např. Durnová, 2013; Kunc et al., 2014). Téma regenerace brownfields je v České republice významné i pro orgány veřejné správy, což lze doložit mimo jiné i tím, že jsou zde vytvářeny specializované podpůrné programy určené pro podporu regenerace a opětovného využití deprivovaných území. V této souvislosti je možné například zmínit Program podpory regenerace a podnikatelského využití brownfieldů připravený Ministerstvem průmyslu a obchodu ČR v roce 2017 či program Podpora revitalizace území, jehož součástí je v gesci Ministerstva pro místní rozvoj ČR podprogram Demolice budov v sociálně vyloučených lokalitách.

Z hlediska představitelů veřejné správy je důležité usilovat o to, aby brownfieldy byly pokud možno vnímány jako plnohodnotná rozvojová alternativa vůči výstavbě na dosud nezastavěném území – tedy na tzv. greenfields. Z tohoto důvodu v mnoha případech dochází k popularizaci a prezentaci vybraných příkladů dobré praxe, které představují soubor již úspěšně regenerovaných brownfields. Tyto příklady jsou prezentovány různým skupinám aktérů mimo jiné formou tištěných a elektronických publikací, které jsou vytvářeny i v anglických jazykových variantách (např. RRAJM, 2011; Brno Brownfields 2013 a 2015), neboť jsou využívány i při přesvědčování možných zahraničních investorů a smysluplnosti investic do brownfields. Vybrané příklady dobré praxe jsou nejen aplikovány v socioekonomické realitě, ale stávají se i předmětem vědeckého výzkumu (např. Frantál et al., 2015; Klusáček et al., 2013 a 2014; Krejčí et al., 2014; Osman et al., 2015). Tento příspěvek se zabývá vybranými příklady dobré praxe z území Jihomoravského kraje, u kterých se funkce bydlení po regeneraci významným způsobem zařadila mezi nové formy opětovného využití.

Cíl a metodika

Cílem příspěvku je analyzovat a představit základní typy regenerací, u kterých nové využití zahrnulo i funkci bydlení, a to z různých perspektiv: (1) geografická perspektiva (zkušenosti z Brna versus zkušenosti z menších měst Jihomoravského kraje), (2) architektonická perspektiva (konverze budov s jiným předchozím využitím pro bydlení versus odstranění původních struktur následovaná novou bytovou výstavbou), (3) sociologická perspektiva – typologicky různé sítě aktérů participující na procesu regenerace (projekty s hlavní rolí aktérů z veřejné správy versus projekty s dominantní rolí aktérů ze soukromého sektoru – obzvláště developerů) a (4) funkční perspektiva (monofunkční projekty zaměřené na bydlení versus polyfunkční projekty).

Metodicky je příspěvek založen na analýze výsledků 8 kvalitativních rozhovorů s aktéry, kteří participovali na procesu regenerace brownfields pro potřeby bydlení ve čtyřech vybraných lokalitách Jihomoravského kraje. Rozhovory se uskutečnily v první polovině roku 2017. Výběr lokalit byl proveden za pomoci informací zveřejněných městem Brnem a Regionální rozvojovou agenturou Jižní Moravy (Brno Brownfields 2013 a 2015; RRAJM, 2011) a na základě jednání s potencionálními komunikačními partnery byly následně vybrány tyto čtyři lokality: (1) Rezidence Lužánky Brno (Brno Brownfields 2015; s. 48-49), (2) bývalá textilní továrna Moravan v Brně (Brno Brownfields 2015; s. 19-21), (3) území bývalých kasáren v Hodoníně (RRAJM, 2011, s. 34-39) a areál bývalého cukrovaru v Židlochovicích (RRAJM, 2011, s. 22-27). Výběr lokalit nebyl náhodný, ale byl proveden i s ohledem na to, aby se lokality nacházely v obcích různé velikosti dle počtu obyvatel. V rámci vybraných čtyř lokalit byli osloveni různí aktéři, kteří aktivně participovali na procesu regenerace těchto lokalit (představitelé soukromého sektoru i veřejné správy). Někteří z oslovených nabídku k rozhovoru přijali a nakonec v každé lokalitě byly realizovány dva rozhovory s komunikačními partnery, které byly následně anonymním způsobem vyhodnoceny.

Výsledky výzkumu a jejich diskuze

Analýza výsledků rozhovorů ukázala, že z geografického hlediska podle názoru velké části komunikačních partnerů záleží na poloze lokality v rámci sídelního systému. Mezi hlavní a základní předpoklady, které jsou důležité z hlediska úspěšnosti regenerace, byly jmenovány vyřešené vlastnické vztahy, dobrá poloha lokality (v rámci stávajícího osídlení či s výhodným napojením na komunikační trasy) a schopnost aktérů vytvářet spolupracující sítě aktérů. V menších městech komunikační partneři zdůrazňovali i dostupnost dotačních titulů jako předpoklad toho, aby projekty regenerující brownfields pro potřeby bydlení byly konkurenceschopné vůči developerským projektům na greenfields. Tato situace v menších městech typu Židlochovic či Hodonína ve srovnání s Brnem je v souladu se závěry předchozího výzkumu pro území pro území Jihomoravského kraje (Frantál et al., 2013) i v souladu s klasickým rozvojovým modelem A-B-C (Doležalová et al., 2014, s. 35-36), který rozděluje brownfieldy do tří kategorií: (A) samorozvojové brownfieldy nebo brownfieldy schopné samostatného rozvoje – jejich regenerace je realizovatelná v rámci tržní ekonomiky bez potřeby veřejné podpory, (B) potenciálně rozvojové brownfieldy – vyžadují nějakou (třeba nepřímou) formu veřejné podpory, protože realizovatelnost projektů se pohybuje u hranice dosažení ziskovosti a (C) nerozvojové brownfieldy, u kterých regenerace znamená vždy ekonomickou ztrátu (v případě výskytu starých zátěží je u nich například žádoucí provést dekontaminaci, aby nepředstavovaly hrozbu pro životní prostředí). Většina komunikačních partnerů také zdůraznila skutečnost, že intenzita regenerace brownfields pro potřeby bydlení je ovlivňována fází ekonomického cyklu, neboť v období ekonomické recese logicky klesá poptávka po všech typech nemovitostí, včetně nových bytů vybudovaných na lokalitách tzv. brownfields.

Architektonické řešení se v rámci lokalit pohybovalo mezi dvěma krajními možnostmi – na jedné straně provedení demolicí a realizace nových výstaveb (Rezidence Lužánky Brno, dvě mimobrněnské lokality) a na straně druhé konverze větší části původních budov a objektů a jejich využití pro potřeby bydlení (bývalá textilní továrna Moravan v Brně). Komunikační partneři zdůrazňovali, že obě varianty přinášejí určité výhody i nevýhody. Výhodou demolic bývá většinou to, že lze zohlednit současné požadavky na bydlení za pomoci využití moderních stavebních materiálů a postupů. Nevýhodou je, že provedení demoličních prací zvyšuje náklady, což vede k tomu, že investor se snaží maximálně využít potenciál dané lokality tím, že zde naplánuje vysokou hustotu obytné zástavby a případně se i snaží zvýšit výšku budov. To se stalo i v případě lokality Rezidence Lužánky Brno, ve které vznikly tři nové budovy, přičemž jedna z nově vystavěných rezidenčních budov svoji výškou výrazně převýšila většinu okolní zástavby, což vedlo k problémům při jednání se sousedními vlastníky, která jsou vždy důležitá pro rychlé získání potřebných povolení. Naproti tomu konverze budov přináší podle komunikačních partnerů problémy stavebně technického rázu, neboť objekt musí splnit přísné bezpečnostní normy, které jsou v současné době kladeny na bydlení, a to v mnoha oblastech (např. v oblasti hygienické či v oblasti požární ochrany). V případě přestavby starých budov je tak obvykle nutná kombinace různých stavebních technologií a postupů, které musí vzít v potaz stavební technologie, jež byly využity při výstavbě v minulosti, což může zvyšovat náklady na výstavbu. Navíc budovy industriálního rázu jsou obvykle vhodné pro velkorysejší tzv. loftové bydlení (plošně velké bytové jednotky) a někteří komunikační partneři se vyjádřili ve smyslu, že v Brně na rozdíl od větších okolních měst (Praha, Vídeň) pro tento typ bydlení chybí kupní síla a je zde poptávka spíše po bytech menších rozměrů. To souvisí i s demografickým trendem, kdy dochází ke zmenšování velikosti průměrné domácnosti, přičemž roste počet tzv. jednočlenných domácností. Je jasné, že Brno nelze počtem obyvatelstva a významem srovnávat s Vídní, ve které již byla realizována řada odvážných projektů na regeneraci bývalých industriálních objektů – například je možné zmínit lokalitu Gasometer City (Fiorino, Landolfo a Mazzolani, 2015). Architektonická řešení by vždy měla respektovat širší urbánní kontext (Malý a Mulíček, 2016). Jeden z komunikačních partnerů v souvislosti s byty v původně industriálních objektech konstatoval, že svoji roli v Brně i v celém Jihomoravském kraji může hrát i konzervativní myšlení ve smyslu nedůvěry vůči bydlení v budovách, které sloužily k jiným

účelům (např. průmyslovým, zemědělským, dopravním), a že toto konzervativní myšlení se častěji vyskytuje především u starší generace. Naopak zástupci mladší generace zaujímají obvykle vůči bydlení v bývalých industriálních objektech mnohem vstřícnější postoje.

Obr. 1: Rezidence Lužánky na ulici Lidická v Brně

Zdroj: P. Klusáček

Z hlediska sociologické perspektivy je důležité, kdo hraje roli hlavní vůdčí osobnosti (tzv. leadera) zainteresovaných subjektů v rámci konkrétní sítě aktérů (ta může být například tvořena zástupci investorské či developerské společnosti, představiteli veřejné správy, vlastníky okolních pozemků apod.), která se etabluje během různých fází procesu regenerace konkrétních lokalit brownfields. Pokud je tímto hlavním a rozhodujícím činitelem soukromý developer, tak je obvyklá snaha o maximální zkrácení doby realizace výstavby a o maximalizaci zisku. Jeden z komunikačních partnerů to vyjádřil výstižně slovy: „*Pouze obec, kraj nebo stát si může dovolit nemovitost ležet dlouhodobě ladem. V případě, že je nemovitost v soukromých rukách, tak je obvykle nějakým způsobem využita*“. Pokud je hlavním hybatelem procesu regenerace obec či jiný subjekt veřejné správy (např. kraj nebo orgán státní správy), tak zde vzniká určitá rozkolísanost v procesu regenerace v závislosti na výsledku voleb. Někteří komunikační partneři v této souvislosti zdůrazňovali, že je třeba si uvědomit, že regenerace brownfields pro potřeby bydlení je časově náročný proces, který v systému zastupitelské demokracie přesahuje jedno funkční období, a proto představitelé obcí i krajů často logicky preferují výstavbu na greenfields, kterou lze zvládnout v rámci jednoho volebního cyklu. Jeden z komunikačních partnerů zdůraznil, že v rámci výstavby lze obvykle využít jen část volebního období, protože na konci volebních období bývá složité prosazení nákladnějších stavebních investic, protože *každý z členů koalice jede sám na sebe a snaží se prezentovat před voliči vlastními úspěšnými aktivitami*. V této souvislosti je bezpochyby důležitá schopnost aktérů vytvářet kooperující sítě s nějakým jasným a pozitivním společným cílem regenerace (Alexandrescu et al., 2014). Část komunikačních partnerů zdůrazňovala roli obecních samospráv, což je v souladu se zkušenostmi z jiných zemí – například z Kanady (De Sousa, 2006). Jiná skupina zmiňovala význam spolupráce

veřejného a soukromého sektoru ve smyslu navázání efektivního partnerství, což je opět fenomén zmiňovaný v rámci světového diskurzu (např. Li et al., 2016).

V oblasti funkčního využití komunikační partneři konstatovali, že v současnosti jsou spíše populární polyfunkční projekty, které kombinují funkci bydlení s dalšími funkcemi (např. služby, drobná ekologicky nezávadná výroba či podnikání). V tomto kontextu je snaha i do projektů s výraznou převahou bytové funkce (např. Rezidence Lužánky) zakomponovat i prostory pro další funkce (např. v současnosti v areálu působí kavárna, obchod, notář), které mohou učinit bydlení v této lokalitě atraktivnější. Vícefunkční využití je pak obvyklé v rámci rozsáhlejších areálů brownfields, u kterých dochází k asanaci a výstavbě nových budov s různými funkcemi. Komunikační partneři byli dotazováni i na to, zda se při novém využití inspirovali či snažili inspirovat v jiných lokalitách, a zda příklady úspěšně regenerovaných brownfields tak mohou sehrávat pozitivní roli v rozhodování aktérů. Komunikační partneři z Brna konstatovali, že je vždy snaha vzít v potaz zkušenosti z podobných typů regenerací z Prahy nebo z měst v okolních státech (Rakousko, Německo), které mají větší zkušenosti s regenerací brownfields pro potřeby bydlení. Jeden komunikační partner to vyjádřil výstižně slovy: „*Brno se i v historii inspirovalo cizími vzory, především Vídní a myslím, že i v případě brownfiields regenerovaných pro potřeby bydlení je třeba se inspirovat v jiných městech doma i ve světě. Nabízí se inspirace příklady regenerací nejen z Prahy či Vídně, ale například z města Lipska, které je město podobné velikosti jako Brno. Navíc Lipsko leží na území bývalého východního Německa a prošlo v období po roce 1989 silnou deindustrializací a poklesem počtu obyvatelstva. Proces regenerací po roce 1989 zde tak byl ve srovnání s Brnem mnohem rychlejší*.“ Někteří z komunikačních partnerů oceňovali i skutečnost, že RRAJM vydala dvě brožury úspěšně regenerovaných brownfields, které přináší i zkušenosti nejen z území Jihomoravského kraje, ale i ze sousedního Rakouska a Slovenska.

Význam informačních brožur byl většinově hodnocen pozitivně, ale podle názoru velké části komunikačních partnerů by neměl být na druhou stranu nekriticky přeceňován. Například jeden z komunikačních partnerů z lokality Židlochovice kritizoval fakt, že většina příkladů dobré praxe je věnována případovým studiím z velkých obcí, a že naprosto nedostatečná pozornost věnovaná případům úspěšné regenerace pro bydlení na území venkovských obcí do 2.000 obyvatel. Podle jeho názoru shromažďování těchto případů by měla být v budoucnu věnována systematická pozornost, neboť venkovské obce do 2 000 obyvatel tvoří většinou z celkového počtu obcí na území Jihomoravského kraje i celé České republiky. Komunikační partner si byl vědom skutečnosti, že samozřejmě v prostředí venkovských obcí k takovýmto formám regeneraci dochází mnohem méně často, ale o to více by měly být zaznamenávány a popularizovány, neboť každý projekt takového typu (např. přestavěný statek, objekt živočišné výroby typu bývalého kravína či drobný výrobní objekt) přispívá k tomu, že klesá tlak na zábory zemědělské půdy pro novou residenční výstavbu. Tento komunikační partner dále poukazoval na fakt, že v rámci brožur jsou v centru pozornosti především projekty, které využívají různé veřejné dotace (EU či národní), což může vyvolávat dojem, že bez dotací se regenerace brownfields pro potřeby bydlení neobejde, a že dotace jsou prakticky nezbytnou podmínkou pro každou regeneraci. Více diskutovány a popularizovány by měly být podle jeho názoru příklady regenerací realizované bez veřejné finanční podpory, které využívají endogenní rozvojový potenciál napojený na aktivitu participujících aktérů. Další z informačních partnerů konstatoval, že téma popularizace úspěšně regenerovaných brownfields nelze zužovat na pouze na specializované brožury a manuály, ale naopak, že toto téma je mnohem širší, a že je vysoce žádoucí, aby propagace těchto příkladů probíhala různými formami a za pomoci různých komunikačních kanálů – například prostřednictvím seminářů, workshopů, kulatých stolů a jiných diskusních setkání nebo za pomoci putovních výstav pro veřejnost, kterou v minulosti již zorganizovala RRAJM a které byly také realizovány i v některých jiných krajích České republiky (například v Libereckém kraji).

Závěr

Uskutečněné kvalitativní šetření ukázalo, že aktéři, kteří participují na procesu regenerace brownfields pro potřeby bydlení, musí v rámci procesu regenerace čelit různým typům překážek a nejistot. Jedná se o ekonomické výzvy ve smyslu získání prostředků na výstavbu, přičemž i u veřejných zdrojů je patrná závislost na konkrétních dotačních titulech, kterým je třeba přizpůsobovat projektové záměry. Navíc je třeba v ekonomické oblasti brát vždy v potaz fázi ekonomického cyklu a dopady na cenu nemovitostí. V oblasti politických výzev se jedná o vliv volebních cyklů, protože regenerace přesahují jedno volební období, a zatímco jedna zvolená samospráva může být projektu příznivě nakloněna, tak jiná se vůči stejnému projektu může stavět rezervovaně či dokonce až odmítavě. V psychologické rovině je třeba brát v potaz to, že představy o ideálním bydlení podléhají změnám v čase a závisí i na věku potenciálních zájemců o bydlení – zatímco starší generace, která by si často mohla loftové bydlení finančně dovolit, je k této formě bydlení většinou rezervovanější, tak mladší generace je vůči tomuto typu bydlení naopak mnohem vstřícnější. Při rozhodování o regeneraci brownfields pro potřeby bydlení lze využít zkušenosti z jiných lokalit, a proto informační brožury o regenerovaných brownfields vytvářené městem Brnem a RRAJM mohou sehrát pozitivní roli při rozhodování aktérů podobně jako například i různé nástroje na podporu rozhodovacích procesů. V této souvislosti je možné například doporučit využití některých hodnotících modelů a webových nástrojů sloužících k tzv. prioritizaci brownfields (např. Pizzol et al., 2011 a 2016; Agostini at al. 2012; Schädler et al., 2011; Bartke et al., 2016), které napomáhají zainteresovaným aktérům identifikovat lokality brownfields potenciálně nejvhodnější pro konkrétní typ budoucí využití, mezi něž může přirozeně patřit i funkce bydlení.

Literatura:

AGOSTINI, P., PIZZOL, L., CRITTO, A., D'ALESSANDRO, M., ZABEO, A., MARCOMINI, A. (2012): Regional risk assessment for contaminated sites Part 3: Spatial decision support system Environment International, Volume 48, 1 November 2012, Pages 121-132

ALEXANDRESCU, F., KLUSÁČEK, P., BARTKE, S., OSMAN, R., FRANTÁL, B., MARTINÁT, S., KUNC, J., PIZZOL, L., ZABEO, A., GIUBILATO, E., CRITTO, A., BLEICHER, A. (2017): Actor networks and the construction of applicable knowledge: the case of the Timbre Brownfield Prioritization Tool, Clean Technologies and Environmental Policy, 19(5), 1323-1334, doi:10.1007/s10098-016-1331-8

ALEXANDRESCU, F., MARTINÁT, S., KLUSÁČEK, P., BARTKE, S. (2014): The Path From Passivity Toward Entrepreneurship Public Sector Actors in Brownfield Regeneration Processes in Central and Eastern Europe. Organization & Environment, doi.1086026614529436

BARDOS, R. P., JONES, S., STEPHENSON, I., MENGER, P., BEUMER, V., NEONATO, F., MARING, L., FERBER, U., TRACK, T., WENDLER, K. (2016): Optimising value from the soft re-use of brownfield sites, Science of The Total Environment, Volume 563, 2016, Pages 769-782, ISSN 0048-9697, http://dx.doi.org/10.1016/j.scitotenv.2015.12.002.

BARTKE, S., MARTINÁT, S., KLUSÁČEK, P., PIZZOL, L., ALEXANDRESCU, F., FRANTÁL, B., CRITTO, A., ZABEO, A. (2016) Targeted selection of brownfields from portfolios for sustainable regeneration: User experiences from five cases testing the Timbre Brownfield Prioritization Tool, Journal of Environmental Management, 184, 94-107. doi:10.1016/j.jenvman.2016.07.037

Brno Brownfields (2013): [online] available from: http://www.brno.cz/fileadmin/user_upload/Podnikatel/Brownfields_2013_EN.pdf

Brno Brownfields (2015): [online] available from: http://www.brno.cz/fileadmin/user_upload/Podnikatel/Brownfields/mmb_brownfields_EN_2015.pdf

DE SOUSA, C. A. (2006). Urban brownfields redevelopment in Canada: the role of local government. The Canadian Geographer/Le Géographe canadien, 50(3), 392-407.

DOLEŽALOVÁ, L., HADAČ, M., KADLECOVÁ, M., MARTINÁT, S., POLEDNÍK, M. (2014): Redevelopment potential of brownfields: a-b-c classification and its practical application Economics and Management. N.. 2, p. 34-44.
DURNOVA, A. (2013): A Tale of 'Fat Cats' and 'Stupid Activists': Contested Values, Governance and Reflexivity in the Brno Railway Station Controversy, Journal of Environmental Policy & Planning, Available at: http://dx.doi.org/10.1080/1523908X.2013.829749
FIORINO, L., LANDOLFO, R., MAZZOLANI, F. (2015): The refurbishment of gasometers as a relevant witness of industrial archaeology, Engineering Structures, Volume 84, 2015, Pages 252-265, ISSN 0141-0296, http://dx.doi.org/10.1016/j.engstruct.2014.11.035.
FRANTÁL, B., GREER-WOOTTEN, B., KLUSÁČEK, P., KREJČÍ, T., KUNC, J., MARTINÁT, S. (2015). Exploring Spatial Patterns of Urban Brownfields Regeneration: The Case of Brno, Czech Republic. Cities, 44, 9-18. doi:10.1016/j.cities.2014.12.007.
FRANTÁL, B., KUNC, J., NOVÁKOVÁ, E., KLUSÁČEK, P., MARTINÁT, S., OSMAN, R. (2013): Location Matters! Exploring Brownfields Regeneration in a Spatial Context (A Case Study of the South Moravian Region, Czech Republic). Moravian Geographical Reports, 21 (2), 5-19.
KLUSÁČEK, P., HAVLÍČEK, M., DVOŘÁK, P., KUNC, J., MARTINÁT, S., TONEV, P. (2014): From Wasted Land to Megawatts: How to Convert Brownfields Into Solar Power Plants (the Case of the Czech Republic). Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, 62(3), 517-528.
KLUSÁČEK, P., KREJČÍ, T., MARTINÁT, S., KUNC, J., OSMAN, R., FRANTÁL, B. (2013): Regeneration of agricultural brownfields in the Czech Republic – case study of the Czech Republic. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelulianae Brunensis, 61(2), 549-561
KREJČÍ, T., KLUSÁČEK, P., MARTINÁT, S., & HAVLÍČEK, M., 2014. Úvodní poznámky k výzkumu osudu cukrovarnických brownfields v České republice. Listy Cukrovarnicke a Reparske, 130(12), 406-411.
KRZYSZTOFIK, R., TKOCZ, M., SPORNA, T., & KANTOR-PIETRAGA, I. (2016). Some dilemmas of post-industrialism in a region of traditional industry: The case of the Katowice conurbation, Poland. Moravian Geographical Reports, 24(1), 42-5
KunC, J., NAVRÁTIL, J., TONEV, P., FRANTÁL, B., KLUSÁČEK, P., MARTINÁT, S., HAVLÍČEK, M., ČERNÍK, J. (2014): Perception of urban renewal: reflexions and coherences of socio-spatial patterns (Brno, Czech Republic). Geographia Technica, 9 (1), 66-77.
LI, X., YANG, H., LI, W., CHEN, Z. (2016): Public-private Partnership in Residential Brownfield Redevelopment: Case Studies of Pittsburgh, Procedia Engineering, Volume 145, p. 1534-1540, ISSN 1877-7058, http://dx.doi.org/10.1016/j.proeng.2016.04.193.
MALÝ, J., & MULÍČEK, O. (2016). European territorial cohesion policies: Parallels to socialist central planning?. *Moravian Geographical Reports*, *24*(1), 14-26.
MARTINÁT, S., DVOŘÁK, P., FRANTÁL, B., KLUSÁČEK, P., KUNC, J., NAVRÁTIL J., OSMAN, R., TUREČKOVÁ, KAMILA, REED, M. (2016): Sustainable urban development in a city affected by heavy industry and mining? Case study of brownfields in Karviná, Czech Republic. Journal of Cleaner Production 118, 78-87
OSMAN, R., FRANTÁL, B., KLUSÁČEK, P., KUNC, J., MARTINÁT, S. (2015): Factors affecting brownfield regeneration in post-socialist space: The case of the Czech Republic. Land Use Policy, vol. 48, 309–316.
PIZZOL, L., ZABEO, A., KLUSÁČEK, P., GIUBILATO, E., CRITTO, A., FRANTÁL, B., MARTINÁT, S., KUNC, J., OSMAN, R., BARTKE, S. (2016). Timbre Brownfield Prioritization Tool to support effective brownfield regeneration, Journal of Environmental Management 116, 178-192. doi: http://dx.doi.org/10.1016/j.jenvman.2015.09.030.
PIZZOL, L., CRITTO, A., AGOSTINI, P., MARCOMINI, A. (2011): Regional risk assessment for contaminated sites Part 2: Ranking of potentially contaminated sites Environment International, Volume 37, Issue 8, November 2011, Pages 1307-1320

RRAJM (2011): Brownfields Regeneration in the South Moravian Region – Case Studies. [online] available from: http://www.rrajm.cz/projekty-rrajm/brownfieldy/publikace/
SCHÄDLER, S., MORIO, M., BARTKE, S., ROHR-ZÄNKER, R., FINKEL, M. (2011): Designing sustainable and economically attractive brownfield revitalization options using an integrated assessment model. Journal of Environment Management, 92(3): 827–837.

Kontaktní adresy:

Mgr. Petr Klusáček, Ph.D., Ústav regionálního rozvoje a veřejné správy, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Česká republika, e-mail: petr.klusacek@mendelu.cz
Ing. Michele Dorée, Ph.D., Ústav regionálního rozvoje a veřejné správy, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Česká republika, e-mail: michele.doree@mendelu.cz

Nezaměstnanost jako příčina kriminality v regionech České republiky

Unemployment as a cause of crime in the Czech regions

Radka Knězáčková, Denisa Rumlová.

Abstrakt:

Lidská práce je jedním z hlavních výrobních faktorů, její kvalita a kvantita výrazně determinuje rozvoj a ekonomickou výkonnost dané oblasti. Přestože Česká republika dlouhodobě vykazuje v porovnání s členskými státy nízkou míru nezaměstnanosti a aktuálně je situace v České republice spojována se stavem plné zaměstnanosti, nelze tuto problematiku opomíjet. Práce je symbolem ekonomicky aktivního života člověka, který má své příjmy, je tedy materiálně zajištěn, přináší mu i vnitřní uspokojení a seberealizaci. Ztráta zaměstnání má mnohdy negativní následky nejen pro jedince samotného, ale i pro celou společnost. Problém nastává zejména u dlouhodobé nezaměstnanosti, která negativně ovlivňuje psychiku člověka, narušuje rodinné vazby. Nejen že vede k poklesu produktivity ekonomiky, ale je spojena s řadou psychopatologických jevů. Cílem předkládaného článku bude provést analýzu problematiky dlouhodobé nezaměstnanosti v regionech České republiky a ověřit hypotézu, zda regiony s vyšším počtem nezaměstnaných osob, zejména s vyšším počtem dlouhodobě nezaměstnaných lidí, vykazují vyšší míru kriminality. Analýza bude provedena na úrovni okresů České republiky, analyzováno bude období od roku 2005 do roku 2015.

Klíčová slova:

dlouhodobá nezaměstnanost, index kriminality, region

Abstract:

Human work is one of the main factors of production, its quality and quantity greatly determines the development and economic performance of the area. Although the Czech Republic has a long-term low unemployment rate compared to the Member States and the situation in the Czech Republic is currently associated with a state of full employment, this issue can not be overlooked. Work is a symbol of the economically active life of a person who has his income, is materially secured, brings inner satisfaction and self-realization. Loss of employment often has negative consequences not only for the individual, but also for the whole society. The problem arises especially in the case of long-term unemployment, which negatively affects the human psyche, disturbs family ties. It not only leads to a decline in the productivity of the economy but is associated with a number of psychopathological phenomena. The aim of this article will be to analyse long-term unemployment in the regions of the Czech Republic and to verify the hypothesis whether regions with higher numbers of unemployed people, especially with higher numbers of long term unemployed people, show higher levels of crime. The analysis will be carried out at the level of the districts of the Czech Republic, the period from 2005 to 2015 will be analysed.

Key words:

long-term unemployment, crime index, region

Úvod

V kontextu cílů Evropské unie se do popředí zájmu a diskuzí dostává rozvoj regionů a koncept konkurenceschopnosti území. Konkurenceschopnost a růst soudružnosti Evropské unie se stal hlavním cílem rozvojových strategií členských států, které uskutečňují regionální politiku s cílem podpořit zaměstnanost a konkurenceschopnost. V souvislosti s tím je třeba předvídat faktory, které k růstu konkurenceschopnosti a prosperity území povedou. Při definování faktorů, které konkurenceschopnost ovlivňují a které na ni působí, je třeba vycházet ze skutečnosti, že konkurenceschopnost je komplexním jevem, který je odrazem sociální a ekonomické situace území. Jedná se o mnohorozměrný problém, s čímž souvisí i nejednoznačnost v přístupech k vymezení základních faktorů a způsobů jejího hodnocení. Vyplývá to ze skutečnosti, že v důsledku rychlého technologického rozvoje, modernizaci informačních technologií a poklesu dopravních nákladů, pouze snižování nákladů nemůže zajistit konkurenční výhodu území, ale je třeba svoji pozornost zaměřit na vytváření a využívání nových znalostí, inovací, na kvalitu lidských zdrojů a vzájemnou spolupráci jednotlivých složek společnosti. (Dunning, 2000) Vlivem technologických změn se klasické, tzv. tvrdé faktory konkurenceschopnosti (dostupnost práce, kapitálu, cena půdy) dostávají do pozadí, a naopak jsou zvýrazňovány faktory měkké, tedy image regionu, kvalita vzdělávání. (Maskell, Malmberg, 1999). Zaměstnanost a rozvoj vzdělání hrají stále důležitější roli.

V souvislosti s tím vydala Česká republika Strategii politiky zaměstnanosti do roku 2020. Tato strategie vychází z Koncepce politiky zaměstnanosti 2013 – 2020, která vymezuje základní priority politiky zaměstnanosti pro dané období. Vedle rozvoje veřejných služeb zaměstnanosti, podpory pro snazší přizpůsobení podnikům a zaměstnancům na nové potřeby trhu práce a podpory rovnosti můžu a žen na trhu práce, je zaměřena také na podporu přístupu k zaměstnání zejména skupinám, které jsou ohroženy na trhu práce. Mezi tyto skupiny patří absolventi škol, lidé starší 50 let a lidé s nízkou kvalifikací. Cílem této strategie bylo zvýšit zaměstnanost osob ve věku 20 – 64 let na hodnotu 75 %. Přestože v současné době Česká republika vykazuje míru nezaměstnanosti na úrovni přirozené míry nezaměstnanosti (okolo 4 – 5 %), řada regionů státu se potýká s nedostatkem pracovních míst a vyšší mírou nezaměstnanosti. Ve společnosti je také stále vysoké procento dlouhodobě nezaměstnaných osob. Vyřazení člověka z pracovního života s sebou nese celou řadu negativních důsledků. Dopady na jedince bývají převážně psychologického charakteru. Ztrátou zaměstnání člověk přichází o pravidelný příjem, žije v ekonomické nejistotě a v případě déle trvající nezaměstnanosti ztrácí pracovní návyky a sociální vazby. Dopady nezaměstnanosti nese ale také celá společnost. Vedle ekonomických dopadů spojených především poklesem produktivity a výdaji na politiku zaměstnanosti, se musí společnost vypořádat s následky patologických jevů, které nezaměstnanost (zejména tu dlouhodobou) provázejí, patří mezi ně častější výskyt psychosomatických onemocnění, nárůst počtu pacientů v psychiatrickém zařízení, zvýšený výskyt psychických poruch a nárůst kriminality. Tyto skutečnosti se následně odrážejí v ekonomice dané země. V případě vyšší kriminality také ovlivňují prostředí a atraktivitu lokality pro další působení firem. Martin (2004) dostupnost oblasti a její kvalitu řadí vedle lidského kapitálu a produktivity prostředí mezi základní faktory, ovlivňující konkurenceschopnost regionu.

Předkládaný článek se bude zabývat problematikou dlouhodobé nezaměstnanosti v regionech České republiky. Cílem předkládaného článku bude ověřit hypotézu, zda regiony s vyšším počtem nezaměstnaných osob, zejména s vyšším počtem dlouhodobě nezaměstnaných lidí, vykazují vyšší míru kriminality. Analýza bude provedena na úrovni krajů a okresů České republiky a analyzováno bude období od roku 2005 do roku 2015.

Teoretické aspekty kriminality

Kriminalita představuje v době 21. století globální problém. Je součástí lidské společnosti a vyvíjí se spolu s ní. Její definice se odvíjí od vymezení kriminality, které může vycházet z právního pojetí, kdy pojem kriminalita označuje souhrn trestných činů, které byly spáchány na daném území za vybrané období, nebo ze sociologického pojetí, kdy kriminalita

zahrnuje trestné činy a jednání, která nejsou trestná, ale pro společnost škodlivá. Společným atributem výše uvedených koncepcí je především omezení lidské svobody. Obecně lze říci, že kriminalita má na společnost škodlivý vliv, je spjata s vysokými náklady a sociálními nepokoji. (Donohue, 2007) Pro své negativní dopady na společnost se kriminalita stala předmětem řady výzkumů, kdy hlavním cílem bylo identifikovat hlavní determinanty kriminality. Becker (1968), Ehrlich (1973) upozornili, že trestná činnost je motivována převážně ekonomickými faktory a sestavili model výběru mezi zločinem a prací. Lidé se dle této teorie rozhodují, zda se zapojí do kriminální činnosti na základě komparace očekávaného přínosu z trestné činnosti a očekávaných nákladů. Model byl dále doplněn Cantorem a Landem (1985), kteří sestavili kompletní strukturální model vztahu nezaměstnanosti a kriminality. Původní poznatky Beckera a Ehrlicha doplnili o motivaci pachatelů a příležitost ke zločinu. Nezaměstnanost dle této teorie ovlivňuje kriminalitu nepřímo, právě prostřednictvím motivace ke zločinu a příležitostí ke zločinu. Whitte a Tauchen (1994) definovali kriminalitu jako formu zaměstnání. Trestný čin dle jejich teorie vyžaduje určité úsilí a generuje bohatství. Ekonomickým aspektem bezpečnosti a kriminality se ale již zabýval ve svých pracích A. Smith, který upozorňoval na problémy, které s sebou přináší nerovnoměrné rozdělení majetku ve společnosti. Z rešerše odborné literatury vyplývá, že mezi hlavní faktory ekonomické kriminality patří nezaměstnanost, nerovnosti v příjmech a bohatství, vzdělání, velikost policejního sektoru.

Vztah mezi nezaměstnaností a kriminalitou byl předmětem mnoha výzkumů na národní i nadnárodní úrovni (Atladóttir, 2015). Tímto vztahem se zabývali odborníci již na počátku minulého století (např. Bonger, 1916, Thomas, 1925, Sellin, 1937). Především se zabývali sociálními důsledky a aspekty této problematiky. Později studie vznikaly převážně v Americe, Velké Británii a Francii. Gould, Weinberg a Mustard (2012) se ve své studii zaměřili na analýzu nezaměstnanosti a mzdy méně kvalifikovaných můžu a jejich vlivu na kriminální činnost v regionech Spojených států amerických. Lin (2008) doplnil analýzu determinantů kriminality o další proměnné, například vzdělání, výdaje na zdravotnictví, počet policistů, trest smrti, alkohol či podíl metropolitní populace. Na mezinárodní úrovni se touto problematikou zabýval například Levitt (2001) či Altindag (2012). Závěry provedených analýz se v dané problematice téměř shodují. Studie potvrzují, že vyšší míra nezaměstnanosti má pozitivní vliv na trestnou činnost, zejména na majetkové trestné činy. Vztah mezi mírou nezaměstnanosti a násilnou trestnou činností není dle provedených výzkumů tak silný. Potvrzuje se tak především finanční motiv trestné činnosti, která je páchána nezaměstnanými.

Přestože většina studií potvrzuje pozitivní vztah mezi oběma veličinami, směr příčinnosti není jednoznačný. Becker (1968) ve své studii zdůrazňuje především vliv nezaměstnanosti na kriminalitu. Dle této teorie rostoucí míra nezaměstnanosti a méně pracovních příležitostí způsobují pokles v příjmech a růst očekávaných výnosů z trestné činnosti. Jedinec pácháním trestné činnosti riskuje, že ztratí méně, než kdyby byl zaměstnán. Důležitý je také faktor času. Nezaměstnaní mají více času na páchání trestné činnosti. Naopak Freeman (1992) vysvětluje opačný příčinný vztah mezi veličinami. Osoby, které jednou spáchaly trestný čin, mají nižší šanci získat zaměstnání, což vede k vyšší nezaměstnanosti. Nízká míra nezaměstnanosti i kriminality patří mezi zásadní priority každého státu. Obě tyto veličiny jsou ovlivňovány řadou dalších faktorů, mnoho determinantů mají společných, například vzdělání, drogová závislost, přistěhovalectví. Vztah mezi nezaměstnaností a kriminalitou tak může být vyvolán společným působením výše zmíněných faktorů na obě veličiny.

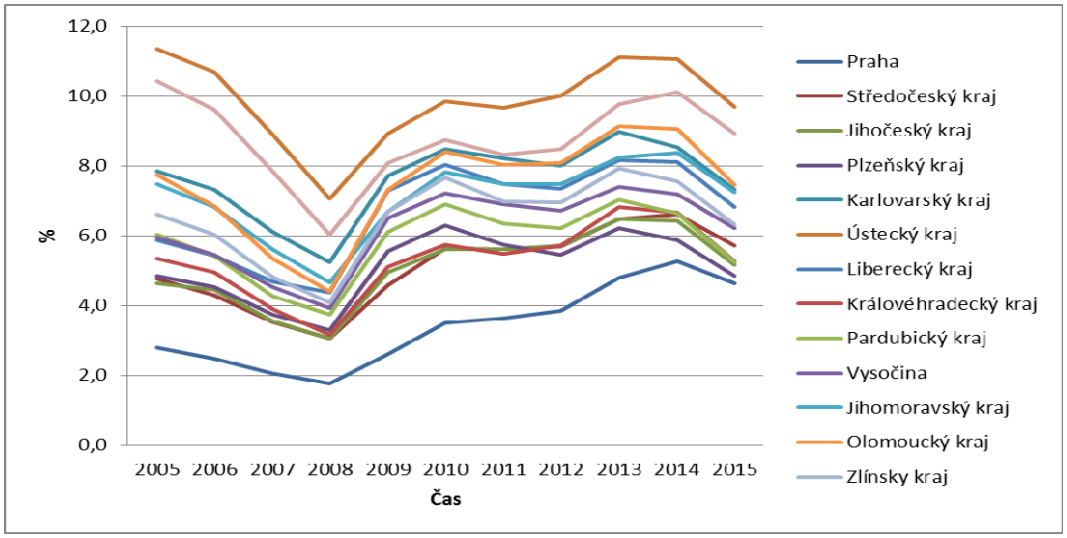
Analýza nezaměstnanosti a kriminality v České republice

V České republice se analýzou vztahu mezi oběma veličinami zabývala například Havlíková či Zemanová. Havlíková (2013) zkoumala vliv nezaměstnanosti na sedm trestných činů s páchaných ve čtyřech pražských obvodech v letech 2005 – 2010. Zemanová

analyzovala vztah mezi mírou nezaměstnanosti a počtem trestných činů spáchaných v souvislosti se sprejerstvím.

Předkládaný článek se bude zabývat analýzou vztahu nezaměstnanosti a míry kriminality v České republice. Nezaměstnanost bude vyjádřena pomocí dvou ukazatelů. Prvním bude ukazatel Ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV) podíl nezaměstnaných osob a druhým ukazatelem vyjadřující dlouhodobou nezaměstnanost bude podíl osob nezaměstnaných déle než 24 měsíců na obyvatelstvu v produktivním věku. Míra kriminality bude vyjádřena pomocí ukazatele index kriminality. Data budou čerpána ze statistických ročenek Ministerstva práce a sociálních věcí, statistických přehledů Policie České republiky a veřejné databáze Českého statistického úřadu. Analýza nezaměstnanosti a kriminality bude provedena na úrovni krajů, vyšších územně samosprávných celků České republiky. Vztah mezi veličinami bude následně posuzován podrobněji na úrovni nižších územních jednotek okresů. Ukazatele budou analyzovány v časovém období 2005 – 2015.

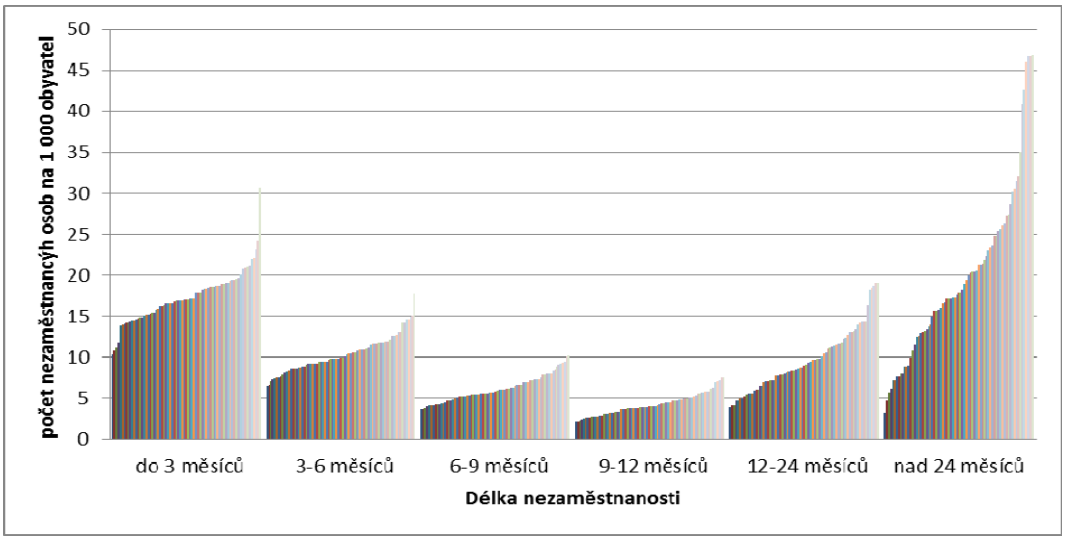
Vývoj podílu nezaměstnaných osob v krajích České republiky za uvedené období znázorňuje Obr. 1. Česká republika v porovnání s ostatními státy Evropské unie vykazuje nižší míru nezaměstnanosti v průběhu celého analyzovaného období. V roce 2015 hodnota tohoto ukazatele nepřesáhla v žádném z krajů hranici 10 %. V roce 2016 byla nezaměstnanost ještě nižší. Dlouhodobě nejnižší nezaměstnanost vykazují kraje s vyšším hrubým domácím produktem – kraj hl. m. Praha, Středočeský kraj, Plzeňský kraj, Pardubický kraj a Středočeský kraj.

Obr. 1: Podíl nezaměstnaných osob

Zdroj: vlastní zpracování dle dat (MPSV, 2017)

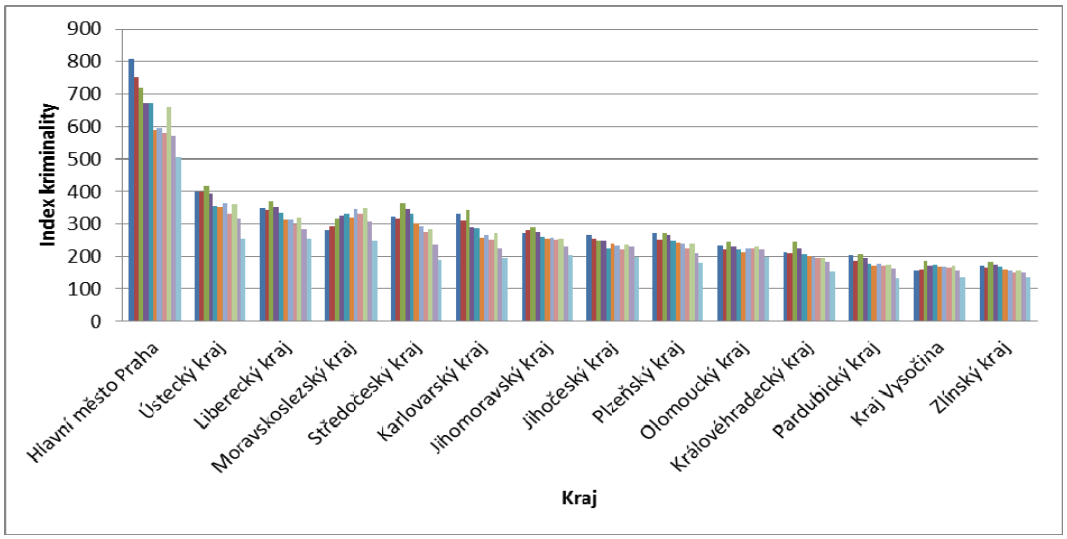
Problém pro Českou republiku nepředstavuje samotný vývoj ukazatele, ale struktura nezaměstnaných z hlediska doby trvání. Struktura nezaměstnanosti v okresech České republiky dle její délky je zobrazena na grafu na Obr. 2. Nezaměstnaní jsou zde rozděleni do šesti skupin dle doby evidence na úřadu práce. Z grafu vyplývá, že nezaměstnaní nad 24 měsíců představují v průměru okolo 30 % nezaměstnaných v dané oblasti. Nižší podíl nezaměstnaných evidovaných déle než 24 měsíců je v okrese Praha východ, Beroun, Písek, České Budějovice, Rokycany, Pelhřimov a Rychnov nad Kněžnou, a to méně než 20 %. Jedná se převážně o okresy v krajích s nejnižším podílem nezaměstnaných osob a s vyšším vykazovaným hrubým domácím produktem. Naopak nejhorší situace je v okresech Ostrava město, Karviná, Bruntál, Přerov, Ústí nad Labem, Most a Kladno, kde podíl nezaměstnaných osob déle než dva roky dosahuje téměř 40 % všech nezaměstnaných osob evidovaných na úřadu práce.

Obr. 2: struktura nezaměstnanosti dle doby evidence na úřadu práce

Zdroj: vlastní zpracování dle dat (MPSV, 2017)

Pro zkoumání a hodnocení kriminality v daném území lze využít dva ukazatele – stav kriminality (absolutní počet spáchaných trestných činů) a úroveň kriminality, tzv. index kriminality (poměr spáchaných trestných činů k celkovému počtu obyvatelstva). S ohledem na odlišný počet obyvatel v jednotlivých krajích/okresech České republiky, bude následující analýza využívat hodnoty indexu kriminality. Index kriminality vypovídá o intenzitě kriminality na daném území ve vztahu k celkovému počtu obyvatel a umožňuje vyjádřit míru zatížení obyvatelstva kriminalitou v daném území. Následující graf na Obr. 3 zobrazuje vývoj indexu kriminality v krajích od roku 2005. Jak z hodnot vyplývá, nejvíce je kriminalitou zatíženo obyvatelstvo v hlavním městě Praze. Ve všech krajích lze vysledovat klesající trend vývoje, výjimku představuje kraj Moravskoslezský, ve kterém až do roku 2013 index kriminality rostl.

Obr. 3: Vývoj indexu kriminality v krajích České republiky

Zdroj: vlastní zpracování dle dat (Policie ČR, 2017)

Policie České republiky dělí trestné činy do devíti skupin. Největší podíl na trestné činnosti tvoří krádeže prosté a krádeže vloupáním, následují zbývající činy a hospodářské činy. Zbývající činy zahrnují například ublížení na zdraví z nedbalosti, týrání zvířat, poškozování věřitele a další.

Tab. 1: klasifikace trestných činů

Násilné činy	Ostatní činy
Mravnostní činy	Zbývající činy
Krádeže vloupáním	Hospodářské činy
Krádeže prosté	Vojenské činy
Ostatní majetkové činy	

Zdroj: vlastní zpracování dle dat (Policie ČR, 2017)

Analýza vztahu nezaměstnanosti a kriminality v České republice

Analýza vztahu mezi nezaměstnaností a kriminalitou bude provedena pomocí korelační analýzy, pomocí níž bude testován a kvantifikován vliv nezaměstnanosti na míru kriminality v oblasti. Korelační analýza bude zpracována ve statistickém softwaru Statistika 12. Analýza bude provedena na úrovni okresů, tedy menších územních celků než je kraj, tak aby byla respektována specifika menších oblastí. Na základě provedených testů o normálním rozdělení pravděpodobnosti byl pro korelační analýzu využit Spearmanův korelační koeficient definovaný podle (Hindls, 2006) vztahem (1):

$$r_x r_y = 1 - \frac{6\sum(i_x - i_y)^2}{n(n^2-1)} \qquad (1)$$

kde *i* vyjadřuje pořadové číslo proměnné v uspořádané řadě a *n* je počet případů. Výsledky korelačního koeficientu nabývají hodnot od -1 do 1, přičemž pokud se korelační koeficient blíží k +1, lze usuzovat, že mezi veličinami bude existovat silná přímá závislost a pokud se blíží k -1, mezi veličinami bude silná nepřímá závislost. V případě, že koeficient je roven 0, závislost mezi veličinami neexistuje. Výsledky korelační analýzy jsou uvedeny v Tab. 2.

Tab. 2: výsledky korelační analýzy

Proměnná	do 3 měsíců	3-6 měsíců	6-9 měsíců	9-12 měsíců	12-24 měsíců	nad 24 měsíců	Podíl nezaměstnaných osob
Násilné činy	0,506	0,485	0,463	0,458	0,479	0,469	0,469
Mravnostní činy	0,256	0,269	0,295	0,322	0,32	0,29	0,294
Krádeže vloupáním	0,271	0,328	0,408	0,413	0,413	0,292	0,331
Krádeže prosté	0,132	0,284	0,401	0,408	0,413	0,295	0,304
Ostatní majetkové činy	0,365	0,462	0,527	0,531	0,532	0,434	0,452
Ostatní činy	0,338	0,355	0,395	0,405	0,415	0,357	0,377
Zbývající činy	0,44	0,45	0,474	0,468	0,454	0,444	0,45
Hospodářské činy	0,372	0,376	0,362	0,35	0,377	0,367	0,358
Vojenské činy	0,044	0,064	0,092	0,095	0,102	0,0452	0,067
Celkem	0,353	0,412	0,479	0,481	0,495	0,409	0,419

Zdroj: vlastní zpracování dle dat (Policie ČR, 2017), (MPSV,2017)

Ze závěrů korelační analýzy vyplývá, že mezi nezaměstnaností a kriminalitou v okresech České republiky existuje přímá, pozitivní středně silná závislost. Závislost se prokázala jako statisticky významná. Nejvíce podíl nezaměstnaných osob koreluje s násilnými činy a ostatními majetkovými činy. Naopak nejslabší závislost se prokázala u mravnostních činů a u

hospodářských činů. Nezaměstnaní nad 24 měsíců nejvíce korelují s kategorií trestných činů zbývající, násilné a ostatní majetkové. Nejtěsnější vztah mezi krádežemi vloupáním a krádežemi prostými byl zobrazen u nezaměstnaných v délce od 9 do 24 měsíců. Na základě výsledků korelační analýzy lze říci, že s rostoucím počtem nezaměstnaných osob, dochází k nárůstu kriminality v dané oblasti. S ohledem ke středně silné míře těsnosti vztahu, vedle nezaměstnanosti a situace na trhu práce, budou míru kriminality ovlivňovat i další faktory. Roli mohou hrát drogy, alkohol, nerovnoměrné rozdělení bohatství ve společnosti, zadluženost.

Shrnutí:

Předkládaný článek se zabýval analýzou nezaměstnanosti a kriminality na území České republiky. Tato problematika je v současné době velmi aktuálním tématem řady států, České republiky nevyjímaje. V souladu se strategií Evropské unie Evropa 2020, je hlavním cílem členských států podporovat hospodářský růst, rozvíjet infrastrukturu a podnikatelské prostředí a vyšší míru zaměstnanosti, tak aby docházelo k růstu konkurenceschopnosti území. Důležitým faktorem je i bezpečnost.

Česká republika dlouhodobě vykazuje v porovnání s dalšími členskými státy Evropské unie nižší míru nezaměstnanosti. Na trhu práce se spíše potýká s otázkou zvýšení zaměstnanosti specifických skupin obyvatelstva, jako jsou osoby s nízkou kvalifikací, absolventi škol, lidé starší 50 let a dlouhodobě nezaměstnaní. Dlouhodobě nezaměstnaní lidé představují v České republice okolo 30 % všech nezaměstnaných osob, tato situace s sebou přináší řadu ekonomických, ale také sociálních dopadů na jedince i celou společnost, a to zejména v podobě nižší produktivity území, vyšších nákladů na aktivní i pasivní politiku zaměstnanosti, sociální smír ve společnosti, bezpečnost. Analýza vlivu nezaměstnanosti a kriminality byla předmětem tohoto článku. Vztah mezi oběma veličinami byl testován pomocí korelační analýzy, z jejíchž výsledků vyplývá, že v České republice je nezaměstnanost jedním z důležitých faktorů, které ovlivňují kriminální chování jedince, nejedná se ale o dominantní faktor. Roli mohou hrát i návykové látky, zadluženost a další. Vyšší míra vlivu na kriminalitu nebyla prokázána u osob nezaměstnaných 24 měsíců a déle, ale u osob nezaměstnaných do dvou let. Nejnižší podíl na kriminalitě lze spatřit u osob nezaměstnaných do 3 měsíců.

Příspěvek vznikl za podpory projektu SGS_2017_017 Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy „Podpora rozvoje inteligentních měst a regionů“ na Fakultě ekonomicko-správní Univerzity Pardubice v roce 2017.

Literatura:

ALTINDAG, D. 2012. Crime and unemployment: Evidence from Europe. International Review of Law and Economics 32, 145-157.

ATLADÓTTIR, I. H. 2015. Unemployment and Crime. [online]. [cit. 2017-08-20]. Dostupné na <https://thesis.eur.nl/pub/18806/iris-hannah-406771.pdf>.

BECKER, G. 1968. Crime and punishment: an economic approach. The Journal of Political Economy 76 (2), 169-217.

DONOHUE, J. 2007. Economic models of crime and punishment. Social Research 74(2), 379-412.

EHRLICH, I. 1973. Participation in illegitimate activities: a theoretical and empirical investigation. Journal of Political Economy 81 (3), 521-565.

FREEMAN, R. 1992. Crime and the employment of disadvantaged youth. In Urban Labor Markets and Job Opportunity, edited by G. Peterson and W. Vroman. Washington, DC: Urban Institute Press.

GOULD, E., B. WEINBERG, AND D. MUSTARD. 2002. Crime rates and local labor market opportunities in the United States: 1979-1997. The Review of Economics and Statistics 84 (1), 45-61.

LEVITT, S. 2001. Alternative strategies for identifying the link between unemployment and crime. Journal of Quantitative Criminology 17 (4), 377-390.
LIN, M. 2008. Does Unemployment increase crime? Evidence from the U.S. data 1974–2000. Journal of Human Resources 43 (2), 413–436.
MARTIN, R. L. A Study on the Factors of Regional Competitiveness. Cambridge: Cambridge Econometrics a Rotterdam: ECORYS-NEI. [online]. 2004 [cit. 2017-08-30].Dostupné na: <http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf>.
MPSV. 2017. Statistické ročenky trhu práce. [online]. [cit. 2017-08-25]. Dostupné na <http://portal.mpsv.cz/sz/stat/stro>.
Policie ČR. 2017. Statistické přehledy kriminality. [online]. [cit. 2017-08-25]. Dostupné na <http://www.policie.cz/clanek/statisticke-prehledy-kriminality-za-rok-2015.aspx>.
WITTE, A., AND H. TAUCHEN. 1994. Work and crime: An exploration using panel data. Public Finance 49, 155–167.

Kontaktní adresa autora:

Ing. Radka Kněžáčková, Ph.D., Univerzita Pardubice, Studentská 84, 532 10, Pardubice, radka.knezackova@upce.cz
Bc. Denisa Rumlová, Univerzita Pardubice, Studentská 84, 532 10, Pardubice, denisa.rumlova@student.upce.cz

Endogenní rozvoj a prostorová polarizace Česka na případové studii místních akčních skupin

Endogenous development and spatial polarization of the Czech Republic: case study of local action groups

Ondřej Konečný, Tereza Vyroubalová, Sabina Kotlánová, Zuzana Veidlichová

Abstrakt:

Území místních akčních skupin (MAS) vykazuje velmi odlišné socioekonomické charakteristiky. Můžeme mezi nimi nalézt ekonomicky silná a stabilizovaná území, ale také území naplňující znaky perifernosti. Počet těchto skupin od začátku 21. století v Česku skokově narůstal v souvislosti s podporou metody LEADER (endogenní rozvoj) a v současnosti lze nalézt pouze málo venkovských obcí a malých měst, které nejsou součástí některé z MAS. Příspěvek je proto zacílen na odhalení časoprostorové podmíněnosti nárůstu skupin z hlediska jejich charakteristik území. Autoři se snaží odpovědět na otázku, zda jádrové oblasti byly zároveň těmi územími, která byla častěji podpořena coby území MAS (kvalitní sociální kapitál). Na základě toho je možno diskutovat roli podpory MAS v zvyšování prostorové polarizace Česka. Výsledky ukazují, že prvotně vzniklé a podpořené MAS nebyly součástí jádrových území. V těchto územích se (endogenní) rozvoj inicioval až se zpožděním s nastupujícím programovým obdobím 2014-2020. Prostorová polarizace tak měla tendenci se snižovat.

Klíčová slova:

endogenní rozvoj, rozvoj venkova, prostorová polarizace, místní akční skupiny, periferní oblasti

Abstract:

The territories of local action Groups (LAG) show very different socio-economic characteristics. Strong and stabilized territories of LAGs, but also territories fulfilling the signs of peripherality are localized in Czechia. The number of Czech groups has increased since the beginning of the 21st century in connection with the support of the LEADER method (endogenous development) and currently only a few rural municipalities and small towns are outside of any LAGs. Therefore paper is focused on revealing the time-space conditionality of group increases in terms of territory characteristics of LAGs. The authors try to answer the question whether the core areas were those territories that were more often supported as LAGs (quality social capital). Based on the findings, the role of LAG support in increasing of the spatial polarization of the Czech Republic is discussed. The results show that the initially developed and supported LAGs were not situated in core areas. In the core, (endogenous) development was initiated with a delay during the new programming period 2014-2020. Therefore it may be concluded that spatial polarization tended to decrease.

Key words:

endogenous development, rural development, spatial polarization, local action groups, peripheral areas

Úvod

Studium prostorové polarizace a vymezení tzv. periferních a jádrových území je již ustáleným tématem regionalistů a geografů (Jančák a kol., 2006). V rámci diskuzí věnovaných tomuto tématu se do centra pozornosti dostává venkovský prostor, který je zmiňován coby jeden z příkladů periferních území. Jakékoliv nástroje podpory takového území jsou proto přínosné. Třebaže se nejedná o nástroj regionální politiky, za jeden z teritoriálně ukotvených nástrojů můžeme považovat podporu aplikace metody LEADER prostřednictvím místních akčních skupin. Tato metoda chápaná jako celoevropský přístup k endogennímu rozvoji venkova se postupně etablovala i v Česku a byla/je implementována v mnoha venkovských oblastech. Otázkou je, jaké socioekonomické charakteristiky vykazují území místních akčních skupin působící v těchto venkovských oblastech.

Cílem příspěvku je proto odhalit, jaké existují rozdíly mezi místními akčními skupinami s ohledem na perifernost/exponovanost území a především pak potvrdit či vyvrátit pracovní hypotézu, že v počátcích implementace metody LEADER to byly především MAS vykazující méně periferní znaky, které začaly vznikat a byly úspěšné při výběru tzv. podpořených skupin, ať již v některém z iniciačních program před rokem 2007, tak skupin podpořených v rámci PRV 2007-2013. Autoři vychází z předpokladu příznivější situace v sociální a ekonomické oblasti venkovských území blízkých jádrovým celkům, která je důležitou při formování iniciace metody LEADER v území. Kvalita sociálního kapitálu je totiž důležitá pro úspěšné šíření inovace v sociální a kulturní oblasti, s nimiž je metoda spojována (Dragan a Shucksmith, 2008).

Periferní území a místní akční skupiny

Protože je metoda LEADER primárně určena rozvoji venkovských oblastí, nabízí se ji spojovat s rozvojem periferních či exponovaných území. Ta jsou totiž často spojována s venkovem. Jsou to převážně urbánní prostory, které jsou tzv. jádrovými oblastmi. Jako nástroj Společné zemědělské politiky a teritoriálně ukotvená (prvky regionální politiky) má potenciál využít místní zdroje a iniciovat spolupráci a rozvoj upadajících a stagnujících venkovských území. Jak však ukazuje Perlín, Kučerová a Kučera (2010) či Hruška a Konečný (2014), venkov není homogenní území a může představovat jak periferní, tak jádrové území.

Samotné vymezení takto definovaných území je problematické. Existuje velké množství definic, které jsou většinou přizpůsobeny konkrétním cílům výzkumníka nebo jsou odvislé od přístupů nejrůznějších škol, například ekonomické či geografické (Cullen a Pretes, 1998). Dle Havlíčka a kol. (2005) jsou periferie specifickými oblastmi, jež nejsou zcela integrovány do struktur, procesů a systémů, a které vznikly nerovnoměrným působením sociálních, ekonomických, kulturních, fyzicko-geografických či politických faktorů. Musil (1988) definoval periferní oblasti jako takové, kterým je třeba poskytovat speciální ekonomickou a sociální péči. Tyto oblasti identifikoval na základě shlukové analýzy, kam zahrnul následujících 9 ukazatelů: úbytek ekonomicky aktivních osob, úbytek obyvatel, podíl osob ve starším věku, podíl neobydlených bytů, podíl osob se středoškolským a vysokoškolským vzděláním, rozsah bytové výstavby, chudší vybavení domácnosti, nižší úroveň občanské vybavenosti a vysoký podíl zaměstnaných v zemědělství. Musil také specifikoval v rámci polarizace prostoru pojem vnitřní periferie, pod kterým si lze představit regiony, ležící na vnitřních hranicích administrativních celků. Příkladem z České republiky je svazek obcí zvaný Podbořansko, který se rozkládá na hranici čtyř krajů, Středočeského, Ústeckého, Plzeňského a Karlovarského.

Pro periferní oblasti jsou typické určité znaky, kterými se odlišují od jádrových oblastí. Například Havlíček a kol. (2010) uvádí vyšší podíl obyvatelstva se základním a středoškolským vzděláním. Úroveň vzdělání zároveň klesá se vzdáleností od centra. Na druhou stranu v jádrových oblastech je soustředěno obyvatelstvo s vysokoškolským vzděláním, které je rovněž považováno za nositele inovací. Heřmanová a kol. (2009) dodávají, že jádrové oblasti dokážou lépe přijímat inovace a flexibilně reagovat na

potenciální změny. Z tohoto důvodu jsou za póly rozvoje a modernizace označovány zejména jádrové oblasti, zatímco periferie inklinují spíše k tradicím a konzervatismu. Dargan a Shuckshmith (2008) právě ukazují, že inovace jsou spojovány primárně s městským prostorem a přírodními vědami a technologiemi a nikoliv MAS a venkovským prostorem.

Tento fakt, že periferní oblasti oproti jádrovým přijímají hůře inovace a pomaleji na ně reagují, je možné dokázat na příkladu zavedení nových technologií, především internetu. Z důvodu zavedení internetu do těchto oblastí, dochází ke zmírnění nevýhod, které by jinak bylo možné překonat pouze pomocí dopravní infrastruktury. Právě ona dopravní dostupnost do krajských měst, je dalším společným znakem periferních oblastí. Čermák (2005) ve své práci ověřil spojitost mezi periferií a dopravně odlehlým územím v rámci České republiky. Dobrá dopravní dostupnost, která zahrnuje rovněž kratší intervaly mezi spoji, byla zjištěna u obcí s malou vzdáleností od krajských měst.

Podíváme-li se na odlišnost centra a periferie z hlediska ekonomie, zjistíme, že aktivity, k nimž není potřeba vysoká úroveň kvalifikace, jsou soustředěny do periferních oblastí, kde je rovněž koncentrována i tzv. levná pracovní síla, jež se podílí na výrobním procesu určitého produktu. Toto tvrzení může do jisté míry posilovat dojem, že periferní oblasti shromažďují levnou a nekvalifikovanou pracovní sílu (Gatrell, 1999). Stejný názor zastává také Glasmeier a Howland (1994), kteří rovněž podotýkají, že periferní oblasti jsou díky chybějícímu vzdělání znevýhodněny. Gereffi (1999) dodává, že samotný vývoj produktu se odehrává v jádrových oblastech, kdežto výrobní proces je přesunut do okrajových oblastí, které v jeho pojetí lze chápat jako rozvojové země, neboli země třetího světa, na rozdíl od oblastí centrálních, kterými se rozumí ekonomicky vyspělé, rozvinuté země.

Centrum (jádro) je rovněž místo, kde je koncentrována rozhodovací, řídící a kontrolní moc. Mimo jiné sdružuje hospodářské, kulturní či politické instituce, z čehož vyplývá, že právě zde dochází k nejdůležitějším rozhodnutím, které mají následně vliv na samotné fungování periferií (Chromý a Janů 2003). Periferní oblasti, jak uvádí Siwek a Bogdová (2007) často plní doplňkovou funkci k oblastem jádrovým. Jako příklad lze uvést dojíždění do periferií za účelem rekreace. Mnozí lidé rovněž vlastní na tomto území chatu či chalupu. Periferie tedy disponují zdroji, po kterých je z jádrových oblastí poptávka.

Periferní oblasti na nás mnohdy mohou působit jako ty méně rozvinuté. Bariéry rozvoje jsou způsobeny například nedostatečným vzděláním obyvatel či méně schopným vedením obce, které nestačí reagovat na stále měnící se prostředí (Reinöhlová, 2005). Spojitost je tak často dávána se sociálním kapitálem území. Na druhou stranu, jak uvádí Chromý a Skála (2005) díky mírné zaostalosti přetrvává v těchto regionech tradice, kulturní dědictví či zvyky, díky kterým si region utváří svou vlastní originální identitu. Z dotazníkového šetření, které realizoval Havlíček a kol. (2010) také vyplynulo, že většina dotazovaných v modelových periferních oblastech, je se svým životem zde spokojena či dokonce velmi spokojena.

Polarizace prostoru je však dynamickým procesem (Halás, 2008). Utváření center či periferií tedy není trvalou záležitostí a může se v čase měnit. Například území, které bylo v minulosti považováno za periferii, nemusí být stejným způsobem vnímáno v současnosti. Potenciálních stimulů této proměny může být celá řada a úspěšné fungování místního společenství bude jedním z nich.

Boom místních akčních skupin (a i endogenního rozvoje?)

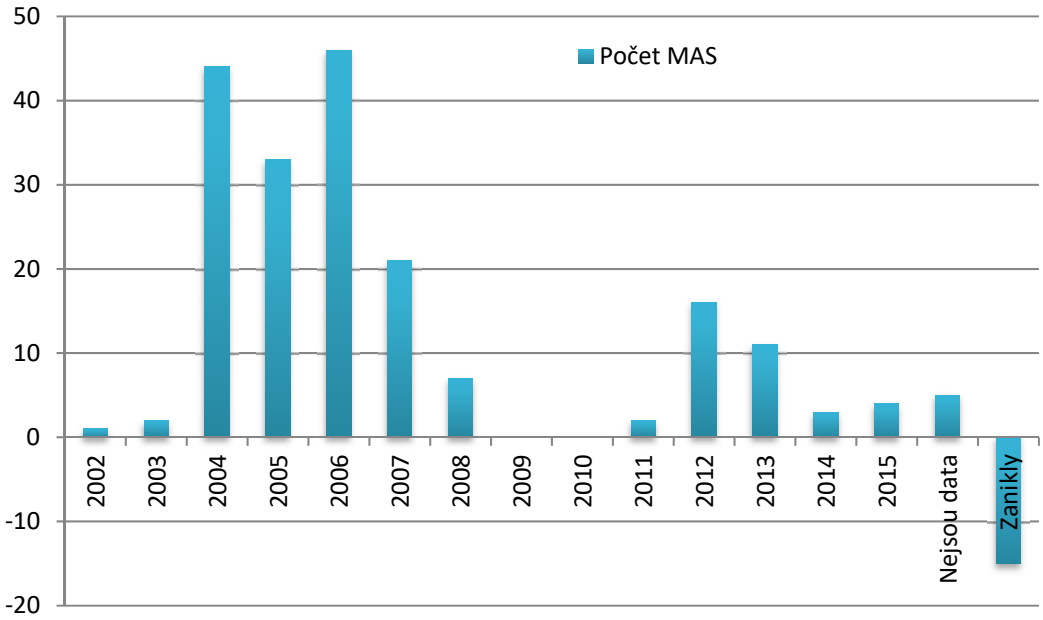
Rozvoj místních akčních skupin lze úzce spojovat se vstupem Česka do Evropské unie, která již od konce 20. století začala v případě rozvoje venkova prosazovat metodu LEADER. Proto se vznik prvních MAS v České republice datuje do roku 2002 (Khendriche Trhlínová, 2014). Největší nárůst počtu MAS byl v programovacím období 2004 – 2006 v návaznosti na operační program Rozvoje venkova a následně v dalším programovacím období 2007 – 2013 (Obrázek 1)(Vavrouchová, 2014). Do roku 2007 proběhlo v Česku několik iniciativ, které měly především za cíl postupné osvojení a pochopení metody LEADER v českém prostoru. Jednalo se o program LEADER+, český program LEADER ČR a iniciativa v rámci

Programu obnovy venkova (Hudečková a Lošťák, 2008). Dle údajů z Národní sítě MAS se alespoň jedné z iniciativ zúčastnilo 112 MAS ze 154 založených do roku 2008.

Shodný počet MAS byl podpořen v rámci Programu rozvoje venkova České republiky na období let 2007-2013. V tomto období lze již hovořit o plnohodnotné implementaci metody LEADER v České republice a posílení tohoto principu. Protože mezi MAS došlo k alespoň částečnému výběru a řada z MAS podpořena nebyla, Chevalier (2012) označuje Česko jako stát „středně selektivizující" a s průměrným zpožděním implementace metody. Tímto se Česko lišilo od řady států přistoupivších do EU v roce 2004, které zaznamenaly výrazné zpoždění v implementaci a řada z nich nepodporovala soutěž mezi MAS a jejich výběr.

Právě postupná přílišná kontrola ze strany lokálních a regionálních samospráv, úřadů a ministerstev a regulující omezení implementace metody LEADER jsou zmiňovány jako kritika této metody coby nástroje endogenního rozvoje (Convery a kol., 2010; Navarro a kol., 2015; Dax a kol., 2016). Objevují se proto názory, že se postupně převrací tzv. bottom-up přístup. Prostřednictvím metody LEADER sice plynou do lokality významné prostředky, nicméně rámec jejich poskytování je více regulativní a omezující. Maurel, 2008, Furmankiewicz a kol., 2010, Marquardt a kol., 2012 a Fakowski, 2013 na příkladu států tzv. EU 12 ukazují, že tyto iniciativy jsou významně kontrolovány lokální samosprávou, které je často iniciátorem jejich vzniku a má v nich dominantní postavení.

Tyto tendence je možno pozorovat v aktuálním probíhajícím období 2014-2020. Místní akční skupiny se staly v Česku a EU uznávaným aktérem rozvoje venkova. V Česku se proto projevilo opětovné skokové navýšení počtu těchto skupin a ustálilo se na 181 subjektech v roce 2017. Území působnosti MAS pokrývá 5,9 mil. obyvatel a je pouze 334 obcí do 25 tisíc obyvatel, jejichž území není součástí některé z MAS. Můžeme proto mluvit o tom, že tzv. „bílá místa" na mapě Česka již téměř nenajdeme. Dynamický vývoj se však projevil také zánikem některých MAS, především těch, které nebyly součástí některé z iniciačních podpor a nebyly podpořeny v rámci PRV ČR 2007-2013. Negativem tohoto období je velké zpoždění (první MAS vypisovaly první výzvy až na začátku roku 2017) a snaha o plošné pokrytí celého území České republiky tzn. omezení selektivity a soutěže mezi MAS.

Obrázek 1: Vývoj počtu MAS v České republice

Zdroj: vypracováno podle NS MAS [on-line].

Metody a data

Příspěvek se zabývá zhodnocením implementace metody LEADER v Česku dle socioekonomických charakteristik území. Proto bylo nezbytné získat data jak k samotným

charakteristikám MAS coby instituci, tak prostorové informace vztažené k území, na kterém tyto subjekty působí. Požadované údaje k místním akčním skupinám (rok založení, územní vymezení v roce 2007, implementace metody LEADER) byly získány z databáze poskytované Národní sítí Místních akčních skupin České republiky. Prostorové charakteristiky území MAS byly agregovány z údajů dostupných pro obce, a to z databáze Územně analytických podkladů (2007) a údajů ze Sčítání lidí, domů a bytů 2001 (ČSÚ), Integrovaného portálu zaměstnanosti MPSV ČR (2007) a mapového serveru (mapy.cz).

Tyto údaje byly v dalším kroku využity k vyjádření diferenciace území MAS dle vybraných znaků perifernosti území. Na základě studia dosavadního přístupu českých autorů (Jančák, 2001; Marada, 2001; Havlíček a kol., 2005; Jančák a kol. 2006; Musil, Müller, 2008) byly jako relevantní vybrány tyto ukazatele:

- Podíl počtu obyvatel v obcích do 2 tisíc obyvatel (%)(2007)
- Hustota zalidnění (2007)
- Saldo migrace na 1000 obyvatel (2006 a 2007)
- Podíl obyvatel ve věku 65 a více let (%)(2007)
- Počet dokončených bytů na 1000 obyvatel (2007)
- Počet dosažitelných uchazečů na 1 volné pracovní místo (2007)
- Míra nezaměstnanosti (2007)
- Podíl osob starších 14 let s dokončeným vysokoškolským vzděláním (%)(2001)
- Podíl ekonomicky aktivních v priméru (%)(2001)
- Podíl obyvatel v TOB s plynem zavedeným do bytu (%)(2001)
- Dostupnost do krajského města automobilem ze sídla MAS (v min.) (2017)

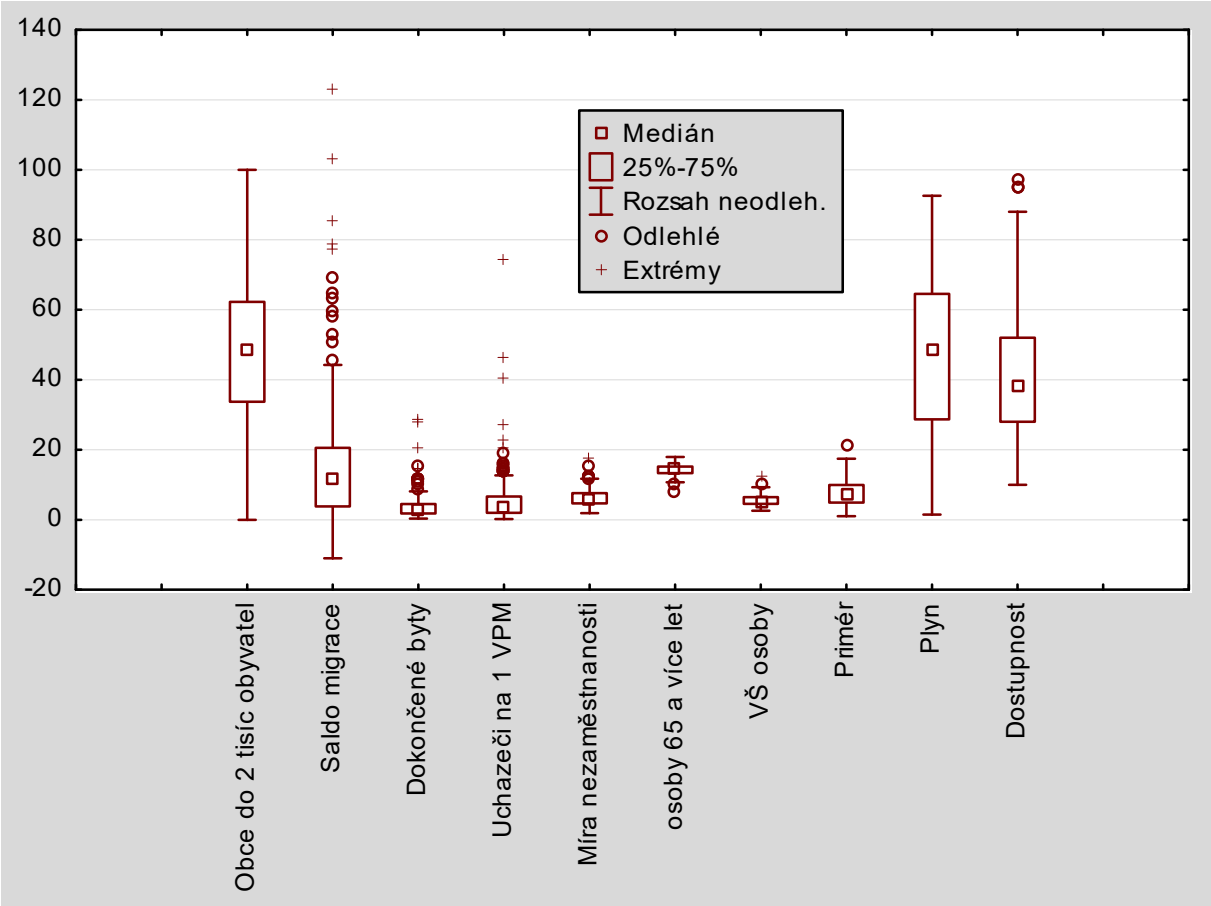
Pro klasifikaci územních jednotek (celkem 154 MAS v roce 2008 a 38 MAS vzniklých po roce 2008) byl následně konstruován jednoduchý index perifernosti území MAS dle sumy pořadí každé jednotky v jednotlivých ukazatelích. Tento postup klade důraz na srovnání sledovaných jednotek. Vypočítaná hodnota je však pouze pomocnou veličinou, klíčové pro článek jsou hodnoty sledovaných charakteristik pro jednotlivé typy území MAS. Za účelem zodpovězení výzkumné otázky byl vývoj sledován v 6 typech:

- MAS v roce 2008.(154 jednotek)
- MAS účastnící se některé iniciativy tréninku metody LEADER v období 2003-2007 (Leader+, Leader ČR, Program obnovy venkova).(112 jednotek)
- MAS neúčastnící se některé iniciativy tréninku metody LEADER v období 2003-2007 (Leader+, Leader ČR, Program obnovy venkova).(42 jednotek)
- MAS implementující metodu LEADER v období 2007-2013 (112 jednotek)
- MAS neimplementující metodu LEADER v období 2007-2013 (42 jednotek)
- MAS vzniklé po roce 2008 (38 jednotek).

Diferenciace MAS dle vybraných znaků periferních území

Vzhledem k počtu MAS a jejich rozmístění není překvapující významná diferenciace území MAS ve zvolených ukazatelích. Je však nezbytné v tomto hodnocení zohledňovat sledovaný ukazatel a jeho povahu (např. procentuální charakteristiky mohou nabývat pouze hodnot v rozmezí 0-100). Proto je největší rozdíl mezi územími MAS v rozsahu „venkovskosti“, infrastrukturním zázemí a dopravní dostupnosti (viz Obrázek 2). Mezi MAS najdeme takové, které na svém území dokonce nemají ani jednu obec s méně než 2 tisíci obyvateli, a na druhé straně skupiny, v nichž všichni obyvatelé žijí ve venkovských obcích. Nicméně většina území MAS vykazuje podíl obyvatel žijících v obcích do 2 tisíc mezi 33-62 %. Srovnatelně, jsou obyvatelé MAS, kteří v roce 2001 žili téměř všichni v obcích, jež nebyly

ještě plynofikovány, zatímco u jiných MAS devět z deseti obyvatel mohlo využívat výhod plynofikace. I v případě dostupnosti krajského města ze sídla MAS lze mezi územími najít výrazné rozdíly dle absolutní časové hodnoty – některé MAS jsou totiž lokalizovány v zázemí svých krajských center (deset minut automobilem do centra), tak ve vzdálených a dopravně exponovaných částech krajů, kde doba dostupnosti centra překračuje i jednu hodinu.

Obrázek 2: Vybrané znaky MAS v České republice

pozn. Přesný popis ukazatelů je uveden v části Metody a data.

Větší hodnotu rozptylu než znak dostupnosti však vykazuje migrační (ne)atraktivita, neboť řada území se vyznačuje odlehlými až extrémními hodnotami. Z tohoto důvodu je pro tento ukazatel vypočítána vysoká hodnota variačního koeficientu ukazující na významné rozdíly vůči průměrným hodnotám. Srovnatelně vysokou hodnotu variačního koeficientu vykázala charakteristika bytové výstavby a počet uchazečů na jedno volné pracovní místo. Třebaže je většina MAS svými hodnotami v těchto dvou ukazatelích velmi podobná, řada území opět vykázala odlehlé a extrémní hodnoty. Vzhledem k povaze ukazatele není překvapující, že menší hodnoty rozptylu nalezneme u ukazatelů vztahujících se k vnitřní struktuře obyvatel území (věk, vzdělanost, ekonomická aktivita). Většina území MAS vykázala odlišné hodnoty pouze v řádu jednotek procent a odlehlé hodnoty se vyskytují v mnohem menší míře.

Implementace metody LEADER a prostorová polarizace

V období tréninku a iniciace metody LEADER v Česku tj. před rokem uplatnění a podporou 112 skupin z PRV v letech 2007-2013, vykázaly MAS zahrnuté do některých iniciativ výraznější znaky spojované s perifernosti území. Přestože charakteristiky vztažené k populaci či úrovni technické infrastruktury tento stav neukazovaly (srovnatelná úroveň), migrační saldo, bytová výstavba, trh práce a dostupnost do krajského centra naznačovaly

výraznější perifernost, než jakou lze identifikovat u MAS, které se žádné iniciativy mezi roky 2003-2007 neúčastnily. V navazujícím období se obě skupiny MAS („úspěšné a neúspěšné“) téměř nelišily. Patrný byl pouze příznivější trh práce v územích MAS, které byly vybrány a realizovaly své strategie prostřednictvím metody LEADER v daném pětiletém období.

Tabulka 1 Vybrané znaky území dle působení MAS v Česku v období 2003-2016

Kategorie MAS	MAS v roce 2008	MAS účastnící se některé iniciativy tréninku metody LEADER v období 2003-2007	MAS neúčastnící se některé iniciativy tréninku metody LEADER v období 2003-2007	MAS implemen-tující metodu LEADER v období 2007-2013	MAS neimple-mentující metodu LEADER v období 2007-2013	MAS vzniklé po roce 2008
Podíl počtu obyvatel v obcích do 2 tisíc obyvatel (%)	47,7	46,6	51,4	47,8	47,4	36,1
Hustota zalidnění	74,1	71,9	82,7	73,4	76,5	127,9
Saldo migrace na 1000 obyvatel	12,4	10,9	17,7	12,3	12,8	22,9
Dokončené byty na 1000 obyvatel	3,4	2,9	4,9	3,4	3,4	5,6
Počet dosažitelných uchazečů na 1 volné pracovní místo	3,5	3,7	2,9	3,4	4,1	2,0
Míra nezaměstnanosti	6,7	6,9	6,2	6,6	7,2	5,7
Podíl obyvatel ve věku 65 a více let (%)	14,2	14,1	14,3	14,1	14,3	13,9
Podíl osob starších 14 let s dokončeným vysokoškolským vzděláním (%)	5,5	5,4	6,0	5,6	5,5	6,5
Podíl ekonomicky aktivních v priméru (%)	7,5	7,5	7,4	7,5	7,3	5,2
Podíl obyvatel v TOB s plynem zavedeným do bytu (%)	48,5	48,4	48,5	48,3	49,0	58,2
Průměrná dostupnost do krajského města automobilem (v min.)	42,5	43,3	40,5	43,1	41,1	35,1

Pozn. TOB – trvale obydlené byty.

Významné rozdíly však byly identifikovány mezi první skupinou MAS tj. těmi, které vznikly do roku 2008 a „novými“ MASkami. Ty vznikaly až po roce 2010 a na rozdíl od první skupiny neměly žádné zkušenosti s tréninkem či realizací metody LEADER. Nově vznikající MAS vykazovaly charakteristiky bližší jádrovému území:

- Menší význam venkovského prostoru a zemědělství – hustota zalidnění, podíl obyvatel žijících v obcích do 2 000 obyvatel a podíl ekonomicky aktivních pracujících v priméru.
- Atraktivní území – migrační saldo či bytová intenzita.
- Příznivější situace na trhu práce – pracovní místa, míra nezaměstnanosti.

- Vyšší vzdělanost.
- Snazší dostupnost a vybavenost území.

Je evidentní, že postupná saturace území Česka místními akčními skupinami motivovaná možnostmi období 2014-2020 se více týkala území, které vykazovaly v mnohem menší míře znaky perifernosti a exponovanosti.

Závěr

Třebaže studované místní akční skupiny působí na území pouze jednoho státu, jejich socioekonomické a prostorové charakteristiky odvozené od znaků perifernosti/exponovanosti resp. prostorové polarizace jsou rozmanité a odlišné. Týká se to zejména znaků rozsahu „venkovskosti“, infrastrukturního zajištění a dopravní dostupnosti území. Na druhou stranu, podobná jsou si území u ukazatelů vztahujících se k povaze vnitřní struktury obyvatel jako věk, vzdělanost či ekonomická aktivita. Tyto odlišnosti by pak MAS měly reflektovat ve svých strategiích komunitně vedeného místního rozvoje, aby pak využili klíčové výhody, která se s nimi spojuje – tedy znalost lokálních problémů a jejich efektivní řešení prostřednictvím teritoriálně zacílené podpory (Furmankiewicz a kol., 2010). Je však stále nezodpovězenou otázkou, nakolik regulativní prostředí a omezení směrů finanční a dotační podpory ovlivňuje strategické plánování a nastavení strategických a specifických cílů MAS v aktuálním programovacím období 2014-2020 (Pavlišová a kol. 2016). Tyto faktory pak ovlivňují uplatnění prvků metody LEADER coby (idealizovaného) nástroje endogenního rozvoje.

Z výsledků studie je dále patrné, že první vznikající MAS na českém území a následně ty, které se snažily získat podporu v rámci předchozího období 2007-2013, vykazovaly charakteristiky spojované více se znaky periferních a exponovaných území, než ty skupiny, které vznikly později. MAS objevující se po roce 2010 byly totiž charakteristické menším významem venkovského prostoru a zemědělství, vyšší atraktivitou území, příznivější situací na trhu práce, vyšší vzdělaností místních obyvatel a dostupnějším a vybavenějším územím. Z hlediska prostorové polarizace tak lze hovořit o tom, že první vlna implementace metody LEADER umožnila perifernějším a exponovanějším územím v Česku využít institucionalizovanou podporu pro lokální rozvoj a alespoň částečně nivelizovat rozdíly mezi územími. Tato podpora byla pro atraktivnější, více urbánní a ekonomicky a sociálně silnější území motivací až v současném období 2014-2020. Skutečný rozměr dopadů implementace metody LEADER na prostorovou polarizaci je však nezbytné zhodnotit v pokračujících výzkumech.

Předkládaný příspěvek vznikl za podpory IGA FRRMS Mendelovy univerzity v Brně: Lokální rozvoj prostřednictvím místních akčních skupin: zemědělství, místní produkce, turismus a správa obcí (2017/020).

Literatura

CONVERY, I., SOANE, I., DUTSON, T., SHAW, H. (2010): Mainstreaming LEADER Delivery of the RDR in Cumbria : An Interpretative Phenomenological Analysis. *Sociologia Ruralis*, roč. 50, č. 4, s. 372–391. https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2010.00519.x

CULLEN, T. B., PRETES, M. (1998): Perception of marginality in the United States and Canada. In: Jussila, H., Leimburger, W., Majoral, R. (eds.): *Perception of marginality*. Brookfield: Aldershot, s. 183–195.

ČERMÁK, L. (2005): Hodnocení vztahu dopravní dostupnosti a exponovanosti území. In: Novotná, M. (ed.): *Problémy periferních oblastí*, Praha: KSGRR PřF UK.

ČSÚ. Územně analytické podklady [online]. [cit. 2017-08-01]. Dostupné na World Wide Web: https://www.czso.cz/csu/czso/csu_a_uzemne_analyticke_podklady

DARGAN, L., SHUCKSMITH, M. (2008): LEADER and Innovation. *Sociologia Ruralis*, roč. 48, č. 3, s. 274–291. https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00463.x

DAX, T., STRAHL, W., KIRWAN, J., MAYE, D. (2016) : The Leader programme 2007 – 2013 : Enabling or disabling social innovation and neo-endogenous development ? Insights from Austria and Ireland. *European Urban And Regional Studies*, roč. 23, č. 1, s. 56–68. https://doi.org/10.1177/0969776413490425

FAKOWSKI, J. (2013): Political accountability and governance in rural areas: Some evidence from the Pilot Programme LEADER+ in Poland. *Journal of Rural Studies*, roč. 32, s. 70–79. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.04.008

FURMANKIEWICZ, M., THOMPSON, N., ZIELIN, M. (2010): Area-based partnerships in rural Poland : The post-accession experience. *Journal of Rural Studies*, roč. 26, č. 1, s. 52–62. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2009.05.001

GATRELL, J., D. (1999): Re-thinking economic development in peripheral regions. *The social science journal*, roč. 36, č. 4, s. 623-639.

GEREFFI, G. (1999): *A Commodity Chains Framework for Analyzing Global Industries*. Durham: Duke University.

GLASMEIER, A., HOWLAND, M. (1994): Service-Led Rural Development: Definitions, Theories, and Empirical Evidence. *International Regional Science Review*, roč. 15, s. 197–229.

HALÁS, M. (2008): Priestorova polarizacia spoločnosti s detailnym pohľadom na periferne regiony Slovenska. *Sociologický časopis*, roč. 44, č. 2, s. 349-369.

HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M. (2005): Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In: Novotná, M. (ed.): Problémy periferních oblastí. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 6–24.

HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., MARADA, M., JANČÁK, V., VONDRÁČKOVÁ, P. (2010): Sociální kapitál jako faktor rozvoje periferních oblastí: Analýza vybraných složek sociálního kapitálu v typově odlišných periferiích Česka. *Geografie*, roč. 115, č. 2, s. 207-222.

HEŘMANOVA, E., CHROMY, P. a kol. (2009): *Kulturni regiony a geografie kultury*. Praha: ASPI, 348 s.

HRUŠKA, V., KONEČNÝ, O. (2014): Prostor venkova. In: MATOUŠEK, R., OSMAN, R. eds.: *Prostory geografie*. Praha: Karolinum. s. 189-211.

HUDEČKOVÁ, H., LOŠŤÁK, M. (2008): LEADER in the Czech Republic and the farming sector. *Agricultural Economics - Czech*, roč. 54, č. 12, s. 555–565.

CHEVALIER, P. (2012): What effect does national regulation have on LEADER programming in the EU-27? *Wieś I Rolnictwo*, roč. 3, s. 9–29.

CHROMY, P., JANŮ, H. (2003): Regional identity, activation of territorial communities and the potential of the development of peripheral regions. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, roč. 38, č. 1, s. 105–117.

CHROMÝ, P., SKÁLA, J. (2010): Kulturně-geografické aspekty rozvoje příhraničních periferií: Analýza vybraných složek územní identity obyvatelstva Sušicka. *Geografie*, roč. 115, č. 2, s. 223-246.

JANČÁK, V. (2001): Příspěvek ke geografickému výzkumu periferních oblastí na mikroregionální úrovni. Geografie, 106, č. 1, s. 26–35.

JANČÁK, V., HAVLÍČEK, T. CHROMÝ, P., MARADA, M. (2006): Research on peripheral regions in Czechia: Theoretical and methodological remarks and basic results. Acta Geographica Universitatis Comenianae, 48, s. 89–99.

KHENDRICHE TRHLÍNOVÁ, Z. (2014): *Partnerství v rozvoji obcí, měst a regionů.* Praha: Auditorium, 234 s.

MARADA, M. (2001): Vymezení periferních oblastí Česka a stadium jejich znaků pomocí statistické analýzy. *Geografie*, 106, č. 1, s. 12–24.

MARQUARDT, D., MÖLLERS, J., BUCHENRIEDER, G. (2012): Social Networks and Rural Development : LEADER in Romania. *Sociologia Ruralis*, roč. 52, č. 4, s. 398–431. https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2012.00571.x

MAUREL, M.-C. (2008): Local development stakeholders and the European model: learning the leader approach in the new member states. *Sociologický Časopis*, roč. 44, č. 3, s. 511–529.
MUSIL, J. (1988).: Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení. *Územní plánování a urbanismus*, roč. 15, č. 2, s. 67-72.
MUSIL, J., MÜLLER, J. (2008): Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 44, č. 2, s. 321–348.
NAVARRO, F. A., WOODS, M., CEJUDO, E. (2015): The LEADER Initiative has been a Victim of Its Own Success . The Decline of the Bottom-Up Approach in Rural Development Programmes. The Cases of Wales and Andalusia. *Sociologia Ruralis*, s. 1–19. https://doi.org/10.1111/soru.12079
NS MAS ČR. Databáze MAS. [online]. [cit. 2017-08-01]. Dostupné na World Wide Web: http://databaze.nsmascr.cz/
PERLÍN, R., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2010): Typologie venkovského prostoru Česka. *Geografie*, 115, č. 2, s. 161–187.
REINÖHLOVÁ, E. (2005): Informační a komunikační technologie pro rozvoj periferních oblastí – zkušenosti ze zahraničí. In: Novotná, M. (ed.): Problémy periferních oblastí, Praha: KSGRR PřF UK.
Seznam. Mapový portál. [online]. [cit. 2017-08-04]. Dostupné na World Wide Web: https://mapy.cz/zakladni?x=16.4167000&y=49.3167000&z=11
SIWEK, T., BOGDOVÁ, K. (2007): Česke kulturně-historicke regiony ve vědomi svych obyvatel. *Sociologicky časopis*, roč. 43, č. 4, s. 1039–1053.
VAVROUCHOVÁ, H. (2014): *Obnova venkova.* Brno: Mendelova univerzita v Brně, 111 s.
Veřejná databáze. Český statistický úřad, 2016 [online]. [cit. 2016-09-05]. Dostupné na World Wide Web: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=uziv-dotaz#k=5&pvokc=428&uroven=509&w=>

Kontaktní adresy autorů:

Mgr. Ondřej Konečný, Ph.D. (korespondenční autor), Bc. Tereza Vyroubalová, Bc. Sabina Kotlánová, Bc. Zuzana Veidlichová, Ústav regionálního rozvoje a veřejné správy, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, třída Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno, ondrej.konecny@mendelu.cz, 46475@node.mendelu.cz, 42776@node.mendelu.cz, 47054@node.mendelu.cz

Vymezování oblastí vyžadující specifickou podporu na krajské úrovni na příkladu Ústeckého kraje

Defining Areas requiring specific support at the regional level using a case study of the Ústí nad Labem region

Miroslav Kopáček

Abstrakt:

Současná absence jednotné metodiky pro vymezování oblastí se specifickou podporou ve strategických dokumentech na úrovni krajů zapříčiňuje rozdílné zpracování dokumentů v jednotlivých krajích České republiky. Rozdílnost v zaměření z hlediska analyzovaných územích celků vychází zpravidla ze specifik jednotlivých krajů. Hlavním cílem příspěvku je analyzovat efektivitu vymezování oblastí vyžadující specifickou podporu na úrovni kraje, a to za použití případové studie Ústeckého kraje, na který byla aplikována certifikovaná metodika Ústavu územního rozvoje, která je založena na výpočtu souhrnného disparitního indexu. Metodika byla aplikována na administrativně vymezené území celky, a to správní obvody obcí s rozšířenou působností a správní obvody obcí s pověřeným obecním úřadem. Dílčím cílem příspěvku je i zhodnocení použité metodiky. Z provedené analýzy je patrné, že pro území Ústeckého kraje za použití administrativních územních celků je efektivnější používat správní obvody obcí s rozšířenou působností a výpočet souhrnného disparitního indexu mohou zkreslit extrémnější hodnoty v některém ze sledovaných územních celků.

Klíčová slova:

souhrnný disparitní index, oblasti se specifickou podporou, Ústecký kraj, správní obvod

Abstract:

The current lack of a uniform methodology for defining areas with specific support in strategic documents at the regional level in the Czech Republic causes different processing of documents in individual regions. The difference in focus in terms of analyzed territorial units is usually based on the specifics of individual regions. The main objective of this paper is to analyze the efficiency of the definition of areas requiring specific support at the regional level, using a case study of the Ústí nad Labem Region, which applied the certified methodology of the Institute of Territorial Development based on the calculation of the comprehensive disparity index. The methodology was applied to administrative territorial units, namely the administrative districts of the municipalities with extended powers and the administrative districts of the municipalities with the authorized municipal office. The partial aim of the paper is to evaluate the methodology used. The analysis shows that it is more efficient to use the administrative districts of municipalities with extended powers for the territory of the Ústí nad Labem Region and that the calculation of the comprehensive disparity index may be distorted by the more extreme values in one of the monitored territorial units.

Key words:

comprehensive disparity index, areas with specific support, Ústí nad Labem Region, administrative district

Úvod

V současné době na krajské úrovni v České republice neexistuje metodika, která by jednotně definovala ve strategických dokumentech vymezování oblastí, u kterých je potřebná specifická podpora na krajské úrovni. V roce 2012 byla Ústavem pro územní rozvoj v Brně certifikována metodika „RoIA - přístupy k vymezování regionů vyžadujících specifickou podporu na krajské úrovni" (Chabičovská a kol. 2012), která byla vypracována v rámci výzkumného programu Ministerstva pro místní rozvoj ČR, a to WD - Výzkum pro řešení regionálních disparit (MMR 2012), jejímž cílem bylo definovat metodiku, která by byla snadno použitelná, jelikož čerpá z dat, která jsou volně přístupná a pro sledované ukazatele dostupná na analyzovaných územních úrovních a všeobecně aplikovatelná na celé území České republiky.

Základními dokumenty, kde lze metodiku uplatnit jsou strategie a programy krajů. *„Strategie rozvoje kraje je základní rámec dlouhodobé orientace rozvoje územního obvodu kraje, usměrňujícího jeho rozvoj na období 10 - 15 let. Program rozvoje kraje je střednědobý taktický dokument regionálního rozvoje na úrovni kraje s důrazem na sociálně-ekonomickou sféru, zpracovaný zpravidla na období čtyř let …"* (Wokoun a kol. 2008, s. 460). Programy rozvoje krajů při analýze svého území zaměřují svou pozornost individuálně na různé územní celky, a to zpravidla dle potřeby a povahy území daného kraje. Níže uvedená tabulka znázorňuje informace o tom, na jaké územní celky v rámci jednotlivých krajů je hlavní zaměření pozornosti v rámci aktuálně platných[1] programových dokumentů krajů[2].

Tab. 1: Programy rozvoje krajů ČR a jejich zaměření na analyzované územní celky

kraj	název programového dokumentu	analyzované územní celky
Jihomoravský	Program rozvoje Jihomoravského kraje 2014 - 2017	SO ORP
Karlovarský	Program rozvoje Karlovarského kraje 2014 - 2020	
Královéhradecký	Program rozvoje Královéhradeckého kraje 2017 - 2020	
Olomoucký	Program rozvoje územního obvodu Olomouckého kraje 2015 - 2020	
Pardubický	Program rozvoje Pardubického kraje 2012 - 2020	
Plzeňský	Program rozvoje Plzeňského kraje 2014+	
Ústecký	Program rozvoje Ústeckého kraje 2014 - 2020	
Vysočina	Program rozvoje Kraje Vysočina	
Zlínský	Program rozvoje územního obvodu Zlínského kraje 2013 - 2016	
Jihočeský	Program rozvoje Jihočeského kraje 2014 - 2020	SO POÚ
Středočeský	Program rozvoje územního obvodu Středočeského kraje na období 2014-2020	okresy
Liberecký	Program rozvoje Libereckého kraje 2014 - 2020	generelové jednotky

Zdroj: Programy rozvoje jednotlivých krajů

Nejvíce krajů využívá pro analýzu stavu svého území v programech rozvoje kraje SO ORP. Výjimku tvoří pouze kraj Jihočeský, Středočeský a Liberecký. Jihočeský kraj, který je z hlediska rozlohy druhým největším krajem v ČR, upřednostňuje větší diverzifikaci území, a to vzhledem ke specifičnosti některých částí svého území, a tak využívá SO POÚ. Středočeský kraj, jako rozlohou největší kraj, naopak nejvíce pracuje v programu rozvoje kraje

[1] U Zlínského kraje nebyl v době zpracovávání příspěvku online dostupný aktuálně platný program rozvoje kraje, a tak byl pro potřebu analýzy použit dokument pro předcházející období.

[2] U Moravského kraje nebyl online dostupný žádný dokument, který by byl programem rozvoje kraje, a proto není tento kraj v tabulce 1 obsažen.

s okresy, a to v důsledku toho, že jednotlivé okresy v tomto kraji lze poměrně snadno nějakým způsobem charakterizovat. Liberecký kraj jako jediný nevyužívá administrativně vymezené územní celky, ale tzv. generové jednotky, které byly vymezeny regionalizací na základě specifických charakteristik jednotlivých částí území. Při takovéto regionalizaci území je nutné respektovat minimálně základní územně samosprávné celky - obce, aby mohlo dojít k výpočtu jednotlivých sledovaných ukazatelů za sledované území. Obdobně vymezenou regionalizaci jako Liberecký kraj má i Ústecký kraj, a to pro strategii rozvoje kraje (Novák, Koutský 2015).

Příspěvek má celkem tři cíle. Prvním cílem je na základě aplikace výše uvedené metodiky vymezit v rámci území Ústeckého kraje oblasti, které vyžadují specifickou podporu z krajské úrovně, a to za použití administrativního vymezení území dle správních obvodů obcí s rozšířenou působností (dále jen SO ORP) a správních obvodů obcí s pověřeným obecním úřadem (dále jen SO POU).

Druhým cílem příspěvku je provést komparativní analýzu výsledků SO ORP a SO POU a zhodnotit vhodnou územní segmentaci Ústeckého kraje pro potřeby strategických dokumentů. Aplikací předmětné metodiky na území Jihomoravského kraje na úrovni SO POÚ, ač tento kraj ve svých dokumentech převážně používá vymezení dle SO ORP se zabývala Bláhová a Hübelová (2014).

Posledním třetím cílem příspěvku je zhodnotit efektivitu použité metodiky. Zdali je proces výpočtu souhrnného disparitního indexu efektivní a dostatečně vypovídají o stavu jednotlivých územích celků, případně jakými okolnostmi může být výpočet souhrnného disparitního indexu zkreslen.

Metodika výzkumu a zdroje dat

Pro analýzu disparit v rámci území Ústeckého kraje byla zvolena metoda výpočtu souhrnného disparitního indexu, přičemž získané hodnoty byly následně kategorizovány do pěti různých úrovní. Základní podstatou souhrnného disparitního indexu je identifikovat vnitrokrajské rozdíly. Chabičovská a kol. (2012) uvádí, že výhodou tohoto ukazatele je práce pouze s relativními hodnotami a nezávislost na rozpětí hodnot indikátorů, jelikož pro samotný výpočet dochází ke škálování a možnou nevýhodou může být to, že se nepracuje s konkrétními daty (jejich hodnotou), a tak není možné vyhodnotit intenzitu rozdílu mezi jednotlivými územními celky.

Pro výpočet souhrnného disparitního indexu se vycházelo z volně dostupných online zdrojů, převážně z dat Českého statistického úřadu, která byla publikována ve Veřejné databázi (ČSÚ 2017). Celkem bylo analyzováno následujících pět ukazatelů (Chabičovská a kol. 2012):

- **vývoj počtu obyvatel** – analyzována byla změna počtu obyvatel v daném územním celku během pětiletého období, tedy změna mezi roky 2011 a 2016 v procentech, přičemž jako základní báze (100 %) sloužil rok 2011. Vstupní data byla vždy k 31. 12. daného roku;
- **index stáří** – demografický ukazatel, který vychází z věkových skupin, pracuje s dětskou a postprodukční složkou obyvatelstva. Přesně udává, kolik obyvatel na daném území ve věku 65 let a více připadá na 100 obyvatel ve věku od 0 do 14 let (Toušek a kol. 2008). Do analýzy vstupovala hodnota indexu stáří, které vykazovaly jednotlivé územní celky v roce 2016;
- **počet ekonomických subjektů na 1000 obyvatel** – stav k 31. 12. 2016;
- **podíl nezaměstnaných osob** – v původně zpracované metodice byla místo tohoto ukazatele uvedena míra nezaměstnanosti. Míra nezaměstnanosti byla od počátku roku 2013 nahrazena ukazatelem podíl nezaměstnaných osob (ČSÚ 2012), a proto byl použit ukazatel aktuálně platný. Data byla získána z integrovaného portálu Ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV 2017). Dle metodiky se mělo pro analýzu vycházet z průměru prosincových stavů za poslední tříleté období od roku 2013

do roku 2016. Pro roky 2014, 2015 a 2016 byla data za prosinec pro SO ORP a SO POÚ použita. Ovšem nedostupná byla data pro prosinec 2012, jelikož Integrovaný portál MPSV nedisponuje daty za analyzovaná území od 1. 1. 2012 do 28. 2. 2014, a tak se přistoupilo k použití dat, která byla v čase nejblíže dostupná k řešenému období, což je březen 2014, který v analýze nahradil prosinec 2013.

- **počet dokončených bytů na 1 000 obyvatel** – u tohoto ukazatele se vycházelo z průměru ročních hodnot za pětileté období, tedy od roku 2011 do roku 2016. Stav hodnot byl vždy konečný k 31. 12.

Pro výpočet souhrnného disparitního indexu bylo nutné provést postup v následujících třech krocích (Chabičovská a kol. 2012):

- **normování jednotlivých ukazatelů** – jednotlivé hodnoty ukazatelů byly přepočteny na škále v rozsahu od 0 do 100. Hodnota 0 odpovídala územnímu celku, který vykazoval v krajském srovnání nejnižší hodnotu. Hodnota 100 odpovídala územnímu celku, který vykazoval v krajském srovnání hodnoty nejvyšší. Přepočet byl proveden dle následujících vzorců:

$$x = \frac{x\,i - x\,min}{x\,max - x\,min} * 100 \qquad \text{(pro ukazatel pozitivního charakteru),}$$

$$x = \frac{x\,max - x\,i}{x\,max - x\,min} * 100 \qquad \text{(pro ukazatel negativního charakteru),}$$

kde x je normovaná hodnota ukazatele, která vykazuje hodnotu na výše uvedené škále. Dále x_i je individuální hodnota územního celku, x_{max} je maximální hodnota územního celku u příslušného ukazatele a x_{min} je minimální hodnota územního celku u příslušného ukazatele. Vzorec pro výpočet normované hodnoty ukazatele má dvojí podobu, protože je nutné při analýze rozlišovat, zdali se jedná o ukazatel pozitivního charakteru, u kterého se za pozitivní považují vyšší absolutní hodnoty (změna počtu obyvatel, počet ekonomických subjektů a počet dokončených bytů) nebo o ukazatel negativního charakteru, který má opačný princip, tedy rostoucí hodnota ukazatele je považována za negativní (index stáří, podíl nezaměstnaných osob);

- **výpočet souhrnného disparitního indexu** – výpočet je založen na průměru normovaných hodnot, a to sledovaných pěti ukazatelů, vždy individuálně za každý analyzovaný územní celek;
- **kategorizace jednotlivých územních celků** – vytvoření pěti kategorií stejného rozsahu, do kterých jsou jednotlivé výsledky souhrnného disparitního indexu územních celků rozřazeny, přičemž minimum a maximum statistického souboru je definováno dle minimální a maximální hodnoty souhrnného disparitního indexu, do kterých jsou rozřazeny jednotlivé územní celky v rámci sledovaného území, čímž dojde i k identifikaci jejich úrovně. Vzhledem k rostoucí hodnotě souhrnného disparitního indexu jsou jednotlivé kategorie označeny následujícím způsobem, a to: slabá, problémová, neutrální, rozvojová a silná.

Analýza disparit v rámci území Ústeckého kraje

Ústecký kraj má na svém území vymezeno celkem 7 okresů - Chomutov, Most, Teplice, Ústí nad Labem, Děčín, Louny a Litoměřice. Dále 16 správních obvodů s rozšířenou působností a 30 správních obvodů s pověřeným obecním úřadem. Do těchto uvedených administrativně vymezených územních celků dále spadá celkem 354 obcí. Z hlediska počtu obcí je nejpočetnější okres Litoměřice, který má 105 obcí a nejméně početný je okres Ústí nad Labem, který má pouze 26 obcí. Jednotlivé okresy se dále dělí na jeden až tři SO ORP a dva až šest SO POÚ.

Analýza správních obvodů obcí s rozšířenou působností

Z hlediska komparace absolutních hodnot jednotlivých SO ORP Ústeckého kraje a České republiky lze konstatovat, že ve třech sledovaných ukazatelích vykazují všechna SO ORP horší hodnoty, než Česká republika jako celek, a to v ukazatelích: podíl nezaměstnaných osob, ekonomické subjekty na 1 000 obyvatel a dokončené byty na 1 000 obyvatel. Celorepublikové hodnoty jsou ovlivněny dynamikou hlavního města Prahy, které vykazuje ve srovnání se zbytkem České republiky nadprůměrných výsledků, nicméně i přes tento fakt je prostřednictvím těchto ukazatelů, které de facto ilustrují ekonomickou a sociální situaci zjevné, že situace v Ústeckém kraji je problematičtější, než ve zbytku republiky. Demografické ukazatele (změna počtu obyvatel a index stáří) jsou u všech SO ORP v porovnání s celorepublikovými hodnotami bez výrazných rozdílů.

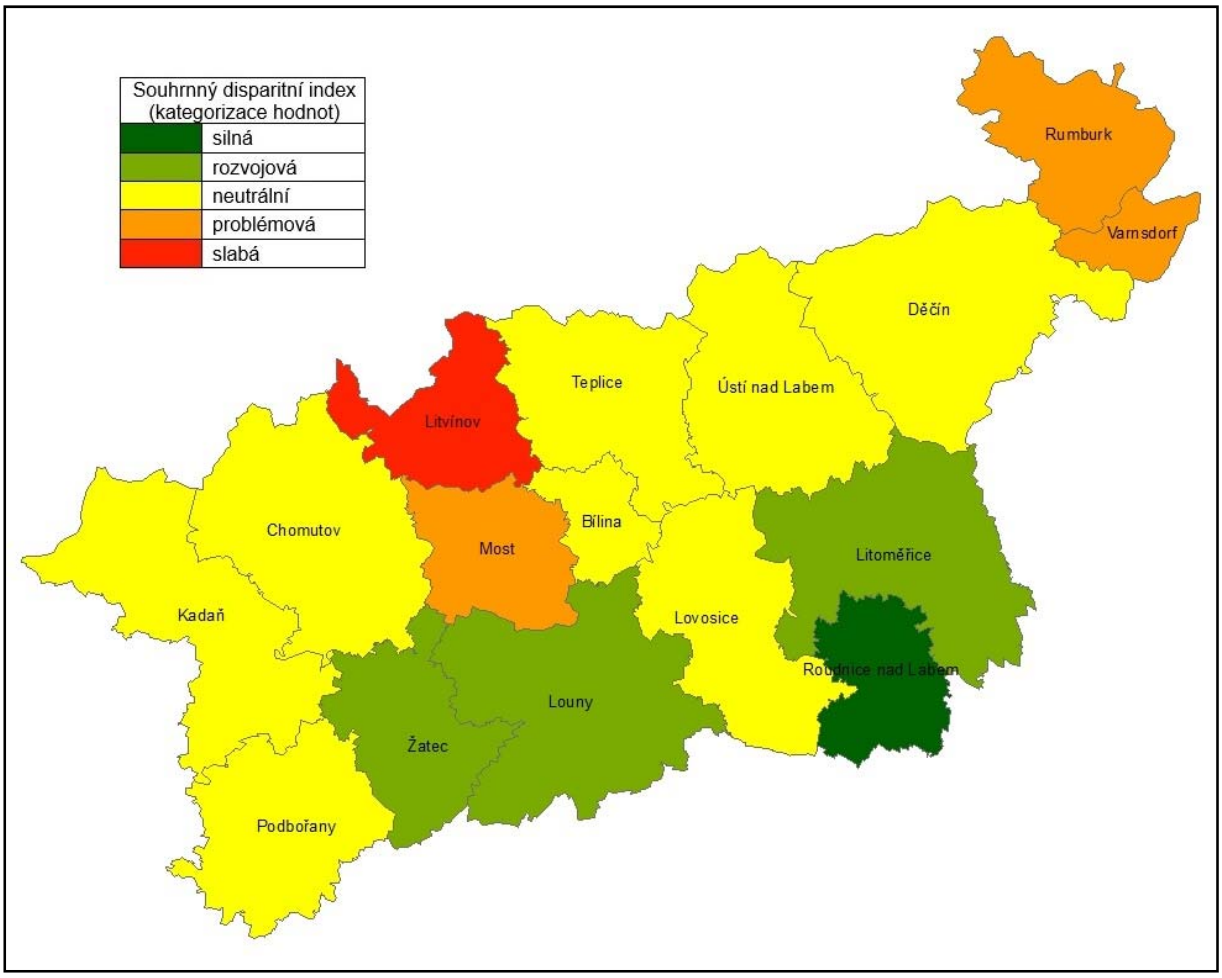
Tab. 2: Normované hodnoty sledovaných ukazatelů SO ORP Ústeckého kraje

hodnoty	**SO ORP**	**změna počtu obyv.** (2011 a 2016; 2011 = 100 %; %)	**index stáří** (2016)	**ekonomické subjekty na 1 000 ob.** (2016)	**podíl nez. osob** (průměr 2013 - 2016; %)	**dokončené byty na 1 000 ob.** (průměr 2011 - 2016)
normované	Bílina	100,00	88,55	0,00	88,08	0,00
	Děčín	23,87	35,62	91,86	56,48	25,92
	Chomutov	27,98	100,00	37,69	37,82	34,61
	Kadaň	13,53	76,93	17,77	72,02	53,33
	Litoměřice	30,68	68,85	81,48	83,94	46,81
	Litvínov	0,00	22,07	55,21	0,00	44,81
	Louny	28,05	67,62	68,53	80,31	45,87
	Lovosice	29,07	0,00	51,28	87,05	100,00
	Most	29,08	80,79	53,46	19,69	14,57
	Podbořany	26,23	63,03	15,64	80,31	52,41
	Roudnice n. L.	41,79	59,80	97,01	100,00	83,38
	Rumburk	15,64	59,80	28,99	61,14	46,10
	Teplice	19,76	44,16	55,91	86,53	63,52
	Ústí n. L.	26,19	63,81	100,00	30,05	38,33
	Varnsdorf	18,05	50,48	16,15	69,95	42,16
	Žatec	30,90	87,47	51,22	58,55	65,58
absolutní	minimální	95,97	104,74	169,21	7,58	0,42
	maximální	108,30	131,45	239,41	12,40	2,10
	Ústecký kraj	99,20	114,95	212,13	9,78	1,17
	ČR	100,70	120,74	265,39	6,80	2,53

Zdroj: ČSÚ 2017, MPSV 2017, vlastní výpočty

Při porovnání počtu obyvatel v letech 2011 a 2016 pouze ve dvou SO ORP došlo k nárůstu počtu obyvatel, jednalo se o SO ORP Bílina a Roudnice nad Labem. U všech sledovaných dalších SO ORP došlo k poklesu počtu obyvatel. Vzhledem k tomu, že situace v SO ORP Bílina byla z hlediska změny počtu obyvatel ve sledovaném období poměrně výrazná oproti ostatním SO ORP, došlo k nárůstu počtu obyvatel z 20 818 v roce 2011 na 22 546 v roce (změna 108,3 %), je patrná velmi výrazná disproporce u normované hodnoty ukazatele mezi SO ORP Bílina a ostatními SO ORP. SO ORP Bílina vykazuje normovanou hodnotu 100 a další v pořadí SO ORP Roudnice nad Labem vykazuje normovanou hodnotu 41,79. Vzhledem k výše popsané problematice je možné konstatovat, že výrazná změna v SO ORP Bílina ovlivnila hodnotu souhrnného disparitního indexu u všech ostatních SO ORP Ústeckého

kraje, jelikož do výpočtu aritmetického průměru vstupují u těchto SO ORP normované hodnoty nižších hodnot. U ostatních sledovaných ukazatelů je patrná větší diverzifikace normovaných hodnot sledovaných ukazatelů.

Obr. 1: Souhrnný disparitní index a jeho úroveň dle správních obvodů obcí s rozšířenou působností Ústeckého kraje v roce 2016

Zdroj: ČSÚ 2017, MPSV 2017, vlastní výpočty

Souhrnný disparitní index silné hodnoty vykazuje v Ústeckém kraji pouze jedno SO ORP, a to SO ORP Roudnice nad Labem. Toto SO ORP vykázalo nejvyšší hodnotu v ukazateli podíl nezaměstnaných osob. K tomuto dobrému postavení z hlediska sledovaného ukazatele určitě přispívá dobré dopravní napojení a celkem časově nenáročná dopravní dostupnost jak hlavního města Prahy, tak krajského města Ústí nad Labem. Dále jako rozvojové lze považovat tři SO ORP, a to Litoměřice Louny a Žatec. Všechny čtyři SO ORP, které lze z hlediska metodického označení jednotlivých kategorií označit jako pozitivní, se nacházejí v okresech Louny a Litoměřice. Zbylých pět okresů SO ORP s označením silné a rozvojové úrovně nedisponují.

Nejvíce SO ORP spadá do kategorie neutrální, celkem 8 a jsou to následující SO ORP: Podbořany, Kadaň, Chomutov, Teplice, Most, Bílina, Lovosice, Ústí nad Labem a Děčín. Jako problémové lze označit tři SO ORP. Na jedné straně SO ORP Most, a pak dvě SO ORP ve Šluknovském výběžku, kterými jsou Rumburk a Varnsdorf. Zcela nejhorší situace je dle souhrnného disparitního indexu v SO ORP Litvínov, které dle metodiky vychází jako jediné SO ORP ze všech sledovaných jako slabé. Toto SO ORP vykazuje vůbec nejnižší hodnoty hned ve dvou sledovaných ukazatelích, a to v podílu nezaměstnaných osob a ve změně počtu obyvatel.

Analýza správních obvodů obcí s pověřeným obecním úřadem

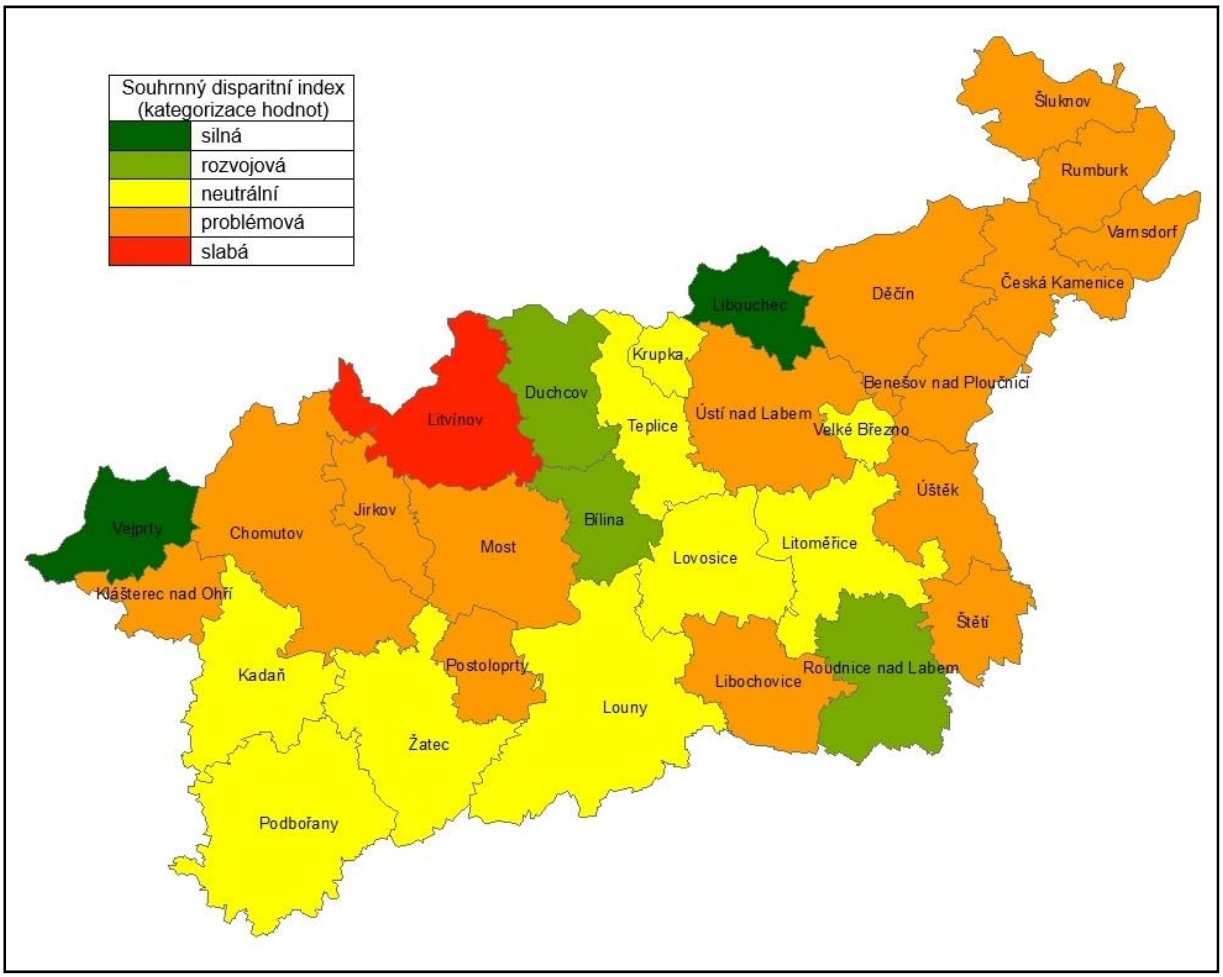
Při porovnání SO POÚ s celorepublikovými hodnotami vykazují všechny sledované územní celky horší hodnoty pouze u dvou ukazatelů, a to u podílu nezaměstnaných osob a počtu dokončených bytů na 1 000 obyvatel. U zbývajících třech ukazatelů (změna počtu obyvatel, index stáří a počet ekonomických subjektů na 1 000 obyvatel) jsou hodnoty České republiky mezi minimem a maximem sledovaných SO POÚ.

Tab. 3: Normované hodnoty sledovaných ukazatelů SO POÚ Ústeckého kraje

hodnoty	SO POÚ	**změna počtu obyv.** (2011 a 2016; 2011 = 100 %; %)	**index stáří** (2016)	**ekonomické subjekty na 1 000 ob.** (2016)	**podíl nez. osob** (průměr 2013 - 2016; %)	**dokončené byty na 1 000 ob.** (průměr 2011 - 2016)
normované	Benešov n. P.	33,89	39,96	26,61	54,90	11,57
	Bílina	100,00	57,31	19,79	83,33	0,29
	Č. Kamenice	30,86	11,79	30,37	53,43	19,29
	Děčín	39,24	31,43	28,88	55,88	5,35
	Duchcov	37,88	51,20	19,68	94,61	29,33
	Chomutov	44,74	45,48	25,06	45,10	8,68
	Jirkov	32,20	97,90	1,08	12,75	4,84
	Kadaň	38,15	100,00	21,40	63,24	8,08
	Klášterec n. O.	25,47	53,91	0,00	73,04	0,00
	Krupka	6,43	70,82	21,54	77,94	12,10
	Libochovice	38,52	0,00	27,96	57,84	18,74
	Libouchec	60,08	92,59	33,09	99,02	50,09
	Litoměřice	43,13	47,40	29,16	100,00	12,20
	Litvínov	18,28	22,73	24,85	0,00	12,74
	Louny	46,48	42,30	27,34	85,29	15,37
	Lovosice	43,11	16,64	23,86	88,73	30,23
	Most	42,04	53,60	25,19	18,63	4,31
	Podbořany	39,72	49,12	19,01	75,98	13,27
	Postoloprty	5,00	84,67	21,35	8,82	10,18
	Roudnice n. L.	52,43	45,93	30,14	94,61	24,21
	Rumburk	31,95	37,18	23,61	70,59	14,95
	Šluknov	29,76	50,69	21,18	39,71	10,20
	Štětí	38,73	40,00	20,27	29,41	12,34
	Teplice	38,65	22,51	27,71	78,92	15,31
	Ústí n. L.	38,60	43,15	29,54	22,55	9,08
	Úštěk	55,36	39,25	27,90	24,02	18,72
	Varnsdorf	33,03	38,01	21,37	66,18	11,95
	Vejprty	0,00	33,69	100,00	72,55	100,00
	Velké Březno	49,16	33,32	26,04	98,53	19,63
	Žatec	43,53	52,68	25,94	53,43	16,52
absolutní	minimální	93,21	85,29	27,27	7,30	0,41
	maximální	108,30	138,01	744,52	12,40	6,47
	Ústecký kraj	99,20	114,95	212,13	9,78	1,17
	ČR	100,70	120,74	265,39	6,80	2,53

Zdroj: ČSÚ 2017, MPSV 2017, vlastní výpočty

Z všech sledovaných správních obvodů kladný přírůstek obyvatelstva mezi sledovanými roky vykázalo pouze šest SO POÚ, a to Libouchec, Velké Březno, Bílina, Roudnice nad Labem, Úštěk a Louny. Posledně jmenované SO POÚ vykazuje změnu obyvatelstva 100,23 % mezi roky 2011 a 2016, tato hodnota odpovídá hodnotě 46,48 normovaného ukazatele změny počtu obyvatelstva ve sledovaném období, přičemž tato normovaná hodnota odpovídá nejmenší kladné změně obyvatelstva, všechny ostatní SO POÚ evidují pouze úbytek obyvatelstva. Velmi vysoké rozpětí rozsahu absolutních hodnot vykazuje ukazatel počet ekonomických subjektů na 1 000 obyvatel, a to tak, že nejnižší hodnotu vykazuje SO POÚ Klášterec nad Ohří (27,27) a nejvyšší SO POÚ Vejprty (744,52). Absolutní hodnotu SO POÚ Vejprty lze označit za extrémní, jelikož ze všech sledovaných správních obvodů druhou nejvyšší hodnotu ve stejném ukazateli vykazuje SO POÚ Libouchec, a to 264,63. Tento velmi výrazný rozdíl hodnot se promítl i do normovaných hodnot, SO POÚ Vejprty vykazuje hodnotu 100 a SO POÚ Libouchec 33,09. Velmi obdobná a určité míry i analogická situace nastala i u ukazatele dokončené byty na 1 000 obyvatel.

Obr. 2: Souhrnný disparitní index a jeho úroveň dle správních obvodů obcí s pověřeným obecním úřadem Ústeckého kraje v roce 2016

Zdroj: ČSÚ 2017, MPSV 2017, vlastní výpočty

Nejvyšší hodnotu souhrnného disparitní indexu vykázalo SO POÚ Libouchec (66,97), přičemž ve stejné kategorii, která byla charakterizována jako silná, spadá ještě jedno SO POÚ, a to Vejprty. Obě zmíněná SO POÚ vykazují ovšem v jednotlivých dílčích ukazatelích, ze kterých je sestaven souhrnný disparitní index poměrně odlišné hodnoty, ovšem co mají předmětná SO POÚ společného je obdobný charakter vzhledem ke své poloze v rámci kraje. Oba obvody se nacházejí na okraji hranice Ústeckého kraje, a to státní hranici s Německem,

a ač sami nemají na svém území velká města, tak jsou ve spádovém (např. z hlediska dojížďky na zaměstnání a škol) v obvodu velkých a větších měst, u SO POÚ Libouchec je to Ústí nad Labem a u SO POÚ Vejprty jsou to města Chomutov, Kadaň a Klášterec nad Ohří, a tak je patrné, že na obce v těchto SO POÚ působí suburbanizační procesy větších měst.

Jako rozvojové lze charakterizovat tři SO POÚ, a to Duchcov, Bílina a Roudnice nad Labem. Neutrální hodnotu souhrnného disparitního indexu vykazuje celkem 9 SO POÚ. Vůbec nejpočetnější skupinu tvoří správní obvody, které lze označit za problémové, celkem jich je 15. Slabé hodnoty souhrnného disparitního indexu dosáhl pouze jeden správní obvod, a to SO POÚ Litvínov.

Shrnutí

Na základě provedené analýzy a komparace výsledků za SO ORP a SO POÚ je evidentní, že jako oblasti, které vyžadují specifickou podporu ze strany kraji lze označit obě SO ORP v okrese Most, a to Most a Litvínov a dvě SO ORP okresu Děčín, které se nacházejí ve Šluknovském výběžku, a to Varnsdorf a Rumburk. Vůbec nejhorší situaci vykazuje u obou provedených analýz SO ORP (území shodné s PO POÚ) Litvínov.

Při porovnání výsledků SO ORP a SO POÚ lze konstatovat, že pro aplikaci na území Ústeckého kraje pro vymezení oblastí vyžadující specifickou podporu na krajské úrovni je vhodnější používat SO ORP. Tyto správní územní celky mají jako své centrum zpravidla větší města, která v předmětném území plní funkci spádového centra (např. z hlediska dojížďky do škol a zaměstnání), a také toto území lépe ilustruje suburbanizační, potažmo deurbanizační procesy, ke kterým ve městech a jejich zázemí může docházet. V centrech SO POÚ jsou v některých případech malé obce, dokládá to mimo jiné i skutečnost, že některé ani nemají statut města, a tak plní spíše úlohu centra administrativního z hlediska např. úkolů svěřených státní správou a nikoliv centra přirozeného. Dalším důvodem pro SO ORP je i to, že lépe než SO POÚ zachycují situaci v daném prostoru. Například SO ORP Kadaň a Ústí nad Labem vyšlo jako neutrální, přičemž pokud území obou SO ORP bylo rozděleno na tři SO POÚ, tak tato SO POÚ vyšla jako silná, neutrální a problémová. Posledním argumentem pro segmentaci na SO ORP je i menší rozsah statistického souboru jednotlivých ukazatelů z hlediska rozdílu mezi minimem a maximem. I proto jsou z hlediska kvantity jednotlivé kategorie u SO ORP zastoupeny dle Gaussova (normálního) rozdělní - jedenkrát slabá a silná, třikrát problémová a rozvojová a nejvíce osmkrát neutrální, což u SO POÚ není.

Z hlediska použité metodiky lze konstatovat, že výpočet souhrnného disparitního indexu může být ovlivněn extrémními hodnotami. Pokud v nějakém ukazateli vykazuje třeba jediná zkoumaná část řešeného území nějaké výraznější hodnoty (např. u SO ORP ukazatel změny počtu obyvatel, případně u SO POÚ ukazatel ekonomických subjektů na 1 000 obyvatel a dokončených bytů na 1 000 obyvatel), tak extrémní hodnotou se velmi rozšíří rozdíl mezi minimem a maximem ukazatele v absolutní hodnotě, a to se promítne i do jednotlivých normovaných ukazatelů, jejichž průměr slouží pro výpočet souhrnného disparitního indexu, čímž dojde ke zkreslení situace ve sledovaných správních obvodech a celkově i situace v kraji.

Literatura:

BLAHOVÁ, Ivana a HÜBELOVÁ, Dana. 2014. Regionální rozdíly vybraných demografických a socioekonomických ukazatelů na příkladu SO POÚ Jihomoravského kraje. In: *Region v rozvoji společnosti 2014*. Brno: MENDELU. ISBN 978-80-7509-139-0.

ČSÚ. 2012. *Změna výpočtu ukazatele registrované nezaměstnanosti* [online]. [cit. 17.8.2017]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/zmena_vypoctu_ukazatele_registrovane_nezamestnanosti20121107

ČSÚ. 2017. *Veřejná databáze* [online databáze]. [cit. 14.8.2017]. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/

JIHOČESKÝ KRAJ. 2017. *Program rozvoje Jihočeského kraje 2014 - 2020* [online]. [cit. 14.8.2017]. Dostupné z: http://www.kraj-jihocesky.cz/1598/program_rozvoje_jihoceskeho_kraje_2014_8211_2020.htm

JIHOMORAVSKÝ KRAJ. 2017. *Program rozvoje Jihomoravského kraje 2014 - 2017* [online]. [cit. 14.8.2017]. Dostupné z: https://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?ID=212277&TypeID=2

KARLOVARSKÝ KRAJ. 2017. *Program rozvoje Karlovarského kraje 2014 - 2020* [online]. [cit. 14.8.2017]. Dostupné z: http://www.kr-karlovarsky.cz/region/Stranky/EU2014-2020/PRKKaSRKK.aspx

KRAJ VYSOČINA. 2017. *Program rozvoje Kraje Vysočina* [online]. [cit. 14.8.2017]. Dostupné z: http://www.kr-vysocina.cz/program-rozvoje-kraje-vysocina/ds-300352

KRÁLOVEHRADECKÝ KRAJ. 2017. *Program rozvoje Královéhradeckého kraje 2017 - 2020* [online]. [cit. 14.8.2017]. Dostupné z: http://www.kr-kralovehradecky.cz/cz/rozvoj-kraje/rozvojove-dokumenty/program-rozvoje-kralovehradeckeho-kraje-2017---2020-103885/

CHABIČOVSKÁ, Kateřina, GALVASOVÁ, Iva, BINEK, Jan, HOLEČEK, Jan a SVOBODOVÁ, Hana. 2012. *Metodika „RoIA - Přístupy k vymezování regionů vyžadujících specifickou podporu na krajské úrovni“* [online]. [cit. 11.8.2017]. Dostupné z: http://www.regionalnirozvoj.cz/tl_files/soubory/Metodiky/metodika_vymezovani.pdf

LIBERECKÝ KRAJ. 2017. *Program rozvoje Libereckého kraje 2014 - 2020* [online]. [cit. 14.8.2017]. Dostupné z: http://regionalni-rozvoj.kraj-lbc.cz/page1884/program-rozvoje-libereckeho-kraje-2014-2020

MMR. 2012. *Sborník příspěvků ze setkání řešitelů výzkumných projektů z programu „WD výzkum pro řešení regionálních disparit“* [online]. [cit. 18.8.2017]. Dostupné z: https://www.mmr.cz/getmedia/6d3c8022-1780-4c15-9559-67d67267835d/Sbornik-prispevku-ze-setkani-resitelu-vyzkumnych-projektu.pdf

MPSV. 2017. *Statistiky nezaměstnanosti z územního hlediska* [online databáze]. [cit. 14.8.2017]. Dostupné z: http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/uzem

NOVÁK, Václav a KOUTSKÝ, Jaroslav. 2015. *Typologie území Ústeckého kraje* [online]. Ústí nad Labem: VYCERRO a FSE UJEP [cit. 17.8.2017]. Dostupné z: http://www.kr-ustecky.cz/assets/File.ashx?id_org=450018&id_dokumenty=1697212

OLOMOUCKÝ KRAJ. 2017. *Strategie rozvoje územního obvodu Olomouckého kraje 2015 - 2020* [online]. [cit. 14.8.2017]. Dostupné z: https://www.kr-olomoucky.cz/strategie-rozvoje-uzemniho-obvodu-olomouckeho-kraje-cl-537.html

PARDUBICKÝ KRAJ. 2017. *Program rozvoje Pardubického kraje 2012 - 2020* [online]. [cit. 14.8.2017]. Dostupné z: https://www.pardubickykraj.cz/rozvoj-kraje/37774

PLZEŇSKÝ KRAJ. 2017. *Program rozvoje Plzeňského kraje 2014+* [online]. [cit. 14.8.2017]. Dostupné z: http://www.plzensky-kraj.cz/cs/clanek/program-rozvoje-plzenskeho-kraje-2014-schvalen

STŘEDOČESKÝ KRAJ. 2017. *Program rozvoje územního obvodu Středočeského kraje na období 2014 - 2020* [online]. [cit. 14.8.2017]. Dostupné z: https://www.kr-stredocesky.cz/web/20541/4

TOUŠEK, Václav, KUNC, Josef a VYSTOUPIL, Jiří. 2008. *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-114-4.

ÚSTECKÝ KRAJ. 2017. *Program rozvoje Ústeckého kraje 2014 - 2020* [online]. [cit. 14.8.2017]. Dostupné z: http://www.kr-ustecky.cz/program-rozvoje-usteckeho-kraje-2014-2020/ds-99668

WOKOUN, René a kol. 2008. *Regionální rozvoj: (východiska regionálního rozvoje, regionální politika, teorie, strategie a programování).* Praha: Linde. ISBN 978-80-7201-699-0.

ZLÍNSKÝ KRAJ. 2017. *Program rozvoje územního obvodu Zlínského kraje 2013 - 2016* [online]. [cit. 14.8.2017]. Dostupné z: https://www.kr-zlinsky.cz/program-rozvoje-uzemniho-obvodu-zlinskeho-kraje-2013-2016-pruozk--cl-2601.html

Kontaktní adresa autora:

Ing. Miroslav Kopáček, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Fakulta sociálně ekonomická, Katedra regionálního rozvoje a veřejné správy, Moskevská 54, 400 96 Ústí nad Labem

Economic and migration Crisis and Impact of Greece economy

Zbyšek Korecki, Peter Fialka

Abstract:
Aim of this research reveal impacts of migration crisis along with consequences of financial crisis on the tourism sector in Greece. Hypothesis tended to show direct correlation of migration flows through certain regions of Greece and tourism sector. However, tourism sector seems not be shaken but on the contrary inflows of tourists and income from tourism increased. Although the image of tourism was perceived badly, the overall impact seems to be marginal.

Key words:
economic crises, migration crises, regional resilience, regional development

Preface
The reaction of regional economies over the economic cycle is a complex and long-held issue in regional development and policy theory. Experts have so far failed to give a clear explanation of the fact that profits from growth or loss during the recession are very unevenly distributed throughout the state, and the main causes and circumstances that could alleviate the uneven distribution of such differences are still open. Regional development theory offers conflicting views when empirical research allows for the presentation of highly diversified knowledge based on different countries' experiences, there is no methodological framework based on available data to allow for a prediction in the process of national budget planning.

In this paper, we are trying to identify the determinants of the regional economic development of Greece in the period 2005-2017. The analysed period has some distinct features different from other European Union states, thanks to which Greece is an interesting case study. During the period under review, Greece recorded both economic growth and decline. For this reason, the whole period 2005-2017 was divided into two sub periods, 2005-2008 and 2009-2017, which represent periods of economic growth and recession, caused not only by the economic crisis but also by the migration crisis. The main objective of the article is to identify the differences caused by the economic crisis, the subsequent recession and the migration crisis to the tourism industry. The authors examined the interrelationship between the magnitude of migration flows, changes in economic indicators and the level of tourism in Greece, focusing on islands on the eastern Mediterranean route.

The results of the analysis using scientific methods of description, analysis of economic indicators, deduction and induction for all regions of Greece in order to examine the direct and indirect impact of migration on the economies of the regions.
Analysis of the impact of Travel & Tourism on the state economy and employment level can be assessed from the overall contribution to GDP and employment and includes direct, indirect and induced.

The solution of the refugee crisis and the migration of migrants through the eastern Mediterranean route across the Turkish-Greek territory was an important route already in 2008, when more than 40% of all migrants came to Europe (Frontex, 2016).

However, Greece faced the difficult task of ensuring asylum, registering refugees and their subsequent transport to the EU. Greece, however, was not prepared to act adequately for the situation and the chaos was on the islands.

Migration in Greece has changed in response to labour market supply and state incentives. The biggest change, however, has been observed in recent years, when the youth unemployment rate was at almost historic highs, which means 50-60%.

The significant impact of the crisis on tourism can leave serious consequences on a regional scale in Greece, especially at a time when Greece is only slowly coming out of the economic crisis.

The article reflects the theoretical approaches to regional development through empirical exploration of factors determining the level of regional development in the country during growth and recession in the context of geography of crisis effects focused on tourism and migration routes.

The geographically divided NUTS level has allowed the impact of the crisis to be presented in relatively smaller areas. At the same time, techniques of spatial econometric analysis were used together with other descriptive methods of regional analysis. The variables that capture the socio-economic and demographic effects should explain the differences in the level of economic development of the regions of Greece and the effects of external factors, including the migration crisis, the relative reduction in the level of security and the level of services provided.

Literature review

Estimating crisis impact on regional development

An effort to find an answer to the question of what factors enable regions to achieve and maintain a high level of economic development and, on the contrary, hinders development potential and is becoming a new way of exploring.

The domino effect of the mortgage crisis is another possible theoretical stream that could play the role of a trigger mechanism of the crisis that hit all levels of the nation and had economic impacts at national and regional level. In addition, Greece has been affected by the migration crisis and the decrease in the level of tourism.

Another possible explanation, according to Aalbers[1] (2009), is the fact that based on the study of the geographical location of dwellings; it has come to the conclusion that the geographical location of dwellings or houses is different in the context of states and regions. Based on Martin's (2011)[2] assertions, it may be assumed that settlement geography provides economic data that can be used to investigate the crisis, as well as the spatial and temporal dispersion of the emerging crisis across cities and regions in the real state market. Available literature also works in the context of the "resilience" crisis. According to Martin (2012)[3], the resilience of the ability of the regional economy to respond to severe recessive shocks, in particular the ability to respond to shock and restore the performance of the area, is resisting.

Level of illegal migration and change in the level of regional development in Greece

The start of the refugee crisis is linked to 2015, yet it can be shown that the illegal crossing of the border through Turkey to Greece began at the turn of 2008-2009. According to Frontex[4] statistics, over the years, the Turkish-Greek border crossed 40,000 illegal migrants, because the relatively appropriate geographic conditions on the route from Africa and the Middle and Middle East through the eastern Mediterranean route include the crossing of the river Evros, which represents the natural border between Turkey and Greek, then by boat through the Aegean Sea and the islands located in the Greek regions of NUTS II - the North Aegean region and the South Aegean region, possibly

[1] AALBERS, M. 2009
[2] MARTIN, R. 2011

[3] MARTIN, R. 2012
[4] Frontex, 2015, 5

using an air way directly from Istanbul. A land route from Turkey to Bulgaria or a cruise through Cyprus is used at a minimum.

In the summer of 2010, the number of migrants from Syria, Iraq, and Afghanistan rose sharply. The Greek government has asked the European agency Frontex to build a fence along the Turkish-Greek border. After the construction of the fence, the influx of refugees slowed only slightly, but at that time the journey through the sea became more attractive. The attractiveness of the journey across the sea has increased the expansion of Turkish forwarders who are concentrated not only in Istanbul, but also Izmire, Edinrne and Ankara. Another factor that has made it easier for refugees from Africa was Turkey's visa policy towards the African states[5].

The increase in the number of flights resulted in a 6% increase in flights to the European Union in 2013-2014. In the summer of 2015, the largest number of people crossed the border just across the eastern Mediterranean. Syria has the largest share of the number, but the number of Afghans has risen by the end of the year. The most popular route was the trip through the Aegean Sea. With the rise of the eastern route, the number of migrants on the west is decreasing. The geographical distance of Syria and Afghanistan in this case is directly related[6].

Despite the efforts made by all the parties involved, the number of refugees was not able to stop, see Table 1. The reason is continuing violence in source countries, promise of better life and availability of transport capacities.

Table 1 Evolution of the number of irregular migrations across the eastern Mediterranean route

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
total	39975	55688	57000	37200	24800	50830	885386	1803000	486500
through the mainland	11127	49513	55558	32854	12968	6777	12207	764000	123000
through the sea	28848	6175	1467	4370	11831	44057	873179	1039000	363500

(Source: own processing based on Frontex data, Available at http://frontex.europa.eu/publications/)

Lesvos, Kos, Leros, Chios and Samos are the islands most affected by the refugee crisis. They lie in the regions of North and South Aegean. On the island of Lesvos between January and August 2015, 1115% more people than 2014 in the same time period. On Chios, this increase is 921% at Samos by 700%[7].

The islands have already limited transport infrastructure capacity, and the situation is aggravated by the fact that the islet land is considered a tourist area. For the decline in tourism, regions find themselves in a situation where they need economic support.

There was a capacity of 3500 seats in Lesvos, but the actual number of people was over four thousand. The situation in Chios is the most serious because the number of migrants exceeds twice the capacities[8]. The situation on Samos is like the previous named islands. On the southernmost islands of South Aegean, the capacities of the resorts are sufficient. According to the Greek Ministry of Economy, Development and Tourism, spending on care for refugees is around € 100 per month. Lesvos costs more than 800,000 €. On the island of Chios, the construction of camps and their management costs about 260,000 €. And on the island of Kos, Greek shipping costs 35,000 € per vessel per day[9].

[5] TRIANDAFYLLIDOU, A. 2013
[6] Frontex, 2016,
[7] Frontex, 2016
[8] UNHRC, 2016
[9] Ministry of development and tourism, 2015

Regional Development Indicators

Greece's economic development can be analysed through selected indicators that demonstrate the economic development of Greece's regions.

Gross Domestic Product

The latest available data is for 2016, but it is clear that the regions achieved the best results in 2008. The average decline for all regions from the most successful year to the year with the lowest GDP value is 24%. Above average relative declines (ascending) are the regions: Western Macedonia, Ionian Islands, Central Greece, Central Macedonia, Peloponnese, South Aegean and Attica. The Aegean islands were hit the most by 2014 and 2015. In 2013, there was a decline in land-crossing migration and at the same time the importance of traveling across the Aegean Sea began to grow.

Table 2 Evolution of GDP in millions of euros

NUTS II - region	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Eastern Macedonia and Thrace	8998	9520	9273	9134	8223	7653	7416	6 820	6895
Central Macedonia	32173	33465	32539	30587	28401	26109	24571	23859	23636
Western Macedonia	5433	5490	5540	5038	4583	4304	3973	4 125	4141
Thessaly	11708	12158	11809	10975	10042	9505	9488	9 085	8901
Epirus	5040	5196	5105	4974	4621	4242	4315	3 904	3887
Ionian Islands	4287	4466	4195	4000	3531	3402	3247	3 137	3124
Western Greece	11172	11412	10993	10769	9749	9163	8691	8 181	8008
Central Greece	10496	10861	10442	9867	9099	8543	7973	7 734	7694
Peloponnese	9869	10110	10078	9436	8838	8241	8031	7 611	7728
Attica	111435	116093	114974	110185	101335	94951	87081	85 579	84368
North Aegean	3307	3494	3403	3230	2954	2784	2713	2 545	2454
Crete	11240	11770	11473	10796	9827	9067	8950	8 934	8789
South Aegean	7672	8062	7607	7220	6549	6240	5990	6 045	6072

Source: Eurostat, 2017 http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-books/-/KS-HA-16-001 & OECD,2017 http://stats.oecd.org/index.aspx?Datasetcode=CITIES#
Own processing based on data from the OECD and ELSTAT

Based on Table 2, it is clear that the decline in GDP has occurred in all regions. Tourist regions are more immune to the economic crisis than other regions[10]. If we assume that it is a fact that is valid, we must admit that GDP island regions of the eastern part of the country, was negatively affected by migration crisis.

It is clear that tourism in island regions has led to a lower GDP decline than in regions where economic activity is more diverse, so it can be inferred that tourism dependency reflects a certain level of resilience to the economic crisis but at the same time poses a

[10] KAROULIA, S. et al., 2015

great risk as the most marked[11]. The impact of the migration crisis is evident in the tourism sector. Gross domestic product is converted into one person.

GDP growth in Table 3 presents the results for all 13 regions, with% showing the percentage decline in GDP from the highest to the lowest. The South Aegean region, which is home to the islands affected by the migration crisis, showed the largest decline in the GDP indicator per capita.

Ionian Islands, located outside the migration route, recorded the lowest relative decline in GDP. In turn, the second-lowest relative decline in GDP per person occurred in the regions on the western side of Greece: Epirus and Western Greece. Attica, as the region where the capital city and several port cities are deployed, to which island refugees are dispatched, recorded a sub-relative relative decline of 21% (the overall average is 23%), but on the other hand in absolute terms the GDP decline is the second highest.

Table 3 Developments in GDP per capita in €

NUTS II - reion	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Eastern Macedonia	14825	15693	15285	15064	13391	12271	12045	1 200	11387
Central Macedonia	16655	17248	16689	15642	14653	13645	12912	12500	12515
Western Macedonia	18499	18715	18900	17206	15823	15051	14103	4 800	15051
Thessaly	15896	16519	16045	14917	13545	12757	12829	2300	12167
Epirus	14394	14700	14294	13888	13105	12206	12556	1400	11500
Ionian Islands	18866	19414	18006	17066	15847	6099	15519	15100	15121
Western Greece	15140	15411	14781	14444	13626	13451	12838	2 100	11439
Central Greece	18886	19578	18835	17795	16230	15075	14175	13800	13818
Peloponnese	16608	17058	17035	15979	14927	13870	13638	3000	13273
Attica	27536	28490	28049	26797	25098	24095	22397	2 200	22190
North Aegean	16469	17435	17005	16167	14538	13393	13329	2800	12446
Crete	18567	19373	18799	17621	15807	14398	14217	4100	13914
South Aegean	25115	26295	24703	23311	20025	18064	17581	18000	18135

Source: Eurostat, 2017 http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-books/-/KS-HA-16-001,_& OECD, 2017 http://stats.oecd.org/index.aspx?Datasetcode=CITIES#

Own processing based on data from the OECD

Unemployment and unemployment in the business, housing, catering and transport sectors

Unemployment is one of the main economic indicators, which was also reflected in Greece as a reaction to the economic crisis in 2008. It is clear that the combination of the recession and the migration crisis were the main reasons for the rise in unemployment. In 2008, the average unemployment rate was 7.6%, whereas in 2012 it was 24.2% and in

[11] GAKI, E. et al., 2013

2013 it reached a maximum of 27.3%. Since 2013, it has declined slightly. Unemployment in all 13 regions has been declining since 2005, with the exception of the Ionian Islands. Two years later, the 12 regions were below 10%, only in Western Macedonia at 12.09%; in Western Macedonia, unemployment was the highest in 2005, and fell by more than 6% in two years. Unemployment increased in 2008 only in the regions of Western Macedonia, Thessaly, Western Greece (only 0.03%) and South Aegean. North Aegean reached the lowest value among all regions in the period under review. At the start of the 2008 and 2009 crisis, unemployment rose almost in all regions, and most in Eastern Macedonia, Attica and South Aegean, it was an increase of 2.39% on average.

Table 4 Unemployment rate at relative value

NUTS II - reion	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Eastern Macedonia	9,72	8,68	10,93	14,24	19,87	22,46	26,39	24.7	23.7	22,3
Central Macedonia	8,9	8,33	9,91	13,48	19,54	26,01	29,97	29	26,3	25,32
Western Macedonia	12,09	12,48	12,47	15,45	23,18	29,89	31,8	27.8	31,1	27.4
Thessaly	7,78	8,35	9,24	12,08	16,79	22,62	25,36	26.3	27,6	24.3
Epirus	9,94	9,92	11,24	12,59	16,72	22,87	27,81	27.2	25,1	27.4
Ionian Islands	9,01	8,5	9,73	14,84	14,18	14,65	18,32	21.7	19,3	16.3
Western Greece	9,62	9,65	9,5	11,67	17,32	25,5	28,32	29	28,7	23,8
Central Greece	9,41	8,51	10,49	12,56	18,94	27,77	27,94	27.3	26,3	23,28
Peloponnese	7,54	7,14	8,01	9,85	14,19	19,85	22,47	23,8	22,9	24,0
Attica	7,56	6,46	8,85	12,29	17,6	25,35	28,18	27.6	25.4	23,98
North Aegean	7,92	4,53	5,97	9,03	14,38	21,15	21,35	22.7	18.2	17,7
Crete	9,1	8,1	12	14,23	14,97	15,11	20,74	24.2	24.6	17,3
South Aegean	5,24	6,31	8,85	11,68	15,35	21,76	24,42	20.4	15.2	17,7

Source: Eurostat, 2017 http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-books/-/KS-HA-16-001, http://stats.oecd.org/index.aspx?Datasetcode=CITIES#
Own processing based on data from the OECD

Gross value added in selected areas of the tourism sector

Gross value added for a given period represents the newly created value that local business units acquire from the use of their production capacities. It is determined as the difference between the output of the industry valued at basic prices and the intermediate price valued at purchasers' prices[12]. The indicator of gross value added in the trade, repair of motor vehicles, transport, housing and catering shows a significant decline in the following regions: South Aegean, Thessaly, Western Greece. The largest decline in absolute value occurred in the Attica region and Northern Macedonia. The latter, however, are the largest Greek regions. On the other hand, in relative terms, the largest decline occurred in the regions: Crete (77%), South Aegean (75.53%), Attica (75%) and Central Greece (73%). Looking closer to South Aegean, there is a decline for the group of islands:

[12] Statistical office of Slovak republic, 2016

Kalymnos, Karpathos, Kos and Rodos 79.28%. The lowest declining regions are North Aegean (50%) and Ionian Islands (61%). The chart again does not include Attica's metropolitan region. In Attica HPH was the highest in 2009 (22,860 million euros) and the lowest in 2013 (17,076 million euros).

NUTS II - region	2009	2011	2013	2014
Eastern Macedonia	1 814	1 486	1 229	1 260.8
Central Macedonia	7 358	6 028	4 946	1 322.11
Western Macedonia	666	511	415	392.93
Thessaly	2 317	1 816	1 583	1 478.65
Epirus	1 131	939	762	794.57
Ionian Islands	1 668	1214	1 135	1 241.05
Western Greece	2 312	1 948	1634	1 618.37
Central Greece	1 912	1 678	1 448	4 929.11
Peloponnese	1 962	1 603	1 394	1 349.05
North Aegean	983	651	543	550.56
Crete	3 333	2 771	2 560	2 660.26
South Aegean	3 194	2 589	2 412	2 609.67

Source: OECD, 2017: http://stats.oecd.org/index.aspx?Datasetcode=CITIES#, & ELSTAT, 2017: http://www.statistics.gr/en/statistics/eco
Own processing based on data from the OECD and ELSTAT

Changes in tourism

The analysis of tourism-related indicators shows a declining level, yet the impact of the migration crisis can be judged to be really limited. Apparently, there has been a reduction in the level of services used, including motor vehicle rentals, souvenirs and restaurant services, but tourists do not use the full range of services offered, but their numbers have been steadily increasing during the migration crisis.

International arrivals in Southern and Mediterranean Europe grew by 5% in 2015. Spain, the sub region's top destination and Europe's second largest, posted 5% growth, receiving a record 68 million international arrivals. Other established destinations, Andorra (+13%), Slovenia (+12%), Portugal (+10%), Croatia, Cyprus (both +9%), Greece (+7%) and Malta (+6%) also reported strong results. Italy received 4% more arrivals after hosting the 2015 Expo in Milan. Emerging destinations Albania, Bosnia & Herzegovina, FYR Macedonia, Montenegro and Serbia all reported double-digit increases[13].

Tourism is a key part of the service sector. In 2010, 15,007 million tourists arrived in Greece, a total of 17,920 in 2013, 22,033 million people in 2014 and a total of 23,599 million people in Greece in 2015. Changes in the number of tourists in the seasons 13/12, 14/13 and 15/14 represented an increase of 15.5; 23.0, respectively 7.1. The contribution of tourism to the national budget amounted to 2010 / 12,742 in 2010, 16,140 in 2013, 17,793 in 2015, and 15,673 billion in 2016 (UNWTO, 2016). The total contribution of Travel & Tourism to GDP was EUR32.8bn (USD36.6bn), 18.6% of GDP in 2016, and is forecast to rise by 6.9% in 2017[14].

It is clear that the impact of the migration crisis was indeed only temporary. Proof of this fact is not only an increase in the total contribution of Travel & Tourism to GDP, but also the number of jobs in 2016. In total, 423,000 jobs (11.5% of total employment) worked directly in the area. Given the expected trend, the forecast for the year 2017 is predicted to grow by 5.9%.

[13] UNWTO, 2016
[14] WTTC, 2017

Tourism accounts for about 16.4% of Greek GDP and accounts for 18.3% of employment[15]. The share of direct tourism in GDP is 9%. After counting economic activities related to tourism, the share of tourism is up to 20-25%. The profitability of tourism can be shown on the ratio of the euro put in place and the contribution to the Greek economy. At present, this conversion of one euro invested generates EUR 2.20 to 2.65. The regions of Crete, South Aegean and the Ionian Islands gain more than 50% of GDP by tourism[16]. Tourism in Greece is concentrated in two NUTS II administrative units. In 2013, 40% of the hotel bed capacity in 2013 was located on the island of Crete (166 370 beds out of 773 445) and South Aegaen in the Dodecanese islands (143 864)[17]. In the case of Greece, several authors, on the basis of analytical results, agree that tourism is very important for Greece, but its importance in times of economic crisis and at the time of the refugee crisis is even more significant[18],[19].

Tourism in times of crisis

In real life, the economic crisis has only a limiting impact on tourism, and it can be assumed that the level of tourism was mainly influenced by the migration crisis. The behaviour of the tourism service customers may be affected by the economic crisis in two areas. Tourists can travel to the same sites and enjoy the same accommodation and meals even if they spend less money. So, in a situation of falling income, the demand for such tourism would grow[20].

It is assumed that the crisis may also have an impact on the decline in services and goods prices within the tourism sector[21]. However, a different view of tourism can also be used, when we can predict that tourism will retain Prices despite the crisis and that tourism in its post represents an oligopoly[22]. According to the theory, oligopolies assume that economic crises are only temporary and that price reductions could lead to problems with their re-growth. However, in the real world, tourism is a structured sector that is made up of both large multinational companies and Small businesses that cannot respond in times of crisis like multinational large tourist companies. According to Smeral[23], consumer expectations play an even greater role than falling alone or increasing revenue. Revenues from foreign tourism in nominal value increased from 13.7 to 15.9 billion dollars but revenues per tourist dropped from 929.9 to 745.6 dollars.

The number of nights spent at the hotel could be a good indicator of changing the tourist's interest in the destination being analysed. The most popular locations by division into NUTS II regions are: Crete, South Aegean and Ionian Islands. Crete and South Aegean have fallen in 2012 while in the Attica region the development of foreign tourism is unstable compared to the Ionian Islands, which may be due to riots and protests in Athens. Crete, which is outside the main migration route, has not been significantly affected, while the Aegean region recorded a decrease of almost 1 800 000 nights spent by foreign tourists between 2011 and 2012[24]

Migration crisis in 2015 and early 2016

In 2015, the highest number of illegal migrants came to Greece. Specifically, 873 179 refugees landed on the islands by cruising across the Aegean Sea. The residence of the

15 SETE, 2014
16 BAYRAMOGLU, T.& YILMAZ..
17 PAPATHEODORA et al., 2014
18 KAPLAN, F. & AKTAS, A. 2015
19 BAYRAMOĞLU, T. & ARI, I. 2015
20 SMERAL, E. 2010

21 RITCHIE et al., 2010
22 PAPATHEODORA et al., 2014
23 Smeral, 2010
24 SETE, 2014

migrant at the place of landing is between 1 and 15 days, when he is transported to mainland Greece after the registration process[25]. The cost of migrants' security varies according to local conditions. The cost of migrants' security reached € 260,000 per month on Chios, € 947,000 on Lesvos, € 300,000 on the island of Kos and € 40,000 on Leros[26].

The analysis of the impact of the migration crisis can be documented by the decrease in the interest of tourists in the areas affected by migrants' residence. On the island of Kos in 2015, up to 178,000 reservations were cancelled, an increase of 400% over the previous year. The Lesvos and Leros Islands decreased by 30%. Hotel reservation rate has fallen by as much as 40%, most of the countries: Great Britain, Czech Republic, Germany and Italy.

The problem is also the shortened duration of the tourist seasoning, when in some hotels the season ended by almost two months rather than normal. There were also decreases in travel expenses. In the case of Kosovo, spending on one tourist was down to a loss of 7 million euros and, for the island of Lesvos, a total loss of 180,000 euros.

As tourism is an area that is related to many other sectors of the economy, the revenue generated by tourists is multiplied. Services related to tourism include: transportation services, construction, trade, gastronomy. The multiplier effect is set to 2.2 or 2.65. This means that for every unrealized night in the hotel, the economy will lose about 154 to 185.5 euros (SETE says the average hotel price per night is 70 euros). The Ministry of Economy, Development and Tourism, on the basis of cancelled reservations and the aforementioned multiplier of loss for the island of Kos last year, estimated 18 million euros[27]

However, overall tourism in Greece does not show signs of regression or stagnation, and despite the crisis, it continues to grow. Domestic tourism has been affected by the economic crisis, but for foreign tourism, the economic crisis has no significant impact. However, the impact of the migration crisis is reflected in the cases of Kos, Leros, Chios, Kalymnos, and Samos. Although North Aegean is not as dependent on tourism as the South, and its individual regions, the migration crisis has a serious impact. Conversely, in South Aegean, the islands are reliant on tourism and the more severe impact of the crisis could have serious consequences. Based on data from the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees[28], the situation on South Aegean islands is capacitive manageable. Tourist tourism is declining in the region.

Conclusion and recommendations

The great recession, which began in 2008, offered a new look at the complexity of economic development and brought new ways of thinking and interpreting economic activities and linking them to the economies of the regions. Ways of gaining from growth and recession losses are moving to different areas of the country is a complex result of mutual relationships and links between regional economies, the national economy and the international economy. Analysis has shown that the crisis has affected different geographic levels. Firstly, the crisis transforms the development map at European level, with Greece's position different from the European average. The crisis has affected the level of regional economic development and has affected the inequality in the distribution of the population, which has been exacerbated by the crisis. It can also be noted that the intensity of the economic crisis, which subsequently continued the consequences of the migration crisis, had implications for regional development within NUTS countries and deepened inequalities in regions and cities.

The widening impacts of globalization, rising unemployment and the loss of engagement in society can create conditions for social polarization and segregation of a part of society, both majority and minority. Prevention of similar negative impacts can be

[25] UNHRC, 2015
[26] Ministry of development and tourism, 2015
[27] Ministry of development and tourism, 2015
[28] UNHCR, 2016

achieved through targeted interventions through public investment in the development of the most affected regions. In the context of the capacity of states and regions to ncrease resilience to the crisis, it is a matter of scrutinizing geographic factors, such as trends in migratory flows and the resulting decline in tourists, exploring horizontal policy measures and an appropriate and focused fiscal policy. Developments in GDP, the number of the unemployed and the consequences of the decline of tourists in the regions of the migratory route have shown that tourism-based regions are more vulnerable to the crisis than the middle and north regions of the country. Another finding is the fact that different regions of the country, according to the prevailing sectors, need different development policies.

The Greek economy stabilized in the wake of prolonged depression in 2016 and GDP is projected to grow, with growth of 1.1% in 2017 and growth in the next year to 2.5%[29]. Due to the fact that the labour market is stabilizing, private consumption is growing and foreign demand is increasing, the government can invest in infrastructure development, development of new areas for foreign tourists and stability, when basic conditions have been created as a result of the European Union's agreement with Turkey.

The economic and migration crisis has had a certain impact on changes in the behaviour of tourists in the regions of Greece, the length of stay and the use of facultative services. Obviously, since the number of tourists has grown steadily, and since the most vulnerable area in South Aegean has suffered considerable economic losses, it is generally recognized that the world-famous island regions of Greece are not the most affected areas in the southern flank of the European Union.

In tourism, the image plays an important role in choosing a tourist destination. In keeping with maintaining the region's good name, the government could focus on a marketing strategy to attract foreign tourists to the affected area. It is important for Greece to focus on extending the stay of foreign tourists as the feeling of nights spent by foreign tourists is falling.

Literature

AALBERS, M. 2009, Geographies of financial crisis, Area, 41: 34-42.

BAYRAMOGLU, Turgut a ARI Yilmaz Onur. The relationship between tourism and economic growth in greece economy: a time series analysis. Computational Methods in Social Sciences [online]. 2015, vol. 3, no. 1, s. 89-93.

ELSTAT, Employment. Hellenic Statistical Authority [online]. 2016 [cit. 2016-05-11]. Available at: http://www.statistics.gr/en/statistics/-publication/SEL54/-

FRONTEX. 2015. Annual Risk Analysis 2015 [online]. Warsaw [cit. 2016-05-17]. ISBN 978-92-95205-19-2. Available at: http://frontex.europa.eu/publications/

FRONTEX. 2016. Annual Risk Analysis 2016 [online]. Warsaw [cit. 2016-05-17]. ISBN 978-92-95205-46-8. Available at: http://frontex.europa.eu/publications

GAKI, Eleni a kol,. 2013. Measuring Regional Inequalities in Greek Tourism Development. In: . Palermo: ERSA. Available at: GAKI, Eleni. 2013. Measuring Regional Inequalities in Greek Tourism Development. In: . Palermo: ERSA.

KAPLAN, Fatih a AKTAS Ali Riza. A CAUSALITY ANALYSIS OF TOURISM REVENUES AND ECONOMIC GROWTH ON SELECTED MEDITERRANEAN COUNTRIES*. Aktual'Ni Problemy Ekonomiky = Actual Problems in Economics [online]. 2015, no. 165, s. 33-42. ISSN 19936788.

KAROULIA, Stella, GAKI Eleni a KOSTOPOULOU Stella; KOSTOPOULOU. 2015. Assessing regional tourism resilience: the case of Greece. In: 55th ERSA 2015 Congress: World Renaissance: Changing roles for people and places. 25 – 29 August 2014. Lis-bon. Available at: http://www.ba.aegean.gr/cvs/GakiCV2015en.pdf

[29] OECD, 2017

MARTIN, Ron. Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. *Journal of Economic Geography* [online]. Oxford University Press, 2012, **12**(1), 1–32 [cit. 2017-08-30]. DOI: doi.org/10.1093/jeg/lbr019. Available at: https://academic.oup.com/joeg/article-abstract/12/1/1/1161617/Regional-economic-resilience-hysteresis-and?redirectedFrom=fulltext

MARTIN, Ron. The local geographies of the financial crisis: from the housing bubble to economic recession and beyond. *Journal of Economic Geography* [online]. Oxford University Press, 2011, **11**, 578-618 [cit. 2017-08-30]. DOI: doi: 10.1093/jeg/lbq024. Available at: http://www.economia.unam.mx/cedrus/descargas/Martin_2011_The%20local%20geographies%20of%20the%20financial%20crisis_.pdf

MINISTRY OF DEVELOPMENT AND TOURISM. Impact of Refugee Flows on the Aegean Is-lands. 2015. In: The Ministry of Economy, Development and Tourism [online]. [cit. 2017-08-31]. Available at: http://www.mindev.gov.gr/

OECD, Greece - Economic forecast summary (June 2017), 2017. OECD [online]. [cit. 2017-08-31]. Available at: http://www.oecd.org/eco/outlook/greece-economic-forecast-summary.htm

PAPATHEODOROU, Andreas, et al. 2014. Tourism and the economic crisis in Greece-Regional perspectives. Région et Développement, 2014, 39: 183-203

Refugees/Migrants Emergency Response - Mediterranean. 2016. UNHRC: The UN Refugee Agency[online]. [cit. 2017-08-31]. Available at :http://data.unhcr.org/mediterranean/documents.php?page=21&view=grid&Country%5B%5D=83&Type%5B%5D=3

Regional Demographic statistics. 2016. Organization for Economic Co-operation and Development: OECD [online]. [cit. 2017-08-31]. Available az : http://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=REG_DEMO_TL2#

SETE (2014) The Importance of Tourism for Greece. [cit. 2017-08-31]. Available at: http://sete.gr/EN

Travel and Tourism: Economic Impact 2017 Greece, 2017. WTTC [online]. [cit. 2017-08-31]. Available at: https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2017/greece2017.pdf

TRIANDAFYLLIDOU, Anna. 2015. Turning the refugee crisis into an opportunity?.Florencia: Robert Schuman Centre for Advanced Economies. ISSN 2314-968X. Available at: http://cadmus.eui.eu/handle/1814/36816

UNWTO-World Tourism Organization, 2017. Highlights 2016 [online]. [cit. 2017-08-31]. Available at: http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418145

Kontaktní adresa autora:

Ing. Zbyšek Korecki, PhD., ÚTS FRRMS, tř. Generála Píky 7, 61300 Brno, zbysek.korecki@mendelu.cz

Bc. Peter Fialka, Úvoz 108, 60200, Brno, fialkapeter19@gmail.com

Důsledky změn účtování nerealizované produkce

Consequences of changes in accounting for unrealized production

Ivana Koštuříková

Abstrakt:

Vstup České republiky do Evropské unie měl za následek celou řadu změn právních předpisů a norem. Tyto změny se rovněž dotkly legislativní úpravy účetnictví. Proces reformy účetnictví velmi úzce souvisí se zabezpečením spolehlivých, srovnatelných a srozumitelných účetních informací. Základním trendem v účetnictví se stala aplikace mezinárodních účetních standardů do národní legislativy a tvorba národních účetních standardů. Změny nastaly již v minulých letech novelami zákona o účetnictví, na něž navázalo vydání prováděcích vyhlášek k zákonu o účetnictví a vydání Českých účetních standardů. K dalším změnám účetní legislativy došlo v roce 2016, kde jednou ze zásadních změn byla úprava oceňování zásob vytvořených vlastní činností, účtování změn těchto zásob a jejich vykazování. Cílem příspěvku bude zhodnotit dopad změn účtování nerealizované produkce na výkonnost podniků ve výrobní sféře. Pomocí komparace minulých a současných metod účtování nerealizované produkce bude provedeno zhodnocení zjištěných změn a jejich důsledků na výsledek hospodaření a vybrané finanční ukazatele.

Klíčová slova:

zásoby, nerealizovaná produkce, náklady, výnosy, výsledek hospodaření, finanční ukazatele

Abstract:

The entry of the Czech Republic into the European Union resulted in many changes of law rules and regulations. These changes also affected a legislative amendment of the Accounting. The process of accounting reform is very closely related to the provision of reliable, comparable and comprehensible accounting information. The application of international accounting standards to national legislation and the creation of national accounting standards has become the basic trend in accounting. Changes were made by amendments to the Act on Accounting, which were followed by the issue of implementing regulations to the Act on Accounting and the Czech Accounting Standards in the past. Other changes to accounting legislation occurred in 2016, where the major changes included the valuation adjustment of inventory created by its own activities, making entries of transactions be connected with changes in inventories and their reporting. The aim of the paper is to evaluate the effect of changes in accounting of the unrealized production on the performance of companies in the manufacturing sector. Using the comparison of past and present methods of accounting for unrealized production will be an evaluation of observed changes and their impact on the profit and loss account and the selected financial indicators.

Key words:

inventories, unrealized production, costs, revenues, profit and loss, financial indicators

Úvod

Účetní a daňové problematice je věnována značná pozornost jak ze strany podnikatelů, veřejně správních institucí ale i státu. Účetní a daňová legislativa významnou měrou ovlivňuje podnikatelské i společenské prostředí v České republice. Stále více roste význam účetní profese v kontextu povinnosti účetních jednotek sestavovat účetní závěrky a výroční zprávy, které jsou základními nástroji pro zjištění pozice účetní jednotky i její věrohodnosti. Znalost finančního managementu v kontextu práva a účetnictví je zcela zásadní pro podniky působící v mezinárodním prostředí, kdy požadavky mezinárodních účetních standardů představují poměrně klíčový problém.

Novelizace daňové a účetní legislativy je v posledních letech velmi aktuálním tématem. Změny, které si vyžaduje implementace a transpozice evropských právních norem do českého právního systému, jsou spojeny s širokým spektrem úprav konkrétních legislativních účetních a daňových předpisů ČR. Jednotlivé směrnice a nařízení Evropské unie jsou postupně implementovány do zákona o účetnictví, prováděcích vyhlášek, kterými se řídí jak podnikatelské subjekty, tak subjekty v neziskovém sektoru. Časté změny a úpravy, které vedou k nepřehlednosti a komplikovanosti účetní a daňové legislativy (Blechová, 2012), mohou způsobit nepřesné až chybné zpracování běžného účetnictví, důsledkem čehož jsou zkreslené informace výstupů účetního výkaznictví.

Cíl a metodika

Cílem příspěvku bude zhodnotit dopad změn účtování nerealizované produkce na výkonnost podniků ve výrobní sféře. V rámci příspěvku bude provedena kritická analýza účetní legislativy a deskripce změn ve finančním účetnictví podnikatelských subjektů v důsledku implementace a transpozice evropské směrnice 2013/34/EU. Pozornost bude s ohledem na stanovený cíl věnována především metodám oceňování, účtování nerealizované produkce, jakož i následnému zobrazení ve finančních výkazech. Pomocí komparace minulých a současných metod účtování nerealizované produkce bude provedeno zhodnocení důsledků zjištěných změn na výnosy, náklady a na výsledek hospodaření, jakož i na vybrané ukazatele rentability.

Implementace evropského práva do české účetní legislativy

S finančním postavením firmy a jeho jednotlivými činnostmi přímo souvisí výběr optimální finanční a majetkové struktury, investování, jakož i výše a rozdělování disponibilního zisku. K tomu je zapotřebí mít relevantní informace, které poskytuje finanční účetnictví. To musí být dle Ryneše (2016) vedeno tak, aby účetní závěrka sestavená na jeho základě podávala srozumitelným způsobem věrný a poctivý obraz nejen o předmětu účetnictví, ale i o finanční situaci účetní jednotky. Uživatelé takové účetní závěrky budou schopni posoudit nejen uplynulé období, ale rovněž prognózovat výsledky do budoucna (Paseková, 2012). Aby účetní informace dosáhly požadované vypovídací schopnosti, musí být účetnictví řízeno neboli regulováno (Kovanicová, 2005). V současné době je regulace účetnictví na národní úrovni uskutečňována kombinací právní normy a účetních standardů (Kovanicová, 2004). Jak uvádí Bohušová (2008), pro účely komparace je získání informací z účetních výkazů sestavených na základě národních účetních systémů velmi náročné a nákladné. Legislativní úprava českého účetnictví postupně absorbuje prvky obsažené v mezinárodních účetních standardech (Dvořáková, 2011). Mezinárodní harmonizací účetnictví a jejím vývojem se podrobně zabývá Nobes (2004). Této problematice se také věnuje Baker a Barbu (2007), Liu (2011) nebo Peng a Bewley (2010).

Od začátku roku 2016 nabyl účinnosti novelizovaný zákon o účetnictví (zákon č. 563/1991 Sb., ve znění pozdějších předpisů), v návaznosti na něj také prováděcí vyhláška pro podnikatele (vyhláška č. 500/2002 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o účetnictví pro účetní jednotky, které jsou podnikateli účtujícími v soustavě podvojného účetnictví, ve znění pozdějších předpisů) a nové České účetní standardy pro účetní jednotky, které účtují podle této vyhlášky. Důvodem úpravy této účetní legislativy byla implementace a

transpozice směrnice 2013/34/EU (Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2013/34/EU ze dne 26. června 2013 o ročních účetních závěrkách, konsolidovaných účetních závěrkách a souvisejících zprávách některých forem podniků, o změně směrnice Evropského parlamentu a Rady 2006/43/ES a o zrušení směrnic Rady 78/660/EHS a 83/349/EHS) s cílem zlepšit právní úpravu při dodržení zásady subsidiarity a proporcionality. Tato směrnice zrušila tzv. Čtvrtou direktivu (78/660/EHS) a Sedmou direktivu (83/349/EHS) a v zásadě spojila ustanovení těchto norem do jednoho předpisu (Ready Ratios, 2013). Již v minulosti Česká republika implementovala celou řadu ustanovení Čtvrté a Sedmé direktivy jak do zákona o účetnictví, tak do prováděcích předpisů k tomuto zákonu. Současná transpoziční úprava české účetní legislativy se tak týká výlučně nových ustanovení směrnice 2013/34/EU. Přestože v této směrnici došlo také k terminologickým úpravám, které měly sladit pojmosloví tohoto předpisu s moderní účetní terminologií, aniž by byla dotčena obsahová podstata, česká účetní legislativa tyto úpravy nereflektovala. Terminologické změny by totiž musely proběhnout v mnoha dalších právních předpisech z důvodu zachování právní jistoty (Pilátová, 2015), což by bylo značně nákladné. Do českých účetních předpisů tak byly zapracovány věcné změny, které směrnice rovněž přinesla. K hlavním věcným úpravám zákona o účetnictví může zařadit (Bartůšková, 2016):

- zavedení kategorizace účetních jednotek - účetní jednotka se zatřídí do příslušné kategorie (mikro, malá, střední, velká), pokud přesahuje dvě ze tří hraničních kritérií,
- vymezení pojmů pro zatřídění účetní jednotky (aktiva celkem, roční úhrn čistého obratu, průměrný počet zaměstnanců)
- zavedení kategorizace konsolidačních skupin (malé, střední, velké),
- stanovení „subjektu veřejného zájmu“,
- zavedení povinnosti sestavovat a zveřejňovat zprávu o platbách vládám.

V souvislosti s implementací evropské směrnice lze za jednu z nejdůležitějších změn považovat také úpravy v sestavování účetních výkazů a označování položek rozvahy a výkazu zisku a ztráty. Následující tabulka zobrazuje vybrané prvky evropské směrnice, které byly implementovány do české účetní legislativy.

Tab. 1: Vybrané transpoziční změny české účetní legislativy

Česká účetní legislativa	Ustanovení	Evropská směrnice 2013/34/EU
Zákon o účetnictví, § 1b	kategorie účetních jednotek	Kapitola 1, Článek 3
Zákon o účetnictví, § 1c	kategorie konsolidačních skupin	Kapitola 1, Článek 3
Zákon o účetnictví, § 1d	vymezení některých pojmů	Kapitola 1, Článek 2, Článek 3
Zákon o účetnictví, § 25	způsoby oceňování jednotlivých složek majetku a závazků	Kapitola 2, Článek 6
Prováděcí vyhláška, § 3-38	rozvaha a výkaz zisku a ztráty	Kapitola 3, Článek 9, Článek 12, Článek 13
Prováděcí vyhláška, příloha č. 1	uspořádání a označování položek rozvahy	Příloha III
Prováděcí vyhláška, příloha č. 2	uspořádání a označování položek výkazu zisku a ztráty	Příloha V

Zdroj: vlastní zpracování podle KACR (2014) a Ryneš (2016)

Novela prováděcí vyhlášky pro podnikatele č. 250/2015 Sb. přinesla věcné změny týkající se účtování a účetních metod. Jedná se např. o změnu oceňování zásob vlastní výroby, o zrušení samostatného vykazování mimořádných nákladů a výnosů, o změnu účtování přijatých darů, aktivace dlouhodobého majetku vytvořeného vlastní činností a mnohé další.

Nerealizovaná produkce

Podle Synka a kol. (2017) je výrobou každá činnost, která tvoří hodnotu a která zahrnuje všechny hospodářské činnosti spojené se zajištěním výrobků a služeb. V užším pojetí pak chápe výrobu jako zpracování surovin a materiálů do finálních výrobků. Ve výrobním podniku vzniká také nerealizovaná produkce (NP), což jsou zásoby vytvořené vlastní činností zahrnující především nedokončenou výrobu, ale také polotovary a výrobky. Lazar (2012) považuje tuto produkci za interní výkon představující výsledky pracovních procesů, jejichž využití nebo spotřeba probíhá v rámci podniku bez výsledného vlivu na celkové hospodaření podniku.

Oceňování NP

Kromě již dříve uvedených změn české účetní legislativy je další novinkou změna v definici vlastních nákladů pro oceňování zásob vytvořených vlastních činností (Delloite, 2017). Dle novelizovaného zákona o účetnictví se vlastními náklady u zásob vytvořených vlastní činností rozumí přímé náklady vynaložené na výrobu nebo jinou činnost, popřípadě i přiřaditelné nepřímé náklady, které se vztahují k výrobě nebo k jiné činnosti. Do přímých nákladů se zahrnuje pořizovací cena materiálu a jiných spotřebovaných výkonů a další náklady, které vzniknou v přímé souvislosti s danou výrobou nebo jinou činností.

Před novelizací bylo oceňování zásob vlastní výroby poněkud složitější, neboť záviselo na charakteru výroby. Přehledně shrnuje způsob ocenění nedokončené výroby, polotovarů a výrobků v různých typech výrobních účetních jednotek tabulka č. 2.

Tab. 2: Oceňování NP před novelizací

Účetní jednotky dle charakteru výroby	Nedokončená výroba	Polotovary a výrobky
Výroba s krátkodobým nepřetržitým cyklem	přímé materiálové náklady	přímé materiálové a mzdové náklady
Hromadná a velkosériová výroba	přímé náklady (náklady na přímý materiál, polotovary, přímé mzdy a ostatní přímé náklady)	
Malosériová a kusová nebo zakázková výroba	přímé náklady, výrobní režie	
Výroba s dlouhodobým cyklem	přímé náklady, výrobní režie a výjimečně i správní režie	

Zdroj: vlastní zpracování podle Deloitte (2017)

Nerealizovaná produkce se oceňuje buď ve skutečné výši, nebo na základě kalkulace výroby, kterou si stanoví účetní jednotka ve své vnitřní směrnici. Volbu metody ocenění provede účetní jednotka s ohledem na povinnosti stanovené zákonem, zejména respektováním principu významnosti a věrného a poctivého zobrazení majetku (Truhlářová, 2016). Při ocenění na základě kalkulace výroby dle novelizované prováděcí vyhlášky musí být dodržena pravidla, která jsou zobrazena v následující tabulce.

Tab. 3: Oceňování NP po novelizaci

Vlastní náklady zahrnované v plné výši	Vlastní náklady zahrnované v poměrné výši	Nezahrnované vlastní náklady
přímé náklady na materiál a služby, které se vztahují k výrobě	variabilních a fixních nepřímých nákladů, příčinně přiřaditelných danému úkonu nebo vztahujících se k období činnosti (poměrná část správní režie)	náklady na prodej (balení, expedice, skladování)
přímé mzdy na výrobu		

Zdroj: vlastní zpracování podle Truhlářová (2016)

Nová úprava zvyšuje kompatibilitu s Mezinárodním účetním standardem IAS 2 - Zásoby, podle kterého je nutné přiřadit vše, nikoliv pouze to, co účetní jednotka určí (Klimšová, 2016). Pro některé účetní jednotky bude postup při oceňování výše uvedeným způsobem znamenat přehodnocení metodiky tvorby kalkulace výroby. Změna v ocenění je považování za změnu účetní metody, o které bude účetní jednotka účtovat v případě významných rozdílů na účet Jiný výsledek hospodaření minulých let v účtové skupině 42, a v případě nevýznamných rozdílů budou tyto změny promítnuty do výsledku hospodaření běžného účetního období.

Účtování a vykazování NP

Před implementací evropské směrnice se o změně stavu nerealizované produkce účtovalo jako o výnosech na účtech v účtové skupině 61 - Změny stavu zásob vlastní činnosti. Novela prováděcí vyhlášky ruší tuto skupinu účtů a převádí účty pro zachycení stavu a pohybu nerealizované produkce do účtové skupiny 58 - Změna stavu zásob vlastní činnosti a aktivace. Přírůstky a úbytky zásob vlastní výroby, popřípadě změna stavu zásob vyplývající z inventarizace jako rozdíl mezi výší stavu zásob nedokončené výroby, polotovarů a výrobků ke konci a k počátku účetního období, popřípadě měsíce, čtvrtletí či pololetí se účtují průběžně nebo periodicky v závislosti na tom, jaký způsob účtování zásob (způsob A nebo B) si účetní jednotka zvolila.

V průběhu účetního období se přírůstky zásob vlastní výroby oceněné vlastními náklady zaúčtují na účtech skupiny 12 - Zásoby vlastní výroby na straně Má dáti a souvztažně na účtech skupiny 58 - Změna stavu zásob vlastní činnosti a aktivace na straně Dal. Vyskladnění těchto zásob se účtuje inverzně, tj. na vrub příslušných účtů skupiny 58 a ve prospěch příslušných účtů skupiny 12. Následující tabulka zobrazuje způsob A účtování zásob vlastní výroby.

Tab. 4: Účtování zásob NP způsobem A

Popis účetní operace	**Účtování před novelizací**		**Účtování po novelizaci**	
	MD	**D**	**MD**	**D**
Přírůstek zásob nerealizované produkce	12x	61x	12x	58x
Úbytek zásob nerealizované produkce	61x	12x	58x	12x
Škoda na zásobách nerealizované produkce	549	12x	549	12x
Inventarizace zásob nerealizované produkce:				
ztráty v rámci norem přirozených úbytků	61x	12x	58x	12x
manko nad normu přirozených úbytků	549	12x	549	12x
přebytek	12x	61x	12x	58x

Zdroj: vlastní zpracování podle Jindrová (2016)

Pokud si účetní jednotka zvolí periodický způsob (B) účtování zásob, musí pro stanovení správného zůstatku zásob provést řádně inventuru, ze změny stavu zásob na počátku a na konci účetního období zjistit inventurní rozdíl a musí vést řádně skladovou evidenci na analytických účtech, aby bylo možno zajistit a prokázat stav zásob v průběhu účetního období a složky pořizovací ceny (Jindrová, 2016). Způsob B evidence zásob by měly volit zejména podniky s dobře organizovaným skladovým hospodářstvím a vnitropodnikovým účetnictvím. U zásob vlastní výroby se v průběhu účetního období na účtech skupiny 12 neprovádí žádné účetní zápisy a vynaložené náklady na výrobu se běžně účtují na příslušných účtech 5. účtové třídy. Při uzavírání účetních knih se nejdříve převedou počáteční stavy na příslušných majetkových účtech vnitropodnikových zásob (účtová skupina 12) na vrub příslušných účtů účtové skupiny 58, potom se konečné stavy zjištěné podle inventarizace zaúčtují na vrub příslušných majetkových účtů souvztažně s příslušným

účtem účtové skupiny 58. V tabulce č. 5 je zobrazeno periodické účtování zásob vlastní výroby.

Tab. 5: Účtování zásob NP způsobem B

Popis účetní operace	Účtování před novelizací		Účtování po novelizaci	
	MD	D	MD	D
Převod počátečního zůstatku nerealizované produkce na konci účetního období	12x	61x	12x	58x
Převod konečného zůstatku nerealizované produkce na konci účetního období	61x	12x	58x	12x
Manko nad normu přirozených úbytků nerealizované produkce	549	12x	549	12x

Zdroj: vlastní zpracování podle Jindrová (2016)

Tímto způsobem je na účtech účtové skupiny 58 zachycena výsledná změna stavu zásob vlastní výroby týkající se příslušného účetního období. Ve výsledné změně stavu zásob jsou zohledněny i přirozené technologické úbytky do normy a případné přebytky.

Jak uvádí Truhlářová (2016), změna účtování z výnosových účtů účtové skupiny 61 na nákladové účty účtové skupiny 58 se odrazí ve změně ve výkazu zisku a ztráty (VZZ). V nové struktuře tohoto výkazu se bude změna zásob vlastní činnosti vykazovat na řádku B. Změna stavu zásob vlastní činnosti (+/−), kde se projeví přírůstky a úbytky nerealizované produkce. Ve výkazu již není vykazován řádek „přidaná hodnota“ a rovněž se mění obsahové vymezení výkonové spotřeby, která před novelizací zahrnovala pouze spotřebu materiálu, spotřebu energií a služby, od roku 2016 jsou součástí výkonové spotřeby navíc náklady vynaložené na prodané zboží.

Tab. 6: Nerealizovaná produkce ve struktuře výkazu zisku a ztráty

VZZ před novelizací		VZZ po novelizaci	
Řádek	Text	Řádek	Text
I.	Tržby za prodej zboží	I.	Tržby z prodeje výrobků a služeb
A.	Náklady vynaložené na prodané zboží	II.	Tržby za prodej zboží
+	Obchodní marže (I. - A.)		
II.	Výkony	A.	Výkonová spotřeba
II.1.	Tržby za prodej vlastních výrobků a služeb	A.1.	Náklady vynaložené na prodané zboží
II.2.	Změna stavu zásob vlastní činnosti	A.2.	Spotřeba materiálu a energie
II.3.	Aktivace	A.3.	Služby
B.	Výkonová spotřeba	B.	Změna stavu zásob vlastní činnosti (+/-)
B.1.	Spotřeba materiálu a energie	C.	Aktivace (-)
B.2.	Služby		
+	Přidaná hodnota (I. - A. + II. - B.)		

Zdroj: vlastní zpracování podle Jindrová (2016)

Jak je z předchozí tabulky patrné, ve VZZ již také není vykazována obchodní marže. V souvislosti s novou strukturou výkazu zisku a ztráty je potřeba si uvědomit, že změna

zásob vlastní činnosti má vliv na obrat dle zákona o účetnictví, kde se do roku 2015 zahrnovala i nedokončená výroba, která se nyní již promítá na nákladových účtech.

Výsledky a diskuse

Na následujícím modelovém případu bude znázorněn dopad změn v účtování nerealizované produkce na výši výnosů, nákladů, na výsledek hospodaření a na vybrané finanční ukazatele.

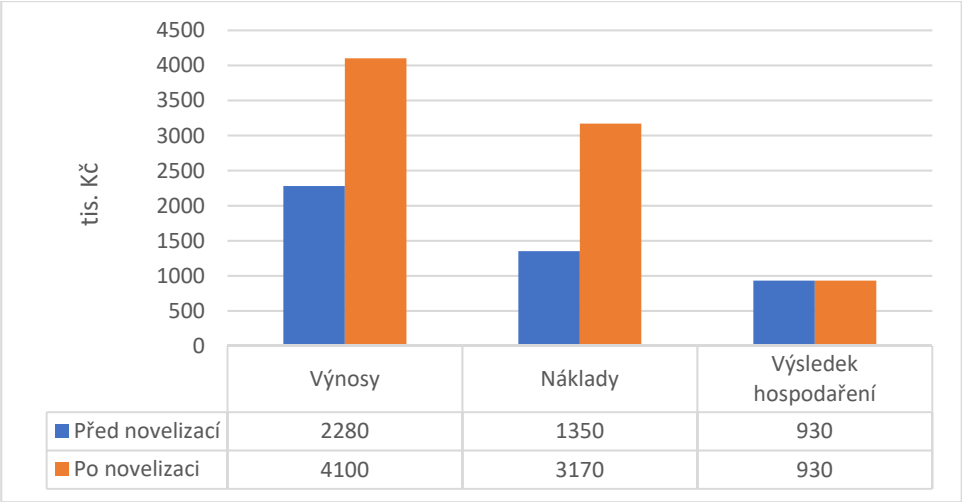
Výrobní podnik měl na začátku období na skladě nedokončenou výrobu, polotovary a výrobky. V účetních knihách zachytil průběžnou metodou (způsob A) účetní případy související s nerealizovanou produkcí, jakož i prodejem hotových výrobků. Na konci účetního období provedl inventarizaci zásob a zaúčtoval inventarizační rozdíly.

Tab. 7: Účtování nerealizované produkce ve výrobním podniku

Popis účetní operace	**tis. Kč**	**Účtování před novelizací**		**Účtování po novelizaci**	
		MD	**D**	**MD**	**D**
Náklady vynaložené na výrobu	1 350	5xx	různé účty	5xx	různé účty
Přírůstek nedokončené výroby	700	121	611	121	581
Výroba polotovarů:					
a) úbytek nedokončené výroby	600	611	121	582	122
b) přírůstek polotovarů	850	122	622	122	582
Výroba hotových výrobků:					
a) úbytek polotovarů	1 100	612	122	582	122
b) přírůstek výrobků	1 600	123	613	123	583
Prodej hotových výrobků:					
a) úbytek výrobků	3 300	613	123	583	123
b) tržby z prodeje výroků na faktury	4 100	311	601	311	601
Inventarizace zásob:					
a) přirozený úbytek nedokončené výroby	10	611	121	581	121
b) přebytek polotovarů	40	122	612	122	582

Zdroj: vlastní zpracování

Na základě rozdílných metod účtování změny stavu zásob vlastní výroby je v následujícím grafu zobrazen vliv těchto změn na výši výnosů a nákladů výrobního podniku ABC a jejich vliv na výsledek hospodaření, jakožto primární element měření výkonnosti podniku.

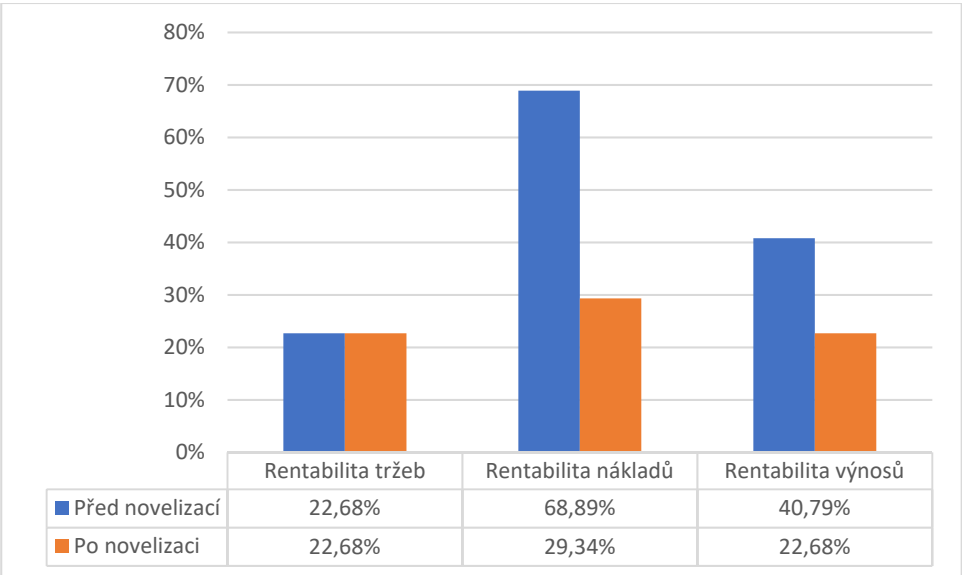

	Výnosy	Náklady	Výsledek hospodaření
Před novelizací	2280	1350	930
Po novelizaci	4100	3170	930

Graf 1: Vliv změn na výnosy, náklady a výsledek hospodaření

Zdroj: vlastní zpracování

Jak je z předchozího grafu patrné, změna způsobu účtování nerealizované produkce nemá vliv na výsledek hospodaření, avšak dochází ke změně hodnot výnosů a nákladů. Pokud abstrahujeme od dalších nákladů a výnosů, můžeme pro zjednodušení považovat zjištěný výsledek hospodaření ze EBIT (zisk před úroky a zdaněním), který se používá pro výpočet ukazatelů rentability. Mezi nejčastěji používané ukazatele rentability se řadí rentabilita aktiv (ROA), rentabilita vlastního kapitálu (ROE), rentabilita tržeb (ROS), rentabilita nákladů, popř. rentabilita výnosů. Vzhledem k tomu, že změna v účtování nerealizované produkce nemá vliv na rozvahové položky (hodnota majetku i kapitálu se změnou metody nemění), bude v následujícím grafu prezentován dopad změn na rentabilitu tržeb, nákladů a výnosů.

	Rentabilita tržeb	Rentabilita nákladů	Rentabilita výnosů
Před novelizací	22,68%	68,89%	40,79%
Po novelizaci	22,68%	29,34%	22,68%

Graf 2: Vliv změn na vybrané ukazatele rentability

Zdroj: vlastní zpracování

Změnou vykazování nerealizované produkce ve výkazu zisku a ztráty nedochází ke změně v hodnotě ukazatele rentability tržeb, neboť zisk zůstal stejný a tržby i nadále představují realizované výkony podniku. Došlo však ke změně v hodnotě rentability nákladů,

která v důsledku změn účtování klesla zhruba o 39,5 %. Stejný dopad měla změna metody účtování na rentabilitu výnosů, která rovněž klesla téměř o polovinu ze 40,79 % na 22,68 %.

Závěr

Novela zákona o účetnictví transponovala do tohoto právního předpisu evropskou směrnici č. 2013/34/EU o ročních účetních závěrkách, konsolidovaných účetních závěrkách a souvisejících zprávách některých forem podniků, o změně směrnice Evropského parlamentu a Rady 2006/43/ES a o zrušení směrnic Rady 78/660/EHS a 83/349/EHS. Mezi hlavní změny patřilo rozdělení účetních jednotek do kategorií podle stanovených kritérií a rozdělení skupin účetních jednotek podle stanovených kritérií, jakož i změny v rozsahu a obsahu účetní závěrky a zrušení samostatného vykazování mimořádných nákladů a výnosů.

V rámci transpozice evropského práva do české účetní legislativy došlo rovněž ke změně v oceňování zásob vlastní výroby, která spočívá tom, že již nelze nerealizovanou produkci oceňovat pouze materiálními vstupy, ale je nezbytné zahrnout také přímé osobní náklady vztahující se k zaměstnancům výroby, přímé energie apod. Stejně jako před novelizací lze dobrovolně zahrnout nepřímé náklady, tzn. alokovanou výrobní a správní režii.

V souvislosti s novým vymezením obsahu, uspořádání a označení výkazu zisku a ztráty podle směrnice EU byla novelizována rovněž prováděcí vyhláška, kde došlo ke změně metody účtování přírůstků a úbytků zásob vytvořených vlastní činností. O změnách stavu nerealizované produkce se již neúčtuje jako o výnosech, ale prostřednictvím příslušných nákladových účtů. V důsledku uvedených změn došlo ve výrobních podnicích ke změně hodnot výnosů a nákladů, kdy před novelizací tvorba nerealizované produkce zvyšovala výnosy a po novelizaci snižovala provozní náklady, a inverzně úbytek nedokončené výroby, polotovarů a výrobků před novelizací snižoval výnosy a po novelizaci zvyšoval provozní náklady. Výrobní podniky již v rámci svých obratů nevykazují výnosy z neprodané produkce a neporušují tak základní povinnost podávat věrný a poctivý obraz o předmětu účetnictví a finanční situaci účetní jednotky.

Tyto skutečnosti neměly dopad na elementární výkonnost podniku v podobě výsledku hospodaření, ale zobrazily se při měření ukazatelů rentability výnosů a rentability nákladů. K důležitým ukazatelům rentability můžeme navíc přiřadit ukazatel marže přidané hodnoty, představující podíl přidané hodnoty na tržbách za zboží, výrobků a služeb. Vzhledem k tomu, že přidaná hodnota jakožto rozdíl výkonů zahrnujících před novelizací změnu stavu zásob vlastní činnosti a výkonové spotřeby, dochází ke změně hodnot ukazatele marže přidané hodnoty oproti stavu před transpozicí evropské směrnice do českých účetních právních norem.

Tento článek vznikl za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace v roce 2017.

Literatura:

BAKER, C. R. a E. M. BARBU, 2007. Trends in research on international accounting harmonization. *The International Journal of Accounting*. **42**(2007), 272-304. doi:10.1016/j.intacc.2007.06.003

BARTŮŠKOVÁ, Z., 2016. *Změny v účetnictví od 1. 1. 2016*. [online]. [vid. 3. srpna 2017]. Dostupné z: http://www.ucetnictvibezstarosti.eu/zmeny-v-ucetnictvi-od-1-1-2016/

BLECHOVÁ, B., 2012. Progresivní nebo "rovná" daň - ekonomické i politické dilema. *Politická ekonomie.* **60**(5), 649-667. doi: https://doi.org/10.18267/j.polek.868

BOHUŠOVÁ, H., 2008. *Harmonizace účetnictví a aplikace IAS/IFRS: vybrané IAS/IFRS v podmínkách českých podniků*. Praha: ASPI. ISBN 978-80-7357-366-9.

DELOITTE, 2017. *Účetní novinky - leden 2017*. [online]. [vid. 3. srpna 2017]. Dostupné z: https://edu.deloitte.cz/cs/Content/Newsletters/accounting-news

DVOŘÁKOVÁ, D., 2011 *Finanční účetnictví a výkaznictví podle mezinárodních standardů IFRS*. 3. vyd. Brno: Computer Press. ISBN 978-80-251-3652-2.
JINDROVÁ, B., 2016. *Účtová skupina 58 - Změna stavu zásob vlastní činnosti a aktivace*. [online]. [vid. 3. srpna 2017]. Dostupné z: https://www.du.cz/33/uctova-skupina-58-zmena-stavu-zasob-vlastni-cinnosti-a-aktivace-uniqueidmRRWSbk196FNf8-jVUh4EjT8MKQBv2G4vAe4ySc28ZACD-vMUnwPlw/
KAČR, 2014. *Směrnice EU*. [online]. [vid. 27. července 2017]. Dostupné z: https://www.kacr.cz/eu-smernice
KLIMŠOVÁ, B., 2016. *Zásoby vlastní výroby a jejich ocenění v roce 2016*. [online]. [vid. 3. srpna 2017]. Dostupné z: http://www.pravniprostor.cz/clanky/financni-pravo/zasoby-vlastni-vyroby-a-jejich-oceneni-v-roce-2016
KOVANICOVÁ, D., 2004. *Jak porozumět světovým, evropským, českým účetním výkazům*. Praha: Polygon. ISBN 80-7273-095-9.
KOVANICOVÁ, D., 2005. *Finanční účetnictví: světový koncept IFRS/IAS*. 5. vyd. Praha: Polygon. ISBN 80-7273-129-7.
LAZAR, J., 2012. Manažerské účetnictví a controlling. Praha: GRADA Publishing, a.s. ISBN 978-80-247-4133-8.
LIU, C., 2011. IFRS and US-GAAP comparability before release No. 33-8879. *International Journal of Accounting & Information Management,* [online]. **19**(1), 24-33. doi: 10.1108/18347641111105917
NOBES, C. W., 2004. *Developments in the International Harmonization of Accounting*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. ISBN 978-18-437-6097-9.
PASEKOVÁ, M., 2012. *Implementace IFRS do malých a středních podniků*. Praha: Wolters Kluwer ČR. ISBN 978-80-7357-866-4.
PENG, S. a K. BEWLEY, 2010. Adaptability to fair value accounting in an emerging economy. *Accounting, Auditing & Accountability Journal,* [online]. **23**(8), 982-1011. doi: 10.1108/09513571011092529
PILÁTOVÁ, 2015. *Zákon o účetnictví s komentářem: s účinností od 1. 1. 2016*. Praha: GRADA Publishing, a.s. ISBN 978-80-247-5804-6.
READY REOTIOS, 2013. *New Accounting Directive Approved and Published by European Parliament*. [online]. [vid. 27. července 2017]. Dostupné z: https://www.readyratios.com/news/other/2418.html
RYNEŠ, P., 2016. *Podvojné účetnictví a účetní závěrka 2016*. Praha: ANAG. ISBN 978-80-7263-994-6.
SYNEK, M., E. KISLINGEROVÁ, J. DVOŘÁČEK, J. DVOŘÁK, P. DVOŘÁK, Z. DVOŘÁKOVÁ, J. EISLER, V. HOFFMANN, M. JANHUBA, J. JINDRA, J. KLEČKA, J. KLEIBL, I. NEUMAIEROVÁ, J. NOVOTNÝ, H. SEDLÁČKOVÁ, I. SVOBODOVÁ, G. TOMEK a J. VEBER, 2017. *Podniková ekonomika*. 6. vyd. Praha: C. H. Beck. ISBN 978-80-7400-274-8.
TRUHLÁŘOVÁ, M., 2016. *Změna stavu zásob vlastní činnosti a aktivace*. [online]. [vid. 3. srpna 2017]. Dostupné z: https://portal.pohoda.cz/dane-ucetnictvi-mzdy/ucetnictvi/zmena-stavu-zasob-vlastni-cinnosti-a-aktivace-od-r/

Kontaktní adresa autora:

Ing. Ivana Koštuříková, Ph.D., Slezská univerzita v Opavě, Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné, Univerzitní nám. 1934/3, Karviná 733 40, kosturikova@opf.slu.cz.

Boj proti kriminalite a moderné technológie v samosprávach na Slovensku

Fight against crime and modern technologies in Slovak municipalities

Martin Kovanič

Abstrakt:
V dnešných spoločnostiach sa oblasti prevencie a boja proti kriminalite spolieha na používanie moderných technológií. Od prelomu tisícročia boli v slovenských samosprávach implementované moderné technológie za týmto účelom a ich počet sa exponenciálne zvyšuje. Technológie, ako napríklad priemyselné kamery, sa používajú vo verejných priestoroch v takmer každej slovenskej samospráve. Cieľom tohto príspevku je poukázať na fungovanie moderných technológií na boj proti kriminalite a s tým súvisiacich sociálnych nákladov. V slovenskom kontexte skúma právny rámec ich využívania, reguláciu a vládnu podporu. Prezentuje tiež prehľad využívania týchto technológií v niekoľkých slovenských mestách.

Kľúčové slová:
priemyselné kamery, kriminalita, boj proti kriminalite, Slovensko

Abstract:
In contemporary societies, the areas of preventing and combating crime rely heavily on the use of modern technology. Since the turn of the millennium, modern technologies have been implemented in Slovak municipalities for this purposes and their number has been increasing exponentially. Technologies, such as CCTV cameras are used in public areas in almost every Slovak municipality. This paper aims at outlining the functioning of modern technologies to fight crime within the context of surveillance and the associated social costs. In the Slovak context, it examines the legal framework for their use, their regulation and governmental support. It also presents an overview of these technologies used in Slovak regional centers.

Key words:
CCTV cameras, crime, fight against crime, Slovakia

Úvod

Kriminalita patrí aj v súčasnosti k jedným z najzávažnejších spoločenských problémov, keďže spôsobuje výrazné fyzické, materiálne a finančné škody. Nadobúda rozličné formy a konkrétne činnosti od trestných činov po rozličné priestupky. Prevencia kriminality preto patrí k dôležitým funkciám štátu a jeho rozličných orgánov. Významnosť týchto aktivít v prostredí Slovenska podtrhuje aj fakt, že na úrovni vlády existuje Rada vlády pre prevenciu kriminality.

Technologický pokrok v oblasti informačných technológií priniesol radikálne zmeny v boji proti kriminalite a jej prevencii. Tieto zmeny priniesli využívanie čoraz väčšieho množstva moderných technológií za účelom odhaľovania a prevencie kriminality – či už nástroje na monitorovanie internetu a elektronických komunikácií, alebo fyzickú prítomnosť priemyselných kamier a iných nahrávacích zariadení v uliciach, budovách a prostriedkoch verejnej dopravy. Priemyselné kamery sa vyskytujú vo verejných priestoroch v slovenských obciach čoraz častejšie. Pohyb osôb v uliciach, námestiach, ako aj rôznych komerčných priestoroch, sa neustále monitoruje a zaznamenáva. Dôvodom tohto vývoja je relatívna

dostupnosť nových technológií ako aj presvedčenie súkromných vlastníkov a štátnych orgánov, že zavádzanie týchto technológií pomáha predchádzať kriminalite.

Tento vývoj možno charakterizovať ako prechod smerom k "situačne zameranej prevencii," ktorá sa zameriava na špecifické miesta a situácie namiesto konkrétnych jednotlivcov. (Björklund, 2012: 55-56) Je v súlade s manažovaním rizík (Beck, 1992) a presvedčením, že jednotlivé miesta môžu byť klasifikované do rôznych zón kriminálneho rizika na základe racionálneho výpočtu nákladov a prínosov. Následne je možné prijať vhodné opatrenia na zníženie kriminality.

Na úrovní samospráv na Slovensku napĺňa úlohu prevencie proti kriminalite mestská polícia. Táto organizácia okrem iného spravuje aj technologické zariadenia, ktoré monitorujú rôzne vytipované oblasti. Cieľom tohto príspevku je predstaviť legislatívnu reguláciu aktivít technologického monitorovania, jeho ukotvenia a podpory v rozličných oficiálnych dokumentoch a grantových schémach a následne predstaviť aktivity obecnej polície v slovenských samosprávach.

Regulácia moderných technológií zbierajúcich osobné údaje

Využívanie moderných technológií, akými sú primárne priemyselné kamery so sebou prináša určité riziká. Tieto technológie zbierajú osobné údaje, ktoré sú citlivé a ich zneužitie môže mať pre jednotlivca negatívne dopady (k negatívnym dopadom sledovania viď Bogard, 2006; Gandy 1993 a Gilliom 2001). Môžu viesť k narušeniu súkromia alebo slúžiť ako nástroj pre diskrimináciu. (Gábriš, 2015: 35-52)

Osobným údajom môže byť veľké množstvo rozličných informácií – dát o osobných charakteristikách ako pohlavie, vek, príjem; určitý protokol alebo správa vytvorená v rámci organizácie, fotografia, videozáznam alebo údaj o polohe, emailová komunikácia a podobne. Monitorovanie pomocou moderných technológií pracuje s veľkým množstvom informácií o každej osobe a vytvára tzv. dátových dvojníkov. To znamená, že sa posúva nad tradičné fyzické sledovanie zoči-voči. Mechanizmy sledovania „abstrahujú ľudské telá z ich teritoriálneho umiestnenia a oddeľujú ich do série samostatných tokov. Tieto toky sú následne opäť zostavené do rôznych "dátových dvojníkov", ktorí môžu byť predmetom ďalšieho skúmania a subjektmi následnej intervencie (Haggerty – Ericson, 2000: 606) Dátový dvojník je v tomto chápaní "odosobnená osobnosť," ktorej komplexnosť je rozložená na sériu zozbieraných údajov a ktorá slúži ako základ rozhodovania o skutočnej osobnosti. Dátoví dvojníci zároveň prekonávajú tradičnú časopriestorovú dimenziu – sledovanie je umožnené aj spätne a je možné ho vykonávať aj na vzdialených miestach, nie je totiž viazané len na konkrétne miesto a konkrétne fyzické telo.

Charta základných práv Európskej Únie špecifikuje právo na ochranu osobných údajov ako samostatné právo oddelené od práva na súkromie. Ochrana osobných údajov je ďalej ukotvená v Smernici na ochranu osobných údajov (95/46/ES). Táto smernica bude zrušená v momente, keď nadobudne účinnosť nová Smernica Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) 2016/680 z 27. apríla 2016 o ochrane fyzických osôb pri spracúvaní osobných údajov príslušnými orgánmi na účely predchádzania trestným činom, ich vyšetrovania, odhaľovania alebo stíhania alebo na účely výkonu trestných sankcií a o voľnom pohybe takýchto údajov. V Slovenskej legislatíve zber a manipulovanie s osobnými údajmi upravuje zákone o ochrane osobných údajov č. 122/2013 Z. z. (pre detailnejšie rozpracovanie zákona v kontexte monitorovanie priemyselnými kamerami, viď Kovanič, 2015).

Účel a dôsledky využívania priemyselných kamier

Inštalácia priemyselných kamier má za cieľ ovplyvňovať správanie ľudí vo verejnom priestore. Podľa McCahilla slúži na dvojaký cieľ. Prvým je mobilizácia a reakcia na prebiehajúce trestné činy a eventuálne poskytnutie dôkazov na možné formálne opatrenia (napr. trestné alebo priestupkové konanie). Druhým je "potenciál koncentrácie prostriedkov na prepojenie záberov s konkrétnymi jednotlivcami na poskytnutie dôkazov pre ich budúce konanie." (McCahill 2002, 5) Táto aktivita by umožnila identifikáciu konkrétnych deviantov, ich následne uloženie v databázach, ktoré by mohli byť v budúcnosti sprístupnené a použité

za ďalším účelom. Oba tieto ciele sú úzko spojené s bojom proti kriminalite a majú rôzne časové rozmery – poskytovanie dôkazov o minulom správaní jednotlivcov a intervencia v prebiehajúcom konaní, prípadne identifikácia budúcich páchateľov.

Funkcia boja proti kriminalite je doplnená o prevenciu a kontrolu kriminality. Tie sa stali prominentnými práve s posunom smerom k manažmentu rizík a ich riadeniu. Posun smerom k preventívnej prevencii zameranej na budúcnosť súvisí s preventívnou a proaktívnou modernou policajnou činnosťou. (Reiner, 2010: 14-23) Tento rozmer prevencie kriminality je úzko spojený s potenciálom masového sledovania, v ktorom má monitorovanie pomocou priemyselných kamier dôležitú úlohu vo svojej funkcii zhromažďovania údajov. Navyše, rozvoj telekomunikačných systémov, optických káblov, pamäťových médií a počítačového softvéru umožnil ich kombináciu s kamerovým monitorovaním a umožnil rozsiahle zdieľanie a ukladanie záznamov v elektronických sieťach. (McCahill, 2002: 7) Čiže technologické možnosti zberu a zdieľania osobných údajov sú takmer nekonečné.

Využívanie priemyselných kamier ako nástroja na monitorovanie populácie sa dá interpretovať v kontexte Foucaultovej predstavy o Panoptikone (Foucault, 1995) a panoptických možností takéhoto monitorovania – čiže možností modifikácie správania jednotlivcov v prípade, že sú pod dozorom kamier. Disciplinárna, alebo panoptická sila má dve hlavné charakteristiky – viditeľnosť (jednotlivec je dozorcom kedykoľvek pozorovateľný) a neoveriteľnosť (jednotlivec nikdy nevie, či je v danom momente sledovaný, alebo nie). Tento vzťah produkuje špecifickú sociálnu kontrolu a súlad jednotlivca s požadovanými normami a pravidlami. Čiže takéto monitorovanie nie je len mechanizmom videnia, ale hlavne mechanizmom usporiadania. (Simon, 2005: 4) Ten, kto informáciami disponuje (dozorca), má možnosť na ich základe prijímať rozhodnutia o jednotlivcoch (väzni v metafore Panoptikonu). Takéto rozhodovanie a usporadúvanie je v prípade kamier rozptýlené a sprostredkované technológiou.

Hille Koskela tvrdí, že mechanizmy Panoptikonu môžu byť užitočné pre pochopenie monitorovania verejných priestorov prostredníctvom kamerového dohľadu. Koskela uznáva, že medzi Panoptikonom a verejnými kamerovými schémami existujú dôležité rozdiely, keďže mestský priestor nie je väzenie, ani uzavretý priestor s možnosťou dokonalej viditeľnosti. Aj keď nie vyslovene disciplinárne, ale kamerové monitorovanie má určité mocenské, kontrolné a normalizačné účinky. Príkladom toho je vylučovanie jednotlivcov, ktorí sú nezlučiteľní s "bežným spôsobom správania sa" (napr. bezdomovci), z určitých verejných priestorov, ako sú mestské centrá alebo komerčné oblasti. (Koskela, 2003) Koskela súhlasí s tým, že priestor je dôležitý pre vysvetlenie vzťahov sociálnej moci, ale pojem priestoru pre analýzu verejného priestoru je odlišný:

> "Dôvodom (tejto odlišnosti) je fúzia hmotného mestského priestoru a kybernetického priestoru: už nie je možné pochopiť súčasné formy kontroly, funkcie moci a jej dynamiku len prostredníctvom fyzickej architektúry. Priestor nie je o architektonickom usporiadaní a jeho distribúcii, ale skôr tekutý, meniaci sa, nezmapovateľný a ťažko pochopiteľný ..." (ibid: 306)

Dôvodom tohto stavu je neustály pohyb jednotlivcov v priestore, ktorý nie je konštantný. Navyše technológiami sprostredkovaný priestor nie je kompaktný, existujú v ňom slepé miesta. Bart Simon v rovnakom duchu tvrdí, že "moc sa usiluje byť panoptickou aj napriek existujúcim prekážkam, odporu a treniam ... [a] panopticizmus je sám mobilný, schopný vytvárať ohraničenia všade, kde sa pohybujú ľudia. " (2005: 9) Efekt priemyselných kamier preto nie je návratom k Foucaultovi, ale cestou k inému typu moci, ktorá má niektoré panoptické prvky. "Keď sú steny odstránené, ale kapacity dohľadu zostávajú, vstupujeme do stavu nového dohľadu". (ibid: 13) Existuje posun od disciplinárnej moci ku kontrole. Navyše, táto kontrola je čoraz viac vykonávaná prostredníctvom našich osobných údajov. To vedie k záveru, že napriek tomu, že disciplinárna moc nemá vo verejných priestoroch panoptické efekty, monitorovanie pomocou priemyselných kamier vytvára určitý druh

mocenskej štruktúry. Štruktúry, ktorá ovplyvňuje jednotlivcov, ktorí sa pohybujú cez tento priestor.

Priemyselné kamery, kriminalita a strach z kriminality

Zavádzanie priemyselných kamier je často spájané s prísľubom znižovania kriminality, ako aj strachu z kriminality. Strach z kriminality možno definovať ako emocionálnu odpoveď na hrozbu, ako pripustenie si, že zločin naháňa strach a prejavenie pocitu nebezpečenstva a úzkosti z perspektívy možnej ujmy a internalizácie pocitu, že strach môže byť nesúvislý alebo konštantný." (Smith, 1987 v Pain, 2000: 367) Obavy z kriminality sa stali jedným z hlavných problémov dnešných spoločností. Výskum v Spojenom kráľovstve však ukázal, že medzi skutočným zločinom a vnímanou kriminalitou existuje značný rozdiel. (Mirrlees-Black, et al., 1996) Strach z kriminality má pritom sám osebe škodlivý dopad na jednotlivca a spoločnosť, negatívne vplýva na psychiku jednotlivcov a ich kvalitu života. (Doran - Burgess 2012)

Strach z viktimizácie je vždy vyšší ako skutočná hrozba. Strach z kriminality je výsledkom zhodnotenia možných alebo domnelých hrozieb. Podľa Jacksonoa to zahŕňa "posudzovanie pravdepodobnosti, kontroly a dôsledkov rizika. Keď jednotlivci posudzujú dopad trestného činu mimoriadne škodlivo a keď majú pocit, že majú obzvlášť nízku úroveň kontroly nad jeho výskytom, potom je úroveň obáv pomerne vysoká." (Jackson, 2009: 15-16)

Implementácia priemyselných kamier do verejných priestorov prináša očakávania znižovania výskytu trestných činov a priestupkov. Tieto očakávania vychádzajú od jednak prevádzkovateľov týchto systémov, ako aj samotných občanov. Príkladom je mestský kamerový systém v Bratislave, ktorého prevádzkovateľ tvrdí, že

> “Záznam obrazu je účinný prostriedok pri objasňovaní trestnej činnosti, ale aj pri operatívnom vyhľadávaní páchateľa. Kamerový systém dáva možnosť aj na monitorovanie samotného výkonu hliadok mestskej polície, na kontrolu zákazov parkovania.“ (Bratislava 2005)

Avšak empirické výskumy ukazujú, že dosahovanie takýchto výsledkov je sporné. Pokiaľ ide o skutočnú mieru kriminality, dôkazy naznačujú, že priemyselné kamery sú účinné v boji proti určitým druhom kriminality. V roku 2008 Campbell Systematic Reviews systematicky preskúmali všetky existujúce štúdie, ktoré empiricky testovali účinnosť kamier. Na základe komplexného porovnania štyridsaťjeden štúdií zhrnuli, že inštalácia verejných priemyselných kamier má mierny ale významný žiaduci účinok na kriminalitu, a je najúčinnejšia pri znižovaní kriminality na parkoviskách a pri dopravnej kriminalite (Welsh – Farrington, 2008: 3). Na druhej strane hodnotenia systémov kamier v mestských centrách a obytných zónach, ako aj verejnej doprave nemali štatisticky signifikantný vplyv na trestnú činnosť. (Ibid: 19) Preto možno dospieť k záveru, že empirické dôkazy naznačujú, že kamerové systémy sú účinné len v boji proti limitovaným druhom trestnej činnosti a priestupkov.

Podobne sú výsledky nejednoznačné aj pri hodnotení efektívnosti kamerových systémov pri znižovaní strachu z kriminality. Niektoré výskumy naznačujú, že inštalácia kamier znižuje strach z kriminality. Experimentálna štúdia prevedená v londýnskej štvrti Sutton ukázala, že inštalácia jedenástich kamier znížila strach z kriminality za obdobie dvanástich mesiacov. (Sarno, 1995) Podobný trend identifikoval aj Mahalingham na rovnakom mieste v následnom prieskume po ubehnutí jedného roku. (Mahalingham, 1996) Bennett a Gelsthorpe uskutočnili prieskum v Cambridgi, ktorý zistil, že kamerový systém má pozitívny vplyv na strach z kriminality občanov, keď 73% obyvateľov zaradených do vzorky tvrdilo, že po inštalácii kamier sa cítili bezpečnejšie. (Bennett – Gelsthorpe, 1996)

Na druhej strane Honess a Charmann uskutočnili prieskum v britských mestách Cardiff, Bristol, Birmingham a Coventry, ktorý ukázal, že hoci existuje len nepočetná opozícia voči inštalácii priemyselných kamier, aj tak 45% respondentov nedôveruje, že toto opatrenie môže byť účinné pri poskytovaní bezpečnosti. (Honess – Charmann, 1992) Navyše, oveľa silnejšia kritika pochádza od Dittona, ktorý kritizuje metodológiu viacerých štúdií skúmajúcich

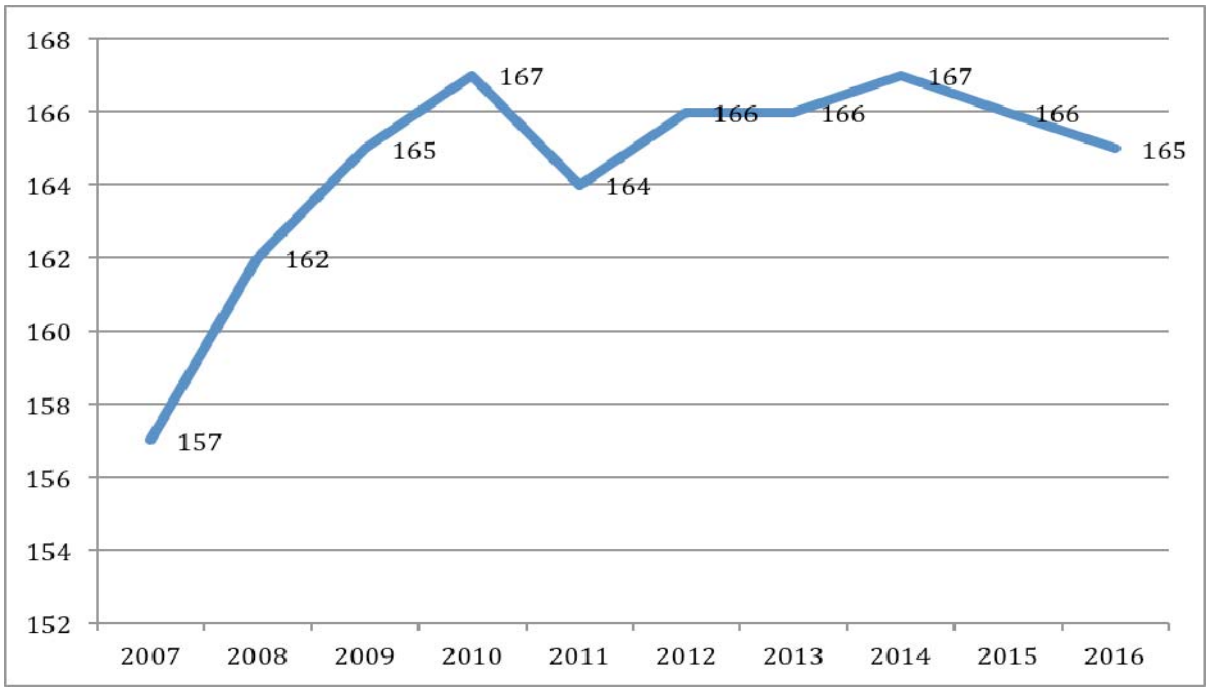
vzťah medzi inštaláciou kamerových systémov a znižovaním strachu z kriminality (najmä výber vzoriek a formuláciu otázok prieskumov). Na základe toho tvrdí, že neexistuje žiadny preukázateľný pozitívny vplyv inštalácie kamier na znižovanie strachu z kriminality. (Ditton, 1998) Napriek tomu, že empirické štúdie zo zahraničia ukazujú, že efektivita inštalácie priemyselných kamier je sporná, aj v súčasnosti dochádza na Slovensku k rozširovaniu kamerových systémov v jednotlivých samosprávach (viď napr. Zoznam projektov schválených Radou vlády SR pre prevenciu kriminality pre rok 2016[1]).

Priemyselné kamery v slovenských samosprávach

Verejné kamerové systémy v slovenských samosprávach obsluhuje obecná polícia, v mestách mestská polícia. Jej činnosť reguluje zákon č. 564/1991 Z.z. o obecnej polícii. Podľa zákona je obecná polícia „poriadkový útvar pôsobiaci pri zabezpečovaní obecných vecí verejného poriadku, ochrany životného prostredia v obci a plnení úloh vyplývajúcich zo všeobecne záväzných nariadení obce, z uznesení obecného zastupiteľstva a z rozhodnutí starostu obce." (§ 2(1)) Operovanie kamerových systémov nie je priamo regulované zákonom, ale spadá pod funkciu zabezpečovania verejného poriadku. Na úrovni samosprávy je väčšinou regulované smernicami (napr. Smernica primátora mesta Trenčín č. 12/2011 Bezpečnostná smernica na prevádzku mestského monitorovacieho kamerového systému).

Vytvorenie obecnej polície je v kompetencii jednotlivých samospráv. Obecnú políciu zriaďuje, organizuje a financuje samotná obec zo svojho rozpočtu. V súčasnosti (k 31.12. 2016) je na Slovensku zriadená obecná polícia v 165 samosprávach.[2] Tento počet zostáva v posledných rokoch relatívne konštantný (viď Graf 1 nižšie).

Graf 1: Počet samospráv s obecnou políciou

Napriek tomu, že počet kamerových systémov sa neustále zvyšuje, nie je možné jednoznačne tvrdiť, že každá zo 165 samospráv nejaký operuje. Prehľad počtov priemyselných kamier v sedemdesiatich dvoch slovenských mestách a obciach za rok 2014

[1] Celý zoznam je dostupný na http://www.minv.sk/?zoznam-projektov-schvalenych-radou-vlady-sr-pre-prevenciu-kriminality

[2] Počty obecných polícií vychádzajú z údajov zo Správy o činnosti obecných polícií v Slovenskej republike
za rok 2016, ktorá je dostupná na webe Ministerstva vnútra SR, http://www.minv.sk/?rocne_spravy

som opísal už v minulosti. (Kovanič, 2015) V tomto príspevku budem ilustrovať trend zvyšovania počtu týchto zariadení na prípade ôsmich slovenských regionálnych centier – Bratislava, Trnava, Nitra, Trenčín, Žilina, Košice a Prešov v období od roku 2000 do roku 2015. Údaje za jednotlivé samosprávy boli vyžiadané pomocou infožiadostí na základe zákona č. 211/2000 Z.z. o slobodnom prístupe k informáciám a boli skombinované z údajmi z oficiálnych web stránok mesta a mestskej polície, prípadne výročnými správami o činnosti mestskej polície.

Dáta ukazujú, že v posledných rokoch dochádza k nárastu počtu kamier vo všetkých sledovaných mestách. Najvyšší nárast je identifikovateľný v prípade dvoch najväčších miest – Bratislava a Košice. Zaujímavosťou je, že tretie najväčšie mesto Prešov, zaostáva za menšou Žilinou, aj Trenčínom. Kompletný prehľad počtov priemyselných kamier za roky 2000 až 2016 je v Tabuľke 1 nižšie.

Tab. 1: Počty priemyselných kamier v regionálnych centrách

Rok / mesto	BA	TT[3]	NR	TN	ZA	BB	KE	PO
2000	-	-	0	-	0	4	0	2
2001	-	-	1	-	0	4	2	2
2002	-	-	2	-	0	4	4	2
2003	-	-	7	-	0	8	4	4
2004	38	-	8	-	9	8	4	4
2005	42	-	14	-	7	8	9	4
2006	44	-	15	8	2	8	13	7
2007	44	-	21	11	0	8	18	7
2008	44	-	25	16	0	8	20	12
2009	48	-	26	30	0	8	22	15
2010	49	-	28	31	0	8	23	19
2011	48	-	29	31	17	12	40	25
2012	48	-	30	31	41	12	49	29
2013	82	22	33	37	56	22	61	32
2014	94	-	38	38	64	22	68	37
2015	104	-	40	38	64	26	94	-
2016	118	23	40	42	68	30	96	40

Tento nedávny nárast možno vysvetliť okrem iného aj podporou a spolufinancovaním poskytnutým vládnymi fondmi boja proti kriminalite. Podpora výstavby a rozvoja verejných kamerových systémov je jednou z priorít Rady SR pre prevenciu kriminality, ktorá je vládnym orgánom. Prevencia situačnej kriminality, ktorá je zameraná na minimalizáciu kriminogénnych podmienok pomocou moderných technológií, bola jedným z pilierov dlhodobej Stratégia prevencie kriminality a inej protispoločenskej činnosti v Slovenskej republike na roky 2012 - 2015. Rada vo svojom pracovnom pláne označila za jednu z jej hlavných úloh spoluprácu s obcami, vládnymi a mimovládnymi organizáciami pri realizácii aktivít zameraných na prevenciu kriminality a iných protispoločenských aktivít.[4] Situačná

[3] Mestská polícia Trnava nereagovala na infožiadosť, takže sú dostupné len informácie z oficiálnych webstránok za roky 2013 a 2016.

[4] Celá stratégia je dostupná na http://www.vlada.gov.sk/data/files/3722_strategia_prevencie_kriminality_a_inej_protispolocenskej_cinnosti_v_sr_na_roky_2012-2015.rtf

prevencia kriminality ostala jedným z dôležitých pilierov aj v novej stratégii na roky 2016 - 2020.[5]

Finančná podpora projektov zameraných na boj proti kriminalite je regulovaná zákonom č. 583/2008 Z. z. o prevencii kriminality a inej protispoločenskej činnosti. Účelom tohto zákona bola príprava novej štruktúry koordinácie a spolupráce orgánov verejnej správy v oblasti prevencie kriminality na rôznych úrovniach riadenia, ako aj vytvorenie schémy financovania na podporu projektov na prevenciu kriminality. (Dôvodová správa zákona č. 583/2008) Predchádzanie trestnej činnosti sa stalo základom vládnej politiky v oblasti trestnej činnosti. Zákon definuje prevenciu kriminality ako

> "cieľavedomé, plánovité, koordinované a komplexné pôsobenie na príčiny a podmienky, ktoré vyvolávajú alebo umožňujú kriminalitu a inú protispoločenskú činnosť, s cieľom ich predchádzania, potláčania a zamedzovania; to sa vzťahuje aj na prevenciu inej protispoločenskej činnosti.“ (§ 3, 583/2008)

Na účely predchádzania takýmto činnostiam zákon upravuje poskytovanie grantov (max. 80% spolufinancovania) na projekty prevencie kriminality. Tieto granty poskytujú buď Rada pre prevenciu kriminality, alebo konkrétne ministerstvá. Orgán poskytujúci financie rozhoduje o tom, ktoré projekty budú podporované. Kritériá posudzovania jednotlivých projektov nie sú stanovené v zákone.

Skutočnosť, že kamerové systémy sú skutočne prioritou, možno ilustrovať na počte projektov, ktoré Rada v posledných rokoch finančne podporila. Čísla z posledných troch rokov ukazujú, že značné množstvo finančných prostriedkov pridelených týmto orgánom bolo použité na inštaláciu, rozšírenie alebo rekonštrukciu verejného systému priemyselných kamier v samosprávach na celom Slovensku.[6] Táto štátna podpora preto patrí k jedným z dôvodov neustáleho rozširovania kamerových systémov.

Rozhodnutie o tom, kam majú byť kamery nainštalované, sú v rukách jednotlivých samospráv. Neexistuje žiadny jednotný spôsob rozhodovania o ich inštalácii. Orgán, ktorý robí konečné rozhodnutie, sa v jednotlivých samosprávach líši. Údaje z infožiadostí zaslaných jednotlivým regionálnym centrám Slovenska naznačujú, že ide buď o mestský parlament (v prípade Bratislavy a Nitry), o komisiu pre verejný poriadok v Prešove alebo o mestskú políciu (v Banskej Bystrici, Trenčíne, Košiciach, Žiline). Rozhodnutie je zvyčajne prijaté po vzájomnej koordinácii medzi mestským parlamentom a mestskou políciou. Informácie, ktoré sú brané ako podklady pre rozhodovanie, sú intenzita využívania daného verejného priestoru alebo počet priestupkov spáchaných v danej oblasti.

Okrem kamerových systémov samosprávy v niektorých prípadoch poskytujú aj možnosť napojenia súkromných osôb na tzv. pult centrálnej ochrany. To je technológia, ktorou operuje obecná, prípadne mestská polícia a ktorá umožňuje napojenie bezpečnostných systémov v súkromných obydliach alebo firmách na centralizovaný systém monitorujúci a kontrolujúci jednotlivé bezpečnostné systémy, a ktorý v prípade narušenia mobilizuje obecnú políciu.[7]

Záver

Moderné technológie sa stali integrálnou účasťou fungovania obecnej polície v slovenských samosprávach v rámci plnenia svojej funkcie prevencie kriminality. Empirické dáta zo skúmaných miest potvrdzujú, že trend je v posledných rokoch rastúci. Výrazný nárast je pozorovateľný najmä v Bratislave, Košiciach a Žiline. Zavádzanie nových

[5] Stratégia je dostupná v plnom znení na https://www.minv.sk/?dokumenty-na-stiahnutie&dokument=1&subor=257247

[6] Zoznamy podporených projektov sú dostupné v plnom znení na http://www.minv.sk/?zoznam-projektov-schvalenych-radou-vlady-sr-pre-prevenciu-kriminality

[7] Príkladom je pult centrálnej ochrany v Bratislave, podrobnosti možno nájsť na http://bratislava.sk/ochrana-majetku-pult-centralnej-ochrany/d-74779

a rozširovanie už existujúcich systémov je ukotvené aj vo vládnych dokumentoch a podporované grantovou schémou Rady vlády SR pre prevenciu kriminality.

Rastúci trend využívania týchto technológii na Slovensku pokračuje, napriek tomu, že výsledky a efektivita je akademickou literatúrou zo západných krajín spochybňovaná. Štúdie ukazujú, že využívanie kamier majú pozitívny dopad len na limitované množstvo trestných činov a priestupkov súvisiacich najmä s krádežami a poškodzovaním áut. Navyše, prevádzka kamerových systémov zberajúcich osobné údaje jednotlivcov ktorých sníma, je mechanizmom, ktorý prináša určité sociálne náklady súvisiace so zásahom do práva na súkromie a ochranu osobných údajov.

Využívanie týchto mechanizmov by preto potrebovalo dodržiavanie princípu proporcionality, čiže existujúcej rovnováhy medzi zásahom do práv jednotlivca a efektívnosťou dosahovania cieľa daného mechanizmu. (viď Milaj, 2016) Aj z toho dôvodu je potrebné vyvinúť mechanizmy merania ich efektivity spĺňania cieľov – teda prevenciu kriminality v daných lokalitách, a nezabúdať ani na problém premiestňovania daného druhu kriminality do priľahlých oblastí, ktoré nie sú monitorované. Do rozhodovania o umiestňovaní týchto technológií by mali byť zapojení aj občania danej samosprávy, prípadne konkrétnej lokality, keďže každá technológia, ktorá pracuje s osobnými údajmi, zasahuje do osobnej integrity jednotlivcov.

Netreba zabúdať ani na ekonomické náklady prevádzky kamerových systémov. Existujúce štúdie dokazujú, že zníženie kriminality sa dá dosiahnuť aj pomocou finančne menej náročných opatrení, ako je napríklad zlepšenie verejného osvetlenia (viď napr. Painter - Farrington, 2001), aj keď aj v tomto prípade zostáva problém premiestňovania kriminality. (Farrington - Welsh, 2002)

Literatúra

BECK, U. (1992): Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně. Praha: Slon.

BENNET, T., GELSTHORPE, L. (1996): Public Attitudes Towards CCTV (Closed Circuit Television) in Public Places. Studies on Crime and Crime Prevention, Vol.5, Issue 1, s. 72-90.

BJORKLUND, F. (2012): Pure flour in your bag: Governmental rationalities of camera surveillance in Sweden. In WEBSTER, W. - TOPFER, E. - KLAUSER, F. - RAAB, Ch. (eds.), Video surveillance: practices and policies in Europe. Amsterdam: IOS Press, s. 52-65.

BOGARD, W. (2006): *Welcome* to the *Society of Control*: The Simulation of Surveillance Revisited. In HAGGERTY, K. - ERICSON, R. (eds.), The New Politics of Surveillance and Visibility. Toronto: University Press, s. 55-79.

BRATISLAVA 2005: Kamerový systém. [cit. 2017-24-08]. Dostupné na http://www.bratislava.sk/kamerovy-system/d-74775

DITTON, J. (1998): Public support for town centre CCTV schemes: Myth or reality. In NORRIS, C. et al. (eds.), Surveillance, closed circuit television and social control. Farnham (UK): Ashgate, s. 221-228.

DORAN, B., BURGESS, M. (2012): Putting Fear of Crime on the Map. Investigating Perceptions of Crime Using Geographic Information Systems. London: Springer.

FARRINGTON, D., WELSH, B. (2002). *Effects of improved street lighting on crime: a systematic review*. Home Office Research Study 251, August 2002.

FOUCAULT, M. (1995): Discipline and Punish. The Birth of Prison. 2nd edition. New York: Vintage Books.

GANDY, O. (1993): The Panoptic Sort: A Political Economy of Personal Information (Critical Studies in Communication and in the Cultural Industries). Boulder, CO: Westview Press.

GÁBRIŠ, T. (2015): Law & Technology. Edícia učebnice Právnickej fakulty. Bratislava: Univerzita Komenského.

GILLIOM, D. (2001): Overseers of the Poor. Surveillance, Resistance and the Limits of Privacy. Chicago: The University of Chicago Press.

HAGGERTY, K., ERICSON, R. (2000): The surveillant assemblage. British Journal of Sociology Vol. No. 51, Issue No. 4, s. 605-622.
HONESS, T., CHARMAN, E. (1992): Closed circuit television in public places: Its acceptability and perceived effectiveness (Crime Prevention Unit series No. 35). London: Home Office Police Research Group.
JACKSON, J. (2009): A psychological perspective on vulnerability in the fear of crime. Psychology, crime and law, vol. 15 (4), s. 1-25.
KOSKELA, H. (2003): 'Cam Era' – The Contemporary Urban Panopticon. Surveillance and Society, vol. 1 (3), s. 292–313.
KOVANIČ, M. (2015): Boj proti kriminalite a sledovanie - priemyselné kamery na Slovensku. In UŠIAK, J., KOLLÁR, D. (eds.), Bezpečnostné fórum 2015. Zborník vedeckých prác, 1. zväzok. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela - Belianum, s. 122-133.
MAHALINGHAM, V. (1996): Sutton Town Centre Public Perception Survey. In BULOS, M. – GRANT, D. (eds.), Towards a Safer Sutton? CCTV: One Year On. London: London Borough of Sutton.
MCCAHIL, M. (2002): The Surveillance Web. The rise of visual surveillance in an English city. Cullompton: Willan Publishing.
MILAJ, J. (2016): Privacy, surveillance, and the proportionality principle:
The need for a method of assessing privacy implications of technologies used for surveillance, International Review of Law, Computers & Technology, vol. 30, issue 3, s. 115-130.
MIRRLEES-BLACK, C., MAYHEW, P., PERCY, A. (1996): The 1996 British Crime Survey. Issue 19/96, Home Office Statistical Bulletin. London: Research and Statistics Directorate.
PAIN, R. (2000): Place, social relations and the fear of crime: a review. Progress in Human Geography Vol. 24, No. 3, s. 365–387.
PAINTER, K., FARRINGTON, D. (2001): The financial benefits of improved street lighting, based on crime reduction. Lighting Research & Technology, vol. 33, issue 1, s. 3-12.
REINER, R. (2010): The Politics of the Police. Fourth Edition. Oxford: Oxford University Press.
SARNO, C. (1995): Impact of CCTV on crime. In BULOS, M. (ed.), Towards a Safer Sutton? Impact of Closed Circuit Television on Sutton Town Centre . London: London Borough of Sutton, s. 4-32.
SIMON, B. (2005): The Return of Panopticism: Supervision, Subjection and the New Surveillance. Surveillance & Society Vol. 3(1), s. 1-20.

Kontaktná adresa autora:

Martin Kovanič, M.A.,Ph.D.,Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, martin.kovanic@mendelu.cz

Strategie odpadového hospodářství pro území místní akční skupiny Třešťsko

Waste management strategy for local action group Třešťsko

Alice Kozumplíková, Michele Doreé, Kateřina Krhánková

Abstrakt:

Připravované legislativní změny v odpadovém hospodářství ČR staví obce před nové výzvy. Příspěvek se zabývá popisem a analýzou aktuální situace v odpadovém hospodářství obcí v územní působnosti místní akční skupiny Třešťsko. Problematika odpadového hospodářství je interpretována na základě dat o produkci komunálního odpadu ve vybraných obcích v období 2010 – 2015 a dotazování obcí. Z dat vyplývá, že například 94 % sledovaných obcí nemá zaveden žádný zvláštní systém třídění odpadu, 100 % obcí spolupracuje v oblasti třídění odpadu s autorizovanou obalovou společností a u 84 % obcí byl oddělený sběr biologicky rozložitelného komunálního odpadu podpořen pomocí distribuce zahradních kompostérů, přistavením kontejnerů na sběrná místa. V některých obcích sledovaného území stále nedochází k poklesu produkce směsného komunálního odpadu a ke zvyšování podílu separovaného odpadu. Popis vývoje a současného stavu odpadového hospodářství obcí je doplněn o návrh strategie odpadového hospodářství přispívající k plnění cílů vyplývajících z Plánu odpadového hospodářství ČR pro období 2015–2024, Plánu odpadového hospodářství Kraje Vysočina pro období 2016–2025 a navrhované české i evropské legislativě. Návrhy jsou zaměřeny na osvětu a vzdělávání, zvyšování podílu vytříděných druhotných surovin, snižování produkce směsného komunálního odpadu a na rozvoj infrastruktury odpadového hospodářství.

Klíčová slova:

oběhové hospodářství, produkce komunálního odpadu, infrastruktura odpadového hospodářství, plán odpadového hospodářství

Abstract:

Legislative changes prepared in the waste management in the Czech Republic put lot of municipalities ahead of new challenges. The paper deals with the description and analysis of the current situation within the waste management of municipalities in the territory of the local action group Třešťsko. The issue of the waste management is interpreted on the base of data on the production of municipal waste in selected municipalities in the period 2010 – 2015 and surveys. The data analysis shows for instance that 94 % of monitored municipalities have no extra system for waste sorting. All municipalities cooperate with the authorized packaging company and in 84 % of monitored municipalities a separate collection of biodegradable municipal waste was supported by the distribution of garden composts and by placing containers at collection points. There is still no decline in the production of mixed municipal waste and an increase in the share of separated waste in some municipalities of the monitored area. The description of the development and current situation of municipal waste management is completed by a draft of the waste management strategy contributing to the fulfilment of the objectives from the Waste Management Plan of the Czech Republic (2015 – 2024), Waste Management Plan of the Vysočina Region (2016 – 2025) and proposed Czech and European legislation. The proposals are aimed at education and

training, increasing the share of sorted secondary raw materials, reducing mixed municipal waste production and developing the waste management infrastructure.

Key words:

circular economy, municipal waste production, waste management infrastructure, waste management plan

Úvod

Koncept oběhového hospodářství (Circular Economy, CE) vychází z environmentální a ekologické ekonomie. Environmentální ekonomové Pearce a Turner postavili v roce 1989 koncept CE na předchozích studiích ekologického ekonoma Bouldinga. Aplikace principu CE představuje možnost, jak ve společnosti transformovat dosavadní přístup k produkci hmotných statků a jejich následné spotřebě, který lze charakterizovat lineárním modelem spotřeby zdrojů založeným na vzorci „získat-vyrobit-odstranit“. Implementace modelu CE zejména v odpadovém hospodářství, dokazuje sílící uvědomění si environmentálních dopadů ekonomických aktivit a potřeby přechodu na udržitelnější model dalšího ekonomického rozvoje společnosti (Gallaud a Laperche, 2016). Přechod na CE je spojen s vedlejšími efekty v podobě nových technologií, vznikem nových pracovních míst, výměnou informací apod. Vedle ekonomických výhod s sebou CE přináší výhody sociální, environmentální a zdrojové (EEA, 2016). Oblast odpadového hospodářství se v konceptu oběhové ekonomiky zaměřuje na optimální využití zdrojů a redukci nebo úplné vyloučení vzniku odpadu.

Akční plán EU pro oběhové hospodářství z roku 2015 v oblasti nakládání s odpady v současnosti vyúsťuje v revize platných legislativních dokumentů a stanovení nových recyklačních cílů. Změny v evropské směrnici o odpadech (2008/98/ES) směřují ke zlepšení efektivity členských států v oblasti nakládání s odpady. Komunálního odpadu se týkají zejména dva strategické cíle: (1) cíl přípravy k opětovnému použití a recyklaci komunálního odpadu se zvyšuje na 65 % do roku 2030; (2) cíl omezení ukládání KO na skládky se snižuje na úroveň 10 % do roku 2030. Nakládání s komunálním odpadem v obcích v ČR upravuje v návaznosti na evropskou legislativu Plán odpadového hospodářství České republiky pro období 2015–2024 (MŽP ČR, 2014). Požadavky na nakládání s komunálním odpadem, vyplývající z legislativy, jsou v rámci ČR podporovány systémem dotačních titulů v rámci Operačního fondu životního prostředí (OPŽP).

Cílem příspěvku je prezentovat a diskutovat výsledky analýzy současného stavu nakládání s komunálním odpadem v obcích spadajících pod MAS Třešťsko a dále návrh strategie nakládání s komunálním odpadem včetně opatření pro podporu dosažení cílů vycházejících z evropských i českých předpisů.

Materiál a metodika

Materiál

Území Místní akční skupiny (MAS) Třešťsko se nachází v kraji Vysočina, jihozápadně od krajského města Jihlava. Územní působnost MAS zahrnuje 39 obcí. Území MAS Třešťsko, obce v její působnosti a jejich spádovost k jednotlivým obcím s pověřeným obecním úřadem, je zobrazeno na Obr. 1. V dotčených obcích žije 20 361 obyvatel (k 31. 12. 2015).

Obr. 1: Územní působnost MAS Třešťsko a spádovost obcí v roce 2017

Zdroj: ArcCR500, Krhánková (2017)

Nakládání s komunálním odpadem na území MAS Třešťsko upravuje Plán odpadového hospodářství Kraje Vysočina pro období 2016–2025 (dále jen POH KV). Strategické cíle vymezeny POH KV jsou: (1) Předcházení vzniku odpadů a snižování jejich měrné produkce; (2) Minimalizace nepříznivých účinků vzniku odpadů a nakládání s nimi na lidské zdraví a ŽP; (3) Udržitelný rozvoj společnosti a přiblížení se k evropské „recyklační společnosti"; (4) Maximální využívání odpadů jako náhrady primárních zdrojů a přechod na oběhové hospodářství.

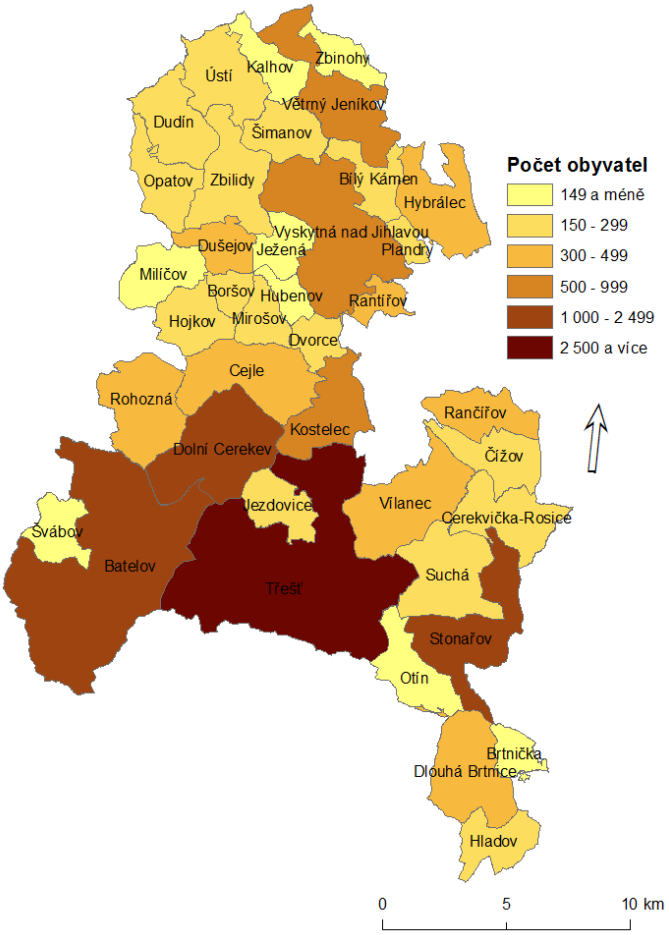
V oblasti nakládání s komunálním odpadem (KO) stanovuje POH KV celkem 5 dílčích krajských cílů, za jejichž splnění jsou odpovědné kraj i jednotlivé obce. Jsou jimi: (1) Zavedení tříděného sběru alespoň pro odpady z papíru, plastů, skla a kovů; (2) U materiálů jako je papír, plast, sklo a kov zvýšit do roku 2020 přípravu k opětovnému použití alespoň na 50 %; (3) Zvyšovat informovanost o krajském a obecním systému nakládání s KO; (4) Omezení skládkování směsného komunálního odpadu (SKO) a jeho zejména energetické využití v odpovídajících zařízeních; (5) Snížení produkce SKO.

Metodika

Pro dosažení cílů bylo využito několika postupů. V první fázi byl proveden kvalitativní výzkum založený na dotazníkovém šetření. Dotazníky byly zaslány všem 39 obcím sdružených v MAS Třešťsko. Představitelé obcí byli dotazováni na způsoby nakládání s komunálním odpadem. Aktuální stav odpadového hospodářství v obcích byl následně prezentován na základě zaslaných odpovědí pomoci absolutních četností. Zástupci municipalit odpovídali na otázky zda: (1) je v obci zaveden zvláštní systém třídění KO (např. pytlový); (2) obec spolupracuje v oblasti třídění odpadu s autorizovanou obalovou společností; (3) byl v minulosti nějakým způsobem podpořen oddělený sběr biologicky

rozložitelného komunálního odpadu (BRKO); (4) je SKO vyprodukovaný v obci ukládán na skládku, nebo je využíván a likvidován jiným způsobem (spalovny odpadu).

V druhé fázi byly pro potřeby podrobnější analýzy vývoje množství KO a jeho složek v letech 2010 – 2015 (SKO, papír, plast, sklo, tetrapak, kov, BRKO) obce rozděleny podle počtu obyvatel do šesti velikostních kategorií (Obr. 2). Z každé velikostní kategorie byla zvolena jedna obec, u které byla provedena podrobná analýza nakládání s odpadem. Výsledky za tuto obec jsou v rámci příspěvku považovány za reprezentativní pro ostatní obce dané velikostní kategorie. Vývoj produkce KO byl analyzován v obcích Třešť, Dolní Cerekev, Kostelec, Cejle, Suchá a Otín. Pro vyhodnocení je skutečný stav porovnáván se současnými trendy vývoje průměrného množství SKO a separovaného odpadu v obcích v Kraji Vysočina mezi roky 2010 – 2013 (POH KV 2016 – 2025).

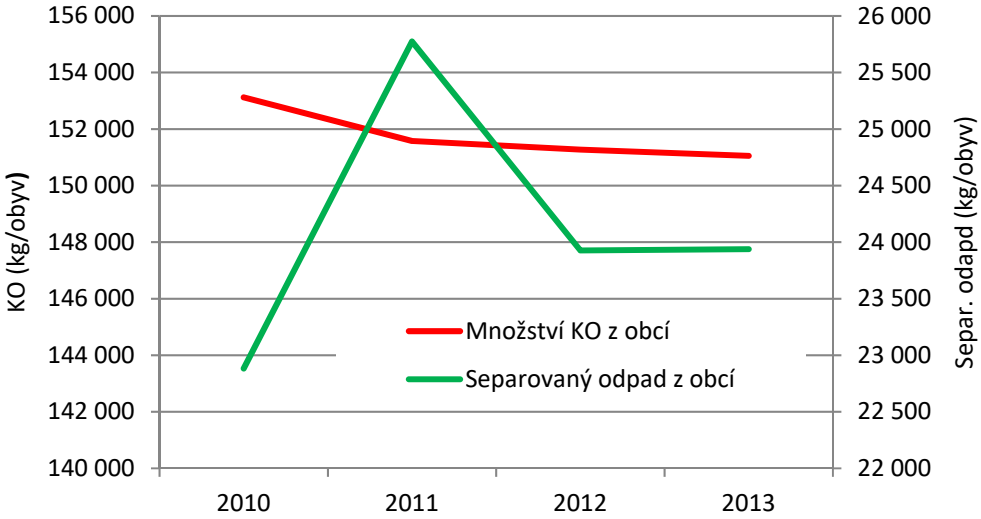

Obr. 2: Velikostní kategorie obcí v územní působnosti MAS Třešťsko (2015)

Zdroj: ArcCR500, Krhánková (2017)

Na Grafu 1 je znázorněna produkce KO a separovaného odpadu z obcí kraje Vysočina. Mezi zvolenými roky 2010 – 2013 je zřejmý postupně klesající trend v množství KO z obcí a rostoucí trend množství separovaného odpadu z obcí kraje Vysočina. Pro potřeby příspěvku byl proto stanoven předpoklad, že trendy v produkci KO a separovaného odpadu ve zvolených obcích MAS mezi roky 2010 – 2015 korespondují s trendy všech obcí kraje Vysočina. Byla formulována hypotéza: *„ve sledovaných obcích MAS Třešťsko se množství vytříděných druhotných materiálů zvyšuje a současně množství vyprodukovaného SKO se snižuje“.*

Na analýzu stavu nakládání s KO navázala formulace strategických cílů a opatření pro období 2017 – 2023 pro obce na území MAS Třešťsko k podpoře strategických cílů vyplývajících z POH KV 2016 – 2025.

Graf. 1: Produkce KO a separovaného odpadu v letech 2010–2013 z obcí kraje Vysočina [kg/obyv.]

Zdroj: Vlastní zpracování, data z Analytické části POH KV (2016 – 2025)

Výsledky

Výsledky dotazování

Z celkového počtu 39 oslovených obcí byly získány odpovědi z 32 obcí (82 %). Z odpovědí představitelů obcí vyplývá, že 94 % obcí nemá zaveden žádný speciální systém třídění odpadu. V těchto obcích je využit klasický donáškový sběr, kdy občané nosí tříděné materiály do barevných kontejnerů umístěných na sběrných místech, případně do sběrného dvora (SD). Ve dvou obcích je zaveden speciální systém třídění odpadu. Ve Vyskytné nad Jihlavou byl zaveden plošně pytlový systém třídění odpadu, který je využíván pro tetrapaky a materiály z plastu a papíru. Ve městě Třešť byl pro zájemce zřízen nádobový odvozný separovaný sběr[1]. Mezi domácnosti, které o tento sběr projevily zájem, bylo doposud rozdáno 300 nádob na papír a 400 nádob na plasty. Dále z dotazování vyplývá, že 100 % zapojených obcí v oblasti třídění odpadu spolupracuje s autorizovanou obalovou společností EKO-KOM. U dvou obcí není vůbec zaveden oddělený sběr BRKO. Občané dalších tří obcí mohou tento odpad odevzdávat ve sběrném dvoře, který je zřízen pro občany obcí spolupracujících v rámci Mikroregionu Dušejovsko. V 84 % obcí byl oddělený sběr BRKO podpořen pomocí distribuce zahradních kompostérů, přistavením kontejnerů na sběrná místa, určením místa pro odkládání tohoto odpadu, případně kombinací více zmíněných možností. V případě 66 % obcí je SKO ukládán na skládku a v případě dvou obcí je odstraňován v ZEVO SAKO Brno. Představitelé čtvrtiny obcí nejsou informováni o tom, jak svozová firma se SKO dále nakládá a v případě jedné obce se o nakládání se SKO rozhoduje na základě aktuální ceny za uložení na skládku či odstranění jiným způsobem (např. v ZEVO).

Z výsledků lze odvodit následující: 1) přístup obcí k odpadovému hospodářství je individuální, založený na kombinaci různých nástrojů a dostupných možností sběru a separace odpadů; 2) Obce v MAS Třešťsko v odpadovém hospodářství navzájem nespolupracují a nepřistupují k této veřejné službě koncepčně v porovnání s úrovní krajskou.

[1] *Nádobový odvozný systém pro separovaný odpad je systém, v němž má každá domácnost k dispozici své vlastní nádoby na separované složky KO (většinou plast, papír či sklo).*

Plány odpadového hospodářství tvoří pouze obce (zde obec Třešť), kterým toto ukládá zákon (§ 44, odst. 1 zákona č. 185/2001 Sb. o odpadech a o změně některých dalších zákonů), dobrovolně netvoří tyto plány žádná z obcí MAS Třešťsko.

Vývoj množství KO v obcích

Vývoj množství KO a jeho základních složek (SKO, separovaný odpad, BRKO) a vývojový trend za období 2010 - 2015 jsou uvedeny v Tab. 1. Pozitivní trend ve snižování množství SKO je zřejmý v obci Třešť. Množství KO na obyvatele převyšuje množství SKO vyprodukovaného v menších obcích (o více než 100 kg/obyv.). V ostatních obcí (mimo největší Třešť a nejmenší Otín) je viditelný mírný nárůst množství SKO. V případě obcí Cejle a Suchá došlo k výraznému zvýšení produkce SKO. U nejmenších sledovaných obcí došlo k negativnímu trendu snížení množství separovaného odpadu. Je zřejmé, že celkový trend v množství odpadu za obec závisí na jeho největší složce – objemu SKO, jehož množství by ale mělo být postupně snižováno.

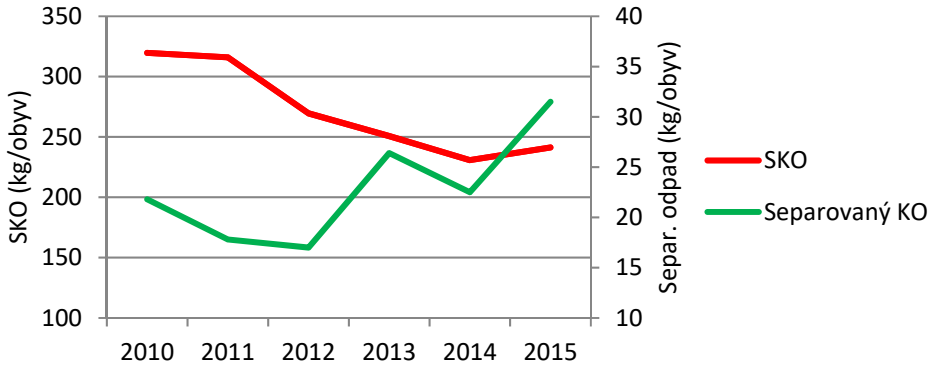
Tab. 1: Průměrná produkce složek KO v kg na obyvatele ve vybraných obcích v letech 2010–2015

Množství [kg/obyv.]	Třešť	Dolní Cerekev	Kostelec	Cejle	Suchá	Otín
SKO	271,3 ↓	225,5 ↑	123,2 ↑	121,1 ↑	110,9 ↑	115,1 ↓
BRKO	4,9 ↑	55,9 ↑	42,5 ↑	73,1 ↑	-	46,7 ↑
Separovaný KO	22,9 ↑	27,9 ↑	48,4 ↑	46,2 ↑	31,8 ↓	36,4 ↓
Celkem KO	299,1 ↓	309,3 ↑	214,1 ↑	240,4 ↑	142,7 ↑	198,2 ↑

Pozn. Pozitivní trendy jsou naznačeny zelenou šipkou, negativní červenou šipkou.

Zdroj: Vlastní zpracování, data poskytnuta dotčenými obcemi (Krhánková, 2017)

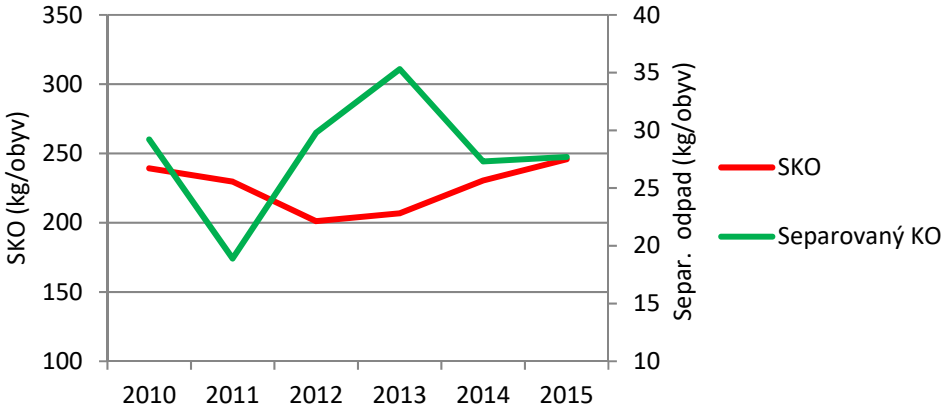
Město Třešť (5 793 obyvatel k 1.1.2017, ČSÚ) je jediným zástupcem v území s povinností zpracovávat POH (zpracován pro období 2017–2026). Na území města fungují tři zařízení pro sběr a výkup odpadů, jeden sběrný dvůr a dvě zařízení sloužící ke kompostování BRKO. Na území města se nachází 35 míst, kde jsou instalovány kontejnery pro sběr separovaného odpadu. Mezi občany bylo rozdáno 300 popelnic na tříděný papír a 400 popelnic na tříděný plast (rozdány do domácností na přelomu roku 2015/2016). Vybraná sběrná místa jsou doplněna o kontejnery sloužící k odkládání kovu, textilu a odpadních elektrických a elektronických zařízení (OEEZ). Pro oddělené shromažďování BRKO jsou po obci rozmístěny velkoobjemové kontejnery a do domácností byly distribuovány také kompostéry. SKO je ukládáno na skládku odpadů. Graf 2 zobrazuje vývoj produkce dvou složek KO (SKO a separovaného KO) v kg na obyvatele v obci Třešť. Za sledované období 2010 – 2015 je zřejmý pozitivní trend v produkci SKO i separovaného odpadu. Pozitivní vývoj lze dát do souvislosti se strategickým přístupem obce k odpadovému hospodářství, zvýšenému povědomí mezi občany. Další pozitivní vývoj lze předvídat díky vytvořenému plánu odpadového hospodářství města Třešť pro roky 2017 – 2021, informační kampani nazvané „Takhle třídí Třešť“ a také spolupráci s MAS Třešťsko.

Graf. 2: Produkce jednotlivých složek KO v letech 2010–2015 ve městě Třešť [kg/obyv.]

Zdroj: Vlastní zpracování, data poskytnuta městem Třešť (Krhánková, 2017)

V obci Dolní Cerekev (1 289 obyvatel k 1. 1. 2017, ČSÚ) slouží pro shromažďování separovaného KO sběrná stání s barevnými kontejnery. Obyvatelé mohou do kontejnerů odkládat i OEEZ a textil. Pro oddělené shromažďování BRKO jsou na sběrných stáních přistaveny hnědé kontejnery. Pro podporu odděleného sběru BRKO byly domácnostem zajištěny také domácí kompostéry. Komunální odpad je svozovou firmou odvážen na skládku odpadu. Vývoj produkce dvou složek KO v obci Dolní Cerekev dokladuje Graf 3. Lze vysledovat pozitivní vývoj separace složek KO. Na druhou stranu je zřejmý mírný nárůst SKO. Provedenou analýzou není možné jednoznačně usuzovat na důvody nárůstu množství SKO. Podobně je tomu v případě ostatních obcí.

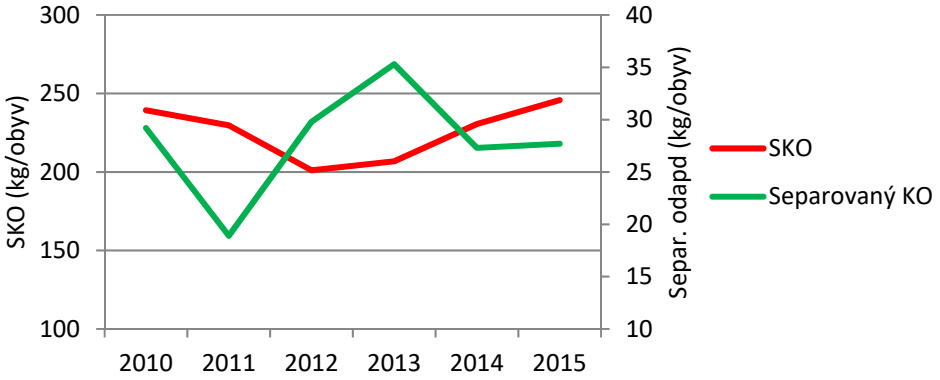

Graf. 3: Produkce jednotlivých složek KO v letech 2010–2015 v městyse Dolní Cerekev [kg/obyv.]

Zdroj: Vlastní zpracování, data poskytnuta městysem Dolní Cerekev (Krhánková, 2017)

Na území obce Kostelec (905 obyvatel k 1. 1. 2017, ČSÚ) se nenacházejí výkupny odpadů či sběrné dvory. Pro shromažďování separovaného plastu, papíru a skla slouží sběrná místa vybavená barevnými kontejnery, obec je rovněž vybavena kontejnerem na textil. V rámci podpory odděleného sběru BRKO byli obyvatelé obce vybaveni kompostéry, případně lze BRKO odkládat do pravidelně vyvážených kontejnerů. Obec disponuje obecní kompostárnou, která je v provozu od 1. dubna do 30. listopadu, občané obce mohou bezplatně odevzdávat rostlinný odpad vzniklý při údržbě zahrad a zeleně. Odevzdávání drobného kovového odpadu, OEEZ a baterií je možné v místní základní škole, která formou soutěží tento odpad vybírá. Likvidace odpadu je řešena na základě aktuální ceny za odstranění SKO. Vývoj produkce SKO a separovaného odpadu v obci Kostelec prezentuje Graf 4. Podobně jako v obci Dolní Cerekev lze pozorovat pozitivní trend v množství

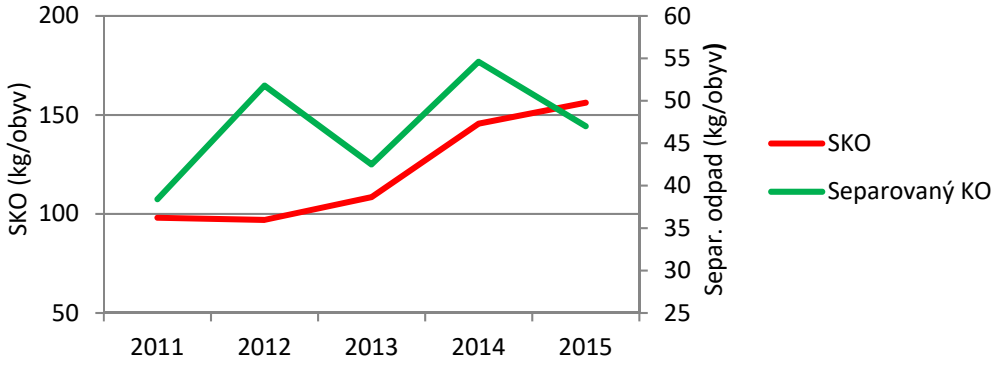
separovaných složek KO, ale také negativní trend v mírném nárůstu množství SKO na obyvatele.

Graf. 4: Produkce jednotlivých složek KO v letech 2010–2015 v obci Kostelec [kg/obyv.]

Zdroj: Vlastní zpracování, data poskytnuta obcí Kostelec (Krhánková, 2017)

Na území obce Cejle (486 obyvatel k 1.1.2017, ČSÚ) se také nenacházejí výkupny odpadů či sběrné dvory. Obec je členem Mikroregionu Dušejovsko a občané obce tak mají možnost využívat služeb sběrného dvora v Dušejově. V oblasti třídění materiálově využitelných složek KO je v obci využíván systém sběrných míst s barevnými kontejnery, do budoucna se však plánuje doplnění tohoto systému popelnicemi na plast, které by byly umístěny přímo v domácnostech. Občanům obce je na sběrných místech k dispozici kontejner na odkládání kovu, textilu a kuchyňského oleje. Pro odkládání OEEZ slouží speciální malý „sběrný dvůr“. Pro oddělený sběr BRKO jsou na sběrných místech instalovány hnědé kontejnery a v období zahradních prací je BRKO každý týden svážen přímo od nemovitostí. Od roku 2016 funguje v obci kompostárna, ve které mohou občané BRKO rovněž odevzdávat (obec Cejle, 2017). SKO je ukládán na skládku odpadů. Graf 5 zobrazuje vývoj produkce SKO a separovaného odpadu v obci Cejle. Výrazněji se zde projevuje negativní nárůst množství SKO.

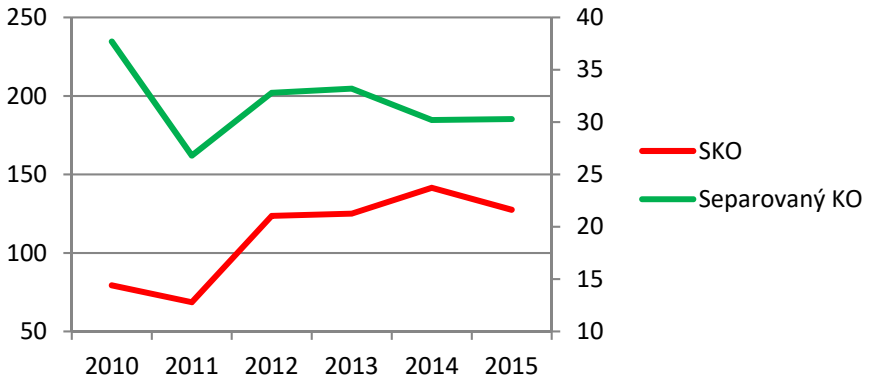

Graf. 5: Produkce jednotlivých složek KO v letech 2010–2015 v obci Cejle [kg/obyv.]

Zdroj: Vlastní zpracování, data poskytnuta obcí Cejle (Krhánková, 2017)

Na území obce Suchá (252 obyvatel k 1.1.2017, ČSÚ) je systém třídění materiálově využitelných složek KO založen na sběrných místech s barevnými kontejnery. Občanům obce je umožněno třídit OEEZ a baterie, sběr kovu je organizován místním sdružením dobrovolných hasičů. V obci sice není umístěn kontejner pro odkládání textilu, nicméně jsou organizovány mobilní svozy nepotřebného textilu. Pro zajištění odděleného sběru BRKO jsou v obci dostupné hnědé kontejnery na odkládání tohoto odpadu. V rámci podpory odděleného

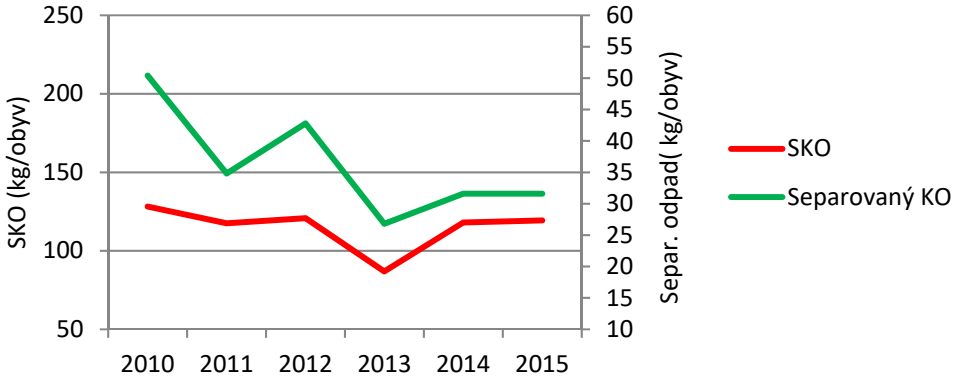
sběru BRKO byly navíc do domácností rozdány kompostéry. SKO je ukládán na skládku odpadů. Vývoj produkce SKO a separovaného odpadu v obci Suchá prezentuje Graf 6. V obci Suchá dochází k negativním trendům jak v případě množství SKO, tak i separovaného odpadu.

Graf. 6: Produkce jednotlivých složek KO v letech 2010–2015 v obci Suchá [kg/obyv.]

Zdroj: Vlastní zpracování, data poskytnuta obcí Suchá (Krhánková, 2017)

Pro odkládání vytříděných druhotných surovin je v obci Otín (83 obyvatel k 1. 1. 2017, ČSÚ) využíváno barevných kontejnerů umístěných na sběrném místě. V obci nejsou umístěny kontejnery sloužící k odkládání textilu a OEEZ, oddělený sběr kovu byl v obci zaveden v roce 2016. Pro oddělený sběr BRKO občanům slouží přistavené kontejnery. SKO z obce je ukládán na skládku odpadů. Vývoj produkce SKO a separovaného odpadu v obci Otín dokladuje Graf 7. V obci se projevil pozitivní mírný pokles v množství SKO, stejně tak pokles v množství separovaného odpadu. Podobně jako u ostatních obcí, nelze důvody těchto trendů z provedené analýzy jednoznačně stanovit.

Graf. 7: Produkce jednotlivých složek KO v letech 2010–2015 v obci Otín [kg/obyv.]

Zdroj: Vlastní zpracování, data poskytnuta obcí Otín (Krhánková, 2017)

Návrh strategických cílů a opatření

V rámci diplomové práce (Krhánková, 2017) byla navržena Strategie odpadového hospodářství pro území MAS Třešťsko. V textu přinášíme stručný přehled navržených cílů a opatření. Globální cíl strategie pro období 2017–2023 byl formulován takto: *„Odpadové hospodářství obcí na území MAS Třešťsko je na takové úrovni, že jeho výsledky v jednotlivých obcích převyšují legislativou stanovené recyklační cíle, ekonomická náročnost odpadového hospodářství je přijatelná pro obce i občany a systémy odpadového hospodářství obcí jsou přizpůsobovány aktuálním trendům.“* V návaznosti na poznatky

vyplývající z analytické části byly pro naplnění vize strategie stanoveny 4 strategické cíle. Pro detailní návrhy odkazujeme do uvedené diplomové práce (Krhánková, 2017).

SC 1 Vzdělaná samospráva a obyvatelstvo.

SC 2 Motivační systémy třídění KO a snižování měrné produkce SKO.

SC 3 Rozvinutá infrastruktura odpadového hospodářství.

SC 4 Předcházení vzniku odpadu.

Pro dosažení cílů byla následně formulována následující opatření:

O1 Podpora vzdělávání představitelů obcí a osob odpovědných za OH v obcích.

O2 Osvěta obyvatel obcí území MAS Třešťsko v oblasti odpadů, a to ve všech věkových kategoriích.

O3 Zavádění ekonomických mechanismů pro třídění KO a sběr SKO

O4 Podpora zavádění systémů třídění KO, které jsou pro občany atraktivní a motivační.

O5 Podpora vzniku sběrných dvorů.

O6 Podpora vzniku míst určených pro předcházení vzniku odpadu.

Shrnutí výsledků a diskuse:

Z provedených analýz lze pro další práci vyvodit následující zjištění:

- Produkce SKO ve sledovaném území neklesá, v období 2010 - 2015 převažuje spíše rostoucí trend.
- Množství separovaného odpadu ve většině sledovaných obcí nad 300 obyvatel zaznamenává pozitivní rostoucí trend. V obcích pod 300 obyvatel jsou zaznamenány klesající trendy.
- V obcích s vyšším počtem obyvatel (nad 1 000) produkce SKO přepočtená na 1 obyvatele výrazně převyšuje produkci tohoto odpadu v obcích s nižším počtem obyvatel.
- Pokud nedojde k výrazné změně v trendech produkce a nakládání s SKO, lze ve velmi blízké budoucnosti očekávat zvyšující se náklady obcí i občanů spojené s nakládáním s SKO.
- Výjimku ze sledovaných obcí tvoří obec Třešť, která dosahuje ve všech sledovaných ukazatelích pozitivní výsledky. Pouze v případě Třeště byla potvrzena stanovená hypotéza.

Z údajů Českého statistického úřadu (2016) vyplývá, že každý občan ČR vyprodukoval v roce 2015 průměrně 317 kg KO. Z tohoto množství každý občan v témže roce vytřídil průměrně 46 kg odděleně sbíraných materiálů. V rámci Kraje Vysočina bylo v roce 2015 dle údajů ČSÚ vyprodukováno průměrně 335 kg KO na osobu, vytříděno bylo v průměru 54 kg druhotných surovin. Produkce KO ve vybraných analyzovaných obcích je, s výjimkou městysu Dolní Cerekev, nižší než celostátní průměr. V porovnání s Krajem Vysočina je produkce KO ve všech analyzovaných obcích nižší, než je průměrná produkce KO v Kraji. Co se týče odděleného sběru, pouze v obci Cejle bylo v roce 2015 dosaženo vyššího než republikového průměru, krajský průměr nepřevýšila žádná ze zkoumaných obcí.

Rezervy v odpadovém hospodářství sledovaného území lze prezentovat na porovnání produkce SKO v analyzovaných obcích s obcemi, které získaly titul Odpadový Oskar 2016 Kraje Vysočina Ve vítězné obci v kategorii do 1 000 obyvatel (Vlkanov na Havlíčkobrodsku) byla průměrná produkce SKO 51,8 kg na obyvatele. Průměrná produkce SKO na osobu ve vítězné obci v kategorii 1 001–5000 obyvatel (Dobronín na Jihlavsku) byla 114 kg. V kategorii nad 5 000 obyvatel, v Pelhřimově, vyprodukoval každý občan průměrně 142 kg SKO (Region Vysočina, 2016). S těmito výsledky se v závislosti na příslušné velikostní kategorii nemůže měřit žádná z analyzovaných obcí MAS Třešťsko.

Jak už bylo uvedeno výše, z provedených analýz není možno zcela jednoznačně určit důvody negativních či pozitivních trendů v množství SKO či separovaného odpadu. Ze studie Soukopová, Struk, Hřebíček (2016) vyplývá, že produkci KO ovlivňuje věková struktura obyvatel. Závislost výdajů na odpadové hospodářství obcí na věku obyvatelstva v České republice byla zkoumána pro roky 2011 a 2014. Studie uvádí, že náklady na zajištění OH se s přibývajícím věkem obyvatelstva zvyšují až do věku odchodu do důchodu. V tomto věku občanů náklady na OH kulminují a následně výrazně klesají. Tato závislost je odůvodněna častými rekonstrukcemi bydlení a zbavováním se nashromážděných věcí před odchodem do důchodu.

Pozitivních změn v oblasti odpadového hospodářství je možno dosáhnout formulací plánů odpadového hospodářství i pro obce, které nesplňují zákonné podmínky pro jeho tvorbu. Je zřejmé, že v menších obcích s neuvolněnými starosty není prostor pro strategické řízení odpadového hospodářství. Těmto obcím ale může pomoci aktivní spolupráce na úrovni MAS či jiných spolků. Taková spolupráce může přinést zlepšení v informovanosti veřejnosti, prohloubení povědomí a přenos dobré praxe mezi zapojenými představiteli obcí apod. V konečném důsledku tak může dojít ke snížení finančních nákladů na odpadové hospodářství obcí a podpoře strategických cílů odpadového hospodářství kraje i ČR.

Příspěvek byl vytvořen za podpory Interní grantové agentury FRRMS MENDELU v rámci projektu č. FRRMS_IGA_2017/013 „Nové výzvy odpadového hospodářství obcí“.

Literatura:

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2017. Počet obyvatel v obcích - k 1.1.2017 [online]. [cit. 2017-06-15]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/pocet-obyvatel-v-obcich-k-112017

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD: KRAJSKÁ SPRÁVA ČSÚ V JIHLAVĚ. 2016. ORP Jihlava [online]. [cit. 2017-03-13]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xj/orp_jihlava

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2016. Produkce, využití a odstranění odpadů -2015. [online]. 2016 [cit. 2017-04-27]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/produkce-vyuziti-a-odstraneni-odpadu-2015

GALLAUD, Delphine a LAPERCHE, Blandine. 2016. Circular economy, industrial ecology and short supply chain [online]. 1. London, Hoboken: ISTE Ltd, John Wiley&Sons, [cit. 2017-02-13]. ISBN 978-1-84821-879-6. Dostupné z: https://books.google.cz/books?id=ortlDAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=circular+economy&hl=cs&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=circular%20economy&f=false

SOUKOPOVÁ, Jana, Michal STRUK a Jiří HŘEBÍČEK. 2016. Population age structure and the cost of municipal waste collection. A case study from the Czech Republic: Experience from the Czech Republic. *Journal of Environmental Management*. **28**(12), DOI: 10.1016/j.jenvman.2016.03.030. ISSN 03014797. Dostupné také z: http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301479716301219

KRHÁNKOVÁ, Kateřina. 2017. Strategie odpadového hospodářství pro vybrané území. Mendelova univerzita v Brně. 107 s.

VOŠTOVÁ, Věra. Logistika odpadového hospodářství. Praha: České vysoké učení technické v Praze, 2009. ISBN 978-80-01-04426-1.

D.W. Pearce, R.K. Turner. 1989. Economics of Natural Resources and the Environment. Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf, London. Italian edition 1991 by Il Mulino, Bologna

MŽP ČR. 2014. Plán odpadového hospodářství České republiky pro období 2015–2024. Praha, 182 s. Dostupné z: https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/poh_cr_prislusne_dokumenty/$FILE/OODP-POH_CR_2015_2024_schvalena_verze_20150113.pdf

Návrh směrnice Evropského parlamentu a Rady, kterou se mění směrnice 2008/98/ES o odpadech. Brusel, 2015. Dostupné také z: http://eur-

lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:c2b5929d-999e-11e5-b3b7-01aa75ed71a1.0006.02/DOC_1&format=PDF
EEA. 2016. Circular economy in Europe: Developing the knowledge base. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 978-92-9213-719-9. ISSN 1977-8449. Dostupné také z: http://www.eea.europa.eu/publications/circular-economy-in-europe
KRAJ VYSOČINA: ODPADY VYSOČINY. 2016. Plán odpadového hospodářství Kraje Vysočina pro období 2016 až 2025 [online]. Jihlava, 2016 [cit. 2017-03-25]. Dostupné z: https://www.kr-vysocina.cz/plan-odpadoveho-hospodarstvi-kraje-vysocina-pro-obdobi-2016-az-2025/d-4071580/p1=50823
REGION VYSOČINA. 2016. Tři obce Vysočiny s nejnižší produkcí odpadů získají Odpadového Oskara 2016 [online]. 2016 [cit. 2017-04-27]. Dostupné z: http://www.regionvysocina.cz/zpravodajstvi/tri-obce-vysociny-s-nejnizsi-produkci-odpadu-ziskaji-odpadoveho-oskara-2016-130738/
OBEC CEJLE. 2017. Kompostárna Cejle [online]. [cit. 2017-03-25]. Dostupné z: http://www.cejle.cz/index.php?nid=9950&lid=cs&oid=5097853

Kontaktní adresa autora:

Ing. Alice Kozumplíková, Ph.D., Zemědělská 1, 613 00 Brno, Mendelova univerzita v Brně, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, alice.kozumplikova@mendelul.cz
Ing. Michele Doreé, Ph.D., Zemědělská 1, 613 00 Brno, Mendelova univerzita v Brně, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, michele.doree@mendelu.cz

Distribution of financial means of OP Education 2007 – 2013 among regions of the Slovak Republic

Marta Kuhnová

Abstract:

The aim of the article is to assess the effectiveness of the funds spent in the Education Program in the programming period 2007 - 2013 in the Slovak Republic. In comparison, we will take into account the number of ordinary people in the regions, the unemployment rate, the per capita GDP in the monitored period. The main objective of the European Union's Cohesion Policy is to reduce regional disparities, investing in education is a way that can boost the competitiveness of less developed regions. This lack of expertise can greatly influence a strategic investor decision, which slows the development of the local economy and is a barrier to further investment. We have found that, despite the efforts made by the Cohesion Policy in the last programming period, the specific needs of individual regions have not responded, and the distribution of funds is very uneven.

Key Words:

Operational Program, Slovak Republic, subsidies, Cohesion Policy, disparities, OP Education

Introduction

Regions in Slovakia are characterizes by unique features and conditions for future development. One of the main objectives of European Union is to promote development its regions using many financial kinds of support. There is very interesting to discuss about appropriate distributions between NUTS 3 level regions. In last program period 2007 - 2013 the OP Education was the program document, upon which the support for the development of human resources with the use of the European Social Fund and national resources was provided. The global goal was the provision of the long term competitiveness of the Slovak republic by adjusting the education system to the need of the knowledge society.

EU Cohesion Policy

Cohesion policy is the Union´s main instrument to achieve objective defined in Article 174 the Treaty on European Union based on the European Regional Development Fund the European Social Fund and the Cohesion Fund. The policy aims at fostering sustainable growth, improving the well-being of EU citizens, and promoting the integration of EU economies. The resources are concentrated in the field of R&D, competitiveness, education, transport, telecommunication and environmental infrastructure, (European Commission, 2016a). Long-term mission is mainly to reduce the economic, social and territorial disparities between individual countries and regions.

Cohesion policy is the policy focuses on economic and social cohesion according the definition prepared in the Single European Act, in 1987; it is about *"reducing disparities between the various regions and the backwardness of the least-favored regions."* According to the Lisbon Treaty there are economic, social and territorial cohesion.

The idea of the cohesion policy promotes more balanced, more sustainable territorial development specifically at the regional level. The main objective is to improve the long term growth and employment prospects of the supported regions, and thereby to support convergences towards higher levels of per capita income. Also there is stabilizing impact on the economy; the contrary may the case during periods of unsuitably high growth rates.

Cohesion policy 2007-2013 was implemented in challenging times. Europe faced to the economic and financial crisis. The public investments were limited but Cohesion Policy Funds were even

more vital for economic growth and also for new job creations. That period was characteristic with the high proportion of EU budget being allocated to Cohesion policy - about Euro 50 billion per annum or around 36% of the EU budget. The policy objectives were limited to three with their shoe in total allocation given in brackets:

- Convergence objective (81,5%) - solidarity for the poorest regions,
- Regional Competitiveness and Employment objective (16%) - creating cooperation between member states and regions,
- European Territorial Co-Operation objective (2,5%) - increasing cooperation between member states and regions, (Aprans, 2014).

Despite the benefits of the Cohesion Policy at regional levels, after 2009 (post crisis period), the absorption level of the funds available is quite law. Rajčáková, Švecová (2010) states that since 1990s the regional disparities in Slovak Republic are subject of growth and economically stronger regions are located in western and north-western parts of the country.

Program Period 2007-2013 in Slovakia and regional disparities

For the 2007-2013 periods, Slovakia planned to be allocated more than 11 billion euros. Slovak strategic planning was implemented through 11 programs. *"Up to 94% of all the allocated funds shall be devoted to regions that were eligible to use the funds within the Convergence objective (all regions with the exception of the Bratislava region, 4% shall be used to support the competitiveness and employment in the Bratislava region and 2% are aimed for the territorial cooperation in Europe)",* (Government Office of the Slovak Republic, 2015). According to Kamps, Leiner-Killinger and Martin (2009) *„in the 2007 the individual countries (including Slovak Republic) submitted their „National Strategic Reference Frameworks for approval by the European Commission, providing detailed information on the planned use of the Cohesion Policy related Funds over the 2007-13 period."*
The national priorities were defined in the line with Community Strategic Guidelines for Cohesion policy in the 2007-2013 periods and set out in the Slovak National Strategic Reference Framework. There, in Table 1, there are three strategic priorities including its targets.

Tab. 1: The Strategic priorities and targets of strategic priorities in programs period 2007-2013

Strategic priority	Target of the strategic priority
1. Infrastructure and regional availability	Increasing the infrastructure density in the regions and enhancing the effectiveness of the related public services
2. Knowledge-based economy	Development of the sustainable economic growth resources and increase of competitiveness in industry and services
3. Human Resources	Enhancing employment, increasing the labour force quality for the needs of the knowledge-based economy and enhancing the social inclusion of rest groups.

(Ministry of Transport, Construction and Regional Development of the Slovak Republic, 2006)

In the Slovak National Strategic Reference Framework, there were defined horizontal priorities affecting the NSFR in four areas. The purpose of each horizontal priority is to ensure achieving the target defined for particular priority, related to more NSRF priorities. They required a coordinated approach across more specific priorities or projects. The horizontal priorities were applied in relevant operational programs in following manner.

Tab. 2: The Horizontal priorities in programs period 2007-2013

Horizontal priority	Horizontal priority target	Application of horizontal policy
A. marginalized Roma communities	Increasing employment and educational level of marginalized Roma communities population and improving their standard of living	global approach (integration of projects from more OP)
B. equal opportunities	Provide equal opportunities for everybody and prevent all forms of discrimination	principle applied for each project
C. sustainable development	Providing environmental, economic and social sustainability of economic growth	principle at the level of the Slovak National Strategic Reference Framework strategic goal
D. information society	Development of inclusive information society	integrated approach (interoperability of public administration information system and introducing e-services in operational programmes)

(Ministry of Transport, Construction and Regional Development of the Slovak Republic, 2006)

Cohesion policy was implemented through 9 Operational Programs (OPs): two Regional OPs (one under the Competitiveness and Employment Objective and one under Converge Objective) and 7 sectoral OPs (six under the Convergence Objective and one Multi-Objective OP, covering both Convergence and Competitiveness regions).

The Slovak National Strategic Reference Framework was implemented through 11 operational programs within the scope of individual EU cohesion policy targets: six operational programs for target Convergence, out of which:

- four operations programs, co-finances by European Regional Development Fund, cover the entire territory of the Slovak Republic except for Bratislava region (Regional operational program, OP Informatisation of Society, OP Competitiveness and economic Growth and OP Healthcare),
- two programs, co-financed by European Regional Development Fund and Cohesion Fund, cover the entire territory of the Slovak Republic including Bratislava region (OP Transportation and OP Environment),
- three operational programs common for both targets - Convergence as well as Regional competitiveness and employment, i.e. programs covering the entire territory of the Slovak Republic including Bratislava region, out of which:
    - one program co-financed by European Regional Development Fund (OP Research and development) and
- two programs co-financed by European Social Fund (OP Employment and social inclusion and OP Education).

An independent expert evaluation of 2007-2013 funding found that Cohesion Policy investments had positive, tangible results ranging from job creation, a positive impact on regional disparities and

an increase in GDP. Support from the European Regional Development Fund and the Cohesion Fund amounted to EUR 10 billion in Slovakia. Investments were mainly made in the areas of transport, energy efficiency, information and communication technologies, environment and culture and tourism. According to Begg (2010), Bachtler and McMaster (2007) an implementation of the cohesion policy programs in the newer member states supported also the process of decentralization. Government Office of the Slovak Republic (2015) states that the regions with the lowest economic performance were the region with highest numbers of interventions carried out in operational programs.

Interesting is the fact, that regional disparities in Slovakia are among the highest in the OECD countries and also in the European Union (OECD, 2015, International Monetary Fund, 2017). Regional disparities in terms of GDP per head are pronounced, especially between Bratislava in the west and the other regions in the east. In 2007, Bratislavský region had a GDP per head in PPS terms of 159% of the EU average, though this figure is pushed up by the high level of communing into the region from the neighboring one, (European Commission, 2016). The regional disparities in Slovakia are characterized by significant west-east and north-south divide with the Bratislava region dominant. The leading position is evident in all the main macroeconomic indicators. Also the education attainment is the highest in the Bratislava region. The share of people aged 25-64 with tertiary education is 16 percentage points larger than the country average.

Cohesion Policy, Education and Operational Program of Education

Education receives a great part of EU support. It is seems as one of the most important pillars of the economic growth. In March 2000, the Lisbon European Council recognized the importance of education as an integral part of economic and social policy, as instrument for strengthening Europe's global competitiveness. It was defined new strategic objective for the European Union for the next decade - building a competitive and dynamic knowledge-based economy of higher social cohesion and higher employment levels.

According to challenges connected with Lisbon Strategy were defined key priorities include

- *"Enhancing the quality and improving the system of general and vocational education as well linking the study and training branches and the labour market needs;*
- *Ensuring foreign language teaching in primary and secondary schools so that the school-leavers would master two foreign languages as a minimum;*
- *Preparation of a legislative solution with a stress on lifelong learning in the system of education in Slovakia;*
- *Extending the scope and improving the quality of continuing education with a stress on improving qualification, adaptability of labour force and development of career guidance;*
- *Progressive raising of the share of public expenditure on schools;*
- *Ensuring introduction of a system for the assessment of education quality;*
- *Ensuring the introduction of a credit system in studies;*
- *Fostering a competitive environment in schools by supporting their institutional diversification and by extending the operation of private schools;*
- *Allowing that a balance is established between education supply and demand;*
- *Improving the quality and accessibility of education for national minorities and ethnic groups to the end of their integration in the civic society."* (State Vocational Institute, 2004)

Education and training are critical factors in developing EU's long-term potential for competitiveness, and also for its social cohesion - all citizens should benefit from the more and better jobs on offer. The Union has a comprehensive set of policies and strategies to improve the qualifications of the EU workforce, (European Commission, 2007). In Slovakia, from a financial point of

view the most essential part of education support from the European Union funds. This support is focused not only on regional school but also on tertiary education.

The Department for the Operational Program of Education at the Section Affairs at the Ministry of Education of the Slovak Republic in the program acted as managing entity for Operational Program of Education. The government has assigned there tasks to the Ministry of Education of the Slovak Republic through its resolutions. The resolution of the government of the Slovak Republic No. 832 of October 8, appointed the Ministry of Education of the Slovak Republic as the managing entity for the Operational Program of Education.

Its global target was to provide long-term competitiveness of the Slovak Republic by means of adapting the educational system to the needs a knowledge-based economy. Through the European Social Fund contributions, the operational program shall finance the creation and support of human capital towards acquiring basic skills and key competences required by the knowledge-based economy as well as by the labour market. The support to a knowledge based society was also a main priority of Slovak Government declared in the Policy Statement of the Slovak Government, in accordance with the program objective: *"the Slovak government considers shaping of a knowledge-based society to be its priority because only that is the society which is a prerequisite of democratic development, progress in science and technology, economic growth and social security, employment and growth, (*Slovak Government, 2007).

According to the Ministry of Education of the Slovak republic (2007) *"the Operational Program Education (hereinafter OP Education) is a reference document on whose basis support will be provided to the human resource development, tapping on national and the ESF resources. It defines the global objective, priority axes, measures and activities which will be supported in the territories of the Convergence and the Regional competitiveness and employment objectives over the 2007 – 2013 periods. Geographically, it covers the entire territory of the Slovak Republic (hereinafter Slovakia or SR). OP Education implements specific priority 3.1 Modern education for a knowledge-based society under the National Strategic Reference Framework of the Slovak Republic for the 2007 – 2013 period. Within the meaning of Article 3 of the ESF Regulation which defines the scope of assistance, OP Education supports improvements of the labour force adaptability through enhancing the quality and access to life-long learning."*

In OP Education there are defined the priority axes defined according to identified needs of the Slovak educational reality:

- *"reform of the educational and vocational training system*
- *continuing education as an instrument of human resource development*
- *support to education of persons with special educational needs*
- *recent education for a knowledge-based society for Bratislava region*
- *technical assistance for Convergence objective"* (Ministry of Education of the Slovak Republic, 2007).

Specific measures are focused on human capital in the field of supporting in the every parts of the educational system especially needs of a knowledge-based society, life-long learning and enhancing staff towards innovations ad mainly knowledge based economy.

Under the total financial allocation for whole program period, OP Education was allocated € 600 000 000 for the Convergence objective and € 17 801 578 for the Regional competitiveness and employment objectives. Mentioned allocation represents EU funds which was possible to increase by public and private funding.

The Program was implemented in accordance with Council Regulation (EC) No.1083/2006 of 11 July laying down general provisions on the European Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and repealing Regulation (EC) No. 1260/1999 (hereinafter the General

Regulation) and in accordance with the System of Management of the Structural Funds and the Cohesion Fund for the 2007-2013 Programming Period.

According to analyses of Ministry of Education of the Slovak Republic there are defined the main key disparities:

- *"inadequate focus of the content of education on the development of key competences as a precondition of the about force flexibility and adaptability and inadequate exploitation of the ICT potential in the process of education,*
- *low flexibility of profiles of graduates from formal education with regard to the layout market and employer requirements and little involvement of the sectors, self-governments and social partners in creating content of education,*
- *absence of a functioning system of education quality assurance and a persisting rigidity and increasing isolation of the system of education from the needs of the economy,*
- *low GDP share expended on education and inadequate care for the development of human resources in education causing good teachers to leave schools, brain drain,*
- *relatively high unemployment rate with a high share of long-term unemployment elderly persons and young people,*
- *low share of economically active population in lifelong learning including teachers and managerial staff in education,*
- *inadequate legislative support to the recognition of formal, non formal and informal education,*
- *poor socio-economic standing and relatively high risk of poverty for families struck by unemployment,*
- *inadequate standard of education and imbalance in the integration of the marginalized population groups in the society, particularly of the Roma community members (Ministry of education of the Slovak Republic, 2007).*

Experts in the Europe 2020 Strategy (A European Strategy for smart, sustainable and inclusive growth) states that better education level could help employability and progress in increasing the employment rate helps to reduce poverty.

Implementation of Operational Program Education (2007-2013)

During implementation process there were defined many problems. We could summarize the difficulties, (mainly delays in financial implementation) into following common reasons:

- problems in public procurement,
- too long preparation and approval of large infrastructure projects,
- adverse effect of the economic crisis which also had an impact on the implementation,
- institutional and administrative instability (central coordination organ, responsibility, competence and personal changes,
- delays of financial implementation,
- many difficulties relating to using ITMS.

Government Office of the Slovak Republic (2015) states about Operational Program Education: *"The share between the number of regional and transregional projects is approximately 9:1, but in terms of finance the share is 44:56. Transregional projects mainly focus on education and professional development of teachers and pedagogical staff, development of new educational programs, professional training development, vocational orientation of pupils, quality enhancement of education and innovative forms of education at higher education institutes, advisory etc., together with technical assistance for the OP. Following a consultation with the MA the number of places of implementation was used as a criterion for regional allocation of the funds drawn in transregional projects. However, it is necessary to note that such division will not generate the allocation of funds that fully matches the reality; but the MA also considers it reasonable."*

In Table below we compared defined disparities in last program period with targets and Priority axes /Thematic objectives/Investment priorities/Specific objectives corresponding to the investment priority in actual operational program. Every disparity was "allocated" also to the Strategy of the operational program (2014-2020). Despite the optimism and satisfactory results of implementing structural funds in the field of the human resources (education) , the plans for next years are focused on the same problems like development of key competences, flexibility and adaptability of education, brain drain, unemployment of the young, lifelong learning , recognition of formal, nonformal and informal education, high risk of poverty, marginalized groups - Roma communities.

Tab. 3: Disparities (2008 - 2013) and Strategy of the operational program (2014-2020)

Key defined disparities (2008-2013) (Ministry of Education of the Slovak Republic, 2007, Government Office of the Slovak Republic, 2015)	**Strategy of the operational program(2014-2020) (Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic, 2014)**
"inadequate focus of the content of education on the development of key competences as a precondition of the about force flexibility and adaptability and inadequate exploitation of the ICT potential in the process of education"	Concerning with 2.3.2.1 Specific objective: Increase employment, employability, and reduce unemployment with special emphasis on the long-term unemployment, low-qualified, elderly, and disabled person *"to maximize the synergy of activities with lifelong learning so that these persons acquire knowledge and skills demanded in the labour market, including ICT skills, and so that their employment and employability grows by developing key competences"*
"low flexibility of profiles of graduates from formal education with regard to the layout market and employer requirements and little involvement of the sectors, self-governments and social partners in creating content of education"	Specific objective 1.2.1 *"the important role is in flexibility and adaptability to the fastest possible reaction to change…"* Specific objective 3.2.1 *"creating effective tools for creating an innovative mechanisms for increasing the flexibility of labour"*
"absence of a functioning system of education quality assurance and a persisting rigidity and increasing isolation of the system of education from the needs of the economy"	Global objective: *"To support the development of a human resources and lifelong learning and their full integration into the labour market to improve their social situation."* Specific objective 1.2.1 Raising the quality of vocational education and training reflecting the needs of the labour market
"low GDP share expended on education and inadequate care for the development of human resources in education causing good teachers to leave schools, brain drain"	Specific objective 4.1.1: Increased participation of most disadvantaged and endangered persons in the society, including the labour market - supporting the increase of professionalism of performance and development of human resources in the area of performance and services of social inclusion for state administration, self-administration, and non-governmental organizations by creating a system of lifelong education

"relatively high unemployment rate with a high share of long-term unemployment elderly persons and young people"	Specific objective 3.1.1 Increase employment, employability and solve unemployment with special emphasis on the long-term unemployment, low-qualified, elderly and disabled persons
"low share of economically active population in lifelong learning including teachers and managerial staff in education"	Investment priority 1.4. Enhancing equal access to lifelong learning for all age groups in formal, non-formal and informal settings, upgrading the knowledge, skills and competences of the workforce, and promoting flexible learning pathways including through career guidance and validation of acquired competences
"inadequate legislative support to the recognition of formal, non formal and informal education"	Selected investment priority: *"Enhancing equal access to lifelong learning for all age groups in formal, non-formal and informal settings, upgrading the knowledge, skills and competences of the workforce, and promoting flexible learning pathways including through career guidance and validation of acquired competences"*
"poor socio-economic standing and relatively high risk of poverty for families struck by unemployment"	Thematic objective: Supporting social inclusion, combating poverty and any discrimination
"inadequate standard of education and imbalance in the integration of the marginalized population groups in the society, particularly of the Roma community members"	Priority axe: Integration of marginalized Roma Communities

In Slovakia there is very specific status of Bratislava, it is caused by fact that more than 80% inhabitants reside in towns. The last developed region in terms of GDP is– NUTS 3 Prešovský region and Banskobystrický region. On the other hand Bratislava region had and enforced a dominant position in regional gross domestic product. In the field of unemployment Banskobystrický, Košiský and Prešovský region (Central and Eastern part of the country) are the highest unemployment rate. It results mainly from the fact that young people (15-14 years) represent the major proportion of overall unemployment. We suppose that the investment of finance from structural funds could change that situation through creation special educational program for young unemployment in the field of improving key competences but also special skills concerning to changing the vocational profile. Becker et al. (2013), International Monetary Fund (2017) state that *"only those regions with sufficient human capital and good enough institutions are able to turn transfers into faster per capita income growth and per capita investment. The lack of qualified stuff was also mentioned in the Government survey as one of the constraints towards better absorption of EU funds."*

Table 4 below represents main characteristic of NUTS 3 regions in Slovakia focusing on population, surface are, unemployment rate and regional domestic product. Table 5 is focused on the distribution of total amount of financial appropriations in Operational Program Education (2007-2013) in NUTS 3 regions in Slovakia.

Tab. 4: Population in total, population density, surface area, unemployment rate and regional gross domestic product in Slovakian NUTS in 2013 as last year of programming period

NUTS 3 (regions)	Population in total	Population density (Inhab./ km^2)	Surface area (km^2)	Unemployment rate (%)	Regional gross domestic product (in mill.)
Bratislavský region	618 380	307	2053	6,4	20 805
Banskobystrický region	656 813	69	9454	19,6	6 527
Žilinský region	690 420	101	6808	14,0	8 056
Košický region	794 756	118	6754	18,7	8 495
Prešovský region	818 916	91	8973	18,2	6 579
Nitriansky region	686 662	108	6344	13,2	8 258
Trenčiansky region	592 394	131	4502	9,5	7 054
Trnavský region	557 608	135	4146	12,2	8 396
Total	5 415 949	111	49 035	14,2	74 170

(Prepared according to data in Statistical yearbook of Slovakia, 2016)

Tab. 5: Total amount of financial appropriations in operational program Education (2007-2013) in NUTS 3 regions in Slovakia

NUTS 3 (regions)	EU sources (contract)	SR sources (contract)	Total (contract)	EU sources (expediture)	SR sources (expediture)	Total (expediture)
Bratislavský region	23 946 252,69	3 975 140,41	27 921 393,1	16 793 575,51	2 761 624,64	19 555 200,15
Banskobystrický region	34 071 962,17	4 267 763,44	38 339 725,61	24 101 804,48	3 036 307,25	27 138 111,73
Žilinský region	39 605 468,95	5 157 105,84	44 762 574,79	29 964 128,14	3 878 154,7	33 842 282,84
Košický region	50 762 579,75	6 688 482,08	57 451 061,83	37 389 208,66	4 828 570,41	42 217 779,07
Prešovský region	49 663 303,2	6 435 680,62	56 098 983,9	36 321 381,06	4 564 099,72	40 885 480,78
Nitriansky region	26 727 456,17	3 275 130,25	30 002 586,42	18 889 693,72	2 305 364,59	21 195 058,31
Trenčiansky region	18 946 375,11	2 548 944,03	21 495 319,14	15 050 252,58	2 005 159,36	17 055 411,94
Trnavský region	22 296 581,53	2 845 218,63	25 141 800,16	16 839 333,12	2 137 765,79	18 977 098,91

(*ITMS*)

When looking at the regional distribution on the level NUTS3 it is possible to observe some disparities in the amounts of expenditure EU financial sources. The highest volume of funds was absorbed in Prešovský region and Košický region, the area with big (the highest is Banskobystrický region) unemployment rates, and thus also with the big share of population living in the risk of poverty and social exclusion. It is interesting that Banskobystrický region with the highest unemployment rate absorbed less financial support like Žilinský or Nitriansky region which are quite good developed.

Tab. 6: Financial appropriations by the European Union per inhabitant / per unemployment (units: €)

NUTS 3 (regions)	EU sources (depleded)	Population in total	Financial Support per habitant	Population of unemployment	Financial Support per unempolyment
Bratislavský kraj	16793 595,51	618 380	27,16	39597	424,11
Banskobystrický region	24 101 804,48	656 813	36,7	128735	187,22
Žilinský region	29 964 128,14	690 420	43,4	96659	310
Košický region	37 389 208,66	794 756	47,04	148619	251,58
Prešovský region	36 321 381,06	818 916	44,35	149043	243,7
Nitriansky region	18 889 693,72	686 662	27,5	90639	208,41
Trenčiansky region	21 495 319,14	592 394	36,29	56275,1	382
Trnavský region	25 141 800,16	557 608	45,09	68028,1	370

(ITMS, own contribution)

Tab. 7: Total Financial Appropriations (Operational Program Education (2007-2013)

Operational programme	Total Budget (€)	Incurred /reported expenditure (€)	Incurred /reported expenditure (%)	Contracted projects (quantity)
Operational Programme Education	664,946,787	476,431,992	71,6	1098

(ITMS, Government Office of the Slovak Republic, 2015)

The summarizing table No. 6 demonstrate the distribution of total financial appropriations by European Union at NUTS3 level, including financial support per habitant and financial support per unemployment. There are huge differences in the amount of financial support between regions. Based on the results of our data and calculations, we can conclude that less development regions aren't always prioritized. We have to remind that in some cases financial distribution depends on

other factor of development. The interesting fact is that the original planned Operational Program Education (NSRF Priority Human Resource) allocation in the 2007-2013 was 542,728,760 €.

Conclusion

In presented papers focused on distribution of financial appropriation of Operational Program Education (2007-2013) between Slovak regions (NUTS 3), despite the fact that territorial distribution is usually monitored at the level of NUTS 2 regions based on which the whole WU regional policy is carried out. We are convinced that because of unique situation concerning disparities between Slovak regions is more appropriate to choose NUTS 3 level. It is necessary to remark that there are huge differences in the amount of financial support between regions and less development parts are not prioritized. Despite our conclusions, operational Program Education should provide a good starting point for implementation of new operational programs in next programming periods.

Resources

APRANS, Janis (2014) *EU Region Policy.* [online]. [cit. 10th September 2017]. Accessible from: https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/cets/Publications/Teach_Mat_EU_Regional_Policy.pdf

BACHTLER, J.F., MCMASTER, I. (2007) EU Cohesion Policy and the Role of the Regions: Investigating the Influence of Structural Funds in the New Member States. E*nvironment and Planning C: Government and Policy, 26(2),* 398-427. ISSN 1472-3425.

BEGG, I. (2010). Cohesion or Confusion: A Policy Searching for objectives. *Journal of European Integration,* 32(1), 77-96. ISSN 0703-6337.

CHRISTOPHE KAMPS, NADINE LEINER-KILLINGER, REINER MARTIN, 2009. *The Cyclical Impact of EU Cohesion Policy in Fast Growing EU Countries in Cohesion policy –Intereconomics.* January February 2009 pp. 23-27 [online]. [cit. 2th September 2017]. Accessible from: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs10272-009-0274-2.pdf

EUROPEAN COMMISSION, 2007. *Cohesion Policy: 2007- 2013: Human capital, education and training . DG Employment, social affairs and equal opportunities DG Regional Policy*. [online]. [cit. 1th September 2017]. Accessible from: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/activity/statistics/2007_education.pdf

EUROPEAN COMMISSION, 2009. *European Cohesion Policy 2007-2013 in Slovakia: Priorities and Impact of Cohesion Policy in the Member states.* [online]. [cit. 1th September 2017]. Accessible from: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/factsheets/2009/european-cohesion-policy-2007-2013-in-slovakia-priorities-and-impact-of-cohesion-policy-in-the-member-states

EUROPEAN COMMISSION, 2010. Europe 2020 Strategy (A European Strategy for smart, sustainable and inclusive growth), [online]. [cit. 8th September 2017]. Accessible from: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf

EUROPEAN COMMISSION, 2016. *WP1: Synthesis report: Ex post evaluation of Cohesion Policy Programmes 2007-2013, focusing on the European Regional Development Fund (ERDF) and the Cohesion Fund (CF): Task 3 Country Report Slovakia.* [online]. [cit. 1th September 2017]. Accessible from: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2013/wp1_sk_report_en.pdf

EUROPEAN COMMISSION, 2016a. *The impact of cohesion policy 2007-2013: model simulations with Quest III: Final Report – Work Package 14a: Ex post evaluation of Cohesion Policy programmes 2007-2013, focusing on the European Regional Development Fund (ERDF) and the Cohesion Fund (CF).* [online]. [cit. 1th September 2017]. Accessible from: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2013/wp14a_final_report_en.pdf

FRANK, KAROL, 2010. *Expert evaluation network delivering policy analysis on the performance of cohesion policy 2007-2013. Task 2: Country report on achievements of cohesion policy. Institute of Economic Research - Slovak Academy of Sciences.* [online]. [cit. 5th September 2017]. Accessible from: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/eval2007/country_reports/slovakia.pdf

GOVERNMENT OFFICE OF THE SLOVAK REPUBLIC, 2015. Evaluation of Contribution of Implementing Structural Funds and Cohesion Fund to Reduce regional Disparities in Slovakia. Final Report. [online]. [cit. 25th September 2017]. Accessible from: www.nrsr.sk

INTERNATIONAL MONETARY FUND, 2017. *Slovak republic (Selected Issues).* [online]. [cit. 20th September 2017]. Accessible from: https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2017/03/23/Slovak-Republic-Selected-Issues-44751

MINISTRY OF EDUCATION OF THE SLOVAK REPUBLIC, 2007. *Operational Programme Education,* [online]. [cit. 30th August 2017]. Accessible from: http://www.nsrr.sk/en/operational-programmes/education/

MINISTRY OF TRANSPORT, CONSTRUCTION AND REGIONAL DEVELOPMENT OF THE SLOVAK REPUBLIC, 2006. *National Strategic Reference Framework 2007-2013.* [online]. [cit. 19th August 2017]. Accessible from: http://www.nsrr.sk/en/narodny-strategicky-referencny-ramec-2007-2013/

ORGANIZATION FOR ECONOMIC COOPERATION AND DEVELOPMENT (2015). *Pensions et a Glance 2015: OECD and G20 indicators,* OECD Publishing, Paris.

RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ, A. (2010). Regional Disparities in The Context Of Slovak Regional Policy. In. V. KLÍMOVÁ, ed. X*II. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách.* Brno: Masarykova univerzita, s. 3č-41. ISBN 978-80-210-5210-9.

SLOVAK GOVERNMENT (2007) *Convergence Program of the Slovak Republic for 2007 - 2010.* [online]. [cit. 10th August 2017] Accessible from: http://ec.europa.eu/economyfinance/economic_governance/sgp/pdf/20_scps/2007-08/01_programme/2007-10-29_sk_cp_en.pdf

STATE VOCATIONAL INSTITUTE, 2004 *Objective of vocational education and training in the Slovak Republic in accordance with the principles of the Copenhagen declaration.* [online]. [cit. 10th August 2017] Accessible from: http://www.siov.sk

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. Štatistická ročenka regiónov/Statistical yearbook of Slovakia. Bratislava: ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY, 2016. ISBN 978-80-8121-552-0

Contact:

Mgr. Marta Kuhnová, PhD., University Ss. Cyril a Metodius, Faculty of Social Sciences, Bučianska 4/A, 91701 Trnava, Slovak Republic, mail: marta.kuhnova@gmail.com

Sociálne bývanie na Slovensku

Social housing in Slovak Republic

Viera Labudová, Ľubica Sipková

Abstrakt:

V Európskej únii sa sociálne bývanie vyznačuje veľkou rozmanitosťou, prejavujúcou sa v bytovej situácii, v koncepciách a politikách jednotlivých členských štátov. Uplatňujú sa tu rôzne prístupy, ktoré sa dotýkajú vlastníctva, poskytovateľov, príjemcov a spôsobov financovania sociálneho bývania. Na Slovensku bolo Zákonom o dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní, platným od 1. januára 2011, definované sociálne bývanie ako bývanie, ktoré je obstarané s použitím verejných prostriedkov určené na primerané a ľudsky dôstojné bývanie fyzických osôb, ktoré si nemôžu obstarať bývanie vlastným pričinením a spĺňajú podmienky podľa tohto zákona. Článok sa zaoberá charakteristikou sociálneho bývania na Slovensku. V prvej časti článku je venovaná pozornosť sociálnemu bývaniu v európskych krajinách a druhá časť článku prezentuje výsledky priestorovej analýzy sociálneho bývania na Slovensku v regiónoch úrovne LAU 1.

Kľúčové slová:

Sčítanie obyvateľov a domov, sociálne bývanie, regionálne rozdiely, viacrozmerné štatistické metódy

Abstract:

Social housing in the European Union is characterised by the wide diversity of national housing situations, conceptions and policies across member states. A variety of approaches are implemented across the EU, in terms of tenures, providers, beneficiaries and funding arrangements. In Slovak republic the Subsidies for Housing Development and Social Housing Act, valid since January 1st 2011, has adopted a definition of social housing as housing acquired with use of public funds, addressed for adequate and humanly decent housing of individuals who are not able to ensure housing with their own effort and meet the conditions under this Act. This paper deals with the characteristics of social housing in Slovak republic. The first part is focuses on the social housing in European countries and the second part on the spatial exploratory analysis of data related to social housing in Slovakia on the LAU 1 level.

Key words:

Population and housing census, social housing, regional disparities, multivariate statistical methods

Úvod

Bývanie je jednou zo základných ľudských potrieb, ktorá by mala byť uspokojovaná na úrovni zodpovedajúcej celkovému stupňu sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti. Kvalita bývania a jeho dostupnosť sú často vnímané ako hodnotiace ukazovatele životnej úrovne spoločnosti (Koncepcia štátnej bytovej politiky do roku 2020).

Vzhľadom na tieto dva sociálne aspekty je právo na bývanie zaradené medzi základné sociálne práva so zvláštnym charakterom. Nie je totiž chápané ako nárokovateľné právo

jednotlivca voči spoločnosti, ale ako právo založené na spoluzodpovednosti spoločnosti smerom k občanovi.

V podmienkach trhovej ekonomiky sa zodpovednosť za obstaranie vlastného bývania prenáša na občana. Dostupnosť bývania je tak priamo úmerná ekonomickým možnostiam jednotlivca. Základným poslaním štátu je vytvárať stabilné trhové prostredie, ktoré umožňuje domácnostiam bývať podľa ich príjmovej situácie a ktoré podporuje mobilitu pracovnej sily tak, aby sa čo najviac využíval už existujúci bytový fond a nevytváral sa nadmerný tlak na bytovú výstavbu. Vzhľadom na to, že sa v spoločnosti vyskytujú skupiny obyvateľstva, ktoré vzhľadom na charakter bytu ako tovaru nie sú schopné si samé obstarať primerané bývanie, je potrebné vytvárať vhodné podmienky najmä pre bývanie znevýhodnených skupín obyvateľstva. Riešenie potreby bývania týchto skupín nie je možné zabezpečiť bez intervencií štátu a iných subjektov na trhu s bytmi (Koncepcia štátnej bytovej politiky do roku 2020).

Sociálne bývanie na úrovni Európskej únie

Na úrovni Európskej únie nie je k dispozícii žiadna spoločná definícia pojmu sociálne bývanie. Jednotlivé štáty majú rôzne definície, ktoré súvisia aj s tým, na akej úrovni sa v rámci tohto sektora realizujú verejné intervencie. Napriek rozdielom má sektor sociálneho bývania v krajinách Európskej únie tri spoločné črty: zmyslom sociálneho bývania je verejný záujem, účelom sociálneho bývania je zvýšenie ponuky cenovo dostupného bývania výstavbou, správou, alebo nákupom sociálneho bývania a stanovenie konkrétnych cieľov sociálneho bývania vychádza zo sociálno-ekonomického statusu alebo prítomnosti rizikových faktorov (Koncepcia štátnej bytovej politiky do roku 2020).

Tak v literatúre ako aj v praxi mnohých krajín Európy sa stretávame s tromi základnými vymedzeniami sociálneho bývania, ktoré vychádzajú z typu vlastníka a zo spôsobu financovania bývania:

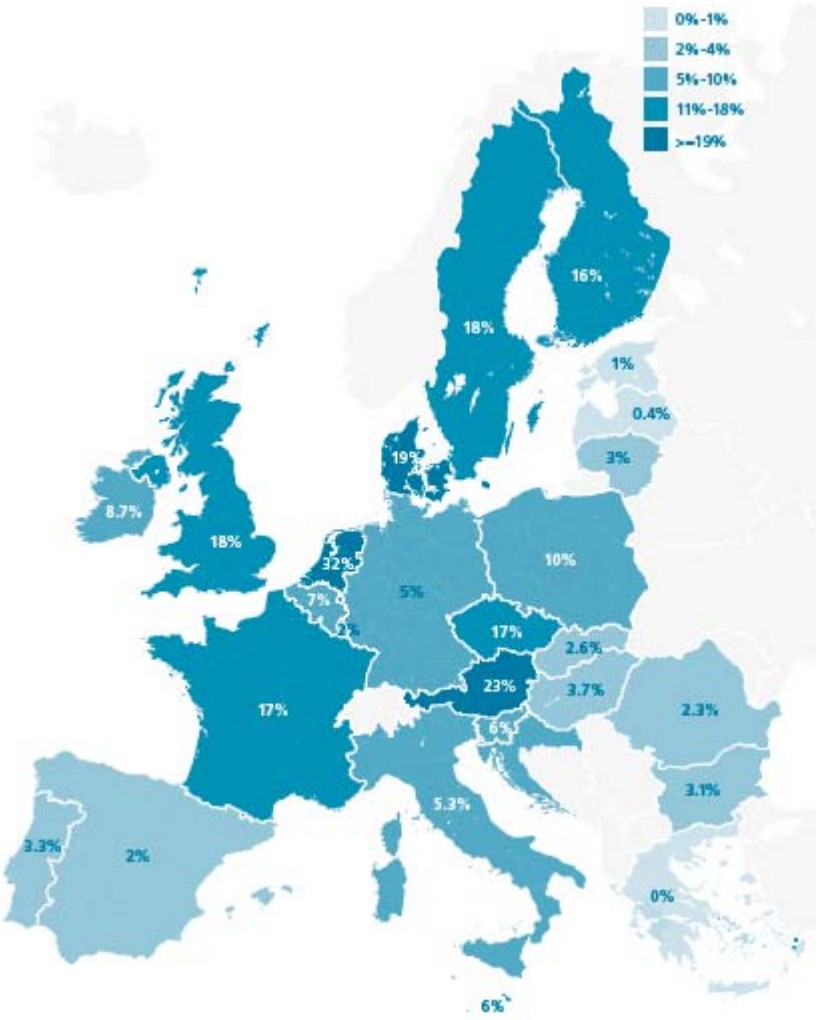
1. V najužšom slova zmysle je sociálne bývanie stotožňované s verejným nájomným sektorom, t.j. nájomným bytovým fondom, ktorý je vo vlastníctve miest a obcí.

2. V širšom slova zmysle zahŕňa sociálne bývanie nájomný bytový fond, ktorý vlastnia neziskové organizácie (súkromnoprávne subjekty), mestá, obce, bytové družstvá a vo výnimočných prípadoch tiež kondomíniá.

3. Široko chápaná definícia sociálneho bývania, ktorá sa odvíja od spôsobu financovania, chápe sociálne bývanie ako akékoľvek bývanie, k výstavbe či prevádzke ktorého boli v nejakej miere použité verejné prostriedky (patrí sem teda aj vlastnícke nájomné bývanie, využívajúce podporu z verejných prostriedkov) (Zúbková – Brazdovičová, 2008.)

Jednotným v Európskej únii nie je ani používanie samotného pojmu „sociálne bývanie“. Napríklad: Rakúsko používa výrazy „bývanie s obmedzeným ziskom“ alebo „ľudové bývanie“, Dánsko používa výrazy „spoločné bývanie“ alebo „neziskové bývanie“, Francúzsko používa výraz „bývanie za mierny nájom“; Nemecko využíva výraz „podporované bývanie“, Španielsko „chránené bývanie“ a Švédsko „bývanie formou verejnej služby“.

Rozdiely nie sú len v definovaní a chápaní sociálneho bývania, ale aj v jeho objeme. Podiel bytového fondu určeného na sociálne bývanie na celkovom bytovom fonde je najvyšší v Holandsku (32 %), Rakúsku (23 %) a Dánsku (19 %), najnižší je v krajinách Východnej Európy a oblasti Stredozemného mora (Obr. 1).

Obr. 1: Podiel sociálneho bývania na celkovom bytovom fonde

Zdroj: Housing Europe Review 2012: The nuts and bolts of European social housing systems.

V publikáciách, ktoré sú venované problematike sociálneho bývania sa môžeme stretnúť s analytickými štúdiami, ktoré sa okrem definovania sociálneho bývania, trendov, výziev a fungujúcich modelov sociálneho bývania v Európskej únii (Social Housing in the UNECE Region: Models, Trends and Challenges, 2015) venujú opisu niektorých z najdôležitejších trendov v oblasti sociálneho bývania v krajinách Európy (Scanlon – Arrigoitia –Whitehead, 2015). Zameriavajú sa najmä na posúdenie vplyvu sociálneho bývania na prístup domácností/jednotlivcov k primeranému štandardnému ubytovaniu za cenu, ktorú si môžu dovoliť v rôznych kontextoch v rámci Európskej únie. Pleace –Teller – Quilgars (2011) publikovali výsledky výskumu zameraného na to, ako poskytovatelia sociálneho bývania reagujú na bezdomovstvo. Cieľom výskumu bolo preskúmať, do akej miery by pre bezdomovcov mohli existovať prekážky sociálneho bývania, a preskúmať spôsoby, ktorými by sociálne bývanie mohlo zohrávať väčšiu úlohu pri riešení tohto sociálneho problému. Porovnanie financovania sociálneho bývania v krajinách Európy obsahuje štúdia Financing of Social Housing in Selected European Countries (Cahill, 2017).

Sociálne bývanie na Slovensku

Definovanie sociálneho bývania

V teórii aj v reálnej bytovej politike sa bežne rozlišuje týchto 5 základných typov bývania:

- vlastnícky sektor,

- verejný nájomný sektor,
- súkromné nájomné bývanie,
- družstevný sektor,
- neziskový nájomný sektor (Truhlářová, 2007).

Na Slovensku je sociálne bývanie zastrešené neziskovým nájomným sektorom. Ide o nájomné bývanie vo vlastníctve miest a obcí (obecné byty) a vybrané sociálne služby, v rámci ktorých je klientom odkázaným v zmysle zákona 448/2008 Z. z. o sociálnych službách v znení neskorších predpisov poskytovaná starostlivosť spojená s ubytovaním ako napr. zariadenia pre seniorov, domovy sociálnych služieb, zariadenia opatrovateľskej starostlivosti, útulky, nocľahárne, domovy na polceste, zariadenia núdzového bývania a iné.

Podľa Koncepcie štátnej bytovej politiky do roku 2020 je sektor sociálneho bývania určený jednotlivcom a domácnostiam, ktoré nemajú dostatok vlastných prostriedkov na to, aby si z vlastných zdrojov zabezpečili alebo udržali primerané bývanie na štandardnom trhu s bývaním. Väčšinou ide o sociálne slabšie skupiny obyvateľstva. Toto znevýhodnené postavenie v spoločnosti môže byť prechodného charakteru a súvisí napríklad s určitými fázami životného a rodinného cyklu, so zdravotným hendikepom, ale na druhej strane môže mať aj trvalý charakter, ktorý vyplýva zo sociálno-ekonomickej situácie jednotlivca.

Medzi znevýhodnené skupiny na trhu s bývaním zaraďujeme najmä: nízkopríjmové skupiny obyvateľov, mladé rodiny, mnohopočetné rodiny, osoby so zdravotným postihnutím, seniorov, osamelé ženy, resp. mužov starajúcich sa o maloleté deti, jedincov po ukončení náhradnej starostlivosti alebo ochrannej výchovy, cudzincov a migrantov, bezdomovcov, príslušníkov marginalizovaných rómskych komunít, neprispôsobivých občanov a iné skupiny osôb, ktoré sú z rôznych dôvodov natoľko znevýhodnené, že nie sú schopné uspokojovať svoju potrebu bývania bežným spôsobom (napr. dlhodobo nezamestnaní, závislí od užívania drog a podobne) (Koncepcia štátnej bytovej politiky do roku 2020).

Nároky týchto skupín na bývanie sa môžu v mnohých ohľadoch líšiť, preto je prvoradou úlohou štátu vytvoriť rovnaké východiskové podmienky pre vstup na trh s bývaním pre všetkých. Pomoc poskytovaná štátom má vždy len doplnkový charakter a mala by vhodne dopĺňať a zároveň aj podnecovať ich vlastné úsilie pri riešení bytovej situácie. Takto poskytovaná pomoc má okrem hlavného cieľa, ktorým je zabezpečenie primeraného bývania, i preventívnu funkciu zabrániť vzniku sociálneho vylúčenia.

V podmienkach Slovenskej republiky sa podľa zákona č. 443/2010 Z. z. o dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní v znení zákona č. 134/2013 Z. z. považuje za sociálne bývanie alebo ubytovanie také bývanie, ktoré je obstarané s použitím verejných prostriedkov**,** je určené na primerané a ľudsky dôstojné bývanie fyzických osôb, ktoré si nemôžu obstarať bývanie vlastným pričinením a spĺňajú podmienky podľa uvedeného zákona.

Za primerané a ľudsky dôstojné bývanie sa pritom považuje bývanie, ktoré spĺňa základné funkcie bývania: potrebu spánku, odpočinku, prípravy potravy, osobnej hygieny a úschovy osobných vecí (*Zákon z 26. októbra 2010 o dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní*).

Verejné prostriedky, ktoré sa využívajú na účel podpory sociálneho bývania sa poskytujú najmä formou dotácií na obstaranie bývania, zvýhodnených úverov alebo pôžičiek na obstaranie bývania, nenávratných príspevkov znižujúcich náklady súvisiace s bývaním alebo nenávratných príspevkov na prevádzku budovy, v ktorej sa poskytuje sociálne bývanie.

Sociálne bývanie možno zabezpečovať v byte alebo v inej budove na bývanie, pričom zákon presne špecifikuje podmienky a rozsah takto poskytovaného sociálneho bývania (*Zákon z 26. októbra 2010 o dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní*). Za posudzujúce kritérium sa pritom používa všeobecný identifikátor sociálneho statusu užívateľov bytov, ktorým je príjem. Sociálne bývanie je poskytované kategórii domácností vymedzených príjmom pod hranicou trojnásobku životného minima. Ak ide o domácnosť s ťažko zdravotne postihnutou osobou, domácnosť osamelého rodiča s nezaopatreným dieťaťom alebo domácnosť, v ktorej aspoň jeden z členov zabezpečuje zdravotnícku

starostlivosť, sociálne a všeobecne prospešné spoločenské služby, vzdelávanie, kultúru alebo ochranu obyvateľov obce, je hranicou príjmu štvornásobok životného minima.

Slovensko sa tak radí k európskym krajinám, v ktorých je sociálne bývanie chápané široko ako bývanie poskytované s podporou verejných prostriedkov a určené pre domácnosti do určitého príjmu. Z hľadiska rozsahu je sociálne bývanie totožné s verejným nájomným sektorom (Koncepcia štátnej bytovej politiky do roku 2020).

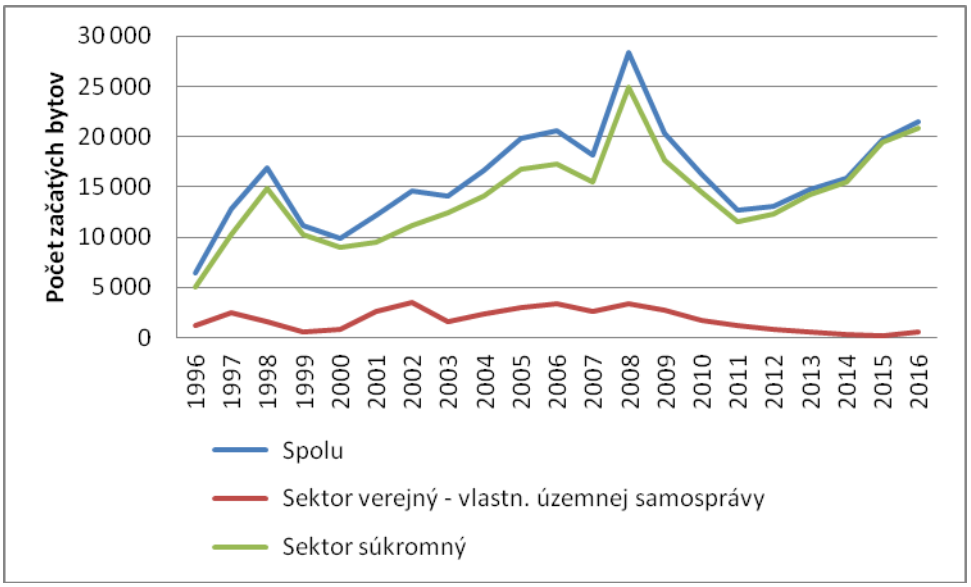
Súčasný stav a vývoj sociálneho bývania na Slovensku

Na Slovensku predstavuje vlastnícke bývanie (vlastnícky sektor) dominantnú formu bývania. Podľa Sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 2011 tvorili byty[1] v súkromnom vlastníctve 75,6 % všetkých bytov. Medzi obývanými bytmi dosiahli najvyšší počet aj najvyšší podiel vlastné byty v bytových domoch (764 100 bytov, t. j. 43 % obývaných bytov, resp. 38,3 % celkového počtu bytov) a byty vo vlastných rodinných domoch (744 203 bytov, t. j. 41,9 % celkového počtu bytov, resp. 37,3 % celkového počtu bytov) (Základné údaje zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011, byty v SR, krajoch, okresoch a obciach). Zvýšená preferencia vlastníckeho bývania na Slovensku je z dlhodobého hľadiska podporovaná hlavne zaužívaným stereotypom a nedostatočnou ponukou cenovo dostupných nájomných bytov. Ďalším faktorom podporujúcim vlastnícke bývanie sú v súčasnosti aj historicky najnižšie úrokové sadzby pri hypotekárnych úveroch (Koncepcia štátnej bytovej politiky do roku 2020).

Obecné byty (nájomné bývanie vo vlastníctve miest a obcí) tvorili podľa Sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 2011 len 1,8 % obývaných bytov (32 239 bytov, čo je 1,6 % celkového počtu bytov).

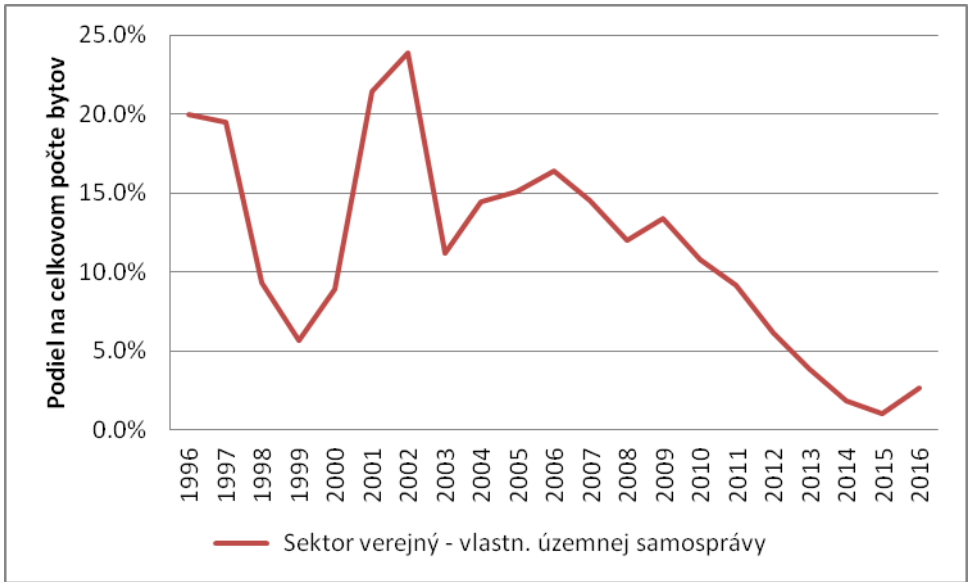
Nerovnomerný vývoj vlastníckej štruktúry (súkromného a verejného sektora) začatých a dokončených bytov, prejavujúci sa striedaním nárastu a poklesu počtu tak začatých ako aj dokončených bytov môžeme sledovať v období rokov 1996 až 2008 (graf 1, graf 3). Počet začatých bytov začal od roku 2008 dramaticky klesať. K zmene v tomto vývoji došlo v roku 2011 len v súkromnom sektore, vo verejnom sektore počet začatých bytov aj po roku 2011 klesal (podiel na celkovom počte začatých bytov v roku 2008 predstavoval 12 %, v roku 2016 už len 2,7 %, (graf 2)). Obdobný vývoj možno sledovať aj vo vývoji počtu dokončených bytov. Podiel dokončených bytov vo verejnom sektore na celkovom počte dokončených bytov klesol z hodnoty 25,9 % v roku 2007 na 2,1 % roku 2016 (graf 4).

[1] *Byty boli predmetom sčítania podľa zákona č. 263/2008 Z. z o sčítaní obyvateľov,domov a bytov v roku 2011 (§ 2, odsek (4) c). Byt je obytná miestnosť alebo súbor obytných miestností s príslušenstvom usporiadaný do funkčného celku s vlastným uzavretím určený na trvalé bývanie. Byt má mať východ na spoločnú chodbu, schodisko, ulicu, dvor alebo do iných priestorov. Za byty na účely sčítania sa považovali aj obytné miestnosti v slobodárňach, penziónoch, domoch hotelového typu, domoch opatrovateľskej starostlivosti a pod., ak plnili funkciu trvalého ubytovania na základe výmeru vydaného obecným/mestským/miestnym úradom, alebo ním poverenou bytovou správou a boli zameniteľné za inú bytovú jednotku. (Základné údaje zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011: Byty v SR, krajoch, okresoch a obciach.)*

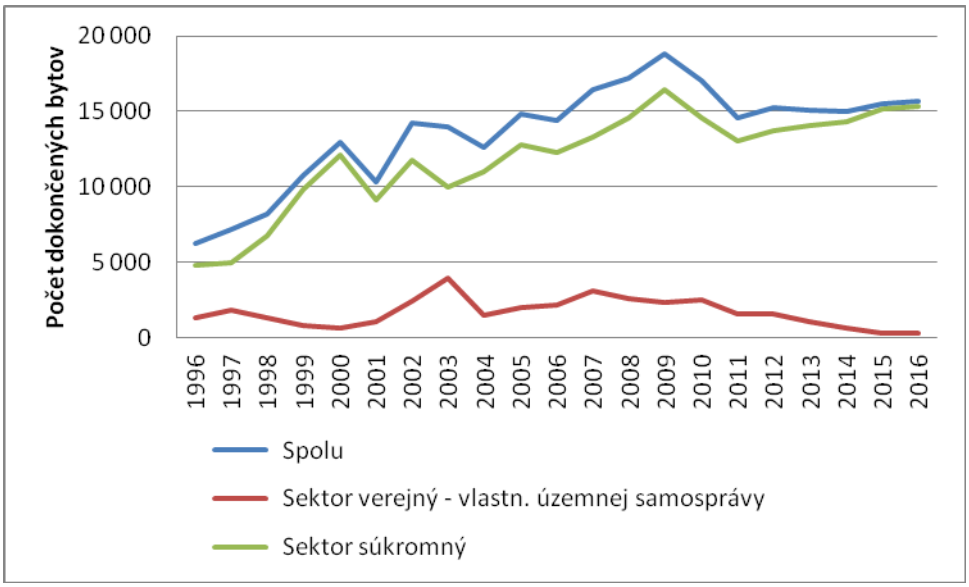
Graf. 1: Vývoj počtu začatých bytov v rokoch 1996 až 2016

Zdroj: vlastné spracovanie údajov z databázy Slovstat, www.statistics.sk

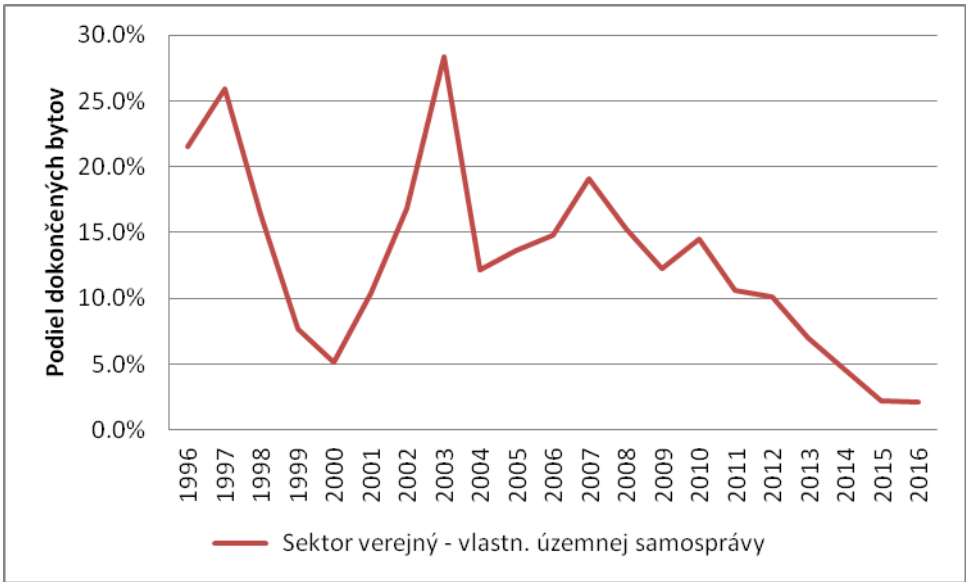
Graf. 2: Vývoj podielu začatých bytov vo vlastníctve územnej samosprávy na celkovom počte bytov v rokoch 1996 až 2016

Zdroj: vlastné spracovanie údajov z databázy Slovstat, www.statistics.sk

Graf. 3: Vývoj počtu dokončených bytov v rokoch 1996 až 2016

Zdroj: vlastné spracovanie údajov z databázy Slovstat, www.statistics.sk

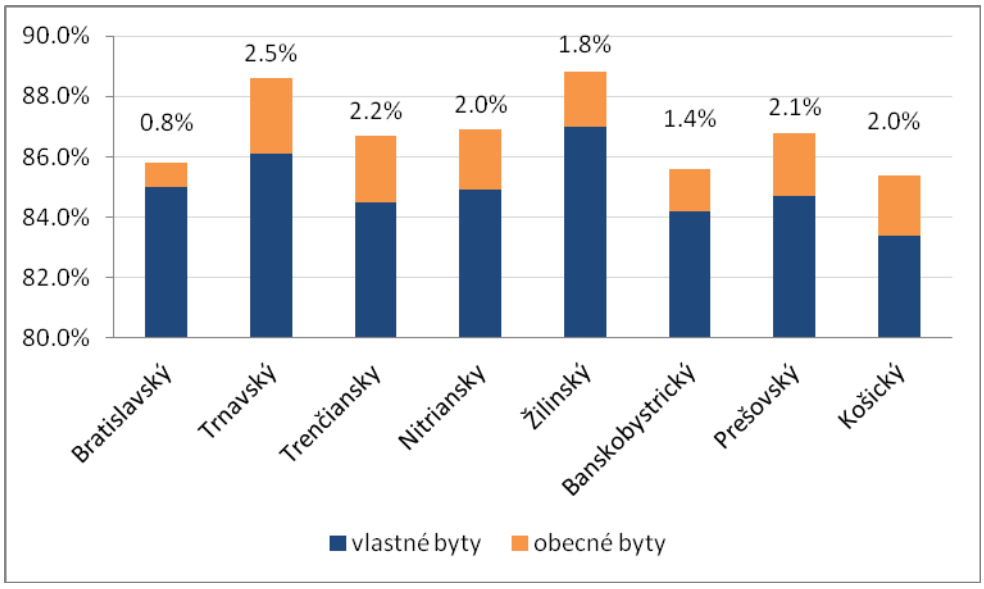
Graf. 4: Vývoj podielu dokončených bytov vo vlastníctve územnej samosprávy na celkovom počte bytov v rokoch 1996 až 2016

Zdroj: vlastné spracovanie údajov z databázy Slovstat, www.statistics.sk

Analýza regionálnych disparít

Podiel verejného sektora vo vlastníctve bytov je veľmi nízky vo všetkých krajoch Slovenska. Údaje o počte obecných bytov na úrovni krajov (NUTS 3) a okresov (LAU 1) naznačujú existenciu regionálnych rozdielov.

S výnimkou Bratislavského, Žilinského a Banskobystrického kraja sa podiel obývaných obecných bytov v jednotlivých krajoch pohyboval okolo 2 a viac percent. Najnižší bol podľa výsledkov SODB 2011 v Bratislavskom kraji, kde podiel obývaných obecných bytov z celkového počtu obývaných bytov v tomto kraji predstavoval len 0,8 %, čo je 6,5 % z celkového počtu obývaných obecných bytov na Slovensku. Najvyšší podiel bol v Trnavskom kraji, kde tvoril podiel obývaných obecných bytov z celkového počtu obývaných bytov kraja 2,5 %, čo predstavuje len 14,2 % celkového počtu obývaných obecných bytov na Slovensku.

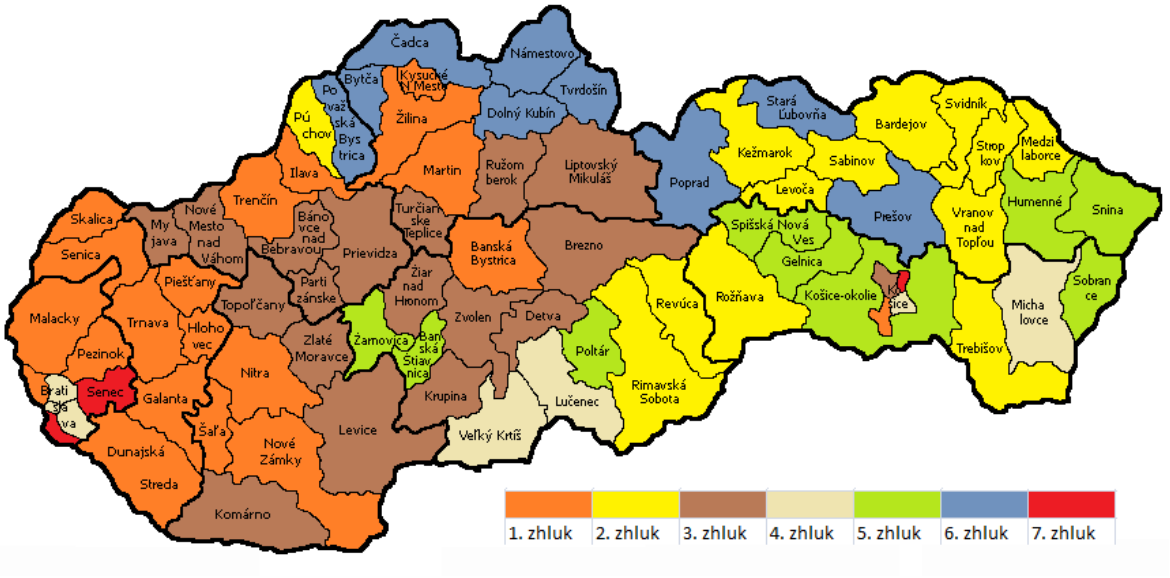
Graf. 5: Podiel vlastných a obecných bytov z celkového počtu obývaných bytov príslušného kraja

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov SODB 2011

Na úrovni okresov bol zistený najvyšší podiel 3,8 % obývaných obecných bytov z celkového počtu obývaných bytov v okresoch Prievidza (39,7 % z celkového počtu obývaných obecných bytov v Trenčianskom kraji) a Banská Štiavnica (6,8 % z celkového počtu obývaných obecných bytov v Banskobystrickom kraji). Najvyšší podiel obecných bytov zaznamenalo sčítanie v mestskej časti Košice – Luník IX (78,1 % z celkového počtu obývaných bytov v tejto mestskej časti, 70 % z celkového počtu obývaných obecných bytov v okrese Košice II) (Základné údaje zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011: Byty v SR, krajoch, okresoch a obciach).

V ďalšej časti príspevku sme využili nástroje viacrozmernej štatistickej analýzy na opísanie priestorovej rozmanitosti v stave sociálneho bývania a podmienok, za ktorých je poskytované na úrovni okresov (LAU1). Okrem údajov o počte bytov vo vlastníctve územnej samosprávy (prepočítaný na celkový počet obývaných bytov) sme použili demografické údaje, ktoré sa týkajú ohrozených skupín obyvateľstva: počet uchádzačov o zamestnane so zdravotným postihnutím (prepočítaný na počet ekonomicky aktívnych), počet uchádzačov o zamestnanie z radov absolventov a mladistvých (prepočítaný na počet ekonomicky aktívnych), počet dlhodobo evidovaných uchádzačov o zamestnanie (prepočítaný na počet ekonomicky aktívnych), regionálnu mieru nezamestnanosti, výšku priemernej nominálnej mzdy a podiel vekových kategórií trvale bývajúceho obyvateľstva vo veku 25 – 29; 30 – 34; 35 – 39 a 65+ rokov (v %).

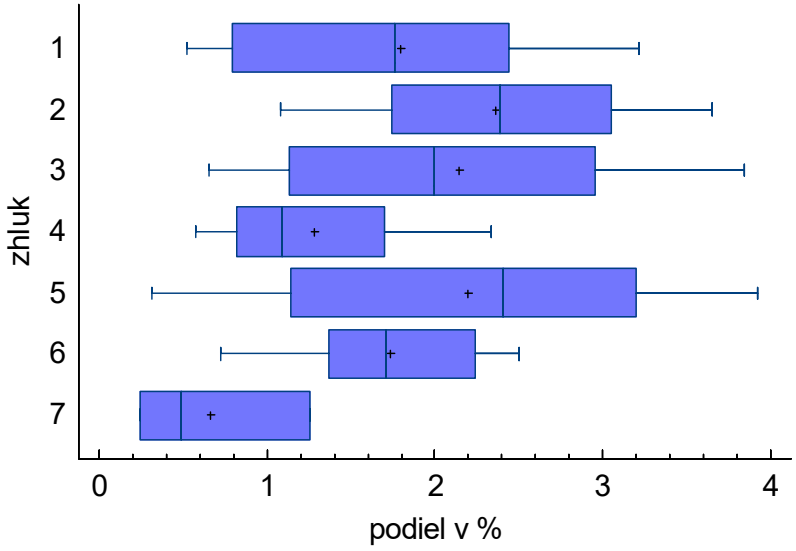
Zhlukovú analýzu (Stankovičová – Vojtková, 2007) pre 79 okresov sme uskutočnili na základe hodnôt troch hlavných komponentov, ktorými boli nahradené vstupné premenné. Výber premenných pre zhlukovanie sme uskutočnili na základe hodnôt Kaiser-Mayer-Olkinovej štatistiky (Stankovičová – Vojtková, 2007), pri stanovení počtu zhlukov sme využili hodnoty semiparciálneho koeficienta determinácie (Stankovičová – Vojtková, 2007). Výsledkom je rozdelenie okresov do siedmich zhlukov, ktoré je znázornené na mape Slovenska (obr. 2).

Obr. 2: Príslušnosť okresov k vytvoreným zhlukov

Zdroj: vlastné spracovanie

V tabuľke 1 sú uvedené základné opisné charakteristiky (minimálna, maximálna a priemerná hodnota) podielu obecných bytov na celkovom počte obývaných bytov daného okresu v jednotlivých zhlukoch. Obrázok 2 ilustruje základné charakteristiky tejto premennej pomocou box-plotov.

Graf. 6: Box-ploty podielu obecných bytov na celkového počtu obývaných bytov príslušného okresu v jednotlivých zhlukoch

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov SODB 2011

Tab. 1: Základné opisné charakteristiky podielu obecných bytov v jednotlivých zhlukoch

zhluk	mininálna hodnota	maximálna hodnota	priemer	počet okresov
1	0,52 %	3,22 %	1,80 %	19
2	1,08 %	3,65 %	2,37 %	13
3	0,65 %	3,84 %	2,14 %	18
4	0,58 %	2,34 %	1,29 %	7
5	0,31%	3,92 %	2,19 %	10
6	0,72 %	2,50 %	1,74 %	9
7	0,24 %	1,25 %	0,66 %	3

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov SODB 2011

Najnižšia priemerná hodnota podielu obecných bytov na celkovom počte obývaných bytov príslušného okresu je v zhluku ktorý zahŕňa okresy Bratislava V, Senec a Košice III. Okres Košice III má zo všetkých okresov Slovenska najnižší podiel obecných bytov (0,24 % obývaných bytov okresu). Najvyšší priemerný podiel obecných bytov je v druhom zhluku do ktorého patria hlavne okresy Prešovského (8 okresov) Košického (2 okresy) Banskobystrického kraja (2 okresy). Najvyšší podiel obecných bytov na celkovom počte obývaných bytov má v tomto zhluku okres Vranov nad Topľou (3,65 % obývaných bytov okresu). V poradí ďalším zhlukom s najvyšším priemerným podielom obecných bytov na celkovom počte obývaných bytov je piaty zhluk zahŕňajúci okresy predovšetkým Košického (4 okresy) Prešovského (2 kraje) a Banskobystrického (3 kraje). Sem patrí aj okres Banská Štiavnica s najvyšším podielom obecných bytov (3,92 % z celkového počtu obývaných bytov okresu).

Záver:

Sociálne bývanie je nevyhnutnou súčasťou sociálnej a bytovej politiky v každej krajine a regióne. V oblasti zabezpečovania sociálneho bývania na Slovensku hrajú významnú úlohu samosprávy, ako nositele významných kompetencií v oblasti zabezpečovania dostupného bývania. V predloženom článku sme načrtli, aký je súčasný stav v úrovni zabezpečovania sociálneho bývania v jednotlivých regiónoch Slovenska. Okrem údajov o počte bytov vo vlastníctve územnej samosprávy sme na charakterizovanie regionálnych disparít využili aj ďalšie demografické údaje, ktoré súvisia s najviac znevýhodnenými skupinami obyvateľstva na trhu s bývaním. Výsledky uskutočnenej zhlukovej analýzy, ktorej objektmi boli okresy Slovenska, môžu byť dobrým impulzom a vstupnou informáciou pre ďalšie detailnejšie analýzy v tejto oblasti.

Literatúra:

BRAGA, M. – PALVARINI, P. 2013. *Social Housing in the EU* [online]. Brusel, 2013. [21.08. 2017]. Dostupné na internete: <http://www.europarl.europa.eu/studies>.

CAHILL, N. Financing of Social Housing in Selected European Countries online]. 2014. [01.08. 2017]. Dostupné na internete: < http://www.nesc.ie>.

HOUSING EUROPE REVIEW 2012: The nuts and bolts of European social housing systems. Brusel, 2011. [21.08. 2017]. Dostupné na internete: <www.housingeurope.eu>.

JUHAŠČÍKOVÁ, I., ŠKÁPIK, P., ŠTUKOVSKÁ, Z. 2013. *Základné údaje zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011: Byty v SR, krajoch, okresoch a obciach.* Bratislava: ŠÚ SR, 2013. ISBN 978-80-8121-291-8.

KONCEPCIA ŠTÁTNEJ BYTOVEJ POLITIKY DO ROKU 2020 [online]. [14.07. 2017]. Dostupné na internete: <http://www.telecom.gov.sk>.

PITTINI, A., GHEKIÈRE, L., DIJOL, J. 2015. *The State of Housing in the EU 2015* [online]. [01.08. 2017]. Brusel, 2015. Dostupné na internete: <www.housingeurope.eu/section-22/our-members>.
PITTINI, A., LAINO, E. *HOUSING EUROPE REVIEW 2012: The nuts and bolts of European social housing systems* [online]. 2011. Brusel: CECODHAS Housing Europe's Observatory, 2011. [21.08. 2017]. Dostupné na internete: <www.housingeurope.eu/about/observatory>.
PLEACE, N., TELLER, N., QUILGARS, D. SOCIAL HOUSING ALLOCATION AND HOMELESSNESS: In: EOH Comparative Studies on Homelessness [online]. 2011. [01.08. 2017]. Brusel, 2011, no. 1. Dostupné na internete: <www.feantsaresearch.org>. ISBN: 9789075529715.
SCANLON, K., ARRIGOITIA, M. F. –WHITEHEAD, CH. Social housing in Europe [online]. 2015. [01.08. 2017]. Swedish Institute for European Policy Studies, 2015. Dostupné na internete: <http://eprints.lse.ac.uk/62938/>.
Social Housing in the UNECE Region: Models, Trends and Challenges [online]. 2015. [01.08. 2017]. Ženeva: UNECE Information Service, 2015. Dostupné na internete: <http://www.unece.org>.
STANKOVIČOVÁ, I., VOJTKOVÁ, M. 2007. *Viacrozmerné štatistické metódy s aplikáciami*. Bratislava: Iura Edition, 2007. ISBN 978-80-225-2285-4.
TRUHLÁŘOVÁ, P. Sociální bydlení. 2007. In *Nehnuteľnosti a bývanie* [online]. 2007, ročník 2, č. 1, Bratislava: STU. [11.06. 2017]. Dostupné na internete: <http://www.stuba.sk/sk>.
ZÁKLADNÉ ÚDAJE ZO SČÍTANIA OBYVATEĽOV, DOMOV A BYTOV 2011: Byty v SR, krajoch, okresoch a obciach. ŠÚ SR, Bratislava: 2013, ISBN 978-80-8121-291-8.
ZÁKON Z 26. OKTÓBRA 2010 o dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní. Zbierka zákonov č. 443/2010.
ZÚBKOVÁ, M., BRAZDOVIČOVÁ, S. 2008. Chápanie sociálneho bývania a jeho praktické uplatnenie vo vybranej krajine EÚ. In *Nehnuteľnosti a bývanie* [online]. 2008, roč. 3, č. 2, Bratislava: STU. [11.06. 2017]. Dostupné na internete: <https://www.stuba.sk>.

Tento článok vznikol v rámci projektu VEGA č. 1/0770/17: Dostupnosť bývania na Slovensku.

Kontaktná adresa autora:

doc. RNDr. Viera Labudová, PhD. , Fakulta hospodárskej informatiky, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, viera.labudova@euba.sk
doc. Ing. Ľubica Sipková, PhD., Fakulta hospodárskej informatiky, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, lubica.sipkova@euba.sk

Hodnocení vodních toků a mapování společenské poptávky po ekosystémových službách ve vztahu k rozvoji rekreace v regionu

Evaluation of watercourses and mapping of the social demand for ecosystem services in relation to the development of recreation in the region

Ivana Lampartová, Simona Miškolci, Eliška Lisalová, Simona Kachyňová

Abstrakt:

Řeky ve městech a jejich nábřeží dnes představují velmi cenný multifunkční veřejný prostor, který by měl být utvářen a co nejlépe využit ke zvyšování kvality života obyvatel města. Účinné využití jeho potenciálu k naplnění rozvojových strategií „SMART CITIES“ vyžaduje integrovaná územní řešení, která mimo jiné zohledňují potřeby a možnosti lokální komunity. Cílem článku je představení analýzy a komparace prozatímních i nově získaných dat z hodnocení rekreačního efektu úprav vodních toků v urbanizovaném území dle metodiky Lampartové (2016). V rámci České republiky byly vytipovány modelové příklady projektů protipovodňové úpravy řek ve městě, na kterých byla metodika aplikována a konfrontována. Tento článek prezentuje výsledky hodnocení modelové lokality řeky Moravy v Olomouci a řeky Loučné v Litomyšli. Kritériem výběru modelových projektů byla realizace úprav na vodním toku směřující zároveň ke zvýšení rekreačního potenciálu území. Výstupem článku je vyhodnocení modelové lokality z hlediska rekreačního efektu úprav vodního toku a představení předběžných návrhů průzkumu mapování společenské poptávky po ekosystémových službách řek ve městech.

Klíčová slova:

řeka, protipovodňová úprava, smart cities, ekosystémová služba, volný čas

Abstract:

In the cities, rivers and their waterfront represent a valuable multi-funcional public space, In the cities, rivers and their waterfront represent a valuable multi-functional public space, which should be formed and best utilized to improving the quality of life of its inhabitants today. Efficient utilization of its potential to realization the development strategies of “SMART CITIES” requires integrated spatial solutions, which, inter alia, consider the needs and opportunities of local community. The aim of the article is to present an analysis and compare the existing and newly acquired data from the evaluation of the recreational effect of adjustments watercourses in urban areas according to the Lampart's methodology (2016). In the Czech Republic, there were selected model examples of river projects in the cities in which the methodology was applied repeatedly and confronted. This article presents the results of the evaluation of the model locality of the Morava River in Olomouc and the Loučná River in Litomyšl. The criterion for choosing the model localities was the realization of watercourse adjustment which was also aimed at increasing the recreational potential of the area. The output of this article is the evaluation of the model localities in terms of the recreational effect of the watercourses adjustments and the presentation of preliminary

proposals for the survey of mapping the social demand for ecosystem services of the rivers in the cities.

Key words:

river, flood protection, smart cities, ecosystem service, leisure

Úvod

Říční krajiny se svými hospodářskými a infrastrukturními vazbami tvoří významnou součást regionů, měst a městských aglomerací. Řeka ve městě dnes představuje unikátní veřejný prostor, jehož přírodní a společenské hodnoty by měly být respektovány a podporovány jako celospolečenský zájem a jeden ze základních atributů kultury a identity místní komunity.

Zatímco v historii byla s využitím veřejných zdrojů nejčastěji realizována opatření minimalizující společenské náklady a rizika související s řekou ve městě (překážka pro pohyb, rizika spojená s povodněmi, nadměrný odběr a znečištění vody) v současné době je zvýšený důraz kladen na posilování pobytové, rekreační, společenské a kulturní funkce. Rozhodování o realizaci veřejných projektů v prostoru řeky proto vyžaduje co nejlépe rozpoznat potenciál prostoru řeky v městském ekosystému z hlediska jeho funkcí a měnících se požadavků obyvatel města. Cílem nových přístupů k hodnocení způsobů, kterými veřejné projekty realizované na vodních tocích přispívají ke zvyšování kvality života obyvatel města, je začlenit kolektivně sdílené přínosy do rozhodovacích procesů na všech úrovních hospodářského řízení a správy území a snižovat tak rizika spojená s dalším rozvojem měst. Pochopení vztahů místních obyvatel k přírodnímu prostředí řeky a rozpoznání možností její obnovy může napomoci k lepšímu provedení jednotlivých opatření a ke zvýšení jejich účinnosti (Bright, 2002, Westling, Surridge, Sharp et al., 2014).

Citlivé využívání ekosystémových a sociálně-kulturních služeb řek ve městech navíc často představuje udržitelné, nákladově efektivní řešení požadavků rozvoje a adaptace na problémy spojené s vývojem klimatu a společnosti. Realizace této koncepce je však spojena s řadou ekonomicky náročných strukturálních změn ve způsobu, formách, technikách vyhodnocování a potenciálu vodních toků v konkrétních podmínkách. Koncepční mapování možností a potřeb lokální komunity by se mělo stát nedílnou součásti podpory pro plánování a rozhodování o úpravách vodních toků ve městech. Proto je tomuto tématu v poslední době věnována zvýšená pozornost vědců i politiků.

V posledních letech se veřejnými průzkumy v oblasti mapování společenské poptávky a hodnocení úprav vodních toků v odborné literatuře zabývá celá řada autorů. Například Wolf (2012), Gobster, Lynne (1998) ve své studii zkoumají vliv změn životního prostředí v okolí řeky Chicago v Chicagu a jejich vnímání obyvateli města. Na zlepšení přírodního prostředí za účelem zlepšení podmínek obyvatel a vyšší atraktivity města pro turisty se zaměřoval také průzkum Leeho (2014), který byl proveden na podzim roku 2010 mezi návštěvníky revitalizované řeky v Soulu v Jižní Koreji. Jednalo se o revitalizaci řeky Cheonggyecheonu, jejíž součástí byla snaha podporovat ekologický vzhled Soulu a vytvořit oživené město. Jiný průzkum kombinující informace získané od veřejnosti a osob zodpovědných za projekty revitalizací na řekách byl realizován i v Anglii. Výsledky průzkumu byly zesíleny pomocí hloubkových rozhovorů prováděných výzkumníky na jaře v roce 1998 (Tunstall, 2000). Posouzením sociokulturních preferencí obyvatel se dále zabýval výzkum v povodí řeky Kiamichi v jiho-centrálních Spojených státech. Cílem bylo zjistit, jak by společenské posouzení služeb toku mohlo být použito k plánování změn v povodí řeky. Studie prokázala, že je možné a dokonce užitečné kvantifikovat společenskou poptávku po ekosystémových službách v řízení a plánování v povodí (Castro, Vaughn, Julian, García-Llorente, 2016). Ghermandi, Nunes, Portela et al., (2011) rovněž zjišťovali názory obyvatel a návštěvníků s využitím techniky dotazníkového šetření, přičemž pro kvantifikaci společenských dopadů environmentálních změn využili peněžní vyjádření.

Obecně je ve vědecké komunitě i praxi stále více pociťována potřeba vytvoření standardizovaného rámce pro komplexní mapování a vyhodnocení ekosystémových funkcí, zboží a služeb (Groot a kol., 2002). Holistický přístup k mapování a hodnocení možných přínosů přírodních ekosystémů pro lidskou společnost reprezentuje v současné době koncept hodnocení ekosystémových služeb. Ekosystémové služby představují hodnotové vyjádření tržních i netržních přínosů, které jednotlivé ekosystémy poskytují člověku (Costanza, 1997). Využití tohoto přístupu pro hodnocení rekreačního potenciálu řek ve městě přináší výhodu komplexního uchopení dopadů opatření v prostoru řeky jak na lokální tak širší společnost a možnost současného respektování požadavků udržitelnosti při rozhodování o realizaci projektů. Mnohé z publikovaných studií hodnocení ekosystémových služeb však mají spíše teoretický charakter. Častým problémem praktického využití odhadů hodnot ekosystémových služeb pro podporu rozhodování je nejistota spojená s identifikací změn ekosystémových služeb v důsledku přijatých opatření, jejich věrohodnost a institucionální přijatelnost. Nedílnou součástí analýz a hodnocení ekosystémových služeb by proto podle Hamela a Bryanta (2017) mělo být vyhodnocení rizik a zohlednění etických požadavků transparentnosti. Miškolci (2012) v této souvislosti upozorňuje na možnosti a omezení využití ekonomické analýzy a metod oceňování netržních přínosů pro podporu rozhodování o realizaci regionálních rozvojových projektů.

Z rešerše odborné literatury vyplývá, že v současné době existuje celá řada postupů a algoritmů využitelných v integrovaném rámci hodnocení vodních toků a mapování společenské poptávky po ekosystémových službách ve vztahu k rozvoji rekreace v regionu. Často jsou však založeny na předpokladech rozdílných vědeckých přístupů, proto je jejich klasifikace a zobecnění obtížné. Přesto lze vymezit základní metodické kroky multikriteriální analýzy pro podporu rozhodování o využití prostoru řeky ve městech, které byly dále využity pro návrh metodiky hodnocení rekreačních přínosů:

- identifikace a kvantifikace charakteristik prostoru řeky ve městě významných z hlediska rekreačního potenciálu;
- vymezení a kvantifikace změn charakteristik prostoru ve městě v důsledku realizovaného projektu;
- vyhodnocení přínosů na vhodném společném základě (vzhledem institucionálnímu kritériu maximalizace blahobytu společnosti zvolen utilitární přístup – srovnatelný základ - bodové hodnoty přínosů, měnové jednotky).

Cílem příspěvku je na základě takto obecně stanoveného metodického postupu (1) posoudit možnosti využití současných přístupů a metod netržního oceňování pro mapování společenské poptávky; (2) zvolit vhodnou oceňovací metodu a navrhnout metodický postup pilotní evaluace propojující metodiku multikriteriálního bodového hodnocení rekreačních efektů úprav vodních toků s odhadem jejich společenské hodnoty; (3) a shrnout výsledky pilotního průzkumu realizovaného za účelem ověření možnosti praktického využití a integrace společenských preferencí do hodnotícího rámce daného metodikou hodnocení rekreačního efektu úprav vodních toků dle Lampartové (2016). Pilotní hodnocení a primární průzkum společenské poptávky technikou dotazníkového šetření hodnotí rekreační efekty dvou projektů úprav řek, a to Moravy v Olomouci a Loučné v Litomyšli.

Materiály a metodika

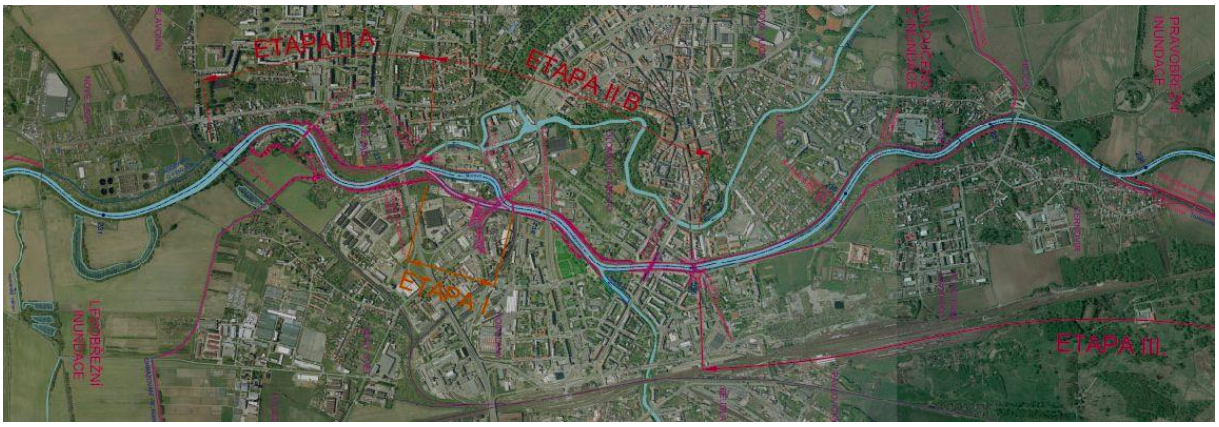
Stručná charakteristika projektu úpravy řeky Moravy v Olomouci

Projekt Protipovodňové ochrany řeky Moravy, na území města Olomouce, byl rozdělen do čtyř etap, viz obr. 1. Celá stavba se nachází konkrétně na jihu Olomouce pod soutokem Moravy a Střední Moravy.

Primární účel stavby vyplývá již z jeho názvu. Jde o protipovodňové opatření díky zvýšení kapacity koryta řeky Moravy protékající Olomoucí. Hlavními důvody jsou dopady povodní, které nejsou v Olomouci a v okolí ojedinělé. Stavba by měla předejít ke vzniku

povodní v Olomouci, díky rozšíření, rozvolnění a celkové úpravě koryta by mělo vést k zadržení vody i při nadměrných srážkách, tání ledu apod.

Mezi hlavní principy stavby patří zvýšení morfologické členitosti říčního koryta, zastoupení dřevinné vegetace v říčním korytě a zpřístupnění poříčních zón obyvatelům měst. Dalšími přínosy stavby je zatraktivnění města Olomouc a zvýšení využití území řeky v okolí řeky pro rekreační služby. Území umožňuje obyvatelům města a jejich návštěvníkům pestřejší trávení volného času, jako jsou pěší túry podél řeky, jízda na kole, koupání v řece apod.

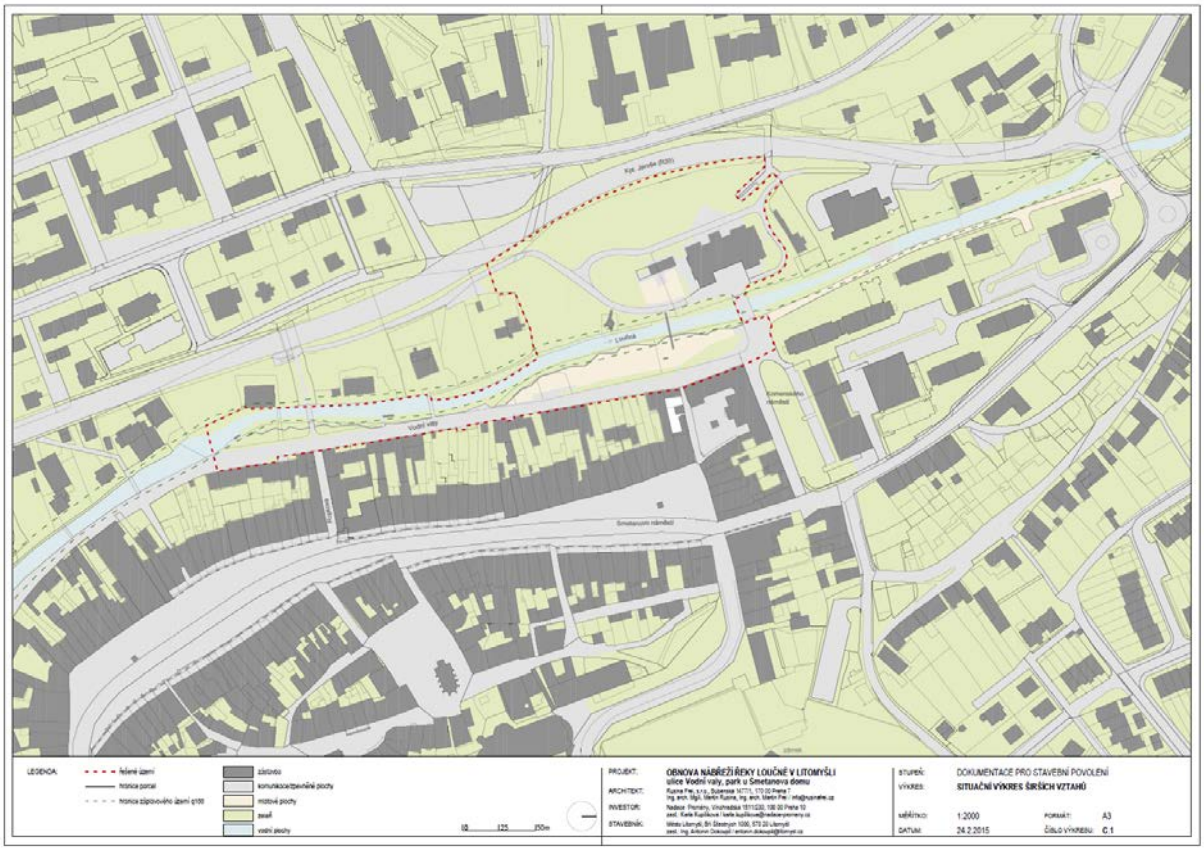
Obr. 1 Rozdělení plánovaných etap protipovodňové úpravy řeky Moravy v Olomouci (Krejčí, Pracovní řezy: Přehled etap 2017)

Stručná charakteristika projektu úpravy řeky Loučné v Litomyšli

Území se nachází v městské památkové rezervaci Litomyšl, viz obr. 2. Řeka Loučná a její břehy jsou součástí lokálního územního systému ekologické stability. Vodní tok Loučné a jeho údolní nivy jsou významným krajinným prvkem (VKP). Na část řešeného území se proto vztahují omezení vyplývající ze zákona č. 114/1992 Sb. (ochrana přírody a krajiny). Území se nalézá částečně v záplavovém území vodního toku Loučná a vztahují se na něj omezení vyplývající ze zákona č. 254/2001 Sb. (vodní zákon), (Rusina Frei. s. r. o, 2015a).

Řešené území se skládá ze čtyř částí s různým charakterem (ulice Vodní valy, nábřeží, řeka Loučná a park u Smetanova domu). Tyto části představují čtyři samostatné městské prostory, jejichž různé vlastnosti se po vhodném propojení vzájemně doplňují. Mezi hlavní technická opatření patří např. úprava nábřeží, instalace vyklápěcích mol na nábřeží, umístění kamenů do brodů pro regulaci splavenin, výstavba nové zídky mezi korytem a nábřežím, aj.

Hlavní myšlenkou architektonického řešení je sjednocení těchto čtyř prostorů do jednoho funkčního celku a koncepční úpravy prostorů ve vztahu k tomuto celku. Hlavním cílem architektonického řešení je vytvořit příjemný a kultivovaný městský prostor, který bude atraktivní pro všechny generace uživatelů. Prostor má sloužit zejména obyvatelům Litomyšle ke krátkodobému odpočinku a pobytu v přírodním prostředí. Dalším možným využitím prostoru jsou pak různé společenské akce. Základním prvkem mobiliáře jsou lehké dřevěné lavičky, které jsou volně rozmístěny po ploše nábřeží a v parku. Sezení na lavičkách doplňují další druhy sezení: sezení na nábřežní zídce, na dřevěných palubách podél ulice Vodní valy, na trávníku na svahu podél nábřeží a na pobytové louce v parku, na kovových lavičkách na vyhlídce a na pozorovacích molech u řeky. Plocha nábřeží je celá řešena bezbariérově jen s minimálními sklony (Rusina Frei. s. r. o, 2015b).

Obr. 2 Obnova nábřeží řeky Loučné v Litomyšli – Vymezení širších vztahů (Rusina Frei. s. r. o, 2015c)

Metoda hodnocené rekreačního efektu úprav vodních toků dle Lampartové (2016)

V rámci hodnocení modelových lokalit řeky Moravy v Olomouci a řeky Loučné v Litomyšli byla využita metoda hodnocení rekreačního efektu úprav vodních toků dle Lampartové (2016). Metoda hodnocení má vícerozměrný charakter. Je zde brán ohled nejen na ekosystém vodního prostředí, na protipovodňovou ochranu území, ale i na ekosystémové služby, které jsou poskytované obyvatelům urbánního a suburbánního prostředí (rekreační, estetické, kulturní). V rámci řešení projektu IGA FRRMS 8/2015 a IGA FRRMS 2016/020 byla metodika dle Lampartové (2015) diskutována a ověřována v terénu na lokalitách v České republice i v zahraničí. Cílem tohoto příspěvku je diskuse a prověření úpravy metodiky hodnocení tak, aby byl dosud aplikovaný expertní přístup multikriteriálního hodnocení rozšířen o mapování a kvantifikaci společenských přínosů projektů úprav řek ve městech.

Metoda mapování společenské poptávky

Pro účely koncepčního mapování společenské poptávky po kulturních a rekreačních službách prostoru řek ve městech a jejího využití v politicko-hospodářské praxi je nezbytné dobře porozumět významným faktorům formování společenské poptávky po těchto funkcích v daném prostoru (demografickým, ekonomickým, ekologickým …).

V první části realizovaného výzkumu byla provedena analýza a syntéza současného koncepčního vymezení a metod hodnocení společenské poptávky po těchto funkcích a poznatků o jejich aplikaci vyplývajících z realizace empirických výzkumů v této oblasti. Jednotlivé metody byly komparovány z hlediska principů jejich aplikace, možností a omezení jejich praktického využití při odhadu hodnot rekreačních přínosů řeky ve městě a možnosti jejich využití v integrovaném rámci hodnocení rekreačních efektů úprav vodních toků s využitím GIS. Výsledky hodnocení jsou uvedeny v tabulce 1.

Tab. 1 Přehled a vyhodnocení možností s využitím současných přístupů a metod pro vyhodnocení poptávky veřejnosti po rekreačních a kulturních službách řek-vesmíru (Zdroj: TEEB 2009, upraveno)

Metoda netržního oceňování		Princip aplikace	Typ odhadované hodnoty	Přínosy říčního prostoru	Nevýhody
Nepřímé - odhalené preferenční přístupy					
Tržní metody	**Tržní ceny (MPM)**	Změny v rozsahu nebo hodnotě zboží a služeb prodávaných na trh (ryby, povolení, aj.)	Hodnoty s přímým použitím	Placené nebo cenově ohodnotitelné rekreační aktivity: Vodní turististika Rybaření Služby spojené s pobytem a pohybem u řeky	Nedostatek trhu a / nebo selhání politiky mohou narušit tržní ceny.
	Produkce (PBM)	Změny výrobní funkce nebo vstupní faktor	Hodnoty s nepřímým použitím		Vyžaduje jednoznačné modelování vztahu "dávka-odezva" mezi charakteristikami řečových prostorů a zdroji rekreační aktivity a určitým ekonomickým výstupem, problémy s dvojím počítáním.
	Náklady (CBM)	Vyhrazené náklady, náklady na snížení nákladů na obnovu	Náklady na přímou a nepřímou spotřebu		Snížení výnosů a obtížnost obnovení předchozího stavu rekreačního potenciálu, náklady obvykle nejsou přesným ukazatelem přínosů, pokud není jasné, zda stojí za to Nahradit ztracený nebo poškozený rekreační potenciál. Nedostatečná míra poškození.
Metoda cestovních nákladů (TCM)		Cestovní náklady jako doplněk rekreace v říčním prostředí	Přímá hodnota využití	Všechny rekreační aktivity pro vzdálenější populaci (ne pro residenty)	Intenzivní data; Omezující předpoklady o chování spotřebitelů (např. Multifunkční výlety); Výsledky jsou vysoce citlivé na statistické metody, které se používají k určení vztahu poptávky.
Metoda Hedonických cen (HPM)		Možnost volby na volném moři jako součást cen nemovitostí	Přímá a nepřímá hodnota využití	Všechny rekreační aktivity pro residenty prostoru řeky (ne pro residenty)	Limity, kde jsou trhy zkresleny, volby jsou omezeny příjmem, informace o podmínkách říčního prostředí nejsou rozšířené a data jsou vzácná.
Přímé přístupy s preferencí					
Kontingenční metoda oceňování (CVM)		WTP respondenti zvyšují úroveň říčního prostoru, které by mohly využívat rekreační aktivity.	Celková ekonomická hodnota (TEV). Přímá a nepřímá hodnota použití, hodnoty volby, hodnoty nepoužívání	Univerzání Všechny rekreační aktivity nezávisle na vzdálenosti uživatele od prostoru řeky	Všechna praktická omezení konstrukčních tržních technik jsou odvozena od jejich hypotetické konstrukce tržních scénářů a plateb, což vede k špatným odhadům skutečné ochoty platit. Výsledky jsou citlivé na četné zdroje zkreslení v návrhu a realizaci průzkumu.
Modelování výběru		Modely změn / scénářů - výběrové experimenty, kontingentní hodnocení, kontingentní hodnocení a porovnání párů.			
Ocenění skupinové analýzy		Stavba během průzkumu Co jsou žádáni, aby vyhodnotili jako rekreační přínos říčního prostoru			

Na základě výsledků hodnocení byl pro mapování poptávky a oceňování veřejných rekreačních služeb řek ve městě zvolen přímý přístup vyjádřených preferencí, který je sice z hlediska praktického využití v rozhodovacích procesech často diskutován vzhledem k hypotetické WTP, ale současně je jediným přístupem, který umožňuje zohlednit sdílené a etické společenské neužitné hodnoty spojované s prostorem řek, které jsou podstatné pro formování lokální identity. Vzhledem ke své univerzálnosti také splňuje požadavky na propojení s metodou hodnocení rekreačního efektu úprav vodních toků (Lampartová, 2016). Metodický postup pilotního průzkumu tak zahrnuje kombinaci kvalitativního a kvantitativního výzkumu, který navazuje na předešlé průzkumy např. ve Frýdku - Místku, Vlašimi, Benátkách nad Jizerou, v Ostravě, Přerově, Znojmě aj. (Lampartová, Blažková, Somerlíková, 2016). Metodický postup dále navazuje na nově vytvořenou metodu hodnocení rekreačního efektu úprav vodních toků (Lampartová, 2016). V rámci kvantitativního výzkumu, který bude aplikován formou dotazníkového šetření ve vybraných lokalitách, patří kromě identifikačních otázek např. část týkající se zjištění:

- znalosti funkcí a služeb říčního prostoru ve městech;
- znalosti konkrétních projektů úprav vybraných vodních toků;
- hodnocení jednotlivých provedených úprav vybraných vodních toků a jejich přilehlého okolí;
- způsobu využívání říčního prostoru, především k rekreačním aktivitám a trávení volného času;
- WTP obyvatel města a návštěvníků za rekreační služby řek ve městech a její důvody.

Ve vybraných územích v České republice (Olomouc, Litomyšl), budou metodické postupy aplikovány na příkladech konkrétních zrealizovaných projektů úprav vodních toků, ve kterých bude následně proveden odhad hodnoty společenských přínosů a vyhodnoceny poznatky pro potřeby koncepčního mapování společenských požadavků.

Výsledky

Metoda hodnocení rekreačního efektu úprav vodních toků byla aplikována na vybraných úsecích řeky Moravy v Olomouci a řeky Loučné v Litomyšli, kde byla zrealizována opatření uvedená v kapitole Materiály a metodika viz výše.

Pro vyhodnocení rekreačního efektu úprav vodního toku řeky Moravy v Olomouci byly ohodnoceny stanovené prvky ve vztahu k jednotlivým rekreačním aktivitám. Úsek s délkou 1 300 m se nacházel v lokalitě nedaleko centra Olomouce, viz obr. 3. Úsek byl hodnocen od mostu na ulici Velkomoravská po železniční most na trati Olomouc - Nezamyslice.

Obr. 3 Ostrov opevněný „mrtvým dřevem“, výsadba dřevinné vegetace, protipovodňová zídka a nová cyklostezka vybudovaná v rámci protipovodňové úpravy řeky Moravy v Olomouci (Lisalová – vlastní fotodokumentace)

Rekreační efekt úseku byl stanoven, jako vysoce nadprůměrný rekreační efekt s celkovým počtem 37,61 b, viz tab. 2. V hodnoceném úseku řeky Moravy jsou vhodné podmínky hlavně pro odpočinek a relaxaci u vody. Díky vybudované zpevněné a nezpevněné komunikaci také pro pěší turistiku, cykloturistiku a rodinné vycházky. Díky lehkému přístupu k vodě je úsek vhodný pro pozorování a fotografování fauny a flory a vhodný pro vyučování dětí v přírodě.

Tab. 2 Výsledky souhrnného bodového vyhodnocení vybraného úseku řeky Moravy v Olomouci (Lisalová – upraveno)

Hodnotící ukazatele		Vhodnost krajiny pro rekreaci											
		Turistika				Rekreace u vody			Vodní turistika		Sportovní rybolov	Pozorování/fotografování	
		Rekreační aktivity											
		Pěší	Cykl	Lyžařská	Hipo	Koupání	Brouzdání	Opalování / odpočinek	Kánoe/raft	Výletní motorové lodě/čluny	Rybolov	Vodních ptáků/ živočichů	Vodní/přibřežní vegetace
Vodní tok a jeho okolí	1. Koryto a trasa toku	0,10	0,10	0,10	0,10	0,64	0,56	0,00	0,71	0,56	0,52	0,47	0,47
	2. Proudění, vizuální posouzení kvality vody	0,10	0,10	0,10	0,10	0,34	0,26	0,10	0,30	0,27	0,34	0,26	0,30
	3. Dno	0,02	0,01	0,00	0,02	0,80	1,24	0,08	0,19	0,12	0,30	0,53	0,53
	4. Břeh a inundační území	1,05	1,02	0,66	1,08	0,40	0,40	1,03	0,40	0,40	0,50	0,70	0,71
Rekreace	5. Existence sociální vybavenosti a přístupnost území	2,31	2,05	1,79	1,82	0,71	0,73	2,49	0,63	0,47	1,18	1,20	1,20
Krajina	6. Existence krajinných prvků	0,29	0,21	0,23	0,21	0,08	0,08	0,30	0,23	0,23	0,06	0,06	0,06
R+R++K	Celkem za rekreační aktivitu ($RA = \sum U_1 + \sum U_2 + ... + \sum U_n$)	3,87	3,49	2,87	3,33	2,96	3,26	4,00	2,46	2,04	2,90	3,21	3,26
	Celkem za vhodnost krajiny pro rekreaci ($VKpR = \sum RA_1 + \sum RA_2 + ... + \sum RA_n$)	13,55				10,21			4,49		2,90	6,47	
	Celkem za lokalitu ($L = \sum VKpR_1 + \sum VKpR_2 + ... + \sum VKpR_n$)	37,61											

Pro vyhodnocení rekreačního efektu úprav vodního toku řeky Loučné v Litomyšli byly ohodnoceny stanovené prvky ve vztahu k jednotlivým rekreačním aktivitám. Úsek s délkou 150 m se nacházel v lokalitě Vodní Valy, Litomyšl viz obr. 4. Úsek byl hodnocen od dětského hřiště do úrovně mostu u Smetanova domu.

Obr. 4 Upravené břehy řeky Loučné v Litomyšli (Kachyňová – vlastní fotodokumentace)

Rekreační efekt úseku byl stanoven, jako vysoce nadprůměrný s celkovým počtem 47,32 b viz tab. 3. Vhodné podmínky jsou v hodnoceném úseku řeky Loučné zejména pro rekreaci u vody (opalování a odpočinek), díky dětskému hřišti také pro maminky s dětmi, dále pro pěší turistiku a cykloturistiku; v neposlední řadě pro pozorování a fotografování vodních živočichů a vodní a příbřežní vegetace.

Tab. 3 Výsledky souhrnného bodového vyhodnocení vybraného úseku řeky Loučné v Litomyšli (Kachyňová – upraveno)

Hodnotící ukazatele		Vhodnost krajiny pro rekreaci											
		Turistika				Rekreace u vody			Vodní turistika		Sportovní rybolov	Pozorování/fotografování	
		Rekreační aktivity											
		Pěší	Cyklo	Lyžařská	Hipo	Koupání	Brouzdání	Opalování / odpočinek	Kánoe/raft	Výletní motorové lodě/čluny	Rybolov	Vodních ptáků/ živočichů	Vodní/přibřežní vegetace
Vodní tok a jeho okolí	1. Koryto a trasa toku	0,10	0,10	0,10	0,10	0,26	0,70	0,00	0,31	0,33	0,42	0,48	0,48
	2. Proudění, vizuální posouzení kvality vody	0,15	0,15	0,15	0,15	0,60	0,45	0,15	0,35	0,30	0,60	0,45	0,45
	3. Dno	0,00	0,00	0,00	0,00	0,40	0,34	0,00	0,27	0,39	0,20	0,30	0,30
	4. Břeh a inundační území	1,54	1,24	0,36	0,68	0,70	0,70	1,84	0,59	0,59	0,89	1,00	1,46
Rekreace	5. Existence sociální vybavenosti a přístupnost území	3,47	2,98	2,10	1,89	1,13	1,13	3,29	1,35	0,21	1,56	1,58	1,58
Krajina	6. Existence krajinných prvků	0,57	0,42	0,45	0,42	0,15	0,15	0,60	0,45	0,30	0,15	0,15	0,15
R+R++K	Celkem za rekreační aktivitu ($RA = \sum U_1 + \sum U_2 + \ldots + \sum U_n$)	5,83	4,89	3,16	3,24	3,24	3,47	5,88	3,32	2,12	3,81	3,96	4,42
	Celkem za vhodnost krajiny pro rekreaci ($VKpR = \sum RA_1 + \sum RA_2 + \ldots + \sum RA_n$)	17,11				12,59			5,44		3,81	8,37	
	Celkem za lokalitu ($L = \sum VKpR_1 + \sum VKpR_2 + \ldots + \sum VKpR_n$)	47,32											

Diskuse

Víceúčelové úpravy vodních toků v urbánní a sub-urbánní krajině by měly významně přispívat k účinnějšímu využívání potenciálu území a udržitelnému rozvoji měst a regionů. Optimalizace využití potenciálu říční krajiny k naplnění rozvojových strategií „SMART CITIES“ vyžaduje integrovaná územní řešení prostoru řek, která odrážejí nejen technické požadavky na protipovodňovou ochranu, dopravní infrastrukturu …, ale také společenské požadavky na kulturní a rekreační využití, které jsou zdrojem formování lokální identity. Je proto nezbytné rozvíjet metodiku koncepčního mapování vývoje společenské poptávky po těchto službách tak, aby ji bylo možno integrovat do všech úrovní strategického rozhodování o rozvoji inteligentních měst, která vytvářejí ideální místo pro bydlení, práci a volný čas.

Většina úprav vodních toků přináší benefity pro veřejnost. Avšak vzhledem k tomu, že mnohé z těchto benefitů mají povahu veřejných statků, nejsou často při rozhodování o realizaci projektů úprav vodních toků ve městech či výběru jejich variant dostatečně reflektovány. Pokud je kvalitní komplexní řešení úprav s ohledem na rekreační potenciál a socio-kulturní přínosy řeky navíc spojeno s vyššími náklady, snižuje se pravděpodobnost jeho prosazení. Optimalizace využití prostoru řeky ve městě tak vyžaduje ekonomicky zviditelnit preference obyvatel města pro využití tohoto veřejného prostoru prostřednictvím jejich ocenění a následného zahrnutí do rozšířené CBA veřejných projektů. V současné době byla na základě těchto požadavků vyvinuta celá řada přístupů a metod. Jejich praktické využití pro podporu rozhodování se však často potýká s omezeními, které je nezbytné při jejich výběru a aplikaci respektovat. Pro potřeby hodnocení rekreačních efektů veřejných projektů úprav řek byl zvolen univerzální přístup hodnocení vyjádřených preferencí, způsob jeho aplikace byl následně prověřen pilotním průzkumem. Cílem bylo odhalit nedostatky spojené s aplikací a metodický postup oceňování zdokonalit.

Geografické informační systémy (GIS) představují nástroj, který může pomoci manažerům začít hodnotit potenciální přínosy pro rekreaci a konflikty v prostorovém kontextu. Zastoupení různých rekreačních příležitostí pro různé skupiny uživatelů v rámci jedné řízené oblasti řečového prostoru umožňuje řadu možných příležitostí, které je třeba porovnávat a posuzovat současně a které podle Kliskeyho (2000) mohou vést k rozvoji řešení řízení pro jinak sporné činnosti. Při výběru evaluační metody a návrhu metodického postupu realizace pilotního primárního šetření byl proto důraz kladen také na prostorovou dimenzi získaných informací.

Zvýšit povědomí o problematice vodních toků a prováděných revitalizací lze zapojením společnosti do rozhodovacího procesu o obnově řek. Takové aktivity mohou zvýšit pocit veřejného vlastnictví a důležitost říčního prostředí u místních obyvatel (Eden, 2006). Navíc lze takto zlepšit pravděpodobnost realizování a udržení revitalizačního projektu (Junker, Buchecker, Muler-Boker, 2006).

Závěr

Tento článek prezentoval dílčí výsledky výzkumu projektu IGA FRRMS 2017/010 „Mapování společenské poptávky po ekosystémových službách řek ve městech“. Cílem výzkumu je podpora důležitosti zakomponování těchto hodnocení do rozhodovacích procesů prostoru řek a zvyšování společenských přínosů realizace úprav vodních toků ve městech.

Cílem článku bylo představení přehledu současných přístupů a metod mapování a hodnocení společenské poptávky po ekosystémových službách řek, především kulturních a rekreačních. Dílčím cílem článku dále bylo stručné představení prozatímních i nově získaných dat z hodnocení rekreačního efektu úprav vodních toků dle metodiky Lampartové (2016).

V metodické části byly představeny modelové projekty úprav vybraných vodních toků a stručná charakteristika metody hodnocení rekreačního efektu úprav těchto řek. Následně byl v článku navržen způsob integrace kvalitativních a kvantitativních přístupů do komplexního metodologického rámce, navazujícího na předchozí průzkumy pro evaluaci těchto ekosystémových služeb vodních toků.

Ve výsledkové části byly hodnoceny vybrané úseky zvolených projektů úprav vodních toků, jednalo se o úpravy řeky Moravy v Olomouci a řeky Loučné v Litomyšli. Zvolené projekty úprav měly společný dílčí cíl a to podpořit rekreační potenciál území. Vzhledem k obecně různému charakteru, měřítku projektů úprav těchto vodních toků, jednotlivých homogenních úseků, města/obce, infrastruktury jsou výsledky jednotlivých homogenních úseků a celé akce dále interpretovány i slovně.

Výsledky vyhodnocení vybraných úseků lze porovnávat v rámci jedné skupiny vhodností krajiny pro rekreaci (např. turistika) u rekreačních aktivit (např. pěší, cyklo/in-line, lyžařská, hipoturistika). Naopak nelze porovnávat mezi sebou jednotlivé skupiny vhodností krajiny pro rekreaci (např. turistika a sportovní rybolov nebo vodní turistika, atd.).

Rekreační efekt obou rozlišných úseků řek byl vyhodnocen jako vysoce nadprůměrný. Vhodné podmínky jsou v hodnocených úsecích řek zejména pro rekreaci u vody, dále pro pěší turistiku a cykloturistiku; v neposlední řadě pro pozorování a fotografování vodních živočichů a vodní a příbřežní vegetace.

Navrhujeme přístup založený na lokalitě, abychom odhadli ekonomickou hodnotu rekreačních výhod nebo řek ve městech. Aby nedocházelo k dvojímu započítání, odhadne se celková ekonomická hodnota pomocí CVM, tj. Hodnoty užívání a nepoužívané hodnoty městského otevřeného prostoru a pro obyvatele a návštěvníky této oblasti. Metoda podmíněného oceňování (CVM) byla vybrána tak, aby zachytila i významné hodnoty nepoužívání veřejných statků změn prostoru řeky. Mělo by být hodnoceno prostorové působení cíleného rozvoje říčního prostoru spolu s jeho kulturní a přírodní vybaveností.

Poděkování

Tento článek byl vytvořen za podpory projektu IGA FRRMS Mendelu v Brně - „Mapování společenské poptávky po ekosystémových službách řek ve městech“ (2017/010).

Literatura

BRIGHT, A. D.; BARRO, S. C.; BURTZ, R. T. Public attitudes toward ecological restoration in the Chicago metropolitan region. *Society & Natural Resources*, 2002, 15.9: 763-785

BRINK, P. et al. TEEB: The Economics of Ecosystems and Biodiversity (TEEB) for Policy Makers: Summary: *responding to the value of nature*. 2010.

CASTRO, A. J., et al. Social demand for ecosystem services and implications for watershed management. *JAWRA Journal of the American Water Resources Association*, 2016, 52.1: 209-221.

COSTANZA, R., et al. The value of the world's ecosystem services and natural capital. *nature*, 1997, 387.6630: 253-260

ČESKO, Zákon č. 114/1992 Sb. Ze dne 25. Března 1992, *Zákon o ochraně přírody a krajiny*

ČESKO, Zákon č. 254/2001 Sb. Ze dne 25. Července 2001, *zákon o vodách (vodní zákon)*
DE GROOT, R. S.; WILSON, M. A.; BOUMANS, R. MJ. A typology for the classification, description and valuation of ecosystem functions, goods and services. *Ecological economics*, 2002, 41.3: 393-408.
EDEN, S.; TUNSTALL, S. Ecological versus social restoration? How urban river restoration challenges but also fails to challenge the science-policy nexus in the United Kingdom. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 2006, 24.5: 661-680.
GHERMANDIL, A., NUNES P. A. L. D., Portela R., Rao N., Teelucksigh S. S. *Recreational, cultural, and aesthetic services from estuarine and coastal ecosystems* [online] 2011. Ecological Economics of Estuaries and Coasts. In: Wolanski E., McLusky, D. (Eds.), Treatise on Estuarine and Coastal Science, Academic Press, Waltham, pp. 217–237.
GOBSTER, P. H.; WESTPHAL, L. M. People and the river: perception and use of Chicago waterways for recreation. 1998.
HAMEL, P.; BRYANT, B. P. Uncertainty assessment in ecosystem services analyses: Seven challenges and practical responses. *Ecosystem Services*, 2017
JUNKER, B.; BUCHECKER, M.; MÜLLER-BÖKER, U. Objectives of public participation: Which actors should be involved in the decision making for river restorations?. *Water Resources Research*, 2007, 43.10.
KLISKEY, A. D. Recreation terrain suitability mapping: a spatially explicit methodology for deter mining recreation potential for resource use assessment. *Landscape and Urban Planning*, 2000, 52, 30-43.
KREJČÍ, Pracovní řezy: *Přehled etap, Rozdělení plánovaných etap protipovodňové úpravy řeky Moravy v Olomouci,* 2017
LAMPARTOVÁ, I. *Vliv revitalizací vodních toků na rekreační hodnotu krajiny*. Brno. Disertační práce. Mendelova univerzita v Brně, Lesnická a dřevařská fakulta, 2015
LAMPARTOVÁ, I. *Význam úprav vodních toků v urbanizovaném území pro rozvoj rekreace v regionech*. 1. vyd. Brno: Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, 2016. 144 s. 1. ISBN 978-80-7509-463-6.
LAMPARTOVÁ, I., BLAŽKOVÁ, K. SOMERLÍKOVÁ, K. Public Awareness of the Relation between Nature-friendly Watercourse Modifications and Recreation in Cities. *Acta Universitatis Agriculturae Et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 2016, 64 (4): 1337-1344
LEE, Yong-Ki, et al. Tourism's role in urban regeneration: examining the impact of environmental cues on emotion, satisfaction, loyalty, and support for Seoul's revitalized Cheonggyecheon stream district. *Journal of Sustainable Tourism*, 2014, 22.5: 726-749.
MIŠKOLCI, S.: Vybrané problémy ekonomické analýzy regionálních rozvojových projektů. In region v rozvoji společnosti 2010. 1. vyd. Brno: Mendelova univerzita v Brne, 2010, s. 150-157. ISBN 978-80-7375-435-8 http://www.icabr.com/respo/RESPO_2010.pdf
RUSINA FREI S. R. O. Dokumentace projektu Obnova nábřeží řeky Loučné v Litomyšli: *Průvodní zpráva*. Praha, 2015a. Získáno z emailové komunikace: DOKOUPIL, Antonín. *Re: diplomová práce – dotaz a prosba* [online]. 1. března 2017 9:01 [cit. 2017-08-17].
RUSINA FREI S. R. O. Dokumentace projektu Obnova nábřeží řeky Loučné v Litomyšli: *Technická zpráva*. Praha, 2015b. Získáno z emailové komunikace: DOKOUPIL, A. *Re: diplomová práce – dotaz a prosba* [online]. 1. března 2017 9:01 [cit. 2017-08-17].
RUSINA FREI S. R. O. Dokumentace projektu Obnova nábřeží řeky Loučné v Litomyšli: *Situační výkres širších vztahů*. Praha, 2015c. Získáno z emailové komunikace: DOKOUPIL, Antonín. *Re: diplomová práce – dotaz a prosba* [online]. 1. března 2017 9:00 [cit. 2017-08-17].
TUNSTALL, S. M., et al. River restoration: public attitudes and expectations. *Water and Environment Journal*, 2000, 14.5: 363-370.
WESTLING, Emma L., et al. Making sense of landscape change: Long-term perceptions among local residents following river restoration. *Journal of hydrology*, 2014, 519: 2613-2623.
WOLF, G. Ch. A city and its river: *an urban political ecology of the Loop and Bridgeport in Chicago*. 2012, str. 186.

Kontaktní adresa autora

Bc. Ing. Ivana Lampartová, Ph.D., Ústav Environmentalistiky a přírodních zdrojů, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Tř. Generála Píky 2005/7, Brno 613 00, Ivana.Lampartova@mendelu.cz

Ing. Simona Miškolci, Ph.D., Ústav regionální a podnikové ekonomiky, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Tř. Generála Píky 2005/7 Brno 613 00, Simona.Miskolci@mendelu.cz

Investice do zemědělské půdy z hlediska pachtovného

Investments in agricultural land in terms of the land rent

Jana Lososová, Radek Zdeněk

Abstrakt:

Podíl propachtované zemědělské půdy na celkové obhospodařované ploše je v českém zemědělství jedním z nejvyšších ze všech zemí EU. Přestože v posledních letech rostou nákupy půdy zemědělskými podniky, v roce 2015 činil podíl propachtované půdy u zemědělských obchodních korporací více než tři čtvrtiny obhospodařované půdy. Prodejní ceny zemědělské půdy a pachtovné v ČR poměrně rychle rostou, a proto je potřebné posouzení jejich vztahu. Cílem této práce je zhodnocení doby návratnosti investice do zemědělské půdy prostřednictvím pachtovného. Na základě vlastního šetření zemědělských podniků byly zjištěny údaje o výši pachtovného v letech 2011 až 2015 a tržní ceně půdy za rok 2015. Podniky jsou roztříděny podle podílu zemědělské půdy v LFA. Základními vztahy mezi cenou půdy a pachtovným je míra kapitalizace a doba návratnosti. Doba návratnosti odpovídá standardům evropských rozvinutých států.

Klíčová slova:

Cena půdy, pachtovné, míra kapitalizace, doba návratnosti.

Abstract:

The share of rented agricultural land in the total utilized land is one of the highest in all EU countries in Czech agriculture. Although purchases of agricultural land have increased in recent years, in 2015, the share of land rented by agricultural corporations was more than three quarters of the utilized land. Market prices of agricultural land and rent in the Czech Republic are growing relatively fast and it is therefore necessary to assess their relationship. The aim of this paper is to evaluate the payback period of the investment in agricultural land through rent. Based on own farm surveys, data on the rent in 2011-2015 and the market price of land in 2015 were collected. Companies are categorized according to the share of LFA on agricultural land. The basic relationship between the price of land and the rent is the rate of capitalization and the payback period. The payback period corresponds to the standards of the developed European countries.

Key words:

Price of land, land rent, capitalization rate, payback period.

Úvod

Zemědělský půdní fond představoval k 31. 12. 2015 podle evidence katastru nemovitostí celkem 4 211,9 tis. ha, tj. 53,4 % z rozlohy státu. Podíl propachtované zemědělské půdy na celkové obhospodařované ploše je v českém zemědělství jedním z nejvyšších ze všech zemí EU, třebaže v posledních letech vlivem nákupů půdy zemědělskými podniky poměrně významně klesá. V roce 2015 podíl propachtované půdy mírně přesahoval 70 %, přičemž u zemědělských podnikatelů – fyzických osob – představoval zhruba polovinu obhospodařované půdy a u zemědělských obchodních korporací více než tři čtvrtiny. Prodejní ceny zemědělské půdy i pachtovné za zemědělskou půdu v ČR v roce 2015 dále poměrně rychle rostly, ve srovnání se státy EU 15 jsou však stále na výrazně nižší úrovni.

Průměrná výše pachtovného dosáhla v roce 2015 úrovně zhruba 2 500 Kč za hektar zemědělské půdy při poměrně vysoké variabilitě v závislosti na charakteristikách pronajímaného pozemku a době uzavření pachtovní smlouvy (MZe 2016).

Majetkoprávní vztahy k zemědělskému půdnímu fondu jsou celkem konsolidovány. Do roku 2012 dominoval na straně nabídky zemědělské půdy stát, který nabízel prostřednictvím tehdejšího Pozemkového fondu ČR státní půdu k privatizaci. Protože tento proces je v současné době téměř dokončen, stávají se soukromé subjekty na trhu se zemědělskou půdou dominantními. Odhadem 550 tis. ha vlastní fyzické osoby hospodařící v zemědělství, přibližně 500 tis. ha vlastní členové nebo společníci zemědělských korporací a zhruba 400 tis. ha je majetkem zemědělských obchodních korporací. Ostatní fyzické osoby zemědělsky nehospodařící a bez účasti v zemědělské korporaci představují souhrnně největšího vlastníka; celkový rozsah vlastnictví této skupiny je cca 2 500 tis. ha (MZe 2016).

Výše pachtovného za zemědělskou půdu roste v posledních letech ve srovnání s jejími tržními cenami půdy v ČR zhruba dvojnásobným tempem. Růst zčásti souvisí i s přesunem povinnosti platit daň z pozemku z uživatele na vlastníka v případech, kdy jsou předmětem nájmu pozemky evidované v digitalizovaném katastru nemovitostí. Tlaky na zvyšování pachtovného existují jak na straně vlastníků, tak jsou vyvolávány i konkurujícími si zemědělci jako pachtýři. Zatímco ještě před vstupem do EU představovalo průměrné nájemné cca 1 % ceny půdy, v současné době činí zhruba 3 %; výjimkou nejsou ani nájmy ve výši více než 5 % z ceny propachtované půdy (Hruška & Vilhelm 2015). Na trhu půdy v České republice se dosud uplatňují dva druhy cen půdy. Ceny úřední jsou stanovené podle bonitace půdy uveřejněné v cenových předpisech Ministerstva financí a ceny tržní, které vznikají na základě nabídky a poptávky. Průměrné nájemné zemědělské půdy v ČR je v porovnání se zeměmi EU nízké, avšak tempo růstu nájemného se stále zvyšuje.

Literární přehled a metodika

Určení tržní ceny půdy vychází ze tří základních přístupů, které tvoří základ současné metody hodnocení. Nákladová metoda je založena na skutečnosti, že informovaný kupec nezaplatí více, než činí náklady, které by zaplatil za majetek se srovnatelnými vlastnostmi. Porovnávací metoda je založena na porovnání aktuálních tržních cen, za které je možné koupit pozemky se srovnatelnými vlastnostmi. Výnosová metoda vychází z kapitalizace výnosů pozemku. Gwartney (2004) rozšiřuje metodiky pro určení tržní ceny půdy o další specifické metody: *Sales Comparison* vychází z analýzy cen volných parcel, jejich vzájemného porovnávání, s cílem získat vhodnou cenu pro oceňovanou půdu. *Proportional Relationship* spočívá v porovnání rozlohy pozemku ke standardní velikosti pozemku. Rozdíl je vyjádřen pomocí poměru, který opravuje cenu standardního pozemku. *Land Residual Technique* předpokládá, že půda je připravena k jejímu nejvhodnějšímu využití. Veškeré provozní výdaje a výnos náležející jiným faktorům ovlivňujícím produkci se odečítají a dosažený čistý výnos se kapitalizuje. *Allocation*, kdy cena je rozdělena na část vyjadřující hodnotu půdy a na část vyjadřující její zhodnocení. *Extraction*, kdy hodnota půdy je odhadována na základě rozdílu mezi známou cenou půdy a provedených zhodnocení. *Ground Rent Capitalization* se používá, jsou-li k dispozici data o pachtovném a tržní ceně půdy. *Subdivision Development* vychází z předpokladu, že neobdělaná půda je oceněna jako půda obdělávaná a prodávaná. Náklady na obdělání a jiné náklady jsou odečteny od prodejní ceny a čistý výnos je diskontován po odhadovanou dobu, která je potřeba pro absorpci nákladů na obdělání.

Změnami na trhu s půdou, cenou půdy a pachtovným po rozšíření EU se zabývá např. Buday (2007), Němec & Kučera (2007), Hamza & Miskó (2007), Kocur-Bera (2016). Dopad systému jednotných plateb na trh s půdou a pachtovné analyzují např. Boinon et al. (2007), Kilian et al. (2012), Czyżewski et al. (2017). Patton et al. (2008) uvádějí, že distribuční dopad různých forem přímých plateb jsou oblastí pro další výzkum. Ve své práci poukazují na to, že přímé platby oddělené od produkce jsou spojené s půdou a přímo ovlivňují výši pachtovného. Latruffe & Davidova (2007) se zaměřují na konflikty mezi manažery a vlastníky

půdy. Pokud majitelé půdy nejsou spokojeni s úrovní nájemného, které dostávají z farmy, mají možnost ukončit svou smlouvu o pronájmu a stáhnout svou půdu, a tím ohrozit existenci farmy. Jedná se o důležitou otázku pro některé z nových členských států, v nichž většinu zemědělské půdy obhospodařují družstva a společnosti. Výsledky uskutečněných simulací do roku 2030 pomocí dynamického modelu parciální rovnováhy ukázaly, že růst ekonomiky má silnější vliv na změny ve využití půdy než CAP (Ciaian 2007).

Huang et al. (2006) se zabývali vlivem faktorů, které nejsou přímo ve vztahu k výrobě. Vysvětlujícími proměnnými byla produktivnost půdy, velikost pozemku, vzdálenost od hlavních měst, index město - venkov, hustota farem, příjem a inflace. Prokazují, že hodnoty zemědělské půdy vzrůstají s výnosem z půdy, hustotou obyvatelstva, klesají s velikostí pozemku, venkovským charakterem okresu a vzdáleností od významných městských center. Hedonický model ceny v lesnictví v severní Minesotě rozpracovávají Snyder et al. (2007). Vedle ekonomicko sociálních faktorů zahrnují do modelu jako vysvětlující proměnné i rekreační funkce lesa a některé komoditní proměnné. Nejpozitivnější vliv pak měly proměnné dostupnost a hustota komunikací, vzdálenost od populačních center, blízkost a dostupnost vodního zdroje a využití smluvního financování. Zdeněk et al. (2012) jako významné faktory určující výši pachtovného identifikují bonitu půdy, úroveň přijatých subvencí, objem a podíl připachtované půdy a vzdálenost do okresního města. Chavas & Shumway (1981) modelují cenu půdy jako funkci ekonomické renty. Za ekonomickou rentu považují nejen pachtovné, ale také dosahovaný maximální hospodářský výsledek. Cenu půdy pak vyjadřují jako diskontovaný tok ekonomické renty v jednotlivých letech. V návaznosti na tom pak formulují jednostupňový Gordonův model s konstantním tempem růstu. Gwartney (2004) se zabývá porovnáváním pachtovného s tržní cenou půdy. Základem uvedené metody jsou vztahy mezi následujícími proměnnými:

Míra kapitalizace = Pachtovné / Tržní cena půdy. (1)

Tento vztah je základem pro hodnocení v analytické části práce. Míra kapitalizace je velmi citlivým ukazatelem, a proto vedle míry kapitalizace je používána doba návratnosti kapitálu v letech, která je více instruktivním ukazatelem.

Doba návratnosti kapitálu = 1 / Míra kapitalizace (2)

K tomuto výpočtu lze použít jednak statickou a jednak dynamickou metodu. U statické metody je počet let na úhradu pachtovného reciprokou hodnotou míry kapitalizace. Dynamická metoda kalkuluje s časovou hodnotou peněz a umožňuje stanovení počtu let při požadované úrokové sazbě. Cena pozemku vedle výše pachtovného za určitý počet let by měla odrážet zúročení přijatého pachtovného. Významnou úlohou je porovnání úrokové sazby dlouhodobých úvěrů s mírou kapitalizace. Stejná úroková sazby dlouhodobých úvěrů jako míra kapitalizace znamená efektivní nákup pozemků. Přiměřenost bankovní úrokové sazby k míře kapitalizace lze posuzovat pomocí přiměřené (resp. reálné) diskontované doby návratnosti (Střeleček et al., 2010). Diskontovaná doba návratnosti (n)

$$n = \frac{\log \frac{P_0}{P_0 - CP_0 \cdot r}}{\log(1+r)}, \tag{3}$$

kde P_0 je pachtovné v období 0; r je míra zúročení; CP_0 je cena půdy v období 0 (na 1 ha). Uvedená rovnice má řešení, je-li míra kapitalizace větší než úroková sazba.

Další modely vycházející z míry kapitalizace, které mohou být použity, jsou Gordonovy modely. Jejich použití navrhuje například Chavas & Shumway (1981). Vhodný je jednostupňový Gordonův model s jedinou kontinuální mírou růstu pachtovného.

$$CP_n = \frac{P_0(1+g)^n}{r-g}, \tag{4}$$

kde CP_n je cena půdy za n let; g je míra růstu pachtovného.

Jednostupňovým Gordonovým modelem lze řešit nejen cenu půdy, ale také diskontovanou dobu návratnosti

$$n = \frac{\log\left(CP_n * \left(r - g\right) / P_0\right)}{\log\left(1 + g\right)} \tag{5}$$

nebo přijatelnou míru zúročení

$$r = \frac{P_0\left(1 + g\right)^n}{CP_n} + g\,. \tag{6}$$

Výše a dynamika kapitalizačního poměru vzhledem k zvolené úrokové sazbě rozhoduje kromě jiného o tom, zda je výhodné půdu prodávat či nikoliv. Z analytického hlediska je užitečné posoudit do jaké míry, při určité úrokové sazbě, je reálná úprava ceny půdy, aby se neměnil kapitalizační poměr pro dané tempo růstu. Jako kritérium lze použít reálnost upravené ceny půdy vycházející z Gordonova modelu. Toto kritérium předpokládá, že tempo růstu pachtovného neovlivní míru zúročení, ale dynamika pachtovného bude vyvážena dynamikou ceny půdy. Ověření reálnosti tohoto kritéria bylo porovnání skutečné ceny s modifikovanou. Průměrné tempo růstu bylo vypočteno za období 2011 – 2016. Minimální požadavek na diskontovanou cenu půdy je, aby míra inflace nepříznivě nezasáhla do této cenové tvorby. Vliv inflace budeme hodnotit porovnáním ceny půdy v roce 2015 ve vztahu k modifikované ceně diskontovanou úrokovou sazbou dlouhodobých úvěrů. Diskontovaná upravená cena (*UCP*) o průměrné tempo inflace (*i*) je rovna

$$UCP = \sum_{n=1}^{N} \frac{P_{2015}\left(1 + i\right)^n}{\left(1 + r\right)^n} \tag{7}$$

V této práci je využito vlastní výběrové šetření prováděné Ekonomickou fakultou Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Databáze obsahuje ekonomické a výrobní ukazatele zemědělských podniků na území ČR od roku 1996, údaje o výši pachtovného jsou sledovány od roku 2011 a údaje o tržní ceně půdy od roku 2015. Podle vztahu k méně příznivým oblastem (LFA) jsou podniky klasifikovány dle metodiky FADN (2008) takto: Horské oblasti (LFA H) – více než 50 % výměry využívané zemědělské půdy v LFA horská; Ostatní LFA (LFA O) – více než 50 % výměry využívané zemědělské půdy v LFA ostatní a specifické a podíl LFA M je menší než 50 %; NON LFA – více než 50 % výměry využívané zemědělské půdy je mimo LFA.

Výsledky

Cena půdy a její vývoj podle různých druhů šetření

Pro zjištění cen zemědělské půdy v České republice jsou využívány různé typy zjišťování. Šetření ČSÚ je prováděno podle údajů z přiznání k dani z nemovitostí, které se vyhodnocují zpětně. Odhady tržních cen zemědělské půdy jsou prováděné autorizovanými odhadci pro účely poskytování hypotečních úvěrů. ÚZEI provádí šetření obchodních smluv, které se metodicky specializuje na hodnocení prodejů takových pozemků, u nichž se předpokládá budoucí zemědělské využití. Plošně je také prováděno šetření cen prodávaných státních pozemků podle §7 zákona o prodeji půdy č. 95/1999 Sb. a podle §12 zákona o Státním pozemkovém úřadu č. 503/2012 Sb. Cena evidovaná Podpůrným garančním rolnickým a lesnickým fondem (PGRLF) vychází z obchodních smluv mezi prodávajícím a kupujícím (zemědělských subjektem) na prodeje soukromé půdy, u kterých kupující obdržel dotaci části úroků na nákup půdy.

Výši pachtovného sleduje ÚZEI v rámci Zemědělské účetní datové sítě (FADN) a tvoří ji vyplacené odměny v peněžní a naturální formě za 1 ha najímané („cizí“) zemědělské půdy. Přiřazení do výrobních oblastní probíhá podle příslušnosti katastrálního území, kde se pozemek nachází, k příslušné kategorii oblasti.

Průměrná cena zemědělské půdy podle šetření ČSÚ se blíží průměrné ceně úřední. ČSÚ neprovádí detailnější rozbor či analytické zpracování (kategorizace, působící faktory). Nerozlišují se zde jakkoli pozemky obchodované pro následné nezemědělské užití (tab. 1).

Podle šetření ÚZEI (MZe 2009) má na cenu jednoznačně prvořadý vliv poloha, velikost a účel využití kupovaného pozemku. Pozemky o velikosti do 1 ha jsou nakupovány až z 95 % pro jiné než zemědělské využití, což výrazně zvyšuje jejich tržní cenu. Pozemky o velikosti 1 až 5 ha jsou využívány pro zemědělské účely pouze ze 40 – 55 %, naproti tomu pozemky o velikosti nad 5 ha jsou nakupovány převážně pro zemědělskou produkci (cca 85 %).

Vývoj prodejních cen státní půdy udává tabulka 1. Cena je stanovena odděleně pro kulturu orná půda a trvalé travní porosty.

Tab. 1: Vývoj cen zemědělské půdy podle různých zdrojů (Kč/m^2)

Databázový zdroj	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ČSÚ	5,9	5,6	4,5	6,8	7,6	8,5	-
ÚZEI šetření odhadců	9,1	5,8	11,3	8,2	11,7	15,2	11,9
ÚZEI obchodní smlouvy	9,3	8,1	9,8	9,1	12,0	12,9	14,7
Prodej státní půdy	5,8	7,4	6,4	6,6	7,6	8,6	8,4
Prodej státní orné půdy	7,0	8,1	7,9	7,6	9,0	8,9	9,0
Prodej státní půdy TTP	4,3	4,3	4,8	5,0	4,7	7,6	6,4
PGRLF	6,8	8,6	8,8	-	12,2	12,9	13,5

Zdroj: MZe

Šetření PGRLF vychází z prodeje nestátní zemědělské půdy, na jejíž nákup poskytuje PGRLF úvěry. Od roku 2004 bylo v programech PGRLF zaměřených na nákup soukromé půdy schváleno 2 499 žádostí s celkovou výší úvěrů 4,76 mld. Kč a s podporou bylo nakoupeno téměř 77 tis. ha půdy za průměrnou cenu 6,9 Kč/m^2. Pravděpodobnost dlouhodobé zemědělského užití je u těchto pozemků nejvyšší.

Porovnáme-li různé způsoby stanovení průměrné ceny půdy v České republice, pak výsledkům šetření ČSÚ se nejvíce blíží cena státní půdy v letech 2012 – 2014, kdy jsou rozdíly nižší než 3 %. Rozdíly mezi šetřením ÚZEI a PGRLF jsou od roku 2011 nižší než 10 %. Nejrychleji roste cena půdy podle šetření PGRLF, ročně průměrně o 9 %. Podle výsledků našeho vlastního výběrového šetření činila průměrná cena půdy v roce 2015 13,7 Kč/m^2, což se nejvíce blíží ceně podle PGRLF (tab. 2). Cena půdy výběrového souboru je závislá na její kvalitě a roste se zlepšujícími se výrobními podmínkami. V horských LFA byla cena půdy o 24 % nižší než průměr, cena v LFA O se prakticky rovná průměru a mimo LFA byla cena v roce 2015 o 12 % vyšší než průměr celého souboru.

Tab. 2: Cena zemědělské půdy v roce 2015 (Kč/ha)

Oblast LFA	LFA H	LFA O	NON LFA	Celkem
Cena zemědělské půdy	104 500	136 000	153 270	136 856

Zdroj: Vlastní výběrové šetření

Průměrné pachtovné podle LFA

V porovnání se zeměmi Evropské unie představuje pronájem zemědělské půdy v ČR velmi vysoký podíl na celkově obhospodařované půdě. Přestože nákupy půdy podnikateli v zemědělství rostou, v roce 2015 činil podíl pronajaté půdy 70 % celkově obhospodařované půdy. Tento stav, kdy vlastníci zemědělské půdy na ní nehospodaří je specifikum České republiky. Průměrné pachtovné vychází z šetření FADN a činilo v roce 2015 2 290 Kč/ha. V členění podle příslušnosti k LFA jsou ve výši pachtovného výrazné rozdíly. V horské LFA se pachtovné v jednotlivých letech pohybuje na úrovni 57 až 64 % průměrného pachtovného, v LFA mimo horských je to 74 – 82 % průměru a v oblastech mimo LFA je pachtovné vyšší o 20 – 30 % než průměr příslušného roku. Průměrné tempo růstu pachtovného od roku 2011 činí 11,7 %, přičemž nejrychleji roste v LFA mimo horských, o 14,9 % ročně (tab. 3).

Tab. 3: Vývoj pachtovného v ČR (Kč/ha)

Oblast	2011	2012	2013	2014	2015	$I_{2015/2011}$	Prům. tempo růstu
LFA H	845,4	999,9	996,8	1 174,6	1 442,4	1,71	1,14
LFA O	1 083,1	1 190,5	1 341,9	1 665,9	1 885,8	1,74	1,15
NON LFA	1 899,3	1 983,7	2 177,6	2 471,1	2 738,9	1,44	1,10
Celkem	1 469,6	1 561,5	1 733,4	2 042,1	2 290,5	1,56	1,12

Zdroj: FADN

Podobný vývoj pachtovného dokládá také vlastní šetření (tab. 4), které zahrnuje cca 100 zemědělských podniků hospodařících na celém území ČR. Podíl vlastní půdy byl v roce 2015 18,7 %. Průměrné pachtovné ve výběrovém souboru bylo do roku 2014 nižší než v souboru FADN a v roce 2015 mírně vyšší. U výběrového souboru roste pachtovné rychleji než podle šetření FADN, v průměru o 18,5 % ročně, přičemž nejrychleji roste také v LFA mimo horských. Pachtovné v horských LFA se pohybuje na úrovni 66 – 72 % průměru, v LFA O je to 80 – 88 % průměru a mimo LFA dosahuje pachtovné 123 – 143 % průměru.

Tab. 4: Vývoj pachtovného podle LFA (Kč/ha)

	2011	2012	2013	2014	2015	$I_{2015/2011}$	Prům. tempo růstu
LFA H	816,3	889,1	1 058,2	1 429,6	1 581,7	1,94	1,18
LFA O	941,4	1 154,6	1 360,9	1 727,5	2 032,3	2,16	1,21
NON LFA	1 689,0	1 991,8	2 028,0	2 581,0	2 864,5	1,70	1,14
Celkem	1 176,2	1 346,1	1 574,6	1 978,4	2 321,3	1,97	1,19

Zdroj: Vlastní výběrové šetření

Poměr pachtovného a tržní ceny půdy

Poměr pachtovného k tržní ceně půdy označujeme jako míra kapitalizace zemědělské půdy. Její reciproká hodnota (doba návratnosti) udává, za kolik let se cena půdy splatí v pachtovném. Míra kapitalizace zemědělské půdy ve výběrovém souboru činila v roce 2015 1,69 %. Doba návratnosti v LFA horských je 66 let, v LFA O je to 67 let a mimo LFA 53,5 let (tab. 5).

Tab. 5: Míra kapitalizace zemědělské půdy a doba návratnosti v roce 2015

	LFA H	LFA O	NON LFA	Celkem
Cena zem. půdy v Kč/ha	104 500	136 000	153 270	136 856
Pachtovné v Kč/ha	1 582	2 032	2 864	2 321
Míra kapitalizace v %	1,514	1,494	1,869	1,696
Doba návratnosti v letech	66,1	66,9	53,5	59,0

Zdroj: Vlastní výběrové šetření

Časová hodnota peněz a míra kapitalizace

Cena pozemku vedle výše pachtovného za určitý počet let by měla také odrážet zúročení přijatého pachtovného. Významnou úlohou je porovnání úrokové sazby dlouhodobých úvěrů s mírou kapitalizace. Stejná úroková sazby dlouhodobých úvěrů jako míra kapitalizace znamená efektivní nákup pozemků. Pokud budeme požadovat, aby při výpočtu průměrné doby návratnosti byly v jednotlivých letech použity průměrné úrokové sazby, pak úroková sazba v každém roce musí být menší než míra kapitalizace v tomto roce.

Tab. 6: Počet let, kdy pachtovné vyrovná cenu zemědělské půdy

	LFA H	LFA O	NON LFA	Celkem
Míra kapitalizace	1,514	1,494	1,869	1,696
Doba návratnosti při skutečné úrokové sazbě	83,3	84,7	64,1	72,2
Doba návratnosti při 1% úrokové sazbě	108,6	111,2	77,0	89,5

Zdroj: Vlastní výběrové šetření

Z tabulky 6 vyplývá, že doba návratnosti, resp. diskontovaná doba návratnosti prodávané zemědělské půdy je nejvyšší v ostatních LFA, kde činí téměř 85 let. Mírně kratší je doba návratnosti v horských LFA (83 let) a nejnižší je v non LFA (64 let). Jedním procentem diskontovaná doba návratnosti se pohybuje od 77 do 111 let. Dolní hranice diskontované doby návratnosti je dána počtem let, jež odpovídají nulové úrokové sazbě, a jsou tedy převrácenou hodnotou míry kapitalizace.

Pro hodnocení relace mezi dynamikou pachtovného a cenou půdy lze použít kapitalizační poměr. Výše a dynamika kapitalizačního poměru vzhledem k zvolené úrokové sazbě rozhoduje kromě jiného o tom, zda je výhodné půdu prodávat či nikoliv. Přiměřenost tempa růstu pachtovného můžeme posuzovat úpravou ceny půdy. Zjišťujeme, zda je reálná upravená cena půdy tak, aby se neměnil kapitalizační poměr pro dané tempo růstu při určité úrokové sazbě. Dále můžeme posoudit, jak tento vztah ovlivňuje tempo růstu inflace. Minimální požadavek na diskontovanou cenu půdy je, aby míra inflace nepříznivě nezasáhla do cenové tvorby. Vliv inflace hodnotíme také porovnáním ceny půdy v roce 2015 ve vztahu k modifikované ceně diskontovanou průměrnou úrokovou sazbou dlouhodobých úvěrů, která činila 0,6 % (ČNB 2017). Průměrná míra inflace v řešeném období je 1,2 % (ČSÚ 2017).

Tab. 7: Vliv inflace na upravenou cenu půdy

	LFA H	LFA O	NON LFA	Celkem
Cena půdy 2015	104 500	136 000	153 270	136 856
Upravená cena půdy (UCP)	130 057	170 225	185 071	166 640
Rozdíl (UCP-CP)	25 557	34 225	31 801	29 784
Podíl (UCP/CP)	1,24	1,25	1,21	1,22

Zdroj: Vlastní výběrové šetření

Průměrné tempo inflace v období 2011-2015 nenarušuje výpočet upravené ceny půdy, neboť je menší než míra kapitalizace. Uplatnění míry inflace za ostatních konstantních podmínek znamená v LFA H zvýšení ceny půdy o 24 %, v LFA O činí zvýšení ceny půdy vlivem inflace 25 % a v NON LFA je to 21 %. Z toho vyplývá i nižší míra kapitalizace a v důsledku toho i delší diskontovaná doba návratnosti.

Dále vzniká otázka, jaké je přijatelné průměrné tempo růstu pachtovného pro danou míru kapitalizace, při které by se cena půdy neměnila, nebo by zvýšení ceny bylo přijatelné. Tabulka 8 uvádí přijatelná tempa růstu pachtovného pro cenu půdy v roce 2015 a 1,1 – 1,5 násobek této ceny.

Tab. 8: Tempo růstu pachtovného při cenách roku 2015 nebo jejich násobku

	LFA H	LFA O	NON LFA	Celkem
g (z ceny půdy 2015)	0,0058	0,0057	0,0054	0,0057
g pro 1,1násobek ceny půdy 2015	0,0086	0,0085	0,0089	0,0089
Míra kapitalizace	0,017	0,016	0,020	0,019
Doba návratnosti	60	61	50	54
g pro 1,2 násobek ceny půdy 2015	0,0111	0,0110	0,0119	0,0117
Míra kapitalizace	0,018	0,018	0,022	0,020

Doba návratnosti	56	57	46	50
g pro 1,3 násobek ceny půdy 2015	0,0134	0,0132	0,0147	0,0142
Míra kapitalizace	0,019	0,019	0,023	0,021
Doba návratnosti	52	53	43	47
g pro 1,4 násobek ceny půdy 2015	0,0154	0,0152	0,0172	0,0165
Míra kapitalizace	0,020	0,020	0,025	0,023
Doba návratnosti	49	50	41	44
g pro 1,5 násobek ceny půdy 2015	0,0173	0,0171	0,0195	0,0186
Míra kapitalizace	0,021	0,021	0,026	0,024
Doba návratnosti	47	47	39	42

Zdroj: Vlastní výběrové šetření

Cena v roce 2015 vede k poměrně vyrovnanému odpovídajícímu průměrnému tempu růstu v rozmezí 0,54 – 0,58 %. Poměrně vyrovnané míře kapitalizace odpovídá i vyrovnaná doba návratnosti pro horské LFA 66 let, LFA O 67 let a pro non LFA 55 let. Předpokládáme-li normální vývoj, tj. že by ceny roku 2015 vzrostly o 50 %, pak se míra kapitalizace pohybuje v intervalu 2,1 – 2,6 % a doba návratnosti 39 – 47 let. Nepřiměřeně vysoké tempo růstu pachtovného by nastartovalo nepřiměřený růst cen půdy nebo by vedlo k nesouladu mezi vývojem pachtovného a ceny půdy.

Závěr

Odhady tržní ceny půdy se výrazně liší a jejich zpřesnění kromě cíleného zjišťování vyžaduje podrobnou klasifikaci ceny půdy nejen vzhledem ke kvalitě pozemku a jeho velikosti, ale také především způsob jejího budoucího užívání. Vzhledem k vysokému podílu najaté půdy v ČR je důležité posouzení relace pachtovného a ceny půdy. Tento vztah, kromě jiných faktorů ovlivňuje trh s půdou. Průměrné roční tempo růstu pachtovného v období 2011 – 2015 bylo mimo LFA bylo 14 %, v horské oblasti 18 % a v ostatních LFA 21 %.

Míra kapitalizace zemědělské půdy ve výběrovém souboru v roce 2015 byla 1,7 %. Doba návratnosti je v horských LFA 66 let v ostatních LFA 67 let a v non LFA 53,5 let. Diskontovaná doba návratnosti pro diskontní sazbu na úrovni úrokové sazby dlouhodobých úvěrů je v LFA H 83 let, v LFA O 85 let a mimo LFA 64 let. Současné vysoké tempo růstu pachtovného nelze v Gordonově modelu sladit s mírou kapitalizace tak, aby upravené ceny půdy byly reálné.

Výše uvedené vztahy vedou k tomu, že v současné době z hlediska míry kapitalizace je výhodné zemědělskou půdu nakupovat, ale nevýhodné je ji prodávat. Narovnání vztahů mezi pachtovným a mírou kapitalizace zvyšováním ceny půdy má omezené možnosti, přijatelnější je stabilizace tempa růstu pachtovného.

Autoři děkují Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy České republiky za poskytování institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj JU EF katedry účetnictví a financí (RVO160).

Literatura

BOINON, J. P., KROLL, J. C., LEPICIER, D., LESEIGNEUR, A., & VIALLON, J. B. (2007). Enforcement of the 2003 CAP reform in 5 countries of the West European Union: Consequences on land rent and land market. *Agricultural Economics-Zemedelska ekonomika*, 53(4): 173-183.

BUDAY, S. (2007). Agricultural land market in Slovakia. *Agricultural Economics-Zemedelska ekonomika*, 53(4): 146-153.

CIAIAN, P. (2007). Land use changes in the EU: Policy and macro impact analysis. *Agricultural Economics-Zemedelska ekonomika*, 53(12): 565-579.

CZYŻEWSKI, B., PRZEKOTA, G., & POCZTA-WAJDA, A. (2017). The incidence of agricultural policy on the land market in Poland: Two-dimensional and multilevel analysis. *Land Use Policy*, *63:* 174-185.
ČNB (2017). Databáze časových řad ARAD. [Online]. Available: https://www.cnb.cz/cnb/STAT.ARADY_PKG.STROM_DRILL?p_strid=0&p_lang=CS [Accessed: 2017-06-12].
ČSÚ (2017). Míra inflace. [Online]. Available: https://www.czso.cz/csu/czso/mira_inflace [Accessed: 2017-06-12].
FADN (2008). Overview of the Less Favoured Areas farms in the EU-25 (2004-2005) [Online]. Available: http://ec.europa.eu/agriculture/rica/pdf/rd0101_overview_lfa.pdf [cit. 2017-5-26].
GWARTNEY, T. (2004). Estimating Land Values, [on-line] www.henrygeorge.org/ted.htm, accessed April (2004).
HAMZA, E., & MISKÓ, K. (2007). Characteristics of land market in Hungary at the time of the EU accession. *Agricultural Economics-Zemedelska ekonomika*, 53(4): 161-168.
HRUŠKA, M., & VILHELM, V. (2015). Vývoj trhu se zemědělskou půdou v ČR a podnikatelská struktura českého zemědělství. *Ekonomika poľnohospodárstva*, 4-23.
HUANG,H., MILLER, G. Y., SHERICK, B. J., & GOMÉZ, M. I. (2006). Factors Influencing Illinois Farmland Values. *American Journal of Agricultural Economics*, 88(2006): 458-470.
CHAVAS, J. P., & SHUMWAY, C. R. (1981). A Pooled Time-Series Cross-Selection Analysis of Lanl Prices. *American Journal of Agricultural Economics*, 63(1981): 1049-1049.
KILIAN, S., ANTÓN, J., SALHOFER, K., & RÖDER, N. (2012). Impacts of 2003 CAP reform on land rental prices and capitalization. *Land Use Policy*, *29*(4): 789-797.
KOCUR-BERA, K. (2016). Determinants of agricultural land price in Poland–a case study covering a part of the Euroregion Baltic. Cahiers Agricultures, 25(2), 25004. DOI: 10.1051/cagri/2016013.
LATRUFFE, L., & DAVIDOVA, S. (2007). Common Agricultural Policy direct payments and distributional conflicts over rented land within corporate farms in the New Member States. *Land Use Policy*, *24*(2): 451-457.
MZe (2009). *Situační a výhledová zpráva Půda*. Praha 2009. s. 93. ISBN 80-7084-800-5
MZe (2016). Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2015 - "Zelená zpráva 2015". [Online]. Available: http://eagri.cz/public/web/mze/zemedelstvi/publikace-a-dokumenty/zelene-zpravy/zelena-zprava-2015.html [Accessed: 2017-5-26].
NĚMEC, J., & KUČERA, J. (2007). Land market development after the accession to EU. *Agricultural Economics-Zemedelska ekonomika*, 53(4): 154-160.
PATTON, M., KOSTOV, P., MCERLEAN, S., & MOSS, J. (2008). Assessing the influence of direct payments on the rental value of agricultural land. *Food Policy*, 33(2008): 397-405.
SNYDER, S. A., KILGORE, M. A., HUDSON, R., & DONNAY, J. (2007). Determinants of Forest Land Prices in Northern Minnesota: A Hedonic Pricing Approach*. Forest Science*, 53(2007): 25-36.
STŘELEČEK, F., LOSOSOVÁ, J., & ZDENĚK, R. (2010). The relations between the rent and price of agricultural land in the EU countries. *Agricultural Economics-Zemedelska ekonomika*, 56(12): 558-568.
ÚZEI (2017). *Databáze FADN pro veřejnost*. [Online]. Available: http://www.vsbox.cz/fadn/ [Accessed: 2017-05-29].
ZDENĚK, R., LOSOSOVÁ, J., & KOPTA, D. (2012). Factors influencing the land rent in the Czech Republic. In: International Scientific Conference on Region in the Development of Society, Brno, 303-309.

Kontaktní adresa autorů

Ing. Jana Lososová, Department of Finance and Accounting, Faculty of Economic, University of South Bohemia in České Budějovice, Studentská 13, 370 05 České Budějovice, Czech Republic, E-mail: lososova@ef.jcu.cz

Ing. Radek Zdeněk, Ph.D., Department of Finance and Accounting, Faculty of Economic, University of South Bohemia in České Budějovice, Studentská 13, 370 05 České Budějovice, Czech Republic, E-mail: zdenek@ef.jcu.cz

Možné přínosy použití SW Primavera v řízení regionálních projektů

Possible benefits of the use of SW Primavera in the management of regional projects

Pavel Máchal

Abstrakt:
Pro řízení projektů existují v současné době desítky SW. Mezi ty, které pomáhají řídit velmi složité projekty, programy a portfolia patří SW nástroj Primavera. Řízení projektů je podporováno pro projekty v souladu se světovými standardy IPMA, PMI a metodikou PRINCE2 a je vhodné multioborově pro celou řadu oblastí: stavebnictví, strojírenství, energetika, apod. „Multiuser“ přístup je pak na jednom projektu uzpůsoben konkrétní profesní roli a procesu. Podporuje spolupráci s externími stakeholdery jako je zejména investor, generální dodavatel, dodavatel. Rovněž plnohodnotně podporuje řízení nákladů projektu (Cost Management) a lze jej integrovat s dalšímu systémy jako je Document Management Systém (výkresy, protokoly, fotodokumentace). Díky tomuto produktu lze spolehlivě řídit i projektové portfolio, vypracovávat detailní analýzy v libovolném členění podle zákazníků, dodavatelů, oddělení, výnosů apod., dále pak průběžné vyhodnocování investic, řízení rizik přes všechny projekty a reportování o rizicích.

Klíčová slova:
SW Primavera, IPMA, PMI, PRINCE 2, Řízení projektů, Stakeholder

Abstract:
For Project management exists currently dozens SW. Among those who will help manage complex projects, programmes and portfolio tool include SW Primavera. Project management is supported for projects in accordance with world standards IPMA, PMI and PRINCE2 methodology and it is appropriate for a wide range of sectors: construction, engineering, energy, etc. „Multi user’ approach to a project to a particular professional role and process. Cooperation with external stakeholders supports in particular the investors, the supplier, etc. Also fully supports the management costs of the project (Cost Management) and can be integrated with other systems such as Document Management System (drawings, reports, photographic documentation). Thanks to this product can reliably manage the project portfolio, develop a detailed analysis in any of the breakdowns according to the customers, suppliers, department, revenue, etc., the ongoing evaluation or the investment risk management across all projects and reporting on risks.

Keywords:
SW Primavera, IPMA, PMI, PRINCE 2, Project management, Stakeholder

Úvod:

Počátkem 21. století se svět dostal na hranici nové éry. Projektové řízení patří v západních zemích ke standardnímu způsobu práce úspěšných firem a západní management považuje znalosti projektového řízení za nedílnou součást dovednosti řídících i řadových pracovníků (Michels, 2015; Bea, Scheurer a Hesselmann, 2011).Trendy posledních několika let, kterým velí všudypřítomná globalizace, rostoucí složitost, dynamické trhy, technické i ekologické změny, odkrývají pozadí posunu společenských paradigmat a dávají vzniknout novým vizionářským představám o dalším směřování soudobé společnosti v návaznosti na novou vědeckou disciplínu - projektový management. Zasloužené pozornosti se proto v poslední době dostává projektovému řízení, které se stává makroekonomickou strategií společnosti. Důvodem je především komplexnost a dynamičnost zajištění projektových výsledků, dalšími neméně důležitými faktory přispívajícími k růstu významu projektového managementu jsou globální

konkurence, exploze znalostí a orientace na zákazníka. Současné nástroje projektového řízení umožňují rychle a efektivně reagovat na nevyhnutelné změny projektů, používají důmyslné postupy a nástroje pro časově omezené rozvrhování několika různých typů projektů současně v podmínkách omezených zdrojů. Projektové řízení je tedy jednou ze základních složek řízení organizací. Mnohými odborníky je řízení projektů považováno za nejdůležitější "řídicí" aktivitu budoucnosti (Pinto, 2013). Zvláště v dnešním dynamicky se měnícím tržním prostředí stále více nabývá na významu a jeho dobré zvládnutí může každé organizaci přinést nezanedbatelnou konkurenční výhodu. To je základní příčinou toho, proč je na něj kladen stále větší důraz. Projektové řízení můžeme chápat i jako samotný proces provádění změny (Drucker, 2006; Pugh, 1993).

Stejně tak lze konstatovat, že jak je považováno projektové řízení za důležitý soubor nástrojů používaných při řízení organizací, podniků a institucí, tak je rovněž důležité pro řízení rozvoje regionů.

Regionální rozvoj je komplexem procesů, které probíhají uvnitř regionů a které se týkají pozitivních ekonomických, sociálních, environmentálních a jiných proměn regionu. V obecné rovině můžeme rozvoj označit jako „proces pozitivních změn, obvykle jde o zlepšení kvantitativních (extenzivní rozvoj), ale zejména kvalitativních (intenzivní rozvoj) charakteristik dané oblasti (nejčastěji přírodní a sociálně-ekonomické oblasti).

Konkrétní představa o žádoucím rozvoji je spojena s vnímáním jednotlivých proměn ze strany příslušných aktérů (obyvatelé, podnikatelé, političtí představitelé, úředníci veřejné správy atd.). Rozvoj se stává ryze subjektivní veličinou, která se odvíjí od hodnotové orientace občanů, lokálních autorit apod. Směřování rozvoje se odvíjí od místních zdrojů a rozvoj získává obrysy přeměnou zdrojů na rozvojové potenciály. Aby byl realizován efektivně, je nezbytné právě aplikovat při řízení jeho rozvoje nástroje projektového řízení. Nástroje rozvoje můžeme v obecné rovině označit jako pomůcky k výkonu, podpoře nějaké činnosti. V kontextu regionálního rozvoje lze označení nástroj vymezit jako obecný pojem pro všechny prostředky, které napomáhají k dosažení rozvojových cílů daného území, tedy i projekty a jejich řízení.

Řízení složitých, komplexních projektů se neobejde v současné době bez kvalitní podpory informačními technologiemi (Doležal, Máchal, Lacko, 2012). Na trhu existují desítky SW nástrojů pro zpracování informací a tok dokumentů potřebných pro řízení projektů, a to od jednoduchých až po velmi sofistikované. Mezi ty špičkové produkty podporující řízení těch nejsložitějších patří SW Primavera. Primavera je software pro řízení portfolia podnikových projektů. Zahrnuje řízení projektů, správu produktů, spolupráci a řízení a integruje se s jiným podnikovým softwarem, jako jsou systémy Oracle a SAPERP. Společnost Primavera byla založena v roce 1983 firmou Primavera Systems Inc., kterou získala společnost Oracle v roce 2008.

Cíl práce a metodika:

Cílem práce je analyzovat možnosti softwarového nástroje Primavera a jeho možnosti pro uplatnění při řízení regionálních projektů. Metodicky bude postupováno tak, že budou nejprve formulovány nejčastěji praxí kladené požadavky na funkcionalitu SW a následně metodou deskripce deklarována schopnost či neschopnost SW požadavek naplnit. Vzhledem k tomu, že lze formulovat několik desítek požadavků na funkcionalitu, bude pro tuto práci vybráno pouze 10 dle autora nejdůležitějších z nich.

Výsledky:

Většinu uživatelských požadavků je možné v systému realizovat několika možnými přístupy, kdy konkrétní řešení se navrhuje až na základě detailní znalosti prostředí zákazníka a jeho procesů. Protože formulované požadavky jsou víceméně obecné, jsou v textu práce zmíněny hlavní přístupy jak daný požadavek splnit (Mynář, 2017). Příkladem je například reporting, kde existuje řada přístupů, jak reporting zajistit a tyto je možné vzájemně kombinovat.

Požadavek č. 1: Zakládání a evidence jednotlivých projektů

Základní strukturou pro evidenci projektů je tzv. EPS (Enterprise Project Structure) – hierarchická struktura, která kumuluje některé položky týkající se portfolia projektů (finance). EPS má význam i pro hierarchickou strukturu přístupových práv k projektům.

Vlastní projekty je možné *zakládat několika způsoby* (kopie z jiného projektu, prostřednictvím průvodce, ze šablony, jako nový prázdný projekt, importem, integrací z jiného systému, např. SAP).Je podporována *struktura projektových kódů* (číselníky z uživatelsky definovaných polí, které jsou vázány pouze na projekt nebo určitou část projektů, jež jsou umístněné v jednom stromu EPS). Systém též podporuje několik *technik pro práci s variantami projektového plánu* (What-if analýzy). Primavera umožňuje variabilně *současné otevření více projektů* a zobrazit je koncovému uživateli v jednom pohledu (data jsou filtrována a seskupována jako jeden projekt). Systém podporuje řízení projektových programů a portfolií a meziprojektové vazby.

Systém požadavek splňuje.

Požadavek č. 2: Tvorba hierarchické struktury prací na projektu (WBS) s možností přiřazení odpovědnosti, pracnosti a časového horizontu jednotlivých úkolů

V první řadě je nutné konstatovatže dle definice PMI je prvek WBS sumární položkou a není možné přiřadit přímo k ní například jednotky práce.

Odpovědnost je možné zadat *přímo,* stejně jako *přístupová práva k prvku WBS*. Prvek WBS kumuluje i *nákladové položky*. WBS je možné přidělit i některé *specifické položky*, dokumenty, *rizika* apod.Pokud je potřeba v některých případech přidělit *zdroje* nebo *vazbu* na WBS prvek, je pro tuto operaci určen speciální typ aktivity „WBS Summary“.

Systém požadavek splňuje.

Požadavek č. 3: Možnost přiřazení jednotlivých úkolů pověřeným osobám

V první řadě je potřeba rozlišit úkol/aktivity tj. samostatnou položku harmonogramu. U úkolu je možné přiřadit *odpovědného manažera* (s dopadem na přístupová práva), *odpovědný zdroj* a *zdroje projektu*. Druhým typem úkolu je „Task/Problem/Issue“, což je obecnější úkol nebo problém, který se nezahrnuje do projektového plánu (ale lze jej na prvek harmonogramu navázat). Na tento typ úkolu se nevykazuje práce. Přiřazení na oba typů úkolů jsou podporována.

Systém požadavek splňuje.

Požadavek č. 4: Sledování procentuálního plnění projektu v reálném čase

Procenta plnění projektu/WBS jsou standardně propočítána z plnění jednotlivých částí. Primavera má i predikativní funkce, které umí odhadnout *plnění v budoucnu*. SW *přepočítává odvedenou práci nebo čerpání zdrojů na procenta nebo naopak*, procenta na úroveň čerpání zdrojů (ze závislosti na typu aktivity apod.). Je možné zobrazit jak procenta, tak absolutní hodnoty a to jak u aktivit, WBS prvků nebo projektů). Dále je možné vytvořit *speciální UDF položku*, která vyhodnotí procenta plnění projektu podle jiného vzorce, přičemž častěji než vzorce se používá barevných značek modrá, zelená, žlutá, červená).

Kumulativní funkce plnění na úrovni WBS nebo projektu si drží i aktivita typu WBS Summary. Zajímavou funkcí může být i *přenos kumulativního plnění* z části WBS nebo zcela jiného podřízeného projektu. Systém může být nastaven například tak, že Program obsahuje řídící projekt, kde jedna aktivita představuje celý podprojekt subdodavatele a do řídícího projektu se přenáší plnění za celý podprojekt, bez ohledu na jeho strukturu, počet aktivit apod..

Systém požadavek splňuje*.*

Požadavek č. 5: Rozšířené možnosti správy projektu v případě realizace prostřednictvím veřejné zakázky

Výběr dodavatele je obecnou fází projektu a systémem Primavera je podporován. Optimálním přístupem je import části projektu nebo samostatného podprojektu z připravené šablony, která obsahuje aktivity a omezení dané zákonem č. 134/2016 Sb. I v případě rozsáhlého výběrového řízení je možné projekt ze šablony rozšířit o dodatečné aktivity a práce.

Jiným přístupem je „specializovaná aktivita“, která obsahuje vnitřní dílčí členění odpovídající

výběrovému řízení. Tento přístup je nejvhodnější pro zakázky malého rozsahu.

Vedle samotného výběrového řízení je v případě veřejných zakázek možné *sledovat i některé parametry při realizaci zakázky* (rizika, klíčové milníky). Tyto položky jsou vždy individuální pro každou zakázku a lze je jen obtížně popsat v šabloně.

V neposlední řadě důležitou součástí řízení veřejné zakázky je její *dokumentace*. Dokumentace může být uložena ve standardní DMS systému, který je s Primaverou integrován, případně může být pouze uveden odkaz na příslušný dokument. Dokumenty je možné přiřadit k jednotlivým aktivitám, rizikům apod.. Šablona podprojektu může obsahovat povinné dokumenty.

Systém požadavek splňuje.

Požadavek č. 6: Kapacitní plánování – podle konkrétních zdrojů nebo rolí

Kapacitní plánování je podporováno jak z úrovně *zdrojů*, tak *rolí* a jsou podporovány tabulkové
i grafické přehledy. Role a zdroje je možné dále členit na Resource týmy nebo Role týmy. Kapacitní plán je možné realizovat jak *z pohledu zdroje, tak i projektu či portfolia*.

Při přepočtu projektu je možné do výpočtu zahrnout *optimalizaci kapacit zdrojů*. Funkce TOP-DOWN Estimation je funkce, která provede optimální kapacitní plán automaticky, přičemž před použitím se zohledňují především priority projektů.

Systém požadavek splňuje.

Požadavek č. 7: Pracovní výkazy – vykazování/sledování času na úrovni projektu/úkolu pro jednotlivé typy zdrojů

Pracovní výkazy jsou obsaženy v samostatné aplikaci „Progressreporter“. Uživatel má k dispozici všechny dokumenty a poznámky k aktivitě, kterou vykazuje. Pracovní výkazy umožňují *evidovat i neprojektové činnosti*. Systém je možné nastavit tak, že zdroj vyplňuje plnění aktivity a její ukončení, aniž by vykazoval práci v pracovním výkazu. Aktivity se přidělenému zdroji přidělují automaticky v daném čase, to znamená, že nemusí být nikde vyhledávány.

Systém požadavek splňuje.

Požadavek č. 8: Možnost integrace s ekonomickým SW pro účtování a fakturace

Integrace na ERP systémy je běžnou úlohou. Jsou k dispozici *aplikace pro řízení integrace*, jsou k dispozici standardní rozhraní pro integraci s popsanou datovou strukturou.

Systém požadavek splňuje.

Požadavek č. 9: Evidence stavů jednotlivých projektů a jejich vyhodnocení napříč celého projektového portfolia

Evidence stavů jednotlivých projektů v rámci portfolia je možné ze záložek „Dashboards“ nebo „Portfolios.Portlety“. Včetně tabulkové nebo grafické interpretace dat je možné je modifikovat, případně využít připravené specializované portlety. Projekty je možné hodnotit jak z pohledu *času, rozpočtu financí* či *čerpání zdrojů*.

Systém požadavek splňuje.

Požadavek č. 10: Projektové reporty – základní informace o projektu, výpis úkolů – dle uživatelů, milníku, stavu, termínu, výpis projektového týmu s rolemi, aktivit na projektu, dokumenty a novinky

Projektové reporty v požadované nebo i detailnější struktuře jsou součástí základní implementace. Reporty je možné vytvářet i z pohledu *přes portfolio* nebo *program projektů*. Podobně je možné report zobrazit například *přes zdroje* (plán práce pro zdroj nebo tým, „pracovní příkazy“ apod.).

Systém požadavek splňuje.

Závěr:

Regionální rozvoj si dnes nelze představit bez projektové podpory. Existuje velké množství dotačních titulů právě podporující rozvoj regionů. Jejich využívání je však vždy spojeno se znalostmi projekt naformulovat tak, aby získal finanční podporu a uměním (ve smyslu „umět“) projekt řídit tak, aby nedocházelo zejména ke zpoždění a k překračování nákladů. Významným pomocníkem projektového manažera je právě uživatelsky co nepřívětivější software. Autorem provedená analýza základní funkcionality SW Primavera dokazuje, že tento nástroj zefektivní práci projektových manažerů i v oblasti rozvojových regionálních projektů.
Užívání tohoto nástroje však vyžaduje na rozdíl od jednodušších nástrojů jeho komplexní znalost. Od roku 2018 bude Ústav projektového řízení Fakulty regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně držitelem licence SW Primavera, a především studenti specializace Projektové řízení v regionálním rozvoji budou umět s tímto nástrojem pracovat. Tím se zvýší jejich uplatnitelnost na trhu práce a jejich domovské fakultě tento fakt zvýší prestiž.

Literatura:

BEA, F. X., SCHEURER, S. HESSELMANN, S. (2011) Projekt management. UTB GmbH: Munchen. ISBN 978-382-5223-885.

DOLEŽAL, J, MÁCHAL, P., LACKO B. a kol. (2012) *Projektový management podle IPMA*. Praha: Grada, 526 s. ISBN 978-80-247-4275-5.

DRUCKER, P. (2006) *Innovation and Entrepreneurship.* HarperBusiness: New York. ISBN 978-01-3379-807-4.

MICHELS, B. (2015) Projekt management Handbuch – Grundlagen mit Methodenund Techniken für Einsteiger. Create Space Independent Publishing Platform. ISBN 978-151-8706-578.

MYNÁŘ, J. (2017) *Informace o SW nástrojích pro řízení projektů* . Netia s.r.o. Kunštát

PINTO, J. K. (2013) *Project Management*. Prentice Hall: USA ISBN 978-013-6065-616.

PUGH, D. (1993) Understanding and managing organizational change. London: Open University

Internetový zdroj:
http://www.regionalnirozvoj.cz/index.php/pojeti-regionalni-politiky.html

Kontaktní adresa autora:

doc. Ing. Pavel Máchal, CSc., Ústav projektového řízení, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova zemědělská univerzita v Brně, zemědělská 1, 613 00 Brno, Česká republika, e-mail: pmachal@mendelu.cz

Regionální rozložení indexu materiální a sociální deprivace populace nad padesát let v České republice

Regional distribution of material and social deprivation indices in the population above 50 in the Czech Republic

Ivana Malá

Abstrakt:

Problém chudoby, deprivace a vyloučení obyvatel Evropské unie je aktuálním problémem. Je-li záměrem Strategie Evropa 2020 omezit tyto negativní jevy, je třeba umět jejich různé formy správně definovat, popsat a následně kvantifikovat. Dalším problémem Evropské je stárnutí obyvatelstva. V článku jsou zkoumány indexy materiální a sociální deprivace obyvatel starších padesáti let České republice v roce 2013 na základě dat ze šetření SHARE. Oba kompozitní indikátory umožňují kvantifikovat deprivaci a výsledky použít pro srovnání regionů či států (zapojených do dlouhodobého projektu). Úroveň deprivace v jednotlivých regionech České republiky (podle členění NUTS2 a NUTS3) je velmi proměnlivá, v textu je charakterizovaná a popsaná. Pozornost je věnována uspořádání regionů podle jednotlivých indexů. Zkoumané indexy sociální a materiální deprivace popisují různé formy deprivace a postavení krajů (regionů soudržnosti) mezi ostatními se mění podle indexu.

Klíčová slova:

materiální deprivace, sociální deprivace, kompozitní indikátor

Abstract:

Poverty, deprivation and exclusion of inhabitants of the European Union is a topical problem. The aim of the Strategy Europe 2020 is to limit these negative factors, we need proper definitions, description as well as quantification. Another serious problem of the European Union is aging of its population. In the text two indices of material and social deprivation are analysed for the population over 50 in the Czech Republic in 2013 based on SHARE data. Both indicators allow to describe, test and compare level of deprivation between regions of countries participating in the project SHARE. Level of deprivation in regions in the Czech Republic (given by NUTS2 and NITS3) is different through the regions, the differences are characterised and quantified.

Key words:

material deprivation, social deprivation, composite indicator

Úvod

Kvalita života je v současné době v centru zájmu v Evropské unii i v dalších rozvinutých zemích. Postavení ve společnosti charakterizuje také deprivace, procento deprivovaných

občanů je jedním z velmi důležitých charakteristik stavu společnosti. Cíl snižování chudoby, deprivace a vyloučení evropských občanů byl zahrnut do Strategie Evropa 2020 (EVROPA 2020, 2017). Pojmy jako kvalita života nebo deprivace nejsou přesně definovány a neexistuje jednoznačný názor na to, co všechno do tohoto pojmu patří a jak jsou jednotlivé složky důležité. Chceme-li míru deprivace kvantifikovat, nastává jednak otázka, které problémy je třeba (nebo je vhodné) uvažovat a navíc s jakou vahou, neboli jak jsou důležité. Pro kvantitativní charakterizování kvality života a také deprivace se obvykle používají kompozitní indikátory (Saltelli, 2007) nebo indexy, existuje ale více postupů jak je konstruovat a žádný není obecně přijímaný. Navíc se společnost stále vyvíjí a některé položky je třeba měnit. Příkladem je položka „*problém pořídit si barevnou televizi*" v současném zkoumání materiální deprivace domácností prováděném v Evropské unii. Položka v indexu sociální deprivace, používaném v tomto textu, „*Máte problémy s prací na počítači, nebo počítač nepoužíváte vůbec?"* by jistě nebyla součástí žádného indexu před několika málo lety. Indexy, které jsou probírány v tomto textu, jsou zaměřeny na stárnoucí populaci, a proto jsou zahrnuté otázky přizpůsobeny odlišným problémům této části společnosti. Proto se autoři neptají například na školy v okolí nebo pracovní příležitosti.

Charakteristiky materiální deprivace jsou pravidelně publikovány Českým statistickým úřadem (dále ČSÚ) v rámci evropského šetření EU-SILC, které v České republice probíhá pod názvem Životní podmínky (CZSO, 2017, EUROSTAT, 2017). Toto víceúčelové šetření poskytuje obraz ekonomické a sociální situace domácností, sledování podílu deprivovaných je jen jedním z výstupů obsáhlého projektu. Index materiální deprivace je založen na proměnných, které popisují problémy, se kterými se domácnosti potýkají. Za deprivovanou je pak považována domácnost, ve které nastávají aspoň 3 (nebo někdy 4) problémy z 9 použitých oblastí (Šustová, 2015, CZSOI, 2017, Guio, 2009).

V projektu SHARE (Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe, SHARE, 2017, BÖRSCH-SUPAN, 2016, Oliva, 2017) je zkoumána populace nad 50 let. Do šetření jsou zahrnuti také partneři a partnerky mladší padesáti let, tito ale nebyli zařazeni do analyzovaných dat. V páté vlně šetření realizované v roce 2013, byly zkoumány otázky, které pak byly použity do konstrukce kompozitních indikátorů charakterizujících materiální a sociální deprivaci (ADENA a kol. 2015). Výběr respondentů považujeme za náhodný výběr z populace nad 50 let, pro případné dopočty do celé populace šetření nabízí potřebné váhy. V tomto textu budeme používat data nevážená.

Cílem tohoto textu je analyzovat indexy deprivace obsažené v projektu SHARE (v souvislosti s vysvětlujícími proměnnými jako je věk nebo pohlaví) a zabývat se rozložením jejich hodnot v regionech České republiky. Všechny potřebné výpočty byly provedeny v programu R (R CORE TEAM, 2017).

Indexy sociální a materiální deprivace podle šetření SHARE

V šetření SHARE jsou definovány vlastní indexy deprivace využívající otázek obsažených v šetření (ADENA a kol. 2015, Myck a kol, 2015):

Index materiální deprivace je založen na odpovědích na následujících 11 otázek, odpověď ano znamená deprivaci (problém) v dané položce. Všechny otázky se týkají domácnosti, ve které respondent žije, proto hodnota materiální deprivace je stejná pro všechny členy domácnosti (SHARE, 2017, Kobzová, 2017):

- Ve Vaší domácnosti nejíte maso, ryby nebo drůbež častěji než třikrát týdně, protože si to nemůžete dovolit.
- Ve Vaší domácnosti nejíte ovoce a zeleninu častěji než třikrát týdně, protože si to nemůžete dovolit.
- Může si vaše domácnost dovolit pravidelně nakupovat potraviny nebo jiné domácí potřeby?
- Může si Vaše domácnost dovolit odjet na týdenní dovolenou aspoň jednou ročně?
- Může si Vaše domácnost dovolit výjimečný výdaj (velikosti přibližně 10 000Kč)?

- Nosili jste obnošené oblečení, protože jste si nemohli dovolit nové?
- Nosili obnošené boty, protože jste si nemohli dovolit nové?
- Museli jste šetřit na topení tak, že jste pociťovali chladno?
- Nenosili žádné brýle nebo si nekoupili nové brýle, pokud jste je potřebovali?
- Museli jste odložit návštěvu zubaře (z finančních důvodů)?
- Museli jste aspoň jednou v uplynulých 12 měsících z důvodu nákladů odložit návštěvu lékaře?

Index sociální deprivace je založen na odpovědích na následujících 16 otázek, odpověď ano opět znamená deprivaci (problém) v dané položce. Tyto otázky již obsahují individuální a subjektivní odpovědi, proto i výsledný index může být různý i v případě partnerů žijících v jedné domácnosti (SHARE, 2017, Kobzová, 2017):

- V bytě, který obýváte, je méně než jeden pokoj na osobu.
- Máte problémy se čtením?
- Máte problémy se psaním?
- Máte problémy s prací na počítači, nebo počítač nepoužíváte vůbec?
- Cítíte v okolí Vašeho bydliště problémy s bezpečností?
- Je vandalismus problémem v okolí Vašeho bydliště?
- Je v okolí Vašeho bydliště problém s čistotou?
- Máte v okolí Vašeho bydliště s lidmi, kteří by Vám byli ochotni pomoci?
- Máte problém s návštěvou banky?
- Máte problém s návštěvou obchodu s potravinami?
- Máte problém s návštěvou lékárny?
- Čekáte příliš dlouho na návštěvu u lékaře?
- Za minulý rok jste ani jednou nenavštívili žádný kurz?
- Za minulý rok jste ani jednou nepracovali v nějaké organizaci?
- Domníváte se, že nelze věřit lidem?
- Cítíte se isolovaní?

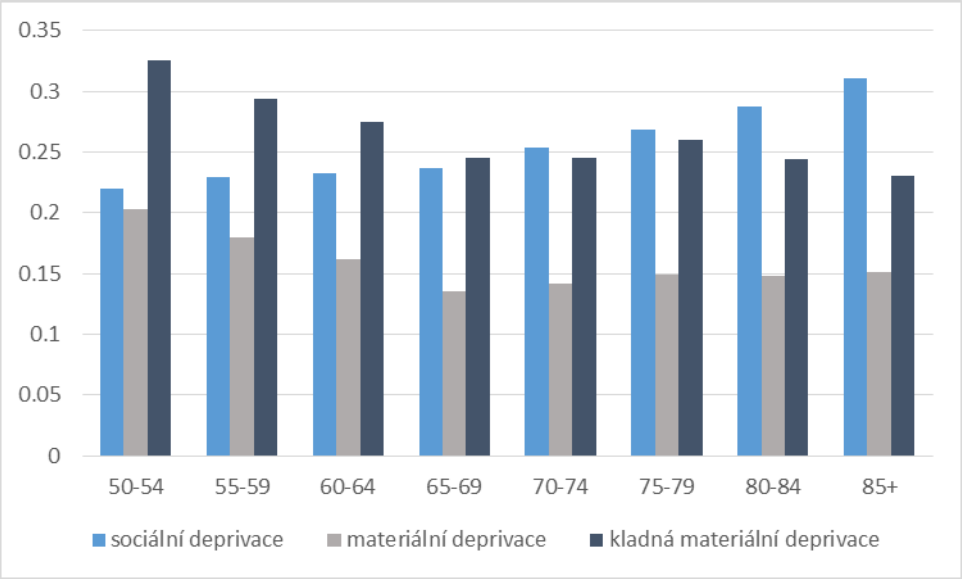
Z odpovědí ano na otázky je určen kompozitní indikátor, odpovědi jsou váženy vahami, které byly určeny v rámci šetření pomocí logistické regrese (hedonické váhy, Myck a kol, 2015) tak, aby výsledné indexy byly prvkem intervalu $\langle 0,1 \rangle$. Vyšší hodnota indexu znamená vyšší stupeň deprivace.

Soubor analyzovaných dat obsahuje 3974 respondentů ve věku aspoň 50 let v roce 2013 (2285 žen a 1682 mužů), pro které jsou k dispozici hodnoty obou indexů deprivace. Rozložení vzorku, který obsahuje více žen než mužů, odráží rozdílné zastoupení obou pohlaví v cílové populaci (i když byly ve výběrovém šetření vybírány domácnosti, nikoliv jednotlivci). Průměrný věk respondentů je obdobný pro ženy (67,5 roku (směrodatná odchylka je rovna 8,8 roku)) i pro muže (68,3 roku (8,6)).

V celém šetření byla zjištěna průměrná hodnota indexu materiální deprivace 0,154 (0,183) a sociální deprivace 0,247 (0,144). Pro muže je pro materiální deprivaci 0,140 (0,176) a pro sociální 0,249 (0,144), pro ženy 0,165 (0,187) a 0,246 (0,144). Závislost deprivace na pohlaví respondenta je tedy velmi slabá, rozdíly průměrných indexů jsou malé s ohledem na variabilitu. Navíc pro materiální deprivaci se projevují stejné hodnoty partnerů v jedné domácnosti. U indexu sociální deprivace je osob s nulovou hodnotou indexu jen

méně než jedno procento, což znamená, že téměř všichni pociťují deprivaci aspoň v jedné zařazené oblasti. Pro materiální deprivaci je situace odlišná, ve výběru je velké množství (41,1 procenta) respondentů, kteří nepociťují žádný problém v uvažovaných a index jejich materiální deprivace je roven nule. Proto jsou v tabulkách uvedeny také charakteristiky indexu materiální deprivace pro osoby s kladnou hodnotou indexu a procento nulových hodnot. Pokud bychom tedy uvažovali pouze 58,9 % respondentů, kteří odpověděli ano aspoň na jednu otázku a mají tedy kladný index materiální deprivace, dostaneme průměrnou hodnotu 0,263 (0,169). V tomto případě je deprivovaných žen o 5 procentních bodů více než mužů a dostaneme 55,5 % mužů s kladným indexem materiální deprivace (průměr 0,252 (0,167)) a 61,0 % žen s průměrnou hodnotou 0,270 (0,171). Oba indexy skutečně kvantifikují stupeň problémů v různých oblastech života stárnoucí populace, jak vyplývá například z poměrně nízké hodnoty 0,222 Spearmanova korelačního koeficientu a také z tabulky 2. Tato hodnota koeficientu je ale vysoce statisticky významná kvůli velkému počtu pozorování (P<0,0000).

V grafu 1 je znázorněna závislost hodnot indexů na věku, respektive pro přehlednost na pětiletých věkových skupinách. Sociální deprivace s věkem respondenta roste, mezi nejmladší a nejstarší věkovou skupinou vzroste úroveň deprivace o polovinu. Oproti předpokladu se materiální deprivace s věkem nezhoršuje, naopak klesá v prvních 15 letech a pak zůstává přibližně konstantní. Takové zjištění může například hovořit o kvalitě sociální podpory ve stáří v České republice. Výsledek je v souladu s šetřením ČSÚ (CZSOIII, 2017), které uvádí pro rok 2013 (pro 4 položky z devíti možných) při dělení podle věku nejmenší procento materiální deprivace ve skupině nad 65 let (5,3 %) a skupina 50-64 let (6,7 %) je hned za věkovou skupinou 25-49 (6,3 %). Ani ČSÚ tedy nevychází vysoká míra materiální deprivace při dělení pouze podle věku. Podrobnější zkoumání kvality indexu pro popis situace v České republice brání to, že ne všechny proměnné vstupující do materiální deprivace jsou obsaženy v předchozích čtyřech nebo následující (šesté) vlně šetření.

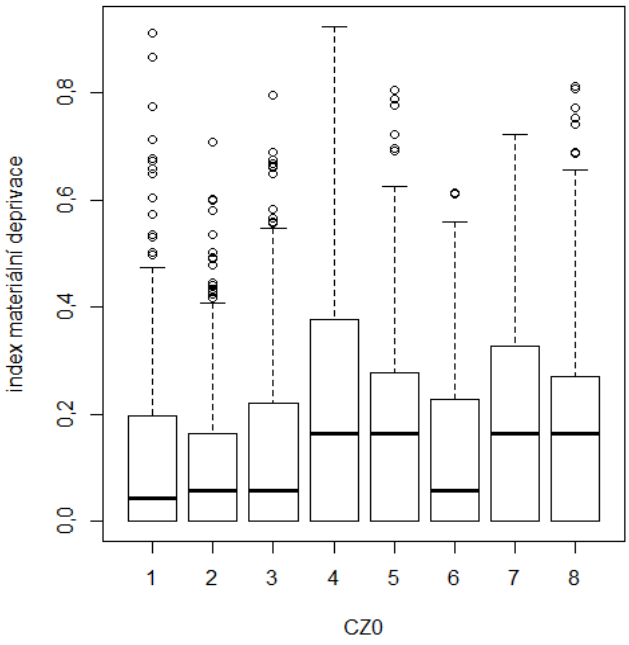
Graf 1: Rozložení indexů ve věkových skupinách

Zdroj: vlastní výpočty

Regionální rozložení hodnot indexů

Stejně jako rozdělení deprivace je také rozdělení hodnot nestejnoměrně rozděleno mezi kraji. Data SHARE umožňují zařadit respondenty šetření podle dělení NUTS2 a NUTS3, výsledky pro NUTS 3 jsou prezentovány v tabulkách 1 a 2.

Nejprve ukážeme rozložení pozorovaných hodnot pro regiony soudržnosti NUTS2. V grafu 2 je znázorněn krabičkový graf všech hodnot indexu materiální deprivace, v grafu 3 jsou použity pouze kladné hodnoty. V grafu 4 je pak krabičkový graf hodnot indexu sociální deprivace. Z grafů je patrné velmi rozdílné rozdělení hodnot, průměry a směrodatnými odchylkami budou v tabulce 1 popsány rozdíly okresům. Index materiální deprivace obsahuje velké množství nulových hodnot (od 36 procent pro Severozápad a Střední Moravu, po 48 procent pro Prahu a Střední Čechy). U všech regionů je tedy dolní kvartil roven nule a všechny mediány jsou kladné. Podle mediánů se regiony rozdělily na dvě skupiny, v té s menším průměrným indexem deprivace jsou Praha, Střední Čechy, Jihozápad a Jihovýchod, a ve druhé s vyšším průměrem zbytek regionů. Pokud bychom uvažovali pouze hodnoty větší než nula, hodnoty jsou znázorněny v grafu 3. Nyní vybočuje (k horším hodnotám) pouze Severozápad, mediány ostatních jsou srovnatelné, naznačují ještě podskupiny s nižší úrovní deprivace Praha, Střední Čechy a Jihozápad a s lehce větší úrovní deprivace ve zbytku skupiny. Na tomto obrázku je již dobře patrný doprava zešikmený tvar rozdělení.

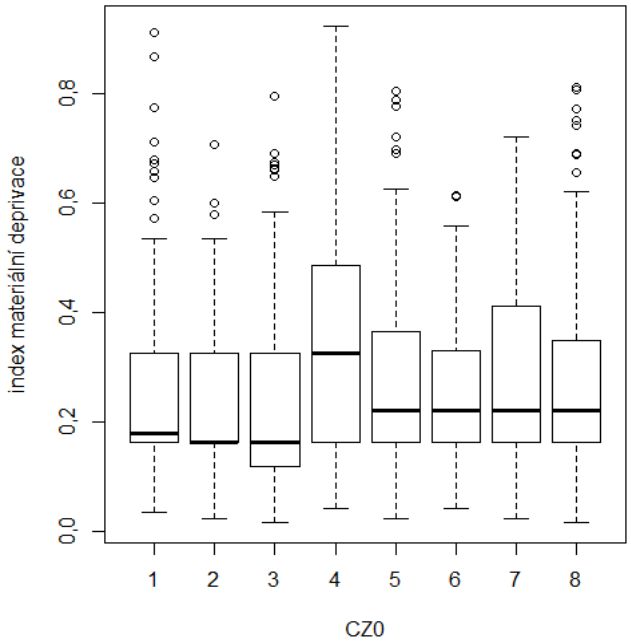

,

Graf 2: Krabičkový graf indexu materiální deprivace podle regionů soudržnosti,
1 *Praha*, 2 *Střední Čechy*, 3 *Jihozápad*, 4 *Severozápad*, 5 *Severovýchod*,
6 *Jihovýchod*, 7 *Střední Morava*, 8 *Moravskoslezsko*

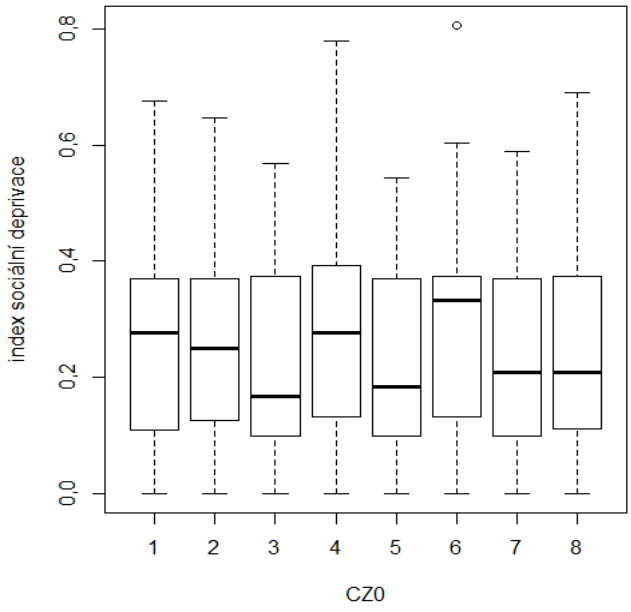
Zdroj: vlastní výpočty

Pro index sociální deprivace je nejmenší hodnotou v každém regionu 0, dolní kvartily přesahují hodnotu 0,1. Podle úrovně se regiony rozdělují do tří skupiny, od nejnižší úrovně pro Jihozápad, Severovýchod, Střední Morava a Moravskoslezsko, přes střední pro Prahu, Střední Čechy a Severozápad, po nejvyšší pro Jihovýchod.

Graf 3: Krabičkový graf indexu materiální deprivace podle regionů soudržnosti, pouze kladné hodnoty indexu,
1 *Praha*, 2 *Střední Čechy*, 3 *Jihozápad*, 4 *Severozápad*, 5 *Severovýchod*, 6 *Jihovýchod*, 7 *Střední Morava*, 8 *Moravskoslezsko*

Zdroj: vlastní výpočty

Graf 4: Krabičkový graf indexu sociální deprivace podle regionů soudržnosti,
1 *Praha*, 2 *Střední Čechy*, 3 *Jihozápad*, 4 *Severozápad*, 5 *Severovýchod*, 6 *Jihovýchod*, 7 *Střední Morava*, 8 *Moravskoslezsko*

Zdroj: vlastní výpočty

V tabulce 1 jsou uvedeny průměrné hodnoty a směrodatné odchylky indexů (první tři sloupce) a procento respondentů s nulovou hodnotou indexu materiální deprivace. Kraje jsou v tabulce seřazeny podle průměrné hodnoty indexu materiální deprivace od nejmenšího průměru do nejvyššího. Tučným písmen jsou vyznačeny hodnoty pod průměrem České republiky (průměry jsou uvedeny v předchozí části), červeně jsou označeny tři kraje s nejlepšími hodnotami. Rozložení tučných a červených údajů v tabulce ilustruje velmi různé výsledky v jednotlivých krajích podle různých kritérií.

Tab. 1: Charakteristiky (průměr a směrodatná odchylka (SD)) indexů deprivace.

Kraj	*n*	sociální deprivace		materiální deprivace		materiální deprivace (>0)		% bez deprivace
		průměr	SD	průměr	SD	průměr	SD	
Plzeňský	181	0.216	0.144	0.113	0.147	0.200	0.145	43.6%
Středočeský	370	0.243	0.143	0.119	0.155	0.229	0.145	48.1%
Hl. město Praha	378	**0.250**	0.146	0.125	0.168	0.242	0.163	48.4%
Olomoucký	169	**0.248**	0.141	0.127	0.180	**0.263**	0.178	51.5%
Karlovarský	70	0.235	0.145	0.132	0.170	0.236	0.164	44.3%
Jihočeský	272	0.236	0.139	0.136	0.171	0.248	0.159	45.2%
Jihomoravský	329	**0.280**	0.140	0.136	0.168	**0.268**	0.142	49.2%
Vysočina	167	**0.307**	0.137	0.137	0.156	0.218	0.145	**37.1%**
Liberecký	102	0.228	0.132	0.141	0.196	**0.313**	0.177	54.9%
Pardubický	138	0.246	0.145	**0.158**	0.158	0.239	0.135	**34.1%**
Moravskoslezský	578	0.245	0.147	**0.161**	0.181	0.262	0.164	**38.6%**
Královehradecký	413	0.220	0.139	**0.171**	0.181	0.261	0.163	**34.4%**
Zlínský	318	0.221	0.139	**0.204**	0.191	**0.283**	0.167	**28.0%**
Ústecký	314	**0.283**	0.149	**0.245**	0.257	**0.372**	0.230	**34.1%**

Zdroj: vlastní výpočty

Již bylo zmíněno, že v šetření materiální deprivace považuje za materiálně deprivované osoby (domácnosti) s problémy ve čtyřech až pěti oblastech ze zvolených devíti (44 a 56 procent). V případě analyzovaných indexů autoři přistupují k problému odlišně, jako deprimované označují 25 procent osob (ze všech zúčastněných států), tedy mezí je horní kvartil v celém analyzovaném výběru. Index jsou konstruovány tak, že meze pro oba indexy jsou podobné, 0,220 pro index materiální deprivace a 0,224 pro index sociální deprivace. Pro Českou republiku má index materiální deprivace větší než (evropská) hranice 26 procent respondentů, což odpovídá evropské situaci se zvolenými 25 procenty. Jinak je to pro index sociální deprivace, kde evropská mez deprivace odpovídá mediánu českých hodnot, tedy polovina populace v České republice překračuje hodnotu pro sociální deprivaci. Podle MYCK a kol., 2015 je za silně deprimovaného považován respondent, jehož oba zkoumané indexy deprivace překračují hranici pro deprivaci určenou z celého výběru (všech zúčastněných zemí, přehled SHARE, 2017). Vzhledem k tomu, že materiální index se vztahuje k domácnosti a index sociální deprivace k jednotlivci, interpretace silné deprivace se vztahuje k jednotlivcům.

V tabulce 2 jsou uvedena pořadí jednotlivých krajů ve čtyřech parametrech z tabulky 1. Ve sloupci celkem je uveden součet pořadí, čím je hodnota menší, tím je relativně menší problém s deprivací posuzovanou zvolenými parametry. Proto jsou v posledním sloupci hodnoty seřazeny podle tohoto součtu. Červeně jsou opět označeny tři kraje s nejlepšími hodnotami. Plzeňský kraj má nejmenší průměr obou indexů deprivace, má ale méně osob s nulovou materiální deprivací. Na druhé straně je Ústecký kraj, který se ve všech

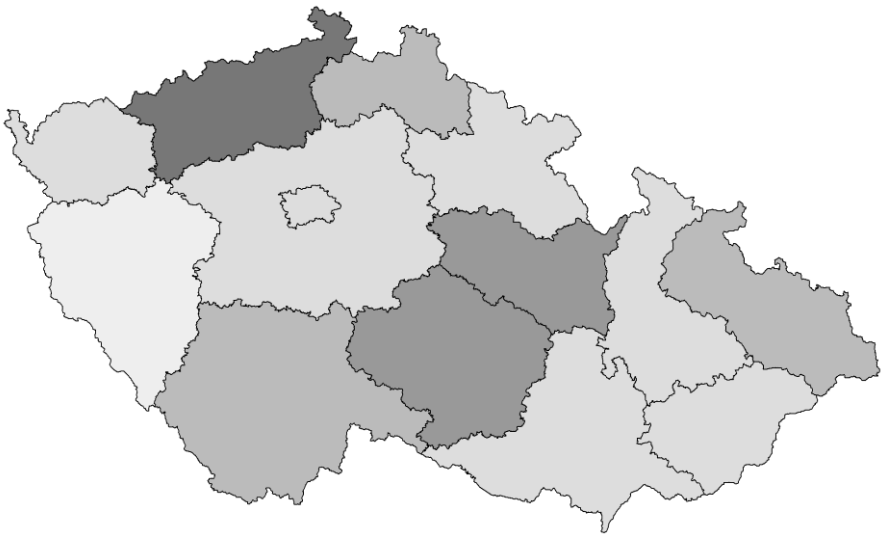
parametrech pohybuje na posledních místech (má vysoké průměrné indexy i málo nedeprimovaných osob). Procenta silně deprimovaných respondentů jsou uvedena v posledním sloupci tabulky. Procento silně deprimovaných ve výběru je 17,09, mezi ženami 18,2 procent a mezi muži 15,5 procent (rozdíl 2,7 p.b.).

Na obrázku 1 je zobrazeno rozložení silné deprivace v krajích České republiky. V mapě jsou znázorněna procenta respondentů silně deprimovaných mezi respondenty kraje (tmavší šedá odpovídá vyššímu výskytu silné deprivace), podle barev od 9,9 % (Plzeňský kraj), přes skupinu 14-15,9 %, 16-18 %, 20-22 % až po 30,3 % (Ústecký kraj).

Tab. 2: Pořadí krajů v jednotlivých znacích v tabulce 1.

Kraj	sociální deprivace	materiální deprivace	materiální deprivace (kladné h.)	% bez materiální deprivace	celkem	pořadí celkem	Silná deprivace SHARE %
Plzeňský	1	1	1	8	11	1	9,94
Středočeský	7	2	3	5	17	2	14,86
Hl. město Praha	11	3	6	4	24	4	15,34
Olomoucký	10	4	10	2	26	6	15,38
Karlovarský	5	5	4	7	21	3	14,29
Jihočeský	6	6	7	6	25	5	16,18
Jihomoravský	12	7	11	3	33	8-9	15,50
Vysočina	14	8	2	10	34	10	**22,16**
Liberecký	4	9	13	1	27	7	16,66
Pardubický	9	10	5	13	37	11-12	**21,74**
Moravskoslezský	8	11	9	9	37	11-12	**17,65**
Královedradecký	2	12	8	11	33	8-9	15,01
Zlínský	3	13	12	14	42	13	14,78
Ústecký	13	14	14	12	53	14	**30.25**

Zdroj: vlastní výpočty

Obr. 1: Regionální mapa silné deprivace

Zdroj: vlastní zpracování

Shrnutí:

Článek se věnuje definici indexů materiální a sociální deprivace v populaci ve věku nad 50 let v České republice na základě dat SHARE. U stárnoucích občanů je důležité sledovat nejen materiální situaci, ale také sociální vztahy, případně sociální exkluzi. Předkládaný kompozitní index sociální deprivace se snaží postihnout komplexně vztahy stárnoucích osob k osobám blízkým i ke společnosti.

Podle analyzovaných dat je rozložení obou indexů v náhodném výběru velmi odlišné. Hodně (přibližně 40 procent) takových, kteří žádnou materiální deprivaci nepociťují (index materiální deprivace je roven nule), ale osob, které nejsou vůbec sociálně deprivovány, je ve společnosti minimum. Navíc se ukazuje, že regiony, které mají problém s materiální deprivací, mohou mít daleko lepší postavení podle indexu sociální deprivace (a opačně). Slabá pozitivní závislost mezi oběma indexy plyne z tabulky 2, stejně jako z hodnoty korelačního koeficientu. Vzhledem k tomu, že rozdělení obou indexů v populaci není normální (je zešikmené doprava a je bimodální), pro analýzu byly použity neparametrické robustní postupy. Například byla ujištěna slabá pozitivní korelace mezi indexy tak, jak je možné očekávat.

Podle téměř všech sledovaných parametrů se nejlepší podmínky k životu vzhledem k sledované deprivaci ukázaly v Plzeňském kraji a nejhorší v Ústeckém kraji. Sledované regiony (kraje i regiony soudržnosti) jsou v tabulkách 1 a 2 rozděleny také na nadprůměrné a podprůměrné ve smyslu menších problémů. V šetření SHARE je také definována silně deprivace kombinující oba indexy. Výsledky obsažené v tabulce 2 a na obrázku 1 vycházejí v souladu s porovnáním pomocí kombinace pořadí v jednotlivých parametrech.

V textu je zkoumáno také rozdělení indexu materiální deprivace jen pro ty, kteří pociťují nějakou materiální deprivaci (mají kladný index materiální deprivace). Jedná se tedy o míru deprivace mezi deprivovanými. Podle výsledků má tento výběr vliv na rozdělení deprivace, z grafů 1 a 2 plyne, že region Severozápad je v prvním případě mezi skupinou „horších“ regionů, v rozdělení jen deprivovaných (samostatně) nejhorší. Velká rozdíl je například pro Olomoucký kraj, který je v materiální deprivaci na 4. místě, průměrná hodnota pro deprivované je až desátá. Obdobný výsledek je pro Prahu. Znamená to, že úroveň indexu materiální deprivace není vysoká (a existuje hodně osob s nulovou deprivací), ale je-li obyvatel deprivovaný, pak je deprivace silnější než jinde. To odpovídá náročnosti života v Praze (ve všech velkých městech) co se týče výdajů a problémů se vztahy k okolí.

Poděkování:

Předkládaný výzkum byl podpořen Programem na podporu publikační činnosti FIS 06/2017 Vysoké školy ekonomické v Praze.

Literatura:

ADENA, M., MYCK, M., OCZKOWSKA, M. 2015. Innovation for better understanding deprivation index. In: Ageing in Europe - Suporting Policies for an Inclusive Society, De Gruyter.

BELLANI, L., D´AMBROSIO, C. 2011. Deprivation, social exclusion and subjective well-being. *Social Indicators Research*, pp. 67-86.

BÖRSCH-SUPAN, A. 2016. Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) Wave 5. Release version: 5.0.0. SHARE-ERIC. Data set.

CZSOI. Český statistický úřad. 2017. Household Income and Living Conditions – 2013. (2013). [20.04.2017] https://www.czso.cz/csu/czso/household-income-and-living-conditions-2013-ia0fwqxyxa

CZSOIII. Životní podmínky 2013 - předběžné výsledky.
https://www.czso.cz/csu/czso/zivotni_podminky_2013_predbezne_vysledky_20131126
EVROPA 2020. 2017. [11.06.2017] http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/index_cs.htm

EUROSTAT. 2017. Depth of material deprivation - EU-SILC survey. (2017). [12.04.2017]

http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tessi150http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tessi082&language=en /.

GUIO, A-C, FUSCO, A., MARLIER, E. 2009. A European Union Approach to Material Deprivation Deprivation using EU-SILC and Eurobarometer data. IRISS Working Paper Series, 19. CEPS/INSTEAD, Differdange, Luxembourg.
KOBZOVÁ, A. 2017. Charakteristiky deprivace stárnoucí populace. Diplomová práce. Vysoká škola ekonomická v Praze.

MYCK, M., NAJSZTUB, M., OCZKOWSKA, M. 2015. Measuring social deprivation and social exclusion. In: Ageing in Europe - Suporting Policies for an Inclusive Society, De Gruyter.

MUFFELS, R., FOURAGE, D. 2004. *The Role of European Welfare States in explaining resources deprivation*. Social Indicator Research, 68, pp. 299-330.
Oliva, F. 2017. Projekt SHARE: co očekává generace dříve narozených? http://scac.cz/wp-content/uploads/MO_SHARE.pdf
R CORE TEAM. 2017. R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. 2017. Retrieved from https://www.R-project.org/.

SALTELLI, A. 2007. Composite Indicators between Analysis and Advocacy. *Social Indicators Research*, vol. 81, pp. 65–77.

SHARE Release Guide 6.0.0. (2017). [18.4.2017] http://www.share project.org/fileadmin/pdf_documentation/SHARE_release_guide_6-0-0.pdf.

ŠUSTOVÁ, Š. 2015. Jak se měří materiální deprivace, *STATISTIKA &MY*, http://www.statistikaamy.cz/2015/03/jak-se-meri-materialni-deprivace/.

Kontaktní adresa autora:

Doc. RNDr. Ivana Malá, CSc., Vysoká škola ekonomická v Praze, W. Churchilla 4, Praha 3, malai@vse.cz.

Small and medium-sized dairy food producers settled in the Czech Republic: Key factors of financial performance within KLASA quality mark awards

Andrea Masařová, Jan Vavřina, Veronika Terberová

Abstract:

The financial performance of small and medium-sized food processing businesses is lagging behind the performance of comparable businesses entities from EU core countries. The aforementioned fact is consistent with encouragements for increasing quality of food production in the Czech Republic, such as the KLASA mark of the Ministry of Agriculture of the Czech Republic. This mark promotes extra quality foodstuffs and should help to producers increase added value of their production for consumers and consequently their profitability and competitiveness. The aim of the article is to identify key factors of financial performance of small and medium-sized food processing companies within the sector manufacturing of dairy products that have been awarded by KLASA mark and subsequently to identify similarities and dissimilarities in the area of financial performance within the industry benchmarks.

Key words:

dairy food producers, quality of foodstuff, financial performance, small and medium-sized businesses

Introduction

The qualitative aspects of food production in the EU member states are anchored in the respective policy programme documents and these are narrowly interconnected with the area of food safety. The availability of information about production´s quality for consumers offers a possibility to decide on their behaviour in the food consumption. Subsequently, such behaviour of consumers influences the business goals and financial performance of enterprises being active in the food production.

The KLASA quality label for food production belongs to one of the most known quality awards for the foodstuff in the Czech Republic (e. g. Asmalovskij and Sadílek, 2016; Gawron and Theuvsen, 2009; Velčovská, 2012). KLASA quality label is awarded for an approved quality foodstuff by the Ministry of Agriculture of the Czech Republic since year 2003. The quality of foodstuff should grant consumers´ added value and its uniqueness in comparison with other products (State Agriculture and Intervention Fund, © 2013).

Velčovská (2016) revealed that food producers in the Czech Republic decide on entrance into the aforementioned quality certification system due to reasons such as increase of confidence among customers, using the quality as a tool for promotion or differentiation from competitors towards increasing of their sales.

The industry Manufacture of dairy products (NACE 10.5) belongs to sectors suffering from a lower profitability in comparison with other food manufacturing sectors (Mejstříková, Mezera and Plášil, 2011). Špička (2013) identifies the unfavourable input-output prices relations in the context of the world financial crises that started in 2008 as the reason for downturn in the profitability within dairy manufacturing industry.

Supporting the quality foodstuff by public and other professional bodies then can provide an opportunity to increase competitiveness and consequently financial performance of food

producers not only in the dairy food manufacturing industry (e. g. Doucha, 2012; Popp, 2011).

The aim of this article is to identify key factors of financial performance of small and medium-sized food processing companies within the sector manufacturing of dairy products, which have been awarded by the KLASA label and to identify similarities and dissimilarities in the area of financial performance within the industry benchmarks.

Methods and Resources

The sample consists of 29 businesses being active within industry NACE 10.51 Processing of milk, manufacturing of dairy products and cheese, which are currently (by August 2017) awarded by the KLASA quality label (see Tab 1.). Corporate financial data of the identified sample of businesses was taken from the database Amadeus of Bureau van Dijk.

Tab. 1: Manufacturers of dairy food products with awarded KLASA quality label as it was listed on August 8, 2017

No.	Company	Corporate ID number	Economic size category
1	MADETA A. S.	63275635	Large
2	OLMA, A.S.	47675730	Large
3	SAVENCIA FROMAGE & DAIRY CZECH REPUBLIC, A.S.	44965117	Large
4	MLÉKÁRNA HLINSKO, A.S.	48169188	Large
5	BRAZZALE MORAVIA, A.S.	63319551	Large
6	MORAVIA LACTO, A.S.	49969897	Large
7	POLABSKÉ MLÉKÁRNY, A.S.	45148678	Large
8	AGRICOL, S.R.O.	46506721	Large
9	LAKTOS, A.S.	26460726	Large
10	BOHEMILK, A.S.	26470535	Large
11	MLÉKÁRNA VALAŠSKÉ MEZIŘÍČÍ, S.R.O.	46578323	Large
12	MLÉKÁRNA OLEŠNICE, ROLNICKÉ MLÉKAŘSKÉ DRUŽSTVO.	48911020	Large
13	CHOCEŇSKÁ MLÉKÁRNA, S.R.O.	45535469	Large
14	JAROMĚŘICKÁ MLÉKÁRNA, A.S.	49968939	Large
15	LACRUM VELKÉ MEZIŘÍČÍ, S.R.O.	63992370	Large
16	BOHUŠOVICKÁ MLÉKÁRNA, A.S.	48291960	Large
17	EKOMILK, A.S.	25849051	Large
18	TANY, S.R.O.	00518603	Small and medium (SME)
19	MLÉKÁRNA ŽIROVNICE, S.R.O.	60875909	SME
20	KROMILK, A.S.	63481260	SME
21	MLÉKÁRNA OTINOVES, S.R.O.	48910317	SME
22	MLÉKÁRNA POLNÁ, S.R.O.	63493659	SME
23	AGRO-LA, S.R.O.	46682325	SME
24	ZEMĚDĚLSKÉ A OBCHODNÍ DRUŽSTVO HLAVNICE	25819712	SME
25	NET PLASY, S.R.O.	45358133	SME

26	FARMERS, S.R.O.	15039307	SME
27	PAJERO, S.R.O.	27304868	SME
28	NĚMCOVA SELSKÁ MLÉKÁRNA RADONICE, S.R.O. (SPOL. S R.O.)	25680421	SME
29	ZEMĚDĚLSKÁ VÝROBA MILKNATUR, A.S.	25212257	SME

Source: own processing using data from eKlasa database of State Agriculture Intervention Fund (© 2014) and database Amadeus of Bureau van Dijk

The industry benchmark values were constituted via the available corporate data from database Amadeus of Bureau van Dijk within industry NACE 10.51. It was identified 72 companies, which were active in the aforementioned NACE sub-category Processing of milk, manufacturing of dairy products and cheese at the end of year 2015.

It was conducted the cluster analysis employing the hierarchical tree clustering approach to reveal similarities and dissimilarities among observed companies awarded by the KLASA label. The observed variables for sample of dairy food manufacturers are as following:

- Economic size category of company: small and medium-sized, large,
- Return on Equity (ROE) industry benchmark in period of years 2007 - 2015: 25 % quantile, median, 75 % quantile,
- Net income / Earnings Before Interest and Taxes (NI/EBIT) as the analytical indicator within pyramidal decomposition of ROE indicator for period of years 2007 - 2015: 25 % quantile, median, 75 % quantile,
- Earnings Before Interest and Taxes / Total Assets (EBIT/TA) as the analytical indicator within pyramidal decomposition of ROE indicator for period of years 2007 - 2015: 25 % quantile, median, 75 % quantile,
- Total Assets / Equity (TA/E) as the analytical indicator within pyramidal decomposition of ROE indicator for period of years 2007 - 2015: 25 % quantile, median, 75 % quantile,
- Ownership structure of the dairy food manufacturer: inland, foreign.

Software Statistica 12 was employed for procedure of the cluster analysis.

Results

Profitability of the dairy industry in the Czech Republic measured by Return on Equity can be characterized as volatile in the observed period of years 2007 – 2015 (see Fig. 1). A strong decrease of profitability was identified similarly to the world financial crises´ start in the year 2008. This downturn of profitability was influenced by the all observed partial analytical indicators, i.e. tax and interest burden (NI/EBIT), production power (TA/E) and the financial leverage (TA/E).

Despite the fact of nearly zero profitability in the year 2008, the manufactures of dairy products industry were still able to generate net income after interest and taxation. Nevertheless, decrease of production power of businesses (EBIT/TA) together with interest and tax burden were the most negative influences on bust of return on equity. Increases of profitability among manufactures of dairy products in years 2009 and 2011 were similarly influenced by a decrease of tax and interest-paid burden (i.e. increase of net incomes over earnings before interest and taxes, respectively). Subsequently, this decrease of tax and interest-paid burden was co-related with a decreasing trend of indebtedness level among observed manufactures of dairy products (i. e. development of indicator TA/E).

A new increase of a production power among observed producers was identified in year 2012. This increase of the production power together with both decreasing tax and interest-paid burden and increase of indebtedness of businesses helped to increase profitability of

equity capital to a similar level as in the year 2009. A repeated bust of manufacturers´ profitability was identified after a two-year increase in 2013. Despite a continuous decreasing trend of tax and interest-paid burden, it was identified again a decrease of financial leverage. This fact together with a repeated bust in production power influenced the decrease of profitability among dairy food manufactures.

The profitability development among manufactures of dairy products in year 2014 and after was identified as following. Firstly, a continuous increase of equity capital´s profitability that overcame the level before begin of the world financial crisis in year 2007. Secondly, the production´s power continuous increase. These findings are consistent with the fact of a broader economic recovery after the world economic crises in some central European countries, including the Czech Republic. In addition to the previous findings, it was identified a stagnation of tax and interest burden and indebtedness of observed businesses, which were active within the dairy industry in period of years 2014 – 2015. In other words, the influence of tax and interest burden was at a minor importance for development of equity's profitability in comparison with a production power increase among observed dairy industry manufactures in period of years 2014- 2015.

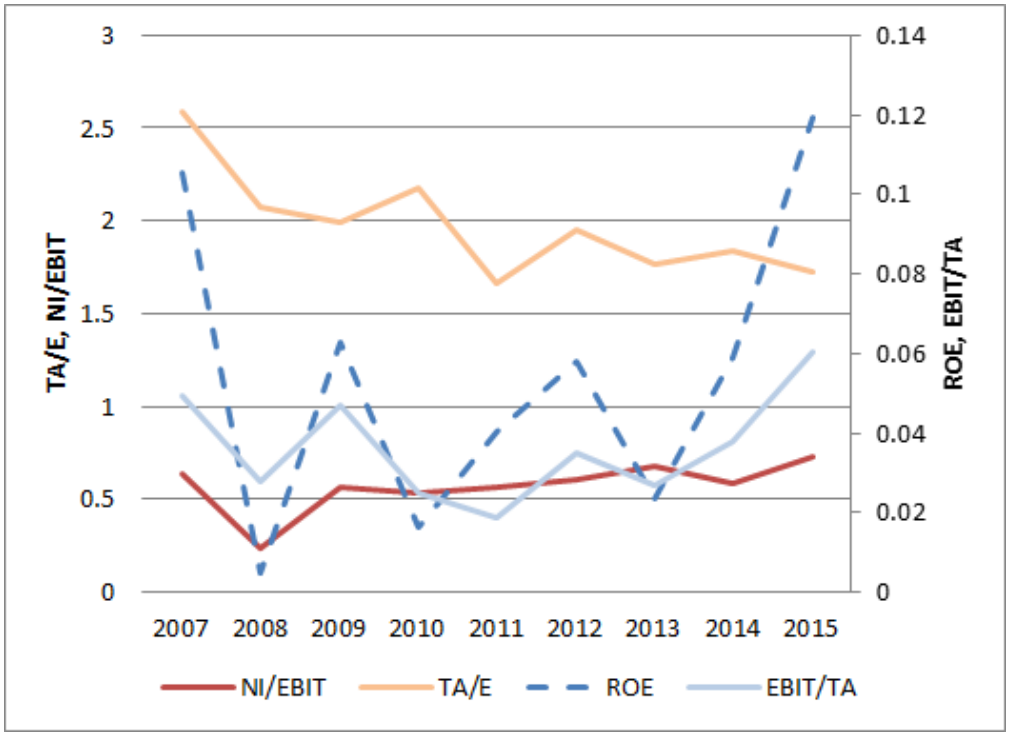

Fig. 1: Development of the indicator Return on Equity and its analytical indicators at dairy industry benchmark sample in the Czech Republic within observed time period

Source: own processing using data of database Amadeus

Financial factors, which were identified as influencing ones among the whole dairy manufacturing industry, were explored via a cluster analysis for dairy manufacturers awarded with the quality label KLASA (see Fig. 2). The first conducted cluster analysis employed exploration among similarities and dissimilarities using comparison of observed financial indicators ROE and tax and interest burden, involving other selected distinctive factors. The result of hierarchical clustering is group of 6 clusters out of 29 corporates, which were awarded with the KLASA quality label.

The first cluster covers cases 1, 7, 5, 10, 18, 24 and it is representing prevailingly large dairy manufacturers, which have got a foreign ownership structure. These businesses are reported as those with equity´s profitability higher than the industry median value benchmark.

It was identified a prevailing higher than median value of tax and interest burden among these businesses, but lower than its 75 % quantile.

The second cluster (cases 6, 12, 9, 13, 19, 21, 26) is represented again prevailingly by large business entities, but with a lower proportion in comparison with the first cluster. This cluster is also covering businesses with higher return on equity than the industry median benchmark. On the other hand, the second cluster is covering equally businesses, where it was identified lower level of tax and interest burden indicator than the industry average. It means that the second cluster represents businesses with lower ratio of net income over earnings before interest and taxes, i. e. those with higher tax and interest-paid burden. It was identified a common factor for the second cluster that is only inland ownership structure.

The third cluster consists of cases 2, 8, 11, 15, 27, 28 that represents prevailingly large businesses with inland ownership structure only and higher profitability of equity capital than 75 % quantile of the industry benchmark. The observed factor tax and interest-paid burden is however prevailingly lower than 75 % quantile of the industry benchmark.

The fourth identified cluster consists of only three companies (cases 3, 4, 23), which are prevailingly large businesses with an inland ownership structure. It was identified the tax and interest-paid burden indicator higher than 75 % of the industry benchmark and with profitability of equity capital higher than the industry average.

Another identified cluster consists of four observed companies, which had been awarded with the quality label KLASA, namely cases 14, 22, 16, 20. These dairy food manufacturers are in an equal proportion large and small and medium-sized business. The identified common factors for this cluster is profitability of equity capital that is lower than the industry average benchmark on one hand and the same results for the industry benchmark within values of tax and interest-paid burden on the other hand. So, these companies suffer from lower profitability that is co-related with lower net incomes after taxation and paying the interests.

Members of the last constituted cluster are cases of businesses no. 17, 25 and 29. These businesses are represented prevailingly by large entities with inland ownership structure, lower profitability of equity capital in comparison with the industry average and even lower values of tax and interest-paid burden than 25 % quantile of the industry values.

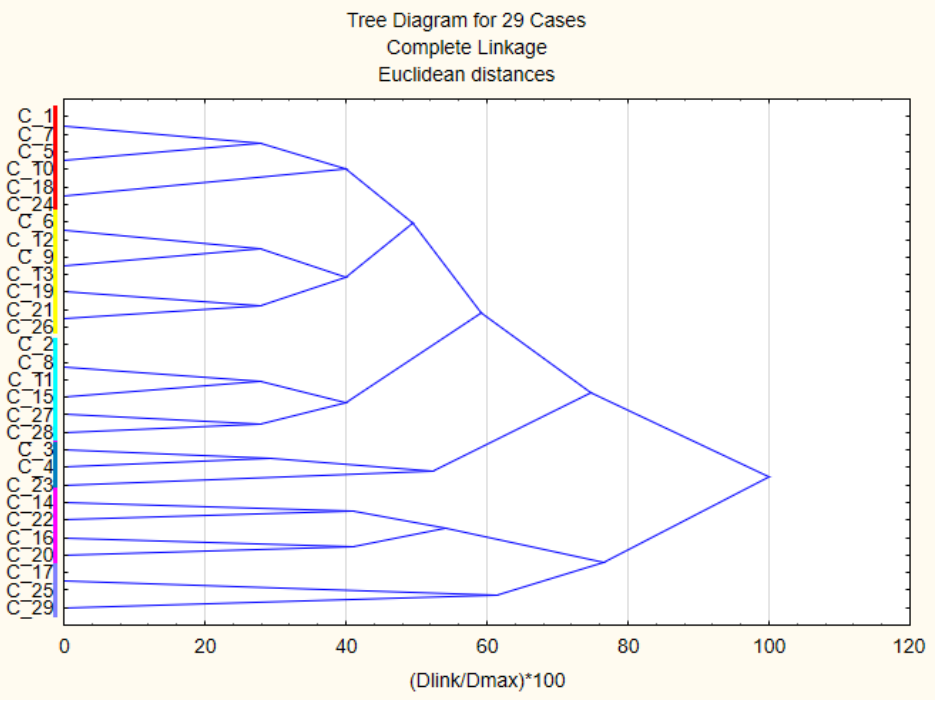

Fig. 2: Output of hierarchical clustering within observed manufacturers of dairy products awarded by the KLASA label employing variables economic size category, ROE, NI/EBIT, ownership structure

Source: own processing using data of database Amadeus

The second conducted cluster analysis employed exploration among similarities and dissimilarities using comparison of observed financial indicators return on equity and return on assets (production power), involving other selected distinctive factors (see Fig. 3). The cluster analysis revealed in the aforementioned consequences 6 clusters of dairy food manufacturers. The first one is constituted of cases no. 1, 3, 5, 7, 10, 18 and 24.These businesses are prevailingly large entities with foreign ownership structure. All these identified businesses have got profitability of equity capital higher than the industry average benchmark and the same situation was identified regarding to the indicator production power.

The second identified cluster in this case is constituted of businesses no. 4, 6, 9, 12, 21, 26. This cluster of businesses also prevailingly consists of large business entities with only inland ownership structure. It was identified that members of this clusters are businesses with profitability of both equity capital and total assets higher than the industry average.

The third cluster as the result of conducted analysis is consisting of four companies, namely marked as no. 2, 8, 15, 28. These businesses are similarly to the previous cluster also prevailingly large businesses with only inland ownership structure. Members of this cluster however have got even higher profitability of equity capital in the observed period in comparison with the previous group of businesses that is gaining values higher than a 75 % quantile of the industry benchmark. Additionally, the observed indicator measuring the production power among members of this cluster is higher than the industry average.

Another identified cluster within this analysis is consisting of companies marked as no. 11, 23, 27, 13, which have got only inland ownership structure. This cluster is constituted equally from both large and medium sized businesses with prevailing profitability of equity capital higher than 75 % quantile of the industry benchmark and production power metrics are also higher than 75 % quantile of the industry benchmark.

The last but one cluster consists of companies nos. 16, 17, 19, 20 and 22. These manufacturers were identified as prevailingly small and medium one and with inland ownership structure. Profitability of equity capital is prevailingly lower than the industry average in this case and the similar situation was identified within observed values of indicator return on assets.

The last cluster then consists of only three companies, namely marked as no. 14, 29 and 25. This cluster consists of prevailingly large companies with inland ownership structure. The clustered businesses were identified as those with lower profitability of equity capital than industry average and production power is prevailingly lower than 25 % quantile in the observed period.

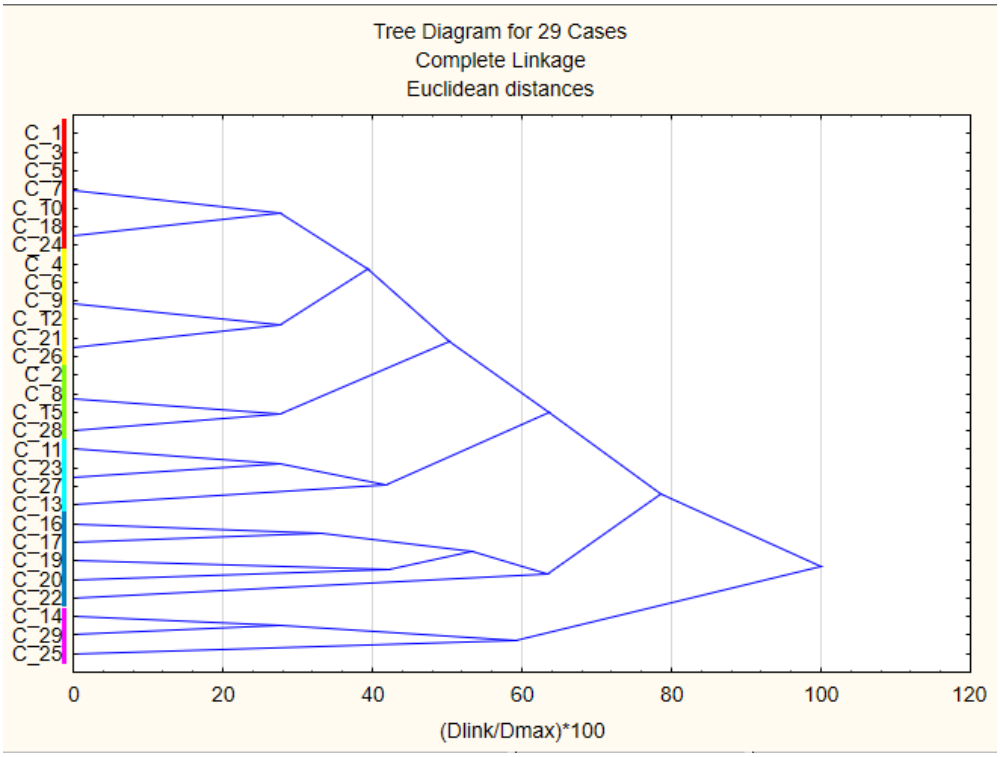

Fig.3: Output of hierarchical clustering within observed manufacturers of dairy products awarded by the KLASA label employing variables economic size category, ROE, EBIT/TA, ownership structure

Source: own processing using data of database Amadeus

The last conducted cluster analysis employed among others a factor represented by the indicator financial leverage. Respective results of this cluster analysis are depicted in Fig. 4. It was identified according to similarities and dissimilarities of employed factors at total 7 clusters of involved manufacturers, which were awarded by the KLASA quality mark within inland dairy industry. The first identified cluster consists of businesses marked as no. 1, 7, 3 and 10. These business entities are economically only large enterprises with a foreign ownership structure. Their profitability of equity capital is higher than the industry average and the observed indicator financial leverage is at the equal proportion either higher than industry average or higher than 25% quantile of industry benchmark value.

The second identified cluster consists of businesses no. 4, 6 and 12 that represent large businesses with profitability of equity capital higher than industry average. Businesses in this cluster have got only inland ownership structure. The observed indicator financial leverage within this cluster is prevailingly higher than industry average.

The third identified cluster consists of manufacturers marked with no. 18, 24, 21 and 26. Companies in this cluster are only small and medium-sized businesses, prevailingly with a foreign ownership structure. Profitability of these companies is higher than the industry average and the indicator financial leverage is in an equal proportion lower than industry average and lower than 25 % quantile industry benchmark value.

The fourth cluster consists of businesses nos. 5, 9, 13 and 19, which represent prevailingly cases of large businesses with a prevailing inland ownership structure. Profitability of these manufacturers is higher than the industry average and the indicator financial leverage is even higher than 75 % benchmark value.

The fifth cluster consists of manufacturers nos. 2, 8, 15, 11, 27 and these represent prevailingly large businesses with only inland ownership structure and profitability of the equity capital higher than the industry value of 75 % quantile. Another observed distinctive factor, i. e. value of the indicator financial leverage, was identified in this case as follows. It was revealed an equal proportion among members of this cluster, i.e. either higher or lower financial leverage than the industry average.

The last but one constituted cluster in this case consists of manufacturers marked no. 14, 29, 16, 17 and 20. Members of this cluster are equally large and small and medium-sized businesses with a prevailing foreign ownership structure and profitability lower than the industry average. The observed value of the indicator financial leverage is in this case higher than the industry average and even in half of cases higher than value of 75 % quantile within industry benchmark.

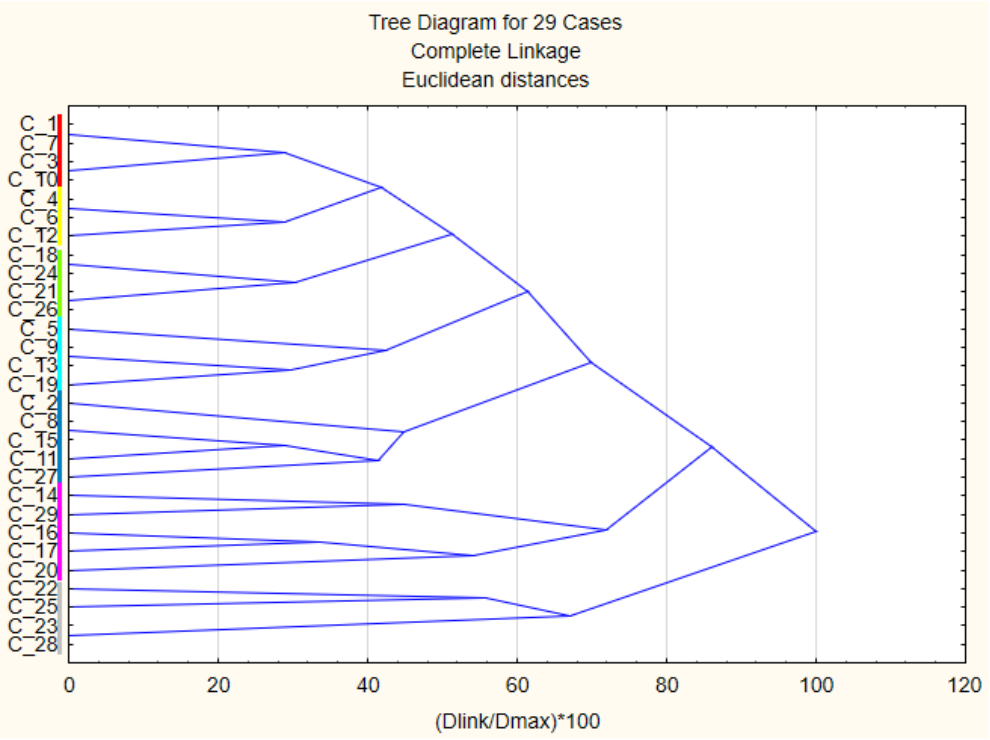

Fig.4: Output of hierarchical clustering within observed manufacturers of dairy products awarded by the KLASA label employing variables economic size category, ROE, TA/E, ownership structure

Source: own processing using data of database Amadeus

The last identified cluster as the outcome of this partial analysis is constituted of manufacturers nos. 22, 25, 23 and 28. These businesses are prevailingly small and medium-sized ones with only inland ownership structure and profitability of equity capital prevailingly higher than the industry average. On the other hand, the indicator financial leverage as the other employed distinctive factor was in this case among observed businesses either lower than the industry average or even lower than the value of 25 % industry benchmark.

Discussion and Conclusion

It was identified that large dairy food producers are currently (August 2017) the prevailing group of businesses awarded with the quality label KLASA in the analysed industry. This label is awarded by the Ministry of Agriculture of the Czech Republic for approved quality products and for a 3-year period.

Labelling of products should help to promote their outstanding quality and these products are intended to be placed primarily on the inland market. This quality assumption via consumers' attitudes to a perceived quality of products is proved by several studies, e. g. Asmalovskij and Sadílek (2016) or Chalupová, Prokop and Rojík (2016).

Large dairy food manufacturers were revealed as those with prevailingly higher profitability of equity capital (ROE) than industry average benchmark in comparison with

small and medium-sized businesses currently awarded with the quality label for respective products within observed periods of years 2007 – 2015. Additionally, businesses awarded with the KLASA label in the observed period with the highest profitability of equity capital (i. e. higher than 75 % quantile benchmark industry value) were also in higher proportion large businesses. On contrary Mejstříková, Mezera and Plášil (2011) assess the dairy sector as significantly lagging behind the profitability of the industry and propose further implications of quality brand KLASA in order to better off the financial performance of inland dairy food producers.

Currently identified dairy food producers with awarded KLASA label and higher profitability than 75% quantile benchmark industry value were recognized as traditional domestic producers with only inland ownership structure. The observed highest profitability of equity capital was recognized in the context of interaction between analytical indicators return on assets and financial leverage, which were among these observations higher than industry average benchmark values. It means that the production power of large and good established dairy food producers benefits from multiplication effects of income impact via financial leverage and respective favourable cost of interest paid for the borrowed capital. On the other hand, it was identified that the observed small and medium-sized businesses suffered prevailingly from a lower financial leverage than the industry median benchmark values in the analysed period of years. Profitability of equity capital among observed small and medium-sized diary food producers was anchored only in the over- industry average production power and a lower tax and interest burden that was identified via observed values of this indicator in the period of years 2007 – 2015.

Access to a cost effective borrowed capital then can be considered as a crucial factor for further increasing profitability of equity among small and medium sized dairy food producers. This capital can be considered as a contribution for investment development of small and medium-sized dairy food producers, together with possibility to enhance involved factors of production efficiency in order to increase their competitiveness on the market. It could be induced regarding to the respective findings that the KLASA quality label is not extensively utilized by small and medium-sized businesses at the dairy food manufacturing industry in the Czech Republic. This fact is consistent with findings of Velčovská (2016) that businesses do not primarily expect effects of the KLASA labelling on financial performance, but rather a confidence and a loyalty of current consumers with products placed on market. Nevertheless, even this fact can help producers to sustain and meet their business financial goals while facing the strong competitive common EU market in this area of production.

This article is a partial outcome of the internal grant project IGA FBE MENDELU no. PEF_TP_2017009 "Klíčové oblasti finanční výkonnosti malých a středních podniků potravinářského průmyslu v souvislosti se zavedením národních značek kvality produkce".

References

ASMALOVSKIJ, A., SADÍLEK, T.,2016: Food quality labels perception in the Czech Republic: trial study results. Ukrainian Food Journal. Vol. 5 (1), pp. 186 – 194. ISSN 2313-589.

DOUCHA, T., 2012: Czech agriculture and food industry after EU accession In Vlahovic, B., Tomic, D., Ovcinnikov, A. S. Proceedings from conference Agrarian Economy of Serbia in the Pre-accession period. Belgrade: September 13 – 15, 2011, pp 1 – 14. ISBN 978-86-86087-34-8.

GAWRON, J. Ch., THEUVSEN, L., 2009. Certification Schemes in Central and Eastern Europe: a Status Quo Analysis, in the Agrifood sec. Polish Journal of Food and Nutrition Sciences. Vol. 59 (1), pp. 5-10. ISSN 2083-6007.

CHLUPOVÁ, M., PROKOP, M., ROJÍK, S., 2016: Regional Food Preference and Awareness of Regional Labels in Vysočina Region (Czech Republic). European Countriside. Vol. 8 (2), pp. 109 – 122. ISSN 1803-8417.

MEJSTŘÍKOVÁ, L., MEZERA, J., PLÁŠIL, M., 2011. Positive and Negative Aspects of Financial Economic Development in Selected Branches of the Food Industry of the CR in 2007 – 2009 as Revealed by Spider Analysis. Agris on-line Papers in Economics and Informatics. Vol. III (2), pp. 39 – 54. ISSN 1804-1930.

POPP, J., 2011: Competitiveness of the food economy in Hungary after the EU-accession, In Florianczyk, Z. European Union Food Sector after the last enlargements - conclusions for the future CAP. Warsaw: Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute, pp. 243 – 269. ISBN 978-83-7658-134-7.

State Agriculture and Intervention Fund, © 2013: Značka KLASA. [online] Available at https://www.szif.cz/cs/klasa. Accessed on 2017-08-14.

State Agriculture Intervention Fund, © 2014: eKlasa database. [on-line] Available at http://www.eklasa.cz/klasa-alba/obsah/uvod/. Accessed on 2017-08-08.

ŠPIČKA, J., 2013: The Competitive Environment in the Dairy Industry and its Impact on the Food Industry. Agris on-line Papers in Economics and Informatics. Vol. V (2), pp. 89 – 102. ISSN 1804-1930.

VELČOVSKÁ, Š., 2012: Food Quality Labels and their Perception by Consumers in the Czech Republic. International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering. Vol:6 (6), pp. 1046 – 1052. ISSN 2010-376X.

VELČOVSKÁ, Š., 2016: Food Quality Labels from the Producers' Perspective. Journal of Central European Agriculture. Vol. 17 (3), pp.815 – 834. ISSN 1332-9049.

Contact addresses

Ing. Andrea Masařová, PEF MENDELU v Brně, Ústav podnikové ekonomiky, email: xmasaro1@node.mendelu.cz.

Ing. Jan Vavřina, Ph. D., PEF MENDELU v Brně, Ústav podnikové ekonomiky, email: vavrina@node.mendelu.cz.

Ing. Veronika Terberová, PEF MENDELU v Brně, Ústav podnikové ekonomiky, email: xterbero@node.mendelu.cz.

Útlum těžby uranu na ložisku Rožná a jeho vliv na rozvoj území

Attenuation of uranium mining on the Rožná deposit and its influence on the development of the region

Simona Mašová, Jiří Schneider

Abstrakt:

Těžba uranu v druhé polovině 20. století výrazně ovlivnila charakter regionu Bystřice nad Pernštejnem. Ať už z hlediska struktury zaměstnanosti, dopadů na zdraví pracovníků nebo např. limity využívání území v rámci územního plánování. V roce 2016 došlo k definitivnímu ukončení činnosti, kterému předcházela průběžná etapizace rekultivačních prací navracení lokalit do krajiny. Článek prezentuje výsledky průzkumu vlivu ukončení několik dekád trvajících těžebních aktivit na současné možnosti rozvoje regionu a dotřených obcí. Problematika byla formou řízených rozhovorů diskutována s jejich starosty, a s pracovníky podniku GEAM. Současně byly analyzovány nástroje územního plánování – územně plánovací dokumentace obce s rozšířenou působností Bystřice nad Pernštejnem, zásady územního rozvoje Kraje Vysočina a územní plány dotčených obcí. Výsledky ukazují, že limity využívání území, vyplývající z deklarování ložiska, nejsou zásadním přímým faktorem, ovlivňujícím rozvoj obcí z hlediska územního plánování.

Klíčová slova:

územní plánování, rozvoj venkova, rekultivace, těžba uranu

Abstract:

Uranium mining significantly affected the character of the region of Bystřice nad Pernštejnem in the second half of the 20th century. Whether in terms of the structure of employment, impacts on workers' health or, for example, land use limits within spatial planning. In 2016 there was a definitive cessation of activity, preceded by the continuous phasing out of reclamation works for returning the sites to the country. The paper presents the results of the survey of the impact of the termination of several decades of mining activities on the current possibilities of development of the region and affected municipalities. The issue was discussed in the form of managed interviews with mayors and with GEAM company. At the same time, the spatial planning tools – spatial analytical materials of the municipality with extended jurisdiction of Bystřice nad Pernštejnem, the principles of territorial development of the Vysočina Region and the urban plans of the affected municipalities were analyzed. The results show, that land use limits, resulting from the declaration of deposit, are not an essential direct factor, affecting development of municipalities in terms of land use planning..

Key words:

spatial planing, rural development, landscape restoration, uranium mining

Úvod

Historie těžby uranu na ložisku Rožná

Počátky těžby na ložisku Rožná souvisí s rokem 1954, kdy byl zahájen geologický pěší a autogama průzkum v okolí Dolní Rožínky, v jehož průběhu byla objevena radiometrická anomálie. Průzkum probíhal pod vedením závodu Geologický průzkum Jáchymovských dolů Nové Město na Moravě i v následujícím roce, ale teprve až 1956 byla objevena ložiska Rožná a Olší (DOBIÁŠOVÁ, 1987).

Po všech přípravných etapách byla 27. října 1957 zahájena těžba - hloubení jámy Rožná 1 (dále jen R 1). Vznikl důlní závod Karel Havlíček Borovský, který byl kompletně připraven k 1. lednu 1958. Aby byla práce lépe kontrolovaná, byl v Dolní Rožínce založen odštěpný závod Jáchymovské doly Rožná. V listopadu 1959 byl vyjmut z důlního závodu KHB samostatný úsek Olší a 1. prosince byl spuštěn další samostatný závod - Rožná 2 (dále jen R 2) – Jasan (HÁJEK, 2007).

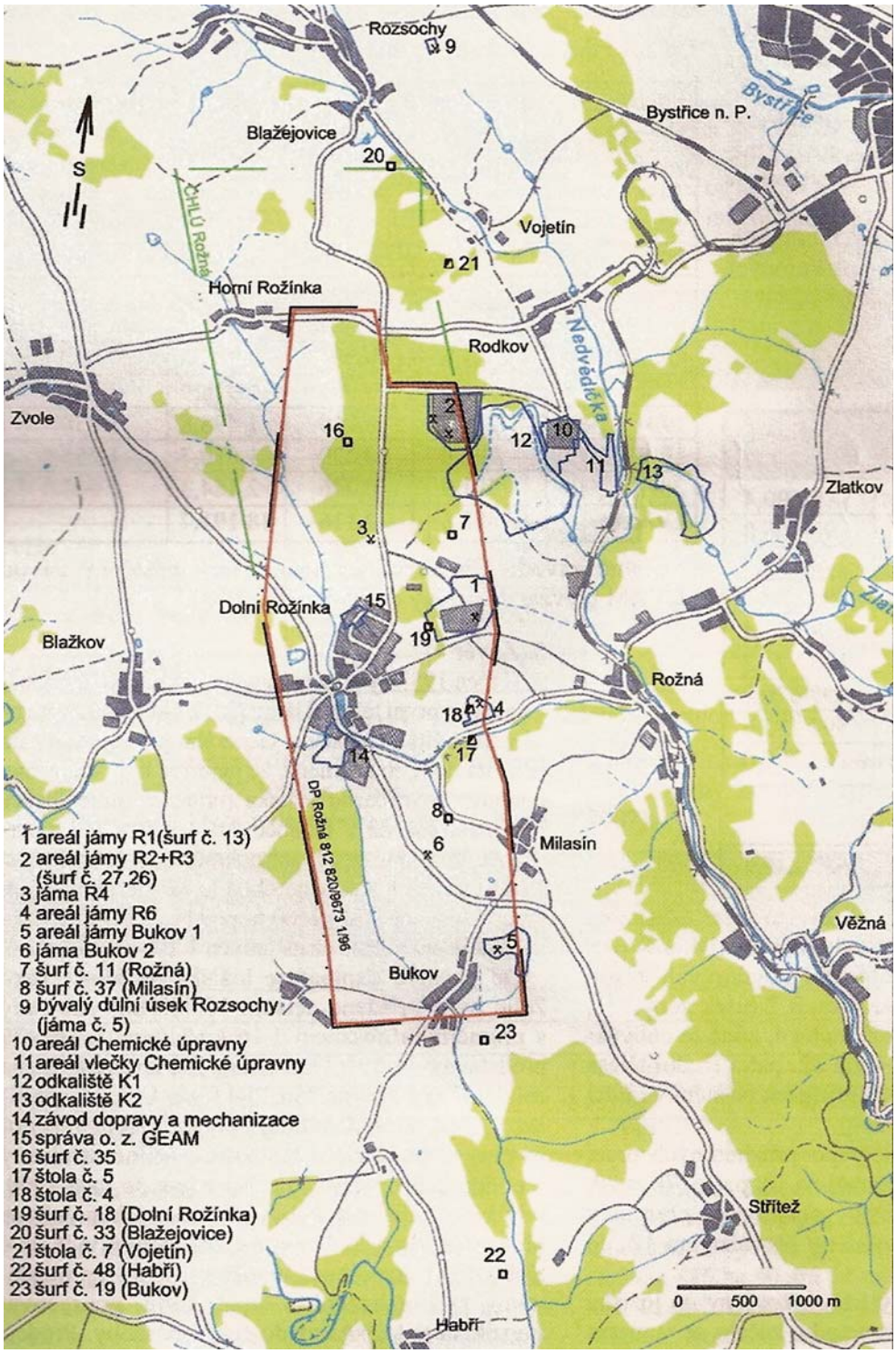
Závody R1 a R2 byly v průběhu 60. let prohloubeny a bylo povoleno rozšíření těžby, což znamenalo vyhloubení jam Bukov 1, R 3, R 4 a R 6, které od sebe byly vzdáleny cca 50 m. Současně s rozptylem těžby probíhal průzkum (realizátor opět Geologický průzkum Jáchymovských dolů Nové Město na Moravě), což znamenalo otevření nových sekcí Milasín – Bukov (závod R 1, 1961) a Slavkovice – Petrovice (závod R 2, 1964). Vzhledem k velmi intenzivní těžbě a velkému stavu zásob byla v roce 1969 uvedena do plného provozu Chemická úpravna DIAMO. Další novinkou byla změna názvu Jáchymovské doly Rožná na Uranové doly n. p. Dolní Rožínka (LAZÁREK, 2012).

Počátek 70. let ukázal nadhodnocení výsledků geologických průzkumů. Bylo tudíž uzavřeno ložisko Slavkovice – Petrovice a došlo k útlumu těžby závodu Olší. Opět se mění název a to na Uranové doly Dolní Rožínka, k. p. Započatý útlum ze 70. let pokračoval i následující desetiletí – 1985 byl kompletně ukončen průzkum ložiska Rožná na 24. patře a v roce 1989 zanikl závod Olší a jáma R 4 (HÁJEK, 2007).

V 80. letech se do situace asi nejvíce promítl celosvětový ústup od využívání uranových rud a těžba začala být okamžitě velice ekonomicky náročná. Dolům k dobru nepřidaly ani změny po roce 1989 v sociálním a ekonomickém prostředí. Útlum těžby se proto zrychlil. Bohužel s sebou nesl výrazné snížení počtu zaměstnanců podniku, který poklesl pod tři tisíce. 1. srpna 1992 je jméno podniku změněno na GEAM (složenina z prvních písmen Geologie Ekologie Atom Morava) odštěpný závod Dolní Rožínka (HOMOLKOVÁ, 2007).

Velkým pozitivem změn po roce 1989 je transformace hlavní náplně podniku. Samozřejmě, že se stále zabývá těžbou a zpracováním uranové rudy, ale v souvislosti s nutnou likvidací ukončených provozů, povrchových objektů a prostor se do popředí zájmu konečně dostávají environmentální práce (TOMÁŠEK, 1998).

Komerční těžba uranu definitivně končí 31. 12. 2016. Do dubna 2017 budou pokračovat pouze činnosti, které se váží k zajištění dolu dle podmínek Obvodního báňského úřadu.

Obr. 1: Dobývací prostor a zasažená území

Zdroj: Občasník DIAMO, 2007, roč. XII, zvláštní číslo, s. 6. in: Mašová, 2017

Obr. 2: Rekultivovaná jáma R5 (Rozsochy)

Zdroj: o. z. GEAM in: Mašová, 2017

Obr. 3: Rekultivovaná jáma R5 (Rozsochy)

Zdroj: o. z. GEAM in: Mašová, 2017

Metodika

Základním krokem k identifikace dopadů útlumu těžby uranu na regionální rozvoj prostřednictvím územního plánování bylo prostudování dotčené územně-plánovací dokumentace – územních plánů obcí, do jejichž katastrů ložisko zasahuje, územně analytické podklad obce s rozšířenou působností Bystřice nad Pernštejnem a zásad územního rozvoje Kraje Vysočina. Dále proběhly řízené rozhovory se starosty dotčených

obcí. Získané poznatky byly komparovány s dokumentací podniku GEAM, řešící útlum těžby a rekultivace území.

Ložisko Rožná v územně plánovacích podkladech a územně plánovací dokumentaci

Územně analytické podklady

Dotčená katastrální území jsou souhrnně popsána v územně analytických podkladech (ÚAP) obce s rozšířenou působností (ORP) Bystřice nad Pernštejnem. ÚAP vymezují

- chráněná ložisková území,
- dobývací prostory,
- poddolovaná území,
- radonové riziko.

Chráněné ložisková území a dobývací prostory

Mezi vymezené chráněné ložiskové území (CHLÚ), které se týkají uranové těžby, patří CHLÚ Rožná a připravovaný podzemní zásobník plynu Rožná (do ÚAP začleněn aktualizací 2014). Rožná se dále objevuje ve vymezených důlních prostorech (ÚAP, 2014).

Poddolovaná území

Na území SO Bystřice n/P se nacházejí poddolované území jak plošného, tak místního charakteru. Mezi katastry, obsahující plošně poddolovaná území , spadá Bukov, Dolní Rožínka, Milasín, Rožná, Rodkov a Rozsochy (ÚAP, 2014).

Radonové riziko

Radonový index (dříve riziko) ukazuje množství radonu ve vzduchu (tzv. objemové aktivity radonu), které je uváděno v jednotkách Bq/m3. V České republice je průměrná hodnota v budovách kolem 118 Bq/m3, což nás řadí k zemím s největší radonovou koncentrací. Hlavní příčinou daného faktu je podloží České republiky. Ve venkovní atmosféře je koncentrace přibližně 5 Bq/m3. (SURO.CZ, 2016)

Celá oblast Bystřicka je dle map radonového indexu řazena do území středně ohrožených. Kromě geologického podloží jsou zde zdrojem radonu samotná těžba, vydolovaný materiál, voda v odkalištích a rudné depo u Chemické úpravny.

Územní plány obcí

Problematika těžby se týká 8 obcí - Blažkov, Bukov, Dolní Rožínka, Horní Rožínka, Milasín, Rodkov, Rozsochy a Rožná. Mezi zasažená katastrální území se dále řadí obce, které jsou obecní částí. Jedná se o Blažejovice (část obce Rozsochy), Habří (část obce Moravecké Pavlovice) Horní Rozsíčka (část obce Dolní Rožínka), Vojetín (část obce Rozsochy) a Zlatkov (část obce Rožná).

Blažkov

Na území je evidováno ložisko Rožná (ev. č. 10041) a zároveň chráněné území pro tzv. zvláštní zásahy do zemské kůry Rožná (rozhodnutí MŽP ze dne 16. 8. 2011 - č. j. 116/560/11 3222/ENV/11 GEO 1/2011). Chráněné území se snaží umožnit hladký průběh ražby podzemního zásobníku plynu (PSOTA, 2012).

V roce 2016 se stavba zásobníku kvůli odstoupení investora zrušila, proto se chystá změna ÚP.

Bukov

Bukova se týká plocha výhradního ložiska Rožná (ev. č. 10041). Problémem je značná poddolovanost, a proto bude vždy u případné stavební činnosti zpracován inženýrsko-geologický posudek. Podobně jako u Blažkova, je i zde stanoveno průzkumné území Milasín – Bukov pro zřízení podzemního zásobníku plynu. Stavební uzávěry jsou pouze kolem bývalých těžebních jam a větracích komínů (HUČÍK, 2009).

Dolní Rožínka

Výhradní ložisko ev. č. B3 240 400 se nachází v obou základních sídelních jednotkách (Dolní Rožínka, Horní Rozsíčka). Dobývací prostor Rožná (ev. č. 10041) je zároveň chráněným ložiskovým územím. V rámci poddolovaného území a hlavních důlních děl je vydána stavební uzávěra. Plán také řeší případné využití zrekultivovaných ploch (KOŠŤÁLOVÁ, 2008).

Horní Rožínka

I územní plán Horní Rožínky respektuje výhradní ložisko (chráněné ložiskové území) ev. č. B3 240 400. Zároveň obsahuje navrhovaný dolovací prostor – dle rozhodnutí Obvodního báňského úřadu v Liberci ze dne 10. 12. 1996 (HANDLOVÁ, 2010).

Milasín

Územní plán byl zpracován v červnu 2015 a návrh textové části byl vyvěšen na úřední desku Bystřice n/P v listopadu 2016. Společně s grafickou částí není stále schválený. Návrh opět pracuje s dobývacím prostorem a CHLÚ Rožná (ev. č. 3240400). Zároveň stanovuje podmínky pro ochranné pásmo a stavební uzávěru v okolí bývalých důlních děl (PSOTA, 2016).

Rodkov

ÚP opět upravuje výhradní plochu ložiska uranu (č. 3240400) a CHLÚ Rožná (24040000) a podzemní část těženého dobývacího prostoru Rožná (č. 10041). I Rodkov musí evidovat poddolované oblasti (Rožná 1 a Rodkov) a stavební uzávěru kolem hlavního důlního díla. V koncepci jsou s těžbou spojeny pás izolační zeleně odkaliště dolu Rožná (BROŽEK, 2011).

Rozsochy

Současný dobývací prostor do katastru nezasahuje, ale jako chráněné ložiskové území je vedena jeho původní (neupravená) plocha protínající jednotku Vojetín. S původním prostorem souvisí i zahrnutí poddolovaného území a stavebních uzávěr v rozsahu bezpečnostního pásma kolem bývalých důlních děl, které jsou dnes plně zrekultivovány a zalesněny. Územní plán také počítá s jedinou stavbou umístěnou na CHLÚ - obchvat silnice II/388 (PSOTA, 2014).

Rožná

V návaznosti na respektované výhradní ložisko radioaktivních surovin (ev. č. 3240 400) v plánu se zároveň evidují rozsáhlá poddolovaná území (ev. č. 2413015, 2413027, 2413018, 2413029 a 241 3030). Rozdíl oproti předchozím zmíněným obcím jsou začleněná pásma hygienické ochrany I. (odkaliště KI a KII) a II. stupně (100 m od pásma I. stupně) a bezpečnostní pásma kolem těžebních šurfů. Rožná také počítá s rozšířením ploch lesů a TTP (ve vztahu k rekultivacím). Dalším problémem je značné ovlivnění uranem - kvůli odvětrávacímu systému dolu. Proto má Rožná vysoký radonový index, který je však pravidelně měřen (KOŠŤÁLOVÁ, 2015).

Ukazatel omezení rozvoje území

Těžba výrazně ovlivnila podobu a rozvojové příležitosti obcí. V historii se často musely potýkat s několika faktory zátěže naráz.

Ve vypracované tabulce využívám vždy příslušnou územně plánovací dokumentaci dané obce.

Tabulka 1 - Obce a limitní faktory

Limitní faktory / Obce	Chráněné ložisková území	Dobývací prostor	Poddolované území	Radonové rizika	Průzkumné území	Důlní dílo
Blažkov	X	X			X	X
Bukov	X	X	X		X	X
Dolní Rožínka	X	X	X	X		X
Horní Rožínka	X	X			X	
Milasín	X	X	X			X
Rodkov	X	X	X			X
Rozsochy	X	X	X	X		X
Rožná	X	X	X	X		X
Poznámka: Jedná se o limity typu B, což znamená příkazy a zákazy plynoucí z právních předpisů						

Zdroj: Mašová, 2017

I když roku 2017 těžba uranu končí, limitní faktory území musí obce ve svých územních dokumentacích vést v patrnosti nadále. Ze všech faktorů plyne omezení výstavby. Především pro obce s poddolovaným územím, důlním dílem a dobývacím prostorem. Nejedná se ovšem o absolutní zákaz výstavby. U některých obcí totiž činitelé leží mimo urbanizovaný prostor, a pokud ne, je vyjádření na příslušném úřadě (např. krajský úřad, obvodní báňský úřad nebo DIAMO s. p.).

Situace v obcích, vyplývající z územního plánování

Blažkov

Těžba zde byla ukončena dříve, proto už je důlní dílo č. 25 zrekultivováno. Hranice chráněného ložiskového území a stavební uzávěra je navíc vedená mimo obec, což rozvoj neovlivňuje, a proto se při tvorbě rozvojových dokumentů postupuje běžným způsobem. Podnik poskytuje kompenzaci pouze 9000 Kč ročně. Jediná hlubší spolupráce s o. z. GEAM je v rámci občanské bezpečnostní komise. Jinak jde např. o pronájem plošiny na opravy veřejného osvětlení, drobné sponzorské dary kulturních akcí (TATÍČKOVÁ, 2016).

Limitní plochy se nachází v severovýchodní části katastrálního území (směr Dolní Rožínka). Rozkládají se na nich lesy, TTP, silnice a místy orná půda. Leží tedy mimo zastavěné území a vývoj obce není ohrožen. Obec naopak část rekultivovaných ploch využívá jako skladovací prostor a rozšiřuje na ně svoje „zelené“ plochy.

Bukov

Při tvorbě dokumentů sice obec postupuje standardně, ale je nutná spolupráce s o. z. GEAM (vyjádření kvůli poddolování). Spolupráce funguje i při monitoringu (v Bukově je umístěno monitorovací zařízení), výměně informací, občanské bezpečnostní komisi atd. Území limitují spíš vlastnické vztahy, než končící těžba uranu. Poddolované území může být vnímáno jako problém, ale jde na něm stavět. Pouze je nutné, aby o. z. GEAM a odbor životního prostředí Kraje Vysočina vydaly souhlasné stanovisko. Za vydobytý nerost Bukov

dostával každoročně od 300 - 400 000 Kč. Současně je zdrojem příjmů i skládka, která je v areálu bývalého důlního díla - Bukov 1 (VRBKA, 2016).

U Bukova zasahuje dobývací prostor Rožná velkou část katastrálního území, a tudíž postihuje všechny typy jeho využit. Ztížení stavební činnosti kvůli poddolovaným oblastem (č. 3480 Rožná 1 a č. 3477 Bukov na Moravě) proto platí. Pokud aktivity nesouvisí s těžbou, musí o jejich umístění rozhodnout o. z. GEAM, krajský úřad (odbor životního prostředí) a obvodní báňský úřad. Případné stavby se musí řídit zmíněnou normou. Bukov se však prodlužování stavebního řízení snaží vyvarovat a proto svoje nové rozvojové plochy situuje jihozápadním směrem na Horní Rozsíčky a na jižní okraj.

Dolní Rožínka

Dolní Rožínka je s uranem úzce spojena, protože se v obci nachází ředitelství závodu GEAM. Spolupráce při tvorbě a zpracování územního plánu (v souvislosti s polohou velké části obce na poddolovaných oblastech) je proto jen částí kooperace. Ta začala hned od začátku budování zázemí podniku (kromě postavení ředitelství také stavba závodu dopravy, polikliniky, kuchyně, jídelny, ubytoven, bytů pro zaměstnance apod.) a z původně zemědělsky zaměřené obce se stala průmyslová. Když se nepočítá vyjadřování ke stavebním záměrům (ve stavebním řízení) ze strany GEAMU, není rozvoj obce v podstatě nijak limitován. Dolní Rožínka dostávala poplatky (částka se různila) za vydobyté nerosty (HORÁK, 2016).

Dobývací prostor zasahuje všechny typy využití území a to pouze u sídelní jednotky Dolní Rožínka. Nové plochy proto musí toto společně s poddolováním respektovat. Na zastavěné území proto buď navazují, nebo ho citelně doplňují. Směrově jde o západní (na Blažkov), severozápadní (ke Zvoli) a místy východní okraj obce. Jako využití pro rekultivované území Dolní Rožínka navrhuje rozšíření zeleně, parkoviště, lehké stavby, výrobní objekty a podobně. Využití totiž vylučuje bydlení nebo kulturní/školní objekty, byť se jedná o stabilizované plochy.

Horní Rožínka

Obec s o. z. GEAM nespolupracuje. Vzhledem k přítomnosti pouhého průzkumného území, je omezení rozvoje zanedbatelné. Kompenzace od podniku jsou pouze minimální a to přibližně 5000 Kč za rok. (VETEŠNÍK, 2016)

CHLÚ protíná katastr Horní Rožínky západně od zastavěné plochy. Navrhovaný dolovací prostor je naopak východně. Ani jedno z omezení obec nelimituje, protože se na nich nachází pouze lesy, vodní plochy, rekreační plochy, orná půda a dopravní infrastruktura. Navíc je nová zástavba situována severně (na Albrechtice, Blažejovice).

Milasín

Územní plán obce je zpracováván a stačilo pouze vyjádření DIAMA s. p. k jeho návrhu. Poddolované území, které Milasín respektuje, neznamená omezení, protože na něm není plánovaná žádná výstavba. S o. z. GEAM obec spolupracuje docela úzce - převážně jde o předávání informací (o dění, plánech, výročních zprávách či výsledky monitoringu) a občanskou bezpečnostní komisi. Milasín je také jednou z obcí, ve které je umístěno monitorovací zařízení. Obec dostává každoročně příspěvek 5500 Kč z dobývacího prostoru. Jediné omezení ložiska je spíš vizuálního charakteru, ale rekultivace tento dojem výrazně snižují. (DVOŘÁKOVÁ, 2016).

V západním okraji katastrálního území je vymezeno poddolované území, na kterém Milasín neplánuje žádné rozvojové aktivity. Rozkládají se na něm lesy, silnice a pole. Milasín se soustředí hlavně na nalezení využití rekultivovaných oblastí.

Rodkov

U územního plánu Rodkov musí evidovat CHLÚ, stavební uzávěru kolem bývalého důlního díla, důlní prostor a dvě poddolovaná území, která ovlivňují jednu nově vymezenou

oblast bydlení. Proto bylo nutné vyjádření o. z. GEAM. Další spolupráce probíhá v rámci výměny informací o výsledcích monitoringu, probíhající rekultivaci odkaliště KI, v občanské bezpečnostní komisi a podobně. Jinak probíhá rozvoj obce normálně (MUSIL, 2016).

Evidované oblasti se nachází v západní části Rodkova. Kromě zmíněné plochy bydlení jsou na nich lesy, orná půda a silnice. Z jihozápadu k Rodkovu i oblast odkaliště KI, proto se této oblasti dotkne konzultovaná rekultivační činnost. Nové plochy bydlení navíc Rodkov vymezil směrem k Bystřici n/P.

Rozsochy

Obec na svém území musí vymezit oblast bývalé těžní věže a odvalu jámy Rozsochy spolu se stavební uzávěrou. Jinak obec s o. z. GEAM nespolupracuje. Celkově je limitování rozvoje minimální – pouze kvůli poddolování je ohrožená část zastavitelné plochy pro stavbu rodinných domů a skladování. Jedinou peněžní kompenzaci dostaly Rozsochy v roce 2001 - cca 200 tisíc za poničení místní komunikace těžkou dopravou (bráno jako důlní škoda). Jako pozitivní vnímá obec rozšíření lesů a trvalých travních porostů v okolí (díky rekultivacím – příloha 5). Naopak jako negativní věc Rozsochy vnímají ukončení těžby uranu, protože těžba nabízela pracovní příležitosti, které nyní budou chybět. (HOLÝ, 2017)

Bývalý dobývací prostor (dnes CHLÚ) zasahoval do jižní části rozlohy (katastrální jednotky Blažejovice a Vojetín) a rozkládají se na něm orná půda, lesy, trvalé travní porosty, místy i zastavěná/zastavitelná plocha. Poddolované území koresponduje s CHLÚ, a proto je hlídány dvě nově vyčleněné plochy - pro bydlení a skladování. Stavební uzávěru musí obec respektovat kolem bývalých důlních děl ležících dnes (díky rekultivaci) v lesním prostoru, a proto neomezuje rozvoj. Další nové plochy se týkají zbylých nedotčených jednotek – Rozsochy, Albrechtice a Kundratice.

Rožná

U zpracování územního plánu Rožné byla většina pozemků využívaných o. z. GEAM zařazena (po dohodě s podnikem) do ploch těžby a přibližně 5 % do smíšeného nezastavěného území. Jelikož se katastrálního území těžba týká podstatně, probíhá spolupráce s GEAMEM na několika úrovních – předání informací (např. o výsledcích monitoringu ŽP), žádost o vyjádření ke stavebním pracím prováděným v areálu GEAMU, účast v občanské bezpečnostní komisi, konzultace o dalším využití areálu, způsobech a rozsahu rekultivací, zaměstnanosti atd. Kromě vyjádření o. z. GEAM k případným stavebním pracím na poddolovaném území není rozvoj Rožné zásadně limitován. Jelikož se na katastrálním území obce nachází areál chemické úpravny a další stavby využívané GEAMEM, dostává Rožná kompenzace ve formě daně z nemovitostí, která se však útlumem těžby a bouráním nevyužívaných staveb snižuje (aktuálně jde o 1,6 milionů ročně). Přímo za důlní činnost jde, pro obecní rozpočet, o symbolickou částku do 3 000 Kč (POKORNÝ, 2017).

Obec Rožná je na tom asi nejhůře v porovnání s ostatními. Ložiskové území a dobývací prostor leží na západě katastru mimo zastavěné území (zahrnují plochy těžby, lesy, trvalé travní porosty, zemědělskou půdu a dopravní infrastrukturu), ale určitá místa zástavby Dvořiště u Rožné a Rožné zasahuje poddolované území. Byť se jedná z 80 % o stávající zástavbu, je nutná zvýšená opatrnost. Rožná se snaží novou zástavbu na těchto místech omezovat a směřuje ji směrem ke Zlatkovu, Věžné a Josefovu.

Je tedy vidět, že omezení území nepatří mezi do budoucna problematické ukazatele. Po dlouhodobém řešení popsaných limitů jsou s nimi v dnešní době představitelé obcí natolik obeznámeni a sžiti, že je již nevnímají jako extra ztěžující. Tomu přispěl i dlouhodobý útlum těžby, postupná stabilizace a znovuobnovování ploch. Navíc každá z devíti dotčených obcí svůj rozvoj (převážně co se týče nové zástavby) zaměřila jiným směrem a postupně se snaží nevyužívané plochy (pokud nepatřily mezi ty kontaminované) využívat.

Diskuze a shrnutí:

Od počátku útlumu těžby uranu na ložisku Rožná k jejímu ukončení uplyne téměř třicet let. Provedená analýza čtyř ukazatelů (omezení území, výskyt radonu, kvality vypouštěných vod a změny rostlinných a živočišných společenstev) potvrzuje, že dané období bylo pro minimalizaci dopadů na krajinu a rozvoj obcí příznivé.

Omezení území obcí v současnosti neznamená problém. Každá z obcí zmíněné limitní faktory ve své plánovací dokumentaci zahrnuje, ale dál se o ně nemusí víceméně starat. Pouze musí s o. z. GEAM konzultovat ty aktivity, které by se ložiskového území dotkly. Snad jediným faktorem, který „nutí“ obce pečlivěji plánovat rozvoj svého území, je poddolované území. Naštěstí mají obce i díky typu sídelní struktury na Vysočině značnou prostorovou rezervu v okolí.

Na druhou stranu, nelze opominout ani dlouhodobé důsledky těžby uranu na region, především v socioekonomické oblasti. Frantál a Nováková (2014) konstatují, že příbuzné odvětví uhelného průmyslu přispělo k mírně nadprůměrným mzdám a širšímu rozšíření některých technických služeb, na druhou stranu však uvádí řadu negativních dopadů, z nichž lze podtrhnout především nerovnoměrnou distribuci ekonomických benefitů a zdravotní dopady (Frantál, Nováková 2014). V případě ložiska Rožná je řada socioekonomických dopadů pufrována především rozložením dopadů do dlouhého časového období a rovněž relativně malým počtem dotčených obcí a obyvatel (ve srovnání s uhelným průmyslem). Na druhou stranu, zdravotní rizika a problémy tento zdroj zaměstnanosti samozřejmě představuje. Ty byly v době provozu do určité míry kompenzovány nadstandardní zdravotní péči a dalšími zaměstnaneckými úpravami.

Dalším běžným dopadem těžby nerostných surovin a jejího útlumu bývá rozvoj brownfields. Většina těchto brownfields je pak ve vlastnictví soukromých těžebních společností (Martinát et al. 2016). I v tomto venkovském regionu pak může platit i to, co mezi obyvateli velkých měst – omezené povědomí o těchto lokalitách a především možnost jejich regenerace. Pro okolí Dolní Rožínky pak opětovné využití brownfields může představovat nové příležitosti pro rozvoj území.

Článek vznikl ve spojitosti s řešením projektu Interní grantové agentury Fakulty regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně č. 16/2015 - Vybrané environmentální nástroje jako faktory regionálního rozvoje.

Literatura a další zdroje

BROŽEK, Ladislav a kol. Územní plán obce Rodkov [online]. Brno: ARCHBRNO, 2011 [cit. 2016-10-09]. Dostupné na: http://www.bystricenp.cz/rodkov

DOBIÁŠOVÁ, Hana. Uranové doly Dolní Rožínka 1957 – 1987. Brno: Tisk, 1987, 80 s.

DVOŘÁKOVÁ, Marie. Osobní komunikace, 12. 12. 2016 11:10 [cit. 2016-12-12].

FRANTÁL, B., NOVÁKOVÁ, E. (2014): A Curse of Coal? Exploring Unintended Regional Consequences of Coal Energy in the Czech Republic. Moravian Geographical Report, 22(2): 55-65

HÁJEK, Antonín. 50. výročí zahájení těžby uranu na ložisku Rožná 1957 - 2007. DIAMO, státní podnik, 2007, 60 s.

HANDLOVÁ, Jana. Územní plán obce Horní Rožínka [online]. Bystřice nad Pernštejnem, 2010 [cit. 2016-09-28]. Dostupné na: http://www.hornirozinka.cz/uzemni-plan/ .

HOLÝ, Augustin. Osobní komunikace, 20. 02. 2017 16:00 [cit. 2017-02-21].

HOMOLKOVÁ, Eva. Hodnocení rizik spojených s těžbou specifických surovin v okolí Dolní Rožínky. Bakalářská práce, Brno, Masarykova univerzita v Brně, Pedagogická fakulta, 2007, 40 s.

HORÁK, Zdeněk. Osobní komunikace, 20. 02. 2017 8:01 [cit. 2017-02-21].

HUČÍK, Milan a kol. Územní plán obce Bukov [online]. Brno: AR projekt s.r.o., 2009 [cit. 2016-10-09]. Dostupné na: http://www.bystricenp.cz/bukov .
KOŠŤÁLOVÁ, Alena a kol. Územní plán obce Dolní Rožínka [online]. Brno: Architektonicko-urbanistická projekční kancelář, 2008 [cit. 2016-10-09]. Dostupné na: http://www.dolni-rozinka.cz/w1/index.php/uzemni-plan .
KOŠŤÁLOVÁ, Alena a kol. Územní plán obce Rožná [online]. Brno: Architektonicko-urbanistická projekční kancelář, 2015 [cit. 2016-10-09]. Dostupné na: http://www.rozna.cz/uzemni-plan-obce/ds-5833/p1=305 .
LAZÁREK, Josef. Historie těžby uranu na ložisku Rožná do roku 2012. občasník DIAMO, 2012, roč. XVII, zvláštní číslo, s. 2 – 3.
MARTINÁT, S., DVOŘÁK, P., FRANTÁL, B., KLUSÁČEK, P., KUNC, J., NAVRÁTIL J., OSMAN, R., TUREČKOVÁ, KAMILA, REED, M. (2016): Sustainable urban development in a city affected by heavy industry and mining? Case study of brownfields in Karviná, Czech Republic. Journal of Cleaner Production 118, 78-87
MAŠOVÁ, Simona. Útlum těžby uranu na ložisku Rožná a jeho vliv na stav a rozvoj území. Závěrečná práce. Mendelova univerzita v Brně. 2017
MUSIL, Oto. Osobní komunikace, 06. 03. 2017 17:30 [cit. 2017-03-07].
POKORNÝ, Libor. Osobní komunikace, 21. 11. 2016 09:48 [cit. 2016-11-21]
PSOTA, Jan a kol. Územní plán obce Blažkov [online]. Žďár nad Sázavou: Studio P, 2012 [cit. 2016-10-09]. Dostupné na: http://www.bystricenp.cz/blazkov .
PSOTA, Jan a kol. Návrh územního plánu Milasín pro veřejné projednání [online]. Žďár nad Sázavou: Studio P, 2016 [cit. 2017-02-10]. Dostupné na: http://www.bystricenp.cz/data/File/Uzemni_plany/Milasin/UPMilasin_VP_TEXTOVA%20CAST.pdf .
PSOTA, Jan a kol. Územní plán obce Rozsochy [online]. Žďár nad Sázavou: Studio P, 2014 [cit. 2016-10-09]. Dostupné na: http://www.rozsochy.cz/uzemni-plan/ .
Státní ústav radiační ochrany, v. v. i. (2016): Základní informace o radonu [online]. [cit. 2016-10-15]. Dostupné na: http://www.suro.cz/cz/prirodnioz/obecne-informace , ověřeno k 15. 10. 2016 .
TATÍČKOVÁ, Petra. Osobní komunikace. 13. 11. 2016 20:02 [cit. 2016-11-14].
TOMÁŠEK, Josef. Dokumentace o hodnocení vlivu na životní prostředí - Sanace a rekultivace areálu R1 včetně odvalu. Mníšek pod Brdy: Středisko odpadů Mníšek, s.r.o., 2016.
Územně analytické podklady SO OPR Bystřice nad Pernštejnem [online]. Bystřice nad Pernštejnem. 2014 [cit. 2016-09-28]. Dostupné na: http://www.bystricenp.cz/uzemne-analyticke-podklady .
VETEŠNÍK, Luboš. Osobní komunikace, 10. 11. 2016 23:40 [cit. 2016-11-11].
VRBKA, Jiří. Osobní komunikace, 15. 12. 2016 18:25 [cit. 2016-12-16]..

Kontaktní adresa autora:

Ing. Jiří Schneider, Ph.D., Ústav environmentalistiky a přírodních zdrojů, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně, Tř. Generála Píky 2005/7, Brno, 613 00, jiri.schneider@mendelu.cz
Bc. Simona Mašová, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně, Tř. Generála Píky 2005/7, Brno, 613 00.

Faktory ovlivňující cenu elektrické energie ze solárních elektráren v České republice ve srovnání s vybranými státy

Factors affecting the price of electricity from solar power stations in the Czech Republic in comparison with selected countries

Eva Mazeque–Pavelková, Iva Živělová

Abstrakt:

Cílem příspěvku je stanovení klíčových faktorů ovlivňujících cenu elektrické energie ze solárních elektráren a určení míry jejich vlivu jak na výrobní cenu, tak na cenu pro koncového spotřebitele. Faktory jsou identifikovány pomocí delfské metody založené na dotazníku a řízených rozhovorech s odborníky v oblasti energetiky ve vybraných evropských státech, a to v České republice, Slovensku, Německu, Francii a Itálii. Pro určení míry významnosti vlivu jednotlivých faktorů na provozní hospodářský výsledek elektráren byly vypočteny koeficienty korelace. Za nejvýznamnější faktory ovlivňující cenu elektrické energie ze solárních elektráren byly zjištěny státní zásahy a geografická poloha výrobní elektrárny. Závěrem je nastíněn i budoucí možný vývoj cen elektrické energie, kdy u elektrické energie vyráběné ze solárních elektráren se oslovení odborníci shodli, že vzhledem k očekávanému využití nových technologií lze předpokládat, že ceny takto vyráběné elektrické energie se zvyšovat nebudou.

Klíčová slova:

Elektrická energie, cena elektrické energie, výroba elektrické energie z obnovitelných zdrojů, státní zásahy na trhu s elektrickou energií, vývoj cen elektrické energie

Abstract:

The aim of the contribution is to determine the key factors affecting the cost of electrical energy from solar plants and state to what extent they influence the production costs as well as the price for the final customer. The factors are pinpointed by the Delphi method based on a questionnaire and structured interviews with energy sector experts in selected European states, namely in the Czech Republic, Slovakia, Germany, France and Italy. Correlation coefficients were calculated in order to state the weight of significance of influence of the individual factors on statement of financial performance. The state interventions and geographic location of the production plant are considered the most important factors determining the price of electricity from solar power plants. Finally, we outlined the possible future development of electricity prices. The experts have agreed that due to the expected utilization of new technologies, it can be expected that the prices of solar energy will not tend to increase.

Key words:

electrical energy, cost of electrical energy, production of electrical energy from renewable resources, state involvement in electrical energy market, development of electrical energy prices

Úvod

Elektrická energie je základním druhem energie, nezbytným pro zajištění bezproblémového chodu jakékoli firmy, domácnosti či veřejných institucí a její spotřeba se neustále zvyšuje. Elektrickou energii lze získávat z různých zdrojů, a to z uhlí, jaderného paliva či obnovitelných zdrojů. (GOŇO, KRÁL, 2012). Zdroj, ze kterého byla energie vyrobena, ovlivňuje náklady na výrobu a tím i cenu pro koncového spotřebitele. Otázka výroby elektrické energie a její nákladovosti je klíčová pro zajištění efektivního fungování ekonomiky i pro ekologickou udržitelnost z hlediska kvality života v jakémkoliv státě. I když je v současné době výroba elektrické energie v tepelných a jaderných elektrárnách považována za levnější, je třeba vzít v úvahu ekologický dopad použití výrobních zdrojů. Z tohoto pohledu je třeba kladně hodnotit výrobu elektrické energie z obnovitelných zdrojů, ať už z vody, větru, bioplynu, odpadního tepla a zejména ze slunce. (MASTNÝ a kol., 2011). Sluneční energie je využívána k výrobě jiného druhu energie mnoha způsoby závisejícími na druhu vyráběné energie, způsobu a místu. V současné době se se využívá především pro výrobu elektrické energie v solárních elektrárnách na principu přímé přeměny, tzv. fotovoltaický systém. (ŠKORPÍK, J., 2006). Solární elektrárny prošly v posledních letech velkým rozvojem a jejich rozvoj je i předmětem podpory ze strany většiny států. Státní zásahy jsou důležitým faktorem, ovlivňujícím cenu elektrické energie, nejsou však faktorem jediným. (PAVELKOVÁ, 2013)

Cílem příspěvku je stanovení klíčových faktorů ovlivňujících cenu elektrické energie ze solárních elektráren a určení míry jejich vlivu jak na výrobní cenu, tak na cenu pro koncového spotřebitele.

Materiál a metody

Zdroj, ze kterého se elektrická energie vyrábí a v případě výroby elektrické energie ze slunce rovněž geografická poloha a s ní související klimatické podmínky, jsou rozhodujícími faktory, ovlivňujícími výši nákladů na výrobu elektrické energie. Tyto dva faktory ale nejsou faktory jedinými. Příspěvek se zaměřuje na identifikaci faktorů, ovlivňujících výrobní cenu elektrické energie produkované v solárních elektrárnách a na potvrzení stanovené hypotézy, že státní zásahy, představované především formou garantovaných výkupních cen, jsou významným klíčovým faktorem ovlivňujícím výši nákladů na výrobu elektrické energie ze solárních elektráren.

Pro určení rozhodujících faktorů byla použita delfská metoda. Delfská metoda patří do skupiny intuitivních prognostických metod. Podstata metody spočívá v postupném zjišťování a porovnávání názorů expertů o budoucím vývoji zvolené oblasti, přičemž je zaručena jejich vzájemná anonymita, řízená zpětná vazba informací a statistické identifikace shody názorů zkoumané skupiny expertů. (MELOUN, M., 2011). Metoda se uskutečňuje prostřednictvím promyšleně voleného systému otázek ve zkoumané oblasti, které se kladou zvolené skupině expertů, a to formou dotazníku nebo osobním rozhovorem organizátora ankety („delfisty“) s jednotlivými experty, aby se zjistil jejich individuální názor, přičemž účastník ankety (expert - respondent) nikdy nepřichází do kontaktu s ostatními respondent. Za pomoci Delfské metody byl sestaven dotazník, který obsahoval celkem 16 otázek. Dotazník byl vyplněn 10 ti odborníky z oblasti energetiky z České republiky (ČR), Slovenska (SK), Německa (GE), Francie (FR) a Itálie (IT). Z každého státu byli osloveni vždy dva odborníci. Vybraní odborníci patřili k vrcholovým manažerům firem zabývajících se energetikou v uvedených státech. Pro vyhodnocení dotazníků byly použity sloupcové grafy. Po získání a vyhodnocení údajů z dotazníku byl za účelem ověření údajů získaných z dotazníků proveden řízený rozhovor s uvedenými experty. Záznamy rozhovorů jsou uloženy u autorů příspěvku.

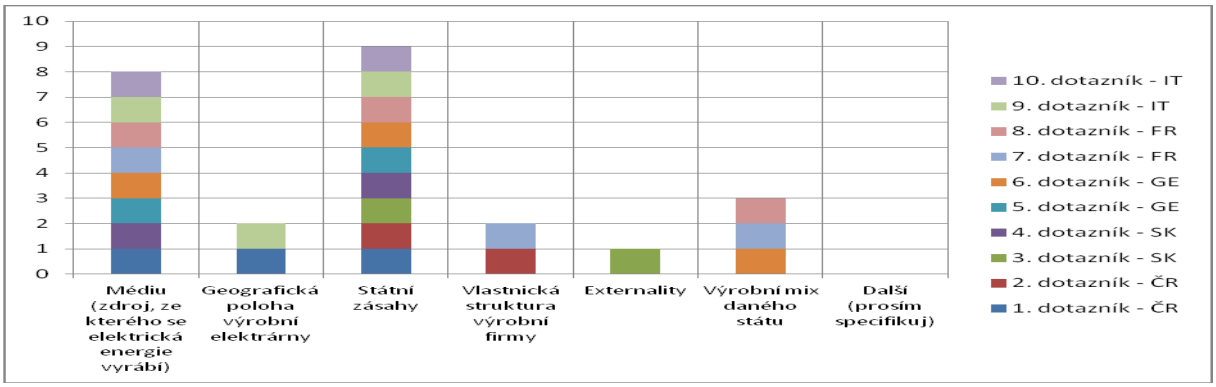
Pro určení míry významnosti vlivu jednotlivých faktorů na provozní hospodářský výsledek elektráren byly vypočteny koeficienty korelace. Koeficienty korelace vyjadřují závislost mezi závislou proměnnou, kterou je provozní hospodářský výsledek získaný z výroby elektrické energie a nezávisle proměnnými, kterými jsou jednotlivé faktory, výrobní cenu elektrické energie ovlivňující.

Výsledky a diskuse

Určení klíčových faktorů ovlivňujících výrobní cenu elektrické energie

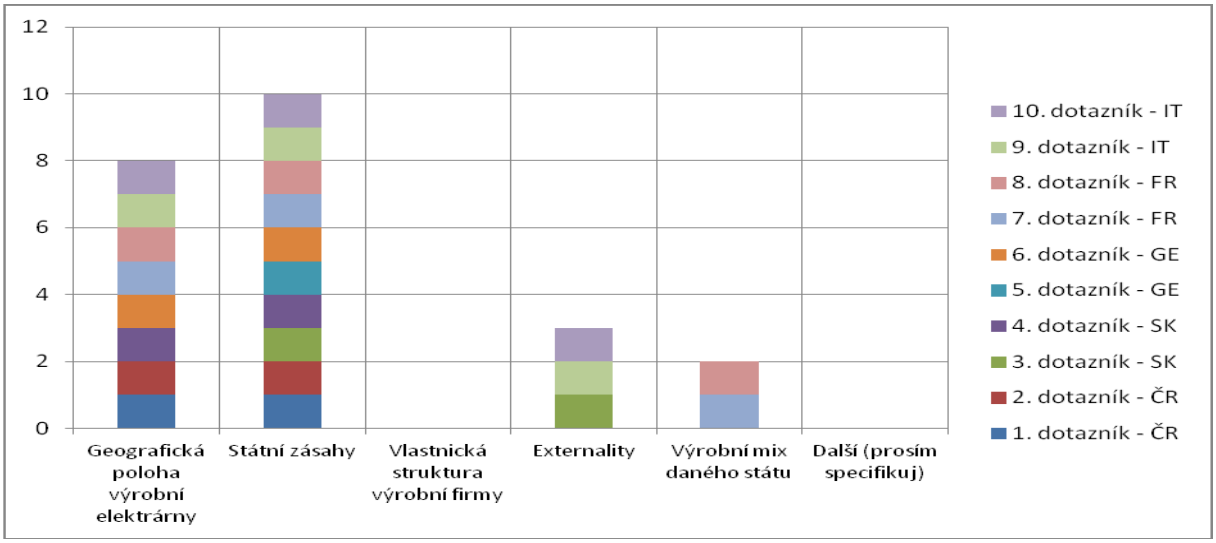
Názory vybraných zahraničních odborníků na klíčové faktory ovlivňující výrobní cenu elektrické energie byly zjišťovány pomocí sedmi otázek. Za klíčový faktor byl považován faktor, který tazatelé označili ve více než 50% případů.

Otázka první byla zaměřena na hlavní faktory ovlivňující výrobní cenu elektrické energie v příslušném státě nezávisle na tom, ze kterého zdroje se energie vyrábí. Odpovědi jsou zřejmé z obr. 1. 90 % odborníků se shodlo, že klíčovým faktorem ovlivňujícím výrobní cenu elektrické energie jsou státní zásahy. 80 % odborníků považuje médium, ze kterého se elektrická energie vyrábí, za další klíčový faktor a 30 % odborníků pak označilo za významný faktor i výrobní mix daného státu. Vliv státních zásahů a výrobního média byl vyhodnocením této otázky potvrzen.

Obr. 1: Vliv vybraných faktorů na výrobní cenu elektrické energie
Zdroj: vlastní výpočty

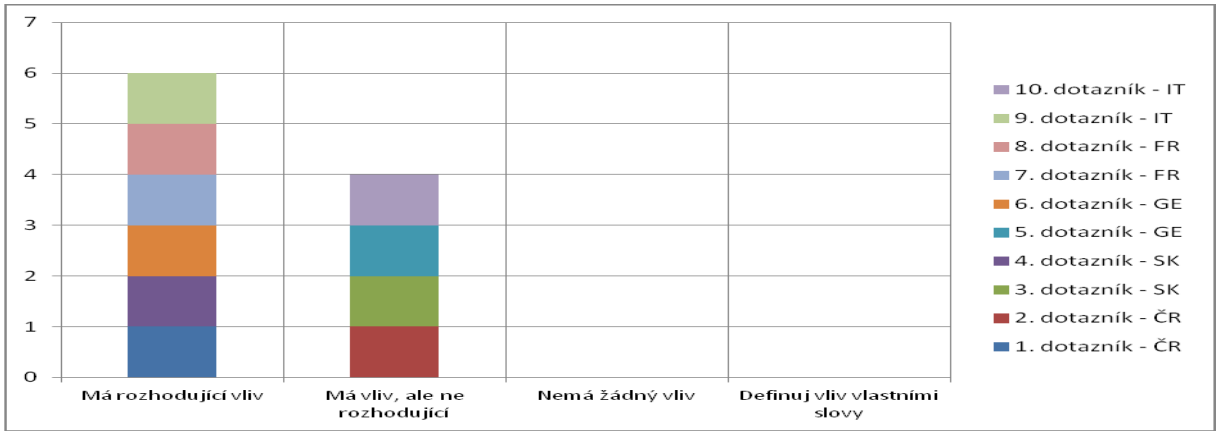
V následujícím obr. 2 je uvedeno vyhodnocení otázky, která hledala klíčové faktory ovlivňující výši výrobní ceny elektrické energie ze solárních elektráren. Zde 100 % odborníků potvrdilo, že státní zásahy mají klíčový vliv na výši výrobní ceny v případě výroby elektrické energie získávané v solárních elektrárnách. Také byl 80% odborníků potvrzen vliv dalšího klíčového faktoru, a to geografická poloha výrobní elektrárny a 30 % odborníků považuje za další klíčový faktor vliv externalit.

Obr. 2: Vliv vybraných faktorů na výrobní cenu elektrické energie ze solárních elektráren
Zdroj: vlastní výpočty

Jak je patrno z obr. 1, tak 30 % odborníků se domnívá, že výrobní mix daného státu je klíčovým faktorem ovlivňujícím cenu elektrické energie bez ohledu na to, ze kterého zdroje byla vyrobena. Pro potvrzení důležitosti tohoto faktoru byla položena otázka č. 3, zjišťující názor, jak velký vliv má na výrobní cenu elektrické energie struktura výrobních médií (zdrojů, ze kterých se elektrická energie vyrábí) v příslušném státě. Dle zjištěných výsledků se 70 % odborníků shoduje, že tento faktor má na výši výrobní ceny vliv, ale ne rozhodující. Z tohoto důvodu ho nelze považovat za jeden z klíčových faktorů.

Další otázka byla zvolena za účelem ověření vlivu státních zásahů jako klíčového faktoru bez ohledu na to, z jakého zdroje se elektrická energie vyrábí. Jak ukazuje obr. 3, 60 % odborníků se domnívá, že státní zásahy mají rozhodující vliv na výrobní cenu energie.

Obr. 3: Velikost vlivu státních zásahů na výrobní cenu elektrické energie
Zdroj: vlastní výpočty

V odpovědi na stejnou otázku, pouze s tím rozdílem, že byl posuzován vliv státních zásahů na výrobní cenu elektrické energie vyráběné výhradně ze solárních elektráren, se všech 10 odborníků shodlo, že státní zásahy mají rozhodující význam a opět potvrzují, že se jedná o jeden z klíčových faktorů.

Jako další z rozhodujících faktorů byla hodnocena důležitost vlivu geografické polohy na výrobní cenu elektrické energie. Zde se 80 % dotázaných shodlo, že geografická poloha není obecně rozhodujícím faktorem majícím vliv na výrobní cenu elektrické energie, pouze 20 % odpovědělo, že vliv má.

Jinak tomu je ale v případě výroby elektrické energie ze solárních elektráren. V tomto případě se 80 % respondentů domnívá, že geografická poloha je jedním z rozhodujících faktorů ovlivňujících výrobní cenu elektrické energie.

Ze zjištěných výsledků lze shrnout, že rozhodující (klíčové) faktory ovlivňující výrobní cenu elektrické energie pomocí solárních elektráren jsou:

1) Státní zásahy
2) Geografická poloha.

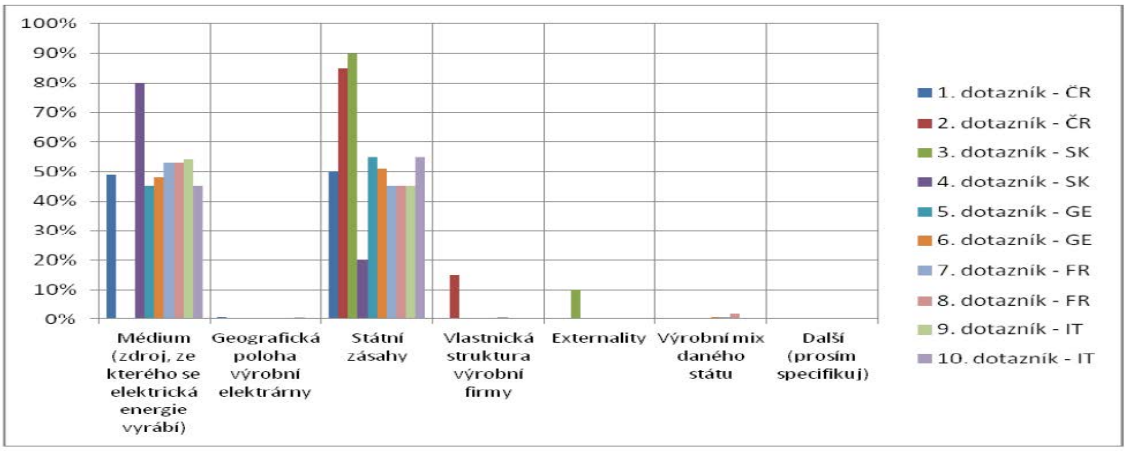
Naproti tomu obecně rozhodující (klíčové) faktory ovlivňující výrobní cenu elektrické energie bez ohledu na to, ze kterého zdroje se vyrábí, jsou:

1) Státní zásahy
2) Médium, ze kterého se elektrická energie vyrábí.

Určení vah jednotlivých klíčových faktorů

Další otázky dotazníku se týkaly určení vah jednotlivých klíčových faktorů a budoucí prognózy vývoje na trhu s elektrickou energií. Za pomoci vyhodnocení těchto otázek bylo možné otestovat stanovenou hypotézu, že státní zásahy jsou významným klíčovým faktorem ovlivňujícím výši nákladů na výrobu elektrické energie ze solárních elektráren.

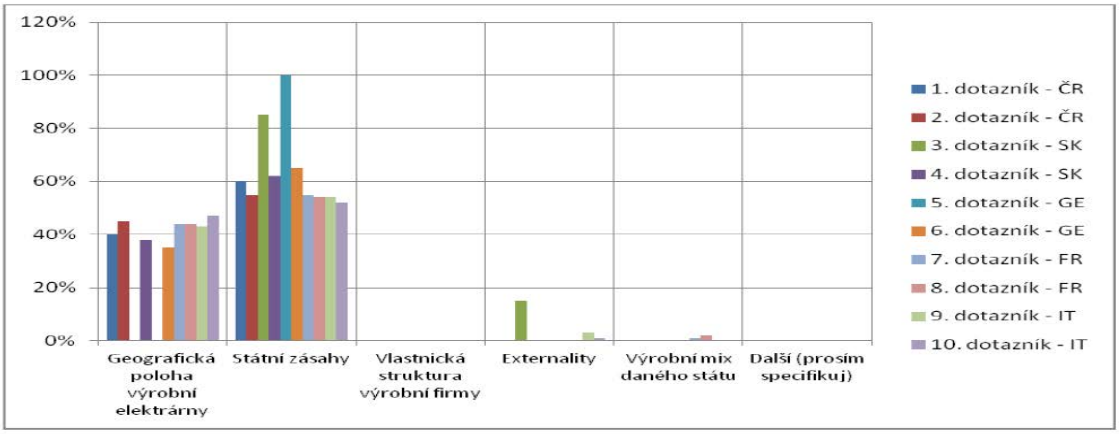
V obr. 4 je uvedeno vyhodnocení otázky týkající se určení váhy klíčových faktorů v případě výroby elektrické energie bez ohledu na to, z jakého zdroje je vyráběna. Z obr. 4 je jednoznačné, že klíčovým faktorem s největším vlivem jsou státní zásahy. Celkově dosáhly 54 % vlivu, který byl vypočítán jako vážený průměr procentuálního vlivu všech hodnocených odpovědí. Druhý klíčový faktor, výrobní médium, dosáhlo 43 %. Velmi nízký vliv byl pak zaznamenán v případě vlastnické struktury (2 %) a externalit (1 %).

Obr. 4: Vliv vybraných faktorů na výrobní cenu elektrické energie
Zdroj: vlastní výpočty

Další otázka byla zaměřena na zjištění procenta vlivu jednotlivého faktoru na výrobní cenu elektrické energie ze solárních elektráren v příslušném státě. Získané odpovědi jsou vyhodnoceny v obr. 5.

Z obr. 5 je zřejmé, že jednoznačně největší váhu mají státní zásahy. Váženým průměrem odpovědí získaných dotazníkem tento faktor dosáhl 64 %. Další klíčový faktor, geografická poloha výrobní elektrárny, získal 34 %. Vliv externalit se pohybuje ve výši 2 %. Solární elektrárny mají minimální dopad na životní prostředí, neprodukují žádné emise, jak je tomu v jaderných elektráren. Jediným nákladem ovlivňujícím životní prostředí je likvidace fotovoltaických panelů po době jejich životnosti. Ostatní faktory s vahou nižší než 1 % jsou v tomto případě zanedbatelné.

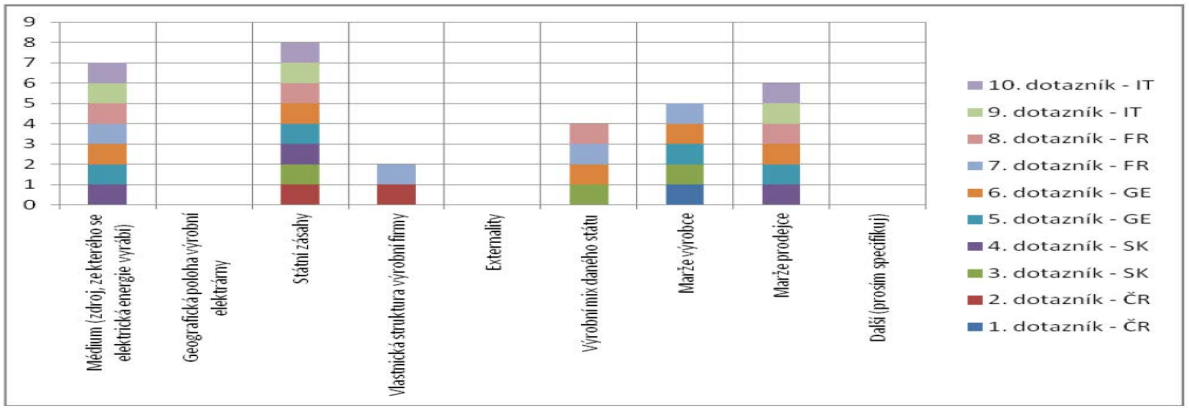

Obr. 5: Vliv vybraných faktorů na výrobní cenu elektrické energie z fotovoltaických elektráren
Zdroj: vlastní výpočty

Vedle určení vah klíčových faktorů ovlivňujících výši výrobní ceny elektrické energie byly respondentům položeny ještě další doplňující otázky, týkající se výše marže u výrobců elektrické energie a také budoucího vývoje cen na trhu s touto komoditou.

V odpovědi na otázku, jaký je podíl marže výrobce na prodejní ceně elektrické energie vyrobené ze solárních elektráren se 50 % oslovených odborníků shodlo, že se pohybuje na úrovni 30-40 % ceny prodejní.

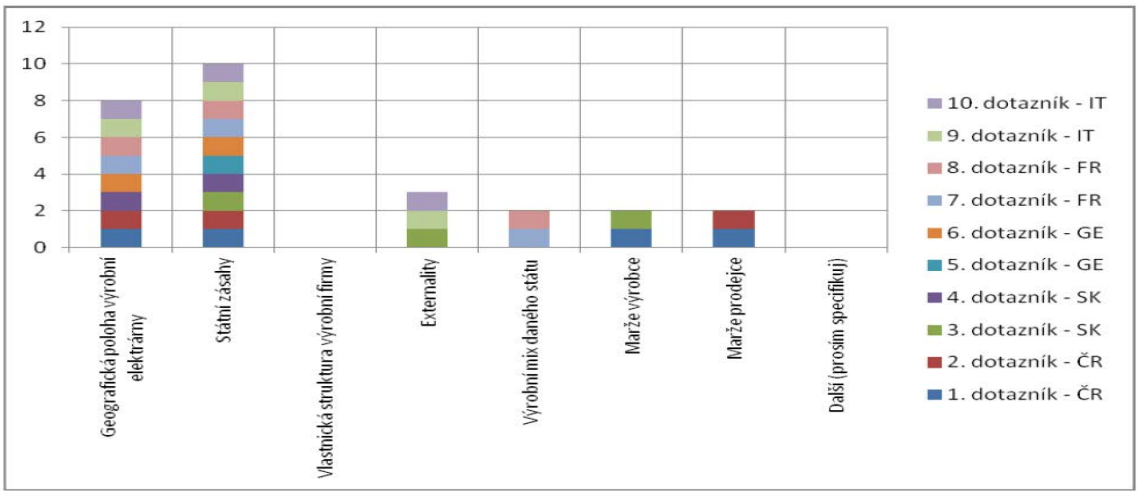
Z odpovědí na určení klíčových faktorů ovlivňujících prodejní cenu elektrické energie pro koncové uživatele je z obr. 6 zřejmé, že i v případě prodejní ceny 80 % dotázaných odborníků hodnotí státní zásahy jako klíčový faktor. 70 % odborníků dále hodnotí jako další klíčový faktor výrobní médium. V prodejní ceně je též vidět podstatný vliv obchodní marže na straně prodejce (určený 60 ti % dotázaných odborníků) a marže na straně výrobce (určený 50 ti % dotázaných odborníků). 40 % dotázaných odborníků též označilo jako klíčový faktor výrobní mix daného státu.

Obr. 6: Klíčové faktory ovlivňující prodejní cenu elektrické energie pro koncové uživatele

Zdroj: vlastní výpočty

Naproti tomu v obr. 7 je rozebrána odpověď na otázku, která posuzuje vliv jednotlivých faktorů na prodejní cenu elektrické energie vyráběné ze solárních elektráren pro koncového spotřebitele. V tomto případě se všichni oslovení odborníci shodli na tom, že státní zásahy jednoznačně ovlivňují koncovou cenu, 80 % odborníků také označilo geografickou polohu výrobní elektrárny. Vliv externalit na cenu spatřuje pouze 30 % dotázaných odborníků a 20 % též označilo výrobní mix daného státu, marži prodejce a výrobce.

Obr. 7: Klíčové faktory ovlivňující prodejní cenu elektrické energie z fotovoltaických elektráren pro koncové uživatele

Zdroj: vlastní výpočty

Dle výše uvedeného je jednoznačné, že v případě solárních elektráren je klíčový vliv na konečnou cenu (koncového spotřebitele) jednoznačně spatřován ve státních zásazích a geografické poloze, která ovlivňuje množství vyprodukované elektrické energie ze solárních elektráren,

Zjišťovány byly i názory respondentů na budoucí vývoj cen elektrické energie. Odborníkům byly položeny otázky zkoumající vývoj výrobních i koncových (spotřebitelských cen) elektrické energie bez ohledu na to, ze kterého média (výrobního zdroje) byla elektrická energie vyrobena i ceny elektrické energie vyrobené pouze ze solárních elektráren.

V případě budoucího vývoje výrobní ceny elektrické energie nezávisle na tom, ze kterého média (výrobního zdroje) byla vyrobena, se devět z deseti dotázaných odborníků domnívá, že se výrobní cena bude zvyšovat. Tento fakt si odborníci vysvětlují hlavně tím, že se do ceny elektrické energie budou muset zahrnout náklady na bezpečnost a likvidaci jaderného odpadu, ceny povolenek, dále také budou nutné investice do výzkumu a vývoje jaderné energetiky (reaktory 4. generace), a v neposlední řadě náklady na výzkum a vývoj obnovitelných zdrojů energie tak, aby bylo dosaženo vyšší elektivnosti výroby z těchto zdrojů. Například v případě solární energetiky vývoje fotovoltaických panelů využívajících nanotechnologie a rozkladu spektrálního světla.

U odpovědí dotazujících se na budoucí vývoj výrobní ceny elektrické energie vyráběné ze solárních elektráren nebylo dosaženo tak jednoznačné shody v odpovědích jako v předchozím případě. 80 % odborníků předpokládá, že výrobní cena elektrické energie se nebude rozhodně zvyšovat a pouze zbylých 20 % se domnívá, že se cena zvyšovat bude. Dále se také 40 % odborníků domnívá, že se cena sníží a stejné množství odborníků věří, že cena zůstane na stejné úrovni. Nejednoznačnost odpovědí u dotázaných odborníků je pravděpodobně způsobena faktem, že na výrobní cenu elektrické energie vyráběné ze solárních elektráren mají největší vliv jednak státní zásahy, jak je zřejmé z vyhodnocení výše uvedených otázek a dále také samotné umístění elektrárny. Faktem je, že vývoj výrobní ceny takto vyrobené energie bude především záviset na budoucím nastavení státních zásahů, které odborníci nejsou schopni jednoznačně predikovat.

Naproti tomu při vyhodnocení vývoje cen elektrické energie pro koncového spotřebitele bez ohledu na to, ze kterého zdroje byla vyrobena, je výsledek opět jednoznačný. 90 % dotázaných odborníků se domnívá, že se koncová cena pro spotřebitele zvýší. Důvodem je zvýšení výrobní ceny a také pravděpodobné zvyšování marží prodejců s touhou maximalizovat svou marži z prodeje.

U dotazů týkajících se budoucího vývoje koncové ceny elektrické energie vyráběné ze solárních elektráren se 50 % odborníků domnívá, že dojde ke snížení ceny a 40 % předpokládá, že cena zůstane na stejné úrovni. Je nutné zmínit, že i na vývoj této ceny budou mít opět největší vliv státní zásahy.

Na základě zjištěných názorů lze dedukovat, že státní zásahy jsou nejdůležitějším klíčovým faktorem ovlivňujícím výrobní cenu elektrické energie vyráběné ze solárních elektráren, ale také ovlivňujícím výrobní cenu elektrické energie nezávisle na tom, ze kterého média (výrobního zdroje) byla vyrobena. Pomocí Delfské metody byly zjištěny následující vlivy jednotlivých faktorů na výrobní cenu elektrické energie nezávisle na tom, ze kterého zdroje se vyrábí, které byly vyjádřeny v procentech:

1) Státní zásahy 54 %
2) Médium, ze kterého se elektrická energie vyrábí 43 %
3) Vlastnická struktura výrobní firmy 2 %
4) Externality 1 %.

Dále byly obdobným způsobem zjištěny následující vlivy jednotlivých faktorů na výrobní cenu elektrické energie vyrobené ze solárních elektráren vyjádřené v procentech:

1) Státní zásahy 64 %
2) Geografická poloha výrobní elektrárny 34 %
3) Externality 2 %.

Za předpokladu, že za klíčový faktor s největším vlivem je možno považovat faktor, u kterého bylo dosaženo nejvyššího procenta, lze potvrdit platnost stanovené hypotézy. Hypotéza byla dále testována za pomoci výpočtů koeficientů korelace.

Komparace koeficientů korelace pěti modelových investičních projektů pro výstavbu solární elektrárny

Za účelem potvrzení stanovené hypotézy bylo vybráno pět modelových investičních projektů pro výstavbu solární elektrárny. Pro lepší srovnání bylo uvažováno o stejném instalovaném výkonu ve výši 100 kW u všech pěti elektráren umístěných na střeše průmyslového podniku.

Každá z těchto pěti solárních elektráren byla umístěna v oblasti s největším slunečním osvitem v daném státě (tedy v České republice, Slovensku, Německu, Francii a Itálii). Ceny elektrické energie, které byly použity pro výpočet výnosů investičního projektu, byly určeny na základě garantovaných výkupních cen (nebo výkupních prémií v případě Itálie) platných v jednotlivých státech pro solární elektrárny. K výpočtu plánovaného Výkazu zisku a ztráty byla použita investiční kalkulačka agentury Czechinvest [3]. Výsledky výpočtů provozních výnosů, provozních nákladů a provozních hospodářských výsledků modelových investičních projektů (PAVELKOVÁ, 2013).

Provozní hospodářský výsledek je rozdílem provozních výnosů a provozních nákladů. Provozní výnosy jsou odvislé od množství vyrobené elektrické energie, která souvisí s geografickou polohou elektrárny, od garantované výrobní ceny, ovlivněné státními zásahy a provozní náklady jsou odvislé od použitého výrobního média.

Pomocí koeficientů korelace byla určena závislost provozního hospodářského výsledku na třech dříve vytypovaných faktorech, a to geografické poloze elektrárny (F1), státních zásazích (F 2) a použitém výrobním mediu (F 3). Pro výpočet koeficientu korelace byla použita statistická funkce programu Excel. Srovnání vypočtených koeficientů korelace je uvedeno v Tab. I.

Tab. 1: Koeficienty korelace klíčových faktorů

Klíčový faktor	Koeficient korelace
F1 – Geografická poloha elektrárny	0,68
F2 – Státní zásahy	0,77
F3 – Výrobní médium	0,03

Zdroj: vlastní výpočty

Korelační koeficient může nabývat hodnot od -1 do 1. V případě všech hodnocených klíčových faktorů korelační koeficient nabyl kladných hodnot, což jednoznačně vypovídá o kladné korelaci. Čím blíže se korelační koeficient blíží 1 nebo -1, tím větší je míra závislosti závislé proměnné (provozního hospodářského výsledku) na nezávislé proměnné (F1, F2, F3).

V případě F1 - Geografická poloha elektrárny bylo dosaženo hodnoty korelačního koeficientu ve výši 0,68. Jedná se o významnou míru závislosti hospodářského provozního výsledku na množství vyrobené elektrické energie.

V případě F2 - Státní zásahy bylo dosaženo hodnoty korelačního koeficientu ve výši 0,77, jedná se tedy opět o významnou míru závislosti hospodářského provozního výsledku na státních zásazích. Zároveň se jedná o největší míru závislosti ze všech posuzovaných faktorů.

V případě F3 - Výrobní médium bylo dosaženo hodnoty korelačního koeficientu ve výši 0,03. Jedná se nízkou míru závislosti provozního hospodářského výsledku na tomto faktoru.

Z výše uvedeného lze konstatovat, že geografická poloha a státní zásahy jsou klíčovými faktory ovlivňujícími výrobní cenu elektrické energie ze solární elektrárny.

V Tab. 2 je uvedeno srovnání výsledků získaných delfskou metodou a výpočtem koeficientů korelace.

Tab. 2: Vliv vybraných faktorů na výrobní cenu elektrické energie vyrobené ze solárních elektráren dle použitých metod

Posuzovaný faktor	Koeficient korelace (%)	Vliv faktoru pomocí delfské metody (%)	Průměr obou metod (%)
Geografická poloha elektrárny	68	34	51
Státní zásahy	77	64	71
Výrobní médium	3	x	x
Externality	x	2	x

Zdroj: vlastní výpočty

Lze tedy konstatovat, že jak za pomoci Delfské metody, tak pomocí výpočtu korelačních koeficientů byla potvrzena na začátku stanovená hypotéza - státní zásahy mají na výrobní cenu elektrické energie a tím i na koncovou cenu pro spotřebitele největší vliv z posuzovaných faktorů. Vliv provozních nákladů a externalit nelze považovat za klíčové faktory, neboť jejich vliv na celkovou cenu je zanedbatelný (v obou případech menší než 5 %).

Závěr

Za předpokladu, že za klíčový faktor s největším vlivem je považován ten faktor, kde bylo dosaženo největšího procenta odpovědí, lze na začátku stanovenou hypotézu potvrdit, neboť bylo pomocí zvoleného metodického postupu ověřeno, že státní zásahy jsou klíčovým faktorem ovlivňujícím výši výrobní ceny elektrické energie ze solárních elektráren.

Je nutné zmínit, že za předpokladu, že bude uvažováno o výrobě elektrické energie nezávisle na zdroji, ze kterého se vyrábí, pak dalším klíčovým faktorem je samotný zdroj (médium), ze kterého se elektrická energie vyrábí. Toto je logická dedukce vycházející z faktu, že při výrobě elektrické energie z rozdílného zdroje je použita jiná technologie výroby, která má rozdílné investiční a provozní náklady, i náklady na následnou likvidaci elektrárny po době uplynutí doby její životnosti. Také vliv na životní prostředí a množství vyprodukovaných emisí je u jednotlivých výrobních technologií rozdílný.

Státní zásahy určují, jak bude vypadat výrobní mix v daném státě, tedy jak nákladné výrobní technologie budou použity, což se jednoznačně odráží ve výrobní ceně elektrické energie jako takové. Efektivní nastavení státních zásahů je tedy velmi důležité a promítá se následně do fungování celé ekonomiky daného státu.

V případě České republiky je nutné položit si otázku, jakou cestou z hlediska výrobního mixu se bude naše země orientovat. Současná situace nasvědčuje tomu, že pravděpodobně dojde k výstavbě dalších dvou jaderných bloků v Temelíně, takže podíl výroby elektrické energie z jádra vzroste. Povede tato změna struktury výrobního mixu ke zvýšení, stagnaci či

ke snížení výrobní ceny elektrické energie na našem trhu? Odpovědí na tuto otázku je, že s velkou pravděpodobnosti dojde ke zvýšení výrobní ceny elektrické energie a to z důvodů promítnutí dodatečných nákladů na bezpečnost, uskladnění a likvidaci jaderného odpadu, která v současné době v této ceně není plně zahrnuta. Důvodem jejího zahrnutí jsou nové požadavky Evropské unie na bezpečnost jaderných elektráren vycházející ze zátěžových testů jako reakci na havárii jaderné elektrárny v Japonsku.

Naproti tomu se výrobní cena elektrické energie vyráběné pouze ze solárních elektráren pravděpodobně zvyšovat nebude, na čemž se shodlo 80 % oslovených odborníků z oblasti energetiky a to hlavně proto, že se očekává využívání nových technologií v této oblasti nabízející vyšší účinnost a zároveň nižší cenu fotovoltaických panelů.

Literatura:

BHATTACHARYYA, S. 2011. *Energy economics: concepts, issues, markets, and governance*. London: Springer, 721 p. ISBN 978-085-7292-674

CIUTA, F.2010. *Conceptual Notes on Energy Security: Total or Banal Security?* Security Dialogue[online]. 41(2), 123-144 ISSN 0967-0106. Available at: http://sdi.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0967010610361596

GOŇO, R., KRÁL, V. 2012. *Výroba a užití elektrické energie*. Ostrava: VŠB-TU, 212 p.

CHEMIŠINEC, I. a kol. 2010. *Obchod s elektřinou*. Praha: CONTE, s. r. o., 201 p. ISBN 97880-254-6695-7

CHERP, Aleh a Jessica JEWELL. 2014. The concept of energy security: Beyond the four As. *Energy Policy* [online]. 75, 415-421 [cit. 2016-04-26]. DOI: 10.1016/j.enpol.2014.09.005. ISSN 03014215. Available at: http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0301421514004960

KÜCHLER, S., MEYER, B. 2012. *Skutečné celkové náklady na výrobu elektrické energie.* Berlin: Bundesverband WindEnergie e.V. – BWE. 20 p.

MACHYTKA, D. 2012. Obnovitelné zdroje v kontextu energetické bezpečnosti Evropské unie, in *Současná Evropa*, 1: 133 – 148. ISSN 1804-1280

MASTNÝ, P. a kol. 2011. *Obnovitelné zdroje energie.* Praha: ČVUT. 257 p. ISBN 978-8001-04937-2

MUSIL, P. 2009. *Globální energetický problém a hospodářská politika se zaměřením na obnovitelné zdroje,* Praha: C.H.Beck, 224 p. ISBN 978-80-7400-112-3

PAVELKOVÁ, E. 2013. *Posouzení klíčových faktorů ovlivňujících náklady na výrobu elektrické energie ze solárních elektráren v ČR ve srovnání s vybranými státy EU.* Disertační práce. Brno: FRRMS MENDELU, 2013. 197 p.

ŠKORPÍK, J. 2006. Sluneční záření jako zdroj energie, *Transformační technologie*, Brno, [pokračující on-line], ISSN 1804-8293. Available at: http://www.transformacnitechnologie.cz/slunecni-zareni-jako-zdroj-energie.html.

TWIDEL, J., WEIR, A. D. 2006. *Renewable energy resources*, 2end. Edition, Oxon: Taylor & Francis, 601 p. ISBN 9-78-0-419-25320-4

ZAJÍČEK, M., ZEMAN, K., 2010, *Ekonomické dopady výstavby fotovoltaických a větrných elektráren v ČR.Praha:* Oeconomica – Nakladatelství VŠE, 110 p. ISBN 978-80-245-1687-5.

ENERGETICKÝ REGULAČNÍ ÚŘAD, 2006: Podpora výroby elektřiny z fotovoltaiky v roce 2006. Available at: http://www.pin292.cz/Soubory/Vyj_ERU.pdf

ENERGETICKÝ REGULAČNÍ ÚŘAD, 2010:*Cenové rozhodnutí Energetického regulačního úřadu č. 2/2010.* Available at: http://www.eru.cz/documents/10540/480387/2_2010_OZEKVET-DZ+final.pdf/68acd3f7-a0be-42d2-8881-461b9f402698

ENERGIE CONTROL AUSTRIA AND VAASA ETT, 2012: *Energy Price Report 2012.*

Available at: http://www.vaasaett.com/wp-content/uploads/2012/06/European-ResidentialEnergy-Price-Report-2012_final.pdf

FEDERAL NETWORK AGENCY, 2012: *Monitoringbericht 2010*. Available at::

http://www.vaasaett.com/wp-content/uploads/2012/06/European-Residential-Energy-PriceReport-2012_final.pdf

KONFERENCE SDRUŽENÍ VELKÝCH SPOTŘEBITELŮ ENERGIE, 2011: *Dopady dotační a ekologické politiky na vývoj cen energií.* Available at: http://svse.aem.cz/110511svse/

NAŘÍZENÍ VLÁDY č. 402 ze dne 21. prosince 2015 o podpoře elektřiny a tepla z podporovaných zdrojů energie

ÚRAD PRE REGULÁCIU SIEŤOVYCH ODVETVÍ, 2011: *Výročná správa 2011.* Available at: http://www.urso.gov.sk/sites/default/files/VS2011_sk.pdf

VLÁDA ČESKÉ REPUBLIKY, 2010: *Zákon č. 402/2010, kterým se mění zákon č. 180/2005 Sb. o podpoře výroby elektřiny z obnovitelných zdrojů energie.* Available at:

www.esipa.cz/sbirka/sbsrv.dll/sb?DR=SB&CP=2010s402

Kontaktní adresa autora:

Eva Mazeque–Pavelková, Ing., Ph.D., PPG INDUSTRIES CZECH REPUBLIC, s.r.o., pavel@mail.cz

Iva Živělová, prof. Ing. CSc., Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně, zivelova@mendelu.cz

Komerčná suburbanizácia v obciach spájajúcich mestá Nitra a Nové Zámky

Commercial suburbanization in municipalities connected Nitra city and Nové Zámky city

Milan Midler, Alena Dubcová.

Abstrakt:

Prechod Slovenska na trhové hospodárstvo po roku 1989, výstavba nových významných dopravných línií (najmä diaľnica D1 a rýchlostná cesta R1), podpora malého a stredného podnikania na štátnej a regionálnej úrovni, dostatok pomerne lacných pozemkov, ako i nadbytok lacnej kvalifikovanej pracovnej sily podmieňujú rozvoj procesu komerčnej suburbanizácie na území celého Slovenska. Cieľom príspevku je zachytiť a zhodnotiť rozvoj procesu komerčnej suburbanizácie pozdĺž cesty I. triedy I/64 spájajúcej krajské mesto Nitra a okresné mesto Nové Zámky. Na tomto území ležia vidiecke sídla Ivanka pri Nitre, Branč, Veľký Kýr (okres Nitra) a Komjatice (okres Nové Zámky). Pre zachytenie reálneho stavu sledovaného procesu v roku 2017 bola využitá metóda terénneho prieskumu, na ktorú nadväzovali metóda analýzy a syntézy, ale aj porovnávacia, kartografická a grafická metóda. Lokalizácia jednotlivých komerčných subjektov bola spracovaná prostredníctvom leteckých snímok z roku 2017, pričom v sledovanom území bolo zaznamenaných celkom 127 komerčných subjektov.

Klíčová slova:

komerčná suburbanizácia, brownfield ,vidiecke sídla, mesto Nitra, mesto Nové Zámky

Abstract:

Development of commercial suburbanization on the territory of Slovakia is highly affected by Slovakia's transition from state planned to market economy after 1989, the construction of major new transport lines (mainly D1 motorway and R1 express road), state support of small and medium-sized enterprises, sufficient of relatively cheap and large swathes of land, as well as excess of cheap and qualified labour force. The aim of this paper is to capture and evaluate the development of commercial suburbanization process along I. class road I/64 connected regional city Nitra and district city Nové Zámky. In this territory are located rural municipalities Ivanka pri Nitre, Branč, Veľký Kýr (Nitra region) and Komjatice (Nové Zámky district). Real situation of commercial suburbanization process in 2017 was tracked by terrain survey method, followed by method of analysis and synthesis, as well as method of comparing, cartographic and graphic. Localization of commercial subjects was achieved by satellite imagery. 127 commercial subjects were recorded in the monitored area in 2017.

Key words:

commercial suburbanization, brownfield, rural municipalities, Nitra city, Nové Zámky city

Úvod

Proces suburbanizácie sa v súčasnej dobe považuje za jeden z najsilnejších procesov, ktoré ovplyvňujú tvár mestských častí, okolia miest, ako i okolitých vidieckych obcí (Repaská, Ostrovská, 2012). Rozvoj tohto procesu sa na území Slovenska začína vo zvýšenej intenzite

prejavovať od 90. rokov 20. storočia (Falťan, 2010), kedy došlo vplyvom transformačných zmien ku prechodu z plánovitého hospodárstva na trhové (Midler, Dubcová, Repaská, Vilinová, 2016). Uskutočnené reformné kroky ako i vstup Slovenska do Európskej únie (v roku 2004) a eurozóny (v roku 2009) prispeli k zlepšeniu podnikateľského prostredia. Vďaka zlepšujúcim sa ekonomickým podmienkam, dobrej dopravnej dostupnosti, pomerne lacnej kvalifikovanej pracovnej sily a rozsiahlym voľným lacným pozemkom, dochádza ku výraznému rozvoju procesu komerčnej suburbanizácie. Rozmach komerčnej suburbanizácie môžeme pozorovať vo forme výstavby nákupných centier (supermarketov, hypermarketov, megamarketov), rozsiahlych skladovacích, prekladacích (logistických) centier, priemyselných plôch a pod.. Z priestorového hľadiska sa tieto areály sústreďujú hlavne na územiach s veľmi dobrou dopravnou dostupnosťou, pozdĺž významných dopravných ťahov a trás, výpadových ciest, diaľnic a rýchlostných komunikácií, prípadne pri významných dopravných uzloch (Masný, Dubcová, 2010, Keken, Smid, Sebkova, Berchova, 2013, Barski, Barski, 2016). Nárastom vplyvu komerčnej (ako i rezidenčnej) suburbanizácie podporovanej rozvojom spoločnosti a jej ekonomickým smerovaním, dochádza ročne k výraznému úbytku poľnohospodárskej pôdy (Némethová, Dubcová, Kramáreková, 2014), premene pôvodnej funkčnej a morfologickej štruktúre územia (Šuška, 2012), výraznému zintenzívneniu dopravy vplývajúcej na nárast hluku, znečistenia, či ohrozenia chodcov (Falťan, 2010), ale aj revitalizácii už existujúcich a zdevastovaných plôch (Midler, Dubcová, 2016).

Cieľom príspevku je zaznamenať rozvoj a špecifiká vývoja komerčnej suburbanizácie pozdĺž cesty I. triedy I/64 spájajúcej krajské mesto Nitra s okresným mestom Nové Zámky. Táto dopravná línia pretína 4 priamo susediace vidiecke sídla (Ivanka pri Nitre, Branč, Veľký Kýr, Komjatice), na ktorých území dochádza ku výraznému rozvoju procesu komerčnej suburbanizácie.

Metodické východiská

Suburbanizáciu rozlišujeme na rezidenčnú (obyvateľstva), komerčnú (komerčných subjektov) a sezónnu (víkendové bývanie mestského obyvateľstva) (Slavík, Kurta, 2007), pričom obsahom komerčnej suburbanizácie sú komerčné aktivity (obchod, výroba, skladovanie, zábava, administratíva) (Masný, Dubcová, 2010). Komerčná suburbanizácia (na rozdiel od rezidenčnej suburbanizácie) je výrazne koncentrovaná a viazaná na morfologický proces plynulej horizontálnej adície (angl. ribbon development). Komerčné subjekty sa z pravidla lokalizujú pozdĺž významných dopravných línií. Využívajú pritom novovybudované areály na „zelenej lúke“, ale aj už existujúce (častokrát zdevastované) priestory pôvodných poľnohospodárskych družstiev, priemyselných budov, či rodinných domov (Šveda, Križan, 2011).

Hlavnými lokalizačnými predpokladmi pre rozvoj komerčnej suburbanizácie sa na jednej strane stáva dobrá dopravná dostupnosť územia s výskytom významných dopravných ťahov ako sú diaľnice a rýchlostné cesty, prípadne cesty I. triedy, ako i voľné pomerne lacné pozemky. Na druhej strane komerčné subjekty pri umiestňovaní svojich podnikov zohľadňujú aj dostatok pracovnej sily v ich záujmovom území. Z dôvodu dobre vybudovanej dopravnej infraštruktúry, dostatku rozsiahlych pomerne lacných nezastavaných priestorov, množstva nevyužívaných existujúcich budov, ako i neustále narastajúci počet obyvateľov, sa sledované vidiecke sídla stávajú čoraz viac atraktívnymi pre nové komerčné subjekty. Na ich významovosti nadobúdajú aj vďaka bezprostrednej blízkosti od krajského mesta Nitra, pričom podľa štúdií Repaskej (2012) práve obce Ivanka pri Nitre a Branč spadajú do jej suburbánnej zóny. Aj napriek skutočnosti, že obce Veľký Kýr a Komjatice nespadajú z hľadiska rezidenčnej suburbanizácie pod suburbánnu zónu mesta Nitra, výskyt rýchlostnej cesty R1 pretínajúcu toto mesto podmienil vznik väzieb z hľadiska komerčnej suburbanizácie medzi sledovanými obcami a krajským mestom Nitra.

Zachytenie rozvoja komerčnej suburbanizácie je v porovnaní s rezidenčnou suburbanizáciou omnoho náročnejšie, pričom existuje hneď niekoľko rôznych metodických prístupov, ako daný proces čo najpresnejšie indentifikovať a následne analyzovať. Ako

príklad možno uviesť využitie databýzy CORINE Land Cover, ktorú využili vo svojej štúdii Repaská, Vilinová, Vojtek (2016), s následným doplnením o terénny prieskum vo vybraných lokalitách mesta Nitra. Na území Českej republiky obdobnú metódu použili napr. Chuman, Rompolt (2011). Rozvoj sledovaného procesu v značnej miere vplýva aj krajinu a zmenu jej funkčného využitia. Rozrastaním sa plôch pre komerčné účely dochádza k výrazným záberom úrodnej pôdy. Z tohto dôvodu nadobúda na svojom význame práca autorov Masný, Dubcová (2010), ktorí poukazujú na významnosť využívania už existujúcich areálov v podobe tzv. "brownfields". Pre hodnotenie rozvoja komerčnej suburbanizácie je vo všeobecnosti možné využiť Register ekonomických činností, ktorý spravuje Štatistický úrad SR. Túto metódu vo svojej štúdii využili Šveda a Križan (2012) na príklade zázemia Bratislavy. Databáza ŠÚ SR zhromažďuje informácie o jednotlivých subjektoch podľa ich sídla, pričom bližšie údaje o ich prevádzkach absentujú. Z uvedeného dôvodu sa stáva odhalenie presunu komerčných aktivít do iných lokalít vysoko náročné a preto sa základným pilierom skúmania lokalizácie subjektov stal terénny prieskum. Výsledky lokalizácie komerčných subjektov v sledovanom území v roku 2017 boli spracované prostredníctvom voľne dostupnej aplikácie OsmAnd Maps. Zároveň boli použité aj satelitné snímky z roku 2017 získané zo satelitu Sentinel 2. Údaje o jednotlivých subjektoch poskytla online databáza finančných údajov www.finstat.sk. Pri spracovávaní údajov boli následne využité metódy analýzy, syntézy a porovnávania. Kartografické výstupy boli vypracované v prostredí ArcGIS 10.4.1.

Lokalizácia subjektov komerčnej suburbanizácie v obciach spájajúcich mestá Nitra a Nové Zámky

Proces transformácie hospodárstva na Slovensku po roku 1989 prináša so sebou výrazné zmeny lokalizačných faktorov (Némethová, 2009), ktoré v súčasnosti postihujú predovšetkým vidiecke oblasti orientované výhradne na poľnohospodársku výrobu jedného, alebo dvoch závodov (Hampl, 2001). Obdobné podmienky rozvoja vidieckych sídiel je možné pozorovať aj na území obcí Ivanka pri Nitre, Branč, Veľký Kýr a Komjatice spájajúce krajské mesto Nitra, s okresným mestom Nové Zámky. Rozvoj a vyššie ceny pozemkov v mestách vedie podnikateľov zakladať si výrobu v zázemiach miest a to najmä v obciach ležiacich pozdĺž hlavných dopravných komunikáciách. V roku 2017 bolo na tomto území zaznamenaných celkom 127 komerčných subjektov, ktoré sa koncentrujú pozdĺž dopravnej línie I/64, prípadne v jej blízkom okolí. Počet komerčných subjektov bol v jednotlivých obciach zastúpený pomerne rovnomerne. Najdominantnejší bol v obci Ivanka pri Nitre s počtom 37 subjektov a Komjatice s počtom 36 subjektov. V obci Veľký Kýr bolo lokalizovaných 31 komerčných subjektov. Najnižší počet bol zaznamenaný v obci Branč s počtom 23 komerčných subjektov. Z hľadiska odvetvovej štruktúry subjektov (tabuľka 1) dochádza na území obcí ku výraznej diverzifikácii odvetví, čo nasvedčuje o neustále klesajúcom význame vplyvu poľnohospodárstva na rozvoji regiónu. Najdominantnejším odvetvím v roku 2017 sa stalo odvetvie maloobchodu s počtom 44 subjektov (34,65% z celkového počtu), nasledované priemyselnou výrobou (17, 32% subjektov), veľkoobchodom (10,24% subjektov) a stavebníctvom (7,87% subjektov). Odvetvie poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybolov bolo zastúpené len 6 subjektmi (4,72% z celkového počtu). V rámci odvetvia ubytovacie a stravovacie služby bolo zaznamenaných 9 subjektov (7,09% z celkového počtu). Odvetvie ostatné činnosti reprezentované najmä kaderníckymi službami predstavovalo 6 subjektov (4,72% z celkového počtu).

Tab. 1: Odvetvová štruktúra komerčných subjektov v obciach Ivanka pri Nitre, Branč, Veľký Kýr a Komjatice v roku 2017

Odvetvie	Počet subjektov	
	abs.	%
Poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybolov	6	4,72
Priemyselná výroba	22	17,32
Maloobchod	44	34,65
Veľkoobchod	13	10,24
Stavebníctvo	10	7,87
Oprava motorových vozidiel a motocyklov	4	2,36
Ubytovacie a stravovacie služby	9	7,09
Administratívne a podporné služby	2	1,57
Odborné, vedecké a technické činnosti	2	1,57
Finančné a poisťovacie činnosti	1	0,79
Umenie, zábava a rekreácia	1	0,79
Zdravotníctvo a sociálna pomoc	1	0,79
Ostatné činnosti	6	4,72
Nezistené	6	5,52
SPOLU	**127**	**100**

Zdroj: www.finstat.sk*, 2017*

Ivanka Pri Nitre

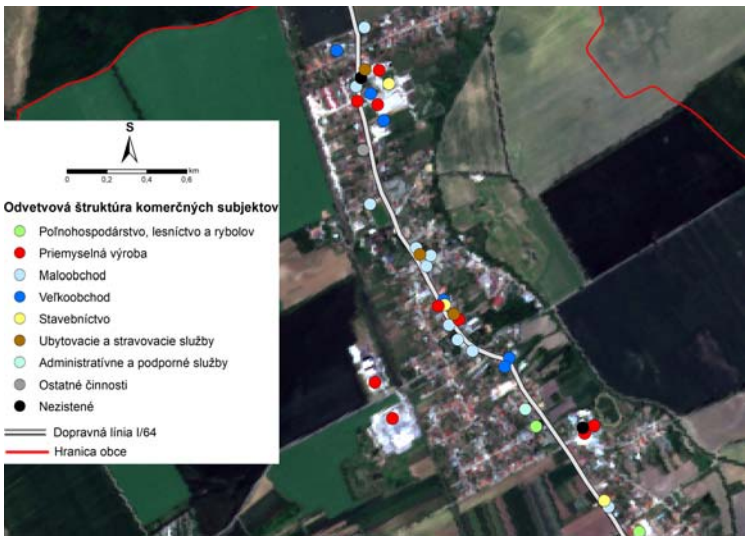
Obec Ivanka pri Nitre bola do roku 1992 súčasťou mesta Nitra, ako jedna z jej mestských častí. Dnes už ako samostatná obec sa stáva čoraz viac ovplyvňovaná suburbanizačnými procesmi. Tie sú na tomto území podmieňované najmä výrazným vplyvom krajského mesta Nitra, dobre vybudovanou cestnou infraštruktúrou, ako i transformačnými procesmi. Privatizácia štátnych podnikov po roku 1989 v obci spôsobila, podobne ako aj na území celého Slovenska, výrazný pokles poľnohospodárskej výroby, čím sa znateľne znížila aj náročnosť poľnohospodárskeho podniku na priestor (Némethová, 2010). Z vybudovaných rozsiahlych areálov využívaných v minulosti hlavne pre poľnohospodárske účely, ostávajú opustené a postupne devastujúce budovy nazývané pojmom „brownfield“. Tie dnes ponúkajú rozľahlé priestory, ktoré sa stávajú čoraz viac atraktívnymi pre súkromných investorov. V obci sa k nim dnes radí areál využívaný v minulosti ako silo poľnohospodárskeho družstva Ivanka pri Nitre. Dnes tieto priestory využíva subjekt Heineken Slovakia so sídlom v Hurbanove. Ďalším rozľahlým areálom, ktorý prešiel transformačným procesom sú priestory bývalej tehelne, ktoré dnes využíva spoločnosť Bramac pre výrobu strešnej krytiny. Táto spoločnosť má v obci aj svoje sídlo.

Vďaka dostatku voľných nezastavaných plôch a vysokým finančným nákladom na revitalizáciu chátrajúcich budov uprednostňujú mnohé komerčné subjekty výstavbu nových rozsiahlych a zároveň nízko nákladných hál, ktoré sú využívané pre skladové účely. Radia sa k nim subjekty EKOfence (nešpecializovaný veľkoobchod), Low & Bonar (tkanie textilu) a Sola (veľkoobchod s porcelánom, sklom a čistiacimi prostriedkami).

Plochou nenáročné subjekty umiestňujú svoju činnosť do rodinných domov, ktorých pôvodná rezidenčná funkcia je nahradená komerčnou funkciou. Takýmito subjektmi sú Maks (výroba ostatného nábytku), reštaurácia Balada (reštauračné činnosti a mobilný predaj jedál), Teta drogéria (veľkoobchod s parfumérskym a kozmetickým tovarom) a iné.

Na území obce Ivanka pri Nitre bolo v roku 2017 zaznamenaných celkom 37 subjektov, ktoré svoje činnosti lokalizujú pozdĺž dopravnej línie I/64. Dominantnými odvetviami v sledovanej obci sa stal maloobchod (10 subjektov), priemyselná výroba (9 subjektov)

a veľkoobchod (6 subjektov). Ostatné odvetvia významnejšie postavenie v obci nezaznamenali (obr. 1).

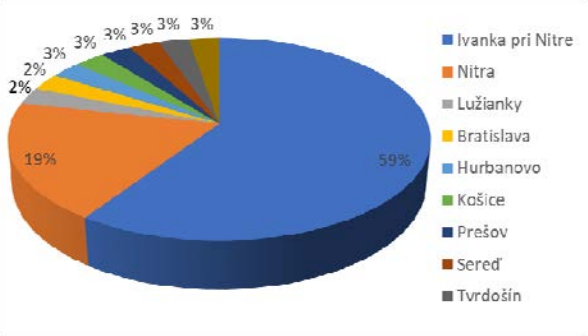

Obr. 1: Lokalizácia komerčných subjektov podľa odvetvovej štruktúry v obci Ivanka pri Nitre v roku 2017

Zdroj: spracované autormi

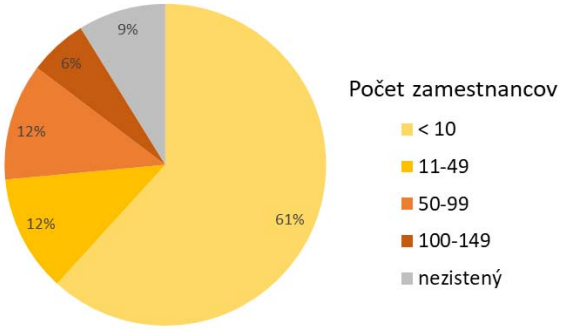
Blízka vzdialenosť od mesta Nitra (približne 440m) sa stala jedným z hlavných lokalizačných predpokladov príchodu nových komerčných subjektov do sledovaného územia. Z hľadiska sídla zaznamenaných subjektov nadpolovičná väčšina (59%) si zriadila svoje sídlo spoločnosti priamo v obci Ivanka pri Nitre (graf 1). Najpočetnejšiu skupinu tvoria mikropodniky (14 subjektov) ako sú napr. Ľubomír Starý BISTRO AGRO MOTO, AGRO - PO, s.r.o., Kaderníctvo Viera Pintérová, Miroslav Ružička ŽEL – MAT. Ďalšou skupinou sú malé podniky zastúpené spoločnosťami SOLA Switzerland EU s.r.o. a MÜLLER a MÜLLEROVÁ, s.r.o.. Ku stredne veľkým podnikom so sídlom v obci sa radia Poľnohospodárske družstvo Ivanka pri Nitre, BRAMAC - strešné systémy, spol. s.r.o. a Low & Bonar Slovakia a.s.. Proces komerčnej suburbanizácie sa v obci Ivanka pri Nitre prejavuje aj vysúvaním prevádzok podnikov z iných miest, prípadne obcí. Najdominantnejším nasunutím prevádzok sa stalo mesto Nitra, ktorej podniky si v obci Ivanka pri Nitre vytvorili maloobchodné predajne. Sem môžeme zaradiť napr. Status Alfa s.r.o. (predaj a montáž parkiet), COOP Jednota (potraviny), Vladimír Derka - AKRED (predaj reziva, výroba krovov na mieru). Podniky sídliace v ostatných mestách (prípadne obciach) využívajú územie Ivanky pri Nitre pre skladové účely (Semmelrock Stein+Design - Sereď, EKOfence, s.r.o. - Prešov), výrobné aktivity (Heineken Slovensko Sladovne, a.s. - Hurbanovo) a maloobchodné predajne (BLACHOTRAPEZ, s.r.o. - Tvrdošín).

Z hľadiska počtu zamestnancov nadpolovičnou väčšinou (59,45%) dominujú subjekty s počtom zamestnancov menej ako 10 (graf 2). Tieto subjekty využívajú priestory s malou plochou pozdĺž hlavného dopravného ťahu (cesta I/64). Zaraďujeme k nim subjekty Andrea Belanová – ABM (predaj zeleniny a ovocia), Autosúčiastky Alojz Číčo (ostatný maloobchod s novým tovarom v špecializovaných predajniach), Sauber Kärcher (generálne čistenie budov) a iné. Druhou najväčšou kategóriou (21,62%) sú subjekty lokalizované na okraji obce s počtom zamestnancov visc ako 50. Subjekty tejto kategórie sídlia vo veľkoplošných areáloch, medzi ktoré patria PD Ivanka (zmiešané hospodárstvo), Bramac (výroba strešnej krytiny), Low & Bonar (tkanie textilu) a iné. Najnižší počet (10,81%) zaznamenali subjekty s počtom zamestnancov 11-49. Ako príklad môžeme uviesť Müller a Müllerová, s.r.o. (veľkoobchod s ostatnými domácimi potrebami), EKOfence (nešpecializovaný veľkoobchod), Sola (veľkoobchod s porcelánom, sklom a čistiacimi prostriedkami) a pod..

Graf 1: Subjekty podľa sídla v obci Ivanka pri Nitre v roku 2017

Zdroj: spracované autormi

Graf 2: Subjekty podľa počtu zamestnancov v obci Ivanka pri Nitre v roku 2017

Zdroj: spracované autormi

Branč

V porovnaní s ostatnými skúmanými obcami najnižší počet hospodárskych subjektov bol zaznamenaný v obci Branč (23 subjektov). Subjekty sa lokalizujú výhradne pozdĺž hlavnej dopravnej línie I/64. Z odvetvového hľadiska (obr. 2) sú tieto subjekty výrazne diverzifikované, pričom každé odvetvie je zastúpené iba jedným, prípadne dvoma subjektmi. Výnimku tvorí odvetvie maloobchodu s počtom 6 subjektov. Aj napriek výraznému vplyvu komerčnej suburbanizácie v ostatných okolitých vidiecky sídlach, si obec uchováva svoj pôvodný ráz s dominantným poľnohospodárskym sektorom. Novovznikajúce subjekty využívajú už existujúcu zástavbu rodinných domov so zachovaním pôvodnej rezidenčnej funkcie. Ako príklad je možné uviesť EuroServis 2000 (finančné a poisťovacie činnosti), Dante (stavebníctvo), DoorMinot (stavebníctvo), Biovčielka (maloobchod). Ide hlavne o malé podnikanie

Aj napriek tomu, že obec Branč disponuje rozsiahlymi plochami pomerne lacných nezastavaných pozemkov, nedochádza na jej území ku žiadnym výrazným záberom ornej pôdy pre komerčné účely. Tento jav je spôsobený hlavne silným postavením poľnohospodárskeho družstva obhospodarujúceho väčšinu územia obce, čo výrazne limituje možnosti odkúpenia pozemkov pre nových zahraničných, ako i domácich investorov. Výrazne limitujúcim faktorom rozvoja komerčnej suburbanizácie sa stala aj absencia opustených hospodárskych plôch (tzv. brownfieldov) a priemyselných zón. Tie by poskytovali pomerne lacné a dostatočne rozľahlé už vybudované priestory pre potenciálnych podnikateľov, čím by došlo ku vytvoreniu základne rozvoja komerčnej suburbanizácie podporujúcej ekonomický rozvoj obce.

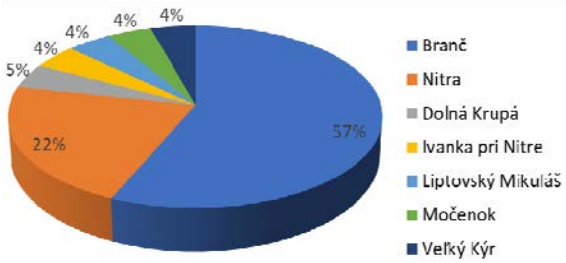

Obr. 2: Lokalizácia komerčných subjektov podľa odvetvovej štruktúry v obci Branč v roku 2017

Zdroj: spracované autormi

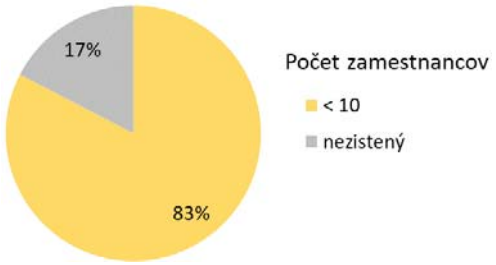
Dominantné postavenie poľnohospodárstva a nedostatok plôch atraktívnych pre komerčné subjekty sa odzrkadľujú aj štruktúre subjektov podľa sídla (graf 3), rovnako ako ako aj v ich štruktúre podľa počtu zamestnancov (graf 4). Na území obce dochádza ku vzniku mikropodnikov (83% z celkového počtu podnikov) založených vlastným obyvateľstvom obce, pričom podstatou podnikateľských aktivít sa stalo zabezpečenie základných obchodno-obslužných funkcií obce.

Z celkového počtu subjektov zaznamenaných v obci Branč, má ich nadpolovičná väčšina (57%) na tomto území aj svoje sídlo. Jedná sa o mikropodniky, ktoré svoje priestory využívajú pre maloobchod (Valéria Opoldusová Centrum - Tajomstvo zdravia, Bio-Včielka, s.r.o., Kvetinárstvo BIBI), ubytovacie a stravovacie služby (Piváreň u Morgena, Hostinec pod Brezou), výrobu (Ing. Eva Kóšová - výroba bižutérie), opravu motorových vozidiel (Auto pneu servis), ale i finančné poisťovacie služby (EuroServis 2000). Z mesta Nitra vysunuli svoje prevádzky do sledovanej obce subjekty Jazdecký klub El Zorro (prevádzka Farma dojníc Branč), veľkoobchod so železiarskym a inštalatérskym tovarom a vykurovacími zariadeniami a potrebami (Toth Centrum), a maloobchodná predajňa COOP Jednota. Z iných obcí a miest sa v obci Branč lokalizujú prevádzky subjektov PD Ivanka (Ivanka pri Nitre), APIMED (Dolná Krupná), DoorMont (Močenok), Sama Plus, s.r.o. (Liptovský Mikuláš) a Dematex, s.r.o. (Veľký Kýr).

Graf 3: Subjekty podľa sídla v obci Branč v roku 2017

Zdroj: spracované autormi

Graf 4: Subjekty podľa počtu zamestnancov v obci Branč v roku 2017

Zdroj: spracované autormi

Veľký Kýr

Na území obce Veľký Kýr bolo zaznamenaných celkovo 30 subjektov. Na jednej strane sa usídľujú lineárne pri hlavnej dopravnej tepne, na druhej strane sa subjekty lokalizujú v centrálnych častiach obce, ktoré sú s hlavnou dopravnou komunikáciou I/64 priamo napojené (obr. 3). Komerčné subjekty využívajú pre svoje aktivity existujúce maloplošné priestory najčastejšie v podobe rodinných domov, ktoré zároveň plnia aj rezidenčnú funkciu. Rovnako ako aj v ostatných sledovaných územiach, tak aj na území obce Veľký Kýr bola zaznamenaná výrazná diverzifikácia odvetvovej štruktúry. Dominantnými odvetviami v obci sa stali priemyselná výroba (celkom 9 subjektov) a maloobchod (celkom 8 subjektov). Pokiaľ priemyselné odvetvie je zastúpené subjektmi ako napr. Miloš Miškovič - Priemyselný tovar (výroba kovových konštrukcií), Oľga Lacušková (výroba keramického riadu), Jana Čapuchová – ČAPUCHA (výroba výrobkov z betónu), ViVa Plast s.r.o. (výroba plastových výrobkov), do odvetvia maloobchod boli zaradené subjekty COOP Jednota (potraviny), REAL - K, s.r.o. (maloobchod s pohonnými látkami), LETMANN, s.r.o. (maloobchod s tabakovými výrobkami) a iné. Ostatné odvetvia v obci výrazné zastúpenie nezaznamenali. Ako príklad možno uviesť Kaderníctvo Kika (kadernícke a kozmetické služby), Koreninová a liečivá záhrada (veľkoobchod), Motorest Veľký Kýr (ubytovacie a stravovacie služby) a pod..

Aj napriek pomerne vysokému počtu komerčných subjektov s vysokou diverzifikáciou odvetví, si obec naďalej zachováva pôvodný poľnohospodársky ráz. Silné postavenie Poľnohospodárskeho družstva Veľký Kýr bolo v roku 1989 mierne poznačené

transformačnými zmenami, po ktorých nasledoval dynamický vývoj štruktúry agrosubjektov. Najdominantnejšie postavenie si ďalej zachováva Poľnohospodárske družstvo, kým územie rozľahlých viníc je od roku 2011 pod správou súkromnej spoločnosti Víno Velkeer 1113.

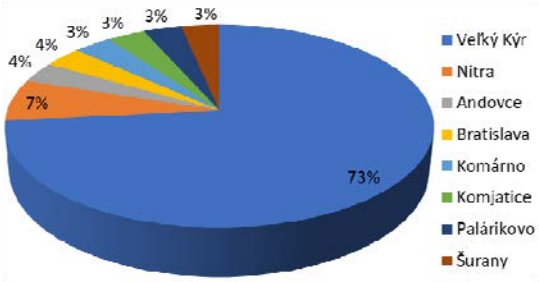

Obr. 3: Lokalizácia komerčných subjektov podľa odvetvovej štruktúry v obci Veľký Kýr v roku 2017

Zdroj: spracované autormi

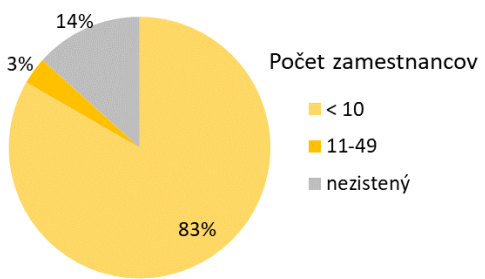
Na území obce Veľký Kýr si svoje sídlo zriadilo viac ako 70% subjektov (graf 4). Jedná sa o mikropodniky diverzifikovaných odvetví, ako napr. maloobchodné predajne GARDENCENTRUM, Potraviny el miszer, Marta Forgácsová chovateľské potreby, Kozmetické služby Mária Fintová), výroba elektrických zariadení (Wiesmann), výroba plastových výrobkov (Viva Plast), výroba hroznového vína VELKEER 1113 a pod.. Vysunuté prevádzky so sídlom v iných obciach, príp. mestách sú reprezentované maloobchodnými predajňami (Real-K - Komárno, Pepe - Komjatice, LETMANN market - Šurany), výrobou výrobkov z betónu, sadry a cementu (Kamenárstvo Jana Čapuchová – ČAPUCHA - Palárikovo) a spracovaním mäsa (Danubius - Bratislava).

Najdominantnejšie zastúpenie z hľadiska počtu zamestnancov (graf 5) zaznamenali subjekty s počtom menej ako 10 zamestnancov. Subjekty tejto kategórie sa lokalizujú v rodinných domoch pozdĺž hlavnej dopravnej línie, prípadne v centrálnej časti obce hlavne v okolí návsi, kde dochádza k najvyššej koncentrácii obyvateľstva bývajúceho v obci. Radia sa k nim Coop Jednota (maloobchod), LETMANN market (maloobchod), Miloš Miškovič – Priemyselný tovar (predaj železiarskeho a priemyselného tovaru a potrieb), Katy photo (technické činnosti) a iné. Najvýznamnejším zamestnávateľom je naďalej Poľnohospodárske družstvo Veľký Kýr s počtom 11-49 zamestnancov.

Graf 4: Subjekty podľa sídla v obci Veľký Kýr v roku 2017

Zdroj: spracované autormi

Graf 5: Subjekty podľa počtu zamestnancov v obci Veľký Kýr v roku 2017

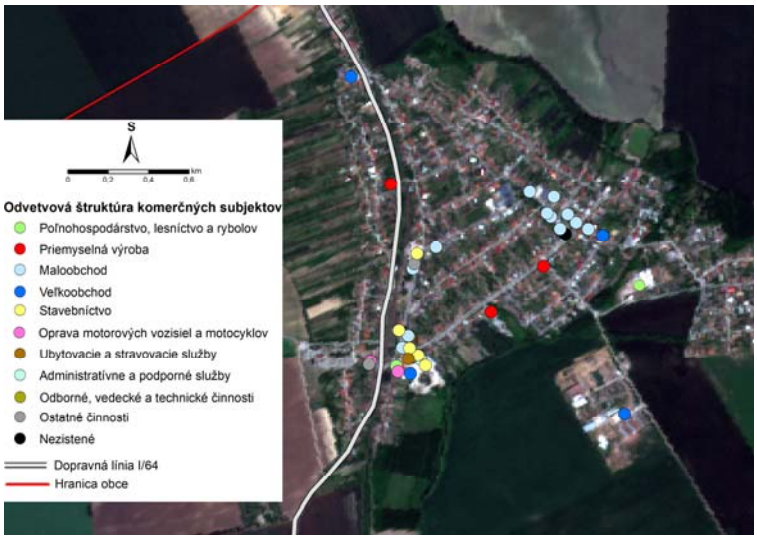
Zdroj: spracované autormi

Komjatice

Rovnako ako aj v obci Ivanka pri Nitre, tak aj v obci Komjatice bolo zaznamenaných 37 subjektov. Pri sledovaní lokalizácie subjektov (obr. 4) dochádza ku vzniku dvoch hlavných zhlukov. Najdominujúcejším sa stalo územie subjektu Stavmex Komjatice s.r.o. (výstavba obytných a neobytných budov), kde bolo lokalizovaných celkom 15 komerčných subjektov. Komerčné subjekty umiestnené v areály využívajú haly určené pre skladové účely, ale aj kancelárske, maloobchodné predajne ako i stravovacie zariadenia. Z hľadiska odvetvovej štruktúry sa areál radí medzi polyodvetvové. Umiestnili sa v ňom subjekty ako napr. Bocus a.s. (chov ostatného dobytka a byvolov), Butik Silvia (maloobchod), Celtima SK (prenájom a lízing rekreačných a športových potrieb) a iné.

Ďalším územím s výraznejšou koncentráciou subjektov sa nachádza v blízkom okolí návsi obce. Subjekty sa na tomto území lokalizujú do rodinných domov, pričom pôvodná rezidenčná funkcia je nahradená novou komerčnou. Radia sa k nim Elly moda A-Z (maloobchod), Pavol Hlinka - Uni Max (maloobchod), Reštaurácia u Bumbusa (reštauračné činnosti a mobilný predaj jedál), ASC Moja Kúpeľňa - Kamil Pivník (maloobchod) a pod..

Pri pohľade na celkový prejav sledovaného procesu v obci, komerčné subjekty v súčasnosti nevytvárajú nové rozľahlé areály a rozsiahle plochy úrodnej pôdy ostávajú naďalej využívané výhradne pre poľnohospodárske účely. Na základe tohto je možné konštatovať, že obec si naďalej uchováva svoj pôvodný poľnohospodársky ráz a poľnohospodárske odvetvie ostáva najvýznamnejším sektorom hospodárstva obce.

Obr. 4: Lokalizácia komerčných subjektov podľa odvetvovej štruktúry v obci Komjatice v roku 2017

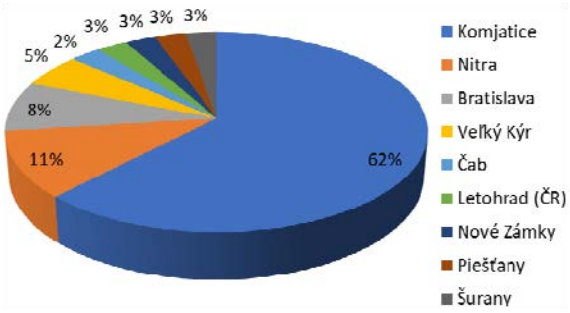
Zdroj: spracované autormi

Na území obce Komjatice sídli celkom 62% lokalizovaných subjektov. Charakteristické sú výraznou diverzifikáciou odvetví zabezpečujúcich dostatok služieb pre obyvateľov obce. Ako príklad možno uviesť maloobchodné predajne STARMONT, Miroslav Dlhovič – IVIA, LUMIX záhradkárske potreby, ABC-elektroservis a i., veľkoobchodnú predajňu UNI-MAX, opravovňu motorových vozidiel Autoservis Jozef Holík, priemyselné výrobne Strechy Hifer, Rybárstvo Slnečnica, ale i administratívne služby Celtima SK. Prevádzky so sídlom v meste Nitra sú zastúpené maloobchodnou predajňou COOP Jednota, veľkoobchodnou predajňou RECCOM, stravovacou službou Pizzeria u Zajíčkov a stavebníckymi službami STAVEBNINY GARDEN. Rovnako ako aj v ostatných sledovaných obciach, tak aj na území obce Komjatice sa nachádzajú subjekty so sídlom vo vzdialených mestách, ako sú Slovenská SANO s.r.o. (Bratislava), 101 Drogeria (Bratislava), RESPECT INSURANCE BROKERS (Piešťany), ale i Bocus a.s. sídliaci v Letohrade v Českej republike.

Z hľadiska počtu zamestnancov dominujú mikropodniky s počtom zamestnancov menej ako 10 (79% z celkového počtu). Reprezentované sú najmä maloobchodnými predajňami (STARMONT, Kvetinárstvo Milena, LUMIX záhradkárske potreb a pod.), ale aj subjektmi zameranými na stavebníctvo (Stavebniny GARDEN, PIPO Komjatice, LEGA, ubytovacie a stravovacie služby (Pub Džezík, Pizzeria u Zajíčkov) apod..

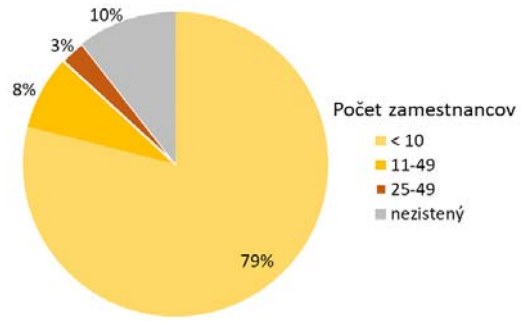
Voľné pomerne lacné plochy sa stali atraktívnymi najmä pre subjekty zamestnávajúce 11-49 zamestnancov. Do tejto veľkostnej kategórie boli zaradené subjekty STAVMEX Komjatice (výstavba obytných a neobytných budov), Fashionet holding (nešpecializovaný veľkoobchod) a Ambra (maloobchod) a ZOVOS EKO (výrobu nádrží, zásobníkov a kontajnerov z kovu). Najvýznamnejším zamestnávateľom obce naďalej ostáva Podielnicke poľnohospodárske družstvo Komjatice, ktoré poskytuje pracovné príležitosti pre viac ako 25 zamestnancov.

Aj napriek dostupným pomerne lacným plochám a miernemu poklesu vplyvu poľnohospodárstva po transformácií hospodárstva, sa na území obce lokalizujú najmä mikropodniky zabezpečujúce obchodné funkcie. Na základe toho je možné považovať rozvoj procesu komerčnej suburbanizácie v obci len za počiatočné štádium, pričom práve hlavná dopravná línia I/64, dostatočne vybudovaná cestnú infraštruktúra obce, pomerne nízke ceny pozemkov, ako i výskyt veľkoplošných nevyžívaných budov, predstavujú najvýznamnejšie lokalizačné predpoklady pre prilákanie nových investorov na územie obce Komjatice.

Graf 6: Subjekty podľa sídla v obci Komjatice v roku 2017

Zdroj: spracované autormi

Graf 7: Subjekty podľa počtu zamestnancov v obci Komjatice v roku 2017

Zdroj: spracované autormi

Záver:

Proces komerčnej suburbanizácie je v súčasnosti výrazne ovplyvňovaný výskytom hlavných dopravných línií spájajúcich administratívne významné krajské a okresné mestá. Rovnakému vplyvu sú v dnešnej dobe vystavené aj vidiecke obce ležiace pozdĺž cesty I. triedy (I/64), ktorá sa stala hlavným prepojovacím uzlom krajského mesta Nitra a okresného mesta Nové Zámky. Radia sa k nim obce Ivanka pri Nitre, Branč, Veľký Kýr a Komjatice.

Podobné podmienky podmieňujúce rozvoj komerčnej suburbanizácie (pomerne lacné pozemky, voľné nezastavané plochy, nevyužívané vybudované plochy, dostatok pracovnej sily), ale i malá vzájomná vzdialenosť jednotlivých obcí, spôsobili rovnomerné zastúpenie počtu komerčných subjektov.

Pokým na území obcí spájajúcich mesto Nitra s mestom Topoľčany dochádza ku výraznému vytváraniu komerčných suburbanizačných zón, v obciach spájajúcich mesto Nitra s mestom Nové Zámky plnia komerčné subjekty prevažne maloobchodnú funkciu. Subjekty na tomto území využívajú už existujúce areály s cieľom ich revitalizácie, prípadne rodinné domy s pôvodnou rezidenčnou funkciou. Na rozdiel od prejavov komerčnej suburbanizácie v okrajových častiach mesta Nitra, si rodinné domy tohto územia zachovávajú obytnú funkciu, čím pôvodný rurálny ráz obce ostáva neporušený.

Najzreteľnejšie sa sledovaný proces prejavuje v obci Ivanka pri Nitre. Komerčné subjekty na jej území vytvárajú zhluk v bližšej vzdialenosti od mesta Nitra, čím je možné považovať prítomnosť tohto krajského mesta za jeden z najvýznamnejších činiteľov ovplyvňujúcich rozvoj pozorovaného procesu. Na tomto území došlo k miernej zástavbe voľných pozemkov pre komerčné účely (skladové haly subjektov EKOfence, Low & Bonar a SOLA Switzerland EU) pričom táto forma prejavu v ostatných obciach nebola zaznamenaná.

Z hľadiska odvetvovej štruktúry subjektov dochádza ku výraznej diverzifikácií, pričom najdominantnejším odvetvím sa stal maloobchod. Aj napriek širokému spektru odvetví si obce naďalej zachovávajú svoj poľnohospodársky ráz a tak hlavnými ťahúňmi regionálneho rozvoja ostávajú poľnohospodárske družstvá. Silné postavenie poľnohospodárstva spravujúce väčšinu územia obcí však značne komplikuje investorom dostupnosť ku voľným pozemkom, čo podmieňuje doterajšiu stagnáciu rozvoja komerčnej suburbanizácie.

Týmto vplyvom sa v sledovanom území lokalizujú najmä mikropodniky (menej ako 10 zamestnancov) sídliace priamo v sledovanom území, pričom subjekty so sídlom v iných mestách, prípadne obciach presúvajú svoje prevádzky na toto územie len zriedka. Hlavnými zamestnávateľskými ťahúňmi oblasti aj naďalej ostávajú poľnohospodárske družstvá poskytujúce viac ako 50 pracovných miest, pričom väčšina obyvateľstva dochádza za prácou do okolitých miest (hlavne do krajského mesta Nitra, prípadne do okresného mesta Nové Zámky).

Výskum bol finančne podporený Univerzitnou grantovou agentúrou Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre VIII/15/2017– Lokalizácia komerčnej suburbanizácie v meste Nitra.

Literatúra:

BARSKI J., BARSKI J. 2016. 25 years after transformation: changes in spatial distribution of production activities in the case study of Wroclaw, EUROPA XXI, Poland, vol. 31, pp 5-14. ISSN 1429-7132. DOI: 10.7163/Eu21.2016.31.1

FALŤAN, Ľ. 2010. Vidiecke sídla ako súčasť sídelnej štruktúry – klompementarita alebo dichotomický protiklad? Geographia Slovaca, vol. 27, pp. 5-18. ISSN 1210-3519

HAMPL, M. 2001. Regionální rozvoj : specifikace české transformace, evropské integrace a obecná teorie. Praha : Univerzita Karlova, 328 p. ISBN 80-902686-6-8

CHUMAN, T., ROMPOLT, D. 2011. Komeční suburbanizace. In. Ouředníček, M., Temelová, J., Pospíšilová, L. (eds.) Atlas sociálně prostorové diferenciace České republiky. 2011 Praha: Nakladatelství Karolinum, pp. 123-127. ISBN 978-80-246-1889-0.

MASNÝ M., DUBCOVÁ A. 2010. Komerčná suburbanizácia v mestských častiach Banskej Bystrice – Radvaň a Kremnička v kontexte brownfields. Geografické štúdie, vol. 14 no. 1, pp 4-17 ISSN 1337-9445 DOI: 10.17846/GS.2010.14.1.4-17.

MIDLER, M., DUBCOVÁ, A., REPASKÁ, G., VILINOVÁ, K. 2016. Komerčná suburbanizácia vo vidieckych obciach medzi mestami Nitra-Topoľčany. In. Region v rozvoji společnosti 2016. Brno : Mendelova Univerzita v Brně, pp. 619-630. ISBN 978-80-7509-459-9

MIDLER, M. DUBCOVÁ, A. 2016 Localization of commercial suburbanization subjects in Mlynárce district. In. MendelNet 2016. Brno : Mendelova Univerzita v Brně, pp. 450-455. ISBN 978-80-7509-443-8

KEKEN Z., SMID P., SEBKOVA M., BERCHOVA K. 2013. Analysis of commercial suburbanisation developments in the vicinity of motorways in the south moravian region (Czech republic). In 13th International Multidisciplinary Scientific GeoConference of Modern Management of Mine Producing, Geology and Environmental Protection. Bulgaria , pp. 21-32.

POTOMKOVÁ, J., POLÁČKOVÁ, L. 2010. Aspekty transformácie priemyslu na príklade vybraných marginálnych regiónov Slovenskej republiky. Geographia Casoviensis, vol. IV no. 1, pp. 140-144. ISSN 2454-0005

NÉMETHOVÁ, J. 2010. Agropotravinárske štruktúry okresu Nitra. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 192 p. ISBN 978-80-8094-533-6

NÉMETHOVÁ, J., DUBCOVÁ, A., KRAMÁREKOVÁ, H. 2014. The Impacts of the European Union's Common Agricultural Policy on Agriculture in Slovakia. Moravian Geographical Reports, vol. 22, no. 4, pp. 51-64. ISSN 1210-8812 DOI: https://doi.org/10.1515/mgr-2014-0023

REPASKÁ, G., OSTROVSKÁ, A. 2012. Prejavy rezidenčnej a komerčnej suburbanizácie v mestskej časti Nitry – Dražovce. Geografické štúdie, vol. 16 no. 1, pp. 22-37. ISSN 1337-9445

REPASKÁ, G., VILINOVÁ, K., VOJTEK, M. 2016. Priestorové rozmiestnenie objektov komerčnej suburbanizácie vo vybraných lokalitách mesta Nitra. In. XIX. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách 2016. Brno : Masarykova univerzita, pp.529-536. ISBN 978-80-210-8273-1 DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-8273-2016-68

SLAVÍK V., KURTA T. 2007. Rezidenčná suburbanizácia v zázemí Bratislavy – nový trend v migrácii obyvateľstva. Forum Staticum Slovacum, vol. 3, pp. 201-207 ISSN 1336-7420

ŠUŠKA, P. 2012. Produkcia vybudovaného prostredia v postsocialistickej Bratislave: podmienky, dynamika a územný prejav. Geografický časopis, vol. 64 no.2, pp. 155-179. ISSN 0016-7193

ŠVEDA, M., KRIŽAN. F. 2012. Prejavy komerčnej suburbanizácie vo vybraných odvetviach hospodárstva v zázemí Bratislavy. Ekonomický časopis, vol. 60 no.5, pp.460-481. ISSN: 0013-3035

Kontaktné adresy autorov:

Mgr. Milan Midler, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta prírodných vied, Katedra ekológie a environmentalistiky, Trieda Andreja Hlinku 1, 949 74 Nitra, Slovenská republika, milan.midler@ukf.sk.

Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc., Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta prírodných vied, Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Trieda Andreja Hlinku 1, 949 74 Nitra, Slovenská republika, adubcova@ukf.sk.

The environmental aspects of Corporate Social Responsibility implementation in small and medium-sized enterprises

Simona Miškolci

Abstract:

The aim of the paper is to examine the role and implementation of Corporate Social Responsibility (CSR) in the Czech small and medium-sized enterprises. The focus is on the environmental aspects of CSR in relation to the forces driving change. Theoretical part begins by compiling literature dealing with the peculiarities of CSR strategies in SMEs. The theoretical framework is presented, which can be useful in analyzing CSR implementation in SMEs. The analytical part is based on CSR document analysis (identification of main motives and barriers of CSR implementation and relevant research examining the causal drivers of environmental CSR activities) and comparative analysis of research results SMEs representatives' opinions on these questions. The main sources of secondary data analysis were two questionnaire surveys conducted in 2015 (258 SMEs) and 2010 (190 SMEs) among the representatives of small and medium enterprises in the Czech Republic. Despite their limitations, results of surveys and their comparison can provide information with which to explore specifics of CSR in SMEs and be a good precursor for planning and designing further studies. For the purpose of analysis of the survey results descriptive statistics was used. The results of a comparative analysis of secondary data show that the CSR activities of surveyed SMEs are in the large extent realized in the economic area in particular through responsible market behaviour. CSR implementation in environmental area is realized particularly through the activities such as waste minimization and recycling, pollution prevention, and energy saving. According to respondents, the most significant obstacle to the participation of SMEs in CSR environmental activities is the expected high bureaucracy, which, together with the fear of rising costs and lack of time and skilled employees currently discourages greater participation of Czech SMEs.

Key words:

Corporate Social Responsibility (CSR), small and medium-sized enterprises (SME), environmental management, sustainable regional development

Introduction

The rapid speed of change, spread of information and knowledge, the increasing expectations of customers and stakeholders, growing competition, and increasing dependence on supply networks are the main driving forces of business development. Corporations today face the growing challenges of achieving principal business performance as well as meeting the broader expectations of the social, economic and environmental dimensions articulated in the concept of sustainable development. Corporate leaders are forced to think more broadly about their roles and responsibilities. CSR (Corporate Social Responsibility) involves high-level corporate strategy and executive management that expand the roles and responsibilities of corporations engaging in global economy in the twenty-first century. This holistic perspective transforms “supply and demand” management systems into sophisticated frameworks focused more on value creation, social responsibility, principles, ethics, and total satisfaction. The focus shifts from short-term financial benefits to

a more balanced perspective that includes long-term views of visionary leadership, strategic thinking, and product and technological innovation. Social responsiveness, economic security and environmental protection are the key factors for sustainable success.

The social considerations are thus the most crucial, yet the most difficult, to define and understand. They involve more than legally prescribed requirements, and include developing and deploying ethical standards and business practices, meeting cultural and social norms, balancing the interests of the corporation with the interests of society, and being a proactive corporate citizen. The Global CSR Study (Cone Communications/Ebiquity 2015)[1] reveals that global consumers have officially embraced corporate social responsibility – not only as a universal expectation for companies but as a personal responsibility in their own lives. Nine-in-10 consumers expect companies to do more than make a profit, but also operate responsibly to address social and environmental issues. 84 percent of consumers globally say they seek out responsible products whenever possible, though 81 percent cite availability of these products as the largest barrier to not purchasing more. Nearly three-quarters (72%) believe their purchases make a moderate-to-significant impact on social and environmental issues.

Environmental considerations are often at the forefront of public concerns. Growing awareness for environmental conservation and greening of corporate strategies is showing up all over the world. According to Welford (1995) environmental management specifically is one stage in society´s progress towards sustainable development. Compliance with laws and regulation is expected without question or excuse. While the paradigm of late twentieth century was to reduce the causes of pollution and waste generation, sustainable business development nowadays requires much more. It invites corporations to examine the impacts of their decisions across the enterprise and to reduce, if not eliminate, the very causes of the environmental impacts and their consequences. Measuring and evaluating how the CSR can contribute to enhance environmental business ethics and management of corporations is difficult task even for large companies with highly developed and reliable business information systems. However, considering the important role of SMEs in regional economy and development, understanding and support for the implementation of social responsibility in this type of business subjects of research is challenging task also in the Czech Republic.

The paper is intended to examine the role that SME can play in developing a more responsible sustainable business environment and specifics of CSR implementation in SMEs in the way to better understand the mechanisms that foster how and why firms behave socially and environmentally responsible. The focus is on the environmental aspects of CSR in relation to the forces driving change. The main aim of the analytical part of the paper is to provide insights into the types of CSR activities implemented in SMEs and into the motives and barriers that influence Czech SMEs to address environmental and social responsibility from the point of view of their representatives.

Theoretical background

Despite the lack of a commonly agreed definition of CSR, the current concept of corporate social responsibility (CSR) represents a coherent set of activities and practices that are an integral part of the control strategy of social, environmental and economic organizations, and are implemented by organizations on a voluntary basis beyond the scope of their legal obligations, motivated by a desire to help to improve conditions in society (MIT, 2014). The concept of corporate social responsibility is a business strategy, which allows the company to proactively manage relationships with all stakeholders understood as any entity that may affect the achievement of the objectives of the organization, or which is affected by the organization realizing its goals (Freeman, 1984). The European Commission defines the corporate social responsibility as a voluntary guidance standard on social responsibility

[1] Cone Communications and independent marketing analytics specialist, Ebiquity. The research reflects the sentiments of nearly 10,000 citizens in nine of the largest countries in the world by GDP: The United States, Canada, Brazil, the United Kingdom, Germany, France, China, India and Japan.

designed for use by any organization. It includes consideration of social and environmental aspects in their business activities and relationships with stakeholders. However, the precise nature and characteristics of CSR vary between different national and cultural contexts. In some countries, it is more and more integrated into a wide range of policies whereas in others, awareness raising initiatives are mostly being developed (EC 2007). In November 2010 was published a non-certified standard ISO 26000 that defines following key aspects of activities of the organization and also areas of responsibility: management of the organization, human rights, human resource management, protection of the environment, fair market practices, relationships with consumers, engagement and community development.

Given that growing number of corporations have already started to implement voluntary CSR activities into their corporate and organisational strategies also in the Czech Republic, the first complex and comprehensive empirical research on CSR took place from November to December 2003[2] (Trnková, 2004). The survey showed that more than half of surveyed companies (64 %) knew CSR concept and 99 % of them considered active participation in CSR as important for the company, but activities in this field should not outweigh the key mission of profit generation. Given that this concept was associated mainly with large foreign-owned enterprises (Trnková 2004), part of later research adopted in the Czech Republic has been focused on the specifics of small and medium-sized enterprises (see for example BLF 2006, Market Vision 2007, BLF 2008, BLF 209, Kunz et al. 2012).

Although SMEs are small in their size and power, they generate more than half value added and job opportunities in the Czech Republic, which is very important in terms of social stabilization in the EU. SMEs are greatly dependent on the interpersonal relationships with the stakeholders and thus owner-managers are already participating in responsible activities, although they may not describe them as being part of CSR. According to Morsing and Perrini (2009), adopted CSR strategies are often based on personal beliefs and values of the company owner-managers and employees. It is often argued that CSR is too difficult and complex concept for small and medium-sized enterprises. According to Spence (1999), nowadays SMEs are developing new tools and approaches to manage social and environmental issues within the scope of their strategic and competitive activities. However, many of SME intuitively apply CSR activities, but without the necessary link to their core business, which reduces the win-win benefit of CSR.

CSR practices have drawn substantial interest from practitioners and academics in last decades. Despite the growing number of important research studies of CSR worldwide, a number of researchers (Hemingway add Maclagan 2004, Rolný 2005, Vives 2006, Gurská 2012, Džupina and Mišún 2014, Lőrinczy and Formánková 2015, Nagyová et al 2016) identified a need of further investigation of the motives driving CSR practices that have received little attention in the academic literature. Also Basovníková et al. (2013) present attempt to reveal causalities between CSR implementation and economic performance of business entities and conclude, that such a complex issue will require further studies targeted to identify and analyze particular factors, which could enhance the implementation of certified CSR system. Recent studies have revealed, that SMEs and start-up companies may be better positioned and equipped for socially responsible behaviour than large firms (Lepoutre and Heene 2006) as they are more flexible. Polášek (2010) summarises the following main strengths and weaknesses of SMEs that should facilitate CSR implementation and reinforce their CSR. Lean organization structure with lower costs of management a bureaucracy; flexibility ability to quickly act in urgent situations; personal and informal relationship of owners-mangers-employees and finally their locality and closer relationship to local community can be seen as factors that can positively influence implementation of CSR. On the other hand, lack of financial and human resources, lack of time caused by high burden of state bureaucracy and frequent changes in legislation, and also lack of experience, worse access to information and consultancy services can hamper SMEs´ efforts in implementing of CSR into their operation.

[2] 111 surveyed companies, 75 % from Prague, response rate of the survey was 42 %.

Recent research has examined also the adoption of environmental management practices by organizations indicating that companies are increasingly paying attention to their impact on the environment and adopting management practices to ameliorate or reduce their negative impact on the environment (Williamson et al., 2006; Welford et al., 2007; Sarkar, 2008; Wahba 2008, Nagyová 2016). Meima (1994) distinguished following categories of environmental paradigms that have emerged over the past few years: (1) while there are some who perceive the environment as an anthropocentric moral/ethical issue, there are others who regard it as a means to gaining financial benefits, (2) the concept of competitive strategies and competitive advantage comes in, (3) environmental management is a function of quality, (4) environmental management is determining way in which industrial action can be made compatible with nature (by minimizing emissions, by reducing wastes at source etc.). Welford (1995) gives above mentioned overall theoretical framework and suggests a fifth (underdeveloped) category which takes the definition of the environment further, and deals with the achievement of wider principles of sustainable development including equity and futurity.

The natural environment is increasingly being viewed as a pillar of CSR (Bird et al., 2007; Wahba, 2008). Similarly, Welford et al. (2007) and Kassinis and Vafeas (2006) found the environment to be the most important concern for stakeholders in a company's CSR efforts. In addition, Klassen and McLaughlin (1996) pointing out the improved financial performance as a result of environmental performance development. Nevertheless, as Williamson et al. (2006) argued, there is a lack of work examining the causal drivers of environmental behaviour, particularly for small and medium enterprises (SMEs), and we need to better understand the mechanisms that foster how and why firms behave environmentally.

Material and Methods

According to Hunt et al (1987) the implementation of CSR is closely related to core corporate values which determine the firm decision making processes. These are defined by Schein (1996) as a set of beliefs and values that become embodied in organizational philosophy and can be of use to a guide and a way of handle the uncertainty of the intrinsically uncontrollable or problematic events. Corporate values define the fundamental character and attitude of each organization, create the sense of identity and shared values for employees, and distinguishes it from others. Thus a sound value system can be transformed into a sustainable competitive advantage. However, it must be pointed out, that corporations are a legal entity, cannot formulate and implement values. Corporate values are formed and determined by the owners and managers of the firm and thus the individual mangers themselves play an important role in formulating corporate values and corporate CSR ethics by setting internal standards for choosing what is good and what should be done (Vives 2006). A person of a manager becomes a central element of social responsibility of the firm, as he is responsible for the formulation and implementation of CSR policies (Džupina and Mišún 2014).

Given the growing role of social responsibility and environmental sustainability as a focus for business strategic management, the purpose of analytical part was to examine the CSR implementation in SMEs, particularly its environmental dimension in the way to better understand the mechanisms that foster how and why firms behave socially and environmentally responsible. Underlying data for this part were obtained from available literature sources and CSR documents and SMEs research studies. Exploratory research was guided by following questions:

(1) what types of CSR activities are implemented in SMEs, and what is the level of implementation of environmental CSR activities comparing to economic and social CSR activities?
(2) what are the major drivers and obstacles influence SMEs to address environmental and social responsibility?

In order to answer defined research questions we relied on secondary data sources and existing SMEs surveys regarding CSR implementation. Although there are differences between study sample and research approach, it still can offer interesting information given the relative newness of environmental business practices in CSR which thus offers a unique opportunity to examine the forces driving these organizational changes.

First the current approaches and research studies of CSR within questionnaire based surveys were analysed in order to select the most appropriate secondary data sources. The limitations of these approaches concerning the comparability of data collected (not only the comparability of questions about CSR activities, motives and barrier) were considered. The selection of suitable secondary data sets involved following considerations (necessary when comparing data on a similar CSR activities domain from different surveys):

- the primary purpose of the survey (affects the context in which questions are asked and their placement in the survey);
- the survey's target population (SMEs representatives) and the sample design (indicates how the sampling unit was selected from the sampling frame); and
- the questions phrasing and placement.

The two main sources of secondary data were finally selected. Quantitative research conducted by Baxant during the year 2015 at Mendel University in Brno using the technique of the electronic questionnaire. The electronic survey was carried using IP applications Survie. Main distribution of questionnaires: total sample of 10834 SMEs were contacted via electronic mail, interface survey recorded 1,063 visits, so attendance was 9.81 %. Only 20% of representatives of SMEs fully completed the questionnaire. The total sample of 258 surveyed small and medium enterprises (SMEs), consisted of 45% medium-sized (50–249 employees), 39% small-sized (10–49 employees), and 16 % micro-sized (1–9 employees) enterprises. 68% of respondents were from the ranks of owners and senior management, as well as middle management (19 %) and operational management, employees (13%). Questions were designed in such a way that allowed the data to be transformed into dimensionless quantities needed to allow comparison. For each individual CSR activity, the partial indicator was developed to measure level of its implementation. Its value was calculated according to the frequency response and score of activity implementation in the firm (1 – 4). Individual sub-indicators were aggregated into composite indicators, according to the battery of questions questionnaire (symptoms, motives and barriers to CSR, stakeholder groups and actually made responsible activities) in CSR areas (economic, environmental and social) and dimensions (internal and external). Aggregation of partial indicators in selected composite indicators is becoming the main method for comparing and evaluating the application of the concept of CSR in SMEs.

The second selected questionnaire survey was conducted by Polášek (2010) - main distribution of questionnaires: total of 4.955 questionnaires in MS Word format were sent via electronic mail to recipients, 199 fully completed questionnaires were received back (4%). The total sample of 190 SME companies consisted of 56% medium-sized (50– 249 employees), 20% small-sized (10– 49 employees), and 24% micro-sized (1– 9 employees) enterprises. Top managers and owners make up 78% of respondents (69% top management and 9% owners), top managers and owners – make up 78% of respondents (exactly 69% top management and 9% owners). Middle management constitutes 14% of all respondents while lower management and regular employees represent the remaining 8%.

Comparative analysis: to answer research questions secondary data were summarized, compared and tabulated using descriptive statistics. Since the problem of different sources of secondary data does arise, there was a need to find the way, how the comparative analysis best faces up to it. Specially to answer the research question - *What are the major drivers and obstacles influence SMEs to address environmental and social responsibility?* - it was important not to create unnecessary confusion. An indicator of importance of each motive and obstacle should synthesize information and serve to represent a reasonable measure of some issue or concept. A common means of eliciting data is to ask individuals or groups to

rank a set of options. In order to improve the comparability of investigated factors importance obtained from different surveys (limits of different size of samples and years), the ordering was applied to each survey separately and secondary data about major drivers and obstacles were ordered and compared in tables.

Results and discussion

Measuring and evaluating of CSR activities is very challenging task even for large companies with the highly developed and reliable monitoring and internal reporting management systems. The measuring and evaluating CSR in SMEs with the lack of financial and human resources and sophisticated management IT systems is even more difficult and challenging task. For the assessment of CSR activity implementation in this article the survey of opinions and perceived values of the representatives (managers and employees) was used. Nevertheless, following results can provide companies and stakeholders feedback of their efforts and can enable them to improve CSR performance.

Results of secondary data analysis of SMEs representative opinions aimed to explore what types of CSR activities are implemented in small and medium-sized firms are summarized in Table 1. It was found, that the CSR activities of surveyed SMEs are in the large extent realized in the economic area (composite indicator for CSR economic activities implementation is 3.216 from total 4), in particular through responsible market behaviour (3.498). The level of the environmental CSR activities implementation indicated by respondents (composite indicator 3.012) document, that that while economic area is still dominating, SMEs are increasingly paying attention to their impact on the environment and adopting CSR management practices to reduce or mitigate their negative impact on the environment. Lowest level of CSR activity implementation was indicated in social area (2.822), where the SMEs where the implemented CSR activities are focused mainly on dealing with employees. Nevertheless, it must be emphasized here, that *the active offer a good balance between work and personal life for employees* was ranked as an CSR activity with the highest level of implementation in SMEs (3.931), followed by *the registration and handling of complaints of customers, suppliers and business partners* (3.735) and *providing clear and accurate information about products and services, including corresponding labelling* (3.708). Respondents also rated the extent to which the company carries out selected CSR activities related to environmental protection. CSR implementation in environmental area is realized particularly through the activities such as *waste minimization and recycling* (3.352*), pollution* prevention (3.295) and *energy saving* (3.188).

Enterprises' motivations to engage themselves in environmentally responsible activities may include a wide array of considerations. According to Petts et al. (1999) one of the key driving reasons for engaging themselves in environmental activities related to the own enterprise's operations amongst European SMEs, irrespective of enterprise size or country considerations, is the adaptation to the existing legislation and regulations. Investigated SMEs respondents opinions regarding major drives for implementation of environmentally responsible activities and perceived importance of motives for the adoption of CSR generally in SMEs are analyzed and compared in Tab II.

Table 2 summarizes the main indicated reasons why Czech SMEs get involved in environmentally responsible activities. Improvement of positive image of the company and ethical considerations seemed to be the most important driving force behind SMEs' external environmentally responsible activities. Also establishment and/or retention of competitive advantage was identified as an important motivator by respondents. On the other hand, nearly one third of surveyed SME representatives could not identify any motivator for implementing environmentally responsible activities. This could serve the possible explanation for lower involvement in environmentally responsible activities. The problem with identifying motivators for engaging in these CSR environmental activities can be inability of SMEs to identify real connection between environmental responsibility and prosperity of the company, which can be caused by variety of reasons.

Table 1: Perceived level of CSR activities implementation in SMEs

CSR activities	Perceived importance	
	Composite indicator	Order
Economic CSR activities	**3.216**	**1**
External economic dimension - market behavior	**3.498**	**1**
Registration and handling of complaints of customers, suppliers and business partners	3.735	2
Providing clear and accurate information about products and services, including corresponding label	3.708	3
The emphasis on integrity and quality of all contracts, negotiations and promotion	3.706	4
The emphasis on timely payment of invoices	3.642	5
Ensure effective feedback, consultation and / or dialogue with customers, suppliers and other partners	3.399	6
Collaboration with other partners in solving problems related to responsible behavior	2.801	23
Internal economic dimension - corporate values	**2.936**	**4**
Employee knowledge of the values and rules of conduct	3.274	11
A clearly defined corporate values and rules of conduct	3.168	13
Communicating company values with customers, business partners and other stakeholders	2.833	22
Customer knowledge of the values and rules of conduct	2.724	25
Information and training in issues of corporate values and rules of conduct	2.683	27
Environmental CSR activities	**3.012**	**2**
External environmental dimension - relationship to the environment	**3.094**	**2**
Consideration of potential impacts on the environment in developing new products and services	3.053	16
Providing clear and relevant environmental information on products and services to customers, suppliers, communities and other stakeholders	2.924	17
Opportunity to save money by reducing environmental impact	2.711	26
The possibility of using the environmental performance of products and services to gain competitive advantage	2.548	29
Internal Environmental dimension - reducing the impact on the environment	**2.930**	**5**
Saving energy	3.188	12
Waste minimization and recycling	3.352	8
Pollution prevention	3.295	9
Environmental protection	3.279	10
The use of sustainable transport options	2.836	21
Social activities	**2.822**	**3**
External social dimension - the relationship with the local community	**2.590**	**6**
Buy near	2.895	19
Providing regular financial support to public activities and projects	2.799	24
Offer people of the village employment opportunities	2.563	28
Open dialogue with the community on controversial or sensitive negative phenomena that relate to the company	2.372	30
Encouraging employees to participate in public activities and projects	2.361	31
Internal social dimension - dealing with employees	**3.047**	**3**
Active offer a good balance between work and personal life for employees	3.931	1
Measures to ensure the health, safety and welfare adequately protect employees	3.369	7
Encouraging employees to develop their skills and long-term career	3.148	14
Protection against discrimination in the workplace and in recruiting new employees	2.901	18
Consultation with employees on important issues	2.889	20
Total composite indicator of the level of CSR activity implementation in the SME	3.012	

Data source: questionnaire survey Baxant (2015)

Figure 1 shows, that nearly half (42%) of surveyed Czech SMEs could not identify any business benefit that would arise from their involvement in external environmentally

responsible activities (compare with only 11% of respondents that could not identify and benefit from CSR activities aimed at external stakeholders). Improvement of relations with public administration and business partner and investors were indicated by SME representatives as the most perceived benefits.

Table 2*: *Major drivers for implementing environmental responsible activities in SMEs

Major drivers for implementing environmentally responsible activities SMEs (Polášek 2010)	Freq. of indication	Perceived importance of motives for the adoption of CSR in SMEs (Baxant 2015)	Comp. indicator
Improvement of positive image of the company	38%	Effort to retain and attract quality employees	3.322
Ethical/moral reasons	33%	Improvement of customer's loyalty	3.303
Establishment and/or retention of competitive advantage	16%	Ethical reasons (corporate culture, ethics and morality in general)	3.216
Tradition	13%	Better reputation among the general public, company image	3.159
Improvement of relations with public administration	13%	Improvement of employees´ job satisfaction	3.111
Improvement of relations with business partners and investors	12%	Improvement of relations with business partners and investors	2.856
Improvement of employees´ job satisfaction	12%	Competitive advantage, differentiation	2.688
Pressure from third parties (clients, competitors, governments)	10%	Effort to keep up with competitors	2.620
Improvement of customers´ loyalty	10%	Implementation of business code of conduct	2.447
Marketing and Public Relations	7%	Improvement of economic performance of the company	2.442
Improvement of economic performance of the company	7%	Improve risk management	2.365
Use of existing public incentives (tax incentives, subsidies, others)	5%	Pressure of third parties (local communities, competitors, governments…)	2.317
Application/implementation of business code of conduct	4%	Improved reputation and relations with public administration	2.215
Other	1%		
None	31%		

Data source: questionnaire surveys Polášek (2010), Baxat (2015)

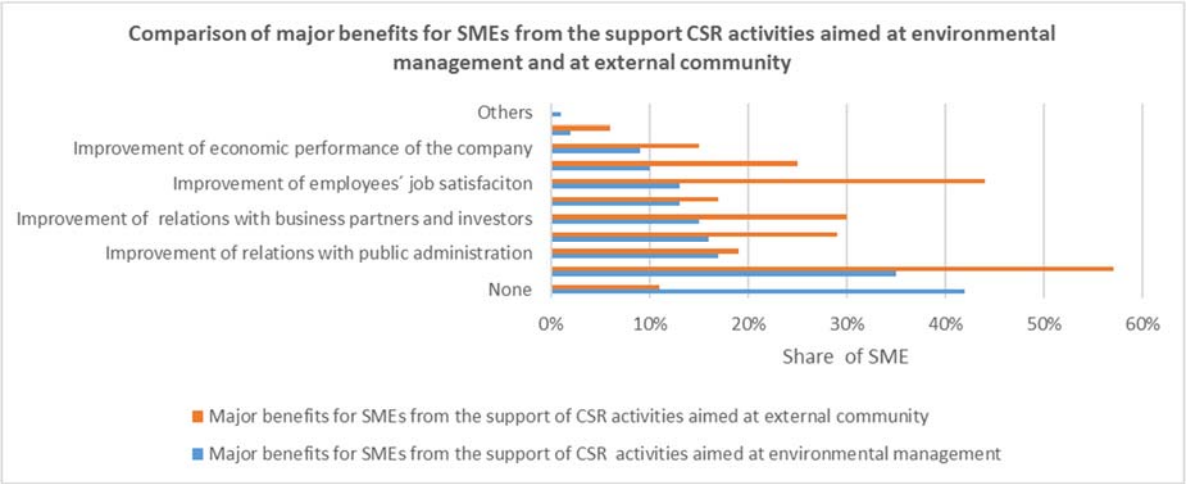

Figure 1: ***Comparison of major benefits for SMEs arising from the support of CSR activities aimed at environmental management and at external community***

The main reason for not getting involved in external environmental and social CSR activities (expressed by 24% of European SME representatives) was because they have never considered the possibility of engaging in such activities (EC, 2001). The lack of time and financial resources were also indicated among the most important barriers.

Table 3: Major barriers for implementing environmental responsible activities in SMEs

Major barriers for implementing environmentally responsible activities SMEs (Polášek 2010)	Freq. of indication	Perceived importance of barriers for the adoption of CSR in SMEs (Baxant 2015)	Comp. indicator
Lack of financial resources	42%	Bureaucratic burdens (reporting)	2.899
Absence of state/government support	27%	Increase in the cost / lack fin. resources	2.832
Lack of human resources/capacity	23%	The lack of qualified people in CSR	2.726
Lack of time (not enough time)	22%	Lack of time	2.726
Bureaucracy	21%	Little support from the state	2.634
Lack of know-how for implementation of CSR	13%	Non-existent visible results	2.630
Lack of information of CSR	12%	Disinterest management	2.620
Such behaviour doesn´t benefit to the company in any way	9%	Disinterest employees	2.615
Absence of public support/pressure	6%	Low tax benefits	2.563
I do not see relation to the activities of my company	4%	Customers require social responsibility	2.414
I haven´t thought about a possibility that my company could behave in such a way (responsibly)	3%	Non-marketing (PR) benefit	2.365
Other	3%	No external pressure from the public	2.308
None	18%		

Source: Polášek (2010), Baxat (2015)

Results in Table 3 provide more detailed insight into opinions of the Czech SMEs' respondents on barriers of implementing CSR environmental activities. The most quoted barriers by SMEs representatives for behaving in a socially responsible way towards community and environment were lack of financial resources (indicated by 42% of respondents), absence of state/government support (27%) and lack of time and human resources (23% and 22%). Moreover, composite indicator of perceived importance of barriers for the adoption of CSR in SMEs highlights the bureaucratic burden as the most important barrier from the point of view of Czech SME representatives (2015 sample). Particularly reporting CSR can be demanding for SMEs. It can be costly to capture and provide the relevant information to demonstrate a company's responsible approach towards its society and environment, especially if that company is not already capturing such information for its own management purposes. Finally results in Fig 1 indicated the problem of inability of SMEs to identify real connection between environmental responsibility and prosperity of the company. Despite of it, only 9% of SME representatives indicated inability to identify benefit of CSR activities as the barrier for its implementation. The perceived significance ranked it sixth out of the twelve evaluated barriers of CSR implementation in Czech SMEs. Positive sign for the future development of corporate social responsibility in the Czech Republic is that nearly one fifth of surveyed SME representatives (18%) did not identify any obstacles that would hinder their involvement in CSR activities.

Conclusion

Small and medium enterprises play an important role in the development of the regional economy. Impact of their activities on the local community and the environment are subject to extensive social interest and debate. Promoting the concept of social responsibility is a way to systematically incorporate the requirements of sustainable development into corporate strategies and management.

This article highlights the idea that social responsibility and environmental sustainability are becoming important business practices also in the Czech SMEs. Previous research carried out in the Czech Republic, however, point out that the implementation of CSR in the Czech Republic is rather the domain of large companies with foreign participation. Given the SMEs are important actors of sustainable development; part of later research adopted in the Czech Republic has been focused also on the specifics of small and medium-sized enterprises. The need of further investigation and discussion of motives driving CSR practices and its linkages to economic performance has been identified. Perhaps a first step in this direction might be to make use of data sets from previous studies that are suitable for secondary analysis. The aim of secondary data analysis here was to summarize and compare existing knowledge of specifics and environmental aspects of corporate social responsibility implementation in SMEs. Given, that a person of a manager becomes a central element of social responsibility of the firm, surveys of SME representatives could be a good precursor of planning further studies. Thus, despite their limits due to differences between study sample, time and research approach, and secondary data analysis can still offer interesting information.

According to the sample of SME representatives involved in surveys, the most significant obstacle to the participation of SMEs in CSR environmental activities is the expected high bureaucracy, which, together with the fear of rising costs and lack of time and skilled employees could discourage greater participation. Due to their size, the surveyed SMEs representatives indicate, that they do not have the possibility of "additional tasking" of their entirely busy employees, without running a risk of negative impact on their business. More generally, it is likely that less funds are available to invest in initiatives that might be socially or environmentally beneficial, especially if the economic benefits is longer term or less obvious. On the other hand, compared to large enterprises, SMEs are more focused on the specific needs of local customers and local markets where they gain the trust at no additional cost. Personal relationships are often critical to their success. According the surveyed representatives improvement of positive image of the company, consumer loyalty and ethical

reasons are the main indicated motives for CSR implementation. Internally, employees are likely to all know each other and be well-known to management. According to respondents from the 2015 sample, the effort to retain and attract quality employees is the most important motive. The opinions of SMEs representatives should be taken into account when creating incentives for CSR implementation, in particular, should reduce the administrative burden and stimulate social demand for CSR.

CSR awareness of wider environmental issues and knowledge should be further developed with emphasis on strengthening the perception of the economic benefits of environmentally-oriented CSR activities for business and on decreasing administrative burden of measuring and reporting CSR activities in SMEs. Small and medium-sized firms should be encouraged to develop systematic and active CSR policies, that will strengthen their competitiveness through the new forms of cooperation with stakeholders in the search for and development of smart solutions enhancing the social value of their products and services.

References:

BASOVNÍKOVÁ, M., ABRAMUSZKINOVÁ PAVLÍKOVÁ, E, VAVŘINA, J. (2013). Economic performance of Czech business entities in the context of CSRs' implementation. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 2013, LXI, No. 7, pp. 1985–1994.

BAXANT, L., (2015). Applying the concept of social responsibility in small and medium-sized enterprises. Thesis, MENDELU in Brno, Brno MENDELU 2015.

BIRD, R.G., HALL, A.D., MOMENTE ,F., REGGIANI, F. (2007). What corporate social responsibility activities are valued by the market? *Journal of Business Ethics* 76(2), pp. 189–206.

BLF, (2009). Surveys [online]. Business Leaders Forum [cit. 2016-10-15], available at WWW: http://www.csr-online.cz/.

BLF, (2008). Corporate Social Responsibility a new factor in corporate competitiveness [online]. Business Leaders Forum [cit. 2016-10-15], available at WWW: http://www.csr-online.cz/.

BLF, (2006). Corporate Social Responsibility [online]. Business Leaders Forum [cit. 2016-10-15], available at WWW: http://www.csr-online.cz/.

CONE COMMUNICATIONS/EBIQUITY, (2015). The Global CSR Study. [cit. 2016-10-15], available at: http://http://www.conecomm.com/2015-cone-communications-ebiquity-global-csr-study-pdf.

DŽUPINA, M., MIŠÚN, J. (2014). A comparative study of principles of corporate social responsibility in small and medium-sized enterprises and multinational enterprises. *Economic review* 43 (3), pp. 284–294.

EUROPEAN COMMISSION´S DIRECTORATE GENERAL FOR EMPLOYMENT, SOCIAL AFFAIRS AND EQUAL OPPORTUNITIES, (2007). *Corporate Social Responsibility: National public policies in the European Union*, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, [cit. 2016-10-15], available at: http://ec.europa.eu/employment_social/soc-dial/csr/pdf/csrnationalpolicies 2007_en.pdf.

EC, (2002). Observatory of European SMEs 2002, No. 4: European SMEs and Social and Environmental Responsibility, Luxembourg, [cit. 2016-10-15], available at: http://ec.europa.eu/enterprise/enterprise_policy/analysis/doc/smes_observatory_2002_report4_en.pdf.

EC, (2001). Green Paper: Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility. [online]. eur-lex.europa [cit. 2016-08-12]. Brussel: Commission of the European Communities., COM. s. 36. available at WWW: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0366:FIN:en:PDF.

FREEMAN, R.E. (1984). *Strategic management: A stakeholders' approach*. Boston: Pitman: 46.

GURSKÁ, S. (2012). Corporate social responsibility as a challenge for Czech companies? *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 60 (2), pp. 73–78.
HEMINGWAY, C.A. MACLAGAN, P.W. (2004). Managers' personal values as driver of corporate social responsibility. *Journal of Business Ethic*s, 50 (1), pp. 33–43.
HUNT, S.D., WOOD, V.R. CHONKO, L.B. (1989). Corporate ethical values and organizational commitment in marketing. *Journal of Marketing*, 53 (3), pp. 79-90.
ISO 26000, (2010). Guidance on social responsibility, International Organization for Standardization, Geneva.
KASSINIS, G., VAFEAS, N. (2006). Stakeholder pressures and environmental performance. *Academy of Management Journal* 49(1), pp. 145–159.
KLASSEN, R.D. MCLAUGHLIN, C.P. (1996). The impact of environmental management on firm performance. Management Science 42(8), pp. 1199–1214.
KUNZ, V., SRPOVÁ J., MÍSAŘ J., (2012). Applying the principles of CSR among businesses in the Czech Republic. Economics and Management, Prague: Oeconomica, 2012, 6/4, 44.
LEPOUTRE, J., HEENE, A. (2006). Investigating the impact of firm size on small business social responsibility: A critical review. Journal of Business Ethics, 67 (3), pp. 257–273.
LŐRINCZY, M., FORMÁNKOVÁ S. (2015). Business Ethics and CSR in Pharmaceutical Industry in the Czech Republic and Hungary? Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, 63(6), pp.2011–2015.
MARKET VISION, s.r.o., (2007). Corporate Social Responsibility [online]. Business Leaders Forum [cit. 2016-08-15], available at WWW: http://www.csr-online.cz/.
MEIMA, R. (1994). Making sense of environmental management concepts and practices: A critical exploration of emerging paradigms. Proceedings of the 1994 Business Strategy and the Environment Conference, The University of Nottingham.
MINISTRY OF INDUSTRY AND TRADE, (2014). National Action Plan for Corporate Social Responsibility in the Czech Republic, available at: http://www.mpo.cz/dokument148817.html.
MORSING, M. PERRINI, F. (2009). CSR in SMEs: Do SMEs matter for the CSR agenda? Business Ethics: A European Review, 18 (1), 1–6.
NAGYOVÁ, Ľ. HOLIENČINOVÁ, M. KOŠIČIAROVÁ, I. HOLOTA, T. (2016). Corporate Social Responsibility in Food Manufacturing Companies – Environmental Dimensions. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, 64(3), pp. 1037–1043.
POLÁŠEK, D. (2010). Corporate Social Responsibility in Small and Medium-Sized Companies in the Czech Republic. Doctoral Thesis, Czech Management Institute Prague, 2010.
ROLNÝ, I. (2005) Ethics in corporate culture. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, 54(3), pp. 303–310.
SARKAR, R. (2008). Public policy and corporate environmental behaviour: A broader view. Corporate Social Responsibility and Environmental Management 15, pp. 281–297.
SCHEIN, E.H. (1996). Organizational Culture and Leadership. The second edition. San Francisco: Jossey-Bass.
SPENCE, L.J. (1999). Does size matter? The state of the art in small business ethics. Business Ethics: A European Review, 8 (3), pp.163–174.
TRNKOVÁ, J. (2004). Corporate Social Responsibility: A Complete Guide topic and findings from the survey in the Czech Republic. 1st ed. Prague: Business Leaders Forum, 2004. 58, available at WWW: http://www.blf.cz/csr/cz/vyzkum.pdf
VIVES, A. (2006). Social and environmental responsibility in small and medium enterprises in Latin America. The Journal of Corporate Citizenship (12), pp. 39–50.
WAHBA, H. (2008). Does the market value corporate environmental responsibility? An empirical examination. Corporate Social Responsibility and Environmental Management 15: 89–99.
WELFORD, R. CHAN, C. MAN, M. (2007). Priorities for corporate social responsibility: A survey of businesses and their stakeholders. Corporate Social Responsibility and Environmental Management 15, pp. 52–62.

WELFORD, R. J. (1995). Environmental Strategy and Sustainable Development: The Corporate Challenge of the 21st Century. Routledge, London.
WILLIAMSON, D. LYNCH-WOOD, G. RAMSAY, J. (2006). Drivers of environmental behaviour in manufacturing SMEs and the implications for CSR. Journal of Business Ethics 67, pp. 317–330.

Contact:

Simona Miškolci, Department of Regional and Business Economics, Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno, Zemědělská 1, 61300 Brno, Czech Republic, e-mail: simona.miskolci@mendelu.cz

Vliv národního a ideologického pozadí na hlasování poslanců Evropského parlamentu v oblasti zemědělství

The influence of national and ideological background on voting behaviour of Members of the European Parliament in the context of agriculture

Ondřej Mocek, Jaroslav Jetelina, Dominik Koršala, Diana Anna Lakomá, Jan Caha, Kristýna Somerlíková

Abstrakt:

Článek se zabývá otázkou koheze politických skupin v Evropském parlamentu v otázce zemědělské politiky. Cílem článku je zjistit, zda právě v otázkách zemědělské politiky nedochází ke snížení koheze politických skupin. Toto snížení by mohlo být způsobeno národním rozměrem zemědělské politiky. Jednotliví poslanci Evropského parlamentu by tak mohli dát přednost v hlasování národním zájmům před ideologickými. Výzkum je proveden skrze Index souhlasu. Výsledky výzkumu ukazují na pokles koheze v otázkách zemědělství oproti jiným hlasováním. Je ale potřeba vzít v úvahu, že pokles není nijak velký. Vliv národních zájmů v této politice není tak velký, jak bylo předpokládáno.

Klíčová slova:

jmenovitá hlasování, Evropský parlament, zemědělská politika, národní zájem

Abstract:

The article deals with the cohesion question of the political groups in the European Parliament in the field of agricultural policy. Aim of the article is to find out whether, particularly in this policy field, occur decreased levels in cohesion inside parliamentary political groups. The decrease in cohesion could be caused by different national contexts of agricultural policies of the Member States. Respective Members of the European Parliament could then incline to cast their vote in order to support national interests over ideological ones. The research is carried out by the Consent Index. Compared to other polls in other policy areas, the results of the research show decline in cohesion levels in agricultural issues. However, it is necessary to take into account that the decrease is not somewhat significant. The influence of national interests in this policy area is therefore not as big as was anticipated.

Key words:

roll-call-votes, European Parliament, agricultural policy, national interest

Úvod

Evropský parlament (EP) je již tradičně vnímám jako kolbiště nejrůznějších zájmů. Ačkoliv volby do této instituce Evropské unie (EU) probíhají v rámci národních států, poslanci EP (MEPs) se sdružují dle svých ideologií do politických skupin. Toto

sdružování má nejen výhodu finančně-technickou, (větší politické skupiny dostávají od EP více peněz, a mohou si vybírat lepší kanceláře), ale také politicko-mocenskou. Větší politické skupiny jsou schopny obsadit vlivnější výbory EP a zároveň disponují významným počtem hlasů, kterými jsou schopny prosadit svoje návrhy v rámci schvalování legislativy.

Nejde však říci, že politické skupiny jsou homogenní útvary, které hlasují vždy zcela stejně. Ačkoliv jde většinou o spojení ideologicky blízkých politických stran, mohou nastat hlasování, ve kterých dojde i k vnitřnímu názorovému štěpení. Na tomto místě je také potřeba říci, že každá politická skupiny v EP je jinak homogenní, a že některé ze skupin jsou spíše administrativním úřadem než plnohodnotným politickým útvarem (Hix et al. 2005).

Tento příspěvek se právě takovýmto odlišnostem v hlasování věnuje. Na příkladu legislativy týkající se zemědělské politiky mapuje kohezi, tedy soudržnost jednotlivých politických skupin v EP. Zemědělská politika je často považována za oblast národního zájmu, a tak by se v hlasování MEPs mohlo projevit prosazování zájmu svého vlastního státu na úkor názoru skupiny. Výzkum se tak také zaměří na kohezi MEPs za jednotlivé členské státy. Z porovnání koheze států a politických skupin pak bude zjištěno, na kolik je obsažen národní postoj při hlasování MEPs v otázkách zemědělské politiky.

Výzkum se tak zaměřil na otázku, na kolik jsou jednotlivé politické skupiny a jednotlivé národní delegace v otázkách zemědělské politiky kohezní.

Metodologie

Výzkum byl proveden na jmenovitých hlasováních EP, které spadají pod výbor AGRI – Zemědělství a rozvoj venkova. Období, ve kterém hlasování proběhla, je ohraničeno začátkem volebního období současného EP (květen 2014). Konec sběru dat nastal v dubnu 2017.

Jmenovitá hlasování jsou jediným typem hlasování, která se v EP dají zkoumat. U tohoto typu hlasování, oproti jiným, se zaznamenává po jménech, jak který poslanec hlasoval. U ostatních typů hlasování, tedy aklamačního či elektronického, se zaznamenává buď pouze výsledek, a nebo celkový počet hlasů pro, proti a zdržel se bez rozlišení na jednotlivé osoby. Tento typ analýzy je běžně používán v oblasti výzkumu o EP (Hix a Noury 2009, Carruba et al. 2008, Hug 2012).

V rámci výzkumu se dále operuje s pojmem koheze. Ta je počítána skrze Agreement Index.

$$AI_i = \frac{\max\{Y_i, N_i, A_i\} - \frac{1}{2}[(Y_i + N_i + A_i) - \max\{Y_i, N_i, A_i\}]}{(Y_i + N_i + A_i)}$$

Zdroj: Hix et al. (2003)

Prezentace výsledků proběhne, jak skrze přehledové tabulky, tak prostřednictvím krabicových grafů (boxploty).

Výsledky výzkumu

Na základě výsledků koheze jde politické skupiny rozdělit do zhruba dvou skupin – s relativně nízkou a relativně vysokou kohezí. Nízkou kohezi, přibližně 0,3, dosahují průměrem i mediánem Evropa svobody a přímé demokracie (EFDD), Evropští konzervativci a reformisté (ECR). Naopak kohezi okolo 0,7 mají Aliance liberálů a demokratů pro Evropu (ALDE), Evropská lidová strana (EPP), Evropská sjednocená levice a Severská zelená levice (GUE-NGL), Zelení-Evropská svobodná aliance (Greens/EFA) a Pokrokové spojenectví socialistů a demokratů (S&D). Jediná

skupina, která se ocitla uprostřed těchto hodnot je Evropa národů a svobody (ENF) s kohezi přibližně 0,5 (tab. 1 a graf 1).

Z výše uvedeného vyplývá, že v otázkách zemědělské politiky zejména pravá část politického spektra EP vykazuje nízkou míru společného hlasování a je tak možné předvídat, že více než ideologický postoj u jednotlivých MEPs těchto skupin převládlo hlasování preferující národní zájmy.

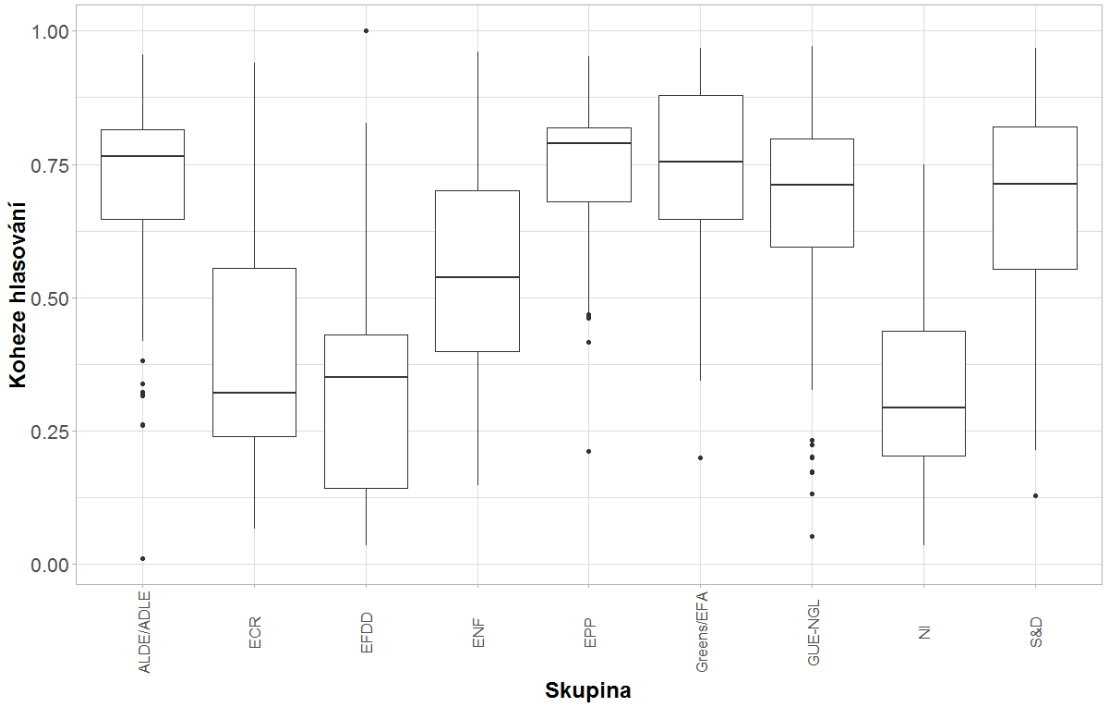
Naopak zbytek skupin, čili od pravého středu nalevo, má hodnotu koheze relativně vysokou. Nicméně zde je potřeba říci, že zejména liberálové (ALDE), lidovci (EPP) a socialisté (S&D) obecně a dlouhodobě mívají kohezi asi 0,9 (Bowler a McElroy 2015). Je tedy možné říci, že i zde se projevují určité tendence, které snižují homogenitu politické skupiny. Nabízí se tak možnost odklonu části MEPs od linie skupiny a příklonu ve svém hlasování k národnímu zájmu (Klüver a Spoon 2013, Whitaker 2017).

Tabulka č. 1: Medián a průměr koheze politických skupin v EP

	Medián	**Průměr**
Confederal Group of the European United Left - Nordic Green Left GUE-NGL	0,711538462	0,680199059
Europe of freedom and direct democracy Group EFDD	0,350000000	0,327275902
Europe of Nations and Freedom Group ENF	0,538461538	0,553928304
European Conservatives and Reformists Group ECR	0,321917808	0,394914283
Group of the Alliance of Liberals and Democrats for Europe ALDE/ADLE	0,765625000	0,713941760
Group of the European People EPP	0,788732394	0,74203889
Group of the Greens/European Free Alliance Greens/EFA	0,755102041	0,748789109
Group of the Progressive Alliance of Socialists and Democrats in the European Parliament S&D	0,713114754	0,669691384
Non-attached Members NI	0,294117647	0,319269828

Zdroj: autoři

Graf č. 1.: Koheze hlasování politických skupin v EP

Zdroj: autoři

Z pohledu jednotlivých národních delegací, situace je trochu komplikovanější. Je nutné zdůraznit, že MEPs nejsou nijak institucionálně svázáni v rámci národních delegací, a tak názorová shoda může být i náhodou, nikoliv politickým záměrem. Lze předpokládat, že v citlivých národních otázkách dochází ke konzultaci s vládou/státní správou daného státu.

Okolo hodnoty koheze 0,7 se pohybují Bulharsko, Chorvatsko, Česká republika, Malta, Portugalsko a Slovensko. Tedy poměrně malé státy, které nezastupuje velké množství MEPs. Naopak velké státy, kterými jsou Německo, Francie, Itálie, Španělsko a Velká Británie, nedosahují ani hodnoty 0,5 (tab. 2 a graf 2).

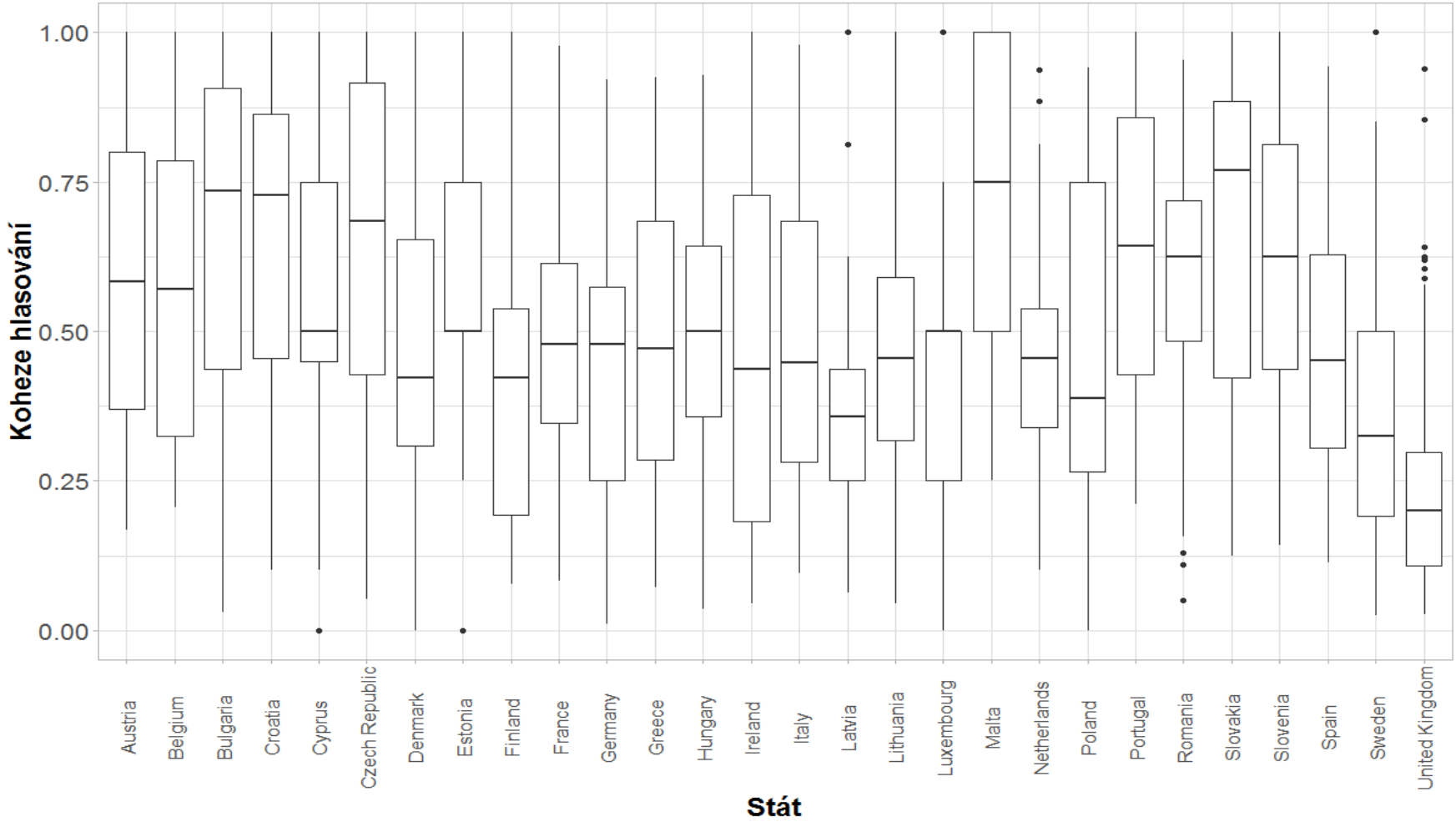
V žádném případě tak nejde říci, že by se jednotný národní zájem projevil v rámci hlasování národních delegací. Koheze je u některých států nadprůměrná, ale jde většinou o malé či menší státy, u kterých v rámci národní delegace dochází k názorovému souladu častěji než u jiných tátů. Neplatí to však pro všechny malé státy. Výjimkou jsou například Kypr, Dánsko a Lucembursko.

Tabulka č. 2: Medián a průměr koheze národních delegací v EP

Stát	Medián	Průměr
Rakousko	0,583333333	0,583659144
Belgie	0,571428571	0,571311005
Bulharsko	0,735294118	0,658123848
Chorvatsko	0,727272727	0,649902197
Kypr	0,500000000	0,573888889
Česká republika	0,684210526	0,642613342
Dánsko	0,423076923	0,466469241
Estonsko	0,500000000	0,562222222
Finsko	0,423076923	0,407323232
Francie	0,479166667	0,477500278
Německo	0,478947368	0,456010528
Řecko	0,470588235	0,467890446
Maďarsko	0,500000000	0,510796900
Irsko	0,437500000	0,457819464
Itálie	0,448529412	0,492114251
Lotyšsko	0,357142857	0,373346561
Litva	0,454545455	0,484949495
Lucembursko	0,500000000	0,477407407
Malta	0,750000000	0,700740741
Nizozemsko	0,454545455	0,453677538
Polsko	0,387755102	0,472696546
Portugalsko	0,642857143	0,65807655
Rumunsko	0,625000000	0,572287865
Slovensko	0,769230769	0,701016576
Slovinsko	0,625000000	0,624801587
Španělsko	0,451923077	0,484818317
Švédsko	0,325000000	0,354770709
Spojené království	0,200000000	0,241645127

Zdroj: autoři

Graf č. 1.: Koheze hlasování národních delegací v EP ve zkoumaných hlasováních

Zdroj: autoři

Závěr

Výzkum na jmenovitých hlasování EP zabývající se zemědělstvím v termínu od května 2014 do dubna 2017 neprokázal, že by v rámci národních delegací docházelo k významnému seskupování a společnému hlasování. Koheze politických skupin byly v této oblasti relativně nízké a dochází ke snížení homogenity politických skupin v této problematice. Není proto možno absolutně říci, že národní zájem převažuje v otázce zemědělství nad ideologickým, tedy že MEPs hlasují dle států nikoliv dle skupin. Zjištění vedou k výsledku, že homogenita skupin je v této oblasti mírně snížena, a že ačkoliv ne dominantně, tak národní zájmy do těchto hlasování vstupují více než v jiných otázkách.

Tento text vznikl za finanční podpory grantu Vliv národního a ideologického pozadí na hlasování poslanců Evropského parlamentu v oblasti zemědělství (FRRMS-IGA_2017/014).

Použité zdroje:

BOWKER, S., MCELROY, G. (2015): Political Group Cohesion and ‚Hurrah' Voting in the European Parliament. Journal of European Public Policy. Vol. 22, No. 9, s.1355-1365.

CARRUBA, C., GABEL, M., HUG, S. (2008): Legislative Voting Behaviour, Seen and Unseen: A Theory of Roll-Call Vote Selection. Legislative Studies Quarterly, Vol. 32, No. 4, s. 543-572.

HIX, S., KREPPEL, A., NOURY, A. (2003): The Party System in the European Parliament: Collusive or Competitive? Journal of Common Market Studies, Vol. 41, No. 2, s. 309-331.

HIX, S., NOURY, A. (2009): After Enlargement: Voting Patterns in the Sixth European Parliament. Legislative Studies Quarterly, Vol. 34, No. 2, s.159-174.

HIX, S., NOURY, A., ROLAND, G. (2005): Power to the Parties: Cohesion and Competition in the European Parliament. 1979-2001. (http://voteworld.berkeley.edu/eurodata/Hix-Noury-Roland-Power%20to%20the%20Parties-7jan.pdf).

HUG, S. (2012): Roll call votes in the European Parliament. Paper prepared for presentation at the Annual Meeting of the American Political Science Association, New Orleans, August 30 – September 2. (http://www.unige.ch/ses/spo/static/simonhug/rcvep/rcvep.pdf).

KLÜVER, H., SPOON, J. (2013): Bringing salience back in: Explaining voting defection in the European Parliament. Party Politics, Vol. 21, No. 4, s. 533-564.

WHITAKER., R, HIX., S., ZAPRYYANOVA, G. (2017): Understanding Members of the European Parliament: Four waves of the European Parliament Research Group MEP survey. European Union Politics, Vol. 18, No. 3, s. 491 – 506.

Data o hlasováních byla získána z jednotlivých zápisů plenárních zasedání uveřejněných na stránkách Evropského parlamentu (http://www.europarl.europa.eu).

Kontaktní adresa autora:

Ondřej Mocek, Mendelova univerzita v Brně, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Zemědělská 1, 61300 Brno, ondrej.mocek@mendelu.cz

Economic impact of university´s expenditures in region

Lucia Možuchová, Lucia Gašperová

Abstract:

Universities are generally considered to be driving force of economic development. Its position in its establishment plays a key role in the region. University implements direct expenditure on goods and services, which makes it possible to quantify its impact on the local and regional economy. The aim of this paper is to quantify the expenditure of the University of Žilina on goods and services, what leads to the economic growth. This paper focuses on the structure analysis of the expenditure of the University of Žilina on goods and services for the selected period. Part of this paper is quantification of the share of the university´s supplies from the local, regional, national and foreign suppliers. The criterion of analysis is the establishment of the supplier of goods or services. Expenditure of the universities which finance goods and services are divided into categories according to the economic activity NACE. The conducted analysis has shown a comparison of the university expenditure incurred in relation to the selected NACE categories.

Key words:

economic development, regional development, university, university´s expenditures, NACE

Introduction

Economic development is one of the main topics not only abroad, but also in Slovakia. The economic development of this innovative country is conditioned by the existence of economic growth in the regions. (Čadil, 2010) Economic growth is the basis for regional development. Politicians, experts from different fields, but also the general public receive more attention on regional development. The role of regional development is to contribute in increasing of competitiveness, reducing economic disparities and supporting the economic development of the region. Economic development is related to the qualitative change in the economy, which the intensive production of innovation is also associated with. Significant economic development can be accompanied by changes in society such as urbanization, population explosion or change in consumer behaviour. (Výrostová, 2010) Economic development of the country depends on the economy performance, the level of GDP and economic growth. (Tvrdoň, Hamalová, Žárska, 1995) Economic sectors, regions and other entities contribute to economic growth at different times. (Moldan, 2015)

Economic development is a qualitative change that brings changes in the structure of the economy, innovation, institutions, behaviour and technology. The objective is to increase competitiveness, which includes stimulation of sustainable development. The main feature of the local economy development is the emphasis on endogenous development using the local potential of human, institutional and material resources. (Hudec and collectiv, 2009)

Regional development

It is appropriate to define regional development in relation to the economic development. There are many definitions of this term:

- Viewed from regional policy perspective, regional development is defined as a systematic process of positive changes that relies on the individual ability of the

regions to produce comparable benefits and to exploit the resources that the region is equipped for. (Benčo, 2015)

- Viewed from geographic perspective, regional development is understood as the economic and social processes that are taking place in the natural and social environment of the region. They should respect and use the particularities and conditions of this environment. (Kramár, 2009)
- Viewed from spatial planes perspective, regional development is understood to be the development of a city, village or locality, region, country or group of countries.
- In the Slovak legislation, regional development is defined as a set of social, economic, cultural and environmental relations and processes that are taking place in the region and which contribute in increasing of the region's competitiveness, sustainable economic development, social development and territorial development. It also contributes in balancing the economic and social disparities between the regions. (Law on Regional Development Support, 2008)

Higher education institutions have a significant impact on regional development. Universities play an important role in regional development and knowledge-based economies. They create human capital and intellectual wealth through providing of education. They are creators and disseminators of knowledge. (Cíba and collectiv, 2016) Universities are also an important source of innovation in the region, thus contributing significantly to the economic development of the region. Essentially, each university activity is either directly or indirectly linked to economic activities. (Výrostová, 2008)

University and economic impact in region

Universities are educational institutions entitled to award titles in a wide disciplinary spectrum. The university has impacts on regional development through its outcome, which is manifested by improving the quality of economic development. The university is a strategic regional actor, the creator of innovations and outputs characteristic of intellectual property. University activities have a significant impact on the economy of the region. (Pinheiro, Benneworth, Jones, 2012) Economic impact is the result of institutional expenditure. The major economic impacts of the university include those that occur as a result of the daily operation of the university, its students and employees. These impacts include:

- direct impacts – the impacts resulting from the university's income and employment;
- staff spending impact – staff spending their wages increases the turnover of businesses in the economy, which generates wealth and supports employment;
- impact of capital spending – expenditure on capital projects supports additional economic activity in businesses in the wider economy, particularly in the construction and IT sector;
- tourism impact – arising as a result of expenditure by visitors to students and staff;
- supplier impact – the university purchases goods and services that increase the turnover of businesses and support jobs in its supply chain.

The university has an economic impact on companies that are part of its supply chain. In these areas the university supports work and generates gross added value in these businesses. (Biggar Economics, 2014)

Statistical classification of economic activities in the European Union

Statistical classifications of economic activities were created for the European Union (from now on referred to as EU) under the European statistical system. Their use is mandatory in the EU. Statistical classification of economic activities (from now on referred to as NACE) is designed to categorize data relating to the economic entity as a statistical unit. It is one of the tools for preparing different statistics - outputs, inputs into the production process, capital formation and financial transactions of economic subjects. NACE is a four-

dimensional classification providing a framework for the collection and presentation of a wide range of statistical data by economic activity in the areas of economic statistics. It represents the internal world of economic activities divided by the fact that the NACE code can be linked to the statistical unit that carries out them. Economic activity takes place when resources such as capital goods, labour, production methods or products are combined to produce specific goods or services. Economic activity is characterized by input, source, production process and production output (goods or services).

The structure of NACE is described in the NACE Regulation as follows:

- a first level consisting of headings identified by an alphabetical code – sections,
- a second level consisting of headings identified by a two-digit numerical code – divisions,
- a third level consisting of headings identified by a three-digit numerical code – groups,
- a fourth level consisting of headings identified by a four-digit numerical code – classes,
- a fifth level consisting of headings identified by a five-digit numerical code – sub-classes.

Statistical classifications are characterised by:

- exhaustive coverage of the observed universe;
- each element should be classified in only one category of the classification;
- methodological principles which allow the consistent allocation of the elements to the various categories of the classification.

NACE has developed since 1970. The latest and current version of NACE Rev. 2 2 was adopted at the end of 2006. NACE is derived from the International Standard Industrial Classification of All Economic Activities of the United Nations (from now on referred to as ISIC). Compared to ISIC, it is more detailed at lower levels of categorization. Table 1 contains the European Statistical Classification of Economic Activities - Top Level Items. (Eurostat, 2016)

Tab. 1: Statistical classification of economic activities NACE Rev. 2

NACE Rev. 2 sections	Description	NACE Rev. 2 sections	Description
A	Agriculture, forestry and fishing	L	Real estate activities
B	Mining and quarrying	M	Professional, scientific and technical activities
C	Manufacturing	N	Administrative and support service activities
D	Electricity, gas, steam and air conditioning supply	O	Public administration and defence; compulsory social security
E	Water supply, sewerage, waste management and remediation activities	P	Education
F	Construction	Q	Human health and social work activities
G	Wholesale and retail trade; repair of motor vehicles and motorcycles	R	Arts, entertainment and recreation
H	Transportation and storage	S	Other service activities
I	Accommodation and food service activities	T	Activities of households as employers; undifferentiated goods- and services-producing activities of households for own use
J	Information and communication	U	Activities of extraterritorial organisations and bodies
K	Financial and insurance activities		

Source: Eurostat, 2016

Methodology

The object of the study is expenditures of the University of Žilina situated in Žilina (from now on referred to as UNIZA) in the year 2015, which financed the purchase of various goods and services from local, regional, national and foreign suppliers. The subject of the study is UNIZA. The primary objective of the contribution is to analyse UNIZA's expenditures in the context of the Žilina region.

The achievement of the goal was realized by the fulfilment of the partial objectives, which are conceived as follows:

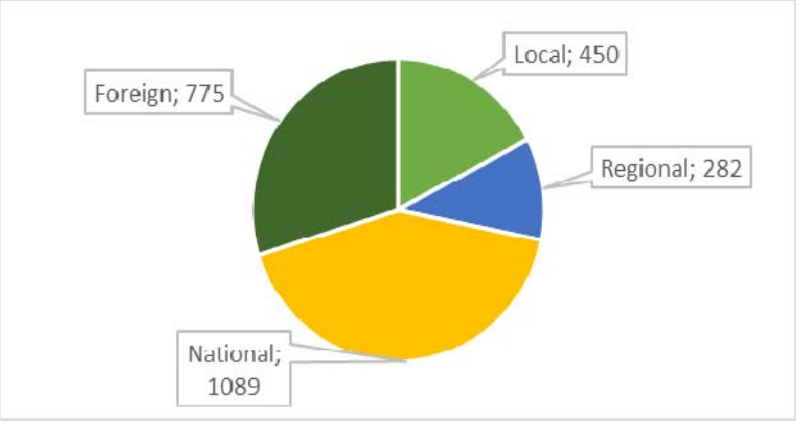
- UNIZA's Suppliers Analysis – quantification of the share of local and regional suppliers of goods or services based on suppliers´ residences;
- quantification of the share of expenditures on UNIZA's total volume of expenditures from the point of view of the suppliers' residences;
- quantification of the share of expenditures in the region of Žilina on the total volume of UNIZA's expenditures – categorisation of UNIZA's expenditures into specific NACE groups identified according to the classification of regional multipliers.

The elaboration of this submitted paper was preceded by a study of the professional literature focused on the solved problems of the universities and their impact on the economic development of the regions. The economic department referent of the UNIZA provided the materials for the processing of the expenditures analysis. Priority resource for UNIZA's 2015 expenditures analysis was a database generated from SAP accounting software. The database contained the following data: identification numbers, names and addresses of UNIZA's suppliers, text labels, and number of UNIZA's invoices paid in 2015.

Results

Based on the UNIZA's expenditures analysis, the suppliers' structure was determined by location. Suppliers were divided into domestic suppliers: local, regional, national and foreign suppliers of UNIZA. Local suppliers can be considered suppliers based in Žilina and suburban areas. Suppliers based in the Žilina region but outside the city of Žilina and suburban areas are designated as regional. National suppliers of UNIZA include suppliers based in Slovakia but outside the region of Žilina. The Figure 1 shows the suppliers' structure from the point of view of the suppliers' residences.

Fig. 1: Total number of UNIZA´s suppliers in 2015

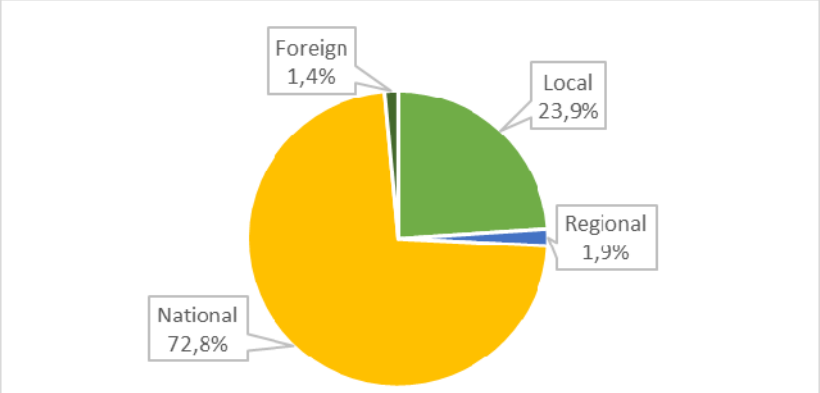

Source: author

In 2015, UNIZA had a total of 2,596 suppliers of which foreign suppliers represented 29.85% (775) and domestic 70.15% (1,821). Of the total number of domestic suppliers, local suppliers created 24.71% (450), regional suppliers constituted 15.49% (282) and 59.8% (1,089) were national suppliers.

In 2015, UNIZA received a total of 16,511 invoices. Of these, 3,755 invoices were received from local suppliers, 1,416 invoices from regional suppliers, 9,807 invoices from national suppliers and 1,533 invoices from foreign suppliers. Figure 2 represents the structure of university's expenditures on goods and services from the point of view of the suppliers' residences.

Fig. 2: UNIZA´s expenditures in 2015 by suppliers´ residences

Source: author

Of UNIZA's total expenditure volume on goods and services, was 1.4% of expenditures on goods and services provided by foreign suppliers, what contributed to UNIZA's strengthening of the foreign economy. 1.9% of UNIZA's total spending was a contribution to the regional economy, and 23.9% of spending on UNIZA's total expenses contributed to the development of the local economy. The total share of UNIZA's expenditures on goods and services from suppliers located in the Žilina region is 25.8%. The largest volume of expenditure on goods and services in 2015 (72.8%) was held by the university within suppliers located in Slovakia but outside the region of Žilina.

The structure of regional expenditures by specific NACE groups

In Table 2 are presented sectoral groups based on NACE divisions. For these identified groups it is possible to determine the value of regional multipliers. Subsequently, UNIZA's expenditures for 2015 (16,511 invoices) were allocated by accounting entries into the relevant NACE sector groups formed according to multipliers' classification (Table 2.). The table shows the percentage of local and regional spendings on the total volume of UNIZA's expenditures. The part of Table 2 represents the share of expenditures within the Žilina region (all goods and services expenses from local and regional suppliers) on the total volume of UNIZA's expenditures.

Tab. 2: UNIZA´s expenditures in 2015 by NACE divisions

	NACE division name	UNIZA´s expenditures in 2015 (%)		
		Local	Regional	Žilina region
1	Crop and animal production	0,000 %	0,000 %	0,000 %
2	Forestry and logging	0,000 %	0,000 %	0,000 %
3	Fishing and aquaculture	0,000 %	0,000 %	0,000 %
4	Mining and quarrying	0,000 %	0,000 %	0,000 %
5	Manufacture of food products and tobacco products	0,000 %	0,000 %	0,000 %
6	Manufacture of textiles and leather and related products	0,000 %	0,005 %	0,005 %

7	Manufacture of wood and products of wood	0,000 %	0,000 %	0,000 %
8	Manufacture of paper and paper products	0,000 %	0,000 %	0,000 %
9	Printing and reproduction of recorded media	0,040 %	0,018 %	0,058 %
10	Manufacture of coke and refined petroleum products	0,000 %	0,000 %	0,000 %
11	Manufacture of chemicals and chemical products	0,000 %	0,000 %	0,000 %
12	Manufacture of basic pharmaceutical products and pharmaceutical preparations	0,000 %	0,000 %	0,000 %
13	Manufacture of rubber and plastic products	0,000 %	0,000 %	0,000 %
14	Manufacture of other non-metallic mineral products	0,000 %	0,000 %	0,000 %
15	Manufacture of basic metals	0,000 %	0,000 %	0,000 %
16	Manufacture of fabricated metal products	0,095 %	0,002 %	0,097 %
17	Manufacture of computer, electronic and optical products	0,000 %	0,000 %	0,000 %
18	Manufacture of electrical equipment	0,000 %	0,000 %	0,000 %
19	Manufacture of machinery and equipment	0,000 %	0,000 %	0,000 %
20	Manufacture of motor vehicles, trailers and semi-trailers	0,000 %	0,000 %	0,000 %
21	Manufacture of other transport equipment	0,000 %	0,000 %	0,000 %
22	Manufacture of furniture and other manufacturing	0,000 %	0,022 %	0,022 %
23	Repair and installation of machinery and equipment	0,164 %	0,055 %	0,220 %
24	Electricity, gas, steam and air conditioning supply	**2,704 %**	**0,144 %**	**2,848 %**
25	Water collection, treatment and supply	0,607 %	0,006 %	0,614 %
26	Sewerage, waste collection, treatment and disposal activities; materials recovery and Remediation activities	0,226 %	0,014 %	0,240 %
27	Construction	**1,985 %**	**0,679 %**	**2,665 %**
28	Wholesale and retail trade and repair of motor vehicles and motorcycles	0,058 %	0,095 %	0,153 %
29	Wholesale trade, except of motor vehicles and motorcycles	**16,749 %**	**0,515 %**	**17,264 %**
30	Retail trade, except of motor vehicles and motorcycles	0,000 %	0,000 %	0,000 %
31	Land transport and transport via pipelines	0,040 %	0,047 %	0,087 %
32	Water transport	0,000 %	0,000 %	0,000 %
33	Air transport	0,000 %	0,000 %	0,000 %
34	Warehousing and support activities for transportation	0,000 %	0,023 %	0,023 %
35	Postal and courier activities	0,000 %	0,000 %	0,000 %
36	Accomodation and food service activities	0,097 %	0,027 %	0,125 %
37	Publishing activities	0,034 %	0,003 %	0,037 %
38	Motion picture, video and television programme production and programming and broadcasting activities	0,008 %	0,000 %	0,008 %
39	Telecommunications	0,000 %	0,000 %	0,000 %
40	Computer programming and information service activities	0,040 %	0,004 %	0,044 %
41	Financial activities	0,000 %	0,000 %	0,000 %
42	Insurance and reinsurance	0,000 %	0,000 %	0,000 %
43	Activities auxiliary to financial services and insurance activities	0,000 %	0,000 %	0,000 %
44	Real estate activities	0,046 %	0,020 %	0,065 %
45	Real estate activities on a fee or contract basis	0,000 %	0,000 %	0,000 %
46	Legal and accounting activities and activities of head offices; management consultancy	0,183 %	0,004 %	0,186 %
47	Architectural and engineering activities	0,044 %	0,019 %	0,063 %
48	Scientific research and development	0,198 %	0,000 %	0,198 %
49	Advertising and market research	0,075 %	0,004 %	0,079 %
50	Other professional, scientific and technical activities and veterinary activities	0,315 %	0,028 %	0,343 %
51	Rental and leasing activities	0,021 %	0,012 %	0,033 %
52	Employment activities	0,000 %	0,000 %	0,000 %

53	Travel agency services	0,002 %	0,0001 %	0,002 %
54	Security activities, services to buildings activities, office administrative activities	0,029 %	0,014 %	0,043 %
55	Public administration and compulsory social security	**0,00001 %**	**0,000 %**	**0,00001 %**
56	Education	0,109 %	0,011 %	0,120 %
57	Human health	0,004 %	0,005 %	0,009 %
58	Residential care activities and social work activities without accommodation	0,000 %	0,000 %	0,000 %
59	Creative and arts activities, libraries and archives activities, gambling activities	0,002 %	0,001 %	0,003 %
60	Sports activities and amusement and recreation activities	0,005 %	0,003 %	0,007 %
61	Activities of membership organisations	0,003 %	0,000 %	0,003 %
62	Repair of computers and personal and household goods	0,036 %	0,069 %	0,105 %
63	Other personal service activities	0,021 %	0,008 %	0,029 %
64	Activities of households as employers, undifferentiated services activities of households	0,000 %	0,000 %	0,000 %
65	Activities of extraterritorial organisations and bodies	0,000 %	0,000 %	0,000 %
TOTAL		**23,9 %**	**1,9 %**	**25,8 %**

Source: author

Based on UNIZA's expenditures analysis it was found out that the university had in 2015 expenditures on goods and services under 330 different types of accounting items. Thus, UNIZA's total expenditures could be grouped into 40 NACE groups by the type of accounting item (the blue colour of the group shown in Table 2).

UNIZA's expenditures within the Žilina region can be subdivided into 34 out of 40 NACE groups (marked red in Table 2). NACE groups that do not include any expenditure in the Žilina region include: chemicals production, air transport, postal services, telecommunications, insurance and reinsurance and job mediation.

The largest share of expenditures in the region of Žilina from UNIZA's total expenses was 17.264% for goods and services included in the group "Wholesale except motor vehicles". This group includes mediation of wholesale and wholesaling of agricultural raw materials and live animals, wholesale of food, beverages and tobacco, wholesaling of household goods, wholesale of information and communication equipment, wholesale of other machinery and equipment, other specialised and non-specialised wholesale trade.

The second largest share of expenditures in the Žilina region (2.848%) of UNIZA's total expenditures was on goods and services in the group "Electricity, gas, steam and air conditioning". There are activities related to the supply of electricity, natural gas, steam and hot water through the constant infrastructure of electrical lines and pipes included in this group.

Nearly the same share of expenditures in the Žilina region (2.665%) of UNIZA's total volume of expenditure was within the "Construction" group. In general, this group includes general building and specialised construction work for buildings and civil engineering.

The lowest share of expenditures in the Žilina region (0.00001%) of UNIZA's total expenditures was recorded as a part of the spendings on goods and services belonging to the group "Public administration and social security". This group includes services of state character, which are usually performed by the public administration.

The analysis of expenditures in the region of Žilina has shown that UNIZA strengthens the local economy with 23.9% of total spending on goods and services.

Conclusions and Discussion

The cities where the university or college is located have substantial advantage in comparison with other cities. Universities are typically not only among the largest employers

in the city, but they also have other economic impacts that are reflected in the demand for goods and services offered by local and regional firms.

UNIZA by its existence and position in the city of Žilina and in the region of Žilina, contributes not only to the economic but also to the cultural, social and innovative development of the region. In its operations and investment activities, UNIZA also brings economic impact on the companies involved in these processes. Defining and quantifying the impact of UNIZA in a local and regional context is considered essential because foreign universities analyse their economic impact every year in economic studies, declare their significant position and influence and thus create and illustrate their positive image in the eyes of local and regional authorities, as well as of the whole public.

As a part of the UNIZA exploration study, it has been shown that the university, by financing its expenditures on goods and services, greatly contributes to the economic development of Slovakia. From the point of view of UNIZA's total expenses on goods and services from domestic suppliers, it can be stated that 73.82% of the expenditures were spent on the purchase of goods and services from suppliers based in Slovakia outside the region of Žilina. The contribution to the economic development of the Žilina region was 26.18% of total domestic expenditures of UNIZA.

The results of the survey have shown that, it is necessary to increase UNIZA's demand for goods and services offered by companies located in the region for more considerable economic development of the Žilina region. This raises the question how to effectively set the policy of choosing UNIZA's suppliers of goods and services to maximise university's needs satisfaction and what factors affect supplier selection.

This paper was supported by the Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV-14-0512 "Universities and economic development of regions (UNIREG)" and No. APVV-0101-10 "Creative economy - regional and national economic conditions and incentives (KRENAR)".

References

ACT NO. 539/2008 Coll. on Support of regional development.

BIGGAR ECONOMICS. Economic impact of the University of Gloucestershire. Accessed on 09/05/2017 from http://www.glos.ac.uk/docs/download/Business/economic-impact-of-the-university-of-gloucestershire.pdf .

BENČO, J. Teória a prax regionálneho rozvoja.Prievidza:Alfa Print,2005. ISBN 809-69-2273-4.

ČADIL, J. Regionální ekonomie: teorie a aplikace. Praha: C. H. Beck, 2010. ISBN 978-80-7400-191-8.

CÍBA, J., ROSTÁŠOVÁ, M., MOŽUCHOVÁ, L. Ekonomický vplyv študentov univerzity v lokálnom kontexte. In: Journal of Economics and Social Resesarch. Banská Bystrica: Faculty of Economics, Matej Bel University in Banská Bystrica. 2016. ISSN 1335-7069

EUROSTAT. 2016. NACE Rev. 2: Statistical classification of economic activities in the European Community. Accessed on 10/05/2017. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5902521/KS-RA-07-015-EN.PDF/dd5443f5-b886-40e4-920d-9df03590ff91?version=1.0.

HUDEC, O., URBANČÍKOVÁ, N., DŽUPKA, P., ŠEBOVÁ, M., KLIMOVSKÝ, D., SUHÁNYI, L., ŽELINSKÝ T. Podpory regionálneho a miestneho rozvoja. Košice: Ekonomická fakulta, TU, 2009. ISBN 978-80-553-0117-4.

KRAMÁR, R. Regionálny rozvoj a jeho plánovanie. Accessed on 10/05/2017. Retrieved from http://naturescience.fhpv.unipo.sk/geografia/trendy/regionalny_rozvoj.htm .

MOLDAN, B. Podmanena planěta. Praha: Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2999-5.

PINHEIRO, R., BENNEWORTH, P., JONES. G. A. Univesrities and regional development: A critical assessment of tensions and contradictions. Oxon: Routledge, 2012. ISBN 978-0-203-11229-8.
TVRDOŇ, J., HALAMOVÁ, M., ŽÁRSKA, E. Regionálny rozvoj. Bratislava: Ekonóm, 1995. ISBN 80-225-0671-0.
VYROSTOVÁ, E. Vzťah univerzity a regiónu, v ktorom pôsobí: pohľad na stratégiu univerzít. Košice: University of P. J. Šafárik, 2008. ISBN 978-80-5530-084-9.
VÝROSTOVÁ, E., Regionálna ekonomika a rozvoj. Bratislava: Ekonóm, 2010. ISBN 978-80-8078-361-7.

Contacts adress

Ing. Lucia Možuchová, University of Žilina, The Faculty of Operation and Economics of Transport and Communications, Department of Communications, Univerzitná 8215/1, 010 26, Žilina, Slovakia, lucia.mozuchova@fpedas.uniza.sk
Ing. Lucia Gašperová, University of Žilina, The Faculty of Operation and Economics of Transport and Communications, Department of Communications, Univerzitná 8215/1, 010 26, Žilina, Slovakia, lucia.gasperova@fpedas.uniza.sk

Energy Supply and Industrial Development in Tanzania

Charles Peter Mtakwa, Nahanga Verter

Abstract

This article attempts to explore the feasibility of energy supply and industrial development in Tanzania. Even though Tanzania is an energy resource rich country, it usage is still below expectations. For instance, despite having coal, natural gas reserves and sufficient wind power, Tanzania's electricity has largely been water driven (hydroelectricity). Due to high dependence on hydroelectricity, the total supply of electricity lead to frequent power shortages, and has fallen dramatically in recent years due to extensive droughts and other factors. Arguably, the country is still underdeveloped partly due to the energy crisis. Efficient and optimum energy resource usage and diversification are needed to improve industrial activities in the country.

Key words:

lectricity, energy supply, industrialization, investment

Introduction

The society of humans has evolved through mainly two huge and lasting transitions which deserve the name revolution. The first, Neolithic Revolution, started around 8000 BC and it carries on through thousands of years. The second is Industrial Revolution, which started from the 18th century and is still evolving to date. Basically, it entails people moving from rural and less developed areas into rapidly expanding cities and towns. Additionally, it turns labour into a disciplined and mainly indoor activity, while increasing the difference between managers, employers and owners on one side and workers on the other (Gascoigne, 2001).

Industrialization marked a shift to power, specialized machinery, mass production and factories. The textile and steel industries, along with the development of the steam engine, played crucial roles in bringing about the Industrial Revolution, which also witnessed improved systems of communication, and transportation (Staff, 2009). Recently, the emerging Asian economies have been considerably more successful in manufactured exports than countries in sub-Saharan African (SSA) countries (Söderbom, 2015). Over the years, industrial development in Africa has rather been disappointing. The share of SSA's manufacturing in GDP declined from 19 percent in 1975 to 11 percent in 2014 (Rush, 2016).

Tanzania is one of many African states that have been struggling in the spectrum of industries. The country has been pursuing industrial growth in recent years. All the same, the extent of job creation highly depends upon the pursuit of existing industrial and energy policies and strategies. Tanzania's industrial policies and strategies have, historically, variations in each Government's phase. The policy strategies and frameworks that have been pursued since independence depended mainly on the material condition that existed then, that is from the first phase up to the fourth one. However, buttressing this initiative (of industrialization) is something that requires not only sound policies, but also an enabling environment including energy resources that complement industrialization.

Tanzania is endowed with abundant types of energy resources, such as hydro, biomass, natural gas, coal, wind, solar, uranium and geothermal, that have not been optimally utilised for energy supply and industrial development in the country (TMEM, 2014). Studies related to energy supply and industrial performance in Tanzania are scanty, thus, this study bridges the gap. This study is aimed at assessing the potential of energy supply for industrial development in Tanzania.

Materials and methods

The study employed secondary data obtained from Tanzania's government reports, statistical websites such as United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) Statistical data Unit, International Monetary Fund (IMF), World Bank, United Nations Conference on Trade and Development Statistics (UNCTAD Stat), and others. Descriptive statistics and comparative analysis are exercised, measuring the indicators between Tanzania vis-à-vis selected countries and the rest of the world. Therefore, this study is mainly descriptive in nature.

Results and discussion

Globally, energy supply is identified as a hallmark for industrial development. Findings show that biomass has largely dominated the energy sector in Tanzania, which accounted for 88 percent of a total 20.7 million tons of oil equivalent (MTOE) of the total supply of primary energy in 2011 (IEA, 2014). Fuel imports represented 50 percent of total imports to Tanzania by the year 2015 (World Bank, 2016). Energy consumption per capita was 0.48 tons of oil equivalent (TOE) in 2011, which is one of the world's lowest rates and only two-thirds of the average consumption in the developing countries of SSA (AfDB, 2015).

The residential sector accounts for most of the used energy, majority of which consists of agricultural waste and biofuels; 80 percent of biomass used in the residential sector is for day to day household cooking, whereby almost half of annual charcoal consumption occurs in Dar es Salaam (the major city). Petroleum products accounted for 8.1 percent of total final consumption, whilst electricity accounted for only 1.9 percent (AfDB, 2015). Electricity in Tanzania is provided by a central grid, owned by the state utility Tanzania Electric Supply Company Limited (TANESCO), and by isolating mini grids in remote areas. The completion of a process of interconnecting the grids is slated by 2019, together with the reinforcement and upgrading of actual lines.

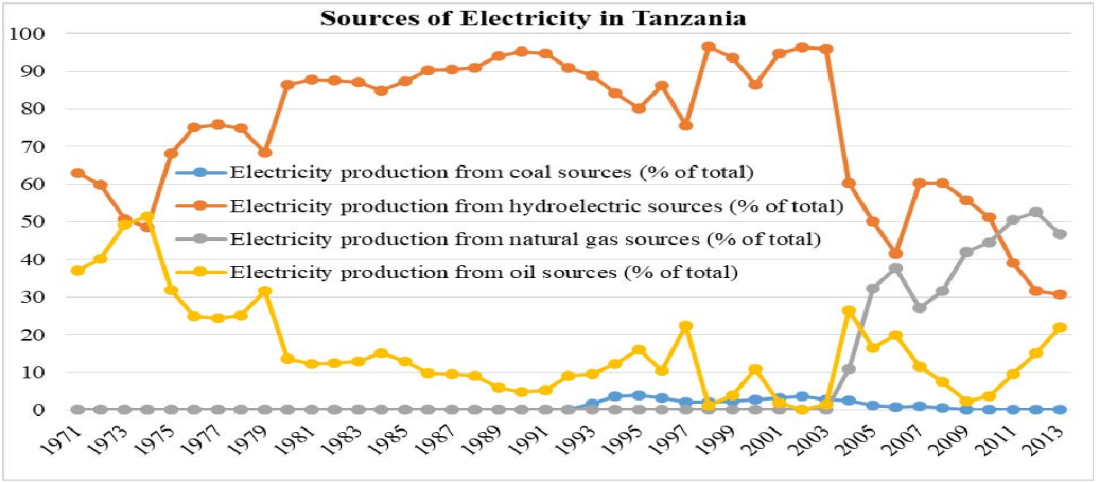

Fig. 1: Sources of Electricity in Tanzania (% of total electricity), 1971-2013

Source: Authors' analysis based on the World Bank

The production of electricity has been dominated by large hydro (Fig. 1 and Tab. 1). In recent years, however, their contribution to the total supply has dramatically fallen due to extensive droughts in the country. This has forced the utility to use, at a considerable financial cost, extensive load shedding, thermal power plant for base load and emergency power installations. Currently, there is a long-term strategy to expand production and transmission capabilities, and installed peak capacity is predicted to increase seven-fold by 2035 (AfDB, 2015). Although the demand for electricity and its access is still very low, it has been fast growing. Recent findings show that the share of access to electricity is 36 percent (GoT 2014), and the government of Tanzania is committed to an accelerated electrification program to add over 250,000 customers a year. It is also forecasted that demand will

increase due to the energy requirements for industry and mining and to catch up with actual unmet necessities. Tab. 1 presents the SWOT (strengths, weaknesses, opportunities and threats) analysis of Tanzania power supply.

Tab. 1: SWOT analysis of Tanzania power supply, 2013

Strengths	**Weaknesses**
Abundance of internal resources	Difficulty coping with electricity demand
Large investment planned	Financial situation of TANESCO
IPPs allowed	Widely dispersed rural population
SPPs for off-grid and grid generation	Domestic energy and energy gender issues
Opportunities	**Threats**
Sustained economic growth	Climate change
Regional integration	Fossil fuel (gas and coal) costs

Source: AfDB, 2015

Electricity Demand

Per capita electricity consumption in Tanzania has been low, 104.79 kWh per year in 2014 (MEM), which is less than half of the average consumption of low-income states. That said, consumption is increasing rapidly owing mainly to a growing population and accelerating productive investments (AfDB, 2015). The Power System Master Plan (PSMP of 2010–35) forecasts that Tanzania's electrification status would rise to at least 75 percent by 2035 and at the same time, demand from connected customers will increase significantly since Tanzania is expected to reach a middle-income status by then as stipulated in the Tanzania National Development Vision 2025 (Ibid). Additionally, TANESCO anticipates major demand increases from several liquefied natural gas (LNG) plants, mining operations, factories and water-supply schemes. It is projected that peak demand capacity will increase rapidly, from around 1,000 MW in 2013 to about 4,700 MW by 2025 and to 7,400 MW by 2035. Production, likewise, is projected to increase ten-fold, from 4,175 GWh in 2010 to about 47,723 GWh in 2035 (AfDB, 2015).

Electricity Supply

As of March 2013, Tanzania's installed electricity generation capacity was 1,564 MW, of which 1,438.24 MW are available from the main grid, the balance of 125.9 MW is accounted for by Small Power Projects (SPPs), imports and mini grids. Approximately 65 percent of grid generation capacity is from thermal (32 percent from oil and 33 percent from natural gas), whilst 35 percent is from large hydropower (AfDB, 2015). The rest comes from small renewable-energy power and imports (Tab. ***2***).

Tab. 2: Power Generation Capacity (March 2013)

Source	TANESCO	IPP	EPP	SPP	Total	Percent
Hydropower	553.0	-	-	-	553.0	35
Small hydro (<10 MW)	8.8	-	-	4.0	12. 8	0.8
Oil (Jet-A1 and diesel)	88.3	163.0	205.0	-	456.3	29
Gas	252.0	249.0	-	-	501.0	32
Biomass	-	-	-	27.0	27.0	1.7
Imports	14.0	-	-	-	14.0	0.9
Total	916	412	205	31	1564.1	100
Percent	59	26	13	2	100	

Source: TANESCO, 2013. Note: EPP= Emergency Power Producer IPP= Independent Power Producer, SPP=Small power Producer

Private sector's contribution to electricity supply in Tanzania is significant and encouraged. Only 59 percent of total electric capacity is supplied by TANESCO, while Independent Power Producers and Emergency Power Producers provide 26 percent and 13 percent, respectively, of which they sell wholesale to TANESCO (AfDB, 2015). Small Power Producers are independent producers with a capacity inferior to 10 MW. SPPs account for 2 percent of total capacity. They may either sell electricity wholesale to TANESCO or to retail

consumers. Additionally, private, diesel-based captive generation is estimated at about 300 MW nationally, with costs exceeding $35 per kWh (AfDB, 2015). The share of total capacity of large hydropower declined by nearly two-thirds between 2002 and 2006 (from 98 percent to 40 percent), and now stands at 35 percent of available capacity, with output declining as a result of extended droughts (Ibid).

This situation has necessitated extensive load shedding and the running of expensive thermal power plants as base load. The 2012 Power System Master Plan (PSMP) foresaw an addition between 2013-2017 of a 2,168 MW gas power plant, 400 MW of coal, 100 MW of wind, 60 MW of heavy fuel oil (HFO), 60 MW of solar, 30 MW of cogeneration and 11 MW of small hydro (AfDB, 2015).

Most are expected to be IPP projects. SPP projects are excluded and the expected impact of the Scaling up Renewable Energy Programme. Due to the uncertainty of the resource, geothermal is excluded from PSMP projections. The PSMP covers only grid-connected projects, while that of off-grid systems planning is being covered under the Rural Electrification Investment Prospectus. As a consequence of the aforementioned issues, particularly due to the high costs of emergency generation, TANESCO is facing some devastating revenue shortfalls, which, in turn, is impacting its creditworthiness.

Electricity Distribution

Tanzania's electrical system includes the main grid, covering large urban centres and main routes, private diesel generation and several independent mini-grids in rural areas and townships far from the central grid. Additionally, TANESCO imports power from Zambia and Uganda. TANESCO owns Transmission and distribution lines in the entire country. In some cases, however, SPPs are in charge of isolated micro- and mini-grids (AfDB, 2015).

Several development projects are in place to interconnect the isolated grid, to upgrade and extend the distribution and transmission sectors to cope with the growing demand and supply, to rise international trade in electricity with neighbouring countries and to improve the general reliability of the power system. The network reached its limit capacity on several lines and is therefore being upgraded and expanded. Tanzania's Five Year Development Plan 2011-2016 includes ten network projects for a total investment of almost 4 trillion Tanzanian Shillings (around US$2,421 million); the PSMP foresees the reinforcement of the regional network integration (AfDB, 2015).

Natural Gas

Tanzania is a holder of East Africa's biggest natural-gas reserves after Mozambique. It has proven natural gas reserves of 57 trillion cubic feet (Ford, 2016), with not less than 49.5 trillion cubic feet of such reserves for offshore in the Indian Ocean (Katakey, 2015). Tanzania's government through the Tanzania Petroleum Development Corporation (TPDC), in partnership with the BG Group (a division of Royal Dutch Shell), Ophir Energy, Exxon Mobil and Statoil, plans to build an onshore liquefied natural gas export terminal at Songo Songo Island in Lindi (Obonyo, 2016). Since 1952, Tanzania has been exploring for oil and gas. According to the data available, in 1974 the first natural gas discovery was made in Lindi Region on the Songo Songo Island followed by a second discovery in 1982 at the Mnazi Bay, Mtwara Region. In 2004 the Songo Songo natural gas was commercialised while that of Mnazi Bay in 2006.

The first offshore discovery of natural gas in Tanzania was made in 2010 (Katakey, 2015). Other finds have been made, ever since, by several petroleum prospecting companies, which in 2014 decided to build a liquefaction facility targeting primarily the Asian market in Lindi (Holter, 2014). In August 2016, Tanzanian President John Magufuli publicly urged government bureaucrats to fast track the project so that construction processes could start promptly (Ng'wanakilala, 2016). Currently, exploration activities are taking place onshore and shallow waters as well as deep offshore and inland rift basins. Until December 2012, 26 Production Sharing Agreements were signed with 18 oil exploration companies.

Over 110,000 km of 2D seismic data have been acquired onshore, offshore, shelf as well as from inland rift basins.

By February, 2013 data for a total of 21,632 square kilometres of 3D seismic saw acquired from the deep sea. Between 1952 and 2013, a total of 67 wells for both exploration and development were drilled, of which 14wells are in the offshore basins and 53 are in onshore basins (URT, 2013). In May 2016, the government of Tanzania announced its plan to build a gas pipeline to neighbouring Uganda.

Coal in Tanzania

Coal extraction and exploration in Tanzania have been significantly lower over a couple of years until recently where the interests of using coal as a source of power production have risen among the government and private stakeholders. This is due to the increasing demand of reliable electricity by new investors (for example Dangote cement factory) since hydroelectricity has been extremely unpredictable. Tanzania possesses considerable resource of coal that have low sulphur. Coalfields with the highest potential are in the Ruhuhu Basin (Ketawaka-Mchuchuma), Songwe Kiwira fields and Ngaka fields in the South-West of Tanzania. A total of approximately 1.5 billion tones in reserves have so far been identified (TMAA, 2017). The National Energy Policy of Tanzania of 2015, according to geological information, indicates that the country's coal reserves potential could be 5 billion tones. Currently, coal is exploited in small scale at Tancoal Energy Limited Mine at Ngaka in Ruvuma region and Kiwira Coal Mine in Mbeya region (TMAA, 2017). Despite its abundance, coal has been scarcely used as a source of energy in Tanzania, but there is a potential of its maximum exploitation in the near future.

SWOC Analysis for Tanzania's Industrial Development

Following the carried analysis and attained results, the feasibility of industrial development in Tanzania can be summarized by the following SWOC analysis, such as Strength, weaknesses, opportunities and threats (Tab. 3). On the strength side, Tanzania has industrial policies that were established since the advent of its independence in 1961 which were then improved to suit the changing environment and those that were irrelevant were removed and replaced by new policies. Tanzania also has enough human capital, as portrayed in the descriptive analysis, urban population is huge in the country and it is growing at a fast pace. This population can serve as a source of labour for the anticipated factories as well as markets for the industrial products. Tanzania is a resource rich country, apart from other mines Tanzania also has high coal and natural gas reserves which could all be used to produce electricity at cheap cost thus ensuring cheap and reliable electricity to the foreseen industries. Last but not least, the current administration is committed towards the achievement of industrializing the country as it has this as its main agenda.

With regards to its weaknesses, despite having long established policies, the country's implementation of such policies has been rather less effective. Also the country has been underutilizing its fertile land, despite having 43 million hectares of arable land at their disposal, only 10 million hectares of it is being used for agriculture (AgriSol, 2017) and even that one is underutilized mainly due to lack of access to modern farming methods, machinery, seeds and storage facilities. Such weaknesses contribute to its low production per hectare compared to other countries, thus resulting in food shortages and even land competition. Transport and communication systems in Tanzania are also very poor. This is mainly due to poor transport infrastructures and unreliable electricity.

When it comes to opportunities, Tanzania has cheap labour at its disposal. The findings show that the country has a growing urban population and the minimum wages are low. Although it may appear to be a bad thing, cheap labour is good when it comes to attracting foreign investors in the industrial sector. Also, Tanzania is located in a strategic position, that it has ports which serves as a centre for the importation of foreign goods and it can thus be used for importation of machinery for industrial establishments. There is as well large arable land of 43 million hectares which could be used for food production, which, if effectively

utilized, could produce enough food for the growing population and it also means that the likelihood of land competition between industrial investors and farmers is immensely reduced by this fact. There is also an increasing demand for the industrial products. As a result of globalization, there is an opportunity to benefit from the transfer of technology and technological knowhow from more advanced countries. As mentioned earlier, Tanzania's strategic location is an opportunity that can be utilized. It is surrounded by landlocked countries and also it is a member of East African Community (a regional economic integration) with a population of almost 173,583,000 people (IMF, 2017) which could serve as a potential market for the manufactured goods and other industrial products.

Tab. 3: SWOC Analysis for Tanzania's Industrial Development

STRENGTHS	WEAKNESSES
Long established industrial policies	Flawed policy execution
Human capital	Poor land utilization
Governments' commitments	Poor transport and communication systems
Ubiquitous natural resources- coal and gas	Low agricultural output per hectare
OPPORTUNITIES	**CHALLENGES**
Cheap labour	Unskilled labour
Approximately 43 million hectares of arable land	Inadequate and unreliable electricity
Demand for industrial products	Bureaucracy and corruption
Country's strategic location	Ease of doing business
Inflows of FDI and aid	Financial constraints
Technology transfer and spill over	

Source: Authors' analysis

There are challenges as well towards the pursuit of industrial diplomacy. Firstly, lack of skilled human capital that could serve as a source of labour to the anticipated industries. For example, as of 2013 Tanzania's total population was 50,213,457 people, whereby only 248,239 people were enrolled in secondary vocational (World Bank, 2017a), which is only 0.49% of the whole population. Due to high dependence on hydroelectricity, power supply in Tanzania is quite unreliable, often characterized by consistent power shortages. This is a big challenge that is yet to be fully addressed and could serve as a bottleneck for industrial investment. Red tape, bureaucracy escalated by corruption are other challenges which often discourage investors. According to Transparency International, Tanzania is ranked 116 out of 176 countries in the corruption perception index of 2016 with a score of 32 out of 100 (Transparency International, 2017). The current government under president. Magufuli is putting a great effort to address these challenges. Corruption in Tanzania, however, is deep rooted thus deemed difficult to excavate overnight. Because of the aforementioned hurdles (Tab. 3), it is difficult to start and do business in Tanzania. According to World Bank's doing business report on the ease of doing business, Tanzania is ranked 132 out of 190 countries and 135 in terms of starting a new business (World Bank, 2017b). Last but not least is a financial challenge. Also, Tanzania is among the least developed countries. Addressing majority of its challenges and executing its industrial aspirations demands for the deep pockets of which it lacks.

Conclusions

This article attempts to explore the feasibility of energy supply and industrial development in Tanzania. Even though Tanzania is a resource rich country, its usage is still below expectations. Despite having coal, natural gas reserves and sufficient wind power, Tanzania's electricity has largely been water driven (hydroelectricity). Due to high dependence on hydroelectricity the total supply of electricity lead to frequent power shortages, and has fallen dramatically in recent years due to extensive droughts. Arguably, the country is still underdeveloped partly due to some energy crisis. Efficient and optimum

resource usage and energy diversification are needed to improve industrial activities in the country.

References

AFDB. (2015). Renewable energy in Africa: Tanzania country profile. Côte d'Ivoire: African Development Bank Group.

AGRISOL. (2017, May 01). Agriculture in Tanzania. Retrieved from AgriSol Energy Tanzania Limited: http://www.agrisoltanzania.com/tanzania.html

GASCOIGNE, B. (2001). History of the industrial revolution. Retrieved 10 30, 2016, from History World: http://bit.ly/2q9329M

GOVERNMENT OF TANZANIA (2013). Vision 2025: big results now, presentation of the results of the energy Lab. Dar es Salaam: GoT.

HOLTER, M. (2014, February 14). Statoil, BG to Build Tanzania LNG Plant in Lindi, Minister Says. Retrieved from Bloomberg: https://goo.gl/Gbc9WG

IEA. (2014). Energy Balance of Tanzania. Retrieved from International Energy Agency: http://bit.ly/2pFVxnY

IMF. (2012). Regional Economic Outlook. Washington, DC: IMF.

IMF. (2017, May 01). World economic outlook database, April 2016. Retrieved from International Monetary Fund: http://bit.ly/2uNZGfO

INDEXMUNDI. (2016, December 27). Tanzania - Cereal yield (kg per hectare). Retrieved from Indexmundi: http://bit.ly/2qapSNO

INDEXMUNDI. (2017, February 03). Urban population growth (annual %) - Country Ranking. Retrieved from Indexmundi: http://bit.ly/2qzYsTf

KATAKEY, R. (2015, June 19). Tanzania sees decision on $ billion LNG project in three years. Retrieved from Bloomberg: https://bloom.bg/2r1pORQ

NG'WANAKILALA, F. (2016, August 23). Tanzania's President Magufuli orders officials to speed up LNG project. Retrieved from The East African: http://bit.ly/2r9ok5v

NICOLSON, H. (1963). Diplomacy. New York: Oxford University Press.

OBONYO, G. (2016). Proudly Magufuli: as Gas Economy Surges. Retrieved from The Exchange, Mediapix Ltd Company.

RUSH, J. (2016, April 21). Manufacturing more than doubles in sub-Saharan Africa, despite fall in share of GDP. Retrieved from Overseas Development Institute: http://bit.ly/2pFQrrx

SÖDERBOM, M. (2015, December 14). The global economy: Can African firms break in? Retrieved 10 31, 2016, from Brookings: http://brook.gs/2pGfGdj

STAFF, H. (2009). Industrial Revolution. Retrieved 10 30, 2016, from History.com: http://www.history.com/topics/industrial-revolution

TANZANIA MINISTRY OF ENERGY AND MINERALS (TMEM). (2014). Electricity supply industry reform strategy and roadmap 2014 – 2025. Tanzania Ministry of Energy and Minerals. Retrieved at: http://bit.ly/2hXdOh6

TMAA. (2017, January 02). Minerals found in Tanzania: Coal. Retrieved from Tanzania Minerals Audit Agency: http://www.tmaa.go.tz/minerals/view/coal

TRANSPARENCY INTERNATIONAL. (2017, April 27). Corruption perceptions index 2016. Retrieved from http://bit.ly/2j3Y63K

URT. (2013). The National Natural Gas Policy of Tanzania. Dar es Salaam: Ministry of Energy and Minerals.

WORLD BANK. (2017a, April 27). World development indicators. Retrieved from The World Bank IBRD-IDA: http://bit.ly/1aS5CmL

WORLD BANK. (2017b, April 27). Economy Rankings. Retrieved from Doing Business: http://www.doingbusiness.org/rankings

WORLD BANK. (2016, January 02). Fuel imports (% of merchandise imports). Retrieved from the World Bank: http://bit.ly/2r85drq

Contact address

Ing. Charles Peter Mtakwa, Department of International Relations and Diplomacy, Mozambique-Tanzania Centre for Foreign Relations, P.O. Box 2824, Dar es Salaam, Tanzania, E-mail: cpmtakwa@gmail.com; Ing. Nahanga Verter, Ph.D., Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Czech Republic, E-mail: nahanga.verter@mendelu.cz

Rozvoj nezemědělských aktivit na venkově – spolková činnost. Případová studie zemědělsky úrodných oblastí Jihomoravského kraje.

The development of non-agricultural activities in the countryside – local organisations. The case study in agriculturally fertile areas of South Moravian region.

Michal Navrátil

Abstrakt:

V současné době již venkov neplní pouze funkci produkční. Zemědělství, dříve dominantní činnost venkovských oblastí, je dnes více multifunkční. Navíc jsou na venkově podporovány a rozvíjeny i činnosti nezemědělské. Dnes se ukazuje, že právě rozvoj nezemědělských aktivit může hrát významnou roli v rozvoji samotného venkova. Toto tvrzení platí i v oblastech, které dlouhou dobu platily za nejúrodnější zemědělské oblasti u nás. Data pro výzkum byla získávána z velké části z internetových zdrojů (převážně oficiálních webových stránek obcí zkoumaných oblastí). Data byla vytřízena a následně došlo k jejich komparaci. Výzkum tak má z velké části kvantitativní charakter. Konečnou fázi výzkumu byl celkový rozbor. Jak je z výzkumu patrné, rozvoj nezemědělských aktivit v úrodných oblastech českého venkova má přímý vliv nejen na samotný rozvoj venkova, ale i na diverzifikaci českého venkova.

Klíčová slova:

venkov, regionální rozvoj, rozvoj venkova, endogenní rozvoj

Abstract:

Today, the countryside no longer fulfills a productive function. Agriculture, once dominant in rural areas, is now more multifunction. In addition, non-agricultural activities are promoted and developed in rural areas. We see today that the development of non-agricultural activities may play a significant role in the development of the countryside itself. This statement also applies to areas that have long been considered the most fertile agricultural areas in our country. Data for the research was largely obtained from Internet sources (mostly official websites of the municipalities of the surveyed areas). The data was sorted and then compared. The research is thus largely quantitative. The final phase of the research consisted of an overall analysis. As the research shows, the development of non-agricultural activities in fertile areas of the Czech countryside has a direct impact on both the development of the countryside itself, and the diversification of the Czech countryside.

Key words:

countryside, regional development, rural development, endogenous development

Úvod

Regionální rozvoj je po roce 1990 velice frekventované téma napříč několika vědními disciplínami. Je stěžejní jak pro fungování základních sídelních jednotek, tak celých regionů. Přímo regionálním rozvojem se zabývají čeští ekonomové (Jeníček a kol, 2010, Tvrdoň,

2014), geografové (Blažek, 1999; Hampl, 2002; Wokoun a kol, 2007, 2008; Viturka 2005, 2016; Viturka a kol., 2010; Blažek, Uhlíř, 2011; Wokoun 2015, 2016) ale i sociologové (Hudečková, Lošťák, Ševčíková, 2006; Bernard 2010, 2011). Kromě obecné teoretické roviny jsou také řešeny bližší výzkumné otázky týkající se rozvoje venkova (Binek 2007, 2009, 2010a; Šťastná, Vaishar, 2011; Jetmar, 2014), případně malého regionu venkovského charakteru (Bičík, Perlín, šetrná, 2001; Perlín, Bičík, 2010). Objevují se také témata řešící rozvoj a vliv konkrétní nezemědělské aktivity na venkově – např. cestovního ruchu (Horáková, Fialová, 2014; Šťastná, Vaishar a kol., 2015).

Velkou inspirací pro odborné texty byly práce zahraničních kolegů, kteří rovněž řešili obecnější teorie regionálního rozvoje (Friedmann, 1972; Cooke, 1983; Duncan, Goodwin, 1988; Fleetwood, 1999), ale také konkrétnější témata zaměřená právě na problematiku rozvoje venkova (Murdoch, Mardsen, 1994; Bollman, 1999; Green, 2007). Práce jsou také zaměřeny na transformaci venkovských ekonomik (Gilg, 1998) a také na rozvoj cestovního ruchu (Butler, 1998).

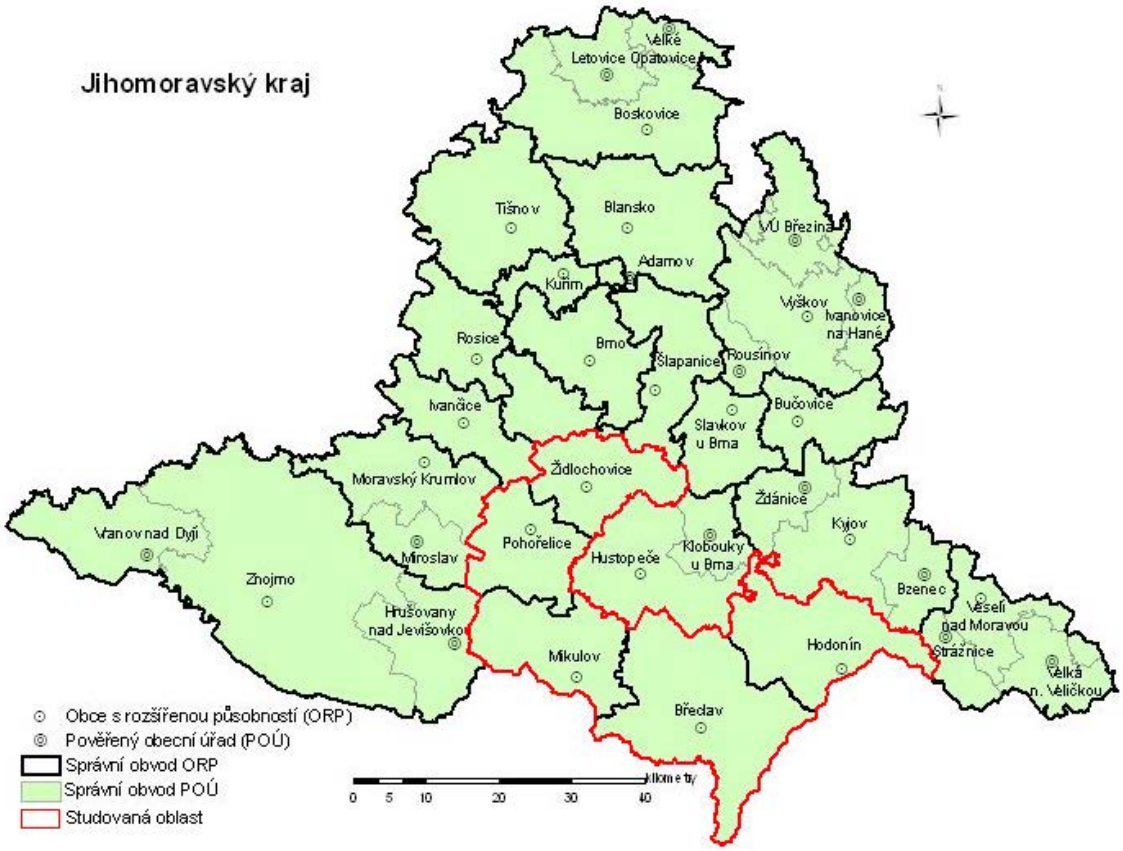
Kromě reflexe v akademických kruzích a odborné veřejnosti je regionální rozvoj důležitý pro samotné obyvatele venkovských obcí. Výrazně se může dotýkat jejich životů a oni sami tím pádem mají možnost jej ovlivnit. Jak uvádí Binek (2009: 53) jsou právě občané sdružující se do spolků a organizací jedněmi z aktérů rozvoje venkova na místní úrovni. Nejsou sice jedinými možnými aktéry, ale tento výzkum je zaměřen právě na tyto subjekty – spolky a organizace.

Než přistoupíme k analýze rozvoje nezemědělských aktivit na venkově, bylo by dobré si termín rozvoj, alespoň pro účely práce, přiblížit. Rozvoj je možno chápat jako nějaký pohyb od určitého stavu k jinému stavu (Bernard, 2011: 20), ideálně pak žádoucím směrem (Bernard, 2010: 17). Jde tedy ve většině případů o změnu nějakého stavu. Slovní spojení regionální rozvoj je vztaženo k nějakému konkrétnímu území či regionu.

Rozvoj venkova, jako specifického regionu, je pak v nejužším pojetí spojen s rozvojem venkovských obcí (Binek, 2009: 24), což může být chápáno jak kvantitativně, tak i kvalitativně. Jedná se o dlouhodobý proces vyváženého a udržitelného zlepšování stavu sídla, vesnice, případně i jeho okolí (Binek, 2010b: 9). Tento rozvoj lze uskutečňovat zvnějšku (exogenní) i zevnitř (endogenní). Endogenní rozvoj se ve velké míře opírá o místní zdroje (Binek, 2007: 36) a je tedy dobré je maximálně využít. Venkov navíc v tomto směru může poskytnout pestrou škálu specifik hluboce zakořeněných v místních obyvatelích (Binek, 2007: 47). Dle Bernarda (2010: 23) je právě lidský kapitál nejvýznamnějším zdrojem pro lokální rozvoj.

Cíle a metodika

Výzkum byl zaměřen na studium rozvoje nezemědělských aktivit na venkově. Záměrně, vzhledem k faktu o postavení výrobní funkce zemědělství na venkově, byly pro studium zvoleny úrodné zemědělské oblasti jižní Moravy. Jako typicky zemědělské oblasti byly zvoleny takové regiony, které se celé nacházejí v neúrodnější zemědělské výrobní oblasti (ZVO) – ZVO kukuřičné. Bylo tedy vybráno pět správních obvodů obcí s rozšířenou působností v Jihomoravském kraji. Jedná se o SO ORP Břeclav, SO ORP Hodonín, SO ORP Mikulov, SO ORP Pohořelice a SO ORP Židlochovice (obr. č. 1). Dva správní obvody se nacházejí v okrese Brno venkov, dva v okrese Břeclav a jeden v okrese Hodonín. I tento fakt může sloužit pro konečné srovnání výsledků výzkumu. Pro úplnost výběru území je ještě dobré doplnit, že jako venkov jsou chápány ty obce, které nemají status města (ČSÚ, 2008).

Obr. 1: Vymezení studované oblasti

Zdroj: Český statistický úřad (2013), upraveno.

Základní cíle a hypotézy

Chceme-li stanovit cíle práce, je nutné si vyslovit základní otázky a následně hypotézy pro náš výzkum. Práce se převážně zaměří na aktivity z oblasti kultury a sportu. Kultura a kulturní povědomí má na vesnici velmi silné kořeny. Proto se kulturní akce jeví jako důležité pro aktivizaci místních obyvatel (Binek, 2009: 54) a jejich zapojení do společenského života. Jaké je zastoupení spolků a organizací, které se zaměřují na tyto aktivity v daných obcích? Jsou to spíše spolky tradiční nebo nově vznikající? Podobně bude zkoumána otázka rozvoje sportovních aktivit v obcích zkoumané oblasti. Jaké sportovní aktivity jsou nejčastěji rozvíjeny a jaké spolky mají tento rozvoj na starosti?

Kromě samotné kvantifikace stanovených cílů budou také zkoumány další možné prostorové aspekty těchto jevů. Tedy hraje-li velikost obce a její poloha nějakou konkrétní úlohu pro rozvoj venkovské obce. Mají větší obce významnější potenciál pro rozvoj kulturních a sportovních aktivit v obci? Budou rozdíly mezi správními obvody nebo okresy? A pokud budou, tak jak výrazné?

Dle autorů zaměřujících se na zkoumání rozvoje venkovských obcí je spolková činnost přímo úměrná velikosti obce. Čím větší obec, tím pestřejší je spolková činnost (Binek, 2010b: 9). Lze také předpokládat, že obce nacházející se v etnograficky výrazných oblastech budou mít spolkovou činnost zaměřenu více na kulturu a tradice spojené se zemědělstvím.

Základními hypotézami jsou: 1) S velikostí obce je větší potenciál rozvoje, tedy pravděpodobnost větší spolkové činnosti a aktivit. 2) Zemědělský charakter oblasti bude mít na typ a hlavní činnost spolků značný vliv. 3) V etnograficky významné oblasti se dá předpokládat i bohaté kulturní vyžití a značný podíl spolků zaměřených na kulturní činnost.

Metodika a zdroje dat

Analýza dat je provedena v první fázi kvantitativní metodou. Jde především o základní sumarizaci dostupných podkladů. Následně dochází také ke kvalitativnímu zhodnocení roztříděných dat. Z tohoto třídění je provedena komparace na základě určených kritérií (administrativní příslušnost obce, velikost obce)..

Data jsou čerpána z oficiálních stránek obcí zvoleného studovaného území. Vypovídací hodnota některých dat je na vysoké úrovni, u jiných je relevantnost nižší, ale přesto dostačující pro tento typ výzkumu, a někde data chybí úplně. Primárně jsou data pouze ze stránek obcí, což je voleno účelně. Kromě samotných informací o spolkové činnosti totiž odrážejí informovanost obyvatel prostřednictvím moderního komunikačního nástroje – internetu. Samozřejmě, že v dnešní době jsou i další prostředky – hlavně sociální sítě. Ale ne každý uživatel internetu musí být nutně na některé z těchto sítí aktivní. Je zde sice zanedbána složka obyvatel, kteří nejsou aktivními uživateli internetu jako takového, ale pro potřeby výzkumu se tato skutečnost nejeví jako překážka. Obecnější informace o studovaném území jsou pak čerpány ze stránek Českého statistického úřadu.

Analýza výzkumu

Na základě studia internetových zdrojů (stránek obcí) bylo sledováno, jaká je informovanost o spolcích a jejich činnosti na venkově ve studované oblasti. Ze 79 obcí nebylo možné u 7 z nich důvěryhodně ověřit existenci spolků a dobrovolných organizací v obci. Tento fakt byl zjištěn u obcí SO ORP Břeclav (1 obec), SO ORP Mikulov (4 obce) a SO ORP Pohořelice (2 obce). U některých dalších obcí bylo nutné procházet seznam akcí, kde u některých byli pořadatelé akcí uvedeni. I přes tyto zjištěné skutečnosti je však vhodné konstatovat, že informovanost o spolkové činnosti v obcích studované oblasti je na slušné úrovni. Nulová informovanost, tedy neexistence relevantních dat, byla převážně u obcí do 1000 obyvatel (6 obcí). Jen v jednom případě se jednalo o obec s více než 2000 obyvateli.

Chceme-li provést požadovanou analýzu, bylo nezbytné roztřídit spolky dle jejich náplně a převládající aktivity. Inspirace byla převzata z již existujících prací (Binek, 2009). Spolky jsou děleny do 6 základních skupin (hasiči, sportovní spolky, zájmové spolky, ženské spolky, národnostní spolky a jiné spolky) (Binek, 2009: 54). Pro účely práce byly spolky rozděleny do 8 základních skupin: tradiční spolky (hasiči, Sokol, Orel), sportovní spolky (spolky sdružující sportovce různých druhů sportů), zájmové spolky (převážně organizace zaměřené na chov zvířat, produkci zemědělských plodin, rybáře, ekology, modeláře,…), ženské spolky (různá sdružení žen, kluby žen), národnostní spolky, kulturní spolky (pěvecké, taneční, ochotnické divadlo), dětské (primárně zaměřeny na děti – Skaut, Junák,…) a ostatní (vzdělávací, založené pro důchodce, invalidy, obecně pro občany). Do poslední kategorie byly počítány i ty spolky, u nichž se nepodařilo zjistit účel založení nebo převládající činnost.

Takovéto dělení není nejlepším možným řešením ani snahou o vytvoření nějaké typologie. Některé spolky by se vzhledem k účelu založení a převaze některých členů daly řadit do několika skupin současně. Je to např. u ženských spolků, které by se daly řadit např. i do sportovních (např. florbalistky) i do kulturních (např. ženský pěvecký sbor). Stejně tak Orel i Sokol by se daly kromě do tradičních spolků řadit také do sportovních. Klíč pro zařazení byl zvolen následující. Spolek byl zařazen do skupiny na základě převažující nebo hlavní činnosti. V případě Sokola a Orla byla brána v potaz tradice a doba vzniku. Oba spolky jsou totiž společně se Sbory dobrovolných hasičů jedněmi z nejstarších spolků u nás. Ve výsledné analýze tak žádný ze spolků nespadá do více než jedné kategorie.

Výsledky

Při pohledu do následujících tabulek zjistíme, že největší zastoupení mezi spolky mají spolky zájmové. Jejich zastoupení mezi všemi spolky je něco málo přes 30 % (30,57 %). V této kategorii jsou zahrnuty převážně myslivci, zahrádkáři, vinaři, chovatelé, včelaři, rybáři a v menší míře také příznivci modelů a modelářství. Ojedinělým spolkem v této kategorii je spolek příznivců železnice. Tato situace je nejspíš dána zemědělským charakterem území.

Jak však uvádí Binek (2009: 54) i tyto spolky se zaměřují na pořádání kulturních a společenských akcí, a to nejen pro své členy. Následující tabulky společně s komentáři jsou výstupem kvantitativní části výzkumu. Diskuze nad zjištěnými skutečnostmi bude provedena v další podkapitole.

Tab. 1: Procentuální zastoupení spolků ve vybraných SO ORP Jihomoravského kraje v roce 2017

typ spolku	Břeclav	Hodonín	Mikulov	Pohořelice	Židlochovice	**celkem**
tradiční	3,49	2,40	1,75	2,40	6,77	**16,81**
sportovní	2,40	4,15	1,97	1,75	6,33	**16,59**
zájmové	6,55	8,73	2,62	3,71	8,95	**30,57**
ženské	0,44	0,44	0,66	0,66	1,31	**3,49**
národnostní	0,00	0,22	0,22	0,00	0,00	**0,44**
kulturní	3,93	3,28	0,87	0,44	3,49	**12,01**
dětské	1,75	3,28	1,09	0,22	3,28	**9,61**
ostatní	1,75	3,28	0,66	1,31	3,49	**10,48**
celkem	**20,31**	**25,76**	**9,83**	**10,48**	**33,62**	**100,00**

Zdroj: oficiální stránky obcí studované oblasti (2017), vlastní výpočty.

Pro srovnání územních jednotek jsou relativní hodnoty v tabulce č. 1 zkreslující, jelikož zvolená území mají různé rozlohy i počty obcí. Pro srovnání byly vytvořeny průměry (průměrný počet spolků na 1 obec), které již lze srovnávat. Z tabulky č. 2 můžeme vidět, že hodnota přesahující 7 spolků na 1 obec je u SO ORP Břeclav, Hodonín a Židlochovice. Trošku zarážející je nízká hodnota u správního obvodu ORP Mikulov. Ovšem v obcích tohoto SO ORP byla vyšší absence údajů o spolkové činnosti. Ve 4 obcích se spolky nepodařilo spolehlivě dohledat. Odpovídá tomu i vypočtená průměrná hodnota, která je ze všech pěti správních obvodů nejnižší (3,8 spolku na 1 obec).

Tab. 2: Průměrný počet spolků na 1 obec ve vybraných SO ORP Jihomoravského kraje v roce 2017

	Břeclav	Hodonín	Mikulov	Pohořelice	Židlochovice
počet obcí	12	16	12	10	22
počet spolků	93	118	45	48	154
průměr	**7,8**	**7,4**	**3,8**	**4,8**	**7,0**

Zdroj: Český statistický úřad (2017), oficiální stránky obcí studované oblasti (2017), vlastní výpočty.

Budeme-li situaci posuzovat za vyšší územní celky (bývalé okresy – tabulka č. 3), je situace také poměrně zajímavá. I přes rozdílnou rozlohu i počet obcí jsou hodnoty okresů Břeclav a Hodonín podobné. Ovšem platí zde stejná situace jako v předchozím případě, a proto došlo také k vytvoření průměrných hodnot. Ty jsou pro srovnání uvedeny v tabulce č. 4. Je vidět, že na rozdíl od situace v tabulce č. 2, je nejvyšší průměrná hodnota u okresu Hodonín, která přesahuje číslo 7 (7,4). Ostatní dva okresy jsou pod hodnotou 7. Nejnižší hodnotu vykazuje okres Břeclav (5,8).

Tab. 3: Procentuální zastoupení spolků ve vybraných okresech Jihomoravského kraje v roce 2017

typ spolku	Břeclav	Hodonín	Brno venkov	**celkem**
tradiční	5,24	2,40	9,17	**16,81**
sportovní	4,37	4,15	8,08	**16,59**
zájmové	9,17	8,73	12,66	**30,57**
ženské	1,09	0,44	1,97	**3,49**
národnostní	0,22	0,22	0,00	**0,44**
kulturní	4,80	3,28	3,93	**12,01**
dětské	2,84	3,28	3,49	**9,61**
ostatní	2,40	3,28	4,80	**10,48**
celkem	**30,13**	**25,76**	**44,11**	**100,00**

Zdroj: oficiální stránky obcí studované oblasti (2017), vlastní výpočty.

Tab. 4: Průměrný počet spolků na 1 obec ve vybraných okresech Jihomoravského kraje v roce 2017

	Břeclav	Hodonín	Brno venkov
počet obcí	24	16	32
počet spolků	138	118	202
průměr	**5,8**	**7,4**	**6,4**

Zdroj: Český statistický úřad (2017), oficiální stránky obcí studované oblasti (2017), vlastní výpočty.

Zajímavé je rovněž sledovat, jaké je procentuální zastoupení spolků v obcích bereme-li do úvahy velikost obce. Při pohledu do tabulky č. 5 můžeme pozorovat s růstem počtu obyvatel obce i růst procentuálního podílu zastoupení spolků. Ovšem u obcí nad 2000 obyvatel je hodnota nižší než u obcí v kategorii 1000-1999 obyvatel, což může být překvapivé. Pro srovnání je opět uveden přepočtený průměr.

Tab. 5: Procentuální zastoupení spolků dle velikostí obcí ve vybraném území Jihomoravského kraje v roce 2017

typ spolku	200-499	500-999	1000-1999	2000-4999	**celkem**
tradiční	0,87	5,90	6,55	3,49	**16,81**
sportovní	1,53	4,59	6,11	4,37	**16,59**
zájmové	1,31	9,17	11,35	8,73	**30,57**
ženské	0,22	1,53	0,87	0,87	**3,49**
národnostní	0,00	0,22	0,00	0,22	**0,44**
kulturní	0,44	1,75	6,11	3,71	**12,01**
dětské	0,44	1,31	3,28	4,59	**9,61**
ostatní	0,44	1,97	4,80	3,28	**10,48**
celkem	**5,24**	**26,42**	**39,08**	**29,26**	**100,00**

Zdroj: Český statistický úřad (2017), oficiální stránky obcí studované oblasti (2017), vlastní výpočty.

V tabulce č. 6 můžeme vidět, jak roste průměrný počet spolků v obcích. Čím lidnatější je obec, tím více spolků (v průměru) připadá na 1 obec v dané velikostní kategorii. Tento trend se jeví jako zcela logický. Větší množství obyvatel vytváří větší poptávku po možnostech trávení volného času a tudíž se tomu přizpůsobuje i nabídka. Můžeme z tabulky č. 6 také vidět, že průměrný počet spolků na 1 obec je u nejvyšší velikostní kategorie (2000 až 4999

obyvatel) oproti té nejnižší (200 až 500 obyvatel) více než čtyřnásobný. Srovnáme-li průměrný počet u velikostní kategorie nad 2000 obyvatel s velikostní kategorií 500 až 999 obyvatel, je hodnota téměř dvojnásobná.

Tab. 6: Průměrný počet spolků na 1 obec dle velikosti obcí ve vybraném území Jihomoravského kraje v roce 2017

	200-499	500-999	1000-1999	2000-4999
počet obcí	10	23	26	13
počet spolků	24	121	179	134
průměr	**2,4**	**5,3**	**6,9**	**10,3**

Zdroj: Český statistický úřad (2017), oficiální stránky obcí studované oblasti (2017), vlastní výpočty.

Diskuse

Vyslovíme-li opět otázku týkající se složení spolků zaměřených na kulturní a sportovní akce, není odpověď zcela jednoznačná. Spolky, které jsou dle kategorizace sporovní a kulturní, jsou mezi všemi spolky zastoupeny téměř 30 % (28,6 %). Ovšem jak již bylo výše uvedeno (viz Analýza výzkumu, 3. odstavec) jsou některé tradiční spolky jako Sokol a Orel, také orientovány na sportovní aktivity. Stejně tak spolky, které nejsou zařazeny v kategorii kulturní spolky, často pořádají kulturní a společenské akce jako plesy, hody a různé zábavy (Binek, 2009: 54). Budeme-li tato fakta brát v potaz, pak procentuální zastoupení spolků zabývající se pořádáním sportovních akcí a aktivit je 46,5 % a u kulturní a společenských aktivit je procentuální zastoupení 62,88 %.

Zaměříme-li se při této analýze na spolky, dostáváme se k otázce, zda jsou akce pořádány spíše tradičními spolky nebo spolky nově vznikajícími. Dle našeho třídění je podíl tradičních spolků přibližně 17 % (16,81 %). Ovšem značnou tradici mají i některé spolky zájmové (myslivci, zahrádkáři, chovatelé) a také některé sportovní spolky (fotbalisté) a kulturní spolky (jako třeba pěvecké nebo taneční soubory, popř. i dechové kapely). Po takovém posouzení vychází procentuální podíl akcí pořádaných tradičními spolky přibližně 62 % (61,68 %). A tedy podíl spolků „netradičních" je 38,32 %.

Ze sportovních aktivit jsou nejvíce rozvíjeny „klasické" sporty jako fotbal, volejbal, atletika. Postupně se k nim přidávají další sporty, které získavají v poslední době popularitu jako např. florbal. Při výzkumu se objevovali také sporty jako házená, vodáctví, ale i lukostřelba. V rámci dětských spolků jsou u nejmenších, ale i straších dětí rozvíjeny různé pohybové aktivity. Také některé ženské spolky jsou zaměřeny na cvičení a různé pohybové aktivity.

Hraje velikost obce zásadnější roli v rozvoji spolkových aktivit? Z analýzy provedeného výzkumu je patrné, že by se k tomuto tvrzení dalo přiklonit. Počet spolků na 1 obec je tím vyšší, čím větší je obec (dle počtu obyvatel). S tímto faktem souvisí i více možností sportovního, kulturního a společenského vyžití. A také větší množství naplánovaých akcí pro veřejnost. Oproti tomu při porovnávání obcí dle administrativní příslušnosti, není ze získaných výsledků patrnější nějaká tendence nebo trend. Výraznější hodnoty jsou sice u správních obvodů ORP Břeclav, Hodonín a Židlochovice, ale o příčinách se lze jen domnívat. Částečně je však na ně odpovězeno v následujícím odstavci.

Nyní ještě provedeme diskusi nad vyslovenými hypotézami. Skutečně by se dalo říci (viz výše), že velikost obce má vliv na možný rozvoj spolkových aktivit. Stejně tak se dá souhlasit s druhou hypotézou, že zemědělských charakter oblasti se projevuje i ve spokové činnosti (vinařské spolky, zahrádkáři, chovatelé. Včelaři,...). Souhlas lze vyslovit i v případě poslední hypotézy, jelikož vysoké procentuální podíly zastoupení kulturních spolků jsou patrné na Břeclavsku a Hodonínsku. Tedy z etnografického pohledu kulturně významných lokalit. Kromě toho se tradiční jeví i oblast Židlochovicka, kde jsou hodnoty také poměrně vysoké. Trošku zkreslující jsou údaje za správní obvod ORP Mikulov, kde by se silná pozice kulturních spolků dala také předpokládat.

Shrnutí:

Cílem příspěvku bylo poukázat na rozvoj nezemědělských aktivit v typicky zemědělské oblasti České republiky. Po stručné rešerši literatury k tématu regionálního rozvoje i rozvoje venkova byly vysloveny otázky výzkumu a stanoveny základní hypotézy, které se při analýze ověřovaly. Za použití kvantitativních metod zpracování byla data, získaná převážně z oficiálních stránek obcí studované oblasti, roztříděna dle stanovených kritérií.

Výsledná analýza, která byla zaměřena hlavně na sportovní a kulturní spolky, potvrdila očekávané výstupy výzkumu. S prvními dvěma hypotézami lze téměř bez výhrady souhlasit. S hypotézou třetí lze souhlasit z větší části. Jednou z příčin této skutečnost může být nedostatek relevantních dat.

Výzkum tak poukazuje na zajímavý a poměrně významný potenciál možného endogenního rozvoje venkovských obcí – spolkovou činnost. Jedná se o, v našich podmínkách, dlouhodobou záležitost, která ovšem stále neztrácí na oblibě a významu. Dalo by se také říci, že tyto nezemědělské aktivity a jejich rozvoj mohou mít přímý vliv na diverzifikaci současného venkova. Venkov již nemusí být nutně charakterizován výrobní funkcí, ale možná se stane místem seberealizace velké části populace.

Příspěvek byl zpracován v rámci projektu MUNI/A/1419/2016 Integrovaný výzkum environmentálních změn v krajinné sféře Země II.

Literatura:

BERNARD, J. (ed.) (2010): *Endogenní rozvojové potenciály malých obcí a místní samospráva.* Praha: Sociologický ústav AV ČR.

BERNARD, J. (2011): *Samospráva venkovských obcí a místní rozvoj.* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

BIČÍK, I., PERLÍN, R., ŠEFRNA, L. (2001): *Rozvoj povodí Kocáby.* Praha: UK, PřF.

BINEK, J. (2007): *Venkovský prostor a jeho oživení.* Brno: Georgtown.

BINEK, J. (2009): *Synergie ve venkovském prostoru: aktéři a nástroje rozvoje venkova.* Brno: GaREP.

BINEK, J. (2010a): *Synergie ve venkovském prostoru: přístupy k řešení problémů rozvoje venkovských obcí.* Brno: GaREP.

BINEK, J. (2010b): *Rozvojové možnosti obcí.* Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR.

BLAŽEK, J (1999): Teorie regionálního vývoje: je na obzoru nové paradigma či jde o pohyb v kruhu? In: *Sborník ČGS,* č. 3, s. 141 – 159, 19 s.

BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2011): *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace.* Praha: Karolinum.

BOLLMAN, R. D. (1999): Human Capital and Rural Development: What are the Linkages? In: WALFORD, N., EVERITT, J., NAPTON, D. (eds.). *Reshaping the Countryside: Perceptions and Processes of Rural Change.* Oxon, New York: CABI..

BUTLER, R. (1998): Rural recreation and tourism. In: ILBERY, B. (ed.). *The Geography of Rural Change.* Essex: Longman.

COOKE, P. (1983): *Theories of Planning and Spatial Development.* London: Hutchinson.

ČSÚ (2008): *Varianty vymezení venkova a jejich zobrazení ve statistických ukazatelích v letech 2000 až 2006.* [online]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20536004/130808.pdf/5d2ad0ed-8493-4237-a6d5-409614f287cf?version=1.0>.

DUNCAN, S., GOODWIN, M. (1988): *The Local State and Uneven Development.* Cambridge: Polity Press.

FLEETWOOD, S. (ed.) (1999): *Critical Realism in Economics: Development and Debate.* London: Routledge.

FRIEDMANN, J. (1972). A general theory of polarized development. In: HANSEN, M. N. (ed.). *Growth Centres in Regional Economic Development.* New York: Free Press.

GILG, A. (1998): Policies and planning mechanism: managing change in rural areas. In: ILBERY, B. (ed.). *The Geography of Rural Change.* Essex: Longman.
GREEN, G. P. (2007): *Workforce development networks in rural areas: building the high road.* Chentelham UK; Norhampton, MA: Edward Elgar.
HORÁKOVÁ, H., FIALOVÁ, D. *Transformace venkova. Turismus jako forma rozvoje.* Plzeň: Nakladatelství a vydavatelství Aleš Čeněk.
HUDEČKOVÁ, H., LOŠŤÁK, M., ŠEVČÍKOVÁ, A. (2006): *Regionalistika, regionální rozvoj a rozvoj venkova.* Praha: ČZU, Provozně-ekonomická fakulta.
JENÍČEK, V. A KOL. (2010): *Vyvážený rozvoj: na globální a regionální úrovni.* Praha: C. H. Beck.
JETMAR, M. (2014): Podpora rozvoje meziobecní spolupráce v ČR. In: KLÍMOVÁ, V., ŽÍTEK, V. *XVII. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách.* Brno: Masarykova univerzita, s. 517 – 525, 9 s.
MURDOCH, J., MARDSEN, T. (1994): *Reconstituting rurality: class, community and power in the development process.* London: Routledge.
PERLÍN, R., BIČÍK, I. (2010): *Lokální rozvoj na Šumavě: závěrečná publikace shrnující výsledky projektu Analýza vývoje Národního parku Šumava za období uplynulých 15 let.* Vimperk: Správa NP a CHKO Šumava.
ŠŤASTNÁ, M., VAISHAR, A. (2011): *Současný stav a vývojové tendence jihomoravského venkova.* Brno: Mendelova univerzita v Brně.
ŠŤASTNÁ, M., VAISHAR, A. A KOL. (2015): *Cestovní ruch jako alternativní odvětví pro rozvoj jihomoravského venkova?* Brno: Mendelova univerzita v Brně.
TVRDOŇ, J. (2014): Od koncepcií lokalizácie k endogénnemu regionálnemu rozvoju. In: KLÍMOVÁ, V., ŽÍTEK, V. *XVII. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách.* Brno: Masarykova univerzita, s. 21 – 28, 8 s.
VITURKA, M. (2005): *Teoreticko-metodologická východiska hodnocení programů podpory regionálního rozvoje.* Brno: Masarykova univerzita.
VITURKA, M. (2016): Teoretická východiska a zobecnění výsledků modelování regionálního rozvoje České republiky. In: KLÍMOVÁ, V., ŽÍTEK, V. *XIX. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách.* Brno: Masarykova univerzita, s. 22 – 27, 6 s.
VITURKA, M. A KOL. (2010): *Kvalita podnikatelského prostředí, regionální konkurenceschopnost a strategie regionálního rozvoje České republiky.* Praha: Grada.
WOKOUN, R. A KOL. (2007): *Regionální rozvoj a jeho management v České republice.* Praha: Oeconomica.
WOKOUN, R. A KOL. (2008): *Regionální rozvoj: (východiska regionálního rozvoje, regionální politika, teorie, strategie a programování).* Praha: Linde.
WOKOUN, R. (2015): Management regionálního rozvoje v České republice. In: ŽÍTEK, V., KLÍMOVÁ, V. *XVIII. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách.* Brno: Masarykova univerzita, s. 261 – 267, 7 s.
WOKOUN, R. (2016): Fundamental problems of regional competitiveness and regional development factors in the Czech republic. In: KLÍMOVÁ, V., ŽÍTEK, V. *XIX. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách.* Brno: Masarykova univerzita, s. 59 – 64, 6 s.

Kontaktní adresa autora:

Mgr. Michal Navrátil, Geografický ústav PřF MU, Kotlářská 2, 611 37 Brno, 439880@mail.muni.cz.

Efektivita etických nástrojů na vysokých školách v České republice

Effectiveness of ethical Instruments at universities in the Czech Republic

Jiří Nesiba, Markéta Alanová

Abstrakt:

Příspěvek se věnuje úrovni využívání etického managementu a CSR (Corporate Social Responsibility) na vysokých školách v ČR. Autoři zkoumali na vysokých školách v ČR efektivitu využívání etických nástrojů (tedy etických kodexů, etických výborů, certifikací či jiných etických standardů). Výzkumným záměrem autorů byla aktuální analýza implementace etických nástrojů na vysokých školách a popsání důvodů, proč je tento manažerský přístup uplatňován různorodě. Dle provedeného dotazníkového šetření se prokázalo, že na vysokých školách v ČR probíhá dílčí implementace těchto nástrojů. Bylo zjištěno, že převládají etické kodexy upravující vztah akademických pracovníků k univerzitě, studentům, badatelské etice či problematice plagiátorství, a to jako tzv. dobrovolný závazek. Ostatní nástroje až na výjímky nejsou v ČR využívané. Výzkum se zaměřil na dva možné faktory ovlivňující úroveň etického managementu, a to charakter VŠ a sídlo, kde VŠ působí. Příspěvek interpretuje závěry výzkumu vlivu faktorů na etický management na VŠ.

Klíčová slova:

etický management, etický kodex, etické standardy, etické certifikace, CSR, vysoké školy v ČR

Abstract:

This article refers about the level of use of ethical management and CSR (Corporate Social Responsibility) at universities in the Czech Republic. The authors examined the effectiveness of using ethical instruments (ethical codes, ethics committees, certifications or other ethical standards). The research intention of the authors was the current analysis of the implementation of ethical tools at universities and a description of the reasons why this managerial approach is applied in a variety of ways. According to the questionnaire survey, it has been shown that at the universities in the Czech Republic there is a partial implementation of these instruments. It was found that ethical codes governing the relationship of academic staff to university, students, research ethics, or plagiarism are prevalent, as a so-called voluntary commitment. Other instruments except for exceptions are not used in the Czech Republic. The research focused on two possible factors influencing the level of ethical management, namely the university level and the headquarters where the university operates. Contribution interprets the findings of factor influence research on ethical management at universities.

Key words:

ethical management, code of conduct, ethical standards, certification, SCR, universities in the CZ

Úvod

Příspěvek má za cíl analýzu využívání etických nástrojů na vysokých školách v ČR (dále jen VŠ). Obecně lze říci, že každá společnost či instituce si tvoří specifické prostředí, ve kterém dochází ke sdílení hodnot a norem. Dle Mazáka (2010) jednotlivci ve školství (studenti, vyučující, vědečtí pracovníci, aj.) vykazují společnou tzv. školní kulturu. Tato kultura se projevuje v několika způsobech, jakým je vykonávána práce, jak se uplatňuje moc, jak se řídí, nebo také jakým způsobem dochází k odměňování a k motivaci. Jednu ze specifických složek této "kultury instituce" lze charakterizovat na etickém jednání svých členů, vyplývající ze zvyku a tradice založené na konsensu, tvořící obecnou filosofickou etiku (Anzenbacher, 1994). Filosoficky pojatou etiku lze převést do psané normy či kodexu, kterou se skupina řídí a tento původně dobrovolný závazek chování z historie známe jako Desatero, či Hippokratovu přísahu (Sokol, 2014).

V současné době se tématikou dobrovolných nevynucených etických závazků v institucích zabývá tzv. etický management a CSR (Corporate Social Responsibility). Nový přístup k řízení organizací umožňuje tak implementování nejrůznější škály etických manažerských nástrojů do struktury managementu (Kašparová, Kunc 2013). Mezi nejefektivnější manažerské nástroje patří etický kodex, etický ombudsman či implementování etické národní či mezinárodní certifikace, které můžeme nazvat jako etické nástroje (Wulf, 2012).

Autoři se ve svém výzkumu zaměřili na VŠ, do jaké míry tyto instituce v ČR využívají možností etických nástrojů. Ke svému výzkumu využili dotazníkové šetření, které bylo provedeno v rozmezí květen–červen 2017. Byly osloveny všechny VŠ elektronickou formou pomocí aplikace google+. Výsledkem je kvantifikující statistický souhrn dat nejen o aktuálním využívání etických nástrojů, ale informace, zda VŠ plánují v příštím roce zavádění dalších etických nástrojů, či jaká je spokojenost s aktuálním stavem etického managementu. Příspěvek podává interpretaci získaných dat a následně prezentuje důvody, které vedou k větší či menší ochotě implementovat etické nástroje na VŠ a jaký má na to vliv charakter školy (veřejná, soukromá, státní) či charakter regionu.

Etické nástroje na VŠ

VŠ podobně jako i ostatní instituce mají možnost využívat širokou škálu etických nástrojů. Jak je dále představeno, v ČR je nejvíce používaným nástrojem **etický kodex** organizace (dále jen EK). Etický kodex se stává univerzálním prostředkem, jak dát veřejnosti najevo míru využívání etického managementu. Původně nástroj z prostředí soukromého businessu (Kaptein, 2004) se dnes implementuje i ve veřejných institucích, ve státní správě a samosprávě (Nesiba, Kovanič, 2017) či v sektoru vzdělávání.

Obecně lze říci, že skrze EK dochází na školách ke snaze odstranění neetického chování. Dokument by měl přispívat k celkovému zlepšení školní kultury. Jedná se o tendenci etablovat etiku jako hlavní podmínku veškerých přístupů. Etický kodex by měl zaplnit mezery, kam zákon nedosahuje, či na místech, kde je pro jednotlivce velice abstraktní (Šmajs, 2012). Příkladem může být výňatek z Etického kodexu zaměstnanců a studentů Mendelovy univerzity v Brně (Mendelova univerzita v Brně, 2016):

- Zaměstnanec univerzity nevyužívá akademickou půdu pro uplatňování zájmů politických stran a hnutí.
- Zaměstnanec univerzity odmítá sexuální obtěžování i nátlak.
- Zaměstnanec univerzity nezastírá omyl či pochybení ve své práci a nesnaží se je tajit, ale podniká všechny potřebné kroky k nápravě.
- Zaměstnanec univerzity se ke svým kolegům chová s přiměřenou kritičností, kterou uplatňuje i vůči veškeré vlastní práci.
- Student univerzity ctí univerzitu a svým jednáním se nedopouští ničeho, co by mohlo poškodit její dobré jméno.

- Student univerzity nepodvádí a nedává příležitost k podvádění druhým. Neprezentuje výsledky jiných jako výsledky vlastní, řádně cituje a uvádí přesné odkazy na zdroje, odmítá padělání dat a dalších údajů a neuvádí nepravdivé informace.

S ohledem na CSR a etické chování organizací jako celku byla v roce 2010 vytvořena norma ISO 26000. Ta se zaměřuje na společenskou odpovědnost firem a etický management (International Organization for Standardization, 2012). Poslední zohledněnou normou v dotaznících je Social Accountability SA 8000, která je převážně využívaná v anglosaském prostředí (Social Accountability 8000, 2014). V dotazníku byla ponechána volnost pro zapsání i jiných národních standardů CSR.

Tyto prvky se na VŠ převážně používají k úpravě etického chování na poli výzkumu, vědy, vzdělávání. Specifickou pro VŠ je otázka plagiátorství či podvádění studentů u zkoušek a testů. Proto v souladu s rozvojem moderních technologií umožňující toto neetické chování studentů řada škol implementuje preventivně do vyhlášek a zkušebních řádů jasně definované restrikce, které mají za úkol vymezit možný trest za takové neetické chování a lze jej řadit mezi etické nástroje (Løkse, 2017).

Protože na vysokých školách dochází k interakci většího počtu tzv. participujících skupin (někdy z angl. *stakeholderů*), kteří mají vliv na etiku celé instituce, zasahují etické problémy do mnoha oblastí a institucionálních souvislostí (Phillips, 2003). Problémem při řešení takových dilemat je, že vše, co je nemorální, nelze kodifikovat normou. Proto směrnice a zkušební řády dávají pravomoc jmenovaným či zvoleným komisím. Proto členové by měly být respektovanými osobnostmi na univerzitě. Rozhodnutí tak poté nemusí záviset pouze na definovaném postupu příslušného řádu či směrnice, ale i na znalostech souvislostí, jaký dopad rozhodnutí má na chod školy a jednotlivé participující skupiny v budoucnu. Poté se nejedná o rozhodnutí „ano – ne“, ale o volbu „buď – anebo“ s vědomím různých dopadů na účastníky (Smolík, 2017). Z těchto důvodů, lze zkoumat etiku na VŠ pomocí jednotlivých objektivních faktů (např. existence etických nástrojů). Subjektivní rovina morální správnosti či férovosti (jedná se o nejčastěji používaný angl. termín *the fairness*) se už dotýká širokých filosofických otázek, které následně mohou doplnit statistický výzkum.

Metodika a cíl výzkumu

Jak již bylo řečeno, autoři využili kvantitativní metody výzkumu, a to dotazníkového šetření. Nejprve byl sepsán dotazník o patnácti otázkách jak uzavřeného, tak otevřeného charakteru. Tento dotazník byl zpřístupněn na internetu a poté byl zaslán elektronicky všem VŠ dle aktuálního stavu akreditací podle MŠMT, v rozmezí květen–červen 2017. Bylo použito pro empirický výzkum on-line aplikace google+. Pro dosažení co největšího počtu respondentů bylo důležité následné navázání telefonického či osobního kontaktu. Díky takto zvolené metodice bylo shromážděno vypovídající kvantum odpovědí. Jak již bylo řečeno, etické nástroje, které byly dotazníkovým šetřením zkoumány, jsou tzv. **etické certifikace** (či **etické standardy**). Dotazník se konkrétně tázal na normu ISO 9001, ISO 14001, ISO 26000 či SA 8000. ISO norma 9001 byla zařazena z důvodu, že je dle ISO (2011) jedna z nejvíce používaných norem ve světě. Zaměřuje se na řešení kvality „produkce“, kdy si komunita musí stanovit své cíle a plány a tyto postupy nadále realizovat. Jde o normu řízení kvality. Zahrnuje také chování skupiny v souladu s etickými principy. Také ISO 14001 (2017) je dle Institutu pro testování a certifikaci jednou z nejrozšířenějších v ČR, a jedná se o normu zaměřenou především na ochranu životního prostředí a snižování dopadů činnosti na životní prostředí. Mimo tyto nástroje dotazník zkoumal i další organizační prvky, jako jsou **etické komise** či **studijní, zkušební řády** a **vnitřní vyhlášky**, které se vztahují k etickým závazkům chování v instituci.

Na základě těchto dat byly sestaveny grafické podoby k lepší přehlednosti i snadnějšímu vyhodnocení. Některé z nich jsou přiloženy v textu níže s popisem získaných výsledků i jejich následného hodnocení. Cílem práce je analýza využívání etických kodexů na vysokých školách v ČR. Záměrem je porovnání aplikace etických kodexů v souvislosti např. s typem školy (veřejná nebo soukromá); či vliv velikosti města, kde vysoká škola sídlí. Výzkum se

zabýval dvěmi otázkami, jaký má vliv na aplikaci etických nástrojů na VŠ sídlo VŠ a charakter VŠ (soukromá, veřejná, státní).

Výsledky výzkumu

V České republice je dle Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (2017) celkem 26 veřejných vysokých škol, 2 státní vysoké školy a 39 soukromých vysokých škol. Všem vysokým školám z tohoto výčtu byl zaslán dotazník prostřednictvím e-mailu. Celkem bylo sesbíráno 41 odpovědí. Veřejných vysokých škol odpovědělo 22, soukromých 18 a 1 státní. Největší procento (36,6 %) z respondentů má 1–1 000 studentů ročně, což byla nejnižší možná odpověď. 34,1 % ze zainteresovaných škol má 5 000–20 000 studentů ročně.

Na dotazy ohledně etických nástrojů byl identifikován jako nejvíce rozšířený nástroj VŠ etický kodex (EK). Ostatní etické nástroje na druhou stranu jako je certifikace, etické komise či etický ombudsman jsou využívány jen sporadicky, mimo relevanci statistického hodnocení. Tyto nástroje jsou využívány natolik sporadicky, že lze konstatovat, že v této oblasti nelze zatím na VŠ najít žádnou společnou politiku etického řízení v univerzitním prostředí v České republice. Jediným relevantním obecným výstupem je existence etických kodexů. Z celkového počtu 41 odpovědí má schválený etický kodex 28 vysokých škol. Dalším faktem je, že 2 VŠ mají schválený etický kodex jen pro některou z fakult či odborných pracovišť. Do konce tohoto roku bude mít schválený etický kodex jedna VŠ, jedna VŠ jej upravuje a slaďuje s požadavky Národního akreditačního úřadu a jedna VŠ má etický kodex v rámci spolupráce se zahraničními vysokými školami. Z těchto odpovědí tedy vyplývá, že **využívá etický kodex 31 VŠ**, což jsou tři čtvrtiny zkoumaných vysokých škol v ČR (75,6 % ze všech respondentů). Připočteme-li 2 vysoké školy, které mají etický kodex schválený pouze pro některou z fakult či odborných pracovišť, dostaneme celkový počet 33 VŠ používajících v jakékoli podobě etický kodex. Navíc 38,5 % vysokých škol, které nemají etický kodex uvažují nad jeho zavedením. Dále 3 vysoké školy z celkového počtu využívají také jiný druh etického řízení (kromě etického kodexu), jako např. disciplinární řád pro studenty, či etickou komisi.

Mezi etickými kodexy, používanými na vysokých školách, převládá kodex určený pro učitele (takto odpovědělo 58,5 % respondentů), dále určený pro studenty (43,9 %) a následně určený pro vědecké pracovníky (41,5 %). Nejvíce etických kodexů bylo zavedeno již v roce 2010 a 2013 (shodných 16,7 %), dále minulý rok (13,3 %). Avšak tento jev je pro studii zanedbatelný.

Pouze dvě univerzity ze 41 námi tázaných uvedly, že bylo přijato rozhodnutí vedení VŠ na základě porušení etického kodexu. Jedna z těchto škol poté blíže uvedla, že se jednalo o porušení etického kodexu docentem Přírodovědecké fakulty MU, kdy prokázal ledabylou práci s bibliografickými údaji a texty jiných autorů, porušení se však neprokázalo. Toto poměrně nízké číslo pro celé univerzitní prostředí lze interpretovat různým způsobem. Je tedy otázkou, zda je situace v oblasti etiky skutečně takto optimistická, či zda VŠ jsou ochotné tyto informace zveřejňovat (EK jsou dobrovolným závazkem!), č zda se VŠ touto problematikou zaobírají. Obecně nejčastějším problémem etických dobrovolných závazků je přístup, kdy takové dokumenty plní úlohu tzv. *pink-washingu* (někdy též *blue-washing*), tedy tzv. předstírané etiky (Lewis T., Potter E., 2011). Analýzy, do jaké míry jsou dobrovolné závazky předstírané a využívané, postupně vznikají i pro prostředí českých VŠ. V této oblasti výzkumu je ovšem poměrně složitý přistup k získání relevantních informací, a toka jak pro školy soukromé tak i školy veřejné a státní (Hillayová, 2015).

Co se týče dalších etických nástrojů na VŠ, výzkum zkoumal etické certifikace a standardy. Jak bylo zjištěno, tento nástroj není až na výjimky v ČR využíván. Jedinou relevantní certifikací, který se ale etického managementu a CSR dotýká jen okrajově je mezinárodní certifikace managementu ISO 9001. Tato certifikace je tak nejvíce využívaná norma v managementu řízení VŠ. Má ji zavedeno 19 VŠ. Je zde zjevný vyšší počet veřejných škol, které mají implementováno ISO 9001 v celkem 59 % z počtu oslovených. Soukromé školy mají dle dotazníků implementovanou tuto certifikaci z 33 % v počtu oslovených institucí.

Z hlediska záměru výzkumu je důležitým zjištěním fakt, že žádná z VŠ nemá zavedeny jakékoliv etické certifikace jako jsou mezinárodní standardy typu ISO 14001, ISO 26000, SA 8000 či český národní standard ČSN 010391. Jen v případě Masarykovy univerzity v Brně bylo zjištěno, že tato univerzita mimo jiné využívá také normy ISO 27001 a ISO 20 000 jako jediná ze všech zapojených vysokých škol v ČR. Žádná vysoká škola v ČR navíc neuvažuje jistě o zavedení etické certifikace v tomto roce 2017, pouze 2 školy na tuto otázku odpověděly „možná ano“ a jedna odpověděla „v jiném roce než rok 2017“. Z toho vyplývá, že vedení 88,9 % vysokých škol neuvažuje o zavedení etické certifikace v tomto či příštím akademickém roce.

Výzkum odhalil, že VŠ nejsou příliš seznámené s možnostmi certifikací a etického managementu. Proto etika VŠ není vnímána komplexně a jednotlivé nástroje jsou izolované vůči ostatním nástrojům řízení. Neexistence provázanosti etických nástrojů (či zodpovědných osob) potom vede k situaci, kdy VŠ nepovažují ani vnitřní směrnice za možný etický nástroj. Jen v případě Masarykovy univerzity v Brně škola považuje za etický nástroj i svůj disciplinární řád pro studenty, etickou komisi či tzv. panel pro rovné příležitosti. Podobně i v rámci VŠE v Praze využívají disciplinární řád a etickou komisi. Za zmínku stojí ze soukromých univerzit škola Evropských a regionálních studií, z. ú. - České Budějovice, která považuje za svůj etický nástroj disciplinární řád či metodiku pro psaní bakalářských prací. Tyto skutečnosti odkazují ke skutečnosti, že VŠ nejsou z širšího ohledu o možnostech etických nástrojů dostatečně seznámeni. Nicméně žádná VŠ neuvedla, že jedním z možných nástrojů etiky je i vzdělávání v této oblasti. To i přes to, že o této problematice vyučuje ve speciálních předmětech, či dodržuje etiku bádání a výzkumu. Z tohoto ohledu je etika výzkumu jedním z nejdůležitějších aspektů etického managementu na VŠ. Navíc eticky nastavený vědecký výzkum je v řadě případů i podmínkou pro obdržení nejrůznějších dotačních programů či grantů.

Obecně lze tedy konstatovat, že etika na VŠ není vnímaná komplexním způsobem. Jednotlivé školy za etické nástroje mohou považovat různé přístupy a dokumenty. Zatím žádná VŠ nemá certifikát v etickém managementu. Etické kodexy jsou různorodé, zaměřené obecně. Badatelská etika není zahrnována do etiky řízení školy. Tento stav platí napříč VŠ nehledě na zaměření škol, charakter či sídlo školy. Nebyl zjištěn vliv na etický management, zda se na dané škole vyučuje či akademicky jinak zpracovávají témata, která se etikou, etickým managementem či badatelskou etikou zaobírají. Etický audit dle výzkumu nemá zpracován žádná z VŠ v ČR.

Interpretace výzkumu

Jak bylo řečeno, autoři vycházeli z výzkumné otázky, zda vliv na etiku budou mít 2 faktory – jednak je to lokalita (region), kde VŠ působí a pak charakter školy (soukromé, státní, veřejné VŠ). Jak výzkum ukázal, vliv těchto faktorů byl různý (viz. níže). Naopak se prokázalo, že díky neexistenci celkové koncepci etiky na VŠ v ČR má zásadní vliv na etiku VŠ vedení školy a míra znalosti etického managementu a ochota jej dobrovolně implementovat.

Pokud se zabýváme tedy první výzkumnou otázou, a to vlivem regionu, tak důležitým faktorem pro vypovídající schopnost celého šetření a pro hlubší závěry je zohlednění velikosti města, kde VŠ sídlí. Pro přehlednější uchopení problematiky jsou k této problematice uvedeny tabulky č. 1–3 níže. Následnou analýzou lze vyvodit, že velikost místa v aplikaci etického kodexu nemá zásadní význam. Etický kodex mají VŠ zavedeny napříč všemi regiony kde sídlí, sídlo nemá dle statistiky vliv na jejích implementaci. Vliv také nebyl nalezen při nezavedení EK. Za příklad může sloužit fakt, že 8 škol, které etické kodexy nevyužívají, sídlí v menších městech (např. Terezín, Písek, Havířov). Naopak mezi respondenty bez EK jsou 3 vysoké školy z Prahy, Mladé Boleslavi, Českých Budějovic. Autoři tedy konstatují, že **sídlo a charakter regionu nemá vliv na zavedení či nezavádění etického managementu na VŠ**. Tento trend lze doložit z výsledků výzkumu zavádění EK do struktury VŠ, kdy byly EK zaváděné průběžně za posledních 10 let a nelze pozorovat žádné skokové zavádění v určité oblasti (či pro nějakou profesní činnost). Zásadní vliv nebyl

pozorován ani z pohledu velikosti VŠ, počtu studentů či počtu fakult. Lze tvrdit, že relativně vysoký počet VŠ na rozlohu ČR a počet obyvatel vytváří v součinnosti s koordinací se státními orgány dlouhodobě ustálený tlak na akademickou etiku. Tento manažerský nástroj je tak rovnoměrně rozložen v ČR. Tomu přispívá i tlak sociálních sítí, kdy informace o kvalitě VŠ svědčí i míra otevřenosti zveřejněných informacích o akademické etice dané instituce. Což je faktorem společným pro většinu univerzit.

Pokud se budeme soustředit na druhou výzkumnou otázku tedy zda má vliv charakter školy, zde již se ukazují určité rozdíly. Podstatnějším faktorem, než vliv regionu, na míru etického managementu je samotný charakter VŠ. Lze konstatovat, že tento údaj již má statisticky relevantní výpovědní hodnotu. Zástupci všech veřejných vysokých škol v ČR, které odpověděly na dotazník (celkem 22), tvrdí, že mají EK. Bohužel všechny školy nemají EK v době výzkumu zveřejněný na svých internetových stránkách a nelze potvrdit, zda se jedná o hodnověrný a vyvážený EK, který splňuje nejrůznější funkce EK jako je regulační, aspirační, výchovná (Plant, 2001). Nicméně i přes tuto překážku, lze tvrdit, že **na veřejných školách je etický management akcentován silněji** než na školách soukromých. Předložené tabulky tuto situaci prezentují číselně

Tab. 1: Přehled měst, kde sídlí VŠ, s kladnou odpovědí na využívání etického kodexu

Odpověď **ANO**	Veřejná VŠ	Soukromá VŠ	Státní VŠ
Praha	5	6	
Brno	4	3	1
Ostrava	2		
Olomouc	1	1	
Hradec Králové	1		
Plzeň	1		
České Budějovice	2		
Jihlava	1		
Liberec	1		
Ústí nad Labem	1		
Pardubice	1		
			Σ31

Zdroj: vlastní zpracování na základě výsledků dotazníkového šetření

Tab. 2: Přehled měst, kde sídlí VŠ, s negativní odpovědí na využívání etického kodexu

Odpověď **NE**	Veřejná VŠ	Soukromá VŠ	Státní VŠ
Praha		3	
Havířov		1	
Písek		1	
Mladá Boleslav		1	
České Budějovice		1	
Terezín		1	
			Σ8

Zdroj: vlastní zpracování na základě výsledků dotazníkového šetření

Tab. 3: Přehled měst, kde sídlí VŠ, s napůl pozitivní odpovědí na využívání etického kodexu

Odpověď **Jen některá z fakult či odborných pracovišť**	Veřejná VŠ	Soukromá VŠ	Státní VŠ
Zlín	1		
Opava	1		
			Σ2

Zdroj: vlastní zpracování na základě výsledků dotazníkového šetření

Důvodů, proč veřejné školy využívají EK více, je dle provedeného šetření více. Za první faktor lze považovat jiný přístup soukromého vysokoškolského sektoru k finančnímu zázemí. Protože příjem VŠ je závislý na příjmu za studenta a počty studentů na soukromých VŠ jsou stále k poměru počtům studentů na veřejných školách nižší, a tak tolerance k jednání studentů je o to vyšší. Zároveň zatím soukromé školy nemají tak rozšířené příjmy z grantů a dotací na výzkum, kde je v různé míře nutnost zachovávat badatelskou etiku (např. mezinárodními etickými komisemi). Tento údaj o nižší míře etických nástrojů (EK) u soukromých škol je do jisté míry paradoxem, protože EK vzešly právě ze soukromé sféry k vlastní prezentaci před klientem. Samotný etický management vzešel ze soukromého businessu převážně v anglosaském světě, a tak po nejrůznějších skandálech tlak veřejnosti donutil soukromé firmy k postupné implementaci etického managementu. Zvýšený tlak na CSR a na vyšší míru otevřenosti v celém soukromém sektoru nutí přirozeným způsobem soukromý sektor vyhledávat vhodné etické nástroje. Etický management je v současné době silným marketingovým nástrojem a dává přímý signál veřejnosti (Kuldová, 2010). EK má navíc nulové náklady a lze jej využít při vlastní propagaci. Na druhou stranu veřejné školy, které mají etické kodexy více implementovány, nemají komplexní řešení etického managementu, do kterého by byly EK zařazené. Jak bylo řečeno výše, vzhledem k tomu, že veřejné školy jsou větším příjemcem dotací na výzkum, kdy jednou z podmínek je etické zázemí výzkumu, lze tvrdit, že veřejné VŠ nevyužívají možnosti etického managementu komplexně.

Co lze potvrdit z výsledků výzkumu je jeden fakt – a to jak u soukromých či veřejných škol. Zatím o etické nástroje vyjma EK není široký zájem na jejich implementaci. V ČR není žádná VŠ, která by měla již implementovaný či měla zájem implementovat nějakou z etických certifikací či standardů, žádná z VŠ neprošla etickým auditem. V tomto ohledu lze nalézt nejpravděpodobnější vysvětlení ve finančních nákladech při zavedení takového etického nástroje. V tomto ohledu by mohlo větší úlohu hrát MŠMT při spolufinancování těchto manažerských nástrojů, kdy v ČR již několik rozhodnutí Vlády ČR podporuje implementaci CSR ve veřejných i soukromých institucích (Vláda ČR, 2016).

Závěr

Předkládaná studie se zabývala etickým managementem na vysokých školách v ČR. Autoři empiricky pomocí dotazníků zkoumali faktory, které mají vliv na úroveň využívání etických nástrojů. Na začátku si stanovili dva předpoklady – vliv lze sledovat podle toho, kde daná vysoká škola sídlí, a podle toho jaký má vysoká škola charakter (soukromá, veřejná, státní). U první testovací otázky, tedy vlivu regionu a sídla školy, nebyl statisticky konstatován vliv. Důvody, proč tomu tak je, autoři vysvětlili s ohledem na obecné faktory úrovně vysokého školství v ČR. Zda na aplikaci EK má vliv sídlo VŠ, tady velikosti města či regionu, nebyla jednoznačně potvrzena odpověď. Jako příklad může posloužit fakt, že v hlavním městě fungují stále vysoké školy (přesně 3 ze všech VŠ), na kterých se neuplatňuje žádný z etických nástrojů. Naopak v krajských statutárních městech mají VŠ implementován EK.

Pokud hodnotíme druhou výzkumnou otázku – tedy zda existuje vliv na využívání etických nástrojů vzhledem k charakteru VŠ, dospěli autoři k dílčím pozitivním výsledkům. Jediným využívaným nástrojem na VŠ byly v době výzkumu etické kodexy (EK). Dle přiložených tabulek výše se projevilo, že všechny státní vysoké školy v ČR, které se zúčastnily šetření, mají schválený EK. Většina státních vysokých škol má etické kodexy v celém znění volně dohledatelné na internetových stránkách. Lze tedy dovodit, že veřejné školy mají etické nástroje implementované v širší míře než školy soukromé. Nicméně k rozdílnému charakteru příjmů institucí, lze říci, že veřejným VŠ v oblasti etického managementu chybí další prohloubení etických nástrojů počínaje implementováním standardů, vzděláváním v oblasti etiky (plagiátorství, badatelská etika, etické komise).

Lze konstatovat z dílčích fakt získaných výzkumem, že nejvíce nástrojů v současné době využívají dvě vysokoškolské instituce v ČR – a to Masarykova Univerzita v Brně a Vysoká škola ekonomická v Praze. Tyto univerzity mají mimo etické kodexy zavedené široké spektrum interních nástrojů pro úpravu etických norem. Jedná se o první krok alespoň certifikaci ISO (na příkladu MU se jedná o ISO 9001), ale využívají také mj. vnitřní etické komise.

Literatura:

ANZENBACHER, A. (1994). *Úvod do etiky.* Praha: České katolické nakladatelství Zvon, s. 17.

Etický kodex zaměstnanců a studentů Mendelovy univerzity v Brně. (2016). *Mendelova univerzita v Brně* [online]. 2016 [cit. 2017-08-23]. Dostupné z: http://osk.mendelu.cz/rizeni-kvality/27860-eticky-kodex.

HILLAYOVÁ, M. (2015). *Analysis of Ethical Codes of Higher Education Institutions*, Brno: Mendlova univerzita, Provozně-ekonomická fakulta, diplomová práce.

International Standard: SA8000 Standard. *Social Accountability International* [online]. 2014 [cit. 2017-08-30]. Dostupné z:
http://www.sa-intl.org/index.cfm?fuseaction=Page.ViewPage&PageID=1689.

ISO 14001 (2017). *Institut pro testování a certifikaci a.s.* [online]. 2017 [cit. 2017-08-24]. Dostupné z: http://www.itczlin.cz/iso-14001.

ISO 26000 (2012). Social responsibility. *Organization for Standardization* [online]. 2012 [cit. 2017-08-24]. Dostupné z: https://www.iso.org/iso-26000-social-responsibility.html.

ISO 9001. (2011). *ISO* [online]. 2011 [cit. 2017-08-24]. Dostupné z: http://www.iso.cz/iso-9001.

KAPTEIN, M. (2004). *Business codes of multinational firms: What do they say? Journal of Business Ethics*, vol. 50, no. 1, pp. 13-31, 2004. ISSN 1573-0697. DOI: 10.1023/B: BUSI.0000021051.53460.da.

KAŠPAROVÁ, K., KUNZ, V. (2013). *Moderní přístupy ke společenské odpovědnosti firem a CSR reportování*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4480-3.

KULDOVÁ, L. (2010). *Společenská odpovědnost firem. Etické podnikání a sociální odpovědnost v praxi*, Praha: OPS. ISBN 978-80-87269-12-1.

LEWIS T., POTTER E. (ed.) (2011). *Ethical Consumption: A Critical Introduction*, London and New York, Routledge. ISBN 978-0-415-55825-9.

LØKSE, M., LÅG T., SOLBERG M., ANDREASSEN H. N., STENERSEN A. (2017). *Teaching information literacy in higher education: effective teaching and active learning. Chandos information professional series*.UK: Chandos Publishing. ISBN 9780081010051, s. 97.

MAZÁK, E. (2010). *Firemní kultura a etické kodexy*. Praha: Bankovní institut vysoká škola, s. 9–10.

NESIBA J., KOVANIČ M. (2017). Etické kodexy samosprávy v Brně, In KLÍMOVÁ, V. -- ŽÍTEK, V. *XX. MEZINÁRODNÍ KOLOKVIUMO REGIONÁLNÍCH VĚDÁCH.* 20. vyd. Brno: Masarykova univerzita, s. 898–903. ISBN 978-80-210-8587-9.

PHILLIPS, R. (2013) *Stakeholder Theory and Organisational Ethics*, Berrett-Koehler Publishers. ISBN 978-1576752685.

Přehled vysokých škol v ČR. *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* [online]. 2017 [cit. 2017-08-23]. Dostupné z: http://www.msmt.cz/vzdelavani/vysoke-skolstvi/prehled-vysokych-skol-v-cr-3.
PLANT, J. (2001). *Codes of Ethics. In Handbook of Administrative Ethics*. Second Edition. New York and Basel: Marcel Dekker, Inc.. ISBN 0-8247-0405-3.
PUTNOV, A., SEKNIČKA P. (2016). *Etické řízení ve firmě: nástroje a metody: etický a sociální audit.* Praha: Grada, 2007. ISBN 9788024716213, s. 36–41.
SMOLÍK, J. *Etické chování ve vysokoškolském prostředí*. Praha, 2017. Diplomová práce. Central European Management Institute. Vedoucí práce Eva Matoušková, s. 30.
SOKOL, J. (2014). *Etika, život, instituce. Pokus o praktickou filosofii*. Praha: Vyšehrad. ISBN 978-80-7429-223-1.
ŠMAJS, J., BINKA B. a ROLNÝ I. (2012). *Etika, ekonomika, příroda.* Praha: Grada. ISBN 9788024742939, s. 175.
Národní akční plán společenské odpovědnosti organizací v České republice, schváleno Usnesením č. 49 v roce 2016, *VLÁDA ČR* [online]. 2016 [cit. 2017-20-08]. Dostupné z: http://www.spolecenskaodpovednostfirem.cz/obsah/14/narodni-akcni-plan-csr-v-cr.
WULF, K. (2012). *Ethics and Compliance Programs in Multinational Organizations*. Berlin: Springer Gabler. ISBN 978-3-8349-3495-6.

Kontaktní adresa autora

PhDr. Jiří Nesiba, Ph.D., Mendelova univerzita v Brně, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, tř. Generála Píky 7, 613 00 Brno

Bc. Markéta Alanová, Mendelova univerzita v Brně, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, tř. Generála Píky 7, 613 00 Brno

Vliv změny klimatu turismus v Českém krasu

Impact of climate change on tourism in the region of Czech Karst

Pavla Nováčková, Michael Pondělíček

Abstrakt:

Práce je věnována vlivu změny klimatu na turismu v Českém krasu, shrnuje dosavadní projevy a dopady změny klimatu ve světě i v ČR a zaměřuje se na vybrané turistické cíle v Českém kras. Prostřednictvím kvalitativních i kvantitativních šetření a dotazníkového šetření analyzuje případný dopad změny klimatu na návštěvnost a turistický ruch.

Klíčová slova:

klima, klimatické změny, teplota, srážky, Český kras, turistický ruch, hrad, jeskyně, návštěvnost.

Abstract:

The Article is devoted to the influence of climate change on tourism in Český kras. The text summarizes the current effect and impacts of climate change in the world and in the Czech Republic and focuses on selected tourist destinations – inside the Český kras PLA. Through qualitative and quantitative survey and questionnaire surveys it analyzes the potential impact of climate change on tourism.

Key words:

climate, climate change, temperature, precipitation, Český kras, tourism, castle, caves, attendance

Úvod

Klima na Zemi se mění průběžně, a to již od počátku její existence. Během celé geologické historie se patrně střídala období teplejší a chladnější, sušší i vlhčí (METELKA, 2009). Změny lze díky přirozeným procesům, jako jsou vulkanická činnost, oceánské cirkulace proudů a vzdušné proudění, včetně Jet-Streamu, očekávat i do budoucna. Je zřejmé, že do těchto přirozených procesů stále výrazněji zasahuje vliv člověka, byť to není z výzkumů zcela jasné.

Klimatické změny mají obecně dopad na světovou ekonomiku a to nejen prostřednictvím velkých efektů jako je např. El Niño, nárůst počtu hurikánů v oblasti Karibiku i Pacifiku - z toho vyplývající hospodářská omezení jsou toho důkazem. Změna klimatu se stala uznávaným diskutovaným globálním problémem, nejen mezi odborníky, ale i mezi politiky a laickou veřejností. Klimatologové se vesměs shodují, že hrozba změny klimatu je bezprostředním ohrožením a velmi vážná. Probíhající změny klimatu označují za dramatické i při snaze o zdrženlivou perspektivu (Stejskal, 2012).

Cílem článku je podat charakteristiku dopadů změny klimatu na turismus v Českém krasu za uplynulých více než deset let. Díky měřením nové meteorologické stanice v Dobřichovicích je možné porovnat uvedené údaje s krajským a republikovým průměrem. Data ze stanice byla pro tuto práci zvolena jako výchozí, neboť stanice leží v údolí řeky Berounky mezi obcemi Dobřichovice a Karlík, jen několik stovek metrů za hranicí CHKO ČK a je tudíž předpoklad, že bude nejvíce odpovídat charakteru klimatu teplejších částí Českého krasu. Na základě naměřených údajů z let 2000–2016 lze zjistit, jakým způsobem se měnila průměrná teplota, úhrn srážek a zda tyto změny mohly mít vliv na

turismus v oblasti. **Otázkou pak zůstává, jak mohou projevy změny klimatu ovlivnit turismus v Českém krasu?**

Kromě kvalitativního šetření změn v lokálním mikroklimatu je v práci použita i metoda dotazníkového šetření, kterou byl zjišťován pohled a názory provozovatelů ubytovacích zařízení na dopady stávající i budoucí změny klimatu na turismus v dané oblasti.

Změna klimatu

Změna klimatu je definována jako odchylka od průměrného stavu popsaného statistickými charakteristikami. Sousloví změna klimatu bylo legislativně poprvé definované v Rámcové úmluvě OSN o změně klimatu (UNFCCC) v roce 1992. V článku 1 definuje změnu klimatu takto: *Změna klimatu, která je přisuzována přímo nebo nepřímo lidské aktivitě, jež mění složení globální atmosféry, a která je navíc k přirozené klimatické proměnlivosti pozorována po srovnatelné časové období.*

Změny se neprojevují ve stejný čas a liší se také v závislosti na konkrétní oblasti. To znamená, že neplatí stejný scénář pro změny klimatu na jižní a severní polokouli. Vědecké poznatky posledních desetiletí navíc ukazují, že v současné době tyto změny probíhají rychleji, než tomu bylo v minulosti (ČHMÚ, Změna klimatu 2017).

Změny klimatu jsou podle autorů Strategie přizpůsobení se změně klimatu v podmínkách ČR zcela zřejmé a nezpochybnitelné. Oteplování klimatu je nepochybné a od padesátých let minulého století nemá řada pozorovaných změn obdoby po celá desetiletí až staletí.

Jednou z nejmarkantnějších změn je nárůst teploty. Výkyvy teplot se na Zemi objevovaly vždy, ale od 60. let 19. století se trend růstu globální teploty urychluje. Jak ukazují naměřená data, oteplování probíhá nerovnoměrně. Severní polokoule se otepluje více než jižní, nejvíc pak Arktida. Obecně teploty rostou více na horách než v nížinách. Noci se oteplují více v létě a v zimě se oteplují o 0,85°C méně než v létě (Stejskal, 2012; Strategie přizpůsobení se změně klimatu v podmínkách ČR, 2015). Evropa, která má k dispozici výjimečně hustou síť dlouhodobě měřících stanic, je na tom ještě hůře.

Mění se výrazně i srážkové úhrny. Od sedmdesátých let minulého století byla na větších územích, především v tropech a subtropech, pozorována období intenzivnějšího a delšího sucha. Výrazně se zkracuje také období zimy se sněhovou pokrývkou. To s sebou přináší dramatickou změnu vlastností půdy i hydrologického režimu v povodích (Metelka, 2009).

Se srážkovými úhrny úzce souvisí nárůst extrémních meteorologických jevů, jako jsou dlouhá suchá období, přívalové deště, povodně, vlny horka, nedostatek sněhu, apod. Očekává se, že výskyt intenzivních srážek bude sužovat zejména deštivé oblasti, zatímco sušší oblasti budou ve větší míře postihovat ještě razantnější období sucha (Stejskal, 2012).

Změna klimatu v ČR

V současnosti zaznamenáváme v ČR značné výkyvy počasí na lokální i celostátní úrovni. Četnější jsou extrémy v podobě přívalových srážek nebo bezesrážkových období, které vedou k povodním či dlouhodobému suchu, častý je poměrně nový fenomén přívalových (bleskových) povodní na menších tocích. Vedle toho dochází ke zvyšování průměrných teplot vzduchu, prodlužování vegetačního období a ke změnám rozložení srážek v průběhu roku, byť při obdobných celoročních úhrnech. Vysoce nadnormální teploty a nízké srážky zaznamenáváme zejména od roku 2014. S uvedenými změnami pak souvisí i zvýšení rizika rozvoje škůdců, přenašečů infekcí, chorob či vzniku požárů v přírodě (Horecký a Dolejský, 2016).

Jedním z projevů změny klimatu na území České republiky může být podle dlouhodobého měření ČHMÚ nárůst teplot ve všech měsících roku. V posledních 25 letech je výrazný trend v oteplování, roky 2014 a 2015 byly co do teplot rekordní. Vysoký je nárůst zejména v letních měsících, v zimních měsících dochází k postupnému nárůstu z dnes záporných průměrných teplot nad 0° C. Podle Pavla Zahradníčka z CzechGlobe byly v letech 2014, 2015 a 2016 tři ze čtyř nejteplejších zim od dob měření (Ekolist, 2016).

Průměrná roční teplota na našem území se v uplynulých padesáti letech zvyšuje přibližně o 0,3°C za 10 let bez výrazných rozdílů mezi jednotlivými ročními obdobími. Největší změny byly zaznamenány v červenci a srpnu, nejnižší v období září až listopad. V zimních měsících jsou výkyvy průměrných teplot výraznější, v letních měsících nižší. V souvislosti se změnou teplotního režimu dochází rovněž k postupnému zvyšování průměrného počtu dní s vysokými teplotami a ke snižování průměrného počtu dní s nízkými teplotami. Změny maximálních denních teplot, počtů dní s extrémními teplotami a střídání extrémně teplých, resp. chladných období jsou zejména v letním období statisticky významná (ČHMÚ, 2017).

V případě srážkového úhrnu klimatologové nepozorují výrazný dlouhodobý trend negativních změn. Z let 1961 až 2010 je ale zřejmá vysokou meziroční proměnlivost. Spolu s klimatickou změnou se ale mění distribuce srážek v čase. Stává se tak, že na jedno místo spadne větší množství vody například z intenzivních bouřek a přívalových dešťů. Pak je 20 až 30 dní, kdy vůbec neprší (Ekolist, 2017).

Mezi extrémní jevy, které mohou souviset se změnou klimatu a jejími projevy v Česku, patří podle vypracované Komplexní studie dopadů, zranitelnosti a zdrojů rizik souvisejících se změnou klimatu v ČR zejména tyto (Komplexní studie dopadů, zranitelnosti a zdrojů rizik souvisejících se změnou klimatu v ČR, 2015):

povodně velkého rozsahu a bleskové povodně,

dlouhodobá inverzní situace,

dlouhodobé sucho,

extrémní meteorologické jevy (extrémní srážky, teploty a vlny veder, vítr),

přírodní požáry,

svahové nestability.

V současnosti ale zažívá Česká republika největší sucho za poslední půltisíciletí. Profesor Zdeněk Žalud například tvrdí, že v uplynulých dvaceti letech prochází ČR nejsušší periodou posledního půltisíciletí. Spějeme podle něj k období, kdy v nižších oblastech – dříve vyloženě zemědělských – bude zemědělství jen velmi obtížné udržet, protože tam bude chybět voda (Aktualne.cz, 2017).

Jaké jsou prognózy pro ČR? Experti spočítali, že do poloviny tohoto století může na území České republiky vzrůst průměrná teplota až o 2°C v porovnání s obdobím 1961 až 1990. Podle studie Katedry fyziky atmosféry MFF UK můžeme na území České republiky očekávat do budoucna častější vlny veder, sucha a méně mrazivých dní a sněhu na horách.

O tom, že změna klimatu, má negativní vliv na hospodářství, svědčí výsledky analýzy provedené Evropskou agenturou pro životní prostředí (EEA). Podle ní mimořádné projevy počasí související se změnou klimatu způsobily v evropských zemích od roku 1980 hospodářské ztráty za více než 400 miliard EUR (Změna klimatu, 2017).

Protože změna klimatu ovlivňuje ekonomiku, je zřejmé, že bude mít vliv i na turismus. Příznivé přírodní podmínky jsou jedním z hlavních předpokladů pro rozvoj turismu, který je na změnu klimatu velice citlivý. Klima určuje délku a kvalitu turistické sezóny a hraje hlavní roli ve výběru destinace pro dovolenou. Stejně jako zemědělství je totiž cestovní ruch vázán přímo na přírodní prostředí a na počasí.

To, zda půjde o dopad negativní či pozitivní, záleží zejména na konkrétní oblasti a formě cestovního ruchu. Dopady klimatických změn se totiž budou lišit v různých regionech světa. Například Skandinávie, Rusko či Kanada by podle Sternovy studie (2007) mohly těžit z oteplení o 2 až 3°C zlepšením podmínek právě nejen pro zemědělství, vytápění, ale i pro cestovní ruch.

Jaké dopady může mít změna klimatu na odvětví turismu v ČR, analyzovali autoři Komplexní studie dopadů, zranitelnosti a zdrojů rizik souvisejících se změnou klimatu v ČR. Cestovní ruch zařadili mezi jednu z devíti prioritních oblastí zájmů vedle například zemědělství, vodního hospodářství, či dopravy nebo zdraví.

V případě letní sezony lze se zvýšením teplot a postupným ubýváním srážek očekávat prodloužení sezóny pro letní rekreaci u vody, zlepšení podmínek pro venkovský cestovní ruch i vinařskou turistiku. Negativní dopad na krajinu bude mít úbytek vody ve vodních tocích a nádržích a zhoršení kvality koupacích vod.

Přímo ohrožen je také turismus, jehož cílem jsou přírodní zajímavosti, jejichž existence může být ohrožena vlivem klimatických změn. Přímé dopady na turismus může podle studie mít i nárůst extrémních jevů. Jde například o povodně, sesuvy půdy, vichřice, laviny, sucha, které mohou znamenat zvýšené nebezpečí pro návštěvníky (Komplexní studie dopadů, zranitelnosti a zdrojů rizik souvisejících se změnou klimatu v ČR, 2015).

Mezi přímé dopady lze zařadit i dopad změny klimatu na provozní náklady. Ty se mohou v souvislosti se změnou klimatu zvyšovat, ale i snižovat. O úsporách můžeme mluvit například v případě snížení nákladů za vytápění během mírné zimy. Souběžně s tím ale zase vzrostou náklady například na umělé chlazení.

Z tohoto důvodu Komplexní studie dopadů, zranitelnosti a zdrojů rizik souvisejících se změnou klimatu v ČR řešila dopady na tři základní skupiny potenciálu cestovního ruchu (přírodní potenciál, kulturně-historický potenciál a základní a doprovodná infrastruktura).

Přírodní potenciál cestovního ruchu se odvíjí od fyzicko-geografických podmínek a změny klimatu mají na tuto oblast největší přímý vliv. Na přírodní zajímavosti jako jsou skalní útvary, krasové jevy, botanicky atraktivní lokality může mít změna klimatu nejmarkantnější dopad, neboť kvůli změně přírodních podmínek, geoekologických vazeb a změně v biodiverzitě může dojít k jejich zániku. Může jít například o vysychání rašelinných jezírek, vysychání mokřadů, zánik botanických lokalit vlivem posunu vegetační stupňovitosti, snížení vodního stavu při jarním tání či období sucha nebo zánik vodopádů apod. Jde však o potenciál místního významu, dotýkající se především jednotlivých obcí, nikoliv větších regionů.

V případě přírodních podmínek vhodných pro sportovní vyžití a rekreaci se negativní dopad dotýká již zmiňovaných zhoršených podmínek pro zimní sporty a vodáctví.

Kulturně-historický potenciál cestovního ruchu se odvíjí od kulturně historických kapacit oblasti. Tyto kapacity můžeme kategorizovat do tří základních skupin:

Kulturně-historické objekty (hrady, zámky, kostely, vojenské objekty aj.).

Kulturní zařízení (divadla, galerie, hvězdárny).

Společenské akce (kulturní, sportovní, výstavní a kongresové akce).

Ve všech případech jsou tyto formy cestovního ruchu přímo ovlivněny či ohroženy zejména extrémními jevy jako jsou bouřky, vichřice, povodně a jimi způsobené škody na majetku. Stupeň rizika je individuální u jednotlivých objektů.

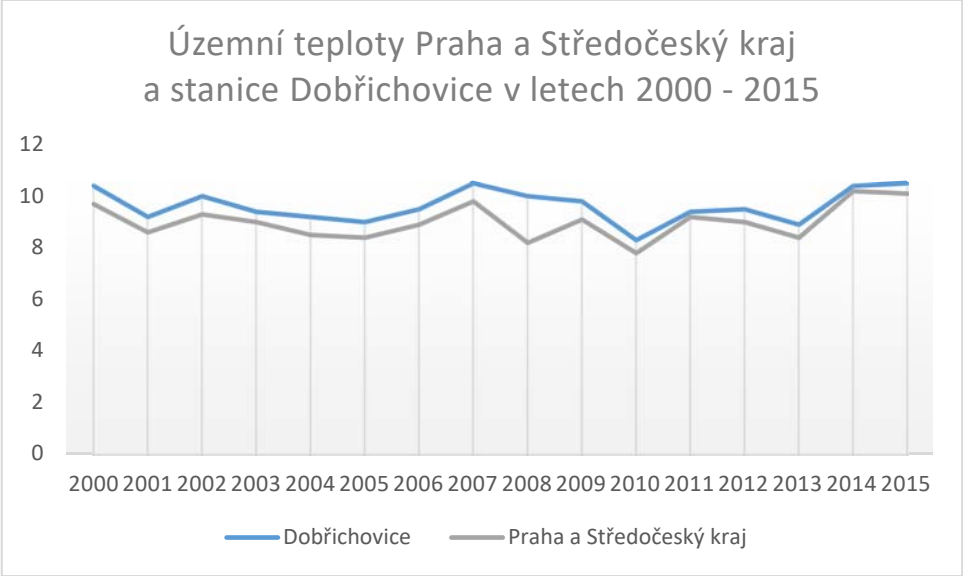
Situace turismu v Českém krasu

Český kras je vápencové území, které bylo v roce 1972 vyhlášené Chráněnou krajinnou oblastí, kde platí ochranné podmínky podle zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny ve znění pozdějších změn a doplnění. Název Český kras dal oblasti český paleontolog, speleolog, archeolog, botanik a spisovatel Jaroslav Petrbok právě pro jeho geologickou stavbu a krasový charakter krajiny.

Český kras se rozprostírá v severozápadní části Středočeského kraje jihozápadně od Prahy. Leží na rozloze 128 km² mezi Prahou - Radotínem a Berounem. Kromě krajinářských a estetických hodnot má toto území i značný přírodovědný význam.

Pro naši práci se podařilo získat údaje o průměrné roční teplotě v Dobřichovicích od roku 2000 do roku 2015. V každém roce tohoto období je průměrná teplota z Dobřichovic vyšší než průměrné teploty naměřené pro Prahu a Středočeský kraj, což vyjadřuje graf. V průměru činí tento rozdíl 0,6° C, jak dokládá tabulka.

Graf 1: Územní teploty Praha a Středočeský kraj a stanice Dobřichovice – porovnání průměrné teploty v letech 2000 až 2015

Zdroj: zpracováno aut. dle ČHMÚ, 2016

Tabulka 1: Územní teploty Praha a Středočeský kraj a stanice Dobřichovice – porovnání průměrné teploty v letech 2000 až 2015

Rok	Dobřichovice [°C]	Praha a STC [°C]	Rozdíl teplot [°C]
2000	10,4	9,7	0,7
2001	9,2	8,6	0,6
2002	10,0	9,3	0,7
2003	9,4	9,0	0,4
2004	9,2	8,5	0,7
2005	9	8,4	0,6
2006	9,5	8,9	0,6
2007	10,5	9,8	0,7
2008	10,0	8,2	1,8
2009	9,8	9,1	0,7
2010	8,3	7,8	0,5
2011	9,4	9,2	0,2
2012	9,5	9,0	0,5
2013	8,9	8,4	0,5
2014	10,4	10,2	0,2
2015	10,5	10,1	0,4
CELKEM			**0,6125**

Zdroj: zpracováno aut. dle ČHMÚ, 2016

Z výše uvedených údajů je patrné, že průměrné teploty ze stanice Dobřichovice jsou vyšší nejen než celorepublikový, ale i krajský průměr. Zajímavé by proto bylo porovnat průměrné teploty dolního Poberouní s Jihomoravským krajem. Právě ten má totiž nejvyšší dlouhodobý teplotní normál v rámci celé České republiky. Dosahuje 8,3°C. Zatímco Středočeský kraj je s 8,2°C na druhém místě. Dlouhodobý teplotní normál ČR činí 7,5°C. Také při tomto porovnání byla teplota v Dobřichovicích vyšší v 8 z 16 sledovaných let. Jde o roky 2000, 2001, 2002, 2004, 2005, 2006, 2007 a 2009. Nejvyšší rozdíl přitom činil 0,4° C. V letech 2008, 2012 a 2015 byly průměrné teploty shodné. V letech 2003, 2010, 2011 a 2014 byla v Jihomoravském kraji naměřena vyšší průměrná roční teplota než v Dobřichovicích o

0,1° C. V roce 2013 byl 0,3 C. V průměru tak byla teplota v Dobřichovicích o 0,09°C vyšší než v Jihomoravském kraji. Podle těchto údajů je možné považovat průměrné teploty v dolním Poberouní za relativně srovnatelné s Jihomoravským krajem.

Český kras láká k návštěvě mnoha kulturních i přírodních památek jako je hrad Karlštejn, obec Svatý Jan pod Skalou, Koněpruské jeskyně, Solvayovy lomy, Tetín či lomy Amerika a další. Práce si klade za cíl najít případnou spojitost mezi návštěvností turistických cílů v Českém krasu a projevy změny klimatu.

Organizátoři kulturních a sportovních akcí se mohou díky technickým vymoženostem důkladněji připravit na extrémní výkyvy počasí. Mohou například zajistit zastřešení pódií nebo hlediště mobilními přístřešky, některé extrémní jevy ale tuto přípravu neumožňují. Největší riziko pro pořadatele představují silné přívalové deště a povodně, které ohrožují návštěvnosti i těch akcí, které se konají mimo záplavovou oblast. Lidé buď nemají v těchto situacích o kulturu zájem, sami řeší odstranění škod, anebo se kvůli omezení dopravy nemohou na místo dostat. Rizikem může být i dlouhodobé sucho – například pro historické programy s jízdou parního vlaku.

V případě České republiky a konkrétně území Českého krasu je situace opačná. Průměrné roční teploty - jak ukázala měření meteorologické stanice Dobřichovice - jsou zde vyšší (v nižších částech území), než je celorepublikový průměr. Lze je porovnávat s průměrem v nejteplejší oblastí jižní Moravy. Oblast dolního toku Berounky je oproti celorepublikovému průměru také srážkově podprůměrná. Klima Českého krasu se tak i v tomto ohledu v některých částech podobá tomu na jižní Moravě. Další případné oteplování a výrazný úbytek srážek mohou mít na region negativní dopad v případě, že na tuto situaci nebudou provozovatelé turistické infrastruktury připraveni.

Na druhou stranu je turismus jedním z mála odvětví, kde se mohou změny klimatu projevit rovněž pozitivně. Změny klimatu totiž nemusí pro podnikatele v cestovním ruchu znamenat jen rizika, ale v mnoha případech také příležitosti. Pokud se naplní prognózy, mohla by se v souvislosti s globálním oteplováním například prodloužit letní sezona v Českém krasu a tím i období zvýšené návštěvnosti. Jejím vyvrcholením by tak nemusel být červenec, jako je tomu dosud, ale mohl by stoupnout počet návštěvníků i během května až září. Provozovatelé ubytovacích zařízení v Českém krasu a správci památek, kteří byli v rámci práce osloveni, zatím tento trend přímo neuvádějí. Jejich podnikatelské záměry by se měly ubírat právě tímto směrem, neboť v červnových a zářijových měsících je velký turistický potenciál. Již nyní se v těchto měsících konají v regionu významné akce, kterými jsou jarní a podzimní Hrnčířské trhy v Berouně, červnový Královský průvod obcemi dolního Poberouní a podzimní Vinobraní, které přilákají tisíce turistů z celé republiky.

Nárůst srážkově deficitního období je z hlediska vládních strategií jednou z nejpalčivějších hrozeb změny klimatu u nás, oslovení podnikatelé, kteří jsou na dostatku vody závislí (například provozovatelé půjčoven lodí), období dlouhodobého sucha jako hrozbu nepociťují. Naopak dny bez vyšších srážkových úhrnů preferují, neboť jsou podle nich zárukou vyššího zájmu zákazníků a dostatečného průtoku vody v řece. Ohroženi nedostatkem vody nejsou podle starosty městyse Karlštejn (hrad je jednou z atrakcí centrálního Českého krasu), ani tamní obyvatelé a podnikatelé. Dlouhodobé sucho může být z jejich strany pouze podceňovaným jevem, protože dopady na místní turistický ruch zatím nemusejí být tak očividné. Problém by mohl nastat v případě nedostatku vody ve zdrojích podzemních vod (hrad Křivoklát se s tímto problémem již potýká dlouhodobě). Dalším rizikem v ČR může být zhoršení kvality koupacích vod. Dolní Poberouní, včetně Českého krasu, je přitom oblastí, která specificky nenabízí dostatečný počet míst ke koupání, přírodních nádrží či jezírek. Kromě řeky Berounky se přímo v ČK a těsně za jeho hranicemi nenachází žádné venkovní koupaliště, kde je kvalita vody přímo kontrolována (teprve vzdálenější - Popovice, Zdice). V případě dlouhotrvajících veder tak budou turisté odkázáni jen na soukromé bazény, případně na koupaliště v Praze či Berouně. Jak ukázalo v regionu provedené dotazníkové šetření, tak je právě možnost koupání jedním z požadavků, který návštěvníci s přibývajícími počty tropických dní vznášejí stále častěji. Otázkou zůstává, zda

absence těchto zařízení neodradí potenciální návštěvníky od letních dovolených v oblasti Českého krasu.

Protože Český kras neleží v nadmořské výšce (260–380 m n. m.), kde by panovaly vhodné podmínky pro zimní sporty, očekávané zkrácení zimní sezóny, úbytek sněhové pokrývky a zvýšení teploty by tedy nemusel mít na turismus v této oblasti negativní dopad na zimní sporty, prakticky zde neprovozované. Naopak, místní podnikatelé by projevy změny klimatu mohli pociťovat spíše pozitivně – a to snížením nákladů na vytápění.

Jednoznačně negativní vliv na všechny typy cestovního ruchu naopak měl a má výskyt extrémních jevů, zejména povodní. Jejich negativní dopad na turistický ruch podtrhuje fakt, že značná část území se rozprostírá v záplavové oblasti Berounky a jejích přítoků, stejně jako nutná dopravní infrastruktura (železnice, hlavní silniční tahy, parkoviště, mosty přes Berounku). V případě rychlých povodní se tak výrazně komplikuje doprava v dané oblasti, a to s sebou nese snížení návštěvnosti takřka u všech turistických cílů.

Na základě provedeného porovnání rozdílu návštěvnosti turistů u vybraných zařízení v tropických dnech nelze jednoznačně posoudit, zda má venkovní teplota na cíle turistů výrazný pozitivní či negativní vliv. Bylo by potřeba podrobné analýzy toho, co vše se u turistů do výběru konkrétních turistických cílů promítá. Z výsledků vyplývá, že v tropických dnech dávali lidé přednost spíše „lehčím“ cílům (jako vycházka k vodě, prohlídka lesa, či dokonce chladné jeskyně). Konkrétně např. osvěžení v aquaparku před návštěvou muzea či jiných památek. Pokud by se počet tropických dní do budoucna pohyboval v rozmezí do čtyř desítek dnů, jako tomu bylo v rekordním roce 2015 a šlo by o výrazný podíl času v rámci cca čtyřměsíční turistické sezony. V takovém případě by se provozovatelům turistických zařízení vyplatilo s uvedenou hrozbou počítat a vyvinout strategie, jak se výkyvům změny klimatu přizpůsobit a jak čelit., aby si uchovali dostatečný zájem turistů.

Závěr

Cílem bylo odpovědět na otázku, zda lze v současnosti pozorovat dopady změny klimatu na turismus v Českém krasu a zda jsou tyto dopady více pozitivní či negativní.

Z výše uvedeného vyplývá, že samotní provozovatelé ubytovacích zařízení a správci památek nebo provozovatelé atrakcí takové projevy „zatím“ většinou nezaznamenali. Osobní šetření a řízené rozhovory ukázaly, že již nyní existují odvětví cestovního ruchu, která se s negativním dopadem např. zvyšování teploty, které může mít dle odborníků souvislost se změnou klimatu, potýkají již v současnosti (lety balónem, splavnost). V případě pokračujícího trendu oteplování regionu hrozí další rizika v souvislosti s dlouhotrvajícím suchem (koupaliště, golfová hřiště, vodáctví). Je vhodné, aby se podnikatelé a aktéři cestovního ruchu na tyto jevy s dostatečným předstihem připravili (např.jako v Rakousku), počítali s nimi a dokázali jim adekvátně čelit v rámci Adaptace místního turismu na jiné klimatické podmínky.

Literatura:

GAZDÍK, J.: Sucho z klimatické změny. [Online] Aktuálně.cz, 2017. Dostupné z: https://zpravy.aktualne.cz/domaci/sucho-z-klimaticke-zmeny-na-cesko-uz-zacina-dolehat-varuje-p/r~e55c5934e3a511e68ea50025900fea04/

HORECKÝ, J., DOLEJSKÝ, V. *Národní adaptační strategie shrnuje řešení projevů změny klimatu na území ČR.* [Online] Časopis ochrana přírody, 2016. [Citace: 5. 4. 2017] http://www.casopis.ochranaprirody.cz/pece-o-prirodu-a-krajinu/narodni-adaptacni-strategie-shrnuje-reseni-projevu-zmeny-klimatu-na-uzemi-cr/

CHARAKTERISTIKA OBLASTI. [Online] Správa CHKO Český kras, 2017. [Citace: 30. 3. 2017] Dostupné z: http://ceskykras.ochranaprirody.cz/charakteristika-oblasti/

JAK SE PROJEVÍ ZMĚNA KLIMATU V ČR? [Online] Praha: Ekolist, 2016. [Citace: 30. 3. 2017] Dostupné z: http://ekolist.cz/cz/zpravodajstvi/zpravy/jak-se-projevi-zmena-klimatu-v-cr-zimy-budou-jine-rika-klimatolog-zahradnicek

KLIMATICKÉ POMĚRY CHKO ČESKÝ KRAS. [Online] Správa CHKO Český kras, 2017. [Citace: 30. 3. 2017] Dostupné z: http://ceskykras.ochranaprirody.cz/charakteristika-oblasti/klimaticke-pomery/

KOMPLEXNÍ STUDIE DOPADŮ, *zranitelnosti a zdrojů rizik souvisejících se změnou klimatu v ČR.* [Online] MŽP, 2017. [Citace: 30. 3. 2017] Dostupné z: http://www.mzp.cz/cz/studie_dopadu_zmena_klimatu

METELKA, L., TOLASZ, R. Klimatické změny: fakta bez mýtů. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Centrum pro otázky životního prostředí, c2009. ISBN 978-80-87076-13-2

SLOVNÍČEK ZÁKLADNÍCH POJMŮ. ČHMÚ, 2017. [Citace: 14. 3. 2017] Dostupné z: http://portal.chmi.cz/historicka-data/pocasi/zmena-klimatu/slovnicek-zakladnich-pojmu

SOUHRNNÁ ZPRÁVA AR5 IPCC. [Online] MŽP, 2015. [Citace: 4. 3. 2017] Dostupné z: http://mzp.cz/cz/souhrnna_zprava_ipcc_2015

STERNOVA STUDIE. *Ekonomické aspekty změny klimatu.* [Online] MŽP, 2007. [Citace: 4. 3. 2017] Dostupné z: http://www.mzp.cz/web/edice.nsf/a02fcb9439f4537fc1256fbe00491592/e7ef577c57ba9b18c12572bb002daf3d?OpenDocument

STRATEGIE PŘIZPŮSOBENÍ SE ZMĚNĚ KLIMATU V PODMÍNKÁCH ČR. [Online] MŽP, 2017. [Citace: 18. 3. 2017] Dostupné z: http://mzp.cz/cz/zmena_klimatu_adaptacni_strategie

ÚZEMNÍ TEPLOTY. [Online] ČHMÚ, 2017. [Citace: 2. 1. 2017] Dostupné z: http://portal.chmi.cz/historicka-data/pocasi/uzemni-teploty

Územní srážky. [Online] ČHMÚ, 2017. [Citace: 2. 1. 2017] Dostupné z: http://portal.chmi.cz/historicka-data/pocasi/uzemni-srazky

ZMĚNA KLIMATU, DOPADY A ZRANITELNOST V EVROPĚ 2016. [Online] Změna klimatu.cz, 2017. [Citace: 27. 3. 2017.] Dostupné z: http://www.zmenaklimatu.cz/cz/novinky/1512-zmena-klimatu-dopady-a-zranitelnost-v-evrope-2016

Kontaktní adresy autorů:

Bc. Pavla Nováčková, Mgr. Michael Pondělíček, Ph.D., Vysoká škola regionálního rozvoje, Praha, Žalanského 68/54, 163 00 Praha 17, Česká republika, ma@ambis.cz, michael.pondelicek@ambis.cz

North-South trade competition in Africa and Latin America

Wioletta Nowak

Abstract

The paper presents the scale of and trends in merchandise trade between the North (represented by the European Union and the United States) and 54 African and 21 Latin American countries, and between the South (China and India) and Africa and Latin America over the period from 2000 to 2014. The study is based on the data retrieved from the UN Comtrade Database. During the analysed 15 years, the value of bilateral trade in goods between the North and Africa increased nearly 3 times and the South-Africa trade increased over 18 times. The European Union increased its advantage over the United States in trade with Africa but it has been steadily losing its advantage over China. The US-Africa bilateral trade has been declining since the beginning of the global crisis. In 2014, the United States were the fourth (after the EU, China, and India) important trading partner for Africa. In the years 2000-2014, the US dominated in merchandise trade with Latin American countries. The EU was the second major trading partner for the region. However, China's trade with Central America has been surpassing the EU's one since 2010. Moreover, China was more important trading partner for South America than the EU in 2014.

Key words

merchandise trade, least developed countries, development aid, South-South cooperation

Introduction

Since the beginning of the twenty-first century, big changes in Africa's and Latin America's trade patterns have been observed. The dynamic economic growth and rising demand for natural resources, food, and new markets forced China and India to search for new trading partners in Africa and Latin America.

In the years 2000-2008, the advantage of the EU and the US over the Asian giants in bilateral merchandise trade with Africa was constantly increasing. In 2000, the commercial relations between the European Union and Africa were regulated by the Cotonou Agreement and a year later, Africa's least developed countries gained duty-free and quota-free access to the European markets for all their export products with the exception of arms and ammunitions. The United States implemented the African Growth and Opportunity Act in 2000 and extended a preferential access of Sub-Saharan African countries to the their market of goods.

However, since the beginning of global financial crisis, the opposite trend has been observed. To restore its economy, the EU developed closer economic and trade relations with Asia. In turn, the United States increased their trade with Latin America. As a result, the differences in the North-Africa and the South-Africa trade have been declining. China and India not only have been steadily increasing their position in the trade with Africa but since 2010 they have become more important trading partners for Africa's least developed countries than the EU and the US. What's more, they have been systematically increasing their advantage over the North in the trade with the poorest African countries (Nowak, 2016a, 2017a).

The EU and the US have been providing plenty of development assistance to African countries. However, their aid is highly conditional. Besides, the trade relations between the EU and Africa are very complicated. The EU negotiates agreements with individual African countries, groups of countries, and the African Union. It declares partnership, insists on

multilateral trade liberalization by African countries but at the same time protects its own market (Nowak, 2017b).

China and India, to intensify their trade with Africa, combine trade arrangements with investment and foreign aid policy. Besides, they intensively develop South-South cooperation and diplomatic relations with the African continent. China and India enhance their trade relations during high-level visits and economic forums (Nowak, 2016b, 2016c).

In the years 2000-2008, the EU increased its advantage over China in the trade with Latin America. Moreover, the differences in the value of the EU-Latin America and the US-Latin America bilateral trade in goods were decreasing at least during the first four years of the 21st century. After 2008, the significance of the EU as an important trading partner for the region has begun to change (Nowak, 2016d). China, providing a huge amount of low-interest loans to Latin American countries and developing diplomatic relations with them, has been constantly increasing the bilateral trade in goods with the region. The EU also provided grants and concessional loans to support Latin America's efforts in expanding its trade. However, the EU more concentrated on development of trade relations with the Asian than Latin American countries. As a result, the EU has been losing its priority for the region (Nowak, 2014).

The aim of the paper is to show the scale of and trends in merchandise trade between the North (represented by the European Union and the United States) and 54 African and 21 Latin American countries[1], and between the South (China and India) and Africa and Latin America over the period from 2000 to 2014. The study is based on the data retrieved from the UN Comtrade Database. As the trade data for South Sudan are available from 2012, they were combined with the data for Sudan in the following study.

Trends in North-Africa and South-Africa merchandise trade

The value of the bilateral trade in goods between the North and Africa increased from US$ 179.3 billion in 2000 to US$ 552.2 billion in 2008 and then declined to US$ 480.9 billion in 2014. In the years 2000-2014, the average annual growth rate of the trade between the North and Africa was 6.8%. At the same time, the merchandise trade between the South and 54 African countries rose more than 18 times, from US$ 16.2 billion in 2000 to US$ 296.4 billion in 2014. The only decline in the trade was observed in 2009 (Fig. 1). The South-Africa trade was growing annually by 21.4%.

During the analysed 15 years, Africa increased its share in the North's total trade from 4.8% to 5.6%. The African continent is much more important trading partner for the EU than the US. The significance of Africa as a trading partner for the US sharply declined after the outbreak of the global financial crisis. From 2000 to 2014, the share of Africa in the total trade of the South increased by 3 percentage points. African countries have been steadily increasing its significance as trading partners for India. In 2014, India-Africa trade accounted for 9.6% of India's trade with the world (Tab. 1).

[1] In the study Latin America covers seven countries of Central America (Belize, Costa Rica, Guatemala, Honduras, Nicaragua, Panama, Salvador), thirteen countries of South America (Argentina, Bolivia, Brazil, Chile, Columbia, Ecuador, Guyana, Paraguay, Peru, Surinam, Trinidad and Tobago, Uruguay, and Venezuela), and Mexico.

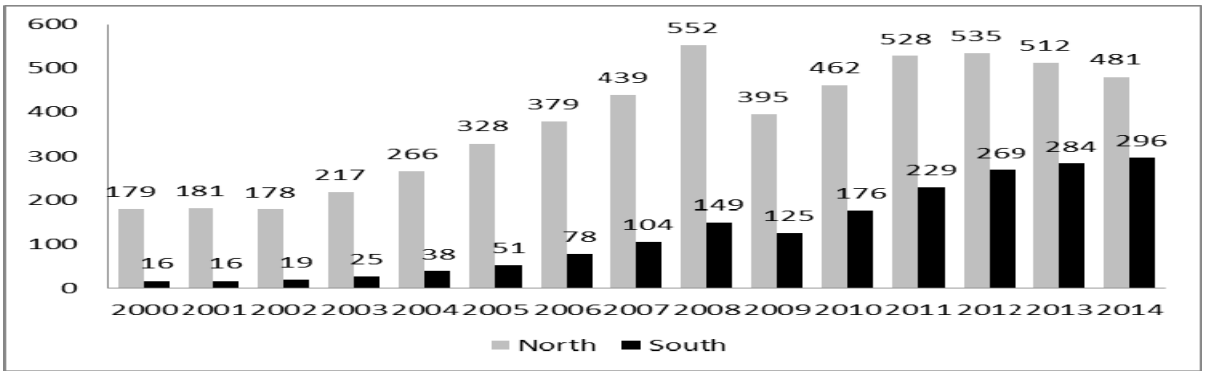

Figure 1: The bilateral trade of the North and the South with Africa, 2000-2014 (current US$ billion)

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

Tab. 1: The share of the bilateral trade with Africa in the North's and the South's trade with the world, 2000-2014

Year	The EU	The US	China	India	The North	The South
2000	8.2%	2.0%	2.2%	5.9%	4.8%	2.8%
2001	8.5%	2.0%	2.1%	5.5%	5.1%	2.6%
2002	8.1%	1.8%	2.0%	5.9%	4.8%	2.6%
2003	8.5%	2.2%	2.2%	5.2%	5.3%	2.6%
2004	8.1%	2.6%	2.5%	4.7%	5.5%	2.8%
2005	8.6%	3.2%	2.8%	4.8%	6.0%	3.1%
2006	8.4%	3.5%	3.1%	7.4%	6.1%	3.8%
2007	8.5%	3.7%	3.4%	8.4%	6.3%	4.1%
2008	9.6%	4.2%	4.2%	8.4%	7.2%	4.9%
2009	9.1%	3.3%	4.1%	7.8%	6.6%	4.7%
2010	9.0%	3.6%	4.3%	8.6%	6.5%	5.0%
2011	8.5%	3.4%	4.6%	8.3%	6.3%	5.2%
2012	9.4%	2.6%	5.1%	9.0%	6.3%	5.8%
2013	9.3%	2.2%	5.1%	9.2%	6.0%	5.7%
2014	8.8%	1.8%	5.2%	9.6%	5.6%	5.8%

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

Since the beginning of the twenty-first century, the North has been gradually losing its advantage over the South in the merchandise trade with Africa. In 2000, the value of trade between the North and Africa was 11 times bigger than the South-Africa one while 15 years later it was only 1.6 times bigger. The trade in goods with the North accounted for 91.7% of Africa's trade with those two trading partners in 2000 and for 61.9% in 2014. The EU recorded a 18.8 percentage point decline in the share of Africa's trade (from 71.2% to 52.4%) and the US a 11 percentage point decrease, from 20.5% to 9.4%. On the other hand, China increased its share in Africa's trade by 23.1 percentage points (from 5.4% to 28.5%) and India by 6.5% percentage points, from 2.9% to 9.6% (Fig. 2).

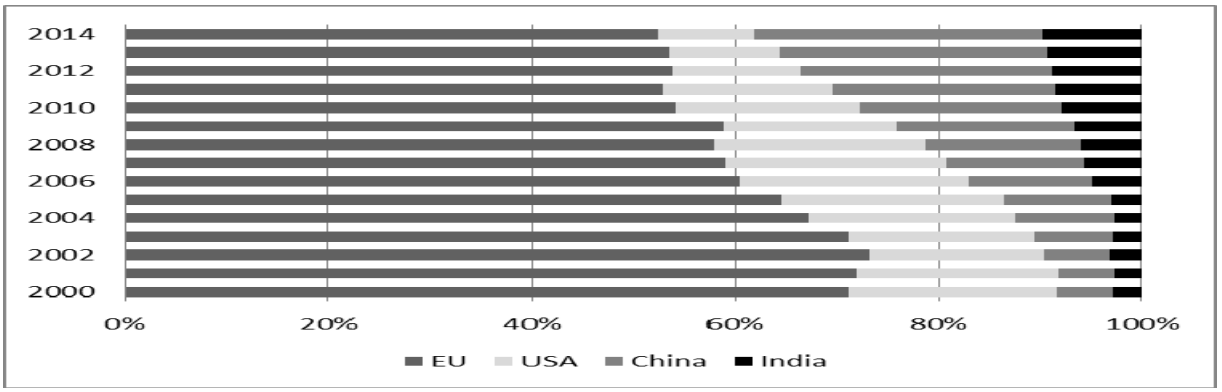

Figure 2: The bilateral trade of the EU, the US, China, and India with Africa, 2000-2014
Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

It is worth noting that the loss of advantage of the North over the South is much more noticeable in the trade with Africa's least developed countries (LDCs). In 2000, the value of bilateral trade between the North and 34 African LDCs was 4.3 times bigger than that of the South. After 15 years it accounted for only 77% of the value of trade between the South and the group of the poorest African countries. The EU experienced a 26.1 percentage point decrease in the share of Africa's LDCs' trade with the analysed four trading partners. The trade of the US with that group of countries declined by 11.6 percentage points. In turn, China increased its share in the trade of Africa's LDCs by 29.1 percentage points and India by 8.6 percentage points. The advantage of the South over the North in trade with the African LDCs has been increasing since 2012 (Fig. 3).

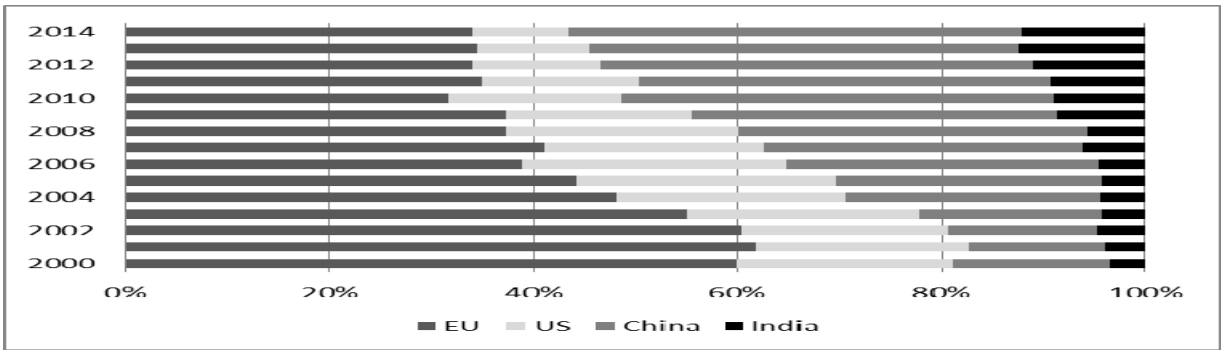

Figure 3: The bilateral trade of the EU, the US, China, and India with Africa's 34 LDCs, 2000-2014 (percentage)
Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

The South's trade expansion in Africa has become more evident after 2008. Compared with the North, the South exported more goods to four African countries before the global financial crisis and to 17 countries after 2008. Moreover, the South was a more important destination market for five African countries in the years 2000-2008 and for 16 countries in the years 2009-2014 (Tab. 2).

Both, the North and the South imported more goods from African countries than they exported there. The exports of the EU and the US to Africa increased from US$ 72 billion in 2000 to US$ 203.9 billion in 2008 and US$ 239.2 billion in 2014. The North's imports of goods jumped from US$ 107.3 billion in 2000 to US$ 348.3 billion in 2008 and then declined to US$ 241.7 billion in 2014. In the years 2000-2014, the South increased exports of its goods to Africa 19.5 times, from US$ 7.2 billion to US$140.5 billion. The South's imports of goods rose from US$ 9.0 billion in 2000 to US$ 155.9 billion in 2014. Trends in the merchandise trade of the North and the South with Africa are presented in Fig. 4 and Fig. 5.

Tab. 2: African countries for which China and India were more important trading partners than the EU and the US

Period	Exports of goods to Africa	Imports of goods from Africa	Bilateral trade with Africa
2000-2008	Benin, Djibouti, Lesotho, Somalia	Sudan, Benin, Guinea-Bissau, Burkina Faso, Somalia	Sudan, Benin, Somalia, Djibouti
2009-2014	Tanzania, Kenya, Liberia, Sudan, Benin, Mozambique, Djibouti, Mauritius, Somalia, Zimbabwe, Zambia, Gambia, Lesotho, Uganda, Malawi, Swaziland, Eritrea	Angola, Sudan, South Africa, Zambia, Dem. Rep. of Congo, Mauritania, Congo, Sierra Leone, Benin, Tanzania, Guinea-Bissau, Mali, Eritrea, Burkina Faso, Gambia, Somalia	Angola, Sudan, Tanzania, Zambia, Liberia, Benin, Dem. Rep. of Congo, Kenya, Djibouti, Somalia, Sierra Leone, Gambia, Zimbabwe, Eritrea, Guinea-Bissau
2000-2014	Tanzania, Kenya, Benin, Sudan, Liberia, Djibouti, Mozambique, Somalia, Lesotho, Gambia	Sudan, Angola, Zambia, Benin, Guinea-Bissau, Dem. Rep. of Congo, Sierra Leone, Burkina Faso, Mali, Eritrea, Gambia, Somalia, Mauritania	Sudan, Tanzania, Zambia, Benin, Djibouti, Somalia, Gambia, Guinea-Bissau

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

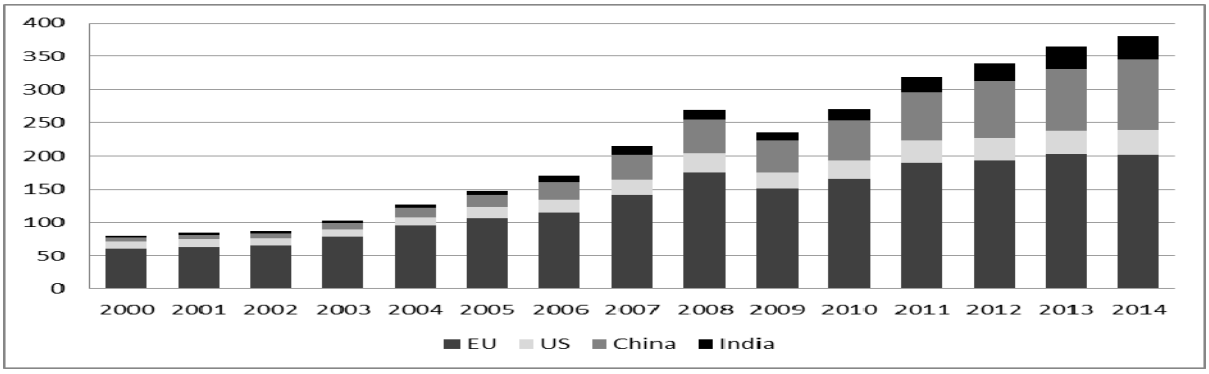

Figure 4: Exports of goods of the EU, the US, China, and India to Africa, 2000-2014 (current US$ billion)

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

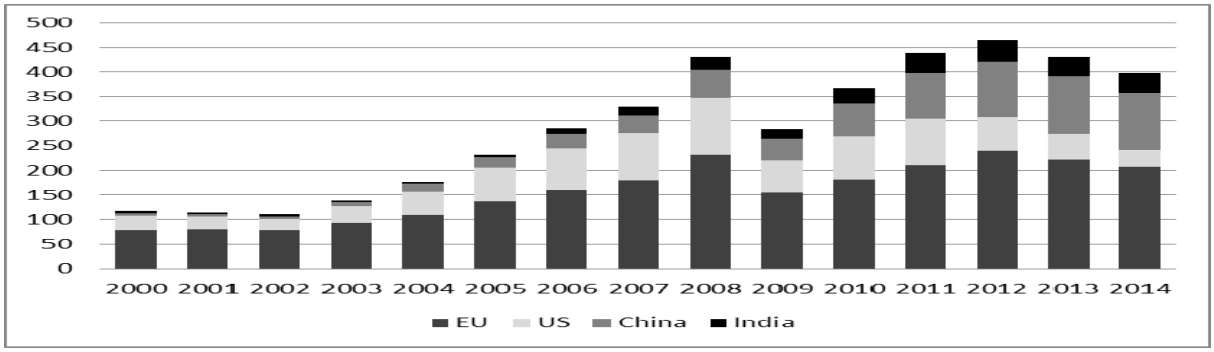

Figure 5: Imports of goods of the EU, the US, China, and India from Africa, 2000-2014 (current US$ billion)

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

During the considered 15 years, the average annual growth rate of the North's exports was 8.3%. The North's imports of goods grew annually at 5.6%. Similarly to the North, the average annual growth rate of the South's exports was higher than that of imports. The South's exports of goods to Africa grew at 21.9% while imports of goods from the region were growing annually at 20.9%. Generally, the North and the South were increasing fast their trade with Africa until 2008. The United States were the only country in the analysed group which had negative annual growth rate of imports after 2008. The EU, the US and

India recorded higher growth rates of exports, imports and bilateral trade with Africa's 34 LDCs than with all African countries. After 2008, China's imports of goods and bilateral trade with Africa's LDCs grew slower than that with the whole continent (Tab. 3).

Tab. 3: The North's and the South's annual growth rates of trade with Africa

Trading partner	Exports of goods		Imports of goods		Bilateral trade	
	2000-2008	2009-2014	2000-2008	2009-2014	2000-2008	2009-2014
	Trade with 54 African countries					
The EU	12.4%	4.9%	12.8%	4.8%	12.6%	4.9%
The US	11.3%	7.7%	16.8%	-9.5%	15.5%	-3.1%
China	29.4%	14.2%	29.3%	17.8%	29.3%	16.0%
India	24.2%	17.3%	25.5%	11.4%	25.0%	13.9%
The North	12.3%	5.3%	14.0%	1.6%	13.3%	3.3%
The South	28.0%	14.9%	27.9%	15.9%	28.0%	15.4%
	Trade with Africa's 34 LDCs					
The EU	13.1%	7.5%	14.9%	9.3%	13.9%	8.2%
The US	19.4%	11.7%	21.6%	-7.1%	21.2%	-1.3%
China	31.0%	14.6%	31.2%	13.7%	31.2%	14.0%
India	25.1%	20.5%	29.5%	12.5%	26.9%	16.4%
The North	14.0%	8.2%	17.8%	3.0%	16.2%	5.6%
The South	29.4%	16.0%	31.0%	13.4%	30.5%	14.5%

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

In the years 2000-2014, the North traded mostly with South Africa (15.6% of the North-Africa bilateral trade), Algeria (15.0%), Nigeria (13.9%), Libya (8.7%), and Egypt (7.6%). The most important trading partners of the South in Africa were the following countries: South Africa (23.5% of the South-Africa bilateral trade), Angola (15.5%), Nigeria (11.2%), Egypt (6.1%) and Sudan (4.5%). The ranking of the North's and the South's top five trading partners in Africa is presented in Tab. 4.

Tab. 4: Top five trading partners of the North and the South in Africa, 2000-2014 (current US$ billion)

Rank	Exports of goods		Imports of goods		Bilateral trade with Africa	
	Trading partner	Value	Trading partner	Value	Trading partner	Value
	Trading partners of the North					
1	South Africa	431.8	Nigeria	578.7	South Africa	880.8
2	Egypt	281.2	Algeria	567.6	Algeria	844.6
3	Algeria	277.1	South Africa	449.0	Nigeria	785.5
4	Morocco	252.1	Libya	400.9	Libya	492.4
5	Nigeria	206.8	Angola	219.7	Egypt	430.6
	Trading partners of the South					
1	South Africa	150.3	South Africa	290.0	South Africa	440.4
2	Nigeria	101.1	Angola	259.5	Angola	291.1
3	Egypt	86.0	Nigeria	108.9	Nigeria	210.0
4	Algeria	51.1	Sudan	58.1	Egypt	114.6
5	Kenya	43.9	Congo	43.0	Sudan	85.0

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

Both, the North and the South traded mainly with several African countries rich in natural resources. During the analysed 15 years, top ten African importers accounted for 80.9% of the North's exports to Africa while the top ten exporters accounted for 85.5% of the North's imports from the region. The South's exports to Africa were a bit more diversified. Top ten African importers accounted for 68.9% of the South's exports to the continent. However, the South imported 86.4% of all goods only from 10 African countries.

Merchandise trade of the North and the South with Latin America

The North dominates in the trade with Latin America. In the years 2000-2014, the value of the bilateral trade in goods between the North and 21 Latin American countries increased 2.2 times, from US$ 463.6 billion to US$ 1 110.1 billion. The average annual growth rate of the trade between the North and Latin America was 6.0%. At the same time, trade between the South and the region increased 22.4 times, from US$ 13.5 billion to US$ 303.7 billion. It grew annually at 23%. During the analysed 15 years, the North-Latin America trade was nearly six times bigger than the South-Latin America one. A huge difference between the North and the South in the values of their bilateral trade with the region resulted from the inclusion of the United States to the study and their exchange of goods with Mexico. Trends in bilateral trade of the North and the South with Latin America are presented in Fig. 6.

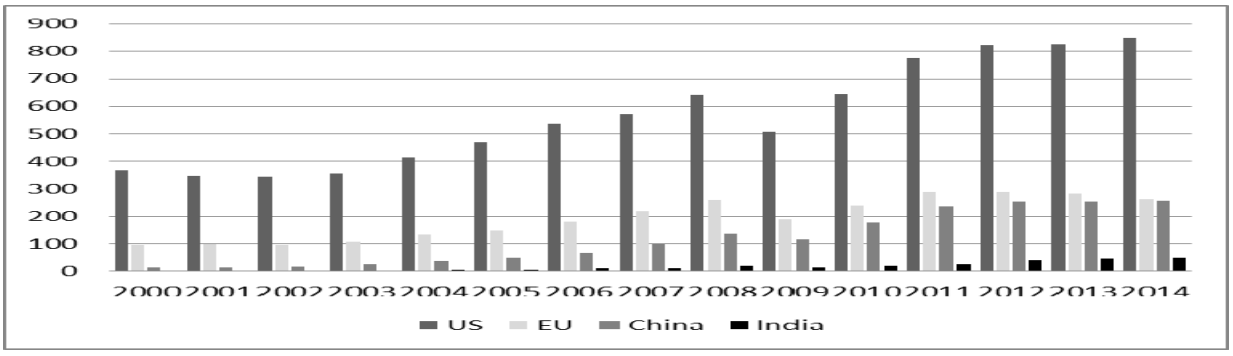

Figure 6: The bilateral trade of the US, the EU, China, and India with Latin America, 2000-2014 (current US$ billion)

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

The advantage of the North over the South in trade with Latin America is much smaller when the trade with Mexico is excluded from the analysis. Over the period 2000-2014, the trade of the North with Central and South America was slightly above 3 times bigger than the South's trade with the region. Trends in bilateral trade of the North and the South with 20 Latin American countries are presented in Fig. 6

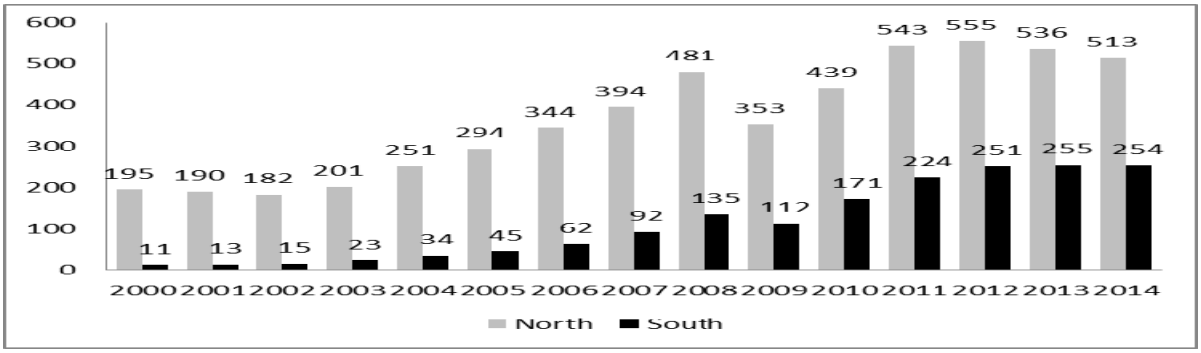

Figure 7: The bilateral trade of the North and the South with Central and South America, 2000-2014 (current US$ billion)

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

From 2000 to 2014, the North decreased its share in Latin America's bilateral trade with the North and the South by 18.6 percentage points (from 97.2% to 78.5%). If Mexico is excluded from the study than the loss of advantage of the North over the South is more evident. During 15 years, the North recorded a 27.6 percentage point decline (from 94.4% to 66.9%) in the trade of the Central and South America with those two trading partners. The US experienced a 16.9 percent point decrease (from 57.3% to 40.4%) and the EU a 10.7 percent point decrease (from 37.1% to 26.4%). At the same time, China increased its share in the trade of the Central and South America by 22.8 percentage points, from 4.9% in 2000 to 27.7% in 2014 and India by 4.8 percentage points, from 0.7% to 5.4% (Fig. 8).

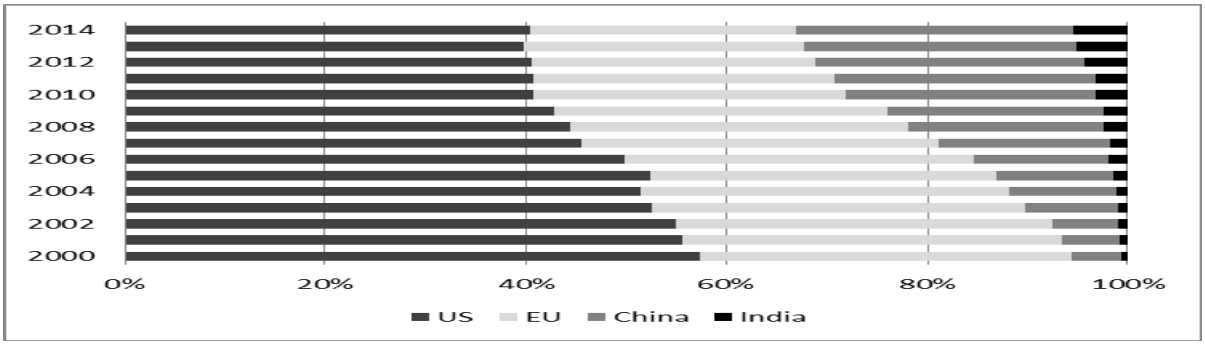

Figure 8: The bilateral trade of the US, the EU, China, and India with Central and South America, 2000-2014 (percentage)

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

The South's trade expansion in Latin America, like in Africa, has become more evident after the outbreak of the global crisis. Compared with the EU, the South exported more goods to two Latin American countries before 2008 and to 10 countries in the years 2009-2014. Compared with the US, the South was a more important destination market only for Argentina in the years 2000-2008 and for five countries after 2008 (Tab. 5).

Tab. 5: Latin American countries for which China and India were more important trading partners than the US and the EU

Period	Exports of goods to Latin America	Imports of goods from Latin America	Bilateral trade with Latin America
	The South vs the US		
2000-2008	Panama	Argentina	Panama
2009-2014	Panama, Uruguay	Brazil, Chile, Argentina, Peru, Uruguay	Brazil, Chile, Panama, Uruguay, Argentina
2000-2014	Panama, Uruguay	Chile, Brazil, Argentina, Uruguay	Chile, Panama, Uruguay
	The South vs the EU		
2000-2008	Panama, Paraguay	–	Panama
2009-2014	Panama, Peru, Chile, Paraguay, Guatemala, Uruguay, Nicaragua, Honduras, Ecuador, Guyana	Venezuela, Chile, Brazil, Peru, Uruguay	Venezuela, Chile, Panama, Peru, Uruguay
2000-2014	Panama, Paraguay, Peru, Nicaragua, Guatemala	Venezuela, Chile	Chile, Venezuela, Panama

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

Latin America is a significant trading partner for the United States. In 2014, bilateral trade in goods with the region accounted for 21% of the US' total trade with the world. It is

worth noting that the US-Latin America trade was dominated by trade with Mexico (13.3% of the total American trade). Latin American countries have steadily become more and more important trading partners for China. In the years 2000-2014, Latin America more than double its share in China's bilateral trade with the world. Besides, the value of China's bilateral trade with Latin America is higher than that with Africa. Contrary to the US and China, Latin America is less significant trading partner than Africa for the EU and India. In 2014, the bilateral with 21 Latin American countries accounted for 5.7% of the EU's trade with the world and for 6.2% of India's total trade (Tab. 6).

Tab. 6: The share of bilateral trade with Latin America in the North's and the South's trade with the world, 2000-2014

Year	The EU	The US	China	India	The North	The South
2000	5.7%	18.0%	2.5%	1.7%	12.4%	2.4%
2001	5.8%	18.2%	2.8%	2.0%	12.4%	2.6%
2002	5.3%	18.0%	2.7%	1.9%	11.9%	2.6%
2003	5.2%	17.5%	3.0%	1.8%	11.3%	2.8%
2004	5.2%	17.7%	3.3%	2.0%	11.3%	3.1%
2005	5.2%	17.8%	3.4%	2.1%	11.3%	3.2%
2006	5.4%	18.2%	3.8%	2.9%	11.7%	3.6%
2007	5.8%	17.9%	4.5%	2.8%	11.3%	4.3%
2008	6.2%	18.5%	5.4%	3.4%	11.8%	5.1%
2009	5.7%	19.1%	5.3%	2.9%	11.6%	4.9%
2010	6.2%	19.9%	6.0%	3.6%	12.5%	5.6%
2011	6.1%	20.7%	6.4%	3.6%	12.6%	5.9%
2012	6.3%	21.2%	6.5%	5.1%	13.1%	6.3%
2013	6.2%	21.1%	6.1%	5.8%	13.0%	6.1%
2014	5.7%	21.0%	5.9%	6.2%	12.8%	6.0%

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

In the years 2000-2014, the North had a deficit on trade in goods with Latin America. The exports of the US and the EU to the region increased from US$ 209.9 billion in 2000 to US$ 382.9 billion in 2008 and US$ 539.9 billion in 2014. The North's imports of goods rose from US$ 253.8 billion in 2000 to US$ 520.1 billion in 2008 and it reached US$ 570.2 billion in 2014. The South imported more goods from Latin American countries than it exported there in the years 2003-2014. During the analysed 15 years, the South increased its exports to Latin America 19.5 times and imports of goods from the region 26.1 times. The South's exports jumped from US$ 7.5 billion to US$ 145.5 billion and imports from US$ 6.1 billion to US$ 158.2 billion. Trends in the merchandise trade of the North and the South with Latin America are presented in Fig. 9 and Fig. 10.

Over the period from 2000 to 2014, the average annual growth rate of the North's exports to Latin America was 6.5%. The North's imports of goods grew annually at 5.5%. Contrary to the North, the average annual growth rate of the South's exports was smaller than that of imports. The South's exports of goods to Latin America grew at 21.9% while imports of goods from the region were growing annually at 24.3%. It is worth noting that the United States are the only country that accelerated their trade with Latin American countries after 2008. Besides, India sustained high growth rate of trade with Latin America after the outbreak of the global crisis (Tab. 7).

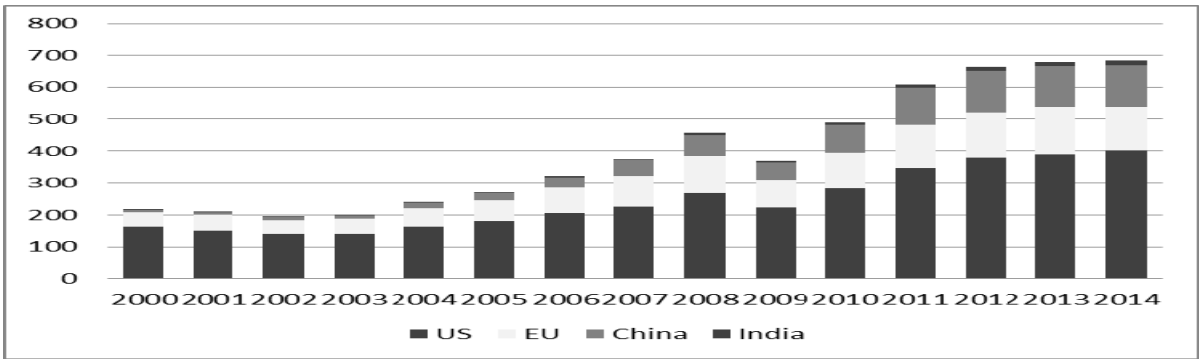

Figure 9: Exports of goods of the US, the EU, China, and India to Latin America, 2000-2014 (current US$ billion)

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

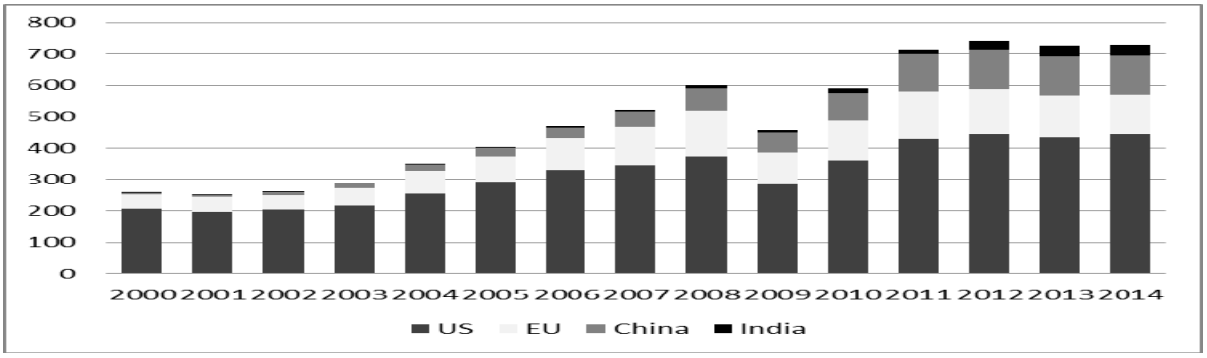

Figure 10: Imports of goods of the US, the EU, China, and India from Latin America, 2000-2014 (current US$ billion)

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

Tab. 7: The North's and the South's annual growth rates of trade with Latin America

Trading partner	Exports of goods		Imports of goods		Bilateral trade	
	2000-2008	2009-2014	2000-2008	2009-2014	2000-2008	2009-2014
The EU	9.9%	7.9%	13.3%	3.2%	11.7%	5.5%
The US	5.8%	10.4%	6.8%	7.8%	6.4%	9.0%
China	29.4%	16.0%	33.3%	12.0%	31.3%	13.9%
India	26.3%	23.1%	33.1%	25.7%	29.9%	24.8%
The North	6.9%	9.7%	8.3%	6.7%	7.7%	8.1%
The South	29.1%	16.6%	33.3%	14.1%	31.1%	15.3%

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

In the years 2000-2014, the North traded mostly with Mexico (51.8% of the North-Latin America bilateral trade), Brazil (15.5%), Venezuela (6.6%), Chile (4.5%), and Colombia (4.3%). The most important trading partners of the South in Latin America were the following countries: Brazil (33.4% of the South-Lain America bilateral trade), Mexico (14.9%), Chile (13.2%), Venezuela (9.1%) and Argentina (7.1%). The ranking of the North's and the South's top five trading partners in Latin America is presented in Tab. 8.

Tab. 8: Top five trading partners of the North and the South in Latin America, 2000-2014 (current US$ billion)

Rank	Exports of goods		Imports of goods		Bilateral trade with Latin America	
	Trading partner	Value	Trading partner	Value	Trading partner	Value
	Trading partners of the North					
1	Mexico	2610	Mexico	3268	Mexico	5878
2	Brazil	858	Brazil	901	Brazil	1759
3	Chile	236	Venezuela	542	Venezuela	749
4	Colombia	208	Colombia	281	Chile	511
5	Venezuela	207	Chile	275	Colombia	489
	Trading partners of the South					
1	Brazil	266	Brazil	400	Brazil	666
2	Mexico	210	Chile	175	Mexico	298
3	Panama	98	Venezuela	135	Chile	264
4	Chile	89	Mexico	88	Venezuela	182
5	Argentina	61	Argentina	80	Argentina	141

Source: Own calculations based on data retrieved from: [UNCD]

Both, the North and the South traded mainly with five Latin American countries. From 2000 to 2014, Mexico, Brazil, Chile, Colombia, and Venezuela accounted for 82.0% of the North's exports to Latin America while the top five Latin American exporters accounted for 83.3% of the North's imports from the region. Brazil, Mexico, Panama, Chile, and Argentina accounted for 76.1% of the South's exports to Latin America. The South imported 84.3% of all goods from Brazil, Chile, Venezuela, Mexico, and Argentina.

Conclusions

The European Union is a major trading partner for Africa. The United States were the second important trading partner for 54 African countries until 2008. However, the US' influence on the African continent was undermined by Asian giants. Since 2009, China has become the second (after the EU) major trading partner for Africa. In 2014, India-Africa trade surpassed the trade of the US with African countries. Moreover, China and India have been systematically increasing their advantage over the EU and the US in merchandise trade with Africa's least developed countries.

Over the period 2000-2014, the US dominated in merchandise trade with Latin America. The EU was the second major trading partner for the region. However, China's trade with Central America has been surpassing the EU's one since 2010. What's more, China was more important trading partner for South America than the EU in 2014.

Africa is more significant trading partner for the European Union than Latin America. During the analysed 15 years, the value of the EU's bilateral trade with Africa was 1.5 bigger than that with Latin American countries. Both, Africa and Latin America were mainly the EU's import market.

Africa does not play important role in the merchandise trade of the United States and its significance as a trading partner for the US crucially declined after 2008. In the years 2000-2014, the value of the US-Latin America bilateral trade was nearly seven times bigger than the US-Africa one. Among the Latin American countries, Mexico is the most important trading partner for the US. Trade with Mexico accounted for more than 60% of the US-Latin America bilateral trade.

Over the period 2000-2014, China's total trade with 21 Latin American countries was 1.3 times bigger than that with 54 African states. Latin America is not only more significant market for Chinese commodities than Africa but also more important source of natural resources for China than the African continent.

During the analysed 15 years, India-Africa bilateral trade surpassed India-Latin America one more than two times. However, Africa's role in Indian bilateral trade has been decreasing. Latin America has become more and more important source of goods for India. Both, Africa and Latin America are mainly India's import markets.

References

NOWAK, W. 2014. Sino-European Trade Competition in Latin America and the Caribbean. *Chinese Business Review*, 13(9), 552-561.

NOWAK, W. 2016a. North-South trade competition in Africa's least developed countries. *International Business and Global Economy*, 35(1), 222-235.

NOWAK, W. 2016b. China-Africa and India-Africa trade in the years 2000-2014. *Procedia Economics and Finance*, 39, 140-146.

NOWAK W., 2016c, Africa or Latin America: Asian Giants' Trade Expansion. In: Donduran M. et al. (Eds.), *Proceedings of the 2nd Annual International Conference on Social Sciences (AICSS)*, Vol. 2, Istanbul, 2nd-4th June 2016, Yildiz Technical University.

NOWAK, W. 2016d. The European Union's trade with Africa and Latin America. In: Z. Primorac, C. Bussoli and N. Recker (Eds.), *Economic and Social Development, 16th International Scientific Conference on Economic and Social Development – "The Legal Challenges of Modern World"*, Book of Proceedings, Split, 1-2 September 2016.

NOWAK, W. 2017a. Trade between the European Union and African-Caribbean-Pacific Countries. In: M.H. Bilgin, H. Danis, E. Demir and U. Can (Eds.), *Regional Studies on Economic Growth, Financial Economics and Management*, Proceedings of the 19th Eurasia Business and Economic Society Conference, Springer International Publishing.

NOWAK, W. 2017b. Trade competition between Asia and the European Union in Africa. In: M. H. Bilgin, H. Danis, E. Demir, and U. Can (Eds.), *Country Experiences in Economic Development, Management and Entrepreneurship*, Proceedings of the 17th Eurasia Business and Economic Society Conference, Springer International Publishing.

UNCD, *UN Comtrade Database*, http://comtrade.un.org/data/

Contact address

Wioletta Nowak, PhD, University of Wroclaw, Faculty of Law, Administration and Economics, Institute of Economic Sciences, ul. Uniwersytecka 22/26, 50-145 Wroclaw, Poland; e-mail: wioletta.nowak@uwr.edu.pl

Cestovní ruch jako významný faktor regionálního rozvoje – příkladová studie Kraje Vysočina

Tourism as an important factor of regional development – a key study of the Vysočina region

Stanislava Pachrová, Eva Janoušková

Abstrakt:

Kraj Vysočina má v rámci krajů České republiky specifické postavení - jako jediný vznikl v roce 2000 na území, které nebylo propojeno předchozími integrujícími vazbami a regionální spolupráce je zde stále postupně budována. Své rozvojové vize spojuje Kraj Vysočina i s udržitelným rozvojem cestovního ruchu, k čemuž má napomoci v současné době vytvářená Strategie rozvoje cestovního ruchu v Kraji Vysočina na období 2017 - 2025. Cílem příspěvku je zdokumentovat příklad dobré praxe spolupráce veřejné sféry a výzkumné organizace na tvorbě regionální politiky v oblasti cestovního ruchu. Příspěvek uvádí vybrané výsledky výzkumné činnosti Vysoké školy polytechnické Jihlava, která pro Strategii zpracovala v letech 2014 - 2016 několik podkladů (analýzu potenciálu cestovního ruchu a marketingový výzkum návštěvnosti regionu) a vysvětluje možnosti jejich využití pro udržitelný rozvoj cestovního ruchu Kraje Vysočina. Analýza potenciálu cestovního ruchu byla založena na sběru sekundárních dat a na originální metodice výpočtu celkového potenciálu. Analýza prokázala, že téměř celé území Kraje Vysočina má vynikající předpoklady pro rozvoj především individuálních forem cestovního ruchu. Velikost celkového potenciálu se samozřejmě v jednotlivých částech regionu liší - nejvyšších hodnot dosahuje území obce Nové Město na Moravě (středisko sportovního cestovního ruchu) a území obcí s památkami zapsanými na Seznam světového dědictví UNESCO. Výzkum návštěvnosti kraje byl realizován kvantitativní metodou průzkumu s dotazováním pomocí standardizovaných dotazníků (4 280 respondentů). Získaná primární data byla zpracována matematicko-statistickými metodami a interpretace výsledků využila také metody analýzy a syntézy. Výsledkem výzkumu bylo stanovení aktuálního profilu návštěvníka Kraje Vysočina.

Klíčová slova:

strategie cestovního ruchu, udržitelný rozvoj, potenciál cestovního ruchu, marketingový výzkum, profil návštěvníka

Abstract:

The Region of Vysočina is among the other regions of the Czech Republic quite specific – it is the only one which was in the year 2000 established in an area without any previous integral rate actions and local regional cooperation has still gradually been built there. Regional development vision is closely connected to the sustainable development of tourism. A new Tourism Development Strategy in the Vysočina Region for the period 2017 – 2025 (next also as the „Strategy“), that has been currently created, should help to fulfill stated regional development aims. This paper should give an example of good practice of cooperation between regional authorities and a research organization that resulted in creating a regional policy for tourism. The paper presents chosen results of research activities of College of Polytechnics Jihlava from years 2014 – 2016, when the College prepared several background materials for the Strategy (an analysis of tourism potential and a marketing research among visitors in the Region of Vysočina). There are also possibilities of using the research results for sustainable development of tourism in the Vysočina Region

explained in the paper. The tourism potential analysis was based on collecting of secondary data and an original methodology of calculating the total potential. Results of the analysis showed that almost the whole area of the Vysočina Region has excellent prerequisities to futher development of individual forms of tourism. Of course, a size of total potential varies among different parts of the region - the highest potential is at an area of Nové Město na Moravě (a centre of sport tourism) and at areas of municipalities with monuments listed on the UNESCO World Heritage List. The marketing research was done by using a quantitative method of a questionnaire survey among 4,280 visitors. Collected primary data were analysed by using mathematical and statistical methods, an interpretation of research result was based on methods of analysis and synthesis, too. The marketing research resulted into defining a current visitor´s profile of the Vysočina Region.

Key words:

tourism strategy, sustainable development, tourism potential, marketing research, visitor`s profile

Úvod

Cestovní ruch jako faktor regionálního rozvoje je systematicky zkoumán na celém světě již mnoho desítek let a o jeho významnosti dnes již nikdo nepochybuje. Cestovní ruch je často využíván jako nástroj hospodářského růstu regionu a zvýšení zaměstnanosti, čemuž napomáhá větším využitím přírodního a kulturního potenciálu území, včetně podpory, nebo obnovy nehmotného dědictví v podobě místních tradic. Cestovní ruch je významným faktorem regionálního rozvoje také z důvodu, že propojuje veřejnou správu, podnikatelský sektor, neziskový sektor, místní obyvatele i návštěvníky území a přímo i nepřímo ovlivňuje kvalitu života v regionu.

Cestovní ruch, stejně jako celková ekonomika České republiky, zažívá v posledních letech nebývalý rozvoj, dosahovány jsou rekordní počty příjezdů návštěvníků i rekordní tržby. V roce 2016 do České republiky přijelo přes 31 milionů zahraničních návštěvníků (meziroční nárůst o 11,7 %) (ČTK, 2017). Podle údajů ČSÚ v roce 2015 přinesl cestovní ruch české ekonomice 250 miliard korun (ČSÚ, 2017). Kraj Vysočina je sice při srovnání s ostatním kraji naší země v počtech hostů v hromadných ubytovacích zařízeních na předposledním místě (ubytovalo se zde přes 520 000 hostů), ale po Karlovarském kraji zaznamenal Kraj Vysočina s Olomouckým krajem druhý nejvyšší meziroční nárůst ze všech regionů České republiky – 9,8 % (ČSÚ, Krajská správa ČSÚ v Jihlavě, 2017).

Kraj Vysočina má v rámci regionů České republiky velice specifické postavení - jako jediný vznikl v roce 2000 na území, které nebylo propojeno předchozími integrujícími vazbami, protože některé jeho části původně patřily do Jihomoravského kraje, jiné do kraje Východočeského, nebo Jihočeského. Regionální spolupráce zde tedy musela být postupně vybudována, a to i v oblasti cestovního ruchu. Své rozvojové vize spojuje Kraj Vysočina od samého počátku i s udržitelným rozvojem cestovního ruchu. Rozvoj podnikání a služeb cestovního ruchu je uveden již v roce 2004 jako příležitost k rozvoji v aktualizované SWOT analýze kraje (Krajský úřad kraje Vysočina, 2004), v roce 2007 je v Programu rozvoje kraje Vysočina jedním z dílčích cílů cíle zlepšení konkurenční pozice ekonomiky definován opět rozvoj cestovního ruchu (Kraj Vysočina, 2017). V rámci budování efektivní regionální organizační struktury cestovního ruchu byla v roce 2007 agenda cestovního ruchu vyňata z organizační struktury Krajského úřadu kraje Vysočina a byla vytvořena příspěvková organizace kraje Vysočina Tourism, jejímž úkolem je tvorba produktů, propagace a koordinace aktivit cestovního ruchu v regionu (Majerová a kol., 2011). V roce 2008 byl přijat první strategický dokument samostatně věnovaný rozvoji cestovního ruchu na regionální úrovni - Strategie rozvoje cestovního ruchu v kraji Vysočina na období 2008 – 2013 (Krajský úřad kraje Vysočina, 2008). V letech 2014 – 2016 nebylo řízení cestovního ruchu v regionu podloženo žádným konkrétním strategickým dokumentem, což pro udržitelný rozvoj a zachování konkurenceschopnosti destinace představovalo velký problém. Řešení

toho problému a jasnému nastavení priorit dalšího rozvoje má napomoci v současné době vytvářená Strategie rozvoje cestovního ruchu v Kraji Vysočina na období 2017 - 2025.

Cíl, materiál a metodika

Cílem příspěvku je zdokumentovat příklad dobré praxe spolupráce veřejné sféry a výzkumné organizace na tvorbě regionální politiky v oblasti cestovního ruchu na příkladu Kraje Vysočina. Příspěvek uvádí vybrané výsledky výzkumné činnosti Vysoké školy polytechnické Jihlava, která pro Strategii rozvoje cestovního ruchu v Kraji Vysočina na období 2017 – 2025 zpracovala v letech 2014 - 2016 jako podklady analýzu potenciálu cestovního ruchu a marketingový výzkum návštěvnosti regionu.

Analýza potenciálu cestovního ruchu byla založena na sběru sekundárních dat z veřejně dostupných zdrojů (např. databáze Českého statistického úřadu, CzechTourismu, Krajského úřadu Kraje Vysočina, Vysočina Tourismu) a na originální metodice výpočtu velikosti celkového potenciálu cestovního ruchu, kterou vytvořila Katedra cestovního ruchu Vysoké školy polytechnické Jihlava (Rux a kol., 2014). Celkový potenciál je stanoven pro každé území obce s rozšířenou působností v Kraji Vysočina a je výsledkem součtu potenciálu přírodních složek, potenciálu atraktivit cestovního ruchu a počtu lůžek na km^2 jakožto vybraného koeficientu potenciálu infrastruktury cestovního ruchu. Na základě získaných výsledků byla provedena regionalizace kraje podle jednotlivých složek potenciálu za současného popsání jeho stávajícího využití. V příspěvku budou pomocí metody komparační analýzy vyhodnoceny vybrané disparity potenciálu cestovního ruchu Kraje Vysočina, jejichž znalost je užitečným nástrojem pro uplatňování regionální politiky v oblasti cestovního ruchu (např. pro rozložení směřování investic z veřejných zdrojů).

Výzkum návštěvnosti Kraje Vysočina byl Vysokou školou polytechnickou Jihlava realizován kvantitativní metodou průzkumu s dotazováním pomocí standardizovaných dotazníků mezi 4 280 respondentů. Sběr dat proběhl od října 2014 do září 2015. Dotazník obsahoval 22 otázek a byl vytvořen v pěti jazykových mutacích. Sběr dat v terénu probíhal osobním dotazováním návštěvníků na 33 předem vytipovaných lokalitách rozložených po celém území regionu, sběr dat od respondentů byl anonymní. Místa dotazování byla vybrána na základě principu intenzity cestovního ruchu. Velikost vzorku respondentů na každé lokalitě byla předem stanovena zadavatelem výzkumu (organizací Vysočina Tourism, příspěvkovou organizací Kraje Vysočina). Dotazování bylo založeno na principu náhodného výběru, důraz byl kladen na různorodost výběrového souboru a na co největší zastoupení zahraničních návštěvníků. Primární data byla sbírána opakovaně v různých časových obdobích a v různých dnech týdne, aby se předešlo zkreslení výsledků (vlivem počasí apod.). Získaná primární data byla zpracována matematicko-statistickými metodami a pro interpretaci výsledků byly využity také metody analýzy a syntézy. Výsledkem výzkumu bylo stanovení aktuálního profilu návštěvníka Kraje Vysočina (viz Pachrová a kol., 2017). Praktické uplatnění při tvorbě regionální politiky pro plánování a řízení aktivit cestovního ruchu má zjišťování změn v profilu návštěvníka, a to nejen při tvorbě nabídky služeb cestovního ruchu, ale pro pracovníky veřejné správy je to i vodítko ukazující na potřebnost investic např. do podpůrné infrastruktury cestovního ruchu v regionu. V příspěvku budou s využitím metody komparační analýzy vyhodnoceny změny ve volbě doprovodu v závislosti na věku návštěvníka Kraje Vysočina. Srovnány budou výsledky nového primárního marketingového výzkumu s údaji z let 2005 – 2007, které získala v rámci Monitoringu návštěvníků v turistických regionech České republiky agentura CzechTourism a jež agentura Vysočina Tourism zpracovala do profilu návštěvníka turistického regionu Vysočina (Krajský úřad kraje Vysočina, 2008).

Výsledky a diskuse

Analýza potenciálu cestovního ruchu v Kraji Vysočina

Celkový potenciál byl empiricky stanoven pro každé z patnácti území obcí s rozšířenou působností v Kraji Vysočina a je výsledkem součtu hodnot potenciálu přírodních složek, potenciálu atraktivit cestovního ruchu a počtu lůžek na km^2 jakožto vybraného koeficientu potenciálu infrastruktury cestovního ruchu – viz Tabulka 1 (Rux a kol., 2014).

Tab. 1: Potenciál cestovního ruchu na území obcí s rozšířenou působností Kraje Vysočina

Obec s rozšířenou působností	Celkový potenciál	Potenciál přírodních složek	Potenciál atraktivit cestovního ruchu	Potenciál infrastruktury cestovního ruchu
Nové Město na Moravě	**20,77**	**2,72**	4,23	**13,82**
Telč	**17,37**	1,58	**10,88**	4,91
Humpolec	13,19	1,51	2,39	**9,29**
Žďár nad Sázavou	12,74	**2,75**	**5,04**	4,95
Třebíč	10,13	0,92	**5,71**	3,50
Světlá nad Sázavou	9,77	2,15	3,94	3,68
Jihlava	9,34	1,53	4,40	3,41
Pelhřimov	7,79	1,44	3,31	3,04
Bystřice nad Pernštejnem	7,24	2,16	2,97	2,11
Náměšť nad Oslavou	7,00	0,88	4,71	**1,41**
Pacov	6,27	1,34	3,38	**1,55**
Havlíčkův Brod	6,06	0,62	3,10	2,34
Velké Meziříčí	5,76	1,20	2,16	2,40
Chotěboř	4,66	1,37	**0,62**	2,67
Moravské Budějovice	4,61	**0,08**	2,86	**1,67**
Aritmetický průměr	**9,51**	**1,48**	**2,81**	**4,05**

Zdroj: Zpracováno podle Rux a kol., 2014.

Jak je patrné z Tabulky 1, Kraj Vysočina má vysoký celkový potenciál pro rozvoj cestovního ruchu, ale jeho rozložení je v rámci regionu nerovnoměrné. Pouze šest z patnácti území obcí s rozšířenou působností (dále též ORP) má hodnotu celkového potenciálu nad regionálním průměrem, výrazně nejvyšších hodnot dosahuje ORP Nové Město na Moravě, s odstupem následují ORP s památkami UNESCO a překvapivě také ORP Humpolec.

ORP Nové Město na Moravě je významné středisko sportovního cestovního ruchu ležící v krásné krajině CHKO Žďárské vrchy. Je zde vybudována nejen sportovní infrastruktura vhodná i pro pořádání světových sportovních soutěží (Vysočina Aréna – lyžařský areál pro běh na lyžích a biatlon, v létě využitelný pro cykloturistiku), ale také je zde vybudováno velké množství ubytovacích kapacit. Hodnoty všech složek potenciálu má ORP Nové Město na Moravě výrazně nad regionálním průměrem, hodnota potenciálu infrastruktury je dokonce více než trojnásobná. Pro řízení cestovního ruchu z těchto údajů jednoznačně vyplývá, že toto území v rámci regionu efektivním způsobem již nyní využívá existujícího potenciálu pro rozvoj cestovního ruchu a dříve, než se přistoupí k dalším investičním a rozvojovým záměrům, je potřeba pečlivě zdokumentovat dopady stávajícího cestovního ruchu do všech složek životního prostředí a stanovit hodnotu únosné kapacity prostředí.

ORP, na jejichž území se nachází památky zapsané na Seznam světového dědictví UNESCO, dosahují nadprůměrných hodnot celkového potenciálu především díky vysokému potenciálu atraktivit cestovního ruchu - vyniká především ORP Telč, která má tuto hodnotu ve srovnání s krajským průměrem téměř čtyřnásobnou (na území města se překrývá několik systémů ochrany kulturního dědictví - nachází se zde i městská památková rezervace, městská památková zóna, národní kulturní památka a mnohé další památky). Z hlediska potenciálu přírodních složek je mezi ORP s památkami UNESCO značný rozdíl – ORP Žďár nad Sázavou dosahuje téměř dvojnásobku regionálního průměru (CHKO Žďárské vrchy), zatímco ORP Třebíč dosahuje necelých dvou třetin hodnoty krajského průměru, a to přes cennou harmonickou kulturní krajinu chráněnou jako Přírodní park Třebíčsko. Třebíč je také jedinou ORP s památkami UNESCO v Kraji Vysočina, která nedosahuje regionálního průměru ani v potenciálu infrastruktury cestovního ruchu. Potenciál přírodních složek není možné výrazným způsobem ovlivnit, na druhou stranu potenciál infrastruktury cestovního ruchu je možné zvýšit vhodnými cílenými investicemi, plánování a řízení cestovního ruchu by se tedy mělo zaměřit na území ORP Třebíč tímto směrem.

ORP Humpolec je mezi ORP Kraje Vysočina na třetím místě podle hodnoty celkového potenciálu cestovního ruchu. Tento výsledek ovšem neodpovídá reálnému významu ORP v cestovním ruchu regionu. Potenciál přírodních složek i atraktivit ORP Humpolec je přibližně na průměrné krajské úrovni. Celkově vysokou hodnotu potenciálu ORP ovlivnil potenciál infrastruktury, jehož výslednou hodnotu výrazně zkresluje téměř 1 000 lůžek v Želivě, která jsou ale využívána pouze sezónně pro letní dětské tábory (Rux a kol., 2014).

Nejnižších hodnot celkového potenciálu cestovního ruchu v rámci Kraje Vysočina dosahují ORP Moravské Budějovice, Chotěboř a Velké Meziříčí (první dvě uvedené nedosahují ani poloviny hodnoty krajského průměru).

U ORP s nejnižšími hodnotami potenciálu přírodních složek (Moravské Budějovice, Havlíčkův Brod a Náměšť nad Oslavou) je možné pozorovat úspěšnou snahu o zvýšení celkové hodnoty potenciálu posilováním potenciálu atraktivit cestovního ruchu, která je u všech nad krajským průměrem.

ORP Náměšť nad Oslavou a Moravské Budějovice mají spolu s Pacovem nejnižší hodnotu potenciálu infrastruktury cestovního ruchu v Kraji Vysočina. Vybudováním doprovodné infrastruktury je možné celkový potenciál cestovního ruchu zvýšit, je ovšem pravděpodobné, že tyto investice nebudou patřit mezi krajské rozvojové priority.

Marketingový výzkum návštěvnosti Kraje Vysočina

Výběrový soubor tvořilo celkem 4 280 respondentů. Poměrné zastoupení mužů a žen ve výběrovém souboru dosáhlo téměř paritního stavu, žen bylo 51 % a mužů 49 %. Více než osm z deseti návštěvníků regionu dosáhlo minimálně středoškolského vzdělání (81 %), čtvrtina z celkového počtu návštěvníků dokončila úspěšně vzdělání vysokoškolské. Nejvíce do regionu přijelo návštěvníků ve věku 35 až 49 let (31 %), poté návštěvníků ve věku 26 až 34 let (29 %). Necelou pětinu z celkového počtu respondentů (18 %) tvořila mládež, tedy respondenti ve věku do 25 let. Návštěvníci vyššího věku tvořili více než pětinu z celkového počtu respondentů, ve věku 50 a ž 59 let jich bylo 14 %, ve věku nad 60 let jich bylo 8 %.

Podrobné vyhodnocení výzkumu a definovaný profil návštěvníka Kraje Vysočina popisuje Pachrová a kol. (2017). Nad rámec dosud provedených analýz bude v tomto příspěvku provedena komparační analýza zaměřená na zjištění změn v profilu návštěvníka regionu mezi lety 2005 - 2007 a 2014 – 2015 týkající se změn ve volbě doprovodu v závislosti na věku návštěvníka.

Základní změny ve struktuře návštěvníků Kraje Vysočina zobrazuje Tabulka 2, ze které je patrné, že v regionu došlo od roku 2007 k výraznému zvýšení podílu návštěvníků, kteří přicestovali s dětmi (+ 11 %), tito návštěvníci tvoří téměř třetinu všech respondentů. Pro udržitelný rozvoj cestovního ruchu v Kraji Vysočina je to významná příležitost, neboť při pozitivním zážitku při pobytu v destinaci je velká pravděpodobnost opakovaných návštěv tohoto segmentu trhu v budoucnu. Při tvorbě regionální politiky cestovního ruchu je tedy

důležité akcentovat systematickou péči o tento segment trhu, např. inovativní tvorbou produktů cestovního ruchu cílených přímo na ně, případně dobudováním a udržováním kvalitní infrastruktury specificky přizpůsobené pobytovým požadavkům rodin s dětmi.

Tab. 2: Změny ve struktuře návštěvníků Kraje Vysočina podle doprovodu

S kým návštěvník do destinace přijel	Respondenti - relativní četnost		Koeficient změny (v %)
	2005-07	2014-15	
Sám/sama	19,0 %	17,6 %	- 1,4
S partnerem, přáteli…	60,1 %	50,5 %	- 9,6
S dítětem/dětmi	20,9 %	31,9 %	+ 11,0
Celkem	100 %	100 %	-

Zdroj: Vlastní zpracování, 2017.

Z Tabulky 2 je dále zřejmé, že polovina návštěvníků přijíždí do regionu s partnerem/partnerkou, nebo s přáteli – Kraj Vysočina je tedy mezi respondenty evidentně vnímán jako destinace vhodná pro dovolenou s přáteli, nebo pro rodinnou dovolenou a tuto image destinace by regionální politika cestovního ruchu měla nadále posilovat, neboť z pohledu udržitelného rozvoje je takto realizovaný individuální cestovní ruch jedinou správnou cestou do budoucna.

Tabulky 3 až 7 podrobně zobrazují změny ve volbě doprovodu u návštěvníků Kraje Vysočina podle jednotlivých dotazovaných věkových skupin respondentů.

Tab. 3: Změny ve volbě doprovodu u návštěvníků Kraje Vysočina ve věku do 25 let

S kým návštěvník do destinace přijel	Respondenti - relativní četnost		Koeficient změny (v %)
	2005-07	2014-15	
Sám/sama	25,02 %	20,86 %	- 4,16
S partnerem, přáteli…	68,44 %	62,84 %	- 5,60
S dítětem/dětmi	6,09 %	16,30 %	+ 10,21
Celkem	100 %	100 %	-

Zdroj: Vlastní zpracování, 2017.

Tab. 4: Změny ve volbě doprovodu u návštěvníků Kraje Vysočina ve věku 26 - 34 let

S kým návštěvník do destinace přijel	Respondenti - relativní četnost		Koeficient změny (v %)
	2005-07	2014-15	
Sám/sama	17,24 %	13,66 %	- 3,58
S partnerem, přáteli…	60,11 %	48,86 %	- 11,25
S dítětem/dětmi	22,39 %	37,48 %	+ 15,09
Celkem	100 %	100 %	-

Zdroj: Vlastní zpracování, 2017.

Tab. 5: Změny ve volbě doprovodu u návštěvníků Kraje Vysočina ve věku 35 - 49 let

S kým návštěvník do destinace přijel	Respondenti - relativní četnost		Koeficient změny (v %)
	2005-07	2014-15	
Sám/sama	15,97 %	16,01 %	+ 0,04
S partnerem, přáteli…	49,45 %	42,37 %	- 7,08
S dítětem/dětmi	34,47 %	41,62 %	+ 7,15
Celkem	100 %	100 %	-

Zdroj: Vlastní zpracování, 2017.

Tab. 6: Změny ve volbě doprovodu u návštěvníků Kraje Vysočina ve věku 50 - 59 let

S kým návštěvník do destinace přijel	Respondenti - relativní četnost		Koeficient změny (v %)
	2005-07	2014-15	
Sám/sama	20,34 %	19,32 %	- 1,02
S partnerem, přáteli…	68,25 %	56,72 %	- 11,53
S dítětem/dětmi	15,09 %	27,92 %	+ 12,83
Celkem	100 %	100 %	-

Zdroj: Vlastní zpracování, 2017.

Tab. 7: Změny ve volbě doprovodu u návštěvníků Kraje Vysočina ve věku 60 a více let

S kým návštěvník do destinace přijel	Respondenti - relativní četnost		Koeficient změny (v %)
	2005-07	2014-15	
Sám/sama	15,85 %	27,11 %	+ 11,26
S partnerem, přáteli…	69,87 %	56,27 %	- 13,60
S dítětem/dětmi	13,62 %	16,62 %	+ 3,0
Celkem	100 %	100 %	-

Zdroj: Vlastní zpracování, 2017.

Tabulky 3 až 7 ukazují, že návštěvníci Kraje Vysočina bez ohledu na svůj věk nejvíce přijíždějí v páru, nebo s malou skupinou přátel (známých) – u každé věkové kategorie se jedná o přibližně polovinu respondentů. U všech věkových skupin respondentů také od roku 2007 došlo k nárůstu příjezdů s dětmi, u věkové skupiny 26 – 34 let je nárůst nejvýraznější (přes 15 %). Velice zajímavým trendem potenciálně důležitým pro budoucnost destinace a který by vytvářený regionální strategický dokument cestovního ruchu měl zohlednit, je fakt, že výrazně narůstá počet příjezdů seniorů s dětmi, pravděpodobně tedy do Kraje Vysočina stále více cestují prarodiče se svými vnoučaty, nebo rodiče vyššího věku se svými dětmi. Tento trend je již zaznamenán i v západní Evropě a pro vytváření úspěšné nabídky služeb cestovního ruchu má zcela specifické požadavky – děti výrazně ovlivňují průběh vlastního pobytu, místa pobytu a vlastní aktivity jsou obvykle vybírány na základě informací z internetu, a to nejen oficiálních informačních kanálů, ale také na základě informací z různých sociálních sítí. Obě skupiny, tedy nejmladší i nejstarší návštěvníci destinace, mají řadu specifických požadavků na ubytovací i stravovací služby (např. různá dietní omezení, nebo pohybová omezení) a na to by měla být doprovodná infrastruktura cestovního ruchu připravena. Návštěvníci s dětmi také kladou maximální důraz na bezpečnost pobytu a cestování a s tímto by měly všechny subjekty zainteresované na rozvoji cestovního ruchu počítat.

Změny ve věkové struktuře obyvatelstva jsou dlouhodobým demografickým trendem, kterému se nutně musí přizpůsobovat i nabídka služeb cestovního ruchu. Populace jednak stárne a návštěvníci vyššího věku mají specifické požadavky na stravovací služby i např. vybavení ubytovacích zařízení, na druhou stranu pro udržitelný cestovní ruch destinací jsou stále důležitějšími návštěvníky rodiny s dětmi, kteří mají také zcela specifické požadavky na základní i doplňkové služby cestovního ruchu. Pro úspěšnost Kraje Vysočina jako destinace cestovního ruchu je ovšem důležité vytvářet a udržovat i vhodnou nabídku služeb cestovního ruchu pro individuální návštěvníky, neboť např. ve věkové skupině 60 a více let jich od roku 2007 přibylo přes 11 %.

Shrnutí:

Cílem příspěvku bylo zdokumentovat příklad dobré praxe spolupráce veřejné sféry a výzkumné organizace na tvorbě regionální politiky v oblasti cestovního ruchu na příkladu Kraje Vysočina. Příspěvek uvádí vybrané výsledky výzkumné činnosti Vysoké školy polytechnické Jihlava, která pro Strategii rozvoje cestovního ruchu v Kraji Vysočina na období 2017 – 2025 zpracovala v letech 2014 - 2016 jako podklady analýzu potenciálu cestovního ruchu a marketingový výzkum návštěvnosti regionu.

Analýza potenciálu cestovního ruchu dokládá, že Kraj Vysočina má vysoký celkový potenciál pro rozvoj cestovního ruchu, ale jeho rozložení je v rámci regionu značně nerovnoměrné. Pouze šest z patnácti ORP má hodnotu celkového potenciálu nad regionálním průměrem, výrazně nejvyšších hodnot dosahuje ORP Nové Město na Moravě, s odstupem následují ORP s památkami UNESCO a ORP Humpolec, u kterého je ovšem celkový výsledek zkreslen vysokým počtem pouze sezónní lůžkové kapacity.

Limitem použité metodiky hodnocení potenciálu cestovního ruchu je skutečnost, že hodnoty vycházejí pouze z počtů turistů v Kraji Vysočina a neberou v potaz jednodenní návštěvníky regionu (Rux a kol., 2014). Výsledky analýzy se tedy dají použít pro zahraniční cestovní ruch, v rámci domácího cestovního ruchu je jejich využití omezené. Vhodným řešením by bylo aktualizovat hodnoty potenciálu novým výzkumem, který by využil např. data mobilních operátorů a započítal by tak veškeré návštěvníky regionu.

Realizovaný marketingový výzkum ukazuje, že Kraj Vysočina je mezi respondenty vnímán jako destinace vhodná pro dovolenou s přáteli, nebo pro rodinnou dovolenou. Tuto image destinace by regionální politika cestovního ruchu měla posilovat, neboť z pohledu udržitelného rozvoje je individuální cestovní ruch jedinou správnou cestou do budoucna.

Z porovnání výsledků výzkumů návštěvnosti z let 2005 - 2007 a 2014 - 2015 vyplývá, že v regionu došlo od roku 2007 k výraznému zvýšení podílu návštěvníků, kteří přicestovali s dětmi (+ 11 %), tito návštěvníci tvoří téměř třetinu všech respondentů. Zvýšené příjezdy s dětmi byly zaznamenány u všech věkových kategorií respondentů. Pro udržitelný rozvoj cestovního ruchu v Kraji Vysočina je to zajímavá příležitost, neboť při získání pozitivního zážitku při pobytu v destinaci je velká pravděpodobnost opakovaných návštěv tohoto segmentu trhu. Při tvorbě Strategie je tedy důležité akcentovat systematickou péči o tento segment trhu, např. inovativní tvorbou produktů cestovního ruchu cílených přímo na ně, případně dobudováním a udržováním kvalitní infrastruktury specificky přizpůsobené pobytovým požadavkům rodin s dětmi.

Limitem výzkumu návštěvnosti Kraje Vysočina je i přes pečlivé proškolení tazatelů možnost určitého zkreslení výsledků např. promítnutím osobních preferencí tazatelů do výběru respondentů. Řadu údajů o návštěvnících by bylo v současné době možné získat pomocí využití moderních technologií, nebo v on-line prostředí, ne všichni návštěvníci jsou ovšem ochotni tímto způsobem data poskytovat. Výhody osobního dotazování - možnost získání přímé zpětné vazby na pokládané otázky a různých doplňujících komentářů - ovšem tuto výzkumnou metodu stále činí nejvhodnějším způsobem získávání dat od návštěvníků. Pro udržitelný rozvoj cestovního ruchu Kraje Vysočina a pro úspěšné naplňování připravované Strategie je důležité pokračovat systematicky ve sběru dat o návštěvnících regionu a tato data průběžně vyhodnocovat. Vzhledem k tomu, že dosavadní spolupráce

přinesla pozitivní výsledky, do budoucna existují další možnosti spolupráce mezi Krajským úřadem Kraje Vysočina a výzkumným akademickým pracovištěm, Vysokou školou polytechnickou Jihlava.

Literatura:

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Cestovní ruch přinesl ekonomice 250 miliard* [online]. Praha: ČSÚ, 2017 [cit. 2017-08-30]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/cestovni-ruch-prinesl-ekonomice-250-miliard-korun

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Krajská správa ČSÚ v Jihlavě. *Cestovní ruch v Kraji Vysočina v roce 2016 – více hostů i přenocování* [online]. Jihlava: ČSÚ, 2017 [cit. 2017-08-30]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xj/cestovni-ruch-v-kraji-vysocina-v-roce-2016-vice-hostu-i-prenocovani

ČTK. Do Česka loni přijelo rekordních 31 milionů turistů, polovina jen na den. In: *IDNES.cz: Ekonomika* [online]. Praha: MAFRA, 2017 [cit. 2017-08-30]. Dostupné z: http://ekonomika.idnes.cz/cesko-pocet-turistu-2016-0br-/ekonomika.aspx?c=A170412_141127_ekonomika_pas

KRAJSKÝ ÚŘAD KRAJE VYSOČINA. *Strategie rozvoje cestovního ruchu v kraji Vysočina na období 2008 – 2013* [online]. Jihlava: Krajský úřad kraje Vysočina, 2008 [cit. 2017-08-29]. Dostupné z: http://www.vysocinatourism.cz/files/prilohy/strategie_m.pdf

KRAJSKÝ ÚŘAD KRAJE VYSOČINA. *SWOT analýza kraje Vysočina: aktualizace říjen 2004* [online]. Jihlava: Krajský úřad kraje Vysočina, 2004 [cit. 2017-08-30]. Dostupné z: *www.kr-vysocina.cz/soubory/450008/zk-06-2004-47pr1.doc*

KRAJ VYSOČINA: Program rozvoje Kraje Vysočina (2007). *Databáze Strategií: Portál strategických dokumentů v ČR* [online]. Praha: MMR ČR, 2017 [cit. 2017-08-30]. Dostupné z: https://www.databaze-strategie.cz/cz/vys/strategie/program-rozvoje-kraje-vysocina-2007?typ=struktura

MAJEROVÁ, Věra, Tomáš KOSTELECKÝ a Luděk SÝKORA. *Sociální kapitál a rozvoj regionu: příklad Kraje Vysočina.* Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-4093-5.

PACHROVÁ, Stanislava, Eva JANOUŠKOVÁ a Alice ŠEDIVÁ NECKÁŘOVÁ. *Marketingový výzkum návštěvnosti – významný nástroj destinačního managementu. Příklad Kraje Vysočina.* Brno: CERM, 2017. ISBN 978-80-7204-948-6.

RUX, Jaromír, Eva JANOUŠKOVÁ, Ivica LINDEROVÁ a František SMRČKA. *Analýza potenciálu cestovního uchu v Kraji Vysočina a míra jeho využití* [online]. Jihlava: Vysoká škola polytechnická Jihlava, 2014 [cit. 2017-08-30]. Dostupné z: https://www.kr-vysocina.cz/assets/File.ashx?id_org=450008&id_dokumenty=4062758

Kontaktní adresa autorů:

RNDr. Mgr. Stanislava Pachrová, Ph.D., Katedra cestovního ruchu Vysoká škola polytechnická Jihlava, Tolstého 16, 586 01 Jihlava, e-mail: stanislava.pachrova@vspj.cz.

RNDr. Eva Janoušková, Ph.D., Katedra cestovního ruchu Vysoká škola polytechnická Jihlava, Tolstého 16, 586 01 Jihlava, e-mail: eva.janouskova@vspj.cz.

Role vybraného dřevozpracujícího podniku pro rozvoj regionu

The role of the selected wood-working company in the regional development

Petra Palátová

Abstrakt

Regionální rozvoj může být do značné míry ovlivněn aktivitou malých a středních podniků (MSP), které se nacházejí na jeho území. Příspěvek je zaměřen na oblast pilařského zpracování dřeva, konkrétně se zabývá vazbou mezi vybraným pilařským provozem a socioekonomickými charakteristikami dané oblasti. Příspěvek zároveň poukazuje na vazbu mezi činností podniku a realizací investičních aktivit na daném území. Významnou úlohu mají MSP zejména v krajích, které vykazují ve srovnání s ostatními značné disparity; tak je tomu i v případě vybraného podniku, který se nachází na území Olomouckého kraje.

Klíčová slova

regionální rozvoj, pila, socioekonomické charakteristiky

Abstract

Regional development can be influenced by the activity of small and medium sized enterprises (SMEs), that are located within the region. The article is aimed at sawmilling industry, it deals with the connection between the selected sawmilling company and socioeconomic variables in its neighbourhood. The article also shows the connection between the activity of the company and investment activities in the area. Importance of SMEs is emphasized in the regions that are of huge disparities in comparison to the other regions in the Czech Republic, like in the case of Olomouc region – the seat of the company.

Key words

regional development, sawmill, socio-economic variables

Úvod

Podnikatelská aktivita v regionu je zpravidla závislá na existenci lokalizačních faktorů, mezi které zařazujeme například kvalitu infrastruktury, kvalitu pracovních sil, nebo dostupnost surovinových zdrojů. Rozdílné lokalizační faktory jsou mj. jedním z důvodů existence regionálních disparit. „*Problematika regionálních disparit patří mezi významná témata vztahující se k otázkám rozvoje regionů, a to jak z výzkumného, tak politického hlediska (Hájek a kol., 2010)“.* Disparitami a jejich řešením se zabývají například autoři Kutscherauer (2010), Viturka (2010), Jánský (2012).

Rozdíly mezi jednotlivými geografickými oblastmi se odrážejí například v hodnotách socioekonomických ukazatelů. Cílem aktivit na snižování existujících nerovností by měla být eliminace společensky nežádoucích rozdílů. K tomu mohou napomoci také malé a střední podniky, jejichž aktivita v regionech je významná a v České republice tyto podniky tvoří významnou část podnikové struktury. Malé a střední podniky (MSP) jsou významnými aktéry v oblasti tvorby pracovních míst. Prosperita MSP je přínosem i pro jednotlivé obce, ve kterých tyto společnosti podnikají. Nejedná se jen o výše zmíněný přímý efekt zabezpečení

pracovních míst, ale i investiční aktivity podniku, které jsou – kromě rozvoje samotného podnikatelského subjektu – směřovány zejména do místa, kde podnik sídlí.

Malé a střední pilařské podniky jsou důležité jako tvůrci pracovních míst v oblastech s vyšší nezaměstnaností. Kromě toho jsou tyto provozy dostatečně flexibilní, aby se dokázaly lépe vyrovnat s případnými výkyvy na trhu a dodávaly na trh sortimenty dle požadavků spotřeby, čímž mohou napomoci zajistit zaměstnanost i pro podniky v navazujících odvětvích (Pražan, 2010).

Příspěvek se primárně zabývá vybraným pilařským provozem na území Olomouckého kraje, konkrétně se sídlem v obci Ptení.

Cíl a metodika

Cílem příspěvku je vyhodnocení významu vybraného podnikatelského subjektu pro jeho okolí. Z tohoto důvodu jsou využity údaje z veřejně dostupných zdrojů (Veřejný rejstřík, ARES), statistická data z Integrovaného portálu MPSV a výstupy studie Technické univerzity v Liberci. Kromě toho je cenným informačním zdrojem také vlastní dotazníkové šetření autorky.

Výsledky

Ptení – charakteristika podnikatelských subjektů

V Ptení je celkově registrováno 102 podnikatelských subjektů. Většina z nich ale spadá do kategorie subjektů bez zaměstnanců, jedná se tedy o drobné živnostníky. Do kategorie mikropodniků (do 9 zaměstnanců) patří 13 podnikatelských subjektů, 3 v kategorii do 49 zaměstnanců a v kategorii do 249 zaměstnanců nalezneme 2 podnikatelské subjekty – pila Javořice, a.s. a AGROP NOVA a.s. sídlící v bezprostřední blízkosti pilařského provozu. Kategorie nad 249 zaměstnanců není zastoupena (Program rozvoje…, 2016).

Vhodnějším kritériem pro rozlišení velikosti pilařských provozů (oproti standardnímu rozdělení dle ročního obratu, počtu zaměstnanců) může být roční kapacita pořezu, např. dle metodiky Detvaje (2003). Podle tohoto kritéria pila v Ptení dříve patřila do kategorie velkopil – patřila dokonce k 5 největším provozům v České republice (s kapacitou zpracování cca 750 000 m³ suroviny ročně). V současné době ji dle stejného kritéria řadíme mezi středně velké provozy.

Javořice, a.s.

Pilařský provoz podle informací z výročních zpráv podniku dosáhl nejvyšší hodnoty 398 zaměstnanců v roce 2008. Skokový úbytek zaměstnanců v roce 2009 (související s insolvencí pily) se projevil masivním nárůstem nezaměstnanosti v obci Ptení, a to konkrétně ze 7,34% na 20,52%. Stejná situace potkala obce Přemyslovice a Konice (v těchto 3 obcích má trvalé bydliště nejvíce zaměstnanců pily). V obci Přemyslovice stoupla nezaměstnanost z 5,29% na 15,53% a u obce Konice nezaměstnanost vzrostla z 5,11% na 11,57% (EF TUL, 2016). V současné době podnik zaměstnává 136 zaměstnanců (Veřejný rejstřík, 2017b).

AGROP NOVA a.s.

Jedná se primárně o podnik vyrábějící výrobky ze dřeva. I v tomto případě se jedná pro danou oblast o významného regionálního zaměstnavatele, který momentálně (posledním údajem za rok 2015) nabízí 209 pracovních míst (Veřejný rejstřík, 2017a).

Obě tyto společnosti tak v součtu nabízejí cca 350 pracovních míst, čímž podporují regionální zaměstnanost. Charakteristiku obou provozů z hlediska podnikatelské činnosti a počtu zaměstnanců shrnují následující tabulky.

Tab.1: Charakteristika vybraných podniků

Podnik	Javořice, a.s.	AGROP NOVA
(02) Lesnictví a těžba dřeva	ANO	-
(16100) Výroba pilařská a impregnace dřeva	ANO	ANO
(16210) Výroba dýh a desek na bázi dřeva	-	ANO
(16290) Výroba ostatních dřevěných, korkových, proutěných a slaměných výrobků, kromě nábytku	-	ANO

Zdroj: Administrativní registr ekonomických subjektů - ARES (2017a,b)

Tab.2: Počty zaměstnanců

Rok	Javořice, a.s.	AGROP NOVA a.s.	Oba provozy celkem
2006	373	195	568
2007	394	219	613
2008	398	200	598
2009	300	192	492
2010	17	189	206
2011	38	194	232
2012	65	197	262
2013	107	203	310
2014	107	207	314
2015	n/a	209	-

Zdroj: Veřejný rejstřík (2017a,b)

V roce 2007 byl v podnicích zaměstnaný maximální počet osob, celkem 613. To je hodnota vyšší než celkový počet ekonomicky aktivních obyvatel obce Ptení – 541 osob v roce 2007 (Statistiky…,2008).

U obou podniků lze v současné době předpokládat rozšíření výroby a u pilařského provozu také investice do nových technologií. S tímto faktem ale nebude spojen nárůst počtu zaměstnaných osob, resp. poptávka po pracovní síle, která by měla pokrýt růst výroby, ale bude dosahovat pouze jednotek osob. V případě pily Javořice se společnost k původním téměř čtyř stům zaměstnaným již nepřiblíží. Rozvoj obou podniků je omezen také umístěním závodů (omezení železnicí, současnou příjezdovou komunikací) a v případě podniku AGROP i celkovým omezením výrobní plochy (sousedí s pilařským provozem).

Investiční aktivity

V případě, že se podnikatelským subjektům daří, mohou svoje volné finanční prostředky vynakládat také ve prospěch rozvoje života v obci, kde sídlí. Typicky se jedná o sponzoring místních sportovních klubů, akce spojené s ochranou životního prostředí atp. Sponzoring pomáhá budovat kladné vztahy s veřejností a zejména v malých obcích může napomoci realizaci aktivit, ke kterým by jinak vůbec nedošlo. Podnik Javořice přispíval obci obdobně; podílel se na financování místního sportovního klubu, vybudování cyklostezky, nebo opravy místní kaple.

Velkým přínosem se jevila zejména investice do zpracování projektu obchvatu obce, který měl vyřešit neúměrné zatížení místních komunikací kamionovou dopravou. Sama pila za projekt zaplatila 7 milionu korun. Projekt byl zpracován a následně schválen, k jeho realizaci však již nedošlo. Problém s neúnosnou kamionovou dopravou však obec Ptení, (a obce Ohrozim a Vícov) trápí dál.

Vzhledem k velikosti obecního rozpočtu a jeho vývoji v posledních letech je jasné (nejvyšší přebytek dosahoval asi 3,5 mil. Kč, tedy polovinu ceny projektu obchvatu; hospodaření meziročně bylo střídavě v přebytku i deficitu), že investiční aktivity výše uvedeného rozsahu jsou pro obec nedosažitelné a tím je investiční aktivita podniku v tomto směru nedocenitelná.

Dotazníkové šetření

Autorka článku realizovala pomocí webové platformy Survio[1] také dotazníkové šetření, které si mj. kladlo za cíl vyhodnotit význam podniku Javořice, a.s. pro okolí mezi respondenty, jejichž trvalé bydliště se nachází v obcích v bezprostředním okolí podniku.

Největší skupinu respondentů tvořili osoby s trvalým bydlištěm přímo v obci Ptení (41 osob), následně z obcí Konice (12) a Přemyslovice (10). Více než jednotky respondentů byly také zaznamenány u obcí Suchdol (8), Brodek u Konice (5), Zdětín (4), Stínava (3), Prostějov (3), Stražisko (2), Horní Štěpánov (2), Hvozd (2) a Olomouc (2). Celkem na dotazník odpovědělo 107 osob.

Vzhledem k významu podniku Javořice z hlediska tvorby pracovních míst cílila jedna z otázek do oblasti nezaměstnanosti. Další otázky si kladly za cíl zjistit postoje občanů včetně názoru na význam podniku Javořice pro okolí. Odpovědi na vybrané otázky respondentů včetně komentářů jsou uvedeny níže.

Nezaměstnanost

Nezaměstnanosti čelila mezi lety 2008 až 2016 více než polovina respondentů, konkrétně bylo nezaměstnáno 55 osob.

Vzhledem k tomu, že Olomoucký kraj dlouhodobě patří k oblastem s nižší ekonomickou výkonností ve srovnání s ostatními oblastmi ČR, dostali respondenti možnost vyjádřit se také k problematice, jak vnímají výši mezd a nezaměstnanosti v Olomouckém kraji.

Pouze 1 respondent se domníval, že mzdy jsou v kraji vyšší a nezaměstnanost nižší než jinde; stejně tak 1 odpovídající se domníval, že jsou mzdy vyšší a nezaměstnanost vyšší než jinde. Zajímavým zjištěním je různorodost ostatních odpovědí, protože 25 osob se domnívalo, že jsou tyto hodnoty srovnatelné s ostatními kraji ČR a přibližně stejně osob si myslelo, že jsou mzdy **nižší** a nezaměstnanost **nižší** (43), resp. že jsou mzdy **nižší** a nezaměstnanost **vyšší** (37). Právě poslední zmíněná odpověď odpovídá reálné ekonomické situaci Olomouckého kraje.

Pokud měli respondenti jmenovat alespoň 2 firmy, které mají sídlo v okolí místa jejich bydliště (bez ohledu na předmět podnikatelské činnosti), celkem 64 respondentů uvedlo v rámci své odpovědi buď podnik Javořice, a.s., nebo podnik AGROP NOVA a.s., nebo obě tyto firmy dohromady.

Poslední otázka dotazníku se zaměřila na subjektivní posouzení respondentova názoru, zda hraje podnik Javořice významnou úlohu z hlediska tvorby pracovních míst a rozvoje obce Ptení a jejího okolí. V době největší slávy podniku si občané stěžovali na nadměrné zatížení kamionovou dopravou, hluk, smog a prašnost vznikající v bezprostředním okolí pilařského provozu. Poté, co pila ukončila svůj provoz a došlo k nárůstu nezaměstnanosti, poznali, že je pro oblast její role nedocenitelná. Výsledky dotazníku tuto skutečnost potvrzují. Odpověď „zcela souhlasím“ zvolili 64 respondentů. Spolu s odpovědí „spíše souhlasím“, je tedy téměř 86% respondentů přesvědčeno o významu podniku pro okolí.

Diskuze

Malé a střední podniky tvoří v České republice významnou část podnikové struktury a v některých oblastech mohou velmi významně působit na regionální zaměstnanost.

[1] *https://www.survio.com/survey/d/S5W7V1O2G4J1U9T8D?preview=1*

Dlouhodobě se ukazuje, že pila Javořice, a.s. je pro regionální zaměstnanost důležitá. Na druhou stranu, i s předpokládaným rozvojem výroby do budoucna není možné očekávat masivní nárůst zaměstnanců a další tvorba pracovních míst ze strany podniku bude velmi omezená.

Otázka nezaměstnanosti však nyní v regionu není palčivým problémem (stabilizovala se a daří se ji držet na nízké úrovni). Současnou prioritou pro obec jsou snahy o realizaci obchvatu obce, který již v minulosti byl schválen, ale k jeho realizaci nedošlo. Otázkou je, zda se do této snahy, která je chápána i jako jedna z priorit Olomouckého kraje (na obchvat není možné získat peníze z dotací Evropské unie, jedná se o komunikaci 3. třídy), negativně promítnou výsledky blížících se voleb. Na první pohled nenápadná stavba by ulehčila obcím Ptení, Ohrozim a Vícov. Zamezila by negativním důsledkům kamionové dopravy, která projíždí přes tomu nepřizpůsobené silnice; zároveň poškozuje domy, ovzduší a obecný komfort života v obcích. Využití jiné něž kamionové dopravy je pro pilařské provozy obecně nerentabilní, proto není možné předpokládat, že by větší část výroby podniku Javořice, a.s. mohla být z provozu expedována tímto způsobem.

Závěr

Obec Ptení se nachází v Olomouckém kraji, který dlouhodobě vůči ostatním krajům ČR chápeme jako disparitní. Je zatížen vyšší nezaměstnaností a nižší průměrnou mzdou, stejně tak špatnou kvalitou tamější infrastrukturní sítě. I přes tyto negativní faktory v obci Ptení sídlí dvě relativně velké společnosti, které významným způsobem podporují regionální zaměstnanost (Javořice, a.s. a AGROP NOVA a.s.). V případě pily Javořice je významná také úloha v rozvoji regionu. Obce Ptení a obce v bezprostředním okolí trpí extrémním zatížením kamionovou dopravou, které by měl významně napomoci obchvat, který se nepodařilo realizovat již před lety, ale který v současnosti patří mezi priority nejen obce, ale i Olomouckého kraje.

Příspěvek je součástí prací na projektu NAZV č. QJ1530032.

Literatura

DETVAJ J. 2003 – Technologia piliarskej výroby, Vysokoškolská učebnice TU – Zvolen - Modely piliarských linek pre základné technologie porezu ISBN 80-228-1248-X str. 131

EKONOMICKÁ FAKULTA TECHNICKÉ UNIVERZITY V LIBERCI, (2013). Vymezení subregionů pro rozlišení a řešení sociálních a ekonomických disparit [online]. [cit. 2016-08-29]. Dostupné z: http://vyzkum.ef.tul.cz/td/

HÁJEK, O., NOVOSÁK, J., ZAHRADNÍK, P., BEDNÁŘ, P. Regionální disparity a financování regionální politiky - některé poznatky z České republiky. *Politická ekonomie*. 2012, 60(3), 330-348. DOI: https://doi.org/10.18267/j.polek.845. ISSN 2336-8225 (Online).

JÁNSKÝ, J. a kol. (2012). *Možnosti řešení regionálních disparit v mikroregionech České republiky.* Brno: MSD. ISBN 978-80-7375-476-1

KUTSCHERAUER, A. *Regionální disparity: disparity v regionálním rozvoji země, jejich pojetí, identifikace a hodnocení*. Ostrava: VŠB-TU, 2010. Series on Advanced Economic Issues. ISBN 978-80-248-2335-5.

PRAŽAN, P. *Analýza faktorů možností vývoje malých a středních pilařských provozů v ČR.* Praha, 2010. Disertační práce. Česká zemědělská univerzita v Praze.

PROGRAM ROZVOJE OBCE PTENÍ NA OBDOBÍ 2016-2022. *Ptení: oficiální stránky obce* [online]. Ptení, 2016 [cit. 2017-08-20]. Dostupné z: http://www.pteni.cz/userFiles/uredni-deska/2016/02-pro-pteni-analyticka-cast-0_8.pdf

SBÍRKA LISTIN: AGROP NOVA a.s. *Veřejný rejstřík a Sbírka listin* [online]. Praha: Ministerstvo spravedlnosti České republiky, 2017a[cit. 2017-08-25]. Dostupné z: https://or.justice.cz/ias/ui/vypis-sl-firma?subjektId=598950

SBÍRKA LISTIN: Javořice, a.s. *Veřejný rejstřík a Sbírka listin* [online]. Praha: Ministerstvo spravedlnosti České republiky, 2017b[cit. 2017-08-25]. Dostupné z: https://or.justice.cz/ias/ui/vypis-sl-firma?subjektId=431481 (b)
STATISTIKY NEZAMĚSTNANOSTI Z ÚZEMNÍHO HLEDISKA. *Integrovaný portál MPSV* [online]. Praha: Úřad práce ČR, 2016 [cit. 2017-08-05]. Dostupné z:http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/uzem/?_piref37_240429_37_240428_240428.next_page=%2Findex.do&_piref37_240429_37_240428_240428.statse=2000000000019&_piref37_240429_37_240428_240428.statsk=0&_piref37_240429_37_240428_240428.send=send&_piref37_240429_37_240428_240428.stat=2000000000111&_piref37_240429_37_240428_240428.obdobi=L&_piref37_240429_37_240428_240428.rok=2016&_piref37_240429_37_240428_240428.uzemi=153000&ok=Vybrat
VITURKA, M. (2010): Regionální disparity a jejich hodnocení v kontextu regionální politiky. GEOGRAFIE, 115, č. 2, s. 131–143.
VÝPIS Z REGISTRU EKONOMICKÝCH SUBJEKTŮ ČSÚ V ARES. *Administrativní registr ekonomických subjektů* [online]. Praha: Ministerstvo financí České republiky, 2017a [cit. 2017-08-22]. Dostupné z: http://wwwinfo.mfcr.cz/cgi-bin/ares/darv_res.cgi?ico=26243237&jazyk=cz&xml=1
VÝPIS Z REGISTRU EKONOMICKÝCH SUBJEKTŮ ČSÚ V ARES. *Administrativní registr ekonomických subjektů* [online]. Praha: Ministerstvo financí České republiky, 2017b [cit. 2017-08-22]. Dostupné z: http://wwwinfo.mfcr.cz/cgi-bin/ares/darv_res.cgi?ico=63492202&jazyk=cz&xml=1

Kontaktní adresa autorky

Ing. Petra Palátová, Katedra lesnické a dřevařské ekonomiky, FLD ČZU v Praze, Kamýcká 129, 165 00, Praha 6 – Suchdol, e-mail: palatovap@fld.czu.cz

Postoje české majority vůči menšinám, komparace let 2006 a 2016

Czech majority atittudes towards minorities, comparison of years 2006 and 2016

Lubomír Pána, Nikola Sagapova

Abstrakt:

Migrace je v současné EU velice diskutovaným tématem. S přílivem migrantů z afrických a blízkovýchodních zemí čelí země mnohým výzvám a to především z hlediska udržení stability území a důvěry vlastních občanů. Česká republika, ačkoliv se může jevit jako pouhá přestupní stanice imigrantů v cestě dále na "západ", se postupně stále více stává konečnou zastávkou a tento trend bude zřejmě pokračovat. Nicméně, v případě České republiky, kterou tvoří poměrně homogenní populace jedné národnosti, není dosud uspokojivě vyřešen ani vztah české majority vůči romské menšině, tudíž ani příchod dalších menšin nemusí být obyvateli ČR vnímán příznivě. Tento příspěvek se zabývá postoji české majority Jihočeského kraje vůči menšinám a hodnotí vztah a jeho vývoj v letech 2006 a 2016. Na závěr nabízí také návrh řešení národnostních problémů. Z výsledků výzkumu vyplývá, že ačkoliv většina respondentů považuje asimilaci příslušníků do majoritní společnosti za žádoucí, o schopnosti minorit asimilovat se pochybuje. Z hlediska vývoje postojů české společnosti vůči menšinám je zaznamenán posun směrem k zápornému pólu, především ve vztahu k romské menšině.

Klíčová slova:

majorita, menšiny, komparace, 2006, 2016

Abstract:

Migration represents a highly discussed topic in recent EU. With the flows of migrants from African and Near East countries, the European countries face many challenges, especially in aspect to maintain stability of teritorry and confidence of own citizens. Czech republic, although it might be seen as a transfer station on the way to West, is increasingly becoming a terminus and this trend will probably continue. However, in the case of Czech republic, which is formed by relatively homogeneous population of one nation, is not yet sufficiently solved the relation of Czech majority towards Roma minority, therefore the arrival of other minorities might not be viewed as favourable by the Czech citizens. This article aims on attitudes of the Czech majority in the South Bohemia region towards minorities and evaluate its development within years 2006 and 2016. Least, but not last, it provides suggestion to solve problems among nations. Research results show that although most respondents consider assimilation of minorities members to majority as desirable, they doubt their actual ability to assimilate. In terms of the development of attitudes of Czech society towards minorities, a shift towards negative pole was observed, especially in case of Roma minority.

Key words:

majority, minorities, comparison, 2006, 2016

Úvod

Členské země Evropské unie v posledních letech čelí neutuchajícím imigračním vlnám přistěhovalců z naprosto odlišného socio-kulturního prostředí. Ačkoliv byla migrace součástí evropské historie (Heřmanová a Faryadová, 2012), až s určením hranic národních států začalo docházet k ostřejšímu rozlišování na občany státu, tedy nás, a na ně, občany jiných států. Ovšem s narůstajícím propojením jednotlivých částí světa tyto státy ztrácejí kontrolu nad migračními toky a též možností ovlivňovat složení a počet imigrantů (Sales, 2007). Navzdory současné migrační krizi je na migraci pohlíženo jako na novou výzvu a zároveň příležitost vzhledem k demografickému poklesu, stárnutí populace i slábnoucí ekonomice evropských zemí. Do budoucna se dá očekávat nárůst proudů migrantů z různých koutů světa s tím, jak se v nich budou projevovat efekty rostoucích populací, globálního oteplování a dalších tlaků (European Commission, 2017). Mezi významné tlaky popouzející k migraci lze zařadit občanské nepokoje, válečné konflikty nebo špatnou ekonomickou situaci (Pána, 2007). Migrační krize v takové výši, jako byla v roce 2015 je od doby druhé světové války bezprecedentní. Přibývající teroristické útoky i škála přistěhovalectví vedou k obavám občanů o bezpečnost, ale také k politickým debatám v otázkách managementu hranic a volného pohybu uvnitř Evropy, v jejichž důsledku poprvé od stržení berlínské zdi nastalo znovuzavedení kontrol na některých hraničních přechodech (European Commission, 2017).

Masivní nápor migračních proudů podrobuje evropskou otevřenou společnost zatěžkávací zkoušce (Pána, 2007). Ačkoliv může být etnická diverzita společnosti přínosná s ohledem na možnost unikátních příspěvků jedinců pocházejících z různorodého prostředí, může se naopak stát příčinou neshod a nepochopení uvnitř takovéto společnosti vznikající na základě rozdílů v hodnotách a zájmech (Huo, Smith, Tyler a Lind, 1996). Není proto divu, že dochází k odlišným postojům politiků, akademiků, médií a veřejnosti, pokud se jedná o přijímání migrantům, které se z jedné strany jeví jako nevyhnutelné s ohledem na stárnoucí populaci a trh práce se všemi jeho důsledky včetně dopadů na ekonomickou efektivitu a důchodové systémy, i když z druhé strany může být vnímáno jako nežádoucí s důrazem na udržení bezpečnosti a kulturní jednoty evropských států (International Organization for Migration, 2009). Zatímco příslušníci minorit se často silně identifikují s příslušníky dané skupiny a bývají neochotni asimilovat se do většinové společnosti, příslušníci majority očekávají, že se tyto etnické skupiny do dominantní společnosti asimulují (Horenczyk, 1996). Postoje majoritní společnosti vůči imigrantům a menšinám mohou mít významný dopad na jejich ochotu začlenit se (van Oudenhoven, Prins & Buunk, 1998).

Z výzkumů veřejného mínění v České republice ovšem vyplývá, že většinová společnost k jiným etnickým etnikům žijícím na území nemá vřelý vztah. Signifikantní je nepřijímání Romů (Burjanek, 2001). Z hlediska momentální migrační krize je Česká republika, společně s ostatními státy Visegrádské čtyřky, za svůj negativistický postoj vůči přicházejícím migrantům a neochoty je přijímat, často kritizována EU. Zatímco je současná situace příčinou nárůstu popularity xenofobních stran a různých opozičních skupin i v jiných členských státech, např. Švédsku, Nizozemí, či dokonce Německu, v případě zemí Visegrádské čtyřky jsou přímo jejich vlády nositelem antiimigrační rétoriky a extrémních názorů (The Economist, 2016). V souvislosti s problémovým společným soužitím s menšinami vyskytujícími se na území našeho státu již delší dobu, především s romskou minoritou, není zamítavý postoj ohledně nově příchozích menšin překvapivý.

Metodologie

Cílem příspěvku je komparace postojů české majority Jihočeského kraje vůči menšinám. Analýza vychází z vyhodnocení dat z roku 2016, jejich následného porovnání s daty z roku 2006, a konečného zhodnocení vývoje postojů majority vůči minoritám. Data byla získána pomocí dotazníkového šetření, které čítalo 34 otázek, a bylo konáno v rámci Jihočeského kraje pomocí papírových dotazníků prostřednictvím tazatelů z řad studentů Vysoké školy evropských a regionálních studií v Českých Budějovicích. Kromě otázek týkajících se demografických a sociálních charakteristik respodentů byly analyzovány jejich postoje

a vztahy k příslušníkům národnostních menšin v několika rovinách, především z hlediska osobní zkušenosti a kvality této zkušenosti s minoritami, zájmu o problematiku národnostích menšin a postoje ke konkrétním minoritám. Pro zhodnocení postojů příslušníků většinové společnosti vůči menšinám byla použita technika sumovaných odhadů a sémantického diferenciálu. Vzorek dat roku 2016 čítal 501 respondentů, zatímco vzorek z roku 2006 byl početnější a tvořilo jej 874 respondentů. Účastníky dotazníkového šetření byly osoby starší 15 let. Dotazník byl inspirován podobnými výzkumy, které prováděl sociolog Ivan Gabal. V rámci tohoto příspěvku je vyhodnoceno jen několik otázek se zaměřením na problematiku zkušenosti s příslušníky minorit, zájmu o tématiku národnostních menšin, schopnost asimilace menšin a vnímání jejich ekonomického postavení.

Výsledky

V rámci dotazníkového šetření byly zkoumány nejen samotné postoje, ale též zkušenosti s příslušníky menšin z hlediska jejich intenzity, avšak také sociálního a prostorového rámce. Otázky dotazníku byly voleny tak, aby pokryly celou škálu postojů od nepřátelství, nedůvěry, neochoty přijímat příslušníky minorit do společnosti až k ochotě přijmout příslušníky menšin, ba dokonce uznat užitečnost a přínos plynoucí z jejich přijetí a začlenění do většinové společnosti.

Zkušenost s minoritami

Zatímco v roce 2006 mělo zkušenost s příslušníky menšin 91 % respondentů, v roce 2016 ji mělo již 94 % respondentů. Z hlediska nabytí těchto zkušeností bylo v obou zkoumaných letech nejčastěji uváděným prostorově sociálním rámcem zaměstnání, následně sousedství. Zaměstnání bylo zdrojem zkušeností s příslušníky minorit pro 33 % respondentů v roce 2006, avšak v roce 2016 tento rámec uvedlo 40 % dotazovaných. Sousedství jako druhou nejvýznamnější kategorii zvolilo 22 % respondentů v roce 2006, kdežto v roce 2016 ji vybralo 19 %, viz Tabulka 1.

Tabulka 1: Vaše zkušenost s příslušníky menšin vznikla v ...?

Prostorový rámec	**2006**	**2016**
Zaměstnání	33 %	40 %
Sousedství	22 %	19 %
Rodina a přátelské skupiny	6 %	5 %

Zdroj: vlastní výzkum

V roce 2016 se jako dostatečně významné ukázaly ještě kategorie obchod (14 %) a škola (12 %). Valná většina respondentů, 85 % v roce 2006 a 86 % v roce 2016 zažila vícečetnou zkušenost, zbytek dotazovaných jen jednorázovou. Z hlediska celkového hodnocení osobní zkušenosti s příslušníky menšin převažuje kategorie spíše záporná. Celá polovina respondentů ji označila za negativní. Ačkoliv z hlediska kladné a naprosto záporné zkušenosti byl stav v jednotlivých letech téměř identický, došlo k 10% nárůstu vnímání osobní zkušenosti s menšinami jako záporné. V obou letech mělo nejvíce respondentů zkušenost s romskou menšinou a to 65 % z nich. Dalšími nejčastěji uváděnými minoritami byla vietnamská, slovenská a ukrajinská menšina. V původních datech z roku 2006 se ještě relativně významně projevovala zkušenost s ruskou (7%) a německou menšinou (6%), ovšem v roce 2016 uvedlo zkušenost s ruskou menšinou pouze 1 % respondentů a s německou menšinou 2 %. Naprosto zanedbatelný počet dotazovaných nabylo zkušenost s příslušníky řecké, polské francouzské a arabské menšiny.

Zájem o problematiku menšin

Ačkoliv by se vzhledem k aktuálnímu dění dal očekávat nárůst zájmu české majority o problematiku menšin hlavně s ohledem na migrační krizi a intenzitu jejího výskytu v médiích, na základě dat z výzkumu můžeme konstatovat, že tento zájem naopak lehce opadl. Nastal však posun z hlediska sběru informací o menšinách, kdy v roce 2006 hrála hlavní roli masová média s nejvyšším podílem televize, kdežto informace přejímané z interpersonální komunikace byla v pozadí a nebyla příliš reflektovaná, v roce 2016 byl zaznamenán signifikantní nárůst mezilidské komunikace jako zdroje informací o problematice menšin. Tato komunikace probíhala nejčastěji mezi přáteli, v rámci rodiny, ve škole, ale i v zájmových kolektivech.

Asimilace příslušníků menšin

I přes to, že je asimilace menšin českou majoritou vnímaná jako žádoucí, jen třetina většinové populace vnímá příslušníky menšin za schopné asimilace. I když v roce 2006 považovalo 44 % účastníků dotazníkového šetření příslušníky minorit za neschopné asimilace, v roce 2016 je takto vnímá 59 % respondentů, viz Tabulka 2.

Tabulka 2: Považujete příslušníky národnostních a etnických menšin za schopné asimilace?

Schopnost asimilace	2006	2016
Neschopni asimilace	44 %	59 %
Schopni asimilace	38 %	22 %

Zdroj: vlastní výzkum

Ačkoliv třetina respondentů je ochotna přijímat menšiny za své spoluobčany, téměř polovina dotazovaných souhlasí s přijímáním pouze některých vybraných menšin a to hlavně příslušníky minority slovenské (94 %), německé (58 %), vietnamské (57 %), polské (41 %) a ukrajinské (40 %). Oproti roku 2006 to znamená pozitivní posun především pro vietnamskou menšinu, která se posunula na 3. příčku v pomyslném žebříčku menšin, které jsou občané ČR ochotni přijmout. Naopak trend sesunu postihl řeckou minoritu, která byla původně na třetí příčce, ale v roce 2016 se propadla až za ruskou menšinu, která byla původně až na 8. místě. Obdobný propad zažila polská minorita, jež původně sdílela s řeckou menšinou třetí místo, avšak v roce 2016 byla nahrazena příslušníky vietnamské minority. Nicméně, stále převládá ochota spolupracovat s Poláky a Němci, překvapivě i nadále je mezi většinovou společností jen malá ochota přijímat občany Maďarska, navzdory členství země ve Visegrádské čtyřce.

Z hlediska uznání možnosti, že etnické menšiny mají pro většinovou populaci kladný přínos byl v roce 2006 výsledek této otázky ambivalentní, v roce 2016 nastal znatelný posun směrem k zápornému pólu vyjadřujícímu nesouhlas s tímto tvrzením. Obdobný posun k zápornému postoji nastal i v případě výroku, že není žádoucí cokoliv přejímat od národnostních a etnických menšin, neboť by to tím bylo ohroženo naše kulturní dědictví, s nímž v roce 2006 nesouhlasilo 57 % respondentů, zatímco v roce 2016 to bylo "pouhých" 37 % dotázaných. S výrokem "Od menšin se máme čemu učit." v roce 2006 souhlasilo 32 %, nevědělo 22 % a nesouhlasilo 46 % respondentů. V roce 2016 s ním souhlasilo 23 %, nevědělo 25 % a nesouhlasilo 51 %. Celkově vyjádřený postoj k etnickým a národnostním menšinám se také obrátil záporným směrem, když v roce 2006 bylo možné za záporný postoj k minoritám považovat 43 %, zatímco v roce 2016 se jednalo už o 62 % respondentů.

Ekonomické postavení příslušníků minorit

V otázce socio-ekonomického postavení příslušníků menšin oproti většinové společnosti se v roce 2006 se více než 2/3 respondentů domnívalo, že jedinci patřící k minoritě mají horší postavení, zatímco v roce 2016 si toto myslela už jen 1/3 dotázaných. Identicky dopadlo hodnocení s ohledem na možnost horší šance příslušníků menšin k hospodářskému úspěchu. Zajímavé je, že ačkoliv se oproti roku 2006 snížil počet respondentů, kteří se domnívají, že minority mají horší ekonomické postavení, stále převažuje naprosto odlišné vnímání Romů. Ti mají naopak podle názorů lepší ekonomické postavení než většinová populace a to především kvůli pozitivní diskriminaci a příležitosti získat sociální dávky a podporu státu. Oproti tomu je většinovou společností vnímáno horší ekonomické postavení příslušníků ukrajinské menšiny. Na datovém souboru z roku 2006 se objevily zcela jasné negativní postoje většinové společnosti vůči příslušníkům romské společnosti a tato tendence se projela i na datech z roku 2016. Obdobně jako nebylo možné vyloučit vliv negativních postojů ke všem menšinám na základě zkušeností a vyhraněnosti vůči romské menšině v původním průzkumu, nebylo jej možné vyloučit ani na datech z roku 2016. Nicméně, vzhledem některým detailním otázkám se určitým menšinám, významně například menšině vietnamské, podařilo dosáhnout přízně i respektu ze strany většinové společnosti. V případě romské menšiny nadále převažují velice negativní postoje, jejichž intenzita s časem neopadá, ale naopak se spíše zvyšuje. Celých 86 % české majority se domnívá, že příslušníkům romské menšiny není třeba podávat pomocnou ruku s ohledem na jejich možné začlenění do většinové společnosti, jelikož již dnes jsou zvýhodňováni víc než dost. V souvislosti s nastalou migrační krizí mnozí reflektují, že jim nevadí přijmout kohokoliv, bez ohledu na národnost a etnikum, pokud bude ochoten integrovat se do majoritní společnosti a podílet se na jejím chodu. Mnohem hůře se respondenti projevují ohledně Romů, které vnímají jako parazity současného sociálního systému České republiky bez ochoty podílet se na rozvoji většinové společnosti, v níž žijí po několik generací.

Návrh řešení problematiky národnostních menšin

Vzhledem k řešení problematiky menšin by měl každý kraj formulovat a realizovat koncepci politiky vůči minoritám vycházející nejen z historických zkušeností, ale také s respektem k současným tendencím evropské integrace. Pro tvorbu takové koncepce by však bylo vhodné prohloubit komunikaci a spolupráci se zástupci těchto menšin. Výsledný návrh koncepce by měl být diskutován Výborem pro výchovu a vzdělávání příslušného kraje, veřejností, zástupci menšin a nakonec také zastupitelstvem kraje. Přímá účast menšin na společném životě s většinovou společností je jedním z rysů demokratické společnosti a předpokladem k usnadnění integrace příslušníků menšin do společnosti. Takovéto zapojení do veřejného života může významně napomoci prevenci konfliktů a národnostní nesnášenlivosti.

Diskuse

Z hlediska sběru dat pomocí dotazníkového šetření se v případě roku 2016 jednalo oproti roku 2006 o početně menší vzorek respondentů, ovšem reprezentativnost tohoto vzorku nebyla o nic slabší. Vzhledem k nastalé situaci migrační krize bylo zvažováno doplnění dotazníku o některé otázky, ale za účelem možnosti tato data komparovat jsme se rozhodli jej nerozšiřovat a zanechat jej v původní podobě. S vědomím toho, že nejvíce respondentů má zkušenosti s romskou menšinou se jeví, že právě tato minorita do jisté míry ovlivňuje postoje většinové společnosti i k ostatním příslušníkům menšin a tento vliv se dá jen těžko odfiltrovat. Ačkoliv by bylo vhodné naše výsledky diskutovat s ohledem na jiné podobné výzkumy, srovnávání této tématiky je složité, neboť je v České republice opomíjeno.

Závěr

Navzdory probíhající migrační krizi mírně opadá zájem o problematiku menšin, i když se kvůli ní dostává do prostoru mezilidské komunikace mezi přáteli, známými a rodinou. Ačkoliv většina respondentů považuje asimilaci příslušníků do majoritní společnosti žádoucí, panují pochyby o schopnosti minorit asimilovat se. Z hlediska vývoje postojů české společnosti vůči menšinám je vnímán posun směrem k zápornému pólu, s výjimkou postojů k vietnamské menšině, kterou je majoritní společnost ochotná přijímat za své spoluobčany a plně ji respektovat. Naopak velice negativní postoje zastává česká majorita ve vztahu k romské menšině. Oproti roku 2006 je zaznamenán posun k zápornému pólu a četněji se vyskytujícím vyhraněným názorům. Za účelem předcházení národnostních konfliktů a usnadnění integrace minorit je nutné jejich příslušníky zapojit do veřejného života, jehož prvním krokem by se mohlo stát vytvoření krajských a místních koncepcí vůči minoritám, které budou s příslušníky menšin konzultovány, a na níž se tak budou moci aktivně podílet.

Literatura

BURJANEK, A. (2001). Xenofobie po Česku- jak si stojíme mezi Evropany? Sociální studia, 6.

EUROPEAN COMISSION (2017). White paper on the future of Europe. Brusel. ISBN 978-92-79-66241-6.

HEŘMANOVÁ, E., FARYADOVÁ, K. (2012). Efektivnost integrace muslimských minorit v zemích EU (se zaměřením na situaci v Česku). Současná Evropa 01/2012.

HORENCZYK, G. (1996). Migrant identities in conflict: acculturation attitudes and perceived acculturation ideologies. In Breakwell, G. & Lyons, E. Changing European identities. Social psychological analyses of social change. Oxford: Butterworth- Heinemann.

HUO, Y. J., SMITH, H. J., TYLER, T. R. & LIND, A. (1996). Superordinate identification, subgroup identification, and justice concerns: is separatism the problem: is assimilation the answer? Psychological Science, vol. 7.

INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION. (2009) Postoje verejnosti k cudzincom a zahraničnej migrácii v Slovenskej republike. Bratislava. ISBN: 978-80-970307-0-4

PÁNA, L. (2007). Vztah české majority a národnostních menšin v Jihočeském kraji. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s. ISBN: 978-80-86708-53-9.

SALES, R. (2007). Understanding immigration and refugee policy: contradictions and continuities. Bristol: Policy Press.

THE ECONOMIST (2016). Big, bad Visegrad [online]. Dostupné na: https://www.economist.com/news/europe/21689629-migration-crisis-has-given-unsettling-new-direction-old-alliance-big-bad-visegrad

VAN OUDENHOVEN, J. P., PRINS, K. S., BUUNK, B. P. (1998). Attitudes of minority and majority members towards adaptation of immigrants. European Journal of Social Psychology, vol. 28.

Kontaktní adresa autorů

doc. PhDr. Lubomír Pána, Ph.D., dr.h.c., České vysoké učení technické v Praze, Fakulta biomedicínského inženýrství, nám. Sítná 3105, Kladno 272 01, e-mail: lubomirpana@gmail.com

Ing. Nikola Sagapova, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta, Katedra regionálního managementu, Studentská 13, České Budějovice 370 05, e-mail: sagapova@ef.jcu.cz

Bovine tuberculosis in Cuba: current situation and the risks posed by potentially pathogenic mycobacteria occurring in the environment

Ivo Pavlik, Vit Ulmann, Milan Bartos, Dana Hubelova, Petr Chalupa

Abstract:

According to OIE (Office International des Epizooties, World Organization for Animal Health), in Cuba, which is the largest island in the Caribbean with its area of 109,884 km^2 and more than 11 mil inhabitants, bovine tuberculosis in humans was not reported during the years 2005 and 2016. In domestic animals in Cuba bovine tuberculosis was reported in domestic ruminants (esp. cattle) in the same period in 15 infected herds/outbreaks (9 cattle herds, 4 buffalo herds and one unspecified herd). The last four cattle outbreaks and one buffalo outbreak were diagnosed in 2012. Bovine tuberculosis is transmitted by raw milk and products made of milk which was not properly heated or pasteurized. In 2012 bovine tuberculosis was eliminated in cattle (4 044 892 heads of cattle reared in 14 436 establishments) in Cuba. The human and animal populations are now threatened mainly by non-tuberculous mycobacteria (NTM) from the environment. From five examined soil samples collected in 2016 in different locations which were exposed to domestic and/or free ranged animals in Cuba, six different NTM species were isolated (*Mycobacterium asiaticum, M. hassiacum, M. kansasii, M. mucogenicum, M. parascrofulaceum* and *M. phocaicum*) and there was also one non-identified isolate *M. species.* In comparison to 999 Czech clinical isolates of NTM originating from three years (2014–2016), only one belongs to the same NTM species (84 isolates of *M. kansasii* was detected). Out of the 395 Czech NTM isolates from different environmental samples only three isolates of *M. mucogenicum* were isolated; the rest of the four Cuban NTM species (*M. asiaticum, M. hassiacum, M. parascrofulaceum* and *M. phocaicum*) were not detected in humans or in the environment in the Czech Republic.

Key words:

ecology, sapronosis, zoonosis, food safety, *Mycobacterium bovis*

Introduction

Cuba is the largest island of the Caribbean with an area of 109,884 km^2 and more than 11 mil inhabitants. According to OIE data (Office International des Epizooties, World Organization for Animal Health) the agricultural activities are oriented to all possible branches of animal husbandry, including cattle (4 013 847 heads of cattle were reared in 18 837 establishments) and buffaloes (61 988 buffaloes were reared in 302 establishments) in 2016 (OIE, 2017).

Bovine tuberculosis (tuberculosis in cattle) is caused by *Mycobacterium bovis* all around the world. In Central Europe *M. caprae* was also very often isolated from clinical cases. Both of these causative agents cause a disease which is clinically the same as human tuberculosis. In the Czech Republic most cases in humans are caused by *M. caprae* (Prodinger et al., 2005). In Cuba the diseases in cattle are caused mainly by *M. bovis* (Thoen et al., 2014). Causative agents affect especially lungs, but infections of mammary glands and other organs are also common. Bovine tuberculosis is still considered to be a serious disease of animals and humans both in developed and in developing countries (Grange and Yates, 1994; Pavlik et al., 1998; Cosivi et al., 1998; Pavlik et al., 2003; Ayele et al., 2004; Pavlik, 2006; Hrabalek and Pavlik, 2015; Pavlik and Niebauerova, 2015).

Studies on the epidemiological situation of bovine tuberculosis in Central American countries were published previously (Hrabalek and Pavlik, 2015; Pavlik and Niebauerova, 2015). Bovine tuberculosis was a serious health problem in animals and humans after the Second World War practically in all countries, including the whole America (Francis, 1947). The control and eradication program for bovine tuberculosis started in Cuba in early 1960s (Thoen et al., 2006, 2009). The successful control program in Cuba was based on "test-and-slaughter" policy to remove all infected cattle. This approach reduced the reported cases and between 1985 and 1992 bovine tuberculosis was not diagnosed in cattle in Cuba (Anon., 1992). This program was also successfully implemented in Australia and some Caribbean islands, including Cuba (Anon., 1994a,b; de Kantor and Ritacco, 2006; Ritacco et all., 2006; de Kantor et al., 2008; Skuce et al., 2011, p. 33; de Kantor et al., 2014).

Other mycobacterial species which are not causative agents of human and bovine tuberculosis are known as non-tuberculous mycobacteria (NTM). They are characterized by strong resistance in the environment which is even higher than in the causative agents of bovine and human tuberculosis. Many mycobacterial species belonging to the group of NTM are able to grow in the environment under various conditions. For example based on local temperature conditions, some species require temperature higher than 37°C for their growth (*M. xenopi* and *M. thermoresistibile*), for other species this temperature is optimal (i.e. *M. intracellulare*). Other species tolerate lower temperatures and some of them are able to grow even at 6°C (*M. sedimidis*, *M. psychrotolerans* and others). These conditions are optimal for the relatively high presence of NTM in some environmental matrices (Kazda et al., 2009).

The primary sources of infection caused by NTM are not only different matrices in the environment, but also different animals, including diseased birds (spreading causative agent of avian tuberculosis caused by *M. avium* subsp. *avium* and mycobacteriosis caused by *M. avium* subsp. *hominissuis* and *M. intracellulare*), tropical and subtropical fish, including aquarium ornamental fish spreading *M. marinum* and *M. fortuitum* and small terrestrial mammals spreading *M. microti* (Kazda et. al., 2009; Pavlik, 2014). Sources of these NTM include inhalation of contaminated dust, being in contact with aquarium water or fish diseased with mycobacteriosis, ingesting insufficiently boiled eggs from infected hens or insufficiently boiled milk and undercooked meat from infected cows and other animals (Kazda et al., 2009). In Brazil NTM were also cultured from cow's milk (Pardo et al., 2001). NTM are not transmitted through mutual human contact (Kazda et al., 2009).

Human immunity is often compromised by medication or disease (especially *HIV/AIDS*) and people therefore develop serious infections of lungs, intestinal tract, liver or other organs. In such patients in Cuba NTM were diagnosed in lungs, i.e. pulmonary mycobacteriosis (Milanes-Virelles et al., 2008; Maoz et al., 2008). In many patients in Cuba NTM were diagnosed also outside of the lungs, i.e. extrapulmonary mycobacteriosis (Valdivia et al., 1985; Ferra et al., 1992; Mederos et al., 2007a; Cuervo et al., 2011, 2014, 2015): in kidney (Cuervo et al., 2003; Mederos et al., 2003b), in genitourinary tract (Hechavarria et al., 2015) and in lymphatic vessels and lymph nodes (Mederos et al., 2004, 2005a,b, 2007d, 2013). In some *HIV/AIDS* patients with sepsis a spread of NTM through the whole blood system was also diagnosed in Cuba (Mederos et al., 2003a, 2009, 2014).

The diagnostic of bovine tuberculosis in cattle population in Cuba was complicated by the NTM originating from the environment (Dimov et al., 1985; Dimov and Gonzalez 1986). Such problems were documented in many other countries worldwide (Kazda et al., 2009).

Due to the above mentioned facts the aim of this study is to compare NTM species detected in the environment in Cuba with the NTM isolates from the environment and from the patients with mycobacteriosis in the Czech Republic.

Materials and methods

Source of statistical data. Data on the occurrence of bovine tuberculosis in humans and in animals were obtained from OIE (Office International des Epizooties, French name

used universally since its foundation in 1924; its name change to English in 2003: World Organization for Animal Health) statistical data between the years 2005 and 2016 (OIE, 2017).

Source of Cuban environmental samples. A total of five sediments originating from five different localities in **Cuba** were examined (Table 1, Photos 1–5, Figure 1).

Source of statistical data concerning clinical NTM isolates from patients with mycobacteriosis. Information concerning 999 NTM human isolates from the Czech Republic (2014–2015) originated from the Public Health Institute Ostrava, Czech Republic.

Source of statistical data about environmental NTM from the Czech Republic. A total of 395 mycobacterial isolates were detected in environmental samples during the years 2014–2016 in the Czech Republic.

Table 1 Non-tuberculous mycobacteria isolated from the environment in Cuba

Sample No. and location (with respective photo)	Specimen collection place	Examinations by		Primoisolates identification	DNA identification
		ZN[1]	Culture		
1. Parque Nacional Vinales – tobacco planters house (Photo 1)	Soil from the rode to the house	-	-		
2. Village Bartolome Naso – parking place for land rowers (Photo 2)	Soil around the house with free ranged poultry	-	-		
3. Parque Nacional del Humboldt – Rancho Toa – restaurant (Photo 3)	Soil from a banana plantation with multiple street dogs	+ (long rods)	+ (small beige smooth colonies)	*M.* species[2]	*M. kansasii*, *M. parascrofulaceum*
4. Parque Nacional del Humboldt – touristic trail (Photo 4)	Soil from a tropical forest close to the village with free ranged pigs and poultry	+ (thick short rods)	+ (multiple small smooth colonies)	*M. asiaticum*[3]	*M. mucogenicum*, *M. phocaicum*
5. Hotel Brisas del Caribe, park close to the hotel (Photo 5)	Soil collected close to the park lake with free living wild ducks	+ (thick long rods)	+ (medium covered by light colored small colonies)	*M.* species	*M. hassiacum*

1 Ziehl-Neelsen staining to detect acid-fast rods (AFR).
2 Mixture from three different mycobacterial species: two were identified by 16S rRNA, *hsp65* and *dnaA* genes and the third one was not identified to species level.
3 *M. asiaticum* was identified by MALDI-TOF technique and two other isolates by 16S rRNA, *hsp65* and *dnaA* genes.
4 One isolate was identified by 16S rRNA, *hsp65* and *dnaA* genes and in another isolate the identification failed.
Source: samples were collected in January and February 2016 in Cuba (see Photos 1–5).

Figure 1 Collection places: 1 Parque Nacional Vinales, 2 Village Bartolome Naso, 3 Parque Nacional del Humboldt, 4 Parque Nacional del Humboldt and Hotel Brisas del Caribe.

Photo 1 Parque Nacional Vinales, collected on 19.1.2016. Photo 2 Village Bartolome Naso, collected on 23.1.2016 (photo P. Chalupa).

Photo 3 Parque Nacional del Humboldt – Rancho Toa, collected on 28.1.2016. Photo 4 Parque Nacional del Humboldt, collected on 29.1.2016 (photo P. Chalupa).

Photo 5 Hotel Brisas del Caribe, collected on 3.2.2016 (photo P. Chalupa).

Bacteriological examination of environmental samples for the presence of mycobacteria. Before culturing, the samples were stained according to Ziehl-Neelsen and examined by light microscopy for the presence of acid-fast rods (AFR). At least 200 fields of view were examined in each sample (Ulmann et al., 2015). Soil matrices (30 g), i.e. sediments and soils, were examined according to Modra et al. (2017).

Identification of mycobacterial **isolates.** Primary examination of cultivated mycobacterial strains was carried out by macroscopic and microscopic examination after Ziehl-Neelsen staining.

Preliminary identification was made by GenoType® *Mycobacterium* CM/AS (Hain Lifescience GmbH, Nehren, Germany), mixed and slightly contaminated cultures were re-isolated and isolates were subjected to further identification. All DNA was examined by the PCR method for the detection of 16S rRNA gene to check the quality of the DNA. Universal bacterial primers 5´-CCT ACG GGN GGC WGC AG-3´ and 5´-GAC TAC HVG GGT ATC TAA TCC-3´ of the V3 and V4 variable regions were used (Nossa et al., 2010). The PCR method used for the detection of *hsp65* gene was specific for genus *Mycobacterium* primers 5'-ACC AAC GAT GGT GTG TCC AT-3´ and 5'-CTT GTC GAA CCG CAT ACC CT-3´ (Telenti et al., 1993). Alternatively, *dnaA* gene was amplified by PCR methods and sequenced specifically for genus *Mycobacterium* using primers 5´-GTS CAR AAC GAR ATC GAR CG-3´ and 5´-CCB GAY TCR CCC CAG ATG AA-3´ (Mukai et al., 2006). The resulting amplicons obtained by both of these methods were purified and sequenced by Eurofins Company (Germany). Identification of mycobacterial species was done by BLAST analysis and EZ taxon identification.

Results

Results can be divided into the following three parts: (1) bovine tuberculosis in ruminants in Cuba during the studied period, (2) detection of NTM from the environment in Cuba and (3) comparison with the NTM presence in the Czech patients and environment.

Bovine tuberculosis in Cuba during the years 2005–2016. A total of 15 infected cattle (n = 9), buffalo (n = 5) and non-reported ruminant species (n = 1) herds/outbreaks were reported during the studied period in Cuba; the last infected animals were diagnosed in 2012. A total of 24 cattle and 51 buffaloes were found infected with bovine tuberculosis (Table 2).

Table 2 Bovine tuberculosis diagnosed in ruminants (cattle and buffaloes) in Cuba during the years 2005 and 2016

No. of	Year												
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Total
Outbreaks	**1**	**1**	**4**	**+..**	**+..**	**3**	**1**	**5**	**0**	**0**	**0**	**0**	**15**
Cattle herds	1	NR	4	NR	NR	0	0	4	0	0	0	0	9
Buffalo herds	0	NR	0	NR	NR	3	1	1	0	0	0	0	5
Infected animals	**1**	**NR**	**4**	**NR**	**NR**	**10**	**34**	**18**	**0**	**0**	**0**	**0**	**67**
Cattle	1	NR	4	NR	NR	0	0	19	0	0	0	0	24
Buffaloes	0	NR	0	NR	NR	10	34	7	0	0	0	0	51

NR (not reported; data were not available).
+.. Bovine tuberculosis was present in the country, the number of cases/outbreaks and numbers of infected animals were not reported.
Source: http://www.oie.int/wahis_2/public/wahid.php/Countryinformation/Animalsituation. Own processing.

Mycobacteria detection in Cuban environment. Examination of environmental samples revealed 8 mycobacterial isolates present in three out of the five Cuban samples; samples No. 1 and No. 2 were negative for mycobacteria, from sample No. 3 two species (*M. kansasii* and *M. parascrofulaceum*) were isolated an d one isolate was not identified, from sample No. 4 three different species (*M. asiaticum*, *M. mucogenicum*, and *M. phocaicum*) were isolated and from sample No. 5 *M. hassiacum* and one *M.* sp. were isolated (Table 1).

Mycobacterial species detected in the Czech environment. A total of 395 Czech environmental NTM were isolated; 385 isolates were successfully identified to 33 species (Table 3).

Mycobacterial species detected in clinical Czech samples. A total of 999 clinical isolates were detected in patients with mycobacterioses; 997 isolates were identified to the level of 10 species (Table 3).

Table 3 Non-tuberculous mycobacteria isolated in Cuba (environmental samples, 2016) and in the Czech Republic (environmental samples, 2014–2016, and clinical isolates from humans, 2014–2015)

Mycobacterial species (in alphabetical order)	Environment		Clinical isolates	Total
	Cuba	Czech R.		
M. asiaticum	1	0	0	1
M. hassiacum	1	0	0	1
M. kansasii	1	25	84	110
M. mucogenicum	1	3	0	4
M. parascrofulaceum	1	0	0	1
M. phocaicum	1	0	0	1
M. species	2	10	2	14
Subtotal (Cuban and Czech environmental and Czech clinical isolates)	**8**	**38**	**86**	**132**
M. abscessus	0	1	2	3
M. avium complex	0	93	113	206
M. fortuitum	0	15	46	61
M. gordonae	0	153	57	210
M. chelonae	0	3	7	10
M. intracellulare	0	1	31	32
M. kumamotonense	0	1	1	2
M. malmoense	0	1	2	3
M. xenopi	0	25	540	565
Subtotal (Czech environmental and clinical isolates)	**0**	**293**	**799**	**1 092**
M. celatum	0	0	1	1
M. smegmatis	0	0	113	113
Subtotal (Czech clinical isolates only)	**0**	**0**	**114**	**114**
M. arupense	0	7	0	7

M. engbaekii	0	3	0	3
M. flavescens	0	1	0	1
M. gastri	0	1	0	1
M. gilvum	0	1	0	1
M. hiberniae	0	1	0	1
M. lentiflavum	0	1	0	1
M. mageritense	0	3	0	3
M. massiliense	0	1	0	1
M. monacense	0	1	0	1
M. nonchromogenicum	0	2	0	2
M. peregrinum	0	2	0	2
M. phlei	0	1	0	1
M. porcinum	0	1	0	1
M. poriferae	0	1	0	1
M. salmoniphilum	0	1	0	1
M. saskatchewanense	0	3	0	3
M. sediminis	0	1	0	1
M septicum	0	1	0	1
M. shimoidei	0	1	0	1
M. terrae	0	29	0	29
M. vanbaalenii	0	1	0	1
Subtotal (Czech environmental isolates only)	**0**	**64**	**0**	**64**
Total	**8**	**395**	**999**	**1 402**

Comparative analysis of Cuban and Czech NTM. Out of the six NTM species isolated in **Cuba**, only two species (*M. kansasii* and *M. mucogenicum*) were detected in the Czech environment and only one NTM species (*M. kansasii*) was isolated in the **Czech Republic** from patients with mycobacteriosis. The rest of the four NTM species (*M. asiaticum, M. hassiacum, M. parascrofulaceum* and *M. phocaicum*) were not detected under this study. A total of nine NTM species (*M. abscessus, M. avium complex, M. fortuitum, M. gordonae, M. chelonae, M. intracellulare, M. kumamotonense, M. malmoense* and *M. xenopi*) were detected both in the environment and in the clinical samples. Only two NTM species (*M. celatum* and *M. smegmatis*) were detected in clinical samples. The rest of the 64 NTM species were detected only in the environment (Table 3).

Discussion

Based on the OIE statistical data between the years 1996 to 2004, bovine tuberculosis was reported in cattle only in 1996, 1998, 2003 and 2004 (Rodriguez and Martinez, 2006; Rodriguez-Morales and Castaneda-Hernandez, 2014). With regard to the definition by “International Animal Health Code”, this country is considered free of bovine tuberculosis in cattle provided the herd prevalence is less than 0.2% of all farmed cattle herds (Pavlik, 2006). This is the current situation in Cuba (Table 2).

The successful control of bovine tuberculosis in cattle in Cuba could be demonstrated by very low prevalence of bovine tuberculosis in humans (during the last three decades bovine tuberculosis was not reported in human population). During the years 2000–2006 bovine tuberculosis was not reported in humans in Cuba (Thoen et al., 2009). Similar satisfactory epidemiological situation appears also in some European countries (Pavlik et al., 2003). Bovine tuberculosis could be a health problem in *HIV/AIDS* patient, as it was reported by Samper et al. (1997). But this is not the main problem in Cuba, where NTM species are diagnosed especially in *HIV/AIDS* patient (Mederos et al., 2000, 2003a, 2004, 2005a,b, 2007b,c, 2009, 2010; Cuervo, 2011; Medero s et al., 2013; Hechavarria et al., 2015). Currently the increase of NTM caused mycobacterioses is in many cases coincident with the decrease of tuberculosis infections and increase of *HIV/AIDS* incidence and prevalence in Cuba (Mederos et al., 2000, 2007b,c).

In previous studies NTM were isolated in Cuba from patients with mycobacteriosis. The most common were *M. intracellulare*, *M. kansasii* and *M. fortuitum*. Other isolated mycobacterial species are the following: *M. nonchromogenicum, M. simiae, M. gordonae, M. malmoense* and *M. peregrinum* (Perez et al., 1999; Yzquierdo et al., 2007). Out of these

mycobacterial species only *M. kansasii* was found in the examined environmental samples in our study (Table 3).

The amount of data concerning the detection of mycobacteria in the Cuban environment is quite limited. Dimov et al. (1985) commented the role of NTM in complicating the diagnostic of bovine tuberculosis. NTM were detected in 94 (32.1%) out of the 295 false positive cattle tested for bovine tuberculosis (so called non-specific reactions). One year later Dimov and Gonzalez (1986) studied a total of 322 samples of water, feed, and grass vegetation with soil from a region where diagnostic complications were documented in cattle. It was found that NTM were widespread in some regions of Cuba: 42.5% positivity was found in grass samples, 37.5% positivity in soil samples, 35.0% positivity in water and 9.6% positivity in feed samples. In 120 slaughtered cattle NTM were found in 35% of the animals. The most commonly isolated mycobacterial species were *M. smegmatis*, *M. phlei* and *M. aquae* (according to the current taxonomy *M. gordonae*; Runyon, 1974). In the Czech Republic *M. gordonae* and *M. phlei* were also found in environmental samples and *M. gordonae* was isolated from clinical samples (Table 3).

NTM could be transmitted to human population by food, including raw milk. In Cuba the causative agent of bovine tuberculosis was cultured from raw (unpasteurized) milk. *M. fortuitum* and *M. avium-intracellulare* complex members were found to be causative agents of kidney infection in Cuban patient (Cuervo et al., 2003). It could be expected that both of these species will be isolated from the environment during the extended studies, as it was found in other Central American countries (Kazda et al., 2009). *M. fortuitum* and *M. avium-intracellulare* complex members were also isolated from the Czech environmental samples (Table 3).

These results show the risks posed by NTM present in the environment, which can infect humans and animals in Cuba. These facts demonstrate that the consumption of not properly heat treated food of animal origin (meat, milk, meat, and milk products), consumption of not properly washed fruit and vegetables and drinking water contaminated with NTM should be considered as risky.

The work was partially supported by the Czech Science Foundation (No. 16-13231S). MUDr. Hana Tvaruzkova from Faculty of Natural Sciences (Constantine the Philosopher University in Nitra, Slovakia) is acknowledged for the assistance by the samples collection in Cuba.

Literature

ANON. (1992). International Meeting on the Eradication of Bovine Tuberculosis in the Americas. *Bulletin of PAHO*, 26 (3), 279–281.

ANON. (1994a). Zoonotic Tuberculosis (*Mycobacterium bovis*). A memorandum from WHO (with participation of FAO). *Bulletin of the WHO*, 72, 851–857.

ANON. (1994b). Bovine tuberculosis eradication programs." National Research Council. Livestock Disease Eradication: Evaluation of the Cooperative State-Federal Bovine Tuberculosis Eradication Program. Washington, DC: The National Academies Press, 1994. doi: 10.17226/9144.

AYELE, W.Y., NEILL, S.D., ZINSSTAG, J., WEISS, M.G., PAVLIK, I. (2004). Bovine tuberculosis: an old disease but a new threat to Africa. *Int J Tub Lung Dis*, 8 (8), 924–937.

COSIVI, O., GRANGE, J.M, DABORN, C.J., RAVIGLIONE, M.C., FUJIKURA, T., COUSINS, D., ROBINSON, R.A., HUCHZERMEYER, H.F., DEKANTOR, I., MESLIN, F.X. (1998). Zoonotic tuberculosis due to *Mycobacterium bovis* in developing countries. *Emerg Inf Dis*, 4, 59–70.

CUERVO, L.M., MARTINEZ, F.R., GUILLOT, F.B., MARTINEZ, J.C., FONT, M.E. (2003). Report of *Mycobacterium avium-intracellulare* associated with kidney mycobacteriosis. *Rev. Cubana Med. Trop.*, 55, 58–60.

CUERVO, L.M.M. (2011). Infection for *Mycobacterium tuberculosis* and Nontuberculous Mycobacteria in the *HIV/AIDS* Patients, Global View of *HIV* Infection, Venketaraman, V. (Ed.), ISBN: 978-953-307-671-3, InTech, Available from: http://www.intechopen.com/books/global-view-of-hivinfection/infection-for-mycobacterium-tuberculosis-and-nontuberculous-mycobacteria-in-the-hiv-aids-patients

CUERVO, L.M.M., ARAGON, M.S., LEON, G.G., RODRIGUEZ, J.C.G., ROMERO, M.R.M., RODRIGUEZ, R.D. (2014). Clinical aspects and the isolation of environmental mycobacteria in pulmonary and extrapulmonary samples. *Salud i Ciencia* 21 (1), 40–44.

CUERVO, L.M.M., GONZALEZ, G.F., RODRIGUEZ, J.C.G., ROMERO, M.R.M., ARAGON, M.S. LEON, G.G., RODRIGUEZ, R.D. (2015). Diagnostic importance of extrapulmonary infections caused by the genus *Mycobacterium*. *Rev Cub Med Trop*, 67 (3), on-line version ISSN 1561–3054.

DEKANTOR, I.N., RITACCO, V. (2006). An update on bovine tuberculosis programmes in Latin American and Caribbean countries. *Veterinary Microbiology*, 112, 111–118.

DEKANTOR, I.N., AMBROGGI, M., POGGI, S., MORCILLO, N., DA SILVA TELLES, M.A., OSORIO RIBEIRO, M., GARZON TORRES, M.C., LERENA POLO, C. L., RIBON, W., GARCIA, V., KUFFO, D., ASENCIOS, L., VASQUEZ CAMPOS, L.M., RIVAS, C., deWAARD, J.H. (2008). Human *Mycobacterium bovis* infection in ten Latin American countries. *Tuberculosis*, 88, 358–365.

DEKANTOR, I.N., TORRES, P.M., ROXO, E., GARIN, A., PAREDES NOACK, L.A., SEQUEIRA, M.D., IMAZ, M.S., MORCILLO, N., DASILVA TELLES, M.A. (2014). *Mycobacterium bovis* infection in humans and animals with an emphasis on countries in Central and South America. In: Thoen, C.O., Steele, J.H., Kaneene, J.B. (eds.): Zoonotic Tuberculosis: *Mycobacterium bovis* and Other Pathogenic Mycobacteria, 3rd Edition, Wiley-Blackwell, ISBN: 978-1-118-47429-7, p. 35–49.

DIMOV, I., GONZALEZ, E.F., FERIOL, F.R. (1985). Role of atypical mycobacteria in the occurrence of nonspecific tuberculin reactions in cattle (in Bulgarian). *Vet Med Nauki*, 22 (5), 53–59.

Dimov, I., Gonzalez, E. (1986). Sources of cattle infection with atypical mycobacteria and the frequency of their isolation from healthy slaughter animals in Cienfuegos Province, Cuba (in Bulgarian). *Vet Med Nauki*, 23 (5), 47–52.

FERRA, C., MONTORO, E.H., GUTIERREZ, A.M., VALDIVIA, J.A., JIMENEZ, C.A. (1992). Estudio de micobacterias no tuberculosas aisladas en Cuba. *Rev Cub Med Trop,* 44, 205–207.

FRANCIS, J. (1947). Bovine tuberculosis including a contrast with human tuberculosis. London, Staples Press Ltd., 220 pp.

GRANGE, J.M., YATES, M.D. (1994). Zoonotic aspects of *Mycobacterium bovis* infection. *Vet Microbiol*, 40, 137–151.

HRABALEK, M., PAVLIK, I. (2015). Serious infectious diseases of humans and animals in Nicaragua. In: Proceedings of IX. International Conference on Applied Business Research ICABR 2014, October 6-10, 2014, Talca, Chile, 2015, ISBN 978-80-7509-223-6, 293–301. http://www.icabr.com/fullpapers/icabr2014.pdf

HECHAVARRIA, V.C., VIZCAINO, M.D., GARCIA, A.C., BORDAO, J.P., NETO, G:W., DE ARMAS RODRIGUEZ, X. (2015). Tuberculosis genitourinaria en paciente con *SIDA*. *Rev Cub Med Trop,* 67 (1), 139–145.

KAZDA, J., PAVLIK, I., FALKINHAM, J., HRUSKA, K. eds. (2009). The ecology of mycobacteria: impact on animal's and human's health. First Edition, Springer, ISBN 978-1-4020-9412-5, 520 pp.

MAOZ, C., SHITRIT, D., SAMRA, Z., PELED, N., KAUFMAN, L., KRAMER, M.R., BISHARA, J. (2008). Pulmonary *Mycobacterium simiae* infection: comparison with pulmonary tuberculosis. *Eur J Clin Microbiol Infect Dis*, 27 (10), 945–950.

MEDEROS, L.M., RUIZ, A., VALERO-GUILLEN, P.L. (2000). Micobacteriosis en piel en paciente *VIH+*. *Rev Hosp. Nac Baldomero Sommer* 3, 26–28.

MEDEROS, L.M., RODRIGUEZ, F., BLANCO, F., CABRERA, J., ECHEMENDIA, M., MONTORO, E.H. (2003a). Micobacteriosis diseminada asociada al complejo *Mycobacterium avium-intracellulare* (MAI) en paciente infectado por el virus de inmunodeficiencia humana. *Rev Cub Med Trop*, 55, 126–128.

MEDEROS, L.M., RODRIGUEZ, F., BLANCO, F., CABRERA, J., ECHEMENDIA, M., MONTORO, E.H. (2003b). Reporte de *Mycobacterium avium-intracellulare* asociado a micobacteriosis renal. *Rev Cub Med Trop*, 55, 58–60.

MEDEROS, L.M., GONZALEZ, D., PEREZ, D., PANEQUE, A., MONTORO, E.H. (2004). Linfadenitis causada por *Mycobacterium malmoense* en paciente infectado con el virus de inmunodeficiencia humana. *Rev Chil Infect*, 21, 229–231.

MEDEROS, L.M., GONZALEZ, D., BANDERAS, F., MONTORO, E.H. (2005a). Linfadenitis ulcerativa por *Mycobacterium fortuitum* en paciente con *SIDA*. *Enferm Infecc Microbiol Clin,* 23 (9), 517–518.

MEDEROS, L.M., GONZALEZ, D., MONTORO, E.H. (2005b). Linfadenitis ulcerativa por *Mycobacterium fortuitum* en un paciente con *SIDA*. *Enferm Infecc Microbiol Clin*, 23, 573–577.

MEDEROS, L.M., FOFANA, S., PEROVANI, M.A., SARDINAS, M., MONTORO, E.H. (2007a). Identificación de especies micobacterianas en Cuba. *Archi Venez de Farmac Terap,* 2, 142–145.

MEDEROS, L.M., FRANTZ, J.L., PEROVANI, M.A., SARDINAS, M., MONTORO, E.H. (2007b). Identificación de micobacterias no tuberculosas en pacientes *VIH/SIDA* por métodos convencionales y de fracciones de ácidos micólicos. *Rev Soc Venezolana de Microbiologia*, 27 (1), 512–517.

MEDEROS, L.M., FRANTZ, J.L., PEROVANI, M.A., SARDINAS, M., MONTORO, E.H. (2007c). Identificación de micobacterias no tuberculosas en pacientes *VIH/SIDA* por métodos convencionales y de fracciones de ácidos micólicos. *Rev Soc Venezolana de Microbiologia,* 27, 50–53.

MEDEROS, L.M., POMIER, O., TRUJILLO, A., FONSECA, C., MONTORO, E.H. (2009). Micobacteriosis sistémica por *Mycobacterium avium* en paciente con *SIDA*. *AVFT*, 28, 61–63.

MEDEROS, L.M., BANDERAS, J.F., VALDES, L., CAPO, V., FLEITES, G., MARTINEZ, M.R., MONTORO, E.H. (2010). Meningitis y diseminación tuberculosa en paciente con el síndrome de inmunodeficiencia humana (*SIDA*). *AVFT,* 29, 35–38.

MEDEROS, L.M., BLANCO, O., FLEITES, G., ACOSTA, M.A., CASTRO, O. (2013). Escrofulosis inguinal bilateral diseminada por *Mycobacterium avium-intracellulare* en paciente inmunocompetente. *Salud (i) Ciencia,* 20 (2), 304–306.

MEDEROS, LM, REYES PÉREZ, A, VALDES ALONSO, L, RODRÍGUEZ DELGADO, F, SARDIÑAS ARAGÓN, M, MARTÍNEZ ROMERO, MR, DÍAZ ROMERO, R. (2014). Coinfection of *Mycobacterium malmoense* and *Mycobacterium tuberculosis* in a patient with acquired immune deficiency syndrome (in Spanish). *Rev Peru Med Exp Salud Publica*, 31 (4), 788–792.

MILANES-VIRELLES, M.T., GARCIA-GARCIA, I., SANTOS-HERRERA, Y., VALDES-QUINTANA, M., VALENZUELA-SILVA, C.M., JIMENEZ-MADRIGAL, G., RAMOS-GOMEZ, T.I., BELLO-RIVERO, I., FERNANDEZ-OLIVERA, N., SANCHEZ-DE LA OSA, R.B., RODRIGUEZ-ACOSTA, C., GONZALEZ-MENDEZ, L., MARTINEZ-SANCHEZ, G., LOPEZ-SAURA, P.A.; MACGAM Study Group. (2008): Adjuvant interferon gamma in patients with pulmonary atypical Mycobacteriosis: a randomized, double-blind, placebo-controlled study. *BMC Infect Dis,* 8 (17). doi: 10.1186/1471-2334-8-17.

MODRA, H., BARTOS, M., HRIBOVA, P., ULMANN, V., HUBELOVA, D., KONECNY, O., GERSL, M., KUDELKA, J., VOROS, D., PAVLIK, I. (2017). Detection of mycobacteria in the environment of the Moravian Karst (Bull Rock Cave and the relevant water catchment area): the impact of water sediment, earthworm castings and bat guano. *Veterinarni Medicina*, 62, 153–168.

NOSSA, C.W., OBERDORF, W.E., YANG, L., AAS, J.A., PASTER, B.J., DESANTIS, T.Z., BRODIE, E.L., MALAMUD, D., POLES, M.A., PEI, Z. (2010). Design of 16S rRNA gene primers for 454 pyrosequencing of the human foregut microbiome. *World J Gastroenterol*, 16, 4135–4144.

OIE. (2017). World Animal Health Information Database (WAHIS Interface). http://www.oie.int/wahis_2/public/wahid.php/Wahidhome/Home

PARDO, R. B.; LANGONI, H., MENDONCA, L. J. P., CHI, K. D. (2001). Isolation of *Mycobacterium* spp. in milk from cows suspected or positive to tuberculosis. *Braz. J. Vet. Res. Anim. Sci.*, São Paulo, 38 (6), 284–287.

PAVLIK, I. (2006). The experience of new European Union Member States concerning the control of bovine tuberculosis. *Vet Microbiol*, 2006, 112, 221–230.

PAVLIK, I. (2014). The development of a Healthy Region. The impact of infectious human and animal diseases and zoonoses in the regions development. Mendel University in Brno, 1st ed., ISBN 978-80-7509-096-6, 212 pp.

PAVLIK, I., NIEBAUEROVA, D. (2015). Bovine tuberculosis in cattle in Central American continental countries during the years 2003-2012. In: Proceedings of IX. International Conference on Applied Business Research ICABR 2014, October 6–10, 2014, Talca, Chile, 2015, ISBN 978-80-7509-223-6, 825–831. http://www.icabr.com/fullpapers/icabr2014.pdf

PAVLIK, I., BARTL, J., PARMOVA, I., HAVELKOVA, M., KUBIN, M., BAZANT, J. (1998). Occurrence of bovine tuberculosis in animals and humans in the Czech Republic in the years 1969 to 1996. *Veterinarni Medicina*, 43, 7, 221–231.

PAVLIK, I., AYELE, W.Y., HAVELKOVA, M., SVEJNOCHOVA, M., KATALINIC-JANKOVIC, V., ZOLNIR-DOVC, M. (2003). *Mycobacterium bovis* in human population in four Central European countries during 1990–1999. *Veterinarni Medicina*, 48, 4, 90–98.

PEREZ, A.R., CUERVO, L.M.M. (1999). Mycobacteriosis caused by *Mycobacterium gordonae*. First case reported in Cuba (in Spanish). *Rev Cubana Med Trop.* 51 (2), 128–129.

PRODINGER, W.M., BRANDSTATTER, A., NAUMANN, L., PACCIARINI, M., KUBICA, T., BOSCHIROLI, M. L., ARANAZ, A., NAGY, G., CVETNIC, Z., OCEPEK, M., SKRYPNYK, A., ERLER, W., NIEMANN, S., PAVLIK, I., MOSER, I. (2005). Characterization of *Mycobacterium caprae* isolates from Europe by mycobacterial interspersed repetitive units genotyping. *J Clin Microbiol,* 43, 10, 4984–4992.

RITACCO, V., TORRES, P., SEQUEIRA, M.D., RENIERO, A., DEKANTOR, I.N. (2006). Bovine tuberculosis in Latin America and the Caribbean. In: Thoen, C.O., Steele, J.H., Gilsdor, M.J. (eds.), Blackwell Publishing, ISBN-13: 978-0-8138-0919-9, p. 149–160.

RODRIGUEZ, C., MARTINEZ, J.L. (2006). Micobacterias ambientales estudio de 10 años. *Revista Ciencias.com.* Available on: http://www.revistaciencias.com/publicaciones/EEVpEFupAkFbrgJiFs.php.

RODRIGUEZ-MORALES, A.J., CASTANEDA-HERNANDEZ, D.M. (2014). *Mycobacterium bovis*. *Encyclopedia of Food Safety*, 1, 468–475.

RUNYON, E.H. (1974). Rejection of *Mycobacterium aquae. Int J Syst Bacteriol*, 24 (4), 532–533.

SAMPER, S., MARTIN, C., PINEDO, A., RIVERO, A., BLAZQUEZ, J., BAQUERO, F., VANSOOLINGEN, D., VANEMBDEN, J.D.A. (1997). Transmission between *HIV*-infected patients of multidrug-resistant tuberculosis caused by *Mycobacterium bovis. AIDS*, 11, 1237–1242.

SKUCE, R.A., ALLEN, A.R., MCDOWELL, S.W.J. (2011). Bovine tuberculosis (TB): A review of cattle-to-cattle transmission, risk factors and susceptibility. http://www.dardni.gov.uk, 167 pp.

TELENTI, A., MARCHESI, F., BALZ, M., BALLY, F., BOTTGER, E.C., BODMER, T. (1993). Rapid identification of mycobacteria to the species level by polymerase chain reaction and restriction enzyme analysis. *J Clin Microbiol*, 31, 175–178.

THOEN, C.O., STEELE, J.H., GILSDOR, M.J. eds. (2006). Zoonotic Tuberculosis: *Mycobacterium bovis* and Other Pathogenic Mycobacteria Blackwell Publishing, ISBN-13: 978-0-8138-0919-9, 329 pp.

THOEN, C.O., LOBUE, P., ENARSON, D.A., KANEENE, J.B., DEKANTOR, I.N. (2009). Tuberculosis: a re-emerging disease of animals and humans. *Vet Italiana*, 45, 135–181.

THOEN, C.O., STEELE, J.H., KANEENE, J.B. eds. (2014). Zoonotic Tuberculosis: *Mycobacterium bovis* and Other Pathogenic Mycobacteria, 3rd Edition, Wiley-Blackwell, ISBN: 978-1-118-47429-7, 432 pp.

ULMANN, V., KRACALIKOVA, A., DZIEDZINSKA, R. (2015). Mycobacteria in water used for personal hygiene in heavy industry and collieries: A potential risk for employees. *International J Envi Res Publ Health,* 12, 2870–2877.

VALDIVIA, J.A., FERRA, C., OLIVARES, E., GUTIERREZ, A.M. (1985). Micobacterias no tuberculosas en pacientes sintomáticos de Ciudad de La Habana. *Rev Cub Med Trop,* 37, 231–237.

YZQUIERDO, S.S.L., MEDEROS, C.L., DIAZ, G.A., ECHEMENDIA, F.M., MONTORO, C.E. (2007). Application of PCR-RFLP in the diagnosis of non-tuberculous mycobacteria (in Spanish). *Rev Chilena Infectol*, 24 (5), 391–396.

Contact address:

Prof. MVDr. Ivo Pavlik, CSc., Faculty of Regional Development and International Studies, tr. Generala Piky 2005/7, 61300 Brno, Czech Republic, ivo.pavlik@mendelu.cz

PhDr. Dana Hubelova, PhD., Faculty of Regional Development and International Studies, tr. Generala Piky 2005/7, 61300 Brno, Czech Republic, ivo.pavlik@mendelu.cz

Mgr. Vit Ulmann, Public Health Institute Ostrava, Czech Republic, vit.ulmann@zuova.cz

Doc. RNDr. Milan Bartos, PhD., Faculty of Science, Masaryk University, Brno, Czech Republic, 35311@mail.muni.cz

Prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc., Department of Travel and Tourism, College of Polytechnics, Jihlava, Czech Republic, petr.chalupa@vspj.cz

Hedonic pricing of the externalities related to agricultural biogas stations

Marie Pechrová, Václav Lohr

Abstract

Construction of agricultural biogas stations (BGS) is supported by Rural Development Programme for the Czech Republic financed from European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and national budget. The aim of the paper is to estimate the economic value of the externalities from agricultural biogas stations (BGS) so this price can be used as an input to Cost-benefit analysis of the project of BGS construction. Hedonic pricing method was chosen with linear, log-linear and log-log relations between the price of the property and its determinants. Sample of 2954 properties was obtained from real estate web page using script convertor. Distance to the nearest BGS was taken as a proxy of the externalities. It was supposed and proved by the models that the further is the property from the BGS, the higher is its price. The price increases each km by 62 008 CZK or by 0.030% (considering properties in 5 km buffer around 209 BGS in the Czech Republic) and by 192 826 CZK or 0.074% (case study of BGS near Olomouc). Increase in the distance by 1% causes the increase of the price by 0.040% and 0.273%, respectively. The challenge for future is to confront the results with prices gained by contingent valuation method, and to price also wholly positive externalities generated by the BGS in order to obtain complete set of socio-economic inputs for Cost-benefit analysis.

Key words

cost-benefit analysis, disamenities, monetary valuation

Introduction

Mitigation of climate change via using the renewable sources of energy together with sustainable resource management have become an important topic with increasing political and social importance. The increasing magnitude of global energy consumption and its rapid growth have severe environmental implications. (Manuchehr, 2016) Burning the coil, petrol and natural gas pollute the environment. Besides, the supplies of fossil fuels are limited. Therefore, the European Union (EU) is concerned with the renewable resources. Directive 2001/77/EC of the European Parliament and of the Council of 27 September 2001 established the definition and the different types of renewable sources. Renewable energy sources “mean renewable non-fossil energy sources (wind, solar, geothermal, wave, tidal, hydropower, biomass, landfill gas, sewage treatment plant gas and biogases),” (European Parliament and Council, 2001). The Renewable Energy Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 demand that the EU fulfil at least 20% of its total energy needs with renewables by 2020. This should be achieved by individual national targets (European Parliament and Council, 2009). In the Czech Republic, the share of energy from renewable sources in gross final consumption of energy in 2005 was 6.1% and the target for share of energy from renewable sources set for the year 2020 13% (European Commission, 2009). Therefore, renewable energy production is supported from the EU budget.

The article deals with the energy obtained from biomass produced in biogas stations (BGS). Construction of agricultural BGS is supported by Rural Development Programme for the Czech Republic financed from European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and national budget.

The aim of the paper is to set the price of the externalities related to the presence of the BGS at site in order to be used further for Cost-benefit analysis (CBA) of the projects aimed at construction and operation of the agricultural BGS stations. The structure of the paper is as follows. Firstly the theoretical concept of welfare economic and its expected future application is introduced. Then the situation in the area of BGS in the Czech Republic is described. Section methodology presents used hedonic price models. Results are discussed in the next section. Last section concludes.

Externalities and Cost-benefit analysis

Biomass is the only renewable energy source that is suitable for the production of heat, electricity, gas and fuels at once. Besides, when it is not purposefully grown, it represents alternative way of dealing with the waste from agricultural production. “All alternative strategies of waste management result in externalities that are generated at the collection, transport, and disposal stages. These externalities are influenced by the composition of the waste, treatment processes (landfilling, incineration, etc.) and characteristics of the facility involved (e.g. geographic location, age of site),” (Eshet et al., 2007). Also with energy production from BGS is associated variety externalities and public goods. “Public goods are non-rival and non-excludable commodities: once a unit has been produced, it increases the utility each individual in the same way”, (Levaggi, 2010). Externalities origin when some economic subject does not fully carry the costs or not obtain full revenues of its activity.

To avoid the policy failure, when the public welfare is affected by the side-effects of the agricultural holdings investment decision, there is a demand for the valuation of all consequences of the projects. CBA analysis is recommended for evaluation of investment projects. Its advantage is that it takes into account all (i.e. from economic and social point of view) positive effects arising from the implemented project (benefits) and all negative consequences for the stakeholders (costs) in monetary form. CBA compares the situation when the project is realized (investment variant) and alternative situation if the project was not implemented (null variant). Once the applicants for subsidies have the information about the benefits and costs of alternative options, they are able to use the CBA to conduct an overall assessment and policy-makers can select the most efficient project for support.

CBA is used for the projects funded from the EU’s Structural funds. Implementation into the evaluation of project funded from EAFRD has not been done yet and the prices of certain externalities which are related to the projects are unknown yet (Pechrová, 2016).

Significant financial means from EAFRD were devoted for Rural Development Programme of the Czech Republic for the period 2014–2020 (RDP) to competitiveness of agriculture where are suitable for CBA evaluation the operations Investments in tangible assets, Development of holdings and business activities, and Cooperation. One of the intentions which are eligible to be financed is the building of the BGS. “By supporting the construction of biogas plants that are processing manure the operation contributes to protect the environment as this leads to the restriction of the establishment of field manure storages. BGS thus contribute to the fulfilment of the Nitrates Directive in ecologically fragile areas, reduce nitrate leakage into groundwater and reduce emissions of ammonia and methane (a greenhouse gas from the storage of these materials),” (MoA, 2015). There are requirements on the type of feed and usage of energy.

Biogas stations in the Czech Republic

In the Czech Republic (CR), the majority of BGS utilizes the wet way of the material processing where the biogas production takes place in fermentation tank in liquid state. The most widespread are agricultural BGS that process materials of animal or plant origin.

The building of BGS stations is financially supported from multiple reasons. In the case of waste BGS the main aim is to improve the quality of the waste treatment and to utilize the rests which would otherwise be unused. BGS produce the renewable energy and hence help to protect the environment and mitigate the climate change. Besides, the agricultural BGS supports also the income diversification of the. Usage of the produced heat for heating of the

agricultural holding can bring savings. “The advantage of BGS is that is increasing the usage of local agricultural products without the need of transportation on the long distances”, (Moravec, 2016). BGS can serve also to the promotion of the municipality, i.e. for touristic purposes of people interested in technologies for renewable energy production or of random visitors. Despite that the demand for labour is limited it might directly create a job positions. It can support the employment in the municipality also indirectly by helping to stabilize the economic situation of the particular agricultural holding that employs local inhabitants.

However, the BGS may bring also some negative externalities for the local community. For example majority of agricultural holdings with operational BGS are having also animal production (from which they utilize the manure and other waste as a feed for BGS) which may smell. Sometimes odour from the handling of the manure is confused by the local inhabitants for the odour from BGS. Building the BGS should reduce the smell from manure treatment as instead of exporting the manure on the field, the agricultural holding is processing it in the BGS. However, the scope of smell depends on the behaviour of the farm. If the inputs and the outputs of BGS are treated according to the rules and requirements, then the smell should be reduced to minimum, but if the process of manure and digestate treatment does not obey the technological requirements may result in annoying odour. Besides, the activity of a BGS results in an increase in road traffic, especially when the BGS is located further from the source of the inputs (i.e. from stables, agricultural holding etc.).

There were 487 operational BGS in the Czech Republic up to 31st July 2013 while 65% of them (317) were agricultural, 7 were municipal, 11 industrial, 55 were located at landfill sites and 97 biogas plants were operated within the wastewater treatment plants. (MoA, 2013)

Methods and materials

The study applies hedonic pricing method that belongs to the groups of revealed preference method. “The hedonic pricing method, which usually uses housing markets to value non-marketed goods, is a powerful approach to infer environmental externalities from observable market behaviours”, (Chen, 2017). “The notion underlying the concept of hedonic prices is that people derive utility from various attributes of a house, such as its physical and environmental attributes”, (Eshet et al., 2007). The advantage of the method is that it works with the real market and that no primary research is usually needed as the data on real estate market are publically available (despite that in non-convenient and ready-to-use form).

We examine how the price of the property for sale in the nearby area of BGS is affected by the disamenities related to its presence. To measure all disamenities in physical units would be difficult. “When these preferred objective measures are unavailable, researchers often resort to using distance from the source of pollution as a proxy,” (Cameron, 2006). Therefore, we assume that the price will be lower when the property is closer as the presence of the BGS represents variety of negative externalities. Any decline in property values around the site can indicate external costs, such as noise, odour, dust, and noise, ceteris paribus (see Eshet et al., 2006). Disamenities associated with proximity to a site can be called “fixed externalities” (Nahman, 2011), in that they arise due to the mere existence of a BGS site, irrespective of the amount of produced energy. There are also other explanatory variables that shall be included into the model – characteristics of the estate and of the environment. It is assumed that the larger is the flat or house, the more expensive it is. The price per m2 decreases with size as the most preferred types of the properties are two or three-rooms flats.

Data

We used data of the real estate agencies that publish their advertisement on the web pages www.sreality.cz which were downloaded on 6th June 2016. All regions with exception of the capital city of Prague (which is not considered to be a rural region by RDP) were included. The location of the properties and biogas stations was measured based on the GPS coordinates which were recalculated to Cartesian system. Consequently, a Pythagoras theorem was applied to obtain the distance. Properties which were less than 5 km far from the

nearest agricultural BGS were taken into account. The data about BGS were obtained from internet map elaborated by Biom (2016). Data for properties and BGSa were gathered from web pages using script convertor. This approach gained 3155 records about 209 BGS in the CR. Observations with no indicated price were discarded from the further analysis. Finally there were 2954 observations. The most of them was gathered for Olomoucký region (909 properties for sale close up to 5 km to 22 BGS). There were also 330 observations for 14 BGS in Jihomoravský region. Contrary to that, the least properties for sale were close to biogas stations in Karlovarský region (only 31 of them less than 5 km to 3 BGS).

The data were cross sectional, i.e. gathered at one point of time for various properties. The price of the property (y) was explained by the commonly used determinants: x_1 – number of rooms (where flat type 1+1 was considered to have 2 rooms as same as 2+kk type (kk marks kitchen corner at Czech real estate market), 2+1 to have 3 rooms etc. Maximum size was set to be 5+1, i.e. 6 rooms.), x_2 – acreage measured in m^2, x_3– distance to the nearest BGS (measured in km), and d – region (that was included as dummy variable). Středočeský region (d_{11}) was chosen as basic to which the prices of other properties were compared.

Statistical description of the sample of the real estate database is displayed in Tab. 1. Average price of a flat was 1.72 mil. CZK while the minimum of 99 thousand CZK was noted in case of BGS in Karlovarský region. Maximum price of 9.99 mil. CZK was in Středočeský region for 4 room property. The number of rooms varied from 1 to 6, the average was 3*. The closest sold property was 0.0001 km far from the BGS, while on average, the distance was 3.20 km.

Tab. 1. Statistical description of the property for sale sample

	Average	**Minimum**	**Maximum**
Price (CZK)	1 716 478.74	99 000.00	9 990 000.00
No. of rooms (x_1)	3.10	1.00	6.00*
Acreage (m^2) (x_2)	70.17	16.00	914.00
Distance (km) (x_3)	3.20	0.00	5.00*

* Values were set prior the research.

Source: own calculations on data from www.sreality.cz

Model

Several functional forms of the model were tried based on the other researches (e.g. Eshet et al. (2007), Nahman (2011)) in order to select the best possible. First, we estimated a linear form of the hedonic price function, i.e. of the relation between the price of the property and the determinants (1).

$$y = \alpha_0 + \sum_{k=1}^{n} \alpha_k x_k + u_t \quad , \quad (1)$$

where y is the explained variable (the price of the property), α0 represents the constant term, αk (k = 1, ... n) is the parameter of kth explanatory variable xk, n is the total number of explanatory variables and ut is the stochastic term. The results are interpreted in original units.

Second, log-linear form (growth model) was used, where an explained variable was in a logarithmic form and the explanatory variables stayed untransformed (2).

$$\ln y = \alpha_0 + \sum_{k=1}^{n} \alpha_k x_k + u_t \quad (2)$$

Results are then interpreted as the percentage change of the price brought by a unit change of the variable.

* Flat with disposition 1+1 was considered to have 2 rooms as same as 1+kk type, 2+1 to have 3 rooms etc.

Third, both explained and explanatory variables are in logarithmic form. The original power function (3) was linearized by natural logarithms (4) – log-log function. The advantage is that the parameters can be interpreted in relative terms, i.e. as the percentage change in the property price brought about by a percentage change of the explanatory variables.

$$y = \alpha_0 . \prod_{k=1}^{n} x_k^{\alpha_k} . u_t \quad (3)$$

$$\ln y = \ln \alpha_0 + \sum_{k=1}^{n} \alpha_k \ln x_k + \ln u_t \quad (4)$$

All three above stated functional forms were applied on full sample and also on the case study of the BGS in Olomoucký region. “Bioplynová stanice Nový Dvůr u Olomouce” that has installed electricity power 1000 kW and heating power 928 kW is operational since 2011. The dataset contained 212 observations of prices for flats and house for sale.

In all cases, ordinary least squares regression (OLS) was used to estimate the hedonic price functions. The calculations were done in SW Stata 11.2.

Goodness of fit was assessed by coefficient of determination R2 that is the ratio of the empirical variance to total variance (or in other words 1 minus ratio of the residual variance to total variance). “It represents the percentage of the total sum of squares (between the observations and the mean) that can be explained using the estimated regression model”, (Eshet et al., 2007). Expressed in percentage terms the closer is to value to 100%, the better is the fit. Adjusted R2 takes into account the degrees of freedom.

Statistical significance of the parameters was tested by t-test and of the model as a whole by F-test. The null hypothesis of the first mentioned test is that the parameter is not statistically different from zero. F-test’s null hypothesis supposes that all parameters are equal to zero. We do not state original values of the test criteria, but p-values instead. Those represent the exact level of significance at which the null hypothesis is true. We examine the coefficients using 5% significance level. Hence, when the t or F value is lower than 0.05, the null hypothesis is rejected and the parameter or model as a whole is statistically significant.

Results

The results of the models are displayed at Tab. 2. and Tab. 3. Linear form of the relation was used for example by Nahman (2011) who considered it as the most suitable to express the relation between the price of the properties and landfill site. In his case R2 was always the highest, but it is not true for our study. R2 is low, meaning that the changes of explanatory variable are explained by the changes of explanatory variables only from 31.8% in case of full model and 61.1% in case of selected BGS. On the other hand power function explained the relations always the best.

Not all coefficients were statistically significant (marked in italics) throughout all types of models. Especially the type of the property seemed not a significant determinant of the property price in linear and log-linear model.

The results of the linear model can be interpreted as follows. If other variables were zero, the basic price of the property would be 846 328 CZK. Location in Olomoucký and Jihomoravský region increases the price in comparison with Středočeský region that was used as a base. These regions contain big cities with good potential for development – Olomouc and Brno. Besides, in Jihomoravský region the living standards expressed by the GDP per inhabitant are higher than in Středočeský region. This is one of the factors that contribute to higher property price. When there is one room more, the price decreases by 13 760 CZK (but the coefficient is not statistically significant). Increase of the acreage by 1 m2 brings increase of price by 12 541 CZK. Similar results were achieved also by Eshet et al. (2007) who found that “the price of the property is positively related to its size”. When the property is 1 km further from the BGS, the price is by 62 008 CZK higher. This amount can be considered as the price of the externalities related to the BGS operation.

The results of log-linear model show that if the size of the room increases by 1, the price rise by 0.006% (but again the coefficient is non-significant). Also the increase of the acreage of the flat by 1% brings increase of price by 0.006%. The 1 km further from the BGS means increase of the property value by 0.03%. When the properties for sale are located in Olomoucký or Jihomoravský regions, the price is higher than in Středočeský region by 0.052% (statistically insignificant at 5% level) and 0.288% respectively.

The best results were provided by the third specification in the case when the flats and houses are up to 5 far. When the number of rooms increases by 1%, the price of the property decreases by 0.459% (the coefficient is insignificant). If the acreage of the property increases by 1%, the price increases by 1.093%. And finally with 1% increase of the distance from the BGS, the value of property increases by 0.04%. Comparing to Středočeský region, the price is higher by 0.08% in Olomoucký and 0.286% in Jihomoravský region.

Tab. 2: Results of the alternative specifications of the models (all properties up to 5 km far from agricultural BGS)

	Linear function			**Log-linear function**			**Log-log function**		
	Coeff.	**Std. dev.**	**Stat. sign.**	**Coeff.**	**Std. dev.**	**Stat. sign.**	**Coeff.**	**Std. dev.**	**Stat. sign.**
type	-13 760	18 947	*0.468*	0.006	0.010	*0.557*	-0.459	0.030	0.000
acreage	12 541	505	0.000	0.006	0.000	0.000	1.093	0.031	0.000
distance	62 008	13 498	0.000	0.030	0.007	0.000	0.040	0.010	0.000
region 1	-561 988	81 840	0.000	-0.326	0.044	0.000	-0.293	0.040	0.000
region 2	-295 102	86 358	0.001	-0.147	0.047	0.002	-0.120	0.042	0.004
region 3	-1 208 263	177 325	0.000	-1.190	0.096	0.000	-1.119	0.086	0.000
region 4	-1 071 860	117 616	0.000	-0.793	0.064	0.000	-0.661	0.057	0.000
region 5	-194 425	289 058	*0.501*	-0.327	0.157	0.037	-0.345	0.141	0.015
region 6	-502 736	74 442	0.000	-0.340	0.040	0.000	-0.295	0.036	0.000
region 7	-508 072	76 814	0.000	-0.273	0.042	0.000	-0.312	0.038	0.000
region 8	11 081	58 019	*0.849*	0.052	0.032	*0.100*	0.083	0.028	0.003
region 9	-237 314	101 432	0.019	-0.099	0.055	*0.074*	-0.079	0.050	*0.113*
region 12	-830 519	124 909	0.000	-0.509	0.068	0.000	-0.441	0.061	0.000
region 13	-502 190	100 783	0.000	-0.249	0.055	0.000	-0.198	0.049	0.000
region 14	626 728	71 384	0.000	0.288	0.039	0.000	0.286	0.035	0.000
constant	846 328	80 862	0.000	13.747	0.044	0.000	10.133	0.113	0.000
R^2	0.318			0.319			0.450		
Adj. R^2	0.315			0.315			0.447		
F (stat. sign.)	91.32 (0.000)			91.67 (0.000)			160.11 (0.000)		

Source: own elaboration

As an example of the detailed analysis the BGS Nový Dvůr u Olomouce in Olomoucký region was chosen. It consists of 2 fermenters 22/6 - 3 940 m3, 2 finalizing fermenters 22/6 – 3 940 m3 and final warehouse 36/8 – 15 880 m3. It is operational since 2011. It is located near Olomouc and half of the properties for sale were up to 4.2 km from the site. Average distance was even lower (3.9 km). The properties were sold for mean price 2 373 315 CZK and on average they had 3 rooms with acreage 68.2 m2.

Number of rooms of the property was not statistically significant determinant of the price in any model specification. In linear model, the increase in acreage by one 1 m2 bring increase in price by 30 754 CZK. When the property is further from BGS by 1 km, the price is higher by

192 826 CZK. In log-linear relation increase of the acreage by 1 m2 increases the price by 0.011% and in log-log relation 1% increases of the size increase the price by 0.857%. Being 1 km further from the BGS increases the property price by 0.074%. If the distance increases by 1%, the price will increase by 0.273%.

Tab. 3: Results of the alternative specifications of the models (all properties up to 5 km far from agricultural BGS Nový Dvůr u Olomouce)

	Linear function			**Log-linear function**			**Log-log function**		
	Coeff.	**Std. dev.**	**Stat. sign.**	**Coeff.**	**Std. dev.**	**Stat. sign.**	**Coeff.**	**Std. dev.**	**Stat. sign.**
type	-126 951	66 422	*0.058*	-0.017	0.029	*0.542*	-0.150	0.078	*0.056*
acreage	30 754	2 709	0.000	0.011	0.001	0.000	0.857	0.089	0.000
distance	192 826	80 615	0.018	0.074	0.035	0.034	0.273	0.121	0.026
constant	-98 652	362 583	*0.786*	13.621	0.156	0.000	10.835	0.325	0.000
R^2	0.649			0.592			0.607		
Adj.R^2	0.640			0.581			0.596		
F (stat. sign.)	72.07 (0.000)			56.56 (0.000)			60.12 (0.000)		

Source: own elaboration

Discussion

The results shows that the price for the property can decrease by 62 008 CZK at each 1 km further away from the BGS station when we consider properties up to 5 km. Considering only special case of BGS Nový Dvůr u Olomouce the increase is even 192 826 CZK per each km. It might be due to the fact, that the BGS is located near the big city and hence its impact on the prices is more pronounced. It is difficult to compare our study with similar as the specification of the models is always different as same as the location. Besides, to the best knowledge of authors, the hedonic pricing method had not been yet applied on the disamenities from BGS. Therefore, we present comparison only with studies that consider odour as one of the set of externalities (waste transfer stations, landfills or livestock production).

Results of Eshet et al. (2007) who examined the disamenities related to the waste transfer stations at 10 sites in Israel indicated that there was an increase of about 5 000 USD (approx. 138 800 CZK according to average 2007 exchange rate set by Czech National Bank - CNB) in housing price for each additional km away from the site. Therefore, our results are relatively comparable when we consider different purchase power. Nahman (2011) estimated the external costs of landfilling in the City of Cape Town for different scenarios, using (beside another) also the hedonic pricing method for pricing of disamenities. He concluded that the price for disamenities varied from 0.00 to 57.46 ZAR (South African Rands) per tonne (that is approximately 140 CZK recalculated by average exchange rate for year 2011 set by CNB). As the price is expressed per tonne of the waste it is not fully comparable to our research results.

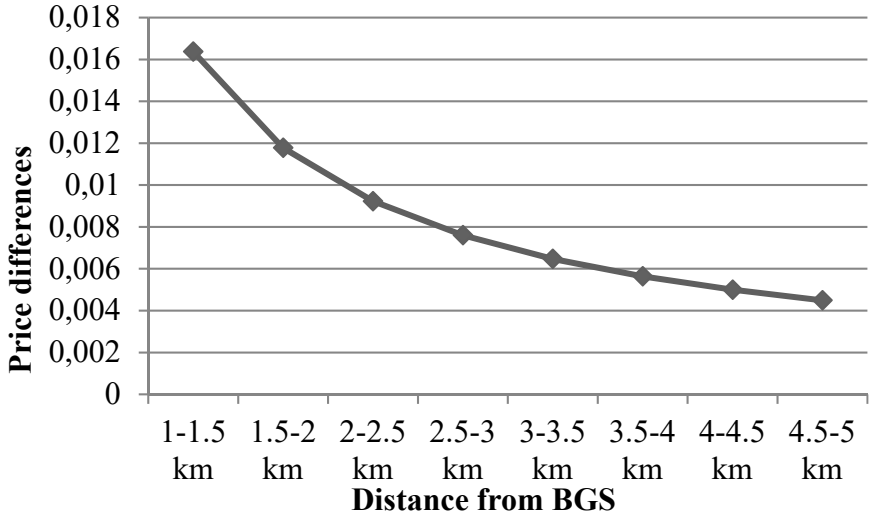
We also found that the price increases by 0.030% (properties up to 5 km) or 0.074% (properties near case study BGS) each km further from BGS. Our results suggest lower decrease than those of Ham et al. (2013). They estimated in the United Kingdom that the average reduction in property prices due to disamenities from active and historical landfill is a 2.6% reduction within 3 km. Older study done by Cambridge Econometrics, DEFRA, ONS (2003) also in the UK suggests even higher reduction of price. The distance from nearest landfill from 0 to 0.25 miles caused 7.06% reduction in price (which deducted from average price of the property in year 1995 represents decrease by 4 927 GBP). The price of households located 0.25-0.5 miles from the nearest landfill decreases by 2% (which represents 1 410 GPB – deducted from average price of properties in year 1995). When the distance is over half a mile, there was no price reduction observed. Higher price reduction might be caused by the

fact that the amenities of the landfills are worst that those of the BGS and also due to the fact that observed properties are on average further from BGS than from landfills.

Van Broeck et al. (2009) evaluated in 2008 real estates around an animal waste treatment facility in Belgium. They found a linear relation between odour concentration and house prices: “an extra exposure by one odour unit per m3 as 98 percentile on a yearly basis leads to a decrease in property prices of 0.4 to 0.8 percent”, (Van Broeck et al., 2009).

Our study found out that increase in the distance by 1%, increases the price by 0.040% (properties up to 5 km) or 0.273% (case study). Eshet et al. (2007) concluded that “an increase of 1% in the average distance of a house from the local transfer station is associated with a 0.06% rise in the price of the average house. Their results correspond to ours.

In the case of log-log function, the difference between the price at 2 km and 1 km is larger than the difference between the price at 3 km and 2 km etc. From the beginning the increase in price is faster than further from the BGS. For example price difference between 1.5 and 1 km is 0.016% higher, but between 5 and 4.5 km it is only by 0.004%. This is according to the expectations that the increase of price is non-linear (digressive). The relation is displayed in the Graph 1.

Graph 1: Price differences in relation to the distance of property from the BGS

Source: own elaboration

Conclusion

The aim of the paper was to evaluate the externalities related to the construction and operation of the agricultural biogas stations (BGS) using hedonic pricing method. Building of BGS stations is supported from public budgets (of the European Union and nationals) and are supposed to generate public goods in terms of climate change mitigation, production of clean, renewable energy, improving the waste management of the agricultural holding by re-using material which would have been otherwise thrown away etc. However, they can also cause disamenities to the local inhabitants such as odour or noise. We used alternative market method and observed the prices of the properties for sale in the certain proximity to the BGS. Hedonic pricing method (linear regression model with linear price function) revealed that the price of the property is increases by 62 008 CZK at each 1 km further away from the BGS station when we consider properties up to 5 km. In the case study done on BGS near the city Olomouc in Olomoucký region the increase is 192 826 CZK per each km further. Analogically it came out from the results of log-linear price function that when the distance increases by 1 km, the price increases by 0.030% (properties up to 5 km) or 0.074% (case study). Finally, the log-log function implies that the increase in the distance by 1%, cause the increase of the price by 0.040% and 0.273%, respectively. The increase of the price with distance has degressive character in this case. The results are hardly comparable to other surveys as to the best

knowledge of the authors there has not been done any other research yet that would examine and valuate the externalities related to the BGS and their impacts. It should be further surveyed how the BGS stations influence the welfare of local communities.

Despite that majority of the coefficients are statistically significant, the results must be taken with caution. Hedonic pricing method is sensitive to the model specification: form of the price function, explanatory variables included, and country / location. Distance to more BGS was not also taken into account in the article. The challenge for future research lies in the detailed case study done not only by hedonic method, but also supported by contingent valuation method. Besides, also exclusively positive externalities produced by the BGS should be identified, quantified and priced in order to gain complete set of inputs for Cost-benefits analysis.

The research was financed by the Ministry of Agriculture under the Thematic task of the Institute of Agricultural Economics and Information no. 4107/2016.

References

BIOM (2016): Mapa – bioplyn, bioplynové stanice, bioplynové elektrárny (Map – biogas, biogas stations, biogas power stations). Available at http://biom.cz/cz/produkty-a-sluzby/bioplynove-stanice (accessed Jun 6, 2016).

CAMBRIDGE ECONOMETRICS, EFTEC, WRC (2003): A Study to Estimate the Disamenity Costs of Landfill in Great Britain. Department for Food and Rural Affairs, London.

CAMERON TA (2006): Directional heterogeneity in distance profiles in hedonic property value models. Journal of Environmental Economics and Management, 51, 26–45. doi: http://dx.doi.org/10.1016/j.jeem.2005.03.003

CHEN WY (2017): Environmental externalities of urban river pollution and restoration: A hedonic analysis in Guangzhou (China). Landscape and Urban Planning, 157, 170–179. doi: http://dx.doi.org/10.1016/j.landurbplan.2016.06.010

ESHET T, BARON MG, SHECHTER M, AYALON O (2007): Measuring externalities of waste transfer stations in Israel using hedonic pricing. Waste Management, 27, 614–625. doi: http://dx.doi.org/10.1016/j.wasman.2006.03.021

EUROPEAN PARLIAMENT AND COUNCIL (2001): Directive 2001/77/EC of the European Parliament and of the Council of 27 September 2001 on the promotion of electricity produced from renewable energy sources in the internal electricity market. Official Journal of the European Union, L 283. Available at http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:l27035&from=CS (accessed Jul 15, 2016).

EUROPEAN PARLIAMENT AND COUNCIL (2009): Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. Official Journal of the European Union L 140/16. Available at http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009L0028&from=EN (accessed Jul 15, 2016).

HAM YJ, MADDISON DJ, ELLIOT JR (2013): The valuation of landfill disamenities in Birmingham. Ecological Economics, 85, 116–129. doi: http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2012.09.006

LEVAGGI R (2010): From local to global public goods: How should externalities be represented? Economic Modelling, 27, 1040–1042. doi: http://dx.doi.org/10.1016/j.econmod.2010.04.006

MANUCHEHR I (2016): The renewable energy-growth nexus with carbon emissions and technological innovation: Evidence from the Nordic countries. Ecological Indicators, 69, 118–125. doi: http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolind.2016.03.051

MINISTRY OF AGRICULTURE (MoA) (2013): Aktuální přehled bioplynových stanic v České republice. (Actual overview of the biogas stations in the Czech Republic. Available at

http://eagri.cz/public/web/mze/zivotni-prostredi/obnovitelne-zdroje-energie/bioplyn/bps/aktualni-prehled-bioplynovych-stanic-v.html (Accessed Jun 21, 2016).
MINISTRY OF AGRICULTURE (MoA) (2013): Program rozvoje venkova na období 2014-2020 (Rural development programme for the period 2014-2020). Available at http://eagri.cz/public/web/mze/dotace (accessed Aug 1, 2016).
MORAVEC A (2015): Bioplyn láká zajímavé investice a rozvíjí venkov (Biogas attracts interesting investment and develops the rural areas). Available at http://biom.cz/cz-bioplyn/odborne-clanky/bioplyn-laka-zajimave-investice-a-rozviji-venkov (accessed Jul, 18, 2016).
NAHMAN A (2011): Pricing landfill externalities: Emissions and disamenity costs in Cape Town, South Africa. Waste Management, 31, 2046–2056. doi: http://dx.doi.org/10.1016/j.wasman.2011.05.015
PECHROVA M (2016): Valuation of Externalities Related to Investment Projects in Agriculture, In: Proc. of the 20th International conference Current Trends in Public Sector Research, Brno, Czech Republic, 352–360.
VAN BROECK G, BOGAERT S, DE MEYER L (2009): Monetary valuation of odour nuisance as a tool to evaluate cost effectiveness of possible odour reduction techniques. In: Frechen FB (ed.) Odours and VOCs: Measurement, Regulation and Control. Universitat Kassel, Kassel, 42–52.

Author's contact address

Ing. Marie Pechrová, Ph.D., Institute of Agricultural Economics and Information, Mánesova 1453/75, 120 00 Prague 2, Czech Republic, Pechrova.Marie@uzei.cz
Ing. Václav Lohr, Ph.D., Department of Information Technologies, Faculty of Economics and Management, Czech University of Life Sciences Prague, Czech Republic, lohr@pef.czu.cz

Rurální studia a politika rozvoje venkova pod tlakem vnějších faktorů

Rural studies and rural development policy under the pressure of external factors

Martin Pělucha

Abstrakt:

Příspěvek je zaměřen na kritickou reflexi vybraných vnějších faktorů, které ovlivňují podobu a zaměření rurálních studií a v návaznosti na to i politiku rozvoje venkova. Rurální studia srozumitelně vymezují hlavní parametry venkova, což se však plně neodráží v jasném vymezení venkovských oblastí, které jsou pod tlakem celé řady různých faktorů, např. urban-sprawl, klimatické změny, globalizace a technologický pokrok. Všechny tyto faktory vytváří zcela nové podmínky pro územní rozvoj, zejména pak formování koexistenčních vztahů měst a venkova. Z tohoto důvodu je pozornost v příspěvku věnována vývojovým tendencím zaměření rurálních studií na straně jedné, a konfrontace s podobou politiky rozvoje venkova EU. V příspěvku je provedeno porovnání současného a předchozích programových období. Závěr je zaměřen na identifikaci hlavních souvislostí nastavení politiky rozvoje venkova pro další programové období 2021+.

Klíčová slova:

rurální studia, politika rozvoje venkova, územní výzvy

Abstract:

The paper focuses on the critical reflection of selected external factors influencing the form and focus of rural studies and, consequently, the rural development policy. Rural studies clearly define the main rural parameters, but this is not fully reflected in the clear definition of rural areas that are under the pressure from a wide range of factors, such as urban sprawl, climate change, globalization and technological progress. All these factors create completely new conditions for territorial development, especially the formation of coexistence relations between cities and the countryside. For this reason, the contribution is devoted to the developmental tendencies of the focus of rural studies, on the one hand, and the confrontation with the form of EU rural development policy. Particular emphasis is placed on the comparison of the existing and previous programming periods. The conclusion is focused on the identification of the main context of setting the rural development policy for the next programming period 2021+.

Key words:

rural studies, rural development policy, territorial challenges

Úvod

Rurální studia se zaměřují na identifikaci faktorů ovlivňujících venkovské oblasti, způsoby jejich vymezování v různých socioekonomických či národních podmínkách a formulaci podkladů, ze kterých vycházejí tvůrci politik při stanovování příslušných nástrojů hospodářské politiky. V akademické literatuře již bylo mnohokrát zdůrazněno, že venkov nepředstavuje homogenní prostor se stejnorodými problémy (Brown a Cromartie, 2004;

McAreavey, R., 2009; Perlín, Kučerová, Kučera, 2010; McDonagh, 2012; Torre, Wallet, 2016), naopak je možné vymezit mnoho typů venkova. V posledních dvou dekádách na přelomu tisíciletí bylo možné identifikovat turbulentní vývoj spočívající ve strukturální proměně venkovského prostoru, který byl dlouhou dobu vnímán zejména z hlediska zemědělského hospodaření. Procesy spojené se suburbanizací, zesilující globalizací a na ni navazující rozvoj informačních technologií způsobily, že venkov může být charakterizován také jako velmi prorůstový. Digitalizace území zcela proměňuje podmínky života obyvatel zejména z hlediska přístupnosti ke službám, komunikaci na dálku či obecně k informacím (Singh, Shishodia, 2016). Pod tlakem těchto trendů se zvýraznila různorodost venkovského prostoru. Přesto v Evropské unii (EU) existuje samostatná politika pro rozvoj venkova, která se ve svých normativně stanovených cílech zaměřuje na řešení problémů spojených se životem na venkově a stimulaci faktorů pro jeho další rozvoj. Avšak obsahové zaměření této politiky patří již dlouhodobě k nejvíce kontroverzním tématům odborných diskusí.

Vznik a zastřešení politiky rozvoje venkova v rámci Společné zemědělské politiky EU (SZP) vedlo k jejímu monotematickému a sektorovému zaměření. Teprve od 90. let minulého století bylo možné zaznamenat vytvoření prvních nástrojů politiky rozvoje venkova, které měly nezemědělský charakter a směřovaly více k diverzifikaci venkovské ekonomiky. Jejich význam na celkových finančních alokacích SZP EU však byl marginální. Programové období 2007 – 2013 předznamenalo určité období naděje na aplikaci samostatné politiky rozvoje venkova, nicméně vývoj v posledních letech (nejdříve finanční, následně hospodářská a fiskální krize) výrazně ovlivnil celkové strategické pojetí SZP EU. Podmínky ve vývoji v globálním prostředí se tak staly hlavním motorem probíhajících změn, na které reagovala EU i její jednotlivé členské státy. V rurálních studiích i v procesu tvorby nejen politiky rozvoje venkova začaly být postupně používány pojmy spojené s tématy znalostní ekonomiky (Wegener, 2008), nízkouhlíkové ekonomiky (low carbon economy), zeleného růstu (green growth), zelené ekonomiky (green economy) a místně orientovaného modelu rozvoje formulovaném v Barcově zprávě (Barca, 2009). Tyto základní principy se promítly do Strategie Evropa 2020 (European Commission, 2010).

Hlavním cílem tohoto příspěvku je provedení kritické reflexe vybraných vnějších faktorů, které významně ovlivňují podobu a zaměření rurálních studií a v návaznosti na to i politiku rozvoje venkova. V tomto kontextu je důležité zhodnocení hlavních vývojových tendencí a jejich konfrontace s podobou politiky rozvoje venkova. Proto je v tomto příspěvku pozornost věnována hlavním faktorům ovlivňujících rurální studia a koexistenčním vztahům měst a venkova v rámci územní soudržnosti. V dalších částech je zhodnocena politika rozvoje venkova v kontextu vlivu vnějších podmínek, které daly základ pro eliminaci „venkova“ v politice rozvoje venkova EU v období 2014 – 2020. Závěr příspěvku je zaměřen na souhrn poznatků a identifikaci hlavních souvislostí nastavení politiky rozvoje venkova pro další programové období 2021+.

Rurální studia pod vlivem vnějších faktorů

Počátkem roku 1985 založil profesor Paul Cloke nové multidisciplinární periodikum, které se zaměřovalo na problematiku venkova a rurálních studií - Journal of Rural Studies. Jednalo se bezesporu o velmi významnou záležitost pro oblast rurálních studií, neboť tento obor získal možnost se postupně etablovat. Jak uvádí Pělucha (2016), tak *„od doby vzniku tohoto odborného časopisu se výrazně posunula problematika rurálních studií z hlediska značného počtu různých přístupů k vymezení a hodnocení venkovského prostoru, což přispělo také k tomu, že tato problematika inspirovala tvůrce politik na úrovni států i EU k vytvoření samostatné politiky pro venkovský prostor“* [Pělucha, 2016, str. 133]. V tomto smyslu je nutné zdůraznit, že samostatná politika rozvoje venkova se postupně včlenila pod SZP EU, což mělo za následek přímého ovlivnění jejího obsahového zaměření. Zcela dominantní se stal zemědělský sektor, který byl a v podstatě stále je považován ze strany tvůrců politik za zásadního aktéra venkovských oblastí. Tímto trikem se EU snaží vycházet vstříc požadavkům na postupnou liberalizaci trhu se zemědělskými komoditami, a přitom i

nadále uchovat určitou výši finančních podpor pro zemědělství (Lowe, Buller, Ward, 2002; Marsden, 2006; Pělucha, Květoň, Jílková, 2013).

Současná podoba rurálních studií je spojená s určitou rezignací na uplatňování a posilování prvků komplexně pojatého rozvoje venkova. Tento stav je spojen do značné míry se stupňujícím se vlivem vnějšího kontextu, který působí na problematické okruhy, kterými se rurální studia zabývají (Singh, Shishodia, 2016). Nejedná se však primárně o proces globalizace, která pozitivně posílila význam strukturálního pojetí rozvoje venkova v zemědělsky zaměřené SZP EU a vyústila ve formulaci tzv. nového paradigmatu rozvoje venkova ze strany OECD (2006). Jde o nové souvislosti spojené s teorií neoendogenního rozvoje či koncepty Quadruple Helix a Quintuple Helix (Carayannis, Barth, Campbell, 2012; Pělucha, Květoň, 2017). Mezi další významné trendy a částečně i módní záležitosti, jež formují odbornou diskusi o zaměření rurálních studií a v návaznosti na to i politiky rozvoje venkova, je např. znalostní ekonomika *(knowledge-based economy),* nová ekonomika *(new economy).* Všechny tyto pojmy mají jednu průřezovou charakteristiku a společného jmenovatele, tím je snaha zakomponovat a teoreticky podchytit vliv vnějšího kontextu na sledované společensko-vědní obory, kterými jsou teorie regionálního rozvoje, rurální studia a ekonomie.

Tendenční vliv výše uvedených vývojových trendů je v současné době používán nejen v rámci SZP EU, ale i v dalších hospodářských politikách EU k prosazení environmentálních prvků v nástrojích příslušných hospodářských politik. Tento akcent vede v rámci současné politiky rozvoje venkova k omezení „rozvojově“ zaměřených opatření a nástrojů ve prospěch „údržby“ zemědělských ploch ve venkovské krajině. Výsledkem je omezení spektra nástrojů, které se ve venkovských oblastech zaměřují na širokospektrální možnosti jeho rozvoje mimo zemědělské aktivity. Přitom právě diverzifikace venkovské ekonomiky by měla představovat obecný trend zaštiťující zemědělské i nezemědělské aktivity venkova a jejich podporu. V současné době se v rámci SZP EU sice podporuje diverzifikace nezemědělských aktivit, ale jen v rámci zemědělského sektoru. V klíčových nástrojích politiky rozvoje venkova EU zůstává významná role zemědělství a právě jeho modernizace. Přitom podpora modernizace konvenčního zemědělství by podle Marsdena (2006, str. 5) měla v rurálních studiích výrazně ustoupit ve prospěch témat týkajících se komplexního rozvoj venkovských oblastí. Pojem modernizace venkovské ekonomiky používá i OECD (2014, str. 19), která ale pojem modernizace vnímá ve zcela jiném smyslu, jako proces identifikace a rozvoje takových sektorů či firem, které budou schopny rozvíjet svou konkurenceschopnost v porovnání s ostatními subjekty v oboru či v sousedních regionech.

Na přelomu první dekády nového milénia se však objevily nejen v akademické, ale i v decizní sféře témata, která dále posunula nejen rurální studia, ale také politiku rozvoje venkova zpět k úzkému zaměření primárně na zemědělství. Jednalo se zejména o význam globalizace, udržitelnosti, kvality a bezpečnosti potravin, klimatické změny a dekarbonizace, které jsou označovány tzv. *policy greening,* tj. ozelenění politiky (viz Atterton, Bryden, Johnson, 2012). Tyto trendy jsou jasně identifikovatelné (European Commission, 2009), nicméně zachování dominantní podpory zemědělským podnikatelům může nakonec zapříčinit problémy při řešení selektivních územních dopadů globalizace či klimatické změny v environmentálních i socioekonomických souvislostech rozvoje. Zvlášť proces globalizace disponuje nerovnoměrně rozloženými dopady nejen mezi obyvateli, ale také v území, zejména mezi urbánními oblastmi a venkovem (Evropská komise, 2017, str. 14).

Koexistenční vztahy měst a venkova v rámci územní soudržnosti

Vztahy měst a venkova se v poslední dekádě skloňují zejména prostřednictvím pojmu územní soudržnost (Copus a Well, 2014; Dax et al., 2010). Tento pojem byl poprvé oficiálně použit jako cíl EU v rámci Lisabonské smlouvy v roce 2009, ve které se uvádí „územní soudržnost“ jako integrální součást hospodářské a sociální soudržnosti (Úřední věstník Evropské unie, 2007 - čl. 2 a čl. 158). Do značné míry se však jedná o normativní pojem, což lze doložit prostřednictvím strategického dokumentu *6. Zprávy o ekonomické, sociální a*

územní soudržnosti vydané Evropskou komisí (European Commission, 2014, str. 189), ve které se relativně komplikovaným způsobem tvrdí, že Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova (EAFRD) propojuje rozvoj venkova k ekonomické a sociální soudržnosti a dále také přispívá ke Strategii Evropa 2020 prostřednictvím podpory udržitelného rozvoje venkova v EU a doplňuje tak i ostatní nástroje SZP EU, politiky soudržnosti a Společné rybářské politiky. Problematika územní soudržnosti je zde dále kombinována s pojmem „vyváženého územního rozvoje", což ne zcela koresponduje s jejich faktickým obsahovým pojetím, které je v případě územní soudržnosti stále málo stabilizované (viz např. Grabmüllerová, 2009; Böhme, Doucet, 2011).

Vymezení vztahu měst a venkova prostřednictvím územní soudržnosti je samozřejmě do značné míry komplikované jednak heterogenitou venkovských oblastí, a dále také z důvodu širokého a subjektivního vnímání tohoto pojmu různými aktéry v akademické i decizní sféře.

Velmi úzce chápali tento pojem např. Shucksmith et al. (2005) a Dax et al. (2010) jako pomoc pro dosahování vyváženého regionálního rozvoje prostřednictvím snižování existujících disparit regionální politikou. Trochu širší pojetí poskytl Faludi a Peyrony (2011, str. 5), podle kterých by se měla prostřednictvím územní soudržnosti poskytnout možnost občanům žít a podnikatelům podnikat, mít prospěch z evropské integrace a fungování vnitřního trhu EU. Jako širokospektrální proces prosazující hodnocení vyváženějšího územního rozvoje vymezili ve čtyř pilířovém pojetí územní soudržnost Othengrafen a Cornett (2013) a Medeiros (2014), kteří v definici zdůraznili socioekonomickou konvergenci, prosazování environmentální udržitelnosti, koherenci politik (vč. fungování územní spolupráce a veřejné správy) a vyváženost sídelní struktury.

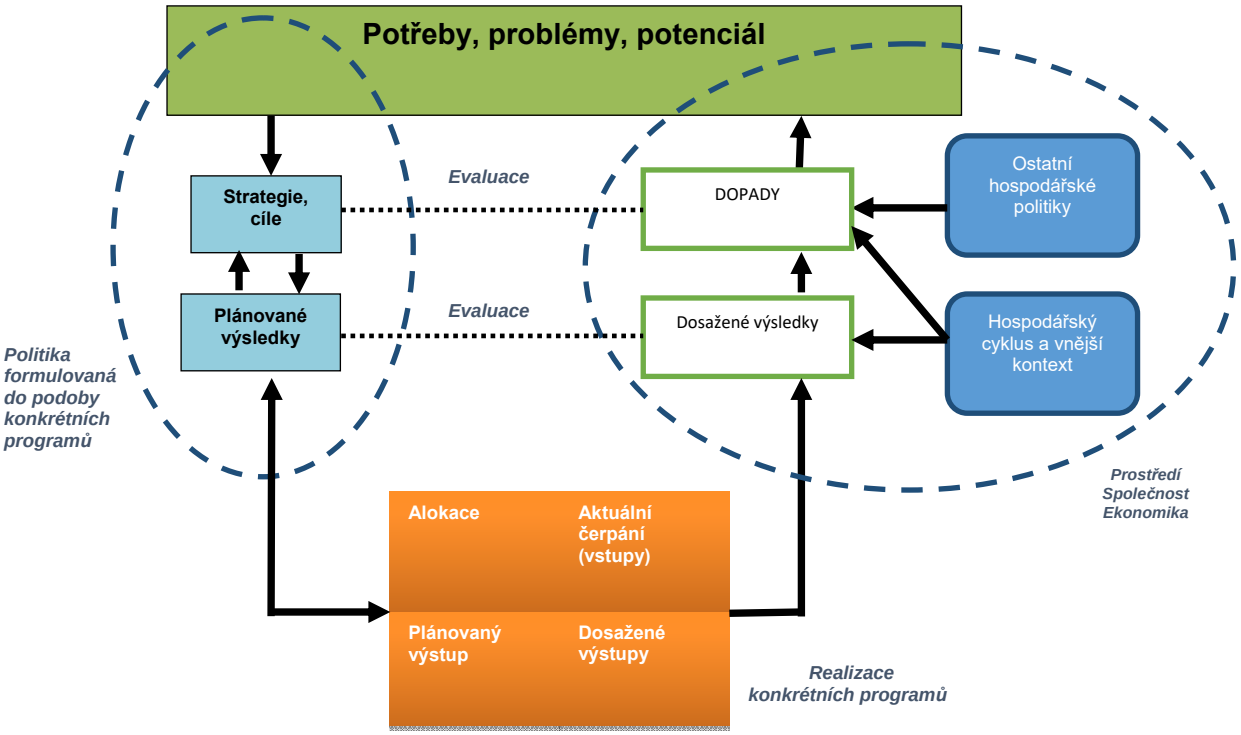
Koexistenci měst a venkova ovlivňují přirozené procesy regionálního rozvoje, tj. suburbanizace, urban-sprawl a reurbanizace. Tyto prostorové procesy vytvořily základ pro nové paradigma pojetí venkova, který přestal být synonymem pro upadající či jen zemědělské oblasti. Problém vymezení venkova je tak do značné míry integrálně propojen s problémem vymezení územní soudržnosti, neboť prostorové vztahy se v území neustále mění a často vytvářejí zcela nové podmínky pro endogenní rozvoj (Pělucha, 2016). Z tohoto hlediska tudíž přetrvává nutnost podpory polycentrického rozvoje, zejména rozvoje malých a středně velkých měst ve vazbě na jejich zázemí a širší dopady na periférní venkovské oblasti. Obecně se jedná o určitou změnu v paradigmatu přístupu k řešení regionálního a venkovského rozvoje, kde kontrastují prosperující a dynamické zóny s geograficky periférními a zaostávajícími oblastmi (viz také Pělucha et al., 2012, str. 28-32). Velmi často se tak hovoří o nutnosti podpory spíše funkčních vazeb v území v rámci tzv. funkčních regionů, jejichž význam již v minulosti vyzdvihla řada autorů (např. Wokoun, 2001; Faludi, 2006; Marini, Mooney, 2006). Copus a Well (2014, str. 59) označují územní soudržnost v těchto souvislostech jako „spojku" mezi regionální politikou a politikou rozvoje venkova. V širším významu by bylo možné jejich interpretaci doplnit, že územní soudržnost představuje koexistenční vztah mezi urbánní a venkovskou dimenzí regionální politiky, neboť geografická hranice mezi městy a venkovem v současnosti neexistuje.

Politika rozvoje venkova v kontextu vlivu vnějších podmínek

Výše diskutované problémy související s přirozenými prostorovými procesy negativně ovlivňují možnosti nastavení adekvátních nástrojů politiky rozvoje venkova. V poslední části předchozí kapitoly jsou uvedeny záležitosti vztahů měst a venkova, které jsou v praxi podporovány různým spektrem hospodářských politik. Hodnocení územních socioekonomických dopadů jednotlivých politik je tudíž velmi komplikované a v kontextu tzv. kontrafaktuálních evaluací téměř nemožné. S problémem hodnocení míry vlivu ostatních hospodářských politik se však potýká také regionální politika (Blažek, Macešková, 2010). Fakt, že některé sektorové politiky mají mnohem výraznější vliv na místní i regionální rozvoj, představuje podle Blažka a Uhlíře (2011, str. 265) dlouhodobé dilema pro územně zaměřené politiky. Hill (2012, str. 16) dokonce uvádí, že tento problém se týká kompletní SZP EU, tj. prvního i druhého pilíře této politiky, protože i samotná zemědělská politika ztrácí svůj

význam v případě, kdy porovnáme možný vliv ostatních nezemědělských fiskálních či monetárních nástrojů.

Politika rozvoje venkova by neměla být chápána pouze jako seznam možných nástrojů a dotací podpory zemědělských a zejména nezemědělských aktivit na venkově, ale spíše jako komplexní systém a proces stimulace využití vnitřního potenciálu území pro místní rozvoj. Zastřešení této politiky pod SZP od roku 2007 vedlo k velkým očekáváním, neboť se podařilo tuto politiku konstruovat v samostatném pilíři a doprovodit ji souborem vlastních nástrojů. Dominantní část těchto nástrojů je však průběžně pod tlakem vnější lobby zejména ze strany klíčových aktérů působících v zemědělství (na úrovni EU i národní) a to ve všech fázích programového cyklu, tj. od formulace potřeb a problémů, navazující strategie a očekávané výsledky. Proces intervenční logiky je ilustrativně zobrazen v obr. č. 1.

Obr. č. 1: Procesní souvislosti tvorby politiky v kontextu vnitřních a vnějších podmínek

Zdroj: vlastní zpracování, inspirováno obecnějším schématem EK (European Commission, 2014c, str. 5)

Výše uvedené schéma představuje vizuální prezentaci ideálního způsobu tvorby jakékoliv politiky. Určitý problém nastává v roli státu, který garantuje nejen přípravu, ale také koordinaci realizace příslušné politiky, a je ovlivnitelný různými zájmovými skupinami. Venkovský prostor obecně zahrnuje velmi diverzifikovanou strukturu zájmových skupin s rozdílným významem a potenciálem ovlivňovat proces tvorby politiky. Jedná se o obyvatelstvo venkova, obce, mikroregiony a místní akční skupiny, zemědělské a nezemědělské podnikatele, neziskové organizace, turisty, akademickou sféru atd. Na straně druhé je stát, který podle Woodse (2011, str. 231) normativně vymezuje venkov prostřednictvím oficiálních statistik, čímž vytváří východiska pro politiku rozvoje venkova, popisuje venkov prostřednictvím analýz a reguluje venkov prostřednictvím formulování a interpretace politik rozvoje venkova s ambicí ovlivňovat každodenní život venkova.

Význam zájmových skupin (mezi které patří i lobbyistické zájmy) je nejdůležitější ve fázi tvorby politiky, kdy se vytváří podmínky pro potenciální participaci na klíčových finančních

zdrojích pro období realizace konkrétních nástrojů politiky. V případě České republiky lze vymezit poměrně silnou pozici Ústavu pro zemědělskou ekonomiku a informace (ÚZEI), který pravidelně vytváří podklady pro Ministerstvo zemědělství ČR garantující politiku rozvoje venkova. Zemědělská dimenze je dále posílena silnou pozicí agrární lobby a relativně slabší pozicí subjektů nezemědělského zaměření, které nejsou tak koncentrovány a organizovány jako zemědělské subjekty (snad vyjma Svazu měst a obcí ČR, který se však zaměřuje spíše na politiku soudržnosti a roli malých a středně velkých měst v území).

Z procesního hlediska měla a má v politice rozvoje venkova silnější pozici zemědělská lobby (Clavel, 2014). Ačkoliv se problémy venkovského prostoru překrývají s problémy zemědělství, tak přesto se jedná jen o dílčí část územních problémů. Mezi další problémy venkova lze zařadit dostupnost veřejných služeb, stabilitu osídlení, otázky efektivnosti a schopnosti veřejných politik ovlivňovat venkovský prostor apod. Role zemědělství na venkově z hlediska tvorby pracovních míst a nových pracovních příležitostí je dílčí částí rozvoje venkova, přičemž význam tohoto odvětví je ve venkovských oblastech velmi diferencovaný. Rozdílná situace je v případě příměstského venkova a naopak horských oblastí s horšími podmínkami zemědělského hospodaření, což některé nástroje politiky rozvoje venkova ve svém vymezení reflektují, nicméně v posledních letech se diskutuje jejich definiční odklon od socioekonomických trendů směrem k environmentálním ukazatelům.

Eliminace „venkova“ v politice rozvoje venkova EU v období 2014 – 2020

Program rozvoje venkova pro období 2014 – 2020 (MZE, 2014) se nese v duchu strategického dokumentu Evropa 2020. Ve srovnání s programovým obdobím 2007 – 2013, kdy byla politika rozvoje venkova oddělena od politiky soudržnosti, tak v současném programovém období, jsou tyto politiky zastřešeny společným nařízením, které stanovuje společné podmínky pro všechny evropské fondy ve Společném strategickém rámci.

Nařízení pro Evropský zemědělský fond rozvoje venkova upřesnilo konkrétní cíle a priority pro Program rozvoje venkova 2014 – 2020, které jsou uvedeny v následující tabulce, včetně porovnání názvosloví jednotlivých skupin opatření politiky rozvoje venkova s obdobím 2000 – 2006. Lze konstatovat, že EU provedla v politice rozvoje venkova krok zpět směrem k podpoře zemědělských subjektů na venkově. Nově se však v definovaných opatřeních zdůrazňují témata úzce navázaná na strategii Evropa 2020, tj. klimatická změna, řízení rizik v zemědělství, nízkouhlíkové hospodaření, sociální začleňování a redukce chudoby, to vše jako argumenty pro podporu zemědělských subjektů na venkově.

Nutno podotknout, že pouze priorita 6 má souvislost s podporou strukturálně pojatého rozvoje venkova. Všechny ostatní priority jsou velmi úzce navázány na podporu sektoru zemědělství a lesnictví a to ve formě projektů modernizačního charakteru či uplatnění agroenvironmentálních plateb. Nastavení priorit nebylo v gesci ČR, ale EU. Programový dokument ČR pro politiku rozvoje venkova tudíž musí kopírovat tyto zemědělsko-lesnicko-environmentální cíle s minimálním přesahem na komplexní přístup k rozvoji venkova. Rozvoj venkova se stal v programovém období 2014 – 2020 opět zemědělskou doménou a z hlediska svého vymezení je fakticky totožný s opatřeními, která byla definována v programovém období 2000 – 2006 (viz následující tabulka).

Tab. č. 1: Porovnání hlavních opatření rozvoje venkova v programovém období 2000 – 2006 a dále pak 2014 – 2020

Skupiny opatření 2000 – 2006 dle Nařízení Rady (ES) č. 1257/1999	Skupiny opatření 2014 – 2020 dle Nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 1305/2013
Investice v zemědělských podnicích (Investiční podpory v zemědělských podnicích přispívající ke zlepšení příjmů a života v zemědělství, pracovních a produkčních podmínek)	2. Zlepšení konkurenceschopnosti zemědělství a životaschopnosti zemědělských hospodářství (zlepšení jejich výkonnosti a modernizace)
Zahájení činnosti mladých zemědělců, Odborná příprava (Podpora odborné přípravy má přispívat ke zvýšení odborných znalostí a způsobilosti zemědělců a jiných osob účastnících se zemědělských a lesnických činností a jejich přeměně na jiné činnosti)	1. podpora předávání poznatků a inovací v zemědělství, lesnictví a ve venkovských oblastech (např. podpora inovací a rozvoje znalostní základny, podpora celoživotního vzdělávání a odborné přípravy v zemědělství a lesnictví)
Agroenvironmentální opatření a LFA	4. Obnova, zachování a posílení ekosystémů

	závislých na zemědělství a lesnictví
Zlepšení zpracování a uvádění zemědělských produktů na trh	3. Podpora pro organizaci potravinového řetězce a řízení rizik v zemědělství
Lesnictví (podpora lesnictví přispívá k zachování a rozvoji ekonomických, ekologických a sociálních funkcí lesa ve venkovských oblastech)	5. Podpora efektivního využívání zdrojů a přechod na nízkouhlíkové hospodaření v zemědělství, potravinářském odvětví a v lesnictví
Podpora přizpůsobování a rozvoje venkovských oblastí	6. Podpora sociálního začleňování, redukce chudoby a hospodářského rozvoje venkovských oblastí

Zdroj: vlastní zpracování, porovnání Nařízení Rady (ES) č. 1257/1999 vs. Nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 1305/2013

V rámci podmínek Dohody o partnerství se realizuje podpora venkovských obcí prostřednictvím integrovaného přístupu k územnímu rozvoji a posílením metody LEADER napříč jednotlivými strukturálními fondy. Tento přístup nelze nijak rozporovat, zvlášť v podmínkách ČR, která se vyznačuje významně roztříštěnou sídelní strukturou s vysokým počtem obcí. Malé obce jsou tak podporovány v rámci vztahů měst a venkova a posilováním jejich vzájemné koexistence. Celkově však došlo k vymístění strukturálních opatření pro rozvoj venkova a jejich zastřešení pod jiné sektorové politiky (MZe, 2014, str. 73). Jedná se zejména o podporu podnikání vyjma zemědělských aktivit, které zůstávají v politice rozvoje venkova. Infrastrukturní investice ve venkovských obcích byly buď zcela zrušeny, nebo vymístěny do jiných relevantních sektorových operačních programů financovaných v rámci strukturální politiky (např. vodohospodářská infrastruktura v rámci OPŽP, rozvoj ICT infrastruktury v rámci OPPIK, občanská vybavenost v IROP). Ryze venkovská opatření politiky rozvoje venkova tak byla fragmentována do ostatních sektorových částí strukturální politiky. I přes tyto obsahové změny v nastavení politiky rozvoje venkova se však ve strategických dokumentech EU stále hovoří o nutnosti reflexe jejích vztahů s územní soudržností. Politika rozvoje venkova se fakticky stala sektorovou politikou s územními dopady zejména v zemědělsky obhospodařovaných oblastech.

Závěrečné poznámky k souvislostem možného nastavení příštího programového období 2021+

V současné době není stále jasné, jestli příští programové období bude opět sedmileté, nebo naopak se délka období bude krátit např. na pětileté s možností i dramatických úprav ve způsobech financování lokálního a regionálního rozvoje (Petzold, 2017). Přesto se již objevují první náznaky scénářů možného nastavení příštího programového období. V červnu 2017 představila Evropská komise (2017) svůj diskusní dokument týkající se budoucnosti financí EU (Pozn.: Jedná se o Společný dokument komisařky Creţu a komisaře Oettigera), ze kterého vyplývá, že EU bude mít po tzv. Brexitu výrazně nižší úroveň finančního rozpočtu, a zároveň se objeví nová témata pro financování z rozpočtu EU. Konkrétně se bude jednat o *„řízení migrace, vnitřní a vnější bezpečnost, ochranu vnějších hranic, boj proti terorismu a obranu z dlouhodobější perspektivy spolu s pokračujícími investicemi na podporu stability a udržitelného rozvoje v našich partnerských zemích“* [Evropská komise, 2017, str. 21].

Z hlediska nastavení politiky rozvoje venkova se však nepředpokládají výraznější změny v jejím obsahovém zaměření ve srovnání se současným programovým období 2014 – 2020. Jediným pozitivním náznakem dílčí změny, která bude mít pravděpodobně jen kosmetický charakter, bude snaha o racionalizaci opatření realizovaných prostřednictvím strukturálních fondů ve venkovských oblastech tak, aby byly postupně odstraněny zbytečné překryvy či duplicity aktivit. Fakticky však stále zůstane sektorově zaměřenou politikou, což ale nelze dobře skloubit se systémovým propojením s politikou soudržnosti, ve které se předpokládá plošná aplikace přístupu projektového managementu. Navíc sektorový charakter politiky rozvoje venkova se v současném období 2014 – 2020 ještě dále posílil ve srovnání s předchozím programovým obdobím. Specifika zejména environmentálních opatření politiky rozvoje venkova spočívají v tom, že jsou výrazně vázaná na podmínky přímých plateb v I. pilíři SZP EU, a navíc mají ve své podstatě nárokový charakter, kdy po splnění

stanovených kritérií pro environmentálně šetrné zemědělské hospodaření lze automaticky očekávat dotaci. Podstatná část finančních prostředků vyplácených v současné „zemědělsky“ orientované politice rozvoje venkova tak podléhá implementačním pravidlům, která spíše komplikují realizaci jednotlivých sektorových nástrojů.

Samostatnou kapitolou je dlouhodobá diskuse ohledně aplikace tzv. finančních nástrojů „nejen“ v politice rozvoje venkova. Jedná se o návratnou formu financování rozvoje a hlavním důvodem je snaha o zavedení určité formy recyklace veřejných finančních prostředků v dlouhodobé perspektivě (Pělucha, Valentová, Říhová, 2011). V dosavadní praxi politiky rozvoje venkova však tyto nástroje byly uplatňovány jen velmi omezeně. Podle závěrů Evropského účetního dvora (2015) nebyly finanční nástroje v oblasti rozvoje venkova úspěšné a to zejména z důvodu nereflektování dlouhodobého charakteru těchto nástrojů. Dosud se používaly tyto nástroje jen velmi omezeně např. v Bulharsku, Francii (Korsika), v některých regionech Itálie a Rumunska, Řecka, Lotyšska a Litvy. Přitom právě tyto nástroje mohou výrazně přispět k řešení problému tzv. pasti subvencí, která spočívá v grantové závislosti podporovaných subjektů ve vymezených regionech.

Během podzimu 2017 a celého roku 2018 budou postupně zveřejněny další relevantní dokumenty, ve kterých bude postupně upřesňována pravděpodobná podoba příští politiky rozvoje venkova. Bude se jednat zejména o Sedmou zprávu o hospodářské, sociální a územní soudržnosti (podzim 2017), návrh nového Víceletého finančního rámce (2018) a v neposlední řadě první návrhy nařízení pro období 2020+ (2018). Podle průběhu a výsledků dosavadních jednání na evropské i národní úrovni však nelze očekávat zásadní průlom v nastavení sektorově zaměřené politiky rozvoje venkova směrem k socioekonomicky orientované politice ovlivňující komplexně venkovský prostor i mimo zemědělské činnosti.

Příspěvek vznikl v rámci výzkumného projektu podpořeného Grantovou agenturou České republiky, č. 17-12372S: „Teoretické a metodologické perspektivy neoproduktivistické politiky rozvoje venkova EU“.

Literatura:

ATTERTON, J., BRYDEN, J., JOHNSON, T. G. (2012). *Rural economic transformations in the UK and US*. In M. Shucksmith, D. L. Brown, S. Shortall, J. Vergunst, & M. E. Warner (Eds.), Rural transformations and rural policies in the US and UK (str. 117–137). New York: Routledge.

BARCA, F. (2009): An agenda for a reformed cohesion policy. A place-based Approach to meeting European Union challenges and expectation. Brussels, Euroepan Commission, 2009, 244 s. [pdf]. Dostupné online: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/dv/barca_report_/barca_report_en.pdf

BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2011): Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace, Vyd. 2., přprac. a rozš., Praha, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2011, ISBN 978-80-246-1974-3

BLAŽEK, J., MACEŠKOVÁ, M. (2010): Regional Analysis of Public Capital Expenditure: To Which Regions Is Public Capital Expenditure Channelled – to ‘Rich’ or to ‘Poor’ Ones?, Regional Studies, Vol. 44.6, pp. 679–696, July 2010

BÖHME K., DOUCET P., KOMORNICKI T., ZAUCHA J., ŚWIĄTEK D. (2011): How to strengthen the territorial dimension of ‘Europe 2020’ and EU Cohesion Policy. Prepared at the request of the Polish Presidency of the Council of the European UnionWarsaw, 2011

BROWN, D. L., CROMARTIE, J. (2004): The nature of rurality in postindustrial society, In: Champion, T., and Hugo, G., eds.: New Forms of Urbanization: Beyond the Urban-Rural Dichotomy, Aldershot: Ashgate, 2004, ISBN: 978-0754635888

CARAYANNIS, E., G., BARTH, T., D.,CAMPBELL, D., F. (2012): The Quintuple Helix innovation model: global warming as a challenge and driver for innovation, Journal of Innovation and Entrepreneurship 2012, 1:2

CLAVEL, D. (2014): *Knowledge and Rural Development: Dialogue at the heart of innovation*. Springer, Ddition Quae, ISBN: 978-2-7592-1024-4
COPUS, A., K., WELL, L. (2014): Parallel worlds? Comparing the perspectives and rationales of EU Rural Development and Cohesion Policy, In: Copus, A., K., Lima, P., Territorial Cohesion in Rural Europe – The Relational Turn in Rural Development, Routledge, Taylor&Francis Book, 2015, ISBN 978-0-415-85950-9
DAX, T., KAHILA, P., TALBOT, H., SHUCKSMITH, M. (2010): Working Paper 28: Implications for Cohesion Policy in Rural Europe, The ESPON 2013 Programme, Applied Research Project 2013/1/2, EDORA (European Development Opportunities for Rural Areas), August, 2010
EUROPEAN COMMISSION (2009): The World in 2025 – Rising Asia and Socio-Ecological Transition, European Commission, Directorate-General for Research, ISBN 978-92-79-12485-3
EUROPEAN COMMISSION (2010): EUROPE 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth, Communication from the Commission, COM (2010) 2020, 3.3.2010
EUROPEAN COMMISSION (2014): Investment for jobs and growth, Promoting development and good governance in EU regions and cities, Sixth report on economic, social and territorial cohesion, Brussels, 2014, ISBN 978-92-79-35489-2
EVROPSKÁ KOMISE (2017): Diskusní dokument o budoucnosti financí EU. Evropská komise COM(2017) 358 ze dne 28. června 2017. Dostupné on-line: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/reflection-paper-eu-finances_cs.pdf
FALUDI, A. (2006): From European Spatial Development to Territorial Cohesion Policy, Regional Studies, Vol. 40.6, pp. 667-678, August 2006
FALUDI, A., PEYRONY, J. (2011): Cohesion Policy Contributing to Territorial Cohesion – Future Scenarios, Refereed article No. 43, September, 2011, European Journal of Spatial Development
GRABMÜLLEROVÁ, D. (2009): Územní soudržnost, Urbanismus a územní rozvoj, Ročník XII, č. 5/2009
HILL, B. (2012): Understanding the Common Agricultural Policy, Routledge, Earthscan, ISBN 978-1-84407-777-9
LOWE, P., BULLER, H., WARD, N. (2002): Setting the next agenda? British and French approaches to the second pillar of the Common Agricultural Policy, Journal of Rural Studies 18 (2002), 1-17
MARINI, M., B., MOONEY, P., H. (2006): Rural economies, In: Cloke, P., Marsden, T., Mooney, P. (2006): Handbook of Rural Studies, Sage Publications, ISBN 0-7619-7332
MARSDEN, T. (2006): Pathways in the sociology of rural knowledge, In: Cloke, P., Marsden, T., Mooney, P. (2006): Handbook of Rural Studies, Sage Publications, ISBN 0-7619-7332
MCAREAVEY, R. (2009): Rural Development Theory and Practice, Routledge, Taylor&Francis Group, 2009, ISBN 0-415-95764-8
MCDONAGH, J. (2012): Rural geography I: Changing expectations and contradictions in the rural, SAGE, Progress in Human Geography, 37(5) 712–720
MEDEIROS, E. (2014): Territorial cohesion trends in inner Scandinavia: The role of cross-border cooperation (INTERREG-A 1995 – 2010), Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography, Volume 68, Issue 5, 2014
MZE (2014): Program rozvoje venkova na období 2014 – 2020, verze schválená Vládou ČR dne 9. 7. 2014, Ministerstvo zemědělství ČR
OECD (2014): Innovation and Modernising the Rural Economy, OECD Publishing, ISBN 978-92-64-20539-0
OTHENGRAFEN, F., CORNETT, A., P. (2013): A Critical Assessment of the Added Value of Territorial Cohesion. Refereed article No. 53, October, 2013, European Journal of Spatial Development.
PĚLUCHA, M., VALENTOVÁ, Š., ŘÍHOVÁ, G. (2011): Podmínky a kontext realizace iniciativy JESSICA v regionálním rozvoji ČR v období 2007-2013. Regionální studia. 2011, roč. V, č. 1, s. 55–66. ISSN 1803-1471.

PĚLUCHA, M. ET AL. (2012): Venkov na prahu 21. století, 1. vyd. Praha: Alfa Nakladatelství, 2012. 319 s. ISBN 978-80-87197-49-3.
PĚLUCHA, M., KVĚTOŇ, V., JÍLKOVÁ, J. (2013): Territorial dimension of agro-environmental measures and LFA in rural development policy in the Czech Republic. Land Use Policy, 2013, roč. 29, č. 1, s. 91–103.
PĚLUCHA, M. (2016): Závěr. In: Pělucha, Květoň. *Neoproduktivismus jako nové teoreticko-metodologické paradigma politiky rozvoje venkova EU*. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, č. 4/2016, Praha, červen 2016, ISBN: 978-80-88018-09-4
PĚLUCHA, M., KVĚTOŇ, V. (2017): *The role of EU rural development policy in the neo-productivist agricultural paradigm.* Regional Studies, published online: 16 Mar 2017. http://dx.doi.org/10.1080/00343404.2017.1282608
PERLÍN, R., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2010): Typologie venkovského prostoru Česka. Geografie, 115, č. 2, s. 161–187
PETZOLD, W. (2017): EU Cohesion Policy: A Short History of its Future. In: Reynolds, L. *Great Regional Awakenings: New Directions*. Abstract Book, Annual Conference 4th –7th June 2017, Trinity College Dublin, Ireland str. 177. ISBN: 978-1-897721-60-5
SHUCKSMITH, M., THOMPSON, J. K., ROBERTS, D. (2005): The CAP and the Regions: the Territorial Impact of the Common Agricultural Policy, CAB International, ISBN 0-85199-055-X
SINGH, K., SHISHODIA, A. (2016): *Rural Development – Principles, Policies, Management*. SAGE Publications Ltd, London. ISBN: 978-93-515-0998-1
TORRE, A., WALLET, F. (2016): *Regional Development in Rural Areas – Analytical Tools and Public Policies*. Springer briefs in regional science. ISBN: 978-3-319-02371-7
WEGENER, M. (2008): Competitiveness or cohesion? A phase strategy of European spatial Development, Europa XXI, 2008, 18: pp. 23-38
WOKOUN, R. ET AL. (2001): Úvod do regionálních věd a veřejné správy, kolektiv autorů, IFEC, Edice JUSTIS, Praha 2001, ISBN 80-86412-08-3
WOODS, M. (2011): Rural, Routledge, Taylor&Francis Book, 2011, ISBN 978-0-415-44240-4

Kontaktní adresa autora:

Doc. Ing. Martin Pělucha, Ph.D., Vysoká škola ekonomická v Praze, Národohospodářská fakulta, Katedra regionálních studií, nám. W. Churchilla 1938/4, 130 67 Praha 3 – Žižkov, Email: pelucham@vse.cz

Regionální aspekty mezisektorové mobility vědců

Regional aspects of inter-sectoral mobility of researchers

Radka Pittnerová, Petra Rydvalová

Abstrakt:

V rámci Horizon 2020 jsou podporovány specifické projekty mezisektorové mobility s názvem Research and Innovation Staff Exchange, jejichž cílem je, kromě znalostního transferu mezi sektory, také rozvíjet přenositelné kompetence vědců a tím posílit další rozvoj Evropského výzkumného prostoru. Kromě tematického zaměření má toto schéma také specifická pravidla financování. Z tohoto důvodu byla jednou z otázek, na kterou se orientoval výzkum, jehož výsledky jsou prezentovány v článku, otázka regionální úspěšnosti v tomto schématu. Analýzou úspěšně dvouset šedesáti pěti podpořených projektů byla vyhodnocena specifika charakteristická pro úspěšné projekty, a to včetně regionálního rozložení tohoto typu spolupráce. Záměrem předloženého článku je prezentovat vybrané výsledky výzkumu zaměřeného na regionální aspekty spolupráce v rámci mezisektorové mobility. Zjištěné výsledky mohou být inspirací dalším zájemcům o toto finanční schéma při přípravě nových projektů do Horizon 2020.

Klíčová slova:

HR, inovace, výzkum, Horizon 2020, spolupráce

Abstract:

Research and Innovation Staff Exchange are specific research actions of Horizon 2020 supporting research collaboration by means of multi-sectoral mobility. To support the development of the European Research Area the objective of RISE actions is to support both knowledge transfer between sectors and transferable competencies of researchers. Except from specific objective of the scheme, combining two actions (join research project with short term multi-sectoral mobility), the RISE projects have very specific financial rules. The main question that motivated the research on RISE projects was therefore the question of successful implementation. To understand in which regions this scheme was successful two hundred and sixty five successful RISE projects were analysed to learn more about regional aspects of this specific form of multi-sectoral mobility. The knowledge gained by this analysis can inspire new research teams interested in application for this specific funding.

Key words:

HR, innovations, research, Horizon 2020, collaboration

Úvod

Ve snaze podpořit a rozvíjet konkurenceschopnost Evropské unie byla Evropskou komisí přijata celá řada opatření, jejichž smyslem je, kromě jiného, posílení vědeckého a technologického potenciálu společenství prostřednictvím budování společného Evropského výzkumného prostoru (dále jen ERA). Jeho budování je zakotveno ve článku 179.1 Smlouvy O fungování Evropské unie (EU, 2012).

Jedním z nástrojů podpory tvorby ERA je Horizon 2020, který jako 9. Rámcový program EU pro výzkum a technologický vývoj, obsahuje celou řadu nástrojů specificky navržených pro rozvoj dílčích oblastí ERA, včetně opatření orientovaných na rozvoj kvality

a konkurenceschopnosti lidských zdrojů ve vědě a výzkumu. Na tuto specifickou oblast jsou zaměřena opatření v rámci tzv. Marie Sklodowska-Curie Actions (ANON., 2013), které jako součást pilíře Excelentní věda, mají za cíl, kromě jiného, také rozvíjet vědecké pracovníky a jejich znalosti a kompetence v různých kariérních fázích prostřednictvím společné práce na vědecko-výzkumném projektu. Zjednodušeně řečeno jsou společnými základními rysy většiny typů projektů (kromě projektů Researcher´s Night), které tato část Horizon 2020 nabízí, mezinárodní mobilita, společný výzkumný záměr a financování prostřednictvím paušálních částek odvislých od počtu měsíců, kdy vědci pracují v jiném státě.

Jednotlivé typy těchto tzv. nástrojů mají odlišná zaměření, proto se v dalších detailech už jednotlivé typy projektů odlišují. Zatímco Individual Fellowship se orientuje na rozvoj kreativního a inovativního potenciálu zkušeného vědce (projekt podává vědec + přijímající zahraniční instituce), Innovative Training Networks si kladou za cíl rozvíjet novou generaci kreativních, podnikatelsky a inovativně orientovaných vědců v počáteční fázi kariéry (projekt podává obvykle konsorcium partnerů a řeší potřeby větší skupiny začínajících vědců – kromě jiného se doktorandi musí stát zaměstnanci přijímající instituce). Naproti tomu schéma Research and Innovation Staff Exchange (zkratka RISE) podporuje „mezinárodní a mezisektorovou spolupráci prostřednictvím výměny vědeckých a inovačních pracovníků a sdílením znalostí a myšlenek od výzkumu směrem k trhu a naopak“ (ANON., 2015). Právě na poslední uvedené schéma byla zaměřena analýza, jejíž dílčí výsledky jsou prezentovány v tomto článku.

Zásadní otázka, kterou si výzkum kladl za cíl zodpovědět, se zaměřila na to, jak vůbec a v jakých oblastech je toto schéma aplikovatelné. Akce Marie Curie totiž zpravidla směřují k podpoře základního výzkumu. Ten je od potřeb trhu často relativně vzdálen a pojmy jako inovativnost řešení, uplatnitelnost na trhu nebo konkurenceschopnost bývají pro vědce, kteří se v oblasti základního výzkumu pohybují, jsou často obtížně „uchopitelné“ kategorie při plánování společného výzkumného záměru. Pokud odhlédneme od části projektů RISE zaměřenou na spolupráci s výzkumnými týmy ze třetích zemí (tedy zemí mimo EU a tzv. asociovaných států[1]) a soustředíme se na projekty realizované v prostředí pouze členských států EU a asociovaných partnerských zemí, pak zjistíme, že tyto projekty musí splňovat nejen podmínku mezinárodní, ale také mezisektorové mobility. Tato podmínka úzce ovlivňuje financování projektu, které je vázáno na dobu působení pracovníka podílejícího se na řešení projektu v zahraniční instituci, jenž prezentuje jiný sektor než vysílající („mateřská“) instituce. V rozpočtu projektů nelze plánovat částky na materiál či nákup zařízení, veškeré kategorie paušálních plateb jsou vázány pouze na délku pobytu těchto pracovníků v zahraničí. Je to, samozřejmě, jen zjednodušený obraz schématu, ale dle empirických poznatků vlastního výzkumu uváděného v článku je právě podmínka mezinárodní mezisektorové mobility jedním z nejčastějších problémů při přípravě projektů do schématu RISE českými týmy. Podpořit a inspirovat české týmy při přípravě konkurenceschopných projektů typu Research and Innovation Staff Exchange bylo proto hlavní motivací výzkumu, jeho dílčí výsledky jsou zde prezentovány.

Cíl výzkumu a metodika

Jak již bylo uvedeno, je výzkum regionálních aspektů krátkodobé mezisektorové spolupráce součástí komplexního analýzy všech úspěšných projektů financovaných v rámci schématu RISE ve výzvách 2014 – 2016, jejichž detaily jsou prezentovány na informačním serveru Cordis (ANON., 2014). Celkem byly v rámci analýzy textů zpracovány údaje o 265 projektech. Cílem celého výzkumného projektu bylo identifikovat měřitelné parametry úspěšných projektů v rámci daného schématu a poskytnout inspiraci budoucím předkladatelům projektů RISE z řad českých výzkumných pracovníků.

[1] Země, které mají s EU podepsánu tzv. Asociační dohodu a mohou se díky tomu účastnit projektů HORIZON 2020 za stejných podmínek jako ostatní členské státy EU (tyto státy zároveň také přispívají do rozpočtu Horizon 2020).

Tento článek prezentuje výsledky dílčí části výzkumu zaměřené na regionální aspekty financovaných projektů RISE. Tato část analýzy měla za cíl zodpovědět výzkumnou otázku, zda existují rozdíly v regionální úspěšnosti při implementaci tohoto tématu a pokud ano, v kterých regionech se schéma uplatnilo nejčastěji.

Použitá metodika

Jak již bylo uvedeno, data, která byla využita pro analýzu zkoumaného problému, byla získána z informačního serveru Cordis. Ten je oficiálním on-line úložištěm informací týkajících se projektů financovaných v Rámcových programech EU pro výzkum a technologický vývoj (European Comission, 2017). Pomocí vyhledávacího nástroje serveru CORDIS bylo možné identifikovat názvy a čísla projektů, které byly financovány v rámci schématu RISE v rámci výzev s uzávěrkami mezi léty 2014 – 2016. Data o projektech financovaných v roce 2017 do doby podání článku nebyla dosud zveřejněna.

Základní databáze stažená ze serveru Cordis zahrnovala pouze výše uvedené základní identifikační údaje projektu, včetně identifikace výzvy, v jejímž rámci byl projekt financován, s odkazem na stránku s prezentací projektového profilu. V druhém kroku byla navržena základní struktura dat, které budou o jednotlivých projektech sbírány. Tato struktura vycházela zčásti z informací o profilech jednotlivých projektů. Skupina dat 1 zahrnovala popisné údaje charakterizující projektové konsorcium a finanční náročnost řešení, skupina dat 2 se zaměřila na faktor kvality řízení lidských zdrojů vyjádřený udělením značky kvality HRS4R, skupina dat 3 se orientovala na sběr informací charakterizující komerční sektor a jeho zapojení do projektů.

Data ze skupiny č. 2 byla získána na základě srovnání s databází držitelů značky HRS4R prezentovaná na stránkách Euraxess (European Commission, 2017). Sběr parametrů charakterizujících komerční partnerství v projektech probíhal prostřednictvím webových stránek partnerů a záznamů v databázi Cordis o jejich dalších aktivitách v mezinárodních projektech financovaných ze zdrojů EU). Výsledkem byl návrh skupiny měřitelných parametrů, které byly vyhodnoceny jako potenciálně být přínosné pro identifikaci měřitelných parametrů úspěšného projektu a které bylo možno dohledat v uvedených zdrojích. Ty byly následně doplněny pro celý základní soubor 265 projektů. Zásadním omezením při analýze a interpretaci získaných dat je skutečnost, že není možné srovnat tento soubor dat charakterizujících úspěšné projekty pomocí měřitelných parametrů se základním souborem všech podaných projektů. Není proto možné zjistit parametry ovlivňující úspěšnost projektů, můžeme pouze specifikovat, jak se jev „krátkodobá mezisektorová mobilita financovaná v rámci schématu RISE“ manifestuje pomocí objektivně měřitelných parametrů. Z tohoto důvodu byly pro analýzu získaných dat postačující nástroje popisné statistiky.

Teoretická východiska

Převážná většina výzkumů i teorií v oblasti inovací považuje spolupráci mezi výzkumným a průmyslovým sektorem za přínos pro rozvoj inovací a ekonomický růst společnosti (Chesbrough, 2006; Tidd et al., 2001; Fagerberg et al., 2006). Podpora spolupráce mezi vědou a průmyslem se tak stala nedílnou součástí nástrojů podpory vědy a výzkumu v rámci konceptu New Public Management (dále také NPM). Tento koncept, zjednodušeně řečeno, řeší problém omezených veřejných prostředků určených na financování vědy a výzkumu zavedením tzv. tržních pravidel (Gruening, 2001). V praxi to znamená, že omezené finanční prostředky jsou soutěženy na úrovni jednotlivých projektů v rámci specifických programů na podporu vědy a jejich výzev k předkládání projektů (anglický pojem „calls for proposals“). Kritici tohoto systému však poukazují na jeho hlavní slabiny, kterými je především formování výběrových kritérií subjekty s monopolistickým či oligopolistickým postavením na straně nabídky na tomto tzv. trhu ((Münch, 2014) a problematická objektivní měřitelnost těchto kritérií (Binswanger, 2010; Münch, 2014). K problematice měřitelnosti v oblasti výkonu výzkumu, vývoje a inovací se ve svém článku

vyjadřují také Ch. Freeman a Luc Soete (Freeman a Soete, 2009). Tito uznávaní odborníci v oblasti výzkumu inovací a autoři metodik měření inovační výkonnosti, používané například při stanovování European Innovation Scoreboard, se v článku kriticky vyjadřují k objektivitě jakýchkoliv indikátorů kvality či výkonnosti, jejichž konstrukce je měřeným subjektům předem známa.

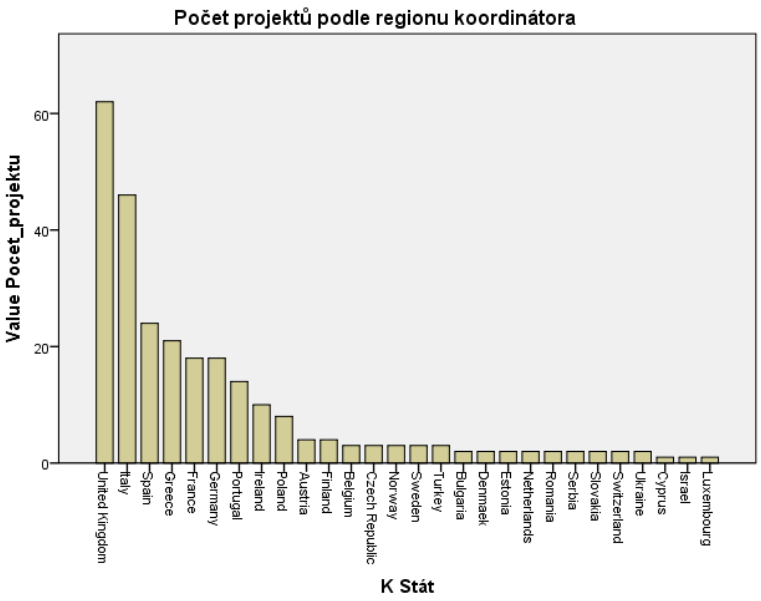
V praxi se s tímto problémem „objektivnosti parametrů kvality projektu“ setkávají všichni zájemci o získání veřejné podpory prostřednictvím soutěže v rámci specifické výzvy na podporu VaV . Projekty jsou vybírány na základě kvalitativních parametrů, jejichž obsahová náplň většinou poskytuje relativně široký prostor hodnotitelům, kteří zastupují poskytovatele dotace, k interpretaci. Zkoumané schéma RISE je proto v tomto směru pro uživatele (předkladatele projektů) relativně komplikované – spojuje totiž téma excelentního základního výzkumu s rozvojem lidských zdrojů ve vědě a s tréninkem přenositelných dovedností na straně vědecko-výzkumných pracovníků (již bylo uvedeno, že podmínkou financování je krátkodobý – střednědobý pracovní pobyt pracovníků v zahraniční instituci působící v jiném sektoru, než instituce zaměstnávající daného pracovníka).

Tento model krátkodobé či střednědobé mezinárodní mobility mezi sektory je však relativně nový a zásadní otázkou, která stála na začátku předkládaného výzkumu, bylo, jak se tento model uplatňuje v praxi. Tématu mezisektorové mobility a propustnosti mezi sektory se věnuje celá řada výzkumných prací (Daphne van de Salte, Helen Louise Ackers, 2005; Karen Vandevelde, 2014; Directorate-General for Research, 2006). Z pohledu všech těchto výzkumů se jedná o trend relativně nový a většina výzkumů potvrzuje nárůst výskytu jevu ve vazbě na existenci a rozvoj specifických programů, které tento jev podporují. Schéma RISE, které bylo od zahájení Horizon 2020 v roce 2013 určeno specificky na podporu spolupráce mezi sektory nebo se třetími zeměmi, dosud v tomto směru nebylo předmětem žádné hlubší analýzy. Předkládaný text proto přináší zcela nové a dosud nepublikované informace, které dokládají, jakým způsobem NPM ovlivňuje vývoj v oblasti mezisektorové spolupráce postavené na základech střednědobé či krátkodobé mezisektorové mobility v rámci Evropského výzkumného prostoru.

Výsledky

Jak již bylo uvedeno, předmětem analýzy bylo 265 projektů RISE financovaných v rámci výzev s uzávěrkami mezi léty 2014 – 2016. Celý výzkum zahrnoval širší škálu aspektů. Tento článek se, s ohledem na zaměření konference, zaměřuje pouze na analýzu regionálních aspektů fenoménu střednědobé či krátkodobé mezisektorové mobility (mobilita do 1 roku, včetně kumulovaných krátkodobých stáží v celkové délce maximálně do 12 měsíců na pracovníka po celou dobu realizace projektu, který může trvat až 4 roky).

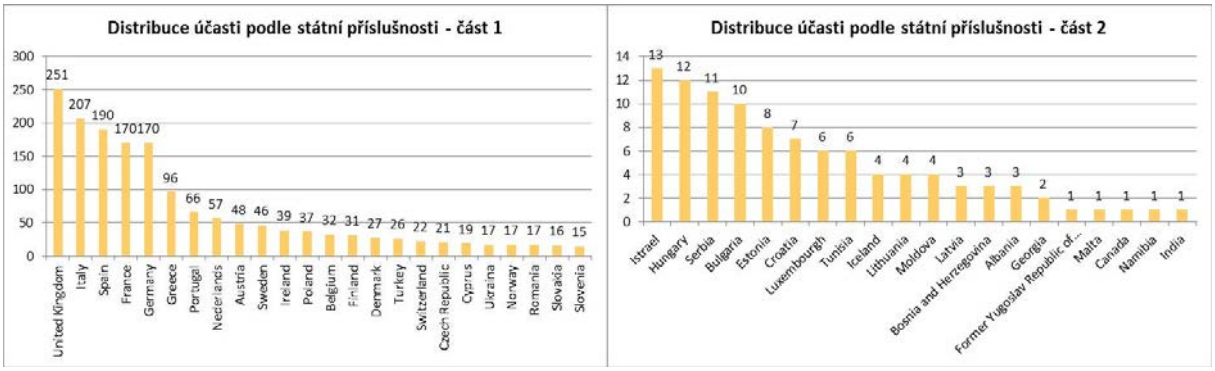
Regionální analýza projektů financovaných v rámci schématu RISE ukázala jednoznačnou převahu projektů koordinovaných organizacemi z Velké Británie (více jak 60 %), následované Itálií – 40 % (viz graf č. 1). Dalšími zeměmi, které lze označit jako lídry v koordinaci tohoto typu projektů, jsou Španělsko, Řecko, Francie, Německo a Portugalsko (dalších cca 25 % projektů je koordinováno subjekty z těchto zemí).

Graf 1: Regionální distribuce projektů podle státu koordinátora

Zdroj: vlastní zpracování, data CORDIS

Podobné regionální výsledky nabídla také analýza celkové účasti v projektech RISE, v jejímž rámci byla vyhodnocena četnost všech organizací v rámci projektového konsorcia všech projektů podle státní příslušnosti. I v této části jednoznačně dominují britské instituce a podniky (14 %) a italské organizace (12 %). Společně se španělskými, řeckými, francouzskými a německými členy konsorcií tvoří téměř 70% podíl na celkové účasti ve všech projektech RISE financovaných v letech 2014 – 2016. Dalších deset procent účastníků tvoří subjekty z Nizozemí, Polska, Irska, Rakouska a Švédska a zbývajících 20 % zahrnuje 32 států, včetně České Republiky s koordinací 3 projektů RISE a celkovou účastí v projektech ve výši 21. Detailní přehled regionální distribuce celkové účasti v projektech shrnují následující dva grafy 2a a 2b.

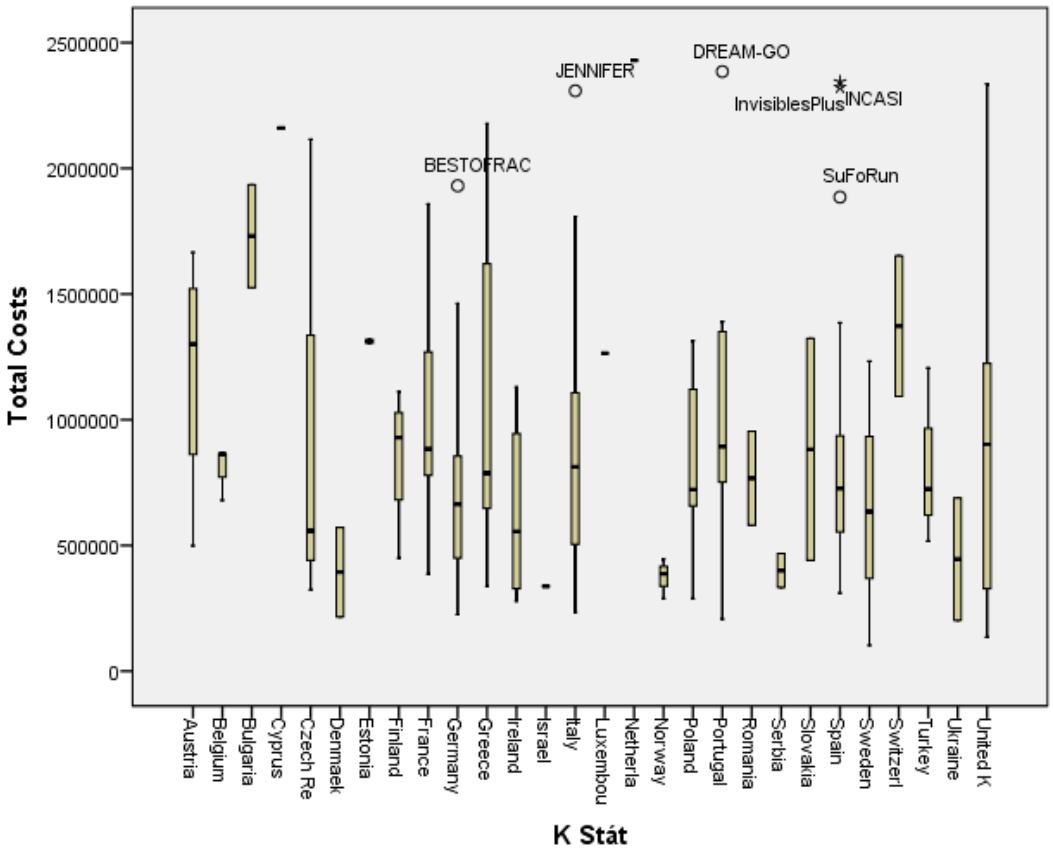

Graf 2a, 2b: Regionální distribuce celkové účasti v projektech RISE (všichni účastnici, kteří byli součástí projektového konsorcia)

Zdroj: vlastní zpracování, data CORDIS

Průměrná velikost zkoumaných konsorcií podle státu koordinátora se pohybovala od 3 organizací (Švédsko) po 16 (Nizozemí). Subjekty ze států, které svou účastí ve schématu RISE převládaly – Velká Británie, Itálie, Francie, Španělsko, Itálie, Řecko a Německo – průměrně vytvářely konsorcium o velikosti mezi 6 – 7 partnery, což je doporučovaná velikost konsorcia v zadávací dokumentaci programu RISE (ANON., 2015)

Pokud se v rámci analýzy zaměříme na velikost projektů (měřeno celkovými výdaji projektu), existuje ve většině regionů značný rozptyl, od relativně malých projektů v řádu stovek tisíc EUR až po několik milionů EUR (viz graf 3).

Graf 3: Velikost projektů v EUR podle státu koordinátora

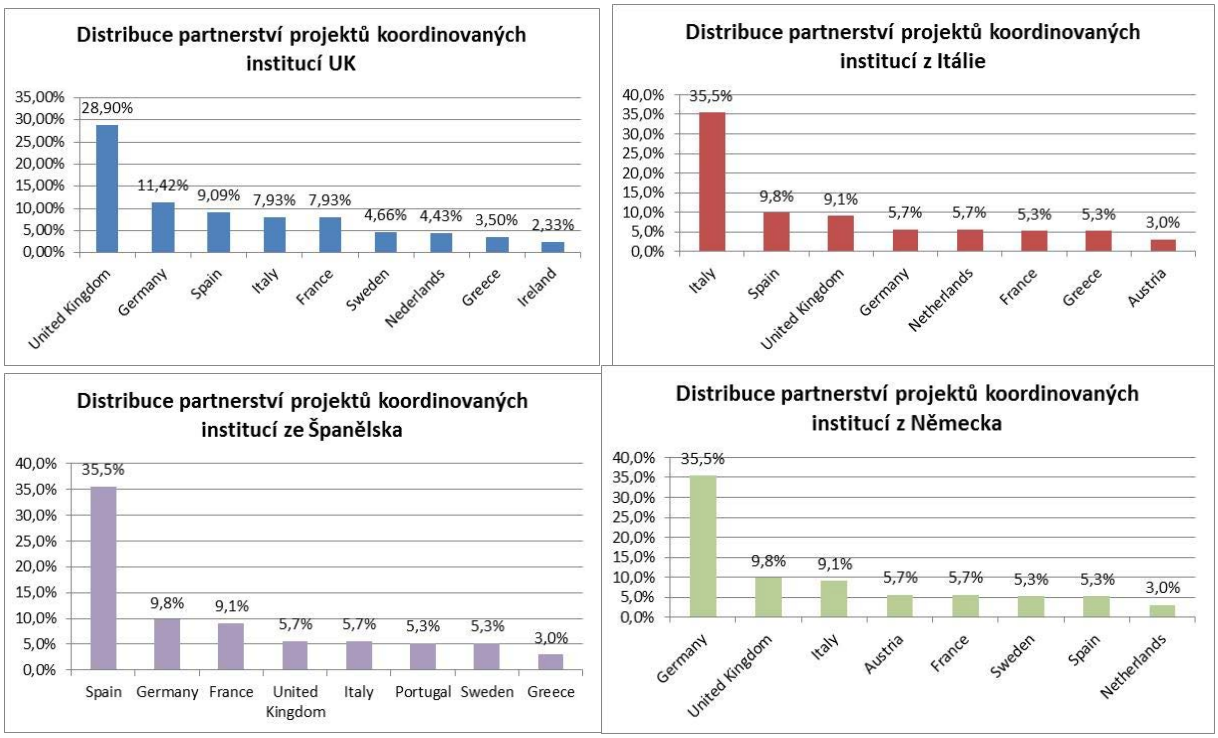
Zdroj: vlastní zpracování, data CORDIS

Při dalším rozboru byla zkoumána regionální distribuce značky kvality v oblasti řízení lidských zdrojů ve vědě a výzkumu HRS4R. Zde je nutné konstatovat, že nositelem značky byla alespoň jedna instituce u 72 % úspěšných projektů a u 34 % projektů byl nositelem této značky přímo koordinátor projektu. Pokud se zaměříme na skupinu výše uvedených sedmi nejčetněji zastoupených států, kromě Španělska a Řecka byl průměrný počet nositelů značky HRS4R v projektech koordinovaných subjekty z těchto států vždy vyšší než 1, s nejvyšší hodnotou (1,84) v případě britských koordinací (což může být dáno i skutečností, že britské instituce jsou největší skupinou nositelů této značky kvality mezi státy EU).

Regionální partnerství v projektech RISE

Jak dokládá základní přehled struktury organizací zastoupených v konsorciích úspěšných projektů RISE, nejúspěšnějšími účastníky jsou subjekty z Velké Británie – a to jak v koordinaci, tak také v celkové účasti ve schématu RISE, následované subjekty z Itálie, Španělska, Řecka, Francie a Německa. V dalším kroku regionální analýzy fenoménu RISE v praxi byl proto proveden rozbor struktury partnerství v projektech koordinovaných nejúspěšnějšími státy. Tento krok přinesl další zajímavý poznatek. Přestože celkem se schématu RISE zúčastnily subjekty ze 45 zemí, většina partnerství koordinovaných v kategorii států s nejvyšším počtem koordinací byla realizována v partnerstvích se subjekty z 8 – 9 států. Mezi těmito státy byly ve většině případů zastoupeny další partnerské subjekty ze státu koordinátora následované (bez výjimky) partnery z některé ze zemí původní EU15. Taková partnerství činila 80 % struktury konsorcií z výše uvedených států. Výběr regionální distribuce partnerství demonstrují následující grafy 4a-d. Pro zajímavost je uvedena také regionální distribuce partnerství u projektů koordinovaných subjekty z Německa, u kterých byl předpoklad možného vyššího zájmu o spolupráci s českými subjekty (s ohledem na provázanost ekonomik obou států). Tento předpoklad se ale nepotvrdil a také německými

subjekty koordinované projekty jsou ve spolupráci v rámci schématu RISE orientované prioritně na spolupráci se zeměmi EU 15 (viz graf 4d).

Graf 4a, b, c, d: Regionální struktura konsorcií koordinovaných organizacemi ze států s nejvyšším počtem koordinací

Zdroj: vlastní zpracování, data CORDIS

Shrnutí

Výsledky regionální analýzy fenoménu středně a krátkodobé mobility podporované v rámci schématu RISE Horizon 2020 potvrdily, že značka kvality v oblasti řízení lidských zdrojů ve vědě a výzkumu HRS4R je významně přítomná ve většině úspěšných projektů bez ohledu na regionální strukturu konsorcií (přes 70 % konsorcií mělo minimálně jednoho člena, který byl nositelem značky). Parametr byl zastoupen relativně významně i mezi koordinátory – 34 %. Toto zjištění sice potvrzuje rostoucí význam značky v praxi (diskutuje se jeho možná budoucí přímá vazba na přidělování některých forem podpory VaV), avšak zkoumaná data neumožňují vyhodnotit, zda a případně jakou roli hrála značka HRS4R v procesu hodnocení projektů.

Další zajímavé podněty přinesla analýza regionální struktury úspěšných projektů financovaných v aktivitě RISE – 80 % účastníků tvořily subjekty z pouhých dvanácti států EU, které až na Polsko (polské subjekty měly jen 2,1% podíl na této části), byly všechny ze zemí původní EU15. Jednoznačně nejúspěšnější jsou v účasti ve schématu britské organizace (14,5 % všech účastníků v konsorciích RISE a ve skupině koordinátorů činil podíl organizací z Velké Británie více, než 23 %). Britské, společně se španělskými a italskými organizacemi, koordinovaly téměř 50 % projektů zkoumaného schématu a společně s francouzskými a německými organizacemi tvořily přes 50 % všech účastníků projektů RISE. Také další část zkoumaných dat přinesla podnětné informace s ne příliš povzbudivými výsledky pro novější členy EU. Projektová konsorcia uvedených „nejúspěšnějších“ států byla nejčastěji tvořena partnery z ostatních zemí EU15. Zastoupení subjektů z členských zemí EU, které přistoupily až po roce 2003, je ve zkoumaném souboru nižší než 10 %. Zbylou účast tvoří subjekty z tzv. asociovaných států nebo třetích zemí. Česká Republika zaznamenala 21 účastí a 3 koordinace a byla druhou nejúspěšnější zemí z členských států, které do EU vstoupily v roce 2004 a dále.

Přes celou řadu zajímavých zjištění má však analýza jen omezené možnosti interpretace. Můžeme konstatovat, jak se snaha Evropské komise o podporu mezisektorové mobility uplatnila v praxi, avšak nejsme schopni vyhodnotit, zda některé z identifikovaných parametrů objektivně ovlivnily výběr projektů k financování. Zásadní bariérou v tomto směru je absence informací o struktuře a počtu podaných projektů k hodnocení. Znalost základního souboru by umožnila odhadnout, zda silná regionální vychýlenost účasti ve schématu RISE směrem k subjektům ze členských států původní EU15 odpovídá struktuře podaných projektů a nebo naopak skutečně reflektuje vyšší kvalitu opatření prezentovaných v projektových návrzích předložených subjekty z těchto zemí. I přes tato omezení však zjištěné informace mohou být podnětem pro další zájemce o podporu v daném schématu a to minimálně při výběru vhodných partnerů pro budoucí projekt.

Literatura:

ANON., 2013. HORIZON 2020 WORK PROGRAMME 2014 – 2015 Marie Skłodowska -Curie Actions Revised [online]. 2013. Brusel: European Commission. Dostupné z: http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/wp/2014_2015/main/h2020-wp1415-msca_en.pdf

ANON., 2014. Community Research and Development Information Service - CORDIS European Commission Projects and Results Results page Search projects or results : [online]. Dostupné z: http://cordis.europa.eu/projects

ANON., 2015. Guide for Applicants - Marie Sklodowska - Curie Actions - Research and Innovation Staff Exchange (RISE).

BINSWANGER, Mathias, 2010. Sinnlose Wettbewerbe Warum wir immer mehr Unsinn produzieren. Freiburg: Verlag Herder. ISBN 978-3-451-30348-7.

DAPHNE VAN DE SALTE, HELEN LOUISE ACKERS, Briony Gill, 2005. Impact assessment of the Marie Curie fellowships under the 4th and 5th Framework Programmes of Research and Technological Development of the EU (1994 - 2002).

DIRECTORATE-GENERAL FOR RESEARCH, 2006. Mobility of Researchers between Academia and Industry / 12 Practical Recommendations [online]. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities,. ISBN 92-79-03744-7. Dostupné z: https://cdn5.euraxess.org/sites/default/files/policy_library/mobility_of_researchers_light.pdf

EU, 2012. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the European Union. 55(C 326), 1–407.

EUROPEAN COMISSION, 2017. Community Research and Development Information Service [online] [vid. 2017-04-01]. Dostupné z: http://cordis.europa.eu/guidance/home_en.html

EUROPEAN COMMISSION, 2017. EURAXESS: Researchers in motion [online]. Dostupné z: https://euraxess.ec.europa.eu/jobs/hrs4r

FAGERBERG, Jan, David C MOWERY a Richard R NELSON, 2006. The Oxford Handbook of Innovation [online]. ISSN 00487333. Dostupné z: http://www.oxfordhandbooks.com/oso/public/content/oho_business/9780199286805/toc.html

FREEMAN, Christopher a Luc SOETE, 2009. Developing science, technology and innovation indicators: What we can learn from the past. Research Policy [online]. 38(4), 583–589 [vid. 2014-10-23]. ISSN 00487333. Dostupné z: doi:10.1016/j.respol.2009.01.018

GRUENING, Gernod, 2001. Origin and theoretical basis of new public management. International Public Management Journal. 4(1), 1–25.

CHESBROUGH, Henry, 2006. Open Innovation: A New Paradigm for Understanding Industrial Innovation. Open innovation: researching a new paradigm [online]. 1–12. ISSN 19981643. Dostupné z: doi:citeulike-article-id:5207447

KAREN VANDEVELDE, 2014. Intersectoral Mobility [online]. Dostupné z: https://cdn1.euraxess.org/sites/default/files/policy_library/report-intersectoral-mobility.pdf

MÜNCH, Richard, 2014. Academic Capitalism. první. Oxon: Routlege. ISBN 978-0-415-84014-9.

TIDD, Joseph, Keith PAVITT a John BESSANT, 2001. Managing innovation. B.m.: Wiley Chichester.

Kontaktní adresa autora:

Radka Pittnerová, Ing., VÚTS, a.s. Inovační a technologické centrum, projekt RKO Liberec ERA II, Svárovská 619, Liberec XI, radka.pittnerova@vuts.cz

Petra Rydvalová, Doc. Ing. Ph.D., Technická univerzita v Libereci, Ekonomická fakulta, Katedra podnikové ekonomiky, Studentská 2, Liberec 1, petra.rydvalova@tul.cz

Influence of the region on prevention and treatment of cardiovascular diseases in the Czech Republic

Radka Prokesova, Valerie Tothova, Ivana Chloubova

Abstract:

The region in which people live is reflected in different aspects of human life, and health is undoubtedly the most important of them. Health has impact not only on social, economic and cultural development of human individuals, but in global perspective, the Human Development Index (HDI) considers health (expressed with the index of expected length of life) one of the fundamental conditions of development of the human society. The Czech Republic and its regions fight a lot of life-style diseases that constitute the most frequent cause of death of their inhabitants, primarily cardiovascular and oncological diseases. The goal of this paper consists in describing and evaluating the connections between the region in which the respondent lives and the amount of funds expended by the Czech citizens on prevention and therapy of cardiovascular diseases (on food supplements, sports activities, advisory services in the area of healthy life style and relaxation activities). The study was implemented under use of quantitative research strategy with the help of non-standardized questionnaire and the SF-36 standardized questionnaire. The selection set consisted of 1992 citizens of the Czech Republic and it can be considered representative from the perspective of regions, gender and age. The study results demonstrated a statistically significant connection between the amount of funds spent on food supplements, advisory services in the area of healthy life style, relaxation activities and expenses related to therapy of cardiovascular diseases and the region where the respondent lives. Statistically significant connection between the region and the amount of funds spent on sports activities was not demonstrated.

Key words:

amount of funds, cardiovascular diseases, region

Introduction

The region in which people live is reflected in different aspects of human life, and health is undoubtedly the most important of them. This is one of the fundamental attributes that provides the opportunity to lead an economically and socially productive life (Olišarová et al., 2014). Health affects not only the social, economic and cultural development of human individuals but of the whole region. From global perspective, the Human Development Index (HDI) considers health (expressed by the life expectancy index) one of the basic conditions of the development of human society. The Czech Republic and its regions, as well as other member states of the European Union, fights a number of life style diseases constituting the most frequent cause of death of their inhabitants, particularly the circular system diseases (related to high blood pressure, cholesterol, diabetes and smoking) and oncological diseases. According to European cardiovascular disease statistics (EUROSTAT, 2017), the main forms of heart and vessel diseases include ischaemic heart disease that accounts for almost a half of all deaths and apoplectic stroke that accounts for about a third of deaths of these diseases. The highest standardized mortality rate caused by ischaemic heart diseases within EU member states was recorded in Lithuania, Latvia, Slovakia, Hungary and the Czech Republic - in all these countries, it amounted to more than 350 deaths per 100 000 inhabitants in 2013 (EUROSTAT, 2017). The origination and development of cardiovascular diseases is linked both to risks that cannot be influenced (age, personal case history, family incidence of premature atherosclerotic disease, gender) and to risks that can be influenced (life style factors - smoking, food, low exercise level, excessive alcohol consumption and biochemical and

physiological characteristics – increased LDL cholesterol, low HDL cholesterol, increased triglycerides, hyperglycaemia, obesity, thrombogenic factors) (Centrum preventivní medicíny, 2017). The prevention, but also the therapy of cardiovascular diseases is based on reduction of health risks of life style, primarily in the area of nourishment, smoking, exercise and stress, as adequate influencing of life style factors could prevent up to 80 % premature deaths of hearth and vessel diseases (Státní zdravotní ústav, 2017; NICE Public Health Guidance 25, *2017;* Liu et al., 2012). Based on the above stated data, it is evident that considerable funds from the health and social system are spent on the therapy of cardiovascular diseases and that they could be significantly reduced thanks to efficient preventive activities (de Smedt, 2012). A positive finding in this area consists in the fact that between 2004 and 2013, the mortality rate of persons above 65 years in EU-28 caused by cardiovascular diseases considerably dropped, by 26.3 % (EUROSTAT, 2017); specifically in the Czech Republic, as compared to the year 2012, the standardized mortality rate of cardiovascular diseases dropped by 4.7 % (by 4.6 % in males and by 4.9 % in females (ÚZIS ČR, 2013). A possible cause of such drop may consist in the inhabitants' activities aimed at prevention of cardiovascular diseases, connected with healthy life style (Lieshout, 2008). But preventive activities require also financial participation of the citizens in the expenses spent on such activities. This study, based on the implemented project supported from the program project of the Czech Ministry of Health, reg. No. 15-31000A, "Intervention procedures in preventive cardiology", was aimed at ascertaining the connections between selected financial expenses spent on prevention and therapy of heart and vessel diseases and the region in which the citizens of the Czech Republic live.

Goal

The goal of this article consisted in describing and evaluating the connections between the region in which the respondent lives and the amount of funds expended by the Czech citizens on prevention of cardiovascular diseases, specifically on food supplements, sports activities, advisory services in the area of healthy life style and on advisory services in the area of relaxation activities).

Methods

The structure of the selection set of the citizens under research corresponds to the structure of all citizens of the Czech Republic. In total, the selection set comprised 1992 Czech citizens, including 937 men and 1055 women. The selection set under research was structured as representative from the perspective of regions, gender and age. As for genders, the minimum deviation from the basic set was 0.1% and as for age, it was 0.2%. As for regions, the maximum deviation from the basic set was 0.7%. The structure of the selection set from the perspective of regions can be seen in the following Table 1.

Tab. 1: Structure of the selection set of citizens by regions

REGION	A	%	DEVIATION
PRAGUE	222	11.1	-0.7
CENTRAL BOHEMIAN REGION	239	12.0	+0.1
SOUTH BOHEMIAN REGION	119	6.0	+0.1
PLZEŇ REGION	112	5.6	0.0
KARLOVY VARY REGION	56	2.8	-0.1
ÚSTÍ REGION	160	8.0	+0.2
LIBEREC REGION	83	4.2	+0.1
HRADEC KRÁLOVÉ REGION	112	5.6	+0.2
PARDUBICE REGION	93	4.7	-0.2

VYSOČINA REGION	96	4.8	-0.1
SOUTH MORAVIAN REGION	228	11.4	+0.3
OLOMOUC REGION	126	6.3	+0.2
ZLÍN REGION	114	5.7	0.0
MORAVIAN-SILESIAN REGION	232	11.6	-0.1

See Age structure of population of the Czech Republic in 2014. Status by 31. 12. 2014. Prague, Český statistický úřad (Czech Statistical Office) 2015.

The actual study was implemented under use of quantitative research strategy. Non-standardized questionnaires and the standardized SF-36 questionnaire were used for the data collection that took place in 2016. The statistical processing of the acquired data was carried out by the SASD 1.4.12 (Statistical Analysis of Social Data) program and SPSS. The 1st classification degree and the contingency tables of selected indicators of the 2nd classification degree were processed. The level of dependence of selected characteristics was determined based on chi2 and independence test at the level of significance $p< 0.05$. The study ascertained what financial amounts are spent by Czech citizens in connection with the prevention of heart and vessel diseases per month, at a three-degree scale: 0 to 500 CZK, 501 to 1000 CZK and over 1000 CZK. (The initial statistically investigated scale had six degrees; in further statistical processing, the four highest ranges of financial expenses were recategorized into one interval of more than 1000 CZK.)

Within the first classification degree, the absolute and relative frequencies, as well as the mode, median, average, scatter and standard deviation were calculated. For each characteristic, a calculation of the estimate of scatter and the estimate of standard deviation was made; the range and interval estimate of mean value was 0.05 and the interval estimate of scatter was 0.05.

The amount of funds spent by the Czech citizens in connection with prevention of cardiovascular diseases was defined in order to increase the credibility of the statements as an ordinal (not continuous) characteristic. The originally applied six-degree scale proved to be too fine, with insufficient number of sightings in higher financial ranges. Therefore the data were transformed to a three-degree scale (0 to 500 CZK, 501 to 1000 CZK and over 1000 CZK). To calculate the level of dependence of the selected characteristics, the Walis, Spearman and correlation coefficient were calculated. The goodness-of-fit chi2 was applied as well. In that case, Yates correction was applied in case of insufficient number of sightings. Finally, the independence test at the level of significance $\alpha = 0,05$,$\alpha = 0,01$, $\alpha = 0,001$ was calculated.

Results

The non-standardized questionnaire was used to ascertain the average funds spent by the citizens of individual Czech regions in connection with prevention and therapy of heart and vessel diseases (on food supplements, sports activities, advisory services in the area of healthy life style and on advisory services in the area of relaxation activities). The statistical connections between the Czech region in which the respondents live and the monthly expenses invested in food supplements, sports activities, advisory services in the area of healthy life style and on advisory services in the area of relaxation activities are shown in Table 2.

Tab. 2: Connection of monthly amounts of funds spent on prevention and therapy of heart and vessel diseases with regions

Region	Value X^2	df	p	Statistical significance
Expenses on food supplements	56.760	26	<0.001	***
Expenses on sports activities	29.329	26	0.296	n.s.
Expenses on advisory services in the area of healthy life style	52.747	26	<0.01	**
Expenses on advisory services in the area of relaxation activities	42.463	26	<0.05	*

X2 - chi-square; p - independence test; df - freedom degrees

n.s. - Statistically insignificant difference

** - Statistically significant difference for significance level α = 0,05)*

*** - Statistically significant difference for significance level α = 0.01)*

**** - Statistically significant difference for significance level α = 0.001)*

The study demonstrated, on significance level p<0.001, a statistically significant connection between the region and the monthly amount of funds invested in food supplements. The amount of monthly expenses on food supplements in individual intervals by regions is shown in Table 2. 1532 (76.9 %) respondents report to spend less than 500 CZK on food supplements per month; 329 (16.5 %) respondents report a range from 501 to 1000 Kč; more than 1000 CZK are spent on food supplements per month by 131 (6.6 %) respondents. The study results showed that the citizens of South Bohemian and Moravian-Silesian Regions invest more money in food supplements.

On the contrary, the study did not prove any statistically significant connection between the monthly amount of funds invested in sports activities and the region in which the respondents live. Table 3 shows the distribution of monthly amounts of funds by intervals, spent by the citizens of individual Czech regions on sports activities. 1560 (78.3 %) respondents invest less than 500 CZK per month in sports activities; 289 (14.5 %) respondents spend 501 to 1000 CZK per month for that purpose; and 143 (7.2 %) respondents spend more than 1000 CZK on them.

At the p<0.01 significance level, a statistically significant connection between the region and the monthly amount of funds invested in advisory services in the area of healthy life style was demonstrated. The amount of funds spent by the citizens per month in individual regions on advisory services in the area of healthy life style is shown in Table 3. The above stated results show that 1896 (95.2 %) respondents invest less than 500 CZK per month in advisory services in the area of healthy life style; 72 (3.6 %) respondents spend between 501 to 1000 CZK; and 24 (1.2 %) respondents spend more than 1000 CZK. The study results show that the citizens of the Liberec and Pardubice Regions invest statistically significantly more in advisory services of this type.

At the p<0.05 significance level, the study also demonstrated a statistically significant connection between the region and the monthly amount of funds invested in advisory services in the area of relaxation activities. The amount of funds spent monthly by the citizens on advisory services in the area of relaxation activities is shown in Table 3. In connection with such preventive activities, 1802 (90.5 %) respondents spend less than 500 CZK per month; 134 (6.7 %) respondents spend between 501 and 1000 CZK; and 56 (2.8 %) of the Czech citizens approached spend more than 1000 CZK. The study results showed that the citizens of the Pardubice Region invest more money in advisory services of this type.

Tab. 3: Monthly amount of funds spent on prevention and therapy of heart and vessel diseases with regions

Czech region	Monthly amount of funds spent on food supplements			Monthly amount of funds spent on sports activities			Monthly amount of funds invested in advisory services in the area of healthy life style			Monthly amount of funds invested in advisory services in the area of relaxation activities		
	below 500 CZK	501 to 1000 CZK	above 1000 CZK	below 500 CZK	501 to 1000 CZK	above 1000 CZK	below 500 CZK	501 to 1000 CZK	above 1000 CZK	below 500 CZK	501 to 1000 CZK	above 1000 CZK
Prague	182	24	16	182	26	14	211	5	6	200	13	9
Central Bohemian Region	186	33	20	188	30	21	224	8	7	210	16	13
South Bohemian Region	89	28	2	95	18	6	116	2	1	115	3	1
Plzeň Region	87	22	3	86	18	8	110	2	0	105	6	1
Karlovy Vary Region	39	11	6	36	13	7	52	4	0	48	7	1
Ústí Region	119	29	12	120	28	12	155	4	1	147	8	5
Liberec Region	67	12	4	69	11	3	74	9	0	73	8	2
Hradec Králové Region	94	11	7	90	13	9	106	4	2	100	6	6
Pardubice Region	62	16	15	69	13	11	82	10	1	75	12	6
Vysočina Region	79	11	6	82	7	7	91	3	2	90	4	2
South Moravian Region	173	38	17	173	43	12	217	10	1	206	17	5
Olomouc Region	100	19	7	93	24	9	122	3	1	118	7	1
Zlín Region	90	17	7	93	13	8	109	4	1	101	11	2
Moravian-Silesian Region	165	58	9	184	32	16	227	4	1	214	16	2
Absolute frequency	**1532**	**329**	**131**	**1560**	**289**	**143**	**1896**	**72**	**24**	**1802**	**134**	**56**
Relative frequency [%]	**76,9**	**16,5**	**6,6**	**78,3**	**14,5**	**7,2**	**95,2**	**3,6**	**1,2**	**90,5**	**6,7**	**2,8**

Discussion

The study implemented in relation with prevention of heart and vessel diseases showed a number of statistically significant connections between the amount of funds spent on activities with positive influence on life style related risks (e.g. tobacco smoking, unhealthy food, lack of exercise, excessive drinking of alcohol) involved, according to the European Heart Health Charter (2014), in origination and development of cardiovascular diseases and the region in which the respondents live.

Food supplements are, according to Regulation No. 456/2004 Coll. (full wording of Act No. 110/1997 Coll., on foodstuffs and tobacco products and on modification and amendment of

some related acts, as amended, 2004) „foodstuffs intended for direct consumption, differing from foodstuffs intended for common consumption by high content of vitamins, minerals or other substances with nutritive or physiological effect, and manufactured in order to complement the consumer's common diet to a level positively influencing the consumer's health condition“. Medical research proves positive effect of food supplements on the cardiovascular system (Lékařské repetitorium online, 2017). The monthly expenses spent on food supplements are below 500 CZK in 76.9 % respondents; 16.5 % respondents report spending from 501 to 1000 CZK; and 6.6 % respondents spend more than 1000 CZK. As for statistically significant connection between the region and the amount of funds invested in food supplements (at p <0,001 level), the study showed that the citizens of the South Bohemian and Moravian-Silesian Regions invest more money in food supplements than respondents from other regions. The cause of this statistically significant connection cannot be unambiguously found. There may be a connection not with prevention of cardiovascular diseases but rather with their therapy, because the South Bohemian Region is a region with the highest number of cardiovascular interventions within the Czech Republic, and the Moravian-Silesian Region ranks among three regions with the highest incidence of cardiovascular diseases (ÚZIS ČR, 2014) after the Ústí and Liberec Regions, and with the highest number of seniors aged 65 to 80 years (SZÚ, 2011), and it is also a region with lower life expectancy of inhabitants as compared to the national average. As for the South Bohemian Region, the greatest drop among regions was registered in the indicator of life expectancy of men at birth: between 2000-2001 and 2015-2016, there was the lowest increase of this indicator within the Czech Republic, only by 3.69 years (ČSÚ, 2017). The demonstrated statistically significant connection between the region and the amount of funds invested in food supplements is probably not connected to the average wage achieved in the above stated regions, as by the amount of the average gross wage, the Moravian-Silesian Region took the eight place (25 171 CZK) and the South Bohemian Region took the ninth place (24 835 CZK) 2016; so these regions rank among the regions with lower average wage of inhabitants as compared to the other Czech regions (ČSÚ, 2017). A connection from the perspective of the (particularly long-term) unemployment level in these regions (ČSÚ, 2017) is not evident here either, as the Moravian-Silesian Region ranks among the regions with the highest unemployment rate (7.30 %), while the South Bohemian Region ranks among regions with lower unemployment rate (4.43 %).

Sports activities are also activities contributing to prevention or therapy of cardiovascular diseases. Regular exercise helps to reduce the risks of origination and development of heart and vessel diseases, it strengthens the nervous system, increases stress resistance, strengthens vessel muscles, thus preventing the development of high pressure (Chaloupka et al., 2003; Pina et al., 2003; Pirnerová, 2017). The importance of sports activities is confirmed also in the National Strategy of Protection and Support of Health and Prevention of Diseases Health 2020 (2014). Based on the study results, 78.3 % respondents invest less than 500 CZK per month in sports activities; 14.5 % respondents spend 501 to 1000 CZK on sports activities; and 7.2 % respondents spend more than 1000 CZK. The study did not prove any statistically significant connection between the amount of funds invested in sports activities and the region.

The Health support advisory centre offers a basic spectrum of exams to determine the level of client's individual risk, and based on the analysis of the risk it can suggest optimal changes in nourishment and alcohol consumption, in smoking habits, in exercise, in stress management or it can send the client to the general practitioner for further exams (SZÚ, 2017). According to the State Health Institute (2017), the advisory services in the area of healthy life style are provided particularly by functional laboratories, special advisory centres for healthy nourishment, individual or group weight reduction courses, advisory centres for smoking addiction treatment, individual or group smoking addiction treatment courses, psychological advisory centres for stress management. The multimodal intervention in cardioprevention has great importance (Šedová et al., 2016). The study results show that 95.2 % respondents invest less than 500 CZK per month in advisory services in the area of healthy life style; 3.6 % respondents spend between 501 to 1000 CZK; and 1.2 % respondents spend more than 1000 CZK. The study results ($p<0.01$) show that the citizens of the Liberec and Pardubice Regions

invest statistically significantly more in advisory services of this type. The reason for it may be related to prevention and therapy of heart and vessel diseases as, according to the Healthy Ageing II study (SZÚ, 2011), the Liberec Region ranks among regions with lower old age index (the population of citizens aged 50 to 64 years is comparable with the national average; the group of citizens from 65 to 80 years of age is lower; but the region has more people above 80 years than the Czech average). The Liberec Region also ranks among regions with higher life expectancy than the national Czech average and with lower female and male mortality of cardiovascular diseases than the national average. As for the Pardubice Region, the statistical findings of Ministry of Health (2014) show that the region, after Prague and the Hradec Králové Region, ranks among the regions with the highest number of patients included in continuing care for hypertension. The Pardubice Region also houses the joint comprehensive cardiovascular centre supported by the University Hospital of Hradec Králové in cooperation with the Regional Hospital of Pardubice, Artur Koblitz, s.r.o. and Kardio-Troll,s.r.o. From the perspective of economic intensity for the inhabitants of the Liberec and Pardubice Regions, the statistical connection proved between the region and the amount of funds invested monthly in advisory services is probably not related to the average wage achieved in the above stated regions. The average wage (25 622 CZK) and the unemployment (5.16 %) in the Liberec Region was higher in 2016 than in the Pardubice Region (average gross wage 24 707 CZK, unemployment 4.04 %) (SZÚ, 2017), but the average wage of both regions lags behind the average of the republic.

Advisory services in the area of relaxation activities, i.e. active relaxation and body and mind regeneration have a positive effect both on prevention and on therapy of heart and vessel diseases, as the ability to actively relax and regenerate ranks among the constituents of healthy life style (Machová, Kubátová, 2015; Brabcová et al., 2016). The study showed that 90.5 % respondents spend less than 500 CZK per month on such advisory services; 6.7 % respondents spend from 501 to 1000 CZK; and 2.8 % respondents from the Czech Republic spend more than 1000 CZK. The study results showed ($p<0.05$) that the citizens of the Pardubice Region invest more money in advisory services in the area of relaxation activities. The reason may consist again in the connection with the above stated high number of patients continuously treated for hypertension (MZ ČR, 2014).

Conclusion:

The study results demonstrated statistically significant connections between the amount of funds spent monthly by the Czech inhabitants on food supplements, advisory services in the area of healthy life style and advisory services in the area of relaxation activities and the region where the respondent lives. Based on the study results, the citizens of the South Bohemian Region and the Moravian-Silesian Region invest statistically significantly more in food supplements. The study also proved that the citizens of the Liberec and Pardubice Regions invest statistically significantly more in advisory services in the area of healthy life style. The citizens of the Pardubice Region spend also statistically significantly more money on advisory services in the area of relaxation activities than the citizens of other regions. The cause of the above stated statistically significant connection cannot be unambiguously found, but the analysis of further statistical data of the given regions suggest a connection not with prevention of cardiovascular diseases but rather with the therapy of these diseases. On the other hand, the study did not prove any statistically significant connection between the region and the amount of funds spent on sports activities.

Supported by Ministry of Health of the Czech Republic, grant No. 15-31000A. All rights reserved.

References:

BRABCOVÁ, I., TREŠLOVÁ, M., BÁRTLOVÁ, S., VACKOVÁ, J., TÓTHOVÁ, V., MOTLOVÁ L. (2016). Risk factors for malnutrition in seniors aged 75+ living in home environment in selected regions of the Czech Republic. Cent Eur J Public Health. 24(2), pp. 91-94.

CENTRUM PREVENTIVNÍ MEDICÍNY PŘI ÚSTAVU PREVENTIVNÍHO LÉKAŘSTVÍ LF MU.(2017). Příčiny kardiovaskulárních onemocnění [on line] [cit. 2017-8-14]. Available from: http://www.med.muni.cz/centrumprevence/informace-pro-vas/rizika-nemoci/6-priciny-kardiovaskularnich-onemocneni.html.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD (2017). Demografická struktura obyvatel, mzda a nezaměstnanost v krajích ČR (1/2017) [on line] 2017 [cit. 2017-8-14]. Available from: http://www.eprehledy.cz/kraje_pocet_obyvatel_hruba_mzda_nezamestnanost.php

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD (2017). STATISTIKA&MY. Na co umíráme . [on line] [cit. 2017-8-14]. Available from: http://www.statistikaamy.cz/2014/12/na-co-umirame/

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. (2017). STATISTIKA&MY. Naděje dožití při narození není ve všech krajích stejná [on line] [cit. 2017-8-14]. Available from: http://www.statistikaamy.cz/2017/08/nadeje-doziti-pri-narozeni-neni-ve-vsech-krajich-stejna/

CHALOUPKA, V., ELBL, L., NEHYBA, S., TOMÁŠKOVÁ, I. (2003). Pohybová aktivita u nemocných s kardiovaskulárním onemocněním. Kardiologická revue 2003, 03 (1), pp. 16 - 20.

DE SMEDT, D., KOTSEVA, K. DE BACQUER D., ET AL.(2015). Cost-effectiveness of optimizing prevention in patients with coronary heart disease: the EUROASPIRE III health economics project. European Heart Journal. [online]. [cit. 2017-11-26] Available from: http://eurheartj.oxfordjournals.org/content/33/22/2865.long.

EUROPIAN HEART HEALTH CHARTER (2014) [online]. [cit. 2017-8-14] Available from http://docplayer.cz/2656889-Evropska-charta-pro-zdravi-srdce.html

EUROSTAT (2017). Causes_of_death_statistics [on line] [cit. 2017-8-14]. Available from: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Causes_of_death_statistics/cs

LÉKAŘSKÉ REPETITORIUM ONLINE (2017). Doplňky stravy ovlivňující kardiovaskulární system [on line] [cit. 2017-8-14]. Available from: http://www.medicabaze.cz/index.php?sec=term_detail&categId=8&cname=Angiologie&termId=2970&tname=Dopl%C5%88ky+stravy+ovliv%C5%88uj%C3%ADc%C3%AD+kardiovaskul%C3%A1rn%C3%AD+syst%C3%A9m&h=empty#jump

LIESHOUT, J, WENSING, M., GROL, R.. (2008) Prevention of cardiovascular diseases: The role of primary care in Europe. Researchgate. [online]. [cit. 2017-11-26] Available from: https://www.researchgate.net/publication/268406066_Prevention_of_cardiovascular_diseases_The_role_of_primary_care_in_Europe.

LIU, K., DAVIGLUS, ML., LORIA, CM., COLANGELO, LA., SPRING, B., MOLLER AC., LLOYD-JONES, DM. (2012). Healthy lifestyle through young adulthood and the presence of low cardiovascular disease risk profile in middle age: the Coronary Artery Risk Development in (Young) Adults (CARDIA) study. Circulation 125, pp. 996–1004.

MACHOVÁ, J., KUBÁTOVÁ, D. (2015). Výchova ke zdraví. Praha: Grada Publishing, a.s., ISBN 978-80-271-0993-7.

MINISTERSTVO ZDRAVOTNICTVÍ ČR (2014) Zpráva o zdraví obyvatel ČR [online]. [cit. 2017-8-14] Available from: http://docplayer.cz/18896383-Zprava-o-zdravi-obyvatel-ceske-republiky.html

NICE Public Health Guidance 25. (2017) Prevention of Cardiovascular Disease [on line] [cit. 2017-8-14]. Available from: http://www.nice.org.uk/guidance/PH25

OLIŠAROVÁ, V., TÓTHOVÁ, V., BRABCOVÁ, I. (2014). Determinanty zdraví imigrantů. Determinants of immigrant's mental health. Kontakt 16(1), pp. 3-11.

PINA, IL., APSTEIN, CS., BALADY, GJ., BELARDINELLI, R. (2003). Exercise and heart failure: a statement from the American Heart Association Committee on exercise, rehabilitation, and prevention. Circulation 107, pp. 1210–1225.

PIRNEROVÁ, D. (2017). Srdci svědčí pohyb [on line] [cit. 2017-8-14]. Available from: http://www.mesicnikzdravi.cz/200403/srdci.htm

SBÍRKA PŘEDPISŮ ČESKÉ REPUBLIKY. Zákon č. 456/2004 Sb., úplné znění zákona č. 110/1997 Sb., o potravinách a tabákových výrobcích (2004) [on line] [cit. 2017-8-14]. Available from: https://esipa.cz/sbirka/sbsrv.dll/sb?CP=2004s456&DR=SB

ŠEDOVÁ, L., TÓTHOVÁ, V., OLIŠAROVÁ V., BÁRTLOVÁ, S., CHLOUBOVÁ, I., MICHÁLKOVÁ, H., PROKEŠOVÁ, R., TREŠLOVÁ, M., ADÁMKOVÁ, V. (2016). Opinions regarding the effectiveness of non-pharmacological measures in prevention of cardiovascular disease in the Czech Republic. Neuroendocrinology Letters 37(2), pp. 32-38.

STÁTNÍ ZDRAVOTNÍ ÚSTAV (2011). Zdravé stárnutí II – aktivizace seniorů v regionech Analýza dostupných dat a stanovení priorit pro podporu zdraví v krajích: Praha, Středočeský, Liberecký, Plzeňský, Karlovarský, Moravskoslezský a Jihomoravký [online]. [cit. 2017-8-14] Available from: http://www.szu.cz/uploads/documents/czzp/starnuti/zdrave_starnuti_II.pdf

STÁTNÍ ZDRAVOTNÍ ÚSTAV (2017). Zdravější životní styl [on line] [cit. 2017-8-14]. Available from: http://www.szu.cz/tema/podpora-zdravi/zdravejsi-zivotni-styl

ÚSTAV ZDRAVOTNICKÝCH INFORMACÍ A STATISTIKY ČR (2013). Zemřelí 2013 [on line] [cit. 2017-8-14]. Available from: www.uzis.cz/system/files/demozem2013.pdf

ZDRAVÍ 2020 – Národní strategie ochrany a podpory zdraví a prevence nemocí (2017) [on line] [cit. 2017-8-14]. Available from: https://www.mzcr.cz/Verejne/dokumenty/zdravi-2020-narodni-strategie-ochrany-a-podpory-zdravi-a-prevence-nemoci_8690_3016_5.html

Contact address of the author:

Ing. Radka Prokešová, Ph.D. , Institute of Humanity Studies in Helping Professions Faculty of Health and Social Sciences, University of South Bohemia in České Budějovice J. Boreckého 1167/27, 370 11 České Budějovice, Czech Republic, rprokes@zsf.jcu.cz

prof. PhDr. Valérie Tóthová, Ph.D., Institute of Nursing, Midwifery and Urgent Care Faculty of Health and Social Sciences, University of South Bohemia in České Budějovice J. Boreckého 1167/27, 370 11 České Budějovice, Czech Republic, tothova@zsf.jcu.cz

Mgr. Ivana Chloubová Institute of Nursing, Midwifery and Urgent Care, Faculty of Health and Social SciencesUniversity of South Bohemia in České Budějovice, J. Boreckého 1167/27, 370 11 České Budějovice, Czech Republic, chloubo@zsf.jcu.cz

Věcná analýza aktivit environmentálních nestátních neziskových organizací v regionu Cusco (Peru)

Factual analysis of the activities of environemntal non-governmental non-profit organizations in the Cusco region (Perú)

David Pulgret, Jiří Schneider

Abstrakt:

Činnost nevládních neziskových organizací může být účinným nástrojem, jak podporovat rozvoj chudých venkovských regionů. Oblast peruánských And v regionu Cusco je toho typickým příkladem. Cusco má velkou výhodu v celosvětové turistické atraktivitě a popularitě. Ta sebou přináší i větší bezpečnost, než je tomu např. v regionech centrálního Peru. Příznivější podmínky umožňují jak rozvoj činnosti peruánských NGO, tak i zájem zahraničních dobrovolníků. V řade venkovských komunit se realizuje i více NGO současně. Jiné však leží stranou zájmu. Cílem článku je přispět k poznání této situace. Průzkum vycházel z informačních zdrojů Agencia Peruana de Cooperación Internacional – APCI a Gobierno regional del Cusco, directorio de ONGD. Terénní šetření pak bylo zaměřeno na diskuzi o přínosech pro venkovské komunity. Výsledky ukazují nerovnoměrné rozložení aktivit NGO v regionu Cusco, jak lokalizací, tak zaměřením.

Klíčová slova:

rozvoj venkova, venkovské oblasti, horské regiony, rozvojová pomoc, snižování chudoby, Andy, Latinská Amerika

Abstract:

NGO activities can be an effective tool to support the development of poor rural regions. The area of Peruvian Andes in the Cusco region is a typical example. Cusco has a great advantage in worldwide tourist attractiveness and popularity. This also brings greater security than in the regions of central Peru. The more favorable conditions allow the development of the activities of Peruvian NGOs as well as the interest of foreign volunteers. In many rural communities, more NGOs are being implemented at the same time. Others, however, stands apart from the interest. The aim of the article is to contribute to understanding this situation. The survey was based on the resources of Agencia Peruana de Cooperación Internacional - APCI and the Gobierno regional del Cusco, directorio de ONGD. The field survey was then focused on discussing the benefits for rural communities. The results show an uneven distribution of NGO activities in the Cusco region, both localization and focus.

Key words:

rural development, rural areas, mountain regions, development aid, poverty reduction, Andes, Latin America

Úvod

Distribuce aktivit nevládních neziskových organizací (dále jen „NGOs“) v Peru i v samotném regionu Cusco není rovnoměrná (Janálová, Schneider 2016). Jak domácí NGOs, tak zahraniční dobrovolníci jeví prakticky minimální zájem např. o centrální regiony

země jako je Huánuco, Pasco nebo Junín. Za důvody této neaktivity lze označit jednak nižší bezpečnost oproti dalším částem země, ale i existenční starosti obyvatel těchto regionů, které je nutí starat se především sami o sebe. V neposlední řadě k tomuto stavu přispívá nízká atraktivita regionů, kdy se zde nachází minimum kulturních památek či přírodních atraktivit. Tyto faktory naopak přitahují především aktivity zahraničních NGOs právě do regionu Cusco. Možnost poznávat inckou kulturu, filozofii Pachamama a celkový věhlas regionu. Od toho se odvíjí i tématické zaměření aktivit domácích vs. zahraničních NGOs. Zatímco domácí nevládní organizace jsou často zaměřeny např. na problematiku domácího násilí, odstraňování podvýživy a další sociální problémy, zahraniční NGOs se často snaží podpořit rozvoj regionů prostřednictvím zavádění community-based tursimu či rozvoj ekonomické gramotnosti. Společnými tématy jsou pak oblast vzdělávání či udržitelného zemědělství. Na základě vlastních terénních šetření, realizovaných v rámci projektu SID bylo zjištěno, že např. v distriktu Ccapi se prakticky v každé vesnici angažovaly minimálně tři NGOs. Jejich přínos komunitě byl patrný ze zlepšených konkrétních věcí – od efektivněji obdělávané zemědělské půdy, přes zlepšené hygienické podmínky až po inovovaný vzhled některých budov ve vesnici.

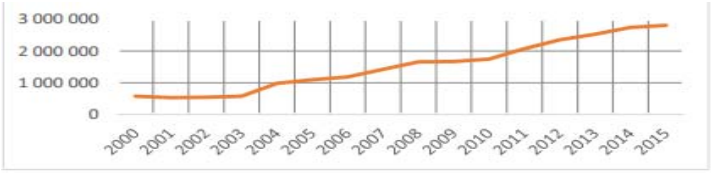
V případě analýzy efektivity aktivit NGOs nelze opominout ani vládní pravidla či legislativní ošetření jejich činnosti. Teprve po určité době a při splnění organizačních a finančních podmínek mohou být NGOs registrovány v systému regionálních úřadů a ucházet se o jejich podporu. To do určité míry eliminuje jejich počet a garantuje zkušenost těchto organizací.

Při analýze potřebnosti aktivit NGOs v regionu je pak nutné zmínit i pomoc vládních a zahraničních institucí. V Peru funguje podpora (nejen) chudých andských oblastí jak na centrální úrovni ministerstev v Limě, tak na úrovni jednotlivých regionálních úřadů. V případě, že mají dostatek prostředků, angažují se i centra jednotlivých distriktů (na úrovni našich ORP). Tyto aktivity nicméně nejsou koordinovány a existuje spíše rivalita mezi centrem a regiony. Projektová podpora je pak rovněž distribuována nerovnoměrně.

Jak NGOs, tak vládní instituce vyvíjejí snahu o podporu vlastních aktivit lokálních komunit, nikoliv jen o mechanické přerozdělování. Příkladem je činnost NGO Pachamama Raymi, která se snaží podpořit vlastní zájem a aktivitu andských komunit motivováním jejich členů prostřednictvím příkladů dobré praxe a kompeticí. Ukázku potenciálního rozvoje venkovské andské komunity představuje návrh projektu, zpracovaný týmem Fakulty regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně. Na základě spolupráce s příslušníky komunity Llaquepata, žijící nedaleko Cusca, byl jako nástroj rozvoje této komunity navržen princip community-based managementu. Dílčími cili pak bylo vytvoření komunitního centra a programu pro návštěvníky (Schneider, Macháčková 2016).

Kontext a prostředí regionu Cusco

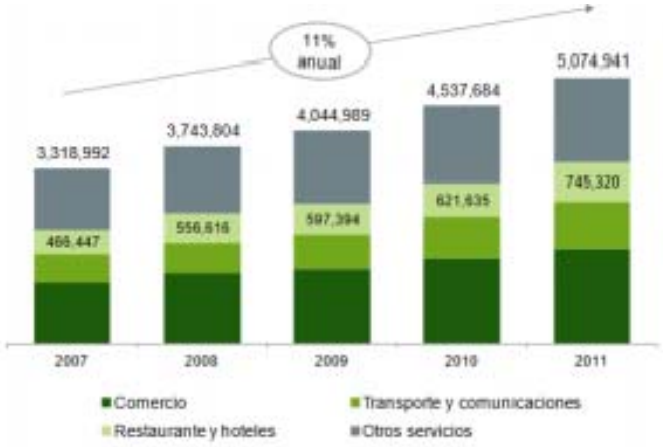
Cusco je známé především z před koloniálního období jako jedno z center Incké říše. Proto přímo ve městě nebo v jeho bezprostředním okolí nalezneme mnoho inckých pamětihodností, mezi které patří například pevnost Sacsayhuamán, solné město Salinas de Maras, zavlažovací systémy v Pisaqu a Tiponu a v neposlední řadě nedaleko vzdálený chrámový komplex – Machu Picchu. Tyto památky lákají do Cusca a jeho okolí davy turistů, především z Evropy či Spojených států amerických. Počet turistů v regionu Cusco roste, což dokládá i graf 1

Graf 1: Vývoj počtu turistů v regionu Cusco v letech 2000 – 2015

Zdroj Dircetur Cusco, 2014

Na první pohled se může zdát, že se jedná o pozitivní vývoj - Rostoucí počet turistů v oblasti by s sebou měl přinášet i vzrůstající příjmy místních. Na straně druhé to ale rovněž znamená zvýšenou orientaci místního obyvatelstva pouze na turistické odvětví. A to i za předpokladu, že v regionu Cusco je dominantní těžba (38 %), turismus a služby s ním spojené jsou pak s 15% druhým nejčastějším zaměstnáním produktivní síly obyvatelstva v regionu. Konkrétní rozdělení turistických aktivit prezentuje graf 2.

Graf 2: Rozdělení turistických aktivit v regionu Cusco

Zdroj: Proyectosapp, 2013

Dle Teorie pólů Francoise Perrouxe má každý stát disponovat hnacím odvětvím, které jakožto úspěšné, způsobí růst i dalších odvětví. V regionu Cusco by se jako o hnacím odvětví dalo hovořit právě o turismu a tak je z tohoto úhlu pohledu vládní podpora turismu logickým krokem. I tato strategie s sebou přináší problémy, především v dlouhodobé orientaci na jedno odvětví (Teorie regionálního rozvoje, 2014).

Prvním problémem se dá označit jednostranná závislost regionu a jeho produkční síly pouze na turismu. Region je tak v případě chybějící diverzifikace pracovní síly náchylný k případným výkyvům. Souvisejícím problémem je pak skutečnost, že ne všechny oblasti v regionu Cusco, jsou turistickými destinacemi. Většinová vládní podpora turismu tak vytváří reálné riziko prohlubování sociálních rozdílů mezi obyvateli žijícími v turistických oblastech a těmi žijícími v horských oblastech, bez významnějších turistických atraktivit. Zcela nezanedbatelnou externalitou je přizpůsobování celého prostředí „západnímu typu turismu“. To pak může paradoxně upozaďovat původní tradice a zvyklosti obyvatelstva, které z Cusca spoludotváří turistickou atraktivitu.

Situace však není pouze jednostranná. V regionu se objevují iniciativy na podporu kulturního uchování tradic, či trvale udržitelného zemědělství v neturistických oblastech. Hlavními realizátory těchto projektů jsou právě nestátní neziskové organizace, které v oblasti působí.

Neziskové organizace v Peru

V Peru jsou neziskové organizace děleny dle místního občanského zákoníku do tří základních typů:

- Asociace (Asociaciones) - je definována podle občanského zákoníku, článku 80, jako organizace fyzické/právnické osoby, jejímž cílem není ziskovost, ale společensky prospěšná aktivita
- Fondy (Fundaciones) - vznikají pomocí dotace z jednoho či více aktiv za účasti v náboženské, kulturní, společenské či jiné zájmové aktivitě (Občanský zákoník § 99)
- Výbory (Comités) - slouží především jako forma veřejné sbírky například na pomoc obětem zemětřesení (Občanský zákoník § 101)

(Council of foundations, 2017).

Nejčastější formou neziskových organizací jsou asociace. Fondy a výbory bývají využívaný, vzhledem ke svojí právní povaze, především při jednorázových projektech, kratší doby trvání a krizovější povahy. Všechny neziskové organizace musejí být registrovány v registru neziskových organizací u peruánské agentury pro mezinárodní korporaci APCI (Agencia Peruana de Cooperación Internacional).

Obrázek 1: Nedokončené a nevyužívané centrum pro vzdělání a rozvoj místních řemesel, komunita Llaquepata, dostupná z komunikace mezi Cuscem a Pisacem. V komunitě rovněž působí dobrovolníci z Evropy – mrhání nevyužitým potenciálem

Foto: Schneider, 2013

Mezinárodní podpora peruánských neziskových organizací v regionu Cusco

Projekty, které jsou realizovaný nevládními organizacemi v regionu Cusco, jsou svojí povahou z velké části nenávratné. Z toho důvodu je financování nevládních organizací primárně založeno na donorství. To přichází buď od jednotlivců, skupin či organizací ze zahraničí. V návaznosti na zahraniční organizace, jsou velmi aktivní organizace z Německa, Španělska či USA. Některé organizace jsou pak podporovány i globálními organizacemi (typicky SOS children) či mezinárodními organizacemi jako je OSN či EU. Podrobný přehled je uveden v tabulce 1.

Tabulka 1: Ukázka mezinárodní spolupráce

Název organizace	Spolupracuje s	Země původu spolupracující organizace
AVSF	RABOBANK FUNDATION	Nizozemí
ALDEAS INFANTILES SOS PERU	SOS CHILDREN'S VILLAGES INTERNATIONAL	Rakousko
AMANTANI CCORCA	AMANTANI UK	Velká Británie
APEGA	FONDO MULTILATERAL DE INVERSIONES	Mezinárodní organizace - Inter American development bank
APORTES PARA EL DESAROLLO HUMANO	PAN PARA EL MUNDO (BROT FUER DIE WELT)	Německo
ASOCIACION ALLIN KAWSAY	LIECHTENSTEINISCHER ENTWICKLUNGS DIENST	Lichtenštejnsko
ARARARIWA	COOPERACION BELGA (Belgická rozvojová agentura)	Belgie
	PAN PARA EL MUNDO (BROT FUER DIE WELT)	Německo

	MISEREOR	Německo
	CHRISTOFFEL BLINDENMISSION/CBM	Mezinárodní organizace - OSN
	FUNDACION AYUDA EN ACCION	Španělsko
	DEUTSCHE WELTHUNGERHILFE (AGRO ACCION ALEMANA)	Německo
	FIA - FUNDACION INTERAMERICANA	USA
ASOCIACION BENEFICA PRISMA	PATHFINDER INTERNATIONAL	USA
ASOCIACION BENEFICO CRISTIANA PROMOTORA DE DESARROLLO INTEGRAL	ESPAÑA	Španělsko
	GOBIERNO DE ESPAÑA	Španělsko
ASOCIACION CIVIL CENTRO DE CULTURA POPULAR LABOR	ORGANIZACION CATOLICA CANADIENSE POR EL DESARROLLO Y LA PA	Kanada
ASOCIACION CIVIL FUNDACION HOPE HOLANDA PERU	FOSTER PARENTS INC. PLAN	Kanada
	MARIAMARINA FOUNDATION	Lichtenštejnsko
	STICHTING HOPE NEDERLAND	Nizozemí
ASOCIACION CIVIL INTI RUNAKUNAQ WASIN	SAVE THE CHILDREN - CANADA	Kanada
	TERRE DES HOMMES DEUTSCHLAND E.V. - AYUDA PARA NIÑOS NECESITADOS	Německo
	TERRE DES HOMMES SUISSE	Švýcarsko
ASOCIACION CIVIL PURIRISUN	DEUTSCHE WELTHUNGERHILFE (AGRO ACCION ALEMANA)	Německo
ASOCIACION CIVIL WARA	FUNDACION AYUDA EN ACCION - ESPAÑA	Španělsko
ASOCIACION CULTURAL AYLLU YUPAYCHAY	FIA - FUNDACION INTERAMERICANA	USA
ASOCIACION EJECUTOR DE CONTRATO DE ADMINISTRACION DE RESERVA COMUNAL MACHIGUENGA	AGENCIA DE LOS ESTADOS UNIDOS PARA EL DESARROLLO INTERNACIONAL(USAID)	USA
	FRANKFURT ZOOLOGICAL SOCIETY	Německo

Zdroj: APCI, 2016

Metodika výzkumu

K provedení analýzy struktury činností nevládních organizací v regionu Cusco je primárně využito dvou zdrojů vládních peruánských organizací. Prvním z nich je Peruánská agentura pro mezinárodní spolupráci (Agencia Peruana de Cooperación Internacional - APCI), která se zabývá především rozvojovými projekty v Peru. Druhou organizací pak je vládní zřízení regionu Cusco (Gobierno regional del Cusco – gobernatura regional, directorio de ONGD). Je nutné podotknout, že představitelé dvou zmíněných organizací připouští možnost nepřesností. Výše zmíněné zdroje jsou doplněny i terénním výzkumem, se zaměřením na konzultace se zástupci venkovských komunit i nevládních neziskových organizací.

Metodologicky jsou organizace diverzifikovány na subjekty zabývající se sociální činností (dále pak děleno dle konkrétní činnosti na - Vzdělávání a péče) a subjekty zabývající se environmentální činností (dále pak děleno dle konkrétní činnosti na – Životní prostředí a zemědělství). I přesto, že je možné metodologicky klasifikovat dělení i jinými způsoby, cílem takovéhoto dělení, bylo určení, co nejmenšího počtu proměnných tak, aby došlo k přehlednějšímu a ucelenějšímu výsledku. Z toho důvodu je pozornost soustředěna především na hlavní činnosti organizace, byť je v některých případech patrné i působení v sociální a environmentální oblasti současně.

Výsledky

Specifika nevládních organizací v Peru

Celkem byla zkoumána činnosti 135 organizací v celkem 13 provinciích regionu Cusco. Za převažující témata nevládních organizací lze považovat sociální povahu činností. V ní pak převládají vzdělávací projekty, péče o sirotky ale také snaha o uchování kulturní identity především domorodých komunit (např. Quechua). Primárně se sociální projekty soustředí do větších měst. Naproti tomu ve venkovských oblastech převládají činnosti environmentální povahy. Jedná se především o praktikování trvale udržitelného zemědělství, které vede k efektivnímu a šetrnému využívání životního prostředí. Snahou organizací je rovněž podpora chovu morčat a lam, či pěstování brambor. Ochranu životního prostředí pak zastupují projekty zabývající se zalesňováním, či ochranou přírodní biodiverzity (typicky v provincii La Convencion na severu regionu Cusco). Nejvíce působících nevládních organizací se podařilo dohledat v provincii Cusco, v distriktu Cusco (celkem 34). Jejich aktivita je rovněž největší v sociální i environmentální oblasti ze všech posuzovaných provincií (v sociální oblasti působí 56 organizací, v environmentální oblasti pak svoji činnost eviduje 14 nevládních organizací). Zajímavostí mezi zkoumanými provinciemi je koncentrace čistě sociálních projektů (Urubamba a Canas - dvě organizace ze dvou působících) a čistě environmentální projekty nevládních organizací v provincii La Convencion (celkem pět z pěti působících organizací). Tato skutečnost je dána především povahou krajiny provincie. Nejméně organizací se podařilo dohledat v provincii Urubamba (2 organizace působící v oblasti sociálních projektů). Aktivity nevládních neziskových organizací dle odborného zaměření jejich činnosti prezentují kartogramy na obrázcích 6 – 9.

Obrázek 2: Vesnice Quehuayllo, vzdálená, hůře dostupná hranice mezi regiony Cusco a Apurímac. Exitence v těchto odlehlých andských vesnicích neobvyklých sociálních zařízení je výsledkem působení NGO

Foto: Schneider, 2013

Case study Pachamama Raymi – příklad hodný následování

Organizace byla založena 24. března v roce 2008 ve spolupráci s peruánskou agenturou pro mezinárodní korporaci (Peruvian Agency for International Cooperation - APCI). Hlavním cílem organizace, je na jedné straně zabraňovat poškozování životního prostředí a na straně druhé prolomit kruh chudoby, především ve vysokohorských venkovských oblastech. Konkrétně se jedná o aktivity vedoucí ke zlepšení životních podmínek chudých rodin, skrze trvale udržitelné spravování místních přírodních zdrojů.

Metodologie Pachamama Raymi

Orientace na trvale udržitelný rozvoj není ničím výjimečným. Metodologie, se kterou organizace Pachamama Raymi realizuje svoje rozvojové projekty, se však od ostatních odlišuje. V první řadě se jedná o tzv. learn by neighbour systém (aprender por vecino). Ten totiž eliminuje možné konflikty plynoucí z rozdílného postavení mezi realizátorem projektu a cílovou skupinou. Autor článku může i z vlastní zkušenosti potvrdit, že při rozvojových projektech může cílová skupina nabýt dojmu, že realizátoři projektu jsou lidé, kteří jejich problémy nemohou pochopit. Klasickou frází takovéhoto projevu odcizení pak může být: Rádi bychom projekt realizovali podle vašich představ, ale vy-bohatí máte všechno jednodušší…Z toho důvodů Pachamama Raymi vždy vytipuje pouze jednu rodinu, která o pomoc projeví zájem. Smyslem je pak ukázat ostatním, že pokud se po zrealizovaných opatřeních situace rodiny zlepší, ostatní obyvatelé přijdou sami s žádostí o zapojení do projektu. Představitelé Pachamama Raymi hovoří o principu nabalující se sněhové koule. Navíc organizace vybere vedoucího skupiny pocházející z místní komunity – tzv. director, který nad projekty dohlíží. Jde tedy o to vytvořit v cílové skupině pocit, že právě oni jsou hlavním realizátorem i příjemcem projektu.

Druhou zajímavostí je systém soutěživosti k vytvoření motivace. Organizace vyhlásí soutěž o peněžitou odměnu pro vítězný návrh projektu. Místní se tak zapojí přímo do jeho tvorby, což vytvoří nejen kvalitnější projekt, ale rovněž motivaci k účasti a realizaci. Navíc zapojení cílové skupiny vede k tomu, že si místní cílové práce váží mnohem více, než například při kompletní výstavbě školy, jejíž správa je předána do rukou cílové skupiny. Odměněni jsou nakonec odstupňovanou formou všichni účastníci, nicméně cílem je zabránit zneužívání finančních prostředků na rozvojovou pomoc.

Obrázek 3: Struktura činnosti organizace Pachamama Raymi

Zdroj: Pachamama Raymi, 2014

Hlavní oblasti činnosti:

Mezi konkrétní činnosti, kterými se organizace Pachamama Raymi snaží realizovat rozvojové projekty, patří znovu-zalesňování oblastí, které byly vykáceny. Dále pak zástavba či rekonstrukce původních obydlí z hliněných cihel. Rovněž je pozornost soustředěna na zvýšení produkce a prodejnosti brambor, pro které v horských oblastech existují vhodné půdy. A v neposlední řadě je snaha představitelů Pachamama Raymi pomoci místním obyvatelům s chovem a prodejem tradičních morčat a lam. Projekty jsou v současnosti realizovány v obcích Pitumarca, Ccapi, Pillpinto a Colcha. Pro doplnění konkrétních poznatků bude blíže popsán projekt v Pitumarce, protože měl autor článku možnost místo osobně navštívit.

Příklad realizovaného projektu – Pitumarca

Projekt kolem oblasti obce Pitumarca, čítající přibližně 1000 obyvatel, (provincie Canchis v regionu Cuzco) začala organizace Pachamama Raymi realizovat počátkem dubna roku 2015. Organizace se zde soustředí především na výsadbu dřevin, podporu rekonstrukce objektů a revitalizace původních tradic. V oblasti je vysazováno množství dřevin, především pak Eucalyptus pro svůj rychlý růst či schopnosti vysoušet močálové oblasti a borovice (Pinus) pro využívání dřeva. Rostliny jsou zavlažovány speciálním systémem kanálku a opečovávaný místními obyvateli. Cílem projektu je pak výsadba až 500 nových stromů v oblasti. Prozatím bylo vytvořeno 5 lesních školek Chacachapampa, Karhui, Nueva Libertad, Huasapampa a Pampachiri.

Projekt v Pitumarce rovněž rekonstruoval několik místních obydlí, včetně místní pěti-ročníkové školy a knihovny. Ve většině obydlí byla vystavěna pec, která slouží nejen k zatápění, ale rovněž k vaření. Pracovníci organizace rovněž s místními spolupracují v oblasti chovu morčat a lam či při pěstování brambor tradičním způsobem zemědělství. Jednotlivým domácnostem je tak poskytována technická, finanční i poradenské podpora, nicméně v rámci dříve zmíněné metodologie.

Obrázek 4: Zapojení místní komunity

Zdroj: Pachamama Raymi, 2014

Obrázek 5: Výstavba hliněné pece

Zdroj: Pachamama Raymi, 2014

Závěr a hodnocení

Na aktivitách organizace Pachamama Raymi lze ocenit vícero věcí. Ať je to orientace na zcela jiné rozvojové problémy, než se většinově v regionu Cuzco podporují, či flexibilita s jakou se pracovníci organizace pouští do projektů. Z hlediska využívání přírodních zdrojů je to pak snaha k určité orientaci na „postupy minulé“. Návrat k tradičnímu zemědělství a důraz na trvale rozvojové zemědělství nejen, že musí být obyvatelům vesnických oblastí bližší, ale rovněž nedevastuje okolní životní prostředí.

Zalesňování slouží z praktického hlediska nejen k produkci dřeva, zaměstnání místních obyvatel, ale rovněž má zabraňovat sesuvům půdy. Místní však ve znovu-zalesňování původních ploch spatřují ještě jeden významný důvod, který nám-Evropanům nemusí znít pochopitelně. Tím je totiž snaha o obnovu přírody, která byla lidmi využita. Z toho je patrná snaha o soužití, nikoli zneužití přírodních zdrojů, které obyvatele obklopují. Lze konstatovat, že se jedná o formu společensko-přírodní symbiózy, která by se zcela jistě dala praktikovat i v dalších andských oblastech…a to nejen v Peru.

Při tvorbě rozvojových projektů bývá často problematická motivace a sounáležitost cílové skupiny s projektem. Z toho důvodu je proto pozoruhodný systém learn by neighbour, který principem pomyslné sněhové koule do projektu nabaluje další účastníky. Rovněž

soutěživost lze považovat za velmi přínosnou a to nejen z důvodu lepšího zapojení cílové skupiny do projektu, ale i z důvodu výsledného považování si konečného výstupu. Pachamama Raymi tak může sloužit jako příklad dobré praxe nejen formou trvale udržitelného zemědělství, ale rovněž svojí metodologií, která by se mohla stát inspirací i pro další rozvojové organizace

Shrnutí

Z článku je patrné, že v regionu Cusco nesouvisí veškeré aktivity pouze s turismem, byť je orientace na něj prioritní. Činnost neziskových organizací v rozvojových projektech je však z výzkumu patrná. Neziskové organizace tak do určitě míry suplují činnosti státu, byť je jejich činnost do větší míry závislá především na podpoře od zahraničních donorů.

Na základě provedeného výzkumu lze činnost neziskových organizací rozdělit dle místa působení do dvou rovin. První jsou větší města, ve kterých svoji činnost realizují neziskové organizace soustředící se na sociální projekty (typicky vzdělávání, podpora domorodých komunit, péče o sirotky). Naproti tomu ve venkovských oblastech je možné pozorovat aktivity neziskových organizací zabývající se podporu trvale udržitelného zemědělství, zalesňování či ochranou životního prostředí.

V jednotlivých distriktech regionu Cusco je však možné spatřovat dublování činnosti. Typicky v distriktu Cusco ve stejnojmenné provincii. Naproti tomu, například distrikty Poroy a Saylla (rovněž v provincii Cusco) nevykazují činnost žádné neziskové organizace. Právě zde vzniká prostor pro činnost evropské rozvojové agentury pro podporu rozvojových projektů. Druhým způsobem, jak se do rozvojových strategií zapojit je spolupráce s některou z místních neziskových organizací. Případné kooperace mohou být oboustranně výhodné. Ať už kvůli finančním zdrojům a zkušenostem s rozvojovými projekty evropské rozvojové agentury, tak kvůli znalostem místního prostředí skrze lokální neziskové organizace.

Článek vznikl ve spojitosti s řešením projektu Interní grantové agentury Fakulty regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně č. 2016/005 – The analyse of activities of non-government organizations in Cusco province in Peru.

Literatura:

AGENCIA DE PROMICION DE LA INVERSION PRIVADA - PERU: CUSCO [online]. 2013 [cit. 2016-12-15]. Dostupné z: http://www.proyectosapp.pe/RepositorioAPS/0/2/JER/SA_CHINCHERO_ESTUDIOS_PRE_NIVEL_FACTIVILIDAD/Vol_1_Analisis_de_mercado_v30_09_13_v2.pdf

COUNCIL OF FOUNDATIONS: PERU [ONLINE]. 2017 [cit. 2017-09-11]. Dostupné z: https://www.cof.org/content/peru#Summary

GOBIERNO CUZCO: ESTÁDISTICO, 2014 [online]. 2014 [cit. 2016-12-15]. Dostupné z: http://www.dirceturcusco.gob.pe/wp-content/uploads/2015/09/BOLETINESTAD%C3%8DSTICO-2014.pdf

JANÁLOVÁ, K., SCHNEIDER, J. 2016. General framework of activities of NGOs in Cusco Region, Perú. In *Region v rozvoji společnosti 2016: sborník příspěvků.* 1. vyd. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2016, s. 358-370. ISBN 978-80-7509-459-9.

PACHAMAMA RAYMI: FORESTRATION IN PITUMARCA [online]. 2014 [cit. 2016-12-15]. Dostupné z: http://www.pachamamaraymi.org/project-massive-forestation-in-pitumarca

Rozvojová spolupráce s Peru sahá od hnojiv až po boj proti drogám. CESTA [online]. 2016 [cit. 2017-09-14]. Dostupné z: http://cesta.lat/cs/rozvojova-spoluprace-s-peru-saha-od-hnojiv-az-po-boj-proti-drogam/

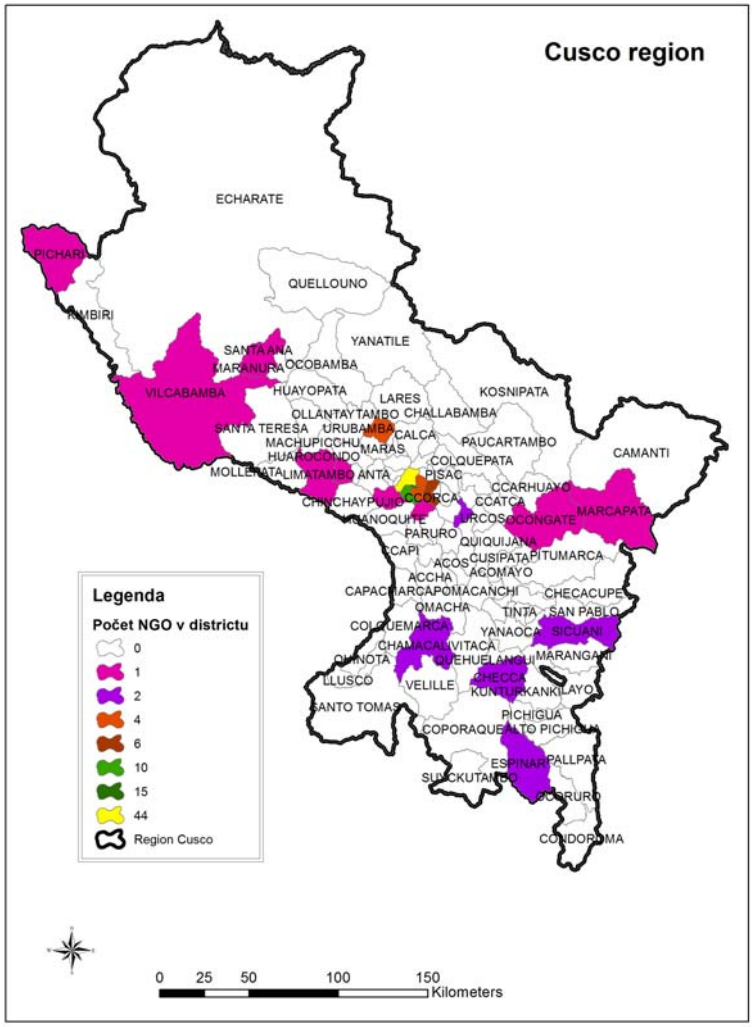
SCHNEIDER, J., MACHÁČKOVÁ, T. 2016. Supporting of Sustainable Tourism Development in Llaquepata Community, Cusco, Peru. In *Public recreation and landscape protection - with nature hand in hand…: Conference proceeding.* Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2016, s. 257-262. ISBN 978-80-7509-408-7.

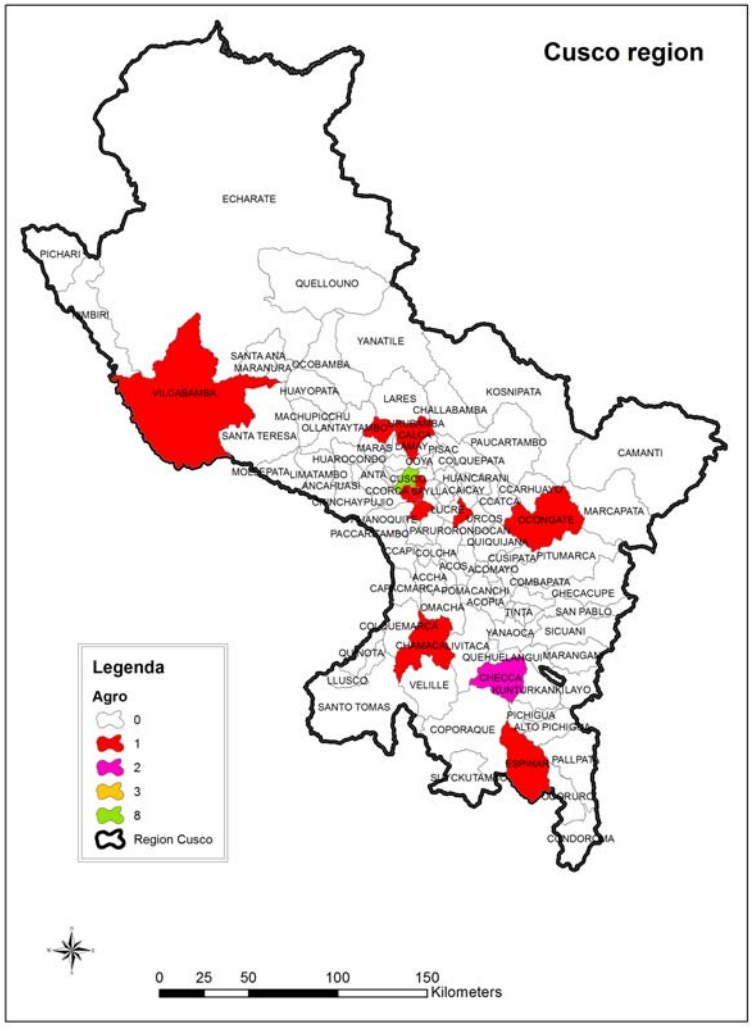
TEORIE REGIONÁLNÍHO ROZVOJE: TEORIE RŮSTOVÝCH polů [online]. Mendelova univerzita v Brně, 2014 [cit. 2017-09-14]. Dostupné z: https://is.mendelu.cz/eknihovna/opory/zobraz_cast.pl?cast=46075

Kontaktní adresy autorů

Bc. David Pulgret, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Tř. Generála Píky 2005/7, 613 00, Brno, mail: xpulgret@node.mendelu.cz

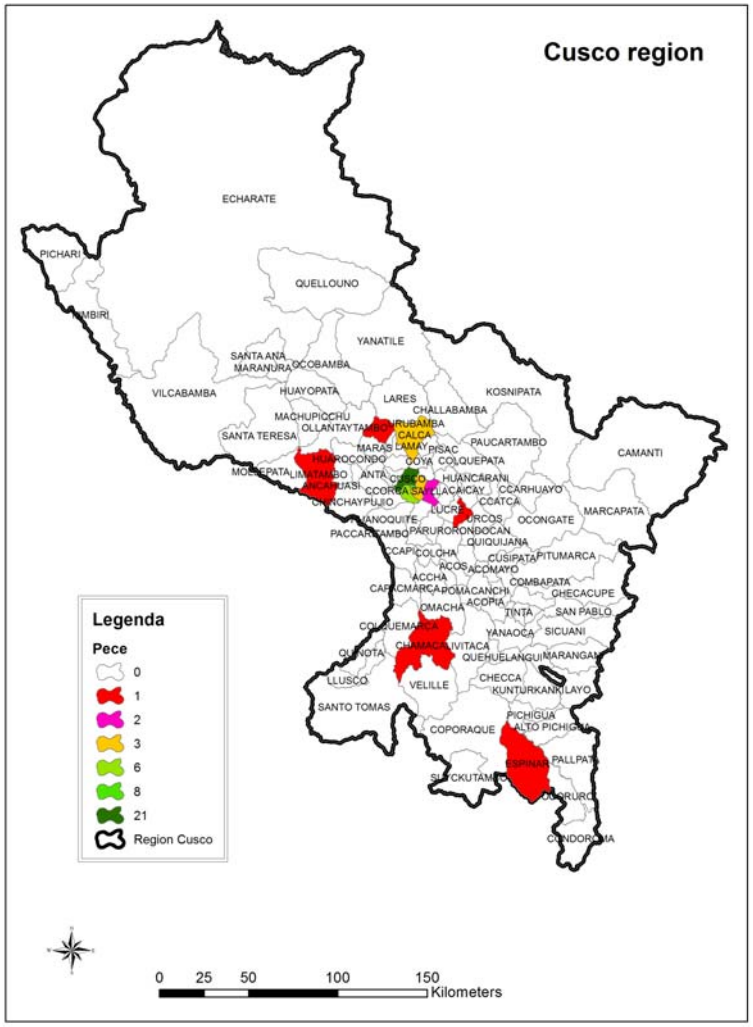
Ing. Jiří Schneider, Ph.D., Ústav environmentalistiky a přírodních zdrojů, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Tř. Generála Píky 2005/7, 613 00, Brno, mail: jiri.schneider@email.cz

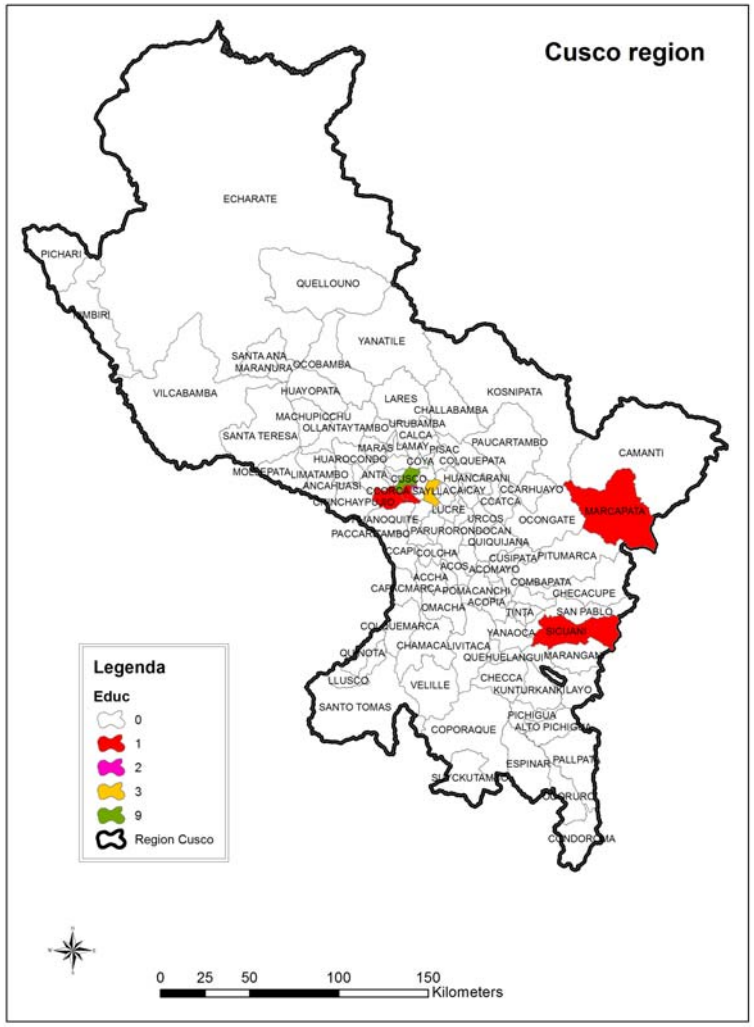

Obrázek 6: Působnost NGO v distriktech regionu Cusco celkem Obrázek 7: Působnost NGO v distriktech regionu Cusco počet agroprojektů

Zdroj: vlastní zpracování

Obrázek 8: Působnost NGO v distriktech regionu Cusco sociální péče Obrázek 9: Působnost NGO v distriktech regionu Cusco počet vzdělávacích projektů

Zdroj: vlastní zpracování

Diferenciace vývoje intenzity zemědělské výroby mezi regiony s rozdílnými přírodními podmínkami v ČR

The diversification of the agriculture production intensity among the regions of different agriculture conditions

Radka Redlichová, Karel Vinohradský

Abstrakt:

Příspěvek prezentuje výsledky výzkumu vývoje meziregionální diferenciace intenzity zemědělské výroby v ČR v létech 2001 – 2015. Zemědělské podniky hospodařící v méně příznivých přírodních podmínkách (LFA) dosahovaly v porovnání s podniky v relativně příznivých podmínkách podstatně nižší úrovně zemědělské produkce na jeden hektar zemědělské půdy, přičemž se rozdíl úrovně intenzity postupně prohluboval. Diference úrovně využití půdy byly ke konci sledovaného období založeny z 60 – 70 % na rozdílné úrovni vkladů na jeden hektar zemědělské půdy a z 30 – 40 % rozdílnou produktivitou těchto vkladů. Státní dotační ingerence umožňuje podnikům v LFA dosahovat důchodové úrovně odpovídající reprodukci jejich produkčních a mimoprodukčních funkcí.

Klíčová slova:

zemědělství v LFA, intenzita zemědělské výroby, produktivita vkladů, dotace

Abstract:

The paper presents the results of the research of the interregional differences of the agriculture production intensities in the Czech Republic in the period 2001 – 2015. The farms located in the less favorable areas (LFA) have reached relatively worse agricultural production for one hectare of agriculture land compared with the farms located in the favorable areas. The differences in intensities of these two groups have become more significant at the end of the period and have been caused by 60 – 70 % by the different level of inputs for one hectare and by 30 – 40 % by the different productivities of these inputs. The state subsidies allow the farms operating in LFA reach the income level corresponding to the reproduction of their production as well as non-productive functions.

Key words:

agriculture in the LFA, agriculture production intensity, inputs productivity, subsidies

Úvod

Postavení zemědělství v životě venkova a ve vývoji regionů se podstatně změnilo a mění. Souvisí to zejména se zprůmyslněním soustav zemědělského hospodaření, se začleňováním zemědělství do potravinových vertikál agrobyznysu a celkovým národohospodářským rozvojem. V kontextu tohoto vývoje se mimo jiné snížil podíl zemědělství na zaměstnanosti a vzrostly nároky na multifunkčnost zemědělského podnikání. Evropský model zemědělství klade důraz nejen na jeho funkci produkční, ale také na společenskou prospěšnost funkcí mimoprodukčních. Z regionálního hlediska je „poměr váhy“ produkčních a mimoprodukčních výstupů zemědělství diferencován, obecně směrem k relativně vyšší „váze“ výstupů mimoprodukčních v regionech s méně příznivými přírodními podmínkami. Tyto regiony se přitom ve značném rozsahu překrývají s odlehlým venkovským

prostorem. Regionální politika a zemědělská politika se v naznačených souvislostech setkávají s metodicky náročnou problematikou vazeb mezi působeními regionálně a odvětvově zaměřených opatření státní ingerence. Produkční výstupy zemědělství jsou obchodovanými komoditami. Na trzích, v tržních vztazích, se uskutečňuje jejich směna, rozdělování a spotřeba. Politická ingerence je zde především zaměřena na kompenzaci vlivů tržních selhání, zejména pramenících z nedokonalé konkurence v potravinových vertikálách. Mimoprodukční výstupy jsou nekomoditní povahy, neobchodované externality či výstupy reprodukující veřejné statky. Státní ingerence zde směřuje k vytvoření podmínek „kvazitrhu" stimulujícího společensky žádoucí vývoj mimoprodukčních přínosů. A právě v tomto směřování je nezbytné koordinovat tuto odvětvovou ingerenci s potřebami rozvoje heterogenních regionů územně vymezených v návaznosti na správní členění státu. Praxe agrární a regionální politiky, jakož i výzkumné práce věnované výše naznačeným otázkám, přinášejí řadu poznatků potvrzujících potřebu zdokonalení metod tvorby nástrojů regionální i agrární politiky ve zmíněném ohledu. Předpokladem je hlubší poznání dosavadního vývoje dané problematiky. K takovému poznání směřuje i dlouhodobější výzkum vývojových tendencí agrobyznysu, formování trhů v rámci komoditních řetězců a potravinových sítí a vývoje sociálně ekonomických souvislostí trvale udržitelného multifunkčního zemědělství řešený na pracovišti autorů. Jedním z dílčích témat je vývoj zemědělství v LFA ČR a vlivy státní ingerence v tomto vývoji. Předkládaný příspěvek je věnován komparaci dlouhodobých tendencí vývoje intenzity využití přírodních zdrojů zemědělství mezi podniky hospodařícími v LFA a podniky v příznivých přírodních podmínkách. Příspěvek shrnuje část výsledků výzkumu navazujícího na tematický směr 04 výzkumného záměru MSM 6215648904, řešeného na Provozně-ekonomické fakultě a Fakultě regionálního rozvoje a mezinárodních teritoriálních studií Mendelovy univerzity v Brně. Některé výsledky tohoto výzkumu vztahující se k tématu příspěvku byly uvedeny v pracích Blažková, Chmelíková (2010), Grega (2005), Redlichová, Bečvářová, Vinohradský (2014), Svobodová, Bečvářová, Vinohradský (2011) Zdráhal, Bečvářová (2013).

Cíl a metodika

Cílem výzkumu, jehož výsledky jsou shrnuty v tomto příspěvku, je poznání dlouhodobých tendencí vývoje intenzity využití přírodních podmínek v zemědělských podnicích hospodařících v LFA (Less Favourable Areas) v ČR v létech 2001 – 2015 a vývoje podílu finančních výnosů ze zemědělské produkce na celkových podnikových výnosech.

Metodika výzkumu je založena na komparaci příslušných charakteristik mezi skupinami zemědělských podniků hospodařících v uvedeném období v různých přírodních podmínkách. Srovnávány jsou skupiny *LFA horská, LFA ostatní a mimo LFA*, přičemž je využito třídění uplatněné ve FADN CZ, Zemědělské účetní datové síti ČR. FADN CZ je součástí Farm Accountancy Data Network – datové sítě EU sloužící především pro účely Společné zemědělské politiky. Systém v ČR provozuje Ústav zemědělské ekonomiky a informací (ÚZEI) Praha. Do zkoumání jsou zahrnuty všechny podniky výběrového souboru podniků FADN - v roce 2001 to bylo 1262, v roce 2015 1412 zemědělských hospodářství.

Ukazatele o produkci a finančně ekonomických výsledcích uplatněné ve výzkumu vycházejí ze standardní metodiky FADN EU, charakterizované ve výzkumné studii Hanibal a kol. (2004). Celkové náklady, tj. součet výrobní spotřeby, odpisů a nákladů na externí faktory (mzdy + pachtovné + úroky) jsou v tomto výzkumu upraveny připočtením částky oceňujících vklady neplacené práce, a to podle průměrné mzdy za placenou práci v příslušných letech.

V analýze sledované časové řady 2001 až 2015 je uplatněna dekompozice řady na složku trendovou a složku reziduální. Pro modelování trendu je po grafické analýze zvolen polynom druhého stupně. V příspěvku jsou spolu s grafickým znázorněním uváděny v tabulkách teoretické hodnoty let 2001 a 2015 z modelového trendového vyrovnání a průměrný roční absolutní přírůstek.

Výsledky a diskuze

Intenzita zemědělské výroby v různých agroekologických podmínkách

Dimenze rozdílů v úrovni a vývoji intenzity zemědělské výroby mezi skupinami podniků hospodařícími v rozdílných agroekologických podmínkách je patrná z údajů v tab.1 a grafu 1. Z dat zde uvedených je patrné, že zemědělské podniky v oblasti LFA H *(Less Favourable Areas – horská) dosahovaly v létech 2001 – 2015 60% a podniky v oblasti LFA O (Less Favourable Areas – ostatní) 80% úrovně intenzity zemědělské produkce podniků hospodařících v příznivějších přírodních podmínkách mimo LFA.*

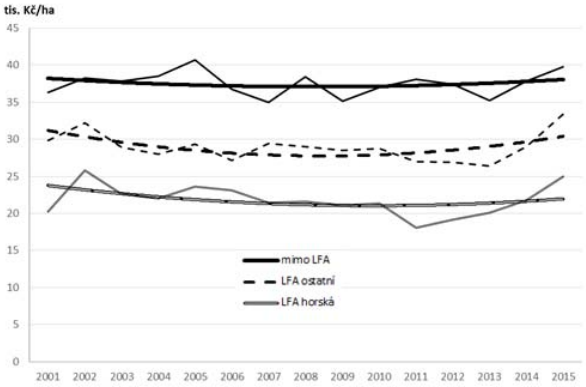
Tab. 1: Intenzita zemědělské produkce v různých agroekologických podmínkách

		počet podniků	RV/ha	ŽV/ha	ZP/ha	relace
mimo LFA	**2001**	518	20 415	16 228	36 643	100
	2015	734	32 360	16 643	49 003	100
	Δ	x	853	30	883	100
LFA ostatní	**2001**	606	13 776	16 304	30 080	82,09
	2015	478	18 973	19 882	38 854	79,29
	Δ	x	371	256	627	70,99
LFA horská	**2001**	138	8 476	14 427	22 903	62,50
	2015	200	11 233	17 040	28 274	57,70
	Δ	x	197	187	384	43,46

pozn.: CP = celková produkce; ZP = zemědělská produkce; UN = úplné náklady; Δ = průměrný roční přírůstek

Zdroj: vlastní výpočty, data: FADN CZ, 2017

Ze zmíněného grafu a tabulky dále vyplývá, že ve zkoumaném období se rozdíly mezi podniky v LFA a mimo LFA mírně prohlubovaly. Detekovaný trend vývoje ve zkoumaných skupinách podniků obecně odpovídá tendencím vývoje zemědělství ČR, tedy mírnému poklesu rozsahu produkce v období 2001 – 2009 a navazujícímu mírnému oživení růstu.

Graf 1: Intenzita produkce v různých agroekologických podmínkách

Zdroj: vlastní výpočty, data: FADN CZ, 2017

Uvedená diferenciace úrovně a vývoje intenzity zemědělství mezi LFA H, LFA O a podniky mimo LFA je založena nejen rozdílnými přírodními podmínkami, ale také rozdíly v soustavách zemědělského hospodaření, jež jsou ve zkoumaném období významně ovlivňovány opatřeními agrární politiky.

Z ekonomického hlediska je vývoj soustav zemědělského hospodaření determinován a ovlivňován faktory extenzivního a intenzivního růstu. Při zkoumání meziregionální diferenciace intenzity využívání přírodních zdrojů je významné sledovat zejména souvislost:

$$i = n * e \quad (1)$$

kde je:
i intenzita zemědělské výroby, resp. produktivita půdy (i = Q/L)
n vklady práce a věcného kapitálu (N) na jednotku plochy (n = N/L)
e produktivita pracovních a materiálních vkladů (e = Q/N)
Q objem zemědělské produkce
L plocha obhospodařované zemědělské půdy

V tomto pohledu je intenzita zemědělské výroby založena jednak na výši vkladů na jednotku plochy obhospodařované půdy, jednak na produktivitě těchto vkladů. Především ve vývoji produktivity se projevují realizace vědeckotechnického pokroku v inovacích biotické a abiotické techniky a technologie, inovace systémů řízení i vývoj sociálně ekonomických poměrů spoluvytvářejících podnikatelské prostředí. Spolu s těmito faktory se v produktivitě zemědělských soustav projevuje skladba pěstovaných plodin a chovaných hospodářských zvířat (Redlichová, Bečvářová, Vinohradský, 2014).

Posouzení vlivu výše uvedených faktorů a diferenciaci intenzity zemědělské výroby mezi podniky v LFA a mimo LFA umožňují údaje tab. 2. Je z nich zřejmé, že rozdíly v úrovni intenzity produkce na 1 ha jsou založeny převážně rozdílnou výší vkladů na 1 ha. Zároveň je pozorovatelný narůstající vliv rozdílné produktivity vkladů.

Tab. 2: Intenzita produkce, nákladovost a produktivita nákladů v různých agroekologických podmínkách

		CP/ha	ZP/ha	UN/ha	CP/UN
mimo LFA	**2001**	40 250	36 643	40 547	0,99
	2015	55 663	49 003	59 911	0,95
	Δ	1 101	883	1 383	0,00
LFA ostatní	**2001**	32 500	30 080	33 694	0,97
	2015	43 569	38 854	51 165	0,86
	Δ	791	627	1 248	-0,01
LFA horská	**2001**	24 045	22 903	25 925	0,93
	2015	31 692	28 274	41 906	0,76
	Δ	546	384	1 142	-0,01

pozn.: CP = celková produkce; ZP = zemědělská produkce; UN = úplné náklady; Δ = průměrný roční přírůstek

Zdroj: vlastní výpočty, data: FADN CZ, 2017

Přesnější obraz dává stanovení podílu vlivu těchto faktorů na rozdílnou úroveň intenzity mezi podniky v LFA a mimo LFA:

	podíl vlivu rozdílných	
	vkladů/ha	produktivity vkladů
2001		
LFA horská	87 %	13 %
LFA ostatní	86 %	14 %
2015		
LFA horská	63 %	37 %
LFA ostatní	63 %	37 %

Výpočet vychází ze součtu logaritmů indexů: $\log I_i = \log I_n + \log I_e$

kde indexy srovnávají LFA H/mimo LFA či LFA O/mimo LFA, a to „I_i“ v intenzitě výroby na ha, „I_e“ ve výši vkladů na ha a „I_e“ v produktivitě vkladů. Výpočet vychází z trendových hodnot příslušných ukazatelů.

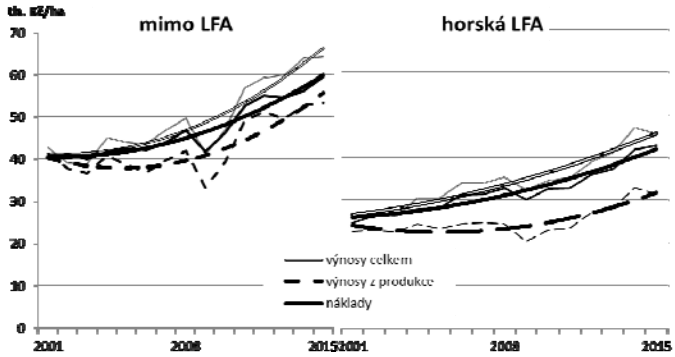
Problematikou ekonomických výsledků podniků hospodařících v LFA v ČR se zaobírala řada autorů. Nejkomplexnější přehled o dané problematice přináší publikace Štolbové a kol. (2012). Vedle historického vývoje podpory podniků hospodařících v méně příznivých přírodních podmínkách a komparace mezi státy EU je věnována pozornost i analýze ekonomických výsledků podniků v LFA v létech 2001 – 2010, tedy před vstupem a po vstupu ČR do EU. Výše uvedené poznatky o diferenciaci úrovně intenzity zemědělské výroby mezi LFA a mimo LFA jsou v podstatě shodné s výsledky v citované publikaci. Tento příspěvek přináší další poznatky o dlouhodobé tendenci vývoje podílu vkladů a jejich produktivity na diferencích intenzity využívání přírodních zdrojů zemědělství ČR mezi LFA a mimo LFA.

Rentabilita hospodaření podniků v různých přírodních podmínkách

Technickoekonomická stránka soustav zemědělského hospodaření, jejich produktivita, je významným faktorem diferencujícím tvorbu zisku podniků v rozdílných agroekologických podmínkách. Ve sledovaných letech však byla rentabilita hospodaření zemědělců v LFA a mimo LFA velmi výrazně formována též činiteli finančně ekonomickými, zejména dotačními nástroji agrární politiky. Údaje v tab. 2 a v grafech 2 a 3 umožňují vymezit vliv zmíněných dvou skupin činitelů jejich podílem na tvorbě zisku:

	zisk / ztráta z produkce	dotační ingerence	zisk podniků
	(v Kč na 1 ha z.p.)		
2001:			
mimo LFA	- 297	1 080	783
LFA ostatní	- 1 194	1 561	367
LFA horská	- 1 880	2 455	575
2015:			
mimo LFA	- 4 248	10 671	6 423
LFA ostatní	- 7 596	11 280	3 684
LFA horská	- 10 214	13 905	3 691

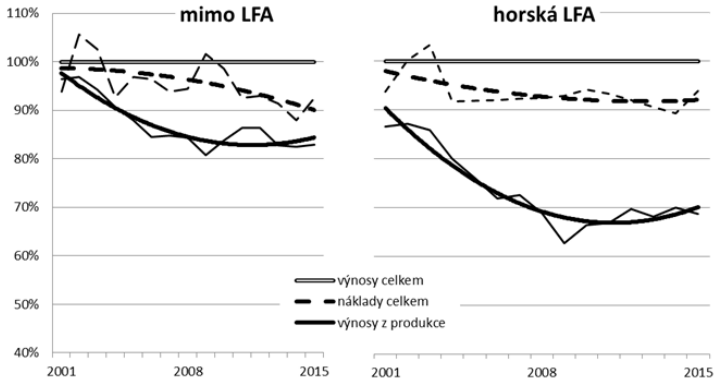
Výpočet vychází z trendových (teoretických) hodnot ukazatelů a postihuje vývojovou tendenci ve sledovaném období 2001 – 2015.

Graf 2: Výnosy a náklady v příznivých a horských agroekologických podmínkách

pozn.: údaje uvedeny v běžných cenách; náklady celkem = náklady upravené o ocenění neplacené pracovní síly

Zdroj: vlastní výpočty, data: FADN CZ, 2017

Graf 3 : Skladba výnosů v příznivých a horských agroekologických podmínkách

pozn.: výnosy celkem = 100 %; náklady celkem = náklady upravené o ocenění neplacené pracovní síly
Zdroj: vlastní výpočty, data: FADN CZ, 2017

K významnému nárůstu státní dotační ingerence došlo v ČR po vstupu do EU v souvislosti se začleněním do společného trhu a s přijetím společné zemědělské politiky. Příčinné souvislosti nárůstu této ingerence i vývoje tvorby zisku v zemědělské výrobě zřejmě souvisejí především s vývojem cenových poměrů v potravinových vertikálách agrobyznysu.

Závěr

Ve zkoumaném období 2001 – 2015 dosahovaly zemědělské podniky v LFA horské 60% a podniky v LFA ostatní 80% úrovně intenzity zemědělské produkce podniků hospodařících v příznivých přírodních podmínkách mimo LFA. Rozdíly v úrovni intenzity využití přírodních zdrojů se v těchto letech mírně zvyšovaly.

K významné změně ve vývoji regionální diferenciace intenzity zemědělství dochází v kombinaci faktorů ji determinujících a ovlivňujících. Na počátku zkoumaného období, v letech postupné adaptace na podmínky formované společnou zemědělskou politikou EU, byly rozdíly v intenzitě zemědělství založeny zcela převážně na výši vkladů na 1 ha. Diferenciační vliv produktivity vkladů vyl velmi nízký. Posléze narůstal a koncem sledovaného období se již podílí na rozdílech zemědělské produkce na 1 ha mezi LFA a mimo LFA ze 30 – 40 %. Svědčí to o narůstajícím vlivu kvalitativní stránky zemědělských soustav.

Rostoucí vliv rozdílů rozsahu pracovních a materiálních vkladů a úrovně jejich produktivity se projevuje na rozdílné rentabilitě výrobní činnosti zemědělských podniků. Při vyčíslení rentability výroby v cenovém prostředí potravinových vertikál agrobyznysu (bez započtení dotací) vykazuje ztrátu v souhrnu podniků celé zemědělství. V rámci zkoumaného souboru oproti průměru podniků hospodařících mimo LFA je tato ztráta na 1 ha v LFA ostatní vyšší 1,8x, v LFA horská 2,4x.

Státní dotační ingerence umožňuje vyrovnat tyto ztráty a vytvářet ve všech zkoumaných skupinách podniků, v LFA i mimo LFA, zisk odpovídající přibližně 8 – 10% míře nákladové rentability.

Literatura:

BLAŽKOVÁ, I., CHMELÍKOVÁ, G. 2010. *Analýza cenových relací v komoditní vertikále*. [CD-ROM]. Brno: In Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Region v rozvoji společnosti 2010. s. 13-17. ISBN 978-80-7375-435-8.

GREGA, L. 2005. *Ekonomická opodstatněnost podpory zemědělství*. Brno: MZLU., 2005, 50 s. ISBN 80-7157-829-0

REDLICHOVÁ, R., BEČVÁŘOVÁ, V., VINOHRADSKÝ, K. *Vývoj ekologického zemědělství ČR v ekonomických souvislostech*. 1. vyd. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2014. 91 s. 1. ISBN 978-80-7509-173-4

SVOBODOVÁ, E., BEČVÁŘOVÁ, V., VINOHRADSKÝ, K. 2011*. Intenzivní a extenzivní využívání přírodních zdrojů zemědělství ČR*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2011, 136 s. ISBN 978-80-7375-579-9

ŠTOLBOVÁ, M. a kol. 2012. *Hospodaření zemědělců v oblastech s přírodními omezeními po vstupu ČR do EU.* Praha: ÚZEI, 2012, výzkumná studie 107/2012

ZDRÁHAL, I., BEČVÁŘOVÁ, V. 2013. *Rozvoj zemědělství a venkova v evropském modelu agrární politiky - formování strategie v kontextu změn prostředí*. 1. vyd. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2013,129 s. ISBN 978-80-7375-771-7

Kontaktní adresa autorů:

Ing. Radka Redlichová, Ph.D., Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, radka.redlichova@mendelu.cz.

prof. Ing. Karel Vinohradský, CSc, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, karel.vinohradsky@mendelu.cz

Omezení plýtvání-nejen potravinami jako determinanta udržitelného rozvoje regionů

Limiting wastage-not only food, as a determinant of regional development

Olga Regnerová, Marta Regnerová, Aleš Hes

Abstrakt:

Každé plýtvání představuje určitou (ekonomickou, společenskou, environmentální) ztrátu. Plýtvání přírodním kapitálem v podobě přírodních zdrojů nebo narušení ekosystémů přináší nevratné ztráty. Konzumní společnost je výsledkem globálního trendu neustálého ekonomického růstu. Ten vede k nadprodukci, k snižování nákladů a vyšším ziskům. Nadprodukce je sice určitou výhodou, ale má i negativní dopady. Článek se zabývá vztahem odpovědného přístupu při nákupu nejen potravin v kontextu základních principů udržitelného rozvoje (vyváženost ekonomické, sociální včetně etické a ekologické stránky života), který se v současné době stává stále více diskutovanou problematikou. Plýtvání nejen potravinami představuje aktuální problém, který se týká každého jedince při uspokojování základní lidské potřeby. Cílem článku je zmapovat postoj českých domácností k plýtvání zejména potravinami v širších souvislostech, navrhnout možnosti, jak omezit toto plýtvání v případě domácností a ukázat omezení plýtvání jako determinantu udržitelného rozvoje daného regionu.

Klíčová slova:

region, udržitelný rozvoj, plýtvání, odpad, riziko

Abstract:

Every waste is a loss (economic, social, environmental). Wasting natural capital in the form of natural resources or disrupting ecosystems brings irreversible losses. Consumer society is the result of a global trend of continuous economic growth. This trend leads to overproduction, cost reductions and higher profits. Overproduction is a certain advantage, but it also has negative impacts. The article deals with the relationship of a responsible approach in the purchase not only of foodstuffs in the context of basic principles of sustainable development (economic, social, ethical and ecological aspects of life). This principle becomes an increasingly discussed issue. Waste of food and waste are generally a current problem that concerns each individual in meeting basic human needs. The aim of the article is to map the attitudes of Czech households to the wastage of food in a broader context. In addition, the article proposes ways to reduce this waste in the case of households and to show the wastage limitation as a determinant of the sustainable development of the region.

Key words:

region, sustainable development, wastage, waste, risk

Úvod

Neustálý ekonomický růst a tím také nadprodukce je pro rostoucí požadavky lidí určitou výhodou, která se projevuje růstem životní úrovně. Negativní dopady jsou často přehlíženy,

působí však v dlouhodobém intervalu. Přímo a viditelně se nadprodukce projevuje růstem nadspotřeby potravin, alkoholu i cigaret, skrytě vede ke zhoršování zdravotního stavu a další. Nepřímo a nebezpečně například na růst zadluženosti lidí. To, co se nespotřebuje, představuje plýtvání a jde do odpadu. Likvidace odpadu je velkým problémem devastace přírody a velkým nebezpečím pro přírodní zdroje a tím take pro samotného člověka.

Materiál, metodika a cíl

Na základě získaných dat z interních i externích zdrojů cílem článku je zmapovat postoj českých domácností k plýtvání zejména potravinami v širších souvislostech, navrhnout možnosti, jak omezit toto plýtvání v případě domácností a ukázat omezení plýtvání a snížení množství odpadu jako determinantu udržitelného rozvoje daného regionu.

V metodologickém postupu při řešení a pro dosažení cíle bylo využito:

a) Vymezení základního pojmu (kategorie) udržitelný rozvoj, jehož obsah je pro vysvětlení a objasnění vztahu neustálého ekonomického růstu a udržitelného rozvoje nezbytný: **udržitelný rozvoj** jako trvalý proces představující vyváženost ekonomické, sociální (včetně etické) a ekologické stránky života prosperující společnosti, která bude šetrně využívat své zdroje (vlastní i dovezené). Udržitelnost není cílový stav, ale je to trvalý proces, ve kterém je nutno vypořádat se s nejpalčivějšími a aktuálními problémy.

Pro plnění úkolu stanoveného cílem byly použity dostupné odborné a vědecké práce z české i zahraniční literatury, materiály institucí a organizací, jejichž činnost se vztahuje ke sledované problematice. Všechny použité zdroje jsou uvedeny v seznamu literatury.

Metodologicky byla propojena problematika vědeckého poznání a analýza získaných dat z odborné a vědecké literatury (ekonomické teorie) s daty, která vychází ze znalostí subjektivně uspořádaných poznatků podle důležitosti ke zkoumané problematice (současné trendy a klíčové změny ve výrobním procesu). Přístupy a postupy vědeckého zkoumání jsou založeny na znalostech uspořádaných podle paradigmaticky daných kritériích. Ta jsou systémově komunikována především v písemné formě, jak uvádí Hendl (2012). Byl proveden analytický rozbor již dříve získaných sekundárních dat z výzkumů interního i externího charakteru týkajících se vztahu rostoucí spotřeby konečných spotřebitelů (domácností), plýtvání (odpad) a dopadem na udržitelný rozvoj v České republice včetně obecné komparace.

Dále byly použity především párové kategorie obecných metod: analýza-syntéza, indukce-dedukce a specifická metoda komparace. Párová kategorie indukce-dedukce byly využity k hledání odpovědi, zda z pravidelnosti či nepravidelnosti zkoumaných jevů (například omezení plýtvání potravinami v náhodně vybraných českých domácnostech, využití odpadů z produkce ve vinařství, zpracování a využití odpadů v zemědělské produkci) lze odvodit obecné pravidlo platné pro jevy v jiném oboru, na jiném místě a v jiném čase tak, že mohou ovlivnit udržitelný rozvoj daného regionu.

K danému tématu bylo provedeno šetření pomocí terénního výzkumu, individuálními rozhovory a dotazníkovým šetřením.

Vlastní řešení a diskuse

Lidská společnost na přelomu 20. a 21. století je charakteristická ekonomickým růstem (s určitými krizovými výkyvy) a rychlým rozvojem moderních technologií. Tento rozvoj v mnoha směrech přinesl značný komfort pro člověka. Komfort se projevil a stále projevuje ve smyslu uspokojování nebo také v řadě zemí neuspokojování, jak základních tak luxusních i rozvojových potřeb každého jedince. Je tento komfort v souladu s udržitelným rozvojem?

Philip Lawn (2004) v článku "To operate sustainably or not to operate sustainability?--That is the long-run question." (Lawn, 2004) ve smyslu chcete trvalou udržitelnost nebo neudržet udržitelnost? To je dlouhodobá otázka. Autor v článku představuje alternativu makroekonomického modelu, ve kterém se zaměřuje na zkoumání udržitelnosti ekonomického výstupu. Společnost stojí před volbou mezi udržitelnou a neudržitelnou

cestou. Neudržitelná cesta nabízí vyšší úroveň spotřeby, ale pouze v krátkodobém nebo střednědobém výhledu. Společnost se přitom může rozhodnout podle toho, nakolik si současná generace cení budoucí spotřeby na základě vlastního současného užitku, nebo na základě etického přístupu, který zavazuje současnou společnost k udržitelné spotřebě.

Plýtvání jako globální problém

Jen Evropané každým rokem do kontejnerů vyhodí až 89 milionů tun nespotřebovaných potravin. Přičemž někdy jde i o zcela zdravotně nezávadné zboží (Trendy, 2014). V řadě zemí se již hovoří o boji proti plýtvání a Evropská unie rok 2014 dokonce vyhlásila „Rokem proti plýtvání jídlem".

Asi třetina světové produkce potravin určených k přímé spotřebě - 1,3 mld. tun – přijde každým rokem nazmar. Přičemž 670 mil. tun potravin se vyhodí v rozvinuté části světa (tak zvané bohaté státy) a 630 mil. tun v rozvojové části světa (chudé země). Zatímco v chudých zemích jde převážně o „ztrátu potravin" (potravinový odpad-Food Loss), v bohatých jde o důsledek plýtvání (Food Wastage), (Více potravin pro potřebné, 2014). Téma týkající se plýtvání potravinami je nutno chápat jako globální problém (na jedné straně plýtvání potravinami a na druhé straně pro řadu lidí nedostatek nebo nedostupnost potravin).

Současný trend nákupu potravin a jeho rizikovost

V posledních deseti letech aktuálním fenoménem marketingové komunikace na prodejních místech se stal impulz a interaktivita (Krofiánová, 2009). Tím je velmi silně poznamenán současný trend v nákupu potravin. Na celkovém nákupu má velký podíl impulzivní nákup podpořený prodejci řadou propagačních nástrojů marketingové komunikace v místě prodeje. To znamená, že konečný spotřebitel nenakupuje pro sebe či pro domácnost pouze ty potraviny, které se potřebují a spotřebují, co plánoval koupit, ale nakupuje pod silným vlivem aktuálních akcí-impulzů. Těmi jsou cenové slevy, akce časově omezené nabídky, „ušetříte“ při nákupu dvou a více kusů, opakované prezentace zboží-potravin na nákupní ploše i v regálech a podpořené řadou upoutávek, výhodné ceny, ochutnávky, apod. Pro nákup až v místě prodeje se rozhoduje zhruba asi 72 % zákazníků (Brychta, 2009). Podobně lze impulzivní nákupy vnímat při nákupu v e-shopu, kde nákupní plocha prodejny je zastoupena plochou počítače, reklamou a nabídkou šíře a hloubky sortimentu potravin za výhodné ceny, takže zákazník neobjednává jen to, co potřebuje, ale i potraviny, které často nestačí spotřebovat.

Ekonomický růst přináší klady pro lidstvo, ale má i své zápory projevující se v plýtvání negativními dopady na stav udržitelného rozvoje. Riziko plynoucí z nadměrného, neuváženého a neodpovědného nákupu potravin s následkem Food Wastage lze charakterizovat jako soubor faktorů, které v daných podmínkách působí proti záměru udržitelnosti, modifikují nebo omezují vyváženost jednotlivých stránek udržitelného rozvoje. Znalost vztahů z analýzy rizika (aktivum, hrozba, zranitelnost, protiopatření) umožňuje předcházení nebo snížení (omezení plýtvání) jeho dopadu na sledovaný jev (udržitelný rozvoj), jak uvádí Smejkal a Rais (2013).

Domácnosti a jejich podíl na plýtvání

Evropská komise odhaduje, že jen v EU se každoročně vyplýtvá 90 milionů (90 000 000) tun potravin. Přitom velká část těchto potravin je ještě vhodná k lidské spotřebě. Řada analýz podle Evropské komise zpochybňuje dlouhodobou udržitelnost nynějších trendů v produkci, nákupu a zejména spotřebě potravin. Proč? Potravinový systém má značně velký vliv na životní prostředí emisemi skleníkových plynů, využíváním vody a půdy a užíváním chemických hnojiv a pesticidů. Cílem Evropské komise je snížení potravinového odpadu do roku 2020 o 50% (Plýtvání potravinami, 2014).

Na plýtvání potravinami se podílí výrobci, prodejci, sektor pohostinství a domácnosti. Podle údajů Evropské komise připadá potravinový odpad v Evropě:

42 % na domácnosti,

39 % na výrobce,

14 % na sektor pohostinství.

5 % na prodejce.

Konkrétně Česká republika podle údajů OSN „vyprodukuje“ 729 tisíc tun potravinového odpadu za rok. Toto číslo přepočteno na jednoho obyvatele představuje, že každý občan ČR vyprodukuje 69 kg, media v letošním roce již uvádějí 70 kg potravinového odpadu za rok (na jednoho Evropana připadá 95-115 kg vyhozeného jídla). To znamená, že průměrná denní dávka potravinového odpadu na 1 obyvatele ČR činí 189 g, neboli každý občan-spotřebitel v ČR denně vyprodukuje 189 g potravinového odpadu. Při průměrné délce života 77 let je to 5313 kg (asi 5,3 tuny) jídla za život. Uvedená čísla jsou zarážející a alarmující, zejména v kontrastu toho, že hladem trpí téměř každý sedmý člověk na planetě a ročně přijde nazmar téměř jedna třetina všech potravin (Potravinový odpad může Čechům i pomáhat, 2014).

Food Wastage – šetření (průzkum) v domácnostech

Největší procento potravinového odpadu podle údajů Evropské komise připadá na domácnosti. Ve spolupráci se studenty 3. ročníku PEF bylo provedeno šetření (průzkum) ve 121 domácnostech v městských i venkovských sídlech týkající se přímo plýtvání potravinami. Řada studentů se velmi podivila a pozastavila nad údaji, které se týkají plýtvání potravin v ČR, v Evropě i ve světě jako celku a nad rozpory mezi nadbytkem a nedostatkem potravin pro obyvatelé jednotlivých kontinentů. Výsledky a údaje získané z tohoto šetření lze zařadit do několika rovin dle důležitosti na omezení dopadu plýtvání:

1. Mediální informace o plýtvání potravinami

O plýtvání potravinami v českých masmédiích, na rozdíl od velkého počtu reklam, které často ve svém důsledku vedou k plýtvání, jsou jen jednotlivá sdělení. Malá informovanost domácností-spotřebitelů týkající se údajů vyplýtvaných potravin v domácnostech ČR zaniká mezi informacemi, co vše si můžeme dovolit. Řada studentů uvedla, že informace v přednáškách již uvedených odborníků na fakultě v předmětu Základy obchodních nauk byly pro ně první obsáhlejší a přehlednou informací, při kterých se dozvěděli o stavu plýtvání potravinami v ČR.

Moderní společnost 21. století přinesla v mnoha směrech značný komfort. Stali jsme se součástí EU (západním státem), s lehkostí přijímáme všechna pozitiva, ale přebíráme také negativa moderního způsobu života – spěch, neklid a další a s tím i snahu dopřát si vše, co je kolem nás, aniž na to máme či to potřebujeme. Trend, který lze obecně nazvat „konzum“, přináší záporné prvky konzumní společnosti: „Co nepotřebujeme – to vyhodíme“. Jsme zvláštním případem konzumní společnosti a řada reklam v masmediích nás ke konzumu vede

2. Výchova v rodině, ve škole

Velký podíl na plýtvání či neplýtvání potravinami má výchova nejen v rodině, ale i ve škole, dokonce v předškolní výchově, kdy děti tuto problematiku vnímají mnohem citlivěji než v pozdějším věku. Řada studentů k tomuto říká, že je to o výchově od útlého věku v rodině i ve škole a později i na pracovišti. Vyhozenou svačinou ve škole a nesnězeným jídlem v jídelně, restauraci i doma plýtvání začíná. Plýtvání potravinami se dopouštějí přímo spotřebitelé neuváženými nákupy a životním stylem, k čemuž je často podněcují i vzorce konzumní kultury a reklamní strategie (Více potravin pro potřebné, 2014). Studenti se velmi často zmiňují o prarodičích, kteří je vedou k tomu, že je potřeba si vážit potravin, jídla a věcí, které dostávají.

3. Ekonomické a sociální postavení domácnosti

Studenti si uvědomují, že v jejich domácnosti v plýtvání nejen potravinami významnou roli hrají příjmy rodiny, kterými rodina disponuje. Tato skutečnost vázaná k výchově byla uvedena v řadě prací studentů jako základní determinanta, od které se odvíjí nákup, spotřeba a likvidace potravin.

Další determinantou je časové vytížení členů domácnosti během týdne. Často se nakupuje velký nákup jedenkrát za týden nebo za 14 dnů, bez „seznamu“ chybějících druhů potravin v domácnosti a raději se toho koupí více (pokud to finanční situace dovolí) a ve velkém balení, aby doma potraviny nechyběly a bylo jich dostatek.

Řada studentů tvoří jednočlennou domácnost, kterých v posledních 10 letech v ČR přibývá (tzv. singl). I v této skutečnosti studenti vidí zdroj plýtvání potravinami, protože jednotlivci se nemají s kým o nesnězené potraviny podělit nebo je někomu z časových či etických důvodů nabídnout.

V plýtvání potravinami jsou rozdílné přístupy mezi domácností žijící v městech a na venkově. Na venkově potraviny, které se nespotřebují jako pečivo, se usuší a použije pro domácí zvířata, stejně jako nespotřebované mléčné výrobky. Ovoce a zelenina se kompostují a o zbylé uzeniny se často podělí kočky a psi. V městských domácnostech se zpracuje nespotřebované bílé pečivo na strouhanku nebo se usuší včetně ostatního pečiva a odveze pro zvířátka (na farmu, do zoologické zahrady, na venkov apod.). Problém činí nespotřebované ovoce, zelenina, mléčné výrobky a uzeniny. Pokud je v městské části umístěn kontejner na biologický odpad, pak řada domácnosti si „navyká“ na třídění odpadu, ale stále ještě převládá vyhození do směsného odpadu.

4. Podíl obchodu a reklamy na plýtvání potravinami v domácnostech

Značný podíl na plýtvání potravinami mají obchodní řetězce nabízející potraviny, stravovací zařízení jako FastFoody, restaurace a jídelny společného stravování. Nejenom tím, že musí likvidovat neprodané potraviny nebo nesnězené jídlo jako potravinový odpad, ale také svým způsobem nabídky: akcemi, slevami apod. a zejména reklamou na potraviny a jídla. Všude přítomná reklama a billboardy, na kterých se jídlo leskne a září barvami v nás obvykle vzbuzuje dojem, že otlučené, velké či malé jablko, zahnutá okurka nebo světlé maso pro nás není dost dobré. Ve skutečnosti fotografie do takových reklam předtím projdou mnoha úpravami, byly dobarveny, nalakovány či jinak pozměněny tak, aby působila dojmem dokonalosti. Moderní technologie a psychologické působení reklamy vykonají své. Přitom se v podstatě jedná o nadsazené požadavky obchodníků, často i zákazníků na přitažlivý vzhled potraviny.

5. Chování spotřebitelů (domácností) a návrhy k omezení plýtvání potravinami

Tržní prostředí, které se v ČR formovalo po roce 1989, ovlivňovalo chování spotřebitelů při nákupu potravin i stravování a tím také docházelo k výrazným změnám v kultuře nakupování a stravování (Regnerová & Koubová, 2013) včetně plýtvání potravinami.

Mezi nejvíce plýtvanými druhy potravin v českých domácnostech patří: pečivo, ovoce, zelenina a mléčné výrobky (jogurty, mléko, sýry ad.), což odpovídá údajům USA i Evropy. Na dalších místech jsou uzeniny (převážně z velkého balení) a vařená jídla nebo servírované potraviny-studené mísy při domácích oslavách a rautech.

Velká část českých domácností má podíl na plýtvání potravinami proto, že nakupuje nadměrné množství potravin, často balené po více kusech, které její členové nejsou schopny spotřebovat. Z uskutečněného šetření vyplynuly návrhy, jak plýtvání potravinami v domácnostech předejít:

- nakupovat racionálně – plánovat nákup, omezit impulzivnost rozhodování v místě prodeje
- nenakupovat velký počet kusů v jednom balení, které prodejny nabízejí v akci (často cena za jeden kus je stejná)
- omezit nakupování velkého množství potravin (často nabízené v akci) s krátkou dobou trvanlivosti
- nenakupovat jen pod vlivem reklamy a dalších marketingových tahů
- znát rozdíl mezi označením „spotřebujte do“ a „minimální trvanlivost “, která po tomto datu může přijít o některé chuťové a výživové kvality (v tomto případě jde často o nedostatečnou informovanost spotřebitele) a naučit se správně skladovat potraviny, rozlišovat

• v restauraci požádat o zabalení nedojezeného jídla z velkých porcí; českým zákazníkům je často nepříjemné oproti zahraničí o zabalení požádat; takové chování se také podílí na plýtvání potravinami členy domácností.

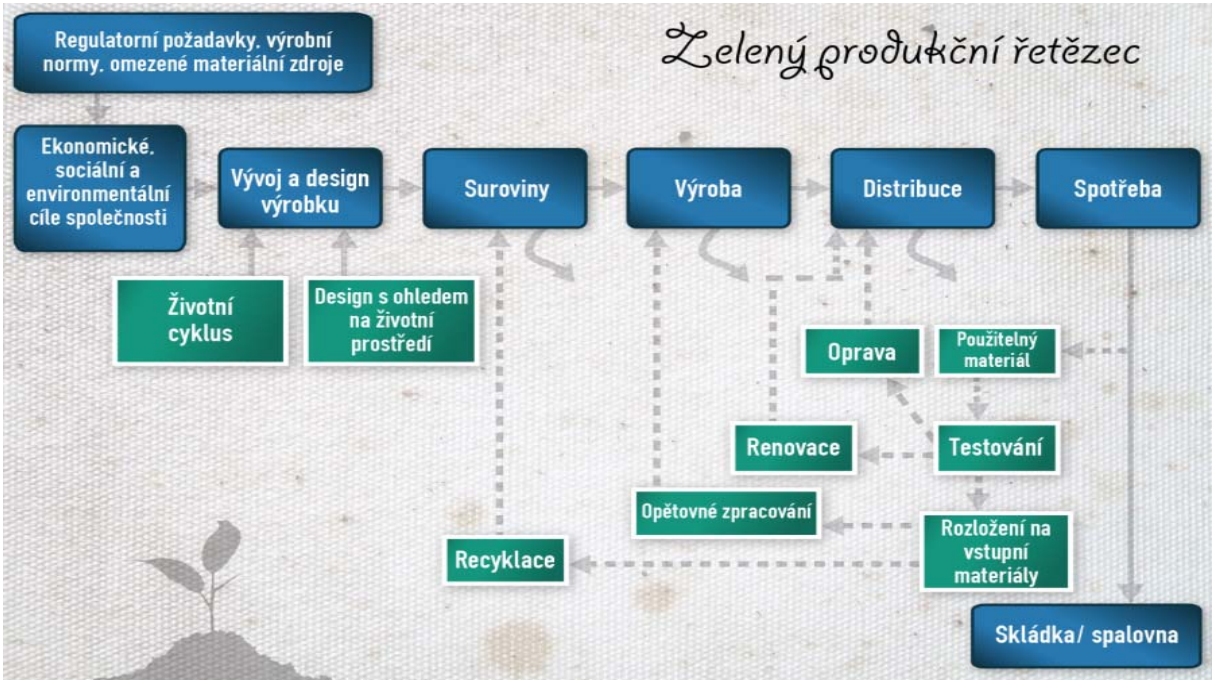
• uvědomit si ekonomický, environmentální a etický-sociální rozměr plýtvání.

Omezení plýtvání a využití odpadu v produkčním řetězci

Nespotřebované biologické produkty, které jsou vyváženy na skládky, tlejí (hnijí) nebo jsou spalovány. To je další velké riziko. Tlení biologických látek je zdrojem skleníkových plynů, které ovlivňují oteplování planety Země. Moře a oceány jsou zaplňovány odpadem, který mění a ničí mořskou floru i faunu. Udržitelný rozvoj a vztah vyváženosti všech jeho stránek - ekonomické, sociální (včetně etické) i ekologické stránky života prosperující společnosti vyžaduje kvalitativní změnu konvenčního produkčního řetězce.

Autoři Braungart a McDonoughem (2002) v knize *Cradle to Cradle: Remaking the Way We Make Things* uvádějí, jak změnit způsob, kterým vyrábíme. Výzvou k takové změně je přechod na „cirkulární ekonomiku". Ta nevyhnutelně operuje s kruhovým výrobním schématem, jinak zvaným „zelený produkční řetězec".

Výsledky vědeckého zkoumání a stav životního prostředí vyvolávají potřebu změny. Nejen v teoretické podobě (mediálně je často diskutováno). Ale změnu v produkčním řetězci při využití nových moderních technologií. Tato změna je prezentována v zeleném produkčním řetězeci. Ekonomické cíle společnosti se v tomto produkčním řetězci dostávají do souladu se sociálními (etickými) i enviromentálními. V čem je podstata tohoto přístupu? Schéma na obrázku 1 ukazuje a vypovídá, že ve všech jednotlivých fázích zeleného produkčního řetězce jde nejen o produkci, ale i o další využití, zpracování, recyklaci včetně rozložení odpadu na vstupní materiály (přírodní v přírodím cyklu oddělené od technických materiálů podle jejich složení). To představuje konec konců ochranu přírody a životního prostředí a jejich udržitelnost pro budoucí generace.

Obr. 1: Zelený produkční řetězec

Zdroj: http://udrzitelny-rozvoj.cz/clanky/co-je-to-zeleny-produkcni-retezec

Příklady využití odpadu

Pojem „Cradle to Cradle", „cirkulární ekonomika" nebo „zelený produkční řetězec" není v našem ekonomickém pojmovém aparátu zcela známý a používaný. Přesto **obsah** těchto

pojmů není zcela neznámý. Řadě prvovýrobcům, výrobcům a zpracovatelům například ve vinařském, ovocnářském, zemědělském, dřevařském či v některém průmyslovém oboru, je nutno dát za pravdu, že obsah řady prvků zeleného produkčního řetězce je v praxi realizován jako bezodpadové hospodaření. Následující dva příklady jsou toho dokladem.

5.1.1. Využití odpadu ve vinařství (bezodpadové hospodářství)

Réva vinná je jedna z nejstarších kulturních plodin. Mnohostrannost jejího využití v praxi je příkladem "bezodpadového" produkčního řetězce. Zhodnocení všech produktů při jejím zpracování, které by jinak představovaly odpad, přinášejí nejen ekonomický, ale i společenský a ekologický význam (Muňoz et al, 2014).

S ohledem na dnešní oblibu bioproduktů, trvale udržitelný rozvoj a zdravý životní styl je toto téma atraktivní, avšak ne tolik rozšířené a využívané. Vyrábět a prodávat tyto produkty ve vinařství je obrovskou příležitostí nejen pro vinaře. Rozšíření portfolia produktů o tyto alternativní produkty (mošty, marmelády, olej a mouka ze semen révy vinné a další) může také přivést do vinařských regionů nové turisty, kteří hledají něco speciálního a nespokojí se současnou nabídkou. (Válka, 2012). A navíc jde o produkty, které prezentují využívání odpadu při výrobě vína.

Při výrobě vína vznikající odpady (slupky, jadérka) jsou v zeleném produkčním řetězci dale využity například k výrobě:

- Vinných destilátů – nejznámější jsou italská grappa – např. značky: Alexander, Barbero, Paganini a další; a francouzský marc.
- Vinného oleje – lisovaný ze semen červených hroznů z jadérek révy vinné za studena; využití je velmi široké: ve výživě, zdravotnictví, kosmetice ad.
- Mouky vyráběné obvykle ze zbylých surovin po lisování oleje za studena; využití je opět, jako u vinného oleje, velmi široké. Napomáhá stabilizovat hladinu inzulínu a cukru v krvi, přidává se vzhledem k vysoké koncentraci účinných látek do standardní mouky v nepatrném poměru.
- Dalším důležitým produktem z odpadů révy vinné jsou antokyany a jejich funkční využití jako textilního barviva. V potravinářském průmyslu jako barviva je využíváno extraktů z červených hroznů.

Zpracované odpady vznikající při výrobě vína na další produkty se využívají také v potravinářství jako doplňky zdravé výživy a tvoří také základ pro kosmetické a farmaceutické účely. Dále pro výrobu krmiv hospodářských zvířat (matoliny – pevné zbytky vinných hroznů) nebo ke kompostování (Ruggieri et al., 2009). Kromě uvedených produktů, které vznikají z odpadů při výrobě vína, se využívají a zpracovávají také odpady, které vznikají z některých částí rostliny révy vinné. Nejčastěji jako bioenergetické suroviny ke spalování a vytápění.

Specifické využití odpadu v zemědělské výrobě

Zemědělské hospodářství je typickým příkladem **uzavřeného cyklu (cirkulární ekonomiky).** Převážně zpracované produkty rostlinné a živočišné výroby se staly potravou pro lidstvo. V současné době v některých částech světa se s nimi velmi plýtvá, každým rokem jen Evropané do kontejnerů vyhodí až 89 milionů tun nespotřebovaných potravin. Přičemž někdy jde i o zcela zdravotně nezávadné zboží. V řadě zemí se již hovoří o boji proti plýtvání (Šálková, Regnerová, & Hes, 2015).

Sama zemědělská výroba (prvovýroba) – rostlinná i živočišná má svá specifika, která spočívají v jejím biologickém základu. Proto také se zemědělskými biologicky rozložitelnými odpady (s biologickým základem), označované jako BRO, je nutno nakládat v přírodním cyklu, to znamená využití produktu nebo odpadu pro biosféru (energetický zdroj). Například biomasa a její využití pro výrobu elektrické energie a jako suroviny pro vysoce kvalitní plynná a kapalná paliva.

Jako obnovitelné zdroje energie v budoucnosti lze také využít biomasu získanou na plochách jinak nevyužité půdy: opuštěná zemědělská půda, půda s nízkou produktivitou a "odpočinková půda" (tj. zbývající neproduktivní půda), jak uvádí Hoogwijk, M. et al. (2005). Řada odborníků a vědeckovýzkumných pracovišť ve světě se zabývá problematikou využití biomasy. Například, jak o tom píše autor Demirbas (2007) v článku Sustainable Biomass Production, o potenciálu a využití produkce biomasy v Turecku.

Rostliny v syrové i zpracované podobě se staly potravou nejen pro lidstvo a hospodářská zvířata, ale sloužily a slouží take jako stelivo. Fekálie ze živočišné produkce (odpad) se zase staly hnojivem, které vracelo živiny půdě. Hnůj či močůvka nebyly považovány pouze za odpad, ale za **cenné organické hnojivo**. Cyklus půda – rostliny (včetně zrna) – krmivo – zvíře – fekálie (hnůj) – půda tak byl přirozeně uzavřen a je specifickým příkladem zeleného produkčního řetězce. A jako takový by měl být v plném rozsahu zachován (Odpad je energie, 2016). Často bývá nezemědělskými obory podceňován nebo nedoceňován. Hnůj jako tuhé statkové hnojivo vzniklé fermentací směsi tuhých a tekutých výkalů (odpadů) hospodářských zvířat a podestýlky, kterou může být sláma, piliny nebo pazdeří. Díky vysokému obsahu dusíku je tak hnůj cenným hnojivem. V současné době se k tomuto „odpadu“– ke hnoji vrací jak zemědělci, tak i zahrádkáři. Proč? Půda hnojená kvalitním hnojem dokonale váže živiny a pěstitelský úspěch je zajištěný. Hnůj umí to, co umělá hnojiva nikdy nesvedou (Organické hnojení, 2012).

Dalším příkladem využití odpadů-zbytků z rostlinné výroby je výroba peletek jako paliva nebo **kompostování**. Kompostováním lze získat humusové látky a vložit je zpět do půdy.

Shrnutí:

Udržitelný rozvoj představuje vyváženost ekonomické, sociální a ekologické (životní prostředí) stránky života prosperující společnosti, která bude šetrně využívat své zdroje. Snižování potravinového odpadu (omezení plýtvání potravinami) v domácnostech (42 %), ve výrobě (39 %), v sektoru pohostinství (14 %) a v prodejnách potravin (5 %) je důležitým fenoménem této udržitelnosti. Fenomén spolupůsobící na udržitelný rozvoj, neboť plýtvání potravinami zasahuje a projevuje se jak v ekonomické, tak sociální-etické i ekologické rovině života společnosti. Postoj českých domácností k plýtvání zejména potravinami v širších souvislostech, jak omezit toto plýtvání, je velmi pozitivní. Přínosem šetření v domácnostech jsou postoje studentů, kteří se tímto problémem zabývali. Řada z nich se velmi podivila a pozastavila nad údaji, které se týkají plýtvání potravin v ČR, v Evropě i ve světě jako celku a nad rozpory mezi nadbytkem a nedostatkem potravin pro obyvatele jednotlivých kontinentů.

Typickým příkladem snižování odpadu je jeho využití v uzavřeném výrobním cyklu, u nás často nazývaném bezodpadové hospodářství (hospodaření). Jeho uvádění do reality je fenoménem, který vede k využití odpadu a omezení jeho negativního dopadu na životní prostředí.To take vede a spolupůsobí na udržitelný rozvoj daného region.

V zemědělské výrobě v souvislosti se společnou zemědělskou politikou EU došlo v ČR k výraznému poklesu živočišné produkce. Tím došlo k poklesu statkových hnojiv (odpad z živočišné výroby) a to negativně dopadlo i na strukturu půdy a rostlinnou produkci. Méně se pěstují víceleté pícniny jako jetel a vojtěška, které přirozeně zlepšují úrodnost půdy fixací vzdušného dusíku. Kromě toho množství podzemní kořenové a nadzemní zaorané biomasy (ideální pro rozvoj půdní mikroflóry) se významně podílí na ochraně půdy před erozí. Eroze zemědělské půdy v posledních letech, díky rozšířenému pěstování vysoce ziskových rostlin (kukuřice, řepka), se zvětšila, způsobila a způsobuje nemalé škody v přírodě a spolupůsobí proti udržitelnému rozvoji v daných regionech.

Literatura:

BRAUNGART, M., McDONOUGHEM, W. (2002). *Cradle to Cradle: Remaking the Way We Make Things*. 1 st ed. New York, NY 10013, North Point Press. ISBN 0-86547-587-3.

BRYCHTA, J. (2009): Nákupní chování spotřebitelů ve světě a u nás. *Marketing magazín.* [online]. [cit. 2016-1-25]. Dostupné z: http://strategie.e15.cz/
DEMIRBAS, A. (2007). Sustainable Biomass Production. *Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects.* Volume 28, 2006 - Issue 10, Pages 955-964, http://dx.doi.org/10.1080/00908310600718866
HENDL, J. (2012). *Kvalitativní výzkum (Základní teorie, metody a aplikace)*. 3. vyd. Praha: Portál, s.r.o., pp. 26-29. ISBN 978-80-262-0219-6.
HOOGWIJK, M. et al, (2005). Potential of biomass energy out to 2100, for four IPCC SRES land-use scenarios. *Biomass and Bioenergy*. Volume 29, Issue 4, October 2005, Pages 225–257, http://doi.org/10.1016/j.biombioe.2005.05.002
KROFIÁNOVÁ, D. (2009): Impuls a interaktivita v in-store nabývají na důležitosti. *Marketing journal.* ekonomický, environmentální a etický-sociální rozměr plýtvání. [online]. [cit. 2016-1-25]. Dostupné z: http://www.m-journal.cz/cs/
LAWN, P. (2004). To operate sustainably or not to operate sustainability? – That is the long-run question. In*: Futures* 36. p. 1-22. Elsevier.
MUŇOZ, P. et al. (2014). Using of waste pomace from winery industry to improve thermal insulation of fired clay bricks. Eco-friendly way of building construction. *Construction and Building Materials,* 71 (1), pp. 181-187. doi10.1016/j.conbuildmat.2014.08.027.
Odpad je energie. (2016). [Online]. Dostupné na: http://www.odpadjeenergie.cz/ochrana-zp/vychodiska/energeticke-vyuzivani-odpadu-a-udrzitelny-rozvoj
Organické hnojení. (2012). [Online]. Dostupné na: http://www.ireceptar.cz/zahrada/uzitkova-zahrada/organicke-hnojeni-jak-pouzivat-hnuj-kravsky-ovci-praseci-konsky-a-slepicince/
Plýtvání potravinami. (2014). [Online]. Dostupné na: http://eagri.cz/public/web/mze/potraviny/plytvani-potravinami-1/
Potravinový odpad může Čechům i pomáhat. (2014): [online]. [cit. 2016-1-26]. Dostupné na: http://www.euractiv.cz/zemedelstvi0/clanek/potravinovy-odpad-muze-cechum-i-pomahat-011437
REGNEROVÁ, M., KOUBOVÁ, M. (2013). The Culture of Nutrition in the Light and Shadow of the Market. *Marketing Identity 2013: Desing that Sells.* Web of Sciece [v.5.16.1] (Thomson Reuters / ISI), pp.275-286. WOS 000347134900018.
RUGGIERI, L. et al. (2009). Recovery of organic wastes in the Spanish wine industry. Technical, economic and environmental analyses of the composting proces. *Journal of Cleaner Production*, 17 (9), pp. 830-838. doi: 10.1016/j.jclepro.2008.12.005.
SMEJKAL, V. AND RAIS, K. (2013) *Řízení rizik ve firmách a jiných organizacích*. 4. aktualizované a rozšířené vydání. Praha, Grada Publishing, ISBN 978-80-247-4644-9
ŠÁLKOVÁ, D., REGNEROVÁ, M. and HES, A. (2015). Globalizing Dimension of Food Waste. Edited: Kliestik, T., *Globalization and its Scio-Economic Consequences 2015*. Žilina-Rajecké Teplice, Slovakia, pp.755-763. WOS 000371199400099.
Trendy. (2014). [Online]. Dostupné na: http://prehravac.rozhlas.cz/audio/3195697
VÁLKA, P. (Duben, 2012). Sekundární produkty révy vinné. *Vinařský obzor.* [Online]. Dostupné na: http://vinobuditele.cz/wwwFrontend/files/vinarsky-obzor/Zelena-Hora-a-Dolni-Slezsko.pdf
Více potravin pro potřebné. (2014). *Retail Info Plus*, vol. IV, no. 12, pp. 16-19. ISSN (Print) 2336-3932, ISSN (on-line) 1805-0042.
Zelený produkční řetězec (Udržitelný rozvoj). (Duben, 2016). [Online]. Dostupné na: http://udrzitelny-rozvoj.cz/clanky/co-je-to-zeleny-produkcni-retezec

121 písemných zpráv studentů ze šetření o plýtvání potravinami v domácnosti jejich rodiny

Kontaktní adresa autora:

Ing. Olga Regnerová, Česká zemědělská univerzita v Praze, Provozně ekonomická fakulta, Katedra obchodu a financí, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6 e-mail: oregnerova@pef.czu.cz

Ing. Marta Regnerová, CSc., Česká zemědělská univerzita v Praze, Provozně ekonomická fakulta, Katedra obchodu a financí, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6 e-mail: regnerova@pef.czu.cz

Doc. Ing. Aleš Hes, CSc., Česká zemědělská univerzita v Praze, Provozně ekonomická fakulta, Katedra obchodu a financí, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6 e-mail: hes@pef.czu.cz

Tvorba regionálneho a lokálneho digitálneho ekosystému v podmienkach Slovenskej republiky

Creation of regional and local digital ecosystem in the conditions of the Slovak Republic

Rostášová Mária, Čorejová Tatiana, Rovňanová Alexandra

Abstrakt:

Článok vznikol ako čiastkový výsledok riešenia projektu APVV – Univerzity a rozvoj regiónov, ktorý sa svojou podstatou zameriava na mnohé aspekty, ktoré sa stali kľúčovými témami tejto konferencie. Zmeny, ktoré priniesol digitálny vek spôsobili, že zemepisné hranice už nie sú prekážkou obchodu, komunikácie a upevnenia sociálnych vzťahov. Digitálny ekosystém prináša vysokú mieru interakcie medzi občanmi a umožňuje vytváranie digitálnych zlepšení v oblasti vzdelávania, špecializácie, tvorivosti a zdieľaných služieb, ktoré zvyšujú produktivitu, efektívnosť, ako aj kvalitu života občanov miest a regiónov. Cieľom príspevku je prostredníctvom analýzy súčasného stavu, založenej na predstavení najlepšej praxe v európskom kontexte, identifikovať zúčastnené strany a možnosti, ktoré by pri uskutočňovaní digitálnej transformácie, pozitívne vplývali na budovanie partnerstiev, na rozvoj talentov na regionálnej a miestnej úrovni, na investovanie do infraštruktúry a pod.

Klíčová slova:

ekosystém, digitálna transformácia, rozvoj regiónu, partnerstvo

Abstract:

The paper was created as a partial result of the project APVV - Universities and economic development of regions, which focuses on many aspects that have become the key topics of the conference. The changes brought about by the digital age meant that the geographical borders are no longer an obstacle to trade, communication and the consolidation of social relations. The digital ecosystem brings a high degree of interaction between citizens and enables digital improvements in education, specialization, creativity and shared services which increase productivity, efficiency and quality of life for citizens and regions. The aim of the paper is to identify opportunities through an analysis of the current situation, based on best practice presentation in a European context, and to propose a way of implementing digital transformation that would positively influence partnership building, to building talent at regional and local level, to investing in infrastructure, and so on.

Key words:

ecosystem, digital transformation, development of the region, partnership

Úvod

Európska komisia (2016) v dokumente spracovanom Fórom strategickej politiky v oblasti digitálneho podnikania vytvorila odporúčania pre tvorbu politík v predmetnej oblasti. Na základe tohto dokumentu sa v pláne pre mestá a regióny, ktoré sa majú stať tzv. „odpaľovacími rampami“ v oblasti digitálnej transformácie, nachádzajú štyri základné oblasti, tvoriace rámec tohto procesu. Jedná sa o faktory L (Leadership), S (Skills), I (Infrastructures) a T (Technologies), ktoré sú ďalej špecifikované v príslušných subfaktoroch (Regionálny dialóg, 2017).

V rámci faktoru **L – Vedenie a spolupráca pri tvorbe miestneho digitálneho ekosystému pre inteligentné samosprávy** sú vymedzené nasledujúce subfaktory a ich základné úlohy:

L1 – Vytvorenie perspektívnej digitálnej stratégie a vybudovanie spoločnej vízie všetkých subjektov, ktoré sú súčasťou prostredia, kde bude stratégia implementovaná, pričom úlohami miest a regiónov pri napĺňaní faktora L1 je zamestnať „vizionársky" mysliacich jedincov, ktorí by navrhli digitálne zlepšenie miestnej ekonomiky. Rovnako je potrebné vytvoriť pákový efekt na svojich územiach v oblasti ekonomických aktív (napr. na majetok miest), pričom pod pákovým efektom sa rozumie ekonomický pojem pre efekt, kedy investor obchoduje na finančnom trhu nielen so svojím vlastným kapitálom, ale najmä s využitím dodatočného cudzieho kapitálu (Managementmania, 2017; Regionálny dialóg, 2017; Vohora, 2002).

L2 – Vybudovanie dlhotrvajúceho partnerstva a dôvery vo vzájomných vzťahoch, kde úlohy v oblasti napĺňania faktora L2 zahŕňajú vytvorenie partnerstiev, ktoré sú založené na vzájomnej dôvere a sú priamo prepojené s praxou a nastolenie dôvery pre vybalancovanie/vyváženie formálneho vnútorného organizačného procesu a externého neformálneho procesu, ktorým sa spravuje/riadi územie.

L3 – Spolupracovanie naprieč rozličnými sektormi a hodnotovými reťazcami, ktoré rozčleňujú podniky a inštitúcie do jeho strategicky významných činností, aby bolo možné porozumieť nákladom a poznať aspekty diferenciácie, ktoré sú vytvorené na predmetnom území. S týmto procesom je spojená úloha nájdenia lídrov v oblasti prierezových sektorov a prierezových ekonomík, ktorí ich budú riadiť na predmetnom území a kultivovania relačného kapitálu pre rozvoj nových partnerstiev medzi sektormi. Relačný kapitál pritom predstavuje poslednú zložku intelektuálneho kapitálu, obsahuje informácie a komunikačné vzťahy medzi všetkými, ktorí sú zainteresovaní na existencii podniku, či už sú to manažéri, vlastníci, zákazníci, dodávatelia, odberatelia.

V rámci faktoru **I – Hlavné infraštruktúry a investície pre spustenie „digitálnych ovládačov"** boli identifikované subfaktory I1, I2, I3 a ich základné úlohy:

I1 – Zaistenie dostupnosti infraštruktúr pre digitalizáciu. Úlohy s týmto subfaktorom spojené predstavujú rozvinutie podnikateľského priateľského ekosystému prostredníctvom investícii do fyzickej infraštruktúry. Rovnako je potrebné zaistiť dostupnosť zdieľaných priestorov pre rozvoj digitálnej inklúzie (predstavujúcej súbor politík a aktivít, ktorých cieľom je eliminovať existujúcu „digitálnu priepasť" v spoločnosti, t. j. rozdiel medzi tými, ktorí majú prístup k moderným informačným a komunikačným technológiám, ako aj schopnosti a zručnosti ich využívať a tými, ktorí tento prístup a potrebné zručnosti nemajú) v podnikaní. V neposlednej miere je dôležité inštalovať senzory na infraštruktúrach pre dosiahnutie „smart efektu", ktorý vzniká využívaním digitálnych, informačných a komunikačných technológií pre zvýšenie kvality života. Zameriava sa na efektívne využívanie terajších a hľadanie nových zdrojov, znižovanie spotreby energií, elimináciu záťaží životného prostredia, optimalizáciu dopravy a zdieľanie dát pre verejné účely a udržateľnosť mesta/územia (Regionálny diaóg, 2017; Parlamentnelisty, 2017).

I2 – Zabezpečenie investícií pre digitálnu infraštruktúru, ktorá podporuje zdieľanie a spotrebu dát, predpokladá vytvorenie trvalých finančných a podnikateľských modelov pre investície v potrebných infraštruktúrach, ako aj využívanie dôvery pri vyvažovaní formálnych interných organizačných procesov riadenia a externých neformálnych územných riadiacich procesov.

I3 – Zaistenie ekonomickej udržateľnosti regionálnych investícií do digitálnych infraštruktúr predpokladá spojenie kľúčových digitálne orientovaných zúčastnených strán pre udržateľnosť miestnych investícii v digitálnych infraštruktúrach a prepojenie rozvojovej stratégie v oblasti digitálnej infraštruktúry s regionálnou rozvojovou stratégiou.

V rámci faktoru **S – Digitálne zručnosti a podnikatelia urýchľujúci digitálny transformačný proces** boli identifikované subfaktory S1, S2, S3 a ich hlavné úlohy:

S1 - Transformácia lokálnej populácie na digitálne zručných ľudí zahŕňa úlohy spojené so zmenou vzdelávacích stratégií smerom k digitalizácii, s pobádaním spolupracujúcich partnerov (zúčastnené strany) k zaškoľovaniu na nových „digitálnych zamestnancov“ a s povzbudzovaním tvorcov podnikateľských stratégií/politík k rekvalifikovaniu lokálnej pracovnej sily.

S2 - Pritiahnutie globálnych/svetových digitálnych talentov je spojené s návrhom a rozvojom systému hodnotenia „digitálnych zručností“ v rámci regiónu, s rozvinutím spolupracujúcich procesov k udržaniu lokálnych „digitálnych talentov“, a vo vybudovaní regionálnej značky, za účelom prilákania talentov a investorov.

S3 - Rozvinutie podnikateľskej kultúry zahŕňa investovanie do podnikateľských programov, ktorých úlohou je vzdelávať od predškolského vzdelávania až po celoživotné vzdelávanie; rozvinutie podnikateľskej kultúry vo verejnej správe a v miestnom podnikateľskom segmente; vplývanie na média ako kritické mienkotvorné prostriedky pri šírení podnikateľskej kultúry (Regionálny dialóg, 2017; Siegel a kol., 2004).

V rámci faktoru **T- Prístup k údajom a technológiám pre aplikovanie riešení lokálnych problémov** boli stanovené subfaktory T1, T2, T3 a ich podstatné úlohy.

T1 - Vývoj stratégie pre digitalizáciu mesta/regiónu by malo byť spojené s tvorbou efektívnej stratégie pre digitalizáciu mesta/regiónu, so zužitkovaním potenciálu tzv. „otvorených inovácií“, ktoré predstavujú nový prístup k inovačným aktivitám firiem, pričom tradičný prístup k inováciám predpokladá, že všetky inovačné aktivity sa odohrávajú vo firme (Netevents, 2017). Ďalšou úlohou je rozvinutie nových aktivít v rámci e-governmentu na zaistenie prístupnosti verejnej správy pre občanov.

T2 – Otvorenie prístupu k údajom cez platformy obsahujúce „open data“(dostupné údaje), s úlohami vytvorenia (v rámci mesta/regiónu) atmosféru „revolúcie v napredovaní prístupu k údajom“; zaistenia zodpovednosti verejného sektoru za zapojenie obyvateľov do práce s platformou „open data“ (informácie a údaje zverejnené na internete, ktoré sú úplné, ľahko dostupné, sprístupnené za jasne definovaných podmienok používania údajov s minimálnym obmedzením a dostupné používateľom pri vynaložení minima možných nákladov. Medzi súvisiace úlohy patrí aj úloha merať/hodnotiť vplyv stratégie „open data“ a zabezpečenie prístupnosti, prevádzky schopnosti a využiteľnosti údajových súborov.

T3 – Zabezpečenie lokálneho prístupu k digitálnych technológiám sa uskutočňuje prostredníctvom úloh: zvyšovať povedomie o príležitostiach, ktoré sú ponúkané prostredníctvom digitálnych technológií; zúčastniť sa na tvorbe právneho rámca a priestoru pre experimentovanie s viacerými inováciami a s digitálnou transformáciou; podporovať aktivity vo výskumných laboratóriách, ktoré sa nachádzajú na území mesta/regiónu.

Na obr. 1 sú predstavené základné faktory tvoriace rámec digitálnej transformácie. (Regionálny dialóg, 2017)

L – Vedenie a spolupráca pre inteligentné riadenie miestneho digitálneho ekosystému	**S – Digitálne zručnosti a podnikatelia urýchľujúci digitálny transformačný proces**
I – Hlavné infraštruktúry a investície pre spustenie digitálnych ovládačov	**T- Prístup k dátam a technológie pre aplikovanie riešení v miestnych problémoch**

Obr. 1: Základné faktory tvoriace rámec procesu digitálnej transformácie. (Regionálny dialóg, 2017)

Z uvedeného je zrejmé, že takto široko koncipované faktory a subfaktory digitálnej transformácie v rámci tvorby regionálneho a lokálneho ekosystému, resp. úlohy s tým spojené je možné naplniť iba za existencie množstva zainteresovaných subjektov, medzi ktorými budú vybudované partnerské vzťahy a spojenectvá.

Cieľ

Cieľom príspevku je prostredníctvom analýzy súčasného stavu, založenej na predstavení najlepšej praxe v európskom kontexte, identifikovať príležitosti a navrhnúť účastníkov (zúčastnených strán) digitálnej transformácie, ktorej ciele a úlohy boli identifikované v úvode tohto príspevku a ktorá by pozitívne vplývala na budovanie partnerstiev, na rozvoj talentov na regionálnej a miestnej úrovni, na investovanie do infraštruktúry a pod. Na príklade žilinského regiónu spracovať charakteristiky a úlohy zúčastnených strán v procese digitálnej transformácie a pri tvorbe digitálneho ekosystému, ako jedného z predpokladov rozvoja regiónu v podmienkach Slovenskej republiky.

Metodika

Pri spracovaní príspevku bola použitá metóda analýzy relevantných strategických dokumentov, excerpčné a kompilačné metódy, metódy indukcie a dedukcie, ako aj primárny a sekundárny výskum, zameraný na predikciu vzniku potenciálnych partnerstiev pri procese digitálnej transformácie ktorá by pozitívne vplývala na budovanie partnerstiev, na rozvoj talentov na regionálnej a miestnej úrovni, na investovanie do infraštruktúry a pod. V rámci riešenia predmetného projektu bol využitý sekundárny a primárny výskum (formou expertných rozhovorov). Výskumná aktivita bola uskutočnená v máji 2017 a zúčastnili sa jej segmenty potenciálnych, resp. už existujúcich zúčastnených strán s využitím tzv. pohodlného výberu počtu oslovených relevantných respondentov.

Výsledky

Súčasný stav riešenia uvedenej problematiky na Slovensku a v zahraničí

V rámci uvádzania tzv. „najlepšej praxe“ pri tvorbe regionálnych a lokálnych ekosystémov je možné v rámci medzinárodnom a národnom kontexte náhodne vybrať niekoľko významných regiónov a miest.

Baskický región

Moderná výroba energie, automobilový priemysel, letectvo, vyspelé zdravotníctvo a turizmus sú v tomto regióne strategickými sektormi. Najdôležitejšie centrá Baskicka pozdĺž Atlantického koridoru sa stali vysoko priemyselnými oblasťami, za čo môžu ďakovať „oddanosti“ technológiám a inováciám. Výzvy pre nadchádzajúce roky zahŕňajú úlohy nielen pre dosiahnutie významnej pozície medzi najlepšími regiónmi krajiny a Európy, ale aj pre dosiahnutie troch strategických priorít, ktorými sú bio-veda, energetická samostatnosť a moderná výroba. Ďalej si stanovili štyri oblasti ako to dosiahnuť, a to pomocou agropotravín, rozvojom kreatívnych a kultúrnych odvetví, environmentálnymi ekosystémami a zlepšením kvality mestského prostredia. Tieto vylepšenia chcú dosiahnuť pomocou stratégií, založených na pokrokových priemyselných konštrukciách a virtuálnom modelovaní, integrovanou rekonštrukciou a obnovou mestského prostredia, používaním nových a kvalitnejších stavebných materiálov a docielením efektívnej vertikálnej a horizontálnej mobility. Všetko sa to realizuje prostredníctvom vytvárania verejno-súkromných partnerstiev, v ktorých sú zúčastnené samosprávne orgány regiónu a miest, verejné podniky, vedecké a technologické inštitúcie a technologické siete, firmy, klastre, sociálni partneri a pod. Chcú sa spoločne angažovať v inovačných procesoch a v napĺňaní výhľadových plánoví, ktoré sú založené na udržateľnom raste ľudského potenciálu. Záväzok k ochrane životného prostredia v mestách je založený na projektoch SmartEnCity, s cieľom udržovanie mestskej mobility

pomocou elektrických vozidiel v zmysle taxi služieb, prevádzky servisných vozidiel a pod, prechodom k nízko energetickým riešeniam a implementáciou monitorovacích zariadení, ktoré umožnia prístup k rôznym informáciám, ktoré pomôžu v ďalšom rozhodovaní (EuropeanUion, 2016).

Mesto Berlín

Mesto podstúpilo kompletnú štrukturálnu zmenu a to progresívnym a inšpiratívnym spôsobom. Výsledok existencie flexibilného a reaktívneho ekosystému je pozitívny. Stalo sa jedným z najdôležitejších start-up miest v Európe. Za tým všetkým stojí hlavne digitalizácia ekonomiky s jej aplikáciami, službami (online marketing) a konečnými zákazníckymi službami (e-commerce). V Berlíne sa nachádza okolo 5 800 digitálnych firiem, s vyše ako 62 400 zamestnancami v tomto sektore. Pre výrobcov a investorov digitálnych firiem je Berlín najlepšia alokácia, pretože ponúka najlepšiu ekonomiku, socializáciu a má dobré podmienky v infraštruktúre. Digitálna ekonomika rastie kvôli sile informačného vzdelania. Informačné technológie a softvérový vývoj sa vyučuje v 85 vedeckých inštitútoch v Berlíne, pričom táto sila otvára nové priemyselné príležitosti. Tieto funkcie informačného klastra vytvárajú integračnú štruktúru pre digitálny ekosystém a spája množstvo nových zainteresovaných subjektov dokopy. Univerzity v Berlíne dosahujú najvyšší vzdelávací koeficient na svete. Excelentné a rozmanité výskumné prostredie je základom Berlínskej smart - špecializácie. Univerzity sú štartovacím bodom všetkých inovácií. Zabezpečujú rast vedomostí a sú medzinárodným ambasádorom pre mesto. Berlín je výnimočný víťazstvom v súťažiach zameraných na big data a e–mobility. V rámci inovačného procesu je nevyhnutná neustála výmena relevantných aktérov ekosystému. Berlín zabezpečuje túto výmenu v rámci jeho piatich klastrov. Rozšíriť dosah a integrovať globálnych partnerov je inovačná stratégia, ktorá má medzinárodnú dimenziu (EuropeanUion, 2016; Mainardes, 2012).

Lublinský región

Lublin, kde každý štvrtý občan je študent, je najväčším a najviac sa rozvíjajúcim akademickým centrom vo Východnej Európe. V meste je mnoho uznávaných univerzít, moderných internátov a mnoho študentov s potenciálom spraviť tento región ešte rozvinutejším. Strojársky priemysel vždy hral dôležitú úlohu v tomto regióne a bol veľmi dobre reprezentovaný miestnymi firmami a ich schopnosťou prilákať zahraničných investorov. Lubelský región a jeho hlavné mesto, majú veľkú silu v „Bussiness Process Outsourcing“. Ekonomika regiónu bola ovládaná nízko až stredne vyspelou technológiou a hlavným cieľom strategického rozvoja má byť aktívne zúčastňovanie sa na technologickej, ale aj netechnologickej transformácii jednotlivých sektorov s cieľom efektívne využívať svoj endogénny potenciál, vyrábať výrobky a služby s vysokou pridanou hodnotou, byť otvorený inováciám, spolupracovať a prepojí sa so svetom v oblasti ekonomiky a vedy. Metodológia využívaná na napĺňanie stratégie je založená na zapojení príslušných zainteresovaných strán. Tieto zainteresované strany sú podnikateľské subjekty, vedecký a výskumný sektor, inštitúcie v podnikateľskom prostredí a verejná správa. Podnikateľské subjekty sú zastupované veľkými podnikmi, start-up firmami. a klastrami – všetci smerom k dosiahnutiu smart – špecializácie. Vedomostnou základňou aktérov sú univerzity a výskumné inštitúcie, vykonávajúce výskum v oblastiach pre smart špecializáciu. Inštitucionálna podpora pre tieto dva sektory je vykonávaná vedeckými a technologickými parkmi, podnikateľskými inkubátormi a verejnou správou.

Endogénny rozvojový potenciál pochádza z vedeckých a technologických zručností. Zamýšľaným výsledkom je vybudovanie silného a efektívneho inovačného systému, ktorého úlohou je zlepšenie výkonnosti technológie v regióne pomocou prepojenia aktérov, ktorí sú zahrnutí do inovovania. Vzniká už nie trojnásobná (triple helix), ale tzv. štvornásobná špirála, ktorá spája dokopy všetky zainteresované subjekty (Euniverciticsnetwork, 2017).

Bratislava

Ako hlavné mesto Slovenskej republiky, má na rozdiel od ostatných európskych hlavných miest, jeden podstatný rozdiel a to geografickú pozíciu krajiny. Je prepojené medzinárodne s ďalšími silnými mestami ako sú Gyor – Viedeň – Brno. Bratislava má ambície rozvíjať sa rovnako, ako iné moderné a konkurenčné európske mestá a to tým, že vytvára priaznivé podmienky pre plný a harmonizovaný život občanov všetkých generácií a atraktívne prostredie pre návštevníkov, študentov a investorov. Vyjadruje svoj zámer prezentovať mesto medzi medzinárodnými uznávanými lídrami smart – miest, pričom v rámci tohto procesu chce definovať Bratislavskú smart-stratégiu, ktorá je v blízkom vzťahu s Viedenskou smart-stratégiou (sú prezývané ako smart dvojčatá) a navrhnúť strategické výhody a formulovať financovanie partnerských programov na podporu projektovej implementácie. Priestorová koncentrácia a medzinárodná prepojenosť štvornásobných špirálových partnerov, významne prispieva nie len do endogénneho sociálno-ekonomického a oblastného rozvoja, ale aj globálneho zlepšovania medzinárodnej atraktívnosti a konkurencie schopnosti. Vďaka týmto projektom je Bratislava hodnotným partnerom pre medzinárodnú spoluprácu vo výskumných a rozvojových projektoch. Projekty vytvárajú dobré podmienky pre rozvoj a posilnenie výskumno-vedeckých schopností a vytvárajú konkurenčné výhody v špecifických technologických sektoroch. Ako v každom vedeckom meste, je mesto vytvárané množstvom vedeckých „uzlov“, niektoré z nich sú prepojené s Bratislavským vedeckým parkom a iné zas s vedeckými centrami mimo regiónu. Silné prepojenie medzi sebou má za úlohu vytvoriť inovačnú mestskú atmosféru. Dopadom môže byť rozvoj laboratórií, ktoré by využívali experti z celého Slovenska. Na Slovensku, s nízkou úrovňou rastu populácie a vysokou úrovňou fixného kapitálu, by zvyšovanie príjmov malo prameniť z investícii do výskumu, inovácie, vzdelania a školení. Tieto investície by taktiež pomohli riešiť niektoré negatívne vonkajšie dopady na rozvoj ekonomiky. Intenzita inovácií vytvorená vedeckými projektmi bude mať vplyv na životný štandard a kvalitu života. Ekonomický rast môže mať za následok vytvorenie väčšieho množstva pracovných príležitostí a tým sa zníži nezamestnanosť. Schopnosť ekonomiky predať výstupy, ktoré Bratislava nadobudne výsledkami výskumu, môže mať za následok zviditeľnenie poskytovaných produktov na trhu a tým zvýšenie trhovej hodnoty mesta (EuropeanUion, 2016; Rostášová a kol., 2017; eTrend, 2016).

Gdaňsk

Celý proces sociálnej inovácie je založený na aktívnej účasti rôznych partnerov v meste a regióne. Stále viac projektov je zameriavaných na širšie spektrum obyvateľov, ktorí sa môžu osobne a priamo zapojiť do plánovania a zostavovania týchto procesov. Ako príklad je možné uviesť veľmi dobre fungujúcu spoluprácu medzi mestom a tretím sektorom, prepojenie na zástupcov umenia, kultúry a ľudí z mediálneho prostredia pre rozvoj kultúrnych podujatí, a podobne. Mesto podporuje zlepšovanie spolupráce vzdelávania, podnikania a rozvoj efektívneho riešenia mestských problémov. Mestské verejné prostredia sú transformované digitálnymi prvkami. Transformačný proces začal so zriadením bezdrôtového internetu, ktorý je zadarmo po celom meste. Medzi ďalšie vylepšenia patrí napr. vytvorenie operačného systému pre mesto, nastavený medzinárodným združením univerzít a informačno-technologických spoločností. Zameriava sa na poskytovanie integračnej platformy pre mestský systém (inteligentný dopravný systém, predpovede počasia, šetrenie energie a krízový manažment), čím sa dosiahlo flexibilnejšie, výkonnejšie a otvorenejšie prostredie (Balog a kol., 2013).

Z analýzy sekundárnych zdrojov údajov je zrejmé, že podstatou úspechov, ktoré boli pri digitálnej transformácii dosiahnuté, je existencia a vzájomné prepojenie zúčastnených strán v tomto procese.

Výsledky riešenia

Identifikácia zúčastnených strán v procese tvorby regionálneho a lokálneho ekosystému v podmienkach Slovenskej republiky (prístup k identifikácií, vytvorený na základe výskumných aktivít v žilinskom regióne)

Na základe uskutočnenej širšie koncipovanej analýzy súčasného stavu u nás a v zahraničí (v príspevku je uvedený len stručný výber z najlepšej praxe) je možné konštatovať, že v procese digitálnej transformácie sa objavuje niekoľko významných a dôležitých subjektov, ktoré tvoria segment zúčastnených strán. Vo všeobecnosti je možné vymedziť tento základný súbor zúčastnených strán a ich najdôležitejších úloh.

Vedci a akademici uskutočňujú v žilinskom regióne základný a aplikovaný výskum zameraný na digitálne technológie a ich vplyv na spoločnosť, ekonomiku a životné prostredie. Pripravujú študentov na „digitálne pracovné miesta“, prostredníctvom využívania digitálnych technológií pri vzdelávacích aktivitách a neustálym digitalizovaním vzdelávacej a výskumnej infraštruktúry. Umožňujú akademickej obci, ktorú predstavuje množina všetkých akademických pracovníkov a študentov na konkrétnej univerzite, aby prevzali vlastníctvo nových digitálnych technológii a stali sa podnikateľmi (spin-off a start-up firmy). Poskytujú aj nevyhnutnú podpornú infraštruktúru pri vzniku a rozbehu podnikania.

Vo všeobecnosti je cieľom **sociálneho partnerstva** na regionálnej úrovni valorizácia miestnych vzťahov v regionálnom prostredí prostredníctvom spolupráce a hľadania konsenzu medzi aktérmi súkromného a verejného sektora, prípadne občanov, s cieľom vytvorenia pracovných príležitostí a zabezpečenia nevyhnutných podmienok na zlepšenie života obyvateľstva žilinského regiónu. Úlohou **sociálnych partnerov v procese digitálnej transformácie** v žilinskom regióne je mobilizácia všetkých zúčastnených strán pre uskutočňovanie rekvalifikácie pracovnej sily. Sociálni partneri by mali pravidelne monitorovať digitálne kompetencie (vedomosti a zručnosti v oblasti informačných a komunikačných technológií a práce s informáciami) v oblasti pracovných síl a mali by upozorňovať na stav, kedy na trhu nie je dostatok pracovných síl s požadovanou kvalifikáciou. Pri zisťovaní potreby identifikácie primeraného vzdelávania v oblasti digitalizácie pre všetkých by sa sociálni partneri mali zamerať na cieľové subjekty - od uchádzačov o zamestnanie, cez vysokoškolských študentov, až po zamestnancov v tradičných podnikoch v žilinskom regióne. (Novelties in Gdansk, 2017)

Kreatívni a kultúrni činitelia v žilinskom regióne v procese digitálnej transformácie **o**bjavujú, vytvárajú a svojim spôsobom „ponúkajú zábavu“ obyvateľom regiónu pomocou digitálnych technológií. Využívajú silu digitalizácie na spájanie, oslovovanie a upútanie svojho publika. Javí sa ako nevyhnutné, aby spolupracovali s ostatnými zúčastnenými stranami v rámci digitálneho ekosystému, aby sa spoločne podieľali na vyvíjaní nových užitočných digitálnych nástrojov.

Vrcholoví manažéri malých a stredných firiem majú za úlohu rozhodovať o investovaní do digitálnych technológií, s cieľom inovovania a dosiahnutia konkurencieschopnosti žilinského regiónu na národnom aj medzinárodnom trhu. Mali by pri tom využívať nové príležitosti, ktoré sa im ponúkajú prostredníctvom analýzy „big data“. Nevyhnutnou potrebou je rozvíjanie vzdelávania zamestnancov smerom k zvyšovaniu ich znalostí v odbore digitalizácie a spolupráca s ostatnými podnikateľmi a univerzitami, za účelom vyvinutia nových digitálnych aplikácii.

Vedenie miest – lokálna samospráva, prostredníctvom volených zástupcov občanov podnecujú podnikateľského ducha v samospráve mesta/žilinského regiónu pre využitie príležitostí, ktoré digitalizácia prináša. Pri službách občanom sa majú primárne zamerať na využívanie digitálnych technológií, aby ich priblížili občanom a oni si ich mohli vyskúšať/otestovať. Cestou k dosiahnutiu tohto cieľa je vytváranie tímov, ktoré spolupracujú na území mesta/žilinského regiónu pre dosiahnutie rozvoja v oblasti digitalizácie a inovácií (napr. vytváraním nových platforiem a klastrov).

Primátori/starostovia miest v žilinskom regióne a manažment samosprávneho kraja sú v procese digitálnej transformácie spájaní s úlohou zapájania všetkých aktérov do

procesov digitalizácie v mestách a v celom žilinskom regióne. Mali by vytvárať politický impulz pre navrhovanie a postup napĺňania stratégie digitálnej transformácie a to aj prostredníctvom organizovania miestnych podujatí pre tvorbu a prepájania nápadov a myšlienok medzi podnikmi v tradičných sektoroch a poskytovateľmi riešení pomocou digitalizácie. Vytváranie miestnej digitálnej infraštruktúry za účelom zaujatia obyvateľov žilinského regiónu napomôže k tvorbe a k implementácii stratégie digitalizácie mesta/žilinského regiónu.

Zamestnávatelia/majitelia vo veľkých podnikoch v procese digitálnej transformácie dávajú do povedomia možnosti digitalizácie medzi svojimi top-manažérmi. Riadia digitálnu transformáciu vlastnej firmy a svojho modelu podnikania. Zapájajú investorov do zabezpečenia potrebných finančných zdrojov pre modernizáciu vlastnej digitálnej infraštruktúry. Vylepšujú systém vnútropodnikového vzdelávania, s cieľom zvýšenia digitálnych kompetencií všetkých zamestnancov.

Úlohu **z**abezpečenia kapitálu na financovanie potrebnej lokálnej technickej infraštruktúry napĺňajú **investori**, ktorí podporujú podnikateľov v žilinskom regióne pri rozvíjaní ich podnikateľských nápadov smerom k digitalizácii. Spolupracujú s ostatnými investormi (v rámci Slovenskej republiky, ale aj v zahraničí) a s verejnými inštitúciami s cieľom urýchlenia procesu digitalizácie.

Podnikatelia v žilinskom regióne by mali viesť podniky cestou inovácií, vytvárania a aplikovania nových digitálnych technológií. Mali by byť prvými, ktorí by mali vyskúšať nové postupy, ako je napríklad experimentovanie v prostredí spolupráce – v lokálnom a regionálnom ekosystéme. Ich úlohou je spolupracovať s „digitálnymi“ spoločnosťami a univerzitami v žilinskom regióne a aj mimo neho, s cieľom odhaliť nové príležitosti pre uskutočnenie „digitálnej revolúcie“. Do tejto skupiny zaraďujeme aj vedcov a akademikov, ktorí si na základe know-how, vzniknutého na univerzitách zakladajú tzv. spin-off firmy (Ceit, 2017; European Commission, 2012; Remisova, 2015; Pattnaik a Pandey, 2014). Ako príklad je možné uviesť súčasný stav na Žilinskej univerzite v Žiline (ďalej UNIZA), v ktorej okolí sa vytvorilo viacero firiem charakteru spin-off firiem, ktoré sa zaoberajú podnikaním v oblasti IKT, vrátane aspektov digitálnej transformácie. Najvýznamnejšou spin-off firmou na UNIZA je Stredoeurópsky technologický inštitút CEIT - Central European Institute of Technology - CEIT, a.s. (ďalej CEIT). Spin-off firmy sú zakladané v kľúčových oblastiach výskumu UNIZA, kde majú svoje významné zastúpenie práve firmy zamerané na digitálnu transformáciu.

Novinári, reportéri v médiách v žilinskom regióne a aj mimo neho, v rámci týchto procesov vytvárajú články o významných príležitostiach, ktoré ponúkajú digitálne technológie prostredníctvom zdieľania úspešných príbehov podnikateľov, ktorí už využívajú digitálne technológie. Podporujú svojich čitateľov a divákov k tomu, aby prijali a vylepšovali svoje digitálne zručnosti. Hovoria a píšu o úspešnej spolupráci pri digitalizácii medzi jednotlivými sektormi a medzi podnikmi a univerzitným prostredím.

Obyvatelia žilinského regiónu a mimovládne organizácie v regióne podporujú testovanie nových digitálnych riešení, ktoré vylepšujú podmienky ich existencie a života v rámci mesta/žilinského regiónu. Poskytujú spätnú odozvu na nové digitálne riešenia, obzvlášť na tie, ktoré riešia problémy mesta/žilinského regiónu a sú určené k vytvoreniu viacerých používateľských služieb. Pomáhajú vytvárať údaje dostupné verejnosti, aby im pomohli vyriešiť najvypuklejšie spoločenské problémy.

Manažéri sprostredkovateľských organizácii (podnikateľské inkubátory (napr. Technologický inkubátor VTP Žilina**,** inkubátor v rámci Univerzitného vedeckého parku**,** akcelerátory, regionálna rozvojová agentúra, výskumné laboratória podnikov v regióne) poskytujú rady, inšpirácie, voľné priestory a digitálne technológie ako podporu miestnym firmám, podnikateľom, inovátorom a marketingovým odborníkom v ich úsilí o digitalizáciu. Pomáhajú miestnym firmám identifikovať technické riešenia, aby vylepšili ochranu dostupných údajov. Spájajú sa s ostatnými zúčastnenými stranami v procese digitálnej transformácie, aby našli „digitálne talenty“ a umožnili ich transformáciu.

Manažéri klastrových zoskupení (napr.**:** manažéri klastra za@ict pôsobiaceho v žilinskom regióne) majú za úlohu organizovať „sieťové udalosti“. Sieťové udalosti poskytujú niekoľko kľúčových komunikačných kanálov spájajúcich zainteresované strany do IT sietí a do komunikácie na trhu. Exkluzívne regionálne a globálne udalosti prinesú hráčom vysokú úroveň face-to-face neformálnej komunikácie, sústredenej na prostredie, v ktorom ku komunikácii dochádza. Toto prostredie je ideálne pre nadväzovanie kontaktov, budovanie vzťahov a výmenu nápadov. Sieťové udalosti a extra pokrytie dostupné z mediálnej siete, vytvárajú ideálne, nákladovo efektívne doplnky k akémukoľvek public relations programu (Managementmania, 2017). Poskytujú tiež priestor pre ľudí zo všetkých zúčastnených subjektov, aby sa stretli a vymenili si vzájomne relevantné informácie. Manažéri klastrových zoskupení vytvárajú vzťahy s veľkým počtom aktérov v rámci miest v regióne, regiónu a mimo regiónu, aby zviditeľnili zoskupenia/klastre a jednotlivých členov klastrov. Organizujú vhodné vzdelávacie aktivity založené na špecifikácii digitálnych potrieb členov klastra.

Tieto zúčastnené subjekty a ich charakteristiky a úlohy boli načrtnuté aj v oficiálnych materiáloch a dokumentoch Európskej únie, avšak riešením predmetného projektu (realizáciou primárneho výskumu) bolo možné charakteristiku jednotlivých zúčastnených strán spresniť a doplniť tak, ako je uvedené v príspevku.

Diskusia

V rámci diskusie k uvedenej problematike by bolo možné nastoliť problémy z rôznych oblastí. Jednou z týchto oblastí je rozvinutie diskusie k spôsobom nadväzovania spolupráce vedcov a akademikov s partnerom z komerčnej sféry v procese digitálnej transformácie. Táto oblasť je veľmi silne prepojená aj na ochranu práv duševného vlastníctva, ktoré sa týkajú aj riešení, navrhovaných v rámci digitálnej transformácie. Podnety k diskusii dávajú predovšetkým respondenti – výskumníci, ktorí upozornili vo svojich odpovediach na to, že zväčša aj keď partner z praxe na začiatku deklaruje, že všetko pri vzájomnej spolupráci zabezpečí a so všetkým pomôže, nakoniec zväčša všetko ostáva na univerzite a špeciálne na riešiteľoch, t. j. tvorcoch duševného vlastníctva, ktorí si všetko musia zabezpečiť sami. Bez zanietenosti a prisviedčacích vlastností tvorcov duševného vlastníctva - výskumníkov by to vôbec nešlo. Výskumníci tiež uviedli, že nemajú informáciu o tom, že by existoval taký silný partner z praxe, ktorý by si všetky potrebné úkony zabezpečil sám a UNIZA by iba poskytla práva k duševnému vlastníctvu (Posavec a Lupi, 2016).

Hľadanie odpovede na otázku, akým spôsobom je vhodné uviesť „digitálny produkt“ na trh tiež podnecuje k diskusii. Uvedeniu „digitálneho produktu“ na trh podľa názorov respondentov napomáha publikovanie výsledkov výskumu (ak to má výskumné jadro) a v prípade, že ide o vystúpenia na konferenciách organizovaných príslušnými firmami, nachádza to okamžitú odozvu, často doplnené názormi praxe na realizovateľnosť predmetných výsledkov skúmania. Cez karenty a impaktované časopisy, ktoré sú v prostredí univerzity preferované, však k niečomu takémuto nedochádza, alebo len sporadicky (Posavec a Lupi, 2016). Závery z uskutočneného prieskumu dokazujú, že spolupráca v rámci tvorby lokálneho a regionálneho ekosystému sa uskutočňuje najčastejšie cez priame osobné kontakty.

Záver

Z uvedeného je zrejmé, že zainteresované strany je možné vnímať ako skupiny, bez ktorých by nebolo možné digitálnu transformáciu uskutočniť. Región v tejto súvislosti považujeme za miesto stretu záujmov zainteresovaných skupín, pričom je možné konštatovať, že úspešné dosiahnutie cieľov by malo byť založené na existencii vzájomne výhodných, dlhodobých a etických vzťahov medzi zainteresovanými stranami. Pre tieto vzťahy by mala byť charakteristická čestnosť, integrita, efektívnosť a spravodlivosť, s cieľom dosiahnutia digitálnej transformácie a rozvoja regiónov v predmetnej oblasti. Ak sa teda stotožňujeme so všeobecne platnými teóriami (Mainardes a kol., 2012; TownBerlin, 2017), ktoré popisujú rôzne charakteristiky zúčastnených strán, javí sa ako efektívne, aby sa

zúčastnené strany zaradili do segmentu tzv. partnerských zúčastnených strán, ktorí sú vo vzájomne ovplyvňujúcom sa vzťahu, s vyváženou mierou vzájomného vplyvu. Rovnako je v celej skúmanej problematike možné nájsť aj prístup tzv. stakeholderského marketingu, ktorý je charakteristický tým, že záujmy jednotlivých zainteresovaných strán sú vnímané ako vzájomne prepojené. Vnímanie vytváranej hodnoty viacerými, resp. všetkými zúčastnenými stranami je dôležité pre uskutočnenie digitálnej transformácie a tvorby digitálneho ekosystému. Táto hodnota je vytváraná všetkými zainteresovanými stranami, aj keď nie v rovnakej miere.

Príspevok bol uvedený z grantovou podporou projektu: APVV-14-0512 Univerzity a ekonomický rozvoj regiónov (UNIREG) a projektu APVV-0101-10 "Kreatívna ekonomika – regionálne a národné ekonomické podmienky a stimuly (KRENAR).

Literatura:

BALOG, M. a kol., 2013, inovatívne Slovensko – východiská a výzvy, Slovenská inovačná a energetická agentúra, Bratislava, 2013, ISBN 978-80-88823-58-2

BREAKING NEWS – town Berlin [online] [2017-25-08] Dostupné na internete: <http://www.town.berlin.ct.us/>

CEIT. [online] [2017-25-08] Dostupné na internete: <http://www.ceitgroup.eu/index.php/sk/>

REGIONÁLNY DIALÓG. [online] [2017-25-08] Dostupné na internete: <https://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/437280-dolezitost-regionalneho-dialogu/>

EUROPEAN COMMISSION, 2012, Blueprint for cities and regions as launch pads for digital transformation

EUROPEAN UNION, Committee of the region, 2016, Regional Innovation Ecosystems

BRATISLAVA + STU = Smart mesto Bratislava. [online] [2017-25-08] Dostupné na internete: <http://www.parlamentnelisty.sk/politika/politici-volicom/Hlavne-mesto-Bratislava-STU-Smart-mesto-Bratislava-284806>

LUBLIN. City of Lublin. [online] [2017-25-08] Dostupné na internete: <http://eunivercitiesnetwork.com/city-of-lublin-universities-of-lublin/>

MAINARDES et al., 2012, A model for stakeholder classification and stakeholder relationships [online] [2017-25-08] Dostupné na internete: <ttps://www.researchgate.net>

MANAGEMENTMANIA [online] [2017-25-08] Dostupné na internete: <www.managementmania.com>

NET EVENTS [online] [2017-25-08] Dostupné na internete: <netevents.com>

NOVELTIES IN GDANSK. [online] [2017-25-08] Dostupné na internete: <http://www.gdansk.pl/en/>

PATTNAIK, P. N.,PANDEY, S. C. 2014. University Spinoffs: What, Why, and How? Technology Innovation Management Review, 4(12): 44-50. [online] [2017-25-08] Dostupné na internete: <http://timreview.ca/article/857>

POSAVEC, S., LUPI, G., 2016, Dear data, vydavateľstvo Particular Books

REMIŠOVÁ, A., 2015, Súčasné trendy podnikateľskej etiky. Od teórie k praxi, vydavateľstvo Wolters Kluwer, Edícia Ekonómia

ROSTÁŠOVÁ, M., ČOREJOVÁ, A., ČOREJOVÁ, T., 2017, Vyhodnotenie expertných rozhovorov v segmente expertov predstavujúcich vedenie univerzity a fakúlt a významných výskumných pracovníkov na UNIZA o akademických spin off firmách, Žilinská univerzita v Žiline, výstupy z projektu UNIREG, pracovný balík 3 – working paper

SIEGEL et al., 2004, Toward a model of the effective transfer of scientific knowledge from academicians to practitioners: qualitative evidence from the commercialization of university technologies

SMART CITY chytré by malo byť celé mesto. [online] [2017-25-08] Dostupné na internete: <https://www.etrend.sk/trend-archiv/rok-2016/cislo-45/smart-city-chytre-by-malo-byt-cele-mesto.html>

VOHORA, A., 2002 Critical junctures in the development of university high-tech spinout companies, [online] [2017-25-08] Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1016/S0048-7333(03)00107-0>

Kontaktní adresa autora:

prof.Ing. Mária Rostášová, PhD., University of Žilina, Faculty of Operation and Economics of Transport and Communications, Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina, Slovak Republic, maria.rostasova@uniza.sk

Dr.h.c. prof. Ing. Tatiana Čorejová, PhD., University of Žilina, Faculty of Operation and Economics of Transport and Communications, Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina, Slovak Republic, tatiana.corejova@uniza.sk

Ing. Alexandra Rovňanová, University of Žilina, Faculty of Operation and Economics of Transport and Communications, Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina, Slovak Republic, alexandra.rovnanova@fpedas.uniza.sk

Vliv zemědělských bioplynových stanic na lokální ekonomiku - bioekonomika v rurálním prostředí

The impact of agricultural biogas stations on local economy - bioeconomy in rural environment

Nikola Sagapova, Eva Cudlínová

Abstrakt:

21. století bývá označováno jako "století biologie", v němž je právě biologie vnímána jako věda, která má potenciál transformovat společnost (National Research Council, 2009). Důkazem o biologizaci společnosti může být mimo jiné průnik biologie do ekonomiky prostřednictvím konceptu, bioekonomiky, a narůstající zájem o biotechnologie ze strany mnoha zemí, včetně světových velmocí. Produkty bioekonomiky tvoří stále vyšší podíl na HDP zemí. Česká republika by mohla mít díky klimatickým podmínkám a zásobám biomasy poměrně velký potenciál, aby se zde bioekonomika mohla ujmout. V současné době jsou však vlajkovou lodí české bioekonomiky bioplynové stanice, popřípadě některé tradiční způsoby výroby, jež by bylo možné považovat za biotechnologické (př. pivovarnictví). Bioplynové stanice nabízejí příslib rozvoje pro rurální oblasti. Jen na území Jihočeského kraje se dnes nachází asi 59 bioplynových stanic s celkovým instalovaným výkonem 33 652 kW elektrické energie a 32 406 kW tepelné energie, z nichž u obou typů výkonu přes 90 % celkového množství generují zemědělské bioplynové stanice (Czech Biogas Association, 2017). Naše práce řeší pomocí lokálního multiplikátoru LM3 (Kutáček, 2007), jaký je vliv zemědělské bioplynové stanice na lokální ekonomiku jihočeského venkova. Kromě toho dále rozvíjí problematiku udržitelného rozvoje, respektive to, jak bioplynová stanice přispívá k udržitelnému rozvoji venkova ve všech třech osách, tj. nejen v ekonomické, ale také sociální a environmentální.

Klíčová slova:

bioekonomika, lokální multiplikátor, bioplynová stanice, venkov

Abstract:

The 21st century has been heralded as the "century of biology", during which biology and bio-sciences have been considered as the science with the potential of transforming society (National Research Council, 2009). One of the evidence for the biologization of society may be the intersection of the biology inside economy within the concept of bioeconomy, or increasing interest in biotechnologies by many countries, including the world powers. The products of bioeconomy form an increasing share of GDP in many countries. The Czech republic could have, due to its climatic conditions and biomass stock, relatively huge potential for the bioeconomy take in. However, recently, the flagship of czech bioeconomy are the biogas stations, or indeed some traditional ways of production, which might be considered as biotechological (f.e. brewing). Biogas stations offer the promise of development for the rural regions. Nowadays, there is about 59 biogas stations on the territory of the South Bohemia Region with complete installed electric power 33 652 kW and 32 406 kW heat power, from which 90 % of the output is generated by agricultural biogas stations (Czech Biogas Association, 2017). Our research aims to reveal the impact of the agricultural biogas station on local economy of south bohemian rural areas through local multiplicator LM3 (Kutáček, 2007). Besides this it extends the issue of sustainable

development, showing how the biogas station contibutes to sustainable development of rural areas in all three axis, economical, social and environmental.

Key words:
bioeconomy, local multiplicator, biogas station, rural area

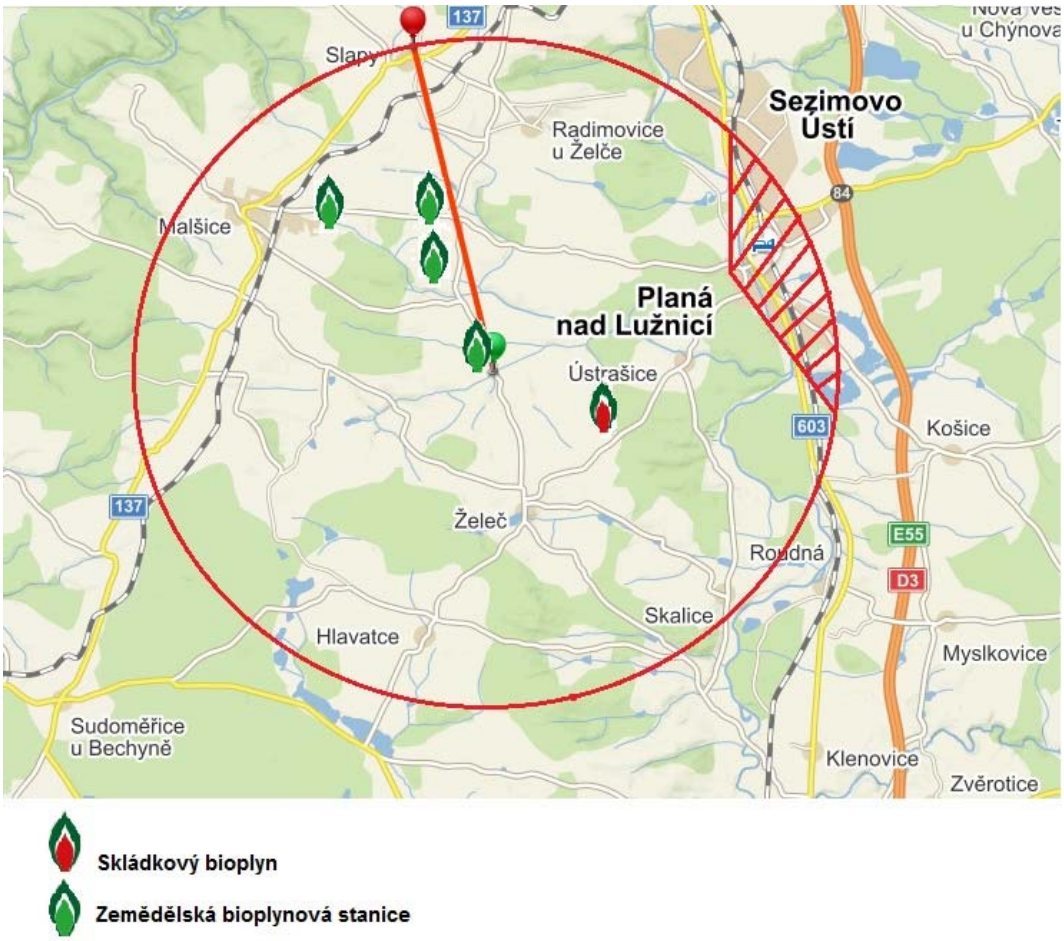
Úvod

Dosavadní světová ekonomika byla závislá na vzrůstajícím využívání fosilních paliv. Se vzrůstající poptávkou a stále se navyšujícími potřebami rostoucí lidské populace se však tato praxe začala jevit jako neuvážlivá, především v kontextu reálně hrozících klimatických změn. Právě bioekonomika by mohla být odpovědí na nutnost ekonomické inovace směřující k novým podnikatelským modelům, které by zajistily udržitelný ekonomický růst a zároveň by snižovaly negativní dopad na životní prostředí (Nisterlooij, 2016). Bioekonomika sestává z produkce z obnovitelných zdrojů a jejich přeměny na potraviny, krmivo, bioprodukty a bioenergii (Evropská komise, 2012). Může být vnímána jako koncept, který využívá přírodních zdrojů inovativními způsoby a je základem pro oběhové hospodářství, jež přispívá udržitelnému růstu s mnoha pozitivními environmentálními i sociálními dopady (Maciejczak, 2015). Ačkoliv je bioekonomika často představována jako zcela nový přístup, kdy pomocí biotechnologií dochází k výrobě neotřelých materiálů, farmaceutik, kosmetiky i potravin, má i svou, často opomíjenou, tradiční podobu, kterou je například vaření piva, pečení chleba a zavařování. V souhrnu ji tedy tvoří jak zmíněná tradiční odvětví, tak i inovativní průmyslové biotechnologie (Maciejczak & Hofreiter, 2013). Jádrem bioekonomiky je nahrazení fosilních zdrojů a jejich produktů obnovitelnými zdroji. V současné době již jsou dostupné technologie, které by dokázaly vyrobit a nahradit tisíce ropných produktů, u nichž by vstupní surovinou nebyla ropa, nýbrž biomasa (Brünger, 2010). Biomasa je jedním z nejdůležitějších obnovitelných zdrojů energie nejen v Evropské unii, ale též v České republice, kde je její postavení ještě významnější, jelikož České republika má oproti jiným členským státům relativně horší podmínky pro získávání energie z větrných, vodních, nebo fotovoltaických zdrojů (Knápek, Vávrová & Weger, 2015). Energie získávána z obnovitelných zdrojů bude jedním z klíčových odvětví celé bioekonomiky a už nyní je patrné, že má také speciální postavení vzhledem k tvarování rurálních ekonomik (Johnson & Altman, 2014). Zvyšující se využívání energie z obnovitelných zdrojů je jedním z faktorů vedoucích k plnění závazků ohledně snižování emisí skleníkových plynů, avšak mimo to jednou z cest vedoucích k regionálnímu rozvoji a poskytování pracovních příležitostí, především ve venkovských a izolovaných oblastech. Rozvoji rurálních oblastí mohou díky své decentralizované povaze přispět zemědělské bioplynové stanice, jež k výrobě tepla a energie využívají mimo jiné odpadní látky živočišného a organického původu v podobě kejdy, hnoje a dalších materiálů, a mohou tak představovat nový zdroj příjmů pro zemědělce (Směrnice 2009/28/ES). Zemědělské bioplynové stanice pomáhají zemědělským podnikům zajistit cash-flow, jež bylo ohroženo poklesem produkce mléka kvůli snižování stavů skotu a nízkou cenou obilí. Rozšířením portfolia činností tak bioplynové stanice nejen stabilizovaly, ale přímo i uchránily některé zemědělské podniky před hrozícím krachem. V současnosti je chod zemědělských bioplynových stanic založen na odpadech z chovů hospodářských zvířat a na zpracování cíleně pěstované rostlinné biomasy. Kukuřičná a travní siláž tvoří více než 80 % energetického obsahu všech substrátů bioplynových stanic, avšak kukuřice je volena nejčastěji. Bioplyn vzniká rozkladem biomasy pomocí mikroorganismů v anaerobních podmínkách fermentoru. Efektivita tohoto biotechnologického procesu přímo ovlivňuje množství získaného bioplynu, přičemž právě vstupní suroviny a jejich rozklad jsou zcela zásadní pro celkovou efektivitu provozu bioplynové stanice. Vygenerovaný bioplyn je možné využívat pro vytápění, nebo spalováním v kogeneračních jednotkách vyrábět teplo a elektřinu, popřípadě tento plyn dočistit na kvalitu, jakou má zemní plyn a následně jej vtláčet do plynárenské sítě. V České republice je nejčastějším využitím bioplynu spalování, kdy vyprodukovaná elektřina je z části použita pro lokální spotřebu a z větší části odváděna do distribuční sítě (CZBA, 2014). V roce 2016 byl podíl bioplynu na celkové produkci energie

z obnovitelných zdrojů 24,8 %, přičemž se obnovitelné zdroje dohromady podílely na výrobě elektřiny v ČR 12,6 % (CZBA, 2017). Ačkoliv jsou bioplynové stanice často obcemi vnímány negativně, mohou jim přinést mnohé výhody, ať se jedná o zabezpečení energetické soběstačnosti, snižování lokální emisní zátěže v případě využívání tepla, nebo přímo bioplynu z BPS v lokálních rozvodech, či využíváním získaného bioplynu pro pohon vozidel a strojů, nebo ještě v podobě dalšího inovativního využití provozu k rozvoji regionu a místa (CZBA, 2014). Rozvoj regionu založený na zachovalých vazbách lokální ekonomiky přitom v dnešním globalizovaném světě nabývá na významu nejen kvůli tomu, že je fungující místní ekonomika je z globálně ekonomického hlediska méně zranitelná, ale také efektivní vzhledem k menšímu plýtvání energií a přírodních zdrojů. Mimo to má taková ekonomika ještě další dopady nejen ve sféře ekonomické a environmentální, ale také sociální a kulturní, neboť často vychází z daných místních přírodních podmínek, tradic, kultury a historie místa (Johanisová, 2007). Posilování vazeb v místní ekonomice dává smysl, neboť čím silnější je lokální síťování podniků, tím větší je šance, že tyto podniky budou generovat zisk. Rozhodnutí nechat budoucnost lokálních ekonomik na trhu bylo pro mnohé obce nešťastné a vyvřelo v uzavírání lokálních obchodů, podniků i pošt. Podvědomě každý tuší, že utrácení peněžních prostředků v místní ekonomice prospívá komunitě. K tomu, zjistit do jaké míry, byl vytvořen nástroj LM3, tzv. lokální multiplikátor, indikátor určený k měření vlivu místních útrat na komunitu. LM3 zkoumá, jak jsou peníze uvnitř místní ekonomiky utráceny a jak se v ní drží (Sacks, 2002). Není důležité pouze určení, zda do místní ekonomiky peníze proudí, ale spíše to, jak s nimi pak nakládají podnikatelé, spotřebitelé a orgány veřejné správy. Peníze, které nejsou utráceny na místní úrovni rovnou opouští území (National Strategy for Neighbourhood Renewal, 2000). V České republice byla metoda lokálního multiplikátoru testována Trastem pro ekonomiku a společnost. Kromě nástroje LM3, který zkoumá útraty ve třech kolech, existuje ještě jednodušší verze LM2, jež je vhodná ke zjištění bezprostředních dopadů organizace na vymezenou oblast, i když nepodává tak přesné údaje o místní ekonomice a jejím fungování, popřípadě slabých místech (Kutáček, 2007).

Stručná charakteristika vymezené lokality

Pro určení vlivu zemědělské bioplynové stanice na lokální ekonomiku bylo vymezeno rurální území o poloměru 5,8 km od vesnice Obora na Táborsku v etnografické oblasti známé pod označením Kozácko, které je proslulé dodržováním lidových tradic, ale také kopcovitým terénem a méně úrodnou půdou. Tato lokalita byla zvolena mimo jiné díky relativně vysoké koncentraci bioplynových stanic, tudíž větší možnosti získat požadovaná data pro analýzu indikátoru LM3. Vymezené území leží sice nedaleko od měst Tábora, Sezimova Ústí a Plané nad Lužnicí, ale zároveň zde byl předpoklad pro zachovalou rurální ekonomiku, jelikož se v oblasti nachází mnoho podniků různého zaměření od zemědělství, lesnictví, potravinářství, přes maloobchod, stavebnictví, autodopravu, až po výrobu stomatologických a veterinárních nástrojů a pomůcek. Ze všech obcí nacházejících se v této lokalitě jsou ekonomicky nejvýznamnější Malšice, posléze Želeč a Slapy. Okruh byl zvolen tak, aby zahrnul tyto, ale i některé další obce, které jsou pro lokalitu důležité například z hlediska kulturně správního, jako vesnice Hlavatce a Skalice. Nicméně, i přes možnost relativně zachovalých vazeb lokální rurální ekonomiky je pravděpodobné, že okolní města, především Tábor a Planá nad Lužnicí budou fungovat jako vývěvy místních útrat a to hlavně pokud se jedná o útraty obyvatel, tudíž také zaměstnanců zkoumaných bioplynových stanic. Jedním z faktorů, proč to tak může být je fakt, že v některých vesnicích v lokalitě byly před již lety uzavřeny místní konzumy, nebo dnes poskytují jen velice omezenou nabídku sortimentu, což má vliv na spotřební chování místních ve prospěch blízko ležících měst. Ve vymezené oblasti se nachází jedna stanice na skládkový bioplyn u obce Želeč a čtyři zemědělské bioplynové stanice v Oboře, Maršově, Lomu a Malšicích, viz následující ilustrační obrázek.

Obr. 1: Mapa vymezené lokality s bioplynovými stanicemi

Zdroj: vlastní zpracování, 2017

Případová studie: BPS Slapy- Lom

Zkoumaný objekt zemědělské bioplynové stanice leží ve vesnici Lom, ale je součástí Zemědělské společnosti Slapy a. s, které vznikla z původního zemědělského družstva Slapy. Společnost se kromě provozu bioplynové stanice zabývá rostlinnou a živočišnou výrobou, představovanou především chovem skotu a produkcí mléka a v neposlední řadě také dopravní služby včetně sklizňových prací. Prvotním podnětem k postavení bioplynové stanice byl fakt, že zemědělství ve své původní formě, se zaměřením na živočišnou výrobu, bylo v dlouhodobém horizontu pro společnost ekonomicky neudržitelné a dalším impulsem byl také zájem o alternativní výrobu elektřiny z obnovitelných zdrojů. Jelikož oblast nemá vhodné klimatické podmínky pro větrné elektrárny a fotovoltaické elektrárny byly v té době drahé a docházelo kolem nich k mnohým případům podvodů a následně i nevalného myšlení veřejnosti o celém projektu FVE, padlo rozhodnutí o vybudování zemědělské bioplynové stanice, která by využila mimo jiné odpady z chovu skotu. Samotná BPS byla postavena firmou EnviTec Biogas, jejíž mateřské sídlo je v Lohne v Německu, ale zemní a betonové práce byly prováděny výhradně českými firmami a beton byl betonárny v Plané nad Lužnicí. Stavba byla zahájena v roce 2009 a plný výkon BPS byl dosažen v roce 2011. Přes počáteční obavy místních obyvatel, zda provoz bioplynové stanice nepovede ke zvýšení dopravy v obci, nenastal žádný odpor proti stavbě ani proti jejímu spuštění, či pozdějšímu chodu. Vstupní surovinou je kukuřičná siláž, travní senáž a kejda, všechno z vlastní produkce. Výhodou technologie z EnviTec Biogas je možnost v létě do bioplynové stanice dodávat kukuřičnou siláž a travní senáž v poměru 50:50, což u některých jiných technologií není možné. Vzhledem k trvalé udržitelnosti a s ohledem na kopcovitý terén, kde dochází ke splachům z polí, by bylo přínosné, kdyby se technologie bioplynových stanic

začaly obracet na travní senáž jako primární vstup namísto kukuřice. Ta je společností pěstována na 300 ha půdy, z toho 50 ha je zkrmeno skotem a 250 ha je vkládáno do bioplynové stanice. Pro účely předúpravy vstupních surovin byla pořízena řezačka, neboť technologie BPS s drtičkou a senážní vozy by byly pro úpravu nedostačující. Digestát je pak znovu používán na polích jako hnojivo a odpadní teplo je zatím využíváno na vytápění budov a vody ve vlastním areálu společnosti v Lomu, kde se kromě stanice nachází také kravín, kanceláře a seník, v němž je tímto teplem dosoušeno seno. Nebyl zbudován teplovod s přívodem do domácností ve vsi a to ze dvou důvodů, z nichž jeden je nákladná investice a druhým fakt, že by kvůli němu musela být rozbita nedávno opravená silniční komunikace. Místní obyvatelé proto na vytápění používají především dřevo, jelikož většina z nich vlastní les. Vygenerovaná elektřina je z 6 % využita přímo v areálu a zbytek je odváděn do sítě. Díky bioplynové stanici je co produkovat a došlo nejen k udržení pracovních míst, ale také ke generaci zisku, jež je vkládán do produkce anebo do činností, které v současnosti nejsou příliš ekonomicky rentabilní, tj. samotná živočišná produkce, nebo nevýdělečné činnosti jako například sekání trávy z estetických důvodů, nebo údržba místního rybníka.

Lokální multiplikátor BPS Slapy- Lom

V případě této zemědělské bioplynové stanice je specifická její soběstačnost. Vstupní suroviny pocházející z vlastní produkce bez potřeby dalšího pořizování a zisk následně vkládaný opět do činnosti této zemědělské společnosti, která čítá na 22 zaměstnanců, z nichž 6 pracuje v kravíně a zároveň pomáhá při obstarávání BPS a dva jsou pověřeni pracovní pohotovostí. S kázní pracovníků nebyl nikdy problém a provoz bioplynové stanice byl vždy zajištěn. K nejdůležitějším dodavatelům služeb patří české pobočka EnviTec Biogas ve Velkém Meziříčí, která se stará o servis stanice a následně písecká firma Agro-La, kterou společnost využívá z důvodů rozborů mikrobiologických procesů fermentace. Z uvedeného vyplývá, že zcela chybí prvek místních dodavatelů služeb a materiálů. Navzdory tomu, že pronájmy půdy by mohly být složkou s lokálními dodavateli, nedá se určit, kdo z desítek lidí se podílí významně, jelikož nájem je jednotný bez ohledu na to, co se kde pěstuje a navíc se nedá ani určit, která pole poskytují suroviny pro bioplynovou stanici. Pro výpočet lokálního multiplikátoru byl jako vstup prvního kola použita výše celkových ročních výdajů roku 2016. Ačkoliv v původní metodologii LM3 je uvedeno, že v první kole se zjišťují celkové příjmy, obdobně jako Kutáček (2007) vycházíme z celkových výdajů z důvodů, že nás zajímá analýza a podíl lokálních útrat, tedy místních výdajů. V druhém kole byla určena hodnota celkových místních a nemístních výdajů a v třetím kole proběhlo dotazování se zaměstnanci podílejícími se na chodu BPS, bohužel jednoho zaměstnance se nepodařilo zastihnout.

Tab. 1: Lokální multiplikátor BPS Slapy- Lom

Lokální multiplikátor	Kč	%
1. kolo: celkové roční výdaje	29 356 000	100 %
2. kolo: nemístní výdaje	10 377 500	35 %
místní výdaje	18 978 500	65 %
3. kolo: místní výdaje zaměstnanců	189 600	x
místní výdaje dodavatelů	x	x

Zdroj: vlastní zpracování, 2017

Z uvedeného vyplývá, že jak v druhém kole, tak i v třetím kole dosahovala hodnota lokálního multiplikátoru 1,65. Zatímco v druhém kole byl prokázán silný vliv BPS na místní ekonomiku, v třetím kole zcela chybí multiplikační efekt. Je patrné, že výdaje zaměstnanců nedokázaly indikátor pozdvihnout. Po dotazování zaměstnanci zmiňovali, že své příjmy z různých důvodů utrácí spíše v Plané nad Lužnicí a Táboře, ať šlo o širší a hlubší sortiment, nebo o výhodnější nákup v důsledku slev v tamních obchodech a supermarketech.

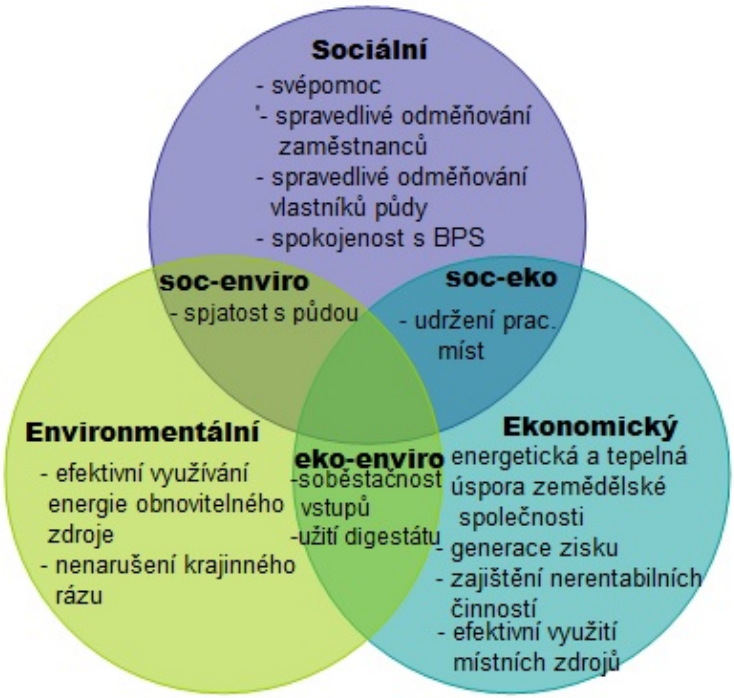
Případová studie: BPS Obora- tradice i inovace

Přístup k provozování zemědělské bioplynové stanice nacházející se ve vesnici Obora je odlišný nejen od předchozího případu, ale také od běžné praxe. BPS Obora je součástí rodinného podnikání v zemědělství. Kromě bioplynové stanice rodina provozuje také živočišnou i rostlinnou výrobu, vlastní minipivovar s chmelnicí, muzeum zemědělských strojů a obrazárnu Špejchar v sousední vesnici Želeč. Důvodem pro zbudování BPS byl kromě záměru majitele o rozvoj firmy a zájmu o výrobu elektřiny z obnovitelných zdrojů díky jeho iniciativě směrem k trvalé udržitelnosti a soběstačnosti, především nepříznivý vývoj na trhu zemědělských komodit, vývoj jejich cen a celkový nezájem o ně. BPS Obora byla jednou z prvních v Jihočeském kraji, jejíž stavba začala v roce 2007, kdy na území regionu nestála ani jedna, a plného výkonu dosáhla už v květnu r. 2008. Technologii poskytla a o servis stanice se stará firma AgriKomp Bohemia s. r. o. Brno, avšak výstavba byla realizována nejen touto dodavatelskou firmou, ale také svépomocí. Na výkopových prací, hutnění základních desek, nádrží, stavbě kogeneračních místností, mezišacht a silážních jam se podílela nejen vlastní rodina, ale i místní řemeslníci. Tím, že v době výstavby neměl nikdo z místních obyvatel ani zastupitelstva ponětí, co taková zemědělská bioplynová stanice je, nebyl nikdo proti její výstavbě ani spuštění. Jediný problém byla klasifikace pro účely hasičů, kteří s takovýmto objektem neměli žádné zkušenosti. Roku 2009 byl zakoupen areál zkrachovalého zemědělského družstva v Oboře a následně zbudována nová dojírna. Díky provozu BPS dochází k zužitkování veškerého odpadu z farmy, která z původních 20 ha obhospodařuje 500 ha půdy. Hlavními vstupními surovinami je kukuřičná siláž, kejda a sláma (směs z podestýlky). Kejda a sláma jsou potrubím přiváděny přímo k bioplynové stanici. Dalšími vstupními surovinami je Hirchgrass a šťovík, jež tvoří protierozní pásy za účelem zabránění vodní eroze. Vstupy rostlinné produkce jsou předupravovány přímo na polích senážními vozy a řezačkou. Kromě těchto surovin z vlastní produkce je v bioplynové stanici občasně vstřebáván i odpad z výroby malšické potravinářské firmy Zeelandia a táborské firmy Frial. Tyto dodávky jsou řešeny jako oboustranná výpomoc a samotný materiál farma nefakturuje. Zmíněné suroviny se musí do bioplynové stanice dávkovat opatrně, aby nenarušily žádoucí fermentační proces. Naopak hnůj a kejda mají na fermentaci blahodárný vliv. Vzniklý digestát je následně používán na polích jako hnojivo a navzdory náročnější i nákladnější aplikaci poskytuje úsporu 350 000 Kč oproti průmyslovým hnojivům. Odpadní teplo je využíváno k vytápění a ohřevu vody v objektech farmy, pivovaru, skleníku, jezírka a 11 rodinných domů, které jsou napojeny na teplovod vedoucí z BPS na farmu. Obyvatelé napojení na teplovod jsou s ním naprosto spokojeni a to také z důvodu značných finančních úspor. S ohledem na respektování historicky daných vztahů má dokonce jedna z místních rodin teplo zdarma. Maření tepla v jezírku se velmi osvědčilo a mimo původně vysazovaných ryb Tilapie nilské, které okusují řasy a zlepšují přenos tepla z kolektorů do jezera, ozkoušela tuto nádrž i táborská firma ESSOX zabývající se štičí líhní. Díky pozitivním výsledkům bude spolupráce firmy ESSOX s BPS i nadále pokračovat. Vygenerovaná elektřina je z části spotřebována lokálně do vlastní technologické výroby a pro zajištění chodu farmy, pivovaru a napájení elektromobilu a zbytek je odváděn do sítě. Jelikož má majitel silný cit pro udržitelný rozvoj a soběstačnost využívá téměř výhradně místní řemeslníky, dodavatele a služby. Problémem je, že kvůli technologii BPS jsou největší výdaje odváděny brněnské firmě a podíl místních výdajů je tak nízký. Nicméně, díky této bioplynové stanici vznikla na farmě 2 pracovní místa a příležitost brigádních pracovních míst v sezóně, ale především farmu uchránila před hrozbou krachu, poněvadž kdyby se zaměřila pouze na živočišnou a rostlinnou výrobu, prodělávala by. Vnímaným problémem ohledně chodu BPS je jednak přílišná byrokracie, stále nové tabulky, kde se občas objevují i chybné jednotky, zrušení původně slíbených pětiletých daňových prázdnin a platby za obnovitelné zdroje energie, jež nakonec zůstaly na konečném spotřebiteli, namísto uvažovaných emisních povolenek, které si měli kupovat uhelné elektrárny, z nichž by se platila podpora na OZE. Narozdíl od předchozí případové studie zažila bioplynová stanice v Oboře problém se zaměstnaneckou pracovní pohotovostí, a tu proto majitel provádí

sám. S ohledem na problematiku bioekonomiky v České republice je zajímavá činnost této rodiny nejen provozováním bioplynové stanice, ale také provoz pivovaru, coby tradiční biotechnologické výroby. Minipivovar Obora byl založen roku 2015 a nabízí nefiltrované a nepasterizované světlé pivo (9°, 10°, 11°,12°) z ječného i žitného sladu a z chmelu pěstovaném na vlastní chmelnici, z níž je chmel sklízen ručně. Pivo je možné zakoupit buď přímo v pivovaru v Oboře, nebo na několika vybraných místech v Táboře, Želči, Sezimově Ústí, Plané nad Lužnicí a na zámku Mitrowitz. Pivovar i bioplynová stanice má mnoho návštěvníků a zájemců o prohlídku, přednášku, nebo cennou radu. Komplex tak plní mimo výdělečné i vzdělávací funkci a má vliv na podporu cestovní ruchu v této rurální oblasti, která není tak lákavá, jako například nedaleká Blata ležící přímo pod jižním okrajem vyznačené oblasti a nabízející kromě několika vesnic se zachovalou lidovou architekturou ve stylu selského baroka též přírodní rezervaci s naučnou stezkou mezi rašeliništi. Ačkoliv by tato bioplynová stanice mohla mít zajímavý multiplikační efekt na lokální ekonomiku, nebyla zjištěna všechna potřebná data pro výpočet indexu LM3 a to z mnoha důvodů. Účetnictví je vedeno dohromady s ostatními objekty farmy a proto byl prvním problémem už samotný sběr dat ohledně celkových nákladů provozu BPS, druhým problémem se stali místní dodavatelé, jelikož jich bylo příliš mnoho po ne zcela významných částkách a nakonec někteří z nich poskytovali materiál nepeněžní formou a v neposlední řadě obava z toho, že index nevyjde valně, neboť největší útraty plynou na servis bioplynové stanice, rozbory a splátky úvěru. Bohužel ani po naléhání, že to u BPS běžné, avšak tato by mohla mít poměrně silný stimulační vliv na místní ekonomiku nebyla data poskytnuta v relevantní podobě. Ačkoliv byla v průběhu terénního šetření sesbírána data od zaměstnanců, bez ostatních údajů nebyl výpočet lokálního multiplikátoru pro tuto zemědělskou bioplynovou stanici možný. Místní výdaje zaměstnanců by však vyšly podobně nevýznamně jako v případě BPS Slapy-Lom.

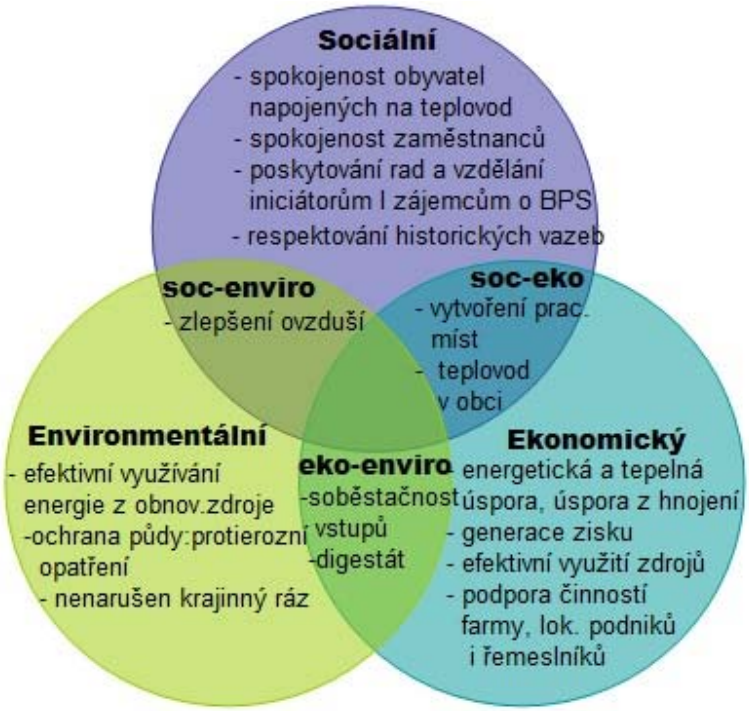
Pilíře udržitelného rozvoje zemědělských bioplynových stanic

Na základě analýzy zemědělských podniků byly vytyčeny body spadající pod jednotlivé pilíře udržitelného rozvoje. Jejich přiřazení je subjektivní a některé by bylo možné zařadit do jiné kategorie. Za účelem grafického vyjádření byl použit Vennův diagram.

Graf 1: Pilíře udržitelného rozvoje BPS Slapy- Lom

Zdroj: vlastní, 2017

Graf 2: Pilíře udržitelného rozvoje BPS Obora

Zdroj: vlastní, 2017

Diskuse

Ačkoliv u zemědělských bioplynových stanic existuje díky jejich povaze předpoklad silného vlivu na místní ekonomiku, výsledky lokálního multiplikátoru nepůsobí příliš závratně. Obecně jsou hlavními důvody jsou finančně náročné splátky úvěrů a úroků, drahý servis dodavatelských firem spravující bioplynové stanice v případě, že se firma nenachází ve vymezeném území. V tomto konkrétním případě byl významný i vztah k místním dodavatelům, kde v případě BPS Slapy- Lom dodavatelská činnost téměř chyběla a v případě BPS Obora byla naopak velice roztříštěná a alternativně řešená. U bioplynové stanice Slapy- Lom činila hodnota lokálního multiplikátoru 1,65. To znamená, že jedna koruna vydaná touto bioplynovou stanicí do místní ekonomiky přinese navíc 65 haléřů. I přesto, že je LM3 pouhým indikátorem a určitě by bylo možné jej o nějakou hodnotu zvýšit, pokud by se povedlo dotázat všechny dodavatele, byla by hodnota vyšší. Na druhou stranu, jak uvádí Kutáček (2007), nikde není psáno, jaká hodnota tohoto indikátoru je "správná" a naopak odrazuje od zarputilého navyšování jeho hodnoty. V rozmezí tříkolového lokálního multiplikátoru <1,3>, kde hodnoty blížící se 1 vypovídají o zanedbatelném vlivu na lokální ekonomiku a hodnoty blížící se 3 naopak vysoce stimulujícímu efektu byla hodnota 2,2 za velmi silný vliv na lokální ekonomiku. Je možné, že po splacení úvěru a úroků se BPS Slapy-Lom této hodnotě začne přibližovat. Stejně jako v původní české metodologii i my jsme narazily na problém se získávání dat a to především díky nedůvěře k tomuto nástroji, který pro organizaci zdánlivě nemá význam, přes strach z poskytnutí informací z účetnictví, ale mimo to i velká časová náročnost sběru dat.

Shrnutí

Na základě výsledků ze zkoumaných zemědělských bioplynových stanic lze usoudit, že mají vliv na podporu lokální ekonomiky, ale kvůli vysokým výdajům mimo vymezené území tento význam překvapivě není nikterak závratný. V současné době je u rurálních oblastí jednou z překážkou realizace lokálních útrat nedostatečná, nebo naprosto chybějící nabídka místních obchodů. Nicméně, zemědělské bioplynové stanice mají v České republice své opodstatnění, nejen kvůli dobrým podmínkám k pěstování biomasy, ale také z důvodu

udržení ekonomické stability zemědělských podniků. V současné době patří mezi největší vnímané problémy provozovatelů BPS zejména nadměrná byrokracie, ale také náročnost technologie vzhledem k požadavkům a vstupní suroviny zajišťující příznivý fermentační proces. Není pochyb o tom, že pokud by technologie bioplynových stanic byly orientovány více na travní porosty, tedy travní senáž, předešlo by se náročnosti agrotechnického procesu a dále by upadly negativní názory lidí neznalých poměrů v zemědělství vůči provozování BPS a utápění kukuřice, coby energetické suroviny namísto potraviny a krmiva pro lidi i hospodářská zvířata. Z hlediska udržitelného rozvoje jsou bioplynové stanice v rurálních oblastech opodstatněné, jelikož je s jejich pomocí dosahováno plnění jednotlivých pilířů. Ještě výraznější je jejich vliv na stabilizaci místních komunit, zajištění jejich energetické soběstačnosti a v případě inovativních nápadů na to, jak provoz bioplynové stanice spojit s dalšími činnostmi také celkovou životaschopnost rurálních oblastí.

Článek vznikl za podpory Grantové agentury Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, projekt GAJU 074/2017/S: Rozvoj jihočeského regionu - potenciál pro aplikaci iniciativy Evropské komise- Smart Region.

Literatura:

BRÜNGER, M. (2010). Biofuels: Putting Pressure on Petrol: Can biofuels find the path to petroleum parity? [online]. Dostupné na: http://www.renewableenergyworld.com/articles/print/volume-13/issue-3/bioenergy/biofuels-putting-pressure-on-petrol.html.

CZBA (2014). Strategická výzkumná agenda oboru bioplyn. http://www.czba.cz/files/ceska-bioplynova-asociace/uploads/files/SVA_CzBA_2014_FINAL.pdf

CZECH BIOGAS ASSOCIATION (2017). Map ob biogas plants. http://www.czba.cz/en/map-of-biogas-plants/

EUROPEAN COMMISSION (2012). Innovating for Sustainable Growth: A -Bioeconomy for Europe. (pdf). Brusel. ISBN 978-92-79-25376-8

JOHANISOVÁ, N. (2007). in KUTÁČEK, Stanislav. (2007). Penězům na stopě. Brno: Trast pro ekonomiku a společnost .ISBN 978-8-254-1690-7

JOHNSON, T. G., ALTMAN, I. (2014). Rural development opportunities in the bioeconomy. Biomass and Bioenergy. Vol. 63, April, s. 341-344

KNÁPEK, J., VÁVROVÁ, K., WEGER, J. (2015) Biomass Potential- Biofuels in the Czech Republic. In Knápek, J., Ajanovic, A., Haas, R. Energy for Sustainable Development IV: Evidence from Czech Republic and Austria.(2015). Praha: Wolters Kluwer, a. s., ISBN 978-80-7478-993-9

KUTÁČEK, S. (2007). Penězům na stopě. Brno: Trast pro ekonomiku a společnost .ISBN 978-8-254-1690-7

MACIEJCZAK, M. &HOFREITER, K. (2013). How to define bioeconomy? Rozczniki Naukowe, tom. XV, zeszyt 4.

MACIEJCZAK, M. (2015). How to analyze bioeconomy? (pdf) Stowarzyszenie ekonomistow rolnictva i agrobiznesu, Roczniki naukowe, XVII, zeszyt 6.

NATIONAL RESEARCH COUNCIL (2009). A New Biology for the 21st Century. National Academies Presss, Washington.

NATIONAL STRATEGY FOR NEIGHBOURHOOD RENEWAL: a framework for consultation, Social Exclusion Unit, April 2000

NISTELROOIJ, L. VAN (2016). Towards ideal growing conditions for the BioEconomy: A briefing paper for the Dutch EU Presidency. (pdf). EPP Group/CDA.

SACKS, J. (2002). The money trail. Measuring your impal on the local economy using LM3. New Economics Foundation and The Countryside Agency, UK, 2002. ISBN 189940760X.

Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2009/28/ES

Kontaktní adresa autorů

Ing. Nikola Sagapova, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta, Katedra regionálního managementu, Studentská 13, České Budějovice 370 05, e-mail: sagapova@ef.jcu.cz

doc. Ing. Eva Cudlínová, Csc., Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta, Katedra regionálního managementu, Studentská 13, České Budějovice 370 05, e- mail: evacu@centrum.cz

Analysis of student English level at Mendel University

Eva Sapáková, Miroslav Horák

Abstract:

English is now used almost exclusively as the language of science. The adoption of a de facto universal language of science has had an extraordinary effect on scientific communication: by learning a single language, scientists around the world gain access to the vast scientific literature and can communicate with other scientists anywhere in the world. In order to identify it, personal questionnaire and the TOEIC Listening and Reading Test to 286 bachelor students were provided measuring the language skills from A1 to C1 level according to the Common European Framework of Reference for Languages. The results were processed by analysis of variance (ANOVA) and followed by testing using the Tukey test ($\alpha = 0.05$). Statistically significant difference between the genders was not proved in any of the language levels A1-C1. The English level was significantly higher by the students from Faculty of Agronomy than by the students from Faculty of Horticulture at Mendel University in Brno.

Key words:

English level, gender, learning strategies, Faculty of Horticulture, Faculty of Agronomy

Introduction

English is generally considered to be the lingua franca of the scientific community. For example, roughly 80% of all the journals indexed in Scopus are published in English. The adoption of English as the universal language of science is due in part to historical political and economic factors, which favored English over other potential candidate languages such as Chinese, French, German, Russian, or Spanish. There are many ways in which an academic, lecturing in a language, which is not the native tongue of many of his/her audience, can help to make the content clearer. Vogel (1990) has categorized these techniques for facilitating linguistic and conceptual comprehension under the label of presentation strategies. Coonan's taxonomy includes using discourse markers, repeating concepts, using examples, using synopsis, using definitions, explaining, re-using lexis, using synonyms, using paraphrases, reformulating, asking for questions, slowing down the pace of speaking, emphasizing through intonation, and articulating words clearly. These categories can be expanded and adjusted to evaluate input strategies performed by teachers in university contexts.

The learning strategies may be understood as a tool, as well as a goal of the educational process. Many variables such as age, ethnicity, environment, and gender are influencing their application. Previous studies have confirmed that women use a wider spectrum of learning strategies than men and also the frequency of the cognitive and meta-cognitive strategies applied in the process of learning a foreign language is higher among them. However, the link between gender and acquired level of language skills remained unclear (Vogel, 1990). There is a lack of discussion about the differences in learning styles, rates and behaviours of female and male. Although the discovery of both structural and cognitive gender differentiation could have far reaching consequences for schools, the diffusion of neuroscience findings from the past decade in the field of education has been slow and impaired by a lack of interaction between the technical and social sciences (Gurian & Stevens, 2004).

Materials and Methods

Language knowledge testing was conducted at Mendel University in Brno, Faculty of Regional Development and International Studies, Department of Languages and Cultural Studies (DL) providing the lessons for students from Faculty of Agronomy and Faculty of Horticultural at Mendel University[1] in 2013 and 2014. The students were divided into two groups at different levels: Intermediate (AJSP1) and Advanced (AJP2). AJSP1 consisted of mixed students without school leaving exam from the target language. They are expected to be at the levels B1 according to the Common European Framework of Reference for Languages. AJP2 group included students with graduation exam from English language according to the Common European Framework of Reference for Languages, level B2 and C1. The age of students ranged between 19 and 21 years. TOEIC Listening and Reading Tests prepared by ETS Global were used as the test materials. The results of the test based on achieved points and the students' level of proficiency is presented in tab I. The examination lasted 120 minutes. The test consisted of two parts: listening and writing. Each part took 60 minutes. During testing, students were not allowed to use any materials and were constantly monitored. The tests were corrected immediately after completion by the academics at DL. The results were processed by analysis of variance followed by testing using the Tukey test at $\alpha = 0.05$, Statistica 10.

The aim was to determine whether there is a difference between intermediate (AJSP1) and advanced level (AJP2). Another goal was to prove the difference between the linguistic level at the Faculty of Agronomy and the Faculty of Horticulture. The different level of English language was also generally tested between genders (female and male students). Out of 286 students that sat for the TOEIC examination, 214 were females while 72 were males.

Tab. 1 Evaluation table according to level of proficiency

Number of points (from-to)	Level of English
21-50	A1
51-100	A2
101-140	B1
147-170	B2
171-200	C1

Results and Discussion

Fig. 1 shows the result of the TOIEC examination according percentages of the achieved language levels. The level C1 reached by the group AJSP1 was 4.2% of students while AJP2 was slightly higher with 5.2% of students. The level B2 was achieved by 20.1% in AJSP1 group and 25.0% in AJP2 group. The level B1 acquired 35% of students in AJSP1 group and 29.2% in AJP2 group. The level A2 was gained by 40.7% in the groups AJSP1 and 40.3% in AJP2. The results were rather surprising that the students of advanced group AJP2 (with school leaving exam) were not significantly better than the students of intermediate group AJSP1 (without school leaving exam) as we have expected. Statistically significant difference in language level between groups AJSP1 and AJP2 has not been shown at any level A2 – C1 (Fig. 2).

The total number of female and male students in different language level is shown in Fig. 3. The total number of 9 female students and of 4 male ones reached level C1. B2 was

1 English as a Foreign Language (EFL) is teaching English in countries where English is not a language of majority. Students study English in their own country, as part of academic requirements in their school systems, or in preparation for travel or study in an English-speaking country. EFL students have years of grammar and vocabulary practice, but often needed help with the production skills (i.e. listening, speaking and writing). The role of attitude, motivation and gender in EFL learning was explored by Sugimoto et al. (2006).

gained by of 43 female students and 18 male ones. B1 was reached by of 75 female students and of 21 male ones. 87 female students and 29 male ones attained A2 level.

Statistically significant difference between the genders was not proved in any of the language levels A1-C1 in 2013 (Fig. 4). The same result between genders was obtained in 2014. There was also demonstrated significant difference in English level between the Faculty of Agronomy and the Faculty of Horticulture (Fig. 6). The students from Faculty of Agronomy achieved significantly higher English level than the students from Faculty of Horticulture. The comparison between the levels and years is showed in Fig. 7. There is no significant difference between the levels in 2013 and 2014. The influence of gender on number of points between the years 2013/2014 can be seen in Fig. 8. No significant difference is proved between males and females in both years.

The representative study by Law et al. (2013) examined the relationship between gender and receptive vocabulary, literacy, and non-verbal performance from 5 years old to adulthood within a UK birth cohort of 11,349 children born in one week in March 1970. They discovered that boys might have a slight advantage over girls in term of their receptive vocabulary and raising questions about the tested skills. Similar results were confirmed in a study by Tong et al. (2010), who examined gender learning process in the kindergarten using multilevel modelling approach. They found that boys possess more expressive vocabulary knowledge upon school entry and acquire receptive vocabulary faster than girls, while both girls and boys attain comparable levels of decoding skills and reading proficiency. However, they concluded that the effect of instructional intervention is stronger than the effect of gender.

Shirzad et al. (2013) attempted to determine whether there were any decencies between male and female master students' theses regarding the common features of academic writing such as syntactic complexity, means of integrating cited information, and organizing arguments.

The study showed significant differences between men's and women's texts, i.e. the structure of women's texts tended to be more complex than men's, they used more paraphrases, and presented better organized arguments. These characteristics indicated a higher level of proficiency and an advantage for their success in academic writing and learning languages in general. Bourke & Adams (2011) explored the differences in language skills and working memory. Their results indicated no significant differences in any of the measures of the language ability. Further, no significant differences were found between the genders on the capacity and efficiency in their working memory functioning. However, their findings suggested individual differences in gender and language ability, especially in terms of writing.

Mensah and Kiernan (2010) reported on gender differences in educational attainment amongst British children. The study found lower attainment in communication, language, literacy, and also mathematical development for both girls and boys in families experiencing socioeconomic disadvantage. Arguably, early motherhood, low maternal qualifications, low family income and unemployment are strongly associated with lower scores.

Öztürk and Gürbüz (2013) studied the impact gender on foreign language speaking anxiety and learner motivation using questionnaires and interviews. Their results revealed that female students demonstrated a higher level of foreign language motivation than male students. On the other hand, they tend to be more anxious than the male students while speaking English in the classroom. Durkin (2009) provides interesting comments on the relationships among language development, shyness, peer and family contexts, on shyness and literacy, and cross-cultural and gender issues.

An investigation into the relationship between gender, motivation and experience in the study of English was conducted by Khamkhien (2010). The analysis showed that both motivation and gender play crucial role in the choice of learning strategies, facilitating thus beneficial findings for educational planners and methodologists in general. While other researchers focused on the study of gender differences across primary and secondary education (Driessen and Van Langen, 2013; Tatarintseva, 2002; Van de Gaer et al., 2009),

the present article contains data from the language testing at the university level in bachelor programs, thus, the significance of this study. For further accounts of gender performance differences in the context of second/foreign language proficiency testing see the reports of Lin and Wu (2003). Previous research has demonstrated gender bias in language in its use (Eckert and McConnell-Ginet, 2013; Hellinger and Bussmann, 2001). Some scholars discussed the intersections between multilingualism and gender in the context of economic production and social reproduction (Decke-Cornill and Volkmann, 2007).

Other studies have shown extensive sex segregation in occupations which are significantly associated salary differentials (Bae, 2000; Freeman, 2004). Surprisingly, it was found that the students from Faculty of Horticulture have achieved lower English level. The reason could be that most of students are coming from different secondary schools mainly secondary schools of horticulture and their language level is not enough sufficient for studying languages at university.

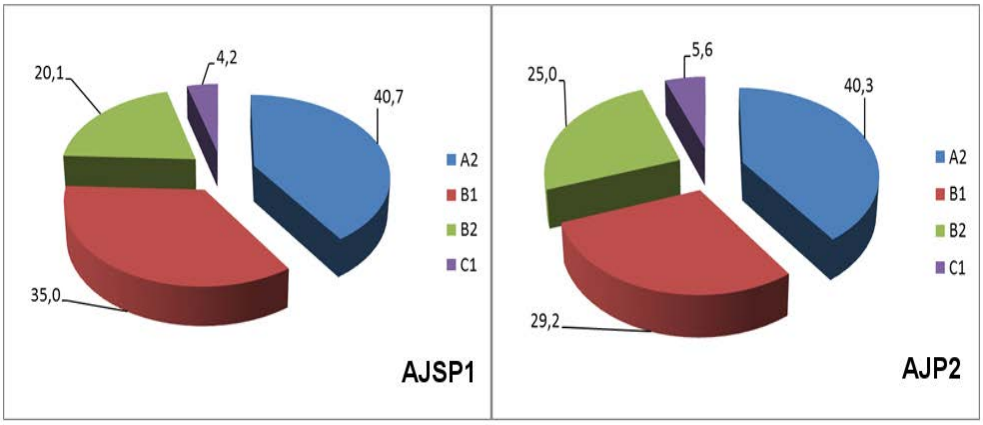

Fig. 1: Achieved language level (%) by students from AJSP1 and AJP2 group

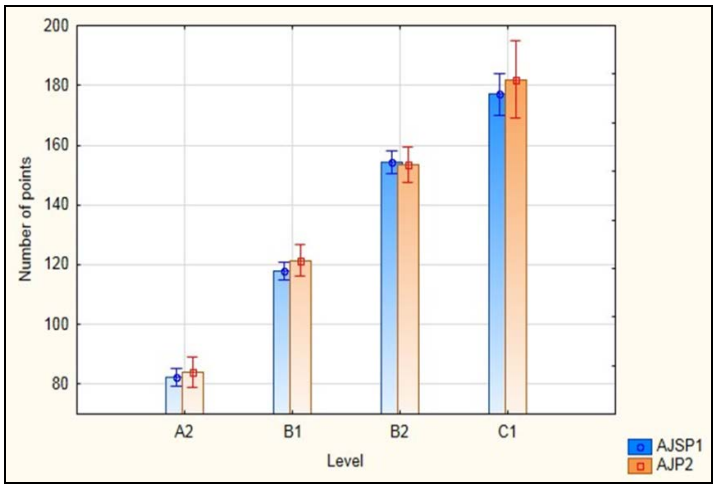

Fig. 2: Difference in language level between groups AJSP1 and AJP2

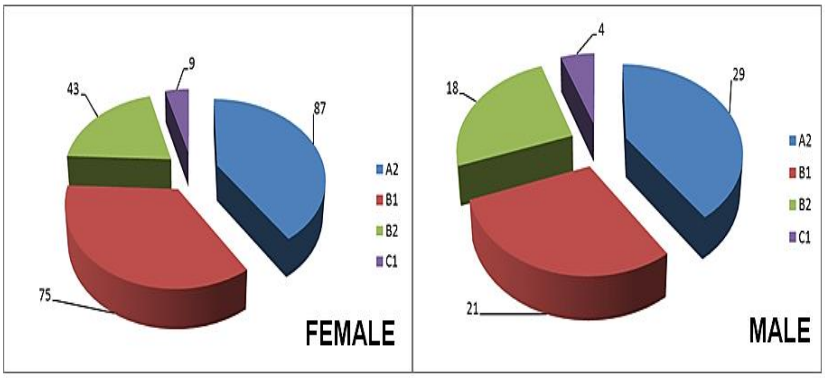

Fig. 3: Total number of female and male students in different language levels

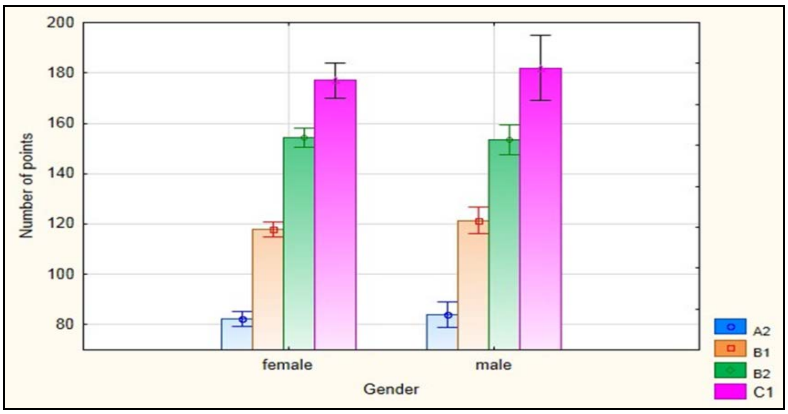

Fig. 4: Difference of language level between the genders in 2013

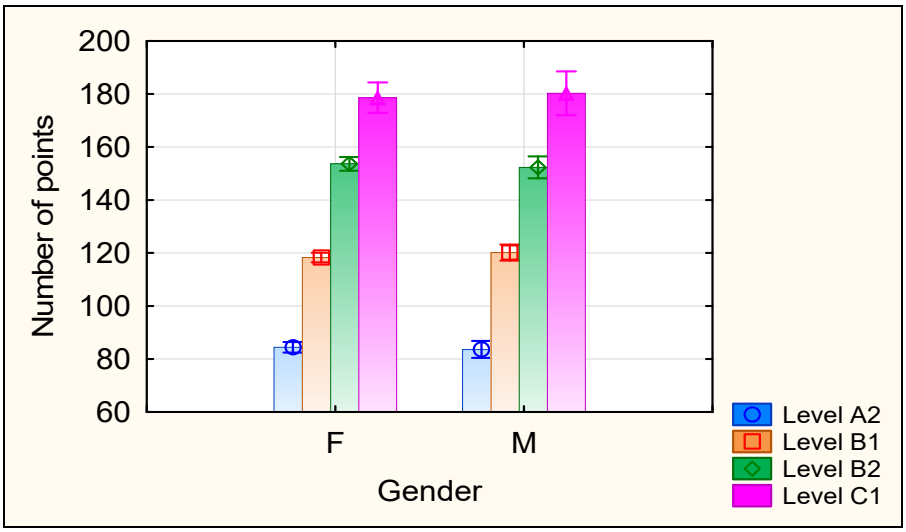

Fig. 5: Difference of language level between the genders in 2014

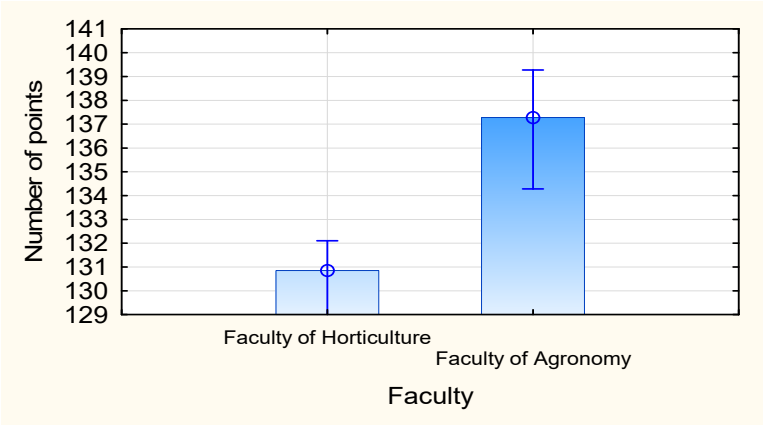

Fig. 6: Difference of language level between the Faculty of Agronomy and the Faculty of Horticulture, Mendel University in Brno

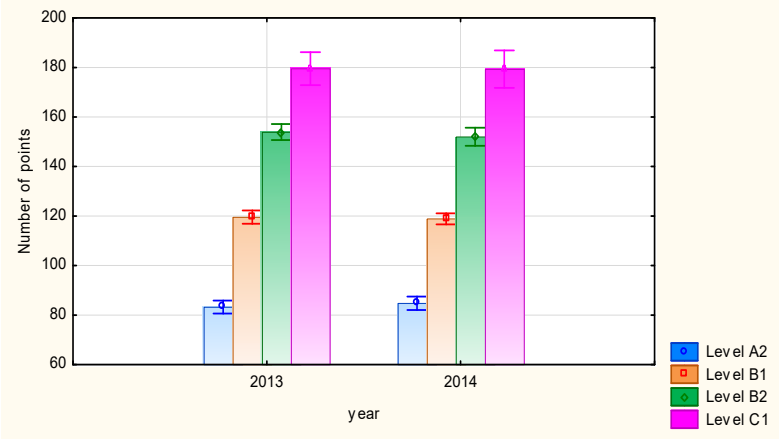

Fig. 7: Comparison between achieved levels in 2013 and 2014

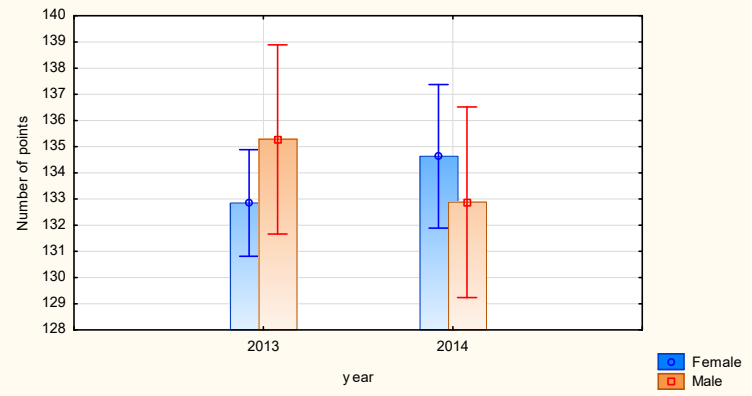

Fig. 8: Influence of gender on number of points between 2013 and 2014

Conclusion

The level C1, reached by the group AJSP1, was up to 4.2% of students while AJP2 was slightly higher with 5.2% of students. The level B2 was achieved by 20.1% in AJSP1 group and 25.0% in AJP2 group. The level B1 acquired up to 35% of students in AJSP1 group and 29.2% in AJP2 group. Between the groups AJSP1 and AJP2, a significant difference has not been found out at any English level A2 – C1. Statistically significant difference between the genders was not proved in any of the language levels A1 – C1 in 2013 and 2014. The students from Faculty of Agronomy achieved significantly higher English level than the

students from Faculty of Horticulture. There is no significant difference between the English levels in 2013 and 2014.

References

BAE, Y. 2000: *Trends in educational equity of girls & women*. U.S. Dept. of Education, Office of Educational Research and Improvement, National Center for Education Statistics, 99 pp.

BOURKE, L., ADAMS, A. 2011: Is it differences in language skills and working memory that account for girls being better at writing than boys? *Journal of Writing Research*, *3*(3), 249–277.

COLEMAN, J. A. 2006: English-Medium Teaching in European Higher Education, *Language Teaching*, 39 (1): 1–14.

DECKE-CORNILL, H., VOLKMANN, L. 2007: *Gender Studies and Foreign Language Teaching*. Narr., 208 pp.

DRIESSEN, G., VAN LANGEN, A. 2013: Gender Differences in Primary and Secondary Education: Are Girls Really Outperforming Boys? *International Review of Education*, *59*(1), 67–86.

DURKIN, K. 2009: Language, Shyness and Social Contexts: Commentary. *Infant and Child Development*, 18 (3), 291–298.

ECKERT, P., MCCONNELL-GINET, S. 2013: *Language and Gender*. Cambridge University Press., 408 pp.

FREEMAN, C. E. 2004: Trends in Educational Equity of Girls & Women: 2004. *Education Statistics Quarterly*, *6*(4).

GURIAN, M., STEVENS, K. 2004: With boys and girls in mind. *Educational Leadership*, *62*(3), 21–26.

HELLINGER, M., BUSSMANN, H. 2001: *Gender Across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*. J. Benjamins., 302 pp.

KHAMKHIEN, A. 2010: Factors Affecting Language Learning Strategy Reported Usage by Thai and Vietnamese EFL Learners. *Electronic Journal of Foreign Language Teaching*, *7*(1), 66–85.

LAW, J., RUSH, R., PARSONS, S., SCHOON, I. 2013: The relationship between gender, receptive vocabulary, and literacy from school entry through to adulthood. *International Journal of Speech-Language Pathology*, *15*(4), 407–415.

LIN J. & WU F. 2003: *Differential Performance by Gender in Foreign Language Testing* (pp. 1–20). Chicago.

MENSAH, F. K., KIERNAN, K. E. 2010: Gender Differences in Educational Attainment: Influences of the Family Environment. *British Educational Research Journal*, *36*(2), 239–260.

ÖZTÜRK, G., GÜRBÜZ, N. 2013: The Impact of Gender on Foreign Language Speaking Anxiety and Motivation. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *70*, 654–665. doi:10.1016/j.sbspro.2013.01.106

SHIRZAD, F., MUSAVI, K., ATMANI, S., KHANCHOBNI, AHRANJANI, A., IRAJI, S. 2013: Gender Differences in EFL Academic Writing. *International Journal of Academic Research*, *5*(4), 79–87. Retrieved from 10.7813/2075-4124.2013/5-4/B.11

TATARINTSEVA, A. 2002: The Influence of the Gender Factor to the Learning Styles of Secondary Students in the Process of Language Learning. *Studies about Languages*, (2), 63–68.

TONG, F., IRBY, B. J., LARA-ALECIO, R., YOON, M., MATHES, P. G. 2010: Hispanic English Learners' Responses to Longitudinal English Instructional Intervention and the Effect of Gender: A Multilevel Analysis. *Elementary School Journal*, *110*(4), 542–566.

VAN, D. E., GAER, E., PUSTJENS, H., VAN DAMME, J., DE MUNTER, A. 2009: School Engagement and Language Achievement: A Longitudinal Study of Gender Differences across Secondary School. *Merrill-Palmer Quarterly: Journal of Developmental Psychology*, *55*(4), 373–405.

VOGEL, S. A. 1990: Gender Differences in Intelligence, Language, Visual-Motor Abilities, and Academic Achievement in Students with Learning Disabilities: A Review of the Literature. *Journal of Learning Disabilities*, *23*(1), 44–52.

Contact:

Ing. Eva Sapáková, Ph.D., Department of Languages and Cultural Studies, Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno, eva.sapakova@mendelu.cz

Mgr. et Mgr. Miroslav Horák, Ph.D. Department of Languages and Cultural Studies, Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno, miroslav.horak.ujks@mendelu.cz

Using fiscal data for classification and evaluation of intermunicipal cooperation in the Czech Republic

Lucie Sedmihradská and Eduard Bakoš

Abstract:

Intermunicipal cooperation is extremely widespread in the Czech Republic, but there is only little empirical evidence about the real magnitude of these activities. This paper is a first attempt to utilize available financial data about the major form of intermunicipal cooperation – the voluntary associations of municipalities (VAMs) for their classification and evaluation. Its purpose is to characterize successful intermunicipal cooperation, propose financial indicators of successful VAMs and identify which VAMs were based on these indicators successful between 2010 and 2016. Analyzing the financial data of 723 active VAMs we identified 380 successful VAMs, i.e. VAMs with significant and stable current expenditure or realizing sizable investment during selected period.

Keywords:

fiscal data, intermunicipal cooperation, voluntary associations of municipalities

Introduction

Intermunicipal cooperation (IMC) in the Czech Republic is common and flexible (Lewis and Fall, 2016, 25) and it is often claimed to be a viable alternative to municipal amalgamation limiting inefficiencies of too small municipalities and preserving decision making powers and local identity (Obec a finance, 2016). Ninety percent of municipalities participate in some form of IMC (Swianiewicz, 2011) being contracts signed for fulfillment of special tasks, formation of a voluntary association of municipalities (VAM) or other mutual legal entity and various types of informal arrangements.

VAMs are the most significant type of cooperation (Lewis and Fall, 2016, 25). Currently there are operating 745 VAMs (Czech Statistical Office, 2017). Almost 85% of municipalities participated in at least one VAM in 2014 (SMOČR, 2014). While these numbers suggest potentially significant impact of the operations of the VAMs, the financial data provide a different picture: The expenditure of the VAMs formed between 1 and 3% of municipal expenditure between 2010 and 2016 and the share of the ten biggest VAMs was between 45 and 55% which means that the majority of the VAMs operate with very small budgets and their real impact may be questionable.

The purpose of the paper is to characterize successful IMC, propose financial indicators of successful VAMs and identify which VAMs were based on these indicators sucessful between 2010 and 2016.

This is a first step of a broader research which aims to identify the key factors of successful IMC in the Czech Republic. Unlike existing research on factors that drive or inhibit IMC (see Bel and Warner (2016) for overview of existing studies) we cannot use simple membership in a VAM as a dependent variable, because many of the VAMs exist only on paper and do not in reality engage in any significant activity.

First we characterize intermunicipal cooperation and formulate two propositions specifying when it is successful. Second we provide information about the regulation of VAMs, their development and finances. Third we construct indicators operationalizing our propositions. Finally we present number and structure of successful VAMs using different indicators, discuss these findings and state the limitations of our approach.

Intermunicipal cooperation: When is it successful?

Intermunicipal cooperation (IMC) is a way how to deal with pressures on local government resulting from increasing technical scale of production, growing scale of social and economic processes and pressures of the market (Hulst and van Montfort, 2007, 4). It is a voluntary solution to institutional collective action dilemma (i.e, situation when individual decisions lead to a collective outcome) which is less valued than the one that would be obtained if they acted together (Tavares and Feiock, 2014, 2) and an alternative to compulsory, tow-down territorial amalgamation (Hertzog, 2010 and Obec a finance, 2016).

From a point of view of a single municipality it is a public service delivery reform aimed at economies of scale, improved service quality and promotion of regional service coordination across fragmented local governments addressing service spillovers and tax exporting (Bel and Warner, 2016, 2 and 6).

Successful IMC generates collective benefits by producing efficiencies and economies of scale in provision and production of services and by internalizing spillover problems (Feiock, 2007, 49). Prerequisite for provision and production of many public services is the existence of particular infrastructure such as drinking water and sewer network or a school building. IMC can be particularly useful in case of building such an infrastructure. IMC is thus successful if it either builds the needed infrastructure and/or if it provides a particular service over a reasonable period of time.

As the paper drives on the key assumption that a successful cooperation is tracked in financial reports, i.e. successful cooperation is not possible without public expenditure, we can formulate these two propositions:

Proposition 1: A successful IMC has significant current expenditure which are stable over time.

Proposition 2: A successful IMC builds a sizable infrastructure, i.e., creates sizable new assets.

Driving on the basic budgetary rule that expenditure cannot be executed if it is not covered either by revenue or borrowing, there is no need to formulate propositions regarding revenue. If a VAM fulfills either of the two propositions above it is obvious that it was able to secure sufficient sources to finance this expenditure.

The main reasons for intermunicipal cooperation in the Czech Republic are sharing of experience, technical cooperation, and the matching of financial resources and savings (Gavlasová et al., 2007, 61). Our earlier interviews (Sedmihradská, 2011) show that most IMC networks expected that they would be able to attract resources that single municipalities would never receive. This expectation was stronger in direct relation to the less specific (or more general) the IMC purpose was. In each case, however, there were specific motives for cooperation, which justified IMC formation.

Keeping in mind, that any cooperation works only if the collective benefits are higher than the transaction costs of negotiating, monitoring and enforcing the agreement among the individual partners (Feiock, 2007, 51), it is not so surprising, that not all VAMs are successful in line with our propositions.

Most of the VAMs were formed during the finalization of the EU accession process between 1999 and 2003 (Figure 2) with high hopes that cooperation will guarantee access to EU funds and bring significant expected collective benefits and reasonable transaction costs related to the formation of an VAM. The reality showed that there were no EU grants designed especially for VAMs and that VAMs were competing for the same resources with municipalities. Therefore if it was possible, municipalities applied for the grants by themselves instead through a VAM. At the same time all of the EU grants are matching grants, which means that the member municipalities have to agree on a way how to cofinance a grant. To reach such an agreement incurs transaction costs, which may easily overweight the expected collective benefits from the grant.

On the other hand, even the decision to terminate operation of a VAM requires collective action, as all of the individual members municipal councils have to approve it, which incurs additional transaction costs without any collective benefits. As long as the costs of operating a “sleeping” VAM are low, the willingness to terminate it is low as well.

Voluntary associations of municipalities: A tool especially designed for intermunicipal cooperation

The voluntary association of municipalities (VAM) is a special type of a legal entity intended for intermunicipal cooperation. A VAM can be founded by two or more municipalities that need not to be neighbors. One municipality can be a member of multiple VAMs. The VAM is established based on a contract that must be approved by the municipal councils of all participating municipalities. The VAM legally comes into being when the regional office registers it. The VAM ends its existence based on an agreement, lapse of the designated period, or fulfillment of the task defined in the founding contract. The activity of a VAM is guided by its status declaration.

VAMs formation and activity is regulated by the Law on Municipalities (128/2000 coll.) and its management by the Law on Budgetary Rules of Local Governments (250/2000 Coll.). In case a particular issue is not regulated in these two laws the Civil Code (89/2012 Coll.) is applied generally.

Financial management of VAMs is regulated similarly to that of local governments: VAMs prepare and approve annual budget which uses the Budget classification (323/2002 Coll.), compile the standard budget reporting and accounting documents and their management is subject to an annual audit. Subsequently all the financial data are made public by the Ministry of Finance through its portal Monitor of the Treasury.

VAMs have three main financial sources, member contributions, non-tax revenues resulting from their own activity, and external resources such as grants (Gavlasová et al. 2007, 62). Member contributions (contributions from the member municipalities) usually include annual and entrance fees. The annual fee is mostly given as a per capita amount (approved by all participating municipalities), while the entrance fee is a lump sum per municipality. In case of the realization of an investment project, contributions are often calculated based on the cost principle.

Expenditures of VAMs were slowly growing in the last almost two decades with the exception of the year 2016. The rapid decline in expenditure indirectly shows the extreme dependence of the VAMs on the EU funds, which were in 2016 almost non-existent as the old programming period was finalized and the new one was not running fully yet. The share of VAMs expenditure in total municipal expenditure oscillates similarly as total VAMs expenditure (Figure 1).

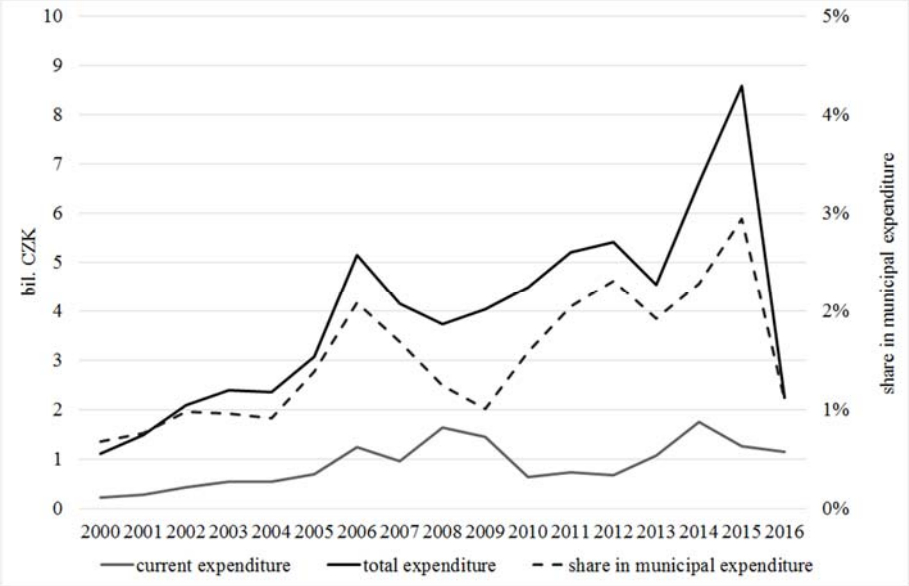

Figure 1: Current and total expenditures of VAMs (2000–2016, CZK billions)

Source: ARIS for 2000-2009, Monitor of the Treasury 2010-2016, own elaboration

An interesting feature of the VAMs management is the regulation of the property. The law on municipalities prohibits transfer of property from a municipality to a VAM, so VAMs can only act as managers of this property. This may bring many complications as shown by an example provided by Vedral et al. (2008, 285). One municipality places property in the care of a VAM; according to the law the municipality remains the owner of that particular property. Then if the VAM appreciates this property through an investment, the municipality collects this appreciation via the costs of partnering municipalities.

Despite the regulation a VAM can have property: property gained through the VAM's own activity regardless of the time of acquisition, and property received from its member municipalities before 2001 (Vedral, 2001).

This paper focuses only on VAMs; however it is necessary to mention parallel existence of these associations, so called microregions, which in contrary have no special legal form, although they mostly resemble VAMs. The description of a microregion is very vague: a microregion is an association of municipalities with no specific legal form and its goal is the common development of the territory of involved municipalities (Škrabal et al., 2006). Basically, a microregion is any municipal association that proclamations to be a microregion. Thus, there exist two overlapping groups of municipal associations. In the past, a lot of the research dealt specifically with microregions and omitted the remaining VAMs (e.g., Labounková, 2008 and Pápol at al., 2006).

All the VAMs are registered in the Registry of Economic Subjects (Czech Statistical Office, 2017). So far 1.075 VAMs were registered since 1991. Out of them, 270 have terminated their existence by 15 May 2017. The first VAMs were founded in 1991 and after quick diffusion of this form of cooperation in the first half of the 1990´s we can observe only a modest growth until 1998. Between 1998 and 2002 the number of VAMs in the Czech Republic more than tripled reaching the peak in 2006. Since then the number is declining or steady (Figure 2).

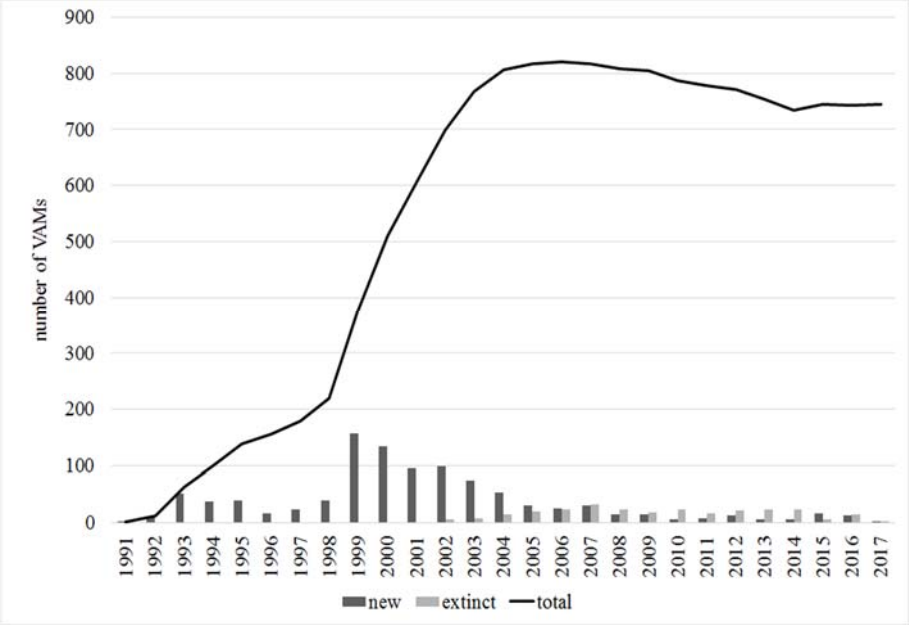

Figure 2: Number of new, extinct and active VAMs (as of 15 May 2017)

Source: Czech Statistical Office, 2017, own elaboration

Data and methods

Real data on financial management of the VAMs are presented in the same detail as data on municipal management by the Ministry of Finance through its portal Monitor of the Treasury. Unfortunately it does not cover all the VAMs which are currently active (Table 1). Depending on the context we use real data for either all 824 available VAMs or for 723 active ones and the number is indicated in the heading of each table.

Table 1: Number of VAMs and data availability in the Monitor of the Treasury

	active	extinct	total
Register of Economic Subjects	745	270	1.015
Monitor of the Treasury (at least one year)	721+2*	101	824
Budget data not available	24	169	193

Source: Czech Statistical Office, 2017 and Monitor of the Treasury

*Note: * the Monitor of the Treasury covers 2 associations with different legal form than VAM*

Expenditure is classified using both economic and functional classifications. Current and capital expenditure is defined according to the economic budget classification: class 5 is current expenditure and class 6 is capital expenditure. All of the expenditure is included regardless its source of financing. Published budget data do not allow to distinguish expenditure financed through the grants from the EU funds.

The function of the expenditure is defined according to the functional classification which is usually used in municipality accounting. We use up to the third level of detail to set 13 functional categories (Table 2).

Table 2: Current, capital and total expenditure in the functional categories (CZK millions, share in total and number of VAMs, total 2010-2016, 821 VAMs)

	Current expenditure			Capital expenditure			Total	
	mil. CZK	share	Number of VAMs	mil. CZK	share	Number of VAMs	mil. CZK	share
Drinking water (231)	1.522	21%	100	6.904	23%	94	8.427	23%
Sewer (232)	1.026	14%	132	18.630	62%	120	19.656	53%
Water management (234-9)	242	3%	15	104	0%	10	346	1%
Environment (37)	449	6%	159	952	3%	105	1.401	4%
Housing and communal services (36)	1.119	15%	410	712	2%	179	1.831	5%
Industry, trade and services (21)	274	4%	125	224	1%	50	498	1%
Transportation (22)	674	9%	148	1.568	5%	103	2.241	6%
Education (31, 32)	344	5%	145	10	0%	14	354	1%
Culture and sport (33, 34)	194	3%	201	194	1%	78	388	1%
Health care (35)	271	4%	14	72	0%	7	344	1%
Public administration (61, 62)	188	3%	151	26	0%	22	214	1%
Other (1, 4, 5)	88	1%	78	161	1%	32	249	1%
Financial operations (63, 64)	877	12%	716	290	1%	63	1.167	3%
Total	**7.268**		**821**	**29.848**		**536**	**37.116**	

Source: Monitor of the Treasury, own calculations

Note: Codes of the functional budget classification are in parenthesis

In order to operationalize our propositions we propose a set of financial indicators and threshold values indicating if the operation of a VAM is or is not in line with the proposition of successful intermunicipal cooperation during selected time period.

In order to operationalize Proposition 1 – a successful IMC has significant current expenditure which is stable over time – we have to specify significant and stable. Stable has two distinct characteristics: time and volatility. The corresponding criteria for current expenditure realized in at least one of the 11 functional areas (we excluded others and financial operations) are shown in Table 3.

Table 3: Indicators operationalizing Proposition 1

Indicator	Specification	Threshold
Significant	the expenditure exceeds a specified threshold	On average 120 000 CZK/year
Long-term	Number of years of recorded expenditure	At least 3 years
Stable	Limited volatility; maximum to average ratio is limited to the threshold	1.5 or 2 respectively

Source: authors

Specification of the threshold is the major limitation of this approach as all the values are just a result of the expert discussion of the authors and adjustment in case the criterion was too restrictive. This is also the reason why we chose to use two thresholds for the Stable indicator.

Investments typically fall into different fiscal years and therefore we evaluate capital expenditure for each of the 11 functional areas for the whole analyzed period 2010 to 2016.

Proposition 2 states that a successful IMC builds a sizable infrastructure, i.e. creates new sizable assets. We consider capital expenditure sizable, if it exceeds a threshold of 6 million of CZK. Public procurement law is effective for constructions with expected value exceeding 6 million CZK therefore we decided to use the same threshold.

The above specified indicators were calculated from the real data provided in the Monitor of the Treasury using pivot tables in MS EXCEL.

Results and discussion

VAMs generally provide wide range of public services. The most common are housing and communal services (410 VAMs), culture and sport (201 VAMs) and environment, predominantly waste management (159 VAMs). 151 VAMs recorded expenditure in public administration which can mean either provision of some joint services but more likely covers expenditure associated with management of the VAM itself. Provision of services in the area of health care (14 VAMs) and water management, i.e. expenditure related to water management except of drinking water and sewer (15 VAMs) is quite rare (Table 4).

If we only take into account significant expenditure (i.e. annual average expenditure exceeds CZK 120.000, about EUR 4.000) the three major areas remain the same. On the other hand if we consider the long-term of the provision of the service, i.e. expenditure was recorded at least in 3 out of 7 analyzed years, the drinking water offsets environment among the three major areas.

The most stable areas, regardless the threshold applied, are housing and communal services, culture and sport and education.

A successful VAM according to Proposition 1 scores well in case of all three indicators. The most successful VAM according to Indicator 2 provide services in the area of drinking water, housing and communal services and sewer. Using the more restricting Indicator 1.5 among the three most successful areas remain drinking water and sewer and health care replaces housing and communal services.

Table 4: Number and share of VAMs operating and successful in given area (2010-2016, 723 VAMs)

	VAM with current expenditure	Significant	Long -term	Stable 1.5*	Stable 2*	Indicator 1.5*		Indicator 2*	
Drinking water	98	88	81	42	63	25	25.5%	46	46.9%
Sewer	132	101	107	49	76	19	14.4%	38	28.8%
Housing and communal services	410	294	317	127	248	51	12.4%	116	28.3%
Industry, trade and services	125	90	76	55	85	13	10.4%	33	26.4%
Health care	14	10	6	14	14	3	21.4%	3	21.4%
Environment	159	131	65	77	120	15	9.4%	30	18.9%
Transportation	148	110	65	82	103	18	12.2%	25	16.9%
Public administration	152	80	86	61	105	9	5.9%	22	14.5%
Education	145	127	33	97	136	5	3.4%	18	12.4%
Culture and sport	201	138	100	86	141	11	5.5%	24	11.9%
Water management	15	9	5	7	9	0	0.0%	1	6.7%

Source: Monitor of the Treasury, own elaboration

*Note: * 1.5 and 2 indicate the maximum to average ratio in the stability indicator (Table 3)*

There are 149 and 290 VAMs successful in at least one functional area, using the Indicator 1.5 and Indicator 2 respectively. This is only 21 and 40% of the active VAMs. This low successful rate is caused for instance by violation of the stability criterion. While the stability per se seems justifiable, it may not comply with cash principle applied in the financial reporting. Increasing the threshold above 2 ruins the substance of the criterion.

195 VAMs (27%) were able to finance sizable investments in the last six years, 29 of them in more than one functional area. Most of the investments were realized in the area of sewer (69), drinking water (38), environment (31) and transportation (28). In contrary in the area of health care and public administration there was realized only one investment in each area and in case of education no sizable investment was undertaken by a VAM in the last seven years.

Using the established criteria we can conclude, that 380 VAM or 52.6% of the active VAMs were successful in the analyzed period (Table 5).

Table 5: Number and share of successful VAM (2010-2016)

	Proposition 1	Proposition 2	Both propositions	Successful VAMs	Share in 723 VAM
Indicator 1.5	98	144	51	293	40.5%
Indicator 2	185	90	105	380	52.6%

Source: authors

The above conclusion is of course subject to several limitations:

First is the underlying assumption that successful cooperation is not possible without public expenditure and that these are properly reported. We are aware of examples when expenditure related to the collective action are financed by one municipality, e.g. municipal accountant as a part of his job at the municipality compiles the accounts of the VAM as well or the municipality rents an office to the VAM for free.

Second difficulty is related to the nature of the data: expenditure recorded on cash principle including numerous internal financial operations. Despite this fact is a uniform and detailed budget classification, it is unlikely that all of the expenditure is classified absolutely flawlessly and uniformly in more than 800 units.

Third limitation is the operationalization of the propositions and especially the setting of the thresholds in case of Proposition 1. This problem could be reduced by application of different thresholds and comparison of the results (sensitivity analysis).

Conclusions

Municipal structure in the Czech Republic is extremely fragmented. This stirs up questions about the capacity of small municipalities to provide efficiently all the public services which are in their competence. Amalgamation is often proposed as a remedy to potential or existing problems by international organizations (Oliveira and Martinez-Vazquez, 2003 and OECD, 2016, 42), but the resistance to this solution is extremely strong and as well as the belief that intermunicipal cooperation (IMC) is a viable alternative (Obec a finance, 2016).

This paper is a first attempt to utilize available financial data about the major form of intermunicipal cooperation in the Czech Republic the voluntary associations of municipalities (VAMs) for classification and evaluation of the VAMs.

Analyzing the financial data of 723 active VAMs we identify 380 successful VAMs, i.e. VAMs with significant and stable current expenditure or realizing sizable investment in the period 2010 and 2016.

The analysis also confirmed that IMC in the form of VAM is most common and most successful in the areas of drinking water, sewer, housing and communal services and environment. While cooperation is very common in culture and sport it is rarely successful, i.e. these are mostly one time small events. On the other hand cooperation in case health care is quite rare but successful. Our results show as well that intermunicipal cooperation in case of education takes different forms than VAM - during the 7 years analyzed there was not realized any sizable investment and although current expenditure in education form is about 5% of total current expenditure, these can be considered successful only in 18 VAMs.

Appropriate financial indicators can be used not only for the intended further research aiming to identify the key factors of successful IMC in the Czech Republic but also to confirmation and falsification of common statements about the state of IMC and VAMs in the Czech Republic.

The contribution is processed as an output of a research project "Identifying key factors of successful inter-municipal cooperation" registered by the Czech Science Foundation under the registration number (GA17-15887S).

References:

BEL, G., WARNER, M. E. (2016). Factors explaining inter-municipal cooperation in service delivery: a meta-regression analysis. Journal of Economic Policy Reform, 19(2), 91-115.

CZECH STATISTICAL OFFICE (2017) Register ekonomických subjektů. (Registry of Economic Subjects) Requested query, 15 May 2017.

FEIOCK, R. C. (2007). Rational choice and regional governance. Journal of Urban Affairs, 29(1), 47-63.

HERTZOG, R. (2010). Intermunicipal cooperation: a viable alternative to territorial amalgamation?. Territorial Consolidation Reforms in Europe. Budapest: LGI–Open Society Institute, 289-312. Avaliable at https://www.researchgate.net/publication/236135200_TERRITORIAL_CONSOLIDATION_REFORMS_IN_EUROPE (May 31, 2017).

HULST, R., VAN MONTFORT, A. (Eds.). (2007). Inter-municipal cooperation in Europe (Vol. 238). Dordrecht: Springer.

GALVASOVÁ, I. ET AL. (2007) Spolupráce obcí jako faktor rozvoje. (Municipal cooperation as a factor of development) Brno, Georgetown. Available online at: http://www.garep.cz/publikace/spoluprace-obci-jako-faktor-rozvoje.pdf (May 31, 2017).

OECD (2016) Hospodářské přehledy OECD: Česká republika. (Economic Survey of Czech Republic) Červen 2016. Avaliable at http://www.oecd.org/eco/surveys/Czech-Republic-2016-overview-hospod%C3%A1%C5%99sk%C3%A9-p%C5%99ehledy.pdf (May 31, 2017).

LABOUNKOVÁ, V. (2008) Monitoring mikroregionů a jejich rozvojových dokumentů (Monitoring of microregions and of their development documents). Ústav územního rozvoje, Brno. Available at http://www.uur.cz/images/uzemnirozvoj/regionalnipolitika/Mikroregiony/Seminar_20081126/01_MonitoringMikroregionu_20081126.ppt#298,9,Snímek 9 (May 31, 2017).

LEWIS, C., FALL, F. (2016) Enhancing public sector efficiency and effectiveness in the Czech Republic. OECD Economics Department Working Paper, No: 1363. Avaliable at https://www.oecd.org/eco/Enhancing-public-sector-efficiency-and-effectiveness-in-the-Czech-Republic.pdf (May 31, 2017).

OBEC A FINANCE (2016) Žádné slučování! Jdeme cestou spolupráce obcí. (No amalgamation! We are going through the intermunicipal cooperation). Obec a finance, 5/2016. Avaliable at http://denik.obce.cz/clanek.asp?id=6727354 (May 31, 2017).

PÁPOL, T. (2006) Problémy mikroregionů při tvorbě společných projektů (Problems of microregions while realizing joint projects). Available online at: http://www.rozvoj.cz/editor/image/stranky3_soubory/-wb0905-hlavni-dokument-.pdf (May 31, 2017).

SMOČR (2014) Databáze DSO a členských obcí. (Database of VAMs and member municipalities). Avalaible at http://smocr.cz/obcesobe/200001581-cd260dcbd/Datab__ze_DSO_a___lensk__ch_obc__.ods (May 31, 2017).

SEDMIHRADSKÁ, L. (2010), "Voluntary Municipal Associations in the Czech Republic: Unfulfilled Expectations?" in P. Swianiewicz (ed.) Working Together: Intermunicipal Co-operation in Five Central European Countries, Open Society Foundation, Avaliable at http://observgo.uquebec.ca/observgo/fichiers/85195_GLR-3.pdf (May 31, 2017).

SWIANIEWICZ, P. (2011) Working Together. International Cooperation in Five Central European Countries. Budapest: Open Society Foundations. Avaliable at http://observgo.uquebec.ca/observgo/fichiers/85195_GLR-3.pdf (May 31, 2017).

TAVARES, A. F., FEIOCK, R. C. (2014). Intermunicipal cooperation and regional governance in Europe: An institutional collective action framework. European Consortium for Political Research in Glasgow, Scotland. Avaliable at http://paperroom.ipsa.org/app/webroot/papers/paper_33051.pdf (May 31, 2017).

OLIVEIRA, J. D. C., MARTINEZ-VAZQUEZ, J. (2003). Reforming Intergovernmental Fiscal Relations in the Czech Republic (No. 11291). The World Bank. Avaliable at https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11291 (May 31, 2017).

ŠKRABAL, I. ET AL. (2006) Metodika zavádění managementu rozvoje mikroregionů (Methodology of introduction of development management of microregions). Přerov: CPKP. Available at: http://www.cpkp.cz/index.php/publikace/met_mikro07.pdf/stahnout (May 31, 2017).
VEDRAL, J. ET AL. (2008) Zákon o obcích (obecní zřízení): komentář (Law on municipalities: commentary). Prague: C.H.Beck.
VEDRAL, J. (2001) Svazky obcí a majetek (Municipal associations and property). Available online at http://moderniobec.cz/svazky-obci-a-majetek/ (May 31, 2017).

Legislation

Budget classification (323/2002 Coll.)
Civil Code (89/2012 Coll.)
Law on Budgetary Rules of Local Governments (250/2000 Coll.)
Law on Municipalities (128/2000 coll.)

Contact address:

doc. Ing. Lucie Sedmihradská, Ph.D., Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta financí a účetnictví, Nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3, sedmih@vse.cz
Ing. Eduard Bakoš, Ph.D, Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta, Lipová 41a, 602 00 Brno, bakos@econ.muni.cz

Profil návštěvníka Národního parku Podyjí jako základ hodnocení percepční únosné kapacity

Visitors profile of National Park Podyjí as a base of perceptual carrying capacity evaluation

Jiří Schneider, Lenka Reichenbachová, Martina Buchtová

Abstrakt

Práce se zabývá zjišťováním a hodnocením aktuální intenzity turistického ruchu a návštěvnosti v národním parku Podyjí. Cílem výzkumu bylo zjistit, zda je intenzita návštěvnosti únosná a také jak je vnímána samotnými návštěvníky národního parku. V práci je provedena analýza návštěvnosti a dopadů rekreačních aktivit. Hlavním nástrojem výzkumu bylo dotazníkové šetření, zaměřené na profil návštěvníka NP Podyjí. Výsledky tohoto šetření jsou komparovány s dotazníkovým šetřením, které nechala zpracovat správa parku v roce 2006. Výsledky ukazují, zda a jakým způsobem se za poslední decennium změnily preference návštěvníků. Mezi nejdůležitější zjištění patří pokles týdenních pobytů ve prospěch jednodenních a víkendových. Veřejnost rovněž vnímá riziko střetů pěších turistů a cykloturistů na nezpevněných cestách více, než na asfaltových komunikacích. Jako hlavní problém vnímají respondenti neukázněnost návštěvníků.

Klíčová slova

únosná kapacita, cestovní ruch, národní park, monitoring návštěvnosti, dopady turismu.

Abstract

The work deals with the identification and evaluation of the current intensity of tourism and visitors flow in the Podyjí National Park. The aim of the research was to find out whether the visibility intensity is tolerable and as perceived by visitors to the National Park by itself. The work analyzes the attendance and impacts of recreational activities. The main tool of the research was a questionnaire survey, focused on the profile of the visitor of NP Podyjí. The results of this survey are compared with the questionnaire survey that was prepared by the Park Administration in 2006. The results show whether and how the visitor preferences changed in the last decennium. One of the most important findings is the drop in weekly stays in comparison with one-day and weekend holidays. The public also perceives the risk of accident between hikers and bikers on unpaved roads more than on asphalt roads. The respondents perceive visitors' insubordination as a major problem of visitors management.

Key words

carrying capacity, tourism, national park, visitors monitoring, impacts of tourism

Úvod

Intenzita cestovního ruchu v chráněných oblastech je v současné době často diskutovaným tématem. Ačkoli je cestovní ruch jedním ze stimulujících faktorů rozvoje regionů, může při stále se zvyšující návštěvnosti chráněných území vyvolávat řadu negativních dopadů. Těmi jsou pak ohrožovány jedinečné a vyhledávané charakteristiky

turisticky atraktivních lokalit. Atraktivita dochovaného stavu přírody a krajiny je přitom jedním z významných předpokladů dlouhodobé ekonomické prosperity obcí v turistických regionech. Základním předpokladem udržitelného cestovního ruchu ve zvláště chráněných územích je kvalitní správa hledající rovnováhu mezí řízenou péčí o chráněné fenomény a udržitelnou turistickou exploatací s respektováním limitů daného území.

Vlivem turismu na krajinu a přírodní prostředí se zabývá celá řada prací. Od podrobného zkoumání dynamiky disturbančních jevů (např. Barančok, Barančoková 2008, Schneider, Lorencová 2015), až po metody monitoringu návštěvnosti a především managementu rekreačních využívání a turismu ve zvláště chráněných územích. K těmto metodám patří např. Tourism Optimalization Management Model (TOMM), Visitor Impact Management (VIMP), Visitor Experience and Resource Protection process (VERP) a Visitor Activity Management Planning (VAMP). Pomocí těchto systémů se provádí identifikace kvantitativních indikátorů a standardů, které determinují, kolik změn způsobených lidskou činností je přijatelných (Eagles, McCool, 2002, Schneider et al., 2016). Samostatnou kapitolou je pak veřejné vnímání přírodních disturbačních procesů a jejich dopadů na přírodní prostředí chráněných území (např. Švajda et al., 2016).

Za jeden z nejefektivnějších způsobů při snaze snížit negativní dopady z cestovního ruchu je považován návštěvnický management. Jedná se zejména o dopady na životní prostředí, nicméně podle použitých metod a nástrojů lze koordinovat i dopady sociokulturní a ekonomické (Mason, 2003). Jeho cílem je nejen minimalizace negativních dopadů návštěvníků na chráněné oblasti, ale také to, aby byly uspokojeny potřeby a požadavky návštěvníků z navštíveného místa (Shackley, 1998).

Borrie, McCool a Stankey (1999) zavádí celkem jedenáct principů návštěvnického managementu, které by měly být brány na vědomí, a měl by se jimi řídit management každého chráněného území. Např. první z nich se týká toho, že cíle návštěvnického managementu by měly být co nejvíce specifické. Další princip poukazuje na to, že management je zaměřen na řízení změn způsobených člověkem. V praxi to znamená, že většina těchto změn vede k narušení přírodního prostředí, což je nežádoucí. Některé změny ale mohou být žádoucí, např. mnoho CHÚ bylo vytvořeno právě v důsledku změn způsobených člověkem jako možnost rekreace a ekonomického rozvoje. Jako další příklad uvádím princip týkající se vztahu mezi nežádoucími dopady a mírou využívání území, který často nebývá pouze lineární. Znamená to, že některé prvky v CHÚ určené pro větší počet návštěvníků, mohou mít menší dopady než některé prvky pro malé množství návštěvníků. Jako důležité autoři považují i to, že limitování využívání území je jedna z nejvíce problémových a rušivých činností, protože způsobuje nejasnosti v určování, komu bude přístup povolen a jak bude územně vymezen (Reichenbachová, 2017).

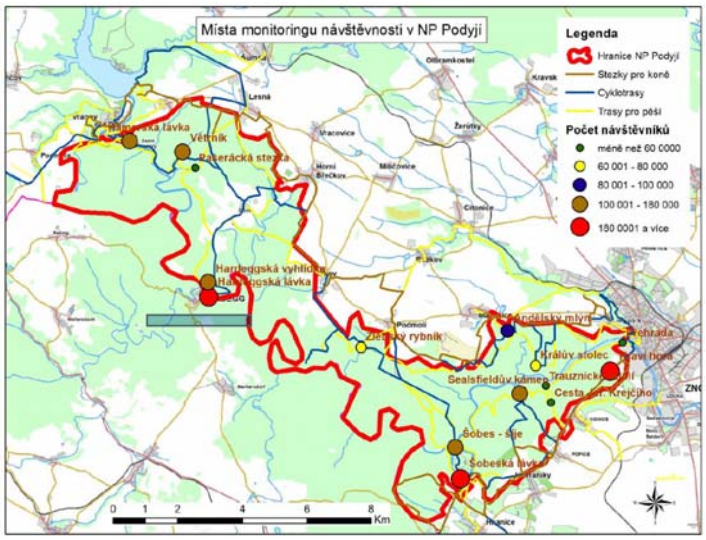
Limitující faktory rozvoje cestovního ruchu jsou popsány např. únosnou kapacitou prostředí. Ta je dána jak přírodními charakteristikami, tak i existencí a funkcemi technické infrastruktury a vybavenosti. Na druhou stranu je únosná kapacita území limitována intenzitou a formou společenských aktivit (hospodaření a využívání) a jejich vlivem na stav a procesy přírodních zdrojů. Převedeno na turismus, v čase se měnící požadavky turistů, rekreantů a návštěvníků na potenciál pro rekreační aktivity je zásadní hybnou silou, která tlačí na únosnou kapacitu území z hlediska rekreace. To je důvod, proč je důležité znát preference návštěvníků určitého území, požadavky na pobyt, druhy rekreačních aktivit a v neposlední řadě i ochotu platit za trávení volného času v tomto území.

Únosná kapacita prostředí je ukazatel, který udává maximální zatížení území antropogenními vlivy bez snížení kvality životního prostředí a ekosystémů (Pásková, Zelenka, 2002). Dle Zelenky (2014) je samotný koncept únosné kapacity poměrně obtížně uchopitelný a dosud ne dostatečně propracovaný. Zvyšování nároků na využívání národních parků a chráněných oblastí může mít značný dopad na přírodní a kulturní zdroje, potažmo na vjem návštěvníků (Manning, 2007).

Zelenka (2014) uvádí, že únosná kapacita je vždy specifická pro danou lokalitu. Únosná kapacita je důležitým faktorem, který je nezbytné brát v potaz při správě chráněných oblastí (Cupul-Magaña, Rodríguez-Troncoso, 2017).

Výsledná hodnota únosné kapacity konkrétního území je v praxi obtížně stanovitelná a ani ostatní autoři ji ve svých studiích zcela jasně nevymezují, protože se jedná o proměnnou hodnotu závislou na mnoha vnějších faktorech (McCool, 2001).

K jejímu co nejpřesnějšímu vyjádření je zapotřebí spolupráce odborníků z více oborů, stanovení nejvhodnějších kritérií pro dané území a jejich podrobný a dlouhodobý monitoring. Zároveň neexistuje všeobecně uznávaná a konkrétní metoda, která by byla obecně používána pro stanovení výsledné únosné kapacity (Manning, 2007).

Obrázek 1: Místa monitoringu návštěvnosti v NP Podyjí

Zdroj: Správa NP Podyjí, ArcČR 500, Arcdata Praha, vlastní zpracování

Krajina Národního parku Podyjí se z hlediska únosné kapacity vyznačuje silnými i slabými stránkami. Mezi ty silné patří ekologická stabilita a vysoká lesnatost území, vysoký podíl obtížně dostupných až nedostupných ploch, ve srovnáním s jinými národními parky v ČR relativní odlehlost a v neposlední řadě i nehorský terén a vegetace. Ke slabým stránkám patří především intenzivní (koncentrovaná) návštěvnost na malý počet stezek a lokalit a je otázkou, jak se do budoucna projeví změny klimatu a jejich dopady na vlastnosti a dynamiku místních ekosystémů.

Obrázek 2: „Huňaté“ rozcestníky jsou pro stezky v NP Podyjí typické. V řadě případů musí být po dvou nebo v nevelké vzdálenosti od sebe

Foto: Schneider, 2016

Metodika

Cílem výzkumu bylo vytvořit analýzu profilu návštěvníka NP Podyjí a srovnat s výzkumem, který nechala v roce 2006 vypracovat správa národního parku. Celkem se dotazníkového šetření zúčastnilo 206 osob. V případě výzkumu Správy NP Podyjí, který proběhl v roce 2006, byly zaznamenány odpovědi 251 respondentů. I přesto, že byla u obou průzkumů snaha o zajištění co nejvyšší reprezentativnosti, je nutné počítat s mírnou odlišností obou vzorků respondentů. Některé komentáře jsou také doplněny informacemi získanými prostřednictvím osobního rozhovoru se Správou NP Podyjí.

Dalším krokem bylo vyhodnocení dotazníkového šetření, jehož cílovou skupinou byli návštěvníci NP Podyjí. Toto se snažilo zachytit základní charakteristiky, postoje a názory návštěvníků NP Podyjí a také jejich vnímání současné intenzity turistického ruchu v NP. Cílem bylo zjistit zejména percepční únosnou kapacitu NP Podyjí a metodou komparace porovnat výsledky s výzkumem „Celoroční monitoring návštěvnosti Národního parku Podyjí“, který proběhl v roce 2006.

Pro srovnání bylo realizováno dotazníkové šetření aktuálních preferencí a chování návštěvníků národního parku. Probíhalo od srpna 2016 do března 2017. Data byla získávána jak elektronickou formou na stránkách NP Podyjí a jiných stránkách zaměřujících se na turistiku a ochranu přírody, tak v terénu. S ohledem na intenzitu návštěvnosti a ochotu respondentů vyplnit dotazník, byly vybrány lokality určené pro odpočinek, a to vinice Šobes a Hardeggská vyhlídka. Dotazník obsahoval 20 otázek týkajících se základních charakteristik a názorů návštěvníků NP a 6 otázek identifikačních. Oba dotazníky, z let 2006 i 2017 jsou mezi sebou srovnatelné.

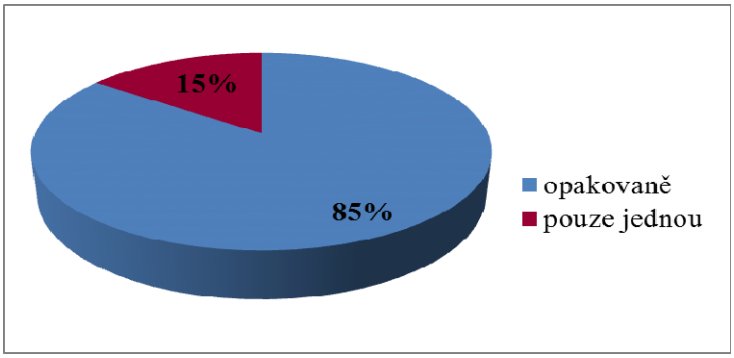
Výsledky dotazníkového šetření byly vyhodnoceny pomocí základních analýz v programu Excel. U vybraných jevů byla následně interpretována závislost pomocí kontingenčních tabulek. S ohledem na rozdílný počet respondentů ve výzkumech, jsou hodnoty uváděny relativně, nikoli absolutně. Důležité je také zmínit rozdílnou metodu sběru dat u obou průzkumů. Zatímco v roce 2006 byl celý průzkum realizován v terénu,

dotazníkové šetření o 10 let později kombinovalo částečný sběr dat v terénu i sběr dat elektronickou formou. Z tohoto důvodu je nutné počítat s možnou odlišností vzorků respondentů.

Pro získání rámcových a interpretujících informací byla využita metoda nestandardizovaného rozhovoru se Správou NP Podyjí. Tato metoda je charakteristická větší mírou volnosti než u rozhovoru standardizovaného. Předem byla vytvořena baterie otázek, jejichž pořadí nebylo pevně stanoveno. Nosným tématem rozhovoru byla současná intenzita turistického ruchu v NP, chování návštěvníků, potřeba usměrňování návštěvnosti, ale také zranitelnost NP a nepozorovatelné negativní dopady turistického ruchu, které nemohly být při vlastním pozorování zjištěny.

Výsledky

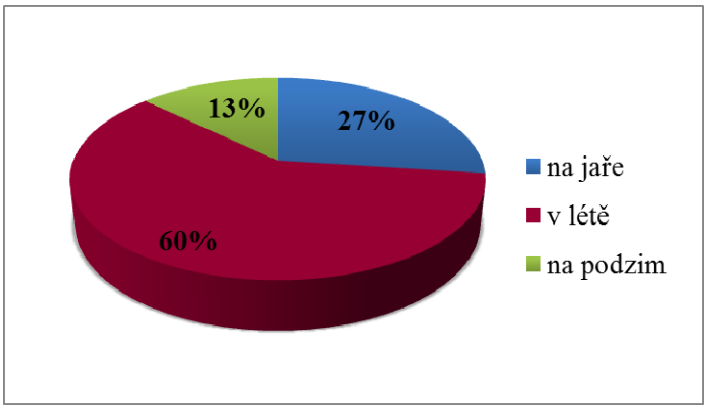
Prostřednictvím první otázky dotazníkového šetření bylo zjištěno, zda respondenti navštěvují území NP Podyjí opakovaně. Z celkového počtu 206 respondentů 15% navštívilo národní park pouze jednou. Zbylých 85%, v absolutním počtu 176 respondentů, zde bylo opakovaně.

Graf 1: Typ návštěvy v NP Podyjí

Zdroj: Reichenbachová 2017, vlastní zpracování

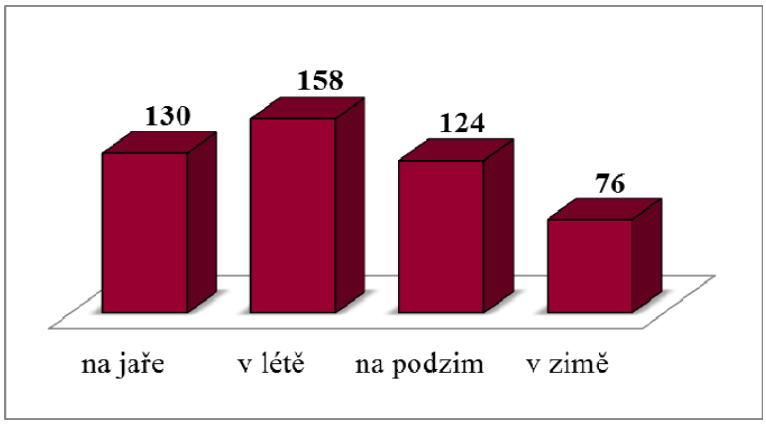
Další otázka se týkala ročního období v době návštěvy NP. Tato byla rozdělena na respondenty s jedinou návštěvou (30 osob) a ty, co zde byli opakovaně (176 osob). Většina respondentů, kteří navštívili NP pouze jednou, zde byla v létě, na jaře zde bylo 27 % dotázaných a 13 % na podzim. Odpověď „v zimě“ neuvedl ani jeden z této skupiny respondentů. Z výsledků je patrná vysoká sezónnost první návštěvnosti, která je nejvyšší v letní sezóně.

Graf 2: Roční období návštěvy respondentů, kteří navštívili NP pouze jednou

Zdroj: Reichenbachová 2017, vlastní zpracování

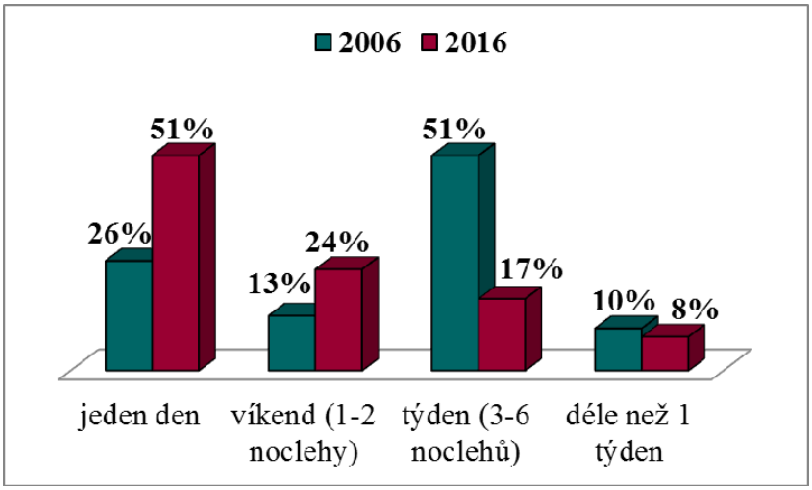
Respondenti, kteří navštívili NP opakovaně, mohli u otázky s výběrem ročního období označit více odpovědí. Nejčastější odpovědí bylo opět léto, kdy se zde ze 176 dotázaných vyskytovalo 158 osob, z čehož vyplývá, že NP je pro návštěvníky v létě velmi atraktivní. Dále následovalo jaro (130 osob) a podzim (124 osob). V zimě NP navštívilo 76 respondentů, což odpovídá zhruba 43 % dotázaných. Dle výsledku šetření není u opakovaných návštěv letní sezonnost zřejmá, resp. je možné za sezonu považovat rozmezí jaro až podzim. Výsledky opakovaných návštěvníků jsou však do značné míry ovlivněny odpověďmi dotázaných z nejbližšího okolí, největší koncentrace návštěvníků byla zaznamenána právě v okrese Znojmo, odkud pochází 32 % respondentů (druhým nejpočetnějším okresem bylo Brno-město, odkud pochází 13 % oslovených).

Graf 3: Roční období návštěvy respondentů, kteří navštívili NP opakovaně – absolutní počet

Zdroj: Reichenbachová 2017, vlastní zpracování

Důležitou otázkou v oblasti cestovního ruchu, potažmo v rozvoji regionu je délka návštěvy či pobytu v NP. Odpovědi vlastního výzkumu jsou srovnávány s předešlým průzkumem. Polovina respondentů, přesně 51 %, strávila v NP pouze jeden den, víkend zde strávilo 24 % dotázaných, týden 17 % a déle než jeden týden pouze 8 % oslovených.

Graf 4: Nejčastější délka návštěvy či pobytu v NP

Zdroj: Reichenbachová 2017, vlastní zpracování

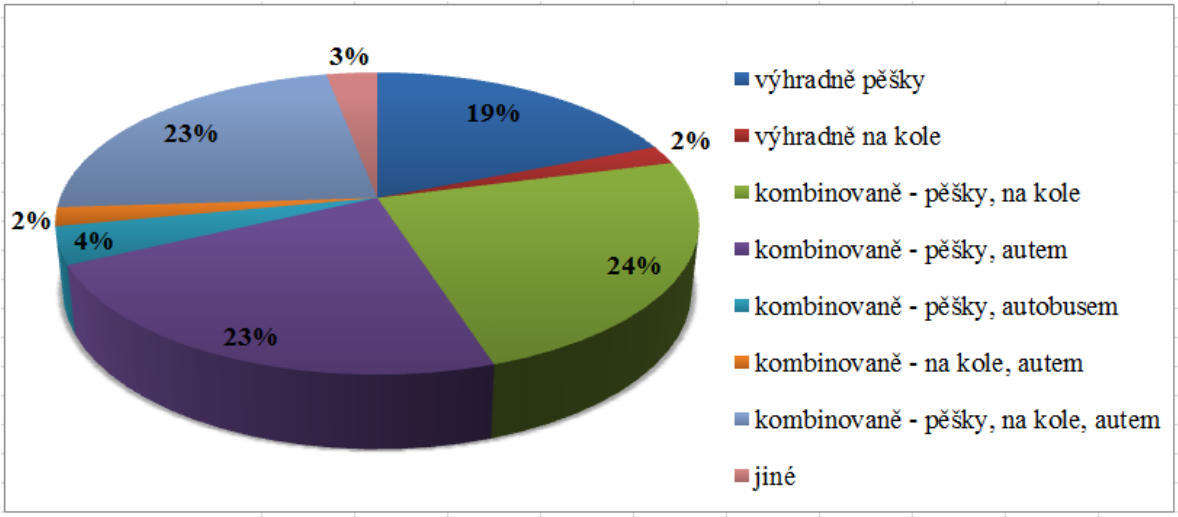
Výsledky vlastního šetření se od těch získaných z průzkumu značně liší. V roce 2006 nejčastěji respondenti strávili v NP týden (51 %), jeden den uvedlo 26 % oslovených, dále 13

% zde setrvalo víkend a 10 % dotázaných déle než jeden týden. Odlišné výsledky mohou být dány např. odlišností obou vzorků respondentů. Průzkum v roce 2006 byl realizován pouze v letní sezóně a respondenti byli dotazováni přímo v místě NP. S ohledem na výsledky první otázky se tak jeví pravděpodobnější zastihnout v NP v letních měsících více turistů, kteří nepochází z nejbližšího okolí, stejně tak prostřednictvím elektronických dotazníků.

Převážná část návštěvníků z okresu Znojmo (72 %) nejčastěji v NP strávila jeden den, pouze 8 % víkend (1 – 2 noclehy) a 20 % uvedlo délku pobytu delší jak týden, což byli zřejmě respondenti, kteří bydlí v těsné blízkosti NP a navštěvují ho pravidelně. Oproti tomu 39,8 % návštěvníků žijících mimo okres Znojmo uvedlo nejčastější délku pobytu také jeden den, ale větší část z nich už v NP strávila víkend (32,7 %) i týden (25 %). Je tedy zřejmé, že převážná část respondentů z okresu Znojmo v NP tráví pouze jeden den, na druhou stranu jednodenní návštěvníci nejsou tvořeni pouze těmi z okresu Znojmo. Naopak víkendové a týdenní pobyty zde tráví častěji respondenti žijící mimo okres Znojmo.

Respondenti byli také dotázáni na nejčastější typ dopravy po NP. Odpovědi respondentů jsou vyrovnané, což je patrné i z grafu 5. Nejčetnější odpovědí byla kombinovaná doprava (pěšky, na kole), kterou zvolilo 24 % z dotázaných. Dále následovala kombinovaná doprava – pěšky, autem a kombinovaná doprava – pěšky, na kole, autem, obě odpovědi zvolilo shodně 23 % respondentů. Četnost těchto odpovědí (v součtu 46 %) je zarážející, jelikož území NP je nepřístupné motoristům a vozidla je potřeba odstavit v obcích ochranného pásma či na odstavných plochách k tomu určených. Vysvětlením je, že respondenti odpovídali i o bezprostředním okolí NP, náležejícímu k ochranném pásmu.

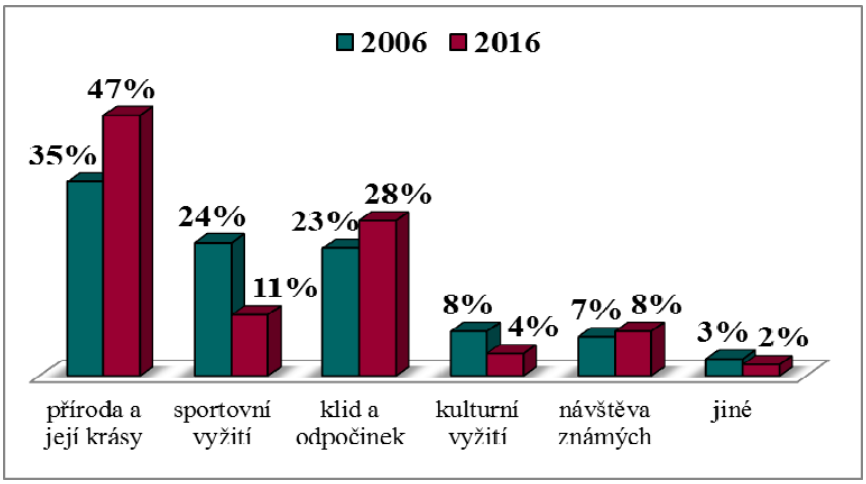
Téměř pětina oslovených (19 %) se pak po NP pohybuje výhradně pěšky. Zbývající možnosti odpovědí „výhradně na kole“, „kombinovaně – pěšky, autobusem“, „kombinovaně – pěšky, autobusem“ a „jiné“ zvolilo v součtu 11 % respondentů. Mezi jiné oslovení uvedli např. koloběžku, in-line brusle, běžky nebo chůzi s kočárkem.

Graf 5: Nejčastější typ dopravy po NP

Zdroj: Reichenbachová 2017, vlastní zpracování

Hlavní motiv pro návštěvu NP Podyjí se s časem nemění, což dokazují i výsledky obou výzkumů. Nejčetnější odpovědí byla příroda a její krásy. Dále klid a odpočinek a sportovní vyžití. Četnosti odpovědí jsou znázorněny v grafu 6.

Graf 6: Hlavní motiv návštěvy NP Podyjí

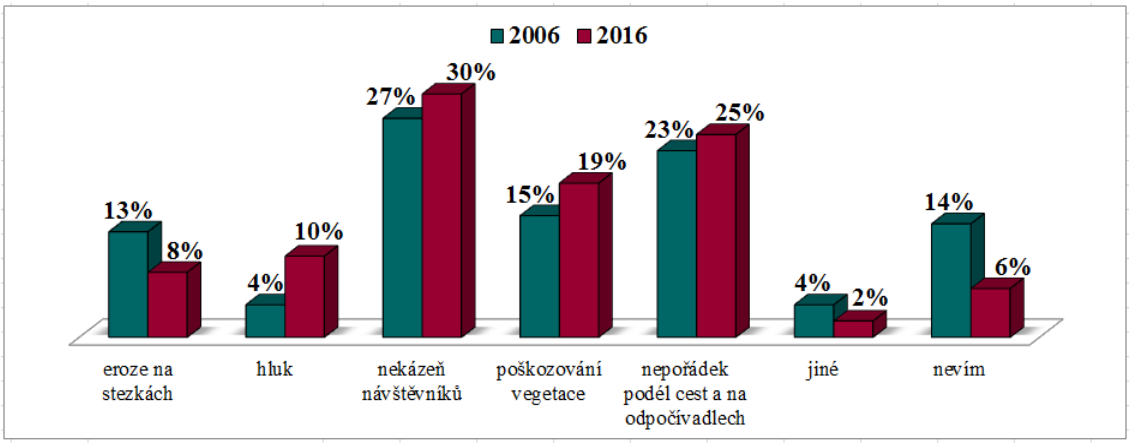
Zdroj: Reichenbachová 2017, vlastní zpracování

Respondenti byli v rámci dotazníkového šetření dotázáni i v oblasti nejzávažnějších dopadů turismu na chráněnou lokalitu. Výsledky z obou průzkumů jsou téměř totožné a jsou zaznamenány v grafu 7. Za největší problém považují respondenti nekázeň návštěvníků, nepořádek podél cest a na odpočívadlech a poškozování vegetace. Tyto negativní jevy v zájmové oblasti jsou nejvíce pozorovány v turisticky nejvíce exponovaných oblastech. V území dochází k hromadění odpadkům především na významných turistických křižovatkách, okolo laviček a turistických přístřešků. Dle Správy NP Podyjí se nejvíce odpadků koncentruje v řece Dyji pod městysem Vranov nad Dyjí. Hejdová (2010) provedla v NP Podyjí průzkum, kdy došlo ke sběru odpadků v hlavní turistické sezóně kolem 2 turistických tras. První byla vysoce frekventovaná trasa Hardegg – Čížov, kde probíhal sběr na délce 4 km. Na druhé, méně frekventovaná trase Ledové sluje – Lesná proběhl sběr na 3 km trasy. Na těchto 2 trasách bylo nasbíráno 310 kusů odpadků, které měly dohromady hmotnost 4 kg. Nejčastěji se jednalo o plasty a sklo. Úklid odpadků na území národního parku probíhá zpravidla 2x za rok a to po zimě a po ukončení sezóny za přispění různých dobrovolných skupin a zaměstnanců správy.

Mezi nekázeň návštěvníků lze také zahrnout neoprávněné vjezdy motorových vozidel na území NP Podyjí. Z rozhovoru se Správou vyplynulo, že návštěvníci ve většině případů přijedou do území NP dobře informováni, problém s nepovolenými vjezdy vzniká spíše často na straně místních obyvatel, a to například v houbařské sezóně. Podle Správy NP Podyjí často dochází k nepovoleným vjezdům ze strany místních obyvatel i z důvodu, že někteří pracují v lese a mají často přístup i za ochranné kovové závory, čehož využívají i ve svém volném čase.

Vegetace je nejčastěji poškozována sešlapem, kdy návštěvníci nerespektují zákaz pohybu mimo označené cesty a prošlapávají cesty nové. Tyto pak ohrožují chráněné fenomény. Sešlap vegetace je nejpatrnější v okolí Šobeské lávky, Kraví hory a podél Cesty Jaroslava Krejčího.

K regulaci negativních dopadů návštěvnosti na přírodu a krajinu se konkrétně v NP Podyjí využívá například vzdělávání, osvětu a informace, stráž přírody, infopanely, tzv. klidové zóny, omezování vjezdu motorových vozidel do území.

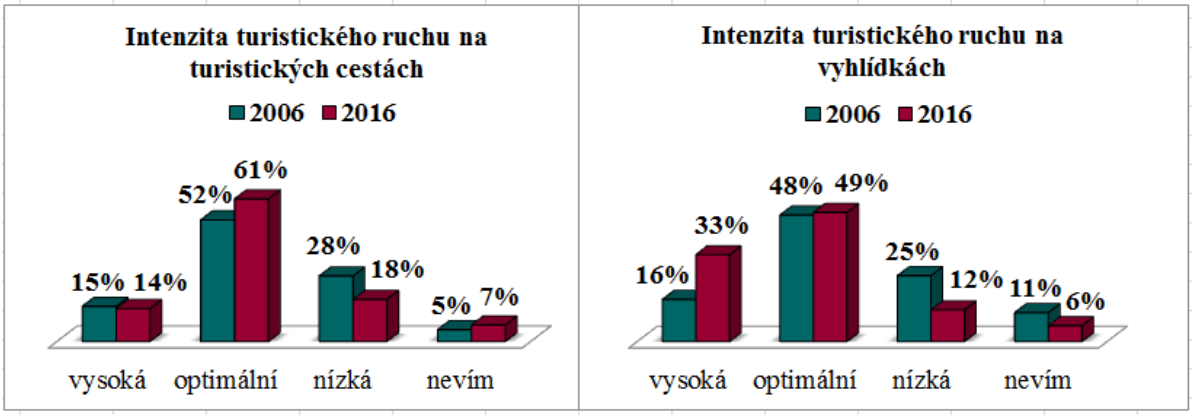
Graf 7: Nejzávažnější dopady turismu dle respondentů

Zdroj: Reichenbachová 2017, vlastní zpracování

Samotné vnímání intenzity turistického ruchu v NP Podyjí, tedy percepční únosná kapacita, je subjektivní vnímání respondentů. Jelikož je zde možnost rozdílného vnímání intenzity, byla v podotázkách upřesněna na dvě lokality, a to na cesty a na vyhlídky (viz graf 8).

Pouze 14 % respondentů považuje intenzitu turistického ruchu na turistických cestách za vysokou a 33 % považuje za vysokou intenzitu turistického ruchu na vyhlídkách. Většina respondentů si myslí, že je intenzita turistického ruchu optimální (61 % na turistických cestách a 49 % na vyhlídkách), jako nízkou pak hodnotí intenzitu turistického ruchu 18 % na turistických cestách a 12 % na vyhlídkách. Důležité je zmínit, že při vnímání intenzity turistického ruchu hraje důležitou roli roční období a doba návštěvy NP. V letní sezóně a o víkendech je intenzita návštěvnosti podstatně vyšší než mimo sezónu nebo v pracovních dnech. Pokud srovnáme oba výzkumy, z výsledků vyplývá, že se vnímání intenzity turistického ruchu příliš nezměnilo.

Snahou bylo také najít rozdíly mezi vnímáním současné intenzity turistického ruchu respondenty pocházejícími z okresu Znojmo a těmi ostatními. Intenzitu turistického ruchu na vyhlídkách považuje za vysokou 37 % respondentů žijících mimo okres Znojmo, zatímco u místních tuto odpověď zvolilo 24 % osob. Většina respondentů v obou skupinách však intenzitu hodnotí jako optimální (tuto odpověď zvolilo 60 % respondentů z okresu Znojmo a 44 % respondentů s bydlištěm mimo tento okres).

Graf 8: Intenzita turistického ruchu na turistických cestách a na vyhlídkách dle vnímání respondentů

Zdroj: Reichenbachová 2017, vlastní zpracování

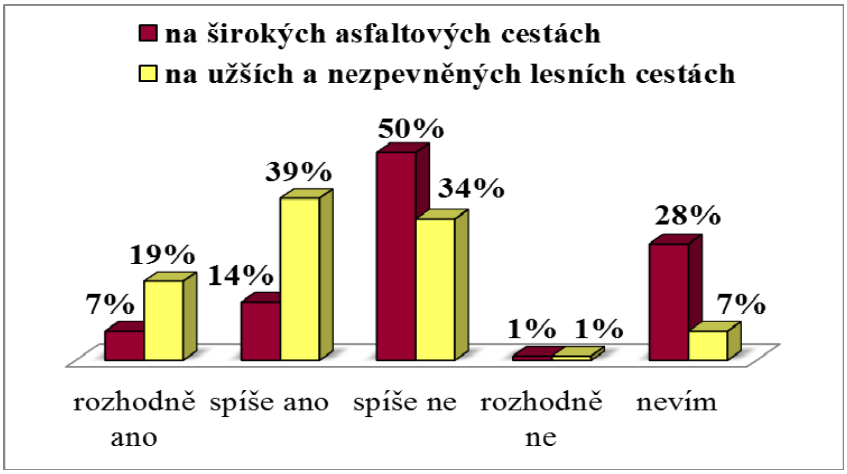
Vnímání intenzity turistického ruchu bylo dále zkoumáno i v závislosti na počtu obyvatel v obci bydliště respondenta. Z tabulky č. 1 vyplývá, že pro největší část respondentů s velikostí bydliště do 50 000 obyvatel je intenzita turistického ruchu na vyhlídkách optimální, naopak pro největší část respondentů s velikostí bydliště nad 50 000 obyvatel je intenzita turistického ruchu na vyhlídkách vysoká.

Tabulka 1: Vnímání intenzity turistického ruchu na vyhlídkách v závislosti na velikosti bydliště

Velikost bydliště	Intenzita turistického ruchu na vyhlídkách [%]				**Relativní zastoupení velikosti bydliště [%]**
	vysoká	optimální	nízká	**nevím**	
do 2 000 obyvatel	28,3	56,5	8,7	6,5	**32**
2 001 - 10 000 obyvatel	36,4	50,0	13,6	0,0	**18**
10 001 - 50 000 obyvatel	21,9	59,4	12,5	6,3	**21**
50 001 - 100 000 obyvatel	50,0	37,5	12,5	0,0	**5**
více než 100 000 obyvatel	42,5	35,0	10,0	12,5	**24**
Absolutní počet	69	100	24	**13**	**206 (100)**

Zdroj: Reichenbachová 2017, vlastní zpracování

Důležité bylo také zjistit, jak návštěvníci vnímají společné využívání cest pěšími turisty a cykloturisty (viz graf 9). Na širokých asfaltových cestách 50 % respondentů spíše nepovažuje za konfliktní společné využívání cest, 14 % dotázaných společné užívání cest za konfliktní spíše považuje, 7 % oslovených rozhodně považuje a 28 % na otázku odpovědělo „nevím“. Situaci na užších a nezpevněných lesních cestách je vážnější. Celých 39 % respondentů považuje společné využívání za spíše konfliktní, dále 34 % oslovených za spíše nekonfliktní a 19 % dotázaných za rozhodně konfliktní.

Graf 9: Odpověď respondentů, zda považují za konfliktní společné využívání cest pěšími turisty a cykloturisty

Zdroj: Reichenbachová 2017, vlastní zpracování

Diskuze

Základní charakteristiky a postoje návštěvnické populace NP Podyjí byly zjišťovány pomocí dotazníkového šetření, jehož výsledky byly následně porovnány s výzkumem Celoroční monitoring návštěvnosti Národního parku Podyjí autorů Najmanové a Čihaře (2007). V tomto výzkumu probíhal veškerý sběr dat přímo v terénu, a to v pracovních dnech i o víkendu a v letní, jarní i podzimní sezóně. Respondenti byli osloveni metodou náhodného výběru a následně s nimi vedli předem vyškolení studenti řízený rozhovor. Vlastní sběr dat pro účely této práce probíhal v terénu pouze částečně, a to pouze o víkendech během letní sezóny, kdy byla předpokládána nejvyšší návštěvnost. Část dat byla získána distribucí dotazníku online. Lze předpokládat, že dotazník na internetu vyplňovali spíše lidé zajímající se o ochranu přírody a turistiku, kteří NP pravidelně navštěvují než např. rodiny nebo skupiny lidí, kteří do NP přijeli poprvé nebo náhodně.

Základní charakteristiky návštěvníků NP Podyjí byly zjišťovány i v bakalářské práci Budaiové (2013), zabývající se společenskou hodnotou rekreačních přínosů NP Podyjí. Autorka dochází k podobným výsledkům, tedy že hlavním motivem návštěvy je příroda a přírodní atraktivity, z jednotlivých forem turistiky je NP Podyjí nejvíce zastoupena pěší turistika a cykloturistika a návštěvnost NP Podyjí má výrazně sezónní charakter. Najmanová a Čihař (2007) se věnují analýze dat pomocí dotazníkového šetření i ze stran místních obyvatel, kde dochází k závěrům, že oproti návštěvníkům, kteří vnímají existenci NP velmi pozitivně, se cítí místní obyvatelé ovlivněni existencí NP spíše negativně.

Analýzou časových řad byla dále zjišťována predikce návštěvnosti do budoucnosti, kde lze očekávat, že se návštěvnost nebude v dalších letech výrazně měnit, jelikož nemá výrazně rostoucí ani klesající tendenci (Vančurová, 2016), což prostřednictvím rozhovoru potvrzují i zaměstnanci Správy NP Podyjí.

Shrnutí

Analýza návštěvnosti v NP ukázala, že turistika v NP v současnosti nemá masový charakter a prudké zvýšení návštěvnosti se neočekává ani v nejbližších letech. V bezprostřední blízkosti NP se nenacházejí velké ubytovací komplexy, které by zásadně ovlivňovaly celkovou a především celoroční intenzitu návštěvnosti. Současná intenzita turistického ruchu v NP je únosná a kapacita NP je pro stávající zatížení cestovním ruchem dostatečná. Toto tvrzení je však nutné dále doložit inventarizačními průzkumy společenstev, nacházejících se v bezprostřední blízkosti nejfrekventovanějších bodů a stezek.

Z výsledných dat z monitoringu návštěvnosti a následně i mapového výstupu (obr. 1) je patrné, že vyšší návštěvností je zatížena východní strana NP, která je zároveň více zaměřena na vinařskou turistiku, také disponuje větší turistickou infrastrukturou.

Chování návštěvníků v současnosti nemá v území NP výrazné negativní dopady. Nejčetnější negativní činností je pohyb cyklistů po pěších turistických cestách, kde hrozí střety s pěšími turisty a poškození cest, které nejsou svým charakterem pro cyklisty určeny. Dále pohyb turistů mimo značené cesty, odhazování odpadků a vjezd motorových vozidel.

Z hlediska zranitelnosti není území NP v současnosti ohrožováno negativními dopady turismu, ale nejvíce je ohroženo zemědělstvím. Intenzivní obhospodařování půdy probíhá zejména v blízkosti severní hranice NP, odkud se do půdy dostává dusík, který urychluje především zarůstání bezlesí a zároveň nejcennějších lokalit.

Článek vznikl ve spojitosti s řešením projektu Interní grantové agentury Fakulty regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně č. 16/2015 - Vybrané environmentální nástroje jako faktory regionálního rozvoje.

Literatura:

BARANČOK, P., BARANČOKOVÁ, M. 2008. Evaluation of the tourist path carrying capacity in the Belianske Tatry Mts. Bratislava: *Ekológia*, 2008, Vol. 27, No. 4

BORRIE, W. T., S. MCCOOL a G. H. STANKEY. 1999 *Protected area planning principles and strategies*. University of Montana: Society and conservation faculty publications.

BUDAIOVÁ, R. 2013. *Společenská hodnota rekreačních přínosů Národního parku Podyjí.* Bakalářská práce. Brno: Mendelova univerzita

CUPUL-MAGAÑA, A. L., & RODRÍGUEZ-TRONCOSO, A. P. 2017. Tourist carrying capacity at Islas Marietas National Park: An essential tool to protect the coral community. *Applied Geography*, *88*, 15-23.

EAGLES, P. F. J., MCCOOL, S. F. 2002. *Tourism in National Parks and Protected Areas: Planning and management*. CABI, 2002. 320 str.

MANNING, R. E. 2007. *Parks and Carrying Capacity : Commons Without Tragedy. Washington*, DC: Island Press.

MASON, P. 2003. *Tourism Impacts, Planning and Management*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann, 191 s. ISBN 0-7506-5970-X.

MCCOOL, S. F., & LIME, D. W. 2001. Tourism carrying capacity: tempting fantasy or useful reality?. *Journal of sustainable tourism*, *9*(5), 372-388.

NAJMANOVÁ K., ČIHAŘ M. 2007. *Celoroční monitoring návštěvnosti Národního parku Podyjí.* Závěrečná zpráva. 13 pp.

PÁSKOVÁ, M., ZELENKA, J. 2002. *Výkladový slovník cestovního ruchu*. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj. 448 s. ISBN 80-239-0152-4.

REICHENBACHOVÁ, L. 2017. *Kapacita a únosnost území NP Podyjí ve vztahu k rekreaci a turismu*. Diplomová práce. Mendelova univerzita v Brně. Brno.

SCHNEIDER, J., KYJANIOVÁ, L., VYSKOT, I. 2016. Profil návštěvníka Národního Parku Malá Fatra. In *Region v rozvoji společnosti* 2016: sborník příspěvků. 1. vyd. Brno: Mendelova univerzita v Brně, s. 821--831. ISBN 978-80-7509-459-9.

SCHNEIDER, J., LORENCOVÁ, H. 2015. Recreational Activities, Practices and Attitudes of Visitors to the Protected Landscape Areas as a Basis for Resolving Confl icts of Recreation and Nature Protection. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 63(5): 1555–1564.

SHACKLEY, M. 1998. *Visitor Management: Case studies from World Heritage Sites*. Ox-ford: Butterworth-Heinemann, 250 s. ISBN 0-7506-4783-3.

ŠVAJDA, J., KORÓNY, S., ZIĘBA, A., & ADAMSKI, P. 2016. Perceptions of natural disturbance in Tatra National Park, Poland. *Forestry Journal*, *62*(2), 105-109.

VANČUROVÁ, Z. 2016. *Faktory ovlivňující návštěvnost v NP Podyjí*. Bakalářská práce. Brno: Mendelova univerzita.

ZELENKA, J. 2014. Ekonomické, kognitivní a manažerské aspekty únosné kapacity v cestovním ruchu. Conference: *Hradecké ekonomické dny* 2014, At Hradec Králové, Volume: 3

Kontaktní adresa autora:

Ing. Jiří Schneider, Ph.D., Ústav environmentalistiky a přírodních zdrojů, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně, Tř. Generála Píky 2005/7, Brno, 613 00, jiri.schneider@mendelu.cz

Ing. Lenka Reichenbachová, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně, Tř. Generála Píky 2005/7, Brno, 613 00, lenka.reichenbachova@seznam.cz.

Ing. Martina Buchtová, Ústav environmentalistiky a přírodních zdrojů, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně, Tř. Generála Píky 2005/7, Brno, 613 00, m.buchtak@seznam.cz

Porovnanie príjmov a výdavkov sociálnych zariadení v regiónoch Slovenskej republiky

Comparison of incomes and expenditures of social service facilities in the regions of the Slovak Republic

Ľubica Sipková, Viera Labudová.

Abstrakt:

V príspevku je snahou charakterizovať a regionálne porovnať príjmy a výdavky zariadení sociálnych služieb a zariadení na vykonávanie opatrení sociálnoprávnej ochrany a sociálnej kurately v ôsmich krajoch Slovenska. Viaceré rozmery finančnej situácie sú opísané a regionálne porovnané podľa štruktúr týchto zariadení, hlavne čo sa týka úrovne, variability a asymetrie rozdelenia príjmov a výdavkov v nich. Východiskové k analýzam sú individuálne údaje oficiálneho ročného štatistického zisťovania, s označením SOC 1-01, ktoré poskytol Štatistický úrad SR za rok 2015. Na základe grafickej a kvantitatívnej analýzy s využitím deskriptívnych štatistických metód v článku konštatujeme, že sú významné rozdiely v rozdelení príjmov a výdavkov pri regionálnom porovnaní podľa krajov Slovenska, hlavne v súvislosti s charakteristickými črtami týchto zariadení, čo sa týka právnej formy, druhu vlastníctva zariadenia, počtu poberateľov sociálnych služieb, ich veku a ochorenia, atď.

Klíčová slova:

sociálne služby, finančná situácia, príjmy, výdavky, sociálne zariadenia, NUTS regióny SR

Abstract:

The main goal of the paper is to characterize and compare incomes and expenditures in the various structures of the facilities providing social services and facilities for the implementation of social protection by the regions in the Slovak republic. The various dimension of financial situation is characterized and compared by measures of level, variability and asymmetry in income and expenditure distributions. In this analysis have been used the official individual data of regular annual surveys (SOC 1-01) during the period 2012-2015 provided by Statistical Office of the Slovak Republic. Based on the graphical and quantitative analysis by using the statistical descriptive methods the paper come to the conclusion that there are differences of income and expenditure distributions between the NUTS III regions, as well as concerning categories of facilities differ by type of ownership, legal form, number of cared persons in the facility, persons' ages, the nature of their diseases, etc.

Key words:

social services, financial situation, incomes, expenditures, social facilities, NUTS regions SR

Úvod

Osoby v nepriaznivej sociálnej situácii si často nevedia sami zabezpečiť základné životné potreby a sú odkázané na pomoc iných. Okrem pomoci príbuzných, blízkych a komunity v ktorej žijú majú *osoby v nepriaznivej sociálnej situácii* podľa zákonov V Slovenskej republike (SR) právo na výber poskytovateľa sociálnej služby a formy jej poskytovania. Druh sociálnej služby, forma a rozsah jej poskytovania sa však určujú konkrétne podľa *rozsahu nepriaznivej sociálnej situácie* alebo *stupňa odkázanosti fyzickej osoby na pomoc* inej.

Zabezpečenie sociálnych služieb obyvateľstvu je súčasťou plnenia cieľov *Stratégie Európy 2020*. Aj podľa *Národných priorít rozvoja sociálnych služieb na roky 2015 až 2020*, ako nástroja štátnej politiky na predloženie cieľových záujmov, úloh a podporných opatrení vlády SR, ústredným orgánom štátnej správy pri poskytovaní sociálnych služieb je Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, zameranie je však na *deinštitucionalizáciu* s *prioritou starostlivosti na komunitnej úrovni* so snahou znížiť počty pobytových zariadení a postupným presun ku komunitnej a domácej forme poskytovania sociálnych služieb. Ďalšími prioritami sú *rozvoj* a *modernizácia sociálnych služieb* so *zabezpečením ich kvality* a *dostupnosti* s cieľom *podpory a zaradenia osôb v čo najväčšej miere do spoločnosti*, *sociálnej súdržnosti* a *rozvinutia potenciálu služieb v oblasti zamestnanosti a nezamestnanosti* a ďalšie s uplatňovaním princípu *integrovanej zdravotno-sociálnej starostlivosti*.

Rovnako, ako v európskych štátoch, tak aj v SR, v súvislosti s *princípmi decentralizácie aj demokratizácie sociálnej správy a primeranosti sociálnej pomoci sociálnej potrebe*, sú popri financovaní štátom, obcou či verejným územným celkom z ich rozpočtov presadzované nové *trendy súčasného viaczdrojového financovania, transformácie a deinštitucionalizácie systémov sociálnych služieb, ako sociálne podnikanie a komunitné práce*.

Možnosti *poskytovateľov sociálnych služieb* (PSS) a hlavne situácia v *zariadeniach sociálnych služieb a zariadeniach na vykonávanie opatrení sociálnoprávnej ochrany a sociálnej kurately* (ďalej skrátene v sociálnych zariadeniach, SZ) vo veľkej miere závisí od konkrétnych možností financovania sociálnych služieb v štáte, ale aj od úrovne finančného hospodárenia a teda miery využitia všetkých možností financovania konkrétnym poskytovateľom.

V príspevku je hodnotené a regionálne porovnávané financovanie sociálnych zariadení v SR na základe mikroúdajov pravidelného zisťovania podľa Ročného výkazu o SZ s označením SOC 1-01 za rok 2015. Zisťovanie SOC1-01 je súčasťou Programu štátnych zisťovaní a údaje boli zatiaľ zbierané každoročne od roku 2012 s perspektívou pokračovania v nasledujúcich rokoch za účelom aj medzinárodných porovnaní.

Cieľom príspevku je charakterizovať a regionálne i štrukturálne porovnať finančné ukazovatele hospodárenia podľa zisťovaných znakov sociálnych zariadení s adresou sídla v SR v poslednom aktuálne dostupnom súbore za rok 2015. Rozdelenia zisťovaných príjmových a výdavkových premenných obsiahnutých v databáze poskytnutej Štatistickým úradom SR (ŠÚSR) sú regionálne a štrukturálne porovnané vhodnou aplikáciou deskriptívnych a induktívnych štatistických metód hlavne na kvantilovom základe a získané úhrnné a podielové informácie o hospodárení SZ v ich štruktúrach v regiónoch SR sú prehľadne tabuľkovo a graficky prezentované.

Pojmový aparát, východiska a použitá metodika

Definície, vymedzenia základných pojmov a klasifikácie v spracovávanej sociálnej oblasti, hlavne ohľadom sociálnej situácie, sociálnych služieb a ich poskytovateľov (napr. pojmov, ktoré sú v úvode označené šikmým písmom) v príspevku neuvádzame. Niektoré boli obsiahnuté už v zákone o sociálnom zabezpečení (zákon č. 100/1988 Zb., platnosť od 16.6.1988 do 31.12. 2003, zrušený 461/2003), upravené v zákone o poskytovaní sociálnych služieb právnickými a fyzickými osobami (zákon č. 135/1992 Zb.) a aktualizované v súčasnosti platnom zákone v SR o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (zákon č. 448/2008 Zb., platnosť od 15. 11. 1991, účinnosť od 1.7. 2016), alebo v novele zákona o sociálnych službách (Zákon, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov, t. j. zákon č. 50/2012 Zb. s účinnosťou od 1.3. 2012) a v znení neskorších predpisov a doplnení o zborník úplných znení zákonov a súvisiacich predpisov k 1.1.2016 z oblasti pracovnoprávnej, mzdovej a sociálnej.

Podľa zákona o sociálnych službách sú vymedzené v SR tieto druhy sociálnych zariadení (s % zastúpením SZ v zátvorke podľa Správy o sociálnej situácii obyvateľstva SR za rok 2015):

Domov sociálnych služieb (34%), Zariadenia pre seniorov (26%), Zariadenia opatrovateľskej služby (8%), Špecializované zariadenie (8%), Útulky (6%), Denné stacionáre (6%), ostatné ako Nocľaháreň, Domov na polceste, Zariadenie núdzového bývania, Zariadenie dočasnej starostlivosti o deti, Zariadenia podporovaného bývania, Rehabilitačné strediská (spolu 12%).

Okrem legislatívy možno viaceré vysvetlenia pojmov a súvislostí medzi nimi, ako aj fakty a názory o súčasnom stave, vývojových trendoch sociálnych služieb a ich financovania v SR nájsť spracované vo vedeckých prácach, napr. Kmeťovej (2012), Korimovej a Kmeťovej (2014), Holúbkovej a Ďurana (2013), a o starostlivosti so zameraním na seniorov napr. v článku Zanovitej a Kurucovej (2015) alebo Husákovej, Sika a kol. (2012).

Novela zákona o sociálnych službách (50/2012 Zb.) uvádza už aj nové spôsoby financovania *verejných poskytovateľov zriadených obcou* vo vybraných druhoch zariadení sociálnych služieb – zariadenie pre seniorov, nocľaháreň, útulok, domov na polceste, zariadenie podporovaného bývania a *neverejných poskytovateľov* v zariadeniach pre seniorov, zariadeniach opatrovateľskej služby, dennom stacionáre a v nocľahárni. Výška príspevku zo štátneho rozpočtu sa v nich stanovuje podľa druhu služby a množstva prijímateľov. Napr. v zariadeniach pre seniorov aj v zariadeniach opatrovateľskej služby je výška finančného príspevku na jedno miesto a mesiac po 320 eur, v domove sociálnych služieb a v špecializovanom zariadení 330 eur, v dennom stacionáre 184 eur, v zariadení dočasnej starostlivosti o deti 180 eur., v nocľahárni a v útulku po 120 eur.

Na úhrade služby dlhodobej starostlivosti sa fyzická osoba v starostlivosti má podieľať minimálne vo výške 50% ekonomicky oprávnených nákladov. Pri poskytnutí služby v SZ sa napr. zohľadňuje aj finančná situácia klienta, jeho rodiny, ako aj príjem z predaja nehnuteľností v posledných piatich rokoch. Nové zdroje financovania zahŕňajú príjmy nielen z domácností vo forme úhrad za starostlivosť, poplatkov a prípadne darov, ale aj príjmy zo zdravotných poisťovní, neziskových inštitúcií slúžiacich domácnostiam (NISD, napr. cirkevných organizácií), z verejných zbierok a sponzorských darov, grantov domácich aj zahraničných.

Premenná *Celkové príjmy* (ročné príjmy sociálneho zariadenia v eurách, v zisťovaní s označením AQ1683) zahŕňa: *neinvestičné dotácie* (AM3692), *dotácie na obstaranie dlhodobého majetku* (AG4271), *príjmy z rozpočtu samosprávneho kraja* (AQ6160), *príjmy z rozpočtu obcí* (AR3917), *príjmy zo súkromného sektoru* (DA5370), *príjmy zo sektoru NISD* (DA5372), *príjmy zo zdravotných poisťovní* (AR3919), *poplatky - úhrady za starostlivosť* (AQ3000), *príjmy z grantov zahraničných* (AQ7381), *príjmy z grantov domácich* (AR1160), *sponzorské dary a verejné zbierky* (AL6394) a *iné príjmy* (AR1161).nížená je o vrátené zdroje zriaďovateľovi (AR1162).

Čo sa týka nákladov na prevádzku SZ, teda finančných výdavkov Feješ a kol. (2012) uvádza približné podiely v ich zložení takto: priame mzdy 40%, strava 20%, správa a administratíva, energie, upratovanie a pranie a ostatné - každá položka po 10%. V zisťovaní SOC 1-01 sú sumarizované v premennej *Celkové výdavky* (ročné výdavky sociálneho zariadenia v eurách, AQ3901) a zahŕňajú bežné výdavky (AM9089), mzdy a náhrady mzdy zamestnancov (AM5521), odmeny pracujúcich na dohodu a brigádnikov (DA5371), sociálne odvody platené zamestnávateľmi do SP, ZP, a do 2. a 3. piliera dôchodkového sporenia (DA5374), obstaranie dlhodobého nehmotného a hmotného majetku vrátane rekonštrukcií (AM1657) a výdavky na zdravotnú starostlivosť (AR3920).

Na regionálnu analýzu je použitá Spoločná nomenklatúra územných jednotiek pre štatistické účely III. (regionálne štatistické územné jednotky SR, t. j. kraje SR – malé regióny na špecifické diagnózy, NUTS 3), ktorá má obmeny: SK010 s naším označením 1 pre Bratislavský (BA), SK021 2-Trnavský (TR), SK022 3-Trenčiansky (TN), SK023 4-Nitriansky (NR), SK031 5-Žilinský (ZA), SK032 6-Banskobystrický (BB), SK041 7-Prešovský (PO), SK042 8-Košický (KE) región SR. Pri regionálnym porovnaní

Deklarovanou snahou ŠÚ SR je zisťovanie SOC 1-01 zabezpečiť ako vyčerpávajúce bez chýbajúcich informácií, čo v roku 2015 nebolo celkom dosiahnuté, je ale dostatočne reprezentatívnym vzhľadom na informácie podľa databáz Ministerstva prace, sociálnych vecí a rodiny v Centrálnom registri poskytovateľov sociálnych služieb (obsahujúcich 6187

poskytovateľov SS v SR v auguste 2017)[1], alebo tých, ktoré boli získané z nám nedostupných databáz zdravotných poisťovni zachytávajúcich takmer všetkých poskytovateľov sociálnych služieb a spracovávané na základe zmluvných spoluprác a riešenia vedecko-výskumných projektov pre rezort zdravotníctva (pozri Gavurová a Liptáková (2014), Gavurová, Ńtefko, Bačík, (2014). Uvedené publikácie sa nevenujú však prioritne finančnému hospodáreniu SZ, ale opisujú počty, relatívne zastúpenia jednotlivých poskytovateľov sociálnych služieb v ich štruktúrach a regiónoch SR, napr. v závislosti od formy, druhu sociálnej služby a poskytovateľa a spracovávajú túto problematiku oddelene pre jednotlivé regióny SR. Je ťažké závery z týchto dvoch zdrojov relevantne vzájomne porovnať, členenia SZ v klasifikácii PSS nie sú totožné.

Prehľadné tabuľkové spracovanie priemerných miezd zamestnancov zdravotníckych zariadení je na oficiálnej stránke Slovenského odborového zväzu zdravotníctva a sociálnych služieb[2], sú to však hodnoty porovnateľné k iba jednej z nákladových položiek – výdajov SZ na mzdy zamestnancov.

Základnou a východiskovou v príspevku bola metodológia viacstupňového triedenia v procedúrach vytvárania vnorených kontingenčných tabuliek tabuľkového procesora Microsoft Excel a hlavne štrukturálnych tabuliek v programovom balíku JMP spoločnosti SAS s možnosťou rýchleho výpočtu relatívnych početností z úhrnu v riadku, stĺpci a z celkového úhrnu finančných položiek príjmovej a výdavkovej premennej podľa sledovaných znakov. Z deskriptívnych štatistických mier boli použité základné miery polohy rozdelení finančných premenných (extrémy, priemer, medián, dolný kvartil, horný decil), variability (absolútne – variačné rozpätie, smerodajná odchýlka a relatívne - variačný koeficient), ďalej koeficient šikmosti a špicatosti. Uprednostnené pri komparácii boli robustnejšie kvantilove miery, prípadne tzv. „Trimmediálny“ priemer s useknutím 5% najvyšších hodnôt. Aplikované metódy deskriptívnej štatistiky sú vysvetlené napr. v učebnici Pacáková a kol. (2009).

Grafická prezentácia početností stĺpcovými, výsekovými grafmi a tvarov rozdelení spojitých premenných histogrammi a najmä box-plotmi umožnila získať prvý pohľad na rozdelenia finančných položiek podľa druhov sociálnych zariadení a vzájomne ich porovnať, v ich hlbších štruktúrach nájsť rozdiely v ich finančnom hospodárení hlavne s ohľadom na regionálne členenie. Z analytických grafických zobrazení treba spomenúť grafy početností a hodnôt mier podľa regiónov SR, stĺpikové grafy percentuálnych zastúpení podľa regionálnych členení SZ, ako aj iné analytické grafy regionálnych porovnaní rozdelení v rôznych štruktúrach SZ hlavne s využitím programov SAS JMP12, Microsoft Excel a Statgraphics Centurion XVI.

Vzájomné vzťahy numerických premenných sme posúdili aj pomocou párových Pearsonových koeficientov korelácie v korelačnej matici, na charakteristiku vzájomných súvislostí finančných premenných obsiahnutých v databáze sme využili procedúry viacrozmerných porovnaní (v SAS JMP12).

Výsledky a diskusia k nim

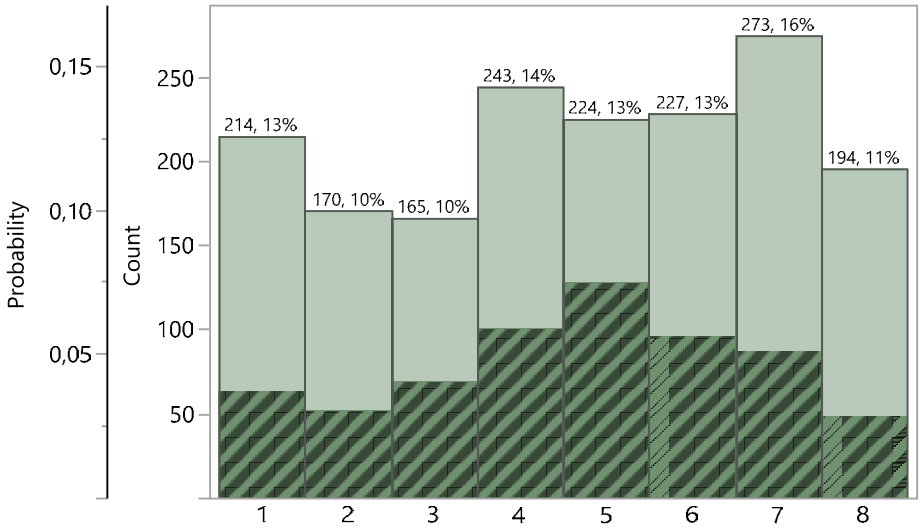
Vzhľadom na obmedzený rozsah príspevku uvádzame len niektoré výsledky a závery získané spracovaním údajovej základne poskytnutej Štatistickým úradom SR podľa zisťovania SOC 1-01, reprezentatívnej podľa krajov SR a viažucej sa ku kalendárnemu roku 2015. Nachádza sa v nej 1710 záznamových viet v 81 stĺpcoch (informáciu za 81 premenných za každé zo 1710 zariadení sociálnych služieb s adresou v SR).

[1] *Informácie o poskytovateľoch sociálnych služieb v Centrálnom registry MPSVaR SR možno pozrieť na: https://www.employment.gov.sk/sk/centralny-register-poskytovatelov-socialnych-sluzieb/?page=619&searchBean.kraj=&searchBean.druhSluzby=&searchBean.forma=&searchBean.typPoskytovatela=&btnSubmit=Vybra%C5%A5&_sourcePage=E50HialLXWIaRGuW5c8jQDvXVsR0Knkk9g1WCSoKl6E%3D&__fp=k8pTi497e1kEHuoXPUNWsZ14zj9mb6koDxDsuk-3_gSKoxuc5TiqkNJbx6sycXYm7kLY4QP3GhNdzo0XoqQYqSLxaoounPFUa72Y9anpt9F-lEFbh-zGn8XJavD8Usp6DxDsuk-3_gRaoJolpsRCC5q6Kt0KgZo1*

[2] *Priemerné mzdy zamestnancov zdravotníckych zariadení za 1.štvrťrok 2017 možno nájsť na http://www.sozzass.sk/userfiles/04_bulletin/2017/25NO/2017-06_IB_no25_SOZZASS.pdf*

Chýbajúce hodnoty boli iba v dvoch stĺpcoch - 182 zariadení nemalo uvedenú právnu formu (AR3088). Právnej formy 119 - Nezisková organizácia bolo 482 (32 %) zariadení, 321 - Rozpočtová organizácia bola v prípade 634 (41 %) a iná forma v prípade 412 (27 %) zariadení sociálnych služieb. Druh vlastníctva (AR6632) neuviedlo 71 zariadení, pričom 5-Vlastníctvo územnej samosprávy uviedlo 839 (51 %), 6-Vlastníctvo združení, politických strán a cirkví malo 632 (39 %) a položiek „iné“ bolo 168 (10 %) z 1639 vyplnených položiek druhu vlastníctva SZ. Druh vlastníctva a právna forma mali popri počte osôb v referenčnom období (AG4068) a počtu dní prevádzky SZ (AK5635) významný vplyv na výšku príjmov a výdavkov zariadení. Celoročne, teda 365 dní bolo v prevádzke 75 % zariadení, pričom len pod 5 % malo prevádzku menej ako 100 dní v roku 2015.

Počty zariadení sociálnych služieb v jednotlivých krajoch SR (kraje 1 až 8 v SR na osi X) v roku 2015 sú v absolútnom aj v relatívnom vyjadrení (hodnoty nad stĺpcami podľa osi Y) zobrazené na Grafe 1. Šrafovaním vyznačené časti stĺpcov predstavujú počty a zastúpenie SZ s právnou formou 321-Rozpočtová organizácia. Najväčší počet 273 SZ bol v Prešovskom kraji, t. j. 16 % v porovnaní s Trnavským, Trenčianskym a Košickým krajom s 10 % až 11 %-ným zastúpením. Najväčší počet , ale aj podiel rozpočtových SZ bol v Žilinskom kraji.

Graf 1: Regionálne porovnanie počtov zariadení sociálnej starostlivosti v SR

Zdroj: vlastná grafická analýza podľa údajov SOC 1-01 v SAS JMP12

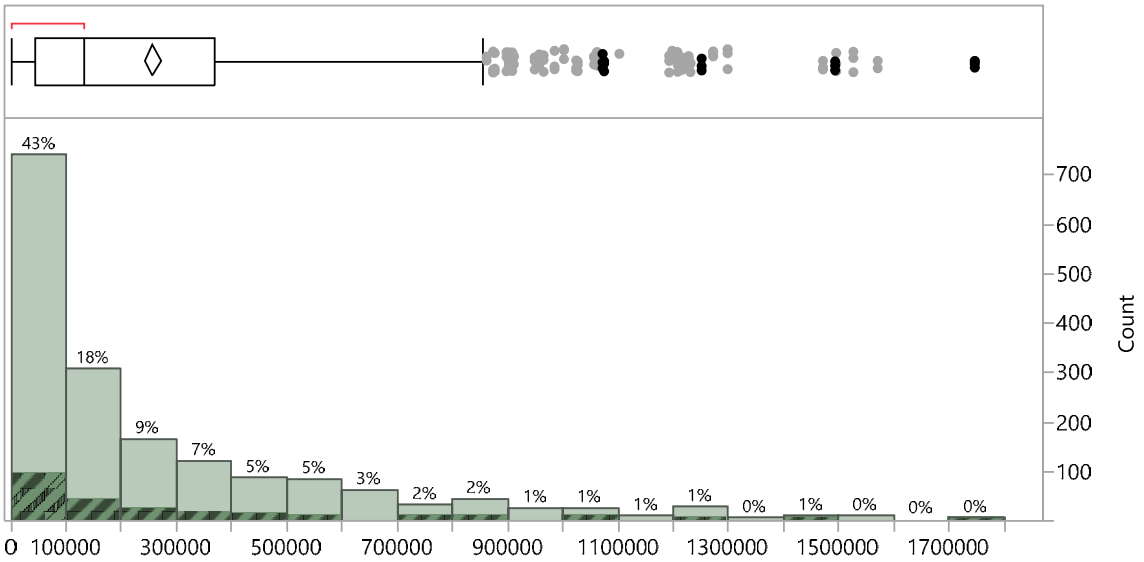
Štvrtina zariadení mala do 7 poberateľov sociálnych služieb, polovica do 18 a 75 % do 37 poberateľov. Veľkú variabilitu počtov poberateľov o veľkosti variačného koeficientu až 201 % spôsobilo 5 % zariadení s 597 a viac poberateľmi hlavne v Bratislavskom, Banskobystrickom a Prešovskom regióne, pričom najviac bolo zistených 1 013 poberateľov sociálnych služieb v jednom zariadení v Bratislavskom kraji. Služby 1 710 zariadení v SR v roku 2015 využívalo viac ako 5 426 tis. osôb, čo predstavuje 11,42 % obyvateľov SR (posledný riadok Tab. 1).

Celkové príjmy a výdavky ako aj ich položky v sociálnych zariadeniach SR sme z dôvodu porovnateľnosti zariadení podľa ich počtu osôb (*počet obyvateľov k referenčnému obdobiu*, AG4068) a rôznej doby prevádzky (*počet dní prevádzky*, AK5635) prepočítali a v krajoch porovnávali vo vyjadrení na osobu a štandardnú dĺžku mesiaca (30 dní).

Celkové príjmy SZ a ich položky v regionálnom členení

Empirické rozdelenie celkových ročných príjmov SZ v SR v roku 2015 (AQ1683, v eurách) je výrazne kladne asymetrické s priemernou ročnou úrovňou 258 901 eur na zariadenie, pričom ale štvrtina zariadení mala do 273 829 eur, polovica zariadení mala len maximálne 132 054 eur a 75 % zariadení len do 243 973 eur. Po odstránení 5 % extrémne vysokých hodnôt tzv. „Trimmediálny“ priemer je len 219 871 eur, teda nižší ako medián. Aj týchto niekoľko extrémne vysokých hodnôt, 10 % nad 695 077 eur z ktorých najvyššia zistená je 1 747 893 eur, ovplyvnilo hodnotu smerodajnej odchýlky 314 726 eur, ktorá je tak 1,212

násobkom priemernej úrovne (variačný koeficient je 121,56 %), však kvartilové rozpätie nepresahuje 327 tis. eur. Prekvapivé je, že najnižšie nulové hodnoty celkových ročných príjmov sa zistili až v prípade 50 zariadení a 10 % zariadení nemalo tieto príjmy viac ako 14 tis. eur. Koeficient šikmosti cez 1,8 a koeficient špicatosti 3,4 potvrdzujú výraznú odlišnosť empirického rozdelenia celkových ročných príjmov zariadení sociálnej starostlivosti v SR v roku 2015 od normality. Jeho vlastnosti sú graficky prezentované box-plotom (Graf 2) s extrémne vysokými hodnotami presahujúcimi 1,5 násobok nad úrovňou horného kvartilu šedými a čiernymi bodmi, ako aj histogramom s uvedením %-neho zastúpenia SZ v príjmových intervaloch po 100 tis. eur. Šrafovaná časť v stĺpcoch histogramu opäť prezentuje zastúpenie SZ s právnou formou 321-Rozpočtová organizácia.

Graf 1: Rozdelenie celkových ročných príjmov SZ SR v roku 2015

Zdroj: Vlastná grafická analýza podľa údajov SOC 1-01 v SAS JMP12

Regionálne porovnanie veľkosti úhrnov ročných celkových príjmov SZ spolu (AQ1683) v eurách ako aj ich percentuálne rozčlenenie podľa miesta sídla v krajoch SR obsahuje Tab 1. Objem celkových príjmov o výške viac ako 58 mil. eur malo spolu 214 zariadení v Bratislavskom kraji s 9 427 osobami v sociálnej starostlivosti. Nebol to regionálne však najvyšší objem celkových príjmov (13,10 % z objemu za SR), vyšší mali zariadenia v Prešovskom 13,72 % a v Nitrianskom kraji 13,43 %, pričom zariadenia v Prešovskom kraji mali aj najvyšší objem na obyvateľa. Však po zohľadnení počtu dní prevádzky v roku, najvyšší príjem na mesiac a osobu bol v Bratislavskom, resp. Trenčianskom regióne priemerne na zariadenie 1000 eur, resp. 932 eur.

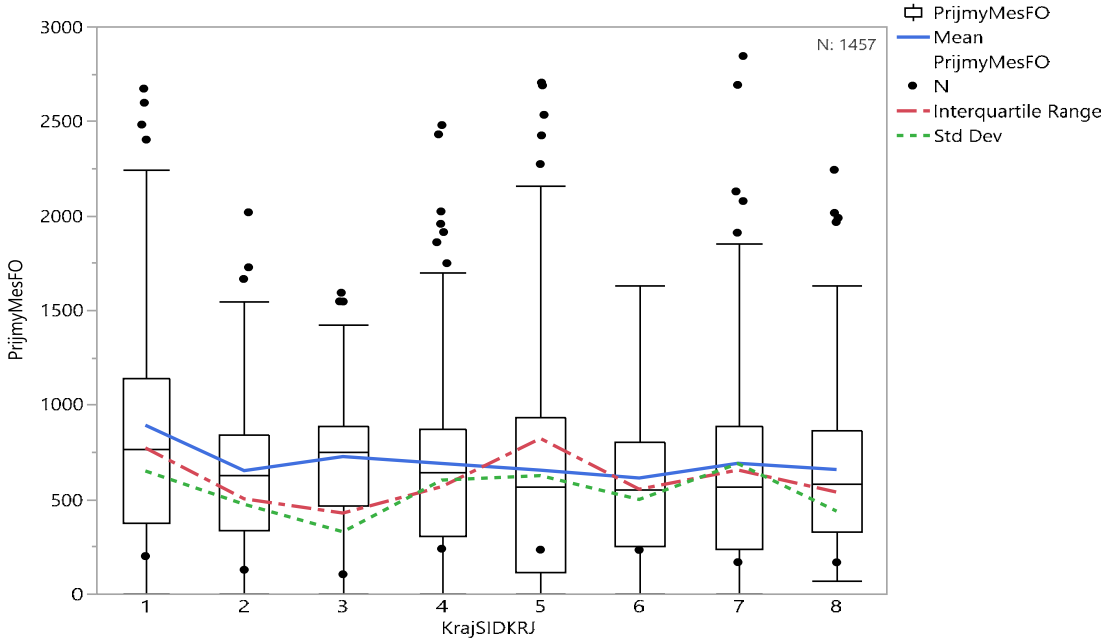
Aj podľa grafického porovnania (Graf 3) mier polohy rozdelení (priemery, mediány, dolné a horné kvartily v Box-plotoch v regiónoch) celkových mesačných príjmov na osobu v SZ, ako aj mier ich variability (smerodajné odchýlky a variačné koeficienty), ktoré sú znázornené čiarkovanými spojnicami, je zrejmé, že rozdelenia celkových príjmov SZ na osobu a štandardnú dĺžku mesiaca prevádzky sa v regiónoch SR líšia. Najhoršie bola na tom štvrtina SZ v Žilinskom kraji (dolný kvartil je v kraji 5 v box-plote najnižšie).

Tab. 1: Celkové príjmy zariadení sociálnych služieb v Slovenskej republike v roku 2015

Ozn. oblasti	Počet osôb v SZ v referenčnom období			Ročné celkové PRIJMY v €			Celkové PRIJMY zariadení v oblasti na osobu a prepočítaný mesiac prevádzky v €		
	Celkový počet v oblasti	Podiel z počtu za SR v %	Podiel na 1000 obyv. oblasti	Úhrn v kraji	Podiel z úhrnu SR v %	Na osobu v SZ	Úhrn v kraji	Podiel z úhrnu SR v %	Priemer na SZ
1 BA	9427	15,22	14,44	58001040	13,10	6153	215574	16,50	1007
2 TR	6249	10,09	9,87	52725486	11,91	8437	121460	9,30	719
3 TN	5777	9,33	7,25	49641176	11,21	8593	153704	11,76	932
4 NR	8064	13,02	11,81	59452775	13,43	7373	174064	13,32	716
5 ZA	7281	11,75	8,87	54054781	12,21	7424	156992	12,01	701
6 BB	9623	15,53	16,31	49769306	11,24	5172	143909	11,01	634
7 PO	8951	14,45	15,99	60756410	13,72	6788	201213	15,40	737
8 KE	6574	10,61	9,52	58319538	13,17	8871	139727	10,69	720
SR	**5426252**	**100,00**	**11,42**	**442720512**	**100,00**	**7147**	**1306645**	**100,00**	**765**

Zdroj: Vlastná analýza autora podľa SOC 1-01

V grafe nie je zobrazených deväť SZ s príjmami nad 3 tis eur na osobu a štandardnú dĺžku mesiaca prevádzky (2 v BA, 1 v TR, 1 v ZA, 2 v BB a 3 v PO). Variabilita príjmov je najväčšia v Bratislavskom, Žilinskom a v Prešovskom kraji, najnižšia v Trenčianskom, Banskobystrickom a v Košickom kraji.

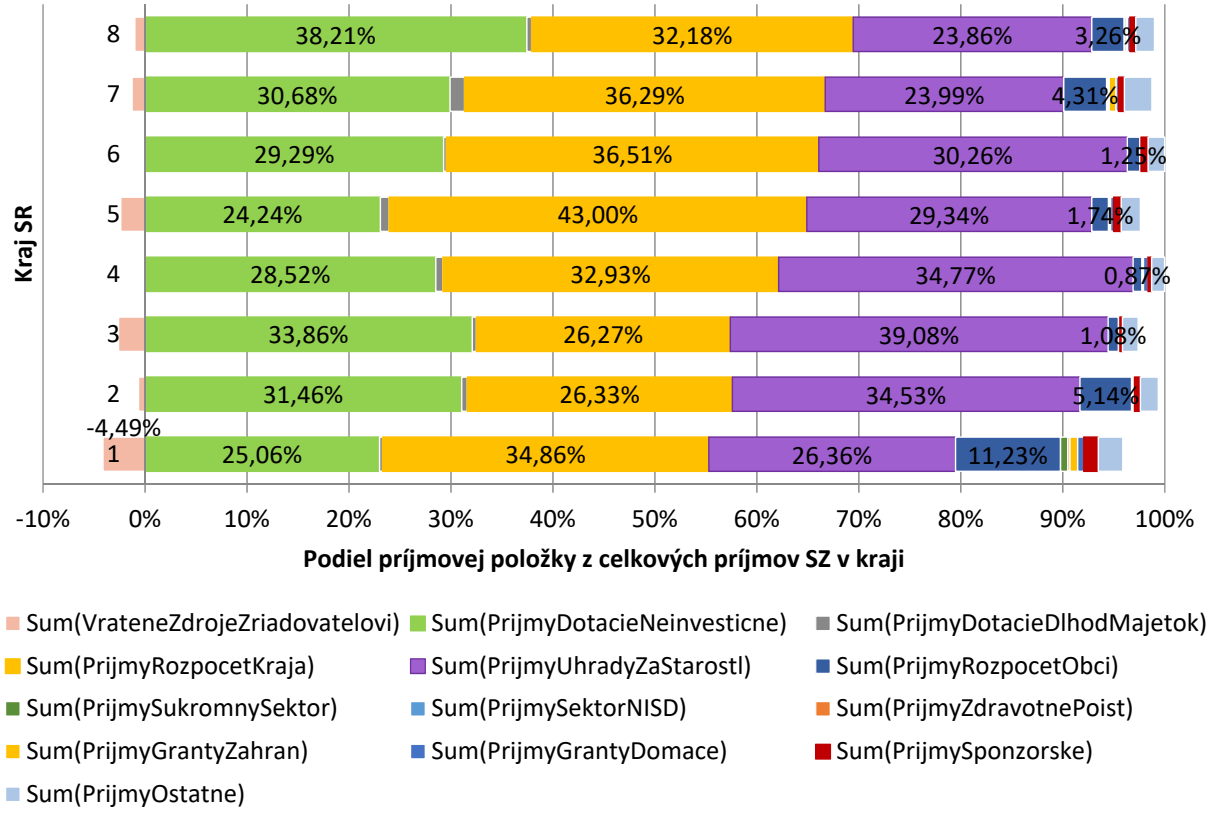
Graf 3: Regionálne porovnanie rozdelení celkových mesačných príjmov SZ v SR na osobu a štandardnú dĺžku mesiaca prevádzky zariadenia za rok 2015

Zdroj: Vlastná grafická analýza autorov podľa údajov SOC 1-01 v SAS JMP12

Veľkosť výskytu SZ v jednotlivých krajoch podľa stupnice príjmov v eurách, teda aj objemy príjmov (vo vertikálnom zobrazení) predstavujú šedé tvary, pričom čierne body v dolnej časti pod dolným kvartilom reprezentujú absolútne počty SZ v jednotlivých krajoch.

Prehľadná sumarizácia deskriptívnych charakteristík celkových mesačných príjmov na osobu v sociálnej starostlivosti a štandardnú dĺžku mesiaca prevádzky zariadenia za rok 2015 a aj v členení podľa ôsmich krajov SR sa nachádza v Prílohe 1.

Zaujímalo nás, aká zložka príjmov najviac vplývala na výšku celkových príjmov SZ. Najvyššia hodnota párového koeficientu korelácie s celkovými príjmami SZ bola zistená pre príjmovú položku – poplatky (úhrady za starostlivosť, položka s kódom AQ3000) a to 0,7371. Ďalší nižší koeficient korelácie bol 0,5888 pre neinvestičné dotácie (AM3692), 0,5723 pre príjmy z rozpočtu samosprávneho kraja (AQ6160), ďalej 0,2583 pre príjmy z rozpočtu obcí (AR3917) a 0,1249 pre dotácie na obstaranie dlhodobého majetku (AG4271). Ostatné koeficienty korelácie pre súčtové položky do celkových príjmov SZ nepresahovali hodnotu 0,1, pričom odpočtová položka vrátené zdroje zriaďovateľovi (AR1162) vplývala na výšku príjmov samozrejme negatívne, ale významne s koeficientom až – 0,2754.

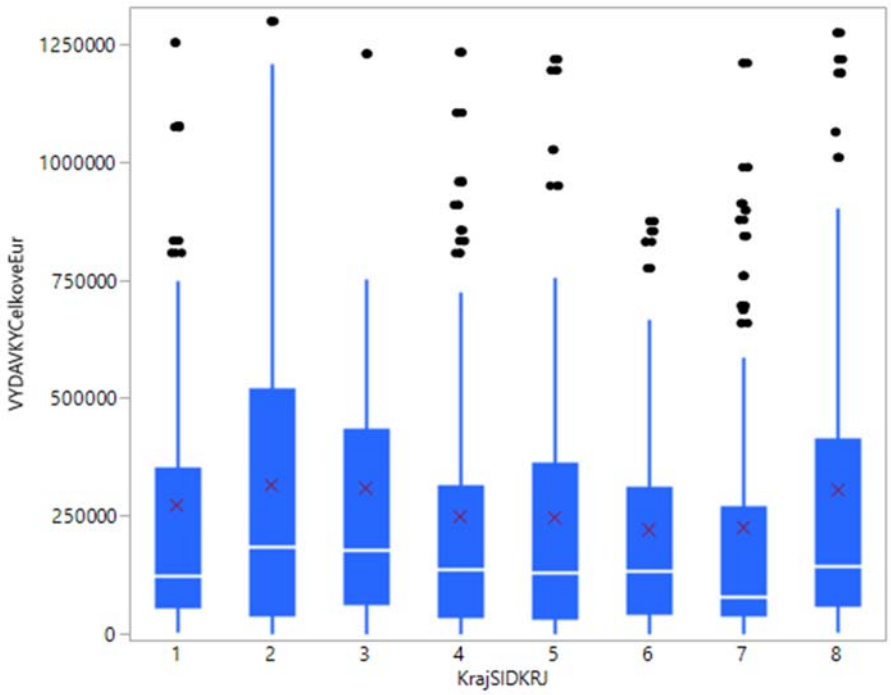
Graf 4: Porovnanie štruktúry mesačných príjmov SZ za rok 2015 podľa krajov SR

Zdroj: Vlastná grafická analýza autorov podľa údajov SOC 1-01 v SAS JMP12

Najväčšie podielom z objemu celkových príjmov SZ v každom kraji sú príjmové položky ako neinvestičné dotácie z ministerstva MPSVaR, príjmy z rozpočtu kraja a úhrady za starostlivosť osôb v starostlivosti (Obr. 4). Príjmy z rozpočtu obcí a z grantov zahraničných sú najväčšie v Bratislavskom kraji, však príjmy z rozpočtov obcí aj v Trnavskom a Prešovskom kraji sú nad 3 % z objemu celkových príjmov SZ v Kraji.

Celkové výdavky SZ a ich položky v regionálnom členení

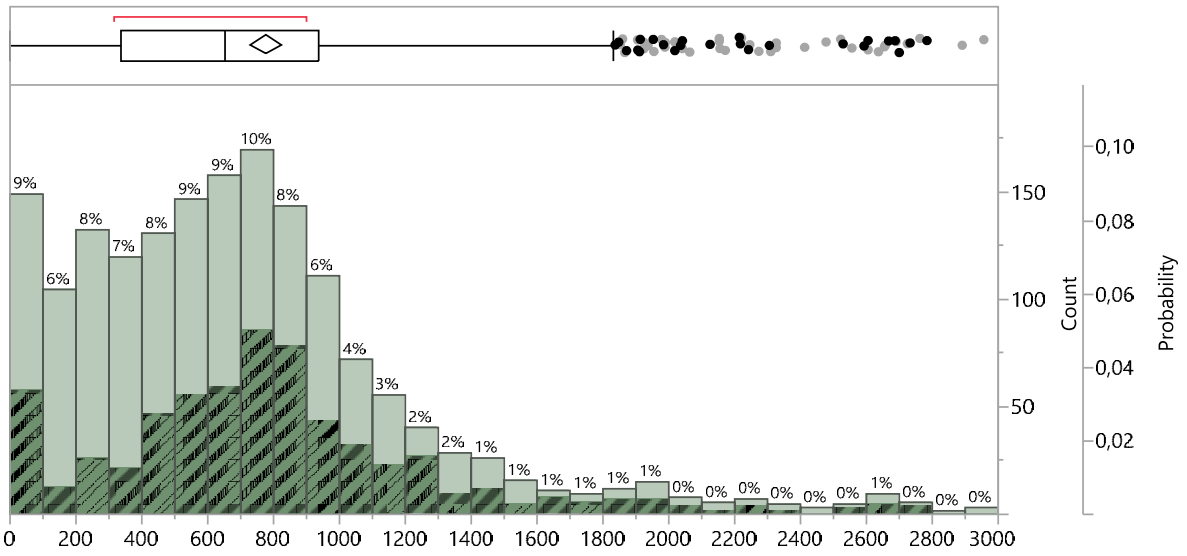
Nulové celkové ročné výdavky v roku 2015 malo až 60 zariadení sociálnych služieb v SR, 10 % malo pod 15 000 eur, štvrtina z nich neprekročila 45 000 eur a medián mal hodnotu 135 tis. eur. (priemer 260 622 eur so smerodajnou odchýlkou 314 746, teda 121 % variabilitou, robustný priemer bez 5 % extrémov bol 221 819 eur) Najvyšší zistené celkové ročné výdavky mali dve zariadenia v Bratislavskom kraji, obidve právnej formy 321-Rozpočtová organizácia kategórie 5-Vlastníctvo územnej samosprávy s hodnotami cez 1 748 tis. eur.

Graf 5: Rozdelenie celkových ročných výdavkov SZ v roku 2015 podľa krajov

Zdroj: Vlastná grafická analýza podľa údajov SOC 1-01 v SAS JMP12

Tvary rozdelení celkových ročných výdavkov pod 1 250 tis. eur za jednotlivé kraje regionálne porovnávame pomocou box-plotov (Graf 5). Nad touto hraničnou hodnotou v grafe bolo cca 2 % zariadení, všetko právnej formy 321 a tiež vlastníctva kategórie 5, ktoré sa nenachádzali v krajoch Stredoslovenského regiónu (kraje 4 Nitriansky, 5 Žilinský a 6 Banskobystrický nemali takéto extrémne vysoké ročné výdavky).

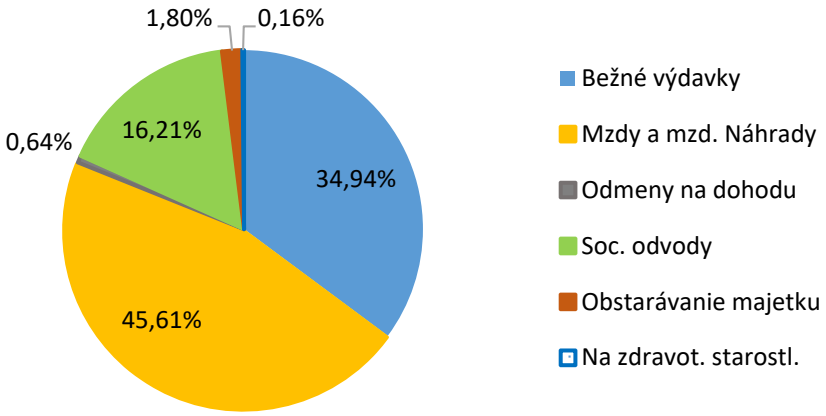

Graf 6: Rozdelenie celkových mesačných výdavkov SZ na osobu a štandardnú dĺžku mesiaca prevádzky zariadenia v Slovenskej republike v roku 2015

Zdroj: Vlastná grafická analýza podľa údajov SOC 1-01 v SAS JMP12

Vo všetkých krajoch rozdelenie celkových ročných výdavkov, ako aj celkových mesačných výdavkov na osobu v starostlivosti (Graf 6 opäť s prepočtom podľa počtu osôb a dĺžky prevádzky a so šrafovaním pre právnu formu 321-Rozpočtová organizácia) je výrazne kladne asymetrické. Hodnoty aj ďalších deskriptívnych mier celkových mesačných výdavkov na osobu v SZ sumarizujeme za SR a porovnávame podľa regiónov, druhu vlastníctva a právnej formy v Prílohe 2.

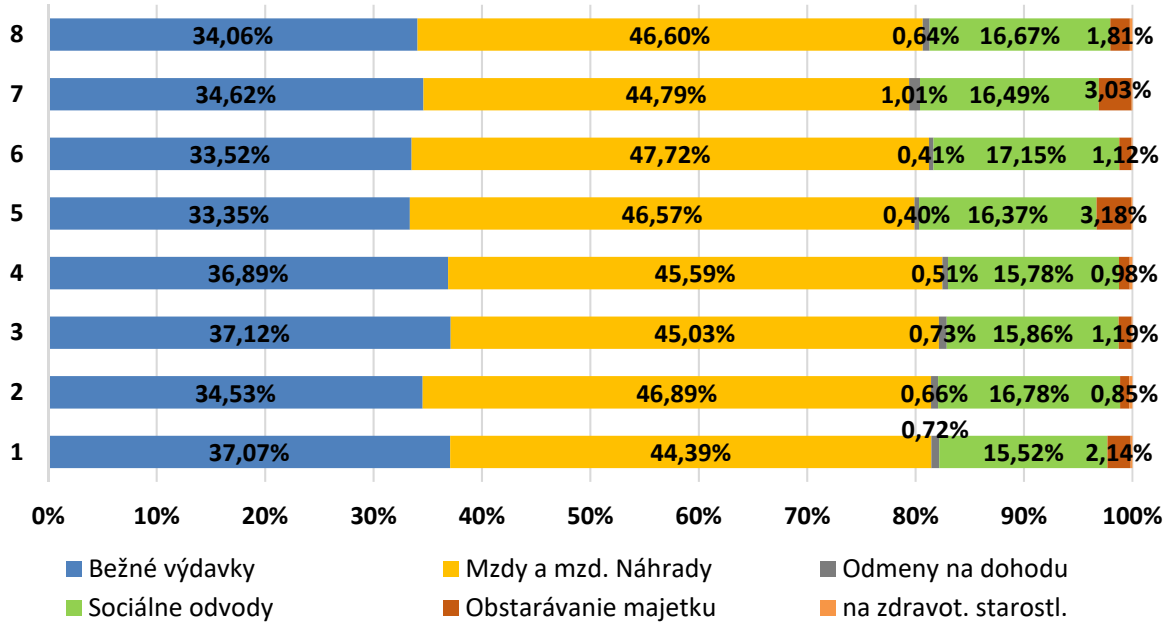
V databáze sa nachádza šesť výdavkových položiek. Ich podielové zastúpenie je v jednotlivých krajoch veľmi podobné, teda porovnateľné ako za celú SR, hlavne v položkách mzdových a bežných výdavkov (Graf 7), ktoré predstavujú najväčšiu časť - spolu viac ako 80 % celkových výdavkov SZ.

Graf 7: Štruktúra mesačných výdavkov SZ v SR za rok 2015

Zdroj: Vlastná grafická analýza autorov podľa údajov SOC 1-01

Obstarávanie dlhodobého hmotného a nehmotného majetku vrátane rekonštrukcií je percentuálne vyššie v Žilinskom a v Prešovskom kraji, pričom obstarávanie majetku je prekvapujúco nízkym podielom celkových výdavkov SZ všeobecne. V Žilinskom kraji sú viac zastúpené aj odmeny pracujúcich na dohodu a brigádnikov na úkor miezd a náhrad miezd zamestnancov (Graf 8). Sociálne odvody platené zamestnávateľmi do sociálnych a zdravotných poisťovní spolu s odvodmi do 2. a 3. piliera

Graf 8: Porovnanie štruktúry mesačných výdavkov SZ za rok 2015 podľa krajov

Zdroj: Vlastná grafická analýza autorov podľa údajov SOC 1-01

Zaujímali nás opäť korelačné vzťahy medzi celkovými ročnými výdavkami SZ a ich jednotlivými položkami. Najväčší nárast celkových výdavkov by spôsobil jednotkový nárast miezd a náhrad miezd zamestnancov SZ (koeficient korelácie 0,9792), ďalej nárast sociálnych odvodov (0,9744) a bežných výdavkov (0,9339). Jednotkový nárast položky Obstaranie dlhodobého nehmotného a hmotného majetku vrátane rekonštrukcií (0,3648) by rovnako jako

nárast položky Výdavky na zdravotnú starostlivosť (0,0900) spôsobil najmenší lineárny nárast, celkových nákladov v existujúcej štruktúre výdavkov SZ v roku 2015.

Zhrnutie:

Napriek cieľom Stratégie Európy 2020 a Národných priorít rozvoja sociálnych služieb na roky 2015 až 2020 v SR so zameraním na deinštitucionalizáciu s prioritou starostlivosti na komunitnej úrovni a teda snahu o postupný presun ku komunitnej a domácej forme poskytovania sociálnych služieb sú sociálne služby v rôznych druhoch sociálnych zariadení jednou so základných foriem pomoci na túto pomoc odkázaným obyvateľom SR. Zhodnotiť finančné hospodárenie zariadení sociálnych služieb na Slovensku a regionálne ho porovnať v štruktúre príjmových a výdavkových položiek bolo hlavným cieľom príspevku.

Výsledky v aplikačnej časti boli získané využitím rôznych numerických a grafických deskriptívnych metód štatistiky, nakoľko údajová základňa pochádza z reprezentatívneho zisťovania s označením SOC 1-01, ktoré je deklarované ako úplné oficiálne ročné zisťovanie Štatistického úradu SR. Najväčší počet, až 273 SZ bolo v Prešovskom kraji, t. j. 16 % v porovnaní s Trnavským, Trenčianskym a Košickým krajom s 10 % až 11 %-ným zastúpením. Najväčší počet , ale aj podiel rozpočtových SZ bol v Žilinskom kraji.

Tvar rozdelenia celkových ročných príjmov SZ a tvar celkových ročných výdavkov zariadení sociálnej starostlivosti v SR sa vzájomne moc nelíšia. Prekvapujúce bolo zistenie, že objem celkových ročných výdavkov prevyšuje objem celkových ročných príjmov nielen v úhrne za SR, ale aj vo všetkých krajoch okrem Bratislavského kraja. Naše závery však touto skutočnosťou nie sú výrazne poznačené, rozdiel v objemoch v eurách (napr. celkový ročný príjem podľa súčtu jednotlivých položiek je nižší o hodnotu 2 943 036 eur za SR ako objem premennej celkové ročné príjmy SZ) predstavuje to menej ako pol percenta celkových ročných príjmov zariadení v SR a je približne rovnakým podielom regionálne rozložený.

Napriek týmto nezrovnalostiam sme dospeli k zaujímavým výsledkom pre regionálnych porovnaniach hospodárenia SZ v SR v roku 2015. Objem celkových príjmov o výške viac ako 58 mil. eur malo spolu 214 zariadení v Bratislavskom kraji s 9 427 osobami v sociálnej starostlivosti. Najvyšší objem celkových príjmov mali zariadenia v Prešovskom 13,72 %, v Nitrianskom kraji 13,43 %, v Bratislavskom kraji (13,10 % z objemu za SR), pričom zariadenia v Prešovskom kraji mali aj najvyšší objem na obyvateľa. Však po zohľadnení počtu dní prevádzky v roku, najvyšší príjem na mesiac a osobu bol v Bratislavskom, resp. Trenčianskom regióne priemerne na zariadenie 1000 eur, resp. 932 eur. Najväčšie podielom z objemu celkových príjmov SZ v každom kraji sú príjmové položky ako neinvestičné dotácie z ministerstva MPSVaR, príjmy z rozpočtu kraja a úhrady za starostlivosť osôb v starostlivosti.

Aj veľkosť výdavkov sa v zariadeniach sociálnych služieb výrazne líšila. Nulové celkové ročné výdavky v roku 2015 malo až 60 zariadení sociálnych služieb v SR. Ich rozdelenie je výrazne kladne asymetrické s niekoľkými extrémnymi zistenými hodnotami. Porovnaním štruktúry výdavkov konštatujeme napr., že položky mzdových a bežných výdavkov predstavujú najväčšiu časť - spolu viac ako 80 % celkových výdavkov SZ a že obstarávanie dlhodobého hmotného a nehmotného majetku vrátane rekonštrukcií je percentuálne vyššie v Žilinskom a v Prešovskom kraji, pričom obstarávanie majetku je prekvapujúco nízkym podielom celkových výdavkov SZ všeobecne vo všetkých regiónoch SR. V Žilinskom kraji sú viac zastúpené odmeny pracujúcich na dohodu a brigádnikov na úkor miezd a náhrad miezd zamestnancov.

Porovnania hospodárenia SZ vo viacerých rokoch umožnia opísať zmeny a tendencie s možnosťou zhodnotenia plnenia cieľov Stratégie Európy 2020 a Národných priorít rozvoja sociálnych služieb na roky 2015 až 2020 v SR. Preto do budúcna plánujeme podobnú analýzu aj s porovnaním za viaceré roky zisťovania so začiatkom v roku 2012 a s využitím aj viacrozmerných metód porovnávania v štruktúrach zariadení sociálnych služieb.

Tento článok vznikol s podporou grantovej agentúry VEGA v rámci projektu VEGA č. 1/0092/15: Moderné prístupy k navrhovaniu komplexných štatistických prieskumov a VEGA č. 1/0770/17: Dostupnosť bývania na Slovensku

Literatúra:

FEJEŠ, M., DUPÁKOVÁ, J., VELIKÁ, M. 2012. Ako efektívne riadiť zariadenia pre seniorov [online]. Bratislava: SOCIA – nadácia na podporu sociálnych zmien pre Nezávislú platformu SocioFórum. ISBN 978-80-969744-3-6. [cit. 2017-08-01] .Dostupné na: http://www.socioforum.sk/attachments/category/41/SOCIA_Ako-efektivne-riadit-zar-pre-seniorov_SF.pdf

GAVUROVÁ, B., LIPTÁKOVÁ, E. 2014. Analýza štruktúry poskytovateľov sociálnych služieb na Slovensku. In: Forum Statisticum Slovacum. Roč. 10, č. 4 (2014), s. 40-46. - ISSN 1336-7420. Spôsob prístupu: www.ssds.sk.

GAVUROVÁ, B., ŃTEFKO, R., BAČÍK, R. 2014. The Analysis of Social Services' Structure in a Specific Region and its Significance for Health and Social Policy in Slovakia. In: Polish Journal of Management Studies. Vol. 10, no. 2 (2014), p. 43-53. ISSN 2081- 7452. [online]. [cit. 2017-07-14]. Dostupné na internete: http://www.pjms.zim.pcz.pl/table-of-contents.php.

HOLÚBKOVÁ, S., ĎURANA, R. 2013. ODVAHA NA NOVÉ SOCIÁLNE SLUŽBY. Bratislava: INESS, 2013. 39 s. ISBN 978-80-969765-3-9 5.

HUSÁKOVÁ, M., SIKA, P. 2012.Social services in relation to the quality of life for seniors. In The new Economy. ISSN 1336-1732, 2012, vol. 5, no. 4, p. 84-95.

KMEŤOVÁ, E. 2012. Vývojové trendy v sociálnych službách. In Scientia Iuventa 2012. [CD-ROM]. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB v Banskej Bystrici, 2012, s. 1-10. 978-80-557-0362-6.

KORIMOVÁ, G., KMEŤOVÁ, E. 2014. Analysis of Trends in Social Services. In Journal of Economics and Social Research. ISSN 1335-7069, 2014, vol. 15, no. 2, p. 206-215.

KRAJŇÁKOVÁ, E. 2009. Realizácia sociálnych služieb v podmienkach Slovenska. In Scientific papers of the university of Pardubice [online]. 2009, roč. 14, ISSN 1804 – 8048. [cit. 2017-07-15] Dostupné na: ftp://193.87.31.84/0123472/scipap-c-14.pdf

MINISTERSTVO PRÁCE SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY. 2014. Národné priority rozvoja sociálnych služieb na roky 2015 – 2020 [online]. [cit. 2017-06-11]. Dostupné na internete: https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/nprss-2015-2020.pdf

PACÁKOVÁ, V. a kolektív. 2009. Štatistické metódy pre ekonómov. Bratislava: IURA EDITION, 2009. 411 s. ISBN 978-80-807-8284-9 14.

Správy o sociálnej situácii obyvateľstva SR, Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR. Dostupné na internete: https://www.employment.gov.sk/sk/ministerstvo/vyskum-oblasti-prace-socialnych-veci-institut-socialnej-politiky/spravy-socialnej-situacii-obyvatelstva-slovenskej-republiky.html

Zákon č. 448/2008 Zb. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov. Dostupné na internete: http://www.zakonypreludi.sk/zz/2012-50

ZANOVITÁ, M., KURUCOVÁ, R. 2015. Vybrané aspekty starostlivosti o zdravie senirov. [online]. Martin : Univerzita Komenského v Bratislave Jesseniova lekárska fakulta v Martine, 2015. ISBN 978-80-89544-93-6. [cit. 2017-06-08] Dostupné na: https://portal.jfmed.uniba.sk/download.php?fid=677

Kontaktná adresa autoriek:

doc. Ing. Ľubica Sipková, PhD., Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta hospodárskej informatiky, Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská Republika, lubica.sipkova@euba.sk

doc. RNDr. Viera Labudová, PhD., Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta hospodárskej informatiky, Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská Republika, viera.labudova@euba.sk

Príloha 1: Početnosti a deskriptívne charakteristiky Celkových mesačných príjmov na osobu v zariadení sociálnych služieb v SR r. 2015

Triediace znaky			Celkové mesačné príjmy na osobu v eurách										
Právna forma	**Druh vlastníctva**	**Kraj SIDKRJ**	**N**	**Relatív. počet**	**Úhrn**	**Priemer**	**Smerodajná odchýlka**	**Variačný koeficient**	**Min.**	**Kvantil 25.**	**Medián**	**Kvantil 90.**	**Maximum**
119	5	2	21	1,13%	12357	588	517	87,88	0	186	588	1252	2175
		3	11	0,25%	2732	248	183	73,65	47	162	165	617	649
		4	3	0,12%	1305	435	390	89,65	0	0	552	753	753
		6	3	0,18%	2003	668	274	41,05	400	400	655	948	948
		7	4	0,15%	1677	419	213	50,82	231	252	363	719	719
		119_5 SR	42	1,83%	20074	478	420	87,90	0	165	406	928	2175
	6	1	70	6,57%	71882	1027	1241	120,85	12	373	756	2081	7587
		2	11	0,92%	10034	912	465	51,03	147	611	787	1763	1843
		3	38	4,99%	54623	1437	2779	193,29	0	365	654	4013	14105
		4	26	1,90%	20830	801	1196	149,24	38	288	446	2047	5117
		5	26	1,70%	18556	714	337	47,24	0	466	687	1189	1322
		6	9	0,37%	4021	447	322	72,00	32	209	286	897	897
		7	68	2,55%	27861	410	324	79,19	0	203	276	938	1843
		8	64	4,18%	45770	715	487	68,12	14	358	607	1383	2649
		119_6 SR	312	23,17%	253577	813	1251	153,93	0	299	586	1316	14105
	iné	2	25	1,56%	17092	684	544	79,55	24	303	632	1190	2686
		4	23	1,41%	15405	670	388	57,94	171	458	514	1335	1869
		5	5	0,31%	3416	683	451	65,97	264	371	551	1443	1443
		6	15	0,92%	10069	671	334	49,69	131	462	590	1221	1417
		7	43	5,52%	60360	1404	3089	220,06	0	203	687	3283	17695
		119_iné SR	111	9,72%	106343	958	1971	205,77	0	362	590	1397	17695
	119 SR spolu		465	34,72%	379994	817	1415	173,11	0	284	580	1248	17695
321	5	1	58	5,87%	64245	1108	747	67,40	2	676	948	2068	3764
		2	50	3,70%	40494	810	532	65,69	0	520	683	1535	3215
		3	63	4,59%	50255	798	284	35,63	0	643	786	1151	1545
		4	93	5,87%	64259	691	714	103,28	0	308	649	1256	5976
		5	122	8,03%	87906	721	609	84,49	0	269	685	1460	2702
		6	90	5,66%	61891	688	490	71,20	0	465	672	1081	4232
		7	79	5,67%	62068	786	667	84,83	0	331	820	1158	4326
		8	35	2,48%	27189	777	262	33,75	270	571	795	1250	1383
		321_5 SR	590	41,88%	458307	777	596	76,67	0	469	725	1278	5976
	ine	3	3	0,29%	3183	1061	463	43,61	736	736	856	1591	1591

		4	6	0,81%	8900	1483	342	23,07	1023	1173	1497	1912	1912
		6	3	0,28%	3105	1035	130	12,56	899	899	1047	1158	1158
		321_6 SR	12	1,39%	15188	1266	383	30,29	736	930	1191	1862	1912
	321 SR spolu		602	43,27%	473494	787	596	75,75	0	473	732	1317	5976
Iné	5	1	18	1,03%	11243	625	302	48,42	187	299	685	973	1102
		2	13	0,73%	7937	611	489	80,10	73	183	562	1535	1537
		3	13	0,64%	6965	536	301	56,16	0	322	436	898	902
		4	21	0,78%	8552	407	266	65,38	11	259	335	844	963
		5	23	0,76%	8265	359	408	113,63	0	31	144	1003	1463
		6	31	1,45%	15857	512	355	69,40	5	186	458	1082	1233
		7	11	0,68%	7392	672	761	113,31	2	286	473	2438	2843
		Iné_5 SR	130	6,05%	66211	509	409	80,31	0	191	447	963	2843
	6	1	47	3,47%	37959	808	602	74,53	12	309	694	1752	2480
		2	25	1,17%	12765	511	354	69,23	5	163	560	1008	1216
		3	3	0,10%	1124	375	80	21,28	329	329	329	467	467
		4	48	3,32%	36356	757	536	70,79	0	368	750	1295	2477
		5	30	1,90%	20822	694	727	104,72	6	233	518	2093	3106
		6	36	1,85%	20193	561	597	106,38	70	190	368	1205	3351
		7	29	1,30%	14260	492	642	130,53	10	164	240	1033	3377
		8	58	2,85%	31154	537	373	69,51	68	247	458	965	1964
		Iné_6 SR	276	15,96%	174633	633	555	87,67	0	241	522	1253	3377
	Iné SR spolu		406	22,01%	240843	593	515	86,87	0	223	494	1158	3377
Celkom SR			**1473**	**100,00%**	**1094332**	**743**	**926**	**124,64**	**0**	**318**	**635**	**1256**	**17695**

Príloha 2: Početnosti a deskriptívne charakteristiky Celkových mesačných výdavkov na osobu v zariadení sociálnych služieb v SR r. 2015

Triediace znaky			**Celkové mesačné výdavky na osobu v eurách**										
Právna forma	**Druh vlastníctva**	**Kraj SIDKRJ**	**N**	**Relatív. počet**	**Úhrn**	**Priemer**	**Smerodajná odchýlka**	**Variačný koeficient**	**Min.**	**Kvantil 25.**	**Medián**	**Kvantil 90.**	**Maximum**
119	5	2	21	1,09%	12224	582	513	88,16	0	184	577	1178	2174
		3	11	0,25%	2813	256	181	70,84	46	163	230	618	651
		4	3	0,12%	1318	439	392	89,21	0	0	565	753	753
		6	3	0,18%	1999	666	276	41,43	396	396	655	948	948
		7	4	0,14%	1526	381	172	45,19	194	226	363	605	605
		119_5 SR	42	1,77%	19880	473	415	87,68	0	168	401	928	2174
	6	1	70	6,41%	71838	1026	1184	115,40	16	412	758	2228	7057

		2	11	0,98%	11004	1000	542	54,21	147	600	1012	1965	1992
		3	38	5,85%	65551	1725	3761	218,04	0	408	673	3322	19745
		4	26	1,88%	21024	809	1195	147,77	44	291	455	2062	5117
		5	26	1,70%	19098	735	357	48,66	0	472	662	1302	1455
		6	9	0,36%	4011	446	330	74,00	32	203	273	897	897
		7	68	2,52%	28239	415	320	77,16	0	210	278	922	1808
		8	64	4,13%	46337	724	501	69,22	14	364	627	1351	2765
		119_6 SR	312	23,83%	267102	856	1535	179,31	0	316	590	1351	19745
	iné	2	25	1,49%	16697	668	494	73,94	25	296	633	1207	2312
		4	23	1,45%	16291	708	426	60,08	180	463	568	1584	1869
		5	5	0,31%	3512	702	418	59,46	304	421	567	1405	1405
		6	15	0,89%	9995	666	308	46,22	134	489	591	1109	1286
		7	43	5,53%	61921	1440	3158	219,33	0	203	676	3520	18055
		119_iné SR	111	9,67%	108416	977	2013	206,14	0	355	598	1394	18055
			465	35,28%	395398	850	1604	188,62	0	298	582	1278	19745
321	5	1	58	5,80%	65028	1121	739	65,91	2	720	963	2064	3639
		2	50	3,71%	41533	831	571	68,79	0	529	710	1543	3205
		3	63	4,52%	50600	803	293	36,45	0	647	786	1189	1689
		4	93	5,81%	65098	700	742	105,96	0	313	665	1225	6293
		5	122	7,94%	88991	729	631	86,49	0	269	684	1533	2786
		6	90	5,47%	61295	681	480	70,43	0	473	661	990	4152
		7	79	5,57%	62392	790	670	84,84	0	371	776	1161	4318
		8	35	2,44%	27370	782	255	32,61	333	576	795	1252	1351
		321_5 SR	590	41,25%	462306	784	608	77,57	0	474	727	1291	6293
	iné	3	3	0,30%	3339	1113	552	49,60	736	736	856	1747	1747
		4	6	0,78%	8797	1466	360	24,55	1023	1096	1497	1912	1912
		6	3	0,28%	3105	1035	130	12,56	899	899	1047	1158	1158
		321_iné SR	12	1,36%	15241	1270	400	31,51	736	930	1139	1862	1912
	321 SR spolu		602	42,61%	477547	793	608	76,65	0	478	735	1332	6293
Iné	5	1	18	0,98%	10996	611	288	47,08	196	311	691	937	1106
		2	13	0,71%	7901	608	496	81,62	73	174	554	1541	1548
		3	13	0,61%	6781	522	282	54,15	0	336	436	898	902
		4	21	0,83%	9298	443	314	70,92	11	259	351	954	1173
		5	23	0,76%	8464	368	409	111,22	0	31	161	999	1448
		6	31	1,43%	15971	515	354	68,71	6	187	515	1082	1233
		7	11	0,70%	7889	717	834	116,22	2	292	486	2655	3114

		Iné_5 SR	130	6,01%	67300	518	422	81,59	0	196	486	981	3114
	6	1	47	3,44%	38505	819	610	74,48	12	315	689	1736	2693
		2	25	1,24%	13852	554	408	73,63	5	162	568	1268	1368
		3	3	0,12%	1321	440	94	21,28	386	386	386	548	548
		4	48	3,42%	38277	797	603	75,65	0	368	753	1549	2959
		5	30	1,91%	21443	715	740	103,47	6	242	550	2087	3250
		6	36	1,82%	20401	567	596	105,22	91	192	414	1241	3394
		7	29	1,30%	14518	501	648	129,54	10	177	247	1038	3429
		8	58	2,87%	32118	554	380	68,56	68	254	472	994	1957
		Iné_6 SR	276	16,10%	180434	654	575	87,92	0	246	538	1352	3429
	Iné SR spolu		406	22,11%	247734	610	534	87,52	0	229	513	1191	3429
Celkom SR			1473	100,00%	1120679	761	1024	134,65	0	331	638	1269	19745

Proces radikalizace: cesta k terorismu

The process of radicalization: the path to terrorism

Josef Smolík

Abstrakt:
Proces radikalizace, který je značně komplexním jevem, má v posledních letech v Evropě stoupající tendenci. Lze o něm hovořit jako o multidimenzionálním (na úrovni jedinců či sociálních skupin) a heterogenním problému. Příspěvek se bude věnovat psychologickým a sociologickým aspektům procesu radikalizace. Výsledkem procesu radikalizace je v mnoha případech terorismus. Tento text tedy představí základní pojmy: radikalizace, de-radikalizace, radikalismus a terorismus. Na základě soudobých poznatků budou diskutovány i jednotlivé teorie a koncepty věnující se radikalizaci.

Klíčová slova:
radikalizace, terorismus, de-radikalizace, násilí, prevence

Abstract:
The process of radicalization as a very complex phenomenon, has been on the rise in Europe over the last few years. It can be considered as multidimensional (at the level of individuals or social groups) and heterogeneous problem. The paper will address the psychological and sociological aspects of the radicalization process. The outcome of the radicalization process is in many cases terrorism. This text will introduce the basic concepts of radicalization, de-radicalization, radicalism, and terrorism. On the basis of contemporary knowledge, individual theories and concepts devoted to radicalization will also be discussed.

Key words:
radicalization, terrorism, de-radicalization, violence, prevention

Úvod

S přibývajícími teroristickými činy v evropských zemích se v současnosti v odborných, především bezpečnostních a sociologických diskusích, dostává do popředí fenomén radikalizace. Tento fenomén je několikrát zmiňován i v Auditu národní bezpečnosti v kontextu islámského radikalismu, přičemž je konstatováno, že rozsáhlejší radikalizační tendence v českém prostředí zaznamenány nebyly (viz MV ČR 2016: 11). Přesto je v současnosti obecně islamistická radikalizace vnímána jako nejnebezpečnější forma radikalizace (viz Danic, Tejchmanová 2017: 11).

Stejně tak se proces radikalizace spojuje s politickým násilím, radikálními politickými stranami, ideologiemi či radikálními náboženskými proudy.

V médiích, politologických i bezpečnostních analýzách či politických komentářích se v souvislosti s některými událostmi či přímo krizemi[1] (např. v kontextu migrační krize) také začíná hovořit o radikalizaci politiky či radikalizaci konkrétních společenských skupin a jedinců.

[1] Krizi lze vnímat jako narušení normálního chodu společnosti či subjektivních pocitů nejistoty plynoucí ze zhoršujících se podmínek existence. V krizích lze jen obtížně předvídat budoucí vývoj, patrné jsou známky nestability, nejistoty, obav atd. Krize lze vnímat i z hlediska časového, tj. zda se krize odehrává v krátkém časovém horizontu (několik měsíců, například politická krize) či z hlediska střednědobého (finanční krize) či dlouhodobého (např. v případě „krize hodnot“).

Tento příspěvek se zaměří především na proces radikalizace, který bude blíže představen na základě současných psychologických, sociologických a bezpečnostních poznatků. Text se především zaměří na současné modely radikalizace a de-radikalizace, a bude blíže diskutovat konkrétní poznatky této oblasti. O aktuálnosti tématu vzhledem k projevům radikalizace v podobě teroristických činů není pochyb, nicméně téma je aktuální i z pohledu jednotlivých odborných textů, konferencí a workshopů, které se touto problematikou zabývají, stejně jako konkrétními opatřeními vůči terorismu vyplývajícími z bezpečnostních politik jednotlivých států.

Cíl

Základním cílem tohoto textu je představit proces radikalizace, který je v posledních letech (nejen) v Evropě na vzestupu. Proces radikalizace lze definovat jako multidimenzionální (na úrovni jedinců, sociálních skupin, komunit, společností) a heterogenní problém, který může často vést k teroristickým činům.

Dalším cílem tohoto textu také bude diskutovat jednotlivé rizikové faktory vedoucí k radikalizaci, stejně jako jednotlivé modely tohoto fenoménu. Představen tak bude model radikalizace a de-radikalizace pracující s třemi fázemi a třemi úrovněmi.

Tento teoretický text bude vycházet z relevantních psychologických, sociologických a bezpečnostních poznatků, zdrojů a literatury. Lze konstatovat, že v českém prostředí je toto téma zatím opomíjené a dostatečně nezpracované.

Radikalismus a radikalizace: výsledný stav a proces

O radikalismu a radikalizaci lze uvažovat i tak, že radikalismus je výsledný stav určitého procesu, tj. radikalizace. Radikalizace může být procesem jako intrapersonálním (na úrovni jedince), tak interpersonálním (např. v podobě radikalizace skupiny, komunity atp.).

Radikalismus lze vnímat jako konečný stav procesu radikalizace. Termín radikalismus je odvozen z latinského *radix*, což znamená kořen (k tomu srov. Mareš 2003; Vegrichtová 2013; Danics 2003).

Radikálové jsou obecně charakterističtí specifickými postoji, hodnotami a názory, které jsou odmítány většinovou společností, přičemž se snaží o rozšíření „svého pohledu na svět“ k širším sociálním skupinám. Tento proces lze vnímat jako distribuci radikalizace či radikality. Jedná se o předávání vyhrocených a intolerantních názorů, hodnoty, postojů.

Radikalismus je však také „label“, který média často zneužívají proti nonkonformním jedincům či skupinám. Toto nálepkování se objevuje také v politické oblasti, kdy slouží k „diskvalifikaci“ jiných politických proudů a názorů. Problém s definicí radikalismu spočívá mj. v tom, že je příliš relativistický (viz Smolík 2013: 26).

Další vlastností radikalismu je, že se odvíjí od konkrétní společnosti či kultury. Co je „radikální“ tedy záleží z velké míry na politické kultuře dané země: co se může v jedné zemi považovat za radikální, může být umírněné nebo „mainstreamové“ v jiných zemích. Podobný vztah k radikalismu mohou zaujímat i jednotlivé minority či většinová společnost.

Radikalismus obecně můžeme definovat jako opozici vůči klíčovým rysům liberální demokracie, zejména politickému pluralismu a ústavní ochraně menšin (viz Smolík 2015a). Radikalismus lze označit také jako určitý postoj k politice, ke společnosti či k řešení problémů (Mareš 2003: 43). Proces, který vede k radikalismu a k radikálním stanoviskům jedince, sociálních skupin či společnosti se označuje jako *radikalizace* (Taylor 2009: 121-129).

Pojmy radikalizace a de-radikalizace jsou široce užívány, nicméně definovat, co to přesně radikalizace je, co ji způsobuje, a jak de-radikalizovat jedince, kteří jsou považováni za radikální, je v praxi obtížné (Schmid 2013: 1).

Radikalizaci lze vnímat jako proces, který vede k prosazování názorů, postojů a ideologií, které jsou běžně vnímané jako radikální, přičemž o míře radikalismu rozhoduje společenské klima dané společnosti v konkrétním čase. Proces radikalizace lze zkoumat z hlediska sociální psychologie, historie, religionistiky, politologie, bezpečnostních studií, právní vědy (především v kontextu reakce na radikalizaci) či sociologie.

Alex P. Schmid radikalizaci definuje jako “individuální či kolektivní (skupinový) proces, kdy v procesu politické polarizace selhávají tradiční postupy dialogu, kompromisního řešení a vzájemné tolerance mezi politickými aktéry a skupinami s odlišnými zájmy, přičemž na obou stranách konfliktu převládají konfrontační taktiky. Tyto taktiky obsahují buď a) použití (nenásilného) tlaku a nátlaku, b) různé formy politického násilí odlišného od terorismu nebo c) násilný extremismus v podobě terorismu či válečných zločinů”. (Schmid 2013: 1; srov. Kvasničková 2016: 17).

Skupinové polarizaci v kontextu kolektivního násilí se věnoval i Charles Tilly, který konstatoval, že „čím silnější je důraz na jedinou hranici mezi *my* a *oni*, tím větší je významnost poškození ve všech interakcích a tím rozsáhlejší je koordinace mezi všemi násilnými aktéry“ (viz Tilly 2006: 82).

Další definici radikalizace uvádí Koomen a Pligt, kteří za ni považují především „vývoj názorů, přesvědčení, idejí, které vedou jedince k tomu, že v samotném důsledku přijme za své spáchání teroristického činu“ (viz Koomen, Pligt 2016: 5).

O definování radikalizace se snaží i mezinárodní organizace, nicméně definice Evropské komise popisující tento proces jako „přijímání názorů a myšlenek, jež mohou vést k terorismu“ byla řadou odborných autorit kritizována. Jednak to bylo kvůli přítomnosti slova „mohou“, kdy není vyjasněno, za jakých podmínek k danému procesu může dojít. Další problém je, že zdůraznění pojmů „názory a myšlenky“ - očividně poukazující na roli ideologie – je příliš široké a vágní (Schmid 2013: 12).

Proces radikalizace je také dáván do souvislosti s teroristickými aktivitami, přičemž se nabízí otázka, zda by toto téma nemělo být jednou z priorit behaviorálně zaměřených vědců, stejně jako se často diskutují (především zahraniční) programy zaměřené na de-radikalizaci (viz Leistedt 2016: 1588; srov. Taylor 2009).

Jiná definice radikalizace konstatuje, že se jedná o proces, jehož cílem je použití násilí vůči členům „jiných“ skupin a symbolickým cílům, jejichž účelem je dosáhnout změn v chování adresátů sdělení a dosažení politických cílů skupiny „vlastní“ (Doosje et al. 2016: 80).

Radikalizaci lze vnímat jako societální hrozbu, která se projevuje na nejrůznějších úrovních. Tento proces lze identifikovat u nejrůznějších jednotek. Nejzákladnější jednotkou radikalizace je jedinec, resp. jeho psychika, která vede k zaujímání nekonformních a radikálních stanovisek, odmítání kompromisů, názorového pluralismu a prosazování konfrontačního či násilného řešení ve vztahu k ideovým oponentům. Druhou úrovní jsou malé sociální skupiny. Třetí úrovní je společnost a čtvrtou úrovní může být mezinárodní systém jako celek (srov. Buzan, Waever, Wilde 2005).

Proces radikalizace by měl být zkoumán z perspektivy psychiatrie, sociologie, kriminologie, sociální psychologie či bezpečnostních studií (srov. Leistedt 2013). Radikalizace je komplexním problémem, který v sobě zahrnuje aspekty sociální, politické, sociologické, ekonomické, kulturní, bezpečnostní, náboženské atd.

Faktory podporující míru radikalizace mohou být nejrůznějšího charakteru. V každém případě u jedinců hraje významnou roli ohrožení 1) bezpečnosti (např. narůstající konflikty ve společnosti, terorismus a jeho prezentace médii) a 2) subjektivně vnímaného blahobytu (zhoršení sociálních jistot). Zatímco radikalizace je proces, radikalismus je politický postoj či přímo politická strategie.

Soudobá radikalizace politiky je provázána se složitým komplexem problémů soudobého světa. Nejednotné, až antagonistické názory na jejich řešení u etablovaných politických proudů v návaznosti na povrchní znalosti a zájmy velké části veřejnosti umožňují profilaci radikálních politiků a politických směrů, které zásadně mění podobu evropského politického spektra (Mareš 2007: 201).

O procesu radikalizace se v evropském prostředí začalo výrazněji hovořit až po teroristických útocích v Madridu v roce 2004, v Londýně v roce 2005, stejně jako po útocích na bruselské letiště v roce 2016 či na berlínské vánoční trhy v témže roce (blíže viz Eichler 2009: 183-184; Schmid 2013: 1; Koomen, Pligt 2016: 5).

Nebezpečím z hlediska radikalizace je právě závěr tohoto procesu, kdy se radikalizovaný jedinec či skupina stává nebezpečným pro své okolí, což může vyústit

v případy masového násilí (nejen vůči ideovým oponentům, ale proti společnosti jako celku) či přímo ohrožení demokracie.

Z hlediska bezpečnostního nazírání na tuto problematiku je zřejmé, že proces radikalizace se odvíjí od problematiky kolektivních identit (politických, náboženských, etnických, rasových atp.), které se pod vlivem vnějších i vnitřních vývojových trendů rozvíjejí a proměňují. Tyto kolektivní identity mají vliv i na identitu jedince, přičemž se v psychologických studiích objevuje termín „krize identity", která může vyústit u jedince v přijetí nové kolektivní identity, která potlačuje individuální krizi (Buzan, Waever, Wilde 2005: 33).

Společná identita může být vnímána jako sociální konstrukt, nicméně tyto konstrukty jsou realizovány díky mezilidské interakci a komunikaci, čímž se stávají hodnotou pro dané společenství, skupinu, a představují hlavní vymezující prvek tohoto „my". Pokud je „my" (etnická skupina, náboženské skupiny atd.) ohroženo na své identitě, může se projevit zvýšená radikalizace. Radikalizaci lze také vnímat jako specifický projev politizace či sekuritizace. Radikální trendy mohou být součástí politizace, kdy se konkrétní téma stává součástí veřejné politiky, což ve svém důsledku může vyžadovat vládní zásah v podobě oficiálního rozhodnutí například v podobě celospolečenské strategie, kampaně, legislativních opatření atp. V případě sekuritizace se radikální postoje jsou schopny přetransformovat i do násilí, což může znamenat i existenční hrozbu pro demokratický režim. V případě takového stavu může dojít k mimořádným bezpečnostním opatřením, která mohou vybočovat ze standardních mantinelů politických procedur (Buzan, Waever, Wilde 2005: 34).

Podstatný z hlediska radikalizace je vliv médií, resp. konkrétního diskurzu, jehož prostřednictvím je radikalizace prezentována, ať již jako téma politizace či sekuritizace. V oblasti bezpečnostní si subjekt (stát) nárokuje právo vypořádat se s daným problémem za využití mimořádných prostředků. Tyto mimořádné prostředky mohou být nejrůznějšího charakteru s ohledem na samotný problém (např. veřejné nepokoje ad.). Pocit společenské nejistoty či společenského nebezpečí (societal security) vzniká, jestliže společenství jakéhokoliv druhu označí jistý vývoj či možnost určitého vývoje za hrozbu pro svou další existenci. Odpovědí může být právě proces radikalizace, který je mj. spojován s migrací a etnickým složením společnosti, případně narůstajícími konflikty mezi jednotlivými identitami.

Na základě „rozštěpení" společnosti či společnosti tak můžeme uvažovat o „spirále radikalizace", kdy se radikalizuje současně více společenských skupin s jednotlivými odlišnými identitami. Proces radikalizace tak může vyústit i do násilí mezi jednotlivými skupinami (organizacemi), což následně může vést i k radikálním zásahům ze strany represivních složek a radikalizací bezpečnostního aparátu.

Další dimenze, která se týká radikalizace či přímo terorismu, je spojována s financováním a logistikou těchto organizací. Čím větší jsou finanční možnosti radikálních skupin, tím lze předpokládat i větší vliv či dosah, např. v podobě ideologické indoktrinace (srov. Smolík, Svatošová 2017).

Vhodné je také konstatovat, že pojem radikalizace se v posledních letech (stejně jako související pojem terorismus[2]) stal velmi zpolitizovaným, přičemž je zneužíván v politickém soupeření pro označování protivníků a přisuzování viny. V akademickém prostředí se také objevuje řada definic, které často postrádají preciznost (blíže viz Schmid 2013: 17; srov. Mareš 2005; Leistedt 2013; Smolík 2015b).

Model radikalizace a de-radikalizace

Část sociálních vědců a bezpečnostních expertů se pokouší o přiblížení procesu radikalizace a de-radikalizace ve formě modelu (srov. Doosje et al. 2016; Moghadam, 2005). Model radikalizace a de-radikalizace je složen ze tří fází. Jedná se o: 1) fázi sensitivity, 2) fázi skupinového členství a 3) fázi akce. Na radikalizační proces ve všech uvedených fázích

[2] Většina definic tohoto komplikovaného fenoménu se shoduje na tom, že terorismus je založen na organizovaném, systematickém a účelovém násilí, které je obvykle zaměřené proti nezúčastněným osobám, jejich majetku, s následnou medializací útoku, sdělením požadavků a definování cílů (blíže viz Smolík 2015c; Cigánik, Jaššová 2006).

mají vliv faktory na mikro-, mezo- i makro-úrovni. K důvodům radikalizace na mikro úrovni se řadí např. identitární problémy, neúspěšná individuální integrace, pocity odcizení, marginalizace, diskriminace, relativní deprivace, ponížení (přímé nebo zprostředkované), stigmatizace a odmítnutí, často v kombinaci s morálním rozhořčením a pocitem (nepřímé) pomsty. K důvodům radikalizace na mezoúrovni se řadí např. skupinové pocity ukřivdění, kdy komunita[3] či skupina zažívá pocity nespravedlnosti, přičemž existuje kontakt s radikálními či teroristickými skupinami, případně část dospívajících manifestuje radikální postoje atp. K důvodům radikalizace na makroúrovni se řadí např. role vlády a společnosti ve vnitřní i zahraniční politice, radikalizace veřejného mínění, napjaté vztahy většiny s menšinami, zejména co se týče zahraničních diaspor, chybějící socio-ekonomické příležitostí pro všechny části společnosti atd. (Schmid 2013: 4)

Konstatovat lze také, že ne všichni lidé mají tendenci se radikalizovat, případně je i možnost de-radikalizačního procesu. Podstatná je rovněž role v případě skupinového členství, případně samotná kolektivní identita (náboženská, politická, socio-ekonomická) jedince (Doosje et al. 2016: 79).

Samotný radikalizační proces může být urychlen i významnou událostí v oblasti mezinárodních vztahů (např. vojenská intervence, okupace, zadržení významného vůdce určité politické organizace, mezinárodní sankce atp.), která může být považována za jakýsi „katalyzátor“ procesu radikalizace (srov. Kvasničková 2016: 22). Další významná událost podílející se na radikalizaci jedince může být dána situací v rodině či komunitě (zadržení, mučení či zabití rodinného příslušníka, např. v případech muslimských „černých vdov“).
Model „radikalizace-de-radikalizace“ rozlišuje tři fáze tohoto procesu (viz schéma č. 1).

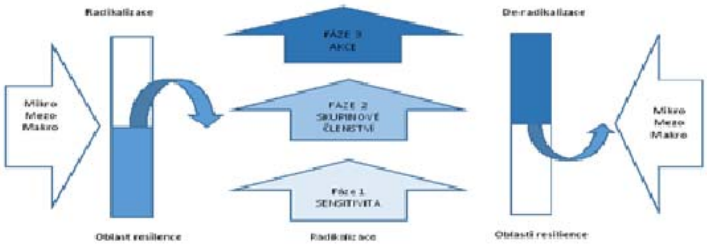

Schéma 1: Proces (de)radikalizace a jeho determinanty (podle Doosje et al. 2016: 80).

První fáze je charakterizována sensitivitou k radikální ideologii, druhá fáze popisuje proces, kdy se jednotlivec stává členem radikální skupiny, aby následovala třetí fáze, která je charakteristická tím, že konkrétní osoba je připravena ve jménu skupiny realizovat nějaký násilný čin, například v podobě teroristického útoku (viz Doosje et al. 2016: 80). Za připomenutí také stojí fakt, že většina teroristů nemá psychopatologické rysy, psychické problémy či onemocnění (srov. Leistedt 2013: 23).

Terorismus je tedy výsledkem radikalizačních procesů, které se mohou stát i „normálním“ lidem. I z toho důvodu tvoří radikalizující se jedinec hlavní prvek modelu radikalizace-de-radikalizace. Jak již bylo uvedeno, tento jedinec postupně prochází třemi fázemi procesu radikalizace (1. fáze sensitivity, 2. fáze členství v organizaci a 3. fáze akce).

V první fázi sensitivity, která je označována jako mikroúroveň, hrají důležitou roli významné osobnosti v okolí jedince, který může zažívat pocity bezvýznamnosti, ponížení a zhoršujících se podmínek pro uspokojení budoucích potřeb (snížená perspektiva existence),

[3] Mareš (2007: 202) v této souvislosti přímo zmiňuje radikalizaci imigrantských komunit. Také konstatuje, že „jejich velká část usiluje o splynutí s majoritním spektrem a jeho hodnotami při zachování dílčích vlastních kulturních specifik, nicméně část hodlá ve vlastním prostředí prosazovat hodnoty neodpovídající soudobému pojetí demokracie a lidských práv a na druhou stranu agresivně a intolerantně hodlá tyto hodnoty prosazovat navenek“ (viz Mareš 2007: 203).

které se týkají např. zaměstnání, kariéry, osobnostního rozvoje, rodinných vztahů atp. Dalším podstatným faktorem v této úrovni je tedy určitá míra osobní nejistoty, z čehož vyplývá, že jedinec je motivován se začlenit do skupiny s podobnými problémy, která by mu poskytla normy, hodnoty a řešení jeho situace.

V následné fázi, tj. v mezoúrovni, je klíčové sociální prostředí jedince, které je reprezentováno například rodinou, přáteli či skupinami, kam jedinec patří. V této oblasti dochází k tzv. relativní skupinové („bratrské“) deprivaci („fraternal relative deprivation“), která je charakteristická skupinovými pocity strádání, nouze, pocity ukřivdění a nespravedlnosti. V případě konkrétní skupiny (jako příklad bývají uváděni muslimové v Evropě) se jedná o případy vzdělávacích nesnází, horší kariéry a dalších nedostatků. Tato problematika se projevuje i v silnější koncentraci na blízké přátele, rodinu a vzrůstá vliv nejbližšího okolí jedince.

Na makroúrovni je jedinec ovlivněn významnými vnějšími sociálními faktory, které mohou mít vliv na jeho proces radikalizace. Uváděny jsou takové procesy jako je globalizace, ekonomické, politické či kulturní vlivy, které jedinec odmítá.

V druhé fázi radikalizačního procesu, která se již týká začlenění jedince do radikální skupiny, jsou podstatné tyto prvky:

1) samotný akt začlenění a ztotožnění se s radikální skupinou;
2) projevy loajality vůči skupině;
3) akceptace myšlenek a zásad skupiny (blíže viz Doosje et al. 2016: 81).

Na mikroúrovni dochází v této fázi především ke snahám jedince přesvědčit ostatní jedince radikální skupiny o své naprosté loajalitě, což vede ke ztotožnění se s normami a hodnotami skupiny. Na mezoúrovni dochází k posílení vztahů mezi jedincem a samotnou skupinou. To se projevuje například v podobě iniciačních rituálů, fyzické a psychické izolaci a odloučení od tradičního sociálního prostředí radikalizujícího se jedince. V této fázi se do popředí dostávají nové hodnoty, kdy jedinec „přetrhá pouta“ s původním sociálním zázemím. Na makroúrovni se do popředí dostává vyznání hodnot radikální skupiny (často v podobě náboženského radikalismu či obecně fanatismu), kdy se projevuje vnímání konkrétní organizace jako prostředku celospolečenské změny.

V třetí – závěrečné - fázi radikalizačního procesu dochází k vystupňování a užívání násilí vůči jiným skupinám. Na této úrovni lze jen obtížně vysvětlit psychologické mechanismy, které vedou k přijetí násilné strategie jedince. Na mikroúrovni sehrává roli například fakt, že jedinec je se smrtí konfrontován relativně často (např. v rámci válečného konfliktu). Na mezoúrovni se objevují už konkrétní strategie, jedinec se smiřuje s užitím násilí (v mnoha případech se smiřuje i se skutečností, že při akci sám zahyne), případně zanechá poselství v podobě prohlášení či videonahrávky umístěné na internet. Na makroúrovni se jedinec zaměřuje na společenská témata a apel směřuje na autority, které obviňuje z nutnosti užívat násilí (Doosje et al. 2016: 81).

Radikalizace není procesem, který se děje pouze na jedné straně konfliktu, ačkoliv tento jednostranný diskurs je v současnosti široce přijímán. V reakci na terorismus se radikalizuje i bránící se společnost. V reakci např. na aktuální migraci se radikalizuje i široká veřejnost či jednotlivé politické strany a hnutí (srov. Kvasničková 2016: 42; Mareš 2007: 202).

Rizikové faktory ovlivňující radikalizaci

Faktory ovlivňující proces radikalizace lze identifikovat jak na úrovni individuální, tak na úrovni společenské. Mezi těmito úrovněmi však dochází k vzájemné interakci. Jednání jednotlivce je významně ovlivněno normami radikální či teroristické skupiny a skupinovou kohezí, k níž přispívají skupinové cíle (boj za „svůj pohled na svět“), užívané prostředky (z většiny teroristických skupin kvůli činům organizace nelze vystoupit, násilí je žádaným, běžným a oceňovaným způsobem, jak dosáhnout společného cíle), vědomí skupinové identity, očekávání jedince (ochota sebeobětovat se, získání obdivu ostatních členů), vztahy sympatií mezi členy skupiny, politická ideologie či náboženská věrouka, vzájemná důvěra (intimita), pevná vůle, rituály, symbolika, řeč (slang), ochota riskovat, solidarita s ostatními členy, uniformita a konformita apod. (blíže viz Smolík 2007).

Procesy radikalizace lze v Evropě také spatřovat v etnicky, nábožensky a sociálně-ekonomicky nehomogenních státech, kde jsou různými skupinami vznášeny požadavky, které mohou být realizovány jen velice komplikovaně, především s ohledem na jiné společenské segmenty.

K faktorům vedoucím k radikalizaci mohou přispívat předsudky, stereotypy, údajné či skutečné historické křivdy. K mechanismům, které mohou tento proces také významně ovlivňovat, patří i prostředí internetu a jednotlivých blogů, sociálních sítí (s propagandistickými filmy), diskusních fór atp. (srov. Leistedt 2013: 25; Abdel-Samad 2016: 145).

Radikalizace je proces, který se odráží nejenom v postojích jednotlivců, ale i v dlouhodobých trendech ve společnosti (např. v souvislosti s fenoménem polarizace), které se mohou odrážet ve zvýšené kriminalitě (včetně signálních zločinů), teroristických činech atp. Na celospolečenské úrovni chybí řešení konfliktů kompromisem, ale utváří se nesmiřitelné názorové bloky (typicky se jedná například o téma migrace).

Proces radikalizace souvisí i se sociálními faktory (socializací, socio-ekonomickými ukazateli), rodinným prostředím, ale je zde patrný i vliv propagandy, resp. médií. I proto jsou média prostředkem, který má vliv na jednotlivé aktéry radikalizace. Významným faktorem radikalizace je i komplex politiky a víry, který především v zemích Evropy a USA u mladých migrantů vyvolává například na úrovni komunikace radikální požadavky, a často vede k zapojení do teroristických organizací.

Faktory, které přispívají k radikalizaci, lze identifikovat i podle společných prvků jednotlivých radikálních skupin. Všechny radikální skupiny:

1) subjektivně vnímají a prezentují určité problémy ve společnosti či společnostech;

2) negativně hodnotí chování současných státních (regionálních, mezinárodních) institucí, politiků a zástupců „lidu“; kritizovány jsou případy, kdy nejsou řešeny domnělé či skutečné křivdy;

3) mají specifické skupinové normy a hodnoty, které jsou často reprezentovány určitou charismatickou osobností[4], což tvoří významný prvek, který formuje skupinovou identitu a samotné členství v organizaci;

4) přijímají ideologii (v širším slova smyslu), která legitimizuje násilí vůči viníkům zodpovědným za subjektivně vnímané křivdy;

5) mají silnou víru v efektivitu svého jednání, která z jejich pohledu povede k dosažení ideologických cílů (Doosje et al. 2016: 80-81).

Podle Schmida lze rizikové faktory členit do tří úrovní:

1) mikroúroveň – jedná se o individuální úroveň zahrnující např. problémy identity, selhání integrace, pocity odcizení, marginalizaci, diskriminaci, relativní deprivaci, ponižování, stigmatizaci a odmítnutí, často v kombinaci s morálním rozhořčením či pocity pomsty;

2) mezoúroveň – je vymezena širším prostředím, tj. podpůrné či kooperující prostředí (např. referenční skupina teroristů) deprimované a trpící nespravedlností, které může na jednu stranu radikalizovat skupiny mladých lidí a na druhou stranu vést k tvorbě teroristických organizací;

3) makroúroveň – zahrnuje roli vlády a společnosti, radikalizaci veřejného mínění a politických stran, napjaté vztahy mezi majoritou a minoritou, zejména pokud jde o zahraniční diaspory, chybějící sociálně-ekonomické příležitosti pro celé sektory společnosti (viz Schmid 2013; Kvasničková 2016). Na makroúrovni je také významná i role již výše zmíněné polarizace, kdy dochází k rozšiřování politického a sociálního prostoru mezi nárokujícími stranami sporu a přitahováním původně neangažovaných nebo umírněných aktérů k jednomu, druhému nebo oběma extrémům (viz Schmid 2013; Kvasničková 2016).

Sama polarizace zvyšuje dispozici všech účastníků interakce použít násilné prostředky. Zprostředkování spojuje lokální konflikty v konfrontace většího měřítka; často také přivádí do

[4] Tato významná osobnost může být například zakladatel, nebo zakládající člen či duchovní, konkrétní radikální či teroristické skupiny. Jak konstatuje Leistedt (2013: 24), většina těchto osob má rozdílné schopnosti týkající se vůdcovství (např. motivovat a mobilizovat své následovníky, přesvědčovací schopnosti, šarm atp.), což může mít vliv i na akceschopnost radikální či teroristické organizace.

hry specialisty na násilí, např. policejní jednotky či zpravodajské služby (blíže viz Tilly 2006: 225).

V 70. letech 20. století byl problém terorismu nahlížen optikou psychiatrie, kdy se pozornost zaměřovala především na osobnostní charakteristiky pachatelů (Doosje et al. 2016: 79). Osobnost byla nahlížena jako soubor určitých osobnostních rysů. U jedinců této skupiny se podle psychiatrů často vyskytovaly rysy popisované jako narcistní či paranoidní. Radikalismus v tomto období byl vysvětlován na individuální rovině, která byla popisována termíny psychologie a psychopatologie, což se ukázalo v letech pozdějších za překonaný přístup, který si nevšímal společenské (socializační) úrovně. Dalším využívaným pohledem na radikalizaci byla i hypotéza „frustrace-agrese“ a její další deriváty, které byly v tomto období také využívány pro vysvětlení terorismu.

Na základě nedostatečné schopnosti vysvětlit teroristické činy pomocí těchto přístupů se do popředí diskusí dostává i okolí jednotlivých radikálů, resp. se řešila otázka, proč se někteří jedinci za stejných podmínek stanou členy radikálních či teroristických organizací a jiní ne.

Tyto zásadní konceptuální, teoretické a metodologické problémy vyústily v odklon od individuální roviny výzkumu radikálního a teroristického chování. Přesto i v současných odborných vyjádřeních, které se věnují mladým (především islamistickým[5]) radikálům (např. Mohammed Merah ve Francii, Mehdi Nemouch v Belgii atd.) jsou nalézány společné zkušenosti nebo charakteristiky.

K těmto charakteristikám patří, že tito radikálové:

1) pocházeli z imigrantských rodin (nicméně nepatřili k první generaci imigrantů);

2) měli policejní záznamy, které se týkaly delikventního chování v období dospívání, (např. za pouliční násilí);

3) byli v nápravných zařízeních pro mladistvé (většinou na kratší trest), kde se seznámili s radikálními názory či byli přímo naverbováni radikálními organizacemi);

4) měli sociální problémy, rodinné problémy, ekonomické potíže;

5) většinou cestovali do zemí ovládaných radikálními organizacemi, kde se podíleli na jejich aktivitách (viz Leistedt 2016: 1588-1589).

Od individua (psychologických rysů, osobnostních charakteristik a patologického jednání) se tak pozornost přenesla na výzkum sociálních skupin, tj. radikálních organizací, kdy byly zkoumány především jejich hodnoty, normy, organizační struktura, komunikační mechanismy atp.).

K faktorům podílejícím se na radikalizaci lze přiřadit i efektivnost státního zřízení, případně i samotný typ státu (demokratický, autoritativní či totalitní) či etnické klima konkrétního státu či regionu.

Další faktor lze označit jako sociálně patologické jevy u politických elit (klientelismus, korupce, zpronevěra veřejných financí, daňové podvody ad.), které mohou vyvolávat nedůvěru v politiku či přímo radikální odpor ve formě masových násilných demonstrací, násilných útoků atp.

K rizikovým faktorům podílejícím se na nárůstu radikálních činů lze počítat i fenomén mučedníků („obětí systému“), kteří jsou svým následovníkům často prezentováni z romantizující a idealistické perspektivy v prostředí sociálních sítí.

John Horgan k rizikovým faktorům podílejícím se na teroristických akcích na úrovni jedince řadí:

1) emocionální zranitelnost (pocity hněvu, odcizení a kulturního vykořenění na bázi duchovní oblasti – jako příklad jsou uváděni mladí muslimové ve Velké Británii);

[5] Na základě odborných poznatků Abdel-Samad (2016: 146-147) uvádí tyto tři formy radikalizace mladých muslimů v Německu. 1) Jedná se o *archaický konzervatismus* (extrémní podobou jsou například vraždy ze cti, nucené sňatky atp.), kdy násilí není obvykle namířeno proti hostitelské zemi. 2) Druhý typ lze nazvat *eskapismem*, kdy frustrace, vyčlenění a nedostatek pracovních příležitostí jsou příčinou toho, proč se mladí muži organizují v bandách a krátkodobě či dlouhodobě páchají násilné trestné činy. Skupina dává jedinci oporu a ten se v ní cítí být „někým“. 3) Třetí formou je *náboženský avantgardismus*, kdy se tito radikálové považují za předvoj politicko-náboženské revoluce. Právě tato forma se zdá být mimořádně atraktivní pro arabské studenty a německé konvertity.

2) nespokojenost se současnou situací, která se vymezuje vůči nefungující politické oblasti a jejím chabým výsledkům, přičemž se násilí a radikalismus jeví jako vhodná metoda změny;

3) identifikace s utrpením jiných či zkušenosti s osobní viktimizací (například v případě britských muslimů se jedná o ztotožnění s palestinskými oběťmi či oběťmi v Iráku);

4) názory, že násilí proti státu a jeho symbolům může být morálně oprávněné (u tohoto faktoru je již jedinec přesvědčen o efektivitě násilí, které může být vystupňováno např. náboženskou či politickou autoritou);

5) subjektivní zisk vyplývající z příslušnosti ke skupině (získání respektu, uznání a autority ve skupině vrstevníků či v radikálním hnutí);

6) blízké sociální vazby se stejně smýšlejícími jedinci majícími podobné zkušenosti (Horgan 2008: 84-85).

Na úrovni příčin a rizikových faktorů, které vedly ke zvýšené míře teroristických útoků po roce 2001, jsou uváděny následující skutečnosti, události a okolnosti:

1) nárůst komunit zatížených chudobou, nemocemi, negramotností a beznadějí;
2) zvýšená míra sociální nerovnosti, marginalizace a vyloučení;
3) narůstající politický útlak, porušování základních lidských práv;
4) zvýšená míra předsudků a stereotypů v některých státech;
5) zvýšená míra drogové závislosti v některých komunitách;
6) odcizení mládeže v důsledku ekonomické deprivace a politického napětí ;
7) zvýšená míra odmítání globalizačních a euroatlantických hodnot (kulturní a hodnotová dimenze);
8) zvýšená míra frustrace v některých komunitách, pocity nespravedlivého světa, podrážděnost (Schmid 2013: 2; srov. Abdel-Samad 2016: 142).

De-radikalizace: cesta zpět

Výše byla popsána určitá cesta radikalizace, která může směřovat až k teroristickým činům. Tento proces však není jednosměrný, ale může nabývat i podoby tzv. de-radikalizace. Radikalizační a de-radikalizační procesy jsou vzájemně propojeny. Na základě psychologických, psychiatrických, sociologických a religionistických poznatků lze uvažovat o efektivních de-radikalizačních opatřeních, případně přímo o primární či sekundární prevenci radikalizačních procesů.

V současnosti se ve vybraných západoevropských státech uplatňují nejrůznější preventivní programy zaměřující se na proces de-radikalizace (jazykové, vzdělávací a volnočasové kurzy). K de-radikalizačním opatřením se v zahraničí řadí tyto postupy:

a) amnestie a programy pro vězně;
b) poradenství;
c) deprogramování (psychoterapie);
d) interkulturní dialog;
e) demobilizace;
f) rozpuštění skupiny;
g) odklon od násilí;
h) usmíření (šíření osvěty);
i) legislativní a politická opatření (implementace de-radikalizačních politik);
j) reintegrace do společnosti v podobě specializovaného vzdělávání (viz Schmid 2013: 40-41).

Podstatná je i úroveň rodinného prostředí a samotné sociální podmínky jednotlivých radikálů (Koomen, Pligt 2016: 5).

Preventivní aktivity (či přímo systematická politika) by měly směřovat do zlepšování sociální, ekonomické a politické sféry jednotlivých států (Mohgaddam 2005; Smolík 2015c). Z hlediska dlouhodobých opatření jsou podstatné aktivity směřující do oblasti rodiny, komunity a vzdělávání. V této souvislosti je zmiňován i životní styl jedince, který může vést k pozdější radikalizaci. Jedná se například o zálibu ve zbraních, v hraní násilných počítačových her či zájem o literaturu popisující radikální či extremistické názory. (Kvasničková 2016: 51).

Stejně tak se na druhé straně uplatňují i represivní přístupy bezpečnostních složek proti radikálním organizacím (transfer zpravodajských informací o aktivitách radikálních skupin i jednotlivcích, jejich rekrutačních praktikách, logistice, ideologii atp.). Konkrétní politiky a opatření proti radikalismu a jeho finální fázi, tj. terorismu, se realizují nejenom na úrovni jednotlivých národních států, ale například i v rámci Evropské unie (blíže viz Mareš 2006).

De-radikalizační proces je založen především na odmítnutí ideologie (jako souboru idejí), které jedinci v době členství ve skupině zastávají. Z hlediska de-radikalizačního procesu je také podstatné uvést, že jednotliví členové radikálních skupin mají zvýšenou míru odolnosti vůči de-radikalizačním tendencím, což znamená, že jejich odklon od násilí a radikálních tendencí je obtížněji realizovatelný. De-radikalizační proces je realizován pomocí jednotlivých kroků, kdy se mění chování tak, jak se oslabují radikální přesvědčení. Významným krokem na cestě de-radikalizace je především samotné opuštění radikální skupiny. Na mikroúrovni se může oslabování ideologie projevit i z pohledu životních změn u jedince, které vedou k jeho de-radikalizaci (například sňatek, narození dítěte), případně přijetí alternativních informací. Na mezoúrovni se jedná o vnitřní konflikt s konkrétními prosazovanými aktivitami (např. v podobě teroristických útoků na nevinné), případně přímo konflikt s vedením organizace. Na makroúrovni se může jednat i o změny v důsledku uvěznění, případně re-startu v případě trvalé změny pobytu jedince atp. (Doosje et al. 2016: 79).

Z výše uvedeného je zřejmé, že procesy de-radikalizačních programů nebudou v mnoha případech efektivní, protože radikalizovaní jedinci budou mít utvořeny názory ze svého okolí (rodiny, teroristické organizace) a pod vlivem širší společnosti. Přesto se v mnoha programech tyto aktivity realizují (Kooman, Pligt 2016).

Závěr

Tento příspěvek se zaměřil na téma radikalizace a de-radikalizace z pohledu sociální psychologie, sociologie a bezpečnostních studií. Text představil vybrané definice a poznatky týkající se procesu radikalizace, přičemž byly diskutovány i de-radikalizační opatření.

Představen byl model radikalizace a de-radikalizace pracující s třemi fázemi a třemi úrovněmi. Jako podstatné prvky radikalizačního procesu byly identifikovány 3 fáze (sensitivity, skupinového členství a akce). Tři úrovně vedoucí k radikalismu vychází především z úrovně individuální, skupinové a celospolečenské.

Na základě zahraničních studií o zradikalizovaných jedincích lze vyvodit následující závěry:

1) Většinu teroristů je možné považovat za klinicky normální jedince, ačkoliv jejich činy jsou považovány jako nenormální z morálního hlediska.
2) Zázemí teroristů je velmi rozmanité, stejně jako existuje velké množství cest k terorismu, což znemožňuje sestavit univerzální profil teroristy.
3) Radikalizace je pozvolný proces skládající se z jednotlivých fází.
4) Chudoba a sociální deprivace jedince sama o sobě nezpůsobuje radikalizaci, nicméně dlouhodobá nezaměstnanost může být podpůrným faktorem.
5) Křivdy (osobní či skupinové) hrají důležitou roli, ale jsou spíše mobilizačním spouštěčem radikalizačního procesu.
6) Sociální sítě a prostředí jsou zásadní faktory při přitahování zranitelných mladistvých jedinců do teroristických hnutí.
7) Ideologie často hraje významnou roli v tom smyslu, že může poskytnout pravověrným „povolení zabíjet“.
8) Odklon od terorismu často probíhá bez de-radikalizace (např. novou fází v osobním životě, typicky sňatek) (Schmid 2013: 20).

Závěrem lze konstatovat, že s fenoménem radikalizace a jeho dopady ve formě teroristických činů, bude zřejmě konfrontováno více zemí než v minulosti. I z toho důvodu lze téma radikalizace a de-radikalizace vnímat jako nadčasové a vysoce aktuální.

Literatura:

ABDEL-SAMAD, H. (2016): Islámský fašismus. Analýza. Praha: Knižní klub, 180 s. ISBN 978-80-242-5533-0.

BUZAN, B., WAEVER, O. WILDE, de J. (2005): Bezpečnost: nový rámec pro analýzu. Brno: Centrum strategických studií, 267 s. ISBN 80-903333-6-2.

CIGÁNIK, Ľ., JAŠŠOVÁ, E. (2006): Terorizmus. Od komunikácie a aktérmi teroru při oslobodzovaní rukojemníkov až po opatrenia štátov v boji proti nemu. Bratislava, VEDA, s. 373. ISBN 80-224-0892-1.

DANICS, Š. (2003): Extremismus. Praha: Triton, 62 s. ISBN 80-7254-454-3.

DANICS, Š. (2017): Extremismus, radikalismus, populismus a euroskepticismus. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 420 s. ISBN 978-80-7452-122-5.

DOOSJE, B. et al. (2016): Terrorism, radicalization and de-radicalization. Current Opinion in Psychology, roč. 11, č. 4, s. 79-84.

EICHLER, J. (2009): Mezinárodní bezpečnost v době globalizace. Praha: Portál. 978-80-7367-540-0.

HORGAN, J. (2008): From Profiles to Pathways and Roots to Routes: Perspectives from Psychology on Radicalization into Terrorism. The Annals of American Academy of Political and Social Science, 618, č. 1, s. 80-94.

KOOMEN, W., PLIGT, J. Van Der (2016): The Psychology of Radicalization and Terrorism. London: Routledge, 274 s., ISBN 978-1-848-72441-9.

KVASNIČKOVÁ, B. (2016): Hrozby, rizika a prevence násilné radikalizace jedince. Praha: Univerzita Karlova (diplomová práce). Bez ISBN.

LEISTEDT, S. J. (2013): Behavioural aspects of terrorism. Forensic Science International, roč. 228, č. 1-3, s. 21-27.

LEISTEDT, S. J. (2016): On the Radicalization Process. Journal of Forensis Sciences, roč. 61, č. 6, s. 1588-1591.

MAREŠ, M. (2003): Pravicový extremismus a radikalismus v ČR. Brno: Barrister & Principal, 655 s. ISBN 80-86598-45-4.

MAREŠ, M. (2005): Terorismus v ČR. Brno: Centrum strategických studií, 476 s. ISBN 80-903333-8-9.

MAREŠ, M. (2006): Politika EU proti terorismu: Od reakce k prevenci? In ZÁVĚŠICKÝ, J. (ed.): Evropská unie a její bezpečnost. Vybrané problémy evropské bezpečnosti. Brno: Masarykova univerzita, s. 45-57. ISBN 80-210-4172-2.

MAREŠ, M. (2007): Radikalizace politiky v evropském prostoru. In SRB, V., HIRTLOVÁ, P. (eds.): Radikalismus a jeho projevy v současném světě. Kolín: Academia Rerum Civilium, VŠPSP, s. 201- 206. ISBN 80-86879-08-9.

MOGHADDAM, F. M. (2005): The Staircase to Terrorism. A Psychological Exploration. American Psychologist, roč, 2, č. 2, s. 161–169.

MV ČR (2016): Audit národní bezpečnosti. Praha: Ministerstvo vnitra ČR, s. 141. Bez ISBN.

SCHMID, A. P. (2013): Radicalisation, De-Radicalisation and Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review. Hague: International Centre for Counter-Terrorism, ICCT Papers. Bez ISBN.

SMOLÍK, J. (2007): Společenské příčiny, podmínky a důsledky terorismu. In VEČERKA, K. Společenské podmínky vzniku sociálních deviací. Sborník příspěvků ze semináře sociální patologie MČSS. Praha: MČSS, s. 147-157. ISBN 80-903541-4-9.

SMOLÍK, J. (2013): Národní strana v kontextu krajní pravice: 2003-2012. Brno: CDK, 367 s. ISBN 978-80-7325-307-3.

SMOLÍK, J. (2015a): Extremismus: více než 25 let diskusí o základním pojmu. In LISNIK, A., GREŇOVÁ, K., AMBROZY, M. (eds.). Sociáne posolstvo Jána Pavla II. pre dnešný svět. "1989 a 25 rokov po...". Ružomberok: Verbum, s. 901-907. ISBN 978-80-561-0246-6.

SMOLÍK, J. (2015b): Global terrorism: its causes and consequences. In Proceedings from 9th International Conference on Applied Business Research ICABR 2014. 1. vyd. Brno: Mendel University in Brno, s. 1033-1043. ISBN 978-80-7509-223-6.

SMOLÍK, J. (2015c): Psychologie terorismu a metafora schodiště. Vojenské rozhledy, roč. 24, č. 3, s. 82-101.

SMOLÍK, J., SVATOŠOVÁ, V. (2017): Financování terorismu. Vojenské rozhledy, roč. 26, č. 2, s. 73-88.
TAYLOR, M. (2009): Is terrorism a group phenomenon? Aggresion and Violent Behavior, roč. 25, č. 2, s. 121-129.
TILLY, Ch. (2006): Politika kolektivního násilí. Praha: Sociologické nakladatelství, 278 s. ISBN 80-86429-60-1.
VEGRICHTOVÁ, B. (2013): Extremismus a společnost. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 319 s. ISBN 978-80-7380-427-5.

Kontaktní adresa autora:

PhDr. Mgr. Josef Smolík, Ph.D., MBA, LL.M. - Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita, třída Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno - Černá Pole, e-mail: josef.smolik@mendelu.cz

Význam přímých zahraničních investic pro rozvoj krajů

The significance of foreign direct investment for the development of regions

Lenka Sojková

Abstrakt

Cílem příspěvku je analýza vlivu investic na rozvoj regionu. Posuzován bude zejména dopad přímých zahraničních investic na velikost hrubého domácího produktu a míru zaměstnanosti. Česká vláda se dlouhodobě zaměřuje na podporu investic s odpovídajícím multiplikačním a regionálním efektem, které přispívají ke zvýšení konkurenceschopnosti založené na vyšší přidané hodnotě, kvalifikované práci a vyšší produktivitě práce. K významným opatřením investičního charakteru s významným růstovým potenciálem patří výstavba infrastruktury, digitalizace průmyslu, vybudování rozvinuté a dostupné technologické základny, umožňující přístup k vysokorychlostnímu internetu. Primárně je snaha směřovat investiční činnost do strukturálně postižených regionů, kde je vyšší míra nezaměstnanosti.

Klíčová slova:

přímé zahraniční investice, region, regionální rozvoj, hrubý domácí produkt, zaměstnanost

Abstract:

The aim of the paper is to analyse the impact of investments on the development of a region. In particular, the impact of foreign direct investments on the gross domestic product and the rate of employment is assessed. The Czech government has long been focused on supporting investments with a corresponding multiplication and regional effect, which contribute to the competitiveness based on higher value added, skilled labour and higher labour productivity. Infrastructure building, digitizing industry, building an advanced and available technological base enabling an access to a high-speed internet are some of the investment measures with a significant growth potential. Primarily, investment activity is aimed at structurally afflicted regions.

Key words:

foreign direct investment, region, regional development, gross domestic product, employment

Úvod

PZI jsou často považovány za iniciátory inovačních aktivit, nových manažerských dovedností, nositele know-how a technologií. Mohou vést k ekonomickému růstu, restrukturalizaci hospodářství, změnám institucionálního či podnikatelského prostředí, k zvyšování produktivity práce a zlepšení makroekonomických indikátorů. Zároveň však příliv PZI může negativně narušit domácí či místní trh a zapříčinit vytěsnění domácích investic. Vysoký podíl zahraničních firem v domácí ekonomice představuje také riziko náhlého odlivu investorů, což může způsobit dlouhodobé strukturální problémy v místní ekonomice.

K lokalizaci zahraničních investic do domácí ekonomiky dochází dle určitých faktorů. Zástupci jednotlivých regionů usilují o přilákání investic na své území, což přináší pozitivní efekty nejen pro ekonomiku regionu, ale i pro regionální rozvoj jako takový. Z pohledu investora je nejzajímavější lokalitou místo, kde dosáhne jisté konkurenční výhody nebo podnikatelských úspěchů např. ve formě vysokého zisku, kterého lze dosáhnout díky nižším nákladům spojených s levnějšími výrobními vstupy.

Cíl a metodika práce

Cílem následujícího textu bude zhodnotit rovnoměrnost rozložení PZI na území České republiky, analyzovat příliv těchto investic do jednotlivých krajů, porovnat trend vývoje a posoudit jejich vliv na rozvoj krajů, především na hrubý domácí produkt a míru zaměstnanosti. Z metod bude použita regresní a korelační analýza, které slouží k porovnání závislostí mezi jednotlivými sledovanými ukazateli.

Regresní analýza

Jako nejvhodnější nástroj pro regionální analýzu přímých zahraničních investic byl použit jednoduchý model lineární regrese ve tvaru:

$$\eta = \beta_0 + \beta_1 x$$

Test rovnoběžnosti regresních přímek určuje, zda objem PZI a výše HDP (resp. míra zaměstnanosti) mají srovnatelný vývoj. Pro účely této analýzy byl využit tzv. F-test, který vychází z následujícího vzorce:

$$F = \frac{n + n^* - 4}{2} \cdot \frac{(b_1 - b_1^*)^2 \left[(\vec{v}'\vec{v})^{-1} + \left(\vec{v^*}'\vec{v^*}\right)^{-1} \right]^{-1}}{(n-2)s^2 + (n^*-2)s^{*2}},$$

Vzhledem k tomu, že vykazované hodnoty pro jednotlivé kraje v tomto případě ukazují pouze zdánlivou korelaci a výsledky tak nelze prokazatelně považovat za správné, byla pro potřeby zjištění závislosti jednotlivých faktorů využita prostorová analýza, která porovnala závislosti obou faktoru v jednotlivých letech, nikoliv v jednotlivých krajích.

Korelační analýza

Korelační analýza se zabývá především intenzitou vzájemného vztahu numerických proměnných. Na tuto intenzitu je kladen větší důraz než na její směr, analýza tedy zahrnuje míry intenzity závislosti.

V rámci regionální analýzy PZI byl ověřován vzájemný vztah mezi objemem PZI a výší HDP/obyvatele (resp. mírou zaměstnanosti), k čemuž byl použit Pearsonův korelační koeficient, vycházející z regresní analýzy. Tento koeficient měří lineární závislost dvou náhodných veličin s dvourozměrným normálním rozdělením:

$$r = \frac{\sum_{i=1}^{n} (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^{n} (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^{n} (y_i - \bar{y})^2}}$$

Výsledky a diskuze

Regionální rozložení přímých zahraničních investic v ČR

Všechny informace o rozložení přímých zahraničních investic v rámci jednotlivých krajů poskytuje ČNB ve svých ročních reportech. Pro analýzu byla vybrána poslední dostupná data, tj. k 31.12.2015.

Následující tabulka ukazuje rozložení PZI v jednotlivých krajích ČR s vyznačenou barevnou škálou.

0 – 40 000 mil. Kč
40 001 – 60 000 mil. Kč
60 001 – 120 000 mil. Kč
120 001 – 200 000 mil. Kč
200 001 – 320 000 mil. Kč
320 001 a více mil. Kč

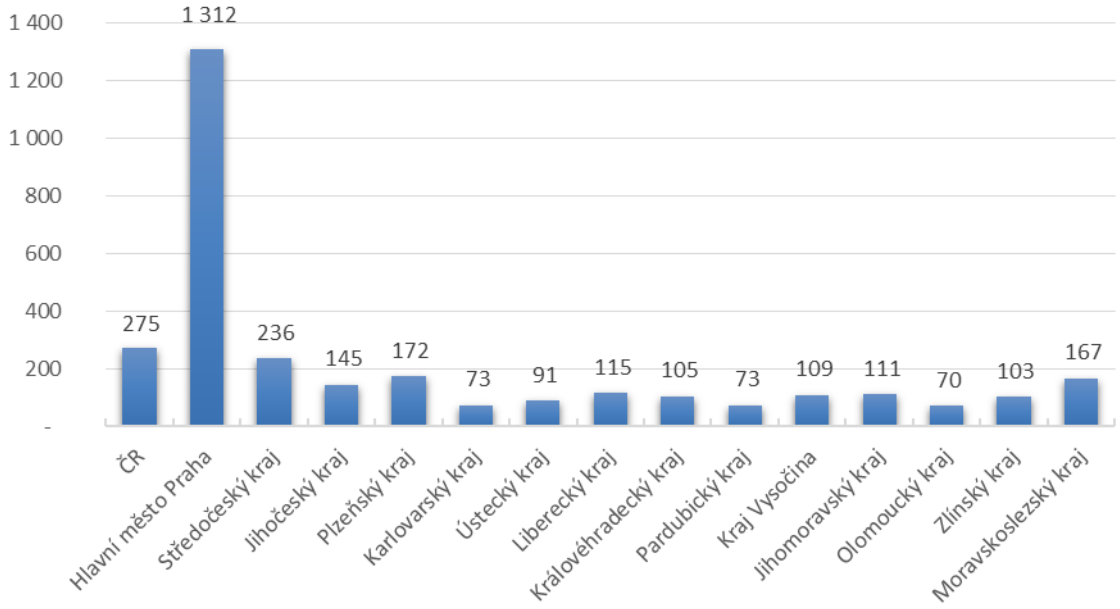
Tabulka 1: Rozložení PZI v krajích ČR k 31.12.2015

Kraj	Objem PZI k 31.12.2015 (Kč)	Podíl na celkovém objemu ČR
Hl. m. Praha	1 656 162 758	57,20 %
Středočeský	311 248 894	10,75 %
Moravskoslezský	202 741 326	7,00 %
Jihomoravský	130 405 821	4,50 %
Plzeňský	99 283 221	3,43 %
Jihočeský	92 444 672	3,19 %
Ústecký	74 649 954	2,58 %
Zlínský	60 144 597	2,08 %
Královéhradecký	57 635 846	1,99 %
Vysočina	55 723 447	1,92 %
Liberecký	50 358 622	1,74 %
Olomoucký	44 509 056	1,54 %
Pardubický	37 850 721	1,31 %
Karlovarský	21 861 582	0,76 %

Zdroj: ČNB (2017), vlastní zpracování

Nejvýznamnějším krajem z hlediska přílivu PZI je Hlavní město Praha s cca 57% podílem na celkovém objemu PZI v ČR. Jak je z tabulky patrné, tento podíl výrazně převyšuje ostatní kraje. V absolutních veličinách tento podíl znamená 1 656 mld. Kč a 1 312 tisíc Kč na obyvatele. (ČNB 2017) Těchto extrémních hodnot je v Praze dosahováno nejen díky investiční atraktivitě tohoto regionu, ale také díky metodě vykazování podle sídla, kdy je Praha sídlem mnoha investorů působících i v dalších regionech.

Situace v ostatních regionech už je podstatně vyrovnanější, přesto byly kraje rozděleny do několika skupin: kraje s hodnotou PZI/obyvatele vyšší než 200 tisíc Kč, kraje s hodnotou od 150–200 tisíc Kč, kraje s PZI/obyvatele od 100–150 tisíc Kč a kraje s hodnotou PZI/obyvatele nižší než 100 tisíc Kč. Hodnoty tohoto ukazatele ukazuje graf 1 uvedený níže. Po Praze vykazuje nejvyšší hodnotu PZI/obyvatele kraj Středočeský (236 tis. Kč). Pro celou ČR dosahuje tento ukazatel hodnoty 275 tisíc Kč/obyvatele.

Graf 1: Stav PZI na obyvatele k 31.12.2015 (tis. Kč)

Zdroj: ČNB, vlastní zpracování

Z krajů vykazujících hodnotu od 150-200 tisíc Kč/obyvatele této hodnoty dosahují kraje Plzeňský a Moravskoslezský. Za těmito kraji jsou pak seřazené kraje Jihočeský, Liberecký, Jihomoravský, kraj Vysočina, Královéhradecký kraj a Zlínský kraj, jejichž hodnoty se pohybují v rozmezí od 100-150 tisíc Kč/obyvatele. Hodnoty pod 100 tisíc Kč na obyvatele mají kraje Ústecký, Karlovarský a Pardubický. Na posledním místě figuruje kraj Olomoucký s hodnotou pouze 70 tisíc Kč na obyvatele.

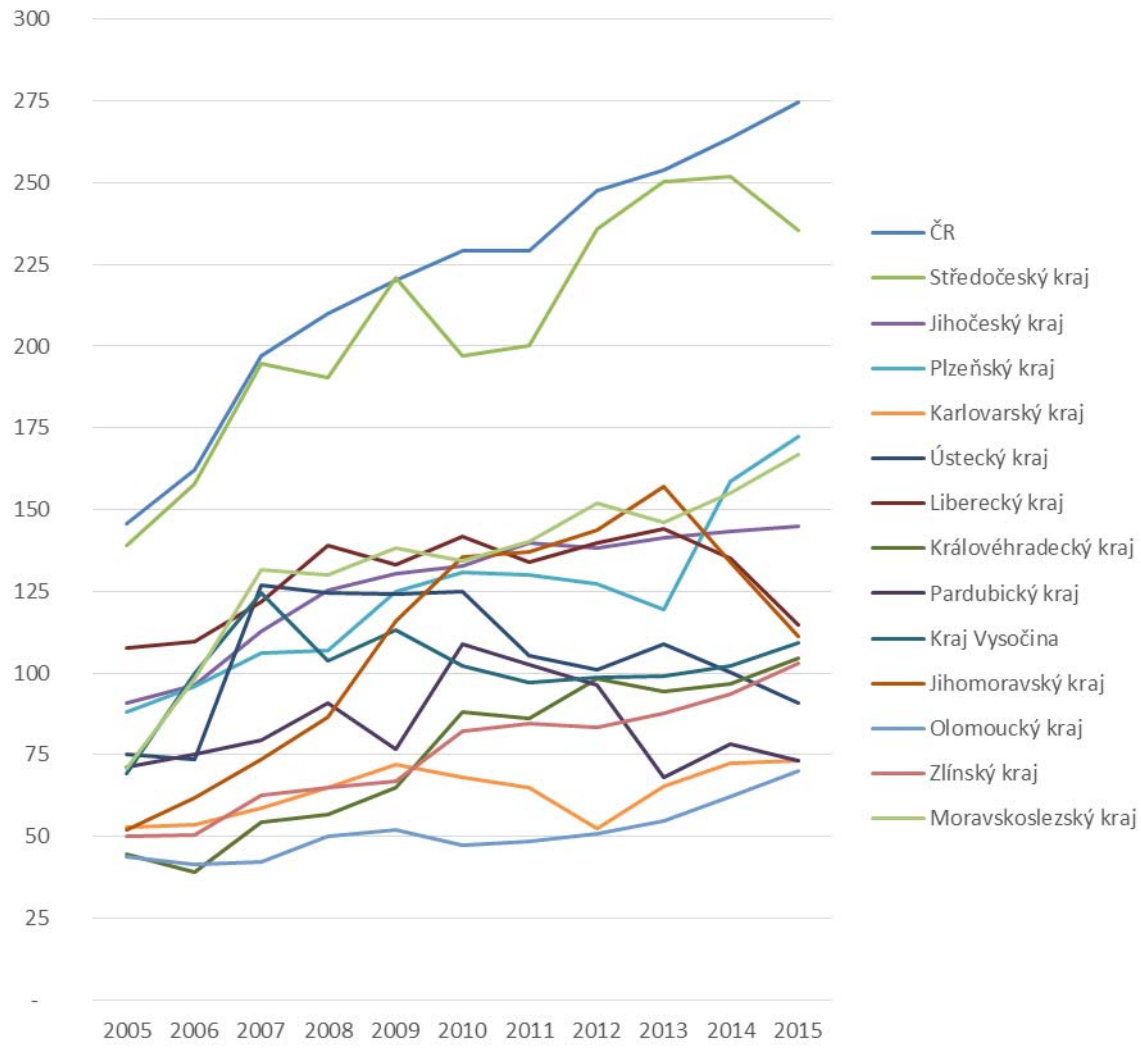
Vývoj přímých zahraničních investic v krajích

Přímé zahraniční investice plynou v České republice celkem do čtrnácti krajů. Aby zástupci ve svém kraji dosáhli co nejvyššího objemu těchto investic v zájmu vyšší ekonomické výkonnosti, snaží se investory přilákat pomocí různých lokalizačních faktorů. Mezi ně patří například poloha, kvalita lidských zdrojů, dostupná dopravní infrastruktura a mnohé další. Kraje ve svém úsilí nebývají stejně úspěšné, jelikož jejich potenciál je různý.

Kromě celkového objemu PZI v jednotlivých krajích je nutné sledovat také jejich vývoj, který se může značně měnit v průběhu let.

Tak jako pro ukazatel ekonomické úrovně (HDP/obyvatele), je i pro ukazatel PZI důležitá schopnost srovnání mezi regiony. Z tohoto důvodu byl sledován ukazatel PZI na obyvatele v jednotlivých krajích v tisících Kč.

Vzhledem k získaným hodnotám v Hlavním městě Praha, kde tyto hodnoty dosahují extrémních veličin a tvoří jakousi výjimku mezi regiony, nebyl pro další zkoumání region hlavního města použit. Praha těží zejména ze své pozice ekonomického, společenského, administrativního a vzdělanostního centra České republiky. Z hlediska vývoje PZI v hlavním městě se výše PZI na obyvatele v letech 2005-2015 téměř zdvojnásobila. V roce 2005 dosahoval tento ukazatel výše 681 tisíc Kč a v roce 2015 již 1 312 tisíc Kč/obyvatele. Vývoj v ostatních krajích je zachycen v následujícím grafu 2.

Graf 2: Vývoj PZI v krajích v letech 2005-2015 (tis. Kč/obyv.)

Zdroj: ČNB, vlastní zpracování

Pokud tedy dojde k vyjmutí regionu Hlavního města Prahy, nejlepšího výsledku mezi kraji dosahuje **kraj Středočeský**, u kterého objem PZI na obyvatele za sledované období let 2005-2015 vzrostl téměř o 100 tisíc Kč (ze 139 tisíc Kč na 236 tisíc Kč/obyvatele). Maxima objemu PZI/obyvatele pak tento kraj dosáhl v roce 2014 (252 tisíc Kč). Jak vyplývá ze statistické ročenky tohoto kraje, na tomto zvýšení se podílely zejména investice z automobilového průmyslu, např. investice německého koncernu Volkswagen Group do společnosti Škoda Auto, a. s. v Mladé Boleslavi v roce 1998 (18 996 mil. Kč), ke které postupem času přicházely další investice v řádech miliard Kč (v roce 2009 investice ve velikosti 2 648 mil. Kč, kdy bylo vytvořeno 600 nových pracovních míst). Dalšími investory automobilového průmyslu jsou v tomto kraji např. konsorcium firem Toyota/PSA v Kolíně. Tato investice proběhla v roce 2002 ve velikosti 29 878 mil. Kč. Tyto velké investice přilákaly do regionu mnoho dalších menších investorů, většinou subdodavatelů těchto velkých automobilek, z automotive odvětví. Dalšími investory v tomto kraji jsou v posledních letech např. LEGO Production, s. r. o. z Dánska, která v roce 2011 investovala ve výši 1 631 mil. Kč, přičemž vzniklo 600 nových pracovních míst. Středočeský kraj je pro investory velice atraktivní, má výhodnou geografickou polohu a dobrou infrastrukturu, navíc s hlavním městem ve svém středu. (ČNB, 2017), (ČSÚ, 2016), (CzechInvest, 2017)

Dalšími kraji, které v roce 2015 vykazovaly téměř totožný objem PZI/obyvatele, byly kraje Plzeňský a Moravskoslezský. V roce 2015 zde výše objemu tohoto ukazatele činila 172 tisíc Kč/obyvatele v kraji Plzeňském a 167 tisíc Kč/obyvatele v kraji Moravskoslezském.

Plzeňský kraj za období 2005-2015 zaznamenal téměř dvojnásobný růst těchto investic. Výše PZI/obyvatele se z 88 tisíc Kč zvedla na 172 tisíc Kč/obyvatele. Paradoxně velkého nárůstu PZI zaznamenal kraj v letech 2009-2012, tedy v době krize. Maxima svého objemu však dosáhl až v roce 2015, a to právě 172 tisíc Kč/obyvatele. Většina investic však plyne do městské aglomerace (okres Plzeň-město má 63% podíl na celkovém objemu investic v tomto kraji). Díky své poloze je tento kraj velice přitažlivý pro zahraniční investory, těží především z dobrého silničního spojení s hlavním městem a německým pohraničím. Nejvýznamnějšími investory v tomto kraji jsou japonský Panasonic AVC Networks Czech, s.r.o., vyrábějící panely s plochými zobrazovacími displeji, dále pak YAZAKI Wiring Technologies Czech, s.r.o. z automotive odvětví, či VISHAY ELECTRONIC, s.r.o. zabývající se výrobou elektronických součástek. (ČNB, 2017), (ČSÚ, 2016), (CzechInvest, 2017)

Moravskoslezský kraj překvapivě dosahuje nejlepších výsledků, co se týče dynamiky růstu. V období let 2005-2015 se objem PZI/obyvatele více než zdvojnásobil, za zmínku však stojí celkový nárůst, kdy od roku 2000, kdy hodnota tohoto ukazatele dosahovala pouze 29 tisíc Kč, vzrostl objem PZI/obyvatele o 105 tisíc Kč. Velmi nízkých hodnot tohoto ukazatele dosahoval kraj díky útlumu dříve dominantních odvětví a musel se tak potýkat s celkovou restrukturalizací svého hospodářství. Podobné procento objemu PZI plyne do dvou okresů – Frýdek-Místek (33 %) a Ostrava-město (38 %). Velmi významnými investicemi zde byly investice korejské automobilky Hyundai Motor Company v Nošovicích z roku 2006, která opět přilákala do kraje spoustu dalších investorů. Kraj v tomto případě těžil i z blízké investice v zahraničí, konkrétně na Slovensku, a to investice automobilky Kia Motors v Žilině. (ČNB, 2017), (ČSÚ, 2016), (CzechInvest, 2017)

Výše objemu PZI/obyvatele v **Jihočeském kraji** dosahuje celkem 145 tisíc Kč. Od roku 2005 zaznamenal tento kraj zvýšení tohoto ukazatele o 54 tisíc Kč, což je přibližně 1,5krát více. Ačkoliv lze tento kraj vnímat spíše jako rekreační, výše investic plynoucích do tohoto kraje může překvapit. Výhodu tohoto kraje lze spatřit v blízkosti německých a rakouských hranic, nicméně největší objem investic plynul do této oblasti z Francie. Negativním faktorem je špatně spojení s centrem republiky, ale i do zmíněných sousedních států. Největšími investory zde byly francouzské společnosti METAL PROGRES Strakonice s.r.o. (1914,1 mil. Kč a 402 nově vytvořených pracovních míst v r. 2001) a Faurecia Components Písek, s.r.o. (1 525,24 mil. Kč a 670 nově vytvořených pracovních míst v r. 2006). (ČNB, 2017), (ČSÚ, 2016), (CzechInvest, 2017)

Kraj Liberecký dosáhl výše 115 tisíc Kč PZI/obyvatele, dynamika růstu však není vysoká. Od roku 2005 tento ukazatel v kraji vzrostl pouze 1,06krát. Maxima svého objemu pak investice dosáhly v roce 2013 (144 tisíc Kč/obyvatele), celkově jsou přírůstky tohoto ukazatele vyrovnané. Největší podíl investic plyne do okresu Liberec (37 %), v roce 2002 zde investovala velkou částku firma DENSO MANUFACTURING CZECH s.r.o., a to 9 575 mil. Kč, přičemž vytvořila 936 nových pracovních míst. Dalším okresem, kam investice směřují, je okres Česká Lípa, kde investovala např. firma Johnson Controls. Mnoho investic plynoucích z automotive odvětví je způsobeno blízkostí a velmi dobrou dostupností kraje z kraje Středočeského a také Německa. Z odvětví dominuje automobilový průmysl, strojírenství, plastikářství a textilní průmysl, který byl v minulosti chloubou tohoto kraje, avšak v posledních letech je spíše v úpadku. (ČNB, 2017), (ČSÚ, 2015), (CzechInvest, 2017)

Kraj Jihomoravský. Výše objemu PZI na obyvatele v tomto kraji dosahovala 111 tisíc Kč a vzrostla oproti roku 2005 více než dvojnásobně. Z grafu lze rozpoznat značný pokles tohoto objemu od roku 2013, kdy byly investice v Jihomoravském kraji na svém maximu (157 tisíc Kč). V minulosti byl centrem PZI okres Brno-město, kam plynulo až 70 % všech investic, v současné době se však investice rozdělily mezi několik okresů, jimž dominuje Brno-město (38 %), následují Brno-venkov (20 %), Hodonín (11 %) a Vyškov (10 %). Těmto investicím

dominuje japonská investice firmy Daikin Device Czech Republic s.r.o. v celkové výši 3 742 mil. Kč, v tvorbě nových pracovních míst pak investice lucemburské Tyco Electronic Czech s.r.o. (ČNB, 2017), (ČSÚ, 2015), (CzechInvest, 2017)

Kraj Vysočina zaznamenává poměrně vyrovnanou tendenci vývoje PZI/obyvatele. Svého maxima tento ukazatel dosáhl v roce 2007, 124 tisíc Kč, kdy získal investici od německé firmy BOSCH DIESEL s.r.o., v pořadí již třetí. V roce 2015 byl objem PZI/obyvatele o 15 tisíc Kč nižší (109 tisíc Kč). Kraj je znám spíše svou zemědělskou produkcí, ale strategická poloha Vysočiny v posledních letech přilákala řadu zahraničních investorů, kteří sem soustřeďují nejen výrobní kapacity, ale rovněž výzkum a vývoj, jako např. Automotive Lighting s.r.o. či KRONOSPAN CR, s.r.o.. (ČNB, 2017), (ČSÚ, 2015), (CzechInvest, 2017)

Kraj Královéhradecký zaznamenává rostoucí tendenci v přílivu PZI a tento ukazatel v průběhu let 2005-2015 stoupl více než dvojnásobně (2,33x). V roce 2015 hodnota ukazatele činila 105 tisíc Kč a byla na svém maximu. Velký nárůst investic oproti konci 20. století zaznamenal kraj v letech 2006-2010, k čemuž přispělo několik významných investic společností ŠKODA AUTO a.s., Continental Teves Czech Republic, s.r.o. a Kimberly-Clark s.r.o. (původně – Kimberly-Clark a.s.). (ČNB, 2015), (ČSÚ, 2015), (CzechInvest, 2017)

Kraj Zlínský dosahuje 103 tisíc Kč na obyvatele. Stejně jako v předchozím kraji, i zde objem PZI/obyvatele stoupl dvojnásobně z výše 50 tisíc Kč/obyvatele v roce 2005 na svou maximální hodnotu v roce 2015. Ekonomika v kraji byla a je založena především na zhodnocování vstupních surovin a polotovarů. Významnou investicí v roce 2011 byla investice německé společnosti Continental HT Tyres, s.r.o., která zde investovala už v minulých letech (2003) a řadí se tak mezi nejvýznamnější investory v kraji. Největší podíl investic plyne do okresu Zlín, a to téměř 60 %. (ČNB, 2017), (ČSÚ, 2015), (CzechInvest, 2017)

Ústecký kraj se řadí s výší 91 tisíc Kč/obyvatele na 11. místo. Svého maxima dosáhl kraj v roce 2007 (127 tisíc Kč/obyvatele), kdy se objem investic oproti roku 2006 téměř zdvojnásobil. K tomuto nárůstu přispěla řada investic, mezi nimiž byly investice od společností Mondi Packaging Paper Štětí a.s., Guardian Automotive Czechia s.r.o. a Hitachi Home Electronics (Czech), s.r.o. v průmyslové zóně Triangle (Žatec), která však byla v roce 2009 uzavřena. Až do roku 2010 se objem těchto investic pohyboval kolem 125 tisíc Kč/obyvatele, od tohoto roku však objem investic stále klesá. Důvodem může být např. nízká vzdělanost obyvatelstva v tomto kraji nebo zaostalost oblasti výzkumu a vývoje. Tomuto negativnímu faktoru se snaží kraj čelit, avšak vysoký odliv vzdělaného obyvatelstva do více rozvinutých krajů stále pokračuje. Na druhou stranu potenciál tohoto kraje je velmi vysoký. Kraj může těžit především z tradice průmyslové výroby a výhodné polohy, kdy je velmi dobře dostupný jak z centra ČR, tak i ze sousedního Německa. To je možné díky velmi dobrému dopravnímu spojení a od roku 2017 také propojením dálniční sítí D8, na kterou se čekalo řadu let. V Ústeckém kraji fungují 2 strategické průmyslové zóny a několik dalších průmyslových zón v jednotlivých okresech. (ČNB, 2017), (ČSÚ, 2015), (CzechInvest, 2017)

Celkem dva kraje dosahují výše 73 tisíc Kč/obyvatele. Jsou to kraje Karlovarský a Pardubický. Na rozdíl od Karlovarského kraje však **kraj Pardubický** zaznamenává výrazný pokles PZI/obyvatele, a to od roku 2010, kdy tento ukazatel dosáhl svého maxima (109 tisíc Kč/obyvatele). Tento nárůst byl způsoben především výší reinvestovaného zisku, která vypovídá o úspěšnosti firem v tomto regionu. Největší objem investic tohoto kraje putoval do okresu Pardubice (44 %), dále do okresu Ústí nad Orlicí (26 %) a Svitavy (22 %). Nejvýznamnějšími investory kraje jsou společnosti Matrushita Electric Industrial, Foxconn Holdings B. V. a Ronal. (ČNB, 2017), (ČSÚ, 2015), (CzechInvest, 2017)

Karlovarský kraj z hlediska celkového objemu PZI obsazuje poslední příčku mezi všemi kraji ČR (21 862 mil. Kč). V přepočtu na obyvatele mu však patří předposlední příčka (73 tisíc Kč/obyvatele). Celkově dynamika růstu v tomto kraji není na vysoké úrovni. Od roku 2005 objem těchto investic vzrostl pouze 1,3krát. Příčnou může být mnoho faktorů od

orientace kraje spíše na cestovní ruch a služby, až po nízkou vzdělanost obyvatelstva, kdy většina kvalifikované pracovní síly odchází do rozvinutých krajů ČR nebo za hranice do sousedního Německa. Převážná většina investic plyne do okresu Karlovy Vary (44 %) a Chebu (27 %). Významnými investory zde byly např. společnosti Lindner Türen – Fassaden s.r.o. a Playmobil CZ spol. s r.o. (ČNB, 2017), (ČSÚ, 2015), (CzechInvest, 2017)

Na posledním místě ze všech krajů figuruje **kraj Olomoucký** (70 tisíc Kč/obyvatele). Celkově se objem těchto investic od roku 2005 zvýšil 1,59krát. Z ekonomického hlediska je Olomoucký kraj oblastí průmyslovou s rozvinutými službami. Ekonomika hanáckých okresů je více stabilní a dostatečně rozmanitá, avšak okres Jeseník a severní část okresu Šumperk, které lze označit za periferní oblasti, díky své špatné dopravní dostupnosti i narušením sociálního a hospodářského života po druhé světové válce patří k ekonomicky slabším regionům. Předpokladem pro další rozvoj regionu je strategicky výhodná poloha, dopravní dostupnost, rozvinutá infrastruktura, dostatek kvalifikovaných pracovních sil i vstup zahraničních investorů. Ekonomická situace v kraji se postupně zlepšuje, a to díky zdárné realizace dlouhodobých strategických plánů kraje. Největší podíl investic plyne do okresu Olomouc (28 %), dalších 25 % pak do okresu Přerov.

Z uvedeného grafu vývoje přímých zahraničních investic je patrné, že ve většině krajů dochází ke značným výkyvům ve vývoji tohoto ukazatele. Pro srovnání vývoje PZI je vhodné využít zkoumání jeho trendu. Pro tento účel slouží regresní analýza – jednoduchý model lineární regrese. Pro výpočet je použit ukazatel výše PZI/obyvatele (v tis. Kč) u jednotlivých krajů v období let 2005-2015. Výsledné odhady parametrů regresní přímky jsou uvedeny v následující tabulce.

Tabulka 2 : Odhad parametrů regresní přímky (vývoj PZI/obyvatele)

Kraj	PZI/obyv. v r. 2015 (tis. Kč)	Odhady parametrů	
		α	β
Hl. m. Praha	1312	-112 016	56,23
Středočeský	236	-19 839	9,97
Jihočeský	145	-10 417	5,25
Plzeňský	172	-13 745	6,90
Karlovarský	73	-2 933	1,49
Ústecký	91	-1 083	0,59
Liberecký	115	-3 598	1,85
Královéhradecký	105	-13 721	6,86
Pardubický	73	-373	0,23
Vysočina	109	-1 854	0,97
Jihomoravský	111	-17 651	8,84
Olomoucký	70	-4 480	2,25
Zlínský	103	-10 431	5,23
Moravskoslezský	167	-14 412	7,24

Zdroj: ČNB, vlastní zpracování

Pro zhodnocení vývoje slouží parametr β, jenž představuje směrnici regresní přímky. Ve všech krajích je tento parametr větší než 0, což naznačuje, že v každém z krajů mají přímé

zahraniční investice rostoucí trend. O tom, jak moc investice v jednotlivých krajích rostou, vypovídá hodnota tohoto parametru. Čím větší hodnota, tím větší růst. Strmost regresní přímky tedy umožňuje určit tempo růstu objemu PZI. Z tabulky je patrné, že největšího růstu dosahuje region Hlavního města Prahy, který se významně odchyluje od zbytku republiky. Následují kraje Středočeský, Jihomoravský, Moravskoslezský, Plzeňský, Královéhradecký, Jihočeský a Zlínský. V těchto krajích byl růst PZI relativně vyšší. Kraje, jejichž směrnice přímky je menší, a tedy i jejich objem PZI roste pomaleji, jsou kraje: Olomoucký, Liberecký, Karlovarský, Vysočina, Ústecký a jako poslední s nejmenší směrnicí skončil kraj Pardubický.

Význam přímých zahraničních investic pro rozvoj krajů

Dalším cílem bylo zjistit, zda má příliv PZI vliv na rozvoj regionu. Posuzován byl zejména vliv na velikost hrubého domácího produktu a míru nezaměstnanosti. Srovnatelnost vývoje těchto veličin byla zkoumána pomocí testu rovnoběžnosti regresních přímek. Jejich vzájemná závislost byla zjišťována pomocí korelační analýzy.

Test rovnoběžnosti regresních přímek určil, zda se vybrané ukazatele vyvíjí podobně. Jak již bylo uvedeno, pro toto srovnání bylo využito prostorové analýzy. Korelační analýza pak umožnila posoudit vztah mezi přílivem PZI do regionu a výší HDP, respektive mezi přílivem PZI a mírou zaměstnanosti.

Vztah přílivu PZI do regionu a výše regionálního HDP

Test rovnoběžnosti regresních přímek byl proveden s pomocí ukazatelů objemu PZI/obyvatele (v tis. Kč) a výše HDP/obyvatele jednotlivých krajů (v tis. Kč). Do analýzy byla zahrnuta data z období 2005-2015. Rovnoběžnost těchto přímek byla zjištěna pomocí F-testu, jehož koeficient = 381,512. Na 5% hladině významnosti bylo zjištěno, že mezi hodnotami PZI/obyvatele a HDP/obyvatele existuje statisticky významný vztah mezi těmito proměnnými a regresní přímky jsou vzájemně rovnoběžné, oba ukazatele tedy mají srovnatelný vývoj.

Vzájemný vztah, který mezi sebou ukazatele mají, byl dále testován korelační analýzou, která měla zjistit, zda a jak velký vztah mezi těmito ukazateli existuje. Výsledné hodnoty Pearsonova korelačního koeficientu (R_P) jsou uvedeny v následující tabulce.

Tabulka 3: Korelační analýza (PZI/obyvatele a HDP/obyv.)

Rok	R_P	P-value
2005	0,988918	0
2006	0,986443	0
2007	0,983097	0
2008	0,982638	0
2009	0,982015	0
2010	0,987636	0
2011	0,988126	0
2012	0,988253	0
2013	0,980452	0
2014	0,978889	0
2015	0,980087	0

Zdroj: Vlastní zpracování

Z výsledků korelační analýzy vyplývá, že mezi výší PZI na obyvatele a velikostí HDP na obyvatele existuje silná závislost. Test korelace potvrdil, že existuje vzájemný vztah mezi těmito veličinami testovaný v průběhu let. Velikost koeficientu naznačuje míru závislosti, čím vyšší je hodnota koeficientu, tím větší závislost mezi oběma veličinami.

Vztah přílivu PZI do regionu a míry zaměstnanosti

Druhý ukazatel, který lze sledovat, je míra zaměstnanosti. Přiliv PZI by měl vyvolat snížení míry nezaměstnanosti, respektive zvýšit míru zaměstnanosti. Analýza probíhala stejně jako v předchozím případě pomocí prostorové analýzy a hodnoceny byly ukazatele v jednotlivých letech. Nejprve byl proveden test rovnoběžnosti regresních přímek, který odhalil, že mezi sledovanými ukazateli na 5% hladině významnosti neexistuje významná statistická závislost mezi jejich vývojem (P-value = 0,2068).

Dále byla provedena korelační analýza, která odhalila, že v každém sledovaném roce existovala statisticky významná závislost mezi těmito ukazateli a oba se navzájem ovlivňovaly. Vysoké hodnoty korelačního koeficientu opět naznačují silnou závislost mezi těmito ukazateli. Výsledné hodnoty jsou shrnuty v následující tabulce.

Tabulka 4: Korelační analýza (PZI/obyvatele a zaměstnanost)

Rok	R_P	P-value
2005	0,631144	0,0155
2006	0,660689	0,0101
2007	0,579086	0,0300
2008	0,59431	0,0250
2009	0,793107	0,0007
2010	0,735596	0,0027
2011	0,713178	0,0042
2012	0,742778	0,0023
2013	0,694982	0,0058
2014	0,734985	0,0027
2015	0,572087	0,0325

Zdroj: Vlastní zpracování

Zatímco v případě objemu PZI/obyvatele a velikosti HDP/obyvatele analýza prokázala srovnatelný vývoj obou ukazatelů a jejich vzájemnou silnou závislost v průběhu let 2005-2015, v případě objemu PZI a míry zaměstnanosti byl potvrzen pouze stejný vývoj mezi přílivem PZI/obyvatele a mírou zaměstnanosti, ale ne závislost.

Závěr

Příliv přímých zahraničních investic po vzniku samostatné České republiky v roce 1993 velmi zesílil. Prvním větším impulsem pro vstup zahraničních investorů na naše území byla privatizace prováděná v 90. letech 20. století, nicméně velkého zvratu bylo dosaženo až v roce 1998, kdy byl zaveden nový systém investičních pobídek a Česká republika se tak stala velice atraktivním regionem pro investování kapitálu zahraničních společností. Tato skutečnost napomohla ČR stát se lídrem v objemu získaných investic. Objem přímých zahraničních investic v ČR roste a zároveň se mění jejich struktura. V posledních letech

spíše převažuje podíl reinvestovaného zisku společností se zahraniční účastí, což naznačuje, že se investorům v české ekonomice daří.

Z hlediska objemu přílivu přímých zahraničních investic je na tom nejlépe region Hlavního města Prahy, který dosahuje v porovnání s ostatními kraji extrémních hodnot, a to díky atraktivitě tohoto regionu s vyspělým sociálním i ekonomickým prostředím. Tento objem činí více než 57 % z celkového objemu zahraničních investic v České republice. Druhým nejúspěšnějším krajem v získávání investic je kraj Středočeský, těžící z výhodné strategické pozice, blízké hlavnímu městu. Dalším v pořadí (v přepočtu na obyvatele) jsou pak kraje Plzeňský, Moravskoslezský a Jihočeský, které také dosahují vyšších objemů PZI. Velkou skupinou s podobným dosaženým objemem PZI jsou kraje Liberecký, Jihomoravský, Vysočina, Královéhradecký a Zlínský. Všechny tyto kraje dosahují objemu více než 100 tisíc Kč na obyvatele. Poslední čtyři příčky tak patří krajům Ústeckému, Karlovarskému, Pardubickému a Olomouckému, kde je objem přímých zahraničních investic na obyvatele až třikrát nižší než v kraji Středočeském.

Následná analýza významu PZI pro rozvoj krajů zjišťovala vzájemný vztah ukazatelů PZI/obyvatele a HDP/obyvatele, respektive míry zaměstnanosti. V případě PZI/obyvatele a HDP/obyvatele bylo zjištěno, že tyto ukazatele mají stejný vývoj a existuje zde velmi silná závislost mezi oběma ukazateli. Lze tedy konstatovat, že tak, jak roste objem PZI v České republice, roste i objem HDP. Situace pro ukazatele PZI/obyvatele a míry zaměstnanosti už byla trochu jiná. Testem rovnoběžnosti regresních přímek bylo dokázáno, že tyto ukazatele mají stejný, téměř identický vývoj. V rámci korelační analýzy však bylo zjištěno, že vztah mezi těmito veličinami není statisticky významný. Tudíž se tyto veličiny navzájem příliš neovlivňují. Vzhledem k nízké míře nezaměstnanosti v ČR tak dochází spíše k tomu, že si zaměstnavatelé vzájemně „přetahují“ schopné zaměstnance, než že by docházelo k dalšímu poklesu nezaměstnanosti.

Pro komplexnější posouzení dopadu zahraničních investic na celkový rozvoj regionu by bylo možné zahrnout do analýzy ukazatele například z oblasti environmentálního a sociálního prostředí, dopravní a technické infrastruktury, kvality života či výzkumu a vývoje.

Článek vznikl s institucionální podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj Ekonomické fakulty Technické univerzity v Liberci v rámci projektu Excelentní výzkumné týmy – Regionální rozvoj ČR v kontextu nástupu 4. průmyslové revoluce.

Literatura:

CZECHINVEST (2017). Projekty agentury CzechInvest [online]. Dostupné z: http://www.czechinvest.org/data/files/udulene-investicni-pobidkyinvestment-incentives-granted-k-31-3-2017-4249

ČNB (2017) Přímé zahraniční investice 2015. [online]. Dostupné z: http://www.cnb.cz/miranda2/export/sites/www.cnb.cz/cs/statistika/platebni_bilance_stat/publikace_pb/pzi/PZI_2015_CZ.pdf

ČNB (2014) *Životní cyklus přímých zahraničních investic a jejich vliv na platební bilanci*. [online]. 2014 Dostupné z: https://www.cnb.cz/cs/menova_politika/zpravy_o_inflaci/2014/2014_III/boxy_a_prilohy/zoi_2014_III_box_1.html.

ČSÚ (2016) Statistické ročenky jednotlivých krajů. [online].

DOBRYLOVSKÝ, J., LÖSTER, T. (2008) Přímé zahraniční investice v ČR, jejich význam a jejich účinky na českou ekonomiku. Brno: Tribun EU, Knihovnicka.cz. ISBN 978-80-7399-624-6.

KALÍNSKÁ, E. (1999) Přímé zahraniční investice a jejich úloha v regionu střední a východní Evropy. Praha: VŠE, Aktuální otázky světové ekonomiky. ISBN 8070792876.

KRAJSKÉ RIS (2016) Regionální informační servis [online]. 2016. Centrum pro regionální rozvoj České republiky. Dostupné z: http://www.risy.cz/cs/krajskeris/ustecky-kraj/regionalni-informace/o-kraji/
MAITAH, M. (2014) *Unemployment and foreign direct investments in the Czech Republic*. Praha: Central Bohemia University. ISBN 978-80-905536-7-5.
MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ (2015) Zpráva o situaci na krajském trhu práce. [online]. Dostupné z: https://portal.mpsv.cz/upcr/kp/lbk/kop/liberec/statistiky/zprava_2015_liberecky_kraj_-_ver.pdf.
WOKOUN, R., TVRDOŇ, J. (2010) Přímé zahraniční investice a regionální rozvoj. Praha: Oeconomica. ISBN 9788024517360

Kontaktní adresa autora:

PhDr. Ing. Lenka Sojková, Ph.D. Technická univerzita v Liberci, Ekonomická fakulta, Katedra ekonomie, Studentská 2, 461 17 Liberec 1, Česká republika, lenka.sojkova@tul.cz

Socioekonomická analýza regionu Žďár nad Sázavou

Socioeconomic analysis of the region Žďár nad Sázavou

Kristina Somerlíková, Gabriela Chmelíková, Martina Hejkalová

Abstrakt:

Příspěvek se zabývá socioekonomickou a demografickou analýzou regionu Žďár nad Sázavou, vývojem počtu obyvatel v okrese Žďár nad Sázavou v časové řadě 1991–2015. Region Žďár nad Sázavou je popsán z pohledu demografické struktury dle pohlaví, věku a také vzdělání. Jsou zde představeny nejdůležitější indexy a ekonomická aktivita v okrese. Součástí analýzy je shluková analýza dle demografické, ekonomické a podnikatelské úrovně.

Klíčová slova:

socioekonomická analýza, region, demografická struktura, index vzdělanosti

Abstract:

The paper deals with the socioeconomic and demographic analysis of the Žďár nad Sázavou region, namely the development of the population in the Žďár nad Sázavou district in the time series 1991-2015. The Žďár nad Sázavou region is described in terms of demographic structure by gender, age and education. Here are presented the most important indices and economic activity in the district. Part of the analysis is also cluster analysis according to the demographic, economic and entrepreneurial level.

Key words:

socioeconomic analysis, region, demographic structure, index of education

Úvod

Demografická statistika spolu s pravidelně se opakujícími sčítáními lidu a doplňkovými šetřeními u obyvatel zajišťuje rozhodující podíl informací o populaci daného území, jeho prostorovém rozmístění, stavu, struktuře, jakož i charakteristice. Získané informace slouží jako podklad pro rozhodování jednotlivých měst či obcí, zejména při rozdělování finančních zdrojů na potřebné změny v regionu. Bez znalosti populace a jejího budoucího vývoje se nemohou města či obce správně rozhodnout a tedy přispět k budoucímu vývoji na svém území. V posledních letech se staly demografické analýzy součástí komplexních analýz regionálního rozvoje (Regionální analýza kraje Vysočina, 2014), data z nich získaná jsou nedílnou součástí nejrůznějších strategických dokumentů a rozvojových plánů. Dufek a Minařík (2010) upozorňují na nutnost zkoumat endogenní faktory, obzvláště demografický vývoj populace, který je podstatný pro stabilizaci životní úrovně a také kvality života obyvatel v daném regionu. Nedílnou součástí demografických analýz by mělo být i mapování počtu OSVČ a mikropodniků v jednotlivých městech a zejména menších obcí v regionu, z důvodu předpokládání migrace obyvatelstva z malých obcí do měst, lépe však podpory rozvoje podnikání v obcích.

Teoretická východiska

Regionální rešerše pro region Žďár nad Sázavou je dokument, jehož cílem je zanalyzovat a sumarizovat současnou situaci v oblasti rozvoje lidských zdrojů, regionálního

rozvoje celkově, a následně identifikovat zásadní problémy v uvedených oblastech regionu Žďárska. Podkladem pro vypracování analýzy byly standardní informační zdroje poskytující data vztahující se ke všem regionům České republiky, a tudíž nabízející možnost srovnání postavení kraje Vysočina v rámci ČR, zejména materiály MPSV, databáze Českého statistického úřadu.

Ze Strategie Kraje Vysočina 2020 (2012) vyplývá naléhavost racionálního využití rozpočtových prostředků kraje a výběr reálně dosažitelných rozvojových aktivit pro následující období i v souvislosti s nutností adaptace kraje na dopady ekonomické recese, a z ní plynoucí významný pokles rozpočtových příjmů.

Demografické jevy a procesy jsou ty, jež souvisí s lidskou reprodukcí, či přesněji s reprodukcí lidských populací a faktorů, které tuto reprodukci ovlivňují. Chápeme ji jako neustálou obnovu lidských populací, danou procesy rození a umírání (Kukla, 2016). Jedná se o obor, který zahrnuje do svého studia nejen procesy demografické reprodukce, ale i důsledky, které lze najít v široké oblasti života lidí. Z toho vymezení je zřejmé, že obor ztrácí svoje hranice a komunikuje s celou řadou dalších oborů lékařských, biologických věd, psychologie, sociologie, ekonomie, geografie apod. Demografická struktura je výsledkem demografických procesů, které probíhaly v minulosti, a zároveň do jisté míry předurčuje budoucí populační vývoj, neboť právě demografické procesy jsou závislé na struktuře obyvatelstva dle věku a pohlaví. Jedním z praktických významů tohoto řízení je to, že může sloužit pro hodnocení stavu a výhledu pracovních sil a zaměstnanosti, k úvahám o vývoji školství, zdravotní péče, péče sociální aj., je tedy nutné pro perspektivní odhady vývoje obyvatelstva (Roubíček, 1997).

Dle Koschina (2005) jsou demografické údaje v zásadě dvojího typu: jednak informují o stavu a jednak informují o pohybu. Stavem rozumíme velikost populace, tj. počet jedinců členů populace a její strukturu podle demograficky zajímavých znaků k určitému časovému okamžiku. Sčítání lidu, běžná evidence pohybu obyvatelstva a populační registr jsou základními prameny demografických údajů (Roubíček, 1997). Mikrocensus je pak demografické šetření prováděné výběrovou metodou. Slouží buď jako náhražka rozsáhlých vyčerpávajících sčítání, nebo jako doplněk sčítání lidu. Mikrocensy poskytují především detailní informace o struktuře domácností ve vztahu k příjmové a demografické struktuře (Roubíček, 1997). Technika sčítání lidu buď nedovoluje některé tyto údaje o příjmech a důchodech zjistit anebo by to nebylo příliš efektivní.

Demografické pohyby, jinak nazývané měna, jsou spojeny s reprodukcí populace. Sledují se za určitý časový interval a nejběžnějším intervalem je jeden kalendářní rok (Klufová a Poláková, 2010). Jsou uváděny jako forma demografické dynamiky a podle Haláse, Brychtové a Fňukala (2013) jsou možné pohyby rozdělit do tří skupin: přirozený pohyb obyvatelstva (přirozená reprodukce obyvatelstva), mechanický pohyb obyvatelstva (též migrace obyvatelstva, mobilita), sociálně-ekonomický pohyb obyvatelstva (jenž je dán změnami sociálních a ekonomických znaků).

Struktura hospodářství kraje Vysočina je ovlivněna historickým vývojem a zdejšími přírodními podmínkami. Zemědělství má v ekonomice státu nezastupitelné postavení, které plyne především z jeho základních funkcí, tj. nejen z ekonomické, ale i krajinotvorné, ekologické a sídelní. Z celkové plochy kraje Vysočina tvoří zemědělská půda dokonce 60,6 %. Průmyslová výroba v kraji Vysočina vykazovala v posledních letech značnou dynamikou a měla významný pozitivní dopad na celou ekonomickou sféru kraje. V období let 1995 – 2008 vzrostl podíl průmyslu na tvorbě regionálního HDP z 36,6 na 44,5 %, zatímco v celé ČR podíl průmyslu na HDP klesl z 31,8 na 31,0 %. (Analýza socioekonomického rozvoje kraje Vysočina se specifikací potřeb po roce 2013 z hlediska kohezní politiky, 2010).

Cíl a metody výzkumu

Hlavním cílem příspěvku je vytvoření aktuální socioekonomické a demografické analýzy dle pohlaví, věku a vzdělání, za použití vybraných demografických a statistických metod na území regionu Žďár nad Sázavou a upozornit tak na rozdíly v demografickém vývoji

v průběhu let. Dílčími nástroji je analýza vybraných indexů (index stáří, index vzdělanosti) a analýza ekonomicky aktivního obyvatelstva. Prostřednictvím shlukové analýzy se autorky snaží zjistit, do jaké míry jsou si jednotlivé obce v okresu Žďár nad Sázavou z hlediska vybraných ekonomických, sociálních a podnikatelských ukazatelů navzájem podobné či rozdílné.

Pro analýzu byla použita data z veřejných stránek Českého statistického úřadu a také informace z Českého statistického úřadu v krajské pobočce v Jihlavě, kde data nebyla volně přístupná a tak byla zakoupena z Českého statistického úřadu. Dále byly použity údaje z veřejných stránek Regionálního Informačního Servisu (RIS) a Ministerstva práce a sociálních věcí. Údaje o největších firmách byly čerpány přes Administrativní registr jednotlivých ekonomických subjektů a Veřejného rejstříku, kde byla data brána z účetních závěrek jednotlivých firem za rok 2015.

Komparace neboli srovnání je jednou z nejpoužívanějších metod práce, kdy se stanovují shody a rozdíly jevů či objektů. Srovnávacím kritériem může být čas, prostor nebo jen věcné kritérium (Široký, 2011). Předpokladem komparace je přesnost předešlých metod – pozorování, popisu a měření. Při komparaci dvou či více jevů můžeme využít ukazatele podílu (relativní rozdíl), rozdílu (absolutní rozdíl) nebo index (podíl dvou hodnot téhož ukazatele). Komparace je základní metodou hodnocení, srovnávací metody lze využít jak při získávání poznatků, tak při jejich zpracovávání (Minařík a kol., 2013).

Za vhodné ukazatele úrovně vzdělanosti obyvatel lze považovat indexy vzdělanosti, které vyjadřují poměr obyvatel s vyšším vzděláním ke skupině obyvatel se vzděláním nižším. Tyto indexy nám pomůžou odhalit vzdělaností zastoupení obyvatelstva nejen v jednotlivých krajích, ale i na úrovni jednotlivých okresů (Somerlíková, 2014).

Shluková analýza se zabývá metodami a algoritmy, pomocí kterých sdružuje data s podobnými vlastnostmi do shluku. Snaží se uspořádat získaná data do struktur. Shluková analýza je nástroj datové analýzy, který třídí různé objekty do shluků tak, že podobnost dvou objektů náležících do jedné skupiny je maximální, zatímco podobnost s objekty mimo tento shluk je minimální (Řezanková a kol., 2009). Shluková analýza byla vypočtena v programu STATISTICA 12, mapové výstupy jsou vytvořeny v programu AutoCAD.

Výsledky provedených analýz

Region Žďár nad Sázavou je součástí Kraje Vysočina. Rozlohou území se tento okres řadí mezi třetí největší okres České republiky. Převyšuje ho jen okres Jindřichův Hradec a Klatovy (Český statistický úřad, 2003).

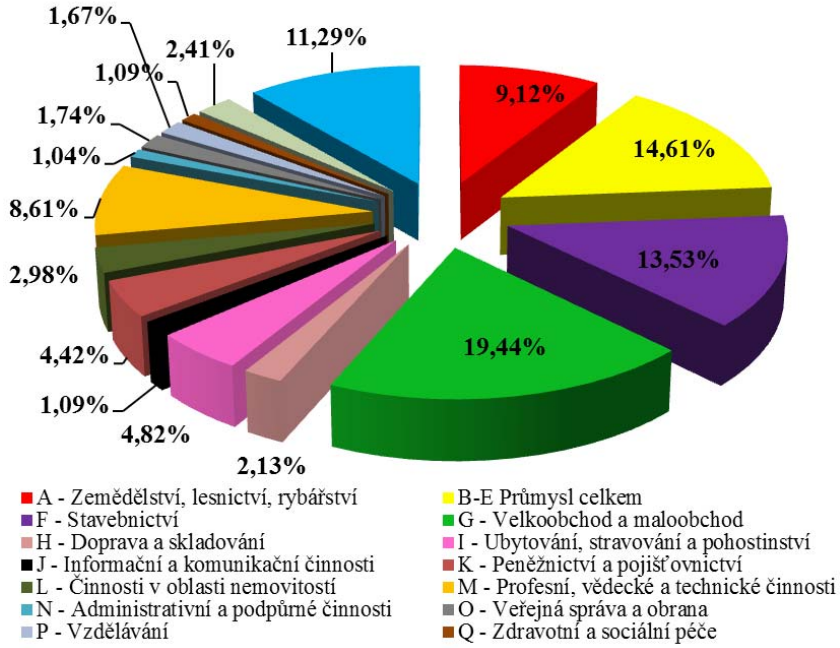
Celková rozloha okresu činí 1 552 km^2, počet obcí je 174. Okres leží ve východní části Českomoravské vrchoviny. Na jihu sousedí s okresy Třebíč a Brno-venkov, na východě s okresem Blansko, na severu s okresy Svitavy a Chrudim, na západě s okresy Havlíčkův Brod a Jihlava (Český statistický úřad 2012).

Ekonomický profil

Pro žďárský region je typický průmyslově-zemědělský charakter, který je také charakteristický pro celou Vysočinu. Průmyslová výroba s významným podílem strojírenství se soustřeďuje hlavně do měst, z nichž významné místo zaujímají centra v blízkosti dálnice (Velké Meziříčí, Velká Bíteš). Dále je většina ekonomických aktivit soustředěna v samotném městě Žďár nad Sázavou (Český statistický úřad, 2013). Dnešní průmyslová výroba je soustředěna převážně do měst. Z průmyslových odvětví zde dominuje strojírenská výroba zastoupená především strojírenským podnikem ŽĎAS a.s., dále podniky TOKOZ a.s., PBS a.s. Velká Bíteš, KABLO ELEKTRO s.r.o., MEDIN a.s. a další.

Dle struktury podle převažující činnosti CZ-NACE bylo ke konci roku 2016 evidováno 25 520 subjektů podnikajících v určité činnosti. Významnou oblastí je velkoobchod a maloobchod (4 962 subjektů, tj. 19, 44 %), stavebnictví (3 454 subjektů, tj. 13,53 %), průmysl

(3 729 subjektů, tj. 14,61 %) a samozřejmě nesmí chybět i zemědělství, lesnictví a rybářství (2 328 subjektů, tj. 9,12 %). Další procentuální zastoupení znázorňuje graf č. 1.

Graf 1: Struktura subjektů podle převažující činnosti CZ-NACE v okrese Žďár nad Sázavou k 31. 12. 2016

Zdroj: vlastní zpracování s využitím dat ČSÚ

Demografický profil

Ve sledovaném období (1991 – 2015) byl zjištěn nejvyšší počet obyvatel v roce 2008, tento nárůst vznikl především zvýšením porodnosti a také kladným migračním saldem. V následujících sedmi letech počet obyvatel každý rok klesá. Nejvyšší porodnost byla zaznamenána v letech 1991, 1992 a 1993. Nižší porodnost po roce 1993 mohla být zapříčiněna několika důvody, např. se změnila úloha antikoncepce, nyní je dostupnější a zabraňuje narození nechtěných dětí, dále zvyšující se věk prvorodiček a jejich problémy s plodností, ekonomická situace a omezení státní podpory mladým párům. Rodiny s nejistou ekonomickou situací oddalují zakládání rodiny a tím si také snižují možnost vyššího počtu narozených dětí.

Snižování počtu úmrtí v nižším věku je dáno lepší kvalitou života, díky které se lidé dožívají vyššího věku. Ve sledovaném období vykazoval nejvyšší počet zemřelých rok 1991, toto nepatrné zvýšení může být způsobeno stárnutím populace a zvyšováním počtu obyvatel v postproduktivní věkové skupině. Čím více obyvatel do postproduktivní skupiny patří, tím je pravděpodobnější, že bude docházet k více úmrtím, proto i v následujících letech můžeme čekat zvyšující se počet zemřelých. Dlouhodobý trend přirozeného přírůstku obyvatel je tedy v okrese Žďár nad Sázavou klesající.

Graf 2: Přirozený přírůstek s počtem živě narozených a počtem zemřelých v okrese Žďár nad Sázavou v absolutním vyjádření v letech 1991-2015

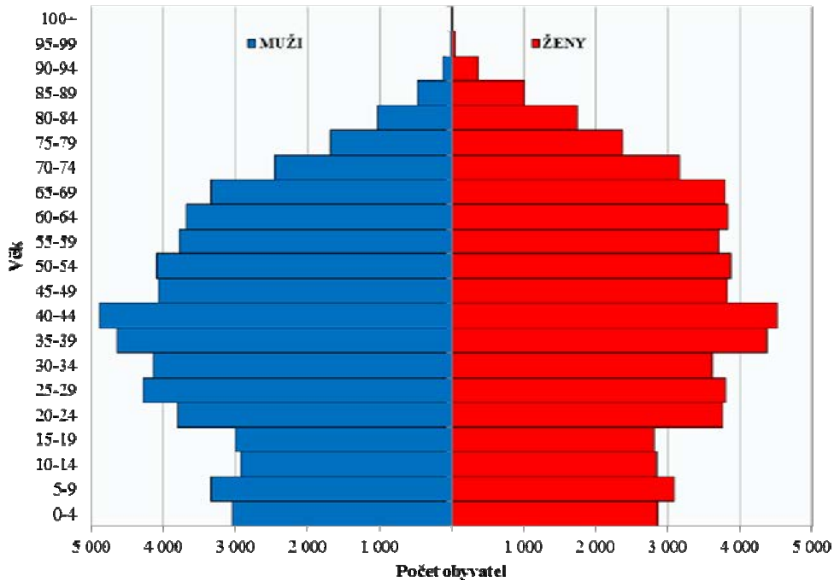
Zdroj: vlastní zpracování s využitím dat ČSÚ

V následujícím grafu č. 3 je zobrazena věková pyramida obyvatel okresu Žďár nad Sázavou. Populace v okrese Žďár nad Sázavou vstoupila do 21. století s velkými nepravidelnostmi ve věkové struktuře, které byly způsobeny především výraznými výkyvy v porodnosti, k nimž docházelo během celého 20. století. V grafu lze spatřit pozitivní jev, že na věkové kategorii dětí 5–9 let se projevila vyšší porodnost, než v předešlých letech. Dále zde jsou velmi silné ročníky ze 70. let 20. století, které se prolínají ve věkových kategoriích 35–39 let a 40–44 let. Také se zde potvrzuje biologická zákonitost, že se rodí více chlapců, než dívek. Od určitého věku, konkrétně od 55 let, začíná převažovat počet žen nad počtem mužů, tato převaha žen ve vyšších věkových skupinách je řádově vyšší až o dvojnásobek nad muži.

Věková pyramida okresu Žďár nad Sázavou vykazuje znaky regresivního typu populace, to znamená, že je to populace s převahou III. biologické generace nad I., tedy populace s převahou starších osob. Okres vykazuje stejný typ věkové pyramidy, jako Česká republika, nebo i většina evropské populace.

V roce 1991 byl ve sledovaném regionu průměrný věk 34,7 let a od tohoto roku se do roku 2000 zvýšil o 2,4 roky. Od roku 2000 do roku 2015 se průměrný věk zvýšil o dalšího 4,5 roku. Celkově se tedy průměrný věk za 25 let zvýšil o 6,9 let. Predikce do roku 2020 napovídá, že i v dalších letech se bude průměrný věk zvyšovat až na 43,2 let. Růst průměrného věku naznačuje již zmíněný trend stárnutí populace, který souvisí se snížením dětské složky obyvatelstva a zvyšováním počtu starších osob a následným prodlužováním lidského života vlivem lepší lékařské péče a také změnou životního stylu.

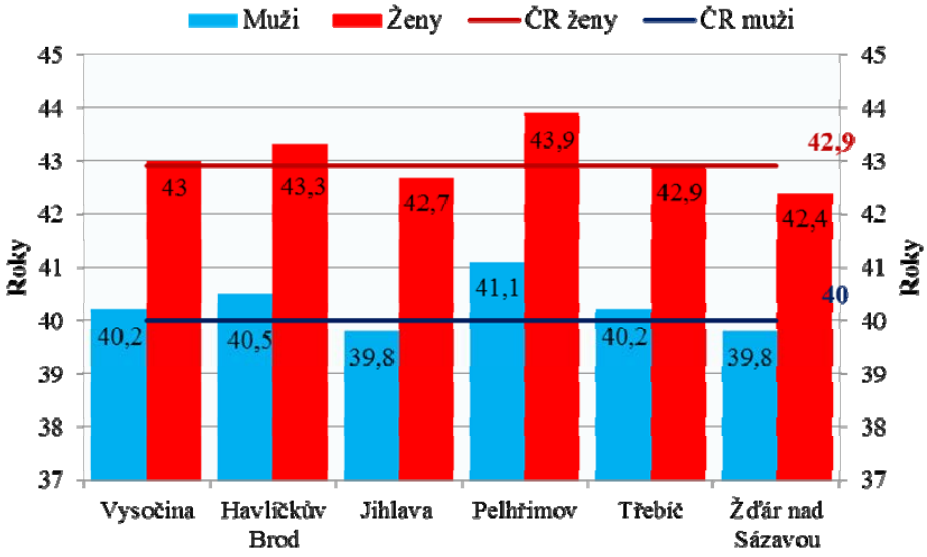
Průměrný věk obyvatel na území kraje Vysočina dosáhl výše 41,6 let, což je o 0,1 roku více než činí průměr České republiky. Vyšší průměrný věk je patrný u žen, kde představuje rovných 43 let, u mužů 40,2 let.

Graf 3: Věková pyramida v okrese Žďár nad Sázavou v absolutním vyjádření k 31. 12. 2015

Zdroj: vlastní zpracování s využitím dat ČSÚ

Graf č. 4 odhaluje, že analyzovaný okres Žďár nad Sázavou má nejnižší průměrný věk obyvatel mezi okresy Vysočiny a to 41,1 let (ženy 42,4 let a muži 39,8 let), naopak nejvyšší hodnotu má okres Pelhřimov 42,5 let (ženy 43,9 let a muži 41,1 let).

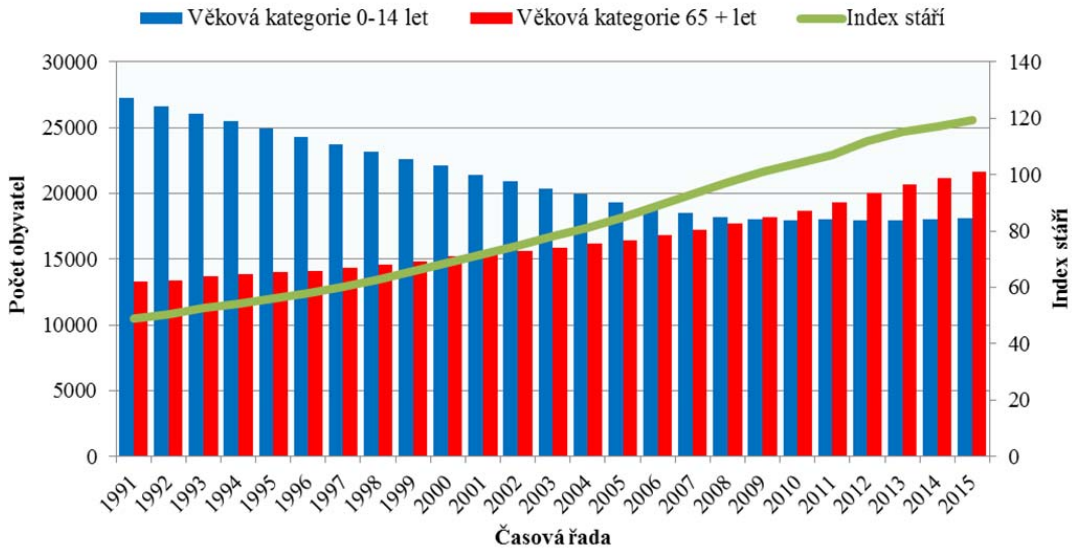

Graf 4: Průměrný věk podle pohlaví v okresech Kraje Vysočina k 31. 12. 2013

Zdroj: vlastní zpracování s využitím dat ČSÚ

Index stáří vypovídá o stárnutí populace. Konkrétně vyjadřuje počet obyvatel poreprodukční složky (65 a více let) na 100 obyvatel předreprodukční složky (0–14 let). Z průběhu vývoje indexu stáří je patrné, že má index rostoucí charakter a lze konstatovat, že počet obyvatel ve věkové kategorii 65 a více let roste rychleji, než počet obyvatel ve věkové kategorii 0–14 let. Pro srovnání, v roce 1991 měl index stáří hodnotu 48, ale v roce 2015 se hodnota vyšplhala na 119, tedy obyvatelé v poreprodukčním věku překročili počet obyvatel ve věku předreprodukčním. Hodnota indexu stáří ukazuje, že je 119 seniorů na 100 dětí. Zlom ve vývoji indexu stáří, jak je vidět v grafu č. 5, nastal v roce 2009, ve kterém jeho

hodnota překročila pomyslnou hranici 100 a v dalších letech se nadále zvyšovala a bude zvyšovat. Do roku 2020 by se měl index stáří vyšplhat až na hodnotu 157, tyto hodnoty nám potvrzují trend stárnutí populace, což je v současnosti typické pro většinu vyspělých států světa.

Graf 5: Graf věkové struktury a indexu stáří v okrese Žďár nad Sázavou v letech 1991-2015

Zdroj: vlastní zpracování s využitím dat ČSÚ

Mezi muži a ženami stále panují rozdíly také ve vzdělanostní struktuře. Nejvýraznější rozdíl je u osob se středním vzděláním bez maturity, jejichž podíl u počtu patnáctiletých a starších obyvatel je u mužů o 16,1 procentního bodu vyšší než u žen. Druhý nejvyšší rozdíl je u obyvatel se základním vzděláním, jejichž podíl je u žen o 9,8 procentního bodu vyšší než u mužů, situace je rozdílná i obyvatel s úplným středním vzděláním s maturitou, jejichž podíl je u žen o 5 procentních bodů vyšší než u mužů. Podíl osob s vysokoškolským vzděláním je u obou pohlaví poměrně vyrovnaný, rozdíl činí řádově jeden procentní bod.

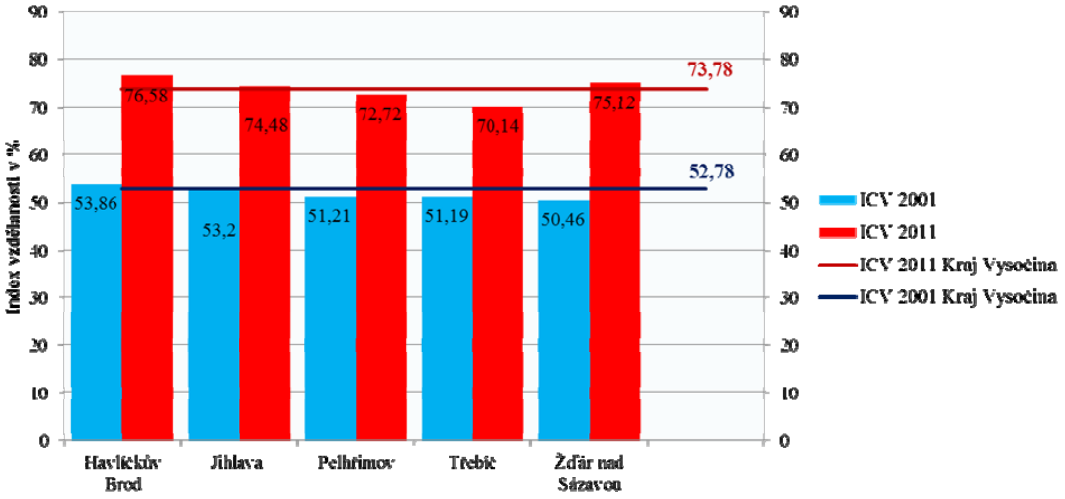
Kraj Vysočina se, co se vzdělaností struktury týče, vyznačuje vyrovnaným rozdělením úrovně vzdělání, o čemž vypovídají vypočtené indexy vzdělanosti v tabulce č. 2 a následně v grafu č. 5. Za celý Kraj je index vzdělanosti v roce 2011 na hodnotě 73,78 %, za deset let došlo tedy ke zvýšení celkové vzdělanosti o 21 procentních bodů. Pro porovnání v okrese Žďár nad Sázavou je tento index na hodnotě 75,12 %, což znamená vyšší hodnotu, než je hodnota za celý Kraj Vysočina. Vedle toho je velmi pozitivní, že v okrese Žďár nad Sázavou je nejvyšší hodnota indexu vysokoškolské vzdělanosti v porovnání se všemi okresy v kraji Vysočina.

Tabulka 1: Index vzdělanosti obyvatel Kraje Vysočina a jeho okresů k 1. 3. 2001 a 26. 3. 2011

Okresy	Index vzdělanosti k 1.3.2001			Index vzdělanosti k 26.3.2011		
	celkové	středoškolské	vysokoškolské	celkové	středoškolské	vysokoškolské
Havlíčkův Brod	53,86	44,32	6,62	76,58	59,66	10,6
Jihlava	53,2	42,48	7,52	74,48	56,07	11,79
Pelhřimov	51,21	41,86	6,58	72,72	56,15	10,62
Třebíč	51,19	40,78	7,38	70,14	52,66	11,45
Žďár nad Sázavou	50,46	41,61	7,93	75,12	55,82	12,38
Kraj Vysočina	52,78	42,15	7,28	73,78	55,91	11,46

Zdroj: vlastní zpracování

Obecně lze konstatovat, že došlo ke zvýšení hodnoty všech indexů vzdělanosti. Zejména je tomu tak proto, že se zvýšil zájem o vyšší vzdělání z důvodu získání lepší kvalifikace a tím získání i lepšího uplatnění na trhu práce, dále hraje velmi významnou úlohu zvýšený zájem o celoživotní vzdělávání.

Graf 6: Index celkové vzdělanosti v Kraji Vysočina dále rozděleno na okresy

Zdroj: vlastní zpracování

Ekonomicky aktivní obyvatelstvo

Počet a struktura ekonomicky aktivních osob odráží celkové složení populace. Při sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011 bylo v okrese Žďár nad Sázavou sečteno celkem 56 001 ekonomicky aktivních osob, což představovalo 47,7 %, z celkového počtu obyvatel. Z celkového počtu ekonomicky aktivních osob tvořili muži 53,8 % a ženy 46,2 %.

Většinu ekonomicky aktivních tvoří osoby zaměstnané, v roce 2011 to bylo 50 878 osob, což je 91 %. Mezi nezaměstnané osoby se zařadilo 5 123 obyvatel, což představovalo 8,6 %. Z celkového počtu nezaměstnaných představovali 50,9 % muži, ženy 49,1 %. Ženy na mateřské dovolené činí 1,7 %, pracující důchodci 3,0 % a poslední nejméně zastoupenou skupinou jsou pracující studenti a učni 1,2 %.

Mezi základní faktory ovlivňující stupeň ekonomické aktivity obyvatelstva patří počet obyvatel v tzv. produktivním věku, věkové složení obyvatelstva, věková skladba žen ve fertilním věku, počet osob připravujících se na budoucí povolání, obyvatelstvo v poproduktivním věku a jejich ekonomická aktivita. V okrese Žďár nad Sázavou ve sledovaném období počet obyvatel klesá. Populace stárne, index stáří v roce 2015 činil 119 %. Klesá počet pracujících a roste počet ekonomicky neaktivních obyvatel. S tím souvisí také to, že roste počet osob odcházejících do předčasného důchodu.

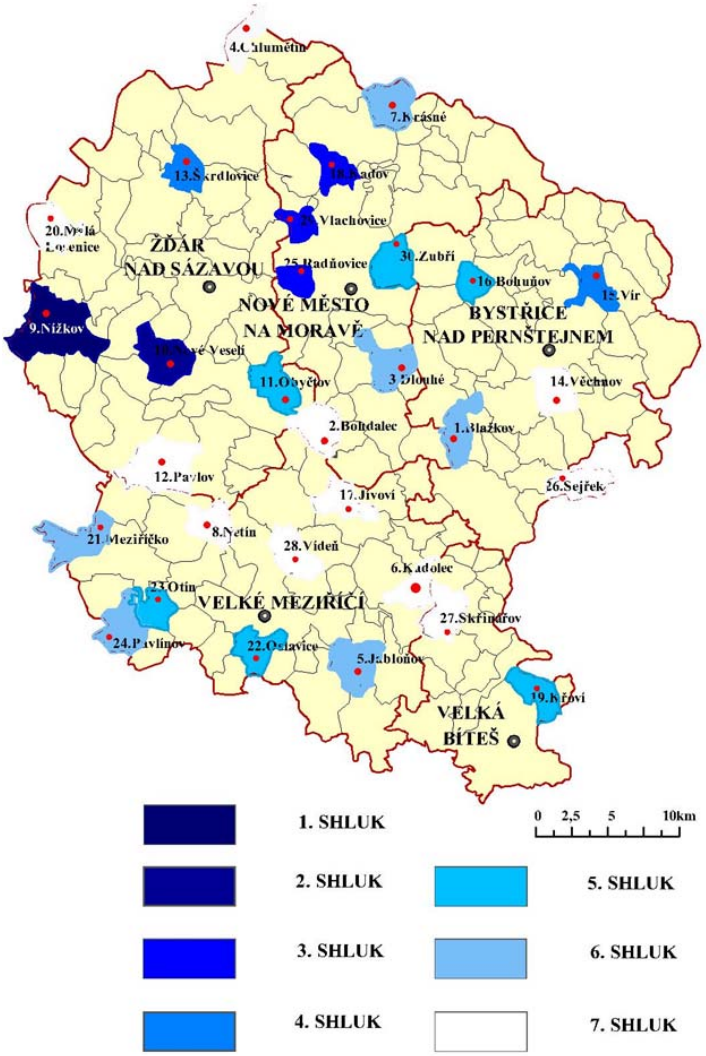
Shluková analýza vybraných obcí v okresu Žďár nad Sázavou

Ve shlukové analýze jsou porovnávány vybrané obce v okresu Žďár nad Sázavou. Bylo vybráno 6 ukazatelů, jejichž hodnoty byly před samotnou analýzou standardizovány. Do shlukové analýzy byly zařazeny malé obce v okrese Žďár nad Sázavou. Záměrem této analýzy bylo najít podobnosti či rozdílnosti u jednotlivých obcí v okrese. Analýza porovnává 30 obcí, údaje jsou vždy k 31. 12. 2015.

Každá obec byla popsána následujícími ukazateli rozdělenými do souhrnnějších deskriptorů:

- Demografická úroveň: počet obyvatel, průměrný věk.
- Ekonomická úroveň: nezaměstnanost (%), zemědělská půda (ha).
- Podnikatelská úroveň: počet subjektů bez zaměstnanců, počet mikropodniků.

Na základě provedené shlukové analýzy byly vybrané obce rozděleny do sedmi shluků. Geografické rozmístění shluků znázorňuje obrázek č. 1.

Obr. 1: Geografické rozmístění shluků

Zdroj: vlastní zpracování v programu AutoCAD

V tabulce č. 2 je na základě kvantitativních dat pomocí interpretací vytvořena tabulka s pořadím shluků dle demografické, ekonomické a podnikatelské úrovně.

Tabulka 2: Přehled shluků s jejich hodnocením

Označení shluku	Obce v shluku	Hodnocení shluku
Shluk 1	Nížkov	Nejsilnější
Shluk 2	Nové Veselí	Výrazně nadprůměrný
Shluk 4	Škrdlovice, Vír	Mírně nadprůměrný
Shluk 5	Obyčtov, Bohuňov, Křoví, Oslavice, Otín, Zubří	Průměrný
Shluk 3	Kadov, Radňovice, Vlachovice	Mírně podprůměrný
Shluk 6	Blažkov, Dlouhé, Jabloňov, Krásné, Meziříčko, Pavlínov	Výrazně podprůměrný
Shluk 7	Bohdalec, Chlumětín, Kadolec, Netín, Pavlov, Věchnov, Jivoví, Malá Losenice, Sejřek, Skřinářov, Vídeň	Nejslabší

Zdroj: Vlastní zpracování

Do dvou výrazně nadprůměrných shluků se zařadily obce Nížkov a Nové Veselí. Tyto obce jsou na tom velmi dobře především v oblasti podnikání. Obec Nové Veselí nabízí volná pracovní místa ve firmě PLASTIA s.r.o., která zaměstnává více než 100 zaměstnanců a dále jsou v obci větší firmy, jako je FERA, s.r.o., Líbal Technologies s.r.o. a jiné. V ekonomické oblasti mají tyto obce nejnižší nezaměstnanost ze všech třiceti obcí, je to zřejmě dáno zároveň i blízkostí města Žďár nad Sázavou, kam je dobrá dopravní dostupnost za prací a také lepší pracovní uplatnění. Nezaměstnanost se v těchto dvou obcích pohybovala okolo 3 %. K dalším pozitivům patří poměrně příznivá věková struktura obyvatelstva. Rozdíly ve věkovém složení existují i mezi jednotlivými obcemi okresu a na diferenciaci ve věkové struktuře má nesporný vliv i velikost obce, tyto obce mají počet obyvatel kolem 1 000. Ohledně plochy zemědělské půdy jsou na tom obě obce opět ze všech vybraných obcí nejlépe.

Do shluku 3 jsou zařazeny obce Kadov, Radňovice a Vlachovice. Tyto obce vykazují mírně podprůměrné hodnoty vybraných ukazatelů. Na nejnižší hodnotě ze všech sledovaných obcí je rozloha zemědělské půdy, dále počet OSVČ i počet obyvatel. Je zde však příznivá věková struktura, počet mikropodniků je na průměrné úrovni. Nejhorší hodnotou těchto obcí je nejvyšší nezaměstnanost (kolem 11 %).

Do shluku 4 jsou zařazeny obce Škrdlovice a Vír. Obce si dobře stojí v zastoupení počtu malých firem a OSVČ. Průměrný věk se pohybuje spíše ve vyšších hodnotách. Co se týče nezaměstnanosti, tak se drží okolo průměru, tedy kolem 5 %. Plochy zemědělské půdy jsou spíše pod průměrem.

Do shluku 5 byly zařazeny obce Obyčtov, Bohuňov, Křoví, Oslavice, Otín a Zubří. Tyto obce leží poměrně blízko velkých měst, čemuž odpovídá i průměrná nezaměstnanost okolo 5 %. Ve shluku lze velmi pozitivně hodnotit věkovou strukturu obyvatelstva, může to být dáno tím, že si lidé raději postaví dům v malé obci v blízkosti velkého města. Z hlediska podnikání je zde vysoké zastoupení mikropodniků nabízejících práci, což může mít vliv na omlazení obyvatelstva. Co se týká zemědělské půdy, její rozloha je průměrná.

Do posledních dvou shluků jsou jednoznačně zařazeny marginální oblasti, jako například Dlouhé, Jabloňov, Krásné, Meziříčko, Pavlínov, Chlumětín, Kadolec, Netín, Pavlov, Věchnov, Malá Losenice, Sejřek, Skřinářov, Vídeň. Do tohoto nejslabšího shluku je zařazeno nejvíce obcí z regionu. Největší nedostatky byly spatřeny v podnikatelském prostředí, kde je malé zastoupení firem, které by mohly zaměstnávat osoby v obcích a do větších měst, jako je například Žďár nad Sázavou, Nové Město na Moravě nebo i Velké Meziříčí, je problém s dopravním spojením. Tyto obce jsou si podobné v počtu obyvatel, řádově kolem 250 obyvatel a jsou ohroženy vylidňováním. Zejména u mladých lidí se jedná o přirozený fenomén, který je provázen procesem urbanizace, či také nevhodnou prostorovou organizaci dané obce. Průměrný věk se v těchto oblastech zvyšuje, což má za následek stárnutí obyvatelstva. Plochy zemědělské půdy jsou u obcí podobné a pohybují se kolem průměru a podíl nezaměstnaných obyvatel se pohybuje okolo 5 %.

Shrnutí:

Region Žďár nad Sázavou je stále vnímán jako průmyslové území. Postupem času se začíná z okresu vytrácet zemědělství, což je i celorepublikový problém. Co se týče vývoje počtu obyvatel v horizontu posledních 25 let, lze dle analýzy konstatovat, že se nějak výrazně nemění, dochází však k mírnému poklesu počtu obyvatel v okrese. Dle porovnání 25leté časové řady všechny ukazatele věkové struktury dosahují vyšších hodnot. V tomto ohledu se změnil poměr mezi základními věkovými skupinami, kde klesl podíl dětské složky celkové populace a zvýšil se podíl nejstarších věkových kategorií, v důsledku čehož poreprodukční kategorie převažuje nad dětskou kategorií. Je nesporné, že se i okres Žďár potýká s problémem stárnutí populace, který je v současné době velmi diskutovaným tématem a postihuje téměř každou vyspělou společnost. S tímto demografických stárnutím přichází i řada problému jako zpomalení ekonomického vývoje, zejména z důvodu malého přílivu mladých kohort na trh práce a stárnoucí pracovní síla.

Shluková analýza potvrdila, že okres je v oblasti podnikání v dobrém postavení, zejména u obcí, které jsou v blízkosti větších měst, kde je dobrá dopravní dostupnost do těchto měst, a zároveň jsou zde lepší pracovní příležitosti. Co se týče ekonomické oblasti, tak obce kolem 1 000 obyvatel a více mají lepší ekonomickou situaci, zejména podíl nezaměstnanosti okolo 3 %. Také tyto větší obce vykazují příznivou věkovou strukturu, v tomto ohledu existují velmi podstatné rozdíly mezi jednotlivými obcemi v okresu. Malé obce do 300 obyvatel se potýkají s vylidňováním obyvatel, především mladí lidé se stěhují do větších měst, kde mají lepší pracovní příležitosti a lepší sociální vybavenost daného města. Dále bylo potvrzeno, že malé obce se potýkají s problémem v oblasti podnikání, kde je velmi malé zastoupení firem, které by mohly nabídnout nové pracovní příležitost nebo mají nevhodnou prostorovou organizaci a špatnou dopravní dostupnost do měst. Bylo by velmi přínosné podpořit malé a střední podnikání v malých obcích, protože ty v okrese převažují, jelikož zejména malí a střední podnikatelé budou hrát klíčovou roli v oblasti zaměstnanosti a setrvání mladých lidí v menších obcích.

Příspěvek vznikl v rámci projektu Mikrofinance jako efektivní nástroj tvorby pracovních míst v Evropské unii s registračním číslem 2017/012 podpořeného Interní grantovou agenturou Fakulty regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně.

Literatura:

KOLEKTIV AUTORŮ, 2010. Analýza socioekonomického rozvoje kraje Vysočina se specifikací potřeb po roce 2013 z hlediska kohezní politiky. Univerzita Palackého v Olomouci.
[cit. 2017.08.11], dostupné z <https://www.strukturalni-fondy.cz/getmedia/4b43616f-0726-40db-8d0f-59eabb3ecfa9/Analyza-SE-rozvoje-Vysocina_loga.pdf?ext=.pdf>.
DUFEK, Jaroslav, MINAŘÍK, Bohumil, 2010. Hodnocení rozvojového potenciálu krajů České republiky z hlediska lidských zdrojů. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2010. 142 s. ISBN 978-80-7375-424-2.
HALÁS, Marián, Šárka BRYCHTOVÁ a Miloš FŇUKAL, 2013. Základy humánní geografie 1: Geografie obyvatelstva a sídel. 2 vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, ISBN 978-80-244-3847-4.
KLUFOVÁ, Renata a Zuzana POLÁKOVÁ, 2010. Demografické metody a analýzy: demografie české a slovenské populace. Praha: WoltersKluwer Česká republika, 2010. ISBN 978-80-7357-546-5.
KOSCHIN, Felix, 2005. Demografie poprvé. Vyd. 2., přeprac. Praha: Oeconomica, 2005. ISBN 80-245-0859-1.
KUKLA, Lubomír, 2016. Sociální a preventivní pediatrie v současném pojetí. Praha: GradaPublishing, 2016. ISBN 978-80-247-3874-1.
MINAŘÍK, Bohumil, Jana BORŮVKOVÁ a Miloš VYSTRČIL, 2013. Analýzy v regionálním rozvoji. Praha: Professional Publishing, 2013. ISBN 978-80-7431-129-1.
KOLEKTIV AUTORŮ, Regionální rešerše - Kraj Vysočina, 2014. [cit. 2017.08.07], dostupné z <http://www.spcr.cz/files/cz/sektorovedohody/vysocina1.pdf>.
ROUBÍČEK, Vladimír, 1997. Úvod do demografie. Praha: Codex Bohemia, 1997. ISBN 80-85963-43-4.
ROUBÍČEK, Vladimír, 2002. Základní problémy obecné a ekonomické demografie. 2. vyd. Praha: Ediční oddělení VŠE, 2002, 275 s. ISBN 80-245-0288-7.
ŘEZANKOVÁ, Hana, Dušan HÚSEK a Václav SNÁŠEL, 2009. Shluková analýza dat. 2. rozš. vyd. Praha: Professional Publishing, 2009. ISBN 978-80-86946-81-8.
SOMERLÍKOVÁ, Kristina, 2014. Vzdělávání jako faktor konkurenceschopnosti. Habilitační práce. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre. Fakulta ekonomiky a manažmentu, 2014.
STRATEGIE KRAJE VYSOČINA 2020, 2012, Odbor regionálního rozvoje Krajského úřadu Kraje Vysočina, Jihlava 2012, [cit. 2017.08.05], dostupné z <http://www.kr-urady.cz/assets/File.ashx?id_org=450008&id_dokumenty=4052133>.

ŠIROKÝ, J. 2011. Tvoříme a publikujeme odborné texty. Brno: ComputerPress, 2011. ISBN 978-80-251-3510-5.

Kontaktní adresa autora:

Doc. Ing. Kristina Somerlíková, Ph.D., Mendelova univerzita, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Ústav demografie a aplikované statistiky, třída Generála Píky 7, Brno, kristina.somerlikova@mendelu.cz.

Doc. Ing. Gabriela Chmelíková, Ph.D., Mendelova univerzita, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Ústav regionální a podnikové ekonomiky, třída Generála Píky 7, Brno, gabriela.chmelikova@mendelu.cz.

Ing. Martina Hejkalová, Mendelova univerzita, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Ústav demografie a aplikované statistiky, třída Generála Píky 7, Brno.

Kulturní cestovní ruch v turistické oblasti Opavské Slezsko

Cultural tourism in Opavian Silesia region

Pavlína Sonnková

Abstrakt:

Jednou z nejdynamičtěji se rozvíjejících forem cestovního ruchu je kulturní cestovní ruch. Je zaměřen na poznávání historie, tradic, zvyků a kultury daného místa a má nejen na národní, ale především na regionální úrovni příznivý dopad na hospodářský růst a zaměstnanost. Cílem příspěvku je analýza současného stavu kulturního cestovního ruchu v turistické oblasti Opavské Slezsko a jeho přínosu pro další rozvoj oblasti. Výzkum realizovaný ve vybraných lokalitách a prezentovaný v článku, byl zaměřen na povědomí respondentů (rezidentů a návštěvníků) o kulturním potenciálu Opavského Slezska a jeho hodnocení. Dále byly zjišťovány motivy k návštěvě turistické oblasti a zda jednotlivé turistické atraktivity splnily očekávání návštěvníků. Výsledky výzkumu poslouží destinačnímu managementu Turistická oblast Opavské Slezsko ke zlepšení a zkvalitnění jeho činnosti.

Klíčová slova:

kulturní cestovní ruch, Opavské Slezsko, výzkum, motivy, destinační management

Abstract:

Cultural tourism belongs to one of the most dynamically developing forms of tourism. It focuses on learning about history, traditions, customs and culture of certain place. It has possitive impact on national and regional economic growth and employment. The objective of the article is the current cultural tourism analysis in Opavia Silesia region and its benefits for further regional development. The reseach, which was implemented in choosen locations and is presented in the article, focuses on respondents´ awareness about cultural evaluation of Opavian Silesia. The reseach also tries to find out the motivation to visit tourist region and whether the particular tourist attractions met visitors´ expectations. The reseach results will be used by the destination management of Opavian Silesia region to improve its operation.

Key words:

cultural tourism, Opavian Silesia, reseach, motivation, destination management

Úvod

V současnosti je vyvíjen stále větší tlak na běžný život člověka a tím je stimulována jeho poptávka po volném čase a relaxaci. V souvislosti s tím neustále roste význam cestovního ruchu, který je formou uspokojování potřeb rekreace, relaxace, kultury a léčení, které se realizují zpravidla ve volném čase a mimo místo trvalého bydliště (Vaníček, 2015).

Cestovní ruch je jedním z nejvýznamnějších odvětví světové ekonomiky a představuje významný faktor regionálního rozvoje. Podle Tittelbachové (2008) se jedná o oblast ekonomiky, která je významně fixována na místo (region) svého vzniku (destinaci cestovního ruchu), čímž podporuje stabilitu regionálních a místních ekonomik. Pro rozvoj destinace má značný význam, protože je tvůrcem nových pracovních míst, ovlivňuje platební bilanci, podílí se na tvorbě hrubého domácího produktu a představuje významný stimulátor investičních aktivit. Především v periferních a problémových regionech je jediným zdrojem rozvoje. V oblastech se strukturálními problémy může vysoká dynamika růstu cestovního ruchu efektivně

napomoci, protože jde o oblast ekonomiky, kde lze předpokládat stabilní ekonomický vývoj bez významných cyklických problémů (Tittlbachová, 2008).

Ekonomický význam cestovního ruchu je zřejmý. Příjmy z cestovního ruchu ovlivňují jak platební bilanci státu, tak také místní rozpočty. Podíl cestovního ruchu na HDP České republiky v roce 2015 činil 2,8 % a cestovní ruch zaměstnával 227,7 tisíc osob (tj. 4,4 % z celkové zaměstnanosti). Neméně důležitý je také dopad cestovního ruchu do sféry sociálně kulturní a environmentální.

Kulturní cestovní ruch

Jedním z nejrychleji rostoucích segmentů cestovního ruchu v České republice je kulturní cestovní ruch. Jde o formu cestovního ruchu, jejíž účastníci jsou motivování možností seznámit se s kulturou a kulturním dědictvím navštívené oblasti a jak uvádí Vaníček *„je v něm prostor ke zvýšení specializace nabídky pro jednotlivé segmenty turistického trhu*“ (Vaníček, 2015).

Světová organizace cestovního ruchu (WTO) charakterizuje kulturní cestovní ruch jako *„pohyb osob především z kulturních důvodů: jako jsou studijní cesta, umělecké představení, kulturní zájezd, cestování na festival a další akce, návštěva památek a sídel, cesta za poznáním přírody, folklórem, uměním či poutěmi*“ (Kesner a kol. 2008).

Vaníček a Rux (2010) definují kulturní cestovní ruch jako pohyb osob mimo jejich obvyklé prostředí na dobu kratší než jeden souvislý rok (u domácího CR 6 měsíců), s cílem získat nové informace a zkušenosti k uspokojení kulturních potřeb.

Podle McKerchera a du Crose (2002) kulturní cestovní ruch znamená cestování za zážitky na místa a za atraktivitami, které představují příběhy a lidi z minulosti i současnosti. K této definici se přiklání také Mirvald, který uvádí, že jde o *"formu cestovního ruchu, kdy účastník cestovního ruchu má za cíl vyvolání prožitků a poznatků z uměleckých děl, památek a sbírek, architektury, kulturních tradic a etnografických zajímavostí (folklór, kroje, zvyky, architektura) či kulturních akcí (výstavy, slavnosti nebo festivaly)"* (Mirvald, 1996). Podle Steineckeho (2007) je kulturní cestovní ruch sociální a ekonomický jev a je součástí komplexnějších procesů trávení volného času a konzumace kulturních statků.

Sigala a Leslie (2005) uvádí, že jde o šetrné využití kulturně-historických monumentů a artefaktů, lidských sídel, projevů životních stylů a tradic pro rozvoj turismu s cílem rozšířit a prohloubit porozumění pro specifičnost jednotlivých regionů prostřednictvím komunikace mezi obyvatelstvem a návštěvníky.

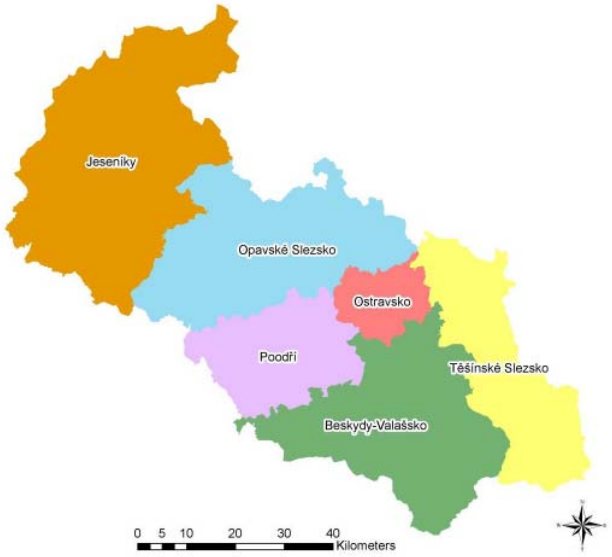
Kulturně poznávací cestovní ruch plní výchovně vzdělávací funkci a přispívá k rozšíření kulturně společenského rozhledu. Zahrnuje návštěvu kulturně historických památek (hrady, zámky, stavby lidové architektury aj.), kulturních zařízení (muzea, galerie, obrazárny), kulturních akcí a parků a zahrad.

Turistická oblast Opavské Slezsko

V současnosti se ČR dělí na turistické regiony, které jsou následně členěny na turistické oblasti. Hlavním účelem vzniku tohoto členění je propagace a marketing, resp. organizace cestovního ruchu v daných lokalitách. Turistické regiony jsou zaměřeny zejména na propagaci v zahraniční, kdy jsou jednotlivé lokality chápany jako celky. Pro domácí turisty, kteří vnímají území v daleko menších celcích, pak slouží dělení na turistické oblasti.

Největším turistickým regionem (TR) v ČR je turistický region Severní Morava a Slezsko. Ten je rozdělen do šesti rozdílných oblastí, z nichž dvě částečně přesahují do Zlínského a Olomouckého kraje, přičemž každá oblast je svým způsobem specifická a zajímavá. Jedná se o turistické oblasti Beskydy -Valašsko, Jeseníky-východ, Poodří - Moravské Kravařsko, Opavské Slezsko, Ostravsko a Těšínské Slezsko. Každá destinace cestovního ruchu disponuje určitými destinačními typy, které předurčují potenciál pro cestovní ruch a jeho rozvoj v dané oblasti.

Příspěvek je zaměřen na turistickou oblast Opavské Slezsko, která se rozprostírá v okolí města Opavy, zahrnuje oblast Vítkovska, Budišovska a území Hlučínska. Řešené území zaujímá cca 20 % území Moravskoslezského kraje (1 113,1 km^2) a žije zde přibližně 182 000 obyvatel (SLDB 2011).

Obrázek 1: Mapa turistických oblastí na území turistického regionu Severní Morava a Slezsko

Zdroj: Strategie řízení cestovního ruchu v Moravskoslezském kraji

Jde o velmi rozmanitou turistickou oblast z hlediska forem a atraktivit cestovního ruchu, jejíž potenciál je především v historicky významných památkách, kulturních atraktivitách a bohaté kulturní tradici. Opavskému Slezsku dominují zámky a evropsky vysoce ceněné zachovalé vojenské pevnosti. Vedle nejstaršího muzea ve střední Evropě – Slezského zemského muzea (1814), vypovídají další muzejní expozice o tom, jak se v této turistické oblasti žilo, hospodařilo nebo jak se dobývala břidlice. V TO se nacházejí 4 památky se statutem Národní kulturní památky (NKP), což je cca 25 % ze všech NKP v Moravskoslezském kraji. Tři NKP byly zapsány v Opavě - Kaple sv. Kříže (tzv. Švédská kaple), Kostel Nanebevzetí Panny Marie a Společenský dům (Obchodní a živnostenská komora). Čtvrtou je zámek v nedalekém Hradci nad Moravicí. Městské památkové zóny se nacházejí v Opavě, Hlučíně, Budišově nad Budišovkou, Hradci nad Moravicí a vesnickou památkovou rezervací byla v roce 1995 vyhlášena Lipina.

Následující tabulka ukazuje podíl vybraných turistických atraktivit TO Opavské Slezsko vzhledem k turistickému regionu Severní Morava a Slezsko.

Tab. 1: Podíl vybraných turistických atraktivit v TO Opavské Slezsko k TR Severní Morava a Slezsko

Atraktivita	TR Severní Morava a Slezsko	TO Opavské Slezsko	%
Hrady, zámky, zříceniny	31	7	23,3
Technické atraktivity	42	3	7,1
Rozhledny, vyhlídky	22	1	4,5
Dřevěná architektura	29	1	3,4
Památkové rezervace	5	1	20,0
Skanzeny	6	2	33,3
Poutní místa	5	2	40,0
Křížové cesty	8	1	12,5
Židovské památky	6	1	16,6
Naučné stezky	58	10	17,2
Arboreta	1	1	100,0
CELKEM	213	30	14,08

Zdroj: vlastní zpracování, 2017

Cíl výzkumu a použité metody

Cílem příspěvku je analýza současného stavu kulturního cestovního ruchu v turistické oblasti Opavské Slezsko. Při zpracování analýzy byly využity primární a sekundární zdroje dat. Primární data byla získána prostřednictvím field research formou osobního dotazníkového šetření ve vybraných lokalitách turistické oblasti Opavské Slezsko. Místa byla vybrána tak, aby byla pokryta celá spádová oblast a bylo dosaženo maximální relevance získaných výsledků.

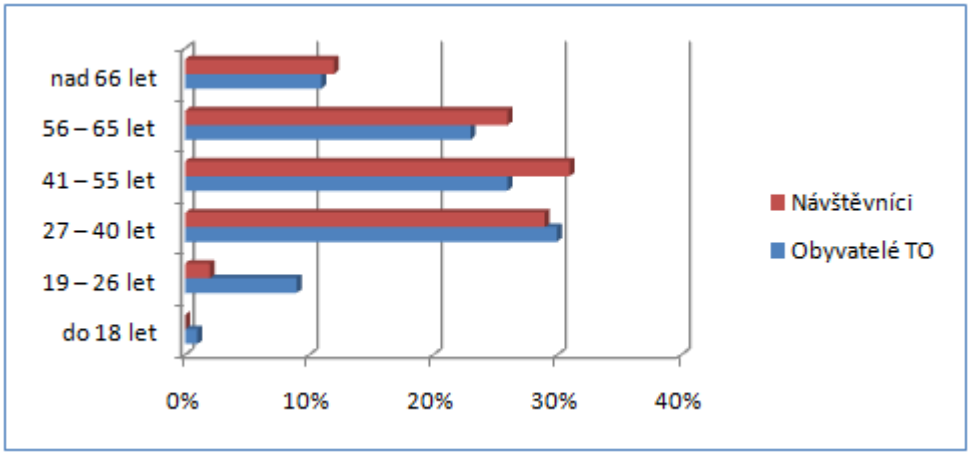
Výzkum probíhal v průběhu měsíců duben – září 2016 s cílem zjistit jaké je povědomí respondentů o kulturním potenciálu Opavského Slezska a jeho hodnocení. Dále byly zjišťovány motivy k návštěvě turistické oblasti, a zda jednotlivé turistické atraktivity splnily očekávání návštěvníků. Byly vytvořeny dva typy dotazníků, jeden pro obyvatele Opavského Slezska a druhý pro jeho návštěvníky. Celkem bylo osloveno 1 604 respondentů na 11 místech TO, jejichž přehled je uveden v tabulce.

Tab. 2: Místa dotazníkového šetření

Místo dotazování	Celkový počet respondentů	Obyvatelé TO Opavské Slezsko	Návštěvníci
Arboretum Nový Dvůr	171	158	13
Areál čs. opevnění Hlučín Darkovičky	152	95	57
Muzeum břidlice Budišov nad Budiškovkou	55	55	10
Muzeum Hlučínska	81	70	11
Muzeum Slezský venkov Holasovice	55	50	5
Národní památník II. světové války Hrabyně	125	77	48
Opava	234	149	85
Skanzen lidových tradic a řemesel Bolatice	58	51	7
Zámek a golfový resort Kravaře	134	100	34
Zámek Hradec nad Moravicí	286	105	181
Zámek Raduň	253	173	80
CELKEM	**1 604**	**1 073**	**531**

Zdroj: vlastní zpracování, 2017

Nejpočetněji byly zastoupeny věkové kategorie 27 – 40 let, 41 – 55 let a 56 – 65 let. Nejméně respondentů bylo ve věku do 18 let.

Graf 1: Struktura respondentů podle věku (%)

Zdroj: vlastní zpracování, 2017

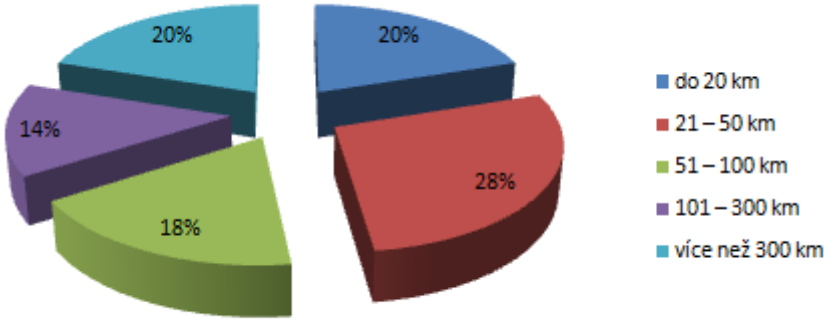
Sekundární data byla zjišťována formou desk research, kdy byla vyhledaná, zpracována a následně vyhodnocena data ČSÚ, Destinačního managementu turistické oblasti Opavské Slezsko a Moravskoslezského kraje. Analýza se týkala návštěvnosti vybraných objektů turistické oblasti Opavské Slezsko u niž jsou k dispozici relevantní data.

Výsledky a diskuse

Primární výzkum zaměřený na návštěvníky

Cílem výzkumu bylo zjistit profil návštěvníků, motiv jejich návštěvy TO a jaké mají povědomí o kulturním potenciálu Opavského Slezska. Na závěr bylo zjišťováno zda jednotlivé turistické atraktivity splnily jejich očekávání a celkovou spokojenost s navštívenou oblastí.

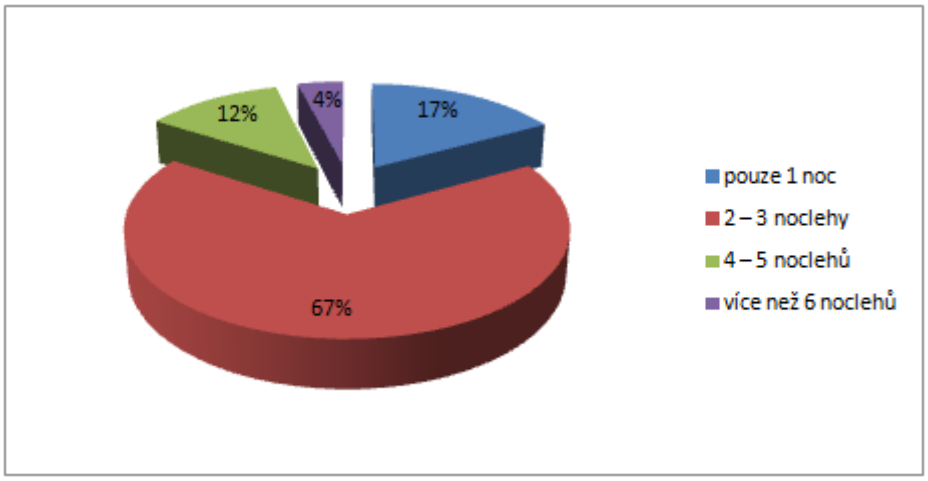
První zjišťovanou informací bylo, odkud respondenti do Opavského Slezska přijeli. Zde se projevil dlouhodobý trend jednodenních výletů návštěvníků ze vzdálenosti 21 – 50 km, z toho 20 % respondentů přijelo z příhraniční oblasti Polska. Druhou nejpočetněji zastoupenou skupinou tvořili respondenti z okruhu do 20 km a turisté, kteří přijeli do Opavského Slezska z místa vzdáleného více než 300 km. Jednalo se o turisty z Prahy, Středočeského, Jihočeského a Ústeckého kraje a zahraniční návštěvníci z Německa, Rakouska a Itálie (14 %).

Graf 2: Vzdálenost Opavského Slezska od místa bydliště

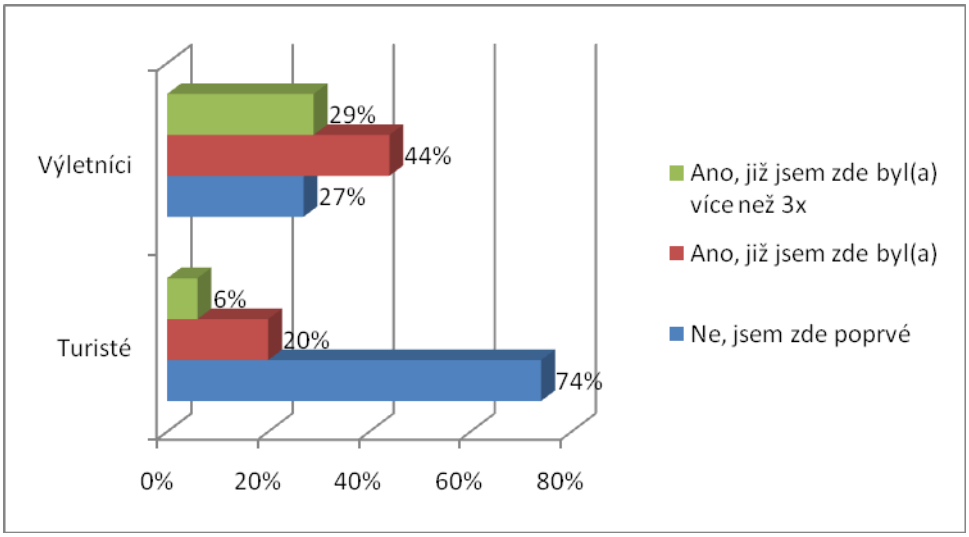
Zdroj: vlastní zpracování, 2017

V návaznosti na první otázku byla zjišťována délka pobytu v turistické oblasti. Z šetření vyplývá, že nejčastěji zde turisté v přenocují maximálně 3 noci a to především v období měsíců červenec a srpen. Ubytování na jednu noc zvolilo 17 % respondentů, kteří uvedli, že hlavním důvodem jejich příjezdu byla návštěva známých. Více než 6 nocí strávili v Opavském Slezsku zahraniční návštěvníci, kteří ale uvedli, že v rámci pobytu navštívili nebo mají v plánu navštívit také další části Moravskoslezského kraje.

Graf 3: Délka pobytu turistů v Opavském Slezsku
Zdroj: vlastní zpracování, 2017

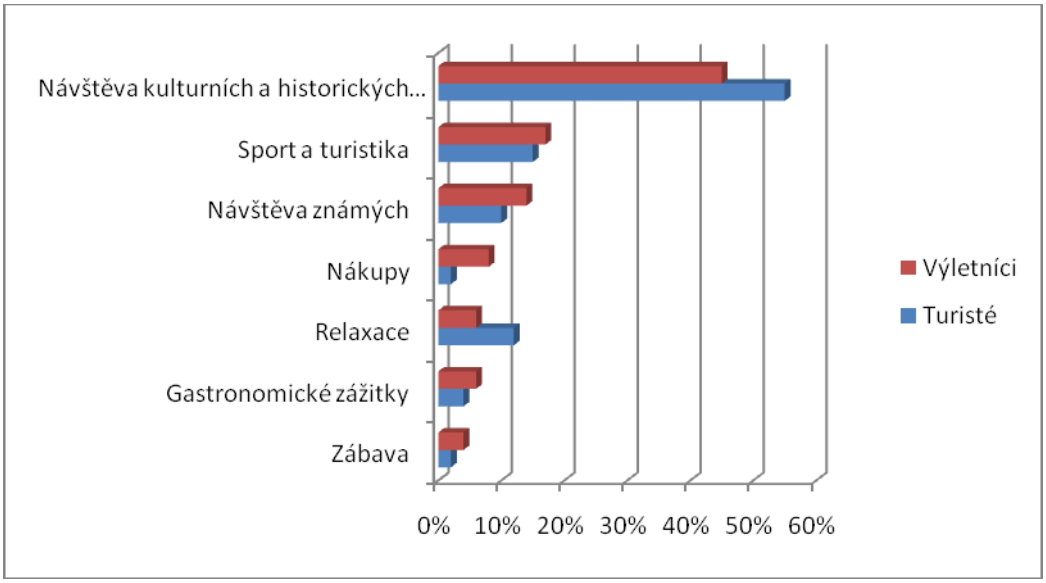
O tom, jak respondenti znají TO Opavské Slezsko, vypovídá četnost jejich návštěv. V rámci výzkumu byly posuzovány odpovědi jednodenních návštěvníků (výletníků) a vícedenních turistů. 74 % dotazovaných turistů uvedlo, že jsou zde poprvé, což dokazuje schopnost TO přilákat nové návštěvníky a 26 % turistů se zde opakovaně vrací na delší pobyt. To, že je Opavské Slezsko turisticky zajímavou oblastí dokazuje fakt, že 29 % jednodenních návštěvníků zde opakovaně přijíždí a lze u nich hovořit o tzv. „míře věrnosti regionu“.

Graf 4: Četnost návštěv Opavského Slezska
Zdroj: vlastní zpracování, 2017

Nejčastějším důvodem cesty do Opavského Slezska, který uvedlo 55 % dotazovaných turistů, byla návštěva kulturních a historických zajímavostí oblasti. Tuto variantu odpovědi zvolili nejčastěji respondenti ve věku 27 – 40 let (56 %), kteří cestují s dětmi a kombinují

pobyt se sportem a relaxací. Druhou nejpočetnější skupinou jsou lidé ve věku 56 – 65 let (31 %). Minimálně byly uváděny jako hlavní důvod pobytu gastronomické zážitky (4 %), zábava (2 %) a nákupy (2 %). Zájem o návštěvu kulturních a historických zajímavostí, jako hlavní motiv cesty, je v případě jednodenních návštěvníků – výletníků o 10 % nižší než u turistů. Jako důvod respondenti uvedli, že atraktivity kulturního CR v oblasti již navštívili nebo je nepovažují za dostatečně atraktivní. Zábava byla jako hlavní motiv cesty uvedena v minimálním zastoupení (4 %) a to respondenty ve věku 19 – 26 let.

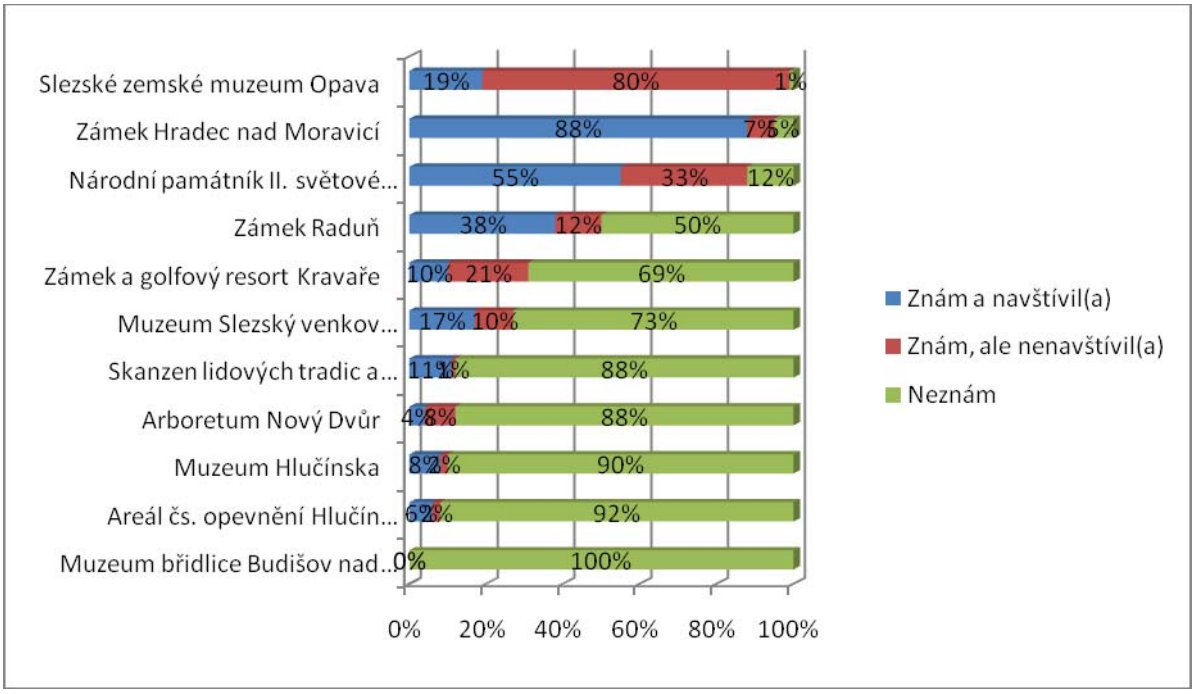

Graf 5: Motivy k cestě do TO Opavského Slezska
Zdroj: vlastní zpracování, 2017

Hlavním cílem dotazníkového šetření bylo zjistit jaké je povědomí o kulturním potenciálu Opavského Slezska. Pro hodnocení bylo vybráno 11 nejnavštěvovanějších míst v Opavském Slezsku a respondenti u jednotlivých atraktivit vybírali ze tří variant odpovědí:

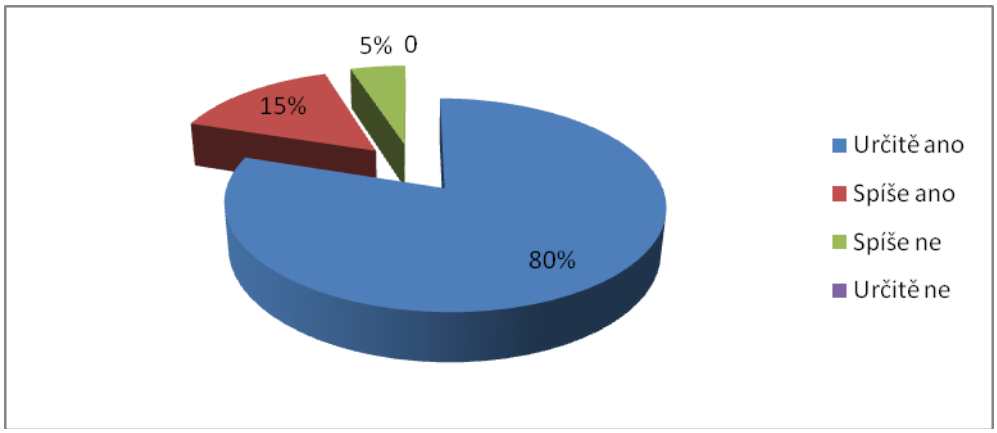
- znám a navštívil(a)
- znám, ale nenavštívil(a)
- neznám

Z grafického znázornění je zřejmé, že nejznámějšími místy v Opavském Slezsku, které respondenti také osobně navštívili jsou zámky v Hradci nad Moravicí (88 %) a v Raduni (38 %). Ke známým památkám v TO patří také Národní památník II. světové války v Hrabyni (55 %). Nikdo z dotazovaných návštěvníků neznal Muzeum břidlice v Budišově nad Budišovkou. Větší povědomí o jednotlivých místech měli respondenti ve věku od 41 let výše (78 %) a ti, kteří žijí ve vzdálenosti do 20 km.

Graf 6: Povědomí o kulturních atraktivitách TO Opavské Slezsko
Zdroj vlastní zpracování, 2017

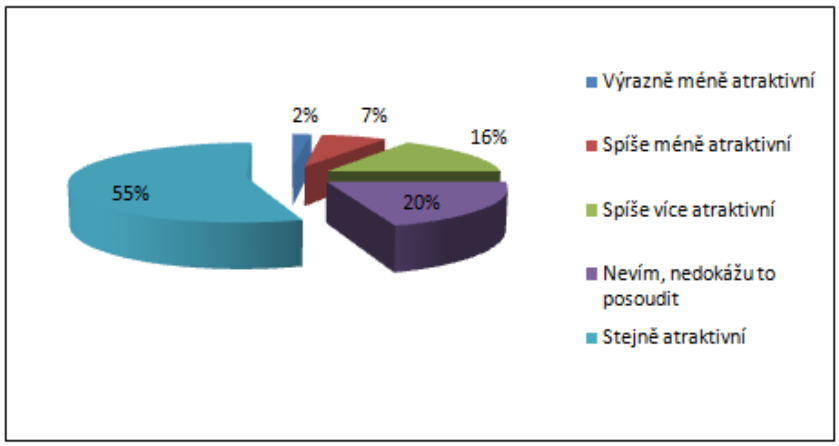
Na základě osobní návštěvy měli návštěvníci vybrané kulturní atraktivity ohodnotit spokojenost, tedy jestli byla naplněna jejich očekávání a zda by doporučili návštěvu svým známým. Určitě ano odpovědělo 80 % respondentů a jen 5 % bylo nespokojeno a návštěvu by spíše nedoporučilo. Nejlépe hodnocen byl Národní památník II. světové války v Hrabyni, a Muzeum Slezský venkov v Holasovicích, kde respondenti oceňovali možnost interaktivní prohlídky a její výjimečnost. Naproti tomu největší nespokojenost projevili po skončení prohlídky výstavní budovy Slezského zemského muzea (3 %).

Graf 7: Spokojenost s návštěvou
Zdroj: vlastní zpracování, 2017

Závěrečná otázka souvisela s hodnocením atraktivity Opavského Slezska v oblasti kulturního cestovního ruchu ve srovnání s jinými turistickými oblastmi České republiky. Z dotazování vyplynulo, že stejně atraktivní jako jiné TO vnímá Opavské Slezsko 55 %

respondentů, 16 % ji označilo jako spíše více atraktivní. Výrazně méně atraktivní se jeví 2 % respondentů ve věku 19 – 26 let.

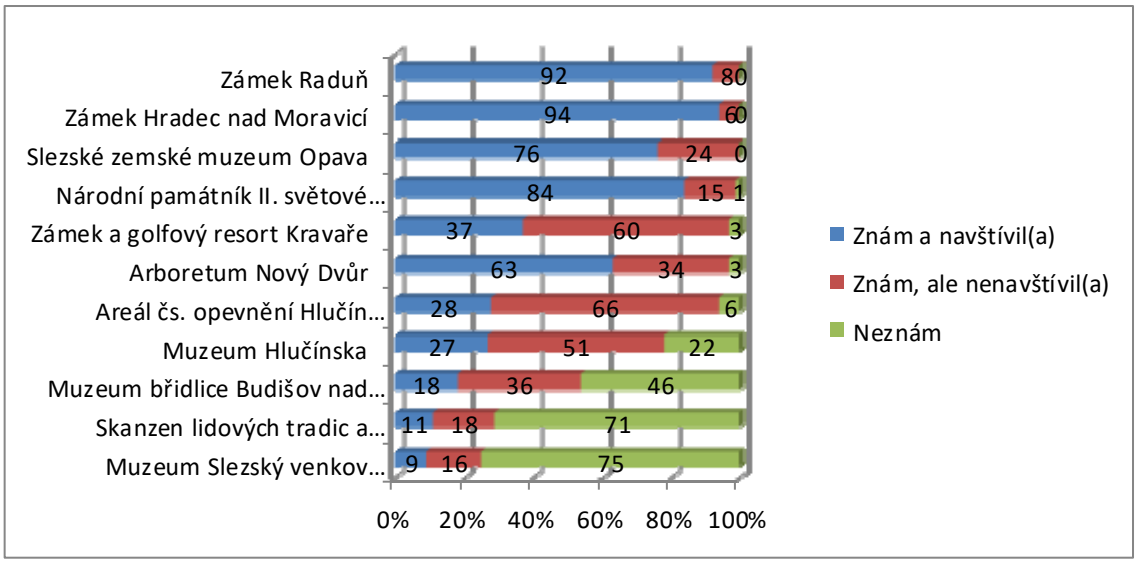
Graf 8: Hodnocení atraktivity TO Opavské Slezsko
Zdroj: vlastní zpracování, 2017

Primární výzkum zaměřený na obyvatele Opavského Slezska

Druhou skupinu respondentů tvořili obyvatelé turistické oblasti Opavské Slezsko. Smyslem dotazníkového šetření bylo zjistit, stejně jako v případě návštěvníků, povědomí místních obyvatel o kulturním potenciálu TO a jeho hodnocení. Osloveno bylo celkem 1 073 obyvatel na 11 místech Opavského Slezska. Nejpočetněji byla zastoupena věková skupina 27 – 40 let (30 %). Nejméně respondentů tvořili mladí lidé do 18 let (1 %).

Z výzkumu vyplynulo, že k nejznámějším a nejnavštěvovanějším památkám se řadí státní zámky v Hradci nad Moravicí (94 %) a v Raduni (92 %). Zájmu obyvatel Opavského Slezska se těší také Národní památník II. světové války v Hrabyni (84 %) a 76 % respondentů zná a osobně navštívilo výstavní budovu Slezského zemského muzea v Opavě.

Naopak nejmenší povědomí mají obyvatelé o dalších muzejních expozicích nacházejících se na území turistické oblasti. Příkladem je muzeum Slezský venkov v Holasovicích mapující meziválečný život vesnických obyvatel Slezska, které nezná 75 % dotazovaných obyvatel TO.

Graf 9: Povědomí obyvatel o kulturních atraktivitách TO Opavské Slezsko
Zdroj: vlastní zpracování, 2017

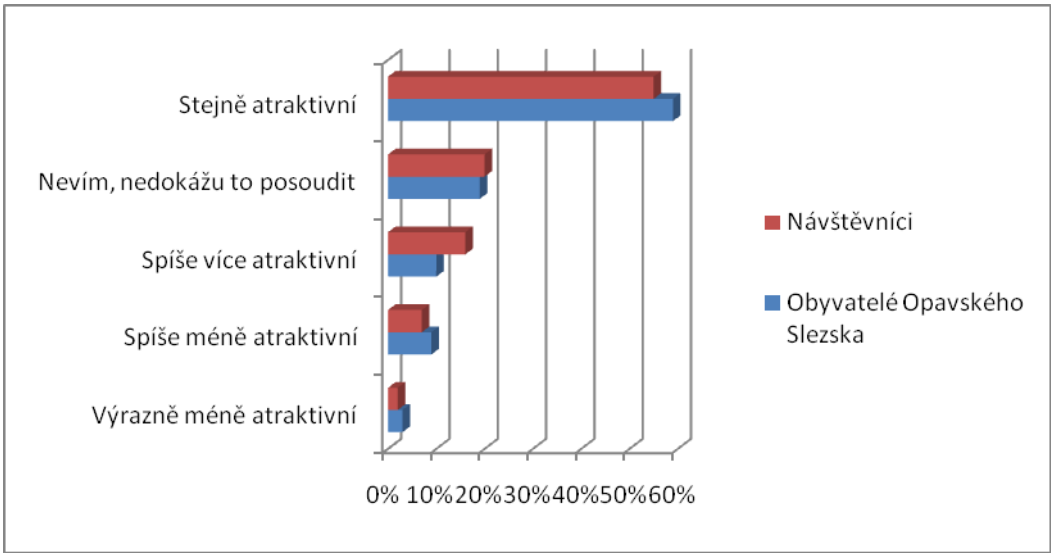
V následující otázce měli obyvatelé Opavského Slezska ohodnotit jednotlivé kulturní atraktivity z pohledu zajímavosti pro návštěvníka. Nejlépe hodnoceno je obyvateli TO Arboretum v Novém Dvoře, jediné arboretum na území turistického regionu Severní Morava a Slezsko. 66 % respondentů jej označilo za velmi atraktivní a pouze 8 % za neatraktivní. Následuje zámek v Raduni, který jako velmi atraktivní ohodnotilo 55 % obyvatel, o 5 % více než nejnavštěvovanější památku TO – zámek v Hradci nad Moravicí. Nejhůře ohodnoceny, označeny jako neatraktivní, byla dvě muzea nacházející se v TO, Muzeum Hlučínska (65 %) a Muzeum břidlice Budišov nad Budiškovkou (63 %).

Tab. 3: Hodnocení míst obyvateli TO

Atraktivita	1 – velmi atraktivní	2 – spíše atraktivní	3 – neatraktivní
Arboretum Nový Dvůr	66	26	8
Areál čs. opevnění Hlučín Darkovičky	26	65	9
Muzeum břidlice Budišov nad Budiškovkou	15	22	63
Muzeum Hlučínska	16	19	65
Muzeum Slezský venkov Holasovice	12	36	52
Národní památník II. světové války Hrabyně	47	45	8
Slezské zemské muzeum Opava	22	55	23
Skanzen lidových tradic a řemesel Bolatice	11	31	58
Zámek a golfový resort Kravaře	27	42	31
Zámek Hradec nad Moravicí	50	34	16
Zámek Raduň	55	19	26

Zdroj: vlastní zpracování, 2017

Obdobně jako návštěvníci, měli i obyvatelé Opavského Slezska na závěr dotazování posoudit atraktivitu turistické oblasti. Z následující grafu, který porovnává názory obyvatel a návštěvníků na hodnocení atraktivity zkoumaného území vyplývá, že obyvatelé vnímají Opavské Slezsko j stejně atraktivní jako jiné v rámci České republiky (58 %).

Graf 10: Porovnání názorů na hodnocení atraktivity TO Opavské Slezsko

Zdroj: vlastní zpracování, 2017

Sekundární výzkum

Součástí analýzy kulturního potenciálu turistické oblasti Opavské Slezsko byl sekundární výzkum zaměřený na analýzu návštěvnosti turistických objektů v řešeném území. Byla využita dostupná data ČSÚ, Destinačního managementu turistické oblasti Opavské

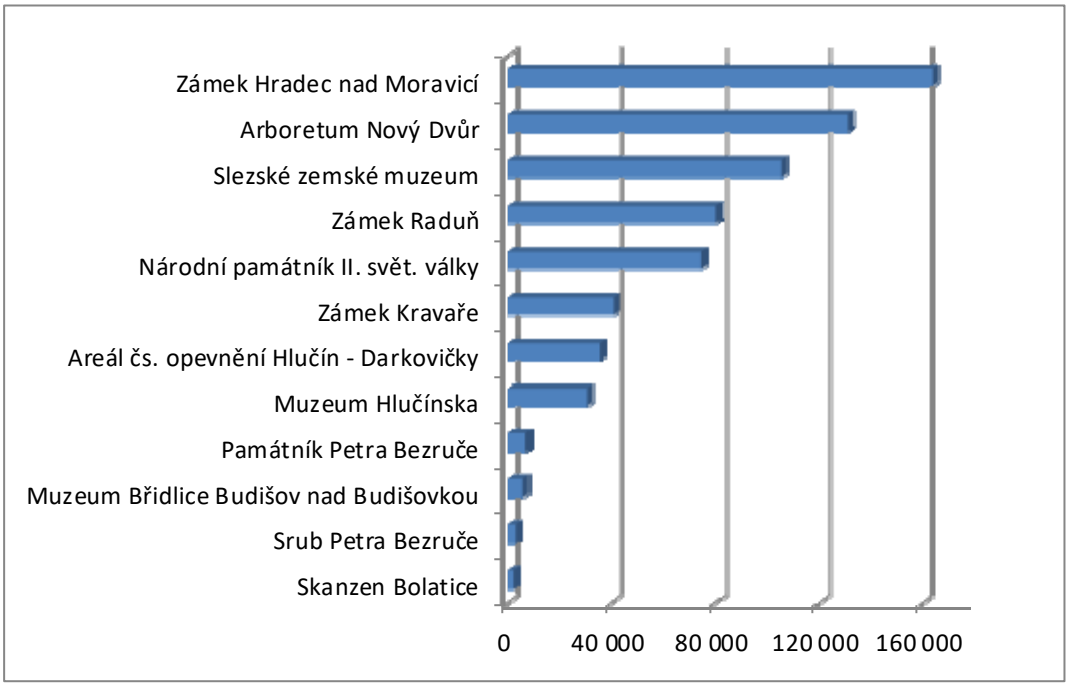
Slezsko a Krajského destinačního managementu Moravskoslezského kraje. Analýza se týkala návštěvnosti vybraných objektů turistické oblasti Opavské Slezsko u niž jsou k dispozici relevantní data za období let 2013 – 2016.

Z tabulky a následného grafického znázornění vyplývá, že dlouhodobě nejnavštěvovanějším objektem v Opavském Slezsku je státní zámek v Hradci nad Moravicí, který v roce 2016 zaznamenal rekordní nárůst návštěvnosti o 47,5 % oproti předchozímu roku. V roce 2014 byl zaznamenán nejvyšší nárůst návštěvnosti objektů ve správě Slezského zemského muzea v Opavě a to Arboreta Nový Dvůr, Areálu čs. opevnění v Hlučíně – Darkovičkách, Národního památníku II. světové války v Hrabyni, výstavní budovy Slezského zemského muzea a Srubu Petra Bezruče v Ostravici. Hlavním důvodem bylo konání doprovodných akcí pořádaných při příležitosti oslav 200. výročí založení Slezského zemského muzea. Jedinou výjimkou byl Památník Petra Bezruče, kde návštěvnost oproti roku 2013 naopak poklesla. Z dlouhodobého hlediska je zaznamenán malý zájem o menší muzejní expozice a skanzen lidových tradic a řemesel v Bolaticích.

Tab. 4: Návštěvnost vybraných turistických objektů v TO Opavské Slezsko

Název objektu	2013	2014	2015	2016	Celkem
Arboretum Nový Dvůr	30 494	38 102	33 806	29 154	131 556
Areál čs. opevnění Hlučín - Darkovičky	8 614	12 486	7 193	7 381	35 674
Muzeum Břidlice Budišov nad Budišovkou	793	1 053	2 236	2 010	6 092
Muzeum Hlučínska	6 445	8 728	6 703	8 655	30 531
Národní památník II. světové války	14 826	19 971	21 308	18 739	74 844
Památník Petra Bezruče	2 171	1 465	1 681	1 788	7 105
Skanzen Bolatice	319	555	550	1 100	2 524
Slezské zemské muzeum – výstavní budova	25 353	33 504	20 636	26 147	105 640
Srub Petra Bezruče Ostravice	760	929	837	852	3 378
Zámek Hradec nad Moravicí	34 098	37 546	37 369	55 123	164 136
Zámek Kravaře	0	0	18 403	22 890	41 293
Zámek Raduň	14 979	24 294	19 011	22 354	80 638

Zdroj: vlastní zpracování, 2017

Graf 11: Celková návštěvnost vybraných turistických objektů Opavského Slezska 2013 – 2016

Zdroj: vlastní zpracování, 2017

Shrnutí a závěr

Příspěvek se zabýval analýzou současného stavu kulturního cestovního ruchu v turistické oblasti Opavské Slezsko. Při zpracování analýzy byly využity výsledky výzkumu realizovaného formou dotazníkového šetření mezi obyvateli a návštěvníky Opavského Slezska a následně porovnány s daty o návštěvnosti vybraných objektů kulturního cestovního ruchu. Z výzkumu zaměřeného na povědomí respondentů o kulturním potenciálu Opavského Slezska a jeho hodnocení vyplynuly následující závěry.

Nejvýznamnější skupinu návštěvníků turistické oblasti tvoří lidé ve věku od 27 do 65 let ze vzdálenosti 21 – 50 km. Turisté upřednostňují krátkodobé pobyty maximálně na 2 – 3 noci, což potvrzují také data ČSÚ, podle kterých je průměrný počet přenocování v této oblasti 2,3 noci. Nejsilnějšími motivy k návštěvě Opavského Slezska je historie a poznání kulturních a historických zajímavostí, turistika a relaxace. Návštěvníci a obyvatelé TO mají shodně nejvyšší povědomí o zámcích v Hradci nad Moravicí a Raduni, Slezském zemském muzeu v Opavě a Národním památníku II. světové války v Hrabyni. Tento závěr potvrzují také data o návštěvnosti těchto objektů. Podle obyvatel Opavského Slezska je nejatraktivnějším místem turistické oblasti Arboretum v Novém Dvoře, které je jednou ze součástí Slezského zemského muzea. Tomu odpovídá také celková návštěvnost Arboreta 131 556 návštěvníků (2013 – 2016).

TO Opavské Slezsko je vnímána obyvateli a návštěvníky jako atraktivní, což dokládají opakované návštěvy. Problematickou se jeví nízká informovanost veřejnosti o nabídce kulturně-historických atraktivit. Proto pro maximální využití kulturního potenciálu oblasti je třeba zlepšit především informovanost a nadále inovovat a rozšiřovat nabídku nových expozic a akcí, které jsou schopny přilákat nové návštěvníky.

Literatura:

KESNER, L., MORAVEC, I., NOVOTNÝ, R., ŠKODOVÁ, PARMOVÁ, D. *Management kulturního cestovního ruchu.* Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. 2008, 183 s.

LINDEROVÁ, I. *Cestovní ruch – teoretická a právní východiska.* Praha: Idea servis, 2015. 249 s., ISBN 978-80-85970-86-9.

MCKERCHER, B., du CROS, H. *Cultural tourism. Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management.* New York: The Haworth Press, Inc. 2002.

MIRVALD, S. a kol. *Geografie cestovního ruchu.* Západočeská univerzita, Plzeň, 1996, 128 s.

PALATKOVÁ, M., ZICHOVÁ, J. *Ekonomika turismu – turismus České republiky.* Praha: GRADA, 2011. 208 s., ISBN 978-80-247-3748-5.

SIGALA, M., LESLIE, D. *International cultural tourism.* Burlington: Elservie Ltd., 2005. ISBN-10: 0-7506-6312-X.

STEINECKE, A. *Kulturtourismus.* München: Oldenbourg Wissenschaftverlag GmbH, 2007. ISBN 978-486-58348-7.

TITTELBACHOVÁ, Š. *Turismus a veřejná správa.* Praha: GRADA, 2011. 200 s., ISBN 978-80-247-3842-0.

TITTLBACHOVÁ, Š. *Politika cestovního ruchu.* In. WOKOUN, R., MALINOVSKÝ, J., DAMBROVSKÝ M., BLAŽEK, J. a kol. *Regionální rozvoj (Východiska regionálního rozvoje, regionální politika, teorie, strategie a programování)*. Praha: Linde, 2008, 475 s. ISBN 978-80-7201-699-0.

VANÍČEK, J. *Kulturní turismus.* Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2015. 90 s.

VANÍČEK, J., RUX, J. Aktuální problémy cestovního ruchu *„Kulturní cestovní ruch“*. Sborník mezinárodní konference. Vysoká škola polytechnická Jihlava, 2010, 169 s.

Marketingová strategie cestovního ruchu TO Opavské Slezsko. [online]. http://www.opavske-slezsko.cz/e_download.php?file=data/editor/33cs_1.pdf&original=01+Marketingova+Strategie+TO+Opavske+Slezsko.pdf

Strategie řízení cestovního ruchu v Moravskoslezském kraji 2015. [online].Ihttps://www.msk.cz/cz/rozvoj_kraje/strategie-rizeni-cestovniho-ruchu-v-moravskoslezskem-kraji-2015-72089/

Kontaktní adresa autora:

Ing. Pavlína Sonnková, Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav lázeňství, gastronomie a turismu, Bezručovo náměstí 14, Opava, pavlina.sonnkova@fpf.slu.cz.

Kraje České republiky v celostátním televizním zpravodajství

Regions of the Czech Republic within national TV coverage

Jan Sucháček

Abstrakt:

Je nepochybné, že územní hierarchie a rozdíly se týkají jak hmotné, tak i nehmotné sféry. Ačkoliv nejsou nehmotné složky prostoru dosud standardizovány, mentální mapy jsou stále více využívány v rámci místních a regionálních studií. Důležitým a dosti uspokojivě měřitelným zdrojem tvorby mentálních map je televizní zpravodajství. Hlavním cílem článku je analýza a zhodnocení mediálních portrétů samosprávných krajů, a sice v rámci celostátního televizního zpravodajství. Hlavním problémem je, do jaké míry tyto k regionům vztažené celostátní zpravodajské příspěvky odrážejí realitu v jednotlivých samosprávných krajích. Následně jsou zde posouzeny a diskutovány také vybrané kvantitativní a kvalitativní aspekty mediálního obrazu samosprávných krajů v rámci celostátního televizního zpravodajství.

Klíčová slova:

kraje, mentální mapy, celostátní televizní vysílání, příspěvky, diferenciace

Abstract:

Undoubtedly, territorial hierarchy and differences apply to both tangible and intangible spheres. Albeit intangible components of the space are not standardised yet, mental maps are being increasingly applied within local and regional studies. Important and rather satisfactorily measurable source of the creation of mental maps is represented by TV news reporting. The main objective of this article consists in analysis and assessment of self-governing NUTS III regions portrayals within national TV coverage. The crucial issue is to what extent these regionally-related contributions reflect individual regional realities. Subsequently, selected quantitative and qualitative aspects of self-governing NUTS III regions portrayals within national TV reporting will be debated.

Key words:

regions, mental maps, national TV news reporting, contributions, differentiation

Úvodem

Každé území bývá zpravidla charakterizováno jako systém propojený bohatými hospodářskými, sociálními, environmentálními, kulturními, institucionálními, ale také mnohými jinými prvky, strukturami a vztahy. Pozornost je tedy upřena primárně na hmotné kategorie, které významně určují charakter prostoru.

Nemateriální či nehmotná složka prostoru bývá zdůrazňována o poznání méně. Jednou z příčin může být to, že je dosud jen obtížně měřitelná a klasifikovatelná. To ovšem neznamená, že by nemateriální dimenze prostoru nebyla významnou determinantou jeho kvalit (Ashworth a Voogd, 1990, Kotler et al, 1993, Martinát et al, 2016).

Naopak, stále více se ukazuje, že se územní hierarchie a rozdíly vyskytují jak ve hmotné, tak také nehmotné složce života v území (Kitchin a Blades, 2002, Poledníková,

2014). Někteří autoři (de Chardin, 2008) jsou přesvědčeni, že geografická dimenze celé naší zeměkoule je zachytitelná formou materiálních i nemateriálních kategorií. Duchovní dimenze území, jeho atmosféra, teritoriální pověst či image anebo pozice na mentální mapě se tak stávají pojmy, které stále častěji (nikoliv však v míře dostatečné) začínají pronikat do prostorově orientovaných věd.

Mentální mapy z obecného hlediska odrážejí psychologické vnímání prostoru (Gregory et al, 2009, Canter, 1977, Gold a Ward, 1994, Sucháček a Seďa, 2011). Nejedná se tedy o zachycení reálného prostoru a jeho reflexi ve vnímání jednotlivců a komunit, ale o prostor nehmotný. Jak upozorňují Gould a White (2004), mentální mapy nejsou pouhým vyobrazením prostorových preferencí, ale také významnou spoludeterminantou budoucích prostorových aktivit. Někteří výzkumníci (Lloyd, 1976) nalezli signifikantní korelace mezi mentálními mapami studentů a převažujícími migračními toky. Mentální mapy však sehrávají nezanedbatelnou roli při lokalizaci investic anebo v rámci turismu.

Již uskutečněné výzkumy (Sucháček et al, 2016, Nečas, 2009) potvrzují, že významným a současně také dosti uspokojivě měřitelným zdrojem tvorby mentálních map je televizní zpravodajství. Jedná se zde o pohled kvantitativní, zdůrazňující počet regionálně orientovaných televizních příspěvků v rámci celostátního zpravodajství a kvalitativní, akcentující obsahovou náplň těchto příspěvků (Sucháček, 2013a, 2014, 2015 a 2016, Beníšková a Urminský, 2016, Urminský, 2016a, 2016b či Daníšek Matušková, 2017). Obsahová analýza nám přitom přináší zajímavý pohled na to, jak jsou reflektovány vybrané atributy a indikátory reálného života zkoumaných území v celostátním televizním zpravodajství (Franklin a Murphy, 1998, McQuail, 1994, De Fleur a De Fleur, 2009). V rámci tohoto celostátního zpravodajství byla přitom pozornost upřena na k samosprávným regionům vztažené příspěvky televizního zpravodajství celostátního vysílání České televize, televize Nova a televize Prima.

Náš článek, který má napomoci odhalit virtuální – tedy od televizního zpravodajství odvozené - kvality prostoru v rámci České republiky, bude realizován za roky 2004-2010. Toto období bylo zvoleno s ohledem na dostupnou datovou základnu a fakt, že se z politického a hospodářského hlediska jednalo mnohdy o značně rozdílný stav země. Tato skutečnost napomáhá objektivnějšímu pojetí nalezených zjištění.

Cíl a metodika

Hlavním cílem předloženého článku je analyzovat a zhodnotit mediální obrazy samosprávných krajů České republiky tak, jak se objevují v rámci celostátních zpravodajských relací České televize, televize Nova a televize Prima. Zastoupena tedy je jak televize veřejnoprávní, tak také její protějšci ze soukromé sféry. Datová základna byla získána od firmy Media Tenor, která je jedním z mála subjektů, které se mediálními analýzami v rámci České republiky zabývají.

Televizní zpravodajské relace byly vybrány k analýze z toho důvodu, že agendě televizního zpravodajství přisuzujeme ze všech v současnosti dostupných médií nejvyšší stupeň dopadu na publikum (Herot, 2012). Nečas (2009) přisuzuje televiznímu zpravodajství také dostatečnou reprezentativnost: „Z výzkumů agenda-setting vyplývá, že tematická struktura mediálních obsahů napříč médii se příliš neliší. … Stručně řečeno, tematická agenda zpravodajských médií se do velké míry překrývá. Z tohoto důvodu není tak podstatné, zdali jsou předmětem naší analýzy tištěná či audiovizuální média. Na základě výsledků několika studií (českých i zahraničních) zpravodajských médií lze tvrdit, že agenda televizních stanic do velké míry reprezentuje také agendu tištěných a rozhlasových zpravodajských médií.“ V této souvislosti Nečas (2009) odkazuje např. na práci Dearinga a Rogerse (1996).

Zpravodajské příspěvky v diferencované míře odrážejí reálný život v jednotlivých samosprávných krajích. Tyto zpravodajské příspěvky budou vyhodnoceny z perspektivy kvantitativní a kvalitativní.

Kvantitativní analýza bude věnována počtu regionálně vztažených příspěvků v celostátních zpravodajských relacích. Kraje, které se neobjevují v rámci televizního zpravodajství, se postupně stávají méně nápadnými také v reálném životě. A protože prostorová distribuce obyvatelstva ztělesňuje geograficky diferencovaný sociálně-ekonomický potenciál teritorií, bude počet příspěvků v jednotlivých krajích vztažen k příslušnému počtu obyvatel daného kraje. Konkrétně půjde o počet regionálně orientovaných příspěvků v rámci celostátního televizního zpravodajství na 1000 obyvatel podle jednotlivých krajů.

Další část příspěvku je zaměřena kvalitativně. Jedná se o obsahovou strukturu regionálně vztažených příspěvků, které se objeví v celostátním vysílání České televize, televize Nova a televize Prima. Jednotlivá témata, kterými jsou charakterizovány samosprávné kraje, by měla alespoň přibližně odrážet charakter těchto teritorií, což však není často naplněno ve vazbě na jevy jako například gatekeeping (Galtung a Ruge, 1965, McCombs a Shaw, 1972, Shoemaker et al, 2001, Sucháček et al, 2015 a 2016, Vyskočilová a Urminský, 2017). V rámci kvalitativní části výzkumu bylo sledováno celkem 30 tematických oblastí.

Výsledky a diskuse

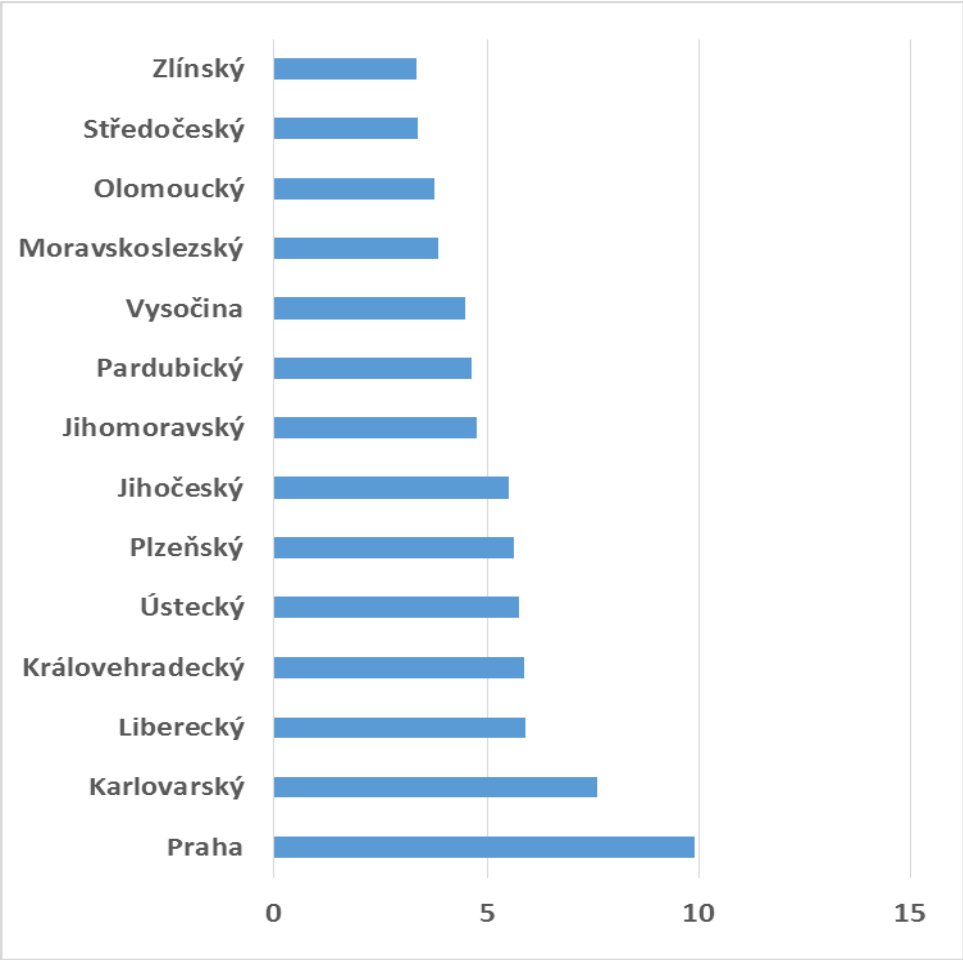
Kvantitativní pohled

Jak již bylo naznačeno v subkapitole zaměřené na cíl a metodický postup, množství regionálně orientovaných televizních zpravodajských příspěvků nám dává rámcovou představu o míře medializace zkoumaného územního celku, přesnější je však pohled relativní, který zohledňuje také počet obyvatel příslušného území.

Počet obyvatel v daném území představuje vždy velmi důležitý faktor pro zachycení a vysvětlení prostorového sociálněekonomického vývoje. Různé aktivity se vždy váží na obyvatelstvo přítomné v daném území. Stejně tak by bez přítomnosti obyvatelstva, onoho primárního vývojového hybatele, nemohly v daných územích existovat ani hospodářské, sociální, kulturní, institucionální a jiné subsystémy (Sucháček, 2008, 2013a, 2013b, 2015 či 2016).

Měla by zde tedy existovat alespoň přibližná rovnováha mezi počtem obyvatel jednotlivých zkoumaných krajů a počtem televizních zpravodajských příspěvků, které jsou těmto krajům věnovány. Výše zmíněná rovnováha se však ne zcela vztahuje na regiony České republiky, jak o tom svědčí také graf 1 zachycující počet televizních zpravodajských příspěvků na 1000 obyvatel v jednotlivých krajích.

Praha, která je sociálně-ekonomickým a stejně tak politicko-institucionálním centrem země a která má jako jediná ze zkoumaných území výhradně městský charakter, má v rámci této analýzy dominantní postavení. Karlovarský samosprávný kraj zase těží z dosti malé populační velikosti, ale také mediálně zajímavé události, jakou je mezinárodní filmový festival.

Graf 1: Počet příspěvků na 1000 obyvatel podle jednotlivých krajů

Zdroj: Media Tenor a vlastní výpočty

Samosprávné regiony, které se nacházejí na opačném konci žebříčku, leží především ve východní části země. Výjimku zde představuje kraj Středočeský, který tvoří zázemí pro hlavní město. Praha se vůči tomuto kraji projevuje značně dostředivě, což je reflektováno také v relativním počtu televizních zpravodajských příspěvků.

Další významné informace vztažené ke zkoumaným kategoriím z pohledu příspěvků veřejnoprávní a soukromých televizí, časové perspektivy výzkumu, způsobu rozdělení příspěvků lze nalézt například v Sucháček, Seďa, Friedrich a Koutský (2014) či Sucháček, Seďa, Friedrich, Wachowiak-Smolikova a Wachowiak (2016).

Kvalitativní perspektiva

V předchozí subkapitole zmíněný kvantitativní pohled by byl neúplný bez perspektivy kvalitativní. Jedná se zde o tematické složení zpravodajských příspěvků věnovaných jednotlivým samosprávným krajům v zemi. Celkem byly sledovány tři desítky tematických kategorií. Nejvýznamnější postavení zaujímala tabloidní témata jako bezpečnost a nehody, které jsou mediálně přitažlivé. Tato skutečnost je v souladu s již realizovanými výzkumy (viz Sucháček et al, 2015 a 1016).

Naopak témata, která mají souvislost s rozvojovými procesy v jednotlivých regionech, jako například hospodářský život anebo doprava, se ukázala z hlediska televizních zpravodajských příspěvků jako nepříliš zajímavá. Je zde až příliš patrný vliv již zmíněného fenoménu známého jako gatekeeping.

Tabulka 1 nám podává základní přehled o třech nejfrekventovanějších tématech v jednotlivých samosprávných krajích tak, jak se objevily v regionálně orientovaném

celostátním zpravodajství České televize, televize Nova a televize Prima. Jednotlivé hodnoty nám ukazují procentuální podíl počtu zpravodajských příspěvků podle tematické oblasti na celkovém počtu příspěvků o daném kraji v letech 2004 až 2010. Samosprávné kraje přitom byly seřazeny podle hodnot dosažených v kvantitativní části článku.

Tab. 1: Procentuální podíl počtu zpravodajských příspěvků podle tematické oblasti na celkovém počtu příspěvků o příslušném kraji

Kraj	3 nejvýznamnější témata a jejich procentuální podíl na celkových příspěvcích					
	1		2		3	
Praha	bezpečnost	28,10	umění a kultura	13,46	nehody	12,18
Karlovarský	bezpečnost	24,82	nehody	19,46	umění a kultura	14,06
Liberecký	nehody	27,19	bezpečnost	20,58	životní prostředí	7,85
Královehradecký	bezpečnost	23,87	nehody	21,17	životní prostředí	9,91
Ústecký	bezpečnost	28,90	nehody	19,60	životní prostředí	7,69
Plzeňský	bezpečnost	30,68	nehody	21,84	společnost	6,43
Jihočeský	nehody	27,43	bezpečnost	20,72	společnost	7,76
Jihomoravský	bezpečnost	30,50	nehody	19,62	společnost	8,04
Pardubický	nehody	26,89	bezpečnost	21,70	životní prostředí	7,05
Vysočina	nehody	26,39	bezpečnost	23,42	zdravotnictví	7,88
Moravskoslezský	bezpečnost	30,15	nehody	26,39	společnost	6,26
Olomoucký	nehody	29,75	bezpečnost	22,96	společnost	6,71
Středočeský	bezpečnost	29,93	nehody	26,02	zdravotnictví	7,32
Zlínský	nehody	27,48	bezpečnost	16,61	společnost	12,18

Zdroj: Media Tenor a vlastní výpočty

Stojí za povšimnutí, že navzdory odlišnému charakteru samosprávných krajů v zemi je jejich mediální obrázek poměrně uniformní. Urbánní specifika Prahy se promítla do pozornosti věnované umění a kultuře a v případě Karlovarského kraje u tohoto tématu své sehrála malá populační velikost kraje stejně jako pozornost věnovaná mezinárodnímu filmovému festivalu.

Jediná událost – tedy záměna novorozenců v třebíčské porodnici – pak stojí za umístěním tématu zdravotnictví v případě kraje Vysočina. Je zde určitá podoba se strmým nárůstem tématu školství a věda v Plzeňském kraji v letech 2009 a 2010, které bylo způsobeno kauzou plzeňských práv. Protože však zkoumáme delší časovou řadu, tak se mezi top 3 témata školství a věda v tomto kraji nedostaly.

Potěšitelná je pozornost věnovaná životnímu prostředí. Zatímco například v případě Ústeckého kraje je tato agenda pochopitelná, například v kraji Moravskoslezském, který nese významnou ekologickou zátěž, se v pořadí významnosti toto téma umístilo až na pátém místě.

Závěr

Regionálně zaměřené příspěvky odvysílané v rámci celostátního televizního zpravodajství jsou jednou ze spoludeterminant podoby mentálních map. Kvantitativní dimenze naší analýzy ukázala pouze částečnou souvislost systému osídlení a regionálně orientovaných příspěvků. Především kraje z východní části země jsou s ohledem na počet vlastních obyvatel v televizním vysílání zastoupeny podproporcionálně.

Pohled kvantitativní byl posléze obohacen o dimenzi kvalitativní, která ukázala na absenci odlišujících rysů jednotlivých krajů v mediálním prostoru České republiky. Jakkoliv

jsou kraje v reálném pohledu entitami dosti diferencovanými, z hlediska televizního zpravodajství nacházíme za jednotlivé kraje dosti podobné příspěvky. Tento jev je možno připsat tzv. gatekeepingu neboli procesu výběru informací vpuštěných do sdělovacích prostředků.

Jak se ukázalo, tabloidní témata jako dopravní nehody a bezpečnost hrají prim takřka ve všech sledovaných krajích. Naopak rozvojově orientovaná témata jsou ve zpravodajství o našich krajích zastoupena výrazně méně. Stojí také za povšimnutí, že celkový pohled především na menší kraje může být výrazně ovlivněn několika málo či dokonce jednou médii prezentovanou událostí.

The paper is supported by the SGS project SP2017/76 at the Faculty of Economics, VŠB-Technical University of Ostrava. This support is greatly appreciated.

Literatura:

ASHWORTH, G. J., VOOGD, H. (1990). Selling the City: Marketing Approaches in Public Sector Urban Planning. 1st ed. London: Belhaven Press, ISBN 1-85293-008-X.

BENISKOVA, T., URMINSKY, J., (2016). Mediální reflexe hospodářského života v krajských městech. In: XIX. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, Brno: Masarykova Univerzita, pp. 804-810, ISBN 978-80-210-8273-1. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-8273-2016-103.

CANTER, D. (1977). The Psychology of Place. London: Architectural Press. ISBN 0-85139-532-5.

DANISEK MATUSKOVA, P. (2017). Mediální prezentace sportu v regionech České republiky. In: XX. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, Brno: Masarykova univerzita, pp. 751-758, ISBN 978-80-210-8587-9. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-8587-2017-98.

DE CHARDIN, P.T. (2008). The Phenomenon of Man. New York: Harper Perennial Modern Classic, ISBN 978-00-61632-65-5.

DE FLEUR, M. L., DE FLEUR, M., (2009). Mass Communication Theories: Explaining Origins, Processes, and Effects. London: Pearson. ISBN 0-205-33172-6.

DEARING, J.W., ROGERS, E.M. (1996). Agenda – setting, Newbury Park, CA: Sage, ISBN 978-07-619-0563-9.

FRANKLIN, B., MURPHY, D., (1998). Making the Local News: Local Journalism in the Context. London: Routledge. ISBN 978-04-151-6803-8.

GALTUNG, D., RUGE, M., (1965). The Structure of Foreign News. The Presentation of the Congo, Cuba and Cyprus Crises in Four Norwegian Newspapers. Journal of Peace Research, Vol. 2, No. 1, pp. 64-91. ISSN 0022-3433. DOI 10.1177/002234336500200104.

GOLD, J. R., WARD, S. V. (1994). Place Promotion – The Use of Publicity and Marketing to Sell Towns and Regions. 1st ed. Chichester: John Wiley&Sons, ISBN 978-0-4719-4834-6.

GOULD, P., WHITE, R. (2004). Mental maps, London: Routledge. 2nd ed. ISBN 978-0-4150-8482-6.

GREGORY, D., JOHNSTON, R., PRATT, G., WATTS, M., WHATMORE, S., (2009). The Dictionary of Human Geography, 5th Edition. London: Wiley-Blackwell. ISBN: 978-1-4051-3288-6.

HEROT (2012). Percepce životního prostředí Ostravska a její dopad na vybrané socioekonomické procesy, disertační práce, Ostrava: Ostravská univerzita.

KITCHIN, R.M., BLADES, M. (2002). The Cognition of Geographic Space. London: Tauris. ISBN 1-860-64704-9.

KOTLER, P., HAIDER, D. H. and REIN, I. (1993). Marketing Places: Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States and Nations. 1st ed. New York: Free Press, ISBN 0-0291-7596-8.

LLOYD, R., (1976). Cognition, preference and behavior in space. Economic Geography, vol. 52, no. 3, pp. 241-253. ISSN 1944-8287. DOI: 10.2307/143271.

MARTINAT, S., DVORAK, P., FRANTAL, B., KLUSACEK, P., KUNC, J., NAVRATIL, J., OSMAN, R., TURECKOVA, K., REED, M. (2016). Sustainable urban development in a city affected by heavy industry and mining? Case study of brownfields in Karvina, Czech Republic. Journal of Cleaner Production, vol. 118, pp. 78-87, ISSN 0959-6526.

MCCOMBS, M.E., SHAW, D.L., (1972). The Agenda-Setting Functions of the Mass Media. Public Opinion Quarterly, vol. 36, no. 2, pp. 176-187. ISSN 0033-362X. DOI: 10.1086/267990.

MCQUAIL, D., (1994). Mass communication theory: An introduction. London: Sage. ISBN 978-0803977853.

NECAS, V. (2009). Mediální kontext české zahraniční politiky. In: Kořan, M. (ed.) Česká zahraniční politika v roce 2008, Praha: Ústav mezinárodních vztahů, pp. 41-48, ISBN 978-80-86506-89-0.

POLEDNIKOVA, E. (2014). Multicriteria analysis of regional disparities in the context of the EU cohesion. In: XVII. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, Brno: Masarykova univerzita, pp. 54–61. ISBN 978-80-210-6840-7.

SHOEMAKER, P., EICHHOLZ, M., KIM, E., WRIGLEY, B., (2001). Individual and routine forces in gatekeeping. Journalism & Mass Communication Quarterly, vol. 78, no. 2, pp. 233-246. ISSN 1077-6990. DOI: 10.1177/107769900107800202.

SUCHACEK, J. (2008). Territorial Development Reconsidered. 1st ed. Ostrava: VŠB-Technical University, ISBN 978-80-248-1876-4.

SUCHACEK, J., SEDA, P. (2011). Territorial Marketing in the Czech Republic: Between Path-Dependency and Learning. In: Proceedings of the 10th International Conference Liberec Economic Forum 2011. Liberec: Technical University of Liberec, pp. 439-447. ISBN 978-80-7372-755-0.

SUCHACEK, J. (2013a). Krajská města v médiích: kvantitativní a kvalitativní aspekty. In: XVI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Brno: Masarykova Univerzita, pp. 563-569. ISBN 978-80-210-6257-3. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-6257-2013-71.

SUCHACEK, J. (2013b). Transformace v České republice z institucionálně-regionální perspektivy, Praha: Hlávkova nadace, ISBN 978-80-86729-90-9.

SUCHACEK, J., SEDA, P., FRIEDRICH, V., KOUTSKY, J. (2014): Media Portrayals of Regions in the Czech Republic: Selected Issues. In: E+M Ekonomie a Management, Vol. 17, Iss. 4, pp. 125-140, ISSN 1212-3609.

SUCHACEK, J. (2014). European themes within national TV news reporting in the Czech Republic. Proceedings of the 2nd International Conference on European Integration 2014 - ICEI 2014. Ostrava: VŠB - Technical University of Ostrava, pp. 644-650, ISBN 978-80-248-3388-0.

SUCHACEK, J. (2015). TV Reporting and Self-governing Regions in the Czech Republic. In: 5th Central European Conference in Regional Science. Košice: Technical University of Košice, pp. 979-986. ISBN 978-80-553-2015-1.

SUCHACEK, J. (2016). Virtual Weakness of Europe of Regions: the Case of the Czech Republic. In: Proceedings of the 3rd International Conference on European Integration 2016, Ostrava: VŠB-Technical University of Ostrava, pp. 918-925, ISBN 978-80-248-3911-0.

SUCHACEK, J., SEDA, P., FRIEDRICH, V., KOUTSKY, J. (2015). Regional Dimension of Security and Accidents and their TV Reflection in the Czech Republic. Transformations in Business and Economics, vol. 14, no. 3C, pp. 544-563. ISSN 1648-4460.

SUCHACEK, J., SEDA, P., FRIEDRICH, V., WACHOWIAK-SMOLIKOVA, R., WACHOWIAK, M. P. (2016). From Regional to National Clouds: TV Coverage in the Czech Republic. PLoS ONE, Vol. 11, No. 11, e0165527, DOI: 10.1371/journal.pone.0165527.

URMINSKY, J. (2016a). Hospodářský život regionů v médiích: kvantitativní a kvalitativní pohled. In: XIX. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, Brno: Masarykova Univerzita, pp. 811-817, ISBN 978-80-210-8273-1. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-8273-2016-104.

URMINSKY, J. (2016b). Hospodářská politika v regionech jako mediální téma: kvantitativní a kvalitativní pohled. In: Region v rozvoji společnosti 2016. Brno: Mendelova Univerzita, pp. 1026-1033. ISBN 978-80-7509-459-9.
VYSKOCILOVA, S., URMINSKY, J. (2017). Mediální obraz regionů České republiky v oblasti vědy, výzkumu a vzdělávání. In: XX. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, Brno: Masarykova univerzita, pp. 215-221, ISBN 978-80-210-8587-9. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-8587-2017-27.

Kontaktní adresa autora:

Doc. Ing. Jan Sucháček, Ph.D., VŠB-TUO Ekonomická fakulta, Katedra regionální a environmentální ekonomiky, Sokolská třída 33, 701 21 Ostrava, e-mail: jan.suchacek@vsb.cz

Modelling the process of strategic management in small and medium-sized entrepreneurship

Veronika Svatošová, Zuzana Kašparová

Abstract:

Researches and practice confirm that strategic management of a company with a focus on long-term strategic development is a key success factor. In particular, this area is underestimated by small and medium-sized enterprises and is often confused with tactical and operational management. The main aim of the paper is to identify strengths and weaknesses in the strategic management process in small and medium-sized entrepreneurship, based on which a model of the strategic management process in small and medium-sized entrepreneurship is created, which optimizes the entire monitored process. The main research methods are the analysis of internal documents, the method of personal interviewing, case study and modelling. The paper is based on the results of previous research activities. The results of the paper confirm that underestimating the role of strategic management reduces the likelihood of long-term development of small and medium-sized entrepreneurship. The proposed model may be an option for small and medium-sized enterprises to overcome defined problem areas.

Key words:

modelling, strategic management process, case study, small and medium-sized entrepreneurship

Introduction

Strategic management is understood such as a form of management focused on the long-term planning and direction of the organization as a whole or part of it. It is essential for strategic management to define the objectives and determine how to achieve them. Implementing the quality principles of strategy management together with decisive corporates strategy formulation and implementation can increase competitiveness, reduce costs, improve decision-making, facilitate implementation of the employee motivation system, shorten delivery times, higher quality of customer satisfaction, etc. (Holátová, Březinová, Kantnerová, 2015). The previous research activities (Svatošová, 2017) revealed there is a relationship between type and size of SME and the role of strategy for strategic development and strategy formulation the bigger enterprise is the higher probability strategy is formulated and also formulating and implementing strategy has a positive effect on economic results of SMEs. Despite of the fact, SMEs are aware of importance of strategy and strategic management for strategic development, only 47% of them formulated strategy. This means principles of strategic management in practice are incorrectly and in implemented and obviously confused with tactical or operational management. This paper derives from findings of previous research (Svatošová, 2016; Svatošová, 2017; Svatošová, 2017b) focused on importance of strategy and strategic management attributed by selected SMEs. The main aim of this paper is based on identified strengths and weaknesses identified in strategic management process to propose an ideal model of strategic management process in small and medium-sized entrepreneurship that optimize the whole monitored process and support strategic and competitive position of SME on the market.

Theoretical Framework

The research results (Šebestová, 2005; Barrow, 1996; Vojík, 2006; Strokes, Wilson, 2010; Analoui, Karami, 2003; Carter, Jones-Evans, 2012) that a strategy is a prerequisite for achieving and maintaining a strong competitive position in the market and a prerequisite for long-term and sustainable business development. Strategies are link between the requirements of market and ability of the companies to satisfy them (Amonini, 2013). The strategy should, excluding strategic objectives to be met in the future, express basic ideas about what path the strategic objectives are achieved and predetermine the future business activities that lead to achieve its strategic goals (Hanzelková et al., 2013). The strategy formulation represents a significant creative activity, usually implemented as a result of team work. Creating a strategy falls within the competence of top management. The strategy formulation approach is based on the results of the situational analysis (Panneerselvam, 2012). The concept for creating and implementing the successful strategy derived from various theoretical and practical approaches (Yeates, Wakefield, 2004). According to Zich (2010), strategic continuity of level of goals has several important aspects. First and foremost, goals must be clearly stated to be achieved. Defining goals must be based on the overall imagination of the development of company. Wheelen and Hunger (1998) declare the SME strategic management is not dramatically differed from the strategic management. Nevertheless, SMEs must have new mission, objectives, strategies and policies out of a comparison of their external opportunities and threats to their potential strengths and weaknesses. Consequently, they proposed a modified version of the strategic management model, which is more closely suited to the new entrepreneurial businesses. The dynamic SME strategic management model consists of four stages (Wheelen, Hunger, 1998; Analoui, Karami, 2003): 1) A*wareness: understanding the strategic situation, 2) Strategy formulation: prepare suitable strategies, 3) Strategy implementation: making the determined strategies happen, 4) Strategy control and development: review and learn for future development.* Strategic management can be defined as an art and science formulating, implementing and evaluating cross-functional decisions that enable an organization to achieve its objectives. It has been discussed the dominant paradigm in strategic management is model characterized by two functions: strategy formulation and implementation (Karami, 2012; Analoui, Karami, 2003). Strategic management consists of research, review, assessment and selection efforts required for planning strategies; putting into action any kind of precautions within the organization in order for these strategies to be implemented and all activities related with controlling the works performed (Halici, Erhan, 2010). There are many benefits in adapting strategic management in SME (Carter, Jones-Evans,2012; Analoui, Karami, 2003): it helps strategists to understand the current situation of the enterprise and have a clear sense of vision and mission; it enables the managers to assess the strengths and weaknesses and focus on what is strategically important; it helps to establish proper goals and prepare the means to achieve them; it allows an enterprise to be more proactive than reactive and to be ready to face any controlled and uncontrolled issues and situations. Some SMEs still avoid using strategic management. The reasons are following (Carter, Jones-Evans,2012; Analoui, Karami, 2003): lack of knowledge of the strategic management techniques, a lack of time and/or the inability to plan; SME managers may be unaware of the importance of strategic management for their business; the lack of information and knowledge about strategic planning and its advantages will lead to inability to establish a strategic management system within their enterprises; lack of attention paid to the financial indicators such as cash flow; lack of necessary managerial skills; excessive involvement in daily and routine operations; anxiety about the uncertain future; low number of employees or poor management information system, i.e. ineffective data recording systems. Thomason, Simendinger and Kiernan (2012) identified following determinants of successful strategic coopetition in SMEs: individual determinants (perception of trustworthiness, imperfect knowledge), firm´s determinants (firm financial resources, strategy), dyadic relationship (owner/manager perceptions of incentives, owner/manager perception of reverse referrals), triadic relationship (presence and maintenance of pre-emptive policies, procedures, and systems designed to establish and maintain social capital).

Materials and Methods

The paper deals with exploring the quality and importance of strategic management for strategic development among selected research sample of SMEs. The research from this paper derives from the findings of previous research activities focused on importance of strategy and strategic management in SME (Svatošová, 2017). This research also identified the determinants of strategic development (Svatošová, 2016). These determinants are distinguished into three main categories: **general aspects of strategic managemen**t (mission and vision, situational analysis, corporate strategy formulation, strategy implementation, strategy control), **internal factors of strategic development** (corporate culture, quality of management, marketing strategy and management, financial strategy and management, human resources strategy and management, production strategy and production policy, competitive advantage, flexibility, innovation ability, financial condition) and **external factors of strategic development** (orientation in industry, ability to work with legislation, negotiation with customers, negotiation with suppliers, struggle with competition). Focusing on these determinants could support more effective application of strategic management in SME and further strategic development of SME. Based on determinants for strategic development in SME, the process model of strategic development in SME has been proposed and after that verified and simulated in practice (Svatošová, 2016; Svatošová, 2017b).

The main aim of this paper is based on identified strengths and weaknesses identified in strategic management process to identify and propose an ideal model of strategic management process in small and medium-sized entrepreneurship that optimize the whole monitored process and support strategic and competitive position of SME on the market. The main research methods are the analysis of internal documents, the method of personal interviewing, case study and modelling. The paper is based on the results of previous research activities, i.e. proposal of process model of strategic development in SME that specialized and adopted to the results of previous research (Svatošová, 2016), .i.e. **process model of strategic management optimizing SME development**.

Research sample

Research sample consists of the following criteria:

- **Enterprises belonging to SMEs** (i.e. enterprises with 1 to 249 employees). For our cases, SME are distinguished as according to Regulation of the European Commission No. 70/2001 as following micro-sized enterprises (with less than 10 employees and value of assets and annual turnover of up to EUR 2 million), small-sized enterprises (up to 50 employees and value of assets and annual turnover up to 10 million EUR) and medium-sized enterprises (up to 250 employees and value of assets up to 43 million and an annual turnover of up to EUR 50 million).
- **Scope of business**: CZ-NACE: Section C+D+E (Manufacturing industry), Section F (Building industry), Section G (Business industry) and Section L+S (Market services), such as the most frequent categories of SMEs based on (MPO, 2016), Enterprises were selected with a help of the ARES database. Business activities according to CZ-NACE such as section A - agriculture, forestry and fishing, section B - mining and extraction and section I – accommodation, catering and restaurants, were eliminated from the research because of their different perception and management of company processes – these are completely specific groups.
- **Headquarters in the Czech Republic in South Moravian Region**. In the South Moravian Region (2016), 309,786 entities were registered in the Register of Economic Entities (CSO, 2017). By the end of 2015, the number of businesses increased by 5,057 units, or 1.7%. From the territorial point of view in the South Moravian Region, the most economic entities were located in Brno-city (43.0% of the total number of subjects). The number of economic entities in the South Moravian Region was the 3rd highest among the regions and accounted for 11.0% of the whole republic.

- **Legal form of enterprise**: joint-stock company. A number of joint stock SMEs in 2016 in Brno city was 1,199 (ARES, 2017).

Based on restrictive criteria, the size of research sample consisted of 766 enterprises (SMEs having 1 – 249 employees) and at the required 95% confidence interval and a maximum permissible error of 5% a representative sample was 257 enterprises (based on RAOSTAT, 2017), i.e. 144 from Manufacturing industry, 6 from Building industry, 51 from Business industry, 56 from Market services. In summary, 601 of SMEs from the selected research sample have been addressed. Finally 278 of them were willing to be participated the research, i.e. the representative research sample has been fulfilled. The structure of research sample involved in research is detected in the following Table 1 and Figure 1, (Svatošová, 2017). The reason for selecting these restrictive criteria is the presumption of the stability of these enterprises and the availability of information from annual reports and financial statements.

Tab. 1: Research sample characterization

Enterprises characterization	Absolute value	Relative value	Micro 1-9 employees	Small 10-49 employees	Medium 50-249 employees
Manufacturing industry	155	56.0%	74	53	28
Building industry	6	2.3%	3	3	0
Business industry	61	19.8%	35	20	6
Market services	56	21.8%	23	17	16
Total	278	100%	135	93	50

Source: own work (Svatošová, 2017)

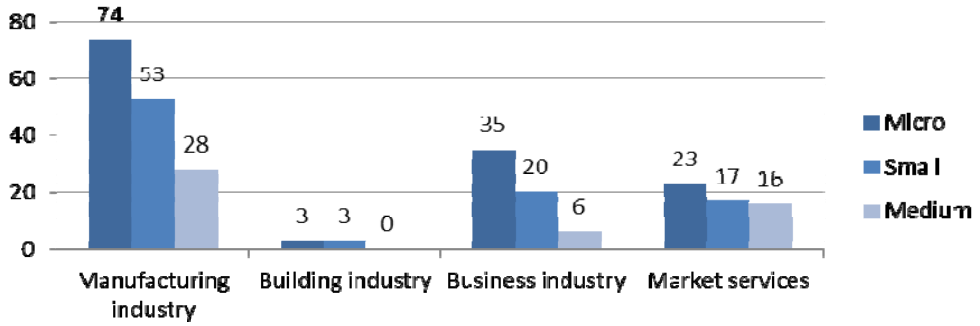

Fig. 1: Research sample characterization

Source: own work (Svatošová, 2017)

Results and Discussion

This paper focused on findings of previous research survey dealing with quality, importance and aspects of strategic management in SME. The corporate strategy is formulated only by 47% of SMEs, of which only 27.5% formulated the strategy in written form. The highest number is recorded in building industry (66.67%) and manufacturing industry (59.35%) that formulated any corporate strategy. The selected SMEs consider the corporate strategy in strategic development to be as important (46.76%) or very important (46.40%). The highest number is reached in case of medium-sized enterprises (52% such as very important) comparing to micro-sized enterprises (25.56%) and small-sized enterprises (30.11%). The size of SME has a direct impact on strategy formulation – the bigger enterprise is the higher probability strategy is formulated. It could be stated the smaller enterprise is the higher probability of strategy orientation is on **stabilization and development**. When enterprise is stabilized the strategy is transformed into the **quality priority.** Figure 2 provides an importance of the different functional and business strategies that is attributed by SMEs at the range 1-5 (1 – the least important, 5 – the most important), divided into the size and type of SME. It could be concluded the **corporate strategy** and **production strategy** is considered to be the most important forms for strategic development,

on the opposite site the least important strategy is considered to be **HR strategy** and **financial strategy**. (Svatošová, 2017)

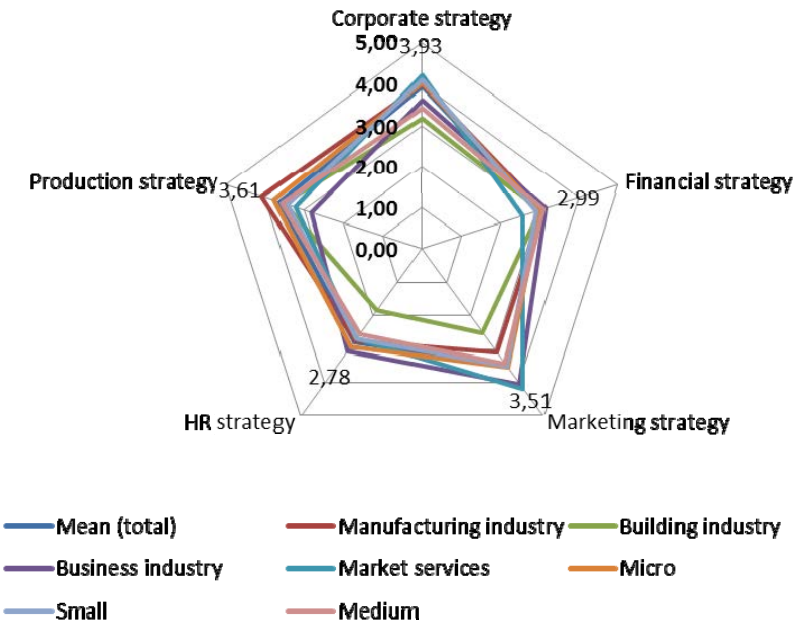

Fig. 2: Importance of corporate and functional strategies for strategic development in SME

Source: own work (Svatošová, 2017)

The other part of research focused on importance of identified determinants for strategic development (details see Figure 3). In the category **general aspects of strategic management** the least important determinants are considered to be on average situational analysis and mission and vision despite of the fact these determinants are considered to be the basic prerequisite for strong and competitive strategy formulation and implementation. On the opposite site, the most important determinants are considered to be the corporate strategy formulation and strategic planning. In the category **internal factors of strategic development** the highest score was reached on average in quality of management, innovation ability, financial condition and corporate culture. The least important determinant in this category is considered to be flexibility and change management. In the category other **external factor of strategic development** the highest score is given in struggle with competition and ability to work with legislation. On the opposite site, the lowest score was reached in case of orientation in industry. The research also found out **there is no relationship between the size and type of SME and importance of determinants for strategic development**. **Although all determinants are equally important for other strategic development, the selected SMEs do not consider them as same important**. (Svatošová, 2017)

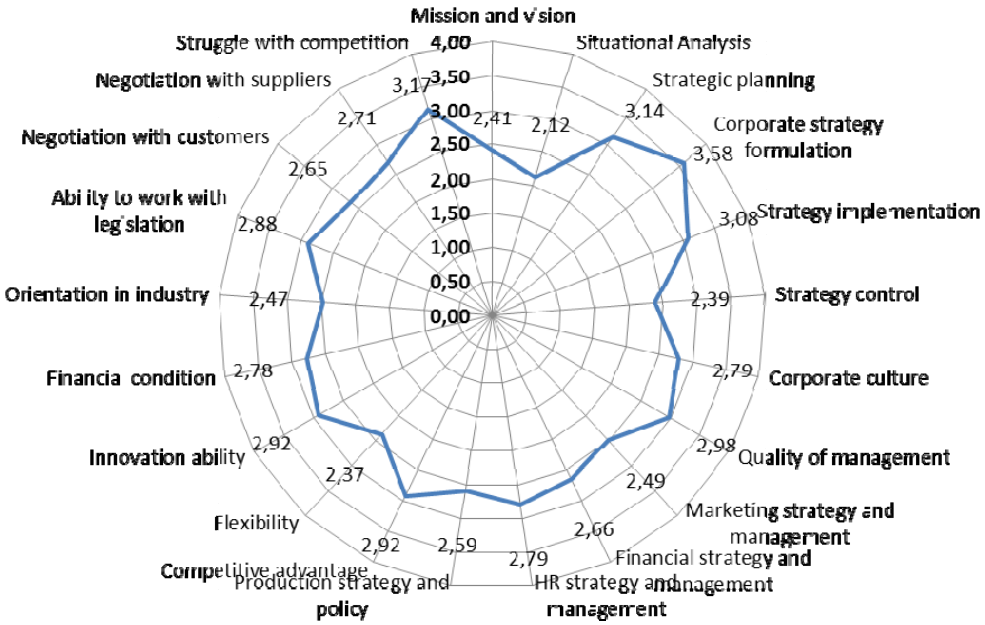

Fig. 3: Importance of determinants of strategic development in SME

Source: own work (Svatošová, 2017)

Figure 4 shows average values for the order of importance of selected key elements for strategic development identified based on the previous research activities (Svatošová, Svobodová, 2014). The selected SMEs should rank these key elements from 1 to 9 according to their importance for strategic development (1 - the most important, 9 - the least important). On average, the least important key element for strategic development (the lowest rank) is considered to be crisis management and flexibility and change management. On the opposite site the most important key element is considered to be unsurprisingly strategic thinking and innovation product. According to type and size of SME, the average valuations do not differ from total average valuation. (Svatošová, 2017)

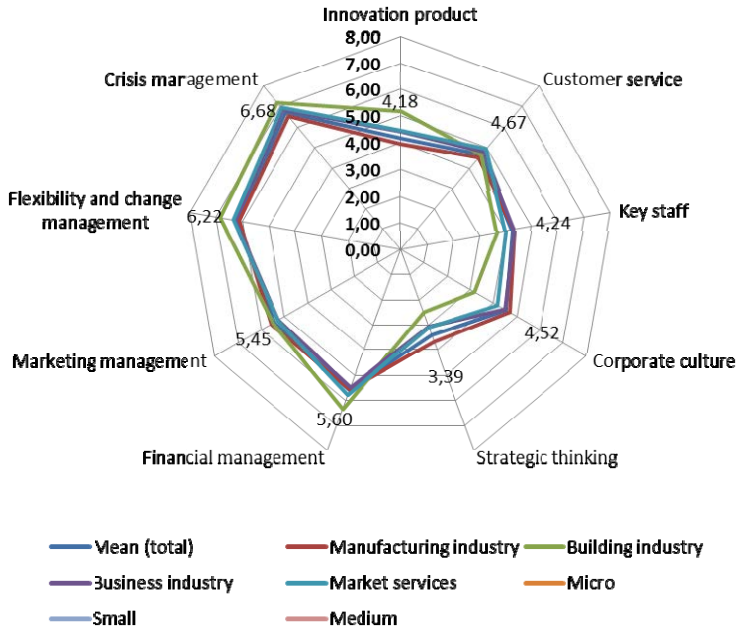

Fig. 4: Order of importance of selected key elements for strategic management in SME

Source: own work (Svatošová, 2017)

Subsequently, hypotheses are formulated and verified to support the main purpose of the whole survey (see Table 2). Verification of hypotheses is performed at the significance level α=0.05. The confirmation or rejection of the hypotheses is decided on the basis of a comparison of the p-value, which is the minimum level of significance for which the zero hypothesis can be rejected. Shapiro-Wilk's test confirmed that the selection does not come from the normal probability distribution at a significance level α=0.05, since p ≤ α. Because the normality condition is not met, scatter analysis and correlation tests cannot be performed. For hypothesis testing, these nonparametric tests are selected: multiple regression analysis, Kruskal-Wallis test, and Friedman test. Verification of the hypotheses is carried out by using the Statistica program. (Svatošová, 2017)

Tab. 2: Hypotheses formulation and verification

Hypothesis	Hypothesis formulation	Method of hypothesis verification	Results of hypothesis verification
H1	There is a relationship between ROE and ROA and the importance of corporate and functional strategies for strategic development.	Multiple Regression Analysis	Not rejected
H2	There is a relationship between the size and type of SME and determinants of strategic management and strategic development	Kruskall-Wallis ANOVA	Rejected
H3	There is a relationship between the size and type of SME and the importance of corporate strategy and functional strategy for strategic development.	Kruskall-Wallis ANOVA	Rejected
H4	There is a relationship between type and size of SME and the role of strategy for strategic development.	Kruskall-Wallis ANOVA	Not rejected
H5	All determinants of strategic development are equally important for SMEs under review.	Friedman's test	Rejected
H6	Key elements of strategic management are equally important for SMEs under review	Friedman's test	Rejected

Source: own work (Svatošová, 2017)

Process model of strategic development in SME

This model (see Figure 5) is based on the results of qualitative research (Svatošová, 2016, Svatošová, 2017b) that identifies the most important determinants, highlights the strengths and weaknesses in SMEs and provides an optimal process for using these determinants for the smooth, systematic and long-term strategic development in SME, based on collaboration and discussion with selected enterprises. The model starts with the most important determinant according the research, i.e. competitive and unique product that creates a competitive advantage such as the opportunity for creating business idea and concept. The success realization of business idea has to be supported by skills, knowledge, talent, capabilities, experience and quality of owner-managers. Although the selected enterprises do not seem the aspect of strategic management as important, the model involves them such as the complementary elements of whole successful process, i.e. the business concept should be derived from situational analysis, building-up a mission and vision that should be used for strategy formulation. The business concept should be used for gradual building-up quality corporate culture. The main core of the model is based on creating production strategy and policy that should be supported by quality and proper HR, marketing and financial strategy and management. The other aspects of strategic development involve good financial condition, strategic contacts and partners, such as the results of discussion with selected SMEs. Afterwards, the business concept together with corporate strategy should be implemented into the practice with a help of quality negotiation with customers, suppliers, perfect orientation in industry and ability to work with legislation. In

case of using all determinants in the process, there is a probability to reach the main idea of the business and for strategic development in SME in the form of stability on the market, strong position on the market along with competitiveness and image and brand of the SME. For other strategic development, it is important to be flexible and use all tools of change management and ability to innovate not to lose a competitive advantage and position on the market in the form of innovative product/service and other related aspects. The important final step is to set up measurable indicators for strategy control. The model summarizes the most important determinants and other elements for increasing the probability of long-term success in SME. This model was consequently verified and simulated in practice on the example of selected enterprise (Svatošová, 2016).

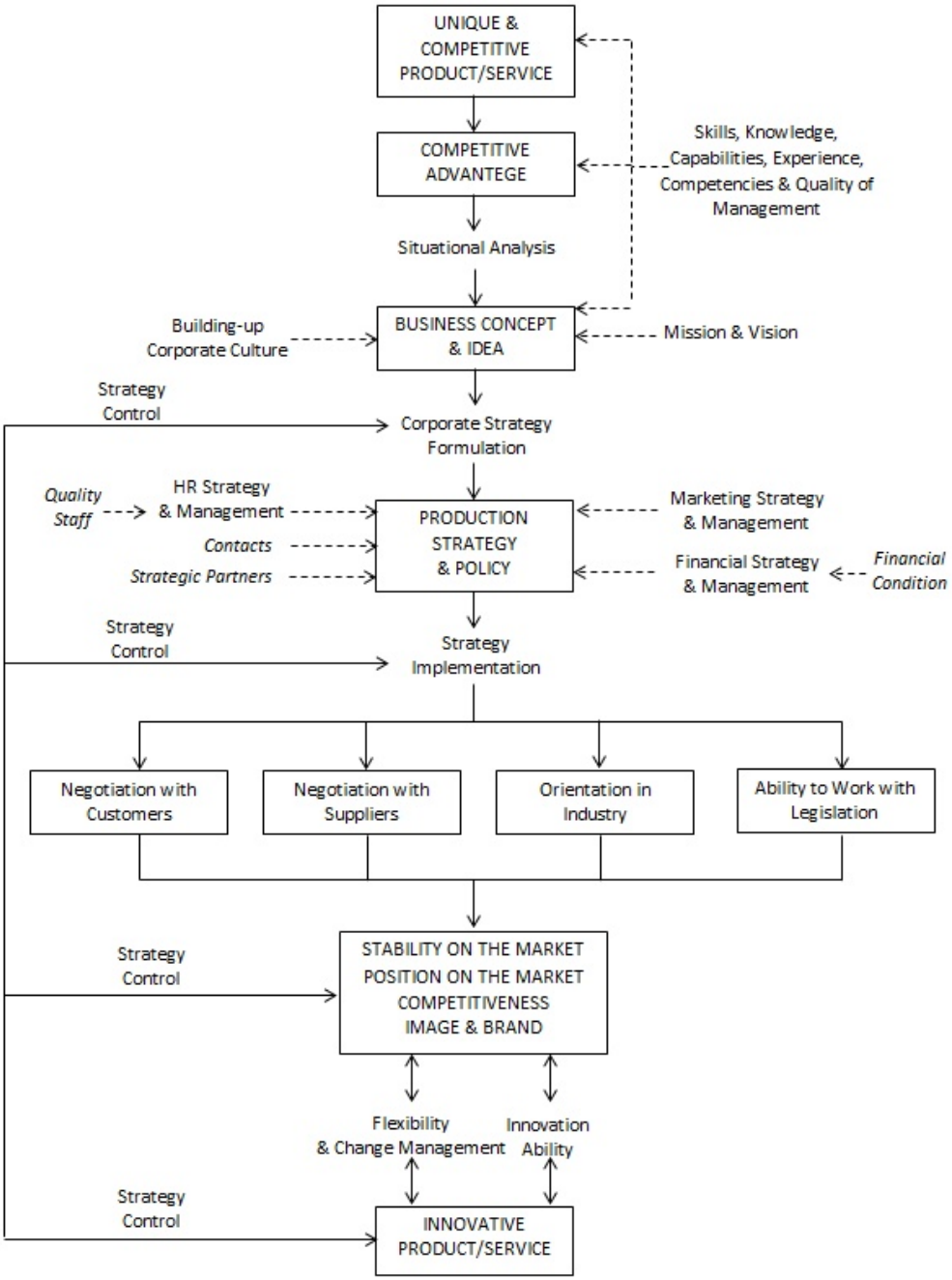

Fig. 5: Process model of strategic development in SME

Source: own work (Svatošová, 2016)

Specialized process model of strategic management in SME

The previous research activities helped to propose process model of strategic development in SME respecting identified determinants for strategic development (details see Figure 6). This model is consequently specialized and adopted to the results of research realized among representative research sample of SME (Svatošová, 2017), identifies problematic areas (weaknesses) and highlights strong areas (strengths) to prevent from threats and to use future opportunities for other strategic development. The main shortcomings of SMEs in strategic management process are based on the matter of fact only minority of them formulated any corporate strategy and functional strategies are underestimated and determinants and key elements of strategic development are not considered as equally important. Situational analysis is not considered as important including defining mission and vision, strategy control is underestimated as well. Flexibility, change management and crisis management practically do not exist in strategic management process among selected SMEs. External factors of strategic development are not taken account for other strategic decision-makings, especially orientation in industry and negotiation with customers. We can conclude in practice SMEs do not use comprehensive insight on implementing principles of strategic management and practically no strategic approach to the strategic management process is implemented. The findings might be a reason for impossibility of strategic development in SME. On the other hand, the SMEs are aware of importance of strategy formulation and implementation together with strategic thinking and strategic planning. The other determinants, such as quality of management, corporate culture, financial condition, competitive advantage and innovation ability, are considered as very important for other strategic development. Despite of this fact, SMEs do not know how to optimize the whole process of strategic management for other strategic development. The possible solution could be a proposed process model of strategic management in SME that is described as following.

The main path respects the basic steps of strategic management, i.e. strategic situational analysis, strategy formulation, strategic planning and implementing and strategy control. This main path is in figure 2 framed (the main line of the whole process). The prerequisite of the whole process is quality skills, knowledge and experience of top management enabling to precise this process. The process then continues with situational analysis exploring internal and external factors influencing the enterprise. It is then important to define competitive advantage and unique innovation product/service that is considered as the important determinant for strategic development in SME. Based on results of situational analysis, the mission and vision is formulated as a prerequisite of main basic business concept and idea, strategic thinking and finding and keeping key staff. After that, the main corporate strategy is formulated, from which functional strategies are with the same priority identified, i.e. HR strategy, marketing strategy, financial strategy, production strategy with further proposal of their effective management. The process is then followed by proper strategic planning and plan. Corporate and functional strategies are then implemented with respecting and implementing corporate culture building, customer service building, caring of financial condition, searching strategic contacts and partnerships including respecting main principle of change and crisis management, i.e. to be as flexible as possible. When the previous steps of that process is respected, there is a high probability of reaching main business goals, i.e. required position and stability on the market, competitiveness, image building and brand building that support further strategic development. These goals lead to other innovation of core unique product/service strengthening the other competitive position on the market. The whole process is followed by strategic controlling and involving positive and negative aspects of other external factors of strategic development (orientation in industry, negotiation with customers, negotiation with suppliers, ability to work with legislation, struggle with competition). This model respects the previous one (figure 5) implementing main path and principles of strategic management process.

The main benefits of this model are based on optimizing the whole strategic management process involving all main key elements and determinants for strategic

development, highlighting main strengths and eliminating main weaknesses realized in practice by SME. The other benefit of this model is not only based on optimizing the whole process but also based on supporting the long-term strategic development in SME.

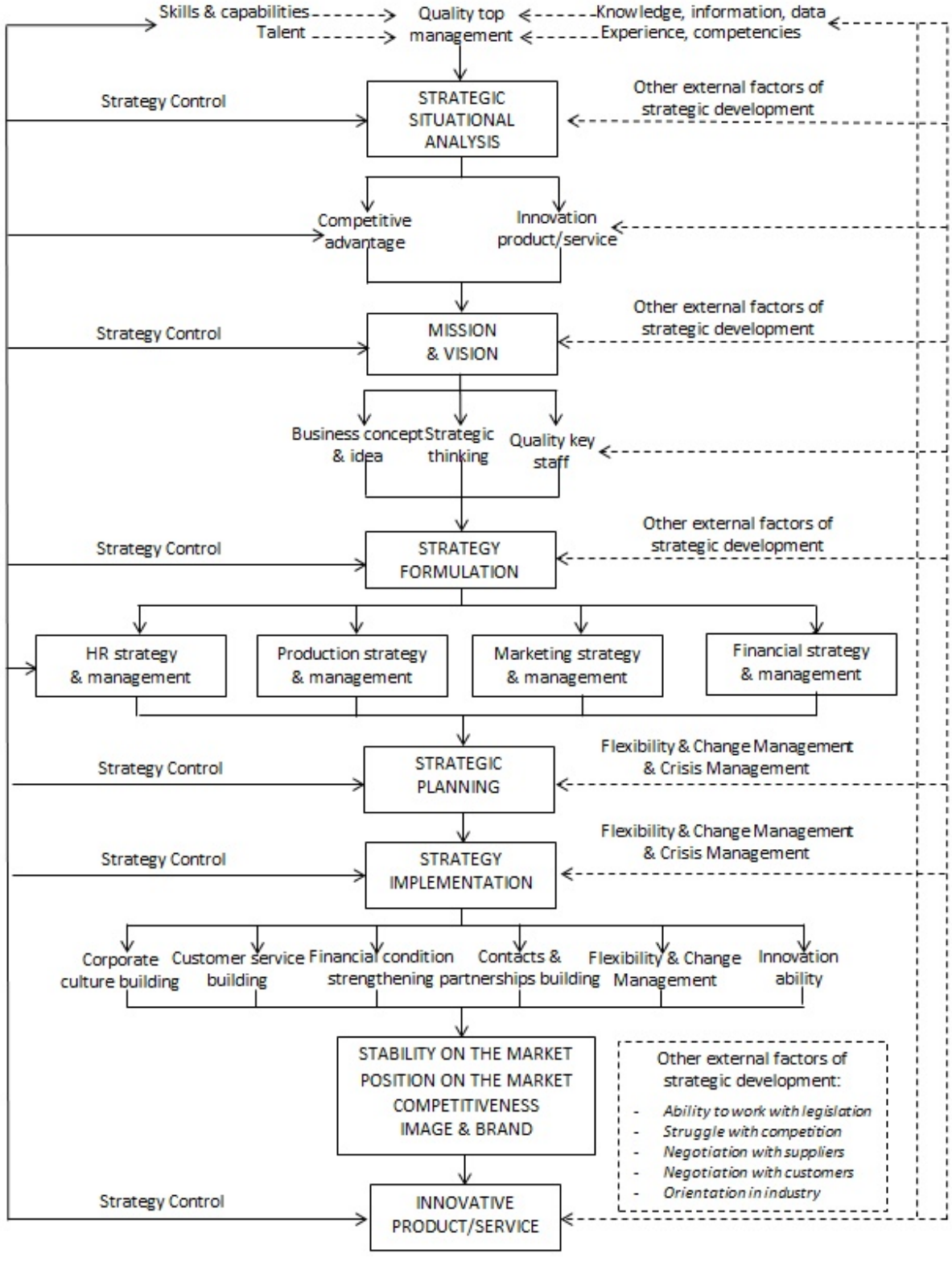

Fig. 6: Modified process model of strategic management in SME

Source: own work

Conclusion

Implementing principles of strategic management support competitiveness, stability and position on the market. Despite of the fact SMEs are aware of importance of strategy and strategic management for their strategic development based on the findings of research activities we can conclude that despite of the fact all determinants and identified key elements should be considered as equally important for strategic development in SME, in practice the selected SMEs do not do them. These findings might be reason for impossibility to be strategically developed in SME. The most problematic shortcoming in strategic management process is the basic fact that only 47 % of SMEs formulated any corporate strategy (and only less than one third of them in written form). Based on the determinants of strategic development highlighted, the process model of strategic management in SME has been proposed. After that, based on identified strengths and weaknesses in principles of strategic management process, the previous process model has been specialized and adopted to the needs of ideal process model of strategic management in SME respecting all identified groups of determinants of strategic development. The main benefits of this model are based on optimizing the whole strategic management process involving all main key elements and determinants for strategic development, highlighting main strengths and eliminating main weaknesses realized in practice by SME. The other benefit of this model is not only based on optimizing the whole process but also based on supporting the long-term strategic development in SME. We can conclude in practice SMEs do not use comprehensive insight on implementing principles of strategic management and practically no strategic approach to the strategic management process is implemented. SMEs do not know how to optimize the whole process of strategic management for other strategic development. The possible solution could be a proposed process model of strategic management in SME. The results of previous researches could be considered as representative, i.e. these results of paper could be used for the whole area of small and medium-sized entrepreneurship. The other research activities will focus on verification and simulation of this model in practice complemented with exploring of knowledge about strategic management principles among top management in SME.

This paper has been prepared in terms of the project IGA of the Mendel University in Brno titled as "Importance of Strategic Management in Small and Medium-sized Entrepreneurship" with registration number FRRMS - IGA - 2017/024.

Literature:

AMONINI, S. *The Strategy Myth: No Management Strategy - Company Doomed to Fail?* 1st ed. Pro-BUSINESS, 2013. ISBN 386386557X.

ANALOUI, F., KARAMI, A. *Strategic management in Small and Medium Enterprises*.1st ed. London: Thomson Learning, 2003. ISBN 978-18-615-2962-6.

ARES. *Administrativní registr ekonomických subjektů*. 2017. [quot. 2017-03-18]. Available at: http://wwwinfo.mfcr.cz/ares/ares_es.html.cz

BARROW, C. *Základy drobného podnikání*. 1st ed. Praha: Grada Publishing, 1996. ISBN 80-7169-232-8.

CARTER, S., JONES-EVANS, D. *Enterprise and Small Business: Principles, Practice and Policy*. 3rd ed. London: Pearson Education Limited, 2012. ISBN 978-02-737-2610-4.

CSO. *Registr ekonomických subjektů Jihomoravského kraje k 31. 12. 2016*. [quot. 2017-03-11]. Available at: https://www.czso.cz/csu/xb/registr-ekonomickych-subjektu-jihomoravskeho-kraje-k-31-12-2016

HALICI, A., ERHAN, D., U. Structuring strategic management with ratio analysis method: a case study in the transition to SME TFRS process. In 9th International Strategic Management Conference: Procedia - Social and Behavioral Sciences 99, 2013, pp. 947 – 955.

HANZELKOVÁ, A. et al. *Business Strategie: krok za krokem*. 1st ed. Praha: C. H. Beck, 2013. ISBN 978-80-7400-455-1.

HOLÁTOVÁ, D., BŘEZINOVÁ, M., KANTNEROVÁ, L. Strategic Management of Small and Medium-sized Enterprises. *WSAES Transactions on Business Economics*, 2015, Vol. 12, pp. 65-73. ISSN 1109-9526.

KARAMI, A. *Strategy Formulation in Entrepreneurial Firms*. 1st ed. Hampshire: Ashgate Publishing, 2012. ISBN 1409463001.

MPO ČR. *Zpráva o vývoji malého a středního podnikání a jeho podpoře v roce 2015*. 2016.V[quot. 2017-03-11]. Available at: https://www.mpo.cz/assets/cz/podnikani/male-a-stredni-podnikani/studie-a-strategicke-dokumenty/2016/11/Zprava_MSP_2015.pdf.

PANNEERSELVAM, R. *Production and operations management*. 3rd ed. New Delhi: PHI Learning Private Limited, 2012. ISBN 978-81-203-4555-3.

RAOSOFT. *Sample Size Calculator*. 2017 [quot. 2017-03-11]. Available at: http://www.raosoft.com/samplesize.html.

Regulation of the European Commission No. 70/2001

SVATOŠOVÁ, V. Importance of Strategy and Aspects of Strategic Development in Small and Medium-Sized Entrepreneurship. *Ekonomický časopis*, 2017, 29 p. ISSN 0013-3035. (not puslished yet)

SVATOŠOVÁ, V. Possibilities of Strategic Development in Small and Medium-Sized Entrepreneurship. In *Proceedings of the XI. International Scientific Conference ICABR 2016*, Pattaya: Mendel University in Brno, 5-9 September 2016. (not published yet).

SVATOŠOVÁ, V. Simulation of Process Strategy Model in Small and Medium-sized Entrepreneurship. In *Hradecké ekonomické dny 2017. 15*. vyd. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2017b, PP. 845-862. ISBN 978-80-7435-664-3.

SVATOŠOVÁ, V., SVOBODOVÁ, Z. Determinanty strategického rozvoje malého a středního podnikání. In *Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Region v rozvoji společnosti 2014*. 1st ed. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2014, pp. 851--863. ISBN 978-80-7509-139-0.

ŠEBESTOVÁ, J. *Analýza faktorů ovlivňující podnikání českých firem po vstupu do EU se srovnáním trendů v regionech s vysokou mírou nezaměstnanosti*. 1st ed. Karviná: Slezská univerzita v Opavě. 2005. ISBN 80‑7248‑328-5.

THOMASON, S. J., SIMENDIGER, E. , KIERNAN, D. Several determinants of successful coopetition in small business. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 2012, Vol. 26, No. 1, pp. 15-28, ISSN 2169-2610. http://dx.doi.org/10.1080/08276331.2012.761800.

WHEELEN, T. L., HUNGER, J. D. *Strategic management and Business Policy*. 6th ed. New York: Addison-Wesley Publications, 1998. ISBN 978-01-321-5322-5.

YEATES, D., WAKEFIELD, T. *Analysis and Design*. 2nd ed. England: Pearson Education, 2004. ISBN 978-02-736-5536-7.

ZICH, K. Koncepce úspěchuschopnosti a její pojetí strategie. *E+M Economics and Management*, 2010, Vol. 13, No. 1, pp. 60-73. ISSN 2336-5604.

Contact Address:

Ing. Veronika Svatošová, Ph.D., Bc. Zuzana Kašparová, Mendel University in Brno, Faculty of Regional Developement and International Studies, Třída Generála Píky 2005/7, Brno, 613 00 veronika.svatosova@mendelu.cz, xkaspa18@mendelu.cz

Obslužné funkce ve venkovském prostoru

Service functions in rural area

Zdeněk Šilhan

Abstrakt:

Vedle dojížďky za prací a do škol představuje dojížďka obyvatel za obchodem a službami důležitý regionotvorný proces. Obslužné funkce v oblasti maloobchodu a služeb jsou jedním z klíčových faktorů pro stabilitu a společenský status venkova. Pojí se s nimi různé vývojové tendence, které mohou ohrožovat nebo naopak posilovat venkovský prostor. Obslužné funkce jsou oboustranně spojené s vybranými veřejnými politikami na úrovni státu, regionu i obce (zejména dopravní dostupnost a obslužnost, sociální politika, zaměstnanost, populační a migrační politika, podpora podnikání a další). Obslužné funkce ve venkovském prostoru jsou předmětem zkoumání u nás i v zahraničí. Cílem příspěvku je na základě rešerše a analýzy odborných článků poskytnout přehled o výzkumu v dané oblasti. Příspěvek shrnuje identifikované vývojové tendence obslužných funkcí ve venkovském prostoru, nabízená řešení identifikovaných problémů a využití příležitostí a přehled doporučení zefektivnění tvorby veřejných politik ve venkovském prostoru. Příspěvek obsahuje i hlavní teoretické modely nákupního chování a spádovosti maloobchodu a služeb a jejich možnou aplikaci na venkovský prostor. Pro dosažení cíle byla aplikována metoda komparace a analýzy odborných příspěvků.

Klíčová slova:

obslužné funkce, maloobchod, služby, venkov, nákupní chování

Abstract:

Travel to services and retailing represents an important regional formation process. Retail and service functions pose one of the key factors for the stability and social status of the rural area. Various developmental tendencies may arise with them, which can threaten or strengthen the status of rural area. Service functions are linked to selected public policies at the state, regional and municipal level (especially transport services, social policy, employment, population and migration policy, business support, etc.). Service functions in rural area are often the subject of research. The goal of the paper is to provide an overview of the research in this field, based on the research and analysis of expert literature. The paper summarizes the identified developmental tendencies of rural service functions, the offered solutions to identified problems and the use of opportunities. The paper also contains the main theoretical models of shopping behaviour and travel to retail and services and discuss their possible application to rural areas. A method of comparison and analysis of expert literature was applied to achieve the goal.

Key words:

services, retailing, service functions, rural area, shopping behaviour

Úvod

Příspěvek vymezuje teoretická východiska a současný stav výzkumu v oblasti obslužných funkcí ve venkovském prostoru. Tvoří základ pro navazující výzkum týkající se šetření vybavenosti obcí Jihomoravského kraje a dojížďky za maloobchodem a službami

z obcí Jihomoravského kraje. Zvažuje nejvhodnější metody využitelné pro šetření. Shrnuje teoretická východiska, ze kterých je nejvhodnější vycházet. Podává informace o stavu výzkumu v oblasti, konkrétně identifikaci proběhlých šetření a zpracovaných dat, které by šlo využít pro porovnatelnost výsledků šetření. Příspěvek obsahuje ucelený souhrn literatury týkající se problematiky maloobchodu a služeb.

Vedle dojížďky za prací a do škol představuje dojížďka obyvatel za obchodem a službami důležitý regionotvorný proces. Obslužné funkce v oblasti maloobchodu a služeb jsou jedním z klíčových faktorů pro stabilitu a společenský status venkova. Pojí se s nimi různé vývojové tendence, které mohou ohrožovat nebo naopak posilovat venkovský prostor. Obslužné funkce jsou oboustranně spojené s vybranými veřejnými politikami na úrovni státu, regionu i obce (zejména dopravní dostupnost a obslužnost, sociální politika, zaměstnanost, populační a migrační politika, podpora podnikání a další). Obslužné funkce ve venkovském prostoru jsou předmětem zkoumání u nás i v zahraničí. Pro stabilitu a společenský status venkova jsou velmi důležité (Szczyrba et al., 2013; Amcoff et al., 2011).

Cílem příspěvku je na základě rešerše a analýzy odborných článků poskytnout přehled o výzkumu v dané oblasti. Příspěvek shrnuje identifikované vývojové tendence obslužných funkcí ve venkovském prostoru, nabízená řešení identifikovaných problémů a využití příležitostí a přehled doporučení zefektivnění tvorby veřejných politik ve venkovském prostoru. Příspěvek obsahuje hlavní teoretické modely nákupního chování a spádovosti maloobchodu a služeb a jejich možnou aplikaci na venkovský prostor.

Pro dosažení cíle byla aplikována metoda komparace a analýzy odborných příspěvků. Pro zjištění současného stavu poznání byli kromě rešerše literatury osloveni i zástupci Jihomoravského kraje.

Modely prostorových vazeb maloobchodu a služeb

Teorie centrálních míst

Teorie centrálních míst řeší prostorové vazby v rozvoji služeb a maloobchodu. Podle ní jsou velikost a rozmístění sídel dány chováním zákazníků a dopravními náklady. Cestování za službami dle této teorie určuje vnitrosídelní vazby. Teorie rozřazuje prostor na základě rozmístění služeb a jejich využívání zákazníky do hierarchických úrovní. Vzniká tak funkční celek (Christaller, 1933). Základem Christallerova rozdělení prostoru je rozmístění obyvatelstva a rozdělení středisek podle struktury služeb na střediska nejvyšší úrovně v populačně největších městech, střediska střední úrovně ve středně velkých městech a střediska lokální úrovně v populačně nejmenších městech (Werwicki, 1998)

Starší modely postupem času ztrácejí svou vypovídací hodnotu díky rozvoji technologických a komunikačních řešení vedoucích ke změně hierarchického uspořádání poskytování služeb. Hlavním důvodem je vyšší mobilita spotřebitelů díky užití osobních automobilů. Na to upozorňoval už na začátku 90. let Illeris (1991) a tento jev se stále prohlubuje s postupující globalizací a změnami v nákupním chování spotřebitelů (Spilková, 2012; Křižan a Lauko, 2014).

Pro výběr středisek obslužného prostoru a zkoumání hierarchické úrovně ve smyslu teorie centrálních míst lze využít statické a dynamické charakteristiky.

Výběr středisek na základě statických charakteristik

Výběr středisek na základě statických charakteristik spočívá ve vyhodnocení údajů o kapacitě, funkci a využití zařízení maloobchodu a služeb přímo v sídlech. Střediskovost sídla tak lze určit podle výskytu specializovaných druhů zařízení. Druhou možností je určit tzv. přebytek významnosti (rozdíl mezi poskytovanými službami v sídle a potřebami obyvatel sídla). Je tak eliminován metodický problém skutečného využívání služeb v sídle. Další možností je zvážit počet obslužných zařízení, kapacitu obslužných zařízení, realizovaný obrat a využití obslužných zařízení. Kapacita je nejméně vypovídající, realizovaný obrat je

nejvíce vypovídající. Ideální je však kombinace uvedených ukazatelů, které mohou být využity pro stanovení indexu centrality (Szczyrba in Toušek et al., 2008)

U výběru středisek na základě statických charakteristik se využívá dat standardně zjišťovaných statistickými úřady. Data dojížďky za maloobchodem a za službami se však v ČR nezjišťují, tento sektor je zcela opomíjen (Kunc et al., 2013)

Výběr středisek na základě dynamických charakteristik

U dynamických charakteristik se střediska vymezí na základě velikosti obsluhovaného území, podle obslužných procesů mezi sídly, což se zjišťuje na základě anketárního šetření spádovosti obyvatelstva za vybavením sídel nebo na základě interakčních modelů.

Anketární šetření použili ve svých studiích např. Maryáš (1988), Mašíček (2005), Kunc et al. (2011) a (2012), Křižan et al. (2014) nebo Mitríková et al. (2015). Anketární šetření může probíhat buďto přímo ve vybraných zařízeních obslužné sféry, nebo ve všech sídlech zkoumané oblasti. Anketární šetření je často využíváno při zkoumání fungování vnitroměstských a periferních středisek maloobchodu nebo při zkoumání sfér vlivu obchodních center (Kunc et al., 2013)

Při vymezování spádových oblastí obchodních jednotek (hypermarketů a nákupních center) je v posledních letech věnována pozornost různým prostorovým a sociálním aspektům denní i nedenní spádovosti obyvatelstva. Zkoumán je i vliv nově vytvářených vazeb mezi městským centrem a periferií díky nákupním centrům a hypermarketům (Maryáš et al., 2014)

Prostorové interakční modely

Prostorové interakční modely, mezi něž patří gravitační modely a modely mezilehlých příležitostí, ignorují reálný výskyt maloobchodu a služeb a dojížďku za maloobchodem a službami. Jsou tak poměrně nepřesné z důvodu všudypřítomné globalizace, velkým možnostem výběru, změnám nákupního chování a rozvoji dopravy. Nezohledňují subjektivní faktory (Spilková, 2012; Kunc et al., 2013; Křižan a Lauko, 2014)

Gravitační modely

Mezi zástupce gravitačního modelu patří Reillyho model a Huffův model. Mohou být využity jako určitá modelová podpora pro interpretaci dat a zjišťovaných poznatků. Reillyho model (Řehák et al., 2009) a Huffův model (Mitriková et al., 2015) jsou ve zmíněných pracích také využívány.

Gravitační model podle Huffa (1964) zohledňuje velikost prodejny a její časovou dosažitelnost. Huff dále bere v potaz i počet druhů obslužných zařízení v místě nebo počet zaměstnaných v maloobchodě (nebo ve službách), prodejní plochu, nebo maloobchodní obrat. Svůj model Huff doplňuje i o pravděpodobnost, s jakou poptávající zvolí právě dané středisko. Tento model eliminuje problém pestrosti možností, kam může nakupující zajet, jelikož dopravní náklady dané vzdáleností dnes již nehrají takovou roli.

Na nesrovnalosti u Reillyho modelu upozorňuje Löffler (1998), který zmiňuje různý průběh funkce vzdálenosti u různých velikostí středisek.

Wilson (1974) svůj gravitační model doplňuje o více všeobecné proměnné. Místo počtu obyvatel zavádí tzv. produkční proměnnou, která je reprezentována úrovní poptávky v sídle a proměnnou atraktivity, což je úroveň nabídky ve středisku. Vzdálenost je pak nahrazována dopravní funkcí.

V reálu lidé dojíždí za maloobchodem kvůli různorodosti poskytovaných služeb do dvou a více středisek, uvedené modely jsou proto značně zjednodušující. Vznikají tak přechodná území. Jednoznačně lze rozdělit území tam, kde je rozhodujícím faktorem spádu vzdálenost tj. zejména ve venkovských oblastech (Szczyrba in Toušek et al., 2008)

Gravitační model podle Huffa (1963) zohledňuje velikost prodejny a její časovou dosažitelnost. Huff dále bere v potaz i počet druhů obslužných zařízení v místě nebo počet

zaměstnaných v maloobchodě (nebo ve službách), prodejní plochu, nebo maloobchodní obrat. Svůj model Huff doplňuje i o pravděpodobnost, s jakou poptávající zvolí právě dané středisko. Tento model eliminuje problém pestrosti možností, kam může nakupující zajet, jelikož dopravní náklady dané vzdáleností dnes již nehrají takovou roli.

Modely mezilehlých příležitostí

Model mezilehlých příležitostí na rozdíl od gravitačních modelů neřeší čas nebo vzdálenost nýbrž mezilehlou příležitost. Počet cest do střediska je dle těchto modelů přímo úměrný počtu příležitostí v tomto sídle a nepřímo úměrný počtu příležitostí po cestě do sídla. Model se používá zejména pro vymezování sfér vlivu nákupních zón ve velkoměstech (Szczyrba in Toušek et al., 2008)

Nákupní chování a jeho změny

Pro správnou intepretaci a pochopení prostorových vazeb maloobchodu a služeb je nutné brát v potaz subjektivní volbu spotřebitelů. Z výše zmíněných modelů lze sice vycházet, je však nutné je doplnit o vyhodnocení nákupního chování a změn.

Nákupní chování a jeho změny se opírají o behaviorální přístup a vychází z předpokladu, že spotřebitelé se nechovají vždy pouze čistě racionálně (přihlížení výhradně k ceně, dopravním nákladům atd.), ale často výběr podřizují subjektivním faktorům (např. kvalita obsluhy, poskytované služby, přátelské prostředí, image centra atd.) Nakupování totiž neuspokojuje pouze fyziologické potřeby, ale čím dál více i potřebu někam patřit, potřebu seberealizace. Nakupování je tak určitou formou trávení volného času, s čímž ve své studii pracuje např. Mitriková et al. (2012) na příkladu města Košice. Behaviorální přístup zkoumá chování spotřebitelů při výběru cílových míst, ve kterých spotřebitelé nacházejí poptávané služby. Využívá různých technik např. dotazníkové šetření v terénu, spotřebitelské deníky, mapování chování spotřebitelů, přímé pozorování pohybu zákazníků uvnitř nákupních center a další (Spilková, 2012)

Při zkoumání nákupního chování je klíčové pracovat s typologiemi nakupujících (jací jsou, jak žijí, podle čeho se rozhodují, jak tráví volný čas). Důležité je především pochopit zákazníka, jeho motivaci k nakupování, což vyžaduje multioborový přístup. Dalším nezastupitelným aspektem je schopnost rozlišovat jednotlivé druhy nákupů (každodenní nákupy, nahodilé nákupy, rekreační nakupování). (Spilková, 2012). Firmy podnikající v oblasti maloobchodu tyto behaviorální přístupy využívají pro zacílení svého marketingu, na což ve své práci poukazují Wood a Reynolds (2012).

Maloobchod patří k velmi rychle se technologicky rozvíjejícím odvětvím, objevují se samoobslužné pokladny, nákupy pomocí QR kódu, vytváření elektronického nákupního seznamu, bezkontaktní platební karty, nákupy přes internet, což je často diskutováno i v zahraničí např. v práci Schifflinga et al. (2014) nebo Calderwood a Freathy (2014). Stále častěji se také prosazuje tzv. zelený přístup, tj. nákup od lokálních a regionálních dodavatelů (Kunc et al., 2013)

Nově se vyskytuje také internetizace s čím souvisí e-retailin nebo e-commerce. Globalizaci lze pozorovat napříč celou Evropou, na příkladě Rumunska, Maďarska a Slovenska ho demonstruje Stanciu (2015). na příkladu Maďarska a ostatních východních trhů si toho všímají Pálla a Hanf (2013). Zmíněné platí již delší dobu i v zemích západních (Calderwood a Freathy, 2014 nebo Schiffling et al., 2014).

Současný stav výzkumu v oblasti maloobchodu a služeb

Maloobchod a služby v městském prostoru

Město a venkov jsou vzájemně spjaté oblasti a nelze je brát jako oddělené celky. Lidé z venkova často jezdí do města nakupovat, za službami atd. Naopak lidé z měst často využívají venkov jako rekreační zázemí. V odborné literatuře týkající se nákupního chování v časoprostoru u nás i v zahraničí se mnohem častěji řeší města než venkov. Rozsáhlému

výzkumu nákupního chování na příkladu brněnské aglomerace se věnoval Kunc et al. (2012), který zvažoval dojížďkovou vzdálenost, místo výkonu práce a obecně nákupní chování české populace. Nákupnímu chování v evropských městech se věnují Mitríková et al. (2015) na příkladu Prešova; Křižan et al. (2014) na příkladu Bratislavy; Trembošová a Dubcová (2013) na příkladu Nitry; Dudek-Mankowska a Křižan (2012) srovnávali nákupní chování v Bratislavě a Varšavě. Křižan et al. (2014) studoval na příkladu Bratislavi obchodní centra z pohledu preferencí spotřebitelů. V příspěvku jsou použity metody zaměřené na hodnocení nákupního spádu s ohledem na preferenci spotřebitelů. Důvody, proč si část venkovského obyvatelstva oblíbilo navštěvovat nákupní centra ve větších městech lze v mé disertační práci komentovat s využitím výsledků dosažených v publikaci zpracované Pospěchem (2017), který se zabýval obchodními centry z hlediska jejich přívětivosti pro rodiny. Všímal si především komfortu, bezpečnosti a pocitu svobody v rodinných zónách obchodních center. Analýzu sedmnácti lokalit pro obchodní centra v Belgii provedli Ronse et al. (2015). Autoři se zajímali o vliv lokace na daná obchodní centra ve spojitosti s výskytem velkého zaměstnavatele v blízkosti lokalit. Řešili i vliv možností dopravy k obchodnímu centru (pěšky, na kole, autem), hustoty zalidnění a počtu parkovacích míst.

Maloobchod a služby ve venkovském prostoru

Řada autorů např. Maryáš et al. (2014) a Szczyrba, Fiedor, Kunc (2013) upozorňují, že obslužné funkce jsou oslabovány. Jak poznamenávají Křižan et al. (2014), na Slovensku je situace obdobná.

Maloobchod a služby jsou řešeny i v zahraničí. Palermo et al. (2017) publikovali příspěvek týkající se hodnocení udržitelnosti malých venkovských obchodů. Konkrétně se zaměřili na iniciativy podporující prodej ovoce a zeleniny ve venkovských komunitách. V periferních venkovských oblastech hraje velkou roli vliv internetu. On-line nakupováním obyvatel ostrovů ve Velké Británii se zabývali Calderwood a Freathy (2014). Problematiku online nákupů řešili i Schiffling et al. (2014) na příkladu skotských ostrovů.

Obslužné funkce obcí Jihomoravského kraje

Dojížďka za maloobchodem a službami z obcí Jihomoravského kraje

Na příkladu Jihomoravského kraje lze dobře demonstrovat aktuální stav proběhlých šetření týkajících se obslužných funkcí. Vymezení středisek maloobchodu a služeb a jejich sfér vlivu v celém tehdejším Československu, tedy I v obcích Jihomoravském kraji provedl Maryáš (1988).

Samotný Jihomoravský kraj prostřednictvím Odboru regionálního rozvoje krajské úřadu uspořádalo dotazník pro obce. V rámci dotazníku byla zjišťována spádovost za službami, které nejsou v obci zajištěny (komunální služby, opravny a výrobní služby, maloobchod a pohostinství, finační služby a tržní specializované služby).

V rámci výzkumného projektu byla v roce 2005 provedeno šetření, které na Maryáše (1988) navazovalo. Data byla zpracována Mašíčkem (2005) v rámci diplomové práce.

Šetření dojížďky za maloobchodem a službami dale probíhalo ve vybraných správních obvodech obcí s rozšířenou působností v rámci diplomových a bakalářských prací SO ORP Pohořelice, SO ORP Blansko, SO ORP Rosice, SO ORP Mikulov, SO ORP Ivančice, SO ORP Židlochovice, SO ORP Břeclav, SO ORP Hodnonín, SO ORP Bučovice, SO ORP Šlapanice, SO ORP Kuřim, SO ORP Tišnov a SO ORP Znojmo.

Kunc et al. (2012) dále provedli šetření nákupního spádu na příkladu brněnské aglomerace.

Tab. 1: Přehled oblastí zjišťované dojížďky za maloobchodem a službami v obcích Jihomoravského kraje

Maryáš (1988)	JMK (2002)	Mašíček (2005)	Kunc et al. (2012)	JMK (2012)
denní nákupy	Komunální služby	Denní nákupy	Denní nákupy (potraviny, drogérie)	Potraviny
nákupy běžného textilu a obuvi	Opravny a výrobní služby	Textil a obuv	Nákupy běžného textilu a obuvi	Specializované prodejny
běžné služby	Maloobchod, pohostinství	Speciální průmyslové zboží	Nákupy průmyslového zboží (elektro, kola, sportovní potřeby atd.)	Restaurace, pohostinství
návštěva lékárny	Finanční služby	Nábytek, bytové doplňky	Nákupy nábytku a bytových doplňků	Banka
nákupy běžného průmyslového zboží	Tržní specializované služby	Knihy, zvukové nosiče	Běžné služby (kadeřník, čistírna, oprava obuvi, hodinek, fotograf, šití šatů atd.)	Praktický lékař
nákupy knih a CD	Praktický lékař	Speciální výběrové zboží	Návštěva banky a pojišťovny (pobočky)	Praktický lékař pro děti a mládež
nákupy nábytku	Praktický lékař pro děti a mládež	Lékárna	Návštěva lékárny	Stomatolog
speciální služby	Stomatolog	Běžné služby	Návštěva všeobecného a dětského lékaře	Specializovaní lékaři (poliklinika,nemocnice)
nákupy speciálního výběrového zboží	Specializovaní lékaři	Speciální služby	Návštěva zubního lékaře	Lékařská služba první pomoci
	Lékařská služba první pomoci	Knihovna	Návštěva odborného lékaře	Stomatologická (zubní) pohotovost
	Stomatologická (zubní) pohotovost	Kino	Návštěva nemocnice	
	Mateřská školka	Divadlo	Návštěva základní školy	
	Základní škola		Návštěva střední školy	
			Návštěvy kina	
			Návštěvy diskoték	
			Návštěvy kulturních a sportovních akcí	

Zdroj: Maryáš (1988), Mašíček (2005), Kunc et al. (2012), Jihomoravský kraj

Vybavenost obcí Jihomoravského kraje

Vybavenost obcí Jihomoravského kraje provedl Odbor regionálního rozvoje krajské úřadu, který uspořádal dotazník pro obce. V roce 2002 se vrátily všechny dotazníky. V roce 2012 činila návratnost cca 80 %. Obce byly dotazovány elektronicky a posléze telefonicky.

Tab. 2: Přehled oblastí zjišťované vybavenosti v obcích Jihomoravského kraje

Jihomoravský kraj (2012)		Jihomoravský kraj (2002)	
pohřebnictví	pálenice	kadeřnictví, kosmetika	specialista (gynekolog apod.)
zahradnictví	květinářství	prádelny a čistírny	lékárny
opravy a výr. obuvi a kož. předmětů	kadeřnictví, kosmetika	sběrny prádla	výdejna léčiv
instalatér, topenář	fotograf, fotosběrna	půjčovny zboží	počet mateřských škol
opravny motorových vozidel	restaurace s možností stravování (vč. bufetu)	pohřebnictví (včetně hřbitova)	počet základních škol
opravny prům. zboží (TV, elektro apod.)	pohostinství bez možnosti stravování (včetně barů)	zahradnictví	tělocvičnu
stavební řemesla	kavárna / cukrárna	fotograf, fotosběrna	venkovní sportovní areál
krejčí, švadlena	vinotéka	opravy motorových vozidel	zařízení sociální péče
malíř pokojů, natěrač	cestovní kancelář	opravny prům. zboží (TV, elektro,.)	dalších zařízení sociálních služeb
čalounictví	realitní kancelář	dřevozpracující řemesla	
stolařství, truhlářství	advokátní kancelář, právní poradenství	kovozpracující řemesla	
zámečnictví, kovářství	projekční kancelář	stavební řemesla	
obchodní střediska	účetnictví; finanční, daňové poradenství	krejčí, švadlena	
maloobchodní prodejna potravin nebo smíšeného zboží	pojišťovací služby	opravy a výr. obuvi a kož. předmětů	
ovoce-zelenina	praktický lékař	sběrny oprav a zakázkové kanceláře	
maso - uzeniny	praktický lékař pro děti a mládež	obchodní střediska	
Drogerie	stomatolog	maloobchodní prodejny	
průmyslové zboží	specialista (gynekolog apod.)	specializované prodejny	
Banka	mateřské školy	maso - uzeniny	
Bankomat	základní školy	drogerie	
Pošta	tělocvična	průmyslové zboží	
Veterinář	venkovní sportovní areál	restaurace s možností stravování	
benzinová čerpací stanice	pobytové zařízení sociální péče	pohostinství bez možnosti stravování)	
Posilovna	mateřské centrum (jesle)	tržní specializované služby	
Wellnes	tříděný sběr TKO	praktický lékař	
Masáže	sběrný dvůr	praktický lékař pro děti a mládež	
půjčovna (uveďte čeho)		stomatolog	

Zdroj: Jihomoravský kraj

Ze zmíněných dotazníkových šetření bude vycházeno pro časovou porovnatelnost i při navazujícím výzkumu týkajícím se šetření vybavenosti obcí Jihomoravského kraje a dojížďky za maloobchodem a službami z obcí Jihomoravského kraje.

Shrnutí:

Pro navazující výzkum týkající se šetření vybavenosti obcí Jihomoravského kraje a dojížďky za maloobchodem a službami z obcí Jihomoravského kraje lze při vyhodnocení vycházet z teorie centrálních míst a prostorových interakčních modelů. Pro výběr středisek je pak vzhledem k jejich charakteru vhodné použít kombinaci statických charakteristik a dynamických charakteristik. Při interpretaci je však nutné brát v potaz i subjektivní faktory

ovlivňované nákupním chováním a jeho změnami, které vycházejí z behaviorálního přístupu a řídí se subjektivními faktory.

Při volbě oblastí, kterých se bude šetření dojížďky za maloobchodem a službami a vybavenosti obcí týkat, by bylo vhodné vycházet z již proběhlých šetření provedených Jihomoravským krajem v letech 2002 a 2012. Hlavním důvodem je možnost časové porovnatelnosti. Také komplexnost již provedeného šetření je vzhledem k množství zjišťovaného maloobchodu a služeb na vysoké úrovni.

Příspěvek byl zpracován v rámci projektu specifického výzkumu Katedry regionální ekonomie a správy, Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity pro rok 2017. MUNI/A/0976/2016

Literatura:

AMCOFF, Jan; MÖLLER, Peter; WESTHOLM, Erik. The (un) importance of the closure of village shops to rural migration patterns. The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research, 2011, 21.2: 129-143.

CALDERWOOD, Eric; FREATHY, Paul. Consumer mobility in the Scottish isles: The impact of internet adoption upon retail travel patterns. Transportation Research Part A: Policy and Practice, 2014, 59: 192-203.

DUDEK-MAŃKOWSKA, Sylwia; KRIŽAN, Frantisek. Shopping Centres in Warsaw and Bratislava: A Comparative Analysis. Miscellanea Geographica, č, 2010, 14: 215-226.

HUFF, David L. Defining and estimating a trading area. The Journal of Marketing, 1964, 34-38.

ILLERIS, Sven. Location of services in a service society. In: Changing Geography of Advanced Producer Services. Belhaven, 1991.

KRIZAN, Frantisek; BILKOVÁ, Kristína; KITA, Pavol. Urban retail market in Bratislava (Slovakia): Consumers perception and classification of shopping centres. Management & Marketing, 2014, 9.4: 483.

KRIŽAN, F.; LAUKO, V. Geografia maloobchodu. Úvod do problematiky. Bratislava, Univerzita Komenského, 2014.

KUNC, Josef, et al. Časoprostorové modely nákupního chování české populace. Masarykova univerzita, 2013..

KUNC, Josef, et al. Shopping centres and shopping behaviour: selected relations and socio-geographical implications (The Vaňkovka Gallery Brno, Czech Republic example). Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Rerum Naturalium–Geographica, 2011, 42.1: 5-17.

KUNC, Josef, et al. Nákupní spád, nákupní chování a nákupní centra: příklad brněnské aglomerace (příspěvek ke studiu denních urbánních systémů). Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2012, 879-910.

LÖFFLER, Günter. Market areas–a methodological reflection on their boundaries. GeoJournal, 1998, 45.4: 265-272.

MARYÁŠ, Jaroslav. Nadmístní střediska maloobchodu a služeb v ČSSR a jejich sféry vlivu. 1988.

MARYÁŠ, Jaroslav, et al. Shopping and Services Related Travel in the Hinterland of Brno: Changes From the Socialist Period to the Present/Spádovost Za Obchodem A Službami V Zázemí Brna: Srovnání Období Socialismu A Současnosti. Moravian Geographical Reports, 2014, 22.3: 18-28.

MAŠÍČEK, Petr. Střediska regionu Jihovýchod a jejich vybavenost v obchodu a službách. 2007. PhD Thesis. Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta.

MITRÍKOVÁ, Jana; ŠENKOVÁ, Anna; ANTOLIKOVÁ, Sandra. Application of the huff model of shopping probability in the selected stores in Prešov (Prešov, the Slovak Republic). Geographica Pannonica, 2015, 19.3: 110-121.

MITRÍKOVÁ, Jana; TOMČÍKOVÁ, Ivana; LUKÁČOVÁ, Alena. Trávenie voľného času obyvateľmi Košíc v nákupných centrách ako nový druh víkendového cestovného ruchu. Význam ľudského potenciálu v regionálnom rozvoji. Význam ľudského potenciálu v regionálnom rozvoji. Zborník z konferencie. Podhájska: EEDA, 2012, 69-90.
PALERMO, Claire, et al. A mixed-methods impact evaluation of the feasibility of an initiative in small rural stores to improve access to fruit and vegetables. Australian journal of primary health, 2017, 22.6: 545-553.
POSPĚCH, Pavel. Urban or Family-Friendly? The Presentation of Czech Shopping Centers as Family-Friendly Spaces. Space and Culture, 2017, 20.1: 68-80.
ŘEHÁK, Stanislav; HALÁS, Marián; KLAPKA, Pavel. Několik poznámek k možnostem aplikace Reillyho modelu. Geographia Moravica, 2009, 1: 47-58.
SCHIFFLING, Sarah; KARAMPERIDIS, Stavros; NELSON, John D. Local shops vs. online retailers: competition or synergy?. Scottish Geographical Journal, 2015, 131.3-4: 220-227.
SPILKOVÁ, Jana. Geografie maloobchodu a spotřeby: věda o nakupování. Univ. Karlova, Nakl. Karolinum, 2012.

STANCIU, Silvius. The Romanian Retail Food Market-Survival or Success for Domestic Companies. Procedia Economics and Finance, 2015, 23: 1584-1589.
SZCZYRBA, Zdeněk. Shopping Gravity of Large-scale Stores–Example of Terno Olomouc Hypermarket (Contribution to the Study of the Problematic).“. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Geographica, 2002, 37: 91-96.
SZCZYRBA, Zdeněk. Maloobchod v ČR po roce 1989: vývoj a trendy se zaměřením na geografickou organizaci. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. 126 s. ISBN 80-244-1274-8, 2005.
SZCZYRBA, Zdeněk. Development of retail geographical structure in the Czech Republic: a contribution to the study of urban environment changes. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis–Geographica, 2010, 41.2: 5-20.
SZCZYRBA, Zdeněk; FIEDOR, David; KUNC, Josef. Služby ve venkovských regionech Česka - kvantitativní hodnocení změn v uplynulém transformačním období (příspěvek ke studiu venkova) XVI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, 2013, 212.
TOUŠEK, Václav, et al. Ekonomická a sociální geografie. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008.
TREMBOŠOVÁ, Miroslava; DUBCOVÁ, Alena. Vývoj maloobchodu v Nitre v nových trhových podmienkach po roku 1989. Acta Geographica Universitatis Comenianae, 2013, 57.2: 213-230.
WERWICKI, A. Zmiany paradygmatu geografii uslug. Przegląd Geograficzny. Polska Akademia Nauk, 1998, 70.3-4: 249-267.
WILSON, Alan Geoffrey. Urban and regional models in geography and planning. John Wiley & Sons Inc, 1974.
WOOD, Steve; REYNOLDS, Jonathan. Leveraging locational insights within retail store development? Assessing the use of location planners’ knowledge in retail marketing. Geoforum, 2012, 43.6: 1076-1087.

Kontaktní adresa autora:

Ing. Zdeněk Šilhan, Katedra regionální ekonomie a správy, Ekonomicko-správní fakulta MU, Lipová 41a, 602 00 Brno-Pisárky, z.silhan@mail.muni.cz

Možnosti rozvoje specifického území matičního Krasu ve Slovinsku

Development Possibilities in the Specific Mater Karst Area in the Slovenia

Vladimíra Šilhánková, Michael Pondělíček

Abstrakt:

Příspěvek se zaměřuje na problematiku rozvoje specifického území tzv. matičního krasu ve Slovinsku tj. území okolo města Postojna zejm. území Cerknici, Cerkniška jezera, Rakova Škocjanu a Planinskovo polje. Na základě terénního zkoumání studenty Vysoké školy regionálního rozvoje Praha, které bylo provedeno v červnu 2017 v území samém, byly analyzovány rozvojové předpoklady a rozvojové problémy a vytvořen soubor návrhů opatření rozvoje tohoto území.

Klíčová slova:

rozvoj území, kras, Slovinsko, cestovní ruch

Abstract:

The paper is focused on the development problems of specific so called „matter karst“ in the Slovenia e.g. the area around touwn Postojna mainly area of Cerknica, Cerkniško jezero, Rakov Škocjan and Planinsko polje. On the basement of terrain observation realized by students of College of regional development from Prague, whose was realized during June 2017, was prepared the analysis of development conditions and development problems and create the set of proposals for those area development.

Key words:

regional development, karst, Slovenia, tourism

Úvod, metodologie a způsob práce

Slovinsko je územím, které ohraničují alpské oblasti Rakouska, krasová soustava Dinárských hor, panonské nížiny a Jaderské moře. Tyto oblasti tvoří základní prvek charakteru slovinského území. Celé Slovinsko je rozděleno do 4 oblastí - Alpská, Středomořská, Dinárská a Panonská oblast. (Perko, 1998) s ohledem na rozsah tématu se článek bude věnovat pouze části Dinárské tj. území tzv. matičního Krasu a v rámci něj pak území města Postojna a jeho okolí tj. území obce Cerknica, Cerkniško jezero, Rakov Škocjan a Planinskovo polje.

Cílem práce bylo analyzovat rozvojové předpoklady a rozvojové problémy vybraného území, zejm. s ohledem na rozvoj cestovního ruchu. Práce je založena na vlastním terénním mapování s 29-ti člennou skupinou studentů ve vybraném území, které proběhlo v období od 19. 6. do 23. 6. 2017.

Terénní mapování rozvojového potenciálu není dosud teoreticky ukotveno. Pro mapování krajinných prvků se využívá jako teoretický podklad dnes již klasické dílo Formana a Gordona (1993) Krajinná ekologie a standardizovaného mapového klíče. Pro mapování a zákres prvků, důležitých pro rozvojový potenciál obce neexistuje normovaný mapovací klíč, byl proto vytvořen pro práci unikátně s tím, že bude v praxi ověřen a dále případně upraven

či pro další obdobné mapovací práce verifikován. Pro vytvoření mapovacího klíče byly využity Principy a pravidla územního plánování v oblasti mapování dat pro Územně analytické podklady (ÚÚR, 2016 a 2017) a vlastní starší práce (např. Šilhánková, Pondělíček, 2012). Podkladem pro vlastní terénní mapování byly OpenStreetMap v měřítku 1:10 000 v černobílém tisku. OpenStreetMap je projekt, jehož cílem je tvorba volně dostupných geografických dat a následně jejich vizualizace do podoby topografických map (např. silniční mapa, turistická mapa, cyklomapa a navigování v nich). Pro tvorbu geodat se jako podklad využívá záznamů z přijímačů GPS nebo jiné zpravidla digitalizované mapy, která jsou licenčně kompatibilní.(OpenStreetMap, nedatováno). Pro sledování percepce mapovaného prostoru bylo využito tvorby mentálních map (blíže k mentálním mapám in Buzan, 2007, Pánek a Pázsto, 2016).

Slovinsko a cestovní ruch

Cestovní ruch ve Slovinsku se začal plně rozvíjet až v druhé polovině devatenáctého století, kdy byla dostavěna železnice mezi Podunajím a Terstem. Prvními turistickými středisky byly města Bled a Postojna. Vzápětí přibyla i další nově objevovaná území - zejména lázně, pobřeží, horské a krasové oblasti. Výstavba turistických kapacit ve Slovinsku jako součásti bývalé Jugoslávie byla v minulosti značně zanedbána a jejich celková kvalita byla poměrně špatná. Bezprostředně po rozpadu Jugoslávské federace nebyly existující turistické kapacity ve Slovinsku dostatečně využívány z důvodu vypuknutí mnoha konfliktů v přímém sousedství země. K jeho rozvoji došlo až po vyhlášení samostatnosti, v roce 1991. (Nováková, Soukup, 2000, Cabada, 2005).

Na rozdíl od ostatních zemí bývalé Jugoslávie se Slovinsko nemuselo potýkat s obnovou válkou zničené země, ale vyhlášení nezávislosti a ztráta jugoslávského trhu, způsobila slovinskému hospodářství značné problémy. Vzrostla nezaměstnanost, přibližně o polovinu klesla průměrná mzda a průmyslová výroba klesla na hodnoty z let socialistického hospodářství. Situace vyvrcholila v roce 1993. V letech 1995 až 2008 byl hospodářský růst stabilní a dosahoval přibližně 4 %. V roce 2009 došlo v důsledku globální krize k meziročnímu poklesu o devět procent. Ještě v roce 2013 bylo Slovinsko silně zasaženo ekonomickou a finanční krizí (negativní růst HDP -1,0 %), která zastihla zemi naprosto nepřipravenou. (Nováková, Soukup, 2000, BusinessInfo.cz: 2017)

Rozvoj cestovního ruchu se tak stal velkou šancí pro zvýšení příjmů země a ve slovinské ekonomice hraje stále důležitější roli. V současnosti, zejména díky krásné slovinské přírodě a relativně nepoškozenému životnímu prostředí, prodělává turismus velice rychlý rozvoj, a to i přes ekologickou katastrofu v roce 2014, kdy zemi zasáhly velké mrazy a poničily rozsáhlé lesní porosty. Destinaci navštěvují zejména turisté z Itálie, Nizozemí, Německa a Rakouska. Významně přibývá počet turistů z České republiky, pro které bylo v minulosti Slovinsko pouze tranzitní zemí na cestě do Chorvatska. Podle informací Slovinského statistického úřadu vzrostl i počet přenocování amerických turistů, a to v roce 2016 o 10 %. Celkem dvoumiliónové Slovinsko navštívily v roce 2016 čtyři milióny zahraničních turistů, což je proti roku 2015 nárůst o deset procent. Navštěvovány jsou zejména Alpy a Jadranské pobřeží. (Statistični Urad. Republika Slovenia. 2017, Slovenian Toutist Board, 2017)

V rámci Slovinska ovšem existuje i zcela unikátní území tzv. matičního Krasu, kde probíhá intenzivní zkoumání karsologů, nicméně z hlediska rozvoje turistického ruchu je toto území na rozdíl od území Alp nebo Jadranského pobřeží opomíjené. A přitom právě území Krasu je jedinečné a neopakovatelné v rámci celé Evropy a mohlo by pro Slovinsko znamenat významný zdroj pro zvýšení cestovního ruchu. Práce se proto zaměřila na detailnější zmapování právě tohoto území.

Mapování území matičního Krasu

Postojna

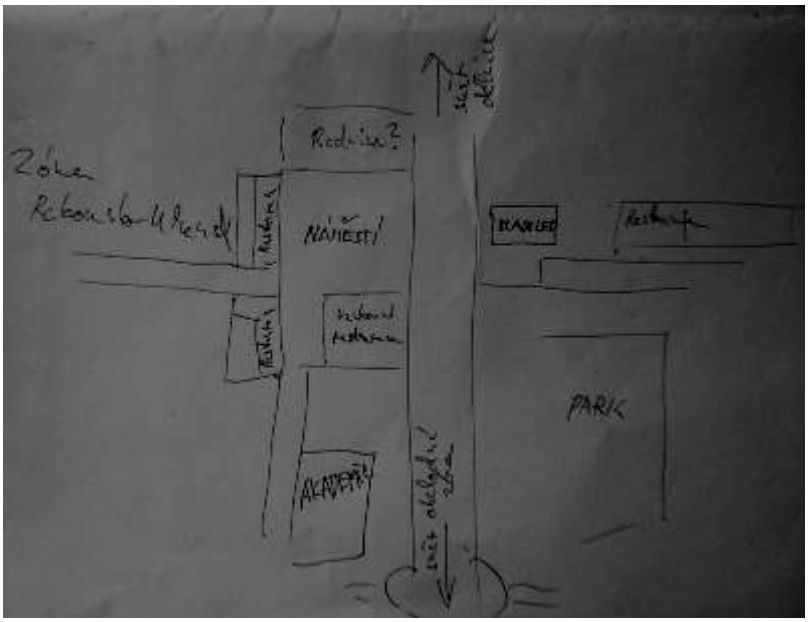
Jádrem krasové oblasti je městečko Postojna, známé zejména díly nedaleké jeskyni Postojanska jama. Samotné městečko má přibližně 16 tisíc obyvatel, ale je určitě zajímavé nejen díky zmiňované nedaleké jeskyni. Pro široké okolí představuje vzdělávací, administrativní, obchodní, zdravotní a kulturní centrum. Je to město s živým a využívaným centrem, kde se koná řada veřejných akcí, koncertů, představení a podobných aktivit pro veřejnost. V centru města sídlí mj. Kras Výzkumný ústav - centrální instituce pro studium a výzkum krasu a krasové jevy.

Poblíž centrálního náměstí je základní a mateřská škola s hřištěm přístupným veřejnosti, knihovna, banka, umělecká škola, nemocnice s poliklinikou. Centrum města, které tvoří náměstí je moderně architektonicky pojednáno a je doplněno vodními prvky, dětskými koutky, stánky s občerstvením a zmrzlinou. Veškerá občanská vybavenost je soustředěna tak, aby byla snadno a rychle dostupná obyvatelům města, pouze nákupní a průmyslová zóna je situována na okraji města.

Obrázek 1 Městský park v centru města Postojna
Zdroj: vlastní foto

Po cca 2 hodinové návštěvě města jsme s odstupem dvou dnů nechali skupinu studentů vytvořit mentální mapu tj. ručně kreslený „obraz“ toho, co jim z návštěvy města utkvělo. Z 29 zpracovaných mentálních map zmínilo všech 29 studentů právě pouze náměstí, to že je na náměstí i kašna či spíše vodní prvek ale zaznamenalo pouze 9 studentů. 26 studentů pak dále identifikovalo Hotel Kras, který náměstí dominuje, ale jen 8 z nich si zapamatovalo, že na náměstí stojí bývalý zámeček (některými studenty označovaný za radnici), což je z historicko-architektonického hlediska nejvýznamnější stavba ve městě. Vnímání studentů neunikl ani protilehlý park (zmíněn 22x) na rozdíl od kostela, kterého si všimlo jen 10 studentů. Stejně tolik jich zaznamenalo stánek se zmrzlinou na opačné části centra. Další prvky městského vybavení se objevovaly už spíše sporadicky. Z hlediska rozvoje cestovního ruchu stojí za zmínku a pro samotou Postojnu určitě za zvážení, že turistické informační kanceláře si povšimli pouze 3 studenti. Ukázalo se tak, že město je uspořádáno a vybaveno tak, aby vyhovovalo provozu místního obyvatelstva, z pohledu turisty v podstatě mnoho nenabízí a návštěvník jeho vzhled a vybavení příliš nevnímá.

Obrázek 2 Typická mentální mapa Postojny

Zdroj: vlastní zpracování

Postojna je obecně známa díky jeskyni „Postojanska jama“, která leží od města vzdálena 1,5 km. Řada návštěvníků proto městem pouze projede, a protože je město nezaujme, zastaví až na parkovišti u vstupu do jeskyně, které je za městem. O jeskyni samotné se říká, že je jedna z nejkrásnějších na světě (Slovinsko, 2017). Podzemí je dlouhé 19 km a je jediná na světě. Tuto jeskyni vytvořila říčka Pivka. Pro veřejnost byla otevřena již v roce 1819 a elektrické osvětlení měla dříve, než hlavní město Lublaň, v roce 1872. Krápníková výzdoba jeskyně je velmi rozmanitá. Jsou zde stalaktity, stalagmity, stalagnáty i brčka (dlouhé úzké krápníky). Vlhkost v jeskyni je 92 až 96 % a teplota okolo 10 stupňů Celsia.

Vchod do jeskyně a prvních několik set metrů bylo poničeno v průběhu druhé světové války, kdy jeskyně sloužila jako sklad pohonných hmot. Tento prostor však běžný návštěvník nemusí procházet, do vnitřních, neponičených prostor jeskyně jej dopraví železnice. Z výše uvedených důvodů je tato jeskyně vůbec nejnavštěvovanější v celém Slovinsku. To ale bohužel neznamená, že návštěvníci, kteří do jeskyně směřují, navštíví i další krasové útvary a v území se zdrží déle. Většina z nich jeskyni navštíví v rámci jednodenního výletu od moře.

Další jeskynní komplexy

Druhým komerčně využívaným a hojně navštěvovaným přírodním objektem jsou Škocjanské jeskyně, zapsané na Seznam přírodního a kulturního dědictví UNESCO. Jeskyně se nacházejí 30 km jižně od Postojne při dálnici mezi přímořským Koperem a Postojnou. Jeskynním systémem protéká řeka nazvaná prostě Reka (česky Řeka). Na objevení tohoto jeskynního systému se podílel český inženýr Anton Hanke, po kterém je pojmenována jedna část jeskyně, Hankeho kanál. Komplex se skládá z 11 rozvětvených jeskyní a jeho celková délka je 5 800 metrů. V jeskynním komplexu je dohromady 26 vodopádů a nespočet skvostných krasových útvarů. Vnitřní teplota se pohybuje okolo 12 °C. K prohlídkám je zpřístupněna zhruba polovina podzemních prostor, které navštíví až 90 tisíc návštěvníků ročně.

Obrázek 3 Jeskynní portál Škocjanske jame – východ z prohlídky jeskyně

Zdroj: vlastní foto

Mnoho dalších jeskyň, které jsou také velmi krásné, není komerčně využíváno a je do nich vstup zcela volný. Jako jeden příklad z mnoha lze uvést jeskyně „Zelška jama“ v kaňonu Rakov Škocjan, na říčce Rak. Tato lokalita nabízí nádherné přírodní úkazy, jako je velký a malý přírodní most, jeskyně a propasti. Lokalita je vhodná pro cykloturistiku a pěší výlety a i přes blízkost Postojne jeskyně (cca 20 km) zde turisté prakticky nejsou. Důvodem může být i fakt, že informační a navigační systém je velmi kusý, v lokalitě zcela chybí stravovací a občerstvovací zařízení, takže jsou turisté závislí na tom, co si s sebou přinesou. Nutno zmínit i nestandardizované turistické značení. V okolí řeky, která byla v době pobytu studentů zcela vyschlá, není schůdný přístup k vodě a louky v okolí byly nekosené, tudíž pro posezení nevhodné. Informační tabule jsou dostatečné. Na celém území jsou stále patrné následky ledovkové kalamity z roku 2014.

Obrázek 4 Zelška jama – přístup k jeskyním

Zdroj: vlastnífoto

Planina a Planinsko Polje

Vedle jeskynních systémů je Kras dále charakterizován tzv. polji, z nichž hlavní jsou Planinsko Polje a Cerkniško Polje.

Planinsko polje je krasové pole protnuté řekou Unicou. V této oblasti se snaží místní obyvatelé o zemědělskou produkci, hlavně pro osobní spotřebu a chov skotu. Díky především spásaným loukám je zachován přirozený ekosystém oblasti. Podél řeky se nacházejí liniová společenství vrb, rákosin a keřů, kde mají hnízdiště ptáci a na loukách se procházejí čápi. Celému poli dominují louky a pastviny se solitérními stromy, buky, duby i jehličnany. Vzhledem k tomu, že se jedná o živý kras, jsou pastviny přemísťovány, takže vedle kosených a spásaných luk se vyskytují i přirozené nijak neobhospodařované louky s výskytem zmijí růžkatých.

Vesnice Planina, která je centrem polje leží 10 km severně od Postojny a žije v ní necelých 800 obyvatel. Táhne se zhruba v délce 3 km podél silnice č. 406. Tato silnice bývala hlavní spojnicí mezi Ljubljanou a Terstem. Dnes je nahrazena dálnicí vedoucí cca 2-3 km východně od obce resp. polje. Dopravní zátěž je tak dnes v obci celkem malá, což ale znamená i skutečnost, že turisté jedoucí po dálnici místo zcela minou. Obec je rozdělena do dvou částí na slovinskou a italskou část (obec byla historicky rozdělena státní hranicí mezi Rakousko-Uherskem – slovinská část a Itálií). Každá část obce má kostel. Na malé návsi je obchod se smíšeným zbožím, hospoda, pošta a památník rodáka hudebního skladatele Miroslava Vilhara. Rodný dům tohoto skladatele je názornou ukázkou velmi necitlivého stavebního zásahu. Nová výstavba v další části vesnice, která je pod vedením vysokého napětí, dokládá faktickou neexistenci územně plánovacích nástrojů ve Slovinsku.

Tato oblast je zcela nedostatečně propagována a turisticky zcela neznámá. Stav vybavení pro turisty tomu odpovídá, nejsou tu ubytovací ani stravovací kapacity, obchody se soustředí na zboží každodenní potřeby místních obyvatel. Péče o vzhled obce je z pohledu návštěvníka poněkud sporná.

Obrázek 5 Hospodaření na Planinskom polji

Zdroj: vlastní foto

Cerknica

Druhým poljem je polje Cerknické s krasovým jezerem známým pod názvem Cerkniško jezero. Jedná se o krasovou pánev v blízkosti vesnice Cerknica, která se během podzimu zaplní vodou a vznikne obrovské jezero, které zde vydrží až do počátku léta. V době návštěvy studentů byla díky velkému suchu a nedostatku podzemních vod ale všechna voda již pryč. Oblast je velkým počtem prašných cest a značených stezek vhodná pro cykloturistiku a v případě dostatku vody zároveň ke koupání a vodním aktivitám. Kvůli prašným cestám se nedá místo využít např. pro in line bruslení.

SWOT analýza a návrhy rozvoje cestovního ruchu v oblasti matičního Krasu

Na základě provedených mapování byla vypracována SWOT analýza pro celé území matičního Krasu z pohledu stavu a rozvoje cestovního ruchu. Výsledky SWOT analýzy jsou následující:

Silné stránky	Slabé stránky
• Krásná a neporušená příroda • Různorodá krajina na relativně malém území • Přírodní památky zapsané na Seznam přírodního a kulturního dědictví UNESCO • Zachovalé kulturní památky • Dobré podmínky pro sportovně založené návštěvníky • Pohostinnost místních obyvatel • Tradiční kuchyně a vína • relativně velké množství zachovalých přírodních a kulturních památek na malém místě • velké množství lesních porostů • blízkost k jiným turistickým cílům v okolních zemích • dobře rozvinutá infrastruktura • dobře rozvinutá síť dálnic • kvalitní síť ubytovacích zařízení různých stupňů kvality	• Nízké povědomí o Krasu a slabá propagace v zahraničí • Málo integrovaných turistických produktů • Nedostatečný počet a kvalita ubytování, především hotelového typu • Slabší nabídka aktivit • Špatné turistické značení • Nedostatek turistických průvodců a map • Zastaralá železniční síť • Malá atraktivita pro zahraniční investory v oblasti CR
Příležitosti	**Rizika**
• Zvyšující se počet zahraničních turistů • Různorodost nabídky (sport, příroda, památky, gastronomie) • Destinace pro krátké, opakované dovolené • Podpora agroturistiky a ekoturismu • Dotace EU pro rozvoj turistické infrastruktury • Podpora občanů při poskytování různých aktivit (půjčovny kol nebo lodí, hipoturistika, atd.) • Zlepšení turistického značení • Vydání turistických průvodců a map • Zacílení propagace na zvýšení povědomí o atraktivitách země • Zaměření propagace území na tranzitní cestující	• Negativní pohled místních obyvatel na rozvoj turistické infrastruktury • Administrativní bariéry při rozvoji turistické infrastruktury • Nenaplnění očekávání turistů • Nedostatečná spolupráce zájmových skupin v oblasti turismu • Zvýšená návštěvnost některých turisticky atraktivních míst přesahující kapacitu dané lokality • Dopady změny klimatu (vysychání poljí), přírodní katastrofy • Rostoucí požadavek klientů na kvalitu poskytovaných služeb • Konkurenční destinace ve Slovinsku i v okolních zemích • Nestabilní ekonomická situace

Z provedené SWOT analýzy pak vyplynuly návrhy a doporučení a návrhy možností dalšího rozvoje cestovního ruchu. Jsou jimi zejm.:

- Podpora agroturistiky – ubytování pro rodiny s dětmi v přírodě s možností sledování a aktivní pomáhání při chovu domácích zvířat. Agroturistika je vyhledávána stále větším počtem tzv. „alternativních“ a mladých rodin s dětmi. Financování: státní podpora.
- Vybudování sítě tzv. Glamping (glamours camping) - bydlení v luxusních stanech, minichatičkách nebo třeba jurtách pro náročnou klientelu, která chce skloubit pobyt v přírodě s luxusem. Vybavením se vyrovnají běžnému hotelovému pokoji. Přítomnost postele, zásuvek, topení nebo wifi připojení bývá samozřejmostí. Prostor je dost velký pro pohodlný pobyt a uložení si věcí.
- Zatraktivnění Krasu adrenalinovými atrakcemi typu lanová centra, kaňoning, ZipLine atd. které umožňují „akční“ zážitky
- Podpora hry Geocaching které může pomoci přivést turisty na zajímavá místa. Financování: nenáročné na finance, mohou provádět „nadšenci“ v rámci obce
- Budování a prezentace zajímavých cyklotras, SingleTracků pro cyklisty.
- Zlepšení turistického značení, které odpovídá značení v Itálii a Rakousku (pouze červená barva) a pro laiky je značně matoucí a nezřídka vede k bloudění. Ideální by bylo obdobné značení používané v ČR s tím, že by zůstalo zachováno označování cílů v hodinách (případně i v km)
- Zkvalitnění prezentace Krasu a Slovinska, v současné době se ve Slovinsku koná 1x ročně veletrh cestovního ruchu, tato prezentace není nedostačující. Zaměření na prezentaci regionů a případnou přeshraniční spolupráci.
- Podpora ze strany státu například osvobozením od daně z příjmu u aktivit, které poskytují občané jako vedlejší příjem – různé půjčovny kol, lodí, ubytování, průvodcovské aktivity atd. Tím by došlo k zapojení místních obyvatel a i turisté se raději vracejí do „rodinného prostředí“.

Závěr a shrnutí

Slovinsko je v oblasti cestovního ruchu dnes dobře známé pro své vynikající služby, nabízené hotely a restaurace, stejně jako množství zábavních akcí. *„Mnozí autoři zdůrazňují především dvě specifika Slovinska: malé území, které je však charakterizováno mimořádnou přírodní a kulturní pestrostí, kdy základním prvkem je propletání čtyř evropských geografických jednotek,“*(Lajh, 2009) Protože bylo po dlouhé období spíše tranzitní zemí pro cesty obyvatel střední Evropy do Chorvatska, jeho krásy začali turisté objevovat poměrně pozdě, nicméně příjezdový cestovní ruch dnes již tvoří významnou položku v příjmech státního rozpočtu Slovinska.

Z hlediska využití potenciálu cestovního ruchu jsou některé oblasti Slovinského krasu problematické. Mimo turisticky atraktivních míst (Postojna jama, Škocjanské jeskyně) zde není dostatečně vybudovaná turistická infrastruktura, zejména v podobě ubytovacích a stravovacích kapacit a atraktivit pro rodiny s dětmi. V této oblasti je problém i s možnostmi veřejných nebo přírodních koupališť, což souvisí i s geologickými a přírodními podmínkami krasu. V době terénního cvičení navíc trpěl kras nedostatkem vody, takže např. Cerknišské jezero nebylo pro aktivní odpočinek vhodné.

Obyvatelé krasu jsou mimo své zaměstnání závislí i na drobném obhospodařování zemědělské půdy, které je v oblasti poměrně nedostatek, takže rostlinou produkci pro vlastní spotřebu doplňují chovatelstvím hovězího dobytka a ovcí. Na tuto oblast by se měly zaměřit rozvojové aktivity nejvíce. Práce ve službách by v době sezóny přispěla k lepší ekonomické situaci regionu i jeho obyvatel. Neméně důležitá je i propagace Slovinska v mezinárodnímu měřítku a získávání dotací EU např. v rámci příhraniční spolupráce.

Závěrem je tedy možné konstatovat, že subjekty cestovního ruchu ve Slovinsku krajinu Krasu využívají, ale v jejím plném využití jsou ještě značné mezery. Zlepšení stavu by přispěla minimálně mnohem lepší propagace tohoto území.

Literatura:

BUSINESSINFO.CZ: 2017 Slovinsko: Základní charakteristika teritoria, ekonomický přehled [online] 2.6.2017 [cit. 28.6.2017] Dostupné z: http://www.businessinfo.cz/cs/clanky/slovinsko-zakladni-charakteristika-teritoria-19168.html

BUZAN, Tony. 2007. *Mentální mapování.* Vyd. 1. Praha: Portál, 165 s. ISBN 978-80-7367-200-3

CABADA, Ladislav. 2005. Politický systém Slovinska. Praha. Sociologické nakladatelství. 271 s.

FORMAN, R.T.T., GORDON, M. *Krajinná ekologie.* Praha: Academia, 1993. 583 s. ISBN 80-200-0464-5

LAJH, Damjan. 2009. *Politika regionálního rozvoje ve Slovinsku*. [online]. Digitální knihovna Západočeské univerzity v Plzni.2017 [cit. 2017-07-15]. Dostupné z: http://ff.zcu.cz/files/Acta-FF/2009/ACTA_FF_2009_3.pdf

NOVÁKOVÁ, Marcela, SOUKUP, Ondřej, 2000. Slovinsko, Průvodce do zahraničí. Praha: Olympia

OPENSTREETMAP [online]. [cit. 23.7.2017]. Dostupné z: http://www.openstreetmap.org/about

PÁNEK Jiří a PÁSZTO, Vít. *Pocitové mapy v plánování měst a regionů* in Regionální rozvoj mezi teorií a praxí (4)2016, str. 48-63 [online] [cit. 28.6.2017] Dostupné z: http://www.regionalnirozvoj.eu/sites/regionalnirozvoj.eu/files/2016_04_cele_cislo.pdf

PERKO, Drago. 1998. *The Regionalization of Slovenia Regionalizacija*

SLOVENIAN TOURIST BOARD [online]. Publications. 2017 [cit. 23.7.2017]. Dostupné z: https://www.slovenia.info/en/plan-your-trip/publications

Slovenije.[online]. Acta geographica 38.1 [cit. 31.7.2017]. Dostupné z:

https://www.researchgate.net/profile/Drago_Perko/publication/265262787_The_Regionalization_of_Slovenia_Regionalizacija_Slovenije/links/550839ae0cf27e990e095fc9.pdf

STATISTIČNI URAD. Republika Slovenia. 2017 Slovenia [online] [cit. 28.6.2017] Dostupné z: http://www.stat.si/statweb

ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra a PONDĚLÍČEK, Michael. *Metodika vyhodnocování udržitelného využití území pro potřeby územního plánování* [online]. Vyd. 1. Hradec Králové: Civitas per populi, 2012, 72 s. [cit. 2017-03-28]. ISBN 978-80-904671-9-4. Dostupné z : www.civitas-group.cz/soubory/Metodika_RURU a VURU_F_web.pdf

ÚSTAV ÚZEMNÍHO ROZVOJE. *Principy a pravidla územního plánování.* 2017-02-21 online [cit. 2017-03-01]. Dostupné z : http://www.uur.cz/images/5-publikacni-cinnost-a-knihovna/internetove-prezentace/principy-a-pravidla-uzemniho-planovani/pap-komplet-pro-tisk-2017.pdf

ÚSTAV ÚZEMNÍHO ROZVOJE. *Pořizování aktualizací územně analytických podkladů obcí a krajů.* 2016-09-08 online [cit. 2016-03-06]. Dostupné z : http://www.mmr.cz/getmedia/32b39c20-74b5-4134-a56f-dd3275623108/2016_V_09_Metodika-UAP.pdf?ext=.pdf

Kontaktní adresa autora:

doc. Ing. arch. Vladimíra Šilhánková, Ph.D., Vysoká škola regionálního rozvoje a Bankovní institut – AMBIS. Nárožní 2000/6, Praha, vladimira.silhankova @ambis.cz

Mgr. Michael Pondělíček, Ph.D. Vysoká škola regionálního rozvoje a Bankovní institut – AMBIS. Nárožní 2000/6, Praha, mpondelicek@gmail.com

Modelling of population development in districts: Case study of Příbram

Ondřej Šimpach

Abstract

Modelling of population development in districts is important for policy-makers, because right political decisions require high-quality information. It is important to ensure their relevancy and reliability and that they are provided at the right time as actual as possible. Long-term trends shall be monitored and future development modelled. Regarding demographic data for policy-making purposes, there is a problem with territorial statistics based on NUTS classification as e.g. rural development policy has own territorial division that does not match. For example, for decisions and strategies are needed data on the level of municipalities. However, demographic data collection in municipalities is problematic. When modelling future development of population for example in the area of operation of so-called Local Action Groups (LAG), some corrections of regional data are needed. The aim of the paper is to project the population structure on a case study of a district of Příbram and to discuss how the data about population development can be used in taking decision about local politics. We used component method to project the population development until year 2030. The results show that higher mortality rates that are present in district Příbram in the last decades mean that the average age of population is not comparable to the average of the Central Bohemian region or the national average. Population in the town of Příbram grows old, but the regression will be lower than in similar Czech districts with a comparable demographic structure.

Key words

component method, demographic modelling, districts, local action group, Příbram

Introduction

It is indisputable that the right political decisions require high-quality information. For their processing, it is particularly important to ensure their relevancy and reliability and that they are provided at the right time as actual as possible. Often political decisions are formulated based on historical data. The risk of making the wrong decision can then be eliminated by monitoring long-term trends and modelling of expected future developments (see e.g. paper by Nowok et al., 2013). Another problem with the data is the spatial mismatch. Politics often involves various levels of territories, municipalities, associations of municipalities, etc., for which, however, are not always available data.

Regarding demographic data for regional and rural development policy, both of the above problems are sometimes relevant. Especially territorial statistics, based on NUTS classification has limited predictive capabilities. In rural development, the European Union seeks to respect the principle of subsidiarity and the creatures of the policies and decisions "bottom-up" as close as possible, which the policy applies. Therefore, within structural policies have been developed territorially independent groups of municipalities (so-called micro-regions), whose mission is to contribute to local development for which they need quality data (not only from the area of demographic development). Also rural development policy introduced special partnerships called Local Action Group (LAG) that are working inter-territorially. They aim is to implement the principles of LEADER. They are based on the association of municipalities, associations and profitable sector and uncharacteristically not respect territorial boundaries of regions. For LAG decisions are therefore needed data on the level of municipalities that are members of this group. However, data collection, and

especially demographic, as the village is difficult (Gatere, 1977). Even at the level of regions complications arise when, for example, monitoring of internal migration (Rogers, 1973). The LAG territory is defined by the boundary that borders the cadastral territory of all peripheral municipalities included within the LAG's jurisdiction. Therefore, data at the level of the municipalities that are members of this group are required for LAG decision-making. For the formulation of the LAG strategy, specific data is needed for a small area. However, territorial statistics based on the NUTS classification have only limited information. Nevertheless, they are still important. As we show further, projection of population can be done for the most populated district and can serve as a proxy for other territories. Another way would be to perform projections also for other regions and adjust the need projection by them. The discussion about adjustment of the data from total population on particular sample of population can be found in paper by Šimpach, Langhamrová (2016).

The definition of the countryside itself is also problematic. In the predominantly rural areas of the Czech Republic, according to the OECD definition, only the Vysočina (Highland) Region belongs. However, it is important to distinguish between the city and the countryside because these populations differ in demographic factors. The main factors include a lower level of education, a higher fertility rate and lower abortion, related to family and tradition, and higher mortality due to lower availability of medical care. Data gathering, especially demographic, for municipalities is therefore problematic.

The paper focuses on projections of demographic data in the future, which are necessary for development strategy and policy-making. The aim is to project the population structure on a case study of a district of Příbram, which represent majority (in terms of population) of operation of LAG Podbrdsko. It is discussed how the data about population development can be used in taking decision about local politics.

Data and Methods

Based on the examination of demographic indicators of historical yearbooks of districts of the Czech Republic, which can be combined with information of historical yearbooks, cities and municipalities, there is used the classic demographic approach of complete component method of calculating population projection of LAU 1 Příbram for next 20 years. District of Příbram is a part of the region NUTS 2 Central Bohemia. Given that the data sources due to a lack of detailed and summary information are combined, it is necessary to take into account the existence of other major towns or cities near the district of Příbram, especially Prague and other main towns in the region. Scenarios for calculations of law of human mortality are calculated based on Gompertz (1825) approach. It is taken into account the health situation of the population and worse living conditions in the district caused by mainly mining and the presence of heavy metals in soil. Fertility is modelled in the context of main towns within the district Příbram: Dobříš, Sedlčany, and Rožmitál pod Třemšínem.

The term “gross migration” refers to the total number of migrants (all immigrants and emigrants) who come to the $i^{(th)}$ area (gross immigration I_i) or leave it (gross emigration ${}_iE$) and their summation ($I_i + {}_iE$) is considered as “migration turnover”. The difference between the total number of immigrants and total number of emigrants ($I_i - {}_iE$) is equal to the “migration increment” (or net migration, migration balance, mechanical increment) – and this will be used as an additional information in this study. If the migration balance is positive, it is a net immigration, if negative, it is a net emigration. Using the data published by the CZSO for the (currently last actual) year 2015 there will be calculated migration turnovers and migration balances for the district Příbram and all its neighbouring districts. The schema of internal migration between districts is for one calendar year presented in the Tab. 1.

Tab. 1: The schema of internal migration between districts used by CZSO

District of In-Migration (*j*)	**District of Out-Migration (*i*)**						**Total**
	1	2	…	*i*	…	*n*	
1				⋮			$_1M$
2				⋮			$_2M$
⋮				⋮			⋮
j	…	…	…	$_iM_j$	…	…	$_jM$
⋮				⋮			⋮
N				⋮			$_NM$
Total	M_1	M_2	…	M_i	…	M_n	M

Source: Methodology of CZSO, own construction.

Neighbouring districts will also include the Capital City of Prague (AB Hlavní město Praha), although it is not directly adjacent to Příbram. This is because by Prague is influenced almost everything in the Czech Republic, and it is very important factor for migration in the Central Bohemian region. Other districts neighbouring directly with PB Příbram are: BN Benešov, BE Beroun, PZ Praha-západ, PI Písek, ST Strakonice, TA Tábor, PJ Plzeň-jih and RO Rokycany. In the Tab. 2 there is presented an empirical data published by CZSO in 2015.

Tab. 2: Empirical data of internal migration between neighbouring districts in 2015[1]

			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
			District of out-migration *(i-th)*									
District of in-migration *(j-th)*			AB	BN	BE	PZ	PB	PI	ST	TA	PJ	RO
1	AB	Hlavní město Praha	x	445	377	1634	435	156	131	230	56	68
2	BN	Benešov	695	x	6	74	65	8	7	38	0	2
3	BE	Beroun	853	9	x	157	62	3	7	4	5	38
4	PZ	Praha-západ	3708	57	82	x	81	21	15	18	12	7
5	PB	Příbram	472	58	113	61	x	49	21	27	4	13
6	PI	Písek	165	7	8	15	70	x	135	48	8	6
7	ST	Strakonice	114	6	8	7	29	121	x	12	23	3
8	TA	Tábor	178	54	5	27	42	70	23	x	0	2
9	PJ	Plzeň-jih	54	3	2	9	16	10	15	7	x	49
10	RO	Rokycany	112	0	76	6	16	1	4	1	28	x

Source: data by CZSO, own construction.

The results of migration turnovers and migration balances according to the methodology outlined above (see also paper by Šimpach, Dotlačilová, 2013) are presented in the Tab. 3 and Tab. 4. In the case of migratory turnover, the values over the diagonal must be equal. For the migration balance is true that the values over the diagonal must have the opposite sign. Which region has a positive sign (in its $j^{(th)}$ row), dragged the population from the competitive district (in the $i^{(th)}$ column). District PB Příbram has relatively low positive (or) negative values of the migration balances (in comparison with other districts in the table), so the population structure (in its size) will be probably minimally affected by internal migration. This is the situation for year 2015 only, but according to other historical data published by the CZSO in 2014 and earlier the situation is almost similar. To illustrate and complement our assumptions of future population development, the age-specific net migration balance in district Příbram is shown in Fig. 1. The maximum increase in one age group was 42 persons

[1] *The Capital City of Prague (AB Hlavní město Praha) is included because it affects most of the economic and social behaviour in the Czech Republic and it is in relatively good driving distance from Příbram.*

during the analysed period, the maximum decrease was 46. Otherwise, migratory flows are quite stable and the migration balance is very little for the region.

Tab. 3: Migration turnovers in analysed districts in 2015

			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
			District of out-migration *(i-th)*									
District of in-migration *(j-th)*			AB	BN	BE	PZ	PB	PI	ST	TA	PJ	RO
1	AB	Hlavní město Praha	x	1140	1230	5342	907	321	245	408	110	180
2	BN	Benešov	1140	x	15	131	123	15	13	92	3	2
3	BE	Beroun	1230	15	x	239	175	11	15	9	7	114
4	PZ	Praha-západ	5342	131	239	x	142	36	22	45	21	13
5	PB	Příbram	907	123	175	142	x	119	50	69	20	29
6	PI	Písek	321	15	11	36	119	x	256	118	18	7
7	ST	Strakonice	245	13	15	22	50	256	x	35	38	7
8	TA	Tábor	408	92	9	45	69	118	35	x	7	3
9	PJ	Plzeň-jih	110	3	7	21	20	18	38	7	x	77
10	RO	Rokycany	180	2	114	13	29	7	7	3	77	x

Source: own calculation.

Tab. 4: Migration balances in analysed districts in 2015

			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
			District of out-migration *(i-th)*									
District of in-migration *(j-th)*			AB	BN	BE	PZ	PB	PI	ST	TA	PJ	RO
1	AB	Hlavní město Praha	x	-250	-476	-2074	-37	-9	17	52	2	-44
2	BN	Benešov	250	x	-3	17	7	1	1	-16	-3	2
3	BE	Beroun	476	3	x	75	-51	-5	-1	-1	3	-38
4	PZ	Praha-západ	2074	-17	-75	x	20	6	8	-9	3	1
5	PB	Příbram	37	-7	51	-20	x	-21	-8	-15	-12	-3
6	PI	Písek	9	-1	5	-6	21	x	14	-22	-2	5
7	ST	Strakonice	-17	-1	1	-8	8	-14	x	-11	8	-1
8	TA	Tábor	-52	16	1	9	15	22	11	x	-7	1
9	PJ	Plzeň-jih	-2	3	-3	-3	12	2	-8	7	x	21
10	RO	Rokycany	44	-2	38	-1	3	-5	1	-1	-21	x

Source: own calculation.

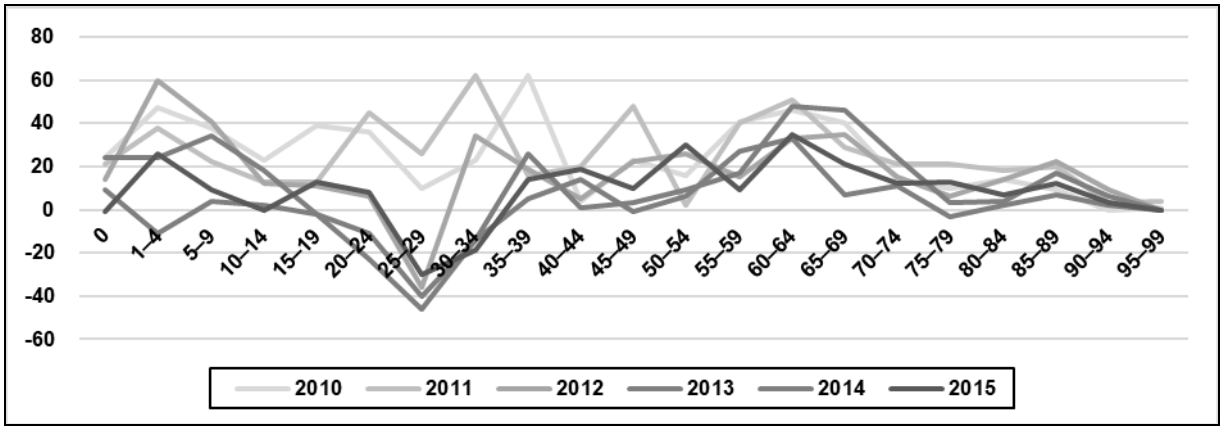

Fig. 1: Age-specific net migration balance in district Příbram in years 2010–2015

Source: data by CZSO, own construction.

Results

Higher mortality rate over the past decade in Příbram and shorter life expectancy at birth[2] causes that prolonging of the life expectancy of population does not keep pace with the average of the Central Bohemia Region, nor with the national average (see e.g. Fiala, Langhamrová, 2012). Nevertheless, despite that the Central Bohemia region has on a nationwide scale the highest total fertility rate (between the years 2010–2015 it ranged from 1.52 to 1.64), level in district Příbram is quite low (between 2010 to 2015 in the range of 1.40 to 1.52). Slimming of the base of the population pyramid will bring issues with keeping existing kindergartens and schools. Migration balance cannot prevent population decline. Based on the demographic statistics, together with the use of partial corrections (especially by stable net-migration balance in the district) and using by the component method (Keyfitz, 1964) we designed the age-and-sex-specific demographic structure of the district of Příbram in 15-year horizon. How the structure might look on 31.12.2030, can be seen in Fig. 2.

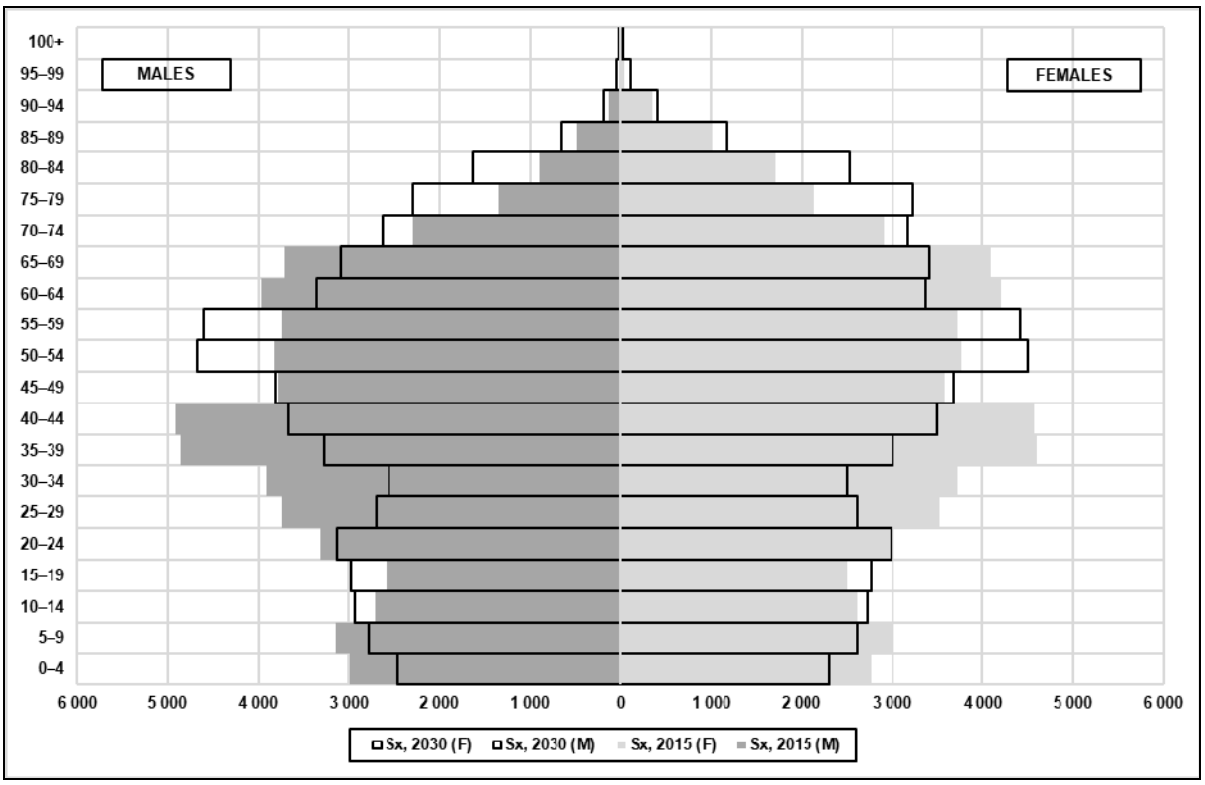

Fig. 2: Age-and-sex specific 5-year population structure in district PB, data actual on 31.12.2015 and 31.12.2030 (projection)

Source: own calculation.

The results show how the region of Příbram become older. (Population structure grows-up at its peak – in the highest ages). Lower life expectancy of male population causes a deformation of this pyramid – in the top-left side of the structure can be seen, that males die faster than females. This is largely because there are worse living conditions that are mainly caused by mining in the past decades and the presence of heavy metals in soil. The Projected decrease in live birth persons between 2016–2020 and 2026–2030 is shown in the Fig. 3 (left). In the Fig. 3 (right) is calculated the future development of Sauvy's age indexes (Sauvy, 1961). The calculation is performed as a ratio of grandparent's generation (aged 50+) and children's generation (0–14 years).

[2] Based on complete mortality tables for period 2011–2015 published by CZSO was calculated the life expectancy at birth for males 75.48 years and 80.95 years for females.

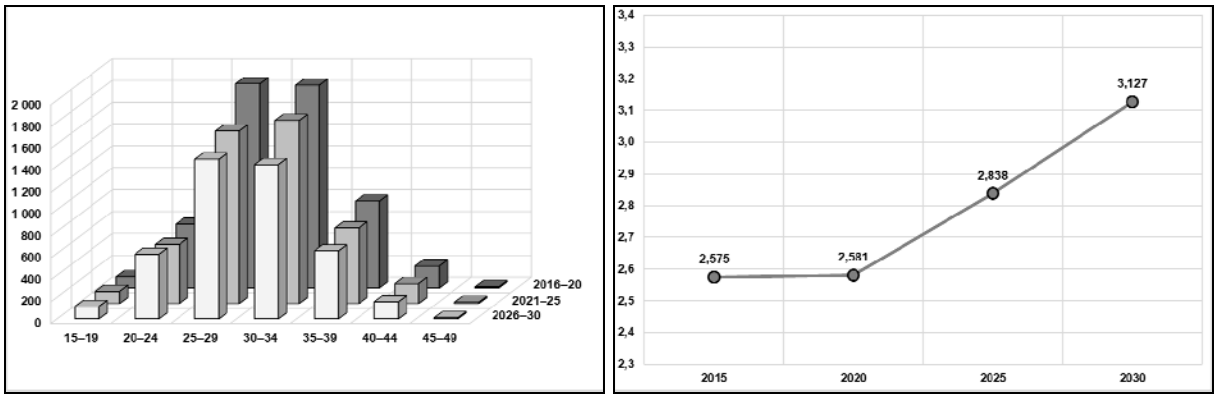

Fig. 3: Projected decrease in live birth persons between 2016–2020 and 2026–2030 (left chart) and calculated future development of Sauvy's age indexes (right chart)

Source: own calculation.

The population will decline throughout the region. Evidence of this decline is shown in the Fig. 4, where the total number of population without distinction of sex is divided into the biological and economic generation (see also book by Sauvy, 1961). The results are both in absolute numbers and proportions in %.

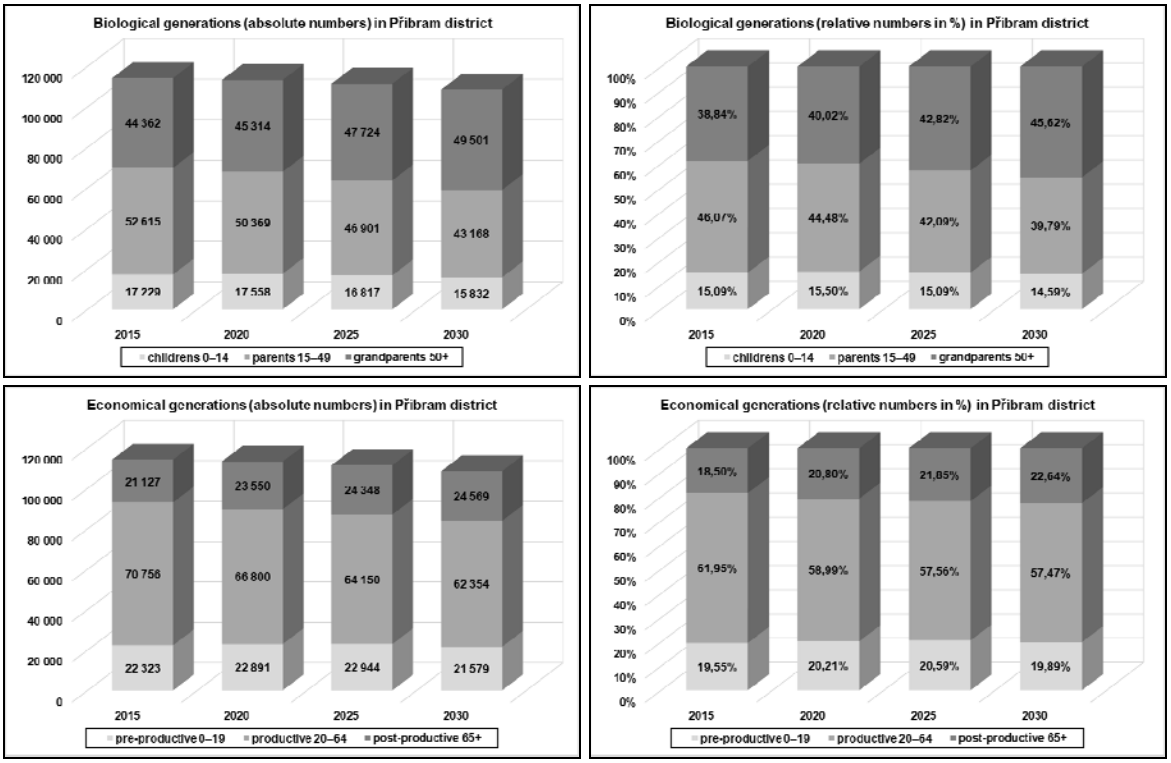

Fig. 4: Projected biological generations in PB (0–14 children, 15–49 parents, 50+ grandparents) in absolute (top left) and relative numbers in % (top right); Economical generations (0–19 pre-productive, 20–64 productive, and 65+ post-productive) in absolute (bottom left) and relative numbers in % (bottom right).

Source: own calculation.

Conclusion

Knowing future age-and-sex structure is of the population important for policy-makers mainly to take decisions in the area of social policy. To maintain the current population

situation in district of Příbram it is essential that the policy-makers support population increase to reach the levels of total fertility rate of the rest of the districts (approximately 1.60). There is sufficient amount of kindergartens and schools in the district, but if the future developments in the next 15–20 years does not change, there is a risk that they will be half empty. The health situation of the population is currently unchangeable. We must wait until the consequences of mining from the period of the past regime wear off and the population will be able to catch up with the level of mortality, which is in the remaining districts of the Central Bohemia, i.e. similar to the national average. Those results shall be reflected also by the strategy of rural development of LAGs. With regard to regional development the district Příbram can support immigration. Support for small and medium businesses in the district can also help to attract new young families who would live and work in the district. A major impulse for the development and popularity of housing in Příbram would be the completion of the highway D4 connecting Písek, capital town of South Bohemia with Prague, that passes Příbram. At present, it is necessary already to reconstruct the oldest sections of which have been built since 1969 and already are beyond expiry date. Completion of the entire connection Písek and Prague is estimated by experts on 4Q 2023.

The paper was supported from the IGA of University of Economics Prague no. 35/2017 "Demographic models in R Software" and from Research Grant of the Institute of Agricultural Economics and Information no. 1113/2017 "Young Farmers in the Czech Republic".

References

FIALA, T., LANGHAMROVÁ, J. (2012): What Rate of Fertility and Extent of Migration Would Be Needed for Stable Population Development in the Czech Republic in This Century? *Demografie*, vol. 54, no. 4, 382–404.

GATERE, S. (1977): Internal migration and cross-cultural conflicts. *Mental health and society*, vol. 4, no. 3-4, 212–214.

GOMPERTZ, B. (1825): On the Nature of the Function Expressive of the Law of Human Mortality, and on a New Mode of Determining the Value of Life Contingencies. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, vol. 1825, no. 115, 513 – 585.

KEYFITZ, N. (1964): The population projection as a matrix operator, *Demography*, vol. 1, no. 1, 56–73.

NOWOK, B, van HAM, M, FINDLAY, A. M., and GAYLE, V. (2013): Does migration make you happy? A longitudinal study of internal migration and subjective well-being. *Environment and Planning A*, vol. 45, no. 4, 986–1002.

ROGERS, A. (1973): Estimating internal migration from incomplete data using model multiregional life tables. *Demography*, vol. 10, no. 2, 277–287.

SAUVY, A. (1961): *Fertility and survival: Population Problems from Malthus to Mao Tse-Tung*, London: Chatto & Windus; New York: Criterion Books.

ŠIMPACH, O., DOTLAČILOVÁ, P. (2013): Analysis of Migration Attractiveness of the Regions in the Czech Republic during 2007-2011. *In: Region in the Development of Society 2013*. Brno: Mendel University in Brno, 322–335.

ŠIMPACH, O., LANGHAMROVÁ, J. (2016): Will The Population of Czech ICT Specialists Be Able to Keep Its Economic and Competitive Potential in 2060 and Later? *In: IDIMT-2016: Information Technology, Society and Economy Strategic Cross-Influences*. Linz: Trauner Verlag, 37–44.

Contact address

Ing. Ondřej Šimpach, Ph.D., University of Economics Prague, Faculty of Informatics and Statistics, W. Churchill sq. 4, 130 67 Prague 3, Czech Republic, ondrej.simpach@vse.cz.

Emigrace československých Židů do Izraele v letech 1948-1967

Emmigration of Czechoslovak Jews to Israel in 1948-1967

Eva Taterová, Pavla Soukopová

Abstrakt:

Židovská menšina žijící na území Československa byla jedním z důvodů, proč geograficky vzdálenému a po roce 1948 teprve se ekonomicky rozvíjejícímu Izraeli byla československou diplomacií v období studené války věnována ne zcela zanedbatelná pozornost, minimálně v porovnání s některými jinými mimoevropskými státy. Československé Židy těžce zasáhly události holocaustu – odhady hovoří, že 2. světovou válku mělo přežít jen necelých 18% Židů z původního počtu. Někteří z přeživších se bezprostředně po skončení války rozhodli pro odchod do Palestiny, kde chtěli začít nový život, ale ne všichni k tomuto rozhodnutí dospěli okamžitě. V roce 1948, kdy v Československu došlo ke změně režimu, na území československého státu stále žilo cca. 42 000 Židů, přičemž někteří z nich měli zájem o vystěhování do Izraele. Dosažení emigrace co největšího počtu československých Židů do Izraele bylo jednou z priorit nově založeného izraelského vyslanectví v Praze, avšak komunistická vláda postupně začala židovskou emigraci značně omezovat. Tento vývoj odráží širší vývoj československo-izraelských politických vztahů.

Klíčová slova:

Československo, emigrace, Izrael, studená válka, Židé

Abstract:

The Jewish minority living in the territory of Czechoslovakia was one of the reasons why Czechoslovak diplomacy paid a significant attention to geographically remote and, after 1948, just economically expanding Israel in comparison to most other non-European countries. Czechoslovak Jews were harshly affected by Holocaust. The estimates state that only about 18 % of them survived World War II. Some of the survivors decided to leave for Palestine immediately after the end of the war with a vision to start a new life. The others made the decision to emigrate in the following years. In 1948, in a time of the communist coup, there were still about 42,000 Jews in Czechoslovakia, and some of them considered the emigration to Israel. The successful emigration of a highest possible number of Czechoslovak Jews became the priority of the newly established Israeli embassy in Prague. However, the communist government of Czechoslovakia begun to limit the legal emigration gradually. This development reflects the overall context of Czechoslovak-Israeli political relations.

Key words:

Cold War, Czechoslovakia, Israel, Jews, emigration

Úvod

Politický a společenský život v Československu prošel po skončení 2. světové války celou řadou turbulencí a proměn. V roce 1945 došlo k obnovení samostatného Československa, přičemž od počátku existovala snaha navázat na stav před rokem 1939. To

se podařilo jen částečně, protože již bezprostředně po skončení války bylo zjevné, že do dění v zemi se bude zásadně promítat vliv Sovětského svazu. V zásadě všichni nejvyšší představitelé státu v období let 1945-1948 uznávali nutnost úzkých vazeb na Sovětský svaz, který byl vnímán jako hlavní bezpečnostní garant Československa, tehdy především s ohledem na možnou budoucí hrozbu ze strany Německa. Zatímco prozápadně orientované kruhy očekávaly, že Československo se stane jakýmsi mostem mezi východem a západem, realita dalšího vývoje nakonec byla především v důsledku počínající studené války zcela odlišná (Kaplan 2004: 303-310). Eskalaci tohoto vývoje představovaly události 17. – 25. února 1948, které představovaly definitivní přechod od demokracie k totalitnímu komunistickému státnímu zřízení. Za vyvrcholení těchto událostí se považuje 25. únor, kdy prezident Edvard Beneš přijal demisi nekomunistických ministrů (více viz např. Goldstücker 2005; Kaplan 1997).

Tento vývoj zásadně ovlivnil nejen postavení Československa v mezinárodních vztazích, ale rovněž se promítnul do vnitřních záležitostí státu, mimo jiné v přístupu státních autorit k otázce menšin, které se na území Československa nacházely. Velmi zajímavou komunitu v tomto ohledu představovali českoslovenští Židé, kteří tradičně tvořili specifickou skupinu s ohledem na jejich odlišnou etnickou, náboženskou a kulturní odlišnost. Po skončení 2. světové války jejich status dále ovlivnily dvě nové skutečnosti: obecně uznávaná tragédie holocaustu pro židovský národ a vyhlášení Izraele jako židovského státu na Blízkém východě v roce 1948. Komunistická vládnoucí garnitura obě tyto skutečnosti ve svém přístupu k Židům reflektovala, avšak její postoj zaznamenal několik zásadních změn. Tyto proměny budou vysvětleny v kontextu problematiky emigrace československých Židů do Izraele v období 1948-1967. Cílem tohoto textu je prozkoumat, jaké strategie a přístupy volilo Československo k židovskému vystěhovalectví do Izraele v prvních dvou dekádách studené války, a jak se v tomto vývoji odrážely zásadní události oficiálních československo-izraelských politických vztahů. Výzkum vychází ze studia pramenných zdrojů dostupných v Archivu ministerstva zahraničních věcí (AMZV) a Národního archivu (NA) České republiky.

Poválečná emigrace československých Židů – první etapa

Emigrace československých Židů z Československa do Izraele byla jedním z klíčových témat československo-izraelských vzájemných vztahů v období studené války. Českoslovenští Židé byli těžce zasaženi tragédií holocaustu. Zatímco v roce 1930 žilo dle údajů sčítání lidi v Československu 356 830 Židů[1], v listopadu 1946, kdy bylo po poválečných zmatcích s větší mírou jistoty možné určit počet přeživších, tento počet měl klesnout na 62 8952 osob (Brod – Čapková – Frankl 2010). Ačkoliv ani toto číslo nemusí být zcela přesné[3], je zřejmé, že možnost odchodu do Palestiny/Izraele po skončení 2. světové války se týkala nezanedbatelného počtu lidí. Podle dostupných údajů cca. 20 000 československých Židů svou mateřskou zemi opustilo v letech 1945-1948, přičemž jejich emigraci československé úřady v této době významněji neomezovaly. V některých případech tak proces emigrace probíhal poměrně nekontrolovaně. To se změnilo po událostech února 1948, kdy nová vláda věnovala značnou pozornost, kdo Československo opouští a z jakých důvodů tak činí. Pokud měla emigrace proběhnout legálně, bylo nutné získat patřičná povolení – bez nich se dotyčný vystavoval riziku obvinění z trestného činu neoprávněné opuštění území republiky a neuposlechnutí výzvy k návratu, který byl roku 1948 definován v zákoně na ochranu lidově demokratické republiky.

V roce 1948 žilo na území Československa cca. 42 000 Židů, přičemž dosažení emigrace co největšího počtu z nich bylo považováno za jednu z priorit soudobé izraelské diplomacie.

[1] Tento údaj zahrnuje 102 542 Židů žijící na Podkarpatské Rusi, kterou bylo Československo po skončení 2. světové války nuceno odstoupit Sovětskému svazu.

[2] Tento údaj zahrnuje i 8500 Židů z Podkarpatské Rusi, kteří se po anexi Sovětským svazem rozhodli zažádat o československé občanství.

[3] Současně by v této diskuzi mohla být otevřena otázka, jaká kritéria mají být použita ke klasifikaci, zda je daná osoba považována za Žida či nikoliv.

V diplomatické nótě zaslané izraelským vyslanectvím v Praze československému ministerstvu zahraničních věcí v prosinci 1948 se uvádí: „Stát ISRAEL hodlá přestěhovat 20.000 Židů z Československa do Israele v příštích 4 měsících; obrací se zároveň na všechny státy, které uznaly samostatnost Israele a činí opatření, aby návrat Židů do Israele byl urychlen. Nutná potřeba hospodářského rozvoje Israele a zabezpečení jeho budoucnosti vyžaduje hromadnou imigraci, která jest zárukou skutečné národní samostatnosti“ (AMZV 1948a: 1). Z logických důvodů tak bylo tzv. vystěhovalectví československých Židů ve vzájemných diplomatických vztazích akcentováno po celé sledované období.

Podle zprávy ministerstva zahraničních věcí z 25. května 1954 reflektující emigraci Židů z Československa do Izraele v letech 1948-1954 mělo v období následující po vyhlášení nezávislého židovského státu 14. května 1948 do května 1949 opustit Československo 18 000 osob židovského původu. Zpráva se odkazuje na izraelské záznamy o počtech nově příchozích, ale zůstává otázkou, nakolik se jedná o ověřené číslo, což připustil i samotný autor zprávy referent Alois Bartůšek (AMZV 1954a: 1-3). Kromě toho mělo být dle odhadů ministerstva zahraničních věcí v tomto období z Československa do Izraele vyvezeno 6 miliard Ksč národního majetku (AMZV 1954b: 18).

Tehdejší československý ministr zahraničních věcí Vladimir Clementis sice měl v úmyslu téma emigrace československých Židů projednat na zasedání vlády, ale návrh byl 21. prosince 1948 z jednání stažen a posléze se již o této otázce znovu nejednalo. Emigrace se tak fakticky prováděla na základě kladného doporučení porady ministrů z 1. prosince 1948. Na základě této porady československé ministerstvo zahraničních věcí vypracovalo návrh, ve kterém je vyjádřen souhlas s emigrací 20 000 československých Židů do Izraele. Vystěhovalectví probíhalo jak formou individuálních žádostí, tak prostřednictvím hromadných transportů organizovaných ministerstvem vnitra, které tuto akci připravilo ve spolupráci s ministerstvem sociální péče (AMZV 1948b: 1-3). Ministerstvo vnitra organizovalo sběrné tábory, ve kterých se zájemci o emigraci shromažďovali, a postupně ve skupinkách 200-250 osob opouštěli Československo. Ve sběrných táborech údajně měli někteří emigranti získat základní vojenský výcvik (AMZV 1951a).

Transporty z Československa se uskutečňovaly převážně přes Rumunsko, i když ne vždy probíhala cesta židovských emigrantů bez potíží vzhledem k tomu, že všichni cestující neměli v pořádku cestovní doklady. Z toho důvodu byla do této věci do určité míry zainteresována také československá ambasáda v Bukurešti (AMZV 1949a: 1-3). Kromě Rumunska byla pro transporty Židů z Československa tranzitní zemí Itálie (AMZV 1949b). Podobným způsobem probíhala migrace Židů z dalších zemí střední a východní Evropy. Dohoda o migraci Židů měla být již koncem roku 1948 uzavřena mezi Izraelem a Bulharskem, Polskem a Rumunskem (AMZV 1948c: 1-2).

V tajných dokumentech československého ministerstva zahraničních věcí z roku 1954 se objevují informace, že ochota československých úřadů s umožněním židovské migrace v období po roce 1948 měla souviset s širší dohodou, kdy prostřednictvím izraelského vyslance v Praze Ehuda Avriela měl být zprostředkován obchod mezi Československem a židovskými bankéři v USA (AMZV 1954a: 2). Interpretace výše popsaných událostí ve zprávě nevyhnutelně odpovídá době jejího vzniku, kdy vzhledem k nedávno proběhnuvším politickým procesů s Rudolfem Slánským a jeho spolupracovníky jsou jako zodpovědné osoby označování výhradně bývalí vysocí představitelé československého ministerstva zahraničních věcí: „Tato akce byla provedena, jak se zjistilo po odhalení a odstranění zrádcovské kliky Clementis-London-Hajdu – bez souhlasu čs. vlády“ (AMZV 1954a: 1).

Dokumenty z let 1948-1949 však ukazují odlišný příběh. V prosinci 1948 československé ministerstvo zahraničních věcí k otázce emigrace československých Židů svolalo poradu zástupců všech zainteresovaných ministerstev[4], kde se rozhodlo vyhovět požadavku izraelského vyslanectví v Praze a umožnit vystěhovalectví československých Židů za předpokladu, že budou splněny všechny právní náležitosti tohoto procesu a současně

[4] Přítomni byli zástupci ministerstva zahraničí, vnitra, průmyslu, sociální péče, národní obrany, financí, Ústřední rady odborů a Národní banky.

nedojde odchodem těchto lidí k narušení státní průmyslové výroby (AMZV 1948c: 1-2). O tomto rozhodnutí byli vyrozuměni jak izraelští představitelé, tak i Kancelář prezidenta republiky, tajemník předsedy vlády, tajemníci všech náměstků předsedy vlády, všechna ministerstva, Nejvyšší účetní kontrolní úřad, generální sekretariát hospodářské rady, Národní banka československá a Presidium správního soudu. Rozhodně tedy není možné konstatovat, že by se jednalo o rozhodnutí, o kterém by věděl pouze úzký okruh osob (AMZV 1948d: 1-3). Pozitivní přístup k emigraci Židů do Izraele je navíc v souladu s obecně přátelským přístupem Československa k Izraeli v této době. Ta se mimo jiné na materiální úrovni projevovala dodávkami československých zbraní a dalšího vojenského materiálu, které značně přispěly k vítězství Izraele ve válce s Araby v roce 1948 (více viz Dufek – Kaplan – Šlosar 1993). Československo zároveň Izrael významně podporovalo diplomaticky (Zbořil 2010: 276).

Vliv politických procesů v Československu na židovskou emigraci do Izraele

Počáteční přátelství mezi Izraelem a státy východního bloku, včetně Československa, však brzy vystřídaly rozpory a stále rostoucí vzájemné odcizování, které vrcholilo v době politických procesů v Československu v první polovině 50. let 20. století. Změna československého přístupu k Izraeli úzce souvisela s následováním sovětského zahraničně-politického kurzu. Personální čistky, které přišly v období politických procesů iniciovaných Moskvou, měly na vztah Československa k Izraeli velmi negativní dopady. Představitelé židovského státu odsuzovali jak vykonstruovanost procesů, tak i výrazný prvek antisemitismu, který se v jejich průběhu objevoval. Situaci dále komplikoval fakt, že mezi v Československu zatčené a odsouzené patřili kromě řady lidí židovského původu i dva izraelští občané – Mordechaj Oren a Šimon Orenstein, kteří byli obviněni ze špionážních aktivit a snah poškodit a rozvrátit československý stát. Diplomatickou roztržku mezi oběma zeměmi potvrzuje i fakt, že v přímé návaznosti na Orenův a Orensteinův případ byl izraelský chargé d'affaires v Praze Arie L. Kubovy v prosinci 1952 označen československým Ministerstvem zahraničních věcí jako persona non grata a byl následně nucen Československo opustit. Obětí politických procesů se stal i první československý vyslanec v Izraeli Eduard Goldstücker, který byl mimo jiné kvůli svému židovskému původu po odvolání z Tel Avivu v roce 1951 několik let vězněn (více viz Goldstücker 2005; Ruckert 2001; Ströbinger 1991).

Navzdory této politicky nepříznivé situaci se izraelská diplomacie snažila navázat na předchozí velkou emigrační vlnu, když koncem roku 1949 vydala dalším 4 000 československých Židům povolení k pobytu v Izraeli. Postoj československých představitelů vůči židovské migraci však nebyl natolik vstřícný jako v nedávné minulosti, a proto bylo izraelskému vyslanectví v Praze prostřednictvím diplomatické nóty ze dne 27. března 1950 oznámeno, že všechny žádosti o vystěhovalectví budou posuzovány individuálně a nikoliv hromadně. Jako důvody pro tento krok se uvádí podezření, že u řady lidí by emigrace do Izraele byla jen záminkou a přestupní stanicí pro odchod do západních zemí. Současně existovaly obavy, že by Československo mohlo přijít o odborníky s technickým vzděláním, které potřebovalo pro obnovu svého válkou zasaženého hospodářství. Československo se rovněž obávalo, že by tito lidé mohli potenciálně předávat Izraeli citlivé informace (AMZV 1954a: 1-3).

Od počátku roku 1951, kdy již bylo zjevné, že hromadné vystěhovalectví Židů nebude československými úřady povolováno, začalo izraelské vyslanectví v Praze opakovaně apelovat na umožnění vycestování dvou kategorií osob:

- Asi 30 lidí, kteří v poválečných letech vystěhovalectví organizovali a v důsledku těchto aktivit sami nestihli odcestovat.
- Lidé, kterým by vystěhování mělo být povoleno z tzv. humanitních důvodů. Obvykle se jednalo o osoby, které o své rodinné příslušníky v Československu přišli během holocaustu; osoby, jejichž jediní rodinní příslušníci žili v Izraeli; staří lidé, dlouhodobě nemocní atd. (AMZV 1954a: 4).

Současně izraelští diplomaté tvrdili, že v Československu mělo v roce 1951 žít cca. 17 000 osob židovského původu, přičemž 3 000 z nich má mít zájem o vystěhování do Izraele, ale doposud o něj z různých důvodů nepožádaly (AMZV 1951: 2). Ministr zahraničí Viliam Široký měl izraelskému vyslanci v ČSR Elijahu Eliašivovi přislíbit, že některým z těchto osob bude emigrace do Izraele umožněna. Tento proces však probíhal ve velmi pomalém a pro izraelskou stranu neuspokojivém tempu, na což opakovaně upozorňoval Eliašivův nástupce Arie L. Kubovy (AMZV 1952a: 4).

Zrychlení vyřizování žádostí o vystěhování urgoval při své osobní návštěvě československého ministerstva zahraničních věcí v srpnu 1952 izraelský vyslanec Kubovy, který tvrdil, že zájemci, kteří požádali o povolení vystěhovat se do Izraele, doposud neobdrželi výstupní vízum. Za předchozím patnáct měsíců tak prý do Izraele z Československa odešlo jen minimální množství osob[5]. Kubovy současně předložil seznam 26 osob důchodového věku či zdravotně handicapovaných lidí, u kterých s odvoláním na humánní důvody žádal o přednostní povolení vystěhování (AMZV 1952b: 1). Již při své předchozí návštěvě československého ministerstva zahraničních věcí v březnu téhož roku Kubovy zdůrazňoval fakt, že Československo ze všech zemí východního bloku nejvíce omezuje emigraci Židů do Izraele. Jako příklad pozitivního přístupu k této otázce izraelský vyslanec uvedl Rumunsko, odkud se mělo každý měsíc vystěhovat až tisíc osob židovského původu (AMZV 1952c: 1).

Československá strana na tento apel reagovala vydáním usnesení Poslanecké sněmovny ze dne 3. září 1952, dle které se mělo povolovat vystěhování „[…] osobám starým nebo chorým a neschopným práce, které mají nejbližší příbuzné v Izraeli, nemají blízké příbuzné v ČSR a jsou odkázány na vydržování nebo podporu ze státních a veřejných prostředků“ (AMZV (1954a: 6). Současně toto usnesení povolovalo emigraci osobám osamělým a ovdovělým. Zároveň však byla definována jednoznačná omezení, komu vystěhování povoleno být nesmí. Do této kategorie spadaly osoby „[…] které emigraci po r. 1945 organisovaly, byly členy nebo zaměstnanci sionistických vystěhovaleckých orgánů“ a dále lékařům, inženýrům a osobám s technickým vzděláním stejně jako osobám, které by díky svému zaměstnání mohly mít přehled o důležitých úsecích veřejného a hospodářského sektoru (AMZV 1954a: 6). Tyto podmínky nastavily pravidla, která v zásadě zůstala v platnosti po celé období sledované v tomto textu. Je ale nutné zdůraznit, že se nejednalo o pravidla, která by byla veřejně známá. Objevovaly se tedy případy lidí, kteří spadali do některé z nevyhovujících kategorií, a přesto žádali o povolení vystěhování do Izraele.

V důsledku takto nastavených kritérií probíhala migrace Židů z Československa do Izraele po roce 1949 velmi pomalu a týkala se jen omezeného počtu lidí. Izraelské vyslanectví v Praze na jaře 1951 shromáždilo žádosti cca. 3 500 osob, které usilovaly o emigraci do Izraele. Tento seznam byl předán ministerstvu národní bezpečnosti, jež mělo jednotlivé žádosti prošetřit. Jak je patrné z dochovaných dokumentů, tyto žádosti byly použity i pro přípravu procesů proti československým sionistům: „S. ministr zahraničních věcí doporučil zároveň veliteli sektoru 1, aby bylo několika pro nás nezajímavým osobám skutečně umožněno vystěhování, abychom tak získali jména dalších osob, které se hodlají vystěhovat […] Seznam prvních vystěhovalců, přes 2.000 lidí, jsme ihned vytěžili a začali jsme vybírat některé lidi, které bychom mohli do Izraele poslat, aniž bychom narušili pátrání a šetření ve věci čs. sionistů “ (AMVZ 1951b: 2).

Na základě výsledků tohoto šetření bylo 1 035 uchazečů vyzváno, aby si zažádali o vydání pasů. Do srpna 1952 si žádost o vydání pasu podalo 464 osob, přičemž jen osm žádostí bylo vyřízeno kladně. Izraelská strana považovala takový počet úspěšných žádostí za nedostatečný, a proto se opakovaně snažila na československé úřady v tomto smyslu apelovat. Jedním z těchto apelů byla například osobní návštěva 1. tajemníka izraelského vyslanectví v Praze Zeeva Sheka 26. října 1951 na československém ministerstvu zahraničních věcí. Kromě žádosti o zrychlení celého procesu Shek požádal o přednostní

[5] V období od 29. 9. 1951 – 30. 6. 1952 byla emigrace do Izraele povolena jen přestárlému manželskému páru (AMZV 1952b: 2).

vyřízení žádostí zaměstnanců izraelské ambasády, kteří se podíleli na organizaci transportů do Izraele a v důsledku toho sami nestihli včas odcestovat. Mělo se jednat o 33 osob, spolu s rodinnými příslušníky asi o 76 československých občanů (AMVZ 1951c: 2).

Tyto apely nebyly pozitivně reflektovány, ale v závěru zprávy o emigraci z roku 1954 se objevila poznámka, že vzhledem k tomu, že Sovětský svaz v poslední době učinil vůči Izraeli několik vstřícných kroků, mělo by se Československo pokusit o totéž: „Za dané situace by bylo vhodné, abychom určitému množství uchazečů o emigraci do Izraele vyhověli v jednotlivých odůvodněných případech a ve smyslu ustanovení PS ze dne 3. 9. 1952 a tak přispěli také my k normalisaci našich vztahů s Izraelem“ (AMZV 1954a: 7). Zpráva současně ukazuje na problematický tok informací mezi ministerstvem zahraničních věcí a ministerstvem národní bezpečnosti, kdy ne vždy byly kroky obou institucí koordinované (AMZV 1954a). Je zajímavé, že v této době nebyla v zásadě umožňována ani migrace opačným směrem, tj. z Izraele do Československa. Zájem izraelských občanů o život v Československu se každoročně pohyboval na úrovni jednotlivců.

Částečná revize stalinismu

Po skončení hlavní etapy politických procesů a částečné revizi období stalinismu v návaznosti na projev vedoucího představitele Sovětského svazu Nikity Chruščova na XX. Sjezdu Komunistické strany SSSR, ve kterém jmenovaný kritizoval předchozí režim a kult osobnosti Josefa V. Stalina, došlo k určitým politickým změnám také v Československu. Tyto trendy se projevily rovněž v československo-izraelských vztahů, kde došlo k určitému uvolnění největšího napětí. Ve zprávě o vztazích s Izraelem z května 1954 se tak dokonce objevilo doporučení umožnit několika vybraným osobám emigraci jako gesto dobré vůle, které by následně mohlo být politicky využito: „Za dané situace by bylo vhodné, abychom určitému počtu starých, práce neschopných a na naše veřejné prostředky odkázaných uchazečů povolili vystěhování. V přítomnosti není obav, že by emigranti mohli ČSR pomlouvat. Na druhé straně by byly v našich rukou argumenty o normálním, ba možno říci příznivém charakteru naší politiky vůči Izraeli“ (AMZV 1954c: 6). V návrhu o normalizaci vzájemných vztahů z 5. července 1954 lze nalézt apel respektovat předchozí rozhodnutí vlády v této záležitosti za stanovených podmínek (AMZV 1954b: 33). V roce 1954 bylo z 60 podaných žádostí o vystěhování kladně vyřízeno 16 z nich (AMZV 1955a: 1).

Celý proces však i nadále probíhal poměrně pomalu navzdory opakovaným návštěvám izraelského chargé d’affaires Šloma Kaddara na československém ministerstvu zahraničních věcí (3. září 1954, 15. března 1955, 5. dubna 1955), ve kterých urgoval zrychlení nutné administrativy. Kaddar současně přinesl seznam osob, kterým by dle izraelského vyslanectví měla být emigrace povolena co nejdříve z důvodu věku a špatného zdravotního stavu (AMZV 1955b: 1-3; AMZV 1955c: 1). Kromě apelů izraelského vyslanectví v Praze byla ze strany Izraele patrná snaha zvyšovat tlak na umožňování emigrace československých Židů také prostřednictvím svých diplomatů v jiných státech světa. Československý vyslanec v Bukurešti Šedivý si například ve zprávě zasílané na pražské ústředí stěžoval na jednání izraelského chargé d’affaires v Rumunsku: „Toto chování izraelského chargé d’affaires není ojedinělé. Jmenovaný se snaží při každé příležitosti hovořit o tzv. problému židů v lidových demokraciích a jejich ‚právu‘ emigrovat do Izraele, o roztržených rodinách atd. Všichni přátelé jej hodnotí jako velmi prohnaného a nebezpečného diplomata“ (AMZV 1955d). Jak ukazují již tajné archivní materiály ministerstva zahraničních věcí ze 4. dubna 1955, umožňování migrace do Izraele mělo mít i po skončení politických procesů v Československu velmi selektivní charakter: „V rámci postupné normalisace vztahů čsr.-izraelských jsou povolovány v poslední době individuální emigrace do Izraele, pokud jde o případy příslušníků rodin, žijících v Izraeli, osob přestárlých a nám neužitečných“ (AMZV 1955e: 1).

Určitým milníkem ve vystěhovalecké politice ČSR vůči Židům byla Suezská krize v roce 1956, která vedla ke zhoršení vztahů mezi Izraelem a státy východního bloku. Bezprostřední příčinou pro tzv. sinajskou krizi se stalo rozhodnutí egyptského prezidenta Gamala Násira

znárodnit Suezský průplav do té doby ovládaný britsko-francouzskou společností Suez Canal Company. V reakci na tyto události koalice států složená z Francie, Izraele a Velké Británie zahájila proti Egyptu vojenskou intervenci, která sice dosáhla vojenských úspěchů, avšak od počátku čelila značné kritice mezinárodního společenství. Československo stejně jako Sovětský svaz tuto vojenskou operaci okamžitě odsoudilo, Izrael samotný pak českoslovenští diplomaté označili za jednoznačného agresora. Díky tomu se vzájemné vztahy opětovně dostaly na bod mrazu, což se projevilo mimo jiné úplným zastavením udělování povolení k migraci československým Židům. Tento stav přetrval následující dva roky. Dne 22. července 1957 bylo politbyrem ÚV KSČ schváleno rozhodnutí až na zvlášť odůvodněné případy nepovolovat vystěhovalectví z ČSR do Izraele (AMZV 1964a: 1). Posléze byla tato praxe rozšířena i na neudělování vstupních víz izraelským občanům, kteří projevili zájem o návštěvu Československa (NA 1958: 1).

Dosáhnout změny v této praxi se pokusil dosáhnout v roce 1957 nově jmenovaný izraelský vyslanec v Praze Šmuel Bendor, který zdůrazňoval zejména humánní aspekty celé věci především s ohledem na slučování rozdělených rodin. Zásadního průlomu se však dosáhnout nepodařilo, i když na změnu apelovalo také československé vyslanectví v Tel Avivu (NA 1958: 2). Ve zprávě československého vyslanectví Tel Avivu z ledna 1958 autoři formulovali následující doporučení: „Domníváme se, že všechny důvody svědčí pro urychlený návrat k předsinajské praxi. Bude to kladné gesto humánní i politické, které nás nic nestojí – ba spíše naopak. Vůbec nic se nestane bude-li to 100 osob ročně – a třeba i trochu více“ (AMVZ 1958a: 5).

Na tento apel v únoru 1958 navázal dopis prezidentu Novotnému podepsaný významnými izraelskými osobnostmi s československými kořeny prof. S. H. Bergmannem, Maxem Brodem, Frankem Pellegem, Irmou Pollakovou a Felixem Weltschem, kteří žádali o umožnění vystěhování do Izraele všem československým Židům, kteří o emigraci projeví zájem (AMZV 1958b). Československo se však navzdory těmto podnětům rozhodlo neměnit dosavadní praxi. I proto bylo v odpovědi na žádost vyslance Bendora o usnadnění emigrace Židů z Československa uvedeno, že výjimky lze povolovat jen v nepatrném rozsahu ve zvláště odůvodněných případech (AMZV 1958c: 3).

Dopady liberalizace politických poměrů v Československu v 60. letech

Období 60. let 20. století v Československu bylo charakteristické určitou liberalizací a uvolňováním komunistického režimu na mnoha úrovních politického, společenského a ekonomického života, které vyvrcholilo známým Pražským jarem v letech 1967-1968. V přístupu československé diplomacie k Izraeli se však tyto změny projevily jen částečně. Téma migrace Židů z Československa do Izraele nicméně bylo velmi živé i v tomto období. Kromě toho, že byla tato otázka opakovaně akcentována diplomatickými pracovníky izraelského vyslanectví v Praze, byla tomuto tématu věnována pozornost při setkáních mezi československými a izraelskými představiteli v zahraničí. Příkladem může být například schůzka mezi československým velvyslaneckým radou v Paříži Josefem Šmejkalem a Zeevem Shekem. Shek, který před svým působením v Paříži několik let pracoval na izraelském vyslanectví v Praze a sám byl československým rodákem, jevil dlouhodobý zájem o postavení a problémy československých Židů. Ke zprávě o schůzce, kterou Šmejkal do ústředí v Praze zaslal, se objevuje ručně psaná poznámka pravděpodobně vedoucího odboru, že veškerá Shekova argumentace má nést známky dlouhodobé kampaně Izraele proti Československu. Zároveň bylo zformulováno následující doporučení: „Na rozvíjení styků s izraelskými diplomaty nemáme zájem. Stykům s izraelskými diplomaty se dle možností vyhýbejte“ (AMZV 1963: 3).

Ve zprávě pro schůzi kolegia ministerstva zahraničních věcí ze 14. února 1963 byla prezentovaná informace, že v předchozích letech bylo vystěhovalectví povolováno pouze za účelem slučování rodin a osobám přestárlých. Jak v roce 1961, tak i v roce 1962 se vždy mělo jednat o 53 osob, které se do Izraele skutečně vystěhovaly (AMZV 1964b: 1). V roce 1963 tento počet dokonce ještě vzrostl na 157 osob. Záležitost vystěhovalectví vždy

vyžadovala součinnost několika státních institucí, 11. června 1964 9. teritoriální odbor vznesl požadavek, aby do budoucna nebyly navyšovány počty vystěhovalců od Izraele, současně vystěhovalectví nemělo být povolováno osobám mladšího věku. Tento postup bych schválen náměstkem ministra zahraničních věcí Jánem Pudlákem (AMZV 1964b: 1). V realitě však toto ustanovení nebylo respektováno, protože v roce 1964 počet vystěhovaných dále vzrostl na 599 osob, v období 1. ledna – 1. května 1965 se jednalo 106 československých občanů (AMZV 1965a: 3).

Dne 3. srpna 1965 bylo vydáno Usnesení Politbyra ÚVKSČ, které reflektovalo otázky vzájemných vztahů mezi Československem a Izraelem mimo jiné i v kontextu migrační politiky. V tomto usnesení bylo uvedeno respektovat pravidla udělování víz v předchozím období, avšak vyskytla se významná změna s ohledem na turistiku. Objevilo se doporučení podporovat turistické cesty izraelských občanů do Československa organizované Čedokem s povinnou výměnou valut min. 3 USD na osobu a den. Oproti tomu soukromé cesty občanů Izraele a jiných kapitalistických států do Československa měly být povolovány jen ve výjimečných případech (AMZV 1965b: Králík). Tato pravidla zůstala v platnosti až do roku 1967, kdy došlo k přerušení diplomatických vztahů mezi Izraelem a Československem v kontextu událostí Šestidenní války probíhající 5. - 10. června 1967. K obnovení oficiálních vztahů mezi oběma státy došlo až po pádu režimu v Československu v roce 1989.

Závěr

Židovská menšina žijící na území Československa byla jedním z důvodů, proč geograficky vzdálenému a po roce 1948 teprve se ekonomicky rozvíjejícímu Izraeli byla československou diplomacií věnována ne zcela zanedbatelná pozornost, minimálně v porovnání s některými jinými mimoevropskými státy. V roce 1948, kdy v Československu došlo ke změně režimu, na území československého státu stále žilo cca. 42 000 Židů, přičemž někteří z nich měli zájem o vystěhování do Izraele. Dosažení emigrace co největšího počtu československých Židů do Izraele bylo jednou z priorit nově založeného izraelského vyslanectví v Praze, přičemž toto úsilí se projevovalo jak na vládní, tak i nevládní úrovni.

V počátečních letech sledovaného období se československá vláda stavěla k Izraeli velmi přátelsky a židovský stát podporovala na mnoha úrovních, přičemž umožnění vystěhování Židů z Československa do Izraele patřilo mezi jednu z prioritních oblastí vzájemné spolupráce. Tento vývoj byl přerušen politickými procesy počátku 50. let, kdy z řady důvodů Izrael začal být vnímán jako nepřátelský stát a všichni Židé žijící v Československu jako potenciálně nebezpečná skupina. Z toho důvodu Židé představovali jednu ze skupin ve společnosti, která byla politickými čistkami zásadně zasažena. V tomto kontextu není příliš překvapující, že legální emigrace československých Židů v 50. letech klesla na naprosté minimum. Situace eskalovala po událostech Suezské krize v roce 1956, kdy se Československo rozhodlo jako formu nesouhlasu s vojenským angažmá Izraele proti Egyptu po dva roky nevydávat žádná povolení k emigraci pro československé Židy.

Za určité zlepšení lze považovat vývoj situace v 60. letech, kdy československé úřady ustoupily od striktního přístupu k povolování legálního vystěhovalectví, a proto každoročně mohlo do Izraele legálně emigrovat několik stovek Židů z Československa. Tento stav však byl přerušen událostmi Šestidenní války z června 1967, které vedly k vypovězení diplomatických vztahů Československa s Izraelem. Přerušení diplomatických vztahů mezi oběma zeměmi se pochopitelně velmi negativně promítlo do statusu židovské menšiny na území Československa, která až do změny politického režimu čelila značnému útlaku.

Literatura:

AMVZ (1951b): TO-O, Izrael, 1945-1959, k. 9. Vystěhovalectví do Izraele – dohoda s MZV, čj. 1403, 15. 9. 1951, Reisel.

AMVZ (1951c): TO-O, Izrael, 1945-1959, k. 9. Vystěhovalectví do Israele – záznam o návštěvě prvního tajemníka Sheka v konsulárním odd. MZV, čj. 57217, 2. 11. 1951.

AMVZ (1958): TO-T, Izrael, 1955-1959, k. 1. Návrhy izr. vyslance na obch. a kult. styky, čj. 0011, 13. 1. 1958, Jobánek.
AMZV (1948a): TO-O, Izrael, 1945-1959, k. 9. Vystěhování Židů z Československa, čj. 241549, 4. 12. 1948, Bystrický.
AMZV (1948b): TO-O, Izrael, 1945-1959, k. 9. Vystěhovalectví z ČSR do Palestiny, čj. 244746, 8. 12. 1948, Bartoň.
AMZV (1948c): TO-O, Izrael, 1945-1959, k. 9. Israel - vystěhování židů z ČSR, čj. 223052, 10. 11. 1948, Bystrický.
AMZV (1948c): TO-O, Izrael, 1945-1959, k. 9. Záznam o meziministerské poradě, konané v ministerstvu zahraničních věcí dne 1. prosince 1948 v 9.30 hod, čj. 308515, 1. 12. 1948.
AMZV (1948d): TO-O, Izrael, 1945-1959, k. 9. Vystěhování Židů z Československa, čj. 241549, 4. 12. 1948, Bystrický.
AMZV (1949a): TO-O, Izrael, 1945-1959, k. 9. Transporty Židů z ČSR do Izraele přes Rumunsko, čj. 123010, 21. 6. 1949, Taubr.
AMZV (1949b): TO-O, Izrael, 1945-1959, k. 9. Transport Židů, čj. 3561, 21. 6. 1949, Linhart.
AMZV (1951a): TO-O, Izrael, 1945-1959, k. 9. Vysťahovalectvo z Československa do Izraele, čj. 308515, 5. 3. 1951, Šimonovič.
AMZV (1952a): TO-O, Izrael, 1945-1959, k. 2. Návštěva izr. vyslanca u s. Šimoniviča, čj. sine, 21. 8.1952, Reisel-Šimonovič.
AMZV (1952b): TO-O, Izrael, 1945-1959, k. 2. Návštěva izraelského vyslance 6. 8. 1952, záznam, čj. 126441, 21. 8.1952, Šimonovič.
AMZV (1952c): TO-O, Izrael, 1945-1959, k. 2. Záznam pro soudruha ministra, čj. 190129, 26. 3.1952, Borek.
AMZV (1954a): TO-T, Izrael, 1945-1954. Emigrace do Izraele od roku 1948, čj. 419481, 25. 5. 1954, Bartůšek.
AMZV (1954b): TO-T, Izrael, 1945-1954. Návrh na úpravu vzájemných vztahů mezi ČSR a Izraelem, čj. 414306, 5. 7. 1954, Bartůšek-Jobánek.
AMZV (1954c): TO-O, Izrael, 1945-1959, k. 6. IZRAEL – některé otázky styků s ČSR, čj. 115004, 10. 5. 1954, Bartůšek.
AMZV (1955a): TO-T, Izrael, 1955-1959, k. 1. Otázka vystěhovalecké praxe, čj. Sv-00304, 12. 8. 1955.
AMZV (1955b): TO-T, Izrael, 1945-1954. Záznam o návštěvě chargé d'affaires izraelského velvyslanectví dne 15. března 1955, čj. 413737, 17. 3. 1955, Kvaček.
AMZV (1955c): TO-T, Izrael, 1945-1954. Záznam o návštěvě izraelského chargé d'affaires dne 5. 4. 1955, čj. 414898, 18. 3. 1955, Klička.
AMZV (1955d): TO-T, Izrael, 1945-1955. Izraelský chargé d'affaires v Bukurešti – chování, čj. 9158, 5. 5. 1955, Šedivý.
AMZV (1955e): TO-T, Izrael, 1945-1954. Emigrace do Izraele – předběžný dotaz, čj. 414730, 4. 4. 1955, Kvaček.
AMZV (1958b): TO-T, Izrael, 1955-1959, k. 1. Dopis J. E. Presidentu Československé republiky, čj. 016759, 14. 2. 1958.
AMZV (1958c): TO-O, Izrael, 1945-1959, k. 6. Informace o čs. - izraelských vztazích, čj. sine, 17. 3.1958, Poláček.
AMZV (1963): TO-T, Izrael, 1960-1964, k. 1. Setkání s p. Shekem, ministrem z izraelského velvyslanectví v Paříži, čj. 1502, 25. 3. 1963, Šmejkal.
AMZV (1964a): TO-T, Izrael, 1960-1964, k. 1. Izrael – Vystěhovalectví z ČSSR do Státu Izrael, čj. 029635, 12. 11. 1964, Koudelka.
AMZV (1964b): TO-T, Izrael, 1960-1964, k. 1. Izrael – Vystěhovalectví z ČSSR do Státu Izrael, čj. 029635, 12. 11. 1964, Koudelka.
AMZV (1965a): TO-T, Izrael, 1965-1969, k. 1. Důvodová zpráva, čj. 026422, 10. 8. 1965, Králík.
AMZV (1965b): TO-T, Izrael, 1965-1969, k. 1. Izrael – k činnosti ZÚ Tel Aviv, čj. 027302, 26. 8. 1965, Králík.
Dufek, Jiří – Kaplan, Karel – Šlosar, Vladimír (1993): Československo a Izrael v letech 1947-1953: studie. Praha: Doplněk. ISBN 80-85270-21-8.

Goldstücker, Eduard (2005): Vzpomínky: 1945-1968. Praha: G plus G. ISBN 80-86103-87-0.
Kaplan, Karel (1997): Pět kapitol o únoru. Praha: Doplněk. ISBN 9788085765731.
Kaplan, Karel (2004): Československo v poválečné Evropě. Praha: Univerzita Karlova., Karolinum. ISBN 9788024606552.
NA (1958): A ÚV KSČ 1945-1989, KTAN-II, k. 109. Současný stav a perspektivy vztahů mezi ČSR a Izraelem – Důvodová zpráva, příloha III, čj. 164, 9. 7. 1958, David.
Rucker, Laurent (2001): Stalin, Izrael a Židé. Praha: Rybka Publishers. ISBN 80-86182-53-3.
Ströbinger, Rudolf (1991): Vražda generálního tajemníka : poslední Stalinův exemplární proces, soud s Rudolfem Slánským. Brno: Petrov. ISBN 80-85247-26-7.
Zbořil, František (2010): Československá a česká zahraniční politika: minulost a současnost. Praha: Leges. ISBN 978-80-87212-38-7.

Kontaktní adresa autora:

Mgr. Eva Taterová, M.A., Ph.D., Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, Brno 613 00, eva.taterova@mendelu.cz
Bc. Pavla Soukopová, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, Brno 613 00, pavla.soukopova@mendelu.cz

Investment incentives in Slovak Republic from 2002 to 2017

Peter Tóth, Leoš Šafár

Abstract:

From 2002 there were 185 investment incentives in Slovak Republic, according to Ministry of Economy of the Slovak Republic. According to official guidelines, statements and legislation, main objective of investment incentive is to create jobs and to stimulate mainly less developed regions, nevertheless the discussion about their negative impact on market. In this paper, we focus on effectiveness of those already provided investment incentives with respect to unemployment rate and level of development of mentioned regions. Our results show that half of provided stimuli were provided to regions with unemployment rate less than average, also that least developed regions such as PO and BB received the lowest amount in the sum. In this study, we gradually show specific ratios and calculations, showing that official policy related to investment incentives in Slovak Republic is not implemented successfully, and some policy changes could be benefit in our point of view.

Key words:

investment incentives, investment stimuli

Introduction

Investment incentives (or investment stimuli, respectively) is simply defined as a quantifiable economic advantage, provided to a concrete entrepreneur subject. These incentives represent concrete and aimed interventions of governments to business and market environment undoubtedly, while its main objective is to support chosen entrepreneur subjects. Subjects chosen and approved for receiving incentives are mainly labelled as strategic or very important. We can classify incentives as a part of employment policy, budget policy and competition policy with respect to competition in particular country and international competition as well (Košecká & Benka, 2009). Legislative rules are different in every country, while international trade relationships or competition rules are forbidden to be disobeyed.

As a form of investment incentives is also considered support with aim of reducing regional disparities, in other word to improve business climate in less developed regions, where less developed regions are considered as regions with higher unemployment rate as average unemployment rate in particular country. In other words, region that is not attractive for a potential investor could become attractive because of particular stimulus provided by government, where main indicator for government decisions is number of newly created jobs (Thomas, 2007).

From government´s point of view, there are two forms of investment incentives; it could be tax relief which will represent decrease in budget revenues, or providing money directly to approved subject which will represent increase in budget spending. Most common forms of incentives in Slovak Republic are subsidies for infrastructure construction, retraining and training of the workforce, construction of industrial parks, technological incubators, which allow the enterprises to accelerate the production and business activities as well as tax and customs benefits, but tax relief is definitely most common used form of investment incentive, because it is politically, economically and legislatively the easiest. Sokoloff & Zolt (2007) consider costs connected to tax reliefs are lower than revenues connected to foreign direct investment gained by those tax reliefs, considering tax reliefs are managed reasonable and externalities' influence is also considered. Margalioth (2003) even considers these tax reliefs as necessary for keeping positive level of foreign direct investments.

Opposition for these opinions represents consideration where tax reliefs means tax loss, because of subjects decision placing its investment in particular region or country, respectively even without incentive, and secondly losing other possible investor by not approving incentive for him (LeRoy, 2005). Also while during negotiations between large enterprises and governments we hear that incentives have significant role in investors decision (Jaguar Land Rover f.i. in Slovak Republic, considering other neighbouring countries), LeRoy (2005) also claims that investment incentive is not significant factor considered by investor in process of making decision where to invest. In such occasion Guisinger (1985) presents his prisoner dilemma approach, claiming that organized and opened negotiations between countries could lower costs of investment incentives significantly in the first place.

Nevertheless different opinions, investment incentives we consider as common used policy of governments not only in Slovakia, but also in other countries as well, while those incentives represents negative item for governments budgets. Therefore, aim of this paper is to examine whether or not already given incentives in Slovak Republic met legislative requirements with respect to unemployment rate and development of regions. There were 185 incentives provided since 2002, where only in 2005 because of legislation changes no stimuli were given. We analyse those stimuli with respect to different criteria.

Data

For our analysis we used data gathered mostly from Ministry of Economy. Our main dataset includes information whether or not is particular subject that received incentive residential, what form of incentive was provided to this subject, also sum of all forms, place (region, respectively) where investment is expected to come, number of expected new jobs created, unemployment rate and average wage in this particular region, all with respect to year when investment incentive was approved. The source of the unemployment rate and the number of disposable unemployed in regions is Eurostat.

Regional allocation

The main idea of the investment incentives is to decrease regional disparities in the country. There are many indicators used to measure disparities among regions. One of the most significant problems in Slovakia is unemployment rate. There are large differences among regions, which is depict in Figure 1. In 2002, regions were divided into three groups. The first group consists of regions with the highest unemployment rate. There are Košice region (KE), Banská Bystrica region (BB), and Prešov region (PO). Unemployment rate in these regions was more than 20 per cent. The second group is represented by regions with unemployment rate close to 13 per cent. There are Žilina region (ZA), Trnava region (TT) and Trenčín region (TN) and Nitra region (NR) clustered in this group. Bratislava region (BA) represents the last group with unemployment rate less than 6 per cent. Because of specific position of BA region in regards to unemployment rate, it was implemented in legislation that there won´t be any investment incentives is this region.

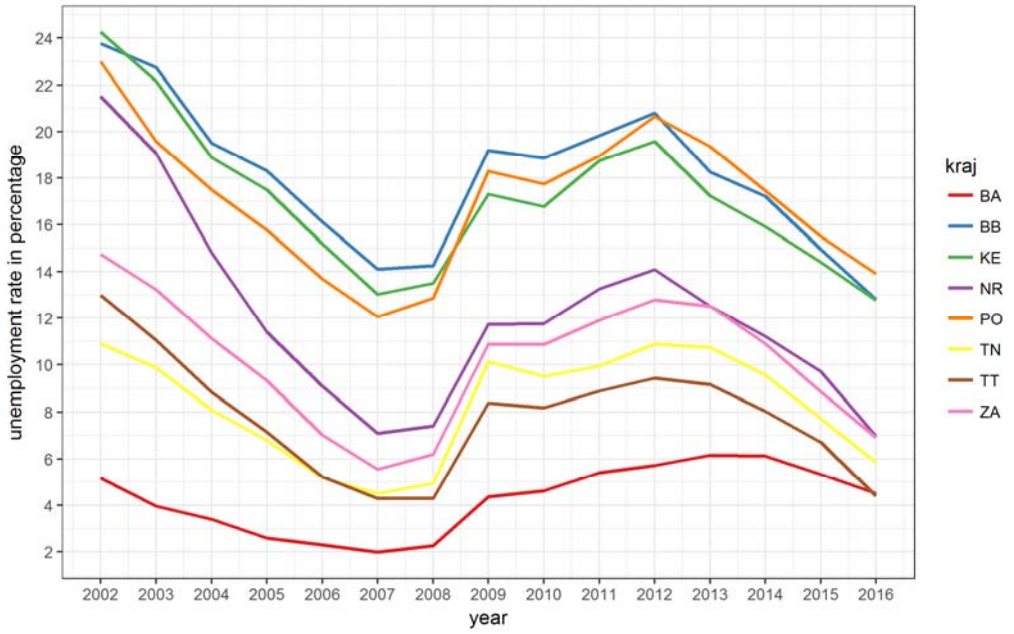

Fig. 1: Unemployment rate in Slovak regions

Source: Eurostat

Until 2008, the unemployment rate has decreased in all regions. NR has moved from group of regions with the highest unemployment rate to group with the medium level of unemployment rate. After financial crisis in 2009, the unemployment rate has growth in all regions. In 2013, the unemployment rate has begun decline again and that trend has continued. In 2016, there are only two groups of regions. The first group consists of regions with low unemployment rate. There are regions situated in the western part of Slovakia. Specifically, BA, TT, TN, ZA and NR. The unemployment rate in these regions is less than 8 per cent. On the other hand, the second group consists of regions from the eastern part of Slovakia: KE, PO and from the middle part there is BB. These are the less developed regions in the Slovakia and the unemployment rate in these regions is about 14 per cent.

According to the unemployment rate in Slovak regions, it is expected that the highest investment incentives should be provided in PO, KE and BB. There are investment incentives provided to investors in regions during years 2002 – 2017. As it can be seen from Figure 2, PO with the highest unemployment rate has received the lowest investment incentive. BB has gained the third lowest amount. The positive result is that the lowest investment incentive has been allocated to the BA - the most developed region with the lowest unemployment rate - which is result of legislation restricting providing stimuli to BA.

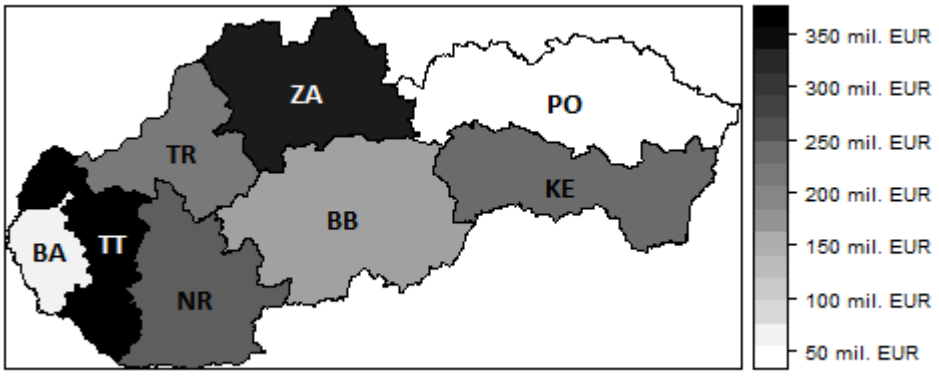

Fig. 2: Investment incentives in Slovak regions in 2002 - 2017

Source: own elaboration using data of Ministry of Economy

The volume of investment stimuli provided in Slovak regions during 2002 and 2017 are presented in Table 1.

Tab. 1: Investment incentives in Slovak regions

Region	Number of Incentives	Amount of Incentives in EUR
BA	8	62,779,914
BB	29	164,342,902
KE	43	246,692,881
NR	27	248,773,072
PO	13	53,741,643
TR	30	215,956,525
TT	12	355,896,537
ZA	23	337,558,261

Source: own elaboration using data of Ministry of Economy

From Tab. 1 we would like to point out that in KE region 10 incentives went right to Košice, and 9 incentives were pointed to Industry Park Kechnec - close to Košice.

Allocation with respect to unemployment

In Figure 3 we show total amount of investment incentives provided in each year in each region:

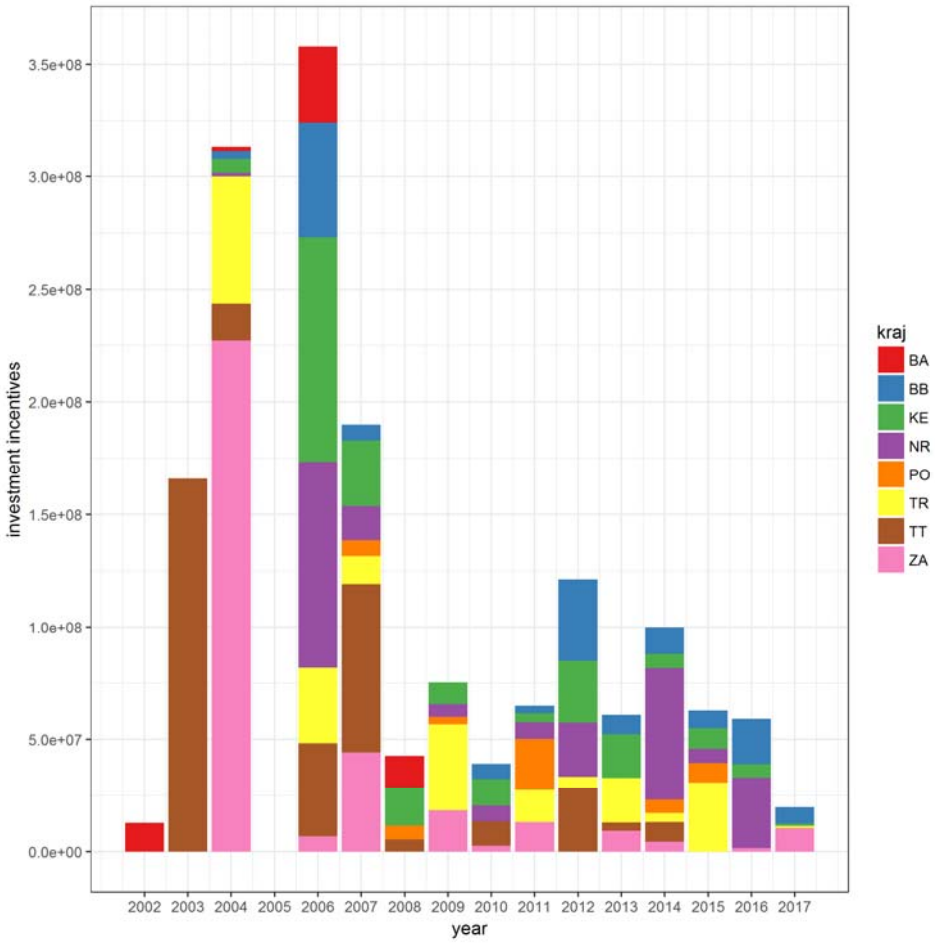

Fig. 3: Total amount of investment incentives in Slovak regions in 2002 - 2017

Source: own elaboration using data of Ministry of Economy

Considering eastern regions KE and PO, and also BB region as the least developed, with highest unemployment, we should expect colour of those regions will be dominant in bars presented in Figure 3 above. However numbers do not meet our expectations and we would like to point out, that in last two years (2016, 2017 respectively) there were zero incentives provided in PO region, also in years 2012 and 2013. Only in 2011 amount of incentives pointing to PO were significant in contrast to other regions. On the other hand incentives pointing to BB and KE region have their place in recent years.

To give a better outlook on disparities between regions with respect to investment incentives policy, we elaborated similar graph, where amount of stimuli provided to particular region was divided by number of unemployment people in particular region. In other words, to find out what amount of incentives per capita of unemployment people pointed to which region, which we present in Figure 4.

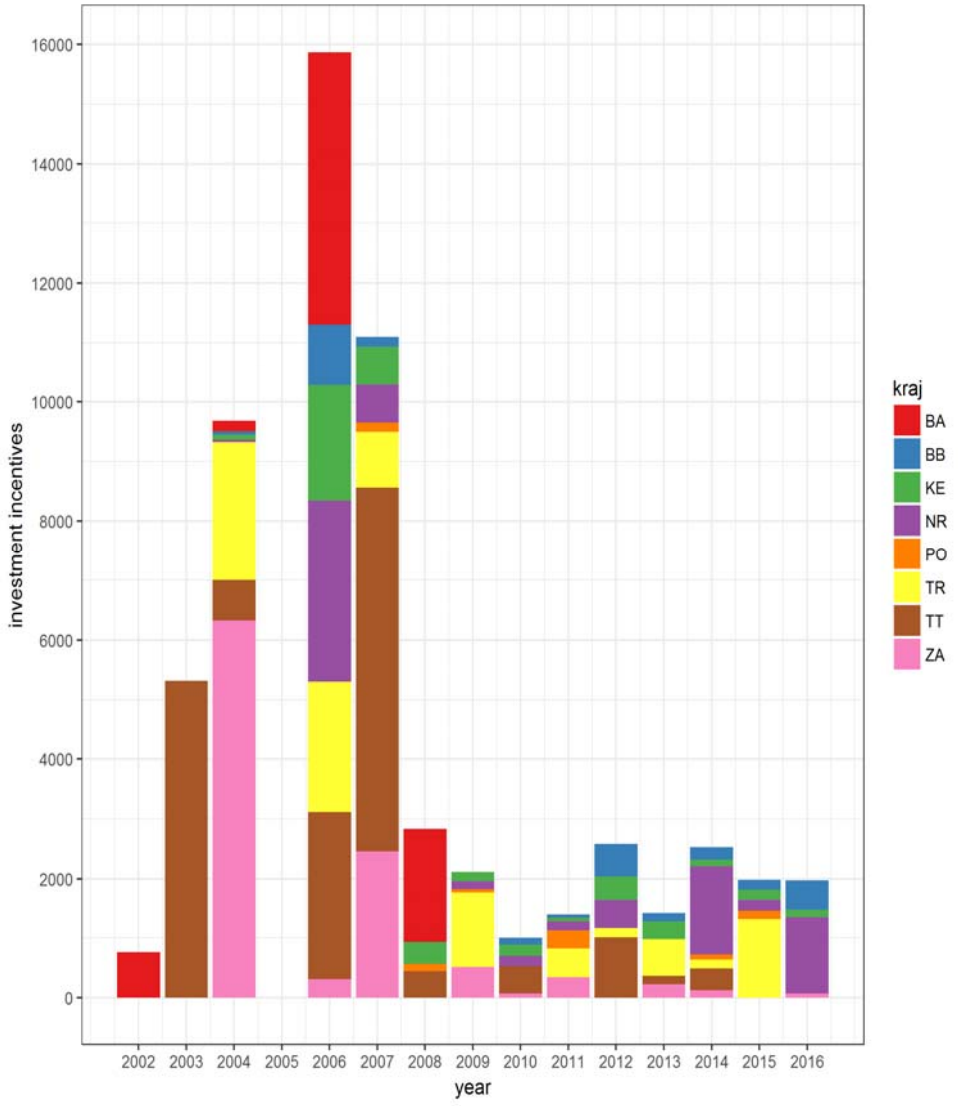

Fig. 4: Investment incentives per number of disposable unemployed in Slovak regions in 2002 - 2017

Source: own elaboration using data of Ministry of Economy and Eurostat

As stated before, after examining total amount of stimuli provided to each region per unemployment people, we come to same conclusion, that theory and government plans connected to investment stimuli policy does not reflect in reality. We would like to point out, that throughout selected years, TR, NR and TT regions were dominant, while regions with

highest unemployment rate such as PO, KE and BB have received smallest amount of stimuli with respect to number of unemployment people. Among those three, KE region performed best, but we have to add on that most of those incentives pointed directly to Košice as a city, while other cities among KE region were left behind, and this fact is only reason that makes KE region looks better than PO and BB from this point of view.

Conclusion

Investment incentives are commonly used as an instrument of government´s employment policy in Slovak republic, same as in other countries. Main goal of providing investment stimuli to particular entrepreneur subject is to attract those subjects to less developed regions, with aim of creating new jobs according to theory and government statements. In this paper we focused on investment incentives provided in period from 2002 to 2017, analysing whether or not in total 185 incentives provided meet theoretical expectations. We can conclude, that to the least developed region, with highest unemployment rate (PO region) pointed the lowest amount in money (A53.8m €) via incentives (13 in total), which is strictly in confrontation with theory, while TT region gained more than triple amount of money via stimuli (A190m €) in only 12 incentives. Also BB region received third lowest amount of money via incentives after BA and PO region. Among three regions with highest unemployment rate (PO, BB, KE) only KE region gained number of stimuli comparable with other regions such as NR or ZA, while this information could be skewed by stimuli pointed directly to KE city. The analysis has also shown that regions with the highest unemployment rate have received less money per one unemployed then regions with low unemployment rate. The reason can be interpreted that lower number of unemployed means that most of them are long-term unemployed with low opportunity to find a job, therefore more money is needed to help them find a job, e.g. by requalification. On the other side, investment stimuli are primary provided to entrepreneurs to establish business or to expand it and not to increase qualification of unemployed.

Simple analysis of collected data proven that reality of providing incentives does not meet theoretical background and government statements. To add on, investment stimuli policy is deforming market environment. We also consider this policy as ineffective with respect to creating new jobs mainly in less developed regions. We also suggest further research of already provided stimuli from tax policy point of view, to gain more information whether or not rules and legislation linked to investment stimuli policy is set correctly. We also state, that process of decision whether or not investment incentive will be approved, provided, respectively, should be unified, and not being matter of negotiation, to prevent from disparities presented in this research.

This work was supported by the Slovak Research and Development Agency, project number VEGA-1/0559/16 and VEGA 1/0994/15.

References:

VLACHYNSKÝ, M. (2013). Investičné stimuli – tvorba nových hodnôt alebo prerozdeľovanie existujúcich. INESS. Iness. sk.

KOŠECKÁ, N., BENKA, M. (2009) Manažment podnikania a vecí verejných, 4/10, p. 76

THOMAS, K. P. (2007). Investment incentives: Growing use, uncertain benefits, uneven controls. Geneva: International Institute for Sustainable Development.

THOMAS, K. P. (2000). Competing for capital: Europe and North America in a global era. Georgetown University Press.

LEROY, G. (2005). The great American jobs scam: Corporate tax dodging and the myth of job creation. Berrett-Koehler Publishers.

MARGALIOTH, Y. (2003). Tax competition, foreign direct investments and growth: Using the tax system to promote developing countries. Va. Tax Rev., 23, 161.

SOKOLOFF, K. L., ZOLT, E. M. (2007). Inequality and the Evolution of Institutions of Taxation: Evidence from the Economic History of the Americas. In The decline of Latin American economies: Growth, institutions, and crises (pp. 83-138). University of Chicago Press.
GUISINGER, S. (1985). A comparative study of country policies. Investment Incentives and Performance Requirements, 14-19.

Author´s contact address:

Ing. Peter Tóth, PhD., Technical university of Košice, Faculty of Economics, Němcovej 32, 040 01 Košice, email: peter.toth@tuke.sk

Ing. Leoš Šafár, Technical university of Košice, Faculty of Economics, Němcovej 32, 040 01 Košice, email: leos.safar@tuke.sk

Informační a komunikační technologie v regionálním vysokém školství ve vztahu k podnikatelskému sektoru: případová studie na Jihomoravský a Moravskoslezský kraj

Information and communication technologies in regional higher education in relation to the business sector: a case study on The South Moravian Region and The Moravian-Silesian Region

Kamila Turečková

Abstrakt:

Předkládaný příspěvek se věnuje analýze vztahu mezi regionálním vysokým školstvím a podnikatelským sektorem v oblasti informačních a komunikačních technologií ve vybraných dvou krajích České republiky. Jihomoravský a Moravskoslezský kraj jsou po Hlavním městě Praze jediné dva kraje, ve kterých se odvětví Informačních a komunikačních technologií pozitivně dlouhodobě vyvíjí a koncentruje. Je tomu proto, že podnikatelský sektor zaměřený na produkci výrobků či poskytování služeb z oblasti informačních a komunikačních činností je úzce navázán na místní vysoké školy, konkrétně na ty technické fakulty, které generují požadované specializované pracovníky a prohlubují jejich kvalifikační potenciál. Příspěvek vychází ze sekundárních dat Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky a primárního výzkumu k problematice jednostranného vztahu odvětvově orientovaných ICT firmem vůči vzdělávacím institucím a jejich požadavkům na zaměstnance.

Klíčová slova:

informační a komunikační technologie, podnikatelský sektor, region, vysoká škola, vzdělávání

Abstract:

The presented contribution deals with the analysis of the relation between the regional university school system and the business sector in the field of information and communication technologies in two selected regions of the Czech Republic. The South Moravian Region and the Moravian-Silesian Region are the only two regions, with the exception of the capital city of Prague, in which the field of information and communication technologies has been positively developing and concentrating for a long period of time. The reason for this is the fact that the business sector focused on producing articles or providing service in the sphere of information and communication technologies is closely connected to the local universities, specifically those faculties of technology that generate the required trained staff and improve their qualification potential. The contribution is based on the secondary data of the Ministry of Education, Youth and Sports in the Czech Republic and at the same time proceeds from the primary research on the issue of the biased relation between the sectorally oriented ICT companies toward the educational institutions and their requirements on the employees.

Key words:

information and communication technology, business sector, region, university, education

Úvod

V akademickém roce 1989/1990 bylo dle Českého statistického úřadu (ČSÚ, 2010) na území naší republiky celkem 23 vysokých škol se 69 fakultami, přičemž byly vysoké školy soustředěny do několika měst, zejména do Prahy a Brna. V procesu rozšiřování vzdělávací soustavy v následující dekádě vznikla řada nových univerzit rozšířením stávajících vysokých škol, respektive fakult a vznikla nová (regionální) centra terciálního vzdělání v Ostravě, Liberci, Ústní nad Labem, Českých Budějovicích, Plzni, Pardubicích, později pak ve Zlíně či Jihlavě a dalších českých a moravských městech. Počet vysokých škol se od roku 1989 přibližně ztrojnásobil, zejména díky vzniku 43 soukromých vysokých škol a počet studentů se od roku 1989 (jejich počet činil v tomto roce 112 980 československých i zahraničních studentů studujících na českých vysokých školách dohromady) zvýšil více jak 3,5 krát, na více než 400 tisíc studentů zapojených každoročně do českého terciálního vzdělávání (Kouřilová a Krejčová, 2013). Studenti vysokých škol jsou potenciálními zaměstnanci firem a jejich absolventi tvoří nový klíčový zdroj znalostí a dovedností pro tytéž firmy.

Informační technologie jsou v současné době považovány za rozhodující faktor ovlivňující ekonomický a společenský vývoj. Z velké části je to pro jejich schopnost řešit problémy od ekonomických center vzdálených a opomíjených míst a regionů. Pro dynamiku svého vývoje, svůj rozsah a dosah jsou informační technologie pro současnou společnost nepostradatelné. Česká republika se stala jednou z nejžádanějších lokalit pro outsorcing a offshoring služeb v oblasti informačních technologií. Tento vývoj podporují skvělá tradice České republiky v technických oborech, množství talentovaných lidí i přijatelné náklady a potvrzuje jej rozsáhlý příliv projektů s vysokou přidanou hodnotou předních světových IT firem (CzechInvest, 2017). V kontextu odvětví Informačních a komunikačních technologií (ICT), které disponuje významným potenciálem pro budoucí rozvoj ekonomik i společnosti prostřednictvím vysoké přidané hodnoty, kterou generuje, a je jedním z nejstabilnějších zdrojů zvláště kvalitativního ekonomického růstu dnes i do budoucna (Voříšek, Novotný a kol., 2010, Dedrick, Gurbaxani a Kraemer, 2003, Kitson, Martin a Tyler, 2004) a podporuje geografickou koncentraci jiných průmyslových odvětví, které následně těží z existence síťových externalit a vykazují rychlejší růst (Hong and Fu, 2011), je požadavek na kvalifikovaného zaměstnance plně relevantní a opodstatněný.

Cílem předloženého příspěvku bude snaha pokusit se analyzovat vybrané vazby a vztahy mezi regionálním vysokým školstvím a podnikatelským sektorem v oblasti informačních a komunikačních technologií ve dvou krajích České republiky. Těmito analyzovanými kraji jsou Jihomoravský a Moravskoslezský kraj, které jsou po Hlavním městě Praze jediné dva kraje, ve kterých se odvětví Informačních a komunikačních technologií pozitivně dlouhodobě vyvíjí a koncentruje (Turečková, 2016). Je tomu proto, že podnikatelský sektor zaměřený na produkci výrobků či poskytování služeb z oblasti informačních a komunikačních činností je úzce navázán na místní vysoké školy, speciálně na ty technické fakulty, které generují požadované specializované pracovníky a prohlubují jejich kvalifikační potenciál. Těchto veřejných institucí nabízejících terciální vzdělávání se na území České republice nachází 10 a jsou to takové, jež se přímo oborově zaměřují na studium programů v rámci informačních a komunikačních technologií. Tyto fakulty českých veřejných univerzit ročně opustí přibližně 5 tisíc absolventů (Turečková, 2014). V Moravskoslezském kraji se konkrétně jedná o Fakultu elektrotechniky a informatiky VŠB-TU Ostrava (587 absolventů za akademický rok 2015/2016) a v kraji Jihomoravském jde o Fakultu informatiky MU (463 absolventů; 2015/2016), Fakultu informačních technologií VUT (491 absolventů; 2015/2016) a Fakultu elektrotechniky a komunikačních technologií VUT (846; 2015/2016) (MSMT, 2017).

Předkládaný příspěvek je strukturován následovně: na Úvod navazuje kapitola Metodika a použitá data, představující zvolenou metodologii příspěvku a zdroje dat, které vycházejí jednak z primárního, a jednak ze sekundárního výzkumu. Další kapitola, Vysoké školství v kontextu zaměstnanosti a odvětví ICT v Moravskoslezském a Jihomoravském

kraji, je čistě empirickou částí předloženého příspěvku, která prezentuje zjištěné specifika a zajímavosti mezi oblastí terciálního školství a vzdělávání na jedné straně, a firmami a ekonomickým odvětvím Informačních a komunikačních technologií na straně druhé. Závěr pak shrnuje nejpodstatnější obecné závěry vyplývající z textu příspěvku uvedeného níže v textu.

Metodika a použitá data

Příspěvek vychází ze sekundárních dat Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky a Českého statistického úřadu (zejména z jednotlivých Krajských ročenek Moravskoslezského kraje a kraje Jihomoravského), a dále z primárního výzkumu k problematice jednostranného vztahu odvětvově orientovaných ICT firmem vůči vzdělávacím institucím a jejich požadavkům na zaměstnance, které bylo součástí dotazníkového šetření směřované k zjištění vnímání postavení ICT firmy v kontextu existence dalších firem podnikajících ve stejném odvětví (odvětví Informačních a komunikačních technologií) v regionu.

Dotazníkové šetření bylo realizováno prostřednictvím emailové korespondence v Moravskoslezském (MSK) a Jihomoravském kraji (JMK). Elektronické adresy ICT firem byly zjištěny prostřednictvím firemní databáze Merk firmy IMPER CZ, s.r.o. Dotazníkové šetření bylo provedeno od listopadu 2016 do dubna 2017 v Moravskoslezském a Jihomoravském kraji mezi firmami podnikajícími v ICT odvětví. Dotazníkem bylo fakticky osloveno 580 firem v MSK a v JMK 1021 firem. Návratnost činila v MSK 61 vyplněných dotazníků (10,52 %) a v JMK 106 dotazníků, tj. 10,38 %. Celkem bylo tedy vyhodnoceno 167 dotazníků, což představuje 10,43 % z celkového počtu 1601 oslovených podnikatelských subjektů (respondentů).

Samotná analýza vybraných vazeb a vztahů mezi terciárním vzděláváním a ICT firmami se opírá o zjištěné zajímavosti vyplývající z vzájemného srovnání dílčích relevantních dat Českého statistického úřadu (ČSÚ), Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) a provedeného primárního výzkumu.

Vysoké školství v kontextu zaměstnanosti a odvětví ICT v Moravskoslezském a Jihomoravském kraji

Nejprve bude provedena analýza počtu studentů vysokých škol v oboru informatika dle trvalého bydliště a pracovníků IT firem (viz Tabulka 1 a Tabulka 2). Co se týče studentů vysokých škol, pak během sledovaného období let 2008 – 2015 se jejich počet v absolutních číslech snížil u JMK o 384 a u MSK o 621 studentů, tj. v relativním vyjádření o 18 % u JMK a o 30 % u MSK. V roce 2015 činil podíl studentů u JMK 10,5 % z celorepublikového stavu studentstva oboru informatika, zatímco u MSK to bylo 8,4 %. Naproti tomuto poklesu studentů informatiky počty IT odborníků ve sledovaných krajích i celorepublikově vzrostly: v JMK o 7515 osob (o více jak 50 %) a v případě MSK o 2143 (tj. o 21 %). JMK disponuje 14 % těchto specialistů a MSK 8 % z celkového počtu IT odborníků v celé České republice (v roce 2015). Z těchto údajů je vidět diametrální rozdíl ve vývoji mezi potenciálními zaměstnanci a jejich stavem ve firmách, který se rok od roku zvyšuje. Požadavek na nové odborníky v ICT činnostech je proto výrazně limitován snižujícím se počtem studentů a potažmo absolventů.

Tab. 1: Studenti vysokých škol v oboru informatika v České republice celkem a podle trvalého bydliště

kraj/rok	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Česká republika	***17 250***	***18 872***	***19 516***	***19 797***	***19 598***	***19 148***	***17 970***	***16 894***
Jihomoravský	2167	2256	2151	2185	2123	2004	1949	1 783
Moravskoslezský	2040	1999	2200	1964	1914	1808	1647	1 419

Zdroj: Krajské ročenky ČSÚ

Fluktuace mezi IT odborníky mezi jednotlivými sledovanými lety byla značná a to v obou krajích České republiky. Například u JMK se jejich počet během jednoho roku zvýšil o 4522, aby o dva roky později poklesl o 3139 osob. Obdobně nestabilní počet IT pracovníků je také charakteristický pro MSK.

Tab. 2: IT odborníci (osoby)

kraj/rok	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
Česká republika	***110804***	***114242***	***121585***	***126596***	***136400***	***153100***	***161000***	***155100***
Jihomoravský	14585	12856	13306	16853	20501	25023	25239	22 100
Moravskoslezský	10357	10577	14480	13672	11485	14885	14753	12 500

Zdroj: Krajské ročenky ČSÚ

Z dotazníkového výzkumu mezi ICT firmami vyplynulo, že ani jeden respondent nebude v dohledné době propouštět. Naopak, firmy vnímají svou budoucnost pozitivně, a až 41 % z nich (celkem 69 firem) uvažuje o dalším zvyšování počtu svých zaměstnanců. 98 firem (59 %) považuje počet svých zaměstnanců za dostačující. V Moravskoslezském kraji uvažuje o rozšíření počtu zaměstnanců 29 firem (48 %), zatímco v Jihomoravském kraji firem 40 (28 %). Odpovědi firem na tuto otázku korespondují s jejich očekáváními ohledně budoucího vývoje, tj. zda se firma nachází momentálně (zima 2016/2017) v růstu. Smyslem této otázky bylo zjistit, zda svou současnou situaci firmy vnímají pozitivně. Kladná odpověď na tuto otázku zároveň reflektuje „zdraví“ a prosperitu firmy. Necelých 90 % všech oslovených firem s touto představou o svém pozitivním vývoji souhlasilo a to bez rozdílu, zda se nacházejí v JMK nebo MSK. Dále bylo zjištěno, že ICT firmy v Jihomoravském kraji nevnímají problém s udržením si zaměstnanců tak kriticky, jako ICT firmy v kraji Moravskoslezském, ve kterém 61 % firem (celkem 37 firem) odpovědělo, že udržet si stávající zaměstnance je obtížné. S tímto názorem v JMK nesouhlasí 65 firem, tj. 61%.

U technických pracovníků (viz Tabulka 3) je nejčastěji požadováno středoškolské vzdělání s maturitou, a to výrazně více v JMK (v 66%) než v MSK (v 34%). Vzdělání na úrovni vyšší než magisterské není vyžadováno ani v jedné oslovené firmě. Překvapivým výsledkem zkoumání je, že zatímco v MSK by měli mít techničtí pracovníci přibližně v 60 % vysokoškolské vzdělání, v JMK je vysokoškolský stupeň vzdělání u technických pracovníků žádán firmami jen ve 21 %. Z kombinace výše uvedeného jasně vyplývá, že požadavek na větší počet vysokoškolských absolventů, a to jak z bakalářského, tak magisterského stupně, je signifikantně významnější v Moravskoslezském kraji než v kraji Jihomoravském.

Tab. 3: Vzdělanostní požadavky na technické pracovníky ICT firem v JMK a MSK (celkem a v %)

Stupeň vzdělání	**JMK**		**MSK**		**celkem**
nižší než středoškolské s maturitou	5	5%	3	5%	8
středoškolské s maturitou	70	66%	21	34%	91
vyšší odborné	8	8%	1	2%	9
vysokoškolské bakalářské	9	8%	26	43%	35
vysokoškolské magisterské	14	13%	10	16%	24

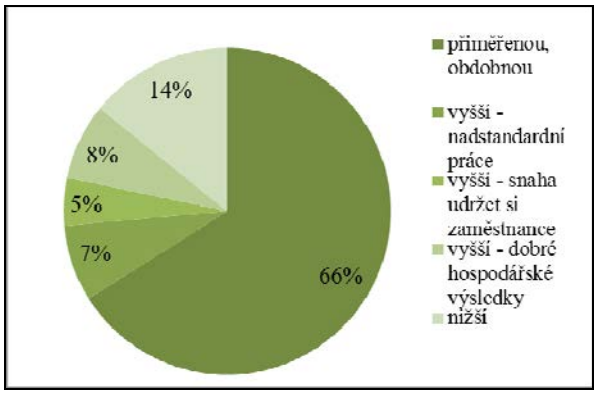
Zdroj: vlastní výzkum i zpracování (2017)

Poznámka: Jihomoravský kraj: n=106, Moravskoslezský kraj: n=61, souhrnné výsledky: n=167.

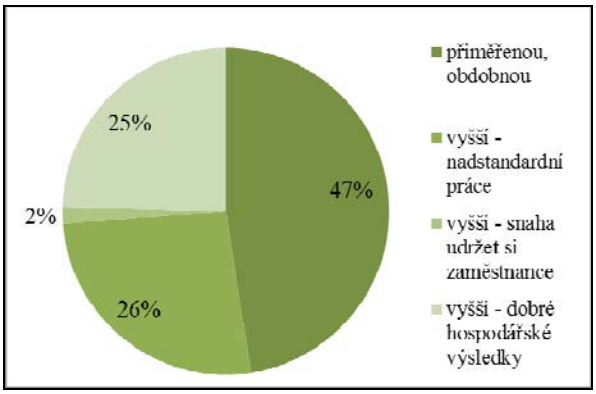
V odvětví ICT je obecně další vzdělávání nutností vzhledem k charakteru činností, které zaměstnanci těchto firem provádějí a všeobecně probíhajícímu technologickému rozvoji. Z primárního výzkumu vyplynulo, že jen deset firem (čtyři v JMK a šest v MSK) další vzdělávání zaměstnanců nepodporují. Celkem 157 ICT firem (94 %) podporuje své zaměstnance v dalším odborném vzdělávání. V kontextu s touto odpovědí a problematikou je zajímavé další zjištění plynoucí z dotazníkového šetření, a to, že pouze jedna třetina respondentů (celkem 57 firem, 34 %) připouští úzkou spolupráci se vzdělávacími institucemi v regionu, přičemž procentuální zastoupení odpovědí na tuto otázku bylo v obou krajích velice obdobné.

Poslední zkoumanou oblastí byly představy o platech, které ICT firmy svým zaměstnancům poskytují a jak o nich jednostranně smýšlejí v kontextu ostatních ICT firem v regionu (viz Graf 1 a Tabulka 4).

Jihomoravský kraj

Moravskoslezský kraj

Graf 1: Mzdy v dotazovaných firmách

Zdroj: vlastní výzkum i zpracování (2017)

Překvapivým zjištěním u odpovědí na tuto otázku bylo, že v Jihomoravském kraji jsou firmy, které jsou si vědomy toho, že poskytují mzdu svým zaměstnancům nižší, než je vzhledem ke konkurenci obvyklé. Konkrétně se jednalo o 15 firem (14 %). V MSK taková firma nebyla ani jedna. Pro tento kraj bylo na základě dotazníkové šetření zjištěno, že 53 % firem poskytuje svým zaměstnancům vyšší mzdy, než je běžné, byť z různých důvodů (pouze 1 firma nabízí svým zaměstnancům mzdu vyšší proto, aby si je udržela). V JMK je pouze 20 % firem, které nabízejí svým zaměstnanců vyšší mzdy než jejich konkurence.

Tab. 4: Průměrné hrubé měsíční mzdy IT odborníků

kraj/rok	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
Česká republika	***43 703***	***43 952***	***44 209***	***47 342***	***42 237***	***43 229***	***44 157***	***45153***
Jihomoravský	39 816	42 178	43 233	45 478	42 763	43 216	43 000	45517
Moravskoslezský	29 303	30 552	30 674	34 707	34 357	36 828	34 424	35550

Zdroj: Krajské ročenky ČSÚ

ICT firmy v Moravskoslezském kraji nejenže požadují u svých zaměstnanců vyšší kvalifikaci a dosažený vyšší stupeň vzdělání než odvětvově stejné firmy v Jihomoravském kraji, ale současně mají ve většině pocit, že svým zaměstnancům platí dostatečně a více než je v jejich okolí u konkurenčních firem obvyklé. V kontextu s tím je překvapivé, že průměrná hrubá měsíční mzda IT odborníka v Moravskoslezském kraji je o asi 10000 Kč nižší než u pracovníka v JMK a ČR obecně, a IT pracovník v MSK dosahuje tak jen na necelých 80 % platu IT pracovníka v kraji Jihomoravském a celorepublikového průměru. Doplníme-li tuto skutečnost tím, že ICT firmy v MSK požadují zejména vysokoškolsky vzdělané pracovníky, pak lze tvrdit, že tito jsou neadekvátně ohodnoceni vzhledem ke svým kolegům z JMK.

Shrnutí:

Předložený příspěvek si kladl za cíl konfrontovat vůči sobě některé skutečnosti zjištěné z regionálního vysokého školství zaměřeného na informační a komunikační technologie a poznatků vyplývající z provedeného primárního výzkumu mezi ICT firmami v Moravskoslezském kraji a kraji Jihomoravském. Není pochyb o úzkém vztahu mezi vysokými školami a hostitelským regionem podpořeným navíc stejným odvětvovým a oborovým zaměřením. Tyto regiony mají oproti ostatním regionům značnou výhodu, protože univerzitami poskytované vzdělání, věda a výzkum, transfer zkušeností, znalostí, inovací, technologií a informací prostřednictvím kooperace vysokých škol s firmami zvyšuje nejen současnou produktivitu těchto firem, ale současně zvyšuje existenční potenciál firmy i do budoucna. Další vzdělávání svým pracovníků podporuje v podstatě každá firma, ale jen

každá třetí připouští určitou spolupráci se vzdělávací institucí. Mezi zajímavé zjištění analýzou dostupných dat patřilo, že ICT firmy v MSK výrazněji požadují vysokoškolské vzdělání u svých pracovníků (o 38 % více než u firem v JMK). Současně firmy v MSK uvažují v blízké budoucnosti ve 48 % případech o rozšíření svého stavu pracovníků, zatímco v JMK chce nabírat novou pracovní sílu jen 28 % firem. Požadavek o podporu terciálního vzdělávání v oborech ICT je tak v Moravskoslezském kraji více aktuální, než je tomu v případě kraje Jihomoravského.

Tento článek vznikl za podpory rozvojového projektu Slezské univerzity v Opavě na léta 2016 – 2018 „Vliv vysokých škol na region“, číslo projektu 8/2016.

Literatura:

CZECHINVEST, 2017. *IT technologie a vývoj software* [online]. [2017-07-21]. Dostupné z: http://www.czechinvest.org/it-technologie-a-vyvoj-softwaru.

ČSÚ, 2010. *Historie a vývoj vysokého školství*. [online]. [2017-08-12.]. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/t/FF001EC365/$File/.

ČSÚ, 2017. Databáze regionálních účtů. [online]. [2017-05-16]. Dostupné z: http://apl.czso.cz/pll/rocenka/rocenkavyber.volba?titul=Vybran%E9%20ukazatele%20v%20odv%ECtvov%E9m%20%E8len%ECn%ED&mypriznak=RD&typ=1&proc=rocenka.presB&mylang=CZ&jak=4.

DEDRICK, J., V. GURBAXANI, KRAEMER K. L., 2003. Information Technology and Economic Performance: A Critical Review of the Empirical Evidence, *ACM Computing Surveys,* 35(1), 1-28. ISSN:0360-0300.

HONG, J., FU S., 2011. Information and Communication Technologies and the Geographical Concentration of Manufacturing Industries. *Urban studies*, 48(11), 2339-2354. ISSN 0042-0980.

KITSON, M., R. MARTIN, TYLER P., 2004. R*egional Competitiveness: An Exlusive yet Key Concept?* [online]. [2014-06-05]. Dostupné z: http://michaelkitson.files.wordpress.com/2013/02/kitson-marrtin-tyler-rs-2004.pdf.

KOUŘILOVÁ, J., KREJČOVÁ, N., 2013. *Vývoj vysokých škol v ČR po roce 1990. Případová studie Vysoké školy ekonomické v Praze* [online]. [2017-08-10]. Dostupné z: https://www.vse.cz/polek/download.php?jnl=rst&pdf=84.pdf.

MŠMT, 2017. *Vysoké školství* [online]. [2017-07-29]. Dostupné z: http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/statistika-skolstvi/data-o-studentech-poprve-zapsanych-a-absolventech-vysokych.

TUREČKOVÁ, K., 2014. Selected factors of regional competitiveness in ICT- industrial coalitons and education. In: *Recenzovaný sborník příspěvků XII. mezinárodní vědecké konference*. Karviná: SU OPF Karviná, pp. 973 - 981. ISBN 978-80-7510-045-0.

TUREČKOVÁ, K., 2016. Vývoj regionální ICT specializace a koncentrace v krajích České republiky. In: *XIX. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno: MU ESF Brno, s. 264-272. ISBN 978-80-210-8272-4.

VOŘÍŠEK, J., NOVOTNÝ, O. a kol., 2010. *ICT a konkurenceschopnost České republiky*. [online]. [2014-09-03]. Dostupné z: http://www.cssi.cz/cssi/studie-ict_konkurenceschopnost.

Kontaktní adresa autora:

Ing. Kamila Turečková, Slezská univerzita v Opavě, Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné, Katedra ekonomie a veřejné správy, 73340 Karviná, Univerzitní nám. 1934/3, e-mail:tureckova@opf.slu.cz

Chování spotřebitele na trhu s kávou v Brně

Consumer behaviour on coffee market in Brno

Jiří Urbánek, Vojtěch Tamáš, Martin Přibyl, Jolana Šibalová

Abstrakt:

Článek se zabývá zkoumáním nákupního chování spotřebitelů na trhu kávy v Brně. Hlavním cílem práce je popsat nákupní chování spotřebitelů určitého segmentu na trhu kávy a navrhnout doporučení pro konkrétní využití těchto poznatků v praxi. Výsledky tak mohou být přínosné při formulaci marketingových nástrojů směrem k cílové skupině.

Klíčová slova:

spotřebitel, spotřebitelské chování, nákupní rozhodovací proces, marketingový průzkum, káva, Brno, cílová slupina, marketing, agrobyznys

Abstract:

This paper deals with the shopping behaviour of consumers on the market of coffee in Brno. The main goal of this thesis is to analyse the purchasing behaviour of a certain segment of the consumers on coffee market and to suggest some recommendations for the specific use of these knowledge in the practise. It can be also used for definition of effective marketing communication channels towards target group.

Key words:

consumer, consumer behaviour, purchase decision-making process, market survey, coffee, Brno, target group, marketing, agribusiness

Úvod

Pochopení spotřebitele v nákupním rozhodovacím procesu je úkolem nejednoho marketéra. Zjistit, co zákazníka motivuje, ovlivňuje a především co potřebuje, přináší prodejci významnou konkurenční výhodu. V současnosti trh disponuje nepřeberným množstvím zboží stejného druhu, což spotřebiteli neulehčuje své rozhodování při nákupu. Káva má rovněž několik druhů i konzistencí, které vznikají díky odlišným druhům kávovníků a odlišnými způsoby zpracování zrn. Navíc další rozdílností může být možnost přípravy kávy a přísady, které lze do kávy přidat.

Káva se díky svým povzbuzujícím účinkům, chuti a aroma stala významnou obchodovatelnou komoditou po celém světě. Tento nápoj je pro mnohé spotřebitele neodlučitelnou součástí dne, pro některé jistým rituálem při společenských příležitostech.

V teoretické části jsou zpracovány odborné poznatky dané problematiky prostřednictvím literární rešerše. V praktické části je charakterizován trh s kávou ve světě a v České republice, poté je proveden marketingový výzkum zaměřující se na identifikaci specifik spotřebitele na daném trhu. Na základě provedeného výzkumu a zjištěných informací, jsou navržena doporučení s cílem zefektivnění činnosti výrobců, prodejců kávy a kaváren.

Článek si za hlavní cíl klade postihnutí specifik chování spotřebitele na trhu kávy v Brně. Následně, na základě získaných informací, zkonstruovat návrhy a doporučení pro subjekty působící na tomto konkrétním trhu. Tohoto cíle bude dosaženo prostřednictvím dílčích cílů, kterými jsou:

- identifikace motivů vedoucích ke konzumaci,
- určení frekvence nákupu a konzumace kávy,
- nalezení místa nákupu kávy,
- odhalení rozhodujících vlastností produktu,
- zjištění faktorů, které působí na nákupní rozhodovací proces spotřebitele,
- stanovení preferencí jednotlivých produktů.

Teoretická východiska

Spotřebitel a spotřebitelské chování

Dle Schiffmana a Kanukové (2004, s. 14) nákupní chování popisuje dva různé typy spotřebitelských subjektů – osobního a organizačního spotřebitele. Osobní spotřebitel nakupuje zboží a služby pro svou potřebu, potřebu domácnosti případně jako dárek pro přátele. V těchto případech jsou výrobky či služby zakoupeny pro konečné využití jednotlivci – koncovými uživateli.

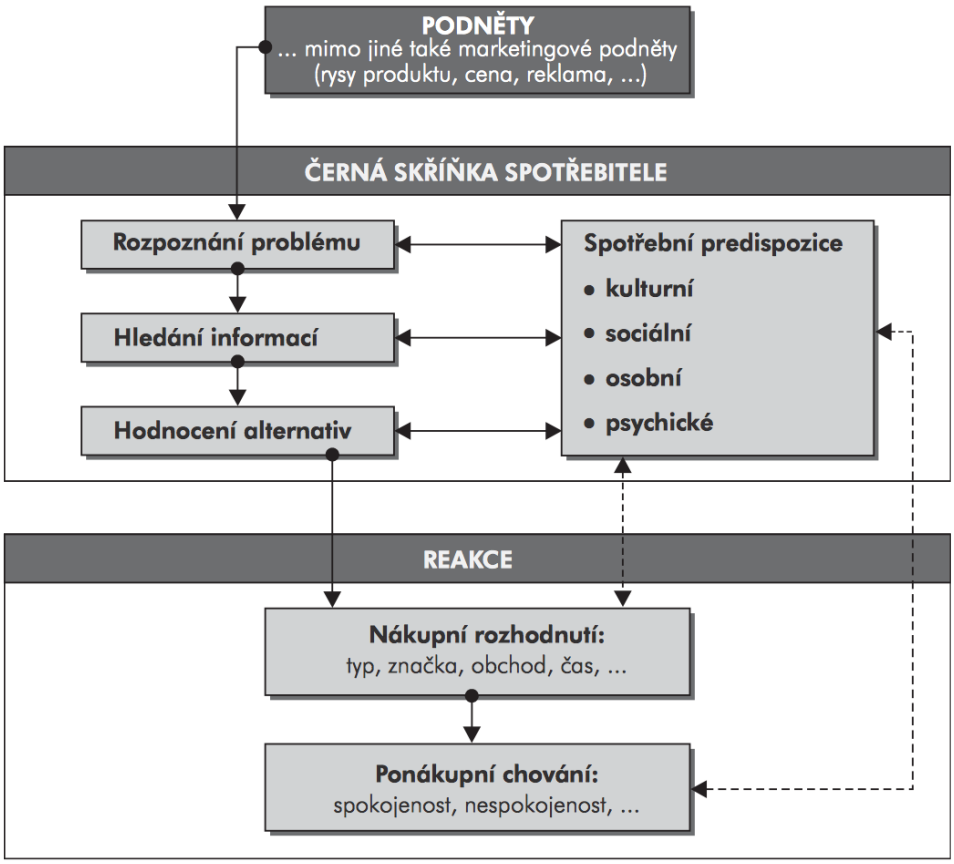
Pojem spotřebitel je rovněž definován v Zákoně 634/1992 Sb. o ochraně spotřebitele vymezen v §2 jako „fyzická osoba, která nejedná v rámci své podnikatelské činnosti nebo v rámci samostatného výkonu svého povolání".

Oproti tomu organizační spotřebitel zahrnuje ziskové či neziskové organizace, vládní úřady a instituce, které nakupují výrobky a služby pro svou činnost.

Spotřebitelské chování lze definovat jako dynamický, složitý a mnohorozměrný proces, který odráží souhrn rozhodnutí spotřebitele ve vztahu k získávání, užívání, spotřebě nebo likvidaci produktů. Uvádí důvody vedoucí k nákupu a užívání určitého výrobku, rovněž vlivy, které na spotřebitele zapůsobí. Společnosti si uvědomují, že jejich úspěch závisí na uspokojování potřeb zákazníků a proto se snaží o hlubší porozumění právě v oblasti chování spotřebitele. (Satish K Batra, 2009, s. 4)

Koudelka (2006. s. 6-7) uvádí čtyři směry výkladu spotřebního chování. Jsou jimi následující modely:

- Racionální modely aneb snaha vysvětlit spotřební chování na základě ekonomické racionality – na spotřebitele je nahlíženo jako na bytost jednající na základě ekonomické výhodnosti, vykládá spotřební chování jako výsledek racionálních úvah spotřebitele. Zákazník sleduje vazby mezi příjmem, cenami, vybaveností, rozpočtovými omezeními, marginálními užitky, křivkami indiference apod.
- Psychologické modely aneb snaha vysvětlit spotřební chování jako důsledek psychologických procesů – sleduje se především psychická podmíněnost spotřebního chování (jak spotřebitel vnímá vnější podněty, učí se spotřebnímu chování, apod.). Na chování spotřebitele je nahlíženo na základě Podnět → Reakce, neboli jako pozorování a popsání toho, jak spotřebitel reaguje na určité podněty.
- Sociologické modely aneb snaha vysvětlit spotřební chování na základě vlivů sociálního prostředí – zkoumají, jak je spotřební chování podmíněno sociálními okolnostmi, sociálními skupinami. Příkladem je působení módy.
- Zapojení modifikovaného modelu Podnět-černá skříňka-odezva – v tomto případě je pak možné na spotřební chování rámcově nahlížet jako na vazbu mezi predispozicemi k určitým spotřebním projevům. Jedná se o modifikaci psychologického modelu – zkoumají se vazby mezi podněty a reakcemi a snaží se poznat a vysvětlit pohled dovnitř černé skříňky spotřebitele, jak je znázorněno v obrázku č.1.

Obr. 1: Model Podnět-černá skříňka-odezva

Zdroj: Mulačová a Mulač (2013, s. 225)

Faktory ovlivňující chování spotřebitele „zespodu nahoru“

Dle KVS Madaana (2009, s. 82-97) existuje mnoho faktorů, které ovlivňují chování spotřebitelů. Většinu faktorů však obchodník nemá přímo pod svou kontrolou, ale pro porozumění spotřebitelskému chování jsou všechny důležité. Obchodníci se s vědomím těchto faktorů mohou pokusit ovlivnit chování při nákupu. Faktory z pravidla působí ve dvou úrovních, kdy první úrovní jsou makro vlivy – jedná se o kulturní a společenské faktory; druhou úrovní jsou mikro vlivy – jedná se o osobní a psychologické faktory. Obsah „černé skříňky spotřebitele“ se zmíněnými faktory ovlivňující chování spotřebitele, je graficky znázorněn na obrázku č. 2.

Obr. 2: Model Podnět-černá skříňka-odezva

Zdroj: dle Mulačová a Mulač (2013, s. 228)

Faktory ovlivňující chování spotřebitele „shora dolů"

Faktory, které dále ovlivňují spotřebitele, představuje soubor nástrojů nazývaný marketingový mix. Jedná se o jednotlivé prvky mixu, které může marketingový manažer namíchat v různé intenzitě a utvářet tak vlastnosti služeb nabízených zákazníkům. Původně obsahoval marketingový mix čtyři prvky (4P) – produkt, cenu, distribuci a marketingovou komunikaci. Tyto 4P pro účinné vytváření marketingových plánů nestačí v oblasti poskytování služeb, především kvůli vlastnostem služeb, a proto bylo nutné k tradičnímu marketingovému mixu připojit další 3P – materiální prostředí, lidé, procesy (Vaštíková, 2008).

Typologie spotřebitele

Vysekalová (2011, s. 236-249) ve své knize uvádí hned několik typologií spotřebitele na základě určitých kritérii. Kritérií, podle kterých je možné spotřebitelské chování třídit, je mnoho a proto existuje rovněž celá řada typologií.

Příkladem typologie spotřebitelů z hlediska jejich nákupního chování klasifikuje na návykově determinované, racionální, rozhodující se na základě ceny, impulzivní, emocionální a skupiny nových spotřebitelů, kteří se doposud nestabilizovali a proto je nelze přiřadit do žádné ze zmíněných skupin. Jeho klasifikace ukazuje, že je nezbytné brát v úvahu nejen osobnostní typ spotřebitele, ale i charakter spotřebovaného výrobku.

Dalším příkladem je klasifikace spotřebitele do čtyř typových kategorií, které představují kombinaci osobnostních vlastností a postojů ke světu obecně, ovlivňující i jejich postoje k nákupu. Jsou jimi:

- Bio zákazníci – lidé posedlí vším, co je přírodní, ekologické. Věří či doufají, že technologie bude sloužit přírodě.
- Vizionářští zákazníci – ti, kteří chtějí neustále zkoušet nové věci, vybočovat ze starých kolejí.
- Hedonističtí zákazníci – chtějí především prožít radost. Nestarají se moc o to, jak toho dosáhnout, ale chtějí všemi smysly zachytit ten nejpříjemnější prožitek.
- Zákazníci s představivostí – tito zákazníci chtějí, aby každý produkt vyprávěl příběh a nabídl něco ze života. Zákazník už není jenom kupující, chce se podílet na celém procesu.

Na základě výzkumů, kdy byly srovnány požadavky zákazníků s nabídkou maloobchodů, jsou prezentovány odlišné typy spotřebitelů, kdy nákupní chování je spjato s celkovým životním stylem a psychikou člověka. Podle celkové orientace nákupních referencí a způsobu rozhodování jsou spotřebitelé rozděleni do skupiny A) tradičně orientované nebo B) moderně orientované.

A) Tradiční celková nákupní orientace

- Opatrný konzervativec – nakupuje s racionálním a konzervativním rozhodováním, s nízkým podílem impulzivních nákupů, nedůvěřuje reklamě, nenechá se ovlivnit vzhledem ani značkou. Orientuje se nejvíce podle svých dosavadních zkušeností, jsou výrazně věrní osvědčeným značkám a produktům.
- Šetřivý – spotřebitel se snaží minimalizovat výdaje, nakupuje racionálně a pouze to, co skutečně potřebuje. Orientuje se především podle ceny, využívá slev a výprodejů.
- Loajální hospodyňka – nakupující orientovaný na sociální stránku nákupu, oceňuje příjemný personál v prodejně. Nakupuje častěji a v menším množství.
- Nenáročný flegmatik – nemá žádné nároky na prodejnu, ceny jsou mu rovněž lhostejné. Nakupuje v nejbližší prodejně.

B) Moderní celková nákupní orientace

- Ovlivnitelný – spotřebitel rozhodující se při nákupu emotivně, dá se ovlivnit reklamou či atraktivním vzhledem výrobku, často nakupuje impulzivně. Rovněž rád zkouší nové značky a výrobky.
- Náročný – kupující má vysoké požadavky na kvalitu, modernost či vybavenost nákupního místa. Vysoký důraz klade na nákupní komfort a služby poskytované prodejnou.
- Mobilní pragmatik – nakupující, jehož cílem je optimalizovat poměr cena/hodnota zboží, výrazně přednostuje velkoplošné prodejny.

Káva ve světě

Vývoj na světovém trhu s kávou se úzce pojí se zásadními výzvami celého tohoto průmyslu, který musí reagovat na zvyšující se náklady na produkci, klimatické změny, zvyšující se spotřebu kávy nebo snahu o udržitelnost do budoucna. Vzhledem k faktu oblíbenosti nápoje, jde o velký zdroj příjmu pro miliony pěstitelů po celém světě. Kávovník se pěstuje především v tropických oblastech zemí Afriky, Asie a Latinské Ameriky.[1]

Dle nejnovějších statistických údajů International Coffee Organization (ICO)[2] činí globální produkce kávy v letech 2015/16 148 milionů žoků (1 žok = 60 kg), kdy Arabika představuje 85,8 milionů a Robusta 62,2 milionů. Ve srovnání s lety 2014/15 byl zaznamenán nárůst produkce kávy o 1,4 milionů žoků. Mezi pět největších producentů[3] kávy řadíme Brazílii, Vietnam, Kolumbii, Indonésii a Etiopii, jejichž produkce je zaznamenána v tabulce č. 1. Brazílie zastává roli největšího producenta kávy více než 100 let, a její podíl na celosvětové úrodě kávy dosahuje až 35 %.

Tabulka 1: Největší světoví producenti kávy

Země	2013	2014	2015	2016
Brazílie	54 698	52 299	50 376	55 000
Vietnam	27 610	26 500	28 737	25 500
Kolumbie	12 163	13 339	14 009	14 500
Indonésie	11 265	11 418	12 317	10 000
Etiopie	6 527	6 625	6 714	6 600

Zdroj: International Coffee Organization, Total production by all exporting countries [online]. [cit. 2017-03-05], Údaje v tisících žoků (1 žok = 60 kg)

V Brazílii se vypěstuje nejvíce kávy druhu Arabika, naopak Robusta se pěstuje ve Vietnamu, který zažil od 80. let pěstitelský boom. ICO ve svých statistikách rozlišuje roční produkci kávy Arabika a kávy Robusta, viz tabulka č. 2. Úroda je v jednotlivých letech rozdílná a tyto rozdíly jsou zapříčiněny především výkyvy podnebí. K nárůstu produkce a následného exportu dochází u Arabiky, a v roce 2016 byl počet milionů žoků prozatím nejvyšší. Oproti tomu u kávy Robusta došlo k poklesu.

Tabulka 2: Produkce Arabiky a Robusty

Druh	2013	2014	2015	2016
Arabika	90 163	86 151	88 273	95 204
Robusta	61 967	62 572	63 165	56 419

Zdroj: International Coffee Organization, Total production by all exporting countries [online]. [cit. 2017-03-05], Údaje v tisících žoků (1 žok = 60 kg)

[1] Život s kávou. Na zemi

[2] The Current State of the Global Coffee Trade. International Coffee Organization

[3] Total production by all exporting countries. International Coffee Organization

Obliba kávy se neustále zvyšuje, čemuž nasvědčuje rovněž její zvyšující se spotřeba.4 Průměrná roční míra růstu od roku 2012/13 je přibližně 1,3 %. Spotřeba u importujících zemí v letech 2015/16 je 104,9 milionů žoků, u exportujících zemí 46,4 milionů žoků. Roční spotřeba 2015/16 tedy činí 151,3 milionů žoků. Pro srovnání v období 2014/15 byla světová spotřeba kávy 149,4 milionů žoků. Nejvíce kilogramů kávy ročně spotřebují5 tradiční importéři jako je Evropská unie (EU), Spojené státy americké (USA) a Japonsko. Mezi největší konzumenty exportních zemí se řadí Brazílie, Indonesie a Ethiopie. Spotřeba těchto zemí je zaznamenána v tabulce č. 3.

Tabulka 3: Největší konzumenti kávy

Země	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16
EU	41 662	41 456	42 426	42 887
USA	23 268	23 901	23 743	25 341
Brazílie	20 330	20 085	20 333	20 500
Japonsko	7 353	7 501	7 594	7 790
Indonésie	3 900	4 167	4 333	4 500
Ethiopie	3 400	3 650	3 675	3 700

Zdroj: International Coffee Organization, World coffee consumption [online]. [cit. 2017-03-05], Údaje v tisících žoků (1 žok = 60 kg)

European Coffee Federation (ECF)[6] sestavil na základě spotřeby kávy v letech 2013-2015 v evropských zemích žebříček největších konzumentů. První příčku zaujímá Německo, se spotřebou 1 077 432 tun kávy, dále následuje Itálie, Španělsko, Belgie, Rusko a Francie. Nejvíce tun kávy se vypije v západní Evropě.

Téměř třetina kávy, která se ke spotřebitelům dostane, pochází ze závodů dvou koncernů, jimiž jsou Nestlé a Kraft Foods (v Evropě známý jako Mondelēz International). Podíly těchto dvou společností jsou téměř neměnné a podle statistik Euromonitor International Nestlé ovládá okolo 25 % trhu, Kraft Foods přibližně 15 %. Zaměříme-li se na trh detailněji, švýcarská firma Nestlé působí na trhu se svými značkami Nescafé, Nespresso a Dolce Gusto. Americká společnost Kraft Foods vlastní značky Jacobs, Maxwell House a Carte Noire. Dalšími velkými hráči na světovém trhu kávy jsou společnosti J.M. Smucker Company (káva značky Folgers a Millstone), Sara Lee (káva značky Caboclo, Café do Ponto, Douwe Egberts), Tchibo, a jejich tržní podíly se pohybují přibližně okolo 5 %.7

Káva v České republice

Spotřebitelé v různých zemích požadují ve svém šálku kávy jiné vlastnosti, chuť závisí na osobních preferencích. V Evropě je káva nabízena obvykle jako hotová směs, která garantuje kávu v trvalé kvalitě přijatelné pro každý den. Čeští spotřebitelé požadují kávu aromatickou, plnou, silnou a hořkou, případně lehce nasládlou. Naopak u českých spotřebitelů neboduje nakyslá chuť kávy.[8] V průzkumu[9] agentury Stem/Mark (z roku 2016), ve kterém odpovídalo 1025 respondentů, se u Čechů zvyšuje zájem o kávu s mlékem. Mezi českými spotřebiteli je poslední dobou nejvíce populární caffe latte, které si kupuje 41 % lidí. Cappuccino pije 38 % populace, a espresso, které bylo v předchozích letech nejoblíbenější, se propadlo až na třetí pozici.

[4] *The Current State of the Global Coffee Trade.* International Coffee Organization

[5] *International Coffee Organization,* World coffee consumption

[6] *European Coffee Report 2014/15.* European Coffee Federation

[7] *Ze světa komoditní kávy: Kdo ovládá trh?* Kavovlisty.cz

[8] *Jak poznáme kvalitu? SVĚT KÁVY.* Konzument.cz

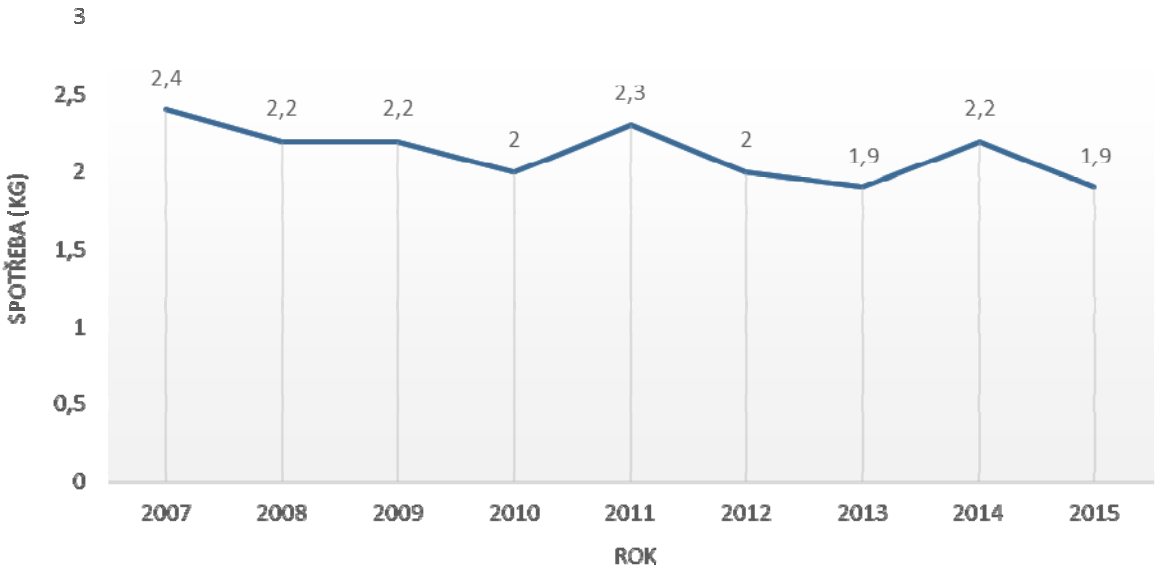
[9] *Průzkum: Češi dávají přednost kávě s mlékem*. Agris.cz

Spotřeba kávy v České republice je v porovnání se západoevropskými státy poměrně nízká. Nejaktuálnější statistika ICO[10] (kde je Česká republika členem od roku 2004) pro rok 2015 stanovuje celkovou spotřebu kávy v ČR na 763 000 žoků (1 žok = 60 kg). Dovoz kávy činil:

- 348 016 žoků zelené kávy,
- 1 075 393 žoků pražené kávy,
- 522 081 žoků rozpustné kávy.

Z mapování dovozu kávy za rok 2015 vyplývá, že český spotřebitel holduje rozpustné kávě nejvíce ze všech zemí v Evropě. Češi v poslední době v domácím prostředí dávají přednost kávě instantní, jak sami výrobci uvádějí, s plnou chutí a sametovou pěnou. Po přepočtu celkového množství na osobu vyplývá, že do České republiky se importuje přibližně 3,1 kg na osobu za rok.

Spotřeba zrnkové kávy na obyvatele za rok, dle dat Českého statistického úřadu[11], je zobrazena na následujícím grafu č. 1. Sinusoida znázorňuje výkyvy ve spotřebě. Nejvyšší roční spotřeba byla v roce 2007, kdy dosáhla 2,4 kg na jednoho obyvatele. Od roku 2007 dochází k poklesu ve spotřebě v České republice, až do roku 2013, kdy je pokles nejvýraznější. Následující rok se spotřeba již zvyšuje na 2,2 kg, v roce 2015 byl opět zaznamenán pokles na prozatímní minimum – 1,9 kg zrnkové kávy na obyvatele za rok.

Graf 1: Spotřeba zrnkové kávy v kg na obyvatele za rok

Zdroj: ČSU, Spotřeba potravin a nealkoholických nápojů (na obyvatele za rok) [online]. [cit. 2017-03-05]

Euromonitor International[12] uvádí, že během roku 2016 v ČR došlo ke snížení maloobchodních tržeb za kávu. Avšak v druhé polovině se pomalu zlepšila kupní síla českých spotřebitelů, která vedla k ochotě utratit více peněz za tento výrobek. V průběhu roku proběhla studie bezpečnosti kávy, zda je či není karcinogenní, a upoutala pozornost mnoha Čechů dbajících o své zdraví. I když pití kávy bylo přeřazeno do skupiny „neklasifikovatelné jako karcinogen“, vzrostla spotřeba čaje.

Na druhou stranu konzumace kávy v České republice měla v minulém století dlouhodobě vzestupný trend, kdy meziroční přírůstky činily 3 %. V polovině 60. let se

[10] *Czech Republic.* International Coffee Organization

[11] *Spotřeba potravin a nealkoholických nápojů (na obyvatele za rok).* Český statistický úřad

[12] *Coffee in the Czech Republic.* Euromonitor International

spotřebovalo pouze 0,7 kg kávy na osobu; o deset let později to bylo přibližně 1,4 kg; v roce 1980 již 1,8 kg; v polovině 80. let 2,1 kg; a v roce 1990 dosáhla spotřeba kávy na osobu v ČR 2,3 kg. (Jeníček, 1998)[13]

Český trh s kávou spadal[14], do listopadu 1989, výhradně pod kontrolu státního podniku Balírny obchodu. Prvního ledna roku 1991 se podnik rozkládá na dílčí společnosti, které byly během privatizace skoupeny skupinami Tchibo (pražírna Jihlava), Sara Lee (pražírna v Praze) a Kraft Foods (pražírna Valašské Meziříčí).

Český trh kávy je dlouhodobě pod vládou čtyř klíčových společností, kdy dohromady jejich objem prodeje tvoří až 85 % trhu. Podle nejaktuálnější statistiky Euromonitor International[15] v roce 2016 český trh kávy nejvíce zásoboval Jacobs Douwe Egberts (značky Jacobs, Tassimo, Moccona, Senseo, L´OR, Douwe Egberts, Kenco, Pilao, Gevalia) s tržním podílem 33 %. Následovala firma Nestlé Česko (značky Nespresso, Nescafé Dolce Gusto, Nescafé, Nescafé Cappuccino a 3in1) s podílem 24 %, na třetím místě byla s 22 % podílem společnost Tchibo Praha (značky Tchibo, Jihlavanka, Cafissimo, Davidoff Café) a s 4 % podílem Mokate Czech (značky Mokate, Cappuccino, Venezia, NYcoffee, 2in1, 3in1, Coffee Selected, Marila, Latte, Poranna, Global Coffe Group).

V anketě o nejdůvěryhodnější značku roku 2016[16] se potvrdilo, že Češi dávají při výběru zboží přednost značkám s mnoholetou tradicí, v oblasti kávy zvítězila značka Nescafé.

Vývoj maloobchodních cen pražené kávy má v České republice rostoucí tendenci. ICO ve své statistice[17] uvádí kolik US $ stojí spotřebitele 1 libra (= 0,45 kg) kávy. Prvním údajem je rok 1997, kdy cena byla 4,31 $ za 1 libru kávy. Další rok se cena zvýšila, ovšem roku 1999 šla úroveň ceny na 3,91 $. Následující roční údaje cen pomalu rostou po desetinách. Nejvyšší ceny bylo dosaženo v roce 2012, kdy 1 libra kávy spotřebitele vyšla na 7,13 $. Poté dochází k poklesu ceny a posledním rokem - 2015 - je cena 5,75 $ za 1 libru kávy.

Metodika

K získání dat potřebných k analýze chování spotřebitelů byla použita metoda kvantitativního výzkumu formou on-line dotazování. Dotazníkové šetření probíhalo od 30. ledna do 10. března 2017 a obsahovalo 28 otázek, kdy byly otázky rozděleny do pěti dílčích tematických celků. Pro obsahovou správnost a srozumitelnost otázek, byl proveden pretest na 10 respondentech

První část obsahovala dvě otázky filtrační, protože šetření je zaměřeno na spotřebitele v Brně, kteří konzumují kávu. Na základě těchto filtračních otázek byly nevyhovující dotazníky vyřazeny. Dotazníkového šetření se zúčastnilo celkem 387 respondentů. Na základě filtračních otázek ji bylo 91 vyřazeno. V dotazníku byly použity uzavřené, otevřené i polootevřené otázky. Otázky zaměřené na preference obsahovali hodnocené na základě bodové škály od 1 do 5 (1 = nejméně důležité, 5 = nejvíce důležité).

Dotazník měl elektronickou i tištěnou formu. Online šetření probíhalo pomocí nástroje Forms společnosti Google, kde byl vytvořen elektronický dotazník. Tištěné dotazníky byly distribuovány v brněnských kavárnách. Tyto odpovědi byly poté přeneseny do elektronické verze. Data byla následně zpracována v programu MS Excel 2010.

Výzkumné hypotézy byly stanoveny na základě sekundárních dat (hypotézy 1-4) a na základě odborného odhadu (hypotézy 5-7). Hypotézy budou porovnány s výsledky dotazníkového šetření, kdy se potvrdí nebo vyvrátí. Při monitorování závislosti mezi více

[13] *Mezinárodní vazby obchodu kávou v České republice a její spotřeba.* Agris.cz

[14] *Ze světa komoditní kávy: Kdo ovládá trh?* Kavovlisty.cz

[15] *Coffee in the Czech Republic.* Euromonitor International

[16] *Nejdůvěryhodnější značky roku 2016 – Češi zůstávají věrní tradici.* Agris.cz

[17] *Retail prices of roasted coffee in selected importing countries.* International Coffee Organization

proměnnými byla vytvořena kontingenční tabulka, ze které bylo možno testovat některé statistické hypotézy H, což je „tvrzení o vlastnostech rozdělení pravděpodobnosti pozorované náhodné veličiny X s distribuční funkcí F (x, 9) nebo náhodného vektoru (X, Y) se simultánní distribuční funkcí F (x, y, 9) apod. Postup, jímž ověřujeme danou hypotézu, se nazývá test statistické hypotézy. Proti testované hypotéze H, nazývané také nulová hypotéza, stavíme tzv. alternativní hypotézu H, kterou volíme dle požadavků úlohy.“[18]

K výpočtu hypotéz byly použity vzorce:

a) Test dobré shody:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^{k} \frac{(X_i - Np_i)^2}{Np_i}$$

Hodnotu výsledné veličiny porovnáme s kritickou hodnotou příslušného rozdělení chí-kvadrát, na požadované hladině významnosti. „Test dobré shody zjišťuje, zda sledovaná veličina má rozdělení pravděpodobnosti určitého typu.“[19]

b) Pearsonův test nezávislosti:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^{r}\sum_{j=1}^{c} \frac{\left(n_{ij} - \frac{n_{i\bullet}n_{\bullet j}}{n}\right)^2}{\frac{n_{i\bullet}n_{\bullet j}}{n}}$$

„Test nezávislosti se používá se k posouzení závislosti dvou kvalitativních měřených na prvcích téhož výběru.“[20]

c) Cramerův koeficient:

$$V = \sqrt{\frac{K}{n.(m-1)}}$$

Tento koeficient nabývá hodnot 0 až 1. Čím blíže je k 1, tím je závislost větší a naopak.[21]

Identifikace respondentů

Výzkumu se zúčastnilo 77 % žen a 23 % mužů, což představuje 227 vyplněných dotazníků od žen a 69 dotazníků od mužů. Nejpočetnější skupinou v dotazníkovém šetření byla věková kategorie 18 – 25 let s 32 % zastoupením, druhé největší zastoupení tvořili dotazovaní ve věku 26 – 35 let s 31%, třetí nejpočetnější věkovou kategorií byli respondenti ve věku 36 – 45 let s 18 %. Mezi méně početné věkové skupiny oslovené při dotazníkovém šetření patří 46 – 55 let s 13 %, 56 – 70 let s 5 % a kategorie méně než 18 let s 1 %. Během výzkumu se nepodařilo oslovit ani jednoho zástupce ze skupiny více než 70 let.

Počet respondentů z Brna byl tedy 296, přičemž největší skupina uvedla, že jsou zaměstnanci (53 %). Druhé nejpočetnější zastoupení mají studenti s podílem 21 %. Mezi další oslovené spotřebitele patří OSVČ s 12 %, osoby na mateřské dovolené s podílem 9 % a osoby pobírající důchod s 3 %. Nejméně početnou skupinou byla nezaměstnaný s podílem 2%.

Celkem 44 % respondentů hodnotí svůj příjem jako dostačující, vyhovujícím příjmem celkem 34 %, s nízkým 17 %, 3 % respondentů se zařadilo do skupiny s vysokým příjmem a nejmenší zastoupení měla kategorie „nedostačující“ s 2 %.

[18] *KARPÍŠEK, Zdeněk. Elektronické informační zdroje [elektronická skripta]. 2007. s. 18. [cit. 2016-04-07]. Text dostupný z: https://is.sting.cz/auth/el/7310/zima2000/KMR_P/um/KMR_2007.pdf*

[19] UPOL. *Statistika.* [online]. 3. 1. 2015 [cit. 2016-04-07]. Dostupné z: *http://ulb.upol.cz/praktikum/statistika3.pdf*

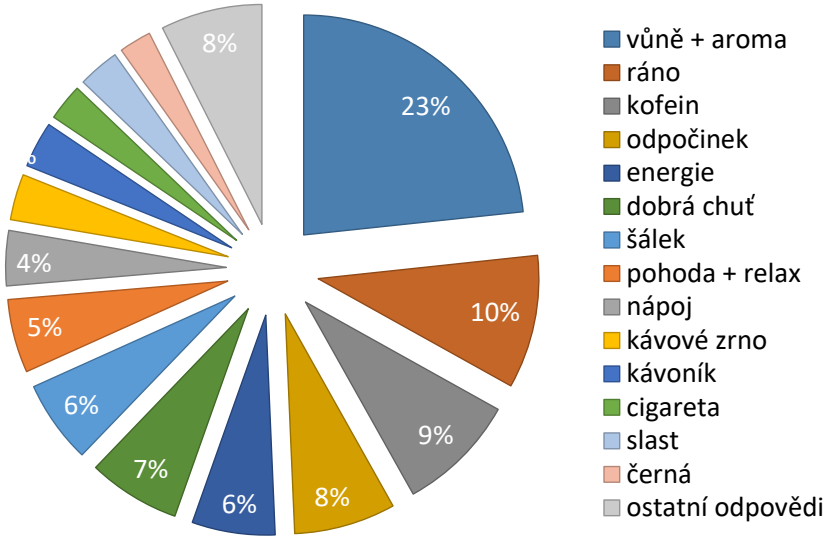
[20] Tamtéž.

[21] Tamtéž.

Výsledky

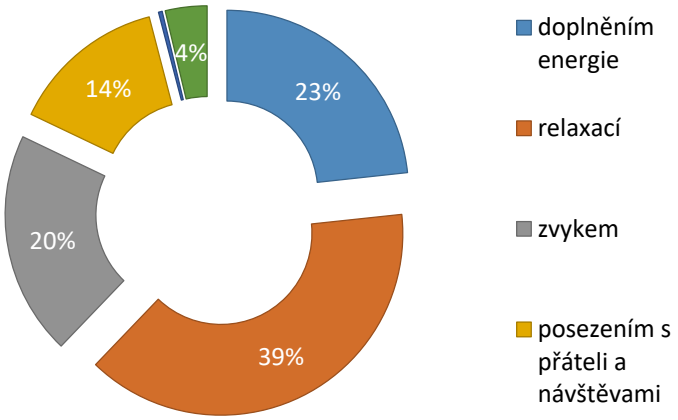
Asociace spotřebitelů s pojmem „káva“

Cílem otázky „Co se Vám jako první vybaví pod pojmem „káva?“ bylo zjištění subjektivních pocitů spotřebitele ke kávě. Tato otázka byla otevřená, a proto se objevilo mnoho různých i poměrně odlišných odpovědí. Nicméně po detailnějším průzkumu bylo na základě společných jmenovatelů a nejčastěji zapsaných odpovědí sestaveno 15 kategorií, včetně kategorie „ostatní odpovědi“. Dotazovaní spotřebitelé nejčastěji na tuto otázku uváděli odpověď související s vůní a arómatem kávy (23 % oslovených). Dále 10 % odpovědělo, že se jim vybaví slovo ráno. Třetí nejčastější odpovědí byl kofein (9%).

Graf 2: Asociace s pojmem káva

Zdroj: vlastní zpracování; (n=296)

Graf 3: Hlavní důvod pití kávy

Zdroj: vlastní zpracování; (n=296)

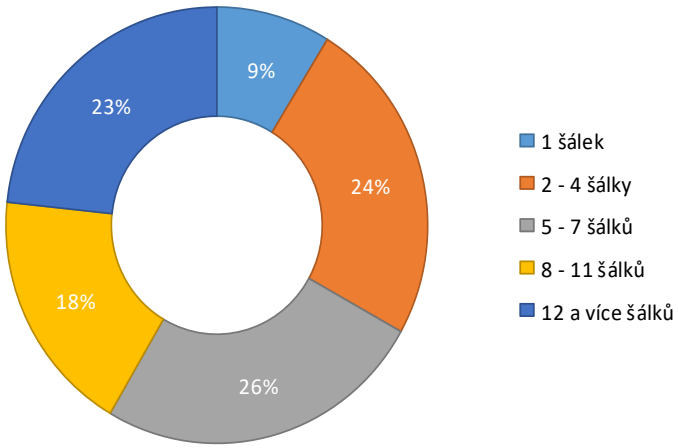
Dále byl zjišťován hlavní důvod pití kávy. Spotřebitele mají pití kávy nejčastěji spojeno s relaxací. Tuto odpověď uvedlo 39 %, což představuje největší část prstencového grafu č. 3. Druhým důvodem, který vede ke konzumaci kávy, je doplnění energie s podílem 23 % dotazovaných. Jako třetí nejčastěji zvolená odpověď je zvyk (20 %). Další v pořadí bylo posezení s přáteli a návštěvami (14 %), možnost jiné (4 %) a nejméně volený byl pozitivní

účinek pro zdraví, kdy tato možnost byla zvolena pouze jedním respondentem. Při volbě varianty jiné měl respondent prostor pro vepsání vlastní a chybějící možnosti. V tomto případě bylo zjištěno, že zmíněných 11 respondentů souhlasí se všemi uvedenými možnostmi a není schopen vybrat právě jeden výrok, který jej vystihuje nejvíce.

U těchto dvou otázek je možno vidět jistou propojenost mezi odpověďmi. U respondentů uvádějících v otevřené otázce „energie“ či „pohoda + relax“ se tyto odpovědi shodují.

Frekvence konzumace a nákupu

Kategorie frekvence pití kávy jsou relativně vyrovnané. Celkem 26% vypije v průměru 5 – 7 šálků. Dále celkem 24 % zvolilo možnost 2 – 4 šálků a 23 % pije 12 šálků a více. Rozdělení jednotlivých respondentů podle četnosti konzumace kávy za týden je možno vidět v grafu číslo 4. Dále bylo zjištěno, že nejčetnější skupina respondentů (113) kávu kupuje jednou za měsíc, méně než jednou za měsíc kávu kupuje 93 respondentů a 27 respondentů uvedlo, že kupují kávu vícekrát za měsíc.

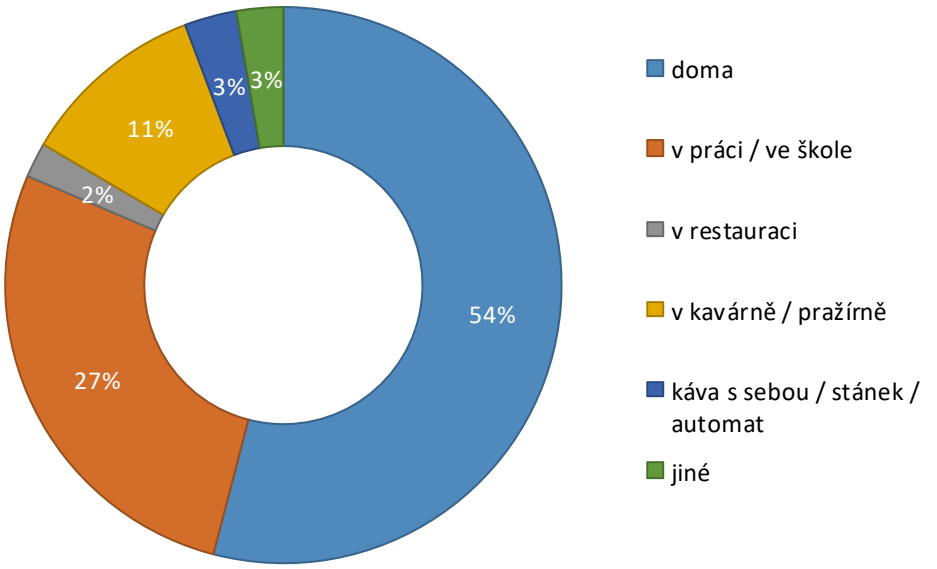

Graf 4: Frekvence konzumace kávy (za týden)

Zdroj: vlastní zpracování; (n=296)

Místo konzumace a nákupu

V polootevřené otázce měli respondenti označit místo, kde kávu nejčastěji konzumují. Na výběr bylo ze šesti možností (včetně možnosti jiné, kdy mohl spotřebitel dopsat nezmíněnou možnost) s tím, že je možné označit pouze jednu. Místa nejčastější konzumace kávy jsou zobrazeny v následujícím grafu číslo 5. Přes polovinu dotazovaných – 54 %, tj. 160 respondentů, uvedlo, že kávu konzumují doma. Tři čtvrtiny těchto konzumentů rovněž uvedlo, že průměrně za týden vypijí 12 a více šálků v předchozí otázce. Dále v práci / ve škole, v závislosti na jejich ekonomické aktivitě, s podílem 27 %. Následně 11 % dotazovaných spotřebitelů na trhu kávy v Brně konzumují kávu v kavárně či pražírně. Ostatní možnosti jsou zanedbatelné, v rozmezí 2 – 3 %. V případě varianty jiné, byla osmi respondenty připsána odpověď na návštěvách.

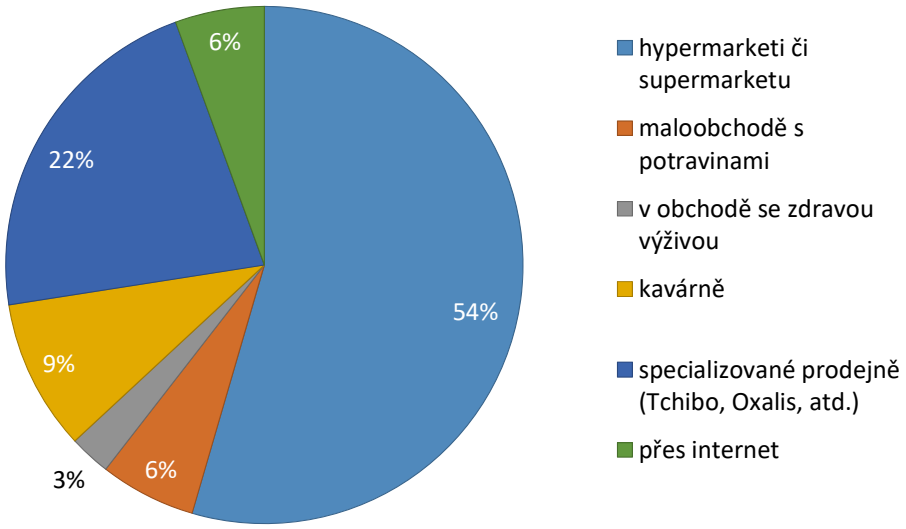

Graf 5: Nejčastější místo konzumace kávy

Zdroj: vlastní zpracování; (n=296)

Respondenti nejčastěji nakupují kávu v hypermarketu či supermarketu s podílem 54 %. Další nejpočetnější zastoupení měly specializované prodejny (např. Tchibo, Oxalis) s 22 %, následně kavárny s 9 %.

Nejčastější místo nákupu kávy

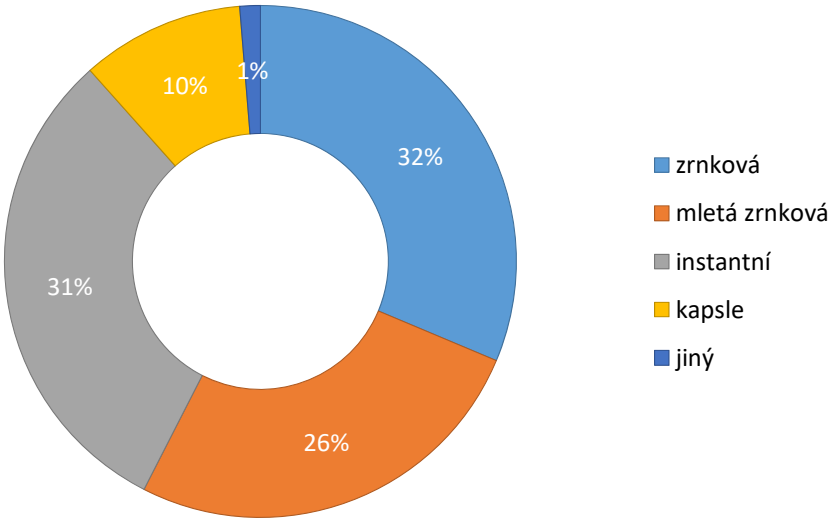

Graf 6: Nejčastější místo nákupu kávy

Zdroj: vlastní zpracování; (n=233)

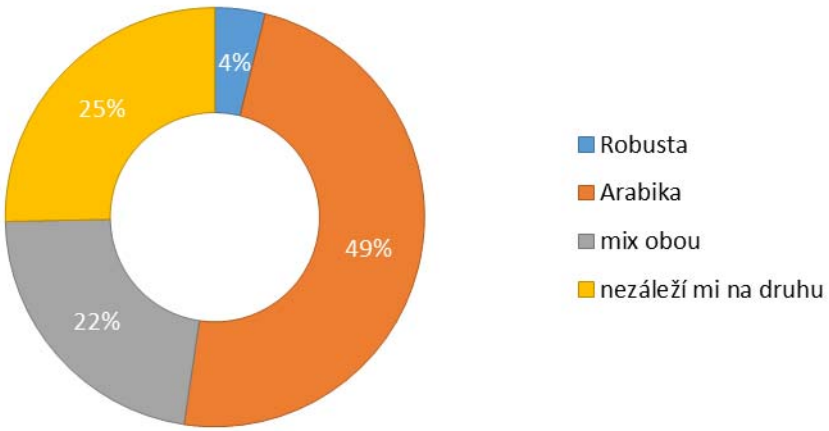
Preference druhu a typu kávy

Spotřebitel na trhu nalezne čtyři základní typy kávy. Jedná se o kávu zrnkovou, mletou zrnkovou, instantní a v kapslích. Dotazovaní se museli v další otázce rozhodnout, který typ kávy kupují k domácí přípravě nejčastěji. Nejvíce respondentů (32 %) preferuje při nákupu kávu zrnkovou, kterou podle výsledků k předešlé otázce nejčastěji spotřebitelé kupují ve specializované prodejně a přes internet. Hned v závěsu jsou respondenti (31 %), kteří nejčastěji kupují kávu instantní. Instantní káva je vždy kupována v hypermarketu či supermarketu. Třetí nejvíce uváděnou možností byla káva mletá zrnková s 26 % podílem, která je nakupovaná v hypermarketu či supermarketu, kavárně a rovněž maloobchodě s potravinami. V této otázce využili 3 respondenti možnosti jiné, kde uváděli kombinace typu kávy – domů kupují nejčastěji kávu namletou, avšak do práce kapsle či instantní kávu. Následující graf znázorňuje relativní zastoupení respondentů.

Graf 7: Preference typu kávy

Zdroj: vlastní zpracování; (n=233)

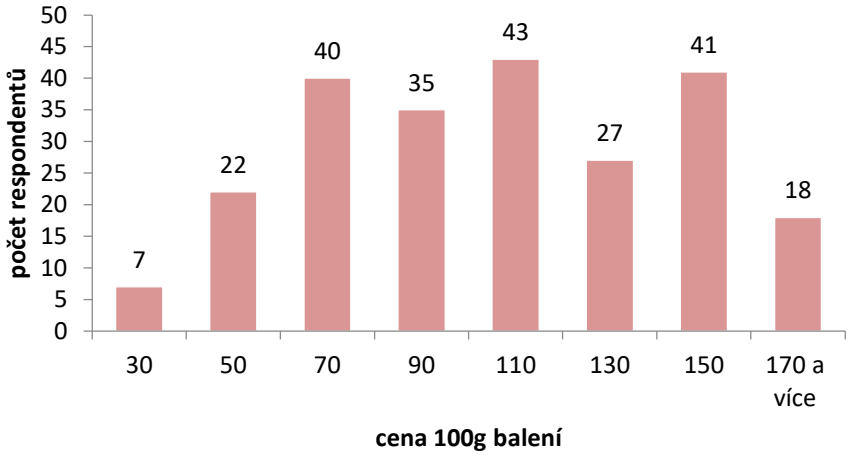

Graf 8: Preference druhu kávy

Zdroj: vlastní zpracování; (n=233)

Dále bylo zjištěno, že téměř polovina zkoumaného vzorku (49 %) dává při nákupu kávy přednost druhu Arabika. Toto tvrzení zvolili především dotazovaní, kteří v návaznosti na předchozí otázku vybrali možnost zrnková káva a mletá zrnková káva. Druhé velké části, 25 % při nákupu nezáleží na druhu kávy – jedná se o konzumenty kávy instantní. U 22 % dotazovaných je preference mixu obou druhů. Robustu nakupují jen 4 % spotřebitelů, pouze muži.

Oslovení spotřebitelé na trhu kávy v Brně mohli vybrat z 8 možností, jakou částku jsou ochotni za balení 100 g kávy vynaložit. Údaj se zaznamenával v podobě zakroužkování sumy na číselné ose. Z odpovědí vyplývá, že nejvíce respondentů (18 %) je ochotno zaplatit 110 Kč. Další nejčastější suma byla uvedena 150 Kč (byla volena spotřebiteli, kteří preferují kávu zrnkovou).

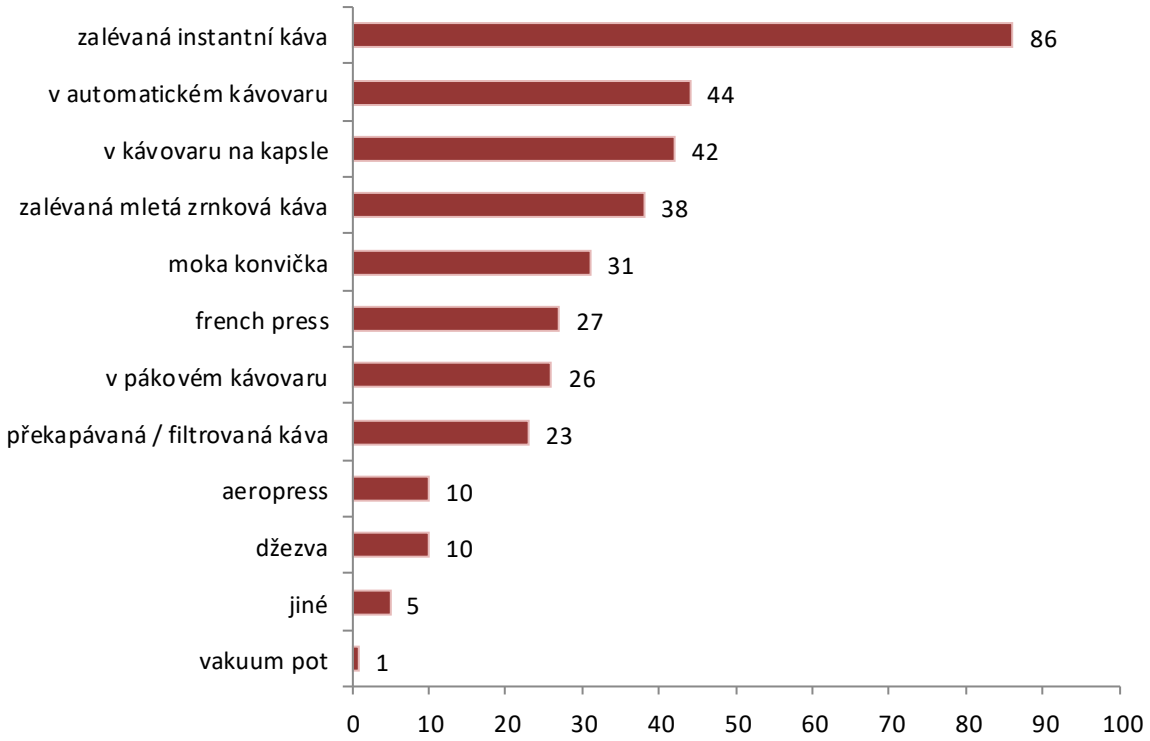

Graf 9: Vyhovující cena za 100g balení kávy

Zdroj: vlastní zpracování; (n=233)

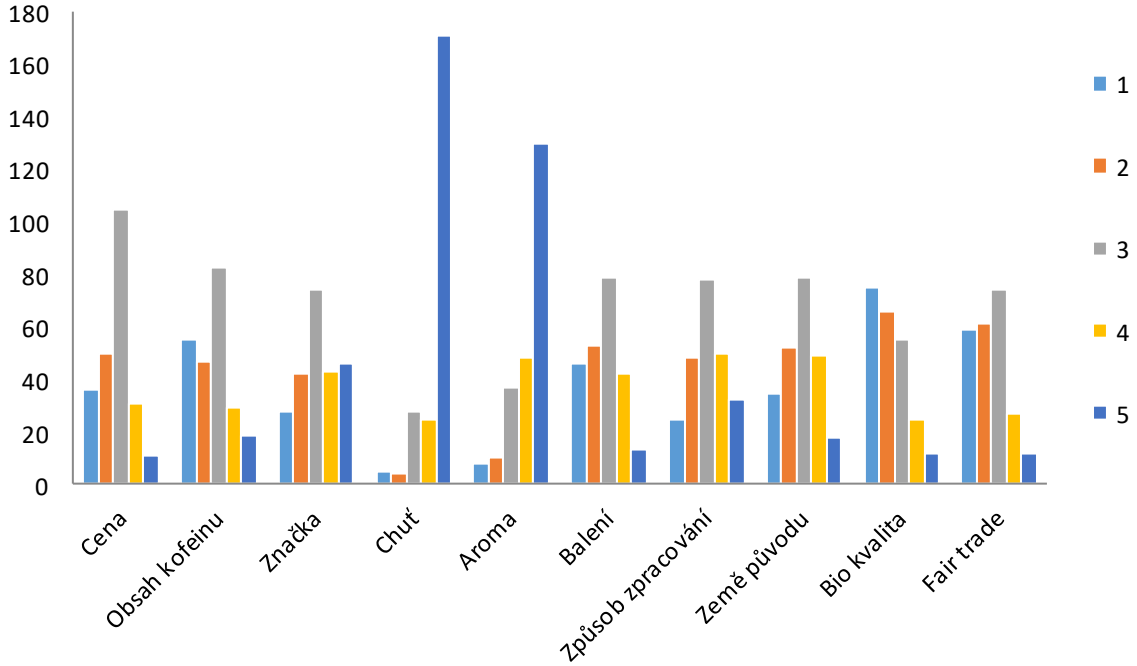
Domácí příprava kávy

Existuje hned několik způsobů, jak kávu připravit. Otázka byla proto spojena s výběrem několika možností, maximálně však 3, kde respondent odpovídal, jak si právě on v domácím prostředí kávu připravuje. Z grafu č. 10 je patrné, že nejčastější přípravou kávy je u dotazovaných (25 %) zalévaná instantní káva. Dále jsou mezi spotřebiteli velmi oblíbené kávovary, což dokazují další dvě nejčastěji zaznačené odpovědi. Druhým nejrozšířenějším způsobem přípravy kávy mezi respondenty je příprava v automatickém kávovaru s podílem 13 %, následně je to s podílem 12 kávovar na kapsle. Mezi jiné metody přípravy kávy, které dotazovaní využívají, patří french press, aeropress, překapávaná / filtrovaná káva, moka konvička, atd. Kompletní přehled s četnostmi výskytu jednotlivých způsobů přípravy můžeme vidět v následujícím grafu.

Graf 10: Způsob přípravy kávy v domácím prostředí

Zdroj: vlastní zpracování; (n=233)

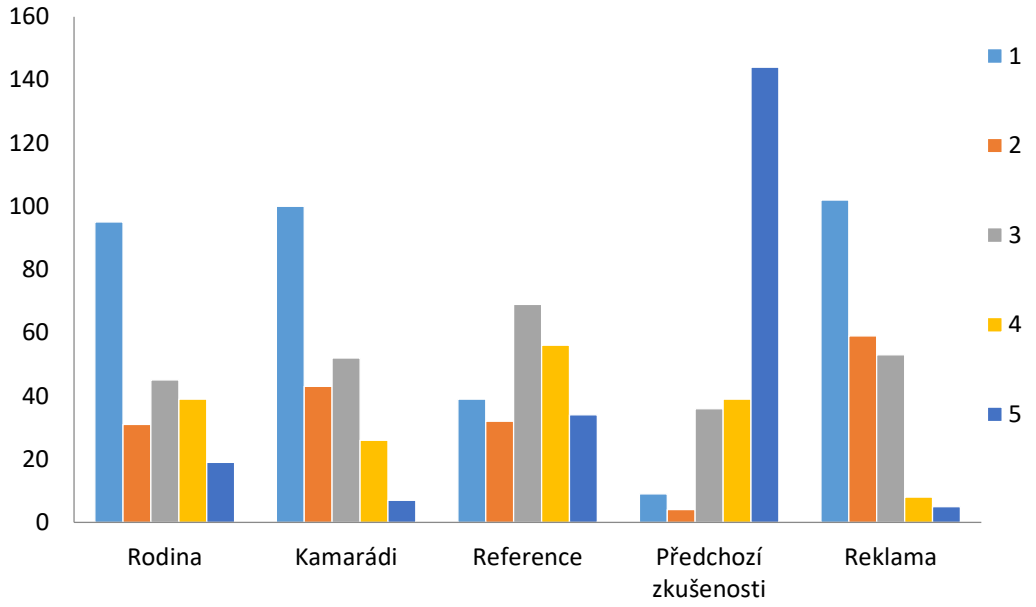
Graf 11: Preference spotřebitelů při nákupu kávy

Zdroj: vlastní zpracování; (n=233)

Působící faktory při výběru a nákupu kávy

Mezi hodnotící kritéria byla zařazena cena, obsah kofeinu, značka, chuť, aroma, balení, způsob zpracování, země původu, bio kvalita a fair trade. Respondenti vybírali na stupnici od 1 do 5. Hodnota 1 představovala nejméně důležité, tedy nejméně ovlivňuje dotázaného při výběru kávy. Z grafu č. 11 vyplývá, že jednoznačně nejvíce respondenty ovlivňuje chuť kávy (171 respondentů), následně aroma (130 respondentů). Naopak spotřebitelé považují za nejméně důležité kritérium při výběru kávy značení bio kvalita kávy (75 respondentů) a fair trade (59 respondentů).

Respondent měl také vyjádřit svůj postoj k tomu, kdo nebo co jej při samotném nákupu kávy ovlivňuje nejvíce. Mezi tyto kritéria byla zařazena rodina, kamarádi, reference, předchozí zkušenosti a reklama. Zkoumaný vzorek hodnotil na stupnici od 1 do 5, podle toho, které možnosti jej ovlivňují hodně nebo naopak málo. Hodnota 1 představovala nejméně ovlivňující kritérium, jak je možno vidět v grafu číslo 12. Nejvíce a jednoznačně oslovené respondenty ovlivňují při nákupu předchozí zkušenosti, což odpovědělo 144 respondentů, následně jsou důležitým kritériem při nákupu kávy reference s 34 odpověďmi. Oproti tomu za nejméně ovlivňující spotřebitelé označili možnosti reklama (102 respondentů) a kamarádi (100 respondentů).

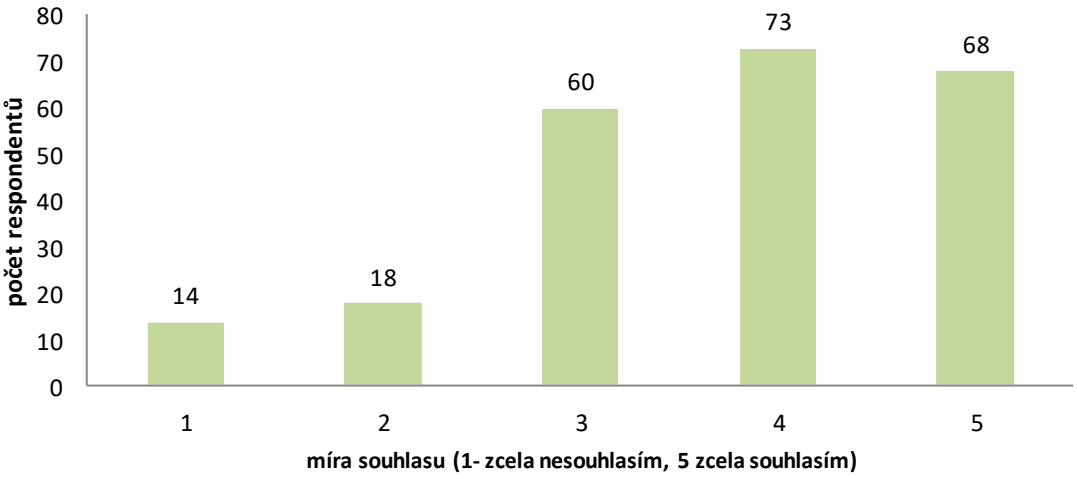

Graf 12: Ovlivňující kritéria při samotném nákupu kávy

Zdroj: vlastní zpracování; (n=233)

Loajalita ke značce a ochota vyzkoušet novou značku

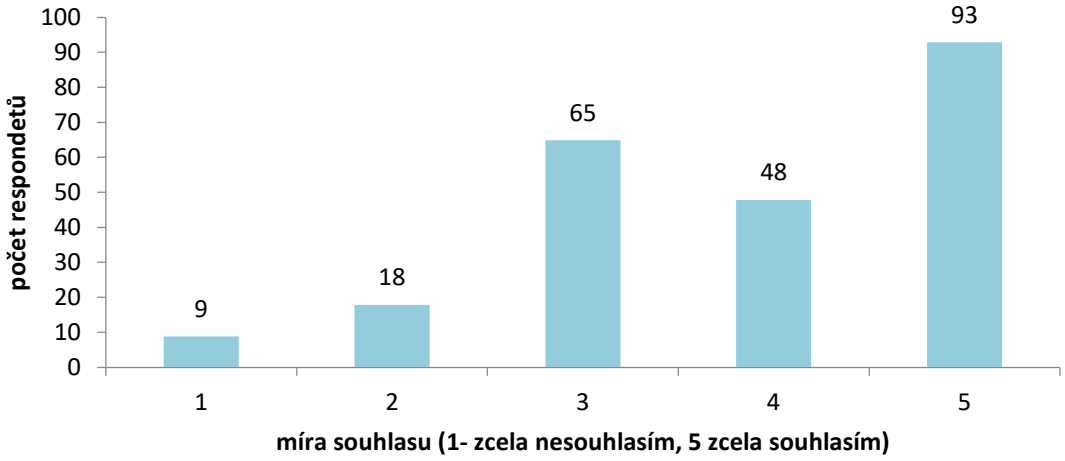
V návaznosti s nejčastěji kupovanou značkou byly uvedeny dva výroky, a respondent se měl rozhodnout, nakolik s nimi souhlasí. V případě uvedení 1 – zcela nesouhlasím, oproti tomu 5 – zcela souhlasím. Z odpovědí v grafu číslo 12 vyplývá, že většina dotazujících je při nákupu kávy věrná své oblíbené značce.

Graf 13: Věrnost oblíbené značce

Zdroj: vlastní zpracování; (n=233)

Graf 14 ukazuje, že 93 respondentů je bez problému ochotna vyzkoušet novou značku, následně 65 respondentů zaujímá střední postoj. Pouze 9 respondentů není ochotno vyzkoušet novou značku.

Graf 14: Ochota zkoušet nové značky

Zdroj: vlastní zpracování; (n=233)

Můžeme tedy konstatovat, že jsou respondenti věrní své oblíbené značce, ovšem pokud se naskytne příležitost, nebrání se vyzkoušet další značky a porovnávat.

Shrnutí a doporučení

Dotazníkového šetření se zúčastnilo 387 respondentů, avšak po zodpovězení filtračních otázek bylo zařazeno do šetření 296 respondentů. Ve výzkumném vzorku spotřebitelů bylo 77 % žen a 23 % mužů. Největším věkovým zastoupením byla s podílem 32 % kategorie 18 – 25 let, následně s 31 % kategorie 26 – 35 let. Nadpoloviční většina (53 %) dotazovaných jsou zaměstnanci a 44 % respondentů označilo svůj příjem jako dostačující.

Můžeme konstatovat, že respondentům se ve spojení s pojmem káva nejčastěji vybaví vůně a aroma, následně mají kávu spojeny s ránem. Nejvíce spotřebitelů (24 %) ve zkoumaném vzorku vypijí v průměru za týden 5 – 7 šálků. Pití kávy má 115 respondentů spojeno s relaxací a nejčastěji kávu konzumují v pohodlí domova. Naopak kávu k domácí přípravě si nekupuje 21 % z odpovídajících spotřebitelů.

Celkově respondenti kupující kávu k domácí přípravě nakupují nejčastěji v hypermarketu či supermarketu a to jednou za měsíc. Při nákupu je nejčetnější preferovanou skupinou káva zrnková (32 %), poté káva instantní (31 %). Při výběru druhu kávy dávají přednost Arabice. Nejobvyklejším způsobem přípravy je zalévaná instantní káva, poté příprava v automatickém kávovaru. Pro dotazované je nejdůležitějším faktorem při výběru kávy jeho chuť (171 respondentů) a při samotném nákupu kávy je nejvíce ovlivňují předchozí zkušenosti (144 respondentů). Spotřebitelé nejčastěji kupují 200 g balení, a za 100 g balení jsou ochotni zaplatit 110 Kč. Mezi spotřebiteli je nejčastěji nakupovaná káva značky Tchibo a při nákupu jsou spíše věrní své oblíbené značce. Ochotni jsou ovšem vyzkoušet i nové značky kávy.

Mezi návrhy, které jsou určeny pro výrobce na trhu kávy, je zařazen cupping pro zvýšení povědomí o značce. Tato degustace kávy na veřejném prostranství města Brna řízená baristou, by se potýkala se skrytím značky. Značku by se dozvěděl spotřebitel až po vypití a ohodnocení tří zkušebních vzorků, u kterých by se domníval, že jsou odlišné. Dalším návrhem je sponzoring a spolupráce výrobců s jinými institucemi, jako například standardizační organizace, událost Týden kávy a kavárny.

Pro supermarkety a hypermarkety by bylo zajímavé propojení s festivalem Týdne kávy. Sdělení prostřednictvím letáků, vstupní brány, wobblerů a dalších POP nástrojů, využití slev nebo spotřebitelské soutěže v podobě vědomostního kvízu. Druhý návrh se týká poskytování vzorků kávy v místě prodeje. Potencionální zákazník si kávu doma připraví a na základě zkušeností se může rozhodnout o budoucím nákupu. Dále potom možnosti ochutnávky, jež by mohla být pojata ve formě workshopu, kdy si zákazník má možnost připravit kávu sám v přítomnosti hostesky, která poskytuje informace o produktu a výrobci a závěrem předává propagační letáček k danému produktu.

Pro kavárny by bylo zajímavé zavedené věrnostního systému, který má pomoci zvednout návštěvnost konkrétního podniku. Využita je zákaznická věrnostní karta, na kterou zákazník sbírá razítka a následně je odměněn kávou zdarma. Pro subjekty působící na trhu kávy i pro cílovou skupinu by mohlo být přínosné, pokud by se kavárny hodnotili z hlediska různých kritérií specializovanými baristy. Následně by se vytvořil a průběžně aktualizoval žebříček. Cílem by bylo šíření jména subjektů a také zvyšování kvality poskytovaných produktů a služeb.

V úvodu vlastního výzkumu bylo stanoveno sedm výzkumných hypotéz, které mohou být po vyhodnocení dotazníkového šetření potvrzeny nebo vyvráceny.

- První hypotéza „Preferována je při spotřebě káva druhu Arabika“ se potvrdila.
- Druhá hypotéza „V Brně dávají spotřebitelé přednost kávě instantní před ostatními typy kávy“ se nepotvrdila, ovšem velmi těsně.
- Třetí hypotéza „Brněnští spotřebitelé si v kavárnách nejčastěji objednávají kávu s mlékem, nejvíce je to Caffe latte“ se potvrdila.
- Čtvrtá hypotéza „Nejčastěji spotřebitel kupuje kávu značky Jacobs“ se nepotvrdila.
- Pátá hypotéza „Spotřebitelé mají pití kávy spojeno s relaxací“ se potvrdila.
- Šestá hypotéza „Nejdůležitější faktorem při výběru kávy je chuť“ byla rovněž potvrzena.
- Sedmá hypotéza „Spotřebitelé jsou při nákupu věrní své oblíbené značce“ se potvrdila.

Díky realizovanému šetření se mohou výrobci, prodejci i kavárny blíže seznámit se spotřebitelským chováním a rozhodováním při konzumaci a nákupu kávy. Tyto informace mohou zefektivnit marketingová nástroje těchto subjektů a zvýšit spokojenost zákazníků.

Literatura:

COFFEE IN THE CZECH REPUBLIC. EUROMONITOR INTERNATIONAL [online]. [cit. 2017-03-04] Dostupné z: http://www.euromonitor.com/coffee-in-the-czech-republic/report.

CZECH REPUBLIC. INTERNATIONAL COFFEE ORGANIZATION [online]. [cit. 2017-03-04] Dostupné z: https://infogr.am/_/mVefYWdziK1yHVJvbUSZ.

EUROPEAN COFFEE REPORT 2014/15. EUROPEAN COFFEE FEDERATION [online]. [cit. 2017-03-04] Dostupné z: www.ecf-coffee.org/images/European_Coffee_Report_2014-15.pdf.
JAK POZNÁME KVALITU? SVĚT KÁVY. KONZUMENT.CZ [online]. [cit. 2017-03-04] Dostupné z: http://www.konzument.cz/users/publications/4-publikace/81-svet-kavy.pdf.
KARPÍŠEK, Zdeněk. Elektronické informační zdroje [elektronická skripta]. 2007. s. 18. [cit. 2016-04-07]. Text dostupný z: www.is.sting.cz/auth/el/7310/zima2000/KMR_P/um/KMR_2007.pdf
KOUDELKA, J. Spotřební chování a segmentace trhu. Praha: Vysoká škola ekonomie a managementu, 2006, 227 s. Edice učebních textů. Marketing. ISBN 80-86730-01-8.
KVS MADAAN. Fundamentals of Retailing. Tata McGraw Hill Education Private Limited, 2009, 312 s. ISBN 978-0-07-009149-8.
MEZINÁRODNÍ VAZBY OBCHODU KÁVOU V ČESKÉ REPUBLICE A JEJÍ SPOTŘEBA. Agris.cz [online]. [cit. 2017-03-04] Dostupné z: www.agris.cz/Content/files/main_files/48/125792/Jenicek.doc.
MULAČOVÁ, V., MULAČ. P., Obchodní podnikání ve 21. století. Praha: Grada, 2013. Finanční řízení. 520 s. ISBN 978-80-247-4780-4.
NEJDŮVĚRYHODNĚJŠÍ ZNAČKY ROKU 2016 – ČEŠI ZŮSTÁVAJÍ VĚRNÍ TRADICI. Agris.cz [online]. [cit. 2017-03-04] Dostupné z: http://www.agris.cz/clanek/194254.
PRŮZKUM: ČEŠI DÁVAJÍ PŘEDNOST KÁVĚ S MLÉKEM. Agris.cz [online]. [cit. 2017-03-04] Dostupné z: http://www.agris.cz/clanek/194266.
RETAIL PRICES OF ROASTED COFFEE IN SELECTED IMPORTING COUNTRIES. International Coffee Organization [online]. [cit. 2017-03-04] Dostupné z: http://www.ico.org/historical/1990%20onwards/PDF/3b-retail-prices.pdf.
SATISH K BATRA, S.H.H. Kazmi. Consumer Behaviour. 2nd ed. Excel Books India, 2009. 544 s. ISBN 978-81-7446-644-0.
SCHIFFMAN, Leon G. a Leslie Lazar KANUK. Nákupní chování. Brno: Computer Press, 2004. 633 s. ISBN 80-251-0094-4.
SPOTŘEBA POTRAVIN A NEALKOHOLICKÝCH NÁPOJŮ (NA OBYVATELE ZA ROK). Český statistický úřad [online]. [cit. 2017-03-04] Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/32782524/2701391601.pdf/ceb2a48c-c8b3-4383-b684-f12ff8bcd1fe?version=1.0.
THE CURRENT STATE OF THE GLOBAL COFFEE TRADE. INTERNATIONAL COFFEE ORGANIZATION [online]. [cit. 2017-03-04] Dostupné z: http://www.ico.org/monthly_coffee_trade_stats.asp.
TOTAL PRODUCTION BY ALL EXPORTING COUNTRIES. International Coffee Organization [online]. [cit. 2017-03-04] Dostupné z: http://www.ico.org/prices/po-production.pdf.
UPOL. *Statistika.* [online]. 3. 1. 2015 [cit. 2016-04-07]. Dostupné z: www.ulb.upol.cz/praktikum/statistika3.pdf
VAŠTÍKOVÁ, M. Marketing služeb: efektivně a moderně. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. 232 s. ISBN 978-80-247-2721-9.
VYSEKALOVÁ, J. Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky". Praha: Grada, 2011. 356 s. Expert. ISBN 978-80-247-3528-3.
WORLD COFFEE CONSUMPTION. International Coffee Organization [online]. [cit. 2017-03-04] Dostupné z: http://www.ico.org/prices/new-consumption-table.pdf.
ZÁKON Č. 634/1992 SB., O ochraně spotřebitele, § 2 odstavec 1.
ZE SVĚTA KOMODITNÍ KÁVY: KDO OVLÁDÁ TRH? Kavovlisty.cz [online]. [cit. 2017-03-04] Dostupné z: http://www.kavovelisty.cz/ze-sveta-komoditni-kavy-kdo-ovlada-trh/.
ŽIVOT S KÁVOU. Na zemi [online]. [cit. 2017-03-04] Dostupné z: http://www.nazemi.cz/sites/default/files/zivot_s_kavou_web_0.pdf

Kontaktní adresa autora:

Jiří Urbánek, Katedra ekonomiky a řízení, Akademie Sting, Stromovka 1, 637 00 Brno, e-mail: urbanek@sting.cz

Vojtěch Tamáš, Ústav regionální a podnikové ekonomiky, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, e-mail: vojtech.tamas@mendelu.cz

Martin Přibyl, Katedra ekonomiky a řízení, Akademie Sting, Stromovka 1, 637 00 Brno, e-mail: martin@neverbalne.cz

Jolana Šibalová, Katedra ekonomiky a řízení, Akademie Sting, Stromovka 1, 637 00 Brno, e-mail: 9911@post.sting.cz

Ekonomiky regionů v televizním zpravodajství

Economies of regions in TV news reporting

Jaroslav Urminský

Abstrakt:

Informace odrážející hospodářskou situaci v jednotlivých regionech lze považovat za významný prvek spoludeterminující prostorové chování obyvatelstva, podniků atd. Za objektivně uznávaný informační zdroj bývá považován Český statistický úřad, avšak informace z jednotlivých regionů poskytují rovněž televizní stanice v rámci svých zpravodajských relací. V konečném důsledku masová média konstruují virtuální portréty jednotlivých regionů. Podstatnou úlohu zde sehrává intenzita mediálního zájmu, ale také obsahové zaměření sdělovaných informací. Výsledný virtuální obraz přitom nemusí korespondovat s reálnými charakteristikami. Cílem předkládaného příspěvku je analyzovat a zhodnotit mediální příspěvky publikované v rámci televizního zpravodajství České televize, TV NOVA a FTV PRIMA. Pozornost je zaměřena na regiony NUTS III, tedy kraje České republiky. Pro vyjádření vzájemného vztahu mezi mediálními příspěvky a kraji byla aplikována vícerozměrná deskriptivní statistická metoda korespondenční analýzy. Prostorová distribuce zpravodajských příspěvků ukazuje na mediální atraktivitu Prahy a Středočeského kraje. Naopak za mediálně méně atraktivní lze považovat kraj Olomoucký, Zlínský a Vysočinu. Dlouhodobě problémové regiony Ústecký a Moravskoslezský tendují v televizním zpravodajství k tématům z oblasti hospodářské politiky. Plzeňský kraj je v médiích spojován s oblastí vědy a výzkumu.

Klíčová slova:

ekonomické informace, televizní zpravodajství, NUTS III regiony, korespondenční analýza

Abstract:

Information reflecting the economic situation in individual regions can be considered as a significant element co-determining spatial behavior of the population, enterprises, etc. The Czech Statistical Office is considered to be objectively recognized source of information, but information from individual regions are provided also by TV stations within their reporting sessions. Ultimately, mass media design virtual portrayals of individual regions. A key role here is played by the intensity of media interest, but also by the content focus of the information communicated. The resulting virtual portrayals may not correspond to the real characteristics of the regions. The objective of the paper is to analyze and evaluate the media contributions published within TV news coverage of Czech TV, TV NOVA and FTV PRIMA. Attention is focused on NUTS III regions in the Czech Republic. A multidimensional descriptive statistical method of correspondence analysis was applied in order to express the relationship between media contributions and regions. Spatial distribution of news reports shows the media attractiveness of Prague and Central Bohemia region. On the contrary, Olomouc, Zlín and Vysočina region are considered less attractive by the media. Ústí and Moravian-Silesian regions, which are problematic in the long term, tend towards TV news on economic policy issues. Pilsen region is associated with category of science and research.

Key words:

economic information, TV news reporting, NUTS III regions, correspondence analysis

Úvod

Rozvoj každého území je vždy pevně provázán s faktory ovlivňujícími lokalizaci různorodých aktivit. Lokalizační faktory lze vnímat ve dvou dimenzích. První dimenze zahrnující materiální charakteristiky území je představována tzv. tvrdými faktory. Druhá dimenze souvisí s nehmotnou složkou území, kterou reflektují zejména tzv. měkké faktory. Souhrn tvrdých a měkkých faktorů vyjadřuje do určité míry vlastnosti regionů. Tyto charakteristiky odrážejí potenciál regionální konkurenceschopnosti. Avšak nelze hovořit o prostém souhrnu tvrdých a měkkých faktorů určujících úspěšnost regionů, ta je závislá především na jejich unikátní kombinaci a konstelaci (Slach, Rumpel a Koutský, 2013, Sucháček, 2013b, Vanhove a Klaassen, 1987).

Celková atmosféra, identita či image náleží mezi nemateriální charakteristiky území. Uvedené prvky lze považovat za prostorově značně diferenciované. Nemateriálním prostorovým odlišnostem je přitom věnována stále větší pozornost především v institucionálně zaměřených teoriích a koncepcích regionálního rozvoje. Své místo zde rovněž zaujímá postavení území na mentální mapě obyvatelstva (Amin a Thrift, 1995, Kotler, Haider a Rein, 1993, White, 1981, Blažek a Uhlíř, 2011, Sucháček, 2015).

Prostřednictvím absorpce a selekce informací o jednotlivých regionech či lokalitách dochází ke konstrukci mentálních map. Mentální mapy reflektují subjektivní psychologické vnímání prostoru. Nejedná se o prosté vyobrazení prostorových preferencí obyvatelstva. Mentální mapy aktivně vstupují do procesu rozhodování. Představují prvek spoluurčující budoucí prostorové aktivity. Celkově je lze označit za dynamický prvek ovlivňující proměnu prostorových struktur. Avšak v případě nedokonalých informací nastává situace, kdy výsledný prostorový obraz nemusí být v souladu s reálnými územními charakteristikami. Samotné prostorové aktivity a to včetně budoucích, tak mohou v konečném důsledku vycházet ze zkreslených představ o stavu a charakteru jednotlivých území. Do popředí se dostává otázka struktury a relevantnosti informací, se kterými je obyvatelstvo konfrontováno (viz Gould a White, 1986, Lloyd, 1976, Appleyard, 1970, Blades, 1990, Kitchin a Blades, 2002, Canter, 1977, Downs a Stea, 1977, Sucháček, 2013a).

Zásadní úlohu při utváření mentálních map sehrávají informace prostorového charakteru. Prostorový charakter má převážná většina zpravodajských příspěvků publikovaných masovými médii. Masová média je přitom možno zařadit mezi prvotní informační zdroj obyvatelstva. Oprávněně se dá předpokládat jejich vliv na formování mentálních map, jelikož mentální mapy nejsou založeny na prosté fyzické vzdálenosti, ale na atraktivitě území v myslích jedinců. Na základě obsahu, prezentace a formy sdělení jsou média schopna ovlivňovat publikum. Vytvářejí, ale taktéž pozměňují a posilují již existující názory či postoje. Aktivně tak působí na vnímání atraktivity jednotlivých území. V konečném důsledku mohou masová média rovněž zapříčinit zakonzervování stereotypů a předsudků, tedy určitou institucionální, resp. prostorovou institucionální rigiditu. To vše podtrhuje potřebu výzkumu masových médií zvláště v případě, kdy bylo prokázáno, že média ovlivňují reálné chování publika, tedy obyvatelstva (viz McCombs a Shaw, 1972, McQuail, 1994, Gregory, et al., 2009, Saarinen a Maccabe, 1995, Sucháček, Seďa, Friedrich a Koutský, 2014, Polišenská, 2006, Shoemaker a Vos, 2009).

Média lze považovat za informační uzly. Jejich stěžejní funkce spočívá ve filtrování informací, následném zpracování a podání veřejnosti. Avšak média poskytují vždy pouze dílčí informace o prvcích komplexního systému. Přitom intenzitou a strukturou sdělovaných informací utvářejí virtuální obraz jednotlivých regionů. Tímto působí na mentální mapy, které v agregované podobě představují územní image. Atraktivní územní image lze bezpochyby považovat za rozvojový impuls. Naopak, pokud jsou určitá území dlouhodobě spjata s negativními informacemi, dochází k ustanovení či posilování negativní image. Negativní image lze považovat za relevantní bariéru socio-ekonomického rozvoje. Jak pozitivní, tak negativní image území přitom nemusí mít reálné opodstatnění a to zvláště v situaci, kdy reálné územní charakteristiky nekorespondují s virtuálním obrazem, který předkládají masová média obyvatelstvu (Franklin a Murphy, 1998, Franklin a Murphy, 1991, De Fleur a De Fleur, 2009, Sucháček, Seďa a Friedrich, 2013, Urminský, 2016, Sucháček, 2014).

Souhrnně lze masová média vnímat jako relevantní prvek spoludeterminující územní image. Média v současnosti nelze považovat za pouhého pozorovatele událostí, spíše zaujímají pozici aktivního spolutvůrce reality. Svou úlohu zde sehrává celkové „zarámování" sdělovaného obsahu. Stěžejní je rovněž poznatek, že média zprostředkovávají informace na základě předchozí selekce. Selekcí nastolují sdělovací prostředky tematickou agendu. Preferovaná témata akcentují (agenda setting), ale taktéž některá témata potlačují či ignorují (agenda cutting). Výběrem tematického obsahu ovlivňují publikum. Podstatnou úlohu zde sehrává koncepce gatekeepingu, která osvětluje proces selekce informací pro zařazení a publikaci ve sdělovacích prostředcích. Daná koncepce reflektuje proces institucionální komunikace, respektive zkoumá komunikaci uvnitř mediálních organizací. Základní myšlenka koncepce spočívá v tom, že výběr událostí pro zpracování a zařazení do mediálních relací neprobíhá nahodile. Samotný výběr událostí podléhá zavedeným rutinám. Mezi tato pravidla je možno zahrnout například překvapivost, jednoznačnost, personifikaci či negativitu. Pokud událost daná pravidla splňuje, zvyšuje se pravděpodobnost jejího výběru. V konečném důsledku může tímto způsobem docházet nejen k určitému zakonzervování sdělovaného obsahu z jednotlivých území, ale rovněž také k vytváření zkreslených mediálních portrétů neodpovídajících reálným charakteristikám těchto území (Galtung a Ruge, 1965, Shoemaker et al., 2001, Dearing a Rogers, 1996, Karlsson a Picard, 2011, McLuhan, 2000, Suchacek, Seda, Friedrich a Koutsky, 2015, Suchacek et al., 2016, Jirák a Köpplová, 2003).

Mimo informace environmentálního a sociálního charakteru poskytují média rovněž informace z hospodářské oblasti. Ekonomické informace lze považovat za jedny z nejpodstatnějších informací o charakteru jednotlivých území. Představují relevantní prvek vstupující do rozhodovacího procesu, přičemž v konečném důsledku spoluovlivňují prostorové chování obyvatelstva a následný vývoj či v lepším případě rozvoj regionů.

Z výše uvedených důvodů se v předkládaném článku zaměřujeme na informace hospodářského charakteru týkající se vybraných regionů, které byly publikovány v rámci zpravodajských relací televizních stanic v České republice.

Cíl a metody

Předkládaný článek vychází z dat zakoupených od společnosti Media Tenor, s.r.o., která se zabývá systematickou a kontinuální analýzou mediálních zpráv v České republice. Vstupní data mají charakter jak časových řad, tak průřezových údajů. Zkoumaná území tvoří prostorová úroveň regionů NUTS III v České republice. Pro potřeby výzkumu bylo území Prahy a Středočeského kraje agregováno do jednoho územního celku. Takto vymezené území lépe vystihuje přirozené geografické charakteristiky daných administrativně vymezených regionů (viz Sucháček, Seďa, Friedrich a Koutský, 2015).

Datová základna obsahuje příspěvky publikované v rámci televizního zpravodajství *Události a Události, komentáře* vysílané Českou televizí, *Zprávy* FTV Prima a *Televizní noviny* TV Nova. Zpravodajské příspěvky analyzujeme za časové období mezi lety 2005-2011. Veškeré příspěvky byly roztříděny a zařazeny do sekcí reflektující hospodářské, sociální a environmentální charakteristiky krajů ČR.

Cílem předkládaného příspěvku je analyzovat a zhodnotit mediální příspěvky zaměřené na ekonomické charakteristiky krajů ČR, publikované v rámci televizního zpravodajství České televize, TV NOVA a FTV PRIMA. Základní výzkumnou hypotézu stanovujeme následovně:

H1: Existuje významný rozdíl mezi obsahovým zaměřením zpravodajských příspěvků televizních stanic z hospodářské oblasti v jednotlivých krajích ČR.

Pro vyjádření vzájemného vztahu mezi mediálními příspěvky a kraji byla aplikována vícerozměrná deskriptivní statistická metoda korespondenční analýzy. Rees-Jones (2011) považuje danou metodu rovněž za explorační.

Jedná se o algoritmus zkoumající korespondence mezi řádky a sloupci kontingenční tabulky či tabulek, přičemž umožňuje determinovat vzájemný vztah mezi dvěma či více

kategoriálními proměnnými, ale také napomáhá zpřehlednit kontingenční tabulky velkého rozsahu. Metoda napomáhá jednak k redukci dat, ale také disponuje schopností přehledně vizualizovat asociační a komparační vztahy ve formě grafického výstupu. Výsledkem je grafická podoba vztahů mezi proměnnými, respektive dvourozměrný graf pro dva nejsilnější ortogonální faktory. Korespondenční graf umožňuje uživateli zobrazit, které jednotlivé kategorie proměnných jsou si podobné a které nikoli (viz Rencher, 2002, Meloun a Militký, 2004, Meloun, Militký a Hill, 2012).

Korespondenční analýzu lze aplikovat pro nominální, ordinální i intervalová data. Korespondenční analýza založená na četnostech v kontingenčních tabulkách je svým principem analogická analýze faktorové. Rozdíl spočívá v tom, že v případě korespondenční analýzy hledáme strukturu a vazby v objektech v nemetrické škále, přičemž ve faktorové analýze naopak ve škále metrické. Pracuje se zde obvykle s nominálními proměnnými. Princip metody spočívá v rozkladu χ^2 statistiky vypočítané z kontingenční tabulky v ortogonální faktory, tzv. dimenze. Danou deskriptivní metodu lze aplikovat i v případě, kdy χ^2 statistika není významná. Z výsledné χ^2 statistiky vychází neparametrický Pearsonův chí-kvadrát test nezávislosti. Mezi další ukazatele míry asociace lze zahrnout např. Cramerův koeficient kontingence (Hirschfeld, 1935, Meloun a Militký, 2002, Greenacle, 2007).

Výsledky

Ekonomické informace vztažené k jednotlivým regionům byly agregovány do čtyř tematicky odlišných celků s názvem: *Hospodářský život (HŽ), Hospodářská politika (HP), Hospodářská kriminalita (HK) a Věda, výzkum, vzdělávání (VVV)*. Uvedené tematické celky zahrnují informace o ekonomických subjektech a stěžejních ekonomických jevech a procesech. Vyskytují se zde informace např. o jednotlivých podnicích, odvětvích, zahraničních investicích, trhu práce, úrovni mezd, daních, opatřeních na ochranu spotřebitelů, opatřeních na podporu hospodářského růstu, korupci či informace o vědecko-výzkumných aktivitách.

Nejprve se v rámci této kapitoly věnujeme prostorové distribuci zpravodajských příspěvků ve vztahu k sídelnímu systému v ČR a následně prezentujeme výsledky korespondenční analýzy ve formě grafického výstupu.

Prostorová distribuce zpravodajských příspěvků

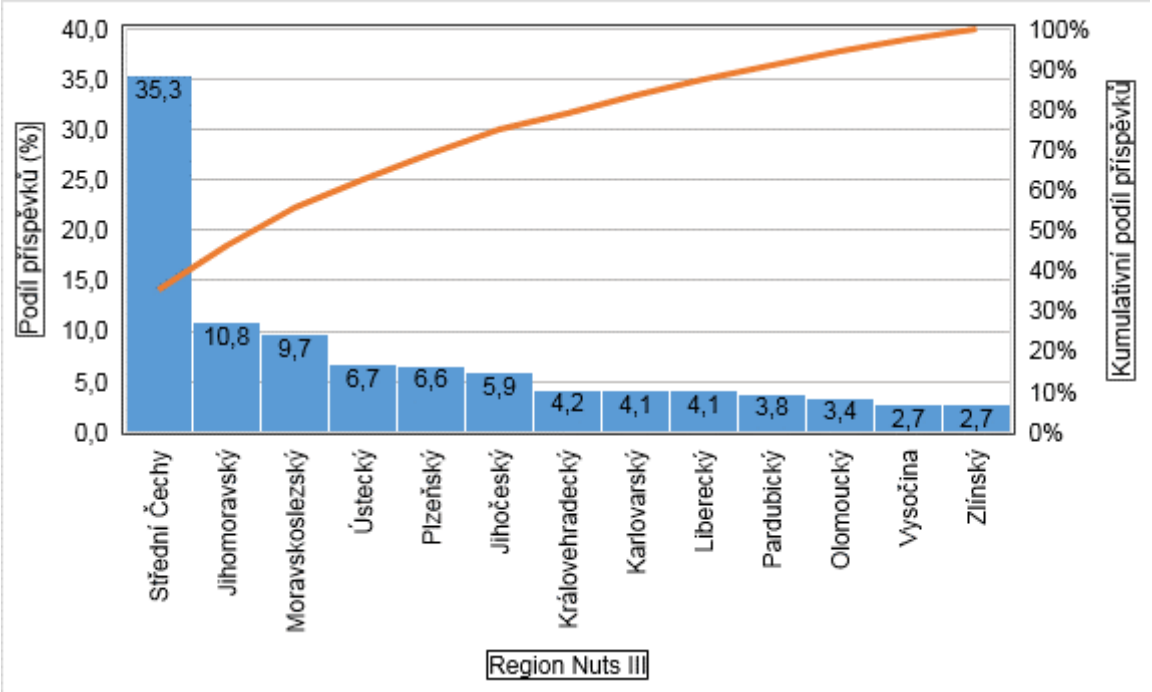
Celkový počet zpravodajských příspěvků vztahujících se k jednotlivým regionům NUTS III činil ve sledovaném období 52 255 příspěvků. Zpravodajských příspěvků primárně obsahujících ekonomické informace bylo 6692 (Tab. 1), což představuje 12,8 % z celkového množství zpravodajských příspěvků ve sledovaném období.

Graf 1 reflektuje distribuci celkového počtu zpravodajských příspěvků z ekonomické oblasti mezi regiony NUTS III v České republice ve sledovaném období a to v relativním vyjádření. Patrná je zde výrazná koncentrace mediálního zájmu především o území Středních Čech tvořené hlavním městem Prahou a Středočeským krajem. Pokud vztáhneme podíl zpravodajských příspěvků týkajících se tohoto území, tj. 35,3 % k podílu obyvatelstva, tj. 23,4 %, lze konstatovat značně naddimenzovaný zájem televizních stanic o dané území. Dominantní podíl mediálního zájmu reflektuje postavení území v souvislosti s prostorovou hierarchií. Jedná se o sídelní, hospodářské, institucionální a politické centrum České republiky. Zároveň je nutno zdůraznit, že zde sídlí ústředí sledovaných televizních stanic. Právě prostorovou blízkost lze v souvislosti s teoreticky nižšími transakčními náklady na pořízení reportáže považovat za další možnou determinantu ovlivňující výrazný mediální zájem o toto území (Sucháček, Seďa a Friedrich, 2013). Daná teze bude předmětem navazujícího výzkumu.

Spolu s územím Středních Čech tvoří kumulativní podíl zpravodajských příspěvků z ekonomické oblasti v kraji Jihomoravském a Moravskoslezském více než 55 %. Jedná se o kraje s druhým a třetím největším městem dle počtu obyvatel, které lze zároveň považovat za významná hospodářská centra České republiky. Přesto lze jak v Jihomoravském kraji, tak

zejména v kraji Moravskoslezském hovořit o nižší intenzitě zpravodajských příspěvků, nežli by odpovídalo podílu obyvatelstva. V případě Moravskoslezského kraje tento rozdíl činí 2,3 %. Nižší intenzitu zpravodajských příspěvků, nežli by odpovídalo podílu obyvatelstva, evidujeme celkově u 10 krajů, což jen zdůrazňuje mediální atraktivitu území Středních Čech.

Zanedbatelná pozornost je v rámci zpravodajských relací věnována kraji Zlínskému, Vysočině a kraji Olomouckému. Jedná se o území částečně rurálního charakteru, navíc ve značné fyzické vzdálenosti od ústředí televizních stanic v hlavním městě Praze. Spolu s Moravskoslezským krajem náleží tyto regiony mezi nejvíce poddimenzované, pokud jde o mediální zájem v porovnání s podílem obyvatelstva. Lze konstatovat, že východní část České republiky zůstává médii poněkud opomenuta a to i přes to, že v Ostravě a Brně sídlí studia České televize.

Graf 1: Prostorová distribuce mediálních příspěvků z hospodářské oblasti

Zdroj: Media Tenor, vlastní zpracování

Prostorová distribuce zpravodajských příspěvků nám napomáhá objasnit mediální atraktivitu sledovaných územní pouze z kvantitativního pohledu. To, že jsou některé regiony zmiňovány v televizním zpravodajství více či méně, nám ovšem nic neříká o tom, v jakých souvislostech je o nich referováno. Vedle kvantitativního pohledu tvoří druhou stěžejní část příspěvku kvalitativní hledisko zkoumané problematiky.

Výsledky korespondenční analýzy

Kvalitativní hledisko je spojeno s obsahovou strukturou zpravodajských příspěvků z hospodářské oblasti. Obsahová náplň zpravodajských příspěvků vztažených k jednotlivým regionům by měla napomoci přiblížit virtuální portréty jednotlivých regionů. Samotná analýza zpravodajských příspěvků vycházela z kontingenční tabulky (viz Tab. 1, tematický celek x kraj), přičemž zde byla aplikována již představená metoda korespondenční analýzy.

Tab. 1: Procentuální podíly jednotlivých tematických celků v jednotlivých regionech (v závorce uvedeny absolutní četnosti)

Téma/ Kraj	Stř.Č.	JHC	PLK	KVK	ULK	LBK	HKK	PAK	VYS	JHM	OLK	ZLK	MSK	Σ
HŽ	22,0	23,1	16,3	26,7	20,6	26,1	28,0	26,7	29,0	23,7	21,3	25,4	29,3	23,5
HP	8,1	9,1	8,6	14,3	20,9	14,7	8,5	9,0	12,0	8,0	17,0	14,9	22,5	11,6
HK	36,5	33,8	31,0	44,0	39,5	33,8	46,5	48,6	43,2	40,3	35,7	28,2	36,8	37,6
VVV	33,4	34,0	44,1	15,0	19,1	25,4	17,0	15,7	15,8	28,0	26,1	31,5	11,4	27,3
Σ	100 (2360)	100 (394)	100 (442)	100 (273)	100 (446)	100 (272)	100 (282)	100 (255)	100 (183)	100 (725)	100 (230)	100 (181)	100 (649)	100 (6692)

Zdroj: Media Tenor, vlastní zpracování

Nejprve byla provedena kvantifikace potencionální závislosti mezi regiony a tematickými celky. Základní míru asociace mezi zvolenými proměnnými představuje v tomto případě tzv. χ^2 statistika. Na základě χ^2 statistiky byl následně proveden Pearsonův chí-kvadrát test nezávislosti na hladině významnosti α=0,05. Pro vyjádření intenzity potenciální závislosti aplikujeme Cramerův koeficient kontingence. Samotné výsledky obsahuje Tab. 2. Z níže uvedených výsledků vyplývá, že hypotézu *H1* nelze na uvedené hladině významnosti zamítnout.

Tab. 2: Měření závislosti v kontingenční tabulce

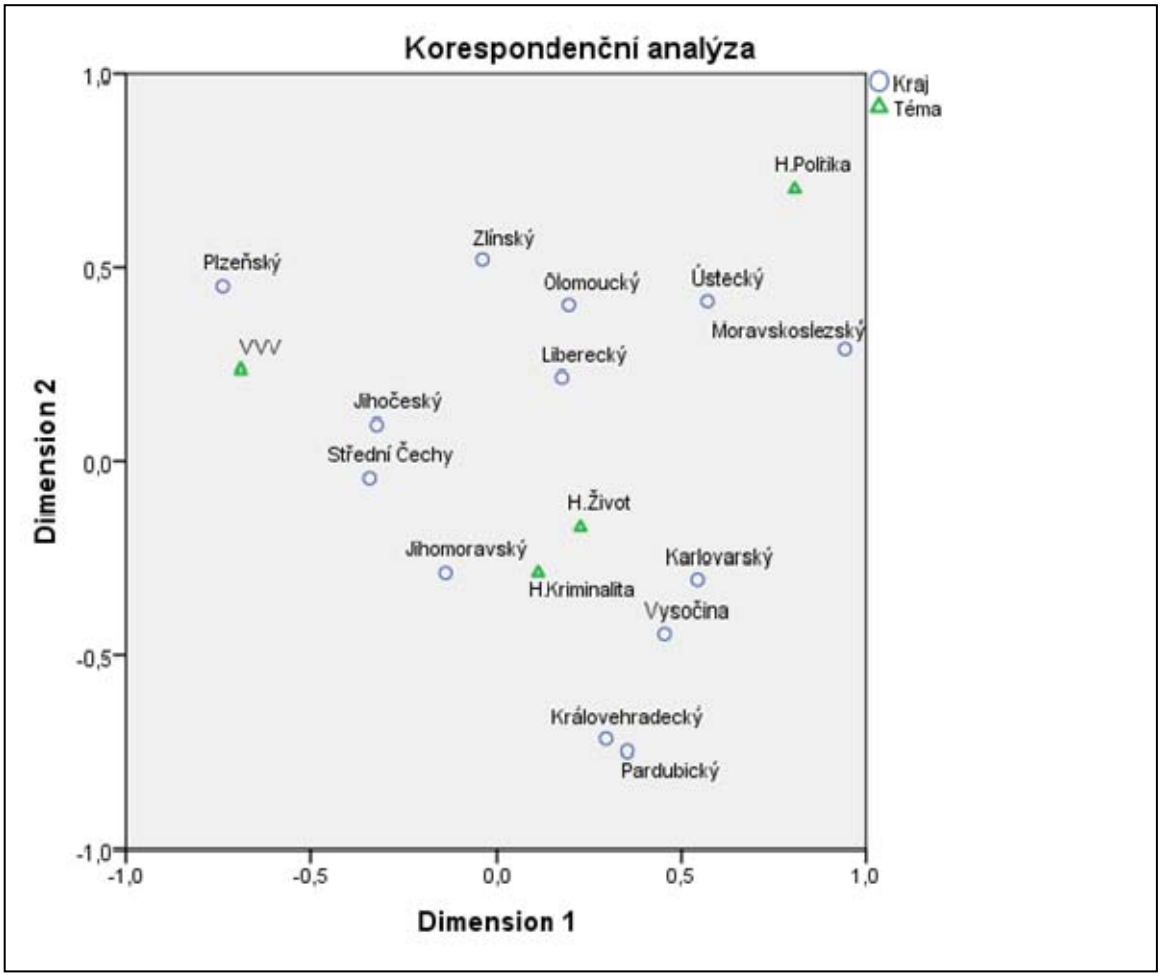
	hodnota	volnost	p-hod.
Pearson Chi-Square	424.296	36	0.000
Cramerův koeficient kontingence	.145		
Rozsah souboru	6692		

Zdroj: vlastní zpracování

Na základě výsledných hodnot lze konstatovat existenci statisticky významné závislosti mezi tematickými celky a regiony. Cramerův koeficient kontingence ukazuje pouze na slabou míru závislosti. Tematické profily jednotlivých regionů jsou tedy obdobné. Na základě výsledků testu lze přikročit k využití korespondenční analýzy. Korespondenční analýza představuje jednu z metod umožňující zachytit vztah mezi tematickým obsahem zpravodajských příspěvků a jednotlivými kraji. Cílem je v našem případě tvorba bodového grafu sloupcových a řádkových profilů, tzv. symetrické mapy. Řešení vychází z matice standardizovaných reziduí. Příslušnou matici lze vytvořit na základě některé metody normalizace (Řezánková, 2011). Vzhledem k výše uvedenému cíli byla aplikována metoda symetrické normalizace. Výstupem je v tomto případě grafické zobrazení vzájemných vztahů, respektive grafické zobrazení závislosti mezi jednotlivými tematickými celky a regiony.

V našem případě je korespondenční analýza tvořena dvěma dimenzemi, čemuž odpovídá dvourozměrný graf (Graf 2). Z původní kontingenční tabulky vystihuje korespondenční analýza 97 % informací. Danou míru lze považovat za velmi vysokou. První dimenze zachycuje 78 % variability (inerce), druhá 19 % zbývající informace.

Na základě výsledků korespondenční analýzy lze alespoň částečně přiblížit některé vztahy vyplývající z Grafu 2. Vzhledem k rozsahu příspěvku zde budou uvedeny a interpretovány pouze na první pohled poměrně zřetelné vztahy.

Graf 2: Grafické znázornění vztahů mezi tematickými celky a regiony

Zdroj: Media Tenor, vlastní zpracování

Zřetelně je možno pozorovat vzájemnou blízkost Moravskoslezského a Ústeckého kraje, resp. jejich provázanost s tematickou kategorií Hospodářská politika. Z pohledu četností zpravodajských příspěvků se jedná o území přitahující mediální pozornost. Příčiny vzájemné provázanosti s tematickou kategorií Hospodářská politika lze odvodit z tematické skladby publikovaných příspěvků. Celkově patří mezi nejfrekventovanější témata v dané oblasti informace o trhu práce, úrovni zaměstnanosti, stávkách a daních, včetně daní ekologických. V obou případech se jedná o kraje problematické. Z ekonomického hlediska jde o kraje strukturálně postižené s velkými průmyslovými podniky. Zároveň se dlouhodobě potýkají s problémy na trhu práce a se zhoršeným stavem životního prostředí. Na základě uvedených charakteristik lze objasnit vzájemnou provázanost s tematickou kategorií Hospodářská politika. Oprávněně se dá předpokládat, že publikované příspěvky mají v tomto případě mnohdy spíše negativní podtext (Urminský, 2016).

Evidentní je dále vztah mezi zpravodajskými příspěvky z tematické oblasti VVV a Plzeňským krajem. Pro interpretaci vztahu mezi tímto tematickým pilířem a Plzeňským krajem je opětovně zapotřebí přiblížit obsahovou strukturu zpravodajských příspěvků. Vzájemná provázanost není v tomto případě způsobena výraznou aktivitou v oblasti vědy a výzkumu či velkým investičním projektem v dané oblasti, ale oblastí vzdělávání. Podstatnou mediální pozornost přitahovala tzv. „kauza plzeňských práv“. Mediální atraktivita této kauzy se podstatnou měrou podílela na nárůstu četnosti zpravodajských příspěvků především v roce 2009. Září roku 2009 lze označit za období propuknutí, respektive medializace aféry,

která si udržela mediální pozornost rovněž v roce 2010 a 2011. Kauza se podstatnou měrou odrazila na celkovém mediálním obrazu Plzeňského kraje. Tematická oblast VVV se stala v tomto kraji nejfrekventovanější oblastí ze všech čtyř sledovaných kategorií. Evidentní je zde rovněž největší procentuální podíl sledované oblasti ze všech krajů v ČR. Tento stav ovšem nekoresponduje s fyzickou infrastrukturou ani reálnými výdaji na oblast vědy výzkumu a vzdělávání v Plzeňském kraji. V souvislosti s uvedenou kauzou jsou zde patrné některé prvky mediálního gatekeepingu, jako je negativita, překvapení, jednoznačnost či kontinuita. (Suchacek et al., 2016, Vyskočilová a Urminský, 2017).

Na základě dosažených výsledků lze konstatovat, že jedna událost v tomto případě negativního charakteru dokáže výrazně ovlivnit skladbu mediálních příspěvků pro celou kategorii. Zároveň zmiňovaná kauza zásadním způsobem ovlivňuje celkový mediální portrét Plzeňského kraje.

Závěr:

Regiony nelze považovat za izolované celky vůči svému okolí. Vždy jsou součástí větších či menších prostorových entit. Úspěšnost regionu závisí na mnoha faktorech. Stejně jako specifická vnitřní vybavenost, sehrává podstatnou roli vnímání regionu širším okolím, tj. obyvatelstvem, organizacemi či investory. Obtížně uchopitelná a měřitelná územní image představuje relevantní prvek ovlivňující budoucí vývoj regionů a lokalit. Samotná image je v podstatné míře utvářena na základě zprostředkovaných informací. Mezi primární zdroje zprostředkovávající informace z jednotlivých regionů lze přiřadit masové sdělovací prostředky a to včetně televizního vysílání. V rámci televizního zpravodajství jsou mimo jiné publikovány informace o ekonomické situaci v jednotlivých regionech. Potřeba zkoumání obsahu a intenzity publikovaných informací sdělovacími prostředky představuje čím dál podstatnější prvek pro zaměření a aplikaci nástrojů regionálního marketingu.

Prostorová distribuce intenzity hospodářsky zaměřených zpravodajských příspěvků ukazuje na mediální atraktivitu území Středních Čech, zahrnujícího hl. město Prahu a Středočeský kraj. Registrujeme zde výrazně naddimenzovaný mediální zájem o hospodářské jevy a procesy vůči velikosti obyvatelstva představujícího primárního hospodářského hybatele. Potvrzuje se tak čelné postavení tohoto území, jakožto hospodářského centra České republiky. Naopak regiony ve východní části republiky zůstávají ve zpravodajských relacích televizních stanic poněkud opomenuty. Zlínský, Olomoucký či Moravskoslezský kraj a rovněž kraj Vysočina patří mezi nejvíce poddimenzovaná území z pohledu mediálního zájmu o hospodářské dění ve vztahu k velikosti obyvatelstva.

Stanovenou hypotézu týkající se obsahové struktury zpravodajských příspěvků nelze na hladině významnosti $\alpha=0,05$ zamítnout. Je možno konstatovat, že existují významné rozdíly mezi obsahovým zaměřením zpravodajských příspěvků TV stanic z hospodářské oblasti v jednotlivých krajích. Dané rozdíly byly vizualizovány prostřednictvím metody korespondenční analýzy. Výsledky ukazují na některé zřetelné vztahy. Moravskoslezský a Ústecký kraj inklinují ve zpravodajských relacích k příspěvkům zaměřeným na oblast hospodářské politiky. Tato situace je v souladu s jejich dlouhodobě problémovou situací vyžadující vnější intervence. Plzeňský kraj je v médiích spojován s oblastí vědy, výzkumu a vzdělávání a to především ve spojení s kauzou tzv. „plzeňských práv“. Jedna jediná kauza negativního charakteru byla pro média dlouhodobě natolik atraktivní, že ovlivnila celkový mediální profil Plzeňského kraje z pohledu hospodářských charakteristik ve sledovaném období. V tomto kontextu evidujeme prvky mediálního gatekeepingu, jakými jsou například negativita, kontinuita či překvapivost.

Příspěvek byl zpracován v rámci grantu SP2017/76 „Vybrané hmotné a nehmotné aspekty vývoje regionů II“ na Ekonomické fakultě VŠB-TU v Ostravě.

Literatura:

AMIN, A., THRIFT, N. (1995). Institutional issues for the European regions: from markets and plans to socioeconomics and powers of association. *Economy and Society*, vol. 24, no. 41, s. 41-66, ISSN 0308-5147.

APPLEYARD, D. (1970). Styles and Methods of Structuring a City. *Environment and Behaviour,* vol. 2, no. 1, s. 100-117, ISSN 0013-9165. DOI: 10.1177/001391657000200106.

BLADES, M. (1990). The Reliability of Data Collected from Sketch Maps. *Journal of Environmental Psychology*, vol. 10, no. 4, s. 327-339. ISSN 0272-4944. DOI:10.1016/S0272-4944(05)80032-5.

BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2011). *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace*. Praha: Karolinum, ISBN 978-80-246-1974-3.

CANTER, D. (1977). *The Psychology of Place*. London: Architectural Press, ISBN 0-85139-532-5.

DE FLEUR, L. M., DE FLEUR, H. M. (2009). *Mass Communication Theories: Explaining Origins, Processes, and Effects*. London: Pearson, ISBN 0-205-33172-6.

DEARING, W. J., ROGERS, M. E. (1996). *Agenda-setting*. Newbury Park: Sage, ISBN 978-0761905639.

DOWNS, M. R., STEA, D. (1977). *Maps in Mind: Reflections on Cognitive Mapping*. New York: Harper and Row, ISBN 978-00-6041-733-8.

FRANKLIN, B., MURPHY, D. (1991). *What news? The market, Politics and Local Press*. London: Routledge, ISBN 978-0415061728.

FRANKLIN, B., MURPHY, D. (1998). *Making the Local News: Local Journalism in the Context*. London: Routledge, ISBN 978-04-151-6803-8.

GALTUNG, J., RUGE, H. M. (1965). The Structure of Foreign News. The Presentation of the Congo, Cuba and Cyprus Crises in Four Norwegian Newspapers. *Journal of Peace Research*, vol. 2, no. 1, s. 64-91. ISSN 0022-3433. DOI 10.1177/002234336500200104.

GOULD, P., WHITE, R. (1986). *Mental maps*. London: Routledge, ISBN 0-41-508482-2.

GREENACLE, M. (2007). *Correspondence Analysis in Practice*. 2nd ed. Boca Raton: Chapman and Hall/CRC, ISBN 978-1584886167.

GREGORY, D., JOHNSTON, R., PRATT, G., WATTS, M. WHATMORE, S. (2009). *The Dictionary of Human Geography.* 5th ed. London: Wiley-Blackwell, ISBN 978-1-4051-3288-6.

HIRSCHFELD, O. H. (1935) A Connection between Correlation and Contingency. *Mathematical Proceedings of the Cambridge Philosophical Society*, vol. 31, no. 4, ISSN 0305-0041. DOI 10.1017/S0305004100013517.

JIRÁK, J., KöPPLOVÁ, B. (2003). *Média a společnost: stručný úvod do studia médií a mediální komunikace*. Praha: Portál, ISBN 80-7178-697-7.

KARLSSON, Ch., PICARD, G. R. et al. (2011). *Media Clusters: Spatial Agglomeration and Content Capabilities*. Cheltenham: Edward Elgar, ISBN 978-0-85793-268-6.

KITCHIN, M. R., BLADES, M. (2002). *The Cognition of Geographic Space*. London: Tauris, ISBN 1-860-64704-9.

KOTLER, T. P., HAIDER, H. D., REIN, I. (1993). *Marketing Places: Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States and Nations*. New York: Free Press, ISBN 0-0291-7596-8.

LLOYD, R. (1976). Cognition, preference and behavior in space. *Economic Geography*, vol. 52, no. 3, s. 241-253, ISSN 1944-8287. DOI: 10.2307/143271.

MCCOMBS, E. M., SHAW, L. D. (1972). The Agenda-Setting Functions of the Mass Media. *Public Opinion Quarterly*, vol. 36, no. 2, s. 176-187, ISSN 0033-362X. DOI: 10.1086/267990.

MCLUHAN, H. M. (2000). *Člověk, média a elektronická kultura: Výbor z díla.* Brno: Jota, ISBN 978-80-7217-128-6.

MCQUAIL, D. (1994). *Mass communication theory: An introduction*. 3rd ed. London: Sage, ISBN 978-0803977853.

MELOUN, M., MILITKÝ, J. (2002). *Kompendium statistického zpracování dat.* Praha: Academia, ISBN 80-200-1008-4.
MELOUN, M., MILITKÝ, J. (2004). *Statistická analýza experimentálních dat*. Praha: Academia, ISBN 80-200-1254-0.
MELOUN, M., MILITKÝ, J., HILL, M. (2012). *Statistická analýza vícerozměrných dat v příkladech*. Praha: Academia, ISBN 978-80-200-2071-0.
POLIŠENSKÁ, A. V. (2006). Mentální mapy: definice, výzkum a otázka prostorového rozhodování. *Československá psychologie: časopis pro psychologickou teorii a praxi*, roč. 50, č. 1, s. 64-70, ISSN 0009-062x.
REES-JONES, I. (2011). Correspondence Analysis: A Case for Methodological Pluralism? In: Williams, M., Vogt, W. P. (eds.) *Innovation in Social Research Methods*. London: Sage, s. 139-149. ISBN 978-1-4129-4648-3.
RENCHER, A. (2002). *Methods of Multivariate Analysis*. [on-line] 2nd ed. New York: Wiley, ISBN 0-471-41889-7. Dostupné z: https://imcs.dvfu.ru/lib.int/NEW/Math/MV_Probability/MVsa_Statistics%20and%20applications/Rencher%20A.C.%20Methods%20of%20multivariate%20analysis%20(2ed.,%20Wiley,%202002)(ISBN%200471418897)(732s).pdf
ŘEZÁNKOVÁ, H. (2011). *Analýza dat z dotazníkového šetření*. Praha: Professional Publishing, ISBN 978-80-7431-062-1.
SAARINEN, F. T., MACCABE, L. CH. (1995). World Patterns of Geographic Literacy Based on Sketch Map Quality. *The Professional Geographer*, vol. 47, no. 2, s. 196-204, ISSN 0033-0124. DOI: 10.1111/j.0033-0124.1995.00196.x.
SHOEMAKER, J. P., EICHHOLZ, M., KIM, E., WRIGLEY, B. (2001). Individual and Routine Forces in Gatekeeping. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, vol. 78, no. 2, s. 233-246, ISSN 1077-6990. DOI: 10.1177/107769900107800202.
SHOEMAKER, J. P., VOS, P. T. (2009). *Gatekeeping Theory*. New York: Routledge, ISBN 978-0415981385.
SLACH, O., RUMPEL, P., KOUTSKÝ, J. (2013). *Profilace měkkých faktorů regionálního rozvoje*. Ostrava: ACCENDO, ISBN 978-80-904810-7-7.
SUCHÁČEK, J. (2013a). Krajská města v médiích: kvantitativní a kvalitativní aspekty. In: Klímová, V., Žítek, V. (eds.) *XVI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno: Masarykova Univerzita, s. 563-569. ISBN 978-80-210-6257-3. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-6257-2013-71.
SUCHACEK, J. (2013b). Urban Potential for Investment Attraction in the Czech Republic. In: Jircikova, E., Knapkova, A., Pastuzskova, E. (eds.) *Finance and the Performance of Firms in Science, Education, and Practice 2013*. Zlin: Tomas Bata University, s. 718-727. ISBN 978-80-7454-246-6.
SUCHACEK, J. (2014). European themes within national TV news reporting in the Czech Republic. In: *Proceedings of the 2nd International Conference on European Integration 2014 - ICEI 2014*. Ostrava: VŠB - Technical University of Ostrava, s. 644-650. ISBN 978-80-248-3388-0.
SUCHACEK, J. (2015). TV Reporting and Self-governing Regions in the Czech Republic. In: *5th Central European Conference in Regional Science*. Košice: Technical University of Košice, s. 979-986. ISBN 978-80-553-2015-1.
SUCHACEK, J., SEDA, P., FRIEDRICH, V. (2013). Media and Regional Capitals in the Czech Republic: A Quantitative Perspective. In: *Proceedings of the 11th International Conference Liberec Economic Forum 2013*. Liberec: Technical University of Liberec, s. 532-541. ISBN 978-80-7372-953-0.
SUCHACEK, J., SEDA, P., FRIEDRICH, V., KOUTSKY, J. (2014). Media Portrayals of Regions in the Czech Republic: Selected Issues. *E+M Ekonomie a Management*, vol. 17, no. 4, s. 125-140, ISSN 1212-3609. DOI: 10.15240/tul/001/2014-4-010.
SUCHACEK, J., SEDA, P., FRIEDRICH, V., KOUTSKY, J. (2015). Regional Dimension of Security and Accidents and their TV Reflection in the Czech Republic. *Transformations in Business and Economics*, vol. 14, no. 3C, s. 544-563, ISSN 1648-4460.

SUCHACEK, J., SEDA, P., FRIEDRICH, V., WACHOWIAK-SMOLIKOVA, R., WACHOWIAK, M. (2016). From Regional to National Clouds: TV Coverage in the Czech Republic. *PLoS ONE*, vol. 11, no. 11, e0165527, DOI: 10.1371/journal.pone.0165527.

URMINSKÝ, J. (2016). Hospodářská politika v regionech jako mediální téma: kvantitativní a kvalitativní pohled. In: *Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Region v rozvoji společnosti 2016*. Brno: Mendelova univerzita, s. 1026-1033. ISBN 978-80-7509-459-9.

VANHOVE, D. N., KLAASSEN, H. L. (1987). *Regional Policy: A European Approach*. Avebury: Aldershot, ISBN 978-0566054136.

VYSKOČILOVÁ, Š., URMINSKÝ, J. (2017). Mediální obraz regionů České republiky v oblasti vědy, výzkumu a vzdělávání. In: Klímová, V., Žítek, V. (eds.) *XX. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno: Masarykova univerzita, s. 215-221. ISBN 978-80-210-8587-9. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-8587-2017-27.

WHITE, C. H. (1981). Where Do Markets Come From? *American Journal of Sociology*, vol. 87, no. 3, s. 514-547, ISSN 0013-3035.

Kontaktní adresa autora:

Ing. Jaroslav Urminský, VŠB-TUO Ekonomická fakulta, Katedra regionální a environmentální ekonomiky, Sokolská třída 33, 701 21 Ostrava, jaroslav.urminsky@vsb.cz

Sustainability of Local Tourism Development

Pavla Varvažovská, Martina Jarkovská

Abstract:

Overall aspects of tourism development are different for each particular destination and it is very difficult to define their general impact. The presented theme deals with aspects of tourism sustainability. The addressed topic deals with economic issues as well as social and environmental aspects of tourism. The objective is to evaluate the impact of tourism on the economic development of cities. On the basis of a field survey, economic, environmental and social changes in tourism are assessed from the perspective of the persons concerned. In conclusion, measures are proposed, which in the future ought to lead to a positive development of tourism in the observed city of the selected region. Tourism should be financially beneficial, but it should not burden the environmental component of the whole issue of tourism development.

Key words:

regional development, sustainable development, tourism

Introduction

The growth of the tourism industry is a positive factor for the development of the region, but it can also have negative impacts. The positives of tourism development include job creation, generating economic gains, raising people's awareness of remote locations, different cultures, and the fact that tourism is becoming an incentive to develop infrastructure. The backside of insensitive development of tourism can be irreversible damage to the environment, disruption of the natural social conditions of the site and decline of native local cultures and customs. Occasionally, the jobs created are seasonal only and financial valuation is undervalued. The vast majority of financial profits do not remain in the locality, but through the network of multinational chains and corporations go abroad instead of being re-invested in the site. Tourism can disrupt the continuity of the natural development of the locality and dislodge the traditional industry and crafts, often with the absence of adequate compensation. The overall aspects of tourism development are different in each particular destination and it is very difficult to define their influence on a large scale.

An important element of the whole issue is the specific economic and political situation of the region. It is appropriate to take into account the fact that a particular state of the region is a result of the joint action of internal and external factors. Possible lags can be mitigated or completely reversed by the activity of actors within the territory. The activity of local and regional communities thus becomes a development factor (Jančák et al., 2010). Local conditions from social and geographic point of view are also unavoidable. The tourism sector includes various subsystems of industries such as accommodation, meals, recreation, entertainment and direct transport. A more complex tourism economy also involves retail, financial services, medical facilities, publishing, supply, production of means of transport or, for example, fuel supply (Hesková, 2011: 12). Even such a short list of activities related to the sector of tourism is already evidence that tourism is one of the greatest economic and social phenomena of today.

In the publication entitled Aspects of Tourism: Development, authors talk about development as a process during which society evolves from one state to another. The goal of this effort is to achieve the desired result. It may seem that the term development is most often associated with developing countries. However, it applies to all countries, because even an advanced society continues to strive for further improvement (Sharpley, Telfer, 2004: 23-24). The authors of Tourism, Development and Growth define development as a systematic use of technical knowledge to achieve specific goals and requirements (Wahab,

Pigram, 1997: 44). The issue of tourism can be described as an open structure, connected with a series of links with the political, social, economic, technological and environmental environments.

A positive stimulus for tourism is, for example, the increase in real income of the population and the overall favourable economic situation (Parmová, Parmová, 2003: 7-8). Negative elements for tourism are economic crises, rising unemployment and declining incomes for the population. Reducing travel expenses is at the moment one of the first steps. In case of foreign tourism, the stability of the currency also plays a role. In the event of currency devaluation, domestic services to foreigners are increasing. This usually causes a reduction in outbound tourism.

The favourable political environment in the tourist destination is one of the key elements. An almost obvious factor is clear peace conditions in a given country or region. Another important aspect is the social establishment of the state. In a liberal rule of law, citizens can develop freely and there are no obstacles to the development of tourism. The social environment in the country or region affects, in particular, the redistribution of gross domestic product. It also determines working and leisure conditions, including the overall social policy of the country. A competitive tourist destination cannot do without modern infrastructure. Emphasis is needed in particular on the transport infrastructure. A healthy and clean environment is very important for a tourist destination. It is one of the key tourism commodities of a given location. The quality and attractiveness of the environment, or final destination, depends directly on whether it is so interesting for the visitor to decide to visit it. However, economic growth and the construction of infrastructure often accompany the worsening of the state of the environment. The negative impacts of tourism may, in a certain time horizon, alter the location or even destroy it to such extent that it will not be tempting for other potential visitors. In order to minimize the environmental impacts of tourism, it is necessary to introduce preventive measures at different levels of environmental management. One way to prevent these situations is to maintain the permissible load on the visitor's site and regulate building construction through land-use planning and local regulatory plans (Hesková, 2011: 18-19). An important point is to maintain cultural uniqueness while at the same time striking a balance with the environmental component. Consumption in tourism should not exceed the ability of the final destination to accommodate tourists even in the future (Archer, 1994: 72).

Tourism can influence the environmental side both positively and negatively. Some of the positive benefits include preserving and protecting important natural resources. Some of the positive benefits include preserving and protecting important natural resources. Nature conservation is reflected in national parks, protected landscape areas, nature reserves and other small-scale areas. Positive phenomena include a continuous increase in the number of territories of this nature.

Tourism is an incentive and source of finance for building repairs and renovation of historic buildings. A strong impetus is to create better infrastructure. For example, we can mention the construction of modern sewage treatment plants that serve the entire region to improve the environment.

The tourism of the last decades places high demands on the transport of persons and material necessary for the stay of people, it can be said in any location. This phenomenon requires a huge amount of energy, whether in the form of fuel for aircraft or ship, or electric power, which is necessary for sufficient comfort in final destinations. However, the most affected are permanent residents who are exposed to this phenomenon throughout the season or year.

Another unpleasant guide to popular tourist places is the increased price of ordinary consumer goods. Such an increase in prices is negatively felt by the permanent residents of the region (Němčanský, 1999: 284). Tourism development brings a number of side-effects that may occur. The seasonal nature of a tourist destination may cause difficulties in off-season periods. In these periods, unemployment may rise. Tourism development is often accompanied by price increases in a given location. This phenomenon can lead to more visible societal differences in society and, in extreme cases, can lead to increased crime. The

unbearable number of visitors and the impact on the environment has been described in previous chapters. A frequent problem is the increase of ambient noise and air pollution. A major problem, especially in the recent times, is the creation of traffic tips, especially in very popular destinations. Another threat can be uncontrollable construction intervention in the environment (Němčanský, 1999: 285-286). Among the positive economic impacts of tourism belongs the contribution to state revenues. From the point of view of the interconnections of multiplier effects, however, it creates an impulse to accelerate the development of the economy and can be a significant stimulating element (Hesková, 2011: 169).

The clear expression of the overall impact of tourism on the economy is rather complicated. It is not a closed industry but a whole range of activities and events that are reflected in many related sectors of the economy. One of the decisive factors is the financial expenses of tourists and their subsequent multiplication, i.e. the subsequent perpetuation by the economy. The amount of tourism revenue earned in the state budget reflects the economic performance of the tourism industry in the country. In spite of the importance of foreign inbound tourism, domestic tourism remains the most significant in many countries. Especially in economically developed countries it has a larger share of VAT (Goeldner, Brent Ritche, 2009: 383). A lot of funds are coming from tourism directly into municipalities and municipal budgets. Other positive effects are increased employment, development of education, development of cultural and social life, reconstruction and modernization of urban buildings, maintenance of urban greenery, raising the standard of living and quality of life, and the overall development of downstream sectors. It is also common to develop related industries such as food industry, or to increase catering and accommodation capacities (Němčanský, 1999: 287). It can be said that, overall, the city is developing from an economic, social and political point of view.

Aim and methodology

The objective of this article is to assess the impact of tourism development on the economic, environmental and social development of the city from the point of view of the persons concerned. As a model site, the town of Český Krumlov, which is a UNESCO heritage site since 1992, has been chosen. On the basis of the study of related documents, basic research questions were established. 1. Tourism is an important element in the city's economy. It creates a number of jobs and is a source of revenue for the city budget. Suitable conditions and a responsible approach to tourism development lead to the growth of entrepreneurial activity. 2. Activities related to tourism contribute to the above-standard amenities of the city and extend the possibilities of cultural and social enjoyment of the inhabitants. 3. Tourism development is closely related to a number of accompanying negative impacts. This is a possible negative relation of some of the residents to tourism and also to the excessive commercialization of tourism. The seasonality of the tourist season and the associated seasonal employment are also problematic. The conclusions of the evaluation were based on a field survey carried out by a quantitative and qualitative approach.

Results and discussion

Český Krumlov has long been one of the most popular localities in the Czech Republic. One of the most frequent manifestations of tourism is the unequal load of tourists during the year. On the example of Český Krumlov this issue was examined on the basis of the number of buses parking in the city during the year. It is the buses that bring a large number of tourists. An important fact of this survey is that it also includes one-day visitors. This data is available to the destination management of Český Krumlov. It considers an average of 40 people being brought on one bus. The number of parking buses and therefore the number of visitors to the city increases in the spring months. The culmination is around summer holidays. Visits fall sharply in the autumn months but in December rise slightly, probably due to events and programmes associated with Christmas holidays. The weakest month in the number of bus arrivals is February (Český Krumlov Development Fund, 2015).

The city's clear income from tourism can be seen from the city budget. The key income of the city is tax benefits. Thus, value added tax (VAT) and income tax of natural and legal persons doing business in tourism. Other important revenue includes city fees. Accommodation fee, spa and recreation fee, and fee for use of the public area. The city receives the most revenue from VAT. In 2015 it amounted to CZK 64,844,244. The income tax on individuals was CZK 35,817,334. Corporate income tax 44 740 910 CZK (City Information System, 2016). When assessing the benefits of tourism to the amount of tax benefits for a city, it is difficult to specifically identify the number of people doing business in tourism per a total number of entrepreneurs. A similar problem arises when determining the VAT related share of tourism.

The quantitative survey among the citizens of Český Krumlov with the questionnaire covered the local population's activity and its involvement in the public and cultural life, the connection of the local population to economic activities connected with tourism and how they or family members and perceiving environmental issues closely related to Český Krumlov. By chance, 108 citizens of different age categories and education were addressed. Below is the evaluation of one of the important hypotheses followed, which was the opinion of the population evaluating the number of tourists in Český Krumlov, depending on the origin of the inhabitants of the town (the so-called natives and immigrants). The question to this hypothesis acquires a certain sense of almost a subjective character. The citizens had to express their opinion on the capacity of tourists to check whether their numbers bothered them or whether they found them adequate (Table 1). The question has a certain subtext in favour of tourists or tourism for Český Krumlov and its citizens.

Tab. 1: Structure of the answer to the question: In connection with the town of Český Krumlov, there is sometimes mentioned the excessive number of tourists on such a small area. What is your personal opinion on this issue?

	I do not mind any tourists, or their number, they are a good thing for the city	The number of tourists is unpleasant only in the tourist season	The number of tourists ceases to be bearable, a large number of individuals, groups, boaters...	The number of tourists has bothered me for a long time, tourists are annoying, the town has become an open-air museum
Total	20	23	25	40
Immigrants	12	6	2	12
Natives	8	17	23	28

Source: Authors' own work

The dependence of the opinion of the citizens evaluating the number of tourists in Český Krumlov on the origin of the respondents was tested by the hypothesis of the χ2 Independence Test, where the hypothesis of the independence of individual elements on the origin of the citizens of the city was tested against the alternative hypothesis that these variables were dependent (Table 2).

Tab. 2: The χ2 test on the independence of the citizens' opinion on the number of tourists in Český Krumlov of the origin of the respondents

	Critical value χ11.3;05(2)	Tested criterion G	Dependency Yes/No
Origin	7.81	14.58	A

Source: Authors' own work

At the significance level of 5%, the zero hypothesis on the independence of individual signs can be rejected and it can be said that there is some dependence between the origin of the citizens of Český Krumlov and their opinion on the number of visitors visiting the city.

Similarly, other issues were assessed and a hypothesis on the interest of citizens in information on the running and functioning of the city, depending on the education of the population, was tested. The dependence of the interest of respondents on the information on the running and functioning of the city was verified using the χ2 Independence Test, where the hypothesis of independence of the individual elements on the respondent's education was tested, against the alternative hypothesis that these changes are dependent. At the significance level, we do not reject the 5% zero hypothesis on the independence of individual characters, and we can say that there is some independence about citizens' interest in the running and functioning of the city in the education of respondents.

A quantitative survey using a survey of 116 tourists and visitors to Český Krumlov was randomized and it was not possible to influence the choice of respondents, for example, based on a particular age or education. The system hypothesis was determined as the dependence of the total spending on visitors during the stay, depending on the length of stay (or the number of overnight stays - Table 3).

Tab. 3: How many nights will you spend in Český Krumlov?

None	13.7
One	13.9
Two	29.3
More, enter the number	43.1

Source: Authors' own work

The number of overnight stays is one of the most important indicators of the attractiveness of the destination. The more overnight staying tourists, the better for the destination. At the same time, this phenomenon shows that the site has a lot to offer to visitors and tourists will stay there longer. The questionnaire survey shows that the average length of overnight stays is 2.01 nights.

Tab. 4: How much are you willing to spend during the entire visit to Český Krumlov per person?

Up to 1 thousand CZK.	37.9
Up to 3 thousand CZK.	29.3
Up to 5 thousand CZK.	17.2
More than 5 thousand CZK.	15.6

Source: Authors' own work

More than two-thirds of respondents plan to spend up to three thousand crowns per person throughout their stay in Český Krumlov (Table 4). The amount of money spent during the entire stay is closely related to the number of days spent or the number of overnight stays in the city.

The dependence of the total expenditure incurred during the stay was also verified by the χ2 Independence Test (Table 5), where the hypothesis on the independence of individual elements on the duration of the stay (respectively the number of overnight stays) was tested against the alternative hypothesis that these variables are dependent.

Tab. 5: χ2 Test on the independence of the total amount of spending incurred during the stay of tourists in the city

	Critical value χ11.3;05(3)	Test criterion G	Dependency Yes/No
Length of stay	16.9	76.48	A

Source: Authors' own work

At the 5% significance level, we reject the zero hypothesis on the independence of individual elements. It can be said that there is dependence between the amount of spending and the length of stay of tourists.

For the qualitative survey using the semi-structured interview, the respondents (an entrepreneur in the tourism industry, state employee, employee of the Český Krumlov State Castle and Chateau, representative of the city office and the operator of the catering trade) who had agreed to the interview were selected in advance. Each of the respondents lives and works in Český Krumlov, so they are very familiar with local issues. Above all, the work activity is very different for each of them, which will bring the entire spectrum of opinions to the survey.

For the semi-structured interviews, four basic questions were selected. Each of the questions is related to the theme of tourism and its influence on the town of Český Krumlov and its citizens: Benefits and negatives associated with tourism for the city and the respondent, personal perception of visitors (tourism opinion), employment in tourism, business opportunities (the impact of tourism on the economy of the city), transport in Český Krumlov, capacity of roads, parking transport and transport infrastructure evaluation), sufficiency and level of civic amenities, possibilities of cultural activities, assessment of environmental issues (civic amenities, cultural activities, environment).

Both field and overall analyses show that several general benefits would have to be fulfilled for the further development of tourism: close cooperation between all private subjects of tourism and public authorities, management of the tourist destination as a whole, not only in the city but also in its immediate surroundings, especially from the point of view of the concept of services, ensuring the competitiveness of the tourist destination, especially with foreign destinations. Sustainable development of tourism can be understood as a gentle treatment of nature that is sustainable and guarantees long-term development (Mourek, 2002). Evaluation of the availability and capacity of parking places was the worst-rated question of the whole questionnaire, especially from the citizens of the city. Criticism was directed at the lack of or the charging of parking spaces around the city centre. A similar problem arises at the periphery of the city. Citizens have complained about the charging of parking spaces in several urban housing estates, even though they are outside the tourist area. Significant criticism was directed mainly at the lack of parking places practically throughout the city. Český Krumlov has a wide range of tourism destinations. Logically, this is a destination with high tourist activity. In spite of the large number of incoming visitors per year, seasonality is noticeable. Most tourists stay in the city one day only, not overnight. Based on an analysis of tax revenues in the city budget, it is clear that significant tourism activities do not bring expectant revenue to the city budget. This phenomenon may be due to the fact that a large part of the entrepreneurs in the tourism industry has their headquarters outside Český Krumlov. The development of tourism brings an above-standard offer of cultural activities. This assumption has been confirmed by a number of citizens and visitors. There is visible maintenance of places visited by tourists. Local citizens, however, see the differences in investment in the city's historical centre and in the periphery where most of the

population lives. A popular tourist destination is more financially demanding. There is a rise in the prices of consumer goods and real estate. The offer of goods and services in the city centre is practically exclusively for visitors.

Conclusion

The most important points of suggestions and measures aimed at positive development of tourism are to motivate visitors to the city for a multi-day stay. When this goal is reached, the visitor's expenses for the goods and services provided will be increased directly in the destination. Achieving a higher number of overnight stays would considerably reduce traffic in Český Krumlov. This result would have a very positive impact on the technical infrastructure and, above all, on the surrounding environment. The city has a smaller offer of activities outside the main tourist season and thus there is insufficient motivation to visit the city outside the main summer period. The city suffers from seasonality and impact on the capacity of the territory. Addressing this shortcoming can be the expansion of supply, the de-concentration of certain activities and mutual cooperation with nearby destinations of a seasonal nature. Perhaps the biggest problem is leakage outside the local economy. Many businesses and entrepreneurs benefiting from tourism have their headquarters outside Český Krumlov. The potential threat of deleting the city from the prestigious list of UNESCO seems to be too much a potential problem that would cause the outflow of tourists and finances. The representatives of the town of Český Krumlov should also take into account the threat of excessive commercialization of the city, especially the town's historic centre. This can be a limiting factor in the further development of the destination.

Summary:

The most important points of suggestions and measures aimed at positive development of tourism are to motivate visitors to stay in the city as long as possible. When this goal is reached, the visitor's expenses for the goods and services provided will be increased directly in the destination. Achieving a greater number of overnight stays would considerably ease the transport from and to Český Krumlov. This result would have very positive impacts on technical infrastructures and above all on the surrounding environment.

The city has an insufficient offer outside the main tourist season. There is no motivation to visit the city outside the summer season. The city suffers from seasonality and impact on the capacity of the territory. Addressing this deficiency can be the expansion of supply, the de-concentration of certain activities and mutual cooperation with nearby destinations of a multi-seasonal nature.

The town of Český Krumlov has a very developed tourism. According to some opinions and statistical data, it may be the second most visited tourist destination in the Czech Republic after the capital city of Prague. However, the amount of the municipal budget does not fully correspond to this. Perhaps the biggest problem is leakage outside the local economy. Many businesses and entrepreneurs benefiting from tourism have their headquarters outside Český Krumlov. However, the proposal to address this shortcoming has the character of a rather broad discussion and a possible national solution at government level. For the city itself it is difficult to solve the issue at this point in time.

The possibility of deleting the city from the prestigious UNESCO List seems to be too much of a potential problem that would cause the outflow of tourists and finances. The need for an active discussion about the future functioning of the rotating auditorium is extremely necessary. The turret has many of its supporters but also opponents. However, the complete removal of the theatre with the highest ceiling in the world would be a step back. Every year, all performances are hopelessly sold out, and a significant part of the city visitors visit Český Krumlov just for the rotating auditorium. It is therefore necessary to find a clear solution to the question of the further functioning of the auditorium as quickly as possible.

Representatives of the town of Český Krumlov should take more into account the threat of excessive commercialization of the city, especially the city's historical centre. This

can be a limiting factor in the further development of the destination. It is already possible to observe the emergence of a tourist ghetto. A clear example is the long-term loss of permanent residents in the city centre and the dominant orientation of the local business community to visitors. The danger of the so-called dual world, folklorization and loss of genius loci is very real.

This article was supported by the Internal Grant Agency (IGA) Faculty of Economics and Management, Czech University of Life Sciences Prague under Grant Civic activism and its projection into the local political life, number 20171028. The authors of the paper wish to thank Mr. Thon for making their contact with the examined environment.

Literature:

ARCHER, B., COOPER, C. (1994): The Positive and Negative Impacts of Tourism. In: W.Theobald ed.: Global tourism: The Next Decade; Butterworth-Heinemann, Oxford. 406 p. ISBN 9780750615686.

GOELDNER, R., Ch., BRENT RITCHIE, R., J. (2009): Tourism: Principles, Practices, Philosophies. New Jersey: John Wiley and Sons, Inc. 648 p. ISBN 978-0-470-08459-5

HESKOVÁ, M. et al. (2011): Cestovní ruch (Tourism). Prague: Fortuna. 223 p. ISBN 80-7168-948-3

INFORMATION SYSTEM OF ČESKÝ KRUMLOV (2016). Přehled návštěvnosti města Český Krumlov (Survey of visitors to Český Krumlov) [online]. Český Krumlov: Municipality, 11/12/2016, [cit.31/1/2017]. Available from http://www.ckrumlov.info/docs/cz/prenav.xml

JANČÁK, V., CHROMÝ, P., MARADA, M., HAVLÍČEK, T., VINDRÁČKOVÁ, P., (2010): Sociální kapitál jako faktor rozvoje periferních oblastí: analýza vybraných složek sociálního kapitálu v typově odlišných periferiích Česka (Social Capital as a Factor of Development of Peripheral Areas: Analysis of Selected Components of Social Capital in Typically Different Peripheral of the Czech Republic. Geography). Geografie, vol. 115, no. 2, pp. 207 – 222, ISSN 1212-0014

MOUREK, D. (2002). Cestovní ruch a životní prostředí (Tourism and the environment). In: MOLDAN, B., HÁK, T., KOLÁŘOVÁ, H. (eds). Sborník z projektu. K udržitelnému rozvoji České republiky: vytváření podmínek (Proceedings from the project. Towards Sustainable Development of the Czech Republic: Creating Conditions). Prague: Charles University Environmental Centre, 2002. p. 255-298. ISBN 80-238-8378-X

NĚMČANSKÝ, M. et al. (1999): Odvětví cestovního ruchu (Tourism industry). Karviná: Silesian University. 274 p. ISBN 80-7248-034-0

PARMOVÁ, D., PARMOVÁ, D. (2003): Provoz služeb v cestovním ruchu (Operation of tourism services). České Budějovice: University of South Bohemia in České Budějovice. 175 p. ISBN 80-7040-611-9

SHARPLEY, R., TELFER, D. J. et al. (2004): Tourism and development. Great Britain: Channel View Publications. 397 p. ISBN 1-873150-35-0

WAHAB, S., PIGRAM, J. J. (1997): Tourism, development and Growth. London: Routledge. 302 p. ISBN 0-415-16001-4

Authors' contact addresses:

Ing. Pavla Varvažovská, Department of Humanities, Czech University of Life Sciences Prague, Kamýcká 129, Prague 6, 165 21, vavarvazovska@pef.czu.cz

PhDr. Martina Jarkovská, Ph.D., Department of Languages, Czech University of Life Sciences Prague, Kamýcká 129, Prague 6, 165 21, jarkovska@pef.czu.cz

Zaniklá sídla Moravy a Slezska – zachování mizejícího dědictví formou moderní kroniky obce

The defunct settlements of Moravia and Silesia – recording of the disappearing heritage in the form of a modern chronicle of the village

Hana Vavrouchová, David Kovařík, Antonín Vaishar

Abstrakt:

Sídelní strukturu České republiky lze v posledních desetiletích hodnotit z kvantitativního hlediska jako stabilizovanou. Počet sídelních jednotek zůstává téměř neměnný (dochází pouze k administrativním proměnám), z hlediska dynamiky připomeňme spíše kvalitativní změny sídelní struktury, např. plošný rozvoj stávajících sídelních jednotek či naopak ztráta původní funkce sídla. Na našem území však můžeme také nalézt velký počet fyzicky zaniklých sídel, jejichž původní funkce je překryta jiným způsobem využití území a historický odkaz se nevratně vytrácí. Tato území v kontextu kulturního dědictví skrývají velký potenciál pro rozvoj regionu. Připravovaný výzkum, jehož vstupním cílem je vytvoření regionální databáze sídel na území Moravy a Slezska zaniklých po roce 1945, se právě zaměřuje na analýzu kvalitativních i kvantitativních proměn takto vymezených sídel s cílem zvýšit využitelnost jejich potenciálu v územně plánovací praxi, v rozvoji cestovního ruchu a v rámci výchovy a vzdělávání. Existuje řada výzkumů zaměřených na studium změn krajinné a sídelní struktury, jejich hodnocení má však většinou kvantitativní charakter, zatímco kvalitativní hledisko chybí, stejně jako aspekt lokální identity. Pro pochopení všech souvislostí sledovaného problému (příčiny zániku sídel, současné funkce sídla, vlivu na dynamiku krajiny, reflexe ve vnímání místních obyvatel, role lokální identity apod.) a pro komplexní interpretaci těchto jevů a procesů je nutné aplikovat interdisciplinární přístup založený na teoretických východiscích a metodách společenskovědních a přírodovědných disciplín. Připravovaný výzkum kombinuje krajině-ekologické hodnocení vývoje vymezených území s výsledky orálního výzkumu. Cílem tohoto příspěvku je sumarizace současného stavu poznání a regionální vymezení zaniklých sídel.

Klíčová slova:

zaniklá sídla, kulturní dědictví, kronika obce, orální výzkum

Abstract:

The settlement structure of the Czech Republic is stabilized in present. The number of settlements is unchanged (only administrative changes occur), we can observe only the qualitative dimensions of settlements dynamics, e.g. the spatial development of existing settlements or the loss of the original function of settlements. Within our territory there are also large numbers of physically defunct settlements, their original function being lost, including the historical heritage. These territories offer great potential for the development of the region. The upcoming research is focused on creation of database of extinct settlements in the Moravian and Silesian regions in the post-war period. The aim is to increase the usability of their potential in spatial planning, tourism development and education process. The prepared research combines the landscape-ecological assessment with the results of oral research. The aim of this paper is to summarize the current state of knowledge and the regional delimitation of settlements.

Key words:
defunct settlements, cultural heritage, chronicle of the village, oral research

Úvod

Příspěvek představuje výzkumný záměr reagující na obecný fenomén mizejícího svědectví o podobě české kulturní krajiny, jež byla v průběhu několika poválečných desetiletí postižena radikální transformací. Výzkum se ve svém užším pojetí zaměřuje na identifikaci a evaluaci role krajinné dynamiky v historické paměti místních obyvatel. Tato problematika bude zdokumentována a prezentována na příkladu zaniklých sídel v českém pohraničí, která jsou jedním z charakteristických projevů poválečné transformace české krajiny a zároveň prostorem plnícím významnou funkci míst paměti. Návrh je motivován potřebou minimalizace ztrát hmotného a zejména nehmotného kulturního dědictví prostřednictvím identifikace, dokumenatce a rekonstrukce obrazu krajinné a sídelní struktury zachycené v lidské paměti a v ostatních historických pramenech a trvale jej zaznamenat a uchovat a zpřístupnit pro další generace. Existuje sice řada výzkumů zaměřených na studium změn krajinné a sídelní struktury, včetně specifického bádání o zaniklých sídlech, vycházejících z komparativně historického přístupu, jejich hodnocení má však většinou kvantitativní charakter, zatímco kvalitativní hledisko dosud v tomto výzkumu chybí, stejně jako aspekt lokální identity. Pro pochopení všech souvislostí sledovaného problému (příčiny zániku sídel, současné funkce sídla, vlivu na dynamiku krajiny, reflexe ve vnímání místních obyvatel, role lokální identity apod.) a pro komplexní interpretaci těchto jevů a procesů je proto nutné aplikovat interdisciplinární přístup založený na teoretických východiscích a metodách společenskovědních a přírodovědných disciplín.

Sídelní strukturu České republiky lze v posledních desetiletích hodnotit z kvantitativního hlediska jako stabilizovanou. Počet sídelních jednotek zůstává téměř neměnný (dochází pouze k administrativním proměnám), z hlediska dynamiky připomeňme spíše kvalitativní změny sídelní struktury, např. plošný rozvoj stávajících sídelních jednotek či naopak ztráta původní funkce sídla. Na našem území však můžeme také nalézt velký počet zaniklých sídel, jejichž původní funkce je překryta jiným způsobem využití území a historický odkaz se nevratně vytrácí. Tato území v kontextu kulturního dědictví skrývají velký potenciál pro rozvoj regionu. Zánikem sídla lze mít na mysli zánik fyzický (sídlo bylo zcela nebo téměř zcela srovnáno se zemí nebo zarostlo vegetací), zánik funkční (sídlo sice existuje, ale neplní svou původní funkci obytnou případně v kombinaci s primární výrobou, ale transformovalo se na sídlo rekreační nebo chalupářské) nebo zánik administrativní (sídlo již není vedeno jako obec nebo místní část, ale zpravidla bylo rozpuštěno ve struktuře větší obce). Předmětem výzkumu jsou sídla fyzicky zaniklá, k jejichž proměně došlo v období 1945–1989. K zániku mohlo dojít buď v důsledku změn funkce území (přehradní nádrž, vojenský prostor, důlní činnost, jaderná elektrárna) nebo v důsledku „přirozeného“ vývoje, často v kombinaci s nedosídlením po odsunu Němců.

Součástí analýzy bude studium podmínek, které ve studovaných oblastech působily na zánik sídel. Jde o podmínky geografické (odlehlá poloha, nevhodné přírodní předpoklady, nevhodná ekonomická struktura), historické (odsun Němců a způsob nového osídlování nebo neosidlování), politické (politika KSČ a důsledky plánovitého řízení včetně střediskové soustavy obcí).

Obecný kontext a cíle výzkumu

Výchozím cílem výzkumu je vytvoření regionální databáze sídel na vymezeném území Moravy a Slezska zaniklých po roce 1945, a provést jejich klasifikaci (podle příčiny a doby zániku, způsobu a vzdálenosti přemístění residentů, dostupnosti lokalit a zejména potenciálu k prezentaci v podobě historického odkazu). Databáze bude doplněna o sídla (obce, osady a významné samoty) ohrožené zánikem. Komplementem k textové databázi sídel bude vizální interaktivní mapový podklad.

Související výzkum bude zaměřen vedle sběru historických dat a využití pramenné základny také na zkoumání současných funkcí zaniklých sídel v krajině, jejich role jako místa v historické paměti, včetně úlohy těchto pamětních míst jako prostoru různých společenských a vzpomínkových aktivit.

Navazujícím cílem je provedení podrobné analýzy tří mikroregionů na území Moravy a Slezka perspektivních z hlediska výskytu reprezentativních zaniklých sídel. Na základě studia pramenů a pilotních studií byla vybrána území Bruntálska, Jesenicka a Šumperska.

Po detailním zhodnocení územních a historických souvislostí bude proveden užší výběr šesti případových studií (zaniklých sídel) reprezentující jednotlivé mikroregiony.

Významnou složkou výzkumu bude také práce s pamětníky, s nimiž budou vedeny rozhovory. Vybrané rozhovory s pamětníky budou nahrávany v podobě audiozáznamů, které budou následně doplněny obrazovým materiálem (videozáznam, aktuální fotografie, historické fotografie území), grafickými podklady (2D mapy vývoje krajinné struktury a 3D model sídla v kontextu okolní krajiny rekonstruovaný na základě historických pramenů, včetně dobových kronik a svědectví pamětníků). Uvedené výstupy budou zpracovány do podoby tzv. MODERNÍ KRONIKY OBCE (viz dále).

Cílem výzkumu je dále zprostředkování tématu zaniklých sídel a jejich příčin a důsledků široké veřejnosti s důrazem na propagaci v regionech. Výstupy budou použitelné jak v rámci výuky na místních základních školách, tak pro účely výuky na vysokých školách v rámci oborů zaměřených na rozvoj regionů a péči o historické kulturní dědictví.

Výstupy výzkumu jsou dále využitelné i v praktické rovině v oblasti plánování krajiny (územní plánování, krajinné plánování, pozemkové úpravy apod.). Naplňovány budou též požadavky Evropské úmluvy o krajině.

Moderní kronika obce – podstata, metodologie a význam

Primárním účelem MODERNÍ KRONIKY OBCE (MKO) je identifikovat, analyzovat a trvalým způsobem dokumentovat mizející svědectví o podobě české kulturní krajiny v průběhu minulého století zachycené ve vzpomínkách obyvatel (vlastních i zprostředkovaných) a učinit je součástí kulturního dědictví obcí. Základním principem je dokumentace a vizualizace obrazu kontinuálního vývoje krajiny interpretovaného obyvatelstvem včetně identifikace vnímání hodnot krajiny a jejich proměn v čase.

Vedlejším cílem je upozornit právě na nenávratnost mizejícího svědectví o podobě české poválečné krajiny, samozřejmě se zřetelem ke značně subjektivnímu vnímání tohoto obrazu samotnými nositeli vzpomínek. Z tohoto důvodu si také metodologický přístup neklade za cíl přinést reálnou podobu historické krajiny, její výstupy jsou však kromě trvalého zachování nového typu informací o krajině použitelné jako podklad pro krajinné, územní a strategické plánování na místní úrovni

Dle zákona 132/2006 Sb., o obecních kronikách má každá obec povinnost vést kroniku. V § 2 odst. 2 tohoto zákona se uvádí, že *nedílnou součástí kroniky je příloha obsahující písemné, obrazové nebo zvukové dokumenty doplňující zápis v kronice*. Koncept MKO lze chápat jako návrh možného obsahu této přílohy, může však sloužit i jako samostatný nástroj posilující lokální identitu.

Koncept moderní kroniky obce je určen všem aktérům rozvoje obcí na lokální a mikroregionální úrovni. Především je určen pro starosty jako hybatele obecního života, může být však použit i výkonnými orgány spolupracujících struktur (např. místní akční skupiny, mikroregionu a dobrovolného svazku obcí), místními školami, kulturními spolky a neziskovými organizace obecně a v neposlední řadě též občany.

Definice zásadních pojmů

moderní kronika obce – metodologicky jednotný dokument obsahující datové, textové, obrazové a zvukové záznamy o mentálním obraze historické a současné krajinné struktury a hodnotách krajiny.

hodnota krajiny – kvalitativní vlastnost krajiny, která podmiňuje její využití (vystupuje v roli limitu či vstupního faktoru rozvoje). Lze ji kategorizovat na subjektivní hodnoty (dle

hodnotících soudů hodnotícího subjektu) a objektivní hodnoty (expertně objektivizované na základě právních norem a konsenzu ve společnosti).

mentální paměť krajiny – obraz krajiny ve vzpomínkách místních obyvatel.

Metodika tvorby MKO

První fází tvorby moderní kroniky obce je analýza krajinné mikrostruktury a makrostruktury na úrovni správního obvodu obce/katastrálního území/ad hoc vymezenému území a v kontextu širších územních vztahů. Paralelně je prováděn orálně historický výzkum a výzkum archivních pramenů. Dalším krokem je identifikace objektivních hodnot (expertně ustanovených na základě právních norem a konsenzu ve společnosti) a jejich komparace s hodnotami označovanými respondenty v individuálně vedených rozhovorech v rámci orálního výzkumu.

Analýza území v kontextu širších územních vztahů: jde o analýzu krajinné struktury na úrovni ad hoc vymezeného mikroregionu, na této úrovni je popisována primární struktura krajiny (geologické podloží, půdní charakteristiky, klimatické podmínky, potenciální přirozená vegetace a další), sekundární struktura krajiny (historický vývoj území, současné využívání prostoru, demografický a socioekonomický vývoj, krajinotvorné činnosti ad.) a terciární struktura krajiny (sociální, kulturní a přírodní potenciál území, hodnoty a limity území, krajinný ráz ad.). Zvláštní důraz je zde položen na rozbor a hodnocení dlouhodobých demografických trendů.

Současné utváření krajinné struktury a její vývoj v čase*:* analýza krajinné struktury je prováděna na dvou úrovních – makrostruktury a mikrostruktury – jak pro vybraná území, tak za účelem hlubšího zakotvení v kontextu širších územních vztahů.

makrostruktura: jde o kvantitativní (absolutní či relativní) vyjádření prostorového seskupení jednotlivých druhů *land use*, popis je prováděn na základě běžně dostupných dat Českého statistického úřadu. Statistická data jsou zjišťována pro správní obvod obce a pro mikroregion. Aktuální data pro správní obvod obce jsou konfrontována s databází LUCC Czechia (lucc.ic.cz), vytvořenou Přírodovědeckou fakultou Univerzity Karlovy, s korekcí na aktuální správní uspořádání.

mikrostruktura: prvním krokem k vyhodnocení krajinné mikrostruktury je determinace tzv. *horizontální struktury krajiny*. Horizontální struktura krajiny je složena ze tří základních skladebních součástí – *matrix*, *enkláv* a *koridorů*, které lze v krajině vymezit. Analýza mikrostruktury je realizována zejména na úrovni správního obvodu obce, doplňkově i pro individuálně stanovený širší region (mikroregion). Na úrovni regionu jde o prostou interpretaci nejaktuálnější ortofotomapy doplněnou o aktualizaci **terénním průzkumem**. Na úrovni obce je pro vyhodnocení typu krajinné mikrostruktury doporučována dílčí metodika (Zonneveld,1995), která klasifikuje mikrostrukturu z hlediska množství, velikosti, tvarů, typů a celkového uspořádání jednotlivých skladebních částí. Terénním průzkumem budou dále ověřovány a získávány další informace ve vztahu k hodnotám a limitům území apod. Současná krajinná struktura bude pomocí **metody komparace** vyhodnocována v historickém vývoji na základě dat získaných **interpretací** Císařských povinných otisků stabilního katastru (stav krajiny zaznamenaný k 1. pol. 19. století) a leteckých snímků (stav ke 2. polovině 20. století s časovým upřesněním dle dostupnosti a relevantnosti sledovaného období vzhledem k zaniklému sídlu). Navazující metodou je **syntéza** poznatků za účelem tvorby obsahu mapových podkladů, výsledky jsou prezentovány prostřednictvím geografických informačních systémů.

Archivní výzkum

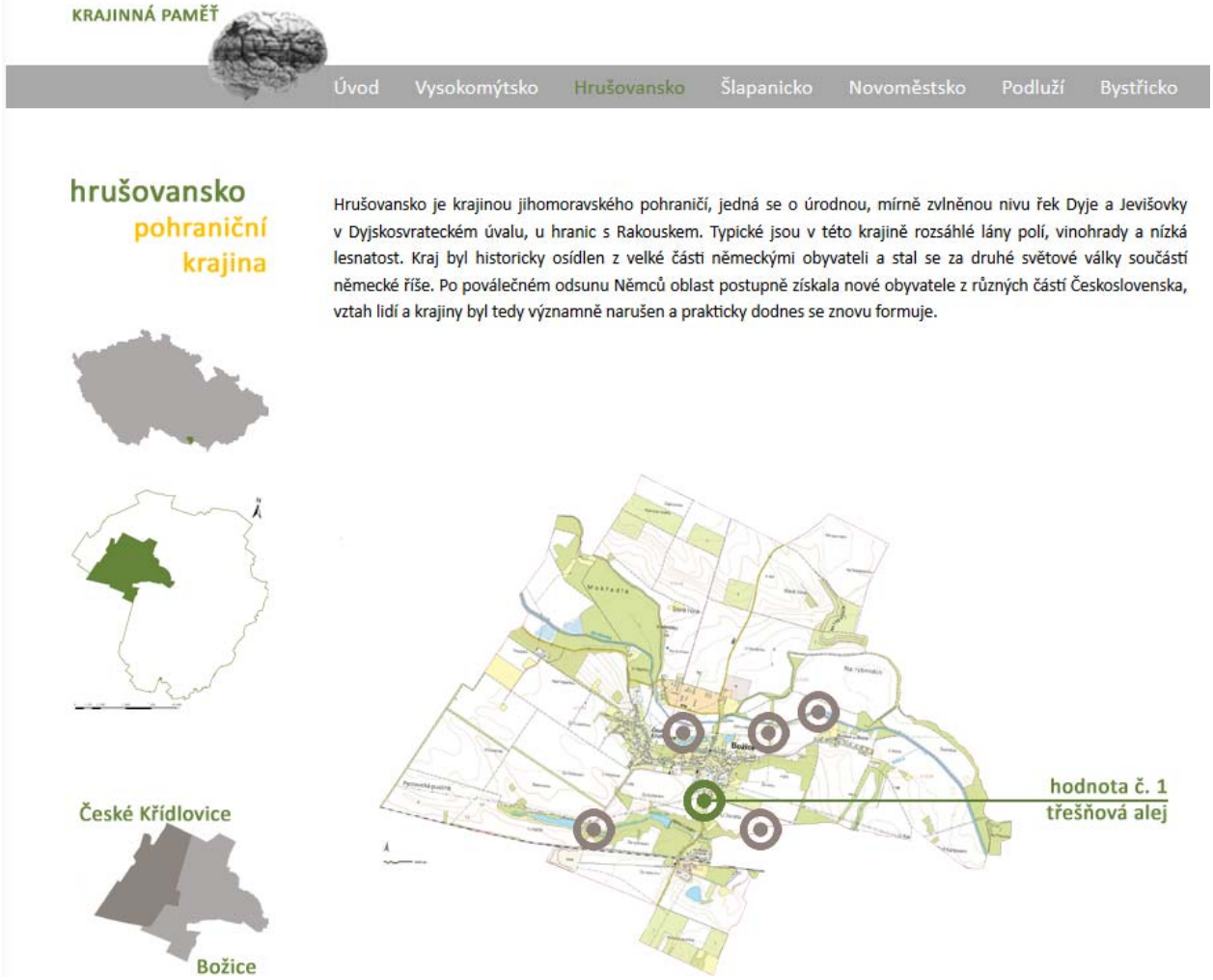
Vyhledávání, studium a využití písemných a obrazových pramenů, případně trojrozměrných předmětů uložených v příslušných fondech ústředních i regionálních archivů a dalších paměťových institucí (Národní archiv, Archiv bezpečnostních složek v Praze a Kanicích u Brna, Vojenský historický archiv, Muzeum policie ČR, Moravský zemský archiv Brno, Státní oblastní archiv Olomouc, Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově, Státní oblastní archiv Jeseník, Muzeum v Bruntále, Městské muzeum Krnov, Vlastivědné

muzeum Jesenicka a další). Sledovat budeme především úřední dokumenty, listiny, oběžníky a směrnice, kroniky, korespondenci, dobové i současné fotografie postižených lokalit. V muzejních sbírkách se budeme soustředit také na sbírkové předměty související nebo vztahující se k našemu výzkumu.

Orálně historický výzkum

Vedle dochovaných a přístupných písemných nebo audiovizuálně zaznamenaných výpovědí budeme vyhledávat dosud žijící pamětníky a to jak mezi obyvateli žijícími v České republice, tak vysídlenými Němci v Německu a Rakousku a dokumentovat jejich vzpomínky.

Základem pro tvorbu moderní kroniky obce pro každou případovou studii zaniklého sídla je certifikovaná metodika (Šťastná, Vavrouchová a kol, 2015), která bude zejména v části orálního výzkumu přizpůsobena řešené problematice zaniklých sídel. Metodickému postupu tvorby se blíže věnuje např. publikace Vavrouchová a kol. (2015).

Obr. 1: Návrh grafiky Moderní kroniky obce vytvořené formou webové stránky (příklad obce Božice)

Zdroj: vlastní zpracování

Zaniklá sídla – současný stav poznání

Výzkumem zaniklého osídlení se zabývají především obory archeologie a geografie, avšak zájem o tuto problematiku se objevuje rovněž v dalších vědních disciplínách jako je antropologie, demografie, ekologie a environmentalistika, etnografie, historiografie, kartografie, kulturologie, sociologie nebo urbanismus atd., v nichž se také uplatňují různé koncepční a metodologické přístupy. Zájem badatelů o tematiku zaniklých sídel se v širším měřítku přitom objevuje až od druhé poloviny dvacátého století. První výzkumy, kterých se chopila především archeologie, byly směřovány k výzkumu zaniklých sídel v období středověku a raného novověku (Nekuda 1968, 1975; Roubík 1959; Smetánka 1988), teprve později se zájem o tuto problematiku uplatňuje také pro období 19. a 20. století, kdy se na zániku sídel začínají podílet a posléze v něm převládat nové faktory jako urbanizace, exploatace nebo militarizace kulturní a sídelní krajiny, což otevřelo prostor pro výzkum této problematiky také více dalším společenským a přírodovědeckým oborům. Specifické místo ve výzkumu zaniklých sídel, jako i širšího pojetí proměn kulturní krajiny a dějin osídlení pak zaujímá oblast českého pohraničí a to zejména v období po roce 1945, neboť právě zde probíhaly specifické transformace, mimořádné migrace obyvatel i zvýšené destrukční aktivity vyplívající z nově vzniklé funkce a poslání tohoto prostoru.

Badatelské aktivity věnující se tématu zaniklého osídlení a hledání příčin zániku sídel po roce 1945 již byly publikovány a zveřejněny v řadě odborných monografií a případových studiích i různých popularizačních pracích. Významné příspěvky k tomuto tématu nalezneme v produkci geografických oborů, zejména historické geografii, sídelní geografii nebo kartografii (Anděl, Poštolka 2004; Cajthaml 2013; Kučera 2005, 2007), archeologii (Bureš 2015; Funk 2013; Vařeka a kol. 2008), historiografii (Kovařík 2006, 2013a, 2013b) nebo kulturologii (Hájek 2008) a ve výstupech dalších vědních disciplín. Pro tuto tématiku je zvlášť významný přínos regionální historie (Beranová-Vaicová 2005; Binterová 2005, 2006; Boháč 2007; Hornišer 2005; Procházka 2007, 2011; Kintzl 2015). Z hlediska vymezení důvodů zániku sídel existuje poměrně rozsáhlá literatura věnující se vojenským újezdům (Augustin 1994; Glonek 2007; Tomíček 2006; Topinka 2004), sídlům zatopeným ve vodních nádržích (Kordiovský 2000; Cacák, Binterová-Děd 2004; Kouba 2008) nebo sídlům zbouraných

z důvodu těžby nerostných surovin (Prokop 2001; Sýkorová 2002; Spurný 2016), případně výstavbou elektráren (Pelíšek 2006).

Většina regionálních prací je ovšem strukturována a řešena především jako prostý soupis (průvodce) konkrétních zaniklých míst doplněný jen stručným historickým vývojem a základní statistikou bez hlubšího popisu, zevrubnější analýzy zániku nebo sledování současného stavu lokality. Řada těchto prací je pak postavena na sběru dobových fotografií a dalšího obrazového materiálu, případně na srovnání „starých obrázků“ se současným stavem zaniklého sídla. V této souvislosti je možné připomenout uživatelsky oblíbený, ale faktograficky problematický internetový server „zanikleobce.cz“, nebo již značně erudovanější knižní edici „Zmizelé Čechy“ a „Zmizelá Morava“, mapující zmizelá sídla v jednotlivých regionech českých zemí. Přestože se v tomto případě jedná především o popularizační a nevědecké práce, poskytují rámcový přehled o zaniklých sídlech v jednotlivých regionech, na kterých je možné postavit další podrobnější výzkum. Zřejmě nejucelenějším souborem dokumentujícím zaniklá sídla v českém pohraničí prostřednictvím obrazového materiálu představuje publikace občanského sdružení Antikomplex uspořádaná k výstavě „Zmizelé Sudety“, doplněné několika tematickými texty (Antikomplex 2006). V produkci tohoto sdružení pak vyšlo několik dalších i obsahově významnějších publikací mapující transformaci kulturní a sídlení krajiny v pohraničí (Spurný 2006).

Téma zaniklých sídel v českém pohraničí po roce 1945 není možné zkoumat bez jeho zasazení do širších celospolečenských souvislostí a dobového kontextu. K poznání této skutečnosti je možné využít řady dalších prací týkajících se hospodářských, sociálních, demografických a politických změn v námi sledovaném regionu a zkoumaném časovém období. Analýzou poválečného vývoje českého pohraničí se zabývalo mnoho badatelů, přičemž významné místo ve výzkumu představuje problematika poválečných migrací, která byla prezentována ať již formou pramenných edic (Arburg-Staněk 2011) nebo příspěvky k jednotlivým migračním procesům v pohraničí jako je problematika nuceného vysídlení Němců z českých zemí (Arburg, Dvořák, Kovařík 2010; Kučera 1992; Staněk 1991), vnitrostátních přesunů vybraných skupin obyvatel (Dvořák 2012), poválečného osidlování pohraničí (Slezák 1978; Čapka, Slezák, Vaculík 2005; Nosková 2008; Nosková, Tošovská 2014; Widermann 2016), nebo vytváření nových společenských, hospodářských a kulturních struktur v pohraničí (Arburg 2005; Topinka 2005; Gerlach 2007; Glassheim 2005, 2016; Spurný 2011a, 2011b). Významné místo ve výzkumu českého pohraničí, platné zvláště pro období vlády komunistického režimu v Československu (1948-1989) mají práce sledující působení mocenských a bezpečnostních orgánů, zejména v souvislosti s ostrahou a zajištěním státní hranice (Kovařík 2005, Jílek a kol. 2006; Vaněk 2008).

V literární produkci věnující se tematice zaniklých sídel se vedle příspěvků popisujících a dokumentujících jednotlivé fáze sídelního, fyzického a administrativního zániku, hledání a vysvětlování motivů a příčin těchto procesů, objevují také práce zabývající se fenoménem zaniklých sídel jako specifického místa historické paměti. „Paměť“ představuje téma vyskytující se v řadě vědních oborů a jeho studiem se zabývají společenské i přírodní, případně lékařské vědy (antropologie, archeologie, etnologie, filozofie, historie, sociologie). V mezioborové perspektivě a napříč vědními disciplínami se tak uplatňují stěžejní práce zabývající se tématem historické, resp. kolektivní paměti, nabízející jeho teoretická a metodologická východiska (Nora 1998; Asmann 2001; Halbswach 2009; Šubrt a kol. 2010; Hlavačka 2011; Maslowski, Šubrt 2014). Řada prací se věnuje též tématu „paměti krajiny“ v různých přístupech (Sádlo a spol. 2005; Maur 2006; Cílek 2007; Shama 2007) nebo specifickým místům historické paměti v krajině, které představují například drobné sakrální památky (Mannlová-Raková 1996; Hájek, Bukačová 2006) nebo hřbitovy (Knechtel 2006a, 2006b). Další kapitolu představuje výzkum kolektivní paměti ve vytváření a udržování regionální nebo etnické identity obyvatel (Kreisslová 2013). V regionálním výzkumu se téma „paměti“ v souvislosti se zaniklými sídly a proměnami pohraniční krajiny vyskytuje v různých projektech, v nichž se setkávají různé mezioborové přístupy (Salzmann a kol. 2014, 2015), někdy též propojené s nevědeckou sférou, například ve formě uměleckých aktivit (Mikšíček 2013).

V rámci výzkumu paměti krajiny se stále více autorů soustředí na tzv. živou paměť krajiny, která se od běžného konceptu paměti krajiny liší propojením dávnější minulosti a fyzické podoby prostoru s místními obyvateli a jejich životními příběhy. S tímto fenoménem je také spojeno využití metody orální historie a práce s pamětníky, k čemuž můžeme využít rovněž potřebné odborné literatury poskytující teoreticko-metodologický základ (Vaněk a spol. 2007; Hlaváček 2012), tak i prakticky zaměřené práce využívající rozhovory s pamětníky pro přiblížení konkrétní tematiky, pro námi sledovanou oblast českého pohraničí jako jsou znovu například práce sdružení Antikomplex (Scholl, Schneider, Spurný 2010; Kraus, Scholl-Schneider, Fassl 2015), nebo přeshraniční česko-rakouský projekt Stories (kol. autorů 2012).

Problematiku zaniklých sídel jako jednoho z procesů poválečné transformace krajiny lze zkoumat také z perspektivy krajinně-ekologické analýzy proměn využití území. Strukturální změny krajiny lze poměrně dobře kvantitativně i kvalitativně analyzovat, hodnotit a poznatky transponovat do rozhodovacích procesů a plánovacích nástrojů (Lipský, 2001; Salašová, 2010; Brierley, 2010; Skaloš a kol., 2011; 2012; 2012a; Bičík I. a kol, 2011, 2012, 2012a). Velmi zřídka se však v rámci výzkum dynamiky kulturní krajiny uplatňuje sociální a mentální rozměr těchto změn, přičemž právě tyto mentální vazby na krajinu jsou často určující pro utváření lokální identity a stabilizaci venkovského osídlení. Lokální identita navázaná na kulturní krajinu často sehrává roli v rozvoji regionů. Za klíčovou ji považují ve svém výzkumu i Zanon, Geneletti (2011). Roli kulturního dědictví při utváření identity na lokální úrovni potvrzuje i Roige Ventura, Arrieta Urtizberea, (2010). Podle Corsale a Iorio (2010) lze právě tohoto vztahu využít k rozvoji (často marginálních) venkovských oblastí, zejména se zaměřením na využití v rozvoji cestovního ruchu a vystavění rozvojové strategie na regionálních unikátních vazbách. Svými výzkumy identity v návaznosti na kulturní krajinu tuto tezi potvrzuje i Gazes (2010). Kasuistikou (anglosaské země) a složitými vztahy mezi identitou, pamětí, kulturním dědictvím a kulturní krajinou se zabývají ve své knize i Moore, Whelan (2007). Ovšem kolektivní (též historická či sociální) paměť v kontextu kulturní krajiny, její dynamiky a role při vytváření identity je ve výzkumu (na národní i mezinárodní úrovni) poměrně opomíjená. Lze nalézt dílčí výzkumy – např. Stephan, Carl, Johan (2010), Gimmi, Burgi (2007) či Jones, Petty, Schultz, Sharpless, Walker (2010). V českých podmínkách má k tématu nejblíže Doc. Matoušek (např. 2005). Doplnění komplexního výzkumu kulturní krajiny i o tento rozměr poznání by tak bylo velmi potřebné, inovativní a uplatnitelné v praxi.

Zaniklá sídla jsou také předmětem zájmu v oblasti moderních technologií, zejména geoinformatiky, a to při provádění různých vizualizací a tvoření 3D modelů historických rekonstrukcí těchto objektů. Významem 3D vizualizace zaniklých území se v českém prostředí zabývá především Přemysl Štych a jeho tým z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze (Štych, Jelének, 2011; Štych, Jelének, Kaucká 2012), pod jehož vedením také vzniklo několik studentských prací s různým územním vymezením, postupem zpracování a vizualizačními možnostmi, z nichž je možné zmínit především práci Jana Jelénka, rekonstruující krajiny na příkladu zaniklých obcí ve vojenských újezdech a českém pohraničí (Jelének, 2010), v dalších studentských pracích na jiných školách vznikly některé další projekty k zaniklým obcím, z hlediska našeho zájmu o pohraniční obce zaniklé po roce 1945 můžeme zmínit vizualizaci zatopené krušnohorské obce Přísečnice (Ceeová, 2010).

Jelikož předložený projekt bude zaměřen na konkrétní oblast Bruntálska, Jesenicka a Šumperska, je třeba zmínit i příslušné výstupy zaměřené na sledované téma v těchto regionech. Je třeba konstatovat, že tato oblast byla z hlediska výzkumu zaniklých sídel, na rozdíl od jiných regionů spíše na okraji zájmu, což je také jeden z důvodů, proč chceme tento výzkum realizovat právě na tomto území. K problematice zaniklých sídel existují pro Jesenicko dvě publikace na bázi soupisu vybraných obcí a osad s jejich stručnou charakteristikou v okrese Jeseník (kol. autorů 2011; Jokl 2012), pro bruntálský okres je pak k dispozici odborně fundovanější časopisecká studie (Hornišer 2005).

Konečně je třeba připomenout, že výzkum poválečné transformace pohraniční krajiny, pokusy o její rekonstrukci a s ní související tématika zaniklých obcí již byla v minulosti předmětem zájmu jednotlivců i širších badatelských týmu v rámci projektů podporovaných

grantovými agenturami i programy příslušných ministerstev. V rámci postižených příhraničních regionů tak existoval v letech 2012 – 2015 pod záštitou Ministerstva kultury v rámci programu NAKI projekt Rekonstrukce krajiny a databáze zaniklých obcí pro zachování kulturního dědictví, kterého se účastní ČVUT v Praze (stavební fakulta, katedra Geomatiky) a UJEP v Ústí nad Labem, Fakulta životního prostředí, jejichž výzkum se zaměřuje na oblast severních Čech, zvláště prostor postižený těžbou nerostných surovin. Výsledkem tohoto projektu je webová stránka, databáze zaniklých sídel, mapové aplikace a několik literárních výstupů zabývajících se mj. metodologickými otázkami (Pacina, Novák, Hendrychová 2013).

Shrnutí a závěr

Příspěvek představuje chystaný výzkumný záměr řešený ve spolupráci Mendelovy univerzity v Brně, Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. a Masarykovy univerzity. Základním cílem výzkumu je dokumentace, vizualizace a prezentace obrazu poválečného vývoje české kulturní krajiny zaznamenaného v paměti obyvatelstva pro vybraná fyzicky zaniklá sídla na území Moravy a Slezska formou tzv. moderní kroniky obce. Moderní kronika obce je metodologicky jednotný dokument obsahující datové, textové, obrazové a zvukové záznamy o mentálním obraze historické a současné krajinné struktury a hodnotách krajiny. Metodologicky je výzkum založen na kombinaci detailní krajině-ekologické analýzy vývoje vymezených území s výsledky orálního výzkumu. Zaniklá sídla v kontextu kulturního dědictví skrývají velký potenciál pro rozvoj regionu. Připravovaný výzkum, jehož vstupním cílem je vytvoření regionální databáze sídel na území Moravy a Slezska zaniklých po roce 1945, se zaměřuje na analýzu kvalitativních i kvantitativních proměn takto definovaných sídel s cílem zvýšit využitelnost jejich potenciálu v územně plánovací praxi, v rozvoji cestovního ruchu a v rámci výchovy a vzdělávání. Cílem tohoto příspěvku je zejména sumarizace současného stavu poznání ve studiu zaniklých sídel na území České republiky, na kterou navážou konkrétní badatelské a popularizační aktivity.

Literatura:

ASMANN, J. (2001). Kultura a paměť, Praha.

ANDĚL, J., POŠTOLKA, V. (2004). Zaniklá sídla, vývoj a specifika pohraničních okresů Ústeckého kraje. In: Vývoj sídelní struktury a obyvatelstva pohraničních okresů Ústeckého kraje, Ústí nad Labem, pp 85-108.

ANTIKOMPLEX a kol. (2006). Zmizelé Sudety / Das verschwundene Sudetenland, Domažlice.

ARBURG, A. (2005). Zwangsumsiedlung als Patentrezept. Tschechoslowakische Bevölkerungspolitik im mitteleuropäischen Vergleich 1945-1954. In: Niedobitek, Matthias – Kroll, Frank- Lothar (Hg.): Vertreibung und Minderheitenschutz in Europa, Berlin, pp. 43-113.

ARBURG, A., DVOŘÁK, T., KOVAŘÍK, D. (2010). Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945.

ARBURG, A., STANĚK, T. (2011). Vysídlení Němců a proměna českého pohraničí 1945-1951. Dokumenty z českých archivů. Svazek 2/1, Duben-srpen/září 1945. Divoký odsun a počátky osidlování, Středokluky.

AUGUSTIN, M. (1994). Akce D – vysídlení Doupovska 1953-1954. Historický sborník Karlovarska 2, pp. 295-310.

BERANOVÁ - VAICOVÁ, R. (2005). Zaniklé obce na Sokolovsku, Sokolov.

BIČÍK, I., JANOUŠEK, Z., CHROMÝ, P. (2013). Vývoj využití krajiny Česka v datech katastrální evidence. Arcrevue, č. 2.

BIČÍK, I., KUPKOVÁ, L. (2013). Long Term Land-Use Changes: Case study Czechia 1845-2000. In.: FÖRSTER, H., HERZBERG, J., ZÜCKERT, M. (eds.). Ostmitteleuropa von der Industrialisierung bis zum Postsocialismus. Rachel Carson Center, Collegium Carolinum, München, pp. 67-82.

BIČÍK, I., KUPKOVÁ, L., ŠTYCH a kol. (2012). Změny funkcí české krajiny a dopad na využití ploch. In: CHODĚJOVSKÁ, E., ŠIMŮNEK, R. (EDS.). Krajina jako historické jeviště. Historický ústav AV ČR, Praha, pp. 347 – 372.
BINTEROVÁ, Z.(1998). Zaniklé obce Doupovska, Chomutov.
BINTEROVÁ, Z. (1999). Zaniklé obce Chomutovska I-VI., Chomutov.
BITNEROVÁ, Z., DĚD, S. (2004). Přísečnice zatopená, ale nezapomenutá = Preßnitz versunken, aber nicht vergessen, Chomutov.
BOHÁČ, J. (2007). Zmizelé Chebsko: zničené obce a osady okresu Cheb po roce 1945, Cheb.
BRIERLEY, G. J. (2010). Landscape memory: the imprint of the past on contemporary landscape forms and processes. Area. 42: 1, 76-85.
BUREŠ, M. (2015). Vesnice zaniklé po roce 1945 a kulturní krajina Novohradských hor, Plzeň.
CACÁK, F., KOUBA, J. (2008). Jak vzniklo a co skrylo Orlické jezero, Česko: s. n.
CAJTHAML, J. (2013). Rekonstrukce historické krajiny a zaniklých obcí. Habilitační přednášky, sv. 26, Praha.
CEEOVÁ, J. (2010). Rekonstrukční 3D vizualizace zaniklé obce – případová studie Písečnice, Diplomová práce, Univerzita Jana Evangelisty Turkyně, Přírodovědecká fakulta, Ústí nad Labem.
CÍLEK, V. (2007). Krajiny vnitřní a vnější. Texty o paměti krajiny, smysluplném bobrovi, areálu jablkového štrůdlu a o tom, proč lezeme na rozhlednu, Praha.
CORSALE, A., IORIO, M. (2010). The museums of identity: an opportunity for local development and tourism in marginal areas. Experiences in Sardinia, Romania and Morocco. PASOS: Revista de Turismo y Patrimonio Cultural. 8: 4, pp. 555-568.
ČAPKA, F., SLEZÁK, L., VACULÍK, J. (2005). Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno.
DVOŘÁK, T. (2012). Vnitřní odsun 1945-1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa, Brno.
FUNK, L. (2013). Vesnice zaniklé po roce 1945. In: VAŘEKA, P. (ed.): Archeologie 19. a 20. století. Přístupy, metody, témata. Plzeň, pp. 23-28.
GAZES, L. (2010). A case study on how local identity could become part of the touristic supply. In ANTONIONI, S. GEMINI, L. MAZZOLI, L. Tourism and visual culture, Volume 1: Theories and concepts, pp. 107-123.
GERLACH, D. (2007). Working with the Enemy: Labor Politics in the Czech Borderlands 1945-1948. In: Austrian History Yearbook, 38, pp. 179-207.
GIMMI, U. BURGI, M. (2007). Using oral history and forest management plans to reconstruct traditional non-timber forest uses in the Swiss Rhone valley (Valais) since the late nineteenth century. Environment and History. 13: 2, pp. 211-246.
GLASSHEIM, E. (2005). Etnické čistky, komunismus a devastace životního prostředí. Vytváření nové identity severočeského pohraničí (1945-1989), Soudobé dějiny, 12, č. 3-4, pp. 432-464.
GLASSHEIM, E. (2016). Cleasing the Czechoslovak Borderlands. Migration, Environment, and Health in the Former Sudetenland, Pittsburg.
GLONEK, J. (2007). Zaniklé obce Vojenského újezdu Libavá, Ostrava.
HÁJEK, P. (2008). Jde pevně kupředu naše zem. Krajina českých zemí v období socialismu 1948-1989, Praha.
HÁJEK, T., BUKAČOVÁ, I. (2006). Příběh drobných památek. Od nezájmu až k fascinaci, Lomnice nad Popelkou.
HALBSWACH, M. (2009). Kolektivní paměť, Praha.
HLAVAČKA, M. (2011). Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“. In: HLAVAČKA, M., MARÉS A., POKORNÁ, M. (eds.): Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace. Praha 2011, pp. 10-21.
HLAVÁČEK, J. (2012). Kolektivní paměť a orální historie ve výzkumu soudobých dějin. In: MEMO. Časopis pro orální historii, roč. 2, č. 2, pp. 6-16.

HORNIŠER, I. (2005). Destrukční vývoj vesnických sídel na Bruntálsku po roce 1945, Sborník Bruntálského muzea, pp. 42-53.
JELÉNEK, J. (2010). 3D rekonstrukce krajiny na příkladu zaniklých obcí v českém pohraničí a vojenských újezdech. Bakalářská práce. Univerzita Karlova Praha, Přírodovědecká fakulta.
JÍLEK, T., JÍLKOVÁ, A. (2006). Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948-1989, Plzeň.
JOKL, V. (2012). Zaniklé obce Jesenicka, Jeseník.
JONES, L. A., PETTY, A., SCHULTZ, M., SHARPLESS, R., WALKER, M. (2010). Agricultural history roundtable complicating the story: oral history and the study of the rural south. Agricultural History. 84: 3, pp. 281-326.
KINTZL, E. (2015). Zmizelá Šumava, Zlín.
KORDIOVSKÝ, E. (2000) Mušov 1276 – 2000, Znojmo.
KOCOURKOVÁ, K. (1989). Dějiny zaniklých obcí – jejich význam pro regionální historiografii. In: Z regionální historie a archivnictví (XIX. Mikulovské sympozium), Břeclav-Olomouc, pp. 215-219.
KNECHTEL, A. (2006). Grenze zwischen Zeit und Ewigkeit. Historische Friedhöfe als Orte der Erinnerung am Beispiel der deutschen Friedhöfe in Tschechien. In: Elisabeth Fendl (Hrsg.), Das Gedächtnis der Orte. Sinnstiftung und Erinnerung. Referate der Tagung des Johannes-Künzig-Instituts für ostdeutsche Volkskunde in Zusammenarbeit mit dem Adalbert-Stifter-Verein München und der Heimatpflegerin der Sudetendeutschen, Freiburg, pp. 117-153.
KNECHTEL, A. (2006). Zeugen der Geschichte. Gräber und Friedhöfe der ehemaligen deutschen Bevölkerung in der Tschechischen Republik und Möglichkeiten ihrer Bewahrung. Beiträge der gleichnamigen Tagung in Oberplan. München.
KOLEKTIV autorů. (2012) So nah, so fern. Menschen in Waldviertel und Südböhmen 1945-1989, Weitra.
KOLEKTIV autorů (2014). Tachovsko: krajina v paměti. Paměť v krajině, Plzeň.
KOLEKTIV autorů (2011). Zaniklé osady Jesenicka, Jeseník.
KOVAŘÍK, D. (2005). V zájmu ochrany hranic. Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951-1952), Soudobé dějiny 12, č. 3/4, pp. 686-707.
KOVAŘÍK, D. (2006). Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945. Studijní materiály výzkumného projektu Komunistické Československo na přelomu 50. a 60. let, sv. 3, Brno.
KOVAŘÍK, D. (2013) Zánik obcí v zakázaném hraničním pásmu. In: VANĚK, P.(eds.): Ochrana státní hranice 1948-1955, Brno, pp. 97-103.
KOVAŘÍK, D. (2013). Zánik pohraničních sídel v letech 1945 – 1960. In: KAREL, T., KRATOCHVÍLOVÁ, A. (eds.). Proměny montánní krajiny. Historické sídelní a montánní struktury Krušnohoří, Loket, pp. 54-63.
KRAUSS, M., SCHOLL-SCHNEIDER, S., FASSL, P. (2015). Odchody a návraty. Vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století, Praha.
KREISSLOVÁ, S. (2013). Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců, Praha.
KUČERA, J. (1992). Odsun nebo vyhnání? Sudetští Němci v Československu 1945 - 1946, Jinočany.
KUČERA, Z. (2005). Zaniklá sídla – nedílná součást naší krajiny, Geografické rozhledy 14, č. 5, pp. 120-121.
KUČERA, Z. (2007). Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945 – základní analýza, Historická geografie 34, s. 317-334.
KUČERA, Z., ŠTYCH, P. (2011). Zaniklá sídla: Jejich vznik, poznání a rekonstrukce, Geografické rozhledy, 20, č. 4, pp. 32.
LIPSKÝ, Z. (2001). Present land use changes in the Czech cultural landscape: driving forces and environmental consequences, Moravian Geographical Reports, 9: 2: pp. 2-14.

MANNLOVÁ-RAKOVÁ, H. (1996). Úloha památek v krajině a vědomí člověka. In: Osud Mostecka. Člověk a životní prostředí včera a dnes. Sborník odborných prací, Most: Okresní muzeum, pp. 129-177.
MASLOWSKI, N., ŠUBRT, J. (2014). Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám, Praha.
MATOUŠEK, V. (2005). Několik poznámek k archeologickým metodám studia novověké krajiny, Historická geografie, pp. 410 - 420.
MAUR, E. (2006). Paměť hor, Praha.
MIKŠÍČEK, P. (2013). Zanikající osada Königsmühle, in: KAREL, T., KRATOCHVÍLOVÁ, A. (eds.): Proměny montánní krajiny. Historické sídelní a montánní struktury Krušnohoří, Loket, pp. 64-69.
MOORE, N., WHELAN, Y. (2007). Heritage, memory and the politics of identity: new perspectives on the cultural landscape. (Heritage, Culture and Identity).
NEKUDA, V. (1968). Zmizelý život. Výzkum zaniklých středověkých osad na území ČSSR, Brno.
NEKUDA, V. (1975). Pfaffenschlag, zaniklá středověká ves u Slavonic. Příspěvek k dějinám středověké vesnice. Brno.
NORA, P. (1998). Mezi pamětí a historií. Problematika míst. In: Politika paměti. Antologie francouzských společenských věd, Praha, pp. 7-31.
NOSKOVÁ, H. (2008). Proměny českého pohraničí v letech 1945-1950. In: Vajdová, Zdenka (ed.): Aktéři rozvoje regionu – Orlicko, Praha, pp. 15-23.
NOSKOVÁ, H., TOŠOVSKÁ, E. (2014). Kapitoly o proměnách pohraničí se zřetelem na Kralicko. Praha.
PACINA, J., NOVÁK, K., HANDRYCHOVÁ, B. (2013). Metody pro rekonstrukci zaniklé krajiny. Historická geografie, 39, 2, pp. 237-262.
PELÍŠEK, A. (2006). …a po nás planina. Malá historie 20. století z perspektivy zaniklých obcí kolem Temelína, České Budějovice.
PROCHÁZKA, Z. (2007). Putování po zaniklých místech Českého lesa, I. Domažlicko. Osudy 50 zaniklých obcí, vsí a samot, Domažlice.
PROCHÁZKA, Z. (2011). Putování po zaniklých místech Českého lesa II. Tachovsko. Osudy 45 zaniklých obcí, vsí a samot, Domažlice.
PROKOP, V. (2001). I tudy kráčely dějiny…Z historie zaniklých a těžbou uhlí vážně zasažených míst Sokolovského revíru, Sokolov.
ROUBÍK, F. (1959). Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha.
SÁDLO, J. (2005) Krajina a revoluce, Praha.
SCHAMA, S. (2007). Krajina a paměť, Praha.
SCHOLL, S., SCHNEIDER, M., SPURNÝ, M. (2010). Sudetské příběhy – vyhnanci, starousedlíci, osídlenci, Praha.
SALAŠOVÁ, A., KULIŠŤÁKOVÁ, L., KUČERA, P. (2010). Indikátory kvality krajinného prostředí. Acta Horticulturae et Regiotecturae. sv. 13, mimořádné číslo, pp. 8-14.
SALZMANN, K. (2015). Obnova krajiny česko-německého pohraničí/Wiederbelebung der deutsch-tschechischen Grenzlandschaft/Renewal of Czech-German border landscape, Plzeň.
SKALOŠ, J., PECHAROVÁ, E., KAŠPAROVÁ, I. (2012). Změny ve využití krajiny (land use) na území Mostecka 1842 – 2010. Soubor map se specializovaným obsahem.
SKALOŠ, J. KAŠPAROVÁ I., JONES, L. A., PETTY, A., SCHULTZ, M., SHARPLESS, R., STEPHAN, B., CARL, F., JOHAN, C. (2010). Social-ecological memory in urban gardens - retaining the capacity for management of ecosystem services. Global Environmental Change. 20: 2, pp. 255-265.
SLEZÁK, L. (1978). Zemědělské osídlování pohraničí po druhé světové válce, Brno.
SMETÁNKA, Z. (1988). Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna, Praha.
SPURNÝ, M. (2006). Proměny sudetské krajiny, Praha.
SPURNÝ, M. (2011). Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960), Praha.
SPURNÝ, M. (2016). Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech, Praha.

STANĚK, T. (1991). Odsun Němců z Československa 1945 – 1947, Praha.
SÝKOROVÁ, J. (2002). Zmizelé domovy. Příspěvek k historii zlikvidovaných obcí v okrese Most, Most.
ŠTYCH, P., JELÉNEK, J. (2001). Počítačové rekonstrukce krajiny. Objevujeme historii zaniklých sídel pomocí moderních geoinformačních technologií. Geografické rozhledy, 4/2011, pp. 10-11.
ŠTYCH, P., JELÉNEK, J., KAUCKÁ, M. (2012). Česká krajina v 3D: jak trojrozměrný model zachraňuje paměť národa. http://www.national-geographic.cz/clanky/ceska-krajina-v-3d-jak-trojrozmerny-model-zachranuje-pamet-naroda.html.
ŠŤASTNÁ, M., VAVROUCHOVÁ, H. (2015). Certifikovaná metodika pro tvorbu Moderní kroniky obce (certifikační orgán Agentura ochrany přírody a krajiny). Číslo přepisu 12443/SOPK/2015.
ŠUBRT, J. (2010). Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum, Kolín.
TOMÍČEK, R. (2006). Historie vojenského újezdu Prameny aneb Chlapci z opičích hor, Sokolov.
TOPINKA, J. (2004). Vysídlení obcí z vojenského prostoru Brdy 1940-1953, Minulostí Berounska 7, pp. 160-188.
TOPINKA, J. (2005). Zapomenutý kraj. České pohraničí 1948-1960 a takzvaná akce dosídlení, Soudobé dějiny 12, č. 3/4 , pp. 534-585.
VANĚK, M., MÜCKE, P., PELIKÁNOVÁ, H. (2007). Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie, Praha.
VANĚK, P. (2008). Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951-1955, Praha.
VAŘEKA, P. (2008). Archeologický výzkum vesnic středověkého původu na Tachovsku zaniklých po roce 1945, Archaeologia Historica, s. 101-117.
VAVROUCHOVÁ, H., MAŠÍČEK, T., ŠŤASTNÁ, M., VAISHAR, A., KOZLOVSKÁ, S., ŠEVELOVÁ, M., LINCOVÁ, H., STODOLOVÁ, V. (2015). Moderní kronika obce - mentální obraz kulturní krajiny ve vnímání místních obyvatel. Regionální rozvoj mezi teorií a praxí. sv. 4, č. 4, ISSN 1805-3246.
WALKER, M. (2010). Agricultural history roundtable complicating the story: oral history and the study of the rural south. Agricultural History. 84: 3, pp. 281-326.
WIEDEMANN, A. (2016). Pojď s námi budovat pohraničí! Osidlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945-1952, Praha.
ZANON, B., GENELETTI, D. (2011). Integrating ecological, scenic and local identity values in the management plan of an Alpine Natural Park. Journal of Environmental Planning and Management. 54: 6, pp. 833-850.
ZONNEVELD, I. (1995). Land Ecology. SPB Academic Publishing, Amsterdam.

Kontaktní adresa autora:

Mgr. Ing. Hana Vavrouchová, Ph.D., Ústav aplikované a krajinné ekologie, Agronomická fakulta, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, hana.vavrouchova@mendelu.cz
Mgr. David Kovařík, Ph.D., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., Čechyňská 363/19, 602 00, kovarik@usd.cas.cz
Doc. RNDr. Antonín Vaishar, Ph.D., Ústav aplikované a krajinné ekologie, Agronomická fakulta, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, antonin.vaishar@mendelu.cz

Landscape identity preservation and rural development of Slezská Harta

Kristýna Czasch Vejtasová, Jiří Schneider, Michaela Venzlů

Abstract

This paper studies the possibilities of development of rural regions with regard to their sustainability and preservation of their landscape identity. The study was extended to analyze and design solutions for the vicinity of the dam Slezská Harta. The area is facing a big pressure to develop the recreational potential, which is given by dam and the unique Bruntal volcanoes. Within the broader context of the area in question, the primary, secondary and tertiary characteristics of the landscape surrounding Slezská Harta were examined. Based on these analyzes a confrontation arose with the existing and proposed land-use planning documentation and evaluation of the basic problems and barriers to sustainable development was elaborated. Recommendations for the identified and described problems and conflicts were proposed. This paper suggests a possible way of the village development, which would be not only sustainable but also non-violent to historically sensitive area

Key words

landscape planning, spatial planning, regional development, landscape management, Slezská Harta

Introduction

As documented by Pedroli (2000), the current European landscape is a cultural landscape. A rapid rural development can actually destroy the landscape features that attract a man at first sight. According to a research by Sullivan (1994), people prefer sites that include both the forest and the agricultural area. Research participants preferred residential structure with lots of mature trees and areas with individual houses to fixed housing development. Preferences of these places are perceived as a sign of bias against adaptively appropriate environment, i.e. an environment that includes elements and space helpful and supportive of a human activity. Also a research by Ryan (2002) demonstrated that perception of the rural character of the landscape by inhabitants is mainly based on natural elements, including agricultural areas, rather than on cultural elements, such as old houses and stone walls.

As documented by Lange and Hehl Lange (2011), most of the current population has lost a direct influence on the formation of our country. Nevertheless, the public interest in deciding on the environment and the countryside is still alive. The possibility of involving the public in decision-making has been discussed for several decades, but only sporadically. International declarations and conventions of strategic importance, such as the Rio Declaration on the environment and development and the Aarhus Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters provide a basis for integrating public into participation in decision-making in national legislation. According to Pedroli et al. (2007), the clue is to create a new residential landscape with participation of inhabitants in territorial development. It is certain that a sustainable landscape should combine functional effects of economic and social benefits associated with effects providing identity and inspiration. The studies Lokocz et al. (2011) showed a positive correlation between the promotions of the territorial protection by local residents (both generally and on their own land) and their level of sympathy for scenes of rural sites in their area. This research presents a convincing evidence that local residents´

links with the rural landscape is a strong motivation for participation in landscape management and conservation efforts to maintain the rural landscape and economy.

The area of interest is a part of the area of the former Sudetenland. The landscape of Sudetenland was greatly impaired after the Second World War, and therefore it could not withstand the pressure which it encountered in the past. Indigenous people, who had a formed relationship with the landscape for centuries, have been replaced by new, often profit desiring ones. Today this area still shows what could happen if all the rules and customs that are associated with the landscape were forgotten.

At present in the entire area of Slezská Harta plans for its recreational and residential use is being processed. In most cases, they are excessive and do not respect the human, natural or landscape context and the identity of the landscape. The aim of the paper is to present options for sustainable development of the local rural region, with regard to the conservation and development of natural and cultural values of the territory.

Materials and methods

The practical part of the work has been prepared according to the Strategic Plan of the landscape by Salašová (2009). It deals in detail with the process of elaboration of the landscape planning in accordance with the European Landscape Convention. Processing of the model territory in this way allows the most accurate description of the identity of the area.

The analysis part is divided into primary, secondary and tertiary landscape structure, a description of spatial relations, and a definition of the landscape character and an analysis of the existing documentation relating to the territory. The facts were obtained on the basis of available data and a field survey. While exploring historical characteristics, historical materials and maps were used.

The proposal part was elaborated on the basis of the results of the processed analyses. Community development with the preservation of the values was taken into account, especially those that determine their identity in the countryside.

The methodological process of landscape character assessment used in this work was applied from the *Methodical process of assessing the impact of the proposed construction, activities or changes in land use on the landscape* by Vorel et al. (2004).

To delineate the areas of the landscape character works by Salašová et al. (2008) were used. When defining the area, the authors have taken into account the characteristics of the relief, land uses and the visible coherence of the area in particular. Names of landscape units were selected according to the most typical geomorphological sub-unit or district, but the definition is not identical to any other geomorphological classification.

The landcover analysis was made on the basis of Corine Land Cover 2006 data. Visual horizons and links were detected by field errands and a subsequent comparison with the results of visible horizons and links assessment according to Salašová et al. (2008).

The area with an increased aesthetic value was determined according to Salašová et al. (2008), where the main criterion was the harmony of the landscape scene and its preservation.

Results

Analysis part

The area in question is located in the Moravian-Silesian Region, in the District of Bruntál. It was defined by municipalities bordering the Slezská Harta dam. These are seven cadastres: Mezina, Dlouhá Stráň, Razová, Roudno, Nová Pláň, Leskovec over Moravice with the municipality of Slezská Harta, Bílčice with the municipality of Májůvka and also a part of the cadastre of Bruntal, the defunct municipality of Karlovec. Overall the area covers 13,942 hectares. Except Mezina, Bilčice and Dlouhé Stráně, all the villages were partly flooded by

the dam Slezská Harta in the 90´ of the 20th century. The village of Karlovec was flooded completely; the only remnant of it is the church of Jan Nepomucky with a presbytary.

The primary structure of the landscape

The whole studied area is dominated by a volcanic activity - Bruntál volcanoes Velký and Malý Roudný, the Venus volcano and Uhlířský vrch. Velký Roudný is 780m above sea level and it is the highest point of the area, and at the same time its most important landmark. The lowest point, on the contrary, is the valley of the village Slezská Harta 425 m a.s.l.

The area of the Bruntál District is located in the riverbasin of the Odra River. The studied area is drained by five minor watercourses that formed the valleys of the individual municipalities. It is the stream Lesna in Bílčice, the Razovský stream in Rázová, the Hvozdnice in Leskovac and the Ryžovník in Nová Pláň. The Mezinský stream runs through the territory of Mezina municipality and it flows into the Black creek, which forms the Slezská Harta dam at the confluence with the river Moravice.

From the pedological point of view the whole investigated area is dominated by modal and mesobasic cambisols. In the cadastral municipalities Razová and Leskovec over Moravice there are significant pseudo-gleyic layers, in valleys of the streams then gley and fluvisols appear. Significant is the occurrence of eutrophic cambisols in and around Velký Roudný, on the Venus volcano.

The secondary structure of the landscape

Historical development of the area

The whole territory of the Bruntál District was forested in the past and due to unfavorable natural conditions almost uninhabited. A major incentive to the settlement of the region was, besides efforts to gain the land, also deposits of precious metals. From the 10th century the Slavs penetrated the river valleys of the Bruntál District, which was left by their predecessors the Celts and the Germans (Vencálek, 1998). But not until the end of the 12th century a large colonization brought into the territory a permanent settlement. In the 13th century Moravian margraves, Czech kings, the church and its clergy began the colonization in this area. Colonists who participated in the settlement process came mainly from German-speaking countries; therefore a mixed German-Czech environment arose here. That changed again due to re-settling in villages by German inhabitants in the 17th century, after the Thirty Years´ War. The region acquired German nature because of this. Later, after the Second World War, the German people were forced to leave and were replaced by Czech and Slovak settlers. Therefore there was a complete change in the ethnic composition.

The expulsion of German inhabitants, socialization of business, trade, and the collectivization of agriculture took place after the Second World War. The landscape in this period underwent major changes. There was public land consolidation and thus homogenization of the landscape. Agrarian embankments were cancelled and also other scattered verdancy with the intention of efficient management and creation of large cultivable areas. This situation changed after the communist regime coup. The land gradually returned to private ownership, huge blocks of arable land become meadows and grasslands.

Historical landscape structures

On the Venus volcano, Velký and Malý Roudný, the vicinity of the village Mezina, Roudno and Bílčice can be found, in addition to residential and communication historical landscape elements, also stone landscape features of an agrarian origin. They are most commonly constructed of dry stacked stone.

There are significant agrarian embankments and field bounds which introduced former field Pluzine (all lands belonging to the village and used for agricultural activities). Field bounds were previously maintained between fields as property boundaries and also to

mitigate erosion and slope of the land (KOČÍ, 2007). Stones from cultivated fields were brought onto them, trees and shrubs were left to grow spontaneously.

On these bounds, in the tree layer there grows mostly the wild cherry (*Prunus avium*), the weeping birch (*Betula pend*ula), the chokecherry general (*Prunus padus*), the sycamore (*Acer pseudoplatanus*), the rowan (*Sorbus aucuparia*), the common ash (*Fraxinus excelsior*), the goat willow (*Salix caprae*), occasionally the small-leaved lime (*Tilia cordata*). As for bushes, there is the hawthorn (*Crataegus laevigata*), the hazel (*Corylus avellana*), the dog rose (*Rosa canina*) and the raspberry (*Rubus idaeus*).

Settlement and traditional buildings

There is a typical architecture around Bruntál, so called „the house of Jesenice“, which is a timbered house with squared beams and a roof gradient of 60° (Škabrada, 1999). Typical for the local area are stone walls made of basalt and tuffs, which were mined under the volcano. The construction material is also used in many other constructions.

For the villages is, according to Škabrada (1999), typical a valley field plan view, which is characteristic for the planned high medieval colonization by German population. A field valley village stands on the simple principle of a land strip that stretches behind the house to the cadastral boundary. These villages were established generally along the longitudinal axis, which were formed by the watercourse. Since the terrain usually ascended from the watercourse, the typical sequence of cultivation in the fields was in the following order: the garden, fields, meadows and the forest.

Land cover

The model areas take up the most extensively used areas, especially meadows and pastures, which arose after the 1993 management amendments of arable land. The landscape mosaic is also formed by forest stands. Arable and other agricultural land is represented to a lesser extent due to less favourable climatic conditions, especially in the surrounding municipalities of Leskovec nad Moravicí, Bílčice and Razová.

Agriculture

The landscape around Bruntál was cultivated by man for centuries. Until 1945 there lived German population and there are still traces of their farming in the countryside, for example agrarian embankments on the Venus volcano built by farmers from ploughed out stones. In times of German settlers, fields were cultivated even on the highest hills in the area. Potatoes and flax were grown there. After the Second World War new settlers continued in farming. But they used heavy machinery and ploughed deeper and liquidated the bounds that had arisen for effective work. In less accessible areas, which the technique was not able to reach; the historical landscape structures were preserved. At that time the land was unified and intensively farmed, silos and huge state farms were built, mostly disfiguring the landscape. The landscape changes occurred mainly in the 90s of the 20th century, the forest boundary was moved lower, fields were cancelled. Since 1993 the fields gradually started to grass. Nowadays, thanks to the fall of communism, forest land, meadows and pastures spread at the expense of arable land.

Industry and mining

Industry and mining influenced the landscape significantly. As Vencálek (1998) says, in Bruntál and its vicinity iron ores were mined for centuries, flint and greywacke for road construction, slate for roofing purposes, such as basalt aggregates (quarries near Mezina). Currently mining does not continue. Local deposits are already mostly exhausted.

Tertiary structure of the landscape, values of the area

Natural values of the area and their protection

In the investigated area there is a national natural landmark “Velký Roudný” in the cadastral area of the village Roudno, in the cadaster of Mezina there is a natural monument “Lava flow” near Mezina and a significant landscape element the Venus Volcano and near the village of Razová there is a natural monument Razovské tuffs. Furthermore, there are six protected trees, four in Mezina and two in Razová. The area is crisscrossed with local, regional and supra-regional habitat corridors and biocentres TSES, but they are in some parts of the territory conducted inappropriately considering the current state of the landscape.

Cultural and historical values

In the investigated area there are many well-preserved elements of folk architecture, such as farmsteads, crosses, wayside crosses and sacred buildings. In the list of cultural monuments there are churches in the villages of Bílčice, Karlovec, Mezina, Roudno and Razová (Národní památkový ústav, 2014). Furthermore the castle ruins of Šternek in Bílčice, rural farmsteads no. 53 in Mezina and no. 184 in Rázová, a rural house no. 58 in Roudná and a chapel at the top of Velký Roudný. Chapels and churches are open to the public during church services.

Demography

The whole territory takes up 139.42 square kilometers, and there are 1,807 inhabitants (Slezská Harta, 2014). Population density is thus 13 inhabitants per km2 for the entire area in question. The low value is affected by the fact that a significant part of the cadastral areas of the municipalities is occupied by the dam and forests.

The development of the population over the time shows that the population in municipalities Bílčice, Rázová and Leskovec nad Moravicí significantly decreases. It is therefore questionable whether to direct their development to creation of new land for housing. In contrast, in villages Mezina and Dlouhá stráň, a slight population increase has been recorded. This relates to their proximity to Bruntál and their possible gradual change to satellite towns.

Unemployment in the region is high, ranging from 11% to 19% and more. The highest unemployment rate in the investigated area is in Rázová, in Roudná and Dlouhá Stráň.

Recreation and tourism

Availability of the area using public resources from the recreational point of view is not yet sufficient. Railway transport is possible only to nearby Bruntál and Moravský Beroun.

Thanks to weather conditions Slezská Harta gives opportunity of yachting, this service is offered in Leskovec nad Moravicí. On the contrary, swimming and recreation by the waterside is only a little perspective in the region of Silesia Harta due to weather conditions. The bottom of the Slezská Harta dam is sandy and muddy and the banks often turn suddenly into a forest. Maintained beaches are only in the municipalities of Nová Pláň and Leskovec nad Moravicí. In municipalities Leskovec nad Moravicí, Nová Pláň and Razová you can rent small vessels, rowing boats and pedal boats. An important recreational element for Slezská Harta is sport fishing. As for other areas of recreational activities we can name a swimming pool and tennis courts in Nová Pláň, a multifunctional playground in Leskovec nad Moravicí, the possibility of horseback riding in Razová and Nová Pláň. The total length of hiking trails in the vicinity of Slezská Harta is about 45 km. The Slezská Harta dam is also surrounded by a network of marked cycle routes with a total length of 50 km that allow cyclists to go around the dam. Most of the routes run on the roads and at some places deviate from the dam significantly.

Space relations and a landscape character

Natural and cultural landmarks

The most significant natural features of the area are the Bruntál volcanoes - Velký and Malý Roudný and the Venus volcano. The entire area is also affected by Uhlířský vrch situated outside the area in question. Positive cultural dominants are represented by sacred buildings, churches and chapels in Velký Roudný.

Visible horizons and links

The most important visible horizon in the investigated area is the supra-horizon between Zadní and Liščí vrch and Milotice nad Opavou north and northeast off the village of Razová. The landscape scene is also significantly influenced from the west by wooded and from the south by free horizon of a regional significance. Another regional horizon consists of Velký and Malý Roudný.

The investigated area is highly affected by visible links between Bruntál volcanoes, sacred buildings in the area and Praděd with the whole mountain range of Hrubý Jeseník.

The landscape character

The territory belongs by Salašová et al. (2008) to a landscape area of Nízký Jeseník and is divided into five landscape units. These are Bruntálská kotlina, Hornobenešovská vrchovina, Leskovcká pahorkatina, Libavská vrchovina and Slunečná vrchovina.

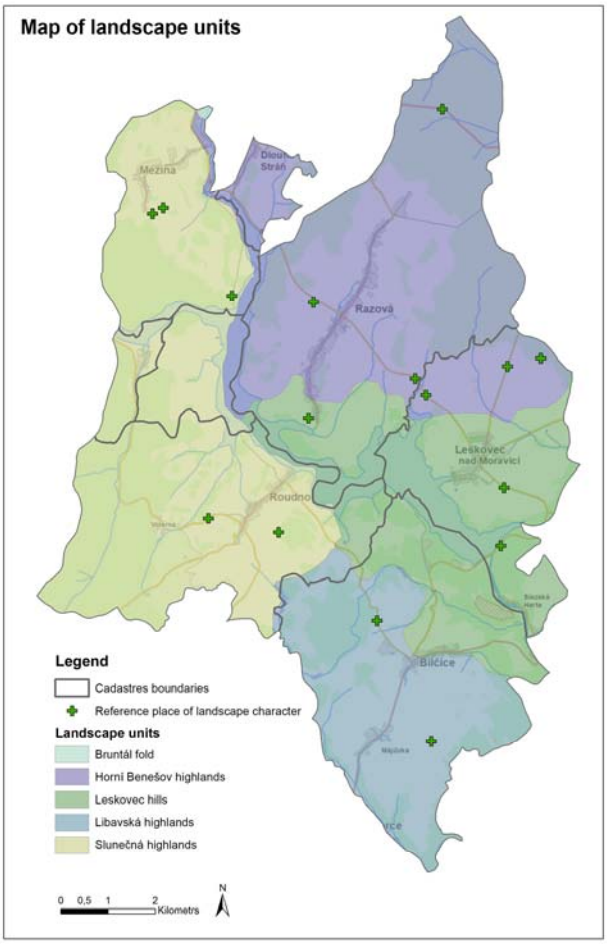

Fig. 1: Map of landscape units.

Zdroj: Vejtasová Czasch, 2012

The area with an increased aesthetic value

Aesthetically valuable places were defined in the central and southern part of the Mezina cadastre, which goes further to all the cadastral area of Roudno, to Velké and Malé Roudno. Another aesthetically valuable place was marked the location Na kamení in the eastern part of the cadastre Bílčice. These are landscape segments with preserved historical landscape structures and a harmonic criterion.

Identity and landscapes features

The landscape of the area in question has a distinctive character and clearly legible traces of the cultural and historical development - thus it has still kept its identity. A typical Jeseníky's architecture belongs to the most striking features of the landscape, and also a number of small religious buildings and mainly the presence of the Bruntál volcanoes and the Slezská Harta dam.

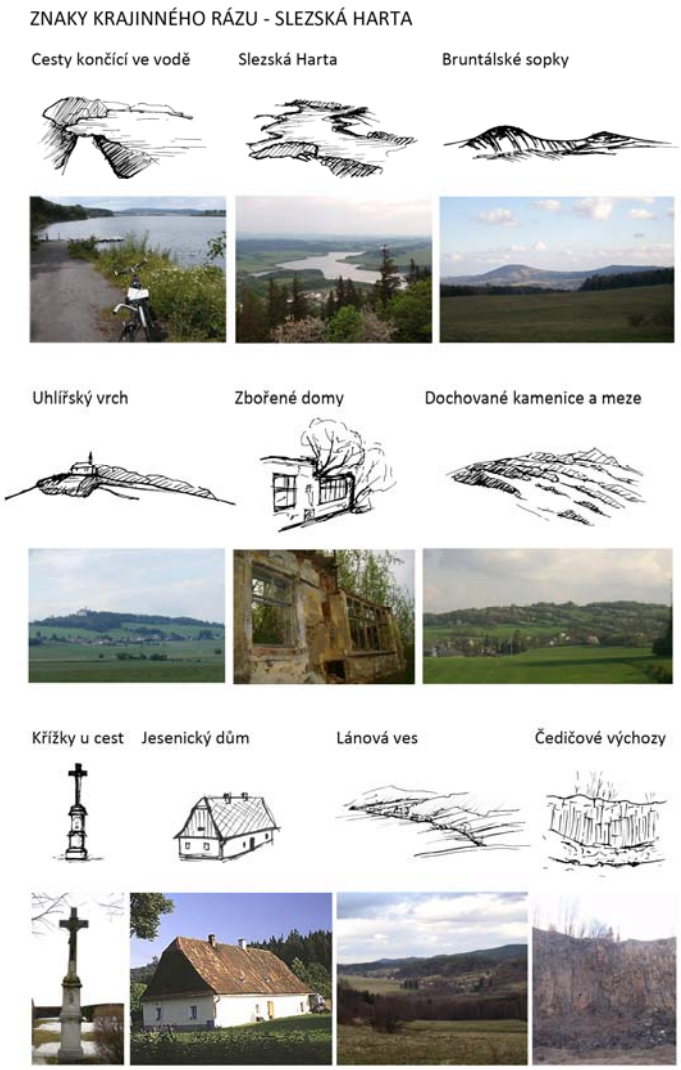

Fig. 2: Landscape characters

Zdroj: Vejtasová Czasch, 2012

The diagnostic part

Problems and obstacles of sustainable development

The studied area is marked by many problems, whether visual problems or issues that may potentially arise from a draft of new spatial plans, see Fig. 3 Map of spatial plans and proposals of spatial plans.

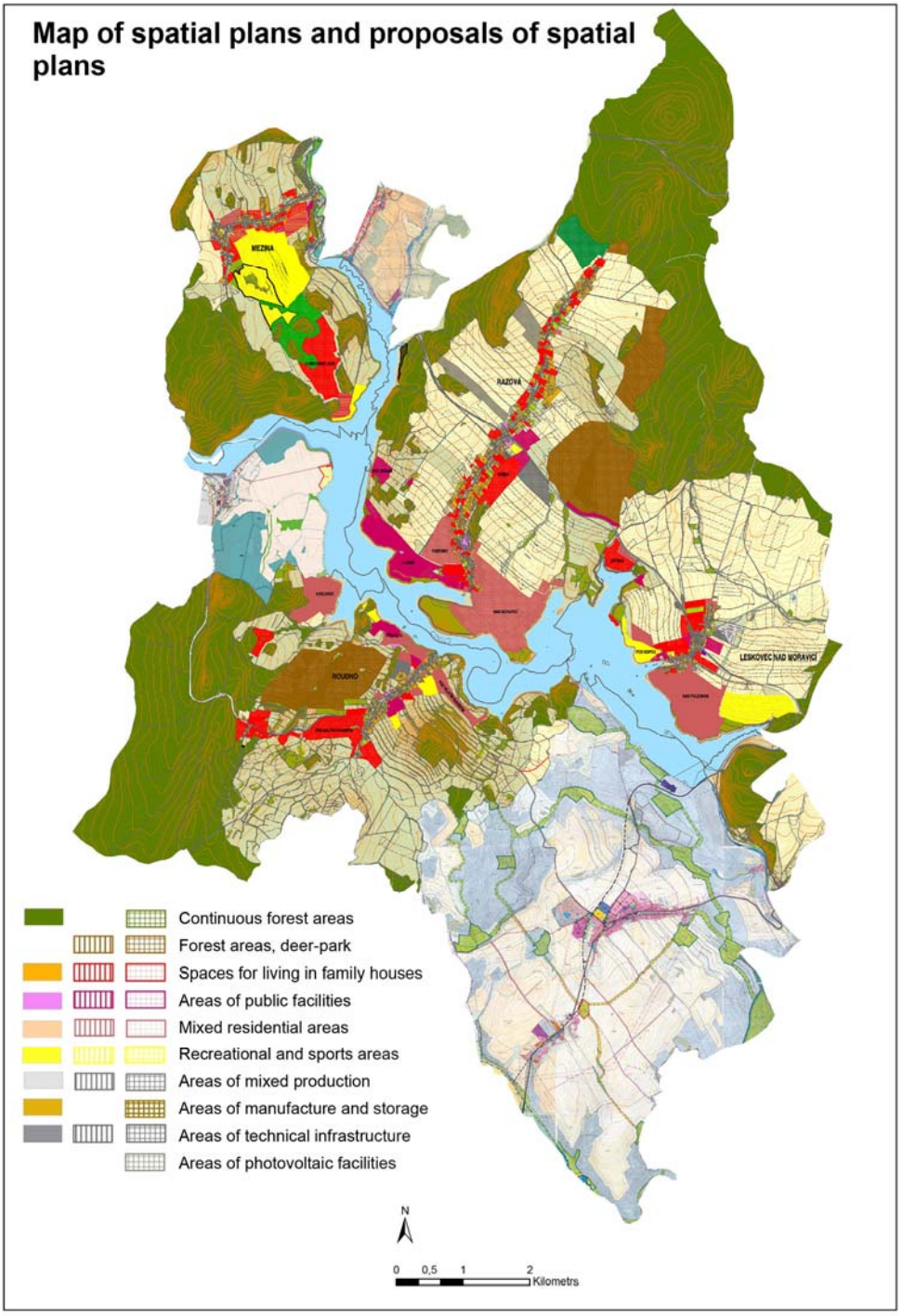

Fig. 3: Map of spatial plans and proposals of spatial planns

Zdroj: Vejtasová Czasch, 2012

In the villages there is a common problem of excessive agricultural areas, blocks of flats and unsuitable species structure of the Slezská Harta banks. Problems of the individual municipalities are analysed in separate table.

Tab. 1: Problems of the individual municipalities

RAZOVÁ
Problems
Unsuitable species structure of Slezská Harta banks - monocultural spruce planting
Unified blocks of soil in the middle part of the cadastral area of the municipality
Disruption of operational relations and connections with the village of Roudno due to the construction of the Slezská Harta dam
Visual impact
Recreational area in the southern part of the village not respecting the benchmark of the surroundings
Agricultural areas on the outskirts of the municipality not respecting the benchmark of the landscape
Two blocks of flats in the town center
Problematic intentions in the proposed zoning plan
An excessive draft of areas for public facilities and areas for living in houses in inappropriate places distorting the structure of the field village
The proposal for recreational areas in the landscape and ecologically important areas (Natural Monument Razovské tuffs)
An excessive proposal for mixed residential areas in the southern part of the village distorting the structure of the field village
Proposed photovoltaic parks at visually exposed locations

LESKOVEC NAD MORAVICÍ
Problems
Unsuitable species structure of Slezská Harta banks - monocultural spruce planting
Unified blocks of soil in the whole surroundings of the village
Viusual impact
Hydroglobus on the main village route, which is visible from all perspectives
Disturbed character of the field village by new construction in the southeastern part of the village
Two blocks of flats in the town center
Agricultural area on the outskirts of the municipality not respecting the benchmark of the landscape
GSM transmitter at visually exposed location
Problematic intentions in the proposed zoning plan
The proposal areas for living in houses in the bay in the northwestern part of the cadaster, which is excessive and baseless
A large area of public facilities in the western and eastern parts of the village completely ignoring its current structure
An excessive proposal for mixed residential areas in the southern part of the village distorting the structure of the field village
Proposed areas for living in houses in inappropriate places distorting the structure of the field village
An excessive proposal for recreational and sports areas linked to the southern part of the village

BÍLČICE
Problems

Unified blocks of soil in the southern part of the village
Visual impact
Several blocks of flats in the village centre
Agricultural area on the outskirts of the municipality and in Majůvka (a part of the village) not respecting the benchmark of the landscape
The gravel quarry in the northern part of the village
Problematic intentions in the proposed zoning plan
Proposed wind farms at significantly exposed areas that would have a significant visual impact on the wide surroundings, including the Venus volcano and Velky Roudný
Proposed areas for living in houses in Bílčice and Májůvka at inappropriate places distorting the structure of the field village

KARLOVEC
Problems
Unsuitable species structure of Slezská Harta banks - monocultural spruce planting
Problematic intentions in the proposed zoning plan
A proposal for recreational and sports areas linked to the church in Karlovac, the only historical sight of the drowned village, which would disturbe the pieta of the spiritual place
Proposed areas for living in houses in Bílčice and Májůvka at inappropriate places distorting the structure of the field village

NOVÁ PLÁŇ
Problems
Unsuitable species structure of Slezská Harta banks - monocultural spruce planting
Problematic intentions in the proposed zoning plan
The area of the bottlering plant Horský pramen on the outskirts of the village not respecting the benchmark of the landscape

MEZINA
Problems
Built-up area in the floodplain of Černý potok
Forest damage
Visual impact
The agricultural area on the outskirts of the village not respecting the benchmark of the landscape
A prefabricated house in the village centre
A garden colony called „Mexico“
Problematic intentions in the proposed zoning plan
A proposal for a golf course and golf club facilities and the construction of a sports complex under the Venus volcano
Proposed areas for living in houses distorting the structure of the field village
A proposal for areas for living in houses at inappropriate exposed places

DLOUHÁ STRÁŇ
Problems
Unsuitable species structure of Slezská Harta banks - monocultural spruce planting

ROUDNO
Problems
Unsuitable species structure of Slezská Harta banks - monocultural spruce planting
Biocentrum on Velký Roudný that preserves it and promotes the overgrowth of the top with trees
Visual impact
The agricultural area on the outskirts of the village not respecting the benchmark of the landscape
Problematic intentions in the proposed zoning plan
An excessive proposal for recreational and sports areas linked to the western part of the village at the foot of Velký Roudný
Proposed areas for living in houses at inappropriate exposed places distorting the structure of the field village
A proposal for areas for living in family houses in the central part of the cadaster, which is excessive and baseless
An excessive proposal for mixed residential areas in the northern part of the village
An excessive proposal for mixed residential areas in the northeastern and eastern parts of the municipality distorting the structure of the field village
Large areas of public facilities in the northern part of the village and east off the church completely ignoring its current structure

Zdroj: Vejtasová Czasch, 2012

In the territory of municipalities at Slezská Harta there are too many proposed areas for living in family houses and areas for public facilities at completely inappropriate places, which would often disrupt the structure of the original field villages.

There is also a problematic housebuilding area, for example cheaply converted farmhouses into holiday cottages, chalets and inappropriately located and orientated new buildings. Nevertheless the original farmhouses that emphasize the aesthetic value of the place, have been preserved. Common visual problems are also agricultural areas, blocks of flats and new poorly designed housing development. These objects often significantly disturb the original urban form. In particular, blocks of flats and agricultural areas destroy spatial arrangement by not respecting the traditional mass breakdown.

In cadastres of selected municipalities there is also a problem of an inappropriate rainbow structure of the shoreline of Slezská Harta dominated by impenetrable monoculture spruce plantings.

General principles of balanced development of the area of Slezská Harta

In terms of regional development of the area in question it is necessary to look for balanced support for expanding implementation assumptions of tourism while respecting the landscape value of the area and supporting tourism business.

General principles of balanced development of the area of Slezská Harta should therefore include, among others, the following:

- Respecting the values of the landscape - sensitive implementation of housing development; preservation and development of the landscape mosaic; restoration and care for the historical memory of the landscape.
- Development of recreational potential, tourism potential and implementation assumptions of the Czech Republic - protection of the landscape (see above); respect for capacity and vulnerability of the landscape; a well-considered development of transport infrastructure, using historical ties; development of accommodation facilities while reflecting their potential utilization and economic potential of the region; development of recreational facilities in accordance with the capacity of the landscape and the protection of the landscape; usage and support of the development of social tourism; development and promotion of local rural

traditions and customs; promotion of regional products as a way of promoting the region.

- Multifunctional exploitation of the landscape - respect for socio-economic needs of local residents while maintaining the environmental quality of the area; promotion of small local production and traditional crafts; diversification of land use while accepting the values of the landscape.

These general principles should be included (and to a large extent they are) and put through, among others, with help of the following tools:

- Regional planning documents - regional analytical materials; regional studies.
- Local planning documentation - principles of the territorial development of the Moravian-Silesian Region; local plans of municipalities in the region - particularly in the regulations for permitted usage of areas; regulation plans.
- Land adjustment - conceptual documents of the Moravian-Silesian Region, such as the development strategy of the Moravian-Silesian Region and Marketing Strategy of Tourism.
- Local Agenda 21.
- Activities MAS (LAC) Nízký Jeseník and the microregion of Slezská Harta.
- Implementation of projects within the scope of support - the creation and protection of landscape and nature conservation (revitalization, USES, PEO etc.); rural development (support for small businesses, development of social life in villages etc.); the so-called soft projects (e.g. EE).

Discussion

In terms of sustainable development of the area, the capacity of the landscape to absorb this development will always be vital. To assess this property in the Czech Republic, we use either e.g. the Institute of the landscape, or the coefficient of ecological stability (CES). Theoretically, a high degree of landscape should also mean a low vulnerability to various, mostly anthropogenic influences. However, the opposite is the truth – an ecologically stable landscape in the Czech conception is vulnerable to individual activities, often associated with the territorial development. Typically – a preserved harmonious cultural landscape, characterized by a high coefficient of ecological stability will be very vulnerable to the location of an interfering intent, such as a wind power plant. This category includes the landscape around Slezská Harta. On the contrary a landscape with a high proportion of industrial or commercial suburbanization with a minimum value of CES will be only a little vulnerable to the impacts of individual projects. Approaches to the landscape with regard to its sensitivity and vulnerability built primarily on the interaction between its character and human intentions and activities (Golobič and Žaucer, 2010). On the other hand, e.g. methodologies Collective (2006, 2012) work with the term visual sensitivity, which is close to the concept of Czech landscape character assessment methodologies. For further work in the region of Slezská Harta the authors consider verification of these methodologies and comparison by methods of assessing the ecological stability and the landscape character.

Conclusion

Basic components and values of the landscape around Slezská Harta mainly represent the landscape mosaic with scattered verdancy, agrarian embankments and villages with field structure. Total preservation of the landscape is very significant, and therefore we must continue to maintain and protect it.

The landscape is not currently threatened with any serious influences. Potentially risky activities and intentions with at least a medium risk and likelihood include scale landscape defying recreational centers and infrastructure, incl. a golf course or simplification of the landscape mosaic on the matrix of a dominant landcover - of forest or arable land.

The main instruments for the protection of the landscape are mainly municipal local plans, regulatory plans, urban studies and spatial analytical materials. During their processing and updates it is necessary to respect the landscape character as a limit for land usage and to respect the fundamental principles of its protection.

The active tools to improve the landscape character are mainly sensitive maintenance and reconstruction of traditional rural buildings, modification of surface representation and tree species composition in the area of Velký Roudný.

This article has resulted from the project of Internal Grant Agency of Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno Vision of inhabitants of selected rural villages in the microregion of Slezská Harta.

References

COLLECTIVE. 2012. Landscape Sensitivity and Landscape Capacity. In: Charnwood Borough Council [online]. 2012 [cit. 2013-02-05]. Available from: http://www.charnwood.gov.uk/files/documents/landscape_sensitivity_and_capacity_survey_methodology/Landscape%20sensitivity%20and%20capacity%20survey%20methodology%20Final.pdf.

COLLECTIVE. 2006. Stevenage Landscape Sensitivity and Capacity Study. In: Stevenage Borough Council [online]. 2006 [cit. 2013-02-05]. Available from: http://www.stevenage.gov.uk/content/15953/26379/43876/Landscape-Sensitivity-Capacity-Study.pdf.

GOLOBIČ, M., ŽAUCER, L. B. 2010. Landscape Planning and Vulnerability Assessment in the Mediterranean. In: Priority ActionsProgramme [online]. 2010 [cit. 2013-02-05]. Available from: http://www.pap-thecoastcentre.org/pdfs/Landscape%20Vulnerability.pdf

KOČÍ, K. 2007. Jeseníky: chráněná krajinná oblast. ACTAEA, 220 p. ISBN 978-80-254-1561-0.

LANGE, E., HEHL-LANGE, S. Citizen participation in the conservation and use of rural landscapes in Britain: the Alport Valley case study. Landscape & Ecological Engineering, 7: 223-230.

LOKOCZ, E., RYAN, R. L., SADLER, A. J. 2011. Motivations for land protection and stewardship: Exploring place attachment and rural landscape character in Massachusetts. Landscape and Urban Planning, 99: 65-76.

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV. 2011. Ústřední seznam kulturních památek. [online]. c2003-2014 [cit. 2014-04-19]. Available from: WWW: <http://monumnet.npu.cz/monumnet.php>.

PEDROLI, G. B. M. 2000.Landscape – Our Home. Essays on The culture of the European Landscape as a Task. Zeist: Indigo.

PEDROLI, G. B. M., VAN ELSEN, TH., VAN MANSVELT, J. D. 2007. Values of rural landscapes in Europe: inspiration or by-product? NJAS - Wageningen Journal of Life Sciences, 54: 431-447.

RYAN, R. L. 2002. Preserving rural character in New England: local residents' perceptions of alternative residential development. Landscape and Urban Planning, 61: 19-35.

SALAŠOVÁ, A., KUCHYŇKOVÁ, H., KASLOVÁ, J. 2008. Studie možnosti umístění větrných elektráren na území ORP Bruntál. Ostrava, 61 p.

SALAŠOVÁ, A. 2009. Strategický plán krajiny - krajinné plánování v kontextu Evropské úmluvy o krajině. In: Krajinné inženýrství 2009. Praha: Česká společnost krajinných inženýrů – ČSSI. CD ROM. ISBN 978-80-903258-8-3.

Slezská Harta [online]. c2009-2014 [cit. 2014-04-30]. Available from: WWW: <http://www.slezskaharta.eu/>.

SULLIVAN, W. C. 1994. Perceptions of the rural–urban fringe: citizen preferences for natural and developer settings. Landscape and Urban Planning, 29: 85-101.

ŠKABRADA, J. 1999. Lidové stavby. Praha: Agro. 246 p. ISBN 80-7203-082-5.

TOLASZ, R. 2007. Atlas podnebí Česka: Climate atlas of Czechia. Praha: Český hydrometeorologický ústav, 255 p. ISBN 978-80-86690-26-1.
VEJTASOVÁ CZASCH, K. 2012. Identita krajiny a rozvoj venkova. Modelové území Slezská Harta a Mezina. Mendelova univerzita v Brně.
VENCÁLEK, J. 1998. Okres Bruntál. Bruntál: Okresní úřad, 101 p. ISBN 80-238-2542-9.
VOREL, I., BUKÁČEK, R., MATĚJKA, P., CULEK, M., SKLENIČKA, P. 2004. Metodický postup posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz. Praha: ČVUT, 22 p. ISBN 80-903206-3-5.

Contact address:

Kristýna Czasch Vejtasová, Department of Environmentalistics nad Natural Resources, Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno, Tř. Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno, Czech Republic, tel.: +420 604 120 169, e-mail: KristynaVejtasova@seznam.cz
Jiří Schneider, Department of Environmentalistics nad Natural Resources, Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno, Tř. Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno, Czech Republic, tel: +420 545 136 283, e-mail jiri.schneider@mendelu.cz
Michaela Venzlů, Department of Landscape Management, Facultyof Forestry and Wood Technology, Mendel University in Brno, Zemědělská 3, 613 00 Brno, Czech Republic, tel.: +420 721 289 914, e-mail: venzlu.m@seznam.cz

Sector analysis of non-financial corporations and selected indicators: The case of the Visegrad group plus countries

Tomáš Verner

Abstract

This paper deals with non-financial corporations. This sector is the largest creator and contributor of gross value added at the regional as well as the national level. The behaviour of this sector will be examined by indicators: gross investment rate, gross saving rate, gross self-financing rate and profitability indicators as well: gross profit share, gross return on capital employed (before taxes), and net return on equity (after taxes) within the Visegrad group plus countries and the European Union countries during the period 2004-2014.

Key words

non-financial corporations, gross value added, investment, saving, capital profitability, risk premium

Introduction

This paper deals with the main contributor to the national performance: the sector of non-financial corporations. This sector is the largest creator as well as a contributor to gross value added at the national as well as the regional level and consequently gross domestic product as the main macroeconomic indicator. The mean share of the value-added of non-financial corporations in total value added is 57.5% within 28 countries of the European Union or 56.7% within the Visegrad group plus countries during 2004 – 2014.

An average nominal contribution of non-financial corporations to the nominal gross value added was 1.5 percentage point, while the average nominal growth rate was 2.8% (EU-28).

It is clear from what has been mentioned above that the share and the contribution of non-financial corporations to the overall performance account for more than a half. The behaviour of this sector is thus very important for the development of the entire economy.

According to (Kao et al., 2007) the national competitiveness is a measure of the relative ability of a nation to create and maintain an environment in which enterprises can compete so that the level of prosperity can be improved. Garelli (2006) specifies that a nation's primary source of the competitiveness is to be found in its enterprises and nation's overall level of prosperity results from the interaction of three forces:

- competitiveness of companies: focused on profitability,
- competitiveness of people: focused on personal well-being,
- competitiveness of nations: focused on sustainable prosperity.

Thus, companies and enterprises constitute a crucial factor for the regional and national competitiveness promoting the growth of the level of prosperity. The main aim of this paper is to evaluate the sector of non-financial corporations behaviour by means of the sector analysis based on the selected indicators. The Visegrad group plus countries and EU-28 average are discussed during the period 2004-2014.

The remaining part of the paper is structured as follows: section one describes the sector of non-financial corporations, section two briefly presents sector analysis including the selected standard shares and profitability indicators, section three shows the empirical results, and section four concludes.

Enterprises and non-financial corporations

A lot of information relating to the entire economy as well as some other entities, e.g. sectors, branches or industries are recorded in the national accounts database.

The economy of a country is an outcome of activities of a very large number of units, which carry out numerous transactions of various kinds for the purpose of production, finance, insurance, redistribution and consumption. The national economy is defined as the sum of resident institutional units (European Commission, 2013).

Institutional units, which have a similar type of economic behaviour, are grouped into sectors or subsectors. The national economy consists of five resident institutional sectors:

- non-financial corporations,
- financial corporations,
- general government,
- households,
- non-profit institutions serving households.

Non-financial corporations comprise all private and public companies that produce goods or provide non-financial services to the market (European Commission, 2013).

Fundamentally, the sector of non-financial corporations includes the public and private enterprises, companies of all industries of the national economy except the financial, insurance or non-market services (Hronová, Hindls, 2012), or in other words the joint-stock companies, the limited liability companies, and the limited partnership and general partnership companies (private or public) that produce goods or provide non-financial services to the market.

Sector analysis

This section presents used indicators of sector analysis.

Standard share indicators

The main purpose of the sector analysis is to provide comprehensible and brief data comparable in time and cross-section relating to the economic behaviour of the institutional sector (i.e. non-financial corporations in this case). (Hronová, Fischer, Hindls, Sixta, 2009).

The financial analysis and its indicators may be used for the companies or the enterprises, while the sector analysis and its indicators may be used for non-financial corporations. The standard indicators are:

- absolute indicators (e.g. gross value added, investment, saving, profit, or debt),
- relative indicators (e.g. investment rate, saving rate, profit share, debt rate),

which are described e.g. in (Hronová, Fischer, Hindls, Sixta, 2009) or (Hronová, Hindls, 1997).

Hronová and Hindls (1997), Leythienne and Šmoková (2009), Nečadová and Pošta (2010), Spěváček (2010) or Hronová and Hindls (2012) use relative indicators in particular, to describe and analyse the behaviour of the non-financial corporations.

The employed standard share indicators of sector analysis are gross investment rate, gross saving rate and gross self-financing rate. The indicators are then completed based on the following (Hronová, Fischer, Hindls, Sixta, 2009), (Hronová, Hindls, 1997) or (Eurostat). If we multiply the indicators by one hundred, the results that we obtain are in percents.

The gross investment rate (*GIR*) shows what proportion of gross value added is paid to the investment by non-financial corporations. *GIR* is calculated by (1):

$$GIR = \frac{GFCF}{GVA} \tag{1}$$

where *GFCF* denotes gross fixed capital formation, which means an investment in a narrow sense (an investment in fixed assets: buildings, machinery etc), *GVA* denotes gross value added.

Gross saving rate (*GSR*) is the part of the gross disposable income that is not spent. It shows which proportion of gross value added is the sector able to keep so that it can finance the investment from its own resources (2):

$$GSR = \frac{GS}{GVA} \tag{2}$$

where *GS* denotes gross saving and *GVA* gross value added, again.

In general, gross self-financing rate (G*SFR*) expresses which proportion of the investment is financed from its own resources, i.e. the saving. The indicator can be briefly defined as (3):

$$GSFR = \frac{GS}{GFCF} \tag{3}$$

if the value of the *GSFR* equals or is greater than 1 (or 100 in per cents), it indicates that non-financial corporations are able to finance the investment (gross fixed capital formation) from their own resources (saving), otherwise own resources are not enough to finance the investment.

Gross self-financing rate can be defined in a broader sense as the share of all accumulation resources (i.e. gross saving plus net capital transfers) in an investment in a broader sense (gross capital formation plus net acquisition of non-produced, non-financial assets).

Profitability indicators

However, there are many other indicators, e. g. those known from the microeconomic financial analysis which can be used to describe and analyze the behaviour of non-financial corporations. These indicators can be found at Eurostat Metadata (Eurostat, 2016). Eurostat defines a few share indicators to evaluate the profitability of non-financial corporations. These are rather similar to the microeconomic indicators.

The profitability ratios measure the degree of success or failure of a given company during a given period of time (Kieso, Weygandt and Warfield, 2013).

The following text presents and describes the indicators that evaluate the profitability of non-financial corporations, which are based on microeconomic indicators (Eurostat, 2016)[1]:

- gross profit share (*GPS*),
- gross return on capital employed, before taxes, (*GROCE*),
- net return on equity, after taxes, (*NROE*).

Gross profit share (*GPS*) relates to return on sales (*ROS*) at microeconomic level. *GPS* can be formulated as (4):

$$GPS = \frac{GOS}{GVA} \tag{4}$$

[1] In line with the European System of Accounts (ESA 2010) some values are expressed in gross or net terms, i.e. with or without consumption of fixed capital. Thus the terms gross or net are not the same at macro or microeconomic level.

where *GOS* denotes gross operating surplus (i.e. EBIT at microeconomic level), which is the portion of income derived from the production of non-financial corporations. *GVA* denotes gross value added, i.e. sales in the company.

Gross operating surplus includes all that remains in the sector of non-financial corporations after paying all costs related to its productive activities. Gross profit share is the main indicator for the assessment of the performance of the non-financial corporations and an ability to generate the profit from the production, i.e. how much profit is generated by non-financial corporations by one unit of gross value added. (Hronová, et al., 2009)

Gross return on capital employed, before taxes, (*GROCE*) relates to return on capital employed (*ROCE*) at the microeconomic level. *GROCE* can be formulated as (5):

$$GROCE = \frac{GOS}{MFL} \tag{5}$$

where *GOS* denotes gross operating surplus (i.e. EBIT at microeconomic level), and *MFL* main financial liabilities (i.e. invested capital at microeconomic level). *MFL* contains: deposits, debt securities, loans, equity and investment fund shares (Eurostat, 2016).

The characteristic of *GROCE* is similar to *ROCE*, i.e. it comprehensively evaluates the efficiency of the non-financial corporations and states how much profit is generated by non-financial corporations by one unit of capital employed. *GROCE* is applied to compare the profitability based on the amount of used capital. (Kislingerová et al., 2007) or (Růčková, 2015)

Net return on equity, after taxes, (*NROE*) relates to return on equity (*ROE*) at the microeconomic level. *NROE* can be formulated as (6):

$$NROE = \frac{NEI - CTI}{E} \tag{6}$$

where *NEI* stands for net entrepreneurial income, *CTI* denotes current taxes on income and wealth, the numerator relates to EAT at microeconomic level. *E* means equity and investment fund shares (Eurostat, 2016).

The characteristic of *NROE* is similar to *ROE*. It expresses the return on capital invested by shareholders or owners and states how much net profit is generated by non-financial corporations by one unit of capital invested. (Kislingerová et al., 2007) or (Růčková, 2015)

NROE expressed in per cents should be higher than the interest rate of lower risk bonds, e.g. government bonds. The difference should be called the risk premium. (Růčková, 2015)

Just as with the microeconomic indicators, it is also evident that a higher value indicates a higher profitability and appreciation of the invested capital. All the values can be multiplied by one hundred and expressed in percents.

Empirical results

The behaviour of the non-financial corporations is evaluated in this section by means of the mentioned share indicators. Their average values of Visegrad group plus countries and EU-28 are presented in percents in the Appendix Table I.

Average values of gross investment rate, gross saving rate or gross self-financing rate are showed in Figure 1. Left scale relates to *GIR* and *GSR*, right scale relates to *GSFR* and both are in percent.

Slovakia exhibits the highest mean value of **gross investment rate** (32.7%) followed by the Czech Republic (30.8%), while the lowest average value occurs in Poland (23.5%). Non-financial corporations in Slovakia pay about 0.33 EUR of investment by one EUR of gross value added. We can notice a decrease in gross investment rate within all countries according to the average growth rate. Slovenia exhibits the highest decline (-3.74%) followed by Slovakia (-3.41%). The lowest decline occurs in the Czech Republic (-0.29%) and EU-28 (-0.27%). The declining average growth rate indicates the decrease in investment within these countries during the period 2004-2014. Concerning the stability, EU-28, together with

Austria and Hungary exhibit the lowest values of variance, while Slovakia and Slovenia show the highest values of variance.

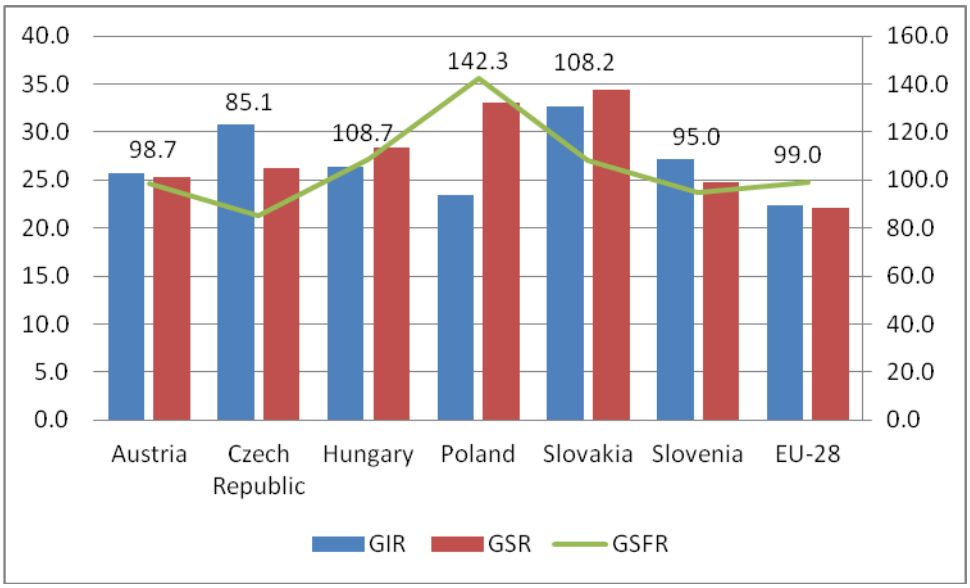

Fig. 1 Average values of GIR, GSR, GSFR (in %)

Source: Eurostat

Slovakia demonstrates the highest mean value of the **gross saving rate** (34.4%) followed by Poland (33.1%) and Hungary (28.4%), the lowest average value occurs in EU-28 (22.1%). Non-financial corporations in Slovakia generate 0.34 EUR of saving by one EUR of gross value added, whereas corporations in Slovenia generate 0.25 EUR only. We can notice an increase in gross saving rate within all countries, excluding the Czech Republic (-0.38%) and Austria (-0.02%). It indicates that the Czech Republic and Austria both reduce their own sources for financing the investment. The highest average growth rate is exhibited in Poland (2.50%) followed by Slovakia (1.50%). According to the stability, the lowest values of variance occur in the Czech Republic, EU-28 and Slovenia, while the highest ones are shown in Hungary, Poland and Austria.

The highest mean value of **gross self-financing rate** occurs in Poland (142.3%) followed by Hungary (108.7%) and Slovakia (108.2%). These countries are able pay their investment (gross fixed capital formation) from their own sources (saving). Poland is the only country that is during the period able to finance the investment from its own resources yet it exhibits the second lowest investment rate. The average value of 85.1% in the Czech Republic means that one EUR of investment is financed by 0.85 EUR from saving and 0.15 EUR from other sources. All of the countries exhibit a rising average growth rate, excluding the Czech Republic (-0.10%). Savings in the Czech Republic and Austria are not large enough to finance the investment all the time. The lowest variability occurs in the Czech Republic, EU-28 and Austria. Slovenia, Poland and Slovakia exhibit the highest variance, and thus showing instability.

Average values of gross profit share, gross return on capital employed (before taxes), net return on equity (after taxes) or long-term interest rates are showed in Figure 2. Left scale relates to *GROCE, NROE* and *interest rate*, right scale relates to *GPS* and both are in percent.

Slovakia demonstrates the highest mean value of **gross profit share** (54.1%) followed by the Czech Republic (49.5%) and Poland (49.1%), on the other hand the lowest average value occurs in Slovenia (33.9%). Non-financial corporations in Slovakia generate 0.54 EUR of profit by one EUR of gross value added, whereas in Slovenia it is 0.34 EUR of profit only. Concerning the stability, the lowest variance is exhibited in EU-28, followed by the Czech

Republic and Slovenia, whereas corporations in Austria and Slovakia demonstrate the highest variance.

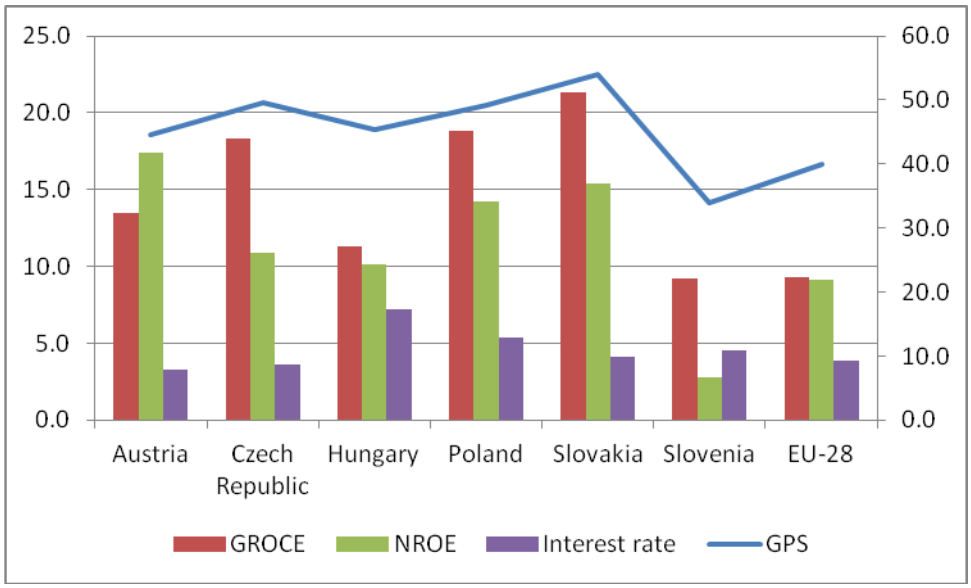

Fig. 2 Average values of GPS, GROCE, NROE, long-term interest rate (in %)

Source: Eurostat

The highest mean value of **gross return on capital employed (before taxes)** is exhibited in Slovakia (21.3%), followed by Poland (18.8%), the Czech Republic (18.3), Austria (13.5), Hungary (11.3), EU-28 average (9.3%) and Slovenia (9.2%). On average, the most profitable used capital is observed in Slovakia, followed by Poland and the Czech Republic, etc. Slovakia reaches the highest profitability based on the amount of used capital.

Non-financial corporations in Slovakia generates about 0.21 EUR of profit by one EUR of capital employed. On the contrary, non-financial corporations in EU-28 average and Slovenia generate 0.09 EUR of profit by one EUR of capital employed.

Nevertheless, the Czech Republic experienced increases in theaverage growth rate of GROCE (0.9%) followed by Poland (0.8%) and Slovenia (0.0%), whereas the decreases were observed in Hungary (-0.6%), Slovakia (-1.0%), EU-28 average (-2.0) and Austria (-3.3%).

The highest mean value of **net return on equity (after taxes)** is exhibited in Austria (17.4%) followed by Slovakia (15.4%), Poland (14.2%), the Czech Republic (10.9%), Hungary (10.1%), EU-28 average (9.1%) and Slovenia (2.8%). On average, the most profitable capital invested is observed in Austria, then in Slovakia, Poland and the Czech Republic, etc.

Non-financial corporations in Austria generate about 0.17 EUR of net profit by one EUR of capital invested. On the contrary, non-financial corporations in Slovenia generate almost 0.03 EUR by one EUR of capital invested.

Nevertheless, Poland experienced increases in the average growth rate of NROE (5.9%) followed by Slovenia (4.1%), the Czech Republic (4.0%), Hungary (1.8%), Slovakia (0.6%), whereas the decreases were observed in EU-28 average (-1.8%) and Austria (-3.5%).

As it was mentioned above, the net return on equity (after taxes) indicator in percents should be higher than the interest rate of lower risk bonds. Table I in the Appendix shows long-term interest rates. As you can see, the highest long-term interest rate is observed in Hungary (7.2%) followed by Poland (5.4%), Slovenia (4.5%), Slovakia (4.1%), EU-28 average (3.9%), the Czech Republic (3.6%) and Austria (3.3%).

Due to the economic and political position within the European Union countries, the negative average growth rate of long-term interest rates were observed (-3.5% Slovenia, -5.2% Hungary, -6.5% Poland, -6.8% EU-28 average, -8.5% Slovakia, -9.7% Austria and -10.6% the Czech Republic).

Mean values of NROE are higher than mean values of interest rates, except Slovenia. When comparing the values in the Table I (in the Appendix), it was ascertained that (descending) Austria exhibited the positive difference (between NROE and interest rate) (14.1%), Slovakia (11.3%), Poland (8.8%), the Czech Republic (7.3%), EU-28 average (5.3%). The difference was always positive within these countries during the selected period of time, and therefore the investment in capital guarantees more profit than buying bonds. Hungary exhibited one negative difference in 2009. In Slovenia, only one positive difference was noticed in 2014.

Conclusion

The paper dealt with the main contributor to the national performance – the sector of non-financial corporations. The Visegrad group plus countries and the European Union average (EU-28) were employed during the period 2004-2014. The main aim was to evaluate the behaviour of the non-financial corporations sector by means of the selected relative indicators of the sector analysis.

On average, Slovakia exhibits the highest value of gross investment rate. Non-financial corporations in Slovakia pay about 0.33 EUR of investment by one EUR of gross value added. Gross investment rate is decreasing within all countries according to the average growth rate. The declining average growth rate indicates the decrease in the investment within these countries during the period 2004-2014.

On average, Slovakia demonstrates the highest value of gross saving rate. Non-financial corporations in Slovakia generate 0.34 EUR of saving by one EUR of gross value added, whereas corporations in Slovenia generate merely 0.25 EUR. The gross saving rate is increasing on average within all countries, except the Czech Republic and Austria. It indicates that both the Czech Republic and Austria reduce their own sources to finance the investment.

However, the highest average value of gross self-financing rate occurs in Poland. Poland, Hungary and Slovakia are the only countries that are able to pay their own investment using their own resources. All the countries exhibit a rising average growth rate, excluding the Czech Republic. Savings in the Czech Republic and Austria are not large enough to finance the investment at all.

On average, Slovakia exhibits the highest value of gross profit share followed by the Czech Republic and Poland. Non-financial corporations in Slovakia generate 0.54 EUR of profit by one EUR of gross value added, whereas in Slovenia it is only 0.34 EUR of profit.

On average, Slovakia showed the highest value of gross return on capital employed (before taxes), followed by Poland and the Czech Republic. Non-financial corporations in Slovakia generate about 0.21 EUR of profit by one EUR of capital employed. On the contrary, non-financial corporations in EU-28 average and Slovenia generate 0.09 EUR of profit by one EUR of capital employed. It means that the most profitable used capital is observed in Slovakia.

On average, Austria showed the highest value of net return on equity (after taxes), followed by Slovakia and Poland. Non-financial corporations in Austria generate about 0.17 EUR of net profit by one EUR of capital invested. On the contrary, non-financial corporations in Slovenia generate almost 0.03 EUR by one EUR of capital invested. It means that the most profitable capital invested is observed in Austria followed by Slovakia.

Net return on equity (after taxes) should be higher than the interest rate of lower risk bonds, e.g. government bonds. A positive difference between NROE and the interest rate were observed in all the countries except Slovenia. Thus, in all these countries except

Slovenia the investment in capital of non-financial corporations produces more profit than by buying bonds.

Acknowledgement

This paper was supported by the project SGS/13/2015 “Influence of Selected Macroeconomic and Microeconomic Determinants on the Competitiveness of Regions and Firms in Countries of the Visegrad Group Plus”.

References

European Commission, 2013. European System of Accounts: ESA 2010. [online]. [15. 9. 2017]. Available at: http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5925693/KS-02-13-269-EN.PDF/44cd9d01-bc64-40e5-bd40-d17df0c69334.

EUROSTAT, 2016. Eurostat Metadata. [online]. [2. 10. 2016]. Available at:// http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/EN/nasa_10_nf_tr_esms.htm.

GARELLI, S., 2006. Top class competitors: How nations, firms and individuals succeed in the new world of competitiveness. Chichester: John Wiley & Sons. ISBN 978-0-470-02569-7.

HRONOVÁ, S., J. FISCHER, R. HINDLS a J. SIXTA, 2009. *Národní účetnictví: Nástroj popisu globální ekonomiky*. Praha: C. H. Beck. ISBN 978-80-7400-153-6.

HRONOVÁ, S. a R. HINDLS, 1997. *Národní účetnictví*. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-7169-466-5.

HRONOVÁ, S. a R. HINDLS, 2012. Economic Crises in the Results of the Non-Financial Corporations Sector in the Czech Republic. *Statistika*, 49(3), 4-18. ISSN 0322-788x.

KAO, C., W.-Y. WU, W.-J. HSIEH, T.-Y. WANG, C. LIN a L.-H. CHEN, 2007. Measuring the national competitiveness of Southeast Asian countries. *European Journal of Operational Research*, 1.7(2), 613-628. ISSN 0377-2217.

KIESO, D. E., J. J. WEYGANDT, a T. D. WARFIELD., 2013. *Intermediate Accounting*. Chichester: John Wiley & Sons. ISBN 978-1-118-14729-0.

KISLINGEROVÁ, E. et al., 2007. *Manažerské finance*. Praha: C. H. Beck. ISBN 978-80-7179-903-0.

LEYTHIENNE, D. a T. ŠMOKOVÁ, 2009. Business profit share and investment rate higher in the EU than in the USA. *Economy and finance*, (28), 1-12. ISSN 1977-0316. [online]. [12. 8. 2017]. Available at:// http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3433488/5280941/KS-SF-09-028-EN.PDF/84273e80-a461-479a-958b-37216b1bde30?version=1.0.

POŠTA, V. a M. NEČADOVÁ, 2010. Analýza firem nefinančního sektoru na základě národních účtů. *Ekonomika a management*, (4), 1-13. ISSN 1802-8934. [online]. [10. 9. 2017]. Dostupné z:// https://www.vse.cz/eam/116.

RŮČKOVÁ, P., 2015. *Finanční analýza: metody, ukazatele, využití v praxi*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-5534-2.

SPĚVÁČEK, V., 2010. Sektorová analýza vývoje české ekonomiky. [online]. Working paper Centrum výzkumu konkurenční schopnosti české ekonomiky No. 16/2010. [vid. 14. srpna 2017]. Dostupné z: https://is.muni.cz/do/econ/soubory/oddeleni/centrum/papers/16Spevacek.pdf?fakulta=1456.

Contact address

Ing. Tomáš Verner, Slezská univerzita v Opavě, Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné, Univerzitní nám. 1934/3, 733 40, Karviná, verner@opf.slu.cz

Appendix

Tab. 1: Average values of selected indicators V4+ countries and EU-28 in 2004 – 2014 (in %)

Country/ Indicator	Gross value added shares	Gross investment rate (GIR)	Gross saving rate (GSR)	Gross self-financing rate (GSFR)	Gross profit share (GPS)	Gross return on capital employed, before taxes (GROCE)	Net return on equity, after taxes (NROE)	Long-term interest rates
Austria	60.6	25.7	25.3	98.7	44.6	13.5	17.4	3.3
Czech Republic	61.5	30.8	26.2	85.1	49.5	18.3	10.9	3.6
Hungary	59.7	26.4	28.4	108.7	45.3	11.3	10.1	7.2
Poland	49.4	23.5	33.1	142.3	49.1	18.8	14.2	5.4
Slovakia	50.9	32.7	34.4	108.2	54.1	21.3	15.4	4.1
Slovenia	58.4	27.2	24.8	95.0	33.9	9.2	2.8	4.5
EU-28	57.5	22.4	22.1	99.0	40.0	9.3	9.1	3.9

Source: Eurostat: Interest rates [online]. [12. 9. 2017] Available at <http:// http://ec.europa.eu/eurostat/web/interest-rates/database and European sector accounts [online]. [12. 9. 2017] Available at <http:// http://ec.europa.eu/eurostat/web/sector-accounts/data/database.

Analysis of Some Determinants of Tobacco Production in Mozambique

Nahanga Verter, Pascoal João Gota

Abstract:

Tobacco is the largest agrarian export crops in Mozambique. The product plays an important role in poverty reduction as serves as an alternative source of income for rural family farmers, thus contributing to the welfare of the rural population and rural development in the cultivating areas in the country. Against this backdrop, this contribution analysis the value chain and some determinants of tobacco production in Mozambique. Using descriptive and regression approaches, the Ordinary Least Squares (OLS) regression results show that the harvested area, yields, rainfall, exports, trade openness and world price have positive impacts on tobacco production in Mozambique. However, the monopsony created by the government in the tobacco sector may have negative implications for rural smallholder tobacco farmers in the country. The government should create the condition for competition in the tobacco sector, to encourage of the private sector into tobacco manufacturing and other related activities within the country.

Key words:

tobacco, value chain, yields, openness, rural development

Introduction

From the moment that Man went from nomadic to sedentary, the movement of people constituted and still constitutes a preponderant factor for the existence of any type of trade, so much so that states were formed and nations structured, but the trade and the mobility of human always they existed. Thus, trade has always been the basis for the economic growth of countries.

Agriculture is the key to survival and source of income for most households and communities in Mozambique. However, due to the low level of agribusiness development and integration with other sectors of the economy, there are few alternative forms of employment and income generation in rural areas. In recent years, the human migratory flow is increasing, representing in this context the exit of people from the rural areas to the cities, most of the population in Mozambique besides being mainly agricultural, still resides in the rural areas. Also, tobacco crop is one of the alternatives currently available to the peasants as a source of income generation as well as rural employment in the country.

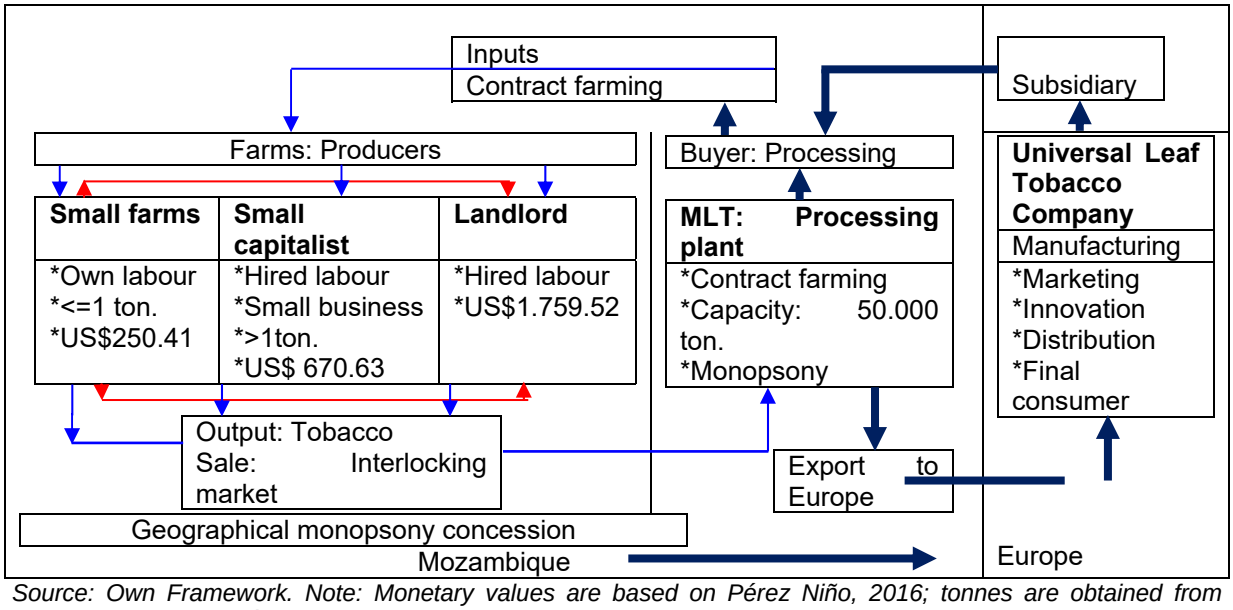
From Michel Porter to today, there are several perceptions and concepts about what a value chain is; concepts vary from sector to sector as well as field of study. From the several concepts mentioned in the literature, it is perceived that each author defines value chain, according to their respective inclinations and field of study. Therefore, there is still no universally accepted definition that encompasses all perspectives. In Mozambique, tobacco production does not differ significantly from what is practiced in countries such as Zimbabwe, Malawi, Tanzania and other surrounding countries. Among the export crops produced in Mozambique, tobacco constitutes a crop that demands high labour intensity, because until now there are difficulties to mechanize the production of tobacco (Pérez Niño, 2016; Goger et al., 2014). This shows that tobacco plays an important role in the creation of employment in rural areas (Pérez Niño, 2016). Because of the fact that in rural areas the markets related to agricultural inputs are almost non-existent, tobacco buyers' provide all the necessary input for the production of this crop in the form of contract farming. From contract farming, small

farmers have access to fertilizers, pesticides as well as technical assistance (Goger et al., 2014).

Goger et al. (2014) propose tobacco global value chain as: a) Supply of inputs: seed provision, agrochemical production and blending, finance capital, research and development, b) Cultivation: agricultural extension, spraying, hail insurance, farm equipment and infrastructure, market information provision) Curing: transportation, firewood or coal provision, equipment and infrastructure maintenance, warehousing, d) Stemming and stripping: auction, transportation, warehousing, import/export, e) Manufacturing: transportation, warehousing, manufacturing equipment, manufacturing equipment maintenance, financial consulting, financial and banking, legal, f) Marketing and distribution (final product to consumers): transportation, advertising, and logistics.

There are approximately 150,000 small farms in Mozambique involved in tobacco production through the contract farming system, and there are five companies operating in the tobacco sector using the contract farming strategy, namely: Mozambique Leaf Tobacco (MLT), João Ferreira dos Santos, DIMON, Stancom/Mosagrius, and Stancom/Sonil (Cunguara and Hanlon, 2012; Benfica et al., 2004). However, recent studies (Farole and Winkler, 2014; Pérez Niño, 2015; Pérez Niño, 2016) have always mentioned MLT, a subsidiary of Universal Leaf Tobacco Company. It has been confirmed that MLT is the sole operator in Mozambique, as other companies wound up from the country. In 2006, MLT installed a tobacco processing plant in Tete province, which has a capacity to process 50.000 tonnes per year, thus consolidating the monopsony on the tobacco sector. The company supplies all inputs needed by smallholder tobacco producers for production. Also, market price is guaranteed for small farmers after harvest (Benfica et al., 2004; Pérez Niño, 2015). From the information above, it can be said that in Mozambique there is no institution responsible strictly for the promotion of competition in the tobacco sector. Indeed, MLT has control of all global chain of tobacco in the country, because the government have allowed a geography concession for this trans-national corporation. The geography concession system has three problems, namely: (1) the buyer has total control over the price; (2) the fragility of the contracts, i.e., the buyer can break the contract without being penalized; (3) the role of government as an agent that approves the monopsony can create room for corruption (Smart and Hanlon, 2014).

Fig. 1: Tobacco global value chain in Mozambique

Source: Own Framework. Note: Monetary values are based on Pérez Niño, 2016; tonnes are obtained from Benfica et al., 2004; Pérez Niño 2015

As shown in figure 1, in Mozambique, there are three groups of tobacco producers. The first group can be classified as small farms and have as a main characteristic the use of exclusively own labour and produce no more than a ton. This group of farmers usually sells

their own labour to increase the returns from the sale of tobacco. The second group is the small capitalist business. These, hire local labour and consequently direct small agricultural enterprise. The third is composed of what is conventionally called landlords. Landlords, besides hiring labour for production, rent the land to those who do not own it. At the end landlords buy tobacco from them, because the indispensable condition for access to the contract farming system is to have access to land. The annual revenue from tobacco production for small farms is around $250 for the small capitalists US$ 671 and the landlords US$ 1,760 (Pérez Niño, 2016). Fig. 1 shows the global tobacco value chain in Mozambique considering the role of each element in the chain as described above. Each phase shows that tobacco production has a role to play (services) throughout the chain in order to maximize output. Arguably, since the tobacco chain is structured in Mozambique, most of the services above do not add value to the rural farms, because it has been monopolized by a single firm.

Constraints and prospects on the Mozambican tobacco value chain

The process of tobacco production is undoubtedly benefiting local communities; with the inputs of contract farming farmers can expand the production area. Moreover, the knowledge they receive from a private agricultural extension can be assimilated or applied to other crops. However, farmers can be dependent on trans-national companies, which do not appear to be advantageous to small farmers, as these companies are guided by maximizing profit and minimizing costs. So, once multinationals notice financial instability or discover new geographic areas where they can produce for less, they will obviously change. Pérez Niño (2016) states that contract farming promotes monopsony, price setting, interlocking markets and quality standards, which maximize the ability of tobacco companies to appropriate surplus value of small farms.

Mucavele (2009) argues that the government institutions in Mozambique have weak intervention. Also, Cunguara and Hanlon (2012) stress that poor state intervention in agricultural sector stems from the government's desire to avoid having issues with the donor policy directions. In other words, donors recommend that the government apply the principles of Adam Smith. In the international arena, efforts are being made to discourage consumption as well as tobacco production because of the negative effects related to health. One of the activities in pursuit of this objective is to ban cigarette advertisement; research is being done to find a crop that can replace tobacco, which is also a source of income for small farmers (Goger et al., 2014). A study conducted by Diao et al. (2002) maintains that declining world tobacco prices to some extend have negatively affected tobacco producers as their earnings also declines. It also affects government revenues, especially developing countries such as Mozambique that is dependent on tobacco exports. To reduce risk, Diao et al. (2002) and FAO (2003) suggests that producers/exporters must diversify agriculture export structure. Imagine that the company that is currently operating in Mozambique under a monopsony regime, as well as the industry goes bankrupt, small farmers will be hardest hit by high dependence.

Even though tobacco is the highest agrarian export products (accounting for 9% of total export) in Mozambique (ITC, 2017), and the annual output is destined for export, thus constituting one of the major sources of revenue, studies on the determinants of tobacco production in the country are mainly theoretical. In this sense, there is little empirical evidence on the past studies about the effects of the variables selected on this paper on the tobacco production quantity in Mozambique, thus the relevance of this article. This paper is an attempt to assess some determinants of tobacco production in Mozambique. The article also attempts to contribute to the literature on tobacco value chain, its prospects and constraints in the country.

Materials and Methods

Using desk research approaches, this study is essentially theoretic and based on a literature review that deals with immigration and global trade. Materials, largely journal

articles used in this study were obtained from reputable databases such as Science Direct, Google Scholar and JSTOR in the months of March to May 2017. The selected literature besides to address the core issue of this paper are from political economy, international trade, population and economic development studies. Moreover, they cover mainly empirical evidence of countries such as Spain, the UK, the US and other OECD countries.

This study explores both qualitative and a quantitative research approaches. The study uses time series data to determine the factors influencing tobacco production in Mozambique for the period 1994 to 2014. The study largely used secondary data, which was obtained from reputable organizational databases such as Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), World Bank- World Development Indicators, International Trade Centre (ITC), and UN Comtrade database (UNCD). The Ordinary Least Squares (OLS) regression model used to determine some factors that may have influenced tobacco production, is mathematically presented as follows:

$$QTP = \beta_0 + \beta_1 AH + \beta_2 YIELDS + \beta_3 CC + \beta_4 RAIN + \beta_5 EXV + \beta_6 IMV + \beta_7 TOP + \beta_8 WP + \varepsilon \quad (1)$$

Where: represents the annual quantity of tobacco production, measured in tonnes; is the area tobacco harvested, measured in hectares; represent tobacco yields per hectare (kg/ha) Yields are used to measure crop productivity; stands for the total greenhouse gas emissions (CO2 emissions), measured in kiloton (kt). The implication of global warming/climate change has been given a global attention in recent years; is the annual mean of the amount of precipitation, measured in millimetres; represents the value in US dollars of the annual quantity of tobacco exported; constitutes the value in US dollars of the amount of tobacco imported in a given year; stands for trade openness or free trade in a given country. This index is obtained through the sum of imports and exports divided by the nominal Gross Domestic Product (GDP); represents the world price (US$) of unmanufactured tobacco products in the world market, and constitute the error term. Table1 shows the expectations regarding to the effect of independent variables on the dependent variable (tobacco production) in Mozambique during the period under study. Except tobacco import, the remaining variables are expected to have a positive effect on production. Climate change and rain may go in either direction.

Tab. 1: Signs of prior expectation of the effect of independent variables on tobacco production

Variable	Effect	Variable	Effect
AH	+	EXV	+
YIELDS	+	IMV	-
CC	-/+	TOP	+
RAIN	-/+	WP	+

Results and Discussion

Given that time series data are prone to spurious regression results, it is advisable for a unit root test to be carried out prior to OLS regression analysis. Thus, the unit root test called Augmented Dickey-Fuller test (ADF) was applied for each variable in the model. In this sense, it was verified that all the variables (except RAIN, stationary at level) have become stationary after the first difference (Tab. 2). Having secured stationary variables, the OLS regression was conducted. The diagnostic (classical assumption) tests were carried out, and fulfilled (Tab. 3). Tab. 4 shows the OLS regression results of tobacco production in Mozambique. The F-test indicates that all the independent variables in the model jointly influence tobacco production in Mozambique, statistically significant at the 1% level. The result further signifies a positive relationship between area tobacco harvested (AH) and tobacco output in Mozambique. This implies that farm expansion could lead to an increase in total tobacco output in the country. Arguably, increasing of tobacco production in Mozambique is partially dependent on the existence of its area cultivated.

Tab. 2: Results of ADF test

Variable	*Levels*	*t. statistics*	*Variable*	*Levels*	*t. stat.*
QTP	Level	-0.074	EXV	Level	-0.8742
	First difference	-3.853 **		First difference	-3.535**
AH	Level	-0.580	IMV	Level	-2.163
	First difference	-3.731 **		First difference	-9.686***
YIELDS	Level	1.336	TOP	Level	-0.239
	First difference	-2.844 *		First difference	-3.621**
RAIN	Level	-3.614**	WP	Level	0.291
	First difference	5.736 ***		First difference	-2.733*
CC	Level	2.028			
	First difference	-4.422 ***			

Notes: *, **, ***denotes stationary at 10%, 5% and 1% respectively

Tab. 3: OLS regression diagnostic tests

Tests	*P. value*
Test for normality of residual	0.517
Breusch-Pagan test for heteroskedasticity	0.731
White's test for heteroskedasticity	0.350
LM test for autocorrelation up to order 1	0.194
Autocorrelation up to order 1 - Ljung-Box Q'	0.053
Test for ARCH of order 1	0.734
RESET test for specification (squares)	0.265

As expected, the OLS results suggest that tobacco yield per hectare (YIELDS) have a positive relationship with the annual tobacco production in Mozambique (Table 4). Arguably, contract farming system in force in the country, allows small farms have access to the farming inputs for tobacco production as explained in value chain section (Fig. 1) could lead to higher yields per hectare, thus, increasing total production in the country. Nevertheless, statistical data (FAO, 2017) show yield per hectare in Mozambique far below world and Southern Africa's averages. Also, rain has a positive connection with tobacco production in Mozambique. In Mozambique, where irrigation system is yet to be developed, rural farmers heavily rely on natural rainfall for production. Arguably, increases in production can also be due to the quantity of precipitation that tobacco crop demand on its life cycle. Also, lagged greenhouse gas emission (CC) has a weak positive effect on tobacco production in the country (Tab. 4).

The results also indicate that export (EXV) has a positive connection with tobacco production in Mozambique (Tab. 4). Tobacco product is regarded as exports and cash crop, as it is mostly produced for the world market. Thus, an increase in export is likely to stimulate rural farmers to expand their farms, which in turn, increase annual total output in the country. This result is in consonance with previous studies by Verter and Bečvářová (2016).

Tab. 4: Some determinants of tobacco production in Mozambique

Variables	*Coefficient*	*t. stat.*
Const.	-6707.12 (1930.22)	-3.475***
AH	1.145 (0.024)	48.01***
YIELDS	2.881 (0.848)	3.395***
CC_1	2.479 (1.287)	1.926*
RAIN	69.550 (20.059)	3.467***
EXV	0.0193 (0.0067)	2.876***
IMV	-0.015 (0.024)	-0.629
TOP_1	69.556 (31.259)	2.225**
WP_1	4.471 (1.494)	2.993***

R^2: 0.995; Adjusted R^2: 0.992; F(8, 9): 1203.98 ***; Durbin-Watson: 1.076

Note: _1 denotes lagged variable; *, **, *** significant at 10%, 5% and 1% respectively

Similarly, the OLS results also show that lagged trade openness (TOP) has a positive and significant effect on tobacco production in Mozambique (Tab. 4). It means to more the

market access for the products (albeit only unmanufactured) the more farmers will be encouraged to expand farms for maximum production as markets for their products will be guaranteed, holding other factors constant. In the same direction, the lagged world price of unmanufactured tobacco (WP) shows an ample positive relationship with on tobacco production in Mozambique (Tab. 4). This can be explained by the cobweb theory about price fluctuation of agricultural products on the agricultural markets, i.e., the farms usually take the decision of production quantity having in mind historical prices of a given commodity. In this sense, a historical world price of unmanufactured tobacco can be an incentive or disincentive for production. This result corresponds to the studies by Masvongo et al. (2013) who also find out that price had a positive and significant effect on the pattern of tobacco production in Zimbabwe.

Conclusions

Tobacco is the largest agrarian export product from Mozambique. The product plays an important role in poverty reduction as it serves as an alternative source of income for family farmers, thus contributing to the welfare of the rural population and rural development in the country. Against this backdrop, this contribution attempts to analyse the value chain and some determinants tobacco production in the country. Using, descriptive and regression approaches, the OLS results show that the harvested area, yields, rainfall, exports, trade openness and world price have positive impacts on tobacco production in Mozambique. Further, the results of the study show that tobacco is related to a huge range of services that go from inputs to final processing in several products that use tobacco as an ingredient, thus contributing to the increment of value added in the chain. However, the monopsony created by the government in the tobacco sector, weak institutional capacity and lack of smallholder empowerment are among the factors that in Mozambique are locking the huge potential of this crop for poverty reduction and rural development. Academic institutions and research centres should develop a study of the knowledge of smallholder farmers related to tobacco practices in order to assess whether the agricultural extension that tobacco producers' receive from MLT can be applied to other crops; since not all of them participate in tobacco production.

References

BENFICA, R.M.S., MIGUEL, A., ZANDAMELA, J., DE SOUSA, N., BOUGHTON, D.H., TSCHIRLEY, D.L., DE MARRULE, H. (2004). How to avoid killing the chicken that lays the golden eggs: an analysis of the potential impacts of an export tax on raw tobacco in Mozambique. Policy Flash, (42), 1-6.

CUNGUARA, B., HANLON, J. (2012). Whose wealth is it anyway? Mozambique's outstanding economic growth with worsening rural poverty. Development and change, 43(3), 623-647.

DIAO, X., ROBINSON, S., THOMAS, M., WOBST, P. (2002). Assessing impacts of declines in the world price of tobacco on China, Malawi, Turkey, and Zimbabwe (No. 91). International Food Policy Research Institute (IFPRI).

FAO. 2017. FAOSTAT database. [Online]. Available at: https://goo.gl/vM6hqN. [2017-07-20].

FAO. (2003). Issues in the global tobacco economy: selected case studies. Commodities and Trade Division, Raw Materials, Tropical and Horticultural Products Service. Commodity Studies Nº. 2.

FAROLE, T., WINKLER, D. (Eds.). (2014). Making foreign direct investment work for Sub-Saharan Africa: Local spillovers and competitiveness in global value chains. World Bank Publications.

GOGER, A., BAMBER, P., GEREFFI, G. (2014). The Tobacco Global Value Chain in Low-Income Countries. Durham, NC: Center on Globalization, Governance and Competitiveness, Duke University.

ITC. 2017. Trade competitiveness map [online]. Available at: https://goo.gl/xYL7du. [2017-07-20].
MASVONGO, J., MUTAMBARA, J., ZVINAVASHE, A. (2013). Viability of tobacco production under smallholder farming sector in Mount Darwin District, Zimbabwe. Journal of Development and Agricultural Economics, 5(8), 295-301.
MUCAVELE, F. (2009). The true contribution of Agriculture to the Economic Development of Mozambique. Regional Stakeholders Policy Dialogue of the Food Agriculture and Natural Resources Policy Analysis Network (FANRPAN). Maputo, Mozambique, from 31st of August to the 4th of September.
PEREZ-NIÑO, H. (2015). The rise of tobacco agriculture in Mozambique: questions and challenges for a sector in transformation. Questions on productive development in Mozambique, 202.
PÉREZ NIÑO, H. (2016). Class dynamics in contract farming: the case of tobacco production in Mozambique. Third World Quarterly, 37(10), 1787-1808.
SMART, T., HANLON, J. (2014). Chickens and beer: recipe for agricultural growth in Mozambique. Maputo: Ciedima.
UN. 2017. UN Comtrade database [online]. Available at: https://goo.gl/6qkbRw. [2017-07-20].
VERTER, N., BEČVÁŘOVÁ, V. (2016). The impact of agricultural exports on economic growth in Nigeria. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, 64(2), 691-700.
WORLD BANK. (2017). World development indicators [online]. Available at: http://bit.ly/1Cd8EkQ. [2017-07-20].

Contact address:

Ing. Nahanga Verter, Ph.D., Pascoal João Gota, Faculty of Regional Development and International Development Studies, Mendel University in Brno, Zemědělska 1, 613 00 Brno, Czech Republic, E-mail: pascoalgota@gmail.com; nahanga.verter@mendelu.cz

Sociální, ekonomické a environmentální aspekty šíření vodního hyacintu na Viktoriině jezeře

Social, economic and environmental aspects of the spread of water hyacinth on Victoria Lake

Veronika Vítková, Jiří Schneider, Žaneta Kalasová

Abstrakt:

Viktoriino jezero hraje v regionu východní Afriky velmi významnou roli jako přírodní zdroj. V rámci ekonomického pohledu je významným zdrojem ryb a vodní energie. Ze sociálního hlediska má nenahraditelnou funkci pro obyvatelstvo. Nejen jako nepostradatelný zdroj pitné vody, ale i obživy a pracovních příležitostí. V rámci environmentálního hlediska je Viktoriino jezero svými charakteristickými podmínkami pro život, obrovskou škálou živočišných a rostlinných druhů, z nichž většina je endemických, naprosto specifický přírodní ekosystém. Invazivní druhy rostlin mohou být pro tak jedinečný ekosystém zcela likvidační. Viktoriino jezero ohrožuje vodní hyacint, který je řazen mezi nejnebezpečnější invazivní druhy rostlin. Jeho výskyt ohrožuje ekonomický, socio-ekonomický i environmentální vývoj v oblasti.

Klíčová slova:

vodní hyacint, Viktoriino jezero, invazivní druh, Keňa, Uganda, Tanzanie

Abstract:

Victoria Lake plays a very important role in the East African region as a natural resource. From an economic point of view, it is an important source of fish and hydropower. From a social point of view, it has an irreplaceable function for the population. Not only as an indispensable source of drinking water, but also for livelihoods and job opportunities. From an environmental point of view, Victoria Lake is characterized by its typical living conditions, a vast array of animal and plant species, most of which are endemic, totally specific, natural ecosystems. Invasive plant species can be completely liquid for such a unique ecosystem. Victoria Lake is threatened by Water Hyacinth, which is ranked among the most dangerous invasive species of plants. Its occurrence is threatening economic, socio-economic and environmental developments in the area.

Key words:

water hyacinth, Victoria Lake, invasive species, Kenya, Uganda, Tanzania

Úvod

Viktoriino jezero je druhé největší jezero na světě a na jeho existenci závisí život více jak 35 milionů lidí. Společně s dalšími složkami životního prostředí vytváří ekosystém s podmínkami pro výskyt specifických rostlinných a živočišných druhů. Všechna pozitiva, která jezero nabízí, jsou zastíněna environmentálními, ekonomickými i sociálními problémy, které ho ohrožují. Jejich řešení nejsou snadná a vyžadují mnoho úsilí a především finančních prostředků, které jim rozvojové země nejsou ve větší míře schopny dát. Je obtížné najít způsob, jak sladit hospodářský růst s ochranou životního prostředí obzvláště tam, kde vývoj teprve začíná. Nelze však na řešení negativních dopadů ani rezignovat. Opatření, jejichž cílem je udržitelné využívání Viktoriina jezera a jeho povodí, tvoří kombinaci celé řady dílčích

aktivit a principů, zahrnující všechny aspekty života místních obyvatel a využívání a obhospodařování zdejších složek životního prostředí. Problematika expanzivního rozšíření i efektivity kontrolních mechanismů a využití šíření vodního hyacintu je exemplárním příkladem těchto principů.

Vodní hyacint

Tokozelka *(Eichhornia crassipes)*, všeobecně známější pod označením vodní hyacint, je zařazena mezi 100 nejagresivnějších invazivních druhů světa. (Theuria, 2013) Tato rostlina, náročná na odstranění a s převážně negativními aspekty, způsobuje rozsáhlé ekonomické, sociální a environmentální dopady.

Z hlediska charakteristiky je vodní hyacint volně plovoucí sladkovodní rostlina. Na hladinách vodních ploch vytváří rozlehlé husté pokrývky. Listy jsou hladké a lesklé. Stonky obsahují vzduchové bubliny, což rostlině umožňuje plout. Květy jsou světlé, namodralo-fialové, nebo tmavě modré se žlutým vnitřkem. Reprodukce probíhá prostřednictvím semen a stonků. (Burton, 2010) Z 95 % tvoří rostlinu voda a zbývajících 5 % sušina, z kterých 50 % je křemen, 30 % draslík, 15 % dusík a 5 % bílkovina. (Osumo, 2001)

Obr. 1: Vodní hyacint

Zdroj: Sullivan, 2014

Za vhodných podmínek se v rozmezí 5 až 15 dnů může populace vodního hyacintu až zdvojnásobit. Je schopný vytvořit biomasu, která může vážit 25 kg na m^2, či 400 tun na ha. Každý květ vyprodukuje semenné tobolky, které obsahují až 200 semen. Ve vodě, v nánosech nebo blátě může semeno zůstat životaschopné i 15 let. Rostlina se dorůstá až jednoho metru, ale setkáváme se spíše s velikostí 20 až 30 cm. (Makhanu, 1997) Vodní hyacint má nejspíš svůj původ v Brazílii, kde byl poprvé z nasbíraných planých rostlin z řeky Francisco v roce 1824 charakterizován a popsán. (Makhanu, 1997) Díky jeho dekorativnímu vzhledu byl převážen na ostatní kontinenty, kde měl sloužit jako okrasná rostlina. Nyní je rozšířen zejména v Africe, Severní Americe, Austrálii a jižní Asii. (Theuria, 2013)

Negativní dopady expanzivního rozšíření vodního hyacintu

Pod pokrývkou vodního hyacintu je snížená úroveň koncentrace kyslíku, jelikož brání jeho transferu ze vzduchu do vodní plochy. Vodní hyacint navíc blokuje přístup světla, které je nezbytné pro fotosyntézu fytoplanktonu a podvodní vegetace. Na rozdíl od nich vodní hyacint neuvolňuje kyslík do vody. (Villamagna, 2010)

Hlavní negativní důsledky rozšíření vodního hyacintu jsou: (Theuria, 2013)

- Odkysličování vody a s tím spojený úbytek biodiverzity
- Vytváření podmínek pro množení škodlivých organismů (moskyti)
- Neprůchodnost vodních cest, což má negativní efekt na rybolov, rekreaci, průchodnost vodních cest.

- Složitější dodávky vody do vodních elektráren. Tím může dojít k přerušení dodávek elektrické energie pro odbírající města.
- Výskyt kožní vyrážky, kašle, gastrointestinálních poruch a dalších onemocnění lidí spojených s rozšířením této rostliny (Kunatsa, 2013).

Kontrola šíření vodního hyacintu

Existují tři známé mechanismy zabraňující šíření nebo eradikaci vodního hyacintu a každý z nich má své výhody a nevýhody. (Theuria, 2013) Mezi základní tři druhy kontrol patří biologická, chemická a fyzická kontrola šíření.

Biologická kontrola spočívá v aplikaci přirozeného nepřítele k redukci nežádoucích rostlin. Několik hmyzích druhů, konkrétně z rodu nosatců *(Neochetina eichhorniae a Neochetina bruchi)*, bylo identifkováno jako prostředek regulace vodního hyacintu. Nosatci dokáží svou činností zmenšit velikost rostliny, částečně zamezit vegetativnímu rozmnožování a produkci semen. Tato metoda patří k méně nákladným, jelikož není zapotřebí velkého počtu personálu. Hlavním problémem je dlouhé časové období, které je k redukci potřeba, navíc se schopností vodního hyacintu se během 15 dní až zdvojnásobit.

Chemická kontrola je metoda, při níž jsou pro kontrolu šíření vodního hyacintu využity herbicidy. Úspěšnost této metody je zaznamenávána spíše v oblastech s menším zamořením. Aplikace herbicidů je náročná, a tudíž vyžaduje zkušené odborníky na danou problematiku. Ze všech tří metod je nejkontroverznější, neboť může mít vážné negativní environmentální a zdravotní důsledky.

Fyzickou kontrolou rozumíme mechanické odstraňování vodního hyacintu. Jedná se o nejefektivnější metodou, ale zároveň i tou nejnákladnější, jelikož je potřeba náročné technické vybavení (cena na ha – 600 až 1 200 $). To znamená, že tato metoda je vhodná pouze pro relativně malé oblasti. Existuje vysoké riziko, že se rostlina znovu rozšíří v důsledku navrácení zbytků rozřezaných stonků do nezamořených míst.

Způsoby potenciálního využití vodního hyacintu

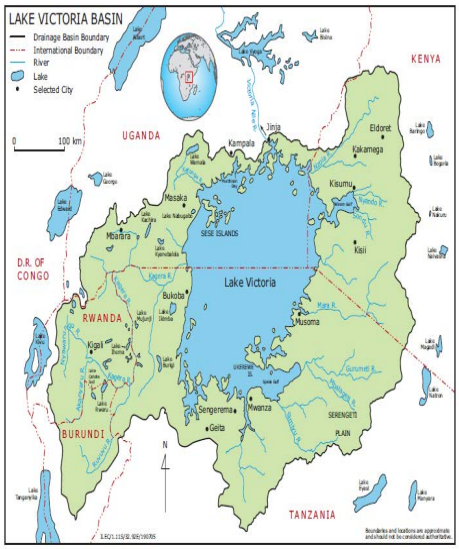
Přirozeným způsobem regulace invazivních druhů, včetně vodního hyacintu, je jejich společenské využití. Mujere (2016) uvádí následující výčet možných způsobů zpracování i obecných přínosů vodního hyacintu:

- Výroba papíru
- Produkce vláknitých desek
- Příze a lana
- Košíkářství
- Palivové brikety
- Produkce bioplynu
- Čištění vody
- Krmivo pro zvířata
- Potrava pro ryby
- Hnojiva
- Průmyslové využití a rukodělné výrobky

Tento výčet je poměrně rozsáhlý a postavený na zkušenostech z řady zemí z celého světa. Každý z těchto způsobů však má své limity. Proto je důležitá jejich kombinované využití, aby se vytvořil dostatečně velký tlak na populace tokozelky.

Viktoriino jezero

Viktoriino jezero, tektonického původu a staré zhruba 400 000 let, je druhé největší sladkovodní jezero na světě. Zároveň je s plochou 68 800 km^2 a povodím o rozloze 194 200 km^2 největším jezerem Afriky. Jezero se nalézá v rovníkové oblasti východní části kontinentu a je ohraničeno třemi státy - Keňou, Tanzanií a Ugandou. Burundi a Rwanda nejsou hraničními státy, ale povodí jezera na jejich území zasahuje. Délka pobřeží činí 3 460 km. V tabulce 7 jsou uvedena data o přilehlých zemích (Tanzanie, Uganda, Keňa) a jejich podílu na ploše, povodí a pobřeží jezera. (Lake Victoria Basin Commission, 2007)

Obr. 2:Povodí Viktoriina jezera

Zdroj: Lake Victoria Basin Commission, 2007

Strukturu vodního režimu tvoří v oblasti řeky, prameny a mokřady. Nejvýznamnější řeka, podílející se na přítoku vody z největší části, je řeka Kagera, pramenný tok Nilu. Ve státech povodí Viktoriina jezera jsou rozsáhlé plochy mokřadů. Nejrozsáhlejší se nachází v Tanzanii (celkem 422 000 ha). Mokřady jsou významné z hlediska hydrologické stability a ekologické produktivity. Lidem slouží jako bohatý zdroj potravin a dalších produktů. Jsou domovem mnoha živočichů a rostlin. Mimo jiné fungují jako filtr obohacujících živin a dalších naplavenin, které zachycují. (Kayombo, 2005)

Je odhadováno, že 75 % mokřad povodí Viktoriina jezera bylo lidskou činností vážně ovlivněno a 13 % silně poškozeno. (Lake Victoria Basin Commission, 2012) Mnoho z nich bylo přeměněno na zemědělskou půdu využívanou k produkci zejména sladkých brambor, kukuřice, fazolí, rajčat, cukrové třtiny a dalších plodin. Jejich existence je ohrožována i dalšími socioekonomickými aktivitami jako například pastevectvím, rybolovem, těžbou a turismem. Pro svůj význam a důsledku ohrožení negativními faktory jsou významné mokřady celosvětově pod ochranou Ramsarské úmluvy. (Lake Victoria Basin Commission, 2007)

Viktoriino jezero se rozkládá v rovníkovém podnebném pásmu, které se vyznačuje vysokými teplotami a vlhkostí. Podnebí tak v oblasti Viktoriina jezera tvoří ideální podmínky pro šíření vodního hyacintu. Tento byl dovezen na africký kontinent roku 1879. V Africe se rozšiřuje na několik dalších místech, např. Jezero Kwania nebo jezero Naivasha. Na Viktoriině jezeře došlo k nejvýraznějšímu rozšíření, a to právě díky ideálním podmínkám pro jeho množení. Jako počátek invazního šíření vodního hyacintu na Viktoriině jezeře bývá uváděn konec osmdesátých let 20. století (např. Güereña et al., 2015). Není přitom zcela jednoznačně prokázáno, proč se stalo toto rozšíření tak intenzivním (Güereña et al., 2015). Od té doby se pak začaly projevovat socioekonomické i ekologické dopady této invaze ve velké míře a s opakovaně.

Význam Viktoriina jezera pro okolní státy

Viktoriino jezero je důležité po ekonomické, sociální a environmentální stránce, a to nejen pro země v jeho povodí. Ekonomické aktivity, mezi kterými jsou nejdůležitější rybolov, lodní doprava, turismus a výroba energie, zajišťují živobytí pro miliony lidí žijících v oblasti a přispívají k HDP okolních států. Voda z jezera je využívána pro zemědělské i průmyslové činnosti.

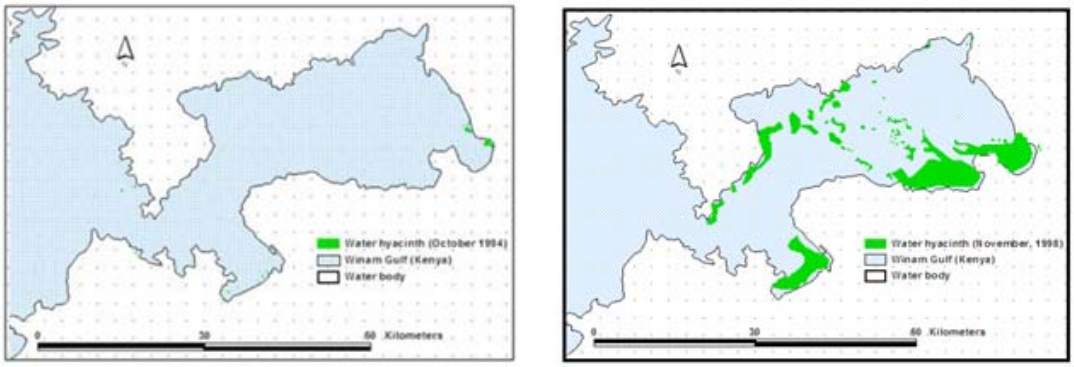
Pro místní obyvatelstvo je jezero významným zdrojem pitné vody a potravy. Kvůli nedostatku věrohodných materiálů a zdrojů není možné význam vody pro obyvatelstvo vyčíslit, neboť většina populace si odebírá vodu sama svými způsoby, totéž platí i o rybách lovených pro domácí spotřebu.

Viktoriino jezero je domovem pro mnoho nejrůznějších druhů ryb, savců, ptáků i hmyzu. Fauna a flóra v oblasti jezera láká stále více turistů ze všech koutů světa.

Rozšíření vodního hyacintu v jednotlivých státech kolem Viktoriina jezera

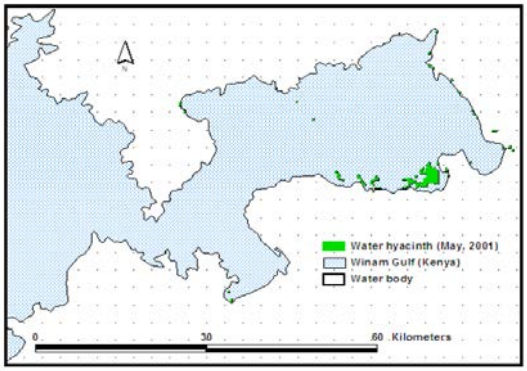
Keňa

V keňské části Viktoriina jezera se vodní hyacint poprvé objevil v roce 1992. Postupně se rozšířil do přilehlých řek a přehrad. Největšího rozšíření dosáhl v oblastech bohatých na živiny – Kisumu, Kendu, Naykach a Homa. (Ecotech Consulting Environmental management firm LDT, 2001) Pro znázornění rozšíření vodního hyacintu byl vybrán Winam Gulf, který dominuje v keňské části jezera. Mezi roky 1998 a 1999 dosáhla infestace (zamoření) enormních 17 200 ha. (Albright, 1989-2001)

Obr. 3: Rozšíření vodního hyacintu ve Winam Gulf v říjnu1994 (vlevo) a listopadu 1998 (vpravo)

Zdroj: Ecotech Consulting Environmental management firm LDT, 2001

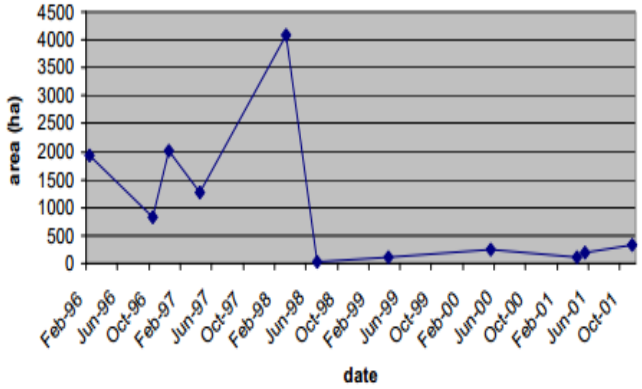
Obr. 4: Rozšíření vodního hyacintu ve Winam Gulf v květnu 2001

Zdroj: Ecotech Consulting Environmental management firm LDT, 2001

Obrázky 3 a 4 znázorňují průběh infestace vodního hyacintu ve Winam Gulf od propuknutí, přes nejvyšší stupeň zamoření až po implementaci kontroly.

Tanzanie

V Tanzanii byl výskyt vodního hyacintu zaznamenán dříve než na keňském území. Již v 80. letech se prostřednictvím přitékající řeky Kagery rozšířil do Viktoriina jezera. (Ecotech Consulting Environmental management firm LDT, 2001) Jak je znázorněno v obrázku 18, mezi roky 1996 a 1997 se úroveň zamoření pohybovala od 825 ha do 2004 ha. Vrcholu dosáhla infestace v březnu 1998, a to 4081 ha. V dalších letech byl zaznamenán výrazný pokles s nepatrným nárůstem v roce 2001. Nejvíce postiženými oblastmi byly Mara Bay, Bauman Gulf, Speke Gulf, Mwanza Gulf a Emin Pasha Gulf. (Albright, 1989-2001)

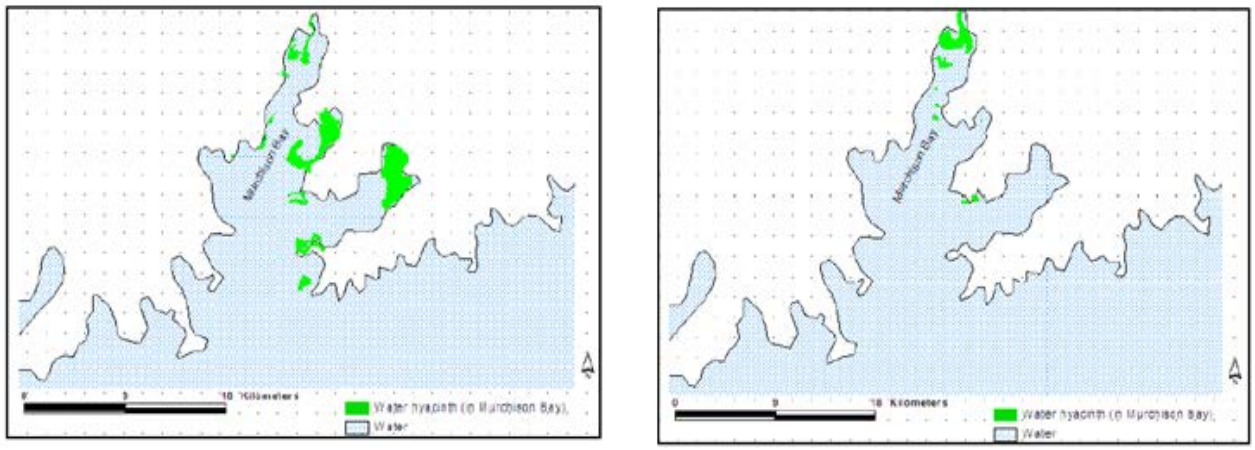
Graf 1: Graf zamoření jezera v tanzanské části v hektarech (1996 - 2001)

Zdroj: (Albright, 1989-2001)

Graf 1 zobrazuje rozšíření vodního hyacintu v Emin Pasha Gulf. Nejvyšší stupeň infestace byl zaznamenán též v roce 1998, a to s hodnotou 2177 ha. (Albright, 1989-2001)

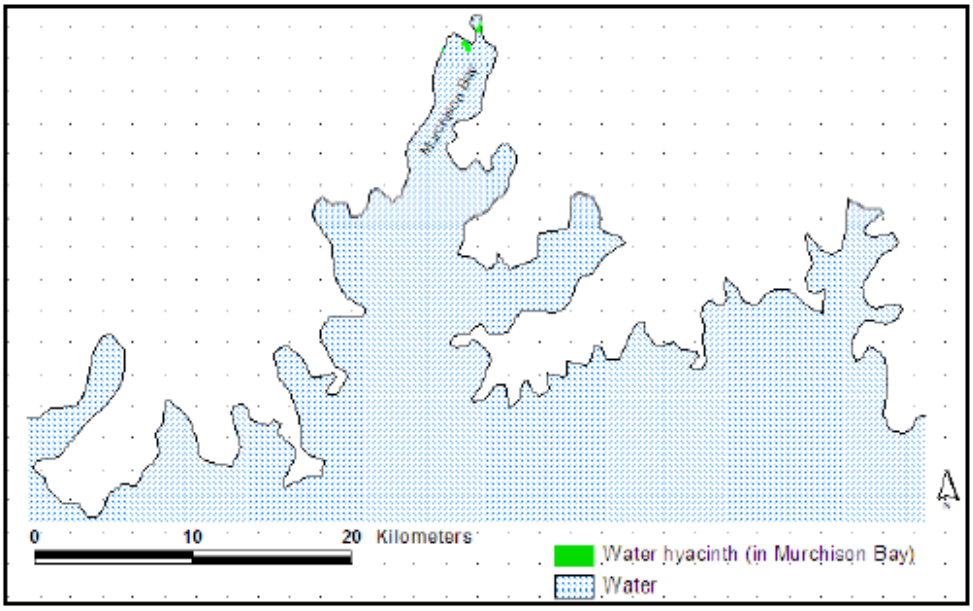
Uganda

Vodní hyacint byl popré v Ugandě zaznamenám v roce 1988 v jezeře Kyoga. Skrz řeku Kageru se do Viktoriina jezera rozšířil na konci roku 1987, avšak v ugandské části jezera registrován nebyl až do roku 1989. Na začátku 90. let se začal masivně rozšiřovat. Ideální podmínky se mu naskytovaly v okolí průmyslového města Kampala, odkud do jezera proudilo obrovské množství obohacujících látek. (Ecotech Consulting Environmental management firm LDT, 2001) Infestace se od roku 1996 stupňovala a svého vrcholu dosáhla v roce 1998 s 4732 ha, jak je zobrazeno v obrázku 5. Dalším intenzivně zasaženým místem bylo Murchison Bay. (Albright, 1989-2001)

Obr. 5: Rozšíření vodního hyacintu v Murchison Bay v lednu 1995 (vlevo) a listopadu 1998 (vpravo)

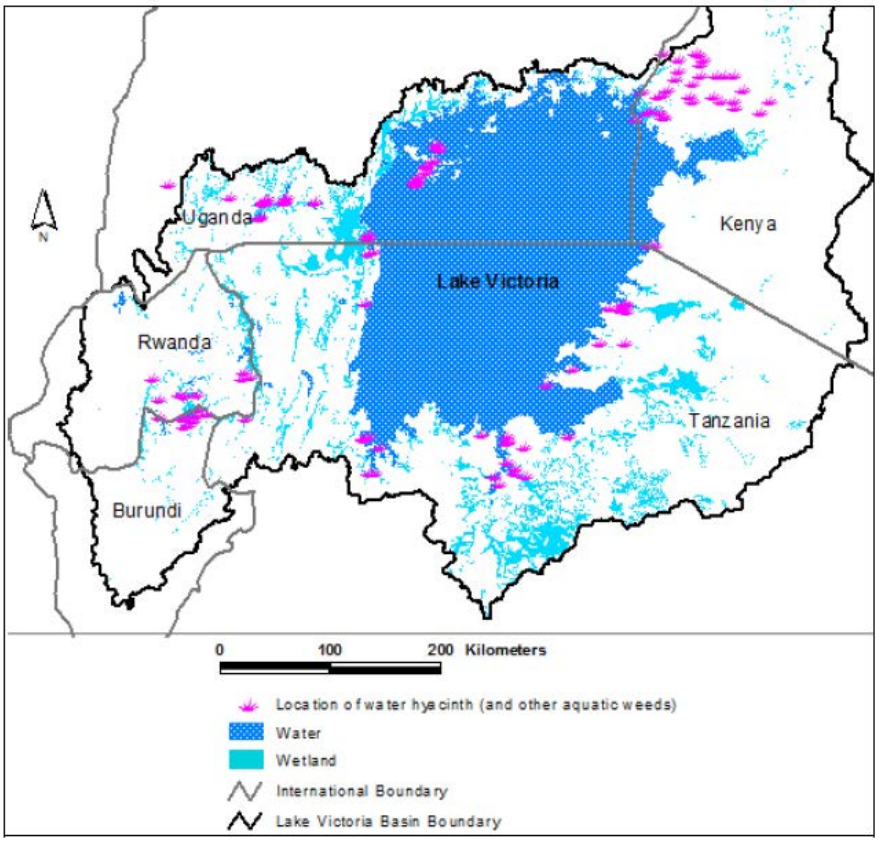
Zdroj: Ecotech Consulting Environmental management firm LDT, 2001

Obr. 6: Rozšíření vodního hyacintu v dubnu 2001

Zdroj: Ecotech Consulting Environmental management firm LDT, 2001

Nejaktuálnější data (2010/2011) potvrdila přítomnost vodního hyacintu ve Viktoriině jezeře ve vyznačených místech (růžově na obrázku 7) v relativně malých plochách. Nicméně vzhledem k dynamičnosti a rychlému rozšiřování vodního hyacintu se jeho stav může rychle měnit. V rámci studie bylo vymezeno 36 ohrožených míst. Například v keňské části jezera je v současné době vodní hyacint rozšířen na 9600 ha, což převyšuje číslo z roku 1994. (Albright, 1989-2001)

Obr. 7: Rozšíření vodního hyacintu v povodí Viktoriina jezera v roce 2010/2011

Zdroj: Ecotech Consulting Environmental management firm LDT, 2001

Ekonomické, sociální a environmentální dopady šíření vodního hyacintu

Podle dat z ministerstva rybolovu v Keni vzrostl roční výlov ryb mezi obdobími 1986-1991 a 1991-1997 o 28 %, ze 133 097 tun na 169 890 tun. Nárůst byl zaznamenán u všech ryb, až na druhy tilapií, sumcovité a mormyrus, u kterých byl zaznamenán pokles 14, 37 a 59 %. Ten může (i nemusí) být spojován s neschopností rybářů, způsobenou kvůli infestaci vodního hyacintu, dostat se do rybolovných oblastí těchto druhů. (Mailu, 2001)

V případě Ugandy byly dopady vodního hyacintu na výlov ryb determinovány například srovnáním období před infestací (1983) a období během infestace. Porovnávány byly dvě lokality, Thruston Bay, kde byl vodní hyacint pernamentně usazený, a Itome Bay, kde naopak ne. V obou zátokách bylo v roce 1982, před invazí vodního hyacintu, široké spektrum rybích druhů, přibližně 10 druhů na každou z nich. Po rozšíření vodního hyacintu byly v Thruston Bay ročně vyloveny pouze 3 druhy ryb a celkový výlov se oproti Itome Bay dramaticky snížil. (Balirwa, 2009)

V obecné části práce byly vysvětleny důsledky šíření vodního hyacintu, mezi které patří i nepřístupnost vodních cest zejména pro menší lodě. Například společnost Kenya Railways musela v letech 1997 - 2001 pozastavit své aktivity ve všech přístavech v Asembo, Homa Bay, Kendu Bay, Kowo, Mbita a Mfangano (až na Kisumu přístav, který funguje pro větší plavidla). Pravděpodobnost lodí, že se zamotají do vodního hyacintu, roste s jejich vyšší hmotností (do 700 tun, poté již problémy většinou nenastanou). Stejně tomu tak bylo i v Ugandě, nicméně v přístavu Port Bell bylo nutné fyzické odstraňování. Lodě tak potřebují k zaplutí ke břehu mnohem více času a s tím souvisí vyšší spotřeba paliva.

Vodní hyacint může též narušit místa odběru vody tak, že je zablokuje, a tím způsobí pokles přísunu vody. Přístavní město Kisumu informovalo o tom, že přísun množství vody klesl z 20 000 m^3 na 10 000 m^3 za den. V Homa Bay měla kapacita hodnotu 1400 m^3 za den, avšak poptávka byla 4000 m^3. Mimo toho voda ve spojení s vodním hyacintem ztrácí původní kvalitu (mění barvu, pH apod.), tudíž rostou náklady, čili i její cena, spojené s čištěním vody a s udržováním míst odběrů. (Mailu, 2001)

V rámci specifického socio-ekonomického výzkumu v Ugandě v okolí Viktoriina jezera, kterého se zúčastnilo 190 lidí, bylo zjištěno, že 76 % respondentů má zkušenost s vodním hyacintem. 55 % z nich spojilo rostlinu s určitým dopadem – 50 % odpovědělo, že ovlivňuje rybolov tím, že zasahuje chovné oblasti a 41 % že postihuje rybolovné oblasti. Většina dotazovaných odpověděla (88 %), že rostlina se přilepuje na tenatové sítě, zanáší je, dělá je viditelnými pro ryby, těžšími, a někdy způsobuje i jejich protržení. Naopak většina respondentů tvrdila, že rostlina neovlivňuje vodní dopravu. Mezi další dopady vodního hyacintu podle respondentů patřily zanesené pláže zbytky rostlin podpořené větrem, znečištěná voda a další. V mnoha dokumentech se píše, že v rostlinách se ukrývají hadi a larvy moskytů. Nicméně neexistují věrohodná data, zda je za výskyt nemocí a úrazů zodpovědný právě vodní hyacint. (Balirwa, 2009)

Následující schéma zobrazuje dalekosáhlé dopady rozšíření vodního hyacintu. V jeho rámci lze vidět, jak jednotlivé faktory vzniku vodního hyacintu působí na jeho šíření, z čehož plynou další a na sebe navazující důsledky.

Kontrolní opatření a jejich efektivita

Za posledních dvacet let proběhla na Viktoriině jezeře řada koordinovaných opatření a projektů, zaměřených na regulaci populace vodního hyacintu. Jejich efektivita a úspěšnost je nepochybná. Bude však dále vyžadovat opakované zásahy a permanentní monitoring. Výsledky předcházejících programů i nutnost v dalších pokračování shrnuje strategický dokument Lake Victoria Basin Water Hyacinth Surveillance, Monitoring and Control Strategy na období 2012 – 2030. Dříve realizovaná opatření, aplikovaná na Viktoriině jezeře zahrnují například:

Biologická kontrola

Za použití brouků rodu nosatců *(N. eichhorniae, N. bruchi)* může být pokrývka vodního hyacintu zredukována od 5 do 20 % během 3 až 5 let. V Ugandě byli představeni v roce 1995, v Keni a Tanzanii v roce 1996 a 1997. Mezi pozitivní aspekty této kontroly patří nižší náklady, specifičnost a šetrnost k přírodnímu prostředí. Odhadované náklady kontroly jsou 360 $ na akr. (Ecotech Consulting Environmental management firm LDT, 2001)

Manuální kontrola

Metoda je vhodná pro menší plochy s nízkou infestací. Je prováděna místními obyvateli, kteří tak mohou získat dočasné zaměstnání. Práce nevyžaduje speciální dovednosti a nepoškozuje přírodní prostředí. Menší riziko spočívá v možnosti napadení hadem či krokodýlem. Kontrola je možná pouze při pobřeží, a v místech, do kterých je vodní hyacint nepřetržitě zanášen větrem, je neefektivní. Cena kontroly na akr se různí podle země od 90 do 150 $. (Ecotech Consulting Environmental management firm LDT, 2001)

Mechanická kontrola

Oproti manuálnímu odstraňování je díky této metodě možné čistit větší plochy v kratším čase. Harvestor dokáže během dne odstranit 6 až 8 hektarů, 100 mužů pouze 1 hektar. Reinfestaci se dá z části zabránit využitím fyzických bariér, které jsou navrženy tak, aby vodní hyacint k ekonomickým a dalším zařízením nemohl dostat. Nevýhodou metody je vysoká nákladovost a limity harvestorů. Ceny na hektar se různí podle lokality v závislosti na její dostupnosti. Uvádí se rozmezí 250 – 10 000 $ na akr. Stroje nejsou vhodné do velmi mělkých nebo kamenitých oblastí, ani do příliš odlehlých lokalit. Pro obrovské množství odstraněné biomasy je nutné vytvořit likvidační místa v blízkosti jezera. (Ecotech Consulting Environmental management firm LDT, 2001)

Ačkoliv ekologická sukcese – nahrazení jednoho nebo více druhů rostlin, či živočichů jiným/i - není brána příliš v potaz, sehrála v eradikaci vodního hyacintu ve Viktoriině jezeře velkou roli. Nahrazení vodního hyacintu jinými druhy rostlin (papyrus, hippo grass, popínavé rostliny a další) bylo pozorováno v letech 1999 a 2000 ve Winam Gulf. Existuje pravděpodobnost, že úspěšnost biologické kontroly byla v některých místech podmíněna právě ekologickou sukcesí. Tyto rostliny, které nejsou volně plovoucí, využívání vodní hyacint jako substrát, na kterém můžou růst. Dominující rostlina, hippo grass, nicméně vytvářela stejné problémy jako vodní hyacint. Je ale možné ho využít jako krmivo pro zvířata. Jakmile se vodní hyacint začne rozkládat či se potopí, zdroj živin pro rostlinu se zmenšuje. Nakonec dojde k jejímu postupnému vymizení. (Wawire, 2014)

V rámci projektu LVEMP I.[1], se do roku 2005 podařilo vodní hyacint téměř zcela odstranit. Nicméně o pár let později byl zaznamenán jeho návrat. Mezi hlavní organizační faktory jeho opětovného výskytu patří neschopnost partnerských zemí zajistit finanční prostředky pro monitorování a kontrolu vodního hyacintu a nízká úroveň regionální koordinace iniciativ. (Ecotech Consulting Environmental management firm LDT, 2001)

Většina studií přikládá nejvíce zásluh na téměř zcela zlikvidovaný vodní hyacint biologické kontrole. Avšak objevují se i názory, že veliký, možná i převládající podíl na eradikaci hyacintu měl klimatický jev El Niño během let 1997/98, který způsobil, že v regionu bylo bouřlivé a vlhké počasí. Právě okolo této doby začal vodní hyacint na vodní ploše ubývat. El Niño způsobuje zvýšenou větrnou aktivitu, čímž způsobí větší zvlnění na hladině vody. Tím mohl způsobit rostlinám stres. Pakliže jsou rostliny již částečně zničeny, je možné, že větší zvlnění bude mít dopad na jejich rozpad a následné potopení ke dnu. (Wilson, 2007) Další nevýhodou biologické kontroly je její selhání v rámci řek, kde silné vodní proudy přerušily reprodukční cykly nosatců. (Mugisha, 2013)

[1] LVEMP (*Lake Victoria Environmental Management Project*)- Regionální projekt s cílem efektivního řešení environmentálních problémů v povodí Viktoriina jezera vznikl z iniciativy okolních států (Keňa, Tanzanie, Uganda). Projekt odstartoval v roce 1997 a skončil v roce 2002, nicméně byl o několik let prodloužen.

Shrnutí:

Viktoriino jezero hraje v regionu východní Afriky jako přírodní zdroj velmi významnou roli, jak bylo mnohokrát v práci zdůrazňováno. Z ekonomického hlediska je jezero zdrojem ryb, tudíž i zisku z jejich exportu, a vodní energie. Lodní doprava je důležitá pro distribuci zboží a přepravu osob. V důsledku zvyšujícího se hospodářského růstu ovšem dochází k přečerpávání zdrojů, které jezero poskytuje.

Ze sociálního hlediska hraje jezero nezastupitelnou roli pro okolní obyvatelstvo. Slouží pro ně jako zdroj vody, obživy a pracovních příležitostí. Shromažďování lidí okolo vodního zdroje je přirozené, jelikož svou existencí vytváří příznivé životní podmínky. Tlak, který obyvatelstvo na jezero vyvíjí, je nicméně obrovský a bez určitých opatření a regulací dlouhodobě neudržitelný.

Z environmentálního hlediska vytváří Viktoriino jezero specifický přírodní ekosystém se svými charakteristickými podmínkami pro život obrovské škály živočišných a rostlinných druhů, z nichž většina je endemických. V jeho okolí se nachází významné plochy mokřadů, které jsou jedním z největších zdrojů biodiverzity a v krajině fungují jako filtr nežádoucích živin a látek proudících do přilehlých vodních ploch.

Viktoriino jezero je ohrožováno sérií problémů, které spolu nějakým způsobem souvisí, nebo na sebe navazují. Je tudíž obtížné řešit jednotlivé hrozby individuálně a je více než pravděpodobné, že jakmile se podaří odstranit jeden problém, vyskytne se další. Náklady na jejich odstraňování jsou velice vysoké a zejména pro rozvojové země není jednoduché je nést. Pomoc od rozvinutých zemí a mezinárodních organizací je v těchto případech nutností. Je ovšem pozitivní vidět snahu těchto států s problémy bojovat a komponovat strategie ochrany životní prostředí do svých politik a plánů. V rámci Viktoriina jezera je v současné době zavedeno několik dlouhodobých projektů a programů, které mají problematiku nejen vodního hyacintu řešit. Pro okolní státy je nutné mít stále na paměti, že vodní hyacint je důsledek činností v povodí Viktoriina jezera. Jestliže mají usilovat o jeho definitivní vymizení, musí zaměřit úsilí na eliminaci příčin jeho vzniku.

Z uvedených informací tedy vyplývá, že šíření vodního hyacintu je způsobeno procesem eutrofizace, která má zase své příčiny. Antropogenní eutrofizaci umocňují splachy ze zemědělských a pasteveckých půd, přitékající odpadní vody, deforestace, eroze, ale také degradace mokřadů, které jsou filtrem obohacujících živin.

V současné době se vodní hyacint začíná opět nebezpečně rozšiřovat, což dokazují novější výzkumy.

Problematika vodního hyacintu je řešena především formou projektů a programů, navíc s časovým odstupem, většinou až když je infestace vyšší. To znamená, že je vynaloženo méně úsilí řešit jeho příčiny. Nezbytné je i zaměřit se na další vlivy podporující výskyt vodního hyacintu v jezeře. Tím mohou být například přitékající řeky, které vodní hyacint přivádí a kde biologická kontrola selhala. Na těchto kritických místech by měly být umístěny mechanické stroje a rychle dostupná pracovní síla, která by při opětovném výskytu provedla nápravná opatření.

Dalším klíčem k úspěchu kontroly vodního hyacintu je informovanost lidí o vážnosti problematiky invazivních druhů. Většina obyvatel v povodí, která na jezeře závisí, byla určitým způsobem afektována rozšířením vodního hyacintu, ať už poškozením lodě či nedostatečným úlovkem. Málokdo ale tuší, které příčiny za jeho šířením stojí a mnoho lidí ji nevědomě svou činností rozšiřuje dál.

Velkou nadějí pro problematiku vyváženého řešení existence vodního hyacintu na Viktoriině jezeře je především mezinárodní pozornost, která je jí věnována. Každoročně je publikována více než desítka prací, pokrývající šíři od komplexního managementu až po biochemické procesy živin. Lze očekávat, že výsledky výzkumu přinesou potřebné vstupy do rozhodovacího procesu. A další vlna expanze vodního hyacintu by se již v budoucnu nemusela opakovat.

Článek vznikl ve spojitosti s řešením projektu Interní grantové agentury Fakulty regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně č. 16/2015 - Vybrané environmentální nástroje jako faktory regionálního rozvoje.

Literatura:

ALBRIGHT, T., MOORHOUSE, T., MCNABB, T. The Abundance and Distribution of Water Hyacinth in Lake Victoria and the Kagera River Basin, 1989-2001 [online]. USGS/EROS Data Center and Clean Lakes, Inc. 42 s. [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: http://nile.riverawarenesskit.org/English/NRAK/EO/USGS_CLI_WH_LakeVictoria.pdf.

BALIRWA, Fred-Masifwa WANDA a Fredrick-Jones MUYODI. Impacts of Water Hyacinth and Water Quality Change on Beneficial Uses of Lake Victoria, Uganda: 13th World Lake Conference [online]. 2009 [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: http://wldb.ilec.or.jp/data/ilec/WLC13_Papers/others/39.pdf.

BURTON, Jeff, Elisa OOSTERHOUT a Rod ENSBEY. Primary Industries Agriculture: Water hyacinth - Weed of National Significance. NSW Trade & Investment: Department of Primary Industries [online]. 2010 [cit. 2014-01-26]. Dostupné z: http://www.dpi.nsw.gov.au/agriculture/pests-weeds/weeds/profiles/water-hyacinth.

ECOTECH CONSULTING ENVIRONMENTAL MANAGEMENT FIRM LTD. Lake Victoria Basin Water Hyacinth Surveillance, Monitoring and Control Strategy 2012 to 2030: Final Strategy [online]. Lake Victoria Basin Commission Secretariat. Uganda, 2011 [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: http://195.202.82.11:8080/jspui/bitstream/123456789/192/1/Lake%20Victoria%20Basin%20Water%20Hyacinth%20Surveillance%20Monitoring%20and%20Control%20Strategy%202012%20to%202030.pdf.

GÜEREÑA, D., NEUFELDT, H., BERAZNEVA, J., & DUBY, S. (2015). Water hyacinth control in Lake Victoria: Transforming an ecological catastrophe into economic, social, and environmental benefits. Sustainable Production and Consumption, 3, 59-69.

KAYOMBO, Sixtus a Swen Erik JORGENSEN. Lake Victoria: Experience and Lessons Learned Brief: Lake Basin Management Initiative [online]. 2005 [cit. 2014-03-19]. Dostupné z: http://iwlearn.net/iw-projects/1665/experience-notes-and-lessons-learned/lakevictoria_2005.pdf/view.

KUNATSA, T., L. MADIYE, T. CHIKUKU, C. SHONSHIWA a D. MUSADEMBA. Feasibility Study of Biogas Production from Water Hyacinth A Case of Lake Chivero – Harare, Zimbabwe. *International Journal of Engineering and Technology*. IJET Publications UK, 2013, 3(2), 119-128. ISSN 2049 - 3444

LAKE VICTORIA BASIN COMMISSION. A Basin-Wide Strategy for Sustainable Land Management in the Lake Victoria Basin [online]. 2012 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: http://195.202.82.11/bitstream/handle/123456789/191/A%20Basin%20Wide%20Strategy%20for%20Sustainable%20Land%20Management%20in%20the%20Lake%20Victoria%20Basin.pdf?sequence=1.

LAKE VICTORIA BASIN COMMISSION. Regional Transboundary Diagnostic Analysis of the Lake Victoria Basin [online]. Keňa, 2007, 85 s. [cit. 2014-03-16]. Dostupné z: http://iwlearn.net/iw-projects/2405/reports/regional-transboundary-diagnostic-analysis-of-the-lake-victoria-basin.

MAILU, A. M. Preliminary Assessment of the Social, Economic and Environmental Impacts of Water Hyacinth in the Lake Victoria Basin and the Status of Control [online]. 2001 [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: http://www.oceandocs.org/bitstream/1834/1292/1/Proc102_21_Mailu.pdf.

MAKHANU, K. S. Impact of water hyacinth on Lake Victoria. 23 WEDC Conference: Water and Sanitation for All: Partnerships and Innovations [online]. South Africa, 1997, s. 165-166 [cit. 2014-01-26]. Dostupné z: http://wedc.lboro.ac.uk/resources/conference/23/Makhanu.pdf.

MUGISHA, Matthias. Water hyacinth threatens to choke L. Victoria again. New Vision: Uganda's Leading Daily [online]. 2013 [cit. 2014-04-21]. Dostupné z: http://www.newvision.co.ug/news/641529-water-hyacinth-threatens-to-choke-lake-victoria-again.html.

MUJERE, N. (2016). Water Hyacinth: Characteristics, Problems, Control Options, and Beneficial Uses. In Impact of Water Pollution on Human Health and Environmental Sustainability (pp. 343-361). IGI Global.

OSUMO, Wilfred. Effects of Water Hyacinth on Water Quality of Winam Gulf, Lake Victoria [online]. 2001 [cit. 2014-01-26]. Dostupné z: http://www.unuftp.is/static/fellows/document/osumoprf.pdf. Finální projekt. University of Akureyri and Marine Research Institute. Vedoucí práce Prof. Steingrímur Jónsson.

SULLIVAN, P. Water hyacinth - image gallery. In: NSW Government: Department of Primary Industries [online]. - [cit. 2014-04-19]. Dostupné z: http://www.dpi.nsw.gov.au/agriculture/pests-weeds/weeds/profiles/water-hyacinth/water-hyacinth-image-gallery.

THEURIA, Mwangi. Thematic focus: Ecosystem management: Water hyacinth—can its aggressive invasion be controlled?. United Nations Environment Programme: Global Environmental Alert Service [online]. 2013 [cit. 2014-01-26]. Dostupné z: http://na.unep.net/geas/getUNEPPageWithArticleIDScript.php?article_id=98.

VILLAMAGNA, A. M. a B. R. MURPHY. Ecological and socio-economic impacts of invasive water hyacinth (Eichhornia crassipes): a review. Freshwater Biology [online]. 2010, roč. 55, č. 2, s. 282-298 [cit. 2014-04-19]. DOI: 10.1111/j.1365-2427.2009.02294.x. Dostupné z: http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1365-2427.2009.02294.x/pdf.

VÍTKOVÁ, Veronika. Socio-ekonomické a environmentální aspekty šíření vodního hyacintu na Viktoriině jezeře. Brno, 2014, 86 s. Bakalářská práce. Mendelova univerzita v Brně. Vedoucí práce Ing. Jiří Schneider, Ph.D.

WAWIRE, Noah a Gerald OCHIEL. Review of the impact of water hyacinth on Lake Victoria: the case of Winam Gulf, Kenya [online]. [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: http://195.202.82.11:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/76/Review%20of%20the%20impact%20of%20water%20hyacinth%20on%20the%20Lake%20Victoria%20-%20the%20case%20of%20Winam%20Gulf,%20Kenya.pdf?sequence=1.

WILSON, John R-U, Obinna AJUONU a Ted D. CENTER et al. The decline of water hyacinth on Lake Victoria was due to biological control by Neochetina spp. Aquatic Botany [online]. 2007, roč. 87, s. 90-93 [cit. 2014-04-05]. Dostupné z: http://eprints.ru.ac.za/477/1/Hill_The_decline_of_water_hyacinth_on_Lake.pdf.

Kontaktní adresa autora:

Ing. Veronika Vítková, Joppa Logistics s.r.o., Písečná 509/5, Brno 520 00, Czech Republic, werush8@seznam.cz.

Ing. Jiří Schneider, Ph.D., Department of evironmentalistics and natural resources, Faculty of regional development and international studies, Mendel university in Brno. Třída Generála Píky 2005/7, Brno 6130 00, Czech Republic, tel.: +420545136283, jiri.schneider@mendelu.cz.

Ing. Žaneta Kalasová, Department of evironmentalistics and natural resources, Faculty of regional development and international studies, Mendel university in Brno. Třída Generála Píky 2005/7, Brno 6130 00, Czech Republic, kalasova.zaneta@seznam.cz

Using wage productivity ratios to predict the bankruptcy

Radek Zdeněk, Jana Lososová

Abstract:

The aim of the paper is to verify the possibilities of wage productivity and profitability ratios for the prediction of bankruptcy. The contribution is based on the hypothesis that the financial difficulties of a company can be identified by certain signals, which may be reflected in the financial ratios, before it actually becomes apparent. The sample comprised companies that were proposed for insolvency from 2011 to 2015 and an equally large sample of companies that were not proposed for insolvency between 2011 and 2015. Reliability of wage productivity ratios is compared to the reliability of ratios included in the Altman's Z' index. The value of ratios in the year before the eventual bankruptcy and their dynamics are evaluated. Estimation of the probability of incorrect classification was made by re-substitution. The results show that wage profitability ratios are good predictors of future bankruptcy of the company (total error of 12%). On the other hand, wage productivity ratios based on revenues related to personal costs and assets turnover are not appropriate to use as an indicator of future bankruptcy (total error of 40%).

Key words:

bankruptcy, wage productivity, prediction

Introduction

The topic of the prediction of bankruptcy has been around for 80 years in the economic literature and a number of scientific works has been devoted to it. Fitzpatrick (1932) is one of the first works that deal with the relationship of financial ratios and bankruptcy. The significance of predictions of financial distress and bankruptcy is evidenced by regular press releases of the Czech Credit Bureau (CCB, 2014; CCB, 2015). Bankruptcy prediction models are based on the hypothesis that the financial difficulties of a company may be identified by certain signals that may be reflected in the financial ratios before it actually becomes apparent. Beaver (1966) was looking for such a ratio that better than others could have warned about the near-going decline of the business. In general, there is a predominant opinion that ratios represented in the prediction model should be across the whole spectrum of financial analysis (Balcaen & Ooghe 2006). Dambolena & Khoury (1980) also includes variability among explanatory variables, Abidali & Harris (1995) trends of ratios. Platt & Platt (1991) compares models that only include ratios with models in which ratios are relative to industry averages. Abou El Sood (2008) tests whether the addition of macroeconomic and strategic data increases the accuracy of the classification. Xu & Wang (2009) add to a model based on ratios the technical efficiency (constant revenues model), calculated on the basis of the data envelope method. Labour productivity ratios are not used in the prediction models due to the effect of price level changes. Also the wage productivity ratios are not widespread even though the effect of the price level is not here. Therefore this article will focus on variables related to wages or to personal costs respectively.

The aim of the paper is to verify the possibilities of wage productivity and profitability ratios for the forecast of the company's bankruptcy.

Methodology

Act No. 182/2006 Coll., on bankruptcy and methods of its solution in § 3 defines the conditions under which the debtor is bankrupt. The declaration of bankruptcy is linked to insufficient liquidity and over-indebtedness. High-quality insolvency law allows rapid exit of problematic entities from the economic system, thus limiting the impact of the bankrupts on other entrepreneurs, households and financial institutions (Rýdl, 2005).

The sample consists of 2 parts, namely (a) companies that were proposed for insolvency between 2011 and 2015 and declared bankruptcy (marked as *B*); (b) companies that were not proposed for insolvency between 2011 and 2015 (non-bankruptcy, marked as *NB*). The sorting criterion was the legal form (join-stock, limited or cooperative), the size of the enterprise (SMEs, the number of employees 10 to 249 (EC, 2006)), the availability of financial statements 2 years before the insolvency and for the 12 month period. The usual method for designing a group of prosperous companies is a pair matched selection (Altman, 1968). For each company in the bankruptcy group, a counterpart is sought, which is “similar" but varies with group membership. Similarities typically include industry, size, or age of the company (Balcaen & Ooghe, 2006). A sample of non-bankrupt companies was paired only for the period and was assembled by random selection, 10times in total. The range of samples is 99 in the group of bankrupt and 99 in non-bankrupt. From the selection design, it is not possible to exclude a situation where a company included in the non-bankruptcy group will belong to a group of bankruptcy companies in subsequent periods.

Following ratios of wage productivity and profitability are selected:

- Profit after taxes / Personal costs (*PAT*/*PC*)
- Operating profit / Personal costs (*OP*/*PC*)
- Profit before taxes / Personal costs (*PBT*/*PC*)
- Revenues / Personal costs (*R*/*PC*)
- Operating revenues / Personal costs (*OR*/*PC*)
- Gross value added / Personal costs (*GVA*/*PC*)
- Net value added / Personal costs (*NVA*/*PC*)

The reliability of wage productivity ratios will be compared with the reliability of the ratios contained in the Altman *Z*' index (Altman 2002).

- Working capital / Total assets (*WC*/*TA*)
- Retained profit / Total assets (*RP*/*TA*)
- Operating profit / Total assets (*OP*/*TA*)
- Equity / Total liabilities (*E*/*TL*)
- Revenues / Total assets (*R*/*TA*)

Not only the values of ratios in the year before the eventual bankruptcy will be evaluated, but also their dynamics, using a relative increment that is defined for x as

$$\delta x = (x_1 - x_0) / |x_0| \text{ pro } x_0 \neq 0. \quad (1)$$

For each ratio an optimal threshold (θ) will be found for which the classification error is the lowest. The above defined ratios have a unified character (their declining value increases the hypothesised probability of bankruptcy). Classification rule is constructed as

$$x > \theta \Rightarrow \hat{G} = NB\,;\; x \leq \theta \Rightarrow \hat{G} = B\,, \quad (2)$$

where x is evaluated value of the ratio, θ is the threshold value, $\hat{G}$ is the estimated group (*B* for bankrupt, *NB* for non-bankrupt).

Estimation of the probability of the incorrect classification will be done by the re-substitution, i.e. the classifier will be used to sort those units on which it was obtained. For each classifier a classification matrix (Table 1) will be constructed, the diagonal of which is the number of observations correctly assigned to the group, the other elements then represent the number of incorrectly classified observations (Hebák et al., 2004).

Table 1 Classification matrix

Real group	Classification as		Total
	B	*NB*	
B	True Positives (*TP*)	False Negatives (*FN*)	*TP* + *FN*
NB	False Positives (*FP*)	True Negatives (*TN*)	*FP* + *TN*
Total	*TP* + *FP*	*FN* + *TN*	*n*

Source: Bortlíček (2008)

Based on the classification matrix, the following relative characteristics can be constructed:

Sensitivity, $Se = TP / (TP + FN)$ (3)
Specifity, $Sp = TN / (FP + TN)$ (4)
False negativity, $FNr = FN / (TP + FN)$ (5)
False positivity, $FPr = FP / (FP + TN)$ (6)
Total error rate, $ErR = (FP + FN) / n$ (7)

ROC curves associate the sensitivity and the false positivity (Meloun & Militký, 2006). Their values indicate the frequency of each option and depend on the value of the threshold. Changing the threshold changes the values in the classification matrix. The shape of the ROC curve depends on the overlapping of densities of probability (Fawcett, 2006; Bortlíček, 2008). The ROC curve can be characterized by the quantitative index – the area under the ROC curve (*AUC*). *AUC* reduces the ROC curve to a scalar that can be used to compare several ROC curves. For comparison, the distance from the point [0, 1] can also be used (Betinec & Prchal, 2006). The area under the ROC curve is part of the unit square and takes values between 0 and 1,

$$AUC = \int_0^1 \mathrm{ROC}(p)\,dp\,. \tag{8}$$

ROC curves are generated by algorithm by Fawcett (2008) and AUC values are calculated using the trapezoidal method. The kernel density estimates are used to represent densities of probability in groups. The kernel density estimate is defined by the relationship

$$\hat{f}(y) = \frac{1}{hn}\sum_{i=1}^{n} K\left(\frac{y - y_i}{h}\right), \tag{9}$$

where h is bandwidth (smoothing parameter), n is number of observations and $K(y)$ is kernel function (Rencher, 2002; Meloun & Militký, 2006). In the paper, kernel estimates are constructed using the Gaussian kernel (Webb & Copsey, 2011),

$$K(y) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}}\exp\left(-\frac{y^2}{2}\right). \tag{10}$$

The smoothing parameter is estimated using a relationship (Sheather, 2004)

$$h = 0{,}79 \cdot IQR \cdot n^{-1/5}\,, \tag{11}$$

where *IQR* is the interquartile range.

Results

For all ratios and their relative increment in both groups, the hypothesis of the equality of their distribution with normal distribution was tested by the Kolmogorov-Smirnov test first. This hypothesis was rejected with high significance (p <0.01) for all variables. Table 2 shows the medians of selected variables. The match of group distributions was tested using a two-sample Kolmogorov-Smirnov test. The significance achieved for the rejection of the null hypothesis on the consistency of group distributions is given in the p-level column. The null hypothesis was not rejected at the level α = 0.05 only for wage productivity ratios (from the total revenues and operating revenues). Therefore, because of the overlapping the densities of probability, these indicators cannot be assumed to be used to predict the bankruptcy.

Table 2 Average values of ratios, K-S test

Ratio	Median of ratio		K-S test	Median of δ		K-S test
	B	*NB*	*p*-level	*B*	*NB*	*p*-level
PAT/*PC*	−0.788	0.139	< 0.001	−1.711	0.049	< 0.001
OP/*PC*	−0.784	0.211	< 0.001	−1.230	0.028	< 0.001
PBT/*PC*	−0.788	0.168	< 0.001	−1.342	0.073	< 0.001
R/*PC*	5.257	5.454	< 0.1	−0.117	−0.007	< 0.001
OR/*PC*	5.562	5.663	< 0.1	−0.102	−0.003	< 0.001
GVA/*PC*	0.574	1.324	< 0.001	−0.306	−0.004	< 0.001
NVA/*PC*	0.402	1.173	< 0.001	−0.390	0.000	< 0.001
WC/*TA*	−0.471	0.233	< 0.001	−0.863	0.038	< 0.001
RP/*TA*	−0.415	0.323	< 0.001	−1.949	0.042	< 0.001
OP/*TA*	−0.224	0.053	< 0.001	−1.500	0.033	< 0.001
E/*TL*	−0.227	1.116	< 0.001	−1.017	0.071	< 0.001
R/*TA*	2.107	1.549	< 0.005	−0.012	−0.010	< 0.001

Source: financial statements, own calculations

To illustrate the expectation for the classification capability of the variables, the kernel probability density estimates for the bankruptcy group and all the non-bankruptcy random samples are plotted in Figure 1. The left graph is an estimate of the probability density of the capital structure ratio where its overlap is low compared to the *R*/*PC* ratio.

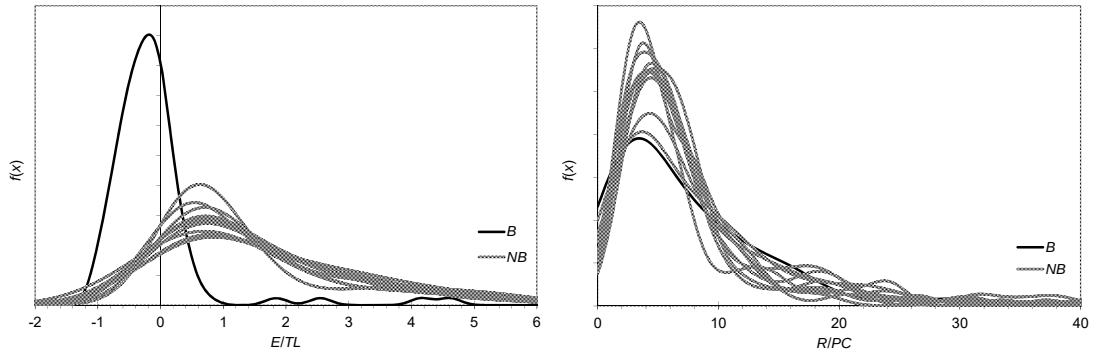

Figure 1 Group densities of probability

Source: financial statements, own calculations

For each variable a threshold value for which the total classification error is the lowest is found. Table 3 lists the minimum of the total error rate (of all selections) and the corresponding false positivity rate and false negative rate and the threshold at which these errors were reached. When searching for a set of all possible thresholds, it is possible to find more values that correspond to the minimum total error rate, differing only by the share of false positivity and false negativity rates. The table 3 shows the lowest threshold value, which can lead to an overestimation of false positivity rate and undervaluation of false negativity rate. The highest errors are reported by ratios based on total or operating revenues, where the total error rate is around 40%. For other variables, the minimum error rate is 10-19% if the value of the ratio is used to predict bankruptcy; the error is higher when applying its relative increment.

Table 3 Total error rate, false positivity and false negativity

Ratio	Minimal *ErR*		*FPr*		*FNr*		Threshold	
	Ratio	*δ*	Ratio	*δ*	Ratio	*δ*	Ratio	*δ*
PAT/*PC*	0.121	0.237	0.172	0.404	0.071	0.071	−0.051	−1.057
OP/*PC*	0.141	0.217	0.202	0.293	0.081	0.141	−0.073	−0.429
PBT/*PC*	0.121	0.237	0.172	0.414	0.071	0.061	−0.037	−0.970
R/*PC*	0.399	0.303	0.727	0.576	0.071	0.040	2.515	−0.254
OR/*PC*	0.394	0.308	0.717	0.566	0.071	0.051	2.735	−0.233
GVA/*PC*	0.177	0.273	0.263	0.455	0.091	0.091	1.000	−0.243
NVA/*PC*	0.187	0.268	0.273	0.505	0.101	0.030	0.865	−0.415
WC/*TA*	0.152	0.192	0.182	0.253	0.121	0.131	0.031	−0.230
RP/*TA*	0.106	0.121	0.152	0.222	0.061	0.020	−0.027	−0.318
OP/*TA*	0.146	0.232	0.162	0.404	0.131	0.061	0.000	−0.978
E/*TL*	0.101	0.172	0.152	0.323	0.051	0.020	0.121	−0.579
R/*TA*	0.424	0.364	0.717	0.626	0.131	0.101	1.034	−0.220

Source: financial statements, own calculations

Differences in the shape of the individual ROC curves are plotted in Figure 2. The ROC curve of the variables, which have a significant overlap in probability densities, have a near diagonal shape and are not suitable for solving the classification task, here are variables based on volume of revenues (*R*/*PC*, *OR*/*PC*, *R*/*TA*). Conversely, the curves of ratios close to the segments connecting points [0, 0], [0, 1] and [1, 1] are high-quality classifiers.

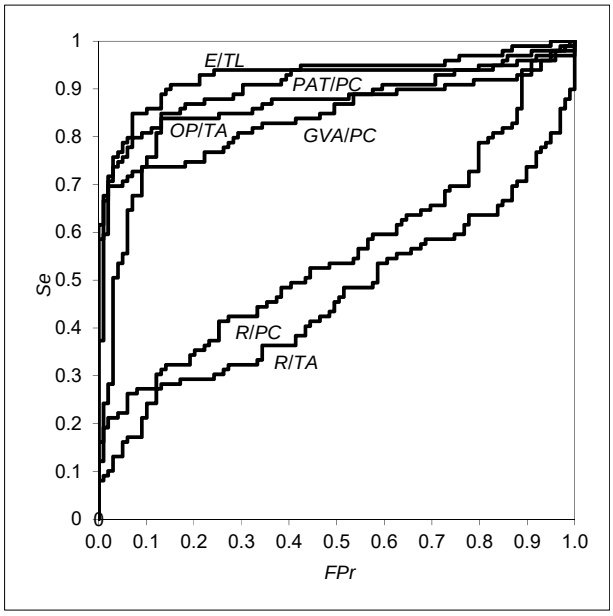

Figure 2 ROC curves

Source: financial statements, own calculations

Table 4 lists the maximum values of the area under the ROC curve for all selections. The results show that the ratios from the Altman model *Z*' (except asset turnover) can discriminate well between bankruptcies and non-bankruptcies, their *AUC* is around 0.9, the maximum value is shown by a capital structure ratios where the *AUC* = 0.931. The ratios *PAT*/*PC* and *PBT*/*PC* based on personal costs also perform the excellent results (AUC ≥ 0.9). Variables showing a high overlap of the probability densities (*R*/*PC* and *OR*/*PC*) have an *AUC* of only about 0.55. For variables whose *AUC* is low (*R*/*PC*, *OR*/*PC* and *R*/*TA*), their relative increment is shown as a better classifier. For other variables, which are relatively good classifiers, this does not apply and their relative increment is a worse classifier.

For the best ROC curve for each ratio (and its relative increment) the threshold was selected. This threshold corresponds to a point on the ROC curve that has the smallest distance to point [0, 1]. The classification matrix was constructed on the basis of the formula (2) for the threshold determined in this way and calculated the total error rate, false positivity and false negativity rates (Table 4). The long-term profitability shows lowest overall error (only 10.6%), due to very low false negativity rate (only 6.1%). The capital structure ratio has similar results. For variables based on the profit (all selected categories) related to personal costs, the total error rate is around 14%. The error rate of the asset turnover is 49% above all due to high false positivity rate (63%). For the *GVA*/*PC*, *NVA*/*PC*, *WC*/*TA*, *RP*/*TA*, *OP*/*TA* and *E*/*TL* ratios, the threshold value corresponding to the minimum distance from [0, 1] is the same as the threshold for the lowest error rate (Table 3).

Table 4 Evaluation of ratios according to AUC

Ratio	*AUC*		Threshold		*ErR*		*FPr*		*FNr*	
	Ratio	*δ*	Ratio	*δ*	Ratio	*δ*	Ratio	*δ*	Ratio	*δ*
PAT/*PC*	0.906	0.806	−0.031	−0.424	0.141	0.263	0.152	0.273	0.131	0.253
OP/*PC*	0.887	0.775	−0.001	−0.429	0.146	0.217	0.162	0.293	0.131	0.141
PBT/*PC*	0.900	0.795	−0.031	−0.320	0.146	0.253	0.162	0.273	0.131	0.232
R/*PC*	0.555	0.685	4.158	−0.065	0.424	0.313	0.576	0.384	0.273	0.242
OR/*PC*	0.536	0.623	4.013	−0.102	0.434	0.343	0.606	0.495	0.263	0.192
GVA/*PC*	0.826	0.675	1.000	−0.135	0.177	0.288	0.263	0.394	0.091	0.182
NVA/*PC*	0.830	0.694	0.865	−0.085	0.187	0.303	0.273	0.313	0.101	0.293
WC/*TA*	0.893	0.829	0.031	−0.208	0.152	0.197	0.182	0.242	0.121	0.152
RP/*TA*	0.922	0.887	−0.027	−0.272	0.106	0.141	0.152	0.202	0.061	0.081
OP/*TA*	0.873	0.767	0.000	−0.512	0.146	0.237	0.162	0.323	0.131	0.152
E/*TL*	0.931	0.853	0.121	−0.308	0.111	0.212	0.152	0.263	0.071	0.162
R/*TA*	0.460	0.522	1.339	−0.124	0.490	0.384	0.636	0.305	0.343	0.417

Source: financial statements, own calculations

Conclusion

The results show that wage profitability ratios (based on some category of profit) are good predictors of the company's future bankruptcy. The variables included in the Z' model reached the lowest error rate (capital structure ratio 10.1% and long-term profitability 10.6%), as well as profit (before and after taxes) related to personal cost (12.1%) In terms of reliability of the prediction, these indicators show better results with using the last known value than their dynamics in the last two periods. Wage productivity indicators based on revenues related to personal costs and assets turnover are not suitable as an indicator of future bankruptcy Their error rate is 40% and false positivity rate up to 63% Due to the multidimensional nature of the bankruptcy phenomenon, it can be assumed that summarizing the indicators into a multidimensional model would further reduce their error rate.

The authors thank the Ministry of Education of the Czech Republic for financial support, Research Program of the Department of Accounting and Finance (RVO160).

References

ABIDALI, A. F., HARRIS, F. (1995). A methodology for predicting company failure in the construction industry. Construction Management and Economics, 13, pp. 189-196.

ABOU EL SOOD, H. (2008). The usefulness of a composite model to failure prediction. In: ABR & TLC Conference Proceedings. Orlando, Florida, USA.

ALTMAN, E. I. (1968). Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate banruptcy. The Journal of Finance, 23(4), pp. 589-609.

BALCAEN, S., OOGHE, H. (2006). 35 years of studies on business failure: an overview of the classic statistical methodologies and their related problems. The British Accounting Review, 38, pp. 63-93.

BEAVER, W. H. (1966). Financial ratios as predictors of failure. Journal of Accounting Research, 4, pp. 71-111.

BETINEC, M., PRCHAL, L. (2006). Poznámky k ROC křivkám. In: ROBUST 2006. Sborník prací 14. zimní školy JČMF. Praha: JČMF.
BORTLÍČEK, Z. (2008). ROC křivky. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Přírodovědecká fakulta.
CCB. Tisková zpráva 03/10/2014. [online]. [cit. 18. 11. 2015]. Available at www: http://www.crif.cz/Novinky/Novinky/Pages/Pocet-firemnich-bankrotu-se-v-zari-zvysil-na-108-bankrotu-zivnostniku-naopak-ubylo-zbankrotovalo-jich-684.aspx
CCB. Tisková zpráva, 12/10/2015. [online]. [cit. 18. 11. 2015]. Available at www: http://www.crif.cz/Novinky/Novinky/Pages/Navrhu-na-bankrot-obchodnich-spolecnosti-bylo-v-zari-139.aspx
DAMBOLENA, I. G., & KHOURY, S. J. (1980). Ratio stability and corporate failure. The Journal of Finance, 35(4), pp. 1017-1026.
EC (2006). Nová definice malých a středních podniků. Uživatelská příručka a vzor prohlášení. Úřad pro úřední tisky.
FITZPATRICK, P. J. (1932). A comparison of the ratios of succesful industrial enterprises with those of failed firms. The Certified Public Accountant, October 1932, pp. 598-605.
Hebák, P. et al. (2004). Vícerozměrné statistické metody [1]. Praha: Informatorium.
MELOUN, M., MILITKÝ, J. (2006). Kompendium statistického zpracování dat: metody a řešené úlohy (2nd ed.). Praha: Academia.
PLATT, H. D., PLATT, M. B. (1991). A note on the use of industry-relative ratios in bankruptcy prediction. Journal of Banking and Finance, 15, pp. 1183-1194.
RENCHER, A. C. (2002). Methods of Multivariate Analysis (2nd ed.). Hoboken: Wiley-Interscience.
RÝDL, T. (2005). Vliv úpadkového práva na finanční stabilitu. In: Zpráva o finanční stabilitě. Praha: ČNB.
SHEATHER, S. J. (2004). Density Estimation. Statistical Science, 19 (4), 588–597.
WEBB, A. R., COPSEY, K. D. (2011). Statistical Pattern Recognition (3rd ed.). Chichester: Wiley.
XU, X., & WANG, Y. (2009). Financial failure prediction using efficiency as a predictor. Expert Systems with Applications, 36, pp. 366-373.
ZÁKON Č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení

Authors‘ contact address

Ing. Radek Zdeněk, Ph.D., Department of Finance and Accounting, Faculty of Economic, University of South Bohemia in České Budějovice, Studentská 13, 370 05 České Budějovice, Czech Republic, E-mail: zdenek@ef.jcu.cz
Ing. Jana Lososová, Department of Finance and Accounting, Faculty of Economic, University of South Bohemia in České Budějovice, Studentská 13, 370 05 České Budějovice, Czech Republic, E-mail: lososova@ef.jcu.cz

Alternativní potravinové sítě v městě Brně: Případová studie FoodPark

Alternative food networks in the city of Brno: FoodPark case study

Ivo Zdráhal, Věra Bečvářová, Kateřina Plencnerová

Abstrakt:

Cílem tohoto příspěvku je přispět k poznání alternativních potravinových sítí na území města Brna. Výzkum se konkrétně zaměřuje na potravinový trh FoodPark a podstatné souvislosti jeho vzniku a vývoje. Vymezeny jsou rovněž hlavní znaky této formy trhu spolu s identifikací zapojených aktérů. FoodPark se po svém založení stal jedním z pravidelných potravinových trhů v městě Brně a nabízí možnost realizovat svoji produkci rozmanitému okruhu výrobců. Na základě provedeného průzkumu je však třeba konstatovat, že jeho hlavní přínos prodejci spatřují především v možnosti reklamy a zvyšování povědomí o jejich produktech.

Klíčová slova:

alternativní potravinové sítě, Brno, Česká republika, FoodPark

Abstract:

The intention of this article is to contribute to the knowledge of alternative food networks in the city of Brno. The research is specifically focused on the food market FoodPark and substantial relation to its origin and evolution. Also defined are the main features of this type of market, together with the identification of actors involved. Since its inception, FoodPark has become one of the regular food markets in the city of Brno and offers the opportunity to realize its production to a diverse range of producers. Its main contribution, however, is seen (by producers) in the possibility of advertising and raising awareness of their products and trademarks.

Key words:

alternative food networks, Brno, Czech Republic, FoodPark

Úvod

Charakter a dynamika vývoje podnikatelského prostředí současného agrobyznysu procházejí v posledních dekádách zásadními změnami, které ve svých důsledcích mění kritéria i pozici zemědělství v celém systému výroby a distribuce potravin na agrárních trzích. Původní, nabídkově orientovaný model, vycházející z konceptu rozhodující role zemědělské prvovýroby v celé potravinové vertikále, byl nahrazen modelem novým, determinovaným poptávkou. V tomto modelu jsou struktura i objem produkce podstatně výrazněji ovlivňovány požadavky konečných spotřebitelů, obchodu a finalizujících článků navazujících na zemědělskou produkci (Bečvářová, 2005, 2011).

Uspokojení poptávky po zemědělských produktech nezbytných pro zajištění potravin však zůstává i do budoucna prvořadým a nenahraditelným směrem rozvoje zemědělství a uplatnění zemědělské produkce. Problém zabezpečení výživy obyvatelstva se dnes netýká pouze kvantitativní ale i kvalitativní stránky, přičemž kvalita je chápána především ve smyslu nutriční skladby potravin, dietetických vlastností, hygienické nezávadnosti, minimalizace

obsahu cizorodých látek atd. Produkční funkce zemědělství tak dostává další společenský rozměr spojený s ovlivňováním zdravotního stavu celé populace (Bečvářová, Tamáš a Zdráhal, 2014). Navíc dochází ke změně celkového pohledu společnosti na zemědělství jako odvětví, které má mimo tuto svoji produkční úlohu, také funkce mimo produkční, s významnou vazbou na rozvoj venkovských oblastí (Bečvářová aj., 2013; Redlichová a Vinohradský, 2014; Redlichová, Bečvářová a Vinohradský, 2016).

Do podmínek rozvoje zemědělství však stále výrazněji zasahuje světový agrobyznys, který se stává tím rozhodujícím faktorem ovlivňujícím kritéria konkurence i samotné ceny výrobců na světových trzích i v regionálním kontextu. Zasahuje do formování vztahů a podmínek v celé škále vzájemně navazujících trhů a do značné míry eliminuje i účinnost ochrany vnitřních potravinových trhů jednotlivých států. Průvodním jevem těchto procesů je pak zpravidla konsolidace firem ve všech segmentech potravinového řetězce umožňující jednak využít přínosů z rozsahu a jednak optimalizovat transakční náklady v celém řetězci. (Bečvářová a Zdráhal 2013; Blažková, 2015; Blažková, 2016; Dudová a Bečvářová, 2015).

Vedle takto formovaných mainstreamových komoditních řetězců a sítí výroby, zpracování a distribuce potravin, vznikají i tzv. alternativní potravinové sítě (dále APS). Na APS je obecně nahlíženo nejen jako na specifickou formu organizace pro uspokojení specifické poptávky po potravinách, ale částí zastánců jsou vnímány i jako systém, který se snaží prostřednictvím budování vztahů mezi spotřebiteli a výrobci je odlišit od anonymních globálních struktur agrobyznysu a v konečném důsledku pozitivně přispívat k udržitelnému rozvoji regionu ve všech jeho pilířích (Coster a Kennon, 2005; Goodman, 2009; Renting, Banks a Marsden, 2009; Roep a Wiskerke, 2012).

Je prokazatelné, že v České republice, stejně jako v jiných zemích, se povědomí o APS nejen zvyšuje, ale v současnosti se s nimi lze přímo setkat. Mezi ty nejznámější formy nesporně patří farmářské trhy a farmářské obchody. Uplatňována jsou však i bedýnková schémata, komunitou podporované zemědělství, městské komunitní zahrady, Slow Food hnutí a různá certifikační schémata a značky (Asfourová aj., 2015; Konečný, Hajná a Zdráhal, 2016; Miškolci, 2015, 2017; Spilková, 2012, 2016; Spilková a Perlín, 2013; Spilková, Fendrychová a Syrovátková, 2012; Zdráhal, Asfourová a Chmelíková, 2016; Zagata, 2012).

V posledních letech jsou skutečně někteří čeští spotřebitelé ochotni do určité míry opouštět od nákupů potravin ve velkých obchodních řetězcích a orientovat se na tyto systémy. Lze identifikovat určitou změnu spotřebního chování jako odrazu většího propojení mezi spotřebou potravin a životním stylem těchto spotřebitelů. V této změně nákupního chování se však promítají i problémy, které souvisí s činností velkých obchodních řetězců, jako např. skandály se zdravotní nezávadností potravin (Hes 2008; Spilková, 2016). Tyto kauzy jsou označovány jako jedna z příčin větší opatrnosti českých spotřebitelů související s kvalitou a čerstvostí nabízených potravin.

Dalšími argumenty, které jsou hodnoceny jako výhoda těchto alternativních systémů, je především jejich lokálnost, podpora místních zemědělců a dostupnost čerstvých a kvalitních potravin především pro městské obyvatelstvo.

K prohloubení poznání předpokladů rozvoje alternativních potravinových sítí na území České republiky, přínosů a rizik pro jednotlivé aktéry těchto sítí a ve svých důsledcích obecně i pro udržitelný rozvoj regionu přispívají průzkumy přímo v terénu, na konkrétních potravinových trzích. Vyhodnocením poznatků a výsledkům výzkumu jednoho z nich se zabývá i tento příspěvek.

Cíl, metodika a faktografická základna výzkumu

Cílem výzkumu, který byl zaměřen na konkrétní potravinový trh, a to FoodPark v městě Brně, bylo vymezit základní charakteristiky výrobců/prodejců zapojených do tohoto trhu a vyhodnotit vývoj v prodejních akcích v obsahu a struktuře v daném časovém období. Za tímto účelem vypracovat metodiku, provést vlastní průzkum a na základě výsledků průzkumu názorů výrobců/prodejců na tomto trhu analyzovat a vyhodnotit motivy, nutné předpoklady, přínosy a rizika vyplývající z jejich zapojení v rámci tohoto trhu.

V rámci přípravy při volbě přístupu i v rámci vlastního zpracování byla využita adekvátní teoretická východiska, metody analýzy a syntézy informací z odborné literatury a triangulace dat z odborných výzkumů a studií.

Pro identifikaci a charakteristiku podstatných souvislostí vzniku a vývoje FoodParku, typických znaků této formy, společně s vymezením zapojených aktérů, byl využit sběr dat a dalších informací existujících na webových stránkách, sociálních sítích a z médií.

Dalším podstatným zdrojem informací byla provedená pozorování přímo na trzích FoodParku. Jednalo se o pořádané prodejní akce ve dnech 19. 3. 2016, 30. 4. 2016, 14. 5. 2016, 28. 05. 2016, 11. 6. 2016, 25. 6. 2016, 16. 7. 2016, 10. 9. 2016, 17. 9. 2016, 15. 10. 2016, 12. 11. 2016, 10. 12. 2016 a 29. 4. 2017, což odpovídá 45 % ze všech konaných trhů. V rámci tohoto šetření bylo zohledněno i dostatečné zastoupení prodejních akcí s i bez tematického zaměření.

V rámci samotného průzkumu na bázi pozorování ve výše uvedených dnech konání trhů, byly sledovány především charakteristiky výrobců. Z těchto informací bylo možné identifikovat některé typické znaky těchto prodejců a vymezit jejich základní *typologie z hlediska nabízeného sortimentu.*

Při vytváření typologie byly jako kritéria použity informace:

- zda v nabízeném sortimentu převažují potravinové produkty nebo nepotravinové produkty,
- zda je produkt určen k okamžité spotřebě (polévky, káva) na místě nebo je upraven pro pozdější užití (koření, balené těstoviny, paštiky),
- zda se jedná o produkt vyráběný výrobcem nebo zda se jedná o produkt vyrobený jiným subjektem a daným prodejcem je pouze přeprodáván,
- jaká je četnost a motivace účasti výrobce na trhu (pravidelně se účastnící nebo je jeho účast především motivována tematickým zaměřením konkrétního trhu).

Dále byl proveden *průzkum názorů výrobců/prodejců* zapojených v rámci FoodParku a to formou polostrukturovaných rozhovorů a s hlavní organizátorkou. Rozhovory byly vedeny s 20 prodejci a realizovaly se prostřednictvím osobní schůzky, popř. prostřednictvím telefonického rozhovoru v předem domluvený čas. Okruhy celkem 31 otázek měly povahu identifikační, motivů/důvodů prodejců k účasti na FoodParku, týkaly se volby prodejní strategie a přínosů a rizik/nevýhod účasti a rozvoje FoodParku obecně. S každým dalším respondentem docházelo ke zjišťování stále menšího množství nových informací a odpovědi se stále častěji opakovaly, což potvrzuje dosažení teoretické saturace.

Výsledky a diskuze

Prodej potravin představuje významný segment prodávaného rychloobrátkového zboží a změny ve způsobu nákupu/prodeje potravin nesporně souvisejí s celkovou proměnou odvětví maloobchodu v ČR, ale i s politikou a přístupem k řešení změn prostředí v konkrétních venkovských i městských lokalitách. Následující část se věnuje vývoji ve vztahu k této problematice v samotném městě Brně.

Nové formy potravinových trhů v městě Brně

Před rokem 1989 patřilo Brno mezi města s největším deficitem maloobchodní vybavenosti v zemi (Szczyrba, 2006). Naopak po roce 1989 byl v Brně zaznamenán trvalý růst počtu maloobchodních jednotek i celkové prodejní plochy, především směrem ke struktuře s vysokým zastoupením super a hypermarketů na celkové prodejní ploše (Mulíček, 2007; Mulíček a Osman, 2009; Mulíček, 2010, Mulíček a Osman, 2013).

O tom, že skutečně došlo k proměně i ve způsobech, jakými lidé v Brně nakupují potraviny, svědčí i skutečnost, že vedle transformace maloobchodní sítě v městě směrem k velkoplošným obchodům se v Brně v posledních letech objevily a rozvíjejí i některé z forem alternativní potravinové sítě.

Nejrozšířenějším příkladem těchto forem jsou farmářské trhy. Z dalších forem APS jsou to farmářské obchody (Sklizeno Food, Mikrofarma, Dobrej Špajz a další) a bedýnkové systémy (např. Badeko, Tři sudičky, Bio bedýnky slunečnice, Bedýnky Brno). Z dalších, méně rozšířených forem jsou to komunitní zahrady (např. Přírodní zahrada u smrku, Zahrada v pytli, Plencinkáry) a komunitou podporované zemědělství (např. Holubí, Atlas, Údolní). Lze souhlasit s tím, že v posledních letech je v Brně patrný zájem spotřebitelů potravin o myšlenky hnutí Slow Food (Slow Food Brno, 2017). To je spojováno s rozšiřováním povědomí o tom, že jídlo má důležitou kulturní hodnotu a mělo by lidem přinášet potěšení. Mezi aktivity iniciativy patří právě propojení zemědělců, majitelů restaurací, prodejců a dalších subjektů, například v rámci různých gastronomických festivalů (Trhy jako Brno, Street food fest Vaňkovka, le Rendez vous, Špilberk food festival, Extreme food festival a další).

I když distribuce a prodej potravin skrze APS tvoří celkově jen nepatrnou část nákupů a spotřeby potravin na území města Brna, provedené zhodnocení poukazuje na rozvoj těchto APS a prosazení myšlenky Slow Food i v tomto městě. To zajisté vytváří prostor pro další rozvoj podnikatelské činnosti v této oblasti.

FoodPark jako nová forma potravinového trhu v městě Brně

FoodPark je nový potravinový trh na území městské části Brno-střed. První z trhů FoodParku byl uspořádán na podzim roku 2015 v areálu bývalého průmyslového a skladovacího objektu Malá Amerika nedaleko hlavního nádraží města Brna.

Deklarovaným záměrem FoodParku v roce 2016 bylo:

- rozvinout gastro kulturu ve městě Brně prostřednictvím pravidelného potravinového trhu s doprovodnými aktivitami a akcemi,
- pořádat potravinové trhy každé dva týdny v měsíci a nabídnout tak zákazníkům možnost pravidelně nakupovat kvalitní potraviny,
- podporovat malé, regionální prodejce,
- akcentovat široké spektrum požadavků zákazníků od pečiva, uzenin, sýrů, koření, vína, dortů a zákusků až po rozmanité druhy občerstvení (Foodpark.cz, 2015–2016).

Při porovnání takto deklarovaných původních záměru trhů s tím, jak se koncept trhu postupně vyvíjel, bylo zjištěno, že docházelo ke změnám ve způsobu pořádání jednotlivých prodejních akcí. Původní záměr pořádat pravidelné potravinové trhy nebyl v průběhu roku 2016 striktně dodržován.

V roce 2017 se koncept organizace FoodParku změnil. FoodPark nyní vystupuje spíše jako pořadatelská agentura, která však nadále bude vyvíjet snahu o podporu regionálních prodejců a výrobců. Dle aktuálně dostupných informací na internetových stránkách FoodParku se následující trhy v rámci FoodParku budou konat jednou za dva měsíce s akcentem na tematické zaměření trhu. Od tohoto kroku si organizátoři slibují přilákání většího množství zákazníků ve srovnání s pravidelně pořádanými potravinovými trhy. Jedná se tedy o reakci na zkušenost a zhodnocení trhů pořádaných (které byly organizovány každé dva týdny) dle původní koncepce FoodParku.

V rámci výzkumu byly sledovány *charakteristiky výrobců*. Z těchto informací lze identifikovat typické znaky těchto prodejců a vymezit jejich základní typologie z hlediska nabízeného sortimentu. Na základě zvolených kritérií, bylo možné v zásadě rozčlenit výrobce do následujících pěti skupin:

- drobní výrobci,
- přeprodávající prodejci,
- prodejci gastro a občerstvení,
- ostatní nepotravinoví prodejci,
- tematicky zaměření prodejci.

Podrobnější charakteristiky jednotlivých skupin jsou uvedeny v následujícím textu.

Skupinu drobných výrobců lze charakterizovat tím, že nabízené produkty jsou vyráběny právě těmito výrobci. Typicky se jedná o produkty vyžadující ruční výrobu. Tyto produkty jsou v převažující míře vyráběny doma nebo v menších výrobních prostorech za pomoci rodinných příslušníků, popř. přátel a zaměstnanců.

Charakteristický je pro zmíněné prodejce a jejich produkty branding s akcentem jedinečnosti produktu a jeho výrobních procesů (rodinná receptura apod.), což je velkou výhodou při samotném prodeji. Tato skupina prodejců tvoří nejpočetnější skupinu celého FoodParku. Nejčastěji jsou to výrobci sladkostí a pochutin, kteří jsou na FoodParku velmi často zastoupeni. Z hlediska sortimentu jde jak o klasické dorty, sušenky a tyčinky, tak o zdravější varianty bez sladidel a lepku. Dále jsou nabízeny těstoviny, pečivo, koření, paštiky a mnoho dalších produktů určených ke konzumaci.

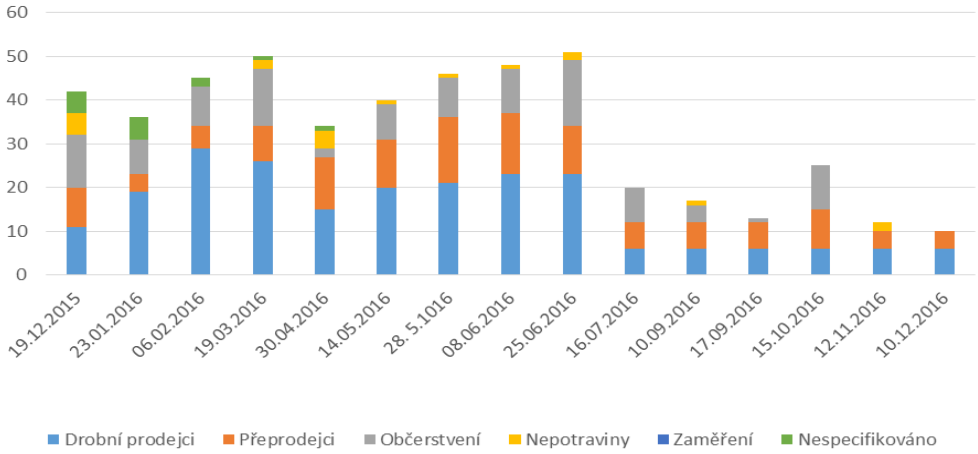
Jako *přeprodávající* byli označeni ti aktéři, jejichž charakteristika je dána modelem koupit a s uspokojivou marží dále prodat. Převážně se jedná o komplexní sortiment z určité lokality, například italské a maďarské produkty. Další prodejci se zabývají podobnými produkty, které se liší zemí původu, a umožňují tak ochutnat potraviny z nejrůznějších koutů světa. Nejčastěji se jedná o zahraniční produkty, které jsou pro návštěvníky velmi lákavé. Často zastoupenou skupinou jsou sýry a uzeniny, oleje a vína.

Nedílnou součástí FoodParku je *občerstvení*, tedy stánky, které dotváří celkovou atmosféru potravinového trhu. Prodejci nabízejí různorodé pokrmy jak studené, tak teplé kuchyně ze všech koutů světa. Návštěvníci tak mohou ochutnat regionální, vegetariánské nebo zahraniční pokrmy, které neustále stoupají na oblibě. V případě prodejců s občerstvením je charakteristická příprava již před zahájením potravinového trhu. Na místě pak dokončují z připravených ingrediencí výsledný pokrm (polévky, placky, bagety, pannini a další). Typická je kvalitní čerstvá káva, čaje nebo limonády.

Jako *ostatní nepotravinoví prodejci* byla označena méně početně zastoupená skupina tvořená prodejci, kteří se nezaměřují na potraviny a pokrmy. Ti mají spíše doprovodný charakter a nabízí zákazníkům odlišné produkty než ostatní skupiny prodejců. Tito prodejci jsou často přímo výrobci nabízeného produktu, nebo své produkty přeprodávají se snahou dosáhnout zisku. Jedná se především o kosmetiku, doplňky a drobné, ručně vyráběné hračky.

Poslední identifikovanou skupinou jsou *tematicky zaměření prodejci*, kteří se FoodParku účastní v případě speciálního zaměření trhu. Těchto trhů se neúčastní pravidelně, spíše nárazově. Podmínkou je splnění požadavků na souvislost se zvolenou tematikou. Příkladem tematicky zaměřených FoodParků jsou bylinkový speciál, tradiční blešák a Velikonoční speciál.

Konkrétní zastoupení jednotlivých účastníků na pořádaných trzích FoodParku dle skupin znázorňuje přehled na následujícím obrázku.

Obr. 1: Zastoupení jednotlivých skupin výrobců/prodejců na konkrétních trzích

Zdroj: vlastní zpracování na základě informací získaných v rámci provedeného průzkumu

Z analýz vyplývá, že nejpočetněji zastoupenou skupinu v rámci jednotlivých trhů tvořili drobní prodejci. Často se jednalo o výrobce nejrůznějších dortů a pochutin. Další poměrně často zastoupenou skupinou je občerstvení, které je právě pro FP typické a odlišuje ho od farmářských trhů společně s výběrem „lahůdek“ na rozdíl od potravin každodenní spotřeby, které jsou nabízeny právě na farmářských trzích.

V rámci sledovaných trhů FoodParku bylo také možno identifikovat vývoj v počtech prodávajících aktérů. Celkově lze konstatovat, že došlo k poklesu, a to z průměrných 44 prodejců v období prosinec 2015 až červen 2016, na 27 prodejců v období červenec až prosinec 2016. Největší výkyvy byly zaznamenány v období letních měsíců, kdy se nejen snížila perioda v pořádání akcí, ale i počet prodejců se významně snížil. Tento pokles zájmu pokračoval i v zimních měsících roku 2016. Poslední prosincový FoodPark roku 2016 měl rovněž velmi nízké zastoupení prodejců a dle pozorování v rámci průzkumu i poměrně nízkou návštěvnost zákazníků (ve srovnání s předchozím obdobím). Jedním z důvodů poklesu zájmu prodejců a zákazníků může být právě narůstající konkurence dalších potravinových trhů a gastronomických festivalů na území města Brna.

Analýza vývoje a motivace prodejců zapojených v rámci FoodParku.

Na základě průzkumu realizovaného formou pozorování 13 trhů a rozhovorů s 20 výrobci/prodejci je možné vymezit a zobecnit následující vývoj a *základní charakteristiky* výrobců/prodejců.

Skutečnosti, zjištěné v rámci výzkumu, prokazují, že FoodPark jako formu prodeje využívají spíše menší, popř. začínající, podniky/výrobci, kteří hledají alternativní formy prodeje (mimo mainstreamovou maloobchodní síť), nebo usilují o rozšíření počtu prodejních kanálů, což může být do určité míry způsobeno častou absencí vlastní kamenné prodejny. Dle výsledků provedených rozhovorů, nejčastějším motivem k účasti na FP byla u více než poloviny respondentů *prezentace a reklama* jejich výrobků. Dalším z důležitých motivů byl zisk a akumulace počátečního kapitálu, který prodejci mohou využít pro další rozvoj svého podnikání.

Z hlediska účasti - velká část prodejců byla k účasti oslovena organizátory a dle názoru většiny respondentů nebylo nutné splnit žádné zvláštní podmínky v porovnání s ostatními trhy, kde určité podmínky byly často specifikovány. Většina z dotazovaných respondentů se prodejních akcí FoodParku účastnila pravidelně. Tato skutečnost naznačuje, že FoodPark představoval určitý přínos pro jejich podnikání. Jak respondenti výzkumu uváděli, jednalo se nejčastěji o přínosy z hlediska reklamy a zisku. Naopak velká část prodejců v účasti na FP nespatřovala žádné významné nevýhody pro své podnikání. S rizikem, že na tomto druhu akce nemusí prodejci dosáhnout požadovaných tržeb, do určité míry velká část prodejců počítala.

V průběhu sledovaných měsíců docházelo ke snižování počtu prodejců účastnících se FP, a to z průměrných 44 v období prosinec 2015 až červen 2016, na 27 v období červenec až prosinec 2016. Jako hlavní důvody pro ukončení účasti na tomto trhu uváděli respondenti nízké tržby, které se navíc v porovnání s prvními akcemi rapidně snižovaly. Dalším důvodem byla nespokojenost s organizací trhu související s velkým počtem výrobců s obdobným sortimentem a množstvím akcí konaných ve stejný den na území města Brna.

Rozdíl mezi FP a jinými formami, především farmářskými trhy, byl shledáván v tom, že na FP návštěvníci chodí především ochutnávat nejrůznější speciality. V menší míře pak zákazníci realizují nákup potravin a produktů určených k pozdější spotřebě. Naopak na farmářských trzích nakupují zákazníci především potraviny denní spotřeby, jako např. ovoce a zelenina, které se na FP takřka neobjevují.

Velká část dotázaných respondentů je toho názoru, že FoodPark může pomoci začínajícím a malým regionálním prodejcům především z hlediska zvýšení povědomí a reklamy popř. do určité míry i dosažení zisku. Z hlediska budoucnosti FoodParku si prodejci často myslí, že by mohl fungovat, být přínosem, ale s jiným přístupem k akci a s jinou organizací, např. vhodnějším výběrem prodejců s různorodým sortimentem.

Další část prodejců zastává názor, že pro pravidelný potravinový trh s „lahůdkami“, které zákazníci nenakupují každý den, není v Brně dostatečná kapacita.

Ze zjištěných informací v rámci výzkumu je možné zobecnit, že uplatňované pojetí FoodParku ve sledovaném období mohlo přispívat k rozvoji podnikání zapojených prodejců především jako forma reklamy a zvýšení povědomí, které je pro malé podnikatele obecně důležité. Podstatně menší spokojenost ve vnímání prodejců je s přínosem z hlediska dosažení dostatečného a pravidelného zisku.

Shrnutí:

Koncept, který spojuje gastronomické festivaly a farmářské trhy byl v Brně realizován ve formě FoodParku od podzimu roku 2015. Vychází z předpokladu, že v rámci pravidelných potravinových trhů mají lidé možnost ochutnat nejrůznější pokrmy společně s možností nákupu surovin a „delikates“ k pozdější spotřebě. V rámci porovnání deklarovaného záměru trhů a skutečnosti bylo zjištěno, že došlo ke změnám ve způsobu, jakým byly jednotlivé akce organizovány. Původní záměr pořádat pravidelné potravinové trhy nebyl v průběhu roku 2016 vždy dodržen. V průběhu roku se zvyšoval interval mezi konáním jednotlivých trhů společně se snižováním počtů prodejců. Postupně klesal i počet návštěvníků/zákazníků na jednotlivých akcích. V roce 2017 došlo ke změně v konceptu FoodParku, který se i nadále chce držet svého konceptu pomáhat malým a regionálním prodejcům a výrobcům, ale v jiné formě. Preferuje organizaci pouze několika větších akcí za rok s určitým tématem, který přiláká návštěvníky. Přitom je patrné, že FP v současnosti již není konceptem pravidelných potravinových trhů, ale směřuje spíše ke konceptu gastronomických festivalů, akcí a zážitků konaných několikrát do roka.

Z identifikovaných pěti skupin prodejců, kdy nejpočetnější skupinou v rámci jednotlivých trhů byli drobní prodejci, zejména výrobci nejrůznějších dortů a pochutin vznikal problém nabídky sortimentu. Existence velkého počtu prodejců s obdobným sortimentem byla v rámci výzkumu často zmiňována jako jeden z hlavních problémů úspěšného rozvoje FP. Nejčastějším motivem pro účast na této formě prodeje pro více jak polovinu respondentů bylo získání reklamy a prezentace svých výrobků. Právě v případě začínajících prodejců je možnost dostat se do povědomí a představit svůj výrobek co možná největšímu okruhu zákazníků významným motivem. Mezi další motivy patřilo dosažení zisku, který mohou prodejci využít k rozvoji svého podnikání. Na rozdíl od ostatních trhů nebylo zde nutné splnit žádné zvláštní podmínky pro výběr účasti jednotlivých prodejců. Se skutečností, že na tomto druhu akce nemusí prodejci dosáhnout požadovaných tržeb, do určité míry počítala velká část prodejců a nevnímala to (vzhledem k jiným přínosům) jako podstatné riziko nebo důvod pro neúčast. Z provedeného výzkumu je možné zobecnit, že FoodPark je místem, které má potenciál pomoci k rozvoji podnikání zapojených prodejců.

Na základě celkového vyhodnocení vývoje tohoto trhu lze konstatovat, že přes určité přínosy se objevily problémy, které se odrážejí právě v poklesu zájmu ze strany prodávajících i spotřebitelů. Organizátoři zřejmě stále hledají cesty, jakým směrem se má právě FoodPark ubírat. Je nesporné, že pro město Brno je existence FoodParku a jiných podobných akcí přínosná. To je posíleno skutečností, že se organizátoři těchto akcí přidávají k vlně hnutí Slow food, přičemž do akcí zapojují rovněž menší regionální prodejce/výrobce. FoodPark je tedy součástí potravinové vlny, která se v Brně objevila, vytváří tak nové příležitosti, a to jak pro podnikatele, tak pro celý region. Lze očekávat další vývoj FoodParku, přičemž tato problematika se může stát zajímavým tématem dalšího výzkumu.

Příspěvek vznikl v rámci výzkumného projektu FRMS - IGA - 14/2015: Možnosti a omezení využití alternativních potravinových sítí v regionálním rozvoji.

Literatura:

ASFOUROVÁ, N., KONEČNÝ, O., MIŠKOLCI, S., LATEGAN, F., ZDRÁHAL, I. Community-supported Agriculture: Towards the Framework for assessing its functionality in the Czech Republic. In Proceedings from X. International Conference on Applied Business Research ICABR 2015. 1. vyd. Brno: Mendel University in Brno, 2015, s. 52-59. ISBN 978-80-7509-379-0. URL: http://www.icabr.com/fullpapers/icabr2015.pdf

BEČVÁŘOVÁ, V., TAMÁŠ, V.,DUDOVÁ B., ZDRÁHAl, I. Integrační procesy agrárního sektoru. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2013. ISBN 978-80-7375-763-2.

BEČVÁŘOVÁ, V., Podstata a ekonomické souvislosti formování agrobyznysu. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, 2005. ISBN 80-7157-911-4

BEČVÁŘOVÁ, V., TAMÁŠ V., ZDRÁHAL I., Agrobyznys v rozvoji regionu. 1. vyd. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2013. ISBN 978-80-7375-799-1.

BEČVÁŘOVÁ, V. New Knowledge in a New Era of Globalization, Edited by Piotr Pachura. 1. vyd. Rijeka, Croatia: InTech Open, 2011. 354 s. economia. ISBN 978-953-307-501-3.

BEČVÁŘOVÁ, V., ZDRÁHAL, I. Agriculture and Rural Development in the European Model of Agricultural Policy - Shaping Strategy in the Context of Environmental Changes -. 1. vyd. Brno: Mendel University in Brno, 2013. ISBN 978-80-7375-858-5.

BLAŽKOVÁ, I. Analysis of Firm Profitability in Terms of Size Structure in the Czech Food and Beverages Industry. In Inproforum 2015 „Common challenges - Different solutions - Mutual dialogue“. 1. vyd. České Budějovice: JČU, 207-210.

BLAŽKOVÁ, I. The impact of industry structure on the firm profitability: an empirical evidence from the Czech food processing industry. In Proceedings from XI. International Conference on Applied Business Research ICABR 2016. Bangkok: Kasetsart University, 2016, s. 1-6.

COSTER, M., KENNON, N., Rural industries research and development corporation. "New generation" farmers' markets in rural communities: a report for the Rural Industries Research and Development Corporation. Rural Industries Research and Development Corporation, 2005, ISBN 1741511720

DUDOVÁ, B., BEČVÁŘOVÁ, V. The Character of Price Transmission Within Milk Commodity Chain in the Czech Republic. Acta Universitatis agriculturae et silviculturae Mendelianae Brunensis, 2015, 63(3): 887-892.

GOODMAN, D., Place and Space in Alternative Food Networks: Connecting Production and Consumption. Environment, politics and development working paper series no. 21. Londýn, King’s College, Department of Geography 2009

HES, A., Chování spotřebitele při nákupu potravin. Praha: Alfa Nakladatelství, 2008. Ekonomie Studium. ISBN 978-80-87197-20-2.

KONEČNÝ, O., HAJNÁ, K., ZDRÁHAL, I. A few notes on the study of short food supply chains on the example of farm boxes in the Czech Republic. In HORSKÁ, E., KAPSDORFEROVÁ, Z., HALLOVÁ, M. INTERNATIONAL SCIENTIFIC DAYS 2016: "The Agri-Food Value Chain: Challenges for Natural Resources Management and Society". 1. vyd. Nitra: Slovak University of Agriculture in Nitra, 2016, s. 493-501. ISBN 978-80-552-1503-7. URL: http://dx.doi.org/10.15414/isd2016.s7.08

MIŠKOLCI, S. Perceived Embeddedness by Shoppers at Farmers' Markets in the Czech Republic. In Proceedings from 9th International Conference on Applied Business Research ICABR 2014. 1. vyd. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2015, s. 698-706. ISBN 978-80-7509-223-6. URL: http://www.icabr.com/fullpapers/icabr2014.pdf

MIŠKOLCI, S. Consumer Preferences Expressed via Shopping in Alternative Food Chains. Acta Univ. Agric. Silvic. Mendelianae Brun. 2017, 65, 311-318. https://doi.org/10.11118/actaun201765010311

MULÍČEK, O., OSMAN R. Průzkum maloobchodní sítě na území města Brna 2009, vyhodnocení výsledků průzkumu [online]. 2009 [cit. 2017-02-23]. Dostupné z: http://www.brno.hyper.cz/maloobchod2009.pdf

MULÍČEK O., OSMAN R., Průzkum maloobchodní sítě na území města Brna 2013, vyhodnocení výsledků průzkumu [online]. 2013 [cit. 2017-02-23]. Dostupné z: http://hyper.cz/soubory/dokumenty/maloobchod2013_zprava.pdf

REDLICHOVÁ, R., BEČVÁŘOVÁ, V., VINOHRADSKÝ, K. The Productivity of Organic Farming in Different Agroecological Conditions. In Proceedings of the 10th International Scientific Conference INPROFORUM. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2016, s. 125-131. ISBN 978-80-7394-607-4. URL: http://ocs.ef.jcu.cz/index.php/inproforum/INP2016/paper/view/839

REDLICHOVÁ, R., VINOHRADSKÝ, K. The Intensity of Agriculture Production of Organic Farms. In Proceedings of the 8th International Scientific Conference INPROFORUM. Investment Decision-Making in the Period of Economic Recovery,November 6 – 7, 2014. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská universita v Českých Budějovicích Ekonomická fakulta, 2014, s. 116-120. ISBN 978-80-7394-484-1.

RENTING, H., J. BANKS., MARSDEN. T. K., Understanding Alternative Food Networks: Exploring the Role of Short Food Supply Chains in Rural Development. Environment and planning, A 2003, s. 393-411.

ROEP, D., WISKERKE, J. S., On governance, embedding and marketing: reflections on the construction of alternative sustainable food networks. Journal of Agricultural and Environmental Ethics, 2012, s. 205–221.

SPILKOVÁ, J., Alternativní potravinové sítě - česká cesta. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3307-7.

SPILKOVÁ, J., Geografie maloobchodu a spotřeby: věda o nakupování. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-1951-4.

SPILKOVÁ, J., FENDRYCHOVÁ, L., SYROVÁTKOVÁ, M., Farmers´ markets in Prague: a new challenge within the urban shoppingscape. Agriculture and Human Values, 2012, 30, s, 179-191

SPILKOVÁ, J., PERLÍN, R., Farmer´s markets in Czechia: Risks and possibilities. Journal of Rural Studies, 2013, 32, s. 220-229.

SZCZYRBA, Z., Geografie obchodu - se zaměřením na současné trendy v maloobchodě. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006. Skripta. ISBN 80-244-1453-8

ZAGATA, L. We want farmers' markets!'case study of emerging civic food networks in the Czech Republic. International Journal of Sociology of Agriculture and Food, 2012, 19(3): 347–364.

ZDRÁHAL, I., ASFOUROVÁ, N., CHMELÍKOVÁ, G. An Analysis of Governance Structures and Performance of Community-Supported Agriculture in the Czech Republic: Theoretical and Methodological Approach. In Proceedings from International Conference SOIL - the non-renewable environmental resource. 1. vyd. Brno: Mendel University in Brno, 2016, s. 346-353. ISBN 978-80-7509-413-1.

Kontaktní adresa autorů:

Ing. Ivo Zdráhal, Ph.D., Zemědělská 1/1665, 613 00 Brno, Česká republika (FRRMS MENDELU v Brně), ivo.zdrahal@mendelu.cz

prof. Ing. Věra Bečvářová, CSc., Zemědělská 1/1665, 613 00 Brno, Česká republika (FRRMS MENDELU v Brně), vera.becvarova@mendelu.cz

Bc. Kateřina Plencnerová, Zemědělská 1/1665, 613 00 Brno, Česká republika (FRRMS MENDELU v Brně), xplencne@node.mendelu.cz

Analýza využití dlouhodobého majetku a produktivity práce u ekologických a konvenčních zemědělských podniků

Analysis of the fixed assets turnover and labour productivity in organic and conventional farming enterprises

Petr Zeman, Daniel Kopta

Abstrakt:

V předloženém článku jsou prezentovány výsledky analyzující vývoj produktivity práce, mzdové nákladovosti, technického vybavení práce a obratu dlouhodobého majetku zemědělských podniků. Podniky byly rozděleny na ekologicky a konvenčně hospodařící podniky. Zároveň byl výběrový soubor zemědělských podniků rozčleněn na kategorie dle podílu půdy v LFA a NON-LFA oblastech. Z šetření vyplývá nárůst produktivity práce ve všech sledovaných kategoriích. Nejvyšších hodnot produktivity práce dosahují konvenčně hospodařící podniky z NON-LFA oblasti. U podniků z LFA oblastí jsou hodnoty produktivity práce nižší, ale nárůst ukazatele během sledovaného období byl výraznější. U ekologicky hospodařících podniků došlo v průběhu sledovaného období k razantnímu zvýšení tohoto ukazatele, ovšem jeho úroveň u těchto podniků zůstává zhruba poloviční v porovnání s konvenčním typem podniků. Navzdory růstu průměrné mzdy dochází (díky produktivitě práce) k poklesu mzdové nákladovosti. Tento trend významnější u podniků s vyšším podílem LFA. Z šetření je parné, že je lidská práce nahrazována intenzivnějším využíváním dlouhodobého majetku. Z vývoje ukazatelů obratu dlouhodobého majetku a technického vybavení práce je patrné, že zejména v NON-LFA oblastech již dochází k přechodu k fondově náročnému typu hospodaření.

Klíčová slova:

ekologické zemědělství, LFA, produktivita práce, dlouhodobý majetek, investice

Abstract:

This paper analyses the development of labour productivity, wages to sales ratio, fixed assets per worker ratio and fixed assets turnover of agricultural enterprises. These indicators are calculated separately for environmental and conventional farming enterprises and for agricultural enterprises with various shares in the LFA. The results show an increase in labour productivity across the whole agricultural sector during the period 2011-2015. The conventionally farming enterprises from the NON-LFA areas achieve the highest labour productivity, but on other hand this indicator grows faster in farms from the LFA areas. This indicator calculated for environmental enterprises shows the higher dynamics in comparison to farms from the LFA areas. During the reported period, the wages to sales ratio decreases for all considered group of enterprises, despite the rise in average wages. This trend is more significant for farms with a higher share in LFA. Further, the values of fixed assets turnover and fixed assets per worker ratio indicate that human labour is replaced by more intensive use of long-term assets, especially in the NON-LFA areas.

Key words:

labour productivity, organicl agriculture, fixed assets, investment

Úvod

Myšlenka trvale udržitelného rozvoje si v posledních letech získává stále více příznivců a promítá se do všech oblastí lidské činnosti, včetně zemědělství. Zemědělství je spojováno s výskytem negativních externalit, jako jsou např. eroze půdy, úbytek živin, snižování biologické diverzity či znečišťování vodních zdrojů, což má za následek přechod od konvenčního způsobu hospodaření k ekologickému zemědělství, které tyto negativní vlivy redukuje. Tento současný trend se promítá i do struktury zemědělské výroby v České republice, což se projevuje zejména nárůstem výměry ekologicky obhospodařované půdy, nárůstem bioprodukce a v neposlední řadě i nárůstu počtu ekologicky hospodařících podniků. Ministerstvo zemědělství (2015) uvádí, že mezi lety 2005 a 2015 došlo k nárůstu počtu ekologicky hospodařících podniků téměř o 400 % z 829 subjektů na 4115 subjektů a výměra ekologicky obhospodařované půdy se v tomto období zvýšila o 94 % na 494 661 ha. Tento pozitivní trend je podpořen především datační politikou České republiky a Evropské unie, dále pak změnou životního stylu obyvatel a vyšší poptávkou spotřebitelů po biopotravinách, která spolu s vyššími prodejními cenami zvyšuje ziskovost podniků zabývajících se ekologickým zemědělstvím a v neposlední řadě i vysokým podílem méně příznivých oblastí (Less Favoured Areas - LFA) na celkové výměře zemědělské půdy v České republice, na kterých hospodaří většina ekologicky hospodařících subjektů Hlavními nevýhodami, které brzdí přechod z konvenčního na ekologický způsob hospodaření, je zvýšená administrativní zátěž spojená s provozováním ekologického podniku a nižší efektivita ekologických hospodařících subjektů v porovnání s konvenčně hospodařícími podniky.

Problematice nižší efektivity ekologicky hospodařících subjektů je věnována celá řada zahraničních i domácích studií. Práce D. Pimentela a kol (1983) poukázal na nižší produktivitu práce při pěstování vybraných komodit v rámci ekologického zemědělství. Lansing a kol. (2002), prokázal, že finští ekologičtí zemědělci vykazují nižší produktivitu všech výrobních vstupů (práce, půdy i kapitálu) v porovnání s konvenčně hospodařícími farmáři. Zároveň ale připouští, že nižší produktivita výrobních faktorů může být ovlivněna horší bonitou půdy, na které ekologičtí zemědělci hospodaří. Seufert a kol. (2012) ve své práci dochází k závěru, že ekologicky hospodařící podniky mají o 5 až 34 % nižší výnosy než konvenčně hospodařící farmy. Madau (2007) s využitím translogaritmické funkční formy porovnával technickou efektivnost ekologicky a konvenčně hospodařících subjektů zabývajících se rostlinnou výrobou. Ve své práci došel k závěru, že ekologicky hospodařící podniky jsou v průměru méně efektivní než konvenčně hospodařící podniky a za hlavní zdroje této neefektivnosti považuje lokalizaci ekologických farem v méně příznivých oblastech a v hornatém terénu. Dále zjistil, že efektivita ekologického podniku se zvyšuje s věkem zemědělce. Obdobné studie zaměřené na komparaci technické efektivnosti ekologických a konvenčních zemědělských podniků byly aplikovány i v rámci České republiky. Kroupová (2010), v souladu s předchozí studií, poukázala na nižší technickou efektivnost českých ekologicky hospodařících podniků v porovnání s konvenčně hospodařícími subjekty. Dále došla k závěru, že ekologické farmy dosahují pouze 55,1 % potenciální produkce. Tento výsledek vysvětluje právě lokalizací těchto subjektů v méně příznivých oblastech, kde působilo přibližně 70 % ekologických zemědělců ze zkoumaného vzorku. Ke stejnému závěru dochází i Malá (2011), která tvrdí, že technická efektivnost je u ekologicky hospodařících subjektů v průměru nižší o 15,6 % v komparaci s konvenčně hospodařícími podniky Ovšem, na rozdíl od předchozí studie, autorka dává do souvislost tuto nižší technickou efektivnost s dotacemi, které snižují motivaci k optimalizaci jejich produkce a doporučuje, poskytovat subvence pouze na dobu přechodu od konvenčního k ekologickému způsobu hospodaření.

Kromě technické efektivnosti byly porovnávány i finanční ukazatele ekologicky a konvenčně hospodařících podniků. Brožová a Vaněk (2013) ve své práci poukázali na vyšší rentabilitu celkových aktiv a vyšší podíl ziskových společností v rámci ekologického zemědělství v případě, že výnosy nejsou očištěny o poskytnuté dotace. Problematikou dotační politiky v rámci sektoru zemědělství se zabývali i Losová a Zdeněk (2013), kteří

poukazují na rostoucí závislost zemědělských podniků v ČR na poskytnutých dotacích, kdy průměrný zemědělský podnik není schopen bez finanční podpory státu dosahovat zisku. Tento fakt se dle autorů projevuje jak v LFA i NON-LFA oblastech. Analýzou podniků působících v méně příznivých oblastech se zabývá i jejich další studie (Losová a Zdeněk (2014) kde autoři upozorňují na vyšší zadluženost a nižší produktivitu práce podniků z horských LFA a ostatních LFA oblastí v porovnání s podniky z NON-LFA oblastí.

Na tyto studie navazuje i tento příspěvek, který za pomoci ukazatelů finanční analýzy analyzuje vliv produktivity práce a technického vybavení práce na rentabilitu vloženého kapitálu u ekologicky a konvenčně hospodařících podniků a to vše s přihlédnutím k druhu oblasti, ve které podniky působí.

Metodologický postup

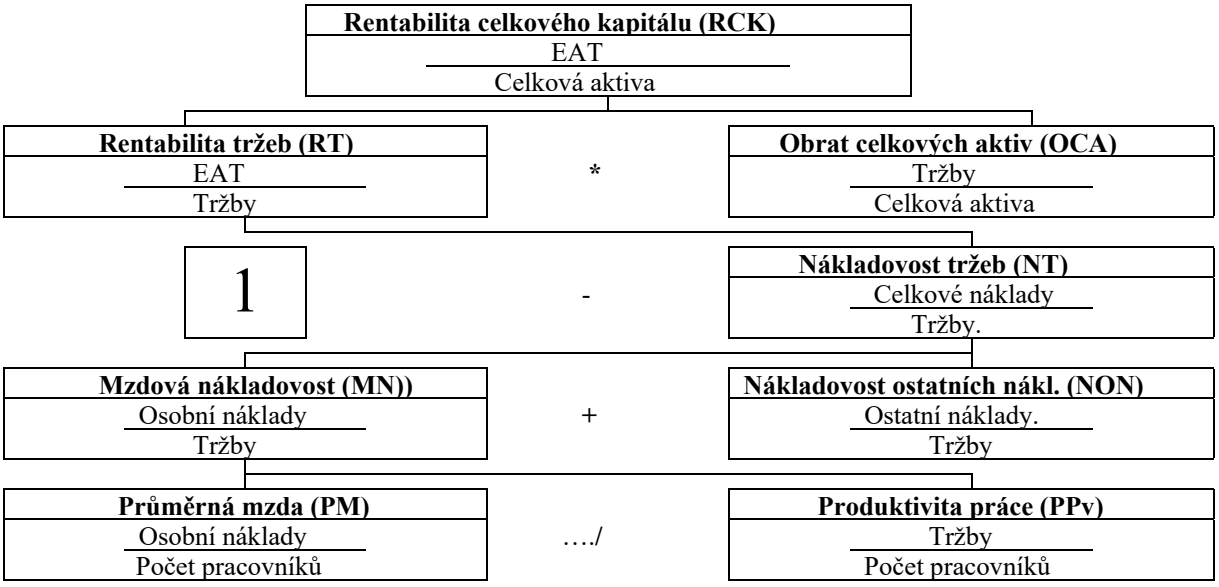
Data

V tomto článku jsou použita data z databáze firem Albertina obsahující podniková a účetní data o ekonomických subjektech. Z této databáze byly do našeho výběrového souboru zařazeny pouze ty zemědělské podniky, které v období od roku 2011 a 2015 zveřejňovaly účetních závěrku v plném rozsahu a tudíž se v naprosté většině jedná o právnické osoby. Na základě registru ekologických podnikatelů zpracovaného Ministerstvem zemědělství ČR z roku 2011, byl tento výběrový soubor zemědělských podniků rozdělen do dvou skupin - na konvenčně a ekologicky hospodařící podniky. Z celkového počtu 1240 sledovaných podniků bylo evidováno 1137 konvenčně hospodařících podniků a 103 ekologicky hospodařících podniků. Dále byly tyto údaje o zemědělských podnicích doplněny o informaci o druhu oblasti, ve které podniky působí. V tomto článku je použito členění na oblasti méně příznivé (LFA), kde bylo evidováno celkem 533 podniků a oblasti ostatní (NON-LFA), ve kterých hospodařilo 707 podniků. Příslušná oblast pro daný zemědělský podnik byla určena na základě místa sídla zemědělského podniku. Tímto členěním vznikly čtyři základní skupiny - ekologičtí zemědělci působící v LFA oblastech (51 podniků), ekologičtí zemědělci z NON-LFA oblastí (52 podniků), konvenčně hospodařící zemědělci z LFA oblastí (482 podniků) a poslední skupinu konvenčně hospodařící podniků z NON-LFA oblastí tvoří 655 podniků.

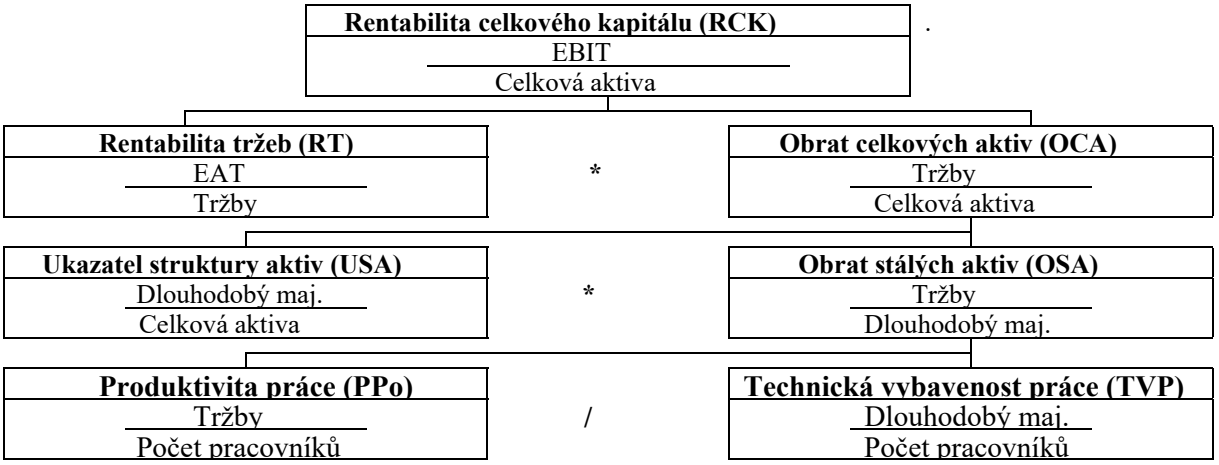
Způsob vymezení použitých finančních ukazatelů

Využití dlouhodobého majetku a produktivita práce je zkoumána v rámci vymezených skupin zemědělských podniků za pomoci ukazatelů finanční analýzy a hierarchických soustav těchto ukazatelů. Při výpočtu ukazatelů finanční analýzy byly použity položky standardně definované v rozvaze a ve výkazu zisku a ztráty. Výjimkou je pouze položka tržeb, která je tvořena tržbami za zboží a tržbami za prodané výrobky a služby. Při výpočtu mzdové nákladovosti byly do ukazatele zahrnuty veškeré osobní náklady, nikoliv pouze mzdy. Ostatní náklady jsou pak pro účely tohoto článku definovány jako rozdíl mezi celkovými a osobními náklady. Informace o počtu pracovníků byly taktéž převzaty z databáze firem Albertina. Je třeba zdůraznit, že pro výpočet finančních ukazatelů byla použita agregovaná a nikoliv průměrná data za skupinu podniků.

Jednotlivé ukazatele a jejich vzájemná návaznost je specifikována v níže uvedeném pyramidovém rozkladu. Výnosová větev pyramidového rozkladu je zobrazena na obr. 1., obratová větev pak na obr. č. 2. Ve výnosové větvi bude sledován zejména vývoj ukazatelů mzdové nákladovosti, průměrné mzdy a produktivity práce. V obratové větvi bude věnována pozornost ukazateli obratu stálých aktiv, produktivity práce a technického vybavenosti práce. Produktivita práce je tedy zachycena jak ve výnosové tak i v obratové větvi. Ve výnosové větvi působí tento ukazatel na snižování mzdové nákladovosti, v obratové větvi pak pozitivně působí na výši tržeb.

Obr. 1 Hierarchická soustava použitých ukazatelů – výnosová větev

Obr. 2 Hierarchická soustava použitých ukazatelů – obratová větev

Výsledky

Tabulka č. 1 ukazuje vývoj rentability celkových aktiv a ukazatelů na něj bezprostředně navazujících tj. rentability tržeb a obratu celkových aktiv. Hodnoty ukazatele rentability celkového kapitálu dosahovaly v celém sektoru zemědělství nízké úrovně a v období mezi lety 2011 a 2015 u žádné ze sledovaných oblastí a kategorií nepřekročily 8 %. V rámci sledovaných skupin vykazovali nejvyšší hodnoty tohoto ukazatele ekologičtí zemědělci působící v NON-LFA oblastech. U ekologických farmářů byl ukazatel celkové rentability kapitálu ovlivňován především vyšší rentabilitou tržeb, u konvenčně hospodařících podniků je patrný vliv lepšího využívání celkových aktiv. U obou těchto skupin tedy docházelo ke vzájemné kompenzaci vlivů těchto ukazatelů tak, že hodnota ukazatele rentability celkových aktiv je zhruba stejná u obou pozorovaných skupin. Vývoj rentability tržeb v průběhu sledovaného období nevykazuje výraznější trend. U ukazatele obratu celkových aktiv dochází v průběhu času k poklesu úrovně využívání aktiv, který je patrný zejména u konvenčně hospodařících podniků.

Tab. 1: Vývoj ukazatele RCK, RT, a OCA v rámci vybraných skupin zem. podniků

Ukazatel	DZČ	Oblast	Rok					Průměr	Směr odch.
			2011	2012	2013	2014	2015		
RCK	Ekologičtí zemědělci	LFA	4,94 %	4,52 %	4,46 %	4,82 %	2,29 %	4,21 %	0,97 %
		NON-LFA	6,41 %	4,55 %	4,91 %	7,52 %	4,77 %	5,63 %	1,15 %
		Souhrn	5,68 %	4,53 %	4,68 %	6,01 %	3,40 %	4,86 %	0,92 %
	Konvenční zemědělci	LFA	4,86 %	4,00 %	4,09 %	5,22 %	3,16 %	4,27 %	0,72 %
		NON-LFA	4,73 %	4,72 %	4,49 %	5,47 %	3,43 %	4,57 %	0,66 %
		Souhrn	4,79 %	4,41 %	4,32 %	5,36 %	3,32 %	4,44 %	0,67 %
RT	Ekologičtí zemědělci	LFA	12,76 %	11,36 %	11,19 %	13,31 %	5,71 %	10,86 %	2,70 %
		NON-LFA	10,13 %	6,86 %	7,36 %	11,37 %	8,25 %	8,79 %	1,71 %
		Souhrn	11,12 %	8,56 %	8,88 %	12,16 %	7,08 %	9,56 %	1,83 %
	Konvenční zemědělci	LFA	4,30 %	3,49 %	3,72 %	4,76 %	3,08 %	3,87 %	0,59 %
		NON-LFA	4,25 %	4,37 %	4,36 %	5,34 %	3,63 %	4,39 %	0,55 %
		Souhrn	4,27 %	3,98 %	4,08 %	5,08 %	3,38 %	4,16 %	0,55 %
OCA	Ekologičtí zemědělci	LFA	0,39	0,40	0,40	0,36	0,40	0,39	0,01
		NON-LFA	0,63	0,66	0,67	0,66	0,58	0,64	0,03
		Souhrn	0,51	0,53	0,53	0,49	0,48	0,51	0,02
	Konvenční zemědělci	LFA	1,13	1,15	1,10	1,10	1,03	1,06	0,05
		NON-LFA	1,11	1,08	1,03	1,02	0,95	1,10	0,04
		Souhrn	1,10	1,09	1,04	1,03	0,96	1,04	0,06

Zdroj: vlastní zpracování

Z obratové větve hierarchického rozkladu je patrný vliv ukazatelů obratu stálých aktiv, produktivity práce a technického vybavení práce na ukazatel celkového obratu aktiv. Hodnoty těchto ukazatelů jsou zachyceny v tab č. 2.

Tab. 2: Vývoj ukazatelů OSA, PP_O a TVP v rámci vybraných skupin zem. podniků

Ukazatel	DZČ	Oblast	Rok					Průměr	Směr odch.
			2011	2012	2013	2014	2015		
OSA	Ekologičtí zemědělci	LFA	0,67	0,69	0,66	0,60	0,66	0,66	0,03
		NON-LFA	1,03	1,10	1,10	1,08	0,95	1,05	0,06
		Souhrn	0,86	0,90	0,87	0,82	0,79	0,85	0,04
	Konvenční zemědělci	LFA	1,84	1,83	1,75	1,76	1,64	1,77	0,07
		NON-LFA	1,86	1,76	1,66	1,67	1,54	1,70	0,11
		Souhrn	1,85	1,79	1,70	1,71	1,59	1,70	0,09
PP*	Ekologičtí zemědělci	LFA	902,11	1025,90	1144,09	1322,66	1613,90	1201,73	248,40
		NON-LFA	1325,20	1501,84	1578,41	1744,65	1884,29	1606,88	193,45
		Souhrn	1126,80	1278,07	1371,41	1543,08	1749,02	1413,67	215,26
	Konvenční zemědělci	LFA	2379,42	2572,26	2751,36	2905,74	2804,59	2682,67	186,28
		NON-LFA	2503,66	2645,29	2728,50	3023,11	2907,15	2761,54	184,79
		Souhrn	2447,58	2612,17	2738,63	2970,00	2860,58	2725,79	183,46
TVP*	Ekologičtí zemědělci	LFA	1338,28	1488,97	1728,50	2187,11	2432,42	1835,06	414,42
		NON-LFA	1286,18	1369,67	1430,25	1618,83	1988,14	1538,62	250,00
		Souhrn	1310,61	1425,76	1572,40	1890,28	2210,40	1681,89	328,08
	Konvenční zemědělci	LFA	1290,97	1404,15	1574,43	1646,57	1708,50	1524,93	155,09
		NON-LFA	1346,04	1505,42	1647,32	1806,03	1883,56	1637,67	195,67
		Souhrn	1321,19	1459,49	1615,00	1733,87	1804,08	1586,73	176,86

** Ukazatel je uváděn v tis. Kč*

Zdroj: vlastní zpracování

V tabulce č. 2 není zachycen podíl stálých aktiv na celkových aktivech. U všech sledovaných skupin tvoří stálá aktiva přibližně 60 % z celkových aktiv a tento poměr zůstává po celé sledované období víceméně neměnný. Z výše uvedeného je tedy patrné, že na ukazatel obratu celkových aktiv působí především obrat stálých aktiv. Stejně jako u ukazatele obratu celkových aktiv i zde lze pozorovat vyšší využití dlouhodobých aktiv u konvenčně hospodařících zemědělců. Zároveň lze konstatovat, že ukazatel obratu stálých aktiv u této kategorie zemědělských podniků není ovlivněn oblastí, ve které podniky působí. V průběhu času dochází k poklesu hodnot tohoto ukazatele napříč sledovanými skupinami a tedy k přechodu k fondově náročnému typu hospodaření. Markantní je tento pokles zejména u konvenčně hospodařících podniků, kde u skupiny působící v NON-LFA oblastech došlo k poklesu z hodnoty 1,86 na 1,54 a u podniků z LFA oblastí pak z hodnoty 1,84 na hodnotu 1,64. Využití dlouhodobých aktiv u ekologických zemědělců je oproti konvenčním podnikům výrazně nižší, ovšem pokles hodnot ukazatele obratu stálých aktiv není u této skupiny podniků tak výrazný – u podniků z LFA oblastí došlo ke snížení ukazatele z hodnoty 0,67 na 0,65 a u podniků z NON-LFA oblastí z 1,03 na hodnotu 0,95. Hodnoty ukazatele produktivity práce korespondují s nadmořskou výškou, respektive s podílem LFA na celkové výměře, kdy zemědělské podniky z NON LFA oblastí vykazují vyšší produktivitu práce v porovnání s podniky z NON-LFA oblastí. Ještě výraznější rozdíly jsou patrné při porovnání ekologických a klasicky hospodařících podniků. Produktivita práce u ekologicky hospodařících zemědělců byla po celé sledované období výrazně nižší, než produktivita podniků hospodařících konvenčním způsobem. Ovšem dynamika vývoje produktivity práce u těchto skupin je zcela odlišná a rychlejší růst ukazatele u ekologických podniků postupně smazává rozdíly mezi oběma skupinami. U ekologických podniků hospodařících v LFA oblasti vzrostla produktivita z 902 na 1613 tis. Kč na pracovníka, u ekologických podniků z NON-LFA oblasti z 1325 tis Kč na pracovníka na hodnotu 1884 tis. Kč. Podniky konvenčně hospodařící v NON-LFA oblastech zvýšily hodnotu výnosů na pracovníka z 2,5 mil Kč na 2,904 mil výnosů na pracovníka, v LFA oblasti se pak výnosy pohybovaly mezi 2,3 až 2,8 mil Kč na pracovníka. Nárůst výnosů byl po celé období poměrně rovnoměrný, pouze v roce 2015 došlo u konvenčně hospodařících podniků z obou oblastí k propadu o cca 100 tis. Kč na pracovníka. U ekologických zemědělců se nárůst sledovaného ukazatele nezastavil. Překvapivé závěry poskytuje srovnání ukazatele technického vybavení práce. Z šetření vyplývá, že ekologicky hospodařící podniky disponují na konci sledovaného období vyšším množstvím dlouhodobého majetku na pracovníka, než podniky klasicky hospodařící. Na počátku sledovaného období byly přitom hodnoty ve všech kategoriích a ve všech sledovaných oblastech zhruba vyrovnané. V následujících letech hodnota tohoto ukazatele rostla ve všech kategoriích, ovšem nejvyšší nárůst byl zaznamenán u ekologicky hospodařících podniků z LFA oblastí. U této kategorie subjektů vzrostla hodnota dlouhodobého majetku připadající na jednoho pracovníka z 1,338 mil. Kč na 2,432 mil. Kč. Obdobně rostla hodnota dlouhodobých aktiv i u ekologických podniků z NON-LFA oblasti. Množství dlouhodobých aktiv na pracovníka vzrostlo z 1 286 mil Kč na 1,988 mil Kč. U konvenčně hospodařících podniků nabyla dynamika ukazatele tak výrazná. V LFA oblasti se zvýšila hodnota ukazatele z 1,29 mil. Kč na 1,78 mil. Kč, u podniků z NON-LFA oblasti z 1,346 na 1,884 mil Kč. Ukazatel TVP roste ve všech sledovaných oblastech s vyšší dynamikou než ukazatel produktivity práce. To ve svém důsledku vede k (již zmiňovanému) poklesu rychlosti obratu dlouhodobých aktiv. Snížení využití dlouhodobých aktiv je nepříznivým jevem, nelze ho však hodnotit odděleně, bez vztahu k mzdové nákladovosti. Náhrada živé pracovní síly stroji může být výhodná při vysoké mzdové náročnosti

Ukazatel mzdové nákladovosti je ovlivňován průměrnou mzdou (respektive osobními náklady na pracovníka) a produktivitou práce. Hodnoty ukazatele jsou ovlivněny jak druhem zemědělské činnosti, tak i lokalitou podnikání. Vyšší podíl osobních nákladů na tržbách zatěžuje především ekologické zemědělce a podniky působící v méně příznivých oblastech. Ovšem z tabulky č. 3 je také patrný pokles ukazatele mzdové nákladovosti a to zejména u ekologicky hospodařících podniků. U této skupiny podniků z LFA oblastí klesl tento ukazatel o 5,51 % u podniků z NON-LFA oblastí pak o1,78 % za sledované období. U konvenčně hospodařících podniků se hodnota ukazatele výrazně nemění a osciluje kolem 11

%. Mzdová nákladovost byla negativně ovlivňována ukazatelem osobních nákladů na pracovníka, který rostl v celém zemědělském sektoru. Téměř po celé sledované období vykazovaly nejvyšší hodnoty mzdové nákladovosti konvenčně hospodařící podniky z NON-LFA oblastí, pouze v roce 2015 dochází k prudkému zvýšení tohoto ukazatele u ekologických podniků z LFA oblastí. Vzhledem ke krátké časové řadě nelze říci, zda-li jde o jednorázový výkyv nebo začátek nového trendu. Naopak pozitivní vliv na ukazatel mzdové nákladovosti měla produktivita práce (viz tab. 2), která zcela eliminovala dopad nárůstu osobních nákladů na pracovníka a v konečném důsledku zapříčinila pokles mzdových nákladů připadajících na 1 korunu tržeb.

Tab. 3: Vývoj ukazatelů MN a PM v rámci vybraných skupin zemědělských podniků

Ukazatel	DZČ	Oblast	Rok					Průměr	Směr odch.
			2011	2012	2013	2014	2015		
MN	Ekologičtí zemědělci	LFA	28,64 %	27,02 %	24,72 %	22,89 %	22,45 %	25,15 %	2,37 %
		NON-LFA	17,75 %	17,37 %	17,35 %	15,88 %	15,97 %	16,86 %	0,78 %
		Souhrn	21,84 %	21,01 %	20,28 %	18,75 %	18,96 %	20,17 %	1,18 %
	Konvenční zemědělci	LFA	11,51 %	11,01 %	11,04 %	10,97 %	11,46 %	11,20 %	0,24 %
		NON-LFA	11,10 %	10,83 %	10,86 %	10,64 %	11,20 %	10,93 %	0,20 %
		Souhrn	11,28 %	10,91 %	10,94 %	10,78 %	11,32 %	11,05 %	0,21%
PM*	Ekologičtí zemědělci	LFA	258,35	277,17	282,86	302,81	362,38	296,71	35,76
		NON-LFA	235,17	260,88	273,79	277,01	300,84	269,54	21,49
		Souhrn	246,04	268,54	278,11	289,33	331,63	282,73	28,30
	Konvenční zemědělci	LFA	273,90	283,30	303,84	318,72	321,41	300,23	18,88
		NON-LFA	277,83	286,48	296,36	321,59	325,71	301,59	18,98
		Souhrn	276,06	285,04	299,68	320,29	323,76	300,96	18,81

** Ukazatel je uváděn v tis. Kč*

Zdroj: vlastní zpracování

Shrnutí:

Tento článek porovnává vybrané ukazatele finanční analýzy u zemědělských podniků působících na území České republiky, které jsou členěny na základě způsobu hospodaření a lokality, ve které podniky hospodaří. Výrazné rozdíly mezi konvenčními a ekologickými podniky jsou patrné u ukazatelů rentability tržeb, obratu celkových aktiv, produktivity práce a technického vybavení práce. Rentabilita celkového kapitálu vykazovala nízké hodnoty bez ohledu na druh či lokalitu působení zemědělských podniků a v průběhu sledovaného období se pohybovala v intervalu od 2 do 7 %. Ovšem z výsledků vyplývá, že zatímco konvenční podniky se snaží dosahovat vyšší rentability celkového kapitálu prostřednictvím vyšší intenzity využívání majetku, ekologicky hospodařící podniky spoléhají na vyšší ziskovou marži.

Ukazatel produktivity práce působí na celkovou rentabilitu kapitálu dvěma způsoby. Růst tohoto ukazatele jednak snižuje osobní náklady potřebné na dosažení 1 koruny tržeb a zároveň ovlivňuje obrat celkových aktiv a tedy celkové využití majetku podniku. Tento ukazatel je ovlivňován u zemědělských podniků jak druhem činnosti, tak i oblastí ve které podniky působí. Vyšší hodnoty produktivity práce jsou dosahovány konvenčně hospodařícími podniky v komparaci s ekologicky hospodařícími podniky. Tento rozdíl mohl být způsoben specifickými technologickými postupy v ekologickém zemědělství, které zapříčinily nižší úroveň vykazovaných tržeb na pracovníka. Růst ukazatele v čase je výraznější u ekologicky hospodařících podniků, ovšem v roce 2015 stále dosahuje pouze poloviční úrovně konvenčně hospodařících podniků. Důležitým faktorem ovlivňujícím produktivitu práce je i lokalita, ve které podnik hospodaří. Podniky z NON-LFA oblastí dosahují vyšší produktivity práce v porovnání s podniky z LFA oblastí a to zejména díky příznivějším klimatickým podmínkám. Zvyšující se produktivita práce je ve velké míře ovlivněna poklesem počtu

pracovníků v zemědělství. Tento pokles počtu zaměstnanců je kompenzován nárůstem objemu dlouhodobého majetku, což je patrné zejména z ukazatele technického vybavení práce. Nejvyšší hodnotu stálých aktiv na pracovníka vykazují ekologičtí zemědělci působící v LFA oblastech. Dle našeho názoru je tento jev způsoben především štědrou dotační politikou České republiky a Evropské unie, která je směřována především do ekologického zemědělství a do oblastí s horšími klimatickými podmínkami. U konvenčně hospodařících podniků dochází ke snižování přírůstku dlouhodobého majetku na pracovníka a k postupnému přechodu k fondově náročnému typu hospodaření.

Literatura:

BROŽOVÁ, I., VANĚK, J. Assessment of economic efficiency of conventional and organic agricultural enterprises in a chosen region. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*. 2013, 61(2), 297-307. DOI: 10.11118/actaun201361020297. ISSN 1211-8516

KROUPOVÁ, Z. Technická efektivnost ekologického zemědělství České republiky. *Ekonomická revue - Central European Review of Economic Issues*. 2011, 13(2), 63-76 DOI: 10.7327/cerei.2010.06.01. ISSN 12123951

LANSINK, A. O. Effciency and productivity of conventional and organic farms in Finland 1994-1997. *European Review of Agriculture Economics*. 2002, 29(1), 51-65. DOI: 10.1093/erae/29.1.51. ISSN 14643618

LOSOSOVÁ, J., ZDENĚK, R. Development of farms according to the LFA classification. *Agricultural Economics – Zemědělská ekonomika*. 2013, 59(12), 551 – 562. ISSN 0139-570X

LOSOSOVÁ, J., ZDENĚK, R. Key Factors Affecting the Profitability of Farms in the Czech Republic. *Agris on-line Papers in Economics and Informatics*. 2014, 6(1), 21-36. ISSN 1804-1930.

MADAU, F. A. Technical efficiency in organic and conventional farming: evidence from Italian cereal farms. *Agricultural Economics Review*. 2007, 8(1), 5-21. ISSN 1109-2580

MALÁ, Z. Efficiency Analysis of Czech Organic Agriculture. *E+M Ekonomie a Management* . 2011, (1), 14 - 28. ISSN 2336-5604

MINISTERSTVO ZEMĚDĚLSTVÍ ČR. *Ekologické zemědělství v České republice*. Praha: Ministerstvo zemědělství ČR, 2016. ISBN 978-80-7434-333-9

PIMENTEL, D.,BERARDI G., FAST S.. Energy efficiency of farming systems: Organic and conventional agriculture. *Agriculture, Ecosystems & Environment*. 1983, 9(4), 359-372. DOI: 10.1016/0167-8809(83)90021-X. ISSN 01678809

SEUFERT, V., RAMANKUTTY, N., FOLEY, J. A. Comparing the yields of organic and conventional agriculture. *Nature*. 2012-4-25, 485(7397), 229-232. DOI: 10.1038/nature11069. ISSN 0028-0836

Kontaktní adresa autorů:

Ing. Petr Zeman, Ph.D., Katedra účetnictví a financí, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 370 05 České Budějovice, Česká republika, email: pzeman@ef.jcu.cz

Ing. Daniel Kopta, Ph.D., Katedra účetnictví a financí, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 370 05 České Budějovice, Česká republika, email: kopta@ef.jcu.cz

Název publikace	Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Region v rozvoji společnosti 2017
Autor publikace	kolektiv autorů
Vydavatel	Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno
Vydání	První vydání, 2017
Počet stran	1028
Formát	PDF
ISBN	978-80-7509-548-0